

శ్రీః.

శ్రియై నమః.

16291

శ్రీనివాసాయ పరస్మై బ్రహ్మణే నమః.

శ్రిమతే రామానుజాయ నమః.

భవభయాభితప్త జన భాగధేయ వైభవ గౌవితావతరణ

శ్రీ భగవద్రామానుజవిరచితమ్,

శ్రీశారీరకమీమాంసాబ్రహ్మసూత్రభాష్యమిదమ్.

తదీయాభ్యాం వేదాంతసార వేదాంతదీపాభ్యామ్,

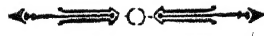
శ్రీవాత్స్య వరదాచార్య చరణనలిన పరిచరణ ఫలభూతయా

శ్రీకూరకులసుదర్శనసూరిసంకల్పితయా

శ్రుతప్రకాశికాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా,

శ్రీభాష్యదాహృతోపనిషదాది ప్రమాణవాక్యానామకారాద్యనుక్రమాకర చంద్రికయా,

తత్తత్పుటే ఆకరనిర్దేశాదినాచ సంయోజ్య,

శ్రీమత్పరవస్తు భట్టనాథయోగివర పూర్వాశ్రమసకుల్యేన

శ్రీభూతపురవాసినా

గార్గ్యశ్రీపరవస్తురామానుజవిదుషా,

యథామతి సంశోధ్య.

జి. ఆర్. సి. ముద్రాయస్త్రే,

ముద్రితం విజయతాం తమామ్.

Registered Copy Right.

కలి 5003.

1908.

శ్రీః
శ్రీమతే రామానుజాయ నమః .

జయతి భువ మశేషా మాదరేణానుగృహ్లాన్ననుపధి యతిరాజః పన్నగేశావతారః ।
జయతి కుమతమాయాయామినీపూర్వసన్ధ్యా కృతసకలవిబోధా నిర్మలా తస్య సూక్తిః ॥

౧.

లోకేషు ప్రలయార్థమైషమభవాలీఢేషు రాగాదిభి
హ్నోరైర్దస్యభి రావృతేషు భగవద్దాస్యే కథాశేషితే ।
వ్యజ్ఞం స్వాశయ మప్రమేయమహిమప్రేమానుకమ్పానిధిః
కానీనో ముని రావిరాస భగవాన్నారాయణ స్స స్వయమ్ ॥

౨.

వేదా న్యస్య, పురాణజాల మమలం నిర్తాపి, నారాయణ-
స్థేమాఙ్గాఞ్చ బధాన భారతకథాం, శ్రుత్యఞ్చలం సూత్రయ ।
ఇత్థం సంసృతిశర్వరీదినముఖప్రాధిప్రతిష్ఠాపకై
ర్వాప్యపారై రధినో జ్ఞగన్తి కుమానాయోగీ స యోగేశ్వరః ॥

౩.

గామిభార్యా దభిత స్తదీయవచసాం వైపుల్యత స్సంసృతే
ర్వైజాత్యా దిదమాశ యానవగమా తుక్తుణీ భవన్తో జనాః ।
స్వస్వోత్ప్రేక్షితమార్గమార్గణపరా స్తస్మిన్ముమర్థ వ్రజే
తస్యోపాయగణైఽపి హస్త విమతీం సర్వాత్మనా లమ్భితాః ॥

౪.

వేదే సంజాతభేదే జగతి విగతికే సూరిలోకే సశోకే
ఋద్ధే సర్వత్రఋద్ధే కణచరణమతే సంమతే కింపచానైః ।
మాయావాదే సమోదే శ్రుతిశిఖరగిరా మాకులీభావసాక్షీ
పద్మాక్ష స్వప్రయత్నం వితథ మచకల ల్లోకంఘాభియోగే ॥

౫.

వివరీతు మథాశిష త్సశేషం భువనావగ్రహ నిగ్రహాభిలాషీ ।
పతితేహి ధనే సముద్దిధీర్వా ధనినో నైవ ధనస్య కోఽపియత్నః ॥

౬.

నిషద్యా విద్యానాం నిగమవచసాం నిర్వృతిఖనిర్ని రాస స్తుచ్ఛానాం నిఖిలజగదాహూపురుషీకా ।
భవామోభధేః కుమ్భాద్భవ ఇహ యతీశానవపుషా జగన్నాథ స్సాక్షా దజని భువనాలమ్బన కృతే ॥

౭.

క్షమాభరణవిశ్రుత స్స జగతీ మవాప్య క్షణా త్ఫణధరపతి ర్భృత శ్రుతిసమప్తేముష్టిస్థయః ।
నిపీయ కిల దుర్భృత గ్రహిలదూషణాలీపిషం జగారచ వచ స్సుధా మఖిలలోకసజ్జీవనీమ్ ॥

౮.

విశ్వంభరం తమపి బిభృ దసౌ మహాత్మా పూర్వం పతజ్జలిరితి ప్రథితోఽవతీర్య ।
సూత్రాణి యోగకలయా కలితాని భాష్యం శబ్దానుశాసన మథాన్య దుదైర్యద్యుః ॥

౯.

వేదార్థసజ్జిహాభ్యో దీప స్సార స్తథా భాష్యమ్ ।
ఇతరేఽపి వాఙ్మయాఘా స్తస్య నవత్వం ప్రయాన్తి నిధయిభవ ॥

౧౦.

స్తన్వస్యేఽపి శతం శతం కృతిగణా స్సోప్సోత్ప్రేక్షితార్థానుగా
నో రామానుజసంయమిశ్వరతులారోహే క్షమనేహి తే ।
ప్రక్షోభైకవరాః పరశ్శత మిదంవాచాం నిగుమ్భాస్తథా
శ్రీ రామానుజభాష్యవ ద్భహుముఖం జ్ఞానాం న తే బిభృతి ॥

౧౧.

అభేదవాదా శ్చిదచిత్తనుత్వా న్ముఖ్యాన్తభాజః పరమస్య వుంసః ।
భేదోక్తయో యత్ర నిస్ససిద్ధభేదాద్ధికా స్తద్భుతకా స్తథాఽన్యే ॥

౧౨.

సామ్యశ్రుతి క్షీనపరేశయో ర్యదానన్తమాత్రే స్ఫుటసూత్రబోధ్యా ।
భేద సత స్తత్విక ఏనయో ర్నాప్యనన్తభేదః పురుషార్థసిద్ధౌ ॥

౧౩.

దృశ్యా కేషప్రపంచగ్రసన సరభసాద్వైతి వేతాలమాయా-
సంప్రస్తానన్తశాస్త్రాభయకరణచణస్సారభారత్యుదారైః ।
మిమాంసైకోపదేశప్రగుణితనిగమ వ్రాతభాగద్వయాథా-
నుష్ఠానత్రాతజీవైః ప్రసిత మిహ మన సంయమిన్ద్రప్రబంధైః ॥

౧౪.

గామ్యా ర్యేణ గిరాం కుదృష్టికుహనావిశ్వాసభాజో జనా
భూవ న్నాన్త కదర్థితా ఇతి తత శ్చిష్యై రముష్యాదృతైః ।
వాక్యభ్యాతా రహసి క్రమా త్కృతి రియం వాతస్యిం గతా పణ్డతం
తస్మా దాప సుదర్శనాభిధగురా విశ్రాన్తి మన్యాదృశీమ్ ॥

౧౫.

ఆచార్యా ద్వరదాభిధా దధిగతా సర్థా స్పృమర్థప్రదాన్
శ్రీరామానుజసూరినూనృతగిరా మోషే నిగూఢా నథ ।
జాతః కూరకులే సుదర్శనగురుః ప్రాచీకశ న్నాదృశ-
క్షేమాయ ప్రతిరోధిహైతుకకథాసంరమ్భభజ్జాయచ ॥

౧౬.

సమగ్రాక్షోపాక్షా యతివరనిగుమ్భైః కృతి రియం
పరిష్కారవ్యక్తిం కిమపి సముపాధాయ ఘటితా ।
ముముక్షూణాం సిద్ధ్యై భవతు కరుణాం కన్దలయతు

ప్రభోశ్చేతి ప్రీత్యా సపది గమితా ముద్రణపథమ్ ॥

౧౭.

ఆధ్వాక్షరై స్సుజాతై ర్ముద్రణపదవీం చిరస్య గమితాఽపి ।
కృతే రతివిపులా విమైః పూర్తి మియం ప్రాపితా కృచ్ఛాత్ ॥

౧౮.

ఆస్తాకీనమతిప్రమాద పతితాః కేచి త్పరే ముద్రణ-
వ్యాపారాధిక్రమావివేకవశతస్తేషాం సమేషామపి ।

దోషాణాం పరిశోధనే నిరుపధితాస్తాచ సర్వం సహ
స్తేఽమి జాగ్రతి వత్సలాః కృతధియ స్తన్తత్సరైః కిం పరైః ॥

౧౯.

అన్యా ముద్రణసమయే సాహాయకసంపదాహితమనస్సు ।
బద్ధముః ప్రేమాణం వినయాజ్ఞలి మాశిషో యథాయోగమ్ ॥

౨౦.

జయతు నిగమాన్తవాణీ జయతు యతీశానభాష్య మతిభూష్యమ్ ।
తమభయచిన్తననిర్వృతినిరన్తరో జయతు బుధవర్గః ॥

౨౧.

పరవస్తుకులీనభట్టనాథాన్వయభూ గ్గార్గ్య ఇదం విదాం సమీపే ।
జ్ఞపయత్యయ మాదరేణ రామానుజసూరిః ప్రతిపన్నభక్తిభారః ॥

౨౨.

పుట. పత్రిక. విషయం.

౧	౩	మధ్యశ్లోకాః.
౧	౧౨	శ్రీభాష్యవతరణమ్.
౨	౨	అఖిలేతిశ్లోకవ్యాఖ్యానమ్.
౪	౫	పారాశర్యేతిశ్లోకవ్యాఖ్యానమ్.
౫	౧౨	ప్రతిజ్ఞావాక్యవ్యాఖ్యానమ్
౫	౨౭	సమన్వయాధ్యాయార్షే జిజ్ఞాసానూత్రభాష్య వ్యాఖ్యానమ్.
౫	౩౪	అథశబ్దార్థః.
౬	౩౪	అతశ్శబ్దార్థః.
౭	౧౬	కర్తృవిచారపూర్వపుత్తత్వసమర్థనారమ్భః.
౭	౪౦	షష్ఠ్యర్థః.
౯	౧౧	బ్రహ్మశబ్దార్థః.
౧౧	౯	జిజ్ఞాసాశబ్దార్థః.
౧౧	౨౩	యాదవప్రకాశీయనూత్రార్థనిరాసః.
౧౨	౮	ఐకాన్త్యస్మిన్సమర్థనమ్.
౧౪	౨౭	కర్తృబ్రహ్మవిచారయోఃక్రమనియామకోక్తిః
౧౪	౩౬	అధ్యయనవిధినిరూపణమ్.
౧౫	౩౧	రాగతఃప్రపుత్తిసమర్థనమ్.
౨౨	౩౨	లఘుపూర్వపక్షః.
౨౫	౧౦	లఘుసిద్ధాంతః.
౨౫	౧౧	సాధ్యసాధనద్విత్యనిరాసః.
౨౫	౨౦	వాక్యజన్యజ్ఞానస్యమోక్షసాధనత్వనిరాసః.
౩౦	౨౦	భక్తేరుపాయత్వసమర్థనమ్.
౩౫	౩౭	భక్తేకర్తృజ్ఞాతత్వసమర్థనమ్.
౩౬	౩౪	సాధనసప్తకోక్తిః.
౪౧	౧౦	సాధనచతుష్టయపూర్వపుత్తత్వనిరాసః.
౪౨	౪౧	దుఃఖత్రయాభిసూతజ్ఞానపూర్వపుత్తత్వనిరాసః.
౪౪	౨౩	మహాపూర్వపక్షారమ్భః.
౪౪	౩౫	బ్రహ్మసత్యత్వప్రపంచమిథ్యాత్వోపపాదనమ్.
౪౭	౩౦	అవిద్యానిరూపణమ్.
౪౮	౩౪	అవిద్యాయాః ఐక్యజ్ఞాననివర్త్యత్వమ్.

పుట. పక్షి ౧౦. విషయము.

౪౯ ౨౯ ప్రత్యక్షవిరోధే కాస్త్రాగ్రహబల్యమ్.

౫౦ ౧౯ భేదాభేదశుత్యో ర్విరోధే అభేదశుతిపాబల్యమ్.

౫౧ ౩౨ సామానాధికరణ్యనిరూపణమ్. [సూత్ర్యమ్.

౫౩ ౨౧ సమానాధికరణపదానాం న్యుపసమాత్రపతిపాదన

౫౪ ౨ సర్వపదలక్షణాసమర్థనమ్.

౫౫ ౨౧ ప్రత్యక్షస్య సత్తాత్ర గాహిత్యమ్.

౫౯ ౧౦ భేదరూపణమ్.

౬౦ ౨౯ సదనుభూత్యోరైక్యమ్.

౬౦ ౩౩ అనుభూతేనన్వయంప్రకాశత్వసమర్థనమ్.

౬౫ ౨౨ అనుభూతేర్నిత్యత్వమ్.

౬౫ ౩౩ అనుభూతేర్నిర్వికారత్వమ్

౬౫ ౩౯ అనుభూతేనజాతీయాదిభేదరాహిత్యమ్.

౬౬ ౨౩ అనుభూతేరేవాత్మత్వమ్

౬౭ ౧౫ అహమర్థస్య అనాత్మత్వమ్.

౬౮ ౨౯ మహాసిద్ధాంతారమ్భః.

౬౮ ౩౭ సమ్యక్సప్రజ్ఞాన హేతుభూతభక్తినిరూపణమ్.

౭౦ ౭ నిర్విశేషవస్తునోఽప్రామాణికత్వమ్.

౭౦ ౧౭ స్వానుభవస్య సవిశేషవిషయత్వమ్.

౭౧ ౩౨ శబ్దస్య సవిశేషవిషయత్వమ్.

౭౨ ౨౨ ప్రతక్షస్య సవిశేషవిషయత్వమ్.

౭౨ ౨౭ నిర్వికల్పకనిరూపణమ్.

౭౩ ౨౪ నైయామియికాభిమతనిర్వికల్పకల్పణమ్

౭౪ ౨౪ భేదాభేదవాదనిరాసః.

౭౫ ౩౨ అనుమానాదేన్యవిశేషవిషయత్వమ్.

౭౬ ౧౦ సత్తాత్ర గాహిత్యప్రత్యక్షభిజ్ఞః, భేదరూపణనిరాసశ్చ.

౭౭ ౩౯ జాతేన్యంస్థానరూపత్వసమర్థనమ్.

౭౯ ౧౫ సంస్థానస్య భేదరూపత్వసమర్థనమ్.

౮౦ ౯ మిథ్యాత్వానుమానభిజ్ఞః.

పుట. వాక్య.

౮౧ ౧౧ వ్యావర్తమానత్వానుమానభిజ్ఞః.

౮౨ ౧౨ అనువర్తమానత్వానుమానభిజ్ఞః.

పుట. వాక్య.	విషయ.
౧౨ ౧౩	ధీనదైక్యనిరాసః.
౧౨ ౧౪	అనుభూతేస్సవియంప్రకాశత్వఃక్షణమ్.
౧౩ ౧౫	అనుభూతేః అనుభావ్యత్వసమర్థనమ్.
౧౪ ౧౬	స్వయంప్రకాశానుభూతేర్నిత్యత్వనిరాసః.
౧౬ ౨౧	నిర్విషయానుభూతినిరాసః.
౧౭ ౨౪	అనుభూతేర్నిర్వికారత్వనిరాసః.
౧౮ ౨౫	సంవిదోనిశ్చేదత్వనిరాసః.
౧౯ ౨౬	అనుభూతేః దృశ్యధర్మపత్వసమర్థనమ్.
౧౯ ౨౮	సంవిదాత్తత్వనిరాసః.
౨౧ ౩౨	అహమర్థాత్తత్వసమర్థనమ్.
౨౪ ౩౫	అహమర్థస్య జ్ఞానస్వరూపత్వజ్ఞానగుణకత్వసమర్థనమ్.
౨౪ ౪౪	జ్ఞాతుర్నిత్యత్వనిరాసః.
౨౯ ౪౬	జ్ఞాతృత్వస్యవిక్రేయాత్తకత్వాంతఃకరణధర్మత్వనిరాసః.
౧౦౧ ౫౧	పరోక్షజ్ఞాతృత్వనిర్వాహనిరాసః.
౧౦౬ ౬౪	సుషుప్త్యాదావహమర్థస్ఫురణసమర్థనమ్.
౧౦౮ ౬౯	ముక్తావహమర్థానుప్రతిసమర్థనమ్.
౧౧౧ ౭౪	శాస్త్రప్రతిష్ఠావిరోధే శాస్త్రప్రాబల్యనిరాసః.
౧౧౪ ౮౦	అనత్యాత్మత్వప్రతిపత్తినిరాసః.
౧౧౬ ౮౩	సోఽటవాదనిరాసః.
౧౧౮ ౮౫	శ్రుతిఘట్టః.
౧౧౮ ౮౫	సద్విద్యాయాస్సవిశేషవిషయత్వస్థాపనమ్.
౧౨౧ ౮౬	పరివిద్యాయాస్సవిశేషవిషయత్వస్థాపనమ్.
౧౨౧ ౮౭	అఖణ్డార్థసామానాధికరణ్యనిరాసేన సత్యాదివాక్యస్య సవిశేషవిషయత్వస్థాపనమ్.
౧౨౪ ౮౯	నిర్గుణసగుణవాక్యయోః విషయవిభాగేచావిరోధః.
౧౨౭ ౯౦	అనన్దచల్యా స్సగుణవిషయత్వమ్.
౧౨౯ ౯౨	జ్ఞేయత్వజ్ఞాతృత్వనిషేధనిరాసః.
౧౩౦ ౯౪	అనన్దత్వానన్దిత్వయో రవిరోధః.
౧౩౦ ౯౫	భేదతన్నిషేధశ్రుతీనా మవిరోధసమర్థనమ్.
౧౩౫ ౯౮	స్మృతిపురాణఘట్టః.
౧౩౫ ౯౮	సవిశేషపరస్మృతిపురాణవచనాని.
౧౪౨ ౧౦౦	పరోక్షస్మృతిపురాణవచనానాం సమీచీనార్థకథనమ్.
౧౪౫ ౧౦౨	ఉపబృంహణవిధినిరూపణమ్.
౧౪౭ ౧౦౩	విష్ణుపురాణప్రాశస్త్యమ్.

పుట. వాక్య.	విషయ.
౧౫౫ ౧౧౦	ప్రకార్యదైవతప్రకారాదైవతవివేకః.
౧౫౮ ౧౧౪	ద్యానుపల్లేతి శ్రుత్యర్థవిచారః.
౧౫౯ పం.౨౦	ముక్తా జీవబ్రహ్మణోః స్వరూపైక్యనిరాసః.
౧౬౫ ౧౧౯	సప్తవిధానుపపత్త్యరమ్భః.
౧౬౬ ౧౨౦	ఆశయానుపపత్తిః.
౧౬౭ ౧౨౧	తిరోధానానుపపత్తిః.
౧౬౮ ౧౨౨	స్వరూపానుపపత్తిః.
౧౬౯ ౧౨౩	అనిగ్విచనీయత్వానుపపత్తిః.
౧౭౦ ౧౨౪	ప్రమాణానుపపత్తిః.
౧౭౨ ౧౨౫	తమసోద్రవ్యత్వసమర్థనమ్.
౧౭౨ ౧౨౬	అవిద్యాప్రత్యక్షనిరాసః.
౧౭౮ ౧౩౫	అవిద్యానుమాననిరాసః.
౧౮౩ ౧౪౩	సత్త్వైతసమర్థనమ్.
౧౮౮ ౧౪౯	అవిద్యాపరిత్యేన పరోక్షశ్రుతినిర్వాహః.
౧౯౦ ౧౫౨	స్మృతిపురాణానామవిద్యాపరత్వనిరాసః.
౧౯౭ ౧౫౭	నివర్తికానుపపత్తిః.
౧౯౮ ౧౫౮	తిత్త్వమసివాకార్యర్థవిచారః.
౨౦౪ ౧౬౪	అపర్యవసానవృత్తినిరూపణమ్.
౨౦౮ పం ౭	మత్తాస్తరేషు సామానాధికరణ్యానుపపత్తిః.
౨౧౦ ౧౬౮	నిర్జ్యోషేణ సిద్ధాంతోపన్యాసః.
౨౧౫ ౧౭౮	నిన్వృత్త్యనుపపత్తిః.
౨౧౭ ౧౮౧	మహాసిద్ధాంతసమాప్తిః.
౨౧౮ ౧౮౨	సూత్రకారాభిమత జిజ్ఞాసాధికరణపూర్వపక్షః.
౨౨౧ ౧౮౩	ఆధికరణసిద్ధాంతే సిద్ధపంతుని శబ్దశ్రుత్వైత్తినిరూపణమ్.
౨౨౪ ౧౮౫	అపూర్వశబ్దనమ్.
౨౨౫ పం.౨౧	శేషలక్షణమ్.
౨౩౧ ౧	జన్మాద్యధికరణపూర్వపక్షః.
౨౩౭ ౬	జన్మాద్యధికరణసిద్ధాంతః.
౨౩౭ ౯	జన్మాద్యధికరణ సిద్ధాంతే ఉపలక్షణపక్షస్య నిర్దుష్టత్వమ్.
౨౩౮ ౭	విశేషణత్వపక్షస్య నిర్దుష్టత్వమ్.
౨౪౩ ౧	శాస్త్రయోనిత్వాధికరణపూర్వపక్షః.
౨౪౯ ౧౩	శాస్త్రయోనిత్వాధికరణసిద్ధాంతః.
౨౫౩ ౧	సమన్వయాధికరణపూర్వపక్షః.
౨౭౭ ౨౪	సమన్వయాధికరణసిద్ధాంతః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

తత్రాదా శాస్త్రార్థసుగ్రహత్వాయ అధికరణార్థానుగ్రహణోపన్యస్తే.

శ్రీభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య — ప్రథమః పాదః.

క్రియఃపతిః పరమకారుణికో భగవాన్ సర్వేషాం పురుషేశా ముపాదిత్సితజీహాసి తేష్టానిష్టతత్సాధనానాం త్యాజ్యోపాదేయవిభాగార్థం * హర్షం తమ స్పదసతీచ వివేక్తు మిహో మానం ప్రదీప మివ కారుణికో దదాతీత్యుక్తరీత్యా వేదాంతాఖ్యప్రమాణం ప్రదాయ, అవతారాదిముఖేన తద్విషయజ్ఞానం చోదపాదయత్. తచ్చ * నారాయణా త్సముత్పన్నం జ్ఞానం కృతయుగే స్థిత మితి కృతయుగే తదైవావర్తత. అనన్తరం తస్మిన్ * కించిత్తదన్యథా భూతం త్రేతాయాం ద్వాపరే ఖిల మిత్యుక్తరీత్యా ఖిలే సతి * సజ్జీర్ణబుద్ధయో దేవా బ్రహ్మరుద్రపురస్సరాః । శరణ్యం శరణం జగ్గుర్నారాయణ మనామయమ్ । తై ర్విజ్ఞాపితకార్యస్తు భగవాన్ పురుషోత్తమః । అవతీర్ణో మహాయోగీ సత్యవత్యాం పరాశరాత్ । ఉత్సన్నా స్థగవాన్వేదా నుజ్జహర హరి స్వయమ్ । చతుర్థా వ్యభజ త్తంశ్చ చతుర్వింశతిథా పునః । శతథా చైకథా చైవ తదైవచ సహస్రథా । కృష్ణో ద్వాదశథా చైవ పునస్తస్యార్థవిత్తయే । చకార బ్రహ్మసూత్రాణి యేషాం సూత్రత్వ మజ్ఞానా ఇత్యుక్తరీత్యా నష్టజ్ఞానైః బ్రహ్మరుద్రాదిభి రర్థితో భగవాన్ వ్యాస రూపేణావతీర్య వేదానుద్భృత్య తాన్ విభజ్య తదర్థజ్ఞానాయ సూత్రాణి ప్రణయిష్యన్ పూర్వభాగవైశద్యార్థం న్యశిష్యేణ జైమినీనా సూత్రాణాం ప్రణీతత్వాత్ తదజ్ఞీకృత్య, ఉత్తరభాగవైశద్యార్థం బ్రహ్మసూత్రాణి న్యయిమేవ చకార. ఏవంచ * అథాతో ధర్మజ్ఞానేత్యారభ్య * అనావృత్తిశ్చబ్దాదనావృత్తిశ్చబ్దా దిత్వంతం భాగవద్యాయా త్తకవేదాంతైకప్రబంధవ్యాఖ్యానతయా ఏకం శాస్త్రమ్. ఉక్తంచ వృత్తికృతా బోధాయనేన * సంహితమేత చ్చార్థరకం జైమినీయేన షోడశలక్షణేనేతి శాస్త్రైకత్వసిద్ధిరితి. తత్ర జైమినీయేన పశుపుత్రపుష్పస్త్వస్వరూద్యైహికాముష్మికఫలసాధనం ధర్మో నిరూప్యతే. తత్ర ప్రథమేఽధ్యాయే-వేదస్య విధ్యర్థవాదమస్త్రీనామధేయాత్తకస్య ప్రప ర్తననివర్తన ప్రాశస్త్యజ్ఞాననానుష్ఠేయార్థప్రకాశనధాత్వైర్థావచ్ఛేదముఖేన ధర్మే ప్రామాణ్యం నిరూపితమ్. ద్వితీయే - శబ్దాంతరాభ్యాససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయభేదా త్కర్తృభేదో నిరూపితః. తృతీయే - శ్రుతిలిక్ష్ణాదిభి రర్థం విచారితమ్. చతుర్థే - క్రత్యర్థపురుషార్థనిరూపణపూర్వకం ప్రయుక్తి ర్నిరూపితా. పంచమే - శ్రుత్యాదిభిః క్రమా నిరూపితః. షష్ఠేతు-అధికారీ. సప్తమే - సామాన్యాదిదేశః. అష్టమే - విశేషాదిదేశః. నవమే - ఊహః. దశమే బాధః. ఏకాదశే-తస్యైవ. ద్వాదశే - ప్రసజ్ఞః. తతః పర మధ్యాయచతుష్టయేన సజ్కర్షసంజ్ఞికేన దేవతాస్వరూపం నిరూపితమ్. ఏవం జైమినీయేన పూర్వభాగప్రతిపాద్యం కర్తృ నిరూపితమ్. తత శ్చార్థరకేనాధ్యాయచతుష్టయేన ఉత్తరభాగప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ నిరూప్యతే. తత్ర పూర్వద్వికేన - చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మస్వరూపం నిరూప్యతే. ఉత్తరద్వికేన - సోపాసనం ఫలం నిరూప్యతే. తత్ర సమన్వయాభ్యే ప్రథమేఽధ్యాయే వాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా బ్రహ్మణః కారణత్వం నిరూప్యతే. తత్ర ఆయోగవ్యవచ్ఛేదాభ్యే ప్రథమపాదే - బ్రహ్మ కారణ మేవేతి సమర్థ్యతే. తత్ర ప్రథమం చతుస్సూత్ర్యై శాస్త్రీస్యా నారమ్భణీయత్వశక్త్యా నిరాక్రియతే.

౧. తత్ర (జిజ్ఞాసాధికరణే) ప్రథమే - పృథ్వీవహారా దన్యత్ర ఆద్యవృత్త్యైత్త్యసమ్భవాత్, వ్యవహారేచ కార్యపరతయైవ వృత్త్యైత్తే. స్వర్వశబ్దానాం కార్యార్థబోధకతయా సిద్ధవస్తుబోధనాసమ్భవాత్ సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి వేదాంతానాం ప్రామాణ్యం నాస్తీత్యప్రామాణిక మిదం బ్రహ్మవిచారరూపం శాస్త్రీ మనారమ్భణీయ మిత్యాశబ్ద్య - అమాద్భిశబ్దానా మజ్ఞుశినిర్దేశపూర్వకబహుప్రయోగేణ సిద్ధవృత్త్యైత్తి న్సమ్భవతీతి పృథ్వీవహారా దన్యత్రాపి శబ్దానా మాద్యవృత్త్యైత్తినమ్భవాత్, పితా తే నుఖ మాస్త ఇత్యాది పృథ్వీవహారేచ సిద్ధవృత్త్యైత్తినమ్భవాత్, శబ్దానాం సిద్ధవస్తుబోధనసామర్థ్యా ద్వేదాంతవాక్యానాం సిద్ధరూపే బ్రహ్మణి ప్రామాణ్య మస్తీతి తద్విచారరూపం శాస్త్రీ మారమ్భణీయమిత్యుక్తమ్. అధికరణ పుటసంఖ్యా. (౫)

౨. యద్యపి శబ్దానాం పరినిష్పన్నవస్తుబోధనశక్తి రస్తి - తథాపి లక్షణతః ప్రతిపన్ననైస్త్వ శబ్దబోధ్యత్వాత్, విశేషణానాం విశేష్యభేదకత్వేన జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా బ్రహ్మలక్షణత్వాసమ్భవాత్, పూర్వప్రతిపన్నా కారాంతరాసమ్భవేన తేషా ముపలక్షణతయావా తదనమ్భవాచ్చ

బ్రహ్మ సవేదాస్తవేద్య మిత్యాశబ్ద్య - ఆవిరుద్ధవిశేషణానాం విశేష్యధేదకత్వేన, సార్వజ్ఞ్యేః పూర్వప్రతిపన్నాకారాస్తరస్య సమ్భవేనచ జన్మాదీనాం విశేషణతయా ఉపలక్షణతయాచ బ్రహ్మలక్షణత్వసమ్భవేన బ్రహ్మ సేదాస్తవేద్య మిత్యుక్తం ద్వితీయే (జన్మాద్యధికరణే.) (౨౩౧)

౩. తృతీయే (శాస్త్రీయోన్యధికరణే) - యద్యపి బ్రహ్మ లక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యమ్ - తథాపి కారణభూతస్య బ్రహ్మణః అనుమానవేద్యత్వేన ప్రమాణాస్తరాగోచరమైవ శాస్త్రీవేద్యత్వేన, బ్రహ్మ సవేదాస్తవేద్య మిత్యాశబ్ద్య - సామాన్యతో దృష్టానుమానస్య జీవవిలక్షణవిషయత్వాభావేన బ్రహ్మణః ప్రమాణాస్తరాగోచరత్వేన బ్రహ్మ సేదాస్తవేద్య మిత్యుక్తమ్. (౨౩౩)

౪. చతుర్థే (సమన్వయాధికరణే) - యద్యపి ప్రమాణాస్తరాగోచరం బ్రహ్మ - తథాపి బ్రహ్మణః ప్రవృత్తినిష్పత్తిరూపత్వాభావేన ప్రయోజనరూపత్వాభావాత్ శాస్త్రీప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీత్యాశబ్ద్య - సిద్ధరూపస్యాప్యనవధికాతిశయానన్దరూపతయా నిరతిశయపురుషార్థత్వాత్ బ్రహ్మణ శాస్త్రీప్రమాణకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తమ్. (౨౪౩)

౫. ఏవం చతుర్నుత్రా సేదాస్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామాణ్యసమర్థనరూపం పరీక్షణీయస్థాపనం తత్పరికరస్థాపనంచ కృతమ్ - అథ ప్రమేయవిశేషపరీక్షా క్రియతే - (ఈక్షత్వధికరణే) - * సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దిత్యత్ర సచ్చబ్దవాచ్యస్యేదంశబ్దవాచ్య మచేతనంప్రతి కారణత్వేన కారణస్యచ కార్యసాజాత్యవశ్యంభావా దచేతనం ప్రధానమేవ సచ్చబ్దప్రతిపాద్యం కారణ మిత్యాశబ్ద్య - ఈక్షతిశ్రవణాత్, చిదచిచ్ఛరీరకస్య పరస్య సర్వసాలక్షణ్యసమ్భవాచ్చ సచ్చబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౨౪౯)

౬. (అనన్దసమయాధికరణే) - * తస్మాద్వా ఏతన్నా ద్విజ్ఞానమయా దస్మాన్ ౨ స్తర ఆత్మా ౨నన్దమయ ఇత్యత్ర అనన్దమయః ప్రత్యగత్వా - * శారీర ఇతి జీవాసాధారణశరీరసమ్మన్వశ్రవణాదిత్యాశబ్ద్య - నిరతిశయదశాశిరస్కభ్యన్యమానానన్దయోగాత్, పరమాత్మని చిదచిద్వస్తుశరీరతయా శారీరత్వసమ్భవాచ్చానన్దమయః పరమాత్మేతి సిద్ధాంతమ్. (౨౯౩)

౭. (అన్తరధికరణే) - యద్యపి శరీరమాత్రేణ సమ్మన్వమాత్రం పరమాత్మని సమ్భవతి - తథాపి కరచరణాదియుక్తశరీరవిశేషేణ ఉపకరణోపకరణిభావలక్షణసమ్మన్వస్య జీవాసాధారణత్వాత్, అన్తరాదిత్యవిద్యాయామ్. * హిరణ్యశ్చ శ్రు రిత్యాదినా శరీరవిశేషసమ్మన్వశ్రవణాచ్చ ఆదిత్య మణ్డలాన్తర్వర్తిసో జీవత్వావగమాత్, * న య శ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే స ఏక ఇత్యానన్దమయస్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తి న త్రైచిత్యావగమాత్, అనన్దమయో జీవ ఏవేత్యాశబ్ద్య - అన్తరాదిత్యవిద్యాయామేవ అపహతపాప్రత్యాదీనాం జీవేష్యసంభావితధర్మాణాం శ్రవణాత్, పరమాత్మసో ౨పి కరచరణాదియుక్తప్రాకృతనిత్యవిగ్రహసద్భవాచ్చ ఆదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తి పరమాత్మేత్యానన్దమయో ౨పి తదభిన్నః పరమాత్మేతి సిద్ధాంతమ్. (౩౨౬)

౮. (ఆకాశాధికరణే) - * సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్వంత ఇత్యాకాశశబ్దేనాభిధానా దాకాశఏవ కారణ మిత్యాశబ్ద్య - సర్వాణి భూతానీతి సర్వశబ్దవాచ్యచేతనాచేతనాత్మకప్రపంచప్రత్యాకాశస్య కారణత్వసమ్భవాత్, ఆ సముత్తా త్కాశత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వోపపత్తేః, ఆకాశశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాంతమ్. (౩౩౪)

౯. (ప్రాణాధికరణే) - కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితికత్వేన ప్రసిద్ధప్రాణో జగత్కారణ మిత్యాశబ్ద్య - శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపేచ తదసమ్భవాత్, ప్రాణాయతీతి వ్యుత్పత్త్యా బ్రహ్మణః ప్రాణం ప్రత్యపి ప్రాణత్వేన, తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిష్క్రమణలిక్ష్ణాచ్చ ప్రాణశబ్దవాచ్యః పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౩౩౮)

౧౦. (జ్యోతిరధికరణే) - * అథ యదతః పరో దిప్రా జ్యోతి ర్దీప్యతఇతి వాక్యే జ్యోతిశ్శబ్దశ్రవణాత్, స్వవాక్యే విరోధిలిక్ష్ణాభావాచ్చ ప్రసిద్ధజ్యోతిరేవ కారణ మిత్యాశబ్ద్య - స్వవాక్యే విరోధిలిక్ష్ణాభావేవ్యవక్రమవాక్యే సర్వభూతపాదత్వరూపవిరోధిలిక్ష్ణశ్రవణాత్ జ్యోతిశ్శబ్దవాచ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధాంతమ్. (౩౩౯)

౧౧. (ఇంద్రిప్రాణాధికరణే) - * ప్రతర్దసూనావై దైప్రా దాసిరితి వాక్యే * మా ముపాస్యేతి హితతమోపాసనకర్తతయోక్తస్యేంద్రిశబ్దేన వ్యవదేశా, దుపక్రమమేవ త్యాప్తీహాసనరూపలిక్ష్ణదర్శనాచ్చ హితతమోపాసనకర్తతయోక్తః ప్రసిద్ధేంద్రి ఏవేత్యాశబ్ద్య - బహుషు వాక్యేషు పరమాత్మ లిక్ష్ణదర్శనాన్తహాక్యాపేక్షయా ఉపక్రమస్య దుర్బలత్వాచ్చ ఇంద్రిశబ్దనిర్దిష్ట ఇంద్రిశరీరకః పరమాత్మేతి సిద్ధాంతమ్. (౩౪౨)

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

అథ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

౧. ఏవం ప్రథమే పాదే చిదవిద్విలక్షణకారణాన్తిత్వరూపాయోగవ్యవచ్ఛేదః కృతః అథ త్రిపాద్యా మన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః క్రియతే. తత్ర అన్వప్తజీవాదిలింగకపాదే ద్వితీయే (సర్వత్రప్రసిద్ధ్యధికరణే) - * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యే సర్వ మిదం బ్రహ్మేతి చతుర్ముఖాదిస్థానరాస్తసర్వ తాదాత్మ్యోపదేశా చ్చతుర్ముఖాదితాదాత్మ్యస్య జీవేష్యపి సమ్భవాత్, బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవేత్యాశబ్ద్య - * తజ్జలానితి హేతుతయా జన్మాదీనాం ప్రసిద్ధవ దుపదేశా, త్రేసాంచ పరమాత్మసమ్బుద్ధితయా ప్రసిద్ధేః, సర్వశరీరకస్య పరస్య సర్వతాదాత్మ్యోపపత్తేశ్చ బ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మేతి సిద్ధాంతమ్. (౩౬౦)

౨. (అత్తీధికరణే)-* యస్య బ్రహ్మచక్షత్రం చోభే భనత ఓదన ఇత్యాదివాక్యే కర్తృనిమిత్తభోక్తృత్వశ్రవణాదత్తా జీవ ఏవేత్యాశబ్ద్య- మృత్యుపసేచనత్వసామర్థ్యసిద్ధవరాచరాదనస్య జగదుపసంహారరూపత్వాత్తస్యచ పరమాత్మాసాధారణత్వా దత్తా పరమాత్మేత్వక్తమ్. (౩౬౧)

౩. (అన్తరాధికరణే) - * య ఏషోక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఇత్యాదివాక్యే చక్షువ్యవస్థితస్య ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశా, తత్ప్రసిద్ధేశ్చ ప్రత్యక్ష యుక్త్యాగమైః ప్రతిబిమ్బజీవాదిత్యాదిమూపపత్తే, రక్షిపురుషస్తేవ్యవస్థితమ ఇత్యాశబ్ద్య - సంయదాన్విమత్వాదీనాం పరమాత్మనేస్త్రైపవత్తేః, తస్యచ చక్షువ్యవస్థానస్య * య శ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదిమ ప్రసిద్ధత్వా, దక్షిపురుషఃపరమాత్మేత్వక్తమ్. (౩౬౨)

౪. (అన్తర్యామ్యధికరణే) - * యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యాదివాక్యోక్తోన్తర్యామి * ద్రష్టా శ్రోతేతి వాక్యే కరణాయత్తజ్ఞానత్వా నగమా ద్యోగవిశేషయంతో జీవ ఏవేత్యాశబ్ద్య-ఏతేనైవ వాక్యేన సర్వనియమనస్య పరమాత్మధర్మస్య వ్యపదేశా ద్ద్రష్టాన్దిశబ్దానాం రూపాదిసాక్షా త్కారపరతయా తేసాం పరమాత్మస్యపపత్తేశ్చ అన్తర్యామి పరమాత్మేత్వక్తమ్. (౩౬౩)

౫. (అదృశ్యత్వాదిగుణకాధికరణే) - * అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యత ఇత్యాదివాక్యే * అదేశ్య మిత్యాదినా నిషిద్ధమా నస్య పృథివ్యాద్యచేతనగతదృశ్యత్వాదేః పృథివ్యాదినజాతీయసూక్ష్మాచిదుపస్థాపకత్వా దక్షరం ప్రధానమ్, అక్షరా త్వరతః పరశ్చ జీవ ఇత్యాశబ్ద్య- సర్వజ్ఞత్వాదీనాం పరమాత్మధర్మాణాం ప్రతిపాదనా దక్షరః పరమాత్మా, * అక్షరా త్వరతః పర ఇతి - అక్షరా దవ్యక్తా త్వరో యః ప్రత్యగత్వా - తస్మా దపి పరః పరమాత్మేతి సిద్ధాంతమ్. (౩౬౪)

౬. (వైశాన్వినరాధికరణే) - * ఆత్మానమేవేమం వైశాన్వినర మిత్యాదివాక్యే వైశాన్వినరశబ్దస్య జాతరభూతత్వతీయదేవతాపరమాత్మస్వనిశే షేణ ప్రయోగదర్శనా త్వరమాత్మేత్వనిర్ణయ ఇత్యాశబ్ద్య - సాధారణస్య వైశాన్వినరశబ్దస్య ముముక్షుభిః పృచ్ఛ్యమానత్వాదిభిః పరమాత్మలిక్ష్ణే భ్యశే వ్యమాణత్వా త్వరమాత్మేతి శక్యనిర్ణయఇతి సిద్ధాంతమ్. (౪౦౩)

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

అథ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

౧ ఏవ మన్వప్తజీవాదిలింగకాని వాక్యాని నిరూపితాని. తృతీయే మన్వప్తజీవాదిలింగకపాదే (ద్యుభావోద్యధికరణే) - * యస్మిన్ద్వారిత్యా దివాక్యే * సంహతా యత్ర నాద్యితి నాదీసమ్బుద్ధశ్రవణా ద్యుభావోద్యాయతనం జీవ ఇత్యాశబ్ద్య - * అమృతస్త్వేషసేతు రిత్యమృతోపాయత్వస్య పరమాత్మాసాధారణస్య శ్రవణాత్, హృదయవాన్వరా నాదీసమ్బుద్ధస్య పరమాత్మస్యపపత్తేశ్చ ద్యుభావోద్యాయతనం పరమాత్మేతి సిద్ధాంతమ్. (౪౦౪)

౨. (భూమాధికరణే) - * తరతి శోక మాత్మనిదితి ప్రకాస్తస్యాత్మోపదేశస్య ప్రాణపర్యవసాయిత్వాత్, ప్రాణా దూర్ధ్వంచ అస్తి భగవః ప్రాణా ద్భూయ ఇత్యాదిప్రశ్నప్రతిపచనాభావేన ప్రకరణస్యావిచ్ఛిన్నత్వాత్, ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రత్యగత్తైవ * యత్ర నాస్య త్వశ్యతీత్యాది వాక్యే భూమశబ్దనిర్దిష్ట ఇత్యాశబ్ద్య - * ఏవ తు వా అతివదతి య స్సత్యేనాతివదతీతి ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా త్వీత్యగాత్తసోఽపి సత్యశబ్దవాచ్యస్య భూమోఽధికతయా నిర్దేశా ద్భూమా పరమాత్మేతి సిద్ధాంతమ్. (౪౦౫)

౩. (అక్షరాధికరణే) - * ఏతదైవ తదక్షర మిత్యాదివాక్యే అక్షరశబ్దస్య ప్రధానే జీవేచ ప్రయోగదర్శనా దక్షరశబ్దవాచ్యః తయో రస్య తర ఇత్యాశబ్ద్య - కాలత్రయవర్తివికారాశ్రయస్య ఆకాశశబ్దవాచ్యస్య ప్రధానస్యాప్యాధారతయా నిర్దిష్టోఽక్షరః పరమాత్మేతి సిద్ధాంతమ్. (౪౦౬)

౪. (ఈక్షతికర్తాధికరణే) - * యః పునరేతం త్రిమాత్రేణఽమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరమపురుష మభిధ్యాయితేత్యాదివాక్యే * పరా త్వరం పురిశయం పురుష మిక్షతఇతిక్షతిక ర్తతయా నిర్దిష్టః పురుషః - ద్విమాత్ర ముపాసీనస్య అన్తరిక్షలోకప్రాప్తి మభిధాయ త్రిమాత్ర ముపాసీనస్య

ప్రాప్యతయోక్తస్య బ్రహ్మలోకస్య ఆన్తరిక్షలోకా త్వరత్యేన చతుర్ముఖలోకత్వా చుతుర్ముఖ ఇత్యాశబ్దాన్య * య త్త చ్చాన్త మజర మమృత మిత్యాదినా ఈక్షతికర్తృణః పరమాత్మత్యేన వ్యసదేశా, త్వరమత్యైవోష్యోన్తరిక్షా త్వరత్వనమ్భనా, చ్చ పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౪౩౬)

౪. (దహరాధికరణే) - * దహరోన్తస్మిన్నన్తర ఆకాశ ఇత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యా దన్వేష్టవ్యాన్త రాభావాచ్చ దహరాకాశో భూతాకాశ ఇత్యాశబ్దాన్య - ఉత్తరవాక్యేషు దహరాకాశసమ్బంధితయా అపహతపావృత్వాది ప్రతిపాదనాత్, తేషా మేవాన్వేష్టవ్యత్వా, చ్చ దహరాకాశః పరమాత్మేతి సిద్ధాంతమ్. (౪౩౭)

౫. (ప్రమితాధికరణే) - * అఙ్గుష్ఠమాత్రం పురుష ఇత్యాదివాక్యే అఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్ * అఙ్గుష్ఠమాత్రో రవితుల్యరూప ఇత్యాదిషు జీవస్యాఙ్గుష్ఠమాత్రత్వశ్రవణాత్, అఙ్గుష్ఠప్రమితో జీవ ఇత్యాశబ్దాన్య - * ఈశానా భూతభవ్యస్యేతి భూతభవ్యేశానత్వశ్రవణాత్, * అఙ్గుష్ఠ ప్రమితత్వస్య హృదయోపాధికస్య పరమాత్మస్యపపత్తేః, అఙ్గుష్ఠమాత్రః పరమాత్మేత్యుక్తమ్. (౪౪౪)

౬ (దేవతాధికరణే) - దేవాదీనాం నిర్గుణానాం ఆశరీరత్యేన అర్థిత్వసామర్థ్యయో రభావేన బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారో నాస్తీత్యాశబ్దాన్య - సృష్టిప్రకరణేషు ఉపాసనప్రకరణేషు చార్థవాదే శరీరప్రతిపాదనా త్తాపత్రయాభిభూతత్వాచ్చ అర్థిత్వసామర్థ్యయో సృష్ణువాత్మేషా మవ్యధికారోన్తీతి సిద్ధాంతమ్. (౪౪౭)

౭. (మధ్యధికరణే) - వస్వాదీన్ప్రతి వస్వాదీనా ముపాస్యత్వాయోగాత్ మధ్యాదివిద్యాసు వస్వాదీనా మనధికార ఇత్యాశబ్దాన్య - వస్వాదిశరీరకబ్రహ్మణ ఏత్రాపాస్యత్వాత్, కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వస్య ప్రాప్యత్వనమ్భనా, చ్చ మధ్యాదివిద్యాసు వస్వాదీనా మధికారోన్తీతి సిద్ధాంతమ్. (౪౪౯)

౮. (అపహద్రాధికరణే) - రైక్షేణ జానశ్రుతిం కూద్రేత్యామస్త్య తస్మై బ్రహ్మవిద్యాయా ఉపదిష్టత్వా చ్చూద్రాదీనామపి బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోన్తీత్యాశబ్దాన్య - కూద్రశబ్దస్య శోచితృవాచకత్వా, చ్చూద్రాదీనా మధ్యయననిషేధేన సామర్థ్యాభావా, చ్చ న కూద్రాదీనా మధికారఇత్యుక్తమ్. (౪౫౪)

౯. (అర్థాన్తరత్వాదివ్యపదేశాధికరణే) - * ఆకాశోహవై నామరూపయో ర్విర్వహితేత్యాదివాక్యే ఆకాశశబ్దనిర్దిష్టో ముక్తత్వా - * అశ్వ ఇవ రోమాణీత్యనన్తరవాక్యే ముక్తస్య ప్రకృతత్వా దిత్యాశబ్దాన్య - * నామరూపయో ర్విర్వహితేతి నామరూపనిర్వోధృత్వస్య పరమాత్మా సాధారణస్య శ్రవణాత్, * బ్రహ్మలోక మభినమ్భనానీతి పరమాత్మనోవ్యనన్తరప్రకృతత్వా, చ్చాకాశః పరమాత్మేతి రాధాంతమ్. (౪౫౮)

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

అథ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

౧. ఏవం స్వప్తజీవాదిలిజ్జకాని వాక్యాని నిరూపితాని. చతుర్థే స్వప్తతరజీవాదిలిజ్జకపాదే (ఆనుమానికాధికరణే) - * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః ఇత్యాదివాక్యే * మహతః పర మవ్యక్త మవ్యక్తా త్పురుషః పర ఇతి తన్త్రసిద్ధప్రక్రియాప్రత్యభిజ్ఞానాత్తన్త్రసిద్ధ మబ్రహ్మత్తక మవ్యక్తశబ్దవాచ్యం ప్రధాన మిత్యాశబ్దాన్య - * ఆత్మానం రథినం విధీత్యాదినా రథిరథాదిభావేన రూపితాత్తశరీరాదిషు రథత్యేన రూపితస్య శరీరస్యేహ అవ్యక్తశబ్దేన గ్రహణా న్నాబ్రహ్మత్తకం ప్రధాన మభిధీయత ఇతి సిద్ధాంతమ్. (౪౬౪)

౨. (చమసాధికరణే) - * అజా మేకా మిత్యాదివాక్యే * ప్రజా సృజమానా మితి సావిత్రస్త్ర్యేణ నస్త్రప్రత్యాదిప్రతితే రజాశబ్దేనా బ్రహ్మత్తికాప్రకృతి రభిధీయత ఇత్యాశబ్దాన్య - అబ్రహ్మత్తకాబాగ్రహణే విశేషహేత్వభావాత్, * అణో రణీయా నిత్యాదిశాఖాన్తరవాక్యేనాబాయా బ్రహ్మత్తకత్వావగమాత్, బ్రహ్మత్తకప్రకృతిరేవ అజాశబ్దేనోచ్యత ఇత్యుక్తమ్. (౪౬౯)

౩. (సజ్జ్యోపసజ్జ)హాధికరణే) - * యస్మిన్ సృష్టృపృష్టజనాఇతి వాక్యే పృష్టృపృష్టవిశేషితా త్పృష్టృపృష్టవిశతితత్వప్రతితే రిదం వాక్యం తన్త్రసిద్ధ తత్త్వప్రతిపాదక మిత్యాశబ్దాన్య - యస్మిన్ సృష్టిస్థిత ఇతి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టబ్రహ్మశ్రయతయా ౭వగతానాం పృష్టృపృష్టజనానాం తన్త్రసిద్ధతత్త్వేభ్యః పృథగ్భావాన్నేదం తన్త్రసిద్ధతత్త్వప్రతిపాదక మిత్యుక్తమ్. (౪౭౬)

౪. (కారణత్వాధికరణే) - * నదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ * అనదా ఇద మగ్ర ఆసీత్ ఇత్యాదిషు ఏకస్మాత్ సృష్టే రనామ్నానాత్ బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతు మశక్య మిత్యాశబ్దాన్య - * తస్మాద్వా ఏతస్మాద్ దిత్యాదిషు సార్వజ్ఞ్యాదిగుణయుక్తవ్యైవ కారణత్వేనోక్తత్వాత్ నదా దిశబ్దానామపి తత్సరతోవ్యపపత్తేః బ్రహ్మైకకారణత్వం నిశ్చేతుం శక్యమితి స్థితమ్. (౪౮౨)

౧. (జగద్వాచిత్యాధికరణే) - * యో నై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తృత్వాదివాక్యే * యస్య చైతత్కర్తేతి కర్తృసమ్మన్తశ్రవణా ద్వేదితవ్యతయోక్తం న బ్రహ్మ - కిం తు జీవ ఇత్యాశబ్ద్య - క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కర్తృశబ్దస్య జగద్వాచిత్యాత్ జగత్కారణభూతః పరమాత్మైవ వేదితవ్యతయోపదిష్ట ఇత్యుక్తమ్. (౧౨౬)

౨. (వాక్యాన్వయాధికరణే) - * ననా అరే పశ్యంతః కామాయ పతిః ప్రియో భవతి ఆత్మనస్తుకామాయ పతిః ప్రియో భవతీత్వాదివాక్యే * ఆత్మేవా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి ద్రష్టవ్యతయోక్త ఆత్మ తస్మై సిద్ధపురుషః - తస్మై నైవ ఆదిమధ్యావసానేషు ప్రతిపాదితత్వా దిత్వాశబ్ద్య * అమృతత్వ స్యతు నాశాస్తీత్వాదినా అమృతత్వప్రాప్తి హేతుతయా ఉపాస్యత్వ కారణత్వాది ప్రతిపాదకవాక్యానాం పరమాత్మపరత్వఏవ అన్వయ సామన్వేస్యా ద్వైష్టవ్యతయోక్తః పరమాత్మేతి సిద్ధాంతమ్. (౧౩౪)

౩. (ప్రకృత్యధికరణే) - లోకే నిమిత్తోపాదానయో ఛేదదర్శనా త్పిన్వజ్ఞం బ్రహ్మనిమిత్తమాత్రం నూపాదాన మిత్యాశబ్ద్య - సర్వశక్తే ర్భూత్వా ఉభయవిధకారణత్వోపపత్తేః, * బ్రహ్మవన మిత్యాదిషూభయవిధకారణత్వ ప్రతిపాదనా, చ్చ బ్రహ్మ ఉపాదాన మవీత్యుక్తమ్. (౧౪౨)

౪. (సర్వవ్యాఖ్యానాధికరణే) - పూర్వాధికరణానుదాహృతవాక్యవిశేషేషు యేషు జగత్కారణత్వమాత్రం శ్రుతమ్ - సత్యక్షణవిశేషాదయః పరమపురుషసాధారణాః ధర్మాః శ్రుతాః - తేషు యథాప్రతిపన్నవస్తవిభృతపగమే విరోధాభావాత్ న పరమాత్మపరత్వ మిత్యాశబ్ద్య - పరబ్రహ్మ సాధారణధర్మాస్తరాశ్రవణేఽపి జగత్కారణత్వస్వేక్షణవిశేషాదివత్ పరమపురుషసాధారణ్యస్య పూర్వై రధికరణై ర్విర్జితత్వాత్ జగత్కారణత్వమేవ చిదచిద్విలక్షణసర్వవిధకారణభూత పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యదేవతా విశేషపరత్వసాధకమితి తేషుపి వాక్యేషు న ఏవ ప్రతిపాద్యత ఇతి సిద్ధాంతమ్. (౧౬౪)

ఇతి ప్రథమస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

ప్రథమాధ్యాయ స్సమాప్తః.

అథ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

౧. ఏవం ప్రథమాధ్యాయే చిదచిద్విలక్షణం బ్రహ్మ నిఖిలజగదేకకారణ మిత్యుక్తమ్ - అనన్తర మస్యైవార్థస్య సమ్భవితనమస్తప్రకార దుర్ధర్షణత్వఖ్యాపనాయ ద్వితీయోఽవిరోధాధ్యాయ అరభ్యతే. తత్ర ప్రథమే స్మృతిపాదే న్యపక్షే కారణవిషయే పరోక్షదూషణపరిహారః క్రియతే. తత్ర ప్రథమే (స్మృత్యధికరణే) - వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మకారణత్వపరత్వే మహర్షిప్రణీతాయా సన్న్యజ్ఞస్మృతేః నిరవకాశత్వప్రసక్త్యాత్ ప్రధానమేవ జగత్కారణ మిత్యాశబ్ద్య - మన్వాదిమహర్షిప్రణీతానాం బహ్వీనాం స్మృతీనా మనవకాశదోషప్రసక్త్యాత్ బ్రహ్మైవ కారణ మిత్యుక్తమ్. (౧౭౯)

౨. (యోగప్రత్యుక్త్యధికరణే) - యోగస్మృతేః సర్వవేదప్రవర్తనాధిక్రమ హిరణ్యగర్భప్రణీతత్వాత్తదనురోధేన వేదాన్తార్థనిర్ణయః కార్య ఇత్యాశబ్ద్య - హిరణ్యగర్భస్వామి తేత్రజ్ఞభూతస్య రజస్తమాఽభిభవనమ్భవాత్తదుక్తపురాణాన్తరవద్యోగస్మృతిరపి తన్నూలేతి న తయా వేదాన్తోప బృంహణం కార్య మిత్యుక్తమ్. (౧౮౫)

౩. (విలక్షణత్వాధికరణే) - అచేతనస్య జగతః సర్వజ్ఞాత్ బ్రహ్మణో విలక్షణత్వా, ద్వీలక్షణయోః కార్యకారణభావాసమ్భవా, చ్చాచేత నం ప్రధానమేవ జగత్కారణ మిత్యాశబ్ద్య - విలక్షణానా మపి గోయయవృత్తికాదీనాం కార్యకారణభావదర్శనాత్ బ్రహ్మైవ జగత్కారణ మిత్యుక్తమ్. (౧౮౮)

౪. (శిష్టాపరిగ్రహాధికరణే) - కణాదాక్షపాదబుద్ధాదీనాం పరమాణుకారణవాదే నంవాదా తత్ప్రజ్ఞానురోధేన కారణం వక్తవ్య మిత్యా శబ్ద్య - తావన్తాత్రనంవాదేఽపి తర్కమూలకత్వావిశేషాత్, పరమాణుస్వరూపేఽపి ఊణికత్వాద్యవాన్తరవివాదసమ్భవా, చ్చ తేఽపి పక్షా అనా దర్తవ్యా ఇత్యుక్తమ్. (౧౯౦)

౫. (భోక్తృపత్త్యధికరణే) - చిదచిద్విస్తుశరీరకస్య బ్రహ్మణః కారణత్వే సశరీరత్వాత్ నుఖదుఃఖభోక్తృత్వప్రసక్త ఇత్యాశబ్ద్య - నుఖ దుఃఖానుభవస్య కర్తృనిమిత్తత్వా దకర్తృశక్యస్య న నుఖదుఃఖభోక్తృత్వప్రసక్త ఇత్యుక్తమ్. (౧౯౧)

౬. (ఆరమ్భణాధికరణే) - బుద్ధిశబ్దాన్తరాదిభిః కార్యకారణయో రన్యత్యత్ బ్రహ్మణోఽన్య జ్ఞగ దిత్వాశబ్ద్య - * వాచారమ్భణమిత్యా దిభిః కార్యకారణయో రన్యత్యప్రతిపాదనాత్, బుద్ధిశబ్దాన్తరాదీనాం అపస్తాన్తరపరత్వేనూపపత్తే, శ్చ బ్రహ్మణోఽన్యజ్ఞగదిత్యుక్తమ్. (౧౯౩)

౭. (ఇతరవ్యవదేశాధికరణే) - జగద్భూతానాం రన్యత్యే జీవస్యాపి బ్రహ్మణోఽన్యత్య ద్ధితయాపజగదకరణాహిత యాపజగత్కరణాదిదోష ప్రసక్త ఇత్యాశబ్ద్య * య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదిభి ర్జీవబ్రహ్మణోఛేదవ్యవదేశాత్ న హితాకరణాదిదోషప్రసక్తిరిత్యుక్తమ్. (౧౯౯)

౮. (ఉపసంహారరహితాధికరణే) - కులాలాదీనాం ఘటాదినిర్మాణకర్తానామపి ఉపకరణసాపేక్షత్వదర్శనాత్ బ్రహ్మణ ఉపకరణరహితస్య కారణత్వం న సమ్భవతీత్యాశంక్య - తీరాదీనా ముపకరణరహితానామపి దధ్యాద్యారమ్భకత్వదర్శనేన విచిత్రతే ర్భ్రహ్మణ ఉపకరణరహితస్యాపి జగదారమ్భకత్వం సమ్భవతీత్యుక్తమ్. (౬౩౪)

౯. (కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణే) - నిరవయవస్య బ్రహ్మణః కారణత్వే కృత్స్నస్యాపి బ్రహ్మణః ఏకకార్యోపయుక్తత్వప్రసక్త్యాత్ బ్రహ్మకారణత్వ మసమష్టాన మిత్యాశంక్య - బ్రహ్మణః నిరవయవత్వస్య విచిత్రజగత్కారణత్వస్యచ శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్, శ్రుతిప్రతిపన్నస్యార్థస్య యుక్త్యా న బాధాయోగా, చ్చ బ్రహ్మకారణత్వం సమష్టాన మిత్యుక్తమ్. (౬౩౫)

౧౦. (ప్రయోజనవత్త్వాధికరణే) - బ్రహ్మణోఽవాప్తసమస్తకామస్య ప్రయోజనాభావా జ్జగత్సృష్టిత్వం న సమ్భవతీత్యుక్తే - అవాప్త సమస్తకామస్యాపి లీలారూపప్రయోజనసమ్భవా త్సృష్టిత్వం సమ్భవతీతి పరిహారః. (౬౪౦)

ఇతి ద్వితీయాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

అథ ద్వితీయాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

౧. ఏవం స్వపక్షే పరైరుద్భావితా దోషాః పరిహృతాః - అనన్తరం స్వపక్షరక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్యన్తే ద్వితీయేన తర్కపాదేన. తత్ర (రచనానుపపత్త్యధికరణే) - ప్రధానస్యాచేతనత్వా, దచేతనానాం చేతనాదిస్థితానామేవ కార్యారమ్భకత్వస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం నిశ్చితత్వా, త్కేవలప్రధానకారణవాదే జగద్రచనా న సమ్భవతీత్యుక్తమ్. (౬౪౫)

౨. (మహద్విఘ్నాధికరణే) - పరమాణూనాం నిరవయవత్వేన ప్రదేశభేద మనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానా మధికపరిమాణద్రవ్యారమ్భకత్వా నుపపత్త్యాదిభిః కాణాదపక్షోప్యసమష్టాన ఇత్యుక్తమ్. (౬౪౬)

౩. అనన్తరం బాధాః ప్రతిక్షిప్యన్తే. (సముదాయాధికరణే) - త్షణికానాం పరిమాణాద్వినాం కార్యారమ్భకత్వానుపపత్త్యాదిభిః వైభాషికసాత్రాన్తికపక్షావపి అసమష్టాసావిత్యుక్తమ్. (౬౪౮)

౪. (ఉపలబ్ధ్యాధికరణే) - యోగాదారాభిమతం జ్ఞానానా మర్థహాస్యత్వ మాశంక్య - జ్ఞాతు రధవిశేషసిద్ధిరూపతయైవ జ్ఞానస్యోపలబ్ధేః, స్వాప్నజ్ఞానవద్బాధదర్శనా, చ్చ తదయుక్త మిత్యుక్తమ్. (౬౫౨)

౫. (సర్వధానుపపత్త్యధికరణే) - సత్త్వానత్త్వయో రవస్థావిశేషరూపత్వా దనదితి ప్రతిజ్ఞాయామపి నదితి ప్రతిజ్ఞాయా మివ మాధ్యమి కాభిమతతుచ్ఛత్వానుపపత్తేన న త మనుపపన్న మిత్యుక్తమ్. (౬౫౪)

౬. (ఏక స్థిన్నసమ్భవాధికరణే) - కృత్స్నం జగత్సత్త్వానత్త్వాదిభి రనేకాస్తమితి జైనమత మాశంక్య - ఏక స్థిన్వస్తుని సత్త్వానత్త్వాదీ నాం విరుద్ధధర్మాణా మనుపపత్తేః తదస్యనాదరణీయ మిత్యుక్తమ్. (౬౫౮)

౭. (పశువత్త్వాధికరణే) - వేదవిరుద్ధత్వా దసామష్టాస్యాచ్చ పశుపతిమత మనాదరణీయమిత్యభాణి. (౬౬౩)

౮. (ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణే) - * వాసుదేవాత్సర్వార్థో నామ జీవో ఽజాయత ఇత్యాదిః వేదవిరుద్ధస్య జీవోత్పత్త్యాదేః ప్రతి పాదనా త్వత్సర్వరాత్రతస్త్వ మప్రమాణ మిత్యాశంక్య - జీవాదిశబ్దానాం జీవాద్యభిమానిపరబ్రహ్మవ్యూహపరత్వేన జీవోత్పత్తిప్రతిపాదనపరత్వాభా వాత్ పరమాప్తనారాయణప్రణీతత్వాత్ పశురాత్రకాస్తమపి ప్రమాణ మిత్యుక్తమ్. (౬౬౦)

ఇతి ద్వితీయాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

అథ ద్వితీయాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

౧. ఏవం పరపక్షాః ప్రతిక్షిప్తాః - అథ స్వపక్షస్య నిర్దోషత్వఖ్యాపనాయ చిదచిదాత్మకప్రపంచస్య కార్యతాప్రకారో విశోధ్యతే అనన్తరపాదద్యయేన. తత్ర వియత్వాదే తృతీయే (వియదధికరణే) - ఛాన్దోగ్యే అగ్న్యదీనా మివోత్పత్త్యశ్రవణాత్ వియన్నోత్పద్యత ఇత్యా శంక్య * తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భుత ఇత్యాదా ఆకాశస్యాప్యత్పత్తిశ్రవణాత్, ఛాన్దోగ్యేఽపి ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానేన వియదాదే రపి కార్యత్వావగమాచ్చ వియదుత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్. (౭౦౨)

(20F)

(205)

(299)

(233)

(232)

(280)

<http://www.sagepub.com>

(240)

(228)

(222)

(2215)

(2௩௭)

౬. (జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణే) - జీవస్యాగ్నిదిదేవతానాంచ ప్రాణవిషయ మధిష్ఠానం స్వాధీనమ్ - వైరశేష్యప్రతీతే రిత్యాశ్చ్యుత - * యస్యాగ్ని శ్చరీర మిత్యాదావగ్నిదీనాం పరమాత్మాధీనస్యపత్వప్రతిపాదనాత్ తేషా మధిష్ఠానం పరమాత్మాధీన మిత్యుక్తమ్. (౭౬౩)

౭. (ఇన్ద్రియాధికరణే) - సర్వేషాం ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వా జీవైపకరణత్వావిశేషాచ్చ సర్వే ప్రాణా ఇన్ద్రియాణీత్యాశ్చ్యుత - * ఇన్ద్రియాణి దత్తైకంచేత్యాదిషు ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానామేవ ఇన్ద్రియత్వవ్యవదేశాత్, * ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యే పృథజ్విదేశాచ్చ, ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తానీన్ద్రియాణీత్యుక్తమ్. (౭౬౪)

౮. (సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యాధికరణే) - * అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేతి నామరూపవ్యాకరణస్య జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్ వ్యప్తిసృష్టిః హిరణ్యగర్భకర్తృకేత్యాశ్చ్యుత - * నామరూపే వ్యాకరణాణి తాసాం త్రిపుతం త్రిపుత మైకాం కరవాణీతి త్రిపుత్కర్తృత్వేన నామరూప వ్యాకరణోపదేశాత్, త్రిపుత్కరణస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వానుపపత్తేః, * అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వా, చ్చ హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృత్వేన వ్యప్తిసృష్టిరిత్యుక్తమ్. (౭౬౬)

ఇతి ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

ద్వితీయాధ్యాయ స్సమాప్తః.

అథ తృతీయస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

౧. ఏవ మాద్యేన విషయద్వికాభిభేద్యాధ్యాయద్వయేన చేతనాచేతనవిలక్షణం నిఖిలజగదేకకారణం బ్రహ్మేతి స్థాపితమ్. విషయద్వికాభిభేదానస్తరాధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయై స్సహ తత్ప్రొప్తిప్రకార ఛిన్త్యతే. తత్ర తృతీయే ఉపాసనాధ్యాయే ఉపాయభూతముపాసనం చిన్త్యతే. తత్ర జీవదోషపాదే ప్రథమే జాగ్రదాద్యవస్థస్య జీవస్య దోషాః, ఉభయలింగపాదే ద్వితీయే పరమాత్మమో నిర్దోషకల్యాణగుణాకరత్వంచ ఉపాసనారమ్భాయ ప్రాప్యవ్యతిరిక్తవైశిష్ట్యజననార్థమ్, ప్రాప్యతృప్త్యాజననార్థంచ ప్రతిపాద్యతే. తత్ర (తదస్తరప్రతిపత్త్యాధికరణే) - దేహదేహస్తరం గచ్ఛకజీవః తత్ర తత్ర భూతనూత్నాణాం సులభత్వాత్తై రసమ్పరివృత్తవీవ గచ్ఛతీత్యాశ్చ్యుత - * నేత్య యథోత్పాదిప్రశ్నప్రతిపచనాభ్యాం భూతనూత్నసమ్పరివృత్తవీవ గచ్ఛతీత్యుక్తమ్. (౭౭౩)

౨. (కృతాత్మయాధికరణే) - లోకాస్తరా త్వీత్యవరోహకజీవః * ప్రాప్యాస్తం కర్తృణ ఇత్యాదిభి ర్లోకాస్తరే కృత్స్నకర్తృఫలానుభవస్యోక్తత్వాత్ కర్తృశేషరహితవీవ ప్రత్యవరోహతీత్యాశ్చ్యుత - * తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదిభిః ప్రత్యవరూఢానాం పుణ్యపాపసమ్మిశ్రితవనాత్, * ప్రాప్యాస్త మిత్యాదేచ్చ ఫలదానప్రవృత్తకర్తృవిషయత్వాచ్చ కర్తృశేషరహితవీవ ప్రత్యవరోహతీత్యుక్తమ్. (౭౮౧)

౩. (అనిష్టాదికార్యధికరణే) - యే వైకేచాస్తాల్లోకా త్వీయన్తి చన్ద్రమనమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి అవిశేషేణ సర్వేషాం గతిశ్రవణాత్పాపకారిణోఽపి చన్ద్రమనం గచ్ఛన్తీత్యాశ్చ్యుత - * అథ య ఇమే గ్రామ ఇన్ద్రాపూర్తే దత్త మిమ్యుపాసతే ఇత్యుక్త్యా * తే ధూమ మభినమ్మవన్తీత్యాదినా ఇన్ద్రాదికారిణామేవ పితృయాణవచనాత్, * చన్ద్రమనమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీతి వచనస్యానీష్టాదికారివిషయతయా నేయత్వాత్, పాపకారిణ శ్చన్ద్రమనం స గచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్. (౭౮౪)

౪. (తత్సాన్విభావ్యాపత్త్యాధికరణే) - * అదైత మేవాధ్యానం పున ర్నివర్తన్తే యథేత మాకాశం ఆకాశా ద్వాయుం వాయు ర్భూత్వా ధూమో భవతీత్యాదివాక్యే జీవస్యాకాశాద్యవస్థాపత్తిః శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవ దవిశేషా దాకాశాదిశరీరకత్వాపత్తి రిత్యాశ్చ్యుత - సోమభావ ఇవ ఆకాశాదో సుఖదుఃఖభోగాభావేన తచ్ఛరీరకత్వానుపపత్తే రాకాశాద్యాపత్తి ర్నామ తత్సంయోగకృతతత్సాదృశ్యాపత్తిరిత్యుక్తమ్. (౭౯౦)

౫. (నాతిచిరాధికరణే) - జీవస్యాకాశాదిప్రాప్తౌ తత్ర తత్రావస్థానే కాలవిశేషనియమో నాస్తి - విశేషహేత్వభావాదిత్యాశ్చ్యుత - ప్రీహ్యదిప్రాప్తౌ * అతోవై ఖలు దుర్నిష్ప్రవతర మితి విశిష్య కృప్రసిమ్మముణత్వాభిధానా దాకాశాదిప్రాప్తౌవచిరేణ నిష్క్రామతీత్యుక్తమ్. (౭౯౧)

౬. (అన్యార్థిస్థిత్యాధికరణే) - * మేఘో భూత్వా వర్షతి త ఇహ ప్రీహి యవా ఓషధివనస్తతయ స్త్రీలమాష జాయన్త ఇత్యాదివాక్యే దేవౌ జాయత ఇత్యాదివత్ జాయన్త ఇతి వచనా దాత్తానో ప్రీహ్యదిశరీరా జాయన్త ఇత్యాశ్చ్యుత - ఆకాశాదిమేఘపర్వస్తవత్ కేవలతద్యావాపత్తివచనా దన్యార్థిస్థితేషు సంశ్లేషమాత్రమిత్యుక్తమ్. (౭౯౨)

ఇతి తృతీయస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

అథ తృతీయస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

౧. అథ (సన్ధ్యాధికరణే) - స తత్ర రథా న రథయోగా న పథానా భవన్తీత్యాదినా * సహి కరేతి ప్రకృతస్య జీవస్య కర్మత్వశ్రవణాత్ సావిపార్థస్యస్తిస్తస్యైవేత్యాశబ్దా - జీవస్య సంసారదశాయాం సత్యసజ్జత్వాద్యనావిర్భావేన విచిత్రార్థస్యప్రత్యక్షత్వాత్, * య ఏషు సుప్తేషు జాగ్రత్త్యాదా సావిప్సస్యప్తేః పరమాత్మకర్మత్వావధారణాత్ సావిప్సస్యప్తేః పరమాత్మకర్మత్వైవేత్మ్యక్తమ్. (౧౯౬)

౨. (తదభావాధికరణే) - * అథ యత్రైత త్వరుష స్సుప్త ఇత్యాదివాక్యేషు * నాడీషు సుప్తః * పురీతతిశేతే * సతా సోమ్య తదా నమ్నన్న ఇతి నాడీపురీతద్భిప్తాణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, యుగపజ్జ్వనస్యానేకత్ర వృత్త్యనమ్నవాచ్చ తేహం సుషుప్తిస్థానత్వం వికల్పేనేత్యాశబ్దా - త్రయాణాం సుషుప్తిస్థానత్వశ్రవణాత్, ప్రాసాదఖట్యాపర్యజ్జ్వనత్ నాద్యాదీనాం కార్యభేదా త్సముచ్చయే నమ్నవతి పాక్షికబాధగర్భ వికల్పానమ్నవాత్ సముచ్చయేనైవ స్థానత్వ మిత్మ్యక్తమ్. (౧౯౭)

౩. (కర్మాను స్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణే) సుషుప్తా-సరోవోపాధివినిర్ముక్తస్య సతా నమ్నన్నస్య ముక్తా దవిలక్షణత్వాత్ ప్రబోధసమయే సుప్తా దస్య ఏప్రాప్తివృత్తిత్యాశబ్దా - పూర్వకృతపుణ్యాపుణ్యయోస్తేనైవానుభావ్యత్వాత్, య ఏవాహం సుప్త స్స ఏవ ప్రబుద్ధోస్తీతి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, సావిప మాత్రేణ ముక్తత్వే మాక్షికాస్తానినర్థకప్రసక్తా, చ సుప్త ఏప్రాప్తివృత్తిత్మ్యక్తమ్. (౧౯౮)

౪. (ముగ్ధాధికరణే) - సావిపాదిష్యేవ మూర్ఛాప్రసిద్ధ్య పపత్తే, రవస్థానరకల్పనే ప్రమాణాభావాచ్చ సుషుప్త్యాదివ్యవస్థావస్థైవ మూర్ఛేత్యాశబ్దా - జ్ఞానప్రసరాభావేన జాగరస్యప్నయో రనస్తర్యావాత్, హేతువైషమ్యాకారవైషమ్యాభ్యాం సుషుప్తిమరణయో రనస్తర్యావాచ్చ పారిశేష్యా న్నరణార్థసమ్మతిరూపావస్థా న్తరం మూర్ఛేత్మ్యక్తమ్. (౧౯౯)

౫. (ఉభయలిక్ష్ణాధికరణే) - జాగ్రత్సృష్టసుషుప్త్యాదిస్థానేషు తత్తత్థానప్రయుక్తాః జీవస్య యే దోషాః - తే పరమాత్మనూఽపి నమ్న వన్తి - తత్రావస్థానా దిత్యాశబ్దా - * ఆపహతేవాప్తా * నిరవద్యం నిరజ్ఞాన మిత్యాదిభి రుభయలిక్ష్ణత్వశ్రవణా తత్ర స్థితస్థాపి న దోషస్సర్ప ఇత్మ్యక్తమ్. (౨౦౦)

౬. (అహిమణ్డలాధికరణే) - అచిద్వస్తునా బ్రహ్మరూపత్వం అహిమణ్డలవ దవస్థాభేదేన - అథవా ప్రభావభావతోరివ ఏకజాతియోగేన ఇత్యాశబ్దా - వక్షద్యయస్యావ్యనుపపన్నత్వాత్ జీవవ దంశాంశిభావేనేత్మ్యక్తమ్. (౨౦౧)

౭. (పరాధికరణే) - * ఏవనేతు ర్విధరణ ఇతి పరబ్రహ్మణ స్సేతుత్వవ్యవదేశా త్సేతుశబ్దస్యచ కూలా న్తరప్రాప్తి హేతాప్రసిద్ధే రతోఽన్యత్ ప్రాప్య మస్తీత్యాశబ్దా - సిసౌతి - బధ్నాతి స్వస్తి న్ననజ్జీర్ణం నర్యం చిదచిద్వస్తుజాత మితి వ్యుత్పత్త్యా సేతుశబ్దస్య అనజ్జీర్ణధారణపరత్వాత్, * యస్తా త్వరం నాపర మస్తీత్యాదినా పరాన్తరనిషేధాచ్చ బ్రహ్మణోఽన్యత్ప్రాయం నాస్తీత్మ్యక్తమ్. (౨౦౨)

౮. (ఫలాధికరణే) - * యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదిశాస్త్రం స్వర్గకామకర్తవ్యతయా యాగాద్యభిధానాన్యధానుపపత్త్యా అపూర్వవాన్తేణ ఫలసాధనత్వ మవగమయతీతి ధర్మేవ ఫలప్రద ఇత్యాశబ్దా - * అన్నాదో వసుదానః * ఏవస్యేవానందయాతీత్యాదిభిః తత్తత్కర్మభి రారాధితస్య పరమాత్మనఏవ భోగావర్గరూపనకలఫలప్రదత్వశ్రవణా దశ్రుతాపూర్వాదికల్పనాయోగాచ్చ పరమాత్మేవ ఫలప్రద ఇత్మ్యక్తమ్. (౨౦౩)

ఇతి తృతీయస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

అథ తృతీయస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

౧. బ్రహ్మోపాసనేచ్ఛాజననార్థం జీవస్య సదోషత్వం పరస్య కల్యాణగుణాకరత్వం చోక్తమ్. అథ గుణోపసంహారపాదే తృతీయే బ్రహ్మోపాసనానాం గుణోపసంహరవికల్పనిర్ణయార్థం విద్యాభేదాభేదచిన్తా క్రియతే. తత్ర (సర్వవేదాన్తప్రత్యయాధికరణే) - అనేకాను శాఖాను శ్రూయ మాణాయాః వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః కి మేకవిద్యాత్వమ్ - ఉతనేతి సంశయే - అవిశేషపునశ్శృణాస్య ప్రకరణాన్తరస్యచ భేదకత్వా చ్చాఖ్యాన్తరే తయో రవర్జనీయత్వాచ్చ విద్యాభేద ఇత్యాశబ్దా - * వైశ్వానర ముపాన్త ఇతి చోదనాయా అవిశిష్టత్వాత్, ధ్యేయైక్యా దాఖ్యానూపావిశేషా దవిశేషపునశ్శృణాదేః ప్రతిపత్త్యభేదనిబంధనత్వాచ్చ న విద్యాభేద ఇత్మ్యక్తమ్. (౨౦౪)

౨. ఏవం చోదనాద్యవిశేషా ద్విద్యైక్య ముక్తమ్ - అతః పరం కాశ్చన విద్యా అధికృత్య చోదనాద్యవిశేషోఽస్తి నాస్తీతి విచార్యతే. తత్ర (అన్యథాత్వాధికరణే)-ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * దేవా ఉద్గీర్ణ మాజహుః అనేనైనానభిహనిష్యామ ఇత్యాదినా, * దేవా ఉచుః మాన్తా

సురాకయజ్ఞ ఉద్ధీచనాత్మయామేత్వాది నాచామ్నతయో రుద్ధీగవిద్యయో రధ్వస్తప్రాణభామౌద్ధీగవిషయత్వాత్ రూపాఽవిశేషా దేకవిద్యాత్వే
మిత్యాశబ్ద - ఛాన్దోగ్య * ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్ధీగ ముపాసీతేతి ప్రస్తుతస్మైవ ప్రణవస్య ప్రాణద్వైత్యా ఉపాస్యత్వా, ద్వాజననీయశేతు
కృత్వోద్ధీగవిషయత్వాచ్చ రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్. (౨౪౦)

౧౫. (అచరత్వాధికరణే) - బృహదారణ్యకే ఉపస్థి క హేమాశ ప్రతివచనశ్రుతో ద్వీద్యాభేద ఇత్యాశబ్ద్య-ప్రశ్నైకరూపా ద్వీధివజ్ఞ క్యాచ్చ విద్యైకేత్వక్తమ్. (౨౭౯)

౧౬. (కామాద్యధికరణే) - ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయో రామ్నతా దహరవిద్యా భిద్యత ఇత్యాశబ్ద్య - యావైక్యా ద్వీద్యా న భిద్యత ఇత్యుక్తమ్. (౨౮౫)

౧౭. (తన్నిధారణానియమాధికరణే) - ఉద్గీఢాద్యాశ్రయాణ్యుపాసనాని కర్తవ్యం నియమేనామ ఘ్నేయానీత్యాశబ్ద్య-పునఃకథితేన గోదో హనాదివ దనియమేన అనుఘ్నేయానీత్యుక్తమ్. (౨౯౦)

౧౮. (ప్రదానాధికరణే) - దహరవిద్యాయాం గుణచింతనే దహరచింతనం నానువర్తనీయ మిత్యాశబ్ద్య-దహరమాత్రా ద్గుణవిజ్ఞప్తదహరస్య భిన్నత్వేన విజ్ఞప్తానుసంధానసిద్ధిర్థం గుణచింతనే దహరచింతన మావర్తనీయ మిత్యుక్తమ్. (౨౯౧)

౧౯. (లిజ్జభూయస్త్వాధికరణే) - తేత్త్రియకే నారాయణానువాకస్య ప్రకృతదహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిధారణార్థత్వ మాశబ్ద్య-భూయ సీషు విద్యాను శ్రుతా నక్షరాదీ ననూద్య నారాయణత్వవిధానా త్వర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిధారణార్థత్వ మిత్యుక్తమ్. (౨౯౩)

౨౦. (పూర్వవికల్పాధికరణే) - బృహదారణ్యకే * మనశ్చిత్తో వాక్చీత ఇత్యాది నాఽభిహితమనశ్చిత్తాదయోఽగ్నయః క్రియామయక్రత్వీను ప్రవేశేన ఇత్యాశబ్ద్య * తేహేతే విద్యాచిత ఏవేతి విద్యార్థచితత్వవచనాత్ విద్యామయక్రత్వీనుప్రవేశేన ఇత్యుక్తమ్. (౨౯౪)

౨౧. (శరీరే భావాధికరణే) - ఉపాసనదశాయాం జీవస్య కర్తృత్వాద్యాకారేణానుసంధాన మిత్యాశబ్ద్య - ఆపహతపా ప్తత్వాద్యాకారేణై వానుసంధానం కర్తవ్యమ్ - ఆపహతపా ప్తత్వాద్యాకారస్యైవ ప్రాప్త్యుత్తేన ప్రాప్తేశ్చ యథోపాసనభావ్యత్వాదిత్యుక్తమ్. (౩౦౧)

౨౨. (అక్షోపబద్ధాధికరణే) - ఉద్గీఢోపాసనాని యాను శాఖాను - తాస్యేవ తేషా మనుసంధాన మిత్యాశబ్ద్య - సామాన్యసూక్తిథాది నమ్బుద్ధితయా విహితత్వా, త్వర్వత్రోద్గీఢాదే సున్నిహితత్వాచ్చ సర్వశాఖాసూక్తిథాద్యుపాసనాని సంబధ్యేరన్నిత్యుక్తమ్. (౩౦౩)

౨౩. (భూమజ్యాయస్త్వాధికరణే) - త్రైలోక్యశరీరకవైక్వానరోపాసనే ద్యుమూర్ధత్వాదీనాం వ్యస్తోపాసనమ్ - వ్యస్తస్య నమస్తస్యచ ఉపాసనంవా కర్తవ్య మిత్యాశబ్ద్య - * మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి వ్యస్తోపాసనే ప్రత్యవాయకధనాత్ నమస్తోపాసన మిత్యుక్తమ్. (౩౦౪)

౨౪. (శబ్దాదిభేదాధికరణే) - సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనా మైక్య మాశబ్ద్య - శబ్దాదిభేదా ద్వీద్యాభేద ఇత్యుక్తమ్. (౩౦౫)

౨౫. (వికల్పాధికరణే) - ఫలవిశేషార్థం విద్యానాం సముచ్చయ ఇత్యాశబ్ద్య - బ్రహ్మప్రా ప్తిరూపఫల విశేషభావా ద్వీద్యానాం వికల్ప ఏవేత్యుక్తమ్. (౩౦౬)

౨౬. (యథాశ్రయభావాధికరణే) - పూర్వప్రకృతపప్రాద్గీఢాదివిద్యానా మనుస్థానానియమః వైశ్చి ల్లిజ్జై రాక్షీప్య నమాహితః. (౩౧౧)

ఇతి తృతీయాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

అథ తృతీయాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

౧. ఏవం విద్యైక్యనానాత్వే చింతితే. సమస్తస్తర మజ్ఞపాదేన విద్యాజ్ఞచింతనం క్రియతే. (పురుషార్థాధికరణే) - విద్యాజ్ఞా త్కర్తృణః పురు షార్థ ఇత్యాశబ్ద్య * తమేవం విద్యా నమృత ఇహ భవతీతి శ్రవణాత్ కర్తృజ్ఞకా ద్వేదనా త్పురుషార్థానాపి రిత్త్యుక్తమ్. (౩౧౬)

౨. (స్తుతిమాత్రాధికరణే) - * స ఏవ రసానాం రసతమః పరాఢ్యోఽప్రమో య ఉద్గీఢ ఇత్యాదివాక్యానా ముద్గీఢాదిస్తుతిపరత్వ మాశబ్ద్య - రసతమత్వాదీనాం ప్రమాణాస్తరాప్రాప్తత్వా దుద్గీఢాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టివిధానార్థానీత్యుక్తమ్. (౩౨౯)

౩. (పారిష్లవాధికరణే) - * ప్రతర్దసో హవై దైవో దాసి రిత్యాద్యాఖ్యానానాం * ఆఖ్యానాని శంసంతీతి శంసనార్థత్వ మాశబ్ద్య - * మను రైవేన స్వత ఇత్యాది నా శంసనే వినియుక్తానా మాఖ్యానానాం విశేషితత్వాత్ * ప్రతర్దన ఇత్యాద్యాఖ్యానాని విద్యాశేషభూతా నీత్యుక్తమ్. (౩౩౧)

౪. (అగ్నిధనాద్యధికరణే) - ఉర్ధ్వకేతస్సు ఆశ్రమేషు యజ్ఞాద్యభావా త్తదగ్గికా బ్రహ్మవిద్యా తేషాం న నమ్బువతీత్యాశబ్ద్య * యది ఛునో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి * ఏత మేవ ప్రవాజినో లోక మిచ్ఛన్తః ప్రవ్రజన్తీత్యాదిశ్రుతే స్తేషామపి బ్రహ్మవిద్యావగమా త్తేషాం విద్యా అగ్నిధనాద్యవశేత్యుక్తమ్. (౩౩౨)

౫. (సర్వాపేక్షాధికరణే) - యద్యుర్ధ్వరేతసాం విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షా - తర్హి గృహస్థేషుపి యజ్ఞాద్యనపేక్షేత్యాశ్చ - * యజ్ఞేన దానేనేతి శ్రుతేః యజ్ఞాద్యపేక్షేవేత్సుక్తమ్. (౯౩౨)

౬. (శమదమాద్యధికరణే) - యజ్ఞాదీనాం ప్రవృత్తిస్వరూపత్వాచ్చమాదీనాం నివృత్తిరూపత్వేన తద్విరోధిరూపత్వాచ్చమాదీనాం విద్యా జ్ఞత్వం ససమ్భవతీత్యాశ్చ - విషయభేదేన విరోధాభావాత్, * కాన్తో దాస్త ఇత్యాదిశ్రవణాచ్చ శమాదీనా మజ్ఞత్వ మస్తీత్సుక్తమ్. (౯౩౩)

౭. (సర్వాన్నానుమత్యధికరణే) - ప్రాణవిద్యాధికారిణాం సర్వాన్నానుమతి స్సర్వదేత్యాశ్చ - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానామపి ప్రాణా త్యయఏవ సర్వాన్నానుమతిదర్శనాత్ అన్యేసామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయ ఏవేత్సుక్తమ్. (౯౩౪)

౮. (విహితత్వాధికరణే) - నేవ్యాజ్ఞకర్తా మాశ్రమాజ్ఞత్వం నాస్తీత్యాశ్చ - విద్యాజ్ఞానామేవాశ్రమాజ్ఞతయా విహితత్వా దాశ్ర మాజ్ఞత్వమస్తీత్సుక్తమ్. (౯౩౫)

౯. (విధురాధికరణే) - విధురాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారో నాస్తీత్యాశ్చ - చైకాదీనా మనాశ్రమిణామపి బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వే ద్ధురసా ద్విధురాణా మప్యధికారోస్తీత్సుక్తమ్. (౯౩౬)

౧౦. (తద్భూతాధికరణే) - నైస్త్రికాద్యాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానాం విధురాదివత్ బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారో నాస్తీత్యాశ్చ - నైస్త్రి కాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం పతితత్వా న్నాధికారఇత్సుక్తమ్. (౯౩౭)

౧౧. (స్వామ్యధికరణే) - ఉద్గీర్ణాదివిద్యానాం యజమానకర్తృకత్వం - * యదేవ విద్యయా కరోతీత్యాదినా తత్కర్తృకత్వప్రతితే రిత్యాశ్చ - కర్తాజ్ఞాశ్రయత్వా దుద్గీర్ణాద్యుపాసనస్య కర్తవ్యదృష్టికర్తృకత్వమేవేత్సుక్తమ్. (౯౩౮)

౧౨. (సహకార్యస్తరవిధ్యధికరణే) - బాల్యంచ పాణ్డీత్యంచ నిర్విద్యాభ ముని రిత్యత్ర మాన మనూద్యత ఇత్యాశ్చ - సహకార్యస్త రత్వేన విధీయత ఇత్సుక్తమ్. (౯౩౯)

౧౩. (అనావిష్కారాధికరణే) - * పాణ్డీత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠానేదితి బాల్యశబ్దేన కామచారిక మప్యపాదేయతయా విధీయత ఇత్యాశ్చ - * నావిరతో దుశ్చరితా దిత్యాదినా నిషేధాత్ స్వమహిమానావిష్కరణమాత్రమేవ విధేయ మిత్సుక్తమ్. (౯౪౦)

౧౪. (ఐహికాధికరణే) - ఐహికవిద్యానాం స్వసాధనభూతకర్తానుష్ఠానానస్తరం ఉత్పత్తి రిత్యాశ్చ - ప్రతిబద్ధాభావేన స్తర ముత్పత్తిస్తద్భావే తద్విగమఇత్సుక్తమ్. (౯౪౧)

౧౫. (ముక్తిఫలధికరణే) - ముక్తిఫలవిద్యాజ్ఞకర్తాణాం ప్రబలత్వేన తస్యా నప్రతిబద్ధ స్సమ్భవతీతి తాసాం విద్యానాం స్వసాధనానుష్ఠానా నస్తర మేవోత్పత్తి స్సమ్భవతీత్యాశ్చ - తేషామపి బ్రహ్మవిదపచారైః ప్రతిబద్ధసమ్భవాత్ పూర్వపదనియమ ఇత్సుక్తమ్. (౯౪౨)

ఇతి తృతీయాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

తృతీయాధ్యాయ స్సమాప్తః.

అథ చతుర్థాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

౧. ఏవ మజ్జేస్సహ విద్యానిరూపణానస్తరం చతుర్థేన ఫలాధ్యాయేన విద్యాఫలం చిన్త్యతే. తత్ర ప్రథమే ఆప్యత్రిపాదే విద్యాన్వరూప శోధనపూర్వకం దేహావస్థితినమయే సమ్భవద్విద్యాఫలం చిన్త్యతే. యద్యపి చతుర్థః ఫలనిరూపణవర ఏవ - తథాపి భక్తిరూపాన్నజ్ఞానస్య ప్రీతిరూప తయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థ మస్యేదం సాధనమితి సాధ్యసాధనసమ్బంధజ్ఞాపనార్థంచ విద్యాన్వరూప మత్ర విశోధ్యతే. తత్ర (ఆప్యత్వధికరణే) - * బ్రహ్మవి దాప్నోతీతి వేదనమాత్రపైవ విధానా దనకృదావృత్తౌ ప్రమాణాభావాచ్చ సకృత్క్రౌతమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్యాశ్చ - * మనూ బ్రహ్మేత్యాదిభు ఏకవిపయే వేదసూపాసనశబ్దయోః ప్రయోగా దవగతోపాసనశబ్దపర్యాయత్వేన వేదనశబ్దేన ఉపదేశా, దుపాసనశబ్దస్యాసకృదావృత్త జ్ఞానవాచిత్యా దనకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థ ఇత్సుక్తమ్. (౯౪౩)

౨. (ఆత్మోపాసనాధికరణే) - జీవబ్రహ్మణో ర్భిన్నత్వాత్ జీవా దన్యత్వేన బ్రహ్మోపాస్య మిత్యాశ్చ - * త్వం వా అహ మస్తీ త్యాదిభు పూర్వోపాసకే ర్భిన్నత్వాతోపా మిత్యనుస్థానదర్శనాత్, అర్థాస్తరభూతస్యాపి తస్యాత్వనః అస్తర్యామిత్యేనాహ మిత్యనుస్థానస్యావిరుద్ధ త్యాచ్చ ఆత్మత్వేనూపాసన మిత్సుక్తమ్. (౯౪౪)

౩. (ప్రతీకాధికరణే) - ప్రతీకోపాసనేఽపి బ్రహ్మణ ఏవైవాపాస్యత్వా దాత్తత్వేనోపాసనం కర్తవ్యమిత్యాశంకా - ఉత్కృష్టే నికృష్ట దృష్ట్యయోగేన బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వేన ప్రతీకానామేవైవాపాస్యత్వా న్నాత్తత్వేనోపాసన మిత్యుక్తమ్. (౯౬౦)

౪. (అదిత్యాదిమత్యధికరణే) - ఉద్గీర్ణాదీనాం ఫలసాధనతయోత్కృష్టత్వా దాదిత్యాదీషూద్ధీర్ణాదిదృష్టిఃకార్యేత్యాశంకా - అదిత్యాదిదేవ తారాధనదావేరణైవ కర్తవ్యం ఫలసాధనత్వేన ఆదిత్యాదీనా మేవైవాత్కృష్టత్వా దుద్గీర్ణాదా వాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యేత్యుక్తమ్. (౯౬౧)

౫. (అసీనాధికరణే) - ఏవ మనుతిష్ఠేదితి విశేషాభిధానాభావా దాసీన శ్చయాన స్తిష్ఠకాగచ్ఛకవాఽనుతిష్ఠేదిత్యాశంకా - అసీనస్త్వేన ధ్యానాపేక్షితైకాగచ్ఛితతానమ్భవా దాసీన ఏవానుతిష్ఠే దిత్యుక్తమ్. (౯౬౨)

౬. (అప్రయాణాధికరణే) - ఏక స్థిన్నేవాహని కాస్త్రార్థస్య కృతత్వాత్ తావత్తేన పరిసమాపనీయ మపానన మిత్యాశంకా - న ఖర్చేనం వర్తయన్యావదాయుష మితి శ్రవణా దామరణా దనువర్తనీయ మిత్యుక్తమ్. (౯౬౩)

౭. (తదధికమాధికరణే) - * ఏవంవిది పాపం కర్త నశ్శివ్యతే * సర్వే పాప్తానః ప్రదూయన్త ఇత్యాదివాక్యోక్తా కర్తవ్య మశ్లేషవినిశా * నాభుక్తం షీయతే కర్తేత్యాదినా విరోధా స్సౌపపద్యేతే ఇత్యాశంకా - నాభుక్తవచనస్య కర్తవ్యం ఫలజననశ్చేదార్థ విషయత్వా దశ్లేషవినిశ శ్రుత్యో ర్విద్యయాత్పత్సన్యమానకర్తశ్చైప్రతిబంధోత్పన్నకర్తశ్చైవినిశకరణవిషయత్వా ద్వి విరోధాభావా దుపపద్యేతే ఇత్యుక్తమ్. (౯౬౪)

౮. (ఇతరాధికరణే) - సుకృతస్య కాస్త్రీయత్వాత్తత్ఫలస్యకేషంచి దిష్టత్వదర్శనాచ్చ పుణ్యస్య విద్యయా న విరోధఇతి తదశ్లేషవినిశా నస్త ఇత్యాశీప్య విద్యాఫలవిరోధిత్వసామ్యత్ * సుకృతదుష్కృతే ధూమత ఇతి వ్యవదేశాచ్చ సుకృతస్యాప్యశ్లేషవినిశాపుక్తా. (౯౬౫)

౯. (అనారంభకార్యాధికరణే) - * సర్వే పాప్తానః ప్రదూయన్త ఇత్యవిశేషేణ శ్రవణాత్ అరంభకార్యయో రప్యశ్లేషవినిశాచిత్వా శంకా - * తస్య తావదేవ చిర మిత్యాదిశ్రవణా దనారంభకార్యయోరేవేత్యుక్తమ్. (౯౬౬)

౧౦. (అగ్ని హోత్రాద్యధికరణే) - అగ్నిష్టఫలతయోక్తపుణ్యవ దగ్ని హోత్రాద్యాశ్రమధర్మాణామపి పుణ్యత్వావిశేషా త్ఫలాశ్లేషావశ్యం భావేన నిష్ఫలేఽనుష్ఠానే ఇచ్ఛాయా అనమ్భవాత్ అగ్ని హోత్రాదీనా మనననుష్ఠాన మిత్యాశంకా * తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివి దిషస్తీత్యాదావగ్ని హోత్రాదీనాం విద్యోత్పత్త్యర్థత్వస్య శ్రుతత్వా త్ఫలాశ్లేషానంభవేన విద్యాపుణ్య కార్యనిష్పత్తయే తాస్యనుష్ఠేయానీత్యుక్తమ్. (౯౬౭)

౧౧. (ఇతరక్షవణాధికరణే) - ప్రారంభకర్తాః ఏకశరీరావసానతా మాశంకా - తస్య భోగేనైవ క్షపయితవ్యతానియమేనైకశరీరావసా ననియమో నాస్తీత్యుక్తమ్. (౯౬౮)

ఇతి చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—ప్రథమః పాదః.

అథ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

౧. ద్వితీయే ఉత్కృష్టినిపాదే ఉత్కృష్టినిప్రకార శ్చిన్త్యతే. తత్ర (వాగధికరణే) - * వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇత్యత్ర వాగ్వృత్తే ర్మనసి సమ్పత్తి రిత్యాశంకా - వాఙ్మద్య వాగ్వృత్తివాచిత్యేభావా దిద్వితీయస్త్వేన మనసి సమ్పత్తి రిత్యుక్తమ్. (౯౬౯)

౨. (మనోధికరణే) - * మనః ప్రాణ ఇత్యాదివాక్యేన మనసః ప్రాణే లయ ఇత్యాశంకా - ప్రాణస్య మనఃప్రకృతిత్వాభావాత్ ప్రాణేన సంయోగమాత్ర మిత్యుక్తమ్. (౯౭౦)

౩. (అధ్యక్షాధికరణే) - * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ ప్రాణస్య తేజసి సమ్పత్తి రిత్యాశంకా - * ఆత్మాన మస్తకాతే సర్వే ప్రాణా అభినమాయన్తితి శీవోపగమశ్రవణాత్, జీవేన సంయుజ్య తేన సహ తేజస్సమ్మిశ్రయేపి * ప్రాణస్తేజసీతి నిర్దేశోపపత్తేశ్చ ప్రాణో జీవేన సమ్పద్యత ఇత్యుక్తమ్. (౯౭౧)

౪. (భూతాధికరణే) - * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రవణాత్ జీవేన సంయుక్తస్య ప్రాణస్య తేజోమాత్రేణ సమ్పత్తి రిత్యాశంకా - * పృథి వీమయ ఆహమయ ఇత్యాదినా సంచరతో జీవస్య సర్వభూతమయత్వశ్రుతే ర్భూతా న్నరసంస్పృష్టతేజసి సమ్పత్తి రిత్యుక్తమ్. (౯౭౨)

౫. (అస్పృశ్యపరమాధికరణే) - * అథ మర్త్యోఽమృతో భవతీత్యాదివాక్యే * బ్రహ్మ సమక్షుత ఇతిహేవామృతత్వవచనాత్ విరుష ఉత్కృష్టి ర్నాస్తీత్యాశంకా - * తయోఽర్థస్య మాయ స్పృశ్యతత్వమేతీతి విరుషాపుష్కృత్తి దర్శనాత్, * అథ మర్త్య ఇత్యాదిశ్రవణస్యా

దగ్ధదేహసమృద్ధస్య ఉత్తరపూర్వాశుయో రక్లేషవినిశయాపామృతత్వ ప్రతిపాదనపరత్వాచ్చ విదుషోపుత్కాన్తి రస్తీతి సాచ అనాదీప్రవేశాత్ విద్యదవిదుషో స్వమానేత్యుక్తమ్. (౯౦౧)

౬. (పరసమృత్త్యుధికరణే) - జీవసంయుక్తాని తేజఃప్రభృతిభూతాని యథాకర్తృ యథావిద్యంచ స్వకార్యాయ గచ్ఛస్తీత్యాశబ్ద్య - * తేజః పరస్యాం దేవతాయా మిత్యాదిశ్రవణాత్ తాని పరమాత్మని సమృద్ధ్యంత ఇత్యుక్తమ్. (౯౦౨)

౭. (అవిభాగాధికరణే) - తేజఃప్రభృతీనాం సర్వకారణభూతే పరమాత్మని లయ ఇత్యాశబ్ద్య - * మనసి సమృద్ధ్యత ఇత్యస్యాను షక్త్యా తస్యచ సంయోగవాచిత్యాత్ పరమాత్మని తేషాం సంయోగ ఇత్యుక్తమ్. (౯౦౩)

౮. (తదోక్తోధికరణే) - నాడీనాం దుర్బివేచత్వాత్ * తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతీతి మూర్ధన్యనాడ్యోద్గమన మనియత మిత్యా శబ్ద్య - పరమాత్మప్రసాదేన ప్రకాశితద్వారత్వాత్ మూర్ధన్యనాడ్యోద్గమనం నియత మితియక్తమ్. (౯౦౪)

౯. (రత్నమసారాధికరణే) - * అద్వైతేరేవ రత్నభి రూర్ధ్వ మాక్రమతీతి వాక్యేనూక్తం రత్నమసారేణైవ గమనం న నియతమ్ - నిశి మృతస్య రత్నమసారాసమృద్ధివా దిత్యాశబ్ద్య - నిదాఘసమయే నిశ్యపి ఉష్ణోపలమ్భాత్ రత్నసద్భావావగమాత్ రత్నమసారేణైవ గమన మితియక్తమ్. (౯౦౫)

౧౦. (నిశాధికరణే) - * దివాచ శుక్లపక్షశ్చేత్వాదా * విపరీతంతు గర్హితమితి నిశిమరణస్య గర్హితత్వా దధోగతిహేతుత్వాచ్చ నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నాస్తీత్యాశబ్ద్య - విదుష ఉత్తరపూర్వాశుయో రక్లేషవినిశా దారబ్ధకార్యయో రనుభవేన విసప్తత్వాచ్చ బద్ధహేత్య భావాత్ * విపరీతం తు గర్హిత మిత్యస్యావిద్యద్విషయత్వాచ్చ నిశిమృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తి రస్తీత్యుక్తమ్. (౯౦౬)

౧౧. (దక్షిణాయనాధికరణే) - * అథ యో దక్షిణే ప్రమీయత ఇతి వాక్యే దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిశ్రవణాత్, చన్ద్రం ప్రాప్తా నాం * ఆధైతమేవాధ్యానం పున ర్నివర్తంత ఇతి పున రావృత్తిశ్రవణా దక్షిణాయనమృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నాస్తీత్యాశబ్ద్య - ఆవిదు షామేవ చన్ద్రం ప్రాప్తానాం పునరావృత్తే, ర్విదుషాం తు చన్ద్రం ప్రాప్తానాం * తస్మా ద్భ్రష్టాణో మహిమాన మాప్నోతీతి వాక్యశేషాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేః, దక్షి ణాయనమృతానామపి బ్రహ్మప్రాప్తి రస్తీత్యుక్తమ్. (౯౦౭)

ఇతి చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—ద్వితీయః పాదః.

అథ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

౧. ఉత్కాన్తి ఛిన్తితా - అథ తృతీయేన గతిపాదేన మార్గ ఛిన్త్యతే. (అర్చిరాద్యధికరణే) ఛాన్దోగ్యకాషీతకీప్రభృతిషు బహుధా మార్గామూనాత్ బ్రహ్మవిదా మర్చిరాదినైవ గతిరితి నియమా నాస్తీత్యాశబ్ద్య - సర్వత్రాప్యర్చిరాదిమార్గానైకత్వ ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ ఏకఏవ మార్గఇతి తేనైవ సర్వే గచ్ఛస్తీత్యుక్తమ్. (౯౦౮)

౨. (వాయుధికరణే) - ఛాన్దోగ్యే వాజసనేయకేచ ఆదిత్యా త్సూర్య మభిహితయో ర్వాయుదేవలోకయోః శ్రౌతక్రమావిశేషా దని యమేన ప్రాప్తి రిత్యాశబ్ద్య - వాయుదేవలోకశబ్దాభ్యాం సామాన్యవిశేషరూపాభ్యా మేకవైవ ప్రతిపాదనా దర్థభేదాభావేన నానియమేన ప్రాప్తిరిత్యుక్తమ్. (౯౦౯)

౩. (తటిదధికరణే) - కాషీతకీనామ్ * స వాయులోకం స వరుణలోక మిత్యాదివాక్యే వాయో రనంతరనిరిష్టేనాం వరుణా దీనాం యథాపాతం తత్రైవ నివేశ ఇత్యాశబ్ద్య - తటిద్వరుణయో ర్భేదోపర్యధోభావావస్థానరూపసమృద్ధ్యా తటితోఽనంతరం వరుణాదీనాం నివేశఇత్యుక్తమ్. (౯౧౦)

౪. (ఆతివాహికాధికరణే) - అర్చిరాదిప్రతిపాదకవాక్యనాం తాకికమార్గోపదేశసరూపత్వా దర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - అథవా అహరాదీనాం మార్గచిహ్నత్వనుపపత్తే, గ్లోకశబ్దశ్రవణా, త్రే భోగభూమయ ఇత్యాశబ్ద్య - * తత్పురుషోఽమానస స్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయ తీత్యుపసంహారే గమయితృత్వశ్రవణాత్ పూర్వమప్యవిశేషేణైవ శ్రుతానాం తదేవ న్యాయ్య మితి అర్చిరాదికా ఆతివాహికా ఇత్యుక్తమ్. (౯౧౧)

౫. (కార్యాధికరణే) - హిరణ్యగర్భ ముపాసీనా నాతివాహికా గమయన్తి - తస్మైవ దేశకాలవిశేషవత్తయా తత్ప్రార్థ్యర్థగత్వృప పత్తేరితి బాదరిమత మనూద్య - * స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరమాత్మత్వేన ముఖ్యపుత్తత్వా త్పరమాత్మన స్సర్వగతత్వేపి నిరవశేషా

విద్యానిపుత్త్యర్థం దేశవిశేషగతుప్రపత్తేః, పరమేన బ్రహ్మైవాహనీనా నయన్తీతి జైమినిమతేనాపాద్య - * తద్య ఇథం విదుః యోచేమరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య మిత్యుపాసతే తేఽర్చివ మిభినమ్భవన్తీతి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానాం పరబ్రహ్మోపాసకానాంచ అర్చిరాదిశ్రవణాత్ ప్రతీకాలమ్భనవ్యతి రిక్తాన్నయతీతిచ న్యమత ముపన్యస్తమ్. (౧౦౦౩)

ఇతి చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—తృతీయః పాదః.

అథ చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః

౧. ఏవ మర్చిరాదిగతి ర్నిరూపితా - అథ చతుర్థే ముక్తిపాదే ముక్తైశ్వర్యప్రకార చ్చిన్త్యతే. తత్ర (సమ్పద్యావిర్భవాధికరణే) * పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభినిష్పత్తిశ్రవణాత్ సాధ్యేన రూపేణ ముక్త సృష్ట్యద్యత ఇత్యాశబ్ద్య - * స్వేన రూపేణేతి స్వాభావికత్వశ్రవణాత్, అభినిష్పత్తిశబ్దస్వాభివ్యక్తావపి ప్రయోగాత్, స్వాభావికరూపేణావిర్భవతీత్యుక్తమ్. (౧౦౦౪)

౨. (అవిభాగేనదృష్టత్వాధికరణే) - * నిరజ్ఞః పరమం సామ్య ముపైతీతి ముక్తస్య సామ్యాపత్తిశ్రవణాత్ పృథగ్భూతస్యైవ సామ్యసమ్భవాత్ ముక్త సృష్ట్యా త్వృథగ్భూతమేవ పరమాత్మన మనుభవతీత్యాశబ్ద్య - ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మప్రకారతేకస్వభావత్వా త్తస్య నిరస్తావిద్యాతిరోధానతయా యాథార్థ్యేన దృష్టత్వాత్, ప్రకారభూతస్యాపి గుణాప్రకయోగేన పరమాత్మత్వసమ్భవాచ్చ అవిభాగేనానుభవ తీత్యుక్తమ్. (౧౦౦౫)

౩. (బ్రాహ్మధికరణే) - * స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యత్ర అభినిష్పద్యతయోక్తం : మపహతపాప్తత్వాదికమేవ - ఉత జ్ఞానమాత్ర మేవ - ఉలోభయమితివిశయే - ముక్త మధికృత్యావహతపాప్తత్వాద్యుపన్యాసాత్తేనైవ రూపేణావిర్భవతీతి జైమినిమత మనూద్య - * విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిఘ జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూప మిత్యవగమాత్, అపహతపాప్తాదిశబ్దానాం శోకాద్యభావపరత్వాచ్చ జ్ఞానమాత్రస్వరూపేణావిర్భవతీ త్యాదులొమిమత ముపన్యస్య - పక్షద్వయేవ్యన్యతరశ్రుతిబాధాత్ * విజ్ఞానఘనసేత్వవధారణస్య ఏకదేశ జడత్వశక్త్యావృద్ధానపరత్వేన గుణాన్తర ప్రతిక్షేపకత్వాభావా దుభయరూపేణావిర్భవతీతి న్యమతేన మతద్వయం ప్రతిక్షిప్తమ్. (౧౦౦౬)

౪. (సజ్కల్పాధికరణే) - సత్యస్కల్పత్వేన వ్యవహీయమాణానాం రాజ్ఞాం కార్యనిష్పదనే ప్రయత్నసాపేక్షత్వదర్శనాత్ ముక్త స్యాపి ప్రయత్నసాపేక్షేన పిత్రాదిసృష్టిరిత్యాశబ్ద్య * సజ్కల్పాదేవాన్య పితర సృష్టుత్తిష్ఠన్తిత్యవధారణా త్ప్రియత్నాపేక్షత్వే ప్రమాణాభావాచ్చ సజ్కల్పమాత్రాదేవ సృష్టి రిత్త్యుక్తమ్. (౧౦౦౭)

౫. (అభావాధికరణే) - శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వాత్ ముక్తస్య శరీరం నేతి బాదరిమత మనూద్య - * స ఏకధా భవతీత్యాదిఘ ముక్తస్యానేకధాభావశ్రవణా దచ్ఛేదస్య నిరవయవస్య శరీరేణ వినాఽనేకీభావానుపపత్తేః, కర్తృతశరీరస్యైవ దుఃఖహేతుత్వాచ్చ స శరీర ఏవాన్య మితి జైమినిమతేన ప్రతిక్షిప్య - సత్యసజ్కల్పత్వశ్రుత్యా ఇచ్ఛానురోధేన కదాచి త్సశరీరః, అశరీరశ్చ కదాచిదితి న్యమత ముపన్యస్తమ్. (౧౦౦౮)

౬. (జగద్వ్యపారవర్తాధికరణే) - ముక్తస్య భగవతా పరమసామ్యాపత్తిశ్రవణా జ్ఞగన్నియమనాదికమపి ముక్తస్వైశ్వర్య మిత్యా శబ్ద్య - జగన్నియమనప్రతిపాదనేఘ పరమాత్మనః ప్రకృతత్వా, స్తుక్తస్యాసన్నిహితత్వాచ్చ భోగమాత్రసామ్యలిక్ష్ణాచ్చ జగద్వ్యపారవర్త మిత్యుక్తమ్. (౧౦౦౯)

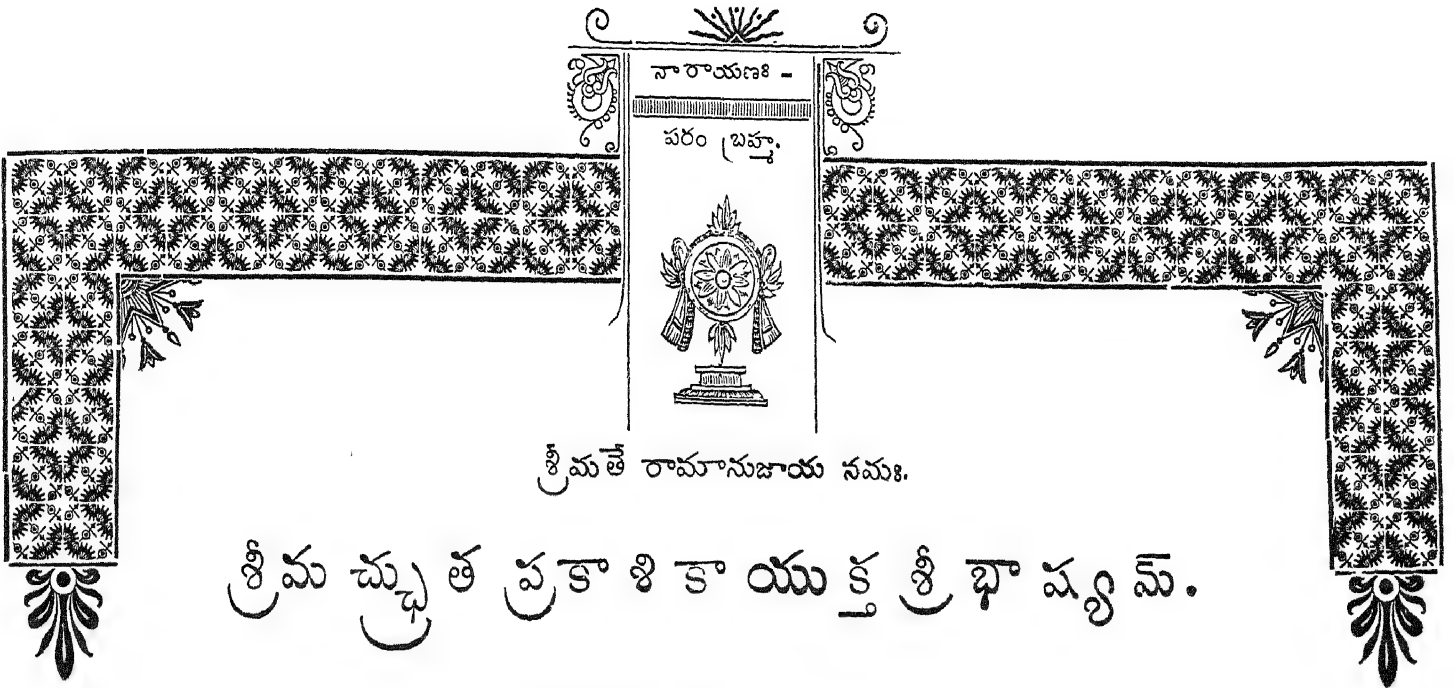
* (అనాపుత్త్యధికరణే) - భగవత్సాన్నితత్వాన్య స్తుక్తస్య పునరాపుత్తి సృష్ట్యవతీత్యాశబ్ద్య - * ఇమం మానవ మావర్తం నావర్తన్త ఇతి తదనాపుత్తిశ్రవణా, దాశ్రితవ్యాముగ్ధస్య భగవత స్తన్నివర్తనసజ్కల్పాసమ్భవాచ్చ సముక్తస్య పునరాపుత్తి రిత్త్యపసంహృతమ్. (౧౦౧౦)

సముదితాధికరణసంఖ్యా ౧౫౬.

ఇతి చతుర్థస్యాధ్యాయస్య—చతుర్థః పాదః.

చతుర్థాధ్యాయసమాప్తః—శాస్త్రంచ పరిసమాప్తమ్.

ఇత్యాచార్యై రుపన్యస్తే అధికరణార్థసజ్జిహాః.

ద్వితీయాధ్యాయే—ప్రథమఃపాదః.

స్మృత్యధికరణమ్.

౧॥ నూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసజ్గ ఇతిచేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసజ్గత్. ౧.

౧. † ప్రథమే_ధ్యాయే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణగోచరా దచేతనా తత్సంస్మృష్టా తద్వియుక్తాచ్చచేతనా దధాన్తర

౧॥ నూ. స్మృత్యనవకాశదోషప్రసజ్గఇతిచేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోషప్రసజ్గత్. † ప్రథమద్వితీయాధ్యాయయోః సజ్గతిజ్ఞాపనార్థమ్, ప్రథమాధ్యాయపాదచతుష్టయార్థస్య సజ్గిహేణ జ్ఞాపనార్థంచ ప్రథమాధ్యాయార్థం సజ్గిహేణాహ (ప్రథమే_ధ్యాయాంత్యాదినా) ప్రత్యక్షాదిప్రమాణ

౧॥ నూ. స్మృత్యనవకాశదోష ప్రసజ్గ ఇతిచేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశదోష ప్రసజ్గత్. ౧.

(వే - సా). ఉపబృంహణాపేక్షే వేదాంతార్థనిర్ణయే సతి, కపిలస్మృత్యుపబృంహణేన వేదాంతార్థః ప్రధానకారణవాద ఇత్యనభ్యుపగమే, కపిల స్మృతే రుపబృంహణానన్వయేనానవకాశదోషప్రసక్తి రితిచేత్. న - అన్యాసాం వేదావిరోధినీనాం బహ్వీనా మ్నవాది స్మృతీనా మనవకాశప్రసక్తేః. వేదస్యోపబృంహణాపేక్షతేవపి అనన్యపరావిరుద్ధానేక స్మృతిషు సతీషు, విరుద్ధార్థాయాః వేదోదితార్థవిశదీకరణత్వాభావేన తస్యా ఉపబృంహణత్వ మన్యాయ్యమిత్యర్థః. ౧.

(వే - దీ). వేదాంతానాం సమస్తచిదచిద్వస్తువిలక్షణాస్పృష్టహేయగన్ధసర్వజ్ఞతాదన్యనైకకల్యాణగుణాకరబ్రహ్మైకపరత్వం ప్రతిపాదితం కాపిలస్మృతివిరోధేన చాలయితుం శక్యమ్-ఉత నేతి సంశయః. శక్యమితి పూర్వగోపక్షః. శ్రుతివిరుద్ధాయాః స్మృతేరనాదరణీయత్వే స్థితేపి వేదాంత వేద్యార్థస్య దుర్గ్రహితేవపి అబ్బశ్రుతై ర్నైవ మతిభి రాప్త ప్రణీతస్మృత్యుపబృంహణేన వినా తేషాం నిశ్చయో మోపపద్యతే. కపిలస్మృతిః కేవలత త్వపరేతి తయైవ హ్యుపబృంహణం న్యాయ్యమ్. అన్యథా ఆప్తప్రణీతాయాః కేవలత త్వపరాయాః అన్యా అనవకాశప్రసజ్గఇతి వేదాంతవేద్యం జగత్కారణం ప్రధానమ్. రాధాస్తమ్ - వేదాంతస్యోపబృంహణాపేక్షతేవపి పాత్రమమన్వాది స్మృతిభి ర్వేదాంతావిరోధినీభిరే ప్రాపబృంహణం న్యాయ్యమ్, అన్యథా తాసాం బహ్వీనా మనవకాశప్రసజ్గో మహానయం దోష స్సన్యతే. సచ తాసాం ధర్మప్రతిపాదనాంశోపబృంహణత్వేన సావకా శత్వమ్ - యతో ధర్మాణామపి స్వరూపం పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషరాధనత్వమ్ - “౧ ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువస్య నాభిః । తదేవాగ్నిస్తదావ్వియుస్తతూర్నర్వస్తదు. చన్ద్రమాః” “౨ యజ్ఞైస్తవమిజ్యసే నిత్యం. సర్వదేవముయాచ్యత ” ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభిః. సూత్ర మపి న్యాఖ్యాతమ్.

భూతం † నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగర్భ † మనస్తజ్ఞానానన్దైకతాన మపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలజగదేకకారణం † సర్వాస్తరాత్మభూతం పరం బ్రహ్మ వేదాంతవేద్య మిత్యుక్తమ్.

౨. † అనస్తర మస్యార్థస్య † సమ్భావనీయసమస్తప్రకారదుర్ధ్వణత్వప్రతిపాదనాయ ద్వితీయాఽధ్యాయ ఆరభ్యతే. † ప్రథమం తావత్కపిలస్త్రుతివిరోధా ద్వేదాంతానా మతత్పరత్వమాశంక్య తన్నిరాక్రియతే. † కథం స్మృతివిరోధా చ్ఛుతే రన్యపరత్వమ్ - † ఉక్తంహి * ౧ విరోధేత్వనపేక్ష్యం స్యాదితి శ్రుతివిరుద్ధాయా స్మృతే రనాదరణీయత్వమ్. † సత్యమ్ * ౨ † ఔదుమ్బరీం స్మృష్టోద్ధామేదిత్యాదిషు † న్యతవీవార్థనిశ్చయసమ్భవాత్తద్విరుద్ధా స్మృతిరనాద రణీయైవ - ఇహతు † వేదాంతవేద్యత్వస్య దురవబోధత్వేన పరమర్షిప్రణీత స్మృతివిరోధేనత్య యమర్థఇతి నిశ్చయాయో గాత్ స్మృత్యా శ్రుతే రతత్పరత్వోపపాదన మవిరుద్ధమ్. † ఏతదుక్తం భవతి - ప్రాచీనభాగోదితనిఖిలాభ్యుదయసాధన భూతాగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టోమాదికర్తాణి యథావ దభ్యుపగచ్ఛతా శ్రుతిస్మృతీహాసపురాణేషు

గోచరా దిత్యనేనేక్షత్యానందమయాధికరణయోః పార్యాయకేతు ర్వివక్షితః. ఆదిశబ్దోఽనుమానపరః. ప్రత్యక్షప్రతిపత్తివాదీనా మనుమానం కార ణం హ్యనుమీయతే - తస్మా దచేతనస్య ప్రథమం బుద్ధిస్థతయా తన్నిరాన ఇత్యర్థః. † అథానస్తరత్వ ముపపాదయతి (నిరస్తేతి) ముక్తవాన్విప్రత్యర్థం నిరస్తనిఖిలావిద్యాద్యపురుషార్థగర్భ మిత్యుక్తమ్. † ధర్మిన్యరూపమాహ (అనస్తేతి) సాగరశబ్దేన సమూహో వివక్షితః - అపరిమితః ఉదారగుణసాగ రో యస్యేతి బహువ్రీహిః. నిఖిలజగదేకకారణమ్ - ఆకాశాదేరపి కారణమ్, నిమిత్తోపాదానరూపోభయవిధకారణం చేత్యర్థః. † జగత్కారణత్వే పూర్వోన్మితహేయప్రత్యసీకతాన్వయసపత్తి మాశంక్యాహ (సర్వాస్తరాత్మభూతమితి).

౩. † ఏవం ప్రథమాధ్యాయార్థ ముక్తాన్ ద్వితీయాధ్యాయార్థమాహ (అనస్తరమితి). † ప్రసక్తవిరోధోహి పరిహర్యః - అతోవిరోధస్సస్య మాహ (సంభావనీయేతి) సమస్తప్రకారశబ్దేన పాదచతుష్టయేఽపి యే విరోధావతరణముఖభేదాః - తే వివక్షితాః. † ప్రథమేఽధ్యాయేఽయోగ్యానానాగన్యవ చేదముఖేన వేదాంతవాక్యానాం బ్రహ్మైకకారణతాపరత్వంవాక్యతాత్పర్యపర్యాలోచనయా సమర్థిత్వమ్. అధర్మిన్యేఽధ్యాయే బాహ్యతర్కవిరోధ పరిహార ఉచ్యతేఇత్యర్థః. పాదార్థో ద్వితీయపాదసజ్జత్యర్థం వివక్షితే - తస్మా త్వప్రథమాధికరణకృత్య మాహ (ప్రథమంతావదితి) ప్రథమాధ్యాయనిరూ పితం కారణత్వం విషయః. కపిలమనాన్వదిస్త్రుతివిప్రతిపత్తే స్సంశయః. అత్రైవంవిచారః - కింబ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం చాలయతుం శక్యోనేననతి. తదర్థం కింవేదాంతవాక్యాని బ్రహ్మకారణత్వపరాణి - ఉతాన్యపరాణీతి. తదర్థం సాంఖ్యస్మృతివిరోధో వేదాంతవాక్యానా మతత్పరత్వ మాహురూపితి నేతి. తదర్థం సాంఖ్యస్మృత్యా వేదాంతాపబృహణం కార్యమ్ - ఉత మనాన్వదిస్త్రుత్యేతి. తదర్థం సాంఖ్యస్మృతిం కింబ్రాన్తిమాలా - ఉరసే యుగా నబ్రాన్తిమాలా - తదా తయావేదాంతానా ముపబృంహణీయత్వేన తద్విరోధే తేషా మన్యపరత్వా ద్భృష్టకారణత్వం చాలయతుం శక్యమితి. యుగా భ్రాన్తిమాలా - తదా తయా తేషా మనుపబృంహణీయత్వా త్తద్విరోధే తేషా మన్యపరత్వాభావా ద్భృష్టకారణత్వ మపిచాల్యమితి † అధికాఽంశా మ్మ మాక్షిపతి (కథమితి) కథంశబ్దః క్షేపే. † హేతుమాహ (ఉక్తమితి) హిక్షేతా. * విరోధేత్వనపేక్ష్యం స్యా దనతి హ్యనుమానవిరుద్ధమితి. ప్రత్యక్ష శ్రుతివిరుద్ధం స్మృతివచన మనపేక్ష్యమ్ - అనాదరణీయమ్. స్మృతేరని శ్రుతిమూలత్వానుమానా దాదరణీయంస్య నిర్వృత్యాహ ఆనతి హ్యనుమాన మితి - అనతి ప్రత్యక్షశ్రుతివిరోధేహి స్మృతిమూలశ్రుత్యనుమానమిత్యర్థః. † తదేత దభిప్రేత్యాహ (ఉక్తంహీతి). † పరిహరణ (సత్యమితి) : స్త్రుతి - తత్ర శ్రుతివిరోధాత్ స్మృతే రనాదరణీయత్వ ముక్తమేవ - అత్ర విశేషోఽస్తీత్యర్థః. † ఔదుమ్బరీమిత్యాది * † ఔదుమ్బరీం స్మృష్టోద్ధామేదితి శ్రుతిః. * ఔదుమ్బరీ సర్వా వేప్యతస్యేతి స్మృతిః. అత్రాయం వివక్షితో భేదః - * ఔదుమ్బరీ మిత్యాదిషు ప్రత్యక్షశ్రుతే ర్భేదో నానా శిరస్కః - అపితేవీకరూపవన ప్రతీయతే - అతస్తత్ర ప్రత్యక్షశ్రుతే రవ్యామలత్వేన స్మృత్యానానిరపేక్షం న్యతవీవార్థోనిశ్చయం శక్యో - తత్ర విరుద్ధార్థా స్మృతి రుపేక్ష్యా. వేదాంతవాక్యేషు నానాశిరస్కతయాఽర్థః ప్రతీయతే - అతో వ్యామలత్వా ద్వేదాంతవాక్యార్థం స్మృత్యానానిర పేక్షం న్యతో నిశ్చయం సశక్యతే. శ్రుతే రయ మర్థఇతి నిశ్చితే సతిహి తద్విరోధాత్ స్మృతే రనాదరణీయత్వమ్ - నచ న్యతో దుర్విశ్వాసఇతి తదర్థం స్మృత్యపేక్షా. ప్రథమాధ్యాయోక్తతర్కైరర్థో నిశ్చిత ఇతిచేన్న - నచనవిరోధే న్యానస్య దుర్బలత్వాత్. అతః స్మృత్యైవాధో నిశ్చితే తద్విరుద్ధ స్తర్క ఆభాస స్యాత్ - అతః స్మృతివచనవిరుద్ధన్యాయేన శ్రుత్యర్థో న నిర్ణేత్యః - స్మృతివచనేనైవతు నిర్ణేతవ్యఇతిమ మర్థ మభిప్రే త్యాహ (న్యతవీవార్థనిశ్చయసంభవా, † ద్వేదాంతవేద్యత్వస్య దురవబోధత్వేననీతి) కపిలస్య పరమర్షిత్వే కిం ప్రమాణమ్. తథానత్యపి తాదృశ బృహస్పత్యాద్యుక్తలోకాయతానివ దనాదరణీయమ్. † శ్రుతేః స్మృత్యపేక్షాచ నాస్తి - న్యాయేనైవ నిరపేక్షత్వా దిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) జ్యోతిష్టోమాదికర్తాణి యథావ దభ్యుపగచ్ఛతేత్యనేన లోకాయతవ్యావృత్తి రుక్తా. * ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి తస్యాప్రత్యే ప్రమాణ ముక్తమ్.

* ౧ ఋషిం ప్రసూతం కపిల మిత్యాదివాక్యై రాప్తత్యేన సక్ష్మీర్తితేన పరమర్షిణా కపిలేన పరమనిశ్రేయసతత్సాధనావహో ధిత్వేనోపనిబద్ధస్మృత్యుపబంహణేన వినా అల్పశ్రుతై ర్దన్తమతిభి ర్వేదాన్తార్థనిశ్చయామోగా, † ద్యుభా శ్రుతార్థ గ్రహణే చాప్తప్రణీతాయా సాన్ధ్యస్మృతే సుకలాయా ఏవానవకాశ ప్రసజ్గాచ్చ స్మృతప్రసిద్ధ ఏవాగ్లో వేదాన్తవేద్య ఇతి బలా దభ్యుపగమనీయమితి. † సచ వాచ్యం మన్వాది స్మృతీనాం బ్రహ్మైకకారణత్వవాదినీనా మేవంసత్యసవకాశత్వ దోష ప్రసజ్గ ఇతి. ధర్మప్రతిపాదనపరప్రాచీనభాగోపబంహణవ నావకాశత్వాత్. అన్యస్మ కృతాన్నియా స్తత్త్వ ప్రతిపాదనపరత్వాత్తథాఽ నభ్యుపగమే నిరవకాశత్వమేవ స్యాత్. † తదిద మాశక్యతే స్మృత్యసవకాశదోష ప్రసజ్గ ఇతిచేదితి.

3. † తత్రోత్తరం నాన్యస్మృత్యసవకాశదోష ప్రసజ్గాదితి † అన్యాహి మన్వాది స్మృతయో బ్రహ్మైకకారణ తాం వదన్తి - † యథాఽహ మనుః * ౨ † ఆసీ దిదం తమోభూత మిత్యారభ్య * 3 తత స్వయమ్భూ ర్భగవా నవ్యక్తో వ్యజ్జాయన్నిదమ్ | మహాభూతాదివృత్తజాః ప్రాదురాసీత్తమోనుదః * ౪ సోఽభిధ్యాయ శరీరా త్స్వి త్సిపుత్రు ర్వివిధాః

పరమనిశ్రేయసేత్వాదివాక్యై సన్యసరత్వ ముక్తమ్. స్మృత్యుపబంహణేన - స్మృతిరూపోపబంహణేన. అల్పశ్రుతై ర్దన్తమతిభి రిత్యనేన స్మృతి సాపేక్షత్వ ముక్తమ్ - అనంతకాలానుగతస్య వాక్యార్థస్యైకదేశజ్ఞై ర్దురవబోధత్వాదితి భావః. † అన్యథా అనిష్ట మాహ (యథాశ్రుతేతి). † సకలాయా ఇతి నూచిత మర్థం శబ్దోత్తరముఖేన వివృణోతి (నచేతి) సహిమన్వాదిస్మృతేః కర్తవ్యత్వా త్సాకల్యేన అనవకాశత్వమ్ - సాన్ధ్యస్మృతే ర్నిర వకాశత్వం న సహ్యమ్ - ఆప్తతమత్వేన శ్రుతిగతత్వా, దనంతకాలానుగతవాక్యార్థస్య దుర్బోధతేన అపేక్షితత్వాచ్చేతి గ్రహాభిప్రాయః. † పూర్వపక్షస్యానుతూత్రత్వ మాహ (తదిదమితి).

3. † పరిహరభంజ మనతారయతి (తత్రోత్తరమితి). † కాః పున రన్యాః స్మృతయః. కథం తాసా మనవకాశత్వ మిత్యత్రాహ (అన్యా హితి). † స్మృతివచనం దర్శయతి (యథాహ మనురితి). † ప్రళయావస్థాజ్ఞాపనార్థ మాహ (ఆసీదిదం తమోభూత మిత్యారభ్యేతి) భాష్యే * తత స్వయంభూః * సోఽభిధ్యాయేతి శ్లోకద్వయ ముపాత్తమ్ - తయో రర్థవైశద్యాయ * ఆసీ దిద మిత్యారభ్య నప్త్యోక్తి వ్యాఖ్యానంతే - త ఇమే శ్లోకాః - * ఆసీదిదం తమోభూత మప్రజ్ఞాత మలక్షణమ్ | అప్రతర్క్య మవిజ్ఞేయం ప్రనుప్రమివ సర్వతః || తత స్వయంభూ ర్భగవా నవ్యక్తో వ్యజ్జాయన్నిదమ్ | మహాభూతాదివృత్తజాః ప్రాదురాసీ త్తమోనుదః || యో సావతీన్ద్రియగ్రాహ్య నూత్తోఽవ్యక్త సనాతనః | సర్వభూతమ యోచిస్త్య ససేష స్యయ ముద్భభా || సోఽభిధ్యాయ శరీరా త్స్వి త్సిపుత్రు ర్వివిధాః ప్రజాః | అపవన ససర్వాదాతాను వీర్య మపాస్పజత్ || తద్ద మభవత్ హైమం సహస్రాంశునమప్రభమ్ | తస్మి జ్జ్ఞే న్యయంబ్రహ్మ సర్వలోకపితామహః || ఆపో నారాఇతి ప్రోక్త ఆపోవై సరసూనవః | తా య దస్యాయనం పున నైన నారాయణః స్మృతః || యత్రత్కారణ మవ్యక్తం నిత్యం సదనదాత్మకమ్ | తద్విస్మయ స్సపురుషో లోకే బ్రహ్మైతి కీర్త్యతఇతి. * ధర్మా స్మౌ వక్త మర్హసీతి మునిభిః పృష్టో భగవా న్తన ధర్మ నివక్షత్ భగవదా రాధనరూపస్య వర్ణాశ్రమధర్మస్యారాధ్యజ్ఞాన సాపేక్షత్వాత్ ప్రథమ మారాధ్యన్వరూపమాహ ఆసీదిద మిత్యాదిభిః శ్లోకైః. తత్ర పరమకారణభూతస్యైవ సర్వతాదాత్మ్యసంభవా దగ్నిన్ద్రిది సర్వదేవతాతాత్పర్యపపత్త్యర్థమ్ * యతోవా ఇమాసీత్యాద్యనుసారేణ లక్షణంచ వివక్షత్ భగవతః పరమకారణత్వం వక్తుం వేదాన్తేషు సృష్టేః ప్రళయపూర్వకత్వేన ప్రతిపాదితత్వాత్ ప్రథమం ప్రళయదశా మాహ ఆసీదితి. అత్ర సుబాలాపనిషదగ్లో భగవతా మనునా ౭నుసన్ధీయతే - అత స్సుబాలాపనిషదుక్తప్రకారేణాత్ర ప్రళయ ఉచ్యతే. తత్ర హి * పృథివ్యపు ప్రలీయతఇత్యాదివా పృథివ్యాదిక్రమేణ తమఃపర్యస్తప్రళయ ఉక్తః - తమాహ ఇదం తమోభూత మాసీదితి. తత్ర పృథివ్యాదీనాం స్వకారణేషు లయో వైయధికరణ్యేన ప్రతిపాదితః - * తదేత దక్షయం నిత్యం జగ న్మునివరాభిలమ్ | ఆవిర్భావతిరోభావజన్త నాశవికల్పవదితీప్రక్రియయా సత్కార్యవాదకాస్థా మభిప్రేత్యసామానాధికరణ్యేన ఇదం తమోభూతమిత్యు క్తమ్. తమోభూతమ్ - తమోభావమత్. తమోఽవస్థ మాసీదిత్యర్థః. * తమసి లీయతఇతి నిర్దేశస్యాయ మర్థ ఇత్యభిప్రాయః. యథాహ భగవా న్నాదరాయణపితా పరాశరః * అగ్నీవస్థేవ సలిరే వాయువస్థేవ తేజసీతి. తమోఽవస్థస్య కారణస్య యోగ్యానుపలభినిరస్తత్వశక్త్యావ్యాప్య త్యర్థమాహ అప్రజ్ఞాతమితి - ప్రకృష్టం జ్ఞానమ్ - అహోక్షజ్ఞానమ్. తేన విషయాకర్తు మశక్యమిత్యర్థః. అయోగ్యత్వా దనుపలభిః - తస్మాన్నయో గ్యానుపలభిరిత్యభిప్రాయః. అయోగ్యత్వ ముపపాదయతి. * శబ్దస్వరూపహీనం తద్రూపాదిభి రనంహిత మిత్యుక్తప్రకారేణ రూపాదిలక్షణరహిత త్వత్ప్రత్యక్షయతు మయోగ్య మిత్యర్థః, కార్యేషు రూపాదిమత్త్వదర్శనాత్కారణేనాపి రూపాదివిశేషగుణవతా భావ్యమ్ - అతో న యథోక్తకా

రణ ముపపద్యత ఇత్యత్రాహ అప్రతర్క్యమితి. ప్రతర్కః - బాహ్యతర్కః. తదగోచరభూతమ్. తే తర్కాః కాలాత్వయాపదిష్టా ఇతి భావః. యదా - అప్రజ్ఞాతమితి ప్రత్యక్షాగోచరతస్యాక్తత్వా దప్రతర్క్య మిత్యనుమానాగోచరత్వ ముక్తం స్యాత్. * తమ ఏకీభవతీతి వాక్యోక్త మవిభాగావస్థత్వం తమసో దర్శయతి అవిజ్ఞేయమితి. విజ్ఞానమ్ - విభాగేన జ్ఞానమ్. పరస్మా ద్భ్రష్టాణః పృథగ్వ్యవదేశానర్హావస్థాం క్షీరే నీరమివ ప్రాప్త మిత్యర్థః. స్వరూపైక్యాశక్త్యాపరిహారార్థ మాహ ప్రసుప్తమివ సర్వత ఇతి. యథా సుషుప్తౌ జీవన్య - పరమాత్మనః పృథగ్వ్యవహారానర్హావస్థాపత్తిరేవ - నతు స్వరూపైక్యమ్ - ఏవం చిదచిదాత్మకన్య జగతో బ్రహ్మణి పృథగ్వ్యవహారానర్హ సంసర్గఏవ - నన్వరూపైక్యమిత్యర్థః. సుషుప్తౌ సర్వథా సామ్యవ్యావృత్త్యర్థం సర్వత ఇతి పదమ్. యదా - పూర్వ మచిదంశప్రళయప్రకార ఉక్తః - ప్రసుప్తమివ సర్వత ఇతితు చిదంశప్రళయప్రకార ఉక్తః. తత ఇతి. తతః - సర్గకాలే ప్రాప్త ఇత్యర్థః - * సంప్రాపే సర్గకాలే న్యయావ్యయావితవత్. భగవతః కారణాన్తర సదృశవక్తృతోత్పత్తిప్రళయవ్యావృత్త్యర్థ మాహ స్వయంభూరితి. పరమకారణవిషయోహి స్వయంభూశబ్దోఽవయవార్థపాఘ్నల్యా న్నారాయణసరో దృష్టః-యథా నభాపర్వణి * అవ్యక్తో వ్యక్తలిప్తస్థో య ఏవ భగవాన్ స్పృభుః । పురా నారాయణో దేవః స్వయంభూః ప్రపితామహ ఇత్యా రభ్య * తత స్పృగవాన్స్తాయే బ్రహ్మణ మసృజ త్వేయమితి, మోక్షధర్తేచ * నారాయణో జగన్మూర్తి రిత్యౌరభ్య * తతస్తే జోమయగ దివ్యం వర్షం సృష్టం స్వయంభునా । తస్మా త్పద్మా తస్మభవత్ బ్రహ్మ వేదమయో నిధిరితి, ఆశ్వమేధికేచ * విష్ణురేవాదిసర్వేషు స్వయంభూర్భవతి ప్రభురితిచ. అతోఽయం స్వయంభూశబ్దో నారాయణవిషయః - చతుర్ముఖస్త్వరి ప్రయుక్తత్వాత్, ప్రబద్ధాన్తరవచనైతత్ప్రకరణానుగుణ్యాత్, భగవన్సృష్ట సామానాధికరణ్యాచ్చ. దేవతావిశేషనిర్ణయార్థం కారణతోఽవయోగిగుణపాఘ్నల్యజ్ఞాపనార్థం చాహ భగవానితి. * తత్ర పూజ్యపదార్థోక్తిపరిభాషా మన్వీతిః । శబ్దోఽయం సోపచారణ అన్యత్ర హ్యుపచారత ఇతివచనాత్, ఇదం వ్యజ్ఞాయక్ - వ్యష్టిరూపకార్యజాతం వ్యజ్ఞాయితమ్. * అక్షణ హేతోఽయో క్రియాయా ఇతి శత్యప్రత్యయః. మహాభూతాదివృత్తేజాః - వ్యష్టికారణాని పృథివ్యాదీని మహాభూతాని. ఆదిశబ్దేన తత్కారణభూత మహదహక్కారా గృహ్యేతే. తేషు ప్రసృతసంఖ్యలజ్ఞానరూపతేజాః, తదర్థ మన్యక్తః ప్రాదురాసీత్. అర్చ ఆద్యస్యైతత్సృష్టితత్త్వాత్. అత్రాక్షరావస్థాస్యర్థసిద్ధా - * మహా నన్యక్తే లీయతే అన్యక్త మక్షరే లీయతే అక్షరం తమసి లీయత ఇతిహి క్రమః పూర్వ మవిశక్తతమస్పృహో భగవాన్ స్వస్తిస్సృష్టిహేతుభూతతత్త్వాత్పాక్షరాస్యర్థం స్వసంఖ్యలౌకికవిభక్తతమ శ్చరీరకోఽక్షరావస్థాప్రాప్తిపూర్వక మన్యక్తవస్థానక తిశరీరకోఽభూదిత్యర్థః. అన్యక్తశబ్దమపి వివృణ్వీత్ సమష్టివ్యష్టిస్వష్టి మనన్తరవర్తనీం సంక్షేపేణాహ యోసావితి. అతస్మిన్ గ్రాహ్యః - ఇన్ద్రి య మతీత్య వర్తమానేన కాస్త్రేణైవ గ్రాహ్యః. యదా - ఇన్ద్రియగ్రాహ్యతీత్యవర్తమానః. ఇన్ద్రియగ్రాహ్యనతీత్య వర్తమానత్వం తుచ్ఛస్యాన్య స్తీతి తదాన్యవృత్త్యర్థమాహ సూక్ష్మ ఇతి. అతఏవ అన్యక్తః - న తుచ్ఛతయేత్యర్థః. సనాతనః - అన్యక్తశరీరకత్వేపి స్వయ మప్రమన్యతస్వభావ ఇత్యర్థః. స ఏవ ఇతి కార్యకారణయో రేకద్రవ్యత్వం సూచితమ్. స్వయమేవ కారణం కార్యంచ నిమిత్తాన్తరాపేక్షా స్యా దిత్యత్రాహ స్వయమితి. మృత్కులాలాదా నిమిత్తోపాదానయో ర్భేదదర్శనా దేకదైవ్యవ నిమిత్తోపాదానత్వే అనుపపన్నే ఇత్యత్రాహ అచిన్త్య ఇతి. బాహ్యతర్క్య ప్రకృతి నిరస్తా ఇతిభావః. సర్వభూతమయ ఉద్భవో - సర్వసమష్టివ్యష్టిరూప ఉద్భవో, కార్యకారణయోరేకద్రవ్యత్వే కార్యకారణజైవమయం కిమిన్ద్రియా హ ఉద్భవభావితీ. సూక్ష్మః ఉద్భవభావితపదార్థాన్ సూక్ష్మత్వ స్థూలత్వే ఏవ కార్యకారణదశావైవమయమ్-నతు ద్రవ్యభేదఇత్యక్తం బవతి. ఏవం సంక్షేపేణ సమష్టివ్యష్టిసృష్టియక్తావ సమష్టిసృష్టిం పృథగాహ సోభిధ్యాయేతి. అభిధ్యానమ్ - సజ్జల్పః. స్వరూపేణైవ సమష్టివ్యష్టిరూపేణ పరిణతభేత్ - భగ నచ్చబ్దోక్తినిర్దోషత్వాదివిరోధఇత్యత్రాహ శరీరాత్సాదితి. శరీరశబ్దేన తమాఽన్యక్తావస్థం చిత్తంసప్త మిచి దవస్తుచ్యతే. సిన్ధుగో రిన్విధాః ప్రజాః - వ్యష్టిసిన్ధుత్వయేత్యర్థః. అపవన సనర్థాదా - అసృష్టోఽన్తరకారణసమస్తత్యవదర్శనార్థః. పృథివీమయస్యాస్థాస్థాన సర్గకారణం హ్య పః - అతోఽసృష్టనిర్దేశః. అప ఇతి వ్యాఖ్యేయశ్రుతిగతాసృష్ట స్థానితః * తా ఇమా ఆప స్తద్ధిరన్తయ మణ్డ మభవదితిహి శ్రుతిః. అసృష్టాశ్చ పూర్వమేవ మహాభూతాదివృత్తేజా ఇత్యాదినా వ్యాఖ్యాతః. ఏవకారణ త్రివృత్తరణం వ్యావర్త్యమ్. అత్రివృత్తృతా ఆప ఇత్యర్థః. రాసు పీర్య మపాసృజత్ - పీర్యమ్ - త్రివృత్తరణజనితా మణ్డోత్పాదనశక్తిం తాన్వజనయదిత్యర్థః. అత్ర * నానావీర్యాః పృథగ్భూతాః - నాశక్తు వన్ని త్యాద్యనుసంధేయమ్. ఏవం సమష్టినృష్టియక్తావ అభవ్యష్టినృష్టిమాహ తదజ్ఞమితి. తత్ - అజ్ఞకారణత్వజాతమ్. ఇతరహేమవ్యావృత్త్య మాహ సకాసాతుససుప్రభమితి, తత్ర చతుర్ముఖస్వష్టిమాహ తస్మిన్నితి. సర్వలోకపితామహ ఇత్యనేన - దేవమనుష్యాదీనాం దత్తాదయః ప్రస్తావః - తేషాం ద్రష్టా చతుర్ముఖ ఇతి భగవతోఽజ్ఞాన్తరతవస్తుసర్గ స్పదావరక ఇత్యుక్తం భవతి. స్వయమ్ - భగవాన్ నారాయణః పరమకారణభూతః స్వయ మేవ చతుర్ముఖశరీరకోఽభవదిత్యర్థః. * విష్ణు భ్రష్టాన్వరూపేణ స్వయమేవ వ్యవస్థితఇతివచనాత్, సుబాలోపనిషది * అజ ఏకో నిత్య ఇతి నిన్వకా రత్వం జగత్కారణత్వం జగద్దస్తరాత్తత్వంచోక్తావ నారాయణశబ్దోఽనకృదావర్తతః - అతో జగత్కారణత్వాదికం త్రితయమపి నారాయణశబ్దస్యావ యవార్థ ఇతి శ్రుతే రభిప్రాయ ఇతి మత్వా జగత్కారణత్వాదిప్రకృతినిమిత్తకం నారాయణశబ్దం పరమకారణస్య వాచకత్వేనాహ అపోనారా ఇతి. చిత్తం సృష్టాన్వజ్ఞకారణతత్త్వాన్వయః. తాసాం నారత్వ ముపపాదయతి అపోవై సరమానవ ఇతి. * రీజ్జయ ఇత్యస్తాద్ధాతోః ఉప్రత్యయే టిలోపే చ కృతే ర ఇతిభవతి. సరః - అక్షయః. నిన్వకార ఇత్యర్థః. * జహ్ను ర్నారాయణో సర ఇతి వచనా న్నర ఇతి భగవన్నామ. తస్మా జ్ఞాతా ఇత్యన్వృత్త్యయేకృతే నారా

జాః । అవవ ససర్వాదా తాను వీర్య మపాస్పజదితి. † భగవద్గీతానుచ * ౧ అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా * ౨ అహం సర్వస్య ప్రభవౌ మత్త సుర్వం ప్రవర్తత్యతిచ. మహాభారతే * ౩ కుత స్పృష్ట మిదం సర్వం జగత్ స్థావరజంగమమ్ । ప్రళయేచ క మభ్యేతి తన్నే బ్రూహి పితామహేతి పృష్ట ఆహ * ౩ నారాయణో జగన్మూర్తి రనంతాత్మా సనాతన ఇతి. తథా * ౩ తస్మా దవ్యక్త ముత్సన్నం త్రిగుణం ద్విజనతమేతి * ౩ అవ్యక్తం పురుషే బ్రహ్మ నిష్క్రియే సమ్మిలీయత ఇతిచ. ఆహచ భగవా న్పురాశరః * ౪ విష్ణో స్సకాశా దుద్భూతం జగ తత్రైవచ స్థితమ్ । స్థితిసంయమకర్తాఽసౌ జగతోఽస్య జగచ్చ స ఇతి. † ఆహచాపస్తమ్భః * ౫ పూః ప్రాణిన స్సర్వవీవ గుహాశయస్య అహస్యమానస్య వికల్మషస్యేత్యారభ్య * ౬ తస్మా త్కాయాః ప్రభవన్తి సర్వే సమూలం శాశ్వతిక స్స నిత్యఇతి. యది కపిలస్సృత్యా వేదాన్తవాక్యార్థవృష్టా స్యాత్ - తదైతాసాం సర్వాసాం స్మృతీనా మనవకాశత్వరూపో మహాదోషః ప్రసజ్యేత. † అయ మర్థః - యద్యపి వేదాన్తవాక్యనా మతిక్రాన్తప్రత్యక్షాదిసకలేతరప్రమాణ † సమ్భావనాభూమి భూతార్థప్రతిపాదనపరత్వా త్తదర్థవైశద్యాల్పాశ్రుతానాం ప్రతిపత్త్యాణాం తదుపబృంహణ మచీతమ్-తథాపి తద ర్థానుసారిణీనా మాప్తతమప్రణీతానాం బహీనాం స్మృతీనాం తదుపబృంహణాయ ప్రవృత్తానా మనవకాశత్వం మా

ఇతి భవతి. నారాయణ ఆపోఽయన మస్యేతి నారాయణః. ఏవం నరశబ్దేన నిర్వికారత్వమ్, నారశబ్దేనజగత్కారణత్వమునశబ్దేన జగద్దస్తరాత్వత్వంచేత్య ర్థత్రయ ముక్తం భవతి. తస్మి న్జ్ఞే న్యాయం బ్రహ్మేతి భగవత్పవ బ్రహ్మతత్వాత్ సవపాత్రాస్యేతి సర్వనామశబ్దేన పరామృత్యేతి నవ్యవహితప రామర్శిత్యదోషః. యత్తు వ్యాఖ్యాత్రస్తరైః - సర్వనామశబ్దః ప్రధానపరామర్శి - శాబ్దప్రాధాన్యంచ ప్రథమానిర్దిష్టస్య చతుర్ముఖస్యేతి సవప నారాయణసంజ్ఞ ఇత్యాశబ్దా బహుశ్రుతివచనవిరోధా, దుపరి చతుర్ముఖస్య భగవద్విస్పష్టతావచనాచ్చ భగవత్పవ నారాయణసంజ్ఞేతి పరిహృ తమ్ - తచ్ఛావిరుద్ధమ్. అథ చతుర్ముఖస్య నారాయణసంజ్ఞ త్వవ్యావృత్త్యర్థ, మితరదేనానాం ద్రుహిణసృష్టానాం పరత్వశక్త్యాదూరోత్సారణా ర్థంచ చతుర్ముఖస్య భగవద్విస్పష్టతామాహ యత్తదితి, యత్తదిత్యనువాదరూపత్వా త్సభగవా నత్రానుద్యతే. అవ్యక్తస్య చిదచిత్సముదాయరూప త్వా దవ్యక్తకరీరకం బ్రహ్మ సదనచ్చరీరకం భవతి. తద్విస్పష్టః - తేన విశేషేణ - జీవబుద్ధ్యస్యపదానేన భగవత్తేవ సృష్టః స బ్రహ్మేతికీర్త్యత ఇత్య ర్థః. అస్మిన్ప్రబంధేఽవసానేపి * ప్రశాసితార మిత్యాదినా భగవా స్కీర్తితః. మధ్యేచ * బ్రహ్మవిదభ్య ఇత్యాదినా భగవత్ జ్ఞానవిదః కీర్తితాః. ఏవం భగవతా మనునా పురుషమాక్తనారాయణానువాకప్రతిపాద్యస్య పరబ్రహ్మశబ్దవాచ్యస్య భగవత్ ససమారాధనరూపాణి కర్తాణి వివక్షతా భగ వత్స్వరూప ముపదిష్టమ్ - ఏవం స్తుత్యస్తరేషుచ ద్రష్టవ్యమ్. † కార్తేన్న్యున తత్త్వపరాణామపి స్మృతీనా మనవకాశత్వం స్వాదిత్యభిప్రాయే కాహ (భగవద్గీతానుచేతి). † ఆపస్తమ్బాక్తి మాహ (ఆహేతి) అధ్యాత్మఖండయోః ప్రథమే ఖండే * పూఃప్రాణినఇతివాక్యమ్ - ద్వితీయే ఖండే * తస్మా త్కాయాఇతివాక్యమ్. * తస్మా దిత్యుక్తే కస్తాదిత్యపేక్షాపూరణార్థమ్, కాయశబ్దస్య భగవచ్ఛరీరపరత్వదర్శనార్థంచ * పూఃప్రాణినఇతి వాక్య ముపా త్రమ్. పూః - పురమ్. శరీరమిత్యర్థః. యథా భట్టహలాయుధః * అజ్ఞం వపు ర్యోచ్చ పురం ప్రతీకమితి. † నతావ దుపబృంహణనైర పేక్ష్యాత్ కపిలస్సృతే రుపేక్ష్యత్వం నువచమ్, మనాద్విస్తృతే సాసవకాశత్వంచోక్తమ్, కపిలస్యాప్తతే ప్రమాణం చోక్తమ్ - కపిలస్సృతిం విహాయ స్తుత్యస్తరేణోపబృంహణేచ కో హేతురితి శక్త్యామాహ (అయమర్థఇతి). † (సంభావనాభూమిభూతేతి) భూతశబ్ద సిద్ధపరః - సిద్ధా ర్థప్రతిపాదనపరత్వాత్. అయ మర్థః - కార్యపరత్వే తుల్యవికల్పతేనాధికారిభేదేనవా ౭ర్థవిరోధ స్సపరిహరః. సిద్ధమస్తుపరత్వే ౭స్యతరస్సృ త్యనుగుణం వేనాగో నేయః - నతూభయానుగుణమితి. తథాపీత్యాదినా కపిలస్సృతిం విహాయ మనాద్విస్తృతిభిరేవ ఉపబృంహణీయత్యే వైషమ్య మాహ. ఆప్తతమశబ్దస్యాయంభావః - యథావస్థితవస్తుదర్శిత్యమ్, యథాదృష్టార్థవాదిత్వంచేతి ద్వివిధా ఆప్తిః. తత్ర * ఋషిం ప్రసూతం కపి లమితి కపిలస్య మహర్షిత్య ముచ్యమానం మస్త్రద్రష్టృత్వాతీన్దియోనేకార్థద్రష్టృత్వాదినాపుష్పపద్యతే - నతు సార్వత్రికం యథావస్థితార్థదర్శి త్వ మపేక్షతే. మనాద్విదానాంతు * యదైవి కించన మను రవదత్ * సహూవాచ వ్యాసః పారాశర్య ఇత్యాదిభి స్సార్వత్రికయథావస్థితదర్శన పూర్వకయథాదృష్టార్థవాదిత్వ ముక్తమ్ - తస్మా దాప్తతమా మనాద్విదయః - కపిలస్య త్వస్తి మాత్రమితి. శ్రుతివిరుద్ధార్థా - న్యాయానుగృహీత శ్రుతివిరుద్ధార్థేతి భావః. ఆత్రాయమర్థః - పరేణ సహి ఐచనవిరోధే న్యాయః ప్రవర్తత్యితి న్యాయానుగృహీతశ్రుతేరపి స్తుత్యనుగృహీతశ్రుతిఃప్రబ లేత్యుక్తమ్. తత్రోత్తరం న్యాయవిరుద్ధస్తుత్యనుగృహీతశ్రుతేరపి న్యాయవిరుద్ధస్తుత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఋషిమాత్రప్రణీతస్తుత్యనుగృ హీతశ్రుతేరప్యాప్తతమప్రోక్తస్తుత్యనుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలా, ఏకస్తుత్యనుగృహీతశ్రుతేరపి బహుస్తుత్యనుగృహీతశ్రుతిఃప్రబలేతి. ఆప్తతమప్రణీ

౧॥ గీ - ౭ - ౬. ౨॥ గీ - ౧౦ - ౮. ౩॥ భారత - శాన్తి - మోక్షధర్మ - ౮౭ - ౧, ౧౨, ౧౩, ౧౪. ౪॥ విష్ణు - ౧౭౦ - ౧౭ - ౩౧.
 ౫॥ ఆపస్తంబ - ధర్మప్రశ్న - ౨౨ - ఖం - ౪. ౬॥ ఆపస్తంబ - ధర్మప్రశ్న - ౨౩ - ఖం - ౧ - ౨.

ప్రసాక్షీదితి శ్రుతివిరుద్ధాథా కపిలస్మృతి రుపేక్షణీయా. † ఉపబృంహణంచ శ్రుతిప్రతిపన్నార్థవిశదీకరణమ్ - తచ్చ విరుద్ధార్థయా స్మృత్యా నశక్యతే కర్తుమ్. † నచైతాసాం స్మృతీనాం ప్రాచీనభాగోదితధర్మాంశవిశదీకరణేన సావకాశత్వమ్ - పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషారాధనత్వేన ధర్మా నివృద్ధతీనా మేతాసా మారాధ్యభూతపరమపురుషప్రతిపాదనాభావేనతి తదారాధన భూతధర్మప్రతిపాదనాసమ్భవాత్. † తథాహి పరమపురుషారాధనరూపతా సర్వేషాం కర్తృణాం స్మర్యతే * ౧ యతః ప్రవృత్తి ర్భూతానాం యేన సర్వ మిదం తతమ్ | స్వకర్తృణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విస్తతి మానవః * ౨ ధ్యాయేన్నారాయణం దేవం స్నానాదిషుచ కర్తసు | బ్రహ్మలోక మవాప్నోతి నచేహవర్తతే పునః * ౩ యై స్సన్వికర్షపరై ర్నాథ నరై రారాధితో భవాత్ | తే తరస్యఖిలా మేతాం మాయా మాత్మవిముక్తయ ఇతి. † నచైహికాముష్మికసాంసారికఫలసాధనకర్తప్రతిపాదనేనైతాసాం సావకాశత్వమ్ - యత స్తేషా మపి కర్తృణాం పరమపురుషారాధనత్వమేవస్వరూపమ్. యథోక్తమ్ * ౪ యేష్యస్యదేవతా భక్తా యజన్తే శ్రద్ధయాఽన్వితాః | తేషి మా మేవ కౌన్తేయ యజన్త్యవిధిపూర్వకమ్ | అహంహి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవచ | నతు మా మభిజానన్తి తత్త్వేనాత శ్చ్యవన్తి తఇతి, తథా * ౫ యజ్ఞైస్తస్య మిజ్యసే నిత్యం సర్వదేవమయాచ్యుత | హవ్యకవ్యభుగేక స్త్వం పితృదేవస్వరూపధృగితి. † యదుక్తమ్ * ౬ ఋషిం ప్రసూతం కపిల మితి కపిలస్యావృతయా సక్కిర్తనా త్తత్సన్మృత్యుససారేణ వేదాన్తార్థవ్యవస్థాపనం న్యాయ్యమితి - తదసత్ - బృహస్పతే శ్శృతి స్మృతిషు సర్వేషా మతిశయితజ్ఞానానాం నిదర్శనత్వేన సక్కిర్తనా త్తత్ప్రణీతేన లోకాయతేన శ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసక్తేరితి.

† అధస్యాత్ - కపిలస్య స్వయోగమహిమా వస్తుయాధాత్మోపలభ్యే
స్తత్స్మృత్యనుసారేణ వేదాన్తార్థోవ్యవస్థాపయితవ్యఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

తన్యాయనుగృహీతానేకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతిరాప్రమాత్తోక్తన్యాయవిరుద్ధైకస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతేరితి ప్రబలేతి నన్యోహాక్తిః. † దూషణాన్తరమాహ (ఉపబృహణంచేతి) విరుద్ధార్థయా - న్యాయానుగుణస్మృత్యనుగృహీతశ్రుతివిరుద్ధార్థయా. ఉపబృంహణానుపపత్తి ర్దూషణ మిత్యర్థః. † సావకాశత్వంప్రతి వదతి (నచైతాసామితి) అస్థిరాణాం కాలాన్తరభావిఫలప్రదత్వం సదాన్వీకమేవ. తత్ర కృష్యాదే రఙ్కురాదిదాన్వీరకత్వవత్ కిమచేతనదాన్వీరకత్వమ్ - ఉతరాజనేవాదేరివ చేతనదాన్వీరకత్వ మిత్యపేక్షాయాం చేతనదాన్వీరకత్వం శ్రుతిరేవాపేతి శ్రుతహానాశ్రుతకల్పనానుపపత్త్యా పరబ్రహ్మణి తాసాం తాత్పర్య మస్తీత్యర్థః. † కర్తృణాం భగవదారాధనరూపత్వే ప్రమాణ మాహ (తథాహితి) * యతఃప్రవృత్తిరితి భగవద్గీతా. * ధ్యాయేన్నారాయణం దేవమితి దక్షస్మృతిః. * యై స్సన్వికర్షేతి వైష్ణవే పురాణే. † ఆత్రాయ మభిప్రాయః - పూర్వభాగోపబృంహణపరాణామపి స్మృతీనాం కర్తారాధ్యే భగవతి తాత్పర్య మస్త్యేన - ఉపనిషద్భాగోపబృంహణపరాణా మతపవాన్యత్ర నిరవకాశానా మితి హాసపురాణానా మతీవ తాత్పర్య మస్తి. ఇతిహాసపురాణయోః కర్తకీర్తనం భగవదుపాసనాన్తత్వేన - ధర్మకాన్తేషు బ్రహ్మకీర్తనం కర్తారాధ్యత్వేనేతి. అనభిసంహితఫలకర్తృణాంహి భగవదారాధనరూపతా - ఫలప్రదానాంతు కర్తృణాం తదారాధనరూపతాన్విభావా స్మృతప్రతిపాదకశాస్త్రీస్య బ్రహ్మణి తాత్పర్య మిత్యాశంక్య పరిహరతి (నచైహికేత్వాదినా). † (యదుక్తమిత్యాది) నను నలోకాయ తేన శ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనప్రసక్తః - నహి లోకాయతే ౭గ్ని హోత్రాద్యభ్యుపేతమ్, కపిలస్యతు తదభ్యుపగతౌ తదాన్వీకేన శ్రుత్యర్థవ్యవస్థాపనం యుక్త మితిచేన్న - బృహస్పతిప్రణీతస్యాపి లోకాయతస్య పరిత్యాగో యద్ధేతుకః - స శ్రుత్యర్థవిరోధోఽత్రాపి విద్యతేచేత్ - తద్వదేవ కపిలస్మృతిరిపి విరుద్ధాంశే త్యాహ్య. తథాచ * ఔదుమ్బరీ సర్వా వేష్టయితవ్యేత్యత్ర చ నిర్ణీతమ్ - తద్వదితి పరిహరః.

† ఉత్తరసూత్రశక్త్యామాహ (అధస్యాదితి) మనాన్వదీనాం ధర్మప్రవర్తనాదిషన్యపరత్యా
న్నయోగావసరః - కపిలస్తు యోగనాత్మకృతార్థతత్త్వఇతి తత్స్మృతి రాదరణీయేత్యర్థః.

౨॥ సూ. ఇతరేషాంచానుపలభ్యే. ౨.

౨. † చశబ్ద స్తుశబ్దార్థ శోచితాశక్త్యానివృత్త్యర్థః. ఇతరేషామ్ - మన్వాదీనాం బహూనాం స్వయోగమహిమసాక్షాత్కృతపరావరతత్వయాధాత్మ్యానాం నిఖిలజగద్భేషజభూతస్వవాక్యతయా * ౧ యదైవ కిచ్చ మను రవద తద్భేషజమితి శ్రుతిప్రసిద్ధానాం కపిలదృష్ట ప్రకారేణ తత్త్వానుపలభ్యే శ్చుతివిరుద్ధా కపిలోపలభిర్భాగ్నిమూలేతి న తయా యథోక్తో వేదాంతార్థ శ్చాలయితుం శక్యఇతి సిద్ధమ్. ౧॥ యజుశ్శాఖా-౨, ౩, అష్ట-౩ ప్రశ్న-౨, ౧౧ అను.

ఇతి శ్రీభాష్యే స్మృత్యధికరణమ్.

౩॥ సూ. ఏతేన యోగః ప్రత్యక్షః. ౧.

౩. † ఏతేన కాపిల స్మృతినిరాకరణేన యోగ స్మృతిరపి ప్రత్యక్షా. కాపున రత్రాధికాశక్త్యా - యన్నిరాకరణాయ న్యాయాతిదేశః. యోగస్మృతావశీశ్వరాభ్యుపగమా, స్మృతసాధనతయా వేదాంతవిహితయోగస్యచాభిధానా, ద్వస్తు విరణ్యగర్భస్య సర్వవేదాంతప్రవర్తనాధిక్యతత్వాచ్చ తత్స్మృత్యా వేదాంతాపబృంహణం న్యాయ్యమితి.

౨. సూ. ఇతరేషాంచానుపలభ్యే. † న్యాచప్టే (చశబ్దఇతి) యది కపిలస్య సస్మృతిప్రకారేణోపలభిరస్తి - సా బహూనాం స్మర్తృణాం తత్త్వోపలబ్ధిరోధాత్ భ్రాన్తిచిత్త్యర్థః. నచ తేషాం ధర్మానుష్ఠానేనైవసర్వతత్వాద్యోగానవనరః - అనభినంహితఫలధర్మానుష్ఠానస్య యోగాజ్ఞతయా లైత్యన్తానుకూలత్వాత్. తద్రహితస్య యోగో ననమీచీనః - సరజస్తమస్కత్వాత్.

ఇతిశ్రుతప్రకాశికాయాం స్మృత్యధికరణమ్.

౩. సూ. ఏతేనయోగః ప్రత్యక్షః. అత్రవిషయసంశయపాతూపూర్వవత్. బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యమ్ - ఉతనేతి విచారః. తదర్థ మిశ్య రాధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్ - ఉత బ్రహ్మేతి. కిం యోగ స్మృతివిరోధేన వేదాంతానా మన్యపరత్వ మపాద్యమ్ - ఉతనేతి. కిం తయా వేదాంతాపబృంహణం కార్యమ్ - ఉతనేతి. కిం సా భ్రాన్తిమూలా - ఉతనేతి. కిం హిరణ్యగర్భస్య భ్రమ స్సంభవతీనేతి - యదా నసంభవతి - తదా తదపబృంహణీయ తయా వేదాంతానాం తద్విరోధేనైవసర్వతత్వా దీశ్వరాధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమితి బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యమితి. యదా భ్రమ స్సంభవతి - తదా తయోపబృంహణీయత్వాభావా ద్వేదాంతవాక్యానాం తద్విరోధేనైవసర్వతత్వాభావా దీశ్వరాధిష్ఠితప్రధానస్యజగత్కారణత్వాభావా ద్భ్రహ్మకారణత్వ మవిచాల్యమితి. † సూత్రసాక్ష్యార్థమాహ (ఏతేనేతి). † వైదికతత్వాభ్యుపగమ మనుష్ఠానాభ్యుపగమంచాహ (ఈశ్వరాభ్యుపగమా, ద్యోగస్య చాభిధానాదితి)

౨॥ సూ. ఇతరేషాంచానుపలభ్యే. ౨.

౩॥ సూ. ఏతేనయోగః ప్రత్యక్షః. ౧.

(వే-సా.) యోగీంద్రాకపిలస్య తథానుపలభ్యే కథం స్మృత్యంతరమేతన్నాన్యాయ్యమితిచేత్ ; తత్రాహ. వేదార్థసాక్షాత్కారచతురమన్వాది యోగీంద్రాణాం కపిలదృష్టార్థానుపలభ్యే కపిలోపలభిర్భాగ్నిమవన. ౨.

(వే-దీ.) అతీంద్రియార్థసాక్షాత్కారసమర్థస్య కపిలస్య వేదాంతానాం బ్రహ్మపరత్వానుపలభ్యే ప్రధానపరత్వమేవాశ్రయణీయమిత్యత ఉత్తరం పఠతి. ఇతరేషామ్ - మన్వాదీనాం వేదవిదగ్రేనరాణాం సర్వాతీంద్రియార్థసాక్షాత్కారసమర్థానాం ప్రధానపరత్వానుపలభ్యే బ్రహ్మపరత్వోపలభ్యే బ్రహ్మపరత్వమేవాశ్రయణీయమ్. వేదాంతప్రతిపన్నార్థ విరుద్ధాయాస్తు కపిలోపలభ్యే భాగ్నిమూలత్వం కల్పయితవ్యమ్. ౨.

(వే-సా.) యోగస్య హైరణ్యగర్భస్యాపి కాపిలస్మృతివ ద్వేదవిరుద్ధత్వావిశేషాత్ తద్వన్నిరాసః. ౧.

(వే-దీ.) కింవేదాంతానాం యోగస్మృత్యోపబృంహణం న్యాయ్యమ్? - ఉతనేతి సంశయః. న్యాయ్యమితి పూర్వగోపక్షః - కృత్స్నవేద ప్రవర్తనాధిక్యత హిరణ్యగర్భప్రణీతత్వాద్యోగస్య, ఈశ్వరసదాభవాభ్యుపగమాచ్చ. అతో యోగస్మృత్యోపబృంహితత్వేన వేదాంతానా మబ్రహ్మ త్కప్రధానాపాదానప్రతిపాదనపరత్వమ్. రాధాస్తమ్ - కపిలస్మృతివద్వేదవిరుద్ధత్వావిశేషా దనాదరణీయేన యోగస్మృతిః. హిరణ్యగర్భస్యాపి క్షేత్రజ్ఞత్వేన భ్రమనముఖవాత్యోగస్మృతేరపి భ్రాన్తిమూలకత్వమ్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౪. పరిహారస్య † బ్రహ్మత్వప్రధానకారణవాదాన్ని మితకారణమాత్రే శ్వరాభ్యుపగమాన్ధ్యానాత్మకస్య యోగస్య ధ్యేయైకనిరూపణీయస్య ధ్యేయభూతయో † రాత్తే శ్వరయో ర్బ్రహ్మత్వకత్వజగదుపాదానతాదిసర్వకల్యాణగుణాత్మకత్వవిరహేణావైదికత్వాద్వత్తుర్నిరణ్యగర్భస్యాపి † త్రైతజ్ఞభూతస్య † కదాచిద్రజస్తమోఽభిభవసమ్భవాచ్చ, యోగస్మృతిరపి తత్ప్రకీర్తరజస్తమోమూలపురాణవద్యాన్ని మూలేతి నతయా వేదాన్త్రాబృంహణం న్యాయ్యమితి.

ఇతి శ్రీభాష్యే యోగప్రత్యుక్త్యధికరణమ్.

౪. పరిహారే తత్త్వవైషమ్య మాహ (అబ్రహ్మత్వకేతి). † అనుష్ఠానవైషమ్యంచాహ (ధ్యానాత్మకసేతి) సహి ధ్యానస్య ధ్యానత్వాన్తోపాయత్వం గర్భభధ్యానాదిషు వ్యభిచారాత్. తస్మాద్ధ్యేయవిశేషవిషయమేవ ధ్యానం మోక్షసాధనమితి ధ్యేయవైషమ్యా తదేకనిరూపణీయధ్యానవైషమ్యా దిత్వర్థః. † (ఆత్మేశ్వరయోగితి) బ్రహ్మత్వకత్వం జీవస్య - జగదుపాదానతాదికల్యాణగుణయోగ ఈశ్వరస్య. † (త్రైతజ్ఞభూతసేతి) * యో బ్రహ్మణం విదధాతీతి సృజ్యత్యశ్రుతి రవతారశ్రుత్యనసాదితా బ్రహ్మణః త్రైతజ్ఞత్వే ప్రమాణమ్ - యథేంద్రియరూపాదీనామ్. కర్తృకృతనామరూపాభ్యాం యోజనీయత్వంహి చేతనస్య సృజ్యత్యమితి భావః. † (కదాచిద్రజస్తమోభిభవసంభవాదితి) కల్పవిశేషేషు గుణవిశేషోన్మేషవిషయపురాణవచనాల్లోఽభిప్రేతః. నను శాసకేనైవ బ్రహ్మణో భగవదంశత్వం భగవద్వచనేనైవ ప్రదర్శ్యతే * త్వమస్యత్ర మహాభాగ మదంశః కమలోదరాత్. మన్నాభిసంభవా జ్ఞాతః ప్రజానృప్తికరః పరశ్చితి. తస్మాత్ * అబ్రహ్మస్తమ్మపర్యంతా ఇతి నాభివిధి రివవక్షితః - కిన్తు మర్యాదేతి. వైషమ్ - స్తమ్బస్యాప్యకర్తవ్యత్వప్రసక్తాత్. స్థావరదేహస్య కర్తృనిబన్ధనత్వంచ స్తస్యతే * పుమాన్మదేపూ న నరో న పశు ర్నచ పాదపః. శరీరాకృతిభేదాన్తభూతై కర్తయోనయ ఇతి, భగవదంశత్వవ్యవధేశన్తు తదనుప్రవేశనిబన్ధన ఇతి తత్త్రైవిక్రాంతమ్ - * యది తేఽనుగ్రహకృతా మయి బుద్ధిర్జ్ఞానార్దన. తస్మాం భక్తఇతి జ్ఞాత్యా కథయాత్తాన మమ్యతేతి బ్రహ్మణః ప్రాగవిదితభగవత్స్వరూపజిజ్ఞాసయా ప్రార్థన ముక్తమ్. అనుగ్రహకృతా. - అనుగ్రహరూపేణ కృతా. అనుగ్రహాయ కృతావా. * కథయామి తవాత్తాన మనాఖ్యాగోచరం పరమ్. న వాచాం విషయో యోఽసాంవిశేషస్వీకరణః. ప్రసాదసుముఖ స్సోహ మిమం యచ్ఛామి తే పరమ్. అనాఖ్యాతస్వరూపం మాం భవాన్ జ్ఞాన్యసి యోగతః. భక్తో మాం తత్త్వతో వేత్తి మయి భక్తిశ్చ తే పరా. జిజ్ఞాసా పరమా బ్రహ్మంస్తేన జాతా మతి స్తవ. ఏవ ముక్త స్తతో బ్రహ్మ విష్ణునా ప్రభవిష్ణునా విష్ణుస్య రూపజిజ్ఞాసు ర్యయోజాత్తాన మాత్మనా. న దదర్శాతిసూక్ష్మాణాం సూక్ష్మం జ్యోతి రజం ప్రభుమ్. నిమేషార్ధార్థమాత్రేణ వాస్తవశేషనిరాచనమ్. అత్తాన మిన్ద్రుద్రార్కచన్ద్రాగ్నివనుమారుతాన్. ఖాదీనపిచ శబ్దాదీకదదృశే సచ తన్తయానితి భక్తిప్రీతభగవత్ప్రసాదబద్ధయోగేన బ్రహ్మణా యుగపద్విశ్వవిద్యాపి భగవత్స్వరూపసాక్షాత్కారః, తత్ర భగవత్స్వరూపేచేన్ద్రవసావిదిజీవవ దాకాశాద్యచేతనవచ్చ సాన్విత్రసూ రుద్రస్యచ దర్శనం చోక్తమ్. తత్రావతారప్రకాశనస్తరం భగవతా * పరిత్రాణాయ సాధూనా మిత్యారభ్య * పూర్వోత్పన్నేషు భూతేషు సృదేవాదిషుచాప్య హమ్. అనుప్రవిశ్య ధర్మస్య కరోమి పరిపాలనమ్. ప్రవిశ్యచ తథాపూర్వం తనం ధర్మభృతాం వర. జగతోఽస్య జగత్సన్ని స్కరోమి పరిపాలన మిత్యవతారదైవిధ్య ముక్తా * యదైవ ధర్మోపకారాయ యచ్చ దుష్టనిబర్హణమ్. చరితం మానుషాదీనాం తదైవ జానీష్య మత్క్రొతః * తస్య నేన అనుప్రవేశకావరేషు సాన్వినుప్రవిష్టజీవగత ప్రకృప్తచేష్టితానామేవ నన్దచేష్టితత్వమ్ - న నికృప్తచేష్టితానామితి ప్రతిపాద్య * ఉత్పాద్య పృథివీం నమ్యక్ స్థాపయిత్వా యథా పూరా. సృష్టిం తతః కరిష్యామి త్వా మావిశ్య ప్రజాపతి మితి చతుర్ముఖస్య భగవదంశత్వ మనుప్రవేశకృతమితి సుస్పష్ట ముక్తమ్. తత్ర బ్రహ్మణో యుక్తావస్థాయా మిన్ద్రస్యేవ రుద్రస్య భగవదాత్మకత్వదర్శనస్సోపక్రమావగతతయా * సంకర్షణాత్మకత్వైవ కల్పనైవ రసాతలాత్. నముత్పన్నే తదా రుద్రః కాలాగ్నిరితి విశ్రుత ఇతిచ సజ్జన్మణానుప్రవేశేన రుద్రస్య భగవదాత్మకతాయా ప్రతిపాదితత్వాత్, * సృత్యత్వనైవ యద్రూప మితి రూపతయోక్తత్వాత్, * తవాన్తరాత్వా మమచేతి భగవదన్తర్యామికత్వవచనాచ్చ రుద్రస్యాపి భగవదంశత్వ మనుప్రవేశకృతమ్. తథా శ్రీవిష్ణుధర్మోత్తరే * బ్రహ్మశమ్భు స్తదైవార్కః చన్ద్రమాశ్చ శతక్రతుః. ఏవ మాద్యా స్తదైవాస్యే యుక్తా వైష్ణవతేజసా. జగత్కార్యానసానేతు వియజ్యస్తేన తేజసా. వితేజసశ్చైవ సర్వే పశ్యత్య ముపయాన్తి చేతి బ్రహ్మాదీనాం భగవత్తేజోవియోగేన ప్రత్యక్షప్రతిపాదనాచ్చ అనుప్రవేశ స్థితిః. తథా మోక్షధర్మై * నారాయణో మహాయోగీ శుభాశుభవివర్జితః. ననర్జనాభిజం పుత్రం బ్రహ్మణ మవిత్రప్రభమ్. తతస్స ప్రాదుర్భవ దదైవం వాక్య మబ్రవీత్. మమ త్వం నాభితో జాతః ప్రజానర్థకరః ప్రభుః. సృజ ప్రజాస్త్యం తివిధా బ్రహ్మ సృజవపణ్ణితాః. నవవముక్తో విముఖ శ్చిన్తావ్యాకులమానసః. ప్రణమ్య పరదం దేవ మువాచ హరి మిశ్వరమ్. కా శక్తి ర్మమ దేవేశ ప్రజాః న్రప్తుం నమోస్తుతే. అప్రజ్ఞావానహం దేవ విధత్స్వి యదనస్తరమ్. నవవ ముక్తో భగవాన్ బహువాన్తర్హితస్తతః. చిన్తయామాన విశ్వేశో బుద్ధిం బుద్ధిమతాం వరః. నన్దరూపిణీ తతో బుద్ధి రుపతస్థే హరిం ప్రభుమ్. యోగేన వైనాం సంయోజ్య న న్యయం యుయాజే తదా. సతా మైశ్వర్యయోగస్థాం బుద్ధిం శక్తిమతీం సతీమ్. ఉవాచ వచనం దేపూ బుద్ధిం వై ప్రభు రవ్యయః. బ్రహ్మణం ప్రవిశస్వేతి లోకసృష్ట్యర్థస్థితిధ్యే. తదర్థ మిశ్వర్యాదిస్తా బుద్ధిః క్షిప్రం వివేశ సా.

అథైవం బుద్ధిసంయుక్తం పున స్తం దదృశే హరిః । భూయ శ్చైవం వచః ప్రాహ సృజేమా వివిధాః ప్రజాః । బాధ మిత్యేవ జగ్రాహ యథ శిరసా హరేః । తథాఽకరోచ్చ ధర్మాత్వా బ్రహ్మ లోకపితామహ ఇతి భగవదనుప్రవిష్టయా తదాహితశక్త్యా బుద్ధ్యాఽనుప్రవిష్టత్వాత్ సృష్టిసామ బ్రహ్మణ ఉక్తమ్. * ననన్దయం యయుజఇతి బుద్ధే ర స్తరసుప్రవేశో హ్యుక్తః - అర్థా స్తరానుపపత్తేః. అత శ్చతుర్ముఖస్య భగవదవతా మనుప్రవేశకృతమ్. తస్మాత్ * ఆబ్రహ్మస్తమ్బపర్యంతా ఇత్యభివిధిరేవ వివక్షితః.

పరైస్తాన్విద్యే ద్విత్వీయం సూత్రమేవం వ్యాఖ్యాతమ్ - ఇతరేషామ్ - అహజ్కారాదీనాం తత్త్వానాం శ్రుతావనుపలభ్యే - అతః - ౩ స్మృత్యనుపపత్త్వాచ కారణ స్మృత్యనుపపత్తి స్తాత్పర్యాధితి. తదయుక్తమ్. శ్రుతావేపూపలభ్యే * తస్మాత్తాణి భూతాదా లీయస్తే భూతాది ర్న లీయతే మహా నవ్యక్తే లీయతే అవ్యక్త మక్షరే లీయతే ఆక్షరం తమసి లీయతే ఇతి - తథా * బుద్ధి రధ్యాత్తం బోధ్యమధిభూతం బ్రహ్మ * ధిదైవతమితి * అహజ్కారోఽధ్యాత్తం అహజ్కర్తవ్య మధిభూతం రుద్ర స్తత్రాధిదైవతమితి - తథా * యన్యాహజ్కార శృరీరం యస్య బుద్ధి రం యన్యావ్యక్తం శరీరమితి - తథా * మనూభిత్వా భూతాదిం భిన్నత్తి భూతాదిం భిత్వా మహాస్తం భిన్నత్తి మహాస్తం భిత్వాఽవ్యక్తం భిన్న ఏషు వాక్యేషు బుద్ధిశబ్దో మహత్తత్త్వవ్యాపారపరః - * మహాన్వే బుద్ధిలక్షణఇతి శ్రుతేః. అతోఽవ్యక్తమహదహంకారాః శ్రుతాపుపలభ్య స్తస్యస్తేచ * యత్తత్కారణ మవ్యక్త మిత్యుపక్రమ్య * త్రివిధోయ మహజ్కారో మహత్తత్త్వా దజాయతేతి. అతః స్మృత్యుపబృంహితా ర్న హదాదా ప్రమాణమ్. సూత్రకారైస్తు * మహతః పర మవ్యక్త మిత్యాదేః కఠవల్లీనాక్యన్యైవ మహదాదితత్త్వపరత్వం ప్రతిక్షిప్తమ్ - అర్థవి ధాత్. సుబాలోపనిషద్వాక్యానాంతు విరోధాభావా న్న ప్రతిక్షిప్తమ్, అత శ్శ్రుతావనుపలభ్యేతి వ్యాఖ్యాన మయుక్తమ్. ఆబ్రహ్మత్తకానాం చ దాదీనాం శ్రుతావనుపలభ్యే ర్వివక్షితేతి చేత్ - ఆబ్రహ్మత్తకప్రధానమసి శ్రుతివ్యనుపలభ్యమితి ప్రధానా దితరేషాం లోకే వేదేవ అనుపలభ్యేతి వ్యాఖ నమనుపపన్నమ్. ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇత్యత్రాధికశక్త్యాపరిహారా పరైరేవ ముక్తా - * త్రిరున్నతం స్థావ్య నమం శరీరమ్ * తాం యో మితి మన్యస్తే స్థిరా మిన్ద్రియధారణామ్ * విద్యా మేతాం యోగవిధించ కృత్వా మిత్యాదిషు శ్రుతిషు యోగ స్మృత్యర్థస్య పరిగృహీతత్వా దో స్మృతేః ప్రామాణ్యశక్త్యా. ఏకదేశసం ప్రతిపత్తావప్యేకదేశా స్తరవిప్రతిపత్తే రప్రామాణ్యమితి పరిహరఇతి. తత్ర తావ దధికశక్తోక్తి రనుపపన్నా ఆధిక్యాభావాన్పక్కాయాః. శ్రుతిపరిగ్రహేహి సాష్ట్యస్తృతేరపి తుల్యః * తత్కారణం సాష్ట్యయోగాధికమ్యం జ్ఞాత్యా దేవం ముచ్యతే నర్వః పైః * పురుషం నిర్గుణం సాష్ట్య మధరన్విశిరసో విదురితి. శ్రుత్యవిరుద్ధాంశస్య శ్రుత్యా పరిగ్రహఇతి నిర్వాహశ్చ ద్వయోరపి తుల్యః. అతః శక్తా యా అధికత్వాభావా త్పరిహారశ్చానవధికః - ఏకదేశసంప్రతిపత్తావప్యేకదేశవిప్రతిపత్తే రప్రామాణ్యమపి ద్వయోః తుల్యమ్. అత శ్శక్త్యా పరిహా ననుపపన్నా.

యాదవప్రకారైస్తు ద్విత్వీయం సూత్ర మేవం వ్యాఖ్యాతమ్ - కార్యేషు సుఖదుఃఖమోహదర్శనేన కథంచి త్ప్రధానానుమానేపి కుణ్డలాదె స్వర్ణాదేరివ కార్యేవ్యనుపలభ్యేనాం పురుషమహదహజ్కారాదీనాం తత్త్వాన్తరతేవిన పరికల్పన మయుక్తమ్ - పృథివ్యాదీనా మేవ కశ్చి దంశి హృదయాదిస్థానస్థః పురుషో మహదహజ్కారాదయశ్చ స్యురిత్యుపగమే బాధాభావాదితి - అతః కార్యస్మృత్యనుపపత్తేశ్చ కారణస్మృత్యనుపప రితి, ఏతేనీతి సూత్రంచ కపిలాది స్మృతీనామేవ యోగిప్రత్యక్షమూలత్వం స్మృత్యనవకాశ దోషనిరాకరణేన ప్రత్యుక్తమితి వ్యాఖ్యాతమ్. తత్ర త వత్ ఇతరేషామితి సూత్రయోజనాఽనుపపన్నా - భోక్తృత్వాధ్యనసాయాభిమానాదికార్యోపలబ్ధాత్. తాని కార్యాణి పృథివ్యాదీనా మంశః శేషేషేవ స్యురితి చేత్ - సుఖదుఃఖమోహదయశ్చ తేషే వ్యవ స్యురితి ప్రసజ్జస్యావిశిష్టత్వా త్ప్రధానకల్పన మనుమత్యపురుషమహదాదివ్యదాసా నిర్నిబద్ధసః. తస్యాపి వ్యుదాసోఽభిమతశ్చేత్ ఇతరేషామితి పదవైయర్థ్యమ్ - తదాహి నర్వేషాం చానుపలభ్యేతి వక్తవ్యమ్. తథాచ మన్దఫలమ్. యుక్తిభిస్తత్కల్పనానాం తర్కపాదే నిరసివ్యమాణత్వాత్. అతః కపిలస్మృతే ర్యోగిప్రత్యక్షమూలత్వవ్యుదనన మవేక్షితమితి తేదేవ వివక్షితమ్. ఏతేనీతి సూత్రేణ తద్వ్యుదస్యత ఇతిచేన్న - సాష్ట్యస్తృతేరివ యోగ స్మృతేః శ్రుతివిరుద్ధాంశవ్యుదననస్యా వేక్షితత్వాన్తస్యచ శబ్దానుకూలత్వా దవేక్షితసిద్ధ్యనుగుణనిర్వాహే సంభవతి తదననుగుణనిర్వాహశ్రయస్యానుపపన్నత్వాత్. స్మృత్యనవకాశసూత్రజైవ యోగ స్మృతివ్యుదాసోఽసి ద్ధః - తుల్యన్యాయత్వాదితిచేన్న - అధికశక్త్యా సమ్భవాత్. అతో యోగ స్మృతివిషయ ముచిదేశాధికరణమ్ ఏతేనీతి సూత్రమితి యుక్తమ్.

౪॥ సూ. నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్. ౧.

౪. † పునరపి స్మృతివిరోధవాదీ తర్క మవలంబమానః ప్రత్యవతిష్ఠతే - † యత్సాక్ష్యస్మృతినిరాకరణేన జగతో బ్రహ్మకార్యత్వ ముక్తమ్ - త న్నోపపద్యతే - అస్య - † ప్రత్యక్షాదిభి రచేతనత్వేనాశుద్ధత్వేనానీశ్వరత్వేన ముఖ్యాత్మకత్వేనచోపలభ్యమానస్య చిదచిదాత్మకస్య జగతః. † భవదభ్యుపేతా తస్యైవ తస్యైవరాధ్యేయప్రత్యసీ కా దానన్దైకతానా ద్భిప్రాయో విలక్షణత్వాత్. † నకేవలం ప్రత్యక్షాదిభిరేవ జగతో విలక్షణ్య ముపలభ్యతే - శబ్దా చ్చ తథాత్వమ్ - విలక్షణత్వ ముపలభ్యతే - * ౧ † విజ్ఞానం చావిజ్ఞానంచ * ౨ ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాః * ౩ సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నోఽనీశయా శోచతి ముహ్యమానః * ౪ అనీశ శ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావా దిత్యాదిభిః కార్యస్యహి జగతోఽచేతనత్వముఖ్యాత్వాదయో నిర్దిశ్యంతే † యద్ధి యత్కార్యమ్ - త త్తస్మా దవిలక్షణమ్ - యథా మృతుస్సర్వాదికార్యం ఘటరుచికాది. అతో బ్రహ్మవిలక్షణ స్వాస్య జగత త్తత్కార్యత్వం ససంభవతీతి సాక్ష్యస్మృత్యనురోధేన కార్యసలక్షణం ప్రధానమేవ కారణం భవేతు మర్హతి. † అవశ్యంచ శాస్త్రస్యానన్యాపేక్షస్యాతీంద్రియార్థగోచరత్వేపి తర్కోఽనుసరణీయః - † యత స్సర్వేషాం ప్రమాణానాం క్వచి త్క్వచి ద్విషయే తర్కానుగృహీతానామేవార్థనిశ్చయ హేతుత్వమ్. † తర్కోహినామ అస్థస్వభావ

౪. సూ. నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్. † సజ్జతిమాహ (పునరపి) మనాద్విస్తృతిభి రుపబంధాణాం కార్య విత్కృత్ - మనాద్విస్తృతయ స్తర్కవిరుద్ధాః - సాక్ష్యస్మృతిస్తర్కానుగృహీతా - అతస్తయోపబంధాణాం కార్యమితి ప్రత్యవస్థానా త్పజ్జతి రిత్యర్థః. ప్రథమవిచారః పూర్వవత్. తదర్థం కిం చేతనా ద్భిప్రాయోఽచేతనజగదుత్పత్తిః సంభవతి - నేతి విచారః. తదర్థం కిం జగత్కారణస్య జగత్సలక్షణ్యమితిహేతు రన్యైకాన్తికః - నేతి. యదా నాన్యైకాన్తికః - తదా చేతనా ద్భిప్రాయోఽచేతనజగదుత్పత్తే రసంభవా ద్భిప్రాయకారణవాదశ్చాల్యః. యదా త్వన్యైకాన్తికః - తదా బ్రహ్మో విలక్షణజగదుత్పత్తినంభవాత్ బ్రహ్మకారణత్వ మవిచాల్యమితి. † సాత్రం నేతి పదం వ్యాచక్షే (యదితి). † అస్యేతివ్యాఖ్యేయమ్. తద్వ్యాచక్షే (ప్రత్యక్షాదిభిరితి) అస్యేతిపదం తాకికప్రమాణసిద్ధాకారవిశిష్టపరామర్శీతిభావః. † విలక్షణత్వా దితిపదం వ్యాచక్షే (భవదభ్యుపేతాదితి). † అచేతనత్వేనేత్యాదివిశేషణచతుష్టయప్రతియోగితేన సర్వజ్ఞాద్యాదివిశేషణచతుష్టయముక్తమ్. † తథా త్వమిత్యాదికం సూత్రఖండం వ్యాచక్షే (నకేవలమితి) తథాత్వపదవ్యాఖ్యానం విలక్షణత్వమితి. † విలక్షణత్వోపలంబకం శబ్ద ముదాహరతి (విజ్ఞానమితి). † తతికి మిత్యత్రాహ (యద్ధియత్కార్యమితి). † ఆపారుషేయస్య శాస్త్రస్య మానాస్తరాగోచరాధిపత్యత్వాత్ ప్రత్యక్షాదిదృష్టవాప్తిమూల స్తర్కశాస్త్రసిద్ధ మర్థం న గోచరయతీత్యత్రాహ (అవశ్యంచేతి) అనన్యాపేక్షస్య - ప్రమాణాస్తరానపేక్షస్య. ప్రమాణాస్తరనైరపేక్ష్యేపి ప్రమాణాజ్ఞభూతస్తర్కానుసరణీయ ఇత్యర్థః. † మతఇత్యత్రాహ (యతఇతి) క్వచి త్క్వచి ద్విషయే - స్వతపవాస్పష్టార్థే. ప్రామాణ్యస్య పరానపేక్షత్వేనామ ప్రమిత్యస్తరనైరపేక్ష్యమ్ - సత్వితీకర్తవ్యతానైరపేక్ష్యమిత్యభిప్రాయః. † తర్కేణ ప్రమాణస్య కించిత్కారం దగ్ధయతి (తర్కోహినామేతి) యన్నిభ

౪॥ సూ. నవిలక్షణత్వాదస్యతథాత్వంచశబ్దాత్. ౧.

(వే-సా.) వికారానందత్వేనాజ్ఞతేనాపురుషార్థాశ్రయతేనచ జగతో బ్రహ్మవిలక్షణత్వా త్తత్కార్యత్వస్ససంభవతి. విలక్షణత్వశ్చశబ్దా చ్చాపిగమ్యతే, “౧ విజ్ఞానశ్చాపివిజ్ఞానశ్చ” ఇత్యాదేః. ౧.

(వే-దీ.) కింవేదాంతానాం జగత్కారణతయా ప్రధానపరత్వమ్? - ఉత బ్రహ్మపరత్వమితి సంశయః. ప్రధానపరత్వమితి పూర్వరిపక్షః - అజ్ఞత్వాదినా జగతో బ్రహ్మవిలక్షణత్వేన బ్రహ్మకార్యత్వప్రతిపాదనాసంభవాత్, సాలక్షణ్యేన ప్రధానకార్యత్వప్రతిపాదనపరత్వస్యచ సంభవ వాత్. రాధాస్త్రు - మాక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాదీనాం విలక్షణానా ముత్పత్తిదర్శనాత్ బ్రహ్మవిలక్షణస్య జగతః తత్కార్యత్వం సంభవత్యేవేతి. సూత్రార్థస్తు అజ్ఞతేనానుభవేనచోపలభ్యమానస్య చిదచిన్దిశ్రస్య జగతః సర్వజ్ఞాధ్యేయప్రత్యసీకా నిరతిశయానన్దా ద్భిప్రాయో విలక్షణత్వేన జగతో బ్రహ్మకార్యత్వప్రతిపాదనం వేదాంతానాం ససంభవతి. తథాత్వమ్ - విలక్షణత్వంచ శబ్దా దవగమ్యతే - నకేవలం ప్రత్యక్షాద్యుపలభ్యాః - “౧ విజ్ఞానశ్చాపివిజ్ఞానశ్చ” “౩ అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః” “౪ అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భోక్తృభావాత్” ఇత్యాదేః. ౧.

విషయేణవా సామగ్రీ విషయేణవా నిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణం వ్యవస్థాపయ త్తదితి కర్తవ్యతారూప మూహాపరప ర్థాయం జ్ఞానమ్. తదపేక్షాచ సర్వేషాం ప్రమాణానాం సమానా. † శాస్త్రస్యతు విశేషేణాకాక్షాసన్నిధియోగ్యతా జ్ఞానాధీనప్రమాణభావస్య సర్వత్రైవ తర్కానుగ్రహాపేక్షా. ఉక్తంచ మనునా * ౧ యస్తర్కేణానుసంధత్తే స ధర్మం వే ద నేతర ఇతి. తదేవహి తర్కానుగ్రహీతశాస్త్రార్థప్రతిష్ఠాపనం శ్రుత్యాచ మన్తస్య ఇతువ్యచ్యతే. † అథోచ్యేత - శ్రు త్యా జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వే నిశ్చితేనతి తత్కార్యస్యాపి జగత్తైతన్యానువృత్తి రభ్యుపగమ్యతే. † యథా చేత నస్య సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు చైతన్యానుపలబ్ధిః - తథా ఘటాదిషు సదేవ చైతన్య మనుదూభతమ్. † అతఏవ చేత నాచేతనవిభాగ ఇతి. † నైత దుపపద్యతే - యతో నిత్యానుపలబ్ధి రసద్భావమేవ సాధయతి. † అతఏవ చైతన్యశక్తియో గోపి తేషు నిరస్తః - యస్యహి క్వచి త్కదాచి దపి యత్కార్యానుపలబ్ధిః - తస్య తత్కార్యశక్తిం బ్రువాణో వన్ధ్యాను తసమితిషు తజ్జననీనాం ప్రజననశక్తిం బ్రూతామ్. † కింఞ్చ - వేదాన్తే ర్జగతో బ్రహ్మపాదానతాప్రతిపాదననిశ్చయే సతి ఘటాదీనాం చైతన్యశక్తే శ్చైతన్యస్యవాఽనుదూభతస్య, సద్భావనిశ్చయః - తన్నిశ్చయేసతి వేదాన్తే ర్జగతో బ్రహ్మపాదానతాప్రతిపాదననిశ్చయ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వమ్ - † విలక్షణయోర్హి కార్యకారణభావః ప్రతిపాదయి తు మేవ సశక్యతే. † కింఞ్చ స కృతివికారయో సాంలక్షణ్య మభిప్రేతమ్ - యదభావా జ్ఞగతో బ్రహ్మపాదాన తాప్రతిపాదనాసమ్భవం బ్రూషే. నతావ తస్యధర్మసారూప్యమ్ - కార్యకారణభావానుపపత్తే. సహి మృత్పిష్టకార్యే షు ఘటశరావాదిషు పిష్టత్వాద్యనువృత్తి ర్దృశ్యతే. అథ యేన కేనచి ధర్మేణ సారూప్యమ్ - తజ్జగద్భ్రష్టాణో రపి స త్తాదిలక్షణం సమ్భవతి. † తదుచ్యతే - యేన స్వభావేన కారణభూతం వస్తు వస్తవస్తరా ద్వ్యవృత్తమ్ - తస్య స్వ భావస్య తత్కార్యేవ్యనువృత్తిః కార్యకారణసాలక్షణ్యమ్ - యేన హ్యకారేణ మృదాదిభ్యో హిరణ్యం వ్యవస్తతే - తదాకారానువృత్తిస్తత్కార్యేషు కుణ్డలాదిషు దృశ్యతే. † బ్రహ్మచ పేయప్రత్యసీకజ్ఞానానన్తైశ్వర్యస్వభావమ్ - జ గచ్ఛ తత్ప్రత్యసీకస్వభావమితి నతదుపాదానమ్. † నను చ వైలక్షణ్యేపి కార్యకారణభావో దృశ్యతే - యథా చేత నా త్పురుషా దచేతనాని కేశనఖదంతలోమాని జాయంతే. యథాచాచేతనా ద్గోమయా చేత్తనో వృశ్చికో జాయతే. చేతనాచోర్ధ్వనాభే రచేతన స్తన్యుః, నైత దేవమ్ - యత స్తత్రాప్యచేతనాంశఏవ కార్యకారణభావః.

సోనీరూపత్వా దచాక్షుషత్వ ముచ్యతే - తదర్థస్యభావవిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనమ్. వైదహింసాయా శ్చేయస్కరత్వ ప్రమితి జనకవాక్యనిరూపణేన * సహింసా దితి వ్యాకర్తవ్యస్య వైదహింసావ్యతిరి క్తవిషయత్వం య దుచ్యతే - తత్కానుగ్రహిషయనిరూపణేనార్థవిశేషే ప్రమాణవ్యవస్థాపనమ్. ప్రత్యక్షస్య జ్వాలైక్యవిషయత్వంవినా జ్వాలోత్ప త్తినిరూపణేన తత్సర్వరూపమాత్రవిషయత్వనిర్ణయశ్చ. యదావ - అర్థస్య భావవిషయనిరూపణం నామ బాధ్యతావ్యాధ్యత్వనిరూపణమ్, కారణదోషస్య బాధకప్రత్యయస్యవా భావాభావనిరూపణేన ప్రమాణస్య విషయవిశేష పరిచ్ఛేదకత్వ నిశ్చయో వివక్షితః. (శాస్త్రస్యత్వీతి) తుశబ్దః సాధ్యవైషమ్యం దోషోతయతి. వి శేషేణేతిశబ్దసాధనవైషమ్యమ్. ఆకాక్షాసన్నిధియోగ్యతా సాపేక్షత్వంసాధనవైషమ్యమ్ - తేన సర్వత్ర తర్కసాపేక్షత్వం సాధ్యవై షమ్య మిత్యభిప్రాయః. † యదవప్రకాశమతేన చోద్ధ్యం శబ్దతే - (అథేతి) † చైతన్యానుపలబ్ధిః కథమిత్య త్రాహ (యథాచేతనస్యేతి) వేదాన్తిభి ర్విత్తస్యాత్మ స్వరూపావభాసరూపస్య చైతన్యస్య విద్యమానస్యాపి సుషుప్తాన్పు టతతోపలబ్ధభావాభ్యుపగమాత్తం ప్రతిబద్ధి కృత్యపరిహరణ్. † సర్వత్ర చైతన్యసద్భావే చేతనాచేతనవ్యవస్థా కథ మిత్యత్రాహ (అతఏవేతి). † పరిహరతి (నై తదితి) † ఇతరవాదిభి సుషుప్తాచైతన్యోత్ప త్తిశ క్తియోగస్యాభ్యుపగతత్వాత్ తత్ప్రతిబద్ధి కారణ ఘటాదీనాంచ చైతన్యానుపలబ్ధేపి చైత న్యశ క్తియోగా త్కారణసాలక్షణ్య నిధిరిత్యాశక్త్యాహ (అతఏవచైతనస్యేతి) † వేదాన్తప్రామాణ్య మభ్యుపగచ్ఛతా త్వయా శ్యేవ మగ్నీకార్య మిత్యా శక్త్యాహ (కించేతి) † బ్రహ్మపాదానతాప్రతిపాదనస్య కథం ఘటాదిషు చైతన్యనిశ్చయసాపేక్షత్వమిత్యత్రాహ (విలక్షణయోర్హీతి) సహి * ఆదిత్యోయుశ ఇత్యాదిహాక్య మయోగాగ్నిర్థప్రతిపాదనక్షమమ్ - తస్మా ద్యోగ్యత్వ నిశ్చయేసతి బ్రహ్మపాదానతా ప్రతిపాదనసంభవ ఇత్యస్యా న్యాశ్రయఇత్యర్థః. † సిద్ధాన్తిచ్చాయయా చోదయతి (కింఞ్చసరితి) సత్తాదీత్యాదిశబ్దేన ద్రవ్యత్వం వివక్షితమ్. † పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) † సాలక్షణ్య మేవం స్యాత్ - తతః కిమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మచేతి) బ్రహ్మణో జగత్తశ్చ ద్రవ్యత్వాన్తరజాతివిశేష సాంలక్షణ్యమితి ఫలితమ్. తచ్ఛాత్ర చెతనత్వమ్ - తేన చ సాలక్షణ్యం నాస్తీత్యర్థః. † ఏవం వైలక్షణ్యస్యానిధిరాశబ్ద్యపరిహృతా. అథానైకాన్త్య మాశబ్ద్యపరిహరతి (ననుచేతి).

† అథస్యాత్ - అచేతనత్వేనాభిమతానామపి చేతన్యయోగ శ్చుభిషు శ్రావ్యతే * ౧ తం పృథివ్యబ్ర
హ్మత్ * ౨ ఆపో వా అకామయన్త * ౩ తేహేమే ప్రాణా అహం శ్రేయసే వివదమానా బ్రహ్మణం జగ్గురితి,
నదీసముద్రపర్వతాదీనామపి చేతనత్వంపౌరాణికా ఆత్మివన్తే, - అతో నవైలక్షణ్యమితి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౫॥ సూ. అభిమానివ్యవదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామ్. ౨.

౫. † తుశబ్ద శోచిదితాశక్కానివృత్త్యర్థః. పృథివ్యాద్యభిమానిన్యో దేవతాః * ౧ తం పృథివ్యబ్రహ్మ దిత్వా
దిషు పృథివ్యాదిశబ్దై రవ్యవదిశ్యన్తే. కుతః. విశేషానుగతిభ్యాం విశేషః - విశేషణమ్. దేవతాశబ్దేన విశేష్యపృథివ్యా
దయోఽభిధీయన్తే. * ౪ హస్తాహ మిమా స్తి సో దేవతా ఇతి† తేజోఽబన్నాని దేవతాశబ్దేనవిశేష్యన్తే * ౫ సర్వాహ
వై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాః * ౫ తే దేవాః ప్రాణే నిశ్రేయసం విదిత్వేతిచ. అనుగతిః - అనుప్రవే
శః. * ౬ అగ్ని రావగృభతావ ముఖం ప్రావిశత్ ఆదిత్యశ్చక్షు ర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశత్ వాయుః ప్రాణో భూత్వా
నాసికే ప్రావిశదిత్యాదినా వాగాద్యభిమానిత్వేనాగ్నాద్దీనా మనుప్రవేశ శ్చుభియతే. అతో జగతోఽచేతనత్వేన
విలక్షణత్వా ద్భువ్వకార్యత్వానుపపత్తేస్తర్కానుగ్రహీతస్తత్త్వమరోధేన జగతః ప్రధానోపాదానత్వంవేదాన్తైః
ప్రతిపాద్యతే.

ఇతిప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౬॥ సూ. దృశ్యతేతు. ౩.

౬. తుశబ్దా త్పక్షో విపరివర్తతే. యదుక్తం జగతో బ్రహ్మవిలక్షణత్వేన బ్రహ్మోపాదానత్వం నసమ్భవతీతి-

† ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (అథస్యాదితి)

౫. సూ. అభిమానివ్యవదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామ్. † తుశబ్దస్య పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థతా మాభూదితి వ్యాచక్షే. (తుశబ్దఇతి). † హస్తాహ
మిమా ఇత్యాదివాక్యే పృథివ్యాదీనా మనుప్రవృత్త్యాదాహ (తేజోఽబన్నానీతి).

౬. సూ. దృశ్యతేతు. కిం యేనకేనచి వాకారణ కార్యకారణయో స్సాలక్షణ్యం వివక్షితమ్ - తదస్తతేషేష్యన్తి. సర్వవిధర్తసాదృశ్యం

౫॥ సూ. అభిమానివ్యవదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామ్. ౨. ౬॥ సూ. దృశ్యతేతు. ౩.

(వే-సా.) “౧ తం పృథివ్యబ్రహ్మత్” “౨ ఆపోవా అకామయన్త” ఇత్యాదౌ జ్ఞానకార్యవ్యవదేశః తత్తదభిమానిదేవతా వివయఇతి.
“౪ హస్తాహ మిమా స్తి సో దేవతాః” ఇతిదేవతాశబ్దేన విశేషితత్వాత్, “౬ అగ్ని రావగృభతావ ముఖం ప్రావిశత్” ఇత్యాదినా తత్తదచిద్య
స్తవభిమానిత్వేన దేవతానుగతేచ్ఛావగమ్యతే. ౨.

(వే-దీ.) “౨ ఆపోవా అకామయన్త” “౧ తం పృథివ్యబ్రహ్మత్” ఇత్యాదౌ పృథివ్యాదేరపి జ్ఞానకార్యం వ్యవదిశ్యతే - తస్మాత్,
“౧ అవిజ్ఞానఇచ్చ” ఇత్యేతదన్యపరమిత్యత ఉత్తరం పఠతి. తు శబ్ద శోచ్యం వ్యాపర్యయతి. పృథివ్యాద్యభిమానిదేవతానా మయం వ్యవదేశః.
కుతోఽవగమ్యతే. విశేషానుగతిభ్యాం విశేషః - విశేషణమ్. “౪ హస్తాహ మిమా స్తి సో దేవతాః” ఇతి పృథివ్యాదే దేవతాశబ్దేన విశేషణం
దృశ్యతే. “౫ సర్వాహవై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాః” ఇతిచ వాగాదిప్రాణపర్యస్తన్యచ. తథా అనుగతిః - అనుప్రవేశః. అగ్నాద్
దీనాం వాగాద్యనుప్రవేశో దృశ్యతే, “౬ అగ్ని రావగృభతావ ముఖం ప్రావిశత్, ఆదిత్యశ్చక్షు ర్భూత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశత్, వాయుః ప్రాణో
భూత్వా నాసికే ప్రావిశత్” ఇత్యాదౌ. ౨.

(వే-సా.) విలక్షణయోరపికార్యకారణభావ సమ్భవతి మాక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాద్యుత్పత్తిదర్శనాత్. ౩.

(వే-దీ.) తుశబ్దః పక్షం వ్యాపర్యయతి. మాక్షికాదిభ్యో విలక్షణానాం క్రిమ్యాదీనా ముత్పత్తి ర్దృశ్యతే - అతో బ్రహ్మవిలక్షణస్యాపి జగత
స్తర్కార్యత్వం నమ్భవతి. ౩.

తదయుక్తమ్ - విలక్షణయోరపి కార్యకారణభావదర్శనాత్. దృశ్యతేహి మాక్షికాదే ర్విలక్షణస్య క్రిమ్యాదేస్తస్మాదుత్పత్తిః. ననూక్త మచేతనాంశఏవ కార్యకారణభావా త్తత్ర సాలక్షణ్యమ్. సత్యముక్తమ్ - సతావతా కార్యకారణయో రభవదభిమతసాలక్షణ్యసిద్ధిః. యథా కథంజ్ఞితాసాలక్షణ్యే సర్వస్య సర్వసాలక్షణ్యేన సర్వస్మా తస్మిన్లోప్తత్వప్రసజ్జభయా ద్వస్తునో వస్త్యస్తరా ద్వ్యవృత్తిహేతుభూతస్యాకారస్యానువృత్తి సాలక్షణ్యం భవతాఽభ్యుపేతమ్ - సతు నియమో మాక్షికాదిభ్యః క్రిమ్యాద్యుత్పత్తౌ నదృశ్యత ఇతి బ్రహ్మవిలక్షణస్వాపి జగతో బ్రహ్మకార్యత్వం నానుపపన్నమ్. † నహి మృద్ధిరణ్యఘటమకుటాదిష్వివ వస్త్యస్తరవ్యావృత్తిహేతుభూతాసాధారణాకారానువృత్తి ర్మాక్షికగోమయక్రిమివృత్తికాదిషు దృశ్యతే.

౨॥ నూ అనదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్. ౪.

౨. † యది కార్యభూతా జ్ఞగతః కారణభూతం బ్రహ్మవిలక్షణమ్-తర్హి కార్యకారణయో ర్ద్రివ్యాస్తరత్వేన కారణే పరస్మి న్నిహ్మాణి కార్యం జగన్నవిద్యత ఇత్యసతఏవ జగత ఉత్పత్తిః ప్రసజ్యత ఇతిచేత్. † నైతదేవమ్ - కార్యకారణయో సాలక్షణ్యనియమప్రతిషేధమాత్రమేవహి పూర్వసూత్రేఽభిప్రేతమ్ - సతు కారణాత్కార్యస్య ద్రవ్యాస్తరత్వమ్. కారణభూతం బ్రహ్మైవ సర్వస్మా ద్విలక్షణం జగదాకారేణ పరిణమత ఇత్యేతత్తు నపరిత్యక్తమ్ - క్రిమిమాక్షికయో రపిహి సతిచ వైలక్షణ్యే కుణ్డలహిరణ్యయోరివ ద్రవ్యైక్య మస్త్యేవ.

చేత్ - మృద్ఘటాదిషుపినాస్తి. ద్రవ్యత్వావాస్తర చేతనత్వ జాత్యనువృత్తిశ్చేత్ - బ్రహ్మకారణత్వవాదిబహు శ్రుతిస్తృతివిరోధా ద్బాహ్యస్తర్క ఇతి తర్కాప్రతిష్ఠానాదితి సూత్రేణ పరిహరిష్యతే. చేతనత్వానువృత్తి రస్యస్తి - విశిష్టస్య కారణత్వాత్. కార్యేష్యచిదంశే ఆచేతనత్వానువృత్తివ చ్చిదంశే చేతనత్వానువృత్తిరపి విద్యతే ఇతి సాక్షాత్పరిహార ఉపరితనాధికరణేషు వత్స్యతే. కారణం యేనాకారేణ వస్త్యస్తరా ద్వ్యవృత్తమ్ - తేనాకారేణ కార్యస్య సాలక్షణ్యం చేత్ - తస్య వ్యభిచారోఽస్తిన్నూత్రే వివక్షితః. మాక్షికస్య వస్త్యస్తరా ద్వ్యవృత్తకాకారో మాక్షికత్వమ్ - తత్తు క్రిమ్యాదానాస్తీత్యర్థః. † నదృశ్యత ఇత్యేత ద్వివృణోతి (నహీతి).

౨. నూ. అనదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్. ఆరమ్భణాధికరణార్థః ప్రసక్తా దనేన సూత్రేణ స్థాపితః. (యదీతి) † విలక్షణత్వకథనేన. ద్రవ్యాస్తరత్వముక్తం భవతి - తతోఽనత్కార్యనాద స్సాన్విదితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. † (నైతదేవమిత్యాది) కార్యకారణయోః సజాతీయత్వమేవ. ఆస్త్యేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞానార్థావాస్తరజాత్యా సాలక్షణ్యనియమః ప్రతిషిద్ధః - నత్వేకద్రవ్యత్వమిత్యర్థః.

౨॥ నూ. అనదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాత్. ౪.

(వే-సా.) ఏవస్తర్హి కార్యం కారణే అనదితిచేత్ ; న, సాలక్షణ్యనియమ ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్, పూరోప్త్యం కార్యకారణయో ర్వస్త్యైక్యన్నత్యక్తమ్. ౪.

(వే-దీ.) యది కార్యస్య కారణా ద్విలక్షణద్రవ్యత్వమభ్యుపగమ్యతే - తర్హి కారణే కార్యం ననదభవతీత్యనత్కార్యవాదోఽభ్యుపగత స్సాన్విత్ ; తథానతి ౪౧ సర్వం ఖల్వీదం బ్రహ్మ ఇతి సామానాధికరణ్యవ్యవదేహో నఘటత ఇతిచేత్. తన్న - కార్యకారణయో సాలక్షణ్యనియమప్రతిషేధమాత్రత్వా దస్తాభిః పూర్వ మభిహితస్య. కార్యకారణయో రేకద్రవ్యత్వం నీవీకృతమేవ. ఏకమేవ కారణావస్థం ద్రవ్యం కార్యావస్థాం భజమానం స లక్షణావస్థామపి భజతే, విలక్షణావస్థా మతీత్యర్థః. ౪.

† అత్రచోదయతి.

౧॥ సూ. అపీతాతద్వత్ప్రసక్తాదసమజ్ఞసమ్. ౫.

౧. అపీతావిత్వపీతిపూర్వక † సప్తష్టాదేః ప్రదర్శనార్థమ్ - * ౧ † సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ * ౨ ఆత్మావా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీ దిత్వాదివ్యవ్యయావస్థాపదేశపూర్వకత్వదర్శనా త సప్తష్టాదేః. యది కార్యకారణయో ర్ద్వివైక్య మభ్యుపేతమ్ - తదా కార్యస్య జగతో బ్రహ్మణ్యప్యయసప్తష్టాదిషు సత్సు బ్రహ్మణవ తత్తదవస్థా న్వయ ఇతి సర్వోపవాపురుషార్థా బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్ - సువర్ణవ మణ్డలగతా విశేషాః. తతశ్చ వేదాస్తవాక్యం సర్వ మసమజ్ఞసం స్యాత్ - * ౩ † య సర్వజ్ఞ సర్వవిత్ * ౪ అపహతపాప్తా విజరో విమృత్యుః * ౫ సతస్య కా ర్యం కరణంచ విద్యతే సతస్మిన్ బ్రహ్మణి కర్మ ఫలత్వే * ౬ తయో రన్యః పిప్పలం సావదవ్యత్తి * ౭ అనీశశ్చాత్మా బధ్యతే భక్తృభావాత్ * ౮ అనీశయా శోచతి ముహ్యమాన ఇత్యేకస్మిన్నేవ వస్తున్యేషాం పరస్పరవిరుద్ధానాం ప్రసక్తేః. † అథోచ్యేత - చిదచిద్వస్తుశరీరకస్య పరస్పరేవ బ్రహ్మణః కార్యకారణభావాచ్ఛరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతత్వా చ్చ దోషాణామ్, నశరీరిణి బ్రహ్మణి కార్యావస్థే కారణావస్థేచ ప్రసజ్యతి. తదయుక్తమ్ - జగద్బ్రహ్మణో శ్వరీరశరీరభా వస్యైవాసమ్భవాత్, సమ్భవేచ బ్రహ్మణి † శరీరసమ్భవనిబద్ధసదోషాణా మనివార్యత్వాత్, నహి చిదచిద్వస్తునో ర్బ్రహ్మణ శ్వరీరత్వం సమ్భవతి - † శరీరంహినామ † కర్తృఫలరూపసుఖదుఃఖభోగసాధనభూతేంద్రియాశ్రయః, పశ్చిన్న త్రిప్రాణాధీనధారణః, పృథివ్యాదిభూతసజ్జాతవిశేషః, - తథావిధస్యైవ లోకవేదయో శ్వరీరత్వప్రసిద్ధేః. † సుమాత్త సశ్చ * ౪ † అపహతపాప్తా విజరః * ౫ † అనశ్చన్నమోయ అభిచాకశీతి * ౬ † అపాణిపాదో జవనో గృహీతా వశ్యత్యచక్షు స శ్రోణోత్యకర్ణః * ౧౦ † అప్రాణో హ్యమనా ఇత్యాదిభిః కర్తృతత్ఫలభోగయో రభావా దింద్రియాధీన

† ఉత్తరనూత్రమవతారయతి (అత్రేతి)

౧. సూ. అపీతాతద్వత్ప్రసక్తాదసమజ్ఞసమ్. † (సప్తష్టాదేతి) ఆదిశబ్దేన స్థితిరుచ్యతే. † అపీతే సప్తష్టాదిప్రదర్శనార్థత్వం కథ మిత్యత్రాహ (సదేవేతి) సువర్ణమణ్డలాదిదృష్టాంతస్య బుద్ధిస్థతావత్ * తద్వదిత్యుక్తమ్. యదావ - బ్రహ్మణి జగద్వదపురుషార్థాదిప్రసక్తాదిత్యర్థః, యదావ - * తద్వ దితి మత్యస్థీయ ప్రత్యయః. జగద్దత్తాపురుషార్థాదిమత్త్వ ప్రసక్తాదిత్యర్థః. † అసమజ్ఞసత్వం దర్శయతి (యస్సర్వజ్ఞఇత్యాదినా) పరస్పరవిరుద్ధానాం విరుద్ధార్థానాం వాక్యానా మిత్యర్థః. † సిద్ధాస్తీ శబ్దతే (అథోచ్యేతేతి). † (శరీరసమ్భవనిబద్ధసదోషాణామితి) రుమాగతవస్తస్తి రాణాంలవణత్వాపత్తిర్బ్ర శ్యతే, * తత్సంయోగీచ పశ్చిన్న ఇత్యుచ్యతేచేత్యభిప్రాయః. † శరీరత్వాసంభవ ముపపాదయితుం శరీరస్వభావ మాహ (శరీరంహీతి) † వ్యాపక నివృత్త్యా వ్యాప్యశరీరత్వనివృత్తిం దర్శయితుం శరీరత్వవ్యాపకకారాణా దర్శయతి (కర్తృఫలేతి) అత్ర పరోక్తం లక్షణ మప్యన్తర్గతమ్. సుఖదుః ఖేతి భోగాశ్రయత్వేంద్రియాశ్రయత్వోక్తిః. కర్తృఫలభోగసాధనత్వం ముక్తేశ్వరశరీరేంద్రియవ్యాపకత్వమ్. పశ్చిన్నత్రీచేష్టాశ్రయత్వోక్తిః. † తతః కిమిత్యపేక్షాయాం శరీరతయాఽభిమతపరమా త్తస్యభావపర్యాలోచనయా శరీరత్వాసంభవ మాహ (పరమాత్తసత్వేతి). † కర్తృసంబంధరాహిత్య మాహ (అపహతేతి). † తత్ఫలభావ మాహ (అనశ్చన్నేతి). † ఇంద్రియానపేక్షతా మాహ (అపాణితి). † చేష్టాశ్రయత్వాభావ మాహ (అప్రాణఇతి) శరీ

౧॥ సూ. అపీతాతద్వత్ప్రసక్తాదసమజ్ఞసమ్. ౫.

(వే-సా.) జగతో బ్రహ్మకారణత్వేన వస్తవీక్యేన తస్మిన్నపీత్యాదా జగతేవ బ్రహ్మణోపి వికారత్వాద్యనిష్ఠప్రసక్తా దేవదాస్తవాక్యం సర్వ మసమజ్ఞసం స్యాత్. ౫.

(వే-దీ.) యది బ్రహ్మైవ సర్వజ్ఞం సత్యసజ్జత్వం నిరతిశయానంద మపహతపాప్తత్వాదిసర్వరూపం తద్విపరీతజగదవస్థాం భజతే. తస్మి పిష్టత్వ ఘటత్వావస్థమృద్ధివ్యవ తస్యజ్జత్వ మపహతపాప్తత్వమ్, అజ్ఞత్వం కర్తృవశ్యత్వం చ బ్రహ్మణః ప్రసజ్యతే ఇతి విరుద్ధార్థాభిధానాద్వేదాస్తవాక్య మసమజ్ఞసం స్యాత్. అపీతావితి - ప్రదర్శనార్థమ్. జగతో బ్రహ్మణి అపీతా - బ్రహ్మణ ఉత్పత్తావసీత్యర్థః. అపీతిః - అవ్యయః. ౫.

౧॥ ఛాం - ౬ ప్ర - ౨ఖం - ౧. ౨॥ ఐ - ౧ఖం - ౧. ౩॥ గముం - ౧ఖం - ౯. ౪॥ ఛాం - ౧ ప్ర - ౭ఖం - ౧. ౫॥ శ్వే - ౬అ - ౮.

౬॥ కముం - ౧ఖం - ౧. ౭॥ శ్వే - ౧అ - ౮. ౮॥ కముం - ౧ఖం - ౨, ౧. ౯॥ శ్వే - ౩అ - ౧౯. ౧౦॥ అముం - ౧ఖం - ౧.

భోగత్వాభావా, త్పరిణామత్వాభావాచ్చ సతం ప్రతి చేతనాచేతనయో శ్చరీరత్వమ్. † నచాచేతనవ్యప్తిరూపత్వణకా
ష్టాదీనాం సమప్తిరూపస్య భూతసూక్ష్మస్య చేద్వియాశ్రయత్వాది సమ్భవతి. భూతసూక్ష్మస్య పృథివ్యాదినఙ్గాతత్వంచ
నవిద్యతే. చేతనస్యతు జ్ఞానైకాకారస్య సర్వమేత న్నసమ్భవతీతి సతరాం శరీరత్వసమ్భవః. † నచ భోగాయతనత్వం
శరీరత్వమితి శరీరత్వసమ్భవః - భోగాయతనేషు వేత్తాదిషు శరీరత్వాప్రసిద్ధేః. యత్ర వర్తమానస్యైవ సుఖదుఃఖోపభో
గః - తదేవ భోగాయతన మితిచేన్న - పరకాయప్రవేశజన్మసుఖదుఃఖోపభోగాయతనస్య పరకాయస్య ప్రవిప్లవశరీరత్వా
ప్రసిద్ధేః. ఈశ్వరస్యతు స్వతస్సిద్ధ నిత్యనిరతిశయానద్వస్య భోగం ప్రతి చిదచితో గాయతనత్వనియమో న సమ్భవతి.
ఏతేన భోగసాధనమాత్రస్య శరీరత్వం ప్రత్యుక్తమ్. † అథమతమ్ - యదిచ్ఛాచ్ఛీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తి యత్ -
తత్తస్య శరీరమితి - సర్వస్యేశ్వరేచ్ఛాచ్ఛీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిత్వేనేశ్వరశరీరత్వం సమ్భవతీతి. తదపి నసాధీయః -
† శరీరతయా ప్రసిద్ధేషు తత్తచ్ఛేతనేచ్ఛాయత్త స్వరూపత్వాభావాదుగ్లశరీరస్య తదిచ్ఛాచ్ఛీనప్రవృత్తిత్వాభావాన్య
తశరీరస్య తదాయత్తస్థితిత్వాభావాచ్చ - † సాలభజ్ఞైకాదిషు చేతనేచ్ఛాచ్ఛీనస్వరూపస్థితిప్రవృత్తిషు తచ్ఛరీరత్వాప్రసి
ద్ధేశ్చ. † చేతనస్య నిత్యస్యేశ్వరేచ్ఛాయత్తస్వరూపత్వాభావాచ్చ న తచ్ఛరీరత్వసమ్భవః. † నచ యద్యదేకనియా
మ్యమ్, యదేకధార్యమ్, యస్యైకశేషభూతమ్, తత్తస్య శరీరమితి వాచ్యమ్ - క్రియాదిషు వ్యభిచారాత్. * ౧ † అశ
రీరం శరీరేషు * ౨ అపాణిపాదో జవనో గృహీతేత్యాదిభిశ్చేశ్వరస్య శరీరాభావః ప్రతిపాద్యతే - అతో జగద్భృ
హ్మణో శ్చరీరశరీరీభావస్యాసమ్భవా తత్సమ్భవేచ బ్రహ్మణి దోషప్రసక్తాద్భృహ్మకారణవాదే వేదాంతవాక్యానా మసా
మజ్ఞాన్యమితి.

అ త్రో త్త ర మ్.

౯॥ సూ. నతుదృష్టాంతభావాత్. ౬.

౯. † నైవ మసామజ్ఞాన్యమేకస్యైవానన్తాద్వయాన్వయేపి గుణదోషవ్యవస్థితే దృష్టాంతస్య విద్యమానత్వాత్. తుశ్చ
బ్దోఽత్ర హేయసమ్భన్ధగన్ధస్యాసమ్భావనీయతాం ద్యోతయతి. † ఏత దుక్తం భవతి - చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తదాత్మ

రతయాఽభిమతానాం శరీరలక్షణవిరుద్ధస్వభావతాం దర్శయతి (నచాచేతనేతి). † భోగాయతనత్వం పృథ గ్నూషయతి (నచేతి) చెష్టాశ్రయత్వే
న్ద్రియాశ్రయత్వయోః పూర్వోక్తం దూషామేవ. భోగాయతనమ్ - భోగసాధనవిశేషః. ఆతపవహి భోగసాధన మాత్రస్యేత్సుక్తమ్. † సిద్ధాంతస్య
భిమతలక్షణం దూషయతి (అథమతమిత్యాదినా). † అవ్యాప్తిమాహ (శరీరతయేతి). † అతివ్యాప్తిమాహ (సాలభజ్ఞైకాదిపీఠితి). † అసంభవమాహ
(చేతనస్యేతి). † (నచేత్యాది) ఆదిశబ్దేన గుణోవివక్షితః. తద్వైవిధ్యా ద్భూతమవచనమ్. ఏనం పరమాత్మన శ్చిదచితోశ్చ స్వభావాలోచనయా శరీరత్వం
ప్రతిష్ఠితమ్ - అథ పరస్య శరీరప్రతిష్ఠేధాచ్చ కస్యచిత్తంప్రతి శరీరత్వానసంభవమాహ (అశరీరమితి) * అపాణిత్వాదివాక్య మిన్ద్రియాభావజ్ఞాప
నాయ పూర్వ ముపాత్తమ్ - ఇదానీ మిన్ద్రియాధిష్ఠానానయవనిషేధముఖేన శరీరాభావజ్ఞాపనార్థమ్.

౯. సూ. నతుదృష్టాంతభావాత్. † అక్షరార్థమాహ (నైవమితి) నేతి పదేనైవ పూర్వపక్షే వ్యావర్తితేపి తుశ్చబ్ద శ్చరీరశరీరీభావసంభవజ్ఞాప
నార్థః. † (తుశ్చబ్దోఽత్రేతి) శరీరాత్తత్వసంభవా దిత్యభిప్రాయః. † హేయసంబద్ధస్యాసంభావనీయత్వే దృష్టాంతః కింత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి). † అము

౯॥ సూ. నతుదృష్టాంతభావాత్. ౬.

(నే-సా.) నైతత్ ; “3 యస్యాత్మా శరీరమ్” “౪ యస్యాన్యక్తం శరీరమ్” ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధచిదచిద్వస్తుశరీరకస్య బ్రహ్మణః కార్యకా
రణభావేనావస్థానే గుణదోషవ్యవస్థితే దృష్టాంతసద్భావాత్. యథా, జీవస్య శరీరస్య మనుస్యద్యాత్మ సో బాలత్వయువత్వస్థిరత్వాదిభావేపి బాల
త్వాదయ శ్చరీరే తిష్ఠన్తి, జ్ఞానసుఖాదయశ్చాత్మ స్వేవ ; తద్విదత్రాపి శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతాన్యజ్ఞానవికారాదీని దోషాః. ఆత్మభూతేతు బ్రహ్మణి
నిరవద్యతావికారిత్వసారవజ్ఞానత్యనన్తస్కలత్వాదయః. ౬.

భూతస్య పరస్య బ్రహ్మణ సృజ్చీచవికాసాత్తకకార్యకారణభావావస్థాద్వయాన్వయేపి నకశ్చిద్విరోధః - యత సృజ్చీచ వికాసా పరబ్రహ్మశరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతౌ. శరీరగతాస్తు దోషా నాత్మని ప్రసజ్యంతే - ఆత్మగతాశ్చ గుణా న శరీరే- యథా దేవమనుష్యాదీనాం సశరీరాణాం తేత్రజ్ఞానాం శరీరగతా బాలత్వయువత్వ స్థవిరత్వాదయో నాత్మని సమ్బధ్యంతే - ఆత్మగతాశ్చ జ్ఞానసుఖాదయో నశరీరే, † అథచ దేవో జాతో మనుష్యో జాతః - తథా సపవ బాలో యువా స్థవిరశ్చేతి వ్యవదేశశ్చ ముఖ్యః, † భూతసూక్ష్మశరీరస్యైవ తేత్రజ్ఞస్య దేవమనుష్యాదిభావఇతి * ౧ తదన్తరప్రతిపత్తా వితి వక్ష్యతఇతి. † యత్పున రుక్తం చిదచిదాత్మకస్య జగత స్థూలస్య సూక్ష్మస్యచ పరమాత్మానం ప్రతి శరీరభావూ నౌపపద్యతఇతి - తదనాకలితసమ్యక్స్వాయానుగృహీతవేదాన్తవాక్యగణస్య స్వమతిపరికల్పితకుతర్కవిజృంభితమ్ - † సర్వఏవహి వేదాన్తా స్థూలస్య సూక్ష్మస్య చేతనస్యాచేతనస్య సమస్తస్యచ పరమాత్మానం ప్రతి శరీరత్వం శ్రావ యన్తి వాజసనేయకే తావత్కాన్ద్యశాఖాయాం మాధ్వనినశాఖాయాం చాన్తర్యామి బ్రహ్మణే * ౨ యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ * ౨ యస్య పృథివీ శరీర మిత్యారభ్య పృథివ్యాదిసమస్తమచిద్వస్తు, * ౨ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ * ౨ యస్య విజ్ఞానం శరీరమ్ * ౨ య ఆత్మని తిష్ఠన్ * ౨ యస్యాత్మా శరీరమితి చేతనం చ పృథ క్షుధ జ్ఞేర్దిశ్య తస్య తస్య పరమాత్మ శరీరత్వమభిధీయతే. సుబాలోపనిషదిచ * ౩ యః పృథివీ మన్తరే సజ్జర న్యస్య పృథివీ శరీర మిత్యారభ్య తిన్వదేవ చిదచితో స్సర్వావస్థయోః పరమాత్మశరీరత్వ మభిధాయ * ౩ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్తా దిప్ర్యా దేన ఏకో నారాయణఇతి తస్య సర్వభూతాని ప్రత్యాత్మత్వ మభిధీయతే. స్తరన్తిచ * ౪ జగ త్సర్వం శరీరంతే * ౫ యః మన్య వైష్ణవః కాయః * ౬ తత్సర్వం వై హరే స్తనుః * ౬ తాని సర్వాణి తద్వపుః * ౭ సోఽభిధ్యాయ శరీరా త్స్విది త్యాది. † భూతసూక్ష్మ త్స్విచ్ఛరీరా దిత్యర్థః. † లోకేచ శరీరశబ్దో ఘటాదిశబ్దవదేకాకారద్రవ్యనియతవృత్తి మనాసా దితః క్రిమికీటపతజ్జనర్పనరవశుప్రభృతిషవత్సన్త విలక్షణకారేషు ద్రవ్యేషు † గౌణః ప్రయుజ్యమానౌ దృశ్యతే -

ఖ్యత్వ మాశక్క్యవా (అథచేతి). * † పశ్చిమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవనీత్యపామేవ దేవత్వాదిధర్మాః - నపురుషస్యేత్యత్రాహ (భూత సూక్ష్మశరీరస్యేతి) యద్వా - జీవస్య శరీరోత్పత్తేః ప్రాగస్యచిత్సంబధే నతిహి బ్రహ్మణః కార్యకారణభయావస్థాయామపి చిదచిద్విశిష్టస్య తద్గత దోషరాహిత్యే దృష్టాన్తత్వమిత్యత్రాహ (భూతసూక్ష్మేతి) † పరోక్తం శరీరత్వాసంభవ మనువదతి (యత్పునరితి) నమ్యక్స్వాయః - ప్రమాణానుగుణ న్యాయః. కుతర్కః - ప్రమాణవిరుద్ధస్తర్కః. † సర్వత్ర వ్యాప్తం లక్షణం వివక్షు శ్చిదచితో ర్భృహ్మశరీరత్వేన నేదే ప్రయోగం దర్శయతి (సర్వఏవహీతి) * † సాభిధ్యాయ శరీరా త్స్వి దిత్యత్ర చిదచితో శరీరత్వే మస్పృష్టమితి తద్వాన్విదప్తే (భూతసూక్ష్మాదితి). * ఆసీ దిదం తమోఘాతమితి ప్రకృతమేవ శరీర త్వేనౌచ్యతేత్యర్థః. (లోకేచేత్యాది) (ఘటాదిశబ్దవత్) యథా ఘటాదిశబ్దాః ఏకాకారవస్తుషు ముఖ్యః ప్రయుజ్యంతే - నతిథా శరీరశబ్దః - అపిత్వనేకా కారవస్తుషు ముఖ్యః ప్రయుక్తః. అతోఽనుగతత్వాయహి క్రిమికీటాదివ్యాపకం లక్షణ ముక్తమ్ - తస్యాప్యవ్యాప్తత్వా త్సర్వత్రికం లక్షణాన్తరం స్వీకార్యమితి భావః. † (అగౌణః ప్రయుజ్యమానౌదృశ్యతేఇతి) అస్యాయ మభిప్రాయః - ద్విపాత్వం మనుష్యత్వం బ్రాహ్మణత్వంవా శరీరలక్ష ణత్వేన కిమితి నౌచ్యతే. అన్యత్రాపి ముఖ్యప్రయోగదర్శనాదితీచేత్. తద్విలోకనేదయో ర్యత్రయత్ర ప్రయోగో దృశ్యతే - తదనుయాయులక్షణం

(నే-దీ.) న బ్రహ్మణ్యజ్ఞత్వాదయః ప్రసజ్యేరన్; అతఏవ నవేదాన్తానా మసామజ్ఞాన్యమ్. తు శబ్దః ప్రసక్తస్యాపసమ్భవనీయతాం ద్యోతయతి. ఏకన్వైవావస్థాద్వయాన్వయేపి గుణదోషస్యవస్థాయాం దృష్టాన్తసద్భావాత్. యథా మనుష్యో జాతో బాలో యువా స్థవిరో భవతీత్యత్ర మనుష్య శరీరకస్యచేతనస్యైవ సర్వావస్థాన్వయేపి జన్మబాలత్వయువత్వస్థవిరత్వాదీని నాత్మని నన్దచ్ఛంతే; - తథా జ్ఞానసుఖదుఃఖాదయశ్చ నశరీరే; - ఏవం చిదచిత్వస్తుశరీరకస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్యకారణభయావస్థాన్వయేపి కర్తవశ్యత్వాన్జ్ఞత్వాదయః శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతాః. అపహతపాప్తత్వ సర్వజ్ఞత్వాదయః పరమాత్మనాత్మభూతేఽవతిష్ఠంతే. సర్వావస్థస్య చిదచిద్వస్తునౌ బ్రహ్మశరీరత్వమ్, బ్రహ్మణశ్చ తదాత్మత్వమ్, “౨ యస్య పృథివీ శరీరమ్” ఇత్యాద్యన్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషవగతమితి నకశ్చిద్విరోధః. ౬.

౧॥ శారీ - ౩అ - ౧పా - ౧. ౨॥ బృ - ౫అ - ౭బ్రా. ౩॥ సు - ౭ఖం. ౪॥ రామాయణ - యుద్ధకాం - ౧౨౦సర్గ - ౨౬.
౫॥ విష్ణు - ౨౨౦ - ౧౨౨ - ౩౭. ౬॥ విష్ణు - ౧౨౦ - ౨౨౨ - ౩౮, ౮౬. ౭॥ మను - ౧౨ - ౮.

† తేన తస్య ప్రవృత్తినిమిత్తవ్యవస్థాపనం సర్వప్రయోగానుగుణ్యేనైవ కార్యమ్. † త్వదుక్తంచ కర్తృఫలభోగహేతు రిత్యాదికం † ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణం న సర్వప్రయోగానుగుణమ్ - యథోక్తేషీ శ్రవరశరీరతయాభిహితేషు పృథివ్యాదిష్యవ్యాప్తేః. † కించ - ఈశ్వరస్వేచ్ఛావిగ్రహేషు ముక్తానాంచ * ౧ స ఏకథా భవతీత్యాదివాక్యావగతేషు విగ్రహేషు, † తల్లక్షణ మవ్యాప్తమ్. కర్తృఫలభోగనిమిత్తత్వాభావా త్తేషామ్. † పరమపురుషేచ్ఛావిగ్రహేశ్చ నపృథివ్యాదిభూతసజ్జాతవిశేషాః - * ౨ న భూతసజ్జ సంస్థానోదేహాఽస్య పరమాత్మన ఇతి స్మృతేః. అతో భూతసజ్జాతరూపత్వంచ శరీరస్యావ్యాప్తమ్. † పశ్చాత్ప్రవృత్తిప్రాణాధీనధారణత్వంచ స్థావరశరీరేష్యవ్యాప్తమ్ - స్థావరేషుహి ప్రాణసద్భావేషి తస్య పశ్చాదా అవస్థాయ శరీరస్య ధారకత్వేనావస్థానం నాస్తి. † అహల్యాదీనాం కర్తృనిమిత్తశిలాకాష్ఠాదిశరీరేష్యద్వియాశ్రయత్వం సుఖదుఃఖహేతుత్వం చావ్యాప్తమ్. † అతో † యస్యచేతనస్య యద్భివ్యం సర్వాత్మనా స్యాత్థేనియన్తుమ్, ధారయితుం చ శక్యమ్ - † తచ్ఛేషతైకస్వరూపం చ - తత్తస్య శరీరమితి శరీరలక్షణ మాస్థేయమ్. రుగ్లశరీరాదిషు నియమాద్యదర్శనం విద్యమానాయా ఏవ నియమనశక్తేః ప్రతిబద్ధకృతమ్ - అగ్నౌదే శ్చక్తిప్రతిబద్ధా దౌష్ట్యాద్యదర్శనవత్. మృతశరీరంచ చేతనవియోగసమయఏవ విశరీతు మారబ్ధమ్ - క్షణాంతరేచ విశీర్యతే. పూర్వం శరీరతయా పరిక్లృప్తసజ్జాతైకదేశత్వేనచ తత్ర శరీరత్వవ్యవహారః. అత స్సర్వం పరమపురుషేణ సర్వాత్మనా స్యాత్థేనియామ్యమ్, ధార్యమ్, తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి సర్వం చేతనాచేతనం తస్య శరీరమ్. * 3 అశరీరం శరీరేష్యిత్యాదిచ

వాచ్యమ్ - సత్యసమయాలక్షణ ముక్త్యా అన్యత్ర గౌణత్వం కల్పనీయమితి. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తేనతస్యేతి). † అనుగుణం నిమిత్తం హ్యుక్తమిత్యత్రాహ (త్వదుక్తంచేతి). † (ప్రవృత్తినిమిత్తలక్షణమితి) ప్రవృత్తినిమిత్తమ్ - సముదాయశక్తినిమిత్తమ్. వాచ్యభూతమ్. తచ్చ తల్లక్షణమ్. తేన పుష్కత్తినిమిత్తభూతస్యోపలక్షణభూతస్యచ లక్షణస్య వ్యాప్తిః. గోశబ్దస్య గమిధాత్వోక్తో పుష్కత్తినిమిత్తమ్ - పృథివీశబ్దవాచ్యస్య పృథివీత్వస్యోపలక్షణభూతం గర్భవత్త్వమ్ - తదుభయమపి నప్రవృత్తినిమిత్తమ్. అయమర్థః - శరీరదేహాదిపుష్కత్తినిమిత్తభూతా విశరణోపచయోదయో నానుగతాః - గర్భోపలక్ష్యపృథివీత్వవచ్చబ్దప్రవృత్తినిమిత్తభూత ముపలక్షణాంతరోపలక్ష్యం జాత్యాదికమపి నదృశ్యతే - అతో లక్షణతయాభిమతి మిదమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తమేష్టవ్యమ్ - తచ్ఛాయుక్తమ్ - అనుగతత్వాదితి. † పాణిపాదాదిమచ్చరేష్యవ్యాప్తిమహా (కించేతి) † (తల్లక్షణమితి) ప్రధమోపాత్తం కర్తృఫలభోగహేతుత్వం వివక్షితమ్. † భూతసజ్జాతరూపత్వస్యావ్యాప్తి దర్శయితుమాహ (పరమపురుషేచ్ఛేతి) † (పశ్చాత్ప్రవృత్తి) ప్రాణసద్భావమాత్రవివక్షాయాం చేతనేష్యవ్యక్తాదిషుచేశ్వరశరీరభూతేష్యవ్యాప్తి రభిప్రేతా. † (అహల్యాదీనామితి) ఇద్వియాశ్రయత్వమ్ - జ్ఞానప్రవృత్తిజననపటుతరేద్వియాశ్రయత్వమ్. ఇద్వియసద్భావమాత్రవివక్షాయాం పూర్వప దవ్యాప్తిరభిప్రేతా. † (అత ఇతి) అతః - అనుయాయినాలక్షణత్వాత్త్వదుక్తస్య చాననుయాయితౌచిత్యర్థః. * చేష్టేద్వియాధాశ్రయ శ్చరీరమితి న్యాయసూత్రే శరీరస్య లక్షణత్రయ ముక్తమ్ - * చేష్టాభోగేద్వియాశ్రయఇతిహి న్యాయవిదః. † అన్య లక్షణత్రయస్యావ్యాప్తతాత్పర్యపిలక్షణత్రయమాహ (యస్యేత్యాది) యస్య చేతనస్య యద్భివ్యం సర్వాత్మనా స్యాత్థేనియన్తుం శక్యమ్ - తత్తస్య శరీరమ్. యస్య చేతనస్య యద్భివ్యం సర్వాత్మనా స్యాత్థే ధారయితుం శక్యమ్ - తత్తస్య శరీరమ్. యస్య చేతనస్య యద్భివ్యం శేషతైకస్వరూపమ్ - తత్తస్య శరీరమితి లక్షణత్రయమ్. † (తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి) అత్ర ఏకశబ్దప్రయోగః సర్వాత్మనేతి పదస్య స్థానే ద్రష్టవ్యః. సర్వాత్మనేతి పదేన యావ ద్భివ్యభావిత్యం వివక్షితమ్. తచ్ఛేషతైకస్వరూపమితి పృథగుక్తిఃసాన్విధశక్యశబ్దప్రయోగానపేక్షణాత్. యస్యేతి పదేన శరీరస్య సఘటపటాదివ దప్రతియోగిపదార్థత్వమ్ - ఆపితు పితృపుత్రాదివత్సప్రతియోగికపదార్థత్వమితి దర్శితమ్, సప్రతియోగికపిత్రాదీనాం శరీరత్వవ్యాప్తవృత్తిగర్భం నియామ్యమితుక్తమ్. నియామ్యమితుక్తే భృత్యాదీనామపి శరీరత్వం స్యాదితి తదవ్యాప్తవృత్తిగర్భం సర్వాత్మనేతి పదమ్. యావద్భివ్యభావిత్యర్థః. క్రియాగణాదివ్యాప్తవృత్తిగర్భం ద్రవ్య మితుక్తమ్. ఆకాశాదిప్రదేశగమనాదిష్యశక్యేష్యవ్యర్థేషు శరీరస్య నియమానానంభవాత్తదావ్యాప్తవృత్తిగర్భం సాన్విధ ఇత్యుక్తమ్. న్యవిషయ ఇత్యర్థః - * అర్థసాన్విధిషయేమాక్ష ఇత్యభిధానవిదః. న్యశబ్దః శరీరపరః. తత్తచ్ఛరీరసంపాద్యేషు కార్యేష్యితి యావత్. రుగ్లశరీరేషు వ్యభిచారో మాభూదితి శక్య మితుక్తమ్. తత్ర శక్తేః ప్రతిబద్ధఏవ - సతు శక్త్యభావః - అగ్నౌదావౌష్ణ్యాదివత్. జ్ఞానవ్యాప్తవృత్తిగర్భం చేతనస్యేతుక్తమ్. సహి జ్ఞానం జ్ఞానవిశేష్టేన నియామ్యమ్ - ఆపితు సాన్విశ్రయేణ - తస్మాచ్ఛేతననియామ్యత్వాభావేన సతత్రానైకాన్త్యమ్. ఏవం లక్షణాన్త

కర్మనిమిత్తశరీరప్రతిషేధపరమ్ - యథోక్తసర్వశరీరత్వశ్రవణాత్. † ఉపరితనాధికరణేషు చైతదుపపాదయిష్యతే. ౧
అపీతౌతద్వత్ప్రసక్తాదసమజ్ఞసం ౨ నతుదృష్టాన్తభావాదితీసూత్రద్వయేన ౩ ఇతరవ్యవచేదాదిత్యధికరణసిద్ధోఽ-
ర్థస్థానిరితః.

౧౦|| సూ. స్వపక్షదోషాచ్ఛ. ౭.

౧౦. నకేవలం బ్రహ్మకారణవాదస్య నిర్దోషతయైతత్సమాశ్రయణమ్ - ప్రధానకారణవాదస్య దుష్టత్వాచ్ఛ తత్పరిత్యజ్యైతదేవ సమాశ్రయణీయమ్. ప్రధానకారణవాదేహి జగత్ప్రసృతి ర్నోపపద్యతే - తత్రహి నిర్వికారస్య చిన్మత్యైకరసస్య పురుషస్య ప్రకృతినన్నిధానేన ప్రకృతిధర్మాధ్యాసనిబద్ధనా జగత్ప్రసృతిః. నిర్వికారస్య చిన్మాత్రయా పస్య ప్రకృతిధర్మాధ్యాసహేతుభూతం ప్రకృతినన్నిధానం కింరూపమితి వివేచనీయమ్. కిం ప్రకృతే సదృశావవ - ఉత తద్గతః కశ్చిద్వికారః - అథ పురుషగతవ వ కశ్చిద్వికారః. నతావ త్పురుషగతః - † అనభ్యుపగమాత్. నాపి ప్రకృతే ర్వికారః - తస్యాధ్యాసకార్యతయాఽభ్యుపేతస్యాధ్యాసహేతుత్వాసమ్భవాత్. సదృశవమాత్రస్య సన్నిధానత్వే ముక్తస్యాధ్యాసప్రసజ్జగతి తద్వత్పక్షే జగత్ప్రసృతి ర్నోపపద్యతే. అయ మర్థ సాన్ధ్యవక్షప్రతిక్షేపసమయే అభ్యుపగమే స్యర్థాభావాదిత్యాదినాప్రపచ్ఛయిష్యతే.

౧౧|| సూ. తర్కప్రతిష్ఠానాదపి. ౮.

౧౧. † తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వాదపి శ్రుతిమూలో బ్రహ్మకారణవాదవ సమాశ్రయణీయః - నప్రధానకారణవాదః. శాశ్వత్యాక్యాక్షపాద క్షపణ కపిల పతజ్జలితర్కాణా మన్యోన్యవ్యాఘాతాత్తర్కస్యాప్రతిష్ఠిత త్వం గమ్యతే.

రద్వయేపి వ్యావర్త్య ముచ్యతే - యస్య సర్వాత్తనా ద్రవ్యం శక్యమితి పదానాం పూర్వపదావ్యవృత్తిః. చేతనస్యేతి పదేన ప్రభావ్యావృత్తిః.
† శరీరత్వప్రయుక్తదోషాదిశక్త్యావ్యావృత్త్యర్థమాహ (ఉపరితనాధికరణేషితి).

౧౦. సూ. స్వపక్షదోషాచ్ఛ. యాతుపరేణ పూర్వం నిర్దోషత్వజగదుపాదానతాద్వివాదాహతిరుక్తా - నైవ వ్యాహతి రనేన సూత్రేణ పరి-
స్యాపాదితా. † (అనభ్యుపగమాత్) నిత్యనిర్వికారత్వాదిభివాసః.

౧౧. సూ. † తర్కప్రతిష్ఠానాదపి. (తర్కస్యేతి) కేవలతర్కస్యేత్యర్థః.

౧౦|| సూ. స్వపక్షదోషాచ్ఛ. ౭.

(వే-సా.) ప్రధానకారణదోషాచ్ఛయమేవ గ్రాహ్యః. ప్రధానకారణవాదేహి నిర్వికారపురుషసన్నిధానాత్ ప్రకృతిప్రవృత్తావితరేతర-
ధర్మాధ్యాసాదయో దురుపపాదాః. అన్యత్రాన్యధర్మానుసంధానరూపాఽధ్యాసః నిర్వికారపురుషస్య ససమ్భవతి; అచేతనాయాగి ప్రకృతే రనుసంధాన-
రూపాఽధ్యాస సుతరాన్నసమ్భవతి. ౭.

(వే-దీ.) నకేవలం బ్రహ్మకారణవాదస్య నిర్దోషతయా తత్సమాశ్రయణమ్-ప్రధానకారణవాదే దోషాచ్ఛతత్పరిత్యజ్య సవ సమాశ్రయణీయః.
ప్రధానకారణవాదేహి నిర్వికారస్య చిన్మాత్రస్య పురుషస్య ప్రకృతినన్నిధానకృతద్ధర్మాధ్యాసమూలా జగత్ప్రసృతి రభ్యుపగమ్యతే, తత్ర ప్రకృతినదృశ-
వమాత్రే సన్నిధానే సతి ముక్తస్యాపి తద్ధర్మాధ్యాసప్రసజ్జః. వికారవిశేషే సతి సన్నిధానే కృత్స్నస్య వికారస్యాధ్యాసపూర్వకత్వాన్నాధ్యాసస్య
వికారో హేతురితి విరుద్ధాఽర్థాభిధానా దసామజ్ఞస్య దోషగతి న తత్పక్షసమ్భవగర్హః. ౭.

౧౧|| సూ. తర్కప్రతిష్ఠానాదపి. ౮.

(వే-సా.) ప్రధానకారణవాదస్య తర్కమూలత్వాత్ తస్యా ప్రతిష్ఠితత్వాదపి త్యాజ్యం ప్రధానమ్. ౮.

(వే-దీ.) కాపిలస్త్రస్య తర్క మూలత్వేన కాక్యాదితర్కప్రతిహతతయాఽన్య తర్కస్యా ప్రతిష్ఠితత్వాచ్ఛ సతత్పక్షసమ్భవః. ౮.

౧౨॥ సూ. అన్యథానుమేయమితిచేదేవమప్యనిర్దోక్షప్రసజ్జః. ౯.

౧౨. † ఇదానీం విద్యమానానాం శాక్యాదీనాం తర్కానుద్ఘాత్యాన్యథా-ప్రధానకారణవాద మతిక్రాంతమప దర్శితదూషణతేన్వినానుమాన్యమహ ఇతిచేత్. ఏవమపి పురుషబుద్ధిమూలతర్కైకావలమృతస్య తదైవ దేశాంతరకా లాంతరేషు త్వదధికకుతర్కకుశలపురుషోత్పేక్షితతర్కదూష్యతవసంభవనయా తర్కప్రతిష్ఠానదోషా దనిర్దోక్షో మర్వారః అతోఽతీద్వియేఽర్థే శాస్త్రమేవ ప్రమాణమ్ - తమపబృంహణాయైవ తర్కఉపాదేయః. తథాచాహ * ౧ ఆర్షం ధర్మోపదేశం చ వేదశాస్త్రావిరోధినా । యస్తర్కేణానుసంధ్యతే స ధర్మం † వేద నేతర ఇతి. వేదాఖ్యశాస్త్రావిరోధినే త్యర్థః. అతో వేదవిరోధితేన వేదార్థవిశదీకరణరూపవేదోపబృంహణతర్కపాదానాయ సాఘ్యస్త్వప్రతి ర్వాదరణీయా.

ఇతి శ్రీభాష్యే విలక్షణత్వాధికరణమ్.

౧॥ మను - ౧౨ - ౧౦౬.

౧౨. సూ. అన్యథానుమేయమితిచేదేవమప్యనిర్దోక్షప్రసజ్జః. తర్కప్రతిష్ఠానాదిత్యాదికం అనిర్దోక్షప్రసజ్జిత స్తం నైకం సూత్రమ్ - సూత్రకారశైలివిరోధాత్. ప్రయుక్తహేతుశైలిశాస్త్రాపరిహారాహి సూత్రాంతరక్యతో దృష్టే - యథా * ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్ * గౌణశ్చే న్నాత్మశబ్దాత్ * ఆసద్దమయోభ్యాసాత్ * వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్ * క్షేయతావచనాచ్చ * ఐదతీచేన్నప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణా దితి, చ. * సను * వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం నచే నిర్దేశవిపర్యయ ఇత్యత్ర కథం సూత్రైక్యమ్. ఉక్తహేతుదౌష్ఠ్యశాస్త్రాపరిహారపరత్యా భావాత్. సాధ్యాభావేఽనిష్ఠప్రసజ్జనముఖేన హేతుదార్ధ్యపరోహి * నచేదిత్యాదికసూత్రాంశః - నతూక్తహేతుదౌష్ఠ్యశాస్త్రాపరిహారపరః.— † (ఇహానీమిత్యాది) భూతతర్కస్య భూతతర్కాంతరప్రతిహతివత్ భావితర్కస్యాపి భావితర్కాంతరప్రతిహతి సంభవతీత్యర్థః. * † వేదశాస్త్రా విరోధినేత్యత్ర వేదశాస్త్రశబ్దయో రైవ్యధికరణ్యే సాఘ్యశాస్త్రస్యాప్యనురోధః స్యాదితి తదావ్యవృత్తిర్నాస్తి వ్యాచక్షే (వేదేతి) యథా * పితృదేవ మనుష్యాణాం వేద శ్చక్షు స్సనాతనమ్ । అతర్కస్య చాప్రమేయంచ వేదశాస్త్రమితిస్థితిరితి. అతర్కస్య - బాధకాగోచరభూతమ్. ఆప్రమేయమ్ - సాగ్రకావిషయభూతమ్.

అపీతావిత్యాదిసూత్రత్రయం పరై స్తేవం వ్యాఖ్యాతమ్ - అపీతా లీయమానం కార్యం సావకారేణ కారణం దూషయేత్ - లవణమివ మధురోదకమ్ - తతశ్చ స్థౌల్యసామయవత్వాచేతనత్వపరిచ్ఛిత్త్యాదిధర్మకత్వం బ్రహ్మసాన్యతే. సమస్తస్య బ్రహ్మణ్యవిభాగేనతి నియామకాభా వాత్ పునరోక్తృవిభాగ స్తేషాం భోగ్యనియమశ్చానుపపన్నః. ప్రళయేపి బ్రహ్మణి విభక్తం చే దపీతిరేవ స సంభవతి. బ్రహ్మణి ప్రలీనానాం పున రుత్పత్తౌ ముక్తానా మపునర్వత్పత్తిప్రసజ్జ ఇత్యసామజ్ఞస్యపరం అపీతావితీనూత్రమ్. తత్ర దృష్టాన్తేన పరిహరతి నతుదృష్టాన్తేతి. ఘటశరావాదయ ఉచ్చావచా స్సన్తూపి సావకారప్రహణేన ప్రలీనత్యా మ్నోచ్చావచాకారేణ కారణం దూషయన్తి - ఏవం జగదపి స్థూలత్యావద్యాకారప్రహణేన లీనత్యా దవిభాగదశాయామపి న బ్రహ్మ దూషయతి. స్వప్నదర్శిత పురుషః స్వమాయయా న స్పృశ్యతే. సుప్తప్రబుద్ధపురుషాణామివ పునర్విభాగేన నిష్క్రమణోపపత్తిః - మిథ్యాజ్ఞానస్యానపోదితత్వాత్. తస్యానపోదితత్వాదేవ ముక్తానాం న పున రుత్పత్తిః. జగతోబ్రహ్మణి విభాగేన స్థిత్యభావా దవ్యయోపపత్తిరితి. శబ్దాదపీనాత్ ప్రధానాత్తద్యుక్తవిలక్షణకార్యోదయానుపపత్తిః, సర్వవికారప్రళయే పున స్పృష్టావిద మసోఽపాదానమ్ - నత్విద మితి నియామకాభావా ద్భిక్త్యాణాం భోగ్యా వ్యవస్థితిః, నియామకాభావే నియమాభ్యుపగమే కారణాభావసామ్యా స్తుక్తానాం పునర్బద్ధ ప్రసజ్జః. కతిప మవిభాగస్థితౌ తేషాం ప్రధానకార్యత్వాభావ, ఇతి దోషసాధారణ్యాపాదనం సంపత్తదోషాచేత్తి నూత్రితమితి. తదిద మనుపపన్నమ్.

౧౨॥ అన్యథానుమేయమితిచే దేవమప్యనిర్దోక్షప్రసజ్జః. ౯.

(వే-సా.) క్లృప్తప్రకారాత్ ప్రకారాంతరేణ ప్రధాన మనుమేయమితిచేత్ ; ఏవమపి తతోఽధికకుతర్కకుశలసంభవనయా అప్రతిష్ఠితత్వాత్ అనిర్దోక్షప్రసజ్జః దుర్వారస్యాత్. ౯.

(వే-దీ.) ఇతరి పూర్వం విద్యమానై స్తర్కై రప్రతిహతత్వం యథా సమ్భవతి - తథా ప్రధానకారణవాద మనుమన్యామహ ఇతిచేత్. తథాపి తర్కప్రతిష్ఠానదోషాత్ అనిర్దోక్షప్రసజ్జో దుర్వారః - త్వదధికకుతర్కకుశలదాఘనసమ్భవాత్. ౯.

తథాహి - స్థూలత్వప్రాప్త్యాద్యాకారే పరిత్యక్తేపి జడత్వానృతత్వపరిత్యాగాభావాదవిద్యాకర్తవాసనా ప్రహణాభావాచ్చ బ్రహ్మణ్యవిభక్తం జగత్తేనాకారేణ బ్రహ్మ దూషయేత్. యది జడత్వానృతత్వకర్తవాసనాదిప్రహణేన ప్రపంచాలయః - తద్వ్యవిద్యాతత్త్వతజీవభేదశ్చనిష్కత్తస్యాత్ - సహి జడత్వానృతత్వవిరహే నిస్సవిభావాయా అవిద్యాయా అవస్థాన ముపపద్యతే, సవాసనకర్తప్రహణాత్తన్మూలావిద్యానివృత్త్యాచ జీవాశ్చ ముక్తాస్యస్య, తతశ్చ పున ర్జగదుత్పత్తిర్న సంభవేత్. అవిద్యానరేణ సర్వసంభవే తస్యానృత్కల్పితజీవానాం చాదిమత్త్వం స్యాత్, వైషమ్యవైస్వర్య త్యాదిచ ప్రసజేత్. మోక్షోపాయనిష్ఠాదనవైయర్థ్యంచ - ప్రాకృతప్రళయాదేవావిద్యానివృత్తే, తస్యాస్తదాదియత్ననిరపేక్షత్వాచ్చ, అతోఽప్యయదశాయామపి జడత్వానృతత్వాదిప్రహణాభావాత్తేనాకారేణ బ్రహ్మణో దూష్యత్వం దుస్తరమ్. జడత్వాద్యాకారోఽపరమార్థఇతిచేత్ - తస్యపరమార్థత్వం బ్రహ్మస్త్రిం విహాయ కిమర్థం సాన్వికారప్రహణదుర్బలయస్త్రిగ్రహణే ప్రయస్యతే. అపరమార్థత్వాపాశ్రయణమపి విఫలమ్ - మిథ్యాత్వమపిహి ప్రపంచాకారః, సహి మిథ్యాత్వస్య మిథ్యాత్వమ్ - అతో సమిథ్యాత్వప్రహణమితి మిథ్యాభూతం జగదవిభక్తం సాన్వికారేణ మిథ్యాత్వేన బ్రహ్మ దూషయత్యేవ, మిథ్యాభూతేనాపి జడత్వాద్యాకారేణచ దూషయేత్. నను స మిథ్యాత్వేన మిథ్యాభూతజడత్వాదిచాచ దూషితత్వప్రసజ్ఞః - శుక్తిరూప్యస్య మిథ్యాత్వేపి మిథ్యాత్వేన మిథ్యాభూతరజతాకారేణచ శుక్తే దూషితత్వాభావా దితిచేన్న. శుక్తేరపి తిస్సతే మిథ్యాత్వాత్, పాతకసంసర్గేణ పురుషస్య రుమాసంసర్గేణ తద్గతవస్తునశ్చ మిథ్యాభూతపాతకీత్యలవణత్వాకారావత్త్వా దూషితత్వదర్శనాచ్చ - పాతకమూదయోహి పూర్ణా స్తిస్సతే మిథ్యాభూతాః. తేషాం వ్యావహారికసత్యత్వా దూషకత్వమితిచేత్ - తస్మి జగతశ్చ వ్యావహారికసత్యత్వాత్ బ్రహ్మవిభక్తం జగ దూషకం స్యాత్. సర్వస్వదృక్పరుషో మాయయా నసృష్టత ఇతీదమపి నిరూపణీయమ్. అస్పర్శో నతావ దజ్ఞానస్య పురుషానాశితత్వమ్ - ఆరోప్యగ్రాహిపురుషాశ్రయత్వాత్తత్కల్పకాజ్ఞానస్య. నాప్యకార్యకారిత్యమ్ - హస్తీస్త్రాదికార్యకల్పకత్వాత్. నాపి కార్యస్య దేశవిప్రకర్షః - హస్తీస్త్రాదీ రవిప్రకర్షాత్. నాపి కార్యస్యాపురుషార్థత్వవిరహః - సర్వే భయభోకవ్యథాదర్శనాత్. నాపి దుఃఖస్యాపరమార్థత్వమ్ - శస్త్రాదిదుఃఖహేతోరీవ దుఃఖస్య ప్రబోధే బాధాభావాత్, అపరమార్థభూతస్యాపి తస్య నిరసనీయతయా పురుషం ప్రత్యుపాసమానత్వాత్, జాగ్రద్జాయామపి సర్వగతత్వేన దుఃఖసాక్షాత్కర్తృత్వ మేవహి దుఃఖితత్వమ్. అవభాసప్రతిసంబద్ధిత్యమప్యపరమార్థ ఇతిచేన్న - బాధకప్రత్యయాభావాత్. హస్తీస్త్రాదివిషయవైస్వర్య ప్రబోధే బాధః - నతు శస్త్రాదిజ్ఞానస్య భయాదేశ్చ. భోక్తృభేదానియమప్రసజ్ఞస్య సాజ్ఞ్యపక్షే తుల్యత్వాపాదన మప్యయక్తమ్ - ఆత్మనాం సర్వతోభిన్నత్వా తత్త్వక్షే కృత్స్నవికారప్రళయేపి తేషాం తత్కర్మానుగుణభోగ్య విశేషే పునరపి భోక్తృత్వవ్యవస్థాపపక్షే, తస్మిన్తేవాత్మ భేదస్యాన్తఃకరణభేదకల్పితత్వా న్న సౌబుద్ధ్యహక్ష్కారాణాం ప్రళయేఽప్యయశ్రవణా దాత్మభేదాభావేన పునస్సృష్టావస్థేనాన్తఃకరణేసాపహితస్యాత్తన ఇద మదృష్ట మిదం శరీర మిదం భోగ్య మితి నియమానుపపక్షేచ్చ. ప్రళయే వ్యవస్థాకరణస్థిత్యభ్యుపగమే తేషా మన్తఃకరణానా మనాదితయా బ్రహ్మకార్యత్వం నన్యాత్. సాజ్ఞ్యపక్షేతు తేషాం స ప్రధానకార్యత్వహిని - అన్తఃకరణప్రళయేపి సర్వత ఆత్మ భేదనదాహవేనాన్తఃకరణస్థితే రసపేక్షితత్వాత్. ఆత్మభేదస్య తత్కర్తృత్వవిశేషాణాంచ నదాహవా నియామకహే త్యభావసామ్యం దుర్వచమ్. సాజ్ఞ్యపక్షే ముక్తానాం పునర్బద్ధప్రసజ్ఞోపి దుర్వచః - యస్య సమ్యక్ జ్ఞానేన నిశ్చేషకర్తృత్వయః - తస్య హేత్వభావేన పునశ్శరీరయోగాభావా దక్షీణకర్తృణాం పునర్బద్ధఇతి పునర్దేహాసంబద్ధోపపక్షేచ్చ. తస్మిన్తే మూలభూతావిద్యాయా ఏకత్వాదాత్మన ఏకత్వాదిదానీమపి బద్ధానువృత్తేశ్చేతః పూర్వం న కశ్చి స్తుక్తః సమభినతి. అస్తి చేతనీవాత్తా పునరపి దేహయోగ మనుభవతీతి ముక్తస్య పునరుత్పత్తి ప్రసజ్ఞో దుర్వాచః, వర్తమానావిద్యాయా ఆదిమత్త్వంచ భవేత్, జీవాజ్ఞానపక్షస్య భవద్భిరేవ దూషితత్వాత్తదవప్తమేభి న బద్ధమోక్షస్యకర్తృత్వ రయూక్తా. తత్రాపి ముక్తానాం పునరుత్పత్తిప్రసజ్ఞో దుష్పరిహరః - అధ్యస్తజీవభావనివృత్త్యా బ్రహ్మకతాపత్తిర్హ మోక్షః. తత్రాపి ధన్వస్తజీవ భావోఽయ మంశో ముక్తః - అధ్యస్తజీవభావ మంశాస్తరంతు దేహభా గ్భవతీతి న వత్తుం శక్యమ్ - బ్రహ్మణ స్సర్వతో నిరంశత్వాత్. అతో బ్రహ్మకతాపన్నానామేవ పునరుత్పత్తి సాన్విత్ - ఉపహితాంశభేదాభావాత్. నసర్వంశభేదస్యాపి కాల్పనికతయాఽభ్యుపగమా స్నోక్తదోష ఇతిచేత్. ముక్తా నివృత్తజీవభావేఽంశే సకాల్పనికభేదోఽస్తివా - నవా. అస్తిచే స్తుక్తఏవ స స్యాత్. నచే తూర్వోక్తదోషసాన్విత్. నివృత్తోపాధిత్వమేవ భేద ఇతిచేత్. ఉపాధినివృత్తిః సర్వరూపాతిరిక్తా - నవా. నచేత్ - తత్సర్వరూపమేవ జీవభావేన పునరపి సంసరతీత్యుక్తదోషః స్థితః. ఆతిరిక్తత్వే న నివృత్తిరూపవిశేషః కిం కృతన్నిబ్రహ్మవృత్తిః - ఉత బ్రహ్మకదేశవృత్తిః. ఆద్యే పూర్వోక్తదోషః, ద్వితీయేత్వేదేశస్యాంశాస్తరా ఢ్భేదో వక్తవ్యః. భేదకాస్తరయోగేన చేత్. తస్య భేదభోపాధేః పారమార్థ్యే ఆద్యైతహిని. అపారమార్థ్యే ముక్తాంశస్త్రివ బద్ధత్వం స్యాత్ - అపరమార్థోపాధిసంబద్ధో హి త్వస్సతే బద్ధః. నభేదకాస్తరయోగాపేక్షా - అపితూపాధివిరహఏవ భేద ఇతిచేత్. సకిం బాధ్యః-ఉతా బాధ్యః. ఉపాధివిరహస్య బాధ్యత్వే తదవచ్చిన్నాంశస్య పునరుపాధిసమ్మన్ధాన్త్యైత్పత్తి సాన్విత్. అంశభేదస్యాబాధ్యత్వే తస్య భేదస్యాభేదవత్ పరమార్థత్వా దేభదాభేదపక్షపక్షీకృతసాన్విత్. అభ తత్సర్వహారాయ పరమార్థతోఽంశభేదో నాభ్యుపగతః - తస్మి ముక్తస్య పున రుత్పత్తి రవర్జనీయా స్యాత్. యత ఏవం శరావాదీనాం పృథివ్యాదివ స్థూలత్వాదిసాన్వికారప్రహణేన బ్రహ్మణ్యవిభాగావన్నస్య జగత స్తద్దూషకత్వా భావః ప్రతిక్షిప్తః - అతఏవ నతుదృష్టావభావాదితి సూత్రస్య భాస్కరోక్తయోజనాపి పునదస్తా భవతి. తస్యాపరమార్థత్వానాశ్రయణేన త్తేన

మాత్ర మప్యపసరణ మశక్యమితి విశేషః — యదవమిశ్రాస్తు అనదితీచేదితిమాత్ర మేక మధికరణాంతరమ్ * నాన దానీ దిత్వాదివిషయం వర్ణయన్తి - సత్త్వానంత్రవినిషేధా నపరస్పరప్రతిపక్షవిధిరూపా - వ్యాఘాతాత్. అతోఽనుభయాత్కం నిస్సవిభావం శూన్యం ప్రతీయతే ఇతి పూర్వపక్షీకృత్య లోకతః ప్రాప్తస్య ప్రతిషేధ్యత్వాన్ బోధేద కార్యానస్థాయామేవ ఘటనం స్థానాదివ్యాప్తిరూపసత్త్వమ్, తదభావరూపకపాలత్వాది వ్యాప్తిలక్షణ మసత్త్వం చోపలభ్యతే ఇతి కారణదశాయాం తదుభయం నిషిధ్యతే - అనీదవాతమితి వాక్యశేషవిరోధాచ్చ. అతో న స్వరూపసత్త్వ నిషేధః - అప్రాసన్య మదీర్ఘం ప్ర్యామేతివత్. నహ్యత్ర పశస్పరప్రతిపక్షవిధిః, నాపి నిస్సవిభావతో వ్యక్తిః, - తద్వదితి సిద్ధాంతిత్వమ్. అపీతావిత్యాది చాధికరణాంతర మాహుః. తత్ర భావాభావరూపసర్వానస్థాప్రతిషేధోఽనుపపన్నః - వినాశహేతువైయర్థ్యప్రసక్తాత్. వినాశహేతునా నకారణమేవ నిష్పాద్యమ్ - తస్య ప్రాగపి సత్త్వాత్. నాపి కార్యాంతరమ్ - ప్రళయే సర్వకార్యవినాశానుపపత్తిప్రసక్తాత్. అతోఽవస్థాంతరోత్పాదః ప్రళయః - అతఃపూర్వాధికరణసిద్ధాంతానుపపత్తేః శూన్యం తత్త్వమిత్యాక్షిప్య ఘటత్వకపాలత్వాదిస్థానీయభావాభావరూపవికల్పశబ్దవాచ్యస్థాలా వస్థానిషేధేపి శక్తిమాత్రావశేషనూత్నావస్థాభ్యుపగమా తత్ర దృష్టాంతభావా న్న తదవ్యతిరేకా దసామన్వయస్యమితి సిద్ధాంతిత్వమ్. దృష్టాంతశ్చ తప్త లోహసమావర్తితం జలమ్ - తద్ధి జలం జలరూపేణానుపలభ్యమ్ - నక్తుపిష్టాన్తైర్భిన్న హేతుజలవత్. ఖగ్దధారాద్యైర్భిన్న హేతునూత్నరూపేణ పునర్జలపరిణామశక్తియుక్తం లోహో దన్యతవీరుధ్యవిషయ స్థితిత్యుక్తమ్. తత్ర తావత్ అనదితీచేదితిమాత్రవ్యాఖ్యాన మయుక్తమ్ - సూత్రాత్క రానుగుణ్యాభావాత్. నదనతో రన్యతరణోటివాచకోఽనచ్ఛబ్దః కథం కోటిద్యయోత్తీర్ణతా ముపస్థాపయేత్. అన్యతరణోటిసమర్పకతయాహి నచ్ఛబ్దస్యానుభయాత్కత్యానుసంధాపకత్వమ్. నిరూపణీయాభావాచ్చ తదయుక్తమ్. * నానదానీ స్మృనదానీ త్రవానీ మిత్యత్ర ప్రళయదశాయాం నిషిధ్యమానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం కార్యానస్థం కిమపీతి సిద్ధమ్. నహప్రయోగాన్నానమాసనామర్థ్యాచ్చ, అనచ్ఛబ్దవాచ్యమపి సద్యస్థితిరిక్తమితి సర్వసమ్మతమ్. తదుభయం కిమిత్యపేక్షాయామ్ * తత్స్మృష్టాన్తే తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్ఛత్యచ్ఛాభవత్ * విజ్ఞానం చావిజ్ఞానంచేతి వాక్యేన చేతన మచేతనంచేతి జ్ఞాయతే. ఇదంచ గతిసామాన్యనయస్థానప్రమాణాభ్యాం సిద్ధమితి నపూర్వపక్షోత్థానమ్. కించ - యద్యద్ధాంతరపరత్వం శబ్దనీయమ్ - తర్హి సదనదాత్మకత్వం కిం నశబ్ద్యతే. ఏకస్య తథాత్వం విరుద్ధ మితిచేత్. ఏకస్యానుభయాత్కత్యమపి విరుద్ధమ్ - అదర్శనాత్. అప్రాసన్య మదీర్ఘం ప్ర్యామేతివ దనుభయాత్కత్య మవిరుద్ధమితిచేత్ - దశాక్షుశం చతురక్షుశాపేక్షయా దీర్ఘమ్, ద్వాదశాక్షుశాపేక్షయా ప్రాసన్యమితి వ దవిరోధా దుభయాత్కత్యమపి శబ్దనీయమ్. నదనద్రూపేభోభయాత్కత్యం విరుద్ధమితిచేత్ - తదుభయవైలక్షణ్యరూప మనుభయాత్కత్యమపి విరుద్ధత్వాన్నశబ్ద్యమ్. ఆపాతత శ్శక్త్యేత్యన్యయుక్తమ్ - ఉభయాత్కత్యేప్యాపాతత శ్శక్త్యానా నివారకాభావాత్. కించ - ఉత్తరత్ర అనదన్యోపదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాంతరేణేతిశక్త్యాపరిహారయో రుత్థానాయోగాచ్చ నైవ మధికరణద్యయం కల్పనీయమ్. తత్రహి కార్యస్యానంత్యోత్ కారణా దభేదోఽనుపపన్న ఇత్యాక్షిప్య భావవికారపట్కాంతర్గత నామరూప సంయోగలక్షణసత్త్వా దధాంతరేణ శక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రత్వరూపేణ ధర్మాంతరేణానదన్యోపదేశః - నతు స్వరూపసత్త్వాభావేనేతి భవద్భిరన్యోభ్యాన్యతే. ఇహ చ వికల్పసంజ్ఞకభావాభావాత్క కస్థూలరూపనామసంయోగలక్షణం సత్త్వం ప్రళయదశాయాం నిషేధ్యమ్ - నతు స్వరూపసత్త్వమిత్యధికరణద్యయేన నిర్ణీయతే - కథ మనదన్యోపదేశః స్వరూపానంత్యశక్త్యామజ్ఞురయేత్. నన్వత్ర సత్త్వానంత్యయో రుభయోరపి ప్రతిషేధో నిరూపితః - తత్రతు కేవలసత్త్వవిధి ర్నిరూప్యతే ఇతిచేన్న - అపీతావిత్యధికరణే ప్రళయదశాయాం నిషేధ్యం సత్త్వం స్థూలావస్థాయోగలక్షణమ్ - శక్తిమాత్రావశేషవస్తుమాత్రరూపేణ సత్త్వం తు ననిషేధ్యమితి శిషితత్వా, దనచ్ఛబ్దస్య సత్త్వప్రతిషేధకత్వా, తదభావస్య శక్తిమాత్రావశేషనూత్నదశాయాపత్వా, దనచ్ఛబ్దస్య తదనస్థవస్తు మాత్రోపస్థాపకత్వసిద్ధే రధికాశక్త్యాభావాచ్చ. పరస్పరప్రతిపక్షకారద్యయనిషేధేన వ్యామలత్వాభావవష * అనదాన్యోపదేశమితి వాక్యస్య వైవమ్యమ్ - తత్కథం శిషితార్థైర్భిన్నశక్త్యాం జనయేత్. తస్మా త్పాలక్షణ్యనియమనిషేధానంతర మనతః కార్యత్వశక్త్యానిరాసపరమ్ అనదితీచేదితి సూత్రమ్ - కార్యకారణయో రనన్యత్వే కారణస్య బ్రహ్మణః పరిణామాదిదోషశక్త్యాప్యదానకమ్ అపీతావిత్యాదిమాత్రద్యయమిత్యేషాం సూత్రాణాం పరమప్రకృతసాలక్షణ్యనియమభక్త్యానుబద్ధత్వాదైకాధికరణ్యం యుక్తమ్.

౧౩|| సూ. ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాపివ్యాఖ్యాతాః. ౧.

౧. శిష్టాః - పరిశిష్టాః. నవిద్యతే వేదపరిగ్రహం యేషా మిత్యపరిగ్రహాః. శిష్టాశ్చాపరిగ్రహాశ్చశిష్టాపరిగ్రహాః. ఏతేన వేదాపరిగ్రహీతసాంఖ్యపక్షపక్షేన పరిశిష్టాశ్చ వేదాపరిగ్రహీతాః కణభక్షాక్షపాదక్షపణకభిక్షుపక్షాః క్షపితా వేదితవ్యాః. † పరమాణుకారణవాదేఽమిమాంసార్వేషాం సంవాదాత్కారణవస్తువిషయస్య తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వం నశక్యతే వక్తు మిత్యధికాశఙ్కా.

తావన్నాత్రసంవాదేపి తర్కమూలత్వావిశేషాత్పరమాణుస్వరూపేషి శూన్యాత్కత్వాశూన్యాత్కత్వవిజ్ఞానాత్కత్వాధాత్కత్వక్షణికత్వనిత్యత్వైకాంతత్వానోక్తత్వసత్త్వాసత్త్వాత్కత్వాదివిసంవాదదర్శనాచ్చప్రతిష్ఠితత్వమేవేతి పరిహారః.

ఇతి శ్రీభాష్యే శిష్టాపరిగ్రహాధికరణమ్.

౧. ౧౩|| సూ. ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాపివ్యాఖ్యాతాః. కిం బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యమ్ - ఉతనేతి. కిం వేదాంతవాక్యానాం కణాదాక్షిపాదాదితర్కవిరోధోఽన్యపరత్వ మాపాదయతి - నేతి. కిం బహువాదినమృతపరమాణుకారణవాదనిరసనే తర్కప్రతిష్ఠానహేతుః ప్రభవతి - నేతి, యదా నప్రభవతి - తదా కణావాద్యుక్తతర్కవిరోధేన శ్రుతీనా మన్యపరత్వా ద్బ్రహ్మకారణత్వం విచాల్యం భవతి. యదా ప్రభవతి - తదా తగుక్తవిరోధస్య శ్రుతీనా మన్యపరత్వాహేతుత్వాభావా ద్బ్రహ్మకారణత్వ మవిచాల్యం భవతి. † శిష్టశబ్ద మపరిగ్రహశబ్దం సమానంచ వ్యాచక్షే (శిష్టా ఇత్యాది) - అనేన శిష్టేరపరిగ్రహీతా ఇతి పరోక్షవ్యాఖ్యానవ్యావృత్తిః. తథానతిహి ప్రధానకారణవాదస్యాపి శిష్టే రపరిగ్రహీతత్వాసిద్ధిః. నను కథం మోక్షధర్మాదు పరిగ్రహీతస్య సాంఖ్యస్య శిష్టాపరిగ్రహీతత్వమ్. కథం ధర్మశాస్త్రపరిగ్రహీతస్య న్యాయవైశేషికాదిపక్షస్య శిష్టాపరిగ్రహీతత్వమ్. స్వర్యతేహి * అక్లాని వేదా శ్చత్వావిరో మిమాంసా న్యాయవిస్తరః । పురాణం ధర్మశాస్త్రంచ విద్యా హ్యేతా శ్చపర్యతేతి - * అక్లాని చతురో వేదా మిమాంసా న్యాయవిస్తరః । పురాణం ధర్మశాస్త్రంచ విద్యా హ్యేతా శ్చపర్యతేతి పరాశరణి. తత్ప్రణీతా ప్రమాణప్రమేయవ్యవహారమర్యాదా సర్వాఽన్యైకార్య. వేదప్రామాణ్య, మిశ్రస్వరః, తదుపాసనామోక్షఇత్యాదిచ తైరభ్యుపేతమ్. తత్కథం తస్యాపరిగ్రహః. నైయా యికో వైశేషికశ్చేతి నాతీవ భేదఇతి. కారణతత్త్వస్య ప్రధానప్రతిపాద్యత్వాత్, పరమాణుకారణవాదస్యాపనిషదబ్రహ్మకారణత్వవిరోధాద్విరుద్ధాంశస్యాపరిగ్రహీతత్వా, త్తదభిప్రాయో వైశేషికాదీనాం శిష్టాపరిగ్రహావ్యవదేశఇతిచేత్. నవీతస్తప్రధానకారణవాదస్యాపి బ్రహ్మకారణవాద విరుద్ధత్వాదుపనిషద్విరుద్ధే ప్రధానప్రతిపాద్యే పరిగ్రహాభావాచ్చ సాంఖ్యపక్షస్యాపి శిష్టాపరిగ్రహావ్యవదేశస్తుతయా ప్రాప్తః - ఏకదేశావిరోధిప్రధానప్రతిపాద్యాంశ విరోధస్యావిశిష్టత్వాత్. - † సూత్రాభిప్రేతార్థ మాహ (పరమాణివృత్తాదినా).

మాధ్యమికమతం శూన్యాత్కత్వమ్. యోగాచారమతం జ్ఞానాత్కత్వమ్. క్షణికత్వం బాధత్రయాభిమతమ్, ఏకాంతత్వమార్హతవ్యతిరిక్తానామభిమతమ్. సత్యత్వం వైశేషికాదిమతమ్. అనత్యత్వం యోగాచారమతమ్. ఆదిశబ్దేనైకవిధత్వచతుర్విధత్వం వివక్షితమ్. ఏకవిధత్వ మార్హతమతే.

పరస్తు సాగతవైశేషికాదీనాం తర్కకుశలతాప్రసిద్ధే రధికాశఙ్కా - తర్కమూలత్వావిశేషా త్పరిహార ఇత్యుక్తమ్. తర్కమూలత్వావిశేషేపి పరమాణుకారణవాదే సర్వసంవాదాత్ప్రతిష్ఠితత్వమితి శఙ్కాత్వవతిష్ఠతే - ఆస్యాంతు పరిహృతాయాం తార్కికత్వప్రసిద్ధిరకించిత్కరీ - అతఃప్రబలశక్త్యాపరిహారావేవ సూత్రాభిప్రేతావీతి యుక్తమ్.

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం శిష్టాపరిగ్రహాధికరణమ్.

౧౩|| సూ. ఏతేనశిష్టాపరిగ్రహాపివ్యాఖ్యాతాః. ౧.

(వే.పా.) ఏతేన - సాంఖ్యస్త్వై నిరాకరణేన హేతునా తర్కప్రతిష్ఠితత్వాదినా, పరిశిష్టాశ్చ కణభక్షాక్షపాదక్షపణకాదిస్తృతయో నిరాకృతాః. ౧.

(వే.దీ.) సపరిగ్రహ్యతే వైదికైత్యపరిగ్రహాః. శిష్టాశ్చతే అపరిగ్రహాశ్చ శిష్టాపరిగ్రహాః. ఏతేన - తర్కప్రతిష్ఠానలక్షణకాపిలస్త్వై నిరసనహేతునా పరిశిష్టాః కణభక్షాదిస్తృతయోపి నిరస్తావ్యాఖ్యాతాః. పరమాణుకారణవాద స్వర్య సమృతఇతి న తేషాం తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వమిత్యధికా శఙ్కా. తర్కమూలత్వావిశేషాత్, పరమాణునాం శూన్యత్వాద్రస్యత్వాదివివాదాచ్చ, తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వమేవేతి పరిహారః. ౧.

౧౪॥ సూ. భోక్తృపత్తేరవిభాగశ్చేతస్యిన్లోకవత్. ౧.

౧. † పునరపి సాక్ష్యః ప్రత్యవతిష్ఠతే - యదుక్తం స్థూలసూక్ష్మచిదచిదవస్తుశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః కార్య కారణరూపత్వా జ్ఞేవబ్రహ్మణో స్వభావవిభాగ ఉపపద్యతే ఇతి - సతు విభాగో నసమ్భవతి - బ్రహ్మణ స్సశరీరత్వేతస్య భోక్తృత్వాపత్తేః. † సశరీరత్వే జీవన్మయేవేష వైరస్యాపి సశరీరత్వప్రయుక్తసుఖదుఃఖయో ర్భోక్తృత్వస్యావర్జనీయత్వాత్. † ననుచ సమ్భాగప్రాప్తిరితిచెన్నవైశేష్యాదిత్యత్రైశ్వరస్య భోగప్రసజ్గపరిహార ఉక్తః. † నైవమ్ - తత్రహ్యపాస్య తయా హృదయాయతనే సన్నిహితస్య † శరీరాంతర్వర్తిత్వమాత్రేణ భోగప్రసజ్గో నవిద్యతే ఇత్యుక్తమ్ - ఇహతు జీవ వద్భ్రష్టాణాంపి సశరీరత్వే తద్వదేవ సుఖదుఃఖయో ర్భోక్తృత్వప్రసజ్గో దుర్వార ఇత్యుచ్యతే. దృశ్యతేహి సశరీరా

౧. ౧౪. సూ. భోక్తృపత్తేరవిభాగశ్చేతస్యిన్లోకవత్. † సజ్జతిమాహ (పునరపితి) నతుదృష్టాంతభావాదిత్యత్రైశ్వరీరగతబాలత్వయువత్వాదిధర్మాణాం శరీరీణ్యప్రసజ్గం దృష్టాంతీకృత్య పరమాత్మని శరీరభూతచిదచిదతదోమప్రసక్తి రుక్తా - అత్ర శరీరసంబద్ధప్రయుక్తభోక్తృత్వప్రసజ్గః పరిహీయతే. పూర్వపదేవ ప్రథమో విచారః. తదర్థం కిం భోక్తృజీవశరీరకస్య బ్రహ్మణః స్వశరీరభూతాత్ జీవాన్నిరతిశయానన్దస్వభావతయా విలక్షణత్వ మస్తి - నేతి. తదర్థం కిం బ్రహ్మణః సశరీరత్వే జీవవత్సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం ప్రసజ్యతే - ఉతనేతి. దుఃఖాదిభోక్తృత్వం కిం శరీరప్రయుక్తమ్ - ఉతాన్యప్రయుక్తమితి. * నహవైసశరీరస్యేతి శ్రుతౌ శరీరశబ్దః కిం శరీరమాత్రపరః - ఉత పుణ్యాపుణ్యనిమిత్తశరీరపరఇతి. అత్ర చరమా విచారః ప్రస్తుతోపయోగేన బుద్ధిస్థతయా కృతః - నత్యసాధారణతయా కర్తవ్యత్వాత్. యదా శరీరమాత్రపరః - తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వా ద్భ్రష్టాణాంపి తద్భగప్రసజ్గేన శరీరభూతా జ్ఞేవాన్నిరతిశయానన్దతయా విలక్షణత్వం నాస్తీతి స్యాత్. యదా తస్మిన్నావ్యక్తే శరీరశబ్దః కర్తృకృతశరీరపరః - తదా దుఃఖాదిభోగస్య శరీరత్వప్రయుక్తత్వాభివాత్ బ్రహ్మణస్తద్భగప్రసజ్గేన శరీరభూతా జ్ఞేవాన్నిరతిశయానన్దతయా వైలక్షణ్య మస్తీతి సిద్ధ్యతి. † కథం శరీరత్వే భోక్తృత్వమితి శక్త్యాం వివచితీ (సశరీరత్వఇతి). † అధికరణారమ్భ మాక్షిపతి (ననుచేతి) † పరిహరతి (నైవమితి). † (శరీరాంతర్వర్తిత్వమాత్రేణేతి) మాత్రశబ్దేన శరీరంప్రతి స్యాన్యవ్యావృత్తిః. జీవవత్సశరీరత్వఇత్యనేన శరీరస్యాన్య మభిప్రేతమ్. ఏవం శక్త్యాం ముఖభేదో దర్శితః. యథాకార్యవశా త్వరగృహం ప్రవిష్టస్య గృహాసన్నిధిమాత్రేణ గృహపతిత్వప్రయుక్తాన ర్థాభ్యుదయభాక్త్యం నభవతి - తథోపాన్యత్వాన్య హృదయస్థస్య శరీరసన్నిధిమాత్రేణ శరీరత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వాపత్తి ర్నాస్తీతి సంభాగ ప్రాప్తిరితీచేదిత్యుక్తమ్. అత్రతు శరీరస్వామిత్వప్రయుక్తభోక్తృత్వ మాశబ్ద్య మితి భేద ఇత్యర్థః. తథాపి పరిహారైక్యాచ్ఛక్త్యానుదయఇతి

౧౪॥ సూ. భోక్తృపత్తేరవిభాగశ్చేతస్యిన్లోకవత్. ౧.

(నే-సా.) యది చిదచిదవస్తుశరీరకత్వేన బ్రహ్మణోపి సశరీరత్వమిష్యతే; తస్మి జీవవత్సశరీరత్వేన బ్రహ్మణోపి శరీరసంబద్ధప్రయుక్తసుఖ దుఃఖభోక్తృత్వాపత్తేః జీవా దవిభాగప్రసక్తి రితిచేత్; న, స్యాదేవ జీవా ద్విభాగః, నిరవద్యత్వకల్యాణగుణాకరత్వేన బ్రహ్మణః. నహి సశరీ రత్వప్రయుక్తమన్యభోక్తృత్వమ్, అపిత్వస్యవశ్యత్వకృతమ్. యథా లోకే రాజ్యసశరీరత్వేపి అనన్యవశ్యస్య స్యాజ్ఞాతివృత్తికృతానిష్ఠ భోక్తృ త్వస్వేతరసమానమ్. ౧.

(నే-దీ.) సర్వాత్మభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణః స్వశరీరభూతా జ్ఞేవాన్నిరతిశయానన్దస్వభావతయా యో విభాగ ఉక్తః-న కిం విభాగ స్సమ్భవతి? ఉతనేతి సంశయః, నసమ్భవతీతి పూర్వోపక్షః - సర్వచిదచిదవస్తుశరీరతయా శరీరత్వా ద్భ్రష్టాణాం, సశరీరస్యచ సుఖదుఃఖయోః భోక్తృ త్వాపత్తేః. తదాపత్తిశ్చ “౧ నహవైసశరీరస్య సతరి ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి అశరీరంవా వనన్తం సప్రియాప్రియే స్పృశతః” ఇతిశ్రుతే. రాధాస్తన్తు - స్యాదేవ విభాగో జీవా త్వరస్యాకర్తృవశ్యతయా. సశరీరత్వప్రయుక్తసుఖదుఃఖయోగః - అపితుశాస్త్రవశ్యతయా తదతివృత్తికృతః - “౨ నపకథా భవతి త్రిధా భవతి” ఇత్యాదిహి-౨వగతశరీరస్య ముక్తస్య సశరీరస్యాప్యశాస్త్రవశ్యతయా నిరస్తనిఖలదుఃఖత్వదర్శనాత్. యథా లోకే రాజకాననవశ్యానాం శరీరీణాం తచ్ఛాసనాతివృత్తినిమిత్తదుఃఖాన్వయేపి రాజ్యస్వశరీరస్యాపి ప్రకారాంతరేణ సాధ్యేపి న్యకాననవశ్య తయా నతదతివృత్తికృత దుఃఖాన్వయః. విభాగః - వైలక్షణ్యమ్ మాత్రమపివ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౧॥ ఛాం - ౧ ప్ర - ౧౨ ఖం - ౧. ౨॥ ఛాం - ౨ ప్ర - ౨౨ ఖం - ౨.

శాం జీవానాం శరీరగతబాలత్వస్థవిరతా వదివికారాః † సమ్భవేషి శరీరధాతుసామ్యవైషమ్యనిమిత్తసుఖదుఃఖయోగః. శ్రుతి శ్చ † ౧ నహవై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి అశరీరంవా వస్తంతం నప్రియాప్రియే స్పృశతఇతి. † అత సశరీరబ్రహ్మకారణవాదే జీవేశ్వరస్వభావవిభాగాసమ్భవా, త్కేవలబ్రహ్మకారణవాదే మృతుస్సర్వాదివ జ్జగద్గతాపురు షార్థాదిసర్వ విశేషాశ్రయత్వప్రసక్తాచ్చ ప్రధానకారణవాదవవ జ్యాయానితిచేత్.

౨. † అత్రోత్తరం స్యాల్లోకవదితి స్యాదేవ విభాగో జీవేశ్వరస్వభావయోః - సహి జీవస్య శరీరధాతుసామ్య వైషమ్యనిమిత్తం సుఖదుఃఖయో ర్భోక్తృత్వం సశరీరత్వకృతమ్ - † అపితు పుణ్యపాపరూపకర్మకృతమ్. † ౧ † నహవైసశరీరస్యేత్యపి కర్తారభద్రదేహవిషయమ్ - † ౨ స ఏకథా భవతి త్రిధా భవతి † ౩ స యది పితృలోకకామో భవతి † ౪ స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రిడ న్రమమాణఇతి కర్తృబద్ధనిర్దుక్తస్యావిరూఢత్వస్వరూపస్య సశరీరస్యైవాపురుషార్థ గద్ధాభావాత్. అపహతపాప్యనస్తు పరమాత్మన స్థూలసూక్ష్మరూపకృతస్స జగచ్ఛరీరత్వేపి కర్తృసమ్భవగద్ధానాస్తీతి నత రా మపురుషార్థగద్ధప్రసక్తః. లోకవత్ యథా లోకే రాజశాసనానువర్తినాం తదతివర్తినాంచ రాజానుగ్రహనిగ్రహకృ తసుఖదుఃఖయోగేషి సశరీరత్వమాత్రేణ శాసకే రాజ్యస్య శాసనానువృత్త్యతివృత్తినిమిత్తసుఖదుఃఖయో ర్భోక్తృ త్వప్రసక్తః. యథాహ ద్రమిడభాష్యకారః † ౫ యథా లోకే రాజా ప్రచురదష్టశూకే ఘోరేనర్థసజ్జః పి ప్రదేశే వర్తమానో † వ్యజనాద్యవధూతదేహా దోషై ర్నస్పృశ్యతే అభిప్రేతాంశ్చ లోకా స్సరిపాలయిష్యతి భోగాంశ్చ గద్ధాదీనవిశ్వజనోపభోగాన్యధారయతి తథా౭సా లోకేశ్వరో † భ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరో దోషైర్నస్పృశ్యతే రక్షతిచ లోకా స్సృష్ట్యలోకాదీనాభాంశ్చావిశ్వజనోపభోగాన్యధారయతి. † మృతుస్సర్వాదివద్భిష్టస్వరూపపరిణామస్తు నై వాభ్యుపగమ్యతే - అవికారత్వనిర్దోషత్వాదిశ్రుతేః.

౩. † యత్తుపరైర్భిష్టకారణవాదే భోక్తృభోగ్యవిభాగాభావమాశక్యస్యముద్రఫేనతరజ్జదృష్టానేన విభాగప్రతి పాదనపరం సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్ - † తదయుక్తమ్ - అస్తర్భావితక్త్యవిద్యోపాధికాద్భిష్టాస్సప్రిమభ్యుపగచ్ఛ తామేవ మాక్షేపపరిహారయోరసజ్జతత్వాత్. † కారణాన్తర్గతక్త్యవిద్యోపాధ్యుపహితస్య భోక్తృత్వా † దుపాధేశ్చ

సవాచ్యమ్ - అత్రైవ వక్తవ్యం దుఃఖాదేః కర్తృపాధికత్వ ముపజీవ్య సన్నిధిమాత్రప్రసక్తాయాః భోక్తృత్వశక్త్యాస్తత్ర పరిహృతత్వాత్. సూత్రభేదస్తు భోక్తృత్వశక్త్యాదౌరభేదనిబద్ధనః. † (ఆనంభవేషీతి) అనేన సతుద్వైష్టానభావాదిత్యత్ర పరిహృతాంశ ఉక్తః. † ఆపరిహృతాంశ మాహ (అతఇతి).

౨. † పరిహరతి (అత్రోత్తరమితి). † అత్ర పుణ్యతౌద్యన్యాయం దర్శయతి (అపిత్వితి). † (సహవైసశరీరస్యేత్యపీతి) ముక్తిపాదే వత్స్య మాణ మర్థముపజీవ్యాత్ర నిర్వాహః కృతః - సత్వత్రైవ నిర్వాహ్యాత్వాచ్చుచేః. † (వ్యజనాదీతి) ఆదిశబ్దేన తత్తదనిష్ఠనివారణసాధనాని వివక్షి తాని. † (భ్రమత్స్వసామర్థ్యచామరఇతి) అత్రచామరగ్రహణమనిష్ఠనివారణానురూపవస్తూనాముపలక్షణమ్. † సశరీరబ్రహ్మకారణత్వే జీవేశ్వరవిభా గాభావః పరిహృతః - కేవలబ్రహ్మకారణవాదే పూర్వోక్తజగద్గతాపురుషార్థాదివస్త్యుమనభ్యుపగమేన పరిహరతి (మృతుస్సర్వాదీతి).

౩. † ఆస్య సూత్రస్య పరైః కృత మన్యథావ్యాఖ్యాన మనువదతి (యత్త్వితి) భోక్తృశబ్దో భోక్తృత్వపరఇతి తైరప్రయక్తమ్. † భోగ్యస్య భోక్తృత్వావృత్తిం భోక్తృ ర్భోగ్యత్వావృత్తించాశక్యస్యపరైః పరిహృతమ్. తద్దూషయతి (తదయుక్తమితి) † ఆక్షేపపరిహారయోరసజ్జతత్వముపపాద యతి (కారణాన్తర్గతేతి). † (ఉపాధేశ్చభోగ్యత్వాదితి) అత్ర ఉపాధిశబ్దః శక్త్యవిద్యోపాధీనాం త్రయాణామపి వాచకః - యథా వాదశబ్దః కథాసామాన్యవాచీ కథావిశేషవాచీ - తదన్వత్. యదాపి - ఉపాధిశబ్దేనాచిదంశో వివక్షితః. † ఉపహితబ్రహ్మణోభోక్తృత్వమ్, ఉపాధేర్భో

భోగ్యత్వాత్. † విలక్షణయోస్తయోః పరస్పరభావాపత్తి ర్హి నసమ్భవతి. † స్వరూపపరిణామస్తు తైరపి నాభ్యుపేయతే. * ౧ † సకర్తా విభాగాదితచే న్నానాదిత్వాదితి త్కేత్రజ్ఞానాం తద్గతకర్తృణాం చానాదిత్వప్రతిపాదనాత్. † స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపి భోక్తృభోగ్యావిభాగాశ్చక్కా కస్య చిదపి నజాయతే - † మృత్సువర్ణాదిపరిణామరూపఘటశరావ కటక మకుటాదివిభాగవద్భోక్తృభోగ్యావిభాగోపపత్తేః. † స్వరూపపరిణామేచ బ్రహ్మణవేవ భోక్తృభోగ్యత్వాపత్తిరితి పునరప్య సామజ్ఞస్యమేవ.

౧॥ శారీ - ౨౭ - ౧౪ - ౩౫.

ఇతి శ్రీభాష్యే భోక్తృప్రత్యధికరణమ్.

౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. ౧.

౧. † అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్వాదిత్యాదిషు కారణభూతాద్భిప్రాయః కార్యభూతస్య జగతోఽనన్యత్వ మభ్యుపగమ్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వముపపాదితమ్-ఇదానీం తదేవానన్యత్వ మాపీష్య సమాధీయతే. తత్ర కాణా

గ్యత్యం చాస్తు - తథాపి తయో రుపాధిబ్రహ్మణో రవిభాగ ఆశంక్య పరిహాయత ఇత్యత్రాహ (విలక్షణయారితి). † స్వరూపస్యైవ పరిణామే శక్త్యాపరిహారానుపపద్యతే ఇత్యత్రాహ (స్వరూపేతి). † కుత ఇత్యత్రాహ (సకర్తేతి) త్కేత్రజ్ఞానాదిత్వాభ్యుపగమే ఉపహితస్య బ్రహ్మణః త్కేత్ర జ్ఞత్వేన, ఉపాధేశ్చ భోగ్యత్యవరూపేణ, నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్ నిత్యత్వేనాభ్యుపగతయోస్తయో రవిభాగాభావ సిద్ధవేత్వార్థః. † అభ్యుపగమ్య దూషణమాహ (స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపీతి). † దృష్టాంతమాహ (మృత్సువర్ణాదీతి) కటకమకుటాదీనాం కాలభేదేన అవిభాగ ఉపపద్యత ఇతి చేత్ - తత్సేనతరజ్ఞదృష్టాంతేపి సమానమ్. యస్తు విభాగః ఘనతరజ్ఞదృష్టాంతేన సాధ్యతే - స స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమేపి స్వయమేవ సిద్ధ్యతీతి భావః. స్వరూపపరిణామాభ్యుపగమే - అపీతాతదన్యత్వసంక్షాదసమజ్ఞానం సతుదృష్టాంతభావాదితి వికారాపురుషార్థాపాతాన్నిర్వికారత్వాదిశ్రు తీనా మసామజ్ఞస్య ముక్తమ్, పరిహృతమ్, - † తచ్చ దూషణ మపరిహృతం స్యాదిత్యాహ (స్వరూపపరిణామేచేతి).

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయాం భోక్తృప్రత్యధికరణమ్.

౧. ౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. † సజ్జతిమాహ (అసదితి) ఇత్యాదిషు - సూత్రేషీవ్యర్థః. బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సంభవతి - నేతి. కిం బ్రహ్మ కార్యత్వే జగతః శ్రుతిసిద్ధం బ్రహ్మణోఽనన్యత్వం సంభవతి - నేతి. కిం * వాచారమ్భణ మిత్యాదివాక్యాని కారణస్యైవావస్థా స్తరాపత్త్యా కార్యత్వం బోధయితుం ప్రభవన్తి - నేతి. కిం బుద్ధిశబ్దాస్తరాదయోఽవస్థాభేదనిబన్ధనాః - ఉత ద్రవ్యభేదనిబన్ధనా

౧౫॥ సూ. తదనన్యత్వ మారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. ౧.

(వే-సా.) కారణభూతాద్భిప్రాయోఽనన్యత్వం కార్యభూతజగతః వాచారమ్భణశబ్దాదిభ్యో వాక్యేభ్యో ఽవగమ్యతే, “౧ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్” “౨ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి” “౩ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్.....తత్త్వమపి” ఇత్యాదిభ్యః. ౧. ౧॥ ఛాం-౬-౧-౪. ౨॥ ఛాం-౬-౨-౧. ౩॥ ఛాం-౬-౨-౨.

(వే-దీ.) కింబ్రహ్మకార్యం జగత్ బ్రహ్మణోఽన్యత్వం ; ఉతానన్యదితి సంశయః. అన్యదితిపూర్వరిపక్షః - తతోపలభ్యే. సహి బుద్ధిశబ్దాస్తరా దయః కారణాత్కార్యస్యానన్యత్వే కథంచి దుపపద్యంతే. కారకవ్యాపారవైయర్థ్యంచానన్యత్వే. అతో వస్తువిరోధా దనన్యత్వశ్రుతయః లక్షణయా నేయాః. రాధాస్త్రమ్ - “౧ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్” “౨ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మేవాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽనృజత” “౩ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమపి కేవలకేతో” “౪ సర్వం ఖలివిదం బ్రహ్మ తజ్జలనితి” “౫ తద్దేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ త్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత” ఇతిశ్రుతిశతసిద్ధంకార్యస్య జగతఃకారణాద్భిప్రాయోఽనన్యత్వమ్. సచాత్ర వస్తువిరోధగర్భః - కారణీభూతమృదాద్రవ్యస్యైవ పృథుబుధోఽరద్రవ్యవస్థాస్తరాపత్త్యా బుద్ధిశబ్దాస్తరాద యోపుపపద్యంతే. తతఏవ కారకవ్యాపారాద్యర్థవత్త్వంచ. కారణస్యైవ కార్యవస్థాయామపి ప్రత్యభిజ్ఞాయమానస్యవస్థాస్తరాపత్త్యైవ సర్వే షూపపన్నేషు అనుపల్బద్రవ్యాస్తరకల్పనా న సమ్భవతి. తస్మాద్భిప్రాయోఽనన్యత్వమ్. ౧. ౪॥ ఛాం-౩-౧౪-౧. ౫॥ బృ-౩-౪-౨.

ఇతి. యదా బుద్ధిభేదాదయః సర్వరూపాన్యత్వనిబన్ధనాః - తదా కార్యస్య కారణా దన్యత్వయా జగతో బ్రహ్మన్యత్వావపత్తే స్తదన్యత్వయా న్యపది
శ్యమానం బ్రహ్మ నకారణం భవతీతి స్యాత్. యదా బుద్ధిభేదాదీనా మవస్థాన్తరనిబన్ధనత్వమ్ - తదా కార్యస్య కారణా దన్యత్వేన జగతో బ్రహ్మ
న్యత్వనిబద్ధేస్తదన్యత్వయా వ్యపదిశ్యమానస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమభవతీతి సిద్ధ్యతి - అత్ర కేచిత్తదన్యత్వం వర్ణయన్తి - తస్మాత్ -
కారణా ద్బ్రహ్మణః కార్యస్యాన్యత్వమ్ - పరమార్థతో వ్యతిరేకేణాభావఇతి. జడాదనయోరేకత్వాయోగా దన్యత్వంనామ నైక్యమ్ - కింతు
భేదాభావః. భేదస్య ప్రతీయమానత్వా దనత్వస్య దుర్వదత్వాత్ పరమార్థతో వ్యతిరేకేణాభావ ఇత్యుక్తమ్. తత్త్వవన్నిరూప్యమ్ - యద్యన్య
శబ్దో బహువ్రీహిరభిముతః - తదా అన్యశూన్యత్వ మన్యత్వమ్ - తేన కార్యధర్మనిషేధా త్ప్రసక్తమిథ్యాత్వం సిద్ధ్యతి - యథా నిర్ధనత్వమితి
చనాభావః. తథానతి తస్యాన్యత్వమితి యోజనీయమ్ - నతు తస్మాదితి - పురుషస్య నిర్ధనత్వమితిహి వ్యపదేశః - నతు పురుషా నిర్ధనత్వమితి.
తస్మాత్ - కారణా త్పరమార్థతోఽన్యత్వమ్ - వ్యతిరేకేణాభావః కార్యస్యావగమ్యతఇతిహి తేనాం యోజనా - అతస్తత్త్వపురుషసామర్థ్యా దన
న్యత్వ మన్యత్వాభావ స్సాన్యత్. తతశ్చైకత్వం విహితం స్యాత్ - నతు మిథ్యాత్వమ్ - యథా మనుష్యాదన్యత్వం బ్రాహ్మణస్య, నృత్యో దన్య
త్వం పలాశస్యేతి సహి బ్రాహ్మణపలాశయో ర్విధ్యాత్వ ముచ్యతే. అతోఽన్యత్వశబ్దేన సకార్యమిథ్యాత్వవిసిద్ధిః. పరమార్థత ఇత్యధ్యాహరణ
తన్నిరపేక్షార్థే సమ్భవత్యనుపపన్నః. యది పరమార్థవ్యతిరేకాభావశబ్ద వికల్పపరో నభవేత్ - తదా వ్యతిరేకశబ్దవైయర్థ్యంచ - పరమార్థతోఽభావ
ఇత్యేతావతాకార్యమిథ్యాత్వవిసిద్ధిః. అతస్తదనత్వమితి సూత్రం శిక్షణీయమ్. మృత్తికేత్యేవేతి విషయవాక్యస్థ ఇతిశబ్దశ్చ వృధా స్యాత్. సను
తత్త్వపురుషవక్షేపి చన్ద్రా దనన్యోదివతీయశ్చన్ద్రాదిత్యత్ర దివతీయచన్ద్రాస్యేన కార్యస్య మిథ్యాత్వవిసిద్ధిరితిచేన్న - తత్రాపి దివతీయవైయర్థ్యం వివాద
త్వాచచ్ఛ్నైకత్వవిసిద్ధిః. రజ్జో రనస్య సర్పఇత్యత్ర సర్పమిథ్యాత్వం త్కార్యమిథ్యాత్వమితిచేన్న - మాతు రనస్యా వర్ణేతిచ దావకస్య
వాహితార్థత్వాత్. నన్యూపాతిః - సర్పమిథ్యాత్వస్య వివక్షితత్వాదితిచేన్న - అశాబ్దత్వాన్విధ్యాత్వస్య. సను అగ్నినా నిశ్చేచ్ఛితిచ్యుత సేచన
వాచిశబ్దస్య దాహవాచిత్యా భావాద్ధి వ్యాఘాతః - అత్రత్వముఖ్యపృత్యా వ్యాపాతిపరిహారఇతిచేత్ - అన్యసర్పశబ్దయోః కన్యామ్యుతా నుతా.
యద్యన్యశబ్దస్యారోపితపరత్వమాశ్రిత్య సర్ప రజ్జ్వరోపిత ఇత్యర్థో వివక్షితస్యాన్యత్ - తర్హి తదన్వదేవ తదన్యత్వమితిసాత్రిం పదు మిష్కారోపిత
పరం స్యాత్. తదానీమ్ సత్త్వాచ్చాపరస్యేతి సూత్రవైఖట్యంస్యాత్ - తద్ధి కారణదశాయామపి కార్యస్య కారణే నత్త్వం బ్రూతే. సన్యూరోపః
పాశ్చాత్యః - ఆరోపితవస్తుప్రాగపి నదతి యుజ్యతే. ప్రాగపి కారణాత్తనా సత్త్వం యుక్తమితిచేన్న - అనతిః కార్యస్య పరమార్థభూతకార
ణాత్తనా సత్త్వాయోగాత్. యది సర్పశబ్దేనాధిష్ఠానం లక్ష్యతే - ఏవమేవ కార్యశబ్దోపలక్షితస్య సన్తాత్రస్య కారణాదన్యత్వంస్యాత్. తస్మాదీతి
కార్యస్య కారణా దన్యత్వం నసిద్ధ్యతి - సన్తాత్రస్యాపరిణామినా నిర్దోషస్య కారణత్వాభావా, దవికారస్యాకల్పితస్య కార్యత్వాభావాచ్చ.
† సను సన్తాత్రమేవ కారణావిద్యాశబ్దం కారణమ్ - కల్పితాకారోపహితం ఘటస్పృశపటస్సన్నిత్యవభాసమానం తదేవ కార్య మిత్యన్యత్వవిసిద్ధి
చేత్. అవిద్యాశబ్దత్వం నామ కిం అవిద్యోపలక్షితత్వమ్ - ఉతావిద్యావిశిష్టత్వమ్. ప్రథమే బ్రహ్మకారణత్వాన్విసిద్ధిరేవ - సహి శాఖోపలక్షితస్య
చన్ద్రాస్య పత్రపుష్పద్యుపాదానత్వమ్, నాపి సారసోపలక్షితకేదారస్య సారసగతగతిశబ్దాద్యుపాదానత్వమ్. యది కారణావిద్యావిశిష్టం సన్తాత్ర
మేవ కల్పితాకారవిశిష్టం కార్యమిత్యన్యత్వమ్ - తతోపి కారణావస్థప్రకృతిశరీరకమేవ బ్రహ్మ కార్యావస్థ ప్రకృతిశరీరక మిత్యన్యత్వోపపాద
నం వరమ్ - * యస్యావ్యక్తం శరీరమ్ * యస్య పృథివీ శరీర మితి స్రుతానుగుణనిర్వాహే సమభవత్యశ్రుతకల్పనానుపపత్తే, సకల్ప్రమాణ
బాధాభావా, త్పరమార్థత ఇత్యధ్యాహరణైరపేక్ష్యా, చ్చుిత్రావతి శబ్దవైయర్థ్యాభావాచ్చ. యద్యన్యతిరేకేణ యస్య సాపలమ్భసచ్ఛబ్దా - స రస్త్వా
దనతిరిక్తః - యథా మృదో ఘటఇత్యనుమానపరమ్. భావేనోపలభ్యేతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. ఉపలమ్భసచ్ఛబ్దావయోస్సముచ్చయార్థామా
గ్నీయః ఆలోకచాక్షుషరూపయో శ్చాన్యత్వవృద్ధానఇతి. ఆత్రోచ్యతే - సతావ త్కార్యావస్థాయాః కారణేనైకత్వంసాధ్యమ్ - అనుచ్చిత్త
సత్యనిత్యాజడస్య తస్య వ్యాపృతసత్యానిత్యజడావస్థాయాశ్చైకత్వవ్యాఘాతాత్, జాతివృత్తో రనేకాస్తత్వాచ్చ. తత్రాప్యభేదేఽభిమతే గుణ
గుణిసారనైకాన్త్యమ్. తత్రాప్యభిన్నత్వందుర్వచమ్ - జాతిగుణయోరైక్యప్రసంగాత్. జాత్యభిన్నంహి ఐస్తు జాతిరేవ - తిస్త్వేవ గుణాదభిన్నత్వే
జాతిరేవ గుణః స్యాత్. అస్తివీతి నవాచ్యమ్ - అయం నీలః పటః నాయం నీలఇతి జాతినద్యావేపి గుణాభావవ్యవహారదర్శనాత్. కార్యమిథ్యాత్వే
సాధ్యే దృష్టాన్త సాన్యధివికలః - మృత్కార్యస్య ఘటస్య బాధాదర్శనాత్. శుక్తిరూప్యదృష్టాన్తపరిగ్రహేప్యనై కాన్త్యమ్ - హేతోః ఘటపి
పుత్తే. ప్రతిపన్నూపాధా బాధితత్వేన సోపాధికంచ. కార్యగామిప్రమాణబాధితత్వంచ. తృతీయేచ సూత్రే యస్య కారణే పూర్వం సత్త్వం
నాస్తి - స తత్త్వో జాయతే - యథా సికతాను తైల మిత్యన్యత్వే యుక్తి రుక్తా. ఇయంచ కార్యమిథ్యాత్వవాదినోఽనుపపన్నా - రజ్జప్రాగ
నతఃకల్పనికసర్పస్యారోపదర్శనాత్. ప్రాగపి సోఽస్తిచేత్ ప్రతీయేత - కల్పనికానా మర్థానాం ప్రతీయమానతయైవహి సత్త్వమ్ - సను కల్పి
తాకారోపహిత మధిష్ఠానం కార్యమ్ - తత్రాధిష్ఠానసర్వరూపం ప్రాజ్ఞాస్తిచేత్ - స తత్ర కార్యకల్పనా భవతీతి సూత్రార్థఇతిచేత్ - తత్తు నిరధిష్ఠా
నప్రమానంభవనిరాకరణేన దత్తోత్తరం భవతి. యదుక్తం కారణస్య సత్త్వం ప్రామాణికమ్ - కార్యంచ సదేవావభాసతే - తత్ర సత్త్వదవ్యయాను
పలమ్భ త్సన్తాత్రాతిరిక్తః కార్యాకారో మిశ్యేతి - తదయుక్తమ్ - సామాన్యరూప ముపాధిరూప మసద్వ్యవృత్తిరూపంవా సత్త్వం విశేషణ

దాః ప్రాహుః - † నకారణాత్కార్యస్యానన్యత్వం సమ్భవతి - విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వాత్. సఖలు తన్తు సటమృత్పిడ్డఘటాదిషు కార్యకారణవిషయా బుద్ధిరేకరూపా. శబ్దభేదాచ్చ. సహి తన్తవః పట ఇత్యుచ్చస్తే - పటోవా తన్తవ ఇతి. కార్యభేదాచ్చ. సహి మృత్పిడ్డేనోదకమాప్రియతే - ఘటేనవా కుడ్యం నిర్దీయతే. కాలభేదాచ్చ. పూర్వకాలంచ కారణమ్ - అపరకాలంచ కార్యమ్. ఆకారభేదాచ్చ. పిడ్డాకారం కారణమ్ - కార్యంచ పృథుబుధ్నోదరాకారమ్. తథా సత్యామేవ మృది ఘటో నష్ట ఇతి వ్యవప్రియతే. సఖ్యాభేదశ్చ దృశ్యతే - బహవస్తన్తవః - ఏకశ్చపటః. కారకవ్యాపారవైయర్థ్యంచ - కారణమేవచేత్కార్యం కిం కారకవ్యాపారసాధ్యం స్యాత్. † సత్యపికార్యే కార్యోపయోగితయా కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యం చేత్ - సర్వదా కారకవ్యాపారేణ నోపరన్తవ్యమ్. సర్వస్య సర్వదా సత్త్వేన నిత్యానిత్యవిభాగశ్చ నన్యత్. అథ కార్యం సదేవ పూర్వ మనభివ్యక్తం కారకవ్యాపారేణాభివ్యజ్యతే - అతః కారకవ్యాపార

విశేష్యయో సాధారణం దృష్టమితి తావతావిశేషణ మిథ్యాత్వాన్విధేః. సహి దణ్డిని స్వద్దమానే స్వద్దమానత్వమేకం దృష్టమితి దణ్డదేవదత్తయో రనన్యత్వమ్. అతో మృషావాద్యభిమత మనన్యత్వ మనుపపన్నమ్. — జౌపాధికభేదాభేదవాదేపి పరిణామాన్వదసోపాధేశ్చ బ్రహ్మణశ్చ భిన్నాభిన్నతయానన్యత్వం వాచ్యమ్ - తత్ర ఖణ్డాగతశృంఖలామాదీనాం ఖణ్డాదభిన్నేన ముణ్డేనానన్యత్వవత్ జగద్భ్రష్టాణో రనన్యత్వ మముఖ్యమ్. నను సకేవలం ఖణ్డముణ్డయోరివ భిన్నాభిన్నత్వమాత్రమచిద్భ్రష్టాణోః - కింతు బ్రహ్మణశ్చక్తిరూపత్వాదుపాధేః-యథా అగ్నేరౌష్ణాదీని. ఆత శ్చక్తిశ్చక్తిమద్రూపేణోపాధిబ్రహ్మణోః భిన్నాభిన్నత్వా జగతో బ్రహ్మనన్యత్వమితి. † ఉచ్యతే - శక్తిర్నామకిం సామర్థ్యపరాయణో బ్రహ్మధర్మవిశేషః - ఉత నూత్నైవస్థా ప్రకృతిరేవ ఆద్యే బ్రహ్మణో నిర్వికారత్వప్రతివరోధః - బ్రహ్మణో మృత్పిడ్డనిర్విశేషత్వాత్, మృత్పిడ్డోహి ఘటాదిపరిణామశక్తియుక్తో వికారీత్యుచ్యతే. ద్వితీయేతు ఖణ్డాకార్యస్య శృంఖలాదే ర్దుణ్డా దనన్యత్వవ దముఖ్యత్వమ్. ఆతన్తదనుపపన్నమ్. — యాదవ ప్రకాశమతేపి భోక్తృభోగ్యనియన్త్రాణాం బ్రహ్మంశత్వాభ్యుపగమాన్తహదాదికార్యాణాం భోక్తృనియన్త్రభ్యా మనన్యత్వ మయఃకార్యస్య రూపస్య సర్వరజతాభ్యా మివ అనుపపన్నమ్. మహదాదీనాం ప్రకృతే రనన్యత్వే బ్రహ్మకారణవాదాసిద్ధిః సన్తాత్రబ్రహ్మణోనన్యత్వం సచ్ఛబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్తవిశేషనిరూపణా చ్ఛిధిలీభవతి - ఆబాధ్యత్వాదికంహి ప్రవృత్తినిమిత్తత్వేన వర్తతే - జగత్సతోనన్యత్వత్యక్తే జగదబాధ్య మిత్యుక్తం భవతి - తతశ్చ బ్రహ్మనన్యత్వ మనుక్తం స్యాత్. యస్య భావవ యదుపలభిస్తత్తస్య కారణమ్ - తదవస్థత్వాదిభావవీవ ప్రావరణాదికార్యదర్శనాత్తన్వాదికం ప్రావరణాదేః కారణమ్. ఏవం తత్కారణభూతే తన్తావపి స ద్రవ్యాన్తరం కారణమితి - ద్రవ్యాన్తరకల్పకతయా పరాభిమతస్య కార్యభేదస్యాన్యథాసిద్ధిపరం ద్వితీయనూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్ - పూర్వపక్షయుక్తీనా మన్యథాసిద్ధేరారద్యనూత్రవీవ వివక్షితత్వాత్ తద్విషయభూతే వాక్యైకదేశవీవ వికారనామధేయయో రావీహూర్వకసర్వన్యవహారసిద్ధ్యర్థతోపపాదనాత్. ఆతన్త్రాన్యత్వమేతన్యథాసిద్ధావుక్తా యామనన్యత్వనియామకహేతుపరత్వం ద్వితీయస్య యుక్తమ్. ఇదం సత్ ఇదం నదితి కార్యస్య సర్వస్య సత్త్వవిషయప్రతీతిః సర్వైరవిభజ్యమానం సన్తాత్ర ముపస్థాపయతి - తదేవ సన్తాత్రం బ్రహ్మ - అతో బ్రహ్మనన్యత్వమితి ప్రత్యక్షాదేవాన్యథోపపాదనపరమ్ సత్త్వాచ్చాపరస్యేతి నూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. తదత్యన్తానుపపన్నమ్ - * నచక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా నాన్యైరేవైః * సహౌష సన్తం నవిజానన్తి దేవాః * ససం దృశే తిష్ఠతి రూప మస్య * హృదా మనీషా మనసాభిక్ష్ప్తో య ఏనం విదు రమృతాస్తే భవన్తి * క ఇత్థావేద యత్ర సః * తం దుర్దర్శం గూఢ మనుప్రవిష్టమ్ * అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మతేవ్త్వాదిశ్రుతిభిఃప్రత్యక్షాద్యగోచరతావీభిధానాద్యోగైకదృశ్యతావీభిధానాచ్చ. అదృశ్యత్వాదివిషయం శాస్త్ర మీశ్వరవిషయమ్ - నతు సన్తాత్రబ్రహ్మవిషయమితిచేన్న - * యత్తదదేశ్య మగ్రాహ్యం * యదూభతయోనిం పరిపశ్యన్తి ధీరాః * తతసా చీయతే బ్రహ్మ తతోనన్మమభిజాయతఇతి కృతోన్నపాదానన్య బ్రహ్మణీవ అదృశ్యత్వాదృశ్యభిధానాదీశ్వరాతిరిక్తబ్రహ్మణో నిష్ప్రమాణకత్వా, త్కారణవాక్యానాం నిర్విషయత్వప్రసంగాచ్చ. సద్భ్రష్టంహి ప్రత్యక్షసిద్ధమ్, అవస్థావిశేషాచ్చ ద్రవ్యానన్యత్వంచ ఆనన్యత్వసాధకయుక్తిభిస్సిద్ధమ్, - కిమత్ర వేదాన్తకృత్యమ్, అతః నూత్రాణాం పక్ష్యమాణ ఏవాథ ఉపపన్నః. కాణాదాః - వైశేషికాః. విలక్షణబుద్ధిబోధ్యత్వమ్, శబ్దభేదః, కార్యభేదః, కాలభేదః, ఆకారభేదః, పరిణామభేదః, భావాభావవిరోధః, సంఖ్యాభేదః, కారకవ్యాపారవైయర్థ్యమ్, నిత్యానిత్య విభాగానుపపత్తి, శ్లేఘీతి హేతవ ఉచ్యస్తే. † (నకారణాదిత్యాదినా) సఖ్యిత్యాదిభిస్తత్తద్భేతునిర్దేశానన్తరభాష్యగ్రన్థై రైతన్విధిశక్త్యావ్యాప్యత్తిః క్రియతే. † (సత్యపీతి) కార్యోపయోగితయా - ఉదకాహరణాదికార్యోపయోగితయేత్యర్థః. కార్యోపయోగసామర్థ్యోత్పాదనదవోరేణవా - సాక్షా

రాధివత్త్వం నిత్యానిత్యవిభాగశ్చ తే. † తదనత్ - † అభివ్యక్తే రభివ్యక్త్యన్తరాపేక్షత్యే అనవస్థానా, దనపేక్షత్యే కార్యస్య నిత్యోపలభిప్రసజ్ఞా, తదుత్పత్త్యభ్యుపగమేచాసత్కార్యవాదప్రసజ్ఞాత్. † కిచ్చ - కారకవ్యాపారస్యా భివ్యజ్జకత్వే ఘటార్థేన కారకవ్యాపారేణ కరకాదే రవ్యభివ్యక్తిః ప్రసజ్యతే - సమ్ప్రతివన్నాభివ్యజ్జకభావేషు దీపాదివ్య భివ్యజ్జ్యవిశేషనియమాదర్శనాత్. సహి ఘటార్థ మారోపితః ప్రదీపః కరకాదీన్నాభివ్యనక్తి. అతోఽనతః కార్య సోత్పత్తిహేతుత్వేనైవ కారకవ్యాపారార్థవత్త్వమ్ - అతశ్చసత్కార్యవాదాసిద్ధిః. † నచ నియతకారణోపాదానం సతవేవ కార్యత్వం సాధయతి - † కారణశక్తినియమాదేవ తదుపపత్తే. † నన్వసత్కార్యవాదినోఽపి కారకవ్యాపారో నూపపద్యతే - ప్రాగుత్పత్తేః కార్యస్యాసత్త్వాత్ కార్యాదన్యత్ర కారకవ్యాపారేణ భవితవ్యమ్ - తత్రాన్యత్వావిశే షాత్తన్తరతకారకవ్యాపారేణ ఘటోత్పత్తిరపి ప్రసజ్యతే. † నైవమ్ - యత్కార్యోత్పాదనశక్తం యత్కారణమ్ - తద్గ తకారకవ్యాపారేణ తత్కార్యోత్పత్తిసిద్ధిః — † అత్రాహుః - కారణా దనన్యత్కార్యమ్. సహి పరిమార్గతః కార ణవ్యతిరిక్తం కార్యం నామ వత్త్వస్తి - అవిద్యానిబద్ధనత్వా త్సకలకార్యతద్వ్యవహారయోః. † అతో యథాకారణ భూతా స్తద్వ్యవస్థాన్త్యా ధ్భూదిషు † వికారేషూపలభ్యమానా ద్వ్యతిరిక్తం ఘటశరావాదికార్యం వ్యవహారమాత్రాల మ్బనం మిథ్యా - కారణభూతం మృద్ధివ్యమేవ సత్యమ్ - † తథా నిర్విశేషసన్తాత్రాత్కారణభూతాద్భిప్రసంగోఽన్యో ఽహజ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః కృతస్త్విః ప్రపజ్ఞోఽమిథ్యా - కారణభూతం సన్తాత్రం బ్రహ్మైవ సత్యమ్. తస్మా త్కారణవ్యతిరిక్తం కార్యం నాస్తీతి కారణాదనన్యత్కార్యమ్. † నచ వాచ్యం శక్తికారజతాదీనామివ ఘటాదికాగ్యాణా మసత్యత్వాప్రసిద్ధే దృష్టాన్తానుపపత్తిరితి. † యతస్తత్రాపి యక్త్యా మృద్ధివ్యమాత్రమేవ సత్యతయా వ్యవస్థాప్యతే- తదతిరిక్తం తు యక్త్యా బాధ్యతే. † కాపున రత్ర యుక్తిః. మృద్ధివ్యమాత్రస్యానువర్తమానత్వమ్, తదతిరిక్తస్యచ వ్యా వర్తమానత్వమ్. రజ్జుసర్పాదిషు హ్యనువర్తమానస్యాధిష్ఠానభూతస్య రజ్జ్వాదేస్సత్యతావ్యావర్తమానస్యచ సర్పభూదా నామ్బుధారాదేరసత్యతా, దృష్టా - తథాఽనువర్తమాన మధిష్ఠానభూతం మృద్ధివ్యమేవ సత్యమ్ - వ్యావర్తమానా స్తు ఘటశరావాదయోఽసత్యభూతాః. † కిచ్చ - † సత ఆత్మనో వినాశాభావా, దసతశ్చ శశవిషాణాదే రుపలభ్య భావా, దుపలభివినాశయోగికార్యం సదసద్భావ మనిర్వచనీయమితి గమ్యతే † అనిర్వచనీయంచ శక్తికారజతాదివ

దావ్య. తత్ర వైశేషికైశ్చ క్త్యనభ్యుపగమాత్సాక్షాదుపయోగఃపరిశిష్యత ఇతి తత్ర దూషణముక్తమ్. † (తదనదిత్యాది) † కి మభివ్యక్తిరుత్పద్యతే - ఉతాభి వ్యజ్యతే - ఉతాభివ్యక్త్యనపేక్షా నిత్యేతి వికల్పాభిప్రాయేణ దూషయతి (అభివ్యక్తేరిత్యాదినా) † దూషణాన్తరవాహ (కించేతి). † (నచేతి) మ్ని త్పిణ్డేఘటో నవిద్యతేచేత్ - అసత్త్వావిశేషా త్తన్తరపి ఘటచిక్షిర్నుఱోపాదీయేత - నచ తథాక్రియతే - అతఃకారణవిశేషోపాగాననియమానుపపత్త్యా కార్యం సదేవేత్యర్థః. † పరిహరతి (కారణేతి) ఘటోమృత్పిణ్డవేవ విద్యతే - సతస్తస్త్వితి నియమః కథమ్. తదేవ తత్సద్భావయోగ్య మితిచేత్ - తదుత్పాదనయోగ్యం తదేవేతి తస్యైవోపాదాన నియమో యుక్తత్యర్థః. ఏవ ముపాదానకారణ నియమానుపపత్తిరూపం చోద్యం పరిహృతమ్. † అథ కారకవ్యాపారానుపపత్తిముఖేన చోదయతి (సన్వితి). † పరిహరతి (నైసమితి) అనన్యత్వశ్రుతీనామముఖ్యత్వమభిమతమ్. † అస్తిస్సక్షే సిద్ధాన్తే కదేముఖేనోత్తరమాహ (అత్రాహురితి). * † వాచారమ్భణ మిత్యాదివాక్యస్యార్థ మభిప్రేత్యాహ (అతోయథేతి). † (వికారేషూపలభ్యమానా దితి) అనేనానువర్తమానత్వహేతు ర్వివక్షితః. * † ఏకమేవాద్వితీయమిత్యస్యార్థమాహ (తథేతి) అహజ్కారాదివ్యవహారాలమ్బనః - * అహ మితి ప్రథమాధ్యాస ఇతిహి తేషాం గ్రన్థః. ఆదిశబ్దేన జ్ఞేయముచ్యతే. బ్రహ్మవ్యతిరిక్తపరమార్థభూత కార్యాభావస్తదనన్యత్వశబ్దార్థఇతిభావః. † దృ ష్టాన్తస్యాసాధ్యవికలతాం శబ్దతే (నచవాచ్యమిత్యాదినా). † పరిహరతి (యత ఇతి) యథా జ్వాలావత్క్షణికమిత్యుక్తే జ్వాలాభేదస్యాప్రత్యక్షత్వేన స తత్ర సాధ్యవైకల్యమ్ - తద్వదిత్యర్థః. † (కాపునరిత్యాది). † సదసద్విలక్షణత్వంనామ మిథ్యాత్వే హేత్వన్తరమాహ (కించేతి). † కార్యస్యసదసద్వి లక్షణత్వేవ్యతిరేకిణం హేతు మాహ † (సతఆత్మన ఇతి) † సదసద్విలక్షణత్వంమిథ్యాత్వేఽన్వయిహేతురితి దర్శయతి (అనిర్వచనీయంచేతి) † సపక్షస్య

పుష్టిరజతాదేః అనిర్వచనీయత్వం దర్శయతి (తస్యచేతి) † వ్యావర్తమానత్వపాతోరుపాధిశక్త్యాపరిహారాయకార్యస్య దుర్నిరూపతామనుగ్రా
 హకతర్కరూపేణాహ (కించేతి) సత్యంచెత్సునిరూపంస్యాదిత్యర్థః. † (నాసీతి) విశేషాన్తరాపత్తిః కింవికృతస్య - ఉత్ప. నూచేత్సర్వదావిశే
 షాన్తరాపత్తిప్రసక్తః. విశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వే తస్యాపివిశేషాన్తరాపత్తిపూర్వకత్వమ్ - తస్యాపి తథేత్వనవస్థేత్వర్థః. † (అవికృతమేవ
 త్వాది) విశేషశబ్దో దేశకాలనిమిత్తైః ప్రత్యేకం సంబధ్యతే. అవికృతస్యచేత్సర్వదా దేశకాలాఽసమవధానంస్యాత్ - వికృతస్యచేదసవస్థేత్వర్థః. † ఉక్త
 తర్కస్యప్రత్యక్షవిరోధ మాశక్త్యాహ (నచవాచ్యమితి). † పరిహరతి (వికల్పాసహత్వాదితి) కింద్రవ్యమాత్రం కారణమ్ - ఉతాకారమాత్రమ్ -
 ఉతాకారవిశిష్టం ద్రవ్యమితి వికల్పాః. † తేషు ప్రథమం శిరోదూపయతి (సతావదిత్వాదినా). † నమవాయికారణాంశవిషయం ప్రత్యభిజ్ఞాన మిత్యా
 శక్త్యాహ (తదతిరిక్తేతి) తర్హి తత్ర వ్యక్తివ్యయ ముపలభ్యేత - సతథోపలబ్ధిరేత్వర్థః. † ద్వితీయంశిరోదూపయతి (నాసీతి) కార్యేనమవాయికారణా
 నుప్యత్యా తదుపలబ్ధిః పరేణాభ్యుపగమ్యతే - తత్ర పటే తన్వపివ స్వస్తికే రుచక ముపలభ్యేతేత్వర్థః. † తృతీయంశిరోదూపయతి (నాసీతి)
 రుచకాకారవిశిష్టం కారణం చేత్ - స్వస్తికే రుచకాకారవిశిష్టహేమోపలంబుప్రసక్తఇత్యర్థః. ఏవమత్రకేవలప్రమాణాత్కానుగృహీతంప్రమాణం
 ప్రబలమితి ప్రత్యక్షవిరోధపరిహర ఇత్యుక్తం భవతి. † (అత ఇతి) కారణాతిరిక్తవస్తవపలంబ్యా నప్రత్యక్షబాధఇత్యర్థః. తతఏవ ససోపాధిత్వమ్ -
 పక్షేపి సాధితత్వేనోపాధిత్యాభివాదితిభావః. † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నిమిథ్యాత్వే మృత్తికాదీనాం సత్యత్వం వ్యాహతమిత్యత్రాహ (తదిదమితి)
 నమృత్తికాసత్యత్వేతాత్పర్యమ్ - అసితు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తమిథ్యాత్వఏవతాత్పర్యమిత్యర్థః. † సకేవలం బ్రహ్మకార్యత్వేన జగతో మిథ్యాత్వం సిద్ధ్యతి -
 కణ్ఠోక్తమపీత్యాహ (నితదాత్మ్యమితి) * నితదాత్మ్యమిదం సర్వమితి బాధాథే సామానాధికరణ్యమితిభావః. † * ఆదిత్యోయాప ఇత్యాదిషు
 ప్రత్యక్షేణ బాధ మభిప్రేత్య ఇహాపి త మాశక్త్యాహ (నచాగమావగతేతి). † పరిహరతి (యథోక్తేతి) * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివాక్యమస్య

రేణ కార్యస్య సర్వస్య మిథ్యాత్వావగమాత్, † ప్రత్యక్షస్య సన్తాత్ర విషయత్వాచ్చ - † విరోధే సత్యస్య సమ్భవితదో
షస్య † చరమభావిన † స్వరూపసద్భావాదా ప్రత్యక్షాద్యపేక్షత్యేపి † ప్రమితౌ నిరాకాక్షస్య నిరవకాశస్య శాస్త్రస్య
బలీయస్తాత్. అతః కారణభూతా ద్భిప్రకాశోఽన్యత్సర్వం మిథ్యా. నచ ప్రసక్తమిథ్యాత్వేన జీవమిథ్యాత్వమాశంక
నీయమ్ - బ్రహ్మణ ఏవ జీవభావాత్. బ్రహ్మైవహి సర్వశరీరేషు జీవభావ మనుభవతి - * ౧ అనేన జీవేనాత్మనానుప్ర
విశ్య * ౨ ఏకో దేవసర్వభూతేషు గూఢః * ౩ ఏకో దేవో బహుధా నివిప్యః * ౪ ఏష సర్వేషు భూతేషు గూ
ఢోత్తా నప్రకాశతే * ౫ నాన్యోఽత్యోస్తిద్రష్టేత్యేవమాదిభ్యః. † నన్వేకమేవ బ్రహ్మ సర్వశరీరేషు జీవభావ మనుభ
వతీచేత్ - పాదే మే వేదనా శిరసి మే సుఖ మితివ త్సర్వశరీరేషు సుఖదుఃఖప్రతినన్ధానన్త్యాత్, జీవేశ్వరబద్ధముత్తశిష్యాచా
ర్యజ్ఞత్వాజ్ఞత్వాదివ్యవస్థాచనన్యాత్. - † అత్రకేచి దద్వితీయత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపయన్త ఏవైవం సమాదధతే -
ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రతిబిమ్బభూతానాం జీవానాం సుఖత్వదుఃఖత్వాదయ ఏకస్యైవ ముఖస్య ప్రతిబిమ్బానాం
మణికృపాణదర్పణాదిమూలభ్యమానానా మల్పత్వ మహత్త్వమలినత్వవిమలత్వాదివత్త్వదుపాధివశా ద్వ్యవస్థాప్య
స్తే. † నను * ౧ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్యేత్వాదిశ్రుతే ర్నజీవాబ్రహ్మణో భిద్యంత్యిక్తమ్. సత్యమ్ - పర
మార్థతః. కాల్పనికంతు భేద మాశ్రిత్యేయం వ్యవస్థోచ్యతే. † కస్య పునఃకల్పనా. నతావ ద్భిప్రకాశః - తస్య పరిశుద్ధ
జ్ఞానాత్మనః కల్పనాశూన్యత్వాత్. నాపి జీవానామ్ - ఇతరేతరాశ్రయత్వప్రసక్తాత్ - కల్పనాధీనోహి జీవభావః -
జీవాశ్రయాచ కల్పనేతి. † నైత దేవమ్ - అవిద్యాజీవభావయో ర్బిజాఙ్మరన్యాయేనానాదిత్వాత్. † కిచ్చి - ప్రాసా
దనిగరణాదివదనుపపన్నతైకవేషాయా మవస్తుభూతాయా మవిద్యాయాం నేతరేతరాశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషా అన
వక్లప్తి మావహన్తి. † వస్తుతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తానాం జీవానాం స్వతో విశుద్ధత్వేపి కృపాణాదిగతముఖ ప్రతిబిమ్బశ్చా
మతాదివదాపాధికాశుద్ధిసమ్భవా దవిద్యాశ్రయతోఽపవత్తేః కాల్పనికతోఽపవత్తి. † ప్రతిబిమ్బగతశ్చామతాదివ జీవ
గతాశుద్ధిరపి భ్రాన్తిరేవ - అన్యథాఽనిర్దోక్షత్వప్రసక్తాత్. † జీవానాం భ్రమస్య ప్రవాహానాదిత్వా న్నతభేదుర
న్వేషణీయ ఇతి. - † తదేత దవిదితాద్వైతయాథాత్త్వానాం భేదవాదశ్రద్ధాభజనసంబహుమానావలోకనలిపాన్వి

పరమ్ - అత్రతూపక్రమోపసంహారాదిలిక్తైస్తాత్పర్యమస్త్యేవేతి సప్రత్యక్షేణ బాధిత్యభిప్రాయః. † అవిరోధమాహ (ప్రత్యక్షస్యేతి) † అవిద్యా-
కింశబ్దతః ప్రతీత్యభావాత్ - ప్రత్యక్షవిరోధాద్వాఽన్యపరత్వం శబ్ద్యత ఇత్యభిప్రేష్య శబ్దతః ప్రతిపత్త్యభావం పరిహరతి (యథోక్తేతి) † ప్రత్య
క్షవిరోధం పరిహరతి (ప్రత్యక్షస్యేతి). † విరోధమభ్యుపగమ్యహ (విరోధేనత్యపీతి) భేదవాసనామూలత్వం సంభావితదోషత్వమ్. † అపచ్ఛేదన్యా
యాభిప్రాయేణాహ (చరమభావిన ఇతి). † (స్వరూపేతి) ఆదిశబ్దేన వ్యుత్పత్తిరభిప్రేతా. † (ప్రమితౌ నిరాకాక్ష స్యేతి) ప్రమితౌ - ప్రమితిహే
తుత్యే. ఆర్థనిశ్చయకతవిశత్సర్గః. శాస్త్రస్య శబ్దస్వరూపగ్రహణవ్యుత్పత్త్యాదిషు ప్రత్యక్షాద్యపేక్షాఽస్తి - తథాపి శాస్త్రజ్ఞానం స్మృతిజ్ఞానవత్
సాన్విధివయజ్ఞానాన్తరానుభూతత్వేన స స్వవిషయం దర్శయతి - అపిత్వసన్యగోచరమేవ సర్వయతీత్యర్థః. † (సన్విత్వాది) పాదే మే వేదనేత్యా
దినా జీవేశ్వరేత్యాదినాచ లౌకికవైదికవ్యవస్థానుసంపత్తిరుక్తా. - - - - - ఏతద్వ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం జీవాజ్ఞానబాదపక్ష ముపన్యస్యతి (అత్రకేచిదితి).
† (సన్విత్వాది) సత్యం పరమార్థతః పరమార్థతో నభిద్యంత ఇతి సత్యమ్. యయం త్వోపాధికభేద మాశ్రిత్యబ్రూమ ఇత్యర్థః. † (కస్యేత్యాది) † ఆ
త్రోక్త మితరేతరాశ్రయం పరిహరతి (నైత దేవమితి) † ముఖాన్తరేణాపి పరిహరతి (కించేతి) అవస్తుభూతాయామ్ - అపరమార్థభూతాయామ్. అన
వక్లప్తిః - అసిద్ధిః. † యథా బ్రహ్మణః స్వతస్కుద్ధత్యేన నావిద్యాశ్రయత్వమ్ - తథాబ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్యాపి జీవస్య స్వతస్కుద్ధత్యేన అవిద్యాశ్రయత్వా
నుపపత్త్యతత్కార్యజన్త జరామరణాదిభ్రమానుపపత్తిరత్యత్రాహ (వస్తుతో బ్రహ్మేతి) యథా దౌపాధికాశుద్ధి రస్తివతో ముఖావ్యతిరిక్తత్వేపి ముఖ
ప్రతిబిమ్బే నమ్భవతి - తథా వస్తుతో బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేన స్వతస్కుద్ధత్యేనత్యపాధికాశుద్ధిసంభవా దవిద్యాశ్రయత్వేన కాల్పనికత్వ మిత్యర్థః.
అశుద్ధిర్నాను స్వతస్కుద్ధత్వప్రతియోగ్యాకారః - అవిద్యాసంబంధయోగ్యతేత్యర్థః. కాల్పనికతోఽపవత్తి - జన్తజరామరణాదేకాల్పనికతోఽ
పవత్తిరత్యర్థః. † దౌపాధికాశుద్ధిరపి జ్ఞానానివర్త్యత్యేనాన్య దిత్యత్రాహ (ప్రతిబిమ్బగతేతి) † అశుద్ధివిషయభ్రమణోత్తరోత్తరావిద్యాశ్రయత్వమ్ -
అవిద్యాశ్రయత్వేనోత్తరోత్తరాశుద్ధివిషయభ్రమణత్యేనాన్య దిత్యత్రాహ (జీవానాంభ్రమస్యేతి) జీవాజ్ఞానపక్షసమాప్తిదోన్విత
సార్థ మితికరణమ్. - - - - - † దూషయతి (తదేతదితి) అవిదితాద్వైతయాథాత్త్వానామ్ - అద్వైతానిపుణానామ్. శ్రద్ధాభజనేన భేదవాదేవ్య

జ్యుమ్మితమ్. తథాహి - † జీవస్యాకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వే బ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వ ముక్తం స్యాత్. † తదతిరిక్తేన తస్మి న్కల్పితేనాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యావిద్యాశ్రయత్వ ముక్తం స్యాత్ - † సఖల్వదైవతవాదిన స్తదుభయవ్యతిరిక్త మాకార మభ్యుపగచ్ఛన్తి. † కల్పితాకారవిశిష్టేన స్వరూపేణైవావిద్యాశ్రయత్వమితిచేత్. † తన్న-స్వరూపస్యాఖణ్డైకరసస్యావిద్యా మస్తరేణ విశిష్టరూపత్వాసిద్ధేః. † అవిద్యాశ్రయాకార ఏవహి నిరూప్యతే. † కిచ్చ - బద్ధమోక్షాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థంహి జీవాజ్ఞానవాదాశ్రయణమ్ - సాతు వ్యవస్థా జీవాజ్ఞానపక్షేపి నసిద్ధ్యతి. అవిద్యావినాశ ఏవహి మోక్షః - † తత్రైకస్మిన్కుతే అవిద్యావినాశా దితరేపి విముచ్యేరన్. † అన్యస్యాముక్తత్వా దవిద్యా తిష్ఠతీతి చేత్. తద్వైకస్యాప్యముక్తి సాన్యత్ - అవిద్యాయా అవిసప్తత్వాత్. † ప్రతిజీవ మవిద్యాభేదః కల్ప్యతే - తత్రయ స్యాఽవిద్యా వినష్టా స మోక్ష్యతే - యస్య త్వవిసప్తా స బత్స్యత ఇతిచేత్. † తన్న - ప్రతిజీవమితి జీవభేద మాలైత్య బ్రూషే - † స జీవభేదః † కిం స్వాభావికః - ఉతావిద్యాకల్పితః. నతావ త్స్వాభావికః - అనభ్యుపగమాత్, భేద సిద్ధ్యర్థస్య చావిద్యాకల్పనస్య వ్యర్థత్వాత్. అథావిద్యాకల్పితః - తత్రేయం జీవభేదకల్పికాఽవిద్యా కిం బ్రహ్మణః - ఉత జీవానామ్. † బ్రహ్మణ ఇతిచేత్ - ఆగతోసి మదీయం మార్గమ్. † అథ జీవానామ్ - † కి మస్యా జీవభేదక్లృప్తిసి ధ్యర్థతాం విస్తరసి. † అథ ప్రతిజీవం బద్ధముక్తవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం యా అవిద్యాః కల్ప్యన్తే - తాభిరేవ జీవభేదోపీతి మ నుషే - జీవభేదసిద్ధౌ తా సిన్ధ్యన్తి-తాసు సిద్ధాసు జీవభేదసిద్ధి రితీతరేతరాశ్రయత్వమ్. † నచాత్రబీ జాఙ్గురన్యాయ సిన్ధ్యతి - బీజాఙ్గురేషు హ్యస్య దన్యద్బీజ మన్యస్యాన్యస్యాఙ్గురస్యత్వాదకమ్ - ఇహాతు యాభి రవిద్యాభిర్యే జీవాః కల్ప్యన్తే - తానేవాశ్రిత్య తాసాం సిద్ధి రిత్యశకనీయతా. † అథ బీజాఙ్గురన్యాయేన పూర్వపూర్వజీవాశ్ర యాభి రవిద్యాభి రుత్తరోత్తరజీవకల్పనాం మన్యసే - తథాసతి జీవానాం భజురత్వ, మకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశా దిప్రసజ్గచ్ఛ. † అతఏవ బ్రహ్మణః పూర్వపూర్వజీవాశ్రయాభి రవిద్యాభి రుత్తరోత్తరజీవభావకల్పన మిత్యపి నిరస్తమ్-

కాశలం వివక్షితమ్, ఉభయతోపి భ్రష్టైరేవముక్తమితి భావః. † కిమకల్పితస్వాభావికరూపేణావిద్యాశ్రయత్వమ్ - ఉత కల్పితాకారేణ - అథ కల్పితాకారవిశిష్టరూపేణేతి వికల్పితయ మభిప్రేత్య ప్రథమం శిరో దూషయతి (జీవస్యేతి). † ద్వితీయం దూషయతి (తదతిరిక్తేనేతి). † కథం జడస్యావిద్యాశ్రయత్వ ముక్తం స్యాత్ - జీవోహ్యవిద్యాశ్రయ ఇత్యత్రాహ (సఖల్వీతి) బ్రహ్మ చిద్రూపమ్ - కల్పితం తు జడమ్ - తదుభయాతిరిక్తానభ్యుపగమాత్కల్పితాకారేణావిద్యాశ్రయత్వే జడస్యైవావిద్యాశ్రయత్వ ముక్తం స్యాదిత్యర్థః. † తృతీయం శిర శ్శబ్దతే (కల్పితేతి). † దూషయతి (తన్నేతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (అవిద్యాశ్రయాకార ఇతి). అవిద్యాశ్రయత్వేనసతి విశిష్టత్వమ్ - విశిష్టాకారఏవ అవిద్యాశ్రయ ఇత్యా త్తాశ్రయణమిత్యర్థః. † (కించేత్యాది) † అవిద్యా కిమేకా - ఉత బహ్వీతి వికల్ప మభిప్రేత్య ఏకత్వపక్షే దూషణ మాహ (తత్రైకస్మిన్కుతే) తత్రాపి కిమవిద్యా నశ్యతి - ఉత న నశ్యతీతి వికల్ప మభిప్రేత్య నాశపక్షే దూషణ ముక్తం తత్రేతి. † అవినాశపక్షం దూషయతి (అన్యస్యేతి). † అథా విద్యాబహుత్వపక్ష మనువదతి (ప్రతిజీవమితి) బత్స్యతే - బద్ధో భవిష్యతీత్యర్థః. † దూషయతి (తన్నేతి). † ఆత్రాపి వికల్పయతి (నజీవభేదఇతి) అనభ్యుపగమాత్ - అదైవతహానిప్రసక్తేనానభ్యుపగమాత్. † ద్వితీయం శిరో వికల్పయతి (కిమితి). † ప్రథమపక్షస్యోత్తరమాహ (బ్రహ్మణ ఇతి చేదితి). † ద్వితీయం శిరో దూషయతి (అథేతి). † (కిమస్యాజీవభేదక్లృప్తిసిద్ధ్యర్థతాం విస్తరసీతి) జీవభేదకల్పికాఽవిద్యా జీవకల్పనా త్పూర్వగేవ నజీవా నాశ్రయితుం క్షమా - జీవాసిద్ధేరిత్యర్థః. † యా జీవభేదకల్పికావిద్యాః - తావేవ జీవాశ్రయాః బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాపేతవ ఇతి పక్ష మనూ ద్య దూషయతి (అథప్రతిజీవమితి). † బీజాఙ్గురన్యాయేన పరిహారస్యానుపపత్తి మాహ (నచేతి). బీజాఙ్గురేషుతాపదకబీజస్యోత్పాద్యాఙ్గురాపేక్షా నాస్తి - ఉత్పాదకాఙ్గుర మన్యత్ - ఉత్పాద్యం చాన్యత్ - అత్రతు జీవభేదకల్పికావిద్యాయాః కల్పనీయజీవాశ్రయాపేక్షాఽస్తి - కల్పికావిద్యాశ్రయో జీవః - నఏవ కల్ప్యశ్చేతి వైషమ్యమ్. ఆశకనీయతా - సాధయితు మశక్యతేత్యర్థః. † ఉత్పాద్యోత్పాదకాఙ్గురవ్యక్తి భేదవత్కల్పికావిద్యాశ్రయకల్ప్యజీవవ్యక్తిభేదార్థం ప్రవాహానాదిత్వాభ్యుపగమే దూషణమాహ (అథేతి) అకృతాభ్యాగమకృతనాశః శ్రుత్యర్థా పత్తిః. ఆదిశబ్దేన జీవస్వరూపనిత్యతావిద్రుతివిరోధో వివక్షితః. † ఏవం జీవాఖ్యుధర్మిణః ప్రవాహానాదిత్వకల్పనే దూషణముక్తమ్. జీవత ఏధర్మ తత్కల్పికావిద్యయోః ప్రవాహానాదిత్వేవ్యుక్తం దూషణ మతిదిశతి (అత ఏవేతి) పూర్వపూర్వజీవాశ్రయవిద్యయోత్తరోత్తర జీవభావకల్పనమ్-

† అవిద్యాప్రవాహేభ్యుపగమ్యమానే తత్కల్పితజీవభావస్యాపి తద్వత్ప్రవాహానాదితా స్యాత్ - న ధ్రువరూపతా.
 † ఆమోక్షాచ్చ జీవస్య ధ్రువతవ్యవస్థం నసిద్ధ్యేత్. † యచ్ఛక్త మవిద్యాయా అవస్తురూపత్వేనానుపపన్నతైకవే
 షాయా నేతరేతరాశ్రయత్వాదయో వస్తుదోషా అనవశ్యప్తి మావహంతి - తథాసతి ముక్తా స్పరంచ బ్రహ్మశ్రయే
 దవిద్యా. శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వా దశుద్ధిరూపా న తత్ర ప్రసజతీతీచేత్. కి ముపపత్త్యనుత్తరస్యవిద్యా - ఏవం తద్భ్యుక్తా
 భిరుపపత్తిభి ర్జీవానపి నాశ్రయేత్ † కిచ్చ - జీవాశ్రయాయా అవిద్యాయా స్తత్త్వజ్ఞానోదయా న్నా శేసతి జీవో న
 శ్యేద్వా - నవా. యది నశ్యేత్ - స్వరూపోచ్ఛిత్తిలక్షణో మోక్ష స్యాత్. † నూచే దవిద్యానాశేష్యనిర్దోషః - బ్ర
 హ్మస్వరూపవ్యతిరక్తజీవత్వావస్థానాత్. † యచ్ఛక్తిం మణికృపాణదర్పణాదిమాంపలభ్యమానముఖమలినత్వవిమలత్వా
 దివచ్ఛుద్ధ్యశుద్ధ్యాదివ్యవస్థోపపత్తిరితి. త త్రేదం విమర్శనీయమ్ - అల్పత్వ మలినత్వాదయ ఔపాధికా దోషాః కదా
 నశ్యేయిరితి. కృపాణాద్యుపాధ్యవగమ ఇతిచేత్. కిం తదాల్పత్వాద్యాశ్రయః ప్రతిబిమ్బం తిష్ఠతివా - నవా. తిష్ఠతి
 చేత్ - తత్థానీయస్య జీవస్యాపి స్థితత్వా దనిర్దోషప్రసజ్ఞః. నశ్యతిచేత్ - తద్వదేవ జీవనాశా తస్వరూపోచ్ఛిత్తిల
 క్షణో మోక్ష స్యాత్. † కిచ్చ - యస్యహ్యపురుషార్థరూపదోషప్రతిభాసః - తస్య తదుచ్ఛేదః పురుషార్థః. తత్ర
 కిమాపాధికదోషప్రతిభాసో బిమ్బస్థానీయస్య బ్రహ్మణః - ఉత ప్రతిబిమ్బస్థానీయస్య జీవస్య - † ఉతాన్యస్య కస్య
 చిత్. ఆద్యయోః కల్పయో ర్దృష్టాంతాయం న సంగచ్ఛతే - ముఖస్య ముఖప్రతిబిమ్బస్యచాల్పత్వాదిదోషప్రతిభా
 సశూన్యత్వాత్. † నహి ముఖం తత్ప్రతిబిమ్బంవా చేతయతే. † బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసే బ్రహ్మవిద్యాప్రసజ్ఞః
 † తృతీయోపి కల్పో నకల్పతే - జీవబ్రహ్మవ్యతిరక్తస్య ద్రష్టు రభావాత్. † కిచ్చ - అవిద్యాకల్పస్య జీవస్య కల్పకః
 కథితి నిరూపణీయమ్. నతావ దవిద్యా - అచేతనత్వాత్. † నాపి జీవః - ఆత్మాశ్రయదోషప్రసజ్ఞాత్, † శుక్తికారజతా
 దివ దవిద్యాకల్పత్వాచ్చ జీవభావస్య. బ్రహ్మైవ కల్పకమితిచేత్ - బ్రహ్మజ్ఞానమేవాయాతమ్. † కిచ్చ - బ్రహ్మ
 జ్ఞానానభ్యుపగమే కిం బ్రహ్మ జీవా స్పృశ్యతివా - నవా. నపశ్యతిచేత్ - ఈక్షాపూర్వికా విచిత్రస్పృష్టి ర్నామరూప
 వ్యాకరణ మిత్యాది బ్రహ్మణో నస్యాత్. † అథ పశ్యతి - అఖణ్డైకరసం బ్రహ్మ నావిద్యా మంతరేణ జీవా స్పృశ్యతీతి

త త్రదాశ్రయావిద్యయా తదుత్తరోత్తరజీవభావకల్పనమిత్థ్యర్థః. † అన్య పక్షస్య నిరస్తతాం వివృణోతి (అవిద్యాప్రవాహ ఇతి). † ధర్మిధర్మకల్ప
 నపక్షయో రుభయోరపి తుల్యం దూషణ మాహ (ఆమోక్షాచ్చేతి) జీవస్య - జీవభావవిశిష్టస్వేత్వ్యర్థః. † అవిద్యాయాః దుష్ఫటత్వేన పరిహారం దూష
 యతి (యచ్ఛక్తిమితి) శుద్ధవిద్యాస్వరూపత్వాత్ - శుద్ధజ్ఞప్తిరూపత్వాత్. ఉక్తాభి రుపపత్తిభిః - ఆస్మాన్యాశ్రయాదిభిః. † మోక్షానుపప
 త్త్యా దూషయతి (కించేతి). † (నూచేదితి) అవిద్యాకార్యస్య జీవత్వస్యావస్థానా దనిర్దోష ఇత్యర్థః. † దాఁష్టాన్తికపర్యాలోచనయా దూషణము
 క్తమ్ - అథ దృష్టాంతాలోచనయా దూషయతి (యచ్ఛక్తిమితి) † అపురుషార్థప్రతిభాసానుపపత్తిముఖేన దూషయిష్యదోషప్రతిభాసస్యావశ్యమభి
 వితామాహ (కించయస్యహీతి) అపురుషార్థదోషప్రతిభాసస్య నిరసనీయత్వాత్ తన్నిరాసాయహి వేదాంతారవృత్తిః - బిమ్బప్రతిబిమ్బస్థానీయయో ర్జీవ
 బ్రహ్మణో ర్దోషప్రతిభాసాయోగాత్ తన్నిరాసార్థో వేదాంతానారభ్య ఇతి దూషణం దర్శయితుం యస్యహీత్యాద్యుక్తమ్. † దృష్టాన్తే ముఖతత్ప్ర
 తిబిమ్బతదవ్యతిరక్తచేతనసద్భావాత్తదభిప్రాయేణ వికల్పయతి (ఉతాన్యస్యకన్యచిదితి). † (నహిముఖం తత్ప్రతిబిమ్బంవా చేతయత ఇతి) రూప
 వదచేతనవిశేషస్యైవ ప్రతిబిమ్బం దృష్టమ్ - తస్మాద్బ్రహ్మజీవయో ర్విమ్బప్రతిబిమ్బభావాభ్యుపగమే తయో రచేతనత్వ మావతతీతి భావః.
 † బ్రహ్మణో దోషప్రతిభాసపక్షేఽధికం దూషణ మాహ (బ్రహ్మణ ఇతి). † అన్యస్యేతి పక్షం దూషయతి (తృతీయోపితి). † పూర్వ మవిద్యాశ్ర
 యానుపపత్తిరక్తా - ఇదానీ మవిద్యాకార్యభ్రమాశ్రయో నిరూప్యతే (కించేతి) కః కల్పకః - కో భ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః. † (నాపిజీవ ఇతి) కల్ప
 కత్వాత్సిద్ధిః. కల్పకత్వా దసిద్ధిశ్చేతి నసిద్ధిః సావేక్షా - జీవవిషయభ్రమాశ్రయే సిద్ధిహి జీవశ్చేతి. జీవసిద్ధిః నవిషయభ్రమాశ్రయభూతేన
 నేవైనైవ సావేక్షత్వా దాత్మాశ్రయత్వమిత్త్యర్థః. † అనుపపత్త్యంతరమాహ (శుక్తికేతి) కల్పకత్వాచ్చ భ్రమాశ్రయత్వ మనుపపన్నమ్ - నహి
 దోషకల్ప్యం రజత మర్థాంతరవిషయభ్రమాశ్రయ ఇత్యర్థః. † (కించేత్వాది). † (అథపశ్యతీతి). ఆపరమార్థజీవప్రతీతి రవిద్యయా వివా నసంభవతీ
 త్యర్థః. అతఏవ - ఈక్షాపూర్వకస్పృష్ట్యాద్యర్థమ్, బ్రహ్మణోఽపరమార్థజీవదర్శనార్థం, చ అవిద్యాస్వయాభ్యుపగమాదేవేత్త్యర్థః. మాయా పరభ్ర

బ్రహ్మజ్ఞానప్రసక్తిః. అతఏవ మాయాఽవిద్యావిభాగవాదోపి నిరస్తః - † అజ్ఞాన మస్తరేణహి మాయానోపి బ్రహ్మణో జీవదర్శితత్వం సస్యాత్. † సచ మాయావీ పరా సదృష్ట్యా మోహయితు మలమ్. † నాపి మాయా మాయావిద్యా దర్శనసాధనమ్ - దృష్టేషు పరేషు తస్మాహససాధనమాత్రత్వా త్తస్యాః. † అథ బ్రహ్మణో మాయా తస్య జీవదర్శితత్వం కుర్వతీ జీవమోహనస్య హేతు రితి మన్యసే - † తస్మి పరిశుద్ధస్యాఖడ్జైకరసస్వప్రకాశస్య బ్రహ్మణః పరదర్శనం కుర్వతీ మాయా - మాయాఽపరపర్యాయా అవిద్యైవ స్యాత్. † అథమతమ్-విపరీతదర్శనహేతు రవిద్యా - మాయాతు మిథ్యాభూతం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం మిథ్యాత్వేన దర్శయన్తి న బ్రహ్మణో విపరీతదర్శనహేతుః - అతస్తస్యా నావిద్యా త్వమితి. † నైవమ్-† చంద్రైకత్వే జ్ఞాయమానే ద్విచంద్రదర్శనహేతో రప్యవిద్యాత్వాత్. యదిచ బ్రహ్మమిథ్యాత్వే నైవ స్యవ్యతిరిక్తం జానాతి - న తస్మి తస్మాహయతి-సహ్యమస్తత్తో మిథ్యాత్వేన జ్ఞాతా స్మోహయితు మీహతే. † అథా పురుషార్థాపరమార్థదర్శనహేతు రవిద్యా - మాయాతు బ్రహ్మణో నాపురుషార్థదర్శనహేతుః - అతోఽస్యా నావిద్యాత్వమితి మతమ్. † తన్న - ద్విచంద్రజ్ఞానస్య దుఃఖహేతుత్వాభావేనాపురుషార్థత్వాభావేపి తద్ధేతు రవిద్యైవ, - తన్నిరసనేచ ప్రయస్యన్తి. యదిచ నాపురుషార్థదర్శనకరీ మాయా - తర్హ్యనుచ్ఛేద్యతయా నిత్యా బ్రహ్మస్వరూపా నుబధ్ధినీ స్యాత్. అస్తు కోదోష ఇతిచేత్ - ద్వైతదర్శనమేవ దోషః. * ౧ యత్రహి ద్వైతమివ భవతి * ౧ యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మైవాభూ తత్తేన కం పశ్యేదిత్యాద్యద్వైత శ్రుతయః ప్రకుప్యేయః. పరమార్థవిషయా అద్వైతశ్రుతయః - మాయాయస్తవపరమార్థత్వా దవిరోధఇతిచేత్ - † అపరిచ్ఛిన్నాననైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽపరమార్థభూతమాయాదర్శనం తద్వత్తాచావిద్యామస్తరేణ నోపపద్యతే. † కిచ్చి - అపరమార్థభూతయా † నిత్యయా మాయయా కిం ప్రయోజనం బ్రహ్మణః. జీవమోహన మితిచేత్. అపురుషార్థేన మోహనేన కిం ప్రయోజనమ్. క్రీడేతిచేత్. అపరిచ్ఛిన్నాననస్య కిం క్రీడయా. పరిపూర్ణభోగానామేవ క్రీడాపురుషార్థత్వేన లోకే దృష్టేతిచేత్. నైవ మిహా పపద్యతే - సహ్యపరమార్థభూతైః క్రీడోపకరణై రపరమార్థతయా ప్రతిభాసమానై ర్నిష్పన్నయాఽపరమార్థభూతయా క్రీడయాఽపరమార్థభూతేనచ తత్ప్రతిభాసేనానుస్తత్తానాం క్రీడారసో నిష్పద్యతే. † మాయాశ్రయతయాఽభిమతబ్రహ్మవ్యతిరేకేణావిద్యాశ్రయస్య జీవస్య కల్పనాఽసమ్భవశ్చ † పూర్వవదేవ ద్రష్టవ్యః. † అతో బ్రహ్మైవా నాద్యవిద్యాశబళం స్వగతనానాత్వం పశ్యతీత్యదితీయత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపయద్భి రభ్యుపేత్యమ్. † యత్తు బద్ధమోక్షవ్యవస్థా నోపపద్యతఇతి - సతద్బ్రహ్మజ్ఞానవాదిన శోచ్యమ్ - ఏకనైవ బ్రహ్మణోఽజ్ఞస్య స్వాజ్ఞాననిపుత్వాన్తి

మహేతుః - అవిద్యా స్వభ్రమహేతురితిహి తస్తత్త్వమ్. * మాయనంతు మహేశ్వరమితిశ్రుతి రేతద్విభాగహేతుః. † అపరమార్థజీవదర్శన మజ్ఞానేనైవ సమ్భవతీత్యేతదేవాపపాదయతి (అజ్ఞానమిత్యాదినా) కిమవిద్యయా వినా జీవదర్శిత్యమ్ - ఉత జీవదర్శనేన వినా తస్మాహసమితి పక్షయోః ప్రథమం దూషితం అజ్ఞానమితి. † అనన్తరం శిశో దూషయతి (నచేతి). † మాయైవ జీవదర్శనహేతు రిత్యత్రాహ (నాపీతి) సహి పరమోహనహేతురేవ మాయా మోహయితు ర్హోహనీయదర్శనహేతుః. † అస్యాస్తు మాయాయా ఆయం వివేష ఇత్యాశ్చక్రతే (అథేతి) † ప్రతిపదతి (తస్మితి) నామ వివాద ఆవయోరిత్యర్థః. † శక్రతే (అథేతి) † పరిహరతి (నైవమితి) † సకేవలంసత్యత్వేన దర్శనహేతురేవ దోషః-అపరమార్థప్రతిభాసమాత్రహేతు ర్దోష ఇత్యభిప్రాయేణాహ (చంద్రైకత్వ ఇతి) † అపురుషార్థదర్శనహేతుత్వతదభావరూపం వైషమ్యం శక్రతే (అథేతి). † పరిహరతి (తస్మేతి). † (అపరిచ్ఛిన్నేతి) స్వరూపవైషవాపరిచ్ఛిన్నాననత్వాదీచ్ఛయా మాయాదర్శనమనుపపన్నమ్ - తస్యాశ్చపరమార్థత్వా దవిద్యాకృతమేవ తద్దర్శనమిత్యర్థః. తద్వత్తా - తత్సమ్బద్ధః. † (కించేతి). † అపురుషార్థత్వాభావేన నిరసనీయత్వాభావాభిప్రాయేణాహ (నిత్యయేతి). † ఆశ్రయవిభాగానుపపత్త్యాచ మాయాఽవిద్యా విభాగానుపపత్తిమాహ (మాయాశ్రయతయేతి). † (పూర్వవదేవేతి) అస్మాన్యాశ్రయాదిభి ర్దూషణైరిత్యర్థః. † మాయాఽవిద్యావిభాగానుపపత్త్యా బ్రహ్మైవవిద్యాశ్రయత్యే ముపసంహరతి (అత ఇతి) † బద్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తిం జీవాజ్ఞానకల్పనహేతుభూతాం పూర్వోక్తా మనూద్య పరిహరతి (యత్స్యితి) నేదం చోద్య మనిష్ట మిత్యర్థః. † తస్మి బద్ధముక్తాదివ్యవహారః కథమిత్యత్రాహ (వ్యవహారి

మోక్షమూలత్వాద్బద్ధముక్తాదివ్యవస్థాయా ఏవాభావాత్, † వ్యవహారయమాణాయాశ్చ బద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థాయాః † కాల్పనికత్వాత్, స్వప్నదర్శనభవ మైకైవ్యవావిద్యయా † సర్వకల్పసౌపవత్తేః. † స్వప్నదృశాహ్యే కేన దృష్టా శిష్యాచార్యాదయస్తదవిద్యా కల్పితావవ. అతవవ బహువిద్యాకల్పనమపి నయుక్తిమత్. † పారమార్థికీ బద్ధమోక్షవ్యవస్థా స్వపరవ్యవస్థాచ జీవాజ్ఞానవాదినాపి నాభ్యుపేయతే - † అపారమార్థికీతేవైకైవ్యవావిద్యయోపవద్యతే. † ప్రయోగశ్చ - బద్ధమోక్షవ్యవస్థా స్వపరవ్యవస్థాశ్చ స్యావిద్యాకల్పితాః - అపారమార్థికత్వాత్ - స్వప్నదృష్టవ్యవస్థావదితి. శరీరాంతరాణ్యపి మయైవాత్మవన్తి - శరీరత్వాత్ - ఏతచ్ఛరీరవత్. శరీరాంతరాణ్యపి మదవిద్యాకల్పితాని - శరీరత్వాత్ - కార్యత్వాత్ - జడత్వాత్ - కల్పితత్వాద్వా - ఏతచ్ఛరీరవత్. వివాదాధ్యాసితం చేతనజాత మహమేవ - చేతనత్వాత్ - యదనహమ్ - తదచేతనం దృష్టమ్ - యథా ఘటః. † అతస్స్వపరవిభాగో, బద్ధముక్తశిష్యాచార్యాదివ్యవస్థాశ్చైకసామవిద్యాకల్పితాః. † ద్వైతవాదినాపి బద్ధముక్తవ్యవస్థా దురుపపాదా - అతీతానాం కల్పనా మానన్త్యాదేకైకస్థిత్వే ఏకైకముక్తావపి సర్వేషాం మోక్షసమ్భవా దముక్తానుపపత్తేః. అనన్తత్వాదాత్మనా మముక్తాశ్చ స్తీతిచేత్. కిమిద మనన్తత్వమ్. † అసంఖ్యేయత్వమితిచేన్న - భూయ స్త్వా దల్పజ్ఞై రసంఖ్యేయత్వేషీశ్వరస్య సర్వజ్ఞస్యసంఖ్యేయావవ. తస్మాప్యశక్యత్వే సర్వజ్ఞత్వం నస్యాత్. ఆత్మనాం నిసంఖ్యత్యాదీశ్వరస్యావిద్యమానసంఖ్యావేదనాభావనా సారస్వజ్ఞ్యమావహతీతిచేత్. భిన్నత్వే సంఖ్యావిధురత్వం నౌపపద్యతే. † ఆత్మానసంఖ్యావన్తః - భిన్నత్వాత్ - † మాషసర్వపఘటపటాదివత్. † భిన్నత్వేచాత్మనాం ఘటాదివజ్జడత్వ, మనాత్మత్వమ్, క్షయిత్యంచ ప్రసజ్యతే. † బ్రహ్మణశ్చానన్తత్వం నస్యాత్. † అనన్తత్వం నామ పరిచ్ఛేదరహితత్వమ్. భేదవాదేచ వస్తవస్తరాద్విలక్షణత్వేన బ్రహ్మణో వస్తుతః పరిచ్ఛేద రహితత్వం నశక్యతే వస్తుమ్ - † వస్తవస్తరాభావవహి వస్తుతః పరిచ్ఛేదః. † వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్య దేశతః కాలతశ్చపరిచ్ఛిన్నత్వంచ నయుజ్యతే. † వస్తవస్తరా ద్విలక్షణత్వేన వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నావవ ఘటాదయో దేశతఃకాలతశ్చ పరిచ్ఛిన్నాహి దృష్టాః - తథా వర్వే చేతనాః బ్రహ్మచ వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నాః దేశకాలాభ్యామపి పరిచ్ఛిద్యన్తే. † ఏవశ్చ * ౧ సత్యం జ్ఞాన మనన్తమిత్యాదిభి సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వం వదద్భిర్వి

యమాణాయాశ్చేతి). † వక్ష్యమాణానుమానగర్భమాహ (కాల్పనికత్వాదితి) స్వాప్నవ్యవస్థాః కాల్పనికత్వా ద్యధైకావిద్యయోపపద్యన్తే - తథా సర్వాసాం వ్యవస్థానాం కాల్పనికత్వా దేకావిద్యయైవ తత్కల్పసౌపవత్త్రిత్యర్థః. † (సర్వకల్పసౌపవత్తేరితి) అన్యథానుపపన్నంహి కల్పకమ్ - అన్యథోపపన్నత్వాన్సావిద్యాభేదక్లృప్తి ర్నాన్యైత్యర్థః. † దృష్టాంతం శిక్షయతి (స్వప్నదృశాహీతి) అతవవ - ఆశ్రయైకత్వేపి సర్వవ్యవస్థాపవత్త్రిత్యేనపేతునా సిద్ధా తేనైవ కాల్పనికత్వేనపేతునావిద్యాబహుత్వకల్పనమపి నయుక్త మిత్యర్థః. † పరమార్థకార్యాణాంహి బహుపేత్వశేష - అపరమార్థానాం తేవైకైవ్యాల మిత్యభిప్రాయేణాహ (పారమార్థికీతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (అపారమార్థికీతి). † (ప్రయోగశ్చేతి) జీవాజ్ఞానవాదినం ప్రతి ప్రధమత్పతీయే అనుమానే ఉచ్యతే. తంచ భేదవాదినంచ ప్రతి ద్వితీయపేతుః ప్రయుజ్యతే. తృతీయః ప్రత్యేకనిరపేక్షపేతుఃచతుష్టయగర్భః. తురీయం వ్యతిరేక్యనుమానమ్. † వ్యవస్థానుపపత్తిపరిహారముపసంహరతి (అత ఇతి). † కాణాదపక్షేపి స్వపత్తోక్తం దోష మాపాదయతి (ద్వైతవాదినాసీత్వాది). † (అసంఖ్యేయత్వమితిచేదితి). † దేశకాలాద్యపరిచ్ఛేదస్యానన్తజ్ఞేన వివక్షితత్వవ్యాప్యత్వైర్థ మసంఖ్యేయత్వ మిత్యుక్తమ్. † భిన్నత్వేన సంఖ్యావత్త్వం సాధయతి (ఆత్మాన ఇతి) † (మాషసర్వపఘటపటాదివదితి) సంఖ్యావత్త్వారతమేవపి సంఖ్యావత్త్వ మవిజ్ఞప్త మితి భావః. † భిన్నత్వే దూషణాన్తరంచాహ (భిన్నత్వేచేతి) అత్ర వ్యతిరేకీత్రయం వివక్షితమ్ - ఆత్మా సభిన్నః - ఆత్మత్వాత్ - యద్భిన్నం న తదాత్మా - యథా ఘటాది. ఆత్మా సభిన్నః - అజడత్వాత్ - యద్భిన్నం న తదజడమ్ - యథాఘటాది. ఆత్మా సభిన్నః - అక్షయత్వాత్ - యద్భిన్నం న తదక్షయ - యథాఘటాదిరితి. † దూషణాన్తరమాహ (బ్రహ్మణశ్చేతి). † అనన్తత్వం నామ కిం - తస్య భేదవాదేనుపపన్నత్వం కథ మిత్యత్రాహ (అనన్తత్వంనామేతి). † (వస్తవస్తరాభావ ఇతి), వస్తవస్తరవత్త్వం వస్తుతః పరిచ్ఛేద ఇత్యర్థః. † వస్తుతః పరిచ్ఛేదవ్యాప్తం దేశకాలపరిచ్ఛిన్నత్వ మప్యావతీత్యాహ (వస్తుత ఇతి). † వ్యాప్తిం దర్శయతి (వస్తవస్తరాదితి). † అసాన్తరస్యానిష్ఠత్వం దర్శయతి (ఏవంచేతి) నిరుపపదమునన్తపదమునఙ్కచితవృత్తివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్య మాహేతి భావః. † ఏవమపరిచ్ఛిన్నస్య పరిచ్ఛిన్నత్వప్రసజ్ఞ

రోధః. † ఉత్పత్తివినాశాదయశ్చ జీవానాం బ్రహ్మణశ్చ ప్రసజ్యేరక - కాలపరిచ్ఛేదవచ హ్యుత్పత్తివినాశభాగి
త్వమ్. † అత ఏకస్యైవాపరిచ్ఛిన్నస్య బ్రహ్మణోఽవిద్యావిజృంభితం బ్రహ్మదిస్మబ్ధపర్యంతం కృత్స్నం జగత్. సు
ఖదుఃఖప్రతినధానవ్యవస్థాదయోపి సాప్తవ్యవస్థావదవిద్యాసావ్యాభావాదుపపద్యతే. † తస్మాదేకమేవ నిత్యముక్తస్వప్రకా
శస్వభావమనాద్యవిద్యావశా జ్ఞగదాకారేణ వివర్తత ఇతి పరమార్థతో † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావా త్తదనన్యత్వం జగత
ఇతి. — † అత్రోచ్యతే - నిర్విశేషస్వప్రకాశమాత్రం బ్రహ్మనాద్యవిద్యాతిరోహితస్వస్వరూపం స్వగతనానా
త్వం పశ్యతీత్యేతత్ - ప్రకాశస్వరూపస్య నిరంశస్య ప్రకాశనివృత్తిరూపతిరోధానే † స్వరూపనాశప్రసజ్జేన తిరోధా
నాసమ్భవాదిభ్య స్సకలప్రమాణవిరుద్ధం † స్వవచనవిరుద్ధంచేతి పూర్వమేపైక్తమ్. † యత్సనరుక్తం కారణవ్యతిరిక్తం
కార్యం యుక్తిబాధితత్వేన శుక్తికారజతాదివ ద్భృమిఇతి-తదయుక్తమ్ - యుక్తే రభావాత్. యత్త్వనువర్తమానస్య కారణ
మాత్రస్య సత్యత్వమ్ - వ్యావర్తమానానాం ఘటశరావాదికార్యాణా మసత్యత్వమితి - తదప్యన్యత్ర దృష్టస్యాన్యత్ర
వ్యావర్తమానతా నబాధికేత్యాదిభిః పూర్వమేవ పరిహృతమ్. యచ్ఛోపలభ్యమానత్వవినాశిత్యాభ్యాం సదనదనిర్వ
చనీయత్వేన కార్యస్య మృషాత్వమితి - తదనత్ - ఉపలబ్ధివినాశయోగోహి సమిథ్యాత్వం నాధయతి - కిన్త్వనిత్య
త్వమ్ - యద్దేశకాలసమ్బంధితయా యదుపలభ్యమ్ - తద్దేశకాలసమ్బంధితయా బాధితత్వమేవహి తస్య మిథ్యాత్వే
హేతుః. దేశాంతరకాలాంతరసమ్బంధితయోపలభ్యస్యాన్యదేశకాలసమ్బంధితేన బాధితత్వం దేశాంతరకాలాంతరావ్యాప్తి
మాత్రం సాధయతి - సతు మిథ్యాత్వమ్. † ప్రతిప్రయోగశ్చ - ఘటాదికార్యం సత్యమ్ - దేశకాలాదిప్రతిపన్నో
పాధావబాధితత్వాత్ - ఆత్మనత్. యచ్ఛోక్తం కారణస్వరూపా దవికృతా ద్వికృతాచ్చ కారోత్పత్తి ర్నసమ్భ
వతీతి - తదనత్ - దేశకాలాదిసహకారిసమవహితా త్కారణా త్కారోత్పత్తిసమ్భవాత్. తత్సమవధానంచ వికృత
స్యావికృతస్యచ ససమ్భవతీతి యదుక్తమ్ - తదయుక్తమ్ - పూర్వ మవికృతస్యైవ కాలాదిసమవధానసమ్భవాత్.
అవికృతత్వావిశేషాత్ పూర్వమపి దేశకాలాదిసమవధానం ప్రసజ్యత ఇతిచేన్న - దేశకాలాదిసమవధానస్యకారణా
న్తరాయత్వస్యైతదాయత్వత్వాభావాత్. అతో దేశకాలాదిసమవధానరూపవిశేష మాపన్నం కారణం కార్య ము

ఉక్తః - అథావికారస్య సవికారత్వప్రసజ్జ మాహ (ఉత్పత్తి) అవికారత్వశ్రుతివిరోధశ్చేత్సర్థః. † ఏకస్యావిద్యయా సర్వవ్యవస్థోపపత్తి ముచసం
హరతి (అత ఇతి) † బ్రహ్మజ్ఞానవాదపక్షముపసంహరతి (తస్మాదితి) వివర్తతే - అధ్యాసాధిష్ఠానం భవతి. సతు పరిణమతీత్యర్థః. † (బ్రహ్మవ్యతిరిక్తాభావా
త్తదనన్యత్వం జగత ఇతి) బ్రహ్మణః పరమార్థభూత మన్యన్నజగదిత్యర్థః. — † బ్రహ్మజ్ఞానవాదినం వైశేషికః ప్రతిపదతి (అత్రోచ్యత ఇతి) తిరో
ధానేపి తద్రహితాంశస్థితితీ నవత్తం యుక్తమ్ - నిరంశత్వాదిత్యభిప్రాయేణ నిరంశస్వేత్వత్వమ్. † (స్వరూపనాశప్రసజ్జేనేతి) తిరోధానంనామ
ప్రకాశనివృత్తిః. తత్ర జడస్య ప్రకాశవ్యతిరిక్తత్వా త్ప్రకాశనివృత్తావపి తస్య స్థితి రుపపద్యతే - ప్రకాశైకరూపస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశనివృత్తి
రూపతిరోధానంనామ స్వరూపనివృత్తిరేవేత్యర్థః. † (స్వవచనవిరుద్ధంచేతి) నిత్యత్వాదిసాధకవచనవిరుద్ధం నిర్విశేషత్వమ్ - జ్ఞప్తిత్వవిరుద్ధమన్న
త్వత్ప్రయోగోచరత్వమిత్యర్థః. పూర్వమేపైక్తమ్ - అస్మిన్సంబంధే సిద్ధాంతిసాక్షాత్కమిత్యర్థః. † (యత్సనరితి) సాపాధికత్వకాలాత్యయాపదిప్రత్యవ
చనవ్యాహతిభి రనైకాన్త్యాదిభిశ్చ పూర్వమేవపరిహృతమిత్యర్థః. † మిథ్యాత్వానిత్యత్వయో ర్భేదం దర్శయతి (యద్దేశకాలేతి) యద్యనిత్యత్వ
మేవ మిథ్యాత్వ ముచ్యతే - తస్మి సిద్ధసాధనం మిథ్యాత్వానుమానమ్. యద్యనిత్యత్వవిలక్షణం మిథ్యాత్వం సాధ్యతే - తస్మి సోపాధికత్వాదిదూ
షణాని న్యుతి భావః. † ప్రత్యసుమానమాహ (ప్రతిప్రయోగశ్చేతి). సమ మిథ్యాత్వానుమానం స సోపాధికమ్ - ఉపాధే రభావాత్. ప్రతిపన్న
దేశకాలోపాధా బాధో ససాధ్యసమవ్యాప్తః - దేశకాలభ్రమేషు ప్రతిపన్నోపాధా బాధాభావాత్. సహి దేశకాలభ్రమస్య దేశకాలాంతరోపాధి
ప్రతిపత్తిః - తస్మా న్నసాధ్యసమవ్యాప్తిః. యది బాధమాత్రమేవ హేతుః - తన్న - పక్షేపి విద్యమానత్వాత్. పక్షేష్యవిద్యమాన స్సర్వసప
క్షానుయాయాహ్యుపాధిః. తస్మా న్నసోపాధికత్వమితి. అత్రాయం పరిహారః - దేశకాలభ్రమేషు ప్రతిపన్నోపాధా బాధోస్తి - సహి దేశకా
లావేవ సర్వత్రోపాధిః. తాతు దేశకాలవ్యతిరిక్తవిషయభ్రమేషు. దేశకాలవిషయభ్రమేష్యస్తే పదార్థా ఉపాధయః - యథా దుర్జినే సాయం
కాలభ్రమాన్వితః పురుషః పశ్చా దాదిత్యదర్శనాత్ప్రబుద్ధః ఏవం మన్యతే - యదాఽహం సద్భ్యా ముపాసితవాన్ - సతదా సాయమితి, యదాఽహం
బుద్ధః - స తదానీం ప్రభాతమితిచ - యత్రాహం సుప్తః - నాయం సదేశ ఇత్యాది. కించ - దేశభ్రమే కాల ఉపాధి స్సాన్యత్ - కాలభ్రమే దేశ

త్వాదయతీతి నకిచ్చి దవహీనమ్. † కారణస్యచ కార్యంప్రత్యారమ్భకత్వ మబాధితం దృశ్యమానం నకేనాపి ప్రకా
రేణాపహ్నాతుం శక్యతే. † యత్తు హేమాదిమాత్రస్య, రుచకాదికార్యస్యైవ తదాశ్రయస్యవా హేమాదే రార
మ్భకత్వం న సమ్భవతీతి - తదయుక్తమ్ - హేమాదిమాత్రస్యైవ యథోక్తపరికరయుక్తస్యారమ్భకత్వసమ్భవాత్.
నచారమ్భకహేమవ్యతిరిక్తం కార్యం న దృశ్యత ఇతి వక్తుం శక్యమ్ - హేమాతిరిక్తస్య స్వస్తికస్య దర్శనాత్, బుద్ధిశబ్దా
స్తరాదిభి ర్వస్తస్వస్తరస్య సాధితత్వాచ్చ. † నచాయం శుక్తికారజతాదిన ద్భిముః - † ఉత్పత్తివినాశయో రస్తరాశ
ఉపలభ్యమానస్య తద్దేశకాలసమ్బద్ధితయా బాధాదర్శనాత్. నచాస్యా ఉపలభ్యే ర్భాధికా కాచిదపి యుక్తి ర్దృశ్యతే.
† ప్రాగనుపలబ్ధస్వస్తికోపలబ్ధివేశాయామపి హేమప్రత్యభిజ్ఞా స్వస్తికాశ్రయతయా హేమ్నా వ్యనువృత్తే రవిరుద్ధా.
† శ్రుతిభిస్తు ప్రవణ్చమిథ్యాత్వసాధనం పూర్వమేవ నిరస్తమ్. † యచ్ఛాన్యదత్ర ప్రత్యక్షావిరోధాది ప్రతివక్త
వ్యమ్ - తదపి సర్వం పూర్వమేవ సూక్తమ్. † యచ్ఛోక్తమేకేనాత్మనా సర్వాణి శరీరాణ్యత్వవస్తీతి - తదసత్ -
† ఏకస్యైవ సర్వశరీరప్రయుక్తసుఖదుఃఖప్రతినష్ఠానప్రసజ్ఞాత్. † సౌభరిప్రభృతిషు హ్యతైకతేనానేకశరీరప్రయుక్త
సుఖాదిప్రతినష్ఠాన మేకస్య దృశ్యతే. † నచాహమర్థస్య జ్ఞాతృత్వా తద్భేదా త్పత్రిసన్ధానాభావౌ నాత్మభేదాదితి
వక్తుం శక్యమ్ - † ఆత్మా జ్ఞాతృవ - సచాహ మర్థవ - అన్తః కరణభూతస్వహజ్ఞారో జడత్వా త్కరణత్వాచ్చ శరీ
రేద్విగ్రయాదిన న్నజ్ఞాతేత్వపపాదితత్వాత్. † యచ్ఛ శరీరత్వజడత్వకార్యత్వకల్పితత్వైస్సర్వశరీరాణామేకస్యావిద్యా
కల్పితత్వముక్తమ్ - తదపి సర్వశరీరాణా మవిద్యాకల్పితత్వస్యైవబాధానా దయుక్తం. తదభావశ్చబాధితస్య సత్యత్వో

ఉపాధి స్సన్యిత్. నచాస్యాన్యాశ్రయః - భ్రమప్యక్తిభేదాత్. తస్మా త్ప్రతిపన్నౌపాధౌ బాధస్య సాధ్యసమవ్యాప్తి రస్త్యేన. ఇమ మర్థ మభి
ప్రేత్య దేశకాలాది ప్రతిపన్నౌపాధావబాధితత్వా దిత్యత్రాదిశబ్దః ప్రయుక్తః. దేశకాలాదిప్రతిపన్నౌపాధౌ బాధార్హత్వం మిథ్యాత్వమ్ -
తత్కార్యభూతః ప్రతిపన్నౌపాధౌ బాధో మిథ్యాత్వసాధకః - యథాగ్నే ర్దాహార్హస్య దాహకార్యం దాహార్హ త్వేలిజ్ఞమ్ - తదవత్ - అత
స్సాధ్యవిశిష్టత్వవిరోధ్య మపాస్తమ్. సమవహితాత్ - సమన్వితాత్. కారణాస్తరమ్ - కర్తృ ఈశ్వరసంకల్ప ఇత్యాది ఏతదాయత్తత్వాభా
వాత్, వికారాయ త్తత్వాభావాత్. † ఏవ మనుగ్రాహక స్తర్కఉక్తః - అధానుగ్రాహ్యం ప్రమాణ మాహ (కారణస్యచేతి) పూర్వపక్షిణా కార్య
కారణభావ మిథ్యాత్వగ్రాహిప్రమాణానుగ్రాహకత్వేనహి తర్క ఉక్తః. తథాత్రాప్యనుగ్రాహకతర్కపూర్వకం ప్రమాణముక్తమ్. పరోక్తత
ర్కశ్చ జాత్యుక్తిః - నవ్యాఘాతాత్. కార్యకారణభావభజ్జవాచికత్వం కిం పరస్య కార్యకారణభావభజ్జవిషయప్రమితేః కారణమ్ - తర్హి నకా
ర్యకారణభావభజ్జః. ఉతన - తతోపి నతద్భజ్జః. సా ప్రతీతి ర్నిధ్యాచేత్ - తతోపి నభజ్జః - బాధబాధే పూర్వబాధితస్య సత్యత్వాత్. ఏవం
కార్యకారణభావస్య ప్రామాణికత్వాత్తద్విరుద్ధబాహ్యతర్కానుదయ ఏవేతి స్థితమ్. † (యత్త్వీతి) హేమమాత్రస్య, రుచకాదికార్యమాత్రస్య,
కార్యాశ్రేత్రద్రవ్యమాత్రస్య,చారమ్భకత్వం న సంభవతీత్యుక్తమిత్యర్థః. యథోక్తపరికరః - దేశకాలాదిః. † అనిరూపితవస్తవలమృబుద్ధిశబ్దాదీ
నాం అసాధకత్వం పూర్వపక్షిణోక్తం ప్రతిషేవతి (నచాయమితి). † (ఉత్పత్తివినాశయో రస్తరాశే ఉపలభ్యమానస్యేతి) అనిత్యత్వే సాధ్యే సిద్ధసా
ధనత్వమ్. ప్రతిపన్నౌపాధౌ బాధశ్చేత్ - తదనుపలబ్ధాదేవ నిరస్తమితి భావః. † హేమప్రత్యభిజ్ఞా కసం ఘటత ఇత్యత్రాహ (ప్రాగితి). † (శ్రుతి
భిస్తీతి) సిద్ధాన్తినా నిరస్తమిత్యర్థః. † (యచ్ఛాన్యదితి) ప్రత్యక్షం నస్తాత్రగ్రాహి - విరోధే సత్యపి శాస్త్రం బలీయఇత్యాదికం త్వదుక్తం పూర్వ
మేవానేన గ్రన్థకారేణ నిరస్తమిత్యర్థః. † తదుక్త మనుమానగణం దూషయతి (యచ్ఛోక్తమితి). † వ్యాప్తివిరోధ మాహ (ఏకస్యైవేతి) యత్సం
ప్రతిపన్నైకాత్మకం శరీరమ్ - తత్రహి సుఖాదిప్రతినష్ఠానం దృష్టమితిభావః. † ప్రతినష్ఠానాభావ శృరీరభేదనిబద్ధనఇత్యత్రాహ (సౌభరిప్రభృతివీతి)
విలక్షణజ్ఞానానాం కేవాంచి చ్ఛరీర భేదేపి పూర్వజన్తసుఖాదిప్రత్యభిజ్ఞానాదితి ప్రభృతిశబ్దస్య భావః. కించ - కిమేకశరీరవర్తమాత్మన ఏకత్వం సాధ్య
తే - ఉతానేకశరీరవర్తనః. ప్రథమే కల్పే సిద్ధసాధనత్వమ్. ద్వితీయే ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః - పరశరీరే తచ్ఛేష్టాదిభి రాత్వా హ్యనుమి
యతే - తచ్ఛానుమానం నవిస్తా దస్యతేవనైవైనం దర్శయతి. సావత్సహ్యహ మిత్యపరోక్ష మవభాసతే - నహి పరశరీరగత ఆత్మా అపరోక్షఇతి.
† అన్తఃకరణభేదాత్ ప్రతినష్ఠానాభావ ఇత్యాశబ్ద్య దూషయతి (నచేతి). † అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వేపి పూర్వపూర్వకత్వేషాత్సన్నవినష్టాన్తః కర
ణానామపి సనకాదీనాం తత్ప్రతినష్ఠానసంభవా న్నాన్తఃకరణభేదః ప్రతినష్ఠానాభావహేతుః. అన్తఃకరణస్య జ్ఞాతృత్వమేవ నాస్తి - తత్త్వాత్స
ఇత్యాహ (ఆత్మా జ్ఞాతృవేతి). † (యచ్ఛేతి) శరీరాణా మవిద్యాకల్పితత్వే సిద్ధే హ్యేకావిద్యా కల్పితత్వసద్ధిః. తదేవ నాస్తితి సపక్షభూతశక్తి

పపాదనాత్. † యచ్చచేతనాదన్యస్య జడత్వదర్శనాత్సర్వచేతనానామన్యత్వముక్తమ్ - † తదపి నుఖదుఃఖవన్యస్థయా భేదోపపాదనాదేవ నిరస్తమ్. † యత్తు మయై వాత్సవన్తి, మదవిద్యాకల్పితాన్య, హమేవ సర్వం చేతనజాత, మిత్యహ మర్థస్యైక్య ముపపాదితమ్ - తదజ్ఞాతస్వసిద్ధాన్తస్య భ్రాన్తిజన్మితమ్ - అహం త్వమాద్యర్థవిలక్షణం చిన్తాత్రం హ్యేత్యా త్వన్తతే. † కిచ్చ-నిర్విశేషచిన్తాత్రాతిరేకి సర్వం మిథ్యేతి వదతో మోక్షార్థశ్రవణాదిప్రయతో నిష్ఫలః-అవిద్యా కార్యత్వాత్-శుక్తికారజతాదిషు రజతాద్యుపాదానాదిప్రయత్నవత్. మోక్షార్థప్రయతో వ్యర్థః-కల్పితాచార్యాయత్త జ్ఞానకార్యత్వాత్-శుకప్రస్థోదవామదేవాదిప్రయత్నవత్. † తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానం నబన్ధనివర్తకమ్-అవిద్యా కల్పితవాక్యజన్యత్వాత్ - స్వయమవిద్యాత్కత్వాత్-అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయత్వాత్-కల్పితాచార్యాయత్తశ్రవణజన్యత్వాద్వా-సాప్తమబన్ధనివర్తనవాక్యజన్యజ్ఞానవత్. † కించ - నిర్విశేషచిన్తాత్రం బ్రహ్మ మిథ్యా-అవిద్యాకార్యజ్ఞానగమ్యత్వాత్ - అవిద్యాకల్పితజ్ఞాత్రాశ్రయజ్ఞానగమ్యత్వాత్ - అవిద్యాత్కజ్ఞానగమ్యత్వాద్వా - యదేవం తత్తథా - యథా సాప్తగన్ధర్వనగరాదిః. † నచ నిర్విశేషచిన్తాత్రం బ్రహ్మ స్వయంప్రకాశతే - యేన నప్రమాణాన్తర మపేక్ష తే. యత్వాత్సాక్షికం స్వయంప్రకాశజ్ఞానం దృశ్యతే - తత్తు జ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపం జ్ఞాతృగతమేవ దృశ్యత ఇతి పూర్వమేవాక్తమ్. † యానిచ తస్య నిర్విశేషత్వసాధకాని యాక్తికాని జ్ఞానాన్యపన్యస్తాని - తాని చానన్తరోక్తే వి ద్యాకార్యత్వా దిత్వాదిభి రనుమానై. † ర్నిరస్తాని. నచ నిర్విశేషస్య చిన్తాత్రస్యాజ్ఞానసాక్షిత్యమహాజ్కారాదిజగ ద్భ్రమిశోపపద్యతే - సాక్షిత్వభ్రమాదయోపిహ జ్ఞాతృవిశేషగతా దృష్టాః - నజ్ఞప్తిమాత్రగతాః. నచ తస్య ప్రకాశత్వం సాప్తయత్తప్రకాశతావా సిద్ధ్యతి - ప్రకాశోహి కస్యచి త్పురుషస్య కంచనార్థవిశేషంప్రతి సిద్ధిరూపో దృ శ్యతే, తత ఏవహి తస్య స్వయంప్రకాశతో † పపాద్యతే భవద్భిరపి. † నచాతాదృశస్య నిర్విశేషస్య ప్రకాశతా సమ్భవతి. † యః పునః స్వగోష్ఠీష్వపరమార్థాదపి పరమార్థకార్యం దృశ్యత ఇత్యుద్ధోషః - † సోపి - తాని కార్యాణి సర్వాణ్యబాధితకల్పాని వ్యావహారికసత్యాని వస్తుత్త్వవిద్యాత్కాన్యేవేతి స్వాభ్యుపగమాదేవ నిరస్తాః. అస్తాభిరపి సర్వ త్ర పరమార్థాదేవ కారణా తస్యకార్యోత్పత్తి ముపపాదయద్భిః పూర్వమేవ నిరస్తాః. నచ త్వయైషా మనుమానా నాం శ్రుతివిరోధో వక్తుం శక్యతే - శ్రుతే రప్యవిద్యాకార్యత్వేనావిద్యాత్కత్వేనచోక్తదృష్టాన్తేభ్యో † విశేషాభా

రస్యావిద్యాకల్పితత్వాభావా దృష్టాన్తస్య సాధ్యవికలత్వముక్తం భవతి. కల్పితత్వపేతో రన్యతరాసిద్ధిశ్చ. † కల్పితత్వాభావముపపాదయతి (తదభావశ్చేతి) సర్వం చేతనజాతమహమేవ - చేతనత్వాదితి యదన్యైతిరేకిపూర్వ ముక్తమ్ - తదర్థత ఉదాహృతం భవతి యచ్ఛేతి. † దూష యతి (తదపితి) కాలాత్మయాపదిష్టత్వం దూషణ ముక్తంభవతి. † ఏవన్యమహాసేమాక్షిదూషణ మాహ (యత్త్వీతి) బద్ధముక్తాదివృన్ధానా మేకా విద్యాకల్పితత్వం యదుక్తమ్ - తత్రాప్యపారమార్థికత్వపేతో రసిద్ధి సోపాధికత్వం చానుసంధేయమ్. † (కించేతి). † అవిద్యాకార్యత్వాది త్యాదిపేతుగజై రనిష్టప్రసజ్జమాహ (తత్త్వమస్యాదీతి) అవిద్యామూలత్వాశ్రయణే తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానస్యానివర్తకత్వప్రసజ్జిత్యర్థః. యథాసంవిత్సిద్ధో * అభావిన్యేవ సా పశ్చా ద్భావినీతు్యపదిశ్యతామ్ । సన్తిహి స్వప్నదృష్టాని దృష్టాన్తవచనాని త ఇతి. సా - ముక్తిః. మృషా వాదినాం ద్విధా ప్రక్రియా - బ్రహ్మ నవేదాన్తైః ప్రతిపాద్యతే - అపితు భేదనిషేధ ఏవ క్రియత ఇతి. స్వరూపపరవాక్తైః ప్రతిపాద్యత ఇతిచ. † తత్ర స్వరూపపరవాక్యప్రతిపాద్యత్వపక్షేఽనిష్టం ప్రసజ్జయతి (కించనిర్విశేషేతి). † (నచేత్యాది) జ్ఞేయవిశేషసిద్ధిరూపమ్ - జ్ఞేయవిశేషవన్య వహారానురూపమిత్యర్థః. † (యానిచేతి) అనుమానైః - తర్కైః. తర్కస్యానుమానశబ్దవాచ్యత్వం వ్యాప్తిసాపేక్షత్వాత్. * ఉహ ప్రోక్తా ౭నుమానోక్తిరితి హలాయుధః. † (నిరస్తానీతి) అవిద్యాకార్యత్వాదిపేతుభి స్సాన్విభిమతార్థసాధకత్వం నిరస్తమిత్యర్థః. † (ఉపపాద్యతేభవద్భిరితి) నన్వినంబధాదర్థాన్తరే తద్దర్శనవహారపేతుత్వాదితి పేతోఽత్యర్థః. † (నచేతి) అతాదృశస్య - నిర్విశేషత్వా త్కర్తృకర్తృరహితస్యేత్యర్థః. తాదృశస్యేతి పాఠేఽయమర్థః - తాదృశస్య - కర్తృకర్తృరహితో యః ప్రకాశతే తస్య - నిర్విశేషత్వేఽభిమతే సా నసిద్ధ్యతీతి. † పూర్వ మప రమార్థపేతో శుక్తిరజతాద్యుపాదానాదిప్రయత్నవన్నిష్ఫలత్వముక్తమ్ - తన్న - అపరమార్థాదపి పరమార్థోత్పత్తేరితి శబ్దతే (యఃపునరితి). † కిమియ మపరమార్థాత్పరమార్థోత్పత్తి ర్భవత్ప్రక్షేణోచ్యతే - ఉతాన్తత్ప్రక్షేణేతి వికలం మభిప్రేత్య ఆద్యపక్షే తదసిద్ధి మాహ (సోపితానీతి). † ద్వితీయపక్షే దూషణమాహ (అస్తాభిరితి). † (విశేషాభావాత్) ప్రబల విరోధేహి దార్బల్యమితి భావః. † బాధాదర్శనాభ్యుపగమేన మాను

వాత్. యత్తు బ్రహ్మణోఽపారమార్థికజ్ఞానగమ్యతేవసి పశ్చాత్తనబాధాదర్శనా ద్భిష్టా సత్యమేవేతి - తదనత్ -
† దుష్టకారణజన్యజ్ఞానగమ్యతేవసి నిశ్చితేనతి పశ్చాత్తనబాధాదర్శనస్యాకించిత్కరత్వాత్. యథా శూన్యమేవ తత్త్వ
మితి వాక్యజన్యజ్ఞానస్య పశ్చాత్తనబాధాదర్శనేసి దోషమూలత్వనిశ్చయాదేవ తదర్థస్యాసత్యత్వమ్. † కించ - * ౧ నే
మా నానాస్తి కించన * ౨ విజ్ఞాన మానందంబ్రహ్మేతి విజ్ఞానమాత్రాతిరిక్తస్య కృతస్సస్య వస్తుజాతస్య నిషేధకత్వేన
సర్వస్యా త్పరత్వా త్పశ్చాత్తనబాధాదర్శన ముచ్యతే - శూన్యమేవ తత్త్వమితి తస్యావ్యభావం వదత స్సస్యా త్పరత్వేన
పశ్చాత్తనబాధో దృశ్యతే. సర్వశూన్యత్వాతిరేకినిషేధాసమ్భవాత్సైవ పశ్చాత్తనబాధాదర్శనమ్ దోషమూల
త్వంతు ప్రత్యక్షాదీనాం వేదాన్తజన్య సర్వశూన్యజ్ఞానస్యావ్యవిశిష్టమ్. † అత స్సర్వం విజ్ఞానజాతం పారమార్థికజ్ఞా
త్మగతమ్ - స్వయంచ పరమార్థభూత మర్థవిశేషసిద్ధిరూపమ్ తత్ర కించిత్ - జ్ఞానం దోషమూలమ్. దోషశ్చ పర
మార్థః. కించిచ్చ నిర్దోషపారమార్థికసామగ్రిజన్యమితి యావన్నాభ్యుపేయతే - నతావ త్సత్య మిథ్యావ్యవస్థా † లో
కవ్యవహారశ్చనేతస్యతి. † లోకవ్యవహారోహి పారమార్థికో భ్రాన్తిరూపశ్చపారమార్థికజ్ఞాతృగతార్థవిశేషసిద్ధిరూప
ప్రకాశ్యూర్వాకః - † నిర్విశేషస్తాత్రస్యతు పారమార్థికస్యాపారమార్థికస్య చ ప్రతిభానాదే వ్దేతుత్వాసమ్భవా
† ల్లోకవ్యవహారో నసమ్భవతి. † యచ్చ తై ర్నిరధిష్టానభ్రమాసమ్భవా త్సర్వాధ్యాసాధిష్టానస్య స్తాత్రస్య పారి
మార్థికత్వముక్తమ్ - తదపి దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వ జ్ఞానానా మపారమార్థ్యేసి భ్రమోపపత్తివ దధిష్టానాపార
మార్థ్యేసి భ్రమోపపత్తే ర్నిరస్తమ్. అథాధిష్టానాపారమార్థ్యేసి నకవచి ద్భ్రమో దృష్టత్యతి స్తాత్రస్య పారిమార్థిక
త్వ మవశ్యాశ్రయణీయ మితి మన్యసే - హస్త తర్హి దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వజ్ఞానానా మపారమార్థ్యేసి నకవ
చి ద్భ్రమో దృష్టత్యతి దర్శనానుగుణ్యేన తేషామపి పారిమార్థ్య మవశ్యాశ్రయణీయమితి నకశ్చిద్విశేషోఽన్యత్ర
తత్సంరమాభత్. † యత్తు భేదపడేవ్యతీతకల్పానా మానన్త్యా త్సర్వేషా మాత్తనాం ముక్తత్వేన బద్ధాసమ్భవా ద్భ
ద్ధముక్తవ్యవస్థా నసమ్భవతీతి - † తదాత్మానన్త్యేన పరిహృతమ్. యత్వాత్తనాం భిన్న త్వే మాషన్తపఘటపటాదివత్స
ఖ్యైవత్త్వమవస్థనీయమితి - తత్ర ఘటాదీనా మవ్యవస్థత్వా ద్దృష్టాన్త సాధ్యవికల స్స్యాత్. దశఘటా స్సహస్రం

యతి (దుష్టకారణేతి). † తదనభ్యుపగమేన దూషయతి (కించేతి) ప్రత్యక్షాదిప్రమాణం వేదేసి నవిశేషసరవాక్యజాతంచ విహాయ నిషేధపర
వాక్యప్రాబల్యంహి త్వదుక్తమ్ తత్ర విధిరూపత్వాత్పూర్వేషాం దౌర్బల్యమ్ - నిషేధరూపత్వాచ్చ పశ్చాత్తనస్య ప్రాబల్యమ్ - తచ్చ
సర్వశూన్యవాదినీవేత్యర్థః. † (అతస్సర్వమితి) అత ఇత్యస్య ననేతస్సతీత్యన్వయః. † లోకవ్యవహారస్యాసిద్ధి ముపపాదయ్యన్నాహ
† (లోకేతి). † తా ముపపాదయతి (లోకవ్యవహారోహీతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (నిర్విశేషేతి) నిర్విశేషజ్ఞానస్య జ్ఞాతృత్వాభివా స్తప్రతి
భానపేతుత్వమ్, - జ్ఞాతృవ హ్యశ్రయతయా ప్రతిభానపేతు ర్దృష్టిః. జ్ఞాతృత్వజ్ఞానత్వాభివాచ్చ న వ్యవహారపేతుత్వమ్, - జ్ఞాతృగత
జ్ఞానంహి స్వపరవ్యవహారపేతుతయా దృష్టమిత్యర్థః. యదావ - నిర్విశేషజ్ఞానస్య జ్ఞాతృత్వాభివా త్ప్రతిభానస్యాశ్రయతయా పేతు
త్వం, నాస్తి - నిర్విశేషత్వాదేవ కారణతయా పేతుత్వమపి నాస్తీత్యర్థః. పారమార్థికాపారమార్థికశబ్దా పరమార్థాపరమార్థవిషయత్వపరా,
ప్రతిభానాదేరిత్యతాదిశబ్దో వ్యవహారపరః. † (యచ్ఛేత్యాది). † (నకశ్చిద్విశేషోఽన్యత్ర తత్సంరమాభిదితి) అత్రాయ మభిప్రాయః - ఆధి
ష్టానస్యాపారమార్థ్యే తస్యావ్యధిష్టానాన్తరాపేక్షయాఽనవస్థేతిచన్న - దోషస్యాపారమార్థ్యే తస్యాపిదోషాన్తర మిత్యనవస్థా స్యాత్. తత్ర
స్వరూపానాదిత్వేన పరిహర స్తుల్యః. ప్రనాహానాదిత్వేన పరిహరశ్చేత్ - సోపి తుల్యః. దుర్బుటత్వేన పరిహరశ్చేత్ - సోపితుల్యః.
పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రపరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి, రితి ద్విధా - తత్ర పరమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తినిరపేక్షత్వం దుర్బుటత్వమ్ -
ఇయం చాపరమార్థత్వప్రయుక్తో పపత్తి రధిష్టానపారమార్థ్యాపేక్షేతిచేత్. దోషపరమార్థత్వ మవ్యవహారమార్థత్వప్రయుక్తోపపత్తి రిత్యపి తుల్య
మితి. † (యత్త్విత్యాది). † (తదాత్మానన్త్యేన పరిహృతమ్) యథా మాషన్తపాదిష్యేకైకజాతీయా ఏవానన్తాః. సముదితాశ్చానన్తాః, - తథా
బద్ధాశ్చానన్తాః, ముక్తాశ్చానన్తాః, సముదితాశ్చ సర్వే చేతనా అన్తాఇత్యర్థః. సర్వేషా మాత్తనామేకత్వస్థాన్తప్రత్యేకమన్త్యైవ - అతో
నస్థాన్తవత్త్వమాత్రం నిషిధ్యతే - ద్విత్వాదిసజ్ఞాయా అవధిరేవ నిషిధ్యతే. అతీతకల్పానా మానన్త్యా దేకస్త్రిన్కల్ప ఏకఘట సమ్భవేసి
ఘటానా మానన్త్యం సిద్ధమితి సాధ్యవికలతా దృష్టాన్తస్య. కిం దేశకాలకర్తృద్యుపాధ్యక్షాచ్చిన్నా ఘటా స్సపక్షీకృతాః - ఉత కృత్స్ని ఘటాః.

మామాఇతి సఖ్యావత్త్వం దృశ్యత ఇతిచేత్. సత్యమ్ - తత్తు సఘటాదిస్వరూపగతమ్ - అపితు † దేశకాలాద్యుపాధి మధ్యటాదిగతమ్. తాదృశంతు సఖ్యావత్త్వ మాత్తనా మభ్యుపగచ్ఛామః. నచ తావతా సర్వముక్తిప్రసజ్ఞః - † ఆత్మస్వ రూపానన్త్యాత్. యత్వాత్కనాం భిన్నత్వే ఘటాదివ జ్ఞాత్యానాత్మత్వక్షయిత్వప్రసజ్ఞ ఇతి - † తదయుక్తమ్ - ఏకజాతీ యానాం భేదస్య తజ్ఞాతీయానాం జాత్యన్తరీయత్వానాపాదకత్వాత్. † సహి ఘటానాం భేద స్తేషాం పటత్వ మాపా దయతి. † యత్తు † భిన్నత్వే వస్తుతః పరిచ్ఛేదా ద్దేశకాలాభ్యామపి పరిచ్ఛేదో బ్రహ్మణః ప్రసజ్యత ఇత్యన్తత్త్వం బ్రహ్మణో నసిద్ధతీతి - † తదయుక్తమ్ - † వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నానామపి † దేశకాలపరిచ్ఛేదస్య న్యూనాధికభావేనానియ మదర్శనాత్. దేశకాలసమ్బంధేయత్తాయాః † ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేన బ్రహ్మణ సర్వదేశకాలసమ్బంధస్యాపి ప్రమాణాన్తరాదాపతతో విరోధాభావాత్. † వస్తుతః పరిచ్ఛేదమాత్రాదపి సర్వప్రకారపరిచ్ఛేదరహితత్వాభావా దానన్త్యాసిద్ధిరితి చేత్ - † తద్భవతోఽప్యవిద్యావిలక్షణత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యుపేయత స్సమానమ్. † అతస్సతోఽవి ద్యావిలక్షణత్వాభ్యుపగమా ద్బ్రహ్మణోఽపి భిన్నత్వేన భేదప్రయుక్తా దోషా స్సర్వే తవాపి ప్రసజ్యేరన్. † యద్య

తత్రానన్తరపక్షే సాధ్యవికలతా. ఆద్యేపి దేశాద్యవచ్ఛేదప్రయుక్తత్వాతోపాధికత్వమ్. సపక్షదర్శనానుగుణ్యేన పక్షేపి సాధ్యధర్మస్య వక్తవ్యత్వా దుపాధ్యవచ్ఛిన్నచేతనానాం సఖ్యావత్త్వం సాధ్యం స్యాత్ - తదా సిద్ధసాధ్యతా. కిమేతదజ్ఞాన్తర్వర్తినాం చేతనానా మపదిమత్స జ్ఞాన్తవత్త్వం సాధ్యమ్ - ఉత సర్వేషామ్, ప్రథమే సిద్ధసాధ్యతా - అన్యత్ర ధర్మిగ్రాహకప్రమాణబాధః - అతీతజ్ఞానామ్, తదన్తర్వర్తినాం చేత నానాంచ సద్భావే ప్రమాణం వక్తవ్యమ్ - సూచే దాశ్రయైకదేశాసిద్ధిప్రసజ్ఞాత్. ప్రమాణంచ శాస్త్రమ్. తచ్చ తానన్తత్వేన ప్రతిపాదయతీతి తద్విరుద్ధత్వా త్కాలాత్యయాపదిప్రతిత్వర్థః. విగతః కాలః సావధిః - కాలత్వాత్ - మానసంవత్సరాదివదితి వస్తుం శక్యత్వేవ్యతితకల్పానా మాన న్త్యంహి శాస్త్రబలాదభ్యుపగతమ్ - తథా సఖ్యావత్త్వసాధకహేతోః శాస్త్రబాధాచ్ఛేతనానన్త్య మభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. దృష్టాన్తస్య సాధ్యవిక లత్వం కఠోక్తమ్ - వికల్పముఖేన సోపాధికత్యకాలాత్యయాపదేశసిద్ధసాధనతా ఆభిప్రేతాః. ఘటస్సర్వపాదివ్యక్తిభావశ్యానాం పరస్పరసంఖ్యా వధిన్యూనాధికభావేనత్యపి తథాత్వేన తేషా మానన్త్యం దర్శయితుం దశఘటా స్సహస్రమాషా ఇత్యుక్తమ్. † (దేశకాలాద్యుపాధిమదితి) ఆత్రా దికజ్ఞేన కర్తా వివక్షితః - ఏతత్కులాలనిర్మితా ఘటా దశేత్యపి వస్తుం శక్యత్వాత్. † (ఆత్మస్వరూపానన్త్యాదితి) దేశాద్యుపాధిరాహిత్యే ఆత్మ స్వరూపమాత్రస్యాసజ్ఞేయత్వాదిత్యర్థః. † యత్త్విత్యాదినా భిన్నత్వేన అనాత్మత్వాదిప్రసజ్ఞ మనూదితం పరిహరతి (తదయుక్తమితి). † (నహేతి) ఘటో నభిన్నః - ఘటత్వాత్ - యద్భిన్నమ్ - నతద్భటః - యథా పటఇత్యుక్తే యథాకాలాత్యయాపదిప్రతిత్వమ్ - తథాతద్విదుక్తవ్యతిరేకిణా మపి కాలాత్యయాపదిప్రతిత్వమిత్యర్థః. † వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నత్వే దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రసజ్ఞం దూషయతి (యత్త్వితీతి). † (భిన్నత్వే వస్తుతః పరిచ్ఛే దాదితి) † ఇద మిదం నభవతీతి సామానాధికరణ్యానర్హత్వం వస్తుతః పరిచ్ఛేదఇతి మృషావాద్యభిమతమితి జ్ఞాపితమ్. సిద్ధాన్త్యభిమతః ప్రకారాన్త రేణ వస్తుపరిచ్ఛేదస్తు మృషావాద్యసభిమతః - తద్విపరీతరూపస్యాపరిచ్ఛేదస్య నిర్విశేషత్వవిరోధాత్. అతో మృషావాదినా స్యాభిమతవస్తుపరి ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వాదీమానేన దేశకాలపరిచ్ఛేదా ప్రసజ్ఞేతా. తాదూషయతి (తదయుక్తమితి). † మత ఇత్యపేక్షాయా మప్ర యోజకత్వం వస్తుం తదుపయోగిన మర్థమాహ (వస్తుతఇతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (దేశకాలేతి). † (ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేనేతి) వస్తు పరిచ్ఛేదోఽప్రయోజక ఇతిభావః. ప్రతిబద్ధ్యభిప్రాద్యేణైవముక్తమ్. అయమర్థః - దేశకాలపరిచ్ఛేదయో ర్నూనాధికభావౌ దృశ్యతే - పరా భిమతస్య వస్తుపరిచ్ఛేదస్యతు సనాప్తి. తథాపి పరిచ్ఛేదత్వాతోపి న్యూనాధికభావవానితిప్రసజ్ఞానస్య ప్రమాణబాధితత్వేన పరిచ్ఛేదత్వం యథా న్యూనాధికభావవత్త్వస్యాప్రయోజకమ్ - తథా వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నత్వమపి దేశకాలపరిచ్ఛేదయో రప్రయోజకమ్ - ప్రమాణబాధాదితి. యద్యా- యథా వస్తుతః పరిచ్ఛేదో ముహూర్తావధికకాలపరిచ్ఛేదవిశేషే మాషమాత్రావధికదేశపరిచ్ఛేదవిశేషేచ ప్రయోజక ఇత్యభ్యుపగస్త మయుక్తమ్ - తయో ర్నూనాధికభావగ్రాహీప్రమాణేన బాధాత్ - ఏవం దేశకాలపరిచ్ఛేదావాన్తరవిశేషస్యేవ దేశకాలపరిచ్ఛేదమాత్రస్యాపి ప్రమాణబాధా దన్తస్తుపరిచ్ఛేదో నప్రయోజక ఇతిభావః. అథవా - ప్రయోజ్యాకారతారతమ్యం ప్రయోజకాకారతారతమ్యనిబంధనం దృష్టమ్ - యథా పతన తారతమ్యం గురుత్వతారతమ్యనిబంధనమ్, యథావా గతిశ్చైక్రమ్యతారతమ్యం వేగతారతమ్యనిబంధనమ్. అత స్తారతమ్యవతి ప్రయోజ్యధర్మే ప్రయోజక ధర్మేణ తారతమ్యవతా భాష్యమ్ - అతో వస్తుపరిచ్ఛేదస్య దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వేనతి న్యూనాధికభావవత్త్వప్రసజ్ఞః. నచ వస్తుపరిచ్ఛేదో న్యూనాధికభావవా స్తృశ్యతే - తన్నా ద్దేశకాలపరిచ్ఛేదప్రయోజకత్వం తస్యానశవన్నమ్. అతో వస్తుతః పరిచ్ఛిన్నస్యాపి బ్రహ్మణో దేశకాలపరి ఛేదాభావ ఉపపన్నఇత్యర్థః. భాష్యే న్యూనాధికభావేనానియమదర్శనాదితి, ప్రమాణాన్తరాయత్తనిర్ణయత్వేన చేతి, నిర్దేశేనాయ మగ్ధో వివక్షి తఇతి స్ఫుట మవగమ్యతే. † అథానన్త్యశ్రుతేః సజ్కోచం శక్యతే (వస్తుతఃపరిచ్ఛేదమాత్రాదపీతి). † సంకోచస్య పరపక్షేపి తుల్యతాం దర్శ యతి (తద్భవతోపీతి). † తతఃకిమిత్యత్రాహ (అతస్సతోవిద్యేతి). † ప్రసజ్ఞదార్థ్యయ ప్రసజ్ఞకస్య విపర్యయేఽనిష్ఠమాహ (యద్యవిద్యేతి). † తతోపి

విద్యావిలక్షణత్వం నాభ్యుపేయతే - తస్యవిద్యాత్వకమేవ బ్రహ్మ స్యాత్. * ౧ + సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మేతి లక్షణవాక్యమపి తత ఏవాపార్థకం స్యాత్. + భేదతత్త్వానభ్యుపగమేహి స్వపక్షపరపక్షసాధనదూషణాదివివేకాభావాత్ సర్వమనమజ్ఞానం స్యాత్. + ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చ దేశకాలపరిచ్ఛేదరహితత్వమాత్రేణ - సవస్తుతోఽపిపరిచ్ఛేదరహితత్వేన - తథావిధస్య శశవిషాణాయమానస్యానుపలభ్యే. + భేదవాదినస్తు సర్వచిదచిద్వస్తుశరీరత్వేన బ్రహ్మణ సర్వప్రకారత్వాత్ + స్వతః పరతోఽపి పరిచ్ఛేదో నవిద్యతే. + తదేవం కారణాన్నిత్య కార్యస్య సత్యత్వా ద్భిన్న కార్యం కృత్స్నం జగద్భిన్నత్వతోఽన్య దేవ.

[౧॥ తై - ఆనం - ౧ అను - ౧.]

౨. ఇతిప్రాప్తే ప్రచక్షేహ తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. + తస్మాత్ - పరమకారణా ద్భిన్నత్వాః అనన్యత్వం జగతః ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యః + తదుపపాదయద్భ్యోఽవగమ్యతే. + ఆరమ్భణశబ్ద ఆదిర్యేషాం వాక్యానామ్ - తా

కిమిత్యత్రాహ (సత్యంజ్ఞానమితి) పరమార్థాదన్యత్వం వస్తుపరిచ్ఛేదః - సతు బ్రహ్మణో నాస్తీతి చేత్. తదయం క్తమ్ - పరమార్థాదన్యత్వం హి మిథ్యాత్వమ్ - తచ్చ బాధ్యత్వమ్ - బాధఫలంచ కదాచి న్నిసృత్తిరితి తస్య కాలపరిచ్ఛేదాన్తరాభివాత్. అతో విలక్షణత్వమాత్రం వస్తుపరిచ్ఛేదఇతి త్వయా వక్తవ్యమ్, ఉక్తంచ - అతోఽవిద్యావిలక్షణబ్రహ్మణో వస్తుపరిచ్ఛేదప్రసక్తో దుర్వారః. + పూర్వస్తిన్యోఽన్యోఽవిద్యాబ్రహ్మణో రేభదానభ్యుపగమే దూషణముక్తమ్ - అథ సామాన్యేన భేదోనామ కశ్చి దస్తీత్యనభ్యుపగమే దూషణ మాహ (భేదతత్త్వేతి) స్వపక్షోన్యదూషణః ప్రబలః - పరపక్ష స్సదూషణో దుర్బలఇతి భేదః కిమస్తివా - నవా. అస్తిచేద్భేదాక్షీకారః. నచే త్పరపక్షఏవ ప్రబల స్యాత్, సేవాపి సఏవాభ్యుపగతస్యాత్. సభేదోఽపరమార్థ ఇతిచేత్ - తతోపి పరపక్షప్రాబల్యం స్యాదిత్యర్థః. + బ్రహ్మజ్ఞానపక్షం ఖణ్డయన్వైశేషికః సాన్విభిమత నిర్వాహమాహ (ఆనన్త్యప్రసిద్ధిశ్చేతి). + సాక్షాత్సిద్ధాన్తిపక్షే వస్తవిపరిచ్ఛేద ఉపపన్న ఇత్యాహ (భేదవాదినస్తీతి) బ్రహ్మణ సర్వప్రకారత్వాదిత్యతేన సర్వవస్తుసామానాధికరణత్వాత్వం వస్తవిపరిచ్ఛేదఇతి భావ్యకారాభిప్రాయ ఇత్యవగమ్యతే. ఇద మిదం నభవతీతిహి వస్తుపరిచ్ఛేదః - ఇద మిదం భవతీతి నిర్దేశయోగ్యత్వం వస్తవిపరిచ్ఛేదః. సర్వవస్తుసామానాధికరణత్వాత్వమిత్యర్థః. అనేకవిశేషణానామేకవిశేష్యపర్యంతాభిధానంహి సామానాధికరణ్యకృత్యమ్ - తచ్చ వస్తున స్తథావిధత్వాత్. యదావ - వస్తవిపరిచ్ఛేదో నామ వస్తుగతస్వభావవిశేషో దేశకాలాపరిచ్ఛేదవిలక్షణః - యథా దేశకాలపరిచ్ఛేదసామ్యేపి పదవిర్లసవిర్లస్య దశవర్ణాత్సర్వస్థా త్పరిచ్ఛేదో దేశకాలపరిచ్ఛేదవిలక్షణో దృశ్యతే. పదవిర్లతయా పరిచ్ఛేదో దశవర్ణసర్వస్థా నాస్తి - తథా బ్రహ్మణోపి వస్తవిపరిచ్ఛేదో నామ స్వభావతోఽపరిచ్ఛేదః. గుణానన్త్యమితి ఫలితమ్. ఉక్తం ప్రకారదవ్యయం సాధీయః. వస్తవిస్తరాప్రతిహతిరవస్తవిపరిచ్ఛేదఇతికేచిత్ - అలోకాద్భి సర్వదేశసంబంధయోగ్యోపి ప్రతిహన్యతే - సతభేత్వర్థః. కేచిదేవమాహుః - వస్తు పరిచ్ఛేదో వస్తునః పరిమితత్వమ్ - తదభావౌ వస్తవిపరిచ్ఛేదః. దేశాపరిచ్ఛేద స్తత్కార్యః - వస్తునః పరిమితత్వాభావాద్ధి సకలదేశసంబంధఇతి. ఇతోపి పూర్వోక్తపక్షద్వయం వరమ్. + (స్వతః పరతోపి పరిచ్ఛేదో నవిద్యతేఇతి) స్వతఃఇతి ఘటాదివ్యావృత్తిః ఘటాదయోహి స్వతః పరిచ్ఛిన్నాః. పరతఃఇతి ధర్మభూతజ్ఞానవ్యావృత్తిః - తద్ధిపరాధీనసంజ్ఞోచమ్. ఏవం దేశకాలపరిచ్ఛేదాభావ ఉక్తః. యదావ - స్వతఃఇతి స్వతః పరిమితత్వాభావ ఉక్తః - అయం వస్తవిపరిచ్ఛేదః. తత్కార్యపరిమితదేశకాలసమ్మన్దాభావ ఉక్తః పరతఃఇతి. + అథవైశేషికపక్ష ముపసంహరకానూత్రమనంతరయతి (తదేవమితి).

౩. తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః. + కస్య కస్మా దనన్యత్వమిత్యత్రాహ (తస్మాదితి). + పూర్వవాక్యఖణ్డానుపాదానేనారమ్భణశబ్దోపాదానస్య హేతుమాహ (తదుపపాదయద్భ్యుపగతి) పూర్వవాక్యే ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమ్, - తత్ర దృష్టాంత శోచ్యతే. ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతవాక్యదవ్యయంప్రకృత్యధికరణ ఉపాత్తమ్. ఉక్తదృష్టాంతేపి వైశేషికమతేన కారణా త్కార్యస్యాన్యత్వాదేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానానుపపత్తి మాశ్చర్య తదుపపాదయతి * వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యమ్ - అతస్తదిదం వాక్య మనేన నూత్రేణోపాత్తమిత్యర్థః. తస్మి ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇతి కిమర్థ ముక్తమ్ - సతు వాచాదిభ్యఇతి. ఉచ్యతే - కేచిత్ * వాచారమ్భణమిత్యేకం పదం వ్యాచక్షతే వాగాలంబనమితి - * యథా వాచాదికా నిశేతి వచనాత్. తదాన్వయపుత్త్యర్థమ్ * వాచేతి పదాంతరమ్ - ఆరమ్భణమిత్యపి పదాంతరమితి దర్శయితుం ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యఇత్యుక్తమ్.

న్యారమ్భణశబ్దాదీని * ౧ వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్ * ౨ + సదేవ సోమ్యేద మగ్ర
అసీ దేక మేవాద్వితీయం తద్దైత్యత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత * ౩ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య
* ౪ సన్తులా సోమ్యేమా సుర్వాః ప్రజా సుదాయతనా సుత్పత్తిస్థాః ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా
తత్త్వమసి శ్వేతకేతోఽత్యేతాని. + ప్రకరణాంతరస్థాన్యప్యేవంజాతీయకాన్యత్రాభిప్రేతాని. ఏతానిహి వాక్యాని చి
దచిదాత్మకస్య జగతః పరస్త్వా ద్భిప్రాయోఽనన్యత్వముపపాదయన్తి. + తథాహి - * ౫ సభ్యోన్యత త మాదేశ మప్రా
క్ష్యో యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మత మవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి + కృతస్సస్య జగతో బ్రహ్మైకకారణత్వమ్,
కారణా త్కార్యస్యానన్యత్వంచ హృది నిధాయ కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యభూతస్య సర్వస్య విజ్ఞానే ప్రతిజ్ఞాతే
సతి కృతస్సస్య బ్రహ్మైకకారణతా మజానతా శిష్యేణ * ౫ కథం ను భగవ సు ఆదేశ ఇత్యన్యజ్ఞానేనాన్యజ్ఞాతతా
ఽసమ్భవం చోదితో జగతో బ్రహ్మైకకారణతా ముపదేక్ష్య తాకిక ప్రతీతిసిద్ధం కారణా త్కార్యస్యానన్యత్వం తా
వత్ * ౧ + యథా సోమ్యైకేన మృత్తికేణ సర్వం మృత్తయం విజ్ఞాతం స్వాదితి దర్శయతి. యదై క + మృత్తికా
రభానాం ఘటశరావాదీనాం + తస్మా దనతిరిక్తద్రవ్యతయా తద్విజ్ఞానేన జ్ఞాతతేత్యర్థః. + అత్ర కాణాదవాదేన కారణా త్కా
ర్యస్య ద్రవ్యాంతరత్వ మాశంక్య లోక ప్రతీత్యేవ కారణా త్కార్యస్యానన్యతా ముపపాదయతి * ౧ వాచారమ్భణం
వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి. + ఆరభ్యతే - ఆలభ్యతే - స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణమ్. * ౬ కృత్య
ల్యుటో బహుళమితి కర్తణి ల్యుట్. వాచా - వాక్పూర్వకేణ వ్యవహారేణ హేతునేత్యర్థః. ఘటేనౌదకమాహారేత్యాది
వాక్పూర్వకోఽప్యుదకాహరణాదివ్యవహారః. + తస్య వ్యవహారస్య సిద్ధయే + తేనైవ మృద్ధివ్యేణ పృథుబుధ్నోదర
త్యాదిలక్షణో వికారః - + సంస్థానవిశేషః, తత్ప్రియుక్తంచ ఘట ఇత్యాదినామధేయమ్, స్పృశ్యతే. + ఉదకాహరణా

+ సమాసస్య షష్ఠీతత్పురుషత్వవ్యాప్యత్వర్థం వ్యాచప్తే (ఆరమ్భణేతి) + ఆదిశబ్దోపాత్తాని వాక్యాన్యాహ (సదేవేతి) + ఏతదభిప్రేతాన్యాహ (ప్రక
రణాంతరేతి). + ఏహం వాక్యానా మనన్యత్వబోధకతా ముపపాదయతి (తథాహేతి). ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజానతోఽభిప్రాయ మాహ
(కృతస్సస్యేతి). + దృష్టాంతవాక్యం వ్యాచప్తే (యథేతి). + * మృత్తయమితి పదం వ్యాచప్తే (మృత్తికారభానామితి). + వాక్యాభిప్రేతార్థ
మాహ (తస్మాదనతిరిక్తద్రవ్యతయా తద్విజ్ఞానేనేతి) * కస్మిన్ను భగవౌ విజ్ఞాతే సర్వ మిదం విజ్ఞాతం భవతి * ఆత్మని ఖర్వచే దృష్టే శ్రుతే మతే
విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదిత మిత్వాదిశ్రుత్యంతరానుసంఖ్యా దృష్టాంతసామర్థ్యాద్వాన్వికసామర్థ్యాచ్చ తద్విజ్ఞానేనేతి వ్యాఖ్యాతమ్. సహి మృత్తికాన
త్రయా ఘటశరావాది జ్ఞాతం భవతి. సహి పరబ్రహ్మసదాభివా త్సర్వం జగ ద్విజ్ఞాతంచ భవతి. + * వాచారమ్భణ మిత్వాదివాక్యస్య శక్త్యామాహ
(అత్రేతి) కార్యమిథ్యాత్వపక్షే ప్రతీతిమాత్రేణ సతః కార్యస్య వాగారబ్ధత్వాభావాత్వాచాపూర్వమపి ప్రతీయమానత్వాత్, పరిణామపక్షేచ బ్రహ్మ
కార్యస్య జగతః శబ్దపరిణామత్వాభావా, చ్చారమ్భణశబ్దస్యాపాదానార్థత్వ మయుక్తమ్. + (ఆరభ్యతే ఆలభ్యతే స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణమితి)
* ఆలమ్భ స్పృశ్యహింసయోరితి నిఖట్టుకారాః. నామధేయస్య మృదారబ్ధత్వాభావా ద్వికారనామధేయయో రుభయో రప్యారమ్భణశబ్దవాచ్యత్వ
సిద్ధయే స్పృశ్యార్థత్వేన వ్యాఖ్యాతమ్. * విభ్రాజమాన స్సరిరస్య మధ్యా దిత్యత్ర యథాసరిరశబ్దేన సలిలముచ్యతే - తద్విదారభ్యత ఇత్యత్రాపి రలియో
రభేదో వివక్షితఇతి భావః. * వాచేతి తృతీయాంతం పదమ్. అజహల్మక్షణేయమ్. వికారనామధేయయో రుభయోరపి హేతుత్వాయ వాక్పూర్వ
కేణ వ్యవహారేణ హేతునేతి వ్యాఖ్యాతమ్. హేతుత్వంచ ప్రయోజనతయా - సతు సాధనతయా హేతుత్వమిత్యర్థః. + తదాహ (తస్య వ్యవహారస్య
సిద్ధయితి). + కేనస్పృశ్యత ఇత్యత్రేత్యాయాం పూర్వవాక్ ప్రస్తుతేన మృద్ధివ్యేణేత్యాహ (తేనైవేతి). + ధర్మ పరత్వవ్యాప్యత్వర్థం వికారశబ్దం
వ్యాచప్తే (సంస్థానవిశేషఇతి) స్పృశ్యద్విధిం వివృణోషిన్నుక్తమర్థం సజ్జిహేణాహ (ఉదకాహరణాదీతి) వ్యాహరపూర్వకవ్యవహారిసిద్ధ్యర్థం కారణ

దివ్యవహారవిశేషసిద్ధ్యర్థం మృద్ధ్రవ్యమేవ సంస్థానానరనామధేయానరభా గృహతి - † అతో ఘటాద్యపి మృత్తికేత్యే
వ సత్యమ్ - మృత్తికాద్రవ్యమిత్యేవ సత్యమ్ - † ప్రమాణేనాపలభ్యత ఇత్యర్థః - † నతు ద్రవ్యానరత్యేన. † అతస్త
సైవ మృద్ధ్రణ్యాదే ద్ధ్రవ్యస్య సంస్థానానరభాక్త్యమాత్రేణ బుద్ధిశబ్దానరాదయ ఉపపద్యంతే - † యధైకసైవ దేవ
దత్తస్యావస్థాభేదై ర్బాలో యువా స్థవిర ఇతి బుద్ధిశబ్దానరాదయః కార్యవిశేషాశ్చ దృశ్యంతే. † యదుక్తం సత్యామేవ
మృది ఘటో నష్టఇతి వ్యవహారా త్కారణా దన్యత్కార్యమితి - తదుత్పత్తివినాశాదీనాం కారణభూతసైవ ద్రవ్యస్యా
వస్థావిశేషత్వాభ్యుపగమాదేవ పరిహృతమ్. † తత్తదవస్థసైకసైవ ద్రవ్యస్య తే తే శబ్దా స్తాని తానిచ కార్యాణీ
తి యుక్తమ్. † ద్రవ్యస్య తత్తదవస్థత్వం కారకవ్యాపారాయత్తమితి తస్యార్థవత్త్వమ్. † అభివ్యక్త్యనుబంధీని చోద్యాని
తస్యా అనభ్యుపగమాదేవ పరిహృతాని. † ఉత్పత్త్యభ్యుపగమేపి సత్కార్యవాదో నవిరుధ్యతే - సత ఏవైతత్వే.
విప్రతిషిద్ధ మిద మభిధీయతే - పూర్వమేవసత్ - తదుత్పద్యతేచేతి. అజ్ఞాతోత్పత్తివినాశయాభాత్త్యస్యేదం చోద్యమ్.
ద్రవ్యస్యోత్తరోత్తరసంస్థానయోగః పూర్వపూర్వసంస్థానసంస్థితస్య వినాశః - స్వావస్థస్యతూత్పత్తిః. అత స్పూర్వావస్థస్య
ద్రవ్యస్య సత్త్వా తస్మాత్కార్యవాదో నవిరుధ్యతే. † సంస్థానస్యాసత ఉత్పత్తావసత్కార్యవాదప్రసజ్గ ఇతిచేత్. † అస
త్కార్యవాదినోపుత్పత్తే రనుత్పత్తిమత్తే సత్కార్యవాదప్రసజ్గః. ఉత్పత్తిమత్తేచానవస్థా. † అస్తాకం త్వవస్థానాం
పుధక్ప్రతిపత్తికార్యయోగానర్హత్వా దవస్థావత ఏవైతత్పత్త్యాదికం సర్వమితి నిరవద్యమ్. † కపాలత్వచూర్ణత్వపిడ్డ
త్వావస్థాప్రహేన ఘటత్వావస్థావదేకత్వావస్థాప్రహేన బహుత్వావస్థా తత్ప్రహేనేనైకత్వావస్థాచేతి నశ్చిద్విరోధః.

ద్రవ్యమేవావస్థానరనామానరభాగృహతిత్వక్తమ్. † ఆప్తేతేతత్వాదివ్యవస్థానరేణాపి బుద్ధిశబ్దానరాదయో దృశ్యంతే. ఘటః పట ఇత్యాదిభ్యు వస్త్య
నరత్యేనాపి బుద్ధిశబ్దానరాదయో దృశ్యంతే, - అత్రత్వవస్థానరనిబద్ధసత్వే కిం నిశ్చయిక మిత్య పేక్షాయాం ప్రత్యభిజ్ఞా ప్రత్యక్షమితి శ్రుతిరాహే
త్యాహ (అతోఘటాద్యపీతి). † సత్యశబ్దం వ్యాచప్తే (ప్రమాణేనాపలభ్యతఇతి). † ఏవకారం వ్యాచప్తే (నతుద్రవ్యానరత్యేనేతి). † ఏకారా
సత్యత్వం వివక్షితం చేత్ - ఇతి కరణవైయర్థ్యం స్యాత్. ద్రవ్యానరత్వసాధకతయా పరోక్షానాం బుద్ధిశబ్దానరాదీనాం సామాన్యేనాన్యథాసిద్ధి
మాహ (అతఇతి). † దృష్టానమాహ (యధైకస్యేతి) బాలయవశరీరాణామపి వస్త్యనరత్వం వైకేషికై రుచ్యతఇతి దృష్టాన్తౌ విప్రతిపన్నఇతిచేన్న -
బాలయవాదిశబ్దా శృరీరద్వారా శరీరేణ మభిదధతే - తస్యచ నశ్వరత్వాభావాచ్చేతనపర్య న్బుద్ధిశబ్దానరాదయో2వస్థానిబద్ధనావేతి. యద్య -
ఆస్తే కేతే తిష్ఠతి గచ్ఛతీత్యాదివ ద్బుద్ధిశబ్దానరాదీనా మవస్థాభేదనిబద్ధసత్వోపపత్తేర్బాలయవాదిశరీరస్యాబాధితప్రత్యభిజ్ఞాగోచరస్యాభిజ్ఞరత్వ
సిద్ధవత్కారేణ దృష్టానరయోపన్యాసః. † భావాభావవిరోధం పుధక్ క్షరిహరతి (యదుక్తమితి). † తస్య పరిహృతత్వం దర్శయకార్యభేదం పరి
హరతి (తత్తదవస్థస్యత్యసైవేతి) † కారకవ్యాపారవైయర్థ్యం పరిహరతి (ద్రవ్యస్యేతి). † అభివ్యక్తిపక్షచోద్యాన్యనభ్యుపగమాత్ పరిహరతి (అభి
వ్యక్త్యనుబంధీనీతి). † అభివ్యక్తి రనభ్యుపేతాచే దుత్పత్తిః స్వీకృతా స్యాత్ - తదానీ మసత్కార్యవాద స్సానిదిత్యత్రాహ (ఉత్పత్త్యభ్యుపగమ
ఇతి). † అనిత్యధర్మో2వస్థా. † చోద్యం శబ్దతే (సంస్థానస్యేతి) † పరిహరతి (అసత్కార్యేతి) అయమర్థః - యథోత్పత్తే రుత్పత్తిచోద్యం ధర్మాస్త
రాహేవణేన నిత్యసమావజ్ఞాత్వక్తిర్హిభవతి - తథా2వస్థాయా ముత్పత్తిచోద్యమపి జాత్యుక్తిః. నను తత్రోత్పత్తే రుత్పత్తిచోద్యం జాత్యుక్తి
ర్భవతి - సత్యవస్థాయా ఉత్పత్తికథనం జాత్యుక్తిరితిచేన్న - అవస్థానైకైరి త్యభ్యుపగమాదవస్థాయా ఉత్పత్తిమత్త్యచోదనం ఉత్పత్తే రుత్పత్తి
మత్త్యచోదనమేవేతి జాత్యుక్తిరితి. తదేతదభిప్రేత్య ప్రతిబంధీముఖేనోక్తముత్పత్తే రనుత్పత్తిమత్త్యితి. † (అస్తాకంత్వేతి) అపుధక్సిద్ధధర్మతయా
పుధక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హత్వతిక్తానా ముత్పత్త్యాదికం పుధక్పేక్షతే-పుధక్ప్రతిపత్తికార్యానర్హధర్మాః పుధక్గుత్పత్తినిరపేక్షాః. అతఏవ హ్యుత్పత్తే
రుత్పత్త్యాదినిరపేక్ష్యమ్. తస్మా దపుధక్సిద్ధధర్మాస్తు స్వయం ధర్మేణ ఉత్పత్త్యాద్యవస్థాభూతా ఇత్యర్థః. అవస్థేన వస్తున ఉత్పత్తిః - సత్యవస్థాయా
ఉత్పత్తిర్నామాస్తీతి నవపక్షవైషమ్యచోతనార్థ స్తు శబ్దః. † సజ్ఞానభేదం పరిహరతి (కపాలత్వేతి) నదావరకత్వా దవిరోధః - కాలభేదాచ్చావిరోధ
ఇత్యర్థః. † ఏవం ‡ వాచారమ్భణమిత్యాదివాక్యసార్థకైః - ఆధ సూత్రస్థాదిశబ్దోపాత్తేషు వాక్యేషు ‡ సదేవత్యాదికం దార్ఢ్యాన్తికవాక్యం

† తథా * ౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేక మేవాద్వితీయమితి - సదేవేదమ్ - ఇదాసీం † విభక్తనామః పత్వేన నానారూపం జగత్ † అగ్రే నామరూపవిభాగాభావేనైకమేవాసీత్, † సర్వశక్తివేనాధిష్ఠాత్ర స్తరాసహతయ అద్వితీయం, చేతననన్యత్వ మేవైవాపపాదితమ్. † తథా * ౨ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి స్రక్ష్యమా † తేజః ప్రభృతివివిధవిచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్వేనాత్మనా బహుభవనం సజ్జల్ప్య జగత్సర్గాభిధానా త్కార్యభూతః జగతః పరమకారణా త్వరస్తా ద్భృష్టాణోఽనన్యత్వ మవసీయతే. † సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణ స్సర్వజ్ఞస్య సః సజ్జల్పస్య నిరవద్యస్తేయ సదేవేదమితి నిర్దేశార్హజగత్త్వమ్, సచ్ఛబ్దవాచ్యస్తేయ జగతో † నామరూపవిభాగాభా వైకత్వ, మధిష్ఠాత్ర స్తరనిరవేక్షత్వమ్, పునరపి తస్యైవ విచిత్రస్థిరత్రసరూపజగత్వేన బహుభవనసజ్జల్పరూపేక్షణమ్ యథా సజ్జల్పం సర్గశ్చ కథ ముపపద్యత ఇత్యాశక్యాహ * ౩ † సేయం దేవతైక్షత హంతాహ మిమా † స్తిస్తోః వతాః † అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమిత్యాది. * ౩ † తిస్తా దేవతాఇతి కృత్స్న మచిద్వస్తు నిర్దిశ్య స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనైవద్విచిత్రనామరూపభా క్కరవాణీత్వ్యుక్తమ్. అనేః జీవేనాత్మనా - మదాత్మకజీవేన ఆత్మతయాఽనుప్రవిశ్యై తద్విచిత్రనామరూపభాక్కరవాణీత్వర్థః. † స్వాత్మనా జీవస్య చాత్మతయాఽనుప్రవేశకృతం నామరూపభాక్త్య మిత్వ్యుక్తం భవతి. * ౪ † తత్సృష్ట్యా తదేవానుప్రవిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్ఛత్యచ్ఛాభవదితి శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టమ్ - సజీవం జగ త్పరేణ బ్రహ్మణా ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితి. † తదేవ త్కార్యావస్థస్యచ కారణావస్థస్యచ చిదచిద్వస్తునః సకలస్య స్థూలస్య సూక్ష్మస్యచ పరబ్రహ్మశరీరత్వమ్, పరస్యచ బ్ర హ్మణ ఆత్మత్వ, మంత్ర్యామిబ్రహ్మణాదిషు సిద్ధం స్థాపితమ్. † అనేన పూర్వోక్తా శక్కా నిరస్తా - † అచిద్వస్తుని సజీవే

వ్యావస్థే (తదేతి) తథా ఆనన్యత్వమేవైవాపపాదితమిత్యన్వయః. సచ్ఛబ్దః ప్రమాణసంబధార్హతాం వదతి. యదావ - బ్రహ్మ వదతి, ఆనన్యతార్థత్వేస్య నన్యపదార్థత్వం సిద్ధ్యతి. * సదేవేత్వవధారణేన కదాచిదనన్యత్వం వ్యావస్థితమ్ * ఏకమేవేతి నామరూపవిభాగాభావ ఉక్తః. అద్వితీయపదే నాధిష్ఠాత్ర స్తరనిషేధ ఇత్యర్థః. † * సదేవేత్వాదివాక్యస్థమిదంశబ్దంవ్యావస్థే (విభక్తనామరూపత్వేనేతి). † ఇదం జగత్సదేవ చేత్ - కథం సృష్ట్యాద్యు పపత్తిరిత్యత్రాహ (అగ్రఇతి). † అద్వితీయపదంవ్యావస్థే (సర్వశక్తివేనేతి) ఏషాం పదానా ముక్తార్థపరత్వమేకవిష్ణానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపాద నార్థత్వాదేవావగమ్యతే - సహి సజాతీయవిజాతీయాదివ్యావృత్త్యా ప్రతిజ్ఞోపపాదనోపయోగః. † ఏషాం పదానా ముక్తార్థైకపరత్వ ముపరితనవాక్యై

రప్రసపాదయతి (తథాతదైక్షతేతి). † (తేజఃప్రభృతీతి) సజ్జల్పన స్తరం తేజఃప్రభృతిసృష్టిప్రతిపాదనాత్ * బహుస్యామితి బహుశబ్దః తేజఃప్రభృతి రూపేణ బహుత్వీపర ఇత్యర్థః. బహుశబ్దోక్తనామరూపవిభాగాభావ ఏకశబ్దోక్తఇతి గమ్యతే. * † ఐక్షతేత్వ సేన అద్వితీయపదస్యాధిష్ఠాత్ర స్తర నివారకత్వం జ్ఞాతమ్. * కథ మసత సృష్టాయేతేత్వ సేన * సదేవేత్వవధారణస్య కదాచి దసత్త్వవ్యావృత్తిపరత్వ మవగతమ్. కారణభూతస్యైవ బ్రహ్మణో బహుభవనసజ్జల్పభిధానా త్కార్యకారణయో రనన్యత్వంచ లబ్ధమిత్యాహ (తథాతదైక్షతేతి). † వ్యష్టిసృష్టిసజ్జల్పవాక్యస్య శక్కావిశే షవ్యుదాసకత్వాత్తద్యుద్వేదసనీయాం శక్కా మాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్తేతి). † సచ్ఛబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వే ఇదంశబ్దవాచ్యజగత్సామాధికరణ్య మనుపప న్నమిత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్తేతి). † సచ్ఛబ్దస్య జగత్సరత్వే * తదైక్షతేత్వాదిభిః విరోధఇత్యభిప్రాయేణాహ (సచ్ఛబ్దవాచ్యస్యైవజగత ఇతి). † చేతనాంశస్యైక్యానుపపత్తి మభిప్రేత్యాహ (నామరూపవిభాగాభావేనైకత్వమితి) † సేయ మిత్యాద్యుదాహృతవాక్యసముదాయస్యాథోఽ నన్యతోక్తః. తత్ర వాక్యైకదేశేనోక్తార్థవిరోధశక్కాం పరిహరివ్య మ్మదాహృతవాక్యసముదాయప్రతిపన్న మర్థం సాధారణ్యేన వదతి (తిస్తఇతి). † అస్మిన్వాక్యేస్వాత్మకజీవవాచిపదం దర్శయ న్ననుప్రవేశవద్గగనాదివ్యావృత్త్యర్థం నియన్తృతయాఽనుప్రవేశంచ దర్శయతి (అనేనేతి). † స్వాత్మ కజీవేనేత్వ్యక్తే మృదాత్మకఇతివత్స్వాదితి శక్కాయాం వివక్షితార్థవిశేష మాహ (స్వాత్మ సోజీవస్యచేతి) * సింహేన భూత్వా బహుశా మయాత్మా ఇతివ జీవేనాత్మనేత్యస్యాధిగతి భావః. † ఇమ మర్థం శ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టయతి (తత్ప్రప్యేతి) ఆత్మతయాఽనుప్రవిష్టమితిశ్రుత్యన్తరేణ స్పష్టమిత్య న్వయః. † బహుత్వేనతి హ్యనుప్రవేశఃసతు కారణావస్థాయా మేకత్వా స్నానపద్యత ఇత్యత్రాహ (తదేతదితి). † తతఃఃమిత్యత్రాహ (అనేనేతి) పూర్వోక్తశక్కా - ఇదంశబ్దసామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మణి జగద్గతదోషాశక్తేత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (అచిద్వస్తునీత్వాదినాఽన స్తరవాక్యేన)

బ్రహ్మణ్యత్వతయా ౭వస్థితే నామయాపవ్యాకరణవచనా చ్చిదచిద్వస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ జగచ్ఛబ్దవాచ్యమితి * ౧ సదే వేద మగ్ర ఏక మేవాసీదత్యాది సర్వ ముపపన్నతరమ్. శరీరభూతచిదచిద్వస్తుగతా సర్వే వికారాశ్చపురుషార్థా శ్చేతి బ్రహ్మణో నిరవద్యత్వం కల్యాణగుణాకరత్వంచ నుస్థితమ్. తదేతత్ * ౨ అధికంతుభేదనిర్దేశా దిత్యనన్తరమేవ వత్స్యతి. తథా * ౩ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమితి కృతస్స స్య చేతనాచేతనస్య బ్రహ్మతాదాత్మ్య ముపదిశతి - తదే వచ * ౩ తత్త్వమసీతి నిగమయతి. † తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్యపి వాక్యేషు * ౪ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ * ౫ ఆత్మని ఖల్విరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదం సర్వం విదితమ్ * ౫ ఇదం సర్వం యదయ మాత్మా * ౬ బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్ * ౭ ఆత్మైవేదం సర్వ మిత్యనన్యత్వం ప్రతీయతే, తథా ౭న్యత్వంచ నిషిధ్యతే * ౫ సర్వం తం పరా దాద్యో న్యత్రాత్మన సర్వం వేద * ౮ నేహ నానాస్తి కించన | మృత్యో స్స మృత్యు మాపోతి య ఇహ నానేవ పశ్య తీతి. తథా * ౫ యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితర ఇతరం పశ్యతి † యత్ర త్వస్య సర్వ మాత్మైవాభూ తత్కేన కం పశ్యే దిత్యవిదుషో ద్వైతదర్శనం విదుషశ్చద్వైతదర్శనం ప్రతిపాదయ దనన్యత్వమేవ తాత్త్వికమితి ప్రతిపాదయతి. † తదేవమారమ్భణశబ్దాదిభ్యో జగతః పరమకారణా త్పరస్త్వా ద్భ్రహ్మణో ౭నన్యత్వ ముపపాద్యతే. † అత్రేదం త త్వమ్ - చిదచిద్వస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మైవ సర్వదా సర్వశబ్దాభిధేయమ్. తత్కదాచి త్సర్వస్త్వా త్స్వ శరీరత యాపి పృథగ్వ్యవదేశానర్హనూత్నదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరమ్ - తత్కారణవస్థం బ్రహ్మ. కదాచిచ్ఛ విభక్తనామ రూపవ్యవహారార్హస్థూలదశాపన్నచిదచిద్వస్తుశరీరమ్ - తచ్ఛకార్యవస్థమితి కారణా త్పరస్త్వా ద్భ్రహ్మణః కార్యరూపం జగదనన్యత్. శరీరభూతచిదచిద్వస్తునః శరీరిణో బ్రహ్మణశ్చకారణవస్థాయాం కార్య వస్థాయాంచ శ్రుతిశతసిద్ధయా స్వభావవ్యవస్థయా గుణదోషవ్యవస్థాచ * ౯ సతుదృష్టాన్తభావాదిత్యత్రోక్తా.

౩. † యేతుకార్యకారణయోరనన్యత్వం కార్యస్య మిథ్యాత్వాశ్రయణేన వర్ణయన్తి - నతేషాం కార్యకారణయో రనన్యత్వం సిద్ధ్యతి - సత్యమిథ్యార్థయోరైక్యానుపపత్తే. తథాసతి బ్రహ్మణో మిథ్యాత్వం జగత స్సత్యత్వంవా స్యాత్.

౪. † యేచ - కార్యమపి పారమార్థికమభ్యుపయన్తవేవ జీవబ్రహ్మణో రాపాధికమన్యత్వమ్, స్వాభావికంచానన్య త్వమ్, - అచిద్భ్రహ్మణోస్తు ద్వయమపి స్వాభావికమితి వదన్తి - తేషా ముపాధిబ్రహ్మన్యతిరిక్తవస్త్వన్తరాభావా, నిర వయవస్యాఖణ్డితస్య బ్రహ్మణ ఏవైవాపాధినమ్బధౌ, ద్భ్రహ్మన్వరూపస్యైవహేయాకారపరిణామా, † చ్చక్తిపరిణామాభ్యు పగమే శక్తిబ్రహ్మణో రనన్యత్వాచ్ఛ జీవబ్రహ్మణః కర్తవశ్యత్వాపహతపక్షత్వాదివ్యవస్థావాదిన్యో ౭చిద్భ్రహ్మణోశ్చ పరిణామాపరిణామవాదిన్యశ్చుతయో వ్యాకుప్సేయుః.

ఉపపన్నతరమ్ - ముఖ్య మేవేతి భాషః. † అథ ప్రకరణాన్తరస్థవాక్యానా మప్యేతత్సూత్రాభిప్రేతత్వాత్తైరనన్యత్వ ముపపాదయతి (తథా ప్రకరణాన్తరస్థేష్యితి). † ద్వైతదర్శనస్యాతాత్త్వికత్వం కదాచి నివృత్తిపచనేనాపి సిద్ధ మిత్యాహ (యత్రత్వస్యేతి). † (తదేవమిత్యాది) బ్రహ్మణ శ్చిదచితో రుత్పత్తిప్రశయశ్రవణాత్, కారణా త్కార్యస్యానన్యత్వా, త్కారణవస్థాయాం బహుత్వాభావా, చ్చరీరశరీరిభావస్యానుపపన్నత్వేన స్వభా వవ్యవస్థాసన్యాదిత్యత్రాహ. † యదా - భేదవ్యవదేశాదిత్యదిభిః నూత్రైచ్ఛేదోపపాదనేనేద మనన్యత్వోపపాదనం వ్యాహత మిత్యత్రాహ (అత్రే దంతత్త్వమితి) విశిష్టాత్కారణా ద్విశిష్టం కార్యం జాయతేఇతి శరీరశరీరిభావాదిరుపపద్యతేఇత్యర్థః.

౩. బ్రహ్మజ్ఞానవాదిభి రన్య నూత్రస్యోక్త మర్థం దూషయతి (యేత్సితి).

౪. † భాస్కరమతం దూషయతి (యేచేతి) నిరవయవత్వాదివిశేషణం బ్రహ్మణి దోషసమ్మన్ధజ్ఞాపనాయ. † (శక్తిపరిణామాభ్యుపగమయతి) శక్తేర్భ్రహ్మన్యత్వాభ్యుపగమా త్రేనాపి వ్యాకులమేవేత్యర్థః.

౫. † యేషునః - నిరస్తనిఖలభోక్తృత్వాదివికల్పవిప్లవం సర్వశక్తియక్తం సన్తాత్రద్రవ్యమేవ కారణం బ్రహ్మ - తచ్చ ప్రళయవేశాయాం శాంతాశేషనుఖదుఃఖానుభవవిశేషం స్వప్రకాశమపి ఘృష్టా త్వదచిదవిలక్షణ మవస్థితమ్ - సప్తష్టి వేశాయాం మృత్తికాద్రవ్యమివ ఘటశరావాదిరూపమ్, సముద్రఇవచ ఘనతరజ్జబుద్బుదాదిరూపో, భోక్తృభోగ్యనియన్తరూపేణాంశత్రయావస్థ మవతిష్ఠతే - అతో భోక్తృభోగ్యనియన్తృత్వాని తత్ప్రియుక్తాశ్చ గుణదోషాః శరావత్వ ఘటత్వమణికత్వవ తద్గతకార్యభేదవచ్చ వ్యవతిష్ఠన్తే, భోక్తృభోగ్యనియన్తృత్వాణాం సదాత్తనైకత్వంచ ఘటశరావమణికా దీనాం మృదాత్తనైకత్వవదుపపద్యతే, - అత స్సన్తాత్రద్రవ్యమేవ సర్వావస్థావస్థితమితి బ్రహ్మణోఽనన్య జ్జగదాతిష్ఠన్తే - † తేషాం సకలశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణన్యాయవిరోధః. సర్వాహి శ్రుతయః స్మృతీతిహాసపురాణా ససర్వేశ్వరేశ్వరం. † సదైవ సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిం సత్యసంకల్పం నిరవద్యం దేశకాలానవచ్ఛిన్నానవధికాతిశయానన్దం పరమకారణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి - నపున రీశ్వరాదపి పరమీశ్వరాంశిసన్తాత్రమ్. తథాహి - * ౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేకమే వాద్వితీయమ్ * ౧ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి * ౨ బ్రహ్మవా ఇద మగ్ర ఆసీ దేకమేవ తదేకంస న్నవ్యభవత్ తచ్చేయో రూప మత్యసృజత త్తత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణీంద్రోవరుణ సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యు రీశానశ్చితి * ౩ ఆత్మానా ఇద మేకవేదా గ్ర ఆసీత్ నాన్యత్కించన మిషత్ స ఐక్షత లోకాన్నుసృజాశ్చితి * ౪ ఏకో హవై నారాయణ ఆసీత్ నబ్రహ్మ నేశానా నేమే ద్యావా పృథివీ ననక్షత్రాణి నాపో నాగ్ని ర్నసోమో నసూ ర్యః సవకాకీ సరమేత తస్య ధ్యానాస్తస్థస్యేత్వాదిభిః పరమకారణం సర్వేశ్వరేశ్వరో నారాయణ ఏవే త్యవగమ్యతే - † సద్బ్రహ్మోత్తశబ్దాహి తుల్యప్రకరణస్థా స్తత్తుల్యప్రకరణస్థేన నారాయణశబ్దేన విశేషితా స్తమే వావగమయన్తి. * ౫ † తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్ * ౫ సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చి జ్ఞనితా నచాధిపశ్చిత్వరస్యై వ కారణత్వం శ్రూయతే. స్మృతిరపి మానవీ * ౬ † తత స్స్వయమ్భూ ర్భగవానితి ప్రకృత్య * ౬ సోభిధ్యాయ శ రీరా తాస్వ తిససృక్షు ర్వివిధాః ప్రజాః | అపవన ససర్వాదా తాను వీర్య మపాసృజదితి. ఇతిహాసపురాణాన్యపి పురు షోత్తమమేవ పరమకారణ మభిదధతి * ౭ నారాయణో జగన్మూర్తి రనంతాత్మా సనాతనః | ససిసృక్షుస్సహస్రాంశా ద సృజ త్పురుషాద్విధా * ౮ విష్ణో ససకాశా దుద్భూతం జగ త్తత్రైవచ స్థితమిత్యాదిషు. నచేశ్వర సన్తాత్రమే

౫. † యాదప్రకాశమతం నిరస్యతి (యేషునః) విప్లవః - వికారః. † (తేషామిత్యాది). † (సదైవసర్వజ్ఞమితి) అనేన కారణావస్థాయామపి సర్వజ్ఞత్వాదికం వివక్షితమ్ - * య స్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః | తస్మాదేతద్బ్రహ్మనామ రూప మన్నంచ జాయతఇతిహిక్రూతిః. † మహేనా పనిషద్యేవ నారాయణకారణత్వం శ్రూయతే - అన్యత్రతు సద్బ్రహ్మోత్తాదీనామ్ - తత్కృతం సరోవపనిషత్ప్రకారేన కారణత్వం శ్రూయతఇత్య త్రాహ (సద్బ్రహ్మోత్తాది) సద్బ్రహ్మోత్తా దృష్టాన్తార్థే. యథా సద్బ్రహ్మోత్తా సామాన్యవిశేషశబ్దావేకార్థతయా సీవీకృతా - తదన్వదితిభావః. † (తమీ శ్వరాణామిత్యాది) ఈశ్వరస్యైవేత్యేవకారణం * నచాస్య కశ్చిదిత్యుక్తనిషేధో వివక్షితః. † (తతఃస్వయంభూరితి) అత్ర భగవచ్ఛబ్ద ఈశ్వరవా

౧॥ ఛాం - ౬ - ౧ - ౧, ౩. ౨॥ బృ - ౩ - ౪ - ౧౧. ౩॥ ఐత - ౧ - ౧ - ౧. ౪॥ మహా - ౧ - ౧. ౫॥ శ్వే - ౬౭ - ౭, ౯.
౬॥ మను - ౧౭ - ౬, ౮. ౭॥ భార - శాన్తి - మోక్ష - ౮౭ - ౧౨. ౮॥ విష్ణు - ౧ - ౧ - ౩౧.

వేతి వక్తుం శక్యమ్ - తస్య తదంశత్వాభ్యుపగమా తస్మిన్వేషత్వాచ్చ. † నచ తస్య జ్ఞానానన్దాద్యస్తకల్యాణగుణయో
గః కాదాచిత్క ఇతి వక్తుం శక్యతే - తేషాం స్వాభావికత్వేన సదాతనత్వాత్. * ౧ పరాస్య శక్తి రివిధైవ శ్రూయ
తే స్వాభావికే జ్ఞానబలక్రియాచ * ౨ య సర్వజ్ఞ సర్వవిదిత్యాదిభ్యః. జ్ఞానానన్దాదిశక్తియోగ ఏవాస్య స్వాభావిక
ఇతి మాత్రాచ - † శక్తిః స్వాభావికే, జ్ఞానబలక్రియాచ స్వాభావికేతి పృథక్ష్విద్యేతా † లక్షణాప్రసక్తాచ్చ. † నచ పా
చకాదివత్ * ౨ సర్వజ్ఞత్వాదిషు శక్తిమాత్రే కృత్ప్రత్యయఇతి వక్తుం శక్యమ్ - కృత్ప్రత్యయమాత్రస్య శక్తావ
స్థరణాత్, * ౩ శక్తౌ హస్తికవాటయోరిత్యాదిషు కేషాంచిదేవ కృత్ప్రత్యయానాం శక్తివిషయత్వస్థరణాత్, † పాచ
కాదిషు త్వగత్యా లక్షణా సమాశ్రీయతే. కించ - ఈశ్వరస్య తదంశవిశేషత్వాత్తస్యచాంశితేవ తరజ్ఞా తస్ముద్ర
స్వేవాంశా దంశినోఽధికత్వాత్ * ౧ త మిశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్ * ౧ న తస్మిన్మాభ్యధికశ్చ దృ
శ్యత ఇత్యాదీనీశ్వరవిషయాణి పరశ్శతాని వచాంసి బాధ్యేరణ. కించ - సన్తాత్రస్య సర్వాత్మకత్వేఽంశితేవచేశ్వర
స్య తదంశవిశేషత్వాత్తస్య సర్వాత్మకత్వాంశితోపదేశా వ్యాహర్యేరణ - నహి మణికాత్మకత్వం తదంశత్వంవా
ఘటశరావాదేః. స్వాంశేషు సర్వేషు సన్తాత్రస్య పూర్ణత్వేనేవోరాంశేపి తస్య పూర్ణత్వాత్ తదాత్మకాని తదంశాశ్చే
తరాణి వస్తూనీతి చేన్న - ఘటేపి సన్తాత్రస్య పూర్ణత్వాదీశ్వరస్యాపి ఘటాత్మకత్వతదంశత్వప్రసక్తాత్. † నచ సన్తా
త్రస్య ఘటాస్తి పటాస్తి వస్తుధర్మతయాఽవగతస్య ద్రవ్యత్వం కారణత్వం ప్రాపవద్యతే - వ్యవహారయోగ్యాతాహి
స్తత్త్వమ్. † విరోధివ్యవహారయోగ్యాతా తదవ్యవహారయోగ్యాస్యాస్తత్త్వమ్. † ద్రవ్యమేవ సదిత్యభ్యుపగమే క్రియాదీనా
మస్తత్త్వప్రసక్తః - క్రియాదిషు కాశకుశావలమ్బనేనాపి సర్వత్రైకరూపా సత్తా దురుపపాదా. సదాత్మనాచ సర్వస్యాభి
న్నత్వే సర్వజ్ఞత్వేన సర్వస్వభావప్రతినధానా తస్మిన్వగుణదోషసజ్కరప్రసక్తశ్చపూర్వమేప్రాక్తః. † అతో యథోక్త
ప్రకారమేవానన్యతన్వమ్.

చీతి భాషః. † న్యాయవిరోధమాహ (నచేతి) సవిశేషత్వాచ్చ - నియస్తృత్యరూపవిశేషవత్త్వాత్. సన్తాత్రంహి నియస్తృత్యాదివిశేషరహితమ్.
† (శక్తిఃస్వాభావికీత్యాది) శక్తివిశేషే అఘటితఘటనాసామర్థ్యరూపే, శక్తిశబ్దో వర్తతే - జ్ఞానాదికార్యకర్త్యే, చ. తత్తోభయ మప్యనన్కుచితం
శక్తిశబ్దేనాచ్యతే. † తత్ప్రజ్ఞోచన పృథక్ష్విద్యేతావైయర్థ్య మాశక్త్యాహ (లక్షణాప్రసక్తాశ్చేతి) జ్ఞానాదిశబ్దైః తత్తచ్చక్తిః ప్రతిపాద్యాచే లక్షణా.
శక్తిశబ్దస్య సంకోచోఽప్యన్వరసః - అనంకోచే పృథక్ష్విద్యేతావైయర్థ్య మిత్యర్థః. † నలక్షణా - శక్తిమాత్రేపి ప్రత్యయవిధానా దిత్యత్రాహ (నచేతి)
† (శక్తౌ హస్తికవాటయో రిత్యాదిషివీతి) అత్రాదిశబ్దేన * శక్తిలిజ్ఞేత్యాదినూత్రం వివక్షితమ్. * శక్తిలిజ్ఞేత్యత్ర చశబ్దా త్కృత్ప్రత్యయాస్తరాణా
మపి శక్తౌ విధానం నూచితమ్ - తత్ర విశేష విధానాభావేపి పాచకాదిషు శక్తౌ కృదస్తత్త్వేన ప్రయోగదర్శనాత్ కతిపయవిధాన ముపలక్షణ మితి
చేన్న - విశేషో పాదానాన్యథానుపపత్త్యా కృత్ప్రత్యయశక్త్యర్థానుపపత్తైరిత్యర్థః. † శక్తివిషయప్రత్యయాభావేపి పాచకాదిషు శక్త్యర్థత్వం దృశ్య
తదిత్యత్రాహ (పాచకాదిషివీతి). † (నచసన్తాత్రస్యీతి). † అనువర్తమానం సన్తాత్రం కిం వస్తుధర్మః - ఉత ద్రవ్యమితి వికల్ప మభిప్రేత్య ధర్మపక్షే
దూషణమాహ (నచేతి). † సత్త్వప్రసంగా దస్తత్త్వం శిక్షయతి (విరోధీతి). † ద్రవ్యపక్షే దూషణమాహ (ద్రవ్యమేవేతి). † (క్రియాదిషివీతి) కాశస్య
కుశత్వేన కుశస్థానేఽవలమ్బనం కాశకుశావలమ్బనమ్. అముఖ్యమిత్యర్థః. ద్రవ్యసమ్బంధః క్రియాదేస్తత్త్వంచేత్ - ఏకం ప్రయోజకం నస్యాదిత్యర్థః.
† స్వాక్త్యనైవ సూత్రార్థత్వ ముపసంహరతి (అతదితి).

† అథోచ్చేత - ఏకస్యైవావస్థానరాదయోగేపి బుద్ధిశబ్దానరాదయో బాలత్వయువత్వాదిషు దృశ్యతే - మృద్ధారహిరణ్యాదిషు ద్రవ్యానరాదేపి దృశ్యతే - తత్ర మృద్ధుటాదిషు కార్యకారణేషు బుద్ధిశబ్దానరాదయో ౭వస్థా నిబద్ధనా ఏవేతి కుతో నిర్ణీయత ఇతి. తత్త్రోత్తరమ్.

౧౬॥ సూ. భావేచోపలభ్యే. ౨.

౬. † కుడ్జలాదికార్యసద్భావేచ కారణభూతహిరణ్యస్యోపలభ్యే-ఇదం కుడ్జలం హిరణ్యమితి హిరణ్యత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. నచైవం హిరణ్యాదిషు ద్రవ్యానరేషు మృదాదయ ఉపలభ్యతే - అతో బాలయువాదివత్కారణభూతమేవ ద్రవ్య మవస్థానరాపన్నం కార్యమితి గీయతే. † ద్రవ్యానరాదినావ్యభ్యుపేతేనావస్థానరాదయోగేన బుద్ధిశబ్దానరాదిషూపపన్నేష్యనుపలభ్యద్రవ్యానరకల్పనానుపపత్తేశ్చ. † నచ జాతినిబద్ధనేయం ప్రత్యభిజ్ఞా - † జాత్యాశ్రయభూతద్రవ్యానరానుపలభ్యే † ఏకమేవహేమజాతీయం ద్రవ్యం కార్యకారణోభయావధం దృశ్యతే. † నచ ద్రవ్యభేదే సమవాయికారణానువృత్త్యా కార్యేప్రతినష్ఠానమితి వక్తుం శక్యమ్ - † ద్రవ్యానరాదేనావస్థానరానానువృత్తిమాత్రేణ తదాశ్రితద్రవ్యానరే ప్రతినష్ఠానానుపపత్తే. † గోమయాదికార్యే వృశ్చికాదా గోమయాదిప్రతినష్ఠానం నదృశ్యత ఇతిచే † న్న - తత్రాప్యాద్యకారణభూతపృథివీద్రవ్యప్రత్యభిజ్ఞానాత్. † అగ్నికార్యే ధూమే అగ్నిప్రత్యభిజ్ఞానం నదృశ్యత ఇతిచేత్. † భవతు సతత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానమ్ - తథాపి నదోషః - అగ్నేర్నిమిత్తకారణమాత్రత్వాత్. అగ్ని

† * మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి వాక్యోక్తప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షసిద్ధానస్యత్వం వదత ఉత్తరనూత్రస్య శబ్దామహా (అథోచ్చేతేతి).

౬.౧౬॥ సూ. భావేచోపలభ్యే. † కస్య భావే కస్యోపలభ్యేత్యత్రాహ (కుడ్జలాదీతి). † ఇదం కుడ్జలం హిరణ్యమితి సామానాధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాన మత్రాభిప్రేతమ్ - సమవాయికారణానువృత్తిం వదతో౭వత్కార్యవాదినోపభిమతాయా వైయధికరణ్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాః స్వపక్షాసాధకత్వాత్. తథాపి బుద్ధిశబ్దానరాదిభి ర్వస్తస్వనరతవం కల్పత ఇత్యత్రాహ (ద్రవ్యానరాదినేతి) అభ్యుపేతేన - అసమవాయికారణత్వేనాభ్యుపేతేనేత్యర్థః. అనన్యథా సిద్ధం హి కల్పకమ్ - బుద్ధిశబ్దానరాదీనా మన్యథాసిద్ధత్వా న్నకల్పకత్వమిత్యర్థః. † (నచేతి) సోయం గౌరవాదిషు జాతినిబద్ధనం ప్రత్యభిజ్ఞానం దృష్టమ్ - తథా౭త్రాపి జాతినిబద్ధనమిత్యర్థః. † పరిహరతి (జాత్యాశ్రయేతి) తత్రహి వ్యక్తిద్యయోపలభ్య రస్తి - ఆత్రతు సతథా వ్యక్త్యనర ముపలభ్యత ఇత్యర్థః. † కథ ముపలభ్యత ఇత్యత్రాహ (ఏకమేవేతి) † పునశ్చజ్ఞతే (నచేతి). † పరిహరతి (ద్రవ్యానరాదేనావస్థానరాదీనానువృత్తిం వదతా త్వయాది ప్రతినష్ఠానాభావచోద్యం పరిహరణీయమ్. తత్రాదికారణపుథివీప్రత్యభిజ్ఞాన మస్తీతి వదసిచేత్ - తదస్తాకమపి తుల్యమితి. † పునరప్యాపాతప్రతీతినిబద్ధనం చోద్యం శబ్దతే (అగ్నికార్య ఇతి). † పరిహరతి (భవత్వీతి) నిమిత్తకారణాప్రత్యభిజ్ఞానం నదోషః.

సూత్రార్థస్తు తదనన్యత్వ మారమ్భణశబ్దాదిభ్యః తస్మాత్ - బ్రహ్మణః అనన్యత్వంకార్యస్య జగతః ఆరమ్భణశబ్దాదిభ్యో వాక్యేభ్యస్తదుపపాదయద్యో౭వగమ్యతే. ఆరమ్భణమితి శబ్దాది ర్యేషాం పూర్వోక్తానాం వాక్యానామ్ - తాన్యారమ్భణశబ్దాదీని. తాన్యనన్యత్వముపపాదయన్తి. ౧.

౧౬॥ సూ. భావేచోపలభ్యే. ౨.

(వే-సా.) ఘటాదికార్య భావేచ తదేవేదమృద్ధ్రవ్యమిత్తుపలభ్యేశ్చ కారణాదనన్యత్కార్యమ్. ౨.

(వే-దీ.) ఘటాదికార్య భావేచ తదేవేదం మృద్ధ్రవ్యమిత్త మవస్థితమితి కారణస్య ఉపలభ్యేశ్చ కారణా దనన్యత్వం కార్యస్య - యథా, దేవదత్తస్య బాలత్వయువత్వాద్యవస్థావిశిష్టస్య నాన్యత్వమ్. ౨.

సంయుక్తార్థేనాధి ధూమో జాయతే. గన్తేక్యాచ్చార్థేనకార్యమేవ ధూమః. † అతః కార్యభావేచ తదేవేదమిత్య
పలభ్యే రుద్ధిశబ్దాంతరాదయోఽవస్థాభేదమాత్రనిబంధనా ఇత్యవగమ్యతే. † తస్మాత్కారణా దనన్యత్కార్యమ్.

ఇతశ్చ

౧౭॥ సూ. సత్త్వాచ్చాపరస్య. ౩.

౭. అపరస్య - కార్యస్య కారణే సత్త్వాచ్చకారణత్కార్యస్యానన్యత్వమ్. లోకవేదయోర్హి కార్యమేవ కారణ
తయా వ్యపదిశ్యతే - యథా లోకే సర్వమిదం ఘటశరావాదికం పూర్వాప్లే మృత్తికైవాసీదితి, వేదేచ * ౧ సదేవ
సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదితి.

౧౮॥ సూ. అసద్వ్యవదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాంతరేణ వాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ. ౪.

౮. † యదుక్తం కారణే కార్యస్య సత్త్వం లోకవేదాభ్యామవగమ్యతే ఇతి-తదయుక్తం అసద్వ్యవదేశాత్ * ౧ అస
దేవేద మగ్ర ఆసీత్ * ౨ అసద్వా ఇద మగ్రఆసీత్ * ౩ ఇదంవా అగ్రే నైవ కించ నాసీదితి, లోకేచ సర్వమిదం
ఘటశరావాదికం పూర్వాప్లేనాసీదితి, అతో యథోక్తం నోపపద్యత ఇతిచేత్. తన్న - ధర్మాంతరేణ తథా వ్యవదే
శాత్. సఖలసద్వ్యవదేశస్యైవ కార్యద్రవ్యస్య పూర్వకాలే ధర్మాంతరేణ-సంస్థానాంతరేణ. నభవదభిప్రేతేన తుచ్చ

ఉపాదానమేవ ప్రత్యభిజ్ఞాతవ్యమ్ - తచ్చ ధూమే గన్తవత్సత్ పృథివీత్వం ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఏవేత్యర్థః. † సూత్రార్థ ముపసంహరతి (అత ఇతి) ఆధికర
ణార్థేన సూత్రస్యాన్వితత్వమాహ (తస్మాదితి).

౭. ౧౭॥ సూ. సత్త్వాచ్చాపరస్య. కారణే సత్త్వాత్-కారణావస్థాయాం సత్త్వాత్. కేచిదనయో న్నుత్రయో రిమాం భిదా మాహుః-సోయ
మితి జ్ఞానం ప్రత్యభిజ్ఞా-సా పూర్వోక్తా. అయం స ఇతి జ్ఞాన మభిజ్ఞా - సాఽత్రోచ్యత ఇతి. అథవా - పూర్వత్ర ఏకద్రవ్యతావిషయబుద్ధి రుక్తా -
అత్రతు తథా వ్యవదేశ ఉచ్యత ఇతి భిదా. అతఏవ హ్యుత్తరసూత్రే అసద్వ్యవదేశాన్నేతిచేదిత్యుక్తమ్. ఏతదభిప్రాయేణ భాష్యేపి కార్యమేవ
కారణతయా వ్యపదిశ్యత ఇత్యుక్తమ్. శ్రుతిసిద్ధం ప్రత్యభిజ్ఞానం పూర్వ ముక్తమ్ - లోకవేదయో రుభయత్రాపి వ్యవదేశస్త్వోక్తః. అత్ర కార్య
కారణవ్యవదేశో నకథితః - కారణే కార్యవ్యవదేశ ఉక్తః - తత్రహేతు స్పదేవేద మగ్ర ఏకమేవేతి శ్రుత్యనుసారః. నను మృదయం ఘటఇతి ప్రత్య
భిజ్ఞానం జ్వాలాప్రత్యభిజ్ఞానవ ద్భాగ్నిస్తం స్యాత్ - బుద్ధిశబ్దాంతరాదిభి ర్వస్తస్త్వసర్వ సాధితత్వాత్. నైవమ్ - జ్వాలాయాం హ్యనన్యథాసిద్ధహే
తునా భేదసిద్ధేః ప్రత్యభిజ్ఞానస్య భాగ్నిస్తత్వనిర్ణయః - అత్ర బుద్ధిశబ్దాంతరాదయోఽన్యథాసిద్ధాః - జ్ఞానంతు స్వతఃప్రమాణమితి యథోక్త ఏవార్థః.

౮. ౧౮॥ సూ. అసద్వ్యవదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాంతరేణవాక్యశేషాద్యుక్తేశ్శబ్దాంతరాచ్చ. † (యదుక్తమితి). † (సత్త్వాసత్త్వేహిద్రవ్యధర్మావిత్వ
క్తమితి) వ్యవహారయోగ్యతా సత్త్వమ్-విరోధివ్యవహారయోగ్యతా తద్వ్యవహారయోగ్యస్యాసత్త్వమిత్యుక్తమిత్యర్థః. † * ధర్మాంతరేణత్రాంతరశబ్ద

౧౭॥ సూ. సత్త్వాచ్చాపరస్య. ౩.

(వే-సా.) కార్యస్య కారణే సత్త్వాచ్చ తస్మాదనన్యత్కార్యమ్. ఘటశరావాదికం పూర్వమృత్తికై వాసీదితి హి ఘటాదిః మృదాత్మ సాపలభ్యతే.

(వే-దీ.) అపరస్య కార్యస్య, కారణే సత్త్వాచ్చ కారణాదనన్యత్కార్యమ్. సర్వమిదం ఘటశరావాదికార్యం పూర్వాప్లేమృదేవాసీది
తిహి కారణే కార్య ముపలభ్యతే. ఘటశరావాదిసంస్థానసంస్థితమేవ మృద్ధివ్యం పూర్వకాలే పిణ్డాకారముపలబ్ధమిత్యర్థః. ౩.

తేన-సత్త్వా సత్త్వేహి ద్రవ్యధర్మావిత్వక్తమ్. † తత్ర సత్త్వధర్మాధర్మాన్తరమసత్త్వమ్. † ఇదం శబ్దనిర్దిష్టస్య జగత
సత్త్వధర్మో నామరూపే - అసత్త్వధర్మస్తు తద్విరోధినీ సూక్ష్మావస్థా. అతో జగతో నామరూపయ్యుక్తస్య తద్విరోధి
సూక్ష్మదశాపత్తి రసత్త్వమ్. కథ మిద మవగమ్యతే. † వాక్యశేషాదుక్తేశశబ్దాన్తరాచ్చ వాక్యశేషస్తావత్ * ౧ ఇదంవా
అగ్రే నైవ కించనాసీదిత్యత్ర * ౧ తదనదేవ న్ననౌకురుత స్యామితి. అనేన వాక్యశేషగతేన మనస్కారలిక్షేనాసచ్ఛ
బ్దాథే తుచ్ఛాతిరిక్తే నిశ్చితే † తదైకార్థ్యాత్ * ౨ అనదేవేద మిత్యాదిష్యవ్యసచ్ఛబ్దస్యాయమేవార్థాంతరి నిశ్చయతే.
† యుక్తేశ్చసత్త్వస్య ధర్మాన్తరత్వమవగమ్యతే - యుక్తిర్ని సత్త్వాసత్త్వే పదార్థధర్మావగమయతి. మృద్ధివ్యస్య పృథు
బుధోద్దరాకారయోగో ఘటోఽస్తీతి వ్యవహారహేతుః - † తస్యైవ తద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగో ఘటో నాస్తీతివ్యవ
హారహేతుః. † తత్ర కపాలాద్యవస్థాయా న్తద్విరోధితేన నైవ ఘటావస్థస్య నాస్తీతి వ్యవహారహేతుః. † నచ తద్వ్య
తిరిక్తో ఘటాభావో నామ కశ్చి దుపలభ్యతే. నచ కల్ప్యతే - తావత్తైవాభావవ్యవహారోపపత్తేః. తథా శబ్దాన్తరాచ్చ
పూర్వాకాలే ధర్మాన్తరయోగవవావగమ్యతే. శబ్దాన్తరంచ పూర్వోదాహృతమ్ * ౨ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దిత్యా
దిక్మ. - తత్రహి - * ౨ కుతస్తు ఖలుసోమ్యేవంస్యాదితి తుచ్ఛత్వ మాక్షిప్య * ౨ సదేవసోమ్యేద మగ్రఆసీదితిస్థాపి
తమ్. * ౩ తద్దేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి సుస్పష్టముక్తమ్.

స్వార్థమాహ (తత్రేతి) † సత్త్వాసత్త్వయో రాషేషికత్వ మభిప్రేత్యాహ (ఇదంశబ్దనిర్దిష్టస్యేతి. † (వాక్యశేషాదితి). * అనదా ఇద మగ్ర ఆసీది
త్యత్ర. * తదాఽత్తానం స్వయ మకురుతేతి వాక్యశేషః. † అశుతవాక్యశేషేషు ప్రదేశేషు నిర్వాహమాహ (తదైకార్థ్యాదితి). † (యుక్తేశ్చేతి)
† పిణ్డత్వకపాలత్వావస్థయో స్వాధారణ మాహ (తస్యైవ తద్విరోధ్యవస్థాన్తరయోగో ఘటో నాస్తీతి వ్యవహార హేతురితి). † ఏతద్వివృణోతి (తత్రేతి)
† (నచతద్వ్యతిరిక్త ఇతి) అభావాన్తరవాదినాఽప్యభావాభావో భావ ఇత్యభ్యుపగతః - అన్యథా అనవస్థాప్రసక్తాత్. తద్వత్పరవ్రతాభావవ్యవహ
రస్య విరోధ్యవస్థాన్తరేణైవాపపన్నత్వా న్నతద్వ్యతిరిక్తస్య కల్పన మిత్వర్థః. పిణ్డత్వ కపాలత్వే ఘటస్యప్రాకృత్యధ్వంసాభావో ఘటత్వమేవ
పటాదన్యోన్యాభావః. కాలవిశేషవిశిష్టదేశవిశేషత్వం సంసర్గాభావః - యథా మధ్యాహ్నవిశేషితప్రాణాత్పత్తిమ్. యద్యా - ఘటస్యాల్పత్వవిశే
షితదేశాన్తరసంసర్గపిణ్డత్వకపాలత్వేవ్యవస్థతమస్తద్దేశాపేక్షయా సంసర్గాభావః.

౧౫॥ సూ. అసద్వ్యవదేశాన్నేతిచేన్నధర్మాన్తరేణవాక్యశేషాదుక్తేశశబ్దాన్తరాచ్చ. ౪.

(వే-సా.) “౧ ఇదంవా అగ్రే నైవ కిచ్ఛనాసీత్” ఇతికార్యస్య తదాసీమసత్త్వవ్యవదేశాత్ కారణే కార్య మనదితిచేత్; న స్థూలత్వవిరోధి
సూక్ష్మత్వరూపధర్మాన్తరయోగా దసత్త్వవ్యవదేశః. కుతః? “౧ తదనదేవ న్ననౌకురుత స్యామ్” ఇతివాక్యశేషాదవగమ్యతే. మనస్కారోహి విద్య
మానస్యైవ. యుక్తేశ్చసద్వ్యవదేశోధర్మాన్తరయోగనిమిత్త ఇతి గమయతి. పిణ్డత్వఘటత్వకపాలత్వాదిపరస్పరవిరోధిభిః భావరూపై ర్ధర్మైః
ఘటః ప్రాజ్ఞాసీ దిదానీ మస్తి భవిష్యతిచేతి నచా విద్యమానస్యైవ మృద్ధివ్యస్యహి అనదాదివ్యవదేశః. తథా శబ్దాన్తరచ్చ - “౩ తద్దేదంతర్హ్య
వ్యాకృతమాసీత్”ఇత్యాది. ౪.

(వే-దీ.) “౨ అనదేవేదమగ్రఆసీత్” “౧ ఇదం వా అగ్రే నైవ కిచ్ఛనాసీత్” ఇత్యాదిషు కారణావస్థాయాంకార్యస్యాసత్త్వ వ్యవదేశాత్
కారణే కార్యం నదిత్యేతన్నూపపద్యతేఇతిచేన్న - నదితివ్యవదేశ హేతుభూతనామ రూపావస్థావిరోధి సూక్ష్మావస్థాభ్య ధర్మాన్తరేణ యోగా దనదితి
వ్యవదిశ్యతే. కథ మిద మవగమ్యతే? వాక్యశేషాదుక్తేశశబ్దాన్తరాచ్చ, వాక్యశేషస్తావత్ “౧ తదనదేవనన్ననౌఽకురుతస్యామ్” ఇతి. అనదితి
వ్యవదిష్టస్యైవ మనస్కారప్రతిపాదనేన అసద్వ్యవదేశో ధర్మాన్తరయోగా దిత్వవగమ్యతే. యుక్తేశ్చ ధర్మాన్తరయోగమేవానసద్వ్యవదేశ హేతు
మవగమయతి-ఘటోఽస్తి ఘటో నాస్తీతి సదసద్వ్యవదేశయోః ఘటత్వకపాలత్వయోః పరస్పరవిరోధిధర్మయోరేవ హేతుత్వే నిర్ధే తదతిరిక్తాను
పలభ్యతుచ్ఛత్వస్య హేతుత్వకల్పనానుపపత్తేః. తథాశబ్దాన్తరంచ “౨ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్” ఇతి సమానప్రకరణస్థమనచ్ఛబ్దం ధర్మాన్తర
యోగనిమిత్తమవగమయతి. ౪.

† ఇదానీం కార్యస్య కారణాదనన్యత్వే † నిదర్శనదన్వయం ద్వాభ్యాం సూత్రాభ్యాం దర్శయతి.

౧౯॥ సూ. పటవచ్చ. ౫.

౯. యథా తస్తవ ఏవ వ్యతివజ్జవిశేషభాజః పటఇతి నామరూపకార్యాస్తరాదికం భజస్తే తద్వద్బ్రహ్మపి.

† ఉత్తరసూత్రదన్వయకృత్యమాహ (ఇదానీమితి) నిదర్శనత్వేన వక్ష్యమాణస్య పటాదేరపి విప్రతిపన్నత్వా న్నదృష్టాస్తవ్య ముపపద్యతే ఇతి శక్త్యావృద్ధాసార్థ మిదానీ మిత్యుక్తమ్. పూర్వసూత్రే రసన్యత్వే సాధితే సతీత్యర్థః. † (నిదర్శనదన్వయమితి) లాఙ్ఙికం వైదికమితి నిదర్శనయో ర్విభాగః. బహునా మేకావస్థత్వే ఏకస్య బహుత్వావస్థత్వేచ దృష్టాస్తవ్యమితి విభాగః.

౯. ౧౯॥ సూ. పటవచ్చ. ఇహ బహునా మేకావస్థత్వే లాఙ్ఙికదృష్టాస్త ఉక్తః. వ్యతివజ్జః - మిథస్సంసర్గః. నను తస్తుబహుత్వాప్రమాణేన పటైకత్వదర్శనాత్ ద్రవ్యభేదాభావాచ్చ ఏకస్మిన్నేవ ద్రవ్యే యోగవద్బహుత్వైకత్వే వర్తతే ఇతి భిన్నాభిన్నత్వ మభ్యుపగతం స్యాత్. ఉచ్యతే- దూష్యభిన్నాభిన్నత్వావివేకనిబద్ధన మిదం పరిహోదనమ్. సహి భిన్నాభిన్నశబ్దవాచ్యం సర్వం దూష్యమ్. అపితు యత్ర భావాభావవిరోధః - తదేవ భిన్నాభిన్నత్వం దూష్యమ్. తచ్చ ధర్మధర్మణో ధర్మద్వయస్యచ మిథస్తాదాత్మ్యతదభావలక్షణమ్ - యథా జాతి ర్వ్యక్తి ర్భవతి - సభవతిచేతి, యథా ఖణ్డో ముణ్డో భవతి - సభవతిచేతి, నవైవం తస్తుపతేషు భావాభావవిరోధః - తస్తుభ్యః పటోహ్యభిన్నఏవాభ్యుపగతః - నతు భిన్నః. తస్తవశ్చ మిథో భిన్నాఏవాభ్యుపగతాః - సత్వభిన్నాః తేషాంచ పటా దభిన్నత్వన్నామ తస్య పరస్పరసంస్పృశ్యేభ్య స్తేభ్యోఽనన్యత్వమ్ - నచ తేషా మస్యోన్యాభేదః. యద్యభేదోనామ ఏకస్య తస్మాత్ స్తవ్యస్తరాసతిరేకః-తర్హి ద్వితీయత స్తవ్యసుపలబ్ధప్రసజ్జః, పరిణామాధిక్యంచ నస్యాత్, యది సంసర్గ ఏవాభేదః-నాన్ని వివాద స్స్యాత్. యద్యేకత్వం సజ్యోత్యత్వత్తిః - సా తర్హీష్టా - పటత్వావస్థాప్రాప్తావేదైకతోవత్ప్రత్యభ్యుపగమాత్. తర్హి భేదాభేదాభ్యుపగమఇతిచేన్న - తస్య భేదప్రతిక్షేపకత్వాభావాత్. యథావిశిష్టే వస్తుని విశేషైకత్వం సవిశేషణభేదప్రతిక్షేపకమ్ - తద్వత్. కథం తత్తుల్యత్వమ్. ఉచ్యతే - తస్తవ తస్తుత్వస్యేవ పటత్వస్య ప్రత్యేకతస్తుపరిసమాప్తత్వాభావాత్కృత్సత్తస్తువృత్తినా పటత్వేన తస్తవ ఏక కార్యతాం భజస్తే. పృథగవస్థానదశాయాం కన్యచి దసంశభూతాఅపి తస్తవః పటత్వావస్థాయాం సంఘాతాపేక్షయాఽంశత్వం భజస్తే. అతస్తస్తు గతాశ్చసంస్థానవర్ణపరిమాణాదయః పటస్య ప్రాదేశికవిశేషణాని భవన్తి - గగనస్య దుస్తుభ్యాదిశబ్దవత్ - భేదకాకారేణ వినాంశభేదస్య ప్రతిపత్తుం వత్తుంచాశక్యత్వాత్. అంశభేదోనామ విశేషణభేదః - అంశేన ఏకత్వంచ విశేష్యైకత్వమితి ఫలితమ్. ఇయాన్విశేషః - కేచి త్స్పృదేశికధర్మా యావ ద్ద్యవస్థభావినః - కేచి దయావద్ద్యవస్థభావిన శ్చేతి. యతో నభిని ప్రాదేశికవిశేషః కాదాచిత్కాః - అతఏవ తత్ర స్వాభావికాంశభేదవాదోపి నిరస్తః. నను గగనం ఘటాద్యపాధిభిః కార్తేన్న్యున సంబధ్యతేచేత్ - గగనస్యాల్పత్వం ఘటస్య విభుత్వంవా స్యాత్. గగనాంశభేదేన చేత్. సోఽంశభేదః కిముపాధికృతః - తదానీం తస్యావృష్టపాదేః కార్తేన్న్యున సంబధ్ధాయోగాదంశభేదేన సంబధ్ధార్థ ముపాధ్యస్తరాపేక్షాయా మనవస్థా స్యాత్. అతో ఘటాదిసంయుక్తగగనాంశభేదః స్వాభావిక ఇత్యభ్యుపగస్తవ్యః. నైవమ్ - గగనాదివ్యాపకపదార్థానాం తత్తత్సూత్తరరోపాధ్యన్వి తాత్వల్పాంశభేదానాం స్వాభావికత్వే పరమాణుపుష్కాత్కత్వప్రసజ్జాత్, క్షణికత్వప్రసజ్జాత్, చ - గగనాదీనాం పరిణామవిశేషః క్షణికాః, క్షణికసంయోగాదయః, శ్చ గగనాదిభిః కిం కాలానవచ్చిన్నైస్సంబధ్యస్తే - ఉత కాలభేదావచ్చిన్నైః, క్షణోపాధయశ్చ కిం కాలేనానవచ్చిన్నైస్స సంబధ్యస్తే-ఉతావచ్చిన్నైః. అద్యే గగనాదీనాం క్షణకాలవర్తిత్వమ్ - పరిణామవిశేషసంయోగాదీనాం నిత్యత్వాదికంవా స్యాత్. ద్వితీయేచ అవచ్చేదరోపాధీనాం పూర్వపదనవచ్చిన్నగగనాదినా సంబధ్ధాయోగేన అవచ్చిన్నైస్స సంబధ్ధసిద్ధ్యర్థ మవచ్చేదరోపాధ్యస్తరాపేక్షయాఽనవస్థా స్యాదితి తత్పరిహారాయ గగనాదేః ప్రతిక్షణభేదస్య స్వాభావికత్వ ముపగస్తవ్యమితి గగనాదీనాం క్షణికత్వం స్యాత్. ఏవం బ్రహ్మపర్యస్తానాం వ్యాపక పదార్థానాం క్షణికత్వం పరమాణుపుష్కాత్కత్వం స్యాత్. త్వయాచ భిన్నాభిన్నత్వ మభ్యుపగతమ్ - అతో భిన్నాభిన్నస్వభావక్షణికపరమాణు పుష్కాకారణకం జగదితి బ్రహ్మకారణవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అతో గగనాదిషు ప్రదేశభేద జౌపాధికోఽభ్యుపగస్తవ్యః, ఉపాధిశ్చ నకృత్సూక్తా శేన సంబధ్యతే - పరిమితత్వాత్. నాపి స్వతోభిన్నాంశేన - స్వతోఽంశభేదే పూర్వోక్తదూషణస్య దుస్తరత్వాత్. నావృష్టపాధ్యస్తరభిన్నేన - తన్నైరపేక్ష్యత్. తన్నైరపేక్ష్యం చోపాధిత్వాదేవ - స్వతస్తదాకారరహితే వస్తుని తదాకారనిష్పాదనసమర్థోహ్యుపాధిః. స్వతో నిర్గుణభేద్యా

౧౯॥ సూ. పటవచ్చ. ౫.

(వే-సా.) తస్తవఏవ సంయోగవిశేషభాజః పటఇతినామాస్తరాదికం భజస్తే, తద్వత్బ్రహ్మపి. ౫.

(వే-దీ.) యథా తస్తవఏవ వ్యతివజ్జవిశేషభాజః పటఇతి నామరూపాభ్యాం కార్యాస్తరాదికం భజస్తే - తద్వద్బ్రహ్మపి. ౫.

౨౦॥ సూ. యథాచ ప్రాణాదిః. ౬.

౧౦. యథాచ వాయురేకవీవ శరీరే వృత్తి విశేషం భజమానః ప్రాణాపానాదినామరూపకార్యాస్తరాణి భజతే - తద్వద్భృహ్మైక మేవ విచిత్రస్థిత్ర సరూపం జగద్భవతీ † తి పరమకారణా త్వరస్తా ద్భృహ్మణోఽనన్యత్వం జగత స్సిద్ధమ్.

ఇతి శ్రీభాష్యే ఆరమ్భణాధికరణమ్.

౨౧॥ సూ. ఇతరవ్యవదేశాద్ధితాకరణాదిదోష ప్రస్తావః. ౧.

౧. † జగతో బ్రహ్మనన్యత్వం ప్రతిపాదయద్భిః * ౧ తత్త్వమసి * ౨ అయ మాత్మా బ్రహ్మేత్యాదిభి ర్జీవన్యాసి బ్రహ్మనన్యత్వం వ్యపదిశ్యత ఇత్యుక్తమ్ - తత్రేదం చోద్యతే - యదీతరస్య - జీవస్య బ్రహ్మభావోఽమీభి ర్వాక్యైస్త్వ పదిశ్యతే - తదా బ్రహ్మణః † సారవజ్ఞస్య సత్యసజ్జల్పత్వాదియుక్తస్యాత్మనా హితరూపజగదకరణ మహితరూప జగత్కరణ మిత్యాదయో దోషాః ప్రసజ్యేరణ. ఆధ్యాత్మికాధిదైవికాధిభౌతికాస్తదమఃఖాకరంచేదం జగత్ - నచేదృశే స్వానర్థే స్వాధీనా బుద్ధిమాన్ ప్రవర్తతే. † జీవాద్భృహ్మణో భేదవాదస్య శ్చుతయో జగద్భృహ్మణో రనన్యత్వం వదతా త్వయైవ పరిత్యక్తాః - భేదేనన్యత్వన్యాసిద్ధేః.

౧॥ ఛాం-౬-౮-౨. ౨॥ బృ-౬-౪-౫.

త్వస్యపాధి ర్మఃఖహేతుః - సహి నపూర్వమేవాత్మని సహజదుఃఖాస్తరయోగ మపేక్షతే. అత ఉపాధిః కచ్చిత్కల్ప్యాకారకల్పనే సహజతజ్జాతీయ యోగం నాపేక్షతే. కించ - ఉపాధిసంబంధవీవ గగనస్య భేదః - అథాస్తరాదర్శనాత్, తావతా భేదవ్యవహారే సమృద్ధవత్సర్వస్థాస్తరకల్పనాయోగాచ్చ. ఉపాధిసంబంధరూపా భేదశ్చ స్వావచ్ఛేద్యవస్తవిచ్ఛేదే భేదాస్తరనిరపేక్షః - భేదత్వాత్ - స్యతస్సిద్ధభేదవత్. సహి దేహత్వనా ర్భేదః స్వాశ్ర యావచ్ఛేదే భేదాస్తర మపేక్షతే. అతో నన్యతో నభసి భిన్నాంశత్వమ్. పటస్యాంశభేదే సత్యసి భావాభావవిరోధగర్భం భిన్నాభిన్నత్వం నాస్తీతి దర్శితమ్, తత్రాంశభేదశ్చ విశేషణభేదే పర్యవస్యతీత్యుక్తమ్, - అతో నిర్దోష స్మత్కార్యవాదః.

౧౦. ౨౦॥ సూ. యథాచ ప్రాణాదిః. ఏకస్య బహుత్వావస్థత్యే వైదికదృష్టాంతోఽత్ర ప్రదర్శ్యతే. † అధికరణార్థముపసంహరతి (ఇతీతి).

ఇతి శ్రుతప్రకాశికాయా మారమ్భణాధికరణమ్.

౧. ౨౧॥ సూ. ఇతరవ్యవదేశాద్ధితాకరణాదిదోష ప్రస్తావః. కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - ఉతనేతి. కిం బ్రహ్మణో జగత్సృష్టౌ త్వే హితాకరణాదిదోషః ప్రసజ్యతే - నేతి. కిం బ్రహ్మణః * తత్త్వమసీత్యాదిసామానాధికరణ్యావగతం తాదాత్మ్య మైక్యలక్షణమ్ - ఉతాత్మశరీర భావలక్షణమితి. కిమాత్మశరీరరూపతాదాత్మ్యవీవ భేదశ్రుతిసామజ్ఞాన్యమ్ - ఉతైక్యలక్షణేపీతి. యదా స్వరూపైక్యలక్షణతాదాత్మ్యేసి భేదశ్రుతిసామ జ్ఞాన్యమ్ - తదా * తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం స్వరూపైక్యపరత్వేన హితాకరణాదిదోష ప్రసజ్ఞాత్ బ్రహ్మకారణత్వానన్యత్వం ఇతి ఫలమ్. యదా ఆత్మశరీరభావవీవ భేదశ్రుతిసామజ్ఞాన్యమ్ - తదా * తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం శరీరాత్మభావపరతయా హితాకరణాదిదోష ప్రసజ్ఞాభావాత్ బ్రహ్మ కారణత్వసమృద్ధి ఇతి సిద్ధతి. † అవాస్తరసజ్జతిమావా (జగతీతి). † (సారవజ్ఞస్య సత్యసజ్జల్పత్వాదియుక్తనేతీతి). హితానభిజ్ఞశ్చేత్ - అహితజగ త్కారణత్వ ముపపద్యతే. తన్న - సర్వజ్ఞత్వాత్. హితజ్ఞస్యాపి సత్యసజ్జల్పత్వాభావా దహితజగత్కారణత్వమితి నవాచ్యమ్ - సత్యసజ్జల్పత్వా దితి భావః. † భేదశ్రుతిభి ర్జీవవిలక్షణత్వప్రతిపాదనా స్పదోషఇతి వదంతం సిద్ధాంతిన మాశక్యోహ (జీవాద్భృహ్మణోఽనన్యత్వం).

౨౦॥ సూ. యథాచ ప్రాణాదిః. ౬.

(వే-సా.) యథాచ వాయురేకవీవ వృత్తివిశేషైః ప్రాణాపానాదినామని భజతే, తథా బ్రహ్మసీతి తదనన్యత్వం జగతః. ౬.

(వే-దీ.) యథాచ వాయురేకవీవ శరీరే వృత్తివిశేషం భజమానః, ప్రాణాపానాదినామరూపకార్యాస్తరాణి భజతే, - తద్వద్భృహ్మసీతి తద నన్యత్వం జగత స్సిద్ధమ్. ౬.

౨. † ఔపాధికభేదవిషయా భేదశ్రుతయః - స్వాభావికాభేదవిషయాశ్చాభేదశ్రుతయశ్చిచేత్. తత్రేదం వక్తవ్యమ్ - స్వభావతః స్వస్త్వా దభిన్నం జీవం కిమనుపహితం జగత్కారణం బ్రహ్మ జానాతివా - నవా. నజానాతిచేత్ - సర్వజ్ఞత్వహానిః. జానాతిచేత్ - స్వస్త్వా దభిన్నస్య జీవస్య దుఃఖం స్వదుఃఖమితి జానతో బ్రహ్మణో హితాకరణా † హితకరణాదిదోషప్రసక్తిరనివార్యా.

౩. † జీవబ్రహ్మణో రజ్ఞానకృతో భేదః - తద్విషయా భేదశ్రుతిరితిచేత్. తత్రాపి జీవాజ్ఞానపక్షే పూర్వోక్తో వికల్పస్తత్ఫలంచ తదవస్థమ్. బ్రహ్మజ్ఞానపక్షే స్వప్రకాశస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽజ్ఞానసాక్షిత్వం తత్కృతజగత్సృష్టిశ్చ నసమ్భవతి - అజ్ఞానేన ప్రకాశస్తిరోహితశ్చేత్ - తిరోధానస్య ప్రకాశనివృత్తికరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్ స్వరూప నివృత్తిరేవేతి స్వరూపనాశాదిదోషసహస్రం ప్రాగేషాదీరితమ్. అత ఇద మసంశయం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వమ్.

౨. † భాస్కరమత మనూద్య దూషయతి (ఔపాధికేతి). † (అహితకరణాదీతి) అదిశబ్దేన సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం యక్షితిమ్.

౩. † బ్రహ్మజ్ఞానవాదిసూక్తిస్సద్విధికరణేనవకాశత్వమాహ (జీవబ్రహ్మణోరితి).

౨౧॥ సూ. ఇతరవ్యవదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః. ౧.

(వే-సా.) “౧ తత్త్వమసి” “౨ ఆయ మాత్మా బ్రహ్మ” ఇతి కార్యభూతస్య జీవస్య బ్రహ్మభావవ్యవదేశాద్ధి అనన్యత్వముక్తమ్. ఏవ స్తద్విసర్వజ్ఞస్య సత్యసజ్జుల్యస్య బ్రహ్మణః ఆత్మసా హితరూపకార్యజగదకరణమ్, అహితరూపకార్యకరణఞ్చేత్వాదిదోషప్రసక్తిః. ౧.

(వే-దీ.) బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - నేతి సంశయః. నసమ్భవతీతి పూర్వగిపక్షః - “౨ ఆయ మాత్మా బ్రహ్మ” “౧ తత్త్వమసి” ఇతి సామానాధికరణ్యేన జీవో బ్రహ్మేత్యవగమాత్, జగత్సర్గస్యచ జీవదుగ్ధిపాతృత్వాత్, ఆత్మహితాకరణాది దోషప్రసక్తేః సర్వజ్ఞస్య సత్యసజ్జుల్యస్య బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వానుపపత్తేః. జీవపరయోర్భేదవాదస్య శ్చుతయః, జగద్బ్రహ్మణో రసన్యతత్వం వదతా త్వయైవ పరిత్యక్తాః - భేదే సత్యసన్యతాన్విసిద్ధేః. ఔపాధికభేదవిషయాః భేదశ్రుతయః, స్వాభావికాభేదవిషయా అభేదశ్రుతయః ఇతిచేత్. తత్రేదం వక్తవ్యమ్, - స్వభావతః స్వస్త్వా దభిన్నం జీవం కి మనుపహితం జగత్కారణం బ్రహ్మ జానాతి - నవా. నజానాతిచేత్ - సర్వజ్ఞత్వహానిః. జానాతిచేత్ - స్వస్త్వా దభిన్నస్య జీవస్య దుఃఖం స్వదుఃఖమితి జానతో బ్రహ్మణః హితాకరణాఽహితకరణాదిదోషప్రసక్తి రనివార్యా. జీవబ్రహ్మణో రజ్ఞానకృతో భేదః - తద్విషయా భేదశ్రుతి రితిచేత్. తత్రాపి జీవాజ్ఞానపక్షే పూర్వోక్తో దోషస్తత్ఫలంచ తదవస్థమేవ. బ్రహ్మజ్ఞానపక్షే స్వప్రకాశస్వరూపస్య ప్రకాశస్తిరోహితశ్చేత్; తిరోధానస్య ప్రకాశనివృత్తికరత్వేన ప్రకాశస్యైవ స్వరూపత్వాత్ స్వరూపనివృత్తిరేవేతి స్వరూపనాశాదిదోషాః భాష్యే ప్రపఞ్చితాః, రాధాస్త్రు - “౩ అస్తాన్నాయా సృజతే విశ్వమేతత్తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః” “౩ తయో రన్యగిసిప్పలం సాద్విత్త్యనశ్చన్నన్యో అభిచాకశీతి” “౪ ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతిర్గుణేశః” “౫ పృథగాత్వానం ప్రేరితారంచ మత్వా” ఇత్యాదిభిః ప్రత్యగాత్మసాఽర్థాస్తరభూతం బ్రహ్మేత్యవగమాత్, జీవకర్తానుగుణతయా జగత్సర్గస్యచ బ్రహ్మణో లీలాప్రయోజనత్వాత్, జగత్కారణత్వం సమ్భవత్యేవ. * ౧ తత్త్వమస్యాది సామానాధికరణ్యానిర్దేశః “౬ యస్యాత్వాశరీరమ్” ఇత్యాదిశ్రుతే ర్జీవస్య బ్రహ్మశరీరత్వాత్తచ్చరీరతయా జీవప్రకారక బ్రహ్మప్రతిపాదన పరః. సూక్ష్మచిదచిదవస్తుశరీరం బ్రహ్మ కారణావస్థమ్, స్థూలచిదచిదవస్తుశరీరం బ్రహ్మైవ కార్యావస్థమితి కార్యకారణయో రసన్యత్వమ్ ఏవమపి శరీరభూతయో శ్చిదచిదవస్తుసాః శరీరణో బ్రహ్మణశ్చ, దుగ్ధితత్వపరిణామిత్వ హేయప్రత్యసీకత్వకల్యాణగుణాకరత్వస్వభావాః స్వరూపవివేక విషయ శ్రుతిసిద్ధాః తద్వైవ వ్యవస్థితాఇతి బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవత్యేవ. సూత్రార్థస్తు ఇతరవ్యవదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః బ్రహ్మణ ఇతరః - జీవః. బ్రహ్మణో జీవతయా వ్యవదేశాత్, జీవస్యచ దుగ్ధితాత్వాత్, హితరూపజగదకరణ మహితరూపజగత్కారణమిత్యాదిదోషప్రసక్తి ర్బ్రహ్మణః. అతో బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం ససమ్భవతీతి. ౧.

ఇతిప్రాప్తేభిధీయతే.

౨౨॥ సూ అధికస్తుభేదనిర్దేశాత్. ౨.

౪. తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. ఆధ్యాత్మికాది † దుఃఖయోగార్హాత్ప్రతిత్వగాత్తనః అధికమ్ - అర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మ. కుతః భేదనిర్దేశాత్ ప్రత్యగాత్తనోహి భేదేన నిర్దిశ్యతే పరం బ్రహ్మ * ౧ య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనోఽన్తరో య మాత్మా నవేద యస్యాత్మాశరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః * ౨ పృథగాత్మానం ప్రేరితా రంచ మత్వా జష్టస్తతస్తేనామృతత్వమేతి * ౩ స కారణం కరణాధిపాధిపః * ౪ తయో రన్యః పిప్పలం సావ్దవ్యత్తి అనశ్నన్నయో అభిచాకశీతి * ౨ జ్ఞాజ్ఞేద్వావజావీశసీశౌ * ౫ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమన్విషక్తః * ౫ ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వా రూఢః * ౪ అస్తా న్తాయీ సృజతే విశ్వమేతత్ తస్మింశ్చాన్యో మాయయా సన్నిరుద్ధః * ౬ ప్రధానక్షేత్రజ్ఞపతి ర్లుణేశః * ౬ నిత్యో నిత్యానాం చేతనశ్చేతనానా మో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * ౭ యోఽవ్యక్త మన్తరే సచ్చరణ్యస్యావ్యక్తం శరీరం య మవ్యక్తం నవేద యోఽక్షర మన్తరే సంచరణ్యస్యాక్షరం శరీరం య మక్ష రం నవేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్తా దిప్ర్యా దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదిభిః.

౨౩॥ సూ. అశ్వాదివచ్ఛతదనుపపత్తిః. ౩.

౫. † అశ్మకాష్టలోష్ఠతృణాదీనా మత్యన్తహేయానాం సతతవికారాస్పదానా మచిద్విశేషాణాం నిరవద్యనిర్వి

౪. ౨౨॥ సూ. అధికస్తుభేదనిర్దేశాత్. † (దుఃఖయోగార్హాదితి) ఆత్మార్హభ్యో ముక్తవ్యావృత్తిపరః.

ఏవం శ్రుతిర్దర్శితా - అథ శ్రుత్యర్థాపత్తి రుచ్యతే.

౫. ౨౩॥ సూ. అశ్వాదివచ్ఛతదనుపపత్తిః. † చిదచిద్వాచకశబ్దై స్సామానాధికరణ్యే తుల్యేపి యథా బ్రహ్మణో జడస్యచ న్వరూపైక్యా సమ్భవాత్ వ్యావృత్తి రభ్యుపేతాబ్రహ్మజ్ఞానవాదినా - తథా చేతనస్యాపీత్యభిప్రాయేణాహ (అశ్మకాష్ఠేతి). † తస్మి జీవసామానాధికరణ్యం కథమి

౨౨॥ సూ. అధికంతుభేదనిర్దేశాత్. ౨.

(వే-సా.) నైతత్ కార్యకారణయోరన్యతేవీపి జీవన్వరూపాత్ బ్రహ్మన్వరూప మర్థాన్తరమ్. “౩ కరణాధిపాధిపః” “౧ విద్యావిద్యే ఈశతే యస్తు నోన్యః” ఇత్యాది భేదనిర్దేశాత్, చిదచిద్వస్తుశరీరం బ్రహ్మైవ కారణావస్థం కార్యావస్థాన్వేతి గుణదోషవ్యవస్థితిరితి “౯ సతుద్వష్టా న్నభావాత్” ఇతిహ్యుక్తమ్. “౭ యన్య పృథివీశరీరమ్” “౧ యస్యాత్మాశరీరమ్” ఇత్యాదిశ్రుతిశతనమధిగతం చిదచిద్వస్తుశరీరకత్యమ్. ౨.

(వే-దీ.) అత ఉత్తరం పఠతి. తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. ప్రత్యగాత్తనః అధికమ్ - అర్థాన్తరభూతం బ్రహ్మ. కుతః? భేదనిర్దేశాత్ “౩ సకారణం కరణాధిపాధిపః” “౬ ప్రధానక్షేత్రజ్ఞ పతిర్లుణేశః” “౨ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా” ఇత్యాదిభిః ప్రత్యగాత్తనో జీవా ద్బ్రహ్మణోహి భేదో నిర్దిశ్యతే. ౨.

౨౩॥ సూ. అశ్వాదివచ్ఛతదనుపపత్తిః. ౩.

(వే-సా.) అశ్మకాష్టలోష్ఠతృణాదే రచేతనస్యేవ జీవన్య “౧౦ అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః” ఇత్యాదినా అత్యన్తవినాతీయతయాఽభి హితస్య సర్వజ్ఞసత్యనన్మల్ల బ్రహ్మన్వరూప తానుపపత్తి సిద్ధ్యత్యేవేత్యర్థః. ౩.

(వే-దీ.) అశ్మకాష్టలోష్ఠతృణాదేరచేతనస్యేవాఽనన్తరగోభాకరజీవన్య నిరతిశయానన్తనన్మల్లబ్రహ్మభావానుపపత్తిశ్చ. నకేవలం భేద శ్రుత్యాఽర్థాన్తరతాఽవగమ్యతే - వన్త్యనుపపత్త్యాచేత్యర్థః. జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశః “౧ యస్యాత్మాశరీరమ్” ఇత్యాదిశ్రుతి శతసిద్ధజీవప్రకార బ్రహ్మప్రతిపాదనపరఇతి “౧౧ అవస్థితేరితికాశకృత్స్వి” ఇత్యత్రైవ ప్రతిపాదితః. ౩.

కారనిఖిలహేయప్రత్యసీకల్యాణైకతానన్వేతరసమస్తవస్తువిలక్షణానన్తజ్ఞానానన్తైకస్వరూప నానావిధానస్త మహావిభూతి
 బ్రహ్మస్వరూపైక్యం యథా నూపపద్యతే - తథా చేతనస్యాప్యనస్తదుఃఖయోగార్హస్య ఖద్యోతకల్పస్య * ౧ అపహత
 పాప్యేత్యాదివాక్యావగతసకలహేయప్రత్యసీకానవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణాకరబ్రహ్మభావానుపపత్తిః. † సామా
 నాధికరణ్యనిర్దేశః * ౨ యస్యాత్కారరమిత్యాదిశ్రుతే ర్జీవస్య బ్రహ్మశరీరత్వాద్బ్రహ్మణో జీవశరీరతయా తదాత్మతేష్వ
 నావస్థితేర్జీవప్రకారబ్రహ్మప్రతిపాదనవరన్వేతదవిరోధీ, ప్రత్యుత్తైతస్యార్థస్యోపపాదకశ్చేతి ౩ † అవస్థితేరితికాశకృత్సన్
 ఇత్యాదిభి రసకృదుపపాదితమ్. † అతస్సర్వావస్థం బ్రహ్మ చిదచిదస్త్వశరీరమితి సూక్ష్మచిదచిదస్త్వశరీరం బ్రహ్మ కార
 ణమ్ - తదేవ బ్రహ్మ స్థూలచిదచిదస్త్వశరీరం జగదాఖ్యం కార్యమితి జగద్బ్రహ్మణో సామానాధికరణ్యోపపత్తిః, జగ
 తో బ్రహ్మకార్యత్వమ్, బ్రహ్మణోఽనన్యత్వమ్, అచిదస్త్వసూ జీవస్యచ బ్రహ్మణశ్చపరిణామిత్యదుఃఖత్వకల్యాణగుణా
 కరత్వస్వభావాసంజ్ఞార సర్వస్మత్ప్రతివిరోధశ్చ భవతి. * ౪ † సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదకమేవేత్యవిభాగావస్థాయా
 మప్యచిదుక్తజీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా సూక్ష్మరూపేణావస్థాన మవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యమ్ - ౫ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యేనసా
 పేక్షత్వాత్ ౫ సకర్తావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాపుపలభ్యతేచేతి సూత్రద్వయోదితత్వాత్తదానీ
 మపి సూక్ష్మరూపేణావస్థానస్య † అవిభాగస్తు నామరూపవిభాగాభావాదుపపద్యతే. అతోబ్రహ్మకారణత్వం సమ్యవ
 త్యేవ.——† యేపున రస్యైవ జీవస్యావిద్యావియక్తావస్థా మభిప్రేత్యేమం భేదం వర్ణయన్తి - † తేషా మిదం సర్వ
 మసంజ్ఞతంస్యాత్ - నహి తదవస్థస్య సర్వజ్ఞత్వం సర్వేశ్వరత్వం సమస్తకారణత్వం సర్వాత్మత్వం సర్వనియంత్రత్వ
 మిత్యాదీని సన్తి. † అనేనైవ రూపేణ హ్యభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యగత్తనో భేదః ప్రతిపాద్యతే. తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పి
 తత్వాత్. † తత్సర్వం హ్యవిద్యాపరికల్పితం త్వన్తతే. † నచావిద్యాపరికల్పితస్యావిద్యావస్థాయాం శక్తికారజతా

త్యత్రాహ (సామానాధికరణ్యేతి). † అవస్థితేరితి కాశకృత్సన్ ఇతిసూత్రమేతదధికరణశేషమిత్యభిప్రాయేణాహ (అవస్థితేరితి) ఆదిశబ్దేన సతుద్భ
 వ్తైస్తభావాత్ ఉభయేషిహి భేదేనైవ మధ్యత ఇత్యాదికం వివక్షితమ్. ఉభయేపీత్యాదిసూత్రం భేదజ్ఞాపనార్థమపి ఘటకవాక్యవిషయమ్. † ఇత్థం
 చేతనసామానాధికరణ్యనిర్వాహః కృతః - చిదచిదాత్మకజగత్సామానాధికరణ్యనిర్వాహమాహ (అతస్సర్వేతి). † కారణావస్థాయా మేకత్వావ
 ధారణాత్ చిదచిచ్ఛరీరకత్వాభావేన గుణదోషవ్యవస్థాసూపపద్యతఇత్యత్రాహ (నదేవేతి). † అవిభాగః కథమిత్యత్రాహ (అవిభాగస్త్వేతి)—
 † అనయోన్మాత్రయోః పరోక్త మర్థం దూషయతి (యేపునసతి) † జీవాదివిద్యావియక్తస్య బ్రహ్మణః కింభేద ఉచ్యతే - ఉతావిద్యాసంస్పృష్టస్యేవరస్యేతి
 వికల్పమభిప్రేత్య ప్రథమం పక్షం దూషయతి (తేషామితి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (అనేనైవేతి). † తేషాం తదానీ మభావః కథమిత్యత్రాహ (తత్స
 ర్వేమితి) తస్య సర్వస్యావిద్యాపరికల్పితత్వాదితి పాతే అసంజ్ఞతం స్యాదితి పూర్వేణానన్వయః. తత్సర్వం హ్యవిద్యాపరికల్పితం త్వన్తతఇతిచ
 పాతోఽస్తి. † అవిద్యాపరికల్పితస్యేవరస్య భేద ఉచ్యతఇతి పక్షం దూషయతి (నచావిద్యేతి) కల్పితభేదో నప్రతిపాద్యతే - ఆకల్పితజీవస్వరూప
 జ్ఞానస్య ప్రకాస్తత్వాదిత్యర్థః, వేదాస్తవేద్యత్వమితి సమన్వయాధ్యాయార్థః, స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారఇతి ద్వితీయాధ్యాయార్థః, కించ -
 * తత్త్వమస్యాదివాక్యార్థప్రతిబోధనా త్ప్రగీశ్వరస్య భేదేన ప్రతిపద్యమానస్య మిథ్యాభూతై ర్జీవగతదోషై రాత్తనో లేపాభావం పశ్యత ఉదా
 సీనవృత్తే హితకరణాద్యప్రసక్తిః - ఐక్యజ్ఞానోదయాత్ పశ్చాజ్జగత్సృష్టృత్వం దుఃఖాదిభోక్తృత్వం చ నాస్తీతి సహితాకరణాదిప్రసక్తిరితిచ పరై
 రుచ్యతే. తదయుక్తమ్ - వక్త్రాణాం నన్వవాక్యవిషయాదధికవిషయజ్ఞానవత్త్వాత్ సమస్తశాస్త్రయోనిభూతస్యేవరస్య బ్రహ్మణ శ్చాస్త్రేభ్యోప్యధిక
 విషయజ్ఞానతయా సర్వజ్ఞత్వంహి శాస్త్రయోనిత్వాత్ ఇత్యత్రపరై ససమ్యక్తమ్ - అత శ్చాస్త్రాదివ్యధికార్థాభిజ్ఞస్యేవరస్య * తత్త్వమస్యాది
 వాక్యార్థానవబోధాద్భేదేన ప్రతిపత్తే రహితకరణాదిదోషపరిహారోఽనుపపన్నః. * అపమాత్మా గుడాకేశ సర్వభూతాశయస్థితః | * త్రైత్రజ్ఞం
 చాపి మాం విధీత్యర్జునాదీనాం తత్త్వ ముపదిశత ఈశ్వరస్యైక్యజ్ఞానాభావోఽనుపపన్నః. ఐక్యజ్ఞానే బాతేనతి ప్రప్రృత్వభోక్తృత్వాద్యభావా
 దహితకరణాద్యప్రసక్తిశ్చాయుక్తా - గీతోపదేశా త్పశ్చాదపీశ్వరేణ సంసారస్య ప్రవర్త్యమానత్వాత్. నచవాచ్య మిదానీం సంసారప్రవృత్తిశ్చే

దిభేదవత్పరస్పరభేదోఽత్ర సూత్రకారేణ ౧ అధికస్తుభేదనిర్దేశాదిత్యాదిషు ప్రతిపాద్యతే - బ్రహ్మజ్ఞానాకర్తవ్యేతిజ్ఞాన
స్వతయా ప్రకృతస్య బ్రహ్మణో జగజ్జన్మాదికారణస్య వేదాంతవేద్యత్వమ్, తస్యచ స్మృతిన్యాయవిరోధపరిహారశ్చక్రియ
తే. — ౧ † అపీతాతదవత్సృగ్జ్ఞాదననుజ్ఞానమ్ ౧ సతుదృష్టాంతభావాదితి సూత్రద్వయమేతదధికరణసిద్ధమనువదతి.

† తత్రహి విలక్షణయోః కార్యకారణభావసమ్భవపాధికరణార్థః - ౧ † అసదితిచేన్నప్రతిషేధమాత్రత్యాదితిచ పూ
ర్వాధికరణస్థమనువదతి.

౧॥ శారీ - ౨ - ౧ - ౨౨, ౨, ౯, ౨.

ఇతి శ్రీ భాష్యే ఇతరవ్యపదేశాధికరణమ్.

శ్వరస్యాధీనా - కిన్తు చక్రభ్రమణవదాన్వీనయాఽనువర్తత ఇతి. * అహం సర్వస్య ప్రభుత్వా మత్త సర్వం ప్రవర్తతే * తానహం ద్విపతః
క్రూరాన్ సంసారేషు నరాధమాన్. క్షిపామ్యజన్ర మశుభానాసురీష్యేవ యోనిషు ఇతి సంసారప్రవర్తనస్య స్వేచ్ఛాధీనత్వాభిధానాత్, * మత్ప్ర
సాదాత్తిరిష్యసీతి భవిష్యత సంసారతరణస్య స్వప్రసాగాధీనత్వాభిధానాచ్చ సహి చక్రభ్రమణివృత్తేః పూర్వజేగోపరమనిబద్ధనాయాః పురుష
విశేషప్రసాదాపేక్షిత్విమ్. బాధితానువృత్తిశ్చ అనుపపన్నేత్యుక్తమ్. కించ - వాసనాధీనా సంసారానువృత్తిః కిమధిమతీ - ఉతావధివిధూ.
ప్రథమే * అనాది ర్భగవాన్కాలో నాన్తోస్య ద్విజ విద్యతే. ఆపున్యచ్చిన్నాపైతస్తేవే సర్వస్థిత్యననయమా ఇతిశాస్త్రవిరోధః. ద్వితీయే
వాక్యార్థజ్ఞానైర్ధృప్తప్రసక్తః. వాక్యార్థజ్ఞానోదయేపి బద్ధభ్రమణువృత్తే రవనానాభావాత్, ఆగామినాం స్వర్గనరకాదిసర్గాణా మిశ్వరసమ్మల్న
ధీనత్వా దహితకరణదోషస్య దురావరత్యాత్, నవస్పదృశ్యభావానాం వైచిత్ర్యవజ్జీవప్రాజ్ఞాపృథక్త్వేవపత్తిరితి దోషపరిహారశ్చానుసవన్నః -
నవస్పద్రుప్తః పురుషస్య సాన్విష్టపురుషాంతరస్యచ సరస్పరైక్యజ్ఞానాభావాత్ పరస్పరదుఃఖాపాదనం నాహితకరణదోషావహమ్. నవస్మై సర్వ
వ్యాఘ్రాదిభిః పీడ్యమానస్య పరవశతయా సాన్విహితకరణం నస్యాత్ - ఐక్యజ్ఞానవతః సవత్తస్య స్వేశ్వరస్య నరకాదిసర్గే సాన్విహితకరణాదిప్రసక్త్యో
గుప్సరిహరః. — పృథ్వీపాషణతాద్వ్యవిశేషేపి వజ్రవైదుర్యనూర్యకాస్తాదివైచిత్ర్యవదేకస్తిన్నపి వృత్తే ప్రతిప్రవృత్తలాదివచ్చ బ్రహ్మనస్య
తేవపి జీవప్రాజ్ఞాపృథక్త్వేవపాదకం ఆత్మాదివదితి సూత్రమితరైర్వాన్విఖ్యాతం సర్వైరపి. తదయుక్తమ్ - ఈశ్వరస్య మృషావా పరమార్థ
తోవా సార్వజ్ఞ్యస్య త్రోతస్య సర్వాభ్యుపగతిత్యాత్. సాన్విస్యతయా సర్వం జానత ఈశ్వరస్య సరకస్పష్టిపాపకరణతత్ఫలప్రదానాదిషు సాన్విహిత
కరణ ప్రసక్తస్యానివార్యత్యాత్. అహితకరణస్య దోషవత్సంహి ఫలభోక్తః సాన్విస్యత్యేజ్ఞాననిబద్ధనమ్. సత్వవైచిత్ర్యకృతమ్ - పాణిపాదచక్షు
శ్శోత్రాదీనా మాకారవైచిత్ర్యే సత్యపి నవస్మేవా ప్రబోధేవా దుఃఖిత మాత్సానం సాన్విస్యత్యేవ జానతో దుఃఖం సాక్షాత్కరన్వితశ్చేతనస్య
నవసాన్వాదిచ్ఛేదనంహి సాన్విహితకరణమేవ భవతి. నను సవశరీరగతత్వేన దుఃఖం జానత ఈశ్వరస్యాపి సాన్విహితకరణం స్యాత్. న - శరీరగతత్వేన
దుఃఖజ్ఞానస్య క్వచిదప్యపురుషార్థత్వదర్శనాభావాత్. ఆత్మగతంహి దుఃఖం జీవానామ్ - నశరీరగతమ్ - నవశరీరగతత్వేన ఛేదనభేదనదహనాదికం
జానతః సాన్వితై న దుఃఖదర్శనాత్ శరీరభూతజగత్సంహారాదివ్యాపారః పరమాత్మనశ్చాహితకరణం స్యాత్. వైవమ్ - ఛేదనాదే ద్దుఃఖహేతుతాయాః
శరీరమాత్రాన్వయప్రయుక్తత్యాభావాత్. నవకర్తృభోగార్థశరీరప్రతికూలత్వంహి ఛేదనాదీనాం దుఃఖావపాతే ప్రయోజకమ్ ఏవం కర్తారథేన
కర్తవశ్యేనవా వస్తునాఽనన్యత్వం జానత ఈశ్వరస్య సర్వశక్తేః సాన్విహితకరణాదిదోషప్రసక్త్యో వ్యాపరేషం సర్వేషా మవర్జనీయః. మృషావాది
నస్తు ఈశ్వరత్వం తదనుబద్ధినిగూఢాతంచావిద్యాకల్మషమితి వదతః * సఈశోస్య జగతో నిత్యమేన నాన్యోహేతు ర్విద్యతఈశనాయ * పరాస్య
శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే సాన్విభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచేత్యాదిశ్రుతివిరోధోహ్యధికఇతి వైషమ్యమ్ — † వైలక్ష్యం అపీతావిత్యాదినాఽధికరణా
న్త్యోక్తమిత్యత్రాహ (అపీతావిత్యాది) న అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయం తత్ర సజ్జతమ్ - అపీతావిత్యాదిసూత్ర మస్మిన్నధికరణే పూర్వపక్షసూత్రేణ
సజ్జతమ్ - తథా పరిహరసూత్రంచ సిద్ధాంతసూత్రేణ సజ్జతమ్. అపీతావిత్యాదిసూత్రద్వయే బ్రహ్మణ్యచిద్దత్తోపశక్త్యాపరిహరః కృతః - ఇతరవ్యప
దేశాదిత్యాదిచిద్దత్తోపశక్త్యాపరిహరః. ఏవం విలక్షణ్యే సిద్ధే సామానాధికరణ్యనిర్వాహార్థం అవస్థితేరితి కాశకృత్స్న ఇతి సూత్రమత్యైవ సజ్జతమ్.
ఏవం సూత్రత్రయ మేతదధికరణకేవమిత్యర్థః. అధికరణసిద్ధ మనువదతి - తస్య కేవలేన వదతీత్యర్థః. † తస్యాధికరణస్యానుమగ్ధో నప్రతిపాద్యశ్చేత్ -
తత్ర తోర్థః ప్రతిపాద్యత ఇత్యత్రాహ (తత్రహీతి). † తత్ర తానత్కార్యవాదనిరాకరణం దృశ్యత ఇతి విలక్షణయోః కార్యకారణభావసంభవవేవ కథం
ప్రతిపాద్యత ఇత్యత్రాహ (అసదితిచేదితి) ప్రసక్తా దారమ్భణాధికరణార్థానువాదస్తస్మిన్నధికరణే. అభేదశ్రుత్యవిరోధేన భేదశ్రుతీనాం ముఖ్యార్థప్రతి
పాదనమత్యైవ క్రియత ఇత్యర్థః.

ఇతరవ్యపదేశాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౪॥ సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి. ౧.

౧. † పరస్య బ్రహ్మణ సస్వజ్ఞస్య సత్యసజ్జల్పస్య స్థూలసూక్ష్మవస్థసర్వచేతనాచేతనవస్తుశరీరతయా సర్వ ప్రకారత్వేన సర్వాత్కత్వం సకలేతరవిలక్షణత్వంచా విరుద్ధమితి స్థాపితమ్ - ఇదానీం సత్యసజ్జల్పస్య పరస్య బ్రహ్మణ సజ్జల్పమాత్రేణ విచిత్రజగత్సృష్టియోగో న విరుద్ధ ఇతి స్థాప్యతే. † ననుచ పరిమితశక్తీనాం కారకకలాపోపసంహారసాపేక్షత్వదర్శనేన సర్వశక్తే ర్భగిహ్మణః కారకకలాపానుపసంహారేణ జగత్కారణత్వవిరోధః కథ మాశజ్ఞ్యతే. † ఉచ్యతే - లోకే తత్తత్కార్యజననశక్తియుక్తస్యాపి తత్తదుపకరణాపేక్షీత్వదర్శనా తస్మిన్సర్వశక్తియుక్తస్య పరస్య బ్రహ్మణోపి తత్తదుపకరణవిరహిణః స్రష్టృత్వం నౌపపద్యతేఇతి కస్య చిన్మద్యధియ శ్శబ్దాజాయత ఇతి సా నిరాక్రియతే. † ఘటపటాదికారణభూతానాం కులాలకువిద్వాదీనాం తజ్జననసామర్థ్యేసత్యపి కానిచిదుపకరణాన్యపసంహృత్యైవ జనయిత్వత్వం దృశ్యతే. తజ్జననాశక్తాః కారకకలాపోపసంహారేపి జనయితుం నశక్నువన్తి - శక్తాః పునః కారకకలాపోపసంహారే జనయన్తిత్యేతావానేవ విశేషః. బ్రహ్మణోపి సర్వశక్తేః సర్వస్య జనయిత్వత్వం తదుపకరణానా మనుపసంహారే నౌపపద్యతే, † ప్రాకస్పృష్టేశ్చాసహాయత్వమ్ * ౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ * ౨ ఏకో హవై నారాయణ ఆసీ దిత్వా దిషు ప్రతీయతే. - అత స్రష్టృత్వం నౌపపద్యత ఇత్యేవం ప్రాప్తమ్. తదిద మాశజ్ఞతే ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేదితి.

౨. పరిహరతి † నక్షీరవద్ధితి న సర్వేషాం కార్యజననశక్తానా ముపసంహారసాపేక్షత్వమస్తి - యథా క్షీరజలాదేర్ద్ర ధిహిమజననశక్తస్య † తజ్జననే - ఏవం బ్రహ్మణోఽపి స్వయమేవ సర్వజననశక్తై సస్వస్య జనయిత్వత్వ ముపపద్యతే హీతి ప్రసిద్ధవన్ని దేశశ్చోద్యస్య మన్దతాఖ్యాపనాయ. క్షీరాదిష్యోతశ్చనాద్యపేక్షా న దధ్యాదిభావాయ - అపితు శైఖ్యార్థం రసవిశేషార్థంచ. ౧॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౧. ౨॥ మహి - ౧౮ - ౧.

౧. ౨౪॥ సూ. ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి. † అవాన్తరసద్ధిమహా (పరశ్యేతి) సత్యసజ్జల్పత్వాదిభిరైవలక్ష్యం ప్రతిపాది తమ్ - తత్ర సజ్జల్పమాత్రపరికరత్వే మనుపపన్నమితి తస్య సత్యసజ్జల్పత్వస్య సజ్జల్పచేతనత్వత్వశబ్దయోగోనాత్ సజ్జతిరిత్యర్థః. సర్వాత్కత్వమ్ - సర్వభావఇత్యర్థః. కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం నమ్భవతి - నేతి. కిం కార్యజననమర్థస్య కార్యజనకత్వం నియమేన సహ కార్యస్తరాపేక్షమ్ - ఉత నేతిచిచారః. యదా అపేక్షానియమః - తదా సహకారిశూన్యస్య కారణత్వేనమ్భవః. యదా నసహకార్యపేక్షానియమః - తదా కారణత్వేనమ్భవ ఇతిసిద్ధమ్. † పూర్వపక్షోత్థానమాక్షిపతి (ననుచేతి) సర్వశక్తే రుపకరణవిరహః కారణత్వవిరోధీతి శబ్దైవ నజాయతే - సర్వశక్తిత్వాది చోదితమ్. † ఉపకరణసాపేక్షత్వనిరపేక్షత్వరూపం సశక్తాశక్తయోరైవషమ్యమ్ - శక్తః పరికరసంపత్తౌ కరోతి - అశక్తస్తు పరికరసంపత్తామి నకరోతీతి తయో రైవషమ్యమ్ - తస్మా ద్భగిహ్మణ సజ్జల్పమాత్రపరికరత్వే మయుక్త మిత్యనుత్థానచోద్యపరిహారం సద్భగిహ్మణాహ (ఉచ్యతేఇత్యాదినా). † ఇమ మర్థం విమృశ్యైవ పూర్వపక్ష మాహ (ఘటపటాదీతి). † తతఃకిమిత్యత్రాహ (ప్రాకస్పృష్టేశ్చేతి) సూత్రే చోద్యఖణ్డో వ్యాఖ్యాతః.

౨. † పరిహరణ్డం వ్యాచప్తే (నక్షీరవద్ధితి). జలం స్వయమేవ హిమరూపేణ పరిణమతి - రవికిరణాస్తు తదుత్సర్గమాత్రహేతవఇతి భావః. క్షీరస్యాతశ్చనకావృథా శైఖ్యార్థం రసవిశేషార్థా.

౨౪॥ సూ. ఉపసంహారదర్శనా న్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి. ౧.

(నే-సా.) కార్యనిర్వృత్తావనేకకారణో పసంహారదర్శనాత్ బ్రహ్మైకమేవ జగదాకారకార్యన్న భవే దితిచేత్, న, క్షీరస్యైవ దధిభావవత్, బ్రహ్మణోఽపిసమ్భవతి. ౧.

(నే-దీ.) బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం నమ్భవతి - నవేతి సంశయః. ననమ్భవతీతిపూర్వగిపక్షః - లోకే కార్యజననమర్థస్యాపి వస్తునః తత్తత్కార్యజననే అనేకకారణోపసంహారదర్శనా ద్విచిత్రజగజ్జన్మమర్థస్యాపి బ్రహ్మణోఽసహాయస్య జనయిత్వత్వానుపపత్తే. రాధానస్తు - క్షీరస్య దధిభావేఽనన్యాపేక్షత్వదర్శనాన్నా నేకకారణోపసంహారనియమా దృశ్యతేఇతి బ్రహ్మణోఽనన్యాపేక్షస్యైవ కారణత్వం నమ్భవత్యేవ. సూత్ర మపి వ్యాఖ్యాతమ్. క్షీరవద్ధి ఇతిప్రసిద్ధవన్నిదేశః చోద్యమాన్ద్యపరః. ౧.

౨౫॥ సూ. దేవాదివదపిలోకే. ౨.

౩. యథా దేవాదయః స్వేస్వే లోకే సజ్జల్పమాత్రేణ స్వాపేక్షితాని సృజన్తి - తథాఽసౌ పురుషోత్తమః కృత్సం జగత్సంకల్పమాత్రేణ సృజతి. † దేవాదీనాం వేదావగతశక్తీనాం దృష్టాంతయోపాదానమ్ - బ్రహ్మణో వేదావగతశక్తేసు సుగ్రహణాయేతి ప్రతిపత్తవ్యమ్.

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. కృత్సప్రవక్షిర్నిరవయవత్వశబ్దోపావా. ౧.

౧. * ౧ † సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ * ౨ † ఇదంవా అగ్రే వైవ కించనాసీత్ * ౩ † ఆత్మవా ఇద మేకపవాగ్ర

అథ వైదికం దృష్టాంత మాహ.

౧॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౧.

౩. ౨౫॥ సూ. దేవాదివదపిలోకే. † దృష్టాంతాంత్యోపాదానఫలమాహ (దేవాదీనామితి).

౨॥ అతిష్ట - ౨ప్ర - ౮ఆను.

ఉపసంహారదర్శనాధికరణం సమాప్తమ్.

౩॥ ఐ - ౧౭ - ౧ - ౧.

౧. ౨౬॥ సూ. కృత్సప్రవక్షిర్నిరవయవత్వశబ్దోపావా. దృష్టాంతయోపన్యస్తస్య క్షీరజలాదే స్సావయవత్వం దృష్టమ్ - తద్వద్బ్రహ్మణోపి సావయవత్వమ్ - నిరవయవత్వే కృత్సప్రవక్షిరాస్య స్వాదితి శబ్దాయా సజ్జతిః. కిం బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - నేతి. తదర్థం కిం బ్రహ్మణో జగదాకారేణ కార్యత్వే నిరవయవత్వశ్రుతి ర్బాధ్యతే - నేతి. తదర్థం కిం సర్వశక్తియోగో యుజ్యతే - నేతి. యదా నయుజ్యతే - తదా నిరవయవత్వశ్రుతి బాధప్రసక్తాత్ కారణత్వాసమ్భవః. యదా యుజ్యతే - తదా నిరవయవత్వశ్రుత్యబాధాత్ కారణత్వసమ్భవః. † (సదేవ త్యాది) * ఏకమేవాద్వితీయమిత్యనంతరవాక్యం ప్రసిద్ధత్వా దనుదాహృత మస్యర్థత ఉపాత్తమ్. తత్త్రైకశబ్దస్తవయవతోపి విభాగానసాః - యావద్బాధంహి సజ్జోచః - ఇహ తదభావా దసజ్జుచిత మేకపదం విభాగానసమితి భావః. ఏకశబ్దసిద్ధం నిరవయవత్వం బ్రహ్మణి జ్ఞాపనార్థం * సదేవేతివాక్య ముపాత్తమ్. † (ఇదంవాఇతి) అత్ర * వైవ కించ నాసీదిదేవాదిప్రాణిజాతాభావ ఉచ్యతే. అత్రాపి * సద్యా రాసీ స్తపృథి పీత్యాదికముపి ప్రతీకగ్రహణేనోపాత్తం భవతి. ద్యుపృథివ్యాదిజగదవయవభావకథనాన్నిరవయవత్వసిద్ధిరితిభావః. † (ఆత్మవాఇదమితి) అత్రాప్యేక

౨౫॥ సూ. దేవాదివదపిలోకే. ౨. ౨౬॥ సూ. కృత్సప్రవక్షిర్నిరవయవత్వశబ్దోపావా. ౧.

(వే-సా.) యథా దేవాదే శ్చాస్త్రావగతశక్తేః సవినజ్జల్పాదేవ స్వేస్వే లోకే స్వాపేక్షితనానారూపభావః; ఏవం బ్రహ్మణోఽపి శాస్త్రావగతశక్తేః సర్వముపపన్నమ్. ౨.

(వే-దీ.) యథా దేవాదయః స్వేస్వే లోకే స్వాపేక్షితాని సవినజ్జల్పాదేవ సృజన్తి, - తథా బ్రహ్మణి. దేవాదేశ్చాస్త్రావసేయశక్తితయా బ్రహ్మతుల్యత్వేపి దేవాదిగ్రహణం బ్రహ్మణో విచిత్రశక్తివన్య సుగ్రహణాయేతి మన్తవ్యమ్. ౨.

(వే-సా.) చిదచిదవస్తుశరీరకం బ్రహ్మైవ కార్యకారణావస్థమితి హ్యుక్తమ్; తత్ర బ్రహ్మణ శరీరణో నిరవయవత్వేన కృత్సన్య బ్రహ్మణః కార్యత్వేనోపయోగ ప్రసక్తిః; కార్యావస్థాయామపి అంశాంతరేణావస్థితమితిచపక్షే నిరవయవత్వశబ్దోపావా స్యాత్; అతో బ్రహ్మ సకారణమ్.

(వే-దీ.) బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - నేతి సంశయః. ససమ్భవతీతి పూర్వగి పక్షః - నిరవయవన్యబ్రహ్మణోజగదుపాదానత్వే కృత్సన్య బ్రహ్మణో జగదాకారేణోఽపయోగప్రసక్తాత్. తత్పరిజహీర్షయా సావయవత్వాభ్యుపగమే “౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీయమ్” ఇత్యాదిః కారణావస్థాయాం నిరవయవత్వవాచిశబ్దో బాధ్యతే. యద్యపి నూత్నచిదచిదవస్తుశరీరం బ్రహ్మ కారణమ్, స్థూలచిదచిదవస్తుశరీరం బ్రహ్మ కార్యమిత్యభ్యుపగమ్యతే, తథాపి శరీర్యంశస్యాపికార్యత్వాభ్యుపగమాత్ కృత్సప్రవక్షిర్నిరవయవత్వశబ్ద బాధోవా. రాధా వస్తు - సకలేతరవిసజాతీయం శ్రుత్యేకసమధిగమ్యం సర్వశక్తియుక్తం బ్రహ్మ నిరవయవమపి కార్యంచభవతి అన్యచ్చ భవతీతి పరిమితశక్తివస్తుచోద్యం న తత్ర ప్రసజ్యతే. యథా జాతివాదినా జాతిరేకైవామూర్తాఖణ్డముణ్డాదివ్యత్యస్త విలక్షణేషు అనన్తేషుపి పరిసమాప్తైవ వర్తతే - న తత్రేతరవస్తుచోద్యమితి. అతో బ్రహ్మణః జగత్కారణత్వం సంభవత్యేవ. నూత్రార్థస్తు కృత్సప్రవక్షిర్నిరవయవత్వశబ్దోపావా బ్రహ్మకారణత్వే కృత్సన్య బ్రహ్మణః కార్యత్వేనోపయోగప్రసక్తః - నిరవయవత్వాత్. సావయవత్వే నిరవయవత్వశబ్దోపావా నిరవయవత్వవాదిశబ్దబాధప్రసజ్యత్యర్థః. ౧.

ఆసీత్ † ఇత్యాదిషు కారణావస్థాయాం బ్రహ్మైకమేవ - నిరవయవమాసీదితి - † కారణావస్థాయాం నిరస్తచిదచిద్విభా
గతయా నిరవయవం బ్రహ్మైవాసీదిత్యుక్తమ్, † తదవిభాగమేకమ్ - నిరవయవమేవ బ్రహ్మ * ౧ బహుస్యామితి సంక
ల్ప్య ఆకాశవాయ్వాదివిభాగం బ్రహ్మాద్విస్తమ్యపర్యంతక్షేత్రజ్ఞవిభాగంచాభవదితిచోక్తమ్, † ఏవంసతి తదేవ పరం బ్రహ్మ
కృతస్మిం కార్యత్వేనోపయుక్తమిత్యభ్యుపగస్తవ్యమ్. † అథ చిదంశః క్షేత్రజ్ఞవిభాగవిభక్తః. అచిదంశశ్చాకాశాదివిభా
గవిభక్త, ఇత్యుచ్యతే - తదా * ౧ నదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్, ఏకమేవాద్వితీయమ్ - బ్రహ్మైకమేవ - ఆత్మైకవే
త్యేవమాదయః కారణభూతస్య బ్రహ్మణో నిరవయవత్వవాదిన శ్శబ్దాః † కుప్యేయః - † బాధితా భవేయః † యద్యపి
నూత్నచిదచిదస్త్వశరీరం బ్రహ్మ కారణమ్ - స్థూలచిదచిదస్త్వశరీరం బ్రహ్మ కార్యమిత్యభ్యుపగమ్యతే - తథాపి శరీర్యం
శస్యాపి కార్యత్వాభ్యుపగమా దుక్తదోషో దుర్వారః. తస్య నిరవయవస్య బహుభవనంచ నోపపద్యతే, కార్యత్వాను
పయుక్తాంశస్థితిశ్చ నోపపద్యతే, - తస్మా దసమజ్ఞసమివాభాతి - అతో బ్రహ్మకారణత్వం నోపపద్యతే.

ఇత్యాషీష్టే సమాధత్తే.

౧॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౩, ౧.

౨౭॥ సూ. శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్. ౨.

౨. † తుశబ్ద ఉక్తదోషం వ్యావర్తయతి. నైవమనామజ్ఞాస్యమ్. కుతః. శ్రుతేః శ్రుతిస్తావన్నిరవయవత్వం బ్రహ్మణ,
ప్రతీ విచిత్రసర్గంచాహ. శ్రౌతేఽర్థే యథా శ్రుతిప్రతిపత్తవ్యమిత్యర్థః. † ననుచ శ్రుతిరపి అగ్నినా సింహోద్దితివత్పర
స్పరాన్వయాద్యోగ్యమర్థం ప్రతిపాదయితుం ననమర్థా. అతఃకా † శబ్దమూలత్వాదితి. శబ్దైకప్రమాణకత్వేన సకలే
తరవస్తువినజాతీయత్వాదస్యార్థస్య విచిత్రశక్తియోగో నవిరుద్ధ్యత ఇతి న † సామాన్యతో దృష్టం సాధనం దూషణంచా
అర్హణి బ్రహ్మ.

శబ్దోఽవయవతోపి విభాగానహః. † ఉదాహృతవాక్యానా మర్థమాహ (ఇత్యాదిష్యతి) ఆదిశబ్దాత్ - * నిష్కళం నిష్క్రియ మిత్యాది ర్గప్రహ్యతే.
ఏకమేవేతి వ్యాఖ్యేయపదమ్ - నిరవయవమితి వ్యాఖ్యానమ్. † ఉదాహృతశ్రుత్యర్థఫలితమాహ (కారణావస్థాయామితి) నిరవయవత్వస్య కారణ
వాక్యప్రతిపన్నత్వాత్కారణావస్థాయాం చిదచిద్విభాగాభావసిద్ధిరిత్యర్థః. † విరోధం దర్శయితుమాహ (తదవిభాగమితి) ఏకం నిరవయవ మవిభాగ
మిత్యన్వయక్రమః. వేదాన్తేష్యేకశబ్దేన ప్రతిపాదితత్వాన్నిరవయవమ్ - అతోనిరస్తచిదచిద్విభాగమిత్యర్థః. † సిద్ధాంతినా ఆసభ్యుపగతేప్యాపాత
ప్రతీతేః స్వరూపైక్యవత్క్షే దూషణ మాహ (ఏవంసతీతి). † తత్రాంశభేదేన పరిహారం శబ్దతే (అర్థేతి). † సాత్రం పద మాఖ్యాతరూపేణ దర్శయతి
(కుప్యేయిరితి). † ముఖ్యార్థాయోగాదన్వితచప్టే (బాధితాభవేయిరితి) బాధఫలభూతకోపశబ్దేన బాధ ఉపచరిత ఇతి భావః. † (యద్యపితి) ఏక
శరీరే శరీర్యంశః పరిసమాప్త ఇతి నాన్యత్రస్యాదిత్యర్థః.

౨. ౨౭॥ సూ. శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్. † శ్రుతేన్వీతి నూత్రఖణ్డం వ్యాచప్టే (తుశబ్దఇత్యాదినా). † ఖణ్డోఽపిరం శబ్దయాఽవతారయతి
(ననుచేతి). † (శబ్దమూలత్వాదితీతి) అగ్నినాసింహోద్దిత్యాదిషు సేవనసాధనత్వాన్వర్తత్వం ధర్మిణఃప్రత్యక్షసిద్ధమ్ - అతో నతదర్హత్వం వాక్యం ప్రతి
పాదయతి. ప్రమాణాన్తరాగోచరస్యతు ధర్మిణోవిలక్షణత్వం శాస్త్రేణ ప్రతిపన్నమితి విలక్షణధర్మిణో విలక్షణధర్మయోగో నవిరుద్ధ ఇత్యర్థః. † (సామా
న్యతోద్దృష్టమితి) లోకే ద్రవ్యత్వా దగ్ని రనుష్ఠ ఇతివద్యేనకేనచి దాకారేణ యస్య కస్యచిత్సాహచర్యమాత్రదర్శనేన తత్సామాన్యాద్యత్సాధనం దూష
ణం వా క్రియతే - నతదర్హత్విత్యర్థః.

౨౭॥ సూ. శ్రుతేస్తుశబ్దమూలత్వాత్. ౨.

(వే-సా.) పరిహరతి. శ్రుతిప్రామాణ్యాన్వైపం ప్రసజ్యతే. శబ్దైకప్రమాణకత్వాద్భిప్రాయస్వరూపస్య సకలేతరప్రమాణావగతవస్తువినజాతీయ
త్వేన తత్ర తత్రాదృష్టశక్తియోగః బ్రహ్మణో నవిరుద్ధః; అతఃకార్యత్వేన కారణత్వేన పరిపూర్ణస్యావస్థానం నమ్నవతి. యథా జాతివాదినాం బాధేః
ఖణ్డముజ్ఞాదిషు. ౨.

(వే-దీ.) తు శబ్దః పక్షవాన్యవృత్త్యర్థః. శ్రుతేః శ్రుతిప్రామాణ్యాన్వైపం ప్రసజ్యతే. శబ్దమూలత్వాత్ శబ్దైకమూలత్వేన సకలేతరవిజాతీ
యత్వాదిత్యర్థః. ౨.

౨౮॥ సూ. ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి. ౩.

౩. కించ-ఏవమ్ - వస్త్వంతరసంబద్ధినౌ ధర్మస్య వస్త్వంతరేచాలోపణేనతి - అచేతనే ఘటాదౌ దృష్టౌ ధర్మాస్తద్వి సజాతీయే చేతనే నిత్యే ఆత్మస్యపి ప్రసజ్యస్తే. తదప్రస్తవ్యే భావస్యభావవైచిత్ర్యాదిత్యాహ విచిత్రాశ్చహితి యథా అగ్నిజలాదీనా మన్యోన్యవిసజాతీయానా మాన్యోన్యదిశక్తయశ్చ విసజాతీయా దృశ్యస్తే - తద్వల్లోకదృష్టవిసజాతీయే పరే బ్రహ్మణి తత్రతత్రాదృష్టౌ సుహస్రశః శక్తయ స్సస్తితి నకించి దనుపపన్నమ్. † యథోక్తం భగవతా పరాశరణే * ౧ నిర్గుణస్యాప్రమేయస్య శుద్ధస్యాప్యమలాత్మనః । కథం సర్గాదికర్తృత్వం బ్రహ్మణోభ్యుపగమ్యతే ఇతి సామాన్యదృష్ట్యా పరిచోద్య * ౧ శక్తయ సుర్వభావానా మచిన్త్యజ్ఞానగోచరాః । యతోఽతోబ్రహ్మణస్తాన్తు సర్గాద్యా భావశక్తయః॥ భవన్తి తపతాంశ్రేష్ఠ పావకస్య యథోష్ఠతేతి. శ్రుతిశ్చ * ౨ కింస్విద్వనం కడ నవృక్ష ఆసీ ద్యతోద్యావాపృథివీ నిష్టతక్షుః । మనీషిణో మనసా పృచ్ఛతే దుతద్యదభ్యతిష్ఠద్భువనాని ధారయన్ । బ్రహ్మవనం బ్రహ్మసవృక్ష ఆసీద్యతో ద్యావా పృథివీ నిష్టతక్షుః । మనీషిణో మనసా విబ్రవీమి మౌ బ్రహ్మధ్యతిష్ఠ ద్భువనాని ధారయన్తితి. † సామాన్యతో దృష్టం చోద్యం సర్వవస్తువిలక్షణే పరే బ్రహ్మణి నావతరతీత్యర్థః. ౧॥ వి - ౧౦ - ౩౦ - ౧, ౨, ౩.

ఇతశ్చ.

౨॥ ౨౦౪. ౨౪ - ౨౦౫. ౮.

౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. ౪.

౪. స్వపక్షే-ప్రధానాదికారణవాదే తాకికవస్తువిసజాతీయత్వాభావేన ప్రధానాదేః లోకదృష్టౌ దోషాస్తత్ర భవేయరితి సకలేతరవిలక్షణం బ్రహ్మైవ కారణ మభ్యుపగంతవ్యమ్. ప్రధానంచ నిరవయవమ్ - తస్య నిరవయవస్య కథ మివ మహదాదివిచిత్రజగదారమ్భ ఉపపద్యతే. సత్త్వం రజ స్తమఇతి తస్యావయవా విద్యంత ఇతిచేత్ - తత్రేదం వివే చనీయమ్. కిం సత్త్వరజస్తమసాం సమూహః ప్రధానమ్ - ఉత సత్త్వరజస్తమోభి రారబ్ధం ప్రధానమ్. అనంతరే కల్పే ప్రధానం కారణమితి స్యాభ్యుపగమవిరోధః, స్యాభ్యుపేతసజ్ఞావిరోధశ్చ - తేషామపి నిరవయవానాం కార్యారమ్భ విరోధశ్చ. సమూహపక్షేచ తేషాం నిరవయవత్వేన † ప్రదేశభేద మనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాం న స్థూలద్రవ్యారమ్భ కత్వసిద్ధిః. పరమాణుకారణవాదేపి తదైవ అణ్వౌ నిరంశాః నిష్పదేశాః ప్రదేశభేద మనపేక్ష్య పరస్పరం సంయుజ్య మానా అపి నస్థూలకార్యారమ్భాయ ప్రభవేయః.

౩. ౨౮॥ సూ. ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి. తదప్రసక్తిశ్చేత్త్యధ్యాహరణ వ్యాఖ్యాతమ్. † ఉక్తస్ఫుటికరణాయాహ (యథోక్తమితి) పురాణ వచనస్య స్ఫుటార్థత్వాత్ పూర్వోపాదానమ్. వచనద్వయమధ్యగతస్య పరిచోద్యేతిపదస్య యథోక్తమితి పూర్వేణాన్వయః. † పురాణశ్రుతివచ నయో రర్థమాహ (సామాన్యత ఇతి).

౪. ౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. దర్శనానుగుణమనుమితమానవైవ లోకదృష్టప్రసజ్య ఇత్యర్థః. స్యాభ్యుపగమవిరోధః-ప్రధానస్య పరమ కారణత్వసిద్ధిః. సజ్ఞావిరోధః - చతుర్వింశతితత్త్వాధిక్యాత్. † ప్రదేశభేదమనపేక్ష్యసంయుజ్యమానానామితి అసంయుక్తప్రదేశభేదరహితసంయో గవతామిత్యర్థః. లోకేషీష్టకాదయః పూర్వపూర్వాసంయుక్తైః ప్రదేశైః సంయుజ్యమానాః పృథుకార్యారమ్భకా దృష్టాఇత్యర్థః.

౨౮॥ సూ. ఆత్మనిచైవంవిచిత్రాశ్చహి. ౩. ౨౯॥ సూ. స్వపక్షదోషాచ్చ. ౪.

(వే-సా.) జీవాత్మనిచాదిధర్మవిరోధిధర్మయోగో విసజాతీయశక్తిత్వాదేవ. అగ్నిజలాదయోప్యచిద్విశేషః అన్యోన్యవిలక్షణాః నియత శక్తయో విచిత్రా దృశ్యస్తే. ౩.

(వే-దీ.) ఆత్మనిచైవం జీవాత్మస్యచేతనధర్మాప్రసక్తిశ్చైవమ్ - అచేతన విజాతీయత్వాదేవేత్యర్థః. విచిత్రాశ్చహి అచేతనేషుచ విసజాతీయే ష్యగ్నిజలాదిషు విచిత్రాహి శక్తయో దృశ్యస్తే. ఏవంపరమాత్మసశ్చేతనాఽచేతనవిసజాతీయస్య విచిత్రా శ్చక్తయ ఉపపద్యస్తే. ౩.

(వే-సా.) కృత్సప్రసక్త్యాదిదోషః నిరవయవేచిత్సజాతీయే ప్రధానే ఏవేతి బ్రహ్మైవ కారణమ్. ౪.

(వే-దీ.) ప్రధానాదికారణపక్షే దోషాచ్చ బ్రహ్మైవ జగత్కారణమ్ - తత్రహి తాకికవస్తువిసజాతీయత్వేన ప్రధానాదే రుక్తదోషాఽస్యేచ

ప్రసజ్యేరన్. ౪.

30|| సూ. సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్. ౫.

౫. సకలేతరవస్తువిసజాతీయా పరా దేవతా సర్వశక్త్యుపేతాచ-తద్దేవ పరాం దేవతాం దర్శయన్తిహి శ్రుతయః
* ౧ పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ - తథా * ౨ అపహతపాస్తా విజరో విమృత్యు
ర్విశోకో విజఘ్నోఽపిపాసఇతి సకలేతరవిసజాతీయతాం పరస్యా దేవతాయాః ప్రతిపాద్య * ౩ సత్యకామ సత్యస
జ్కల్పఇతి సర్వశక్తియోగం ప్రతిపాదయన్తి. తథా * 3 మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప సత్యసజ్కల్ప ఆకాశాత్తా
సర్వకర్తా సర్వకామ సర్వగన్ధ సర్వరసః సర్వ మిద మభ్యాత్తోఽవాక్యనాదరఇతిచ.

3౧|| సూ. వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తమ్. ౬.

౬. యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మ సకలేతరవిలక్షణం సర్వశక్తి-తథాపి * ౧ న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతఇతి కరణ
విరహిణ స్తస్య నకార్యారమ్భ సమృద్ధివీతి చేత్. తత్తోత్తరం ౪ శబ్దమూలత్వాత్ ౪ విచిత్రాశ్చహీత్యుక్తమ్.
శబ్దకప్రమాణకం సకలేతరవిలక్షణం తత్తత్కరణవిరహేణాపి తత్తత్కార్యసమర్థమిత్యర్థః. తథాచ శ్రుతిః * ౫ వశ్యత్య
చక్షు సృశృణోత్యకర్ణః అపాణిపాదో జవనో గృహీతా ఇత్యేవమాద్యా.

ఇతిశ్రీభాష్యే కృత్సప్రసక్త్యధికరణమ్.

౫. 30|| సూ. సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్. † శ్రుత్యానిరవయవత్వకార్యత్వప్రతిపాదనా త్తదనుగుణశ క్తియోగః కల్ప్యః, ధర్మివైజాత్యంచ కల్ప్య,
మిత్యుక్తమ్ - ఇదానీం ధర్మివైలక్షణ్యవిలక్షణధర్మయోః కణ్ఠోక్తిః ప్రదర్శితీతి భేదః. అపహతపాస్తేత్యాదినా ధర్మివైలక్షణ్యసిద్ధిః. ఏవం ధర్మివైలక్ష
ణ్యాత్ ధర్మవైలక్షణ్యకల్పనాదపి సర్వశక్తిత్వకార్యేణ సత్యసజ్కల్పత్వేన విలక్షణశ క్తిప్రతీతి రాసన్నేత్యభిప్రాయేణాపా (సత్యకామసత్యసజ్కల్పఇతి).

౬. 3౧|| సూ. వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తమ్. ఉపసంహారదర్శనాదితి సూత్రే పరికరాభావేపి సజ్కల్పమాత్రేణ సృష్ట్యపపత్తి రుక్తా-అత్రతు
దణ్డచక్రాదిపరికరనిరపేక్షస్యాపి కరణకలేబరాపేక్షా దృష్టేతి శక్త్యా పరిహీయతఇతి విశేషః. * నతస్యేతివాక్యే కార్యశబ్దేన శరీర ముచ్యతే. కర
ణమ్ - ఇన్ద్రియమ్. సూత్రే భాష్యేచ కరణశబ్దః కార్యస్య శరీరస్యాప్రసవలక్షణార్థః.

అత్ర మృషావాదిన ఆహుః - నిరవయవం బ్రహ్మ ఏకదేశేన కార్యోపయుక్తంచేతి వ్యాహతమ్ - అత స్తదుభయం నశా స్త్రేణ శక్యప్రతిపాద
నమ్ - శబ్దస్యాకాక్షానన్నిధియోగ్యతాపేక్షాప్రతిపాదనాత్. అతః పరమార్థరూపేణ నిరవయవస్య సావయవత్వ మవిద్యాకల్పితరూపభేదేనేతి

30|| సూ. సర్వోపేతాచతద్దర్శనాత్. ౫.

(వే-సా.) “౧ పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే” ఇతిశ్రుతేః సర్వశక్తియోగశ్చ దేవతాయా అవగమ్యతే. ౫.

(వే-దీ.) నకేవలం సకలేతర విసజాతీయత్వేన సర్వశక్త్యుపేతా పరా దేవతేత్యుచ్యతే తద్దర్శనాచ్చ సర్వశక్తియోగ శ్రుతేరిత్యర్థః. దర్శ
యతీతి దర్శనమ్ - శ్రుతిః, “౧ పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే” ఇత్యాదికా. ౫.

3౧|| సూ. వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తమ్. ౬.

(వే-సా.) “౧ సత్యకార్యం కరణం విద్యతే” ఇతిబ్రహ్మణో వికరణత్వాత్ కారణత్వం నేతిచేత్. తస్యోత్తరమ్, శబ్దకమూలత్వేన విసజాతీ
యత్వాదితిపూర్వసూత్రోక్తమేవ. ౬. ౧|| శ్వే - ౬౨.౮. ౨|| ఛాం - ౮ - ౧ - ౫.

(వే-దీ.) ఉక్తస్యార్థస్య ద్రుఢిమేచ్ఛోద్యపూర్వకంపూర్వోక్తంస్థారయతి. వికరణత్వాత్ - కరణవిరహితత్వా ద్బ్రహ్మ నకారణమితిచేత్ -
“౧ సత్య కార్యం కరణంచ విద్యతే” ఇతిహి శ్రూయతే. తదుక్తం అత్ర యద్యక్తవ్యమ్-తత్పూర్వమేపూక్తమ్ “౪ శబ్దమూలత్వాత్-౪ విచిత్రాశ్చహి”
ఇతి. అయమేవ సరిహరః - శబ్దకమూలత్వేన సకలేతరవిసజాతీయత్వాద్యభిప్రాయః, విసజాతీయనాంచ శక్తివైచిత్ర్యస్య లోకదృష్టత్వాత్సర్వ ముప
పన్నమిత్యర్థః. ౬. 3|| ఛాం - 3 - ౧౪ - ౨. ౪|| శారీ - ౨ - ౧ - ౨౭, ౨౮. ౫|| శ్వే - 3౨ - ౧౯.

వాచ్యమ్ - సహి చద్విద్విత్వాభావేపి చద్విద్విత్ బహుధా విభజ్యతే ఇతి. అత్రోచ్యతే - తత్రతావత్ శబ్దమూలత్వాదితి నూత్రాననుగుత్వమ్ - తదా మిథ్యాత్వాదితిహి వక్తవ్యమ్. ప్రపంచమిథ్యాత్వగోచరశబ్దో వివక్షితఇతిచేన్న - నాత్మాశ్రుతేః, శబ్దవిశేషాత్, అనాపుత్తిశ్చబ్దాదితివ దత్రాపి మిథ్యా విషయత్వాప్రతీతేః, ప్రపంచమిథ్యాత్వవిషయస్య కస్యచిదపి వాక్యస్యాభావాచ్ఛ. కిచ్చ - అవిద్యాకల్పితరూపేణ సావయవం బ్రహ్మైతి ననూక్తం భవద్భిః. అవిద్యా కింబ్రహ్మైకదేశాశ్రయా తదేకదేశే కార్యం కల్పయతి - ఉత కృత్సప్రబ్రహ్మణి. ఆద్యే సావయవత్వప్రసక్తః. ద్వితీయే అవిద్యా నిర్దుక్తబ్రహ్మసమ్భవః. తతశ్చ సుఖప్తా సత్సమ్మత్తిః, ద్రష్టవ్యత్వ, మిన్ద్రియాగోచరత్వమ్, * అతోజ్ఞాయానిత్యాదిక మనుపపన్నం స్యాత్ వికృతేన బ్రహ్మణా నిత్యసమన్వత్వాత్, తస్యైన్ద్రియికత్వాత్, అతో జ్ఞాయస్తావిభావాచ్ఛేతి భవద్భిరేవైక్యాత్. యదేవ బ్రహ్మ కల్పనికరూపేణ కారణమ్ - తదేవ పరమార్థతోఽవిద్యానిర్దుక్తమితిచేత్. పరమార్థతోఽవిద్యానిర్దుక్తత్వం నామ కిం నివృత్తావిద్యతత్వమ్ - ఉతానివృత్తస్యాప్యవిద్యా సంసర్గస్యాపరమార్థత్వమ్. ప్రథమేవ కింబ్రహ్మసన్ద్భూతే క్వచి దవిద్యావిరహః - ఉత నర్వత్ర ఆద్యే సావయవత్వమ్. ఇతరత్ర సంసారభృమానవ భానప్రసక్తః. ప్రథమవికల్పే ద్వితీయశిరసిచ-పరమార్థభూతోఽవిద్యాసంసర్గః కింబ్రహ్మణి క్వాచిత్కః - ఉత సారవృత్తికః. ఆద్యే సావయవత్వమ్. ద్వితీయే కృత్సప్రసక్తి రక్షేకృతా స్యాత్ - కృత్సప్రసక్త బ్రహ్మతోఽవిద్యాతిరోహితత్వాత్. పరమార్థభూతోఽవిద్యాయోగో నాస్తీతిచేత్. సతా వతోఽవిద్యానిర్దుక్తబ్రహ్మసిద్ధిః - అవిద్యాయోగో యదృశోఽభిమతః - తాదృశస్యానివృత్తత్వాత్. యథా నవపన్నద్రష్టపరమార్థపజ్ఞ-సంసర్గా భావేన సాగ్రద్దశాయం పరమార్థపజ్ఞ-లిప్తో నలిప్తో నభవతి. కించ-కిమవిద్యాకల్పితరూప మిత్యవిద్యావిశిష్టం బ్రహ్మ వివక్షితం-ఉత తదుపలక్షితమ్. ఉత త్రిగుణాత్మకం ప్రధానమవిద్యాకల్పితరూపమితి వివక్షితమ్. ఆద్యే విశేషణాంశస్యేవ విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం స్యాత్. ద్వితీయే విశేష్యాంశ స్యైవ సావయవత్వం స్యాత్. తృతీయేవ ప్రధానం సావయవం పరిణమితేచేత్ - బ్రహ్మణః కథం కారణత్వమ్. ప్రకృతే ర్భృహ్మశ్రయత్వేనేతిచేత్ - తద్వ్యానాదే రబాధితాయాస్తస్యా అవిద్యాకల్పితత్వాభావేన ప్రకృతిశరీరకం బ్రహ్మ వాస్తవప్రపంచకారణ మిత్యభ్యుపగమా వరమ్ - నకలప్రమాణా న్యాయానుసరోధిత్వాత్. నను ప్రకృతివిజ్ఞప్తస్య కారణత్వే విశేష్యాంశస్యాపి సావయవత్వం తస్మిన్నేవ స్యాత్. నైవమ్ - విజ్ఞప్తతాక్షీకారే విశేషణ విశేష్యయోః స్వభావవ్యవస్థాదర్శనాత్, శరీరవిజ్ఞప్తస్య ప్రవృత్తిహేతుత్వేపి శరీరాత్తస్మాదేవ స్వభావవ్యవస్థాహి దృశ్యతే. విజ్ఞప్తస్య కారణత్వమేవ హ్యభ్యుపగతమ్-నతు సావయవత్వమ్. తత్తు విశేషణాంశస్యైవ - అతో నకల్పిద్దోషః. ఆత్మని నవపన్నదర్శని నవరూపానుపమద్వేన వివిధసృష్టివ, న్నాయావిసా హస్తాద్విదిశ్యవచ్చ బ్రహ్మసన్ద్భూతానుపమద్వేన అనేకాకారసృష్టిరితి ఆత్మనిచైవమితి నూత్రవ్యాఖ్యాన మప్యయ్యక్తమ్ - నవపన్నసృష్టి వాక్యస్య పరమాత్మవిషయత్వాత్. * సహి కర్తా తస్మిన్కాలోకా స్థితా ఇతిహి వాక్యశేషః. తతశ్చ పరమాత్మకారణత్వవిమతౌ తదేవ దృష్టాస్త త్వేన వత్తు మయ్యక్తమ్. మస్త్రావిధాదిభి స్సృజతో మాయావిశ్చ హస్తాద్విదికార్యం ప్రత్యుపాదానత్వాభావాత్ సావయవత్వాచ్చ ఘటశరావాదికం ప్రతి కులాలాదీరీవ కర్తృత్వమాత్రమితి నిరవయవస్యాకృత్సప్రసక్తా దృష్టాస్తత్వ మనుపపన్నమ్.

యాదవమిత్రాస్తు భోక్తృభోగ్య నియన్తృవ్యవస్థితమాంశే కృత్సప్రసక్తపరమాత్మేతిరాంశద్వయాసంభవఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా న్యతో నిరవ యవముపి సర్వశక్తియోగాత్ పరిణామేన సావయవం బహు భవతీతి సిద్ధాంతయన్తి. తదయ్యక్తమ్ - ఏకస్య బీజస్య శక్తిమతః పరిణామేన కాళాపత్ర పుష్పాదిరూపేణేవ ప్రకృత్యాదిరూపేణ బహుభవనే ప్రకృతిపురుషేశ్వరీరాణాం అనాదిత్వనిత్యత్వశ్రుతివిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. సద్భివ్యమాత్రా నాదితయా తేషా మనాదిత్వే కాళాపత్రపుష్పాదీనామపి తథాఽనాదిత్వాత్తై రవిశేషప్రసక్తః. పరిణామానపేక్షానాద్యంశభేదే న్యతో నిరవయవత్వం నస్యాత్. నిరవయవత్వశ్రుతి రీశ్వరాంశవిషయేతిచేత్ - తర్హి జగదుపాదానస్య బ్రహ్మణః కృత్సప్రసక్తినిరవయవత్వవిరోధోఽపరిహృతః స్యాత్ - నిరంశస్యాపాదానత్వాభావాత్. ఏవం జీవానామపి ప్రత్యేకం నిరవయవత్వే దోషస్సమానః - భోక్తృంశస్యాప్యపాదానత్వాభావాత్. ప్రకృత్యం శస్య తదుభయవిరోధపరిహారే ప్రధానకారణవాదే చోద్యం పరిహృతం స్యాత్ - నతు బ్రహ్మకారణవాదే. కించ - నిరవయవత్వాకృత్సప్రసక్త్యాగ విషయశ్రుతిబలా ద్భృహ్మణో విలక్షణత్వేపి నిరవయవత్వ మాకాశరూపరసాదీనాం నిరవయవత్వా దవిలక్షణం సావయవతయా పరిణామప్రతిభట మిత్తుక్తదోషప్రసక్త ఇత్యాశ్చబ్ద్యా నిరవయవత్వమపి శబ్దమూలత్వా దపూర్వం బ్రహ్మణ స్సావయవతయా పరిణామార్హత్వానివారకమితి వ్యాఖ్యా తమ్. తదప్రయ్యక్తమ్ - ధర్మవైలక్షణ్యేనతి విలక్షణధర్మానమభివశజ్ఞా నుదయాత్. ధర్మవైలక్షణ్యాభావేహి ధర్మవైలక్షణ్యమేవ నస్యాత్. తస్మా ద్విలక్షణధర్మయోగే శ్రుతేరితిపాదితే తదనమభివశజ్ఞా నాయం తత్తమభివాయ శబ్దమూలత్వాదిధర్మవైలక్షణ్యప్రతిపాదనమేవ య్యక్తమ్. తథా సర్వోపేతేత్యధికరణాన్తరంచ వర్ణితమ్ - * అశబ్దమన్సర్పమ్ * సర్వకర్తా సర్వకామః * బహుస్యామ్ * అసీనా దూరం ప్రజతి శయానా యాతి సర్వతః * అనేజతే కర్త సతో దవీయస్తద్ధావతోన్యానశ్యేతితిఘ్న * పశ్యత్యచక్షురిత్యాది విరుద్ధకార్యాణాం భ్రాన్తిసిద్ధత్వం పూర్వపక్షే కృత్య - అంశభేదేనావపన్నాని తాని సత్యాని - తేషాంచ కార్యాణాం చక్షుశ్శ్రోత్రపాణిపాదాదిసాపేక్షత్వవ్యాప్తిభక్తేన సర్వశక్తియోగోపపత్తే రితి సిద్ధాంతిత్వమ్. తత్రాధికరణభేదోఽనుపపన్నః - సర్వోపేతాచేతి చశబ్దేన పూర్వనూత్రసాధ్యవైవ్రాపపాదకత్వావగమాత్, ప్రకృతసాధ్యంప్రత్యు పయోగితయా పాశ్చాత్యనూత్రదవ్యయార్థస్య తాదర్థ్యసమ్భవాచ్ఛ. తత్సంభవశ్చ ఫలఫలిభావే దర్శితః. సర్వనామరూపాపేతత్వంచ సర్వోపేత

౩౨॥ సూ. నప్రయోజనవత్త్వాత్. ౧.

౧. యద్యపీశ్వరః ప్రాకృష్టే రేకవ సకాసకలేతరవిలక్షణత్వేన సర్వార్థక్రియక్తః స్వయమేవ విచిత్రం జగత్సృష్టం శక్నోతి - తథాపీశ్వరకారణత్వం న సమ్భవతి - ప్రయోజనవత్త్వా + ద్విచిత్రసృష్టేః, + ఈశ్వరస్యచ ప్రయోజనాభావాత్, + బుద్ధిపూర్వకారిణా మారమ్భే ద్వివిధం హి ప్రయోజనమ్ - సావ్యర్థః పరాగ్గో వా. సహి పరస్య బ్రహ్మణ స్సృజావతవవావాప్తసమస్తకామస్య జగత్సర్వేణ కించన ప్రయోజన మనవాప్త మవాప్యతే. నాపి పరాగ్గః - అవాప్తకామస్య పరాగ్గతాహి పరానుగ్రహేణ భవతి - నచేదృశగర్భజన్మజరామరణనరకాదినానావిధానస్తదుఃఖబహుళం జగత్కరుణావాన్ సృజతి - ప్రత్యుత సుఖైకతానమేవ జనయే జ్జగత్కరుణయా సృజత్. అతః ప్రయోజనాభావా ద్బ్రహ్మణః కారణత్వం నొపపద్యతే ఇతి.

ఏవంప్రాప్తే ప్రచక్షుహే.

౩౩॥ సూ. లోకవత్తులీలాకైవల్యమ్. ౨.

౨. అవాప్తసమస్తకామస్య పరిపూర్ణస్య స్వసజ్జల్పవికార్యవివిధవిచిత్రచిదచిన్మిత్రజగత్సర్వే + లీలైవ కేవలా ప్రయో

శబ్దార్థక్తః-భాష్యేతు తదనుక్తిస్తస్యోపపాదకత్వాభావాత్. నిరవయవస్యాపి సర్వకారణత్వే సర్వశక్త్యన్వయవీచ హ్యుపపాదకః - నామరూపోపేతత్వంతూపపాద్యకోటిఘటకమ్. కుటివాక్యంతు శ్రుతేన్ద్విత్వేన వివక్షిత మత ఇహ తదనుపాదానమ్.

కృత్సృప్రసక్త్యధికరణంసమాప్తమ్.

౧. ౩౨॥ సూ. నప్రయోజనవత్త్వాత్. సజ్జతిః స్వప్తా. కారణత్వం సమ్భవతి-నేతి విచారః, తదర్థ మవాప్తసమస్తకామస్య లీలాప్రయోజనమ్-నేతితి, లీలాయాం వైషమ్యవైర్భేద్యే ప్రసజ్యతే - నేతి,చ. యదా ప్రసజ్యతే, యదాచ లీలా నప్రయోజనమ్, - తదా లీలారూపవ్యాపారా సమ్భవాత్ కారణత్వసమ్భవః. యదా నవైషమ్యాద్విప్రసజ్జతి, యదాచ లీలాప్రయోజనమ్, - తదా అవాప్తసమస్తకామస్య లీలారూపవ్యాపారసమ్భవాత్కారణత్వసమ్భవఇతి సిద్ధ్యతి. + ప్రయోజనవత్త్వం కస్యేత్యపేక్షాం పూరయతి (విచిత్రసృష్టేరితి). + తస్య నేతిపదేనాన్వయస్య విరుద్ధత్వాద్భిప్రేతమాహ (ఈశ్వరస్యచేతి). + తదేవ వివృణోతి (బుద్ధిపూర్వేతి).

౨. ౩౩॥ సూ. లోకవత్తులీలాకైవల్యమ్. + (లీలైవకేవలేతి) పరబ్రహ్మపూర్వకద్యూతాదివ్యాప్యత్వర్థః కేవలశబ్దః. ప్రయోజనాన్తరానుద్దేశేన ప్రపు

౩౨॥ సూ. నప్రయోజనవత్త్వాత్. ౧. ౩౩॥ సూ. లోకవత్తులీలాకైవల్యమ్. ౨.

(వే-సా.) బ్రహ్మణః అవాప్తసమస్తకామత్వేన సృష్టే ప్రయోజనాభావాత్ బ్రహ్మ నకారణమ్. ౧.

(వే-దీ.) బ్రహ్మణో జగత్కారణత్వం సమ్భవతి - నేతినంశయః. నసమ్భవతీతి పూర్వగిపక్షః - బుద్ధిపూర్వకమృణాం నప్రయోజనత్వాత్, ఈశ్వరస్యచ స్వతవవావాప్తసమస్తకామస్య జగత్సృష్ట్యైర్వారమ్భే ప్రయోజనాభావాత్. గర్భవాసాదిదుగ్ధిరూపత్వాత్సృష్టేః. పరానుగ్రహేణాపి ననప్రయోజనత్వమితి. రాధాన్తస్తు - పరిపూర్ణస్యాపీశ్వరస్య కేవలలీలాప్రయోజనాయ జగత్సృష్ట్యాద్యారమ్భసమృద్ధవతి - యథా లోకే సప్తద్వీపవతీం మేదిన్ మధితిష్ఠతోమహారాజస్య పరిపూర్ణస్యాపీకేవలలీలైకఫలాః కన్తుకాద్యారమ్భా దృశ్యస్తే, - తద్వదీశ్వరస్యాపి జగత్కారణత్వం సమ్భవతి. నూత్రార్థస్తు నప్రయోజనవత్త్వాత్ ప్రయోజనవత్త్వాత్సృష్టేః, ఈశ్వరస్య స్వతః పరిపూర్ణస్య ప్రయోజనాభావా, స్పష్టప్రప్యత్వమ్. ౧.

(వే-సా.) అవాప్త సమస్త కామస్యాసి లీలాప్రయోజనత్వే నైరపేక్ష్యం సమ్భవతి, లోకే కేవలలీలాయై కన్తుకాద్యారమ్భదర్శనాత్. అస్యా త్తత్ప్రప్రస్యావాప్తసమస్తకామత్వంహి సదాభిమతసకలభోగోపకరణసద్భావః. ఆత్మత్వప్రేరోభగత్ప్రప్తి ర్విసహాయా. లీలారసస్యాపి తదివలక్షణస్య త్రిగుణపురుషదుష్పరకరణన్నిత్యమేవ. ౨.

(వే-దీ.) లీలాకైవల్యం లీలాయః ప్రయోజనత్వే కైవల్యం సమ్భవతి. కేవలాయా లీలాయా స్సృష్ట్యైర్వారమ్భ ప్రయోజనత్వంసమ్భవతీత్యర్థః.

లోకవత్ యథాలోకే రాజ్ఞః కన్తుకాద్యారమ్భే. ౨.

జనమ్ - లోకవత్ - యథా లోకే సప్తద్వీపామేవ మేదినీ మధితిష్ఠత సంపూర్ణశౌర్యవీర్యపరాక్రమస్యాపి మహారాజస్య కేవలలీలైకప్రయోజనాః కన్తుకాద్యారమ్భా దృశ్యంతే - తద్దేవ పరస్యాపి బ్రహ్మణః † స్వసంకల్పమాత్రానక్లేప్తజగజ్జన్మస్థితిధ్వంసాదే న్నీలైవ ప్రయోజనమితి నిరవద్యమ్.

3౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే నసాపేక్షత్వాత్తథాహి దర్శయతి. 3.

3. యద్యపి పరమపురుషస్య సకలేతరచిదచిద్వస్తువిలక్షణస్యాచిన్వయశక్తియోగా త్నాకస్పృష్టేరేకస్య నిరవయవస్యాపి విచిత్రచిదచిన్వయజగత్సృష్టి సంభావ్యేత - తథాపి దేవతిర్యక్తునుష్యన్తావరాత్తనౌత్కృప్తమధ్యమాపకృప్తసృష్ట్యా పక్షపాతః ప్రసజ్యేత, అతిఘోరదుఃఖయోగకరణానైర్ఘృణ్యం చావర్జనీయ మితి. తత్తోత్తరం నసాపేక్షత్వాదితి నప్ర సజ్యేయాతాం వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే. కుతః. సాపేక్షత్వాత్. † సృజ్యమానదేవాదిక్షేత్రజ్ఞకర్తాసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేః. దేవాదీనాం క్షేత్రజ్ఞానాం దేవాదిశరీరయోగం తత్తత్కర్తృసాపేక్షం దర్శయన్తిహి శ్రుతిస్మృతయః * ౧ సాధుకారీ సాధు ర్భవతి - పాపకారీ పాపో భవతి * ౧ పుణ్యః పుణ్యేన కర్తృణా భవతి - పాపః పాపేన కర్తృణా. తథా భగవతా పరాశరేణాపి దేవాదివైచిత్ర్యహేతుః సృజ్యమానానాం క్షేత్రజ్ఞానాం ప్రాచీనకర్తృశరీరేవేత్యక్తమ్ * ౨ † నిమిత్తమాత్రమేవాసౌ సృ జ్యానాం సర్లకర్తృణి । ప్రధానకారణీభూతా యతో వై సృజ్యశక్తయః ॥ నిమిత్తమాత్రం ముక్తైవ నాన్యత్కీంచదకేక్షతే నీయతే తపతాంశ్రేష్ఠ స్వశక్త్యా వస్తు వస్తుతామితి. స్వశక్త్యా - స్వకర్తృణైవ దేవాదివస్తుప్రాప్తిరితి.

త్తత్వేపి యద్యన్తేపనతప్రయోజనస్యాథాత్మిన్ధివ్యునాసార్థ ఏవకారః. † నను కన్తుకాద్యారమ్భస్య లీలాత్వం యుక్తమ్ - యత్నగౌరవాభావాత్. జగద్వ్యాపారస్యతు లీలాత్వ మనుపపన్నమ్ - మహాయానరూపత్వాదితి శక్త్యానిన్వృత్త్యర్థమాహ (స్వసంకల్పమాత్రానక్లేప్తేతి).

3. 3౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే నసాపేక్షత్వాత్తథాహిదర్శయతి. వైషమ్యశబ్దః పక్షపాతశబ్దేన న్యాఖ్యాతః. † కస్య కిమపేక్ష్యమిత్యత్రా హ (సృజ్యమానేతి) ఈశ్వరశ్చేన్నసృష్టౌ కర్తృసాపేక్షః - కింతు వైషమ్యాంశఏవ తదపేక్షా - అతో విషమసృష్టేరిత్యధ్యాపృతమ్. † (నిమిత్తమాత్రమే వాసావతి) అప్రధానకారణం నిమిత్తశబ్దవివక్షితమ్ - * ప్రధానకారణీభూతా ఇతి తత్తైవ నిర్దేశాత్. యథా * నిమిత్తమాత్రం భవ నవ్యసాచి న్నితి - తద్వత్. ప్రాధాన్యంచ అసాధారణకారణత్వమ్. సాధారణకారణత్వ మప్రాధాన్యమ్. యథా క్షేత్రసలీలాదికం సర్వసస్య సాధారణకారణమ్ - తత్తద్విజ్ఞకైవిశేషా అబ్జురవిశేషోత్పత్తానసాధారణమ్ - తదేశ్వరస్య సాధారణకారణత్వాన్నిమిత్తమాత్రత్వమ్ - కర్తృణాం విషమసృష్ట్య సాధారణకారణత్వాత్ ప్రాధాన్యమిత్యర్థః.

3౪॥ సూ. వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే నసాపేక్షత్వాత్తథాహిదర్శయతి. 3.

(వే-సా.) దేవాదివిషమసృష్ట్యా పక్షపాతో నైర్ఘృణ్యఇచ్చ ననమ్భవతి, పరస్య క్షేత్రజ్ఞకర్తృసాపేక్షత్వాద్విషమసృష్టేః. తథా “౧ సాధు కారీ సాధుర్భవతి-పాపకారీ పాపో భవతి” ఇతిశ్రుతిరేవ దర్శయతి. 3.

(వే-దీ.) దేవమనుష్యాదివిషమసృష్ట్యా పక్షపాతప్రసజ్ఞాత్, దుర్విషవాదుగిఖగర్భితేన నైర్ఘృణ్యప్రసజ్ఞాచ్చ, పరమకారుణికస్య పరమపురు షస్య పరిపూర్ణస్య లీలార్థమపి జగత్సర్గో ననమ్భవతీత్యాశక్త్యాహ.

ఈశ్వరస్య విచిత్రజగత్సృష్టౌ దేవాదివైషమ్యప్రయుక్తపక్షపాతః, దుర్విషవాదుగిఖగర్భితేన నైర్ఘృణ్యంచ ననమ్భవతః-వైషమ్యాదావీశ్వరస్య క్షేత్రజ్ఞ కర్తృసాపేక్షత్వాత్. క్షేత్రజ్ఞానాం పూర్వపూర్వకర్తృ పర్యాలోచ్య, తత్తత్కర్తృనుగుణం విషమం జగత్సృజతీతి తత్కర్తృన వైషమ్యాదిహేతు రిత్యర్థః. తథా దేవాదియోగం క్షేత్రజ్ఞానాం తత్తత్కర్తృసాపేక్షం దర్శయతిహి శ్రుతిః! “౧సాధుకారీ సాధుర్భవతి-పాపకారీ పాపో భవతి” ఇతి. 3.

౩౫॥ సూ. సకర్తావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యపలభ్యతేచ. ౪.

౪. ప్రాకృప్తేః క్షేత్రజ్ఞానామ స సన్ని. కుతః. అవిభాగశ్రవణాత్ * ౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ ఇతి. అతస్తదానీం తదభావాత్తత్కర్తృ నవిద్యతే - కథం తదపేక్షం సృష్టివైషమ్య మిత్యవ్యత ఇతిచేత్. న - అనాదిత్వాత్ - క్షేత్రజ్ఞానాం తత్కర్తృప్రవాహాణంచ. † తదనాదిత్వేవ్యవిభాగ ఉపపద్యతేచ - యతస్తత్ క్షేత్రజ్ఞవస్తుపరిత్యక్తనామరూపం బ్రహ్మ శరీరతయాపి పృథగ్వ్యవదేశానర్హ మతిసూక్ష్మమ్. తథానభ్యుపగమే † అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసజ్జశ్చ. ఉపలభ్యతేచ - తేషా మనాదిత్వమ్ * ౨ న జాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిదితి. సృష్టిప్రవాహానాదిత్వంచ * ౩ † సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయదిత్వాదా. * ౪ తద్దేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూపవ్యాకరణమాత్రశ్రవణాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వరూపానాదిత్వం సిద్ధమ్. స్మృతాపి * ౫ ప్రకృతిం పురుషంచైవ విధ్యనాదీ ఉభావసితి. † అత సస్వవిలక్షణత్వా, తస్యశక్తిత్వాత్, లీలైక ప్రయోజనత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్తృనుగుణ్యేన విచిత్రసృష్టియోగా, ద్భ్రష్టేవ జగతాగ్రణమ్.

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ. ౫.

౫. † ప్రధానపరమాణ్వదీనాం కారణత్వే యద్ధర్మవైకల్య ముక్తం వక్ష్యమాణంచ - తస్య సర్వస్య ధర్మజాతస్య కారణతో వపాదినో బ్రహ్మణ్యుపపత్తేశ్చ † బ్రహ్మైవ జగతాగ్రణమితి స్థితమ్.

ఇతి శ్రీభాష్యే ప్రయోజనవత్ప్రాధికరణమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

౪. ౩౫॥ సూ. సకర్తావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యపలభ్యతేచ. † అపిశబ్దం వ్యాచప్తే (తదనాదిత్వేపీతి). † ఉపపద్యతేచేత్యత్ర చ శబ్దాభిప్రేతార్థ మాసా (అకృతాభ్యాగమేతి). † స్వరూపానాదిత్వేనత్యపి సృష్టిప్రవాహానాదిత్వేనత్యపి కర్తృప్రవాహానాదిత్వేనత్యపి - అతః సృష్టిప్రవాహానాదిత్వం దర్శయతి (సూర్యాచన్ద్రమసౌ వితి) ప్రతికల్పమధీతస్యాస్య వాక్యస్యార్థవత్త్వాత్సృష్టేరనాదిత్వేనత్యపి. తత్తతూ సత్తోక్తానర్థాన్యథాక్రమం వదన్నధికరణార్థ ముపసంహరతి (అత ఇతి).

౫. ౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ. † ఇదం సూత్రం సర్వాధికరణశేషమ్. కే ధర్మాః - కన్దిన్నుపపత్తిః-కిం వ్యవచ్ఛేద్యమిత్యపేక్షాయాం వ్యాచప్తే (ప్రధానేతి). † పంచమ్యా అన్వయం దర్శయతి (బ్రహ్మైవేతి) పరమప్రకృతసాధ్యేనాన్వయఇత్యర్థః.

౩౫॥ సూ. సకర్తావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాప్యపలభ్యతేచ. ౪.

(వే సా.) “౧ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ - ఏకమేవ” ఇత్యేకత్వావధారణాత్, తదానీం క్షేత్రజ్ఞానావాత్ కర్తృ నసంభవతి. ఇతిచేత్, న అనాదిత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం తత్తత్కర్తృప్రవాహాణస్త్యేవ. ఉపపద్యతేచ తదనాదిత్వేవ్యవిభాగశ్రుతిః. నామరూపవిభాగాభావాత్, “౪ తద్దేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత” ఇత్యనయైకార్థ్యాత్. ఉపలభ్యతేచ శ్రుతిషు క్షేత్రజ్ఞానాదిత్వమ్ “౬ జ్ఞాజ్ఞేద్యవహవీశనీశా” “౭ నిర్వోనిత్యానామ్” ఇతి. ౪.

౧॥ ఛాం-౬-౨-౧. ౨॥ కళ-౧౭-౨వ-౧౦. ౩॥ తై-నా-౧౭ను-౧౪.

(వే-దీ.) సృష్టిప్రాకృర్తృ నవిద్యతే - క్షేత్రజ్ఞానావాత్. తదభావశ్చ “౧ సదేవ సోమ్యేదమ్” ఇత్యవధారణావగతా దవిభాగాదితిచేత్. తన్న అనాదిత్వాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం తత్తత్కర్తృప్రవాహాణంచ. ఉపపద్యతేచ క్షేత్రజ్ఞస్వరూపానాదిత్వేపి నామరూపవిభాగాభావా దవిభాగశ్రుతిః-అన్యథా అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసజ్జాత్. ఉపలభ్యతేచ శ్రుతిస్సృష్టిః క్షేత్రజ్ఞానా మనాదిత్వమ్ “౪ తద్దేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీత్ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియత” ఇతినామరూపవ్యాకరణ మాత్రశ్రవణాత్ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వరూపానాదిత్వం సిద్ధమ్. “౬ జ్ఞాజ్ఞేద్యవహవీశనీశా” “౭ నిర్వోనిత్యానామ్” “౫ ప్రకృతిః పురుషం చైవ విధ్యనాదీ ఉభావసి” ఇతి. అవిభాగశ్రుతిరపి నామరూపవిభాగాభావాదేవూపపద్యత ఇత్యభిప్రాయః. ౪.

౪॥ బృ-౩-౪-౨౫॥ గీ-౩-౧౮. ౬॥ శ్వే-౧-౮. ౭॥ శ్వే-౬-౧౩.

ఇద మధికరణం బ్రహ్మజ్ఞానపక్షే ననన్యత్వే - జగద్యావ్యపారస్య నిష్ప్రియోజనతయా చోదితే లీలాత్వేన పరిహారాత్, ప్రపంచస్య భ్రాన్తి పరికల్పితత్వే భ్రాన్తికృతస్య నిష్ప్రియోజనత్వం నదోపదిహి వక్తవ్యమ్. సహి శుక్తిరూప్యచంద్రియతావిధ్యాసాదికం ప్రయోజనాయ ప్రవర్తతే, నచ పితృోపహతః ప్రయోజనాకాంక్షయా పటం భినత్తి-గృహంచ దహతి, సహి స్వప్నదర్శీ ప్రయోజనాపేక్షయా స్వశిరశ్చేదం పశ్యతి, నను భ్రాన్తి స్వాపిహి క్రీడా సంభవతి - అతస్తదుక్తిరితిచేన్న - కేహంచి దావ్యపారాణాం క్రీడాతుల్యత్వేపి స్వశిరఃప్రహారాదీనామివ భ్రాన్తివ్యాపారత్వా దేవ తెహం క్రీడాత్వానుపపత్తేః. కించ - * బహుస్యామితి సంకల్పేన హీశ్వరః సృష్ట్యాది కరోతి - తదయుక్తమ్ - సహి కశ్చిదాభ్రాన్తిస్యామితి సంకల్ప్య భ్రాన్తిమృతి. కించ - ఈశ్వరస్సర్వజ్ఞశ్చేచ్ఛత్ - స్వాసర్థరూపసంసారప్రవర్తనం క్రీడేతి నమస్యతే. ఆజ్ఞశ్చేత్ - సర్వజ్ఞత్వశ్రుతివిరోధః. వివేకజ్ఞాననిష్పాదనేన స్వాసర్థపరిహారాయ జగత్సృజతీచేత్ - తథాపి లీలాత్వ మనుపపన్నమ్ - సహి వ్యాఘ్ర్యపహతస్య జౌషధానయనప్రవృత్తి స్తీలాభవతి. నవ్యంప్రయోజన రూపవ్యాపారోహి లీలా. ఋగ్వేదాదిప్రవర్తకస్య కాస్త్రా దధికవిషయజ్ఞానవత ఈశ్వరస్య జగత్సృష్టినిష్పాద్యం వివేకజ్ఞానం నసంభవతి - * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ - తస్మాదే తద్భ్రాన్తినామరూపమన్నంచ జాయత ఇతిహి శ్రుతిః. యదీశ్వరః స్వబద్ధభృమనివర్త నాయ జగత్సృజతి - తస్మి బద్ధచ్ఛేదనాపయికానేవార్థాకౌన్యజతు - కిమర్థం బద్ధవర్థకా సర్థకామాదీకౌన్యజతి. కించ - కిం భ్రాన్తిహేతు స్తీలా - ఉత భ్రాన్తికార్యా - ఉత భ్రాన్తిరేవ. నాద్యః - లీలయా నవ్యభృమసంపాదనానుపపత్తేః. నద్వితీయః - ప్రథమసంకల్పస్య లీలాత్వానుపపత్తేః, తద్వదేతాత్తరత్రాపి లీలా మన్తరేణ భృమోపపత్తేః. నాపి తృతీయః - ద్విచంద్రిజ్ఞానస్య లీలాత్వాప్రసిద్ధేః. నవ్య మభ్రాన్తిమ్య న్నీశ్వరో లీలయా పరా న్నోహయతీతిచేన్న - తస్మిన్తే భ్రాన్తియ వినా పరదర్శనాయోగాత్, పరదర్శనే నమ్మపతి తేహం స్వాసన్యత్వజ్ఞానాచ్చ. నిర్విశేషసన్తాత్రస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వాదేవ నలీలానమ్మపః - ఈశ్వరస్యతు సర్వజ్ఞత్వేన సంసార మహితత్వేన, జీవాకౌ స్వాసన్యత్వేనచ జానతో జన్తజరామరణాది నిర్వర్తనసరకపాతనాదివ్యాపారో న లీలా భవతు మర్హతి. అత ఇద మధికరణం బ్రహ్మజ్ఞానవాదినాం విరుద్ధమ్, వైషమ్యేత్వాదిమూత్రాణిచాధికరణాన్తరం సరైర్విర్జితమ్. నచతద్యుక్తమ్ - ఫలఫలిభావేన ప్రకృతసాగ్ధ్యేన తేహ మన్వితార్థత్వాత్. ఫలఫలిభావశ్చ దర్శితః. కర్తృసాపేక్షతయా వైషమ్యవైర్భ్యుపరిహారశ్చ భ్రాన్తి బ్రహ్మవాదినాం నఘటతే - పితృోపహతోహి శుభాశుభానపేక్షః కంచిత్స్తాతి, సాన్తవివాదినమపి కంచిన్ని స్తతి, కాంశ్చి దమ్మసా సిశ్చితి. కాంశ్చిన్తనలేన హన్తి, నచ తస్మిన్వైషమ్యవైర్భ్యుపరిహారో దోషరూపతా - నచ యుక్త్యా పరిహర్తవ్యత్వమ్. సాపేక్షత్వాదితి పదంచ విషమమృష్ట్యా నమ్మబద్ధ మర్హతి - సహిశ్వరశ్చేచ్ఛత్ కర్తృసాపేక్షః - తస్య నవ్యత్వత్వాత్. సృష్టిశ్చేచ్ఛన్ కర్తృసాపేక్షా- సమప్రీతత్వస్యష్టా సర్వశక్తియేశ్వరస్య నిరపేక్షత్వాత్. యస్మిన్మంశే వైషమ్యవైర్భ్యుపరిహారః - తత్త్రైవహి కర్తృణోఽపేక్షా. అతః ప్రాప్తా ప్రాప్తవివేకేన వైషమ్యాంశస్య కర్తృసాపేక్షత్వా ద్విషమమృష్ట్యేర్తుక్తమ్. ఉపపద్యత ఇతిచానాదిత్వ ముపపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ - తదానీం అవిభాగాదిశిశ్చిత హేతురపరిహారః స్వాత్. అతఃక్షేత్రజ్ఞానా మనాదిత్వేవ్యవిభాగ ఉపపద్యత ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. † ఉక్తలక్షణస్యావిభాగస్య తథాలోపపాదకత్వేనాకృతాభ్యాగమాదిప్రసక్తరూపస్థోపి సూత్రాభిప్రేతోభవతీత్యభిప్రాయేణాహ (తథానభ్యుపగమ ఇతి) అకృతాభ్యాగమ శబ్దేన ముక్తానా మపుస్తత్ప్రసక్తోఽభిప్రేతః. ఏవం ఉపపద్యతే ఉపపద్యత ఇతిదవ్యయం యథాక్రమ మవిభాగానాదిత్వయోః నమర్థనసరమ్ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతిమాత్రం నిర్విశేషవాదేఽత్యన్త మఘటితమితి దురపహ్నవమ్. బ్రహ్మణోమహామాయత్వాత్తస్మిన్తాయాకల్పితధర్మోపపత్తిరితితు శ్రద్ధామాత్రమ్ - అశబ్దత్వాత్, * పరాస్య శక్తిర్విదైవ శూయతే స్నాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచేతిశ్రుతివిరోధాచ్చ.

యాదవమిత్రానుసారిణస్తు - సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతిసూత్రమప్యధికరణాన్తరమాహుః - తత్ర వైతన్యశక్తి క్రియాశక్తి పరిణామశక్తిరూపా స్సర్వే ధర్మాః బ్రహ్మణి సూపపద్యంతే - నిత్యసర్వాదిప్రవృత్తిప్రసక్తాత్. నచేచ్ఛయా నిత్యప్రసక్తపరిహారః. ఇచ్ఛాయాః నిత్యత్వే నిత్యప్రసక్తాత్, అనిత్య

౩౬॥ సూ. సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ. ౫.

(వే-సా.) ప్రధానపరమాణ్వాదిష్యనుపపన్నానాం సర్వధర్మాణాం బ్రహ్మణి సకలేతరవిలక్షణత్వేన సర్వశక్తిశ్రుత్యాచోపపత్తేః బ్రహ్మైవ కారణమితి సిద్ధమ్. ౫.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాన్తసారే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమోపాదః.

(వే-దీ.) ప్రధానపరమాణ్వాదిష్యనుపపన్నానామ్ “౧ నవపక్షోషాత్” ఇత్యాదిషూక్తానాం నశ్వేషాం ధర్మాణాం కారణోపపాదకానాం బ్రహ్మణ్యుపపత్తేశ్చ బ్రహ్మైవ కారణమ్. ప్రధానపరమాణ్వాదీనాం పరిమితశక్తికతావిల్లోకదృష్టవస్తునజాతీయత్వాచ్చ అనుపపత్తయ స్సహస్రకస్సన్తి. బ్రహ్మణ శాస్త్రైకనమధిగమ్యతయా సకలేతర విసజాతీయత్వేనాచిన్త్యశక్తిత్వా తస్యైకశక్తిత్వశ్రుతేశ్చ సర్వముపపన్నమిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తసారే
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమోపాదః.

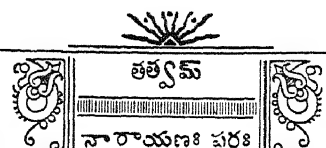
త్వేపి హేతుసామెక్షత్వాద్భేదోచ్ఛామనకత్వాత్, కథం సిద్ధేర్వివేచనణే తస్యాపి నిత్యనిత్యవికల్పే పూర్వోక్తదోషప్రసక్తాదిచ్ఛయా వ్యవస్థానుప
పత్తై ర్నిత్యసర్వప్రసక్తః. అతోబ్రహ్మణి సర్వే ధర్మా నౌపపద్యంతఇతి పూర్వః పక్షః కృతః. ఇచ్ఛాయాః ప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానజన్మత్వాత్, తద్
జ్ఞానస్య - ప్రళయాదా కంచిత్కాలం నవస్పాన్యమి - తతః ప్రబోధాహేతి నజ్మల్పస్య నప్రత్యేపి తదా హితవిశేషప్రబోధశక్త్యా ప్రళయకాలా
త్యయే జన్మత్వాత్, ప్రళయకాలస్య ప్రకృతిపరిణామరూపత్వా, దస్త్యపరిణామస్య నిత్యప్రసక్తాభావా, దిచ్ఛాయాః కాదాచిత్కత్వోపపత్తై ర్నిత్య
సర్వాదిప్రసక్తాభావాత్ బ్రహ్మణి జ్ఞానక్రియాపరిణామశక్తిరూపసర్వధర్మోపపత్తేరితి రాధానితమ్. తత్రతాప దధికరణాంతరత్వ మయుక్తమ్ - నన్దా
త్రస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రకృత్యంతేన మహదాద్యుపాదానత్వాత్, త్వరిణామశక్తిమతోపి ప్రకృత్యంతస్యాంతర్యామిబ్రాహ్మణాదిషీవ్యవస్థానిత్యామ్యతయాఽప
గతస్య స్యాతన్త్రైత్విక పరిణామయోగాత్, * సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ తదైక్షత బహుస్యామ్ * సోకాయయతేతి జగత్సర్గాదివిషయస్యే
శ్వరసజ్మల్పస్య కాదాచిత్కత్వావగమా, చ్చ నిత్యసర్వాదిప్రవృత్త్యప్రసక్తేన పూర్వపక్షోత్థానానమ్భవాత్. ఆదిపరార్థకాలభావినదృశతరనూత్నపరి
ణామపరమ్పరాన్వస్త్యపరిణామలక్షణస్య ప్రళయకాలాత్యయస్య జ్ఞానం సిన్ధుజ్ఞాహేతుః. తత్ర యదుక్తమ్ - సుమప్తస్యేవోరస్య పూర్వసజ్మల్పా
హితవిశేషా ప్రబోధశక్తిః ప్రళయకాలాత్యయసహకృతా ప్రబోధం జనయతి - తేన ప్రళయాత్యయం జ్ఞాత్వా సజ్మల్పయతీతి-తదయుక్తమ్ - న్యత
స్సర్వజ్ఞస్య జ్ఞానసంక్లిచకకర్తృపారవశ్యరహితస్యేవోరస్య స్యాపాయోగాత్. సేచ్ఛయా సావప ఇతిచేన్న - ఇచ్ఛానుపపత్తేః. అజ్ఞాతాంశేపి
జ్ఞానమేవహి సర్వే వాఙ్మన్ది - నతు జ్ఞానలోపమ్. నిద్రాయా అభిమతత్వం దృశ్యతఇతిచేత్. ఆహారాజరణతీవామయదుఃఖపరిశ్రమతమోగుణాభి
భూతానాం తత్తదనిష్ఠశమనాయ నిద్రాకాక్షా - లఘుశరీరస్య వ్యాధ్యాదిరహితస్య ప్రసన్నమనసో విచిత్ర మభిమతం విషయ మవలోకయతోహి
నిద్రాఽనభిమతేవ భవతి అతః ఊర్జిషట్కాంతిగస్యానామయస్య సర్వశక్తే స్తమనః పరస్యేవోరస్య కథం జ్ఞానలోపోఽభిమతఃస్యాత్. ప్రబోధశక్తేః
పూర్వసజ్మల్పాహితవిశేషత్వమప్యయుక్తమ్ - విశేషస్య ప్రబోధజననయోగ్యతాలక్షణత్వా, దోష్గతాంతరానుపపత్తేః, ద్రవ్యవైస్వప సర్వవిధయో
గ్యతాపాదనదర్శనా, చ్చ. సచ యోగ్యతాలక్షణవిశేషః కింప్రళయకాలాత్యయజ్ఞానా త్వోబోధమిశ్వరే జనయతి-ఉత్తాజ్ఞానాత్. నప్రథమః-యోగ్య
తాయాన్తైతన్యాభావాత్. ద్వితియే స యోగ్యతాయాపదిశేషస్తదానీ మిశ్వరాధిష్ఠితః - నవా. నప్రథమః - అప్రబుద్ధస్యాధిష్ఠాత్మత్వాయోగాత్.
ద్వితియేచానధిష్ఠితస్య విశేషస్య యథాప్రబోధకార్యకరత్వమ్ - ఏవ మిశ్వరాననధిష్ఠితస్య ప్రకృత్యంతస్యైవ జగజ్జనననమ్భవాత్ ప్రబోధపరికల్పనం
విధలమ్. తద్దికల్పమ్ - అశ్రుతత్వాత్. ప్రబోధానంతరభావితయా త్వదభిమత సజ్మల్ప ఏవహి * తదైక్షతేతి శ్రుతః - నతుప్రబోధః. అప్రబు
ద్ధస్య సజ్మల్పాయోగాత్ తతపేవ ప్రబోధః కల్పిత ఇతిచేన్న - సావప్రబోధయో రుభయోః కల్పనాదపీశ్వరజ్ఞానస్య నిత్యతామత్రకల్పనస్య
న్యాయ్యత్వా చ్చుత్త్యనురోధాచ్ఛ. సావప్రబోధావపి వచనసిద్ధావితీచేత్ - నిత్యజ్ఞానత్వంచ వచనసిద్ధమ్. తద్వచనం జ్ఞానశక్తినిత్యత్వపరమితి
చేత్ - సావప్రబోధవచనమపి జగద్వ్యవహరవైమఖ్యోన్నఖ్యవిషయం స్యాత్. ఇయాన్విశేషః - క్వచిత్ జ్ఞానలూపస్యాభిమతత్వానుపపత్తి, శ్చక్తే
రాహితవిశేషత్వానుపపత్తి, రీశ్వరానధిష్ఠితాయాః కార్యకరత్వేఽతిప్రసక్తశ్చ జగత్సర్గాదివిషయసజ్మల్పాతిరేకేణ సావప్రబోధయో ర్శ్రుతయోః
పరికల్పనగౌరవం, చ - అన్యత్ర తద్విరహశ్చేతి. కించ - సావప్రళయస్యాముఖ్యత్వం చాగ్ర్యప్రాయన్యాయసిద్ధమ్ - * యదా న్యసితి శాస్తాత్తా
తదా నర్యం నిమిలతీతి హ్యుచ్యతే - నిమిలనశబ్దస్యహి ప్రవృత్త్యనర్హనూత్నదశాపత్తివిషయత్వ ముఖ్యమ్ ప్రబోధానంతరభావినసజ్మల్పానుప
పత్తిశ్చ భవతామ్ - * బహుస్యాం ప్రజాయేయేతిహి సజ్మల్పః - ప్రకృతిపురుషేశ్వరసర్వరూపేణ బహుస్యాం - మహదాదిరూపేణ ప్రజాయే
యేతిహి భవద్భిర్వాఙ్మన్యతం ప్రకృత్యధికరణే - ఈశ్వరాంశస్య విభాగోనామ ప్రబోధపేవ - నహి ఖణ్డితత్వమ్ - అతః ప్రబోధా త్వజ్మల్పః -
సజ్మల్పా ద్విభాగ ఇత్యన్యాయాశ్రయః. * బహుస్యామితి సజ్మల్పః పూర్వం ప్రళయాదావితీచేన్న - * ప్రజాయేయేతి సజ్మల్పతుల్యకాలతా
ప్రతీతిసావరస్యాత్సోపి సజ్మల్పః పూర్వం ప్రళయాదావితీచేన్న - * తత్రేవ ఐక్షత * తదపోశృజతేత్యాదిసర్గానంతరపూర్వభావినసజ్మల్పపరప్రక
రణవిరోధాత్, * సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమేవేతి పూర్వవాక్యవిరోధా, చ్చ. * స ఏకాకీ నరమేతేత్యరతిరపిహి నప్రళయారమ్భే యజ్యతే.
అత సజ్మల్పానుపపత్తేర్న రాధాస్తవర్ణనమయుక్తమ్.

శ్రుతప్రకాశికాయాం ప్రయోజనవత్త్వాధికరణం సమాప్తమ్

ఇతి శ్రీహరితతులకవాగ్విజయనూననా శ్రీరజ్జరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యవృద్ధయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.
శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసంఖ్య - ౪౫. సముదితనూత్రసంఖ్య - ౧౭౪.

స్త్రోత్య, తైతేన యోగంచ, నవిలక్షణఇత్యపి । ఏతేనశిష్ట, భోక్తృప్ర, తదనన్యత్వమిత్యపి ।
ఇతరన్యపదేశా, దపుష్పసంహారదర్శనాత్ ॥ కృత్సప్రసక్తిరేవస్యా, స్తప్రయోజనమిత్యపి ।
ద్వితీయప్రథమేచైవ దత్తై సప్రసక్తితాః ॥

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్చత ప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే—ద్వితీయఃపాదః.

రచనానుపపత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానంప్రవృత్తేశ్చ. ౧.

౧. † ఉక్తం జగజ్జన్మాదికారణం పరం బ్రహ్మేతి, తత్ర వరై రుద్భావితాశ్చ దోషాః పరిహృతాః, - ఇదానీం

౧॥ సూ. రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానంప్రవృత్తేశ్చ. † ప్రథమాధ్యాయార్థపూర్వకం ప్రథమపాదార్థం పదకైద్వితీయపాదేన సజ్జతిమాహ (ఉక్తమితి) నవపక్షే కారణవిషయే పరోక్షదోషాః పరిహృతాః - పరపక్షోక్తకారణవిషయం దూషణం క్రియత ఇత్యర్థః. అనేన తృతీయపాదా

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

ద్వితీయాధ్యాయస్య—ద్వితీయఃపాదః.

౧॥ సూ. రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానంప్రవృత్తేశ్చ. ౧.

(వే-సా.) దార్వాదే గచేతనస్య రథప్రాసాదాదినిర్మాణే తదభిజ్ఞానధిష్ఠితస్య రచనానుపపత్తేశ్చ తద్జ్ఞానధిష్ఠితస్యరచనాప్రవృత్తేశ్చ, అనుమానగమ్యం ప్రధాన మచేతనం ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం సజగత్కారణమ్. ౧.

(వే-దీ.) సాఙ్ఖ్యతత్త్వసిద్ధిప్రధానకారణవాదః కిం సమీచీనయ్యుక్తిమాలః? - ఉతనేతిసంశయః. సమీచీనయ్యుక్తిమాల ఇతి పూర్వగిపక్షః ఘటాదివద్విచిత్రనన్నివేశం జగత్కార్యమ్, తద్వదేవ న్వసరూపకారణ విశేషరభమ్. సుఖదుఃఖమోహాద్యాత్మకతయా సత్త్వాద్యాత్మకం జగత్ సత్త. రజస్తమోమూలకమ్. తత్ర మహదాదిపృథివ్యన్తానాం ఘటాదివత్పరిణామిత్యేన కారణాపేక్షితత్వావిశేషాత్ తే జగదుత్పత్తౌ కారణకాష్టా నభవన్తి, తేషాం పరిమితత్వేన ఆపరిమితజగదుత్పాదనాశక్తేః. అన్యూనానతిరిక్తాని సామ్యవస్థాస్యపరిమితాని సత్త్వరజస్తమాంసి అన్యక్తప్రధానాదిశబ్దాభిధేయాని జగత్కారణమ్. రాధ్ధాస్తస్తు - రథప్రాసాదాదిహేతుభూతదారావిదివత్ అచేతనం ప్రధానం నవనవభావాద్యభిజ్ఞచేతనానధిష్ఠితం విచిత్రజగద్రచనానుపపత్త్యధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్. సూత్రార్థస్తు రచనానుపపత్తేశ్చనానుమానం అనుమిత్యతి అనుమానమ్ - ప్రధానమ్. తస్మాచేతనస్య ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య విచిత్రనన్నివేశజగద్రచనానుపపత్తే తన్నకారణమ్. చ కారాత్పత్త్యాదీనాం ద్రవ్యగుణత్వేనకౌక్ష్ణ్యాదేరివోపాదానకారణత్వసమ్మతం సముచ్చినోతి. సత్త్వాదయోహి కార్యగతలక్షణవ ప్రకాశాదిహేతుభూతాః కారణభూతపృథివ్యాదిగతాస్తత్త్వభావవిశేషాః. ప్రవృత్తేశ్చ అనుపపత్తేరితి వర్తతే. ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య ప్రధానస్య విచిత్రజగద్రచనానుపపత్త్యధిష్ఠితస్య సత్త్వరూప ప్రవృత్త్యనుపపత్తేశ్చ ప్రధానం కారణమ్. ౧.

స్వపక్షరక్షణాయ పరపక్షాః ప్రతిఙ్గిష్యంతే. † ఇతరథా కస్యచిన్ద్యధియ స్తేషాం పక్షాణాం యుక్త్యాభాసమూలతా మ
జానతః ప్రామాణికత్వశబ్దయా వైదికపక్షే కించిచ్చగ్ధా వైకల్యం జాయేతాపి - అతః పరపక్షప్రతిఙ్గేపాయానన్తరః
పాదః ప్రవర్తతే. † తత్ర ప్రథమంతావ త్కాపిలమతం నిరస్యతే - వైదికానుమతః సత్కార్యవాదాద్యర్థసజ్జిహేణై
తస్య సత్పక్షనిజేపసమ్భావనాశ్రమహేతుత్వాత్. ౧ † ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదిభిః వైదికవాక్యానామతత్పు
రత్వమాత్రముక్తమ్ - అత్రైవ తత్పక్షస్వరూపప్రతిఙ్గేపః క్రియత ఇతి నపానరుక్త్యాశబ్దాః. † ఏషాహి సాఙ్ఖ్యానాం దర్శ
నస్థితిః - * ౨ మూలప్రకృతి రవికృతి ర్హదాద్యాః ప్రకృతివికృతయ స్సప్త. † షోడశకశ్చ వికారో నప్రకృతి
ర్నవికృతిః పురుషః. † ఇతితత్త్వసజ్జిహాః. † మూలప్రకృతిర్నామ సుఖదుఃఖమోహాత్మకాని లాఘవప్రకాశచలనోపప్లవ్యు
నగారవావరణకార్యాణ్యత్యంతాత్మీయాని కాన్తైకనిరూపణవివేకాన్యన్యూనానతిరేకాని సమతాముపేతాని సత్త్వరజస్త
మాంసి ద్రవ్యాణి. సాచ సత్త్వరజస్తమసాం సామ్యరూపా ప్రకృతిరేకా స్వయ మచేతనానైకచేతనభోగాపవర్గాధా
నిత్యా సర్వగతా సతతవిక్రియా నకస్యచి ద్వికృతిః - అపితు పరమకారణమేవ. † మహదాద్యాస్తద్వికృతయోఽన్యే
షాంచ ప్రకృతయ స్సప్త - మహా, సహజ్కారః, శబ్దతన్మాత్రం, స్పర్శతన్మాత్రం, రూపతన్మాత్రం, రసతన్మాత్రం, గంధతన్మాత్ర
మితి. తత్రాహజ్కారస్త్రిధా - వైకారికస్తైజసో భూతాదిశ్చ - క్రమాత్సాన్తివ్యో రాజస స్తామసశ్చ. తత్ర వైకారిక
సాన్తివ్యక ఇద్రియాదిః. భూతాదిస్తామసో మహాభూతహేతుభూతతన్మాత్రహేతుః. తైజసో రాజస స్తూభయో రనుగ్రా
హకః. ఆకాశాదీని పంచ మహాభూతాని, శ్రోత్రాదీని పంచజ్ఞానేంద్రియాని, వాగాదీని పంచ కర్మేంద్రియాని, మన, ఇతి
కేవలవికారాః షోడశ. † పురుషస్తు నిష్పరిణామత్వేన నకస్యచిత్ప్రకృతిః - నకస్యచి ద్వికృతిః - తతవేవ నిర్ధర్మక
శ్చైతన్యమాత్రవపు ర్నిత్యో నిష్క్రియ సర్వగతః ప్రతిశరీరం భిన్నశ్చ. నిర్వికారత్వా నిష్క్రియత్వాచ్చ తస్య
కర్తృత్వం భోక్తృత్వంచ నసమ్భవతి. † ఏవంభూతేషి తత్త్వే మూఢాః ప్రకృతిపురుషసన్నిధిమాత్రేణ పురుషస్య చైతన్యం
ప్రకృతావధ్యస్య, ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వం స్ఫటికమణావీవ జపాకుసుమస్వాయుణిమానం పురుషేఽధ్యస్యాహంకర్తా
భోక్తేతి మన్యంతే. ఏవ మజ్ఞానా దోభగః - తత్త్వజ్ఞానాచ్ఛాపవర్గః. † తదేతత్ప్రత్యక్షానుమానాగమై సాధయన్తి.
తత్ర ప్రత్యక్షసిద్ధేషు పదార్థేషు † నాతీవ వివాదపద మస్తి. ఆగమోపి కపిలాదిసర్వజ్ఞజ్ఞానమూలఇతి - సోపి ప్రథమే

దస్య పూర్వభావిత్యశబ్దా నిరస్తా - తత్ర కార్యవిషయే పరోక్షదూషణపరిహారోహి క్రియతే. అతఃకారణవిషయే స్వమతస్థాపనం పరపక్షదూ
షణంచ సజ్జతమ్. † కిమర్థం పరపక్షప్రతిఙ్గేప ఇత్యత్రాహ (ఇతరథేతి). † కాపిలమతనిరాసప్రాధమ్యహేతుమాహ (తత్రేతి). † (సత్కార్యవాదా
దీతి) ఆదిశబ్దేన చతుర్వింశతితత్త్వసీక్ష్వికారో విపక్షితః. † పానరుక్త్య మాశబ్ద్యా నిరాకరోతి (ఈక్షతేరితి) కిం బ్రహ్మకారణవాద ఏకాంతతః
శ్రద్ధేయః - ఉతనేతి, తదర్థం ప్రధానం జగత్కారణమ్ - నేతి. కిం ప్రధానస్య పురుషసన్నిధానా త్పజ్ఞుసన్నిధానా దధన్యేన ప్రవృత్తి సన్ముఖవతి -
నేతి. కిమన్దస్య పజ్ఞుసన్నిధానాన్తార్గాలలోకనవ్యాపారసత్పురుషసన్నిధానా త్తచ్ఛాయాపత్యైవా జ్ఞాతృత్వం సమ్భవతి - నేతి. యదా జ్ఞాతృత్వ
సమ్భవః - తదా ప్రవృత్తిసమ్భవాత్ ప్రధానకారణత్వ ముపపన్నమితి వైకాంతతో బ్రహ్మకారణవాదః శ్రద్ధేయః. యదా జ్ఞాతృత్వాసమ్భవః -
తదా ప్రవృత్తిసమ్భవాత్ ప్రధానకారణవాదానుపపత్తే ర్బ్రహ్మకారణవాద ఏకాంతతః శ్రద్ధేయః ఇతి సిద్ధ్యతి. † (ఏషేత్యాది). † తత్త్వసజ్జిహ
స్లోకం వ్యాచప్తే (మూలప్రకృతిర్నామేత్యాదినా) ఉపప్రమభనమ్ - ధారణమ్. అత్యంతాత్మీయాని - నిత్యానుమేయానీత్యర్థః. సమతాముపేతా
నీతుక్తే కేవల వికారేణ సామ్యం స్యాదితి తదావ్యవృత్త్యర్థం సమశబ్దవ్యాఖ్యానాయాన్యూనానతిరేకాణీతుక్తమ్. సత్త్వరజస్తమస్సమూహః
ప్రకృతిరిత్యర్థః. వికృతిః - కార్యమ్. † (మహదాద్యాఇతి) స్వకారణాపేక్షయా వికృతయః, స్వకార్యాపేక్షయా ప్రకృతయః, ఇత్యర్థః. * షోడ
శకశ్చ వికారఇత్యత్ర చ ఏవార్థః - షోడశకో వికారవేత్యర్థః. * † నప్రకృతిరిత్యాదిజ్ఞోకఖండం వ్యాచప్తే (పురుషస్త్రితి) నిర్ధర్మకః - జ్ఞాతృత్వ
రహితః. తద్ధ్యస్తఃకరణస్త్రితి తన్నతమ్. † తర్హి భోగమోక్షే నపాత్యామితిత్రాహ (ఏవంభూతేపీతి) తత్త్వమ్ - అర్థస్థితిః. † (తదేతదిత్యాది). † (నాతీ
వివాదపదమస్తి) సత్కార్యవాదసమవాదానభ్యుపగమాదిభిర్నవివాదఇత్యర్థః. అభివ్యక్త్యవస్థావైషమ్యాదిక ఘభితేత్య నాతీవేత్యుక్తమ్.

కాణ్డే ప్రమాణలక్షణే † నిరస్తప్రాయః. † యదిదం ప్రధానమేవ జగత్కారణ మిత్యనుమానమ్ - తన్నిరసనేన తస్యతం
సర్వం నిరస్తం భవతీతి తదేవ నిరస్యతే. † తే చైవం వర్ణయన్తి - కృతస్మిన్య జగత ఏకమూలత్వ మవశ్యాభ్యుపగమ
నీయమ్ - అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్త్యభ్యుపగమే కారణానవస్థానాత్. † తస్తుప్రభృతయో హ్యవయవాః స్వాంశభూతై
ష్షడ్భిః పార్శ్వైః పరస్పరం సంయుజ్యమానా అవయవిన ముత్పాదయన్తి - తేచ తన్వాదయః స్వావయవై స్తథాభూ
తై రుత్పాద్యన్తే - తేచ తథాభూతైః స్వావయవైరితి పరమాణుభిరపి స్వకీయై ష్షడ్భిః పార్శ్వైః సంయుజ్యమానైరేవ
స్వకార్యోత్పాదన మభ్యుపేతవ్యమ్ - అన్యథా ప్రధిమానుపపత్తేః. పరమాణుప్రాప్యంశితేష్విన స్వాంశై స్తథైవై ప్రాత్పా
ద్యన్తే - తేచ స్వాంశైరితి న క్వచిత్కారణవ్యవస్థితేః. † అతః కారణవ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థ మేకద్రవ్యం వివిధవిచిత్రపరిణామ
శక్తియుక్తం † స్వయ మప్రచ్ఛ్యుతస్వరూపమేవ మహదాద్యనన్తావస్థాశ్రయః కారణ మాశ్రయణీయమ్. † తచ్చైకం కార
ణం గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమితి తత్కల్పనే హేతుానుపన్యప్యన్తి * ౧ భేదానాం పరిమాణా త్సమన్వయా
చ్ఛక్తితః ప్రవృత్తేశ్చ | కారణకార్యవిభాగా దవిభాగాద్వైశ్వరూప్యస్య || కారణ మస్త్యవ్యక్తమితి. † అయమర్థః -
† విశ్వరూపమేవ వైశ్వరూప్యమ్ - విచిత్రసన్ని వేశం తనుభవనాది కృతస్మిన్ జగత్. తచ్చ జగద్విచిత్రసన్ని వేశత్యేన
కార్యభూతం తత్సరూపావ్యక్తకారణకమ్. కుతః. కార్యత్వాత్. † కార్యస్యహి సర్వస్య తత్సరూపాత్కారణవిశేషా
ద్విభాగ. స్తస్మిన్నేవావిభాగ, శ్చ దృశ్యతే - † యథా ఘటమకుటాదేః కార్యస్య తత్సరూపా న్నృతు నవర్ణాదేః కా
రణా ద్విభాగ, స్తస్మిన్నేవ చావిభాగః. † అతో విశ్వరూపస్య జగత స్తత్సరూపా త్ప్రధానా దుత్పత్తి, స్తస్మిన్నేవ ల
య, శ్చేతి ప్రధానకారణకమేవ జగత్. గుణత్రయసామ్యరూపం ప్రధానమేవ జగత్సరూపం కారణమ్ - † సత్త్వరజస్త
మోమయసుఖదుఃఖమోహాత్మకత్వాజ్జగతః - యథా మృదాత్తనూ ఘటస్య మృద్ధివ్యమేవ కారణమ్. † తదేవహి
తదుత్పత్త్యాభ్యుప్రవృత్తి శక్తిమత్ - తథా దర్శనాత్. † అవ్యక్తస్య గుణసామ్యరూపస్య దేశతః కాలతత్సాపరిమిత
స్యైవ కారణత్వమ్ - భేదానామ్ - మహదహజ్కారతన్మాత్రాదీనాం పరిమితత్వా దవగమ్యతే. మహదాదీనిచ ఘటా
దివత్సరిమితాని కృతస్మిన్ జగదుత్పత్తే నప్రభవన్తి - † అత స్త్రిగుణం జగద్గుణత్రయసామ్యరూపప్రధానైకకారణమితి
నిశ్చీయతే.

† (నిరస్తప్రాయః) అగమః కిం కపిలప్రోక్తః - ఉత నేదః. తత్ర నేదస్య ప్రధానాదిపరత్వవ్యాప్తిః ప్రథమాధ్యాయే దర్శితా. కపిలాగమస్యతు
నిరాసో ధర్మవిచారారమ్భే ఫలితభిత్వర్థః. † అనుమాన మేకం స్థితమ్ - తస్మిన్నిరస్తే సర్వం నిరస్తం భవతీత్యాహ (యదిదమితి) అనుమానవృద్ధా
సాయ ప్రథమం విషయశుద్ధిం కరోతి (తేనైవమిత్యాదినా). † అనేకేభ్యః కార్యోత్పత్తై కారణానవస్థాన ముపపాదయతి (తస్తుప్రభృతయః) ఇతి
అసంయుక్తప్రదేశేన సంయుక్తైరేవ పృథావదికార్యోత్పాదనం దృశ్యతే - యద్యసంయుక్తప్రదేశభేద మనపేక్ష్యైకత్ర సంయుజ్యన్తే - తచ్ఛ్రే
కన్తా తస్మిన్మాణో రసతిరిక్తప్రదేశతయా పృథావదికార్యం సూత్రవ్యుత్తే. ప్రదేశభేదః పరమాణోరస్థితిచేత్ - సాంశత్వా త్తస్యాప్యారమ్భకా
పేక్షయానవస్థేత్యర్థః. † (అతః) † ఏకస్మిన్కార్యే కృతస్మిన్య కారణస్య నిరవశేషానన్వయావృత్త్యర్థమాహ (స్వయమప్రచ్ఛ్యుతేతి). † ఏవం
పరమాణువ్యాప్తిస్సిద్ధా. అథ బ్రహ్మవ్యాప్తిత్వర్థ మాహ (తచ్చైకమితి). † * భేదానా మిత్యాదిజ్ఞోకం వ్యాచక్షే (అయమర్థః) ఇతి. † వైశ్వ
రూప్యపదం వ్యాచక్షే (విశ్వరూపమిత్యాదినా). † * కారణకార్యవిభాగాదిత్యేతద్వ్యాచక్షే (కార్యస్యహి) వ్యాప్తిప్రదర్శనమిత్యర్థః. † వ్యాప్తి
స్థల మాహ (యథేతి). † పక్షధర్మతాబలాత్సిద్ధమర్థమాహ (అతోవిశ్వరూపస్యేతి). † కార్యం సరూపకారణక మస్తు - తత్కల్పం ప్రధానకారణ
త్వసిద్ధిరితి శక్త్యాం సమన్వయాదితి పదం వ్యాచక్షే (సత్త్వరజస్తమోమయేతి). † శక్తితః ప్రవృత్తేశ్చేత్యేతద్వ్యాచక్షే (తదేవహి). † సరూ
పత్వం మహదాదీనా మప్యస్థితి తేషాం కారణత్వశక్త్యాం * † భేదానాం పరిమాణాదిత్యేతద్వ్యాచక్షే (అన్యక్తస్యేతి). † నిగమయతి (ఉత
ఇతి) జగద్విచిత్రసన్ని వేశత్వాత్ కార్యమ్ - రథాదివత్. జగత్స్వసమానరూపకారణకమ్ - కార్యత్వాత్ - యత్కార్యం తత్స్వసమానరూపకార
ణకం దృష్టమ్ - యథా ఘటాదీత్యనుమానశరీరమ్. అత్ర సత్త్వరజస్తమోమయసుఖదుఃఖమోహానాం కార్యేనన్వయదర్శనాత్ తదుత్పాదనశక్త్యం

౨. † అత్రోచ్యతే రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం ప్రవృత్తేశ్చ † అనుమితాత్మనుమానమ్. † నభవదుక్తం ప్రధానం విచిత్రజగద్రచనానుమధమ్ - అచేతనత్వేన తత్త్వభావాభిజ్ఞానధిష్ఠితత్వాత్ - యదేవం తత్తథా - యథా రథప్రాసాదాదినిర్మాణే కేవలదార్వాదికమ్. † దార్వాదేరచేతనస్య తద్భిజ్ఞానధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భానుపపత్తే ర్దర్శనాత్, తద్భిజ్ఞానధిష్ఠితస్య కార్యారమ్భప్రవృత్తేర్దర్శనా, చ్చ నప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణ మిత్యుక్తం భవతి. † చకారాద న్యాయస్యానైకాన్యం సముచ్చినోతి - నహ్యన్వితం శౌక్ల్యగోత్వాదికారణత్వవ్యాప్తమ్. నచ వాచ్యం † మాభూ దన్వి తానామపి శౌక్ల్యాదిధర్మాణాం కారణత్వమ్ - ద్రవ్యస్యతు హేమాదేః కార్యేఽన్వితస్య కారణత్వవ్యాప్తిరస్త్యేవ - సత్త్వాదీన్యపి ద్రవ్యాణి కార్యేఽన్వితాని కారణత్వవ్యాప్తానీతి. యత సత్త్వాదయో ద్రవ్యధర్మాః - నతు ద్రవ్యస్వరూ పమ్. † సత్త్వాదయోహి పృథివ్యాదిద్రవ్యగతలఘుత్వప్రకాశాదిహేతుభూతా స్తత్త్వభావవిశేషావ - నతు మృద్ధిరణ్యా దివద్ద్రవ్యతయా కార్యాన్వితా ఉపలభ్యంతే. † గుణా ఇత్యేవచ సత్త్వాదీనాం ప్రసిద్ధిః. † యచ్చ కారణవ్యవస్థాసిద్ధయే జగతః ఏకమూలత్వముక్తమ్ - తదపి సత్త్వాదీనా మనేకత్వా న్నోపపద్యతే. † అతఏవ కారణవ్యవస్థాచ నసిద్ధ్యతి - † సామ్యావస్థా సత్త్వాదయ ఏవహి ప్రధాన మితి త్వనత్తమ్ - † అతః కారణబహుత్వా దనవస్థా తదవస్థైవ. నచ తేషామప రిమితత్వేన వ్యవస్థాసిద్ధిః - † అపరిమితత్వేహి త్రయాణామపి సర్వగతత్వేన న్యూనాధికభావాభావాదైవమ్యాసిద్ధేః కార్యారమ్భానమ్భనాత్ † కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వ మవశ్యాశ్రయణీయమ్.

సత్త్వరజస్తమోమయమేవ కారణమ్ - తస్య పరిమితత్వే కృత్స్నకారణత్వానుపపత్త్యా తస్మాపి కారణాపేక్షయాఽనవస్థానాచ్చాపరిచ్ఛిన్నం వస్తు కారణం భవతితి పక్షధర్మతాబలా త్సిద్ధమ్ - యథా కార్యత్వాత్ సక ర్చకత్వేఽనుమితమానే పక్షధర్మతాబలాదీశ్వరిసిద్ధిః. తద్వత్. తత్ర నిమిత్తమ్ - అత్రోపాదానమితి విశేషః.

౩. † (అత్రోచ్యత ఇత్యాది). † అనుమానశబ్దస్యానుమితి పరత్వే కన్యేత్యపేక్షాయాం ప్రధానస్యేతి ధర్మివాచిపప్త్యస్తపదాధ్యాహరప్రసక్తౌ త్నిరపేక్షనిర్వాహే సమ్భవతి తస్మైవ న్యాయ్యత్వా దాహ (అనుమితాత్మి). † ప్రత్యనుమానోపయోగినిం వ్యాప్తిం శిక్షయతి (నభవదుక్త మిత్యాదినా). † అపేక్షితాన్వయవ్యతిరేకా దృష్టాన్తే దర్శయకనూత్రస్య వాక్యార్థ మాహ (దార్వాదేరిత్యాదినా). † ప్రధమస్య చశబ్దస్యార్థమాహ (చకారాదితి). † కార్యేఽన్వితస్య మృదాదేః కారణత్వం దృశ్యతే-తథా సత్త్వాదిమయసుఖదుఃఖాదేః. కార్యేఽన్వయాత్ కార్యే సత్త్వాద్యన్వయ సిద్ధి ఇతి సత్త్వాదీనాం కారణత్వమితి హ్యుక్తమ్ - తస్య శౌక్ల్యాదివ్యవస్థాన్వయమిత్యర్థః. కార్యే సమన్వితద్రవ్యత్వాదిత్యై - ద్రవ్యత్వ మసిద్ధ మిత్యాహ (మాభూదిత్యాదినా). † (సత్త్వాదయోహీతి) లఘుత్వాదికార్యదావరా సత్త్వాదీనాం సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వమితి మన్తవ్యమ్. † (గుణా ఇత్యేవచేతి) సత్త్వాదీనాం ద్రవ్యత్వస్యాప్రామాణికతయా గుణశబ్దస్యాస్వరస్య మయుక్తమితి భావః. జగత్ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనకారణకం నభవతి- కార్యత్వాత్ - యత్కార్యమ్ - తత్సాన్విభిజ్ఞానధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం నభవతి - యథా ఘటాదికం చేతనాధిష్ఠితకారణకం దృప్తమ్ - యత్ప్రా జ్ఞానధిష్ఠితాచేతనోపాదానకం నభవతి - తత్కార్యమపి నభవతి - యథానిత్యమ్ - తుచ్ఛంవేతి ప్రత్యనుమానశరీరమ్. యద్వా - నాత్ర ప్రత్యనుమానం విపక్షితమ్ - ఈశ్వరానుమాన ఇవ విశేషవిరోధో విపక్షితః. అచేతనత్వం ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం సాధయేదితి తదుపయోగిని వ్యాప్తిర్దర్శితా. † (యచ్ఛేతి) సత్త్వాదీనా మనేకత్వాదేకమూలత్వం నాస్తీత్యర్థః. † (అతఏవేతి) అనేకత్వాదేవ కారణవ్యవస్థాచ నాస్తీత్యర్థః. † అనేకత్వాభ్యుపగమం దర్శయతి (సామ్యావస్థా ఇతి). † తతః కిమిత్తత్రాహ (అత ఇతి) బహునాం కారణానాం విషమావస్థత్వేనైవ కారణత్వదర్శనా, త్పరిమితానా మేవ వైషమ్య దర్శనాచ్చ విషమావస్థానాం పరిమితానాం పార్శ్వవిశేషై స్సంయక్తానామేవ పృథుకార్యారమ్భకత్వం స్యాత్ - తేషామపి విషమత్వాత్ పరిమిత త్వాచ్చ కార్యత్వాత్ కారణాస్తరాపేక్షత్వం స్యాత్ - తేషామపి తస్మాద్రమ్భాయ విషమత్వాత్ పరిమితత్వాచ్చ సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః. † అపరి మితత్వాన్నానవస్థేత్యత్రాహ (అపరిమితత్వేహీతి). † (కార్యారమ్భాయైవ పరిమితత్వమవశ్యాశ్రయణీయమితి) కార్యారమ్భసిద్ధిర్ధర్మవైషమ్యసిద్ధిర్ధం పరిమితత్వమాశ్రయణీయమ్ - తథానతి తేషామపి సకారణత్వమిత్యనవస్థేత్యర్థః.

† యత్ర రథాదిషు స్వప్తం చేతనాధిష్ఠితత్వం దృష్టమ్ - తద్వ్యతిరిక్తం సర్వం పక్షీకృతమిత్యాహ.

౨॥ సూ. పయోఽమ్బువచ్చేత్తత్రాపి. ౨.

౩. యదుక్తం ప్రధానస్య ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య విచిత్రజగద్రచనానుపపత్తిరితి - తన్న - యతః పయోఽమ్బువత్ప్రవృత్తిగుపపద్యతే. పయస స్తావద్దధిభావేన పరిణామమానస్యానన్యాయేషాన్యాః† ద్యపరిస్పందప్రభృతిపరిణామపరమ్పరా స్వత ఏవైవాపపద్యతే, యథాచ వారిదవిముక్తస్యామ్బున ఏకరసస్య నారికేళతాళచూతకపిత్థనిమ్బత్రిన్దిగ్వాదివిచిత్రరసరూపేణ పరిణామప్రవృత్తిః స్వతఏవ దృశ్యతే, - తథా ప్రధానస్యాపి పరిణామస్వభావస్యాన్యాయానధిష్ఠితస్యైవ ప్రతినగ్ధావస్థాయాం సదృశపరిణామేనావస్థితస్య సగ్ధావస్థాయాం గుణవైషమ్యనిమిత్తవిచిత్రపరిణామ ఉపపద్యతే. † యథోక్తం * ౧ పరిణామతస్స లిలవత్ † ప్రతి ప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాదితి. తదేవ మన్యక్త మనన్యాయేషాం ప్రవర్తత ఇతిచేత్. అత ఉత్తరం తత్రాపీతి యత్ కీరజలాదిదృష్టాంతతయా నిదర్శితమ్ - తత్రాపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠానే ప్రవృత్తిరోపపద్యతే. తదపి పూర్వత్ర పక్షీకృత మిత్యభిప్రాయః. † ౨ ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్న కీరవద్ధీత్యత్ర దృష్టపరికరాంతరహితస్యాపి స్వాసాధారణ పరిణామ ఉపపద్యత ఇత్యేతావదుక్తమ్ - నప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం పరాకృతమ్ - * ౩ యోషు తిష్ఠన్నిత్యాదిక్రుతేః.

౩॥ సూ. వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చాన్వపేక్షత్వాత్. ౩.

౪. ఇతశ్చ. సత్యసజ్జల్లేశ్వరాధిష్ఠానానపేక్షపరిణామిత్యే † సర్గవ్యతిరేకేణ † ప్రతినగ్ధావస్థయానవస్థిప్రసజ్గాచ్చ నప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్. ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితే తస్య సత్యసజ్జల్లేశ్వర సర్గప్రతినగ్ధవిచిత్రసృష్టివ్యవస్థా

† ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్రేతి) కీరాదిదృష్టాంతేన ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం సాధయామ ఇతిచేత్ - తత్పక్షీకృతమ్ - తత్రాపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం సిహధయిపితమిత్యర్థః.

౩. ౨॥ సూ. పయోఽమ్బువచ్చేత్తత్రాపి. † (అద్యపరిస్పందేతి) చక్రభ్రమపరిణామాదివ్యావృత్తిర్థ మాద్యశబ్దః. పరిస్పందజేనాన్యథాభావౌ ద్యోగో విపక్షితః - నతు చలనమ్. † (యథోక్తమితి). † (ప్రతిప్రతీతి) విస్తృత ప్రత్యేకం గుణానా మక్ష్మాక్షీభావేనావస్థానరూపవైషమ్యాత్ సలిలవత్ స్వతఏవ పరిణామాత్ జగత్స్వృత్తిచ్ఛేదననిరపేక్షోపపద్యత ఇత్యర్థః. రచనానుపపత్తేరితి పూర్వసూత్రనిర్దేశసామర్థ్యానురోధాదివాప్యనుపపత్తే రిత్యధ్యాహర ఉపసన్న ఇత్యభిప్రాయేణ సౌపపద్యత ఇత్యుక్తమ్. † విరోధ మాశ్చర్య పరిహరతి (ఉపసంహారేతి) శరీరవ్యతిరిక్తదణ్డచక్రాదిస్థానీ మాచిద్రూపపరికరాంతరైరపేక్ష్యముక్తమిత్యవిరోధ ఇత్యర్థః.

౪. ౩॥ సూ. వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చాన్వపేక్షత్వాత్. ఇతశ్చేతి వాక్యభేదః. † వ్యతిరేకశబ్దం వ్యాచిప్తే (సర్గేతి). † (ప్రతినగ్ధావస్థయానవస్థి

౨॥ సూ. పయోఽమ్బువచ్చేత్తత్రాపి. ౨. ౩॥ సూ. వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చాన్వపేక్షత్వాత్. ౩.

(వే-సా.) యథా పయః, అమ్బుచ దధ్యాదిభావేన పేక్షమ్; తద్వత్ప్రధానమపీతీచేత్ తత్రాపి ఉక్తపవహేతుః, తస్యాపి పక్షీకృతత్వాత్ ౨.

(వే-దీ.) పయసః అమ్బువత్ప్రయథా ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్యైవ దధిభావేన నారికేళమాతాదివిచిత్రరసరూపేణ పరిణామా దృశ్యతే - తద్వత్ప్రధానస్యాపి కేవలస్యైవ జగదాకారేణ పరిణామ ఉపపద్యత ఇతిచేత్. పరిహరతి తత్రాపి ఇతి. తదపి పక్షీకృతమిత్యర్థః. యత్ర రథాదిషు చేతనస్య ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వం దృష్టమ్ - తద్వ్యతిరిక్తంహి సర్వం పక్షీకృతమేవ. “౩ యోషు తిష్ఠన్” ఇత్యాదిక్రుతేః తదపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమ్. ౨.

(వే-సా.) ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వానపేక్షతేన సర్వదా సృష్టిప్రసజ్గాచ్చ సప్రధానం కారణమ్. ౩.

(వే-దీ.) సర్గవ్యతిరేకేణ ప్రతినగ్ధావస్థయానవస్థిప్రసజ్గాచ్చకేవలం ప్రధానం నకారణమ్. అన్యాయపేక్షత్వా తప్రధానస్య సర్వదా వహి సృష్టిః ప్రసజ్యతే. ౩.
॥సాంఖ్య - ౧౬కారి. ౨॥కారి - ౨ - ౧ - ౨౪. ౩॥బృ - ౪ - ౨ - ౪.

సిద్ధిః. † సచవాచ్యం ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వేపి తస్యావాప్తసమస్తకామస్య † పరిపూర్ణస్యా † నవధికాతిశయానన్దస్య నిరవద్యస్య నిర
జ్ఞానస్య సర్గప్రతీసర్గవ్యవస్థాపేత్వభావా, ద్విషమసృష్టౌ నిర్దయత్వప్రసక్తా, చ్చ సమానోఽయం దోషః. † పరిపూర్ణ
స్యాపి లీలార్థప్రవృత్తిసమ్భవాత్. † సర్వజ్ఞస్య తస్య పరిణామవిశేషాపన్నప్రకృతిదర్శనరూపసర్గప్రతీసర్గవిశేషపేతో
సమ్భవాత్, క్షేత్రజ్ఞకర్తృణామేవ విషమసృష్టివ్యవస్థాపకత్వా, చ్చ. † నన్వేషంక్షేత్రజ్ఞపుణ్యపుణ్యరూపకర్తృభిరేవ సర్వా
వ్యవస్థా సిద్ధిస్సీతి కృత మీశ్వరేణాధిష్ఠాతా - పుణ్యపుణ్యరూపానుష్ఠితకర్తృసంస్కృతా ప్రకృతిరేవ పురుషార్థాను
రూపం తథా తథా వ్యవస్థయా పరిణంస్యతే - † యథా విషాదదూషితానా మన్న పానాదీనా మాషధవిశేషాప్యాయితా
నాంచ సుఖదుఃఖపేతుభూతః పరిణామవిశేషో దేశకాలవ్యవస్థయా దృశ్యతే - అతస్సర్గప్రతీసర్గవ్యవస్థా దేవాదివిషమ
సృష్టిః కైవల్యవ్యవస్థాచ సర్వప్రకారపరిణామశక్తియ్యుక్తస్య ప్రధానస్యైవైవైపద్యతే. † అనభిజ్ఞోభవాత్ పుణ్యపుణ్య
కర్తృస్వరూపయోః, పుణ్యపుణ్యస్వరూపేహి శాస్త్రేక సమధిగమ్యే - † శాస్త్రంచానాదినిధనావిచ్ఛిన్నపాఠసమ్ప్రదాయా
నాఘ్రాత ప్రమాదాదిదోషగన్ధ వేదాఖ్యాక్షరరాశిః † తచ్చ పరమపురుషారాధనతద్విపర్యయరూపే కర్తృణా పుణ్యా
పుణ్యే, తదనుగ్రహనిగ్రహాయత్తేచ తత్ఫలే సుఖదుఃఖే, ఇతి వదతి. † తథాహ ద్రుమిడాచార్యః * ౧ ఫలసంబిభత్సయాహి
కర్తృభి రాత్తానం పిప్రీషన్తి సప్రీతోలం ఫలాయేతి శాస్త్రమర్యాదేతి. తథాచ శ్రుతిః * ౨ ఇష్టాపూర్తం బహుధాజాతం
జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిరితి. † తథాచ భగవతా న్వయమేవైక్యమ్ * ౩ యతః ప్రవృత్తి ర్భూతా
నాం యేన సర్వమిదం తతమ్ । స్వకర్తృణా తమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విస్తతి మానవఇతి, * ౪ తానహం ద్విషతః క్రూరాన్
సంసారేషు సరాధమాన్ । క్షిపామ్యజస్ర మశుభానాసురీష్యేవయోనిష్యితి, చ. † స భగవాన్ పురుషోత్తమోఽవాప్తసమస్త
కామ స్సర్వజ్ఞ స్సర్వేశ్వర స్సత్యసజ్జల్పః † స్వమహత్త్వానుగుణలీలాప్రవృత్తః † ఏతాని కర్తృణి సమీచీనాన్యేతాన్య

ప్రసక్తాచ్చేతి) ప్రతీసర్గవ్యవస్థాపకత్వాభావప్రసక్తాచ్చేత్త్యర్థః. (నచేత్త్యాది) అవాప్తసమస్తకామస్య-అబ్బుక్షిణివత్ అవధారణగర్భవిదమ్.
అవాప్తావస సమస్తా కామా యేన-సోఽవాప్తసమస్తకామః. అవాప్తస్యం నాస్తీత్యర్థః. † కుత ఇత్యత్రాహ (పరిపూర్ణస్య) గుణవిభూతిభిః పరిపూర్ణత్వా
దవాప్తస్యం నాస్తీత్యర్థః. † విభూత్యాదే రసనుకూలత్వేప్యనాప్తసమస్తకామత్వం నాస్తీత్యత్రాహ. యదావ - తిష్ఠన్తు గుణా విభూతయశ్చ-తథాపిన్వే
నైవావాప్తసమస్తకామత్వమాహ (అనవధికాతిశయానన్దస్యేతి) నిరవద్యస్య - అకర్తృవశ్యస్య. నిరజ్ఞానస్య - అగుణవశ్యస్య. సర్గస్థితిప్రశ్నయాః రజ
స్సత్త్వవశ్యకార్యాః - గుణవశ్యత్వంచ కర్తృవశ్యస్యే - అకర్తృవశ్యస్యేషవీరస్య గుణవశ్యత్వావభావద్గుణానుగుణేచ్ఛయా సర్గాదివ్యాపారో నసమ్భవ
తీతిభావః. ఇతి సచవాచ్యమిత్యన్వయః. † (సర్వజ్ఞస్యేత్యాది) సర్గప్రతీసర్గవ్యవస్థాపేతురీశ్వరేణానుసన్ధియమానాప్రకృతేః పరిణామవిశేషాపత్తిః. సచ
తయా సావితస్త్ర్యహానిః - ప్రత్యుతసావితస్త్ర్యలూరిరేవ - పరిణామవిశేషాపత్తేనత్యామేవ సర్గాదివ్యాపారస్య తత్సజ్జల్పాయత్తత్వాత్. యథా
సంకల్పమనుష్ఠానంహి సావితస్త్ర్యమితిభావః. † (సన్విత్యాది) † కాలాదివ్యవస్థాయాం దృష్టాస్తమాహ (యదేతి) ఉష్ణవర్జితే శీతవర్జితేవా వర్తమానస్య పథ్యా
పథ్యవిభాగో దేశవ్యవస్థా, కైవల్యవ్యవస్థా-మోక్షవ్యవస్థా. † పరిహరతి (అనభిజ్ఞ ఇత్యాదినా) † కపిలాగమాదివ్యాపృత్యర్థిమాహ (శాస్త్రంచేతి) † తతః
మిత్యత్రాహ (తచ్ఛేతి) † శాస్త్రజ్ఞైరేవ సుక్తమిత్యాహ (తథాపేతి) * ఇష్టాపూర్తే - శ్రౌతస్తాదకర్తృణి. బాహువిధ్యందేవతాఫలాదిభేదేన. భువనస్య
నాభిః - * తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా ఇత్యాదిశ్రుతిప్రక్రియయాఽస్తర్వామిరూపేణ సర్వాధారభూతఇత్యర్థః. బిభర్తి - ఆరాధనతయా
స్వీకరోతి. † పాపస్య తదపరాధరూపత్వజ్ఞానసార్థంచ భగవదీతావచనం దర్శయతి (తథాచేతి). † * తేషాం సతతయక్తానామితి వచనస్య వక్ష్య
మాణత్వాదత్ర సోపాత్తమ్. ఏభిర్వచనైః ప్రస్తుతచోద్యస్య కిముక్తం భవతి - దయాళుస్సన్ సంతోషోఽహితరూపకర్తృణి కథం ప్రవర్తయతి -
కర్తృసాపేక్షనిగ్రహానుగ్రహత్వే సావితస్త్ర్యహానిః - తస్య నవతస్త్ర్యే జీవానాం ఫలాన్వయానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (సభగవానితి) నిర్దోషత్వం
మజ్జగణత్యంచ భగవచ్ఛబ్దార్థః. తాభ్యాం కైలక్ష్యాం పురుషోత్తమశబ్దార్థః, వివిధఫలప్రదానసర్గాద్యుపయోగివిశేషణాని సర్వజ్ఞత్వాదీని. † సర్గా
దేరాయానరూపత్వాన్నలీలాత్యమిత్యత్రాహ (స్వమహత్త్యేతి). † సర్వం తదిచ్ఛాదీనంచేత్ - జ్యోతిష్తోమాదేః పుణ్యత్వం బ్రహ్మహత్యాదేః
పాపత్వంచ విపర్యయే స్యాత్ మిత్యత్రాహ (ఏతానికర్తృణీత్యాది) అనాదిపుణ్యపాపవ్యవస్థాచ తదీయానాదిసావితస్త్ర్యనిబద్ధసేత్త్యర్థః. † సర్వ

సమీచీనాసీతి కర్తృత్వవిధ్యం సంవిధాయ † తదుపాదానూచిత † దేహేంద్రియాదికం తన్నియమనశ్చేతించ సర్వేషాం
క్షేత్రజ్ఞానాం † సామాన్యేన ప్రదిశ్య స్వశాసనావబోధిశాస్త్రంచ ప్రదర్శ్య తదుపసంహారార్థంచాస్తరాత్మతయానుప్ర
విశ్యా † నుమన్వృతయాచ నియచ్ఛంస్తిష్ఠతి. † క్షేత్రజ్ఞాస్తు తదాహితశక్తయస్తత్ప్రదిష్టకరణకళేబరాదికాస్తదాధారాశ్చ
† స్వయమేవ స్వేచ్ఛానుగుణ్యేన పుణ్యాపుణ్యరూపే కర్తృణీ ఉపాదదతే - తతశ్చ పుణ్యరూపకర్తృకారిణం స్వశాసనాను
వర్తనం జ్ఞాత్వా ధర్మార్థకామమోక్షేర్వర్ధయతే, శాసనాతివర్తనంచ తద్విపర్యయై ర్యోజయతి, † అతఃసావితన్త్ర్యాదివైక
ల్యచోద్యాని నావకాశం లభన్తే. † దయాహినామ † సావర్థనిరపేక్షా పరదుఃఖాసహిష్ణుతా. సాచ † స్వశాసనాతివృత్తి
వ్యవసాయిన్యపి వర్తమానా నగుణాయావకల్పతే - ప్రత్యుతాపుం స్వమేవావహతి తన్నిగ్రహవవ తత్ర గుణః -
అన్యథా శత్రునిగ్రహదీనామగుణత్వప్రసక్తాత్. స్వశాసనాతివృత్తివ్యవసాయనివృత్తిమాత్రేణానాద్యనస్తకల్పోపచిత
దుర్విషహానస్తాపరాధానశ్లీకారేణ నిరతిశయసుఖసంపృథ్యే స్వయమేవ ప్రయతతే. † యథోక్తమ్ * ౧ తెషాం

ప్రవృత్తేస్తదాచాగ్రీనతావత్ క్షేత్రజ్ఞానం సుఖాదిభోక్తృత్వం సన్యాత్, తస్య నిర్దయతావద్విప్రసజ్జశ్చేత్యత్రాహ (తదుపాదానూచితేతి) యథా
పితృభ్యా ముతౌపద్య పర్థిత శ్శిషిలోఽర్థగృహక్షేత్రదానాదిసావకృతః పుత్రః పితృదత్తై రేవార్థాదిభి ర్యజ్ఞాదికంవా కరోతి - విషయచాపలంవా
౭నువర్తతే - సతత్ర పిత్రోర్దోషః, తదధీనవైభవత్యంచ పుత్రస్య సహాయతే, తద్విదితిభావః. † (సామాన్యేనప్రదిశ్యేతి). † దేహేంద్రియాదికం స
ర్వేషాం దదాతి - సతు కన్యచిద్దత్వా కన్యచి న్నదదాతి - దేహేంద్రియాదివైషమ్యస్తు కర్తృకృతమిత్యభిప్రేత్యాహ (దేహేంద్రియాదికమిత్యాది)
పరమాత్మనశ్చక్తస్యాప్యనివారణం దోషఇతిచేన్న ఉపేక్షకత్వప్రయోజయితృత్వ మనుమన్వృత్యంచేతి త్రయ మస్తి. తత్ర ప్రయోజయితృ
త్వమ్ - అప్రవృత్తస్య ప్రవర్తకత్వమ్. తచ్ఛాక్షాపయితృత్వ మథయితృత్వ ముపదేష్టృత్వంచేతి త్రిధా. అనుమన్వృత్యమ్ - ప్రవృత్తస్య
ప్రవర్తకత్వమ్. ఉపేక్షకత్వమ్ - జ్ఞానాసీన్యమ్. తత్ర భగవతః పుణ్యపాపయోః ప్రయోజయితృత్వం నాస్తి. ప్రథమ ముపేక్షమాం ఏనాస్తే.
పశ్చాదనుమన్వృత్యమున్యేన అభిమతే ప్రవృత్తం కేన చి ద్విఘ్నై నివృత్త మవిఘ్నం ప్రవర్తయతి, పశ్చాత్ఫలంచ దదాతి. ఆజ్ఞాతిల
భ్యున ప్రవృత్తేన కుపితత్వా ద్భగవా ననుమన్తా భవతి. అనుమతిః ఫలదాన ముభయమపి దణ్డప్రకారపవ - తథాచ దృశ్యస్తే - రాజానూహి
స్వశాసనాతివృత్తప్రవృత్తిం జ్ఞాత్వా కోపాత్తథా కరోతివ్యత్యనుమన్యస్తే - అనుమతిశ్చ కోపకృతో దణ్డవిశేషవవ. అతీవాసుకూల్యపాతి
కూల్యప్రవృత్తయో రుత్తరోత్తరహితాహితకర్తృసు ప్రయోజయితాచ భవతి భగవాన్. అహితప్రవృత్తవిషయే ఉపేక్షకత్వే౭నుమన్వృత్యే
ప్రయోజయితృత్వేన తస్య నిర్దయతావద్విప్రసజ్జఇతిచేత్, తతః కిమ్. దయాచేత్ గుణః - నిగ్రహశ్చే ద్దోషఇతి న నియమోస్తి - లోకే
అస్థానదయాయాః స్థాననిగ్రహస్యచ గుణత్వదోషత్వదర్శనాభావాత్. రాజాదీనాం దణ్డ్యాదణ్డనాదేర్దోషత్వం శాస్త్రవశ్యక్షేత్రజ్ఞత్వప్రయో
క్తమితిచేత్. తర్హితేషా మనుగ్రహదే ర్గుణత్వమపి క్షేత్రజ్ఞత్వప్రయోక్తం స్యాత్ - (తత్రైవ నిగ్రహానుగ్రహదే ర్దోషత్వగుణత్వదర్శనాత్.
అతో నిర్దయత్వహేతు రన్యైకాన్తికః. శక్తస్యాపీశ్వరస్య కథ ముపేక్షకత్వమ్. సూపేక్షణమ్ - శాస్త్రప్రవర్తనముఖేన సామాన్యేనాహితప్రవృ
త్తినివారణస్య కృతతావత్. ప్రవృత్తికాలేతు విశేషతో నివారకత్వాభావరూప ముపేక్షకత్వం సావితన్త్ర్యాత్. తచ్చ సావితన్త్ర్యం
దోష ఇతిచేత్ - తత్ర కింప్రమాణమ్, ఈశ్వరస్యాప్రత్యక్షత్వా న్నితత్ప్రమాణం. యద్యనుమానమ్ - తత్రేదం వక్తవ్యమ్. కిమిశ్వ
రాఖ్యం ధర్మిణం శాస్త్రైకనమధిగమ్య మభ్యుపగమ్య తత్సావితన్త్ర్యస్య దోషత్వ మనుమియతే - ఉతానభ్యుపగమ్య. అనభ్యుపగమే
హేతోరాశ్రయాస్థిః. అభ్యుపగమే ధర్మిగ్రహకప్రమాణేన శాస్త్రేణ తస్య గూఢేన ప్రతిపన్నత్వా త్కాలాత్యయాపదిష్టత్వమితి. † ఏతదభి
ప్రేత్యాహ (అనుమన్వృతయాచ నియచ్ఛంస్తిష్ఠతి). † (క్షేత్రజ్ఞాస్తితి) అనుమన్వృతయా నియన్వృత్యాత్, ధారకత్వా, తానుమన్యేన దేహే
ంద్రియాదిప్రదత్వా, చ సర్వం తదధీన మిత్యభిప్రాయేణ తదాహితశక్తయ ఇత్యాదికం విశేషణ ముక్తమ్. పుణ్యాపుణ్యయోః ప్రవృత్తస్య ప్రవృత్తి
స్తదనుగుణేచ్ఛయా - తదనుగుణజ్ఞానంచ క్షేత్రజ్ఞాధీనమేన - భగవత ఉపేక్షకత్వాత్. † తత్రోపేక్షకత్వమపి సావితన్త్ర్యవిశేషవైత్యభిప్రాయే
ణాహ (స్వయమేవస్వేచ్ఛానుగుణ్యేనేతి). † కర్తృనుగుణఫలప్రదత్వే సావితన్త్ర్యవైకల్యమ్ - సూచే నిర్దయతావద్విప్రసజ్జఇత్యత్రాహ (అతఇతి)
సావితన్త్ర్యాదివైకల్యశబ్దేన దయావైకల్యం సర్వేషు సమత్వవైకల్యం జీవానాం ఫలాన్వయరాహిత్యంచ వివక్షితమ్. ఏతత్కర్తృకారిణీ ఏతత్ఫలం
దాస్యామితి తస్య సద్గుణః - తత్ర యథాసద్గుణం కుర్వతస్తస్యసావితన్త్ర్యపాన్కల్య మేవేతిభావః. అపరాధినం దణ్డయతో౭నపరాధినమ
దణ్డయతశ్చ రాజ్ఞో నహిసావితన్త్ర్యవైకల్యమ్ - తద్విదితి. † తర్హి నిర్దయత్వమితి శక్త్యానాం దయాన్వయరూపం శిక్షయతి (దయాహితి) † ఉచ
జీవిసాముపజీవ్యాపది యద్దుఃఖాసహిష్ణుత్వం - తదాన్వయవృత్తిర్థమాహ (సావర్థనిరపేక్షేతి). † తర్హి దయాయా అనవకాశత్వప్రసజ్జ ఇత్య
త్రాహ (స్వశాసనాతివృత్తి). † (యథోక్తమితి) అత్ర ప్రీతిపూరకం దదామిత్వన్వయః. * సతతయక్తానామిత్యత్రాశంసార్థేన * ఆశంసా

సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్ । దదామి బుద్ధియోగస్తం యేన మా ముపయాన్తితే । తేషామేవానుక
మార్గ మహ మజ్ఞానజం తమః । నాశయామ్యాత్మభావస్థో జ్ఞానదీపేన భాస్వతేతి. † అతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం
నకారణమ్. (౧).

† అథస్యాత్ - యద్యపి ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితాయాః ప్రకృతేః పరిస్పందప్రవృత్తిరపి ననమ్భవతీ
త్యుక్తమ్ - తథాప్యనపేక్షాయావన పరిణామప్రవృత్తిస్సమ్భవతి - తథాదర్శనాత్.
† ధేన్వాదిసూపయుక్తంహి తృణోదకాదిస్వయమేవ క్షీరాద్యాకారేణ పరిణమమానం
దృశ్యతే. అతః ప్రకృతిరపి స్వయమేవ జగదాకారేణ పరిణంస్యతఇతి. తత్రాహ.

౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్. ౪.

౫. నైతదుపపద్యతే-తృణాదేః † ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితస్య పరిణామాభావా దృష్టాంతాసిద్ధేః కథమసిద్ధిః. అన్యత్రాభావాత్
యదిహి తృణోదకాదికమనదుహాద్యుపయుక్తం ప్రహీణంవా క్షీరాకారేణ పర్యణంస్యత - తతః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమేవ పరి
ణమతఇతి వస్తు మశక్యత - నచైతదస్తి - అతో ధేన్వాద్యుపయుక్తం ప్రాజ్ఞానవ క్షీరీకరోతి. ౨ పయోముఖ్యవచ్ఛేత్తత్రా
పీత్యుక్తమేవాత్ర † ప్రపఞ్చితం తత్రైవ వ్యభిచారప్రదర్శనాయ.

యాంక్త ఇతి సూత్రవిహితేన క్తేనాపాసకప్రీతే రుక్తత్వాత్. తస్యాశంసార్థత్వమవివక్షితం చేత్ - * సతతయుక్తానాం భజతామితి పాసరుక్త్య,
మనపేక్షితకథన మపేక్షితకథనంచ స్యాత్వామ్. తన్నదయమర్థః. † సూత్రార్థముపసంహరతి (అతఇతి) ఈశ్వరస్యస్వాతన్త్ర్య వైకల్యాదిప్రసక్తా
భావేన కర్తృణాం తదారాధనరూపతయైవ ఫలప్రదత్వాత్ సర్వప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మైకకారణత్వం సిద్ధమిత్త్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రశక్త్యామాహ (అథస్యాదితి). † (ధేన్వాదివేతి) కేవలదారావదివ్యావృత్త్యర్థం చిత్సన్నిధిమాత్ర
మేవోపగస్తవ్యమ్ - నతుసజ్జల్పవిశేషవ త్పురుషాధిష్ఠితత్వమ్ - గవి సుప్తాయామపి తదుపయుక్తతృణాదేః క్షీరాది
భావదర్శనాత్. నచ తదపి పక్షీకార్యమ్ - తావతా కార్యే సమ్భవత్యధికకల్పనాయోగాదితిభావః.

౫. ౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్. కేవలాచింతాత్రస్య పరిణామే దృష్టాంతత్వం వివక్షితం చేత్ - తద్దూషితం ప్రహీణంవేతి. చిత్స
న్నిధిమాత్రేణ పరిణామా దూషితః అనదుహాద్యుపయుక్తమితి, సజ్జల్పవిశేషానివృత్తచేతనవిశేషాధిష్ఠానేన పరిణామిత్వంతు పరస్యానిష్ఠమిత్యభి
ప్రేతమ్. † (ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమితి) ఏవం వికల్పత్రయ ముత్రాభిప్రేతమ్. అదృష్టవిశేషవదాత్మనంయోగాధేనూయంక్తతృణాదేక్షీరభావఇతిచేన్న-
అదృష్టస్యాప్యనదుహాద్యుపయుక్తప్రహీణతృణతుల్యయోగక్షేమతయా తస్యాపి కార్యకరత్వే ప్రాజ్ఞానానమపేక్షితమిత్యేతత్సర్వ మధికశక్త్యా
పరిహారరూపమర్థజాత మిహేవాపపాదితమ్. † సూత్రప్రయోజనమాహ (ప్రపఞ్చితమితి) ఉక్తశక్త్యావిశేషపరిహారరూపం ప్రపఞ్చనమ్. తత్రైవ -
పయోదృష్టాంతపేక్ష్యర్థః.

౪॥ సూ. అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివత్. ౪.

(వే-సా.) క్షీరీభవద్ధేనూపయుక్తతృణాదివత్ ప్రధానమసీతి నయుక్తం వస్తుమ్. అనదుహాదిష్యదర్శనాత్. తద్ధిప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమ్. ౪.

(వే-దీ.) ధేన్వాదిసూపయుక్తంహి తృణోదకాది స్వయమేవ క్షీరాకారేణ పరిణమతే - తద్వత్ప్రధానమసీతిచ వస్తుం నశక్యతే - ధేన్వా
దిసూపయుక్తస్యాపి తృణాదేః క్షీరాకారేణ పరిణామః ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితత్వాదేవ భవతీత్యభ్యుపేక్ష్యమ్. మతః! అన్యత్రాభావాత్ అనదుహాద్యుప
యుక్తస్య ప్రహీణస్యవా తృణాదేః క్షీరాకారేణ పరిణామాభావాత్. ౪.

౫॥ సూ. పురుషాశ్చవదితిచేత్తథాపి. ౫.

౬. అధోచ్యేత-యద్యపి చైతన్యమాత్రవపుః పురుషో నిష్క్రియః - ప్రధానమపి దృక్పక్షివికలమ్ - తథాపి పురుషసన్నిధానా దచేతనం ప్రధానం ప్రవర్తతే - తథా దర్శనాత్. గమనశక్తివికలదృక్పక్షియుక్తపజ్ఞుసన్నిధానాత్తచ్చైతన్యోపకృతో దృక్పక్షివికలః ప్రవృత్తిశక్తోఽన్యః ప్రవర్తతే, అయస్కాంతాశ్చసన్నిధానాచ్చాయఃప్రవర్తతే, - ఏవం ప్రకృతిపురుషసంయోగకృతో జగత్సర్గః ప్రవర్తతే. యథోక్తమ్ * ౧ + పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య | పజ్ఞస్థవదుభయోరపి సంయోగస్తత్కృత స్సర్గఇతి. పురుషస్య ప్రధానోపభోగార్థం కైవల్యార్థంచ పురుషసన్నిధానా త్ప్రధానం సర్గాదా ప్రవర్తత ఇత్యర్థః. అత్రోత్తరం తథాపీతి. + ఏవమపి ప్రధానస్య ప్రవృత్త్యసమభవస్తదవస్థవవ. పజ్ఞో స్థమనశ్శక్తివికలస్యాపి మార్గదర్శనతదుపదేశాదయః కాదాచిత్కావిశేషాః సహస్రశస్సన్తి - అన్ధోపి చేతన సంస్తమపదేశాద్యవగమేన ప్రవర్తతే, - తథా అయస్కాంతమణే రప్యయస్సమీపాగమనాదయస్సన్తి, - పురుషస్యతు నిష్క్రియస్య సతాదృశా వికారా స్సమభవన్తి. సన్నిధానమాత్రస్య నిత్యతేజస్ నిత్యసర్గప్రసజ్ఞో నిత్యముక్తతేజస్ బద్ధాభావోఽపవర్గాభావశ్చ.

౧॥ సాక్ష్య - ౨౧కారి.

౬॥ సూ. అజ్ఞిత్యానుపపత్తేశ్చ. ౬.

౭. గుణానాముత్కర్షణికర్షణిబద్ధనాజ్ఞాజ్ఞిభావాద్ధి జగత్ప్రవృత్తిః * ౨ ప్రతిప్రతిగుణాశ్రయవిశేషాదితి వదద్భి ర్భవద్భిరభ్యుపగమ్యతే - ప్రతినర్గావస్థాయాంతు సామ్యవస్థానాం సత్త్వరజస్తమసా మన్యోన్య్యాధిక్యన్యూనత్వాభావా దజ్ఞాజ్ఞిభావానుపపత్తేర్నజగత్సర్గ ఉపపద్యతే. తథాపి వైషమ్యాభ్యుపగమే నిత్యసర్గప్రసజ్ఞః. అతశ్చ సప్రాజ్ఞానధిష్ఠితం ప్రధానం కారణమ్.

౨॥ సాక్ష్య - ౧౬కారి.

౬. ౫॥ సూ. పురుషాశ్చవదితిచేత్తథాపి. + ఉదాహృతా మార్గాం వ్యాచక్షే (పురుషస్యేతి) ఉపభోగశ్చ దైవ దర్శనశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. * + తథాపీతి మాత్రఖండం వ్యాచక్షే (ఏవమపీతి) ప్రవృత్త్యసమభవస్తదవస్థఇతి పూర్వాపరమాత్రస్థానుపపత్తిశబ్దానురోధేన ఆధ్యావారః కృతః. నిత్యనిర్వికారస్య పురుషస్య పజ్ఞోర్వార్గదర్శనోపదేశాదివన్న కాదాచిత్కావిశేషోఽస్తి - అన్ధస్య తదుపదేశావగతివన్నప్రకృతే ర్విశేషోఽస్తి. అయస్కాంతస్య సమీపాగమనాదివత్పురుషస్య నివకారసమృద్ధిః. విభుత్వాప్తమీపాగమనాపేక్షా నచేత్ - నిత్యసర్గప్రసజ్ఞఇత్యర్థః.

౭. ౬॥ సూ. అజ్ఞిత్యానుపపత్తేశ్చ. ఏవం పరోక్తానుమానస్య ప్రాజ్ఞాధిష్ఠితత్వప్రసజ్ఞముఖేన విషమావస్థత్వప్రసజ్ఞముఖేనచ విశేష విరోధఉక్తః.

౫॥ సూ. పురుషాశ్చవదితిచేత్తథాపి. ౫. ౬॥ సూ. అజ్ఞిత్యానుపపత్తేశ్చ. ౬.

(వే-సా.) పురుషః స్వసన్నిధానా త్ప్రధానం ప్రవర్తయతి అన్ధపజ్ఞుపురుషవత్, అశ్చవత్ - అయస్కాంతాశ్చవత్ ఇతి సప్రాజ్ఞాపేక్షేతిచేత్. న, తథాపి స ప్రధానప్రవృత్తిసమృద్ధిః, అవికృతత్వాత్పురుషస్య. పజ్ఞస్థాదేః మార్గోపదేశదేశా నైరగమనాదిః కాదాచిత్కావికారోహ్యస్తి. ౫.

(వే-దీ.) ప్రాజ్ఞానధిష్ఠితమపి ప్రధానమ్, చైతన్యమాత్రవపు ర్నిష్క్రియః పురుష స్వసన్నిధిమాత్రేణ సర్గాదా ప్రవర్తయతి - యథా దృక్పక్షియుక్తః గమనశక్తివికలః పజ్ఞః పురుషః, అన్ధం దృక్పక్షివికలం ప్రవృత్తిశక్తియుక్తం పురుషం స్వసన్నిధానా త్ప్రవర్తయతి, యథాచాయస్కాంతాశ్చ స్వసన్నిధానా దయఃప్రవర్తయతి, - తద్వదితిచేత్. పరిహరతి తథాపి ఇతి; తద్వదితి ప్రధానస్య ప్రవృత్తిరోపపద్యతే - తత్రహి పజ్ఞోః పురుషస్య గమనశక్తివికలస్యాపి మార్గోపదేశాదివ్యాపారః కాదాచిత్కో దృశ్యతే, అన్ధస్య చాక్షుషవ్యాపారవిరహేపి పజ్ఞాపదేశగ్రహణాదిశ్చేతనధర్తోఽస్తి. అయస్కాంతమణేరప్యయఃప్రవృత్తౌ కాదాచిత్కమయస్సన్నిధానం విద్యతే. ఇహతు సన్నిధిమాత్రాతిరకి తాదృశః కల్పిద్విశేషః ఉభయత్రాపి నవిద్యతే, పురుషసన్నిధానస్య నిత్యతేజస్-నిత్యసర్గప్రసజ్ఞః. తథాసతిప్రతినర్గాభావోఽపవర్గాభావప్రసజ్ఞశ్చ. ౫.

(వే-సా.) గుణానా ముత్కర్షణపకర్షణరూపాజ్ఞాజ్ఞిభావాద్ధి జగత్ప్రవృత్తిః. ప్రతినర్గావస్థాయాం సామ్యవస్థానాం వైషమ్యకృతాజ్ఞాజ్ఞిత్యానుపపత్తేశ్చ సజగదారమృః ౬.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ. గుణానా ముత్కర్షణపకర్షణరూపాజ్ఞాజ్ఞిభావేన జగత్ప్రవృత్తిః ప్రతినర్గావస్థాయాం సామ్యవస్థానామేకస్యోత్కర్షణరూపాజ్ఞిత్యానుపపత్తేశ్చ నసమృద్ధి, తత్రాప్రవృత్త్యోఽస్తిచేత్ - సర్వదా సర్గప్రసజ్ఞః. ౬.

2|| సూ. అన్యథానుమితౌచ జ్ఞశక్తివియోగాత్. 2.

౧. దూషితప్రకారాతిరిక్తప్రకారాంతరేణ ప్రధానానుమితౌచ ప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వశక్తివియోగాత్తవవ దోషాః ప్రాదుష్యః - అతో నకథంచదప్యనుమానేన ప్రధానసిద్ధిః.

౧|| సూ. అభ్యుపగమేష్యర్థాభావాత్. ౧.

౯. † అనుమానేన ప్రధానసిద్ధ్యభ్యుపగమేషి ప్రధానేన ప్రయోజనాభావాన్నతదనుమాతవ్యమ్ - * ౧ పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్యేతి ప్రధానస్య ప్రయోజనం పురుషభోగాపవర్గావభిమతౌ - తౌచ నసమ్భవతః. పురుషస్య చైతన్యమాత్రవపుషో నిష్క్రియస్య నిర్వికారస్య నిర్మలస్య తతవవ నిత్యముక్తసర్వరూపస్య ప్రకృతిదర్శనరూపోభోగ, స్తద్వియోగరూపోఽపవర్గశ్చ నసమ్భవతి. ఏవంరూపస్యైవ ప్రకృతినన్నిధానాత్తత్పరిణామవిశేషనుఖముఃఖదర్శనరూపభోగసమ్భావనాయాం ప్రకృతినన్నిధానస్య నిత్యత్వేన కదాచిదప్యవంగో నసేత్సృతి.

౯|| సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమజ్ఞనమ్. ౯.

౧|| సాంఖ్య - ౨౧ కారి.

౧౦. విప్రతిషిద్ధం చేదం సాఙ్ఖ్యానాం దర్శనమ్. తథాహి - ప్రకృతేః పరార్థత్వేన దృశ్యత్వేన భోగ్యత్వేనచ ప్రకృతేర్భృతార్ † మధిష్ఠాతారం ద్రష్టారం సాక్షిణంచ పురుష మభ్యుపగమ్య ప్రకృత్యైవ సాధనభూతయా తస్య కైవల్యమపి

అనుమానాంతరేప్రకృత దూషణ మతిదిశతి.

౧. 2|| సూ. అన్యథానుమితౌచ జ్ఞశక్తివియోగాత్. జ్ఞాతృత్వేనతిహి నబ్బల్వాదధిష్ఠాత్రస్తరనిరపేక్షప్రవృత్తువపపత్తిః - తచ్చనాస్తి - తస్మాన్నిత్యసగ్గాదిప్రసజ్జఇత్యర్థః. అచేతనత్వాదేవ ప్రాజ్ఞాధిపితత్వం ప్రసజేదితిభావః. ఇదం విషమావస్థత్వప్రసజ్జన్యాపి ప్రదర్శనార్థముక్తమ్.

౯. ౧|| సూ. అభ్యుపగమేష్యర్థాభావాత్. † కస్యాభ్యుపగమఇత్యపేక్షాయాం పూర్వీనూత్రప్రత్యాసత్వై అనుమితీరేవార్థతో బుద్ధిస్థేత్యభిప్రాయేకాహ (అనుమానేనేతి) ప్రవృత్తిస్త్యై నేకసూత్రవ్యవహితత్వాన్న సానుబంధమర్హ తీతిభావః.

నిత్యనిర్వికారస్యాపి భోగాపవర్గాభ్యుపగమశక్త్యా యామనస్తరసూత్రమ్.

౧౦. ౯|| సూ. విప్రతిషేధాచ్చాసమజ్ఞనమ్. † పరార్థత్వప్రతియోగిత్యేనాహ (అధిష్ఠాతారమితి) అధిష్ఠాతా - స్వతస్త్వః. సాక్షి - స్వరూపే

2|| సూ. అన్యథానుమితౌచ జ్ఞశక్తివియోగాత్. 2. ౧|| సూ. అభ్యుపగమేష్యర్థాభావాత్. ౧.

(వే-సా.) జ్ఞస్య యా శక్తిః, తద్వియోగాత్ - జ్ఞాతృత్వశక్తి వియోగాదిత్యర్థః. ఉక్తప్రకారవ్యతిరిక్తప్రకారేణ ప్రధానానుమితౌచ ప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వశక్తివియోగాత్ రచనానుపపత్త్యాదయా దోషాస్తదవస్థాః 2.

(వే-దీ.) ఉక్తప్రకారాదవ్యతిరిక్తప్రకారేణ ప్రధానానుమితౌచ ప్రధానస్య జ్ఞాతృత్వశక్తివియోగా ద్రచనానుపపత్త్యాదయా దోషాః తదవస్థాః. 2.

(వే-సా.) ప్రధానాభ్యుపగమేషి ప్రయోజనాభావాన్నతదనుమేయమ్. పురుషస్య నిర్వికారస్య ప్రధానదర్శనరూపవికారాసమ్భవాత్, ప్రకృతిధర్మాధ్యానవిమిత్తభోగః, తద్వివేకానుసంధాన కృతకైవల్యశ్చ నసమ్భవతి. ౧.

(వే-దీ.) ప్రధానానుమానాభ్యుపగమేషి ప్రధానేన ప్రయోజనాభావాన్నతదనుమేయమ్. పురుషస్య భోగాపవర్గార్థయాహి ప్రధానప్రవృత్తే నప్రయోజనత్యే - చైతన్యమాత్రవపుషో నిష్క్రియస్య నిత్యనిర్వికారస్య పురుషస్య ఇతరేతరాధ్యానకృతప్రకృతిదర్శనరూపభోగః, తద్వివేచనరూపాపవర్గశ్చ నసమ్భవతి. నిర్వికారస్యైవ ప్రకృతినన్నిధానేన భోగ సమమ్భవతిచేత్, ఉభయోర్నిత్యత్వేన నర్వగతత్వేనచ నన్నిధానస్య నిత్యత్వాదపవర్గాసిద్ధిః. తథావిధనన్నిధేరేవాపవర్గపేక్షుత్వే భోగాసిద్ధిశ్చ. ౧.

ప్రాప్యం వదన్తపవ తస్య నిత్యనిర్వికారచైతన్యమాత్రస్వరూపతయా అకర్తృత్వం కైవల్యంచ స్వరూపమేవాహుః, తత ఏవ బద్ధమోక్షసాధనానుష్ఠానం మోక్షంచ ప్రకృతేరేవేత్యాహుః, ఏవంభూతనిర్వికారోదాసీనపురుషసన్నిధానా త్సృక్త తేరితరేతరాధ్యాసేన సగ్గాదిప్రవృత్తిం పురుషభోగాపవర్గార్థత వించాహుః * ౧ † సజ్ఞాతపరార్థత్వాత్ † త్రిగుణాదివిప ర్యయా † దధిష్ఠానాత్ । పురుషోస్తి భోక్తృభావా † త్కైవల్యాన్తప్రవృత్తేశ్చ॥ తస్మాచ్ఛ విపర్యాసాత్పిథం † సాక్షిత్వ మస్య పురుషస్య । కైవల్యం మాధ్యస్థ్యం ద్రష్టృత్వ మకిర్తృభావశ్చేతి - * ౨ పురుషవిమోక్షనిమిత్తం తథా ప్రవృత్తి ప్రధానస్యేత్యుక్తైవమాహుః * ౩ తస్మాత్స బద్ధ్యతే నాపి ముచ్యతే నాపి సంసరతి కశ్చిత్ । సంసరతి బద్ధ్యతే ముచ్య తేచ నానాశ్రయా ప్రకృతిరితి - తథా * ౪ తస్మాత్తత్సంయోగా దచేతనం చేతనావదివ లిజ్గమ్ । గుణకర్తృత్వేచ తథా కర్తేవ భవత్యుదాసీనః॥ పురుషస్య దర్శనార్థం కైవల్యార్థం తథా ప్రధానస్య । పజ్జ్వస్థవమభయోరపి సంయోగస్తత్కృత స్సగ్గతిః । సాక్షిత్వద్రష్టృత్వభోక్తృత్వాదయో నిత్యనిర్వికారస్యకర్తు రుదాసీనస్య కైవల్యైకస్వరూపస్య ససమ్భ వన్తి, ఏవంరూపస్య తస్మాద్యాసమూలశ్రమోపి నసమ్భవతి, - అధ్యాసభ్రమయోరపి వికారత్వాత్. ప్రకృతేశ్చ తౌ నసమ్భవతః - తయో శ్చేతనధర్మత్వాత్. అధ్యాసోహి నామ చేతనస్యాస్యస్తిన్నస్యధర్మానుసంధానమ్ - సచ † చేత నధర్మో వికారశ్చ. సచ పురుషస్య ప్రకృతిసన్నిధిమాత్రేణాధ్యాసాదయ స్సమ్భవన్తి. నిర్వికారత్వాదేవ సమ్భవన్తి చేత్ - నిత్యం ప్రసజ్యేరక. సన్నిధే రకించిత్కరత్వంచ ౫ నవిలక్షణత్వాదిత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్. ప్రకృతేరేవ సంసరతి బద్ధ్యతే ముచ్యతేచేత్ - కథం నిత్యముక్తస్య పురుషస్యోపకారిణీ సేత్యుచ్యతే - వదన్తిహి * ౬ నానావిధై రుపాయై రుపకారిణ్యనుపకారిణః పుంసః । గుణవత్యగుణస్య సత స్తన్యార్థ మపార్థకం చరతీతి. తథాప్రకృతి ర్యేన పురు షేణ యథాన్వభావా దృష్టా - తస్మాత్పురుషా త్తదాసీమేవ నివర్తత ఇతిచాహుః * ౭ రజస్య దర్శయిత్వా నివర్తతే నరకీ యథా నృతాత్ । పురుషస్య తథాత్మానం ప్రకాశ్య వినివర్తతే ప్రకృతిః । ప్రకృతే న్సుకుమారతరం నకించిదస్తీతి

కానుసంధాతా. ద్రష్టా - ఇద్వియాదిభిర్ద్రష్టా. † ఉక్తార్థవిషయం తద్దర్శనమాహ (సజ్ఞాతేతి). † (త్రిగుణాదివిపర్యయాత్) ఆదిశబ్దఃకార్యపరః. త్రి గుణతత్కార్యం జపిమ్ - జపస్యాధిష్ఠాతృత్వాదయోగాత్తదస్మాద్ధిష్ఠాతేత్యర్థః. † (అధిష్ఠానాదితి) అధిష్ఠాయత్ త్రిగుణాదేర్ధిష్ఠాతృత్వలక్షణత్వాత్. కర్తృకర్తృవిరోధాదిత్యర్థః. † (కైవల్యార్థప్రవృత్తేశ్చ) సహి త్యాజ్యమేవ త్యాగకర్తృత్వార్థః. † ఉక్తార్థానాం విప్రతిషేధం దర్శయతి (సాక్షిత్వేతి) † (చేతనధర్మోవికారశ్చేతి) చేతనధర్మత్వాన్నిప్రధానస్య సమ్భవతి-వికారరూపత్వాన్నిత్యసన్నిమిత్తత్యర్థః. ప్రథమభ్రమోఽధ్యాసః, తన్మూలా

౯॥ సూ. విప్రతిషేధాచాసమజ్ఞానమ్. ౯.

(వే-నా.) పురుషస్య ద్రష్టృత్వభోక్తృత్వనిర్వికారత్వాదివిరుద్ధపరాసాధ్యుపగమాచ్చ అసమజ్ఞానం కాపిలమతమ్. ౯.

(వే-హి.) విప్రతిషేధం చేదం సాఙ్ఖ్యదర్శనమ్ - “ ప్రకృతేః పరార్థతయా పురుషో ద్రష్టా భోక్తా ఆధిష్ఠాతా ” ఇత్యాచుః - “ ప్ర కృతేశ్చ పురుషస్య భోగాపవర్గార్థతయా సప్రయోజనతవీంచ, ప్రకృత్యైవ సాధనభూతయా పురుషో భోగ మపవర్గంచాశ్నుతే ” ఇతివోక్తేః. “ సచ పురుష చైతన్యమాత్రమపు ర్నిత్యో నిర్వికారో నద్రష్టా నభోక్తా నకర్తా ” ఇతిచ. అతఏవ “ పురుషో నబద్ధ్యతే, నచమోక్షసాధన మనుతిష్ఠతి, నచముచ్యతే ” ఇతిచ వదన్తి. “ ప్రకృతిరచేతన భూతైవ పురుషసన్నిధానా త్పురుషధర్మం చైతన్యం నవీన్రిన్, నవీధర్మం కర్తృత్వం పురుషేచానుసంధాయ బద్ధ్యతే - మోక్షసాధన మనుతిష్ఠతి - ముచ్యతే ” ఇతిచాచుః. అధ్యాసనరూప మనుసంధానంహి చేతనధర్మక. తథా “ ప్రకృతి రనుపకారిణః పురుషస్య భోగాపవర్గస్వరూపం ప్రయోజనం సాధయతీత్యుపకారిణీ ” ఇతిచాచుః. అధ్యాసరూపబద్ధాదయః పురు షస్య ససన్తీచేత్. కస్తస్యోపకారః ? ఏవ మన్యోస్యవిరుద్ధభావణా దనమజ్ఞానమ్. ౯.

మే మతి ర్భవతి । యా దృష్టాన్తీతి పునర్నదర్శన ముపైతి పురుషస్యేతి. తదవ్యసజ్జతమ్ - † పురుషోహి నిత్యము కత్వా నిర్వికారత్వా న్న తాం కదాచిదపి పశ్యతి, నాధ్యస్యతిచ. స్వయంచ సావ్త్వానం సపశ్యతి - అచేతనత్వాత్. పురుషస్య సావ్త్వదర్శనం స్వదర్శనమితి నాధ్యస్యతిచ - స్వయ మచేతనత్వాత్, పురుషస్యచ దర్శనరూపవికారాసమ్భవాత్. † అథసన్నిధిమాత్రమేవ దర్శన మిత్యుచ్యతే. సన్నిధే ర్నిత్యత్వేన నిత్యదర్శనప్రసజ్గ ఇత్యుక్తమ్. స్వరూపాతిరిక్తకాదాచిత్ - సన్నిధిరపి నిత్యనిర్వికారస్య నౌపపద్యతే. కించ - మోక్ష హేతుస్తు స్వసన్నిధానరూపమేవ దర్శనం చేత్ - బద్ధహేతురపి తదేవేతి నిత్యవద్బద్ధౌ మోక్షశ్చ స్యాతామ్. అయథాదర్శనం బద్ధహేతుః - యథావత్స్వరూపదర్శనం మోక్షహేతురితిచేత్ - ఉభయవిధస్యాపి దర్శనస్య సన్నిధానరూపతానతిరేకాత్ సద్బోధయ ప్రసజ్గవవ. సన్నిధే రనిత్యత్వే తస్య హేతు రన్వేషణీయః - తస్యాపీత్యనవస్థా. అథైతద్బోధపరిజహీర్షయా స్వరూపసదాభవవ సన్నిధిరితి - తదా స్వరూపస్య నిత్యత్వేన నిత్యవద్బద్ధమోక్షౌ. అత ఏవమాదేర్విప్రతిషేధాత్సాక్ష్యానాం దర్శన మసమజ్ఞసమ్.— † యేపి కూటస్థనిత్యనిర్వికేషస్వప్రకాశచిన్తాత్రం బ్రహ్మైవిద్యాసాక్షిత్వేనాపారమార్థికబద్ధమోక్షభాగితి వదంతి-తేషామప్యుక్తనీత్యాదీవిద్యాసాక్షిత్వాధ్యాసాద్యసమ్భవా దసామజ్ఞస్యమేవ. † ఇయాంస్తువిశేషః - సాక్ష్యాః జననమరణప్రతినియమాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం పురుషబహుత్వమిచ్ఛన్తి - తేతు తదపినేచ్ఛన్తితి సుతరా మసామజ్ఞస్యమ్. యత్తు ప్రకృతేః. పారమార్థ్యాపారమార్థ్యవిభాగేన వైషమ్య ముక్తమ్ - తదయుక్తమ్ - పారమార్థికత్వేప్యపారమార్థికత్వేపి నిత్యనిర్వికారస్యప్రకాశైకరసచిన్తాత్రస్య స్వవ్యతిరిక్తసాక్షిత్వాద్యనుపపత్తేః. అపారమార్థికత్వేతు తస్యః † దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాత్సుతరామసజ్జతమ్.—ఔపాధికభేదాభేదవాదేపి ఉపాధిసమ్బద్ధినౌ బ్రహ్మణో † యమేవ స్వభావ ఇత్యుపాధిసమ్బద్ధాద్యనుపపత్తే రసామజ్ఞస్యం పూర్వమేవౌక్తమ్.

రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

అన్యే భిమశబ్దవాచ్యాః, † ప్రకృతిదర్శనం పురుషకర్తృకం, సావ్త్వకర్తృకమ్, చానుపపన్నమిత్యాహ (పురుషోహిత్వాదినా). † సన్నిధేః స్వరూపానతిరిక్తత్వేన దూషణమాహ (అభేత్వాదినా)——† అస్మిన్నాస్థిభ్యపక్షనిరాసే మాయావాదినా మనవకాశత్వమాహ (యేపీతి) నిర్వికారస్యావిద్యానుభవాధ్యాసాయోగాదిత్యర్థః. † అధికం దూషణ మాహ (ఇయాం స్తివీతి) † (దృశ్యత్వబాధ్యత్వాభ్యుపగమాదితి) యదవిద్యావిరోధి - తదేవ తత్సాక్షీతి వచన మసజ్జతమిత్యర్థః. యదావ - అవిద్యానుభవరూపదర్శనమ్, తద్బాధకదర్శనమపి వికారః - సతు నిర్వికారస్య నౌపపద్యతేఇత్యర్థః.—— † (అయమేవస్వభావఇతి) నిత్యనిర్వికారత్వనిర్దోషత్వాదీనస్వభావఇత్యర్థః. హేయప్రత్యసీకత్వకల్యాణైకతానత్వగుణవిరోధోఽభిప్రేతః.

సర్వైరపి పరైః ప్రవృత్తేశ్చైతీనూత్రాంతరం కృతమ్. తత్ర జగద్రచనాసిద్ధ్యర్థా ప్రకృతే రాద్యా గుణసామ్యప్రమ్యతివ్యాపారరూపా ప్రవృత్తిః - సాపి ప్రధానస్య న్యతస్త్రిత్యేననుపపన్నా - మృదాదిషుదర్శనాదితి శబ్దరభాస్కరాభ్యాం, రథశకటాదిషుదర్శనాదితి యాదవ మిత్రైశ్చ వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్ - చేతనాధిష్ఠితస్యైవాచేతనస్య కార్యకరత్వదర్శనరూపయుక్తేచ్ఛదాభావాత్, జగద్రచనానురూపవ్యాపారస్య తదర్థస్యాద్యవ్యాపారస్యచ తుల్యన్యాయవిషయతయా తుల్యార్థానాం విషయవాక్యానామివ సూత్రభేదప్రణయనే బ్రయోజనాభావాచ్చ. అతోఽన్వయవ్యతిరేకరూపేణోభయవ్యాప్తిప్రదర్శకమేకసూత్రమ్. పయసో వత్సవివృద్ధయే ప్రవృత్తివదమ్బుసౌ లోకోపకారాయ న్యన్దనప్రవృత్తివచ్చ ప్రధానస్య న్యతేవ పురుషార్థానుగుణప్రవృత్తిరితి పయోమ్బువదిత్యంశో వ్యాఖ్యాతః. తతోపి దధ్యాదిపరిణామే, నారికేళాదిరసాత్తనా పరిణామేచ ప్రవృత్తివదితి వ్యాఖ్యానం యుక్తమ్ - కారణావస్థస్య ప్రధానస్య కార్యజగద్రూపేణ పరిణతో చేతనాధిష్ఠాననిరపేక్షత్వం వదతా పూర్వపక్షిణా చేతనసమ్బద్ధానపేక్షతయా ప్రతిపన్నపరిణామస్య ప్రదర్శయితుం యుక్తత్వాత్పురుషార్థసిద్ధ్యనుగుణత్వదూషణస్య అభ్యుపగమే స్వర్థాభావాదివక్ష్యమాణతయా తత్ర తత్పుణగుక్తే రివఫలత్వాత్, కార్యంప్రతి పురుషస్య ఫలిత్వమేవ నిమిత్తత్వమ్ - అతో నాధిష్ఠానాపేక్షేతి శబ్దాచ పరిహర్తవ్యేతిచేన్న - ఫలిత్వస్య పురుషసన్నిధితుల్యయోగక్షేమతయా అన్యత్రాభావాచ్చనతృణాదివదితి న్యాయేనార్థః పరిహృ

తత్వాత్. పురుషస్య ఫలిత్వమాత్రేణ కార్యం ప్రతి నిమిత్తత్వేన నడుమాద్యుపయుక్తం తృణాదికమపి క్షీరీభవేదిహి తర్కస్సమానః. అమ్మనః
 శ్చంద్రేచ నిమ్మభూమ్యుపేక్షాఽస్తీతి పరిహారశ్చ ససాధీయాత్ - చేతనసాపేక్షతావపాదనే నిమ్మభూమ్యుపేక్షణస్యానుపయోగాత్. ఉపసంహర
 దర్శనాన్నేతి చెన్నక్షీరవద్ధీతిమాత్రేణాస్య మాత్రస్య వ్యాపాతిపరిహారశ్చ లోకదృష్టిశ్చాస్త్రదృష్టిభేదాదిత్యుక్తమ్. తస్మిన్నధికరణే బాహ్యనిమిత్తనిర
 పేక్షతాయాం లోకదృష్ట్యా దర్శితస్య దృష్టానస్యాత్ర ప్రతిపన్నయా శాస్త్రదృష్ట్యా నవపక్షేణ సాధ్యవైకల్యే పరిహారితే నిరుత్తరతావప్తే
 తదయుక్తమ్. అతో దణ్డచక్రాదివిదుపకరణానైరపేక్ష్యం తత్రాభిప్రేత మిత్యేవ పరిహరన్యమ్. అన్యత్రాభావాచ్చుత్పన్నాదివిద్యున్యాయనైరం
 అభ్యుపగమేవ్యర్థాభావాదితి మాత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. భాష్యేతస్యమాత్రాత్పర్యం నివేశితమ్ - తత్రహేతుర్యవృత్త్యనురోధాతి జ్ఞాతవ్యమ్.
 అర్థానన్తరిత్యాచ్యభా స్యాత్ - ప్రాజ్ఞప్రైవ క్షీరీభావనిమిత్తత్వేనభిహితే పక్షేపి చేతనాన్వయ స్సవచఇతి శక్త్యాయాం పరిహారపరం పురుషాన్త
 వదితిమాత్రం నన్యత్తే - అభ్యుపగమేవ్యర్థాభావాదితి భోగావపర్గరూపప్రయోజనాభావాద్వాపితే పురుషాన్తవదితిచేదితిపక్షన్వయస్కాన్తలోహ
 దృష్టాననిబంధనశక్త్యాయాః కథం నన్యతి. ప్రవృత్త్యుపపత్తౌహి పక్షవిధాదిదృష్టాన్తః - సపురుషార్థోపపత్తౌ - ఆయస్కాన్తలోహయోఃప్రయోజన
 భాక్త్యాభావాత్. వ్యాప్తినిబంధనకృత్స్నుసంపత్తిపూర్తానుచాభ్యుపగమేన పరిహారోక్తిర్ఘటతే. ఏకం కారణమ్-త్రీణితాని. సత్త్వేంద్రియాణి-తాన్త్ర్య
 కాదశ. మహతస్తన్వాత్రానర్గః - అహాక్కారాదితి విప్రతిషేధో దర్శిత శ్చాన్తరే. అన్తరాభివానన్తరాభివాభ్యాం వివక్షావశాత్ నదావరకాద్యా
 రకభావాచ్చ తాదృశవిప్రతిషేధస్య సుపరిహరతావత్ భాష్యే తదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితి భాన్తరః. అసామన్యస్య ప్రతిజ్ఞానస్య పరస్పర
 వ్యాపాతినిబంధనతావచిత్యాత్తదావచిత్యసావరస్యాచ్చ భాష్యే తదనాదరః. వేదాన్తవిరోధాదితి వివక్షితంచేత్ - ఆద్యన్మాత్రస్థప్రధానకారణత్వ
 ప్రతిషేధవప సాధ్యతయాఽనీయతఇతి ప్రతిజ్ఞాన్తర మనపేక్షితంస్యాత్ - అతోఽవాన్తరప్రతిజ్ఞాన్తరాసాధారణహేతుపరితయా విప్రతిషేధవ్యా
 ఖ్యానం భాష్యే. తేన పరమసాధ్యప్రధానకారణవాదనిషేధ సిద్ధ్యతీతి. నిర్విశేషజ్ఞప్రమాత్రస్య ప్రవర్తకత్వావసంపత్తిః మృషావాదినామపి
 తుల్యా. సర్వరూపవ్యపాశ్రయ మాదాసీన్యమ్ - మాయా వ్యపాశ్రయం ప్రవర్తకత్వ మిత్యవిరోధశ్చాన్తసంపత్తిః - మాయాయాశ్చ బ్రహ్మణి సర్వ
 విధకార్యాధ్యానజనప్రవృత్తౌ నవితస్త్రోతే తదవితాన్త్యాభిమతిప్రధానసాన్తపి ప్రవృత్త్యుపపత్తే. తస్యా ఈశ్వరాధీనత్వే మాయా ప్రవృత్తే
 రీశ్వరాధ్యానః - అధ్యస్తేశ్వరవిశాన్తాయాప్రవృత్తిత్యసాన్త్యాశ్రయః. తదధ్యానసాన్తనాదిత్వే ప్రధానసాన్తపి పురుషే నవీదర్శనా మనాద్య
 ధ్యానముఖేన జగత్ప్రవృత్తిహేతుత్వమితి తుల్యమ్. నిత్యసగ్గప్రసగ్గశ్చ తుల్యః - ప్రధానస్యేవావిద్యాయాన్సన్నిహితత్వాత్. అధ్యస్తేశ్వరేచ్ఛ
 యా సనిత్యసగ్గప్రసగ్గఇతిచేన్న - ఈశ్వరేచ్ఛాయా అధ్యాననిబంధనత్వా, దధ్యానసహేతోః మాయాయా సన్నిహితత్వాత్, క్షేత్రజ్ఞేచ్ఛా
 యాఇవ కర్తృణా వ్యవస్థాపయితు మశక్యత్వావచ్ఛ నిత్యేచ్ఛాప్రసగ్గోత్.

యాదవార్యస్తు ప్రవృత్తేచ్ఛేతిపదం రధశకటాదీనాం స్వదైత్తకప్రవృత్తేచ్ఛేతనసాపేక్షత్వదర్శనాదితి వ్యాఖ్యాతమ్ - తత్రచ పూర్వో
 క్తమేవ్రాత్తరమనుసంధేయమ్. అర్థాన్తరంచ తైరభిహితమ్ - నవీఫలాయ ప్రవృత్తౌ శ్చకునాదయః నవీఫలాయ ప్రవృత్తానాం మనుష్యాణాం శుభా
 శుభే నూచయన్తి - తత్రచ శకునికర్తృ సపురుషప్రవర్తకమ్, పురుషకర్తృచ నశకునిప్రవర్తకమ్, - అత ఉభయకర్తృభిజ్ఞేనేశ్వరేణ సర్వశక్తినా శకుని
 చేష్టితపురుషఫలాదికం సర్వం నన్యమయితవ్యమితి. తదపి మన్దమ్ - శకునిసన్నిధానస్య పురుషవ్యాపారదావీరా పురుషఫలోపయోగితయా తదవ
 యోగివృష్ట్యాదేరిత తదాపయికశకునసన్నిధానాదీనామపి తత్ఫలభోక్తృపురుషకర్తృనిబంధనతోవపపత్తే. పరిస్పృష్టప్రవృత్తేచ్ఛేతనసాపేక్షత్వేపి పరి
 ణామప్రవృత్తే నైరపేక్ష్యం యుక్తమితి శక్త్యాపరిహారపరం అన్యత్రాభావాచ్చుత్పన్నాదిమాత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. తచ్చపయోమ్యుపచ్ఛేతిమాత్ర
 న్యైవ పరిణామప్రవృత్తౌ నైరపేక్ష్యపరిహారపరతోవపాదనాదయుక్తమ్. అతః. పయోమ్యుపచ్ఛేతిక్తనైవ ప్రపచ్ఛసమిదమ్. అభ్యుపగమేవ్య
 ర్థాభావాదితి - ప్రకృతేఃప్రతిసర్గాదివ్యవస్థాసిద్ధ్యర్థం సహకారికారణాభ్యుపగమేపి తాదృశసహకారిరూపార్థాభావాన్త్యసర్గాదిప్రవృత్తినిత్యత్వ
 భావప్రసగ్గపరిహారోఽనుపపన్న ఇతిచ వ్యాఖ్యాతమ్. సాక్ష్యైఃప్రకృతిపరిణామసజ్ఞ్యావిశేషవ్యతిరేకేణ ప్రతిసర్గాదివ్యవస్థానిమిత్తభూతార్థవిశేషానభ్యు
 పగమాచ్ఛక్త్యాపరిహారాపుభావపినిషల్లా. విప్రతిషేధాదిమాత్రమేవమపి వ్యాచక్షతే - హేతుమ దనిత్య మవ్యాప్తి సక్రియ మనేక మాశ్రితం
 లిజ్జమ్ । సానయవం పరతన్త్రం వ్యక్తం విపరీత మన్యక్తమితి ప్రకృతేర్వ్యక్తవిపరీతత్వమభ్యుపగమ్యతే - తదివ్విప్రతిషేధమ్ - వ్యక్తవద్ధేతుమత్తావ
 నిత్యత్వాభ్యుపగమేవ్యనుమానప్రవృత్తినమ్భవాత్ - వృక్షస్య పరిణామపరంపరాం ప్రాప్తస్యావృక్షఇవ త్రిగుణాత్తకప్రధానసాన్తపి పరిణామపరం
 పరయా త్రైగుణ్యాతి కమేణావస్థాన్తరం తన్ములం స్యాత్ - తస్మాపి ప్రహణేన తతోవ్యవస్థాన్తర మితి క్వచిదపి స తత్త్వనిస్థా, ప్రధానసాన్తనిత్య
 త్వమ్, నహేతుకత్వమ్, తత్త్వసజ్ఞ్యాన్యాయమాసిద్ధిశ్చ - అతోఽనమజ్ఞానమితి. ఇదమన్యనుచితమ్ - అనిత్యత్వప్రసగ్గోదీనాం విప్రతిషేధజ్ఞాన
 చ్యత్వాభావాత్. విధో విరుద్ధార్థభావణంహి విప్రతిషేధాభిధానమ్.
 రచనానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవదాప్రసవపరిమణ్డలాభ్యామ్. ౧.

౧. † ప్రధానకారణవాదస్య యుక్త్యాభాసమూలతయా విప్రతిషిద్ధత్వాచ్చసామజ్ఞాన్యముక్తమ్ - సహస్రీతి పరమాణుకారణవాదస్యాప్యసామజ్ఞాన్యం ప్రతిపాద్యతే మహద్దీర్ఘవదాప్రసవపరిమణ్డలాభ్యామితి అసమజ్ఞానమితి వర్తతే వాశబ్దశ్చార్థే. ప్రాసవపరిమణ్డలాభ్యామ్ - ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘవత్ - త్ర్యణుకోత్పత్తివాదవత్ అన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వ మసమజ్ఞానమ్. † పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తివాదవదన్యదన్యసమజ్ఞానమిత్యర్థః. † తథాహి - తన్మప్రభృతయోహ్యవయవాః స్యాంశ్చైష్షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానా అవయవిన ముత్పాదయన్తి - పరమాణుప్రాపి స్వకీయైః షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానావీవ ద్వ్యణుకాదీనా ముత్పాదకా భవే యుః - అన్యథా పరమాణునాం ప్రదేశభేదాభావేనతి సహస్రపరమాణుసంయోగేష్యేకస్థాత్పరమాణో రసతిక్రవరి మాణతయా అణుత్వప్రాసవత్వమహత్త్వదీర్ఘత్వాద్య సిద్ధిసాన్యత్. ప్రదేశభేదాభ్యుపగమే పరమాణుప్రాపి సాంశాః స్వకీయై రంశైః - తెచ స్వకీయై రంశై రిత్యనవస్థా. † నచ వాచ్యం అవయవాల్పత్వ మహత్త్వాభ్యాంహి సర్వపమహీధర

౧. ౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవదాప్రసవపరిమణ్డలాభ్యామ్. † సజ్జతిమాహ (ప్రధానేతి) ప్రధానకారణవాదస్యానన్వితేన దీర్ఘత్వాత్తద్దాపిత్వమ్ - అనుమానికప్రధానకారణత్వే నిరస్తే అనుమానికపరమాణుకారణత్వంస్యాదితి ప్రస్తావాత్సజ్జతిత్వార్థః. ప్రధానకారణవాదసామ్యేపి శైవమతస్య పశ్చాన్నిరాసన్తు బాహ్యతావధిక్యాద్వేదబాహ్యమతానన్తర్యస్య యుక్తత్వాత్. కిం విపక్వజీవాదృప్తనచివాః పరమాణుప్రా జగత్కారణమ్-ఉతన. పర మాణునాం సంయోగద్వారా అవయవార్థమృకత్వే కారణానవస్థితికార్యప్రథిమాసిద్ధ్యో రన్యతరప్రసక్తి రవర్జనీయా - నేతి. యదా నప్రసక్తిః-తదా పరమాణునాం జగదారంభకత్వోపపత్తే ర్భృహ్మకారణవాదస్య శ్రద్ధేయతమత్వహిని. యదా ప్రసక్తి రవర్జనీయా - తదా పరమాణుకారణవాదా నుపపత్తే ర్భృహ్మకారణవాదస్య శ్రద్ధేయతమత్వమ్. వాశబ్దశ్చార్థే - నముచ్చయిత్యర్థః. దూప్యనముచ్చయోఽభిప్రేతః. ప్రాసవమ్-ద్వ్యణుకమ్. పరి మణ్డలం - పరమాణుః. మహద్దీర్ఘమ్ - త్ర్యణుకమ్. తచ్చ ద్వ్యణుకత్రయార్భమ్. † త్ర్యణుకస్య ద్వ్యణుకత్రయార్భత్వేపి నూత్రేద్వ్యణుకేన పరమాణునాచారంభత్వం ప్రతీయత ఇవేతి తద్వాన్యపుత్త్యర్థః, మన్యచ్చ తదభ్యుపగత మిత్యుక్తస్య ఘటాదికార్యాన్తరవ్యాప్త్యర్థం, చాహ (పర మాణుభ్యిభిః) భావ్యథ త్ర్యణుకశబ్దవీవ కార్యాన్తరస్యోపలక్షణమ్ పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకాదికార్యోత్పత్తివాదవత్ గగననిత్యత్వాదిక మన్య త్తదభ్యుపగత మసమజ్ఞానమిత్యర్థః. నూత్రే ప్రాసవ పరిమణ్డల శబ్దాభ్యాం కారణద్వయముక్తమ్. మహద్దీర్ఘశబ్దోఽణుప్రాసవస్య ద్వ్యణు కస్యాప్యపలక్షణమ్, ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యాం త్ర్యణుకద్వ్యణుకాదికార్యవదన్యచ్చాసమజ్ఞాన మిత్యర్థః. కార్యద్వయోపలక్షణత్వ ముత్తరత్ర వక్ష్యతే. మహద్దీర్ఘశబ్దా భావప్రధానా. మహత్త్వం దీర్ఘత్వంచ. అతి సామనాధికరణ్యాభావాత్ * ఆన్తహత ఇత్యాదినా మహచ్ఛబ్దస్యా త్వాభావః. వీవం భావప్రధానాభ్యాం మహద్దీర్ఘశబ్దాభ్యాం-తద్గుణకం త్ర్యణుకం లక్ష్యతే. † పరమాణుభ్యో ద్వ్యణుకా ద్యుత్పత్త్యనుపపత్తికథ మిత్యత్రాహ (తథాహితి) అణుత్వప్రాసవత్వే ద్వ్యణుకస్య ధర్మ. మహత్త్వదీర్ఘత్వేత్ర్యణుకస్య. † (నచవాచ్యమిత్యాది) సర్వపమహీధరవైషమ్య

౧౦॥ సూ. మహద్దీర్ఘవదాప్రసవపరిమణ్డలాభ్యామ్. ౧.

(వే-సా.) అసమజ్ఞానం ఇతివర్తతే. వా శబ్దశ్చార్థే. ప్రాసవపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్దీర్ఘవత్ - ద్వ్యణుకత్ర్యణుకోత్పత్తివదన్యచ్చ తన్వ తం సర్వ మసమజ్ఞానమ్. అవయవా స్వకీయై షడ్భిఃపార్శ్వైస్సంయుజ్యమానాహి పృథుతర మవయవిన మారభన్తే; పరమాణునాన్నిరవయ వత్వేన పార్శ్వస్యభ్యుపగమాత్, పార్శ్వస్యనపేక్ష్య సంయుజ్యమానానాం న పృథుతరద్రవ్యారంభకత్వనమ్భవః. ౧.

(వే-దీ.) కిం కాణాదాభ్యుపగతః పరమాణుకారణవాదః సమీచీనయ్యక్తిమూలః ? - ఉతనేతి సంశయః. సమీచీనయ్యక్తిమూలఇతి పూర్వ పక్షః. అవయవసంయోగా దవయవ్యుత్పత్తే ర్దర్శనాత్, అవయవాల్పత్వప్రాచుర్యాభ్యాం సర్వపమహీధర వైషమ్యదర్శనాచ్చ అవయవాల్పత్వ కాష్టాఽవశ్యాభ్యుపగమనీయేతి పరమాణుసిద్ధిః. తే చతుర్విధాః పరమాణుప్రా విపాకదశాపన్నక్షేత్రజ్ఞా ఽదృప్తనచివాః పరమేశ్వరాధిష్ఠితాః ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ జగదారంభకాః. రాధాస్తన్తు - అవయవాస్వకీయై షడ్భిః పార్శ్వైస్సంయుజ్యమానాస్వస్తాన్తహాన్త మవయవిన ముత్పా దయన్తీతి పరమాణువ్యపి తత్రైవైతాపదకత్వ మభ్యుపేతస్యమ్. తథానతి పరమాణుప్రాపి సాంశా స్వకీయై రవయవైః. తేచ స్వకీయై, రితి నక్వ చిత్కారణ్య వ్యవస్థితిః. నూత్రార్థమ్ మహద్దీర్ఘవదాప్రసవపరిమణ్డలాభ్యామ్, అసమజ్ఞాన మితి వర్తతే. వా శబ్దశ్చార్థే. ప్రాసవపరిమణ్డలాభ్యామ్ ద్వ్యణుకపరమాణుభ్యామ్, మహద్దీర్ఘవత్ - త్ర్యణుకద్వ్యణుకోత్పత్తివ దన్యచ్చ తదభ్యుపగతం సర్వమసమజ్ఞానమ్. ౧.

యోః వైషమ్యమ్ - పరమాణోరప్యసంతాపయవత్వే అవయవానన్త్యసామ్యాత్ సర్వపమహీధరయోః వైషమ్యాసిద్ధేః అవ
యవాపకర్షకాష్టాఽవశ్యాభ్యుపగమనీయేతి. † పరమాణూనాం ప్రదేశభేదాభావే సత్యేకపరమాణుపరిమాణాతిరేకి ప్రధి
మా నజాయతేతి సర్వపమహీధరయోరేవాసిద్ధేః. † కిం కుర్త ఇతి చేత్ - † వైదికః పక్షః పరిగృహ్యతామ్.—† యత్తు
పరైః బ్రహ్మకారణవాదనూషణపరిహారపర మిదం సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్ - తదనన్తతం పునరుక్తంచ - † బ్రహ్మకార
ణవాదే పరోక్తాదోషాపూర్వస్థిపాదే పరిహృత్య పరపక్షప్రతిక్షేపోహ్యస్థిపాదే క్రియతే. † చేతనాద్భ్ర
ష్టాణో జగదుత్పత్తిసమభవశ్చ ౧ నిలక్షణత్వాదిత్యత్రైవి ప్రపశ్చితః. † అతో హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహ
ద్విర్భాణుహ్రస్వోత్పత్తివ దన్యచ్ఛ తదభ్యుపగతం సర్వమస మజ్జసమిత్యేవసూత్రార్థః.

† కిమత్రాన్యదసమజ్జసమిత్యతాహ.

౧౧॥ సూ. ఉభయధాపినకర్తృత్వస్తదభావః. ౨.

౨. పరమాణుకారణవాదేహి పరమాణుగతకర్తృజనితతత్సంయోగపూర్వకదవ్యుణకాదిక్రమేణ జగదుత్పత్తిరివ్య
తే. తత్ర నిఖిలజగదుత్పత్తికారణభూతపరమాణుగత మాద్యం కర్తృదృష్టకారిత మిత్యభ్యుపగమ్యతే * ౨ అగ్నేరూ
ర్ధ్వజ్వలనం వాయోస్తిర్యగమన మణుమనసోశ్చాద్యం కర్తేత్యదృష్టకారితానీతి, తదిదం పరమాణుగతం కర్తృ న్వగతా
దృష్టకారితమ్ - ఆత్మగతాదృష్టకారితంవా. ఉభయధాపి ససమ్భవతి - తేత్రజ్ఞపుణ్యపాపానుష్ఠానజనితస్యాదృష్టస్య
పరమాణుగతత్వాసంభవాత్. సంభవేచ సదోత్పాదకత్వప్రసజ్ఞః. † ఆత్మగతస్యచాదృష్టస్య పరమాణుగతకర్తోత్పత్తి
హేతుత్వం ససమ్భవతి. అథాదృష్టవదాత్మసంయోగా దణుషు కర్తోత్పత్తిః. తదా తస్యాదృష్టప్రవాహస్య నిత్యత్వేన
నిత్యసర్గప్రసజ్ఞః. నన్వదృష్టం విపాకాపేక్షం ఫలాయాలమ్. కానిచి దదృష్టాని తదానీమేవ విపచ్యంతే - కానిచి జ్ఞన్తా
న్తరే - కానిచిత్కల్పాన్తరే. అతో విపాకాపేక్షత్వా న్నసర్వదోత్పాదకత్వప్రసజ్ఞః. నైతత్ - అనన్తైరాత్మభి రస
క్లేతపూర్వక మయుగపదనుష్ఠితానేకవిధకర్తృజనితానా మదృష్టానా మేకస్థి కాతే ఏకరూపవిపాకస్యాపామాణిక
త్వాత్. అతఏవ యుగపత్సర్వసంహారో, ద్విపరార్థకాల మవిపాకేనావస్థానంచ ససజ్జచ్ఛతే. † నచేత్వరేచ్ఛాహిత

సిద్ధ్యర్థం పరమాణూనాం నిరవయవత్వ మాస్థేయమ్-అన్యథాఽవయవానన్త్యసామ్యాత్తయోరైవపమ్యాసిద్ధిరిత్యర్థః. † పరిహరతి (పరమాణూనామితి) నిర
వయవత్వే నహ సపరమాణుసంయోగేష్యేకపరమాణునతిరి క్తపరిమాణతయా సర్వ పమహీధరాభ్యుధర్త్యసిద్ధేఃపరమాణూనాంసాంశత్వ మాస్థేయమిత్య
ర్థః. ఏవంవైషమ్యాభ్యుధర్తసిద్ధ్యర్థం నిరవయవత్వ ముక్తమ్ - సర్వ పమహీధరాభ్యుధర్తసిద్ధ్యర్థం సావయవత్వముక్తమ్. † (కింకుర్త ఇతిచేతి) సావ
యవత్వే వైషమ్యాసిద్ధిః - నిరవయవత్వే ధర్త్యసిద్ధిరితి కిమవలంబనీయమిత్యర్థః. † (వైదికఃపక్షఃపరిగృహ్యతాం) యుక్తిబాధాగోచరకాస్తైకసమ
ధిగమ్యార్థః స్వీక్రియతామ్. తత్రహి సహ్యత్వేన విపులస్యోత్పత్తిః - దశగుణం బ్రహ్మతో బ్రహ్మణః కారణా దల్పస్య కార్యత్వంహి ప్రతిపా
ద్యతే - తత్తు నయుక్తిబాధగోచరమిత్యర్థః.—† అన్య సూత్ర స్య పరోక్తనిర్వాహ మనూద్య దూషయతి (యత్త్విత్యాదినా) అసజ్జతమ్ - పాద
సజ్జతిర్నాస్తి. పునరుక్తంచ - అనపేక్షితంచేత్యర్థః. † తత్రాసజ్జతి ముపపాదయతి (బ్రహ్మకారణేతి). † పునరుక్తి ముపపాదయతి (చేతనాదితి) ఏవంహి
పరై ర్వాన్యఖ్యాతం - యథా విలక్షణాభ్యాం పరమాణుద్వ్యుణకాభ్యాం విలక్షణం ద్వ్యుణకాదికార్య ముత్పద్యతే - తథా విలక్షణాద్భ్రష్టాణో
విలక్షణం జగదుత్పద్యతేఇతి. తదిదమసజ్జతిపునరుక్తిభ్యామనుపపన్నమిత్యర్థః. † (అత ఇతి) అత్ర కారణద్వయోపాదానం కార్యద్వయోపాదానంచ స్పష్ట
ముక్తమ్ - హ్రస్వపరిమణ్డలాభ్యాం మహద్విర్భాణుహ్రస్వోత్పత్తివదిత్యుక్తేః. ద్వ్యుణకాత్త్యుణుకోత్పత్తిః, పరమాణోద్వ్యుణుకోత్పత్తిరిత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రశక్త్యామాహ (కిమితేతి).

౨. ౧౧॥ సూ. ఉభయధాపినకర్తృత్వస్తదభావః. † (ఆత్మగతస్యచేతి) వ్యధికరణత్వాదిత్యర్థః. విపాకః-ఫలార్హదశా. † (నచేతి) సంయోగ

విశేషాదృష్టసంయోగాదణుషు కర్త + అనుమానికేవరాసిద్ధేః ౧ శాస్త్రయోనిత్యాదిత్యత్రోపపాదితత్వాత్. అతో జగదుత్పత్తే రణుగతకర్తపూర్వకత్వాభావః. ౧౧ శారీ - ౧౨ - ౧౩ - ౩.

౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితే. ౩.

౩. † సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసమజ్ఞానమ్. † కుతః. సామ్యాదనవస్థితేః సమవాయస్యాప్య † వయవిజాతిగుణ వదుపపాదకాస్తరాపేక్షాసామ్యాదుపపాదకాస్తరస్యాపి తథేత్యనవస్థితేరసమజ్ఞానమేవ. † ఏతదుక్తం భవతి - అయతసిద్ధా నామాధారాధేయభూతానామిహ ప్రత్యయహేతుర్యసమ్మిళః - స సమవాయఇతి సమవాయాభ్యుపగమ్యతే. అపు థక్స్థితుపలభీనాం జాత్యాదీనాం తథాభావస్య నిర్వాహకత్వేనచే త సమవాయోఽభ్యుపగమ్యతే - సమవాయస్యాపి తత్సామ్యాత్తథాభావహేతు రనేవషణీయః - తస్యాపి తథేత్యనవస్థితేః. సమవాయస్య తదప్రథకిన్దత్వం స్వభావఇతి

శబ్దః పరమపరయా సమ్మిళపరః. ఈశ్వరాహితవిశేషాదృష్టవిదాత్త సంయోగాదిత్యర్థః. † సూచయతి (అనుమానికేతి) సిద్ధేశ్వరే తస్య నిత్యే చ్చాయాః పరాభ్యుపగమాన్నిత్యసర్గప్రసజ్జస్య పూర్వోక్తయా దిశా శ్శుటత్వాత్తదనుక్తిః.

౩. ౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితే. † ప్రశమపచ్చమ్యస్తపదస్య పరిమిసాక్ష్యేనాన్వయం దిర్భయనాన్వయచే (సమ వాయేతి) † సమవాయాభ్యుపగమస్యాసామజ్ఞాన్యహేతుతోపపాదికాఽనవస్థితీతిత్వభిప్రాయేణాహ (కుతఇతి) † అనవస్థితుపపాదికం సామ్యపద మిత్యభిప్రాయేణ సామ్యాదనవస్థితేతుప్రపాదానమ్. తత్ర సామ్యం కేనాకారణేత్యత్రాహ (అవయవిజాతిగుణవిదుపపాదకాస్తరాపేక్షాసామ్యా దితి) - అత్యన్తేదసామ్యాదితిపరే. తదయుక్తమ్ - భిన్నయోర్భటయోస్సమవాయాభావాత్, భేదస్య సమవాయకల్పకత్వేన వైశేషిక్తై రనుక్తి త్యాచ్చ. - ఇహ ప్రత్యయసామ్యాదిత్యస్యే. తచ్చాయుక్తమ్. కుణ్ణబదరయోస్సమవాయాభావాత్. తస్మాదిహ ప్రత్యయవిశేషస్య నిర్వాహ కాస్తరసాపేక్షత్వం సామ్యమిత్యర్థః. - అవయవిజాతిగుణానా ముపపాదకాస్తరాపేక్షాకథమ్ - సమవాయస్య తదపేక్షాసామ్యం వా కథమ్ - తత్ర స్వపరనిర్వాహకత్వం వాస్యాదిత్యాశక్కృత్వా (ఏతదుక్తమితి) అయతసిద్ధిః - అప్రకృష్టిద్ధిః. పృథక్సిద్ధానా మాధారాధేయభూతాపపాదక స్సంయోగః - అప్రకృష్టిద్ధానాంతు తదుపపాదకస్సమవాయఇత్యర్థః. తథాభావస్య - అప్రకృష్టితుపలభిత వ్యవస్థిత్యర్థః. సంయోగస్తు ప్రత్యక్షసిద్ధిః -

౧౧॥ సూ. ఉభయథాపినకర్తాత్తస్తదభావః. ౨. ౧౨॥ సూ. సమవాయాభ్యుపగమాచ్చసామ్యాదనవస్థితే. ౩.

(వే-సా.) అణుగతాద్యకర్తానంభవాత్తత్క్రొతాణుసంయోగాభావాత్క్షేత్రజ్ఞాదృష్టానాం విపాకాపేక్షత్యేపి సతత్క్రొతకాదాచిత్కాణుగ తకర్తనమ్భనః - అనపేక్షత్యే ప్రాగప్ర్యుత్పాదకం స్యాత్. విపాకోనామ కల్పి దదృష్టగతః ధర్మో నజ్ఞాయతే. కర్తవిధివేశాయామేవ కాలవిశేష నియతఫలదాయత్వం యస్య కర్తణ్యోచ్చదితమ్, తస్య తత్క్రొతాల్లాగమవీవ విపాకః. అనియతకాలవిశేషాణాం కర్తణాం ప్రబలకర్తాస్తరాప్రతిబంధ వీవ విపాకః. అదృష్టానిచ తత్క్రొతానుగుణఫలదానస్వభావాని; అతోఽనన్తై రాత్తభిః వివిధకాలఫలదాయిత్యేనానుష్ఠితానా మేకదైవైకరూపవిపా కోనసమ్భవతి. అనుమేయేశ్వరాసిద్ధేస్తదధిష్ఠానాచ్చనసమ్భవతి. ౨.

(వే-దీ.) ద్వ్యణుకాదిక్రమేణారమ్భకత్వం కారణానవస్థితే రసమజ్ఞానమ్ - కిమత్రాన్యదసమజ్ఞానమిత్యత్రాహ. పరమాణూనా మాద్యం కర్త అదృష్టకారితమిత్యభ్యుపగమ్యతే. తదదృష్టం కిమణుగతమ్ - ఉత క్షేత్రజ్ఞగతమ్. ఉభయథాప్యదృష్టస్య అకాదాచిత్క్రొతేన సదోత్పాదకత్వప్రస జ్ఞాత్కాదాచిత్క్రొత కర్త నసమ్భవతి. అతః కర్తణా పరమాణుసంయోగాభావః, విపాకాపేక్షత్యేపి నానావిధానస్తాదృష్టానామేకదైవైకరూప విపా కల్ప నసమ్భవతి. అనుమానికేవరాసిద్ధే రీశ్వరేచ్ఛయాపి నియమోనసమ్భవతి. ౨.

(వే-సా.) సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ అసమజ్ఞానమ్ సమవాయస్యాపి జాతిగుణాదేరప అప్రకృష్టిహేతుప్రేక్షా సామ్యాదనవస్థితేః, సమవా యస్య తత్స్వభావకల్పనాయాం జాత్యాదేరేవ తన్నాన్వయమ్. ౩.

(వే-దీ.) సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ అసమజ్ఞానమ్. సమవాయోహి జాతిగుణాదీనాం ద్రవ్యవిశేషాపృథక్సిద్ధిహేతుతయాఽభ్యుపగమ్యతే. సమవాయస్యాపి తథాభావే హేతుప్రేక్షా సామ్యాదనవస్థితేః. సమవాయస్య తథాభావ స్వాభావిక ఇతిచేత్ - జాతిగుణాదీనామేవైవ స్వభావ ఇతి యుక్తమ్. ౩.

పరికల్పితేచేత్ - జాతిగుణానా మేనైష స్వభావః పరికల్పనీయః-నపున రదృష్టచరం సమవాయ మభ్యుపగమ్య తస్యైష స్వభావఇతి కల్పయితుం యుక్తమితి.

† సమవాయస్య నిత్యత్వే అనిత్యత్వేచాయం దోష ససమానః - నిత్యత్వే దోషాస్తరంచాహ.

౧౩|| సూ. నిత్యమేవచభావాత్. ౪.

౪. † సమవాయస్య సమృద్ధత్వా తస్మిన్సమృద్ధస్య నిత్యత్వే సమృద్ధినో జగత్తస్య నిత్యమేవ భావా దసమజ్ఞానమ్.

అనుపల్బం సమవాయం కల్పయిత్వా తస్యోపపాదకాస్తరనైరపేక్ష్యకల్పనాదపి ప్రత్యక్షసిద్ధస్యాపృథక్సిద్ధవస్తావిధారాభేదభావస్యైవ సమృద్ధ సోపపాదకాస్తరనైరపేక్ష్యకల్పనం యుక్తమ్ - ధర్మకల్పనాతో వరం ధర్మకల్పనేతి న్యాయాదిత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (సమవాయస్యేతి) సమవాయస్యానిత్యత్వం బహుత్వంచ ప్రాభా కరాభ్యుపేతమ్ - వైశేషికైరేకత్వం నిత్యత్వంచాభ్యుపేతమితి తత్పక్షే సూత్ర మిద ముచ్యతే.

౪. † ౧౩|| సూ. నిత్యమేవచభావాత్. † (సమవాయస్యసమృద్ధత్వాదితి) సమృద్ధినిశాశనిశాశిత్యం సంయోగే దృష్టమితి సమవాయస్యాపి సమృద్ధ త్వాదేవ సమృద్ధినిశాశనిశాశిత్యోపపత్తే స్తస్మిన్సమృద్ధత్వే సమృద్ధిజగత్త్యత్వం స్యాత్ - తత్తస్య జగత్కారణతయా పరమాణీయశ్వరక్షప్తిరయంక్షే త్యర్థః. ఏకాద్రవ్యతదంతతస్త్వ్యాసరిమాణాదినిత్యసమృద్ధిసదృశాన్నిత్యత్వోపపత్తిరితిచేన్న - ఘటాద్యనిత్యసమృద్ధినిశాశిత్యంకానిత్యత్వ స్యావర్జనీయత్వాత్. నిత్యత్వవిరోధా దనిత్యత్వం నస్యాదితిచేత్ - అనిత్యత్వవిరోధాన్నిత్యత్వమేవ నస్యాత్. ఉభయాత్మకత్వం విరుద్ధమితి చేత్ - తస్మిన్ నిత్యత్వానిత్యత్వరూపవిరుద్ధాకారయోగాయ సమవాయానేకత్వ మభ్యుపగస్తవ్యమ్. కించ - సమవాయస్య ఘటతద్గుణాదీకప్రతి సమృద్ధాత్మకత్వం స్వరూపమ్ - నవా. స్వరూపంచేత్ - ఘటాదినిశాశే స్వరూపాభావా దనిత్యత్వమ్. నచేత్ - స్వరూపస్య దుర్నిరూప తయా సమవాయస్య తుచ్ఛత్వమేవ స్యాత్. పదార్థత్వాద్యాకారేణ సునిరూపమితిచేన్న - తస్య ద్రవ్యాదివ్యాప్తత్వాభావాత్. అవ్యాప్త త్వేహి ద్రవ్యాస్తరాభవేన తదతిక్తసమవాయస్య తుచ్ఛత్వేవ స్యాదితి పదార్థవట్కువాదో హియేత. తస్మాదయంతసిద్ధసమృద్ధిః ప్రతిసమృద్ధాత్మకత్వ మేన సమవాయస్య ద్రవ్యాదివ్యాప్తత్వం స్వరూపమితి ఘటతద్గుణాదీకప్రతి సమృద్ధాత్మకత్వం స్వరూపం ఘటాదినిశాశాన్వాస్తీత్యనిత్యత్వం దుర్నిరూప నిత్యసమృద్ధినో సమృద్ధాత్మకత్వం స్వరూపమస్తీతిచేత్ - అనిత్యసమృద్ధినోః సమృద్ధాత్మకత్వం స్వరూపం నాస్తీత్యనిత్యత్వేవ స్యాత్. అయంతసిద్ధయోః సమృద్ధాత్మకత్వమాత్రం స్వరూపమితిచేత్-తథాపి నిత్యానిత్యరూపసమృద్ధిదైవికేన్యేనాభయప్రసక్తిర్దుర్నివారా. అతస్త దుభయవిరోధపరిహారాయ ఘటాదినిత్యత్వంవా సమవాయానేకత్వంవాభ్యుపగస్తవ్యం స్యాత్. తత్ర ఘటాదినిత్యత్వే ప్రత్యక్షవిరోధః, పరమాణీయ శ్వరక్షప్త్యనుపపత్తిశ్చ స్యాత్. సమవాయానేకత్వేతు పూర్వసూత్రోక్తప్రకారేణ సమవాయస్యైవాకల్పనీయత్వాత్తదేకత్వం దూరోత్సారికమ్.

౧౩|| సూ. నిత్యమేవచ భావాత్. ౪.

(వే-సా.) సమవాయస్య నిత్యత్వాభ్యుపగమే సమృద్ధినిత్యత్వమస్తరేణ తదనుపపత్తేః అవయవావయవినో రుభయో ర్నిత్యత్వప్రసక్తౌ దసదేవేదమ్. ౪.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ. సమవాయసమృద్ధస్యనిత్యత్వాభ్యుపగమాత్, సమృద్ధినిత్యత్వమస్తరేణ తదనుపపత్తేః. అవయవావయవినో రుభయో రపి నిత్యమేవభావాత్ కార్యకారణభావవ ససిద్ధతి. ౪.

౧౮॥ సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్. ౫.

౫. † పరమాణూనాం పార్థివావ్యతైజసవాయవీయానాం చతుర్విధానాం రూపరసగంధస్పర్శవత్త్వాభ్యుపగమా † దభిమతనిత్యత్వసూక్ష్మత్వనిరవయవత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వసావయవత్వాదిప్రసజ్యతే - † రూపాదిమతాం ఘటాదీనామనిత్యత్వతథావిధకారణాంతరార్థత్వాదిదర్శనాత్. † సహి దర్శనానుగుణ్యేనాదృష్టార్థః కల్పమానః స్వాభిమతవిశేషేవ్యవస్థాపయితుం శక్యః. దర్శనానుగుణ్యేనహి పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం త్వయా కల్ప్యతే. అతోప్యనమజ్ఞానమ్.

అధైతద్దోషపరిజహీర్షయా పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వం నాభ్యుపగమ్యతే. తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. ఉభయధాచదోషాత్. ౬.

౬. † నకేవలం పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమవ దోషః - రూపాదివిరహేపి కారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణానాం పృథివ్యాదయో రూపాదిశూన్యా స్స్యుః. తత్పరిజహీర్షయా రూపాదిమత్త్వాభ్యుపగమే పూర్వోక్తదోష ఇత్యుభయధాచ దోషా దసమజ్ఞానమ్.

౧౯॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్మ్యస్తమనపేక్షా. ౭.

౭. † కాపిలపక్షస్య శ్రుతిన్యాయవిరోధపరిత్యక్తస్యాపి సత్కార్యవాదాదినా క్వచిదంశే వైదికైః పరిగ్రహేనాస్తి-అస్యతు కాణాదపక్షస్య కేనాప్యంశేనాపరిగ్రహ దనుపపన్నత్వాచ్చాత్మ్యస్తమనపేక్షైవ నిశ్రేయసార్థిభిఃకార్యా.

మహద్దీర్ఘాధికరణంసమాప్తమ్.

౫. ౧౮॥ సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయోదర్శనాత్. † ప్రసజ్ఞాకాకారస్య పరాభ్యుపగమ మాహ (పరమాణూనామితి). † విపర్యయశబ్దస్య పరాభ్యుపగతార్థవిపర్యయపరతావత్తైవశబ్దాన్య పరాభ్యుపగమప్రకారం దర్శయతి (అభిమతనిత్యత్యేతి). † దర్శనాదితీత్రం పదం వివృణోతి (రూపాదిమతామితి). † పరమాణూనామయం విశేషః-యద్ఘటాదివైధర్మ్యేణ నిత్యత్వమ్ - తద్ధి ధర్మిగాహకప్రమాణసిద్ధమిత్వపేక్షాయాం దర్శనాదితి పదాభిప్రేతం వివృణోతి (సహితి).

౬. ౧౯॥ సూ. ఉభయధాచదోషాత్. † (నకేవలమితి) అన్యథాచేతి నొక్తమ్-అపితు ఉభయధేతుక్తమ్-అత్ర శరోస్తరంసాస్తీత్యభిప్రాయః.

౭. ౧౯॥ సూ. అపరిగ్రహాచ్చాత్మ్యస్తమనపేక్షా. † అత్యంతశబ్దవ్యావర్త్యం కాపిలమత మిత్వభిప్రేత్యాహ (కాపిలేతి) వేదవిరుద్ధార్థత్వం దూషణ ముక్తం భవతి.

౧౮॥ సూ. రూపాదిమత్త్వాచ్చవిపర్యయో దర్శనాత్. ౫.

(వే-సా.) పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వాన్నిత్యత్వాదివిపర్యయశ్చ. ఘటాదిషు తథాదర్శనాత్. ౫.

(వే-దీ.) పరమాణూనాం నిత్యత్వనిరవయవత్వాదివిపర్యయశ్చ స్యాత్ - రూపాదిమత్త్వా త్రేషామ్. ఘటాదిషు రూపాదిమత్సు తథాదర్శనాత్. దర్శనాదేవహి త్వదభిమతం పరికల్ప్యతే. ౫.

౧౯॥ సూ. ఉభయధాచదోషాత్. ౬.

(వే-సా.) అనిత్యత్వాదిభయా ద్రూపాదిశూన్యత్యే కారణగుణపూర్వకత్వాసిద్ధిః; తద్భయా ద్రూపాదిమత్త్వేచ అనిత్యత్వాదిరితి ఉభయధాచదోషా దసమజ్ఞానమేవ. ౬.

(వే-దీ.) అనిత్యత్వాదిభయా త్పరమాణూనాం రూపాదిశూన్యత్యే కార్యగుణస్య కారణగుణపూర్వకత్వాసిద్ధిః; తత్పిన్ధయే రూపాదిమత్త్వచానిత్యత్వాదిదోషప్రసక్తిరితి ఉభయధాచదోషా దసమజ్ఞానమేవ. ౬.

నిత్యమేవచభావాదితి సూత్రం పరై రేవం వ్యాఖ్యాతమ్ - పరమాణూనాం ప్రవృత్తిస్వభావత్వే నిత్యసర్వః - నివృత్తిస్వభావత్వే ప్రళయస్తేపి
 ససర్గః - ఉభయస్వభావత్వం విరుద్ధమ్ - ఆనుభవస్వభావత్వే అదృష్టవశాత్ ప్రవృత్తి రిత్యదృష్టస్యచ నిత్యసద్భావాత్ నిత్యసర్వఇతి. తద
 యుక్తమ్ - ఉభయభేతివత్, సర్వభేతివచ్చ వికల్పవ్యతకపదాభావాత్. ఆయంచ వికల్ప బ్రహ్మకారణవాదేషి సువచః. తథానతి బ్రహ్మ
 సేవ్యాచ్యాయం సత్యాం ప్రవర్తతే - ఇతరథా నివర్తతఇతిహి సక్తవ్యమ్ - తస్మిన్ శరేచ్ఛయా పరమాణుప్రాపి ప్రవర్తతఇతి తుల్య ముత్తరం
 ప్రాప్నోతి. అతః సప్రవక్షే తుల్యత్వాన్ తీ నూత్రనైత్యతదర్థ్య మయ్యుక్తమ్. ఆనుమానికేశ్వరాసిద్ధి రధికయుక్తిరితిచేత్ - ఉభయధావినకర్తృత్వత్వై
 వసాఽపేక్షితత్వాద్వివక్షితేతి సూత్రవైయర్థ్యం స్యాత్. ఉభయధాచదోషాదితి - గర్భరసరూపస్పర్శగుణాఘ్నాలాభాః - త్రిగుణాఘ్నత్వై
 ఆహః - ద్విగుణం సూక్ష్మం తేజః - స్పర్శగుణఘ్నత్వై వాయురితి పృథివ్యాదిభూతానా ముపచితాపచితగుణవత్త్వం కల్పవ్రతే - నవా. కల్పవ్ర
 తేచేత్ - గుణోపచయపచయస్య మూర్త్యుపచయపచయనిబంధనత్వస్య కార్యభూతేషు దర్శనా ద్గుణోపచయపచయవత్త్వేన పరమాణూనామపి
 మూర్త్యుపచయపచయవత్త్వా దపరమాణుత్వం స్యాత్. ఉపచితాపచితగుణకత్వం సకల్పవ్రతే చేత్ - సర్వపరమాణూనామేకరూపత్వం స్యాత్ -
 ఏకైకగుణకతయా వికరూపే పృథివ్యాదిషు రూపాద్యసమలభిప్రసజ్ఞః. చతుర్థగుణకతయైకరూపే వాయోదిషుపి రూపాద్యసమలభిప్రసజ్ఞఇతి
 వ్యాఖ్యాతమ్. తత్రోపచితాపచితగుణకత్వే మూర్త్యుపచయా దపరమాణుత్వమితియత్ - తన్నిత్యత్వాణుత్వాదివిపర్యయేణానిత్యత్వస్థూలత్వాది
 ప్రసజ్ఞాత్ పూర్వసూత్రోక్తా దవిశిష్ట మతోఽత్ర తదుక్తి ర్విఫలా. వికల్పభేదేన తదాపాదనం ప్రయోజన మితిచేన్న - ముఖభేదస్య దుష్ఠత్వాత్.
 గుణోపచయస్య మూర్త్యుపచయహేతుకతయా హ్యపరమాణుత్వ మాపాదితం. తదయుక్తమ్ - గుణోపచయశబ్దః కిం గుణభావశ్యుపరః - ఉతా
 పేక్షికప్రకర్షపరః - ఉతోత్పత్తిపరః. నాద్యః - సారవిజ్ఞానద్యనేకగుణకస్యేకస్వరసోపచితస్వరూపత్వాభావేనానైకాన్త్యాత్. నద్వితీయః - జీవా
 పేక్షయా ప్రకృష్టజ్ఞానస్య తస్యోపచయత్తకత్వాభావాత్. స తృతీయః. పరమాణుషు స్పర్శాదిగుణానాం నిత్యత్వాభ్యుపగమాత్. ఉత్పత్తావపి
 బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుత్పత్తిమదనేకగుణకస్య జీవసోపచయత్తకత్వాభావాచ్ఛ. - ఆన్యేపి ఉభయధావినకర్తృత్వాదికమేవం వ్యాచక్షతే - కిమా
 గన్తుకేభ్యో హేతుభ్యః పరమాణుగతకర్తృత్వత్తి - ఉత ప్రళయదశాయామపి స్థితేభ్యో హేతుభ్యఇతి. ప్రథమే ఆగన్తుకహేతోరపి హేత్వస్తరా
 పేక్షయాఽనవస్థా. ద్వితీయే సదా సర్వప్రసజ్ఞఇతి. ఆయం వికల్పస్తావ దనిర్ధారితమేశేషా హేతుమాత్రే నావతరితు మర్హతి - * ఆణుమనసోఽన్యాయం
 కర్తృత్వదృష్టకారితానీతిహేతువిశేషస్య సూత్రితత్వా దుక్తానాదరేణ దూషణానుపపత్తేః. స్థితేచాదృష్టే తస్య తదానీ మగన్తుకత్వశక్త్యా సూ
 దేతి - అదృష్టస్య పూర్వకల్పసమ్పాదితత్వాత్. తస్మా దాత్మగత మణుగతం వేత్తేవ వికల్ప ఉపపన్యతే. నను ప్రత్యాత్మనియతభోగసాధనస్యా
 దృష్టస్యాణుగతత్వశక్త్యా న భవతు మలమ్ - కథం వికల్ప ఇతిచేన్న - అదృష్టస్య కారణత్వేఽభిహితే కారణత్వస్య సామాన్యరూపత్వా
 దదృష్టస్యచ సమవాయితయా కారణత్వాసమ్భవా దసమవాయిత్యనిమిత్తత్వశోభోవపత్తేః. నిత్యమేవచభావాదిత్యత్ర ప్రళయేష్యదృష్టసంభవా
 దణుషు నిత్యకర్తృత్వప్రసజ్ఞఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదవ్యయుక్తమ్ - ఉభయధావినకర్తృతీనూత్రప్రవాదృష్టవదాత్మసంయోగస్య కారణత్వేన శక్త్యా
 సమ్భవాత్ పరిహరస్యాపి తత్రైవ వివక్షితోపపత్తేః. తత్రాపేక్షిత మన్తీకసూత్రే కణ్ఠోక్త మితిచేన్న - తథానత్యస్య సూత్రస్య తదనంతరభావిత్యా
 పత్తేః. ఇదంహి సమవాయవ్యుదాససూత్రవ్యవహితమ్ - అతస్తేన వ్యవహితత్వా. దనేనావ్యవహితత్వాచ్ఛ సమవాయస్య వైశేషికాభిమతే నిత్య
 త్వపక్షవేద దూషణపరత్వం యుక్తమ్. ఉభయధాచదోషాదిత్యత్రాపి పార్శ్వభేదేన సంయోగే ఏకభాగేనైవ సర్వై స్సంయోగేచ దోషఇత్యుక్తమ్
 తథాత్వేతు మహద్విష్ణువద్యేతిసూత్రేణైవ ద్వ్యణుకాదిక్రమేణ కార్యోత్పత్త్యసామజ్ఞస్యం దృష్టానీకర్యతా పరమాణూనాం పార్శ్వభేదాభేదప్ర
 యుక్తదూషణజాత మభిప్రేత మితిహా తదుక్తిః పునరుక్తి స్యాత్. తస్యచ సూత్రస్య పరాభిమతార్థపరత్వానుపపత్తిచ్చ దర్శితా. అత ఇదం సూత్రం
 పరమాణూనాం రూపాదిమత్త్వఇవ తద్విరహే దోషప్రతిపాదకమితి యుక్తమ్.

మహద్విష్ణుధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ నూ. అపరిగ్రహాచ్చత్వస్తమనపేక్షా. ౨.

(వే-సా.) కాణాదపక్షే కన్యాప్యంశస్య వైదికై రపరిగ్రహో దనుపపన్నత్వాచ్ఛఅత్యస్తమనపేక్షా. ౨.

(వే-దీ.) కాపిలపక్షేహి శ్రుతిన్యాయవిరుద్ధేపి సత్కార్యవాదాదికిచ్చిద్యైదికైః పరిగృహ్యతే. కాణాదేతు కన్యచిదంశస్య వైదికైః పరిగ్రహా
 భావో దనుపపన్నత్వాచ్ఛ నిశ్చేయసాధిభిరత్యస్తమనపేక్షాకారాన్య. ౨.

మహద్విష్ణుధికరణసమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. సముదాయఉభయపేతుకేపి తదప్రాప్తిః. ౧.

౧. † పరమాణుకారణవాదినో వైశేషికా నిరస్తాః-సౌగతాశ్చ జగతః పరమాణుకారణత్వమభ్యుపగచ్ఛన్తిత్యనన్తరం తన్మతేషి జగదుత్పత్తితద్వ్యవహారాదికం నూపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. † తేచతుర్విధాః-† కేచిత్సార్థివాప్యత్రైజనవాయవీయ పరమాణుసంఖ్యతరూపాభూతభౌతికా బాహ్యం † శ్చిత్తచైత్తరూపాంశ్చభ్యంతరా నర్థాప్రత్యక్షానుమానసిద్ధాన

౧. ౧౭॥ సూ. సముదాయఉభయపేతుకేపితదప్రాప్తిః. † సజ్జతిమహా (పరమాణ్వతి) అసత్కార్యవాదసామ్యత్ కార్యవిశేషే శరీరే ఊణీకర్తృభ్యుపగమసామ్యద్వా ధీస్థతయా వైశేషికమతనిరాసానన్తరం బాధనిరాసఇతి కేచిత్, పరమాణూనా మేకాన్తత్వచాతుర్విధ్యాభ్యుపగమసామ్య ధీస్థతయా బాధమతనిరాస ఇతిసజ్జతిః. ఆర్హతమతే స్థిరత్వాస్థిరత్వాదిభిరనైకాన్త్యమైకవిధ్యంచ పరమాణూనాం హి స్వీకృతమ్. నహి సర్వైరపి బాధైః పరమాణుకారణత్వ మక్షేకృత మిత్యత్రాహ (తేచతుర్విధాఇతి) వైభాషికసౌత్రానికయోః పరమాణుకారణవాదాభ్యుపగమేన ప్రస్తావేనతి బాధత్వసాహిత్యాద్యోగాచారమాధ్యమికయోరపి నిరాసః క్రియత ఇత్యర్థః. కిం ఊణీకాః పరమాణువ్రా జగదారమ్భకాః - నేతి. ఊణీకానాం తేషాం కిం సజ్జాతకారణత్వం సమ్భవతి - నేతి. అస్థిరాదిషు స్థిరత్వాదిరూపావిద్యా పరమాణూనాం పృథివ్యాదినంఘాతపేతుత్వ ముపపాదయతి - నేతి. యదోపపాదయతి - తదా సంఘాతపేతుత్వోపపత్తేః పరమాణూనాం ఊణీకానాం కారణత్వం స్యాత్. యదా సూపపాదయతి - తదా సజ్జాతపేతుత్వానుపపత్తేః ఊణీకానాం పరమాణూనాం జగదారమ్భకత్వం నస్యాత్. † వైభాషికాదీనా మభ్యుపగమ ప్రకారం యథాక్రమ మాహ (కేచిదిత్యాదినా). † (చిత్తచైత్తరూపానితి) చిత్తమ్ - జ్ఞానసన్తానః, చైత్తమ్ - రాగాదికమ్. రూపవిజ్ఞానవేదనానం జ్ఞానస్కారాః పంచస్కన్ధాః. భూతేంద్రియవిపర్యాయస్కన్ధః. తత్తద్విషయగ్రాహకత్వేనాహమిత్యభిమానారూఢా జ్ఞప్తిరేవ విజ్ఞానస్కన్ధః. ప్రియాప్రియాను భయానుభవజన్యనుభురుఖో వేషాత్కశ్చిత్తస్యావస్థా విశేషో వేదనాస్కన్ధః. సంజ్ఞాస్కన్ధః సవికల్పకః ప్రత్యయః. సంస్కారస్కన్ధోరాగదేవీషమోహదయః. కాయస్థత్వా దాన్తరచిత్తవిషయత్వాదీనాం రూపస్కన్ధోఽపి చిత్తచైత్తాన్తరత ఇతి వాచస్పత్యాదయ శ్శబ్దరభాష్యంచ. రూపస్కన్ధవ్యతిరక్తస్కన్ధచతుష్టయం చిత్తచైత్తాన్తరతమితి భాస్కరభాష్యే † తదిద మాహ (చిత్తచైత్తరూపాంశ్చభ్యంతరానర్థానితి).

౧౭॥ సూ. సముదాయఉభయపేతుకేపితదప్రాప్తిః. ౧.

(వే-సా.) అణుపేతుకే పృథివ్యాదినముదాయే, పృథివ్యాదిపేతుకే శరీరేంద్రియసముదాయేచ సుగతాభ్యుపగతే తదభ్యుపగమప్రకారేణైవ సముదాయసిద్ధిః. ఊణీకత్వంహి తై రభ్యుపగమ్యతే; సంహతో వ్యాప్రియమాణాది పరమాణవః పృథివ్యాదయశ్చ తదానీమేవ సప్టాశ్చేత్ తే సముదాయరూపేణ సంహన్యంతే ౧.

(వే-దీ) సౌగతా శ్చతుర్విధాః - ప్రత్యక్షసిద్ధసూలద్రవ్యవాదినః కేచి చైత్తభాషికాః, అన్యే పృథివ్యాదివిజ్ఞానానుమేయసూలద్రవ్యవాదినః - తేచ సౌత్రానికాః, అపరే నిరాలంబనవిజ్ఞానమాత్రసదాభావం వదన్తి యోగాచారాః, త్రయోప్యేతే స్యాభ్యుపగతవస్తునః ఊణీకత్వం వదన్తి. అన్యేతా సర్వసూన్యవాదినో మాధ్యమికాః. తత్రాద్యయోర్బాహ్యసదాభావ మభ్యుపగచ్ఛతోః జగదుత్పత్తి ప్రకారః లోకవ్యవహారశ్చ నూపపాదః - ఉత దురుపపాదఇతి సంశయః. నూపపాదఇతి పూర్వోపక్షః. తథాహి - పృథివాపృథ్వత్రైజనవాయవీయా గన్ధాదియక్తాః పరమాణువ్రాహి పృథివ్యాదిరూపేణ సంహతో భవన్తి. భూతేభ్యశ్చ శరీరేంద్రియవిషయలక్షణసంఘాతాః. తత్ర ఆన్తరః విజ్ఞానసన్తానో గ్రాహకాభిమానారూఢః ఆత్మతేవినావతి ఫలతే. ఏషు ఊణీకేషుపి స్థిరత్వాదిగోచరబుద్ధ్యాఖ్యావిద్యయా సర్వ ముపపద్యత ఇతి జగదుత్పత్తి ర్లోకవ్యవహారశ్చ యుజ్యతే. రాధాన్తస్తు - ఊణ ధ్వంసినః పరమాణవః కదా సంహతో వ్యాప్రియస్తే - కదా సంహన్యంతే. సంహతో వ్యాప్రియతాః తస్మిన్నేవ ఊణే విసప్టాశ్చేత్ - కే పునః సంహన్యంతే. కశ్చ విజ్ఞానాత్తా కదా కం విషయం స్పృశతి, కశ్చ కదా కం జానాతి, కశ్చ కదా క మర్థ ముపాదత్తే. స్పృష్టా నప్టః, స్పృష్టంచ నప్టమ్. వేదితా నప్టః వేద్యంచ నప్టమ్. కథ మన్యేన స్పృష్ట మన్యో విజానాతి, కథంవాన్యేన విదిత మన్య ఉపాదత్తే, నన్తానైకత్వే సిద్ధేసి నన్తానిభ్య స్పన్తా నన్య పరమార్థతః వస్తన్తరత్వానభ్యుపగమాత్. నన్తానైక్య మపారమాణ్ణిక మకిశ్చిత్త్వరమ్. స్థిరత్వాద్యవిద్యయాపి సంఘాతోత్పత్తి ర్న సమ్భవతి - నహి శక్తికాదిషు రజతావిద్యయా శుక్తికాద్యుత్పత్తినంభవః. విదుషశ్చ పూర్వన్య నప్తత్వేన ఉత్తరేణావిదుషా పూర్వవిన్యేన విదుషానుసంహితార్థోపాదానం వసంభవతి. సంస్కారాశ్రయత్వేన చై శ్శోఢః స్థిరో నాభ్యుపగమ్యతే. అతో జగదుత్పత్తి ర్లోకవ్యవహారశ్చ దురుపపాదవేవ. సూత్రార్థస్తు సముదాయ ఉభయపేతుకేపి తదప్రాప్తిః - ఉభయపేతుకే సముదాయే సముదాయత్వోప్రాప్తిః. పరమాణుపేతుకః పృథివ్యాదినముదాయః, పృథివ్యాదిపేతుకః శరీరేంద్రియసముదాయః, ఇత్యుభయపేతుకోపి సముదాయః, ఊణీకత్వాభ్యుపగమాదుక్తేన న్యాయేన ససిద్ధతీత్యర్థః. ౧.

భ్యవయన్తి. † అన్యేతు బాహ్యర్థాసర్వాపృథివ్యాదీనివిజ్ఞానానుమేయాన్వదన్తి. అపరేత్వర్థశూన్యం విజ్ఞానమేవ పరమార్థసత్ - బాహ్యర్థాస్తు స్వాప్నార్థకల్పా ఇత్యాహుః. త్రయోప్యేతే స్వాభ్యుపగతం వస్తు త్షణిక మాచక్షతే - ఉక్తభూతభౌతికచిత్తచైతన్యతిరిక్త మాత్మాకాశాదికం స్వరూపేణైవ నానుమన్వతే. అన్యేతు సర్వశూన్యత్వమేవ సజ్జరన్తే. తత్ర యే బాహ్యర్థాస్తిత్వవాదినః - తే తావన్నిరస్యన్తే. తేషాం మన్యన్తే - రూపరసస్పర్శగన్ధస్వభావాః పాఞ్ఠివాః పరమాణవః, రూపరసస్పర్శస్వభావాశ్చాప్యః, రూపస్పర్శస్వభావాశ్చ తైజసాః, స్పర్శస్వభావాశ్చ వాయవీయాః, పృథివ్యస్తేజోవాయురూపేణ సంహస్యన్తే - తేభ్యశ్చ పృథివ్యాదిభ్యః శరీరేద్రియవిషయరూపసజ్జతా భవన్తి. † తత్ర చ శరీరాన్తర్వర్తి గ్రాహకాభిమానారూఢో విజ్ఞానసన్తాన ఏవాత్మత్వేనావతిష్ఠతే - తతఏవ సర్వో లాకికో వ్యవహారః ప్రవర్తత ఇతి.

౨. తత్రాభిధీయతే సముదాయఉభయ హేతు కేపితదప్రాప్తిః యోయ మణు హేతుకః పృథివ్యాదిభూతాత్మకస్స ముదాయః, యశ్చ పృథివ్యాది హేతుక శ్శరీరేద్రియవిషయరూప సముదాయః - తస్మిన్నభయ హేతు కేపి సముదాయే † తత్ప్రాప్తి ర్నోపపద్యతే - జగదాత్మకసముదాయోత్పత్తి ర్నోపపద్యత ఇత్యర్థః. పరమాణూనాం పృథివ్యాదిభూతా నాంచ త్షణిక త్వాభ్యుపగమాత్. † త్షణిధ్వంసినః పరమాణువ్రా భూతానిచ కదా † సంహతోవ్యాప్రియన్తే, కదావా సంహస్యన్తే, కదా విజ్ఞానవిషయభూతాః, కదాచ హానోపాదానాదివ్యవహారాన్వదతాం భజన్తే, కోవా విజ్ఞానాత్మాకంచ విషయం స్పృశతి, కశ్చ విజ్ఞానాత్మా క మర్థం కదా వేదయతే, కంవా విదిత మర్థం కశ్చ కదోపాదతే. † స్పృష్టాహీ నప్టః, స్పృష్టశ్చ నప్టః, తథా వేదితా విదితశ్చ నప్టః. † కథంచాన్యేన స్పృష్ట మన్యో వేదయతే, కథంచాన్యేన విది త మర్థ మన్య ఉపాదతే. † సన్తానానామేకత్వేపి సన్తానిభ్యస్తేషాం వస్తుతోవత్స్వరత్వానభ్యుపగమా న్నతన్నిబన్ధనం వ్యవహారాదిక ముపపద్యతే. † అహ మర్థఏవాత్మా, సచ జ్ఞాతేవేతి చోపపాదితం పురస్తాత్.

† (అన్యేత్వీతి) పృథివ్యాదివిషయజ్ఞానేన తత్తద్విషయానుమానమిత్యర్థః. † (తత్రచేతి) అహం జానామితి గ్రాహకత్వేనాభిమానో గ్రాహకాభి మానః తమరూఢ ఇత్యర్థః.

౩. † తత్ప్రాప్తిః - సముదాయత్వప్రాప్తి రిత్యర్థః. † త్షణికత్వమస్తు-తేన కథం సముదాయత్వాప్రాప్తి రిత్యత్రాహ (క్షణిధ్వంసిన ఇతి). † (సంహ తోవ్యాప్రియన్త ఇతి) వ్యాపారః - చలనమ్. కింశబ్దఃక్షేపే. విషయం స్పృశతి - ఇన్ద్రియేణ సంబద్ధం కరోతి. ఇన్ద్రియవ్యాపారో జ్ఞానమ్, హానో పాదానాదిచ సోపపద్యత ఇత్యర్థః. కదా - సకదావిదితి భావః. † ఉపపాదయతి (స్పృష్టాహీతి). † తతః కిమిత్యత్రాహ (కథమితి). † ఏకసన్తా నత్వా దుపపద్యత ఇత్యత్రాహ (సన్తానానామితి) స్థిరత్వేనానుయాయిత్యేన సన్తానస్య వత్స్వరత్వానభ్యుపగమాదిత్యర్థః. † విజ్ఞానస్యచాత్మత్వ సముదాయ ఇతి పరైర్వాక్యభ్యాతమ్. తత్ర స్కన్ధానా ముపపన్నత్వే తత్సముదాయత్వా పఞ్చస్కన్ధీ నదువ్యతీతి - స్కన్ధానామేవ నిరాచిక్షి తత్వే తద్ధేతుకసముదాయశబ్దేన తేషా ముపస్థాపన మతిక్లిప్తమ్. — సముదాయో గర్భరూపః - మాతృభుక్తాహారః కర్తృచ తద్ధేతురీతి తన్నిరాసపరం యాద వప్రకాశైర్వాక్యభ్యాతమ్. తదవ్యయక్తమ్ - గర్భారమృదూషణాదపి జగదారమృదూషణస్య ప్రాధాన్యేన చాస్మిన్నాపదే స్రక్రాన్తత్యావత్. అత సముదాయశబ్దవైకల్య మర్థః ప్రతిపాదితః.

౧౮॥ నూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితిచేన్న సన్ధితభావానిమిత్తత్వాత్. ౨.

౩. † అవిద్యాదీనామితరేతరహేతుత్వేనోపపన్నం † సన్ధితభావాదికమితిచేత్. † ఏతదుక్తం భవతి - యద్యపి ఊణికా స్ఫుర్యే భావాః - తథాప్యవిద్యయైతత్సర్వముపపద్యతే - అవిద్యాహినామ విపరీతబుద్ధిః † ఊణికాదిషు స్థిరత్వా దిగోచరా. తయా సంస్కారాభ్యాః రాగద్వేషాదయో జాయంతే. † తతశ్చిత్తాభిజ్ఞులనరూపం విజ్ఞానమ్. † తతశ్చ నామాభ్యాశ్చిత్తచైత్యాః పృథివ్యాదికంచ రూపిద్రవ్యమ్. † తతస్త్వదాయతనాభ్య మిద్రియమటకమ్. తతః స్పర్శాభ్యః కాయః. † తతో వేదనాదయః. తతశ్చ పునరప్యవిద్యాదయో యథోక్తా ఇత్యనాది రియ మవిద్యాదికాఽన్యోన్యమూ లా చక్రపరివృత్తిః. † ఏతచ్చ సర్వం పృథివ్యాదిభూతభౌతికసన్ధిత మన్తరేణ నోపపద్యతే - అత సన్ధితభావాదిక ముపపన్నమితి. తత్రోత్తరంసన్ధితభావానిమిత్తత్వాదితినైతదుపపద్యతే - ఏషా మవిద్యాదీనాం పృథివ్యాదిభూతభౌ తికసంఘాతభావంప్రత్యనిమిత్తత్వాత్. సఖల వస్థిరాదిషు స్థిరత్వాదిబుద్ధ్యాత్మికాఽవిద్యా తని మిత్తారాగద్వేషాద

౩. ౧౮॥ నూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితిచేన్న సన్ధితభావానిమిత్తత్వాత్. ఆయమేవాకృత్రిమా వృత్తిసిద్ధిః పాఠః. † (అవిద్యాదీ నామితి). † ప్రత్యయశబ్దా హేతువాచీ. † (సన్ధితభావాదికమితి) ఆదిశబ్దేన విజ్ఞానవిషయత్వం వ్యవహారాన్వదత్వంచ వివక్షితమ్. † అవిద్యా దయః కే - కథం తేషా మన్యోన్యహేతుత్వమ్ - తేన సంఘాతభావప్రాపవృత్తిః కథ మిత్త్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి). † అవిద్యాం వివృణోతి (ఊణి కాదిషీతి) ఆదిశబ్దదన్వయం కార్యత్వనిత్యత్వాదిమిథోవిరుద్ధాకారపరమ్. ఊణికకార్యదుః ఖళూన్యసన్ధితావేషు పదార్థేషు స్థాయినీత్యనుభవస్తుత్వ బుద్ధిరిత్యర్థః. తస్యాః రాగాదిహేతుత్వం న్యుటమ్. రాగాదయ స్సంస్కారాః. తేచ గ్రాహకాభిమానారూఢస్య మాత్మచిత్తనన్తానస్య ప్రదేశాన్తరం నీయమానస్య ప్రతిక్షణముప జాయమానస్య దీపనన్తానస్యేవ మాత్మకుక్షిప్రవేశహేతవః. గర్భగతస్య తదనన్తరభావినీ విషయజ్ఞప్తిరిజ్ఞానమ్. † తదిద మాహ (తతశ్చిత్తాభిజ్ఞులనరూపమితి. † (తతశ్చేతి) తదుత్తరోత్తరవిషయజ్ఞప్తిశ్చిత్తమ్ - తేన సహ జన్తవిశాశభాజః స్వర్గ వేదనా సంజ్ఞా చేతనా వితర్కవిచారప్రీతిరేకాగ్రతాశ్రద్ధావీర్యస్పృతిప్రజ్ఞాదయః మతలకుశలరూపా ధర్మాః. ఏతే చిత్తచైత్యా నా మాభ్యాః. † (తతశ్చపృథివ్యాదికంచ రూపి ద్రవ్యమితి) కాలాతిక్రమేణ పుష్కళీభావసిద్ధిరిత్యర్థః. † తత ఇన్ద్రియమ ట్కనిష్పత్తిమాహ (తతఇతి) అత్ర స్పర్శశబ్దః చైత్రకుశలధర్మాన్తర్గతస్పర్శా దర్థా న్తరపరః - కాయవాచిత్యాత్. † (తతోవేదనాదయఇతి) వేదనా - సుఖదుఃఖాదిబుద్ధిః. ఆదిశబ్దేన తృప్తిపాదానభవజాతిజరామరణాకోకపరివేదన దుఃఖదార్శనస్యాని ఉపక్లేశరూపమదమానాదయః ఉపవాసాశ్చ గృహ్యాన్తే. అత్ర తృప్తిస్థా - వాక్యాయచేష్టా. భవశబ్దో ధర్మాధర్మవాచీ. తతః స్మృద్ధిప్రాదుర్భావో జాతిః. మానసదుఃఖం దార్శనస్యమ్. అవిద్యాదిభిరేవేదనాదయః - వేదనాదిభి రవిద్యాదయః. అవిద్యాదిభి ర్జన్తజరాదయః - తై రవిద్యాదయఇతివా స్యాదితరేతరప్రత్యయత్వమ్. ఉభయధాపి నార్థభేదః - వేదనాదిషు జన్తజరాదీనామన్తర్గతత్వాత్. † (ఏతచ్చేతి) అవిద్యా

౧౮॥ నూ. ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదుపపన్నమితిచేన్న సంఘాతభావానిమిత్తత్వాత్. ౨.

(నే-సా.) అస్థిరేషు స్థిరత్వబుద్ధిరూపావిద్యారాగద్వేషాదిపరమృరయా అన్యోన్యకారణత్వాత్సర్వకారణత్వముపపన్నమితిచేత్. స అవి ద్యాయా సంఘాతభావానిమిత్తత్వాత్. సహి శుక్తికాదిషు రజతాదిబుద్ధిరూపావిద్యయా శుక్తికాది రన్వస్తుతో రజతాదికార్యజ్కరోతి, అత్ర విదు షస్తదానీమేవ నష్టత్వాద విద్యానిమిత్తరాగాదయోపి ననమృతవన్తి. ౨.

(నే-దీ.) యద్యపి ఊణికా స్ఫుర్యే భావాః - తథాప్యవిద్యాదీనా మితరేతరహేతుకత్వాదుపపన్నం లోకవ్యవహారాదికమ్. అస్థిరేషు స్థిరత్వ బుద్ధిరూపయా అవిద్యయా తత్ర తత్ర రాగద్వేషాదయో జాయంతే - ఇత్యేవమాదిపరమృరయా పున రప్యవిద్యేతి చక్రవత్పరివర్తత ఇతిచేత్. నైత దుపపద్యతే - సంఘాతభావానిమిత్తత్వా దవిద్యాయాః. యద్యప్యవిద్యాభ్యా విపరీతబుద్ధిః ఊణికం స్థిరత్వేన విషయీకరోతి - తథాపి తన్నవస్తుతః స్థిరంభవతీతివస్తుత స్థిరకార్యం కరోతి. అత సంఘాతభావో నసిద్ధతీతిత్యర్థః. అస్థిరే స్థిరబుద్ధియుక్తస్య విజ్ఞానాత్తనన్తదైవ నష్టత్వాత్కన్యారాగద్వే షాదయో జాయన్తఇతి రాగద్వేషాదిపరమృరాచ నసిద్ధతీతిత్యభిప్రాయః. ౨.

యోవాఽర్థాంతరస్య త్షణికస్య సంహతిహేతుతాం ప్రతిపద్యస్తే. † శుక్తికారజతాదిబుద్ధి ర్హి నశుక్త్యాద్యర్థసంహతిహేతుర్భవతి. † కించ యస్య త్షణికేస్థిరత్వబుద్ధిః - స తదైవ నష్టత్వేతి కస్య రాగాదయ ఉత్పద్యస్తే. † సంస్కారాశ్రయంస్థిరమేకం ద్రవ్య మనభ్యుపగచ్ఛతాం సంస్కారానువృత్తిరపి నశక్త్యా కల్పయితుమ్.

౧౯॥ సూ. ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాత్. ౩.

౪. ఇతశ్చ త్షణికత్వపక్షే జగదుత్పత్తి ర్నిపపద్యతే - ఉత్తరక్షణోత్పత్తివేళాయాం పూర్వక్షణస్య విసప్తత్వాత్ తస్యాత్తరక్షణం ప్రతి హేతుత్వానుపపత్తేః. అభావస్య హేతుత్వే సర్వం సర్వత్ర సర్వదోత్పద్యేత. అథ పూర్వక్షణవర్తిత్వమేవ హేతుత్వమిత్యుచ్యతే - ఏవంతర్హి కశ్చిదేవ ఘటక్షణస్తదుత్తరకాలభావినాం సర్వేషామేవ గోమహిషాశ్వ కుడ్యపాషాణాదీనాం త్రైలోక్యవర్తినాం హేతు స్సాన్యత్. అధైకజాతీయస్యైవ పూర్వక్షణవర్తినో హేతుత్వమివ్యతే - తథాపి సర్వదేశవర్తినా ముత్తరక్షణభావినాం ఘటానా మేకఏవ పూర్వక్షణవర్తిఘటో హేతు స్సాన్యత్. అధైకస్యైవ హేతు రేకత్వేతి మనుషే - తథాపి కస్యైకస్య కో హేతురితి నజ్ఞాయతే. అథ యస్మిన్దేశే యో ఘటక్షణః స్థితః - తద్దేశసమ్భుద్ధిన ఏప్రాత్తరక్షణస్య సహేతురితి - కించేశస్య స్థిరత్వం మనుషే. † కించ - చక్షురాదిసమ్ప్రయక్తస్యార్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలేఽనవస్థితత్వా న్నకస్యచి దర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వం సమ్భవతి.

౨౦॥ సూ. అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయాగపద్యమన్యథా. ౪.

౫. అసత్యపి హేతో కార్య ముత్పద్యతే చేత్ - సర్వం సర్వత్ర సర్వదోత్పద్యేతేత్యక్తమ్. నకేవల ముత్పత్తివిరోధ

దిభిస్సంఘాతః - సంఘాతా దవిద్యాదిక మిత్యుపలభ్యమానం చక్రక మవిద్యాదిహేతుభూతసంఘాతానభ్యుపగమేతు మోపపద్యతేఇత్యర్థః. † అవిద్యాదీనాం న్వరూపేణ కార్యకరత్వాదుపపత్తిమాహ (శుక్తికేతి) నహి శుక్తికాదా రజతాదిభిమేనతి శుక్తికాదవ్యయం సంహతం భవతీత్యర్థః. † యద్యా - నశుక్తి రజ్జుశీయకాదికార్యకరీ భవతీత్యర్థః. † సూత్రాభిప్రేతం సహకారివైకల్య మాహ (కించేతి) † సంస్కారేణేతిచేత్తత్రాహ (సంస్కారాశ్రయమితి) సంస్కారశ్చ తదాశ్రయశ్చ నష్ట ఇత్యర్థః.

౪. ౧౯॥ సూ. ఉత్తరోత్పాదేచ పూర్వనిరోధాత్. త్షణికబ్ధః త్షణికపదార్థవాచీ. కిం దేశస్యేత్యాదిభాష్యాస్తర మిద మపి పదకపర్యాభిప్రేతమ్ - యద్దేశసన్తానస్థితో యో ఘట స్స తద్దేశసన్తానసమ్భుద్ధిన ఉత్తరఘటక్షణస్య హేతురితిచేన్న - దేశాంతరం నీయమానస్య తస్యాప్యత్తరోత్తరం నీయమానస్య దేశాంతరసమ్భుద్ధినన్తానదర్శనాదితి. † ఉక్తం దూషణం నవస్తుస్యేవ - జ్ఞానేపి తుల్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (కించేతి).

౫. ౨౦॥ సూ. అసతిప్రతిజ్ఞోపరోధోయాగపద్యమన్యథా. నహకారీ-అలోకాదిః. అలమ్బనమ్ - విషయః. సమనస్తరప్రత్యయః-అనస్తర

౧౯॥ సూ. ఉత్తరోత్పాదేచ పూర్వనిరోధాత్. ౩. ౨౦॥ సూ. అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యాగపద్యమన్యథా. ౪.

(వే-సా.) ఉత్తరఘటక్షణోత్పత్తౌ పూర్వఘటక్షణస్యాపి నష్టతేనాభావస్యైవోత్పాదకత్వావిశేషేణ సర్వదోత్పత్తిశ్చ స్యాత్. ౩.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ. ఉత్తరఘటక్షణోత్పత్తివేళాయాం పూర్వస్య విసప్తత్వా దభావస్యైవ హేతుత్వేనావిశేషా త్వేవేషాం సర్వదోత్పత్తిః ప్రసజ్యతే. పూర్వక్షణవర్తినో హేతుత్వోపగమేపి దేశాదే ర్విశేషకస్య స్థిరస్థైకస్యానభ్యుపగమాదవి శేషేణోత్తరక్షణవర్తివస్సర్వస్య హేతుస్సాన్యత్.

(వే-సా.) అసత ఉత్పత్తావధిపతిసహకార్యాదీనాం జ్ఞానహేతుత్వప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ. తస్యాపి స్థిత్యభ్యుపగమే యుగపద్ధుటద్వయోపబద్ధి ప్రసక్తిః, అస్థితౌచ సంప్రయోగజ్ఞానాపత్తేః యాగపద్యమ్. ౪.

(వే-దీ.) అసత ఉత్పత్తౌ ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ భవతామ్ - అధిపతిసహకార్యాదీనాం విజ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వప్రతిజ్ఞానాత్. అధైతత్పరిజహీర్షయా పూర్వో ఘటక్షణ స్థివృత్తిత్యుచ్యేత - తదా యుగపద్ధుటక్షణద్వయోపబద్ధిప్రసక్తిః. నచోపలభ్యతే. ఉపరోధః - విరోధః. ౪.

ఏజ - ప్రతిజ్ఞాచ భవతా ముపరుధ్యేత. అధిపతిసహకార్యాలమ్మనసమస్తరప్రత్యయా శ్చత్వారో విజ్ఞానోత్పత్తౌ హే
తవఇతి వః ప్రతిజ్ఞా. అధిపతిః - ఇద్రియమ్. † అథ ప్రతిజ్ఞానుపరోధాయ ఘటక్షణే స్థితవప ఘటక్షణాంతరోత్పత్తిరిష్య
తే - † తథాచ సతి ద్వయోః కార్యకారణయోర్ఘటక్షణయో ర్యాగపద్యేనోపలభిః ప్రసజ్యేత. నచ తథోపలభ్యతే,
† క్షణికత్వప్రతిజ్ఞాచైవం హీయేత. † క్షణికత్వం స్థితమేవేతిచేత్ - † ఇద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోర్యాగపద్యం ప్రసజ్యేత.

౨౦॥ నూ. ప్రతిసంఖ్య౨ప్రతిసంఖ్యనిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్. ౫.

౩. ఏవం తావదసత ఉత్పత్తిర్నిరస్తా-సతో నిరన్వయవినాశోఽపి నౌపపద్యత ఇత్యుచ్యతే. క్షణికత్వవాదిభిర్దుష్ట
రాభిఘాతాద్యన్తరభావితయోపలబ్ధియోగ్యస్పదృశసంతానావసానరూపః స్థూలో యః, సదృశసంతానే ప్రతిక్షణభావీచోప
లబ్ధ్యనర్హః సూక్ష్మశ్చ యో నిరన్వయో వినాశః, ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధశబ్దాభ్యామభిధీయతే. తౌ నసమ్భవత
ఇత్యర్థః. కుతః. అవిచ్ఛేదాత్ సతో నిరన్వయవిచ్ఛేదానమ్భవాత్. అసమ్భవశ్చ-సత ఉత్పత్తివినాశౌనామాఽవస్థాన్త
రాపత్తిరేవ, అవస్థాయోగితు ద్రవ్య మేక మేవ స్థిరమితి కారణాదనన్యత్వం కార్యస్యోపపాదయద్భి రస్తాభిః † తదనన్యత్వ
మిత్యత్ర ప్రతిపాదితః. నిర్వాణస్య దీపస్య నిరన్వయవినాశదర్శనా దన్యత్రాపి వినాశో నిరన్వయోఽనుమీయత ఇతి
చేన్న-ఘటశరావాదౌ మృదాదిద్రవ్యానువృత్త్యుపలభ్యా సతో ద్రవ్యస్యవస్థాన్తరాపత్తిరేవ వినాశఇతి నిశ్చితే సతి
ప్రదీపాదౌ సూక్ష్మదశాపత్రాప్యనుపలమ్భావపత్తేః తత్రాప్యవస్థాన్తరాపత్తికల్పనసైవ యుక్తత్వాత్.

౨౨॥ సూ. ఉభయధాచదోమాత్. ౬.

పూర్వక్షణప్రత్యయః. † అనుసరోధం శబ్దతే (అశేతి). † పూర్వక్షణస్వాత్తరక్షణానుబృత్తై యగపదుపలభిప్రసక్తః, క్షణికతప్రమాని, శేషితి
దూషణదప్రయమాన (తథాచేత్వాది). † శబ్దతే (క్షణికతప్రమితి). (క్షణికతప్రస్థితమేవేతిచేదితి) ఉత్తరక్షణః పూర్వక్షణానర్తించేత్వర్థః. † దూష
యతి (ఇన్ద్రియసంప్రయోగజ్ఞానయోగ్యాగపద్యంప్రసజ్యేతేతి) తతఃకార్యకారణభావాభావప్రసక్తః ఇత్యర్థః. యగపదుపలభిప్రసక్తః పృథగిర్థః. జ్ఞాన
తత్కారణయాగపద్యప్రసక్తః ప్రదర్శనార్థః - అర్థేషువి కారణభూతఘటక్షణకార్యభూతఘటక్షణయోగ్యాగపద్యప్రసక్తః ఇత్యర్థః సాయః.

౭. ౨౦॥ సూ. ప్రతిసంఖ్యోప్రతిసంఖ్యోనిరోధాప్రతిపదిచేదాత్. † (తదనన్యత్వవిత్వత్రప్రతిపాదితత్వతి) వదన్వైతరామపరిభే, దృష్టిశబ్దా
 వైరాదీనా మన్యభోపపత్తేశ్చత్వర్థః. † (నిరావృత్యేతి) అపాదితప్రత్యభిజ్ఞయా మృదనువృత్తైః సత్త్వాం స తదపహ్నతా యుక్తః. దృష్టేనాదృష్ట
 కల్పనంహి యుక్తమ్ - సతు దృష్టహానమిత్యర్థః.

౨౨॥ నూ. ఉభయధాచదోసాత్. నచ ప్రతీయతే - నతుచ్చత్వేన ప్రతీయతభ్యస్త్యర్థః.

౨౦॥ సూ. ప్రతిసంఖ్యా౭ప్రతిసంఖ్యా నిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్. ౫. ౨౧॥ సూ. ఉభయభావదోషాత్. ౬.

(వే.సా.) నిరోధః - నిర్వృత్యవివాళః. స స్థూలః సూక్ష్మశ్చ ససంభవతి, కపాలాదిభావరూపావస్థాప్రాప్తేరేవ వినాశశబ్దాభిధేయత్వాత్ సతో ద్రవ్యస్య అవిచ్ఛేదాత్. ౫.

(జే-డి.) సతోనిరన్వయవినాశోఽపి నసమ్భవతీత్యుహ. ప్రతిసక్ష్మాప్రతిసక్ష్మాప్రతిసక్ష్మానిరోధాప్రాప్తిః - స్థూలనూత్నవినాశయో రప్రాప్తిర్యథః. స్థూలవినాశః - ముద్గరాభిఘాతాద్యనస్తరభావ్యుపలబ్ధియోగ్యః. నూత్నస్తు - ప్రతిక్షణభావ్యుపలబ్ధ్యనర్హః. తౌ నిరన్వయా నభవతః - ఉత్పత్తివినాశధర్మభాగినౌ ద్రవ్యస్యావిచ్ఛేదాత్ తదనన్యత్ప్రమితిసత్కార్యవాదస్యాపపాదితతా వదిత్యభిప్రాయః. ఘటాదౌ కపాలాదిరూపావస్థయా నిరన్వయవినాశాదర్శనా త్ప్రదీపనిరావణేపి నూత్నావస్థాప్రాప్తిర్యథానిరోధః. ౫.

(నే-సా.) ఉత్పన్నత్య తుచ్ఛతాపత్తౌ తుచ్ఛదుత్పత్తౌచాభావా దుత్పత్త్యనన్యతా దభావాత్తకార్యాపత్తిరూపదోషాత్తుచ్ఛత్యానన్యత్యే.

(నే-దీ.) ఉత్పన్నస్య తుచ్ఛతావత్రై, తుచ్ఛాదుత్పత్తౌచ, ఇత్యుభయప్రకారేచ దోషాపక్షైః తే ననన్యువతః. ఉత్పన్నస్య తుచ్ఛతావత్రై
 ి పశ్యా త్తుచ్ఛాదుత్పత్తిర్హూనం జగత్తుచ్ఛార్థకమేవ స్యాత్. మృత్యువర్ణాదే రుత్పద్ధమానమృత్యువర్ణాద్యత్త కళుటమకుటాదివత్. ఆతస్తుచ్ఛా
 దుత్పత్తి ర్దుచ్ఛతావత్రిచ్చ ననన్యువతః. ౭.

క్షణికత్వవాదిభి రభ్యుపేతా తుచ్ఛా దుత్పత్తి, రుత్పన్నస్య తుచ్ఛతాపత్తిశ్చ నసమ్భవతీత్యుక్తమ్. తదుభయప్రకారాభ్యుపగతో దోషశ్చ భవతి - తుచ్ఛా దుత్పత్తౌ తుచ్ఛాత్మకమేవ కార్యం స్యాత్. యద్ధి యస్తా దుత్పద్యతే - తత్తదాత్మకం దృష్టమ్ - యథా మృతుస్సవర్ణాదే రుత్పన్నం మణికమకుటాది మృతుస్సవర్ణాద్యాత్మకం దృష్టమ్ నచ జగత్తుచ్ఛాత్మకం భవద్భి రభ్యుపగమ్యతే. నచ ప్రతీయతే. సతో నిరన్వయవివాశే సత్యేకక్షణాదూర్ధ్వం కృత్స్నస్య జగత స్తుచ్ఛతాపత్తి రేవ స్యాత్ - పశ్చాత్తుచ్ఛా జగదుత్పత్తౌ అనన్తరోక్తం తుచ్ఛాత్మకత్వమేవ స్యాత్. అత ఉభయథాపి దోషాన్న భవదుక్తప్రకారావృత్తినిరోధా.

౨౩|| సూ. ఆకాశేచావిశేషాత్. 2.

2. † బాహ్యభ్యంతరవస్తునః స్థిరత్వప్రతిపాదనాయ ప్రతిసంఖ్యైః ప్రతిసంఖ్యై నిరోధయోస్తుచ్ఛరూపతా నిరాకృతా - తత్ప్రసజ్జేన తాభ్యాంసహ తుచ్ఛత్వేన సాగతైః పరిగణితస్యాకాశస్యాపి తుచ్ఛతా ప్రతిక్షిప్యతే. ఆకాశేచ నిరుపాఖ్యతా నయుక్తా - భావరూపత్వేనాభ్యుపగతపృథివ్యాదిపదాకాశస్యాపి అబాధితప్రతీతిసిద్ధత్వావిశేషాత్. ప్రతీయతే హ్యకాశః, అత్ర శ్యేనః పతతి, అత్ర గృధ్ర ఇతి శ్యేనాదిపతనదేశత్వేన. నచ పృథివ్యాద్యభావమాత్ర మాకాశ ఇతి వక్తుం శక్యమ్ - వికల్పాసహత్వాత్. పృథివ్యాదేః ప్రాగభావః - ప్రధ్వంసాభావః - ఇతరేతరాభావః - అత్యంతాభావోవా ఆకాశః - సర్వధావ్యాకాశప్రతీత్యనుపపత్తి స్యాత్. ప్రాగభావప్రధ్వంసాభావయో రాకాశత్వే పృథివ్యాదిషు వర్తమానేషు ఆకాశప్రతీత్యయోగాత్ నిరాకాశం జగత్స్యాత్. ఇతరేతరాభావస్యాకాశత్వేపి ఇతరేతరాభావస్య తత్తద్విస్తుగతత్వేన తేషా మన్తరాళే ఆకాశప్రతీతిర్న స్యాత్. అత్యంతాభావస్తు పృథివ్యాదీనాం నసమ్భవతి. అభావస్య విద్యమానపదార్థావస్థావిశేషతో వ్యపాదనాచ్ఛాకాశస్యాభావరూపత్వేపి న నిరుపాఖ్యత్యమ్. అజ్ఞాన్తరస్థైః ఆకాశస్య త్రివృత్త-రణోపదేశ ప్రదర్శితపఞ్చీకరణేన రూపవత్త్వా † చాక్షుషత్వేవ్యవిరోధః.

౨౪|| సూ. అనుస్మృతేశ్చ. ౫.

౫. పూర్వప్రస్తుతం వస్తునః స్థిరత్వమేవోపపాద్యతే. అనుస్మరణమ్ - పూర్వానుభూతవస్తువిషయం జ్ఞానమ్. ప్రత్యభిజ్ఞాన మిత్యర్థః. తదేవేద మితి సర్వం వస్తుజాతమతీతకాలానుభూతం ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. నచ భవద్భి ర్జ్ఞాన్వలాదిష్యివ సాదృశ్యనిబద్ధనాయమేకత్వవ్యామోహఇతి వక్తుం శక్యమ్ - వ్యాముహ్యతో జ్ఞాతురేకస్యానభ్యుపగమాత్. నహ్యన్యానుభూతేనైకత్వం సాదృశ్యంవా స్వానుభూతస్యాన్యోఽనుసంధత్తే - అతో భిన్నకాలవస్తాశ్రయసాదృశ్యానుభవనిబద్ధనమేకత్వవ్యామోహం వదద్భి ర్జ్ఞాతురేకత్వ మవశ్యాశ్రయణీయమ్. నచ జ్ఞేయేష్యపి † ఘటాదిషు జ్వాలాది

2. ౨౩|| సూ. ఆకాశేచావిశేషాత్. † (బాహ్యేత్వాది) క్షణికత్వమాషోపయుక్తత్వాభావాత్ ప్రసక్తా త్సజ్జతి రిత్యర్థః. † (చాక్షుషత్వేవ్యవిరోధఇతి) అనేనానుమేయత్వమప్యనుమతమితి గమ్యతే. యద్వా - చాక్షుషమేవ - తథాపి తత్ప్రియుక్తవిరోధో నాస్తీత్యర్థః.

౫. ౨౪|| సూ. అనుస్మృతేశ్చ. ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః. స్మృతిసాదృశ్యా దనుస్మృతిశబ్దేనాభిధానమ్ † (ఘటాదిషుజ్వాలాదిష్యివేతి) ఉత్పత్తి

౨౩|| సూ. ఆకాశేచావిశేషాత్. 2.

(నే-సా.) ఆకాశేచ సతుచ్ఛత్వమ్, అబాధిత ప్రతీత్యవిశేషాత్, ప్రతీయతేహ్యకాశః శ్యేనాది పతనపేతుత్వేన. 2.

(నే-దీ.) ఆకాశే తుచ్ఛన్వరూపతా నసమ్భవతి - అబాధితప్రతీతిసిద్ధపృథివ్యాదివత్ ఆకాశేష్యబాధితప్రతీతేరవిశేషాత్. ప్రతీయతేహ్యకాశః, “అత్ర శ్యేనః పతత్యత్ర గృధ్రః” ఇతి శ్యేనాదేః పతనదేశత్వేన. 2.

ష్యేవ భేదసాధనప్రమాణ ముపలభామహే - యేన సాదృశ్యనిబంధనాం ప్రత్యభిజ్ఞాం కల్పయేమ. యదపి చేద ముచ్యతే - ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం ఘటాదేః. క్షణికత్వం సిద్ధ్యతి - ప్రత్యక్షంతావ ద్వర్తమానార్థవిషయమవర్తమానా ద్వస్తునో వ్యావృత్తం స్వవిషయ మవగమయతి - నీలమివ వీతాత్ - ఏవంచ భూతభవిష్యద్భావ్యం వర్తమానస్య వస్త్యస్తరత్వ మవగతం భవతి. అనుమానమపి - అర్థక్రియాకారిత్యా తస్మాత్త్వాచ్చ ఘటాదిః క్షణికః - య దక్షణికం శశవిషాణాది- తదనర్థక్రియాకార్యసచ్చ. తథా అన్త్యఘటక్షణసత్త్వాత్పూర్వఘటక్షణసత్త్వాని వినాశీని - ఘటక్షణసత్త్వాత్ - అన్త్యఘటక్షణసత్త్వవదితి. † తచ్చ కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిః పూర్వమేవ నిరస్తమ్. † కించ - ప్రత్యక్షగమ్యా వర్త మానస్యావర్తమానా దావ్యవృత్తి ర్నవర్తమానస్య వస్త్యస్తరత్వ మవగమయతి - అపితు వర్తమానకాలయోగితా మాత్రమ్. నచ తావతా వస్త్యస్తరత్వం సిద్ధ్యతి - † తస్మైవ కాలాంతరయోగసమ్భవాత్, † యత్తు సత్త్వాదర్థక్రి యాకారిత్యాచ్చేతి క్షణికత్వేహేతుద్వయ ముక్తమ్ - తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాద్విరుద్ధమ్ - † సత్త్వా దర్థక్రియా కారిత్యాద్వాఘటాదిస్థాన్ము - యదస్థాన్ము - తదనదనర్థక్రియాకారిచ - యథా శశవిషాణ మిత్యపిహి వక్తుం శక్యమ్. † కించ - అర్థక్రియాకారిత్య మక్షణికత్వమేవ సాధయేత్ - క్షణధ్వంసినోహి వ్యాపారాసమ్భవా దర్థక్రియాకారిత్యం నసమ్భవతీత్యుక్తమ్. † తథా అన్త్యఘటక్షణస్య హేతుతో నాశదర్శనా దితరేపి ఘటక్షణ హేత్వపేక్షవినాశా స్ఫురి త్యాముద్గరాదిహేతుపనిపాతాత్ స్థాన్ముత్వమేవ. నచ వాచ్యం నముద్గరాదయో వినాశహేతవః అపితు కపాలాదివిస దృశసంతానోత్పత్తిహేతవ ఇతి. కపాలత్వావస్థాపత్తిరేవ ఘటాదీనాం వినాశ ఇత్యుపపాదితత్వాత్. కపాలోత్పత్తివ్యతిరిక్త త్వాభ్యుపగమేపి వినాశస్య - వినాశహేతుత్వమేవ ముద్గరాదే † రానన్తర్యాద్యుక్తమ్. అతః ప్రత్యభిజ్ఞయా స్థిరత్వ మవగమ్యమానం నకేనాపి ప్రకారేణాపహ్నాతుం శక్యమ్. † పూర్వాపరకాలసమ్బంధ్యైకవిషయాయాః ప్రత్య

వినాశసామగ్ర్యమప్రత్యభిజ్ఞావాదిత్యర్థః. † (తచ్చకార్యకారణేతి) తర్కానుగప్రత్యభిజ్ఞాప్రత్యక్షేణ తర్కవిరుద్ధ మనుమానం బాధితమిత్యర్థః. కార్యకారణభావానుపపత్త్యాదిభిరితి ప్రత్యక్షానుమానసాధారణం దూషణ ముక్తమ్. † అథ ప్రత్యక్షస్య క్షణికవిషయత్వం దూషయతి (కించేతి). † (తస్మైవేతి) యథా వస్తునో నీలతోత్పలత్వయోగో నవస్త్యస్తరత్వసాధకః - తథా కాలద్వయయోగోపి సమ్భవతీత్యర్థః. † అనుమానద్వయ మపి దూషయతి (యత్తివేతి) తదభిమతవిపరీతసాధనత్వాత్ - విపర్యయేణాపి వ్యాప్తిసదాభవాత్. విరుద్ధమ్ - విపరీతస్యాపి సాధకమిత్యర్థః. † విపరీతవ్యాప్తిం దర్శయతి (సత్త్వాదితి) ప్రకరణసమత్వముక్తమ్. † అర్థక్రియాకారిత్యస్య హేతో రభిమతవిరుద్ధస్మైవ సాధకత్వ మాహ (కించేతి) వ్యాపారాసమ్భవాత్ - వ్యాపారస్య హేతుత్వ మాశ్రయత్వంచ నసమ్భవతి - ఉత్పత్త్యనన్తరక్షణవేవ విస్తృత్యాత్. అతో నాభిమత కార్యకరత్వమిత్యర్థః. సమీహితవిపర్యయసాధనో విరుద్ధఇతి విరుద్ధలక్షణమ్. † ఘటక్షణసత్త్వస్య హేతో సోపాధికత్వ మాహ (తథాస్త్యేతి). † (అనన్తర్యాద్యుక్తమితి) సహి ఘటే తిష్ఠతి కపాలోత్పత్తిః - అపితు వినాశా దనన్తరమేవోత్పత్తిః - ముద్గరాభిఘాతాద్యనన్తరభావీ వినాశ ఇత్య నన్తరభావినం ప్రతి హేతుత్వం యుక్తమ్ - నతు వ్యవహితం ప్రతీత్యభిప్రాయః. † (పూర్వేతి) జ్ఞానం యథా స్వవిషయం దర్శయతి-తస్య తథాత్వ

౨౪॥ సూ. అనుస్తృతేశ్చ. ౮.

(వే-సా.) ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ నక్షణికత్వసిద్ధిః. “తదేవేదమ్” ఇతిహి సామానాధికరణ్యేనాతితవ ర్తమానదేశకాలవిజ్ఞప్తం వస్తు ఏకమితి ప్రతీ యతే. అస్మాచ్చ సామగ్రీ పూర్వానుభవజనితసంస్కారవతః పురుషస్యేన్ద్రియసంప్రయోగః. ౮.

(వే-దీ.) ప్రత్యభిజ్ఞానాచ్చ నఘటాదేః క్షణికత్వమ్. “తదేవేదమ్” ఇతిహి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. ప్రత్యభిజ్ఞానంహినామ - అతీతవ ర్తమాన కాలవర్త్యకవస్తువిషయ మేకం ప్రత్యక్షజ్ఞానమ్. తస్య కాలద్వయసమ్బంధవిజ్ఞప్తమేవ వస్తువిషయః. నచ తదిత్యంశస్తస్పరణమ్ - ఇద మిత్యంశశ్చ గ్రహణమ్ - అతీతకాలసమ్బంధిసేన్ద్రియసమ్ప్రియోగాభావాదితి వాచ్యమ్, తదిదమితి సామానాధికరణ్యేన గ్రహణస్యైకత్వస్ఫురణాత్. పూర్వ కాలానుభవజనితసంస్కారసహకృతేన్ద్రియసమ్ప్రియోగయుక్తస్య పురుషస్య తథా గ్రహణ ముపపద్యతేవ. అన్వయవ్యతిరేకాధీనంహి సర్వత్ర సామగ్రీపరికల్పనమ్. నచ బాహ్యలాదివత్సాదృశ్యనిబంధనా ప్రత్యభిజ్ఞేతి త్వయా వక్తుం శక్యమ్ - కాలద్వయవర్తిమోర్ద్వయోసాదృశ్యస్యానుసంధాతుః జ్ఞాతురేకస్యానుభవగమాత్. ౮.

భిక్షాయా అన్యవిషయత్వం బ్రువ న్నీలాదిజ్ఞానానామపి నీలాదే రథాస్తరవిషయత్వం బ్రూయాత్. † కించ - ప్రమా తృప్రమేయయోః క్షణికత్వం వదద్భిర్వాప్త్యవధారణతత్సరణపూర్వకానుమానాభ్యుపగమోపి దుశ్శక్యః. తథా ఇదం క్షణికమిత్యాది ప్రతిజ్ఞాపూర్వకహేతుపన్యాసాదికమపి నోపపద్యతే భవతామ్ - ప్రతిజ్ఞోపక్రమక్షణవచ వక్తు ర్విసప్తత్వాత్. సహ్యన్యేనోపక్రాంత మజానద్భి రన్యై సమాపయితుం శక్యమ్.

౨౫॥ సూ నాసతోఽదృష్టత్వాత్. ౯.

౯. ఏవంతావ ద్వైభాషికసాత్రాన్తికయో ర్భాష్యర్థాస్థితవాదినో సాధారణాని దూషణన్యక్తాని. † తత్ర యదుక్తం సమ్యక్సాధ్యర్థస్య జ్ఞానోత్పత్తికాలే ౭నవస్థితత్వా న్నకస్యచి దర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వం సమ్యవతీతి - తత్ర సాత్రాన్తికః ప్రత్యవత్తిష్ఠితే - న జ్ఞానకాలే ౭నవస్థాన మర్థస్య జ్ఞానవిషయత్వహేతుః - జ్ఞానోత్పత్తిహేతుత్వమేవహి జ్ఞానవిషయత్వమ్. నవైతావతా చక్షురాదేః జ్ఞానవిషయత్వప్రసక్తః - స్వాకారసమర్పణేన జ్ఞానహేతోరేవ జ్ఞానవిష యత్వాభ్యుపగమాత్. జ్ఞానే స్వాకారం సమర్ప్య విసప్తేష్యథో జ్ఞానగతేన నీలాద్యాకారేణానుమీయతే. † సచ పూర్వపూర్వజ్ఞానేనోత్తరోత్తరజ్ఞానాకారసిద్ధిః - నీలజ్ఞానస్తతౌ వీతజ్ఞానానుత్పత్తిప్రసక్తాత్. అతోఽర్థకృతమేవ జ్ఞానవైచి త్ర్యమితి. అత్రోచ్యతే నాసతోదృష్టత్వాదితి. యాయం జ్ఞానే నీలాదిరాకార ఉపలభ్యతే - స విసప్తస్యాసతోఽర్థస్యా కారో భవతుం నార్హత్తి. కుతః. అదృష్టత్వాత్ - సఖలు ధర్మిణి విసప్తే తద్ధర్మస్యాధాంతరే సజ్జిమణం దృష్టమ్. † ప్రతి బిమ్బాదికమపి స్థిరస్థైవ భవతి - † తత్రాపి నధర్మమాత్రస్య. అతోఽర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్య మర్థస్య జ్ఞాన కాలే ౭వస్థానాదేవ భవతి.

మేవ - అన్యథా ఆతిప్రసక్తశ్చిత్త్యర్థః. † (కించేత్వాది) ప్రమాతృప్రమేయయోరిత్యాదినాసాన్విధానుమానస్య దుర్వచత్వ ముక్తమ్ - తథే త్యాదినా పరార్థానుమానానుపపత్తి రుక్తా. సచ ప్రత్యభిజ్ఞాయా సామగ్ర్యనుపపత్తి ర్వక్తం శక్యతే - సంస్కారసచివేద్వియనంప్రయోగస్య సామగ్రీత్వాత్. లికుచస్య కర్మాపరసాహచర్యాద్విలక్షణకార్యకరత్వం దృష్టమ్ - తదవత్. అతితవిషయే స్మృతిత్వాత్, సన్నిహితవిషయే ౭నుభవత్వాత్, ప్రత్య భిజ్ఞానవిరూపం దుఘటమితి చేన్న - ఏకజ్ఞానతయైవావభాసమానత్వాత్. సంప్రతిపన్నైకజ్ఞానవదేకత్వంహి ప్రతీయతే. నాపి విషయానుపప త్తిః - ఏకస్య వస్తునః కాలద్వయమున్నవిషయత్వాత్ కాలవిశిష్టాకారే కాలాంతరాన్వయపరత్వాభావాత్.

౯. ౨౫॥ సూ. నాసతోదృష్టత్వాత్. † సాత్రాన్తికస్య ప్రత్యవస్థానావసరం దర్శయతి (తత్రయదుక్తమితి) ఉత్తరోత్పదేచేత్వాదినూత్ర మట్కం దృష్టముఖేన దూషణపరమ్ - అతో దృష్టానుబద్ధిదూషణానంతరం సాత్రాన్తికావసరః దృష్టానుబద్ధిదూషణపరిహారార్థః. † యోగాచారమత మాశ్చర్య దూషయతి (నచపూర్వేతి). † విసప్తస్యాకారః ప్రతిబిమ్బితశ్చత్రాహ (ప్రతిబిమ్బాదికమితి) ఆదిశబ్దేన స్ఫటికే జపాక్షుమస్య చాఢ యాపత్తిర్వివక్షితా. † (తత్రాపి) నకేవలం ధర్మమాత్రస్య ప్రతిబిమ్బా దృష్టః - ధర్మిణవేవతు దృష్టశ్చిత్త్యర్థః.

పృథివ్యాదివిజ్ఞానానుమేయార్థవాదినం ప్రత్యాహ సహి జ్ఞానే నీలవీతాదివిచిత్రాకారం దృష్టేవ జ్ఞానా త్పూర్వక్షణవర్తినం జ్ఞానే స్వాకారం సమర్ప్య విసప్త మర్థ మనుమీనోతి. తత్రోత్తరమ్.

౨౫॥ సూ. నాసతోఽదృష్టత్వాత్. ౯.

(వే-సా.) “జ్ఞానాకారవైచిత్ర్యేణ జ్ఞానే స్వాకారం సమర్ప్య విసప్త మప్యర్థ మనుమీనోతి” ఇతి వాదశ్చ నసంభవతి, అసతో విసప్తస్య ధర్మిణో ధర్మసజ్జిమణస్యాదృష్టత్వాత్ జ్ఞానే నీలాద్యాకార ఉపలభ్యతే స విసప్తః అసతోర్థస్యాకారో భవతు న్నార్హత్తి. కుతః! అదృష్టత్వాత్. సఖలు ధర్మిణి విసప్తే తద్ధర్మస్యాధాంతరే సజ్జిమణం దృష్టమ్. ౯.

(వే-దీ.) అసతో ధర్మిణో ధర్మస్యాన్యత్ర సజ్జిమణం ససమ్భవతి - కుతః. అదృష్టత్వాత్. సహి ధర్మిణి విసప్తే తద్ధర్మస్యాన్యత్ర సజ్జి మణం క్వచిద్దృష్టమ్. ౯.

పునరపి సాధారణం దూషణమాహ.

౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః. ౧౦.

౧౦. ఏవం త్షణికత్వాభ్యుపగమే అనుష్ఠాతు రన్యత్వాత్ ఫలితాం నిష్ప్రియత్వానామపి సర్వాధ్యక్షినిస్సాన్యత్. † ఇష్టప్రాప్తిరనిష్టనిష్ప్రియత్వా ప్రయత్నాదిభిన్నాధ్యక్షే - † త్షణధ్వంసేహి సర్వేషాం భావానామ్ - పూర్వ పూర్వం వస్తు తద్గతోవా విశేషః సంస్కారాదితో విద్యాదిర్వా ఉత్తరత్ర సకశ్చి దనువర్తత్యతి ప్రయత్నాదిసాధ్యం నకించి దస్తి. ఏవం సత్య హేతుసాధ్యత్వాత్ సర్వసిద్ధీనా ముదాసీనానా మప్యైహికాముష్మికఫలం మోక్షశ్చ సిద్ధ్యేత్.

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. నాభావఉపలబ్ధేః. ౧.

౧. విజ్ఞానమాత్రాస్తిత్వవాదినో యోగాచారాః ప్రత్యవతిష్ఠన్తే - యదుక్తమర్థవైచిత్ర్యకృతం జ్ఞానవైచిత్ర్యమితి-

౧౦. ౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః. † ఉదాసీనానామర్థసిద్ధిరనిష్టత్వమాహ (ఇష్టేతి). † ప్రయత్నసాధ్యత్వానన్యమమాహ (క్షణధ్వంసేహితి) స్వర్గాదిహేతుభూతవిశేషసంస్కారాదిః. మోక్షహేతుభూతవిశేషో విద్యాదిః.

సముదాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౧. ౨౭॥ సూ. నాభావఉపలబ్ధేః. కి మర్థమాన్యజ్ఞానవాదే జగదుత్పత్తి స్సంభవతి - నేతి. సపక్ష సమీచీనయక్తిమూలః - నేతి. ఘటాద్యాకారో జ్ఞానాకారః - ఉత్తార్థాకారఇతి. కి మర్థసాధారణ్యంనామ తత్తదర్థసారూప్యమ్ - ఉత్తార్థసమర్థఇతి. కిం ఘటాద్యాకారాతిరేకేణార్థ

౨౬॥ సూ. ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః. ౧౦. ౨౭॥ సూ. నాభావఉపలబ్ధేః. ౧.

(వే-సా.) త్షణికత్వాభ్యుపగమే అనుష్ఠాతు రన్యత్వాత్ ఫలితాం నిష్ప్రియత్వానామపి సర్వాధ్యక్షినిస్సాన్యత్. ౧౦.

(వే-దీ.) వైభాషికసాత్రాన్తికయోర్ద్వ యోరపి సాధారణమిదం దూషణమ్. ఏవమ్ - సర్వభావానాం త్షణికత్వాభ్యుపగమేనతి, ఉదాసీనానామ్ - నిష్ప్రియత్వానామపి ఐహికాముష్మికసర్వాధ్యక్షినిస్సాన్యత్ - ప్రయత్నాద్యనుతిష్ఠత స్తదాసీమేవ వినష్టత్వాత్, తత్తత్సంస్కారాదేరపి కన్యచిత్స్థిరస్యాను వర్తమానస్యాసభ్యుపగమాచ్చ, పశ్చాద్వాగతానిధిరహేతుకీ ఇతి నిష్ప్రియత్వానామప్యైహికాముష్మికసర్వాధ్యక్షినిస్సాన్యత్. ౧౦.

(వే-సా.) జ్ఞానవ్యతిరిక్తార్థాభావవాదశ్చ నసమ్భవతి, “ఘట మహ జ్ఞానామి” ఇతి కర్తృజ్ఞానకర్తృతయాఽర్థస్యఉపలబ్ధేఃసతదభావశ్శక్యతే వస్తుమ్, పురుషస్యార్థవిశేషవ్యవహారానుగుణ్యాపాదకత్వమేవ జ్ఞానస్యాకారః. ౧.

(వే-దీ.) యోగాచారాభిమతః జ్ఞానమాత్రసదాభావవాదః కిం సమీచీనయక్తిమూలః - ఉత్తనేతి సంశయః. సమీచీనయక్తిమూలఇతి పూర్వః పక్షః - బాహ్యార్థసదాభావవాదినాపి తత్తదర్థాకారజ్ఞానస్య ప్రకాశమానత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్. సర్వస్య వస్తునః ప్రకాశమానస్య సాన్విసాధారణే నాకారేణ ప్రకాశ ఇవ్యతే, తత్ర ఘటపటాదిజ్ఞానస్య ఘటపటాద్యాకార ఏవాకారః-అన్యథా ఘటాద్యసాధారణ్యంచ తత్తద్జ్ఞానస్య నసమ్భవతి. ఏకత్వాయ మాకార ఉపలబ్ధ్యతే. సతు జ్ఞానవైచిత్ర్యే తద్వ్యతిరిక్తార్థసదాభావవాదోఽనుపపన్నః తావతైవ “ఘటోఽయం జ్ఞాతః” ఇతి వ్యవహారశోచపద్యతే. తస్య బహిర్వదవభాసో నిర్మూలత్వాద్విభ్రమకృతః. రాధాస్తన్తు - “ఘటం, అహం, జానామి” ఇతి సకర్తకన్య సకర్తృకన్య జ్ఞాధాత్వార్థస్య చేదనాదివత్సర్వలోకసాక్షిక ముపలబ్ధ్యమానస్య కర్తృకర్తృవ్యతిరేకేణ కేవలవైచిత్ర్య సదాభావ మనున్నత్యే శోబ్రవీతి. సాన్వికారణాకారశ్చ చేదనాదివత్తదర్థస్యవహారయోగ్యతాపాదనాకారేణోపలబ్ధ్యతే. ఏవం చేదనాదే రప్యాకారో ద్విధాభావనాదిహేతుతయైవ కర్తృగతస్యోపలబ్ధ్యతే. సహ్యమూర్తానాం క్రియాదీనాం కర్తృకర్తృనిరూపణీయసాన్వికారాణాం కర్తృకారత్వ మాశ్రీయతే. సూత్రార్థస్తు నాభావఉపలబ్ధేః జ్ఞానవ్యతిరిక్తార్థాభావో నశక్యతే వస్తుమ్ - ఉపలబ్ధేః “ఘట మహం జానామి” ఇతి జానాతేః కర్తృతయా కర్తృతయాచోపలబ్ధేః. ౧.

తస్మాదపవద్యతే - అర్థవత్ జ్ఞానానామేవ సాకారాణాం స్వయమేవ విచిత్రత్వాత్. తచ్చ † స్వరూపవైచిత్ర్యం వాసనావశా దేవోపపద్యతే. వాసనాచ విలక్షణప్రత్యయప్రవాహవీవ. † యద్భూతాకారజ్ఞానం కపాలాకారజ్ఞానస్యోత్పాదకమ్ - తస్య తథావిధస్యోత్పాదకం తత్సూర్వఘటజ్ఞానమ్ - తస్యచ తథావిధస్యోత్పాదకం తతః పూర్వఘటజ్ఞాన మిత్యేవం రూపః ప్రవాహవీవ వాసనేత్యుచ్యతే. కథం బహిష్ఠసర్వపమహీధరాదేరాకార ఆనరస్య జ్ఞానస్యేత్యుచ్యతే. ఇతమ్ - అర్థస్యాపి వ్యవహారయోగ్యత్వం జ్ఞానప్రకాశాయత్తమ్ - అన్యథా స్వపరవేద్యయో రనతిశయప్రసక్తాత్. ప్రకాశమానస్యచ జ్ఞానస్య సాకారత్వ మవశ్యాశ్రయణీయమ్ - నిరాకారస్య ప్రకాశాయోగాత్. ఏకశ్చాయ మాకార ఉపలభ్యమానో జ్ఞానస్యైవ. తస్యచ బహిర్వదవభాసోఽపి భ్రమకృతః. † జ్ఞానార్థయో సహజాపలమృనియమాచ్చ జ్ఞానాదవ్యతిరోఽర్థః. † కించ - బాహ్య మర్థ మభ్యుపేయద్భిరపి ఘటపటాదివిజ్ఞానేషు జ్ఞానస్య తత్తదర్థాసాధారణ్యం తత్తదర్థసారూప్య మంతరేణ నోపపద్యత ఇత్యవశ్యం జ్ఞానేఽర్థసరూపం రూప మాస్థేయమ్ - తావత్తేవ సర్వవ్యవహారోపపత్తేః తదవ్యతిరక్తార్థకల్పనా నిష్పాదకా. అతో విజ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వమ్ - సబాహ్యఽర్థోస్తీతి.

౧. † ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్షేహే నాభావఉపలభ్యేరితి. జ్ఞానాతిరక్తస్యార్థస్యాభావో వక్తుం సశక్యతే. కుతః. ఉపలభ్యే-జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాఽపాదనరూపేణ జ్ఞానస్యోపలభ్యే. † ఏవమేవహి సర్వేతాకికాః ప్రతియన్తి-ఘటమహం జానామితి. ఏవం రూపేణ సకర్తకేణ సకర్తృకేన జ్ఞాథాత్వార్థేన సర్వలోకసాక్షిక మపరోక్ష మవభాసమానైనైవ జ్ఞానమాత్రమేవ పరమార్థఇతి సాధయన్త సర్వలోకోపహాసోపకరణం భవంతి వేదవాదచ్ఛద్మప్రచ్ఛన్నబౌద్ధనిరాకరణే నిపుణతరం ప్రవశ్చింతమ్. † యత్తు * ౧ సహజాపలమృనియమాదభేదో నీలతద్ధియోరితి - తత్ స్వీవచనవిరుద్ధమ్ - సాహిత్యస్యార్థభేదహేతుకత్వాత్. తదర్థవ్యవహారయోగ్యతైకస్వరూపస్య జ్ఞానస్య తేన సహజాపలమృనియమస్తస్మాదవైలక్షణ్యసాధనమితిచ హాస్యమ్. నిరన్వయవినాశినాం జ్ఞానానా మనువర్తమానస్థిరాకారవిరహో ద్వాసనాచ దురుపపాదా - వినష్టేన పూర్వజ్ఞానేనానుత్పన్న ముత్తరజ్ఞానం కథంవాన్యతే. అతో జ్ఞానవైచిత్ర్యమప్యర్థవైచిత్ర్యకృతమేవ.

వ్యవహారానుగుణ్యం నామ జ్ఞానాకారో భావతే - నవేతి. యదా ఆకారాన్తరం నభావతే, యదాచార్థసారూప్యలక్షణ మర్థాసాధారణ్యమ్ - తదా ఘటాద్యాకారో విజ్ఞానాకారఇతి విజ్ఞానమాత్రవాదస్య సమ్యగ్యుక్తిమూలత్వాత్ తత్ర జగదుదయసమ్భవః. యదా జ్ఞానస్య తత్తదర్థవ్యవహారానుగుణ్యమాకారాన్తరం భావతే, యదాచార్థాసాధారణ్యం తత్సమ్బంధలక్షణమ్ - తదా ఘటాద్యాకారస్య జ్ఞానాకారత్వాభావా ద్యోగాచారమతస్య యుక్తిశూన్యతయా తత్ప్రజ్ఞేన జగదుత్పత్తిసమ్భవః. † వైచిత్ర్యం కథ మిత్యత్రాహ (స్వరూపేతి). † విజాతీయజ్ఞానోత్పత్తిః కథ మిత్యత్రాహ (యద్భూతాకారేతి) సజాతీయజ్ఞానస్తానేషు చరమజ్ఞానం విజాతీయోత్పాదనశక్తమిత్యర్థః. యథాఽర్థాభ్యుపగమేషి విజాతీయఘటాదే ర్విజాతీయకపాలాద్యుత్పాదకత్వమ్ - తథేతిభావః. † (జ్ఞానార్థయోరితి) ద్విచంద్రజ్ఞానే చంద్రద్వయసహజాపలమృనియమాద్ధి ద్వితీయచంద్రస్య చంద్రాదవ్యతిరక్తత్వమ్ - తదవదితిభావః. † (కించెత్వాది) జ్ఞానానామేవ వాసనావశాదైవచిత్రోపపత్తేశ్చరమజ్ఞానస్యైవార్థవద్విజాతీయోత్పాదనశక్తత్వాచ్చ జ్ఞానానాం సాకారతయైవ ప్రకాశమానత్వేన ఆకారద్వయానుపలభ్యా జ్ఞానస్యైవ తత్తదాకారభాక్త్యాచ్చ సహజాపలమృనియమాచ్చ బాహ్యర్థాభ్యుపగమేషి జ్ఞానస్య తత్తదర్థాసాధారణ్యస్య తత్తదర్థసారూప్యనిబద్ధనత్వాచ్చ తావత్తేవ సర్వవ్యవహారోపపత్తేషు జ్ఞానమాత్రమేవ తత్త్వమిత్యర్థః.

౨. † ఏవంప్రాప్తఇత్యాది. (జ్ఞాతురాత్మనోఽర్థవిశేషవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపేణేతి) అనేన నిరాకారస్య ప్రకాశాయోగాదితి హేతుఃప్రత్యుక్తః - న నీలాదిః జ్ఞానాకారః - తత్తస్మిన్తదర్థవ్యవహారానుగుణ్యమేవ జ్ఞానస్యాకారఇత్యస్యార్థస్యోక్తత్వాత్. † ఉపలబ్ధిం దర్శయతి (ఏవమేవహీతి.) ఏవంరూపేణేతి జ్ఞానం సకర్తకం సకర్తృకమేవ భావతే - తత్ర జ్ఞానమాత్రస్యైవ పారమార్థ్యం కిమనేనైవ జ్ఞానేన సాధ్యతే - ఉత్ జ్ఞానాన్తరేణ. చరమః పక్షోఽనుపలబ్ధినిర్దుః. ప్రథమేచ సకర్తకేచ సకర్తృకే జ్ఞానేఽపరోక్షం భావమానే తత్ర కస్యచి దంశస్యాపారమాధ్యై తదవ్యస్యావ్యపారమార్థ్యప్రసక్తః. తస్మాదపరోక్షసిద్ధౌ సర్వం జ్ఞానవత్సత్య మిత్యర్థః. † (యత్తితి) సాహిత్యం ద్వయోరేవేతి తద్భేదసాధకమ్. ఉపలమృ

† తత్తదర్థవ్యవహారయోగ్యతాపాదనరూపతయా సాక్షాత్ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్య తత్తదర్థసమ్బంధాయత్తం తత్తదసాధారణ్యమ్. † సమ్బంధశ్చ సంయోగలక్షణః - † జ్ఞానమపిహి ద్రవ్యమేవ. † ప్రభాద్రవ్యస్య ప్రదీపగుణభూతస్యేవ జ్ఞానస్యాప్యాత్మగుణభూతస్య ద్రవ్యత్వ మవిరుద్ధ మిత్యుక్తమ్. అతో నబాహ్యర్థాభావః.

యత్పరైః స్వప్నజ్ఞానదృష్టాన్తేన జాగరితజ్ఞానానామపి నిరాలమ్బనత్యముక్తమ్ - తత్రాహ.

౨౮॥ సూ. వైధర్మ్యచ్చ నస్వప్నాదివత్. ౨.

౩. స్వప్నజ్ఞానవైధర్మ్యజ్ఞాగరితజ్ఞానానా మర్థశూన్యత్వం నయుజ్యతే వక్తుమ్. స్వప్నజ్ఞానానిహి నిద్రాదిదోషదుష్టకరణజన్యాని బాధితానిచ - జాగరితజ్ఞానానితు తద్విపరీతానీతి తేషాం న తత్సమ్యక్. సర్వేషాంచ జ్ఞానానా మర్థశూన్యత్వే భవద్భిసాన్ధ్యోప్యథో నసిద్ధ్యతి - నిరాలమ్బనానుమానస్యాప్యర్థశూన్యత్వాత్. తస్మాద్ధవత్వే జ్ఞానతస్యావైకాన్త్యాత్సుతరా మర్థశూన్యత్వాసిద్ధిః.

౨౯॥ సూ. నభావోఽనుపలభ్యే. ౩.

౪. నకేవలస్యార్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య భావస్సమ్భవతి. కుతః. † క్వచిదవ్యనుపలభ్యే. నహ్యకర్తృకస్యాకర్తృకస్యవ జ్ఞానస్య క్వచి దుపలభ్యే. † స్వప్నజ్ఞానాదిష్యపి నార్థశూన్యత్వమితి ఖ్యాతినిరూపణే ప్రతిపాదితమ్.

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

నియమో భిన్నేష్యభిన్నేష్యపి నాస్తీత్యసాధారణావైకాన్తికత్వమ్. కించ - భేదపేతో ర్నియమో భేదస్యైవ సాధక ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం తదర్థత్యాది. † తత్తదసాధారణ్యస్య తత్తత్సారూప్యనిబంధనత్వం పరిహరతి (తత్తదర్థేతి) (సమ్బంధశ్చేతి) సాక్షాత్సమ్బంధసంయోగఇత్యర్థః. † సంయోగోహి ద్రవ్యయో రిత్యత్రాహ (జ్ఞానమపిహితి) † ద్రవ్యస్య ద్రవ్యాన్తరధర్మత్వకస్వరూపత్వం కథమితి శక్త్యాం ప్రదీపదృష్టాన్తేన పరిహరతి (ప్రభాద్రవ్యస్యేతి).

ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (యత్పరైరితి.)

౩. ౨౮॥ సూ. వైధర్మ్యచ్చనస్వప్నాదివత్. సోపాధికత్వం స్వప్నాదేర్విధ్యాత్వాభ్యుపగమేనోక్తం సూత్రకారైః తదేవ నాస్తీతి వక్ష్యతే.

౪. ౨౯॥ సూ. నభావోఽనుపలభ్యే. † (క్వచిదపితి) అస్యాయమభిప్రాయః - సుషుప్తా కేవలధర్మిన్విరూపస్ఫురణమేవ - నధర్మభూతజ్ఞానస్యేతి. † కథం క్వచిదనుపలభ్యే - నస్వప్నేహ్యర్థశూన్యం జ్ఞానమిత్యత్రాహ (స్వప్నజ్ఞానాదిష్యపితి.)

ఉపలబ్ధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౮॥ సూ. వైధర్మ్యచ్చనస్వప్నాదివత్. ౨. ౨౯॥ సూ. నభావోఽనుపలభ్యే. ౩.

(వే-సా.) కరణదోషజబాధకప్రత్యయరాహిత్యరూపవైషమ్యాచ్చ నస్వప్నాదివజ్ఞాగరితజ్ఞానస్య మిథ్యాత్వమ్. ౨.

(వే-దీ.) స్వప్నజ్ఞానాదివచ్చ జాగరితజ్ఞానానాం సమిథ్యాత్మత్వమ్ - తద్వైధర్మ్యాత్ - నిద్రాదికరణదోష బాధకప్రత్యయరాహితత్వాదిత్యర్థః. చకరాత్తాన్యపి యథార్థానీత్యభిప్రాయః. ౨.

(వే-సా.) అర్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య సద్భావో నసమ్భవతి - అనుపలభ్యే. స్వప్నజ్ఞానస్యాప్యర్థవత్తోపపాదయిష్యతే. ౩.

(వే-దీ.) నకేవలస్యార్థశూన్యస్య జ్ఞానస్య భావ స్సమ్భవతి - క్వచిదవ్యనుపలభ్యే. అబాధిత పతీతిసిద్ధస్యాసద్భావేనతి జ్ఞానమాత్రస్యాప్య సద్భావో నశక్యతే వారయతు మిత్యభిప్రాయః. ౩.

౩౦॥ సూ. సర్వధానుపపత్తేశ్చ. ౧.

౧. అత్ర సర్వశూన్యవాదీ మాధ్యమికః ప్రత్యవతిష్ఠతే-శూన్యవాదవహి మగతమతకాష్టా-శిష్యబుద్ధియో గృతానుగుణ్యేనాథాభ్యుపగమాదినాక్షణికత్వాదయ ఉక్తాః-విజ్ఞానం బాహ్యధాశ్చ సర్వే నసన్తి, శూన్యమేవ తత్త్వమ్, అభావాపత్తిరేవచ మోక్ష ఇత్యేవ బుద్ధన్యాభిప్రాయః. తదేవహి యుక్తమ్ - శూన్యస్యా † హేతుసాధ్యతయా స్వతస్సిద్ధేః. సత ఏవహి హేతు రన్వేషణీయః. † తచ్చ స దృశ్యవాదభావాచ్చమోత్పద్యతే. భావాత్తావన్నకస్యచిదుత్పత్తి ర్ద్రష్టా- † నహి ఘటాది రనుపమృదితే పిష్టాదికే జాయతే. నాప్యభావా దుత్పత్తి స్సమృద్ధవతి - నష్టే పిష్టాదికేహ్యభావా దుత్ప ద్యమానం ఘటాదిక మభావాత్కమేవ స్యాత్. తథా స్వతః పరతశోచ్చత్పత్తి ర్నసమృద్ధవతి. స్వతః స్యాత్పత్తవాత్తా శ్రయదోషప్రసక్తాత్ † ప్రయోజనాభావాచ్చ. పరతః పరోత్పత్తౌ పరత్వావిశేషా తస్యేవేషాం సర్వేభ్య ఉత్పత్తిప్ర సక్తః. జన్మాభావాదేవ వినాశస్యాప్యభావః - అతః శూన్యమేవ తత్త్వమ్. అతో జన్మవినాశసదనదాదయో భ్రాంతి మాత్రమ్. — నచ నిరధిష్ఠానభ్రమాసమృద్ధవా ద్భిమాధిష్ఠానం కించి త్పరమార్థికం తత్త్వ మాశ్రయితవ్యమ్ - దోషదోషాశ్రయత్వజ్ఞాతృత్వాద్యపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తివదధిష్ఠానాపారమార్థ్యేపి భ్రమోపపత్తేః. — † అతః శూన్యమేవ తత్త్వమ్.

౨. ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే సర్వధానుపపత్తేశ్చేతి సర్వధానుపపత్తే సర్వశూన్యత్వంచ భవదభిప్రేతం నసమృద్ధవతి. † కింభవాన్ సర్వం సదితివా ప్రతిజానీతే - అసదితివా - † అన్యథావా. సర్వధా తవాభిప్రేతం తుచ్ఛత్వం నస

౧. ౩౦॥ సూ. సర్వధానుపపత్తేశ్చ. కిం మాధ్యమికేనాక్తః సర్వశూన్యవాదః సమృద్ధవతి - నేతి. కిం సర్వం కార్యం భావరూపం ఉతాభావ రూపమితి. సర్వకార్యేష్యపి భావవ కారణమ్ - ఉతాభావఇతి. కిం భావాన్తర మభావరూపం - ఉత తుచ్ఛం నామాన్తరం. యదాతుచ్ఛనా మార్థాన్తర మభావః - తదా సర్వకార్యేష్యభావవ కారణమితి కార్యస్యాప్యభావాత్కతయా శూన్యవాద ఉపపన్నస్యాత్. యదా భావా న్తర మభావః - తదా సర్వకార్యేష్య భావవ కారణమితి కార్యస్యాపి భావరూపత్వాత్ సర్వశూన్యవాదోఽనుపపన్నస్యాత్. † (అహేతుసా ధ్యతయేతి) సతో హేత్వభావాదేవ శూన్యసిద్ధిః. సతు సాధక హేత్వన్తరాపేక్షయేత్యర్థః. † (తచ్ఛేతి). † కథం సతో హేత్వభావ ఇత్యత్రాహ (సహితి) వినాశాదేవ జాయతఇత్యర్థః. † (ప్రయోజనాభావాచ్ఛేతి) స్వయం విద్యమానత్వా దుత్పత్తిసైరపేక్ష్యం ప్రయోజనాభావః. స్వసత్తాహ్యుత్పత్తేః ప్రయో జనమ్ - పూర్వమేవ సత్త్వా స్మాత్పత్త్యా ప్రయోజనమ్. కిం సత ఉచ్చత్తిః - ఉతాసతః. సచ్ఛేత్ - మోత్పత్త్యపేక్షా. అసచ్ఛేత్ - శశవిషాణవ స్మాత్పత్తితి భావః. — నచేత్యాది బ్రహ్మజ్ఞానవాదచోద్యనిరాకరణమ్. — † పూర్వపక్ష ముపసంహరతి (ఆతఇతి)

౨. సర్వధాశబ్దేన ప్రమాణవికల్పానుపపత్తిః ప్రమేయవికల్పానుపపత్తిశ్చ వివక్షితా. † తత్ర ప్రమేయం వికల్పయతి (కింభవానితి). † (అన్యథా వా) కిముభయాత్కతేవైన - ఉతానుభయాత్కతేవినేత్యర్థః. ఉభయాత్కతేవైననుభయాత్కతేవైన అవస్థాన్తరాపత్తిరేపూక్తాస్యాత్ - లోకప్రతి

౩౦॥ సూ. సర్వధానుపపత్తేశ్చ. ౧.

(వే-సా) సర్వశూన్యవాదశ్చ నసమృద్ధవతి, సదితి ప్రతిజ్ఞాయా మసదితి ప్రతిజ్ఞాయాశ్చ తుచ్ఛతా నసమృద్ధవతి, అనుపపత్తేః. సదనదుద్ధి తుచ్ఛత్వాదీనాం వస్తుగతాన్యోన్యవిరుద్ధభావరూపావస్థావిశేషవిషయత్వాత్. ౧.

(వే-దీ.) మాధ్యమికేన సర్వశూన్యవాదస్సమృద్ధవతి - నేతి సంశయః. సమృద్ధవతితి పూర్వః పక్షః - విజ్ఞానం ఘటాదయశ్చ సర్వే భావా నసన్తి. కుతః, ఉత్పత్త్యనిరూపణాత్. ఘటాదిభావానాం భావా త్తదుత్పత్తి ర్నసమృద్ధవతి - నహి ఘటాది రుత్పద్యమానః అనన్యుదితేన మృత్పి ఙ్గాదిమోత్పద్యతే. నాప్యభావాత్ - పశ్చాదభావా దుత్పద్యమానో ఘటాది రభావాత్కవవ స్యాదితి సర్వశూన్యత్వమేవ యుక్తిమత్. రాధా న్తస్తు - లోకే భావాభావశబ్దయోన్తదుద్ధిశ్చ ప్రమాణేనోపలభ్యమానస్యైవ వస్తునః అవస్థావిశేషవవ భావరూపో విషయః. వర్తమాన తయోపలభ్యమానావస్థావిశేషో భావబుద్ధివిషయః. తద్విరోధ్యవస్థావిశేషః అభావబుద్ధివిషయః. అతో సమతశ్చిత్తవినభిప్రేతం తుచ్ఛత్వం సిద్ధతి. నూత్రార్థస్తు సర్వధానుపపత్తేశ్చ సర్వశూన్యవాదీ సర్వం సదితి ప్రతిజ్ఞాయా సావిభిప్రేతం సాధయతి - ఉతాసదితి ప్రతిజ్ఞాయ-అథ ప్రకారాన్త రేణ ప్రతిజ్ఞాయ - సర్వధాపి సర్వశూన్యత్వానుపపత్తే స్సాన్విభిమతాసిద్ధిః - సదనదృశ్యవయోర్విద్యమానవస్తుధర్మతోవోపాదనాత్. ౧.

వృషతి - లోకే భావాభావశబ్దయో స్తప్రతిత్వోశ్చ విద్యమానస్యైవ వస్తునాఽవస్థావిశేషగోచరత్వస్య ప్రతిపాదితత్వాత్. అత సర్వం శూన్యమితి ప్రతిజానతా పర్యం + సదిత ప్రతిజానతేవ సర్వస్య విద్యమానస్యావస్థావిశేషయోగితైవ ప్రతిజ్ఞాతా భవతీతి భవదభిమతా తుచ్ఛతా నకుతశ్చిదపి సిద్ధ్యతి. + కించ - కుతశ్చిత్ప్రమాణా చ్ఛాన్యత్వముపలభ్య శూన్యత్వం సిమాధయిషతా తస్య ప్రమాణస్య సత్యత్వ మభ్యుపేత్యమ్ - తస్యాసత్యత్వే సర్వం సత్యం స్యాదితి సర్వథా సర్వశూన్యత్వం చానుపపన్నమ్.

సర్వధానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

త్యా పరాభ్యుపగమప్రకారణవా సత్త్వసత్త్వయో రవస్థావిశేషరూపత్వాత్. సహి శూన్యవాదిన ఉభయప్రకారాతిరేకేణ సాధనదూషణవహారసమ్భవః. ఘటత్వం స్యాపేక్షయా సత్ - కపాలాపేక్షయా అసదిత్యుభయాత్కత్వస్మి ఘటః స్యాపేక్షయా నాసత్ - కపాలాపేక్షయా అసత్ అతోఽనుభయాత్కత్వ మప్యవస్థావిశేషఇతి. + (సదితప్రతిజానతేవేతి) కించితి వికల్ప దృష్టాంతార్థ ఇత్యుక్తం భవతి. + ప్రమాణానుపపత్తిమాహ (కించేతి) ప్రమాణశబ్దః ప్రమితే రప్యవలక్షణార్థః. కిం సర్వం శూన్యమితి ప్రమితిస్తత్కారణంవా సత్యమ్ - ఉత నసత్యమ్. సత్యంచేత్ - నసర్వశూన్యత్వమ్. అసత్యంచేత్ - నితరామిత్యర్థః.

అధికరణత్రయాత్తకో బాధ్యమతనిరాసః. ఆణుహేతుకో భూతభౌతికసంహతిరూపః, స్కన్ధహేతుకశ్చ పంచస్కన్ధీరూప, ఇత్యుభయహేతుక స్సముదాయఇతి పరే. చిత్తచైతన్యహేతుకశ్చ ఛైతన్యో, బాహ్యశ్చ భూతభౌతికసంహిత ఇత్యుపరే. తత్ర పంచస్కన్ధీరూపసముదాయానాదరహేతుః పూర్వోక్తః. ఉభయధాచదోషాదిత్యత్ర అవిద్యా రాగాదీనాం వినాశ స్సపరికరాత్ సమ్యక్జ్ఞానాచ్చేత్ - వినాశస్య నిర్వృత్తుకత్వప్రతిజ్ఞాభజ్ఞః. న్యాయమేవావిద్యావినాశశ్చేత్ - సర్వముక్తిప్రసజ్ఞః. మోక్షమార్గోపదేశాసర్థకత్వం చేతి పరే. తదయుక్తం - ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిరితిసూత్రే ఐహికాముష్మికఫలసాధనప్రవృత్తివై యర్థస్య వక్ష్యమాణతయా పునరుక్తిప్రసక్తాత్. నానతోద్భవప్రత్యాదిత్యత్ర అభావాత్ భావూత్పత్తి రనుపపన్నా - అసత శ్శబ్దవిషాణాదేః సదుత్పత్త్యదర్శనాత్. అభావాదుత్పత్త్యభ్యుపగమే శబ్దవిషాణాదిభోగ్యవృత్తురాదయో జాయేరన్నితి పరే. తచ్ఛాన్యక్తమ్ - ఉత్తరోత్పాదేచపూర్వనిరోధాది త్యత్రైవాభావా ద్భౌతూత్పత్తౌ దూషణస్య దర్శితత్వాత్. తత్రైవాహికార్యోత్పత్తిదశాయాం క్షణికస్య కారణస్యావస్థానాభావనిబధనం దూషణం దర్శితమ్. దూషణభేదా న్నపునరుక్తిరితి చేన్న - దూషణభేదాభావాత్. కథం చిద్దూషణభేదోత్పేక్షణేవ్యభావా ద్భౌతూత్పత్త్యనుబధితయా సర్వస్య దూషణస్యైకసూత్రాభిప్రేతత్వసమ్భవాత్, శబ్దవిరోధాభావాత్, పూర్వనిరోధాదిహి శబ్దః. నహ్యత్రేదం దూషణం వివక్షితమ్ - సత్యస్యదివక్షితమితి వస్తుం శక్యతే - నిరోధస్య కాబ్ధతావత్తదనుబధిదూషణస్య అభిప్రేతత్వాచ్చ. అభిప్రాయకత్వేహియదేవాభిప్రేతస్యమ్ - నాన్యదితి కో నివారకః, పృథగ్గోగకరణమేవ నివారకమితిచేన్న - తస్యార్థాస్తరపరత్వేన ప్రయోజనవత్తరత్వాత్. క్షణికత్వప్రయుక్తదూషణస్య సాధారణత్వా దసాధారణదూషణేన సాత్మాన్తికనిరసనంహి ప్రయోజనవత్తరమ్ - అపేక్షితస్య కాబ్ధత్వే సమ్భవతికథం తదుపేక్షణేనాన్యధాసిద్ధానపేక్షితార్థాస్తరపరత్వావశ్రయణం యుక్తమ్, నీలాదిరాకారఇతి పదద్వయాధ్యాహారస్తదాస్యాదితిచేత్ - తివాపి తుల్యమ్ - భావస్యోత్పత్తిరితి పదద్వయాధ్యాహారేణహి భవద్యోజనా. నన్వేవం తస్మి ఉదాసీనానామిత్యనస్తరసూత్రే కథం సాధారణదూషణోక్తిః. న - పరపక్షేవ్యసాధారణదూషణాన్వితేషు సాధారణదూషణ మప్యనుసంధేయమితి ప్రదర్శనార్థత్వాత్తదుక్తే. వైధర్మ్యచేత్త్యాది సూత్రవ్యాఖ్యానం పరేషాం సర్వపక్షవిరుద్ధమ్ - కృతస్మిన్ప్రపంచమిథ్యాత్వనిరాసకత్వా త్తస్య సూత్రస్య. సను సవిరోధః - జ్ఞానార్థయో రభేదో యోగాచారాభిమతః - వయంతు భేద మగ్గీకృత్య అర్థమిథ్యాత్వం బ్రూమ ఇతిచేత్. అర్థమిథ్యాత్వేనైవ యోగాచారాభిమతత్వాత్ - అన్యథా జ్ఞానమిథ్యాత్వార్థసత్యత్వయో రన్యతరప్రసక్తాత్. నన్వర్థతుచ్ఛత్వం తదభిమతమ్ - వయంతు తన్నిరాసేనానిర్వాచ్యత్వం బ్రూమఇతిచేత్. తుచ్ఛత్వమితి కిమప్రతీతత్వం వివక్షితమ్ ఉత ప్రతీతత్వేపి బాధార్హత్వమ్. సతావ దప్రతీతత్వం యోగాచారాభిమతం - సహౌపలమ్భనియమస్య తైరుచ్యమానత్వాత్. దివతీయేతు శబ్దవైషమ్యమేవ తేషాం యుష్మాకంచ - ప్రతీతత్వేనతి బాధార్హత్వస్య ఉభయాభిమతత్వాచ్చ. అస్తువా కించిదైవమ్యం భవతాం గ్రంథేవ్యగ్రంథాత్ - తదాసీమపి సూత్రం విరుద్ధమ్ - కారణదోషబాధకప్రత్యయయో రనిర్వాచ్యపక్షేపుష్పాధితోపపత్తే రవిశిష్టత్వాత్. సహ్యనిర్వాచ్యపక్షాన్పరీక్ష్య కశ్చి దుపాధిః సూత్రితః వ్యాఖ్యాతశ్చ. అతో విరుద్ధత్వం స్థితం సభాపూనుపలభ్యేతి - ఉత్తరోత్తరజ్ఞానవైచిత్ర్య హేతుతయా సుగతాభిమతానా మనాదివాసనానాం సభావః - అర్థానుపలభ్యే. యదాపి - అర్థేనాశ్రయేణ వినా ధీవైచిత్ర్య హేతుభూతవాసనానుపలభ్యే. అర్థోపలబ్ధినిబధనాస్థిరాశ్రయనిష్ఠాహి వాసనేతి వ్యాఖ్యాతమ్. తత్రార్థాభావేపి నన్వపా

నుభవజన్యః పాశ్చాత్యస్త్రుతిహేతుభూతా వాసనా జాయంతే - తద్వదిహాపి సమ్భవతిత్తుక్తే కిముత్తరమ్. సాన్విష్ఠాని జ్ఞానానిచ నవిషయశూన్యానీతి వక్తవ్యమితిచేత్ - తద్విహేత్యస్తరసాపేక్షయోజనాయా అపి సూత్రస్య వైరపేక్ష్యసిద్ధ్యర్థం చరమహేతువిషయతయా వర్ణనం యుక్తమ్ - అతోఽర్థశూన్యశ్చానానా మనుపలభిపరాసాతత్వప్రతిపాదనపరం సూత్రమిదమ్. వాసనానా మాశ్రయానుపలభ్యే రిహ పృథక్కథన మనపేక్షితమ్. అనుస్తృతేశ్చైతిసూత్రే తదవగమాత్. పూర్వానుభవజనితసంస్కారాశ్రయస్య స్థిరస్యాభావే ప్రతిసన్ధానానుపపత్తి స్తత్రావగతా. సర్వధానుపపత్తేశ్చైతి సూత్రమపి సుగతిమాత్రవిషయమ్ - నతు శూన్యవాదప్రతిక్షేపపరమ్ - తస్యతు సర్వప్రమాణవిరుద్ధతాన్విరసనానాదరణితి పరే. తదయుక్తమ్ - నాస్తిక్యకాష్టాగతస్యానత్తర్కాకరస్య తస్యావశ్యం నిరసనీయత్వాత్. యది సర్వప్రమాణవిరోధేన దుర్బలతయా నతన్నిరాసః - తద్విషక్షాస్తరాణామపి తత్త్వైత్యసీకప్రమాణవిరుద్ధతయా దుర్బలత్యా తన్నిరాసస్యానాదరణీయతా కిం నస్యాత్. వస్తుతో దుర్బలత్వే ప్యాపాతతః ప్రాబల్యప్రతితీర్నిరసనీయతవమితిచేత్ - తమాన్యవాదేపి తుల్యమ్. షక్షాస్తరాణాం కతిపయప్రమాణానుగుణ్యాత్పాబల్యావభాసః - శూన్యవాదస్యతు సర్వప్రమాణవిరోధాన్మప్రాబల్యావభాస ఇతిచేత్. షక్షాస్తరేషు ప్రమాణానుగుణాంశస్య నిరసన మశక్యమ్ - విరుద్ధాంశస్యతు ప్రాబల్యావభాసాభావా త్కిం నిరసనేన. విరుద్ధాంశస్య ప్రమాణవిరోధనిమిత్తదావృప్త్యాపాతతోఽనవభాసా తద్జ్ఞాపన మపేక్షిత మితిచేత్ - శూన్యవాదస్యాపి కారైన్నిన ప్రమాణవిరోధస్య జ్ఞాప్యత్యా తన్నిరసన మపేక్షితమ్. యది విరుద్ధకదేశమపి మతం నిరస్యతే - తద్వికారైన్నిన విరుద్ధస్య నిరసనీయత్వం కింపున ర్నాన్వయసిద్ధమ్. కించ - యద్యపి ప్రమాణవిరోధోఽనవభాసతే - తథాపి తదుక్తకుతర్కాణాం ప్రబలత్వభ్రమా నిరాకరణీయః - అన్యథా జ్వాలాభేదయుక్త్యా తదైక్యజ్ఞానస్యేవ ప్రమాణజ్ఞానానామపి భ్రాంతివశజ్ఞాప్రసక్తాత్. అతోఽపేక్షితత్వాచ్ఛబ్దానురోధాచ్ఛ శూన్యవాదప్రతిక్షేపపరమిదం సూత్రమితి యుక్తమ్.

అస్యేత్యేవం వర్ణయన్తి - మాతృశరీరం ప్రాప్తా త్కర్తణః ప్రథమం హృదయవస్తు, స్త్రీన్ద్రియపురుషేన్ద్రియయో రన్యతరసచిత్రాఽష్టద్రవ్యకలాప, ప్రదనస్తరం చిత్త, మపుత్యద్యతే - తస్మాచ్ఛిత్తా, తూర్వవిస్తాచ్ఛ కలాపా, స్తాత్పథుక్తాహారా, చ్చ యథాయద మష్టద్రవ్యకలాప, ఉత్పద్యతే చక్షురాదీనిచ. కర్తృశబ్దశ్చ పూర్వకర్తృవాసిత్వవిలక్షణచిత్తసన్తానపరః. ఏవ ముఖ్యహేతుకే - కర్తృమాతృభుక్తాహారహేతుకేపి గర్భసముదాయస్యాప్రాప్తిః - సంయోజయితుః స్థిరస్య ప్రశానితు రీశ్వరస్యానభ్యుపగమాదితి. తదయుక్తమ్ - పరపక్షేషు జగత్కారణానుపపత్తేర్విక్రవ్యత్వాత్. సంయోజకేశ్వరానభ్యుపగమరూపహేతోః కృత్స్నజగదుత్పత్తిప్రతిక్షేపకస్య గర్భసదేహమాత్రవిషయతయా సజ్జోచానుపపత్తేః, ఉభయధావదోషాదిత్యత్ర నిరోధస్య సహేతుకత్వే నిర్వేతుకత్వప్రతిజ్ఞావిరోధః - అహేతుకత్వే నిత్యనిరోధః ప్రసజ్యేత - హేత్యభావావిశేషాదిత్యుక్తమ్. తదప్రయోగముక్తమ్ - ఈదృశానా మస్యేషామపి ప్రధ్వంసవిషయదూషణానాం ప్రతిసన్ధ్యాప్రతిజ్ఞ్యానిరోధప్రతిక్షేపకసూత్రవన వివక్షితత్వోపపత్తేః, కార్యకారణతుచ్ఛతావిషయదూషణస్యాత్ర వివక్షితత్వోపపత్తేశ్చ. నానతోద్భుత్వాదితి సూత్రం శూన్యవాదనిరాసపరం వ్యాఖ్యాతమ్. సభాప్రానుపలభ్యేత్యాదిసూత్ర ద్వయంచ బాహ్యార్థానుమేయతాపుష్టదానపరం వర్ణితమ్, తదయుక్తం సావరినికక్రమాభావాత్. ప్రత్యక్షాదిసా స్థిరతయోపలభ్యా బాహ్యార్థాః క్షణికాః - క్షణికాశ్చానుమేయాః - ఉభయవిధాశ్చార్థా మిథ్యాభూతాః తద్విషయజ్ఞానమపి మిథ్యేతిహి లోకబుద్ధ్యవతరణక్రమః. వైభాషికసాత్రాన్తికయో ర్బాహ్యార్థాస్థిరతావభ్యుపగమాచ్ఛ సజ్జతి ర్యుక్తా - నతు వైభాషికమాధ్యమికయోః. బాహ్యార్థానభ్యుపగమా దోగ్ధాచారమాధ్యమికయోనసజ్జత్యే బుద్ధ్యవతరణక్రమా న్నాధ్యమికస్య పాశ్చాత్యస్త్రుతిం యుక్తమ్. నతు యోగాచారసాత్రాన్తికయోః పార్వాపర్యం యుక్తమ్ - ఉక్తనజ్జత్యభావాత్. జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యాత్ సజ్జతిరితిచేత్. తద్వి పారావపర్యవిపర్యయో యుక్తః - జ్ఞానాస్తిత్వసామ్యస్యార్థసదాభవప్రతిషేధరూపేణ వైషమ్యస్యచానుగుణతయా సజ్జతే రప్రవృత్త్యాత్. కించ - శబ్దానాచిత్త్యమపి భవతి - నానత స్సదుత్పత్తి ర్దృష్టా, నాపి సన్వయమనదితి యుక్తమ్, - అసతః కేనాపి ప్రమాణేనాదృష్ట్యాద్విదిహి తద్యోజనా. తత్ర అసతిఇతిపదస్య షష్ఠ్యంత్యే ప్రథమం ప్రతిజ్ఞావాక్య మధ్యాహర్యం స్యాత్. షష్ఠ్యంత్యే ద్వితీయం ప్రతిజ్ఞావాక్య మధ్యాహర్యం స్యాత్. అస్తాకంతు స వాక్యాధ్యాహరః - న నీలాది రసత ఆకారఇతి పద ద్వయాధ్యాహరపద. ఏతావాంశ్చాధ్యాహరః సర్వేషా మవర్జనీయః. సభాప్రానుపలభ్యేతి - సతాదృశస్యాప్రత్యక్షస్య భావః - అనుపలభ్యే - ఆనుపలభ్యమానస్య వ్యాప్తిగ్రహణాయోగాదితి వర్ణితమ్. తదయుక్తమ్ - నిత్యాత్మీన్ద్రియాణా మిన్ద్రియాదీనా మనుమానాభావప్రసక్తాత్. తేషు కల్పక మనస్యధాసిద్ధమ్ - ఇహతు బాహ్యార్థకల్పకం జ్ఞానవైచిత్ర్యమన్యథాసిద్ధమ్ - సంస్కారేణ తస్సంభవాదిచేత్. న - ఉత్సాహత్రత్వాద్ధేతోః. నను - ననర్వేషుహేతు సూత్రేషు శాబ్దః - అభిప్రేతహేతుభి రాకాక్షాపూరణస్య సర్వవ్యాఖ్యాతృసమ్మతత్వాదితిచేత్. సత్యమ్ - నిర్దిష్టహేతు రైర్వరుపపాదకై ర్విసాసగ్ధి భవతి - తేషా మభిప్రేతత్వం యుక్తమ్ - నిర్దిష్టహేతుపయోగిత్వాత్. కణ్ఠోక్తహేతుదాన్త్యన తత్సరిహారానుపయోగిహేత్యస్తరస్యాభిప్రేతత్వకల్పన మనుపపన్నమ్ - సహి సమ్యక్సంహేతుం వాచకేన వక్తృ మశక్యమస్తస్యాభిప్రేతతాసిద్ధ్యర్థం దుష్టం హేతుం సూత్రకారో పదప్రీతి యుక్తమ్. శశ్వదనుపలభ్యస్యాశక్త్యానుమానత్వంహి దుష్టమ్ - కల్పకహేత్యన్యధాసిద్ధిరేషహి సమ్యగ్యుక్తిః. సర్వధానుపపత్తేశ్చైతి నిర్దేశ్య విశ

౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్న సమ్యవత్. ౧.

౧. † నిరస్తా స్సాగతాః - జైనాలపి పరమాణుకారణత్వాదికం జగతో వదంత్యనంతరం జైనపక్షః ప్రతిషేప్యతే. † తేకిల మన్యస్తే - జీవాజీవాత్మకం జగదేతన్నిరీశ్వరమ్. తచ్చ షడ్ద్రివ్యాత్మకమ్. తానిచ ద్రవ్యాణి జీవధర్మాధర్మపుంగల కాలాకాళాఖ్యాని. తత్ర జీవాః - బద్ధా యోగసిద్ధా ముక్తాశ్చేతి త్రివిధాః. ధర్మోనామ గతిమతాం గతిహేతుభూతో ద్రవ్యవిశేషో జగద్వాప్యీ. అధర్మశ్చ స్థితిహేతుభూతో వ్యాప్యీ. పుంగవోనామ వర్ణగర్భరస స్పర్శవద్భివ్యమ్. తచ్చ ద్వివిధమ్—

త్పితో రోభేదేష్యనుపపత్తే ధ్వవక్షితత్వ మవగమయతి - సత్వేకరూపస్యైవార్థస్య బహునుపపత్తియ్యుక్తత్వమ్ ఉభయథాచదోషాదిహిత్. అతో రూపాదీనా మనుమేయత్వే ప్రత్యక్షానుభవవిరోధాద్య సేవోపపత్తిపరతయా వ్యాఖ్యాన మయ్యుక్తమ్. తత్రచార్థసంబంధవిశాచ్చబ్ధానురోధాచ్చ సర్వకూల్యవాదనిరాసపరత్వం య్యుక్తమ్.

సర్వధానుపపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧. ౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్న సమ్యవత్. † సద్గతిమాహ (నిరస్తా ఇతి) వైశేషికభాష్యయోః పరమాణుకారణవాదినో రేకాంత్యపరమాణుచాతుర్విధ్యసామ్యాత్తన్నిరాసా నష్టతా-భాధానంతర మార్హతమతనిరాసః ప్రాప్తః. కిమేకాంతప్రవృత్తకారణవాదో విచాల్యః - ఉతనేతి-కిం జైనమతం సమీచినయ్యుక్తిమూలమ్. ఉతనేతి. కిమేకస్య వస్తున స్సత్త్వానంత్యభిన్నత్వా భిన్నత్వనిత్యత్వానిత్యత్వాద్య నేకస్వభావత్వం సమ్యగతి - నేతి. కింపర్యాయ స్వభావాభ్యా మేకస్య వస్తునోనేకస్వభావత్వ ముపపాదయితుం శక్యతే - నేతి. యదా శక్యతే-తదైకస్య వస్తునోనేకస్వభావత్వసమ్యవత్ జైనమతస్య సమీచినయ్యుక్తిమూలతయా బ్రహ్మకారణవాదస్యాశ్రద్ధేయతా న్యాత్. యదాతు సశక్యతే - తదా వస్తునోనేకస్వభావత్వానన్యవేన జైనమతస్య కుతర్కమూలతయా బ్రహ్మకారణవాదస్య శ్రద్ధేయతమత్వమ్. † (తేకిలత్యాది) స్థితిహేతుభూతః - స్థావరత్యాదిహేతుః అప్ర

౩౧॥ సూ. నైకస్మిన్న సమ్యవత్. ౧.

(వే-సా.) అర్హతో మతం న య్యుక్తిమత్, ఏకస్మిన్ వస్తుని యుగపత్ సత్త్వానంత్య, నిత్యత్వానిత్యత్వ, భేదాభేదానాం అసంభవత్ పర్యాయరూపాశ్చ ద్రవ్యస్యాస్తిత్వాది శబ్దబుద్ధివిషయాః పరస్పరవిరుద్ధ పిండత్వ ఘటత్వ కపాలత్వాద్యవస్థాః యుగపన్న సమ్యవస్థాః; తథా, ఘట త్వశరావత్వానస్థాశ్చ పృథివ్యాదేరిప్రదేశభేదేన. తథాచ ద్రవ్యస్యానిత్యత్వ ముత్పత్తివినిశయోగిత్యమ్. తద్విపరీతం నిత్యత్వమ్. నైకస్మిన్ సమవైతి. ౧.

(వే-దీ.) జైనమతం య్యుక్తిమత్ - ఉతనేతి సంశయః. య్యుక్తిమదితి పూర్వఃపక్షః - జీవాజీవశబ్దాభిలషణీయభోక్తృభోగ్యాత్మకస్య జగత స్సత్త్వానంత్యనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వా విభిన్నత్వైవరనైకాన్యత్వ-షడ్ద్రివ్యత్వప్రకారాత్తనానస్థితత్వాత్కృత్స్నస్య జగతః ద్రవ్యాత్తనానంత్యైకత్వనిత్యత్వాని ఉపపన్నాని - పర్యాయాత్తనాచ విపరీతాని. పర్యాయాశ్చ - ఘటత్వపటత్వాద్యవస్థావిశేషాః. ద్రవ్యస్వరూపస్యైకత్వాత్ స్థిరత్వాత్ సద్బుద్ధిబోధ్యత్వాత్ తేన రూపేణైకత్వాదియ్యుక్తమ్, పర్యాయశబ్దాభిధేయా వస్థావిశేషణామనేకత్వానస్థిగత్వాదనద్బుద్ధిబోధ్యత్వా త్తేన రూపేణానంత్యనిత్యత్వనానాత్వాని య్యుక్తాని. ప్రతీతివ్యవస్థాప్యత్వాత్ సర్వస్యవస్తున ఉభయాకారప్రతీతే రుభయ ముపపన్నమ్. రాధానస్తు - ఏక స్వాస్థిత్య నాస్తి త్వానిభిరనైకానికత్వ మయ్యుక్తమ్ - ఏకస్మిన్వస్తుస్థితిత్వనాస్తిత్వాదేః విరుద్ధస్య ఛాయాతపవద్యుగపదసమ్యవత్. తథాపి - ద్రవ్యస్య తద్విశేషగుభూతపర్యాయస్య ఇత్థంశబ్దాభిధేయావస్థావిశేషస్యచ “ఇదమిథ్యమ్” ఇతి ప్రతీతేః ప్రకారప్రకారితయా పృథక్పదార్థత్వా న్నైకస్మిన్విరుద్ధప్రకారభూతసత్త్వానంత్యస్వరూపధర్మ సమావేశో యుగపత్ సమ్యవతి. ఉత్పత్తివినిశాఖ్యపరిణామవిశేషానందత్యంపద ద్రవ్యస్యానిత్య త్వమ్, తద్విపరీతంచ నిత్యత్వమ్, తస్మిన్మధం సమవైతి. విశోధిధర్మాశ్రయత్వంచ భిన్నత్వమ్, తద్విపరీతంచాభిన్నత్వమ్, కథంవా తస్మిన్ సమవైతి యథా అశ్వత్థమహిపత్వయోః యుగపదేకస్మిన్న సమ్యవః. ఏకస్య పృథివీద్రవ్యస్య ఘటత్వం శరావత్వంచ ప్రదేశభేదేన - సత్వేకేన ప్రదేశేనోభయాశ్రయత్వమ్; యథైకస్య దేవదత్తస్యోత్పత్తివినిశయోగిత్యం కాలభేదేన. సహ్యేతావతా వస్తునో దాన్విత్వ కత్వమ్ - అపితు పరిణామశక్తియోగమాత్రమ్. అతః నయ్యుక్తిమత్ జైనమతమ్, నూత్రార్థస్తు నైకస్మిన్న సమ్యవత్ న జైనమతం య్యుక్తమ్ - కుతః. ఏకస్మిన్విస్తుస్యక్త రీత్యా యుగపద్విరుద్ధ ధర్మసమావేశాసమ్యవత్. అత స్సూత్రవిరుద్ధం వేదాంతవాదిభిరపి భేదాభేదసమాశ్రయణమ్. ౧.

పరమాణురూపమ్, తత్సజ్జాతరూపం చ † పవన జ్వలన సలిల ధరణీ తనుభువనాదికమ్. కాలస్తు అభూ దస్తి భవిష్య తీతి వ్యవహారహేతు రణురూపో ద్రవ్యవిశేషః. ఆకాశోవ్యోమోఽనన్తప్రదేశశ్చ. తేషుచాణువ్యతిరిక్తిద్రవ్యాణి పఞ్చాస్తి కాయాఇతిచ సంగృహ్యంతే - జీవాస్తికాయో, ధర్మా స్తికాయో, ౭ధర్మాస్తికాయః, పుద్గలాస్తికాయః, ఆకాశాస్తికాయఇతి. అనేక దేశవర్తిని ద్రవ్యేఽస్తికాయశబ్దః ప్రయుజ్యతే. జీవానాం మోక్షోపయోగిన మపరమపి సజ్జహం కుర్వన్తి - జీవాజీవాన్తనబద్ధనిర్జర సంవరమోక్షాఇతి. మోక్షసంగ్రహేణ మోక్షోపాయశ్చ గృహీతః. సచ సమ్యక్జ్ఞానదర్శనచా రిత్రయాపః. తత్ర జీవస్తు - జ్ఞానదర్శనసుఖవీర్యగుణః. అజీవశ్చ - జీవభోగ్యవస్తుజాతమ్. ఆస్రవః - తద్యోగోపకరణభూత మింద్రియాదికమ్. బద్ధశాచ్ఛబ్దవిధః - ఘాతికర్తృచతుష్టయ మఘాతికర్తృచతుష్టయంచేతి. తత్రాద్యం జీవగుణానాం స్వాభా వికానాం జ్ఞానదర్శనవీర్యసుఖానాం ప్రతిఘాతకరమ్. † అవరం శరీరసంస్థానతదభిమానతత్త్వినితత్త్రియుక్తసుఖదుఃఖోపే త్తాహేతుభూతమ్. నిర్జరమ్ - మోక్షసాధన మర్హదుపదేశావగతం తపః. సంవరోనామేంద్రియనిరోధః - సమాధిరూపః. మోక్షస్తు నివృత్తరాగాదిక్లేశస్య స్వాభావికాత్మస్వరూపావిర్భావః. పృథివ్యాదిహేతుభూతాశ్చాణువౌ వైశేషికాదీనా మివ సచతుర్విధాః - అపితేవ్యకస్వభావాః. పృథివ్యాదిభేదస్తు పరిణామకృతః. సర్వంచ వస్తుజాతం సత్త్వాసత్త్వనిత్య త్వానిత్యతత్త్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదిభిరన్తేకాన్తిక మిచ్ఛన్తి - స్యాదస్తి - స్యాన్నాస్తి - స్యాదస్తిచనాస్తిచ - స్యాదవక్తవ్యమ్ - స్యాదస్తిచావక్తవ్యంచ - స్యాన్నాస్తిచావక్తవ్యంచ - స్యాదస్తిచ నాస్తిచావక్తవ్యంచేతి సర్వత్ర సప్తభక్తీనయావతారాత్. సర్వం వస్తుజాతం ద్రవ్యపర్యాయాత్మకమితి ద్రవ్యాత్మనా సత్తేవ్యతత్త్వనిత్యత్వాద్యుపపాదయన్తి - పర్యాయాత్మనాచ తద్విపరీతమ్. పర్యాయాశ్చ ద్రవ్యస్యవస్థావిశేషాః. తేషాంచ భావాభావరూపత్వా తస్మాత్సత్త్వాదికం సర్వ ముప వన్నమితి.

౨. † అత్రాభిధీయతే నైకస్మిన్నసమృద్ధివాదితి నైతదుపపద్యతే. కుతః. ఏకస్మిన్నసమృద్ధివాత్ ఏకస్మిన్వస్తుని అస్తిత్వనా స్తిత్వాదే ద్విరుద్ధస్య చ్ఛాయాతపవమ్యగపదసమృద్ధివాత్. † ఏతదుక్తం భవతి - † ద్రవ్యస్య తద్విశేషగుభూతపర్యాయశ బ్దాభిధేయావస్థావిశేషస్యచ పృథక్పదార్థత్వాన్నైకస్మిన్విరుద్ధధర్మసమావేశ సంభవతీతి. † తథాహి-ఏకేనాస్తిత్వాదినా౭ వస్థావిశేషేణ విశిష్టస్య తదానీమేవ సతద్విపరీతనాస్తిత్వాదివిశిష్టత్వం సంభవతి. ఉత్పత్తినివాశాఖ్యపరిణామవిశేషాస్ప దత్వంచ ద్రవ్యస్యానిత్యత్వమ్, తద్విపరీతంచ నిత్యత్వమ్, తస్మిన్ కథం సమవైతి. విరోధిధర్మాశ్రయత్వంచభిన్నత్వమ్, తద్విపరీతంచాభిన్నత్వమ్, కథంవా తస్మిన్ సమవైతి. యథా౭శ్వత్వమహిషత్వయో ర్యుగప దేశస్తి న్నసమృద్ధః. అయమర్థః పూర్వమేవ భేదాభేదవాదినిరసనసమయే తత్తుసమన్వయాదిత్యత్ర ప్రపఞ్చితః. † కాలస్య † పదార్థవిశేష

పృత్తిహేతుత్వార్థః. † సజ్జాతరూపమేవ వివృణోతి (పవనేతి.) † (అపరమితి) శరీరసంస్థానమ్ తదభిమానః, తత్త్వినిత్య, తత్త్రియుక్తసుఖదుఃఖో పేక్షా, ఇత్యేషాం హేతుత్వార్థః. అన్యథాచతుష్టయామోగాత్. పర్యాయః-అవస్థా. అవస్థావిశేషణాం భావాభావరూపత్వాత్ ద్రవ్యస్య సత్త్వాదిక ముపపన్నమిత్యర్థః.

౩. † దూషయతి (అత్రాభిధీయతేఇత్యాదినా). † ఆకారభేదా దవిరోధఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి.) † కింద్రవ్యావస్థే భిన్నే-ఉతాభిన్నే- ఉతభిన్నాభిన్నే - ఇతివికల్ప సుభిచేత్య భేదపక్షే దూషణమాహ (ద్రవ్యస్యేతి) అభిన్నత్వపక్షేపి నాకారభేదా దవిరోధః - భిన్నాభిన్నత్వపక్షేపి తదవిరోధనిర్వాహకాకారాన్తరాభావా న్నావిరోధ ఇతీదం పూర్వ ముక్తత్వా న్నాత్ర కఙ్ఠిక్తమ్. † పూర్వప్రస్తుతాస్తిత్వాదేః కథం విరోధఇత్య త్రాహ (తథాహేతి). † సత్త్వాసత్త్వాదివిరోధో నాకారభేదేన పరిహ్రీయతే - అపితు ద్రవ్యస్యైవైవాచ్యత ఇతి పూర్వం ప్రస్తుతమ్ - తదనుపపన్న మిత్యాహ (తథాహేతి) ఆకారభేదాభ్యుపగమే ఆకారే నాస్తిత్వాదిధర్మః - ద్రవ్యేతత్త్వస్తిత్వాదిధర్మః. అసభ్యుపగమేతు ద్రవ్యమైవాభయధర్మితి విరోధః - సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వవిరోధఃక్రమేణోపపాదితః. † (కాలస్యేతి) † (పదార్థవిశేషణతయైవేతి) అనేన కాలస్యా ణుత్వనిరాకరణం ఫలితమ్. అనేకకాలకల్పసమయముక్తమ్ - ఏకస్మిన్నాతే౭నేకపదార్థాన్సన్తీత్యనప్రతీతే. కాలస్య ద్రవ్యవిశేషణతయా౭స్తిత్వం

ణతయైవ ప్రతీతేస్తస్య పృథగస్తిత్వాస్తిత్వాదయో నవక్తవ్యాః, నచ పరిహర్తవ్యాః. కాలోఽస్తి నాస్తీతి వ్యవహారో వ్యవహర్తృణాం జాత్యాద్యస్తీత్వాస్తిత్వవ్యవహారతుల్యః - జాత్యాదయోహి ద్రవ్యవిశేషణతయైవ ప్రతీయంత్యతి పూర్వమేపూర్తమ్. కథం పునరేక మేవ బ్రహ్మ సర్వాత్మకమితి శ్రోత్రియై రుచ్యతే. † సర్వచేతనాచేతనశరీరత్వా తస్యైవ సర్వశక్తేసత్త్వసంకల్పస్య పురుషోత్తమస్యేత్యుక్తమ్. † శరీరశరీరణో వ్యధర్మాణాంచాత్మ్యన్తవై లక్షణ్యమప్యుక్తమ్ † కించ - జీవాదీనాం షణ్ణాం ద్రవ్యాణా మేకద్రవ్యపర్యాయత్వాభావాత్తేషు ద్రవ్యైకత్వేన పర్యాయాత్తనా చైకత్వానేకత్వాదయో దురుపపాదాః. అథోచ్యేత - షడేతాని ద్రవ్యాణి నవకీయైః పర్యాయైః స్వేన స్వేనచాత్తనా తథా భవన్తీతి. ఏవమపి సర్వమనై కాన్తిక మిత్యభ్యుపగమవిరోధః - అన్యోన్యతాదాత్మ్యాభావాత్. అతో నయక్త మిదం జై నమతమ్. ఈశ్వరానధిష్ఠితపరమాణుకారణవాదే పూర్వోక్త దోషాస్తథై వావతిష్ఠన్తే.

3-౨॥ సూ. ఏవంచాత్మాకార్తస్యైవ. ౨.

3. ఏవమ్ - † భవదభ్యుపగమేనతి ఆత్మన శ్చాకార్తస్యైవ ప్రసజ్యతే. జీవోఽసంఖ్యాతప్రదేశో దేహపరిమాణ ఇతిహి భవతాం స్థితిః - తత్ర హస్త్యాదిశరీరేఽవస్థితస్యాత్మన స్తో న్యూనపరిమాణే పిపీలికాదిశరీరే ప్రవిశతోఽల్పదేశ వ్యాపితేనాకార్తస్యైవ ప్రసజ్యతే - అపరిపూర్ణతా ప్రసజ్యత్యత్యర్థః.

† అథసంజ్ఞోచవికాసధర్మతయాత్మనః పర్యాయశబ్దాభిధేయావస్థాంతరాపత్త్యా విరోధః పరిస్ప్రాయత ఇత్యుచ్యేత. తత్రాహ.

33॥ సూ. నచపర్యాయాదప్యవిరోధోవికారాదిభ్యః. 3.

౪. నచ సంజ్ఞోచవికాసరూపావస్థాంతరాపత్త్యా విరోధః పరిహర్తుం శక్యతే - వికారతత్త్వైవక్తానిత్యత్వాదిదోష ప్రసక్తేష్టాదితుల్యత్వప్రసక్తాత్.

ప్రతిపన్నమ్ - తతస్తస్య నాస్తిత్వశక్త్యానిరవకాశ్యేర్థః. † కథమిత్యాదినా పరిహర్య పరిహరతి (సర్వేతి) శరీరాణా మన్యోన్యం (బ్రహ్మణశ్చ భేదః - శరీరణో బ్రహ్మణ ఏకత్వవిత్త్యర్థః. † సర్వజ్ఞ స్వేత్వాదివిశేషణ మేకస్య సర్వచిదచిన్నియ స్త్రోత్యాద్యసంభావితత్వశక్త్యావ్యాప్తిత్వైర్థమ్ శరీరదోషాణాం శరీరణ్యస్పర్శ ముపపాదయతి (శరీరశరీరణోరితి) † ఆనేకాన్తత్వస్య వ్యభిచారమాహ (కించేతి).

3. 3-౨॥ సూ. ఏవంచాత్మాకార్తస్యైవ. † ఏవం శబ్దం వ్యాచక్షే (భవదితి) బుద్ధిస్థతదభ్యుపగమప్రకార ఏవంశబ్దోక్త్యర్థః.—యథా పూర్వోక్తదోషః ఏవం దోషాన్తరమితి పరే. అన్యత్రాపి దూషణాన్తరే వివక్షితే పూర్వోక్తదూషణస్య దృష్టాన్తికరణాదర్శనాత్ ప్రయోజనాభావాచ్చ దీప్తప్రకారపరత్వేన వ్యాఖ్యాతమ్ - తత్రాపి దూష్యం జీవస్య దేహపరిమాణత్వ మన్తర్గత ముపస్థాపితంస్యాత్.—అసంఖ్యాతప్రదేశః-ఏకరూప సంఖ్యాపీనప్రదేశః. అనియతప్రదేశిత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రశక్త్యా మాహ (అథేతి).

౪. 33॥ సూ. నచపర్యాయాదప్యవిరోధోవికారాదిభ్యః. —అపస్థాభేదా దవిరోధవర్జనే వికారత్వ మవయవప్రకరణమాపగమాభ్యా ముపపాదయన్తి పరే సర్వే. తపనాతపరత్వాలోకాదీనాం సంజ్ఞోచవికాసభావా మశిర్ణావయవత్వస్య పూర్వ ముపపాదితత్వాత్ సంజ్ఞోచవికాసయో

3-౨॥ సూ. ఏవంచాత్మాకార్తస్యైవ. ౨. 33॥ సూ. నచపర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః. 3.

(వే-పా.) ఆత్మన శ్చరీరపరిమాణత్వే బృహత్ శ్చరీరా దర్శియసి ప్రవిశతః అకార్తస్యైవ వికలత్వం ప్రసజ్యేత. ౨.

(వే-దీ.) ఏవ మాత్మాకార్తస్యైవోచ్యునుపపన్నమ్. శరీరపరిమాణత్వేహ్యత్త సో బృహత్ శ్చరీరా దర్శియసి శరీరే విశతః అకార్తస్యైవ అపరిపూర్ణత్వం ప్రసజ్యతే - తదానీ మల్పపరిమాణత్వాత్. ౨.

(వే-పా.) తథా సంజ్ఞోచవికాసావస్థాయోగాదపి సవిరోధః, ఘటాదివద్వికారాది యోగప్రసక్తే. 3.

(వే-దీ.) తథావిధాలపత్వావస్థాయోగేనాప్యవిరోధో న సమ్యవతి - ఘటపటాదేవ వికారతత్త్వైవక్తానిత్యత్వాదిదోషాన్తర్గతప్రసక్తాత్. 3.

౩౪॥ సూ. అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః. ౪.

౫. జీవస్య యదన్త్యం పరిమాణం మోక్షావస్థాగతమ్-తస్య పశ్చాద్దేహోన్తరపరిగ్రహభావా దవస్థితత్వా దాత్మ నశ్చ మోక్షావస్థస్య తత్పరిమాణస్యచోభయో ర్నిత్యత్వా త్తదేవాత్మనః స్వాభావికం పరిమాణమితి పూర్వమపి తస్మా దవి శేష స్సాన్యత్. అతో దేహపరిమాణత్వమాత్మనో సన్యాదిత్యసజ్జతమేవేద మార్హత్తమతమ్.

ఏకస్తిన్న సమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్.

రవయవాపగమోపగమాభ్యాం వినాపి సమ్భవాత్తదనుక్తిః. అతఏవహి సజ్జోచవికాసరూపేత్యవస్థావిశేషితా - తేన వృక్షాదిగతపుద్గిక్షయాదివ్యా వృత్తిః. వికారః - ఉత్పత్తి ర్వినిశ్చయః. అనిత్యత్వమ్ - పరిమితకాలనిత్యత్వమ్. యదాప్య - వికారః - జన్మాది. అనిత్యత్వమ్ - వినాశః. ఆది శబ్దఃపరాక్రమ్య చైతన్యానాశ్రయత్వపరః. నను-త్వన్తతే ధర్మభూతజ్ఞానస్య సజ్జోచవికాసాభ్యుపగమే కథం నిత్యత్వాది. నన్వరూపేణ నిత్యస్య వస్తునో నిరుపాధికధర్మత్వాదితి బ్రూమః. ధర్మభూతజ్ఞానస్య పరాక్రమ్యం చైతన్యానాశ్రయత్వం చేప్యమ్. తవతు జీవస్వరూపమేవ సజ్జోచవికాస భాగితి తస్మాతోకస్యేవానిత్యత్వపరాక్రమ్యచైతన్యానాశ్రయత్వప్రసక్తో దుర్వారః.

౫. ౩౪॥ సూ. అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః. జీవస్య తావ ద్దుణాదేహపరిమాణత్వ మనభ్యుపగతమ్, విభుత్వంచానిష్ఠమ్, దేహపరి మాణవాదేఽణుత్వంచాసంభావితమ్ - అణుపరిమాణదేహభావాత్. ఏవంచ యథాస్వరూపం మోక్షావస్థాస్థితం నిత్యతయా పూర్వమపిసత్ - తథా అన్త్యపరిమాణం మోక్షావస్థాస్థిత మదేహోపాధికం నిత్యతయా పూర్వమపి సత్సాన్యత్. తత ఆత్మనో దేహపరిమాణత్వహనిరిత్యర్థః.

అన్త్యావస్థితేశ్చ - అన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వే తస్మాద్భూతాన్త్యాభావితాన్త్యానుపపత్తేః ప్రాగపి తదస్థితి తద్విరుద్ధపరిమాణావరోధాయోగా దాద్యం మధ్యమంచ పరిమాణం తదేవేత్యాద్యమధ్యమపరిమాణయోరపి నిత్యత్వాదవిశేషః - ఏకపరిమాణశరీరతారూప సాన్యదితి పరే, ఉభయోః - అద్యమధ్యమావస్థయో రన్త్యపరిమాణస్య నిత్యత్వాదవిశేషః - సర్వదాఽణుత్వమేకరూపమహత్త్వంచాస్మాదితి తేచాపరేచ యోజనాన్తర మాహుః. తన్నరోచతే - ఆత్మనోఽనాదిత్వాత్తద్గతపరిమాణేష్యవస్థాన్తరేభ్యోవా కస్యచి దాద్యత్వానుపపత్తేః, ఆద్యాభావాచ్చ కస్యచి న్నధ్యమ త్వానుపపత్తేశ్చ. సచాద్యశబ్దేనాణుత్వవివక్షోపపన్నా - అణుపరిమాణశరీరాసమ్భవేన దేహపరిమాణసాన్యత్వోఽణుత్వానుపపత్తేః, అద్యమధ్య మయో రభావే కథ మన్త్యవ్యవదేశ ఇతిచేన్న - అన్త్యశబ్దస్యావసానవాచిత్యా దనాదే రవ్యవసానసమ్భవాచ్చ. ఉభయేషామపి భిన్నాభిన్నత్వవా దినా మిద మధికరణం విరుద్ధమ్ - ఏకస్త్రిభిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవసోక్తత్వాత్. భిన్నాభిన్నత్వేయోశ్చ పరస్పరప్రతిక్షేపకత్వం దర్శితమ్. నను - సతయో ర్విధః ప్రతిక్షేపకత్వమ్ - మృదాదిద్రవ్యరూపేణాభేదస్య, ఘటాద్యవస్థారూపేణ భేదస్యచ దర్శనాదితి చేత్ - తర్హి సాధారణా కారస్యాసాధారణాకారస్యచ భేదాభేదఇతి నామమాత్రం కృతం స్యాత్. తతశ్చ భేద ఏవాపత్తిస్తేత - అసాధారణధర్మస్య స్వవిరోధిధర్మాశ్రయాత్ సాన్వీశ్రయవ్యావర్తకత్వాత్. నన్వభేదోపన్యస్థితః కిన్నస్యాత్ - సాధారణాకారస్య సాన్వీశ్రయైక్యనిరావహకత్వవిదర్శనాదితిచేన్న - సాధారణా కారస్య భేదసహస్యైక్యనిరావహకత్వాభావాత్, అసాధారణాకారస్యభేదాసహత్వాచ్చ. ఏకస్య వస్తున సాన్వీధారణ్యంహి బహుప్రతియోగికమ్. విరోధిధర్మానాశ్రయతాలక్షణత్వాదభేదస్య - విరోధిధర్మసంసర్గస్తంప్రతిక్షిప్తతి. అతో ఘటత్వాద్యవస్థావిశేషః సాన్వీభావరూపైర్వా సాన్వీభావావి

౩౫॥ సూ. అన్త్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః. ౪.

(వే-సా.) అన్త్యస్య - మోక్షావస్థాపరిమాణస్య, ఏకరూపావస్థితేః తస్య సాన్వీభావికత్వేనాత్మతత్పరిమాణయో రభయో ర్నిత్యత్వేన పూర్వ త్రాపి అవిశేషః. వివిధదేహపరిమాణత్వే వైకల్యం స్యాదేవ. ౪.

(వే-దీ.) జీవస్య యదన్త్యం పరిమాణం మోక్షావస్థమ్ - తస్య పశ్చాదేకరూపేణావస్థితే న్నదేవ సాన్వీభావికం పరిమాణమితి, ఆత్మనశ్చ తత్ప రిమాణస్యచోభయోర్నిత్యత్వాత్పూర్వమపి సశరీరపరిమాణత్వనిర్దిరితి పూర్వావస్థాయాం నవిశేషః. అతః అసజ్జతమేవేదం జైనమతమ్. ౪.

నాభూతైరావ శరావత్యపిణ్డతావిదిగర్హైరాక్రాంతాన్తృద్ధివ్యాత్ సావశ్రయద్రవ్యం భినత్తి. యదా నభినత్తి - తదా ఘటత్వాది రాకారః స్వయం సస్యాత్ - అభేదస్య సావిభావరూపత్వాత్ సావిభావాదినాభావాదావ్. అతో భిన్నాభిన్నత్వయోః ఏకస్తిన్నసమ్భవౌ దుర్వారః. ద్రవ్యపర్యా యాత్తనా భిన్నత్వాభిన్నత్వే ఏకవస్తుని పదతో వివసనా త్కిం వైషమ్యం యువయోః. పర్యాయా ననపేక్షమాణస్య ద్రవ్యస్య పర్యాయాణాంచ నిత్యత్వానిత్యత్వవస్యత్వావస్యత్వభిన్నత్వాభిన్నత్వాదికం స బ్రూతే - వయంతు సతథేతి చేన్న - అవస్థాతదవతో రవ్యవస్థాస్తర మనపేక్ష్య భిన్నాభిన్నత్వాభ్యుపగమాత్. యథైకస్య ద్రవ్యస్య స్వరూపేణ నిత్యత్వానిత్యత్వాదిక మవస్థా మనపేక్ష్య నశక్యతే వస్తుమ్ - తథాఽవస్థా తద్య తోః స్వరూపేణాభిన్నత్వే కథ మవస్థా మనపేక్ష్య భిన్నత్వ మాశ్రీయతే, స్వరూపేణ తయో ర్భిన్నత్వే కథం ఘటమకుటయోరివావస్థాస్తర మనపేక్ష్యాభిన్నత్వ మాశ్రీయతే. అవస్థాయాః స్వపరనిర్యావహికత్వా దవస్థాస్తరనిరపేక్షత్వమితి చేత్ - తర్హి ద్రవ్యస్యావస్థాస్తరసాపేక్షత్వా దుభయాతిరిక్త మవస్థాస్తర మాశ్రయణీయమ్. యయాఽవస్థయా ద్రవ్యస్య భేదాభేదా - తామేవ ద్రవ్యం తన్నిరవిహణాయాపేక్షతే - నావస్థాస్తర మితిచేత్ స - వికల్పసహత్వాత్. సా యద్యభేదనిర్యావహికా - తర్హి భేదనిరవిహణాయావస్థాస్తర మనేవిప్లవ్యమ్. సా యది భేదనిర్యావహికా- అభేదనిరవిహణాయావస్థాస్తర మనేవిప్లవ్యమ్. ఉభయనిర్యావహికత్వమేకస్యా అవస్థాయా విరుద్ధమ్ - నిర్యావహ్యద్యవిరోధాత్. సహ్యగ్నిగతం వైజ్యశ్య ముష్ణత్వశీతత్వయో ర్నిర్యావహికం భవతి. నను - ననిర్యావహ్యద్యయం విద్యతే - భిన్నత్వ మభిన్నత్వంచ నైవ ఘటావస్థేతి చేత్ - తర్హి నామ్ని వివాదః. తస్మా దవస్థా తదవతోర్భిన్నాభిన్నత్వం నైవ్రాక్తం స్యాత్ - యథా పటస్య ఘటత్వం కువ్యత్వంచ పటత్వ మేవేత్యుక్తే పటే ఘటత్వకుడ్యత్వానుక్తిరేవ స్యాత్. తదవత్. ఏవ మవస్థాస్తర మనపేక్ష్యావస్థా తదవతో ర్భిన్నాభిన్నత్వం పదతా మర్హతో నవైషమ్యమ్. అత ఏవ సూత్రయోజనాపి నసమ్భవతి - సత్త్వాసత్త్వాదేరేకస్తికధర్మ్యాసమ్భవాదితి - కథ మేకో భావూఽస్తి నాస్తిచేతి భాన్గురః. నహ్యేకస్తి ద్రివ్యే నస్తాత్రరూపే సర్వే గుణపర్యాయా న్సమ్భవన్తి - తస్మిన్దర్శనే పద్ధివ్యాఖ్యుపగమాత్ యద్యేకం నస్తాత్రరూప మనస్తనర్వపర్యాయ మద్వితీయ మభ్యుపగమ్యతే-తతో యుక్త మిదం దర్శనమ్. నచైత దభ్యుపగమం జైనైశ్యక్యమ్-తేషాం ప్రమాణాభావాదితి యాదవార్యః. అత్ర కించి దూప్రీమః - కిమేకస్తిర్భిన్నాభిన్నత్వాద్యసమ్భవమాత్రం సూత్రకారేణాభిప్రేతమ్ - ఉత పరమతే తదసమ్భవః. ఆద్యే స్వపక్షవ్యాఘాతకత్వం స్యాద్ధేతోః. ద్వితీయే వైషమ్యం వక్తవ్యమ్. పద్ధివ్యాఖ్యుపగమ స్తస్య వైషమ్యమితిచేత్ - తతఃకిమ్. పక్షాం భిన్నస్వభావానాం పరస్పరం ద్రవ్య పర్యాయాత్తనాభిన్నాభిన్నత్వాభావాత్సర్వాసేకాస్తత్వహనిరితిచేత్. తర్హి వేదాన్తినామేవ సర్వానైకాస్త్యవాదో ఘటతే - సత్త్వస్త్రితస్యేతి సూత్రకారినిర్దేశః శ్వశ్రూభిక్షాప్రతిక్షేపాయేత. తచ్చాయుక్తమ్ - క్షణికవాదజ్ఞేయమిధ్యాత్వసర్వశూన్యవాదనిరాకరణేషు పరపక్షేష్యనుపపన్నానాం తేషాం స్వపక్షే సామజ్ఞాన్యభ్యుపగమాభావాత్. తేషాం శ్రుతివిరోధా దసభ్యుపగమశ్చేత్ - ఆసేకాస్తవాదేపి శ్రుతివిరోధ స్తుల్యః - శ్రుతిభి ర్బ్రహ్మణో వైలక్ష్యణ్యప్రతిపాదనాత్. తాదాత్మ్యశ్రుతయ స్సన్ధితిచేత్ - తాసాం నిర్యావహ్యాఽనకృదుక్తఇతి సతాసా మసేకాస్తత్వే- ప్రమాణత్వమ్. కిచ్చ - * అణుభిశ్చమహద్భిశ్చ * బాయస్వ మ్రియస్వ * విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ సత్యం చానృతంచ * నేహనానాస్తి * నేతి నేతీత్యాదీనాం పరమాణుత్ర్యణుకక్షణికవాదజ్ఞేయ మిధ్యాత్వసర్వమిధ్యాత్వపరత్వ మాపాతప్రతిపన్న మాశ్రిత్య పూర్వాధికరణేష్యసి పర పక్షేష్యసామజ్ఞాన్యం స్వపక్షే తత్సామజ్ఞాన్యం చోచ్యతేఇతి నకస్తా దావ్యఖ్యాయతే. తేషాం పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్ బహ్వనుపపత్తివిధ్వస్త త్యాచ్చ తథానిర్వహణ మయుక్తమితిచేత్ - తదసేకాస్తవాదేపి తుల్యమ్. యథా సత్త్వాసత్త్వనిత్యత్వానిత్యత్వాదయ ఏకదైకత్ర ఏకస్యస్వరూపేణ నసమ్భవన్తి - ఏవం ఘటస్య ఘటత్వావస్థాయామేవ మృదస్తరణ భిన్నత్వ మభిన్నత్వంచ నసమ్భవతి, అవస్థాతదవతోశ్చ తదుభయం నసమ్భవతి- విరోధస్య పూర్వమేవ్రాపపాదితత్వాత్. అతో వేదాన్త మవలంబ్య భిన్నాభిన్నత్వవాదినా మిద మధికరణం విరుద్ధమ్. అన్త్యావస్థితేత్యస్య ఉభయో ర్ద్రివ్యపర్యాయయో ర్నిత్యత్వాదవిశేషః - అనిత్యాః పర్యాయాః - ద్రవ్యం నిత్యమితి విభాగో సస్యాదితి యాదవ్యాః. తదనాదరహే తు ర్హేతుహేతుమతో రవిశిష్టత్వమ్. నిత్యానిత్యవిభాగాభావౌ హ్యుభయో ర్నిత్యత్వమేవ. నను - ససాధ్యసాధనయో రవైశిష్ట్యమ్ - అనిత్యాః పర్యాయాః - ద్రవ్యం నిత్యమితి సావిభ్యుపగమే విరోధ సాన్ధ్య ఇతిచేన్న - అశాబ్దత్వాత్. అవిశేషజ్ఞోహి తద్వైషమ్యాభావనాచి - సత్త్వభ్యు పగమవిరోధవాచీ, అశాబ్దతేష్యభిప్రేతత్వే కోవిరోధఇతిచేత్. నవిరోధః - కింతూక్తాంశస్య దూషణతయా పర్యవసానం నాస్తిచేత్ - దూషణ పర్యవసానాయ కక్ష్యాస్తరస్యాభిప్రేతత్వం కల్పనీయమ్. అవిశేషజ్ఞేన యః పూర్వావస్థాయా మప్యాత్తనౌ దేహానురూపపరిమాణతారతమ్యా భావః ప్రసజ్జితః - తదా తతః కిమిత్యాకాక్ష్యానుదయాద్దూషణం పర్యవస్యతి. అతో హేతుహేతుమతో రవైశిష్ట్యకక్ష్యాస్తరకల్పనౌపేతాదపి నిర్యాహో ద్వరం తదుభయనిర్దుకో నిర్యాహః.

ఏక స్తన్నసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౫॥ సూ. పత్యురసామజ్ఞస్యాత్. ౧.

౧. † కపిలకణాదనుగ తార్థతమతానామసామజ్ఞస్యా ద్వేదబాహ్యత్వాచ్చ నిశ్రేయసార్థిభి రనాదరణీయత్వ ముక్తమ్. ఇదానీం పశుపతిమతస్య వేదవిరోధా దసామజ్ఞస్యాచ్చ అనాదరణీయతోచ్యతే. తస్మాత్సామరీణ శ్చతుర్విధాః - కాపాలాః, కాళాముఖాః, పాశుపతాః, శైవాశ్చేతి. సర్వేనైతే వేదవిరుద్ధాం తత్త్వప్రక్రియా, మైహికాముష్మికనిశ్రేయససాధన కల్పనాశ్చ కల్పయన్తి - † నిమిత్తోపాదానయోగేభదం నిమిత్తకారణంచ పశుపతి మాచక్షతే - † తథా నిశ్రేయససాధనమపి ముద్రికాపటకధారణాదికమ్. యథావలః - కాపాలాః * ౧ముద్రికాపటకతత్త్వజ్ఞః పరముద్రావిశారదః | భగావనస్థమాత్మానం ధ్యాత్వా నిర్వాణ మృచ్ఛతి | కణ్ఠికా రుచకంచైవ కుణ్డలంచ శిఖామణిః | భస్మ యజ్ఞోపవీతంచ ముద్రాపటకం ప్రచక్షతే | ఆభి ర్ముద్రితదేహస్తు నభూయ ఇహ జాయతేతత్త్వాదికమ్. తథా కాళాముఖాలపి కపాలపాత్రభోజనశవభస్మస్నానతత్త్వాశ్రీనలగుడధారణసురాకుంభస్థాపన తదాధారదేవపూజాదికమైహికాముష్మికసకలఫలసాధన మభిదధతి * ౨ రుద్రాక్షకంజ్కణం హస్తే జటా చైకాచ మస్తకే | కపాలం భస్మనా స్నాన మిత్యాదిచ ప్రసిద్ధం శైవాగమేషు. తథా కేనచి త్క్రియావిశేషేణ విజాతీయానామపి బ్రాహ్మణ్యప్రాప్తి ముత్తమాశ్రమప్రాప్తించాహుః * ౩ దీక్షాప్రవేశమాత్రేణ బ్రాహ్మణో భవతి క్షణాత్ | కాపాలం ప్రత మాస్థాయ యతి ర్భవతి మానవఇతి.

౨. † తత్రేదముచ్యతే పత్యురసామజ్ఞస్యాదితి నైకస్మిన్నసంభవాదిత్యతో నేత్యనువర్తతే. పత్యుః - పశుపతేః మతం నాదరణీయమ్ కుతః. అసామజ్ఞస్యం చాన్యోన్యవ్యాభూతాత్, వేదవిరోధాచ్చ. † ముద్రికాపటకధారణభగావనస్థాత్తద్యానసురాకుంభస్థాపన తత్త్వదేవతార్చనగూఢాచారశ్చ శావభస్మస్నాన ప్రణవపూర్వాభిధ్యానాన్యోన్యవిరుద్ధాని. వేదవి

౧. ౩౫॥ సూ. పత్యురసామజ్ఞస్యాత్. † సజ్జతిమాహ (కపిలేతి) ప్రధానకారణత్వాభ్యుపగమసామ్యత్ సాంఖ్యనిరాసాన స్తరభావిత్యే పాశుపతనిరాసస్య ప్రాప్తేపి సాగతార్హతమతనిరాసాన స్తరం తత్త్వతిక్షేపస్తస్యాత్వస్తవేదబాహ్యత్వవిజ్ఞాపనాయ కృతః. పశుపతిమతం నిశ్రేయసార్థిభిరుపాదేయమ్ - నేతి. కిమస్య క్రతువిరోధోఽస్తి - నేతి. యదా నక్రతువిరోధః - తదానీ ముపాదేయతా. యదాతు విరోధః - తదానుపాదేయతా. † తత్త్వవిపర్యయమాహ (నిమిత్తేతి) అనుష్ఠానవిపర్యయమాహ (తథేతి)

౨. † (తత్రేదముచ్యతే) † వ్యాభూతమాహ (ముద్రికేతి) ఏకతన్త్రోక్తార్థస్తన్త్రోక్తేన దూషిత ఇత్యన్యోన్యవ్యాభూతాదుపహతమ్ - నకేవలం

౩౫॥ సూ. పత్యురసామజ్ఞస్యాత్. ౧.

(వే.సా.) నేతి ఐర్తతే. పశుపతే ర్చిత మనాదరణీయమ్, వేదవిరుద్ధనిమిత్తోపాదానభేదతద్విరుద్ధాచారపరత్యేన అసామజ్ఞస్యాత్. ౧.

(వే.దీ.) పశుపతిమతం నిశ్రేయసార్థిభిరాదరణీయమ్ - ఉత నేతి సంశయః. ఆదరణీయమితి పూర్వపక్షః - పరమపురుషార్థసాధనాబోధిత్యేన నిఖిలవస్తునాత్మార్థసమర్థపశుపతిప్రణీతత్వాత్. రాద్ధాస్తస్తు - అనాదినిధనావిచ్ఛిన్నపాపసమ్ప్రదాయనిర్వస్తప్రమాదానిఖిలదోషగన్ధవేదసిద్ధపరావరతత్త్వస్యత్యయప్రతిపాదనాత్, నిమిత్తోపాదానభేదాభిధానాత్, సురాకుంభస్థాపనతత్త్వదేవతార్చనముద్రికాపటకవిజ్ఞాన తద్ధారణాదివేదవిరుద్ధాచారప్రతిపాదనపరత్యాచ్చ అసామజ్ఞస్యాత్ అనాదరణీయమితి. సూత్రార్థస్తు పత్యురసామజ్ఞస్యాత్ నైకస్మిన్నపక్షవాత్, న ఇత్యతోనువర్తతే. పత్యుః - పశుపతేః. మతమ్ - అనాదరణీయమ్. కుతః - వేదవిరుద్ధత్వాచారాబోధిత్యేన అసామజ్ఞస్యాత్. ౧.

రుద్ధంచేదం తత్త్వపరికల్పన ముపాసన మాచారశ్చ - † వేదాః ఖలు పరం బ్రహ్మ నారాయణమేవ జగన్నిమిత్త ముపాదానంచ వదన్తి * ౧ నారాయణ పరం బ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణః పరః | నారాయణపరో జ్యోతి రాత్తా నారాయణః పరః. * ౨ తద్వైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి * ౩ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి * ౪ తదాత్మానం స్వయ మకురుతేత్యాదయః - పరబ్రహ్మభూతపరమపురుషవేదనమేవచ మోక్షసాధన ముపాసనం వదన్తి * ౫ వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్త మాదిత్యవర్ణం తమసస్తు పారే * ౬ తమేవం విద్వా సమృత ఇహ భవతి నాన్యః పథా అయనాయ విద్యతఇత్యాదిన్తే † కతాం గతా సర్వే వేదాన్తాః, - తదితికర్తవ్యతాభూతం కర్తృచ వేదవిహితవర్ణాశ్రమ సమ్బంధియజ్ఞాదికమేవ వదన్తి * ౭ తమేతం వేదానువచనేన బ్రహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన * ౮ ఏతమేవ లోక మిచ్ఛన్తః. ప్రవ్రాజినః ప్రవ్రజన్తీత్యాదయః, † కేవలపరతత్త్వ ప్రతిపాదనపరనారాయణానువాకసిద్ధతత్త్వపరాః కేషుచి దుపాసనాదివిధిపరేషు వాక్యేషు శ్రుతాః ప్రజాపతిశివేద్వాకాశప్రాణాదిశబ్దాఇతి * ౯ శాస్త్రదృష్ట్యాతూపదేశోవామదేవవదిత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్ - తథా * ౧౦ † ఏకో హవై నారాయణ ఆసీన్నబ్రహ్మ నేశాన ఇత్యారభ్య * ౧౧ స ఏకాకీ సరమేతేతి సృష్టివాక్యోదితం స్రష్టారం నారాయణమేవ సమానప్రకరణస్థాః * ౧౨ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఇత్యాదిషు సాధారణాస్పృహ్యోద్దిశబ్దాః ప్రతిపాదయన్తీతి ౧౦ † జన్తాద్యస్య యత ఇత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్, అతో వేదవిరుద్ధతత్త్వోపాసనానుష్ఠానాభిధానాత్పశుపతిమత మనాదరణీయమేవ.

౩౬॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ. ౨.

వేదవిరోధాదిత్యర్థః. ముద్రికాపట్కధారణాదయో బహుషు తస్మైష్ఠాక్తాః క్రమేణ పరిగణితాః సత్వేకత్ర. † వైదికపక్షస్య తద్వైషమ్య మాహ (వేదాఃఖల్వీతి). † (ఏకతాంగతాః) సర్వకాఖ్యాప్రత్యయసయా దితిభావః. † సద్బ్రహ్మత్వశమ్భుశివాదిశబ్దనిర్వాహార్థమాహ (కేవలపరేతి) నారాయణానువాకానుగుణ ముపనిషదన్తరార్థః కథం నిర్ణేయఇత్యత్రాహ (కేవలేతి) యథా * జుహోవి జుహోతీతి వాక్యస్య హోమసాధనత్వమాత్రపరత్వేన ద్రవ్యకేషనిర్ణయే స తాత్పర్యమ్ - * యస్య పర్ణమయీ జుహూ రిత్యేతద్వాక్యస్య ద్రవ్యవిశేషనిర్ణయపరత్వేన తదనుగుణార్థత్వమ్ * జుహోవిజుహోతీతివాక్యస్య భవతి - తథా * శమ్భు రాకాశమధ్యే ధ్యేయ ఇత్యాదీనాం వాక్యానా ముపాసనవిధిపరత్వా స్మృతాసన్యవిశేషనిర్ణయపరత్వమ్ - నారాయణానువాకస్య తూపాసనవిధ్యాద్యస్య పరత్వా విభావా దుపాసన్యవిశేషనిర్ణయైకపరత్వమస్తి - అత స్తదనుగుణార్థత్వం * శమ్భు రాకాశేత్యాదివాక్యానా మభ్యుపగన్తవ్యమిత్యర్థః. † కారణవాక్యేషు దేవతాన్తరప్రతితి రస్తీత్యత్రాహ (ఏకోహవాఇతి) సద్బ్రహ్మత్వశబ్దేషు పూర్వపూర్వ ఉత్తరోత్తరశబ్దం ప్రతి సామాన్యశబ్దాః-ఏనం పూర్వపూర్వం ప్రత్యుత్తరోత్తరశబ్దావిశేషశబ్దాః. ఏనం నారాయణశబ్దం ప్రతి శమ్భుశివాదయః సామాన్యశబ్దాః - * శమ్భు స్సన్వయమ్భుద్భుహిణః * సుశ్రేయసం శివం భద్రం * విశ్వాత్సం విశ్వేశమ్భునం * కాశ్వతం శివమచ్యుతం * శివశ్శివానా మశిశ్రాశివానా మిత్యాదిషు నేకార్థేషు ప్రయోగదగ్ధానా, న్నారాయణశబ్దస్య తథాన్తరన్తరే ప్రయోగాభావాచ్చ తస్మాత్ * పశునాయజేత * ఛాగోవా మస్త్రీవర్ణాదితీన్యాయాత్ సామాన్యశబ్దానాం విశేషపర్యవసానాత్ బ్రహ్మదిసామాన్యశబ్దానాం నారాయణవిశేషపర్యవసాయత్వం యుక్తమిత్యర్థః. † (జన్తాద్యస్యయతఇత్యత్రప్రతిపాదితమితి) * యతోవా ఇమానీత్యాదివాక్యే ఆస్సార్థస్యాభిప్రేతత్వా త్సూత్రకారణాపి తథాన్తరప్రేత మిత్యర్థః. జన్తాదిమాత్రభాష్యేణ పరస్మా త్సుంస ఇత్యున్తేన అయ మర్థన్యచితః.

౩౬॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ పౌరుషేయవాక్యస్య ప్రమాణమూలత్వే బుభుత్సితేనత్యతీన్ద్రియాథే శ్రుతిమూలత్వ మనుమానమూలత్వంవా

౩౬॥ సూ. అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ. ౨.

(వే-సా.) అనుమేయేశ్వ రాభ్యుపగమేనహి కేవలాధిష్ఠాత్వత్వ ముచ్యతే; తథాసతి ఆశరీరస్య ప్రధానాధిష్ఠానానుపపత్తేః. సశరీరత్వేషు శరీరోత్పత్త్యనిరూపణాత్ సావయవస్య తస్య నిత్యత్వే మహీమహీగరాదీనామపినిత్యత్వా విరోధాచ్చ. ౨.

(వే-దీ.) అనుమేయేశ్వ రాభ్యుపగమేనా ప్రధానస్వాధిష్ఠానమిశ్వరస్వోచ్యతే - సశరీరస్యైవ కులాలాదే రధిష్ఠానచర్యనా దశరీరస్వేవరస్య ప్రధానాధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చాసామజ్ఞాన్యమ్. సశరీరత్వాభ్యుపగమేపి తచ్ఛరీరస్య సావయవస్య నిత్యత్వే అనిత్యత్వేచ దోషః పూర్వోక్త ఇత్యభిప్రాయః. ౨.

† వేదబాహ్యనా మనుమానాద్ధి కేవలనిమిత్తేశ్వరకల్పనా-తథాసతి దృష్టానుసారేణ కులాలాదివదధిష్ఠానం కర్తవ్యమ్. సచ కులాలాదేర్బ్రదాద్యధిష్ఠానవత్పశుపతే ర్నిమిత్తభూతస్య ప్రధానాధిష్ఠాన ముపపద్యతే-అశరీరత్వాత్. సశరీరాణామే వహి కులాలాదీనా మధిష్ఠానశక్తి ర్దృష్టా. సచేశ్వరస్య సశరీరత్వ మభ్యుపగస్తవ్యమ్ - తచ్ఛరీరస్య సావయవస్య నిత్యత్వే అనిత్యత్వేచ ౧ శాస్త్రయోనిత్వాదిత్యత్ర దోషస్యాక్తత్వాత్. ౧॥ బ్రహ్మ - ౧ - ౧ - ౩.

32॥ సూ. కరణవచ్ఛేన్నభోగాదిభ్యః. ౩.

యథా భోక్తు ర్ద్వీవస్య కరణకళేబరాద్యధిష్ఠాన మశరీరస్యైవ దృశ్యతే - తద్వత్తహేశ్వరస్యావ్యవశరీరస్యచ ప్రధా నాధిష్ఠాన ముపపద్యత ఇతిచేత్. స - భోగాదిభ్యః పుణ్యపాపరూపకర్మఫలభోగార్థం పుణ్యపాపరూపాదృప్తకారితం హి తదధిష్ఠానమ్ - తద్వత్పశుపతేరపి పుణ్యపాపరూపాదృప్తవత్తయా తత్ఫలభోగాదిసర్వం ప్రసజ్యేత. అతో నాధిష్ఠాన సంభవః.

3౩॥ సూ. అస్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతావా. ౪.

వాశబ్దశ్చార్థే. పశుపతేః పుణ్యపాపరూపాదృప్తవత్త్వే జీవవద్దస్తవత్త్వమ్ - సృష్టినంహారాద్యాస్తదత్వ మసర్వజ్ఞ తాచ స్యాదిత్యనాదరణీయమేవేదం మతమ్. * ౨ విరోధేత్వనపేక్ష్యం స్యాదిత్యాదినా వేదవిరుద్ధస్యానాదరణీయత్వే సిద్ధేపి పశుపతిమతస్య వేదవిరుద్ధతాఖ్యాపనార్థం ౩ పత్నురసామజ్ఞాస్యాదితి పునరారమ్భః. యద్యపి పాశుపతశైవయో † ర్వేదావిరోధిన ఇవ కేచన ధర్మాః ప్రతీయంతే - తథాపి వేదవిరుద్ధనిమిత్తోపాదానభేదకల్పనా పరావరతత్త్వవ్యత్యయకల్ప నామూలత్వాత్ సర్వమసమజ్ఞానమేవేత్యసామజ్ఞాస్యాదిత్యుక్తమ్. ౨॥ 3॥ బ్రహ్మ - ౨ - ౨ - 3౫.

పశుపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

సంభవేత్ - తత్ర శ్రుతిమూలత్వం శ్రుతివిరుద్ధపరావరతత్త్వప్రతి పాదన ప్రదర్శనా దపాస్త మిత్యనుమానమూలత్వనిరాసపరం సూత్రత్రయమ్. శాస్త్రయోగ్యధికరణ ఏవాభిప్రేతానాం దూషణానా మత్రాప్యపేక్షితత్వా త్కణ్ఠోక్తిః కృతా - తేషాం వత్సమూఃత్యుబుద్ధ్యా శాస్త్రయోగ్యధికరణే కణ్ఠోక్త్యభావః. † పత్సమూఃత్యుబుద్ధ్యా స్యాన్వర్థితాయాహ (వేదబాహ్యనామితి.)

32॥ సూ. కరణవచ్ఛేన్నభోగాదిభ్యః. కిం శరీరత్వేన జగదధిష్ఠితి - ఉత తద్యతిరిక్తత్వేన. శరీరత్వేనచేత్ - భోగాదిప్రసజ్ఞః. సూచే త్ - శరీరాస్తరసాపేక్షత్వం స్యాదిత్యర్థః. శరీరనిరపేక్షాధిష్ఠానం శరీరే దృష్టమితి చేన్న - శరీరత్వప్రయుక్తం తదిత్యుక్తం భవతి. తదా జగత్ శరీ రత్వే భోగాదిప్రసజ్ఞాదితి. ఆయ మశరీరత్వాభ్యుపగమేన పరిహారః. అశరీరత్వాభ్యుపగమేన పరిహారః ఆగమప్రామాణ్యే ఉక్తః * శరీరమపి సశరీరే జైవాదిష్ఠియతే శరీరం పృన్యాధిష్ఠానే కరణభూతం స్యాదిష్ఠానే కరణం కర్తృచ యథా దీహోఽన్యప్రకాశహేతుః స్వప్రకాశే స్వయమేవహేతుః సదీపాస్తరసాపేక్షః-యథాచ మసూ యుగపదనేకజ్ఞానానుత్పత్తిర్జ్ఞేనానుమియమానం స్యానుమానే కరణభూతం కర్తృచ తథేతి. ఏవం స్వపరని ర్వాహకత్వేన పరిహారః.

3౩॥ సూ. అస్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతావా. † (వేదావిరోధిన ఇవేతి) అత్ర ఇషశబ్దో విప్రలమ్భకత్వవ్యోతకః. నను-వేదవిరుద్ధత్వఖ్యాపనార్థత్వమ

32॥ సూ. కరణవచ్ఛేన్నభోగాదిభ్యః. ౩. 3౩॥ సూ. అస్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతావా. ౪.

(వే-సా.) కరణకళేబరాద్యధిష్ఠానం దశరీరస్యైవాధిష్ఠానమితిచేత్. స, పుణ్యపాపనిమిత్తత్వాత్తస్య తత్ఫలభోగాదిప్రసజ్ఞః. ౩.

(వే-దీ.) తేత్రజ్ఞస్య స్వకరణకళేబరాద్యధిష్ఠానవదుపపద్యత ఇతిచేత్, స - పుణ్యాపుణ్యరూపకర్మనిమిత్తత్వాత్ తేత్రజ్ఞాధిష్ఠానస్య ఈశ్వ రస్యాపి తద్వత్తయా తత్ఫలభోగాది నిఖిలత్వస్యభావప్రసజ్ఞః. ౩.

(వే-సా.) తథాసతి తేత్రజ్ఞవత్ అస్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతాచ. ౪.

(వే-దీ.) వాశబ్దశ్చార్థే. తథా పుణ్యాపుణ్యవత్త్వేనాస్తవత్త్వమ్ - సృష్టినంహారాస్తదత్వ మసర్వజ్ఞతాచ ప్రసజ్యత ఇత్యనమజ్ఞానమేవే దమ్. ౪.

ధికరణస్యా యుక్తమ్ - తాన్త్రికగ్రంథైర్వార్థవిరోధప్రతీతేః. విరోధే ప్రతిపన్నే విరోధాధికరణస్యా యోజ్యేదవిరుద్ధస్యాప్రమాణ్య సిద్ధేశ్చాస్య
ధికరణస్య కృతకరత్వప్రసజ్ఞః. నైవమ్ - విరోధస్యాపాతప్రతిపన్నత్వవిబుధ్ధా న్యాయేనావిరోధే నిరీక్షితేపి తస్యాతివిరుద్ధేషు కర్తృసు ప్రతీయమా
నేషు తత్సాన్విరస్యభిజ్ఞానే శ్రుత్యంతరేచానుపలభ్యమానే కథం బాధవికల్పనముచ్చయనజ్యోతైః ప్రత్యక్షశ్రుతయో నేతుం శక్యస్తే ఇతి ప్రతిపాదనార్థ
త్వాదస్య. నను-స్తృత్యాపి శ్రుతిసజ్యోచో దృశ్యతే - సహింస్యాదితి నిషేధోహి శ్రాద్ధకల్పస్థమాంసవిధానేన నఙ్ముచతి. నైవమ్ - మాంసేనాపి
శ్రాద్ధం కర్తవ్య మిత్యవశ్యం శ్రాద్ధకర్తవ్యతాతివాదరూపత్వాత్తదృశవచనానామ్. అతఏవహి తథాఽనుష్ఠానమ్. యద్యా - బహ్వర్థవిరోధః
ప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధోవా యాను సవిద్యతే - తాన్త్రికతయః శ్రుతిం సజ్యోచయన్తి - నతు వేదవిరోధబహుళాః ప్రధానార్థవిరుద్ధాశ్చ.
విరోధబాహుళ్యం తత్ర తత్ర ద్రష్టవ్యమ్, దర్శితప్రాయంచ. యద్యపీత్యవిరోధ మాశ్చర్య ప్రధాన ప్రతిపాద్యవిరోధం భాష్యకారపవాహ తథాపీతి.
నచాకాశప్రాణేంద్రిదిశబ్దానామ తన్త్రిస్థితివాదిశబ్దానాం పరమాత్మపరతాశ్రయణేన పరావరతత్త్వవ్యత్యాసః పరిహర్తుం శక్యతే. ప్రతర్దనవిద్యా
దిషు నారాయణాదిశబ్దవాచ్యస్య పరతత్త్వస్యేంద్రిదిశబ్దవాచ్యాపేక్షయాఽపకృష్టత్వేన వ్యపదేశభావాత్ ఇంద్రిదిశబ్దానా మింద్రిద్భర్తృద్వారా
కారణతత్త్వదస్త్ర్యామిభూతపరమాత్మపరతాశ్రయణం సపూర్వాపరవాక్యశ్రుత్యస్తరవిరుద్ధమ్. సహిన్ద్రస్య నారాయణాత్పరత్వం క్వచిచ్ఛ్రితమ్.
పాశుపతాదిషు పరత్వేనోక్తం రుద్రం ప్రత్యపరత్వేనోక్తస్య తత్త్వస్య కారణత్వాన్ద్ర్యామిత్వవ్యాఘాతాదుద్రవ్యాదిశబ్దానాం నారాయణపర
త్వేన నిర్వాహేనాఽనుపపన్నః. వేదాన్తవాక్యేషు ద్వైతాద్వైతయోరేవహి వ్యాఖ్యాత్పూణాం విప్రతిపత్తిః - నారాయణస్య బ్రహ్మశివాదీనాంచ
ద్వైతంవాఽద్వైతంవా భవతు - సర్వభాషి నారాయణస్యాపరత్వం తస్మా త్కన్యచిత్తత్త్వస్య పరత్వం మోక్షప్రదత్వంచ శ్రుతివిరుద్ధమితి సర్వా
విగీతమ్. పరమపురుషా దన్యస్య పరత్వేనోపాసనంచ మోక్షహేతురితి శ్రుతివిరుద్ధమ్ - * నాన్యః పథాఇతి పరమపురుషా దన్యస్య మోక్షప్రదత్వని
షేధాత్. నను - మోక్షప్రదజగత్కారణవిషయాన్తస్త్రిషు శివాదిశబ్దాః ఐస్తుమాత్రవిషయాస్యః - భగవద్విషయావా. కార్యవిషయా నారాయ
ణాదిశబ్దాః భగవతోఽర్థాన్తరపరాస్యః. అతో సవిరోధ ఇతిచేన్న-అతిప్రసక్తో. సర్వశబ్దానా ముఖ్యాన్తరపరతయా విరోధశమనే సుగతాగ
మాదయోపి వ్యావిరోధేన నేతుం శక్యస్తే - క్షణికశబ్దః క్షణపరిణామిత్వపరః. చిత్తసన్తతిశబ్దోపి చిత్తస్యావిచ్ఛేదపరః - నిత్యజ్ఞానరూప ఆత్మేత్య
త్యః. వేదానప్రమాణమితి - ఉక్తప్రమాణవిలక్షణాంత్యర్థః. తేషాం పారుషేయత్వంచ పురుషే రధీతత్వమ్. అర్థాన్తరాణితు వ్యాఖ్యాత్పృబుద్ధి
దోషమూలాని - నతుసుగతాభిమతానీతి కిమితి నవ్యాఖ్యాయతే. అతోఽనుష్ఠానవిరోధస్తత్త్వవిరోధశ్చ దుష్పరిహరః. నను-కథం మోహనార్థత్వం
పాశుపతస్య - ఉక్తంహి భగవత్ప్రగీతే తత్త్వలిపాదకతయా సాత్త్వికే శ్రీమతి వారాహే పురాణే పాశుపతతన్త్రిస్యాసుగ్రహమూలత్వేన వేదా
సుగుణ్యాచ్చ స్యర్థాపవర్గార్థత్వమ్, రుద్రరూపస్య భగవత్స్తదుక్తమార్గేణ పూజనీయత్వమ్, తన్త్రిన్తరాణాం విప్రతిపానమూలత్వేన సరకఫల
త్వంచ. తత్ర యథా మహేశ్వరవచః * ఏవమభ్యర్థితః తైస్తు పురాహం ద్విజసత్తమాః । వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవాసన్తి సంహితామ్ । నిశ్వా
సాఖ్యాం తతస్తస్యాం లీనా బాభ్రవ్య శాణ్డిలాః । అల్పపరాధా ఇత్యేవ శేషా వైలాలికాభవన్ । మయైవ మోహితాస్తేహి భవిష్యజ్ఞా
నతా ద్విజాఇతి, తత్ర * నిశ్వాససంహితా యాహి లక్షమాత్రా ప్రమాణతః । నైవ పాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ సః । ఏతస్మాదేవదమా
ర్గాద్ధి యదన్యదిహ జాయతే । తమాచ్ఛద్రకర్తవిజ్ఞేయం రాద్రం శౌచవివర్జితమ్ । యే రుద్ర ముపజీవన్తి కలా వైలాలికా సరాః । ఉచ్చిష్టరు
ద్రాస్తేజ్ఞేయా నాహం తేషు వ్యవస్థిత ఇతి, తథా * తేషాం గౌతమశాపాద్ధి భవిష్యన్త్యవయే ద్విజా ఇతి ప్రకమ్య * తేషాం మధ్యే సదాచారా
యే తే మచ్ఛాసనేరతాః । తే నన్ద్ర మపవర్గంచ యాస్త్యేవ ఖలు నిశ్చయః । వైలాలికా యే యన్యన్తి మమ సన్తతిమాషకాః । ప్రాగ్గా
తమాగ్నినిర్దగ్ధాః పున ర్ద్దవచనా ద్విజాః । సరకంతు గమిష్యన్తి నాత్ర కార్యా విచారణేతి. తత్రాప్రవృత్తితమే * విష్ణురూపేణ యాజ్యోహం సర్వ
దేవై ర్ద్విజోత్తమ । సాత్త్వికీసా సమాఖ్యాతా పృత్తి ర్తే, మునిపుణ్ణవ । జటామకుటధారీచ నాగభూతై స్సమాపృతః । సిద్ధాన్తసయమార్గస్థై
రహం రుద్రేతి పూజితః । రాజసీ మేతు తాంవృత్తిం జానీహి ద్విజసత్తమేతి, సిద్ధాన్తసయమార్గశబ్దశ్చ పాశుపతవిషయః - నతు వైవాదిత
న్త్రిర్థవిషయః - * తథార్హద్యుద్ధభిక్షూణాం వైలాలనితై రహమ్ । తమోతిరిక్తైర్వృష్టవ్య స్తాంస్తమస్యేవ పాతయే ఇత్యన్తరగ్రంథే వైలాలవ్రతికశ
బ్దేన తన్త్రిన్తరనిష్ఠానాం రాజసేభ్యః సిద్ధాన్తసయమార్గస్థేభ్యః తామసతయా పృథగుక్తేః. సచ వైలాలవ్రతికశబ్దో జ్ఞాన్తాదివిషయః - అస్మిన్నేవ
గ్రంథే తతః పృథగుక్తే. సచేతరదుష్టాశయమాత్రవిషయః - * వైలాలికా యే యన్యన్తి మమ సన్తతిమాషకాఇతి రుద్రసమ్బుధిత్యావగమాత్.
సచ పాశుపతవిషయః - * నైవ పాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ సః । ఏతస్మా దేవదమార్గాత్తు యదన్యదిహ జాయతే । తమాచ్ఛద్రకర్తవి
జ్ఞేయం రాద్రం శౌచవివర్జితమ్ । యే రుద్ర ముపజీవన్తి కలా వైలాలికా సరాఇతి పాశుపతనిష్ఠేభ్యః పృథగవ్యవదేశాత్. అతః పాశుపతేతర
తన్త్రినిష్ఠానాం వైలాలికశబ్దోక్తతయా పరిశేషాత్తామసేభ్యః తన్త్రిన్తరేభ్యః సిద్ధాన్తసయమార్గస్య రాజసత్వయాపవైధర్మ్యయోగాచ్చ సిద్ధాన్తస
యశబ్దః పాశుపతవిషయః. రాద్రత్యే తుల్యేనతి వైలాలికేభ్యః పూర్వనిర్దిష్టతయా స్థానప్రమాణాచ్చ సిద్ధాన్తసయశబ్దః పాశుపతవిషయః - * నైవ
పాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ స ఇత్యుక్తాన్త * యే రుద్ర ముపజీవన్తి కలా వైలాలికాసరా ఇత్యత్ర వైలాలికేభ్యః పూర్వమేవహి పాశుప
తమార్గః కీర్త్యతే. తథా * వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవాసన్తి సంహితామ్ । నిశ్వాసాఖ్యాం తతస్తస్యాం లీనా బాభ్రవ్య శాణ్డిలాః । అల్పప
రాధా ఇత్యేవ శేషా వైలాలికాభవన్ ఇత్యత్రాపి వైలాలికేభ్యః పూర్వమేవహి నిశ్వాసాఖ్యా పాశుపతదీక్షాసంహితా వ్యవదిశ్యతే. నిశ్వా

సాఖ్యాయాః పాశుపతగోచరత్వం తత్రైవ స్పష్టమ్ * నిశ్వాససంహితా యాహి లక్షమత్రాప్రమాణతః । నైవ పాశుపతీ దీక్షేతి. అతః పృథగన్యైః పదేశాత్తన్త్రాస్తరేభ్యో వైధర్మ్యే, స్థానప్రమాణాచ్చ, సిద్ధాంతసంశయః పాశుపతవిశయః. అతః పాశుపతాగమస్తమఃపతనహేతుభ్యః తన్త్రాస్తరేభ్యో విలక్షణో భగవత్పదకరః న్యగ్రాపవర్గహేతుశ్చావగమ్యతే. అతోఽనుగ్రహమూలత్వేదానుసారిత్యభగవత్ప్రీతినత్యన్యగ్రాపవర్గాధిత్వా త్తామసనమౌహనార్థదుర్గతి నిమిత్తతామసతన్త్రాస్తరేభ్యో విలక్షణస్య పాశుపతస్య కథ మవైదికత్వమితి. నైవమ్-తన్త్రాస్తరేభ్యో విలక్షితస్య వైపర్యయస్య అన్వితరత్వాత్. పాశుపతస్య త్రయీబాహ్యధికారత్వమౌహనార్థత్వమేమిశ్రరజోమూలత్వైస్తన్నిష్ఠానాం, భగవచ్ఛాసనపరాజ్ఞుభిర్వోక్త్యాచ పశ్చరాత్రస్యేవ వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనపరత్వంహి నాత్రావగమ్యతే - తథాహ్యప్రపత్తితమే * పారుపం నూక్త మస్థాయ యే యజన్త ద్విజాస్తు మామ్ । సంహితావ మస్థాయ తే మాం ప్రాప్సున్తి బ్రాహ్మణాః । అలాభే వేదమన్త్రాణాం పశ్చరాత్రోదితేనహి । మార్గేణ మాం ప్రపద్యంతే తే మాం ప్రాప్సున్తి మానవాః । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పశ్చరాత్రం విధీయతే । శూద్రాదీనాం నతచ్ఛ్రీతపవిత్ర మపయాన్యతి । ఏవం మయోక్తం విప్రేంద్ర పురాకల్పే పురాతనమ్ । పశ్చరాత్రం సహస్రాణాం యది కశ్చిద్ద్రోహివ్యతి । కర్తవ్యేచ మాం కశ్చిద్ద్యది భక్తో భవిష్యతి । తస్య వేదాః పశ్చరాత్రం నిత్యం హృది వసిష్యతి । వేదేన పశ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేన చ ద్విజాః । ప్రాప్యోహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షలక్ష్యేషి ద్విజేతి పశ్చరాత్రస్య వేదతుల్యవికల్పభాక్త్యానుగుణం ప్రామాణ్య మభిహతమ్. తథా పాశుపతనిష్ఠానాం రాద్రతన్త్రాస్తరనిష్ఠానామివ భగవచ్ఛాసనపరాజ్ఞుభిర్వేద తామసయుగానువర్తిత్వంచ తత్రోక్తమ్ * ఇతరే రాజస్తై రాభవై స్తామస్తైశ్చ సమావృతాః । భవిష్యన్తి ద్విజ శ్రేష్ఠ మచ్ఛాసనపరాజ్ఞుభాః । కృతం త్రేతా దావరశ్చ యుగాని త్రీణి నారద । సత్త్విన్తా మాం నమేష్యన్తి కలౌ రజస్తమాధికాభి. రాజస్తై రాభవైరితి - భావశబ్దశ్చైవైవపరః. రాజసీవృత్తి ర్భవక్షేతా. సాచ పాశుపతీ * రాజసీమేతు తాంబుత్తిం జానీహీతి సిద్ధాంతసంమార్గవృత్తేర్హి రాజసత్వం పూర్వముక్తమ్. సిద్ధాంతసంశయస్య పాశుపతగోచరత్వం పృథగన్యైః పదేశవైధర్మ్యస్థానప్రమాణైః పూర్వమేవోపపాదితమ్. తామస్తైరాభవైరితి భావశబ్దేన రాద్రాస్తరసాగతాదివృత్తయ ఉచ్యతే - * తథార్హ ద్భుద్ధభిక్షూణాం వైలాలవ్రతికైరహమ్ । తమాతిరిక్తైర్యప్తస్య ఇతిహ్యుక్తమ్. భిక్షూణామితి - తృతీయాశ్లేషస్థి. యప్తస్య ఇతి యజనరూపతోక్తి స్తదభిప్రాయేణ - అన్యథా * తాంస్తమస్యేవ పాతయే ఇతి ఖోధాత్. అహం యప్తస్య ఇత్యుక్తిరన్వయత స్మరన్య సావృత్తత్యాత్ - నతు తదభిప్రాయేణ - తామసశాస్త్రే జగతో భగవదాత్మక త్వానభ్యుపగమాత్ ఏవం రాజసత్వతామసత్వయోః క్రమస్యచ ప్రత్యభిజ్ఞానాదనేన తామసతన్త్రాస్తరనిష్ఠానామివ రాజసపాశుపతనిష్ఠానాంచ భగవచ్ఛాసనాతిలక్ష్మీత్వముచ్యతే - తథా * యే వేదమార్గనిర్ముక్తా స్తేషాం మోహార్థమేవచ । నయసిద్ధాంతసంజ్ఞంహి మయా శాస్త్రంతు దర్శితమ్ । పాశోయం పశుభావస్తు న యదా పతితో భవేత్ । తదా పాశుపతం శాస్త్రం జాయతే వేదసంజ్ఞతమితి నయసిద్ధాంతసంజ్ఞస్య పాశుపతస్య మోహనాయ ప్రవర్తితత్వం వేదాధికారిణాం తత్రైవ వేదబుద్ధ్యా మోహితత్వం చోక్తమ్. తథా రాజసస్యాపి పాశుపతస్య తామసానా మితర తన్త్రాణాంచాసాత్త్వికత్వ మవిశిష్టం ప్రతీయతే - * రాజసీం వృత్తిమ్ * తమాతిరిక్తైరితి హ్యుక్తమ్. రాజసీమిత్యనేన తమామిశ్రరజోమూలత్వం వివక్షితమ్. రజఃప్రాచుర్యాత్ పాశుపతస్య రాజసత్వనిర్దేశః. తథా * ద్విసప్తతితమే యత్సత్త్వం సహరి ద్వేవ్రా యో హరిస్తత్సరం పదం । యే సత్త్వరజసీ సోపి బ్రహ్మణః కామనమ్మనః । యో బ్రహ్మ నైవ వేదస్తు యో వేద స్స క్రతు ర్ముధాః । యద్రజస్తమసోపేతం సోహం నాస్త్యత్రసం శయః । సత్త్వం రజస్తమశ్చైవ త్రితయం చైత దుచ్యతే । సత్త్వేన ముచ్యతే జస్తు సత్త్వం నారాయణాత్మకమ్ । రజసా సత్త్వయుక్తేన భవేచ్ఛీర్చిమాన్యశోధికః । తచ్చ వైతామహం వృత్తం సర్వశాస్త్రేషు వర్తతే । యద్వేదబాహ్యం కర్తవ్యం నా మద్విశోపసేవ్యతే । తద్రాద్రమితి విఖ్యాతం కనిష్ఠగతిదం నృణామ్ । తదైవపాశుపతంనామ కనిష్ఠం మోహనం నృణామితిచపాఠః । యద్ధీనం రజసా కర్త కేవలం తామసంతు యత్ । తద్దుర్గతిప్రదం నృణా మిహ లోకే పరత్రచేతి. సాత్త్వికరాజసం వైతామహం వృత్త ముక్తమ్. కేవలం తామసం దుర్గతిప్రదముక్తమ్, - తచ్చ బాధార్హతవైలాలికవృత్తమ్ - వైలాలికవ్రతికై స్తమాతిరిక్తైరితి హ్యుక్తమ్. తదుభయాతిక్త మధ్యమశ్లోకోక్తం కర్త రాజసతామస మిత్యవగమ్యతే-కేవల తామసమిత్యుత్తరత్ర విశేషితత్వాత్, * యద్రజస్తమసోపేతం సోహ మిత్యుక్తత్వాచ్చ తమామిశ్రరజోమయత్వ మవగమ్యతే. నను-ఇ యద్వేదబాహ్యమితిశ్లోకో వైలాలికవిషయః - * యద్ధీనమితి బాధార్హతవిషయమ్. నైవమ్ - బాధార్హతవైలాలికానా మేకశోటినివిప్రతయోక్తత్వాత్ పృథక్కరణస్యానుచితత్వాత్. తమఃపతనం తేషాం తుల్య మవగతమ్ * తథార్హ ద్భుద్ధభిక్షూణాం వైలాలవ్రతికై రహమ్ । తమాతిరిక్తై ర్యప్తస్య స్తాంస్తమస్యేవ పాతయే ఇతి. అత ఇహా నిమగ్నోకే దుర్గతి రుచ్యమానా బాధార్హతవైలాలికానాం సమానా భవతు మర్వతి - అతోమధ్యగతశ్లోకః పాశుపతవిషయః. * తదైవ పాశుపతం నామేతిపాతే పాశుపతవిషయత్వం సిద్ధమ్. తతశ్చ తస్య రజోమిశ్రతమామూలత్వం సాత్త్వికరాజసప్రబాహ్యత్వనిష్ఠత్వంచ వేదబాహ్యత్వంచ స్థితమ్, మోహనాయ ప్రవృత్తత్వంచ తత్రోక్తం పాశుపతస్య - యథా ద్విసప్తతితమే * మాం విష్ణో రన్వీరితిక్తం యే బ్రహ్మణంచ ద్విజోత్తమ । యజన్తే పాపకర్తాణా స్తే యాన్తి నరకం నరాః । యే వేదమార్గనిర్ముక్తా స్తేషాం మోహార్థమేవచ । నయసిద్ధాంతసంజ్ఞంహి మయా శాస్త్రంతు దర్శితమ్ । పాశోయం పశుభావస్తు న యదా పతితో భవేత్ । తదా పాశుపతం శాస్త్రం జాయతే వేద సంజ్ఞతమితి. నచ నయసిద్ధాంతమాగ్ధో సపాశుపతః - కిన్తు వైలాలికశబ్దవాచ్యవైవాదిమార్గఇతి వాచ్యమ్-అప్తవప్తితమే 'వైలాలికవ్యతిరేకేణ నయసిద్ధాంతమార్గస్యాత్కత్వాత్. తత్రహి సిద్ధాంతసంమార్గస్య రాజసత్వేన వైలాలికమార్గస్యతామ సత్వేనచ భేదో దర్శితః, కించ-తత్ర రుద్రవచః*దేవదేవ

జన స్సర్వో ముక్తిమార్గే వ్యవస్థితః । కథం శృష్టిః ప్రభవితా సరకేభుచ కో వసేత్ । ఏవముక్తస్తతో దేవై ర్నా మువాచ జనార్దనః । యాగాని త్రీణి స హసా మా ముపేవ్యన్తి మానవాః । అస్త్యే యుగే ప్రవిరళా భవిష్యన్తి మదాశ్రయాః । ఏవ మోహం సృజామ్యాశు యో జనం మోహయిష్యతి । త్వంచ రుద్రమహాబాహూ మోహశాస్త్రాణి కారయ । అల్పాయానం దర్శయిత్వా ఫలం దీర్ఘం ప్రదర్శయ । కుహకానీన్ద్రజాలాని విరుద్ధాచరణానిచ । దర్శ యిత్వా జనం సర్వం మోహయాశు మహేశ్వర । ఏవముక్తస్తదా తేన దేవేన పరమేష్ఠినా । ఆత్మాతు గోపిత స్సద్యః ప్రకాశోహం కృతస్తతః । తస్మా దారభ్య కాలాత్తు మత్పిణీతేషు సత్తమ । శాస్త్రేవ్యభిరతో లోకో బాహుళ్యేన నవేద తమితి మోహనార్థవ, మనాత్త్వికయుగప్రవృత్తత్వం తదా భగవత స్తిరోధానమ్, రుద్రస్య ప్రకాశితత్వం చోక్తమ్. పాశుపతీచ భగవత్ప్రకాశనాభావాత్ తస్మాత్ప్రకటణమోహనార్థగ్రన్థాన్తర్వా పసిద్ధః - సిద్ధాన్తసంజ్ఞాస్య మోహనార్థతోవక్తేస్తస్యచ తస్మాన్తరవ్యతిరేకస్యోపపాదితతయా పాశుపతత్వసిద్ధేశ్చ. తథా గౌతమశాపోపహత త్రయీబాహ్యజనాధికారత్వంచ పాశుపతస్య తస్మాన్తరరాణా మవ్యవేశేషేణ ప్రతీయతే - యథా త్రినప్తతితమే * మోహనార్థంతు లోకానాం త్వయా శాస్త్రం పృథక్కృతమ్ । తత్కదా హేతునా కేన కృతం దేవ పదస్య న ఇతి పృష్టే * దుర్భిక్షా ద్దౌతమేన రక్షితై రననుమతై ర్జగమి షుభి ర్నుభి ర్దౌతమాతినన్ధాన ముక్తాన్తభిహితం * ఏవముక్తస్తదా తైస్తు గౌతమః కిమిదం తివతి । గోపధ్యాకారణం ముహ్యంతాపవృత్త్యతి యోగ విత్ । ఋషీణాం మాయయా సర్వ మిదం జాతం విచిన్త్య వై । శశావ తాన్తదా భన్తమిథ్యాభూతపరాన్తథా । భవిష్యథ త్రయీ బాహ్య వేదక ర్తృబహిష్కృతాః । తచ్ఛ్రుత్వా క్రూరవచనం గౌతమస్య మహామునేః । ఊచు స్సప్తర్షయో మైవం సర్వకాలం ద్విజోత్తమాః । భవన్తు కిన్తు తే వాక్య మమోఘం నాత్ర సంశయః । త్వదావక్యవహ్నినిర్దగ్ధా స్సదా కలియుగే ద్విజాః । భవిష్యన్తి క్రియాహీనా స్సర్వవేదబహిష్కృతా ఇతి గౌతమశాపమ్, తల్లఘాకరణాయ కలౌ జన్త, తదనుగ్రహాయ తద్గోత్ర ప్రవర్తకై స్సప్తఋషిభిః మహేశ్వరస్యాభ్యర్థనంచోక్తాన్తి * ఏవ మభ్యర్థిత స్తైస్తు పురాహం ద్విజసత్తమాః । వేదక్రియాసమాయుక్తాం కృతవాన్తి సంహితామ్ । నిశాన్తిసాఖ్యాంతతస్తస్యాం లీనా బాధస్య శా జ్జిలాః । అల్పపరాధా ఇత్యేవ శేషా వైలాలికాన్తభవత్ । మయైవ మోహితా స్తేతు భవిష్యజ్ఞానతా ద్విజాః । తత్ర * నిశాన్తిసంహితాయాహి లక్ష మాత్రా ప్రమాణతః । నైవ పాశుపతీ దీక్షా యోగః పాశుపతశ్చ సః । ఏతస్మా ద్వేద మార్గాద్ధి యదస్యదిత్వాది, * తేషాం గౌతమశాపాధీత్యాది చోక్తమ్. తస్మాన్తరపరాధతారతమ్యేపి శాపోపహత త్ర యీబాహ్యధికారత్వం పాశుపతస్య తస్మాన్తరరాణాం చావిశిష్టమ్. నన్వేవం తర్హి పాశుపతస్య వేదక్రియాసమాయుక్తత్వస్యైర్దౌషపదప్రాప్తిహేతుత్వం కథం ఘటతే ఉచ్యతే - త్రయీ బాహ్యధికారత్వస్య వ్యవస్థితత్వా దల్పపరాధత్వాచ్చ బాధవ్యాదీనాం సాక్షాదేవ వైదికకర్తాన్వయే, తస్యైస్త్రయీవిరుద్ధాచారాన్వయేచానుపపన్నేనతి వేదార్థవ్యామిశ్రావైదికార్థపరతయా నాతివి రుద్ధం పాశుపతత్వం ప్రణీత మిత్యేతావద్యేవమ్యమితి * వేదక్రియాసమాయుక్తామితి నిర్దేశోహి వైదికావైదికార్థసంబ్ధం మనగమయతి. నను- కథం తర్హి మోహనార్థత్వమ్. ఉచ్యతే - మునిభి ర్భర్తృతేన త్రయీబాహ్యతానిమిత్తశాపావిరోధత స్త్రాతుడామేన మహేశ్వరేశాన్తర్వశోభి హితం స్యోపాసనతదభ్యుపాసనధారణాదిపరం తస్యం ప్రణీతమ్. అధర్వశిర్శ్చ ప్రతర్దనవిద్యాన్యాయా త్పరమాత్మాత్మకరుద్రోపాసనపరమితి స్థితమ్. తథా సతి విప్రులపరాధానాం తత్ర శ్రద్ధాయాం సత్త్వమపి వేదరహస్యాప్రకాశనార్థం పాశుపతే రుద్రేణ స్వస్య నారాయణాత్మకత్వం నాభి హితమ్ - అపిత్వర్థనాదయాపేణ స్వప్రకర్షపేక్షాక్ర. బాధవ్యాదయస్తు శాపవశాదప్యవధానేన శ్రుతిసిద్ధభగవదుపాసనాన్తర్హి అపి స్వల్పపరాధతయా వేదవిరుద్ధోక్తి మర్థవాదం జ్ఞాత్వా అధర్వశిరోభిప్రాయానుసారేన పాశుపతావగతం రుద్రం నారాయణాత్మక ముపాస్య నిస్తీర్ణాః. అన్యేతు పాప ప్రాయశ్చిత్త దధర్వశిరోహృదయానభిజ్ఞతయా భగవదాత్మకత్వం రుద్రస్యాజానన్తః పాశుపతానుప్రవిష్టాఅపి సమ్యక్ జ్ఞానాభావాత్ * తమసి భ్రామ్యన్తీతి తస్మైహాసఫలకత్వాత్ * తేషాం మోహార్థమేవచేతి మహేశ్వరవచనం ఘటతే. అతఏవహి తత్రోచ్యతే స్వప్రతరమ్ * మాం విష్ణో రవ్యతిరిక్తం యే బ్రహ్మాంచ ద్విజోత్తమాః । యజన్తే పాపకర్తాగా స్తే యాన్తి సరకం సరాః । యే వేదమార్గనిర్ముక్తా స్తేషాం మోహార్థమేవచ । నయసిద్ధాన్తసంజ్ఞంహ మయా శాస్త్రంతు దర్శితమితిచ. నయసిద్ధాన్తజలశ్చ నిశాన్తిసాఖ్యపాశుపతత్వం విషయఇతి దర్శితమ్. ఏవ మధికారిభేదేన భ్రాన్త్యభ్రాన్తిజననాభిసంధిమతా తదర్థం పుష్కలోపదేశ మకుర్యతా మహేశ్వరేణ ప్రణీతత్వాత్ పాశుపతస్య మోహఫలకత్వమనుగ్రహానిబంధన తయా తస్మాన్తరవైవమ్యంచ యుక్తమ్.

ఇతరే త్రయోప్యస్యాధికరణస్య పాశుపతపరీక్షార్థత్వ మనభ్యుపగచ్ఛన్తా నిమిత్తమాత్రేశ్వర పక్షనిరాకరణపరత్వం ఐర్ణయన్తి; తేషు పరా నప రాంశ్చప్రతి బ్రూమః - నిమిత్తమాత్రేశ్వరపక్షం నిరాచీర్ణతా నకేవల మనుమానమేవ - కిన్తు తన్మూలభూత ఆగమేపి నిరాకార్యః - తత్త్వామాణ్యే జీవతి తస్య నిరాసాయోగాత్. ఏవం ద్వయోరపి వ్యవధానీయతేవసత్త్వనుమానం శాస్త్రాప్రకరమవ నిరసనీయమ్ - తన్నిరాసేననినా శాస్త్రాప్రమాణ నుపపత్తేః. నిమిత్తమాత్రేశ్వరవిషయాగమో యోగస్త్యుతిః పాశుపతాగమశ్చ. తత్ర ఏతేన యోగః ప్రత్యుక్త ఇత్యత్ర యోగస్త్యుతేః ప్రత్యుక్త త్వాత్. పాశుపతనిరాసవ చరీశేషా దత్ర క్రియత ఇత్యభ్యుపగస్తవ్యమ్. ఏవంచసతి శాస్త్రాప్రకరమేననుమానం నిరస్తమ్ - నవా. నచేత్ - అపేక్షితాకరణంస్యాత్. తత్ర కృతంచేత్ - ఇహానపేక్షితకరణం స్యాత్. అత్రేవ కృతం నిమిత్తేశ్వరానుమాననిరసనం తత్రోపజీష్యమితిచేత్ - తర్హి నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమప్రతిజ్ఞేవస్య క్వచి దప్యకృతత్వాత్ పునశ్చాపేక్షితాకరణం స్యాత్. నిమిత్తమాత్రేశ్వరాగమస్య శ్రుతివిరుద్ధత్వాత్

విరోధాధికరణానామ తత్ప్రతిషేధసిద్ధిరితిచేత్. తస్మిన్పంచరాత్రస్యాప్యపరీక్ష్యత్వం స్యాత్ - తత్రాపి భవన్తి రివిరుద్ధతయాఽభిమతాంశస్య విరోధసయేనైవ ప్రతిషేధతావత్. తతశ్చ ఉత్పత్త్యసమ్భవా దిత్యాదిసూత్రచతుష్టయవైయర్థ్యం స్యాత్. తత్ర విరోధసమ్భవస్యావిరోధనిరవహణాశక్యతాయాశ్చ జ్ఞాపనార్థం తన్నిరూపణమితిచేత్ - తస్మిన్తదర్థమేవ పాశుపతమపి పరీక్ష్యమితి తదకరణే అపేక్షితాకరణమేవ స్యాత్. యద్యుచ్చేత - పాశుపతతస్త్రేప్ర్యాచారాంశే వేదవిరోధస్య స్ఫుటతరతావత్ సౌగతమతాదేవ నిరాకరణం తుల్యన్యాయతయా సిద్ధమితి తత్త్వాంశే నిమిత్తేకవిరవాదమాత్ర మనుమానమూలమితి తన్నిరాసేన పాశుపతనిరసనమేవ ఫలతం కృతమితి నాపేక్షితాకరణప్రసక్త్యభి. అస్త్యేవమ్ - తథాపి తత్ర వేదప్రామాణ్యాద్యభ్యుపగమేన సౌగతాది వైలక్షణ్యాత్తత్ర కార్యకారణత్వవిపర్యాసస్యానమాననిరసననిరస్తత్వాయోగాత్తన్నిరాసార్థమాచారాంశేవోత్సర్గాపవాదాధికారివిశేషాదినా విషయవ్యవస్థాదిశక్త్యాపరిహారార్థమ్, విరోధాధికరణాన్యాయః స్థాపనీయః. తచ్చానుమాననిరాసమాత్రాన్న సిద్ధ్యతి - తత్త్వానిస్తానవిపర్యాసస్యానమానమూలత్వావిభావాత్, అతోఽస్త్యస్త్రేదేధికరణస్య ప్రయోజనవత్తిరత్వం కాస్తాగ్రిమౌఘపయోగిసౌఽనుమాననిరాసస్య స్థానపాతిత్వంచేతి వైషమ్యమ్.-నను - యాదవప్రకాశమతేతస్యాధికరణస్యాను మానమాత్రనిరాసపరత్వేన పాశుపతప్రవృద్ధానఫలకత్వావిభావే నాపేక్షీ తాకరణప్రసక్తః - చతుర్థానుపి సాష్ట్యయోగపాశుపతపంచరాత్రాణాం పరీక్షార్థ ముత్తరాధికరణమితి వ్యాఖ్యాతతావదితిచేత్, న - ఉత్పత్త్యసమ్భవాదిత్యాదిసూత్రాణాం ఐక్ష్యమాణప్రకారేణ చతుష్టయపరీక్షార్థత్వానుపపత్తేః, నను-భవస్తతేప్యనుమానం పూర్వమేవ నిరస్తం చేత్ - అధిష్ఠానానుపపత్తే రిత్యాదిసూత్రత్రయప్రణయన మనపేక్షీతకరణం స్యాత్. న - ప్రయోజనభేదాత్. తత్ర కాస్త్రస్య ప్రాప్తార్థత్యబాధితవిషయత్వాభ్యా మప్రామాణ్యప్రసక్తపరిహారార్థస్తన్నిరాసః - ఇహతు శ్రుతివిరుద్ధాగమప్రామాణ్యభక్తార్థః. అనుమానేన సర్వశ్చేజగత్కాశే సిద్ధిహీ తద్విషయా శ్రుతిః ప్రాప్తార్థా స్యాత్ - తదనువాదస్యానుమానమూలతయా తద్విరుద్ధాకారసమర్పికా శ్రుతిః ప్రతిరుద్ధాబాధితావా స్యాత్. నస్త్యేవంసతి పూర్వోక్త మనుమానదూషణ మిహ తదుక్త మిత్యుచితేష్టవ్యమ్ - ఉక్తార్థస్యాన్యత్రోపజీవ్యత్యేఽతిదేశదర్శనాత్ - యథా అప్పశ్రుతేరిచేత్తుర్తమ్, జీవముఖ్యప్రాణలిక్తాన్నేతిచేత్తదావ్యాఖ్యాతమితి. పూర్వభాగవిచారసిద్ధన్యాయో విప్రకృష్టప్రదానవదేవతదుక్తమిత్యాదినాఽతిదిశ్యతే - కింపున స్సనికృప్తే శారీరకవైవారమేఽభిహితః. అతోఽధిష్ఠానానుపపత్త్యాదిసూత్రత్రయవైయర్థ్యమితిచేన్న - కణ్ఠోక్తత్వాభావన దూషణస్యాతిదేశాప్రాప్తేః, వక్ష్యమాణదూషణానా ముపజీవ్యవత్స మభిప్రేత్య కాస్త్రైకప్రమాణకత్వంహి సూత్రితమ్ - నతుదూషణానాం కణ్ఠోక్తిః. భాష్యేచ వక్ష్యమాణం దూషణ మనుకృప్త్య వ్యాఖ్యాతమ్. అర్భకాకస్త్రస్య పరిహారాదయశ్చ ననిచాయ్యత్వా దిత్యాదిభిః కణ్ఠోక్తత్వాదుత్తరత్రాతిదిష్టాః. తత్ర పత్త మపేక్షితానామపి దూషణానాం వక్ష్యమాణవిబుద్ధ్యైవ పూర్వం కణ్ఠోక్త్యభావః. అతపివాతిదేశాభావ ఉపపన్నః. యతోనిమిత్తమాత్రకల్పనాయాః తస్తతస్య చోభయోః ప్రతిషేధ్యత్వమ్ - అతపివ సూత్రయోజనాయాంచ నైకస్థిన్నితి సూత్రాదనుషక్తస్య నశబ్దస్య నిషేధ్యేఽధ్యాహర్తవ్యేనతి పత్త్యుర్ధత మాదరణీయమిత్యధ్యాహర ఉచితః. నతు ప్రధానపురుషాధిష్ఠాతృత్వేన కారణత్వముపపద్యతేతివా - కర్తుః కల్పనేతివా - పరిగ్రహణితివా. తథానతుభయోఃప్రతిషేధ్యత్వానిధేః.-అస్తవత్త్వమసర్వజ్ఞతావేతిమాత్రస్య పరై రపరేత్యైవ మర్థ ఉక్తః - ప్రధానపురుషేశ్వరా సర్వజ్ఞేనేశ్వరేశేయత్వయా పరిచ్ఛిన్నాశ్చేత్ - అస్తవత్త్వస్య. తతశ్చ శూన్యవాదప్రసక్తః. సర్వేషాం సంసారిణాం క్రమేణ మోక్షాదస్తవత్త్యై పురుషభోగార్థం ప్రధానస్యేశ్వరాధిష్ఠ్యత్వాభావా దీశ్వరస్య సారవిజ్ఞ్య మైశ్వర్యంచ నిర్విషయతయాఽనుపపన్నేన్యాతామ్. యది నేశ్వరజ్ఞానేన ప్రధానాదయః పరిచ్ఛిన్నాః - తస్య సారవిజ్ఞ హానిరితి. తదయుక్తమ్. తథాపి - నతావ మ్భూన్యవాదప్రసక్తః - ప్రధానాదీనా మస్తవత్త్వప్రసక్తాభావాత్. అస్తవత్త్వస్య ప్రసక్తకః కిం దేశతః పరిచ్ఛేదః - ఉత కాలతః - ఉత సజ్ఞాతః. నప్రథమః. - * ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరోపి దృష్టః * నిత్యోనిత్యానాం * నజాయతే మ్రియత ఇత్యబానామేవ నిత్యత్వప్రవణేన భగ్నవ్యాప్తికత్వా, తాన్యక్త్యాదీనాం పక్షే ప్రధానస్య పురుషాణాంచ కన్యచిదపి పక్ష ఈశ్వరస్యచ దేశతః పరిచ్ఛిన్నత్వాభావాచ్ఛ. నదివ్రతీయః - సాధ్యానికష్టప్రసక్తాత్. యద్యాదిమత్త్వం కాలతః పరిచ్ఛిన్నత్వమ్ - తదస్తవత్త్వే ప్రయోజకమితి వివక్షితమ్. తదపి - అనిద్యానివృత్తా వ్యభిచారాత్. సత్ప్రతీయః - వికల్పసహత్వాత్. కిం వాస్తవసజ్ఞ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వం వివక్షితమ్ - ఉత వ్యావహారికసజ్ఞ్యాపరిచ్ఛిన్నత్వమ్. ఆద్యే ఘటాదిష్యపి తస్యతేనాసిద్ధత్వాదావ్యాప్తిహాన్యతా. దివ్రతీయేతు * ఏకమేవాదివ్రతీయమిత్యేకత్వవ్యవహారికవిషయే నిత్యతయా సావిభ్యుపగతే బ్రహ్మణి వ్యభిచారః. వైశేషికై సజ్ఞ్యాశూన్యతేనాభిమతేషు క్రియాదిష్యనిత్యత్వమస్తీతి తదవదేవ సజ్ఞ్యాశూన్యతేనావిభిమతేబ్రహ్మణోపనిత్యత్వప్రసక్త స్సాన్యత్. తైర్నిత్యతయాఽభిమతజాతౌ వ్యభిచారా దప్రసక్తీశ్చేత్ - తైర్నిత్యతయాఽభిమతదిక్కాలాదిషు వ్యభిచారాత్ సజ్ఞ్యానత్వేపనిత్యత్వాప్రసక్తిః. తేషామపి పక్షీకారాద్దోష ఇతిచేత్ - నిత్యతయా భిమతజాతేరపి తస్యా పక్షీకార్యత్వా దవ్యభిచారతం సజ్ఞ్యాశూన్యతేన అనిత్యత్వం క్రియాదేరివ బ్రహ్మణః ప్రసక్త్యేత. అతః ప్రసక్తకవిపర్యయేపి ప్రసక్తనీయానిష్ఠధర్మాపత్తిలక్షణప్రతితర్కపరాస్తత్వాచ్చ తర్కాభాసతా. అత్తానస్తస్య పూర్వ ముపపాదితత్వాదేకైకస్థిన్నత్వే ఏకైక ముక్తావపి సర్వమోక్షప్రసక్తో సస్యాదితి ప్రధానపురుషయో రీశ్వరాధిష్ఠ్యేయత్యసమ్భవా స్తుత్వజ్ఞానశక్తిర్నిర్విషయత్వమ్. సర్వమోక్షాభ్యుపగమేపి ననిర్విషయత్వమ్ - ప్రధానస్య జ్ఞానబాధ్యత్వా

౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్. ౧.

౧. † కపిలాదితన్త్రసామాన్య దృగవదభిహితపరమనిశ్రేయససాధనావబోధిని పఞ్చరాత్రతన్త్రేస్యప్రామాణ్య మాశంక్య నిరాక్రియతే. † తత్త్రైవ మాశంక్యతే * ౧ పరమకారణా త్వరబ్రహ్మభూతా ద్వాసుదేవా త్సంకర్షణోనామ జీవో జాయతే సంకర్షణా త్ప్రేయస్స సంజ్ఞం మనో జాయతే తస్మా దనిరుద్ధసంజ్ఞోఽహంకారో జాయత ఇతిహి భాగ వతప్రక్రియా - అత్ర జీవస్యోత్పత్తిః శ్రుతివిరుద్ధా ప్రతీయతే. శ్రుతయోహి జీవస్యానాదిత్వం వదంతి * ౨ సజా యతేమియతేనా విపశ్చిదిత్యాద్యాః.

భావేన సర్వముక్తిదశాయా మప్యవస్థితసమ్భవా స్తుక్తానా మవీశ్వరసాక్షాత్కార్యత్వనియామ్యతో విపవత్తేశచ. కదాచి తస్యైవమోక్ష మిచ్ఛతాం పక్షే తదానీ మిశ్వరేచ్ఛాప్రయత్నాదీనాం నిర్విషయత్వంచ నానిష్ఠమితి తత్ప్రసజ్ఞానీయమ్. అన్యేతు పరమాణూనాం పురుషాణాంచ సజ్ఞాయా అన్త మిశ్వరో గచ్ఛతి చెత్ - సర్వపురుషమోక్షా దీశ్వరస్యేష సమిషయం స్యాత్. అన్తం సగచ్ఛతిచేత్ అసర్వజ్ఞతేత్యస్య నూత్ర స్యాధ్యమాహుః, తత్రాపి వైశేషి కాదిషు కదాచి తస్యైవమోక్ష మిచ్ఛతాం నాయ మనిష్ఠప్రసజ్ఞసాన్యత్. తదానీమపి సార్వజ్ఞస్య న నిర్విషయత్వమ్ ముక్తానాం పరమాణూనాంచ నిత్యతయా సాక్షాత్కార్యత్వా దతీతాగామినామపి సాక్షాత్కారసమ్భవాచ్చ. సర్వముక్తి మిచ్ఛతాం పక్షేత్వముక్తా త్తవిషయ మిశనం సమ్భవతీతి నతస్య నిర్విషయత్వప్రసజ్ఞః. సర్వమోక్షాభావ శ్చత్తానన్త్యా దుపపద్యత ఇత్యుక్తమ్. స నేవకోపాధిగృహీతానాం భిన్నానాం ఘటాదీనాం సజ్ఞేయత్వదర్శనా త్తద్విపరీతమానన్త్యం శ్రుతి మనషేత్య తర్కమాత్రేణ కల్పయితు మశక్యమితిచేన్న - అనాదీనాం నిమేషకాస్థాకలాముహూరోపాధీనా మసజ్ఞేయత్వస్య సర్వాభ్యవగన్తవ్యత్వేన తేషేవకోపాధిగృహీతత్వేనతి భిన్నత్వస్యవ్యభిచారాదితి.

పశు ప త్త్యధిక రణం స మా త్త మ్.

౧. ౩౯॥ సూ. ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్. † అవాన్తరసజ్జతిమాహ (కపిలాదీతి) ఆశక్లేత్కృతి పూర్వపక్షనూత్రద్వయార్థః - నిరాక్రియత ఇతి సిద్ధాన్త నూత్రద్వయార్థఇతి విభాగః. పఞ్చరాత్రం కిం సాక్ష్యాదివత్ క్వచిత్ప్రమాణమ్ - ఉత కాత్తేన్న్యైన ప్రమాణమ్. కిమస్య క్వచిచ్ఛృతివిరోధోఽస్తి - ఉత క్వచిదపి నాస్తీతి, కిమత్ర జీవోత్పత్త్యాదికం వివక్షితమ్ - ఉత నేతి. సంకర్షణప్రద్యుమ్నాదిశబ్దాః కింజీవాదిశబ్దవిశేషణతయా నిర్దిష్టాః - ఉత జీవాదిశబ్దాః సంకర్షణాదిశబ్దవిశేషణతయా నిర్దిష్టా ఇతి. సంకర్షణాదిశబ్దానాం జీవాదిశబ్దవిశేషణత్వే - జీవోత్పత్త్యాదికం వివక్షితమితి శ్రుతివి రోధసద్భావా దవిరుద్ధంశే ప్రామాణ్యాత్తదేకదేశస్యోపాదేయత్వమ్. జీవాదిశబ్దానాం సంకర్షణాదిశబ్దవిశేషణత్వే జీవోత్పత్త్యాదే రవివక్షితత్వేన క్వచిదపి శ్రుతివిరోధోనాస్తీతి కాత్తేన్న్యైన ప్రమాణత్వా త్కాత్తేన్న్యైననిశ్రేయసార్థిభి రుపాదేయత్వం సిద్ధేయత్. † కథ మాశంక్యత ఇత్య త్రాహ (తత్త్రైవమితి) * పరమకారణాదిత్యాదిః పఞ్చరాత్రగ్రంథః.

౩౯॥ ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్. ౧.

(వే-సా.) సాక్ష్యాదివ త్పఞ్చరాత్రమపి జీవోత్పత్త్యభిధానాత్, శ్రుతివిరుద్ధత్వేన తదసమ్భవా దప్రమాణమ్. ౧.

(వే-దీ.) సాక్ష్యాదితన్త్రవత్ పాఞ్చరాత్రతన్త్రమప్యప్రమాణమ్, ఉత నేని సంశయః. అప్రమాణమితి పూర్వోపక్షః - “ ౩ వాసుదేవా త్సంకర్షణోనామ జీవో జాయతే” ఇతి శ్రుతివిరుద్ధజీవోత్పత్త్యాది ప్రతిపాదనాత్, “ ౪ చతుర్షు వేదేషు పురుషార్థ మలభమానః” ఇతివేదగణానా దరవచనాచ్చ. రాధాన్తస్తు - సంకర్షణ ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధానాం పరబ్రహ్మ భావానా “మజాయమానో బహుధా విజాయతే” ఇతిశ్రుతిప్రసిద్ధస్వేచ్ఛా వతార ప్రతిపాదనా న్నక్వచిచ్ఛృతివిరోధః. జీవాహంకారమనశ్శబ్దాశ్చ తత్తచ్ఛరీరకాణాం సంకర్షణాదీనా మేవాభిధాయకాః “ ౫ తత్తేజ విక్షత” ఇతితేజః ప్రభృతిశబ్దవత్, “ ౪ చతుర్షు వేదేషు పురుషార్థ మలభమానః” ఇతిచ అనుదితహేమమనిద్దావత్. యథా “ ౬ ఋగ్వేదం భగవోఽధ్యమి” ఇత్యారభ్య “ ఇతిహాసపురాణపఞ్చమమ్ ” ఇత్యాదినా సర్వేషు విద్యాస్థానేషుచాత్మనో వేదనాభావవచనం వక్ష్యమాణ ప్రశంసార్థమ్. తన్త్రేఽ స్తి న్యేదాన్తోదితబ్రహ్మపాససవిధానా ద్వేదావిరుద్ధతదర్శనాదివిధానాచ్ఛావగమ్యతే ఇతి ప్రమాణమేవ. నూత్రార్థస్తు ఉత్పత్త్యసమ్భవాత్ “ ౨ సజా యతే మియతేనా” ఇత్యాదిప్రతీజీవస్యోత్పత్త్య సమ్భవాజ్జీవోత్పత్తివచనాచ్ఛావ ప్రమాణమ్. ౧.

౪౦॥ సూ. నచకర్తుః కరణమ్. ౨.

౨. * ౧ సజ్జర్ణణా త్ప్రీద్యుమ్నసంజ్ఞం మనో జాయత ఇతి కర్తుః - జీవాత్. కరణస్య - మనస ఉత్పత్తి ర్న సమ్భవతి * ౨ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేన్ద్రియాణిచేతి పరస్మాదేవ బ్రహ్మణో మనసోఽప్యుత్పత్తిశ్చతే. అతః శ్రుతివిరుద్ధా ర్థప్రతిపాదనా దస్యాపి తస్మాస్య ప్రామాణ్యం ప్రతిపిద్యత ఇతి. ౧॥ . ౨॥ ౨ము - ౧ - ౩.

ఏవంప్రాప్తే ప్రచక్షు హే.

౪౧॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావేవాతదప్రతిషేధః. ౩.

౩. † వాశబ్దా త్ప్రక్షో విపరివర్తతే. † విజ్ఞానంచాదిచేతి పరబ్రహ్మవిజ్ఞానాది. సజ్జర్ణణప్రద్యుమ్నా నిరుద్ధానామపి పరబ్రహ్మభావేనతి తత్ప్రతిపాదనపరస్య శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యం న ప్రతిపిద్యతే. † ఏతదుక్తం భవతి - † భాగవతప్రక్రియా మజానతా మిదం చోద్యమ్ - యజ్ఞేవ్రాతత్పత్తి ర్విరుద్ధాభిహితేతి. వాసుదేవాఖ్యం పరంబ్రహ్మైవాశ్రితవత్సలం సాస్వితి తసమాశ్రయణీయత్వాయ సేచ్ఛయా చతుర్థావత్యత ఇతిహి తత్ప్రక్రియా. యథా పౌష్కరసంహితాయాం * ౩ కర్తవ్యత్వేన వైయత్ర చాతురాత్య ముపాస్యతే | క్రమాగతై స్సంసంజ్ఞాభిః బ్రాహ్మణై రాగమంతు తదిత్యాది † తచ్చ చాతురాత్యోపాసనం వాసుదేవాఖ్యపరంబ్రహ్మైవాపాసనమితి సాత్త్వితసంహితాయా ముక్తమ్ * ౪ బ్రాహ్మణా

౨. ౪౦॥ సూ. నచకర్తుః కరణమ్. కర్తా - జీవః.

౩. ౪౧॥ సూ విజ్ఞానాదిభావేవాతదప్రతిషేధః. † సిద్ధాంతమాత్రతాం దర్శయతి (వాశబ్దాదితి) * అపివాకర్తృసామాన్యాత్ * ఏకంవా సంయో గరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదివదితిభావః. † (విజ్ఞానంచాదిచేతితి) * చైతన్యస్వరూపిణిఇతిమన్త్రలిక్ష్ణాత్, * భగవాన్వాసుదేవః పరావ్రకృతిరి తివచనాచ్చ వాసుదేవస్య జ్ఞానస్వరూపత్వపరమకారణత్వే ప్రతిపాదితే - తస్మా ద్విజ్ఞానాదిశబ్దేన భగవాన్వాసుదేవః స్థావర ఇతిభావః. విజ్ఞా నైశ్వర్యాదిగుణసద్భావఇతి యోజనాయాం తేహం సజ్జర్ణణాదీనాం వాసుదేవత్వమార్థం స్యాత్ - తతోపి శాబ్దత్వానుగుణయోజనా వరమ్. * సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ * తస్మాన్వా ఏతస్మా దాత్తన ఆకాశ స్సమ్భూతః * యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంత ఇతి జ్ఞానస్వరూపస్య బ్రహ్మణః పరమకారణత్వ ప్రతిపాదకవేదాన్తైకకణ్ఠ్యదోష్తనార్థంచ విజ్ఞానంచాదిచేతివ్యాఖ్యాతమ్. సజ్జర్ణణేత్యాదినా సూత్రస్య వాక్యార్థ ఉక్తః. † కేపున సజ్జర్ణణాదయః - తేహం పరబ్రహ్మభావః కథమ్ - తథా బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిర్వా కథమ్ - శాస్త్రప్రామాణ్యంవా కథ మిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతితి). † (భాగవతేత్యాది) * కర్తవ్యత్వేనేత్యాదివచన మాగమశబ్దనిర్వచనపరమ్. సంసంజ్ఞాభిః - నమశ్శబ్దాద్య పేతైస్తత్త్వదూర్వ్యహనామభి ర్త్యర్థః. క్రమాగతై రుపాస్యవస్తుప్రతిపాదనా చ్ఛాస్త్రస్యాగమత్వమితి శ్లోకార్థః. * చాతురాత్య ముపాస్యతే ఇత్యనేన సజ్జర్ణణాదిచాతుర్వి ధ్యం సమాశ్రయణీయత్వాయేతి దర్శితమ్. † సజ్జర్ణణాదీనాం పరబ్రహ్మభావః కథ మిత్యత్రాహ (తచ్ఛేతి) చాతురాత్యోపాసనపరశాస్త్రస్య

౪౦॥ సూ. నచకర్తుః కరణమ్. ౨. ౪౧॥ సూ. విజ్ఞానాదిభావేవాతదప్రతిషేధః. ౩.

(వే-సా.) కర్తుః - జీవాత్, కరణమ్ - మనశ్చ, శ్రుతావత్పద్యతే ఇతి సూచ్యతే. “ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణిచ” ఇత్యాదిశ్చతే. ౨.

(వే-దీ.) “౨ సజ్జర్ణణా త్ప్రీద్యుమ్నసంజ్ఞం మన ఉత్పద్యతే” ఇతి మనసః కరణస్య కర్తృ ర్జీవా దుత్పత్తిశ్చ శ్రుతివిరుద్ధత్వాన్న సమ్భవతి- “౨ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేన్ద్రియాణిచ” ఇతి మనసా బ్రహ్మణ ఉత్పత్తి శ్శూయతే. ౨.

(వే-సా.) వాసుదేవా త్సజ్జర్ణణో నామ జీవః ఇత్యాదౌ సజ్జర్ణణాదీనాం విజ్ఞానాదిరూపవాసుదేవత్వేనతి తదభిధాయినః ప్రామాణ్యాని షేధః. పరబ్రహ్మవాసుదేవస్య శ్రుతావపి “౫ అజాయమానో బహుధా విజాయతే” ఇతిచావతార శ్శూయతే. జీవాదిశబ్దాః తత్త్వచ్ఛరీరకసజ్జర్ణణా దీనాం వాచకాః. ౩.

(వే-దీ.) వాశబ్దా త్ప్రక్షో విపరివర్తతే. విజ్ఞానంచాదిచ విజ్ఞానాది బ్రహ్మ. సజ్జర్ణణాదీనాం బ్రహ్మభావేనతి “౫ అజాయమానో బహుధా విజాయతే” ఇతి శ్రుతిసిద్ధసేచ్ఛాప తారస్యైవాతాభిధానాత్. తదప్రతిషేధః - ప్రామాణ్యాప్రతిషేధః. సజ్జర్ణణాదీనాం జీవాదినమానాధిక రణతయా నిర్దేశస్తేహ మధిష్టాతృయోపపద్యతే. ౩. ౩॥ . ౪॥ . ౫॥ పురుషమూక్తమ్.

నాహి సద్భిత్తవాసుదేవాఖ్యాయాజినామ్ । వివేకదం పరం శాస్త్రం బ్రహ్మపనిషదం మహదితి. † తద్ధి వాసుదేవా
ఖ్యం పరం బ్రహ్మ సమ్మార్థపాఠ్యణ్యవపుః సూక్ష్మపూర్వహవిభవభేదభిన్నం యథాధికారం భక్తైః జ్ఞానపూర్వేణ కర్తణా
అభ్యర్చితం సమ్యక్సాక్షిత్వే-విభవార్చనా ద్వావ్యహం ప్రాప్య పూర్వహార్చనాత్పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యం సూక్ష్మం
ప్రాప్యత ఇతి వదన్తి. † విభవోహి నామ రామకృష్ణాది ప్రాదుర్భావగణః. పూర్వహా వాసుదేవసంజగర్షణ ప్రద్యుమ్నా
నిరుద్ధరూప శ్చతుర్వాహః. సూక్ష్మంతు కేవలపాఠ్యణ్యవిగ్రహం వాసుదేవాఖ్యం పరబ్రహ్మ. † యథా పౌష్కరే
* ౧ యస్తా త్సమ్యక్ పరం బ్రహ్మ వాసుదేవాఖ్యమవ్యయమ్ । అస్తా దవాప్యతే శాస్త్రాత్ జ్ఞానపూర్వేణ కర్తణేత్యాది. అత
స్సంజగర్షణాదీనామపి పరస్యైవ బ్రహ్మణః స్వేచ్ఛావిగ్రహరూపత్వాత్ * ౨ అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి శ్రు
తిసిద్ధస్యైవాశ్రితవాత్సల్యనిమిత్తస్వేచ్ఛావిగ్రహసంజగర్షణరూపజన్యనోఽభిధానాత్తదభిధాయ శాస్త్రప్రామాణ్యస్యాప్రతి
షేధఇతి. † తత్ర జీవమనోఽహంకారతత్త్వానా మధిష్ఠాతారః సంజగర్షణ ప్రద్యుమ్నా నిరుద్ధా ఇతి తేమామేవ జీవాది
శబ్దై రభిధాన మవిరుద్ధమ్ - యథా ఆకాశప్రాణాదిశబ్దైః బ్రహ్మణోఽభిధానమ్. ౧॥ . ౨॥ పురుషసూక్తమ్.

౪౨॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చ. ౪.

౪. † విప్రతిషేధాహి జీవోత్పత్తిస్సస్తిన్నపితస్తే - యథోక్తం పరమసంహితాయాం * ౩ అచేతనా పరాధాచ
నిత్యా సతతవిక్రియా । త్రిగుణా కర్మణాం తేత్రం ప్రకృతే గూఢ ముచ్యతే । వ్యాప్తిరూపేణ సమ్మన్తస్తస్యాశ్చ పురుష
స్యచ । సహ్యానాది రసన్తశ్చ పరమార్థేన నిశ్చితఇతి. ఏవం † సర్వాస్వపి సంహితాసు జీవస్య నిత్యత్వవచనా జీవస్వ
వాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మపానసపరతత్వదర్శనాచాచుతుర్విధ్యం వాసుదేవస్యేతి సిద్ధమ్. † సంజగర్షణాద్యర్చనం కిమర్థమ్ - వాసుదేవార్చనంహి మోక్ష
ప్రదమ్ - నకేవలం చాతురాత్మ్యోపాసనమేవ ప్రతిపాద్యతే - విభవార్చాదికముపి ప్రతిపాద్యత ఇతి శబ్దాయా మయోగవ్యవచ్ఛేదజ్ఞాపనార్థం చాతు
రాత్మ్యవివరణార్థంచాహ (తద్ధితి) సూక్ష్మమ్ - పరమిత్యేకార్థం పదద్వయమ్. † విభవాదయః క ఇత్యత్రాహ (విభవోహితి) చతుర్వాహః - చతు
ర్విభాగః. † ఉక్తార్థే ప్రమాణమాహ (యథాపౌష్కర ఇతి) * యస్తా దిత్యాదివచనేన పరస్య బ్రహ్మణో వాసుదేవాఖ్యస్య ప్రాప్యత్వం దర్శితమ్. ఆది
శబ్దోపాత్తేషు తత్సృకరణస్థవచనేషు పూర్వహవిభవార్చనతత్ఫలూదిద్రవ్యవ్యతిర్థః. నకేవలం శ్రుతివిరోధాభావః - తదానుగుణ్యమేవాస్తీతిదర్శ
యతుమ్ * అజాయమాన ఇత్యాదివాక్యముపాత్తమ్. † జీవాదిసామాన్యకరణ్యనిర్వాహమాహ (తత్రేతి).

జీవాదిశబ్దైః సంజగర్షణాదీనాం విశేష్యత్వేననుకూలీభ్య ముక్తమ్.

సంజగర్షణాదిశబ్దైః జీవాదీనాం విశేష్యత్వే ప్రతికూలీభ్యముచ్యతే.

౪. ౪౨॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చ. విప్రతిషేధః - విశేషేణప్రతిషేధః. వివిధప్రతిషేధోవా. యథా * శ్రుతివిప్రతిపన్నేత్యత్రాస్తత్త్వైవజే
విశేషతః ప్రతిపన్నేత్యర్థః - తద్వత్. యథా * బుద్ధితేమప్రాపణం తచ్చాస్త్రైః ప్రతిపిద్ధ మిత్యత్ర విప్రతిషేధశబ్దః - తథాఽయమపి నిషేధః
ర ఇతి భావః. యద్యా - విప్రతిషేధః - వ్యాఖ్యాతః. † జీవోత్పత్తిప్రతిషేధప్రతిపాదకకాస్తీగ్ణ జీవోత్పత్తివచనస్య వ్యాఖ్యాత మభిప్రేత్య
వ్యాఖ్యాత హేతుభూతజీవోత్పత్తినిషేధమాహ (విప్రతిషేధాహితి) † (సర్వాస్వపిసంహితాన్వితీ) అనేన విప్రతిషేధశబ్దే విశబ్దాగ్లో వివక్షితః.

౪౨॥ సూ. విప్రతిషేధాచ్చ. ౪.

(వే-సా.) తస్తిన్నపి తస్తే - ౩ వ్యాప్తిరూపేణ సమ్మన్తః తస్యాశ్చ పురుషస్యచ । సహ్యానాది రసన్తశ్చ పరమార్థేన నిశ్చితః ” ఇతిజీవోత్పత్తి
ప్రతిషేధాచాచువిరోధ శ్చుతిః. ౪.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే వేదాంతసారే.

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయనిపాదః .

(వే-దీ.) అస్తిన్నపి తస్తే - జీవోత్పత్తి విప్రతిషేధాచ్చ అవిరుద్ధ మిదం తస్తే - ౩ వ్యాప్తిరూపేణ సమ్మన్తః తస్యాశ్చ పురుషస్యచ ।
సహ్యానాది రసన్తశ్చ పరమార్థేన నిశ్చితః ” ఇతిహి పురుషస్యాత్పత్తిః ప్రతిషేధ్యతే. ౪. 3॥

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే శ్రీవేదాంతదీపే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయనిపాదః.

రూపోత్పత్తిః పశ్చరాత్రతనే ప్రతిషిద్ధేవ. † జన్మమరణాదివ్యవహారస్తు లోకవేదయో ర్ద్వీవస్య యథోపపద్యతే - తథా
౧ నాత్మాశ్రుతేరిత్యత్ర † వత్సతే. † అతో జీవస్యోత్పత్తిస్తత్రాపి ప్రతిషిద్ధవేతి జీవోత్పత్తివాదనిమిత్తాప్రామా
ణ్యశఙ్కా-దూరోత్సరితా. — † యత్సైష కేసాంచిదుద్భోషః * ౨ సాక్షేషు వేదేషు నిష్ఠా మలభమానః శాణ్డీల్యః పశ్చ
రాత్రశాస్త్రమధీతవానితి - సాక్షేషు వేదేషు పురుషార్థనిష్ఠా సలభ్యేతి వచనాద్వేదవిరుద్ధం తన్త్రమితి - సోప్యనాఘా
తవేదవచసా మనాకలితతదుపబృంహణన్యాయకలాపానాం శ్రద్ధామాత్రవిప్రఖ్యుతః - యథా * ౩ ప్రాతః ప్రాతరస్మతం
తే వదన్తి పురోదయా జ్ఞహ్వతి యేఽగ్నిహోత్రమితి అనుదిత హోమనిద్రా ఉదిత హోమ ప్రశంసార్థేత్సు క్తమ్.
యథాచ భూమవిద్యాప్రత్రమే నారదేన * ౪ ఋగ్వేదం భగవోఽధ్యేమి యజుర్వేదం సామవేద మాధర్వణం చతుర్థ
మితిహాసపురాణం పశ్చమ మిత్యారభ్య సర్వం విద్యాస్థాన మభిధాయ * ౪ సోఽహం భగవో మన్త్రవిదేవాస్మి నాత్మ
విదితి భూమవిద్యావ్యతిరిక్తాను సర్వాసు విద్యాస్వాత్త వేదనాలాభవచనం వత్సమాణభూమవిద్యాప్రశంసార్థం కృతమ్,
† అథవా - అస్య నారదస్య సాక్షేషు వేదేషు యత్పరతత్త్వం ప్రతిపాద్యతే - తదలాభనిమిత్తోఽయం వాదః - † ఏవమేవ
శాణ్డీల్యస్యేతి † పశ్చాద్వేదాస్తవేద్యవాసుదేవాఖ్యపరబ్రహ్మతత్త్వాభిధానా దవగమ్యతే. † తథా వేదార్థస్య దుర్జ్ఞాన
తయా సుఖావబోధార్థ శ్చాస్త్రైరమృతః పరమసంహితాయా ముచ్యతే * ౫ అధీతా భగవన్ వేదా స్సాక్షోపాక్షా స్సవి
స్తరాః । శ్రుతానిచ మయాఽక్షాని వాకోవాక్యయుతానిచ । నచైతేషు సమస్తేషు † సంశయేన వినా క్వచిత్ । శ్రేయో
మార్గం ప్రపశ్యామి యేన సిద్ధి ర్భవిష్యతీతి, * ౬ వేదాస్తేషు యథాసారం సంగృహ్య భగవాహరిః । భక్తానుకమ్ప
యా విద్యా సంచిక్షేవ యథాసుఖమితిచ. † అత స్సభగవా † స్వేదైకవేద్యః † పరబ్రహ్మభిధానో వాసుదేవో † నిఖ
లహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానాన్తజ్ఞానానందాద్యపరిమితోదారగుణసాగర † స్సత్య సజ్జల్ప శ్చాతుర్వర్ణ్యచాతురా

† జీవోత్పత్తిః కథ్యతాం నామ-తథాపి నశ్రుతివిరోధః - శ్రుతాపి జీవోత్పత్తిదర్శనాదిత్యాహ (జన్మ మరణాదీతి) † తస్మి తస్య నిర్వాహః కథమిత్త్య
త్రాహ (వత్సతేతి) కరణాద్యాశ్రయశరీరసంయోగకృతజ్ఞానవికాసనష్కోచలక్షణావృత్తివినాశావతి వత్సతేతిత్యర్థః. † ఉపసంహరితి (అతేతి).
† యైర్జీవోత్పత్త్యాది ప్రతిపాదనేన శాస్త్రీసామప్రామాణ్యం సిద్ధాంతమ్ - తై రేతచ్ఛాస్త్రైరివక్షిత మర్థం వివక్షితేనాలోప్యాప్రామాణ్య
ముక్తంస్యాత్ - అతోఽప్రామాణ్యం పూర్వపక్షీకార్యమ్ - నసిద్ధాంతీకర్తవ్యమ్. తస్మా తస్మిన్ రుక్తం సూత్రానభిప్రేతాప్రామాణ్యహేతుం దూష
యితు మనుపదతి (యత్సైష ఇతి). † సోపిత్యాదినా నిష్ఠా మలభమాన ఇత్యన్య పరోక్తార్థాభ్యుపగమేన పరిహార ఉక్తః. † అథాన్యథాఽర్థం వత్సయం
స్తమర్థం దృష్టాస్తే శిక్షయతి (అథవేతి). † తమేవ దార్హ్యైకేప్యాహ (ఏవమితి) † కథ మిద మవగమ్యత ఇత్యత్రాహ (పశ్చాద్వేదాస్తవేద్యేతి) † శ్రీపశ్చ
రాత్రస్య వేదార్థవిశదీకరణరూపతామహ (తథేతి) తథా - ఉక్తానుగుణమేవేత్యర్థః. † (సంశయేనవినా క్వచిదితి) సంశయః - అసధీతశాఖాను శ్రుతార్థ
విరోధోఽస్తి - నవేత్యేవంరూపః. యదాస్ - ప్రతిపన్నేష్యర్థేషు యచ్ఛ్రేయః - తన్నజానామిత్యర్థః. * అధీతా భగవ స్వేదా ఇత్యాదిజ్ఞోకానా
ముత్తరజ్ఞోకోయమ్ * వేదాస్తేషు యథాసారం సజ్జల్పా భగవా స్తరిః । భక్తానుకమ్పయా విద్యా సంచిక్షేవ యథాసుఖమితి. మోక్షధర్మే *
యం వాకేష్యసహకేషు నివత్సుపనివత్సుచ । గృణన్తి సత్యధర్మాణ స్సత్యం సత్యేషు సామస్యితి. ఏకాయనశాఖావివయే పారమేశ్వరం వచనమ్
* మహతో వేదపుక్షస్య మూలభూతో మహానయమ్ । స్కన్ధభూతా ఋగాద్యా స్తే శాఖాభూతా స్తథా మనే ఇత్యాదిద్రష్టవ్యమ్. † బాధ్యాద్యుపదేశ
వ దిదమపి విప్రలబ్ధాయ కృతంకిం నస్యాత్ - వేదార్థ ఉచ్యతేచేత్ - అతఏవ వేదా అధ్యాపయితవ్యాః - కిం గ్రన్థనిర్మాణేనేత్యాశఙ్కాం పరిజహీ
ర్హుః * వేదాస్తేషు యథాసార మిత్యాదివచనార్థం చాభిప్రయన్నాహ (అతస్సభగవానితి) అతః - వేదార్థస్య దురవబోధత్వాత్. భగవానిత్యాదివిశేష
ణాని భ్రమ విప్రలబ్ధాదిసంభవశఙ్కావ్యావృత్త్యర్థాని. † భగవచ్ఛబ్దేహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానత్వే వివక్షితే. † కిం ప్రమాణ మిత్త్యత్రాహ
(వేదైకవేద్యేతి) పురుషత్వాత్సదోపదేశ్యాద్యనుమానస్య ధర్మిగావాకప్రమాణబాధ మభిప్రేత్యైకశబ్దయోగః. † తద్ధి బ్రహ్మ - నవాసుదేవిత్యత్రాహ
(పరబ్రహ్మభిధానాదితి). † భగవచ్ఛబ్దసమాఖ్యాప్రమాణసిద్ధ మర్థ మాహ (నిఖిలహేయేతి) వత్సమాణవ్యవస్థానుగుణవిశేషణమాహ (సత్యసజ్జల్ప ఇతి)

శ్రమ్యవ్యవస్థయాఽవస్థితాధర్మార్థకామమోక్షాఖ్య పురుషార్థాభిముఖాన్ + భక్తా నవలోక్యా + పారకారుణ్యసౌశీల్యవా
త్సత్యాదార్యమహిమదధిః స్వస్వరూప స్వవిభూతి స్వారాధన తత్ఫలయాధాత్మ్యావబోధినో వేదాన్ + ఋగ్యజుస్సామాధ
ర్వభేదభిన్నానపరిమితశాఖాన్ + విధ్యర్థవాదమన్తరూపాన్ + స్వేతర సకల సుర నర దురవగాహంశాన్వధార్య తదర్థ
యాధాత్మ్యావబోధి పశ్చరాత్రశాస్త్రం స్వయమేవ నిరమిమితేతి + నిరవద్యమ్. + యత్తు పరై + సూత్రచతుష్టయం
కస్యచి ద్విరుద్ధాంశస్య ప్రామాణ్యనిషేధపరం వ్యాఖ్యాతమ్ - త + త్సూత్రాక్షరాననుగుణమ్, సూత్రకారాభిప్రాయ
విరుద్ధంచ. + తథాహి - సూత్రకారేణ + వేదాన్తన్యాయాభిధాయాని సూత్రాణ్యభిధాయ + వేదోపబృంహణాయచ
భారతసంహితాం శతసహస్రికాం కుర్వతా మోక్షధర్మే జ్ఞానకాండేఽభిహితం * ౧ + గృహస్థో బ్రహ్మచారీచ వానప్రస్థోఽ
ధభిక్షుకః | య ఇచ్ఛేత్సిద్ధిమాస్థాతుం దేవతాం కాం యజేత స ఇత్యారభ్య మహతా ప్రబద్ధేన పశ్చరాత్రశాస్త్రప్రక్రి
యాం ప్రతిపాద్య * ౨ ఇదం శతసహస్రాద్ధి భారతాఖ్యానవిస్తరాత్ | ఆవిధ్య మతిమన్థానం దధోఽఘృతమిపౌధృ
తమ్ | నవనీతం యథా దధోఽద్విపదాం బ్రహ్మణో యథా | ఆరణ్యకం చ వేదేభ్యః ఓషధీభ్యో యథాఽమృతమ్ |
* ౩ ఇదం మహిమనిషదం చతుర్వేదసమన్వితమ్ | + సాంఖ్యయోగకృతాన్తేన పశ్చరాత్రానుశబ్ధితమ్ | ఇదం శ్రేయ
ఇదం బ్రహ్మ ఇదం హిత మనుత్తమమ్ | ఋగ్యజుస్సామభి ర్జుప్త మధర్వాగ్నిరస్మై స్తథా | భవిష్యతి ప్రమాణం వా ఏత
దేవానుశాసనమితి. + సాంఖ్యయోగశబ్దాభ్యాం జ్ఞానయోగకర్తయోగావభిహితౌ - యధోక్తమ్ * ౪ జ్ఞానయోగేన సాంఖ్యనాం

+ (భక్తా) * శుద్ధభావం గతో భక్త్యా శాస్త్రాద్వేది జనార్దనమితివచనాత్ భక్తి సమ్యక్సాస్త్రజ్ఞానపేతుః. సాత్త్వికజనసంరక్షణాయ. వేదా
పాశ్రయేణ తదుపమర్దనకారిణా మనురాణా నిరసనాయ కృతం బుద్ధాదిశాస్త్రమితి. తచ్చ నరక్షణోపయుక్తమ్ - అతో భక్తరక్షణార్థం యతేఽ
స్త్రిన్వబిభ్రే న దోషగన్ధతి భావః. + విప్రలమ్భసమ్భవార్థమాహ (అపారేతి) + వేదైరేవాలమ్ - కిం పశ్చరాత్రేణేత్యత్రాహ (ఋగ్యజుస్సామాధర్వ
భేదభిన్నానపరిమితశాఖానితి) + (విధ్యర్థవాదమన్తరూపానితి) తత్త్వవిషయం యదత్రోచ్యతే - తత్సర్వ మర్థవాదాదిషు ప్రతిపాదితమితి భావః.
+ విలక్షణజ్ఞానైః జ్ఞాయతఏవ - కిమనేనేత్యత్రాహ (స్వేతరేతి). + (నిరవద్యమ్) పాశుపతాదిషు యదవద్యమ్ - తన్నాస్త్రైతేతిభావః. నను - బౌద్ధా
ర్హతాదయో భగవత్ప్రణీతాః - తద్విదిదం కిం నస్యాత్. ఉచ్యతే - అపతారప్రయోజనంహి దుష్కృద్వినిశ్చయం సాధుపరిత్రాణంచ. తత్ర దుష్కృ
ద్వినిశ్చయ బౌద్ధాదిప్రణీతాః - ఇదంతు నారదశాణ్డిల్యాదిసాధుపరిత్రాణాయేతి వైషమ్యమితి. నారదాదయోహ్యత్ర శ్రోతారః - నాగగాదిశ్రోతృత్వ
కథనం విప్రలమ్భార్థ మితిచేన్న - సర్వత్రావిశ్వాసప్రసక్తౌ. సర్వశక్తినా భగవతా వేదానా మపారుషేయత్వాదిఖ్యాతవనం విప్రలిప్సయా కృతమితి
శక్కౌ కర్తుంహి శక్యతే. కించ - వేదోదితావపార్థా స్సర్వత్ర సహస్రశః శ్రీపశ్చరాత్రే శ్రూయస్తే - బౌద్ధాదిషుహి వేదప్రామాణ్యనిరాకరణాది
కం దృశ్యతే. కించ ప్రమాణభూతేషు ప్రబద్ధేషు బుద్ధాగమాదీనాం శ్రుతివిరోధా త్పరిత్యాజ్యత్వం శ్రూయతే - నతథా శ్రీపశ్చరాత్రస్య - ప్రత్యుత
శ్రుతిసారార్థవిశదీకరణరూపత్వమేవదృశ్యతే. ఏవం నారదశాణ్డిల్యాదిసాత్త్విక సంరక్షణాయ ప్రవృత్తత్వాదేవదిహితానేకాన్ధిప్రతిపాదకత్వాదే
దార్థావగమసౌకర్యాదు ప్రవృత్తతేన ప్రమాణభూతప్రబద్ధేషు శ్రూయమాణత్వాదేవదార్థవిశదీకరణరూపత్వానుగుణం వేదాన్తార్థస్య ప్రతిపాదనదర్శనా,
దతిశక్కాయాం వేదేష్యనాశ్వాసప్రసక్తౌచ్చ దుష్కృద్వినిశ్చయార్థప్రవృత్తశ్రుతివిరుద్ధార్థప్రతిపాదక ప్రమాణభూతప్రబద్ధా స్తరనిర్దితబుద్ధాగమాదిసా
మ్యబుద్ధిః శ్రీపశ్చరాత్రశాస్త్రనిమిషం నాసాదయతీత్యర్థః. + ఏవం పరోక్తప్రామాణ్యపేతు ర్నిరాకృతః - అథ పరోక్తం సూత్రార్థ మనూద్య దూ
షయతి (యత్త్రివితి) + (సూత్రచతుష్టయమితి) న సూత్రద్వయమిత్యర్థః. + (సూత్రాక్షరాననుగుణం) వాశబ్దతదప్రతిషేధాదిసూత్రపదాననుగుణమిత్యర్థః.
* ఆసివాకర్తృసామాన్యాత్ప్రమాణమనుమానంస్యాత్. * ఏకంవా సంయోగరూపవోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిషు వాశబ్దః పక్షవిపరీవృత్తిపరో దృష్టః.
విప్రతిషేధశబ్దోపి తదప్రతిషేధవాశబ్దసాహచర్యాన్నిషేధార్థ ఏవేతిభావః. + సూత్రకారాభిప్రాయవిరోధ ముపపాదయతి (తథాహితి) + సూత్రకా
రేణ సూత్రే అయమర్థ ఉక్తశ్చేత్ - కిమర్థం మహాభారతే కథనమితి శక్కాయాం ప్రయోజనభేదం దర్శయతి (వేదాన్తన్యాయాభిధాయానీతి)
+ (వేదోపబృంహణాయచేతి) అధితశాఖాన్తస్య సంశయవిపర్యయాదినిరాసకో న్యాయః. అనధితశాఖాన్తై కకణ్ఠేనాధితశాఖాన్తౌజ్ఞాపన ముపబృం
హణమిత్యర్థః. + (గృహస్థఇత్యాది) మహతా ప్రబద్ధేన - విస్తరేణ. ఇదంశ్రేయః - ఏతచ్ఛాస్త్రాక్రమేవ సాంసారికఫలసాధనమ్. ఇదం బ్రహ్మ - ఏత
దుక్తమేవ పరమప్రాప్యంబ్రహ్మ. ఇద మనుత్తమం హితమ్ - అపవర్గసాధనమిత్యర్థః. అధర్వాగ్నిరస్మై - అధర్వణాఽగ్నిరసాచ దృష్టై రధర్వనే
దప్రదేక్షైః. ఋగాదిశబ్దస్తత్తదర్థోఽభిప్రేతః. + సాంఖ్యయోగశబ్దౌ వ్యాపప్తే (సాంఖ్యేతి) కర్తజ్ఞానయోగోపేతమిత్యర్థః. మహాభారత ప్రశస్త

కర్తయోగేన యోగినామితి. భీష్మపర్వణ్యపి * ౧ బ్రాహ్మణైః క్షత్రియై రైవశైః శూద్రైశ్చ కృతలక్షణైః । అర్చనీయశ్చ నేవ్యశ్చ పూజనీయశ్చ మాధవః । సాత్త్వతం విధి మాస్థాయ గీత సుజ్ఞర్షణేన యజ్ఞితి. కథ మేవం బ్రువాణో బాదరా యణో వేదవిదగ్రేసరో వేదాంతవేద్యపరబ్రహ్మభూతవాసుదేవోపాసనార్చనాదిప్రతిపాదనపరస్య సాత్త్వతశాస్త్రస్యాప్రామా ణ్యం బ్రూయాత్. † ననుచ - * ౨ సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం తథా । కిమేతాన్యేకనిష్ఠాని పృథక్ష్వి స్థానివా మునే ఇత్యాదినా సాఙ్ఖ్యదీనా మప్యదరణీయతోచ్యతే - శారీరకేతు సాఙ్ఖ్యదీని ప్రతిషిధ్యంతే - అత ఇదమపి తత్త్రం తత్తుల్యమ్. † నేత్యుచ్యతే - † యత స్తత్రాపీమమేవ శారీరకోక్తం న్యాయ మవతారయతి. * ౩ † కిమేతాన్యేకని స్థాని పృథక్ష్విస్థానివేతి ప్రశ్నస్యామర్థః - కిం సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతవేదపఞ్చరాత్రాణ్యేకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి - పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరాణివా. యదైకతత్త్వప్రతిపాదనపరాణి - కింతదేకం తత్త్వమ్. యదాతు పృథక్తత్త్వప్రతిపా దనపరాణి - తదైషాం పరస్పరంవిరుద్ధాథప్రతిపాదనపరత్వా ద్వస్తుని వికల్పసమ్మవాదైకమేవ ప్రమాణ మగ్నేకర ణీయమ్ - కిం తదేకమితి. † అస్యోత్తరం బ్రువన్ * ౩ † జ్ఞానాన్యేతాని రాజర్షే విధి నానామతానివై । సాఙ్ఖ్యస్య వక్తా కపిల ఇత్యారభ్య సాఙ్ఖ్యయోగపాశుపతానాం కపిలహిరణ్యగర్భపశుపతికృతత్వేన పౌరుషేయత్వం ప్రతిపాద్య * ౪ అవాంతరతపానామ వేదాచార్య సు ఉచ్యతఇతి - వేదానా మపౌరుషేయత్వ మభిధాయ * ౫ పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తా నారాయణ స్వీయమితి - పఞ్చరాత్రతత్త్వస్య వక్తా నారాయణః స్వయమేవేత్యుక్తవాన్. † ఏవం వదత శ్చాయ మాశయః - పౌరుషేయాణాంహి తన్త్రాణాం పరస్పరవిరుద్ధవస్తువాదితయా, అపౌరుషేయత్వేన నిరస్తప్ర మాదాదినిఖిలదోషగర్భవేదవేద్యవస్తువిరుద్ధాభిధాయిత్యాచ్చ యథావస్థితవస్తుని ప్రామాణ్యం దుర్లభమ్ - వేదవేద్యశ్చ పరబ్రహ్మభూతో నారాయణః - అతస్తత్తత్తన్త్రాభిహితప్రధానపురుషపశుపతిప్రభృతితత్త్వస్య వేదాంతవేద్యపరబ్రహ్మభూ తనారాయణాత్కతయైవ వస్తుత్వ మభ్యుపగమనీయమితి. తదిద మాహచ * ౬ సర్వేషుచ నృపశ్రేష్ఠ జ్ఞానేష్వేతేషు దృశ్యతే । యథాగమం యథాన్యాయం నిష్ఠా నారాయణః ప్రభురితి. * ౭ యథాగమం యథాన్యాయమితి - న్యాయా నుగృహీతతత్తదాగమోక్తం వస్తు పరామృశతో నారాయణఏవ సర్వస్య వస్తునో నిష్ఠేతి దృశ్యతే - † అబ్రహ్మత్వకతయా తత్తత్తన్త్రాభిహితానాం తత్త్వానామ్ * ౮ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ * ౯ విశ్వం నారాయణ ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మత్వ కతా మనుసందధానస్య నారాయణఏవ నిష్ఠేతి ప్రతీయత ఇత్యర్థః. † అతో వేదాంతవేద్యః పరబ్రహ్మభూతో నారాయణః స్వయమేవ పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తేతి, తత్త్వరూపతమపాసనాభిధాయ తత్తత్తత్త్వమితిచ తస్మిన్నితరతస్త్రసామాన్యం నకేనచి దుద్భావయితుం శక్యమ్. అత స్తత్రైవేద ముచ్యతే * ౧౦ ఏవమేకం సాఙ్ఖ్యయోగం వేదారణ్యకమేవచ । పరస్ప రాజ్ఞాన్యేతాని పఞ్చరాత్రంతు కథ్యతఇతి. సాఙ్ఖ్యంచ యోగశ్చసాఙ్ఖ్యయోగమ్. వేదాశ్చారణ్యకానిచ వేదారణ్యకమ్.

త్వపేతో రనైకాన్త్యమాహ (ననుచేతి). † పరిహరితి (నేతీతి) (యత స్తత్రాపీతి) సాఙ్ఖ్యదీనాం వేదావిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్యమ్ - కృత్స్నవిరుద్ధస్య శ్రీపఞ్చరాత్రస్య కాత్తేన్యైన ప్రామాణ్యమితి న్యాయ మవతారయతీత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (కిమేతానీతి) ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ప్రమేయవిశేషబుభుత్వా - పృథక్తత్త్వప్రతిపాదనపరత్వే ప్రమాణవిశేషబుభుత్వా. * అతిరాత్రే షోడశినం గృహ్లాతి, నాతిరాత్రేషోడశినం గృహ్లాతి. * ఉదితే జుహోతి * అనుదితే జుహోతి, * ప్రహిభిర్యజేత * యవై ర్యజేత, ఇత్యాదిష్యధికారిభేదేన కాలభేదేన ఫలభేదేన వికల్ప సమ్మవత్సనుష్ఠానే - సిద్ధవస్తునితు వికల్పసమ్మవేన విరోధాదేకమేవ ప్రమాణం స్యాదిత్యర్థః. † (అస్యోత్తరమితి) ప్రస్తు రభిప్రాయం వికల్పోన్యత్తర మాపేతిభావః. † (జ్ఞానాన్యేతానీతి). † కిం త్వయా తత్తద్గ్రీష్ణకారాభిప్రాయః పృష్టే - ఉతార్థస్థిః పృష్టా. తత్తద్గ్రీష్ణ కారాభిప్రాయశ్చేత్ - పృథక్ష్విస్థాన్యేవ మతానీత్యాహ (జ్ఞానాన్యేతానీతి) * సాఙ్ఖ్యస్య వక్తా కపిలః పరమర్షి న్న ఉచ్యతే । హిరణ్యగర్భ యోగస్య వక్తా నాన్యః పురాతనః । ఉమాపతిః పశుపతిః క్రికణ్ఠో బ్రహ్మణ న్సుతః । ఉక్తవానిద మవ్యగ్రం జ్ఞానం పాశుపతం శివ ఇత్యేతాని వచ నాన్యారభ్య శబ్దోపాత్తాని. * పఞ్చరాత్రస్య కృత్స్నస్య వక్తానారాయణ స్వీయమితి వక్తవ్యవక్తృవిశేషణాద్యయం శూయతే. † ఏభిః ఫలిత మాహ (ఏవంవదతఇతి) † న్యాయానుగృహీతవస్తుపరామర్శస్వరూపమాహ (అబ్రహ్మత్వకతయేతి) † వచనాంతరేణ విశదయతి (అతఇతి)

పరస్పరాన్యతాని - ఏకతత్త్వప్రతిపాదనపరతయై † కీర్తనాని ఏకం పఞ్చరాత్రమితి కథ్యతే. † ఏతదుక్తం భవతి - సాఙ్ఖ్యోక్తాని పఞ్చవింశతితత్త్వాని, యోగోక్తంచ యమనియమాద్యాత్మకం యోగమ్, వేదోదితకర్తనన్వరూపాణ్యుక్తేకత్వ తత్త్వానాం బ్రహ్మత్వకత్వం యోగస్యచ బ్రహ్మపాననప్రకారత్వం కర్తృణాంచ తదారాధనరూపతా మభిదధతి బ్రహ్మ సన్వరూపం ప్రతిపాదయన్త్యారణ్యకాని - ఏతదేవ పరేణ బ్రహ్మణా నారాయణేన స్వయమేవ పఞ్చరాత్రతన్త్రే విశదీ కృతమితి. † శారీరకేచ సాఙ్ఖ్యోక్తతత్త్వానా మబ్రహ్మత్వతామాత్రం నిరాకృతమ్ - నన్వరూపమ్. యోగపాశుపత యోశ్చేష్ఠస్వరస్య కేవలనిమిత్తకారణతా, పరావరతత్త్వవిపరీతకల్పనా, వేదబహిష్కృతాచారో, నిరాకృతః - నయో గన్వరూపమ్, పశుపతిన్వరూపంచ. † అతః ‡ ౧ సాఙ్ఖ్యం యోగః పఞ్చరాత్రం వేదాః పాశుపతం తథా | ఆత్మప్ర మాణాన్యతాని నహస్తవ్యానిహేతుభిరితి - తత్తదభిహితతత్త్వసర్వరూపమాత్ర మక్షీకార్యమ్ - జనసుగతాభిహితతత్త్వస త్సర్వం నబహిష్కార్యమిత్యుచ్యతే - ‡ ౨ యథాగమం యథాన్యాయం నిష్ఠా నారాయణః ప్రభురి † త్యనేనైకార్థ్యాత్

ఉత్పత్త్యసమ్భవాధికరణం సమాప్తమ్.

౧॥

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

౨॥

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

* † పరస్పరాన్యతాని - ఏకమితి పదద్వయం వ్యాచప్తే (ఏకీభూతానీత్యన్తేన) ఏకం పఞ్చరాత్రమితి ఆర్థమేకత్వముక్తమ్ - ఏకపచనాన్తత్వాత్. యదా - ఏకీభూతానీత్యనేనాన్యోన్యభావఫలితార్థఉక్తః - ఏకంపఞ్చరాత్రమితి ఏకపదవ్యాఖ్యానమ్. † ఆత్ర కిమక్తి - తస్య కిమపేక్షితం ప్రతి పాదయన్త్యుక్తాని భవన్తి - తేషు కస్మిన్చేదేషా - తత్సర్వం పఞ్చరాత్ర మేకమేవ కథమానీదిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) తస్మి శారీరకే తన్ని రాకరణం కథమిత్యత్రాహ (శారీరకేచేతి) † సర్వేషాం సాఙ్ఖ్యాదీనాం ప్రామాణ్యం ప్రతిపాదయదివ కిమపి వచనం దృశ్యత ఇతి తద్భ్రమనివృత్త్యర్థం తస్యార్థ మాహ (ఆత ఇతి) † ఉక్తార్థే హేతుమాహ (అనేనైకార్థ్యాదితి) నకేవలం తత్తదాగమమాత్రపరామర్శః - న్యాయపరామర్శోపి హ్యత్రోక్తః * యథా న్యాయమితి - సాఙ్ఖ్యం యోగఇత్యాదివచనస్యాన్యథాఽర్థశ్చేత్ - వేదవిరుద్ధాంశేపి ప్రామాణ్యాభిధాయాదం వచనమ్ ‡ విరోధేత్వేన పేక్ష్యంస్యాదితి న్యాయా దప్రమాణం స్యాత్ - అగ్నిషోమీయహింసాదీనా మధర్మత్వస్య సాక్ష్యే ప్రతిపాదనాదితి భావః. ఏదం విరుద్ధార్థప్రబంధ ప్రామాణ్యప్రతిపాదకత్వే అస్యాపి వచనస్యాప్రామాణ్యప్రసక్త్యాత్, * నిష్ఠానారాయణఇత్యాద్యైకార్థ్యాచ్చ*సాఙ్ఖ్యం యోగఇత్యాదివచనస్యోక్త ఏవార్థః. శౌద్ధాదిగ్రంథేష్వవిరుద్ధార్థసమ్భవాత్తస్మిన్కారప్రసక్త ఇతి చేన్న. తత్ర వేదప్రామాణ్యతద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనం కృతమ్ - సాఙ్ఖ్యాదిషుతు వేదాక్షీకారఏవాస్తీతి తేష్వవిరుద్ధాంశస్మిన్కార ఇతి యథోక్త ఏవార్థః.

ఆత్ర భాష్యకారై స్సూత్రకారాభిప్రాయానుగుణ్యాత్, కార్తేన్నైవ వేదావిరోధాత్, సూత్రాక్షరసామన్విత్యాచ్చ తన్త్రాన్తరసామన్యం భృషస్తమ్ ఆత్ర సూత్రకారాభిప్రాయో మోక్షధర్మ సచనై గవగమ్యతే. తథాపి ఆత్ర శ్రీపఞ్చరాత్రస్య బహుముఖం ప్రామాణ్యం ప్రపశ్యితమ్ - తత్ర * గూఢం మాం ప్రశ్నవి ద్రాజన్ పృచ్ఛసి తే వీమిహానఘ | సహ్యేత దూహయా శక్యం వస్తుం వర్షశతైరపి | ఋతే దేవప్రసాదాద్వై రాజన్జ్ఞానాగమేనవా | గహనం హ్యేత దాఖ్యాన మాఖ్యాతవ్యం తవారిహన్నితి, * అవాచ్యమేత ద్వక్తవ్య మాత్మగుహ్యం ననాతనమితిచ - పుష్టార్థస్య పరమరహస్యత్వమ్, దురవబోధత్వమయోగ్యేషవక్తవ్యత్వంచ దర్శితమ్. * తేనైవ ప్రథితా బ్రహ్మమర్వాదా లోకభావినీతి - లోకహి తాయ ప్రవృత్తతయా బాహ్యగమవ్యావృత్తి ర్దర్శితా * తత్ర ప్రశాసతో రాజ్యం ధర్మేణామిత్రఘాతినః | నాన్యతో వా కృమభవ స్తనోదుష్టంచ నాభిజన్తే | సంసితేతు నృపే తస్మిన్కాస్త్రమేత త్సనాతనమ్ | అస్తర్ధాన్యతి తత్సత్త్వ మేతద్విః కథితం మయేతి - యోగ్యజనభూయిష్ఠకాశే ప్రవృత్తిః, కాలాన్తరే తిరోధానంచేతి వైలక్షణ్యముక్తమ్. తత్రాప్యావిరుద్ధానిరోభావకథనా దిర్ధశరీరస్య వేదార్థవ దనాదిత్వం దర్శితమ్. తతశ్చ బాహ్యగమవ్యావృత్తిః - * ఉత్పద్యన్తే వ్యథన్తేచ యాన్యతోన్యాని కానిచిత్ | తాన్యర్వాక్కాలికతయా నిషఫలాన్యసృతానిచేతి - బాహ్యగ మానా మర్వాక్కాలికతస్త్వరణాత్. * వేదే శ్చతుర్థి స్సమిత్తం కృతం మేరా మహాగిరావీతి - సర్వమర్వాద్దాస్థాపకమునిజనభూయిష్ఠే మేరా ప్రవృత్తతయా దేశతోపి వైలక్షణ్యముక్తమ్. * ఏకాగ్రమనసో దాన్తా ఋషయ స్సంయమే రతా ఇతి, * దివ్యంవర్షసహస్రం వై సర్వే తే మునయస్సమమితి, * నారాయణానుగిష్టహి తదా దేవ సరస్వతీ | వివేశ తాన్యపీక సర్వాక లోకానాం హితకామ్యయేతి, * తైరేకమతిభి ర్భూత్యాన్య యతోన్యైక్తం కాస్త్ర ముత్తిమమితిచ - ప్రవర్తకానామృషీణా మత్ర గుణవత్త్వమ్, తపోమహిమవత్త్వమ్, భగవత్సృసాదలబ్ధసరస్వతీకత్వమ్.

బహునామైకమత్యంచ దర్శితమ్. * ఉశనా బృహస్పతిశ్చైవ యదోత్పన్నా భవిష్యతః । తదా ప్రసక్త్యత శ్వాస్త్రం యుష్మన్తభిరుద్ధృతమితి, * యుష్మత్క్రొత మిదం శాస్త్రం ప్రజాపాలో వస్తుస్తతః । బృహస్పతే సృకాశాదైవ ప్రాప్యతే ద్విజసత్తమాః ఇతి - ప్రకృష్టదేవర్షిపరిగ్రహః ప్రకృష్టశిష్యాధిగమశ్చ, దర్శితః * వేదై శ్చతుర్భి సమిత్తమ్ * ఇదం మహాపనిషదమ్ * ఆత్ర ధర్మాగ్రామాహి మాక్షః పశ్చాచ్ఛిక్షీతఇతి - సర్వవేదవేదాస్తసారత్వమ్, గుడజహిన్యాకాన్యాయేన త్రివర్గప్రతిపాదకత్వమ్, మోక్షైకపరత్వమున్నత మహతత్వంచోక్తం. * సర్వే ప్రమాణంహి తథా యదైత చ్చాస్త్ర ముత్తమమ్ । భవిష్యతి ప్రమాణంచై వత్తదనుశాసనమ్ । అస్తా త్వేవక్త్యతే ధర్మా మను సాన్వియమ్భువ స్సన్వియమితి - మన్వాదిభిరపుష్టపజీవ్యత్వ, మితరప్రబంధప్రామాణ్యే దృష్టాస్తభూతత్వ, మవ్యవధానేన భగవదనుశాసనరూపత్వం భవిష్యతి ప్రమాణ్యమితి భగవతా నియమితత్వంచ, దర్శితమ్. * తస్య యజ్ఞో మహానాసీ దశ్వమేధో మహత్తనః । బృహస్పతి రుపాధ్యాయస్తస్య హేమాతా బభూవహేతి - పశ్చరాత్రనిష్ఠసోమపరివరస్యాశ్వమేధకర్తృత్వవచనాత్ వైదికపశ్చరాత్రకర్తృణాం కర్తృసామాన్యం దర్శితమ్. * ప్రిత స్తతో హ భగవాన్ దేవదేవః పురాతనః । సాక్షాత్తం దర్శయామాన ఆద్యోన్యేన కేనచిదితి - వేదపశ్చరాత్రోక్తకర్తృణా మవ్యవధానేన ఆరాధ్యపరదేవతాసామాన్యంచ దర్శితమ్. ఆదృచ్ఛ్యన హృతో భాగో దేవేన హరిమేధసేతి - భగవత స్సర్వదేవతాసాక్షాత్కారిబృహస్పత్యదృశ్యతాయా, ఉపరిచరణ దృష్టతాయాశ్చక్రతావ దధికారివైలక్ష్యం దర్శితమ్. ఏకతద్విత్తత్రివృత్తాస్తమభేనార్థవాదరూపం తాత్పర్యలింగం దర్శితమ్. మేరోరుత్రరభాగేతు క్షీరోదన్యానమూలతః । న దేశో యత్ర నస్తప్తం తపః పరమదారుణమితి, * ఏకాన్తినస్తే పురుషాః శ్వేతద్విపనివాసినః । గచ్ఛద్వంతత్ర మునయస్తత్రాత్తా మే ప్రకాశితఇతి, * తతో నో దృష్టివిషయః తదా ప్రతిహతోఽభవదితి, * వ్రతావసానేఽన్య శుభాన్న రాకదదృశిమా వయమితి, * బలిః కిలోపహ్రియతే తస్య దేవస్య తైర్నరైః । వయంతు తేజసా తస్య సహసా నష్టచేతనఇతి, * పురుషాణాం సహస్రేషు తేషువై శుద్ధయోనిషు । అస్తాన్నకశ్చిన్నససా చక్షుషావాప్యపూజయదితి, - భగవద్ధర్మనిష్ఠపురుషాధ్యుషితదేశస్య ప్రాప్యత్వమ్, తస్య బహుతపోలభ్యత్వమ్, ధర్మాస్తరిష్ఠైస్తద్ధర్మనిష్ఠానాం దుర్దర్శత్వమ్, తేషాం బహుతపోదృశ్యత్వమ్, తేషామితరాధికారిష్వనాదరత్వమ్, తన్నభేనేతరాధికారిణాం నికృష్టత్వమ్, భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం ప్రకృష్టత్వంచ - భగవతాన్వయ మాగత్య దర్శనప్రదానాచ్చ తేషాం మహత్త్వంచ దర్శితమ్. * ఏకశ్చ శబ్దో విరతః శ్రుతోఽస్తాభి రుదేరితః । ఆకాశం పూరయన్ సర్వం శిక్షాక్షరసమన్వితఇతి - భగవత్స్వీత్రశ్రమాస్యాపి తపసాన్యధ్యతయా భగవద్ధర్మప్రకర్షో జ్ఞాపితః. * దృష్టా వః పూరుషా శ్వేవతాః పశ్యేన్ద్రియవివర్జితాః । దృష్టా భవతి దేవేశ ఏభి ర్దృష్టై ర్ద్విజోత్తమాఇతి - భగవద్ధర్మసతుల్యత్వం తేషాం దర్శనస్య ప్రతిపాదితమ్. * ప్రాప్య శ్వేతం మహద్విపం నారదో భగవాన్పండిః । దదర్శ తానేన సరాశ్వేవతాచన్ద్రప్రభాశుభాన్ । పూజయామాన శిరసా మనసా తైస్సుపూజితఇతి, * సహ్యేత దృష్టిప్రాణాప్రాప్త మిదృశం మమ దర్శనమితిచ - భగవద్ధర్మనిష్ఠానాం దేవర్షివస్త్యత్వమ్, బ్రహ్మదిభ్యోపి మహత్త్వంచ దర్శితమ్. * ఉవాచ మధురం భూయో గచ్ఛ నారద మాచిరమ్ । ఇమే హ్యనిన్ద్రియాహారా మద్భక్తా శ్చన్ద్రోవరచ్ఛనః । ఏకాగ్రా శ్చిన్తయేయ ర్హం తేషాం విఘ్నో భవేదిచోక్తమ్ । నారదసమ్భవణస్యాపి విఘ్నరూపతాకధనేన నారదాదపి తేషా మానన్తతరత్వంచ దర్శితమ్. * అహోహి దురసుష్మయో మోక్షధర్మస్సనాతనః । యం హితావ దేవతాస్సర్వా హవ్యకవ్యభుజోఽభవన్ । నూన మేకాన్దిధర్మోయం శ్రేష్ఠో నారాయణప్రియః । ఏకాన్తినోహి పురుషా గచ్ఛన్తి పరమే పదే । యద్యేకాన్తిభి రాకీర్ణం జగత్స్యా త్కురునన్దన । భవే త్క్రొతయుగప్రాప్తిరితి, * ఏకాస్తభావ్రాపగతాస్తేభక్తాః పురుషోత్తమమ్ । తే సహస్రార్చిపం దేవం ప్రవిశన్తి సనాతనమితిచ - కృతయుగైకాస్తస్య భగవద్ధర్మస్య పరమమోక్షప్రదత్వమ్, తన్నభేనాధికారివైలక్ష్యం, చ దర్శితమ్. తథా * మయా నృప్త్యః పురా బ్రహ్మ మద్యజ్ఞ మయజ తస్వీయమ్ । తత్తస్మై వరాశ్రీతో దదావహ మనుత్తమాన్ । మత్పుత్రత్వంచ కల్పాదా లోకాధ్యక్షత్వమేవచ । ఏవ మాతా పితా వైవ యుష్మాకంచ పితామహః । మయాఽనుశిష్టో భవితా సర్వభూతపరప్రదః । అన్యైవ చానుజో రుద్రో లలాటాద్యస్సముత్థితః । బ్రహ్మనుశిష్టో భవితా సోపి సర్వపరప్రదఇతి, * సబ్రహ్మకా స్ఫురద్రాశ్చ సేన్ద్రా దేవా స్సహర్షిభిః । ఆర్చయన్తి సురశ్రేష్ఠం దేవం నారాయణం ప్రభుం ఇత్యాదిభిః - వేదాస్తవేద్యపరదేవతాయా ఏవ సర్వస్థా త్వరతేనాత్ర ప్రతిపాద్యత్వంచ దర్శితమ్ * వేదై శ్చతుర్భి సస్మితమిత్యవక్రమః. * ఇదం మహాపనిషద మిత్యవసంహరః. అభ్యాసాదిలిక్ష్ణాని దర్శితాని. ఏవ మాశయదోషవిరహ, దేశ, కాల, ప్రవర్తక, వక్తృ, శ్రోతృ, ప్రబంధ, తదుక్తధర్మ, తత్కర్తృ, తత్ఫల, తత్ప్రదాయిదేవతా, వైలక్ష్యప్రతిపాదనముఖేన భగవచ్ఛాస్త్రవైలక్ష్యస్య బహుముఖం ప్రపంచన మభిప్రేత్య మహతా ప్రబంధేనేత్యుక్తమ్. తథా భగవత్ప్రణీతే తత్ప్రతిపాదకతయా సాత్త్వికే శ్రీవారాహేచ పురాణే మోక్షధర్మానురోధేన పశ్చరాత్రస్య వేదతుల్యప్రామాణ్యప్రతిపాదనముఖేన పాశుపతాదై ర్వైలక్ష్యం దృశ్యతే - యథా అప్రవృత్తితమే * పారుషం నూక్త మాస్థాయ యే యజన్తి ద్విహిస్తమామ్ । సంహితాజప మాస్థాయ తె మాం పశ్యన్తి బ్రాహ్మణాః । అలాభే వేదమన్తాణాం పశ్చరాత్రోదితేనహి । మాగ్ధే మాం ప్రపద్యస్తే తే మాం పశ్యన్తి మానవాః । బ్రాహ్మణక్షత్రియవిశాం పశ్చరాత్రం విధీయతే । శూద్రాదీనాం న తస్మాన్ప్రపదసి ముపయాన్యతి । ఏవం మయోక్తం విశేన్ద్రా పురాకల్పే పురాతనమ్ । పశ్చరాత్రం సహస్రాక్షాం యది కశ్చిద్గోహిష్యతి । కర్తృక్షయేచ మాం కశ్చి ద్యదిభక్తో భవిష్యతి । తస్య వేదాః పశ్చరాత్రంనిత్యం హృది వసిష్యతి । వేదేన పశ్చరాత్రేణ భక్త్యా యజ్ఞేనతు ద్విజాః । ప్రాప్యహం నాన్యథా ప్రాప్యో వర్షలక్షైరపిదీప్యతేతి. ఆత్ర వేదపశ్చరాత్రయోరికల్పాభిధానాదేవదతుల్యత్వమ్, వేదాధిక్రొతత్రైవర్ణకాధికారత్వ మితరాయోగ్యత్వం వేదపశ్చరాత్రయో ససమ్మచ్ఛిత్య మోక్షసాధనత్వంచోక్తమ్. త్వంచ రుద్ర

మహాబాహు మోహశాస్త్రాని కారయేత్వాదిభి రితరాగమానాం మోహనార్థత్వంచోక్తమ్. తత్ర చోద్వపరిహారాశ్చ పూర్వమేవ ప్రపశ్యేన శృతాః. అతశ్చ పశ్యరాత్రస్యేతరాగమవైలక్షణ్యం సిద్ధమ్. — సను - కథం కాత్తేన్నైన వేదవిరుద్ధత్వమ్ - త్రయీధర్మపరిత్యాగస్య తత్రోక్త త్వాత్. కథం మనావిదిస్తృతీనాం వేదానురోధిత్వమ్ - తేషు త్రయీచోదితాగ్ని హోత్రాదిపరిత్యాగముఖేన చతుర్థాశ్రమధర్మస్య ప్రతిపాద్య మానత్వాత్. * యదహారేవ విరజేత్తదహారేవ ప్రవజేదిత్యాదిభిః ప్రత్యక్షశ్రుతిభిరేవ చతుర్థాశ్రమవిధానా త్తన్మూలానాం స్మృతీనాం నవేదవిరుద్ధత్వ మితిచేత్. * కింభోస్త్రీయాధర్మేణానంయత్ ఇదం ధర్మం జిజ్ఞాసితా ఓం భో జిజ్ఞాసితేత్యాదిప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధత్వా త్త్రీయాచోదితధర్మవిశేషత్వా గస్య తన్మూలతయా పశ్యరాత్రవచసాం నవేదవిరుద్ధత్వమ్. సను - కథముదాహృతవాక్యానాం వేదత్వమ్. కథం * యదహారేవేత్యాదివాక్యానాం వేదత్వమ్. జాబాలశ్రుత్యాదీనాం దేశాంతరేషు ధీయమానత్వాదితిచేత్. ఏవం తస్మి జాబాలబాహులమాధ్యనినాదిశాఖానామివ దేశాంతరే బహు భిరవిచ్ఛిన్నపారమ్యవ్యవధీయమానత్వాదేవ వేదత్వం సిద్ధమ్. స్మరస్య త్వేనత్యస్తవ్యమాణకర్తృకత్వాదితి హేతునైవ తద్వదేవాపారుషేయత్వమ్. తైత్తిరీయాదిశాఖానానివై కాయనశాఖాయాశ్చ సాధారణకల్పనూత్రవత్త్వాదేవ వేదత్వం దురపన్నవమ్. తథా భూమవిద్యాయామ్ * ఋగ్వేదం భగవ్రా ధ్యేమి యజురేవేదం సామవేద మాధర్వణం చతుర్థ మితిహాసపురాణం పశ్యమం వేదానాం వేదం పిత్ర్యం రాశిం దేవనిధిం వాకోవాక్యమే కాయనం దేవవిద్యాం బ్రహ్మవిద్యాం క్షత్రవిద్యాం నక్షత్రవిద్యాం సర్వదేవజనవిద్యామేతద్భగవ్రా ౭ధ్యేమితి శ్రవణాచ్చ ఋగేవిదాదివదేవత్వ సిద్ధిః. ఋగేవిదాదేః పృథగ్గ్రహణా దవేదత్వమితిచేన్న - బ్రహ్మవిద్యాయా ఇవ బ్రాహ్మణపరివ్రాజకన్యాయేన త్రైస్యాతప్తస్థగసూదాసూపవత్తే. బ్రహ్మవిద్యాశబ్దోఽహ్యుపనిషద్భాగవరః - సతు జ్ఞానవరః - * నాత్మవిదిత్యుక్తేః. ఏకాయనశబ్దస్య ప్రసిద్ధ్యనాదరేణాధాన్తరపరత్వకల్పనమయు క్తమ్ - ప్రసిద్ధ్యపవాదకాభావాత్. యథా * యం వాకేష్వనవాకేషు నిషత్సూనిపనిషత్సూచ. గృణన్తి సత్యధర్మాణ సస్త్వం సత్యేషు సామ సివీతి భారతవచనాచ్చ శ్రుతిత్వ మవగమ్యతే. తథా భగవచ్ఛ్రేష్ఠేషుచాస్య వేదత్వం బహుశో ౭వగమ్యతే - యథా శ్రీకాలోత్తరే * ఋగ్వే దం పూర్వదిగ్భాగే యజురేవేదంతు దక్షిణే. పశ్చిమే సామవేదం స్యా దాధర్వం చోత్తరే భవేత్. ఏకాయనీయశాఖోత్థమస్త్రాక్షసర్వాసు దిక్షుచ. పాతయేత్వాపనా నృశాచ దగ్నిసంస్కార మారభేదితి. తథా తత్రైవ * తతః ప్రీతమనా నాథ సాక్షా తస్మిబ్రహ్మసంజ్ఞితమ్. వేద మేకాయనం బహు వ్యాకర్తృ మకుతోభయమ్. వ్యాజహర సదబ్ధిహ్మమయం ప్రణవ ముదితః. తత్కారణత్వా దేవదానాం మూలసంజ్ఞా ననాతనీ. తతో ౭న్యా న్యపి దివ్యాని వ్యాపకాన్యపదిష్టవానితి. ఏవం సంహితాంతరేషుపి బహుని వచనాని. తాని విస్తరభయాన్నలిఖ్యస్తే. తగ్రహీతహాసపురాణవచనైరుప బృంహితప్రదేశవిశేషతాచ శ్రుతిత్వేహేతుః - * దేవీవిద్యేవేదితవ్యే * యత్తదదేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షుశ్చోత్రం తదపాణిపా దమ్. నిత్యం విభుం సర్వగతం మనుశ్చ మిత్యాదీనాం శ్రుతిత్వేన సమప్రితిపన్నానామ్ * దేవీ బ్రహ్మణీ వేదితవ్యే శబ్దబ్రహ్మపరంచ యత్ శబ్దబ్రహ్మణి నిష్ఠాతః పరంబ్రహ్మధిగచ్ఛతి. యత్త దవ్యగ్ర మజర మచిత్త్య మజ మవ్యయమ్. అనిర్దేశ్య మరూపంచ పాణిపాదాద్యసంయుతమ్. విభుం సర్వగతం నిత్యం భూతయోని మకారణమ్. వ్యాప్తం వ్యాప్యం యత స్సర్వం యదైవ పశ్యన్తి సూరయ ఇత్యాదిభి రుపబృంహితత్వ దర్శనా దుపబృంహితత్వంహి శ్రుతిత్వం స్థాపయతి. ఏకాయనశాఖావచనానిచ తద్వత్ బహున్యపబ్రహ్మ్యస్తే పురాణేతిహాసవచనైః - * సర్వజ్ఞ సర్వవిదర్శి సర్వేశ్వర సర్వేశక్తిః సమృద్ధిమానేవాపృద్ధి రన్యూన ఆద్యో వశీ సావిధీసో ౭నాది రనన్తోవ్యవగతనిద్రాభయక్రోధ తన్ద్రి ర్యవ గతేచాఛతమః క్షమవాగ్ధి ర్విరోహో నిరధిష్ఠో నిరవద్యఇతి శ్రుతి ర్భగవతా పరాశరణోపబృంహితా * సర్వజ్ఞసర్వవిదృకసర్వేశక్తిః జ్ఞానబలధి మాక. అన్యూనశాపవృద్ధిశ్చ సావిధీసో ౭నాదిమా నవశీ. క్షమతన్ద్రిభయక్రోధకామాదిభి రసంయుతః. నిరవద్యః పరః ప్రాప్తే ర్నిరధిష్ఠో ౭క్షరక్రమఇతి. * ఏవ మేవ మహాశబ్దో మైత్రేయభగవానితి. పరమబ్రహ్మభూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యగః. జ్ఞానశక్తిబలైశ్చర్యపిర్యతేజాన్య శేషతః. భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా హేయై ర్దుణాదిభి రిత్యనేన * సర్వజ్ఞ సర్వవిదర్శి సర్వేశ్వర సర్వేశక్తి సమృద్ధిమానేవ నిర్దోషో నిర ధిష్ఠో నిరవద్యః యే భగవన్తం వాసుదేవమేవవిదు స్తవీవ తం విదురితి వాక్యం హ్యుపబృంహితం జ్ఞానుతే - హేయప్రత్యసీకత్యకల్యాణగుణకత్వ నిమిత్తస్య భగవచ్ఛబ్దస్య వాసుదేవాసాధారణత్వప్రతితి ద్మ్యభయత్ర ప్రతీయతే. తథా * నాసిద్ధస్య కృత మస్తేహ కించి న్నాసంయతేషివ్విద్రి యేషేవ సిద్ధిః. న సంయమా స్త్యపరిత్యజ్యకామా న్కామత్యాగో నాన్తరేణాప్రమాదమ్. అప్రమాదో జ్ఞానమయోజ్ఞానం ప్రకృతిసంహితమ్. ప్రకృతో కర్తృ సందధ్యా త్తనా నిత్యం కృతం భవేదితి - ఇయంచశ్రుతి రుద్యోగపరవృణ్యపబృంహితా * నాకృతాత్తా కృతాత్తానం జాతు విద్యా జ్ఞానార్దనమ్. ఆత్మనస్తు క్రియోపాయో నాన్యత్రేన్ద్రియనిగ్రహాత్. ఇన్ద్రియాణా ముదీర్ఘానాం కామత్యాగో ప్రమాదతః. అప్రమాదో భైమ సేన జ్ఞానయోని రసంశయమితి. ఏవం విరుద్ధతయా ౭భిమతానా మర్థానాం ప్రత్యక్షశ్రుతిమూలత్వాత్ శ్రీపశ్యరాత్రస్య కాత్తేన్నైన శ్రుత్యవిరుద్ధత్వ రూపం సాక్ష్యా (ద్యా) గమాదిభ్యో వైలక్షణ్యం సిద్ధమ్. అతఏవ గ్రంథనిర్మాణానుప్రవిష్ట పురుషేశయదోషనిబద్ధనావిరుద్ధార్థప్రతితి రిత్యవ్యయుక్తమ్. ఆతో విరుద్ధాంశ స్త్యజ్యతఇతి సిద్ధాస్తో ౭నుపపన్నః. సాక్ష్యాన్యగమానాంచావాన్తరగ్రంథకర్తృబుద్ధిదోషా ద్విరుద్ధార్థాన్వయః - చతుర్థా మప్యగమానా మాదివక్తృప్రణీతానాం నకవచిదపి వేదవిరోధఇతి సామ్యం చానుపపన్నమ్ - ప్రత్యక్ష హేతవ్రా యోగా సాక్ష్యా శ్చాస్త్రీని శ్చయాఇతి, - తుల్యం శౌచం తయో ర్యుక్తం దయా భూతేషు చాసఘ. ప్రతానాం ధారణం తుల్యం దర్శనం సనమం తయోరితిచ. మోక్షో పాయే. * బహుః పురుషా రాజక సాజ్ఞ్యయోగవిచారిణః. నైత ఇచ్ఛన్తి పురుష మేకం కరుకులోద్వహేతి తత్తేవచ, పరసర్వవైషమ్యస్య శ్రుత్యర్థవైరుధ్యస్యచ భగవతా వ్యాసేనోక్తత్వాత్. అత్రహి సాక్షాత్కారాన్వేషః - శాస్త్రీజన్యవివేకాన్వేషః ఇత్యుపాయవైషమ్యం దృశ్యతే,

పరమాత్మన ఉపాదానతావనభ్యుపగమశ్చ వేదాంతా దైవీషమ్యం ప్రతీయతే. సహ్యరాస్రీచీనగ్రంథకారమతం వ్యాసేనోచ్యతే. నను - మోక్షధర్మే -
 * ఏవం తత్త్వమిదం కృతస్మిన్ సాంఖ్యసాం విదితాత్మనామ్ | యదుక్తం యతిభి ర్ముఖైః కపిలాదిభి రీశ్వరైః | యస్మిన్నవిభ్రమాః కేచిత్ దృ
 శ్యస్తే మనుజర్షభ | గుణాశ్చ యస్మి శ్చహపూ దోషహానిశ్చ కేవలేతి కపిలాదిమతస్య విభ్రమాదిదోషరాహిత్యం సాధ్యం చోక్తమ్, తథా *
 నిష్ఠా నారాయణ ఇత్యుక్తావ * తమేవం శాస్త్రకర్తారః ప్రపదన్తి మనీషిణి ఇతి కపిలాదిభి ర్నారాయణస్య ప్రతిపాదితత్వముక్తమ్, - అతః శ్రుత్య
 ర్థవైరూప్య మవాస్తరవక్తృదోషకృతమితిచేన్న - తత్ర తత్ర భగవతా వ్యాసేన భీష్మవాక్యముభేన స్యమతేన సిద్ధాంతసోక్తత్వాత్. విరోధస్యా
 వాస్తర వక్తృమూలకత్వే కపిలాద్యాది వక్తృమతేనైవ సిద్ధాంతో వాచ్యః. * ప్రత్యక్షహేతుత్వా యోగా సాంఖ్య శాస్త్రవినిశ్చయా ఇతి తత్తద
 భిమత్స్యైకకసోపాయత్వముక్తావ * ఉభే చైతే మతే జ్ఞానే నృపతే శిష్టసమ్మతే | అనుష్ఠితే యథా శాస్త్రం సయేతాం పరమాజ్ఞతిమితి సముచ్చి
 త్యానుష్ఠితాభ్యా ముభాభ్యాం పురుషార్థిణి సిద్ధాన్తితమ్. తథా * నైత్యచ్చస్తీతి సాంఖ్యసాం యోగానాంచ పరమాత్మన ఉపాదానతావనభ్యుప
 గమ ముక్తావ * బహునాం పురుషాణాంహి యదైకా యోని రుచ్యతే | తథాతం పురుషం విశ్వ మాఖ్యాస్యామి గుణాతిగ మిత్యారభ్యః * సమా
 నతస్తు యదావ్యసః పురుషేకాత్మ్యముక్తవానితి స్యమతేన సిద్ధాంత ఉక్తః - సతు కపిలహిరణ్యగర్భాదిమతేన. పురుషాణా మైకాత్మ్యమ్ -
 ఏకేనాత్మనా యుక్తత్వమ్. అనేన జగచ్ఛరీరకః పరమాత్మాహి సర్వోపాదాన మిత్యుక్తం భవతి - * తవాస్తరాత్తా మమచ యేచాన్యే దేహీసం
 జ్ఞితాః | సర్వేషాం సాక్షిభూతోఽసౌ న గ్రాహ్యః కేనచి త్కృచిదితి పురుషేకాత్మ్యశబ్దవివక్షితస్య సేవైవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్, బహునాం పురు
 షాణామితి పూర్వముక్తత్వావచ్చి. ఏవం సిద్ధాంతకాయాం కపిలాద్యభిమతత్వవర్ణనాభావాత్తత్తదాగమేష్యర్థవైరూప్యమవర్జనీయమ్. తర్హి కపిలా
 దీనాం శాస్త్రకర్తృణాం భ్రమరాహిత్యవచనం నారాయణప్రతి పాదకత్వవచనంచ కథం ఘటత ఇతిచేత్. ఉచ్యతే - కథ మవాస్తరకర్తృ
 ణాం భ్రమరాహిత్యవచనం ఘటతే - * కపిలాదిభిరత్యాదిశబ్దేన హ్యవాస్తరవక్తార ఉచ్యస్తే. ఆదిశబ్దో హిరణ్యగర్భాదిపర ఇతిచేన్న - * ఏవం తత్త్వ
 మిదం కృతస్మిన్ సాంఖ్యసాం విదితాత్మనామ్ * యదుక్తం కపిలాదిభిః * యస్మిన్నవిభ్రమాః కేచిదితి యచ్చబ్రహ్మ ప్రకృతసాంఖ్యమతపరామర్శి
 త్వాత్. అత అనురంభశ్చిఖాదీనామపి భ్రమాభావసోక్తత్వాత్ అవాస్తరవక్తృవపి భ్రాన్త్యాహోపాసమపన్నః. * నైత్యచ్చస్తీత్యుక్తన
 తార్కికా వివక్షితా ఇతిచేన్న * ఇచ్చస్తీతి వర్తమాననిర్దేశవిరోధాత్. తదాత్వేపి కుతార్కికా స్సస్తీతిచేన్న - * సాంఖ్యయోగవిచారిణామితి నిర్దే
 శస్య కుతార్కికవిషయత్వానుపపత్తే. ఏతచ్ఛబ్దేనహి సాంఖ్యయోగవిచారిణః పరామృశ్యస్తే. యది * సేచ్ఛస్తీత్కుక్తిః కుతార్కికవిషయా -
 తదా సిద్ధాంతే నిమిత్తోపాదానైక్యం కపిలహిరణ్యగర్భోక్తమితి వక్తవ్యమ్ - సచ తథోక్తం - అతోఽవాస్తరవక్తృపరికల్పనయాఽర్థభేదః రాస్రీ
 హోఽనుపపన్నః నను * తమేవ శాస్త్రకర్తారః ప్రపదన్తి * యస్మిన్నవిభ్రమాః కేచిదితి శాస్త్రేణాదివక్తృభు భ్రమే ప్రతిషిద్ధే, మతభేదస్యా
 వాస్తరవక్తృమూలత్వేచానుపపన్నే, అర్థసరోధ సూత్రకారేణ తన్నిరసనంచ కథం ఘటత ఇతిచేత్. నియమపి కథం ఘటత ఇతి బ్రూమః -
 ఉభయేషామవ్యసంపత్తేః పరిహరణీయత్వావిశేషాత్. యద్యుచ్యత - భ్రమాదిదోషరహితానామపి వక్తృణాం తదా స్యవివక్షితా దధికార్థాస్తరా
 కథనం వివక్షితేఽర్థే ప్రరోచనార్థోఽతివాదశ్చ సమభవతః - యథా నిర్దోషస్యాపి వేదస్య. సహి వేదో దర్శనాన్తమాసప్రకరణే వాజపేయం
 ప్రశంసతి, నాపి కర్తృప్రకరణే బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి, అతివదంతిచ ప్రతిపాదయిషితమర్థమ్, * అక్షయ్యం హవై చాతుర్మాస్య యాజిన స్సుకృతం
 భవతి * సకిరస్త్రోత్వదుత్తరో నశ్వాయానస్తి ఎృత్రహ న్నిత్యాదినా - సచైతావతా వేదస్య కర్తాస్తరం తిత్వాస్తరంచానభివత విష్యతే - ఆస్యత్ర
 వేదేనైవ కర్తాస్తరతత్వాస్తరప్రతిపాదనాత్. ఏవం కపిలాదయోపి స్యవివక్షితా దధికం తదానీం నవదన్తి, వివక్షిత మతివదన్తిచ. సాంఖ్యశాస్త్రే ప్రకృ
 తిప్రాకృతపురుషతత్త్వవివేకమాత్రస్య వివక్షితత్వాదధికాప్రతిపాదనంనాస్తాత్వరం కించిదిత్యతివాదశ్చ భవతి - యోగేచ యమనియమాద్యజ్ఞకస్య
 సమాధిపర్యంతస్య యోగస్య, తత్ర భ్యేయభూతస్యేవరస్య జ్ఞేశకర్తాదిదోషాస్పర్శస్య ప్రతిపాదయిషితత్వా దుపాదానతావనైక్యం. సచైతా
 వతా తదవక్తృణామిశ్వరస్తస్యోపాదానత్వం చానభిమతం భవతి - ఆస్యత్ర కపిలానురంసంవాదబ్రహ్మరుద్రసంవాదాదిభు కపిలహిరణ్యగర్భాదిభి
 రేవేశ్వరస్య, తస్య జగదుపాదానభావస్యచ ప్రతిపాదితత్వాత్. నచతదమక్తిమాత్రేణాతివాదదర్శనాచ్చసాంఖ్యయోగయోరనాదరణీయతాచ భవతి -
 తయోరుపజీవ్యభూయిష్ఠత్వా, దేవీదాన్తార్థ ప్రతిపత్త్యనుష్ఠానయోస్తదాకాక్షానమభివాత్, విప్రలిపాస్విదిదోషవిరహాదయోం ప్రణీతత్వావచ్చి.
 సహి శబ్దానుశాసనే కర్తకలాపబ్రహ్మవిద్యయో రప్రతిపాదనా తదనాదరణీయత్వమ్ - తద్యత్. ఏవ మబాహుశ్రుత్యేన తదవక్తృణాం హృద
 యమజానన్తః ఆపాతప్రతిపన్నమేవార్థం తాత్త్విక ముపపన్నం మన్యమానా స్తార్కికంమన్యాః యే ప్రత్యవతిష్ఠస్తే - తేషా ముపదేశవశికార్యత్వాభా
 వాత్ సాంఖ్యయోగమానా మపాతప్రతిపన్నార్థమాత్ర పరత్వమన్వావిరుహ్యా సూత్రకారైస్తన్నిరసనం యుక్తమ్ - మీమాంసాశాస్త్రస్య వ్యాయ
 నిబద్ధనత్వాత్. ఇతిహాసపురాణానాంతూపదేశప్రధానత్వాత్తర్కకార్కశ్యం విహాయ కపిలాదీనాం ప్రబద్ధాంతరేషు బ్రహ్మజగదుపాదానత్వాదిప్ర
 తిపాదనావిరోధేన సాంఖ్యయోగార్థప్రతిపాదనమపి యుక్తమ్. * తమేవ శాస్త్రకర్తారః ప్రపదన్తి మనీషిణి ఇతి వచనంచ ప్రబద్ధాంతరేషు కపిలా
 దిభిః పరమాత్మనద్యావ జగదుపాదానత్వాదిప్రతిపాదనం నిష్ఠానిర్ణయస్య హేతుత్వేన వదతి. భ్రమాభావశ్చాతిపదనాతిరిక్తతత్త్వ విషయ ఇతి నర్వం
 నజ్ఞతమ్. ఏవం సాంఖ్యయోగపాశుపతానామేకదేశప్రామాణ్యేనావిరుద్ధాంశే ప్రమాణత్వం తుల్యమితి. ఏవంతర్హ్యతివదనస్య వివక్షామూలత్వాద్వి
 వక్షావిశేష హేతుమనూపైత్యే శ్చ గుణత్రయమూలత్వా, దతివదనసోపేక్ష్యత్వా, చ్చ కారణదోషబాధకప్రత్యయాపుక్తాస్యాతామ్ వేదేతు నన్త

రభావాత్ ప్రబలతరతదతిరిక్తవచనాభావాచ్చ తదుభయాసమ్భవః. పఞ్చరాత్రేతు నాథవాదరూపమపి వేదవిరుద్ధం ఐచనం దృశ్యతే - అత సాంఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాణాంచ వైషమ్యం దురపహ్నవమ్. తత్ర ముముక్షో రుపజీవ్యభూయిష్టత్వాభావాత్, పరావగత త్త్వవిపర్యాసనిషిద్ధానుస్థానమిత్రతారూపప్రధానప్రతిపాద్యవిరోధస్య దుష్పరిహరత్వాచ్చ పాశుపతమతస్య క్వచిదవిరోధేపి నాత్యన్తాదరణీయత్యమ్. సాంఖ్యయోగయోస్తు కతిపయార్థానుక్తేస్త్యాజ్యతాహేతుత్వాభావా, దాపాతతో వేదవిరోధభ్రమహేతుభూతాతివాదాంశ సరిత్యాగేనాదరణీయత్యా, యేదేశాప్రామాణ్యేన ప్రమాణత్వమ్ - పఞ్చరాత్రేత్వనిక్తాంశాభావాత్, వేదవిరోధభ్రమహేతుభూతాతివాదాభావా, ద్వీరుద్ధతయాభాతానా మర్థానాంచాధీయమాన శ్రుతిమూలత్వసమ్మగ్ధాచ్చ కార్తైన్నియన వేదావిరోధాత్సాంకత్యేన వేదవత్ ప్రమాణత్వమితి. అతో భాష్యకారోక్తవవాధికరణనిష్కర్ష ఉపపన్నతరః.

పరేతు * విజ్ఞానాదీతి - విజ్ఞానైశ్చిర్యశక్త్యాదిగుణసద్భావేన సర్వేపి వాసుదేవా ఇతిచేత్ - ఏవ మపుత్యత్వత్వసమ్భవాప్రతిషేధః. కథమ్. వాసుదేవాదీనాం చతుర్థాం పరస్పరభిన్నత్వ మయుక్తమ్ - అనేకేశ్చిరకల్పనానర్థక్యాత్. ఏకస్య చిత్వావరో పూహా ఇతిచేత్ - తదుత్పత్త్య సమ్భవః - పూర్ణషాద్గుణ్యతయా సర్వేషాం తుల్యత్వాభ్యుపగమాత్, అసత్యతిశయే కార్యకారణభావాసంబంధేః. చతుస్సంఖ్యత్వనియమశ్చానుపపన్నః - బ్రహ్మదిస్తమబ్యుత్పన్నస్య సమస్తస్య జగతో భగవద్మాన్యహత్యావగమాత్. విప్రతిషేధాచ్చేతి - * జ్ఞానబలైశ్చిర్యశక్తివిర్యతేజాం సిగుణాః, * ఆత్మాన ఏవైతే భగవన్తో వాసుదేవా ఇతి గుణగుణిత్యేకల్పనాదిలక్షణవిప్రతిషేధాత్ శ్రుతివిప్రతిషేధాచ్చానన్యతేషాంకల్పసేత్వాహుః. తత్ర విజ్ఞానాదిశబ్దస్య భాష్యోక్తనిర్వాచకాచిత్త్యం పూర్వమేవ దర్శితమ్. * ఏకంవా సంయోగరూపవోదనాఖ్యావిశేషాదిత్యాదిషివ వాశబ్దస్య సిద్ధాంతదోషకతాప్రతిషేధశబ్దసోద్యత్వత్వసమ్భవాప్రతిషేధవాచిత్య మయుక్తమ్. నను-తిచ్ఛబ్దోహి ప్రకృతిఃసర్వమేక - ఉత్పత్త్యసమ్భవః ప్రకృతః - నతు ప్రామాణ్యమితిచేన్న - ఆద్యసూత్రద్వయస్యాప్రామాణ్యపరత్వే పక్షవిపర్యాసదోషతేన వా శబ్దేన ప్రామాణ్యసోద్యపస్థాపిత తయా ధీస్థస్య తస్య తచ్ఛబ్దేన పరామర్శోపపత్తేః. యద్వా సరీక్ష్యమాణం పఞ్చరాత్రశాస్త్రం తావదుద్భిన్నమ్ - అబుద్ధిస్థస్య పరీక్షణాయోగాత్. అతో బుద్ధిస్థం శాస్త్రం తచ్ఛబ్దేన పరామర్శస్య తస్యాప్రతిషేధఇతుక్తే ప్రామాణ్యాప్రతిషేధఇతిఫలితం న్నాత్. అతః ఫలితార్థపరం భాష్యమితి సకించీదప్యసావీరస్యమ్. చతుర్థా మత్వత్వభేదో నాభిమతః. ఏకపూహత్యే కార్యకారణయో రతిశయాభావా దుత్పత్త్యసమ్భవ ఇతిచాయుక్తమ్ - తత్త్విగ్రహసంస్థానవిశేషకార్యరూపాతిశయసమ్భవాత్. యదిత్వయా కార్యకారణత్వతదసాధారణార్థక్రియారూపాతిశయోఽవశ్యం భావితయా ౭భిమతః - తద్వి సోఽస్త్యేవ. యది తదతిరిక్తాతిశయః - సతు మృద్ధుటసువర్ణకుండూదివపి నాస్తీతి వ్యాప్తిభావ్యతయా తర్కాభాసతా. సర్వేషాం పూర్ణషాద్గుణ్యత్వే కార్యవ్యవస్థాయాః కోహేతురిచేత్ - ఈశ్వరసాన్వితస్త్వమేవేతి బ్రూమః. సదా సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తే రీశ్వరిస్య కాల విశేషే నృప్తినంహరాదివ్యవస్థాహి సాన్వితస్త్వకృతా - తదన్విత. సమస్తజగత ఈశ్వరపూహత్యావగమా చ్చతుస్సంఖ్యత్వనియమహానిరితి చాసంగతమ్ కర్తవ్యశానాం త్రైతజ్ఞానాం అకర్తవ్యేశ్వరపూహత్యావగమావపత్తేః. సృసిహ్నవామనాదిభిః సంఖ్యానియమభజ్జఇతిచేన్న - తేషాం విభవోఽట్యనుప్రవేశాత్. యదా భగవదంశత్వం పూహశబ్దేన వివక్షితమ్ - తదా చతుస్సంఖ్యానియమోపవ్యసభిమతఇతి నానిష్టాపత్తిః. యదా కార్యవిశేషావచ్ఛిన్నాంశవిశేషపరో పూహశబ్దః - తదా చతుస్సంఖ్యానియమ ఉపపద్యత ఇతి తత్రానియమప్రజ్ఞానం శాస్త్రసిద్ధపూహశబ్దార్థా నభిజ్ఞత్యేకృతమ్. గుణగుణిత్యేకల్పనానుపపత్తివిప్రతిషేధోపి సాన్విజ్ఞానవిజ్ఞమిత్తః - తత్ర శాస్త్రే గుణస్య గుణిత్యానభ్యుపగమాత్. యది క్వచిత్తజ్ఞానాదిశబ్దేన వాసుదేవాదిసామానాధికరణ్యం దృష్టమ్ - సతత్రాపి దోషః - శ్రుతిషు పరబ్రహ్మసమానాధికరణజ్ఞానానాదిశబ్దానామివ తద్గుణసారత్వాత్తదుపపత్తేః. అన్యథా * యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ * సత్యం జ్ఞానమిత్యాదిశ్రుతివ్యప్రమాణ్యంప్రసజేత్ - ఆపాతతో విప్రతిషేధ ప్రతిపత్తిసామాన్యాత్. వేదనిర్దాదిశక్త్యాపరిహారస్తు దర్శితః - అతః శ్రుతివిప్రతిషేధాసిద్ధిః. అతః పరోక్తార్థోఽనుపపన్నః.

అన్యేత్వేషం వర్ణయన్తి పూర్వావిధికరణేషు వాదినాం తర్కావప్టమాభః శిష్టాపరిగ్రహీతబాహ్యగమాశ్చ నిరస్తాః. అత్ర శిష్టాపరిగ్రహీతాః సాంఖ్యయోగపాశుపతపఞ్చరాత్రాగమా శ్చిత్వారః పరీక్ష్యన్తే. * అభావే వేదమన్త్రాణాం పఞ్చరాత్రోదితేసహిత్యాదివిచిత్రాన్తహాభారతే నిష్టా నిర్ణయాధ్యాయాచ్చ శిష్టాపరిగ్రహీతత్వం చతుర్థాం సిద్ధమ్. తత్ర సర్వసర్వజ్ఞవైదికేశ్వరాంశభూతత్వాన్దిగ్రహగర్భాదీనామ్ - ఈశ్వరజ్ఞానమూలతయా సాంఖ్యయోగాద్యాగమాః వేదవిరోధేపి ప్రమాణమితి పూర్వపక్షం కృత్యా తేషా మిశ్వరాణాం సర్వజ్ఞత్వేపి తేషాం తత్త్వాన్దిరోపదేప్యతేపి గ్రంథనిర్దేశే పురుషాన్తరాణా మప్యనుప్రవేశాత్తేషా మజ్ఞానరాగదేవేషాదిసమ్భవేన సాపకాశత్యా, దేవదావిరుద్ధాంశప్రమాణమ్ - విరుద్ధాం శస్త్రప్రమాణమితిచామః. తత్ర చతుర్థామపి వేదానుసారిత్యనిశ్చయస్య ప్రదర్శనార్థం పఞ్చరాత్ర మవలమ్బ్య సూత్రకారణ చిన్తితమిత్యుక్తమ్. నూత్రయోజనాయాంచ విజ్ఞానాదిభావేవా తదప్రతిషేధఇతిత్ర - విజ్ఞానాదిషాద్గుణోద్భవవాసుదృభవభేదేన విభాగమాత్రం సజ్కర్షణాదీనామ్ - నతు ముఖ్యం జన్మ, జీవమనూహజ్కారాధిష్ఠానతారశ్చ త ఇతిచేత్. ఉచ్యతే - ఏవం తద్వి నైతన్తతం ప్రతిషిధ్యతే - విరోధాభావాత్ - శ్రుతివిరుద్ధతా ప్రతిషిధ్యతే. విప్రతిషేధాచ్చేతి - సర్వసిద్ధాన్తరేవోఽనుసరణీయః - అన్యథా చతుర్థాం పరస్పరవిప్రతిషేధాదిత్యుక్తమ్. అత్రోచ్యతే - విప్రతిషేధాచ్చేతిసూత్రస్య తదప్రతిషేధబ్దోక్తపఞ్చరాత్రాప్రతిషేధోపపాదకత్వేన తేవేవాన్వయసావీరస్యమ్. సర్వే సిద్ధాన్తై రేవోఽనుసరణీయఇతి స్వమతిపరికల్పితప్రతిజ్ఞానాక్యాన్తరాధ్యాహరస్తు గ్రంథశయ్యా మార్జవేనానుసద్ధానానాం సధియ మధిరోహతి. అర్థశరీరంచ నిరూప్యమ్ -

స్త్రుతిపాదపిత నాన్యస్త్రుత్యసవకాశదోషప్రసక్తాదితి మనావిది స్త్రుతివిరోధే సాంఖ్యస్త్రుతిపాదార్పణ్యే ప్రతిపాదితే కథం సాంఖ్యాద్విస్త్రుతీనాం శ్రుతివిరోధేఽపి ప్రామాణ్యశక్తితృణ మలమ్. చతుర్థా మాగమానాం ప్రదర్శనార్థం పశ్చరాత్ర మధికృత్య నిరూపితమితి చానుపపన్నమ్ - సాంఖ్యవైశేషికనుగతాదిమతానామపి ప్రదర్శనార్థం తేష్వస్యతమపక్షమాత్రప్రతిషేపస్యాకృతత్వాత్. తత్రహి నిరసనీయయ్యక్తిభేదాన్నిరాసక భేదాచ్చాధికరణభేదః కృతః - ఏవం జీవాద్యుత్పత్తే రాగమాస్తరేష్వసవగతత్వాత్ తదసమ్మేషేన తత్ప్రామాణ్యప్రతిషేపాఽపి ససమ్మేషతి. శ్రుతి విప్రతిషేధయ్యక్త్యా సరస్వం ప్రతిషేధం భవతీతిచేన్న - విప్రతిషేధాదితి పదస్య తదప్రతిషేధ ఇత్యనేనాన్వయా తస్మాదన్వయప్రాబల్యప్రతిషేప కత్వాసిద్ధేః. కించ - విరోధాధికరణన్యాయేన శ్రుతివిరుద్ధస్త్రుతిప్రామాణ్యస్య విశ్వస్తత్వాదిహ తన్నిరాసవైయధ్యం, అసాధారణదూషణప్రదర్శనార్థోఽయ మారమ్భ ఇతిచేత్ - తర్హి పశ్చరాత్రేత రాగమానామప్యసాధారణదూషణాపనాయ కిమిత్యధికరణాన్తరత్రయం సనిబద్ధమ్. తత్పక్ష మూలయ్యక్తినిరాసాదేవ తన్మూలాగమప్రతిషేపస్యాపి సిద్ధే రితిచేత్. కిం చత్వారోప్యాగమా ఏకయ్యక్తిమూలాః - ఉత భిన్నయ్యక్తిమూలాః. స ప్రధమః - విరుద్ధానాం తుల్యయ్యక్తిమూలత్వానుపపత్తేః. అనేకయ్యక్తిమూలత్వేతు అధికరణాన్తరారమ్భప్రసక్తః. ఏకనిరాసా తస్మాదన్వయనిరాసా కృత స్సాన్య దితిచేన్న - జీవాత్పత్త్యాదీనాం తేష్వభివేషాత్పత్త్యనమ్మవాదినా నిరాసాయోగాత్. అతః ప్రదర్శనార్థత్వ మయ్యక్తమ్. శిష్ట పరిగ్రహసామ్యంచ నభవతి - * అలాభే వేదమస్త్రాణాం పశ్చరాత్రోదితేన వై. ఇత్యత్ర పాశుపతతస్మాప్రసక్తేః. మహాభారతే మోక్షధర్మే పాశు పతతస్మాక్త తత్త్వప్రక్రియాయా, స్తన్నిష్టాప్రకారస్యచ సాక్షాదాప్రకారాద్వా తస్య మోక్షోపయోగస్యచ సంక్షేపేణ విస్తరేణాఽనుపన్యాసాదేవ స తుల్యతయా పరిగ్రహః. వైరాగ్యజననదాన్వరా సాక్షాత్కార నిష్పాదనదాన్వరాచ మోక్షోపయోగః సాంఖ్యయోగయో ర్దృశ్యః - * ఇదం మహాపనిషదం చతుర్వేదసమన్వితమ్. సాంఖ్యయోగకృతాస్తేనేతి కృతస్సన్య పశ్చరాత్రస్య వేదవేదాన్తసారత్వం తదవిరుద్ధసాంఖ్య యోగాధాన్వితత్వం చోక్తమ్. సాంఖ్యయోగయోశ్చ తత్త్వస్తరాభివా సస్తరాభివాభ్యా మవిరోధం నీత్యా * ప్రత్యక్షహేతవ్రా యోగా సాన్సాంఖ్యా శ్చాస్త్రవినిశ్చయా ఇత్యుపాయాంశే వైషమ్యం దర్శయతాన్వస్త రాభివాసస్తరాభివాభ్యాం తత్త్వసంఖ్యాన్యూనాధికభావవిరోధమపి దర్శయిత్వా * బహువః పురుషా రాజాసాంఖ్యయోగవిచారిణామ్. నైత ఇచ్చన్తి పురుష మేకం కురుకులోద్విహేతి తయో రాపనిషద సిద్ధాంతా దైషమ్యంచ దర్శయతాన్వ * నారాయణపరం సాంఖ్యం యోగో నారాయణాత్మకఇతి తయో ర్నారాయణనిష్ఠత్వం చ వదతా భగవతో వ్యాసేన విరుద్ధాంశాననాదృత్య తయో రాపనిషదమార్గనిష్ఠై రుపజీవ్యత్వం దర్శితమితి అవిరుద్ధాంశే ప్రామాణ్య ముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వం చోక్తమ్. అతః పశ్చరాత్రసాంఖ్యయోగపాశుపతానాం కారేన్న్యస ప్రమాణత్వం విరుద్ధాంశప్రహాణేనాపజీవ్యత్వ ముపజీవ్యార్థభూయిష్ఠత్వా భావంచ పశ్యతాం కథం తుల్యతయా పరిగ్రహ శ్చక్రాధియ మధిరోహేత్. నిష్ఠానిర్ణయస్తు వస్తుస్థిత్యభిప్రాయేణ కృతః * జ్ఞానాన్వేతాని రాజర్షే విద్ధి నానామతానివై ఇతిహి తత్రైవ్రాక్తమ్. కించ-తత్రాపి నారాయణైస్త్వం నిష్ఠాత్మకధనం సాంఖ్యయోగపాశుపతేభ్యః పశ్చరాత్రస్య వైలక్ష్యం దోర్బలత యతి - తదనురోధేన సాంఖ్యాద్యాగమానాం నిష్ఠాయా నిర్ణీతతయా పశ్చరాత్రస్య సాంఖ్యాద్యాగమై రనుసరణీయత్వప్రతీతేః. తుల్య త్వేనైకార్థత్వే వివక్షితే నచ్చిద్రూపవస్తుమాత్రనిష్ఠత్వంహి సర్వాగమానాం వక్తవ్యమ్-నచ తథాకృతమ్. యథా తస్మాన్తరానుసారేణ విశేషనిర్ణయాకరణాత్ సతస్మాన్తరప్రధానతావగమః - ఏవం వస్తుమాత్రనిష్ఠత్వాప్రతిపాదనా తుల్యత్వమపి దూరతో నిరస్తమ్. అతః పశ్చరాత్రస్య తస్మాన్తరై రనువిధేయతయా తేభ్యో వైలక్ష్యం వేదతుల్యత్వంచ సిద్ధమితి నపరిగ్రహతుల్యతా. * సహస్తవ్యాని హేతుభిరితి వచనంతు సుగతాగమాదివ్యాప్తిపరమ్-నతు పరిగణితానామపి పశ్చానాం సామ్యపరమ్ - నిరపేక్షస్యానువిధేయస్య వేదస్య, సాపేక్షాణా మనువిధాయనా మితరాగమానాంచ సామ్యానుపపత్తేః. ప్రమాణతామాత్రేణ సామ్య మితిచేన్న - కారేన్న్యస ప్రమాణస్య వేదస్యావిరుద్ధాంశే ప్రమాణానాం సాంఖ్యాగమాదీనాంచ సామ్యానుపపత్తేః. క్వచి త్వమితి జననాయోగవ్యవచ్ఛేదేన సామ్యమితిచేన్న - సుగతాగమాదేరితి తుల్యత్వాత్. సుగతాగమాదిష్యవిరుద్ధాంశో విప్రతి ప్సయా నివేషితఇతి కారణదోషా త్రత్రాపి సమానత్వమ్ - సాంఖ్యాగమాదిష్య త్వవిరుద్ధాంశస్య కారణదోషభావాత్ ప్రామాణ్య మభిహితంచేత్ - తర్హ్యనేనైవ కారణేన సుగతాగమాదివ్యాప్తిరూపం సామ్యమేవ త్వయాఽభిహిత మిత్యాగతోన్యస్తదీయం మార్గమ్. అన్యథాఽనువిధేయాను విధాయనాం తుల్యప్రామాణ్యపరత్వేనతీదమేవ వచనం భ్రాన్తిమూలం స్యాత్. అతోఽన్య వాక్యస్య సుగతాదిమతవాప్యవృత్తిపరత్వాత్ స్తపశ్చరాత్రవైలక్ష్యవిరోధిత్వమ్. యతః పశ్చరాత్రస్య వేదవేదాన్తతదవిరుద్ధప్రబద్ధాన్తరార్థప్రతిపాదకతయా కారేన్న్యస ప్రమాణత్వమ్ - అతఏవ పశ్చరాత్రేపి విరుద్ధాంశ స్త్రాజ్యఇతి సిద్ధాంతోప్యనుపపన్నః.

ఉత్పత్త్యసమ్మనాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీహరితమలతిలకవాగ్విజయినూనూన శ్రీరజరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధికతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశ్రీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనమూర్తిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.

రచనాను, మహాద్గీర్ణ, సము, నాభావ ఇత్యపి. సర్వభావైవ, నైకసిక్త, పత్య, రుత్పత్త్యసమ్మనాత్. ద్వితీయస్య ద్వితీయేపి హ్యష్టావేవ ప్రకీర్తతాః.

సముదితాధికరణసంఖ్య - ౫౩. సముదితసూత్రసంఖ్య - ౨౧౬.

నారాయణ

పరోజ్యోతిః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్చతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే— తృతీయఃపాదః.

వియదధికరణమ్.

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః. ౧.

౧. † సాక్ష్యాదివేదబాహ్యతన్త్రాణాం న్యాయాభాసమూలతయా విప్రతిష్ఠేధాచ్ఛాసామజ్ఞాన్య ముక్తమ్ - ఇదా
నీం స్వపక్షస్య విప్రతిష్ఠేధాదిదోషగన్ధాభావఖ్యాపనాయ బ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతచిదచిదాత్మకప్రపञ్చస్యకార్యతా

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః. † పాదసజ్జతిమాహ (సాంఖ్యాదీతి) ఆయ మర్థః - ద్వితీయాధ్యాయస్య ప్రథమే పాదే కారణవిషయే పరోక్ష
దోషః పరిహృతః - ఆత్ర తృతీయే కార్యవిషయే పరోక్షదోషః పరిహ్రీయన్తే. తస్మాత్తృతీయః పాదః ప్రథమేన సజ్జతః - ద్వితీయస్తు పరపక్ష
ప్రతిష్ఠేపపరత్వా చ్చరమభావీతచేత్. కారణవిషయే పరోక్షదోషపరిహారవగవత్ప్రతిష్ఠేపా సజ్జతౌ - అనన్తరం కార్యవిషయపరోక్షదోషపరి
హారోయుక్తఇతి సజ్జతిరితి. ఇమ మర్థ మభిప్రేత్య బ్రహ్మకార్యతయాఽభిమతేత్సుక్తమ్. తత్ర చిదచిదస్తిత్యసాః కార్యత్వం కిమేకరూపమ్ -
ఉత భిన్నరూపమితి సంశయితేనత్యేకరూపమితి పూర్వః పక్షః - భిన్నరూపమితి సిద్ధాంతశ్చ పాదద్వయేన క్రియత ఇతీమ మర్థ మభిప్రేత్య చిదచి

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

ద్వితీయాధ్యాయే—తృతీయఃపాదః.

౧॥ సూ. నవియదశ్రుతేః. ౧.

(వే-సా.) వియస్సౌత్పద్యతే, ఆశ్రుతేః. శ్రుతిః - శ్రవణమ్, నిరవయవస్య, ఆత్మనఇవౌత్పత్తి శ్రవణాసంభవాత్. ౧.

(వే-దీ.) వియత్ ఉత్పద్యతే - నేతి సంశయః. సౌత్పద్యతే ఇతి పూర్వః పక్షః - నిరవయవస్య నర్వగతస్యాత్మనఇవౌత్పత్త్యనమ్భవాత్.

అసమ్భవసీయస్య శ్రవణంచ ననమ్భవతి, ఆత ఉత్పత్తిశ్రుతి ర్దౌజీతి. రాధాస్తస్తు వియత్ ఉత్పద్యతేవ - ఉత్పత్తిశ్రుతేః. అతీంద్రియార్థవిష
యయాశ్రుత్యాఽభిహితేఽర్థే నిరవయవత్వాదిహేతుకం నానుత్పత్త్యనుమాన ముదేతు మలమ్. ఆత్మసౌప్యసుత్పత్తిశ్రుతేరేవ నిత్యత్వమ్ - న నిర
వయవత్వాదినా. సూత్రార్థస్తు నవియదశ్రుతేః వియత్ - సౌత్పద్యతే, కుతః. ఆశ్రుతేః - అశ్రవణాత్. అసమ్భవసీయస్య శ్రవణానమ్భవాత్. ౧.

ప్రకారో విశోధ్యతే. † తత్ర వియదుత్పద్యతే నవేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తమ్. నవియదుత్పద్యత ఇతి. కుతః. అశ్రుతేః సమ్భావితస్యహి † శ్రవణసమ్భవః - అసమ్భావితస్యతు గగనకుసుమవియదుత్పత్త్యాదేః శబ్దాభిధేయత్వం నసమ్భవతి. † నఖలు నిరవయవస్య సర్వగతస్యాకాశస్యాత్మన ఇప్రాత్పత్తి ర్నిరూపయితుం శక్యతే. † అతఏవచోత్పత్త్యసమ్భవాత్ ఛాద్యోగ్యే సృష్టిప్రకరణే తేజః ప్రభృతీనామేప్రాత్పత్తి గామూయతే * ౧ తదైక్షత బహుస్యాపి ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽస్పృశతేతి. † తైత్తిరీయకాథర్వణాదిషు * ౨ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః * ౩ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణో మనససర్వేంద్రియాణిచ | ఖం వాయు ర్జ్యోతి రాప ఇత్యాదిషు శ్రూయమాణా వియదుత్పత్తి రథవిరోధాద్బద్ధత ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౨॥ సూ. అస్తితు. ౨.

౨. అస్తిత్వాకాశస్యాత్పత్తిః - † అతీంద్రియార్థవిషయాహి † శ్రుతిః ప్రమాణాంతరాప్రతీతామపి వియదుత్పత్తిం

దాత్తక్రమపంచస్యేత్యుక్తమ్. † తత్ర ప్రథమాధికరణస్య సంశయ మాహ (తత్రేతి) † కిం వియదుత్పద్యతే - నవేతి సంశయః. తదర్థం * ఆత్మన ఆకాశ స్సమ్భూత ఇతి వాక్యం వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి - నేతి. సమ్భూతశబ్దో ముఖ్యోత్పత్తిపరః - ఉత గౌణ ఇతి. అన్యత్ర నిరవయవ ద్రవ్యస్య ఉత్పత్త్యదర్శన మాకాశస్యోత్పత్త్యనర్హతా మవగమయతి - నేతి. యదాఽవగమయతి - తదా సమ్భూతశబ్దస్య గౌణత్వాద్వాక్యస్యాత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యా న్నవియదుత్పద్యత ఇతి భవతి. యదోత్పత్త్యనర్హతాం నావగమయతి - తదా సమ్భూతశబ్దస్య ముఖ్యవృత్తితయా వాక్యస్యాత్పత్తిప్రతిపాదకత్వా ద్వియదుత్పద్యత ఇతి సిద్ధ్యతి శ్రుతిః - శ్రవణమ్. కథ మశ్రుతిః - * ఆత్మన ఆకాశ స్సమ్భూత ఇతిహి శ్రుతిరితి శబ్దాయా మశ్రుతే రసిద్ధిపరిహారాయ శ్రుతిశబ్దార్థమాహ (శ్రవణసమ్భవ ఇతి) శ్రవణమ్ - శబ్దస్యప్రమితిః. యథా * శ్రోతవ్య ఇత్యాదిషు. శబ్ద జన్యప్రమితివిషయత్వా వసమ్భవాదిత్యర్థః. సహి శబ్దోఽయోగ్యార్థప్రమితిజననశక్తః - * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాదివ్యవర్థనాదితి భావః. యద్వా - ఉత్పత్తిప్రతిపాదనసమర్థ శ్రుతివాక్యాభావో వివక్షితః అశ్రుతేరితి. సమ్భావితస్యహి శ్రవణసమ్భవ ఇతి సూత్రాభిప్రాయవివరణమ్. ఏవం నతి గౌణీత్యనంతరం శ్రుతినిర్దేశస్వరస్యంస్యాత్. గగనకుసుమోపాదానం దృష్టాంతత్వేన కృతమ్. † అసమ్భావితత్వ ముపపాదయతి (సఖ్యితి) నిరవయవ ద్రవ్యత్వాత్ సర్వగతత్వాచ్చేతి హేతుత్వయం వివక్షితమ్. † కేవలతర్కస్య కాలాత్యయాపదేశ సమ్భవా త్తదాన్వితవృత్తిర్థం శ్రుత్యర్థాపత్తి మాహ (అతఏవచేతి) తేజస్సృష్టిప్రాధమ్యం శ్రుత్యర్థాపత్తిః. † (తైత్తిరీయకేతి) తర్కవిరుద్ధశ్రుతేరితి తర్కానుగృహీతశ్రుతిః ప్రబలేతిభావః.

౨. ౨॥ సూ. అస్తితు. † తుశబ్దాభిప్రేతం హేతుమాహ (అతీంద్రియేతి) † (శ్రుతిరితి) ఏతత్సూత్రాన్యథాసిద్ధిపరకేఽనంతరసూత్రే గౌణీతి స్త్రీలిజ్జనిర్దేశేన అస్తితి శ్రుతి సానుధకతయా వివక్షితేతి భావః. కిం ప్రమాణాంతరాగోచరత్వ మయోగ్యతా - ఉత ప్రమాణాంతరబాధితత్వమ్, ప్రమాణాంతరాగోచరత్వంచేత్ - తదుత్పత్తిప్రమితిజననహేతురేవ - అతీంద్రియార్థవిషయత్వాచ్చుత్రేః. ద్వితీయే పక్షే బాధకప్రమాణం వక్తవ్యమ్ - తచ్చ నాస్తి. ధర్మిణః ప్రత్యక్షసిద్ధత్యేమాత్రేణాగమవగతధర్మబాధశ్చేత్ - యాగాదేః క్రియాత్వాత్సర్వసాధనత్వం నస్యాత్, యత్రా నన్యథాసిద్ధ ప్రత్యక్షసిద్ధధర్మవిరుద్ధధర్మ ఆగమేన ప్రతీతః - తత్ర యూపాదిత్యైక్యేచ్ఛాస్త్రం బాధితం స్యాత్ - ప్రత్యక్షస్య పూర్వభావిత్వాత్. నాత్ర తథావిరుద్ధధర్మోపబద్ధి - ధర్మిగాహకప్రమాణం ప్రత్యక్ష మనుమానం వా - తదుభయమపి నిత్యత్వానిత్యత్వసాధారణమితి న తద్బాధః, అను

౨॥ సూ. అస్తితు. ౨.

(వే-సా.) శ్రవణం సంభవత్యేవ - “౨ ఆకాశస్సంభూతః” ఇత్యేవహి శ్రుతిః అతీంద్రియార్థవిషయా వియదుత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి. ఆత్మ సూపి “౪ సజాయతే” ఇతి ప్రతిషేధా దనుత్పత్తిః. ౨.

(వే-దీ.) (అస్తితు) వియత ఉత్పత్తిః “౨ ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూతః” ఇతిశ్రుతేః. అతీంద్రియార్థవిషయయా శ్రుత్యా ప్రమాణాంతరాప్రతిపన్నవియదుత్పత్తిప్రతిపాదనం సమ్భవత్యేవ. “౫ నాగ్నినా సిఞ్చేత్” ఇతివ దయోగ్యమిత్యర్థః. ౨.

ప్రయుక్తస్యసమ్భుతశబ్దస్య * ౧ వాయో రగ్నిరిత్యాదిషన్వమక్తస్య ముఖ్యత్వం స్యాదేవ - బ్రహ్మశబ్దవత్ యథా
బ్రహ్మశబ్దః * ౨ తస్మా దేత ద్భిష్టా నామ రూప మన్నంచ జాయత ఇత్యత్ర ప్రధానే గౌణతయా ప్రయుక్తస్తస్మి
న్నేవ ప్రకరణే * ౩ తపసా చీయతే బ్రహ్మ తతోఽన్న మభిజాయత ఇతి బ్రహ్మణి ముఖ్యతయా ప్రయుజ్యతే - తద్వత్
† అనుషజ్జేచ శ్రవణావృత్తావివాభిధానావృత్తిరివ్యతసవేత్సర్థః.

† పరిహరతి.

౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాఽహనిరవ్యతిరేకాత్. ౫.

౫. ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యనుసారేణాన్యాసాం వియదుత్పత్తివాదినీనాం శ్రుతీనాం గౌణత్వం కల్పయితుం న యుజ్యతే-
యతః ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యైవ వియదుత్పత్తిరణీకృతా - * ౩ యేనాశ్రుతం శ్రుత మిత్యాదినా బ్రహ్మవిజ్ఞానేన సర్వవి
జ్ఞానప్రతిజ్ఞానాత్. తస్మాహి ప్రతిజ్ఞాయాః అహని రాకాశస్యాపి బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకాదేవ భవతి.

౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః. ౬.

౬. ఇతశ్చ వియదుత్పత్తిః ఛాన్దోగ్యే ప్రతీయతే - * ౪ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమేవాద్వితీయమితి ప్రాక్సృ
ష్టే రేకత్వావధారణశబ్దాత్, * ౫ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వ మిత్యేవ మాదిశబ్దేభ్యశ్చ కార్యత్వేన బ్రహ్మణోఽవ్యతిరేక

బ్రహ్మేతి ప్రయోగానుదాహరణం తస్య ముఖ్యాముఖ్యవిషయత్వాభివాత్. అన్నాదిషన్వి బ్రహ్మబుద్ధ్యాహి బ్రహ్మశబ్దప్రయోగః. † బ్రహ్మశ
బ్దోఽస్మిన్ప్రకరణే ద్విః ప్రయుక్తః - అత్ర తస్య ముఖ్యః - తత్కథ మేకస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వవిభాగఇత్యత్రాహ (అనుషజ్జేచేతి) అనుషజ్జశ్రవణా
వృత్తిః ఫల మభిధానా వృత్తిరేవ. అభిధానశబ్దేనాత్ర ముఖ్యాముఖ్యసాధారణశబ్దవ్యాపారమాత్రం వివక్షితమ్, బోధనార్థం వ్యాసుషజ్జః -
సహ్యేక స్థిన్వాకేయేఽనుషజ్జాపేక్షా - ప్రయుక్తత్వాత్. అతోఽనుషజ్జో వాక్యాస్తరే. వాక్యాస్తరస్థస్య గౌణత్వంచ యుక్తమ్ - బోధనవ్యా
పారభేదాత్. సకృత్ప్రయుక్తస్యహి ముఖ్యత్వగౌణత్వవిరోధః - వ్యాపారైక్యాత్. సహ్యేకబోధనవ్యాపారస్య ముఖ్యత్వగౌణత్వే సమ్మిళితః,
ప్రయోగభేదేష్యవిరోధో వ్యాపారభేదాత్ - అతోఽనుషజ్జేపి వ్యాపారభేదా ముఖ్యత్వగౌణత్వావిరోధః. తస్మా దర్థావిత్యాయోభయత్రాపి సమా
ధిభజ్జః కార్యఇతి.

† రాధాస్తనూత్రమవతారయతి (పరిహరతి).

౫. ౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాఽహనిరవ్యతిరేకాత్ కార్యకారణభావాభావేపి నిత్యసిద్ధముక్తా త్తనా మవ్యతిరేకో బ్రహ్మశరీరత్వేన భవతీతి తద్వాన్వి
పుత్త్యర్థం బ్రహ్మకార్యత్వేన తదవ్యతిరేకా దిత్వక్తమ్. మృత్పిష్టకార్యాదిదృష్టాన్తవశాత్ కార్యతయోవావ్యతిరేకో వివక్షిత ఇతిభావః.

౬. ౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః. * ఐతదాత్మ్యమితి వాక్యం కార్యభూతం కృత్స్నం కారణభూతబ్రహ్మత్వమిత్యేతద్ధర్మవర్తమాన్యపాత్తమ్. ఆత్మ

౫॥ సూ. ప్రతిజ్ఞాఽహనిరవ్యతిరేకాత్. ౫. ౬॥ సూ. శబ్దేభ్యః. ౬.

(వే-సా.) పరిహరతి “ ౩ యేనాశ్రుతం శ్రుతమ్ ” ఇత్యాదినా ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాయా అహనిః - వియదాదే ర్భిష్టాకార్యత్వేన తద
వ్యతిరేకా దేవ. ౫.

(వే-దీ.) పరిహరతి “ ౩ యేనాశ్రుతం శ్రుతమ్ ” ఇతి బ్రహ్మవిజ్ఞానేనాకాశాదిసర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అహనిః ఆకాశస్యాపి బ్రహ్మణ ఉత్ప
త్త్యై తదవ్యతిరేకాదేవభవతి. ౫.

౧॥ తై-అ-౧-౨. ౨॥ ౧ముం-౧-౯, ౮. ౩॥ ఛాం-౬-౧-౩.

(వే-సా.) “ ౧ ఆకాశస్సంభూతః ” ఇత్యాది శబ్దేభ్యః అవగతాం వియదుత్పత్తిమ్ “ ౪ తత్తేజోఽన్యజత ” ఇత్యత్రాకాశశబ్దావచనావగతం
తేజసిప్రాథమ్యసంని వారయితుం త్నమమ్. ౬.

౪॥ ఛాం-౬-౨-౧, ౩. ౫॥ ఛాం-౬-౮-౨.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ. “ ౪ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ ” “ ౫ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్ ” ఇత్యాదిభ్యో బ్రహ్మణః ప్రాక్సృష్టే రేక
త్వావధారణసర్వాత్తకత్వాదివాదిభ్య శబ్దేభ్యశ్చ వియదుత్పత్తిః ప్రతీయతే. “ ౪ తత్తేజోఽన్యజత ” ఇత్యేత స్థిన్వాకేయ ఆకాశోత్పత్త్యవ
చనాత్పత్తియమానం తేజఃప్రాథమ్యం సమానప్రకరణ్యైః ప్రకరణాన్తర్గతైశ్చ శబ్దైః ప్రతీయమానాం వియదుత్పత్తిం సనివారయతీత్యభిప్రాయః. ౬.

ప్రతీతే. † నచ * ౧ తత్తేజోఽన్యజతేతి తేజస ఉత్పత్తిశ్చ తి ర్వియదుత్పత్తిం వారయతి-† వియదుత్పత్త్యవచనమా త్రేణ తేజసః ప్రతీయమానం ప్రాధమ్యం శ్రుత్యస్తరప్రతిపన్నాం వియదుత్పత్తిం న నివారయితుమలమ్.

2॥ సూ. యావద్వికారంతువిభాగోలోకవత్. 2.

౧॥ ఛాం-౬-౨-3.

2. తుశబ్దశ్చార్థే. * ౨ † ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిభి రాకాశస్య వికారత్వవచనేన తస్యాకాశస్య బ్రహ్మణో విభాగః - ఉత్పత్తిరపుక్తైవ - లోకవత్ యథాలోకే ఏతే సర్వే దేవదత్తపుత్రా ఇత్యభిధాయ తేషుకేషాంచి తత ఉత్పత్తివచనేన సర్వేషా ముత్పత్తి రుక్తా స్యాత్ - తద్వత్. † ఏవంచసతి * 3 వాయుశ్చస్తరిక్షంచైతదమృతమితి సురాణామివ చిరకాలస్థాయిత్యాభిప్రాయమ్.

౨॥ ఛాం-౬-౨-౨. 3॥ బృ-౪-౩-3.

౩॥ సూ. ఏతేన మాతరిశ్వా వ్యాఖ్యాతః. ౩.

౩. అనేనైవహేతునా మాతరిశ్వనా వాయో రపుశ్చత్తిర్వాఖ్యాతా. వియన్తాతరిశ్వనాః † పృథగ్గోగకరణం ౪ తేజోత్తస్తథాహ్యహేతి మాతరిశ్వపరామర్శార్థమ్.

౪॥ బ్రహ్మ - ౨ - 3 - ౧౦.

శబ్దోఽస్త్రామిణ మాహ. ఏతచ్ఛబ్దేన కారణత్వం పూర్వప్రస్తుతం వివక్షితమ్. యః కారణావస్థస్యాత్తా - సఏవ కార్యావస్థస్యాపి జగత ఆత్మేత్యర్థః. ఆదిశబ్దేన * సన్తులా స్సోమ్యేమాః * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాది వివక్షితమ్. † (సచేతి) సహ ఘటోత్పత్తివచనం ఘటోత్పత్తిం వారయతిత్యర్థః. † ప్రాధమ్యం వారయతీత్యత్రాహ (వియదుత్పత్తిం) ప్రాధమ్యంనామ కిం స్యకార్యాపేక్షయా పూర్వత్వమ్ - ఉత కార్యాస్తరపూర్వకత్వాభావః. ఆద్యే వియదుత్పత్తి రబాధితా స్యాత్. సద్వితీయః - పూర్వభావికార్యాస్తరనిషేధాశ్రవణాత్. తేజస ఉత్పత్తిమాత్రం హి శ్రుతమ్ - నాన్యానుత్పత్తిః - అతః ప్రాధమ్యం సశ్రుతమ్. అతోఽశ్రుతేన శ్రుతప్రహేణ మయుక్తమ్ - శ్రుతేనాశ్రుతకల్పనం హి యుక్తమ్. కించ అన్యానుత్పత్త్యశ్రవణేన ప్రాధమ్యం కేనావగతమ్. అన్యోత్పత్త్యవచనాదిచేత్ - తర్హ్యార్థేన ప్రాధమ్యేన శ్రుతోత్పత్తిభాధన మనుపపన్నమ్. కించ - కుత్రచిత్ కస్యది దవచన మన్యత్రాపి తత్ప్రతిపత్తిం వారయతి చేత్ - సర్వవిభావప్రత్యయనయో నిర్విషయ స్సాన్విదితి భావః. సిద్ధాన్తేపి పరమసాధ్యహేతుత్వే సత్యసమస్తపదోపాత్తత్వాత్ శబ్దేభ్యఃఇతిసూత్రభేదః అవాస్తరసాధ్యవిషయహేతుభేదానాం పరమసాధ్యేపి సమస్తపదోపాత్తహేతునామపి, హ్యేక సూత్రప్రతిపాద్యత్వం దృష్టమ్.

2. 2॥ సూ. యావద్వికారంతు విభాగో లోకవత్. వికారత్వమ్ - కార్యత్వమ్. * † (ఐతదాత్మ్యమిదంసర్వమిత్యాదిభిరితి) అత్రాదిశబ్దేన ఏకత్వావధారణాదివివక్షితమ్. † (ఏవంచసతి) అనన్యుచితార్థత్వే వాయోరప్యనుత్పత్తిప్రసక్త ఇతిభావః.

౩. ౩॥ సూ. ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః. † నేదమతిదేశసూత్రమ్-అతో నాధికశక్త్యేత్యభిప్రాయేణాహ (పృథగితి) వియన్తాతరిశ్వనా రుభయో రపుశ్చత్తి రన్వక్తవ్యా - తత్రైకసూత్రేణ వస్తుం శక్యేపి సూత్రపృథక్కరణ ముత్తరత్ర పరామర్శార్థ మిత్యర్థః. యోగః - సూత్రమ్.

2॥ సూ. యావద్వికారంతు విభాగోలోకవత్. 2. ౩॥ సూ. ఏతేనమాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః. ౩.

(వే-సా) “౨ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్” ఇత్యాదినా ఆకాశాదేరపి వికారత్వావగమాత్, తేజగ్నిప్రభృతి విభాగవచనం సర్వస్య ప్రదర్శనార్థమితి నిశ్చయతే, యథాచ లోకే “౪ దేశేమే దేవదత్తపుత్రాః” ఇత్యుక్త్యాతేషు కేషింశ్చి దుత్పత్తివచనమ్. 2.

౫॥

(వే-దీ.) యద్యపి ఛాన్దోగ్య “౧ తత్తేజోఽన్యజతే” ఇతివ దాకాశోత్పత్తిః స్వరూపేణ నాభిధీయతే - తథాపి తస్మిన్నేవ “౨ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్” ఇత్యాదినాకాశాదే సర్వస్య వస్తుసూ బ్రహ్మవికారత్వవచనాత్ యావద్వికారం విభాగః - ఉత్పత్తిరుక్తవేతి గమ్యతే లోకవత్ యథా లోకే “౬ సర్వ ఏతే దేవదత్తపుత్రాః” ఇత్యభిధాయ తేషాం కేషింశ్చిద్దేవదత్తా దుత్పత్తివచనమ్, సర్వేషాం తత ఉత్పత్తిప్రతిపాదనార్థమితి గమ్యతే. ఆకాశస్యాన్యుత్పత్త్యవచనమ్, సురాదివచ్చిరకాలస్థాయిత్యవిషయమిత్యభిప్రాయః. 2.

౬॥

(వే-సా.) “౪ తేజోఽతః” ఇత్యాది వస్తుం వాయోగి పృథగుపాదానమ్. ౩.

(వే-దీ.) అనేనైవ న్యాయేన మాతరిశ్వనాపుశ్చత్తిరుక్తా. నాయం న్యాయాతిదేశః-అధికాశక్కాభావాత్. ౪ తేజోఽతస్తథాహ్యహ ఇతి వాయోస్తేజస ఉత్పత్తిం వస్తుం పృథగుపాదానమ్. ౩.

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తుసతోఽనుపపత్తేః. ౯.

౯. తుశబ్దోఽవధారణార్థః. అసమ్భవః - అనుత్పత్తిః సతః - బ్రహ్మణవవ. తద్వ్యతిరిక్తస్య కస్యచిదవ్యనుత్పత్తి ర్నసమ్భవతి - అనుపపత్తేః. † ఏతదుక్తం భవతి - వియన్తాతరిశ్వనో రుత్పత్తిప్రతిపాదన ముదాహరణార్థమ్. ఉత్పత్త్య సమ్భవస్తుసతః - పరమకారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః. తద్వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్యవ్యక్తమహదహజ్కారతన్మాత్రేన్ద్రి యవియత్పవనాదికస్య ప్రపంచస్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాదిభి రవగతకార్యభావస్యానుత్పత్తిరోపపద్యతే.

వియదధికరణం సమాప్తమ్.

౯. ౯॥ సూ. అసమ్భవస్తుసతోనుపపత్తేః. † నను-నబ్రహ్మణోఽనుత్పత్తి ర్వక్తవ్యా - బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవియదాదే రుత్పత్తి రుక్తా - పునరనుత్ప త్త్యసమ్భవః కేషా ముచ్యతే - అనుపపత్తిశ్చ కస్యేత్యత్రాహ (ఏతదుక్తంభవతీతి) మహదాదీనా మనుత్పత్తి ర్నిషిధ్యతే. అనుపపత్తిరేకవిజ్ఞానేన సర్వ విజ్ఞానప్రతిజ్ఞాఽహానేరీత్యర్థః. ఆదిశబ్దేనైకత్వావధారణాదిరివక్షితః.

పరేతు వియదుత్పత్తే రనుత్పత్తేశ్చ శ్రుతిసిద్ధత్వాచ్యుతయో విప్రతిషేధాదితి పూర్వోపక్షః - అనుత్పత్తిరేవేతి నవిప్రతిషేధాదితి సిద్ధాన్తే కదేశి - ఉత్పత్తిరేవేతి నవిప్రతిషేధాదితి సాక్షా త్సిద్ధాన్తిన ఇత్యధికరణశరీరం వర్ణయన్తి. తత్ర బ్రూమః - విప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షత్వ మయుక్తమ్ - తస్య పరమసాధ్యత్వాభావాత్. యథా కారణత్వేనచాకాశాదిప్రత్యధికరణస్య శ్రుతివైవిధ్యా త్సంశయమూలత్వేపి విప్రతిషేధేన హేతునా బ్రహ్మకారణవాదానాదరణ ప్రధానకారణవాదస్య జ్ఞా యన్తే పర్యవసితః పూర్వః పక్షః. అతో విప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షీ కరణ మయుక్తమ్. అతఏవహి నాత్మాశ్రుతేరీత్యన్యచ శ్రుతివైవిధ్యా త్సంశయమూలత్వేపి న విప్రతిషేధమాత్రం పూర్వపక్షీతమ్ - అపితుత్పత్తిం సిద్ధాన్తేకదేశిమతం కృత్వా అనుత్పత్తిసిద్ధాన్తితా అతో విప్రతిషేధస్య క్వచిత్పర్యవసాన మశేషీతమ్. తత్ర కిం సృష్టిశ్రుతివిప్రతిషేధాత్ ప్రధానకారణవాదగ్రాహ్యత్వమ్ - ఉత సృష్టిశ్రుతీనా మర్థాన్తరపరత్వమ్ - ఉతాప్రామాణ్యమేవేతి. సతావ దాద్యః - ప్రధానకారణవాదపరత్వేపి శ్రుతివిప్రతిషేధస్య స్థితత్వాత్, తత్ర వక్తవ్యస్య బ్రహ్మకారణవాదేపి తుల్యత్వాత్, నావ్యసంపరత్వమ్ - అన్యాభావాత్. * బ్రహ్మవిదాహ్నీతీతి ప్రకృతం బ్రహ్మవేదనం బ్రహ్మణ స్సర్వకారణతోవ్యక్తిముఖేన స్తూయతే - అతోఽన్యపరత్వమితిచేత్. న - * కారణంతు ధ్యేయదితి వేద్యబ్రహ్మణః కారణత్వలక్షణకత్వాత్ లక్షణవిప్రతిషేధే లక్ష్యబ్రహ్మవేదనస్యాసమ్భవాత్ స్తుత్యనుపపత్తేః. నాపి వేదాప్రామాణ్యమ్ - ప్రథమే కాణ్డే తత్సృ మాణ్యస్య సమర్థితత్వాత్. అతః పర్యవసానసంకలాభావేన విప్రతిషేధమాత్రస్య పూర్వపక్షీకరణాయోగా దనుత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్య ఉత్పత్తిసిద్ధా న్తీకరణం యుక్తమ్. సూత్రయోజనాచానుపపన్నా - అశ్రుతేః - ఛాన్దోగ్యే వియదుత్పత్త్యశ్రవణాత్. అస్తితు - తైత్తిరీయకే వియదుత్పత్తి రస్తితి వ్యాఖ్యాతమ్. వియదుత్పత్తా శ్రూయమాణాయామపి క్వచిచ్చివణాభావస్య హేతుతయోపన్యాసోఽనుపపన్నః, అసంభవతాభాన్తరపురు షాభిప్రాయేణ హేతుాక్తిరిచేత్ - తర్హ్యసంభవప్రపాతకపురుషాభిప్రాయేణ పృథివ్యాద్యనుత్పత్తే రపువస్యస్య సూత్రకారణ నిరసనీయత్వం ప్రసజేత్. మహిమహిధరాదీనాం యుగపత్యర్గవశయాహి కేషాంచి దసభిమతౌ. అస్తితిస్తితి సూత్రస్య విప్రతిషేధసమర్థనాయ ఉత్పత్తిసదాభవ పరతయా పూర్వపక్షవిషయత్వ మవ్యయుక్తమ్ - సిద్ధాన్తప్రతిజ్ఞాయా అధ్యాహర్యత్వప్రసజ్ఞాత్, అనధ్యాహరణమభవే తదయోగాచ్చ. గౌణ్య సమ్భవాదిత్యాదేశ్చ సూత్రస్య సిద్ధాన్తేకదేశిమతవిషయత్వంతు పరోక్తాధికరణశరీరప్రతిషేధేణ వ్యుదస్తం భవతి. యానద్వికారంత్యితి సూత్రం విభక్తత్వ హేతునా ఘటాదివన్నభనః కార్యత్వానుమానపరం వర్ణితమ్. తదయుక్తమ్ - హేత్వనుపపత్తేః. విభక్తత్వం నామ యద్యేకస్యా త్కార్య

౯॥ సూ. అసమ్భవస్తు సతోఽనుపపత్తేః. ౯.

(వే-సా.) అసంభవస్తు పరస్య బ్రహ్మణవవ, ఇతరస్య “౧ నదేవ” ఇత్యవధారణాద్యనుపపత్తే రుత్పత్తిరేవ. ౯. ౧॥ ఛాం - ౬ - ౨ - ౧.

(వే-దీ.) తుశబ్దోఽవధారణార్థః. సతః పరమకారణస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః అసమ్భవః - ఉత్పత్త్యసమ్భవః. తద్వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్న స్యైవ ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాద్య నుపపత్తేః సమ్భవ ఉక్తఇత్యభిప్రాయః. ౯.

తయా విభక్తత్వమ్ - తదా సాధ్యావిశిష్టో హేతుః, యది భిన్నత్వమ్ - ప్రాగభావే భావరూపాజ్ఞానేచ వ్యభిచారః. తదుభయవ్యతిరక్తత్వేనతి భిన్నత్వ మిత్తని వ్యభిచరతి - ఆత్మాహ్యవిద్యా తత్కార్యేభ్యో భిన్నః, ప్రాగభావావిద్యా వ్యతిరక్తశ్చ. ఉక్తేభ్యో ౭తిరక్తత్వేనతి భిన్నత్వం వ్యర్థవిశేష్యమ్ - వ్యవచ్ఛేద్యాభావాత్. ప్రాగభావావిద్యాబ్రహ్మస్యత్వం కార్యత్వేహేతురిత్యేతత్ - సూత్రే విభాగపదవిరోధస్యాత్. విభక్తత్వంసా సాత్తోహేతు స్వవ్యవహరణాయామ్. విభాగజ్ఞేనాసి పూర్వోక్తాత్రికా దస్యత్వం వివక్షితమితిచేన్న - ఆకాశసహితాచతుష్టయాద స్యత్వ ముపాధి స్సాత్. నచైతావతా పక్షేతరత్వోపాధి నా సరావసమానోచ్ఛేదః - చతుష్టయస్యాపి పక్షతావిభావేన తదస్యత్వస్య పక్షేతర త్యాభావాత్. ఏతేనమాతరిశ్వేతిసూత్ర మతిదేశాధికరణ మిత్తుక్తమ్. తదయుక్తమ్ - అధికశక్త్యా అభావాత్. సర్వగతద్రవ్యత్వాదిహేతు ప్రసక్తవిరహాచ్చక్త్యాన్యూనతైవ. * నైమి నస్తమితా దేవతా యదావ్యయిరితి శ్రుత్యా౭ధికశక్త్యేతిచేన్న - * వాయు శ్చస్తరితం చైత దమృత మిత్తమృతతత్వశ్రవణస్య వియన్తాతరిశ్వసోస్తుల్యతయా పరిహారస్య తుల్యత్వాత్, అనస్తమితశబ్దస్యామృతశబ్దతుల్యార్థతయా పృథక్పరిహరణీయ త్యాభావాచ్చ, బ్రహ్మణోపి కారణత్వాదేవ గగనాదివ త్కార్యత్వ మాశక్త్యా తన్నిరాసవరం అనమృతవిద్యుదిసూత్ర మధికరణాస్తర మాహుః. కార్యత్వశక్త్యానిరాసః కిం యుక్త్యా - ఉతి శ్రుత్యా. నాద్యః. యుక్తే రభావాత్. సను-కార్యత్వానుపపత్తిరేవ యుక్తిః - సహ్యనతస్సదు త్పత్తిః - * కథమనతస్సజ్ఞాయేతేతి తన్యః పుష్టదస్తత్వాత్. సతావ త్పద్యిశేష తన్నాత్తోత్పత్తిః - విశేషేభ్యసానుమానోత్పత్తిర్దర్శనాత్. సామాన్యేభ్యోహి విశేషత్పత్తి ర్దృష్టా. నాసి నస్తాత్ర తన్నాత్తోత్పత్తిః - అనత్యతిశయే ప్రకృతివికారభావానుపపత్తేరిత్యేచేన్న - పూర్వకాలా తస్య పాశ్చాత్యసదుత్పత్త్యవపత్తే. పూర్వాపరభావాతిరక్తవిశేషో నావిశ్యాపేక్షితః - సదృశపరిణామపరమృతాయాః శాస్త్రీప్రామాణ్యవాదిభి రభ్యుపగతత్వాత్, పూర్వోత్తరజావలీను సదృశీఘ పారావసర్యాతిరక్తాదర్శనాచ్చ. అతో యుక్తిర్దృష్టతేతి సతయా శక్త్యానిరాసః, యది శ్రుత్యా - తస్మి కృతకరత్వప్రసక్తః, అదృశ్యత్వాదిగుణకోధర్మోత్తేరిత్యాదిషు * నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మమ్ * సభావ్యాభ్యస్తరో హ్యజిగతి నిత్యత్వాజ్ఞతావిధర్మకన్యైవ బ్రహ్మణో భూతయోనిశబ్దేన పరమకారణతయా నిర్దిష్టస్య పరమాత్మత్వనిర్ణయాత్తదివిరుద్ధాశక్తోత్థానంహి నోపపద్యతే.

అపరేతు శబ్దాదిగుణానాం దిక్కాలాదీనాంచ సృష్ట్యశ్రవణాన్నిత్యత్వమాశక్త్యా అద్వితీయశ్రుత్యనుపపత్త్యా తన్నిరాసక మధికరణాస్తరం వర్ణయన్తి. తదస్యయుక్తమ్ - శబ్దాదీనాం ద్రవ్యావస్థారూపాణా ముత్పత్తిస్తరనైరపేక్ష్యస్య సత్కార్యవాదసమర్థసేనావ్యర్థసిద్ధత్వాత్, * ప దాభ్యం భూమిర్దిశశ్చోత్రాత్ * సర్వే నిమేష జజ్జిరే విద్యుతః పురుషాదధి * కలా ముహూర్తాః కాస్తాశ్చ ఆహూరాత్రాశ్చ సర్వశః | అర్థ మాసా మాసా ఋతవ సంవత్సరశ్చ కల్పతామితి దిక్కాలాత్పత్తిశ్రవణేనచ నిత్యత్వాశక్త్యానుదయాత్. తర్కమాత్రావప్తమృతపరవాదిప్రతి పత్తినిరాసార్థో౭య మారమ్భ ఇతిచేన్న - తస్య తర్కపాదసాధ్యత్వేనేహనశ్చతత్వాత్. సచ సభోభాగమాత్రం దిశః, సూర్యాదిగతివిశేషకాల ఇతిచ యుక్తమ్ - * నాభ్యా ఆసీ దస్తరితం శీర్షోద్వ్యా సనువర్తత * దిశః త్రోత్రాదితి, * సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా యథా పూర్వ మక ల్పయత్ ఇతి పృథగుత్పత్తిశ్రవణాత్. అతపిపూతత్పత్తి ర్దిక్కాలావచ్ఛేదకవిషయేతి శక్త్యాచ నిరస్తా భవతి. నాపుత్యత్పత్తిశ్రుతి ర్దిక్కాలాదిదేవ తామాత్రవిషయేతి వాచ్యమ్ - అధిష్ఠేయభేదాభావే౭ధిష్ఠాత్పదేవతాభేదానుపపత్తే. ఆదిత్యాదిగతివిశేషవచ కాలశ్చేత్ - * అగ్రగతి సూర్యాది సృష్టేఃప్రాగేవకాలదర్శనమ్, * రూపాస్తరం తద్విజ కాలసంజ్ఞమితిసప్రధానపురుషాతిరక్తకాలస్తరణంచ విరుధ్యతే. అతస్తస్తమవ్యనుపపన్నమ్.

ప్రథమాధ్యాయశేషః పాదద్వయేనావసిత ఇత్యన్యే. తదయుక్తమ్ - పాదచతుష్టయస్యాపి ప్రథమాధ్యాయశేషత్వాత్. వేదాన్తానాం బ్రహ్మైకకారణతాపరత్వంహి ప్రథమాధ్యాయార్థః - తత్ర సాక్షాదుపయోగో౭నేకాస్తవాదనిరాసాదీనామపి నాస్తి - ప్రణాడ్యోపయోగః తృతీ యచతుర్థయో రప్యస్తి - కార్యదౌర్థస్యకారణదౌర్థ్యాపాదకత్వాత్తత్పరిహారస్య తత్థిసీకారహేతుత్వాచ్చ. అన్యేషాం పక్షేపాప్యద్యయో మూత్రయో ర్వాతరిశ్వవిషయసూత్రస్యచ యోజనావైషమ్యం పూర్వవ ద్దత్తోత్తరం వేదితవ్యమ్. గాణ్యసమ్మేళనాదితి - శ్రుత్యస్తరవిరోధా దన మ్భవః. శ్రుత్యస్తరంచ * ఖం పురాణం వాయుః ఖమితి హస్తాపేతి, * త్రిరాత్రం ఖ మేతత్ పుష్పాస్తమిచ. పురాణమేకం ఖమ్ - అపరం ఖం పుష్పవ ద్వినాశీత్యుచ్యతే. ఏవంసతి గగనద్వయానమ్భవాత్ ఘటోత్పత్త్యా ఘటాకాశస్యేవ బ్రహ్మణోత్పత్త్యా తదవచ్ఛిన్నాకాశస్యోత్పత్తి రుప చర్యతే - అతో నప్రాప్నో ముఖ్యోత్పత్తిరిత్యాహుః ప్రాప్నో మకతేపి ప్రాప్త మశబ్దస్య కృతన్నప్రాప్తమవిషయత్వాత్పురాణమి త్యాదివిశేష ణస్య వ్యవచ్ఛేద్యాసమ్భవః పరిహీయతేస్యాచ్చైకస్యేతి - బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి * ఏతదైవ సత్యకామ పరంచాపరంచేతిబ్రహ్మశబ్దస్య బ్రహ్మైకదేశో పక్షాణతయా ఏకదేశాస్తరం యథావ్యవచ్ఛేద్యం తదవిదోవ్యమశబ్దస్యాపుష్పపత్తిరిత్యాహుః. ప్రతిజ్ఞేతిశబ్దేభ్య ఇత్యస్తమేకం సూత్రమ్ - గగ నాకార్యత్వే ప్రతిజ్ఞాహాని మాశక్త్యా ఆకార్యత్వేపి భోక్తృవర్గస్యేవ సభసోపి బ్రహ్మవ్యతిరక్తత్వాత్ప్రతిజ్ఞాయా అహానిః - అవ్యతిరేకశ్చ - ఆత్మే వేదం సర్వమిత్వాదిశబ్దేభ్య సిద్ధిఇత్యాహుః. ఏవం గాణీత్యాది, శబ్దేభ్య ఇత్యన్యైస్తం పూర్వపక్షవిషయమ్. యావదితి - యావన్తో మహదాదయో

౧౦|| సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యహ. ౧.

౧. † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య బ్రహ్మకార్యత్వ ముక్తమ్ - ఇదానీం వ్యవహితకార్యాణాం కింకేవలాత్తదనస్త
రకారణభూతా ద్వస్తున ఉత్పత్తిః - ఆహూస్విత్తద్రూపా ద్భ్రహ్మణ ఇతి చిన్త్యతే. కిం యుక్తమ్. కేవలాత్తద్వస్తు
న ఇతి. కుతః. తేజస్తావత్ అతః - మాతరిశ్వనపశ్చాత్పద్యతే - * ౧ వాయోరగ్నిరితిహ్యహ.

వికారాః - తావన్తో విభాగాః సూక్ష్మా శ్చక్తిరూపా స్సవితురీవ ప్రభా బ్రహ్మణ స్సన్తి - లౌకికపురుషణా మివేశ్వరస్యాపి కార్యకారణవస్త్రా స్సవ
హారాః క్రూయన్తే - అత సూక్ష్మ మాకాశం పరమం ప్రాణమ - తస్మా దన్యతు ప్రాణమ్ ఉత్పత్తి రస్తీత్యాహుః. తత్ర తావత్ * ఖం పురాణమితి
శ్రుతివిరోధా దుత్పత్త్యనమ్భవా ద్దాణీత్యయుక్తమ్ - శబ్దాచ్చేత్య నేన పునరుక్తిప్రసక్తాత్. * వాయు శ్చాస్తరిక్షం చైత దమృత మిత్యమృతత్వ
శ్రుతేః పురాణత్వశ్రుతేశ్చ లో భేదః. యతః పురాణత్వశ్రుతివిరోధా దనమ్భప్రా నవివక్షితః - అతఏవ పురాణత్వాదివివేషణస్య వ్యవచ్ఛేద్యా
నమ్భవపరిహారపరత్వం స్యాచ్చైకస్యేతి సూత్రస్య పూర్వపక్షవిషయతయైవ తత్ర శబ్దా వివేషపరిహారపర
త్వమయుక్తమ్ - తథానత్యధికరణసిద్ధాంతసాధకయుక్తే రనుక్తిప్రసక్తాత్. యావద్వికారమితి సూత్రం సిద్ధాంతసాధకయుక్తివరమ్ - తత్రహి తుశబ్ద
శ్రుతఇతిచ్చేన్న - తస్య పరాపరప్రాణమభేదేన పురాణతో వత్పత్తిమత్త్వవిరోధపరిహారపరత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్, పరిహారశ్చసాధకయుక్త్యస్తర
ఉపన్యస్తే యుజ్యతే - అన్యథా ప్రాణమ్ ఏకత్వాత్ పురాణత్వశ్రవణాచ్చ ఉత్పత్తి ర్దాణీతి పదతాఽస్యోన్యాశ్రయోద్ధాటనస్య నుకరత్వాత్. ఉత్ప
త్తే రగౌణత్వే తతః పురాణప్రాణమ్ ఽన్యత్వమ్ - తస్యాన్యత్వా దుత్పత్తే రగౌణత్వమితి. నను - గగనభేదే ప్రమాణోపస్థాపకం సూత్రమితిచ్చేత్;
యది తయో రోవ్యమ్నో రుత్పత్త్యనుత్పత్తిభ్యాం భేద ఉపస్థాప్యతే - తదానీ మాపాధికభేద మాశ్రిత్య గౌణోత్పత్త్యై ప్రమాణనిర్వాహ ఉప
పద్యతే. యద్యాకారాంతరేణ ప్రాణమ్నో భేద శ్చుతః - తద్భూతత్వే ర్దాణీత్వే న ఉపపద్యతే - ఉత్పత్తే రగౌణత్వే హేతోనూత్రితత్వా
భావాత్. కించ - అన్యత్తా త్వర మక్షరం పరం ప్రాణమేతి భవతాం మతమ్. తస్యచ పురాణత్వమయుక్తమ్ - * ఆక్షరం తమసి లీయతఇతి
లయశ్రవణాత్. ఆపేక్షికం పురాణత్వ మస్తీతిచ్చేత్ - తద్వి ప్రాణమభేదాభావేపి ఖటాకాశబ్రహ్మజ్ఞానచ్ఛిన్నా కాశయోరివ పురాణత్వాపురాణత్వ
యో రవిరోధ స్సంపద ఇత్యుత్పత్తి ర్దాణీ స్యాత్. అతఏవ ప్రశయశ్చ తత్ర గౌణస్యాత్. యదా ప్రతిజ్ఞాహానిరితి సూత్రం సిద్ధాంతసాధకం, తదానీం
భవదుక్తశక్త్యా దూరోత్సారితా స్యాత్. తచ్చ పూర్వం దర్శితమ్. ఛాన్దోగ్యే గగనోత్పత్త్యవచనేపి తత్సిద్ధిప్రతిపాదనం చాపేక్షిత మన్తిమ
సూత్రే కృతం స్యాత్. అతఏవ తత్ర తుశబ్దోపి చాథో ద్రప్తవ్యః - అన్యథాఽనుపపత్తే ర్దర్శితత్వాత్.

వియదధికరణం సమాప్తమ్.

౧. ౧౦|| సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యహ. † అవాస్తరసజ్జతిమాహ (బ్రహ్మేతి) మహదాదీనాం తత్త్వానాం కిం కేవలా త్పూర్వపూర్వతత్త్వమా
త్రాదుత్పత్తిః - ఉత తత్తద్రూపా ద్భ్రహ్మణ ఇతి. కిమ్ * ఆకాశా ద్వాయు రిత్యాదిహ్వాకాశాదిశబ్దాః ఆకాశాదిమాత్రపరాః - ఉత తదవస్థబ్రహ్మ

ఆకాశాదివ్యవహితకార్యాణామపి సాక్షాత్ బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిం వస్తుం పూర్వపక్షమాహ.

౧౦|| సూ. తేజోఽతస్తథాహ్యహ. ౧.

(వే.సా.) తేజః వాయోరేపాత్పద్యతే న సాక్షా ద్భ్రహ్మణః “౧ వాయోరగ్నిః” ఇతి ఆహ. ౧.

(వే.దీ.) “౧ ఆకాశాద్వాయుః” ఇత్యాదివ్యవహితకార్యాణి కిం సావినస్తరా దాకాశాదేః కేవలా దుత్పద్యన్తే - ఉత తత్తచ్ఛరీరా త్వర
స్తా ద్భ్రహ్మణ ఇతి సంశయః. సావినస్తరాదేవేతి పూర్వోపక్షః - “౧ ఆకాశాద్వాయుః - వాయో రగ్నిః” ఇతి తస్మాత్కేవలా దేపాత్పత్తిశ్రవణాత్.
“౨ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణః” ఇతి పరస్మా ద్భ్రహ్మణ స్సర్వసోత్పత్తివాదః, పరమపరయాపు న్యపద్యతే. రాధాస్త్రమ్ - “౩ తత్తేజవక్షత -
బహుస్యామ్. తా ఆపవక్షస్త” ఇతి బహుభవనసంక్కుల్పపూర్వకసృష్ట్యుపదేశాత్. కేవలవ్యతీయదృశసంక్కుల్పానుపపత్తే, “౪ య స్తేజసి తిష్ఠత్ -
యస్య తేజశ్శరీరమ్...యస్యాకాశశరీరమ్” ఇతి సర్వేషాం పరబ్రహ్మశరీరతవశ్రవణాచ్చ తత్తచ్ఛబ్దవాచ్యా త్వరస్తా ద్భ్రహ్మణ ఏవ సాక్షాత్తేజః
ప్రభృతీనామపిసృష్టిః. సూత్రార్థస్థ తేజోఽతస్తథాహ్యహ - అతః - వాయోరేవ కేవలా దుత్పద్యతే తేజః. తథాహ్యహ శ్రుతిః. “౧ వాయో
రగ్నిః” ఇతి. ౧.

౧|| తై - ఆ - ౧౮ను - ౨. ౨|| అముం - ౧౪౦ - ౩. ౩|| ఛాం - ౬ - ౨ - ౩. ౪|| బృ - ౪ - ౨ - ౧౪.

౧౧॥ సూ. ఆపః. ౨.

౨. ఆపోఽపి అతః - తేజస ఏవైత్య ద్యస్తే - * ౧ అగ్నే రాపః * ౨ తదపోఽస్పృజతేతిహ్యహ.

౧౨॥ సూ. పృథివీ. ౩.

౩. పృథివీ అదభ్య ఉత్పద్యతే - * ౧ అదభ్యః పృథివీ * ౩ తా అన్న మస్పృజస్తేతిహ్యహ.

† సన్వన్నశబ్దేన కథం పృథివ్యభిధీయతే. అత ఆహ.

౧౩॥ సూ. అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః. ౪.

౪. మహాభూతస్పృష్ట్యధికారా త్పృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోక్తేతి ప్రతీయతే. † అదనీయస్య సర్వస్య పృథివీవికారత్వాత్

పరాఇతి. కిమ్ * తేజః ఐక్షతేత్యాదివ్యభిధానలిజ్ఞం తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం తదవస్థబ్రహ్మపరతా మవగమయతి - సేతి. కిం తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం తదవస్థపరత్వే లక్షణా స్యాత్ - సేతి. కిం తేజః ప్రభృతిశబ్దానా మపర్యవసానవృత్త్యా బ్రహ్మభిధానే వ్యుత్పత్తివిరోధాదిదోషో భవతి - సేతి. యదా భవతి - తదానీ మపర్యవసానేన బ్రహ్మభిధానానమ్భవేన లక్షణాప్రసక్తౌ దభిధానలిజ్ఞస్య తేజః ప్రభృతిశబ్దానాం బ్రహ్మపరతా వగమకత్వాభావా దాకాశాదిశబ్దానా మాకాశాదిమాత్రపరత్వేన కేవలకాశాదేరేవ వాయోద్యుత్పత్తిరితి భవతి. యదా వ్యుత్పత్తిభక్తౌదిదోషో నభవతి - తదానీ మపర్యవసానేన బ్రహ్మభిధాననమ్భవేన లక్షణాప్రసక్తౌభావా దభిధానలిజ్ఞస్య తేజఃప్రభృతిశబ్దానాం బ్రహ్మపరతావగమకత్వా దాకాశాదిశబ్దాన్తదవస్థబ్రహ్మపరా ఇత్యాకాశాద్యవస్థాత్ బ్రహ్మణివ వాయోద్యుత్పత్తిరితి సిద్ధ్యతి. సను - ప్రకృత్యధికరణే కృత్స్నస్య బ్రహ్మ పాదానకత్వనిశ్చయాత్, అవస్థితేరిత్యాదిషు జగద్భ్రష్టాణోశ్శరీరా త్తభావసిద్ధే, స్తత్ర చాన్తర్యామిబ్రాహ్మణే సర్వతత్త్వానాం విశేషత శ్శరీరత్వా వగమచ్చ కేవలా తత్త్వదన్వనో వాయోద్యుత్పత్తిరితి పూర్వపక్షానుత్థానా దనారమ్భణీయత్వమ్. నైవమ్ - ఏకస్య కార్యస్య బ్రహ్మప్రమాత త్వకధనాత్, పశ్చాత్తత్త్వారణ్యవసాతత్త్వస్పృష్టికమనిర్దేశబలాచ్చ తేహం తత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వశ్రవణం స్పృష్ట్యనన్తరానుప్రవేశకృతమాపచారికమ్ - * తత్స్పృష్ట్య తదేవానుప్రావిశదితి శ్రుతేః. అభిధానంచ గౌణమ్. సర్వస్య బ్రహ్మజత్వశ్రుతిశ్చ పారమ్యర్యాభిప్రాయేతి పూర్వపక్షోత్థానాత్.

౨. ౧౧॥ సూ. ఆపః. అతస్తథాహ్యహేత్యనుషజ్ఞః.

౩. ౧౨॥ సూ. పృథివీ. ఆత్రాప్యనుషజ్ఞః.

† ఉత్తరసూత్రశక్త్యామాహ (సన్నితి).

౪. ౧౩॥ సూ. అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః. అధికారః - ప్రస్తావః. † అన్నశబ్దస్య పృథివీవాచకత్వప్రకారమాహ (అదనీయస్యేతి) కారణే

౧౧॥ సూ. ఆపః. ౨. ౧౨॥ సూ. పృథివీ. ౩. ౧౩॥ సూ. అధికారరూపశబ్దాన్తరేభ్యః. ౪.

(వే-సా.) “౧ అగ్నే రాపః” ఇతిశ్రుతేః ఆపః ఆగ్నేః. ౨.

(వే-దీ.) అతస్తథాహ్యహ ఇత్యనువర్తతే, అతః తేజస ఏవ కేవలాత్ ఆపః ఉత్పద్యస్తే - “౧ అగ్నే రాపః” “౨ తదపోఽస్పృజతే” ఇతిహ్యహ.

(వే-సా.) పృథివీ అదభ్యః, “౧ అదభ్యఃపృథివీ” ఇతిశ్రుతేః. ౩.

౧॥ తై-ఆ-౧-౨. ౨॥ ఛాం-౬-౨-౩.

(వే-దీ.) ఏవం పృథివ్యదభ్య ఉత్పద్యతే - “౧ అదభ్యఃపృథివీ” “౩ తా అన్న మస్పృజస్త ఇతి హ్యహ. ౩. ౩॥ ఛాం-౬-౨-౪.

(వే-సా.) “౩ తా అన్న మస్పృజస్త” ఇత్యన్నశబ్దేన పృథివ్యేవాభిధీయతే, మహాభూతస్పృష్ట్యధికారాత్. “౪ యత్స్పృష్టం తదన్నస్య” ఇతిపృథివీరూపవిధానాత్, “౧ అదభ్యః పృథివీ” ఇతి శబ్దాభిధానాచ్చ. ౪.

అన్నశబ్దేన కథం పృథివ్యభిధీయత ఇత్యవగమ్యతే. తత్రాహ.

(వే-దీ.) అన్నశబ్దేన పృథివ్యస్యతే - మహాభూతస్పృష్ట్యధికారాత్, షష్టాదశి మహాభూతరూపసజ్జీర్తనే. “౪ యత్స్పృష్టం తదన్నస్య” ఇతి రూపకీర్తనాత్ సమాప్రకరణే “౧ అదభ్యఃపృథివీ” ఇతిపృథివీశబ్దప్రవణాచ్చ. ౪. ౪॥ ఛాం-౬-౪-౧.

కారణే కార్యశబ్దః. తథా వాక్యశేషే భూతానాం రూపసంశబ్దనే * ౧ య దగ్నేరోహితం రూపం తేజస స్తద్రూపం యచ్ఛక్లం తదపాం యత్యుష్ణం తదన్న స్యేత్యప్తేజసో సృజాతీయమేవాన్నశబ్దవాచ్యం ప్రతీయతే. శబ్దాంతరంచ సమానప్రకరణే * ౨ అగ్నేరాపః అదభ్యః పృథివీతి శ్రూయతే. అతః పృథివ్యేవాన్నశబ్దేనోచ్యత ఇత్యదభ్యవప పృథివీ జాయతే. † ఉదాహృతా స్తేజఃప్రభృతయః ప్రదర్శనార్థాః. మహదాదయోఽపి స్వానంతరవస్తున ఏవైతత్ప ద్యస్తే-యథాశ్రుత్యభ్యుపగమావిరోధాత్. * ౩ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణో మన సుర్వేన్ద్రియాణిచ | ఖం వాయు ర్ద్యోతి రాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీ * ౪ తస్మా దేత ద్భిష్త్వా నామ రూప మన్నంచ జాయతే * ౨ తస్మాద్వా † ఏతస్మా దాత్మన ఆకాశస్సముచ్ఛతః * ౫ తత్తేజోఽస్పృజతేత్యాదయోబ్రహ్మణః పరమృరయా కారణత్వేషు పవద్యంతి.

ఏవంప్రాప్తే ప్రచక్షుహే.

౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవతుత్పత్తిర్జ్ఞాతన్యః. ౫.

౫. తుశబ్దా త్పత్తో వ్యావృత్తః. మహదాదికార్యాణామపి తత్తదనంతరవస్తుశరీరక స్స ఏవ పురుషోత్తమః కారణమ్. కుతః. తదభిధ్యానరూపాత్పత్తిర్జ్ఞాత్. అభిధ్యానమ్ - * ౫ బహుస్యామితి నబ్జల్పః. * ౫ తత్తేజః ఐక్షత బహుస్యాం ప్రజా యేయేతి * ౫ తా ఆప ఐక్షంత బహ్వ్య స్సాన్యమః ప్రజాయేమహీత్యాత్మనో బహుభవననబ్జల్పరూపేక్షణశ్రవణాన్యహ దహజ్కారాకాశాదీనామపి కారణానాం తథావిధేయాపూర్వకైవ స్వకార్యసృష్టిరితి గమ్యతే. † తథావిధంచేక్షణం తత్త చ్ఛరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యతే. † శ్రూయతేచ సర్వశరీరకత్వేన సర్వాత్మకత్వం పరస్య బ్రహ్మణోఽన్తర్యా మిబ్రాహ్మణే * ౬ యః పృథివ్యాం తిష్ఠ * ౬ యోఽపు తిష్ఠ * ౬ య స్తేజసి తిష్ఠ * ౬ యో వాయూ తిష్ఠన్ * ౬ య ఆకాశే తిష్ఠన్, ఇత్యాది - † సుబాలోపనిషదీచ * ౭ యస్య పృథివీ శరీర మిత్యారభ్య * ౭ యస్యాహ జ్కారశ్శరీరమ్ * ౭ యస్య బుద్ధిశ్శరీరమ్ * ౭ యస్యావ్యక్తం శరీర మిత్యాది.

కార్యోపచారఇత్యర్థః. † ప్రకృతం పూర్వపక్ష మాహ (ఉదాహృతాఇతి) † బ్రహ్మణ స్సాత్మాదేవ తేషా ముత్పత్తిశ్రవణం కథ మిత్త్యత్రాహ (ఏతస్మాదితి)

౫. ౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవతుత్పత్తిర్జ్ఞాతన్యః. తదభిధ్యానమ్ - బహుభవనవిషయాభిధ్యానమ్. తల్లిజ్ఞమ్ - పరమాత్మలిజ్ఞమ్. తేజః ప్రభృతి ప్వీక్షణశ్రవణాత్ సర్వకాఖాప్రత్యయన్యాయేన మహదాదీనామపి పరమాత్మశరీరతయా తుల్యన్యాయతయా తేష్వపీక్షాపూర్వకా నృష్టిరిత్యర్థః. † తతః కిమిత్త్యత్రాహ (తథావిధంచేతి) † సకేవల మిక్షాపూర్వకసృష్ట్యా పరమాత్మనస్తచ్ఛరీరకస్యకారణత్వం గమ్యతే - అపితు తచ్ఛరీరకత్వం శ్రాతమి త్యాహ (శ్రూయతేచేతి). † ఈక్షణశ్రవణంహి తేజఃప్రభృతీనామ్ - సతు మహదాదీనామ్ - అతస్తేషామపీక్షణపూర్వకసృష్టినిధయే తత్కారణా నామపి పరమపురుషశరీరత్వమాహ (సుబాలోపనిషదీతి).

రాధాస్తమాహ.

౧౪॥ సూ. తదభిధ్యానాదేవతుత్పత్తిర్జ్ఞాతన్యః. ౫.

(వే-సా.) “౫ తత్తేజ ఐక్షత” “౫ తా ఆప ఐక్షంత” ఇతి తదభిధ్యాన రూపాత్, “౫ తదైక్షత బహుస్యామ్” ఇత్యేతత్సర్వరూపాత్ పరమాత్మకారణత్వలిక్తాత్ స ఏవ పరమాత్మా, తేజఃప్రభృతి శరీరక స్తత్తచ్ఛబ్దై స్సాత్మాత్కారణత్వేనాభిధీయతే. ౫.

(వే-దీ.) తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. స తేజః ప్రభృతయః కేవలః స్వానంతరణాం కారణాని - అపితు తత్తచ్ఛరీరకః సః - పరమాత్మైవ తేజాం కారణమ్. కుతః. పరమాత్మసృష్టి లిక్తాత్ తథావిధా భిధ్యానాత్. యథైవహి “౫ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽస్పృ జత” ఇతి - తత్తైవ “౫ తత్తేజ ఐక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ” ఇతి బహుభవననబ్జల్పరూపాభిధ్యానం దృశ్యతే. ఈదృశమభిధ్యానం పరమాత్మ సవీక్షణసమృద్ధివతి. ౫.

† యచ్చోక్తమ్ * ౧ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణో మన సుర్వేద్వియాణిచేత్వాదిషు శ్రూయ
మాణా బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసృష్టిః సరస్వరయాపుష్పపద్యత ఇతి - అత్రోచ్యతే.

౧౫॥ సూ. విపర్యయేణ తుక్రమోతఉపపద్యతేచ. ౬.

౬. † తుశబ్దోఽవధారణార్థః. † అన్య క్తమహదహజ్కారాకాశాదిక్రమా ద్విపర్యయేణ య సుర్వేషాం కార్యా
ణాం బ్రహ్మనన్తర్యూపః క్రమః * ౧ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణ ఇత్యాదిషు ప్రతీయతే - † సచ క్రమ స్తత్తద్రూపా ద్భృ
హ్మణ స్తత్తత్కార్యోత్పత్తేరేవోపపద్యతే. పరస్పరయా కారణత్వేహ్యేనన్తర్యశ్రవణ ముపరుధ్యేత - అతః * ౧ ఏతస్మా
జ్ఞాయత ఇత్యాదికమపి సర్వస్య బ్రహ్మణః సాక్షాత్ సమభిప్రాయత్వమన్.

౧౬॥ సూ. అన్తరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణ తల్లిక్లాదితిచేన్నావిశేషాత్. 2.

2. † విజ్ఞానసాధనత్వా దిద్వియాణి విజ్ఞాన మిత్యుచ్యతే. యదుక్తమ్ * ౧ ఏతస్మా జ్ఞాయత ఇత్యాదినా సర్వస్య బ్రహ్మ
ణోఽనన్తరకార్యత్వం శ్రావ్యతే - అతశ్చానేన వాక్యేన సర్వస్య సాక్షా ద్భృహ్మణ ఉత్పత్తి రభిధ్యానలిక్లావగతోత్త
మ్భత ఇతి - తస్మాద్విపర్యయే - క్రమవిశేషవరత్వా దన్యవాక్యస్య. † అత్రాపి సర్వేషాం క్రమప్రతీతేః. ఖాదిషుతావత్

ఉత్తరనూత్రశక్త్యామాహ (యచ్చోక్తమితి).

౬. ౧౫॥ సూ. విపర్యయేణ తుక్రమోతఉపపద్యతేచ. † (తుశబ్దోఽవధారణార్థ ఇతి) * స్యురేవతు పునరైవచేత్యవధారణవాచిన ఇతిహి నైఖణ్డ
కాః. † విపర్యయేణ క్రమం వ్యాచక్షే (అప్యక్షేతి) పరోక్తక్రమవిపర్యయేణేత్యర్థః. † అతశ్చబంధం వ్యాచక్షే (నచేతి) * ఏతస్మా జ్ఞాయత ఇత్యత్ర బ్రహ్మ
నన్తర్యప్రతీతిః సావరన్యసిద్ధా. ఏవం వాక్యసావరన్యేన బ్రహ్మనన్తర్యూపక్రమప్రతిపత్తే ర్భృహ్మణ ఏవ తత్తత్కార్యోత్పత్తిరిత్యర్థః. ఉత్తమ్భనమ్ -
జ్ఞాపకమ్. ఏతస్మా త్పాణో జాయతే - ఏతస్మా న్ననూ జాయత ఇత్యన్వయాభిప్రాయేనైవముక్తమ్.

2. ౧౬॥ సూ. అన్తరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణ తల్లిక్లాదితిచేన్నావిశేషాత్. † వ్యాఖ్యేయం పదం వ్యాచక్షే (విజ్ఞానేతి) † (అత్రాపి) నకేవలం

౧౫॥ సూ. విపర్యయేణ తుక్రమోతఉపపద్యతేచ. ౬. ౧౬॥ సూ. అన్తరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణ తల్లిక్లాదితిచేన్నావిశేషాత్. 2.

(వే-సా.) పారస్పర్యక్రమాత్ విపర్యయేణ “౧ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణః ఖం వాయు ర్జ్యోతిరాపః” ఇత్యాది వాక్యాత్ సాక్షాద్భృ
హ్మణ స్సృష్టే రుపక్రమః, సోపి అతః తేజఃప్రభృతిశరీరకబ్రహ్మణ ఏవ సృష్టేః ఉపపద్యతే. ౬.

(వే-దీ.) “౨ ఆకాశాద్వాయుః - వాయోరగ్నిః” ఇతిపారస్పర్యక్రమాత్ విపర్యయేణ “౧ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణో మనసృర్వేద్వియా
ణిచ. ఖం వాయు ర్జ్యోతిరాపః పృథివీ” ఇతి సర్వేషాం బ్రహ్మనన్తర్యూపా యః క్రమః - సచాతఏవ - తత్తచ్చరీరా ద్భృహ్మణ స్సృష్టేః ఉపపద్యతే.

(వే-సా.) భూతప్రాణయో రన్తరాశే ఇద్వియగ్రామమనసీ క్రమేణ ఉత్పద్యతే ఇత్యేతత్పర మిదం వాక్యమ్ “౧ ఖం వాయు ర్జ్యోతి
రాపః” ఇత్యాదిశ్రుతిప్రత్యభిజ్ఞానరూపాత్ లిక్లాత్. అత ఇదమపి పారంపర్యక్రమపరమితిచేన్న. “౧ ఏతస్మా జ్ఞాయతే” ఇత్యన్య ప్రాణాది
పృథివ్యస్తేషు సర్వేషు ప్రత్యేకమన్వయావిశేషాత్. అతస్తేజసీపృథివీనామపి సాక్షాత్పరమాత్మైవ కారణమ్. 2

(వే-దీ.) విజ్ఞానసాధనత్వాదిద్వియాణి ప్రాణశ్చ విజ్ఞాన మిత్యుచ్యతే. “౧ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణః” ఇత్యేతద్వాక్యమ్. ఆకాశతత్త్వాత్ర
పంచాయో రన్తరాశే విజ్ఞానమనసీ క్రమేణ ఉత్పద్యతే ఇత్యేతత్పరమ్, - విజ్ఞానమనసీ ఇతిప్రాణస్యాపి ప్రదర్శనార్థమ్. “3 పృథివ్యపు స్రవీయతే
ఇత్యోరభ్య” 3 వాయురాకాశే లీయతే ఆకాశమిద్వియేషు ఇద్వియాణి తన్నాత్మేషు తన్నాత్మాణి భూతాదా లీయతే” ఇతిప్రళయక్రమప్రత్యభి
జ్ఞానాత్ తల్లిక్లాత్ అతో నశ్రుత్యన్తరవిరుద్ధత్వా త్సాక్షాద్భృహ్మణ స్సర్వేషాం సృష్టిపర మిదం వాక్యమ్. అపితు శ్రుత్యన్తర సిద్ధపారస్పర్యక్రమప
రమితిచేత్. పరిహరతి, నావిశేషాత్ భూతతత్త్వాన్తరాశే విజ్ఞానమనసో రుత్పత్తవపి తత్తచ్చరీరక బ్రహ్మభిధాయిత్యా ద్భూతేద్వియమనః ప్రాణ
శబ్దానాం సర్వేషాం సాక్షాదుత్పత్త్య విశేషాత్ తత్పరమేవేదం వాక్యమ్. 2. ౧॥ ౨ముం-౧-3. ౨॥ తై-ఆ-౧ఆను-౨. 3॥ సుబా-౨ఖం.

శ్రుత్యంతరసిద్ధః క్రమోఽత్రాపి ప్రతీయతే - తై సుహ పాఠలిక్తా మృతప్రాణయో రస్తరాశే విజ్ఞానమనసీలపి క్రమేణోత్పద్యేతే ఇతి ప్రతీయతే - అత సుర్వస్య సాక్షాద్భూత్ప్రాణవీవ సమ్భవస్యోత్పన్నమిదం వాక్యం నభవతీతిచేత్. † తన్న-అవిశేషాత్ * ౧ † ఏతన్నా జ్ఞాయతే ప్రాణ ఇత్యనేనావిశేషాత్ విజ్ఞానమనసోః ఖాదీనాంచ. * ౧ † ఏతన్నా జ్ఞాయత ఇత్యనేన సాక్షాత్సమ్భవరూపసమ్భవస్యోభిధేయస్య సర్వేషాం ప్రాణాదిపుధివ్యుత్పన్నానా మవిశిష్టత్వా త్సపవ విధేయః - నక్రమః. † శ్రుత్యంతరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చ నేదం క్రమపరమ్ - * ౨ † పుధివ్యుప్ను ప్రతీయత ఇత్యారభ్య * ౨ తమఃపరే దేవ ఏకే భవతీత్యనేన క్రమాంతరప్రతీతేః. అతోఽన్యక్తాదిశరీరకా త్వరన్నా ద్భూత్ప్రాణవీవ సర్వకార్యాణా ముత్పత్తిః. † తేజఃప్రభృతయశ్చ శబ్దా స్తదాత్మభూతం బ్రహ్మైవాభిదధతి. ౧॥ ౨ముం-౧-3. ౨॥ సుబా-౨ఖం.

† నన్వేవంసర్వశబ్దానాం బ్రహ్మవాచిత్యేనతి తైస్సైశ్శబ్దైః తత్తద్వస్తువ్యవదేశోవ్యుత్పత్తిసిద్ధ ఉపరుధ్యేత తత్రాహ.

౧2॥ సూ చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యవదేశోభాక్తస్తద్భావభావిత్యాత్. ౮.

౮. తుశబ్ద శ్చోద్దితాశజ్ఞానివృత్తిర్థః. నిఖలజగ్గమస్థావరవ్యపాశ్రయ స్తత్తచ్ఛబ్దవ్యవదేశః భాక్తః-వాచ్యైకదేశే భజ్యత ఇత్యర్థః. † సమస్తవస్తు ప్రకారిణో బ్రహ్మణః ప్రకారభూతవస్తుగ్రాహిప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాద్వేదాంత శ్రవణా త్సాంక్షికార్యప్రతీతేః, ప్రకారిప్రతీతిభావభావిత్యాచ్చ తత్పర్యవసానస్య, లోకే తత్తద్వస్తుమాత్రే వాచ్యైకదేశే

శ్రుత్యంతరేషేవేతి భావః. తైస్స సుహ పాఠలిక్తాత్ - అగ్యోప్రాయన్యాయాదిత్యర్థః. † (తన్నేతి) అవిశేషాదిపదం వ్యాచక్షే (ఏతన్నాదితి) అనే నావిశేషాత్ - * ఏతన్నాజ్ఞాయతఇతి వాక్యప్రతిపన్నాన్వయావిశేషాత్. † తదేవ విష్ణుణోతి (ఏతన్నాజ్ఞాయతఇతి) * ఏతన్నాదిత్యాదివాక్యాభిధేయస్య సాక్షాత్సమ్భవరూపస్య సమ్భవస్య ప్రాణాదిపుధివ్యుత్పన్నానా మవిశిష్టత్వాదిత్యర్థః. దీపసారయోస్తు * ఏతన్నాదితి పశ్చాత్తత్సమదాన్వయావిశేషాదితి శబ్దపరం వ్యాఖ్యాతమ్. ఇదం తస్యోర్థపరమ్. † (శ్రుత్యంతరసిద్ధక్రమవిరోధాచ్చేతి) ప్రాణోహి వాయుకార్యః - సహి ఖన్యా సస్తర ముత్పన్నః - నభూతేభ్యః ప్రాగుత్పన్న ఇత్యర్థః. † క్రమవిరోధే ప్రమాణమాహ (పుధివ్యుప్ను ప్రతీయ తఇతి) † వ్యవహితకార్యాణామపి బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిశ్చేత్ - కథంతేజఃప్రభృతిశ్చై రభిధానమిత్యత్రాహ (తేజఃప్రభృతయశ్చేతి).

† అనంతరసూత్రం చోద్యపురస్కర మవతారయతి (నన్వీతి) యత్ర శబ్దస్య వాచకత్వశక్తిః -

తత్ర వ్యుత్పత్తిరస్తి - అతోబ్రహ్మవాచకత్వేన వ్యుత్పత్తిభావా న్నశబ్దస్య తద్వాచకత్వశక్తిరిత్యర్థః.

౮. ౧2॥ సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యవదేశోభాక్తస్తద్భావభావిత్యాత్. † హేతుఖండం విష్ణుస్య న్యాక్యార్థం యోజయతి (సమస్తేతి) వ్యుత్పత్తిభావో నవాచకత్వాభావప్రాయః - అపితు ప్రమాణాంతరాగోచరత్వప్రయుక్తఇతి వ్యుత్పత్తిభావస్యాస్యభాసిద్ధిరూక్తా

“తత్తేజః ఐక్షత” ఇతితేజగిప్రభృతిశబ్దాః లోకే తత్తద్వస్తువాచినః బ్రహ్మణి భాక్త ఇత్యత్రాహ.

లోకే తత్తద్వస్తు వాచితయా సిద్ధస్య శబ్దజాతస్య బ్రహ్మణి స్పృత్తి రముఖ్యేత్యాశక్యహ.

౧2. సూ. చరాచరవ్యపాశ్రయస్తుస్యాత్తద్వ్యవదేశోభాక్తస్తద్భావభావిత్యాత్. ౮.

(వే-సా.) చరాచర వస్తుసమ్పన్ధిత తద్వాచకశబ్దః బ్రహ్మణి అభాక్తః ముఖ్యవీవ, “ 3 అనేన జీవేనాత్తనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి” ఇతితు సర్వస్య వస్తుసూ నామరూప భాక్త్యస్యాత్తతయా బ్రహ్మనుప్రవేశః భావభావిత్యాత్. లోకాకాస్తేవమజానంతోవాచ్యైకదేశేప్రయుజ్జతే.

(వే-దీ) తుశబ్దశ్చోద్దితాశజ్ఞానివృత్తిర్థః. స్థావరజగ్గమవస్తువ్యపాశ్రయః. తద్వ్యవదేశః-తద్వాచికభోబ్రహ్మణి అభాక్తః - ముఖ్యవీవ. కుతః, తద్భావభావిత్యాత్ తేజఃప్రభృతిషు ఆత్మతయా బ్రహ్మభావభావిత్యేన సర్వస్య వస్తునస్తచ్ఛరీరతయా తత్ప్రకారత్వాత్ తత్తద్వాచినాం శబ్దానాం తత్త్రేవ పర్యవసానాత్. ప్రకారవాచినాం శబ్దానాం ప్రకారిపర్యవసాయిత్యేనాభాక్త్యం గవాదిశబ్దేషు సిద్ధమ్. ౮. 3॥ ఛాం - ౨ - 3 - ౨.

తే తే శబ్దాః భజ్యే భజ్యే వ్యవదిశ్యంతే. † అథవా - † తేజఃప్రభృతిభి శ్చబ్దై స్తత్తద్వస్తుమాత్రవాచితయా వ్యుత్పన్నై ర్భృహ్మణో వ్యవదేశో భాక్తసాన్యత్ - అముఖ్య సాన్య దిత్యాశబ్ద్య ౧ చరాచరవ్యపాశ్రయస్విత్యాద్యుచ్యతే. చరాచరవ్యపాశ్రయః తద్వ్యవదేశః - తద్వాచిత్యః. చరాచరవాచిత్యబ్దో బ్రహ్మణ్యభాక్తః - ముఖ్యపవ. కుతః. బ్రహ్మభావ భావిత్యా త్సర్వశబ్దానాం వాచకభావస్య నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యాహి తథాఽవగతమ్. ౧॥ బ్ర-౨-౩-౧౭.

తేజోధికరణం సమాప్తమ్.

భవతి. అస్యాం యోజనాయాం ద్వితీయయోజనార్థ ఆర్థ సిద్ధ్యతి. † సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మణి ముఖ్యతే ప్రమాణస్యా పేక్షితత్వాత్ సాక్షా దర్థ మాహ (అథవేతి). † తత్ర శక్త్యాస్తర మాహ (తేజః) చరాచరవ్యపాశ్రయస్తద్వ్యవదేశః - చరాచరమాత్రవిషయపర్యవసాయిత్వేన వ్యుత్పన్నస్తద్ వ్యాచిత్యబద్ధత్యర్థః. బ్రహ్మభావశబ్దేన బ్రహ్మనుప్రవేశ ఉచ్యతే - బ్రహ్మణస్తత్ర భావప్రాప్త్యనుప్రవేశః. అస్యాం యోజనాయాం సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మ వాచితే ప్రమాణోపన్యాసః త్రోతసాన్యత్. వ్యుత్పత్తివిరోధశక్త్యాపరిహరస్తాద్ధసిద్ధ్యతి. ఏవం విశేషణభూతపృథివ్యాదిషా క్రమనిర్దేశో ముఖ్యః, బ్రహ్మణస్తత్తద్వస్తువిజ్ఞప్తత్వాత్ సర్వస్య బ్రహ్మప్రసూతత్వశ్రవణం ముఖ్యమ్, సర్వతత్త్వానాం యావద్వివ్యసంతాకవిశేషణతయా బ్రహ్మశరీ రత్వం ముఖ్యమ్, అభిధానంచాతపవ ముఖ్యమ్ - అతస్సర్వశ్రుతిముఖ్యత్వం సిద్ధాంత ఉక్తం భవతి.

పరేతు * ఆకాశాద్వాయురితి - ఆకాశాదనంతరం వాయురుత్పన్నః - వాయోరనంతర మగ్నిరుత్పన్న ఇతి నిర్వాహసమ్భవాత్, * తజ్జ లానితి * ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణః * సతపస్తప్తేదం సర్వ మస్యజతేత్వాది శ్రుతిభి రవిశేషేణ సర్వస్య బ్రహ్మజత్వావగమా, చాన్యైర్గృహ్యత్యను సారేణ తేజసో బ్రహ్మయోనిత్వం పూర్వపక్షీకృత్య ఆత్మనస్సమ్భూతః * పృథివ్యా ఓషధయఇతి పూర్వాపరపంచమ్యో రుపాదానవిషయత్వ దర్శనా, స్తద్భూతానిన్యాపి తథాత్వా, ద్వాయుయోనిత్వం తేజసః - బ్రహ్మజత్వంతు వాయుభావాపన్నబ్రహ్మణో జాతతయా పారమ్యర్యేణా వ్యుపపద్యతే ఇతి సిద్ధాంతయన్తి. తచ్చిన్తనీయమ్. సిద్ధాంతే కిం నిరసనీయమ్. యది బ్రహ్మయోనిత్వమాత్రమ్ - తదా కృతన్నస్య బ్రహ్మోపాదాన కత్వానుపపత్తిః. యది వాయువస్థానాపన్నబ్రహ్మయోనిత్వం నిరసనీయమ్ - తదయుక్తమ్ - తస్మాత్ ఆధ్యాసాధిష్ఠానత్వస్యోపాదానలక్షణ త్వాత్, ఘటస్సక - మృదయం ఘటఇతి మృదవస్థనదాత్మకతయా ఘటప్రతీతివత్ తేజోఽస్తి-ఆప స్సస్తీతి సద్రూపేణ ప్రతీయమానస్య తేజ సోఽపాంచ వాయుస్తేజః - తేజోజలమితి వాయోస్తేజోరూపతయా ప్రతీయమానత్వాభావాత్, అనవభాతస్యాధిష్ఠానత్వాద్యోగాచ్చ వాయుభా వాద్యనాపన్నవైవ సన్తాత్రస్య తేజఃప్రభృత్యుపాదానతోపపత్తేః. సహి రజ్జ స్సర్వాత్తనా భూదశనాదే రుపాదానమ్ - భూదశనాధ్యానదశా యాం సర్వాత్తనాఽనవభాతత్వాత్. యద్యనవభాత మప్యధిష్ఠానం స్యాత్ - సర్వం సర్వస్యాధిష్ఠానంస్యాత్. అనవభాతత్వావిశేషాత్. గోమ యత్వానవభాసేపి గోమయస్య ఏచ్ఛికోపాదానత్వ ముపపన్నమితిచేన్న - పరిణామానభ్యుపగమాత్. అనవభాతస్య పరిణామ ఉపపద్యతే - సత్త్వ ధ్యాసాశ్రయత్వమ్ - దర్శనస్య నియామకత్వాత్. సహి పురోవర్తిని భానవరద్రవ్యేఽనవభాతే రజతాధ్యాసః - అనవభాతమపి బీజ ముక్కురాది పరిణామం భజతే. వాయోవిదికంతేజోఽధ్యాసే సత్తయోపకారకమితిచేన్న - దిక్కలాదృష్టేంద్రియతద్దోషవ్యతిరిక్తస్య బ్రాహ్మ గురుత్వాదేవ సత్తయోపకారకత్వాభావాత్. అత స్సద్రూపేణ ప్రతీతేర్వాయావిదిరూపేణాప్రతీతేశ్చ సన్తాత్రస్యైవోపాదానతోపపత్తేః తర్కాపేతశ్రుతే రపి తర్కానుగృహీతశ్రుతేః ప్రబలత్వాత్ ఛాన్దోగృహ్యత్యనుసారేణ సద్యోనిత్వమేవ సిద్ధాంతీకర్తవ్యమ్, * ఆకాశాద్వాయుః వాయోరగ్ని రిత్యాదిష్యా కాశాదిశబ్దానాం లక్షణయా సన్తాత్రపరత్వంచాశ్రయణీయమ్. లక్షణైవ దోషఇతిచేత్. అహో భవతాం లక్షణాభీరుత్వమ్ - యే సత్యజ్ఞానానస్త తత్త్వమాదిపదాని వ్యాచక్షతే. అనంతరశబ్దాధ్యాహరేణాత్మసూ వాయు స్సమ్భూతఇతి యోజనాపి వరమ్ - తర్కానుగృహీతశ్రుత్యస్తరైకార్థ్యాత్, ఉపక్రమావగతస్యాత్మమాత్రా తస్మిన్భవస్య ప్రబలత్వా, దధ్యాహరపంచమివైరూప్యయో రనాదరణీయత్వాత్. కించ - బ్రహ్మయోనిత్వాకాశయో నిత్వచిన్తా కస్తా ద్వాయా నకృతా. సన్తూలత్వశ్రవణరూపపూర్వపక్షలిజస్య తత్రాభావాదితిచేన్న - * ఏతస్మాజ్ఞాయతే - ఖం వాయు ర్జ్యోతి రాపఇతి పరమాత్మమూలత్వావగతేః. అతో సపూర్వపక్షలిజం తేజసి చిన్తాయాం హేతుః - కింతు * తదైక్షతేత్యభిధ్యానరూపసిద్ధాంతలిజవత్త్వమ్. అతపవ తేజోఽత ఇత్యాదిహత్రాణాం పూర్వపక్షవిషయత్వ మవగమ్యతే. అతపవ పృథివ్యధికారరూపశబ్దాంతరభ్య ఇతినాధికరణాంతరమ్ - కింతు పృథివీతి పృథక్సూత్ర మమ్మత్రాతపృథివ్యుత్పత్తిపరమ్ - పూర్వపక్షవిషయతోపపాదనాత్. సిద్ధాంతం వక్తం విషయశుద్ధిపరం ఆధికారరూపశబ్దాంతరభ్యితిహత్రాంతరమ్ - అన్నస్య పృథివీత్యే సిద్ధేహి కారణవిశేషచిన్తాప్రాప్తిః. సూత్రాంతరత్వంచహేతోః పూర్వసాధ్యేఽ నస్వయాదవగమ్యతే, పూర్వపక్షసిద్ధాంతసూత్రయో ర్దధ్యపాతిత్వాన్వపృథగధికరణత్వం న్యాయ్యమ్, తేజసి చిన్తనస్య సిద్ధాంతయక్తిమత్త్వనిబద్ధన త్వాదేవ అపరేషామపి పక్షే వ్యాఖ్యానవైషమ్యం ప్రత్యుక్తమ్. వియదాదిభూతానామ్ * ఆకాశాద్వాయుః * తదహస్సజతేతి పాస్తస్త్రిణ

స్వకార్యే ప్రవృత్తిపరిషేధక మధికరణాంతరమ్ - తదభిధ్యానాదితి సూత్ర మాహుః. తనయుక్తమ్ - రచనానుపపన్నైత్యత ఆచరణస్య స్యాత్
 స్త్రీణాం ప్రవృత్తినిషేధాత్, తథాపి * తత్తేజ విత్తతేతిచేతనత్వశ్రవణాత్సంశయ ఇతిచేన్న - అభిమానివ్యవహేళివ్యత్రాచేతనగ్రేక్షణాదీనా
 మభిమానిచేతనానుప్రవేశనిబంధనత్వస్యోక్తత్వాత్. తత్పూర్వపక్షసూత్రమితిచేత్ - తథాపి తస్య సూత్రకారణాప్రత్యాస్యాత్తత్వాత్ * ఎతక
 త్వమ్, అతఏవ భవద్భిరపి పరమేశ్వరావేశాదీక్షాశ్రమా మిత్తుక్తమ్, సావితస్త్రీప్రతీతిశ్చ చమనవనిషేషాదత్యత్ర ఓత్తోత్తరా - తత్ర *
 బహ్వీః ప్రజాః సృజమానామితి సావితస్త్రీ ప్రతీతిః ప్రకరణాదీనా బ్రహ్మత్వకర్తావగమేనహి సావితస్త్రీయం నివారితమ్, * న స్వతస్త్రికా
 చిత్వైకృతిః ప్రధానం నామాజామస్త్రీణామ్నయత ఇతి శక్యతే వత్తుం ప్రకరణాత్తు సా దైవి శక్తి రితి హ్యుక్తం భవద్భిః ఇహపి తిప్రా దేవతా
 అనుప్రవిశ్యేతిప్రకరణే అనుప్రవేశో జ్ఞాయతే. - ఆతః కృతకరత్వమ్. విపర్యయేణితి - ప్రశయక్రమనిరూపణపరమధికరణాంతరం పరైరు
 క్తమ్ - అనియతక్రమతుల్యత్వంచ సర్వక్రమతుల్యత్వంచ పూర్వపక్షీకృత్య ప్రశయస్య సర్వప్రతిబాదుక్రమత్వం నిర్ధానితమ్ - స్వకారణవ్యతిక్ర
 మేణ కార్యాప్యయాగోగః, కార్యే ధ్రియమాణే కారణాప్యయాగశ్చ హేతు రుక్తః తత్ర తావదధికరణాంతరారంభాఽనుపపన్నం - ప్రశ
 యే క్రమవైవిధ్యాశ్రవణేన సంశయానుపపత్తేః. * పృథివ్యపు ప్రలీయతే ఆప స్తేజసి లీయస్తే ఇత్యేకరూపవహిని ప్రశయః సూయతే. * సదేవసో
 మ్యేద మగ్రసీత్ * ఇదంవా అగ్రే నైవ కించనాసీ న్నద్యా రాసీ న్నపృథివీ నాన్తరిక్షమితిక్రమానుక్త్యా, ద్యుప్యభివ్యాదిక్రమాన్తరోక్త్యాచ సంశ
 యఇతి చేన్న - అనుక్తస్యాన్యతోగ్రాహ్యతయానుక్తేస్సంశయ హేతుత్వాద్యోగాత్, * ఇదంవా అగ్రే ఇత్యత్ర శ్రౌతక్రమాభావాత్, పాత్రక్రమస్య
 శ్రౌతక్రమవిరోధే దుర్బలత్వాచ్చ. అయ మగ్ధోవ్యధికరణే వ్యత్యాద్యితిచేన్న. - భవద్భిః * సద్యా రాసీదిత్యాదిపాత్రక్రమస్య పూర్వపక్షీకర్తా
 భావాత్. క్రమానియమసర్వక్రమాహి పూర్వపక్షీకర్తా. * సద్యా రిత్వాదిప్రతి స్వజ్ఞాన్తరవ్యూర్ధ్వధరమధ్యమరూపసర్వలోకప్రశయపరా - సత్వ
 జ్ఞారంభకతత్త్వప్రశయపరత్వేవగమ్యతే - దిప్రాన్తరిక్షస్యచ పృథగుపాదానాత్. అగో నక్రమాన్తరప్రతీతిః - ఆతోన్తారమ్భణీయతైవ స్యాత్,
 నచ కార్యస్థితిదశాయాం కారణప్రశయానుపపత్తిః - భస్తవృక్షికస్థితిదశాయాం తన్మగోమయవివాశదర్శనాత్. నచ స్వకారణ మతిక్రమ్య కారణ
 కారణే ప్రశయశ్చానుపపత్తిః - భస్తవృక్షియో న్మగోమయాతిక్రమేణ పృథివ్యాం ప్రశయాత్. పృథివ్యే భస్తవృక్షియో రుపాదానమ్ - సత
 త్మగోమయే ఇతిచేన్న - విలక్షణా రుపాదానా దివిలక్షణకార్యోత్పత్తౌ భవద్భిరేవ స్తృతిపాదే దృశ్యతేతితి సూత్రవ్యాఖ్యానే గోమయస్య
 శ్చికాదిదృష్టాన్తరస్యాస్యాత్, ఇష్టకాదిహి హేభస్తాత్పత్త్యదర్శనేన పృథివీమాత్రస్య భస్తవిశేషోపాదానత్వాద్యోగేన తన్మనామేవ భస్తవిశేషో
 పాదానత్వస్యాభ్యుపగతత్వాచ్చ. అన్తరావిజ్ఞానేతిసూత్రమపి * ఆత్మన ఆకాశఇతి శ్రౌతక్రమభజ్జపరిహారపరమ్ * ఏతస్మా జ్ఞాయత ఇత్యాదిమన్త్ర
 స్య ఉత్పత్తిక్రమే వివక్షారాహిత్యప్రతిపాదకం వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్ - * పృథివ్యపుప్రలీయత ఇత్యాకాశాదూర్ధ్వమ్ * తన్త్రాత్రాణి
 భూతాదా లీయస్తే భూతాది ర్మూతి లీయతే మహాసవ్యక్తే లీయత ఇత్యాదిప్రత్యేవ నిర్ధస్య క్రమభజ్జస్య దుష్పరిహరత్వాత్. భూతానా మాత్మన
 శ్చాన్తరాశఇతి వ్యాఖ్యాన మప యుక్తమ్ - విజ్ఞానమనసీ ఇత్యన్తరాశాపస్థితపస్తుద్విత్వాన్వసపపత్తేః, విజ్ఞానశబ్దోహి విజ్ఞాయతే ౭నేనేతి వ్యు
 త్పత్త్యా ఇన్ద్రియవర్గపరః - ప్రాణమనఇన్ద్రియవర్గాణాం త్రయాణాం నిర్దేశేపి ప్రాణ మనాదృత్య విజ్ఞానమనసీ ఇతి వ్యవదేశః కథ ముపపద్యతే.
 ప్రాణోపి యథాకథంచి దవయవశక్త్యావిజ్ఞాన శబ్దేన వివక్షిత ఇతిచేన్న - మనసిచావయవాధే సమర్థవతి మధ్యగతం మనోబహిష్కృత్య వ్యవహిత
 యోః ప్రాణేన్ద్రియవర్గయో రేకశబ్దేన వివక్షితత్వే కారణాభావాత్. అతః విజ్ఞానమనసీఇతి వ్యవహేళో భూతప్రాణయో రన్తరాశఇతి వ్యాఖ్యా
 నస్య యుక్తతాం సూచయతి. చరాచరవ్యపాశ్రయస్త్రితిసూత్రమపి దేవదత్తో జాతో మృత ఇతి లౌకికానాం జన్మమరణవ్యవహేళాచేతనస్య జాత
 కర్తానివిధానాచ్చ జీవస్య జన్మప్రళయావాశజ్ఞాన శాస్త్రీయకర్తృభూతానుపపత్త్యా, * జీవాపేతం వాప కేతదం మ్రియతే నజీప్రా మ్రియతఇతిశ్రు
 త్యాచ తా నవస్తుతః స్తః - శరీరప్రాదుర్భవతిరోభావయోర్జన్మమరణశబ్దసద్భావాత్ స్థావరజజ్జమశరీరవిషయా జన్మమరణశబ్దా జీవాత్మసృపచ
 రితౌ - జాతకర్తానికంచదేహప్రాదుర్భావద్యక్షేక్ష మిత్యేవ మర్థపరం వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్. కి మిద మధికరణం జీవస్య స్వరూపేణాత్వ
 త్తనివారకమ్. - ఉత దేహూత్పత్త్యాదే రాత్మని నివారకమ్. నాద్యః - జీవసోత్పత్తిప్రళయనిషేధస్య నాత్మాశ్రుతేరిత్యన్తరాధికరణసాధ్య
 తయా పూర్వోత్తరయో రధికరణయో రన్యతరస్య పునరుక్తిప్రసక్తాత్. ఆత్ర దేహశ్రయా జన్మప్రళయా జీవే నిషిద్ధా - తత్ర వియదాదివత్ పర
 స్తా దాత్మన స్తస్యోత్పత్తిః నాత్మాశ్రుతేరితినిషిధ్యతఇతిచేన్న - దేహత్తభేదానిష్ఠా తయోస్తత్ర ప్రతిషేధాభావాత్, తద్భేదనిష్ఠా గృహూత్పత్తివినా
 శయోర్దేవదత్తేవ శరీరజన్మమరణయో ర్జీవగతత్వశక్త్యా అనుదయా, దాంమ్భానుపపత్తేః. దేహగతోత్పత్త్యాదే రాత్మని ప్రతిషేధాయ దేహ
 త్తభేద ఇహ సిహధయిషితఇతిచేన్న - అన్తత్పక్షే ప్రథమకాణ్డవివ దేహత్తభేదస్య నిర్ధత్యాత్, తస్య యావత్ఫలస్థాయిత్వశక్త్యానిస్సత్తయే నిత్య
 త్వమాత్రస్య సమర్థనియత్యాత్, తత్పక్షేచ ఏక ఆత్మన శరీరే భావాదిత్యధికరణస్య దేహత్తభేదసాధకతయా వ్యాఖ్యానత్యాచ్చ పునరుక్తేర
 వర్జనీయత్వాత్. నను - తత్ర లోకాయతికనిరసనే తాత్పర్యమ్ - ఇహతు శాస్త్రీయ కర్తృవైయధ్యాన్వసపపత్త్యా దేహతిరక్తత్వం సిహధయిషితమితి
 చేన్న - వైవమ్యవైర్భ్యుత్పాధికరణవివ అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశప్రసజ్జముఖేన జీవత్కర్తృప్రవాహనాదిత్వసాధనేన దేహతిరకనిర్దేశః కృతక
 రత్వప్రసక్తాత్. కృతవిప్రణాశపరిహారోహి శాస్త్రీవైఫల్యపరిహారః, నను - తవాపి నాత్మాశ్రుతే రిత్యధికరణవైఫల్యం స్యాత్ - తతఏవ జీవా

నిర్వికారత్వశ్రుతికోపః. ద్వీతీయే అభిధ్యాసలిప్తస్యాపక్షధర్తతా - ప్రకృతేః ప్రగయావస్థపురుషస్యచ తదసమ్భవాత్. అత ఆత్మనశ్చ తల్లాన్వరాణాంచ సహజాపాదానత్వమిత్యనుపపన్నమ్. అతఏవ పూర్వాధికరణేష్యపి వాయోశ్చతేజస ఉత్పత్తిః - ఆపస్తేజసోపుత వద్యవైఇతి సిద్ధాస్తశ్చానుపపన్నః - వాయోవద్యవస్థాపన్నతత్తదహితతదశద్యయస్య ప్రమాణాభావా దుక్తోపపత్తివిరోధాచ్చ. తదభిధ్యాసా దితి సూత్రానస్తరం అసమ్భవస్త్వీతి సూత్రం నివేశ్యాధికరణాస్తరం వర్జితమ్. అస్య పాతక్రమస్య ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యవిరోధాత్, ప్రసిద్ధపాతానురోధే సజ్జతినద్వావాచ్చ నాత్ర నివేశనీయమ్. చిన్మితేభ్య ఆకాశాదిభ్యోఽతిరిక్తానీన్ద్రియమహచహజ్కారావ్యక్తపురుషపరమాత్మతల్లాన్వని హేషశ - తేహం సచ్ఛేహం ఛాన్దోగ్యతైత్తిరీయయో రశ్రవణా దనుత్పత్తిమ్, వస్తుత్వాత్ పృథివ్యాదివ త్వేవేహ ముత్పత్తిం పూర్వపక్షీకృత్య సన్మాత్రస్య సన్మాత్రాప్తద్విశేషాచోత్పత్త్యసమ్భవేన అనుత్పత్తి మేకత్వావధారణ ప్రతిజ్ఞానాభ్యా మన్యేహం సర్వేహ ముత్పత్తిం సిద్ధాస్తయన్తి. తత్రాశ్రవణా త్సార్వపక్షోదయః పూర్వమేవ నిరస్తః. * నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మమ్ * దిప్యా హ్యమూర్తః పురుష సృజాహ్యభ్యస్తరో హ్యజ ఇతి పరస్యాత్తనా నిత్యత్వాజత్యయో ర్ధ్వయోః పూర్వనిరూపితవాక్యై రవగతత్వాత్ సర్వం కార్యమితి శక్త్యానూదేతి. సహి వస్తుత్వేనావిభుత్వాని మాన మాశక్త్యా క్వచి దధికరణే నిరాకృతమ్ - నిరూపితవాక్యేషు విభుత్వశ్రవణాత్. అతః పూర్వపక్షానుత్తితే రధికరణాస్తరత్వ మవ్యయుక్తమ్. విపర్యయేణిత్వ్యాదిసూత్రద్యయం భూతవ్యతిరీక్తతత్వానాం సర్వక్రమవిషయ మధికరణాస్తరం వర్జితమ్ - తత్ర - ఏతస్తా జ్ఞాయతేప్రాణః * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థాఇతి వాక్యద్యయం విషయః. అత్ర ప్రాణజ్ఞో మహదావీచీ - జ్ఞానక్రియాశక్త్యవచ్ఛిన్నస్య మహతో బుద్ధిప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాత్. మనశ్చబ్దోఽహజ్కారపరః - సర్వేన్ద్రియశబ్దేన మనసోపుపాత్తత్వాత్, ఇతిహాసపురాణేషు * థే వాయుః ప్రళయం యాతి మనస్యాకాశమేవచేతి ప్రయోగాచ్చ. ఏవంచాత్మనా మహా జాయతే - మహతోఽహజ్కారః - అహజ్కారా దిన్ద్రియాణి - ఇన్ద్రియేభ్యో భూతానీతి క్రమః స్యాత్. అయమేవ క్రమో గ్రాహ్యః - ఆకాశాదిషు క్రమవివక్షాదర్శనాదితి పూర్వపక్షే ప్రాప్తే - ఏతచ్ఛ్చిత్తుక్తవిపర్యయక్రమేణ * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదిశ్రుత్యస్తరోక్తక్రమో గ్రాహ్యః - * ఏతస్తా దిత్యత్ర పదార్థనిర్దేశమాత్రావగమాత్, తత్రతు కారణతయా పరత్వేన క్రమవివక్షాప్రతీతిరీతి సిద్ధాస్త ఉక్తః. తన్మాత్రావస్థాని భూతాన్యర్థాః. శబ్దతన్మాత్రాదిష్యేకైకేన యుక్తా దహజ్కారాచోత్పత్త్యాద్యుత్పత్తి ర్వాగాద్యుత్పత్తిశ్చ - ఆత ఇన్ద్రియేభ్యోఽర్థానాం పరత్వమ్. * ఏతస్మాదితి శ్రుతిశ్చవిరోధేన నేయా - ప్రాణా త్సార్వ మవ్యక్త ముపసంహార్యమ్, సచ్ఛేన్ద్రియకార్యత్వం ఖాదీనామ్, * సర్వేన్ద్రియాణిచేతి చశబ్దో భిన్నక్రమః - సర్వేన్ద్రియాణి ఖాదీనిచ మనసః - అహజ్కారాత్ జాతానీత్యర్థః. అస్తరేతి - నను - ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య మహతః ఖాద్యర్థానాంచాస్తరాశే న్ద్రియవర్గం మన ఏకత్ర శ్రూయతే - అన్యత్ర మనశ్చ బుద్ధిశ్చ - అతో విరోధః. నచ మనశ్చబ్దవాచ్యోఽహజ్కారఏవ బుద్ధిశబ్దాభిధేయః - * బుద్ధింతు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవచ * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవాన్నరః. ఇతి క్రమేణ తద్వ్యవదేశలిక్తాత్. తతశ్చావ్యక్తమహద్విజ్ఞానాహజ్కారతన్మాత్రాణీత్యదిత్యేషేషేవ సవప్రకృతయః స్మరించేత్. న - అవిశేషాత్ - బుద్ధిమహతో రవిశేషాత్ - బుద్ధిరేవ మహా - జ్ఞానక్రియాశక్తిభేదేన ద్వీధా వ్యవదేశః. పరత్వేనచ సకారణత్వేన - ఆకారాస్తరేణ పరత్వస్యాపి సాధారణత్వా త్పరశబ్దస్య. బుద్ధిమనసో రవిశేషావా - భూతాదిత్వేనన్ద్రియాదిత్వేనచావస్థితాహజ్కారవిషయత్వసమ్భవాన్తనాబుద్ధిశబ్దయోః. యద్వా - ఇన్ద్రియమేవ మనః. విజ్ఞానమ్ - అహజ్కారః. స్థానప్రమాణాత్. మహా - మహానేవ. యద్వా - మహానాత్మేతి ప్రాణశరీరో హిరణ్యగర్భ ఉచ్యతే - * ప్రజాపతి స్సంపత్ సరో మహానితి ప్రసిద్ధేః. అతస్తత్త్వసర్వక్రమ ఉపపన్న ఇతి. తదిద మనుపపన్నమ్ - * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా ఇత్యాదివాక్యస్య కారణక్రమపరత్వే అనుమానిక మప్యేకేహ మిత్యధికరణవిరోధాత్.

నచ తత్ర వైభవవాదః - అన్యత్రాపి వైభవవాదః కిం నస్యాదితి పర్యుపయోగానతివృత్తేః కారణవాక్యేషు సర్వేషు సూత్రకారనిష్కర్షేఽనాశాన్విన ప్రసక్తాత్, * బుద్ధే రాత్వా మహా స్వర ఇత్యత్రాచిత్యభక్తప్రసక్తాత్, తదహితనిర్వాహే సమ్భవతి తదయోగాచ్చ. అర్థవిరోధాత్ప్రకరణబాధో యుక్త ఇతిచేన్న - బౌదిత్యభక్తేన మహచ్ఛబ్దస్య త్వదుక్తార్థపరత్వా దర్థవిరోధా దాచిత్యభక్తేన త్వదుక్తార్థపరత్వమితి చక్రకప్రసక్తాత్. మనశ్చబ్దస్య స్వరసనిర్వాహే సమ్భవత్ప్రమాణారపరత్వం చాయుక్తమ్. మనస ఇన్ద్రియత్వ మశ్రిత్య విజ్ఞానశబ్దస్యాహజ్కారపరత్వ మతఏవ నూపపద్యతే - విజ్ఞానశబ్దస్యాహజ్కారే సార్వస్యాభావాత్, తత్థానస్థస్య బుద్ధిశబ్దస్యాపి తత్తుల్యాన్యత్వే క్లిప్తత్వా, దక్లిప్తార్థత్వే స్థానప్రమాణవిరోధాచ్చ. కించ - విజ్ఞానశబ్దస్యవా మనః శబ్దస్యవా అహజ్కారపరత్వే * విజ్ఞానసారథిర్యస్తు * బుద్ధింతు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవచేతి వాక్యవిరోధశ్చ - సహి హయత్వేన రూపితేన్ద్రియసంయమనస్యాహజ్కారో హేతుః. మహచ్ఛబ్దస్య హిరణ్యగర్భపరత్వ మవ్యయుక్తమ్. హిరణ్యగర్భస్య బుద్ధిసంజ్ఞమహత్త్వోపాదానత్వాభావాత్. అవ్యక్తమేవహి తదుపాదానమ్. కారణతయా పరత్వస్యావివక్షితత్వే ప్రకరణస్వా రవ్యభక్తః. ఏతదుక్తం భవతి - ప్రాచీనాధికరణనిష్కర్షవిరోధాన్తనః ప్రాణశబ్దయో రముఖ్యత్వా చ్చక్రకాపత్తేర్ననా బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దానా మస్వా రస్యాత్. బుద్ధివిజ్ఞానశబ్దయో రర్థభేదే స్థానవిరోధా దహజ్కారస్యేన్ద్రియవిజయోపాయత్వానుపపత్తేశ్చ తయో ర్వాక్యయోః కార్యకారణక్రమపరత్వాయోగా త్సుబాలోపనిషత్పూరిత పన్నాప్యయక్రమస్య విరోధాభావేన సంకయానుత్థానాచాన్య సూత్రద్యయస్యాన్యైరుక్తప్రకారేణాధికరణాస్తరత్వమయుక్తమితి. చరాచరేతి - * సచాయం పురుషో జాయమాన శ్శరీర మభిసమ్పద్యమానఇతి, * స ఉత్క్రమిక్ మ్రియమాణఇతి,

౧౦॥ నూ. నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః. ౧.

౧. † వియదాదేః కృత్స్నస్య పరస్మా ద్భ్రూహణ ఉత్పత్తిరుక్తా - ఇదానీం జీవస్య † త్పత్తి రస్తి, నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తమ్. అస్తీతి. కుతః. † ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపత్తేః, ప్రాకృప్తే రేకత్వావధారణాచ్చ. † వియదాదేరివ జీవస్యపుష్పత్తివాదిన్యః శ్రుతయశ్చ సన్ని * ౧ యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతీ తోయేన జీవాన్ విససర్జ భూమ్యామ్ * ౨ ప్రజాపతిః ప్రజా అనుజత * ౩ సమూలా సోమ్యేమా స్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనా స్సత్ప్రతిష్ఠాః * ౪ యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంత్యతి. ఏవం సచేతనస్య జగత ఉత్పత్తివచనాత్ జీవస్యపుష్పత్తిః ప్రతీయతే. — నచవాచ్యం బ్రహ్మణో నిత్యత్వాత్ * ౩ తత్త్వమస్మాదిభిశ్చ జీవస్య బ్రహ్మత్వావగమా, జీవస్య నిత్యత్వమితి * ౩ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్ * ౫ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యేవమాదిభి ర్వియదాదేరపి బ్రహ్మత్వావగమాత్తస్యాపి నిత్యత్వప్రసక్తేః. — అతో జీవోపి వియదాదివదుత్పద్వ్యత్యతి.

దేహసంయోగవియోగాతిరేకేణాత్మనా జన్మమరణశ్రవణా దుత్పత్తివినాకౌర్త్యతి పూర్వపక్షం కృత్వా * నజీవో మ్రియత ఇత్యాదిశ్రుతేః, * అభినమృద్యమానఇత్యస్య జన్మవివరణరూపత్వసమ్భవాత్, జన్మమరణయో శ్చరీరగతయో రాత్మమృతచరితత్వాచ్చ సోత్పత్తివినాకావతి సిద్ధాన్తి తమ్. తదయుక్తమ్ - పూర్వమనాదిత్వస్యాత్వాత్, నిత్యత్వశ్రుత్యాదినా జన్మవివరణానంతరమేవ వక్ష్యమాణత్వాత్సిద్ధే దేహత్వభేదే తద్ధర్మ వ్యవదేశస్యాత్తని మాణవకేఽగ్నిభావస్యేవౌపచరితత్వసిద్ధేశ్చ.

తేజోధికరణం సమాప్తమ్.

౧. ౧౦॥ నూ. నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః. † అవాన్తరసన్ధతిమాహ (వియదాదేరితి). † (ఉత్పత్తిరస్తి నేతితి) వియదాదివదుత్పత్తిరస్తి నాస్తీతి సంశయ్యత ఇత్యర్థః. కిం జీవ ఉత్పద్వ్యతే - నేతి. * తోయేన జీవా నిత్యాదిశ్రుతిః కిముత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి - ఉత భోక్తృత్వానుగుణజ్ఞాన (సజ్జోచ) వికాసమితి. * నజాయతే మ్రియతఇత్యాదికం జీవోత్పత్తివచనస్య జ్ఞాన (సజ్జోచ) వికాసపరతా మవగమయతి - నేతి. కిమత్ర నిత్యత్వవచన మాకాశామృతత్వవచనవత్ గౌణమ్ - ఉత ముఖ్యమితి. ముఖ్యత్వావస్థికారేకకృతాభ్యాగమాదికం ప్రసజ్యతే - నేతి. యదా నప్రస జ్యతే - తదా నిత్యత్వవచనస్య గౌణతయా నజాయత ఇత్యాదేశ్చ జీవోత్పత్తేః జ్ఞానవికాసరూపతానవగమకత్వాత్ * తోయేన జీవా నిత్యాదిశ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తిప్రతిపాదకత్వా జీవ ఉత్పద్వ్యత్యతి భవతి. యదాతు అకృతాభ్యాగమాదిప్రసజ్యతే - తదా నిత్యత్వవచనస్య ముఖ్యత్వాత్ * నజాయత ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ జీవోత్పత్తేః జ్ఞాన (సజ్జోచ) వికాసరూపత్వావగమకత్వాత్ * తోయేన జీవా నిత్యాదిశ్రుతిరపి తాదృగుత్పత్తివచనీ జీవో వియదాదివ సోత్పద్వ్యత్యతి సిద్ధ్యతి. † శ్రుత్యర్థావత్తిమాహ (ఏకవిజ్ఞానేనేతి). † శ్రుతిమాహ (వియదాదేరితి).

౧౦॥ నూ. నాత్మాశ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చతాభ్యః. ౧.

(వే-సా.) నాత్మా ఉత్పద్వ్యతే, “౨ నజాయతే మ్రియతే” ఇతి శ్రుతేః; “౨ నిత్యో నిత్యానామ్” ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యోనిత్యత్వావగతేశ్చ.

(వే-దీ.) కిమత్తోత్పద్వ్యతే - నవేతిసంశయః. ఉత్పద్వ్యత ఇతిపూర్వః పక్షః - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాదేః, “౧ తోయేన జీవాన్ విససర్జభూమ్యామ్” “౨ ప్రజాపతిః ప్రజా అనుజత” ఇత్యాదిశ్రుతివచనాచ్చ. నిత్యతాదిశ్రుతిరాకాశాద్యమృతత్వవచనవన్నేయా. రాధా ప్రస్తు - నాత్తోత్పద్వ్యతే - అనుత్పత్తిశ్రుతేః. “౨ నజాయతే మ్రియతేవా వివశ్చిత్” ఇతి, జీవోత్పత్తిర్నిసిద్ధ్యతే, “౨ అజోనిత్యః” “౨ నిత్యో నిత్యానామ్” ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యో నిత్యత్వావగమాత్. జీవోత్పత్తివక్షే అకృతాభ్యాగమకృతవిప్రణాశాదిప్రసక్తాత్, వైషమ్యవైర్భూతప్రసక్తాచ్చ. జీవస్య సృష్టివచనమ్, భోక్తృత్వానుగుణజ్ఞానవికాసాభిప్రాయమ్. ప్రాకృప్తేరేకత్వావధారణా దవిభాగవచనం నామయాపవిభాగాభావాభిప్రాయమ్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౧. † ఏవం ప్రాప్తే భిన్నీయతే నాత్మాశ్రుతేరితి నాత్మోత్పద్యతే. కుతః. శ్రుతేః. * ౧ † సజాయతే మ్రియతేవా వివశ్చిత్ * ౨ జ్ఞాజ్ఞోద్వవజావిత్వాదిభి ర్జీవస్యాత్మప్రతిపేదోహి శ్రూయతే. † ఆత్మనా నిత్యత్వంచ తాభ్యః శ్రుతిభ్య ఏవావగమ్యతే * 3 నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానా మేకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్ * ౧ అజో నిత్య శ్శాశ్వతోయం పురాణో నమాన్యతే హన్యమానే శరీర ఇత్యాదిభ్యః. అతశ్చ నాత్మోత్పద్యతే. † కథం తద్వేక్యకవిజ్ఞా నేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞోపపద్యతే. † ఇథ ముపపద్యతే - జీవస్యాపి కార్యత్వా త్కార్యకారణయో రసన్యత్వాచ్చ. † ఏవం తద్వి వియదాదివ దుత్పత్తిమత్త్వ మక్లృతం న్యత్. † నేతుచ్యతే - † కార్యత్వంహినామైకస్య ద్రవ్యస్యావస్థా న్తరావస్థిః - తజ్జీవస్యాప్యస్త్యేవ. † ఇయాంస్తు విశేషః - వియదాదే రచేతనస్య యాదృశోఽన్యథాభావో న తాదృశో జీవస్య - జ్ఞానసజ్జోచవికాసలక్షణో జీవస్యాన్యథాభావః - వియదాదేస్తు స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః. నేయం స్వరూపా న్యథాభావలక్షణోత్పత్తి ర్జీవే ప్రతిపిద్యతే. † ఏతదుక్తం భవతి - భోగ్యభోక్తృనియన్త్రాన్ వివిక్తస్వభావాన్ ప్రతిపాద్య భోగ్యగత ముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిపిద్య తస్య నిత్యతాంచ ప్రతిపాద్య భోగ్యగత ముత్పత్త్యాదికమ్, భోక్తృగతం చాపురుషార్థాశ్రయత్వమ్, నియన్తరి ప్రతిపిద్య, తస్య నిత్యత్వం నిరవద్యత్వం సర్వదా సర్వజ్ఞత్వం సత్యసజ్జుత్వమ్. కరణాధిపాధిపత్వం విశ్వస్య పతిత్వంచ ప్రతిపాద్య † సర్వావస్థయో శ్చిదచిత్ సప్రతి శరీరత్వమ్ - తస్యచాత్మత్వమ్, ప్రతిపాదితమ్. † అత సర్వదా చిదచిద్యస్తుశరీరతయా తత్ప్రకారం బ్రహ్మ. † తత్కదాచి తస్విస్తా ద్విభక్తవ్యవదే శానర్హతీనూత్నదశాపన్నచిదచిద్యస్తుశరీరం తిష్ఠతి - తత్కారణవస్థం బ్రహ్మ. కదాచిచ్చ విభక్తనామరూపస్థూలచిదచి ద్యస్తుశరీరమ్ - తచ్చకార్యావస్థమ్. † తత్ర కారణావస్థస్య కార్యావస్థాపత్తావచిదంశస్య కారణావస్థాయాం శబ్దాదివిహీ నస్య † భోగ్యత్వాయ శబ్దాదిమత్తయా స్వరూపాన్యథాభావరూపవికారో భవతి - చిదంశస్యచ కర్తృఫలవిశేష † భోక్తృ త్వాయ తదనురూపజ్ఞానవికాసరూపవికారో భవతి - † ఉభయప్రకారవిశిష్టే నియన్త్రంకే తదవస్థతదుభయవిశిష్టతా రూపవికారో భవతి. † కారణావస్థాయా అవస్థాన్తరావస్థిరూపో వికారః ప్రకారద్వయే ప్రకారిణివ సమానః. † అతఏ

౨. † రాధాస్తమాహ (ఏవంప్రాప్తఇతి). † శ్రుతిమాహ (సజాయతఇతి) † శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (ఆత్మనానిత్యత్వంచేతి)తాభ్యః-శ్రుతిభ్యోఽవగ మ్యమానాత్ నిత్యత్వాచ్చేతి సూత్రార్థః. † నోదయతి (కథమితి) † పరిహరతి (ఇథమితి) † పునశ్చోదయతి (ఏవంతర్జీతి) † పరిహరతి (నేతుచ్యత ఇతి). † జీవస్యకార్యత్వం, వియదాదిన దుత్పత్త్యనక్షీకారశ్చ వ్యాపకతావతి శక్త్యాం చిదచిత్ రసయాయకార్యలక్షణమాహ (కార్యత్వం హితి) † తద్వి కోవిశేషఇత్యత్రాహ (ఇయాం స్తితి) † వియదాదేః స్వరూపాన్యథాభావలక్షణః. జీవస్య జ్ఞాన(సజో. చ)వికాసలక్షణఇతి విభాగే కిం ప్రమాణమ్. జీవస్యాపి స్వరూపాన్యథాభావలక్షణం కార్యత్వం కిన్నస్యాత్. బ్రహ్మణోపి కార్యత్వాభ్యుపగమాత్ స్వరూపాన్యథాభావాభ్యు పగమే నిర్వికారత్వహిని. ధర్మాన్యథాభావాభ్యుపగమే జ్ఞానసజ్జోచస్య కర్తృవమిత్తత్వా త్కర్తృవశ్చత్వప్రసజ్జఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) భోగ్య గత ముత్పత్త్యాదికం భోక్తరి ప్రతిపిద్యతే. నతు సావిసా ధారణ మిత్యర్థః. కరణాధిపాధిసాదిశబ్దైః శ్రుతయః స్థావరాః. † ఘటశ్రుత్యర్థమాహ (సర్వావస్థయారితి). † ఆకృత్యధికరణన్యాయం స్థాయతి (అతసర్వదేతి) † సర్వదా చిదచిద్యస్తు శరీరం చేత్. కార్యకారణభావభేదః కథమి త్యత్రాహ (తత్కదాచిదితి) † నామరూపవిభాగానర్హసూత్నదశాపత్తిరూపం కారణత్వమ్. తదర్హస్థూలదశాపత్తిరూపం కార్యత్వంచ తుల్యంచేత్ కథ మత్ర వత్సయమాని విధినిషేధవిషయ భూత మవాన్తరవైషమ్య ముచ్యత ఇత్యత్రాహ (త్రతేతి) † అచిత్తః స్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామిత్వే హేతుమాహ (భోగ్యత్వాయేతి) చిత్తో జ్ఞానసజ్జోచవికాసరూపకార్యత్వే హేతుమాహ (భోక్తృత్వాయేతి) † పరమాత్మసత్త్వతదవస్థచిదచిన్నియ మునరూపవికారాన్వదత్వమాహ (ఉభయేత్యాదినా) † కార్యత్వం బ్రహ్మణః కథమిత్యత్రాహ (కారణావస్థాయాఇతి) † విశిష్టం కారణం చేత్ మృతిష్టద్బృహ్మైకతః కథం ఘటత ఇత్యత్రాహ (అతఏవేతి) యథా మృతిష్టద్బృహ్మైకే పాథివత్వాచేతనత్వాదికం నాపేక్షితమ్. తథా చిదచిద్యిష్ట త్వమ్, స్వరూపాన్యథాభావలక్షణవికారాభావంచ బ్రహ్మణి సబాధతే. మృతిష్టద్బృహ్మైకమన్యాయాదిదృష్టాంతః. అపిత్వనేకవిశేషవిశిష్టేకద్రవ్యావ.

వైకస్యవస్థాస్తరాపత్తిరూపవికారాపేక్షయా * ౧ యేనాశ్రుతం శ్రుత మిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాయ మృదాదిదృష్టాన్తా * ౧ యథా సోమ్యైకేనేత్యాదినా నిదర్శితః. † ఈదృశజ్ఞానసంజ్ఞోచవికాసకరతత్త్వద్వేహసమ్బంధవియోగాభిప్రాయాః జీవస్యోత్పత్తిమరణవాదిన్యః * ౨ ప్రజాపతిః ప్రజా అస్మజతేత్యాద్యాః శ్రుతయః - అచిదంశవత్స్వరూపాన్యథాత్వాభావాభిప్రాయా ఉత్పత్తిప్రతిషేధవాదిన్యో నిత్యత్వవాదిన్యశ్చ * 3 నజాయతే మ్రియత ఇత్యాద్యాః * ౪ నిత్యో నిత్యానా మిత్యాద్యాశ్చ శ్రుతయః - స్వరూపాన్యథాత్వ జ్ఞానసంజ్ఞోచవికాసరూపాభయవిధా † నిష్టవికారాభావాభిప్రాయాః * ౫ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మాఽజరోఽమరోఽమృతోబ్రహ్మ * ౪ నిత్యో నిత్యానా మిత్యాద్యాః పరవిషయాః శ్రుతయః. † ఏవం సర్వదా చిదచిదస్త్వవిశిష్టస్య బ్రహ్మణః ప్రాకస్మప్తేరేకత్వావధారణంచ నామరూపవిభాగాభావా దుపపద్యతే - * ౬ తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ త్తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతిహి నామరూపవిభాగభావాభావాభ్యాం నానాత్వైకత్వేవదన్తితి. — † యేతద్వివిద్యోపాధికం జీవత్వం వదన్తి, యేచ పారమార్థికోపాధికృతమ్, యేచ సన్తాత్రస్వరూపం బ్రహ్మ స్వయమేవ భోక్తృభోగ్యనియన్తృరూపేణ త్రిధాఽవస్థితం వదన్తి - సర్వేష్యేతే అవిద్యాశక్తే రూపాధిశక్తే ర్భోక్తృభోగ్యనియన్తృశక్తీనాంచ ప్రశయకాలేఽవస్థానేపి తదానీమేకత్వావధారణం నామరూపవిభాగాభావాదేవైవాపదయన్తి. 2 వైషమ్యవైర్ఘ్యేనసాపేక్షత్వాత్, 2 నకర్తావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాదుపపద్యతేచాపువలభ్యతేచేతి సూత్రాభ్యాం జీవభేదస్య తత్కర్తృప్రవాహస్యచానాదిత్వాభ్యుపగమాచ్చ. † ఇయాన్విశేషః - ఏకస్యానాద్యవిద్యయా బ్రహ్మ స్వయమేవ ముహ్యతి. అన్యస్య పారమార్థికానాద్యుపాధినా బ్రహ్మ స్వరూపమేవ బధ్యతే - ఉపాధిబ్రహ్మవ్యతిరేకవత్స్వస్తరాభావాత్. అపరస్య బ్రహ్మైవ విచిత్రాకారేణ పరిణమతే, కర్తృఫలానిచానిష్టాని భుజ్తే - † నియన్త్రంశస్య భోక్తృత్వాభావేఽపి సర్వజ్ఞత్వా తస్యస్త్వా దభిన్నం భోక్తార మనుసందధాతీతి స్వయమేవ భుజ్తే. అస్తాకన్తుస్థూలసూక్ష్మావస్థచిదచిదస్త్వశరీరం బ్రహ్మ కార్యకారణోభయావస్థావస్థితమపి సర్వదా నిరన్తనిఖిలదోషగంధం సత్యసక్ష్మల్పత్వాద్యపరిమితోదారగుణసాగర మవతిష్ఠతే - ప్రకారభూతచిదచిదస్త్వగతాః అపురుషార్థాః స్వరూపాన్యథాభావాశ్చేతి సర్వం సమజ్ఞానమ్.

ఆత్మాధికరణం సమాప్తమ్.

స్థావరయోగమాత్రే న దృష్టేస్తః. రూపాదిమత్వాన్తృప్తిజ్ఞాదేరిత్యర్థః. † ఉత్పత్త్యనుత్పత్త్యాదిపరాణాం శ్రుతీనాం విషయవిభాగ మాహ (ఈదృశేతి). † (అనిష్టవికారాభావాభిప్రాయాభి) అనిష్టశబ్దేన * సోకామయతబహుస్యామిత్యాద్యుక్తేప్రవికారా వ్యావృత్తాః. † సర్వదాచిదచిదస్త్వం బ్రహ్మచేతీ - ఏకత్వావధారణం కథ మిత్యత్రాహ (ఏవమితి) శ్రుత్వా నామరూపవిభాగతదభావాభ్యాం నానాత్వైకత్వేవచనాదిత్యర్థః. — † (యేతితి) † సూత్రోక్తత్వాత్, పరైరపి తదభ్యుపగమాదితి హేతుద్వయ ముక్తం భవతి, తద్వి పరేషాం పక్షఏవ సీవీకార్యభిత్తృతాహ (ఇయానితి). † నియన్త్రంశస్య సభోక్తృత్వ మిత్యత్రాహ (నియన్త్రంశస్యేతి).

సర్వేపి పరేతు అశ్రుతేరితివదం చిన్దన్తి. తదయుక్తమ్ - * యథా నుదీప్తాత్ * తోయేన జీవానిత్యాదిశ్రుతిమూలే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సతి అశ్రుతేరితి హేతో రసిద్ధత్వాత్, క్వచి దశ్రవణస్య పూర్వపక్షహేతుతాయాపునదస్తత్వాచ్చ శ్రుతేరితి పదసోత్తరత్రానువర్ణదర్శనాచ్చ. ఉత్క్రందిగత్యాగతీనామిత్యత్ర శ్రుతేరితిహ్యనుపద్యతే. శ్రవణాదిత్యధ్యాహారేణ యోజనేతిచేన్న - అనువర్ణసమ్మేషేధ్యాహారానుపపత్తే. కించ - బ్రహ్మణ ఏవావికృతస్య జీవాత్తనాఽవస్థితత్వాత్, బ్రహ్మణశ్చానుత్పత్తికత్వాత్, తదనన్యస్య జీవస్యచానుత్పత్తిరితిచానుపపన్నమ్ - * సర్వం

ఖలివదం బ్రహ్మ * బ్రహ్మేదేదం సర్వమ్ * పురుషవేదం సర్వమితి * తదేవ శుక్ర మమృతం తద్బ్రహ్మ తదాప సస్రజాపతిరితి * జ్యోతిషి విష్ణు రుద్రవనాని విష్ణురిత్యాదిభిః పృథివ్యబాదీనామపి బ్రహ్మస్యతేవహేతో రవ్యభిచారాత్. నన్వచిత్సామానాధికరణ్యం బాధార్థ మితిచేత్ - జీవసామానాధికరణ్యమపి తథా కిం నస్యాత్. తథాసతి జీవన్విరూపనివృత్త్యా శాస్త్రస్య ప్రయోజనపర్యవసానం నస్యాదితి చేన్న - సామానాధిక రణ్యస్య కస్తుమాత్రోపలక్షణతేవ్యహమర్థ నివృత్త్యా తస్యా పురుషార్థవిశ్రాంతి ర్ద్వష్యరిహరా. అతః పృథివ్యాదివ్యావృత్తకం బ్రహ్మననన్యత్వం జీవ స్యాసిద్ధమ్. బ్రహ్మేవావికృతం జీవాత్తనాఽవతిష్ఠతే - వికృతం బ్రహ్మ పృథివ్యాద్యాత్తనాఽవతిష్ఠతఇతిచేన్న. జీవస్య జ్ఞాతృత్వాత్, తచ్చ జ్ఞాతృ త్వం విక్రియాత్కమితి భవదభ్యుపగమాచ్చ వికృతత్వావికృతత్వవిరూపవైషమ్యాభావాత్. సవికారోఽపరమార్థఇతిచేత్ - పృథివ్యాదివికారోఽప్య పరమార్థఇతి పృథివ్యాదే రవ్యనుత్పత్తి ర్జ్ఞిత్రాత్పత్తిర్వా స్యాత్. నను - పృథివ్యాదిధర్మిణీవ బాధ్యాః - జీవత్వమాత్రమిహ బాధ్యమ్ - అతస్సన్వి రూపనిత్యత్వ మితిచేన్న - పృథివ్యస్తీత్యాదితత్త్వ పృథివ్యాదిసమానాధికరణత్వాత్ సన్మాత్రస్య - పృథివీత్వాదిధర్మమాత్రస్యైవాపారమార్థ్యా స్మ పృథివీన్విరూపబాధఇతి వస్తుం శక్యత్వాత్, అహమస్మి ఘటోఽస్తీతి జీవస్య ఘటాదేచ్చ నదవ్యతిరేకోహ్యవిశేషేణ ప్రతీయతే. కించ - నతావ త్పరిశుద్ధం జీవనంజ్ఞమ్ - అనభ్యుపగమాత్. తత్ర కిమన్యకరణవిశిష్టం చైతన్యం జీవః - ఉత తదుపలక్షితమ్, ప్రధమేఽన్యకరణస్య సృష్టిసంహార విషయతేవ తదిన్విష్టరూపస్యాప్యాదిమత్తయా జీవస్యోత్పత్తిప్రతిషేధోఽనుపపన్నః. ద్వితీయే శాఖాగ్రసారసాభ్యాం సహ చన్ద్రోకేదారయోరివ ఉత్పత్తిప్రసక్తాభావాత్, బ్రహ్మజోనిత్యత్వస్యాన్యత్ర సిద్ధతాన్విచాచిధికరణోత్థానం న స్యాత్. శ్రుతివైవిధ్యపరిహారార్థ మారమ్భ ఇతిచేత్ - కథం పరిహరః. ఉపాధ్యుత్పత్తిప్రళయావాత్తన్యపచర్యతే ఇతిచేత్. ఉపాధిశబ్దో యది దేహపరః. తదా దేహాత్పత్తిప్రళయయో రాత్తన్యప చరితత్వం చరాచరవ్యపాశ్రయ ఇత్యత్రోక్తమితి కృతకరత్వం స్యాత్. అన్యకరణపరశ్చేత్ - అన్యకరణస్యాద్యస్తవత్వాత్, కర్తృత్వవిభోక్తృ త్వయో రన్యకరణధర్మత్వాభ్యుపగమాదన్యకరణప్రళయే బ్రహ్మజోఽనుపహితత్వాత్తత్ర వాసనానమ్నన్ధాయోగాత్, పునరకృతాభ్యాగమాదిప్రస క్తో దుర్వారః. అనుపహితస్వరూపే సర్వవాసనానమ్నన్ధే భోగనన్ధూరశ్చస్యాత్. కర్తృ ర్భోక్తృ ర్జ్ఞీవస్యాదిమత్త్వం సర్వథా దుష్పరిహరంచ స్యాత్ - అనుపహితస్వరూపే కర్తృత్వవిభోక్తృత్వాభివా దుపాధ్యుపహితస్వరూపస్యాదిమత్త్వాచ్చ. - దౌపాధికభేదాభేదవాదేవన్యకర ణోపహితబ్రహ్మణీవ కర్తృతయా భోక్తృతయా జీవరూపేణ స్థితత్వా దుపహితాకారస్యాదిమత్త్వాచ్చ కర్తృ ర్భోక్తృరాదిమత్త్వమవర్జనీయమ్. ఉపాధీనాం గత్యవరతయా త్తతే త్తతే బద్ధమాక్షప్రతిసన్ధానానియమకర్తృనన్ధూరాదయశ్చ న్యుః.

అస్యేవాంపక్షేపి - అశ్రుతేరితి పదకల్పనం పూర్వవద్యుదస్తమ్. సన్ధాధికారేషు జీవస్య సృష్టిప్రళయాయ్నానాభావపరమశ్రుతిపదం వ్యాఖ్యాతమ్. తచ్చాయుక్తమ్ - * యస్మిన్నిదం సంచవిచైతీత్యుపక్రమ్య * సర్వే నిమేషా జ్ఞేరే ఇత్యతః పూర్వమ్ * యతః ప్రసూతా జగతః ప్రసూతిః తోయేన జీవానినసర్జభూమామృమితిశ్రుతేః. ఉత్పత్తిప్రళయనిషేధశ్రుతీనాం విషయవిభాగశ్చానుపపన్నః - హిమకరకనైస్థవాదీనాం జల త్వప్రత్యభిజ్ఞానాయోగ్యావస్థాంతరాపత్తిః - తరజ్జబుద్బుదాదీనాం జలత్వప్రత్యభిజ్ఞానయోగ్యతేవని సంస్థానాంతరాపత్తిః - విభక్తజలస్య విభాగ ఏవ - నతు భూయిష్ఠో వికారః, తత్ర కరకాదిస్థానీయాః మహదాదయః - బ్రహ్మధర్మవిజ్ఞానాద్యననువృత్తేః. తరజ్జస్థానీయాః జీవాః - జ్ఞానానన్ధాదీనా మల్పానువృత్తేః. విభక్తజలస్థానీయా ఈశ్వరపూర్వహః - జ్ఞానాద్యనువృత్తేః పూర్ణత్వాత్. ప్రళయేపి పృథివ్యాదీనాం సవిభాగశక్తి స్తివృత్తి - కింతు పరిణామశక్తిరేవ - జీవానాంతు విభాగశక్తి రవతిష్ఠతే. ఈదృశవిశేషేణ జీవస్య సత్యత్వాన్విచారాన్విజత్యేవాదా ఇతిహ్యుక్తమ్. తత్ర బ్రూమః - కిం విభాగశబ్దేన నామరూపవిభాగం వివక్షితాన్వి నామరూపవిభాగాభిమానార్హతావి భాగశక్తిరిత్యుచ్యతే - ఉత జీవానాం స్వరూ పభేదప్రచూణేన పశ్యాన్దేదప్రాప్త్యర్హతా వివక్షితా. ఆద్యః పక్ష స్సాధిష్ఠతమః. ద్వితీయే కటకమకుటాదీనామివ జీవానా మాదిమత్త్వం స్యాత్. కటకమకుటాదీనాం ప్రధ్వంసే విభాగశక్తిర్నాస్తి - జీవానాంతు సా ప్రళయేఽస్తీతిచేన్న - కటకాదీనామపి విభాగశక్తిమత్త్వేనావైషమ్యాత్. అతఏవహి హేమపిష్టాతున్విరవిభాగః కటకాదీనాం భవతి. నను - పూర్వం కటకోపయుక్తాంశః పశ్యాదపి కటకవస్త్రాపయుజ్యతే - నతు మకు టఇతి నియమాన్వత్త్వాన్విదివిభాగశక్త్యభావః - జీవానాంతు ప్రతినీయతకర్తృభాగనుగుణనియమవత్త్వా దివిభాగశక్తి రవతిష్ఠత ఇతిచేత్. నను స్తభేదకూన్యానాం పునర్భేదాపత్తౌ సవనాయం పుణ్యకృన్నాస్య ఇతి నియమానుపపత్తే నేన్వితర నను స్తవ్యావర్తకాకారాననుగతా దేవదత్తే యజ్ఞదత్తప్రత్యభిజ్ఞానవత్ సవనాయమితి ప్రత్యయస్య భ్రాన్తిరూపతాస్యాత్. కర్తృశక్తయఏవ భేదఇతిచేన్న - సర్వాసాం కర్తృశక్తీనాం సన్మాత్ర వృత్తితేవైస్యేయం కర్తృశక్తి ర్నాన్యస్యేతి నియమానుపపత్తేః. అత సాన్విభావికస్వరూపభేదే స్థితవవావిభాగాపత్తి ర్యర్హనీయా - ఆన్యథా అకృతాభ్యాగమాదిప్రసక్తాత్. అతో విభాగశక్తి రవతిష్ఠతే - నన్విరూపభేద ఇత్యనుపపన్నమ్. అత సన్విరూపభేదే నిత్యేనత్యుత్పత్త్యను త్పత్తి శ్రుత్యో రిన్విషయవ్యవస్థా కార్యా.

ఆత్మాధికరణం నమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. జ్ఞోతవవ. ౧.

౧. † వియదాదివ జ్ఞేపా నౌత్పద్యత ఇత్యుక్తమ్ - తత్ప్రసజ్జేన జీవస్వరూపం నిరూప్యతే. † కిం సుగతకపిలా భిమత † చిన్మాత్రమేవాత్మన స్వరూపమ్ - ఉత కణభుగభిమతపామాణకల్పస్వరూప మచిత స్వభావమేవాగస్తుకచైతన్య గుణకమ్ - అథ † జ్ఞాతృత్వమేవాస్య స్వరూపమితి. కిం యుక్తమ్. చిన్మాత్రమితి. కుతః. తథా శ్రుతేః. అన్తర్యామిబ్రా హ్మణేఽపి * ౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యస్థినియపర్యాయస్య స్థానే * ౧ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వా అధీయతే, తథా * ౨ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్తాణి తనుతేపిచేతి కర్తు రాత్మనో విజ్ఞానమేవ స్వరూపం శ్రూయతే. స్మృతిషుచ * ౩ జ్ఞానస్వరూప మత్యన్తనిర్మలం పరమార్థత ఇత్యాదిష్వాత్మనో జ్ఞానస్వరూపత్వం ప్రతీయతే. అపరస్తు జీవా త్మనో జ్ఞానత్వే జ్ఞాతృత్వేచ స్వాభావికేఽభ్యుపగమ్యమానే తస్య సర్వగతస్య సర్వదా సర్వత్రోపలభిప్రసంగాత్, కరణానాంచ వైయర్థ్యాత్, సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు సతోప్యాత్మన త్చైతన్యానుపలభే, ద్వాగ్రత సానుగ్రహ్యం సత్యాం జ్ఞానౌత్పత్తిదర్శనా దస్య నజ్ఞానం స్వరూపమ్ - నాపి జ్ఞాతృత్వమ్. ఆగస్తుకమేవ చైతన్యమ్. సర్వగతత్వంచాత్మనోఽవ

౧. ౧౯॥ సూ. జ్ఞోతవవ † అవాన్తరస్థితిమాహ (వియదాదివదితి) జీవస్వరూపస్య నిరూపణీయత్వమస్త్యేవ - తథాపి కార్యతాప్రకారని రూపణతావిభావా న్నపాదేన సాక్షాత్స్థితిః - అతో పక్ష్యమాణాధికరణచతుష్టయస్య ప్రసక్తౌ తస్థితిరిత్యర్థః. తత్రాస్యాధికరణస్య ముఖాన్తరేణ సజ్జతి రవ్యస్తి - జీవస్య ధర్మాన్యథాభావలక్షణో వికారో నసంభవతి - స్వరూపాతిరేకేణ జ్ఞానాఖ్యుధర్మాభావాత్. జ్ఞానమేవహి స్వరూప మిత్యుక్తాక్షపేణోక్తానాత్. సేయం సజ్జతి రధ్విధేత్యభిప్రేత్య నకణోక్తా. † (కిమిత్యాది) కిం జీవచైతన్యమాత్రవపుః - ఉత జడస్వరూపవీవాగస్తుక చైతన్యః - ఉత స్యతో జ్ఞాతేతి. కిం జ్ఞానమాత్రవపుష్టే జ్ఞానస్వరూపత్వతద్ధర్మకత్వపరసర్వశ్రుతిసామజ్ఞాన్యమ్ - ఉతాగస్తుకచైతన్యజడస్వరూ పత్వే - ఉత స్యతో జ్ఞాతృత్వైకరూపత్వేతి. జ్ఞాతృత్వస్య స్వరూపత్వే సర్వత్రోపలభిః ప్రసజ్యతే - నేతి. తదర్థం కిం జీవః సర్వగతః - ఉతాఽనురితి. అనుతేవి విప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణే సంభవతః - నేతి. ఏకజాతీయద్రవ్యయో ర్నియతధర్మధర్మభావ ఉపపద్యతే - నేతి యదా నౌపపద్యతే - తదా విప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణానమృతేన సర్వగతతాత్పర్యత్రోపలభిప్రసజ్జేన జ్ఞాతృత్వస్య స్వరూపత్వే సర్వశ్రుతిసా మజ్ఞాన్యాభావాత్ పక్షాన్తరయో రన్యతరతీన్వీకార్యం స్యాత్. యదా ధర్మధర్మభావ ఉపపద్యతే - తదా విప్రకృష్టార్థగ్రహణాగ్రహణసంభవే నానుతేవి సిద్ధే సర్వత్రోపలమాభప్రసక్త్యాత్ సర్వశ్రుతిసామజ్ఞాన్యేన జ్ఞాతృత్వస్వరూప ఆత్మేతి సిద్ధ్యతి. † (చిన్మాత్రమితి) మాత్రచా జ్ఞాతృ తాత్పర్యావృత్తిః. చిన్మాత్రమితి భావప్రధాననిర్దేశః. జ్ఞానతీమిత్యర్థః. † (జ్ఞాతృత్వమేవాన్యస్వరూపమితి) జ్ఞాతృత్వమ్ - స్యస్య పరస్యచా

౧౯॥ సూ. జ్ఞోతవవ. ౧.

(వే-సా.) “౪ అథ యో వేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా మననైతాన్కామాన్పశ్యప్రమతే” “౪ య ఏతే బ్రహ్మలోకః ఇత్యాదిశ్రుతేః బద్ధో ముక్తశ్చాత్మై జ్ఞాతైవ. “౪ మసౌన్య దైవం చక్షుః” ఇతి శ్రుతేః సవిధర్మభూతం జ్ఞానం మనః. ౧.

(వే-దీ.) కిం జీవః చైతన్యమాత్రవపుః - ఉత జడస్వరూపవీవాగస్తుకచైతన్యగుణః - అథ జ్ఞాతృత్వైకస్వరూప ఇతి సంశయః, చైతన్యమా త్రవపురితి ప్రధమః పక్షః - “౨ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే” “౧ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్” “౩ జ్ఞానస్వరూప మత్యన్తనిర్మలమ్” ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్యః. ద్వితీయస్తు - సుషుప్తిమూర్ఛాదిషు సతోప్యాత్మన త్చైతన్యానుపలభే, జాగ్రతోపీద్వియవ్యాపారాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయిత్యా వైచిత్ర్యస్య, “౫ సప్రేత్యనంజ్ఞాస్తి” ఇతి ముక్తస్య చైతన్యప్రతిపేధాచ్చ, పామాణకల్పవీవాగస్తుకచైతన్యగుణః. సర్వత్ర కాణ్యోపలభే సర్వత్ర సన్నిధానాత్, శరీరగమనేనైవ కార్యసంభవే గతికల్పనాయోగాత్, సర్వగతశ్చేతి - కాధాన్తస్తు - “౪ అథ యోవేదేదం జిఘ్రాణీతి స ఆత్మా మననైతాన్కామాన్పశ్యప్రమతే” “౬ ససఖ్యో మృత్యుం పశ్యతి - సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి” “౭ ద్రష్టా శ్రోతాఘ్రాతా రసయితా” ఇత్యా దిశ్రుతిభ్యో బద్ధముక్తోభయవస్థో జ్ఞాతైవాత్మై. జ్ఞానమాత్రవపుదేశస్తు జ్ఞానస్య ప్రధానగుణతాత్పర్య - స్వరూపానుబంధితేన స్వరూపనిరూపకగుణ తాత్పర్య, ఆత్మస్వరూపస్య జ్ఞానవత్సప్రకాశత్యా, దోషవపద్యతే. సుషుప్తిమూర్ఛాదౌ నదేవ జ్ఞానమ్, కర్తృణా సంకూచిత మనభివ్యక్తమపి జాగరాదౌ వికసితమభివ్యజ్యతఇతి నవిరోధః. “౫ సప్రేత్యనంజ్ఞాస్తి” ఇతి, సాంసారిక దేహాద్యస్తరణవిషయమ్ “౫ సౌపజసం స్తరన్నిదం శరీ రమ్” ఇత్యాదినైకార్థ్యాత్. సర్వగతత్వస్తు అనుత్యగత్యాదిశ్రుతివిరుద్ధమ్. నూత్రార్థస్తు జ్ఞోతవవ అతః - శ్రుతేః జ్ఞాతైవ. ౧.

శ్యాభ్యుపేత్యమ్ - † సర్వత్ర కార్యోపలభ్యే - సర్వత్రాత్మన సన్నిధానాభ్యుపగమాచ్ఛరీరగమనేనైవ కార్యసమ్భవే సతి † గతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావాచ్ఛ. † శ్రుతిరపి సుషుప్తివేళాయాం జ్ఞానాభావం దర్శయతి * ౧ నాహ ఖల్వీ యమేవం సమృత్యాత్మానం జానాత్యయ మహ మస్తీతి నో ఏవేమాని భూతానీతి. తథా మోక్షదశాయాం జ్ఞానాభావం దర్శయతి * ౨ నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీతి. జ్ఞానసర్వరూపమిత్యాదిప్రయోగస్తు జ్ఞానస్య తదసాధారణగుణత్వేన లాక్షణికఇతి.

౨. † ఏవంప్రాప్తే ప్రచక్షుహే జ్ఞోఽతఏవ † జ్ఞప్తవ - అయ మాత్మా జ్ఞాతృస్వరూపవ. న జ్ఞానమాత్రమ్, నాపి జడస్వరూపః. కుతః. అతఏవ శ్రుతేరేవేత్యర్థః. ౩ నాత్మాశ్రుతేరితి ప్రకృతా శ్రుతిః † అత ఇతి శబ్దేన పరామృశ్య తే. తథా ఛాన్దోగ్యే ప్రజాపతివాక్యే ముక్తాముక్తాత్మస్వరూపకథనే * ౪ అథ యో వేదేదం జిహ్రుణోతి న ఆత్మా * ౪ మనసైవైతాకామాన్ పశ్యన్మతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే * ౫ సత్యకామ సుత్యసజ్కల్మః * ౬ నోపజనం స్మరన్నిదం శరీరం. అన్యత్రాపి * ౭ నపశ్యో మృత్యుం పశ్యతి. తథా వాజసనేయకే * ౮ కతమ ఆత్మేతి పృష్ట్యా * ౮ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్త స్తోతిః పురుషఇతి, తథా * ౯ విజ్ఞాతార మరే కేన విజానీయాత్ * ౧౦ జానాత్యేవాయం పురుషః - తథా * ౧౧ ఏషహి ద్రష్టా శ్రోతా ఘ్రాతా రసయితా మంతా బోధా కర్తా విజ్ఞానాత్మా పురుషః * ౧౨ ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టు రిమా స్తోడశశకలాఇతి.

† యత్తుక్తం జ్ఞాతృత్వే స్వాభావికేసతి సర్వగతస్య తస్యసర్వదా సర్వత్రోపలభ్యః ప్రసజ్యతఇతి - తత్ప్రచ్యతే.

౨౦॥ సూ. ఉత్కృన్తిగత్యాగతీనామ్. ౨.

౩. నాయం సర్వగతః - అపిత్యంబురేనాయ మాత్మా. కుతః. ఉత్కృన్తిగత్యాగతీనాం శ్రుతేః. ఉత్కృన్తి స్తావ చ్ఛాచ్యతే * ౧౩ తేన ప్రద్యోతే నైవ ఆత్మా నిష్క్రమితి చక్షుషోవా మూర్ధ్నోవాఽన్యేభ్యోవా శరీరదేశేభ్యఇతి. గతిరపి * ౧౪ † యేవైకేచాన్తాల్లోకా త్వీయన్తి చన్ద్రిమసమేవ తే సర్వేగచ్ఛన్తి. ఆగతిరపి * ౧౫ తస్మాల్లోకాత్

వభాసప్రతిసమ్బద్ధిత్వమ్. భాసమానం వస్తు యస్మై భాతి - సహి జ్ఞాతా - తథాత్వం జ్ఞాతృత్వమ్. ఆహస్తవిత్వర్థః. నవరూపమ్ - స్వాభావికాకారః. * జ్ఞానం యథాసత్య మిత్యాదిచ పూర్వపక్షేఽనుసంధేయమ్. — ఆపరస్తు - కణాదమతానుసారీత్యర్థః. † (సర్వత్రకార్యోపలభ్యే) బుద్ధిసుఖదుఃఖాద్యుపలభ్యే. దేశాన్తరే భోగ్యవస్తూత్పత్తిశ్చ విభుత్వపేతుః - తదుత్పత్తి రదృష్టవస్తవృద్ధాదేవ భవతి - నిరాశ్రయస్య ధర్మాదేః తత్రసమ్బద్ధాఽనుపపన్నఇతి విభుత్వమభ్యుపేత్యమ్. † (గతికల్పనాయాం ప్రమాణాభావాచ్ఛేతి) గతికల్పనపక్షేఽణుత్వం గతిశ్చోభయం కల్ప్యమ్ - ఇతరపక్షే విభుత్వమేవ కల్ప్యమితి కల్పనాలాభువా దివిభుత్వమేవైవాపవన్నమితి విభుత్వసమ్భవా దనన్యభాసిద్ధం గతేః కల్పకం నాస్తీతి భావః. † శ్రుతిమాహ (శ్రుతిరసీతి).

౨. † రాధాస్తమాహ (ఏవంప్రాప్తఇతి) † (జ్ఞప్తవేత్వాది) † (అతఇతి) శ్రుతివ్యక్తిభేదేష్యతక్కుబ్ధోఽర్థవశా దపేక్షితం వాక్యవిశేష ముపస్థాపయతి. ఏతచ్ఛబ్దః ప్రకృతజాతీయపరామర్శీత్యర్థః. * మనసైవైతా న్కామా సృశ్యకారమతే * సపశ్యో మృత్యుం పశ్యతీత్యాదయా ముక్తాత్మవిషయాః. * అస్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః * నవిజ్ఞాతు రివిజ్ఞాతే రివిపరిబాహో విద్యతఇత్యాద్యనుసంధేయమ్.

† అనన్తరసూత్రశక్త్యామాహ (యత్తుక్తమితి).

౩. ౨౦॥ సూ. ఉత్కృన్తిగత్యాగతీనామ్. † (యేవైకేచేతి) ఉత్కృన్తిజ్ఞానన్తరగతిశబ్దః ఉత్కృన్తిన్త్యనన్తరభావిగతిపరఇతి భావః, అస్మిన్సుత్రే శ్రుత్యధాపత్తి ర్దర్శితా.

౨౦॥ సూ. ఉత్కృన్తిగత్యాగతీనామ్. ౨.

(వే-సా.) ఉత్కృన్తిగత్యాగతీనాం శ్రుతే రణుర్జీవః. ౨.

(వే-దీ.) శ్రుతేః ఇతివర్తతే. “౧౩ తేన ప్రద్యోతే నైవ ఆత్మా నిష్క్రమితి” “౧౪ యేవైకేచాన్తాల్లోకా త్వీయన్తి చన్ద్రిమస మేవ తే సర్వేగచ్ఛన్తి” “౧౫ తస్మాల్లోకాత్మనరేత్యస్మై లోకాయ కర్తవే” ఇత్యాద్యుత్కృన్తిగత్యాగతీనాం శ్రవణా దణుర్జీవః. ౨.

౧॥ ఛాం-౧-౧౧-౨. ౨॥ బృ-౬-౫-౧౩. ౩॥ బ్ర-౨-౩-౧౮. ౪॥ ఛాం-౧-౧౨-౪, ౫. ౫॥ ఛాం-౧-౧౨-౫. ౬॥ ఛాం-౧-౧౨-౩.

౭॥ ఛాం-౨-౨౬-౨. ౮॥ బృ-౬-౩-౭. ౯॥ బృ-౬-౫-౧౫. ౧౦॥

. ౧౧॥ ప్రశ్న-౪-ప్ర-౯. ౧౨॥ ప్రశ్న-౬-ప్ర-౫.

౧౩॥ బృ-౬-౪-౨. ౧౪॥ కా-౧-౨-౨. ౧౫॥ బృ-౬-౪-౬.

పునరేత్యస్తై లోకాయ కర్తణ్యతే. విభుత్వేహ్యేతా ఉత్కాగ్నిస్త్యాదయో నూపపద్యేరన్,

౨౧॥ సూ. స్వాత్తనాచోత్తరయోః 3.

౪. చశబ్దోఽవధారణే. యద్యపి శరీరవియోగరూపత్వేనోత్కాగ్నిః స్థితస్యాప్యత్తనః కథంచి దుపపద్యతే - గత్యాగతితు నకథంచి దుపపద్యతే - అతస్తే స్వాత్తనైవ సమ్పద్యే.

౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రితేరితిచేన్నేతరాధికారాత్. ౪.

౫. * ౧ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేష్యితి జీవః ప్రస్తుత్య * ౨ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మేతి మహత్త్వ శ్రుతేః నాణు ర్జీవ ఇతిచేన్న - ఇతరాధికారాత్ - జీవా దితరస్య ప్రాజ్ఞస్య తత్రాధికారాత్. యద్యపుపక్రమే జీవాః ప్రస్తుతః - తథాపి * ౩ యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మేతి మధ్యే పరః ప్రతిపాద్యతఇతి తత్సమన్వీధిదం మహత్త్వమ్ - నజీవస్య.

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ. ౫.

౬. సాక్షా దణుశబ్దవచ శ్రూయతే * ౪ ఏషోఽణు రాత్వా చేతసా వేదితవ్యాయస్మిక్ ప్రాణః పఞ్చధా సంవివేశేతి.

౪. ౨౧॥ సూ. స్వాత్తనాచోత్తరయోః. కథంచిచ్ఛబ్దేన తత్రాప్యస్వరస్యం నూచితమ్. అణుత్వగత్యో రుభయోరపి కల్ప్యత్వాత్పరేణ కల్పనాగౌరవముక్తమ్ - తత్ర గమనస్య శ్రుతిసిద్ధతేన కల్ప్యత్వం నాస్తి - అతోఽణుత్వమేవ కల్ప్యమితి సగౌరవమ్. తత్ర విభుత్వకల్పనం శ్రుతివిరుద్ధమ్. - అణుత్వకల్పనం త్వవిరుద్ధమితి భిదేత్యర్థః.

౫. ౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రితేరితిచేన్నేతరాధికారాత్. అధికారః - ప్రస్తావః. * యస్యానువిత్తః - యస్య - జీవస్య. అనువిత్తః - * విదజ్ఞానే - ఉపాస్యఇత్యర్థః. యదావ - * విదిద్వాభే - ప్రాప్యః. ప్రతిబుద్ధ ఆత్మా - ప్రాజ్ఞ ఆత్మా.

౬. ౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ. స్వశబ్దః - అణుశబ్దః. సత్వణుత్వాత్పరకళబ్దఇతిభావః అణుత్వం గతిశ్చోభియం శ్రౌత మతో నకల్పనాగౌరవమ్. అన్యతరశ్రౌతతేన నకల్పనాగౌరవ మిత్యుక్తమ్. ఉత్కాగ్నిగత్యాగతీనామిత్వాదిభిః శ్రుత్యర్థాపత్తి ర్దర్శితా - స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచేతిశ్రుతిర్దర్శితా. * బుద్ధే రాత్వా మహాస్వరఇత్యత్ర బహుశ్రుత్యర్థాపత్తివిరోధా త్వాజావాచిత్యాచ్చ మహచ్ఛబ్దః ప్రాధాన్యపరః.

౨౧॥ సూ. స్వాత్తనాచోత్తరయోః 3. ౨౨॥ సూ. నాణురతచ్ఛ్రితేరితిచేన్నేతరాధికారాత్. ౪.

(వే.సా.) గత్యాగత్యో స్వాత్తనైవ సంపాద్యత్వా దప్యణుత్వం నిశ్చితమ్. 3.

(వే.దీ.) చశబ్దోఽవధారణార్థః. యద్యపుత్కాగ్నిస్తా స్థితస్య శరీరవిక్షేపేణ కథంచి తన్మాద్యత్వమస్తి - ఉత్తరయోః - గమనాగమనయోస్తు స్వాత్తనైవ సమ్పద్యత్వమవశ్యాభ్యుపేయమ్. 3.

(వే.సా.) “౨ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మా” ఇతిశ్రుతేః నాణుః ఇతిచేత్తన, “౩ యస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మా” ఇతి పరమాత్మాధికారాత్.

(వే.దీ.) “౧ యోఽయం విజ్ఞానమయః” ఇతి జీవం ప్రస్తుత్య “౨ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మా” ఇతిమహత్త్వశ్రుతేః నాణుః జీవ ఇతిచేన్న ఇతరాధికారాత్ - జీవేతరపరమాత్మాధికారాత్. “౩ అస్యానువిత్తః ప్రతిబుద్ధ ఆత్మా” ఇతిహిమధ్యే పరమాత్మా ప్రస్తుతః. ౪.

౨౩॥ సూ. స్వశబ్దోన్మానాభ్యాంచ. ౫.

(వే.సా.) “౪ ఏషోఽణు రాత్వా” ఇత్యణుశబ్దాత్ “౫ ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరః” ఇత్యుద్ధృత్య ఉన్మానశబ్దా చ్ఛాణుః. ౫.

(వే.దీ.) “౪ ఏషోఽణు రాత్వా చేతసా వేదితవ్యః యస్మిన్నాణిః పఞ్చధా సంవివేశ” ఇతిసాక్షా దణుశబ్దా దణురేవాయమ్, ఉన్మానా చ్ఛాణురేవ. ఉన్మానమ్ - ఉద్ధృత్యుత్థానమ్. “౫ ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరోపి దృష్టః” ఇత్యారాగ ముద్ధృత్య తన్మానత్వంహిజీవస్య శ్రూయతే. ౫.

ఉద్భృత్య మాన మున్యాసమ్. అణుసదృశ. వస్తూ ధృత్య తన్మానత్వ జీవస్య శ్రూయతే * ౧ వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్యచ । భాగో జీవ స్సవిజ్ఞేయ ఇతి, * ౧ ఆరాగ్రమాత్తో హ్యవరోఽపి దృష్ట ఇతిచ. అతోఽణురేవా యమాత్తా.

౧॥ శ్లో - ౫ - ౯, ౮.

† అథ స్యాత్ - ఆత్మనోఽణుత్వే సకలశరీరవ్యాపిని వేదనా నోపపద్యతఇతి. తత్ర మతాంతరేణ పరిహారమాహ.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్. ౬.

౭. యథా హరిచన్దనబిన్దు ద్వేహేకదేశవర్త్యపి సకలదేహవ్యాపిని మాహ్లాదం జనయతి - తద్వదాత్తాపి ద్వేహేక దేశవర్తి సకలదేశవర్తినిం † వేదనామనుభవతి.

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్భృదిహి. ౭.

౮. హరిచన్దనబిన్ద్వాదేదేహదేశవిశేషావస్థితివిశేషాత్తథాభావః, ఆత్మనస్తు తన్నవిద్యతఇతిచేన్న - ఆత్మనోపి దేహ దేశవిశేషే స్థిత్యభ్యుపగమాత్. హృదయదేశే హ్యత్తనః స్థితిః శ్రూయతే * ౨ హృది హ్యయ మాత్తా † తత్రైక శతం నాడీనామితి, తథా * ౩ కతమ ఆత్మేతి ప్రకృత్య * ౩ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యస్తస్త్వోతిరితి. ఆత్మ నో దేశవిశేషస్థితిఖ్యాపనాయ చన్దనదృష్టాన్తః ప్రదర్శితః - † నతు చన్దనస్య దేశవిశేషపేక్షా. ౩॥ బృ - ౬ - ౩ - ౭.

† అనన్తరసూత్రశక్త్యామాహ (అథస్యాదితి) వేదనా - దుఃఖానుభవః. సుఖానుభవస్యాప్యవలక్షణమిదమ్.

౭. ౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్. † (వేదనామనుభవతి) ఓదనపాకం సచతీతివత్. యవా - దుఃఖ మనుభవతీత్యర్థః.

౮. ౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్భృదిహి. † (తత్రైకశతం నాడీనామితి) అనేన ఏకదేశస్థస్య సకలశరీరవ్యాపికార్యకర త్వప్రకారో దర్శితః. † (సత్వితి) హరిచన్దనస్య హృన్నాసికానయనశ్రోత్రాది మర్తప్రదేశేషు స్థిత్యా కార్యకరత్వమ్. - నతు హృన్నాత్ర ఇత్యభిప్రాయేణ నతుచన్దనస్యేత్యుక్తమ్.

(సా.) అశోరపి సకలదేహవ్యాపివేదనానుభవే అస్యమతేనహేతుమాహ.

(దీ.) ఆత్మ నోఽణుపరిమాణత్వే సకలదేహవ్యాపిసుఖాద్యనుభవః కథమిత్యత్ర మతాంతరేణ పరిహార మాహ.

౨౪॥ సూ. అవిరోధశ్చన్దనవత్. ౬.

(వే-సా.) యథా చన్దనబిన్దురేకదేశస్థోఽపి సకలదేహవ్యాపిసుఖం జనయతి, తద్వదవిరోధః. ౬.

(వే-దీ.) యథా హరిచన్దనబిన్దుః ద్వేహేకదేశవర్త్యపి సకలదేహవర్తిని మాహ్లాదం జనయతి - తద్వదవిరోధః. ౬.

౨౫॥ సూ. అవస్థితివైశేష్యాదితిచేన్నాభ్యుపగమాద్భృదిహి. ౭.

(వే-సా.) దేహవిశేషస్థితేశ్చన్దనస్యేతిచేత్. స, ఆత్మ నోపి తదభ్యుపగమాత్. “౨ హృదిహ్యయ మాత్తా” “౩ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యస్తస్త్వోతిరితి” ఇతిశ్రుతే. ౭.

౨॥ ౩॥ బృ - ౬ - ౩ - ౭.

(వే-దీ.) చన్దనబిన్దోదేహదేశవిశేషస్థిత్యపేక్షస్తథాభావః - ఆత్మ నో సతథేతి చేన్న - ఆత్మ నోపి తథాభావాభ్యుపగమాత్. “౨ హృది హ్యయ మాత్తా” స్థితఇతి శ్రూయతే “౩ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యస్తస్త్వోతిరితి” ఇత్యాదా. ౭.

ఏక దేశవర్తనసకలదేహవ్యాపికార్యకరత్వప్రకారం † స్వమతేనాహ.

౨౬॥ సూ. గుణాద్వాలోకవత్. ౮.

౯. వాశబ్దో మతాస్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఆత్మా స్వగుణేన జ్ఞానేన సకలదేహం వ్యాప్యవస్థితః. ఆలోకవత్ యథా మణిద్యుమణిప్రభృతీనామేకదేశవర్తనా మాలోకోఽనేకదేశవ్యాపీ దృశ్యతే - తద్వద్ధృదయస్థస్యాత్మనో జ్ఞానం సకలదేహం వ్యాప్య వర్తతే. † జ్ఞాతుః ప్రభాస్థానీయస్య జ్ఞానస్య సావేశ్రయా దస్యత్ర వృత్తి ర్కణిప్రభావ దుపపద్యత ఇతి ప్రధమ సూత్రే స్థాపితమ్.

† ననూక్తం జ్ఞానమాత్రమేవాత్మేతి - తత్కథం జ్ఞానస్య స్వరూపవ్యతిరిక్తగుణత్వముచ్యతే. తత్రాహ

౨౭॥ సూ. వ్యతిరేకోగన్ధవత్తథాచదర్శయతి. ౯.

౧౦. యథా పృథివ్యాః గన్ధస్య గుణత్వేనోపలభ్యమానస్య తతో వ్యతిరేకః - తథా జానామితి జ్ఞాతృగుణత్వేన ప్రతీయమానస్య జ్ఞానస్యాత్మనో వ్యతిరేక సిద్ధః. † దర్శయతిచ శ్రుతిః * ౧ జానాత్యేవాయంపురుష ఇతి.

౨౮॥ సూ. పృథగుపదేశాత్. ౧౦.

౧౧. స్వశబ్దేనైవ విజ్ఞానం విజ్ఞాతుః పృథగుపదిశ్యతే * ౨ నహి విజ్ఞాతు ర్విజ్ఞాతే రివపరిలోపో విద్యత ఇతి.

† అనస్తరసూత్రావతారాయాహ (స్వమతేనేతి) యద్యప్యేకస్మిన్నవయవిని దేశవిశేషస్థిత్యా సర్వత్ర కార్యకరత్వమ్ - తథాపి సాభ ర్యాదీనాం బహుషు దేహావయవివ్యుహో రాత్మనో దేశవిశేషస్థిత్యా కార్యకరత్వం సనిధ్యతీత్యభిప్రాయేణ నిరావహస్తోక్తిరితిభాషః.

౯. ౨౬॥ సూ. గుణాద్వాలోకవత్. † ఆయుతేనిద్ధవిశేషణస్య కథం దేశాస్తరే వృత్తిరిత్యత్రాహ (జ్ఞాతురితి).

† అనస్తరసూత్ర మవతారయతి (సన్వితి).

౧౦. ౨౭॥ సూ. వ్యతిరేకోగన్ధవత్తథాచదర్శయతి. జానామితి ధర్మగర్భితోఽప్రకృతిప్రత్యయవాచ్యయో భేదానుభవో దర్శితః. † తథాచేతి సూత్రఖండం వ్యాచక్షే (దర్శయతిచేతి).

౧౧. ౨౮॥ సూ. పృథగుపదేశాత్. పూర్వసూత్రే సురభికుసుమమితివ ద్విశిష్టవాచినా శబ్దేన విశేష్యా ద్విశేషణతయా వ్యతిరేక ఉక్తః - ఆత్రతు విశేషణవిశేష్యయోః పృథక్కచ్చేనాభిధానమితి భిదా.

౨౬॥ సూ. గుణాద్వాలోకవత్. ౮. ౨౭॥ సూ. వ్యతిరేకోగన్ధవత్తథాచ దర్శయతి. ౯.

(సా.) స్వమతేనాహ. (దీ.) స్వమతేనాహ.

(వే-సా.) ఆత్మా స్వగుణేన జ్ఞానేన సకలదేహం వ్యాప్యవస్థితః; యథా మణిప్రభృతయ స్సంకీయేనాలోకేన సకలదేశం వ్యాప్య ప్రకాశయతి. “౩ ప్రజ్ఞామాత్రాన్వరితాః” ఇతిశ్రుతే. ౮.

(వే-దీ.) వాశబ్దోమతాస్తరవ్యావృత్త్యర్థః. ఆత్మా స్వగుణేన జ్ఞానేన సకలదేహం వ్యాప్యవస్థితః - యథా ద్యుమణిమణిప్రభృతీనామేక దేశవర్తనా మాలోకః తద్గుణః అనేకదేశవ్యాపీ దృశ్యతే. ౮.

(సా.) నజ్ఞానాత్మనో వ్యతిరేకఇత్యత్రాహ. (దీ.) “విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే” ఇత్యాదా విజ్ఞానమేవాత్మేతి వ్యపదిశ్యత ఇతిచేత్. తత్రాహ.

(వే-సా.) “గన్ధవతీ పృథివీ” ఇతివత్ “అహం జానామి” ఇతిగుణవత్త్వేనోపలభ్యే వ్యతిరేకోస్తి. దర్శయతి చ శ్రుతిర్యవ్యతిరేకమ్. “౧ జానాత్యేవాయంపురుషః” ఇతి. ౯.

(వే-దీ.) జానామిత్యాత్మగుణత్వేన ప్రతీతే వ్యతిరేకోభ్యుపగమనీయః - యథా “గన్ధవతీ పృథివీ” ఇత్యుపలభ్యా గన్ధస్తద్గుణస్తద్వ్యతిరేకః. దర్శయతిచ శ్రుతిః “౧ జానాత్యేవాయంపురుషః” ఇతి. ౯. ౧॥ . ౨॥ బృ - ౬ - ౩ - ౩౦. ౩॥ కాషీ - ౩౭ - ౯.

† యత్తుక్మ * ౧ యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్ * ౨ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే * ౩ జ్ఞానస్వరూ
౧॥ బృ-౫-౭-౨౨.] పమత్యస్తన్మిలమిత్యాదిషు జ్ఞానమేవాత్మేతి వ్యపదిశ్యత్యితి-తత్రాహ. [౨॥ తై-ఆ-౫౮-౧.
౨౯॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యవదేశః ప్రాజ్ఞవత్. ౧౧. [౩॥ విష్ణు-౧౮౦-౨౮-౬.

౧౨. తుశబ్ద శోచ్యం వ్యావర్తయత్. తద్గుణసారత్వాత్ - విజ్ఞానగుణసారత్వాత్ అత్తనో విజ్ఞానమితి వ్యవదేశః.
విజ్ఞానమేవాస్య సారభూతో గుణః. యథా ప్రాజ్ఞస్యనన్ద సారభూతో గుణాతి ప్రాజ్ఞ ఆనన్దశబ్దేన వ్యపదిశ్యతే -
* ౪ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ * ౫ ఆనన్దో బ్రహ్మేతి వ్యజానాదితి, - ప్రాజ్ఞస్య హ్యనన్ద సారభూతో గుణః * ౬
స ఏకోబ్రహ్మణ ఆనన్దః * ౭ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ నబిభేతి కుతశ్చనేతి. యథావా * ౮ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి
విపశ్చితః ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానశబ్దేన వ్యవదేశః, * ౯ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా * ౯ య స్సర్వజ్ఞాత్యాదిషు ప్రాజ్ఞస్య జ్ఞానం
సారభూతో గుణాతి విజ్ఞాయతే. [౪॥ తై-ఆ-౭౮-౧. ౫॥ తై-భృ-౬౮-౧. ౬॥ తై-ఆ-౮౮-౪. ౭॥ తై-ఆ-౮౮-౧.
౮॥ తై-ఆ-౧౮-౧, ౨.] ౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్. ౧౨. [౯॥ గముం-౧-౯.

౧౩. విజ్ఞానస్య యావదాత్మభావిధర్మత్వాత్తేన తద్వ్యవదేశో న దోషః - తథాచ ఖణ్డాదయో యావత్స్వరూపభావి
గోత్వాదిధర్మశబ్దేన గారితి వ్యపదిశ్యమానా దృశ్యన్తే. † స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యర్థః. † చకారాత్ జ్ఞానవదా
త్తనోపి స్వప్రకాశత్వేన విజ్ఞానమితి వ్యవదేశేనదోషాతి సముచ్చినోతి.

† అనన్తరమాత్రశక్త్యామాహ (యత్త్వీతి).

౧౨. ౨౯॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యవదేశః ప్రాజ్ఞవత్. సారశబ్దేన ప్రధానత్వం వివక్షితమ్. తచ్చ యావదాత్మభావిత్వమ్. ఆనన్దజ్ఞాన
యో ర్గుణత్వప్రదర్శనార్థమ్ * స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః * య స్సర్వజ్ఞః * విపశ్చితేత్యాదిశ్రుతిరుదాహృతా.

గుణవాచిశబ్దేన గుణభిధానం లాక్షణికమిత్యత్రాహ

౧౩. ౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చనదోషస్తద్దర్శనాత్. † సహి గోత్వాదయో యావదాత్మభావిన ఇత్యత్రాహ (స్వరూపనిరూపణేతి)
అణుత్వాదయోపిహి యావదాత్మభావిన ఇతి తద్వాప్యైవైత్త్యర్థంచ స్వరూపనిరూపణధర్మత్వాదిత్యుక్తమ్. స్వరూపమ్ - ధర్మస్వరూపమ్. ఆత్మ
శబ్దః స్వరూపపరఇత్యర్థః. † చకారార్థమాహ (చకారాదితి).

౨౯॥ సూ. పృథగుపదేశాత్. ౧౦ ౨౯॥ సూ. తద్గుణసారత్వాత్తుతద్వ్యవదేశః ప్రాజ్ఞవత్. ౧౧.

(వే-సా.) ఆత్మనరిపృథక్తేవనచోపదిశ్యతే “౧౦ సహి విజ్ఞాతు ర్విజ్ఞాతే ర్విపరిలోహో విద్యతే” ఇతి. ౧౦.

(వే-దీ.) నకేవలం జానామితి పృథగుపలభిమాత్రమ్ - ఆత్మసఃపృథక్తేవనోపదిశ్యతేచ జ్ఞానమ్, “౧౦ సహివిజ్ఞాతు ర్విజ్ఞాతే ర్విపరిలోహో
విద్యతే” ఇతి. ౧౦. ౧౦॥ బృ - ౬ - ౩ - ౩౦.

(సా.) “౧౧ యాయం విజ్ఞానమయః” ఇతిజ్ఞానమాత్రవ్యవదేశః కథ మిత్యత్రాహ. (దీ.) విజ్ఞానమాత్మేతివ్యవదేశః కథముపపద్యత ఇత్యత్రాహ.

(వే-సా.) జ్ఞానగుణసారత్వా దాత్తనో జ్ఞాన మితి వ్యవదేశః, యథా ప్రాజ్ఞస్య విపశ్చితోపి “౮ సత్యం జ్ఞాన” మితి. ౧౧.

(వే-దీ.) జ్ఞానగుణసారత్వా దాత్తనో జ్ఞానమితి వ్యవదేశః - యథాప్రాజ్ఞేన “౮ బ్రహ్మణా విపశ్చితా” “౯ య స్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్”
ఇతిసర్వజ్ఞవీవ సర్వజ్ఞానగుణసారత్వాత్ “౮ సత్యం జ్ఞానమ్” ఇతివ్యపదిశ్యతే. ౧౧.

౩౦॥ సూ. యావదాత్మభావిత్వాచ్చ నదోషస్తద్దర్శనాత్. ౧౨.

(వే-సా.) ఆత్మస్వరూపానుబద్ధిత్వాత్ జ్ఞానస్య తేన వ్యవదేశే నదోషః. స్వరూపానుబద్ధిధర్మతేన గోత్వాదీనాం ఖణ్డాదేః గారిత్వాదివ్యవ
దేశోపి దృశ్యతే. ౧౨.

(వే-దీ.) జ్ఞానస్య యావదాత్మ స్వరూపభావిత్వాచ్చ తేన తద్వ్యవదేశో నదోషః - ఖణ్డాదిషు తథాదర్శనాత్. ఖణ్డాదిషుపి యావత్స్వ
రూపభావి ధర్మతేన గోత్వస్య గారితివ్యవదేశో దృశ్యతే. చకారా దాత్తనో స్వప్రకాశత్వేన జ్ఞానమితి వ్యవదేశః నదోష ఇత్యుచ్యతే. ౧౨.

† యచ్ఛక్తం సుషుప్త్యాదిషు జ్ఞానాభావాత్ జ్ఞానస్య నన్వరూపానుబద్ధిధర్మత్వమితి - తత్రాహ

౩౧॥ సూ. పుంస్తాద్వివత్త్వస్యసతోభివ్యక్తియోగాత్. ౧౩.

౧౪. తుశ్చబ్ధశోచితాశక్త్యానివృత్త్యర్థః. అస్య - జ్ఞానస్య సుషుప్త్యాదిషుపి విద్యమానస్య † జాగర్యాదిషుభివ్యక్తే సన్నిభవాత్ నన్వరూపానుబద్ధిధర్మత్వోపపత్తిః. పుంస్తాద్వివత్త్వం యథా పుంస్తాద్విద్యసాధారణస్య ధాతో ర్బాల్యావస్థాయాం సతోవ్యవభివ్యక్తస్య యవత్వేనైభివ్యక్తౌ పుంస్తద్వత్త్వా నకాదాచిత్కిభవతి. † సప్తధాతుమయత్వంహి శరీరస్య నన్వరూపానుబద్ధి - * ౧ తత్సప్తధాతు త్రిమలం ద్వియోని చతుర్విధాహార మయం శరీరమితి శరీరన్వరూపవ్యవదేశాత్. † సుషుప్త్యాదిషుప్రహమర్థః ప్రకాశతత్త్వప్రాగేవైక్తమ్. † తస్య విద్యమానస్య జ్ఞానస్య విషయగోచరత్వం జాగర్యాదావలభ్యతే. † ఏతేచాత్మనా జ్ఞాతృత్వాద్విదయో ధర్మః ప్రాగేవైకపాదితాః. అతో జ్ఞాతృత్వమేవ జీవాత్మనః స్వరూపమ్. † స చాయమాత్మాఽణుపరిమాణః. * ౨ † నప్రేత్యసంజ్ఞాస్తీత్యపి న ముక్తస్య జ్ఞానాభావ ఉచ్యతే - అపితు * ౨ ఏతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీతి సంసారదశాయాం యద్భూతానువిధాయిత్యప్రయుక్తం జన్మనాశాదిదర్శనమ్ - తన్ముక్తస్య న విద్యతే - * ౩ న పశ్యో మృత్యుం పశ్యతి న రోగం నొత దుఃఖతామ్ సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతిసర్వశః | * ౪ నౌపజనం స్థరన్నిదం శరీరమ్ * ౫ మనసైతాకామాపశ్యన్మతే ఇత్యాదిశ్రుత్యైకార్థ్యాత్.

† అనన్తరసూత్రశక్త్యామాహ (యచ్ఛక్తమితి).

౧౪. ౩౧॥ సూ. పుంస్తాద్వివత్త్వస్యసతోభివ్యక్తియోగాత్. † (జాగర్యాదిషుపి) అత్రాదిశబ్దేన నన్వరూపా వివక్షితా. పుంస్యశబ్దేన ధాతుర్లక్షితః. అదిశబ్దేన యోషితోవ్యవలక్షణమితి గమ్యతే. † బాల్యే ననాస్తీతి శక్త్యామాహ (సప్తధాతుమయత్వంహితి) జ్ఞానస్యోపలబ్ధిరివషయ సమృద్ధసాపేక్షేత్వక్తం భవతి. విద్యమానస్యానభివ్యక్తస్య కదాచి దభివ్యక్తిమాత్రే దృష్టాన్తాయమ్. విషయసమృద్ధాన్తత్వం ప్రకాశాన్తత్వంచ తదానీ మప్యస్తీతి న నన్వయప్రకాశత్యహనిః. † ఏవం నన్వయప్రకాశనన్వరూపజ్ఞానోపలబ్ధేరివషయసమృద్ధసాపేక్షత్వే అహమర్థస్యాపి తథాత్వం స్యాదిత్యాశక్త్యాహ (సుషుప్త్యాదిషుపి) † (తస్యేతి) విషయసమృద్ధఉపలబ్ధిచ్ఛాగర్యాదావిత్వర్థః. † ఆహం ప్రత్యయగోచరత్వే జడత్వాది ప్రసజ్గ మాశక్త్యాహ (ఏతేచాత్మన ఇతి) † నిత్యోపలబ్ధ్యాద్యప్రసజ్గార్థమాహ (నచాయమితి) † (నప్రేత్యేతి) దేహత్వాభిమానభ్రమనాస్తీత్యర్థః.

(సా.) సుషుప్త్యాదిషు సతో జ్ఞానస్య యావదాత్మభావిత్వం కథ మిత్యత్రాహ.

(దీ.) సుషుప్త్యాదిషు జ్ఞానస్యానుపలబ్ధేః నయావదాత్మభావిత్వమిత్యాశక్త్యాహ.

౩౧॥ సూ. పుంస్తాద్వివత్త్వస్యసతోభివ్యక్తియోగాత్. ౧౩.

(వే-సా.) సుషుప్త్యాదిషు సతో జ్ఞానస్యానభివ్యక్తస్యాపి జాగర్యాదావిత్వక్తిసమృద్ధవాత్, నన్వరూపానుబద్ధేరివ జ్ఞానమ్. యథా పుంస్తాద్విద్యసాధారణసప్తమధాతోర్బాల్యేపి సతోయవత్వేనైభివ్యక్తిః, జీవాత్మనాః జ్ఞాతృత్వ మణుత్వభోక్తమ్. ౧౩.

(వే-దీ.) తుశ్చబ్ధశ్శక్త్యానివృత్త్యర్థః. సుషుప్త్యాదిషుపి సతో జ్ఞానస్యానభివ్యక్తస్య జాగర్యాదిషుభివ్యక్తిసమృద్ధవాత్ యావదాత్మభావేరివ జ్ఞానమ్. పుంస్తాద్వివత్త్వం పుంస్తవమితి - పురుషాసాధారణధాతురుచ్యతే. యథా సప్తధాతుమయత్వేన శరీరస్య పుంస్తవస్య బాల్యేపి సతోనభివ్యక్తస్య సప్తమధాతోః యవత్వేనైభివ్యక్తిః. ౧౩.

సమప్తి జ్ఞానాత్మవాదే తస్య సర్వగతత్వే దూషణమాహ.

౩౨॥ సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసజ్ఞోన్యతరనియమోవాన్యధా. ౧౪.

౧౫. అన్యథా-సర్వగతత్వపక్షే తస్య జ్ఞానమాత్రత్వపక్షేచ నిత్యముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధి సహేవ ప్రసజ్ఞేయాతామ్. అన్యతరనియమోవా ఉపలబ్ధిరేవవా నిత్యం స్యాత్ - అనుపలబ్ధిరేవనా. + ఏతదుక్తం భవతి - † లోకే తాన ద్వైర మానయో రాత్రోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్య రయం జ్ఞానాత్మా స్వగతో హేతు స్యాత్ - † ఉపలబ్ధిరేవవా - అనుపలబ్ధిరే వవా. ఉభయహేతుత్వే సర్వదా సర్వత్రోభయం ప్రసజ్ఞేత. యద్యుపలబ్ధిరేవ - సర్వస్య సర్వదా సర్వత్రాను పలమౌభ న స్యాత్. అధానుపలబ్ధిరేవ - సర్వదా సర్వత్రోపలబ్ధి ర్నన్యాదితి. † అస్తాకం శరీరస్యాస్తరేవావస్థితత్వా దాత్తన ప్రత్యే ప్రాపలబ్ధి ర్నాన్యత్రో వ్యవస్థాసిద్ధిః. † కరణాయత్తోపలబ్ధిపి సర్వేషామాత్మనాం సర్వగతత్వేన సర్వైః కరణైః సర్వదా సంయుక్తత్వా † దదృష్టాదే రస్యనియమా † దుక్తదోషస్సమానః.

జ్ఞానికరణం సమాప్తమ్.

† (సమప్తితి) జ్ఞానాత్మవాదే విభుత్వపక్షే దూషణమ్, జ్ఞానాత్మవాదే విభుత్వేచ దూషణ, ముఖ్యం

సూత్రవిషయే - వ్యాఖ్యానసతే. † తత్ర ప్రసజ్ఞే పక్షే, దూషణం ప్రతిబాసితే (సమప్తితి).

౧౫. ౩౨॥ సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసజ్ఞోన్యతరనియమోవాన్యధా. † నిత్యోపలబ్ధిప్రసజ్ఞతామ్ - కథం నిత్యానుపలబ్ధిప్రసజ్ఞః - ఉభ యప్రసజ్ఞోవా కథ నిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) ఏకల్పశిరస్త్రయాభిప్రాయేణ దూషణత్రయ ముచ్యత ఇత్యర్థః. † (లోకేతావదితి) అత్తా కుత్రచి దుప లభ్యతే - న గచ్ఛాతిరాదిమాపలభ్యతే. ఏనం విద్యమానయో రుపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోర్భయభిమోరపి హేతు స్యాదిత్యేకం శిరః. † (ఉపలబ్ధిరేవవాఅనుప లభిరేవవేతి) అత్రాపిహేతు స్యాదిత్యనువర్తతే. ఏనం శిరస్త్రాయం విషయేతమ్ కిముపలబ్ధిరేవ స్వరూపమ్ - ఉతానుపలబ్ధిరేవ - ఉతోభయమిత్యర్థః. హేతుశబ్దప్రయోగో హేత్వస్తరవైరేవైత్యర్థః. † ఉక్తదూషణస్య సప్రకారస్పృశ్యతమాహ (అస్తాకమితి) † జ్ఞానాత్మపక్షే విభుత్వే దూషణమాహ (కరణాయత్తేతి) † (అదృష్టాదేరస్యనియమాదితి) తత్తత్కర్తృత్వానాహేతుమాతాశిరాణాం సర్వాత్తసాధారణత్వా దదృష్టానియమితిత్యర్థః. † (ఉక్త దోషస్సమానఇతి) కరణాదికం కిముపలబ్ధి ర్హేతుః - ఉతానుపలబ్ధేః - ఉతోభయోరితి ఏకల్ప్య పూర్వవి దూషణం వ్యక్తమితిభావః.

పరేషాం సూత్రాక్షరాసావరస్యమ్ - ద్రష్టృశబ్దసేవ జ్ఞశబ్దస్య జ్ఞప్తివాచిత్యావిభావాత్. * ధీరో మనీషీ జ్ఞః ప్రాజ్ఞః ఇత్యభిధానవిదః. అతఏవ - అనుత్పన్నతేనావికృతబ్రహ్మణ ఏప్రాపాధినా జీవభావేనావస్థానాత్తస్యచ చైతన్యస్వరూపత్వాదితి వ్యాఖ్యానమపి క్లిప్తమ్. ఏతచ్ఛబ్దేన సాధ్యతయా ప్రకృతానుత్పత్తివరమర్కే తస్యా సాక్షాదేవ జ్ఞానస్వరూపత్వసాధకత్వాభావాత్తదుపపాదకబ్రహ్మనస్యత్వమ్, తేన బ్రహ్మప్రతి

(ద్వి.) ఏవమాత్మనా జ్ఞాతృత్వ మణుత్తిం చోక్తావ పక్షా వ్రకదోషమాహ.

౩౨॥ సూ. నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసజ్ఞోన్యతరనియమోవాన్యధా. ౧౪.

(వే-సా.) అన్యథా జ్ఞప్తిమాత్రసర్వగతత్వవాదే తాన్విత్వ త్వవత్సవ్యదోపలబ్ధి స్యాత్, సంకోచకాభావా ద్విద్యమానాయా అనుపలబ్ధి రపి నైవహేతురితి సాపి నిత్యవత్స్యాత్, జ్ఞానే విద్యమానేపి హేత్వస్తరేణ నివారణాసంభవాత్, ఆగస్త్యజ్ఞానసర్వగతత్వవాదేపి న ఏవ దోషః, సర్వాత్తనాం సర్వగతత్వేన జ్ఞానహేతునాం మనస్సంయోగాదీనాం సర్వసాధారణత్వాత్ అదృష్టహేతునామపి సర్వసాధారణత్వాత్. తేనాపి ననియమః, అథోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోర్విరోధానుపలబ్ధి రైవతేహేతవః స్వః; అనుపలబ్ధిర్వా; - తథానత్యస్యతరనియమస్యాత్. ౧౪.

(వే-ద్వి.) అన్యథా-జ్ఞానాత్మవాదే సర్వగతత్వవాదేచ ఉపలబ్ధ్యనుపలబ్ధి నిత్యవత్ ప్రసజ్ఞేయాతామ్, ఉపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరన్యతరనియమోవా. జ్ఞానాత్మపక్షేతావత్ జ్ఞానస్య ప్రకాశస్వభావత్వా త్ప్రకాశపర్యాయా పలబ్ధి ర్నిత్యవత్సరక్తిరనివార్యా, జ్ఞానే విద్యమానేసతి హేత్వస్తరేణానుప లబ్ధిజననాయోగాత్ జ్ఞానమేవానుపలబ్ధిరేవహేతురిత్యాధ్యక్షేయమ్. జ్ఞానస్య సర్వదా వర్తమానత్వా త్సర్వోపాధయప్రసక్తిః. అథ యుగవద్విరుద్ధకా ర్యజననాయోగాత్ జ్ఞాన ముపలబ్ధ్యనుపలబ్ధ్యోరన్యతర హేతురాధీయతే - తదాన్యతరనియమస్యాత్. సర్వగతత్వపక్షే యథాజ్ఞానాత్మవాది నామ్ - తదైవ హేతుజన్యజ్ఞానవాదిసాపి సర్వేషా మాత్మనాం సర్వగతత్వేన సర్వస్యాత్మ మనస్సంయోగాదేహేతోస్సర్వేషాం సాధారణత్వాదుక్త రీత్యా తదైవ ప్రసక్తిః. అదృష్టోత్పత్తి హేతోరపి సర్వస్య సాధారణత్వా దదృష్టేనాపి నన్యవస్థా. ౧౪.

పాదకవాక్యజాతమ్, తేన తస్య జ్ఞానస్వరూపత్వంచ లక్షయిత్వా తేన పునుసాధ్యస్యోపపాదనీయత్వాత్. సాధకతయా ప్రకృతశ్రుతిపరామర్శి త్వం తు యుక్తమ్ - స్రుతతత్వా విశేషేషి పూర్వసూత్రస్థపఞ్చమీతుల్యాధేన ప్రత్యయేన సాధకవిషయస్యప్రకృత్యర్థసామ్యస్యద జ్ఞాప్య మాన తయా యోగ్యతావశ్యాచ్యుతివిశేషే ప్రతిపన్నే తస్యాస్యపదానేన జ్ఞానస్వరూపతా ప్రతిపాదనే విశేషబ్రతయాభావాచ్చ. జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వే సాధ్యే జ్ఞాతృత్వవాదినాం ధర్మధర్మిణేదనిర్దేశపరాణాం ధర్మనిత్యత్వవాదినామ్, * జానాత్యేవాయమ్ * అవినాశీనా ఆరేయ మాత్మానుచ్ఛిత్తి ధర్మేత్యేవమాదీనాం శ్రుతీనాం బాధో దుస్తరః. తత్ర నానుచ్ఛిత్తిరేవ ధర్మతయా వివక్షితా - * అవినాశీత్యనేన పునరుక్తిప్రసక్తాత్. అత ఉచ్చేద రహితజ్ఞానధర్మతత్వం వివక్షితమ్.

అపరైస్తు-అతఏవేతి పదం తాభ్యః శ్రుతిభ్య ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదప్యవిరుద్ధమ్. శ్రుతేరితి వ్యాఖ్యానం తతోప్యచితమ్ - ఉక్తరసూత్రస్థా యాః పఠ్యా అవ్యయసామర్థ్యేన శ్రుతేరితి పదానుబంధస్య సూత్రకృతాభిప్రేతత్వానిగమాత్. సమ్యుక్తాన్నిగత్యాగతీనాం తాభ్య ఇత్య న్వయో ఘటతే. శ్రుతిభ్య ఇత్యధ్యాహరేతు ఘటతే - ఆధ్యాహరసాకాజ్ఞ పదానుబంధాదపి నిరపేక్షపదానుబంధోహి యుజ్యతే. అశ్రుతేరితిపద స్యానుపపత్తిశ్చ పూర్వమేవ దర్శితా.

అన్యేతు - యత ఏనం నాత్మన్రికనాశః ప్రళయే జీవన్య - కింతు విభాగశక్త్యవశేషవేన - అతఏవ జ్ఞాతృమపి సిద్ధమ్-తస్యా మవస్థాయామ్ * యదైవ తం నవశ్యతి పశ్యదైవ తం నవశ్యతీతి జ్ఞత్వా వినాశిత్యవచన మప్రిహతి వ్యాచక్షతే, తదపి కత్వాన్తరసాకాజ్ఞ హేతుపస్థాపకత్వా దపి తదివశ్యానుపేక్షహేతుపస్థాపకత్వస్య న్యాయ్యతయా ప్రత్యుక్తమ్. ప్రళయే విభాగశక్త్యవశేషావస్థానంహి న సాక్షాదేవ జ్ఞానస్వరూపత్వ సాధకమ్ - కింతు ప్రళయవిషయశ్రుత్యుపస్థా పనదావరేణ. కించ - జ్ఞాననిశ్చయం వైవ ముపపాదయన్తి - సర్వా స్సంవిదోఽక్లారా దర్శిషణ్ణ, నవనీతపిణ్డాత్ ఘృతమిష, పురుషా ద్విభజ్యస్తే, తేన సంయుజ్యస్తేచ - అతోజ్ఞాననిత్యత్వే - న కారకవైయర్థ్యమితి తత్ర కించి ద్విమర్శనీయమ్ - కిం నవనీతపిణ్డస్యేవాత్మనః స్వరూపైకదేశవేన విభజ్యమానో విషయేషు ప్రసర్పతి సమ్మచతిచ - ఉత తదప్రధక్సిద్ధం జ్ఞానతయా తత్సజాతీయం ద్రవ్యాన్తరమితి. యది ప్రథమః పక్షః పరిగృహ్యతే - తత్ర బ్రూమః - అణుత్వం తావ దభవదభిమతమ్ - తత్సవిరూపా ద్విభక్త శ్చన్ద్రాదిషు ప్రస్ఫుటః కిమాత్మైకదేశః - ఉత కృతాన్తత్వా. కృతాన్తత్వాచేత్ - చన్ద్రగ్రహణవేశాయాం శరీరం నిరాత్మకం స్యాత్. యద్యైకదేశః ప్రస్ఫుటః - నచే దభజితః ప్రస్ఫుటః - నపునరేతి. అత్వాపి శరీరాచ్ఛహారాకృష్ట స్యానితి శరీరం నిరాత్మకం స్యాత్. యది భజితోఽపసర్పేత్ - మృత్పిణ్డవిశి ర్లఘూశిపటలవన్నపునరేయాత్. తదానీ మాత్మైకదేశహానిస్స్యాత్. ఏనం త్రి చతుర పర్యాయై రాతోచ్ఛిత్తిస్స్యాత్ - అనుచ్ఛేదేవా జ్వాలాయా ఇవ ప్రతిక్షిణోత్పత్తి రాత్సన స్యాత్. యద్యభజితవేన ప్రస్ఫుట్య పున ససమ్మచతి - పటగ్రహణదశాయాం ఘటగ్రహణాయ పూర్వప్రస్ఫుట ఏవాంశః ప్రసర్పతి - ఉతప్రాక్. ప్రస్ఫుటాంశే శరీరస్థే పూర్వం శరీరస్థాంశః పశ్యా త్ప్రసర్పతి. ద్వితీయపక్షే ధర్మధర్మిణావాన్యవస్థానా, ఛరీ రథస్య ధర్మిణోఽహంప్రత్యయవేద్యస్యాత్త్వాన్ ధర్మత్వాత్. విషయసమ్బంధిజ్ఞానానా మిచ్ఛాదీనామివ నవన్తై భానమానత్యాభావాచ్చ ప్రత్యక్షాన్ ప్రత్యక్షవిధర్మధర్మితావదీనా మంశభేదేనానియతత్వా దాత్మాంశస్య కదాచి దనాత్మత్వమ్, ప్రత్యగంశస్య కదాచి త్సరాక్రవమ్, ధర్మిణ ఏవ కదా చిత్సవిధర్మత్వం చస్యాత్. తతశ్చ కటకమకుటాదీనామివ అహమర్థస్య కర్తు రోభక్తు రాదిమత్త్వం స్యాత్ - అహమర్థస్తేవ కర్మత్వవిభోక్తౌ త్వయోగాత్, అహమాభవస్య చాత్మన్యనియతప్రదేశపుత్రిత్యాచ్చ. యది ప్రథమః పక్షో రోచతే - తస్మి ప్రసర్పణాప్రసర్పణరూపవిరుద్ధస్వభావ భాక్తాన్విధర్మధర్మిణోర్భిన్నద్రవ్యత్వమ్, అన్యధర్మజ్ఞానస్య అన్యప్రతి ధర్మత్వా భావా దప్రధక్సిద్ధధర్మత్వమ్, తస్యచ సజ్జోచవికాసభాక్త్యం చాభ్యవగస్తవ్యమ్. తథాసతిధర్మాన్యభావాపరాపావస్థావత్త్వత్వత్వాది - నవరూపాన్యభావాభావాన్నిత్యత్వవిత్వవిదైవమ్యమాస్థేయమ్.

ఉత్కాన్తిత్యాదిసూత్రగణ మధికరణాన్తరం పరే వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - జ్ఞాతృచిన్తోపయోగితాన్తి పరిమాణచిన్తనస్య, ఉపయోగశ్చ ఫలఫలిభావే దర్శితః. తత్రపరే - అణుత్వం పూర్వపక్షీకృత్య విభుత్వమేవ సిద్ధాన్తయన్తి. తత్ర సతావ దియం పరబ్రహ్మవిషయా చిన్తా - తద్విభు త్వస్య బహ్వధికరణసిద్ధత్వాత్, అల్పపరిమాణశ్రుతీనాంచ నిచాయ్యత్వాదేవమిత్యనేన కృతనిరావహత్యాచ్చ, శజ్ఞానుత్థానాత్. జీవవి పయేఽణుత్వస్య పూర్వపక్షీకరణ మయుక్తమ్ - అణుత్వశ్రుతీనాం నిరవకాశత్వప్రసక్తాత్. ఔపాధికాకారవిషయత్వం తాసామితి చేత్. కిమణుత్వం యావజ్జీవభావ మవతిష్ఠతే - ఉతన. ప్రథమే యావత్క్షీరభావభావినో మాధుర్యస్థేవ యావద్ద్రవ్యభావినోఽణుత్వస్యాపాధికత్వమ యుక్తమ్. ద్వితీయే జీవభావస్వామోక్షస్థాయిత్యం ససిద్ధేత్. తతశ్చ వేదాన్తానా మసారనుష్ఠాన్తి. జీవభావనివృత్తిర్ని పరేషాం మోక్షః. అవచ్ఛేదకోపాధ్యసగమే బ్రహ్మతాపన్నస్య పునరుపాధ్యస్తరేణ జీవభావావత్తే ఘటాగమాపాయితయా ఘటచ్ఛిద్రస్యేవాదిమత్త్వం జీవస్య ప్రసజేత్ ననూపాసనార్థ మల్పపరిమాణత్వం పూర్వం నిరూపితమ్ - అత్ర బ్రహ్మణో జీవభావేనాణుత్వస్య సావిభావికత్వ నిరాకరణ మధికరణకృ త్యమితి చేన్న - ఉపాధ్యసమృద్ధాత్. సతావ దవిద్యా - తస్యా అణుత్వాభావేన తదవచ్ఛిన్నస్యాప్యణుత్వానుపపత్తే. యద్యధ్యవసాయాదివృత్తిభేదేన బుద్ధ్యాదిశబ్దపాఠ్యం మనః - బుద్ధ్యాభ్యం మహత్త్వత్వం ప్రాపాధిః - తస్మి * ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణో మనః * మహానవ్యక్తే లీయతేఇత్యాదిశ్రు త్యవగతాన్తన ఆదిసర్గా త్పూర్వం జీవభావాభావాత్ జీవస్వాదిమత్త్వం స్యాత్. నను - యథా త్వన్తే జీవాత్తధర్మభూతస్య జ్ఞానస్య విభోరపి

[illegible]

సన్త్యం ప్రభాభూతజ్ఞానదావరా నర్థనీయమిత్యానన్త్య శ్రుత్యాపి నాణుత్వస్యోపాధికత్వస్సిద్ధిః. యతోఽణుత్వం నపూర్వపక్షీకార్యమ్ - అత ఏవ వ్యతిరేకో గర్థవదితి సూత్రమపి నపూర్వపక్షవిషయమ్ - గుణస్య జ్ఞానస్య సాన్విశ్రయాతిరిక్తప్రదేశవృత్తిత్వసమర్థసంపరమ్ - తస్య యుక్తికూ స్యతావత్. తచ్చ దృష్టాన్తస్య పుష్పగర్థస్య సాధ్యవికలత్వాత్. సహి పరాగాద్యాశ్రయం వినా గర్థః ప్రసరతి * తద్గుణేతి * అన్తఃకరణగుణా ఇచ్ఛాదేవీషాదయః - తత్సార్వోఽయమ్ - అతోఽణుత్వవిశ్వపదేశ ఉపాధికృత ఇత్యుక్తమ్. తదయుక్తమ్ - అన్తఃకరణస్యాప్రకృతస్య తచ్చబ్దేన పరామర్శాయోగ్యతావత్. ప్రాజ్ఞావదితి దృష్టాన్తః సాధనవికలః - తస్మాన్తంతరణావచ్ఛేదవత్త్వాభావాత్. దహరాదుపాసనేషణుత్వస్యా పాధికత్వమాత్రం సామ్యమితి చేన్న - ప్రయుక్తహేతువీతిరిక్తస్య హేతో దృష్టాన్తే కల్పనస్య క్షిప్రతావత్, అక్షిప్తత్వే సమన్విత తదయోగా, చ్చ. ద్వైతాన్తికనైవ దృష్టాన్తత్వం ప్రసజేత్ - పరమాత్మనా జీవత్వేనాణుత్వే జీవన్మయ దృష్టాన్తతావత్. జీవభావేనాణుత్వస్యాపాసనార్థతయా అణుత్వం దృష్టాన్తఇతిచేత్. న - అహిమణ్డలవదితవ దవస్థావిశేషవాచిశబ్దాభావాత్. అతో దృష్టాన్తార్థాన్తికభావసాన్విరస్యసీద్ధధర్మి భేదోఽవతిష్ఠ తేవ - సచాన్తత్వత్వవ సిద్ధతి. సంసృష్టయో ర్వియోగనియమాత్ జీవాన్తఃకరణయో ర్వియోగేనతి జీవస్యానత్త్వ మసంసారిత్యేవా స్యాదితి శక్త్యాం యావదాత్మన సంసారః - తావద్భూతాన్వి దన్తఃకరణస్య సూక్తదోష ఇత్యనన్తరమాత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. తదవ్యయుక్తమ్ - ఆత్మ శబ్దస్య సంసారవిజ్ఞప్తవాచిత్యాభావాత్. సహి దేవదత్తశబ్దవ దజ్ఞిన ముపస్థాపయతి. సుషుప్తిప్రళయయో రప్రబోధేనాన్తఃకరణాభావా స్సయావ దాత్మభావిత్వమితి శక్త్యాపరిహారార్థత్వ మనన్తరమాత్రస్యావ్యయుక్తమ్ - * మహానవ్యక్తేలీయతఇతి బుద్ధిలక్షాన్య మహచ్ఛబ్దవాచ్యాన్తఃకరణస్య లయశ్రవణాత్. శక్తిరూపేణ తదానీ మవ్యవతిష్ఠత ఇతిచేత్. శక్తిశబ్దేన కిమవిద్యామాత్రం వివక్షితమ్ - ఉతాన్తఃకరణోత్పాదనార్హమవిద్భివ్యమ్ - ఉతావస్థావిశేషావన్నమచిత్తత్వమ్. ప్రథమే అవిద్యాయా అణుత్వాభావా దణుపరిమిత్యం జీవస్యామోక్షస్థాయి న భవేత్. ద్వితీయే ఘటస్యే వాన్తఃకరణస్య నయావదాత్మభావిత్వసమన్వయః - సహి మృత్తాత్రం ఘటోత్పాదనార్హమితి ఘటోఽవస్థితో భవతి. తృతీయే లయక్రమితిరోధః - సహి మృత్తాత్రదశాయాం ఘటాద్యవస్థానమన్వయః. ఏతావద్దూషణ మపరేసామపి తుల్యమ్.

ప్రతిజీవ మణువ్రాఽనాద్యవిద్యాబహ్వస్య స్సస్తీతి తాసాం స్థూలతాపత్తిః సృష్టిః - సూక్ష్మతాపత్తి ర్లయ ఇతిచేన్న - తస్యా అణుత్వాప్రహా నే నర్నపాదేవ సప్రపరిమాణావస్థాయాం నప్రళయః. ద్వితీయేఽణుత్వప్రహాణే జీవస్యామోక్షస్థాయిత్యాభావః. నను - సప్రపరిమాణాప్రహాణే పీచ్ఛాదేవీషాదికార్యజననానర్హత్వాదేవ ప్రవీనత్వమితిచేత్ - ప్రాణాకాశాదిప్రళయస్యాపి తథాత్వప్రసక్తాత్. * ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణో మనఇతి ప్రాణాదీనా మవిశేషేణ హ్యుత్పత్త్యాదికం శ్రూయతే. నిత్యోపలబ్ధీతి - అన్తఃకరణానభ్యుపగమే ఆత్మేంద్రియవిషయసన్నిధానా నిత్య ముపలబ్ధిః - నచేదనుపలభిరాన్వి ప్రసజేత్. ఆత్మనీంద్రియేపివా శక్తిప్రతిబంధః కల్పనీయః - ఆత్మనా నిర్వికారత్వా తోఽనుపపన్నః - అకన్తా దింద్రియేషుచ సోఽనుపపన్నఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదవ్యయుక్తమ్ - అన్తఃకరణాభ్యుపగమేపి నిత్యానుపలమాభిప్రసంగస్య, శక్తిప్రతిబంధకల్పనాను పపక్షేచ్ఛతుల్యతావత్. అన్తఃకరణస్యావధానానవధానాభ్యాం నిత్యోపలమాభిద్యప్రసంగఇతిచేన్న - లాఘవస్యాయేనాత్మన ఏవావధానానవధానా భ్యాం తదప్రసంగఇతి కల్పనస్య యుక్తతావత్. ఆత్మనా నిర్వికారత్వేపీచ్ఛాదేవీషాదివప్రతిబంధశక్తిమత్త్వమపి యాజ్యతే. ఇచ్ఛాదేవీషాదిక మపరమార్థఇతిచేత్ - శక్తిప్రతిబంధాపి తాదృశవీమాత్మచి కల్పితామ్. ఇంద్రియేషు తత్కల్పనమపి నాకన్తాదభవతి - ఆదృష్టదేశకాలాదిసాపేక్ష తావత్. యది * అన్యత్రమనా అభూవమితి శ్రుతివశాదన్తఃకరణాభ్యుపగమః - తస్మాన్యథాసిద్ధ్య పహతదుర్బలతర్కం విహాయ శ్రుతిబలమేవ సూత్రయితవ్యమ్. అతస్మాన్త్రవైయర్థ్యమేవభవతి.

అన్యేషాంతు పక్షో నవిరుద్ధః. వ్యతిరేకోగర్థవదితిసూత్రస్య జ్ఞాతృత్వే ప్రమాణోపస్థాపకత్వమేవ యుక్తమ్ - నతు గుణస్య సాన్విశ్రయానతి వృత్తిత్వశక్త్యాపరిహారార్థత్వమ్ - గర్థదృష్టాన్తేన తస్యాః దుష్పరిహారతావత్. గర్థాశ్రయద్రవ్యసూక్ష్మవయవవిశరణాద్ధి దూరే గన్ధాపలబ్ధిః. నచ ప్రవిరళమేవ ద్రవ్యం గుణఇత్యుచ్యతఇతిచ యుక్తమ్ - తూలస్య గుణత్వాప్రసిద్ధేః. నచ విశీర్ణవిరళద్రవ్యం గుణః - అయ శ్చూర్ణస్యాయోగుణ త్వాప్రసిద్ధేః. సాన్విభ్యుపగతం గుణగుణిసూ రభేద మాశ్రిత్య గుణత్వవ్యవహరఇతిచేన్న - బహుళద్రవ్యస్యాప్యభిన్నతావిశేషేణ గుణవ్యవహర ప్రసక్తాత్. విరళత్వం నామ కిం సాన్తరత్యమ్ - తదా జ్ఞానస్య గుణత్వం నస్యాత్ - ప్రస్తుప్తజ్ఞానస్య జాలస్యేన సచ్చిద్రత్వాదగృహాత్. యది సూక్ష్మత్వం విరళత్వమ్ - తద్వైత్తన్తన్వరూపస్యాపి గుణత్వం స్యాత్. అక్టారేనత్యర్చిషాం నాశే పునరపి ప్రభోథానం యుక్తమ్ - పరిణామి తావత్. పునః జ్ఞానప్రభోథాన మయుక్త మితి శక్త్యానిరసార్థం మణిప్రభాదృష్టాన్తవిషయం యావదాత్మభావిత్వాదితి సూత్రమిత్యయుక్తమ్ - గుణా దావలోకవదిత్యైవ ప్రభాప్రభావదృష్టాన్తస్యాభిహితతావత్ రత్నప్రభాన్యాయేన ధర్మధర్మిభావే సమన్విత ప్రభానుత్థానశక్త్యానుపపత్తే. తత్ర ప్రదీప్రభాదృష్టాన్తసాభిప్రేతః - సమణిప్రభాదృష్టాన్తఇతిచేత్ - ఆలోకశబ్దస్య సాధారణస్య సజ్జోచకాభావాద్విజ్ఞానస్యపదేశాముఖ్యత్వదోష. పరిహరస్యాపేక్షితత్వేన తదకరణానుపపత్తేచ్ఛ.

33|| సూ. కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్. ౧.

౧. † అయ మాత్తా జ్ఞాతా - స చాణుపరిమాణ ఇత్యుక్తమ్. ఇదానీం కిం స ఏవ కర్తా - ఉత స్వయ మకర్తై వసన్నచేతనానాం గుణానాం కర్తృత్వ మాత్తస్యధ్యస్యతీతి చిన్త్యతే. కిమత్ర యుక్తమ్. అకర్తైవాత్మేతి. కుతః. ఆత్మనో హ్యకర్తృత్వమ్, గుణానామేవ చ కర్తృత్వ మధ్యాత్మశాస్త్రేషు శ్రూయతే. తథాహి - కతవల్లిషు జీవస్య * ౧ సజాయ తే మ్రియత ఇత్యాదినా జన్మజరామరణాదికం సర్వం ప్రకృతిధర్మం ప్రతిషిధ్య హననాదిషు క్రియాసు కర్తృత్వమపి ప్రతిషిధ్యతే * ౧ హస్తాచే న్నన్యతే హస్తం హత శ్చేన్నన్యతే హతమ్ | ఉభా తౌ న విజానీతో నాయం హస్తీ సహస్యత ఇతి. † హస్తార మాత్తానం జానన్నజానాత్యాత్మాన మిత్యర్థః. † తథాచ భగవతా స్వయమేవ జీవస్యాకర్తృత్వం స్వరూ పమ్ - కర్తృత్వాభిమానస్తు వ్యామోహ ఇత్యుచ్యతే * ౨ ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్తాణి సర్వశః | అహ జ్ఞాఽరవిమూఢాత్మా కర్తాఽహ మితి మన్యతే * 3 నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారం యదా ద్రష్టాఽనుపశ్యతి * ౪ కార్యకారణ కర్తృత్వే హేతుః ప్రకృతి రుచ్యతే | పురుష స్సుఖదుఃఖానాం భోక్తృత్వే హేతు రుచ్యత ఇతిచ. అతః పురుషస్య భోక్తృ త్వమేవ-ప్రకృతేరేవతు కర్తృత్వమ్. ౧|| కత - ౨వ - ౧౮, ౧౯. ౨|| గీ - 3 - ౨౭. 3|| గీ - ౧౪ - ౧౯. ౪|| గీ - ౧3 - ౨౦.

౨. † ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్షుహే కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాదితి ఆత్మైవ కర్తా - నగుణాః. కస్తాత్. శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ శాస్త్రాణి హి “యజేత స్వర్గకామః” “ముముక్షు ర్భ్రాహ్మణాపాసీతే” త్యేవమాదీని స్వర్గమోక్షాదిఫలస్య భోక్తారమేవ కర్తృత్వే నియుజ్యతే. సహ్యచేతనస్య కర్తృత్వే ఽన్యో నియుజ్యతే. † శాసనాచ్చ శాస్త్రమ్ - శాసనంచ ప్రవర్తనమ్. శా స్త్రస్యచ ప్రవర్తకత్వం బోధజననద్వారేణ. అచేతనంచ ప్రధానం స బోధయితుం శక్యమ్ - అతః శాస్త్రాణా మర్థవత్త్వం

౧. 33|| సూ. కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్. † అవాన్తరసగ్గతిమాహ (అయమాత్మేతి) జ్ఞాతృత్వాద్ధి కర్తృత్వమ్ - అతః కర్తృత్వోపయుక్త జ్ఞాతృత్వనిరూపణానన్తరం కర్తృత్వనిరూపణాదిహ సగ్గతిరితి భావః. కిమత్రైవ కర్తా. ఉత ప్రధానమితి. కి మాత్తనః కర్తృత్వ ఏవ జ్యోతిష్టో మాదిశాస్త్రాణా మర్థవత్త్వమ్ - ఉత ప్రధానస్య కర్తృత్వఇతి. కర్తృత్వనిషేధః కి మాత్తనః కర్తృత్వే సమ్భవతి - నేతిచ. యదా ప్రధానస్య కర్తృత్వే శాస్త్రాణా మర్థవత్త్వమ్, యదా చాత్తనః కర్తృత్వే కర్తృత్వనిషేధశ్చ న సమ్భవతి - తదా ప్రధానం కర్తృ స్యాత్. యదా ఆత్మన ఏవ కర్తృత్వే శాస్త్రాణా మర్థవత్త్వమ్, కర్తృత్వనిషేధశ్చ విషయవాంతస్యాత్ - తదానీ మత్రైవ కర్తా స్యాత్. * హస్తాచే న్నన్యతే హస్త మిత్యత్ర హస్త మితి పద ముదన్తద్వితీయాన్తమ్ - నేతుమ్, జన్తు, మితివత్. హస్తార మిత్యర్థః. † ఆత్మన మిత్యధ్యాహర్తవ్య మిత్యాహ (హస్తారమితి) † అన్తిన్యావక్యే హసనక్రియాయామేవ కర్తృత్వనిషేధః ప్రతీయతే - నాన్యక్రియాయా మిత్యత్రాహ (తథాచేతి) ఉపబృంహణవాక్యే సర్వక్రియా కర్తృత్వనిషేధాత్ * హస్తాచే దిత్యత్రోక్తం హసన ముపలక్షణార్థ మిత్యర్థః.

౨. † (ఏవంప్రాప్తఇత్యాది) శాస్త్రార్థవత్త్వాత్ - శాస్త్రాణా మర్థవత్త్వాయేత్యర్థః, ప్రయోజనతయా హేతుత్వమ్. † శాస్త్రశబ్దస్యావయవా థేన ఆత్మన ఏవ కర్తృత్వ ముపపాదయతి (శాసనాచేత్తి) భోక్తృరేవ కర్తృత్వాచేత్తనస్యైవ భోక్తృత్వా, చాన్తస్త్రిన్య బోధజననద్వారా

33|| సూ. కర్తాశాస్త్రార్థవత్త్వాత్. ౧.

(వే-సా.) జ్ఞాతా సన్నయ మాత్తా కర్తను కర్తాచ - ఆత్మనః అకర్తృత్వే, “కుర్యాత్ సకుర్యాత్” ఇతి శాస్త్రాన్యర్థక్యం స్యాత్. ౧.

(వే-దీ.) ఆత్మనో జ్ఞాతృత్వేవ త్కర్తృత్వ మప్యస్తి - నేతిసంశయః. ప్రధానస్యైవకర్తృత్వా దాత్మమోనకర్తృత్వమస్తి ఇతి పూర్వఃపక్షః. “3 అహజ్ఞాఽరవిమూఢాత్మా కర్తాఽహమితిమన్యతే” “౪ నాన్యం గుణేభ్యః కర్తారమ్” ఇత్యాదిషు గుణానామేవ కర్తృత్వేవచనాత్. రాధ్వా న్తస్తు - స్వర్గోపవర్గ సాధనానుష్ఠాన విధానశాస్త్రాణా మర్థవత్త్వాయకర్తైవాత్మా బోధురేవహి శాసనమ్ - నాచేతనస్య ప్రధానస్య. “౫ యజేత” “౬ ఉపాసీత” ఇతి కర్తరి లకారః. అతః కర్తారమేవ బోధయతిశాస్త్రమ్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧. ౫|| .౬ ||

భోక్తుశ్చేతనస్యైవ కర్తృత్వే భవేత్. † తదుక్తమ్ * ౧ శాస్త్రఫలం ప్రయోక్తరీతి. † యదుక్తమ్ * ౨ హంతాచేత్తస్యత ఇత్యాదినా హననక్రియాయా మకర్తృత్వ మాత్తనః శ్రూయత ఇతి - తదాత్మనా నిత్యత్వేన హస్తవ్యత్వాభావా దుచ్యతే. † యచ్చ * ౩ ప్రకృతేః క్రియమాణానీత్యాదినా గుణానామేవ కర్తృత్వం స్వర్యతఇతి - † తత్సంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృతా సత్త్వరజస్తమోగుణసంసర్గకృతా - స స్వరూపప్రయుక్తేతి. † ప్రాప్తప్రాప్తవివేకేన గుణానా మేవ కర్తృత్వే త్యుచ్యతే. † తథాచ తత్త్రైవోచ్యతే. * ౪ కారణం గుణసజ్జోఽస్య సదసద్యోని జన్యస్వితి. † తథా తత్త్రైవాత్తనశ్చ కర్తృత్వ మభ్యుపేత్యోచ్యతే * ౫ తత్త్రైవంసతి కర్తార మాత్మానం కేవలంతు యః | పశ్యత్యకృతబుద్ధిత్వా న్న స పశ్యతి దుర్హతిరితి - * ౫ † అధిష్ఠానం తథా కర్తా కరణంచ పృథగ్విధమ్ | వివిధాచ పృథక్చేష్టా దైవం చైవాత్రపశ్యమ మిత్యధిష్ఠానాదిదైవపర్యస్తసాపేక్షే సత్యాత్మనః కర్తృత్వే య ఆత్మానమేవ కేవలం కర్తారం మన్యతే న స పశ్యతీత్యర్థః.

3౪॥ నూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ. ౨.

3. * ౬ స యథా మహారాజ ఇతి ప్రకృత్య, ఏవ మేవైష ఏతాప్రాణా గృహీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతఇతి ప్రాణానా ముపాదానే విహారేచ కర్తృత్వముపదిశ్యతే.

3౫॥ నూ. వ్యవదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః. 3.

౪. * ౭ † విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్తాణి తనుతేపిచేతి తాకికవైదికక్రియాసు కర్తృత్వవ్యవదేశాచ్చ కర్తా. విజ్ఞాన శబ్దేన నాత్మనా వ్యవదేశః - అపిత్యస్తః కరణస్య బుద్ధే రితిచేత్ - ఏవంసతి నిర్దేశవిపర్యయస్సాన్విత - బుద్ధేః కరణ త్వా ద్విజ్ఞానేనేతి కరణవిభక్తినిర్దేశస్సాన్విత.

2॥ తై - ఆ - ౫౨ - ౧.

ప్రవర్తకత్వా దచేతనే బోధజననాయోగాచ్చ చేతనః కర్తృత్వార్థః. † (తదుక్తమితి) కర్తృవిచార ఇత్యర్థః. † పరోక్తశ్రుతివాక్యార్థమాహ (యదుక్తమితి) అత్త నా హస్తవ్యత్వాభావా దస్య హస్తృత్వం నాస్తీత్యర్థః. † స్మృతివచనస్వార్థమాహ (యచ్చేతి) ప్రకృతే రిత్వాదినా చోద్యానువాదః. † తస్యా భిప్రేతార్థమాహ (తత్సంసారికేత్వాది) గుణానామేవ కర్తృత్వేతి తస్మిన్వచనే ప్రతీయమానార్థానువాదః. † (ప్రాప్తప్రాప్తవివేకేన) అన్వయవ్యతిరేకనిరూపణేనేత్యర్థః. గుణానామేవ కర్తృత్వేతి వచనస్వేదం తాత్పర్యమ్ - సాంసారికప్రవృత్తిష్వస్య కర్తృత్వ మన్వయవ్యతిరేకవశా త్నత్త్వ రజస్తమసంసర్గకృతమితి. సంసారదశాయాం ప్రవృత్తి సాంసారికప్రవృత్తిః. † గుణసజ్జకృతత్వం స్వప్తయతి (తథాచేతి). † (తథేతి) కేవలమ్ - అధిష్ఠానాదిరహితమిత్యర్థః. * † తత్త్రైవ మిత్యాదివచనస్యాప్యాత్మనః కర్తృత్వ వినిశేధపరత్వభిమత్యాపృత్యర్థం ఏవంసతి, కేవలమితి పదార్థవైశద్యాధ్యర్థమాహ (అధిష్ఠానమితి) అధిష్ఠానమ్ - శరీరమ్. చేష్టాశబ్దేన పశ్యవృత్తిప్రాణో లక్ష్యతే. సాపేక్షేనతీత్యస్తేన * ఏవంసతీత్యస్య వ్యాఖ్యానమ్. * శరీరవాఙ్మనోభి ర్యత్కర్తృ ప్రారభతే నరః | న్యాయం వా విపరీతం వా పశ్యతే తస్య హేతవ ఇత్యస్య వచనస్యానన్తరంహి * తత్త్రైవంసతి త్యాది వచనమ్.

3. 3౪॥ నూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ. గృహీతేవ్యత్యుపాదానముక్తమ్ - * పరివర్తతఇతి విహార ఉక్తః. ఇన్ద్రియప్రేరణే శరీర ప్రేరణేచ కర్తృత్వముక్తమిత్యర్థః.

౪. 3౫॥ నూ. వ్యవదేశాచ్చక్రియాయాంనచేన్నిర్దేశవిపర్యయః. * యజ్ఞం తనుతే కర్తాణి తనుత ఇతి తాకికవైదికక్రియాకర్తృత్వముక్తమ్ † (విజ్ఞానేనేతి) తత్త్రాప్యపరితత్యేనతి సఏవ దోషఇతిభావః.

3౪॥ నూ. ఉపాదానాద్విహారోపదేశాచ్చ. ౨.

(నే-సా.) “౬ ప్రాణాగృహీత్వా స్వే శరీరే యథా కామం పరివర్తతే” ఇత్యుపాదానవిహారోపదేశాచ్చకర్తా. ౬.

(నే-దీ.) ఉపాదానాత్ - ఉద్దిశ్యమానాత్. విహారోపదేశాచ్చ ఉపదిశ్యతే హ్యుపాదానం విహారశ్చ “౬ ఏవ మేవైష ఏతాన్ప్రాణా స్మ హీత్వా స్వే శరీరే యథాకామం పరివర్తతే” ఇతి ఉపాదాన విహారయోః కర్తృత్వోపదేశాచ్చ కర్తా. ౨.

3౬॥ నూ. ఉపలబ్ధివదనియము. ౮.

౫. ఆత్మనూకర్తృత్వే దోష ఉచ్యతే - యథాత్మనూ విభుత్వే నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసక్త ఇత్యాదినూపలభేరని యమ ఉక్తః - తద్విదాత్మనూకర్తృత్వే ప్రకృతేశ్చ కర్తృత్వే తస్యాస్పర్శపురుషసాధారణత్వాత్సర్వాణి కర్తాణి సర్వేషాం భోగాయ న్యుః - నైవ వా కస్యచిత్. ఆత్మనూ విభుత్వాభ్యుపగమా తస్మిన్నిధానమపి సర్వేషా మవిశిష్టమ్. † అతపవచాన్తుః కరణాదీనామపి నియమో నూపపద్యతే - యదాయత్తా వ్యవస్థా స్యాత్.

37॥ నూ. శక్తివిపర్యయాత్. ౫.

౬. బుద్ధేః కర్తృత్వే కర్తు రన్యన్య భోక్తృత్వానుపపత్తేర్భోక్తృత్వశక్తిరపి తస్మాదేవ స్యాదిత్యాత్మనూ భోక్తృత్వశక్తి ర్హియేత - † భోక్తృత్వంచ బుద్ధేరేవ సమ్యద్యత ఇతి ఆత్మనద్యావే ప్రమాణాభావశ్చ స్యాత్. * ౧ † పురుషోఽస్తి భోక్తృ భావాదితిహితేషామభ్యుపగమః.

౧॥ సాంఖ్య - ౨౭కా.

3౮॥ నూ. సమాధ్యభావాచ్చ. ౬.

2. బుద్ధేః కర్తృత్వే మోక్షసాధనభూతసమాధావపి నైవ కర్త్రీ స్యాత్, - సచ సమాధిః ప్రకృతే రన్యోస్థిత్యేవం రూపః - సచ ప్రకృతే రన్యోస్థితి ప్రకృతి స్సమాధాతుమలమ్, అతోప్యాయైవ కర్తా.

౫. 3౬॥ నూ. ఉపలబ్ధివదనియము. † యో యదస్తంకరణో యత్కర్త చక్రే - తదస్తంకరణేనైవ తేనానుభావ్య మిత్యత్రాహ (అతపవచేతి).

౬. 37॥ నూ. శక్తివిపర్యయాత్. † తతః కిమిత్యత్రాహ (భోక్తృత్వంచేతి). † కథం ప్రమాణాభావ ఇత్యత్రాహ (పురుషోఽస్తితి).

2. 3౮॥ నూ. సమాధ్యభావాచ్చ. అచేతనత్వాదపి ప్రకృతేస్సమాధిర్నోపపద్యతే, ప్రకృతేరన్యోస్థిత్యేవంరూపత్వాచ్చ నూపపద్యతే, ఇత్యర్థః.

3౫॥ నూ. వ్యవదేశాచ్చక్రియాయాం నచేన్నిర్దేశవిపర్యయః. 3. 3౬॥ నూ. ఉపలబ్ధివదనియము. ౮.

37॥ నూ. శక్తివిపర్యయాత్. ౫. 3౮॥ నూ. సమాధ్యభావాచ్చ. ౬.

(నే-సా.) “౨ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే” ఇత్యాదినా యజ్ఞాదా కర్తృత్వే వ్యవదేశాచ్చ కర్తా. విజ్ఞానశబ్దో బుద్ధేః, నాత్మనః ఇతిచేత్, న. తదా విజ్ఞానేన ఇతి నిర్దేశవిపర్యయః - స్యాత్, బుద్ధేః కరణత్వాత్. 3.

(నే-దీ.) “౨ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే కర్తాణి తనుతేపిచ” ఇతి యజ్ఞాదికర్తృత్వాత్తనః కర్తృత్వోపదేశాచ్చ కర్తా. “౨ విజ్ఞానశబ్దేన నాత్మ సౌవ్యవదేశః - ఆసిత్వస్తంకరణరూపబుద్ధేరేనేతిచేత్. తథాసతి విజ్ఞానేనేతి కరణవిభక్తినిర్దేశస్సాన్యత్. 3. ౨॥ త్రై-ఆ-౫-౧.

(నే-సా.) ప్రకృతేరేవ కర్తృత్వే తస్యా స్పర్శసాధారణత్వేన పూర్వోపలబ్ధ్యనియమవత్ ఫలానియమస్సాన్యత్. ౮.

(నే-దీ.) ప్రధానన్య కర్తృత్వేన ఆత్మనూ భోక్తృత్వమితి పక్షే పూర్వోపలబ్ధ్యనియమవత్ప్రధానన్య సర్వసాధారణత్వాత్ భోక్తృ త్వానియమః. ఆ స్తంకరణభేదేపి సర్వేషా ముత్తనాం సర్వగతత్వేన సాధారణ్యమనివార్యమ్. ౮.

(నే-సా.) ప్రకృతేరేవ కర్తృత్వే కర్తురేవ భోక్తృత్వమితి నైవ భోక్త్రీ స్యాదిత్యర్థః. ౫.

(నే-దీ.) బుద్ధేః కర్తృత్వే కర్తు రన్యన్య భోక్తృత్వాదయోగాత్ భోక్తృత్వశక్తిరపి బుద్ధేరేవేతి ఆత్మనూ భోక్తృత్వే శక్తివిపర్యయః - హానిత్యర్థః. ౫.

(నే-సా.) ప్రకృతేరేవ కర్తృత్వే “ప్రకృతే రన్యోస్థి” ఇతి సమాధ్యభావప్రసక్తాచ్చ. ౬.

(నే-దీ.) ప్రకృతేః కర్తృత్వే మోక్షసాధనభూతసమాధ్యభావశ్చస్యాత్ - “ప్రకృతేరన్యోస్థితి” సమాధానేప్రకృతేః కర్తృత్వాదయోగాత్. ౬.

† ననా వృత్తనః కర్తృత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే సర్వదా కర్తృత్వం నూపరమేతేత్యత్రాహ.

౩౯॥ నూ. యథాచ తత్తోభయథా. ౨.

౮. నాగాదికరణసమ్మన్నోప్యత్తా యదేచ్ఛతి తదా కరోతి - యదాతు నేచ్ఛతి తదా నకరోతి - యథా తత్తా వాశ్యాదికరణసన్నిధానేపి ఇచ్ఛానుగుణ్యేన కరోతి నకరోతిచ. † బుద్ధేస్తవచేతనాయాః కర్తృత్వే తస్యాః భోగవాఙ్ఘాది నియమకారణభావా త్వర్వదా కర్తృత్వమేవ స్యాత్.

† అనంతరసూత్రశక్త్యామాహ (నన్వితీ).

౮, ౩౯॥ నూ. యథాచ తత్తోభయథా. † ఉక్తదూషణం త్వత్పక్షేన ప్రసజతీత్యాహ (బుద్ధేస్త్వితీ).

పరేచాపరేచ - సమాధ్యభావాదిత్యస్తం సూత్రజాత మాత్తనః కర్తృత్వసమర్థనపర మధికరణం వర్ణయిత్వా యథాచ తత్తోభయదేతి సూత్రం కర్తృత్వస్వాపాధికత్వప్రతిపాదక మధికరణాంతరం వర్ణయన్తి. తత్తోచ్యతే - కర్తృత్వాస్తేత్యత్ర కర్తృత్వస్య స్యాభావికతయా పారమార్థ్యం కిం ప్రతిపాదయిషిత్వమ్ - ఉత్పాదకత్వేన ఆపారమార్థ్యమ్ - ఉత కర్తృత్వమాత్రమ్. ప్రథమేన వైరాధికరణవిరోధః. ద్వితీయేన వైరాధికరణపునరుక్తిః - తత్ర పశ్యాపాధికత్వం సమర్థనీయం మతమ్. తృతీయే సంశయాభావా దనారమ్భణీయతా. దేహస్యవా తదతిరక్తస్యవా కస్యచి దాత్త తయాఽభిమతస్య కర్తృత్వంహి సర్వజనసంమతమ్ - అహమిదం కరోమితిహి సర్వేషాం ప్రతిపత్తిః. నను - ప్రకృతిరేవ కర్తృత్వ సాక్ష్యపక్షనిరాసార్థ ఆరమ్భ ఇతిచేన్న - ప్రకృతిగతస్యవాఽన్తః కరణగతస్యవా కర్తృత్వస్యాత్తస్యధ్యస్తత్వావ్యుపగమస్య యువయో రవిశిష్టత్వాత్. నను - ప్రకృతిరేవ కర్తృత్వ తత్పక్షః - అతస్తన్నిరాసేన బుద్ధ్యుపహిత ఆత్మా కర్తేతి సమర్థనార్థ మధికరణమితిచేత్. కిం బుద్ధ్యుపధానేన కర్తృత్వం పర మాత్తన ఉచ్యతే - ఉత జీవాత్తనామ్. నాద్యః - అన్తః కరణసృష్టే బుద్ధ్యుపధానేన వినా కర్తృత్వస్యాభ్యుపగ స్తవ్యత్వాత్, అన్యథా బుద్ధ్యుపధానా త్కర్తృత్వమ్ - కర్తృత్వాద్బుద్ధ్యుపధాన మిత్యన్యోన్యన్యాశ్రయప్రసక్త్యాత్, ప్రళయావస్థాయా మన్తః కరణాంతరాభ్యుపగమే ఏకత్వావధారణవిరోధాచ్చ. నాపి ద్వితీయః - త్వత్తే బుద్ధ్యుపధానా త్పరం జీవపరమాత్మభాగాభావేన జీవగతకర్తృత్వం బుద్ధ్యుపధాననిబన్ధనమితి వక్తు మశక్యత్వాత్. జీవత్వం కర్తృత్వంచ బుద్ధ్యుపహితస్య బ్రహ్మణ ఇతిచేన్న - బుద్ధే రనాదిత్వే మహతో లయశ్రుతివిరోధాత్, ఆదిమత్వే జీవానా మాదిమత్వప్రసక్త్యాత్, బుద్ధిపుష్టవన్యోన్యాశ్రయస్య పూర్వోక్తస్య దుస్తరత్వాచ్చ, ఖగ్ విజ్ఞానం యజ్ఞమిత్యాదివాక్యవిషయస్య వ్యవదేశాచ్చ క్రియాయామితి సూత్రస్య విజ్ఞానశబ్దవాచ్యజీవస్య కర్తృత్వప్రతిపాదకత్వాత్, తథా భవద్భిరావ్యభిఖ్యాతత్వాచ్చ విజ్ఞానశబ్దస్య బుద్ధిమాత్రవిషయత్వనిరర్పణానుపపన్నః. నహిదం సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం వ్యాఖ్యాతమ్ - తథానతి యథాచ తత్తోభయద్వాస్తూత్రంస్యాత్, తతశ్చ తస్య పృథగధికరణత్వానుపపత్తిః. విజ్ఞానశబ్దవిషయే వక్తవ్యం సర్వ మానస్తమయాధికరణే ఉక్తమ్. జీవానాం బ్రహ్మత్వతోపదేశశ్చ నకర్తృత్వాపాధికత్వసాధకః. అన్తః కరణసృష్టే తదుపధానేన వినా బ్రహ్మణః కర్తృత్వస్యావశ్యాభ్యుపేయత్వాత్, ఆత్మా కర్తాచేత్. - హితమేన నియతం కుర్యాదితి శక్త్యా మిష్టానిష్టోపలబ్ధివదేశకాలాదృష్టాదివశా దనియమేన హితాహితకారితోపపత్తిరీత్యేతద్ధర్మపరమ్. ఉపలబ్ధివదనియమ ఇతి సూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్ - శక్త్యానుత్థానేన పరిహర్తవ్యాభావాత్. హితబుద్ధ్యేవహి సర్వం చేతనః కరోతి. వస్తుత్వహితమితిచేత్ తద్ధి తస్య కర్తృత్వే చోద్యమ్ - కింతు సారవజ్ఞదూషణ మహితే హితబుద్ధిత్యమ్. సమాత్ర సంసరతో జీవస్య సారవజ్ఞ్యం కేనాపి వివక్షితమ్. అతోఽకర్తృత్వే చూషణాంతరపరత్వమేవ సూత్రస్య యుక్తమ్. శక్తివిషయయాదితి - బుద్ధేః కర్తృత్వే కరణశక్తి ర్హితేత - కర్తృశక్తిశ్చ స్యాత్ - అతః కరణాంతరం కల్ప్యమ్ - కరణవ్యతిరక్తకర్తృపద్యావాత్ నాన్నివివాద ఇత్యుక్తమ్. తదవ్యయుక్తమ్ - బుద్ధేః కర్తృత్వేపి మనసః

౩౯॥ నూ. యథాచ తత్తోభయథా. ౨.

(వే-పా.) ఆత్తనః కర్తృత్వే “ఇచ్ఛాయాం కరోతి. అన్యధానకరోతి” ఇతి వ్యవస్థాప నిధ్యతి. యథా తత్తా స్వకార్యేషు బుద్ధే రిచ్ఛా భావాత్ నవ్యవస్థా, చేతనధర్మత్వాదిచ్ఛాయాః. ౨.

(వే-నీ) ఆత్తనః కర్తృత్వేఽపి “భోగవాఙ్ఘాయాం కరోతి-అన్యదా నకరోతి” త్యుభయప్రకారవ్యవస్థాపపద్యతే. యథా తత్తా స్వకార్యే ఇచ్ఛయా వ్యవస్థితః బుద్ధేః కర్తృత్వే ఆచేతనత్వేన నేవీచ్ఛాయా అభావా దవ్యవస్థా ననిధ్యతీత్యభిప్రాయః. ౨.

౪౦॥ నూ. పరాత్తుతచ్ఛ్రీతే. ౧.

౧. ఇదం జీవస్య కర్మత్వం కిం స్వాతంత్ర్యేణ ఉత పరమాత్మాయత్తమితి. కిం ప్రాప్తమ్. స్వాతంత్ర్యేణేతి. పరమాత్మాయత్తత్వేహి విధినిషేధశాస్త్రానిర్ణయం ప్రసజ్యతే. యోహి స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యానభ్యుత్థా - ససవనియోజ్యో భవతి. అతస్వాతంత్ర్యేణాస్య కర్మత్వమ్.

ఇతిప్రాప్తేభిధీయతే పరాత్త్వీతి తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. తత్ - కర్మత్వ మస్య పరాత్ - పరమాత్మన ఏవహేతోర్భవతి. కుతః. శ్రుతేః * ౧ అన్తః ప్రవిష్ట శ్వాస్తా జనానాం సర్వాత్మా * ౨ య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో య మాత్మా నవేద యస్మాత్మా శరీరం య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి సత ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతఇతి. స్మృతిరపి

కరణత్వసమృద్ధివాత్ జీవస్య కర్మత్వాసిద్ధేః. మన ఏవ వృత్తివిశేషా ద్బుద్ధిశబ్దవాచ్యమితి చేన్న - బుద్ధిశబ్దవాచ్యమహత్కార్యహక్ష్మారకార్య త్వాన్తరసః. పరాశరాదయోహి తథా స్తరస్మి. వృత్తివిశేషమాత్రంచే ద్బుద్ధిః - తదా చిత్తమనసోరిప ప్రకృతివికృతిభావోపదేశో న స్యాత్. * భూమి రాహో నలో వాయుః ఖం మనో బుద్ధిరేవచ. అహక్ష్మారి ఇతీయం మే భిన్నాప్రకృతి రిష్టేతి భూమ్యుబాదీనామివ మనోబుద్ధ్యోరపి పృథక్త్వం ప్రతిపాద్యతే. సమాధ్యభావాచ్చేతి సూత్రమపి * ఓమిత్యాత్మానం ఛాయుష * ఆత్మావా ఆచే ద్రవ్యస్యఐతి సమాధివిధిం సమాధా కర్మత్వ మాత్మనోఽవగమయతీతి వ్యాఖ్యాతమ్. తత్తు కర్తాశాస్త్రాన్ధివత్వాదిత్యస్తా దవిశిష్టేష్టమ్ - అతః ప్రకృతే రస్యతేన సమాధివిధాన మేవ వివక్షితమ్. యథాచతతేతి. తత్ర కర్మత్వస్యాపాధికత్వం నామ కిం సంసారదశాయాం దేహేంద్రియాదిసాపేక్షత్వమ్ - ఉత ముక్తా వననుగతత్వమ్. ప్రధమేఽధికరణానుత్థానమ్ - దేహాదిసాపేక్షత్వస్య లోకనిర్ధతయా నిరపేక్షత్వశక్త్యానుదయాత్. ద్వితీయే శ్రుతివిరోధః - పరం జ్యోతి రుపసమృన్నస్య * జక్ష త్క్రిడ స్రమమాణ ఇతి జక్షణాదివ్యాపారదర్శనాత్, * నబ్జల్పాదేవాన్య పితర స్సము త్త్విన్తి * సవకధా భవతి త్రిధాభవతీతిచామాత్రేణాభిలషితనిష్పాదకత్వశ్రవణాచ్చ. కర్మత్వస్య దుఃఖరూపత్వాత్. తస్య సావిభావికత్వేచ దుఃఖా దనిర్దోక్షఇతిచా యుక్తమ్ - స్రచ్చన్దనాద్యుపయోగే కర్మత్వస్య దుఃఖరూపత్వాభావాత్. నను - నదుఃఖరూపత్వం వివక్షితమ్ - కింతు దుఃఖానుషంగ్యాత్మత్వ మితిచేత్. తర్హస్యకర్మత్వమపి దుఃఖానుషక్తమితి దుఃఖా దనిర్దోక్షసాన్యత్ - తస్య నిష్పన్దత్వంహి దుఃఖహేతు ర్ద్వ్యతే, కాస్త్రీయకర్తవ్యకర్మత్వంచ నరకాదిహేతుః శూయతే. కించ - ఆత్మావభాసస్య దుఃఖవ్యాప్తిర్ద్వైతేతి ముక్తావాత్తానవభాసదుఃఖానుభవయో రన్యతరప్రసక్తః. ఆగ మవిరోధా దవ్యప్తిభక్తశ్చేత్ - కర్మత్వేపి దుఃఖవ్యాప్తిర్భజ్యతామ్. * విజ్ఞానం యజ్ఞమితి వాక్యస్య బుద్ధివిషయత్వమ్, వ్యవదేశాచ్చేతి సూత్రస్య పూర్వపక్షవిషయత్వాభావా దయుక్త మిత్యుక్తమ్. బ్రహ్మత్వేత్యోపదేశస్యచాకర్మ త్వసాధికత్వం వ్యనస్తమ్. — అన్యేతు - యథా చేతిసూత్రం పూర్వసూత్రైరేకాధికరణమేవావర్ణయత్ - తేచాన్య సూత్రస్య కర్మత్వాకర్మత్వవచనానాం విషయవ్యవస్థాపనార్థత్వమాహుః. తతోపి కర్మత్వానుపరత్ప్రసక్తపరిహారార్థత్వం యుక్తమ్ - తస్య పరిహరణీయత్వాత్, కర్మత్వనిషేధవచనానాం విషయవిభాగస్యాద్యసూత్రేభిశ్చేతత్వాత్, అన్యథా కాస్త్రీయలంప్రయోక్తరీతి నిర్ధే కర్మభావే కర్తాశాస్త్రాన్ధివత్వాదితి సూత్రవైయర్థ్యప్రసక్తాత్, తక్షదృష్టాన్తేన * ప్రకృతే క్రియమాణానీత్యాదివచనస్య దుష్పరిహరతయా తత్పరిహరస్యాభిప్రాయకత్వస్యాభ్యుపేక్ష్యత్వాత్, అనుపరత్ప్రసక్తపరిహరపరత్వేష్యస్థితీసూత్రే విషయవిభాగస్యాన్ధినిర్ధత్యవర్ణ సూపపత్తేశ్చ.

కర్మధికరణం సమాప్తమ్.

౧॥ తై-ఆర-౩-ప్ర-౧౦-అను-౨౦-పం.

౧. ౪౦॥ నూ. పరాత్తుతచ్ఛ్రీతే. జీవస్య కర్మత్వం కిం పరమాత్మాయత్తమ్ - ఉత స్వాతంత్ర్యమితి. కిం పరమాత్మాయత్తత్వే విధినిషేధ

౪౦॥ నూ. పరాత్తుతచ్ఛ్రీతే. ౧.

(నే-సా.) “ ౨ య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి ” ఇత్యాదిశ్రుతే రాత్తనః కర్మత్వం పరాయత్తమ్, “ ౩ సర్వస్యచాహం వృది నన్ని విష్టో మత్తస్త్వతిజ్ఞాన మహోహనఞ్చ ” ఇత్యాదిస్త్రుతేశ్చ. ౧. ౨॥ బృ-౫-౭-౨౨. ౩॥ గీ-౧౫-౧౫.

* ౧ సర్వస్యచాహం హృది సన్నివిష్టో మత్తః స్మృతిః జ్ఞాన మపోహనంచ * ౨ ఈశ్వరసర్వభూతానాం హృద్దే శేష్జనతిష్ఠతి | బ్రామయన్ సర్వభూతాని యన్తాగ్రహణాని మాయయేతి. ౧॥ గీ-౧౫-౧౫. ౨॥ గీ-౧౮-౬౧.

† నన్వేవంవిధినిషేధశాస్త్రానినర్థక్యంప్రసజ్యేతేత్యుక్తమ్. తత్రాహ

౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః. ౨.

౨. సర్వాసు క్రియాసు పురుషేణ కృతం ప్రయత్నమ్-†ఉద్యోగమపేక్ష్యాన్తర్యామి పరమాత్మాతదనుమతిదానేన ప్రవర్తయతి-† పరమాత్మానుమతి మంతరేణాస్య ప్రవృత్తి ర్నోపపద్యతఇత్యర్థః. కుతఏతత్ - విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః - † అదిశబ్దేనానుగ్రహనిగ్రహాదయో గృహ్యంతే. † యథా ద్వయో సాధారణే ధనే పరస్వత్వాపాదన మన్యతరానుమతి మంతరేణ నోపపద్యతే - అథావీతరానుమతిః స్వేనైవ కృతేతి తత్ఫలం స్వప్యైవ భవతి. † పాపకర్మసు శాస్త్రానినర్థక్యం స్యాత్ - సేతి. యదా స్యాత్ - తదా స్యాయత్తిమ్. యదా నస్యాత్ - తదా పరమాత్మాయత్తిమితి సిద్ధతి. తదితి వ్యాఖ్యేయం పదమ్-కర్తృత్వమితి వ్యాఖ్యానమ్.

† అన్తరహితకర్మామాహ (నన్వీతి)

3. ౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తువిహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః. † (ఉద్యోగమపేక్ష్యేతి) అనేన ప్రథమప్రపుత్తిదశాయాం పరస్వేదా సీసత్వం దర్శితమ్. ప్రపుత్తస్య ప్రవర్తనం హ్యనుమతిః. † జీవః స్వయమేవోద్యుక్తశ్చేత్ - కి మనుమతిదానేనేత్యత్రాహ (పరమాత్మానుమతిమితి) ఉత్తరప్రపుత్తరేతదనుమతిదానేనైవోపపద్యతఇత్యర్థః. విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః విధినిషేధాపుచ్ఛేతే. † అదిశబ్దం వ్యాచక్ష్యే (అదిశబ్దేనేతి) నిగ్రహానుగ్రహా - లోపప్రసాదా. భావ్యస్థాదిశబ్దేన తత్తత్ఫలదాన మభిప్రేతమ్. † పరానుమతిసాపేక్షత్వే విధినిషేధవిషయత్వానుపపత్తిరితి శక్త్యాయాం పరానుమతిదానేనైవ ప్రవృత్త్యుపపత్తే, తత్రాపి ప్రథమప్రపుత్తస్యైవ ఫలభాక్త్యేన దృష్టాంతమాహ (యథేతి) సాధారణే ద్రవ్యే పరానుమత్యా స్యాంశ మాదాయ రాజ్య ఉపాయనే దత్తే తత్ప్రసాదపాతుకః ఫలాన్వయః ప్రథమప్రపుత్తస్యైవ దృశ్యతే నత్యనుమంతః - తథేద మిత్యర్థః. అంశే పారతన్త్ర్యావిధినిషేధాగోచరత్వమితిశక్త్యా - అంశే స్యాతన్త్ర్యావిధినిషేధగోచరత్వోపపత్తిరితి పరిహారః. అన్యసాపేక్షత్వేపి రథాకర్షణాదిషు విధినిషేధగోచరత్వం దృష్టమ్. † (పాపకర్తృత్వేతి) అన్యత్ర దయాయా స్సవిషయత్వాదిత్యర్థః. ఏతదుక్తం భవతి - యథా ద్వయోః పుత్రయోః పిత్రాదివిభక్తదత్తవిత్తక్షేత్రాదిమత్తేన తత్సాపేక్షత్వేపి కన్యచి దపప్రపుత్తిః. కన్యచి తుపప్రపుత్తిశ్చ, తయోరేవ ఫలాయ భవతి - తద్విధిహాపి సర్వజీవానాం సామాన్యేన చిచ్ఛక్తిప్రపుత్తిశక్త్యోః కరణకశేబరహ పరికరలాభస్యచ పరమాత్మాధీనత్వాత్ కర్తృత్వ మాత్రం పరాయత్తిమ్ - విశేషకర్తృత్వేన పరానుమతిసాపేక్షత్వాత్ పరాయత్తిమ్, అంశే స్యాతన్త్ర్యా జీవస్య విధినిషేధవిషయత్వమ్. స్యాతన్త్ర్యేన సేవీచానుగుణప్రపుత్తి సామర్థ్యేనత్వనివార్యత్వమ్. ఇతరసాపేక్షత్వేపి విధినిషేధవిషయత్వం ఫలభాక్త్యేన రథాకర్షణాదిషు దృష్టమ్. ఇతరసాపేక్షత్వేన ప్రథమప్రపుత్తస్యైవ ఫలాన్వయేన దృష్టాన్తో దర్శితః. అనుమంతః పరస్య నియన్తృత్వాన్ ధర్మిగ్రాహకభాదాచు సఫలాన్వయః - కింతు జీవస్యైవ. లోకేప్యనుమంతః ఫలాన్వయో నానుమన్తృత్వప్రయుక్తః - ఆపితు శాస్త్రవశ్యత్వప్రయుక్తః. నివర్తనక్షమ

౪౧॥ సూ. కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహిత ప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః. ౨.

(వే.సా.) జీవః స్వేచ్ఛయా ప్రపుత్తినిపుత్తిపేతుభూతం ప్రయత్నం కరోతి, జీవేన తు కృతంప్రయత్నం ప్రథమప్రపుత్తిపేతు మవేక్ష్య తదానుమతీనేన పరః ప్రవర్తయతి; ఇతి తద్విధినిషేధావైయర్థ్యనిగ్రహానుగ్రహేభ్యోఽవగమ్యతే. యథా గురుతరదారావదిభరణ మబలః ప్రబల సహకృతః కుర్యన్నపి స్వీయప్రయత్నేన విధినిషేధయోగ్యో భవతి. ఏవమేవ జీవః పరమపురుషానుమతినహకృతః ప్రవర్తమానోపి విధినిషేధయోగ్య ఇతి నకల్పిదివ్యోధః. ౨.

(వే.దీ.) ఇదానీం జీవస్య కర్తృత్వం కిం పరమాత్మాయత్తిమ్ - ఉత స్యాయత్తిమినిశ్చయః. స్యాయత్తిమితి పూర్వోపక్షః. విధినిషేధశాస్త్రానినర్థక్యాపత్తే. య స్ఫుటిబుద్ధ్యైవ ప్రపుత్తినిపుత్తికః - నపవహి నియోజ్యో నిగ్రహానుగ్రహాన్వదంచ భవతీతి, రాధాస్తన్తు - “ 3 అస్తఃప్రవిష్ట శ్చాస్తా జనానాం సర్వాత్మా ” “ ౪ య ఆత్మాన మన్తరో యమయతి ” ఇత్యాదిత్రుతే. పరమాత్మాయత్తిమేవ కర్తృత్వమ్. తచ్చ జీవేన స్ఫుటిబుద్ధ్యా కృతం ప్రయత్న మపేక్ష్య తదనుమతిదానేనేతి విధినిషేధావైయర్థ్యమ్. ఆతఏవ నిగ్రహానుగ్రహాన్వదంచ - నూత్రప్రయమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧-౨.

పరాయత్నాధికరణం సమాప్తమ్.

॥ काशी - ३७ - ८.

స్వావేశవిరవత ఫలప్రదభి విషయసన్నిధానాదే రవీశ్వరకారితత్వాత్ కథం తస్య త్రత్రాదాసీన్యమ్. అభినన్దివిశేషభావాదితి బ్రూమః. ఈశ్వరః ప్రాచీనాదృష్టఫలభూత ముఖ్యుఃప్రవాసేచ్ఛయా విషయసన్నిధానాదికం ప్రథమ మపాదయతి - నతు సాధనాన్తరానుష్ఠాపసేచ్ఛయా. అన్యాభిప్రాయేణ సమ్పాదితస్య వస్తునః పురుషాన్తరాభిమతకార్యాన్తరోపయోగే సత్యసి పూర్వం తన్నిష్పాదకపురుషస్వాదాసీన్యం హి దృశ్యతే - ఘటని రీక్షణాయ ప్రవీణ మారోపయంతి హి పురుషం ఘట్టాభి పురుషాన్తరప్రవృత్తాపుదాసీనవ - తత్ర తస్య ప్రవర్తకత్వనివర్తకత్వయో రుభయో రప్యభావాత్, ఏవ విశ్వవిరస్య ప్రథమత జ్ఞాదాసీన్య ముపపన్నమ్. అతఏవ జీవస్య సావితస్త్రీమపి యుక్తమ్ - ఇచ్ఛాశక్తిమత్తేనత్యనివార్యత్వంహి సావితస్త్రీయమ్. నను - పూర్వవివాగనాదిగణితేచ్ఛాపరవశత్వా ద్వాప్యూదకాదిప్రేరేతస్యేవ సజీవస్య సావితస్త్రీయమ్. నైవమ్ - ఇచ్ఛోత్పత్తేః ప్రవృత్తిసామన్యవివాశకత్వాభావాత్. ఓదనేచ్ఛాయా - సత్యమపి తస్య విషనమృతత్వే విజ్ఞానేనతి తద్విషయేచ్ఛానివారణసామర్థ్యంహి చేతరస్య దృశ్యతే - క్యావిచాయో మహానిధిభోపాయజ్ఞానేనతి క్యాసమాప్తసేచ్ఛాం నివారయతుం ప్రభవతి. ఏవం ప్రత్యవాయస్యవా అతిగమ్యుభూత్తస్యవా జ్ఞానేనతిచ్ఛాన్తరనివారణసామర్థ్యదర్శనేన పురుషస్య సావితస్త్రీయప్రసత్తేః కర్తృత్వం యుజ్యతే - ఇష్టతమేషు ప్రసర్తకవాసనావిన్యేషు నివర్తకవాసనాపి తస్య విద్యతే. అతః కృత్యాకరణాకృత్యాకరణేషిచ్ఛానివారణక్షమాపి ప్రత్యవాయానాదరేణ స్వేచ్ఛాం ననివారయతీద్యేష ఏవాపరాధో జీవస్య దృశ్యతేహేతుః. శాస్త్రీయప్రత్యవాయాదిజ్ఞానసామర్థ్యాభావా త్తిరక్తా మశాస్త్రవశ్యత్వమ్. ఏవం ప్రథమేచ్ఛాప్రయత్నయో రప్యభిగ్నసావితస్త్రీయ జీవః. పరమాత్మచ తయో రుగాసీన - తత్రాభినన్దిరహితత్వాత్. ద్వితీయేచ్ఛాప్రయత్నాదిషు పరమాత్మా అభిగ్నమానేవ హేతవీన్తరాసన్నిధాపితమపి విషయం బుద్ధౌ సన్నిధాయతి. తత్సన్నిధాపనమేవ విశేషోపకారః. సచ ప్రథమప్రవృత్తి ఫలదానరూపం. తదాసీమపి పరో జీవస్య స్వేచ్ఛానివారణాదిసామర్థ్యం స నాశయతి - అతస్తస్య సావితస్త్రీయమ్. ఈదృశం విశేషోపకారం ప్రథమతఏవ కేషుచి దీశ్వరః కరోతి - తత్ర ప్రయోజయితృత్వ మిత్యవస్థాత్రయవైషమ్యమ్. ననేవిం సాధారణకారణైరేవ వాసనావిశేషాదినహ కృతైః చ్ఛాద్యుత్పత్తే సమ్భవన్త్యాం కిమర్థ మిశ్వరస్వానుమ స్తృత్వాదిక మధ్యపగమ్యతే. ఉచ్యతే - యది వయమనుమ స్తృత్వాదికం కల్పయామః - తదాసీమేవం చోదసియమ్. నతు కల్పయితే - కింతు * అన్తఃప్రవిష్టశ్చాస్తాజనానామ్ * అధ్యక్షశ్చానుమన్తాచ * ఏవఏవ సాధుకర్తృకారయతీర్వాదిప్రతిబలాదధ్యపగమ్యతే - అతో నకల్పిద్దోషః. తత్ర యదుక్తమ్-నియమనశ్రుతిసజ్జోచః ప్రసజేత్ - ప్రథమ ముపేక్షకత్వాదితి- సతదనిష్ఠిప్రశస్టావమ్ - నియస్తృత్వప్రతేస్తావా స్వజ్జోచోహ్యభిమతః - యావతా విధినిషేధశాస్త్రాన్తర్థక్యం పరిహీయతే. తతః పరం సజ్జోచ ఏవ త్వనిష్టః. - నచ సోఽభ్యుదయతః. కిం - చిచ్ఛక్తిం ప్రవృత్తిశక్తించ దత్వా శక్తిమత్తేన సత్యనివార్యత్వలక్షణం సావితస్త్రీయం జీవస్వాపాద్య ప్రథమప్రవృత్తౌ కృష్ణం భావః ఈశ్వరస్య సావితస్త్రీయవైకల్యాదహ - కింతు తదతితయావహవీవ - యథా అమాత్యాదీనాం పరికరవత్త్వం సావితస్త్రీయం దత్వా స్యయమద్యాపృతస్య రాజ్ఞః - తదవృత్. నచ సావితస్త్రీయం పరాధీనత్వంచేతి వ్యాఘాతః. - అమాత్యసావితస్త్రీయ తదభావాత్. తదభావచ్చ రాజ్ఞా తత్ప్రసృత్తేరనివారణాత్.

అత్రాయం నన్దిహః-*. నైయర్థ్యం యావతా సస్వా ద్విధానప్రతిషేధయోః । నియస్తృత్వప్రతేస్తావాన్సజ్జోచో స త్వతఃపరః । బాహ్యన్తఃకరణవ్యాప్తిచచ్ఛక్త్యాధానధారణైః । సాధారణోపకారై సస్వ దిచ్ఛాదేకారణం పరః । భోగాదృష్టోపసీతార్థస్యభావాద్వాసనాన్వితాత్ । ఇచ్ఛాచేర్నసాతృప్తాయుక్తోదాసీనతా విభోః । అభినన్ద్యన్తరప్రాప్తే వస్తుస్యస్యత్ర కేనచిత్ । ఉపయుక్తే పుష్కరాస్తేహి తస్య ప్రాపయితా పుమాన్ । సామర్థ్యేనత్యవార్యతావృత్తస్త్రీయ జీవ ఉచ్యతే । సహ్యాదనే వివజ్ఞానా త్స్వేచ్ఛామపి నియచ్ఛతి । సన్నిధాపకవైధుర్యేప్యర్థం బుద్ధిస్థతాం నయన్ । ప్రయోజకోఽనుమన్తాచ భవతీశస్తదా తదా । పూర్వప్రవృత్తేశ్చ ఫల మనుమత్యాదికం భవేత్ । దయాదీనాం గుణానాంచ సులభం విషయాన్తమ్ । అమాత్యస్య సవితస్త్రీయే రాజ్ఞస్తన్నావహీయతే । ఏవమేవ పరస్వాపి జీవసావితస్త్రీయదాయినః । ససావితస్త్రీయం పరాధీనస్వయాపా త్ప్రీయతం భవేత్ । సావితస్త్రీయదాయినా పుసా తత్ప్రసృత్త్యనివారణాత్.

అతో జీవానాం సావితస్త్రీయమ్, విధినిషేధశాస్త్రసాఫల్యమ్, పరమాత్మనః సర్వకారణత్వమ్, సర్వఫలప్రదత్వమ్, నిరఙ్కుశసావితస్త్రీయమ్, అవస్థాత్రయవైషమ్యమ్, దయాదిగుణానాం విషయవత్త్వమ్, వైషమ్యవైర్భూత్యపరిహారశ్చేతి సర్వ ముపపన్నమ్.

జీవేన సర్వరూపైక్య మధ్యపగచ్ఛతాం సర్వేషాం సర్వజ్ఞత్వయా సావినస్యతేన జీవాన్జానత ఈశ్వరస్య సర్వప్రవృత్తివ్యవసమస్తృత్వే హితాకరణాహితకరణదోషప్రసక్తి రనివార్యా. - అత ఇద మధికరణం విరుద్ధమ్. నను-జగత ఈశ్వరశరీరత్వపక్షేషి హితాకరణాదిదోషఃప్రసజేత్, న-శరీరగతదోషాణాం శరీరైర్వైత్రసక్షేప జీవగతదుఃఖావాం పరమాత్మస్యప్రసక్తాత్.

౪౨॥ సూ. అంశోనానావ్యపదేశాదన్యథాచాపిదాశకితవాదిత్వమధీయతవకే. ౧.

౧. † జీవస్య కర్తృత్వం పరమపురుషాయత్త మిత్యుక్తమ్. ఇదాసీం కి మయం జీవః పరస్తా దత్యస్తభిన్నః - ఉత పరమేవ బ్రహ్మ బ్రాహ్మ - ఉత బ్రహ్మైవైవాపాధ్యవచ్ఛిన్నమ్ - † అథ బ్రహ్మంశఇతి సంశయ్యతే, † శ్రుతివిప్రతిపక్షేస్సంశయః. † నను - ౧ తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః, ౧ అధికంతుభేదనిర్దేశాదిత్యత్రైవాయ నుభో నిర్ణీతః. † సత్యమ్ - స ఏవ నానాత్వైకత్వశ్రుతివిప్రతిపత్త్యా ఆక్షిప్య జీవస్య బ్రహ్మంశతోవపాదనేన విశేషతో నిర్ణీయతే. † యావద్ధి

౧. ౪౨॥ సూ. అంశోనానావ్యపదేశాదన్యథాచాపిదాశకితవాదిత్వమధీయతవకే. † అవాస్తరన్యతిమాహ (జీవస్యేతి) స్వబుద్ధ్యా ప్రవృత్తినివృత్త్యైరమ్భతమో జీవః కృతప్రయత్నాపేక్షేణ పరేణానుమతిదానేన ప్రవర్త్యత ఇత్యుక్తమ్. తస్మి రాజభృత్యాదివ దత్యస్తభేదో జీవపరయో స్యాత్ - తస్మా దభేదశ్రుతయో నరపతిరేవ సర్వలోకఇతివ దాపచారిక్యఇతి శబ్దాయా నన్యతః. † (అథబ్రహ్మంశఇతి) కింవిశేష్యైకదేశరూపాంశః - కింవిశేష్యైకదేశరూపవిశేషణాంశఇతి వికల్పా గర్భితః. సతు పక్ష్యతే. జీవః కిం పరమాత్మనోఽత్యస్తభిన్నః. ఉతాజ్ఞః పరమాత్మైవ - ఉతాపాధికభేదభిన్నః - ఉత స్వతోభిన్నాభిన్నః - ఉత పరమాత్మనో విశేషణతయాంశఇతి. తదర్థం కస్మిన్పక్షే భిన్నత్వాభిన్నత్వాదివిషయసర్వశ్రుతిముఖ్యత్వ ముపపద్యతే - కస్మిన్నేతి. యదా పక్షాస్తరేణ తదుపపత్తిః - తదా తేష్వన్యతమః పరిగ్రాహ్యాః. యదా విశేషణతయాంశత్వే తదుపపత్తిః - తదా తదేవ పరిగ్రాహ్యమితి. † కస్యంశయపేతు రిత్యత్రాహ (శ్రుతితి) † వాదివిప్రతిపక్షేరపి శ్రుతివిప్రతిపత్తిమూలత్వాదుచ్చితివిప్రతిపత్తిరేవాత్రపేతుతయోక్తా. ఆధికరణన్య పానరుక్త్యం శబ్దతే (ననివృతి) † పరిహరతి (సత్యమితి) పూర్వంహి శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరపర్యవ్తాభిధాయి త్వసిద్ధవత్కారణ జగద్బ్రహ్మణో శరీరశరీరభావేనోపాయన్యపదేశముఖ్యత్వముపపాదితమ్. తత్ర శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరపర్యవ్తాభిధానముయుక్తమ్ - ఆకృత్యధికరణన్యాయావిషయత్వాదిత్యాక్షిప్యాంశతోవపాదనముఖేన శరీరవాచిశబ్దస్య శరీరపర్యవ్తాభిధానముపపాద్య - తత ఉభయన్యపదేశముఖ్యత్వమిహ నిర్ణీయతఇత్యర్థః. † కిముభయన్యపదేశముఖ్యత్వమనన్యత్వవిలక్షణత్వనిశ్చయశ్చాంశత్వనిర్ణయసాపేక్షఇత్యత్రాహ (యావద్ధీతి) అప్పు ధకిన్ద్రప్రకారత్వ నిర్ణయేనోపాయన్యపదేశముఖ్యత్వమ్, ప్రభావప్రభావతోరీవాప్యధాన్యధాన్యశాంత్యనిర్ణయేన జగద్బ్రహ్మణో రసన్యత్వసిద్ధిః, విశేష

౪౨॥ సూ. అంశోనానావ్యపదేశాదన్యథాచాపిదాశకితవాదిత్వమధీయతవకే. ౧.

(వే-సా.) జీవాత్తా, పరమపురుషాంశః. “౨ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా” “౩ న కారణం కరణాధిపాధిపః” ఇత్యాది నానావ్యపదేశాత్. అన్యథా “౪ తత్త్వమసి” “౫ అయ మత్తా బ్రహ్మ” ఇతి ఐక్యోపదేశాచ్చ “౬ బ్రహ్మదాశాః” ఇత్యాదిసర్వజీవవ్యాప్త్యై క్య మధీయతవకే - అంశత్వాభ్యుపగమేహ్యుభయం ముఖ్యం భవతి. ౧.

(వే-దీ.) కిం జీవః పరమాత్మనోఽత్యస్తభిన్నః - ఉత పరమాత్మైవాజ్ఞః - అథ పరమాత్మైవైవాపాధిసమ్బద్ధః - పరమాత్మాంశోవేతి సంశయః. అత్యస్తభిన్నఇతి ప్రథమః పక్షః - “౨ పృథగాత్మానం ప్రేరితారంచ మత్వా” “౩ తయో రన్యః పిష్పలం సావిద్యత్త్యనశ్చన్నస్యో అభిచాకశీతి” “౪ అనీశశ్చాత్తా బధ్యతే భోక్తృభావాత్” “౫ సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః” ఇత్యాదిభేదశ్రుతేః జీవపరమాత్మనోః కర్తృపరతన్త్రితా తద్విప రీతత్వశ్రుతేశ్చ. అభేదశ్రుతయః “నరపతిరేవ సర్వలోకః” ఇతివ దాపచారిక్య ఇతి. భేదశ్రుతీనా మవిద్యద్విషయతయావా ఉపాధిసమ్బద్ధి పయతయావా అముఖ్యవృత్తిసమ్భవా దభేదశ్రుతిముఖ్యత్వాద్యాజ్ఞః పరమాత్మా - ఉపాధిసమ్బద్ధోవా జీవఇతి యుక్తమ్. రాధాస్తన్తు - నానాత్వై కత్వన్యపదేశాత్ పరమాత్మన సత్త్వసజ్జుల్పత్వసర్వజ్ఞత్వనిరవద్యత్వశ్రుతే రజ్జుతోవపాధిసమ్బద్ధాద్యనుపపత్తే, ర్జీవశబ్దస్య జీవశరీరకపరమాత్మవాచి త్వేన “౪ తత్త్వమసి” “౫ అయ మత్తా బ్రహ్మ” ఇతిసామానాధికరణన్య ముఖ్యత్వా, చ్చరీరశరీరణో ర్విశేషణవిశేష్యభూతయోః స్వరూపస్వభావ భేదేనచ భేదశ్రుతేశ్చ ముఖ్యత్వా, ద్విశిష్టవస్త్యైకదేశతయాచ విశేషణన్య పరమాత్మాంశో జీవః. జీవశరీరత్వశ్చపరమాత్మనః “౧౦ యస్మాత్తా శరీరమ్” ఇత్యాదిషు సిద్ధమ్. సూత్రార్థస్తు - అంశః పరమాత్మాంశో జీవః. నానావ్యపదేశాత్ భేదన్యపదేశాత్, అన్యథాచ అభేదన్యపదేశాచ్చ. ఉక్తనీత్యా ఉభయముఖ్యత్వాద్యేత్యభిప్రాయః. దాశకితవాదిత్వమప్యధీయతవకే “౬ బ్రహ్మదాశా బ్రహ్మదాసాః” దాశకితవాదిత్వమప్యధీయతవకే - శాఖినః సర్వజీవవ్యాపిత్యా దభేదోపదేశన్య తత్రాత్యాదరః ప్రతీయతఇత్యర్థః. ౧.

౧॥ బ్రహ్మ - ౨ - ౧ - ౧౫, ౨౨. ౨॥ శ్వే - ౧ - ౬. ౩॥ శ్వే - ౬ - ౯. ౪॥ ఛా - ౬ - ౧౦ - ౩. ౫॥ బృ - ౬ - ౪ - ౫. ౬॥ ౭॥ శ్వే - ౪ - ౬. ౮॥ శ్వే - ౧ - ౯. ౯॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨. ౧౦॥ బృ - ౫ - ౭ - ౨౨.

జీవస్య బ్రహ్మాంశత్వం - న నిర్ణీతమ్ - తావ జీవస్య బ్రహ్మాణోఽనన్యత్వమ్, బ్రహ్మణ స్తస్మా దధికత్వంచ నప్రతితిష్ఠతి. † కిం తావత్వాప్రిప్తమ్. అత్యంతభిన్నఇతి. కుతః. * ౧ జ్ఞాజ్ఞా ద్వావజావీశసీశావిత్వాదిభేదనిర్దేశాత్. జ్ఞాజ్ఞాయా రభేదశ్రుతయ స్తస్మిన్నా సిక్ష్ణేదితివ ద్విరుద్ధార్థప్రతిపాదనాదాపచారిక్యః. — † బ్రహ్మాణోఽంశో జీవఇత్యపి న సాధీయః - ఏకవస్తేవ కదేశవాచీ హ్యంశశబ్దః - జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వే తద్గతా దోషా బ్రహ్మాణి భవేయః. నచ బ్రహ్మఖణ్డో జీవ ఇత్యంశతోవ్య పహతిః - ఖణ్డనానర్హత్వా ద్భ్రష్టాణః, ప్రాగుక్తదోషప్రసక్తాః. — తస్మా దత్యంతభిన్నస్యచ తదంశత్వం దురుపపాదమ్. ‡ యద్వా - భ్రాతృం బ్రహ్మైవజీవః. కుతః. * ౨ తత్త్వమసి * ౩ అయ మాత్మా బ్రహ్మైత్యాదిబ్రహ్మత్వభావప్రదేశాత్. నానాత్వవాదిన్యస్తు ప్రత్యక్షాది సిద్ధాంతానువాదిత్వా దనన్యథాసిద్ధాదైవతోపదేశపరాభిః శ్రుతిభిః ప్రత్యక్షాదయ ఇవా విద్యాత్వస్థతాః ఖ్యాప్యంతే. — † అథవా - బ్రహ్మైవానాద్యుపాధ్యవచ్ఛిన్నం జీవః. కుతః. తత ఏవ బ్రహ్మత్వభావప్ర దేశాత్. నచాయ ముపాధి రాభ్రాన్తిపరికల్పితఇతి వక్తుం శక్యమ్ - బద్ధమోక్షాదివ్యవస్థానుపపత్తేరితి.

౨. † ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే బ్రహ్మాంశఇతి. కుతః. నానావ్యవదేశా, దన్యథాచ - ఏకత్వేన వ్యవదేశాత్, ఉభ యథాహి వ్యవదేశో దృశ్యతే. నానాత్వవ్యవదేశస్తావ తస్మిన్ప్రత్యక్షసృజ్యత్వనియంతృత్వనియామ్యత్వసర్వజ్ఞతావిజ్ఞత్వ స్వాధీనత్వపరాధీనత్వశుద్ధతావశుద్ధత్వకల్యాణగుణాకరతవృద్ధివిసేతత్వపతిత్వశేషత్వాదిభి ర్దృశ్యతే. అన్యథాచ - అభే దేన వ్యవదేశోపి * ౨ తత్త్వమసి * ౩ అయ మాత్మా బ్రహ్మైత్యాదిభిర్దృశ్యతే. అపిదాశకితవాదిత్వమధీయతవకే * ౪ బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమే కిత్వా ఇత్యాధరవణికా బ్రహ్మాణో దాశకితవాదిత్వమవ్యధీయతే. † తతశ్చ సర్వజీవ వ్యాపితేన్వాభేదో వ్యవదిశ్యత ఇత్యర్థః. ఏవ ముభయవ్యవదేశముఖ్యత్వవిస్థయే జీవోఽయం బ్రహ్మాణోంశ ఇత్యభ్యుప గతస్యః. — † నచ భేదవ్యవదేశానాం ప్రత్యక్షాదిప్రసిద్ధార్థత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వమ్ - బ్రహ్మసృజ్యత్వతస్మిన్నియామ్యత్వ తచ్ఛ్రీఃత్వతచ్ఛేషత్వతిదాధారత్వతత్పాల్యత్వ తతస్సంహార్యత్వతమపానకత్వతత్ప్రసాదలభ్య ధర్మార్థకామమోక్షరూ పపురుషార్థభాక్త్యాదయ, శ్రుత్యంతశ్చ జీవబ్రహ్మాణో ర్భేదః, ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వేనాన్యథాసిద్ధః. అతో నజగ తస్మిన్ప్రత్యక్షివాదినీనాం ప్రమాణాంతరసిద్ధిభేదానువాదేన మిథ్యాన్ధోపదేశపరత్వమ్. † నచాఖణ్డైకరసచ్చిన్తాత్మనన్వరూపేణ బ్రహ్మాణా ఆత్మనోఽతద్భావానుసంధానమ్, బహుభవనసజ్జల్పపూర్వకవియదాదిసృష్టిమ్, జీవభావేన తత్ప్రవేశమ్, విచిత్రనామరూపవ్యాకరణమ్, తత్క్రొతానన్తవిషయానుభవనిమిత్తనుఖదుఃఖభాగిత్వ మభోక్తృత్వేన తత్త్రస్థిత్యా తన్నియ మనేనాన్తర్యామిత్వమ్, జీవభూతస్య స్వస్య కారణబ్రహ్మత్వభావానుసంధానమ్, సంసారమోక్షమ్, తదుపదేశశాస్త్రంచ కుర్వా

౧॥ శ్వే - ౧౦ - ౯. ౨॥ ఛాం - ౬ - ౧౦ - ౩. ౩॥ బృ - ౬ - ౪ - ౫. ౪॥

ణతయాంశత్వనిష్ఠయేన విలక్షణత్వసిద్ధిరితిభావః. † (కింతావదిత్వాది) — † అంశవాదినమత్యంతభేదవాదీ దూషయతి (బ్రహ్మాణోంశఇతి) విశేష్యైక దేశరూపాంశపక్షే దూషణమిదమ్. — † (యద్యేతి) అద్యైతే వడ్విధతాత్పర్యలిజ్జనమ్భవాత్ ద్వైతాన్యథాసిద్ధేభ్య బ్రహ్మైవ జీవఇత్యర్థః. — † (అథవేతి) ప్రమాణప్రమేయవ్యవస్థానుపపత్తిశ్చ గర్భితా.

౨. † రాధాస్తమాహ (ఏవమితి) సౌత్రోఽపిశబ్దో భేదతాత్పర్యం ద్యోతయతి. † (తతశ్చేతి) ఉత్కృష్టైస్సామానాధికరణ్యే అభేదస్యాపచారిక త్యశక్త్యాస్యాత్ - ఇహతు దాశకితవాది నికృష్టసామానాధికరణ్య మభేదస్య తాత్త్వికత్వం ద్యోతయతీత్యర్థః. — † పరోక్త్యాన్యథాసిద్ధి మనూద్య దూషయతి (నచేతి). † ప్రమాణాంతరాసిద్ధం భ్రమ ముపదిశతీతిచేత్తత్రతాహ (నచాఖణ్డైకరసేతి) బ్రహ్మాణా భ్రమితస్య మిత్యన్వయాః. ప్రమాణాంతరా గోచరాగ్ధోపదేశోహి పరస్య బోధనార్థః - అతః ప్రమాణాంతరాగోచరం వదన్తి వేదః త్వమేవంవిద్ధీతి బోధయతి - తస్మా దపరమార్థభ్రమ ముప.

జేన భ్రమితవ్యమిత్యపదిశ్యతే - † తథాసత్త్వస్థత్వప్రతిపత్త్యాపాతాత్.—† ఉపాధ్యవచ్చిన్నం బ్రహ్మ జీవ ఇత్యపి నసాధీయః - పూర్వనిర్దిష్టనియన్త్రతన్వనియామ్యత్వాదివ్యపదేశబాధాదేవ. నహి దేవదత్తాదే రేకస్యైవ గృహీయ్య పాధిభేదాన్నియన్త్రనియామ్యభావాదిసిద్ధిః. అత ఉభయవ్యపదేశోపపత్తయే జీవోఽయం బ్రహ్మణోఽంశఇత్యభ్యుపేత్యమ్.

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్. ౨

౩. * ౧ పాదోస్య విశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి మన్త్రవర్ణాచ్చ బ్రహ్మాంశో జీవః - † అంశవాచీహి పాదశబ్దః. * ౧ విశ్వాభూతానీతి జీవానాం బహుత్వా ద్బహువచనం మన్తే. సూత్రేఽపి అంశ ఇత్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్ - ౨ నాత్మాశ్రుతే రిత్యత్రాప్యేకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్ - * ౩ నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానాం ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామానిత్యాదిశ్రుతిభ్యః † ఈశ్వరా ద్భేదస్యాత్తనాం బహుత్వనిత్యత్వయోశ్చాభిధీయమా నత్వాత్. † ఏవం నిత్యానా మాత్తనాం బహుత్వే ప్రామాణికేనతి † జ్ఞానస్వరూపత్వేన సర్వేషామేకరూపత్వేఽపి భేదకాకారః ఆత్మయాభాత్త్యవేదనక్షమైర వగమ్యతే. ౪ † అస్తత్తేశ్చావృతికరఇత్యన్తరమేవచాత్మబహుత్వం వక్ష్యతి.

౪౪॥ సూ. అపిస్తర్యతే. ౩.

౪. * ౫ మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతన ఇతి జీవస్య పురుషోత్తమాంశత్వం స్తర్యతే-అతశ్చాయమంశః.

౧॥ పురుషసూక్తమ్. ౨॥ బ్రహ్మ - ౨ - ౩ - ౧౨. ౩॥ శ్వే - ౨ - ౧౩. ౪॥ బ్రహ్మ - ౨ - ౩ - ౭. ౫॥ గీ - ౧౫ - ౭.

దిశతా వేదేన బ్రహ్మణాభ్రమితవ్య మిత్యుక్తం భవతి - నచ తద్యుక్తమిత్యర్థః. † సుతఇత్యత్రాహ (తథాసతీతి) భ్రమనివృత్త్యా లోకోజ్జీవనస్సన్తుతేన వేదేనాధికభ్రమాస్తరాపాదనం వ్యాహతమిత్యర్థః. అభేదస్యాప్యన్యథాసిద్ధి స్తుల్యా - సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదిభ్య తస్య సిద్ధిత్వాత్. నజీవబ్రహ్మణో రభేదః ప్రత్యక్షసిద్ధ ఇతిచేత్ - తస్మి జీవబ్రహ్మణో ర్నియామ్యత్వ నియన్త్రత్వాదిలక్షణభేదోపి ప్రత్యక్షాగోచర ఇత్యనన్యథాసిద్ధిః. తథాప్యభేద శ్రుతివిరోధాత్ భేదశ్రుతి ర్వాధ్యత ఇతిచేత్ - భేదశ్రుతివిరోధా దభేదశ్రుతిర్వాధ్యేత. అపచ్ఛేదనయాత్ భేదశ్రుతిబాధశ్చేన్న - అనియతవిరో ధపారావపర్యవీచయోఽపచ్ఛేదన్యాయో నియతవిరోధపారావపర్యేషు సహి ప్రవర్తతే - విరోధాధికరణన్యాయాత్సార్వసేవ ప్రబలమితి పుర స్తాదేవోక్త మితి భావః.—నత్యోపాధ్యవచ్చిన్నబ్రహ్మజీవపక్షం దూషయతి, † (ఉపాధ్యవచ్చిన్నమిత్యాదినా).

౩. ౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్. † ఉభయవ్యపదేశముఖ్యత్వసిద్ధిరూపశ్రుత్యర్థాపత్త్యాఽంశత్వంకల్పితం పూర్వసూత్రే - అంశత్వం కణ్ఠో క్తమిత్యత్రోచ్యతే. (అంశవాచీత్వాది) * నిత్యోనిత్యానామిత్యాదిశ్రుతిః. * యదాగ్నేయోష్ఠాకపాలఇతివదివిప్రవిధిపరా * తద్గణాస్తువిధీయేర న్నవిభాగా ద్విధానాథేనచే దస్యేన శిష్టా ఇతిన్యాయాత్. † జీవానాం పరస్పరభేదస్య లోకసిద్ధత్వా న్నతచ్ఛాస్త్రప్రతిపాద్యమితిచేత్. భేదస్య స్వాభావికత్వ మతాకికమ్ - తస్మాన్నిత్యానామేవ బహుత్వం శాస్త్రైకసమగమ్యమితి జీవానాం స్వాభావికభేదః శాస్త్రప్రతిపాద్యవేతి * నిత్యో నిత్యానామితి వాక్యస్వార్థం హేతుతయాహ (ఈశ్వరాదితి) † ఏవం భేదనిత్యత్వే ముక్తా దేవాదిభేదకాకారాభావాత్కథం భేదో జ్ఞాయత ఇత్య త్రాహ (ఏవంనిత్యానామితి) † (జ్ఞానస్వరూపత్వేనసర్వేషామేకరూపత్వేపీతి) అనేన జీవావైతపరవాక్యానా మాకారైక్యపరత్వం దర్శితమ్. ప్రత్యక్షేన పరాక్షేనచ భేదో గృహ్య ఇత్యర్థః. † అయ మర్థ స్సాత్ర ఇత్యాహ (అస్తత్తేరితి).

౪. ౪౪॥ సూ. అపిస్తర్యతే. తత్త్రైవాన్తరోక్తం పురుషోత్తమశబ్దవిర్వచనమ్, తేన త్పరాత్పరవైలక్షణ్య, మంశశబ్దార్థస్య తదనురోధేన వక్త వ్యత్యం చాభిప్రేత్య పురుషోత్తమాంశత్వమిత్యుక్తమ్.

౪౩॥ సూ. మన్త్రవర్ణాత్. ౨.

౪౪॥ సూ. అపిస్తర్యతే. ౩.

(వే-సా.) “౧ పాదోస్య విశ్వాభూతాని” ఇతిమన్త్రవర్ణాచ్చ. ౨. (వే-దీ.) మన్త్రవర్ణాచ్చాంశవీవ జీవః, “౧ పాదోఽస్య విశ్వాభూ తాని” ఇతి. పాదశబ్దోఽంశవాచీ. ౨. (వే-సా.) “౫ మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతనః” ఇత్యాదినా. ౩. (వే-దీ.) “౫మమై వాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతనః” ఇతి జీవస్య పరమాత్మాంశత్వం స్తర్యతేచ. ౩.

† అంశత్వేపి జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన జీవగతా దోషా బ్రహ్మణ ఏవేత్యాశఙ్కాహ.

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తునైవంపరః. ౪.

౫. తుశబ్ద శోద్ధ్యం వ్యావర్తయతి. ప్రకాశాదివత్తునైవంపరః - యథాఽగ్న్యదిత్యాదే ర్భాస్వతో భారూపః ప్రకాశోఽంశోభవతి, యథా † గవాశ్వశుక్లకృష్ణాదీనాం గోత్వాదివిశిష్టానాం వస్తూనాం గోత్వాదీని విశేషణాన్యంశాః, † యథావా దేహినో దేవమనుష్యాది ద్దేహీనాఽంశస్తద్వత్. † ఏకవస్త్యైకదేశత్వం హ్యంశత్వమ్ - † విశిష్టస్వైకస్య వస్తునో విశేషణ మంశఏవ. † తథాచ వివేచకాః విశిష్టే వస్తుని విశేషణాంశోఽయమ్ - విశేష్యాం శోయమితి వ్యవదిశన్తి. † విశేషణవిశేష్యయో రంశాంశిత్యేపి స్వభావవైలక్షణ్యం దృశ్యతే - † ఏవం జీవపరయోర్విశేషణవిశేష్యయో రంశాంశిత్యం స్వభావభేదశోపపద్యతే. † తదిద ముచ్యతే నైవంపరః † యథా భూతో జీవః - న తథాభూతః పరః. † యధైవహి ప్రభాయాః ప్రభావానన్యథాభూతః - తథాప్రభాస్థానీయాతాన్వంశా జీవాదంశీ పరోప్యర్థాన్తరభూతః. † ఏవం జీవపరయో ర్విశేషణవిశేష్యత్వకృతం స్వభావవైలక్షణ్య ముక్రిత్య భేదనిర్దేశాః ప్రవర్తన్తే - అభేదనిర్దేశాన్తు ప్రధానిధ్యనర్హవిశేషణానాం విశేష్యపర్యంతత్వ ముక్రిత్య ముఖ్యత్వేనోపపద్యన్తే.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామాహ (అంశత్వేపితి).

౫. ౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తునైవంపరః. † అదిశబ్దోపాత్తమాహ (గవాశ్వేతి) † ద్రవ్యయో రప్రధానిధ్యవిశేషణవిశేష్యభూతయో రంశాంశిత్యం వదతా ద్రవ్యయో శ్చరీరాత్త సారస్యంశాంశిత్యముక్తం భవతీతిభిప్రాయేణాహ (యథావా దేహినః) † ప్రకాశాదీనా మంశత్వం కథమితి శఙ్కాయా మంశన్యూపాసం నిక్షయతి (ఏకవస్త్యితి) † తాదృశాంశత్వం విశేషణవిశేష్యయోరపి విశేషణస్యాస్తీత్వాహ (విశిష్టస్వైకస్వేతి) † తదేవ వృద్ధన్యవహారేణ దృఢయతి (తథాచేతి) † తతఃకిం ప్రస్తుతదోషస్పృశఙ్కాయా ఇత్యత్రాహ (విశేషణవిశేష్యయోరితి) బహుళత్వసమ్మచితత్వవిరళత్వవిస్తృతత్వాదినన్యభావవైలక్షణ్యం దృశ్యతే ఇత్యర్థః. † దృష్టాన్తే శీతం వైలక్షణ్యం దాద్వాన్తికే దర్శయతి (ఏవమితి) ఉక్తార్థపరత్వేన సూత్రఖండ మవతారయతి (తదిదమితి) † వాచకత్వప్రకారమాహ (యథాభూతః) † తదేవ వివృణ్వన్సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యధైవహితి) † తేనో భయవ్యవదేశముఖ్యత్వనిర్దిమాహ (ఏవమితి) ప్రకాశాదివత్పి విశేష్యపర్యంతాభిధానం దృశ్యతే - యథా భానుః - భానుమాన్, జ్యోతిః - జ్యోతి

(వే.దీ.) ఏకద్రవ్యైకదేశత్వం హ్యంశత్వమ్ । అతో జీవస్య బ్రహ్మైకదేశత్వేన జీవదోషా బ్రహ్మణో దోషా ఏవేత్యాశఙ్కాహ.

౪౫॥ సూ. ప్రకాశాదివత్తునైవంపరః. ౪.

(వే.సా.) బ్రహ్మంశత్వేపి జీవస్య, జీవా య త్స్వరూపో య త్స్వభావశ్చ. నైవంపరః నిరవద్యః, సర్వజ్ఞః, సత్యసజ్జలః, ఏవ సర్వదా. కథం ప్రకాశాదివత్.—ప్రకాశవిశిష్టానాం మణిప్రభృతీనాం ప్రకాశః విశిష్టైకదేశత్వేన యథాంశః. అది శబ్దాద్విశేషణతైకస్వభావ జాతిగుణశరీరాణి గృహ్యన్తే. విశేషణానాం విశిష్టైకదేశతయా తదంశత్వేపి విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదో న విరుద్ధః - “అ య ఆత్మని తిష్ఠన్యస్యాత్తా శరీరమ్” ఇతిహితుః. ౪.

౨॥ బృ - ౫ - ౭ - ౨౨.

(వే.దీ.) తుశబ్దశఙ్కానివృత్త్యర్థః. ప్రకాశవతాం మణిద్యుమణిప్రభృతీనాం ప్రకాశవిశిష్టానాం ప్రకాశో విశేషణభూతః ప్రకాశః యథాంశః, తద్వజ్జీవశరీరతయా జీవవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో అంశో జీవః. విశిష్టవస్త్యైకదేశతయా విశేషణస్య విశేషణం విశిష్టస్యాంశః. అదిశబ్దా ద్ద్రవ్యవిశేషణతైకస్వభావజాతిగుణశరీరాణి గృహ్యన్తే. విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభేదా ద్విశేషణభూతో జీవః యత్స్వరూపో యత్స్వభావశ్చ - నైవంపరః - సర్వజ్ఞ సత్యసజ్జలః నిత్యనిరవద్యశ్చైత్యర్థః. ౪.

* ౧ + తత్త్వమసి * అయ మాత్తా బ్రహ్మేత్యాదిషు తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్ త్వ మయ మాత్మేతి శబ్దాలపి - జీవశరీరక బ్రహ్మవాచకత్వేనైకార్థాభిధాయిత్యాదిత్యయమర్థః + ప్రాగేవ ప్రపశ్చిత్తః. ౧॥ ఛాం-౬-౧౦-3. ౨॥ బృ-౬-౪-౫.

౪౬॥ సూ. స్మరన్తిచ. ౫.

౬. + ఏవం ప్రభాప్రభావద్రూపేణ శక్తిశక్తిమద్రూపేణ శరీరాత్మభావేనచాంశాంశిభావం జగద్భ్రష్టాణోః పరాశరా దయః స్మరన్తి * 3 ఏకదేశస్థితస్యాగ్నే జ్యోతస్సాన్ని విస్తారిణీ యథా | పరస్య బ్రహ్మణశ్శక్తిస్తథేద మఖిలం జగత్ ॥ * ౪ యత్కించి తృప్యతే యేన సత్త్వజాతేనవై ద్విజ | తస్య సృజ్యస్య సమూభౌతౌ తత్సర్వం వై హరే స్మరన్తిత్యాదినా. + చకారా చ్ఛృతయోపి * ౫ యస్యాత్తాశరీరమిత్యాదినా ఆత్మశరీరభావేనాంశాంశత్వం వదన్తిత్యుచ్యతే.

ఏవం బ్రహ్మణోఽంశత్వే బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వేజ్ఞత్వేచ సర్వేషాం సమానే కేషాంచిద్వేదాధ్యయనతదధానుష్ఠానాద్యనుజ్ఞా- కేషాంచిత్రత్పరిహారః, కేషాంచి ద్దర్శనస్పర్శనాద్యనుజ్ఞా-కేషాంచిత్రత్పరిహారశ్చ శాస్త్రేషు కథ ముపపద్యత ఇత్యాశఙ్కాహా.

౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బంధాజ్ఞోత్పిరాదివత్. ౬.

2. సర్వేషాం బ్రహ్మాంశత్వ జ్ఞత్వాదివైకరూపత్వేనత్యపి బ్రాహ్మణక్షత్రియవైశ్యశూద్రాదిరూపశుచ్యశుచిదేహస మ్బంధనిబద్ధనావనుజ్ఞాపరిహారప్రపద్యేతే - జ్యోతిరాదివత్ యథా౭గ్నే రగ్నితేనైకరూపత్వేపి శ్రోత్రియాగారా దగ్నిరాహియతే - శ్శశానాదేస్తు పరిహియతే, + యథాచాన్నాది శ్రోత్రియాదే రనుజ్ఞాయతే - అభిశస్తాదేస్తు పరిహియతే.

ప్రాన్, తేజః - తేజస్వీత్యాది. + తదేవ సక్షే దర్శయతి (తత్త్వమసీతి) తత్త్వమసీత్వారభ్య త్వమయమాత్మేతి శబ్దా ఆసీత్వత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యమ్. త్వమయమాత్మేతి శబ్దాలపి తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దవత్ - తచ్ఛబ్దబ్రహ్మశబ్దతుల్యాధా ఇత్యర్థః. జీవశరీరకేత్యాదినా హేతురుచ్యతే. + (ప్రాగేవప్రపశ్చిత్త ఇతి) అత్రైవ వక్తవ్యం నూత్రాభిప్రేతం సర్వం పూర్వముక్తమిత్యర్థః.

౬. ౪౬॥ సూ. స్మరన్తిచ. అపిస్మరన్తిచ ఇతి నూత్రే౭శత్యహితే స్మృతివచన ముక్తమ్ - అస్మిన్మాత్రే విశిష్టైకదేశవిశేషరూపాంశ త్వేపి స్మృతివచన ముచ్యతే ఇతి భిదా. + తదేతదభిప్రేత్యాహ (ఏవమితి) + చార్థమాహ (చకారాదితి) శ్రుతిస్మృతివచనయోర్ద్వయోరపి వక్తవ్యత్వే సతి దృష్టాంతోపాదానముఖేన విశదీకారాతిశయాత్ స్మృతివచనం నూత్రే కణ్ఠోక్తమ్.

+ అనన్తరమాత్రశక్త్యామాహ (ఏవమితి) అంశత్వైకత్వేతదధికరణార్థః. బ్రహ్మప్రవర్త్యత్వైకతి పూర్వాధికరణార్థః. జ్ఞత్వైకతి తత్పూర్వాధికరణార్థశోచితః.

2. ౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బంధాజ్ఞోత్పిరాదివత్. + ఆదిశబ్దార్థమాహ (యథాచేతి).

(వేదీ.) బ్రహ్మాంశత్వేనచ సర్వేషా మాత్తనాం సమత్వాద్వేదాధ్యయనాదా కేషాంచి దనుజ్ఞా, కేషాంచిత్రత్పరిహారశ్చ, కథ ముపపద్యతే ఇత్యత్రాహ.

౪౬॥ సూ. స్మరన్తిచ. ౫. ౪౭॥ సూ. అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసమ్బంధాజ్ఞోత్పిరాదివత్. ౬.

(వే-సా.) చిదచిదాత్మకజగతోబ్రహ్మాంశత్వం ప్రకాశాదివదితి పరాశరాదయః స్మరన్తి. “3 ఏకదేశస్థితస్యాగ్నే జ్యోతస్సాన్ని విస్తారిణీ య థా | పరస్య బ్రహ్మణ శ్శక్తిస్తథేద మఖిలం జగత్” “౪ తత్సర్వం వై హరేస్తనుః” “౬ తాని సర్వాణి తద్వపుః” ఇత్యాదిషు. ౫.

(వే-దీ.) ప్రకాశాదిజీవస్యాంశత్వం పరాశరాదయ స్మరన్తి. “3 ఏకదేశస్థితస్యాగ్నే జ్యోతస్సాన్ని విస్తారిణీ యథా | పరస్య బ్రహ్మణ శ్శక్తిస్తథేద మఖిలం జగత్” తథా పరంప్రతి శరీరత్వంచ “౪ యత్కించి తృప్యతే యేన సత్త్వజాతేన వై ద్విజ | తస్య సృజ్యస్య సమూభౌతౌ తత్సర్వం వై హరేస్తనుః” ఇతి. ౫. 3॥ వి-౧౦-౨౨-౫౬. ౪॥ వి-౧౦-౨౨-3౮. ౫॥ బృ-౫-2-౨౨. ౬॥ వి-౧-౨౨-౮౬.

(వే-సా.) బ్రహ్మాంశత్వేపి సర్వజీవానాం కస్యచి ద్వేదాధ్యయనాదా అనుజ్ఞా కస్యచిత్ పరిహారః ఇత్యేతా బ్రాహ్మణాదిదేహవిశేషనంబద్ధా దుపపద్యతే. యథాగ్నౌదే శ్రోత్రియాగారశ్శశానాది సంబద్ధాత్. ౬.

(వే దీ.) బ్రాహ్మణాదిశుచ్యశుచిదేహసమ్బంధాత్ అనుజ్ఞాపరిహారౌ ఉపపద్యతే జ్యోతిరాదివత్ జ్యోతిః - అగ్నిః. యథా శ్రోత్రియాగా రాదగ్నిరాహియతే - శ్శశానాదేస్తు పరిహియతే యథాచాన్నాది, శ్రోత్రియాదేరను జ్ఞాయతే - అభిశస్తాదేస్తు పరిహియతే, - తద్వత్, ౬.

౪౮॥ సూ. అస్తతేశ్చాప్యతికరః. ౭.

౮. బ్రహ్మంశత్వాది నైకరూపత్వేన తస్య పి జీవానా మన్యోన్యభేదాదణుత్వేన ప్రతిశరీరంభిన్నత్వాచ్చ భోగ వ్యతికరోఽపి నభవతి. † భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదేచోపహితబ్రహ్మజీవవాదేచ జీవపరయో ర్జీవానాంచ భోగవ్యతికరాదయ స్సర్వే దోషా సస్మిత్వభిప్రాయేణ స్వపక్షే భోగవ్యతికరాభావ ఉక్తః.

† నను - భ్రాన్తబ్రహ్మజీవవాదేష్యవిద్యాకృతోపాధిభేదాద్భోగవ్యవస్థాదయ ఉపపద్యంతే. అత ఆహ, ఆభాసావవచ. ౮.

౪౯॥ సూ. ఆభాసావవచ. ౮.

౯. అఖణ్డైకరసప్రకాశమాత్రస్వరూపస్య స్వరూపతిరోధానపూర్వకోపాధిభేదోపపాదనహేతురాభాసవచ. ప్రకా శైకస్వరూపస్య ప్రకాశతిరోధానం ప్రకాశనాశవవేతి ప్రాగేవోపపాదితమ్. ఆభాసావవేతివాపరః - తథాసతిహేతవ ఆభాసాః. చకారాత్ * ౧ పృథగాత్కానం ప్రేరితారంచ మత్వా * ౧ క్షాణౌ ద్వా * ౨ తయోరన్యః పిష్టలంస్వాద్య త్రిత్యాదిశ్రుతివిరోధశ్చ. † అవిద్యాపరికల్పితోపాధిభేదేపి సర్వోపాధిభిరుపహితస్వరూపస్యైకత్వాభ్యుపగమాత్ భోగ వ్యతికర స్తవనశ్శవ. ౧॥ శ్వే-౧-౬, ౯. ౨॥ శ్వే-౪-౬.

౧౦. ౪౮॥ సూ. అస్తతేశ్చాప్యతికరః. సమస్తా త్తతిః సత్తతిః - విభుత్వమ్. తదభావూఽనస్తతిః - అణుత్వమ్. అన్యోన్యభేదాది చశబ్దసముచ్చితో హేతు ర్దర్శితః. † సూత్రాభిప్రాయమాహ (భ్రాన్తబ్రహ్మజీవి) పరపక్షే భోగవ్యవస్థానుపపత్తి రభిప్రేతేత్యర్థః. అవిద్యాదేరాశ్ర యభేదాభావాత్తవనుపపత్తిః. నానాత్వానూన్యవస్థాత ఇతిన్యాయసూత్రమ్. కిం సుఖాదీనాం స్వరూపభేదో వ్యవస్థా - ఉతాశ్రయభేదః. నప్రథ మః - ఆశ్రయభేదానాపాదకత్వాత్. నద్వితీయః - హేతోస్సాన్యధ్యావిశిష్టత్వాదితితైశ్చిరుచ్యతే. తన్న - ప్రతినన్ధానాభానరూపా వ్యవస్థేత్యభి ప్రేతత్వాత్. తిరస్కారకాభావేనతి ప్రతినన్ధాన మాత్మైకవ్యాపకమ్ - తిరస్కారకాభావేష్యప్రతినన్ధానాదాత్మైకనివృత్తిరిత్యర్థః.

† అస్తతరసూత్రశక్కామాహ (నన్వితి).

౧౧. ౪౯॥ సూ. ఆభాసావవచ. † ఉపాధిభేదా ద్వ్యవస్థేత్యత్రాహ (అవిద్యేతి) తిరోధానాద్యేన సూపపద్యతే - ఉచుషన్నేపి వ్యవస్థా సూపపద్యతేత్యర్థః.

౪౮॥ సూ. అస్తతేశ్చాప్యతికరః. ౭. ౪౯॥ సూ. ఆభాసావవచ. ౮.

(వే-సా.) ప్రతిదేహం భిన్నత్వాత్, అణుత్వేన తత్ర తత్ర పరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చ, జ్ఞానసుఖా ద్యవ్యతికరః. “అజ్ఞానూపాదిభ్యాం బ్రహ్మైవ సంబధ్యతే” ఇతి పక్షద్వయేపి సత్తత్త్వవ్యవస్థా. ౭.

(వే-దీ.) జీవానాం ప్రతిశరీరం భిన్నత్వా, దణుత్వేన తత్ర తత్రాపచ్ఛిన్నత్వాచ్చ, నభోగవ్యతిరేకశ్చ అజ్ఞాబ్రహ్మజీవవాదేచోపహిత బ్ర హ్మజీవవాదేచాజ్ఞానముచ్ఛిన్నోపాధిసముచ్ఛిచ బ్రహ్మజీవి భోగవ్యవస్థాసనిధ్యతీత్యభిప్రాయః. ౭.

(వే-సా.) పక్షద్వయేపి హేతవశ్చ ఆభాసాః. ౮.

(వే-దీ.) అజ్ఞాబ్రహ్మజీవవాదే నరన్విజ్ఞప్యబ్రహ్మణః అజ్ఞానకల్పనస్వరూపతిరోధానకల్పనాహేతవః ఆభాసావచ. చకారా నిర్వచనత్యాది ప్రతివిరోధశ్చ. ౮.

† పారమార్థికోపాధ్యుపహిత బ్రహ్మజీవవాదేప్యపాధిభేద హేతుభూతానాద్యదృష్టవశాద్వ్యవస్థా భవిష్యతీత్యాశక్యామా.

౫౦॥ సూ. అదృష్టానియమాత్. ౯.

౧౦. ఉపాధిపరమ్పరాహేతుభూతస్యదృష్టస్యాసి బ్రహ్మస్వరూపాశ్రయత్వేన నియమహేత్వభావాదవ్యవస్థైవ -
† ఉపాధిభి రదృష్టైశ్చస్వసమ్మర్థేన బ్రహ్మస్వరూపచ్ఛేదాసమ్భవాత్.

౫౧॥ సూ. అభినన్ధ్యాదిష్యపిచైవమ్. ౧౦.

౧౧. అదృష్టహేతుభూతాభినన్ధ్యాదిష్య † పుక్తాదేవహేతో రనియమ ఏవ.

౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితీచేన్నాస్తరాభవాత్. ౧౧.

౧౨. యద్యప్యేకమేవ బ్రహ్మస్వరూపమ్ - తచ్ఛేదానర్హం నానావిధోపాధిభి సమ్బంధ్యతే - తథాపుపాధిసమ్బంధి
బ్రహ్మప్రదేశభేదా దుపపద్యతేవ భోగవ్యవస్థేతి చేత్. తన్న - † ఉపాధీనాం తత్ర తత్ర గమనా తస్యప్రదేశా
నాం సర్వోపాధ్యస్తరాభవా ద్వ్యతికర స్తదవస్థవ. † ప్రదేశభేదేన సమ్మర్థేఽపి సర్వస్య బ్రహ్మప్రదేశత్వాత్తత్ర
త్పదేశసమ్బంధి దుఃఖం బ్రహ్మణివ స్యాత్. — — † పూర్వత్ర నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసక్తోన్యతర నియమోవా

† అనన్తరసూత్రశక్త్యామాహ (పారమార్థికేతి) ఇద మప్యశక్త్యా హేత్యపిశబ్దార్థః.

౧౦. ౫౦॥ సూ. అదృష్టానియమాత్. † ప్రదేశభేదోఽస్తీత్యత్రాహ (ఉపాధిభిరితి) ఉపాధ్యాశ్రయనైత్రికత్వాత్తస్యచాచ్ఛేద్యత్వాదవ్యవ
స్థామపపత్తిరిత్యర్థః.

౧౧. ౫౧॥ సూ. అభినన్ధ్యాదిష్యపిచైవమ్. చశబ్దోఽపధారణే. ఏవమేవేత్యర్థః. అభినన్ధిః = నన్దుల్పః. అవిశల్పాదుతోన్యగానుష్ఠానాదికం
వివక్షితమ్. † (ఉక్తాదేవేతి) అచ్ఛేద్యత్వాత్ సర్వప్రదేశానాం బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రదేశత్వాదేవేత్యర్థః.

౧౨. ౫౨॥ సూ. ప్రదేశభేదాదితీచేన్నాస్తరాభవాత్. † జీవానా మన్యోన్యభేదవ్యతికరమాహ. (ఉపాధీనామితి) † ఏతేషాం భోగాదయో బ్ర
హ్మణి స్మరిత్యాహ (ప్రదేశభేదేనేతి) జీవేష్వరవ్యతికర ఉక్తో భవతి. † అనన్తతేజ్ఞేత్యాదిమాత్రాణాం పాక్ష్యాదివృద్ధాసవరత్వం పరోక్తం పానరు
క్త్యేన దూషయతి (పూర్వత్రేత్యాదినా).

(వే.దీ) పారమార్థికోపాధిసమ్బంధిబ్రహ్మజీవవాదే అనాద్యదృష్టప్రవాహేణోపాధిప్రవాహానాదితా వత్తత్సమ్బంధిని యే దోషాః - నతే బ్ర

హ్మణి ప్రసజ్యస్తఇత్యత్రాహ.

౫౦. సూ. అదృష్టానియమాత్. ౯.

(వే.సా.) “ సత్యమిథ్యోపాధికృతత్వేపి ఆత్మనాం బ్రహ్మణివ అజ్ఞాన ముపాధిశ్చ ” ఇతి తత్తత్కృతేనాదృష్టాదివాపి సనియమాః. ౯.

(వే.దీ.) అదృష్టే స్తత్కృతోపాధిభిశ్చ బ్రహ్మణిచ్ఛేదాసమ్భవాత్తత్కృతా తోషా బ్రహ్మజ్యేవ సమ్భవేయః.

౫౧॥ సూ. అభినన్ధ్యాదిష్యపిచైవమ్. ౧౦.

(వే.సా.) అదృష్టహేతుభూతాభినన్ధ్యాదిష్యపిచైవమేవ. ౧౦.

(వే.దీ.) అదృష్టహేతు భూతాభినన్ధ్యాదిష్యపుపాధి బ్రహ్మవ్యతికరత్వస్యస్తరాభావాత్పూర్వపూర్వోపాధియా క్తంబ్రహ్మజ్యేవే నకల్పిష్యతేషః.

స్వధా ఉపలభివదనియమ ఇత్యాభ్యాం సూత్రాభ్యాం వేదబాహ్యానాం సర్వగతజీవవాదినాం దోష ఉక్తః - అత్రతు ఆభాసపట చేత్యాదిభి స్సూత్రైర్వేదావలంబినా మాత్మైకత్వవాదినాం దోష ఉచ్యతే.

అంశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శాంతిరకమిమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

పరేతు పూర్వాధికరణే కారయితృత్వశ్రుత్యాదిభి ర్జీవస్య పరాయత్తప్రవృత్తిత్వే సిద్ధే జీవేశ్వరసమ్బంధనిరూపణపర మధికరణం వర్ణయన్తి. తస్య తే - అంశాంశిభావోఽనుపపన్నః. - జీవేశ్వరయో రుభయోరపి సన్తాత్రబ్రహ్మణ్యవిద్యాకల్పితత్వాత్ రజ్జుకల్పితయో స్సర్పభూదళనయోరివ మిథోఽంశాంశిభావానుపపత్తేః. తయో ర్విహీనాత్కృష్టోపాధిపరికల్పితత్వేపి బృహదల్పఘటయోరివాంశాంశిభావో నఘటతే. అత ఏవ * పాదోన్వేతిశ్రుతిః * మమైవాంశఇతి స్మృతిశ్చ ససంజచ్చతే - తయో స్సహస్రశీర్షత్వాదిగుణకమహాపురుషవిషయత్వాత్. * అన్య * మ మేతి పదయో ర్విర్వికేషపరత్వే లక్షణా. నిర్వికేషచిన్తాత్రస్యాపి సజీవం ప్రత్యంశిత్యం యుక్తమ్ - స్థానావధ్యస్తం పురుషంప్రతి స్థానో రంశిత్యప్రసిద్ధ్యభావాత్. గ్రంథవిరోధశ్చ - జీవేశ్వరసమ్బంధనిరూపణపరత్వాభ్యుపగమాత్. శ్రుతిస్మృతిసూత్రసాన్వితస్యవిరోధశ్చ. అంశఇవాంశఇతి వివక్షితత్వాదంశశబ్దోఽన్యముభ్యుపగమితే - ముఖ్యే సమ్భవత్యముఖ్యత్వమేవ దోషః. నానాత్వైకత్వవ్యవదేశాభ్యాం సమర్థనీయ మంశత్వంచ కన్య. సతావదుపాధేః - తస్యాపారమార్థికస్వైక్యాద్యోగాత్. సచోపాధ్యుపలక్షితబ్రహ్మణః - తస్యాభిన్నతయా నానాత్వాభావాత్. నాపుష్పాధివిజ్ఞప్తస్య - తస్య సాన్వితానంప్రత్యంశత్వానుపపత్తేః. నాప్యనుపహితస్వరూపంప్రతి ఉపహితస్వరూపస్యాంశత్వమ్ - వస్తుని స్వతోఽంశభేదాభావేన ఉపహితానుపహితవిభాగానుపపత్తేః - కృత్స్నముపహిత మనుపహితంవాస్యాత్. సచాధిష్ఠానంప్రత్యధ్యస్తస్యాంశత్వమ్ - అధిష్ఠానమాత్రస్యాంశిత్యం స్థానోరివానుపపన్నమితి హ్యుక్తమ్. జీవేశ్వరయో ర్వస్తుతో భేదాభావేన జీవగతదుఃఖేనేశ్వరస్య దుఃఖిత్యనూతన్య ప్రకాశాదివ

౫౨. సూ. ప్రదేశభేదాదితీచేన్నాన్తరాభవాత్. ౧౨.

(వే.సా.) “ ఉపాధిసంబద్ధిబ్రహ్మప్రదేశభేదాత్ వ్యవస్థా ” ఇతిచేత్ ఉపాధిభు గచ్ఛత్సు సర్వప్రదేశానాం తదన్తరాభవాత్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే వేదాంతసారే

ద్వి తీ య స్యా ధ్యాయ స్య తృ తీ యః పా దః.

(వే.దీ.) ఉపాధిసంబద్ధిబ్రహ్మప్రదేశాదనుపహిత బ్రహ్మప్రదేశో భిద్యతే - అతోఽవ్యవస్థేతిచేన్న - ఉపాధిభు గచ్ఛత్సు పూర్వ మనుపహిత బ్రహ్మప్రదేశస్యావ్యస్తరాభవాత్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాంతదీపే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

దితి సూత్ర మాలోకాకాశరవిమర్శిష్యులిఘటకరతరక్తాదిగతైర్ద్రావ్యైర్మహద్విగమనాగమనకమ్నాదిభిః స్పృష్టైర్జలైః స్నేహైర్జ్వరస్యా
 స్పర్శైః పరిహారగరం వ్యాఖ్యాతమ్. తచ్చాయుక్తమ్ - ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వాన్వ్యుపగమాత్ సర్వాన్నివా నాన్విమోఽన్యరేవ నానన్వయ
 జీవగతదుఃఖాకారేణ దుఃఖితాయా దుర్నివారత్వాత్. స్వగతత్వేన దుఃఖాపాత్యుత్పత్త్యంహి దుఃఖత్వమ్. దుఃఖం మిథ్యాపూరితమితిచేత్ - జీవ
 స్యాపి తన్నిశ్యేతి జీవతుల్యత్వం స్యాత్. ఈశ్వరో మిథ్యాత్వేన జానాతీతిచేత్ - శ్రుతవేదాన్తస్య ముముక్షోర్బాధిరానువృత్తైర్విద్యునాన్విత
 దాదివదీశ్వరస్య దుఃఖ మవస్థనీయం స్యాత్. అనుజ్ఞాపరిహారా అహం మమేత్యవిద్యాకృతాభిమానప్రయంతా - ఏకత్వవిద్యునా అభిమానాహితస్య
 సకాస్త్రనియోజ్యత్వమితిచానుపన్నమ్ - * విప్రాకృతివిచ్ఛేదమ్ * సతాం మార్గ మమాపయన్నిత్యాదిభి రాదిభిరపరాశరసిన్ధుదీనాం తాన్త్రా
 నుసారిత్యిదర్శనాత్, * సఖలేవం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభిసంపద్యతే సచ పునరానంతరతి బ్రహ్మవిషవ యావచ్ఛరీరావసా
 నం తాస్త్రవశ్యత్వాన్వగమాచ్చ - అయుక్తావస్థాయాం క్షుదాదిపరిహారాన్ మోచనాదా వ్యాప్తియమాణస్య తాస్త్రీయానుష్ఠానానననేభిమానవిరహా
 దనన్వయస్య వక్తు మశక్యత్వాచ్చ. అనన్తతేశ్చాన్వృతికరణితి - ఉపాధీనాం సర్వత్ర సత్తత్వాభావా న్నతత్త్వభాదివ్యతికరణత్వక్రమ్. తచ్చా
 యుక్తమ్ - సాధరిప్రభృతీనామివాత్మైకత్వే సుఖాదివ్యతికరప్రసక్తాత్. సాధరిశరీరేషు నాన్యకరణభేద ఇతిచేన్న - అశో రన్యకరణస్య యుగవ
 ద్బహుశరీరసంస్థానుపపత్తే. నను - పరిచ్ఛిన్నతేవనత్యనుపలభ్యమానత్వ మిటుత్వమ్ - తన్నైకత్వైశరీరస్యేవానేకశరీరముద్భవ ఏకస్యోపపన్న
 మితిచేన్న - తథాసతి జీవగతస్యారాగమాత్రపరిమాయూపస్యామిత్యస్యాన్యకరణోపాధికత్వానుపపత్తే. అధానతి - పరమాత్మన అధానః -
 ప్రతిబిమ్బభూతో జీవ ఇత్యుక్తమ్ - తదవ్యచాక్షుషాణాం ప్రతిబిమ్బభూవా దారమ్భణాధికరణదర్శితైర్దూషణాన్తరైశ్చాన్వయపపన్నమ్. —
 అపరేషాం పత్తే. ప్రకాశాదివత్. అనన్తతేశ్చేతి సూత్రద్వయస్య తేవేకరణ్యతికరణోగవ్యతికరపరిహారపరిత్యం నఘటతే - ఈశ్వరస్య సార్వజ్ఞాభ్య
 పగమా దన్యకరణభేదేషి సాధరిశరీరేషుత్వేభ్యోగవ్యతికరదర్శనాచ్చ. ప్రదేశభేదాదిచేదితి - ఏకశరీరావచ్ఛిన్నాత్ప్రదేశేఽన్యప్రసమవాయా
 త్సుఖాదివ్యవస్థాచాయుక్తా - ఏకశరీరే సర్వాత్మనాం విభూనా మన్తర్భవాదితి పరేషాం సోపక్రమాణం స్వస్యాపి ప్రాప్తోతి - ఉపాధీనాం
 గత్యంతయైకైకోపాధిషు సర్వాత్మప్రదేశాన్తర్భవాత్, అదృష్టస్యాప్రసయితత్వేన సుఖాదివ్యవస్థానుపపత్తే. బ్రహ్మప్రదేశానా ముపాధినా చిన్న
 త్వే తదభావేచ సమన్వయాధికరణోక్తా దోషా అనుసంధేయాః - ఇహైవహి తే సూత్రకారై రివవక్షీతాః. భావ్యకారైస్తు ప్రసక్తాత్తత దర్శితాః -
 ఆత ఇహ తేషా మనుపన్యాసః. అనన్తతేశ్చేత్వాదిసూత్రాణి సాక్ష్యాదిప్రదానపరత్వేన పరై రపరైశ్చ వ్యాఖ్యాతాని. తదయుక్తమ్ - నిత్యోప
 లబ్ధిత్యాదినా పునరుక్తిప్రసక్తాదిత్యుక్తమ్. నిత్యోపలబ్ధిత్యాదిసూత్రద్వయస్యాన్యభార్యవర్ణనానుపపత్తిః ప్రాగేవ దర్శితా - ఆతన్తయో ర్యథోక్తార్థ
 పరత్వమవర్ణనీయమ్ - తథాసతి పునరుక్తిపరిహారాయ అనన్తతేశ్చేత్వాదిసూత్రాణాం కుదృష్టిప్రదానకత్వ మార్థేయమ్. — అన్యేషామపీద మధి
 కరణం నఘటతే - నానాత్వైకత్యస్య ప్రదేశసాధ్యత్వా దంశాంశిభావస్య. కిం సన్తాత్రస్య బ్రహ్మణోఽంశో జీవః - ఉత్తేశ్వరస్య. ప్రథమే భేదవ్యవ
 దేశేషాతు ర్నసిద్ధ్యతి - సన్తాత్రా జీవస్య భేదవ్యవదేశాభావాత్. ఈశ్వరాదేవహి భేదం వ్యవధిశ్చి శ్రుతయః. సన్తాత్రా దన్యత్వే జీవానా మన
 త్వంచ ప్రసజతే. శ్రుతిస్తృతిసాన్వయభజ్జశ్చ - * సహస్రశీర్షా పురుషః * ఉతామృతత్వస్యేకానః * పాదోఽన్య విశ్వాభూతాని * మమై
 హంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతన ఇతీశ్వరాంశత్వంహి స్వరసతిః ప్రతీయతే. ద్వితీయే కల్పే భవదభ్యుపగమవిరోధః - బ్రహ్మణోఽంశత్వం
 భోక్తృభోగ్యనియన్త్రాణా మంశత్వ మపిహ భవదభిమతమ్ - సతు తేషాం పరస్పరాంశాంశిభావః. సనీశ్వరాంశస్య బృహత్త్వా దంశిత్యవ్యవహా
 రోపపత్తిః - బృహతి మృత్తికాంశేఽంశిత్యవ్యవహారదర్శనాదిచేన్న - బృహతి ఘటే క్షుద్రఘటంప్రత్యంశిత్యవ్యవహారదర్శనాత్, తత్సదృశి
 తచ్ఛబ్దస్య గౌణతయా బృహత్త్వసాధర్మ్యేణాంశిత్యస్యాముఖ్యత్వాచ్చ. గౌణోప్యంశిత్యవ్యవహారో బృహత్త్వపాదానద్రవ్యే 2వస్థాన్తరానాప
 న్నఏవ భవతి - సత్యవిస్థాన్తరప్రాప్తే. బృహతి మృత్పిష్టాంశే ఘటత్వాద్యనాపన్నఏవ హ్యంశిత్యవ్యవహారః - సతు ఘటత్వేనోపాయుక్తేషి -
 ఏవం బృహత్త్వవ్యవహారః సన్తాత్రరూపశ్చేత్ - అంశిత్య వ్యవహారో ఘటతే - సతు నియన్త్రైత్యరూపావస్థాపన్నైతి సతిత్ర గౌణోప్యంశిత్యవ్యవ
 హారో ఘటతే. ప్రకాశాదివదితి - సారచాన్ద్రాదిప్రకాశమణి మన్త్రోపధాదీనాం దాహకత్వ శక్తిసద్భావానద్యావాది న్యభావవ్యవస్థావ ద్దుఃఖిత్య
 నిర్దుఃఖత్వాదివ్యవస్థాపపత్తి ర్జీవేశ్వరయోరితి వ్యాఖ్యాతమ్. తథాసతి న్యభావవ్యవస్థామాత్రే దృష్టాన్త ఉపన్యస్తస్సాన్విత - సత్యంశాంశిసాన్వయ
 భావవ్యవస్థాయాం దృష్టాన్త ఉక్తస్సాన్విత. తతోవర మంశాంశిభావే స్థితఏవ న్యభావవ్యవస్థాయాం దృష్టాన్తో పన్యాసః - అంశాంశిభావనిబద్ధసకాగ్నా

కలిహరపరతావ్యతాసక్తస్య. సముదాయైకదేశత్వమేవాంశశబ్దనిమిత్తమ్. అతఏవహి దాయవిభాగే గోమహిషభూహిరణ్యాదిష్యయం మమాంశః - ఆయ మస్యాంశఇతి వ్యవహారి. విశేష్యాంశఇతి వ్యవహారి నిర్వివాదీశ్వరస్యావ్యంశత్వం త్వన్తతే ప్రసజ్యతఇతిచేన్న - విశిష్టాపేక్షయా విశేష్యే వ్యంశశబ్దవ్యవహారేపి విశేష్యాంశప్రతి ప్రధానతయాంశత్వవ్యవహారోపపత్తే, అప్రధానం విశేషణం ప్రత్యంశత్వవ్యవహారానుపపత్తే. తథా వ్యవహారాభానశ్చ ప్రాధాన్యాదేన. అతఏవ దేవదత్తాదే గోమహిషవ్యపేక్షయా లంశిత్వవ్యవహారి. యదా సముదాయే ప్రాధాన్యవివక్షా - తదా తస్యాంశత్వమ్ - యదా తదేకదేశాన్తరే ప్రాధాన్యవివక్షా - తదా తదేకదేశాన్తరస్యాంశత్వవ్యవహారి. సముదాయస్య ప్రాధాన్యం పాష్కల్యలక్షణమ్. దేవదత్తాదేవశేషిత్వలక్షణమ్. విశేష్యస్య తావధారతావదిలక్షణమ్. సంయోగలక్షణం సమృద్ధే సత్యపి ప్రాధాన్యవివక్షయాహి భూతలస్య గోమహిషహేమాద్యంత్యవ్యవహారాభావః. అతి స్పర్వజీవై రభిన్నత్వం సవ్య జానత ఈశ్వరస్యాంశభేదే సత్యపి దుఃఖిత్యం భవేత్ - యథా సౌభరే. సర్వాన్దేవాకారీతేన జానత ఈశ్వరస్య త్వన్తతే దుఃఖిత్యం స్యాదితిచేన్న - సపక్షాభావాత్. శరీరగతదుఃఖం శరీరణో దేవదత్తాదేర్దృశ్యతఇతిచేన్న - దుఃఖస్య శరీరగతత్వాభావాత్. కిం ప్రణాదికమేన దుఃఖమ్ - ఉత తద్జ్ఞానమ్. ప్రపమే ప్రణస్యాత్తస్యభావా న్నశరీరగతస్య శరీరగతత్వమ్. ద్వితీయే శరీరస్య ప్రాజ్ఞానాభావా న్నతద్దుఃఖస్యాత్తగతత్వ మిత్యుభయధాపి దృష్టాన్తస్య సాగ్యవికలతా. అతో నేశ్వరస్యాత్వన్తతే దుఃఖిత్వాదిప్రసజ్యః.

అంశాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమర్థితశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశరీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదిర్ఘసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతిప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీ మ తే రా మా ను జ య న మః .

నవియత్తేన, తేజోతస్త, నాత్మా, జ్ఞోతేవచ | కర్తా, పరా దధాం, శోన, తృతీయే సప్త కీర్తితాః॥

సముదితాధికరణసంఖ్య - ౬౦. సముదితసూత్రసంఖ్య-౨౬౫.

శ్రీ

నారాయణః పరః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్చతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

ద్వితీయాధ్యాయే — చతుర్థః పాదః.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తథాప్రాణాః. ౧.

౧. † బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య వియదాదేః కృత్స్నస్య కార్యత్వేనోత్పత్తావృత్తాయాం జీవస్య కార్యత్వేపి స్వరూపాన్యథా భావలక్షణోత్పత్తి రపోదితా. తత్ప్రసక్తేన జీవస్వరూపం శోధితమ్ - సమ్ప్రతి జీవోపకరణానా మిన్ద్రియాణాం

౧. ౧॥ తథాప్రాణాః. † పాదసజ్జతి మాహ (బ్రహ్మవ్యతిరక్తస్యేతి) జ్ఞాతృత్వాదికం నిరూపయదధికరణం ప్రసక్త్యాత్ సజ్జతమ్ - తస్మాత్తత్సూ ర్వాధికరణే నపాదసజ్జతిరిత్యర్థః. జీవోత్పత్తి నిరూపణానంతరం జీవోపకరణానా ముత్పత్తిప్రకారో విశోధ్యత ఇతి సజ్జతిః. నన్యవధారణప్రతిజ్ఞా నాదిభి స్సిద్ధాంతశ్చేత్ - వియదాదిన్ద్రీయేన కృతత్వా దనారంభణీయతా. నైవమ్ - * ప్రాణానావ ఋషయఇతి శ్రుతే రకృతనిర్వాహత్వాత్. అతఏవహి సిద్ధాంతస్యాం ప్రాగుక్త మభిప్రేత్య తత్ర పృథక్సూత్ర మనిబర్హృప్రాణవిషయశ్రుతి నిర్వాహమేవ సూత్రకారో న్యబధ్నాత్. కిమి న్ద్రియాణి జీవవస్మాత్పద్యస్తే - ఉత వియదాదివ దుత్పద్యస్తఇతి. కిం * ఏతస్తజ్జాయత ఇత్యాదివాక్యం తేషా ముత్పత్తిం ప్రతిపాదయతి-నేతి. * అనద్యా ఇద మిత్యాదివాక్యం సృష్టేఃప్రాగిన్ద్రియ సదాభవ మవగమయతి - నేతి. కిం ప్రాణశబ్ద ఇన్ద్రియపరః - ఉత పరమాత్మ పరః. * ప్రాణా

౧॥ సూ. తథాప్రాణాః. ౧

(వే-సా.) యథా జీవోత్పత్తిః నిత్యత్వశ్రుతే ర్నోపపద్యతే తథేన్ద్రియాణ్యపి. “౧ అనద్యా ఇద మగ్ర ఆసీత్...ఋషయోవావతేత్రగ్రే న దాసీత్...ప్రాణానాఋషయః” ఇతి ప్రశయకాలే ప్రాణానాం స్థితుపదేశాత్. ౧.

(వే-దీ.) కిం జీవదిన్ద్రియాణ్యపిసోత్పద్యస్తే - ఉత వియదాదివదుత్పద్యస్తఇతి సంశయః. సోత్పద్యస్త ఇతి పూర్వః పక్షః - ప్రశయకాలే అవస్థానశ్రుతే. ఉత్పత్తివాదాః జీవోత్పత్తివాదవన్నేయాః, “౧ అనద్యాఇద మగ్ర ఆసీత్...ఋషయోవావతేత్రగ్రే సదాసీత్కేతే ఋషయఇతి ప్రాణానా ఋషయః” ఇతీన్ద్రియాణాం తదాసీం స్థితి శ్చూయతే. రాధాస్తస్తు - ప్రాకస్యప్రేరకత్వావధారణాదిన్ద్రియాణామ్ “౨ ఏతస్తజ్జాయతే” ఇత్యుత్పత్తివాదాత్, ఉత్పత్తినిషేధనిత్యత్వవచనాభావాచ్చ వియదాదివదుత్పద్యస్తే. “౧ ప్రాణానాఋషయః” ఇతిప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః పరమాత్మా అభిధీయతే. సూత్రార్థస్తు తథాప్రాణాః యథా జీవా సోత్పద్యస్తే తథా ప్రాణాఅపి. ౧. ౧॥ శతపథ-౬-౧-౧. ౨॥ అముం-౧-౩.

ప్రాణస్యోత్పత్త్యాదిప్రకారో విశోధ్యతే. తత్ర కి మద్ద్వియాణాం కార్యత్వం జీవవత్ - ఉత వియదాదివదితి చిన్త్యతే. కిం యుక్తమ్. జీవవదేవేత్యాహ పూర్వపక్షే. తథాప్రాణా ఇతి ప్రాణాః - ఇన్ద్రియాణి. యథా జీవో నౌత్పద్యతే - తథేన్ద్రియాణ్యపి నౌత్పద్యంతే. కుతః. శ్రుతేః - యథా జీవస్యానుత్పత్తిః శ్రుతే రవగమ్యతే - తథా ప్రాణా నా మస్యనుత్పత్తిః శ్రుతేకేవావగమ్యతే. † తథాప్రాణా ఇతి ప్రమాణ మప్యతిదిశ్యతే. † కా పున రత్ర శ్రుతిః. * ౧ అనద్వా ఇద మగ్ర ఆసీత్ తదాహుః కిం తదాసీదితి ఋషయోవావతే అగ్రే సదాసీత్ తదాహుఃకే తే ఋషయఇతి ప్రాణవాన ఋషయఇతి జగదుత్పత్తేః ప్రాగిన్ద్రియాణాం సద్భావః శ్రూయతే. † ప్రాణశబ్దే బహువచనా దిన్ద్రియాణ్యేవేతి నిశ్చేయతే. సచేయం శ్రుతిః * ౨ వాయుశ్చాన్తరిక్షంచైతదమృతమ్ * ౩ సైహ నస్తమితా దేవతా యద్వా యురితివ చ్చిరకాలావస్థాయితేన పరిణేతుం శక్యా - * ౧ అనద్వా ఇద మగ్ర ఆసీదితి కృత్స్నప్రపంచప్రత్యయవేళా యా మప్యనస్థితత్వశ్రవణాత్. ఉత్పత్తివాదిన్యస్తు జీవోత్పత్తివాదిన్యథవ నేతవ్యా ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తేభిధీయతే † వియదాదివదేవ ప్రాణాశ్చోత్పద్యంతే. కుతః. * ౪ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ * ౫ ఆత్మావా ఇద మేకఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిషు ప్రాకృష్టేరేకత్వావధారణాత్, * ౬ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణో మనస్స రేన్ద్రియాణిచేతీన్ద్రియాణా ముత్పత్తిశ్రవణాచ్చ ప్రాగవస్థానాసమ్భవాత్. నచాత్మోత్పత్తివాదవ దిన్ద్రియోత్పత్తి వాదాః పరిణేతుం శక్యాః - ఆత్మనమత్పత్తిప్రతిషేధశ్రుతీనాం నిత్యత్వశ్రుతీనాంచాదర్శనాత్. * ౧ అనద్వా ఇద మగ్ర ఆసీదిత్యాదివాక్యేపి ప్రాణశబ్దేన పరమాత్మైవ నిర్దిశ్యతే - * ౨ సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభి సంవి శన్తి ప్రాణ మభ్యుజ్జీహతఇతి ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మన్యపి ప్రసిద్ధేః. * ౧ ప్రాణవాన ఋషయఇతి ఋషిశబ్దశ్చ సర్వజ్ఞే తస్మిన్నేవ యుజ్యతే - నత్వచేతనేషిన్ద్రియేషు.

వాన ఋషయఇతి ఋషిశబ్దః ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరితా మనగమయతి - నేతి. యదా నానగమయతి - తదా ప్రాణశబ్దస్యేన్ద్రియపరతేన * అనద్వా ఇద మిత్యాదివాక్యస్య ప్రాగిన్ద్రియసద్భావానగమకత్వాత్ * ఏతస్మాదితి వాక్యస్య తదుత్పత్తిప్రతిపాదనాసామర్థ్యా దిన్ద్రియాణి జీవనౌత్పద్యంత ఇతి పూర్వపక్షః. యదా అనగమయతి - తగా ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మపరతేన * అనద్వా ఇద మిత్యాది వాక్యస్య సృష్టేః ప్రాగిన్ద్రియ సద్భావానగమకత్వాత్ * ఏతస్మాదితి వాక్యస్య తదుత్పత్తిప్రతిపాదనసామర్థేన వియతాదివ దిన్ద్రియాణ్యుత్పద్యంత ఇతి సిద్ధాంతః. † శ్రుత్యవగతత్వం కథం సూత్రితమ్ - సహి శ్రుతేరితి సూత్రే ప్యతే - తత్కథ మేవ ముచ్యత ఇత్యత్రాహ (తథాప్రాణాఇతి) † ప్రమాణ మపీతి వివక్షితశ్రుతేరస్పష్టత్వా దాహ (కాపునరితి) * † ఆతఏవ ప్రాణ ఇత్యాదిషు ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవాచనో దృష్ట ఇత్యత్రాహ (ప్రాణశబ్దే బహువచనాదితి).

(ఏవంప్రాప్తఇతి) అనేకకారణవాక్యగతైకత్వావధారణావరస్యాదృషిశబ్దస్య ద్రష్టరి సావరస్యేన దర్శనకరణే సావరస్యాభావాచ్చ. * ఏతస్మా జ్ఞాయతఇతి వాక్యే ఖాదీనాం ముఖ్యాధేన జనిధాతునా ప్రాణసోత్పత్తివచనసావరస్యా, దుత్పత్త్యాది నిషేధ నిత్యత్వవచనాభావాత్, ప్రాణశబ్దస్య పరమాత్మని ప్రయోగసద్భావాచ్చ పరమాత్మైవైవ్యత ఇత్యర్థః. † అనన్తరసూత్రస్య బహువచనమాత్ర నిర్వాహపరతేన అన్యత్సిద్ధాంత యుక్తిజాత మథసిద్ధమితి సూత్రకారాభిప్రాయ ఇతి తదభిప్రేతం సర్వం న్యయమేవప్రాక్తవాత్. † (వియదాదిత్యాదినా).

† ఋషయః, ప్రాణాదితచ బహువచనశ్రుతిః కథముపపద్యతఇతిచేత్. తత్రాహ.

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రకృత్యే. ౨.

౨. బహువచనశ్రుతిర్గాణీ - బహ్వర్థాసమ్భవాత్. † తస్యైవ పరమాత్మనః సృష్టేః ప్రాగవస్థానశ్రుతేష.

౩॥ సూ. తత్సూర్యకర్తృత్వాద్యచః. ౩.

౩. † ఇతశ్చ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మవచనః - వాచః - పరమాత్మవ్యతిరక్తవిషయస్య నామధేయస్య వాగ్విషయభూత వియదాదిసృష్టిపూర్వకత్వాత్. * ౧ † తద్దేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతేతి నామరూప భాజా మభావా తదానీం వాగాదీన్ద్రియకార్యాభావాచ్చ తాని నస్త్యైత్యర్థః.

౧॥ బృ-౩-౪-౨.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

† అనన్తరసూత్రశంకామాహ (ఋషయఃఇతి).

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రకృత్యే. † బహ్వర్థాసమ్భవముపపాదయతి (తస్యైవేతి) ఏనకారణ సూత్రస్థ శబ్దోవ్యాఖ్యాతః.

౩॥ సూ. తత్సూర్యకర్తృత్వాద్యచః. † అత్తా హ్యసృష్టనంస్కారస్థితకార్యదర్శనా తదానీం కల్పతే - ఏన మిన్ద్రియకార్యం తదా దృశ్యతే చేత్ - ఇన్ద్రియాణ్యపి కల్పేరక్ - సచతదిత్యాహ (ఇతశ్చేత్వాది) † ఉక్తార్థే శ్రుతివాక్యం దర్శయన్ ఫలిత మర్థమాహ (తద్దేదమితి) వాక్కార్యము చ్చారణమ్. శ్రోత్రకార్యం శ్రవణమ్ ఏనం తత్తత్కర్తృత్వా నేన్ద్రియవిషయా భావాత్ తత్తదిన్ద్రియకార్యం సూపపద్యత ఇతి సతదానీం కార్యకల్పాన్య నీన్ద్రియాణీత్యర్థః.

పరస్తు - పూర్వాధికరణోక్తస్య సర్వగతబహిఃప్రవాదదోషస్య జీవాప్రత్యనియమస్య తథాశబ్దేనాతిదేశే దేహనియమేన ప్రాణానియమస్యాపి సిద్ధత్యేన కృతకరత్వాజ్జీవనదనుత్పత్త్యితిదేశే సిద్ధాస్తవిరోధా, దస్య పూర్వపక్షసూత్రే తద్వ్యవచ్చేదేన సిద్ధాస్తద్యోతకసూత్రాన్తరాభావాచ్చ వ్యవహితస్యాపి వియదధికరణోక్తస్య సమ్భవస్యాతిదేశః, * అస్తాదాత్మనః సర్వే ప్రాణాః సర్వే లోకా ఇతి పూర్వాధికరణవిషయవాక్యస్థలోకాది దృష్టాన్తీ కరణేన ప్రాణేషు తథాశబ్దేన తద్ధర్మాతిదేశఇతిచ వ్యాఖ్యాతమ్. తతోప్యస్యవహితజీవానుత్పత్త్యితిదేశేన పూర్వపక్షసూత్రత్వం స్వీకరికమ్, ప్రాన క్లికాధికరణాన్తరవ్యవధిస్తు సదోషః. సచ సిద్ధాస్తసూత్రాన్తరాభావా దాద్యనైన సిద్ధాస్తసూత్రత్వ మశ్రయణీయమ్ - బాధకపరిహారసూత్రస్య సిద్ధా స్తసాధకత్వాత్. సిద్ధాస్తసాధకయుక్తే రసూత్రితత్వం తు పూర్వోక్తదేన సూత్రప్రణయననైగత్యేత్ బాధకపరిహారస్య త్వనుక్తత్వా త్తనైన

(సా.) నైవమ్. (దీ) బహుత్వాసమ్భవాచ్చరూపచనశ్రుతిర్గాణీత్యాహ.

౨॥ సూ. గౌణ్యసమ్భవాత్తత్ప్రకృత్యే. ౨.

(వే-సా.) తస్య పరమాత్మనవీవ సృష్టేః ప్రాగవస్థానశ్రుతేః ఋషిశబ్దః ప్రాణశబ్దశ్చ పరమాత్మ న్యేవ. బహుత్వాసంభవాత్ బహువచనశ్రుతిర్గాణీ.

(వే-దీ.) “౨ ప్రాణావా” ఇతి బహువచనశ్రుతిర్గాణీ - తదానీం బహుత్వాసమ్భవాత్. తస్య - పరమాత్మన ఏవ ప్రాగవస్థానశ్రుతేశ్చ. ౨

(పా.) చస్త్యర్థః, తుశబ్దాత్పక్షో వ్యావృత్తః. ఇన్ద్రియాణ్యుత్పద్వస్త ఏన, కుతః. తత్ప్రకృత్యే. తస్య పరమాత్మనవీవ ప్రాగవస్థాన శ్రుతేః, “౩ సదేవసోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్” “౪ ఆత్మావా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీత్” “౫ ఏకోవావై నారాయణ ఆసీత్” ఇతిప్రాణశబ్దస్య “౬ ప్రాణ మభినంవిశన్తి” ఇతి పరమాత్మస్యపి ప్రసిద్ధేః “౨ ప్రాణావా ఋషయః” ఇతితస్యైవ ద్రష్టృత్వసమ్భవాత్. ౨.

౩॥ సూ. తత్సూర్యకర్తృత్వాద్యచః. ౩.

(వే-సా.) పరమాత్మనః సృష్టిపూర్వకత్వాత్, ఇతిరేషం నామయోగస్య. తదానీం ప్రాణశబ్దో నేన్ద్రియవిషయః. ౩.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ. వాచః, పరమాత్మవ్యతిరక్తనామధేయస్య తత్సూర్యకర్తృత్వాత్ - వియదాదిసృష్టిపూర్వకత్వాదిత్యర్థః - “౧ తద్దేదం తర్హ్యవ్యాకృతమాసీ తన్నామరూపాభ్యాం వ్యాక్రియతే” ఇత్యాదిశ్రుతేః. అతిః పరమాత్మేవ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః. ౩.

౧॥ బృ-౩-౪-౨.

౪॥ సూ. సప్తగత్యేషేషితత్వాచ్చ. ౧.

౧॥ ౨ ముం - ౧ - ౮.

౪. తానీద్వియాణి కిం సప్తైవ న్యుః-అథవై కాదశేతి చిన్త్యతే. † శ్రుతివిప్రతిపత్తే స్సంశయః. కిం ప్రాప్తమ్. సప్తేతి. కుతః. గత్యేషేషితత్వాచ్చ గతిస్తావజ్ఞాయమానేన మ్రియమాణేనచ జీవేన సహ లోకేషు సజ్చరణరూపా సప్తానామేవ శ్రూయతే* ౧ సప్త ఇమేలోకాయేషు చరన్తి ప్రాణా గుహాశయానిహితా స్సప్తసప్తేతి. † ఏవం పురుషభేదాభిప్రాయా.

సూత్రాంతర్యం యుక్త మిత్యుక్తమ్. రుశద్భాష్యేన చశబ్దేన సిద్ధాంతోత్పత్తిన మిత్యుక్తం దీపే. గాఢ్యాసమ్భవాత్ తత్త్వాప్రకృత్యేషేషితత్వం చాత్యసం యుక్తమ్. ననాసౌచశబ్దం సముచ్చయార్థం - సాధకసాధకత్వేన సముచ్చయవాచినైరపేక్ష్యత్. గాఢ్యాః జన్త శ్రుతే రసమ్భవాదితి యోజనాచ క్షిప్తే. గాఢ్యసమ్భవాద్భావ్యేతి పూర్వపాదావగతసూత్రవైశీమిభావ. అక్షిప్తశత్యచిరుద్ధనిరావహే సమ్భవతి తద్వివేచనీరావహాశ్చ యుక్తం. తత్త్వాప్రకృతేతి భాదిష్యసమకృత్య జన్తశబ్దస్య తతః ప్రాప్త్యుత్పత్తే, భాదిష్యచ తస్య ముఖ్యతాయాః స్థాపితత్వాత్, ప్రాణోత్పత్తి రుత్పత్తేతి న్యాభ్యామి. తన్నేయాన్తమ్. తతోవ్యనేయాన్తవ్యాభ్యామం నమ్, - తచ్ఛబ్దస్య భాదిష్యసమకృత్యజన్తశబ్దవాచిత్యావసరి పరమాత్మపరత్వం స్వాసికం - ప్రాణశబ్దస్థులదూరనిరావహాశ్చపేక్షితః. జన్తశబ్దానుబంధరూపయుక్త రవ్యపేక్షితేతి చేత్. సత్యమ్ - సాత్వేకత్వావధారణప్రతిష్ఠానాదిన ద్వియధికరణోక్తయాఽభిప్రాయతః సిద్ధేతి ప్రాణశబ్దనిరావహావన కర్తవ్యత్వా జ్ఞాప్యః. కవచిదుక్తస్యాభిప్రాయకత్వం కవచి దవ్యనుక్తస్య కర్తవ్యత్వమపిహి యుక్తమ్ - సకవచి దుక్తస్య పునశ్చోక్తత్వం కవచి దవ్యనుక్తస్యాభిప్రాయకత్వంచ. తత్త్వాప్రకృత్యావసరిచితి. * అన్నమయంహి సోమ్య మనః, ఆపో మయః ప్రాణ, సైజో మయా వాగితి వాక్వాగిమనసాం సేజోఽబన్నపూర్వకత్వాచ్చ ప్రాణస్య కార్య ర్విమిత్యుక్తమ్. తదయుక్తమ్ - ఆహాహారికస్య మనసో వాగిన్ద్రియస్యచ పృథివీతేజఃకార్యత్వాద్యోగా ద్వాప్యవిశేషస్య ప్రాణస్యామ్భుకార్యత్వా భావాచ్చ. ఆత ఆప్యాయమాత్ర మత్ర వినక్షితమ్ - తావతాచ సూత్రాంతర్యే సిద్ధ్యతి.

ఆస్యేతు - ఇన్ద్రియసమస్త్యుత్పత్తేః పూర్వేన సిద్ధతాం మత్వా స్యస్టీన్ద్రియాణాం జీవస్య సావప్రబోధయో రుత్క్రాన్తిజన్త సూశ్చ విలయోత్పత్తి ధనః - ఉత న భవత ఇతి విచారయన్తి. తదయుక్తమ్ - సమస్తీన్ద్రియోత్పత్తిప్రళయయోరప్యనిరూపితత్వాత్, * అష్టా ప్రకృతయః దేశకలికారాః * ఇన్ద్రియాణి తన్మాత్రేషు తన్మాత్రాణి భూతాదా లీయన్త ఇత్యాదిభిః తత్ర తత్రోదాహృతశ్రుతిభిస్తస్మిన్దిరిచేత్. తస్మి * తమత్క్రామన్తం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణ మనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి * అగ్నాదేవా శ్చిద్ధాం జహవీతితి పూర్వాపరపాదయోరుదాహృత తత్తదావైర్విర్వీక్టీన్ద్రియాణా మవస్థానసిద్ధే ర్విచారో నిర్విషయ స్సాన్యత్. వాక్వాన్తరేషాత్పత్తిప్రళయావగమాత్సంశయ ఇతి చేత్. తస్మిన్మస్తీన్ద్రియాణామపి తుల్యమ్ - * అనదావ ఇత్యాదివాక్యానాం శ్రూయమాణత్వాత్. పునరుక్తిశ్చ భవేత్ - వాజ్ఞసని దర్శనాదిత్యధికరణే ఉత్క్రాన్తా ప్రాణానాం లయే శ్రుతేషి తేషాం సదభిప్రాయ నిశ్చితః. ఉక్తంహి భవద్విరేన * ఇహ లయో న సాక్షా దివీవక్ష్యతే. కింతు ఎత్తివిలోపాయ మనసి సంక్షేపమాత్రమితి. ఉత్క్రాన్తా లయాభావాత్ జన్త స్యుత్పత్తిశ్చ నాస్తి. సుఖస్తప్రబోధయో ర్లయోత్పత్తిభావకం కింపునరాన్యసిద్ధః. అతః తథాప్రాణాదిత్యాదిసూత్రాణాం సమష్టివిషయత్వమేవ యుక్తమ్. తథాశబ్దేన సుఖపుత్యత్క్రాన్తి ప్రబోధజన్త సు వియదాదిన త్పూర్ణా ఉత్పద్యన్త ఇత్రిపి వ్యవహితాధికరణన్యాయాదిదోఽసన్వరసః. * అనదావ ఇద మిత్యాదిశ్రుతిశ్చ * సదేవే త్యాదివాక్యవత్క్రొత్సన్నప్రళయదశావిషయతయా ప్రతీయతే అతోఽనాన్తరప్రళయేవా జన్తః పూర్వకాలేవా ఇన్ద్రియసదాభవవిషయత్వావశ్రయణేన తస్య వాక్యస్య తత్త్వాప్రకృతీత్యస్య విషయతయోగాహరణ మయుక్తమ్ తత్త్వాప్రకృత్యావదితి - భోక్తారం పురస్కృత్య వాజ్ఞససాదిప్రవృత్తిః - ఆత సుఖుష్టా వాగ్ దివ్యాపారోపరమా దన్తమయవ్యపదేశ ఇత్యుక్తమ్. తదవ్యయుక్తమ్ - పునరుక్తే ద్దర్శితత్వాత్.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. సప్తగత్యేషేషితత్వాచ్చ. కి మిన్ద్రియాణి సప్తైవ - కిమేకాదశ, కిం సప్తానాం గతిశ్రవణ మిన్ద్రియాణాం సప్తసజ్జ్యుత్పత్తి మనగమయతి - నేతి - తద్ధం గతిశ్రవణాభావేపి హస్తాదీనా మిన్ద్రియత్వ ముపపద్యతే - నేతి. దశేమే పురుష ఇత్యాదిశ్రుతిః కిమిన్ద్రియాణా మేకాదశత్వే ప్రమాణమ్ - నేతిచ. యదా సప్రమాణమ్, యదా హస్తాదీనా మిన్ద్రియత్వానుపపత్తిః - తదా గతిశ్రుతే సప్తసజ్జ్యుత్పత్త్యుపస్థాపకత్వా త్నప్తే తిస్యాత్. యదా సా శ్రుతి రేకాదశత్వే ప్రమాణమ్, యదా హస్తాదీనా మిన్ద్రియత్వోపపత్తిః - తదా గతిశ్రవణస్య సప్తసజ్జ్యుత్పత్త్యుపస్థాపకత్వాభావా దేకాదశేతి సిద్ధ్యతి. † (శ్రుతివిప్రతిపత్తేరితి) న వాచివిప్రతిపత్తేరిత్యర్థః. † (ఏవం పురుషభేదాభిప్రాయేతి) * సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తితి పూర్వం

విశేషితాశ్చ తే గతిమన్తః ప్రాణాః స్వరూపతః * ౧ యదా పశ్చాన్నతిష్ఠంతే జ్ఞానాని మనసా సహ । బుద్ధిశ్చ నవిచేష్టేత
తా మాహుః పరమాం గతి మితి. శరీరాంత స్సంక్చరణం విహాయ మోక్షార్థగమనం † పరమా గతిః. ఏవం జీవేన సహ
జన్మమరణయో స్సప్తానామేవ గతిశ్రవణాత్, యోగదశాయాం † జ్ఞానానీతి విశేషితత్వాచ్చ జీవస్య కరణాని శ్రోత్రత్వశ్చ
క్షుర్జీహ్వోఘ్రాణబుద్ధిమనాంసి నప్తేవేతి గమ్యతే. † యాని చైతరాణి విషయాణాం గ్రహకత్వేన * ౨ ఆప్తే గ్రహాః ।
* ౩ సప్తవైశీర్ష్యాః ప్రాణాః ద్వావవాఞ్ఞావిత్వాదిషు † చతుర్దశపర్యంతాని ప్రాణప్రతిపాదకవాక్యేషు హ క్షాణి పాదపా
యాపస్థాపాజ్కారచిత్రాభ్యానీద్రియాణి ప్రతీయంతే - తేషాం జీవేన సహ గతిశ్రవణభావా జ్ఞేవస్యల్పాల్పపకారికత్వి
మాత్రేణోపచారికః ప్రాణవ్యపదేశః.

ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్షుహే.

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తుస్థితేఽతోనైవమ్. ౨.

౫. న సప్తేవేద్రియాణి - అపిత్యేకాదశ - హస్తాదీనామపి † శరీరే స్థితే జీవే తస్య † భోగోపకరణత్వాత్ † కార్య

సప్తానామత్వత్తిశ్రవణాదితి భావః. స్వరూపతో విశేషితాః - నతు కార్యాదిభిరీత్యర్థః. † (పరమాగతిః) మోక్షార్థగమనరూపత్వాత్ పరమాగతి
రీత్యీగిత్యర్థః. † (జ్ఞానానీతివిశేషితత్వాచ్చేతి) జ్ఞాయతేఽనేనేతి పుష్కలత్వే జ్ఞానానీత్యర్థః. † అధికసంఖ్యాశ్రవణస్య నిర్వాహ మాహ (యాని
త్వీతి). † (చతుర్దశపర్యంతాని) పూర్వై సప్తభి సస్సహ చతుర్దశపర్యంతాని వాక్యాణిపాదపాయాపస్థాపాజ్కారచిత్రాభ్యాని యాని త్వితరాణి
ప్రతీయంత్యీత్యర్థః.

౫॥ సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేఽతోనైవమ్. † అధికరణవిశేష్యయో రధ్యాహారణః * స్థితఇతిపదం వ్యాచక్షే (శరీరఇతి) † ఆతశ్చిద్వార్థ
మాహ (భోగోపకరణత్వాదితి) † ఉపకరణాంతరాపేక్షా నాస్తి - చతురాదిభిరేవ భోగసిద్ధేరితి శక్త్యావృత్త్యర్థ మాహ (కార్యభేదాచ్చేతి) అతో

౮॥ సూ. సప్తగతే ర్వశేషితత్వాచ్చ. ౧. ౫॥ సూ. హస్తాదయస్తు స్థితేఽతోనైవమ్. ౨.

(వే-సా.) సప్తేవేద్రియాణి, “౮ సప్తప్రాణాః” “౧ యదా పశ్చాన్నతిష్ఠంతే జ్ఞానాని మనసా సహ, బుద్ధిశ్చ” ఇతి సప్తానామేవ సహ
గతేస్తేషామేవ యోగే విశేషితత్వాచ్చ. ౨.

(వే-దీ.) కిమిద్రియాణి సప్తైవ - ఉత్తేకాదశేతి సంశయః. సప్తేవేతి పూర్వః పక్షః - “౮ సప్తప్రాణాఃప్రభవంతి” ఇత్యాదిషు సప్తానా
మేవ జీవేన సహ సత్కారశ్రవణాత్, “౧ యదా పశ్చాన్నతిష్ఠంతే జ్ఞానాని మనసాసహ బుద్ధిశ్చ” ఇతిసప్తానామేవ యోగకారే జ్ఞానాని ఇతి విశేషి
తత్వాచ్చ, శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేద్రియాణి మనో బుద్ధిశ్చేతిసప్తైవ. రాధాస్తను - శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేద్రియాణి, వాగాదీనిచ కర్తేద్రియాణి, మన
ఇత్యేకాదశ కథం వాగ్మస్తాదీనామపి శ్రోత్రాదివత్కార్యభేదేన జీవోపకరణత్వావిశేషాత్, “౫ దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మేకాదశః” “౬ ఇ
ద్రియాణి దత్తైకం” ఇత్యాది శ్రుతిస్మృతిభ్యః - వాగాదీనాం జీవేన సహ గమనాభావా త్సప్తానామేవ ప్రయాణకారే గతిశ్రవణమ్, యోగకారే విశే
షితత్వంచ జ్ఞానేద్రియాణాం మనసస్తదవృత్తిరూపబుద్ధేశ్చ ప్రాధాన్యాత్. సూత్రార్థస్తు సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ సప్తానామేవ గతిశ్రవణాత్,
జ్ఞానాని పశ్చామునోబుద్ధిశ్చేతి విశేషితత్వాచ్చ తాని సప్తైవ. ౨.

(వే-సా.) హస్తాదయోఽపి, ఇద్రియాణి, జీవే దేహాంతర స్థితే ఉపకారకత్వావిశేషాత్. అతో న సప్తైవ అపిత్యేకాదశ. “౫ దశేమే
పురుషే ప్రాణా ఆత్మేకాదశః” “౬ ఇద్రియాణి దత్తైకం” ఇతిశ్రుతిస్మృతిభ్యామ్. బుద్ధ్యాదయః, మనోవృత్తిభేదాః సప్తానాం గతిశ్రవణం
విశేషణంచ తేషాం ప్రాధాన్యాత్. ౨.

(వే-దీ.) నైవమ్ - న సప్తేవేద్రియాణీత్యర్థః. శ్రోత్రాదీని జ్ఞానేద్రియాణిపశ్చ, వాగ్మస్తాదీనిచ కర్తేద్రియాణిపశ్చ, మనశ్చేత్యేకాదశ. తత్ర
శ్రోత్రాదీని, జీవేన సహ శరీరాంతరగమనేపి గచ్ఛంతి. వాగ్మస్తాదీని కర్తేద్రియాణితు స్థితే శరీరే తేనైవ సహాత్పత్తివినియోగీనుప్రకారకాణి.
అతోనైవమ్. ఇత్యన్వయః - ఏషాం జీవోపకారకత్వావిశేషాత్ “౫ దశేమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మేకాదశః” ఇత్యాదిపచనా, చ్యేత్యభిప్రాయః. ౨.

భేదాచ్చ. దృశ్యతేహి శ్రోత్రాదీనామిన హస్తాదీనామపి కార్యభేద ఆదానాదిః - అతస్తేపి సస్త్యేవ. అతోనైవం
+ అతో హస్తాదయో న సస్త్యేవం న మస్తవ్యమిత్యర్థః. † అధ్యవసాయాభిమానచింతావృత్తిభేదాన్తసవప బుద్ధ్యహజ్జగ-
చిత్తశబ్దైర్వ్యవధిశ్యత ఇత్యేకాదశేద్వియాని. † అతః * ౧ దశేమే పురుషే. ప్రాణాః ఆత్మైకాదశ ఇతి - † ఆత్మశబ్దేన మనో
౭భిధీయతే. * ౨ ఇద్వియాని దశైకంచ పఞ్చచేద్వియగోచరాః * ౩ తైజసానీద్వియాన్యాహు ర్దేవా వైకారికా దశ. ఏకా
దశం మన శ్చాత్రేత్యాదిప్రతిస్పృతసిద్ధేద్వియసంఖ్యే స్థితా. అధికసంఖ్యేవాదాః మనోవృత్తిభేదాభిప్రాయాః - న్యూ
సవ్యపదేశాస్త తత్ర తత్ర వివక్షితగమనాదికార్య విశేషప్రయుక్తాః. ౧॥ బృ-౫-౯-౪. ౨॥ గీ-౧౩-౫.

సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్. ౩॥ వి-పు-౧-౨-౪౭.

నైవమితి వ్యాఖ్యేయోపాదానమ్ అత్రాతిశబ్దః కాకాక్షిన్యాయేనాన్వితః. † తద్వ్యాచప్తే (అత ఇతి) † చతుర్దశసంఖ్యేనిర్వాహమాహ (అధ్యవసాయేతి)
† మహాచనుగృహీతం మనోఽగ్యవసాయ, మహాజ్ఞానానుగృహీతం మనోఽభిమానమ్, పూర్వసంస్కారవిశేషానుగృహీతం మన శ్చింతాం కరోతి-
తత్తనానం బుద్ధ్యాదిశబ్దైర్వ్యవధిశ్యత ఇత్యర్థః. హస్తాచయస్త్విత్యేతావతా సాక్ష్యే సిద్ధే. అతోనైవ మితి నూత్రఖణ్డః కిమర్థమితి శజ్ఞాయాం
ప్రమాణార్థ్యమాచనార్థమిత్యభిప్రాయేణాహ (అత ఇతి) అతః ఇద్వియసంఖ్యేవ్యవస్థితేతు త్తరత్రాన్వయః. † ఉదాహృతవాక్యసంఖ్యేత్యబ్దం
న్యాచప్తే (ఆత్మశబ్దేనైతి).

పశ్య-౧-౪ - * సప్తప్రాణాః ప్రభవంతీతి శ్రుతివాక్యా దవగతేః, * సప్తవై శీర్షణ్యాః ప్రాణాఇతి విశేషితత్వాచ్చేతి వ్యాచక్షతే. తద
యుక్తమ్ - వృత్తిచారిణో హేరురాన్విభావాత్. * అస్త్రై గ్రహాః * దశేమే పురుషఇత్యాదిభిః సంఖ్యైస్తరాణ్యపిహి శ్రుతే రవగమ్యతే. * సప్తవై
శీర్షణ్యాఇతి విశేషితత్వ మప్యయుక్తమ్ - సప్తత్రవిసాధకత్వాన్విభావాత్. * దావపవాఖ్యావితి నవసంఖ్యేహి ప్రతీయతే. హస్తాచయశ్చ శ్రూ
యతై - అత సప్తత్వాంతరేకే స్థితే, అతః - అధికసంఖ్యైగ్రహణే న్యూనసంఖ్యాయాః ఆస్తర్భావోపపత్తేశ్చ నైవమ్ - యథా పూర్వపక్షం నమస్త
వ్యమిత్యుక్తమ్. తత్ర సప్తత్వాంతరేకఇతి స్థితశబ్దవిశేష్యం నాధ్యాహృత్యమ్ - ఆనువాచే ప్రయోజనాభావాత్. అధికశ్రవణాదేవహి సప్తత్వాంతరే
కోఽవగతోభవతి. జీవే స్థితే ఇత్యధ్యాహృతే యుక్తి ర్నిర్నితా భవతి - జీవంప్రతి హస్తాదీనాం చక్షురాదివ దునికరణత్వసామ్యవగతేః. ఏవం
న్యూనవ్యవచ్చేదస్య హేతుత్వా మనోవృత్తిభేదై రధికప్రతీత్యుపాస్థి రత శ్చబ్దే సప్తం యుజ్యతే. అధికసంఖ్యైగ్రహణే న్యూనసంఖ్యైస్తర్భావ
పూర్వ మతశ్చబ్దస్య నయుజ్యతే - తథాసత్యేకాదశభోగైర్నిర్నితైర్నిర్వాపి గ్రాహ్యత్వప్రసక్తాత్. నైవమితి భూయోవచనంచోక్తయుక్త్యనుగ్రాహ్యశ్రు
త్యభిప్రాయం భవిషు మర్హతి - అన్యథా హస్తాచయఇత్యేతావతా పర్యాప్తత్వాత్. సహి సర్వాధికరణేషు యథాపూర్వపక్షం నమస్తవ్యమిత్యుచ్ఛతే.

అన్యేషు - బుద్ధ్యాసహ ద్వాదశేద్వియాని - ఉత్కృష్టా * సర్వే ప్రాణా అభినమాయంతీతి శ్రవణేన సర్వేషాం ప్రాణానా ముత్కృష్టినిః -
అతస్తేషాం నాత్మైకనాశః ఇతిపూర్వపక్షం కృత్వా గతిశ్రవణాదినా సప్తానామేవ గతిః - తేషా మేవ నాత్మైకనాశః - ఇతరేషాంతావృత్త
ైకనాశం - తత్ర తత్రేవ భోగాయ జన్మనేశాయాం సన్వకారణా దుత్పత్తిరితి సిద్ధాంతయన్తి. తదయుక్తమ్ - * సర్వే ప్రాణా అభినమాయన్తి
* సర్వే ప్రాణా అనూత్కృష్టమస్తీతి సర్వప్రాణానా ముత్కృష్టినిశ్రవణాత్, సర్వశబ్దసంజోచాభావాత్, సప్తానాం గతిశ్రవణస్య ఛాన్దోగ్యే
భూతత్రయసృష్టిశ్రవణస్యేవాదోగవ్యవచ్చేదపరత్వేనాప్రయోగపత్తేశ్చ. * సప్తానామితి శ్రవణవైయర్థ్యపరిహారాయ సప్తానామేవేత్యవధారణకల్ప
నాదపి సర్వశబ్దవైయర్థ్యపరిహారాయ సప్తశ్రవణస్య ప్రదర్శనార్థత్వకల్పనైవోపపన్నా - అన్యథాన్యూత్రతావధారణకల్పనమ్, హస్తాదీనాం
ప్రళయకల్పన, ముత్పత్తికల్పనంచేతి గౌరవం న్యూత్. * యదావై పురుషాన్వపితి ప్రాణం తస్మిన్ వాగ్యేతి ప్రాణం చక్షుః ప్రాణం శ్రోత్రమితి,
యగా ప్రబుద్ధతే ప్రాణాదేవాధిపునర్దాయస్తఇతి, వాచఃచక్షురాదీనాంచావిశేషేణాప్యయే సమ్మనేచ శ్రూయమాణే వాచ ఆత్మైకైకనాశః - చక్షు
రాదీనాం వృత్తినిలోపః - వాచః సన్వరూపోత్పత్తిః - చక్షురాదీనాం వృత్తిలాభ ఇత్యప్యయసమ్భవశ్రవణస్య వైరూప్యకల్పనంచ ప్రసజ్జేత్.
సప్తానాం శ్రవణంతు జ్ఞానసాధనత్వేనాపప్రాధాన్యవిషయప్రయోగపత్తమ్. ఆదిసర్గే కర్తేద్వియసమప్యృత్యుత్తిర్నాస్తి - మనునా సప్తానామేవ సృష్టి
ప్రతిపాదనాదిచాయుక్తమ్ - పరాశరాదిభి ర్వాగదీనామపి * దేవా వైకారికాదశ ఏకాదశం మన శ్చాత్ర దేవా వైకారికాః స్మృతాఇతి ప్రతి
పాదనాత్, క్వచిదుక్తస్య క్వచి దనుక్తే రభావసాధకత్వాన్విభావాచ్చ. శ్రుతివిరోధశ్చ భవేత్ - * అస్త్రై ప్రకృతయః షోడశవికారా శ్చతుర్విం
శతి సంఖ్యైతం వ్యక్త మవ్యక్త ముచ్యతేఇతిహి శ్రూయతే. హస్తాదీనాం తత్త్వానాం సమస్తీనృప్తేదశాయా మభావే కథం షోడశవికారసిద్ధి శ్చతుర్వింశతి

౬॥ సూ. అణవశ్చ. ౧.

౬. * ౧ త ఏతే సర్వపవ సమాః సర్వేనన్తా ఇత్యుచ్యతేనా ద్విభుత్వం ప్రాణానామ్.

ఇతి ప్రాప్తేభిరీయతే * ౨† ప్రాణ మనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తేత్యుక్తాన్త్యాది శ్రవణా త్పరిమితత్వే సిద్ధేసత్యుత్క్రాన్త్యాదిషు పార్శ్వస్థై రనుపలభ్యమానత్వా దణవశ్చ ప్రాణాః. † ఆన్త్యశ్రుతిస్తు * ౧ అథ యోహై తానన్తా నుపాన్త ఇత్యుపాసనశ్రుతా నుపాన్తప్రాణవిశేషణభూతకార్యబాహుళ్యాభిప్రాయా.

తత్త్వసిద్ధిశ్చ. యది ప్రతిమరణ ముత్పద్యమానై ర్విసర్వదిభిశ్చ తత్త్వైః యదశవికారాదిసిద్ధిః - తస్మి ముటపటాదిభి రధికశక్త్యాన్యూనహారః కుతో నస్యాత్. కించ - ఆకాశ మిన్ద్రియేషు ఇన్ద్రియాణి తన్వాత్రేషు చన్ద్రాత్రాణి భూతాదా వీయన్తే భూతాది ర్మహతి వీయతే మహానవ్యక్తే వీయత ఇత్యత్ర ఇన్ద్రియశబ్దానజ్ఞోచాత్ సర్వేన్ద్రియాణా మవిశేషేణ మహదాన్తప్రణయవేదాయాం ప్రణయం శ్రూయతే - అత సర్వేన్ద్రియాణాం చుల్య కాలత్వ మవగమ్యతే - అతః కాలభేదకల్పన మప్రమాణకమ్. ద్వాదశప్రాణాఇతిచాయుక్తమ్. * దశేషే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశః * ఇన్ద్రి యాణి దశైకంచేత్యాదిశ్రుతిస్త్రుతిభిః ప్రాణానామేకాదశశక్త్యాశ్రవణాత్.

సప్తగత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. అణవశ్చ. కిమిన్ద్రియాణి సర్వగతాని - ఉత్థాణుపరిమాణకాని. ఆన్త్యశ్రవణ ముపాసనార్థమ్ - ఉతనేతి. ఉత్క్రాన్తిశ్ర వణం కి మణుత్వ మవగమయతి - నేతి. ఆణుత్వాన్విగమకత్వాన్విభావే తదానన్త్యశ్రవణస్య ఉపాసనార్థత్వాన్విభావా త్సర్వగతాని. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణ స్యాణుత్వగమకత్వేనతి ఆన్త్యశ్రుతి తే రుపాసనార్థత్వా దణురూపాణి.

* † (ప్రాణ మనూత్క్రామన్తమితి) అణుత్వంనామ పరిచ్ఛిన్నతేవసత్యుపలబ్ధ్యర్హస్థూలతారాహిత్య మత్ర వివక్షితమ్ - నతు జీవాత్మ స్వరూపవ దత్యన్తాల్పత్వమ్. తత్ర * వాలాగ్రశతభాగస్యేత్యాదివాక్యేనాత్యన్తాల్పత్వసోక్తతా వత్తథాభ్యుపగమః - అత్రతూ క్తగ్రకార మణు త్వం పరిచ్ఛిన్నతేవ సత్యతీన్వచ్ఛత్వమ్. ఉత్క్రాన్త్యాదిః పరిచ్ఛిన్నత్వవేషాతుః - పార్శ్వస్థై రనుపలభ్యమానత్వం నన్వచ్ఛత్వవేషాతుః. ఏవం విశిష్ట మణుత్వ ముపపాదితం భవతి. పరిమాణావాన్తరభేదే సత్యపీ త్యగిన్ద్రియస్య నూత్తశరీరవ్యాపీదృశ మణుత్వ మస్త్యేవ. * త ఏతే సర్వపవ సమాఇతి సనుత్వశ్రుతిః కార్యకరత్వవిషయా. † ఆన్త్యశ్రుతినిరావహమాహ (ఆన్త్యేతి) కార్యబాహుళ్యమానన్త్యమ్. కార్యబాహుళ్యవిశేష ణవిశిష్టతయా ఉపాసనార్థ మానన్త్యకధనమిత్యర్థః. —ఆన్త్యశ్రవణం దైవప్రాణవిషయ మిత్యన్త్యే, తదయుక్తమ్. - దేవశరీరేష్వప్యమిషామేవ ప్రాణానా మిత ఉత్క్రాన్తానాం విద్యమానత్వా త్తదతిరి క్తదైవప్రాణవిషయతయా తదభిమతశ్రుతే రిద్ధాన్తరపరత్వస్య పూర్వమేపూపపాదితత్వాదైవప్రాణాసిద్ధేః, * అన్తానుపాన్త ఇతి శ్రుత్యనురోధేనూపాసనార్థతయా నిరావహసోపపన్నత్వాన్వచ్య.

౬॥ సూ. అణవశ్చ. ౧.

(వే-పా.) తాని చాణూని - “౨ ప్రాణ మనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి” ఇతిగతిశ్రవణాత్. ౧.

(వే-దీ.) ఇన్ద్రియాణి కిం సర్వగతాని - ఉత్థాణుపరిమాణానీతి సంగత్యః. సర్వగతానీతి పూర్వః పక్షః - “౧ త ఏతే సర్వపవ సమా స్స సర్వేనన్తాః” ఇతి ప్రాణానా మానన్త్యశ్రవణాత్. రాధాస్తస్తు “౨ ప్రాణ మనూత్క్రామన్తం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామన్తి” ఇతి శ్రవణాత్. పరిమితతేవసత్యప్రత్యక్షత్వాత్ అణవః. ఆన్త్యశ్రుతిస్తు “౧ అథ యోహై తా నన్తా నుపాన్తే” ఇత్యుపాసనవిధానా దుపాసనఫలబాహుళ్య విషయా. ౧.

2|| సూ. శ్రేష్ఠశ్చ. ౨.

2. † ప్రాణసంవాదే శరీరస్థితిహేతుత్వేన శ్రేష్ఠతయా నిర్ణీతో ముఖ్యప్రాణః * ౧ ఆనీ దవాతం స్వధయా తదే కమితి మహాప్రళయసమయే స్వకార్యభూతప్రాణసద్యావశ్రవణాత్, * ౨ ఏతన్తా జ్ఞాయత ఇతి జన్మశ్రవణస్య జీవజన్మ శ్రవణం దుపపత్తే ర్నోత్పద్యత ఇత్యాశబ్ద్య ప్రాకృష్టేరేకత్వావధారణాదివిరోధాత్, * ౩ ఏతన్తా జ్ఞాయతే ప్రాణ ఇతి పృథివ్యాదితుల్యోత్పత్తిశ్రవణాత్, † ఉత్పత్తినిషేధాభావాచ్చ జాయతేవ శ్రేష్ఠశ్చ ప్రాణ ఇత్యుచ్యతే. * ౧ † ఆనీ దవాత మితి నజైవం శ్రేష్ఠం ప్రాణ మభిప్రేతోచ్యతే - అపితు పరస్య బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ విద్యమానత్వ ముచ్యతే * ౧ అవాతమితి తత్రైవ శ్రవణాత్. పూర్వేణైవ తుల్యన్యాయత్వేపి పృథగ్యోగకరణ ముత్తరచిన్తార్థమ్.

ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧|| సూ. నవాయుక్రియేపుధగుపదేశాత్. ౧.

౧. సోఽయం శ్రేష్ఠః ప్రాణః కిం మహాభూతద్వితీయవాయుమాత్రమ్-తస్య వా స్పష్టరూపక్రియా-అధవా వాయురేవ కంచన విశేష మాపన్న ఇతి విశయే వాయురేవేతి ప్రాప్తమ్ * 3 యః ప్రాణ స్స వాయురితి వ్యవదేశాత్. —

2|| సూ. శ్రేష్ఠశ్చ. † ప్రాణస్య శ్రేష్ఠశబ్దవాచ్యత్వే హేతుం నదకానూత్రం వ్యాచక్షే (ప్రాణేతి) ప్రాణసంవాదోనామ ఛాన్దోగ్య ప్రకరణవిశేషః. ఆస్య శరీరస్థితిహేతుత్వేన ప్రైప్యమ్. † (ఉత్పత్తినిషేధాభావాదితి) అనేన జీవజన్మ తుల్యత్వం వ్యావర్తితమ్ - తస్య హ్యుత్పత్తి ర్నిషిద్ధా. † (ఆనీదవాతమితి) * ఆనీత్ - * ఆన ప్రాణస ఇతి ధాతోర్లుక్. జైవమ్ - జీవనముద్ధి. సిద్ధానై * స్వధయేత్వనేన * స్వధా త్వం లోకభావినీత్యుపబృంహణాల్ల త్తీవిశిష్టత్వ ముచ్యతే. అధికశక్త్యాపరిహారాభావాన్నేదం సూత్ర మధికరణాన్తరమ్. శ్రుతివాక్యంహి పూర్వపక్షావలంబనమ్ - తత్తు పూర్వాధికరణేఽస్మిన్నుక్తేచ సమానమ్.

శ్రేష్ఠశ్చేత్యధికరణాన్తరత్వం పరై రుక్త మయుక్తమ్ - ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తావధారణాదిభిః శ్రుత్యాచోతృత్వై ప్రతిపన్నాయా మనుత్పత్త్యవగమోఽన్యథా నిర్వాహ్య ఇత్యస్తా దధికశక్త్యాపరిహారాభావాత్. — అన్యేతు - ముఖ్యప్రాణ ఉత్క్రాన్తావత్త్వం లీయతే - దేహాన్తరే అన్యాయ ముఖ్యప్రాణ ఉత్పద్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉత్క్రాన్తిశ్రవణా దుత్పత్తివాదస్య పృథ్వీత్పత్తివిషయతయా నాత్యన్తనాశఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తదప్యయుక్తమ్ - తన్మతానురోధేవ్యధికశక్త్యా ఆభావాత్. * ఉత్పత్తి మాయతిం స్థానం విభుత్వం వైవ పఞ్చధా । అధ్యాత్మం వైవ ప్రాణస్య విజ్ఞాయామృత మశ్నుత ఇత్యుత్పత్తిశ్రవణాత్ దేహాన్తరేఽన్యః ప్రాణ ఉత్పత్త్యుత ఇత్యధికశక్త్యేతిచేత్. ఉత్క్రాన్తిశ్రవణానురోధేనూత్పత్తిశ్రుతి రప్యితిభాభిప్రాయేత్వస్య న్యాయస్యేద్వియేషేవ సిద్ధతావత్. చతుర్థే లక్షణే తన్మయః ప్రాణ ఉత్తరాత్, సోధ్యతే తదుపగమాదిభ్యఇత్యత్ర ప్రాణస్య జీవనంక్షేపమాత్రస్య నిరూపితత్వా దిహత్యన్తనాశశక్త్యాప్రసక్తాభావాదేవోత్క్రాన్తివిషయత్వమప్యధికరణస్యాయుక్తమ్.

ప్రాణాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧|| సూ. నవాయుక్రియేపుధగుపదేశాత్. కిం ముఖ్యప్రాణో వాయు మాత్రమ్ - ఉత వాయుక్రియా - ఉతాపస్థావిశేషపన్నా వాయురితి. శ్రుతిలోకప్రసిద్ధిపుధగుపదేశతత్త్వసంఖ్యాప్రసిద్ధిసాం కన్తిన్వత్ సామజ్ఞాన్యమితి. వాయు మాత్రత్వపక్షే వాయుక్రియాత్వపక్షేవా సామజ్ఞాన్య మస్తిచేత్ - తయో రన్యతరస్య సిద్ధిః. అపస్థావిశేషపన్నవాయుపక్షే సామజ్ఞాన్యం చేత్ - న ఏవ సిద్ధాన్తః.

2|| సూ. శ్రేష్ఠశ్చ. ౨.

(నే-సా.) శ్రేష్ఠః - పఞ్చవృత్తిప్రాణోపుత్యద్యతే. ఉత్తరచిన్తార్థోఽయ మనువాదః. ౨.

(నే-దీ.) శ్రేష్ఠః ప్రాణోఽప్యద్యతే. నాత్ర న్యాయాదిదేశః - అధికాశక్త్యాభావాత్. పృథగ్యోగకరణ ముత్తరచిన్తార్థమ్. శ్రేష్ఠః - పఞ్చవృత్తిః ప్రాణః. ప్రాణప్రైప్యంతు ప్రాణసంవాదే తస్య ప్రైప్యభిధానాత్. ౨. ౧|| ౨యం - ౧ - 3.

యద్వా - వాయుమాత్రే ప్రాణత్వప్రసిద్ధ్యభావా మచ్ఛాన్వసనిశ్వాసాదివాయుక్రియాయాం ప్రాణశబ్దప్రసిద్ధేశ్చ తత్కీర్తియేవ.

ఇతిప్రాప్తే నవాయుమాత్రమ్ - నచ తత్కీర్తియేత్యుచ్యతే. కుతః. పృథగుపదేశాత్ * ౧ + ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన స్యర్వేన్ద్రియాణిచ | ఖం వాయురితి. తత ఏవ పృథగుపదేశాత్ వాయుక్రియాపి నభవతి ప్రాణః - న హి తేజఃప్రభృతీనాం క్రియా + తైస్సహ పృథగ్ద్రవ్యతయోపదిశ్యతే. * ౨ యః ప్రాణ స్సవాయురితితు వాయురే వావస్థాంతర మాపన్నః ప్రాణః - నతేజః ప్రభృతివ త్తత్త్వాంతరమితి జ్ఞాపనార్థమ్. ఉచ్ఛాన్వసనిశ్వాసాదావపి ప్రాణఃస్వ స్థత ఇతి క్రియావతి ద్రవ్యవవ ప్రాణశబ్దప్రసిద్ధిః - నక్రియామాత్రే. ౧॥ ౨ముం - ౧ - ౩. ౨॥

† కిమయం ప్రాణో వాయో ర్వికారస్సన్నగ్నివ ద్భూతాంతరమ్. నేత్యాహ.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. ౨

† పృథగుపదేశాదితి సూత్రఖండే పృథగుపదేశం దర్శయతి (ఏతస్మాదితి) * ఖం వాయురితి పృథగుపదేశా న్నవాయుమాత్రమిత్యర్థః తత ఏవేతి క్రియాత్వప్రతిక్షేపః. † (తైస్సహపృథగ్ద్రవ్యతయోపదిశ్యత ఇతి) ద్రవ్యైవైతిప్రకరణత్వాత్ - తేజఃప్రభృతీనాం క్రియాః పృథగుప దిశ్యంతేచేత్ - ద్రవ్యతయోపదిశ్యేరక. నచ తద్యుక్తమ్. అతః - క్రియాయా ఆద్రవ్యతేన పృథగుపదేశానమ్భవాత్ పృథగుపదిష్టః ప్రాణో న వాయుక్రియేత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రమవతారయతి (కిమయమితి) అవస్థావిశేషావస్థానైవాయుః ప్రాణైతిత్యుక్తమ్ -

అవస్థాంతరాపత్తిశ్చగ్నాదీనివ వాయుత్వప్రహణేనైవ స్యాదితిహి శక్త్యా స్యాత్.

౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. అనేన బహుశ్రుతిభిః శిష్ట్యాదివివక్షితమ్. శ్రుతిభేదేనసహ శిష్టయో బహ్వ్యః, విశిష్ట్యాభి

౧॥ సూ. నవాయుక్రియేపృథగుపదేశాత్. ౧. ౯॥ సూ. చక్షురాదివత్తుతత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః. ౨.

(వే-సా.) పఞ్చవృత్తిప్రాణః న వాయుమాత్రమ్, తత్కీర్తియావా - “ ౧ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణః...ఖం వాయుః ” ఇతిపృథగుపదేశాత్. ౧.

(వె-దీ.) కిమయం శ్రేష్ఠప్రాణో వాయుమాత్రమ్ - ఉత తత్కీర్తియా - అథ వాయురేవ కంచన విశేష మాపన్నః ఇతి సంశయః. వాయుమా త్రమితి ప్రథమః పక్షః - “ ౨ యః ప్రాణ స్సవాయుః ” ఇతివ్యపదేశాత్. వాయుమాత్రే ప్రాణప్రసిద్ధ్యభావాత్, ఉచ్ఛాన్వసనిశ్వాసయావవా యుక్రియాయాం ప్రాణప్రసిద్ధేః. వాయోక్రియావిశేషవన ప్రాణైతి ద్వితీయఃపక్షః. రాధాన్తస్తు - నవాయుమాత్రం తత్కీర్తియావా ప్రాణః - అపితు దేహధారణయోగ్యతాదిరూపవిశేష మాపన్నా వాయుః - “ ౧ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన స్యర్వేన్ద్రియాణిచ | ఖం వాయుః ” ఇతివాయు ప్రాణయోః పృథగుత్పత్త్యుపదేశాత్. క్రియాయాశ్చ పృథగుపదేశో ననమ్భవతి - తేజఃప్రభృతివదర్శనాత్, చక్షురాదికరణైస్సహ జీవ్రాపక రణతయోపదేశాత్, దేహేన్ద్రియధారణరూపాపకారాధిక్యా చ్చక్షురాదిభ్యః ప్రాధాన్యవచనాచ్చ నక్రియామాత్రమ్. సూత్రార్థస్తు నవాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్ వాయుమాత్రం తత్కీర్తియావా న ప్రాణః - పృథగుపదేశాత్, ప్రాణః జాయతే, ఖం వాయుః ఇతిహిపృథగుత్పత్తిరుపదిశ్యతే. ౧.

(వే-సా.) వాయోః పృథగుత్పత్తియమ్. నాగ్నాదివత్. భూతాంతరం వాయురేవ దేహధారణయోగ్యాకారమాపన్నః చక్షురాదివత్ జీవ్రా పకరణమ్ - చక్షురాదిభిస్సహూపదేశతత్తుల్యోపకార తన్ముఖ్యత్వేభ్యః. ౨.

వాయోః పృథగుపదిష్ట తయా తస్మా దన్యాయం ప్రాణః - కిమగ్నాదివ ద్భూతాంతరమిత్యాశక్త్యాహ.

(వే-దీ.) తుల్యశక్త్యానివృత్త్యర్థః. ప్రాణో నాకాశాదివద్భూతాంతరమ్ - అపితు వాయురేవావస్థాంతర మాపన్నః. చక్షురాదివత్ జీవ్రా పకరణమ్. తచ్చ ఉపకరణత్వ ముపకరణభూతై రిన్ద్రియైః సహశిష్ట్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే. శిష్టిః - శాసనమ్. ఉపదేశః. ఉపదిశ్యతే హ్యయం ప్రాణ శ్చక్షురాదిభిస్సహ ప్రాణసంవాదాదుః. తత్సహితీయత్వేహేతదుపపద్యతే. ప్రాణశబ్ద గృహీతేషు కరణేవ్యవస్థ “ ౩ అథ యాయం ముఖ్యప్రాణః ” ఇతివిశిష్ట్యాభిధానమాదిశబ్దేనోక్తమ్. తదపి తత్సహితీయత్వేహి సంభవతి. ౨.

౩॥ ఛాం - ౧ - ౫ - ౩.

నాయం భూతవిశేషః - అపితు చక్షురాదివ జ్యేష్ఠాపకరణవిశేషః. తచ్ఛోపకరణత్వ ముపకరణభూతై రిన్ద్రియై సహ శిష్ట్యాదిభ్యోఽవగమ్యతే. చక్షురాదిభి సహాయం ప్రాణ శ్శిష్యతే† ప్రాణసంవాదాదిషు. † తత్సజాతీయత్వేహి తై సహ శాసనం యుజ్యతే. † ప్రాణశబ్దపరిగృహీతేషు కరణేష్వస్య విశిష్ట్యాభిధాన మాదిశబ్దేన గృహ్యతే - * ౧ అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణః ‡ ౨ యోఽయం † మధ్యమః ప్రాణ ఇత్యాదిషు విశిష్ట్యాభిధానాత్.

† చక్షురాదివదస్యాపి కరణత్వే తద్వదస్యాపి జీవంప్రత్యుపకారవిశేషరూపక్రియయా భవి తవ్యమ్ - సాతు నదృశ్యతే - అతో నాయం చక్షు రాదివదభివతు మర్హతీతిచేత్. తత్రాహ

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి. ౩.

౧౦. అకరణత్వాత్ - కరణమ్ - క్రియా. అక్రియత్వాత్. అస్య ప్రాణస్య జీవంప్రత్యుపకారవిశేషరూపక్రియా రహితత్వాచ్చయో దోష ఉద్భవ్యతే - స నాస్తి - యత ఉపకారవిశేషరూపాం శరీరేన్ద్రియధారణాదిరూపాం క్రియాం దర్శయతి శ్రుతిః - * ౩ యస్మిన్ముత్క్రాన్తే ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే సపవ శ్రేష్ఠ ఇత్యుక్త్యా వాగాద్య త్క్రమణేపి శరీరస్యేన్ద్రియాంతరాణాం చ స్థితిం దర్శయిత్వా ప్రాణోత్క్రమణే శరీరేన్ద్రియజైఘ్రియాభిధానాత్. అతః ప్రాణాపానవ్యానోదానసమానాకారేణ పఞ్చధాఽవస్థితోయం ప్రాణః శరీరేన్ద్రియధారణాదినా జీవస్యోపకరోతీతి చక్షురాదివత్కరణత్వమ్.

ధానానిచ బహునీతి సూత్రబహువచనతాత్పర్యమిత్యభిప్రాయేణోక్తమ్ † (ప్రాణసంవాదాదిషివతి,) † (మధ్యమఃప్రాణఇత్యాదిషివతిచ) అనన్తర సూత్రవివరిత్యమాణకరణతుల్యోపకారసూచనార్థంవా బహువచనమ్ † అగ్నిప్రాయస్యా మభిప్రేత్యాహ (తత్సజాతీయత్వేహితి) † (ప్రాణేతి) ఏషవ్యయం ముఖ్య ఇత్యుక్తే ముఖ్యస్య కతస్తత్సజాతీయత్వంహి ప్రతీయతే. యథా భూతత్వాప్రమాణేనైవ శరీరత్వావస్థా భవతి - తథా వాయు త్వాప్రమాణేవ్యవస్థాన్తరం జీవోపకరణత్వలక్షణం దర్శితమ్ జీవోపకరణత్వావస్థాయా వాయుత్వాప్రమాణపూర్వకత్వమ్ ‡ యః ప్రాణః సవా యురీతి శ్రుత్యాఽవగమ్యతే.

† అనన్తరసూత్రశఙ్కామహ (చక్షురాదివదితి).

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చనదోషస్తథాహిదర్శయతి. అకరణత్వాదితి పూర్వపక్షచేతుః. జైఘ్రియాభిధానాత్ శ్రుతిః క్రియాం దర్శ యతీత్యన్వయః.

౧౦॥ సూ. అకరణత్వాచ్చ నదోషస్తథాహిదర్శయతి. ౩.

(నే-పా.) కరణమ్. క్రియా - స జీవోపకారరూపక్రియారహితత్వే దోషః - యతః శ్రుతిరేవ దేహేన్ద్రియాద్యజైఘ్రియకరణం దర్శయతి. ప్రా ణోత్క్రమణే దేహేన్ద్రియాదిజైఘ్రియాభిధానాత్. ౩.

(నే-దీ.) అకరణత్వాత్ కరణమ్ - క్రియా, అకరణత్వమ్ - క్రియారహితత్వమ్, అక్రియత్వాదస్య - ప్రాణస్య జీవంప్రత్యుపకారవిశేష రూపక్రియారహితత్వాచ్చయో దోష ఉద్భవ్యతే - స నాస్తి - యత ఉపకారవిశేషరూపాం శరీరేన్ద్రియధారణా త్తక్రియాం దర్శయతి శ్రుతిః, “౩ యస్మిన్ముత్క్రాన్తే ఇదం శరీరం పాపిష్ఠతరమివ దృశ్యతే స వశ్రేష్ఠః” ఇతివాగాదిముఖ్యప్రాణపర్యవ్రానికరణానిప్రత్యేక మభిధాయ ప్రాణో త్క్రమణే శరీరేన్ద్రియజైఘ్రియాభిధానాత్. ౩.

† నన్వేషం నామభేదా త్కార్యభేదాచ్చ ప్రాణాపానాదయ స్తత్త్వాస్తరాణిన్యః. తత్రాహ.

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్యవదిశ్యతే. ౪.

౧౧. యథా కామాదివృత్తిభేదే తత్కార్యభేదేషి నకామాదికం మనస్తత్త్వాస్తరమ్ * ౧ † కామ, స్పృహ, లోబ్ధి, విచికిత్సా, శ్రద్ధా, ౭ శ్రద్ధా, భృతి, రభృతి, వీరి, ధీ, రీ, రి త్యేతత్సర్వం మనసవేతి వచనాత్ - ఏవం * ౧ ప్రాణో౭పా నో వ్యాన ఉదాన స్సమాన ఇత్యేతత్సర్వం ప్రాణవేతి వచనాత్ అపానాదయోపి ప్రాణస్యైవ వృత్తివిశేషాః - న తత్త్వాస్తరమిత్యవగమ్యతే.

౧॥ బృ - ౩ - ౫ - ౩.

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

† అనస్తరనూత్రశక్కామాహ (నన్వేషమితి).

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్యవదిశ్యతే. దృష్టాన్తదాన్తాన్తికద్యయమపి వేదసిద్ధమ్. † (కామఇత్యాది) కామః - ఇచ్ఛా. విచికిత్సా - సందేహః. శ్రద్ధా - త్వరా. ధీః - చింతా. కామాదయో జ్ఞానావస్థావిశేషాః - తత్తదవస్థజ్ఞానహేతు ర్నన ఇతీదం తై శ్చబై రుచ్యతే. తత్తద్ధేతుత్వం మసో౭వస్థా.

పరేతు - నవాయుక్రియేఇత్యత్ర క్రియాశబ్దేన సర్వకరణసామాన్యవృత్తిః ప్రాణ ఇతి పక్ష ఉచ్యత ఇత్యాచూః. తదయుక్తమ్ - కరణ వ్యాపారోపరతికాతేషి ప్రాణవృత్తే ర్దర్శనేన శక్కానుదయాత్, వాగాదీనాం ప్రాణంప్రతి గుణభావశ్రవణాచ్చ. ప్రాణస్యాపి జీవవత్ సావితస్త్ర్యి ప్రసజ్గపరిహారపరంచ చక్షురాదివదితి నూత్రం వర్ణయన్తి. తతోవ్యగ్నివదృష్టాన్తరత్వశక్కాపరిహారపరత్వముచితమ్ - సావితస్త్ర్యిపుష్పదస్తేషి తస్యా శ్చక్కాయాఃస్థితత్వాత్, కరణత్వేన తస్యాం పరిహృతాయాం సావితస్త్ర్యిశక్కాయా దూరోత్సారితత్వాత్. అదిశబ్దస్యచాచేతనత్వాది గ్రాహకత్వాదపి విష్యాభిధానపరత్వముచితమ్ - శ్రుతిసిద్ధహేతోస్సహజిష్టతా సాజాత్యేన ఝటితి ధీస్థత్వాదచేతనత్వాదికస్యహేతో ర్భూతాస్త రశక్కానివారణాసామర్థ్యాచ్చ. ప్రాణస్య చక్షురాదివ త్కరణత్వే రూపాదివత్పరిహారపరత్వం ప్రసజ్గపరిహారపరం అకరణత్వాదితి నూత్ర మా చూః - విషయాన్తరప్రసజ్గదోషో నాస్తి - చక్షురాదివదివయపరిచ్ఛేదేన కరణత్వాభివాత్. ప్రమాణాన్తరేవస్సమాస్థితం కార్యంహి శ్రుతిర్దర్శ యతీతి. తదయుక్తమ్ - పరిహర్తవ్యాశక్కోదయాభావాత్. పరిచ్ఛేద్యవిషయాన్తరప్రసజ్గో న శబ్ద్యః - కరణత్వేషి వాగాదీనాం తదభావాత్. వాగాదీనాం వక్తవ్యదాతవ్యగస్తవ్యాదివదవచ్ఛేద్యవిషయాన్తరం శబ్ద్యమితిచేన్న - తస్య నిరసనీయత్వాభివాత్. దేహేన్ద్రియాదికంహి ధార్య తేవిన తదవచ్ఛేద్యవిషయః సతు వక్తవ్య ఇతిచేత్ - తదానీ ముపకారవిశేషకాక్షాయాం నూత్రావతరణ ముక్తం భవతీతి సిద్ధం నస్సమీహితమ్. అవచ్ఛేద్యవిషయాభావేనాకరణత్వాదిత్యధ్యాహారదోషశ్చ. పఞ్చవృత్తిరితినూత్రస్య కార్యవిశేషసమర్పణముభేనాపకారకత్వపరత్వాదపి శక్కా విశేషపరిహారపరత్వం యుక్తమ్ - తథాసత్కుపకారవిశేషస్యాధిస్థితత్వాత్, తథాహిదర్శయతీతి పూర్వనూత్రాంశేనాపకారవర్గస్య సంగృహీత త్వాత్. ఏకస్య నానావృత్తిత్వే మసోదృష్టాన్తః. పఞ్చవృత్తిత్వే దృష్టాన్త ఇతితు నిర్బణో౭నుపపన్నః - శ్రోత్రాద్యనులోధ మనశ్చేత్య భూత

(దీ.) ప్రాణాపానాదినామభేదేన పఞ్చధా౭వస్థిత ఏకవేద ప్రాణ ఇత్యాహ.

౧౧॥ సూ. పఞ్చవృత్తిర్మనోవద్యవదిశ్యతే. ౪.

(వే-సా.) ప్రాణఏకవేద స్వవృత్తిభిః పఞ్చభిః ప్రాణాపానాదినామభాగ్భవతి. కామాదిభిర్యథైకమేవ మనః “౧ కామః సంకల్పః” ఇత్యా రభ్య “౧ ఏతత్సర్వం మనసవ” ఇతి. ౪.

౧॥ బృ - ౩ - ౫ - ౩.

(వే-దీ.) ప్రాణాపానాదివృత్తిభేదా త్ప్రాణవేద పఞ్చధా వ్యవదిశ్యతే. మసోవత్ యథైకమేవ మనః కామాది వృత్తిభేదేన తై శ్చబై రభిధీయత ఇతి శ్రుతిరాహ, “౧ కామస్సంకల్పః” ఇత్యారభ్య “౧ హ్రీద్ధీర్భీరిత్యేత త్సర్వం మనసవ” ఇతి. - అపానాదినమానవర్త్యస్తం వ్యవదిశ్య “౧ ఏతత్సర్వం ప్రాణ ఏవ” ఇతివ్యవదేశా త్ప్రాణవేద పఞ్చవృత్తిరిత్యవగమ్యతే. ౪.

౧౨॥ సూ. అణుశ్చ. ౧.

౧౨. అణుశ్చాయమ్ - పూర్వవ దుత్కాన్త్యాదిశ్రవణాత్ * ౧ త ముత్కాన్త్యంతం ప్రాణోఽనూత్కాన్త్యంతీత్యాదిషు. అధికాశక్త్యా తు * ౨ సమ ఏభి స్త్రిభి ర్లోకై స్సమోఽనేన సర్వేణ * ౩ ప్రాణే సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్ * ౪ సర్వం హీదం ప్రాణేనావృతమిత్యాదిశ్రవణాత్ మహాపరిమాణభితి. ౧॥ బృ-౬-౪-౨. ౨॥ బృ-౩-౩-౨౨

పరిహారస్తు ఉత్కాన్త్యాదిశ్రవణాత్పరిచ్ఛిన్నత్వే నిశ్చితే సర్వస్య ప్రాణజాతస్య ప్రాణాయత్తస్థితీవ వైభవ వాదోపపత్తిరితి. ౩॥ . ౪॥

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

భవిష్యదాదివృత్తినమాభవనయా వృత్తిపఞ్చకాతిరేకాత్. ప్రమాణవిపర్యయ వికల్పనిద్రాస్మృతయో వృత్తయ ఇతిచాయుక్తమ్ - నజ్కల్పస్యాతి రిక్తత్వాత్. అత ఙ్చాచిత్వాత్ శ్రాతేఽర్థే శ్రాతదృష్టాంతపవ నజ్ఞాన్యనాదరేణ నీవీక ర్తవ్యః - నజ్ఞాన్యవిశేషనిర్బధస్య సాధ్యానుపయోగాచ్చ.

అన్యేతు - ప్రథమజస్య మహత్త్వస్య రాజసో భాగః ప్రాణః - సనాయవిధిస్తానక ఉచ్ఛ్వాసాదిరూపేణ తత్ప్రేరకభితి సిద్ధాంతయన్తి. తదయుక్తమ్ - మహత్త్వస్య రాజసాంశస్య ప్రాణతేవ ప్రమాణాభావాత్, * యః ప్రాణ స్సనాయురితి శ్రుతివిరోధాచ్చ. అత్ర యన్తకుటం తత్సవర్ణమితివ దావయకార్యత్వంహి ప్రతీయతే. ప్రాణస్య వాయువిధిస్తానకత్వం తత్ప్రేరకభితిచేన్న - అశాబ్దత్వాత్, ముఖ్యాన్తస్య భజ్జక ప్రమాణాభావాచ్చ. సుషుప్తా ప్రాణవాయు స్వస్థహేతుత్వేన తత్కల్పనం వ్యాన్యథాసిద్ధమ్ - పరమాత్మాయత్తత్వప్రతీతిః. క్వచిదావ్యాకాశమన సాం తేజోఽబన్నాప్యాయితత్వవత్ప్రాణస్య మహత్త్వావిప్రాయితత్వ ముచ్యత ఇత్యన్యథాసిద్ధత్వాత్తదవచనం న శ్రుతిసావరన్యభజ్జకమ్. అతో వాయువికారభావస్య స్థితత్వాదేవ భూతాన్తరత్వప్రతిక్షేపక ముత్తరనూత్రమ్ - నతు క్రియాత్వప్రతిక్షేపపరమ్ - ననాయుక్రియేఇత్యాద్యనూత్రే ఔవ క్రియాత్వస్యాపిప్రతిక్షిప్తత్వాత్. చేతనవగ్నే భూతవగ్నే కరణవగ్నేచాన్త రాభావాత్ క్రియాత్వశక్యేతిచేన్న - తేజఃప్రభృతీనామివ చక్షురాదీనా మపి క్రియాయాః పృథగుత్పత్తిప్రతిపాదనానుపపత్తేః. ప్రతిక్షేపకయుక్త్యనాదరేణ శబ్దోద్భవే వాయుమాత్రత్వశక్త్యా అప్యవస్థానా త్తద్వి పయేణాపి నూత్రాన్తరేణ భవితవ్యమ్. నచ క్రియాత్వప్రతిక్షేపకయుక్తే రాద్యనూత్రేఽనభిధిన్వితత్వమ్ - ననాయుక్రియే ఇతి ప్రతిష్ఠాయా హేతో శ్చాన్తనన్వితత్వప్రసజ్ఞాత్, పఞ్చవృత్తిరితి నూత్రమపి వృత్త్యన్తరాయోగేన కరణవృత్తిత్వప్రతిక్షేపపరమిత్యవ్యయుక్తమ్ - క్రియాత్వస్యనిర్వ త్యాత్. అతః ప్రాణాదీనాం తత్త్వాన్తరత్వశక్త్యాపరిహారపరత్వం యుక్తమ్.

వాయుక్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అణుశ్చ. కిమయం ప్రాణ స్సర్వగతః - ఉతాణుః. కిం * సమ ఏభి స్త్రిభి ర్లోకైరిత్యానన్త్యవ్యవదేహో విభుత్వం గమ యతి - నేతి. ఉత్కాన్త్యన్తిశ్రవణ మానన్త్యస్య గౌణతా మవగమయతి - నేతి. యదా నావగమయతి - తదానన్త్యవ్యవదేశస్య విభుత్వగమకత్వా త్సర్వగతః. యదా గౌణత్వం గమయతి - తదా ఆనన్త్యోక్తే గౌణత్వాదణురితి. * సమఏభిరిత్యాదివాక్యాని నైకత్ర క్రమపఠాని.

శ్రేష్ఠశ్చైతి నూత్రే శ్రుత్యా పూర్వపక్షోత్థానేపి పరిహారః పూర్వాధికరణేన తుల్యః - ఏకత్వావధారణాదిభి రుత్పత్తిమత్తేసిద్ధే సృష్టేః ప్రాగవస్థానవాదివాక్యస్య బ్రహ్మపరతోవిపపాదనాత్. అణవశ్చేత్యత్రానన్త్యశ్రుతే రుపానసార్థతయా నిర్వాహః కృతః - న తథాస్య వాక్యస్య నిర్వాహ ఇతివ మధికరణాన్తరమ్.

౧౨॥ సూ. అణుశ్చ. ౧.

(సా.) “౧ ప్రాణోనూత్కాన్త్యంతీ” ఇత్యుత్కాన్త్యే, అణుః.

౧॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨.

(వే.దీ.) కి మయం ప్రాణ స్సర్వగతః - ఉతాణురితి సంశయః. సర్వగత ఇతి పూర్వః పక్షః - “౨ సమ ఏభి స్త్రిభి ర్లోకైస్సమః” ఇత్యాది నా ప్రాణస్యానన్త్యవ్యవదేశాత్. రాధాన్తస్తు - “౧ త ముత్కాన్త్యంతం ప్రాణోఽనూత్కాన్త్యంతీ” ఇత్యుత్కాన్త్యన్తిచనాదిన్వియవత్ప్రాణాణుః ఏవ మణుత్వే నిశ్చితేనతి సర్వస్య ప్రాణాయత్తస్థితీవ వైభవవాదః నూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧. ౨॥ బృ - ౩ - ౩ - ౨౨.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతు తదామననాత్ప్రాణవతాశబ్దాత్. ౧.

౧౩. † సశ్రేష్ఠానాం ప్రాణానాం బ్రహ్మణ ఉత్పత్తిరియతాపరిమాణం చోక్తమ్. తేషాం ప్రాణానా మగ్న్యాదిదేవ తాధిష్ఠితత్వంచ పూర్వమేవ అభిమానివ్యవదేశస్తువిశేషానుగతిభ్యామిత్యనేన సూత్రేణ ప్రసక్తా దుపపాదితమ్. జీవస్య చ స్వభోగసాధనానామేషా మధిష్ఠాత్వత్వం లోకసిద్ధమ్, * ౧ ఏవ మేవైష ఏతాః ప్రాణాః గృహీత్వా స్వ శరీరే యథాకామం పరివర్తత ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధంచ. తదిదం జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాంచ ప్రాణవిషయ మధిష్ఠానం కింస్వా యత్తమ్ - ఉత పరమాత్మాయత్తమితి విశయే † నైరపేక్ష్యాత్వాన్వయత్తమ్.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానమితి ప్రాణవతా - జీవేనసహ జ్యోతిరాదీనా మగ్న్యాదిదేవతానాం ప్రాణవిషయ మధిష్ఠానం తదామననాత్ - తస్య పరమాత్మనః ఆమననా ద్భవతి. ఆమననమ్ - ఆభిముఖ్యేన మననమ్. పరమాత్మనస్సజ్జల్పాదేవ భవతీత్యర్థః. కుతఏతత్. శబ్దాత్ ఇద్వియాణాం సాభిమానిదేవతానాం జీవాత్మనశ్చ స్వకార్యేషు పరమపురుషమననాయత్తత్వశాస్త్రాత్. యథా౨ న్తర్యామిబ్రాహ్మణాదిషు * ౨ యోగ్నాతిష్ఠ స్మగ్నేరస్తరో య మగ్నిర్న వేద యస్యాగ్నిశ్శరీరం యోగ్ని మస్తరో యమయతి సత ఆత్మా౨ న్తర్యామ్యమృతః * ౨ యో వాయో తి ష్ట * ౨ య ఆదిత్యే తిష్ఠ * ౨ య ఆత్మని తిష్ఠ * ౨ యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాది, యథాచ * ౩ భీషాస్తాద్వా తః పవతే భీషోదేతి సూర్యః । భీషాస్తా దగ్ని శ్చేంద్రీశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమితి. తథా * ౪ ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్ర శాసనే గార్ధి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతఇత్యాది.

పరైరానన్త్యశ్రుతేః సమప్టివిషయతయా హిరణ్యగర్భవిషయతయా వృత్తివిషయతయాచ నిర్వాహః కృతః. హిరణ్యగర్భస్య తచ్ఛరీరపరి చ్ఛిన్నప్రాణసమప్టేశ్చ పృత్యేశ్చ శరీరావచ్ఛిన్నత్వాదేవ విభుత్వాయోగాత్ప్రభావైర్నపరత్వేన నిర్వాహ ఉపపన్నః.

శ్రేష్ఠాణుత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతు తదామననాత్ప్రాణవతాశబ్దాత్. † అవాన్తరసజ్జతిం వదన్ విషయం శోధయతి (సశ్రేష్ఠానామితి) ఇయత్తా - సజ్జా. పరిమాణమ్ - సజ్జాతానాం ప్రత్యేకం పరిమితిః. జీవస్యాగ్న్యాదిదేవతానాంచ ప్రాణవిషయ మధిష్ఠానం కిం స్వాన్వయత్తమ్ - ఉత పరమాత్మాయత్తమ్. తేషాం తత్ర నైరపేక్ష్యప్రవీతిః సమీచీనా - ఉత భ్రాన్తిమూలేతి. సమీచీనత్యే స్వాన్వయత్తతా. భ్రాన్తిమూలత్యే పరమా త్మాధీనతా. † (నైరపేక్ష్యాత్) జీవస్యాప్యారాధ్యత్వాత్తస్యాభిమతఫలప్రదత్వాదితి భావః.

పరాత్తుతచ్ఛ్రితేరిత్యధికరణే జీవస్య పరాయత్తకర్తృత్వే సిద్ధేప్యత్ర ప్రాణవచ్ఛేదేన జీవస్యోపాదానం దృష్టాంతయేతి మన్తస్యమ్.

౧౩॥ సూ. జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతు తదామననాత్ప్రాణవతాశబ్దాత్. ౧.

(వే-సా.) జీవేనసహ అగ్న్యాదీః ఇద్వియాద్యధిష్ఠానమ్, పరమాత్మసజ్జల్పాదేవ భవతి - “౨ యో గ్నాతిష్ఠన్ యోగ్ని మస్తరో యమ యతి, ఇత్యాదిశబ్దాత్. ౧

(వే-దీ.) అగ్న్యాదీనాం జీవస్యచేంద్రియాధిష్ఠానం పరమాత్మాయత్తమితి “పరాత్తుతచ్ఛ్రితేః” ఇత్యుక్త మేవ స్థారయతి విషయన్యాప్తిజ్ఞాప నాయ. ప్రాణవతా - జీవేనసహ, జ్యోతిరాదీః - అగ్న్యాదీః వాగాద్యధిష్ఠానమ్, తదామననాత్ - పరమాత్మామననాద్భవతి. ఆమననమ్ - ఆభిము ఖ్యేన మననమ్; తత్సజ్జల్పాదేవ భవతీత్యర్థః. “౨ యోగ్నాతిష్ఠన్ యోగ్ని మస్తరో యమ యతి” ఇత్యాది శబ్దాత్. ౧.

౧౪॥ సూ. తస్యచనిత్యత్వాత్. ౨.

౧౪. సర్వేషాం పరమాత్మాధిష్ఠితత్వస్య నిత్యత్వాత్ - స్వరూపానుబంధితేన నియతత్వాచ్చ తత్సంబంధాదే వైషా మధిష్ఠాత్వత్వ మవర్జనీయమ్. * ౧ తత్సంప్రప్త్యా తదేవానుప్రావిశత్ తదనుప్రవిశ్య సచ్చత్వచ్ఛాభవదిత్యాది నా పరమపురుషస్య నియంతృత్వేన సర్వచిదచిద్వస్త్యనుప్రవేశః స్వరూపానుబంధీ శూన్యతే. స్వర్యతేచ * ౨ † విష్ణు భ్యాహ మిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి.

౧॥ తై - ఆ - ౬ - ౨. ౨॥ గీ - ౧౦ - ౪౨.

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. తఇంద్రియాణితద్వ్యవదేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాత్. ౧.

౧౫. కిం సర్వే ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా ఇంద్రియాణి - ఉత శ్రేష్ఠప్రాణవ్యతిరిక్తావేతి విశయే ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వాత్ కరణత్వాచ్చ సర్వవేద్యియాణి.

౧౫॥ సూ. తస్యచనిత్యత్వాత్. ఆదిశబ్దేన స ఈశోఽన్య జగతో నిత్యమేవేత్యాదివివక్షితమ్. అగ్న్యదీనాం దేవతానాం స్వరూపే న్యతస్సిద్ధే ఇంద్రియాద్యధిష్ఠానమాత్రమేవ పరాయత్తమితి సకధ్యతే - అపితు తేషాం సత్త్వాపి పరమాత్మాయత్తా - కిం పున రింద్రియాద్యధిష్ఠానస్య పరాయత్తత్వనిత్యత్వః. † (విష్ణుభ్యాహమితి) అవిశేషేణ కృత్స్నం జగద్విప్రభ్యేతి వచనా జ్ఞగత్ప్రయత్నం భగవదాయత్తత్వమితిసిద్ధమ్.

సర్వేషాం పరమేష్వరధికరణ మేవం వర్ణయన్తి - సర్వే ప్రాణాః అగ్న్యదిభి రసధిష్ఠితాః కార్యకరాః - స్వమహిమేష కార్యకరత్వో పపత్తేః. అన్యథా అగ్న్యదీనామేవ భోక్తృత్వప్రసక్తాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా శ్రుతివశాత్తదధిష్ఠితాః కార్యకరా ఇతి సిద్ధాంతయన్తి. ప్రాణవతాశబ్దా దితి సూత్రాంతర మగ్న్యదీనాం భోక్తృత్వప్రసక్తపరిహారపరం వ్యాచక్షతే - వాగాదీనాం ప్రాణవతా సమృద్ధః - * అథ యో వేదేదం జిహ్వాణీ త్యాదిశబ్దాదితి. తస్య జీవస్య శరీరే భోక్తృత్వేన నిత్యత్వమ్ - అగ్న్యదీనాంతు సావపావాపకమణాదితి చరమం సూత్రం వర్ణయన్తి. తద యుక్తమ్. అభిమానివ్యవదేశస్తవిశేషానుగతిభ్యామిత్యత్రాగ్న్యద్యధిష్ఠానస్యోక్తత్వాత్, తస్య తత్రాసపాకృతత్వాచ్చ. సాలక్షణ్యనియమవహిత త్ర నిరస్తః. జీవస్య తదధిష్ఠాత్వత్వంచ ఉపాదానాద్విచారోపదేశాచ్చేత్యుక్తమ్. అగ్న్యదీనాం భోక్తృత్వప్రసక్తః పరిహర్తవ్య ఇతిచేన్న - వాగాదీనా మగ్న్యదిదేహాస్థత్వాభావేన తైస్తాసాం భోక్తృత్వాప్రసక్తాత్. స్వదేహస్థేంద్రియాణాంహి భోగసాధనత్వమ్. ఇహ తత్పరిహారా శ్రవణాచ్చ. తత్పరిహారో వివక్షిత ఇతిచేన్న - ఇహ తత్పరిహారే కాన్తత్వాభావా త్సూత్రాక్షరాణామ్. ఇహాభిప్రేతతయా వర్ణితస్య పరిహారస్య అభిమానివ్యవదేశసూత్రేనాభిప్రేతతోవిపపత్తేః, పరమాత్మాధీనత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వస్య నిరూపణీయత్వాచ్చ తద్విషయత్వమేవ యుక్తమ్. తథాచ సతి - ప్రాణవతా శబ్దాదిత్యస్య పృథక్సూత్రత్వాభావప్రాకర్షవశాదేవ భవతి.

జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. తఇంద్రియాణితద్వ్యవదేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాత్. కిం సర్వే ప్రాణా ఇంద్రియాణి - ఉత ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తా ఇతి. కిం శ్రో త్రాదిభి ముఖ్యప్రాణేచ ప్రాణశబ్ద ఏకనిమిత్తేన వర్తతే - ఉత నిమిత్తభేదేనైతి. యదైకనిమిత్తేన - తదా సర్వే ప్రాణా ఇంద్రియాణి. యదా నిమిత్త భేదేన - తదా ముఖ్యప్రాణవ్యతిరిక్తా ఇంద్రియాణి.

౧౪॥ సూ. తస్యచనిత్యత్వాత్. ౨.

(వే.సా.) సర్వస్య తన్నియామ్యత్వనియమాత్. ౨.

(వే.దీ.) సర్వేషామాత్తతయాఽనుప్రవిశ్య సర్వనియమనస్య, నిత్యత్వాత్ పరమాత్మనః అవర్జనీయత్వాదిత్యర్థః. “౧ తత్సంప్రప్త్యా తదే వానుప్రావిశత్” ఇతిశ్రుతేః. ౨.

౧॥ తై - ఆ - ౬ - ౨.

ఇతిప్రాప్త ఉచ్యతే - శ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తావప ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి. కుతః. శ్రేష్ఠా దన్యేష్యేవ ప్రాణేషు తదవ్యవదే శాత్. * ౧ ఇన్ద్రియాణి దక్షైకంచ పఞ్చచేన్ద్రియగోచరా ఇత్యాదిభిర్హి చక్షురాదిషు సమనస్కేష్యేవ ఇన్ద్రియశబ్దో వ్యవదిశ్యతే.

౧౬॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ. ౨.

౧౬. * ౨ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణో మనస్సర్వేన్ద్రియాణిచేత్యాదిష్విన్ద్రియేభ్యః ప్రాణస్య పృథక్చివణా త్పాణివ్య తిరిక్తానామేవేన్ద్రియత్వమవగమ్యతే. మనసః పృథక్చివణేపి తస్యాన్యత్రేన్ద్రియాన్తర్భావ ఉక్తః * ౩ † మనష్షష్ఠానీన్ద్రియా ణీత్యాదౌ. వైలక్షణ్యంచ చక్షురాదిభ్యః శ్రేష్ఠప్రాణస్యోపలభ్యతే - సుషుప్తాహి ప్రాణస్య వృత్తి రుపలభ్యతే - చక్షు రాదీనాంతు వృత్తి ర్నోపలభ్యతే - కార్యంచ చక్షురాదీనాం సమనస్కానాం జ్ఞానకర్తృసాధనత్వమ్ - ప్రాణస్యతు శరీ రేన్ద్రియధారణమ్ ప్రాణాధీనధారణత్వాత్త్విన్ద్రియేషు ప్రాణశబ్దవ్యవదేశః. తథాచ శ్రుతిః * ౪ తపతస్యైవ సర్వేయా పమభవతస్త్వా దేత ఏతేనాఖ్యాయన్తథితి. రూపమభవత్. శరీరమభవత్. తదధీన ప్రవృత్తయోఽభవన్నిత్యర్థః.

ఇన్ద్రియాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ. * † (మనష్షష్ఠానీన్ద్రియాణీతి) అత్రాదిశబ్దేన * ఇన్ద్రియాణి దక్షైకంచ పఞ్చచేన్ద్రియగోచ రా ఇత్యాదివివక్షితమ్. సుషుప్తా వృత్తుపలమ్బవైలక్షణ్యమ్, శరీరేన్ద్రియధారణరూపకార్యవైలక్షణ్యమ్, ప్రాణశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తవైలక్షణ్యంచే త్యర్థః. చక్షురాదీనాం ప్రాణశబ్దబోధ్యత్వం లాక్షణికమ్ - ముఖ్యప్రాణస్యతు ముఖ్యమ్. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చేత్యేకం సూత్రమితి యాక్తమ్ - వైలక్షణ్యానుగృహీతశ్రుతేరేవ హేతుత్వాత్. హేతుభేదేహి సూత్రభేదోపపత్తిః. మనసఇవ గోబలీవర్దన్యాయేన భేదనిర్దేశసమ్భవాత్తదావ్యి వర్తకాకారాన్తరేణ వైలక్షణ్యసిద్ధేహి భేదశ్రుతిః స్థేయసీస్యాత్.

పరేతు - శ్రోత్రాదీన్ద్రియాణి కిం ముఖ్యప్రాణస్య వృత్తిభేదాః - ఉత తత్త్వాన్తరాణీతి విచారయన్తి - * ఏతస్యైవ సర్వే రూప మభ వన్నితి శ్రుత్యా పూర్వపక్షం వదన్తి. తత్రైవ పరస్పరసంవాదనిష్క్రమణాదిప్రతిపాదకపూర్వాపరవాక్యైర్వృత్తిభేదశబ్దావ్యుదాసాత్తదప ర్యాలోచనేనోచ్యమానః పూర్వపక్షో మన్యః.

౧౭॥ సూ. తఇన్ద్రియాణి తదవ్యవదేశాదన్యత్రశ్రేష్ఠాత్. ౧. ౧౮॥ సూ. భేదశ్రుతేర్వైలక్షణ్యాచ్చ. ౨.

(వే-సా.) శ్రేష్ఠాదన్యత్ర యే, ప్రాణాః తఇన్ద్రియాణి, తేష్యేవేన్ద్రియవ్యవదేశాత్ - “౧ ఇన్ద్రియాణి దక్షైకఞ్చ” ఇత్యాది. ౧.

(వే-దీ.) కిం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టా సర్వవేన్ద్రియాణి - ఉత శ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తాః ప్రాణా ఇతి సంశయః. సర్వవేతి పూర్వోపక్షః - సర్వేషా మవిశేషేణ ప్రాణశబ్దనిర్దేశాత్, కరణత్వాచ్చ. రాధాన్తస్తు - శ్రేష్ఠవ్యతిరిక్తాః ప్రాణా ఇన్ద్రియాణి - తేష్యేవేన్ద్రియశబ్దనిర్దేశాత్ “౧ ఇన్ద్రియాణి దక్షైకఞ్చ” “౫ ఏకాదశం మనశ్చాత్ర” ఇతి. ఏషామపి ప్రాణశబ్దనిర్దేశః ప్రాణాధీనవృత్తిత్యేవ. తథాచ శ్రుతిః “౪ తపతస్యైవ సర్వే రూప మభవన్ తస్మాదేత ఏతేనాఖ్యాయన్తే” ఇతి. రూపమభవన్ - శరీరమభవన్. తదధీనవృత్తయోఽభవన్నిత్యర్థః. సూత్రార్థస్తు - శ్రేష్ఠాదన్యత్ర యే ప్రాణాః, తఇన్ద్రియాణి, తేష్యేవ తదవ్యవదేశాత్ - ఇన్ద్రియవ్యవదేశాత్. ౧.

(వే-సా.) “౨ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేన్ద్రియాణిచ” ఇతిభేదేనూత్పత్తి శ్రుతేః ఇన్ద్రియవృత్తుపరమేపి ప్రాణవృత్త్యనుపరమ వైలక్షణ్యాచ్చ. ౨.

(వే-దీ.) “౨ ఏతస్మా జ్ఞాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేన్ద్రియాణిచ” ఇతి సమనస్కేన్ద్రియేభ్యా భేదేన ప్రాణస్యోత్పత్తిశ్రుతేః, ఇన్ద్రియేషూపర తేష్యపి ప్రాణవృత్తే రన్వృత్తివైలక్షణ్యాచ్చ. ౨.

౧౭|| నూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణమ్. ౧.

౧౭. † భూతేంద్రియాదీనాం సమష్టిసృష్టి, క్షీవానాం కర్మత్వంచ పరస్మాద్భృగ్భూత ఇత్యుక్తం పురస్తాత్. జీవానాం స్వేంద్రియాధిష్ఠానంచ పరాయత్తమితిచానంతరం † స్థిరీకరణాయ స్తారితమ్. యాత్వీయం నామరూపవ్యాకరణాత్మికా ప్రపంచ

అన్యేతు - కతిపయేష్యపి నేంద్రియత్వమ్ - ఏకప్రవృత్తినిమిత్తాభావాదితి పూర్వపక్షవచ శిరోస్తరం కల్పయన్తి. తచ్ఛాత్మిమన్దమ్ - ఇంద్రియశబ్దస్య నిర్విషయత్వప్రసక్తాత్. అతః కేనాపి నిమిత్తేన భవితవ్యమితి కృత్యా తస్య సారవృత్తికత్వాసారవృత్తికత్వాభ్యాం పూర్వపక్షసిద్ధాంతవర్జనం న్యాయ్యమ్. పురుషాధీనకరణత్వ మింద్రియత్వమ్ - బుద్ధిప్రాణయోస్తదధీనత్వాభావాత్ కర్మస్వరూప ఇతిచాహుః. తదవ్యయక్తమ్ - ఉత్పత్తిస్థితివిनाశేష చేత్ పురుషాధీనత్వాభావః - స వాగాదిష్యపి తుల్యః. ప్రవృత్తా చేత్ - కతిపయప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వాభావో మన ఆదీనా మవ్యవశిష్టః - భయాద్యుత్పాదనే పురుషాధీనత్వాభావాత్. అతో మన ఆదీనా మపి కర్మకోటినివేశప్రసక్తః. పురుషాధీనకతిపయప్రవృత్తిత్వం తేషా మస్తీతి చేత్ - ప్రాణసంయమనాదిప్రవృత్తిషు పురుషాధీనత్వం బుద్ధిప్రాణయో శాన్తి - అతో నకర్మస్వరూపిణః. దేహధారకత్వం ప్రాణత్వ మిత్యవ్యయక్తమ్ - చక్షుశ్శ్రోత్రాదీనాం దేహధారకత్వాభావాత్. చక్షురాదీనామపి కదాచి చ్ఛ్రమదర్శనాత్తదుపరతో దేహానుత్థానాచ్చ దేహధారకత్వమితిచేన్న - స్వస్థవిషయేషు వ్యాపారభూయస్తస్య నిబంధనస్య శ్రమస్య దేహధారణనిబంధనత్వాభావాత్. నిద్రారోగపరిశ్రమాది భిరాత్తనూ దేహానుత్థానశక్తేస్తస్మిన్ ప్రాణప్రేరణశక్తే ర్వా ప్రతిబద్ధత్వాద్దేహానుత్థానమ్ - నతు వాగాదీనాం దేహధారణశక్తాంతత్వాత్.

ఇంద్రియాధికరణం నమాప్తమ్.

౧౭|| నూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణమ్. † పేటికాసజ్జతిమాహ (భూతేంద్రియాదీనామితి) పురస్తాత్ - తృతీయే పాదే. అనంతరమ్ - అన్వినాదే పూర్వస్యాదపి పూర్వాధికరణే. † (స్థిరీకరణాయ స్తారితమ్) దేవానామపి పరాయత్తప్రవృత్తిత్వనిర్ణయేన జీవానాం పరాయత్తకర్మత్వం స్థిరం భవతి - తదర్థం తదేవ దృష్టాంతతయాస్తారితమిత్యర్థః. తృతీయపాదాదారభ్యేతఃపూర్వమేకాపేటికా. తత్ర భూ

౧౭|| నూ. సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణమ్. ౧.

(నే-సా.) దేవాదీనామరూపవ్యప్తిసృష్టిః చతుర్ముఖశరీరకాత్ పరమాత్మన ఏవ, న కేవలచతుర్ముఖాత్ ; “౧ నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణి” ఇతిత్రివృత్తరణం కుర్వతోనామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్. త్రివృత్తరణం కేవల చతుర్ముఖస్య నసంభవతి, త్రివృత్తత్రైస్తేజోఽబన్వై రణ్ణ ముత్పాద్య పశ్చాచ్చతుర్ముఖసృష్టిః, “౨ తదణ్ణమభవద్ధేమమ్ తస్మిన్జ్ఞే న్యయం బ్రహ్మ” ఇత్యాదిస్మృతేః

(నే-దీ.) కిం ప్రపంచవ్యప్తిసృష్టిః జీవభూతచతుర్ముఖాత్ - ఉత తచ్ఛరీరకాత్పరమాత్మన ఏవేతి సంశయః. కేవలాచ్చతుర్ముఖాదిత్యుత్పాద్యః పక్షః - “౧ అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య నామరూపేవ్యాకరవాణి” ఇతివ్యతిరేకశ్రుతేః. జీవస్య పరమాత్మాంశత్వేన వ్యాకరవాణీత్యుత్పాద్యు రుపనిర్దేశోపి కథంబిరుపపద్యతే. రాధాస్తన్తు - “౧ నామరూపేవ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాం కరవాణి” ఇతి త్రివృత్తరణం కుర్వతేవ నామరూపవ్యాక్రియోపదేశాత్ పరమాత్మన ఏవ నామరూపవ్యాకరణరూపవ్యప్తి సృష్టిః. త్రివృత్తరణంతు నచతుర్ముఖేన కర్తృం శక్యమ్ - అణ్ణసృష్ట్యుత్తరకాలభావిత్యాచ్చతుర్ముఖోత్పత్తేః, త్రివృత్తత్రైస్తేజోఽబన్వై రణ్ణసృష్టినమభివాచ్చ. “౨ తదణ్ణమభవద్ధేమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్ తస్మిన్జ్ఞే న్యయంబ్రహ్మ నర్వలోకపితామహః” ఇతిహి స్మర్యతే! “౩ నానావీర్యాః పృథగ్భూతాస్తతస్తే సంహతింవిహా । నాశక్తువన్ ప్రహస్సప్త మనమాగమ్య కృత్స్నశః॥ సమేత్యాన్యో న్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయః । మహాదాది విశేషాస్తా హ్యణ్ణముత్పాదయన్తితే” ఇతిచ. అతశ్చతుర్ముఖశరీరకాత్ పరమాత్మన ఏవ వ్యప్తిసృష్టిః. ఏవంసతి * వ్యాకరవాణీత్యుత్పాద్యురపనిర్దేశస్సమజ్ఞానః. * ౧ అనేన జీవేనేతి వ్యతిరేకనిర్దేశోపి జీవశరీరకేణాత్మనేత్యన్యయాత్సమజ్ఞానః జీవశబ్దస్తేజఃప్రభృతిశబ్దవజ్జీవశరీరకబ్రహ్మవాచీతిహ్యుక్తమ్. అనేన జీవేనాత్మనేతి సామానాధికరణ్యుత్పాద్య ముఖ్యమ్, “౧ అనుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి” ఇతి సమానకర్మకత్వనిర్దేశశ్చ, నూత్రార్థస్తు సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్య - తుశబ్దశ్శ్రోత్రావ్యాప్త్యర్థః. నామరూపవ్యప్తిః పరమాత్మన ఏవ, కుతః? త్రివృత్తరణం ఉపదేశాత్ - త్రివృత్తరణం కుర్వతేవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్. త్రివృత్తరణం పరమాత్మన ఏవ కర్తృత్వక్తమ్. ౧.

వ్యష్టిసృష్టిః - సాకిం సమష్టిజీవరూపస్య హిరణ్యగర్భస్యైవ కర్త - ఉత తేజఃప్రభృతిశరీరకస్య పరస్యాబాదిసృష్టివద్ధిర
ణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఇతీదానీం చిన్మతే. కిం యుక్తమ్. సమష్టిజీవస్యేతి. కుతః. * ౧ అనేన జీవేనాత్మనాను
ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి జీవకర్తృకత్వశ్రవణాత్. † సహి పరా దేవతా స్వేన రూపేణ నామరూపే వ్యాకర
వాణీత్యైక్షత - అపితు స్వాంశభూతేన జీవరూపేణ - * ౧ అనేన జీవేనాత్మనేతి వచనాత్. నన్వేవంచారేణానుప్రవి
శ్య పరబలం సజ్జలయానీతివత్ * ౧ వ్యాకరవాణీత్వమపురుషః † కర్తృస్థక్రియశ్చ ప్రవిశతి ద్లాక్షణికస్యాత్.
† నైవమ్ - తత్ర రాజచారయోః స్వరూపభేదా ల్లాక్షణికత్వమ్ - ఇహతు జీవస్యాపి స్వాంశతేన స్వరూపత్వాత్తేన
రూపేణ ప్రవేశో వ్యాకరణం చాత్మనవవేతి సలాక్షణికత్వప్రసజ్ఞః. † నచ సహయోగలక్షణేయం తృతీయా - కారకవి

తేన్ద్రియసమష్టిసృష్టినిరూపణమ్ - అథ వ్యష్టిసృష్టినిరూపణమితి పేటికాసజ్ఞతిః. వ్యష్టేశ్చ జీవోపకరణరూపత్వాత్తస్మిన్ద్రియనిరూపణమితి పాదసజ్ఞతిః.
పూర్వాధికరణే భేదశ్రుతేనైవలక్షణ్యాచ్చేతి సూత్రస్య విషయవాక్యే * ఖం వాయు ర్జ్యోతిరిత్యాదౌ సమష్టిసృష్టేః పరమాత్మకర్తృకత్వముక్తమ్.
అథ వ్యష్టిసృష్టిః జీవకర్తృకతయా ప్రతీయతే ఇతి శబ్దాయా అవాస్తరసజ్ఞతిః. జీవోపకరణానా మిన్ద్రియప్రాణానా ముత్పత్త్యాదికం నిరూపితమ్ -
తైన్ద్రియాదిభి ర్జీవస్య సంయోగకరణంహి వ్యష్టిసృష్టిరివా సజ్జతిరిత్యభిప్రేతమ్. పూర్వపాదోక్తసమష్టిసృష్టినిరూపణేన వ్యష్టిసృష్టినిరూపణస్య
సజ్ఞతిః - అన్యాయాధికరణానితు ప్రసక్తానుప్రసక్తికయా నిరూపితానీత్యేతత్కర్తృకత్వమ్. బ్రహ్మణ స్సాక్షా త్సర్వకారణత్వం శ్రుత ముపపద్యతే - ఉత
నేతి సంశయః. తదర్థం వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం కిం హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకమ్ - ఉత తదవస్థబ్రహ్మకర్తృకమితి. తదర్థం * అనేన జీవేనేతి
జీవసామాన్యకర్తృకత్వసృతిః కిం జీవసమష్ట్యాశ్రయకేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వ మవగమయతి - ఉత జీవమాత్రవిశిష్టపరమాత్మకర్తృకత్వమితి.
తదర్థం కేవలహిరణ్యగర్భకర్తృకత్వే త్రివృత్తరణనామరూపవ్యాకరణయోః శ్రూయమాణయో రేకకర్తృకత్వం ఘటితమ్ - నేతి. తదర్థం త్రివృ
త్తరణే హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వం సమన్వితమ్ - నేతి. తదర్థం త్రివృత్తరణం హిరణ్యగర్భత్వత్తిస్థానభూతాణ్ణస్యై రుత్తరకాలీనం వా - పూర్వ
కాలీనంవేతి. తదర్థం * నామరూపేవ్యాకరోత్ * త్రివృతం త్రివృతమేకైకా మకరోదితి పాఠక్రమా, ౭జ్ఞానైర్విత్తిత్రివృత్తరణప్రదర్శన
మన్నాదీనాం త్రివృత్తరణశ్రుతిశ్చ త్రివృత్తరణస్యాణ్ణస్యై రుత్తరకాలీనతా మవగమయతి - నేతి. కిమేతే త్రయో హేతవః ప్రబలాః - ఉత దు
ర్బలావతి, తేషాం ప్రాబల్యే - త్రివృత్తరణస్యాణ్ణస్యై రుత్తరకాలీనతావగమకతయా తస్య హిరణ్యగర్భకర్తృకత్వసమన్వితేన త్రివృత్తరణనామ
రూపవ్యాకరణయోః కర్తృకత్వ శ్రుత్యుపపత్తేః * అనేన జీవేనేతి నిర్దేశస్య హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకత్వ విజ్ఞాతకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం
హిరణ్యగర్భమాత్రకర్తృకమితి పరబ్రహ్మణః సాక్షా త్సర్వకారణత్వం న స్యాత్. పాఠక్రమాదీనాం దుర్బలత్వే - త్రివృత్తరణస్యాణ్ణస్యై రుత్తరకాలీనతా
న్వసిద్ధేః. తత్ర హిరణ్యగర్భస్య కర్తృత్వావసమ్భవేన త్రివృత్తరణనామరూపవ్యాకరణయోః కర్తృకాయోగాత్తదుపపత్త్యర్థమ్ * అనే
న జీవేనేతి నిర్దేశస్య జీవసమష్టిశరీరకపరమాత్మకర్తృకత్వావగమకతయా వ్యష్టినామరూపవ్యాకరణం హిరణ్యగర్భశరీరకపరమాత్మకర్తృకమితి పర
బ్రహ్మణః సాక్షా త్సర్వకారణత్వ ముపపన్నమితి సిద్ధతి. ననివృతతైరివ జీవమాత్రకర్తృకత్వవిషయో విచారః కిం నకృతః - హిరణ్యగర్భమాత్ర
కర్తృకత్వం పూర్వపక్షీకృత్య హిరణ్యగర్భవస్థబ్రహ్మకర్తృకత్వం యది సిద్ధాస్త్యతే - తర్హి జీవశబ్దస్య హిరణ్యగర్భవిషయత్వేన గవాదిశబ్దానాం
తత్తచ్చరీరకజీవదావరా పరమాత్మపర్యవృత్తే నామరూపవ్యాకరణశ్రుతి ర్నప్రమాణం స్యాత్, సర్వశరీరేషు చతుర్ముఖస్యైవ జీవతయా ౭వస్థానే ఏక
జీవవాదశ్చస్యాత్ - బహునాం జీవానాం హిరణ్యగర్భాఖ్యజీవవ్యాప్యత్వం వా స్యాత్. నైవమ్ - * అనేన జీవేనేతి జీవశబ్దస్య జీవసమష్టివిష
యత్వాత్ జీవసమష్టేః కృత్స్ననామరూపవ్యాకర్తృకత్వశక్త్యనుపపత్తేః. సంశయాన్యథానుపపత్త్యై యోగ్యతావశాత్ జీవవిశేషనిష్ఠో విచార
స్సూత్రాభిప్రేతఇతి తథా విచారో దర్శితః. నచ తావతా సర్వశరీరేషు హిరణ్యగర్భస్యైవ జీవత్వంవా తత్తజ్జీవవ్యాప్యత్వంవా ప్రసజ్ఞేత్ - పర
మాత్మ సా జీవసమష్టిదావరేణాచిదనుప్రవేశస్య ప్రతిపాద్యత్వాత్. * † వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మణీవ కర్తృత్వం ప్రతీయతే ఇత్యత్రాహ (సహిపరా
దేవతేతి) † (కర్తృస్థక్రియః) వ్యాకరణకర్తృస్థక్రియఇతి వివక్షయా సమానకర్తృకఇత్యర్థః. † లాక్షణికత్వం పరిహరతి (నైవమిత్యాదినా) వస్తువో
జీవస్య పరమాత్మాంశత్వాత్ తస్య కర్తృత్వం పరమాత్మసవన భవతి - తస్మాన్ముఖ్యోటిరిత్యర్థః - క్లిప్తనిర్వాహత్వాత్. యథాప్రాభాకరైర్దవాదిశ
బ్దానాం వ్యక్తి ర్ముఖ్యోటిరితి మతమ్ - తద్వత్. † తృతీయాయాః సహయోగాద్యర్థానైరపరత్వే పరమాత్మస్వేన కర్తృత్వం స్యాదిత్యాశక్త్యా హ
(నచసహయోగేతి) * † కర్తృకరణయోగస్తృతీయేత్యాదిభిః పదాస్తరయోగ మనపేక్ష్య విహితా విభక్తిః కారకవిభక్తిః. పదాస్తరసాహచర్యే విహి

భక్తౌ సమృద్ధ్యా ముపపదవిభక్తే † రన్యాయ్యత్వాత్. † నచ కరణే తృతీయా - బ్రహ్మకర్తృకయోః ప్రవేశవ్యాకరణయో ర్జీవస్య సాధకతమత్వాభావాత్. నచ జీవస్య కర్తృత్వం ప్రవేశమాత్రే పర్యవస్యతి - నామరూపవ్యాకరణంతు బ్రహ్మణపవేతి శక్యం వక్తుమ్ - క్వాప్రత్యయేన సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. † జీవస్య స్వాంశత్వేన స్వరూపత్వేపి పరస్వరూపవ్యావృత్తిర్థః * ౧ అనేన జీవేనేతి పరాక్షేపన పరామర్శః. అతో హిరణ్యగర్భకర్తృకేయం నామరూపవ్యాక్రియా. † అతపవచ స్మృతిషు చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణం సజ్జీర్ణ్యతే * ౨ నామరూపంచ భూతానాం కృత్యానాంచ ప్రపంచనమ్ | వేదశబ్దేభ్య ఏవాదా దేవాదీనాం చకార స ఇత్యాది.

౧౮. † ఏవంప్రాప్తేభిధీయతే - సంజ్ఞామూర్తిష్టైః పి స్థితి తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. సంజ్ఞామూర్తిష్టైః నామరూపవ్యాకరణమ్. తత్త్రివృత్తుర్వతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః - తస్యైవ నామరూపవ్యాకరణోపదేశాత్. † త్రివృత్తురణం కుర్వతపవహి నామరూపవ్యాకరణ ముపదిశ్యతే - * ౧ సేయం దేవతైక్షత హస్తాహ మిమా స్తిస్తో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపేవ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమైకైకాం కరవాణీతి సమానకర్తృకత్వప్రతీతేః. త్రివృత్తురణంతు చతుర్ముఖస్యాణ్డాన్తర్వర్తినౌ నసమృద్ధవతి - † త్రివృత్తుత్తైః సేజోబన్నైర్హ్యణ్డై ముత్పద్యతే, చతుర్ముఖస్యాణ్డే సమృద్ధః స్మర్యతే * ౩ తస్మిన్నణ్డేభవద్భృహ్మ సర్వలోకపితామహఇతి. అత త్త్రివృత్తురణం పరస్యైవ బ్రహ్మణః - తత్సమానకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణంచ తస్యైవేతి విజ్ఞాయతే. కథం తర్హి * ౧ అనేన జీవేనేతి సంగచ్ఛతే. ఆత్మనా జీవేనేతి సామానాధికరణ్యాత్ జీవశరీరకం పరంబ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయతే - యథా * ౪ తత్తేజ విక్షత - తదపోఽస్పృజత * ౪ తా ఆప విక్షన్త - తా అన్న మస్పృజన్తేతి తేజఃప్రభృతిశరీరకం పరమేవ బ్రహ్మాభిధీయతే. అతో జీవసమష్టిభూతహిరణ్యగర్భశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్తృనామరూపవ్యాకరణమ్. ఏవంచ * ౧ ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి ప్రవిశతి రుత్తమపురుషశ్చాక్లిష్టే ముఖ్యాధ్ధావేవ భవతః. ప్రవేశవ్యాకరణయో సమానకర్తృకత్వమప్యవపద్యతే. † చతుర్ముఖశరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్తృదేవాదివిచిత్రసృష్టిరితి, చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాక్రియోపదేశశోచపపద్యతే. † అతః * ౧ సేయం దేవతేత్యాదివాక్యస్యాయమర్థః - ఇమాః - తేజోబన్నరూపాస్తిస్తో దేవతాః అనేన జీవేన - జీవసమష్టివిశిష్టేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి - దేవాదివిచిత్రసృష్టిం తన్నామధేయానిచ కరవాణి - తదర్థ మన్యోన్యసంసర్గ మప్రాప్తానామేషాం తేజోబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తతా సమర్థాయైకైకాం త్రివృతం త్రివృతం కరవాణీతి. అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణః కర్తృదం నామరూపవ్యాకరణమ్

† అథస్యాత్ నామరూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్తురణే నైకకర్తృకత్వా త్వరమాత్మకర్తృకమితి నశక్యతే వక్తుమ్ - త్రివృత్తురణస్యాపి జీవకర్తృకత్వసమ్భవాత్. అణ్డసృష్ట్య త్తరకాలంహి చతుర్ముఖసృష్టజీవేషు త్రివృత్తురణప్రకార

తా ఉపపదవిభక్తిః. † (అన్యాయ్యత్వాదితి) పదాన్తరపరామర్శసాపేక్షతయా విలంబితవృత్తిత్వా దన్యాయ్యత్వ మభిప్రేతమ్. † నచ కరణే విహితా తృతీయా సౌపపదవిభక్తిరిత్యత్రాహ (నచకరణఇతి) † తర్హి ద్వయోరపి కర్తృత్వా త్వసమానకర్తృకత్వావగమా, ద్వస్తతోనన్యత్వావచ్ఛతదవస్థపరమాత్మకర్తృత్వం స్యాదిత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) † హేత్వన్తరమాహ (అతపవచేతి).

౧౯. † రాధాస్తమాహ (ఏవంప్రాప్తఇతి) † త్రివృత్తురణం చతుర్ముఖకర్తృకస్యాదిత్యత్రాహ (త్రివృత్తురణంతియేతి) † కుతఇత్యత్రాహ (త్రివృత్తురైరితి) అణ్డసృష్ట్యర్థత్వాత్త్రివృత్తురణస్యేత్యర్థః. † తతఃకిమిత్యత్రాహ (చతుర్ముఖస్యేతి) † చతుర్ముఖకర్తృకసృష్టిప్రకరణే నామరూపవ్యాకరణవచననిర్వాహమాహ (చతుర్ముఖేతి) † త్రివృత్తురణం నామ కిమ్ - తస్యాణ్డసృష్ట్యర్థత్వం కథమ్ - * అనేన జీవేనేతి వాక్యాత్తేజోబన్నప్రతీతికథమ్ - నామరూపవ్యాకరణంచ కిమిత్యత్రాహ (అతస్సేయమితి).

† అనన్తరమాత్రశక్త్యామాహ (అథస్యాదితి) అణ్డసృష్టేః పశ్చాచ్ఛతుర్ముఖసృష్టేషు పురుషేషు త్రివృత్తురణోపదేశా, తత్సృష్టాగ్నాది

ఉపదిశ్యతే * ౧ యథా తు ఖలు సోమ్యేమా స్తిస్తో దేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రిన్మ త్రిన్మ దేకైకాభవతి తన్నే విజానీహీతి * ౨ అన్న మశితం త్రేధా విధీయతే తస్య యః స్థవిహో భాగ స్తత్పురీషం భవతి యో మధ్యమ స్తన్మా సం యోఽణిష్ఠః తస్యన ఇత్యాదినా. తథా పూర్వస్త్రిన్మపివాక్యే * ౧ యదగ్నే రోహితం రూపం తేజస స్తద్రూపం యచ్ఛక్లిం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్న స్యేత్యాదినా చతుర్ముఖసృష్టాగ్నోద్భిత్వచంద్రోద్భిత్వత్త్రిన్మత్కరణం ప్రదర్శ్యతే. నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం చ త్రిన్మత్కరణం త్రాయతే * ౩ సేయం దేవతేమా స్తిస్తో దేవ తాః అనేన జీవేనాత్తనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరో త్తాసాం త్రిన్మతం త్రిన్మలమేకైకామకరోదితి. తత్ప్రాయా.

౧౦॥ సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ. ౨.

౨౧. యమక్త మణ్డసృష్ట్యుత్తరకాలం చతుర్ముఖసృష్ట దేవతాదివిషయోయమ్ * ౩ తాసాం త్రిన్మతం త్రిన్మత మేకైకా మకరోదితి త్రిన్మత్కరణోపదేశ ఇతి - తస్మాద్దేవవ్యతే - * ౨ అన్న మశితం త్రేధా విధీయత ఇత్యత్ర మాంసమనసోః పురీషా దణుత్వేనాణీయస్తేన్వచ వ్యవదిష్టయోః † కారణానువిధాయిత్యేనాప్యతైజసత్వప్రసక్తాత్. * ౨ ఆపః పీతా ఇత్య

త్యాదిభి త్రిన్మత్కరణప్రవర్తనా, న్నామరూపవ్యాకరణోత్తరకాలం త్రిన్మత్కరణశ్రవణాచ్చ, త్రిన్మత్కరణసృష్ట్యుత్తర కథం ననమ్భనతి - అతత్త్రిన్మత్కరణం చతుర్ముఖకర్తృకమితి తదేకకర్తృకం నామరూపవ్యాకరణం చతుర్ముఖకర్తృకమిత్యర్థః.

౨౧. ౧౦॥ సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ. † (అన్నమశితమిత్యాది) † (కారణానువిధాయిత్యేన) అత్రిన్మత్కరణానామపి పునఃప్రవృత్తేజసా స్థూలతావైశామీయస్తావత్త్రిన్మత్కరణేషువి తత్తత్కర్తృత్వాంశానాం నవికారణానుగుణస్థూలతావైశామీయస్తావత్కారణోత్తరకాలం త్రిన్మత్కరణం త్రిన్మత్కరణం ప్రవర్త్యతే చేత్ - స్థవిహో పురీషం పార్థివ మణు మాంస మాప్య మణీయో మనశ్చ తైజసం తస్మాత్ * అన్నమశిత మిత్యాదివాక్యే త్రిన్మత్కరణం ప్రదర్శ్యతే చేత్ - స్థవిహో పురీషం పార్థివ మణు మాంస మాప్య మణీయో మనశ్చ తైజసం

౧౦॥ సూ. మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ. ౨.

(వే.సా.) “ ౨ అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే ” ఇత్యత్ర ప్రాగుక్తత్రిన్మత్కరణా దధాన్తరభూతః అణ్డాన్తరస్త్రిపురుష భుక్తాన్నాదీనాం పరిణా మప్రకార ఉచ్యతే. ఆన్యథా మాంసమనసోః పురీషా దణీయస్తేన్వాప్యత్యైజసత్వప్రసక్తిః. తథానతి “ ౨ అన్నమశితం త్రేధా ” ఇతి భూమేరేన. త్రిధాతోవిపక్రమః, “ ౨ అన్నమయం హి సోమ్య మనః ” ఇతిమనసో భౌమత్వేషు విరుధ్యతే. తథేతరయో రప్తేజసోః త్రైవిన్యం విరుధ్యతే. తదప నాహ మాంసాదిభౌమం యథాశబ్దమితరయోశ్చ ఇతి. పురీషవన్తాంసమనసీ అపి భౌమే ఇతి హేమచ్ఛతే. తథా మూత్రసల్లాహితప్రాణావప్యాప్యా తథా అస్థివన్తజ్జావానా లైజసే. ౨.

“ ౨ అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే ” ఇత్యాదినా చతుర్ముఖసృష్టవస్తుభి త్రిన్మత్క

రణ ప్రకారోహ్యుపదిశ్యతే - అత శ్చక్షుర్మణేన కేవలేన తచ్ఛక్యమిత్యాకాంక్షా.

(వే.దీ.) “ ౩ తాసాం త్రిన్మతం త్రిన్మతమేకై కాం కరవాణి ” ఇతి నిర్దిష్టం త్రిన్మత్కరణమ్ “ ౨ అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే ” ఇత్యాదినా సూపదిశ్యతే - “ ౧ తస్య య స్థవిహో భాగు స్తత్పురీషం యో మధ్యమ స్తన్మా సం యోఽణిష్ఠ స్తన్వనః ” ఇతి మాంసాద్య సిహి భౌమమేపూరిది శ్యతే - “ ౨ అన్నమశితం త్రేధేతి ప్రకమాత్, “ ౨ అన్నమయం హి సోమ్య మనః ” ఇతివాక్యశేషాచ్చ. తేజోఽబన్నానాం త్రిన్మత్కరణ ప్రకారే హ్యుపదిశ్యమానే మాంసమనసోః పురీషా ద్భూమా దణీయస్తేన్వాప్యత్యైజసత్వేన ప్రసజ్యతే తథేతరయో రప్తేజసేపర్వాయయోః “ ౨ ఆపరి పీతాః ” “ ౨ తేజోఽశితమ్ ” ఇతి త్రయాణాం త్రయాణాం భాగానాం యథాశబ్ద మాప్యత్యైజసత్వేన తైజసత్వమేపూరిపదిశ్యతే - తత్రాపిహ “ ౨ ఆపరిపీ తాః ” “ ౨ తేజోఽశితమ్ ” ఇత్యుపక్రమః, వాక్యశేషచ్చ “ ౨ ఆహ మయగిప్రాణః తేజోమయా వాక్ ” ఇతి. ప్రాగుక్తత్రిన్మత్కరణప్రకారేహి మూత్రప్రాణయోస్థవిహితావైశామీయస్తావత్కారణం భౌమత్వేనైజసత్వప్రసక్తిః. తేజోఽశితమిత్యతాపి పూర్వయోర్భౌమత్వాప్యత్యైజసత్వప్రసక్తిః. అతోఽ త్ర ప్రాగేవ త్రిన్మత్కరణస్యాన్నాదే ననివృత్తేన త్రేధా పరిణామ ఉపదిశ్యతే. ౨.

త్రాపి మూత్రప్రాణయోః స్థవిష్టాణీయసోః పార్థివత్వతైజసత్వప్రసజ్జాచ్ఛ. నచైవమిష్యతే-మాంసాదిభౌమమిష్యతే-పురీష
వన్తాంసమనసీ అపి భౌమ-పార్థివే ఇష్యేతే- * ౧ అన్న మశితం త్రేధేతి ప్రకమాత్. యథాశబ్దమితరయోశ్చ ఇతరయో
రపి - * ౧ ఆపః పీతాః * ౧ తేజోఽశిత మితి పర్యాయయో ర్యథాశబ్దం వికారా ఇష్యంతే * ౧ ఆపః పీతా ప్రేధా విధీ
యంత ఇత్యపామేవ త్రేధా పరిణామః శబ్దాత్ప్రతీయతే, తథా * ౧ తేజోఽశితం ప్రేధా విధీయత ఇత్యపి తేజసవ
ప్రేధా పరిణామః శబ్దాత్ప్రతీయతే - అతః పురీషమాంసమనాంసి పృథివీవికారాః - మూత్ర లోహిత ప్రాణాః అబ్వి
కారాః - అస్థిమజ్జావాచ స్తేజోవికారా ఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్. * ౧ అన్నమయంహి సోమ్య మనః, ఆపోమయః ప్రాణ, స్తే
జో మయీవాగితి వాక్యశేషావిరోధాచ్ఛ. అతః * ౨ తానాం త్రివృతం త్రివృతంమేకైకా మకరోదిత్యుక్తప్రివృత్త
రణప్రకారః * ౧ అన్నమశిత మిత్యాదినా నప్రదర్శ్యతే - తథాసతి మనః ప్రాణవాచాం త్రయాణా మప్యణీయస్తే
న తైజసత్వాత్ * ౧ అన్నమయంహి సోమ్య మన ఇత్యాది ర్విరుధ్యతే. ప్రాగేవ త్రివృత్తతానాం పృథివ్యా
దీనాం పురుషంప్రాప్తానామ్ * ౧ అన్న మశిత మిత్యానికైకస్య ప్రాధా పరిణామ ఉచ్యతే, అణ్డసృష్టేః ప్రాగేవచ
తేజోఽబన్నానాం త్రివృత్తరణేన భవితవ్యమ్. † అత్రివృత్తతానాం తేషాం కార్యారమ్భసామర్థ్యాత్. అస్మ్యా
న్యసంయుక్తానామేవహి కార్యారమ్భసామర్థ్యమ్. † తదేవచ త్రివృత్తరణమ్. † తథాచ స్మర్యతే * ౩ నానావీర్యాః
పుథగ్భూతా స్తతస్తే సంహతిం వినానాశక్తువన్ ప్రజా సృష్టు మసమాగమ్య కృత్సుశః || సమేత్యాస్మాన్యసంయోగం
పరస్పరసమాశ్రయాః | మహదాద్యా విశేషాంతా హ్యణ్డ ముత్పాదయంతి త ఇతి. † అతఏవచ * ౨ అనేన జీవేనాత్మనా
నుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకా మకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యతే.

స్యాత్. సతిధోపపద్యతే - మాంసమనసోః పార్థివత్వాత్. పార్థివత్వంచ * అన్నమశిత మితిప్రకమా దవగతమిత్యర్థః. ఏవ మితరపర్యాయ
యేపి. నచైవ మిష్యత ఇత్యన్తే ప్రసమద్వితీయపర్యాయయో రనిష్టం దర్శితమ్ తృతీయేతు నప్రసక్తమ్ - తత్రాయం భావః - ప్రతిపర్యాయం
చరమాపాత్రేచ నిష్టస్య ప్రసజ్జానీయత్వాత్తృతీయపర్యాయే చరమే ప్రసజ్జానీయస్య నిష్టత్వాభావా న్నతత్ప్రసజ్జానీయమితి, తృతీయేష్యస్థిమజ్జాపా
ర్థివాప్యత్వానిష్టతాచాచ్ఛద్యత్యతే. † (మాంసాదిహీతి) మాంసమనసా రాప్యతైజసత్వే అనిష్టే. ద్వితీయే మూత్రం పార్థివమ్, లోహిత మాష్యమ్,
ప్రాణస్తేజస, స్సాత్ - తత్ర మూత్రప్రాణయోః పార్థివతైజసత్వే అనిష్టే * అన్నమశితమ్ * ఆపః పీతా ఇతిచ ప్రకమేణ మాంసమనసోః,
పార్థివత్వా నిష్టత్రాప్రాణయో రాప్యత్వాత్, * అన్నమయంహి సోమ్య మనః, ఆపోమయః ప్రాణఇతి వాక్యశేషాచ్ఛ. తృతీయేష్యస్థిమజ్జాపా
ర్థివత్వమ్, మజ్జాయా అప్యత్వమ్, వాచవైజసత్వంచ స్సాత్ - తత్రాస్థిమజ్జయోః పార్థివాప్యత్వే అనిష్టే - * తేజోఽశితమితి ప్రకమాత్, * తేజో
మయీ వాగితి వాక్యశేషాచ్ఛ. తస్మా న్నత్రివృత్తరణం ప్రదర్శ్యతే - అపిత్వన్నాదీనాం ప్రత్యేకం త్రేధా పరిణామ ఉచ్యత ఇత్యర్థః. * † అనేన
జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకా మకరోదితి పాఠక్రమాన్నామరూపవ్యాకరణస్య పశ్చాత్త్రి
వృత్తరణం ప్రతీయతి ఇత్యత్రాహ (అత్రివృత్తతానామితి) † అస్మ్యాన్యసంయుక్తానాం కార్యారమ్భసామర్థ్యంచేత్ - కథం త్రివృత్తరణాపేక్షే
త్యత్రాహ (తదేవచేతి) అస్మ్యాన్యసంయుక్తత్వమేవ త్రివృత్తతత్వమిత్యర్థః. † ఏతద్విశదయతి (తథాచ స్మర్యత ఇతి) † పాఠక్రమః కథమిత్య
త్రాహ (అతఏవేతి) ఉత్పత్తౌ సాధనస్య పూర్వభావితే, ఫలస్య పశ్చాద్భావితే, సత్సీ సజ్జులేప ఫలమేవ పూర్వభావి - స్వర్గకామో యత్య
ఇత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. అస్మిన్ప్రకరణేపి * బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి సాధ్యస్య బహుభవస్య పూర్వభావిత్యంచ దృష్టమ్. ఉపబృంహ
ణేచ తద్విశదీకృతమ్. తస్మాత్ * నామరూపే వ్యాకరణాని త్రివృతం త్రివృత మేకైకాం కరవాణీతి నజ్జల్పనాకే త్రివృత్తరణఫలస్య నామ
రూపవ్యాకరణస్య పూర్వప్రతిపత్తౌ త్రివృత్తరణస్య పూర్వభావిత్యంచ సిద్ధమ్. * అగ్నిహోత్రం జుహోతి * యవాగూం పచతీత్యాదివర్గ
క్రమేణ పాఠక్రమబాధదర్శనాత్, నజ్జల్పవాక్యసావిభావాత్, ప్రాకరణికనజ్జల్పవాక్యానైరే పశ్చాద్భావినః ఫలస్య పూర్వభావదర్శనాః దుప
బృంహణవచనసావరస్యాచ్ఛ * నామరూపే వ్యాకరోత్తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకా మకరోదితి పాఠక్రమోఽర్థక్రమేణ బాధ్యత ఇత్యర్థః.

† అణ్డాన్తర్వర్తిష్వగ్నాన్యదిత్వాదిషు త్రివృత్తరణప్రదర్శనం శ్వేతకేతో శ్శుశ్రూషా రణ్డాన్తర్వర్తిత్వేన. † తస్య బహిష్టవస్తుషు త్రివృత్తరణ ప్రదర్శనాయోగాత్త్రివృత్తతానాం కాద్యేషు అగ్నాన్యదిత్వాదిషు క్రియతే.

† స్యాదేతత్ * ౧ అన్న మశితమ్ * ౧ ఆపః పీతాః * ౧ తేజోఽశితమితి త్రివృత్తతానా మన్నాదీనామేకైకస్యతే జోఽబన్నాత్కత్యేన త్రిరావస్య కథ మన్న మాప స్తేజ ఇత్యేకైకరూపేణ వ్యవదేశ ఉపపద్యత ఇతి. తత్రాహ

౧౯॥ సూ. వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః. 3.

౨౨. వైశేష్యమ్ - విశేషభావః. త్రివృత్తరణేన త్రిరావేష్యైకైకస్తి న్నన్నాద్యాధిక్యాత్తత్రతత్రాన్నాదివాదః. ద్విరుక్తి రధ్యాయసమాప్తిం ద్యోతయతి.

౧॥ ఛాం-౬-౫-౧, ౨, 3.

సంజ్ఞామూర్తిస్త్వప్యధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమిమాంసాభాష్యే

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

† తర్వగ్నాన్యదిత్వాదిషు త్రివృత్తరణప్రదర్శనం కిమర్థ మిత్యత్రాహ (అణ్డాన్తర్వర్తిష్వగ్నాన్యదిత్వాదిషు ద్విః శ్రూయతే - తథాపాఠశ్చేత్ - ఆయు మర్థః - అగ్నాన్యదిత్వాదిషు త్రివృత్తతభూతకార్యేషు నత్పు త్రివృత్తతభూతకార్యతా వేదేవ తేషుగ్నాన్యదిషు త్రివృత్తరణప్రదర్శనం క్రియతేఇతి. యదావ - అణ్డాన్తర్వర్తిత్వేనశ్వేతస్తవేకం వాక్యమ్. † కథమస్య హేతుత్వమిత్యత్రాహ (తస్యేతి) క్రియతే - త్రివృత్తరణప్రదర్శనమితిశేషః.

† అనన్తరసూత్రం శక్త్యా మవతారయతి (స్యాదేతదితి)

౨౨. ౧౯॥ సూ. వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః. విశేషజ్ఞో వికారశబ్దవద్ధర్మిహో ధర్మపరశ్చ. అత్రతు ధర్మిపరః, విశేషభావో వైశేష్యమ్ - ఆధిక్యరూపమ్.

౧౯॥ సూ. వైశేష్యాత్తుతద్వాదస్తద్వాదః. 3.

పూర్వమేవ త్రివృత్తతం చేత్, త్ర్యాత్కం ఐస్తు కథ మన్న మాపస్తేజ ఇత్యుచ్యతే ఇత్యత్రాహ.

(సే-సా.) అన్నాదిభూయసైవైవ వైశేష్యా దన్నాదివాదః. 3.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తసారే.

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

ప్రాగేవ త్రివృత్తతం చేత్ - కథం కేవలాన్నాదిశబ్దైరుచ్యత ఇత్యత్రాహ.

(సే-దీ.) వైశేష్యమ్ - విశేషభావః. త్రివృత్తతేష్యేకైకస్తిస్తత్ర తత్రాన్నాద్యాధిక్యరూపవిశేషభావాదన్నాదివాదః. ద్విరుక్తి రధ్యాయపరిణమాప్తిద్యోతనార్థా. 3.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే.

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయః.

పరేతు - జీవస్యానుప్రవేశక ర్తృత్వమ్ - నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాఖ్యతానుప్రవేశస్య పరమాత్మక ర్తృకత్వావగమాత్. సమానకర్తృకత్వంచ నఘటతే. జీవస్యాపీశ్వరా ద్వస్తుతోఽనన్యత్వేన యుక్తం సమానకర్తృకత్వమితిచేన్న - జీవేశ్వరయో రుభయో ర్భృహ్మణో కల్పితత్వాత్ కులాలకువిద్యకర్తృకయో ర్ఘటసటయోరివ తదనుపపత్తే. ఆధిష్ఠానైక్యాత్ తదుపపత్తిరితి చేన్న - సావ్యమ్మకులాలకువిద్యయోః సన్తాత్ర కల్పితత్వేపి తన్నినిచ్చుటపటయోరేకకర్తృకత్వాభావాత్. కించ - కర్తృత్వ ముపాధిగతమ్ - తద్విశిష్టగతమ్ - తదుపలక్షితవస్తుగతంవా. ఆద్యే కర్త్రైక్యాసిద్ధిః. - జీవేశ్వరావచ్ఛేదకానా ముపాధీనాం భిన్నత్వాత్. ద్వితీయేపి సకర్త్రైక్యమ్ - విశిష్టరూపభేదాత్. యథా కులాలకువిద్యకర్తృకయో ర్ఘటసటయోః. తృతీయేతు - సన్తాత్రవస్తుని నన్వితో కర్తృత్వభావాదేవ సకర్త్రైక్యమ్. శరీరభేదేన కృతానాం సౌభరివ్యాపారాణామివైకకర్తృక త్వోపపత్తిరితిచేన్న - తద్భరీరవ్యాపారమూలభూతప్రయత్నస్యేవ జీవేశ్వరవ్యాపారభూతానుప్రవేశవ్యాకరణమూలప్రయత్నస్య తత్తద్భరీరైకా ర్తృకత్వావసపత్తే. సను - ఛాయయా ఆదర్శ మనుప్రవిశ్య తిలకం రిచయామితివత్ సమానకర్తృకత్వోపపత్తిరితిచేన్న - సత్త్వాసృతియో ర్భిన్ను ప్రతివిమ్బయో రేకకర్తృకత్వాభావేన దృష్టాంతస్య సాధ్యవికలత్వాత్, ఛాయయా ఆదర్శ భాసమానతాతిరేకేణానుప్రవేశాభావాచ్చ సహ నూర్తద్రవ్యప్రతిఘాతినో దర్శనాస్యానుప్రవేశయోగ్యత్వమ్. తృతీయనూత్రేణానుపపత్తివిశేషపరిహారాయ త్రివిధదృశనాంతరీపన్యాససంగం నన్వితీయనూత్రమిత్యప్యయుక్తమ్ - మన్దప్రయోజనత్వాత్, ప్రయోజనవత్తరనిరావహస్య దర్శితత్వాచ్చ. మనస ఆహక్కారకత్వనిత్యత్వయోః సాద్భిన్నవైశేషికాభిమతయోః వ్యూహసేనాన్నయత్తవసమర్థసార్థం ద్వితీయం నూత్రమితిచేన్న - ఆహక్కారికత్వస్య శ్రుతిసిద్ధత్వాత్, సకర్తృక యాణాం భూతాదిశబ్దోపలక్షితే అహక్కారే ప్రళయశ్రవణాత్, మనసో వాచచ్చ పృథివీతేజఃకార్యజ్యే భూతప్రళయోత్తరకాల మవస్థానానుప పత్తే, పాశ్చాత్యప్రళయశ్రవణాయోగాచ్చ.

అపరేషామపి యత్తేఽనుప్రవేశస్య జీవకర్తృకత్వం ఐత్త మయుక్తమ్ - నామరూపవ్యాకరణసమభివ్యాఖ్యతానుప్రవేశస్య పరమాత్మక ర్తృకత్వప్రవణాత్. జీవస్యేవ రా దభిన్నత్వాత్తత్కర్తృకత్వేష్యనుప్రవేశస్య పరమాత్మక ర్తృకత్వోపపత్తిరితిచేన్ - తద్వి నామరూపవ్యాకరణస్యాపి జీవకర్తృకత్వయా పరమాత్మక ర్తృకత్వం స్యాత్. సమస్తనామరూపవ్యాకరణం జీవస్యాశక్యమితిచేత్ - సరావీనుప్రవేశశ్చాశక్యః. నన్వ చిన్తాతేఽనుప్రవేశ ఉపపద్యతే - * తిస్రో దేవతా అనుప్రవిశ్యేతిహి శ్రూయత ఇతిచేన్న - సమానప్రకరణే * విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం సత్యం చానృతంచేతి జీవేష్యనుప్రవేశశ్రవణాత్.

అన్యేషాం మతేపి సమానకర్తృకత్వమనుపపన్నమ్ - జీవేశ్వరయోర్భృహ్మణోఽపి తదంతభూతయోశ్చ తయోర్ద్వయో ర్భిన్నయో ర్వైకకర్తృకత్వావసపత్తే. అంశి ఏకత్వాత్ కర్త్రైక్యమితిచేన్న - రాజచారయోరపి బ్రహ్మాంశతేవనైకకర్తృకత్వపునర్జ్ఞాత్. అర్హ్యేతేచేత్ అసమానకర్తృకవ్యాపారాభావాత్ * సమానకర్తృకయోరిత్యనుశాసనవైయర్థ్యంస్యాత్. ఉపరితననూత్రిద్రవ్యస్యాధికఃకాంత్రాత్వ మివ్యుక్తమ్ - నూత్రికామన్యూహితత్వేనతి ఫలఫలిభావేనాన్వితార్థహృతిపాదకత్వాత్.

సంజ్ఞామూర్తిస్త్వై వ్యధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీహరితమలతిలకవాగ్విజయనూననా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వీరదాచార్యపాదసేనాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితకారకమీమాంసాభాష్యహృదయోః శ్రీమద్రఘనూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

సముదితాధికరణసంఖ్యా - ౬౮. సముదితనూత్రసంఖ్యా - ౨౮౭.

తిథా, నస్తా, ౭వపక్షేన, నవాయా, రవిరిత్యపి । జ్యోతిష్, తిథిర్వియాజ్యత్ర, సంజ్ఞామూర్తిస్త్వై వ్యధికరణమ్ ॥

నారాయణ

పరం బ్రహ్మ.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

శ్రీమచ్చతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే—ప్రథమః పాదః.

తదంతరప్రతిపత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్కృతః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. ౧.

౧. † అతి క్రాంతాధ్యాయద్వయేన నిఖలజగ దేకకారణం నిరస్తనిఖలదోషగన్ధ మపరి మితోదారగుణసాగరం సకలే

౧॥ సూ. తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్కృతః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. † ఉత్తరదివికసజ్జత్యర్థం పూర్వదివికార్థమాహ (అతిక్రాంత్యాది) ఇత్యయమర్థ ఇత్యస్తాత్పూర్వప్రథమాధ్యాయార్థస్సంక్షిప్తః. నిఖలేత్యాదివిశేషణానాం పూర్వవదర్థః. † ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథ

౧॥ సూ. తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సంపరిష్కృతః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్. ౧.

(నే-సా.) జీవో దేహదేహాంతరప్రాప్తౌ భూతనూత్తై స్సంపరిష్కృతో యతీతి పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం ప్రశ్నప్రతిపచనాభ్యా మవగమ్యతే. “౧ వేదో యథా పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి” ఇతిప్రశ్నః; “౨ ఇతితు పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి” ఇతిప్రతిపచనమ్; ఉత్తరై న్నూతై ర్థోఽభివ్యజ్యతే; సచాయమర్థః - జీవో బ్రాహ్మణాదిదేహాస్థః స్వాహాదానాదికర్తృ కృత్తత్త్వం భోగాయాస్తా ద్దేహా దుత్థాయ గచ్ఛన్, ఏతద్దేహస్థాభిః భూతాంతరసంస్పృష్టాభిః నూత్నైకారాభి రద్భిః సంపరిష్కృతోఽగ్ని త్వేన నిరూపితం ద్యులోకం ప్రాప్యః తాభి రేవామృత మయదేహాకారపరిణతాభి రద్భిః పరిష్కృతో దేవానాం శేషత్వ ముపగమ్య, తైస్సహ తత్ర భోగ మనుభూయ, కర్తావసానే భుక్తశిష్ట బ్రాహ్మణాదియోనిప్రాపక కర్తావసా పున రపీమం కర్తృలోక మాగమ్య, కర్తృకర్తృం తాభిః పరిష్కృతోఽగ్ని త్వేన నిరూపితం వర్జస్యం ప్రాప్య, వర్జధారాభి స్సహగ్నిత్వనిరూపితం పృథివీ ముపగమ్య, వ్రీహ్యవిసన్వేన సంయజ్య, అన్నాకారపరిణతేన తేన సహగ్నిత్వనిరూపితం పురుషం ప్రాప్య, తత్ర శుక్లాకారపరిణతాభి స్తాభి రద్భిః పరిష్కృతోఽగ్నిత్వనిరూపితం యోషితం ప్రాప్య, తత్ర గర్భాకారపరిణతాభి స్తాభి రద్భిః పురుషశబ్దాభిలపనీయా భిః పరిష్కృతః కర్తానురూపం బ్రాహ్మణాదిరూపేణ జాయతేఇతి. ౧.

(నే-వీ.) దేహిదేహాంతరగమనే దేహకారణభూతై ర్భూతనూత్తై స్సంయతో గచ్ఛతి - నేతి సంసయః. స సంయతో గచ్ఛతీతి పూర్వని పక్షః - దేహారమ్భయ తత్ర తత్ర భూతనూత్తైశాం సులభత్వాత్. రాధాస్తవ - పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం “౧ వేదో యథా పఞ్చమ్యా మాహుతా వాపః పురుషవచసో భవన్తి” “౨ ఇతితు పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి” ఇతి ప్రశ్నప్రతిపచనే ఆహ్నుయేతే. దేహార విభికా అప స్త్రిపుత్కరణేన భూతాంతరసంస్పృష్టా ద్యులోకవర్జస్యపృథివీపురుషరూపాగ్నిషు జీవేన సహ ప్రవిష్టాః పఞ్చమ్యా మాహుతా యోషి దగ్నిప్రవేశవేళాయాం పురుషశబ్దాభిలపనీయా భవన్తీతి స్రుతియతే పురుషాకారతాం భజన్తఇత్యర్థః. అతో భూతనూత్తై స్సంపరిష్కృతస్వగచ్ఛతీతి. సూత్రార్థస్త - తదంతరప్రతిపత్తౌ సంజ్ఞామూర్తిక్లీప్తిరిత్యత్ర మూర్తిశబ్దేన దేహాః ప్రస్తుత ప్రచుబ్దేన పరామృశ్యతే. దేహాంతరప్రతిపత్తౌ. రంహతి సంపరిష్కృతః జీవోభూతనూత్తై స్సంపరిష్కృతో గచ్ఛతి. కుతః! ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్ - పఞ్చాగ్నివిద్యావర్గతప్రశ్నప్రతిపచనాభ్యాం తథావగమ్యత ఇత్యర్థః. ౧.

౧॥ ఛాం - ౫ - 3 - 3. ౨॥ ఛాం - ౫ - ౯ - ౧.

తరవిలక్షణం పరంబ్రహ్మ ముముక్షుభి రుపాస్యతయా వేదాంతాః ప్రతిపాదయంతీత్యయమర్థః † స్మృతిన్యాయవిరోధపరి హార పరపక్షప్రతిక్షేప వేదాంతవాక్యపరస్పరవిరోధపరిహారరూపకార్యస్వరూపసంశోధనై స్తద్గుర్వణత్వపేతుభిన్నహ స్థా పితః - † అతోఽధ్యాయద్వయేన బ్రహ్మస్వరూపం ప్రతిపాదితమ్. † ఉత్తరేణేదానీం తత్ప్రాప్తిప్రసాదైస్సహ ప్రా ప్తిప్రకారశ్చింతయితు మిష్యతే. † తత్ర తృతీయాధ్యాయే ఉపాయభూతోపాసనవిషయా చింతా వర్తతే. † ఉపాసనార మ్భభ్యర్హితో పాయశ్చ ప్రాప్యవస్తువ్యతిరక్తవైత్యజ్ఞ్యం ప్రాప్యతృష్ణాచేతి తత్ప్రీత్యర్థం జీవస్య లోకాంతరేషు సజ్జరతో జాగ్రత స్వపత స్సుషుప్తస్య మూర్ఛతశ్చ దోషాః, పరస్యచ బ్రహ్మణ స్తద్రహితతా కల్యాణగుణాకరత్వం చ ప్రథమ ద్వితీయయోః పాదయోః ప్రతిపాద్యతే. † తత్ర దేహాద్దేహాంతరం గచ్ఛన్నయం జీవో దేహాంతరార్మభిపేతుభి ర్భూతసూక్ష్మై సమృద్ధిష్వక్తవవ గచ్ఛతి - ఉత నేతి చింతాయాం యత్ర యత్ర జీవో యాతి - తత్ర తత్ర భూతసూ క్ష్మాణాం సులభత్వా దసమృద్ధిష్వక్తో యాతీతి ప్రాప్తమ్. పశ్చాదపి పూర్వపక్షబీజాన్యవన్యస్య నిరసిష్యతి.

† తత్ర సిద్ధాంత మాహ తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతి సమృద్ధిష్వక్త ఇతి. † సంజ్ఞామూర్తిస్థితి మూ ర్తిజ్ఞేన దేహః ప్రస్తుతః - స తచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. తదంతరప్రతిపత్తౌ - దేహాంతరగమనే భూతసూక్ష్మై సమృద్ధిష్వక్తో జీవో రంహతి - గచ్ఛతీత్యర్థః. కుతః. ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామ్ - † ప్రశ్నప్రతిపచనాభ్యామ్. † పశ్చాగ్నివిద్యాయామేవం ప్రశ్నప్రతిపచనే ఆమ్నాయేతే - శ్వేతకేతుం కిలారుణేయం పాశ్చాలః ప్రవాహణః కర్షిణాం గన్తవ్యదేశమ్, పునరాపు త్తిప్రకారమ్, † దేవయానపితృయాణపథవ్యావర్తనే, అముష్యలోకస్యాప్రాప్తారం, చ వేదేతి పృష్టేదమపి పప్రచ్ఛ * ౧ వేదే యథా పశ్చిమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతి. తత ఇమం పశ్చిమం ప్రశ్నం ప్రతి బ్రువంశ్చ ద్యులోక మగ్ని తేన రూపయిత్వా * ౨ తస్మి న్నేతస్మి న్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జహ్వతి తస్యా ఆహుతే సోమో గాజా † సమృద్ధిష్వక్తాదినా - దేవాభ్యాః జీవస్య ప్రాణాః అగ్ని తేన రూపితే ద్యులోకే శ్రద్ధాభ్యం వస్తు ప్రక్షి

మద్వితీయపాదార్థం సంక్షిపతి (స్మృతిన్యాయేతి). † తత్ర వేదాంతేత్యాదినా తృతీయతురీయపాదార్థసంగ్రహః. ఏవం కించిద్విస్తరేణాధ్యాయస్య యార్థ ఉక్తిః. ప్రథమద్వికస్య నన్బిహేణానుగత మర్థ మాహ (అత ఇతి) † ఉత్తరద్వికార్థం సంక్షిపతి (ఉత్తరేణేతి) ఇదానీమ్ - విషయే సిద్ధిభిత్వ ర్థః. ప్రథమద్వికే సిద్ధివస్తురూపవిషయచింతా కృతా - ద్వితీయేతు సాధ్యరూపవిషయ చింతా క్రియతేభిత్వర్థః. † తృతీయచతుర్థయోస్సాధనఫలవిష యతయా క్రమ మభిప్రయితృతృతీయాధ్యాయార్థమాహ (తత్రేతి) † ప్రథమద్వితీయపాదయోర్న హ్యుపాసనం చిన్త్యతేభిత్వత్రాహ (ఉపాసనార మ్భేతి) అభ్యర్హితమ్ - అన్తరజ్ఞమ్. పరమాత్మని యో రక్తో విరక్తోఽపరమాత్మసిత్యస్యాగ్లోఽభిప్రేతః. లోకాంతరేషు సంచరతో దోషాశ్చిన్త్యస్తే- తత్ర జాగరాద్యవస్థస్య దోషాః ఫలితాః. † ప్రథమాధికరణస్య సంశయమాహ (తత్రేతి) కిం దేహాంతరం గచ్ఛ న్నీవో భూతసూక్ష్మై సమృద్ధిష్వక్తో రంహ తి - ఉతాసమృద్ధిష్వక్త ఇతి. * వేదే యథాపశ్చిమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి * ఇతితు పశ్చిమ్యా మాహుతా వాపః పురుషవచ స ఇతి ప్రశ్నప్రతిపచనే కిం సమృద్ధిష్వక్తస్య రంహణం గమయతః - నేతి. కిం శ్రద్ధాదిశబ్దై ర్యథాప్రసిద్ధిస్యాగ్లో ఉచ్యస్తే - ఉత భూతసూక్ష్మపరివృక్తో జీవ ఇతి. పితృయాణేన పథా నివర్తనే * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవ పరత్వం కిమ్ * తస్యా ఆహుతే సోమోరాజా సమృ ధతీతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరతా మచగమయతి - నేతి. * తందేవా భక్షయన్తీతి ప్రతిపన్నం భక్షణం * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య సోమదేహజీవపరత్వవిరోధి - ఉతావిరోధితి. యదావిరోధి - తదానీం * ఏష సోమో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన తస్యా ఆహుతేస్సో మో రాజేతి సోమశబ్దస్య జీవవిషయత్వాభావేన * శ్రద్ధాదిశబ్దానామపి ప్రసిద్ధార్థపరతయా ప్రశ్నప్రతిపచనయోః పరివృక్తోఽగమకత్వాభావాదసమ్మ రిష్వక్తో రంహతీతి పూర్వః పక్షః. యదా భక్షణం జీవపరత్వావిరోధి - తదా తత్పూర్వవాక్యస్థసోమశబ్దస్య జీవపరతయా శ్రద్ధాహుత్యనన్తరవాక్యస్థ సోమశబ్దస్యాస్యబాదిద్రవ్యసంస్పృజీవపరత్వేన ప్రశ్నప్రతిపచనయో ర్జీవస్య భూతసూక్ష్మపరివృక్తోఽగమకత్వాత్ సమృద్ధిష్వక్తో రంహతీతి సిద్ధాంతః.

† (తత్రసిద్ధాంతమిత్యాది) † తచ్ఛబ్దార్థం వ్యావస్తే (స జ్ఞేత్యాదినా) † (ప్రశ్నప్రతిపచనాభ్యామితి) † సమీ ప్రశ్నానన్తరం భూతసూక్ష్మ పరివృక్త్యపరం ప్రతిపచనం దృశ్యతే ఇతి శబ్దాయా మర్థాన్తరస్యవధానశబ్దానివృత్త్యర్థం అనేకప్రశ్నతత్ప్రతిపచనక్రమరూపతాం ప్రకరణస్యదన్య యతి † (పశ్చాగ్నిత్యాదినా) † (దేవయానపితృయాణ పథవ్యావర్తనే ఇతి) † వ్యావర్తకాకారావిత్యర్థః. † (సమృద్ధిష్వక్తాదినేతి) అన్య ఉక్తాన్

పని - సాచ శ్రద్ధా సోమరాజాఖ్యామృతమయదేహరూపేణ పరిణమతే - తం చామృతమయం దేహం త ఏవ ప్రాణాః పల్లన్యేఽగ్నిత్యేన రూపితే ప్రక్షిపన్తి - సచ దేహ స్తత్ర ప్రక్షిప్తో వర్షం భవతి - తచ్చ వర్షం తఏవ ప్రాణాః పృథివ్యా మగ్నితవ్వరూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి - తచ్చ తత్ర ప్రక్షిప్త మన్నం భవతి - తచ్చాన్నం తఏవ పురుషేఽగ్నిత్వే రూపితే ప్రక్షిపన్తి - తత్ర తచ్చరేతో భవతి - తచ్చ తఏవ యోషాయా మగ్నితవ్వరూపితాయాం ప్రక్షిపన్తి - తచ్చ తత్ర ప్రక్షిప్తం గరోభి భవతీత్యుక్త్వా ఆహ * ౧ ఇతితు పశ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తితి. † ఏవం పశ్చమ్యా మాహుతౌ హుతాయా మాపః పురుషశబ్దాభిలప్యా భవన్తిత్యర్థః. † ఏవముక్తే పూర్వాన్వస్వప్యా హుతిష్వనువర్తమానానా మేవాపాం సూక్ష్మరూపాణా మిదానీం పురుషాకారత్వం భవతీత్యుక్తం భవతి. † అత ఏవం ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యాం దేహహేతుభూతై ర్భూతసూక్ష్మై స్సహ తత్ర తత్ర యాతీతి గమ్యతే. ౧॥ ఛాం - ౫ - ౯ - ౧.

† నను * ౧ ఆపః పురుషవచస ఇత్యుక్తే అపాం పురుషాకారపరిణామప్రతీతే గ్గచ్ఛతా జీవేన తాసామేవ పరిషష్టజః ప్రతీయతే - అతః కథం సర్వేషాం భూతసూక్ష్మాణాం పరిషష్టజ ఇతి. తత్రాహ

౨॥ సూ. త్రాత్మకత్వాత్తుభూయస్తావత్. ౨.

౨ తుశబ్ద శోచ్యం వ్యావర్తయతి. దేహారమ్భకాణా మపాం కేవలానాం సదేహారమ్భసహృదః - దేహాద్యారమ్భా

హేతుత్తరత్రాన్వయః. శ్రద్ధాశబ్దేన భూతసూక్ష్మవస్థావిశేష ఉచ్యతే. సోమరాజశబ్దవ్యాఖ్యాన మమృతమయదేహశబ్దః. ప్రాణాః - ముఖ్యప్రాణా ఇన్ద్రియాణిచ. యదాప్ - ప్రాణశబ్దో ముఖ్యప్రాణమాత్రపరః - గమనస్య ప్రాణాధీనత్వాత్. ప్రాణాధీనః ప్రక్షేపో హేమామత్వేనోపచరిత ఇత్యభిప్రాయేణ ప్రక్షిపన్తిత్యుక్తమ్. ఇతి త్విత్యాదిశ్రుతివాక్యమ్. † తస్మాన్ల మాహ (ఏవమితి) * పురుషవచస ఇతి బహువ్రీహీసమాసేన సమ్బంధమాత్రం ప్రతీతమ్. తత్ర పురుషశబ్దః స్వరూపపరః - వచశబ్దో వాచకపరః - అత స్సమాసప్రతిపన్న స్సమ్బంధో వాచ్యవాచకభావాఖ్యవిశేషరూపఇతి దర్శయితుం పురుషశబ్దాభిలప్యా ఇత్యుక్తమ్. † అనేన కథం రంహతో జీవస్య భూతసూక్ష్మపరిషష్టజ్జావగమఇత్యత్రాహ (ఏవముక్తేఇతి) ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యయో రుభయోరపి * పశ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసఇత్యుక్తే హేమాతస్య ద్రవ్యాకాక్షాయాం స్వవాక్యస్థతయా సన్నిహితా ఆపఏవ హేమామృత్యేన స్వరసతః ప్రతీతాః - వాక్యాన్తరస్థా శ్రద్ధాసోమరాజరూపేణ పరిణామస్యాయోగ్యా - అత సాన్వప్యపామేవ జ్ఞాపికా - ఏవం ప్రశ్నప్రతివచనవాక్యసావరస్యాత్, ప్రసిద్ధశ్రద్ధాయా అయోగ్యతావచ్చ పశ్చిసాన్వపతిషప్సాం హేమామృతేనానువృత్తిరస్తీతి తాసామేవ పురుషవచస్త్యపిత్వర్థః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (అతఇతి) — అన్వైస్తు-పశ్చాన్నివిద్యాపితృయాణిషయప్రశ్నప్రతివచనాభ్యామితి వ్యాఖ్యాతమ్ పితృయాణిషయవాక్యంతు * అశ్రుతత్వాదితీచేత్ నేష్టానికారిణాం ప్రతీతే రిత్యత్రోదాహరణీయత్వా దాద్యం సూత్రం పశ్చాన్నివిద్యాప్రతివచనవిషయమేవేతి భాష్యకారాభిప్రాయః.

† అనంతరసూత్రశక్త్యామాహ (సన్వాపఇతి)

౨॥ సూ. త్రాత్మకత్వాత్తుభూయస్తావత్. ప్రధమస్య పశ్చిమ్యన్తపదస్య నమ్పరిషష్టో రంహతీత్యన్వయో దర్శితః శక్త్యాగ్రస్థ

౨. సూ. త్రాత్మకత్వాత్తుభూయస్తావత్. ౨.

(వే-సా.) సర్వస్య త్రిపుత్కరణేన త్రాత్మకత్వాత్ భూతాన్తరసంస్పృష్టా ఏవాపో భూయస్తేనాప్సభేసౌచ్యస్తే. ౨.

(వే దీ) కథ మవిశేషేణాప్సభేన సర్వేషా మభిధానమిత్యాశక్త్యాహ. తు శబ్దశక్త్యానివృత్త్యర్థః. అపాం త్రిపుత్కరణేన త్రాత్మకత్వా దాపఇతి భూతాన్తర సంస్పృష్టా ఆపోఽభిధీయస్తే. అపాం భూయస్తావత్ - ఆధిక్యా దిప్సభేనాభిధానమ్. ౨.

యహి * ౧ తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకామితి త్రివృత్కరణం † కేవలనా మపాం శ్రవణంతు తాసాం భూ
యస్తాన్వత్. దేహేచ లోహితాదిభూయస్తే వినారమ్భకేష్వపాం భూయస్తస్య గమ్యతే. ౧॥ ఛాం - ౬ - ౩ - ౩.

౩॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ. ౩.

౩. † ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మపరివృత్తస్య గమనమితి గమ్యతే-ఉత్క్రామితి జీవే ప్రాణానాం తదనుగతి శ్చూరియ
తే * ౨ త ముత్క్రామింతం ప్రాణోనూత్క్రామితి ప్రాణమనూత్క్రామింతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామింతి, - స్త
ర్యతేచ * ౩ మనష్షష్ఠానీంద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి | శరీరం య దవాహ్నీతి యచ్ఛాపుత్యత్క్రామింతీశ్వరః | గృహీ
త్వైతాని సంయాతి వాయు ర్గణ్ఠానివాశయాదితి. † నచ నిరాశ్రయాణాం గతి రుపపద్యత ఇతి తదాశ్రయభూతానాం
భూతసూక్ష్మణామపి గతి రభ్యుపగస్తవ్యా. ౨॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨. ౩॥ గీ - ౧౫ - ౨.

౪॥ సూ. అగ్న్యదిగతిశ్రుతేరితిచేన్నభాక్తత్వాత్. ౪.

౪. * ౪ యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి, వాతం ప్రాణ, శ్చక్షురాదిత్య, మిత్యాదినా ప్రాణానాం
జీవమరణకాలే అగ్న్యదివ్యవ్యయశ్రవణా న్న తేషాం జీవేన సహ గమనమితి గతిశ్రుతి రన్యథా నేయేతిచేత్. న - భాక్త
త్వాత్ - అగ్న్యదివ్యవ్యయశ్రవణస్య. కథం భాక్తత్వమ్. * ౪ ఓషధీ ర్లోమాని వనస్పతీన్ కేశా ఇత్యనపియద్భి
ర్లోమాదిభి ససహ శ్రవణాత్. అత శ్చక్షురాద్యవ్యయశ్రుతి రధిష్ఠాత్మ దేవతాపక్రమణపరా. ౪॥ బృ - ౫ - ౨ - ౧౩.

పరివృజ్జశబ్దేన. ద్వితీయపశ్చాత్తప్తపదస్య ప్రతిజ్ఞావాక్యం సామర్థ్యా దధ్యాహృతమ్. † (కేవలనా మపాం శ్రవణం త్వితి) వైశేష్యాత్త్వితి సూత్రే
త్రివృత్తౌతేవ వ్యేతకస్యాధికాత్ తన్నిబద్ధనస్తదవ్యవహార ఇత్యుక్తమ్ - అత్ర తదాధిక్య మపా మస్తీతి దర్శయితుం సూత్రారమ్భః.

౩॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ. † అవాస్తరసాధ్యానవ్యవృత్త్యర్థ మాహ (ఇతశ్చభూతసూక్ష్మేతి) † ప్రాణానా మనుగతిస్సాన్వత్ - తతః
కిమిత్సూత్రాహ (నచేతి).

౪॥ సూ. అగ్న్యదిగతిశ్రుతేరితిచేన్నభాక్తత్వాత్. యత్రేత్యాదిశ్రుతిః. అనపియద్భిః - ఓషధివనస్పతిషు చాప్యయరహితైః. తత్రహి
కేశాదే రప్యయశ్రుతిస్తత్తద్దేవతాపక్రమణపరా - తదేద మిత్యర్థః. ఓషధీ ర్లోమాని - లోమాభిమానిదేవతా ఓషధ్యభిమానిదేవతా మప్యేతీతి లోమా
భిమానిత్వం విహాయ కేవలమోషధ్యభిమానినీ భవతీత్యర్థః. * అగ్నిం వాగప్యేతీతి - వాగభిమానినీ వహ్నిభిమానినీ మప్యేతి - వాగభిమానిత్వరూ
పం విహాయ కేవలాగ్నిర్భవతీత్యర్థః.

౩॥ సూ. ప్రాణగతేశ్చ. ౩.

(వే-సా.) “౨ ప్రాణ మనూత్క్రామింతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామింతి” ఇతిజీవేనసహేంద్రియగతే స్తదాశ్రయత్వేన దేహగమనం ప్రతీయతే.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ భూతసూక్ష్మే సన్యుక్తో యాతి. “౨ త ముత్క్రామింతం ప్రాణోనూత్క్రామితి ప్రాణ మనూత్క్రామింతం సర్వేప్రాణా
అనూత్క్రామింతి” ఇతి ప్రాణానామ్ = ఇంద్రియాణాం జీవేనసహ గమన, శ్రుతేః ఇంద్రియాణాం దేహాశ్రయత్వేన దేహోపి భూతసూక్ష్మరూపేణ
గచ్ఛతీతి గమ్యతే. స్తర్యతేచ “౩ మనష్షష్ఠానీంద్రియాణి ప్రకృతిస్థాని కర్షతి” ఇత్యాదినా. ౩. ౧॥ ఛాం-౬-౩-౩. ౨॥ బృ-౬-౪-౨.

౪॥ సూ. అగ్న్యదిగతిశ్రుతేరితిచేన్నభాక్తత్వాత్. ౪.

(వే-సా.) “౪ అగ్నిం వాగప్యేతి” ఇతింద్రియాణా మగ్న్యది గతిశ్రుతే ర్న జీవేన గమన మితిచేత్. న, వాగాద్యభిమానిదేవతాసు భాక్త
త్వాత్ వాగాదిశబ్దానామ్, “౪ ఓషధీ ర్లోమాని” ఇత్యనపియద్భి ర్లోమాదిభి ససహ పారాత్. ౪. ౩॥ గీ-౧౫-౨. ౪॥ బృ-౫-౨-౧౩.

(వే-దీ.) “౪ యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణ శ్చక్షురాదిత్యమ్” ఇతి మరణవేశాయాం వాగాదీనా మగ్న్య
దివ్యవ్యయశ్రుతే ర్జీవేనసహ గమనశ్రుతి రన్యథానేయేతిచేత్. తస్మ, భాక్తత్వాత్ తత్ర వాగాదిశబ్దానామ్. వాగాద్యభిమానిదేవతాసుహి తత్ర వాగా
ద్యు శ్చబ్దాః. “౪ ఓషధీ ర్లోమాని వనస్పతీన్కేశాః” ఇత్యనపియద్భి ర్లోమాదిభి ససహ పారాత్. ౪.

౫॥ సూ. ప్రథమేశ్రవణాదితీచేన్నతావనహ్యుపపత్తేః. ౫.

౫. యమక్త మద్భి సూన్యైభి రూపతాన్తరసంసృష్టాభిః పరిషవ్యో జీవో గచ్ఛతీతి ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యా మవ గమ్యత ఇతి - తన్నోపపద్యతే - ద్యులోకాగ్నివిషయే ప్రథమే హోమే అపాం హోమ్యత్వాశ్రవణాత్. * ౧ తస్మి న్నేతస్మి న్నగ్నో దేవాః శ్రద్ధాం జహ్వతీతి శ్రద్ధేవ హోమ్యత్వేన శ్రుతా. శ్రద్ధానామ జీవస్య మనోవృత్తివిశే షత్వేన ప్రసిద్ధా. అతో నాప స్తత్రహోమ్యా ఇతిచేత్. న - యతః తాః - ఆపవవ శ్రద్ధాశబ్దేన తత్రాభిధీయన్తే. కుతః. ప్రశ్నప్రతివచనోపపత్తేః. * ౨ † వేథ యథా పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనోపక్రమేహి శ్రద్ధాద్యులోకాగ్నో హోమ్యత్వేన శ్రుతా - తత్ర యది శ్రద్ధాశబ్దేనాపో నోచ్యేరన్ - త తోఽన్యథా ప్రశ్నోఽన్యథాప్రతి వచన మిత్యసంశయం స్యాత్. * ౩ ఇతితు పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచన ఇతి ప్రతివచన నిగమనంచ శ్రద్ధాయా అప్త్యమేవ సూచయతి - * ౨ వేథ యథేహి ప్రశ్నగతః ప్రకారః * ౩ ఇతితు పఞ్చమ్యా మితీతి శబ్దేన పరిహారే నిగమ్యతే. శ్రద్ధా సోమరాజవర్షాన్న రేతోగర్భరూపేణాపాం పరిణామ ముక్త్యా హ్యేవ మాపః పురుషవచన ఇతి నిగమ్యతే. శ్రద్ధాశబ్దస్యచాపు నైదికప్రయోగో దృశ్యతే * ౪ అపః ప్రణయతి శ్రద్ధావా ఆప ఇతి. * ౧ శ్రద్ధాం జహ్వతి తస్యా ఆహుతే సోమో రాజా సమృద్ధతీతి సోమాకారేణ పరిణామ శ్చా † పామేవోపపద్యతే. అతో భూతాన్తరసంసృష్టాభి రద్భిసన్మురిషవ్యో జీవో రంహతీత్యుపపన్నమ్.

౬॥ సూ. అశ్రుతత్వాదితీచేన్నేష్టాదికారిణాంప్రతీతేః. ౬.

౬. యత్పూనరుక్త మద్భి సన్మురిషవ్యో జీవో యాతీత్యయ మర్థ ఏతస్మా ద్వాక్యా దవగమ్యత ఇతి - తన్నోపపద్య తే - † అస్మి న్వాక్యే జీవస్యాశ్రవణాత్. అత్రహి శ్రద్ధాదయ ఏవామృష్టవస్థావిశేషా హోమ్యత్వేన శ్రుతాః -

౫॥ సూ. ప్రథమేశ్రవణాదితీచేన్నతావనహ్యుపపత్తేః. † కథ మప్రసం సూచయతీత్యత్రాహ (వేథేతి) ప్రశ్నగతప్రకారస్యప్రతివచ నాస్తే నిగమనా న్నద్యేపి తత్ప్రకార ఏవోపపాదిత స్సాన్యధిత్వర్థః. † (అపామేవోపపద్యతే) నతు మనోవృత్తివిశేషస్య - తస్య సోమాకారప రిణామం ప్రత్యుపాదానత్యయోగాదిత్యభిప్రాయః.

౬॥ సూ. అశ్రుతత్వాదితీచేన్నేష్టాదికారిణాంప్రతీతేః. † (అస్మిన్నేవమాక్యే) మహావాక్యఇత్యర్థః. సోమరాజానః - దివ్యదేహః. † క స్మి

౫॥ సూ. ప్రథమేశ్రవణాదితీచేన్నతావనహ్యుపపత్తేః. ౫. ౬॥ సూ. అశ్రుతత్వాదితీచేన్నేష్టాదికారిణాంప్రతీతేః. ౬.

(వే-సా.) ప్రథమే-ద్యులోకేఽపామశ్రవణాత్ నాపో గచ్ఛన్తి; “౧ ఏతస్మిన్నగ్నో దేవా శ్రద్ధాం జహ్వతి” ఇతి శ్రిద్ధేవ శ్రుతేతిచేత్. న, ఆపవవ శ్రద్ధాశబ్దేనోచ్యన్తే ఇత్యపునఃపృష్టాను తదుత్తరతోవపపత్తే గమ్యతే; “౪ శ్రద్ధావా ఆపః” ఇతిశ్రూయతే. ౫.

(వే-దీ.) ప్రథమే - ద్యులోకాగ్ని హోమే అపా మశ్రవణాత్ అపోభూతాన్తరసంసృష్టా గచ్ఛన్తీతి వస్తుం నశక్యతే. తత్రహి “౧ తస్మిన్నే తస్మిన్నగ్నో దేవా శ్శ్రద్ధాం జహ్వతి” ఇతి శ్రద్ధేవ హోమ్యత్వేన శ్రూయత ఇతిచేత్. న-తాః-ఆపవవహి శ్రద్ధాశబ్దేనోచ్యన్తే ప్రతివచనస్య ప్రశ్నా నుగుణ్యోపపత్తేః. “౨ వేథ యథా పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి” ఇత్యపాం పురుషవచస్తవ ప్రకారే పృష్టే నవవహి ప్రతివక్త వ్యః. అతశ్శ్రద్ధాశబ్దేన తా ఆపవోచ్యన్తే. “౪ శ్రద్ధావా ఆపః” ఇతిహి శ్రూయతే. ౫.

(వే-సా.) అత్ర ప్రశ్నప్రతివచనయో రాపవవ ప్రతీయన్తే, న తత్పరిషవ్యో జీవ ఇతిచేత్. న, ఉత్తరత్ర “౫ ఆప య ఇమే గ్రామేఇష్టా పూర్తే దత్త మిత్యుపానతే” ఇత్యాదావిష్టాదికారిణాం గమనప్రకారవచనాత్, ద్యులోకాగ్నిసంబధ్యభృద్ద వాచ్యస్య “౧ తస్యా ఆహుతే సోమో రాజా సమృద్ధతి” ఇతి సోమభూతస్యైవ “౬ సోమో రాజా” ఇతి ప్రత్యభిజ్ఞానా దద్భిఃపరిష్కృత్యచ్యురీకరవవ ఆప ఇత్యుచ్యతే ఇత్యవగమ్యతే.

(వే-దీ.) “౨ ఆపః పురుషవచసో భవన్తి” “౧ శ్రద్ధాం జహ్వతి” ఇతిద్యులోకాదిహ్యేవవహి గచ్ఛన్తీతి శ్రూయతే - నతత్పరిష్కృత్యో జీవః. అతః - ప్రశ్నప్రతివచనయో భీవస్యాశ్రుతత్వాత్తత్సంయోజ్యో జీవో గచ్ఛతీతి నశక్యతే వస్తుమితిచేత్. తన్న ఇష్టాదికారిణాంప్రతీతేః ఉత్తరత్ర “౫ ఆప య ఇమే గ్రామే ఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యుపానతే తే ధూమ మభినమ్భనన్తి” ఇత్యాదా ఇష్టాదికారిణాం జీవానాం ద్యులోకాదిగమన పున రావృత్తిప్రకారవచనే ద్యులోకాగ్నిసమృద్ధస్యాభృద్దవాచ్యస్య సోమ మాపన్నస్య ప్రత్యభిజ్ఞానా దత్రాప ఇతి తత్సంయోజ్యోజీవ ఏవోచ్యతే. ౬.

౧॥ ఛాం-౫-౪-౨. ౨॥ ఛాం-౫-౩-౩. ౩॥ ఛాం-౫-౪-౧. ౪॥ ౩అప్త-౨ప్ర-౪అను-౩౩పం. ౫॥ ఛాం-౫-౧౦-౩. ౬॥ ఛాం-౫-౧౦-౪.

నతు జీవస్తత్పరిష్వక్త ఇతిచేత్. తన్న - ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః అస్మిన్నేవ వాక్యేవ్యుత్తరత్ర బ్రహ్మజ్ఞానవిధురేష్టా పూర్తదత్తకారిణో ద్యులోకం ప్రాప్య సోమరాజానాం భవంతి - పుణ్యకర్తావసానేచ పునరాగత్య గర్భం ప్రాప్నువంత్యుచ్యతే * ౧ † అథ య ఇమే గ్రామే ఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యుపాసతే తే ధూమ మభినమ్భవంత్యైత్యరభ్య * ౧ పితృ లోకా దాకాశ మాకాశా చ్చుద్గ్రమస మేష సోమో రాజా తద్దేవానా మన్నం తం దేవా భక్షయంతి తస్మిన్యావత్సమ్వా త ముషిత్యాఽధైతమేవాధ్యావం పున ర్నివర్తంతే * ౧ యో యో హ్యన్న మత్తి యోయో రేత సిన్ధిః తద్భూయవవ భవతీతి. - † అత్రాపి ద్యులోకాగ్నా శ్రద్ధాం జహ్వతి - * ౨ తస్యా ఆహుతే సోమోరాజా సమ్భవతీతి, - తదేకార్థ త్వా చ్చుద్గ్రావస్థదేహ విశిష్ట సోమరూపదేహవిశిష్టో భవతీత్యుక్తమితి గమ్యతే. † దేహస్య జీవవిశేషణతైకస్వరూపస్య వాచకః శబ్దో విశేష్యే జీవవవ పర్యవస్యతి. అత స్సమ్మరిష్యక్తో జీవో యాతీత్యుపపద్యతే.

† ననుచ * ౧ తందేవా భక్షయంతి దేవైర్భక్ష్యమాణత్వవచనాత్ సోమో రాజేతి నజీవ ఉచ్యతే - జీవస్యానదనీయత్వాత్. తత్రాహ.

2|| సూ. భాక్తం వానాత్తవిత్వాత్తథాహిదర్శయతి. 2.

2. వాశబ్ద శోచ్యం వ్యావర్తయతి. ఇష్టాదికారిణోఽనాత్మవిత్వాత్ తదేవానాం భోగోపకరణత్వేనేహముత్రచ వర్తతే. ఇహేష్టాదినా తదారాధనం కుర్వన్నుపకరోతి - ఆరాధనప్రీతై ర్దేవై ర్దత్త మముం లోకం ప్రాప్య తత్ర తత్స

నావ్యక్తేయ మర్థ ఇత్యత్రాహ (అథయఇమితి) * పూర్తమ్ - ఖాతాదికర్త. ఇష్టాపూర్తే దత్తంచ ఇత్యుపాసతే - ఉక్తప్రకారేణానుతిష్ఠంతి. భవతిః ప్రాప్తివాచీ. పరస్మై పదత్వంతు ఛాన్దసమ్. యద్యా - సత్తార్థో భవతిరేవ ఉపసర్గపశాత్ ప్రాప్త్యర్థః. యావత్సమ్వాతమితి - సమ్వాత శబ్దేన కర్తాభిధీయతే - సమ్వాతత్యనేన న్వర్తమితి పున్రవృత్త్యా. తద్భూయవవ భవతి - తద్భోగీ భవతీత్యర్థః. † (అత్రాపితి) ఉభయత్ర సోమరాజ శబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదైకార్థ్యమ్. అనుభవజీవసమ్భవస్య పూర్వవాక్యస్య సుభవజీవసమ్భవేనోత్తరవాక్యేనైకార్థ్యా దుక్త ఏవార్థఇత్యర్థః † శ్రద్ధా సోమాదిశబ్దైస్తత్పరస్థదేహవిశిష్టవచనం లాక్షణిక మిత్యత్రాహ (దేహస్యేతి).

అనంతరసూత్రశక్త్యామాహ (ననుచేతి.)

2|| సూ. భాక్తం వానాత్తవిత్వాత్తథాహిదర్శయతి. † ఇహ చాముత్రచ భోగోపకరణత్వం విప్రణోపి (ఇహేతి) అముత్ర తత్సేవక

2|| సూ. భాక్తం వానాత్తవిత్వాత్తథాహిదర్శయతి. 2.

(వే-సా.) “౧ ఏషసోమో రాజా...తద్దేవా భక్షయంతి” ఇతి సోమపన్నస్య దేవై ర్భక్ష్యమాణత్వవచనమ్, భాక్తమ్ అనాత్మవిత్వేనదేవోపకరణత్వాభిప్రాయమ్. తథాహి దర్శయతిశ్రుతిః “3 యథాపశురేవం స దేవానామ్” ఇతి పశువదేవోపకరణత్వస్వరూపయతి; తథాత్మవిదా మనాత్మవిదాఞ్చ పరమపురుషోపకరణత్వం దేవోపకరణత్వవిశ్చ స్పర్శతే “౪ దేవాదేవయజో యాన్తి మదభక్తా యాన్తి మామపి” ఇతి. 2.

(దీ) “౧ ఆకాశాచ్ఛుద్గ్రమస మేష సోమోరాజా తద్దేవానా మన్నం తం దేవా భక్షయంతి” ఇతి ధూమాది నా గతస్య దేవైర్భక్ష్యమాణత్వశ్రవణాత్, జీవస్యానదనీయత్వాచ్చ, నజీవస్తత్తోక్త ఇత్యాశక్త్యాహ.

(వే-దీ.) వాశబ్దశక్త్యావ్యవృత్త్యర్థః. “౧ తం దేవా క్షయంతి” ఇతి భక్ష్యత్వవచనం భాక్తమ్ - కేవలేష్టాదికారిణా మనాత్మవిత్వాద్దేవోపకరణత్వాభిప్రాయమ్. అనాత్మవిదఃకేవలేష్టాదిదేవయాజీసోహి దేవాన్వాప్య తదుపకరణం భవంతి. తథాహి దర్శయతి శ్రుతిః “3 యథా పశురేవం స దేవానామ్” ఇతి. అతోభూతమాత్మై స్సమ్మరిష్యక్తో జీవో రంహతి. 2.

మానభోగస్తదుపకరణం భవతి. * ౧ యథా పశురేవం సదేవానా మిత్యనాత్మవిదో దేవానా ముపకరణత్వం దర్శయతి శ్రుతిః. స్మృతి రహ్యత్వవిదాం బ్రహ్మ ప్రాప్తి మనాత్మవిదాంచ దేవభోగ్యత్వం దర్శయతి * ౨ దేవా దేవ యజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపీతి. అతో జీవన్య దేవానాం భోగోపకరణత్వాభిప్రాయ మన్న త్వేన భక్ష్యత్వవచనమ్ - అతస్తద్భక్తమ్. తేన తృప్తిరేవచ దేవానాం భక్షణమితి శ్రూయతే * ౩ సహ వై దేవా అశ్వన్తి నపిబన్తి ఏతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తి. † తస్మాద్భక్తసూక్ష్మై సస్మింపిష్యంతో జీవూ రంహతీతి సిద్ధమ్. ౨॥ గీ - ౭ - ౨౩.

౧॥

తదస్తర ప్రతిపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩॥

తా వీత్ తద్భోగోపకరణత్వం సేవమానస్య దర్శనమేవ తేషాం భోగః - * ఏతదేవామృతం దృష్ట్వా తృప్యన్తి న్యాయత్. † అధికరణార్థ ముప సంహరతి (తస్మాదితి.)

పరేతు - జీవస్యాద్భిన్నసహ గమనం వదస్తవ తాసా మపా మగ్ని హౌత్రాహుతిరూపత్వం వదన్తి - ఆహుతీనాం క్షీరాదిద్రవద్రవ్యభూ యస్తాన్తి. శ్రద్ధాపూర్వకానుష్ఠేయతయా శ్రద్ధాశబ్దవాచ్యతోపపాద్యే, తథా వాజసనేయకే షట్పిళ్ళబ్రాహ్మణే * తే వా ఏతే ఆహుతీ హుతే ఉత్క్రామత స్తే ౭-స్తరిక్ష మావిశత స్తే ౭-స్తరిక్ష మాహవనీయం కుర్వాతే వాయుం సమిధం మచీచీమేవ శుక్రా మాహుతిం తే ౭-స్తరిక్షం తర్పయ తస్తే తత ఉత్క్రామత స్తే దివ మావిశత స్తే దివ మాహవనీయం కుర్వాతే ఆదిత్యం సమిధం చన్ద్రమనమేవ శుక్రా మాహుతిం తే దివం తర్పయతస్తే తత ఆవరైతే తే ఇమా మావిశత స్తే ఇమా మాహవనీయం కుర్వాతే ఇత్యారభ్య * తే పురుష మావిశతః - తే స్త్రియ మావిశతః - యతస్తతః పుత్రో జాయత ఇత్యాదివైకాథ్యాచ్చేతి. తదిద మపేళలమ్ - శబ్దతో ౭-ర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్. సహి శ్రద్ధాశబ్దాఘ్నబ్దయో రన్యతరనిర్దేశః. సచ ద్యుప్రజ్వల్యాదిక్రమః - అ-స్తరిక్షద్యుప్రధివ్యాదిక్రమప్రతీతేః. కించ - దేవతావిగ్రహతదాగమనాదీనాం దేవతాధికరణే నిర్ణీతత్వాత్ అగ్నిభి రూధానాం దేవతాభి రుపభుక్తానాం క్షీరాదీనా ముత్క్రాన్త జీవపరిషిష్టకత్వ మయుక్తమ్. అత్రచ * అ-స్తరిక్షం తర్పయతః * దివం తర్పయత ఇత్యాహుత్యో ర్ధ్వలోకవర్తినాం తృప్తిహేతుత్వావగమాచ్చ పూర్వరూపేణ జీవపరిషిష్టకత్వం సోపపద్యతే. సను - ఆహుత్యోరేకదేశో దేవతాభి ర్భజ్యతే - తదేకదేశో జీవాపరిషిష్టే - దేవతోపకరణభూతజీవశరీరరూపపరిణామద్వారా దేవతాత్మప్రిహేతుతయా * తర్పయత ఇత్యేతదుపపద్యతఇతి. వైసమ్ - అశ్రుతవిభాగకల్పనాప్రసక్తాత్, తథా - కల్పితవిభాగస్యైకదేశస్య జీవద్దకాయాం ప్రక్షిప్తస్య యావన్తరణ మవస్థానకల్పనప్రసక్తాత్, తథా - స్వరూపేణ దేవతాత్మప్రిహేతుత్వే సమభవతి జీవశరీరదావరకత్వస్య కల్పనానుపపత్తేశ్చ - పత్రైకదేశే పటశబ్దస్యేవాహుత్యేకదేశ ఆహుతిశబ్దస్యాముఖ్యత్వాచ్చ - అన్వైస్తు - చన్ద్రత్వావత్ప్రిదేవతాభక్ష్యత్వయో స్వరూపేణానుపపన్నత్వా దద్భి ససా రంహతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా ప్రాప్తస్య చన్ద్రస్య సోమరాజత్వప్రతిపాదనా దన్నత్వస్య భాక్తత్వాచ్చ పృథ గ్గచ్ఛతీతి సిద్ధాంతః కృతః - అన్తిమనూత్రవ్యతిరక్తాని నూత్రాణి పూర్వపక్షవరాణి వ్యాఖ్యాతాని - ఆప శ్చాహుతిరూపా జీవన్య భూతనూత్నమయదేవోపాస్య యికా అభిమతాః. అసా మపాం షట్పిళ్ళబ్రాహ్మణోక్తాహుతిరూపత్వం తావత్ శబ్దతో ౭-ర్థతశ్చ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావా దయుక్తమ్. షట్పిళ్ళ బ్రాహ్మణేపి * తర్పయత ఇతి దేవతాత్మప్రి హేతుత్వేన శ్రుతానా మాహుతీనాం వర్షాదిపురుషవచన్త్యపర్యన్తావస్థావిశేషానుపపత్తే శ్చాయుక్తమ్. ఆహుతిశబ్దస్య తదేకదేశవాచిత్య మశ్రుతవిభాగకల్పనాఽముఖ్యత్వాభ్యా మయుక్తమిత్యుక్తమ్. అతో దేవతాత్మప్రిముఖేన శుభతరజ స్సహేతుత్వ పర్యన్తాహుతివైభవానుసంధానం తత్ర ప్రతిపాద్యతే - సతు దేహారమ్భికా ఆప ఇతి యుక్త మభ్యుపగన్తుమ్. భవతువా విభాగ ఆహుతీనామ్, దేహా రమ్భికా ఆపశ్చాహుత్యేకదేశరూపా స్సన్తు - తథాపి జీవన్య తాభిన్నసా రంహణనిషేధో న సిద్ధాంతీకర్తవ్యః - * పృథివీవాప గౌతమాగ్నిరిత్యా రభ్య * తస్మిన్నేతద్విన్నగ్నాదేవా వర్షం జహ్వతి తస్యా ఆహుతే రన్నం సమభవతి * తస్యా ఆహుతేరేత సమభవతీతి పృథివ్యాద్యగ్నిత్రయ విషయాణాం తిస్థాణాం వర్షా న్నరేతోరూపాహుతీనామిహ శ్రుతత్వా, ధూమాభిమేఘువర్షప్రవ్యాదిఘ సామశయజీవనంసర్గస్య ఉపరితనబహ్వ ధికరణేఘ భవన్తేపి సిద్ధత్వేన ఆహుతిత్రయస్య జీవనంసృష్టత్వాత్, శ్రద్ధా సోమాహ్వయాహుతిద్వయేపి జీవన్య వియుక్తత్వే తదస్తర మపునతస్య సంసర్గేచ ప్రమాణాభావా, త్తదుభయకల్పనే గౌరవాత్, కల్పకస్యచ కన్యచి దభావా దగ్గ్రప్రాయస్థాయేనాద్యాహుతిద్వయేపి జీవనంసర్గకల్పన నైవ యుక్తత్వాచ్చ. కించ - * ఆహః పురుషవచన ఇతిపురుషవచన్త్య మపాం శ్రూయతే, * తస్యా ఆహుతే గ్గర్భ సమభవతీతి పశ్చిమ్యా ఆ హుతేగ్గర్భసమభవశ్చ శ్రూయతే, సమానప్రకరణే తస్యాహుత్యైవ పురుష సమభవతీతి శ్రూయతే, పురుషశబ్దశ్చ నశరీరమాత్రపరః - కింతు శరీరిణి చేత నే స్వరస ఇత్యవిగీతమ్. వర్షాద్యాహుతిత్రయే చేతనసంసర్గో భవదభిహితశ్చ * ఆహః పురుషవచన ఇత్యుక్తేనతి ఆపబ్దశ్చ పురుషశబ్దసమానాధిక

రణః ప్రతీయతే - అయం దేవదత్తనంజ్ఞ ఇత్యుక్తే ఇదంశబ్దదేవదత్తశబ్దయో సామానాధికరణ్యంహి ప్రతీయతే అయం దేవదత్తఇతి - ఏవంచాపృబ్ధ
పురుషశబ్దయో సామానాధికరణ్యం చాపృబ్ధస్య చేతసాపథాపకత్వే సిద్ధ్యేత్. భిన్నవిశేష్యనిష్ఠయోః పదయోః గృహదేవదత్తశబ్దయోరివ సామా
నాధికరణ్యానుపపత్తేః - నహి గృహదేవదత్తవచనఇతి వస్తుం న్యాయ్యమ్ - తస్మా దపృబ్ధవాచ్యం వస్తు యత్ర యత్ర హేమాతవ్యం శ్రుతమ్ - తత్ర
తత్ర యయా కయాచి ద్విత్యా జీవసోపస్థాపితత్వ మకామేనాపి స్వీకరణీయమ్ - సామానాధికరణ్య ప్రతీతిప్రాబల్యాత్. యదా త్వపృబ్ధ
ఏవ జీవశరీరభూతభూతసూక్ష్మపరః - తదా తస్య దేవమనుష్యాదిశబ్దవ చేతనవిషయత్వం సర్వసతతమ్. అతో జీవదేహభూతానా మహం జీవస్యచ
పుధగ్గునన మయుక్తమ్. ఏవంసహగమనేనతి ప్రాచోత్క్రమణివయశ్రుత్యస్తరానుగ్రహశ్చస్యాత్, సోమరాజశబ్దప్రత్యభిజ్ఞానంచ ఘటతే. యదు
క్తమ్ * ఆకాశాచ్చస్త్రిమన మేష సామా రాజేతి ప్రాప్యస్య సామరాజత్వ ముచ్యతే - నతుప్రాప్తరితి - తదయుక్తమ్ - వాక్యవైయర్థ్యప్రస
క్లాత్. ప్రసిద్ధేన చస్త్రిమశ్శబ్దేన పూర్వనిర్దిష్టస్య పునస్తత్పర్యాయాభ్యాం సోమరాజశబ్దాభ్యాం నిర్దేశే కింఫలమ్, పూర్వనిర్దిష్టప్రత్యభిజ్ఞానేతు
ప్రయోజనవత్త్వం నుటమ్ - శ్రద్ధాహుతినకూభతస్య సోమరాజశబ్దవాచ్యత్వం చస్త్రిప్రాప్తిదశాయా మిత్యస్యాధ్యస్య జ్ఞాన్యత్వాత్. కించ - చ
స్త్రిమన మభినమభవస్తీత్యభినమభవక్రియాకర్తృతయా ప్రధమానిర్దిష్టః ప్రాప్తా జీవః * ఏవఇతి సర్వనామపదేన పరామర్శ మర్హతి - చస్త్రిమ
నస్తు ద్వితీయానిర్దిష్టస్య పరామర్శో ననవీరనః. నను - * తే ధూమ మభినమభవస్తీతి బహువచననిర్దిష్టానాం ప్రాప్త్యాణాం ఏవఇతి ఏకవచ
నేన పరామర్శోఽను పపన్నః - చస్త్రిమనస్తాపపన్నుతిచేన్న - కృతన్నవాక్యవైయర్థ్యానపి విభక్తిమాత్రస్య క్లిష్టార్థాశ్రయణేన జాత్యభిప్రా
యత్వమాత్రకల్పసాపవత్తే, ప్రకరణే విభక్త్యధినర్బధ్యాభావదర్శనాచ్చ - తద్దేవానా మన్నం తం దేవా భక్షయస్తీతి బహువచననిర్దిష్టోఽభిన
మభివితా పునరేకవచనేన నిర్దిశ్యతే. నచైతదపి వాక్యం చస్త్రివిషయమ్ - * తే చస్త్రిం ప్రాప్యాన్నం భవస్తీతి వాజననేయకే ప్రాప్తు రన్నత్యా
భిధానాత్. తథా - * వాయు రూఢత్వా ధూమా భజతి, ధూమా భూత్వాగ్రం భవతీత్యేకవచనేన నిర్దిశ్య * త ఇహ ప్రీహియవా ఓపదివనన్
తయ స్థిలమాషా జాయంత ఇత్యుక్తాః * యో యో హ్యన్న మత్తి యో యో రేత సిన్ధిచ్ఛతి తమ్భాయఏవ భవతీత్యేకవచనేన నిర్దిశ్యతే - అతో
విభక్త్యాదారణ వాక్యవైయర్థ్యపరిహారో న్యాయ్యః. నను - పశ్చాద్విద్యాధ్యామపి సామరాజశబ్దశ్చస్త్రివిషయఇతి చేత్. న - * తస్యా
ఆహుతే సామో రాజా నమభవతీత్యుత్పత్తిశ్రవణాత్. కలావృద్ధిరేతాత్పత్తి రితిచేన్న - అనవీరసత్వాత్, నమభవశబ్దస్యాప్రాయసవాచిత్యా
భావాచ్చ. కించ - * పర్జన్యోవావ గౌతమాగ్నిరత్యోరభ్య తస్మిన్నేతస్మిన్నగ్నౌ దేవాః సామం రాజానం జుహ్వతీతి సోమరాజస్య పర్జన్యే
హుతత్వశ్రవణా, చ్చస్త్రిస్య పర్జన్యే స్రవిలయాభావాచ్చ ద్వితీయాహుతివిషయసోమశబ్దస్య చస్త్రివిషయత్వ మయుక్తమ్. నక్షేపంనతి పితృ
యాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్య ప్రయోజనవత్త్వేష్టాదికారివిషయత్వే తత్ప్రత్యభిజ్ఞానా దత్ర సోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వమ్ - అత్రత్య
సామరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వే తత్ప్రత్యభిజ్ఞానసేన ప్రయోజనవత్తయా పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వ మిత్యస్యా
న్యాశ్రయ ఇతిచేన్న - పితృయాణవాక్యస్థసోమరాజశబ్దావైయర్థ్యస్య పూర్వసామరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వనిర్ధారణానపేక్షత్వాత్. పూర్వ
సామరాజశబ్దస్య చస్త్రివ్యతిరక్తవిషయతా మాత్రజ్ఞానమేవ హ్యపేక్షితమ్ తస్య చస్త్రివ్యతిరక్తవిషయత్వంచ చస్త్రిస్య నమభవహూమ్యత్వాను
పపత్త్యేవ సిద్ధమ్. చస్త్రివ్యతిరక్తశ్చార్థో ఘటః పటోవా దంశో మశణోవా భవతు - తస్య సామరాజశబ్దవాచ్యత్వం చస్త్రిప్రాప్తిదశాయామిత్యేతా
వజ్ఞాపనేనోత్తరవాక్యావైయర్థ్యం సిద్ధతి. ఏవం ప్రయోజనవదుత్తరవాక్యస్థసామరాజశబ్దస్య ప్రాప్తవిషయతయా ఇష్టాదికారివిషయత్వే సిద్ధే
తదైకార్థ్యం పూర్వశ్రుతోపి ద్వితీయాహుతివిషయ సోమరాజశబ్దః పూర్వమేవ చస్త్రివ్యతిరక్తవిషయతయాఽపధారిత ఇష్టాదికారియాపవిశేష
విషయో జ్ఞాయతఇతి నాన్యోన్యాశ్రయః. అథవా - ప్రాప్తశ్చస్త్రిసాదృశ్యజ్ఞాపనం వాక్యఫలమ్ - తచ్చైతచ్చ బ్రహ్మ సామరాజపదసామానాధికర
ణ్యేన భవతి - అగ్నిశబ్దస్య సామానాధికరణ్యేన మాణవకస్యాగ్నిసాదృశ్యజ్ఞాపనవత్. తచ్చ సామరాజశబ్దస్య చస్త్రివ్యతిరక్తవిషయత్వే సిద్ధతి - నహి
సర్వస్య సేవ సాదృశ్యం జ్ఞాప్యమ్. అత సామరాజశబ్దస్య న ప్రాప్యవిషయత్వమ్. యత్తు సమానప్రకరణే * తే చస్త్రిం ప్రాప్యాన్నం భవన్తి
తాంస్తత్ర దేవా యథా సోమం రాజానమాప్యాయస్యాపక్షీయస్వేత్యేవమేనాంస్తత్ర భక్షయస్తీతి సోమాద్భేదస్యచదేశ ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీయతే -
అత స్తేషాం న సామరాజశబ్దాభిలప్యత్వ మిత్యుక్తమ్ - తదప్యనేన పరిహృతమ్ - ఛాన్దోగ్యస్థస్య సామరాజశబ్దస్యేష్టాదికారివిషయత్వనిర్వహణ
పరత్వాద్వాజననేయకవాక్యస్య. సహి వృత్త్యస్తరే నమభవత్యేకస్య శబ్దస్య బహువిధేషు శక్తిభేదకల్పనం న్యాయ్యమ్ - అత ఇష్టాదికారివిషయ
సోమరాజశబ్దస్య తేషు కథం వృత్తిరిత్యపేక్షాయాం * యథా సోమం రాజానమితి దృష్టాన్తీకరణేన చస్త్రిసాదృశ్యాత్ సామరాజశబ్దప్రయోగః -
సాదృశ్యంచామృతమయరూపత్వదేవగ్లోపయోగయోగ్యత్వవిక్షణమితి జ్ఞాయతే. * ఆప్యాయస్వేత్యాదివాక్యస్యామయర్థః - యథా ఆప్యాయ
స్యాపక్షీయస్వేతి సోమం రాజానంభక్షయన్తి - ఏవ మేనాంస్తత్రభక్షయస్తీతి. తేనామృతమయదేహవత్త్వం దేవగ్లోపయోగార్హత్వంచ దర్శితం.
భవతి. అతో భక్షణస్య భాక్తత్వవచన మపునపపద్యతే, అతః పృథగ్గచ్ఛతీతి రాధాన్తాఽనుపపన్నః,

౮॥ సూ. కృతాత్మయేనుశయవాదృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ. ౧.

౮. † కేవలేష్టాపూర్తదత్తకారిణాం ధూమాదినా పితృయాణేన పథా గమనం కర్తృఫలావసానే పునరావర్తనంచా
 .మూతమ్. * ౧ యావత్సమ్పూత ముషితాన్వైశ్చైతమేవాధ్యానం పున ర్నివర్తంత ఇతి. తత్ర ప్రత్యవరోహణజీవః
 కి మనుశయవాప్రత్యవరోహతి - ఉత నేతి సంశయ్యతే. కిం యుక్తమ్. కర్తృణః కృతస్మిన్సౌపభుక్తత్వాత్ నానుశయ
 వానితి ప్రాప్తమ్. † అనుశయోహ్యుపభుక్తశిష్టం కర్త. † తచ్చ కృతస్మిన్సౌపభోగేనతి † నావశిష్యతే. * ౧ యా
 వత్సమ్పూత ముషితేవైతి వచనాత్ కృతోన్వపభోగశ్చ జ్ఞాయతే. † సమ్పత్త్యనేన స్వర్గం లోకమితి సమ్పాతః -
 కర్తోచ్యతే శ్రుత్యంతరంచ * ౨ ప్రాప్త్యానం కర్తృణస్తస్య యత్కించేహ కరోత్యయమ్ | తస్మాల్లోకాత్పునరేత్యస్తే లోకా
 య కర్తృణఇతి.

౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౫. ౨॥ బృ - ౬ - ౪ - ౬.

† ఏవం ప్రాప్తేభిధీయతే. అనుశయవాప్రత్యవరోహతీతి. కుతః. దృష్టస్మృతిభ్యామ్ - శ్రుతిస్మృతిభ్యామి

౮॥ సూ. కృతాత్మయేనుశయవాదృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ. † విషయశుద్ధ్యర్థ మవాన్తరసజ్జత్యర్థంచాహ (కేవలేతి) యావ
 త్సంసారం ప్రకృతినమ్మన్తోఽవర్జనీయఇత్యుక్తమ్ - తద్ధేతుక ర్తనమ్మన్తోవ్యవర్జనీయ ఇత్యుచ్యతఇతి సజ్జతిరిత్యర్థః. అముష్టాల్లోకాన్నివర్తమానః
 కిం సానుశయో నివర్తతే - ఉత నిరనుశయఇతి చింతా. * యావత్సమ్పూతమ్ * ప్రాప్త్యాన్తమితిచ వాక్యం కిం సానుశయస్య నివర్తనం విరుదాన్తి -
 నేతి. సమ్పూతక ర్తశబ్దా కిం కర్తమాత్రపరా - ఉత ఫలదానప్రవృత్తక ర్తపరా. కిమ్ * తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యం సమ్పూతాదిశ
 బ్దస్య ఫలదానప్రవృత్త క ర్తపరతా మవగమయతి - నేతి. కిమత్ర చరణశబ్ద ఆచారపరః - ఉత సుకృతదుష్కృత పరఇతి. యదా స ఆచారపరః
 తదా తేన వాక్యేన సమ్పూతాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తక ర్తపరతాన్వసవగమాత్ * యావత్సమ్పూతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనవిరోధితయా
 నిరనుశయో నివర్తత ఇతిస్యాత్. యదా చరణశబ్ద సుకృతదుష్కృతపరః - తదా * తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాదివాక్యైకాధ్యేన సమ్ప
 తాదిశబ్దస్య ఫలదానప్రవృత్తక ర్తపరతాన్వసవగమాత్ * యావత్సమ్పూతమిత్యాదివాక్యస్య సానుశయనివర్తనావిరోధితయా సానుశయో నివర్తతఇతి
 సిద్ధ్యతి. కృతాత్మయే - కృతస్య కర్తృణః అనుభవేన వినాశ ఇత్యర్థః. † అనుశయశబ్దం వ్యాచక్షే (అనుశయోహీతి) † (తచ్ఛేతి) తచ్చబ్దః కర్త
 మాత్ర పరః, యదా - † (నావశిష్యతే) అవశిష్టం కర్త నసమ్భవతీత్యర్థః. * † యావత్సమ్పూతమిత్యస్య యావత్సవ ముషితేవైత్యర్థశ్చేత్ -
 వాక్యవైయర్థ్యమిత్యభిప్రాయేణాహ (సమ్పూత స్తీతి)

† (ఏవంప్రాప్తఇత్యాది) దృష్టశబ్దేన ప్రత్యక్షశ్రుతిర్వివక్షితా. * అభ్యాశ ఇతి పదం దిశఇతివత్ ప్రథమాబహువచనమ్. అభ్యాజ్ఞూర్వాత్
 * అశూన్యాప్తావీతి ధాతోరేవం రూపం భవతి. య ఇహాభ్యాశః - అభ్యాగస్తాః - తే రమణీయచరణా యత్ - సాధుకర్తకారిణో యది - తే

౮॥ సూ॥ కృతాత్మయేనుశయవాదృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమనేవంచ. ౧.

(నే-సా.) కృతస్య కర్తృణోఽస్తే నివర్తమానా భుక్తశిష్టకర్తవాన్నివర్తతఇతి శ్రుతిస్మృతిభ్యా మవగమ్యతే, “ ౩ రమణీయచరణాః...రమణీ
 యాం యోని మాపద్యస్తే ” ఇతి శ్రుతిః. “ ౪ తతః పరివృత్తై కర్తృఫలశేషేణ జాతిం రూపమ్ ” ఇత్యాదికా స్మృతిః. ఆరోహప్రకారేణ మార్గైక
 దేశః, ప్రకారాంతరేణ చైకదేశః. ౧.

౩॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౭. ౪॥ ఆపస్తంబ - ౨ప్ర - ౩సూ.

(నే-దీ) ధూమాదినా గతో నివర్తమానా జీవః సానుశయో నివర్తతే - ఉత నేతి సంశయః. నేతి పూర్వగిపక్షః. అనుశయోహి భుక్తశి
 ష్టం కర్త. “ ౧ యావత్సమ్పూత ముషితాన్వ ” “ ౨ ప్రాప్త్యానం కర్తృణః ” ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః కృతస్మిన్సౌ కర్తృణోఽనుభూతతాప్రతీతేః నానుశ
 యవాన్నివర్తతే. రాధాస్త్రు - “ ౩ తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశోహయతే రమణీయాం యోని మాపద్యేరన్ బ్రాహ్మణయోనిం క్షత్రియయో
 నిం వైశ్యయోనిం వా అశ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశోహయతే కపూయాం యోని మాపద్యేరన్ శ్వయోనింవా నూకరయోనింవా చణ్డాలయో
 నింవా ” ఇతి రమణీయచరణా బ్రాహ్మణాదియోనిమ్. కపూయచరణాః-సుస్థితకర్తృణః శ్వసూకరాదియోనిమ్, ప్రతిపద్యస్తఇతిశ్రుతేః “ ౨ ప్రాప్త్యా
 నం కర్తృణః ” ఇత్యాదిశ్రుతిః ఫలప్రదానప్రవృత్తకర్తృవిషయేతి సానుశయో నివర్తతే. నూత్రార్థస్తు కృతాత్మయే కృతస్య - పూర్వక ర్తృణోఽత్యయే.
 అనుశయవాన్ - భుక్తశిష్టకర్తవాన్నివర్తతే. కుతః? దృష్టస్మృతిభ్యామ్ - శ్రుతిస్మృతిభ్యామవగమ్యతే. “ ౩ తద్య ఇహ రమణీయచరణాః ” ఇత్యా
 దిశ్రుతిః. “ ౪ తతః పరివృత్తై కర్తృఫలశేషేణ జాతిం రూపమ్ ” ఇత్యాదికా స్మృతిః. యథేతమనేవంచ ఆరోహప్రకారేణ ప్రకారాంతరేణ నివర్త
 తే. చంద్రిమన స్థానాదాకాశమిత్యారోహణక్రమేణావరోహన్తి, వాయుఃసూర్యాభ్రాదినా ప్రకారాంతరేణ. ౧.

త్యర్థః. శ్రుతిస్తావత్ * ౧ తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హయత్తే రమణీయాం యోని మాపద్యేరక బ్రాహ్మణ యోనిం క్షత్రియయోనిం వైశ్యయోనింవా అధ య ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హయత్తే కపూయాం యోని మా పద్యేరక శ్వయోనింవా సూకరయోనింవా చణ్డాలయోనింవేతి ప్రత్యవరూధాప్రతి శ్రూయతే. అముష్మాల్లోకా త్వప్రత్యవరూధేషు రమణీయకర్తాణో రమణీయాం బ్రాహ్మణాదియోనిం ప్రతిపద్యంతే - కపూయచరణాః - కుత్సిత కర్తాణః కుత్సితాం శ్వసూకరచణ్డాలాదియోనిం ప్రతిపద్యంత్యితి ప్రత్యవరూధానాం పుణ్యపాపకర్తయోగం దర్శయతి. † స్మృతిరపి * ౨ వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ సప్తకర్మనిష్ఠాః ప్రేత్య కర్మఫల మనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టదేశజాతికులరూపా యుక్త్యుత్తమిత్తవృత్తసుఖమేధసోహి జన్త ప్రతిపద్యంతే విషవృక్షో విపరీతా నశ్యంతి. తథా * ౩ తతః పరివృత్తౌ కర్మఫ లశేషేణ జాతిం రూపం వర్ణం బలం మేధాం ప్రజ్ఞాం ద్రవ్యాణి ధర్మానుష్ఠానమితి ప్రతిపద్యంతే తచ్చక్రవ దుభయో గ్లోకయో స్సుఖ ఏవ వర్తత్యితి. * ౧ † యావత్ సమ్మాతమితి ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమ్. * ౪ యత్కిం చేహ కరోత్యయ మితీదమపి తద్విషయమేవ. † అభుక్తఫలానా మకృతప్రాయశ్చిత్తానాం చ కర్తాణాం కర్మాన్తరఫలాను భవాన్నాశోప్యనుపపన్నః. అతోఽముం లోకం గతా స్సానుశయావేవ యథేతమనేవంచ పునర్నివర్తంతే - † ఆరోహణ ప్రకారేణ ప్రకారాన్తరేణచ పున ర్నివర్తంత్యత్యర్థః. † ఆరోహణంహి ధూమరాత్ర్యపరపక్షదక్షిణాయనవక్త్యానపిత్ర లోకాకాశచంద్రక్రమేణ - అవరోహణంతు చంద్రాయనః స్థానా దాకాశవాయుధూమాభ్రమేఘక్రమేణ. తత్రాకాశా వరోహణాద్యధేతమ్ - వాయ్వాదిప్రాప్తేః పిత్రలోకాద్యప్రాప్తేశ్చాచనేవమ్. ౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౭, ౫.

౯॥ సూ. చరణాదితిచేన్నతదుపలక్షణార్థేతికార్వాజినిః. ౨.

౯. * ౧ రమణీయచరణాః * ౧ కపూయచరణా ఇతి న చరణశబ్దేన పుణ్యపాపరూపం కర్తాభిధీయతే - చరణశబ్దస్య లోకవేదయో రాచారే ప్రసిద్ధే. లోకాకాః ఖలు చరణ మాచారః శీలం వృత్తమితి పర్యాయా నభిమన్యంతే. - † వేదేచ

రమణీయాం యోని మాపద్యేరగ్నిత్యర్థః. ఏవ ముత్తరత్ర ద్రష్టవ్యమ్. * అభ్యాశ ఇతిపదం ప్రత్యవరూధవాచీ. † (స్మృతిరపితి) గౌతమాపస్తమ్బవచ నముదాహృతమ్. † (యానశ్చిన్వాతమితిఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయమితి) అత్రకిం నవ్వర్గకామనయాఽనుస్థితస్యైవ కర్తాణః ఏకదేశః ఫలదా నాప్రవృత్త్యస్తీతి సానుశయఇతి ఫలదానప్రవృత్తశబ్దేన తద్వ్యవచ్ఛేదః - ఉత నవ్వర్గకర్తృత్వమైహికఫలం కర్తాన్తర మప్రసృత్యఫల మను శయఇతి తద్వ్యవచ్ఛేదో వివక్షితః. ఉచ్యతే - కర్తాన్తర మనుశయః - నతు నవ్వర్గకర్తృణ ఏకదేశఇతి. ఫలదానప్రవృత్తకర్మవిశేషవిషయ మితిహి భావ్యమ్ - నతు కర్తాంశ విషయమితి. వక్ష్యతిచ ఇష్టాదేః కర్తాణః నవ్వర్గోపభోగాదేవ నమాప్రత్యాదితి. * నవ్వర్గకర్తృకదేశస్య తత్రాభుక్తత్వం చ * నవ్వర్గకామా యజ్ఞేతేతిశ్రుతిసాన్విరన్యవిరుద్ధమ్. యత్రతు నవ్వర్గసరకాద్యుపభుక్తకర్తృశేషేణ యోగ్యన్తరప్రాప్తి రవచనసిద్ధా - తత్రానేకశరీ రారమ్యఫలకత్వ మేకస్య కర్తృణితి వచనబలా దవగ న్తవ్యమ్. తిన్నా దాముష్మికే కర్తృజాత ఉపభుక్తే ఆవశిష్టమైహికఫలం కర్తాన్తరజాత మనుశయః - తద్వన్తోఽవరోహ స్తీతి. † శ్రుత్యర్థాపత్తిమాహ (అభుక్తేతి) పుణ్యకర్తృణో ముముక్షువేక్షయా పాపస్థానీయస్య ప్రాయశ్చిత్తం బ్రహ్మవిద్యా. యథేతమ్-యథాగతమ్. * ఇచ్ఛాగతావితిధాతుః. * † యథేత మనేవమితి పదద్వయస్వార్థమాహ (ఆరోహణేతి) నను - * యథేతమితి వ్యాహ తమ్-ఆరోహణోహయోః క్రమవైపరీత్యాత్. † ప్రతిలోమక్రమే * యథేతమితి వివక్షితేపి * అనేవమితివ్యాహతమిత్యత్రాహ (ఆరోహణంహీతి).

౯॥ సూ. చరణాదితిచేన్నతదుపలక్షణార్థేతికార్వాజినిః. † (వేదేచేతి) పునర్నివర్తంత్యేభిన్నార్థత్వకృతఇత్యర్థః. * అనవద్యాని , కర్తాణీతి

౯॥ సూ. చరణాదితిచేన్నతదుపలక్షణార్థేతికార్వాజినిః. ౨.

(వే-సా.) “౧ రమణీయచరణాః” ఇతి చరణశబ్దాన్నానుశయః, చరణశబ్దస్య స్వార్థాచారవిషయత్వాద్విచితే. న, అనుశయోపలక్షణార్థా ఆచారశ్రుతిః, తస్యైవ సుఖసాధనత్వాత్. ౨. ౩॥ ఆపస్తంబ-౨ప్రశ్న-౧పటల-౨ఖండికా-౩సూ. ౪॥ బృ-౭-౪-౭.

(వే-దీ) “౧ రమణీయచరణాః” ఇతిరమణీయాచారస్య స్మృతివిహితస్య బ్రాహ్మణ్యానిప్రాప్తిసాధనత్వశ్రవణాత్ న నకర్తాప్రత్యవరోహణీ తిచేత్. తన్న - చరణశ్రుతిః కర్తృపలక్షణార్థేతి కార్వాజిని రాచారో మన్యతే - పుణ్యస్యైవ కర్తృణ స్సుఖప్రాప్తిసాధనత్వాత్. ౨.

* ౧ యాన్యసవద్యాని కర్తాణి తాని సేవితవ్యాని * ౧ యాన్యస్థాకం సుచరితాని తాని త్వయోపాస్యాసీతి చరణకర్తృణి భేదేన వ్యపదిశ్యేతే. అతః చరణాత్ - శీలాత్ యోనివిశేషప్రాప్తిః - నానుశయాదితీచేత్. తన్న - చరణశ్రుతిః కర్తో పలక్షణార్థేహి కార్వాజనిరాచార్యో మన్యతే. కేవలాదాచారాత్సుఖదుఃఖప్రాప్త్యసమ్భవాత్. సుఖదుఃఖేహి † పుణ్యపాపరూపకర్తృఫలే.

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితిచేన్నతదపేక్షత్వాత్. ౩.

౧౦. ఏవం తర్హ్యఫలత్వా దాచారస్య స్మృతివిహితస్యానర్థక్యమేవేతిచేత్. తన్న - తదపేక్షత్వాత్పుణ్యస్య కర్తృణః. ఆచారవతపవ పుణ్యకర్తృసంవిధికారః - * ౨ సన్ధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్య మనర్హస్సర్వకర్తృసు * ౩ ఆచారహీనం నపు నన్తి వేదాద్యత్యాదివచనేభ్యః. † అతశ్చరణశ్రుతిః కర్తోపలక్షణార్థే కార్వాజనే రభిప్రాయః.

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతేపవేతితుబాదరిః. ౪.

౧౧. పుణ్యం కర్తాచరతి పాపం కర్తాచరతీతి † కర్తృణి చరతేః ప్రయోగాత్, † పృథక్ష్విద్యేశస్యచ ప్రత్యక్షశ్రుతి

యాగాద్యుచ్యతే - * యాన్యస్థాకం సుచరితానీత్యాచార ఉచ్యత ఇతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః. † (పుణ్యపాపరూపకర్తృఫలేతి) ఆచారాజ్ఞ కానుష్ఠితపుణ్యపుణ్యఫలేతిత్యర్థ.

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితిచేన్నతదపేక్షత్వాత్. † ఏతత్సూత్రార్థం పూర్వసూత్రార్థేన నన్యమయతి (అత ఇతి).

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతేపవేతితు బాదరిః. † ఆచారశబ్దస్య సాధారణ్యం దర్శయతి (కర్తృణీతి) కర్తృణి చరతేః ప్రయోగాత్ - కర్తానుష్ఠానే ప్రయోగాదిత్యర్థః. † పృథక్ష్విద్యేశస్యాన్యథాసిద్ధి మాహ (పృథక్ష్విద్యేశస్యచేతి) * అనవద్యాని కర్తృణీతి ప్రత్యక్షశ్రుతిసిద్ధం కర్తోక్తమ్

౧౦॥ సూ. ఆనర్థక్యమితిచేన్నతదపేక్షత్వాత్. ౩.

(వే-సా.) స్మార్తాచారస్యానుపయోగాత్ ఆనర్థక్యమితిచేత్. న, తదపేక్షత్వాత్ సర్వస్య పుణ్యకర్తృణః. “౨ సన్ధ్యాహీనోఽశుచి ర్నిత్య మనర్హస్సర్వకర్తృసు” ఇతివచనాదికార్వాజనిమతమ్. ౩.

(వే-దీ.) స్మృతివిహితస్యాచారస్యాకించిత్రరతేనానర్థక్యం ప్రసజ్యత ఇతిచేత్. న - తదపేక్షత్వాత్ - ఆచారాపేక్షత్వాత్సుఖసాధనభూ తపుణ్యకర్తృణః. “౨ సన్ధ్యాహీనోఽశుచిర్నిత్య మనర్హస్సర్వకర్తృసు” ఇతి సర్వసహి పుణ్యకర్తాచారాపేక్షమేవేతికార్వాజినేర్వతమ్. ౩.

౧౧॥ సూ. సుకృతదుష్కృతేపవేతితుబాదరిః. ౪.

(వే-సా.) “౪ రమణీయచరణాః...కపూయచరణాః” ఇతి చరణశబ్దేన సుకృతదుష్కృతే ఏవాభిధీయేతే. పుణ్యం కర్తాచరతి ఇతి ప్రసిద్ధే రితి బాదరిః. ఏతదేవ నీవీకృతమ్. స్మార్తాచారాపేక్షం పుణ్యం కర్తేచ నీవీకృతమ్. ౪.

(వే-దీ.) తుశబ్దఃపూర్వమతప్యావృత్త్యర్థః. “౪ రమణీయచరణాః...కపూయచరణాః” ఇతి చరణశబ్దేన సుకృతదుష్కృతే ఏవ కర్తృణీ ప్రతిపాద్యేతే పుణ్యం కర్తాచరతీతి చరతేః కర్తృణి ప్రసిద్ధేః సలక్షణాన్యాద్యేతి బాదరి ర్వన్యతే. ఇదమేవ సూత్రకారాభిప్రేతమ్ - తుశబ్దేన పూర్వమ తాద్యావృత్తేః సుకృతదుష్కృతే ఏవేతి వ్యావర్తనాత్ ఆనర్థక్యమితిచేన్నతదపేక్షత్వా దితితు నీవీకృతమ్. ౪.

సిద్ధాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధవిషయత్వేన గోబలీవర్ధన్యాయేనోపపత్తేః. † ముఖ్యే సమ్భవతి న లక్షణా న్యాయ్యేతి సుకృత దుష్కృతే ఏవ చరణశబ్దాభిధేయే ఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే. అత్ర బాదరిమతమేవ స్వమతమ్. † ఆచారాను మితశ్రుతివిహితసన్ధ్యావస్తనాదేః కర్తాంతరాధికారసమ్పాదనం ఫలమితి తు స్వీకృతమ్. † అతస్సానుశయావేన ప్రత్య వరోహన్తి.

కృతాత్యయాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతమ్. ౧.

౧౨. † కేవలేష్టాపూర్వదత్తకారిణ శ్చన్ద్రమనం గత్వా సానుశయావేన నివర్తంత ఇత్యుక్తమ్ - ఇదానీ మనిష్టా దికారిణోపి చన్ద్రమనం గచ్ఛన్తి, - నేతి చిన్త్యతే. యే విహితం నకుర్వన్తి - నిషిద్ధంచ కుర్వన్తి - త ఉభయేఽపి

※ అస్తాకం సుచరితానీత్యాచారానుమితశ్రుతిసిద్ధం కర్తౌక్తమిత్యర్థః. † కార్ణాజనిమతాదైవమ్యమాహ (ముఖ్యఇతి). † కార్ణాజనిమతే స్వీకృతాం శమాహ (ఆచారానుమితేతి) † అధికరణార్థముపసంహరతి (అతఇతి).

కృతాత్యయాధికరణంసమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతమ్. † అవాన్తరసన్ధిమాహ (కేవలేతి) ప్రకృతిసమన్విధతద్ధేతుక ర్తనమన్విధయోరవర్జనీయత ముక్తమ్ - తత్ర కర్తనమన్విధేసి సాధుక ర్తనమన్విధ నియమోనాస్తీత్యుచ్యతఇతి సన్ధితి రితిభావః. కిమనిష్టాదికారిణో యమయాతనా మనుభూయ చన్ద్ర మనం గత్వా నివర్తంతే - ఉతనేతి. ※ యేవైకేచేతి వాక్యం తేషాం చన్ద్రప్రాప్తి మవగమయతి - నేతి. కిమత్ర సర్వశబ్దః ప్రేతమాత్రవిషయః - ఉత ఇష్టాదికారిప్రేతవిషయఇతి. కిం పితృయాణామన మనిష్టాదికారిణామపి - ఉతేష్టాదికారిణామేవేతి. కిం ※ అథ య ఇమే గ్రామ ఇత్యుపక్ర మః పితృయాణాసేష్టాదికారివిషయతా మవగమయతి - నేతి. కిమనిష్టాదికారిణాం పచ్చమాహుతి మస్తరేణ పురుషత్వసమన్వితస్తి - నేతి కిం తృతీయస్థాన ముపన్యసోర్ధ్వలోకానమ్పూరణవచనం తృతీయస్థానస్య పచ్చమాహుత్యనపేక్షతాం పురుషత్వనిష్పత్తే రవగమయతి - నేతి. యదా నా వగమయతి - తదా పురుషత్వసమన్వితేః పచ్చమాహుతిసాపేక్షత్వేన ※ య ఇమే గ్రామఇత్యుపక్రమస్య పితృయాణాసేష్టాదికారివిష యత్వానవగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వా దనిష్టాదికారిణామపి ప్రాప్తత్వాత్ ※ సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్య ప్రేతమాత్రవిషయ తయా ※ యేవైకేచేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం చన్ద్రప్రాప్త్యవగమాత్ అనిష్టాదికారిణోపి యతనానుభవాదనన్తరం చన్ద్రమనం గత్వా నివర్తంతఇతి. యదా పరలోకానమ్పూరణవాక్యం తృతీయస్థానస్య పచ్చమాహుత్యనపేక్షతాం దేహనిష్పత్తే రవగమయతి - తదా పురుషత్వసమన్వితేః పచ్చ మాహుత్యనపేక్షతయా ※ య ఇమే గ్రామఇత్యుపక్రమస్యాపి పితృయాణాసేష్టాదికారివిషయత్వానవగమకతయా పితృయాణస్య సర్వసాధారణత్వా భవాత్ అనిష్టాదికారిణా మప్రాప్తత్వాత్ ※ సర్వే గచ్ఛన్తీతి సర్వశబ్దస్య ఇష్టాదికారివిషయతయా ※ యేవైకేచేత్యాదివాక్యేన సర్వేషాం

౧౨॥ సూ. అనిష్టాదికారిణామపిచశ్రుతమ్. ౧.

(వే-సా.) ఇష్టాపూర్వాద్యకుర్వతామపి చన్ద్రగమన మస్తి “౧ యే వైకేచాస్తాల్లోకా త్స్పృయన్తి చన్ద్రమనమేవ తే” ఇత్యవిశేషాత్. ౧.

(వే-దీ.) విహితాకరణప్రతిషిద్ధసేవారతాః పాపకర్తాణోఽపి ధూమాదినా చన్ద్రమనం గత్వా నివర్తంతే - ఉత నేతి సంశయః. గత్యైవ నివర్త త్తఇతిపూర్వసిద్ధతః “౧ యే వై కేచాస్తాల్లోకా త్స్పృయన్తి చన్ద్రమనమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తి” ఇతిసర్వేషా మవిశేషేణ చన్ద్రగమనశ్రుతేః. రాధాన్త స్తు - “౨ అథ య ఇమే గ్రామే ఇష్టాపూర్తే ద త్తమిత్యుపాసతే తే ధూమ మభినమ్భవన్తి” ఇతి ధూమాదినా చన్ద్రగమనస్య పుణ్యక ర్తృఫలత్వేశ్రవణాత్ తద్రహితాః పాపకర్తాణో నగచ్ఛన్తీతి “౧ యేవైకేచ” ఇతివచనం సర్వేషాం పుణ్యక ర్తృణాం చన్ద్రగమనవిషయమ్. సూత్రార్థస్తు అనిష్టా దికారిణామపిచ శ్రుతమ్ - అనిష్టాదికారిణామపి - ఇష్టాపూర్వాద్యకుర్వతాం పాపినామపి చన్ద్రగమనమస్తి - “౧ యే వైకేచాస్తాల్లోకా త్స్పృయన్తి” ఇతి యతోఽవిశేషేణ శ్రుతమ్. ౧.

పాపకర్తాణోఽనిష్టాదికారిణః. కిం యుక్తమ్. తేఽపి చన్ద్రమనం గచ్ఛన్తీతి. కుతః. తేమామపిహి తద్గమనం శ్రుతమ్ - * ౧ యేవైకేచాస్తాన్తోకా త్వప్రియన్తిచన్ద్రమనమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యవిశేషేణ సర్వేమామేవ గతిశ్రవణాత్.

† ఏవం తర్హి సుకృతదుష్కృతకారిణో రుభయోరవ్య † విశిష్టైవ గతిస్సన్యత్. నేత్యాహ.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వసుభూయేతరేషామారోహవరోహశతద్గతిదర్శనాత్. ౨.

౧౩. తుశబ్దశృంగాం వ్యావర్తయతి. ఇతరేషామ్ - అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్రారోహవరోహశా సంయమనే - యమశాసనే తత్ప్రియుక్తయాతనా అనుభూయైవ. నాన్యథా. కుతః. తద్గతిదర్శనాత్ - దృశ్యతేహి పాపకర్తాణాం యమవశ్యతయా తద్గమనమ్ * ౨ అయం లోకో నాస్తి నపరఇతి మానీ పునః పున ర్వశ మాపద్యతే మే * ౩ వైవస్వతం సంగమనంజ నానాం యమం రాజానమిత్యాదిషు. ౧॥ కౌషీ - ౧౭ - ౨. ౨॥ . ౩॥ ఆరణ - ౨ప్ర - ౧౪ - .

౧౪॥ సూ. స్మరన్తిచ. ౩.

౧౪. స్మరన్తిచ సర్వేషాం † యమవశ్యతాం పరాశరాదయః * ౪ సర్వేవైతే వశం యాన్తి యమస్య భగవన్కిలేత్యాదిషు. ౪॥

౧౫॥ సూ. అపిసప్త. ౪.

౧౫. పాపకర్తాణాం గస్తవ్యత్వేన రారవాదీనస్తనరకానపి స్మరన్తి.

చన్ద్రప్రాప్త్యనవగమా దనిష్టాదికారిణో నచన్ద్రమనం గచ్ఛన్తీతి సిద్ధ్యతి. ఇష్టాదిశబ్దే ఇష్టాపూర్తే ఉచ్యతే. ఆత్ర దేహారమ్భస్య పశ్చిమాహుత్యపేక్షారూపశ్రుత్యర్థాపత్తిశ్చాభిప్రేతా.

† అన స్తరమాత్ర మవతారయతి (ఏవం తర్హీతి). † (అవిశిష్టైవగతిస్సన్యదితి) పాపస్య నిష్ఫలత్వం స్యాదిత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వసుభూయేతరేషా మారోహవరోహశా తద్గతిదర్శనాత్. * సంయమనే ఇతి నిమిత్తనప్తమి. యమాజ్ఞయేత్యర్థః. * అయం లోకో నాస్తి నపరఇతి - అత్రాముత్రచ సుఖం నాస్తిత్యర్థః.

తద్గతిదర్శనాదిత్యత్రోదాహృతే వాక్యే పాపఫలానుభవాశ్రవణాచోచ్చద్యం తదవస్థమితి శక్త్యామామాహ.

౧౪॥ సూ. స్మరన్తిచ. † పూర్వసూత్రే ప్రకృతేషామారోహాదిషు సంవాదకస్మృతివిషయాంశం దర్శయతి (యమవశ్యతామితి).

౧౫॥ సూ. అపిసప్త. సరకవిషయవచనానాం ప్రసిద్ధ్యతిశయా దనుపాదానమ్.

౧౩॥ సూ. సంయమనేత్వసుభూయేతరేషామారోహవరోహశా తద్గతిదర్శనాత్. ౨.

౧౪॥ సూ. స్మరన్తిచ. ౩. ౧౫॥ సూ. అపిసప్త. ౪.

(నే-సా.) ఇష్టాపూర్తాద్యకుర్వతాం యమసదనే తత్ఫల మనుభూయారోహాదిః, “౩ వైవస్వతంసంగమనమ్” ఇత్యాదౌ తద్గతిదర్శనాత్. ౨.

(నే-దీ.) ఇయాంస్తు విశేషః, సంయమనే - యమశాసనే పాపఫల మనుభూయ ఇతరేషాం - పాపినాం చన్ద్రారోహవరోహశా. కుతః! తద్గతిదర్శనాత్ - పాపినాం యమసదనగతిదర్శనాత్ “౩ వైవస్వతంసజ్జమనం జనానామ్” ఇత్యాదౌ. ౨.

(నే-సా.) “౪ సర్వే వై తే వశం యాన్తి యమస్య” ఇతి. ౩.

(నే-దీ.) “౪ సర్వే వై తే వశం యాన్తి యమస్య భగవన్కిల” ఇతి పరాశరాదయ స్మరన్తిచ. ౩.

(నే-సా.) సప్త రారవాదీనపి స్మరన్తి. ౪.

(నే-దీ.) పస్తాపి రారవాదయో లోకాః పాపినాం గస్తవ్యత్వేన స్మరన్తే. ౪.

† నను † సప్తను లోకేషు గచ్ఛతాం కథం యమసదనప్రాప్తిః. అత ఆహ.

౧౬॥ సూ. తత్రాపితద్వ్యాపారాదవిరోధః. ౫.

౧౬. తేష్వపి సప్తను † యమాజ్ఞయైవ గమనా దవిరోధః. † అతోఽనిష్టాదికారిణామపి యమలోకం ప్రాప్య స్యకర్తానురూపం యాతనాశ్చానుభూయ పశ్యాచ్ఛన్ద్రోహోహోహా స్తః.

ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే.

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్తృణోరితితుప్రకృతత్వాత్. ౬.

౧౭. తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. అనిష్టాదికారిణామపి చన్ద్రోప్రాప్తిరస్తీత్యేతన్నాపపద్యతే. కుతః. విద్యాకర్తృణోరితి విద్యాకర్తృణోః † ఫలభోగార్థత్వా ద్వేవయానపితృయాణయోః. † ఏతదుక్తం భవతి - అనిష్టాదికారిణాం యథావిద్యా విధురత్వాద్వేవయానేన పథా గమనం నసమ్భవతి - తద్వదేవేష్టాపూర్తదత్తవిధురత్వాత్పితృయాణేన చన్ద్రోగమనమపి నసమ్భవతీతి. దేవయానపితృయాణయోః విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్తృవిషయత్వంచ కథ మవగమ్యత ఇతిచేత్. ప్రకృ తత్వాత్తయోః. ప్రకృతాహి దేవయానే విద్యా, పితృయాణేచ కర్త - *౧ తద్య ఇత్థం విదు ర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం తప

† అనన్తరనూత్రశక్త్యామాహ (నన్వీతి) † (సప్తను లోకేషు) స్థానేష్విత్యర్థః.

యమసదనప్రాప్తిపథాని పురాణాదిషు శత్యస్తే - తన్నిబన్ధనేయం శక్త్యా.

౧౬॥ సూ. తత్రాపి తద్వ్యాపారా దవిరోధః॥. † వ్యాపారః ప్రశాననరూపఇతి దర్శయతి (యమాజ్ఞయేతి) యమసదనసరకప్రాప్త్యో క్తమా దవిరోధ ఇత్యర్థః. † పూర్వపక్ష ముపసంహరతి (అతఇతి).

౧౭॥ సూ. విద్యాకర్తృణోరితితుప్రకృతత్వాత్. † (ఫలభోగార్థత్వాదితి) నమ్మన్థసామాన్యవిషయా వక్షీ తాదర్శ్యపర్యవసాయినీ. తాద ర్శ్యంచ తత్ఫలభోగార్థత్వమ్. ఇతిశ్చహేతావిత్యర్థః. † విద్యాప్రసజ్ఞః కిమర్థ ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) దృష్టాంతయేత్యర్థః. విద్యావిషయత్వం పుణ్యకర్తృవిషయత్వం చేతి విషయశబ్దేన ఫలం వివక్షితమ్. వినిష్ఠన్తి విషయః. పరిణేయమ్ - నిర్వాహ్యమ్.

౧౬॥ సూ. తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః. ౫. ౧౭॥ సూ. విద్యాకర్తృణోరితితు ప్రకృతత్వాత్. ౬.

(వే-సా.) తత్రాపి యమవ్యాపారాదేవ యమవశ్యతాయా అవిరోధః. ౫.

(వే-దీ.) నను - సప్తను లోకేషు గచ్ఛతాం కథం యమసదనప్రాప్తిః తత్రాహ. సప్తవపి రారవాదిలోకేషు యమవ్యాపారాదేవ గమనాద్య మవశ్యతాయా అవిరోధః. అతః పాపినాం యమయాతనా అనుభూయ చన్ద్రోహోహోహోహవర్జనీయా. ౫.

(వే-సా.) విద్యాకర్తృణోః ఫలం బ్రహ్మగమనం చన్ద్రోగమనశ్చ కథమ్! “౧ తద్య ఇత్థం విదుః తే ఽర్చిష మభినంభవన్తి” “౧ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమ మభినంభవన్తి” ఇతి ప్రకృతత్వాత్ బ్రహ్మచన్ద్రోగమనయోః. అతః పాపినాం న తద్గతిప్రసజ్ఞః. ౬.

(వే-దీ.) ఇతిప్రాప్తఉచ్యతే. తు శబ్దః. పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. నచ పాపకర్తృణా మర్చిరాదినా బ్రహ్మగమనమ్, ధూమాదినా చన్ద్రోగమనంచ నమ్భవతి - తయోర్విద్యాకర్తృణోః ఫలత్వాత్. కథ మిద మవగమ్యతే తత్ఫలత్వమ్! ఇతిప్రకృతత్వాత్ - ఇత్థం ప్రకృతత్వాత్. విద్యాకర్తృ ణీహి ప్రకృత్య తత్ఫలత్వేన గతిద్వయం ప్రతిపాద్యతే “౧ తద్య ఇత్థం విదు ర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తపఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభినవన్తి” ఇతి “౧ ఆథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమ మభినవన్తి” ఇతి చ. పాపినాం విద్యారహితత్వేన బ్రహ్మగమనాభావ వత్ పుణ్యకర్తృరహితత్వేన చన్ద్రోగమనమపి నసమ్భవతీత్యర్థః. ౬.

ఇత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా * ౧ తేర్చిష మభిసమ్భవన్త్యర్చిషోఽహరిత్యాదినా దేవయానవచనాత్, * ౧ అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసత ఇత్యుక్త్వా * ౧ తే ధూమ మభిసమ్భవన్తీత్యాదినా పితృయాణవచనాచ్చ. * ౨ యే వైకేచాస్తాల్లోకా త్ప్రియన్తి చన్ద్రగమనమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీత్యేతదపి వచనమ్ - య ఇష్టాదికారిణః - తే సర్వఇతి పరిణేయమ్.

౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౧, 3, ౮. ౨॥ కాషీ - ౧౭ - ౨.

† నను పాపకర్తాణాం చన్ద్రగమనాభావే పశ్చిమామాహుత్యసమ్భవా చ్ఛరీరారమ్భవన నోపపద్యతే. * ౪ పశ్చిమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీతిహి శరీరారమ్భశ్శూన్యతే - సాచాహుతి శ్చన్ద్రప్రాప్తిపూర్వికేతి దర్శితమ్. అతశ్శరీరారమ్భయైవ తేషామపి చన్ద్రగోహవరోహవశ్యాభ్యుపేత్యావిత్యత ఆహ.

౧౮॥ సూ. నతృతీయేతథోపలభ్యే. 2.

౧౮. తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భయ నపశ్చిమామాహుత్యపేక్షా. కుతః. తథోపలభ్యే తృతీయస్థానశబ్దేన కేవలపాపకర్తాణ ఉచ్యంతే - తేషాం దేహారమ్భే పశ్చిమామాహుత్యసపేక్షత్వ ముపలభ్యతే. * 3 † వేథ యథా కేనాసా లోకో నసమ్పూర్వత ఇత్యస్య ప్రశ్నస్య ప్రతివచనే * ౧ అధైతయోః పథో ర్మకతరేణచ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తని భూతాని భవన్తి జాయన్త్య మ్రియన్త్యేతత్తృతీయం స్థానం తేనాసా లోకో నసమ్పూర్వతఇతి తృతీయస్థానస్య ద్యులోకారోహవరోహభావేన ద్యులోకాసమ్పూర్తివచనా దస్య తృతీయస్థానస్య శరీరారమ్భయ న పశ్చిమామాహుత్య పేక్షా. * 3 † పశ్చిమ్యా మాహుతావితిచాపాం పశ్చిమాగ్నిసమ్భవస్య పురుషవచన్త్యహేతుత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి - నాన్యన్నివారయతి - † అవధారణాశ్రవణాత్.

3॥ ఛాం - ౫ - 3 - 3. ౪॥ ఛాం - ౫ - ౯ - ౧.

† అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వీతి).

౧౮॥ సూ. నతృతీయేతథోపలభ్యే. † (వేథేత్యాది) * సమ్పూర్వతే - ప్రాప్యతఇత్యర్థః. నకతరేణచ - నకేనచి దిత్యర్థః. జాయన్త్య మ్రియన్త్యితి - ఈశ్వరశాసనానువర్తీత్యర్థః. జాయన్తే మ్రియన్తఇతివార్థః - వేదసావితస్త్రాన్యత్. జజ్ఞే మమ్రే ఇతి భూతార్థతావా - * పురీమవన్మన్ద లునీహి నన్దనమిత్వాదివత్. కర్తృభూసుభవాశ్రయతయా స్థానశబ్దవాచ్యత్వమ్. † (పశ్చిమ్యామితి) అత్యంతాయోగవ్యవచ్ఛేదవీప - నాన్యయోగవ్యవచ్ఛేద ఇత్యర్థః. † కుతఇత్యత్రాహ (అవధారణాశ్రవణాదితి).

౧౮॥ సూ. నతృతీయేతథోపలభ్యే. 2.

(వే-పా.) నచ పాపినాం ద్యులోకగమనాయ చన్ద్రగోకగమనాపేక్షా, తేషాన్ద్యులోకగమనాభావోపలభ్యే. “౧ అధై తయోః పథోర్మకతరేణచ” ఇత్యారభ్య, “౧ ఏతత్తృతీయం స్థానం తేనాసా లోకో నసంపూర్వతే” ఇతి తృతీయస్థానమితి సాపకర్తాణ ఉచ్యంతే. 2.

“౪ పశ్చిమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తి” ఇతిపశ్చిమామాహుత్యా దేహారమ్భశ్రవణాత్

తస్యాశ్చన్ద్రగమనపూర్వకత్వేన పాపినామపి దేహారమ్భయ చన్ద్రగమన మవశ్యమాభవీ త్యాశ్చాన్వీహ.

(వే-దీ.) కేవలపాపకర్తాణః - తృతీయస్థానమ్. నతృతీయే స్థానేదేహారమ్భయ పశ్చిమామాహుత్యపేక్షాన్తి తథోపలభ్యే “3 వేథ యథాకేనాసా లోకో న సమ్పూర్వతే” ఇతి - ద్యులోకస్వాప్రాప్తా కఇతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనే “౧ అధైతయోః పథో ర్మకతరేణచ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తని భూతాని భవన్తి జాయన్త్య మ్రియన్త్యేతత్ తృతీయం స్థానం తేనాసా లోకో నసంపూర్వతే” ఇతి తృతీయస్థానస్య ద్యులోకాప్రాప్తిశ్రవణాత్ తస్య దేహారమ్భే పశ్చిమామాహుత్యసపేక్షత్వం హ్యుపలభ్యతే. 2.

౧౯॥ సూ. స్వగ్యతేపిచలోకే. ౮.

౧౯. † పుణ్యకర్తణామపి కేషాంచిత్పశ్చమాహుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భా లోకే స్వగ్యతే ద్రౌపదీధృష్టద్యుమ్న ప్రభృతీనామ్.

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ. ౯.

౨౦. శ్రుతావపి దృశ్యతే కేషాంచిత్పశ్చమాహుత్యనపేక్షయా దేహారమ్భః * ౧ తేషాం ఖల్వేషాం భూతా నాం త్రిణ్యేవ బీజాని భవన్తి అణ్డజం జీవజ ముద్భిజ్జమితి ఏషా † ఉద్భిజ్జస్వేదజయోః భూతయోః పశ్చమాహుతి మ స్తరేణోత్పత్తి ర్దృశ్యతే.

† సను - స్వేదజానా మత్ర న సంకీర్తన మస్తి - * ౧ త్రిణ్యేవ బీజానీతి వచనాత్. తత్రాహ

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య. ౧౦.

౨౧. సంశోకజస్య - స్వేదజస్యాపి * ౧ అణ్డజం జీవజ ముద్భిజ్జ మిత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేనావరోధః - సజ్జిహూ విద్యత ఇత్యర్థః. † అతః కేవలపాపకర్తణం చంద్రాప్తి ర్న సమ్భవతి. ౧॥

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. స్వగ్యతేపిచలోకే. † అపిశబ్దనూచితమాహ (పుణ్యకర్తణామితి) పుణ్యకర్తనవ్యవాయం నియమో భజ్యతే - కింపునః పాప కర్తస్యీతి భావః. సూత్రార్థసముచ్చయపర శ్చశబ్దాభి సుబ్బత్యా దనుక్తిః. లోకశబ్దః ప్రసిద్ధ్యతిశయద్యోతనార్థః.

౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ. బీజత్రైవిధ్యం తత్కార్యభూతత్రైవిధ్యేన శ్రుతి ర్వివృణోతి * అణ్డజమితి. జీవజమ్ - జరాయుజమ్. ఉద్భి జ్జశబ్దార్థవచ విశ్వమాణుసూత్రానురోధేన వివృతః. † (ఉద్భిజ్జస్వేదజయోరితి).

అనన్తరసూత్రమవతారయతి (నన్వీతి).

౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య. ఉద్భిజ్జస్య పశ్చమాహుతినిరపేక్షత్వసమ్ప్రతిపత్తేః, పృథివ్యాప్తజత్వాయోనిజత్వ పాపోత్తరత్వసామ్యాచ్చ తృతీయశబ్దే సజ్జిహూః - సతు ప్రథమేన ద్వితీయేనచేతిభావః. † అధికరణార్థ ముపసంహరతి (అత ఇతి).

౧౯॥ సూ. స్వగ్యతేపిచలోకే. ౮. ౨౦॥ సూ. దర్శనాచ్చ. ౯. ౨౧॥ సూ. తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య. ౧౦.

(వే-సా.) లోకే చ ద్రౌపద్యాదీనాం పుణ్యకర్తణామపి పశ్చమాహుత్య నపేక్షదేహారమ్భ స్వగ్యతే. ౮.

(వే-దీ.) పుణ్యకర్తణామపి కేషాంచి ద్రౌపద్యాదీనాం దేహారమ్భేపశ్చమాహుత్యనపేక్షత్వం శిష్టలోకేఽపిచ స్వగ్యతే. ౮.

(వే-సా.) తథా శ్రుతావపి దృశ్యతే “౧ భూతానాం త్రిణ్యేవ బీజాని భవన్తి అణ్డజం జీవజ ముద్భిజ్జమ్” ఇతి స్వేదజోద్భిజ్జయోస్తదనపేక్షత్వమ్.

(వే-దీ.) శ్రుతావపి దృశ్యతే కేషాం చి దేహారమ్భే పశ్చమాహుత్యనపేక్షత్వమ్ “౧ తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం త్రిణ్యేవ బీజాని భవన్తి అణ్డజం జీవజ ముద్భిజ్జమ్” ఇతి. స్వేదజోద్భిజ్జయోర్దేహారమ్భే పశ్చమాహుత్యనపేక్షత్వమ్. ౯.

(వే-సా.) స్వేదజస్య ఉద్భిజ్జశబ్దేన సజ్జిహూ ఇత్యర్థః. ౧౦.

(దీ) “౧ అణ్డజం జీవజ ముద్భిజ్జమ్” ఇత్యత్ర స్వేదజస్య గ్రహణం నదృశ్యత ఇత్యాశఙ్కా గ్రహ.

(వే-దీ.) “౧ అణ్డజం జీవజ ముద్భిజ్జమ్” ఇత్యత్ర తృతీయేనోద్భిజ్జశబ్దేన సంశోకజస్య - స్వేదజస్య అవరోధః - సజ్జిహూ ఇత్యర్థః. అతః కేవలపాపకర్తణం చంద్రాప్తిరోహావరోహా నసమ్భవతః. ౧౦.

పరేతు - సంయమనేతివ్యాదీని సిద్ధాంతసూత్రాణి వర్ణయన్తి - తుశబ్దానురోధాత్, యమవశ్యతా స్వరణవస్తనక స్వరణపరయో నూన్త్రయోశ్చ సాఫల్యాత్. తేహి చన్ద్రప్రాప్తిప్రతిషేధసమర్థే. పూర్వపక్షవిషయతేవైతు తయోనూన్త్రయో ర్నకించి త్వీయోజనమ్. రారవాదిషు చిత్రగుస్తాదీనా మధిష్ఠాత్పత్వం స్వర్యమాణం యమాజ్ఞామూల మిత్యధిష్ఠాత్పత్వద్యాయవిరోధపరమ్. తత్రాపి తదావ్యపారాదవిరోధఇతి నూత్రం చ వ్యాఖ్యాతమ్. అత్రోచ్యతే - విద్యాకర్తృణోరితి నూత్రస్థతుశబ్దస్య సిద్ధాంతవ్యతిరేకత్వాభావేప్రయోజనాభావాత్, ద్వితీయనూత్రస్థతుశబ్దస్య శబ్దా విశేషవ్యావర్తకతయోపి సఫలత్వాత్, నూత్రపశ్చాత్తం పూర్వపక్షవిషయం భవతు మర్హతి. విద్యాకర్తృణోరిత్యత్ర తుశబ్ద శబ్దానూత్రవ్యవచ్ఛేదక ఇతిచేన్న - తదసమన్వితాత్. విద్యయా దేవయానే కర్తృణా పితృయాణేచ పథ్యనధికృతానాం తృతీయస్థానమబ్ధప్రతిపాదనాచ్చ అనిష్టాదికారిణాం చన్ద్రప్రాప్త్యభావఇతిహి నూత్రాథో వ్యాఖ్యాతః - నహి తత్ర వృద్ధసనీయా కాచిచ్చజ్ఞా సమన్వితః. శ్రుత్యా సరేవహి చన్ద్రప్రాప్తి శబ్దావృద్ధసనీయేతిచేత్ - తర్హి పూర్వపక్షవివాద తుశబ్దవృద్ధసనీయ ఇత్యుక్తం స్యాత్. ద్వితీయనూత్రేతు వృద్ధసనీయశబ్దోపసృష్టా. కింఽ - ఆరోహణోహశబ్దాస్వారస్యం స్ఫుటమ్ - సరకేషు యామీ ర్యాతనా అనుభూయాన్తిక్లోకే జాయమానానా మన్నతస్థానప్రాప్తే, తతోఽవరోహణస్య, చాభావాత్. పూర్వం యమాలయ మరోహతి - తతో సరకప్రాప్తిః - పునర్జన్మాపధికో వ్యాపారోఽవరోహ ఇతిచేన్న - * అనుభూయేతి ల్యబన్తనిదైశేనారోహణవరోహయోరపి పశ్చాద్భావిత్వావగమాత్. సరకానుభవానన్తరం యమాలయ మారుహ్య తతోఽవరోహ నీతిచేన్న - అశ్రుతత్వాత్, కల్పకాభావాచ్చ - భవతాం గ్రంథేషు తథాఽనుక్తత్వాచ్చ. యమప్రాప్తివాక్యే పాపఫలానుభవాశ్రవణేన పాప వైయర్థ్యవోద్యస్య తదవస్థత్వశబ్దాపరిహారార్థతయా స్వరన్తిచ అపినష్టేతినూత్రయో సాసల్యమిత్యుక్తమ్. తత్రాపి తదావ్యపారాదవిరోధఇత్యత్ర కస్యావిరోధ ఇత్యాకాక్షాయాం సరకగమనావిరోధఇతి యుక్తమ్ - పూర్వనూత్రోత్థాపితత్వాత్తద్విరోధస్య, చిత్రగుస్తాద్యధిషానస్యాప్రకృతత్వాచ్చ. - అనేయ సత్పతీయఇత్యతఃపూర్వమేవాధికరణసమాప్తిమిచ్చన్తః ఏవం వర్ణయన్తి - అనిష్టాదికారిణోఽముం లోకం ధూమాదినా మార్గేణ గచ్ఛన్తి - నేతి విశయే తత్ర పాపఫలభోగాభావాత్, కర్తృణా వినా భోగసమన్వితే కాన్తవైయర్థ్యాచ్చ నగచ్ఛన్తితి పూర్వోపక్షః * దేవ సృతీ ఆశ్వాసం పితృణా మహం దేవానా మత మర్త్యానామ్ | తాభ్యా మిదం విశ్వ మేజత్సమేతి యదన్తరా పితరం మాతరంచేతి శ్రుతే రాపితృలో కాన్తనైవ మార్గేణ గమనమితి సిద్ధాంతఇతి. భోగాభావవృద్ధానపరం ద్వితీయం నూత్ర మాహుః, అపినష్టేతి నూత్రంచ మత్తో భీతా యన్తి జనా ఇత్యాదిమృత్యుగీతగ్లోకసప్తకవిషయమ్. తేషు పుణ్యకర్తృఫలస్వాపి యమాధీనత్వాహ్ననావిరోధః - పుణ్యకర్తృనస్తి పురుషేషు యమవ్యాపారా భ్యుపగమాదితి తత్రాపి త్యాదిసూత్రస్యార్థ ఇత్యాహుః. యదావ - ఆరోగబ్రాజాదినూర్యసప్తకవిషయం అపినష్టేతినూత్రమ్ - * కశ్యపా దుదితా న్సుని ర్యాః పాపాన్నిఘ్నన్తి సర్వదేతి పాపకృతాం యాతయితృత్వశ్రవణాత్. * నప్త సూర్యా దివ మనుప్రవిష్టాః తానన్వేతి పథిభి ర్దక్షిణావానితి తేహం పుణ్యకృతాన్ప్రత్యత్వావిరోధశ్చ - పుణ్యకృతస్యపి తదావ్యపారాభ్యుపగమాదితి తదనన్తరనూత్రార్థఇతి యోజనాన్తరం కృతం నూత్ర ద్వయస్య. * అభైతయోః పథోః సకతచేణ చ తానీమాని యుద్రాణ్యసకృదాపరీనీతి మార్గద్వయభ్రష్టానాం తృతీయస్థానప్రాప్తివచనాత్ అనిష్టాదికృతాం పితృయాణా ప్రాప్తి ర్వాన్తితి శబ్దాపరిహారపరం విద్యాకర్తృణోరితినూత్రమ్. * ఏతయోః పథోరితి పథికశబ్దో నమార్గద్వయపరః - తత్పరత్వేహి మార్గసమన్వితో నిషిద్ధో భవేత్. కింతు తత్వాప్తీసాధనవిద్యాకర్తృపరః - తయోః ప్రకృతత్వాత్. మార్గయోశ్చ ప్రకృతత్వే సత్వపితాభ్యాం గమనస్యాపురుషతస్త్రిస్య విధాతు మశక్యతయా తత్సాధనవైస్య విధేయత్వాత్. విద్యాకర్తృపరిభ్రంశాపరాధేన దుర్గతిప్రదర్శనపరా శ్రుతిరితి నాత్రమార్గద్వయసమన్వితనిషేధః. అతః పితృయాణేనానిష్టాదికారిణాం యమప్రాప్తిరితి వర్ణితమ్. సత్పతీయఇత్యాదిక మధికరణాన్తరమ్ - తృతీయస్థానమృతానాం చన్ద్రవిషయసర్వగమనశ్రవణదేహరమ్భకపశ్చమాహుత్యపేక్షాభ్యామ్, పితృయాణప్రాప్తిం పూర్వపక్షీకృత్య * జాయస్య మ్రియన్వేతి విశేషవచనానుపపత్త్యాదిభిః పితృయాణగమనం నాన్తితి సిద్ధాంతమ్. తత్రతావత్ పూర్వాధికరణస్య పూర్వపక్షరాధాన్తావసు పపన్నా - రాధాన్తస్య ప్రమాణవిరోధాత్. యథా విద్యదధికారస్య దేవయానస్యావిద్యవిషయత్వ మయుక్తమ్ - తథా * అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యుపాసతే తే ధూమ మభినమన్వనన్తితి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పితృయాణస్యాపుణ్యకృతేన్యత్రత్వం హ్యనుపపన్నమ్. * తాభ్యా మిదం విశ్వ మేజత్సమేతీతిశ్రుతిబలా దుపపన్నమితిచేత్ - తర్హి తృతీయస్థానమృతానామపి పితృయాణేన ప్రాప్తి సాన్యత్ - విశ్వశబ్దానజ్యోచాత్. * జాయస్య మ్రియన్వేత్యాదివాక్యవశాత్సజ్యోచఇతిచేత్ - తర్హి పుణ్యకృదధికారతయా ప్రతిపాదితస్య పితృయాణస్య పుణ్యకృతేన్యత్రత్వవాక్యబలా దపుణ్యకృదోభ్యపి సజ్యోచ ఆశ్రీయతామ్. యమసదనస్య పితృలోకైకదేశత్వాత్ పితృలోక ప్రాప్త్యస్యథానుపపత్త్యా ధూమాదిప్రాప్తిరపుణ్యకృతాం కలేన్యతి చేత్ - తర్హి తృతీయస్థానమృతానాం శరీరగ్రహణాస్యథానుపపత్త్యా చన్ద్రపర్యస్తధూమాదిమార్గప్రాప్తిః కల్పితామ్. తత్ర వచనవిరోధాత్ - దేహగ్రహణస్య పశ్చాత్తమాహుతివైరపేక్ష్యం చేత్ - పుణ్యకృదధికారవచన విరోధాదేవ యమసదనప్రాప్తే ధూమాదిమార్గవైరపేక్ష్యం కల్పితామ్. గన్తవైశ్యేపి గన్తృభేదేన మార్గానియమశ్చ సమన్వితః - యథా చన్ద్రప్రాప్తి ర్విదుషాం దేవయానాపేక్షా - అవిదుషాం తన్నిరపేక్షా - ఏవం యమసదనప్రాప్తిరపి పుణ్యకృతాం ధూమాదిసాపేక్షా - అపుణ్యకృతాం

౨౨॥ సూ. తత్సాన్విభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః. ౧.

౨౨. † ఇష్టాదికారిణో భూతసూక్ష్మపరిష్కృతా సానుశయా శ్చన్ద్రోమసావరోహస్తీత్యుక్తమ్. అవరోహప్రకారశ్చ * ౧ అధేతమేవాధ్యానం పున ర్నివర్తనే యధేత మాకాశం ఆకాశా ద్వాయుః, వాయుర్భూత్వా భూమో భవతి, భూమో భూత్వాఽగ్రం భవతి, అగ్రం భూత్వా మేఘో భవతి, మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతీతి వచనాత్ ౨ యధేత మనేవంచేత్తుక్తమ్. తత్రాస్యాకాశాదిప్రతిపత్తౌ దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిభావః - ఉత తత్సాన్విభావ్యాపత్తిమాత్రమితి విశయే శ్రద్ధావస్థస్య సోమభావవదవిశేషాదాకాశాదిభావః. ౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౫.

తు తన్నిరపేక్షేతి యుజ్యతే. అతఏవ పూర్వపక్షవర్ణనం చాతిమన్దమ్. అతఏవ సంయమనేతివ్యాధినూత్రాణి నభోగాభావవృద్ధావసరాణి - కింతు పూర్వపక్షే పుణ్యాపుణ్యకృతాం గత్యవిశేషశక్త్యావృద్ధావసరాణి భవతు మర్హన్తి. అతఏవ అపినస్తేతి నూత్రస్య మృత్యుగీతశ్లోకసప్తకవిషయత్వ మయుక్తమ్ - కర్తవశ్యానాం మనుష్యాణాం యమవశ్యత్వేన సంశయాభావాత్. పాపినాం దుఃఖభోక్తృత్వేన సంశయాభావా దాలోగభావాదిన ప్రసూర్యవిషయత్వం చాయుక్తమ్. అతః పుణ్యాపుణ్యకృతాం స్థానలోపి ఫలవైషమ్యపరత్వమేవ యుక్తమ్. * ఆధైతయోః పథోరితి వాక్యేన పథికాశబ్దస్య విద్యాకర్తృవిషయత్వాదపి దేవయానసితృయాణవిషయత్వం యుక్తమ్ - ముఖ్యత్వాత్, మార్గవాచిశబ్దస్యానుస్థానవిశేషవిషయవత్వంహి గౌణమ్ - ముఖ్యేన ముద్భవతీచ తదన్యాయ్యమ్. పురుషతన్త్రీత్వా ద్విద్యాకర్తృణీ ఏవ విధేయే ఇతిచేత్. సత్యం తయోః పురుషతన్త్రీత్వమ్. తద్విధానపరత్వం పథికాశబ్దస్య ముఖ్యత్వేన పురుషవద్యతే - విద్యాకర్తృఫలభూతమార్గ భ్రష్టానాం దుర్గతినజ్జీర్ణసన్య విద్యాకర్తృవిధానాపయికత్వాత్ - యతః విద్యాకర్తృణోరితితి నూత్రేణాపుణ్యకృతాం భూమాదిప్రాప్తి ర్వినివారితా - అతఏవ తృతీయస్థానమృతానాం చన్ద్రప్రాప్తిశక్త్యాదూరాపాస్తేతి నాధికరణం పృథగ్వర్ణనీయమ్. అతఏవ - సత్పతీయ ఇత్యాధినూత్రాణాం పూర్వప్రకృతసాధ్యోపపాదకతయైకాధికరణ్యమేవ యుక్తమితి.

అనిష్టాదికార్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ బ్రహ్మ - ౩ - ౧ - ౮.

౨౨॥ సూ. తత్సాన్విభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః, † మార్గవిషయవిచారే కృతే తదేకదేశవిచారవిషయతయా పేటికా భేదేన సజ్జత్యర్థ మనువదతి (ఇష్టాదీతి) అపా బిభర్తీత్యుక్తమ్ * మిహనేచనఇతి ధాతోర్యేఘఇతి రూపమ్. జలధారణావస్థా వర్షోన్ముఖావస్థాచ వివక్షితా. ఆకాశాదిభావః - ఆకాశాదిశరీరకత్వమ్. సాదృశ్యాపత్తిః - ఆకాశాత్పృథజ్జీర్ణేశానర్హతత్సంసర్గః. కిమాకాశాదిభావో దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిశరీరత్వాపత్తిః - ఉత తత్సాన్విభావ్యాపత్తి మాత్రమితి. కి మత్ర సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమ్ - ఉత గౌణమితి. ముఖ్యత్వావసాదోఽస్తి - నేతి. అపవాదాభావే ముఖ్యత్వాదాకాశాదిదేవతత్వం స్యాత్. అపవాదసద్భావే సామానాధికరణ్యస్యాముఖ్యత్వాదాకాశాదిసాదృశ్యాపత్తిమాత్రమితి భవతి. అవిశేషాత్ - ప్రకరణసత్వావిశేషాత్.

౨౨॥ సూ. తత్సాన్విభావ్యాపత్తిరుపపత్తేః. ౧.

(వే-సా.) “౧ యధేత మాకాశమ్” ఇత్యాదినా ఆకాశసాదృశ్యాపత్తిః ప్రత్యవరోహత. ఉపదిశ్యతే. తత్ర తత్ర సుఖదుఃఖానుభవాభావోపపత్తేః, తదనుభవార్థంహి తత్తచ్చరీరతా. ౧.

(వే దీ.) భూమాదినా చన్ద్రోమసం ప్రాప్తస్య ప్రత్యవరోహప్రకార ఆమ్నాయతే “౧ యధేత మాకాశ మాకాశాద్వాయుః వాయుర్భూత్వా భూమో భవతి భూమో భూత్వాఽగ్రం భవతి అగ్రం భూత్వా మేఘో భవతి మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతీ” ఇతి. అత్రాకాశాదిభావః, కిం దేవమనుష్యాదిభావవదాకాశాదిశరీరత్వమితి - ఉత తత్సాన్విభావ్యాపత్తిరితి సంశయః. ఆకాశాదిశరీరత్వమితి పూర్వగోపక్షః - శ్రద్ధాయా సోమరాజభావవత్. తత్రహి తచ్చరీరత్వమేవోచ్యతే. రాధాస్తస్తు - ఆకాశాదిప్రాప్తౌ సుఖదుఃఖానుభవాభావాత్ తత్సాన్విభావ్యాపత్తిరేవ. సుఖదుఃఖానుభవాభావో సోమాదిశరీరత్వమ్. నూత్రార్థస్తు - తత్సాన్విభావ్యాపత్తిః - ఆకాశాదిసాదృశ్యాపత్తిః. ఉపపత్తేః - సుఖదుఃఖానుభవాభావోపపత్తేః. ౧.

ఇతి ప్రాప్తే తత్సాన్నిభావ్యాపత్తిరేవేత్యుచ్యతే - తత్సాన్నిభావ్యాపత్తిః - తత్సాన్నిభావ్యాపత్తిరిత్యర్థః. కుత ఏతత్. ఉపపత్తేః. సోమభావమనుష్యభావాదాహి సుఖదుఃఖోపభోగాయ తద్భావః - అత్ర త్వాకాశాదా నుఖదుఃఖోపభోగా భావా తద్భావానుపపత్తే స్తదాపత్తివచనం † తత్సంసర్గకృతతత్సాన్నిభావ్యాపత్త్యభిప్రాయమ్.

తత్సాన్నిభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩|| సూ. నాతిచిరేణవిశేషాత్. ౧.

౨౩. ఆకాశప్రాప్తిప్రభృతియావద్వీహ్యదిప్రాప్తి కిం తత్ర తత్ర నాతిచిరం తిష్ఠతి - ఉతానియమితి విశయే నియమహేత్వభావా దనియమః.

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే—నాతిచిరేణేతి కుతః. విశేషాత్ ఉత్తరత్ర వీహ్యదిప్రాప్తాః * ౧ అతో వైఖలు దుర్నిష్ఠి పతర మితి విశిష్య కృత్రనిష్కరిమణత్వాభిధానాత్ పూర్వత్ర హ్యకాశాదిప్రాప్తావచిరం నిష్కరిమణం గమ్యతే. దుర్నిష్ఠిపతరమితి - ఛాన్దసస్తోత్రలోపః. దుర్నిష్ఠిపతరమ్ - దుఃఖనిష్కరిమణతరమిత్యర్థః.

నాతిచిరాధికరణం సమాప్తమ్.

౧|| ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౬.

† (తత్సంసర్గకృతతత్సాన్నిభావ్యాపత్త్యభిప్రాయమితి) తత్సంసర్గహేతుకభేదకథాలాకారాభావపరమిత్యర్థః.

పరేతు - వ్యపదేశస్య ముఖ్యత్వా దాకాశాదిసర్వరూపాపత్తిం పూర్వపక్షీకుర్వన్తి. తదయుక్తమ్ - నిత్యతత్త్వత్వాదిభి రాకాశాదివైల షణ్యస్య స్థితత్వాత్ శక్త్యానుపపత్తేః.—అస్యేతు సర్వస్య వస్తుసా బ్రహ్మసత్యతయా సర్వవిధపరిణామశక్తియోగా దాకాశాద్యవస్థాపత్తిరితి పూర్వపక్షయన్తి. తదపుక్తన్త్యాయా దయుక్తమ్. పూర్వసిద్ధార్థాత్పేక్షాధికరణ ముత్థిత మితిచేత్. గత్యభావేహి తథావక్తవ్యమ్ - ఉక్తానాత్పేక్షా సమ్భవతి పూర్వపక్షన్త్యాయే న ఏవ నిరసనీయః.

తత్సాన్నిభావ్యాపత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩|| సూ. నాతిచిరేణవిశేషాత్. ఆకాశప్రాప్తిత్యాదినా సజ్జతీనూచనమ్. ఆకాశాదిభు కంచిత్కాలం తిష్ఠతి - ఉతానతిచిరేణ నిష్కరి మతీతి. వీహ్యదిభావే దుర్నిష్ఠిపతరత్వాభిధానం కి మన్యత్ర నాతిచిరనిష్కరిమణ మవగమయతి - నేతి. అనవగమకత్వే నియమాభావః. అవ గమకత్వే నాతిచిరనియమః.

నాతిచిరశబ్దేన ఆకాశాదా కించి ద్విశమాప్నోతి, వీహ్యదాపతివిశమ్భుశ్చ ద్యోతితా.

నాతిచిరాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩|| సూ. నాతిచిరేణవిశేషాత్. ౧.

(వే-సా.) వీహ్యదిప్రాప్తేగి ప్రాగాకాశాదిభు నాతిచిరం తిష్ఠతి. “౧ అతో వైఖలు దుర్నిష్ఠిపతరమ్” ఇతి వీహ్యదావేవ విశేషవచనాత్.

(వే-దీ.) ఆకాశవాయుధూమాభ్రమేఘవర్షప్రాప్తా కిం తత్ర తత్ర నాతిచిరం తిష్ఠతి - ఉతానియమితి సంశయః. అనియమితిపూర్వగి పక్షః - నాతిచిరేణేతి విశేషవచనాభావాత్. రాధాస్తస్త ఉత్తరత్ర వీహ్యదిభావే “౧ అతో వైఖలు దుర్నిష్ఠిపతరమ్” ఇతివిశిష్యచిరేణ గమ నవచనమ్, తతః ప్రాచీనేష్వచిరగమనం ద్యోతయతీత్యాకాశాదియావద్వీహ్యదిభావప్రాప్తి నాతిచిరం తిష్ఠతీతి. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౨౪. సూ. అన్యధిష్ఠితే పూర్వవదభిలాషాత్. ౧.

౨౪. † అవరోహంతా జీవాః ప్రీహ్యదిభావేన జాయంత్యితి శ్రూయతే * ౧ మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ ప్రీహియవా ఓషధివనస్పతయ స్థిలమాషా జాయంత్యితి. తే కిమన్యై ర్భోక్తుభి ర్వీహ్యదిశరీరై రధిష్ఠితా న్విహ్యదీనాన్లిప్యన్తి-ఉత తే భోక్తారో ప్రీహ్యదిశరీరా జాయంత్యితి విశయే * ౧ జాయంత్యితి వచనా ద్వేషా జాయతే మనుష్యో జాయత్యితివద్వీహ్యదిశరీరావన.

ఇతిప్రాప్త ఉచ్యతే-అన్యధిష్ఠిత్యితి-జీవాంతరేణాధిష్ఠితే ప్రీహ్యదిశరీరే తేషాం సంక్షేపమాత్రమేవ. కుతః. పూర్వవదభిలాషాత్ ఆకాశాదిమేఘపర్యంతవత్కేవలతద్భావాభిలాషాత్. † యత్రహి భోక్తృత్వమభిప్రేతమ్ - తత్ర తత్సాధనభూతం కర్తాభిలప్యతే * రమణీయచరణాః * ౧ కపూయచరణాః ఇహచాకాశాది వన్నాభిలప్యతే కర్త - † ఫలప్రదానే ప్రవృత్తస్య స్వగోపభోగ్యఫలస్యేష్టాదేః కర్తృణః స్వగోపభోగాదేవ † సమాప్తత్వాత్, అనారభస్య * ౧ రమణీయచరణాః * ౧ కపూయచరణాః ఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్, మధ్యే కర్తాంతరాభావాచ్చ. అత ఆకాశాదిభా వవచనవద్వీహ్యదిభావేన జన్యవచన మాపచారికమ్. ౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౬-౭.

౨౪॥ సూ. అన్యధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాషాత్. † సజ్జతిం విషయంచ దర్శయతి (అవరోహంత్యితి) అవరోహతాం జీవానాం ప్రీహి యవాదిభావః కిం దేవమనుష్యాదిభావవత్తచ్ఛరీరకత్వమ్ - ఉత ప్రీహియవాదిసంక్షేపమాత్రమితి. * కపూయచరణాః ఇత్యాదివత్కర్తృత్వేణాభావః కిం సంక్షేప మాత్రరూపతా మవగమయతి - నేతి. అనవగమకత్వే ప్రీహ్యదిశరీరకత్వమ్. అవగమకత్వే సంక్షేపమాత్రమితి.

† కేవలశబ్దాభిప్రేతమర్థమాహ (యత్రహితి) † ఇష్టాదికర్తృశ్రుతం హీత్యత్రాహ (ఫలప్రదానయతి) † (సమాప్తత్వాత్) * యావత్సన్ము తముపిత్వేతిహి వచనమ్ మధ్యే - ప్రకరణమధ్యే. కర్తాంతరాభావాత్ - కర్తాంతరశ్రవణాభావాత్. యద్వా - ఆకాశాదిప్రాప్తేః మనుష్యజన్యశ్చ మధ్య ఇత్యర్థః. నను - ప్రీహ్యదిప్రాప్తే రహేతుకత్వ మయక్తమ్ - తత్కథం కర్తాభావః. సత్యమ్ - మనుష్యాదిజన్యనిమిత్తం కర్తృవ తదుపయోగి త్వాదీప్రీహ్యదిప్రాప్తిహేతుః - నతు కర్తాంతరమిత్యభిప్రాయేణ కర్తాంతరాభావా దిత్యుక్తమ్ - నతు కర్తాభావాదితి. ప్రీహ్యదిశరీరకాశ్చజీవాన్త ల్లవదశాయామేవాపక్రామన్తి - అవన శోషణపేషణపచనాభ్యవహారాద్యవస్థానన్వనువర్తమానత్వం సతచ్ఛరీరాణాం జీవానామ్ - కింతు తత్సంక్షి ప్తేనామేవేతి.

౨౪॥ సూ. అన్యధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాషాత్. ౧.

(వే-సా.) “౧ త ఇహ ప్రీహియవా” ఇత్యాదాచాన్యజీవాధిష్ఠితే ప్రీహియవాదా సంక్షేపమాత్రమ్. అవరోహతః ఆకాశాదిష్ఠివ జననహేతు విరహితాభిలాషాత్. “౧ జాయన్తే” ఇతివచన మాపచారికమ్. యత్ర బ్రాహ్మణాదిజన్మాన్తి, తత్ర “౧ రమణీయచరణాః” ఇతిహిహేతురభి లప్యతే. ౧.

(వే-దీ.) అవరోహంతో జీవాః ప్రీహ్యదిభావేన జాయంత ఇతి శ్రూయతే “౧ మేఘో భూత్వా ప్రవర్షతి త ఇహ ప్రీహియవా ఓషధివనస్ప తయస్థిలమాషా ఇతిజాయన్తే” ఇతి. తే కిం ప్రీహ్యదిశరీరా జాయన్తే - ఉతాన్యైః క్షేత్రజ్ఞై ర్విహ్యదిశరీరైరధిష్ఠితాన్విహ్యదీనాన్లిప్యన్తీతి సఞ్చ యః. “౧ జాయన్తే” ఇతివచనాదీహ్యదిశరీరభోక్తారో జాయన్తవేతి పూర్వశేషత్వః. రాధాన్తస్తు - ప్రీహ్యదిజన్మ హేతుభూతకర్తృవిశేషశ్రవణా దీప్రీహ్యదిసంక్షేపమాత్రమేవ. “౧ జాయన్తే” ఇతిజన్యవచన మాపచారికమ్. బ్రాహ్మణాదిశరీరభావేహి “౧ రమణీయచరణాః..కపూయచరణాః” ఇతిజన్మ హేతుభూతం పుణ్యపాపరూపం కర్తృ శ్రూయతే. సూత్రార్థస్తు - అన్యధిష్ఠితే - అన్యక్షేత్రజ్ఞాధిష్ఠితే ప్రీహ్యదా, సంక్షేపమాత్రమ్. కుతః! పూర్వవదభిలాషాత్ ఆకాశాదిభావవత్కేవలప్రీహ్యదిభావాభిలాషాత్. జన్మ హేతుభూతకర్తృ సభిలాషాదిత్యర్థః. ౧.

౨౫. సూ. అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్. ౨.

౨౫. నైతదస్తి - యదన్యధిష్ఠితే ప్రీహ్యదిశరీరే సంక్షేపమాత్రమ్ - భోక్తృత్వహేత్వభావా న్నప్రీహ్యదిభావేన జన్తేతి. భోక్తృత్వహేతుసద్భావాత్. స్వగోపభోగ్యఫలమిష్టాదికర్తృవాశుద్ధమ్ - పాపమిశ్రమ్. అగ్నిహోమీయాదిహింసాయుక్తత్వాత్. హింసాచ * ౧ న హింసాత్సర్వాభూతానీతి నిషిద్ధత్వాత్పాపమేవ. † నచాత్ర పదాహవనీయాదివ దుత్సర్గాపవాదభావ సంభవతి - † భిన్నవిషయత్వాత్. అగ్నిహోమీయహింసావిధి ర్హింసాయాః క్రతూపకారకత్వం బోధయతి - * ౧ న హింసాదితితు హింసాయాః ప్రత్యవాయఫలత్వమ్. † అథోచ్యేత - అగ్నిహోమీయాదిషు విధితః ప్రవృత్తే ర్నతద్విషయం నిషేధవిధిరానుబ్ధతి - రాగప్రాప్తవిషయత్వాత్సేవ్యతి. † నైవమ్ - ఇహాపి రాగప్రాప్తే రవిశిష్టత్వాత్. * ౨ స్వర్గకామో యజేతేత్యేవమాదౌహి కామినః కర్తవ్యతయా యాగాద్యుపదేశా ద్యాగాదేః స్వర్గాదిసాధనత్వ మవగమ్య ఫలరాగతవన యాగాదౌ ప్రవర్తతే. † అగ్నిహోమీయాదిషుపి తేహం ఫలసాధనభూతస్య యాగాదే రుపకారకత్వం శాస్త్రా దవగమ్య రాగాదేవ ప్రవర్తతే. † తాకిక్యామపి హింసాయాం కేనచి త్ప్రమాణేన హింసాయాః స్వసమీహితసాధనత్వ మవగమ్య రాగాత్ప్రవర్తత్యితి నకశ్చన విశేషః. † తథా నిత్యే

౨౫॥ సూ. అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్. అశుద్ధశబ్దస్యాశుద్ధియుక్తవాచిత్యాత్, పాపస్యాశుద్ధిరూపత్వాచ్చ, పాపమిశ్ర మిశ్మక్తమ్.

† భాట్టోక్తం మృషావాదిభిశ్చ తదనురోధా దుపస్యస్త ముత్సర్గాపవాదన్యాయ మనూద్య దూషయతి (నచాత్రేత్యాదితా). † (భిన్నవిషయత్వాదితి) * † ఆహవనీయే జుహూతీతి వాక్యేన హోమత్యా దాహవనీయస్య స్థానత్వం ప్రాప్తమ్ - ఏవమేకహోమవిషయవాక్యద్వయేనన్యతరాననుష్ఠానగర్భోఽన్యతరపరిగ్రహవిరోధోఽస్త్యేవ - ఆతస్తయో రుత్సర్గాపవాదభావసమ్భవః - అత్రతు భిన్నవిషయత్వా ద్విరోధాభావేన నౌత్సర్గాపవాదభావ ఇత్యాహ (అగ్నిహోమీయేతి) క్రతూపకారకత్వవిషయ మేకం వాక్యమ్ - అన్యత్తు ప్రత్యవాయఫలవిషయమ్ - అతో నవిరోధః - యథా క్షీరం పిత్తోపహతస్య రక్షకమ్, ప్రమేహాపహతస్య బాధకమితి వాక్యే - నవిరోధః - తదవత్. యది ప్రత్యవాయఫలత్వతదభావపరం వాక్యద్వయమ్ - తదా విరోధస్యాత్ - న తదస్తి - అతో నాయ ముత్సర్గాపవాదన్యాయ విషయఇత్యర్థః. ననేవం సోమపానేచ్ఛుచ్ఛిప్తవోషస్యాత్ - సోమపానవిఘ్నచ్ఛిప్తనిషేధయోః క్రతూపకారకత్వప్రత్యవాయకరత్వవిషయతయా విరోధాభావాత్. నైవమ్ - * సోమేనొచ్చిష్టా భవప్రీత్యుచ్ఛిప్తతాయావన నిషిద్ధత్వాత్ ఉచ్ఛిప్తవోషతదభావపరకాస్త్యిద్వయవిరోధస్యాపర్జనీయత్యేనతి ఉత్సర్గాపవాదన్యాయేన విశేషవచనప్రాబల్యాన్నిర్దోషతస్యిధేః. † ప్రాభాకరోక్తం పరిహారం సాక్ష్య శృంఖలే (అథోచ్యేతేత్యాదితా). † దూషయతి (నైవమితి) † యాగాదౌ ప్రవృత్తిః. ఫలరాగా దస్తు - కథం హింసాయా రాగప్రాప్తవ్య మిత్యత్రాహ (అగ్నిహోమీయాదిషుపితి) హింసానీవ్యర్థః. † తస్మి తోవిశేషో తాకికవైదికహింసయో రిత్యత్రాహ (తాకిక్యామపితి) ఫలసాధనభావగ్రాహిప్రమాణవైషమ్యమేవ - రాగప్రాప్తి స్తుతుత్యేత్యర్థః. † ఫలరాగా ద్యుతేపి కేషుచి త్కర్తను ప్రవృత్తిర్దృశ్యతేఇత్యత్రాహ (తథానిత్యేవ్యపితి) * సర్వవర్ణానా మిత్యాద్యాపస్తమ్బనూత్రమ్. శ్రీవిష్ణుపురాణేన తత్తదాశ్ర

౨౫॥ సూ. అశుద్ధమితిచేన్నశబ్దాత్. ౨.

(వే-సా.) అవరోహతః పూర్వానుష్ఠితయాగాదిషు అగ్నిహోమీయాదిహింసాగర్భిత్యేన అశుద్ధం కర్తాస్తీతిచేత్. న, “౩ హిరణ్యశరీర ఉర్ధ్వస్వస్వర్గం లోకమేతి” “౪ నవా ఉవేతన్ద్రియసే సరివ్యసి” ఇతిపశుసంజ్ఞ పనస్యాహింసాత్వ శబ్దాత్. ౨.

(వే-దీ.) యద్యపి ప్రీహ్యదిభావేన జాయస్త ఇత్యత్ర జన్తహేతుభూతం కర్తృ నశ్రుతమ్ - తథాపి పూర్వశ్రుత మిష్టాదికర్తాగ్నిహోమీయాదిహింసాగర్భిత్యేనాశుద్ధమ్ - హింసాత్వేనాశుచిప్రీహ్యదిజన్త సౌపహేతుర్భవతితి చేత్. న, అహింసాత్వశబ్దాత్. పశోర్హింసంజ్ఞ పనస్యస్వర్గావాప్తిసాధన భావవాదిశబ్దఃశ్రూయతే “౩ హిరణ్యశరీర మార్ధ్వస్వస్వర్గం లోకమేతి” “౪ నవా ఉవేతన్ద్రియసే సరివ్యసి” ఇత్యాదిః. ౨.

వ్యపి కర్తృసు * ౧ సర్వవర్ణానాం స్వధర్మానుష్ఠానే పర మపరిమితం సుఖ మిత్యాదివచనా త్ఫలసాధనత్వ మవగమ్య రాగా దేవ ప్రవృత్తిరితి తేషా మప్యశుద్ధియ్యుక్తత్వమ్. అత ఇష్టాదీనాం పాపమిశ్ర త్వేనాశుద్ధియ్యుక్తానాం స్వర్గేననుభావ్యం ఫలం స్వర్గేననుభూయ హింసాంశస్య ఫలం ప్రీహ్యదిస్థావరభావేనానుభూయతే. స్థావరభావంచ పాపఫలం స్మరన్తి * ౨ శరీరజైః కర్తదోషై ర్యాతి స్థావరతాం నరఇతి. అతో ప్రీహ్యదిభావేన భోగాయానుశయినో జాయన్త ఇతిచేత్. † తన్న. కుతః. శబ్దాత్ - అగ్ని షోమీయాదే సంజ్ఞవనస్య స్వర్గలోక ప్రాప్తి హేతుతయా హింసాత్వాభావశబ్దాత్. పశో స్త్వి సంజ్ఞవననిమిత్తాం స్వర్గలోక ప్రాప్తిం వదన్తం శబ్ద మామనన్తి * ౩ హిరణ్యశరీర ఊర్ధ్వః స్వర్గం లోకమేతీత్యా దిక్. † అతిశయితాభ్యుదయసాధనభూతో వ్యాపారోల్పదుఃఖదోఽపి న హింసా - ప్రత్యుత రక్షణమేవ. † తథాచ మస్త్రవర్ణః * ౪ నవా ఉ ఏతన్నియసే సరిష్యసి దేవా ఇదేషి పథిభి సుగేభిః | యత్ర యన్తి సుకృతో నాపి దుష్కృ త స్తత్ర త్వా దేవ సస్వితా దధాత్వితి. † చికిత్సకం చ తాదాత్వికాల్పదుఃఖకారిణమపి రక్షకమేవ వదన్తి పూజ యన్తిచ తద్జ్ఞాః.

౧॥ . ౨॥ . ౩॥ . ౪॥

౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽధ. ౩.

౨౬॥ ఇతశ్చైవచారికం ప్రీహ్యదిజన్మవచనమ్ - ప్రీహ్యదిభావవచనానస్తరమ్ * ౫ యో యో హ్యన్న మత్తి యో యో రేత సిన్చితి తద్భూయవవ భవతీతి రేత సిన్చిగ్భావైనుశయినాం శ్రూయమాణో యథా తద్యోగమాత్రం ప్రతిపాదయతి - తద్వద్వీహ్యదిభావైనుశయిత్వం.

౫॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౬.

మధర్మానుష్ఠాయినాం ఫలవిశేషా ఉక్తాః. యద్వా - ప్రత్యవాయసరిహారఫలత్వం స్యాత్ - తథాపి రాగాదేవ ప్రవృత్తిరితిభావః. తేషా మప్య శుద్ధియ్యుక్తత్వమ్ - నిత్యకర్తాదీనామపి సంవత్సరపశ్చాత్తలమ్భనాదిభి రశుద్ధియ్యుక్తత్వమిత్యర్థః. † సిద్ధాంతమాహ (తన్నేతి). † దుఃఖహేతు సంజ్ఞ వనం హింసా స్యాదిత్యత్రాహ (అతిశయితేతి) † (తథాచమస్త్రవర్ణఇతి) నకేవలం స్వర్గలోకగమనేనాహింసాత్వకల్పనమ్ - కింతు అహింసాత్వం కణ్ఠోక్తం చేతి భావః. † అస్యార్థస్య లోకసిద్ధత్వ మాహ (చికిత్సకంచేతి) హింసాత్వేనతి హ్యుక్తదోషనమ్భవః - హింసాత్వాభావాదేవ దూరో త్సారితో దోషః. అయమేవ సమీచీనో దుష్కృత్యధర్మః పరిహరః. అతః శ్యేనాగ్ని షోమీయవైషమ్యం చేదమేవ. అల్పదుఃఖదోష్యతిశయితా భ్యుదయసాధకో వ్యాపారో రక్షణమ్ - అనర్థోదగ్ధో వ్యాపారో హింసేత్యర్థః. — అన్యేతు - యత్కించిదపి కార్యం నియోగాదేవ కుర్వతాం సప్రత్యవాయః - యథా రాజశాసనాత్ప్రవృత్తానామ్. శ్యేనాదివాక్యంతు పరహింసాయాం స్వతఃప్రవృత్తస్య తదుపాయబోధనమాత్రపరమితి వైషమ్య మాహుః. తదయుక్తమ్ - ప్రాయశ్చిత్తకామ్యపశ్చాత్తలమ్భనానాం ప్రత్యవాయకరత్వప్రసక్తాత్. * అకుర్వ నివహితం కర్తృ నిద్రితంచ సమాచరత్ | ప్రసజంశ్చేన్ద్రియాగ్రేషు ప్రాయశ్చిత్తీ భవే న్నర ఇత్యాదిశాస్త్రా దివిహితాకరణాదినిమిత్తప్రత్యవాయభీతోహ్యస్తికః ప్రాయశ్చిత్త మాకాక్షతి - కామీచ పుత్రపశ్యన్నభూత్యాదిసాధనే ప్రవర్తితు మిచ్ఛతి - తతశ్చ శాస్త్రస్యోపాయబోధనమాత్రపరత్వం స్యాదితి శ్యేనసామ్యం దుష్కరిహరమ్.

౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽధ. అనస్తరమిత్యనేనాధశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. * తద్భూయవవ భవతి - స ఇత్యధ్యాహరః. భూయః - ప శ్చాత్. తద్భవతి - రేతస్సిగ్భవతి రేతస్సిగ్యోగీ భవతీత్యర్థః. తద్భావస్యావచారికప్రకరణ మవిచ్ఛిన్నమితి భావః.

౨౬॥ సూ. రేతస్సిగ్యోగోఽధ. ౩.

(వే-సా.) “౫ యో యో హ్యన్న మత్తి యో యో రేత సిన్చితి” ఇతి అన్నేన సంసృష్టస్య రేతస్సిచా యోగమాత్ర మనస్తరముచ్యతే. అతః పూర్వమపి ప్రీహ్యదియోగమాత్రమ్. ౩.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ ప్రీహ్యదిసంక్షేపమాత్రమ్ - ప్రీహ్యదిభావనస్తరం రేతస్సిగ్యోగశ్శూన్యతే “౫ యో యో హ్యన్న మత్తి యో యో రేతస్సి ఇన్చితి తద్భూయవవ భవతి” ఇతి. అత్రహి పురుషసంక్షేపమాత్రమేవ శ్రుతమ్. ఏవమేవ ప్రీహ్యదిభావేపీత్యర్థః. ౩.

౨౭॥ సూ. యోనేశ్వరీరమ్. ౪.

౨౭॥ యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవానుశయినాం శరీరప్రాప్తిః - † తత్రైవ సుఖదుఃఖోపభోగసద్భావాత్. తతః ప్రాగాకాశాదిప్రాప్తిప్రభృతి తద్యోగమాత్రమేవేత్యర్థః.

అన్యధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

౨౭॥ సూ. యోనేశ్వరీరమ్. యోనిప్రాప్తిః - యోషిద్యోనిప్రాప్తిః. † (తత్రైవేతి) సంసారిజీవశరీరం చేత్ - భోగార్థమేవ - నచేద్యోగార్థమ్ - తస్మిన్ సతత్సంసారిశరీర మితిభావః.

అన్యధిష్ఠితాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలకవాగ్విజయిసూనునా శ్రీరఙ్గరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వీరదాచార్యపాదసేవాసమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

సముదితాధికరణసంఖ్యా - ౭౪. సముదితసూత్రసంఖ్యా - ౩౧౪.

తదంతర, కృతా, ౭నిష్ఠా, తత్సాన్వి, నాతిచిరేణతు | అన్యధిష్ఠిత, ఏతేహి షట్ తృతీయాద్యపాదగాః ||

౨౭॥ సూ. యోనేశ్వరీరమ్. ౪.

(వే-సా.) యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవావరోహతా శరీరం ప్రాప్యతే. ౪.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాంతసారే,

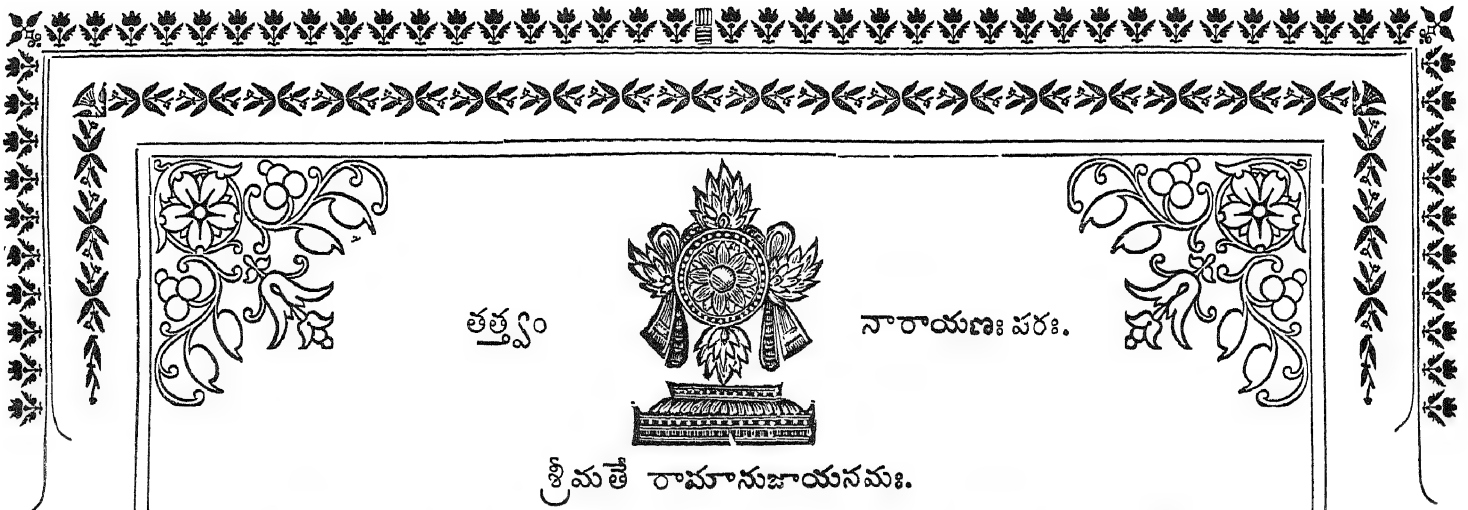
తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

(వే-దీ.) యోనిప్రాప్తేః పశ్చాదేవావరోహతో జీవస్య శరీరప్రాప్తిః - తత్రైవ సుఖదుఃఖోపభోగాత్. తతః ప్రాగాకాశాదిభు తత్తత్సంశ్లేషమాత్రమే వేత్యభిప్రాయః. ౪.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాంతదీపే,

తృతీయస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

శ్రీమచ్చతప్రకాశికాయుక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే—ద్వితీయఃపాదః.

సన్ధ్యాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సన్ధ్యేసృష్టిరాహహి. ౧.

౧. ఏవం కర్తానురూపగమనాగమనః † జన్తాదియోగేన జాగ్రతో జీవస్య † దుఃఖత్వం ఖ్యాపితమ్ - ఇదానీ మస్య స్వప్నావస్థా పరీక్ష్యతే. † స్వప్నమధికృత్య శ్రూయతే * ౧ న తత్ర రథా నరథయోగా నపథానో భవన్తి, అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథ స్సృజతే, న తత్రానన్దా ముదః ప్రముదో భవన్తి, అథానన్దాన్ ముదః ప్రముదః సృజతే, న తత్ర వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః ప్రవన్త్యా భవన్తి, అథ వేశాన్తాః పుష్కరిణ్యః ప్రవన్త్యః సృజతే సహికర్తేతి. † తత్ర

౧॥ సూ. సన్ధ్యేసృష్టిరాహహి. † ఏవ మిత్యాదినా పాదసజ్జతి రుచ్యతే. (జన్తాదీతి) అత్రాదిశబ్దేన సుఖదుఃఖానుభవౌ వివక్షితః. † (దుః ఖత్వం ఖ్యాపితమితి) సుఖానుభవేపి * సన్ధ్యేపి పాతభీతస్య త్తయిష్టో రాన్తి నిర్వృతిరితి వచనేన దుఃఖప్రాచుర్యాత్ తత్రాపి దుఃఖత్వమేవేతి భావః. † వక్ష్యమాణవిషయవాక్యస్థస్య తత్రపదస్య వ్యాఖ్యానాయాహ (స్వప్నమధికృత్యేతి) * స్వప్నం పశ్యతీతిహి ప్రకృతమ్. ఆనుకూలవిష యజా ప్రీతి రానన్ధః, స్వకీయత్వబుద్ధిజా ప్రీతి ర్ముత్. తద్వినియోగజా ప్రీతిః ప్రముత్. † (తత్రేతి) కిం స్యాప్సార్థసృష్టిః జీవకర్తృకా - ఉత పర

౧॥ సూ. సన్ధ్యేసృష్టిరాహహి. ౧.

(వే-సా.) సన్ధ్యే - స్వప్నే. “౧ అథ రథాన్ రథయోగాన్” ఇత్యాదినా అభిహితా సృష్టిరీవకృతా. “౧ పుష్కరిణ్య స్సప్రవన్త్యసృజతే సహికర్తా” ఇతిస్వప్నదృశం జీవమేవ కర్తారం ఆహ శ్రుతిః. ౧.

(వే-దీ.) స్వప్న మధికృత్య శ్రూయతే “౧ న తత్ర రథా నరథ యోగా నపథానో భవన్త్యథ రథా నరథయోగా స్పథ స్సృజతే” ఇత్యారభ్య, “౧ అథ వేశాన్తాః పుష్కరిణ్య స్సప్రవన్త్య సృజతే సహి కర్తా” ఇతి. కిం స్యాప్సానా మప్యర్థానాం ప్రస్తావ జీవ ఏవ? ఉత పరమాత్మేతి సంశయః. స్వప్నదృశో జీవస్య సన్నిధానాత్ “౧ సహి కర్తా” ఇతి సవప పరామృశ్యతే. జీవస్యాపి సత్యసజ్జల్పత్వం ప్రజాపతివాక్యోద్దితమితి సవప స్ర స్టేతి పూర్వగతక్షః. రాధాస్తవ - జీవస్య సత్యసజ్జల్పత్వం స్యాభావికమపి సంసారదశాయాం పరమపురుషసజ్జల్పత్వోద్దిరోహితమితి న జీవస్య సత్య సజ్జల్పమాత్రేణ స్రష్టృత్వ ముపపద్యతే. అతః పరమపురుషవప సకలేతరపురుషానుభవావిషయాన్ తత్తత్పురుషమాత్రేణానుభవాన్ తత్తత్క లాపసానాన్ స్యాప్సార్థాన్ సృజతి. సూత్రార్థస్తు - సన్ధ్యే - స్వప్నే శ్రూయమాణా రథాదిసృష్టిః స్వప్నదృశా జీవేన కృతా. కుతః? ఆహహి “౧ సహికర్తా” ఇతి తస్యైవ పరామర్శాదిత్యర్థః. ౧.

యః - కిమియం రథాదిసృష్టిర్జీవేనైవ క్రియతే - ఆహూస్వి దీశ్వరేశేతి. కిం యుక్తమ్. సన్ధ్యేసృష్టిర్జీవేనేతి. కుతః సన్ధ్యమ్ - స్వప్నస్థాన ముచ్యతే. * ౧ సన్ధ్యం తృతీయం స్వప్నస్థాన మితివచనాత్. సాతు జీవేనైవ క్రియతే - * ౨ † సృజతే సహి కర్తేత్యాహహి. స్వప్నదృష్టివఏవ తత్ర ప్రతీయతే. ౧||, ౨|| బృ - ౬ - ౩ - ౧౦.

౨|| సూ. నిర్జాతారంచైకేపుత్రాదయశ్చ. ౨.

౨. కించ - ఏనం జీవం స్వప్నే కామానాం నిర్జాతార మేకే శాఖిసౌఽధీయతే * ౩ య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్జిమాణః ఇతి. † పుత్రాదయశ్చ తత్ర కామ్యమానతయా కామశబ్దేన నిర్దిశ్యన్తే - నేచ్ఛామాత్రమ్ - పూర్వత్రహి * ౪ సర్వాన్ కామాన్ ఛన్దతః ప్రార్థయస్వ శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్యేతి పుత్రాదయఏవ కామాః ప్రకృతాః. అతో రథాదీజీవః స్వప్నేసృజతి. † జీవస్యచ సత్యసజ్జలృత్వం ప్రజాపతి వాక్యే శ్రుతమ్ - అత ఉపకరణాద్యభావేపి సృష్టి రుపపద్యతే. ౩|| కర - ౨ - ౫ - ౮. ౪|| కర - ౧ - ౧ - ౨౨.

ఇతిప్రాప్తేభిధీయతే.

౩|| సూ. మాయామాత్రంతుకార్తేన్నినానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. ౩.

రమాత్తకర్తృకా. * సహి కర్తేతి కిం జీవః పరామృశ్యతే - ఉత పరః. ప్రజాపతివాక్యోదితసత్యసజ్జలృత్వం జీవస్య స్రష్టృత్వ ముపపాదయతి - నేతి. సావిష్ణార్థమాత్రేషు జీవస్య సజ్జలృత్వావిర్భావకలృప్త ముపపద్యతే - నేతి. యదోపపద్యతే - తదా తస్యైవ స్రష్టృత్వోవ్యపవత్తే * సహితి జీవపరామర్శాత్ జీవకర్తృకత్వం స్యాత్. యదా ఆవిర్భావకలృప్త మనుపపన్నమ్ - తదా స్రష్టృత్వానుపపవత్తా * సఇతి జీవపరామర్శాయో గాత్ పరమాత్మకర్తృకమితి భవతి. * † ఆహహితి నూత్రఖణ్డం వ్యాచక్షే (సృజతేఇతి) * స్వప్నం పశ్యతీతి ప్రకృతో జీవః స ఇత్యుచ్యతేఇతి భావః.

౨|| సూ. నిర్జాతారంచైకేపుత్రాదయశ్చ. శ్రుత్యంతరే పరమాత్మకర్తృకత్వం శ్రూయత ఇత్యాశక్త్యా మిదం నూత్రమ్. † అత్రో పాత్రవాక్యే జీవలిఙ్గం దర్శయతి (పుత్రాదయశ్చేతి). † అపరికరస్య జీవస్య కథం సృష్టి రిత్యత్రాహ (జీవస్యచేతి) ఏతత్సూత్రదన్వయం పూర్వ పక్షవిషయమ్.

౩|| సూ|| మాయామాత్రంతుకార్తేన్నినానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. మాయామాత్రమ్ - ఆశ్చర్యరూపమేవ. అనాశ్చర్యరూపం నకిం

౨|| సూ. నిర్జాతారంచైకే పుత్రాదయశ్చ. ౨. ౩|| సూ. మాయామాత్రంతుకార్తేన్నినానభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్. ౩.

(నే-సా.) “౩ య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్జిమాణః” ఇతి. ఏనం జీవం సావిష్ణార్థనిర్జాతారం ఏకే శాఖిసౌఽధీ ధీయతే. అత్ర కామశబ్దనిర్దిష్టాః కామ్యమానతయా పుత్రాదయః, పూర్వత్ర “౪ సర్వాన్ కామాన్ ఛన్దతః” ఇత్యుక్త్యా “౪ శతాయుషః పుత్రపౌ త్రాన్” ఇతి వివృతత్వాత్. ౨.

(నే-దీ.) ఏనమేవ జీవం నిర్జాతారం సావిష్ణానా మర్థానాం ఏకే శాఖిసౌఽధీయతే “౩ య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురు షో నిర్జిమాణః” ఇతి, అత్ర కామశబ్దనిర్దిష్టాః కామ్యమానతయా పుత్రాదయ ఏవ, చ శబ్దోఽవధారణే. అత్రహి “౪ సర్వాన్ కామాన్” ఇతి కామశబ్దేన ప్రస్తుతాన్ “౪ శతాయుషః పుత్రపౌత్రాన్ వృణీష్యే,” ఇతి వివినక్తి. ౨.

(నే-సా.) స్వప్నే యా రథాదిసృష్టిః, తదిద మిశవిరకృతం మాయామాత్రం స్వప్నదృష్టైవానుభావ్యం తత్కాలమాత్రావసానమిత్యాశ్చర్య తయా మాయేత్సుక్తమ్. జీవస్య సత్యసజ్జలృత్వావిదికం సావిభావికం స్వరూపం సంసారదశాయాం కార్తేన్నినానభివ్యక్తమితి సతస్య సజ్జలృత్వా త్రాత్ సృష్టి రుపపద్యతే. “౨ సహికర్తా” “౨ పురుషోనిర్జిమాణః” ఇతి న జీవవిషయమ్ “౩ తస్మి ల్లోకాశ్చిత్తాస్సచ్ఛ్వే” ఇతి వచనాత్. ౩

(నే-దీ.) తు శబ్దాత్పక్షో విపరివర్తతే. నజీవేన సృష్టం సావిష్ణ మర్థం జాతమ్, అపితు పారమేశ్వర మాయామాత్రం నకలేతరపురుషానుభా వావిషయం తదేకానుభావ్యం తత్కాలావసాన మాశ్చర్యరూప మర్థజాత మిశవిర స్సృజతీత్యర్థః. జీవస్య వసతః సత్యసజ్జలృత్వావిదేకృతస్వస్య సంసారదశాయా మనభివ్యక్తస్వరూపత్వాత్ తస్యహిసజ్జలృత్వాప్రత్యేక స్రష్టృత్వం సౌపపద్యతే. “౩ కామం కామం పురుషో నిర్జిమాణః” ఇతి చపరమపురుషమేవ నిర్జాతార మాహ - “౩ య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి” “౩ తస్మి ల్లోకా శ్చిత్తా స్సచ్ఛ్వే తదు నాత్యేతికశ్చన” ఇత్యుపక్రమోప సంహరియోః పరమపురుషాసాధారణ ధర్మప్రతీతేః. “౨ సహికర్తా” ఇతిచ తేనైకార్థ్యాత్ పరమపురుషమేవాహ. ౩.

౩. తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. స్వప్నే రథపుష్కరిణ్యాద్యర్థజాతం మాయామాత్రమ్ - పరమపురుషసృష్ట మి త్యర్థః. † మాయాశబ్దోఽవ్యుచ్చర్యవాచీ - * ౧ † జనకస్య కులే జాతా దేవమాయేవ నిర్మితేత్యాదిషు తథా దర్శనాత్. † అత్రాపి * ౨ స తత్ర రథా సరథయోగా నవస్థానః - సకలేతరపురుషానుభావ్యతయా నభవన్తీత్యర్థః. * ౨ అథ రథా న్రథయోగా స్పృగః సృజతే - స్వప్నదృగనుభావ్యతయా తత్కాలమాత్రావసానాన్ సృజత ఇత్యాశ్చర్యరూ పత్వమేవాహ. † ఏవం విభాశ్చర్యరూపా సృష్టి సృత్యసజ్జల్పస్య పరమపురుషస్యైవైపపద్యతే - న జీవస్య. † తస్య సత్యసజ్జల్పత్వాదియక్తస్యాపి సంసారదశాయాం కారేన్నినానభివ్యక్తస్వరూపత్వా న్నజీవస్య తథావిభాశ్చర్య సృష్టి రుపపద్యతే * ౩ † కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ ఇతిచ పరమపురుషమేవ నిర్మాతార మాహ. * ౩ య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి - * ౩ తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృత ముచ్యతే | తస్మిన్ లోకా శ్చితా సుర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేత్యుపక్రమోపసంహారయోః పరమపురుషాసాధారణస్వభావప్రతీతేః. * ౨ అథ వేశాంతా పుష్కరిణ్యః స్రవస్వః సృజతే సహికరేతి చ తయా శ్రుత్యైకాగ్ధ్యా త్పరమపురుషమేవ కర్తార మాహ.

స్వాభావికంచే జ్ఞేవస్యాపహతపాప్తత్వాదికమ్ - కుత స్తన్నాభివ్యజ్యత ఇత్యత ఆహ.

౪॥ సూ. పరాభిధ్యానాత్తుతిరోహితంతతోఽవ్యాప్త్యబద్ధవిపర్యయా. ౪.

౪. తుశబ్దశ్శబ్దావ్యావృత్త్యర్థః. పరాభిధ్యానాత్ - పరమపురుషసజ్జల్పాత్. అస్య - జీవస్య స్వాభావికం రూపం తిరోహితమ్ - † అనాదికర్తృపరమ్పరయా కృతాపరాధస్య హ్యస్య స్వాభావికం కల్యాణరూపం పరమపురుషస్తి రోధాపయతి - † తతః - తత్సజ్జల్పాదేవ హ్యస్య-జీవస్య బద్ధమోక్షౌ శ్రుతౌ * ౪ యదా హ్యేవైష ఏతస్మి న్నదృ శ్యే ౭నాత్మ్యే ౭నిరుక్తే ౭నిలయనే౭భయం ప్రతిష్ఠాం విస్తతే అథ సో౭భయంగతో భవతి యదాహ్యేవైష ఏతస్మి న్నుదర మన్తరం కురుతే అథ తస్య భయం భవతి * ౪ ఏష హ్యేవానన్దయాతి * ౫ భీషాస్తాద్వాతః పవత ఇత్యాదిషు.

చిదపీత్యర్థః. పరమపురుషసృష్టమితి - తుశబ్దసిద్ధార్థ ఉక్తః. † మిథ్యావ్యావృత్త్యర్థం మాయాశబ్దం వ్యాచప్తే (మాయాశబ్దోఽహితి). † (జనకస్వేతి) దేవస్యాశ్చర్యరూపాశ్చ క్తి ర్నూర్నిమితివేత్యర్థః - † * నభవన్తీతి శ్రుతౌ మిథ్యాత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అత్రాపీతి) సావిష్ణుధానాం పూర్వ కాలీనాభాపూ మిథ్యాత్వంచ లోకసిద్ధమితి తదుభయపరత్వే * నభవన్తీతివాక్యస్య వైయర్థ్యమ్, మిథ్యాత్వపరత్వే సృజధాత్విసావిరన్యంచ స్యాత్. ప్రసిద్ధరథాద్యనుభవస్య ప్రతిషేధే౭పివాక్యవైయర్థ్యం స్యాత్ - స్వప్నే తేషా మనుభూతత్వస్య లోకసిద్ధత్వాత్. స్వప్నదృష్టా నాంహిజాగ్రద్వప్తేభ్యో వ్యుత్పత్త్యం లోకసిద్ధమ్. అతస్తత్పరిహారాయ ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేన విజాతీయవిచిత్రార్థసృష్టిపరత్వం వాక్యస్యాన్వేన యమ్ - తథాసతి తద్వైజాత్య మర్థవశా త్సకలేతరానుభావ్యత్వతత్కాలమాత్రావస్థాయిత్యరూపమితి మాయాశబ్దో వ్యాఖ్యాతః. † తేనసహ ప్ర తిజ్ఞాఖణ్డార్థమాహ (ఏవంవిధేతి). † హేతుఖణ్డంవ్యాచప్తే (తస్యేతి). † పూర్వపక్షయ్యుక్తిం పరిహరతి (కామంకామమితి) * కామం కామ మితి గ ములన్తం పదమ్. సజ్జల్పేవ్యత్యర్థః.

౪॥ సూ. పరాభిధ్యానాత్తుతిరోహితం తతోఽవ్యాప్త్యబద్ధవిపర్యయా. † పరస్య నైర్ఘృణ్యాదిప్రసజ్గపరిహారమాహ (అనాదికరేతి). † (తత ఇత్యాది) తత ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదమ్. బద్ధస్య తత్సజ్జల్పాయ త్తత్వే తదన్తగతస్తిరోభావశ్చ తత్సజ్జల్పకృత ఇతి సిద్ధమిత్యర్థః.

౫॥ నూ. దేహయోగాద్వాసోఽపి. ౫.

౫. సోఽపి - తిరోభావో దేహయోగాద్వారేణవా భవతి - † సూక్ష్మాచిచ్ఛక్తియోగద్వారేణవా. † సృష్టికా
లే దేహోవస్థేనాచిద్వస్తునా సంయోగా దభవతి - ప్రళయకాలే నామరూపవిభాగానర్హాతిసూక్ష్మాచిద్వస్తుయోగాత్.
† అతోఽనభివ్యక్తస్వరూపత్వా త్వస్మి జీవో నరధాదీః సజ్జల్పమాత్రేణ స్రష్టుం శక్నోతి. * ౧ తస్మి ల్లోకాశ్శిగ్గా
స్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి సర్వేషు సుప్తేషు జాగరణం సర్వలోకాశ్రయత్వ మిత్యాదయోహి పరమపురుషస్వైవ
సమభవన్తి - † అతో జీవానా మల్పల్పకర్తానుగుణసలానుభవార్థం తావన్తాత్రకాలావసానాన్ తదేకానుభావ్యానర్థా
నుత్పాదయతి.

౧॥ కత - ౫ - ౮.

కథం భగవత్సజ్జల్పస్య తిరోధాయకత్వమ్ - ప్రకృతేః కర్తృణాంచహి తిరోధాయకత్వమిత్యతాహ.

౫॥ నూ. దేహయోగాద్వాసోఽపి. భగవత్సజ్జల్పస్య దావరభూతం ప్రకృత్యాదికమిత్యర్థః. † వాశబ్దో నతుల్యవికల్పవాచీ - ఆపితు
వ్యవస్థితవికల్పవాచీత్యభిప్రాయేణాహ (సృష్టికాలఇతి). † (సూక్ష్మాచిచ్ఛక్తియోగేతి). † అత్ర శక్తిశబ్దేన భగవదపృథక్స్వధివేషణత్వం వివక్షితమ్.
ఏవ మవాస్తరసాధ్యసాధనయోః పరమసాధ్యేనాన్వయం దర్శయతి (అతోనభివ్యక్తేత్యాదినా) మాయామాత్రమితిసూత్రభాష్యే పరమపురుషసాధా
రణస్వభావప్రతిలేఖి నన్యోపేక్షోక్తమ్ - అత్ర సర్వేషు సుప్తేషు జాగరణ మిత్యాదినా స్వభావశబ్దార్థో వివృతః. † ఈశ్వరేణ క్రియతే చేత్ -
కిమర్థ మస్థిరరథాదినృప్తిరిత్యతాహ (అతఇతి) అల్పల్పకర్తృసలానుభవార్థ మస్థిరతత్త్వదత్తసృష్టిరిత్యర్థః.

(సా.) సావిభావికస్య ఆనభివ్యక్తిహేతుమాహ.

(దీ.) సావిభావికంచే జీవస్య నత్యసజ్జల్పత్వాదికమ్ - కథం నాభివ్యజ్యత ఇత్యాశంకాహ.

౮॥ నూ. పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితంతతోహ్యస్యబద్ధవిపర్యయా. ౮.

(వే-సా.) జీవస్యానాద్యసచారప్రవాహేణ పరాభిధ్యానా దేవ తిరోహితమ్. తదపచారా త్తదనువృత్తేర్హి ఆస్యబద్ధవిపర్యయా “౨ అథ
తస్య భయం భవతి” “౨ అథసోభయజ్ఞతో భవతి” ఇతిశ్రుతేః. ౮.

౨॥ తై - ఆ - ౭ - ౨.

(వే-దీ.) తు శబ్ద శృక్లానివృత్త్యర్థః. పరమపురుషాభిధ్యానా దస్య సావిభావికం రూప మనాదికర్తృప్రవాహేణ కృతాపరాధతయా
తిరోహితమ్. తతోహ్యస్యబద్ధవిపర్యయా తతః-పరమపురుషసజ్జల్పాదేవహి, ఆస్య - జీవస్య, బద్ధవిపర్యయా - సంసారమోక్షో క్రూయేతే
“౩ కోహ్యేవాన్యా త్కరిప్రాణ్యా ద్యదేవ ఆకాశ ఆనన్దో నస్యాత్ ఏషహ్యేవానన్దయాతి” “౪ పరం జ్యోతి రుపసమృద్ధ్య సేవనరూపేణాభి
విష్పద్యతే” ఇత్యాదా. ౮.

౩॥ తై - ఆ - ౭ - ౧. ౪॥ ఛాం - ౮ - ౩ - ౪.

౫॥ నూ. దేహయోగాద్వాసోఽపి. ౫.

(వే-సా.) సోఽపి - తిరోభావః, దేవమనుష్యాదిదేహాకారాచిద్యోగాత్. సృష్టివేళాయామ్. నామరూప విభాగానన్వసూక్ష్మాకారాచి
ద్యోగాత్ ప్రళయే. ౫.

(వే-దీ.) తిరోధానప్రకారమాహ.

సోఽపి - తిరోధానభావః దేహయోగాద్వా భవతి, వాశబ్దో వికల్పార్థః. వ్యవస్థితశ్చ వికల్పః. దేవమనుష్యాదిదేహాకారపరిణతాచిద్యోగా
త్సృష్టివేళాయామ్. నామరూపవిభాగానన్వసూక్ష్మశాపన్నాచిద్యోగేన ప్రళయకాలే. ౫.

౬॥ సూ. సూచకశ్చహిశ్రుతేరాచక్షతేచతద్విదః. ౬.

౬. ఇతశ్చసాప్నా అర్థా నజీవనజ్జల్పపూర్వకాః - యతః స్వప్నోఽభ్యుదయానభ్యుదయయో సూచకః శ్రుతే రవగమ్యతే * ౧ యదా కర్తసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి | సమృద్ధిం తత్ర జానీయా త్తస్మిన్ స్వప్న నిదర్శన ఇతి. * ౨ అథ స్వప్నే పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతం పశ్యతి స ఏనం హస్తీత్యాదేశః. స్వప్నాధ్యాయవిదశ్చ స్వప్నం శుభాశుభయో సూచక మాచక్షతే. సూచకత్వంచ స్వసజ్జల్పయత్తస్య నౌపపద్యతే - తథాచాశుభస్యాని ప్రత్యాచుభ్యస్య సూచకమేవ సప్రప్త్యా పశ్యేత్. † అతః స్వప్నే సృష్టిరీశ్వరేణైవ కృతా. ౧॥

సన్ధ్యాధికరణంసమాప్తమ్.

౨॥

౬॥ సూ. సూచకశ్చహిశ్రుతేరాచక్షతేచతద్విదః. జీవస్య సాప్నాసృష్టిమాత్రోపయోగినత్యసజ్జల్పత్వాద్వావిరభవస్తదానీం స్యా దితి శక్ష్మావ్యావృత్త్యర్థ మిదం నూత్రమ్. స్వప్నాధ్యాయవిదః - స్వప్నవాచివేదవాక్యవిదః. అత ఇత్యధికరణార్థోపసంహారః.

పరేతు - సాప్నార్థానా మిశ్వరసృష్టతయా వియదాదివత్పరమార్థ్యం పూర్వపక్షీకృత్య దేశకాలనిమిత్తైర్దుర్నిరూపతయా మిథ్యా త్వం సిద్ధాస్తయన్తి. ఏషాంచ జీవకర్తృకత్వమేవ * సృజత ఇత్యుచ్యతే. తచ్చాచుచారికమ్ - సుఖదుఃఖదర్శననిమిత్తసుకృతదుష్కృతకర్తృత్వ నిబద్ధనః జౌపచారికః సాప్నార్థకర్తృత్వవ్యవదేశః. * బహిష్కూలాయా దమృతశ్చరితేవీతి సాప్నవిషయా శ్రుతిశ్చ బహిరివ చరితేవీత్యేషం పరా. తస్మిన్స్వరణే ఈశ్వరప్రతిపాదనం జీవస్య తదనన్యతోవపదేశార్థమ్. సుఖదుఃఖసూచకత్వకృతపారమార్థ్యశక్ష్మాపరిహరపరం సూచకశ్చ హితి నూత్రమ్. తచ్చ ద్వితీయమ్. నూచనీయపారమాథ్యేపి సూచకం స్త్రీదర్శనాదికం మిథ్యేతి నూత్రాభిప్రాయః. ఈశ్వరా దనన్యతేవన జీవస్య సత్యసజ్జల్పతయా స్రష్టృత్వశక్ష్మాం పుష్కదస్యతి పరాభిధ్యానాత్త్వీతి - జీవస్య జ్ఞానైశ్వర్యశక్త్యాదిసర్వ మవిద్యాతిరోహితమ్ - తిరోధాన నివృత్తిః పరమాత్మాభిధ్యానాత్ - అస్య బద్ధమోక్షోహి పరమాత్మాధీనా - సచ తిరోభావ సూత్తస్థూలదేహయోగాదితి యోజయన్తి. తత్ర తావ త్సావానుగతార్థతన్మిద్రతీ అనుపపన్నే - జీవత్వావస్థానిరూపణంచేత్పాదకృత్యమ్ - ఫలమత ఇత్యధికరణాన్యతిః. నచేశ్వరో జీవావస్థా - తస్య బ్రహ్మణి కర్తృత్వ జీవాధ్యస్తత్వాభావాత్. పరమాత్మనిరూపణం పాదకృత్యంచేత్ - సాప్నార్థానాం జీవకర్తృకతయా మిథ్యాతోవీక్తిరిహ ససంగచ్ఛతే. పూర్వపక్షచ్ఛానుపపన్నః - మిథ్యాత్వస్య సిద్ధాంతికరణాయోగాత్. మిథ్యాత్వం హ్యరమృతాధికరణే కృతన్నప్రపంచస్య సమర్థ తమ్. యదా వియదాదేరపి మిథ్యాత్వసిద్ధిః - తదా కైముత్యసిద్ధం సాప్నార్థ మిథ్యాత్వమిత్యధికరణవైయర్థ్యమ్. వియదాదీనాం వ్యావహారికం సత్యత్వ మస్తి - స్వప్నార్థానాం తదపి నాస్తి - వ్యవహరవిసంవాదాదితి వియదాదివైలక్షణ్యప్రతిపాదనార్థో య మారమృత ఇతిచేన్న - వ్యవహరవి సంవాదస్య ప్రబోధనమయే సర్వలోకసమన్వీతిపన్నతావోత్, వైధర్మ్యాచ్చ ననవిప్నాదివదిత్యత్ర తదైవీషమ్యస్యోక్తతావచ్ఛ. శ్రుతివాక్యకృతసత్య త్వశక్ష్మాపుష్కదసార్థ ఆరమృత ఇతిచేన్న - మాత్రశ్రుతివాక్యాసామజ్ఞాన్యాత్. తథాపి - మిథ్యాత్వం సమర్థనీయం చేత్ - సర్వలోకాశ్రయ త్వాదిభిః స్వరసప్రతిపన్న మిశ్వరసృష్టత్వం సబాధితమ్యమ్ - ఈశ్వరసృష్టత్వస్య వ్యావహారికసత్యత్వనివృత్త్యితిరోధాత్, ఉపాసనవిశేషప్రీత

౬॥ సూ. సూచకశ్చహిశ్రుతేరాచక్షతేచతద్విదః. ౬.

(వే-సా.) “ ౨ అథ స్వప్నే పురుషం కృష్ణమ్ ” ఇత్యాది శ్రుతేః శుభాశుభ సూచకశ్చహి స్వప్నః. స్వప్నవిద శ్చాచక్షతే తత్. అతో నజీవ సన్నిష్టా సాప్నార్థానామ్. ౬.

(వే-దీ.) ఇతశ్చసాప్నా రథాదయో నజీవనజ్జల్పకృతాః - యత స్వప్నశ్శుభాశుభయో సూచకఇతి శ్రుతే రవగమ్యతే “ ౧ యదా కర్తసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నేషు పశ్యతి | సమృద్ధిం తత్ర జానీయా త్తస్మిన్ స్వప్న నిదర్శనే ” “ ౨ అథ స్వప్నే పురుషం కృష్ణం కృష్ణదంతమ్ ” ఇత్యాదిషు. స్వప్నాధ్యాయవిదశ్చాచక్షతే జీవసజ్జల్పకృతత్వేహి సూచకత్వం ననుభవతి - స్వసజ్జల్పకృతత్వేహి శుభానామేవ సూచకా నర్థాన్ సప్రప్త్యా తానేవ పశ్యతి. అత సాప్నానా మర్థానాం పరమపురుషవస ప్రప్త్యా. ౬.

పరావరదేవతా స్రసాదలభానాం సప్తపానాం బ్రహ్మదత్తోపాదిదృష్టానామపి వ్యావహారికసత్యత్వవివృతైస్తవదిష్టత్వాత్. వ్యావహారికసత్యత్వా
భావ సాధ్యశ్చేత్ - జీవకర్తృత్వావశ్రయణమపి విరుద్ధమ్ - జీవకర్తృకఘటాదీనామివ వ్యావహారికసత్యత్వప్రసక్తాత్, జీవసప్తత్వస్యాదిమ
సూత్రదవ్యవృత్తస్తత్వాచ్చ. జీవస్య ముఖ్యం సప్తత్వం పున్దరీకమ్ - సుఖాద్యవభాసమూలాదృష్టకర్తృత్వాదాపచారికం కర్తృత్వమితి
సవిరోధఇతిచేత్ - జీవాదృష్టమూలానాం దేహేంద్రియసర్గాదీనామివ వ్యావహారికసత్యత్వప్రసక్తాత్. జీవాదృష్టమూలత్వేపి దేహసర్గాదీనామివ
రాధీనత్వమస్తీతిచేత్ - తాదృశమిశ్వరాధీనత్వం సావీష్వార్థానామప్యస్తి - తదీశసన్యాసజ్ఞుచితత్వాత్, తాదృశస్య భవదనుమతత్వాచ్చ.
సర్వదేశసర్వకాలవర్తినరవిజన్మదృష్ట సావీష్ట ప్రపంచానాం జాగ్రత్ప్రపంచాదపి మహత్తరతయా తేషా మన్యాధీనత్వే పారమైశ్వర్య మిశ్వరస్య
సన్యాత్ - ఉభయవిధప్రపంచస్యాపిహ ప్రతిపత్తిస్త్య మవిశిష్టమ్ - బాధస్యాశుతరత్వవిశిష్టాహి వైషమ్యమ్. ఏవంజీవానాం సాక్షాత్సావీష్టార్థ
కర్తృత్వావిభావస్య మిథ్యాత్వానువయక్తస్య సూత్రితత్వాదేవ సూత్రకారణ మిథ్యాత్వస్య సిషాధయిషితత్వావిభావైవగమ్యతే. సూచకశ్చేతివిరు
ద్ధసూత్రప్రణయనాచ్చ విరుద్ధత్వం వత్త్యామః. అతో యస్మిన్నాసృజ్యే సూత్రాణ్యుపయుక్తాని స్యుః - నతస్యనువయక్తవిరుద్ధాని - తదేవ సాధ్యం
భవతు మర్హతి. ఈశ్వరసప్తత్వం పూర్వపక్షయ్యుక్తిశ్చేత్ - పుత్రాదయశ్చేతి సూత్రాంతో నిష్ఫలః - పుత్రాదిసప్తత్వస్య జీవేషు సమ్యవత
ఈశ్వరసాధకత్వాద్యోగాత్. మాయాశబ్దస్య మిథ్యావాచితత్వాభావాచ్చ అక్షరాననుగుణత్వమ్. సూచకశ్చేతిసూత్రం విరుద్ధమ్ - మిథ్యాత్వవిరో
ధత్వా దర్శక్రియాయాః. సూచ్యవైషవ పారమార్థ్యమ్ - ససూచకస్యేత్యభిప్రాయఇతిచేన్న - ఆశాబ్దత్వాత్, ఉత్సూత్రాభిప్రాయకల్పనేవ శ్రుతి
విరుద్ధకల్పనా యోగాత్. పరాభిధానా త్తిరోధాననివృత్తితి యోజనాయాం అధ్యాహరపుత్రక్రమాన్వయా స్ఫుటతరా. సోపీతిరోభావప
రామర్శో యుక్తః - తిరోభావశబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్, తిరోహితమితి నిర్దిష్టే తిరోధానరూపధాతవర్థమాత్రస్య తదితి పరామర్శార్హస్య సఇతి
పరామర్శాయోగ్యత్వాచ్చ. పుల్లిజ్జవదేషు ప్రయుక్తేషు కన్యచి దర్శ ఉచితః పరామర్శనీయః, శ్రుతివాక్యంచ నిరూప్యమ్ - సభవస్తీతి శ్రుతి ర్మఖ్యా -
తదనురోధేన సృజతి రాభక్తఇతిహి భవతాం నిరూపణః. సృజతేరాభక్తత్వం స్థితమ్ - పూర్వవాక్యమపి విఫలమ్ - లోకప్రసిద్ధత్వాత్ సావీష్ట
మిథ్యాత్వస్య. అప్రాప్తేహి శాస్త్రమర్థవత్. అతో వైయర్థ్యభాక్తత్వాభ్యాం వాక్యదవ్యయమపి దృఢమ్. మిథ్యాభూతం సావీష్టార్థజాత మనూద్య
భాక్తేన సృజతీనా జీవాదృష్టమూలత్వం ప్రతిపాద్యత ఇతి వాక్యైకత్వ మితిచేన్న - ఉద్దేశ్యవిశేషణభూత మిథ్యాత్వానురోధేనూపాదేయ వచ
సావీరస్య భజ్యస్య న్యాయవిదా మనభిమతత్వాత్, ఉభయముఖ్యత్వసమృపే ౭వ్యతరా ముఖ్యత్వావశ్రయణానువచత్తేషు. సచ సభవస్తీతి జాగరి
తానుభూతార్థాభావపరః - ప్రబోధే దృశ్యానాం రథాదీనాం స్వప్నసమయే విద్యమానత్వాత్. సచ సప్తపార్థానాం ప్రాక్కాశీనాభావపరః -
స్వప్నకల్పితానాం పూర్వమభావస్య లోకసిద్ధత్వాత్. సచ సభవస్తీతి సావీష్టజాగ్రద్దృష్టానా మన్యాయాభావైకాః - లోకప్రసిద్ధత్వాదేవ.
అతః సావీష్టార్థానాం ప్రసిద్ధరథాదిభావప్రతిషేధేన తదైవజాత్యం ప్రతిపాద్యతే - తేన తదేకానుభావ్యత్వతత్త్వాలాపసాయిత్వరూపవైలక్షణ్య
ముక్తం స్యాత్. అతో వైలక్షణ్యవిష్టమిశ్వరసప్తత్వం ప్రతిపాదయిషితమితి వాక్యైకత్వ మవైయర్థ్య మభాక్తత్వం న్యాయవిరోధచ్చ భవతి.
* బహిష్కులాయా దమృతశ్చరిత్యేతిచ ముఖ్యం స్యాత్ - తపోబలసృష్టై రైహస్తరై సాసభరేరేవేశ్వరసప్తదేహస్తరేణ జ్ఞానాధిష్ఠితేన బహిర్వృ
త్తుప్రపత్తే. తస్మింశ్చ దేహస్తరే చక్షురాదీనాం విద్యమానత్వా స్పృశ్యరూపనిమిత్తత్వమ్, తేషాం చక్షురాదీనాం సావీష్టార్థమాత్రగ్రహణయో
గ్యత్వాత్ దేశాస్తరగతవిశేషాస్తరప్రశ్నప్రతివచనాభావైవపత్తిః. దేశకాలవిపర్యాసచ్చ ఘటతే - స్వప్నే ఈశ్వరసప్తైస్తదేకానుభావైవైరాది
త్యగత్యాద్యుపాధివిశేషై రవచ్ఛిన్నానాం దిక్కాలానాం తత్తత్సంస్కృత్యవృత్తయోపేక్షయా తథాభావైవపత్తే. జాగరితావస్థాయా మపిహి ప్రా
చ్యాదయః ప్రాతరాదయశ్చ దేశకాలవిశేషా ఆపేక్షికా భవన్తి. నను-యత్ర ప్రబోధసమయే రథో దృశ్యతే - తత్త్వేన స్వప్నే కథం గజాశ్ఛానం
మిథ్యాత్వేన వినా ఘటతఇతిచేన్న - సావీష్టార్థానాం జాగ్రద్దృశ్యపదార్థైః ప్రతిఘాతాసర్వత్వాత్. అనిర్వాచ్యస్య గజాదేరపి తథాత్వం పక్ష
స్యమ్ - తన్నిర్వాచ్య పక్షేపి సమానమ్. కథం మూర్తదవ్యయస్య మిథో౭ప్రతిఘాతకత్వమితిచేత్ - వయమవ్యనిరవచనీయవాదినం త్వమేవ పృ
చ్ఛామః కథమితి. అర్థాభావా దుపపన్నమితిచేత్ - అవిషయఖ్యాతిఃస్యాత్, అపసిద్ధాస్తశ్చ - దోషవశా దనిర్వచనీయ మర్థాస్తరం జాతమితిహి
భవతాం ప్రక్రియా. అతశ్చౌద్యపరిహారాసమానా. అనిర్వచనీయత్వాదుపపన్నమితిచేత్ - నిర్వచనీయత్వాన్తమాపుష్పపత్తిః. అనిర్వచనీయనిర్వ
చనీయయోర్విధః ప్రతిఘాతకత్వాభావః శుక్తిరజతాదిషు దృశ్యతఇతిచేత్ - నిర్వచనీయయోరపి మిధః ప్రతిఘాతకత్వాభావైవ వాయుకాశా
దిషు దృష్టః. సూక్ష్మత్వా దప్రతిఘాతఇతిచేత్ - సావీష్టార్థానామపి సూక్ష్మత్వసమృపవా దప్రతిఘాతః. మూర్తంచేస్తూర్తాస్తరప్రతిఘాతార్థమితిచా
యుక్తమ్ - మూర్తత్వ మసర్వగతత్వంచేత్ - గుణాదిషు వ్యభిచారః. సహి రూపరసాదికం పరస్పరేణవాదవ్యేణవా ప్రతిహస్యతే. అసర్వగతప్ర
వ్యత్వం మూర్తత్వంచేత్ - గగనే వ్యభిచారః. సహి గగనం ఘటాదిభిః ప్రతిహస్యతే - గగనంచాసర్వగతం వేదాన్తిసామ్ - అద్యస్తవత్వాత్,
దశగుణావరణాస్తరపరిచ్ఛిన్నత్వాచ్చ. స్వర్గపత్త్యం మూర్తత్వమితిచేత్ - తదానీమపి సప్రతిహస్తకత్వనియమః - గగనేన ఘటస్యాప్రతిఘా
తాత్. స్వర్గపత్త్యయం మిధః ప్రతిఘాతీతిచేన్న - వాయులోకయో రవ్యభిచారాత్. రూపిద్యయం మిధఃప్రతిఘాతీతిచేన్న - సలిలాలోకయో
రవ్యభిచారాత్. అలోకోహ్యగాధనవచ్చజలేనాప్రతిఘాతాత్తదస్తగ్తాన్వదార్థాన్వయ మస్తగ్తప్రకాశయతి. సహ్యలోక మనపేక్ష్య జల

2|| సూ. తదభావనాదీమతచ్ఛ్రీతేరాత్తనిచ. ౧.

2. ఇదానీం సుమప్తిస్థానం పరీక్ష్యతే. ఇద మామనాయతే * ౧ అథ యత్రైత తున్న సమస్త సప్తసన్నః
స్వప్నం నవిజానాతి ఆను తదా నాదీమ సుప్తో భవతీతి. తథా - * ౨ అథ యదా సుషుప్తో భవతి యదా నకస్యచన

గతం వస్తు ద్రష్టుం శక్యమ్ - తమసి తద్దర్శనాభావాత్ నచాప్యవయవానాం విరళత్వా దాలోకనవాలోకనవేశః - ఊర్ధ్వధరభావేన దక్షిణోత్తరా
దిభావేనచ సంయుక్తానాం ద్రవ్యాణాం జలవయవానాం నిమ్నపాతితయా నిరుధ్యమానతయా ద్రవతయాచ సచ్చిద్రత్వానుపపత్తేః, అతో రూపి
ద్యయస్య మిధఃప్రతిఘాతనియమాభావాత్ సావ్యప్నగజాదీనాంప్రతిఘాతానర్హతస్వసమ్భవాన్నదుర్నిరూపతవ్. అతఃశ్రుతిన్యాయసూత్రాక్షరసా
మజ్ఞస్య మస్తత్పక్షపవ్రాపవన్నమ్.

ఆపరీక్ష్య విరస్పృత్యావోనత్యత్యం పూర్వపక్షీకృత్య దేశాదిభి రసభివ్యక్తతయా మిథ్యాత్వ మాచుః, తత్రాపి సూత్రాసావీరస్యం పరే
సామివ స్యాత్ మాయామాత్రశబ్దో నిరాలమృతజ్ఞానవాచిత్యవ్యయక్తమ్ - శ్రుతిస్థరథాదిశబ్దానాం రథాదిజ్ఞానవాచిత్యావహాత్. దుఃఖప్రతిభా
సాత్ సావ్యప్నసృష్టి ర్జీవస్యేతిచానన్యతమ్ - జాగ్రదప్రప్తపృథివ్యాద్యర్థానాంచ దుఃఖహేతుత్వదర్శనేన జీవస్పృత్యప్రసక్త్యాత్. ఈశ విరస్పృత్య
శ్రుతిసావీరస్యంతు సావ్యప్నాశ్చేషవిపి తుల్యమ్.

అస్యేతు * సృజతఇతి సావితత్త్రిణ జీవస్య కర్తృత్వావగమాత్, స్వస్య స్వయమేవ మాయయా మోహనాయోగాజీవస్య సత్వ
సజ్జల్పత్వావచ్చ సత్త్వాసృష్టిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా సావితత్త్రిణపదేశస్య భ్రాన్తిసిద్ధానవాదరూపత్వాత్, సజ్జల్పనావిరూఢివాత్. నూచ
కత్వాదిభిః, పురుషశబ్దాచ్చ పరో మాయారూపేణ సృజతి - జీవఃప్రేక్షకః - మాయారూపేణ సృష్టిశ్చ విషయశూన్యప్రతిభాసమాత్రస్సృష్టి రితి న
దన్తి - తత్ర - పరాభిధ్యానాదిత్యాదిసూత్రద్వయయోజనాయా మసావీరస్యం పూర్వప దనుసన్ధేయమ్. శ్రుతోచ ఆనుపయోగవిరోధాభావేపి మా
యాశబ్దస్య మస్త్రాపిధాదిషు ప్రయుక్తస్య నిర్విషయజ్ఞానవాచిత్యావహాత్, శ్రుతివాక్యగతరథాదిశబ్దానాం రథాదిప్రతిభాసవాచిత్యావహాచ్చ త
స్యత మనుపపన్నమ్. సూత్రక్రమశ్చ యథాభావ్యమేవ సముచితః - మిథ్యాత్వసమర్థనపరత్వేననుపపన్నే, అసభివ్యక్తస్వరూపత్వశబ్దస్యాపి జీవస్య
తిరోహితస్వరూపతాపరత్వే స్థితే, తిరోధానవిషయసూత్రద్వయస్య తదానన్తే రుపవన్నత్వా, ధైర్వస్తరాభిధాయినః సూచకశ్చేతిసూత్రస్య తస్య
సభావకత్వాదపి చరమభావితోవిపపత్తేశ్చ.

సన్ధ్యాధికరణం సమాప్తమ్.

2|| సూ. తదభావనాదీమతచ్ఛ్రీతేరాత్తనిచ. ఇదానీ మిత్యాదినా సజ్జతి రుక్తా భవతి. నాదీపురీతద్బ్రహ్మిణి కిం జీవస్య చుషుప్తాః
లేపన స్థానాని - ఉతి సముచ్చయేన. కిమేషాం ప్రాసాదఖట్యాపర్యజ్ఞవత్ కార్యభేదోన్తి - నేతి. * నత ఆగచ్ఛామహఇతి బ్రహ్మణఃప్రవోధగ్ర
హణా బ్రహ్మణః పర్యజ్ఞస్థానీయతా మనగమయత్కిం కార్యభేద మనగమయతి - నేతి. అననగమకత్వే తుల్యకార్యతయా యుగపదనేకస్థానవృత్త్య

2|| సూ. తదభావనాదీమతచ్ఛ్రీతేరాత్తనిచ. ౧.

(వే-సా.) స్వప్నాభావః - సుషుప్తిః, “౧ ఆను తదా నాదీమ సుప్తో భవతి” “౩ సతా సోమ్య తదా సంపన్నా భవతి” ఇతిశ్రుతే.
నాదీమ పరమాత్మని “౨ పురీతతి శేతే” ఇతిశ్రుతేః పురీతతిచ. ప్రాసాదఖట్యాపర్యజ్ఞవదవిరోధః. ౧.

(వే-దీ.) నాడ్యః పురీతత్ బ్రహ్మచ సుషుప్తిస్థానతేన శూయన్తే. కిమేషాం వికల్పః - ఉత సముచ్చయ ఇతి సంశయః. వికల్పఇతిపూర్వో
పక్షః - “౧ ఆను తదా నాదీమ సుప్తో భవతి” “౨ తాభిగి ప్రత్యవస్పృత్య పురీతతి శేతే” “౩ సతా సోమ్య తదా సమ్పన్నా భవతి” ఇతి
త్రయాణాం వైరపేక్ష్యప్రతీతేః. రాధానన్త - ప్రాసాదఖట్యాపర్యజ్ఞవత్ కార్యభేదేనసముచ్చయే సమ్భవతి పాక్షికబాధగర్భవికల్పా నయన్త
ఇతి సముచ్చయో న్యాయః. తత్ర పర్యజ్ఞస్థానీయం బ్రహ్మ - యతః పర్యజ్ఞవత్సా డాదబ్బిస్తా సుషుప్తిస్థానమ్. సూత్రార్థస్త - తదభావః స్వప్నా
భావః; సుషుప్తి రిత్యర్థః, సుషుప్తినాదీవృత్తనిచ. చకారాత్పురీతతిచ. తచ్ఛ్రుతే - త్రయాణాం సుషుప్తిస్థానత్య శ్రుతేః. ఉక్తేన న్యాయేన సముచ్చ
యోన్యాయ్య ఇత్యభిప్రాయః. ౧. ౧|| ఛాం - ౮ - ౨ - ౩. ౨|| బృ - ౪ - ౧ - ౧౯. ౩|| ఛాం - ౨ - ౮ - ౧. ౪||

వేద హితానామ నాడ్యో ద్వాస్తతిసహస్రాణి హృదయా తురీతత మభిప్రతిష్ఠన్తే తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతఞ్చి. తథా - * ౧ యతైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సమున్నో భవతీతి. ఏవం నాడ్యః పురీత ద్భిష్టాచ సుమప్తిస్థానత్వేన శ్రూయన్తే. కిమేషాం వికల్పః - సముచ్చయోవేతి విశయే నిరపేక్షత్వప్రతీతేః † యుగ పదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాచ్చ వికల్పః.

౧॥ ఛాం-౬-౮-౧.

ఇతి ప్రాప్తఉచ్యతే † తదభావఞ్చి తదభావః - స్వప్నాభావః - సుమప్తిః - నాడీషు పురీతత్యాత్మనిచ భవతి - ఏషాం స్థానానాం సముచ్చయ ఇత్యర్థః. కుతః. తచ్చుతేః - త్రయాణాం స్థానత్వశ్చుతేః. † నచ కార్యభేదేన సముచ్చయే సమ్భవతి † పాక్షికబాధగర్భవికల్పో న్యాయ్యః. † సమ్భవతిచ ప్రాసాదఖట్వాపర్యజ్ఞవన్నాడ్యాదీనాం కార్యభేదః తత్ర నాడీపురీతతౌ ప్రాసాదఖట్వాస్థానీయౌ - బ్రహ్మతు పర్యజ్ఞస్థానీయమ్. అతోబ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుమప్తిస్థానమ్.

౮॥ సూ. అతఃప్రబోధోఽస్మాత్. ౨.

౮. యతోబ్రహ్మైవ సాక్షాత్సుమప్తిస్థానమ్ - అతః అస్మాత్ - బ్రహ్మణః ఏషాం జీవానాం ప్రబోధః శ్రూయ మాణ ఉపపద్యతే * ౨ సత ఆగమ్య నవిదుః సత ఆగచ్ఛామహ ఇత్యాదిషు. ౨॥ ఛాం-౬-౧౦-౨.

తదభావాధికరణం సమాప్తమ్.

యోగాచ్చ వికల్పస్సాన్యత్. కార్యభేదాపగమకత్వేతు ప్రాసాదఖట్వాపర్యజ్ఞానామివ కార్యభేదా తస్మిచ్చయస్సాన్యత్. తతశ్చ పరమాత్మనః సుమప్తి జీవవిశ్రమస్థానత్వసూచనానియమసిద్ధిః. † (యుగపదనేకస్థానవృత్త్యసమ్భవాదితి) అణుత్వాదితిభావః.

† (తదభావఞ్చి) * యదా సుప్తః స్వప్నం నకథంచన పశ్యతీతి శ్రుత్యనుసారాత్ తదభావఞ్చివ్యవదేశః. సూత్రస్థచశబ్దాత్ పురీతత్వవ స్థితమ్. † పూర్వపక్షయుక్తివ్యవసార్థమాహ (నచేతి). † (పాక్షికేతి) * వికల్పశాస్త్రప్రదోషదుష్టఞ్చికాబరభావ్యమ్. ఏకైకశిరసి చత్వారో దో షా ఇతివిరోధ్యయేష్యష్టా దోషాః. దోషశ్చ బాధరూపాః. ప్రథమం ఫలసాధనతాప్రతిపత్తిబాధః, అనుష్ఠానబాధః, అపూర్వోత్పత్తిబాధః, ఫల బాధశ్చేత్యేకైకశిరసి దోషాః. అత్రతు యథాసమ్భవం బాధః - న చతుర్విధోపేత్యేతదభిప్రేత్యపాక్షికబాధగర్భవికల్పఞ్చి సామాన్యనిర్దేశః కృతః. † కార్యభేదః కథమిత్యత్రాహ (సమ్భవతిచేతి) సుమప్తినాడ్యా హృదయా నిమగ్నమ్య పురీతతి శయనమ్ - * ప్రత్యవసృప్యేతిశ్రుతేః.

౮॥ సూ. అతఃప్రబోధోఽస్మాత్. అతః, అస్మాత్, ఇతి పదద్వయం వ్యాఖ్యేయమ్.

నాడ్యాదీనా మేకార్థత్వాన్తోప్రహీయవాదీనామివ వికల్పఞ్చి పూర్వపక్షయుక్తిం పరే వదన్తి. పరమర్పయైకప్రయోజనత్వే సముచ్చ యః స్వాదితి నిరపేక్షత్వప్రతీతిరేవ వివక్షితేతి తైరపి వక్తవ్యమ్. * తాసు తదాభవతి * యదా సుప్త స్వప్నం నకథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్నాప్రి య ఏవైకధా భవతి * తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీతతి శేతఞ్చి నాడ్యాదినముచ్చయశ్చ శ్రుత్యా ప్రదర్శ్యతఞ్చి సిద్ధాంతయుక్తి రుక్తా. తత్ర నాడీనాం ప్రత్యవసరణమార్గత్వమాత్రం ప్రతిపన్నమితి తాసాం సుమప్తిస్థానత్వే సముచ్చయప్రతీతేః తదనాదరః. నాడీపురీతతోర్జీవాధారత్వవ్యవదేశస్తదు పాధ్యాధారతయా - బ్రహ్మాధారత్వం నామబ్రహ్మత్వ కతవ్యమేవేతిచాయుక్తమ్ - సుమప్త్యత్క్రొన్తోర్భేదేనేతినుత్రితత్వాన్తో, వైయధికరణ్యశ్రుతి నా మసావీరస్యాన్య. నను- * యతైవ ఏతత్సుప్తేఽభూత్ య ఏష విజ్ఞానమయః పురుష స్తదైషాం ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞాన మాదాయ య

౮॥ సూ. అతఃప్రబోధోఽస్మాత్. ౨.

(నే-సా.) “౨ సత ఆగమ్య నవిదుః” ఇతి బ్రహ్మణః ప్రబోధశ్రుతిః; అతఏవ. ౨.

(నే-దీ.) అస్మాత్ - బ్రహ్మణః, ప్రబోధశ్రుతి రతఏవైపపద్యతే “౨ సత ఆగమ్య నవిదుఃసత ఆగచ్ఛామహే” ఇతి శ్రూయతే. ౨.

౯॥ సూ. సవవతుకర్తానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. ౧.

౯. కిం సుమప్తవ ప్రబోధసమయే ఉత్తిష్ఠతి - ఉతాన్యథితి సంశయే అన్యః † సకలోపాధివినిర్ముక్తస్య బ్రహ్మణి సమప్తస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వేన ప్రాచీనశరీరేంద్రియాదిసమృద్ధాభావాదన్యః.

ఇతిప్రాప్త ఉచ్యతే - సవవత్తితి తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. స ఏవైతిష్ఠతి. కుతః. కర్తానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః కర్తృతావత్ - సుమప్తేన పూర్వకృతం పుణ్యపాపరూపం తత్త్వజ్ఞానాత్పాత్యై నైవ భోక్తవ్యమ్. అనుస్మృతిరపి - య ఏవా హం సుప్తః-సవవ ప్రబుద్ధోఽస్మీతి. శబ్దోఽపి సుమప్తప్రబుద్ధ స్సవవేతి దర్శయతి * ౧ త ఇహ వ్యాఘ్రోవా సింహాలా వా పృకోవా వరాహాలావా కీటోవా పతంగోవా దంశోవా మశకోవా † యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తి. విధయశ్చ మోక్షార్థా సుమప్తస్య ముక్తత్వేనర్థకాన్యుః. † సచాసా సర్వోపాధివినిర్ముక్తః ఆవిర్భూతస్వరూపః - * ౨ తద్యతైత తుమప్తఇతి సుమప్తం ప్రకృత్య * ౩ నాహం ఖల్వయమేవం సమృత్యాత్మానం జానాత్యయ మహ మస్మీతి నా ఏవే మాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి నాహ మత్ర భోగ్యం పశ్యామితి వచనాత్. † ముక్తస్యచ * ౪ పరంజ్యో

ఏషోఽస్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిచ్ఛేత ఇతి * పురీతతిశేత ఇతిచ శ్రుత్యోః కథ మవిరోధః. ఆత్ర ఆకాశే - పరమాత్మనీతి వరః, తథాపి * హృదయ ఇతి వచః పురీతచ్ఛయనేన విరుద్ధమ్. అత ఆకాశశబ్దవాచ్యపురీతదాఖ్యధర్మైక్యాత్ అవిరోధఇతి వాచ్యమ్. హృదయవేదనమాంసం పురీతత్ - తచ్చ హృదయాధారః - అతో సవిరోధ ఇత్యన్యే. తచ్చాయుక్తమ్ - హృదయాన్నాడీభిః ప్రత్యవస్పృశ్య పురీతతిశయనస్య హృది శయనస్యచ విరోధాత్.

అన్యేతు స్యప్తేసాస్తర్యామికః పరమాత్మాన ముపైతీతి వదన్తి. తచ్చాయుక్తమ్ - అస్తర్యామిక ఈశ్వరా ద్వ్యతిరిక్తస్య పరమాత్మనా ౭ప్రామాణికత్వాత్, * ప్రాజ్ఞేనాత్మనాసమర్పిష్యక్తఇతి శ్రుతివిరోధాచ్చ. అన్యత్సర్వం తుల్యమ్.

తదభావాధికరణం సమాప్తమ్.

౯॥ సూ. సవవతుకర్తానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. సజ్జతిః స్ఫుటా, కిం సుప్తా దన్యఃప్రబోధ ఉత్తిష్ఠతి - ఉత సవవేతి. కిం సుమప్తా సకలోపాధివినిర్ముక్తోఽస్తి ఉత నేతి. కిం కర్తానుస్మృతిశబ్దవిధయ సకలోపాధివినిర్ముక్తాభావ మవగమయన్తి - నేతి. సగమయన్తిచేత్ - సకలోపాధ్యభావాత్ బ్రహ్మణి సమప్త ఇత్యన్య ఉత్తిష్ఠతి. గమయన్తిచేత్ - సర్వోపాధివినిర్ముక్తబ్రహ్మసమృత్త్యభావాత్ సవప్రాతిష్ఠతీతిస్యాత్. † (సకలోపాధివినిర్ముక్తస్యేతి) అత్ర * సకంచన పాప్తానం సృజతీతిశ్రుతి రభిప్రేతా. * సతా సోమ్య తదా సమృన్నా భవతీతి వాక్య మప్యభిప్రేత్య బ్రహ్మణి సమప్తస్యేత్తుక్తమ్.

† (యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తి) పూర్వం యే యథా భవన్తి - తే తథా భవన్తిత్వర్థః. † (సచాసావీతి) అత్ర వినాశమేవాపీతోభవతీతి వాక్యే జ్ఞానసంక్షోభో వివక్షితః. † ఏతద్వచనాత్ సుమప్తస్య సర్వోపాధివినిర్ముక్తాభావః కథ మిత్యత్రాహ (ముక్తస్యేతి) సుమప్తే సర్వప్రవృత్తి

౯॥ సూ. సవవతు కర్తానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః. ౧.

(వే-సా.) సతా సంపన్నాపి సుప్తవ ప్రబుద్ధ ఉత్తిష్ఠతి, జ్ఞానవైరుధ్యేణ కృతస్య కర్తృత్వేనానుభావ్యత్వాత్, పూర్వానుభూతప్రత్యభిజ్ఞానాత్, “౧ త ఇహ వ్యాఘ్రోవా” ఇత్యాది “౧ యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తి” ఇతిశబ్దాత్, మోక్షోపాయవిధానర్థక్యాచ్చ. ౧.

(వే-దీ.) కిం సుమప్తవ ప్రబోధకాలే ఉత్తిష్ఠతి! సవవవా అన్యోవేత్త్యనియమఇతి సంశయః. సుమప్తస్య సర్వోపాధివినిర్ముక్తస్య బ్రహ్మణి సమప్తస్య ముక్తాదవిలక్షణత్వేన ప్రాచీనశరీరసమృద్ధాభావా త్వవేతి నియమా ననమ్భవతీతి పూర్వగిపక్షః. సుమప్తస్య బ్రహ్మజ్ఞానాభావేన పూర్వకృతస్యకర్తృణఃతేనైవైవభోక్తవ్యత్వాత్, సోఽహమితి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్, “౧ త ఇహ వ్యాఘ్రోవా సింహాలా వా” ఇత్యారభ్య “౧ యద్యద్భవన్తి తథా భవన్తి” ఇతిశబ్దాత్, మోక్షసాధనవిధానర్థక్యాచ్చ, సవప్రాతిష్ఠతీతి రాధాన్యః. సచాసా శరీరేంద్రియసమృద్ధవినిర్ముక్తః, అపితు కరణకశీబర ప్రవర్తనాయాసాదాశాన్తాయ బ్రహ్మణ్యతీతఃపునరాశ్వస్యప్రవర్తనాయోత్తిష్ఠతి. నూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

తిరుపసమ్మద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * ౧ స తత్ర పర్యేతి జక్ష త్క్రిడ ప్రమమాణః * ౨ స స్వరా డ్యవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి * ౩ సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వ మాప్నోతి సర్వశక్తి సర్వజ్ఞత్వాది శ్రూ యతే. † అత స్సుమప్త స్సంసరన్తేవ ఆయస్తసర్వకరణో † జ్ఞానభోగాద్యశక్తో విశ్రమస్థానం పరమాత్మాన ముపసమ్మ ద్యాశ్వస్త్యః పునరోభిగాయోత్తిష్ఠతి. ౧॥ ఛాం-౧-౧౨-౩. ౨॥ ఛాం-౨-౨౫-౨. ౩॥ ఛాం-౨-౨౬-౨.

కర్తానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేర్ధసమ్మత్తిఃపరిశేషాత్. ౧

౧౦. ముగ్ధ మధికృత్య చిన్త్యతే. కిమియం మూర్ఖా సుఖప్త్యాదిష్యతమావస్థా - ఉతావస్థాస్తరమితి విశయే † సుఖప్త్యాదీనా మన్యతమావస్థాయామేవ మూర్ఖాప్రసిద్ధ్యపవత్తే, రవస్థాస్తరకల్పనే ప్రమాణాభావాదన్యతమావస్థా.

కూన్యత్వజ్ఞానసంజ్ఞాచావభిహితా - ముక్తస్యతు తదుభయం విపరీత మిత్యర్థః. * † నకంచన పాప్తానం స్పృశతీతి శ్రుతేః కోర్థ ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి). † (జ్ఞానభోగాద్యశక్తి ఇతి) ఆదిశబ్దేనానుష్ఠాన ముక్తమ్. * నకంచన పాప్తానం స్పృశతీత్యత్రానుష్ఠానాశక్తి ర్వివక్షితా. సుఖదుఃఖానుభవాది కాలుప్యరాహిత్యమ్, విశ్రాంత్యర్థం పరమాత్మని సమ్మత్తిః, కర్తానుష్ఠానవైధుర్యంచాభిహితమ్ - నతు సర్వోపాధివిరోధీపూర్వక బ్రహ్మపాప్తిత్యర్థః. సతి సమ్మత్తి ర్నామ శరీరేంద్రియాధిష్ఠాత్మత్వాదివ్యాపారాస్తర రాహిత్యేన బ్రహ్మణి స్థితిమాత్రం వివక్షితమ్ - సదా సతినమ్మన్న తావ దాత్మస్వరూపస్య.

పూర్వేద్యః ప్రకాస్తస్య కర్తృణోఽపరిసమాప్తస్యాపరేద్య రనుష్ఠానా త్వవేతి కర్తృశబ్దం పరే సర్వే వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - అన్యే సూపక్రాస్తస్య రభవిర్భూదేవతా ప్రతిష్ఠాపనాదే రవైశ్చ సుమాపసదస్సనాత్. మయేదం ప్రకాస్తమితి ప్రత్యభిజ్ఞాపూర్వకసమాపసం వివక్షితం చేత్ - అస్మానుస్మృతేః కో భేదః. అర్థాస్తరప్రత్యభిజ్ఞాధారత్వమ్, స్వవిషయప్రత్యభిజ్ఞానంచేతి వైషమ్యమితిచేత్. ౧ - అనుస్మృతిశబ్దేనైవైవాభయవిధప్రతి సన్ధానస్య వస్తుం శక్యతావత్. సచ గోబలీనర్దనాయేన సజ్జోచః - అర్థాస్తరసమ్మతేనాన్యథాసిద్ధతావత్, అసన్యథాసిద్ధంహి సజ్జోచకమ్. సను- కర్తృవిధయా వివ్యావిధయశ్చ విధిశబ్దేన వస్తుం శక్యః - అతస్తస్మిన్మోచే తవాపి త్వదుక్తదోష ఇతిచేన్న - కర్తృశబ్దస్య తత్ఫలభోగతత్వజ్ఞానా భ్యాం వినా కర్తృత్వయే వినాశస్య నిర్వేతుకత ఏవసంజ్ఞాభిప్రాయతావత్తస్య విధిశబ్దేనాభిధాతు మశక్యతావత్. ఏవంసతి కర్తృవిధివైయర్థ్యమప్యా ర్థో హేతుస్సాన్యత్ - అతో విధిశబ్దః పాపశేష్యా ద్విద్యావిధివిషయఇతి యుక్తమ్ - ఇదం నిరూపణం మరణేమి తుల్యమితి అన్యే వదన్తి. తదయుక్తమ్ - శబ్దాహేత్యభివాత్. * యత్రతవస్య సరస్యమాత్మేవేత్యాదివాక్యస్య బ్రహ్మనుభవవిషయత్వాన్న తేన శబ్దా. అనుస్మృతే సిద్ధా త్తహేతుతయా సూత్రితత్వాన్యూభయత్రతానాం ప్రత్యభిసన్ధానాభావాచ్చ మరణవిషయత్వాన్మపపత్తే.

కర్తానుస్మృతిశబ్దవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేర్ధసమ్మత్తిః పరిశేషాత్. కిం మూర్ఖానామ జాగ్రత్స్వప్నసుఖప్తీనా మన్యతమావస్థా - ఉతావస్థాస్తరమ్. కిం లక్షణ లో భేదోఽన్యవిషయం శక్యతే - నేతి. అశక్యత్యే తాన్వస్యతమత్వమ్. శక్యత్యేఽవస్థాస్తరత్వమ్. † (సుఖప్త్యాదీనామితి) ఆదిశబ్దేన జాగరస్వప్న మరణావస్థా గృహ్యన్తే. ప్రసిద్ధ్యపవత్తేః - మూర్ఖాశబ్దప్రయోగోపపత్తేరిత్యర్థః. ఉపపత్తిశ్చ జ్ఞానలోపస్యావిశేషాత్.

౧౦॥ సూ. ముగ్ధేర్ధసమ్మత్తిఃపరిశేషాత్. ౧.

(వే-సా.) మూర్ఖితే పురుషే యా అవిస్థా, సా మరణాయార్థసంపత్తిరితి హేతుభేదాకారభేదాత్, అపునరుత్థాననియమాభావాచ్చ జ్ఞాయతే.

(వే-దీ.) కిం మూర్ఖా, మరణా దర్థాస్తరమ్ - ఉత మరణమేవేతి సంశయః. సర్వేన్ద్రియప్రాణవ్యాపారోపరతేఃమరణమేవేతిపూర్వగపక్షః. ఆకారవైరూప్యేణ సూక్ష్మప్రాణాస్తిత్వావగతేః మరణాయార్థసమ్మత్తిరితి సిద్ధాంతః. సూత్రార్థస్తు - ముగ్ధే - మూర్ఖితే పురుషే యావస్థా - సా మరణాయార్థసంపత్తిః. కుతః! పరిశేషాత్ ప్రాణాదిసర్వవ్యాపారోపరతేః సజాగరాద్యవస్థా. సచ గతప్రాణా - ఆకారవైలక్షణ్యేన సూక్ష్మప్రా ణాస్తిత్వావగతేః. మూర్ఖితేపైశ్చ కన్యచి త్సునర్జీవసదస్సనాచ్చ నమరణమితి పరిశేషాన్తరణాయార్థసమ్మత్తిరిత్యవగమ్యతే. ౧.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే ముద్ధేర్ధసమ్మత్రితి ముద్ధే పురుషే యా తస్యావస్థా - సా మరణాయార్ధసమ్మత్తిః. కుతః పరిశేషాత్ సతావత్ స్వస్మ జాగరా - జ్ఞానాభావాత్. నిమిత్తవైరూప్యాదాకారవైరూప్యాచ్చ స సుషుప్తిమరణే. † నిమిత్తంహి మూర్ఛాయా అభిఘాతాదిః. పారిశేష్యాన్తరణాయార్ధసమ్మత్తి ర్హ్యుర్హ్య. † మరణంహి సర్వప్రాణదేహ సమ్బద్ధౌపరతిః - సూక్ష్మప్రాణదేహసమ్బద్ధావస్థితి ర్హ్యుర్హ్య.

ముద్గాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. సస్థానతోపిపరస్యోభయలిజ్ఞంసర్వత్రహి. ౧.

౧౧. † దోషదర్శనాద్వైరాగ్యోదయాయ జీవస్యావస్థావిశేషా నిరూపితాః - ఇదానీం బ్రహ్మప్రాప్తితృప్త్యాజన

† నిమిత్తవైరూప్యం వివృణోతి (నిమిత్తంహీతి) † ఆదిశబ్దేనాత్మవైరూప్యనిష్పృశవణాద్యభిప్రేతమ్. తస్మి మరణాన్తర్గతేతి శబ్దాయా మాకార వైరూప్యం వివృణోతి (మరణంహీతి) నిమిత్తవైరూప్యాత్ సుషుప్తివ్యావృత్తిః - ఆకారవైరూప్యాన్తరణవ్యావృత్తిః. సుషుప్తిమరణే ఇత్యుక్తి ర్నాసన్నతయా సుషుప్తిమరణయోర్ధీనత్వాత్ పారిశేష్యముక్తవాక్ - పశ్చాన్నరణాన్తరాభివశ్చాయా మాకారవైరూప్యం విస్మృతమ్. సుషుప్తా ప్రాణో భూయిష్ఠి ముపలభ్యతే - మూర్ఛాయా మల్పం కించి దుపలభ్యతే - మృతౌ సకించిదిపి. బాహ్యవాయునా భూయిష్ఠ మాప్యాయిత స్సుషు ప్తా - మూర్ఛాయాం కించి దాప్యాయితః - అనాప్యాయితస్య ప్రాణస్యోపలమాభివర్హ్యతా వత్.

అస్యేత - మూర్ఛితః కిం మరణాయ పరమాత్మన మభినమన్ముః - ఉత సావస్థేతస్మిన్నితీనం - ఉత ప్రకారాన్తరగతఇతి వినారి మాచక్షతే. జాగ్రదాదిపన్యతమేత్యేకవిచారాన్తరాభవాత్, పృథక్కరణే ఘటవాద్వేద్యా విచార ఉచితః విచారస్య పరమాత్మవిగ్రహ్యత్వేన విఖ లమ్ పారిశేష్యహేతోః పరమాత్మపర్యవృత్తే అతత్పర్యవృత్తేచిచావిశేషాత్.

ముద్గాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. సస్థానతోపిపరస్యోభయలిజ్ఞంసర్వత్రహి. † సజ్జతిమాహ (దోషేతి) ప్రథమపాదప్రతిపాద్యం జీవస్య సదోషత్వమ్ - స్వతః

౧౧॥ సూ. సస్థానతోపిపరస్యోభయలిజ్ఞంసర్వత్రహి. ౧.

(వే-సా.) జాగరాదిషు చతస్రవస్థానస్వస్థరామితేన స్థితేరపి పరస్య బ్రహ్మణో నకల్పన దోషః. యత స్సర్వత్ర శ్రుతిస్తృతిషు నిర్ద షిఖిదోషసంబంధత్వేన సమస్తకల్యాణగుణాకరత్వరూపాభయలిజ్ఞం పరం బ్రహ్మ శ్రుతమ్, “౧ ఆపహతపాప్తా సత్య సబ్దల్పః” “౨ నిరవద్యమ్” “౩ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్” “౪ సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోసా” “౫ సకలా నయత్ర క్షేణాదయః” ఇత్యాదిషు. ౧.

(వే-దీ.) కిం జీవస్యేతద స్థరామిణః పరస్య బ్రహ్మణోపి జాగరాదిస్థానప్రయుక్తదోషాస్సమ్భవన్తి - ఉతనేతిసంశయః. “౬ యగిపుష్కవాం తిష్ఠన్” “౭ య ఆత్మని తిష్ఠన్” “౮ య శృణుషి తిష్ఠన్” “౯ యో రేతసి తిష్ఠన్” ఇత్యాదినా జీవస్యేన సర్వావస్థానస్వస్థితివచనాత్, ఛందతోపి పూయశోణితాదిమజ్జన మపురుషార్థ ఏవేతి సర్వే దోషా స్సమ్భవన్తీతి పూర్వగివక్షః. రాధాస్తమ - “౧ ఆపహతపాప్తా విజరః” “౨ నిర వద్యం నిరజ్ఞానమ్” “౩ సత్యకామసత్యసబ్దల్పః” “౪ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్” “౫ యో మా మజ మనాదించ వేత్తి లోకమహేశ్వ రమ్” “౬ పరగి పరాణాం సకలా నయత్ర క్షేణాదయ స్సన్తి పరావరేశే” ఇత్యాది శ్రుతిస్తృతిభ్యో నిరస్తనిఖిల దోషగన్ధతా పార్వజ్ఞ్యసత్యసబ్ద ల్పతావద్యుభయలక్షణస్వరూపావగతేః పరస్య బ్రహ్మణ స్సర్వత్రా స్థరామితయాఽవస్థితస్యాపి సదోషగన్ధ స్సమ్భవతి, అపితు సర్వనియమసరూప లీలారసవ.

సూత్రార్థము - సస్థానతోపిపరస్య పృథివ్యాత్మాదివస్థరామితయాఽవస్థితస్యాపి పరస్య బ్రహ్మణః, జీవస్య తత్ర తత్రావస్థితస్య యే దోషా ఉక్తాః - తే నవమ్భవన్తి. కుతః ! ఉభయలిజ్ఞంసర్వత్రహి - హి లేతే. యత స్సర్వత్ర శ్రుతిస్తృతిషు నిరస్తనిఖిలదోషత్వసమస్తకల్యాణగుణాత్మకత్వ రూపాభయలిజ్ఞమ్ - ఉభయలక్షణం పరం బ్రహ్మవగతమ్. ౧.

నాయ ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వకల్యాణగుణాత్కత్వప్రతిపాదనాయా + రభతే. తత్ర జాగరస్వప్నసుషుప్తి
+ ముద్ఘ్రతాన్) నిషు స్థానేషు తత్తత్సానప్రయుక్తా జీవస్య యే దోషాః - తే తదన్తర్యామిణః పరస్య బ్రహ్మణోఽపి తత్ర
తత్రావస్థితస్య సన్ని - నేతి విచార్యతే. కిం యుక్తమ్. సన్నితి. కుతః. + తత్తదవస్థశరీరేఽవస్థానాత్. + సను ౧ సమ్భాగ
ప్రాప్తిరితిచేన్నవై శేష్యాత్ ౨ స్థిత్యదనాభ్యాంచేత్యాదిషు పరస్యాకర్తవశ్యత్వేన దోషాభావ ఉక్తః - తత్కథ మకర్త
వశ్యస్య పరస్య బ్రహ్మణ స్తత్తత్సానసమ్మన్థా ద్దోష ఉచ్యతే. + ఇథ ముచ్యతే. కర్తాణ్యపి దేహసమ్మన్థ మా
పాదయన్త్యపురుషార్థజననాని భవంతి - దేహయోగాద్యేత్యత్క్రమ్. + తచ్చ దేహసమ్మన్థస్యాపురుషార్థత్వేనభవతి -
+ ఇతరథా కర్తాణ్యేన దుఃఖం జనయిష్యన్తి - కిం దేహసమ్మన్థేన. + అతోఽకర్తవశ్యత్వేనత్యపి నానావిధాశుచిదేహ
సమ్మన్థోఽపురుషార్థపవ. + అతస్తన్నియమనార్థం స్వేచ్ఛయా తత్ప్రవేశేవ్యపురుషార్థసమ్మన్థోఽవర్జనీయః - + పూయ

యపాదప్రతిపాద్యంహి పరమాత్మసా నిర్దోషకల్యాణగుణాఃరత్వే - తత్కథం సవపాద్యవస్థాస్సినాదే నిరూప్యత ఇతిచేత్. ఉచ్యతే - సవస్మ
సుషుప్తినిరూపణేన పరమాత్మనః సావపాద్యవిచిత్రార్థసప్తత్వమ్, సుషుప్తిస్థానతవించాకారదవ్యయం ప్రతిపాదితం భవతీతి పరమాత్మగుణసిద్ధే రస్తి
నాదే తన్నిరూపణమ్. మూర్ఛాదినిరూపణంతు పూర్వపాదే నిరవకాశత్వాత్ సుషుప్తినిరూపణసాపేక్షతావచ్చాత్ర కృతమ్. + (ఆరభతఇతి)
సూత్రకారఇతి శేషః. + (ముద్ఘ్రతాన్) నిషుస్థానేషు అవస్థాస్విత్యర్థః. సుషుప్త్యాదిస్థానేషు స్థితస్య జీవశరీరకస్య పరస్య జీవగతా అపురుష
భాః కిం ప్రసజ్యంతే - నేతి చిన్త్యతే. దేహాదినమ్మన్థస్యాపురుషార్థహేతుత్వం కిం తదవస్థునవిభావప్రయుక్తమ్ - ఉత కర్తవిశేషకృతమితి. కిం
పరమాత్మవిషయోభయలిజ్జతవీశ్రుతి రపురుషార్థస్య వస్తునవిభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్తనిబన్ధనతా మవగమయితుం ప్రభవతి - నేతి. పరస్యా
భయలిజ్జతవీశ్రుతిః కిమన్యథా సిద్ధా - నేతి. పరస్యాభయలిజ్జతవీం జీవవదవస్థాభేదేనవా అతాత్త్వికత్వేనవా నిరోద్ధుం శక్యమ్ - నేతి. తత్రా
వస్థాభేదేన నిరవహణార్థం చిన్త్యతే - పరస్యాభయలిజ్జతవీం కిం తిరోధానార్హమ్ - నేతి. నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యవగతం బ్రాహ్మణాదిశబ్దా
నాం బ్రహ్మపర్యస్తత్వం కిం పరస్య కర్తవశ్యతా మవగమయతి - నేతి. అతాత్త్వికత్వేన నిరూపణార్థమిథం త్రేధా చిన్త్యతే - జలసూర్యాదిదృ
ష్టాంతః పరస్య కిమధ్యానమూలావిద్యాదిదోషనమ్మన్థ మవగమయతి - నేతి, * అథాత ఆదేశో నేతినేతీతి నిషేధః కిం ప్రకృతనర్వాకారవిష
యః - ఉత సమ్మచితఇతిచ. జ్ఞానానందస్వరూపతవ్యవదేశః కిం పరస్య సార్వజ్ఞ్యనత్యసమ్మలవత్వాదిగుణాశ్రయత్వంప్రతిషీపతి - నేతీతిచ.
యదా బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యస్తత్వం పరస్య కర్తవశ్యతా మవగమయతి - తదా పరస్యాభయలిజ్జతవీం తిరోధానార్హ మవస్థాభేదేన
నిరూప్యాం స్యాత్. యదా జలసూర్యాదిదృష్టాంతః పరస్యావిద్యాదిదోషనంనర్గజ్ఞాపకః, యదాచ నేతినేతీతి నిషేధః ప్రకృతనర్వాకారవిష
యః, యదాచ జ్ఞానానందస్వరూపతవ్యవదేశసార్వజ్ఞ్యాదిప్రతిషేపకః - తదోభయలిజ్జతవీ మతాత్త్వికత్వేన నిరోద్ధుం శక్యం స్యాత్. ఏవ
ముఖ్యధా నిరూపణసమ్మన్థాత్ ఉభయలిజ్జతవీశ్రుతి రన్యథా సిద్ధేత్యపురుషార్థస్య వస్తునవిభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్తకృతత్వం వ్యవ
స్థాపయితుం సా నప్రభవతీత్యకర్తవశ్యత్వేపి పరస్య దేహాదినమ్మన్థా దపురుషార్థానన్వయసాన్యత్. యదాతు బ్రాహ్మణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్య
స్తత్వం నపరస్య కర్తవశ్యత్వ మవగమయతి - తదా తస్యాభయలిజ్జతవీం తిరోధానానర్హతయాఽవస్థాభేదేన నిరోద్ధుం మశక్యం స్యాత్. యదా
జలసూర్యాదిదృష్టాంతః పరస్యావిద్యాదిదోషనంనర్గం నజ్ఞాపయతి, యదాచ * నేతినేతీతినిషేధః సమ్మచితవిషయః, యదాచ జ్ఞానానందస్వరూపత్వ
వ్యవదేశో జ్ఞాతృత్వాదిగుణాశ్రయత్వం నప్రతిషీపతి - తదాతాత్త్వికత్వేన నిరోద్ధుం మశక్యం స్యాత్. అత ఉభయలిజ్జతవీశ్రుతే రుభయధా
వ్యవస్థాసిద్ధతావిభావాత్ అపురుషార్థస్య వస్తునవిభావప్రయుక్తతాం వ్యుదస్య కర్తవిశేషప్రయుక్తత్వం సా వ్యవస్థాపయితుం ప్రభవతీత్యకర్త
వశ్యస్య పరమాత్మసా దేహాదివ్యవస్థితస్యాపి నాపురుషార్థాదిదోషానన్వయప్రసజ్యఇతి. + (తత్తదవస్థశరీరఇతి) తచ్చబ్దో జాగరాదిపరః. జాగరా
దిహేతుతా శరీరస్యావస్థా. + హేనరుక్త్యంశబ్దతే (ననివీతి) + పరిహరతి (ఇథమితి) + కర్తాణాం దుఃఖావహత్యం. దేహాద్విరకమస్తు - తతః కి
మిత్యత్రాహ (తచ్ఛేతి) దావిరభూతస్య సాక్షా దపురుషార్థహేతుత్వం భవతి - యథా రాజశోపస్య వధాదిహేతుత్వేపి తస్య ఖడ్గప్రహారాదిదావి
రకతావీత్ దావిరభూతఖడ్గప్రహరస్య వధంప్రతి సాక్షాదేతుత్వమ్ - తథేహాపీతి. + ఇమ మగ్ధ మభిప్రేత్యాహ (అపురుషార్థత్వేనభవతీతి) + తదు
పపాదయతి (ఇతరథేతి). + తస్తాద్దావిరభూతదేహసమ్మన్థోఽపురుషార్థఇత్యాహ (అతఇతి). + కర్తవశ్యతావదృతే స్వేచ్ఛయా ప్రవేశేవ్యపురుష
ార్థసమ్మన్థో వస్తునవిభావాయ త్రతావదవర్జనీయః - యథాఽనన్యాధీనస్య న్యయమేవాసినా సవచ్ఛన్దతోపి శిరశ్చేదోఽపురుషార్థపవ - తద్వదిత్యా
హ (అతస్తదీతి). దృష్టాంతమాహ + (పూయేతి) అకర్తవశ్యత్వేపి వస్తునవిభావాంతాపురుషార్థసమ్మన్థః స్యాదేవేతి పూర్వపక్షోత్థానమిత్యర్థః.

శోణితాదిమజ్జనంహి స్వేచ్ఛాకారిత మప్యపురుషార్థపవ. అతో యద్యపి జగదేకకారణం సర్వజ్ఞత్వాదికల్యాణగుణా కరంచ బ్రహ్మ - తథాపి * ౧ యః పృథివ్యాం తిష్ఠత్ * ౧ య ఆత్మని తిష్ఠత్ * ౧ య శ్చక్షుషి తిష్ఠత్ * ౧ యో రేతసి తిష్ఠత్ నిత్యాదివచనాత్, తత్ర తత్రావస్థితస్య తత్రతస్మిన్బద్ధరూపాపురుషార్థాస్సన్తితి.

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్షహే - సస్థానతోపిపరస్యేతి సపృథివ్యాత్పాదిస్థానతోపి పరస్య-బ్రహ్మణః అపురుషార్థగ న్ధస్సమ్భవతి. కుతః. ఉభయలిక్ష్ణం సర్వత్రహి యతః సర్వత్ర - శ్రుతిస్మృతిషు పరం బ్రహ్మ ఉభయలిక్ష్ణమ్ - ఉభయ లక్షణ మభిధీయతే. † నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థః. * ౨ అపహతపాప్తా విజగో విమృ త్యు ర్విశోకో విజఘతోసైపిపాన సుత్యకామ సుత్యసజ్జ-ల్పః * ౩ సమస్తకల్యాణగుణాత్తోసా స్వశక్తిలేశార్థౌతభూ తవర్గః * ౩ తేజోబలైశ్వర్యమహావబోధసువీర్యశక్త్యాదిగుణైకరాశిః | పరః పరాణాం సకలా న యత్ర క్లేశాదయస్సన్తిప రావరేశే * ౪ సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వృక్ష్యం పరమం పద మిత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యః ఉభయలక్షణంహి బ్రహ్మనగతమ్.

౧౨॥ సూ. భేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్. ౨

౧౨. యథా జీవస్య ప్రజాపతివాక్యావగతాపహతపాప్తత్వాద్యుభయలిక్ష్ణస్యాపి దేవాదిదేహయోగరూపావస్థా భేదాదపురుషార్థయోగః - తథాఽస్త్రామిణః పరస్యాపి స్వతోఽపహతపాప్తత్వాద్యుభయలిక్ష్ణస్య తత్రద్దేవాదిశరీరయో గరూపావస్థాభేదాదపురుషార్థయోగోఽవర్జనీయఇతిచేత్. † తన్న - ప్రత్యేకమతద్వచనాత్ * ౧ యః పృథివ్యాం తిష్ఠత్ * ౧ య ఆత్మని తిష్ఠత్ నిత్యాదిషు † ప్రతిపర్యాయమ్ * ౧ సత ఆత్మాఽస్త్రామ్యమృతఇత్యస్త్రామిణోఽమృతత్వ వచనేన తత్ర తత్రస్వేచ్ఛయా నియమనం కుర్వత తత్రతస్మిన్బద్ధప్రయుక్తాపురుషార్థప్రతిపేధాత్. † జీవస్యతు తత్స్వరూపం తిరోహితమితి పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహిత మిత్యత్రోక్తమ్. నను - స్వేచ్ఛయా కుర్వతోపి తత్తద్వస్తు

† రాధాస్తమాహ (ఏవంప్రాప్తఇతి). † (నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వలక్షణోపేతమిత్యర్థః) నిర్దోషత్వశ్రుతివత్ కల్యాణగు ణాకరత్వశ్రుతిరపి దోషశక్త్యానిరాసోపయోగినీ - కల్యాణగుణానాం దోషప్రతిపక్షరూపత్వాద్విదితిభావః.

౧౨॥ సూ. భేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్. ఉభయలిక్ష్ణత్వశ్రుతిః జీవస్యాప్యస్తి - తత్రావస్థాభేదేహి తన్నిర్వాహః - తద్య త్పరమాత్మసూపీత్యర్థః. † పరిహరతి (తన్నేతి). † (ప్రతిపర్యాయమితి) అమృతశబ్దస్య సకృదుక్తిశ్చేత్ - నిత్యత్వపరత్వం స్యాత్ - అన కృదావృత్తత్వాత్ ప్రతిపర్యాయ ముక్తతదన్యైగుతదోషవిశేషసమ్బద్ధరాహిత్యమేవామృతశబ్దేనాభిప్రేతమిత్యర్థః. † జీవస్యాభయలిక్ష్ణత్వశ్రుతి సదాభివేషే కథం తస్యాపురుషార్థసమ్బద్ధఇత్యత్రాహ (జీవస్యేతి) తిరోధానాదేః శ్రుతిసిద్ధత్వా జీవవిషయోభయలిక్ష్ణత్వశ్రుతిస్సన్కీచితా - పరమాత్మ

౧౨॥ సూ. భేదాదితిచేన్నప్రత్యేకమతద్వచనాత్. ౨.

(వే-సా.) జీవస్య స్వతోఽపహతపాప్తమోపి శరీరసంబద్ధిత్వావస్థాభేదాద్యథాదోషసంబద్ధః, తథా పరస్యాపి “౧ యస్య పృథివీ శరీరమ్” ఇత్యాదిశరీరసంబద్ధిత్వాద్దోషఇతిచేత్. స, “౧ యస్య పృథివీ శరీరమ్” ఇత్యాదిషు ప్రతిపర్యాయం “౧ సత ఆత్మాస్త్రామ్యమృతః” ఇతి నిర్దో షత్యవచనాత్. ౨.

(వే-దీ.) యథా జీవస్య స్వతోఽపహతపాప్తత్వాదిగుణకస్యాపిదేవాదిశరీరసమ్బద్ధి తయా వస్థాభేదా దుక్తదోషసమ్బద్ధిత్వమ్; ఏవంపరస్యాపి “౧ యస్య పృథివీ శరీరమ్” ఇతిశరీరసమ్బద్ధిత్వావస్థాభేదాత్తేదోషమన్యరితిచేత్. స, ప్రత్యేకమ్ - ప్రతిపర్యాయం అతద్వచనాత్. దోషసమ్బ ద్ధిత్వవచనాత్. “౧ యస్య పృథివీ శరీరమ్” ఇత్యాదిషు “౧ ఏవత ఆత్మాఽస్త్రామ్యమృతః” ఇత్యస్త్రామిణోహి నిర్దోషత్వముచ్యతే. జీవ స్యతు పరాభిధ్యానాత్తత్స్వరూపం తిరోహితమిత్యుక్తమ్. అతశ్శరీరసమ్బద్ధితేషాం పరస్యైతే నదోషః. ౨.

స్వభావాంతాపురుషార్థసమ్బంధోఽవర్జనీయ ఇత్యుక్తమ్. † నైతమ్యుక్తమ్ - † నహ్యచిదవ్యస్తపి స్వభావతోఽపురుషార్థసమ్బంధః. కర్తవశ్యానాం తు కర్తవ్యభావానుగుణ్యేన పరమపురుషసంబంధా దేకమేవ వస్తు కాలభేదేన పురుషభేదేనచ సుఖాయ దుఃఖాయచ భవతి. † వస్తుస్వరూపప్రయుక్తేతు తాద్రూప్యే సర్వం సర్వదా సర్వస్య సుఖాయైవ దుఃఖాయైవ వా స్యాత్ - సచైవం దృశ్యతే. † తథాచోక్తమ్ * † ౧ నరకస్వర్గసంక్షేపై పాపపుణ్యే ద్విజోత్తమః | వస్త్యేకమేవ దుఃఖాయ సుఖాయేర్ద్వైగమాయచ | కోపాయచ యత స్తస్మా దవస్తు వస్త్యాత్కం కుతః | † తదేవ ప్రీతయే భూత్వా పునర్దుఃఖాయ జాయతే | తదేవ కోపాయ యతః ప్రసాదాయచ జాయతే | తస్మా ద్దుఃఖాత్కం నాస్తి సచకించితుస్మాత్కమితి. † అతో జీవస్య కర్తవశ్యత్వా తత్తత్కర్తానుగుణ్యేన తత్తదవస్తుసమ్బంధపాపురుషార్థ స్యాత్ - † పరస్యతు బ్రహ్మణః స్యాధీనస్య సవప సమ్బంధ స్తత్తద్విచిత్రనియమసరూపలీలారసాయైవ స్యాత్.

౧౩|| సూ. అపిచైవమేకే. ౩.

౧౩. అపిచ - ఏకే - శాఖనః ఏకస్మిన్నేవ దేహసంయోగే జీవస్యాపురుషార్థం పరస్యతు తదభావం నియమసరూపశ్రవ్యరాయత్తదీప్తియోగంచ స్వశబ్దేనాధీయతే * ౨ దావ సుపర్ణా సయుజా సఖాయా సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే | తయో రన్యః పిప్పలం సావదవ్యత్త్యనశ్చన్నస్యో అభిచాకశీతితి.

సన్వీన్యాధీనతిరోధానాద్గుణత్యభావాత్తద్విషయోభయలిజ్జత్విశ్రుతి రసంబంధితపుత్తిరత్యర్థః. † నన్వీత్వాదిసా చోదితే పరిహారతి (నైతదితి). † వస్తుస్వభావాంతాపురుషార్థసమ్బంధప్రసంగః - తదేవ నాస్తీత్యాహ (నహీతి) సకేవలం తేత్రజ్ఞస్యైవాపురుషార్థసమ్బంధబోధాధికః - ఆచేతనస్యా ప్యపురుషార్థత్వం నస్వభావప్రయుక్తపితృపితృజన్య భావః. అగ్న్యదిషు హేమస్తాదికాలాపేక్షయా సుఖదుఃఖహేతుత్వం దృష్టమ్, పురుషభేదేన ఏకమేవ వస్తు స్వకీయత ఏకీయత నిబంధ్యా సుఖదుఃఖకరం దృష్టమ్, యథా ధాన్యాదిషు - తదవదిత్యర్థః. † వస్తుస్వభావాంతాపురుషార్థసమ్బంధా మాహ (నస్తుస్వరూపేతి) తాద్రూప్యే - సుఖదుఃఖాదిహేతుత్వే ఇత్యర్థః. న హ్యేకస్య విరుద్ధస్వభావదవ్యయాన్వయ ఉపపన్న ఇతి భావః. † సకేవలం సుఖాదిహేతుతాయాః కర్తృకృతత్వ ముపపత్త్యా కల్ప్యమ్ - కణోక్త మపీత్యాహ (తథాచోక్తమితి) † పురుషభేదేనైకస్య వస్తున సుఖాది హేతుత్వమాహ (నరకస్వర్గేతి) నరకస్వర్గసంక్షేపేన ప్రాప్తప్రాప్తవివేకేన పాపపుణ్యకృతమిత్యర్థః. † ఏకస్మైవ వస్తున ఏకపురుషం ప్రతి కాలభేదేన సుఖాదిహేతుత్వమాహ (తదేవప్రీతయితి). † తస్మాత్పరతన్త్రస్య జీవస్య కర్తానుగుణభగవత్సంబంధాంతోఽపురుషార్థసమ్బంధత్యాహ (అత ఇతి). † నవీతన్త్రస్య నవీయం సావిపురుషార్థాపాదనాయోగాత్ ఈశ్వరస్వేదం లీలాపకరణతయా పురుషార్థభూతమిత్యాహ (పరస్యతివీతి).

౧౩|| సూ. అపిచైవమేకే. పూర్వసూత్రే అనిగదవ్యాఖ్యానా శ్రుతి రుదాహృతా - ఆత్ర సన్వీన్యాధీనతి రుదాహీయత ఇత్యభిప్రాయో స్వశబ్దేనేత్యుక్తమ్. * దావసుపర్ణా ఇత్యత్ర పర్ణశబ్దేనాప్రాకృతవిగ్రహా జ్ఞానంవా లభిధీయతే.

౧౩|| సూ. అపిచైవమేకే. ౩.

(నే-సా.) ఏకస్మిన్ శరీరేఽవస్థితయో ర్జీవపరయో ర్యో విశేష ఉక్తః, ఏవమేకే స్వశబ్దేనాభిధీయతే “౨ దావసుపర్ణా” ఇత్యారభ్య, “౨ పిప్పలం సావదవ్యత్త్యనశ్చన్నస్యో అభిచాకశీతి” ఇతి. ౩.

(నే-దీ.) అపిచ - యదిదం జీవపరయోరేకస్మిన్ శరీరే శరీరేణావస్థితయో ర్జీవసమ్బంధత్వం తద్విపరీతత్వం చోక్తమ్. ఏవమేకే శాఖనస్వశబ్దేనాభిధీయతే “౨ దావసుపర్ణాసయుజాసఖాయాసమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే | తయో రన్యః పిప్పలం సావదవ్యత్త్యనశ్చన్నస్యో అభిచాకశీతి” ౩.

† అథస్యాత్ - * ౧ అనేన జీవేనాత్తనాను ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి బ్రహ్మః
త్వజీవానుప్రవేశపూర్వకం నామరూపవ్యాకరణమితి బ్రహ్మణోఽపి తదాత్మభూతస్య
దేవమనుష్యాదిరూపత్వం తన్నామభాక్త్యంచాస్తి - తతశ్చ * ౨ బ్రాహ్మణో య
జేతేత్యాదివిధినిషేధశాస్త్రగోచరత్వేన కర్తవశ్యత్వ మవర్జనీయమితి. తత్రాహ.

౧౮॥ సూ. అరూపదేవహితత్ప్రధానత్వాత్. ౪.

౧౮. దేవాదిశరీరానుప్రవేశే తేన తేన రూపేణ యక్తమవ్యరూపదేవతత్ - బ్రహ్మ - రూపరహితతుల్యమేవ.
† జీవవచ్ఛరీరిత్వనిబద్ధన కర్తవశ్యత్వ మస్య నవిద్యత ఇత్యర్థః. కుతః. † నిర్వాహకత్వేన ప్రధానత్వాత్. * ౩ ఆకాశో
హవై నామరూపయో ర్నిర్వహితా తే యదస్తరా తద్బ్రహ్మేతి సర్వానుప్రవేశేపి నామరూపకార్యాస్పర్శేన † నామ
రూపయో ర్నిర్వోధృత్వమేవ బ్రహ్మణః ప్రతిపాదయతి. † నను - తచ్ఛరీరకత్వేన తదస్తర్యామిత్యే కథ మరూపవదితి
రూపసమృద్ధిరహితతుల్యత్వ ముచ్యతే. † ఇత్థం - యథా జీవస్య తత్తజ్జన్యనుఖదుఃఖభాక్త్యేన తత్తద్రూ పసమృద్ధః -
తథా తదభావా త్వరస్యారూపవత్త్వం † విధినిషేధశాస్త్రాని కర్తవశ్యమేవా † ధికుర్వన్తి. తస్మా దరూపతుల్యమేవ
పరం బ్రహ్మ. † తతశ్చాస్తర్యామిరూపేణావస్థితమపి బ్రహ్మ నిరస్తనిఖలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వరూపోభయలిజ్ఞమేవ.

† అన న్నరసూత్ర మవతారయతి (అథస్యాదితి) అపురుషార్థసమృద్ధః కర్తాధీనోఽస్తు - కర్తవశ్యత్వం పరమాత్మసాపి సమృద్ధత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. అరూపదేవహితత్ప్రధానత్వాత్. † కేనాకారేణారూపతుల్యత్వమిత్యత్రాహ (జీవవదితి) † వత్సమణాశ్రుత్యభిప్రాయే
ణాహ (నిర్వాహకత్వేనప్రధానత్వాదితి) * † తేయద స్తరేత్యస్యార్థమాహ (నామరూపేతి) † కార్యవిశేషబుభుత్సయా చోదయతి (సన్నితి)
శరీరేత్యేనానుప్రవేశోహి తన్నియమనాదికార్యార్థవ - తత్కథం కార్యాన్వర్త్యత్వార్థః. యదాపి - తత్తద్బుద్ధిశబ్దపర్యవసానంహి తత్తదనుప్ర
వేశకార్యమ్ - బుద్ధిశబ్దవిషయత్వేన కర్తవశ్యత్వంచావశ్యం భావి - తత్కథం కార్యాన్వర్త్యత్వార్థః. † పరిహరితి (ఇత్థేమితి) నుఖదుఃఖాదికార్య
విశేషస్యాస్పర్శ ఉచ్యతే - నతు - నియమనాదేరిత్యర్థః. † తర్హి * బ్రాహ్మణో యజేతేత్యేవమాదీనాం కోర్థ ఇత్యత్రాహ (విధినిషేధేతి) యథా
శుక్లశబ్దస్య గుణిపర్యవ్తాభిధానసావీరస్యేపి పటస్య శుక్ల ఇతి వాక్యేఽర్థానుపపత్త్యా శుక్లశబ్దో ధర్మమాత్రపరః - తథా * బ్రాహ్మణో యజేతేత్యా
దిష్యవ్యర్థానుపపత్త్యా జీవమాత్రపర్యవత్త్వ మాశ్రయిత్యత్వార్థః. తథాచ * యస్య పృథివీశరీర మిత్యాదిషు దృష్టమితి భావః. యదాపి - బ్రాహ్మ
ణాదిశబ్దానాం బ్రహ్మపర్యవత్త్వేపి బ్రాహ్మణ శుక్ల ఇతివ ద్విశేషభూతజీవమాత్రే కర్తవశ్యత్వాన్వయ్యాత్ బ్రహ్మణ సన్నిధావరకం కర్తవశ్యత్వమితి.
† (అధికుర్వన్తి) అధికారః - తాదర్థ్యబోధనమ్. తస్మాదితి సూత్రార్థ ముపసంహరతి. † పరమప్రకృతాథేనాన్వయమాహ (తతశ్చేతి)

౧౮॥ సూ. అరూపదేవహితత్ప్రధానత్వాత్. ౪.

(వే-సా.) మనుష్యాదిశరీరేషు శరీరేత్వేపి రూపరహితవస్తువదేవ వర్తనే తత్ బ్రహ్మ, జీవనామరూపయోరపి నిర్వోధృత్వేన ప్రధానత్వాత్.
తథాహి శ్రుతిః, “౩ నామరూపయో ర్నిర్వహితా తే యదస్తరా” ఇతి, నామరూపయోరస్తరా అసంపృప్తో మధ్యేవర్తతే, అవశ్యఇత్యర్థః. ౪.

(వే-దీ.) మనుష్యాదిశరీరేషు శరీరిత్వమేవ జీవస్య నామరూపభాక్త్యేన కర్తవశ్యతాహేతుః - తత్త్వరస్యార్థవిశిష్టంచేత్ - కథం
పరస్య బ్రహ్మణోఽకర్తవశ్యత్వేన కర్తృఫలానశన ముచ్యతే ఇత్యత్ర ఆహ. ౧॥ చాం-౬-౩-౨. ౨॥

మనుష్యాది శరీరేషు శరీరేత్వే వ్యరూపదేవహితత్ - పరంబ్రహ్మ. కుతః! ప్రధానత్వాత్ - నిర్వాహకత్వాత్, జీవస్య నామరూపభాక్త్యేన
కర్తృఫలానశనం నిర్వోధుం పరస్య తత్తచ్ఛరీరే శరీరేత్యేనావస్థానమ్. యథాహ “౪ యస్య పృథివీ శరీరమ్” “౪ యస్యాత్మాశరీరమ్...ఆ ఆ
త్మన మస్తతో యమయతి” “౫ ఆస్తరిప్రవిష్టశ్వాస్తా జనానాం సర్వాత్మా” “౩ ఆకాశోహవై నామరూపయో ర్నిర్వహితా తే యదస్తరా
తద్బ్రహ్మ” ఇతి. అత ఉభయలిజ్ఞమేవ పరంబ్రహ్మ. ౪. ౩॥ ఛాం-౮-౧౮-౧. ౪॥ బృ-౫-౨-౩, ౨౨. ౫॥ ఆరణం ౩ప్ర - ౨౧పం.

† ననుచ * ౧ సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మత్యాదిభిర్నిర్విశేషప్రకారైకస్వరూపం బ్రహ్మవగమ్యతే - అన్యత్తుసర్వజ్ఞత్వ సత్య సజ్జల్పత్వజగత్కారణత్వ సర్వాంతరాత్మత్వ సత్యకామ త్యాదికమ్ * ౨ † నేతి నేతిత్యాదిభిః ప్రతిషిధ్యమానత్వేన మిథ్యా భూతమిత్యవగస్తవ్యమ్ - తత్కథం కల్యాణగుణాకరత్వ నిరస్తనిఖలదోషత్వరూపోభయలిజ్జత్వం బ్రహ్మణ్యతి. అత ఆహ.

౧౫॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్. ౫.

౧౫. యథా * ౧ సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మత్యా దివాక్యావైయర్థ్యాత్ప్రకాశస్వరూపత్వం బ్రహ్మణోఽభ్యు పగమ్యతే - తథా సత్యసజ్జల్పత్వసర్వజ్ఞత్వజగత్కారణత్వ సర్వాత్మకత్వనిరస్తనిఖలావిద్యాదిదోష త్యాద్యభిధాయ వాక్యావైయర్థ్యా దుభయలిజ్జమేవ బ్రహ్మ.

౧॥ తై-ఆ-౧-౧. ౨॥ బృ-౪-౩-౬.

౧౬॥ సూ. ఆహచతన్మాత్రమ్. ౬.

౧౬. కించ - * ౧ సత్యం జ్ఞాన మనంతమిత్యాదివాక్యం బ్రహ్మణః ప్రకాశస్వరూపతామాత్రం ప్రతిపాదయతి - † నా న్యత్సత్యసజ్జల్పత్వాదికం వాక్యాంతరావగతం నిషేధతి. * ౨ నేతి నేతిచ నిషేధస్య విషయోఽనంతరమేవ వక్ష్యతే.

౧౭॥ సూ. దర్శయతిచాథోఽపి స్తర్యతే. ౭.

దర్శయతిచ వేదాంతగణః కల్యాణగుణాకరత్వం నిరస్తనిఖలదోషత్వంచ * ౧ త మిశ్వరాణాం పరమం మహే

† అనంతరూత్రం చోద్యేనావతారయతి (ననుచేతి) * సత్యం జ్ఞానమిత్యాద్యర్థగుణనిషేధః - జ్ఞానమాత్రస్య సజ్జల్పాద్యాశ్రయ త్యాద్యోగాత్. జ్ఞాతురేవహి తదాశ్రయత్వమ్. † శ్రౌతనిషేధమాహ (నేతి నేతితి).

౧౮॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్. జ్ఞానస్య సర్వజ్ఞత్వావ్యయోగః కిం వ్యాప్త్యాఽభిధీయతే - తస్మి జ్ఞానం కస్యచిత్ గుణ భూతం దృష్టమితి బ్రహ్మసి కస్యచి గుణభూతం స్యాత్. ప్రాధాన్యేన శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాత్ నగుణభూతమితిచేత్ - తస్మి శ్రుతిప్రతిపన్నత్వాదేవ సర్వజ్ఞత్వావ్యయోపి స్వీక్రియంతామ్. వ్యాప్తివిరోధోపి నాస్తి - గుణభూతజ్ఞానవైశ్వి జ్ఞానాద్యనాశ్రయత్వదర్శనాత్. అతస్సర్వముపపన్నమితిభావః.

౧౯॥ సూ. ఆహచతన్మాత్రమ్. † మాత్రశబ్దవివక్షితమాహ (నాన్యదితి) ఇతరనిషేధస్యవచ్చేదపహి మాత్రశబ్ద ఇత్యర్థః.

ఏవం సూత్రద్వయేనార్థనిషేధః సరిహృతః - అథ శ్రౌతనిషేధమపి పరిహరన్నార్థనిషేధపరిహారోపయోగిప్రమాణ ముపన్యస్యతి.

౧౭॥ సూ. దర్శయతిచాథోఽపి స్తర్యతే. వేదాంతగణితి పదేనాథోశబ్దార్థ ఉక్తః, అథోశబ్దః కార్తన్యైవర ఇత్యర్థః. * నిష్కళం

౧౫॥ సూ. ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్. ౫. ౧౬॥ సూ. ఆహచతన్మాత్రమ్. ౬. ౧౭॥ సూ. దర్శయతిచాథోఽపి స్తర్యతే. ౭.

(వే-సా.) యథా “౧ సత్యం జ్ఞానమ్” ఇతివాక్యావైయర్థ్యాత్ సప్రకాశతయా జ్ఞానస్వరూపం బ్రహ్మ; తథా “౩ నిరవద్యమ్” “౪ యస్సర్వజ్ఞః” “౫ పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే” స్యాభావీ జ్ఞానబలక్రియాచ” ఇత్యాది పరశ్శత వాక్యావైయర్థ్యాత్ నిరవద్యం క ల్యాణగుణాకరత్వే త్యుభయలిజ్జమేవ. ౫.

(వే-దీ.) “౧ సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ” ఇతి ప్రకారైకస్వరూపతా బ్రహ్మణ ఉచ్యతే - కథ ముభయలిజ్జత్వమిత్యత ఆహ.

యథా “౧ సత్యం జ్ఞానమ్” ఇతివాక్యావైయర్థ్యాత్ ప్రకాశోబ్రహ్మణ స్వరూప మిత్యవగమ్యతే; తథా “౫ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్” “౧ పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే” ఇత్యాదివాక్యావైయర్థ్యాత్ కల్యాణగుణాకరత్వంచ బ్రహ్మణ స్వరూప మిత్యవగమ్యతే ఇత్యుభయ లిజ్జమేవ. ౫.

౩॥ శ్వే-౬-౧౦. ౪॥ గముం-౧-౧౦. ౫॥ శ్వే-౬-౮. ౬॥ శ్వే-౬-౭.

(వే-సా.) “౧ సత్యం జ్ఞానమ్” ఇతి జ్ఞానస్వరూపతామాత్ర మాహ, నాన్యన్నివారయతి అవిశేషాత్, విరోధాభావాచ్చ. ౫.

(వే-దీ.) “౧ సత్యం జ్ఞానమ్” ఇతి వాక్యం బ్రహ్మణో జ్ఞానం స్వరూపమిత్యేతా వన్మాత్ర మాహ - నపునః కల్యాణగుణాకరత్వం నిషేధతి. ౬.

(వే-సా.) దర్శయతిచ నిర్దోషత్వమ్, కల్యాణగుణాకరత్వమ్ ఇచ్చి వేదాంతగణః “౩ నిష్కళం నిష్క్రియం శాస్తమ్” “౬ తమిశ్వరాణామ్” ఇత్యాది, “౭ యో మా మజ మనాదిమ్” ఇత్యాది నా స్తర్యతేవతత్. ౭.

౭॥ గీ-౧౦-౮. ౮॥ గీ-౭-౬.

(వే-దీ.) దర్శయతిచ వేదాంతవాక్యగణానిరస్తనిఖల దోషత్వం కల్యాణగుణాకరత్వంచ “౩ నిష్కళం నిష్క్రియం శాస్తం నిరవద్యం నిర జ్ఞానమ్” “౬ తమిశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దేవతానాం పరమంచ దైవతమ్” ఇత్యాదికః. స్తర్యతేచ “౭ యో మా మజ మనాదిం చనేత్రి లోక మహేశ్వరమ్” “౮ అహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవగిప్రళయస్తథా | మత్తగి పరతరం నాస్యత్” ఇత్యాదిభిః. ౭.

శ్వరం తం దైవతానాం పరమంచ దైవతమ్ | సకరణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చి జ్ఞనితా నచాగిపః | సతస్య కార్యం కరణంచ విద్యతే సతత్సమశ్చాభ్యధికిశ్చైవశ్యతే | పరాస్య త్రి రివివిధైః శ్రూయతే న్యాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ | * ౨ య స్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్ యస్య జ్ఞాన మయం తపః * ౩ భీషాస్తా జ్ఞాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః * ౩ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనందః * ౪ యతో వాచో నిన్దనే అప్రాప్య మననా సహ | ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ నబిభేతి కుతశ్చనేతి * ౫ నిష్కలం నిష్క్రియం శాన్తం నిరవద్యం నిరజ్జన మిత్యాది స్వర్యతేచ * ౬ యో మా మజ మనాదించ వేతి లోకమహేశ్వరమ్ * ౭ విష్ణుభ్యాహ మిదం కృతస్మ మేకాంశేన స్థితో జగత్ * ౮ మయాఽద్యక్షేణ ప్రకృతి సూయతే సచరాచరమ్ | హేతునానేన కాన్తేయ జగద్ధి పరివర్తతే * ౯ ఉత్తమః పురుషస్త్వన్యః పరమాత్మేత్యుదాహృతః | యో లోకత్రయ మావిశ్య బిభర్త్యవ్యయ ఈశ్వరః * ౧౦ సర్వజ్ఞ సర్వవిత్ సర్వశక్తిః జ్ఞానబలధిమాన్ | అన్యూనశ్చాప్యవృద్ధిశ్చ సావధీనో నాదిమా న్వశః | క్షమతస్త్రిభయక్రొధకామాధిభి రసంయుతః | నిరవద్యః పరః ప్రాప్తే ర్నిరధిష్ఠోఽక్షరక్రమథత్యాది. అత సర్వత్రావస్థితస్యాపి బ్రహ్మణ ఉభయలిక్షత్యాత్మతత్త్వానప్రయుక్తా దోషా న పరం బ్రహ్మ స్పృశన్తి.

౧౮. సూ. అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్. ౮.

౧౮. యతో నానావిధేషు స్థానేషు స్థితస్యాపి పరస్య బ్రహ్మణో సతత్ప్రియుక్తదోషభాక్త్యమ్ - అతఏవ జలదర్పణా దిప్రతిబింబితసూర్యాదివత్పరమాత్మాత్మత్ర త్రావస్థితోఽపి నిర్దోషత్వేతి శాస్త్రేషూపమా క్రియతే * ౧౧ ఆకాశమేకం హియథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ | తథాత్మైకోహ్యనేకస్థో జలాధారేష్వీవాంశుమాన్ | ఏకఏవహి భూతాత్తా భూతే భూతే వ్యవస్థితః | ఏకథా బహుధాచైవ దృశ్యతే జలచంద్రివదిత్యాదిషు.

† అత్రచోదయతి.

౧౯॥ సూ. అమృతదగ్రహణాత్తునతథాత్వమ్. ౯.

నిష్క్రియం నిరవద్య మిత్యాద్యుపాదానేన శ్రౌతనిషేధః పరిహృతః - గుణవిశేషవిధానే సతి సామాన్యనిషేధస్య విహితవ్యతిరిక్తవిషయత్వాత్. గుణవిశేషనిషేధేనతి సామాన్యనిషేధస్య తత్సర్వవసాయత్వాచ్చ.

౧౯॥ సూ. అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్. * తథాత్మైకత్యైకత్వైకశబ్దస్యైకవిభావఇత్యర్థః.

† అనన్తరనూత్రమవతారయతి (అత్రచోదయతీతి)

౧౯॥ సూ. అమృతదగ్రహణాత్తునతథాత్వమ్. పృథివ్యాదిషు పరమార్థతః స్థిత్యభ్యుపగమే దార్ఢ్యాన్వికస్య పరమాత్మనా దృష్టాంతుల్య త్వభావాత్ తుల్యత్వసిద్ధ్యర్థం పృథివ్యాదిషు స్థితే రపరమార్థత్యమభ్యుపేత్యమితి తాత్పర్యమ్.

౧౮॥ సూ. అతఏవచోపమాసూర్యకాదివత్. ౮. ౧౯॥ సూ. అమృతదగ్రహణాత్తు నతథాత్వమ్. ౯

(వే-సా.) యతః పృథివ్యాదా సర్వత్ర స్థితస్యాపి నిర్దోషత్వమ్ కల్యాణగుణాకరత్వేచ్ఛ, అతఏవ శాస్త్రేషు జల సూర్యకాదివ దిత్యుపమా “౧౧ ఆకాశమేకంహి యథా...జలాధారేష్వీవాంశుమాన్” ఇతి. ౮.

(వే-దీ.) యతో బ్రహ్మణో నిరస్తనిఖిలదోషత్వకల్యాణగుణాకరత్వే సోభయలిక్షత్యాత్మపృథివ్యాదిస్థానతోపి స తత్తత్ప్రియుక్తదోషగన్ధసమ్మ వః - అతఏవ శాస్త్రేషుచ జలసూర్యకాద్యుపమా క్రియతే “౧౧ ఆకాశమేకంహి యథాఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ | తథాత్మై కోహ్యనేకస్థో జలాధారేష్వీవాంశుమాన్” ఇత్యాదిషు. ౮.

౧॥ శ్వే-౬-౨, ౯, ౮. ౨॥ గమ-౧-౧౦. ౩॥ తై-౬-౮-౧, ౪. ౪॥ తై-౬-౯-౧.

(వే-సా.) అంబుని సూర్యో యథా గృహ్యతే, స తథా పరమాత్మా పృథివ్యాదా. అత్ర పరమార్థతస్థితః అతో సనిర్దోషత్యమితి. ౯.

(వే-దీ.) తు శబ్దశోచ్యం ద్యోతయతి. అమృతదగ్రహణాత్. యథాఽమృత సూర్యః తత్రానవస్థిత ఏవ భ్రాంత్యా తత్ర స్థితఇవ గృహ్యతే - స తథా పరమాత్మా పృథివ్యాదా గృహ్యతే “౧౨ యగి పృథివ్యాం తిప్తన్ పృథివ్యా అన్తరః” ఇతి పరమార్థత స్థితో గృహ్యతే. అతో సతథాత్వమ్. స సూర్యస్త్వేవ తత్ప్రియుక్తదోషగన్ధాభావః పరమాత్మనః, పరమార్థతస్థితత్వాత్. ౯.

౫॥ శ్వే-౬-౧౯. ౬॥ గీ-౧౦-౩.

తుశబ్ద శోచద్యం ద్యోతయతి. అమ్బువదితి - సప్తమ్యంతాత్ వతిః. అమ్బుదర్పణాదిషు యథా సూర్యముఖాద యో గృహ్యంతే - న తథా పృథివ్యాదిషు స్థానేషు పరమాత్మా గృహ్యంతే. అమ్బుద్విదిషుహి సూర్యాదయో భ్రాన్త్యా త త్రస్థాభివ గృహ్యంతే - న పరమార్థత స్తత్రస్థాః. ఇహతు * ౧ యః పృథివ్యాం తిష్ఠత్ * ౧ యోఽపు తిష్ఠత్ * ౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్ని త్యేవమాదినా పరమార్థత ఏవ పరమాత్మా పృథివ్యాదిషు స్థితో గృహ్యంతే. అత సూర్యాదే రమ్బుదర్పణా దిప్రయుక్తదోషాననుషజ్ఞ స్తత్రత్ర స్థిత్యభావాదేవ - అతో న తథాత్వమ్ - దార్ఢాన్తికస్య నదృష్టాస్తతుల్యత్వమిత్యర్థః.

† పరిహరతి.

౨౦॥ సూ. పృథ్విహ్రోసభాక్త్వమస్తర్భావాదుభయసామజ్ఞస్యాదేవందర్శనాచ్చ. ౧౦.

౨౦. పృథివ్యాదిస్థానాస్తర్భావాత్థానినః పరస్య బ్రహ్మణః స్వరూపతో గుణతశ్చ పృథివ్యాదిస్థానగతపృథ్విహ్రోసా దిదోషభాక్త్వమాత్రం సూర్యాదిదృష్టాన్తేన నివర్త్యతే. కథ మిద మవగమ్యతే ఉభయసామజ్ఞస్యాదేవం ఉభయదృష్టా స్తసామజ్ఞస్యాదేవమితి నిశ్చయతే. * ౨ ఆకాశమేకంహి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ * ౩ జలాధారేష్వివాంశుమా నితి దోషవత్ స్వనేకేషు వస్తుషు వస్తుతోఽవస్థితస్యాకాశస్య, వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమతశ్చోభయస్య దృష్టాస్తస్యో పాదానంహి పరమాత్మనః పృథివ్యాదిగతదోషభాక్త్వనివర్తనమాత్రే ప్రతిపాద్యే సమజ్ఞసం భవతి. † ఘటకరకాదిషు

సిద్ధాస్తనూత్రమవతారయతి (పరిహరతి)

౨౦॥ సూ. పృథ్విహ్రోసభాక్త్వమస్తర్భావాదుభయసామజ్ఞస్యాదేవందర్శనాచ్చ. సర్వత్ర స్థితే రపరమార్థతేనత్యాకాశదృష్టాన్తో నఘటతే - పారమార్థ్యేతు - జలసూర్యాదిదృష్టాన్తో నఘటతే - తస్మా దుభయదృష్టాన్తానుయాయ్యాకాశో పృథ్విహ్రోసాదిదోషభావః స్వీకార్యిత్యర్థః. † * ఏవ మిత్యంతం సూత్రాంశం సమజ్ఞసం భవతీత్యన్తేన భాష్యేణ యోజయిత్వా స్మృతివచనసార్థం యోజయతి (ఘటకరకాదిష్విత్వాదినా).

(నే-సా.) పరిహరతి. (నే-దీ.) పరిహరతి.

౨౦॥ సూ. పృథ్విహ్రోసభాక్త్వ మస్తర్భావా దుభయసామజ్ఞస్యా దేవం దర్శనాచ్చ. ౧౦.

(సా) నేతి వర్తతే, నైవమ్, పృథివ్యాదిష్వస్తర్భావాత్ పరస్య తదతపృథ్విహ్రోసభాక్త్వం దృష్టాన్తేన నివర్త్యతే ఇత్యుభయదృష్టాన్తోపాదాన సామజ్ఞస్యా దవగమ్యతే. “ ౨ ఆకాశ మేకంహి యథా ” ఇతి వస్తుత స్థిత మాకాశమ్. వస్తుతోఽనవస్థితఞ్చ సూర్యక ముభయ ముపాదత్తే అనవ స్థితస్య యథా నదోషస్పర్శః, తథా స్థితస్యాపి హేత్వభావాదితి జ్ఞాపయితుమ్. వివక్షితధర్మ సామ్యజ్ఞాపనాయ సింహ ఇవేతి దృష్టాన్తౌ దృశ్యతే. అథవా దర్శనాచ్చేతి, “ ౪ ఆశ్వభవ రోమాణి విభూయ పాపమ్ ” ఇత్యాదౌ వివక్షితసామ్యానవయో దార్ఢాన్తికేహి దృశ్యతే. ఆశ్వోహి రోమాణి న హజాని సావ్యవయవభూతాని మూర్తద్రవ్యాణి స్వశరీరం కంపయన్ కానిచి న్నుచ్ఛతి, ఆత్మాతు సేవీన కదాచి దనుష్ఠితాని క్షణద్వంసితయా విన స్టాని కర్మాణి భగవదప్రీతికరాణితి భగవతా సావప్రీతికృతదుఃఖాని దాతుం ప్రవృత్తేన ఉపాసనప్రీతికృతానుగ్రహాన్నివర్తితానీతి తత్సంపర్కా భావ మనుసంధాతి. ౧౦. ౧॥ బృ - ౫ - ౭ - ౩, ౪, ౨౦. ౨॥

. ౩॥

(దీ) పృథివ్యాదిషు వివమేషు స్థానేషు స్థితస్యాపి పరమాత్మనః తదస్తర్భావాత్ - తత్రావస్థానతః తత్ప్రీయుక్త పృథ్విహ్రోసభాక్త్వం “ ౩ జలా ధారేష్వివాంశుమాన్ ” ఇతిదృష్టాన్తేన నివర్త్యతే. కుతోవగమ్యతే ఏతావన్తాత్ర మితి ; ఉభయసామజ్ఞస్యాదేవమ్ ఉభయదృష్టాన్తౌపాదానసామజ్ఞ స్యాదేవ మవగమ్యతే. “ ౨ ఆకాశమేకంహి యథా ఘటాదిషు పృథగ్భవేత్ ” ఇతి ఘటకరకాదిషు వివమేష్వవస్థిత మాకాశమ్, “ ౩ జలాధారే ష్వివాంశుమాన్ ” ఇతివాంశుమన్తం పరమార్థతస్థిత మనవస్థితం చోభయం దృష్టాన్త తయోపాదాయ “ ౩ తథాత్మైకోహ్యనేకస్థః ” ఇతినిగమనాత్ తత్తత్సానప్రయుక్తపృథ్విహ్రోసభాక్త్వనివర్తనమాత్రం వివక్షిత మిత్యవగమ్యతే. అన్యత్రాపి దృష్టాన్తదార్ఢాన్తికయో స్సర్వసామ్యాభావే “ ౫ సింహ ఇవ మాగవకః ” ఇత్యాదిషు దృష్టాన్తౌపాదాన దర్శనాచ్చేవ మవగమ్యతే. ౧౦. ౪॥ ఛాం - ౮ - ౧౩ - ౧. ౫॥

యథా వృద్ధిప్రసభాజ్ఞ పృథక్ పృథక్ సంయుజ్యమాన మప్యకాశం వృద్ధిప్రసాదిదోషై ర్నస్పృశ్యతే, యథాచ జలా ధారేషు విషమేషు దృశ్యమానోఽంశుమాకాతద్దతవృద్ధిప్రసాదిభి ర్నస్పృశ్యతే - తథాఽయం పరమాత్మా పృథి వ్యాదిషు షానాకారేష్వచేతనేషు చేతనేషుచ స్థిత స్తత్తద్దతవృద్ధిప్రసాదిదోషై రసంస్పృష్ట స్సర్వత్ర వర్తమానోఽప్యేక ఏషాస్పృష్టదోషగర్భః, కల్యాణగుణాకరవచ. † ఏతదుక్తం భవతి - యథా జలాదిషు వస్తుతోఽనవస్థితస్యాంశుమతో హ్యేత్యభావా జ్జలాదిదోషానభివ్యజ్ఞః - తథా పృథివ్యాదిషువస్థితస్యాపి పరమాత్మనో దోషప్రత్యసీకాకారతయా దోష హేత్యభావా న్నదోషసమ్బంధః. దర్శనాచ్చ † దృశ్యతేచైవం సర్వాత్మనా సాధర్మ్యాభావేపి వివక్షితాంశసాధర్మ్యా దృష్టానైవాపాదాన్గం సింహాశ్రవ మాణవక ఇత్యాదౌ. అతః స్వభావతో నిరస్తనిఖలాజ్ఞానాదిదోషగర్భస్య సమస్తకల్యాణగు ణాకరస్య పృథివ్యాదిస్థానతోపి న దోషసమ్బంధః.

† తథాస్యత్ - * ౧ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చామూర్తమేవ చేతి ప్రకృత్య సమస్తం స్థూల సూక్ష్మరూపం ప్రపంచం బ్రహ్మణో రూపత్వేన పరామృశ్య * ౨ తస్యహవా ఏతస్య పురుషస్య రూపం యథాఽమహారజనం వాన ఇత్యాదినా ఆకారవిశేషంచాభిధాయ * ౩ అధాత ఆదేశో నేతినేతి నహ్యేత స్తాదితి నేత్యన్యతర మస్తీతి సర్వం ప్రకృతం బ్రహ్మణః ప్రకార మితీతజ్జేన పరామృశ్య తత్సర్వం ప్రతిషిధ్య సర్వవిశేషాధిష్ఠానం సంతాత్రమేవ బ్రహ్మ - విశేషాస్త్యేవం విధం స్వస్వరూప మజానతా బ్రహ్మణా కల్పితాఽతి దర్శయతి - అతః కథ ముభయలింగత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యత్రాహ.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతితతోబ్రవీతిచభూయః. ౧౧.

౨౧. నైతదుపపద్యతే - యద్బ్రహ్మణః ప్రకృతవిశేషవత్త్వమ్ * ౨ నేతినేతీతి ప్రతిషిధ్యతఽతి - తథాసతి భ్రాన్తజ ల్పితాయమానత్వాత్. † నహి బ్రహ్మణో విశేషణతయా ప్రమాణాన్తరాప్రజ్ఞాతం సర్వం తద్విశేషణత్వేనోపదిశ్య పున స్తదేవాను న్నతః ప్రతిషేధతి. యద్యపి నిర్దిశ్యమానేషు కేచన పదార్థాః ప్రమాణాన్తరప్రసిద్ధాః - తథాపి తేషాం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వే హ్యప్రజ్ఞాతమేవ - ఇతరేషాంతు స్వరూపం బ్రహ్మణః ప్రకారత్వంచాజ్ఞాతమ్. అతస్తేషా మనువా

† తస్మి జలసూర్యాదిదృష్టానాం కిమరః - దోషాననుషక్తే పరమాధ్వాపరమాధ్వయో రుభయత్రాప్యనుయాయహేతుః క ఇత్యపేక్షాయా మాహ (ఏత దుక్తంభవతి) దేశవిప్రకర్షః, కాలవిప్రకర్షః, నవభావవిప్రకర్షశ్చేతి త్రిధా విప్రకర్షః. అత్రైకైకవిప్రకర్షోపి దోషాస్వర్భస్య హేతుః. తత్ర దేశవిప్రకర్షస్యాదాహరణం జలసూర్యాది. నవభావవిప్రకర్షస్యాదాహరణ మాకాశః. తత్ర దేశవిప్రకర్షవత్ నవభావవిప్రకర్షోపి దోషాస్వర్భ హేతురితి దర్శయితుం దృష్టాన్తద్యయోపాదాన మిత్యర్థః. దృష్టాన్తద్యయేపి దేశకాలనవభావసన్నికర్షత్రయముదాయాభావో దోషాస్వర్భే ఆనుయాయీ హేతుః. సన్నికర్షత్రయముదాయో దోషసంస్వర్భ హేతుః. † వ్యాఖ్యేయమాత్రఖండం వ్యాచప్తే (దృశ్యతేచేతి).

౨౨॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతితతోబ్రవీతిచభూయః. † భేదస్య లోకనిర్ధత్యేనానూదితత్వాత్, తన్నిషేధో నభ్రాన్తజల్పి తాయత ఇత్యత్రాహ (నహిబ్రహ్మణితి) అత స్సన్నిషేధో సూపపద్యత ఇత్యస్తేన సూత్రస్థపిశబ్దాభిప్రేతార్థ ఉక్తః. † ప్రకృతేత్యాదిసూత్రం వ్యాచప్తే

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతితతోబ్రవీతిచభూయః. † భేదస్య లోకనిర్ధత్యేనానూదితత్వాత్, తన్నిషేధో నభ్రాన్తజల్పి తాయత ఇత్యత్రాహ (నహిబ్రహ్మణితి) అత స్సన్నిషేధో సూపపద్యత ఇత్యస్తేన సూత్రస్థపిశబ్దాభిప్రేతార్థ ఉక్తః. † ప్రకృతేత్యాదిసూత్రం వ్యాచప్తే

దాసమ్మవా దత్తైవ్రాపదిశ్యంతే - అత స్తన్నిషేధో నోపపద్యతే. యస్తా దేవం తస్మా త్ప్రకృతైతావత్త్వం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతీదం వాక్యమ్ - † యే బ్రహ్మణో విశేషాః ప్రకృతాః - తద్విశిష్టతయా బ్రహ్మణః ప్రతీయమానేయత్తా * ౧ నేతి నేతి ప్రతిషిధ్యతే. * † ౧ నేతి నేతి - నైవం నైవమ్. ఉక్తప్రకారమాత్రవిశిష్టం నభవతి బ్రహ్మ. ఉక్తప్రకారవిశిష్టతయా యా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రకృతా - సాఽత్రేతిశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. † యతశ్చ నిషేధానంతరం బ్రహ్మణో భూయో గుణజాతం బ్రవీతి - అతశ్చ ప్రకృతవిశేషణయోగిత్వమాత్రం బ్రహ్మణః ప్రతిషేధతి. † బ్రవీతిహి భూయోగుణజాతమ్ * ౧ నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పర మప్యధ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణావై సత్యం తేషా మేషసత్యమితి. † అయమర్థః - ఇతి నేతి యద్భిన్నా ప్రతిపాదితమ్ - తస్మా దేతస్మా దన్యదన్యస్తు పరం నహ్యస్తి. బ్రహ్మ

(యేబ్రహ్మణఇతి). † ఇతి శబ్దోహి ప్రకృతప్రకారపరామర్శీ - తత్కథ మయత్రానిషేధఇత్యత్రాహ (నేతి నేతినైవం నైవమితి) ఉక్తప్రకారమాత్ర విశిష్టతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రకృతా - సాపి ప్రకారపవేతి సా ఇతిశబ్దేన పరామృశ్యత ఇత్యర్థః. — యేతు ప్రకారనిషేధం నూత్రార్థ మా హుః - తత్ప్రక్షేత్యప్రత్యయో నఘటతే - ఏతావదిత్యేవ వక్తవ్యమ్. — † నూత్రఖణ్డానంతరం వ్యాచక్షే (యతశ్చేతి) అనంతరశబ్దేన తతశ్శబ్దో వ్యాఖ్యాతః. భూయశ్శబ్దేన భూయిష్టత్వ ముచ్యతే. † సార్థసంజ్ఞాహం వాక్య ముపాదత్తే (బ్రవీతిహితి). † తస్మాద్ధ మాహ (అయమర్థఇతి * నహ్యే తస్మాదిత్యత్ర నిషేధపరత్వమ్, ప్రతీయతే - నగుణపరత్వమ్ - నవీరూపస్య సత్యత్వ మాత్రంచేతి శబ్దావ్యావృత్తిర్థ మయమర్థ ఇత్యారమ్భః.

౨౧॥ సూ. ప్రకృతైతావత్త్వంహిప్రతిషేధతి తతోబ్రవీతిచభూయః. ౧౧.

(నే-సా.) “౧ అథాత ఆదేశో నేతి నేతి” ఇతి సకలవిశేషప్రతిషేధాన్నాభయలింగమిత్యత్ర ఆహ.

“౧ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే” ఇత్యారభ్య, కృత్సప్రపంచస్య బ్రహ్మణో రూపత్వేనాప్రజ్ఞాతస్య రూపత్వ ముపదిశ్య, పున స్తస్మైవ ప్రతిషేధానంభవాత్ ప్రకృతైతావత్త్వత్ర న్నభవతి. బ్రహ్మేతి బ్రహ్మణో ప్రకృతేయత్తాం “౧ నేతి నేతి” ఇతి ప్రతిషేధతి. తతః పశ్యాత్, పూర్వ మనుక్తం గుణగణం బ్రవీతిచ. “౧ నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పర మస్తి” ఇతి నేతి నిర్దిష్టా ద్భిన్నాహోఽన్య న్నహ్యస్తీత్యు త్కృప్తమ్. “౧” అథ నామధేయం “౧ సత్యస్య సత్యమ్” ఇతిచ. తన్నిర్వచనమ్ “౧ ప్రాణావై సత్యం తేషా మేష సత్యమ్” ఇతి. ప్రాణాః - జీవాత్తానః వియదాది వ దుత్పత్త్యభావాత్సత్యమ్. తేభ్యోపేక్ష్య సత్యం జ్ఞానసంజ్ఞోచాద్యభావాత్. అతః ప్రకృతేయత్తా ప్రతిషేధా దుభయలింగమేవ. ౧౧.

(నే-దీ.) “౨ అథాత ఆదేశో నేతి నేతి” ఇత్యాది నా పూర్వప్రకృతస్య మూర్తామూర్త ప్రపంచస్య బ్రహ్మణో రూపత్వప్రతిషేధాన్నిష్పిషాఞ్చం నన్తాత్రమేవ బ్రహ్మ, న పునరుక్తనవరూప ముభయలింగ మిత్యాశక్క్యాహ.

హీతి - హేతౌ. “౧ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తంచామూర్తమేవచ” ఇత్యాది నా స్థూలస్య సూక్ష్మస్యచ ప్రపంచస్య బ్రహ్మణో రూప తయా ప్రమాణాంతరాఽప్రజ్ఞాతస్య ఆత్మైవ రూపతయోపదిష్టస్య నిషేధాసమ్మవాత్ ప్రకృతైతావత్త్వంహిబ్రహ్మణః ప్రతిషేధతి. పూర్వప్రకృతైతావ త్త్వత్రం నభవతి బ్రహ్మేతిహి “౧ అథాత ఆదేశో నేతి నేతి” ఇత్యత్ర ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః, తతోబ్రవీతిచ భూయః తతః - పూర్వోక్తాద్భూయ స్త్వం బ్రవీతిచ వాక్యశేషః “౧ నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్య త్పర మస్తి అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణావై సత్యం తేషామేష సత్యమ్” ఇతి. ఇతి నేతి నిర్దిష్టా దేతస్మా ద్భిన్నాహోఽన్యన్నహ్యస్తి. పర బ్రహ్మణోఽన్యత్సవరూపతో గుణతతోఽత్యుక్తం నహ్యస్తీత్యర్థః. “౧ సత్యస్య సత్యమ్” ఇతి బ్రహ్మణోనామధేయమ్. తస్య నిర్వచనమ్ - “౧ ప్రాణావై సత్యం తేషా మేష సత్యమ్” ఇతి. ప్రాణసాహచర్యా జీవా త్తానః - ప్రాణాః. తేహి వియదాదివ దనుత్పత్త్యేవ సత్యమ్. తేభ్యోపేక్ష్యసత్యమ్. తేహి కర్మానుగుణదేహయోగేన జన్మవన్తః. తదవ్యన్య నాస్తీతి తేషా మేష సత్యమ్ - జ్ఞానసంజ్ఞోచవికాసరూపవికారస్యాప్యసమ్భవాత్. అతః ప్రమాణాంతరాప్రజ్ఞాతనవరూపస్య త్రవ్యోక్తోపేక్షాత్తామూర్త ప్రపంచ ప్రకారతయోపదేశాత్, పునరపి ప్రకారవిశేషోపదేశాచ్చ, “౧ అథాత ఆదేశో నేతి నేతి” ఇతి పూర్వప్రకృతేయత్తా బ్రహ్మణః ప్రతి షిధ్యత ఇత్యర్థః. ౧౧.

ణోఽన్యత్ † స్వరూపతో గుణత శోఽత్కృష్టం నాస్తీత్యర్థః. † తస్యచ బ్రహ్మణః సత్యస్య సత్యమితి నామధేయమ్. తస్యచ నిర్వచనమ్ * ౧ ప్రాణావై సత్యం తేషా మేష సత్యమితి. ప్రాణశబ్దేన ప్రాణసాహచర్యా జ్జీవాః పరామృశ్యంతే. తే తావత్సత్యమ్ - వియదాదివ త్వరూపాన్యథాభావరూపపరిణామాభావాత్. తేషా మేష సత్యమ్. - తేభ్యో వ్యేషపరమ పురుష స్సత్యమ్. జీవానాం కర్మానుగుణ్యేన జ్ఞానసంజ్ఞోచవికాసా విద్యేతే - పరమపురుషస్య త్వపహతపాఞ్చన స్తా నవి ద్యేతే - అత స్తేభ్యో వ్యేష సత్యమ్. అత శ్చై చ్చవం వాక్య శేషోదితగుణజాతయోగాత్ * ౧ నేతినేతి బ్రహ్మణ స్సవిశేష త్వంనప్రతిషిధ్యతే - అపితు పూర్వప్రకృతేయత్వామాత్రమ్. † అత ఉభయలింగామేవ పరం బ్రహ్మ.

† బ్రహ్మణః ప్రమాణాంతరాగోచరత్వేన తత్సమ్బంధితయా మూర్తామూర్తాదిరూపానువాదేన తన్ని షేధానమభివాత్యైకతేయత్వాప్రతిషేధ ఉక్తః - తదేవ ప్రమాణాంతరాగోచరత్వం దృఢయతి.

౨౨॥ సూ. తదవ్యక్తమాహహి. ౧౨.

౨౨. తత్ - బ్రహ్మ ప్రమాణాంతరేణ నవ్యజ్యతే - ఆహహి శాస్త్రమ్ * ౨ నసందృశే తిష్ఠతి రూప మస్య నచ త్సుమావశ్యతి కశ్చనైనమ్ * ౨ నచత్సుమా గృహ్యతే నాపి వాచేత్యాది.

హేతవ్యస్తరంచాహ.

† (స్వరూపతోగుణతశోఽత్కృష్టమితి) అనేన ఆచేతన జీవవ్యావృత్తిః. † ఉత్కృష్టానుగుణం నామధేయ మాహ (తస్యచేతి) † సూత్రార్థ ముపసంహ రతి (అతఇత).

† అనంతరసూత్ర మవతారయకొనజ్ఞతి మాహ (బ్రహ్మణఃప్రమాణాంతరేత్యాదినా).

౨౨॥ సూ. తదవ్యక్తమాహహి. † ప్రధానపరత్వవ్యావృత్తిర్థ మవ్యక్తశబ్దం వ్యాచక్షే (తదితి).

౨౨॥ సూ. తదవ్యక్తమాహహి. ౧౨.

(వే-సా.) ప్రత్యక్షేణ నస్తాత్రం బ్రహ్మైవ గృహ్యతే, అన్యత్సర్వం భ్రాంతమితి, “౧ నేతినేతి ఇతినిషేధార్థ ఇత్యతఆహ.

బ్రహ్మస్వరూపం నకేనాపి ప్రమాణేన వ్యజ్యతే. తథాఽహహి శ్రుతిగణః, “౨ న సందృశే తిష్ఠతి రూప మస్య న చత్సుమా వశ్యతి కశ్చ నైనమ్” ఇత్యాదిః. ప్రత్యక్షాదినాతు పటాదేరేవాన్తిత్వం గృహ్యతే న బ్రహ్మణః. ౧౨

(వే-దీ.) ననుచ వస్తుతః ప్రత్యక్షేణ నిర్విశేషనస్తాత్రమేవ గృహ్యతే - తదతిరిక్తం భ్రాంత్యై ప్రతీయమానం సవిశేషరూప మనూద్య “౧ నేతినేతి” ఇతి నిషిధ్యత ఇత్యత్రాహ.

బ్రహ్మణః ప్రమాణాంతరాప్రజ్ఞాతతాం దృఢయతి. తత్ బ్రహ్మ నకేనాపి ప్రమాణేన వ్యక్తమ్. తథా ఆహహి శ్రుతిః “౨ న సందృశే తిష్ఠతి రూపమస్య” ఇత్యాదికా. ౧౨.

౨౩|| సూ. అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. ౧౩.

౨౩. అపిచ - సంరాధనే - సమ్యక్ప్రీణనే. † భక్తిరూపావన్నే నిదిధ్యాసన ఏవాస్య సాక్షాత్కారః - నాన్యత్రేతి శ్రుతిస్తృతిభ్యా మవగమ్యతే. * ౧ నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో నమేధయా నబహునా శ్రుతేన | య మే వైష వృణుతే తేన లభ్య స్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్ * ౨ జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధసత్త్వ సతస్తు తం పశ్యతి నిష్కళం ధ్యాయమానః శ్రుతిః. స్మరిరపి * ౩ నాహం వేదై ర్న తపసా నదానేన నచేజ్యయా * ౩ భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహ మేవంవిధోఽర్జున | జ్ఞాతుం ద్రష్టుంచ తత్త్వేన ప్రవేష్టుంచ పరస్తపేతి. భక్తిరూపావన్న మేవైవాహసం సంరాధ నమ్ - తస్య ప్రీణనమితి పూర్వమేవైక్తమ్. అతో నిదిధ్యాసనాయ బ్రహ్మస్వరూప ముపదిశత్ * ౪ ద్వేవావ బ్రహ్మణ ఇత్యాదిశాస్త్రం బ్రహ్మణో మూర్తామూర్తరూపద్వయాదివిశిష్టతాం ప్రాగసిద్ధాం నానువదితుం క్షమమ్.

౨౪|| సూ. ప్రకాశాదివచ్చవైశేష్యం ప్రకాశశ్చక్రర్ణభ్యాసాత్. ౧౪.

౨౪. ఇతశ్చ ప్రకృతైతావత్త్వమేవ ప్రతిషేధితి - సమూర్తామూర్తాదివిశిష్టత్వమ్ - యత సాక్షాత్కృతపరబ్రహ్మ స్వరూపాణాం వామదేవాదీనాం దర్శనే ప్రకాశాదివత్ - జ్ఞానానందాదిస్వరూపవన్తూర్తామూర్తాదిప్రపంచవిశిష్టతాయా అపి బ్రహ్మగుణత్వావైశేష్యం ప్రతీయతే * ౫ తద్ధేత త్వశ్య స్మృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మను రభవం సూర్య

౨౩|| సూ. అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. † భక్త్యా సాక్షాత్కారోఽస్తు - తతః కింసంరాధనేన సాక్షాత్కారస్యేత్యత్రాహ (భక్తిరూపేతి.)

౨౪|| సూ. ప్రకాశాదివచ్చవైశేష్యం ప్రకాశశ్చక్రర్ణభ్యాసాత్. † మూర్తామూర్తాదిప్రపంచవిశిష్టప్రతీతిర్భిన్నీరితి శక్జాయాం

౨౩|| సూ. అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్. ౧౩.

౨౪|| సూ. ప్రకాశాదివచ్చవైశేష్యం ప్రకాశశ్చక్రర్ణభ్యాసాత్. ౧౪.

(వే-సా.) అపిచాత్మర్థ ప్రియానుధ్యానరూపసమ్యక్ప్రీణనేనతి బ్రహ్మస్వరూపం గృహ్యత ఇతి శ్రుతిస్తృతిభ్యా మవగమ్యతే “౧ నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యః” ఇతి శ్రుతిః ; “౩ నాహం వేదైః” ఇత్యాదిస్తృతిః. ౧౩.

(వే-దీ.) అపిచ - సంరాధన ఏవైవలభ్యతే. సంరాధనం సమ్యక్ప్రీతియ క్తం భజనమ్ ; ఉపాసనమితి యావత్. ఉపాసనరూపతత్ప్రీణనేన వినా కేనాపి సూపలభ్యత ఇతి శ్రుతిస్తృతిభ్యా మవగమ్యతే. “౧ నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో నమేధయా నబహునా శ్రుతేన యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యః” “౩ నాహం వేదై ర్న తపసా నదానేన నచేజ్యయా...భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః” ఇతిహి శ్రుతిస్తృతి. అతః కేనాపి ప్రమాణేనా నభివ్యక్తస్వరూపతా వద్భిప్రకాశః “౪ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే” ఇత్యాదినా బ్రహ్మణః ప్రకారతయోపదిష్టం జగదైశ్వర్యం “౪ నేతిశేతి” ఇతి న నిషిధ్యతే, కిన్తు ప్రకృతేయత్వామాత్రంతు నిషిధ్యతే. ౧౩.

(వే-సా.) సంరాధనకర్తృభ్యాసాత్ యేషాం బ్రహ్మస్వరూపదర్శనం జాతమ్, తద్దర్శనే జ్ఞానానందాదేరివ జగదైశ్వర్యస్యా వైశేష్యం ప్రతీయతే “౫ అహం మను రభవం సూర్యశ్చ” ఇత్యాదా. ౧౪.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ జ్ఞానానందజగదైశ్వర్యమపి బ్రహ్మణో రూపమ్. యేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనరూపకర్తృభ్యాసా త్ప్రకాశశ్చ సంజాతః - దర్శనం సంజాతమ్. తేషాం దర్శనే ప్రకాశాదివత్ జ్ఞానాదేరివ జగదైశ్వర్యస్యావ్యవైశేష్యం ప్రతీయతే “౫ తద్ధేత త్వశ్య స్మృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మను రభవం సూర్యశ్చ” “౬ అహం కక్షీవాన్” ఇత్యాదా. ౧౪.

శ్చేత్యాది. † బ్రహ్మస్వరూపభూతప్రకాశానందాద్భిజ్ఞతేషాం వామదేవాదీనాం సంరాధనాత్తే కర్తవ్యభ్యాసాదుపలభ్యతే - తద్విచ్ఛాభ్యస్తసంరాధనానాం తేషాం మూర్తామూర్తాదివిజ్ఞతత్వమప్యవిశేషేణ ప్రతీయత ఇత్యర్థః.

† ఉక్తం బ్రహ్మణ ఉభయలిజ్జత్వ ముపసంహరతి.

౨౫॥ సూ. అతోనస్తేన తథాహి లిజ్జమ్. ౧౫.

౨౫. † అతః - ఉక్తే వైతృభి ర్భివృణః అనస్తేన కల్యాణగుణగణేన విజ్ఞతత్వం సిద్ధమ్ - † తథాహి సత్కుభయలిజ్జం బ్రహ్మోపపన్నం భవతి.

ఉభయలిజ్జాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్. ౧.

౨౬. † మూర్తామూర్తాత్కస్య † అచిత్ప్రవిశ్చస్య బ్రహ్మణో రూపత్వం * ౧ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే ఇత్యాది సూత్రసోక్తిరఖండం వ్యాచక్షే (బ్రహ్మస్వరూపభూతేతి) ఉపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాదేవహి ప్రకాశానందాదేః సారమార్థ్యమ్ - సతు భ్రాన్తిసిద్ధత్వమ్ - తద్విచ్ఛానూర్తప్రపంచవిజ్ఞతాదే రత్యుపాసనేన సాక్షాత్కృతత్వాత్సారమార్థ్యమిత్యర్థః.

† అనస్తరసూత్ర మవతారయతి (ఉక్తమితి).

౨౫॥ సూ. అతోనస్తేన తథాహి లిజ్జమ్. † అస్మిన్నధికరణే అవాస్తరశక్త్యాత్మరిహరబాహుళ్యాత్ సాధ్యప్రతిపత్తివ్యాకులతాస్యాదితి పరమసాధోపసంహారేణ తస్మిన్పత్త్యర్థం సూత్ర మభిప్రయనాన్వితచక్షే (అత ఇతి). † (తథాహిసతీతి) ఇయతానిషేధపరత్వేనతి నకేవల ముభయలిజ్జత్వాపాదః - అపితూభయలిజ్జత్వ ముపపాదితం భవతిహిత్యర్థః.

యేతూభయలిజ్జత్వం పూర్వపక్షీకుర్వంతి - తన్నత ఇదం సూత్రం నఘటతే - ఉభయలిజ్జత్వనమర్థ నేనోపసంహారాత్.

ఉభయలిజ్జాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్. † అవాస్తరశక్తిమాహ (మూర్తామూర్తేతి). † (అచిత్ప్రవిశ్చస్య) చిదచిదాత్మకప్రపంచ

౨౫॥ సూ. అతోనస్తేన తథాహి లిజ్జమ్. ౧౫. ౨౬॥ సూ. ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుణ్డలవత్. ౧.

(నే-సా.) అతః “ ౧ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే ” ఇత్యాదిసూపదిష్టేనానస్తేన కల్యాణగుణగణేన యోగో బ్రహ్మణ స్సిద్ధః. తథాసత్కుభయలిజ్జమేవ బ్రహ్మ. ౧౫. ౧॥ బృ - ౪ - ౩ - ౧.

(నే-దీ.) అతో నస్తేన కల్యాణగుణగణేన యోగో బ్రహ్మణ స్సిద్ధః. తథాసత్కుభయలిజ్జమేవ బ్రహ్మ. ౧౫.

(నే-సా.) “ ౨ ఆత్మేవేదం సర్వమ్ ” “ ౩ అస్తా న్తాయీ నృజతే ” ఇత్యేకత్వనానాత్వవ్యపదేశాత్, అపేః కుణ్డలభావాదివత్ బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ “ ౧ ద్వే వావ బ్రహ్మణోరూపే ” ఇత్యాదిసూక్తః పృథివ్యాదిభావః. ౧. ౨॥ బృ - ౩ - ౪ - ౧౨. ౩॥ శ్వే - ౪ - ౯.

(నే-దీ.) “ ౧ ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే ” ఇత్యాదిసూపదిష్ట మచిదస్మిన్సూ బ్రహ్మరూపత్వం కిం బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణ పరిణామా ద్భవతి - ఉత పరస్మిన్భివృణ్యచిదస్మిన్పైకజాతియోగాత్ - అథ జీవన ద్భివృణ్యరీరతయా బ్రహ్మవిశేషణత్వేనేతి సంశయః. భిన్నత్వా భిన్నత్వరూపాభివృణ్యపదేశోపపత్తయే బ్రహ్మోపపత్తిరీతి పరిణామత ఇతి ప్రథమగోపత్య. తథాతుసతి బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వాదికం బాధ్యతే త్యేకజాతియోగేనేతి ద్వితీయగోపత్య. ఏవంసతి “ ౨ ఆత్మేవేదం సర్వమ్ ” “ ౪ బ్రహ్మేవేదం సర్వమ్ ” ఇతి బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ సర్వశబ్దవాచ్యత్వవ్యపదేశబాధస్యాత్ - సప్యేవ గోవ్యక్తిః ఖణ్డో గాః, ముణ్డో గాః పూర్ణశృంగో గౌరిత్యాది సర్వగోవ్యక్తివాచకశబ్దైరభిధీయతే. అతో జీవస్యేవ బ్రహ్మశరీరతయా బ్రహ్మవిశేషణత్వేనాచిదస్మిన్సూపి బ్రహ్మశత్యమితి రాధానః. సూత్రార్థస్తు - తు శబ్దోఽవధారణే. అపేః కుణ్డలభావాదివ ద్భివృణ్యస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణావస్థానమ్. కుతః నానాత్వైకతోవిభయవ్యపదేశాత్. ౧ ౪॥

నూపదిశ్యతే. ౧† అథాత ఆదేశో నేతి నేతితి-మూర్తామూర్తాచిద్వస్తురూపతయా బ్రహ్మణ ఇయత్తా ప్రతిషిధ్యతే. * ౧ న హ్యేతస్మాదితినేత్యన్యత్పరమస్తీతి - బ్రహ్మణోఽన్యమత్కృప్తం సహ్యస్తీతి ప్రతిపాదితమ్. తదపసాదనాయ * ౧ అథనా మధేయం సత్యస్యసత్య మితి ప్రాణావై సత్యం తేషామేషసత్యమితి - ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టేభ్యశ్చేతనేభ్యోప్యేషసత్యమితి కదా చిదపి జ్ఞానాదినజోఽచాభావాదుక్తం. తథా * ౨ ప్రధానత్వే త్రజ్ఞపతిర్గుణేశః * ౩ పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం * ౨ నిత్యోనిత్యా నాం చేతన శ్చేతనానా మిత్యాదిశ్రుతేశ్చాయమథోఽవగమ్యతే. తస్మాచిద్వస్తునూ బ్రహ్మరూపత్వప్రకార ఇదానీం చిన్త్య తే బ్రహ్మణో నిర్దోషతవ్సిద్ధ్యర్థమ్. కి మస్యాచిద్వస్తునూ బ్రహ్మరూపత్వ † మహికుణ్డలన్యాయేన - ఉత ప్రభాప్రభావ తోరివైకజాతియోగేన - ఉత జీవన్యేవ విశేషణవిశేష్యతయాంశాంశిభావేనేతి. † ఇహ స్థాప్యమానం విశేషణవిశేష్య భావ మక్షీకృత్య ర ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుసారోఽథాత్, ‡ తదనన్యత వ్యమారమ్భణశబ్దాదిభ్యఃకృత్యత్ర సూత్తచిద చిద్వస్తువిశిష్టా ద్భిప్రకాశః స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టసోఽత్మత్వీ రనన్యతవ్వంచోక్తమ్. కింయుక్తమ్. అహికుణ్డలవదితి కుతః. ఉభయవ్యవదేశాత్ * ౬ బ్రహ్మైవేదం సర్వమ్ * ౭ ఆత్మైవేదం సర్వమితి తాదాత్మ్యవ్యవదేశాత్, * ౮ హంతాహమిమా స్తి స్తోదేవతాః అనేన జీవేనాత్మనాఽనుప్రవిశ్య ఇత్యాదిభేదవ్యవదేశాచ్చ అహేః కుణ్డలభావరజ్జభావవత్తస్యైవ బ్ర హ్మణ స్సంస్థానవిశేషావవాచిద్వస్తుని.

౨౭॥ సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్యాతేజస్తావోత్. ౨.

౨౭. వాశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్రూపేణావస్థానే భేదశ్రుతయో, బ్రహ్మణోఽపరిణామి త్వవాదినోఽపి బాధితా భవేయుః - అతో యథాతేజస్తేన్విన ప్రభాతదాశ్రయయోరపి తాదాత్మ్యమ్ - ఏవ మచిత్ప్రప ఇన్య బ్రహ్మణో రూపత్వమిత్యర్థః.

కథనే అచిత్ప్రపణోఽపి కథితః స్యాదిత్యర్థః. సత్యస్యయోగవ్యవచ్ఛేదః. † సజ్జత్యుపయోగితేన్వినాచిత్ప్రపణోపాదానం కృతమ్. సహి రూప విధిః - కింతు నిషేధార్థ మనువాద ఇత్యత్రాహ (అథాతఇతి) తథా ప్రధానత్వేత్రజ్ఞేత్వాదినా రూపత్వం వివృతం భవతి - ఈశ్వరత్వాదికధనాన్నియామ్యతవ్విక్షణవిభూతిత్వమేవ రూపత్వమితి రూపత్వవిశదీకారాత్. † (అహికుణ్డలన్యాయేన) ఏకద్రవ్యావస్థావిశేషేణేత్యర్థః. ఏకజాతియో గన్య ఖణ్డాదిదృష్టాన్తే సత్యమి ప్రభాప్రభావద్దృష్టాన్తోపాదానం గుణప్రధానభావాభిప్రాయేణ అంశో నానావ్యవదేశాదిత్యత్ర జీవబ్రహ్మణో రంశాం శిభావ ఉక్తః - అత్రత్వచిద్భిప్రహ్మణోరితి భిదేత్యభిప్రాయేణ జీవన్యేవేత్యుక్తమ్. † పానరుక్త్యశక్త్యానిరాసార్థమాహ (ఇహస్థాప్యమానమితి) ఉభ యవ్యవదేశాత్ కిమచిద్వస్తునూ బ్రహ్మరూపత్వ మహికుణ్డలన్యాయేన - ఉత ప్రభాతదాశ్రయయోరైకజాతియోగేన - ఉత విశేషణవిశేష్యభా వరూపేణాంశాంశిత్వేనేతి. * మహా సజ ఆత్మేత్వాదిషు బ్రహ్మ్యాదిధర్మప్రతిషేధః, కృతోఽపాదానతాదిప్రతిపాదనంచ విశేషణవిశేష్యభావేన బ్రహ్మ రూపత్వం ప్రపణ్యసావగమయతి - నేతి. సచేత్ - పూర్వోక్తపక్షదవ్వయసిద్ధిః. అవగమయతిచేత్ - తృతీయపక్షసిద్ధిః. ఆన్య పృథగధికరణత్వే నిదానం శ్రోతవ్యమ్. ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాదేః పూర్వాధికరణానుప్రవిష్టత్వే హేతుశ్చ శ్రోతవ్యః, ‡ తతః * భూయఇతి పదయో రధశ్చ శ్రోతవ్యః.

౨౭॥ సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్యాతేజస్తావోత్.

౨౭॥ సూ. ప్రకాశాశ్రయవద్యాతేజస్తావోత్. ౨.

(వే-సా.) ప్రకాశతదాశ్రయయో ర్యథా నవరూపభేదేషి తేజస్తవ్యయోగేన ఐక్యమ్, ఏవ మచిద్భిప్రహ్మణోఽన్వేకజాతియోగేన. ౨.

(వే-దీ.) వా శబ్దోఽనన్తరోక్తవ్యావృత్త్యర్థః, యథా ప్రకాశతదాశ్రయయోః తేజస్తేన్వైకజాతియోగా దభిన్నత్వం భిన్నత్వంచ - ఏవ మచి ద్భిప్రహ్మణోరపి. ౨.

౧॥ బృ - ౪ - ౩ - ౬. ౨॥ శ్వే - ౬ - ౧౬, ౧౩. ౩॥ తై - సా - ౧౩అను.

౨౦॥ సూ. పూర్వవద్యా. ౩.

౨౦. వాశబ్దః పక్షద్యయవ్యావృత్త్యర్థః. ఏకస్యైవ ద్రవ్యస్యవస్థావిశేషయోగేపి బ్రహ్మస్వరూపస్యైవాచిద్వివ్య రూపత్వా ముక్తదోషా దనిర్దోషః. † అథ ప్రభాతదాశ్రయయోరివాచిద్భి ర్బ్రహ్మణోర్భి ర్బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రమ్ - ఏ వం తద్వ్యవస్థావ్యవస్థానాద్భి ర్బ్రహ్మణోర్భి ర్చిదచిద్భి ర్ననాశాన్చనర్తమానం సామాన్యమితి † సకలశ్రుతిస్త్రుతివ్యవహార విరోధః. † పూర్వపదేవ ౧ - అంశోనానావ్యవదేశాత్, ౨ ప్రకాశాదివత్తునైవంపర ఇతిజీవవత్ప్రథసిద్ధ్యనర్హవిశేషణత్వే నాచిద్భి ర్ననా బ్రహ్మంశత్వమ్. విశిష్టవస్యైవ దేశత్వేనాభేదవ్యవహారోముఖ్యః. విశేషణవిశేష్యయోః స్వరూపస్వభావభే దేనభేదవ్యవహారోముఖ్యః. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వం చ రక్షితమ్. † తదేవం ప్రకాశజాతిగుణశరీరాణాం మణివ్యక్తిగుణ్యా త్తనః ప్రత్యపుధక్సిద్ధిలక్షణవిశేషణతయా యథాంశత్వమ్ - తథేహ జీవస్యాచిద్భి ర్ననశ్చ బ్రహ్మప్రత్యంశత్వమ్.

౨౦॥ సూ. పూర్వవద్యా. పూర్వవదిత్యుక్తే ప్రథమపక్షసర్గహాశక్త్యాస్యాదితి తదావ్యవృత్త్యర్థం పక్షద్యయవ్యావృత్త్యర్థ ఇత్యు క్తమ్. ఉక్తదోషాత్ - అపరిణామిత్యభేదశ్రుతిబాధాదిత్యర్థః. † (అశేత్యాది) చిదచిదీశ్వరేషు బ్రహ్మణిచ బ్రహ్మత్వంనామ జాతిః కి మనువర్తతే - ఉత బ్రహ్మైవ జాతి శ్చిదచిదీశ్వరేషునవర్తత ఇతి వికల్పః ప్రథమే పక్షే ఈర్ష్యరహితపక్షే ర్జగత్సామానాధికరణ్యం నస్యాత్ - జాతివాచిపక్షే సామానాధికరణ్యమ్ - నవ్యక్తివాచిభిః - నహి ఖణ్డో గౌరవితవత్ ఖణ్డో ముల్ల ఇతి సామానాధికరణ్యమ్. ద్వితీయే జగత్కారణత్వతదాధారత్వసరస్యై త్యాదిగుణాశ్రయత్వాదిసాపేక్ష్యతత్వత్యర్థః. † (సకలశ్రుతిస్త్రుతివ్యవహారవిరోధ ఇతి) అనేన శిరోద్యయేపి దూషణద్యయం వివక్షితమ్. బ్రహ్మజాతి యోగమాత్రమితిపాతే బ్రహ్మత్వజాతిరితి వికల్పశిరోఽభిప్రేతం స్యాత్ - బ్రహ్మత్వజాతియోగమాత్రమితి పాతే శిరోఽన్తర మభిప్రేతం స్యాత్, బ్రహ్మశీత్యత్ర భావప్రధానా నిర్దేశః స్యాత్. పాతో నిరీక్ష్యః. † (పూర్వపదేవేవాది). † అపూర్వసిద్ధవిశేషణతయాంశత్వం కిం దృష్టమిత్యత్రా హ (తదేవమితి).

౨౦॥ సూ. పూర్వవద్యా. ౩.

(వే-సా) వాశబ్దః పక్షద్యయవ్యావృత్త్యర్థః. యథా పూర్వత్ర జీవస్య ప్రకాశజాతిగుణశరీరవది విశేషణతైకస్వభావతయా విశిష్టైకదేశ త్వేనాంశత్వమ్, ఏవ మచిద్భి ర్ననాపి “౩ ఆత్మవేదం సర్వమ్” ఇతి చిదచితో రేకేనైవ శబ్దేన ఐక్యాభిధానమిత్యంశత్వ మప్యేకరూపమితి పూర్వవద్యా ఇత్యుక్తమ్. ఇతరపక్షయో ద్భి ర్బ్రహ్మ సద్దోషతాది దురావరమిత్యర్థః. “౪ యస్య పృథివీ శరీరమ్” “౪ యస్యాత్మాశరీరమ్” ఇతిచిదచిద్భి ర్ననా శ్చరీరతయా తద్విశేషణస్వభావతా సిద్ధా. ౩.

(వే-దీ.) వాశబ్దః పక్షద్యయవ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వవత్ యథాపూర్వత్ర “౧ అంశోనానావ్యవదేశాత్” “౨ ప్రకాశాదివత్తునైవం పరః” ఇత్యభ్యయవ్యవదేశోపపత్తయే, బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వసిద్ధయేచ, ప్రకాశజాతిగుణశరీరవత్ పృథక్ సిద్ధ్యనర్హవిశేషణతయా జీవస్య బ్రహ్మంశత్వ ముక్తమ్ - ఏవ మచిద్భి ర్ననాపి. అచిద్భావిత్యభేదావ్యవస్థానిర్విశిష్టంబ్రహ్మైవాభిధేయమితి “౩ ఆత్మవేదం సర్వమ్” “౪ బ్రహ్మవేదం సర్వమ్” ఇత్యభేదవ్యవదేశోపపత్తిః. విశేషణవిశేష్యయోస్సర్వరూపస్వభావభేదజ్ఞానసాయ విశేషణవిశేష్యా నిష్కృష్య భేదేన వ్యవదేశశోపపద్యతే. “౬ క్షరంత్యవిద్యా హ్యమృతంతు విద్యా విద్యావిద్యే ఈశతే యస్తు సోఽన్యః” ఇతి. బ్రహ్మణోనిర్దోషత్వంచ. ౩.

౨౯॥ సూ. ప్రతిషేధాచ్చ. ౪.

౨౯. * ౧ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మాఽజరోఽమరః * ౨ నాస్య జరయైత జ్జీర్ణత ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మణోఽచిద్ధర్మ ప్రతిషేధాచ్చ విశేషణవిశేష్యత్వేనైవాంశాంశిభావ ఇత్యర్థః. † అత సుస్పృహచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కారణభూతం బ్రహ్మ-
స్థూలచిదచిద్వస్తువిశిష్టం కార్యభూతం బ్రహ్మేతి కారణా త్కార్యస్యానన్యత్వమ్. కారణభూతబ్రహ్మవిజ్ఞానేన కార్యస్య † జ్ఞా-
తతేత్యాది, సర్వ ముపపన్నం బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వంచ రక్షితమ్. బ్రహ్మణో నిర్దోషత్వేన కల్యాణగుణాకరత్వేనచోభయ
లిజ్జత్వమపి సిద్ధమ్.

అహికుణ్డలాధికరణంసమాప్తమ్.

౨౯॥ సూ. ప్రతిషేధాచ్చ. † సర్వరూపపరిణామాభావే కథం కారణాత్ కార్యస్యానన్యత్వమిత్యాదయ ఉపపద్యంత ఇత్యత్రాహ
(అతస్సుత్తేతి). † (జ్ఞాతతేత్యాదితి) ఆదిశబ్దేన సమానాధికరణశబ్దాదిరివక్షితః.

చరతు - నస్థానతత్త్వాదినూత్రాణి వ్యాచక్షణాః ఏవ మధికరణం వర్ణయంతి - కాచిత్ * సర్వకర్తా సర్వకామ ఇత్యాదిశ్రుతయ
స్సవిశేషలిక్ష్ణాః - * అస్థూలమిత్యాదయశ్చ నిర్విశేషలిక్ష్ణాః - తాను కి ముఖ్యలిజ్జం బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యమ్ - ఉతాన్యతరలిజ్జమ్. అన్యతరపరిగ్ర-
హేచ కిం సవిశేషమ్ - ఉత నిర్విశేషమితి విచారః. శ్రుతిబలా దుభయలిక్ష్ణే ప్రాప్తే విరోధాత్ సర్వతస్మావ త్తదుభయలిజ్జత్వ మయుక్తమ్. పృథి-
వ్యాదిస్థానరూపా దుపాధితోపి సూభయరూపత్వమ్ - సర్వతో నిర్విశేషస్యాగ్నిసమ్పర్కాల్లాహిత్యవత్ సవిశేషత్వోన్వితౌ నిర్వికారత్వశ్రుతి
కోపాత్. సాకారత్వం ప్రతీతిమాత్రసిద్ధమితి సూభయలిజ్జత్వమ్. అన్యతరలిజ్జపరిగ్రహే నిర్విశేషమేవ ప్రతిపత్తవ్యమ్ - సర్వత్ర - * ఆశబ్ద మస్స
ర్పమిత్యాదిషు నిర్విశేషంహి బ్రహ్మోపదిశ్యతే. భేదాదితీచేదితి - నను - ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణ శ్చరుషాత్త్వ వామనిత్వ భామనిత్వ త్రైలోక్యరూప
వత్తద్వ్యాకారభేదోపదేశాత్ ఉభయలిజ్జత్వ మవిరుద్ధ మభ్యుపగత్తవ్యమ్ - అన్యథా సవిశేషత్వశ్రుతే ర్నిర్విషయతవ్యప్రసక్తా దితిచేన్న - మధు-
విద్యాయామ్ * యశ్చాయ మస్యాం పృథివ్యాం లేజోమయోఽమృతమయః పురుషః యశ్చాయ మధ్యత్త శరీరః లేజోమయోఽమృతమయః
పురుషోఽయమేవ స యోయ మాత్మేతి ప్రత్యుపాధిభేద మభేదవచనాత్. అపిచ - ఏవ మేకే శాఖిసూ భేదనిర్దాహార్థక మభేద మామనన్తి * నేనా-
నానాత్తి కించన మృత్యో స్సమృత్య మహ్నీతీత్యాదిషితి. సాకారనిరాకారశ్రుత్యోః కో విశేషః - యేన నిరాకారమేవ బ్రహ్మాక్షీకార్యమ్. తత్రా-
హ * అరూపవదితి - రూపాదిరహితమేవ బ్రహ్మ - * అస్థూలమిత్యాదినాక్యానాం నిష్ప్రపంచబ్రహ్మత్వప్రధానత్వాత్. సతి విరోధే తత్త్వ-
ధానాన్యతత్త్వధానేభ్యోపి బలీయాంసీతి. తర్హి సాకారశ్రుతేః కా గతిః. అత్రాహ ప్రకాశవచ్ఛేతి - వ్యాపకోపి సూర్యాదిప్రకాశోఽట్లుశ్యా
ద్యుపాధిసమ్పర్కాదృజువక్రాదిభావ మాపద్యతే - ఏవం బ్రహ్మేత్యుపాధినా సవిశేషమివ భవతి. తదుపదేశస్తథోపాసనార్థఇతి సాకారశ్రుత్యవైయ-
ర్థ్యమ్. తర్హి నిష్ప్రపంచం బ్రహ్మ కీదృశమ్, తత్రాహ అహచ్ఛేతి - * స యథా నైర్ధవఘన ఇత్యాదిశ్రుతివైచిత్ర్యమాత్రం బ్రహ్మనిర్విశేషమాహ-
దర్శయంతిచేతి - * అథాత ఆదేశో నేతినేతి * అన్యదేవ తద్విదితాత్ * నన తన్నా సదుచ్యతేఇతి అన్యవ్యాప్తుత్తిముఖేన బోధనం నిర్విశేషత్వగమ-
కమ్ - అన్యథా సర్వగతవిశేషప్రతిపాదసూపపత్తావితరవ్యాప్త్యసామజ్ఞాన్యం స్యాత్. విశిష్టదృష్టాన్తైరూపాదానాచ్చ నిర్విశేషత్వముచ్యతే అత-
ఏవచోపమేతి. అముష్టవదితి - మూర్తత్వవిప్రకృష్టదేశత్యాభివాత్ సమార్యాదితుల్యత్వమితి శక్త్యా వృద్ధిప్రసాహత్వమితి - సర్వసారూ-
ప్యే దృష్టాన్తదార్హాన్తికభావోచ్ఛేదగి - అత ఉపాధ్యస్తరాభివాత్ వృద్ధిప్రసాదీన సూర్యాదివత్ బ్రహ్మ భజతే - అతో దృష్టాన్తదార్హాన్తికయోసాన్తి

౨౯॥ సూ. ప్రతిషేధాచ్చ. ౪.

(వే-సా.) “౨ నాస్య జరయైతజ్జీర్ణత” ఇత్యాదినాఽచిద్ధర్మప్రతిషేధావైపువమ్. ౪.

(వే-దీ.) “౧ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మాఽజరోఽమరః” “౨ నాస్య జరయైతజ్జీర్ణత...విజరో విమృత్యుః” ఇత్యాదిభిః బ్రహ్మణోఽచి-
ద్ధర్మప్రతిషేధాచ్చవిశేషణవిశేష్యభావేనైవాంశాంశిభావ ఇత్యర్థః. ౪.

౧॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౪. ౨॥ ఛాం - ౮ - ౧ - ౪.

మజ్జాన్యమితి. దర్శనాచ్చేతిపృథక్సూత్రమ్ - ఉపాధివ్యవస్థయా దస్తరాన్ధ్రవం దర్శయతి * పురశ్చక్రేద్వివదాపురశ్చక్రేచతుష్పదః | పురస్సపత్నీ
భూత్వాపరఃపురుషఆవిశదిశ్రుతిః - అతో నూభయలిజ్జమ్, నచ నవిశేషలిజ్జ మితి. ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యాది ప్రతిషేధా చ్చేత్యస్తమేక మధికర
ణాంతరం వర్ణయన్తి - * దేవీనావ బ్రహ్మణ ఇత్యాదిశ్రుతిర్విషయః. రూపదవ్యయం రూపవత్ బ్రహ్మచ ప్రకృతత్వావిశేషమిషేధతీతి - యద్వా -
బ్రహ్మైవ నిషేధతి - తస్మానుపలభ్యమానస్య నిషేధే ప్రమాణావిరోధాదితి ప్రాప్తే - ప్రకృతం రూపదవ్యయం నిషేధ్యతే - అన్యథా మహతా ప్రబ
ధేన ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణోనిషేధాయోగాత్. * ప్రత్యక్షనాద్ధి పజ్జన్య దూరా దస్వర్భనం వరమ్. నచానేనైవ న్యాయేన రూపదవ్యయనిషేధా
నుపపత్తిః - ప్రతిషేధార్థం లోకసిద్ధస్యానూదితత్వాత్. అతోబ్రహ్మ పరిశిష్యతే. బ్రహీతిచ భూయః * సహ్యేతస్మాదితినేత్యన్యత్పర మస్తీతి అన్య
స్య నాస్తిత్వమ్. నేతినేతీతి వాక్యస్య బ్రహ్మవ్యతిరక్తనాస్తితాపరతేవిన వ్యాఖ్యానరూపమిదం వాక్యమ్. యద్వా - నిషేధరూపాదాదేశాదన్యదాదే
శనం నాస్తిత్వర్థగి. తదా భూయో బ్రహీతి సూత్రఖండమ్ * అథ నామధేయమితి వాక్యవిషయమ్. అస్తిచేత్ బ్రహ్మ - కస్తా స్మగృహ్యతే, అత్రా
హ తదవ్యక్త మాహమీతి. * నచక్షుషా గృహ్యత ఇత్యాదివాక్యవిషయ మిదమ్. గృహ్యతేచేత్యాహ అపిసంరాధనఇతి - సంరాధనమ్ భక్తిధ్యా
నాది. * తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కళం ధ్యాయమానః * యోగినస్తంప్రపశ్యస్తీత్యాదిర్విషయః. సంరాధ్యసంరాధకభావేన జీవబ్రహ్మభేదప్రసజ్యవృ
దానకమ్. ప్రకాశాదివదితి సూత్రమ్ - కర్తృశబ్దః అజ్ఞాభ్యాద్యుపాధిపరః. తేన సూర్యాదిప్రకాశః సవిశేషఇవ భౌతి - నతు వస్తుతత్త్వాభూతః. బ్రహ్మ
ణోపి సూర్యప్రకాశాద్యవైశేష్యమ్ - తత్తుల్యతవ్యమ్. జీవప్రాజ్ఞయోరభేదస్యాభ్యాసేన ప్రతిపాదనాత్. అతఇతి - అభేదస్య సావిభావికత్వాత్
భేదస్యావిద్యుకత్వాదనస్తేన - ప్రాజ్ఞేవైకతాం గచ్ఛతి జీవః - తథాహి * బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిలిజ్జమ్. అస్మిన్నేవ సంరాధ్యసంరాధకభావే మతా
ంతరం నవ్యమతవిశుద్ధ్యర్థ ముపన్యస్యతి ఉభయవ్యవదేశాదితి - అవస్థాభేదా దంశభేదాచ్చ అవిరోధ సూత్రదవ్యయోక్తః. పూర్వవద్యేతి - ప్రకాశాది
వచాచ్చవైశేష్యమితి సూత్రార్థసామ్య మర్థః. బద్ధపారమార్థేజ్ఞానానివర్త్యతయా మోక్షకాస్త్యైవైయర్థ్యాత్భేదస్తు లోకసిద్ధోఽనూదితఇతి తాత్ప
ర్యమ్. ప్రతిషేధాచ్చ - * అథాత ఆదో నేతినేతీత్యాదిభిః ప్రపచ్చప్రతిషేధాచ్చ నిష్ప్రపచ్చబ్రహ్మమాత్రపరిశేషణా ద్యధోక్త సిద్ధాంతఇతి.
అత్ర బ్రూమః - సకలవిశేషమిథ్యాత్వ మారమ్భభాధికరణసిద్ధం భవతామ్. యది శ్రుతివిప్రతిపత్తిశమనార్థమారమ్భః - సోఽపి త్వదుదాహృతవా
క్యేషు సంశయాభావా దనుపపన్నః. నహి * సర్వకర్తా సర్వకామః * అస్థూల మనశోవీత్యాదివిధినిషేధానాం విషయభేదేనావిరోధాత్ప్రాబల్య
కార్యల్యసంశయః. యది * నిర్గుణ మిత్యాదివాక్యై ర్విరోధః - తస్మి సామాన్యనిషేధస్య విహితేతరవిషయత్వాదపచ్చేదన్యాయావిషయత్వాచ్చ
న బ్రహ్మగుణమిథ్యాత్వమితిప్రాగేవోపపాదితత్వాత్సిద్ధాంతోఽనుపపన్నః. * సర్వగన్ధస్పర్శవరసః * అగన్ధ మరసమిత్యాదిషష్ట్యేకస్యైకత్ర విధిని
షేధవిషయత్వాదయోగాదేవ విధేయతయా నిషేధ్యతయాచ ప్రతిపన్నానాం గన్ధరసాదీనా మర్థాంతరత్వ మగ్నేకార్యమ్. నచ నిషేధార్థం గుణానువా
దః - గన్ధరసాదీనాం పరమాత్మధర్మత్వేన లోకప్రసిద్ధ్యభావాత్. నహిపాసనార్థ మారోపః - సార్వజ్ఞ్యాదీనాం నవ్యరూపపరవాక్యసిద్ధత్వాత్,
ఉపాసనప్రకరణాసంధితానా మప్రసాసనార్థత్వే జీవబ్రహ్మైక్యస్యాప్రసాసనార్థత్వప్రసజ్ఞాత్, ప్రకరణాధీతానామపి ప్రకరణస్థతామాత్రేణ
ఉపాసనశేషత్వేనత్యైక్యస్యాపి * అత్యైక్యేనాపాసితేత్వపాసనప్రకరణస్థస్య మిథ్యాత్వప్రసజ్ఞాచ్చ. కించ - మిథ్యాత్వవత్తే శ్రుతివిరోధశ్చ న
శమిత స్సాన్యిత్ - కింతు విరోధా దన్యతరాత్రామాన్యమేవోక్తం స్యాత్ - యథార్థవిషయత్వాభావాత్. కించ - సూత్రశైలివిరుద్ధశ్చ సిద్ధాంతః.
అదృశ్యత్వాదిగుణకః సుఖవిష్టాభిధానాదేవచేతి అదృశ్యత్వాదీనామపి గుణత్వమ్, సుఖాదివాచిశబ్దానాం తద్విశిష్టవిషయత్వంచ వదన్సూత్ర
కారః కథం నిర్విశేషత్వం సిద్ధాంతయేత్, కించ - ధర్మోక్తేః సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి ధర్మవిశేషే సాన్యవిజ్ఞానిభిః పరమాత్మత్వం ప్రసాధ్య కథం
సాధకధర్మాణాం మిథ్యాత్వం వదేత్. నహి ధూమాభావేఽగ్నివత్సృకాభావే సాధ్యం సిద్ధ్యేత్. కించ - సూత్రయోజనాపి క్లిష్టతరా - లిజ్జశబ్దస్తా
వత్జ్ఞాప్యనవ్యరూపాతిర్క్తజ్ఞాపకపరః ప్రసిద్ధః - నిర్విశేషత్వధర్మానభ్యుపగమాత్తస్య లిజ్జశబ్దవాచ్యాన్తర్గతత్వ మయ్యుక్తమ్. కించ - ఉభయలిజ్జం
నేత్యేతావ దుక్తమ్ - అన్యతరపరిగ్రహే సవిశేషం సభవతీతిత్యజ్జాబ్దమ్, సర్వత్రహీత్యుక్తే నిర్విశేషత్వప్రతిపాదనా దితిచాధ్యాహర్తవ్యమ్. సవిశే
షత్వప్రతిపాదనాదిచాధ్యాహరే శో నివారకః. ప్రతిజ్ఞానుగుణ్యాభావ ఇతిచేత్. న - అన్యతరపరిగ్రహే సవిశేషమితి ప్రతిజ్ఞాయా అధ్యాహర్యం
శక్యత్వాత్. హేతావనుగుణ్యాభావాన్నేతిచేన్న - అస్మాన్యాశ్రయస్య స్ఫుటత్వాత్, ఉపరితనసూత్రానుగుణ్యం సభవత్ప్రతి ఇతి వత్సామః.
అథ స్యాత్ - సాకారత్యేమేకం లిజ్జమ్ - సాకారనిరాకారత్వ మప్యేకమితి తదుభయ ముభయశబ్దవాచ్యమ్ - అతో నదివ్రతీయప్రతిజ్ఞాధ్యాహ
రః, ప్రతిజ్ఞానుగుణహేతుసిద్ధాచ నాస్మాన్యాశ్రయఇతి. తదయుక్తమ్ - సూత్రాసాన్యరస్యాత్. సాకారనిరాకారత్వయోః పరస్పరవిరుద్ధయో రేక
తేవిన నిర్దేశస్తావల్లిక్ష్ప్యః. ద్వయో రన్యతరవివక్షాయాం నియామకవిశేషాశ్రవణేపి నేచ్యయా కన్యచి దివవత్తీతత్వకథనమపి క్లిప్తమ్. ప్రత్యుపాధి
భేదమతదవ్యవసత్వంచ తదుదాహృతశ్రుతా నాస్తి - * తేజో మయోఽమృతమయః పురుష ఇతి తేజస్వీత్సవిర్వికారత్వానన్తరూపత్వాదిబహు
విశేషప్రతిలే. ఆత్మశబ్దశ్చ దేహప్రతిసమ్బంధిని వ్యాపిని నియన్తరి ధారకే శేషిణి రూఢఇతి సోపి నిర్విశేషత్వవిరోధి. యతో నిర్విశేషత్వప్రతిపా

దన మయుక్తమ్ - అతపవ అపివైవమేక ఇతి సూత్రంచ నభేదవృద్ధివాసకశ్రుతివిషయమ్. శ్రుతిషుచ నప్రామాణికభేదవృద్ధివాస ఇత్యుక్తమ్ - అరూపవ
దిత్యుత్ర వచ్చబ్ధవైయర్థ్యమ్. అతప్రధానేభ్యస్తతప్రధానప్రాబల్యనయోప్యత్ర నిర్విషయః - సాకారశ్రుతీనా మతత్ప్రధానత్వాభావాత్. తాసాం
చ తతప్రధానత్వ మనువాదతోవిపాసనార్థత్వవృద్ధివాసాత్ తాత్పర్యలిక్తావగమాచ్చ స్థితిమ్. ఉపాసనశేషతవృద్ధివాసాదేవ ప్రకాశవదితి సూత్రే
భవదుక్తావైయర్థ్య మప్యయుక్తమ్. ప్రకాశస్యపాధికాకారయోగే దృష్టాస్తత్వా దవైయర్థ్యసమర్థనే దృష్టాస్తతయానన్వయో నఘటతే. ప్రకా
శతుల్యం బ్రహ్మ - అత స్సాకారశ్రుతిరొపాధికాకారోపాసనార్థా - తస్మా దవైయర్థ్యమితి వాక్యభేదోఽధ్యాహరణ్య. అహచేతి సూత్రంచ ననిర్విశేష
సమర్పణత్వమ్ - విషయవాక్యే జ్ఞానఘనత్వావధారణస్య రసఘనత్వావధారణవత్ ప్రామాణికవిశేషాస్తరప్రతిక్షేపాసమర్థత్వాత్. నిర్విశేషత్వప్రతి
పాదనాయోగాదేవ దర్పయితీచేతి సూత్రంచ ననిర్విశేషార్థశ్రుతివిషయమ్. శ్రుతౌచాన్యవ్యావృత్తిముఖేన ప్రతిపాదనం ననిర్విశేషత్వం గమయేత్ -
వ్యావృత్తిమూత్రస్య కాబ్జత్వాత్. స్వగతవిశేషప్రతిపాదనే సమన్వితత్వసి * నేతినేతిత్వవ్యావృత్తికథనం నిర్విశేషాభిప్రాయమితిచేన్న - వ్యావ
ర్త్యభూతాన్యగతవిశేషవిరహాభిప్రాయతయా తదుపపత్తే ప్రామాణికవిశేషబాధకత్వకల్పనాయోగాత్. అతపవ సూర్యాదిదృష్టాన్తోపన్యాసోఽపి
నిర్దోషతయోపపద్యమానా సప్రామాణికవిశేషబాధకః. అమృతవదిత్యాదిసూత్రద్వయస్య దృష్టాన్తద్వార్తాన్తికయో స్ఫుర్వభా సారూప్యశక్త్యాతద్యుక్త
దానమాత్రపరత్వ మతిమన్దమ్-తయో స్ఫుర్వభా సారూప్యవిరహాన్యాస్త్రీబాలం ప్రసిద్ధత్వాత్. అవశ్యనిరసనీయశక్త్యాస్తరతత్పరిహరపరత్వస్య సా
రణికత్వాచ్చ హోక్తార్థపరత్వ మయుక్తమ్. దర్పనాచ్చేతి పృథక్సూత్రం కృత్వా తస్య దేహద్యుపాధ్యస్తరానుప్రవేశదర్పదాది వ్యాఖ్యాన మప్య
ఫలమ్ - వ్యాపకస్య పరమాత్మన స్ఫుర్వత్రావస్థానే * గుహం ప్రవిష్టావిత్యాదిషు బహుళ ఉక్తే విప్రతిపత్త్యభావాత్. ప్రకృతైతావత్ప్రతిపత్త్యాదే
పృథగధికరణత్వ మప్యయుక్తమ్ - తాదర్థ్యావ్యవధానాభ్యాం తదనుపపత్తే, హిశబ్దేన పూర్వప్రతిష్ఠోపపాదకత్వావగమాత్, ఉభయలిజ్జంసర్వత్రహి
తథాహిలిజ్జమితి నవత సూత్రాణామేకోపక్రమోపసంహరత్వ ప్రతిక్షేప్య. నిషేధోపపాదకస్యేతిశబ్దస్య ప్రకారవాచిత్యాత్ ప్రకారిణోబ్రహ్మణో ని
షేధ్యత్వశక్త్యాచ నూదేతి. తతశ్చ రూపద్వయం ప్రతిషేధ్యం చేత - త్వప్రత్యయవైయర్థ్యమ్. యస్తు బ్రహ్మప్రతిషేధబాధకత్వేన * ప్రత్యక్షనాధి
పజ్ఞాస్యేతి న్యాయ ఉక్తః - సః రూపద్వయప్రతిషేధమపి నిరుణ్ధి. రూపాక్తిర్లోకసిద్ధానువాదఇతి నదోష ఇత్యపి దురుక్తమ్ - ప్రపంచస్య బ్రహ్మకా
ర్యత్వేతద్వాన్యత్యత్వత్వస్మియామృతత్వతద్ధార్యత్వాదిముఖేన బ్రహ్మరూపతాయాః ప్రమాణాస్తరప్రసిద్ధ్యభావేనానువాద్యత్వాన్యాయోగాత్. అతస్తస్య
దుక్తన్యాయస్తవైవ బాధకః. *నప్రేతత్వాది నేత్యన్యత్పరమ్ స్త్రీతి వాక్యంచ న బ్రహ్మవ్యతిరక్తం నిషేధతి, నాపి ప్రతిషేధరూపాదేశా దన్యదాదేశ
నం ప్రతిషేధతి - పరాన్యశబ్దయో రన్యతరస్య వైయర్థ్యాత్. అప్రతిషేధరూపాణాం బహునా ముపదేశదర్పనాచ్చ. అత ఉక్తృష్టాన్త రనిషేధస్త
సార్థకః. వేద్యత్వ మనభ్యుపగచ్ఛతానస్తరసూత్రద్వయస్యాగ్రాహ్యత్వేగ్రాహ్యత్వపరస్యావిరోధో దుర్వచః. యతో జీవబ్రహ్మణోర్వాన్యవ్యాపక
త్వాదిటటణోఽన్యాయభేద శ్వాప్రైకగమ్యా న ప్రతిషేధ్యః. అతపవచ ప్రకాశాదివచ్చేతి సూత్రస్యచ సంరాధ్యసంరాధకభావనిమిత్తభేదవృద్ధివాస
పరత్వమయుక్తమ్. అక్షరాననుగుణత్వాచ్చ - కర్తృశబ్దస్యాజ్ఞాభ్యాద్యుపాధివాచిత్యం క్లిప్తమ్. కర్తృభ్యాభ్యాసాదిత్యన్వయస్యావసన్యంచ త్యక్తమ్. అభ్యా
సేనానకృజ్జీవప్రాజ్ఞయో రభేదః ప్రతిపాద్యత ఇతి నిరఙ్కుశాధ్యాహరసామ్రాజ్యమ్, వాక్యభేదశ్చ. తదుభయరహితనిర్వాహే నమృతత తదుభయాశ్ర
యణమయుక్తమ్. యతః పూర్వసూత్రాణాం త్వదుక్తార్థపరత్వానుపపత్తిః - అతపవ అతోనస్తేనేతి సూత్రంచ నబ్రహ్మణా జీవైక్యావత్తివిషయమ్.
లిజ్జశబ్దస్య శ్రుతివాచిత్యంచాయుక్తమ్. * ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామితిశ్రుతేః ప్రత్యక్షశబ్దసిద్ధిప్రత్యావృత్తి, లిజ్జశబ్దస్య చిహ్నచర్యాయత్వాచ్చ. ఉభయ
వ్యవదేశాదిసూత్రద్వయస్య సంరాధ్యసంరాధకభావే మతాస్తరోపన్యాసపరత్వ మప్యయుక్తమ్ - ప్రకాశాదివదితిసూత్రస్య తత్ప్రయోగకరీవభేదవృద్ధి
దానకత్వాభావాత్. ప్రకాశాశ్రయవచ్చేతి సూత్రం నబ్రహ్మకదేశత్వపరమ్-తేజస్తాదితిహియోగస్య హేతుతయా ప్రతిపాదనాత్, ప్రకాశాదివదితి
సూత్రస్య హోక్తార్థపరత్వాభావాదేవ పూర్వవచ్చేతి సూత్రంచ న తదర్థాదిదేశపరమ్. నను - అంశోనానేతిసూత్రస్య పాదాన్తరస్థతయా విప్రకర్షాత్
నతత్పరామర్శఇతిచేన్న - ఉభయవ్యవదేశనిర్వహణార్థాదిదేశసూత్రేణ ఉభయనిర్వాహపరసూత్రార్థస్యైవ ప్రత్యభిజ్ఞాపితత్వాత్. అన్నిశ్రుతేరితిచేత్త
దుక్తమిత్యనేన పాదాన్తరస్థమపిహి అర్థకాశస్తాదితిసూత్రం ప్రత్యభిజ్ఞాప్యతే. ఏవం నిర్విశేషప్రతిపాదనానుపపత్తేరేవ ప్రతిషేధాచ్చేతి సూత్రమపి
నభేదనిషేధపరమ్ - కింతు బ్రహ్మణ్యచిద్ధర్మప్రతిషేధవాక్యవిషయమితి యుక్తమ్.

అపరేతు - ప్రతిషేధాచ్చేత్వంతం సూత్రగణ మేకాధికరణం కుర్వన్తి - నిర్గుణవిద్యాను కిం కారణాత్తనా నిరాకారం కార్యప్రపంచరూ
పేణ సాకారంచ బ్రహ్మరూపాన్యమ్ - ఉత నిరాకారమేవేతి విచార్య - సూభయలిజ్జ ముపాన్యమ్. అన్ధాలమితి ప్రపంచకారస్య నివర్తితత్వాత్,
సృష్టివాక్యానాం నిరాకారప్రతిపత్తావైదంపర్యాదితి సిద్ధాన్తయన్తి. * సర్వాజీవ భూతాని సర్వసీవాత్తాన సమర్పితా ఇతి నాభిస్థానీయే బ్రహ్మణి
జీవానా మరస్థానీయతాశ్రవణేన భేద మాకజ్ఞ్య పరిహరతి భేదాదితిచేదితి. కారణాత్తకం నల్లక్షణమేవ బ్రహ్మరూపాన్యంచేత్ - నబోధలక్షణం

ఉపాస్యం స్యాదిత్యాశక్క్వాహ ప్రకాశఃచచ్చవైయర్థ్యాదితి - ప్రకాశః - అవభాసః. సాఽస్యాస్తీతి ప్రకాశవత్. సత్యజ్ఞానాదివాక్యావైయర్థ్యాత్. భేదస్యాపాధికత్వే దృష్టాంతః సూర్యకాదివదితి. ప్రకాశాదివచ్చవై శేష్యమితి తదుచ్యత ఇతి యోజయన్తి. తదయం క్తమ్ - పాదసంజ్ఞత్యభావాత్. విద్యావిశేషేషూపాస్యాకారనిరూపణం హి తృతీయపాదకృత్యమ్. సూభయలిజ్ఞం నిర్గుణవిద్యాసూపాస్య మిత్యధ్యాహరబాహుళ్యంచ. తత్రాస్యా న్యాశ్రయాదీన్యసంపత్త్యస్తరాణి పూర్వవత్. * భేదశబ్దస్య సాధారణత్వేపి స్యాపాద్యవస్థానాం ప్రకృతత్వా దవస్థాభేదాదితి వ్యాఖ్యాన ముచితమ్. సల్లక్షణమేవోపాస్య మిత్యసమర్థితత్వాదేవ స బోధలక్షణమితి శక్క్వాఽనుచితా. అనన్తాదయః ప్రధానస్యేతి జ్ఞానానన్తాదీనాం సర్వప్రబుద్ధవిద్యానన్య సువృత్తే ర్వత్కృత్యాణాం తావచ్చ నాత్ర వక్తవ్యతా. ప్రాప్యదర్శవచనమపిహి పునరుక్తమితి నీతివిదః.

అన్యేతు - సన్ధానతథిత్యాద్యభ్య ప్రతిషేధాచ్చేత్యేవమస్త మధికరణచతుష్టయం వర్ణయన్తి - కారా వ్యవస్థానిరూపితాః - కారణావస్థానిరూప్యస్తే. ఉభయలిజ్ఞమ్ - నామరూపాత్మకమ్. రూపమ్ - ఖణ్డత్వాది. నామ - శబ్దప్రవృత్తిహేతుర్గోత్వాది. అధ్యాత్మ మధిదైవంచాన శ్చేష్టానుస్థానేషు అన్యకరణేషు బహిష్కృతస్యేకవీరస్య స్థానతః స్వరూపపరిణామేనవా స్వరూపభేదోఽస్తి - నేతి విచారః. * య ఏహస్త రాదిత్యే * య ఏహస్తరక్షిణీతి స్థానభేదాత్, * తావన్యోగ్యం ప్రతిష్ఠితావతి నమ్మనామననాత్, * ఏతాన్యస్తావాయతనా న్యస్తా లోకా, అష్టా దేవా అష్టా పురుషా న్యస్తాః పురుషా నిరూప్యా ప్రత్యూహ్యత్యక్రామత్. తం తావనిపదం పురుషం పుచ్చామితి నష్టామననాత్, * రూపం రూపం ప్రతిరూపా బహువేత్వాదిశ్రవణాత్, ప్రళయకాలేపి జీవానామివ నూత్నభేదోపపత్తేః, * భోక్తా భోగ్యం ప్రేరేతారమితివత్ * ఏకస్తథా సర్వభూతాస్తరాత్తేత్వాదిషేషకత్వవ్యవదేశస్య జాత్యభిప్రాయతోపపత్తేచ్చ ఈశ్వరస్య స్థానినః స్వరూపభేదోఽస్తీతి ప్రాప్తే - నేత్యుచ్యతే - సర్వత్రహి బ్రహ్మసూక్ష్మస్య ప్రతిపాద్యతే * ఏతం హ్యేవ బహ్వౌచా మహాత్మ్యక్తే మిమానంస్తే - ఏత మగ్నావధ్య ర్వవ ఏతం మహావ్రతే చ్చర్చ్యోగా ఏత మస్యా మేతం దివ్యే తం వాయావేత మాకాశ ఏత మప్సే త మోషధీషేతం వనస్పతిషేతం చంద్రమస్యే తం నక్షత్రేషేతం సర్వేషు భూతేషేతమేవ బ్రహ్మేత్యాచక్షత ఇతి. నను - * యేచాముష్టా త్వరాభో లోకా స్తేహంచేష్టే దేవకామానాంచ * యేచైతస్తా దర్వాభో లోకా స్తేహంచేష్టే మనుష్యకామానాంచ * తస్మైతస్య తదేవ రూపం యదముష్యరూపం * తస్యోపనిషదహ రిత్వధిదైవతమ్ * తస్యోపనిషదహమిత్యధ్యాత్మమితి విశ్వవీరనామరూపభేదా త్వవీరూపభేదఇతిచేన్న - మధువిద్యావాక్యే ప్రత్యేకమ్ - ప్రతిస్థాన మతదవచనాత్ - ఏకత్వవచనాత్. అపిచైవమేకే శాఖిన స్తయోః స్థానద్వయవర్తిమోః పరమభేద మధీయతే * యదేవేహ తద ముత్ర యదముత్ర తదనిహ. మృత్యో స్సమృత్యుమిత్యాదినా. సతీవ్యవృత్తిభయోషు శ్రుతిషు హిరణ్యశ్రుతావదిరహితమేవ పరస్వరూపమ్ - తద్ధి ప్రధానమ్ - నిత్యమ్. ఇతరత్తు కార్యాధి నూగన్తుకమితి. అతో సవరమాత్మని స్వరూపభేదఇతి. సోయ మారమ్భః కృతకరత్వనిరస్తః - అస్తరాన్యధికరణేన సిద్ధసాధ్యత్వాత్. తత్రహి * య ఇమంచ లోకం సర్వాణిచ భూతాని యోస్తరో యమయతీతి తత్ర తత్రావస్థితస్యైకతయా పరమాత్మత్వం దర్శితమ్. నచ వాచ్య మస్తర్యానిః పరమాత్మత్వమాత్రం తత్ర సిద్ధమ్ - నతు పృథివాదివ్యవస్థితస్యైకత్వమితి. ఏకతయా వినా పరత్వాసిద్ధేః. ఏకైకస్థానావచ్ఛిన్నమైవోగ్యంహి జీవేష్యపి సమ్భవతీతి తస్యేవరత్వానిర్ణయవీన స్యాత్. తత్తత్సానావచ్ఛిన్నైశ్వర్యభేదసమ్భవజ్ఞాన్యాదిహేతవః ఇహ పరిహరత్యాఇతి చేన్న - పరిహారాదర్శనాత్. సహి తత్పరిహార ఏషు సూత్రేషు కఠోక్తః. సాధ్యాప్రయికః కృతోన్మవ్యర్థ ఆభిప్రా యికో వ్యాఖ్యేయ ఇతిచేత్. తస్మి తత్పరిహారా స్సర్వే తత్ర తత్ర సమన్వయలక్షణాధికరణేషేవ అభిప్రేతతయా వ్యాఖ్యాతవాః - అన్యథా తేహం వాక్యానాం పరమాత్మని సమన్వయసిద్ధేః. యత్ర స్వపక్షే సాధకయంక్తి రేకత్వావగమరూపా ప్రతీతా - తస్యాః స్థేష్మే తత్తైవ తద్వి రుద్ధయంక్తి పరిహారోహ్యభిప్రేతో భవతు మర్హతి - యథేక్షణేనాగోణేన సతః ప్రధానవైలక్షణ్యే సాధితే దృష్టాన్తాక్తే సమృద్ధివార్ధతయాప్ర్యుపప త్తే రనుమానాకారతాప్రతిషేహోఽభిప్రేతః. అనన్తవల్ల్యామ్ * నయశ్చాయం పురుషే యశ్చాసావాదిత్యే సవీకఇతి పురుషే ఆదిత్యేవావస్థితస్యైక త్వావగమా దాదిత్యాఖ్య దేవతావిశేషస్యైవ అనన్తమయత్వప్రత్యాఖ్యానార్థ మస్తరా దిత్వవిద్యారమ్భఇతి తైరేవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్. స్థానభేదేపి స్థానిన ఏకత్వం పూర్వసిద్ధమ్. సూత్రాక్షరాననుగుణతాచ - సూత్రే నశ్చబ్రహ్మ కిం నిషేధ్యమ్. కిం నామరూపమ్ - ఉత స్వరూపభేదః. నామరూ పం చేత్ - అనిషేధ్యమ్ - తత్ర విహితత్వాత్. స్వరూపభేదశ్చేత్ - ఆశబ్దత్వమ్. జీవావస్థాన్యయినాం దోషాణాం నిషేధ్యతయాఽధ్యాహరస్తు ప్రకృతానుసారా దుచితః. సర్వత్రహిత్యత్రానుకృప్య ప్రతిపాదనాదిత్వశాబ్దమ్. అస్తాకంతు హేత్వంశ శ్శాబ్దవచ. అతదవచనాత్ - ఏకత్వవచనా దిచాయంక్తమ్ - మధువిద్యావాక్యే * యశ్చాయమితి ముహుర్నిదేశశస్య యశ్చాయం దేవదత్తః - యశ్చాయం యజ్ఞదత్త ఇతివచ్ఛేదేప్ర్యుపపత్తే, రాత్తత్వవ్యవదేశస్య ప్రత్యేకం యంక్తత్వాచచ్చ. ఈశ్వరైకత్వస్యా సమర్థనీయత్వాదేవ సూత్రాన్తరయో రప్యర్థోఽనుపపన్నః. ప్రకాశవచ్చేత్యాదికమధికరణాన్తరమ్ - తత్ర * ఆదిత్యవర్ణమ్ * రుక్మాభమ్ * భారూప ఇత్యాదీనాం బోధలక్షణపరత్వం పూర్వపక్షీకృత్య దీప్తిమత్రాప్రతిపాదనం సిద్ధాన్తయన్తి. సతేజసి బోధత్వమ్ - సబోధే తిమిరావహత్వమ్ - అత స్యాదృశ్యాభావా దైవియర్థ్యమ్. తదభావశ్చావైయర్థ్యమ్. * తస్మాత్రమ్ - తేజోమాత్రం. * భారూపఇత్యుక్తమ్. తేజోరూపస్య పరస్య భోక్తృహృదయేఽవస్థానాభిప్రాయా జలసూర్యాదున్యపమా. దర్శనస్థానీయస్య కన్యచి దభావా దమ్బువ దగ్రహణం నాత్ర ముఖ్యప్రతిబిమ్బభావః - జలస్థానీయ మన్యకరణమ్ - తత్ర యథా భోక్తృవాణాం పృథ్విహాసభాక్త్యమ్ - అన్యః

30|| సూ. పరమతస్సేతూన్తానసమ్మన్త భేదవ్యపదేశేభ్యః. ౧.

† ఇదానీ మస్తా త్వరస్తా జ్ఞగన్నిమిత్తోపాదానరూపపరమకారణా త్వరబ్రహ్మణః పరమపి కించి తత్త్వమస్తీతికైచ్చి
ద్వేత్వాభాసై రాశజ్ఞ్య నిరాక్రియతే † అస్యోపాస్యస్య నిర్దోషత్వానవధికాతిశయాసంక్షేప్యకల్యాణగుణాకరత్వస్థేమ్న.
† తత్రేయ మాశజ్ఞా - య దిదం పరం బ్రహ్మభయలిజ్ఞమ్ - ఏతస్తాన్నిఖలజగత్కారణా త్వరమపి కించి తత్త్వ

కరణవిసర్పణేహి భోక్తాహో విసర్పన్తి ఆహోమభ్య ఆనఖాగ్రేభ్యః - తస్మి స్మృతిప్రసమానే ప్రతిప్రసనే యావ దణుభావః - ఏవం పరోపాన్యత్వానః
కరణేషు వృద్ధిప్రసభా క్త్వం భజతే. ఏవం దృష్టాస్తద్దాన్తానికసామజ్ఞానమ్. దర్శనాత్ - జీవవదనుప్రవేశదర్శనమ్ * పురుష అవిశదితి. ఇద మప్యస్త
రాదిత్యజ్యోతిరధికరణాదిషీశ్వరస్య దీప్తిమత్త్వస్య సిద్ధతయా కృతకరత్వా దయుక్తమ్. ఈశ్వరస్య స్వరూపవిసర్పణే నిర్వికారత్వప్రతివైయర్థ్యంచ.
ప్రకృతైతావత్త్వమిత్యత్ర చతుర్థా సంశయ్య రూపదవ్యయాతిరిక్తం బ్రహ్మేతి సిద్ధాంతయన్తి. తత్ర బ్రహ్మప్రతిషేధశజ్ఞానమపపన్నేత్యుక్తా - ఇతి
శబ్దస్య ప్రకారవాచితయా బ్రహ్మేవాపస్థాపకత్వాభావాత్. రూపదవ్యయస్య బ్రహ్మణా తాదాత్మ్యం నిషేధతీతచ నశజ్ఞానీయమ్ - * బ్రహ్మణో రూ
పే ఇతివ్యతిరేకనిర్దేశే తాదాత్మ్యప్రసక్తాభావాత్. ప్రసక్తస్యహి ప్రతిషేధశజ్ఞానిరాసపరత్వం యుక్తమ్. తాదర్థ్యనైస్త్రాన్తరాదిభి రధికరణాస్త
రత్వ మప్యయుక్తమిత్యుక్తమ్. ఏతావత్త్వంచ రూపదవ్యయమాత్రత్వమ్ - తన్నిషేధేన ప్రపజ్ఞాతిరిక్తం కారణరూపత్వమస్తీతి ప్రతిపాద్యత
ఇతిచాయుక్తమ్ - బ్రహ్మేతి భూయోపీతుపపాదనాత్. * అథ నామధేయమితి వాక్యం హ్యత్రాభిప్రేత ముక్తమ్ - ప్రపజ్ఞానసన్నిత్యేపిహి
* సత్త్వస్య సత్య మిత్యుపపద్యతే. అత ఉక్తగుణవిభూతివిశిష్టతామాత్రనిషేధఇతి యుక్తమ్. యతో బ్రహ్మనిషేధో నశజ్ఞ్యః - ఆతపవ తదవ్యక్తమిత్యా
దీని సూత్రాణి ననర్వగతస్యాత్మీంద్రియతాన్తాదిభి రనుపలబ్ధునిమిత్తాభావప్రదానపరాణి. యథా ప్రకాశః ప్రకాశాన్తరేణ, జలం శుద్ధజలేనచ సంసృప్త
మేకీభవతి - ఏవం సంరాధయితు స్పంద్యోనావిభాగశ్రవణాచ్చ ప్రపజ్ఞాతిరిక్తబ్రహ్మసద్భావై, ఝటితి బ్రహ్మసాక్షాత్కారాభావశ్చ నదోషః - అభ్యా
ససాధ్యత్వాత్తతస్యేతి యోజనాయాం ప్రకాశశ్చేతి ప్రకాశశబ్దస్య స్వసూత్రస్థప్రకాశశబ్దసరూపార్థత్వం స్వరసనిధం బాధ్యేత. యస్తా దణో రప్య
స్య జీవస్య సంరాధ్యోనావైశేష్యమ్ - అతోఽస్య బ్రహ్మణాసహ సోఘ్నతఇతి సర్వకామావాప్తి రామ్నాయతే. అణో రప్యస్యానన్తాయ స్వరూప
విసర్పణే లిజ్ఞమ్ * వాలాగ్రేత్యాదిప్రతిరితి యోజనాచాధ్యాహరబాహుళ్యబహిష్కృతేతి స్ఫుటమ్. ప్రపజ్ఞాతిరిక్తస్య పరమాత్మసూ భోక్తృభోగ్య
వర్గయోశ్చ కార్యకారణభావప్రకారః ఉభయవ్యపదేశాదిత్యధికరణే చిన్త్యతే - అసా ద్రవ్యతదస్థాయాపేణ ఉపాదానూపాదేయాత్తకఇతి ఆహిమణ్డ
లవదిత్యుక్తం భేదాభేదయో ర్ముఖ్యత్వాయ. అనేనేశ్వరస్య పరిణామః పూర్వపక్షితః. శక్తిమచ్ఛక్తివిశేషరూపేణోపాదానూపాదేయాత్తకః కార్య
కారణభావ ఈశ్వరస్య నిర్వికారత్వాదేయత్వం ప్రకాశాశ్రయేతి - సూర్యకాంతచంద్రికాంతప్రాయఃపిణ్డాదీనాంహి కారణానాం రక్షిదహనసలి
లాదినిష్పాదనే ప్రవేశేనా నస్వరూపవికారః. తస్మి కథ మభేదవ్యపదేశఇత్యత్రాహ తేజస్తాన్తాదితి * భానుమనీచ్యోదేజస్తేన సత్త్వద్రవ్యత్వాది
నా పరమాత్మసూ జగత్తైచ్చకత్వమితి. ఆహిమణ్డలపక్షస్యాప్రతిక్షేప్యత్వయాహ పూర్వపదేయితి - ఆహిమణ్డలస్యాదేయాత్యన్తాభేదో బ్రహ్మేక్ష
యా జగతోఽభ్యుపగతః - ఈశ్వరస్యతు నిర్వికారత్వాత్తతస్య జగత్తశ్చ మజిప్రభయోరివ శక్తివిశేషరూపేణైవ కార్యకారణభావఇతి సిద్ధాన్త
మాహుః. తదిద మసమ్మన్తమ్ - బ్రహ్మణ ఈశ్వరాతిరిక్తత్వే ప్రమాణాభావాత్, నకలప్రమాణన్యాయవిరోధాచ్చ. బహ్వధ్యాహారాపేక్షత్వాచ్చ మ
ధ్యమసూత్రస్య - సూత్రకారానివక్షితోఽయ మర్థ ఇత్యవగమ్యతే.

ఆహిమణ్డలాధికరణం సమాప్తమ్.

30|| సూ. పరమతస్సేతూన్తానసమ్మన్త భేదవ్యపదేశేభ్యః. † అనాన్తరసజ్జతిమాహ (ఇదానీమితి) అస్తాదితి అతశ్శబ్దవ్యాఖ్యానమ్. ప్రకృత
శ్చ సస్థానతోపి పరస్యేతి సూత్రే పరశబ్దనిర్దిష్టఇతి జ్ఞాపయితుం పరస్తా దిత్యుక్తమ్. పరమకారణత్వప్రయోక్తోత్కర్షవాచీ పరబ్రహ్మణ ఇత్యత్ర పరశబ్దః.
యదావ - పరస్తాదితి వదేన ప్రాప్యతయా పరత్వం వివక్షితమ్. పరబ్రహ్మణ ఇత్యత్ర స్వకార్యాపేక్షయా పరత్వ ముచ్యతే. పరమకారణాదితి కార
ణాన్తరరాహిత్యమ్. † (అస్యోపాస్యస్యేతి) ఉభయలిజ్ఞత్వస్థేమ్న ఇత్యర్థః. అస్యథా ప్రాప్యత్వతరుపయోగిభోగ్యగుణజాతవైకల్యేన సహ్యుభయలిజ్ఞ
త్వపాష్కల్యసిద్ధిరితి భావః. పూర్వాధికరణే ఉభయలిజ్ఞకత్వస్థేమ్ననిర్దోషత్వవిషయనిరూపణం కృతమ్ - అత్రతు కల్యాణగుణాన్తదత్వవిషయని
రూపణ మిత్యుక్తం భవతి. ఉభయలిజ్ఞాత్ బ్రహ్మణః పరం కి మస్తి - నేతి. అస్య పరత్వే నేతూన్తానాదివ్యపదేశా ఉపపన్నాః - నవేతి. అనుపపన్న
త్వే పరాన్తరమస్తి. ఉపపన్నత్వే. పరాన్తరం నాస్తీతి సిద్ధతి. † (తత్రేయమిత్యాది). † అనజ్ఞరకరత్వాభిప్రాయస్సేతువ్యపదేశస్యాదితి శజ్ఞా

మస్తి. కథమ్. * ౧ అథ య ఆత్మా స సేతు ర్విధృతి రిత్యస్య పరస్య సేతుత్వవ్యవదేశాత్, సేతుశబ్దస్యచ లోకే కూలా
 న్తరప్రాప్తిహేతౌ ప్రసిద్ధే రితోఽన్య దనేన ప్రాప్య మస్తీతి గమ్యతే. † తథా * ౧ ఏతం సేతుం తీర్త్వా౭థ సన్నద్ధో భవ
 తీతి తరితవ్యతాచాస్యాభిధీయతే - అత ఇన్ధ్యత్వాస్య మస్తి. ఉన్తానవ్యవదేశాచ్చ - ఉన్తితమ్ - పరిమితం ఇదం పరం
 బ్రహ్మ - * ౨ చతుష్పా ద్భిప్రా * ౩ షోడశకల మిత్యున్తానవ్యవదేశాత్. స చాయ మున్తానవ్యవదేశ స్తేన సేతునా ప్రాప్య
 స్యానున్తితస్యాస్తితాం ద్యోతయతి. తథా † సమ్బంధవ్యవదేశశ్చ సేతుసేతుమతోః ప్రాపకత్వ ప్రాప్యత్వలక్షణో దృశ్యతే
 * ౧౪ అమృతస్య పరం సేతుం దగ్ధేన్ద్ర మివానలమ్ * ౪ అమృతస్యైష సేతురితి. అతశ్చ పరా త్పర మస్తి. † భేదేనచ
 పరా త్పరం వ్యపదిశ్యతే * ౫ పరా త్పరం పురుష ముపైతి * ౬ పరా త్పరం యన్తహతో మహాన్తమితచ - తథా
 * ౭ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్ * ౭ తతో యదుత్తరతరం త దరూప మనామయమితి, అత ఏభ్యో హేతుభ్యః
 పరస్మా ద్భిప్రాణః పరమపి కించి దస్తీతి గమ్యతే ఇతి.

యామాహ (తథావీతంసేతుమితి) † (సమ్బంధవ్యవదేశఇత్యాది) పూర్వం కేవలసేతుశబ్దః - అత్ర స్రుతిసమ్బంధినిర్దేశసహితసేతుశబ్దనిర్దేశః. † (భేదేనచేతి)
 పరాత్ - జగత్కారణాత్. శ్రుతావపి పశ్చిమ్యన్తః పరశబ్దః కారణవిషయఇతి పూర్వపక్షిణో హృదయమ్.

3౦॥ సూ. పరమతస్సేతున్తానసమ్బంధభేదవ్యవదేశేభ్యః. ౧.

(నే-సా.) “౧ జన్మాద్యస్య యతః” ఇత్యాది నా “౧ ప్రతిషేధాద్భి” ఇత్యేతదన్తేన యత్పరమకారణం బ్రహ్మ ప్రతిపాదితమ్, అతగి
 పరమపి కిచ్చిత్తత్త్వమస్తీతి యక్త్యాభాసేనాశ్చ్యతే. “౧ అథ య ఆత్మా స సేతుః” “౧ ఏతం సేతుం తీర్త్వా” “౨ చతుష్పా ద్భి
 ప్తా” “ఇత్యాదిభి గన్య బ్రహ్మణః సేతుత్వ తరితవ్యత్వ పరిమితత్వ ప్రాపకత్వ వ్యవదేశేభ్యః, “౭ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్” “౭ తతో
 యదుత్తరతరమ్” ఇత్యేతస్మా ద్ధాన్తరవ్యవదేశాచ్చాన్యత్పరమస్తీతి. ౧.

(నే-దీ.) “౧౦ యతో వా ఇమాని” ఇత్యాది నా జగజ్జన్మాదికారణతయా నిర్దిష్ట త్వరస్మా ద్భిప్రాణోపి పరం తత్త్వం కిచ్చి దస్తీ - నేతి
 సంశయః. ఇతోపి పరమస్తీతి పూర్వగోచరత్వః. “౧ అథ య ఆత్మా స సేతుః” ఇత్యస్య సేతుత్వవ్యవదేశాత్, “౧ ఏతంసేతుం తీర్త్వా” ఇత్యస్య తరి
 తవ్యత్వోపదేశాచ్చాతోఽన్యదవ్యస్తీతి గమ్యతే. “౨ చతుష్పా ద్భిప్రా” “౩ షోడశకలమ్” ఇతి పరిమితత్వవ్యవదేశాచ్చాపరిమిత మన్య దస్తీతి
 ప్రతీయతే. “౪ అమృతస్యైష సేతుః” ఇతి ప్రాపకత్వశ్రుతేశ్చానేన ప్రాప్య మన్య దవ్యస్తీతి ప్రాప్యప్రాపకరూపసమ్బంధ త్పత్రియతే.
 తథా “౭ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్” “౭ తతో యదుత్తరతరమ్” ఇతి పురుషశబ్దనిర్దిష్ట ద్భిప్రాణ ఉత్తరతరత్వేన భేదవ్యవదేశాచ్చాన్యత్పర
 మస్తి. రాధాన్తస్తు - “౧౧ సహ్యేన్తాదితీనేత్యస్యత్పరమస్తి” ఇతి - నేతి నిర్దిష్టాత్ మూర్తామూర్తరూపా ద్భిప్రాణోఽన్యత్పరం నాస్తీతి పర
 తత్త్వనిషేధా త్కారణా ద్భిప్రాణోఽన్యత్పరం నాస్తి. సేతుత్వవ్యవదేశస్త “౧ ఏతం లోకానా మసమ్మేదాయ” ఇతిసర్వలోకాసమ్మూలకర
 త్వకృతః. “౧ ఏతం సేతుం తీర్త్వా” ఇతి తరతిరపి వేదాన్తం తరతీతివ త్సాన్తివచనః “౨ చతుష్పా ద్భిప్రా” “౩ షోడశకలమ్” ఇత్య
 న్తానవ్యవదేశోపి “౨ వాక్పాదః...చతుఃపాదః” ఇతివ దుపాసనార్థః. సమ్భవతి చాపరిమితస్యాపి తత్తద్దేశసమ్బంధినిర్దేశాన్తితత్త్వసన్ధానమ్
 “౪ అమృతస్యైష సేతుః” ఇతి స్వస్వైవామృతస్య స్వయమేవ ప్రాపక ముచ్యతే - “౧౨ యమేవైష వుణుతే తేన లభ్యః” ఇత్యాదిశ్రుతేః
 “౭ తతో యదుత్తరతరమ్” ఇత్యపి “౭ తేనేదం పూర్ణమ్” ఇతి నిర్దిష్ట త్వరూపా దన్యస్య సవరత్వ మాహ - అపితు “౭ తమేవవిద్యానమృత
 ఇహ భవతి నాన్యగి పథా విద్యతే ఽయనాయ” ఇతి పూర్వప్రతిజ్ఞాతం పురుషవేదనస్యామృతత్వహేతుత్వ మన్యస్యచాపథత్వం సహేతుక
 ముపసంహరతి. “౭ యస్మా త్పరం నాపర మస్తి కిచ్చిత్” ఇత్యారభ్య, “౭ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్” ఇతి పురుషస్య సర్వస్మాత్పర
 త్వం జ్యాయన్త్య మన్యస్య పరత్వాభావంచ ప్రతిపాద్య, తతో హేతోః యదుత్తరతరం పురుషతత్త్వమ్ - తదేవారూప మనామయమ్. “౭ య ఏత
 ద్విదురమృతా స్తే భవన్తి అభేతరే దుగిభవేవాపియన్తి” ఇతిపూర్వప్రతిజ్ఞాతమేవోపసంహృతమ్.

సూత్రార్థస్తు పరమతః “౧ జన్మాద్యస్యయతః” ఇత్యారభ్య “౧౩ అతోఽనన్తేన తథాహి లిజ్జమ్” ఇత్యన్తేన ప్రతిపాదితా నిఖిలజగదేక
 కారణా త్వసాన్తరత్తస్మా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధానవధికాతిశయానన్తకల్యాణగుణాకరా త్వరస్మా ద్భిప్రాణః పరమపి కిచ్చిదస్తీతి కిచ్చిన్యతే.
 కుతః సేతున్తాన సమ్బంధభేదవ్యవదేశేభ్యః న్యాఖ్యాతాన్తైవే. ౧.

౧॥ ఛాం - ౧ - ౪ - ౧, ౨. ౨॥ ఛాం - ౩ - ౧౮ - ౨. ౩॥ ౬ప్రశ్న - ౧. ౪॥ ౨ముం - ౨ - ౫. ౫॥ ౩ముం - ౨ - ౮.

౬॥ తై - ఆరణ - ఆంభసి - ౧. ౭॥ శ్వే - ౩౭ - ౯, ౧౦. ౮॥ బ్రహ్మ - ౧ - ౧ - ౨. ౯॥ బ్రహ్మ ౩ - ౨ - ౨౯.

౧౦॥ తై - భృగు - ౧౭ను. ౧౧॥ బృ - ౪ - ౩ - ౬. ౧౪॥ శ్వే - ౬౭ - ౧౯. ౧౨॥ ౩ముం - ౨ - ౩. ౧౩॥ బ్రహ్మ - ౩ - ౨ - ౨౫.

ఏవంప్రాప్తేభిధీయతే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు. ౨.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యత్తావదుక్తం సేతువ్యపదేశా త్వరాత్పరమస్తీతి - తన్నోపపద్యతే-సహాయ మత్ర కించిత్ప్రాప్త్యం ప్రతి సేతు రుచ్యతే - * ౧ ఏహం లోకానా మసమ్భేదాయేతి సేతుసామాన్యేన సర్వలోకాసంకరకర్తవ్య శ్చుతేః. † సినితి - బద్ధాతి స్వస్తిక్ సర్వం చిదచిద్వస్తుజాత మసమ్భే-ర్ణమితి సేతు రుచ్యతే. * ౧ † ఏతం సేతుం తీర్తేవ తి తరతిశ్చ ప్రాప్తివచనః - యథా వేదాంతం తరతీతి.

౩౨॥ సూ. బుద్ధ్యర్థఃపాదవత్. ౩.

యోయమ్ * ౨ చతుష్పాద్భిర్హ * ౩ షోడశకలమ్ * ౪ పాదోన్య విశ్వాభూతానీత్యున్యనవ్యపదేశః - స బుద్ధ్యర్థః- ఉపాసనార్థః. * ౫ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేత్యాదిభి ర్జగత్కారణస్య బ్రహ్మణోఽపరిచ్ఛిన్న త్వావగమాత్సత్యత ఉన్మితత్వాసమ్భవాత్. † జగత్కారణత్వంహి తస్యైవ శ్రూయతే * ౫ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్తన ఆకాశ స్సమ్భూ తః * ౬ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతీతి. † అతోయథా * ౨ వాక్పాదః, ప్రాణఃపాదః, చక్షుఃపాదో, మనఃపాదఇత్యాదినాబ్రహ్మణోవాగాదిపాదవ్యపదేశ ఉపాసనార్థః - ఏవమయమపి.

రాధా నైసూత్రముపాదతే.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు. † అనయవాధేనావ్యసంకరకర్తవ్యం దర్శయతి (సినితిబద్ధాతీతి) * † ఏతం సేతుం తీర్తేవ్యస్య శోఽ ర్థ ఇత్యత్రాహ (ఏతంసేతుమితి).

౩౨॥ సూ. బుద్ధ్యర్థఃపాదవత్. † అపరిచ్ఛేనవాక్యం న జగత్కారణవిషయమ్. కింతు తదతిరిక్తత త్వవిషయమిత్యత్రాహ (జగత్కారణత్వం హీతి). † పాదపదితి సూత్రఖండ్యాచప్యే (అతోయథేతి) సహ నిఖిలజగత్కారణస్యేవసర్వ వాక్పాదచక్షురాదికతిపయవస్తుపరిచ్ఛిన్నత్వం నమ్భ వతి - అతస్తస్యోపాసనార్థత్వం నమ్ప్రతిపన్నమితి భావః.

౩౧॥ సూ. సామాన్యాత్తు. ౨. ౩౨॥ బుద్ధ్యర్థఃపాదవత్. ౩.

(వే-సా.) తుశబ్దేనైతద్వ్యావర్తయతి. నైతద్యుక్తమ్, కుతః “౭ సహ్యేతస్మా దితిసేత్యవ్యత్యరమస్తి” ఇతి మూర్తామూర్తప్రపంచప్రకార తయా తద్విశిష్టాత్ ఇతిసేతి నిర్దిష్టాత్ బ్రహ్మణోఽన్యత్పరన్నాస్తీత్యాదినిషేధసహస్రాత్. పరస్మిన్ బ్రహ్మణి సేతుత్వవ్యపదేశః ప్రకాసనాత్ సర్వ లోకాసంకరకర్తవ్యేన సేతుసామాన్యాత్తు తథాహ “౧ అథ య ఆత్మా ససేతు రివిధృతిరేహం లోకానా మసంభేదాయ” ఇతి. “౨ సర్వం ఖ ల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాస్త్ర ఉపాసీత” ఇత్యారభ్య ఉక్తజగన్నిమిత్తోపాదానభూతస్యైవ బ్రహ్మణః “౨ ఏత మితరి ప్రేత్యాభిసంభవితాస్తి” ఇతి పరమప్రాప్యత్వవచనాత్ తరతి రపి ప్రాప్తివచనః. ౨.

(వే-దీ.) తు శబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. సేతుత్వవ్యపదేశస్తావత్ తస్మా త్వరం నావగమయతి - సేతుసామాన్యాత్ - సాదృశ్యాజ్జగద్విధృతి రూపాత్ బ్రహ్మణస్తథావ్యపదేశఇతి శ్రుతిరేవ సేతుశబ్దం వ్యాచప్యే “౧ అథ య ఆత్మా ససేతు రివిధృతిరేహం లోకానా మసమ్భేదాయ” ఇతి. యద్యత్స్విభావా లోకా నృప్తాస్తత్త్వస్విభావానన్యరాయ సర్వాన్ లోకా నయమేవ సేతువ ద్భిభర్తీతి సేతురిత్యర్థః ౨.

(వే-సా.) “౨ చతుష్పాత్” ఇతి ఉన్మానవ్యపదేశోపి “౨ వాక్పాదః...చక్షుఃపాదః” ఇతివ దుపాసనార్థః. ౩.

(వే-దీ.) “౨ చతుష్పాద్భిర్హ” “౪ పాదోన్య విశ్వాభూతాని” ఇత్యున్యనవ్యపదేశ స్తథాఽనుసంధానార్థః. “౨ వాక్పాదః...చక్షుః పాదః” ఇతివత్. ౩.

† స్వయ మనున్వితస్య కథ ముపాసనార్థతయాప్యన్తానసమ్భవః. తత్రాహ

౩౩॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్. ౪.

ప్రతిపన్నవాగాదిస్థానవిశేషగూఢాపాధిభేదాత్తత్సమ్భన్ధితయోన్వితత్వానుసన్ధానం సమ్భవతి - యథా ప్రకాశాదేర్వితతస్య వాతాయనఘటాదిస్థానభేదైః పరిచ్ఛిద్యానుసన్ధానసమ్భవ ఇత్యర్థః.

౩౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ. ౫.

యదుక్తం * ౧ అమృతస్యైష సేతు రితి ప్రాప్యప్రాపకసమ్భన్ధవ్యవదేశా త్ప్రాప్తకా త్వరం ప్రాప్య మస్తీతి - తన్న - ప్రాప్యస్య పరమపురుషస్య స్వప్రాప్త స్వస్యైవైవాపాయత్వోపపత్తేః. * ౨ నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో నమేధయా నబహునా శ్రుతేన | యమేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామిత్వేన న్యూపాయత్వశ్రవణాత్.

౩౫॥ సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్. ౬.

†. యత్పనరుక్తమ్ * ౩ తతో యదుత్తరతరమ్ * ౪ పరాత్పరం పురుషమ్ * ౫ అక్షరా త్వరతః పర ఇత్యాదిభేదవ్యవదేశా త్వరాత్పర మస్తీతి - తన్నోపపద్యతే - తత్రైవ తతోఽన్యస్య పరస్య ప్రతిషేధాత్ * ౩ యస్మా త్వరం నాపరమస్తి కించి ద్యస్మా న్నాణీయో నజ్ఞాయోస్తి కశ్చిదితి. † యస్మా దపరం పరం నాస్తి కించిత్ - † నకేనాపి ప్రకారేణ పర మస్తీత్యర్థః. తథాఽన్యప్రాప్తి * ౬ నహ్యేతస్మా దితి నేత్యన్యత్పరమస్తీతి. ఇతి నేతి నిర్దిష్టా దేతస్మా ద్భిష్టాణోఽ

† ఆనన్తరసూత్రశక్త్యామాహ (స్వయమనున్వితస్యేతి).

౩౩॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్. దృష్టాన్తభూతవాగాదివిషయ విదం సూత్రమ్.

౩౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ. † (ఆనన్యూపాయత్వశ్రవణాత్) ప్రాప్యస్యైవైవాపాయత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. * వివృణుతే తనూం స్వామిత్వేన ప్రాపకత్వం ప్రాప్యత్వంచ గమ్యతే.

౩౫. సూ. తథాన్యప్రతిషేధాత్. † దూష్యంశం వ్యజ్ఞాయ న్యాయదప్తే (యత్పనరిత్యాదినా) తత్రైవ - శ్వేతాశ్వతరోపనిషది. † ఉపాత్తవాక్యస్యాన్వయమాహ (యస్మాదపరమితి) † తస్యార్థమాహ (నకేనాపితి) * యస్మాదితి సచ్చిన్మ్యస్తవదేనాపరశబ్దస్యాన్వయేనతి సమాధికనిషేధః కృతస్యాత్. పరశబ్దస్యాన్వయేనతి సమనిషేధో న కృతస్యాత్ - తచ్చానిప్తమ్ - తథానతి పరమపురుషవేదనస్యైకస్యైవాపవర్గోపాయత్వం పూర్వాక్తం న సిద్ధ్యతి, సమాభ్యధికనిషేధపరశ్రుత్యన్తరవిరోధ, శ్చ. అపరశబ్దవైయర్థ్యంచ స్యాత్ - పరత్వేన వివక్షితరుద్రవ్యతిరిక్తవిషయోఽయ

౩౩॥ సూ. స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్. ౪. ౩౪॥ సూ. ఉపపత్తేశ్చ. ౫.

(వే-సా.) ఆపరిమితస్యాపి స్థానవిశేషసంబంధా దపచ్ఛిద్యానుసన్ధానం యుజ్యతే, ప్రకాశాకాశాదేరివ వితతస్యాపి వాతాయనఘటాదినా. ౪.

ఆపరిమితసన్విరూపస్యా ఽనుసన్ధానార్థతయాపి కథం పరిమితత్వమిత్యత ఆహ.

(వే-దీ.) ప్రతిపన్నవాగాదిస్థానవిశేషసమ్బంధాత్తత్త త్థానసమ్భన్ధితేనాపచ్ఛిద్యానుసన్ధానం యుజ్యతే - యథా ప్రకాశాకాశాదేరివితతస్యాపి వాతాయన ఘటాదా. ౪.

(వే-సా.) ప్రాప్యస్యైవ పరమాత్మనః ప్రాపకత్వోపపత్తేః; యథాహ “౧ య మేవైష వృణుతే తేన లభ్యః” ఇతి. ౫.

(వే-దీ.) “౫ అమృతస్యైష సేతుః” ఇత్యమృతస్య స్వస్య స్వయమేన ప్రాపకఇతి సేతుత్వవ్యవదేశోపపత్తేశ్చాన్యత్పరమస్తీతి కల్పనం తయుజ్యతే. “౨ నాయ మాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో నమేధయా నబహునా శ్రుతేన | య మేవైష వృణుతే తేన లభ్యస్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామిత్వేన” ఇతిహి శ్రూయతే. ౫.

న్యత్పరం నన్యస్తీత్యర్థః. తథా * ౧ న తస్యేకే కశ్చన తస్య నామ మహద్వ్యశ్యతి. † తద్ధి జగదుపాదానకారణతయా ౨
స్తర ముక్తమ్ * ౧ సర్వే నిమేషా జ్ఞైరే విద్యుతః పురుషాదధి * ౧ స ఆపః ప్రదు ఘే ఉభే ఇమే ఇత్యాదితా. * ౨ † అద్భుత
స్సమ్మాతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యప్రావృతః జగత్కారణం పురుషమేనం ప్రత్యభిజ్ఞాపయతి. * ౩ † తతో యదుత్తరతర
మితి † కిముచ్యత ఇతిచేత్. పూర్వత్ర * ౩ వేదాహమేతం పురుషం మహాన్త మాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ * ౩
త మేవంవిద్వా నమృత ఇహ భవతి నాన్యః పథా విద్యతే ౨ యనాయేతి పరస్య బ్రహ్మణో మహాపురుషస్య వేదనమేవా
మృతత్వసాధనమ్ - నాన్యో ౨ మృతత్వస్య పథా ఇత్యుపదిత్య తదుపపాదనాయ * ౩ యస్తాత్పరం నాపర మస్తి కించిద్యస్తా
న్నాణీయో నన్యాయో ౨ స్తి కశ్చిత్ | వృక్షఇవస్తభో దివి తిష్ఠ త్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమితి పురుషస్య
పరత్వమ్, తద్వ్యతిరిక్తస్య పరత్వానన్భవంచ, ప్రతిపాద్య ౩ * తతో యదుత్తరతరం త దరూప మనామయమ్ | య ఏత

మపరశబ్దఇతిచేన్న - కార్తేన్నైవ పరత్వనిషేధే న్యతఃప్రాప్తే తస్మాన్వ్యాధాసిద్ధసంజ్ఞాచకాభావాత్. * తతో యదుత్తరతర మిత్యాదివాక్యం హే
త్వర్థేన అన్యధాసిద్ధ మితిభావః. * † సతస్యేక ఇతి వాక్యం జగత్కారణాతిరిక్తవిషయం న్యాదిత్యత్రాహ (తద్ధీతి) * హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే
* స్రజాపతః స్రజా అన్యజత * ధాతా యధాపూర్వ మకల్పయ దిత్యాదిభి ర్విరణ్యగర్భస్య కారణత్వప్రతిపాదనాత్ సద్భిప్రత్యక్షాదిశ
బైరపి స ఏవ కారణతయోచ్యతే - * శమ్భుకాశ మన్య ఇత్యాదిభిరపి స ఏవోచ్యతే - * † శమ్భు స్వయమ్భు ర్ద్విహిణఇతి నైఖణ్డకో
క్షేరితి శక్త్యామామాహ (అద్భుతస్సమ్మాతఇతి) అత్రైవ * విద్యుతః పురుషా దధీతి పురుషశబ్దా ద్విద్యుదవర్ణత్వా దతిదిష్టేషు * అద్భుత స్స
మ్మాత ఇత్యాదివాక్యేషు లక్ష్యపతిత్వశ్రవణాత్, * య మస్త సన్ముద్రే కవయో వయస్వీతి సముద్రశాయిత్యశ్రవణాత్, * తదక్షరే పరమే
ప్రాయమిన్నితి పరమప్రాయమనుష్ఠా చ్ఛానగతపరమపురుషభావజగత్కారణప్రతిపాదకప్రకరణేనైకప్రకరణం * హిరణ్యగర్భ స్సమవర్తతాగ్ర
ఇత్యాదివాక్యమపి పరమపురుషవైగ్నవ జగత్కారణత్వ మాహేత్యర్థః. అన్యథా బ్రహ్మశివయో స్సృజ్యత్వసంహర్యత్వప్రతివిరోధశ్చ. † (తతో
యదుత్తరతరమితి కిముచ్యతఇతి). * † యస్తా త్వగమిత్యాదివాక్యస్య సంజ్ఞాచకత్వేన పరోక్త మిదం వాక్యం అన్యధాసిద్ధ మితిమ మర్థం హృది
నిధాయ తస్మాన్వ్యాధాసిద్ధిః కథ మిత్యాహ (కిముచ్యతఇతి) * తస్తా త్వర్వగత శ్చివ ఇత్యన్య పూర్వపరితం * తేనేదం పూర్ణం పురుషేణేతి వాక్యమ్.
తతః పశ్చాత్ * మహా స్వభిరుదేవై పురుషఇతి వాక్యమ్. తదుభయసురోధేన, సర్వాననశిరోగ్రీవత్యగుహాశయత్య భగవచ్ఛబ్దాద్యసురోధేనచ
వర్ణనీయమ్. సర్వాననశిరోగ్రీవత్యాదికంహి * సహస్రశీర్షం దేవ మిత్యాదిషు పురుషోత్తమాసాధారణత్వేనావగతమిత్యర్థః. * తతః - తస్తాద్ధేతోరి
త్యర్థః. అరూప మనామయమ్ - కర్తృకృతదేహతత్త్వతదుఃఖవిరోధి. తాపత్రయప్రతిభటమిత్యర్థః ఉపక్రమవిరోధః - * నాన్యః పథా ఇతివాక్యవి

౩౫॥ సూ. తథా ౨న్యప్రతిపేధాత్. ౬.

(వే-సా.) “౩ యస్తా త్వర న్నాపర మస్తి కిచ్ఛిద్యస్తా న్నాణీయో నన్యాయో ౨స్తికశ్చిత్” ఇత్యస్తివాక్యే పురుషా దన్యస్య జ్ఞాయ
స్త్యప్రతిపేధా దితోధికన్నాస్తి. “౩ తతోయదుత్తరతరమ్” ఇతితు యతః పురుషతత్త్వా దన్యదుత్కృష్టన్నాస్తి, తత ఉత్తరతరం పురుషతత్త్వమే
వారూప మనామయమ్, “౩ య ఏత ద్విదు రమృతా స్తే భవన్తి అభేతరే దురిఖమేవాపియన్తి” ఇత్యుపక్రమప్రతిజ్ఞాతం సహేతుక ముపసం
హృతమ్. “౩ తమేవ విదిత్వా ౨తిమృత్యుమేతి నాన్యగిపథాః” ఇత్యుపక్రమే ప్రతిజ్ఞాతమ్. అన్యథా ఉపక్రమవిరోధశ్చ. ౬.

(వే-దీ) “౩ తేనేదం పూర్ణం పురుషే సర్వం తతో యదుత్తరతరమ్” ఇతి పురుషా దన్యస్య సపరత్వ మాహ - “౧ సతస్యేకే కశ్చన”
“౪ సహ్యోతస్తాదితీ నేత్యన్యత్పరమస్తి” “౩ యస్తాత్పరం నాపర మస్తి కిచ్ఛి ద్యస్తా న్నాణీయో నన్యాయో ౨స్తి కశ్చిత్” యస్తా దపరం ప
రం నాస్తి కిచ్ఛి దిత్యర్థః ఏవ మాదిషు పురుషా దన్యస్య పరత్వప్రతిపేధాత్. “౩ తతోయదుత్తరతరమ్” ఇతితు - యతః పురుషతత్త్వమేవోత్తర
తరమ్ - తతో హేతోః యదుత్తరతరం పురుషతత్త్వమ్ - తదేవ “౩ అరూప మనామయమ్” ఇత్యాది నాన్యాయాత్. “౩ య ఏత ద్విదు
రమృతా స్తే భవన్తి” ఇతి - “౩ తమేవ విదిత్వా ౨తిమృత్యుమేతి నాన్యగి పథా విద్యతే అయనాయ” ఇతి ప్రతిజ్ఞాతమేవోపసంహృతమ్.
“౧ న తస్యేకే కశ్చన తస్య నామ మహద్వ్యశః” ఇతిచ పురుషతత్త్వమేవ వదతి - అనస్తరం “౨ అద్భుత స్సమ్మాతో హిరణ్యగర్భ ఇత్యప్రా”
ఇతిపురుషతత్త్వవాచినైకవాక్యత్వావగమాత్, “౧ అమృతస్యపారే” “౧ య మస్త సన్ముద్రే కవయో వయన్తి” ఇతిచ ప్రకమాత్. ౬.

ద్విదు రమృతాస్తే భవన్యథేతరే దుఃఖమేవాపియస్తీతి పూర్వోక్త మర్థం హేతుతో నిగమయతి. యదుత్తరతరం పురుష తత్త్వమ్ - తదేవారూప మనామయం యతః - తతో య ఏతత్పురుషతత్త్వం విదుః - త ఏవామృతా భవన్తి - అథేతరే దుఃఖమేవాపియస్తీతి. అన్యథోపక్రమవిరోధో † ౭ న్నర్హోఽవిరోధశ్చ. * ౧ † పరా త్పరం పురుష ముపైతి దివ్యమితి - పూర్వత్ర * ౨ అక్షరా త్పరతః పరఇతి - అక్షరాత్ - అవ్యాకృతాత్. యః పరః - సమష్టిపురుషః - తస్మా త్పరో యో ౭ దృశ్యత్వాదిగుణక స్పర్శజ్ఞః పరమపురుషః - స ఏవేహాపి * ౨ పరా త్పర ఇతి సమష్టిపురుషాత్పర త్వేనోచ్యతే.

౩౬॥ సూ. అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః. ౭.

అనేన - బ్రహ్మణా సర్వగతత్వమ్ - సర్వస్య జగతో వ్యాప్తత్వం ఆయామశబ్దాదిభ్యః - సర్వవ్యాప్తివాచితబ్దేభ్యో ౭వగమ్యమాన మస్మా త్పరం నాస్తీత్యవగమయతి. ఆయామశబ్దస్తావత్ * ౩ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్ * ౪ యచ్చ కించి జ్ఞగత్యస్థిద్భ్యతే శ్రూయతేపి వా † అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః॥ * ౫ నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం యద్భూతయోనిం పరివశ్యన్తి ధీరాః. † ఆదిశబ్దాత్ * ౬ బ్రహ్మేవేదం సర్వమ్ * ౭ ఆత్మేవేదం సర్వ † మిత్యాదయో గృహ్యన్తే. అత ఇదం పరం బ్రహ్మేవ సర్వస్మాత్పరమ్.

పరాధికరణం సమాప్తమ్.

రోధః. * య ఏనం విదురితి వాక్యస్య పరమపురుషేతరవేదనపరత్వం హి * నాన్యః పథా ఇత్యనేన విరుద్ధమ్. † (అనన్తరోఽవిరోధశ్చ) * య స్మా త్పరం నాసర మిత్యాదివాక్యవిరోధశ్చేత్యర్థః. † (పరాత్పరమిత్యాది) పరాత్పరమిత్యాదివాక్యేపి సమష్టిపురుషాత్పరత్వేన పరమపురుష ఉచ్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞా - పూర్వవాక్యే సమష్టిపురుషవిలక్షణతయా ప్రతిపాద్యత్వేన నిశ్చితస్యాదృశ్యత్వాదిగుణకస్య పరాత్పరశబ్దేనాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః.

౩౬॥ సూ. అనేన సర్వగతత్వ మాయామశబ్దాదిభ్యః పూర్వసూత్రై రధికవస్తువాదే దూషణ ముక్తమ్-ఇహ న్యపక్షే ప్రమాణ ముచ్యతే. నియన్త్ర్యేన వ్యాప్తిజ్ఞాపనార్థం * నిత్యం విభుమితీశ్రుతి రుపాత్తా. విభుమ్-ప్రభుమ్. ఇయం శ్రుతిః పురుషవిషయా - * పరాత్పరం పురుష ముపైతి దివ్యమ్ * దివ్యో హ్యమూర్తః పురుషఇతి పురుషవిషయప్రకరణస్థత్వాత్. † నూత్రస్థ మాదిశబ్దం వ్యాపివే (ఆదిశబ్దాదితి). † (ఇత్యాదయోగృహ్యన్తఇతి) ఆదిశబ్దేన వ్యతిరిక్తతత్త్వనిషేధపరవాక్యాని, ధారకత్వనియన్త్ర్యత్వాదిపూర్వకవ్యాప్తిపరవాక్యాని, సమానాధికరణవాక్యానిచ వివక్షితాని. సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ణయపరనారాయణానువాకే నియన్త్రతయా వ్యాప్తిః * అన్తర్బహిశ్చేత్యాదినా ధారకత్వమ్ * తద్విశ్వ ముపజీవతీతిశేషిత్యమ్ * పతిం విశ్వస్యేతివోక్తమ్ - నియమనార్థవ్యాసనధారణశేషిత్యై కృతస్మిన్ప్రపంచశరీరకత్వం బ్రహ్మణ స్థితమ్. ఏవ మిశ్వరస్య కృతస్మిన్ప్రపంచశరీరకత్వసిద్ధ్యా తదధికతత్త్వం నాస్తీత్యధికతత్త్వాభావే ప్రమాణ ముక్తం స్యాత్-తత్త్వాన్తరసద్భావేనతి కృతస్మిన్ శరీరకత్వాదయోగాత్. కించ * విశ్వతః పరమం నిత్యమ్ * అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య * విశ్వమేవేదం పురుషఇతి త్రివిధపరిచ్ఛేదరా

౩౬॥ సూ. అనేనసర్వగతత్వమాయామశబ్దాదిభ్యః. ౭.

(వే-సా.) “౪ అణో రణీయా న్నహతో మహీయాన్” “౩ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్” “౪ వ్యాప్య నారాయణ స్థితః” “౭ నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మమ్” ఇత్యాదిశబ్దై రనేన బ్రహ్మణా సర్వస్యతిక్త వ్యాపకత్వ మవగతమ్. తత్తు తస్మాత్పరం వారయతి. ౭.

(వే-దీ.) అనేన బ్రహ్మణా సర్వస్య వ్యాప్తత్వం “౩ తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్” “౪ అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః” “౫ నిత్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరివశ్యన్తి ధీరాః” ఇత్యాదయశబ్దేభ్యః - సర్వవ్యాప్తి వాచితబ్దేభ్యో ౭వగమ్యతే. ఏవ మవగమ్యమాన మేతస్మా త్పరం వారయతీత్యర్థః. ఆదిశబ్దాత్ “౭ ఆత్మే వేదం సర్వమ్” ఇత్యాదయో గృహ్యన్తే. అతః “౮ యతోవా ఇమాని” ఇత్యాదినా ౭వగతజగన్నిమిత్తోపావానకారణా ద్భృహ్మణో ౭న్యత్పరం నవిద్యతే. ౭.

౩౭॥ సూ. ఫలమతఉపపత్తే. ౧.

† ఉక్త ముపాసినిహోపజననార్థం జీవన్య సర్వావస్థాను సదోషత్వమ్, ప్రాప్యన్యచ పరమ పురుషన్య నిర్దోషత్వం కల్యాణగుణాకరత్వం సర్వస్తాత్పరత్వంచ - అతః పర ముపాసనం వివక్ష న్ను పాసీనానాం పరస్తా దేవా స్తా త్పురుషా త్తత్త్వాప్తి రూప మవవర్గాఖ్యం ఫలమితి సమ్మతి బ్రూతే. † తుల్యన్యాయతయా శాస్త్రీయ మైహికా ముష్టికమపి ఫలం అతపవ-

హిత్యము క్తమ్, తథాచ సూ. సకీర్షతా వదివిశిష్టపురుషప్రతిపాదకతయైతత్సమానార్థేచ పురుషనారాయణే * యద్భూతం యచ్ఛ భవ్యమ్ * సభూమిం విశ్వతో వృత్వా * పురుష ఏవేదం సర్వమితి త్రివిధమిచ్ఛేదరాహిత్యము క్తమ్, - తతశ్చాధికవస్తునిషేధసిద్ధిః - అధికవస్తునద్భావేనతి పరిచ్ఛేదాభావాయోగాత్. అత ఈదృశాని వాక్యాన్యనుసంధేయానీతి భావః.

పరస్తు - సమన్వయపదేశో నామ * సతా సోమ్య తదా సమన్వయః * ప్రాజ్ఞేనాత్తనా సమన్వయకృత్తతి దర్శితః. భేదవ్యపదేశశ్చ * య ఏహోస్తరాదిత్యే హిరణ్యయః పురుషః * య ఏహోస్తరక్షిణి పురుషఇతి దర్శితః. స్థానవిశేషాదిత్యాదిసూత్రాణి సమన్వయభేదవ్యపదేశపరిహారపరాణి వ్యాఖ్యాతాని-ఉపాధిభేదాపేక్షయా భేదవ్యపదేశః-సన్వయావతః. భేదోపశమవేద సమన్వయే ఈదృశ స్సమన్వయ ఉపపద్యతే- * సన్వయమీతదితి సన్వయావసమన్వయశ్రవణాత్. * సర్వం తం పరాదాదిత్యాది రన్యప్రతిషేధః. * అనేన - సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేన సర్వగతత్వం సిద్ధం భవతి - అన్యథా వస్తవస్తరా దావ్యవృత్తవైనాత్తనః పరిచ్ఛేద స్సాన్యత్. సర్వగతత్వంచాస్యాయామశబ్దాదిభిః జ్ఞాయతదితి వ్యాచక్షతే. తత్ర సతావ జ్ఞగత్కారణాత్ బ్రహ్మణో విలక్షణవస్తుమాత్ర మిహ నిషేధ్యమ్ - కింతు ఉత్కృష్టం తత్త్వాస్తరమ్-ప్రామాణికస్య ప్రధానజీవేశ్వరవైలక్షణ్యాన్నిషేధ్యతాన్యత్, కార్యకారణభేదనిషేధన్యచారమ్భణాధికరణే కృతతాన్యత్, సేతూన్వాసవ్యపదేశాదీనాం కార్యకారణభేదసాధకత్వాభావాచ్ఛ. సహి కారణమేవ స్యకార్యప్రాప్త్యై సేతుమితి నియమః. సర్వగతత్వస్య సిద్ధాంతమేతుతయోక్తత్వాచ్ఛ నాన్యమాత్రం ప్రతిషేధ్యమ్ - తస్య భేదసాధకత్వాత్. వ్యాప్తిర్ని వ్యాప్యవ్యాపకభేద మవగమయతి. అత ఉత్కృష్టతత్త్వనిషేధార్థత్యే-అధికరణస్య సిద్ధే సుఖప్రివాక్యప్రతిపన్నస్సమన్వయో సపూర్వపక్షబీజం భవతి - కారణా ద్బ్రహ్మణ స్సుఖప్రసాత్కర్షణాభావాత్. అతఏవాదిత్యాదియాపస్తానకృతభేదశ్చ న పూర్వపక్షయ్యుక్తిః. అతఏవ స్థానవిశేషాదితి సూత్రం సమన్వయభేదవ్యపదేశపరిహారపరమ్. * కతమ ఆత్మేతి-యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాదిప్రకరణే సుఖపుత్రాన్యైర్భేదేన వ్యపదేశాత్ పరమేశ్వరో వివక్షితదితి సమన్వయతాన్యత్తనిర్నిరాసశాన్యసవపన్నః. తథాన్యప్రతిషేధాదిసూత్రంచ * యస్తాత్పరమిత్వాదివాక్యవిషయమ్-సతు * సర్వం తం పరా దాదిత్యాదివాక్యవిషయమ్ - ఉత్కృష్టాన్వయనిషేధనైవ అధికరణకృత్యత్వాత్. అనేన - సేత్వాదివ్యపదేశనిరాకరణేనాన్యప్రతిషేధాశ్రయణేనచ సర్వగతత్వం సిద్ధ్యతి-తచ్ఛాన్యాయామశబ్దాది సిద్ధ్యతీతి యోజనాయాం వాక్యభేదస్తచ్చబ్దాధ్యాహారశ్చ. సర్వగతత్వంచ భేదసాధకత్వాత్ భవతాం విరుద్ధమ్. సచ భేదేనతి వస్తుతః పరిచ్ఛేదస్సాన్యత్ తస్య భేదయావత్వాభావాత్.

అన్యేతు-సమన్వయభేదవ్యపదేశౌ వయమివ వర్ణయ స్తవేవ స్థానవిశేషాదితి సూత్రమపి తయోః పరిహారపర మాహుః. వికారవర్తినో బ్రహ్మణో బహి ర్వికార మవస్థితం బ్రహ్మప్రతి సేతుత్వమ్ - * తతో యదుత్తరతరమితిచ పరమాకాశవర్తిన ఈశ్వరస్య వికారస్థా దీశ్వరాత్ భేదవ్యపదేశదితి సన్వయావభేదదితి. ఉపపద్యతేవైవమ్-అన్య భేదోన్వయప్రసక్తాత్. * తస్మా త్సర్వగత శ్చైవ ఇత్యుక్తం సర్వగతత్వమ్ * అనేన-సేత్వాదివ్యపదేశనిర్వాపేణోపపాదితం భవతి - తచ్చ * జ్ఞాయాకృప్తాభివ్యా ఇత్యాదిభి రాయామశబ్దాదిభి సిద్ధమితి. తదపి ససాధీయః-అనవచ్ఛిన్నబ్రహ్మసుభవన్య బ్రహ్మహాసనలభ్యత్వశాస్త్రాన్నిదేశభేదాపేక్షం సేతుత్వం వాచ్యమ్ - * సర్వం హి వశ్యః పశ్యతి * ఇమా స్థానా న్కామానీనీ కామరూప్యనుసంఘచ్ఛరన్నితిహి శ్రూయతే. వికారావస్థితా దీశ్వరాత్ పరమాకాశస్థాన్వయత్తరత్వమితి నిర్వాహేనాన్వయ్యుక్తిః- * వృక్షఇవ స్తభో దివి తిష్ఠత్యేకస్తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వం తతో యదుత్తరతరమితి పరమాకాశస్థా త్పురుషా దుత్తరత్వప్రతీతేః. * అనేన - సేతుత్వాదివ్యపదేశాన్యపరత్వకథనేన * తస్మా త్సర్వగత శ్చైవ ఇత్యుత్తరవాక్యస్థసర్వగతత్వ ముపపాదితం భవతీత్యన్వయ్యుక్తమ్ - పూర్వపక్షదృష్ట్యా పూర్వవాక్యోక్తాత్ కారణపురుషాత్ పరత్వేపుత్తరవాక్యప్రతిపాద్యన్య సర్వగతత్వే విరోధాభావాత్. అతో వాక్యాన్వరసిద్ధాయాః కారణవస్తునో వ్యాప్తే రసజ్ఞోచవేవ తత ఉత్కృష్టస్యాభావేమేతుత్యేన వివక్షితః.

పరాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౭॥ సూ. ఫలమతఉపపత్తే. సిద్ధాంతోపక్రమ మిద మధికరణమ్. † అవాన్తరస్యత్వస్థ మనువదతి (ఉక్తమితి) సర్వస్తాత్పరత్వమ్-ప్రాప్యత్వమ్. తత్కల్యాణగుణాకరత్వాన్తర్భూతమపి పృథగధికరణనిరూపితత్వాత్ పృథగుక్తమ్. † సూత్రే ముక్తిరితి న నిర్దిష్టమ్ - అపితు ఫలమితిసాధారణనిర్దేశకృతః-అతస్తస్యప్రయోజనమాహ (తుల్యన్యాయతయేతి) త్రివిధప్రదక్షారాధ్యత్వఫలప్రదత్వయోరపి ముముక్షో రనుసంధేయత్వాన్తదవ్యత్ర నిరూపితమ్. అతి ఉపాసనూపయోగ్యర్థవిచారానన్తరం తదుపయోగ్యర్థాన్తరం నిరూప్యతదితి నన్దితిత్వర్థః. ఫలత్వముక్తమ్-ఫలప్రదత్వం

పరస్మా త్పురుషా ద్భవతీతి సామాన్యేన ఫలమత ఇత్యుచ్యతే. కుతవతత్. ఉపపత్తేః స ఏవ హి సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తి ర్మహిమా దాగో యాగదానహిమామాదిభి రుపాసనేనచారాధిత విహికాముష్టికభోగజాతమ్, స్వస్వరూపావాప్తిరూప మవవర్గం చ దాతు మీచ్ఛే. నహ్యచేతనం కర్త ఊధ్యంసి కాలాన్తరభావిఫలసాధనం భవతు మ్నతి.

౩౮॥ శ్రుతత్యాచ్చ. ౨.

* ౧ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మాఽన్నాదో వనుదానః * ౨ ఏష హ్యేవానందయాతీతి భోగాపవర్గరూపం ఫల మయమేవ దదాతీతిహి శ్రూయతే. ౧॥ బృ-౬-౪-౨౪. ౨॥ తై-ఆనం-౭-౧.

నిరూప్యత ఇతి న ద్దతి. తచ్చ కల్యాణగుణఇతి పాదాన్తర్భవః. పూర్వమిమామాంసాయా మపూర్వాధికరణే ద్వావరమాత్రం నిరూపితమ్-అత్ర తు ద్వావరవిశేషో నిరూప్యత ఇతి భిదా. కిం సాఽపూర్వా త్కర్తోపాసనాత్ స్వర్గాపవర్గఫలత్వత్తి - ఉత కర్తోపాసనారాధితా ద్వాయాదిదేవతా రూపాత్ కేవలాచ్చ బ్రహ్మణఇతి కిం * స ఏవైవం భూతిం గమయతి * య మేవైష వృణుతే తేన లభ్య ఇత్యాదివాక్యశేషో వాయాదిదూష స్య కేవలస్యచ బ్రహ్మః ఫలప్రదత్వ మవగమయతి. నేతి. కిం వాక్యశేషో యథాప్రతితార్థపరః - ఉతాతత్వరఇతి. అతత్త్వరత్వే తత్తద్దేవతారూపస్య కేవలస్యచ బ్రహ్మః ఫలప్రదత్వాభివాత్ సాఽపూర్వాత్కర్తోపాసనాత్ ఫలసిద్ధి సాన్యత్. అన్యపరత్వేతు దేవతారూపస్య కేవలస్యచేత్సర స్య ఫలప్రసత్వావగమకత్వాత్ కర్తోపాసనారాధితాత్ తత్తద్దేవతారూపాత్ కేవలాచ్చ బ్రహ్మః ఫలసిద్ధిః. సర్వజ్ఞత్వ మగ్నినా మపేక్షితత్వది ర్బోధితన్నిరాసాదిజ్ఞానోపయోగి. సర్వశక్తిత్వం భోగ్యభోగోపకరణాదినిషాద్దనప్రతిబద్ధనిరసనోపయోగి. ద్వయమపి లబ్ధస్యాకించిత్యరమితి మహిమాదారతోవ్యక్తిః. † ఈశ్వరస్య యోగ్యత్వ ముక్తమ్-కర్తృ స్వయోగ్యత్వమాహ (సహీతి).

౩౮॥ నూ. శ్రుతత్యాచ్చ. కేవలకర్తృణో యోగ్యత్వాభివా దీశ్వరస్యైవ యోగ్యత్వాత్తస్యైవ ఫలప్రదత్వం కల్ప్య మిత్యుక్తమ్ - త త్కర్తోక్తంచేత్యస్య నూత్రస్యార్థః. * అన్నాదః-అన్ననః.

౩౭॥ నూ. ఫలమతఉపపత్తేః. ౧. ౩౮॥ నూ. శ్రుతత్యాచ్చ. ౨.

(నే-సా.) అతః పరస్మా ద్భ్రూహి ఏవ కర్తృభి రుపాసనేన చారాధితాత్ భోగాపవర్గరూపఫలం సిద్ధ్యతి. కర్త ఊధ్యంసి నకాలాన్తరభావి ఫలాయాలమితి సర్వజ్ఞాత్ పరమకారుణికాత్ ఫలసిద్ధి రుచసద్యతే. ౧.

(నే-దీ.) కిం నేదోదితం యాగదానహిమామాదిక ముపాసనాఖ్యంచ “౩ యజేత” “౪ ఉపాసీతేతి” కామినో ముముక్షోశ్చ కర్తవ్యతయా శ్రూయమాణం కర్తేవాఽపూర్వద్వావరేణ భోగాపవర్గరూపఫలదమ్ - ఉత తత్తద్దానాధినైః ప్రీతః పరమపురుషవేద ఫలద ఇతి సంశయః. కర్తృవేతి పూర్వగోపక్షః - లోకే మద్దనాదేః కృష్యాదేశ్చ కర్తృవేద సాక్షాత్పరమపురుషావా ఫలప్రదత్వదర్శనాత్, వేదేచ “౩ యజేత స్వగ్గకామః” “౪ ఆత్మానమేవ లోక ముపాసీత” ఇతి కామినో ముముక్షోశ్చ కర్తవ్యతయా శ్రూయమాణం కర్త తత్తత్ఫలసాధనతయా ౭వగతం ఊచికమస్య పూర్వగాన్విరేణ భోగాపవర్గరూపసర్వఫలప్రదమ్. రాధాస్తమ్ - కర్తవ్యతయా ౭వగతస్య యాగాదే రుపాసనస్యచ “౫ యజ - దేవపూజాయామ్” ఇత్యాదిసా ౭వగతభావ్యర్థస్యాభివాత్, “౬ వాయుమేన స్వేన భాగధేయేనోపధావతి స ఏవైవం భూతిం గమయతి” ఇతివాక్యశేషాచ్చ, “౭ ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం చిభర్తి భువస్య నాభిః | తదేవాగ్నిస్తద్వాయాన్తతూర్న్యస్తదు చంద్రమాః” “౮ స తయా శ్రద్ధ యా యుక్తస్తస్యారాధన మీహతే | లభతేచ తతగి కామాన్తయైవ విహితాన్వితాన్” “౯ అహం హి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ ప్రభురేవ” “౧౦ స్యకర్తృణా త మభ్యర్చ్య సిద్ధిం విస్తతి మానవః” “౧౧ తత్ప్రసాదా త్వరాం శాన్తిం స్థానం ప్రాప్నోసి శాశ్వతమ్” ఇత్యాదిగుతిస్త్యుతి భ్యశ్చ, పరమపురుషవేద కర్తృభి రుపాసనేన చారాధితో భోగాపవర్గరూపఫలప్రదః. లోకేచ కృష్యాదికర్తృభి స్సస్యాదిక ముత్పాద్య, తేన భృత్య ద్వావరేణ నాక్షాద్వా రాజాన మభ్యర్చ్య, తతవపాపేక్షితాని లభన్తే. అతః పరమపురుషవేద ఫలప్రదః.

నూత్రార్థస్థ ఫలమతఉపపత్తేః అతః - పరస్మా ద్భ్రూహి ఏవ కర్తృభి రుపాసనేనచారాధితాత్ భోగాపవర్గరూపఫలమ్. కుతః? ఉపపత్తేః - కర్తృహి ఊధ్యంసి నకాలాన్తరభావిఫలాయాలమ్. సహి సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిః పరమకారుణికో మహిమాదారః అనాది రనంతశ్చ సర్వేశ్వరః స్వా రాధనరూపేణ కర్తృణా ఆరాధితః ఫలప్రద ఇత్యుపపద్యతే. ౧. ౩॥ . ౪॥ బృ-౩-౪-౧౪. ౫॥ ధాతు-భావ్యద్యస్తే.

(నే-సా.) శ్రుతమేవహి “౧ అన్నాదో వనుదానః” “౨ ఏష హ్యేవానందయాతి” ఇత్యుస్యైవ ఫలదాయిత్యమ్. ౨.

(నే-దీ.) “౧ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మా అన్నాదో వనుదానః” “౨ ఏష హ్యేవానందయాతి” ఇతి భోగాపవర్గరూపం ఫల మయ మేవ దదాతీతి హి శ్రూయతే ౨. [౬॥ యజ-౨కాం-౧ప్ర-౧వం. ౭॥ తై-ఆంభన్-౨. ౮॥ గీ-౭-౨౨. ౯॥ గీ-౯-౨౪. ౧౦॥ గీ-౧౦-౪౬. ౧౧॥ గీ-౧౦-౬౨.]

† సమ్ప్రతిపూర్వపక్షమాహ.

౩౯॥ సూ. ధర్మజైమినిరతవవ. ౩.

అతవవ - ఉపపత్తేః. శాస్త్రాచ్చ - యాగ దాన హోమాపానసమాధర్మమేవ ఫలప్రదం జైమిని రాచ్యార్యో మన్యతే. † లోకే (హి) చ కృష్యాదికర్త, దానాదికంచ కర్త, సాక్షాద్వా పరమృరయావా స్వయమేవ ఫలసాధనం దృష్టమ్. † ఏవం వేదేసి యాగదానహోమాదీనాం సాక్షాత్ఫలసాధనత్వాభావేపి పరమృరయా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వము పవద్యతే. తథా * ౧ యజేత స్వర్గకామ ఇత్యాదిశాస్త్రముపి సిపాధయిషితస్వర్గస్య కర్తవ్యతయా యాగాద్యభిదధ దన్య ధానుపపత్త్యా అపూర్వద్వారేణ ఫలసాధనత్వమవగమయతి.

౪౦॥ సూ. పూర్వంతు బాదరాయణో హేతువ్యవదేశాత్. ౪.

తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వోక్తం పరమపురుషస్యైవ ఫలప్రదత్వం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః. హేతువ్యవదేశాత్ * ౧ † యజ-దేవపూజాయామితి దేవతారాధనభూతయాగాద్యారాధ్యభూతాగ్నివాయ్వాది దేవతానామేవ తత్తత్ఫలహేతుతయా తస్మిన్ తస్మిన్నపి వాక్యే వ్యవదేశాత్ * ౩ † వాయవ్యగ్ం శ్వేత మాలభేత భూతి

† అనస్తరస్మాత్రం పూర్వపక్షపర మిత్యాహ (సమ్ప్రతితి)

౩౯॥ సూ. ధర్మజైమినిరతవవ. † ఉపపత్తిం దర్శయతి (లోకేచేతి) † శాస్త్రం దర్శయతి (ఏవంవేదేపీతి) * స్వర్గకామ యజేత్యత్ర ఫలసాధనత్వం శ్రుతమేవ - తత్రి నదావరకత్వం కల్పమితి న విరోధః.

సిద్ధాంతసూత్ర మాదత్తే.

౪౦॥ సూ. పూర్వంతుబాదరాయణో హేతువ్యవదేశాత్. † (యజదేవత్యాది) † తథా వ్యవదేశం దర్శయతి (వాయవ్యమితి) † మస్తార్థ

౩౯॥ సూ. ధర్మజైమినిరతవవ. ౩. ౪౦॥ సూ. పూర్వంతుబాదరాయణో హేతువ్యవదేశాత్. ౪.

(వే-సా.) ధర్మమేవ అతః - ఉపపత్తేః శ్రుతత్వాచ్చ ఫలదాయనం జైమినిర్వేనే. ఉపపత్తిస్తు కృష్యాదే ర్ద్రనాదేశచ్చ కర్తణ సాక్షాత్పరం పరయావా ఫలసిద్ధిదర్శనమ్. శ్రుతత్వేచ్చ కామినః కర్తవ్యతయా కర్తవిధానాన్యథానుపపత్త్యా కర్తేవాపూర్వద్వారేణ తత్తత్ఫలసాధన మితి నిశ్చయః. ౩.

(వే-దీ.) యాగాదిక ముపాసనాత్మకంచ ధర్మమేవ ఫలప్రదం జైమినిరాచార్యో మన్యతే. అతవవ - ఉపపత్తే శ్చుత్తత్వాచ్చేత్యర్థః. లోకే కృష్యాదే ర్ద్రనాదేశచ్చ కర్తణ్యవ సాక్షాత్పరమృరయావా ఫలదాయిత్యదర్శనాత్. వేదేసి తదైవ యుక్తమిత్యుపపత్తిః. ఉపపద్యతేచాపూ ర్వద్వారేణ సాధనత్వమ్. “౧ యజేత స్వర్గకామః” “౪ బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమ్” ఇతి కామినః కర్తవ్యతయా కర్తవిధానాన్యథానుపపత్త్యా కర్తేవాపూర్వద్వారేణ ఫలసాధన మిత్యవగమ్యతే. ౩.

(వే-సా.) పూర్వోక్తం పరమపురుషస్యైవ ఫలదాయిత్యం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే “౩ వాయవ్యగ్ం శ్వేత మాలభేత” ఇత్యా దిషు, “౩ న ఏవైనం భూతిం గమయతి” ఇతి భగవదాత్మకతయా వాయ్వాదేః కర్తవిధిషేవ ఫలహేతుత్వవ్యవదేశాత్. వాక్యశేషస్థం విధ్యషేషీ తంహి “౫ ప్రతితిష్ఠన్తిసావా” ఇత్యాదిషు సీవీక్రియతే. “౬ యో వాయో తిష్ఠన్” ఇతిహి శ్రూయతే. ౪.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాంతసారే తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.

(వే-దీ.) తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. పూర్వోక్తం పరమపురుషస్యైవ ఫలప్రదత్వం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః? హేతువ్య వదేశాత్ - “౩ వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనోపధావతి న ఏవైనం భూతిం గమయతి” ఇతి వాయ్వాద్యాత్మనావస్థితస్య పరమపురుషస్యైవ ఫల ప్రదత్వవ్యవదేశాత్. “౬ యో వాయో తిష్ఠన్” ఇతివ వాయ్వాద్యాత్మనా న ఏవ వ్యవస్థిత శ్చుత్తయతే “౭ తదేవాగ్నిస్తదాయో స్తతూన్య స్తదుచస్త్రీయాః” ఇతి చ. తత్పరిత్యాగేనాపూర్వస్య ఫలసాధనత్వకల్పనే శ్రుతహన మశ్రుతకల్పనంచ. విధ్యషేషీతఫలసాధనత్వప్రకారే వాక్య శేషేణావగతేనతి నఫలసాధనత్వప్రకార కల్పనం న్యాయ్యమ్ - యదైవహి రాత్రిసత్రాదివ్యధికారీ నకల్పితఇత్యర్థః. ౪.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాంతసారే, తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.

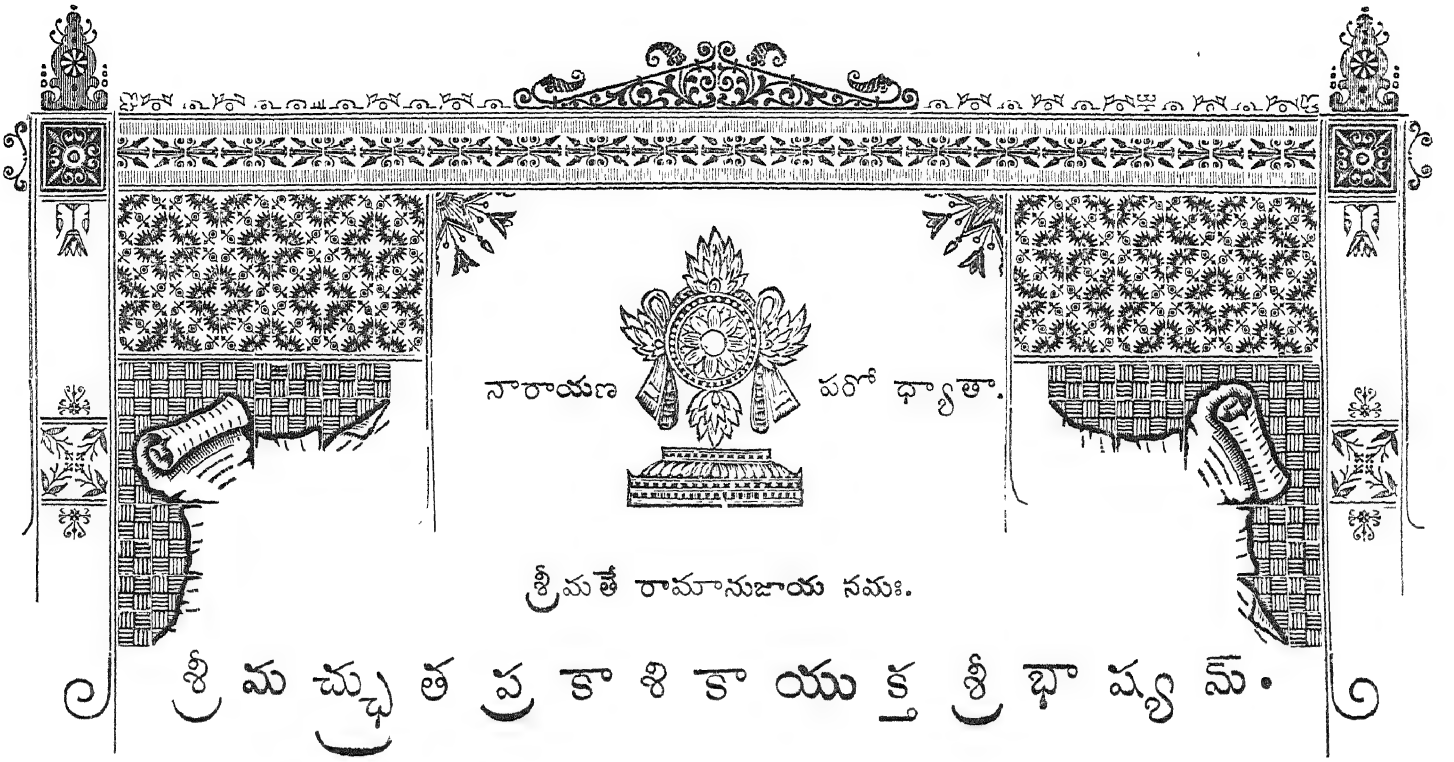
కామో వాయుర్వై ఔషిష్ఠా దేవతా వాయుమేవ స్వేన భాగధేయేనౌపభావతి స ఏవై నం భూతిం గమయతీత్యాదిషు.
 కామిన స్సిపాధయిషితఫలసాధనత్వప్రకారోపదేశోపి విధ్యపేక్షితవేతి నాతత్పరత్వశంకా-యుక్తా. † ఏవ మపేక్షి తేషి ఫల
 సాధనత్వప్రకారే శబ్దాదేవావగతేనతి తత్పరిత్యాగ మశ్రుతాపూర్వాదిపరికల్పనంచ ప్రామాణికా న సహస్తే. † లిజాద
 యోషి దేవతారాధనభూత యాగాదేః ప్రకృత్యర్థస్య కర్తృవ్యాపారసాధ్యతాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధాం శబ్దానుశాసనానుమతా
 మభిదధతి - నాన్య దతాకికమితి ప్రాగేప్రాక్తమ్. † తదేవం * ౧ వాయుర్వై ఔషిష్ఠా దేవతేత్యాదిశబ్దా ద్వాయాదీనాం
 ఫలప్రదత్వ మవగమ్యతే - † వాయోద్వాత్తనాచ పరమపురుషపవారాధ్యతయా ఫలప్రదాయిత్యేనచావతిష్ఠత్యతి
 శ్రూయతే * ౨ ఇష్టాపూర్తం బహుధా జాతం జాయమానం విశ్వం బిభర్తి భువనస్య నాభిః । తదేవాగ్ని స్తద్వా
 యు స్తతూన్య స్తదు చంద్రమాశ్రితి. అన్తర్యామిబ్రాహ్మణేచ * ౩ యో వాయూ తిష్ఠన్ - యస్య వాయు శ్శరీరమ్
 * ౩ యోగ్నా తిష్ఠన్ * ౩ య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నిత్యాదిశ్రూయతే. స్వర్గతేచ * ౪ యో యో యాం యాం తనుం భక్తః
 శ్రద్ధయాఽర్చితు మిచ్ఛతి । తస్య తస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్ ॥ స తయా శ్రద్ధయా యుక్త స్తస్యా
 రాధన మీహతే । లభతేచ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తానితి, * ౫ అహంహి సర్వయజ్ఞానాం భోక్తాచ
 ప్రభురేవచేతి. ప్రభురితి - ఫలప్రదాయిత్యర్థః, * ౪ దేవాదేవయజో యాన్తి మద్భక్తా యాన్తి మామపి. * ౫
 యాన్తి మద్యాజినోపి మా మితి చ. † లోకేచ కృష్యాదిభి ర్విచిత్రరూపాన్ ద్రవ్యవిశేషాన్ సమ్పాద్య తై రాజానం
 భృత్యద్వారేణ సాక్షాద్వాఽర్చయన్తి - అర్చితశ్చ రాజా తత్తదారాధనానుగుణం ఫలం ప్రయచ్ఛాద్యుశ్యతే. † వేదా
 న్తాస్త్వతిపతితసకలేతరప్రమాణసమ్భావనాభూమిం నిరస్తసమస్తావిద్యాదిదోషగన్ధం స్వాభావికానవధికాతిశయాపరిమి
 తోదారగుణసాగరం పురుషోత్తమం ప్రతిపాద్య తదారాధనరూపాణిచ యాగదానహోమామాత్మకాని స్తుతినమస్కారకీర్త
 నార్చనధ్యానానిచ తదారాధనాని, ఆరాధితా త్పరస్తా త్పురుషా ద్భోగావనగ్ధరూపం ఫలంచ వదంతీతి † సర్వం సమజ్ఞానమ్.

౧॥ యజు - ౨కాం - ౧౮ - ౧పం. ఫలాధికరణం సమాప్తమ్. ౪॥ గీ - ౭ - ౨౧, ౨౨, ౨౩.
 ౨॥ తై - అంభస్ - ౨. ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే ౫॥ గీ - ౯ - ౨౪, ౨౫.
 ౩॥ బృ - ౫ - ౭ - ౫, ౯. తృతీయస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.

వాదయో రనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్తుత్తో రన్యపరత్వా న్నసాన్విధే ప్రామాణ్య మిత్వత్రాహ (విధ్యపేక్షితవేతి) మన్తార్థవాదయోః ప్రతీయమానార్థే
 తాత్పర్యాభాషేపి రాత్రినత్రప్రతిష్ఠా, ౭పగోరణశతయాతనా సాధ్యసాధనభావ, శర్కరాజ్జనద్రవ్య, పశువిశేషాది, రథవాదాద్యుక్తోప్యర్థో విధ్యపే
 ష్ఠితతయా భవద్భిరేవ స్వీకృత ఇతి భావః. † దేవతానామపి ఫలప్రదత్వమస్తు-తతః కిమపూర్వాస్య ఫలప్రదత్వానభ్యుపగమ ఇత్యత్రాహ (ఏవ
 మితి) శ్రుతహాన మశ్రుతకల్పనం చానుపపన్నమిత్యర్థః. † అశ్రుతకల్పనం హి కల్పాన్య పూర్వవాదే వాచ్యాపూర్వవాదే తన్నాస్తీత్యత్రాహ (లిజా
 దయోషీతి) పూర్వస్తిన్నజ్ఞే అపూర్వమేవ కల్పన్యమ్-అన్యత్రత్వపూర్వమ్, తస్య లిజ్వాచ్యత్వంచ కల్పన్య మిత్యర్థః. ప్రాగేవ-ప్రథమాధికరణప
 వేత్యర్థః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (తదేవమితి) † తతః కిం పరమపురుషస్య ఫలప్రదత్వఇత్యత్రాహ (వాయోద్వాత్తనాచేతి) † ఆయ మర్థ సస్పృ
 వతీతి దర్శయతి (లోకేచేతి) † విగ్రహాద్యభావం యేత్వనుమానాదిభి సాన్విధయన్తి-తస్య తే తదుక్తానుమానం కాలాత్యయాపదిష్టమిత్యభిప్రాయేణాహ
 (వేదాన్తాస్తీతి) స్తుతినమస్కారాదీనా ముపబృంహణనిద్ధత్వాత్ తేషాం ధ్యానేనసహ కీర్తనమ్. † (సర్వంసమజ్ఞానమ్) విధ్యర్థవాదమన్తాణాం సర్వేషాం
 సామజ్ఞాన్యమిత్యర్థః.

ఫలాధికరణంసమాప్తమ్.
 ఇతిశ్రీహరితత్వలీలకవాగ్విజయినూనా శ్రీరజ్జరాజదివ్యాజ్ఞాల్పబద్ధవేదవ్యాసాపరనామధేయేన
 శ్రీమన్వరదాచార్యపాదసేవానమధిగతశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
 శ్రీమదర్చనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్యద్వితీయఃపాదః.
 శ్రీమలేరామానుజాయనమః.

సముదితాధికరణసంఖ్య ౮౨. సముదితసూత్రసంఖ్య ౩౫౪.
 సద్వ్యేఽథ, తదభావ, స్పష్టత, ముగ్ధేర్థనం, తథా । నష్టానతో, భయ, పరం, ఫల, మప్త ద్వితీయగాః॥

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్చతప్రకాశికాయక్తశ్రీభాష్యమ్.

తృతీయాధ్యాయే—తృతీయః పాదః.

సర్వవేదాంతప్రత్యయాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సర్వవేదాంతప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్. ౧.

† ఉక్తం బ్రహ్మపాసిషోపజననాయ వక్తవ్యం బ్రహ్మణః ఫలదాయితాపర్యంతమ్ - ఇదానీం బ్రహ్మపాసనానాం గుణోపసంహారవికల్పనిర్ణయాయ విద్యాభేదాభేదచింతా ప్రస్తూయతే. † ప్రథమం తావదేకస్యావైశ్వానరవిద్యాదికాయాః † అనేకశాఖానుశ్రూయమాణాయాః కి మేకవిద్యాత్వమ్ - ఉత విద్యాభేద ఇతి చిన్త్యతే. † అవిశేష

౧॥ సూ. సర్వవేదాంతప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్. † పాదసజ్జత్యర్థమనువదతి (ఉక్తమితి) అన్యత్రోపయోగార్థం స్వీకారః ఉపసంహారః. తత్ర తత్రోక్తస్య తత్రతత్త్వేనోపయోగో వికల్పః. తయోర్నిర్ణయాయేత్యర్థః. విద్యానామభేదే ఉపసంహారః-భేదే వికల్పః. † ప్రథమాధికరణకృత్యమాహ (ప్రథమంతావదితి) † (అనేకశాఖానుశ్రూయమాణాయాః) ఏకసంజ్ఞకత్వేన, నైకఫలత్వేన, శ్రూయమాణాయా ఇత్యర్థః. పూర్వమీమాంసాయాం శాఖాంతరాధికరణే † శాఖాంతరే కర్తృభేద ఇతి సూత్రేణ పూర్వపక్ష ముక్త్యా * ఏకంవా సంయోగరూపచోదనాఖ్యావిశేషాదితి సిద్ధాంతైః - అత్ర తు శాఖాంతరాధికరణోక్తన్యాయో వేదాంతవాక్యేషు కిం ప్రవర్తతే - ఉత నేతి సంశయ్యప్రవర్తత ఇతి నిర్ణీయతే. నానాశాఖాన్ముతాయాః వైశ్వానరవిద్యాదికాయాః కిం ప్రతిశాఖం భేదః - ఉతైకత్వమితి. కిం శాఖాంతరే ప్రత్యభిజ్ఞానమైక్య మవగమయతి - నేతి. కిం శిరోవ్రతవతా మాధరవణికానాం విద్యోపదేశనియమో వేదాంతవిహితవిద్యాను శాఖాంతరాధికరణన్యాయావతారం నిరుణ్ధి - నేతి. కిం శిరోవ్రతం విద్యాజ్ఞమ్ - ఉత అధ్యయనాంగమితి. విద్యాజ్ఞత్వే శాఖాంతరసయావతారప్రతిబంధకత్వాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యావగమకతయో విద్యాభేదః. అధ్యయనాజ్ఞత్వే శిరోవ్రతస్య విద్యాను శాఖాంతర సయావతారప్రతిబంధకతయా ప్రత్యభిజ్ఞానస్యైక్యావగమకత్వాద్విద్యైకత్వమితి. † తత్ర పూర్వపక్షయ్యుక్తిమాహ (అవిశేషేతి) * అగ్నిహోత్రం జుహోతి † దధ్నా జుహోతి త్యాదిషు జుహోతిపదస్య పునశ్చరణేపి దధ్నైతి విశేష శూన్య

౧॥ సూ. సర్వవేదాంతప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్. ౧.

(వే-సా) సర్వవేదాంతప్రత్యయంచోదనాద్యవిశేషాత్ దహరాద్యుపాసనమేకమేవ “విద్యాత్ - ఉపాసిత” ఇతి కర్తృవిధిష్యేవ చోదనా ఫలసంయోగరూపాఖ్యానా మవిశేషాత్. ౧.

(వే-దీ.) కిం సర్వేషు వేదాంతేషు శ్రూయమాణా దహరవిద్యా ఏకైవ - ఉత విద్యాంతర మితి సంశయః, అవిశేషపునశ్చరణస్య ప్రకరణాంతరస్య విద్యాభేదపేతుత్వాత్ విద్యాంతరమితి పూర్వగోచరః. చోదనాఫలసంయోగరూపాఖ్యానామవిశేషాత్, ప్రతిపత్త్యభేదేన పునశ్చరణవశోపపత్తే, తతపన ప్రకరణాంతరత్వాభావాచ్చ, విద్యైక్యమితి రాధాంతః. విద్యాను గుణోపసంహారాదివిస్తార్థం శాఖాంతరాధికరణోక్తన్యాయః తత్ఫలంచ స్థిరీకృతమ్. సూత్రార్థస్తు సర్వవేదాంతప్రత్యయ మేకం దహరాద్యుపాసనమ్, కుతః? చోదనాద్యవిశేషాత్. ౧.

పునశ్చనిగమ్య ప్రకరణాంతరస్యచభేదకత్వా † చ్ఛాఖ్యాంతరేచోభయో రవర్జనీయత్వా ద్విద్యాభేద ఇతి ప్రాప్తమ్. † అతఏవ
* ౧ తేషా మేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివ ద్వైస్తు చీర్ణమితి శిరోవ్రతవతా మాధర్వణికానామేవ
విద్యోపదేశనియమ ఉపపద్యతే. † విద్యైక్యేహి విద్యాజ్ఞస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తే ర్నియమో
నూపపద్యతే.

† ఏవం ప్రాప్త ఉచ్యతే - † సర్వవేదాంతప్రత్యయ మేక ముపాసనమితి. కుతః. చోదనాద్యవిశేషాత్ చోద
నా తావ ముపాసిత విద్యా దిత్యేవం జాతీయకో ధాత్వర్థవిశేషవిధిః. ఆదిశబ్దేన * ౨ ఏకం వా సంయోగరూపచోదనా
ఖ్యావిశేషాదితి కర్తృకాణ్డశాఖాంతరాధికరణసూత్రోక్తా స్సంయోగరూపాఖ్యా గృహ్యంతే. ఏషాం చోదనాదీనా మవిశేషాత్
సైవేయం విద్యేతి శాఖ్యాంతరే ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. తథాహి - ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * ౩ వై శ్వానర ముపాస్త
ఇతి చోదనా తావ దేకరూపా, వేద్యైకనిరూపణీయ స్వరూపస్య విదివర్యాయస్యోపాసే శ్వేద్యభూత వైశ్వానరైక్యాద్రూప
మప్యవిశిష్టమ్ - ఆఖ్యాచ వైశ్వానరవిద్యేత్యవిశిష్టా - ఫలసంయోగోప్యభయత్రాపి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపోఽవిశిష్టః. అత
ఏభిః ప్రత్యభిజ్ఞానా చ్ఛాఖ్యాంతరేపి విద్యైక్యమ్. ౧॥ . ౨॥ . ౩॥ ఛాం - ౫ - ౧౨ - ౨.

† యత్తుక్త మవిశేషపునశ్చనిగమ త్ప్రకరణాంతరాచ్చ విధేయభేదప్రతీతే ర్నవిద్యైక్యమితి - తదనుభావ్య పరిహరతి.

౨॥ సూ. భేదా న్నేతిచే దేకస్యామపి ౨.

అవిశేషపునశ్చిత్త్యా ప్రకరణాంతరాచ్చ†విధేయభేదా న్నవిద్యైక్య మితిచేత్. ఏకస్యామపి విద్యాయాం † ప్రతిపత్తృభే
దాత్పునశ్చితిః ప్రకరణాంతరంచోపపద్యతే. † యత్ర హ్యేకస్మిన్ ప్రతిపత్తరి పునశ్చితిః ప్రకరణాంతరంచ విద్యతే-తత్రా†న్యథా

యతే - తద్వాన్వివృత్త్యర్థ మవిశేషపునశ్చనిగమస్యేత్యక్తమ్. * ఇదోయజతి * బర్హిర్యజతి. * తనూనపాతం యజతీత్వాదిషు యజతిశబ్దాదేః
పునశ్చనిగమం భేదకం దృశ్యతే. † ఏకస్యామపి శాఖాయా మనయోః భేదపేతుత్వ మస్తు - తతః కమిత్యత్రాహ (శాఖాంతరేచేతి) † శాఖాంతరత్వాదేవ
శాఖాంతరాధికరణే యా సిద్ధాంతయుక్తిః - సైవాత్రాపి స్యాదితి తయైవాలమితి శబ్దాయా మధికాం పూర్వపక్షయుక్తిమాహ (అతఏవేతి) అతఏవ - వి
ద్యాభేదాదేవేత్యర్థః. † కథ మన్యథానియమానుపపత్తిరిత్యత్రాహ (విద్యైక్యఇతి) బ్రహ్మవిద్యాజ్ఞస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి శాఖినాం ప్రాప్తి రని
ష్టా. విద్యైక్యే తదజ్ఞస్య శిరోవ్రతస్యాన్యేషామపి ప్రాప్తే ర్నియమోపపత్తిః - తస్మాన్నవిద్యైక్యమిత్యర్థః.

† రాధాన్తమారభతే (ఏవంప్రాప్తఇతి) † సూత్రే ప్రతిజ్ఞాఖండం సమూహకపద ముపాదత్తే (సర్వేతి) సర్వవేదాంతప్రత్యయమ్ - సర్వేషు
వేదాన్తేషు ప్రతీయమానమిత్యర్థః, కర్తృకాణ్డసూత్రాంతరణపరత్వాత్ తత్రస్థ మేకమితి పద మధ్యాహృతమ్. ఐక్యపేతుషు సంయోగనిర్దేశస్య ప్రాధ
మ్యేపి చోదనాయాః ప్రాధాన్యాత్ చోదనాద్యవిశేషాదిత్యక్తమ్. కర్తృవ్యావృత్తోపాసనవాచిధాత్వభిప్రాయేణ ధాత్విర్థవిశేషేత్యక్తమ్.
ఏకస్యాం శాఖాయాం విద్యాదితి, శాఖాంతరే ఉపాసితేతి, విధిపదేనతి తత్రావైక్యసిద్ధిరిత్యభిప్రాయేణ విదివర్యాయస్యోపాసేరిత్యక్తమ్. ద్రవ్యదే
వతే కర్తృణో రూపమ్. విద్యాయాస్తూపాస్త్యైకనిరూపణీయత్వాత్తదేవరూపమ్.

† అనంతరసూత్రమవతారయతి (యత్తుక్తమితి).

౨॥ సూ. భేదా న్నేతిచేదేకస్యామపి. శాఖాంతరాధికరణసిద్ధాంతసాధకపేతు స్సంక్షిప్తః ప్రథమసూత్రే - తత్ర పూర్వపక్షశబ్దాపరి
హర స్సంక్షిప్తో ద్వితీయే. † (విధేయభేదాన్నవిద్యైక్యమితి) విధేయం సామాన్యమ్ - విధేయవిశేష ఉపాసనమ్. † (ప్రతిపత్తృభేదాదితి) ప్రకరణభే
దాభ్యుపగమే ప్రతిపత్తృభేదాత్పరిహరణః. ప్రకరణభేదో నాస్తీతిచ పరిహర్యమ్. † ప్రతిపత్తృభేదా దుపపత్తిం వ్యతిరేకపూర్వక ముపాదయతి
(యత్రేహితి). † (అన్యథానుపపత్త్యేతి) ప్రతిపత్తృభేదాభావే అవిశేషపునశ్చనిగమప్రకరణభేదయో రైవ్యయర్థరూపాఽనుపపత్తిః.

౨॥ సూ. భేదా న్నేతిచేదేకస్యామపి. ౨.

(వే-సా.) అవిశేషపునశ్చితి ర్భేదాపాదికేతి న విద్యైక్య మితిచేత్. విద్యైక్యేపి శాఖాంతరే ప్రతిపత్తృభేదా న్నభేదః. ౨.

(వే-దీ.) అవిశేషపునశ్చిత్త్యా విద్యాభేదావగమా న్నవిద్యైక్య మితిచేత్. ఏకస్యామపి విద్యాయాం శాఖాంతరే ప్రతిపత్తృభేదా త్పునశ్చని
గమ మర్థపదితి న విద్యాభేదః. ౨.

నుపపత్త్యా విధేయభేదా ద్విద్యాభేదః - ప్రతిపత్తృభేదేతు తత్ప్రతిపత్త్యర్థతయా పునశ్చ త్యాద్యుపపత్తే స్తత్ర న విధేయా స్తరసమ్భవః.

† యచ్ఛక్తం శిరోవ్రతవతా మాధర్వణికానామేవ విద్యో

పదేశనియమదర్శనా ద్విద్యాభేదః ప్రతీయత ఇతి - తత్రాహ

౩॥ సూ. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహి సమాచారేధికారాచ్చ సవచచ్చ తన్నియమః. ౩.

నైతదస్మి - శిరోవ్రతోపదేశనియమదర్శనం విద్యాభేదం ద్యోతయతీతి. శిరోవ్రతస్య విద్యాజ్ఞత్వాభావాత్. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహి తన్నియమః - స్వాధ్యాయస్య తథాత్వసిద్ధ్యర్థమ్ - తజ్జన్యసంస్కారభాక్త్యసిద్ధ్యర్థంహి శిరోవ్రతోపదేశనియమః - న విద్యాయాః. కుతపతత్. * ౧ నైత దచీర్ణప్రతోఽధీయాతేతి తస్యాధ్యయనసంయోగాత్, సమాచారేధికారాచ్చ సమాచారాభ్యే గ్రన్థే * ౨ † ఇద మపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమిత్యతిదేశాత్ * ౩ † తేషా మేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత - వేదవిద్యామిత్యర్థః. † సవచచ్చతన్నియమః యథాహి సవహూమా స్తుప్త సూర్యాదయ శ్చతోజనపర్యంతా ఆధర్వణికై కాగ్ని సమ్బన్ధిన తత్రైవ భవన్తి - న త్రేతాగ్నిషు.

† అన స్తరసూత్రం శక్తాముఖేనావతారయతి (యచ్ఛక్తమితి).

౩॥ సూ. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహి సమాచారేధికారాచ్చ సవచచ్చ తన్నియమః. శిరోవ్రతస్య విద్యాజ్ఞత్వేనహి విద్యైక్యాత్పుర్యకాఖినాం శిరోవ్రతప్రాప్తిః - విద్యాజ్ఞత్వేన నాస్తి - అధ్యయనాజ్ఞత్వాదిత్యర్థః. † (ఇద మపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమితి) వేదవ్రతేన - శిరోవ్రతేన ఇద మపి వ్యాఖ్యాత మిత్యర్థః. † శిరోవ్రతే పుష్కలోపదేశం కృత్వా వ్రతాంతరం ప్రస్తుత్య తత్ర శిరోవ్రతోక్త క్రమ మతిదిశ ద్వైక్యం శిరోవ్రతం వేదవ్రతశబ్దేన నిర్దిశే. శిరోవ్రతం అధ్యయనాజ్ఞం చేత్ - * తేషా మేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేతేత్యస్య కోఽర్థ ఇత్యత్రాహ (తేషామితి). † అధ్యయనాజ్ఞం శిరోవ్రతం తేషామేవేతి కథం నియమ ఇత్యత్రాహ (సవచచ్చేతి) కన్యవి త్కర్తృవిశేషస్య కాఖావిశేషవతా మసాధారణత్వం యుక్తమిత్యర్థః. సప్త సూర్యాః - ఆరోగో భ్రాజః పటరః పతజః స్వర్ణరోజ్యోతిషీమా నివిభాస ఇతి. ఉక్తసప్తసూర్యదేవతాకం కర్త. శతోదనాఖ్యంచ కర్త. సప్తసూర్యో పక్రమా శ్చతోదనపర్యంతా హూమా ఆధర్వణికానా మేకన్తి న్నగ్నావేవ క్రియన్తే - న త్రేతాగ్నిషు - తద్వన్నియమ ఇత్యర్థః.

౩॥ సూ. స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహి సమాచారేధికారాచ్చ సవచచ్చతన్నియమః. ౩.

(వే-సా.) ఆధర్వణికేదే “౩ తేషా మేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత” ఇతి శిరోవ్రతవతాం నియమః. శిరోవ్రతస్య స్వాధ్యాయాజ్ఞత్వేన “౧ నైత దచీర్ణప్రతోఽధీయాత” ఇతి తస్యాధ్యయనసంబధ్ధావగమాత్, సమాచారాఖ్యగ్రన్థే * ఇద మపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమితి వేదవ్రతత్వావగమాచ్చ. “౩ బ్రహ్మవిద్యామ్” ఇత్యత్ర బ్రహ్మశబ్దో వేదవిషయః. యథా సవహూమా స్తేషామేవ, తథా శిరోవ్రతమితి తన్నవిద్యాభేదలిజ్ఞమ్. ౩.

(వే-దీ.) “౩ తేషామేవైతాం బ్రహ్మవిద్యాం వదేత శిరోవ్రతం విధివ దైన్యస్తు చీర్ణమ్” ఇత్యాధర్వణికానాం శిరోవ్రతస్య విద్యోప

దేశాజ్ఞత్వనియమదర్శనం విద్యాభేదం ద్యోతయతి - విద్యైక్యేహ్యధర్వణికానామేవేతి నియమా నౌపపద్యత ఇత్యాశక్త్యాహ.

శిరోవ్రతం న విద్యాజ్ఞమ్. అపితు స్వాధ్యాయస్య తథాత్వేహి - స్వాధ్యాయస్య తజ్జన్యసంస్కారభాక్త్యేహి తన్నియమః. “౧ నైతదచీర్ణప్రతోఽధీయాత” ఇత్యధ్యయనసమ్బధ్ధాత్, సమాచారాభ్యే గ్రన్థే * ఇద మపి వేదవ్రతేన వ్యాఖ్యాతమితి వేదవ్రతత్వావగమాచ్చ. “౩ బ్రహ్మవిద్యాం వదేత” వేదవిద్యామిత్యర్థః. సవచచ్చతన్నియమః యథాహి సవహూమా స్తుప్తసూర్యాదయః శతోదనపర్యంతా ఆధర్వణికై కాగ్ని సమ్బన్ధినః తత్రైవ భవన్తి - తథేద మప్యాధర్వణికేదసమ్బన్ధితేన తత్రైవ భవతి. ౩.

౪ || సూ. దర్శయతిచ. ౪.

దర్శయతిచ శ్రుతి రుపాసనస్య సర్వవేదాంతప్రత్యయత్వమ్ - తథాహి - ఛాన్దోగ్యే * ౧ తస్మిన్యదంతస్తదన్వేష్టవ్యమి
త్యుక్త్వా * ౧ కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యమితి ప్రశ్నపూర్వకం అపహతపాప్తత్వాదిగుణాప్తకవిశిష్టః పరమాత్మా తస్మి
న్నుపాస్య ఇత్యుక్తమ్ - తైత్తిరీయకేతు ఛాన్దోగ్యస్థం ప్రతినిదేశ ముపజీవ్య * ౨ తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోక స్తస్మి
న్యదంతస్తదుపాసితవ్యమితి గుణాప్తకవిశిష్టస్య పరమాత్మన ఉపాసన ముచ్యతే - తదుభయత్ర విద్యైకత్వేన గుణోపసం
హారాదేవోపపద్యతే.

† తదేవం శాఖాంతరాధికరణన్యాయసిద్ధం విద్యైక్యం స్థిరీకృత్య తత్ప్రయోజన మాహ.

౫ || సూ. ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ. ౫.

ఏవం సర్వవేదాన్తేషు † సమానేసత్వరూపాసనే వేదాంతాంతరాత్మాతానాం గుణానాం వేదాంతాంతర ఉపసంహారః కర్త
వ్యః. కుతః. విధిశేషవదర్థాభేదాత్ - యదైకస్మి న్వేదాన్తే శ్రుతో వైశ్వానర దహరాదివిధిశేషో గుణ స్తద్విద్యాసమ్మభా
త్తదుపకారరూపప్రయోజనసిద్ధ్యర్థమనుష్ఠీయతే - తథా వేదాంతాంతరోద్దితోపి తద్విద్యాసమ్మభిత్వేన తదుపకారావిశేషా
దుపసంహారవ్యత్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే.

సర్వవేదాంతప్రత్యయాధికరణం సమాప్తమ్.

౪ || సూ. దర్శయతిచ. తైత్తిరీయకేఽపేక్షితాకథనాచ్చాన్దోగ్యోక్తార్థోపజీవనం సిద్ధమ్ - తచ్చ విద్యానాం సర్వవేదాంతప్రత్యయన్యాయ
విషయత్వం ద్యోతయతీత్యర్థః.

† అనంతరసూత్రసజ్జతిమాహ (తదేవమితి).

౫ || సూ. ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ. † (సమానేసత్వరూపాసనే) ఏకసంజ్ఞకే ఏకఫలేచోపాసనే సమాన ఇత్యర్థః. గుణశ
బ్దేనాన్త ముచ్యతే. న్యకాఖోక్తగుణస్తద్విద్యోపకారకత్వాదేవ హ్యన్వీక్రియతే-తథా శాఖాంతరోద్దితోపి గుణ స్తద్విద్యోపకారకత్వా దన్వీకార్యఇత్యర్థః.

పరేతు - ఆఖ్యాభేదం రూపభేదం భూమిభోజనాదివచ్చిరోవ్రతాదిధర్మభేదం పునశ్చుత్తినిద్దాశక్తిసమాప్తివచనప్రాయశ్చిత్తాద్యర్థదర్శనాని
శాఖాంతరసజ్జాగ్రప్రక్రియాశ్చ పూర్వపక్షహేతుతయా వర్ణయంతి - తైత్తిరీయకం వాజసనేయకం శాట్యాయనక మిత్యాఖ్యాభేదాశ్చ ప్రదర్శితాః.
భేదాన్నేతిచేదితి - గుణభేదాన్నేతిచేదితి వ్యాచక్షతే - వాజసనః పఖ్యాగ్నివిద్యాయాం వృథ మప్యగ్ని మామనన్తి, ప్రాణసంవాదేచ వాక్చక్షు
శ్శోగ్రితమనోభ్యః ఛాన్దోగ్యసిద్ధేభ్యః చతుర్భ్యః ప్రాణేభ్యోఽధికం పఞ్చమమ్ * రేతో హవై ప్రజాపతి రిత్యాదినా ఆమనన్తి, - అతో గుణభేదః.

౪ || సూ. దర్శయతిచ. ౪.

(వే-సా.) శ్రుతిరేవ విద్యైక్య స్తర్కయతి ఛాన్దోగ్యే దహరవిద్యోక్తం గుణాప్తకం తైత్తిరీయకే కేవలం “౧ తస్మిన్యదంతః” ఇతి వదతి. ౪.

(వే-దీ.) దర్శయతిచ శ్రుతి రుపాసనస్య సర్వవేదాంత ప్రత్యయత్వమ్. ఛాన్దోగ్యే దహరవిద్యాయాం “౨ తస్మిన్యదంతః” ఇతి విహిత మప
హతపాప్తత్వాదిగుణాప్తకం తైత్తిరీయకే కేవలం “౧ తస్మిన్యదంతస్తదుపాసితవ్యమ్” ఇత్యేవోక్తమ్ - తదుభయత్ర విద్యైకత్వే సమ్మవతి. ౪.

౫ || సూ. ఉపసంహారోర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ. ౫.

(వే-సా.) ఏవం సర్వత్ర విద్యైక్యే అన్యత్రోక్తానా మన్యత్రోపసంహారః తద్విద్యోపకారరూపార్థేక్యాత్ ; యదైకవిధిశేషతయా విహిత
తాన్తానామితి. ౫.

(వే-దీ.) తదేవం సర్వవేదాన్తేషు దహరాద్యుపాసనే సమానే - ఏకస్మిన్సతి తత్తదుపాసనే వేదాంతాంతరవిహితస్య గుణస్య వేదాంతాంతరే
చోపసంహారః కర్తవ్యః, కుతః! అర్థాభేదాత్ - తద్విద్యాజ్ఞత్వేన తదుపకారాభేదాత్. విధిశేషవత్ యదైకస్మి న్వేదాన్తే వైశ్వానరవిద్యాదివిధి
శేషతయా విహితస్య గుణస్య తదుపకారాయోపసంహారః - తథా వేదాంతాంతరేపి తద్విద్యాజ్ఞతావిశేషా దుపసంహారో న్యాయ్యః. ౫.

సామ్యుదికాగ్నీశ్వరప్రాయా పంచసంహార్య - పంచస్తు ఛందోనై రప్యవసంహార్యః ప్రాణసంవాదేచాధిః సోమసంహారో న విరుద్ధఇతి పరిహరన్తి. దర్శయతిచే నూత్రమపి * సర్వే వేదా యత్పద మామనస్తీతి వేద్యబ్రహ్మైకతోవపదేశాత్, * మహద్భయం వజ్ర ముద్యతమితి కాఃకోక్తభయహేతుత్వస్య * అథ తస్య భయం భవతీతి తైత్తిరీయకే భేదనిర్దయేన పరామర్శాదావజననేయకోక్తస్య వైశావసరస్య * యస్తేవ్రత మేవం ప్రాదేశమాత్రమితి ఛందోగ్య సిద్ధం దుపాదానాచ్చ వేదోఽగ్నిప్రాయస్యాయేనోపాసనానామపి సర్వవేదాస్తప్రత్యయత్వసిద్ధిం దర్శయతీతి వ్యాచక్షతే. విధిశేషః దితి - విధిశేషశబ్దాచ్చగ్నిమోత్రాదిధర్మపరత్వేన వ్యాఖ్యాతః. తత్ర తావత్కాస్తేన్వైనాయం పాదో బ్రహ్మజ్ఞానపక్షే న సజ్జచ్ఛలే - ప్రత్యో తద్విరుద్ధమేవ - కాస్త్రస్య నిర్విశేషవస్తుని తాత్పర్యాభ్యుపగమాత్, గుణోపసంహారస్యచ తద్విరుద్ధత్వాత్. గుణానా మతాత్త్వికత్వా న్నాః జ్ఞతి రితిచేత్ - అతఏవ హ్యసజ్జతిః. సహితత్వప్రధానకాస్త్రస్యాతాత్త్వికగుణప్రతిపాదనపరత్వం యుక్తమ్. క్రమముక్త్యపాయత్వాత్ ఉచిత మితిచేత్. క్రమముక్తిర్నామ కిం నగుణప్రాప్తిపూర్వీకా నిర్గుణబ్రహ్మప్రాప్తిః - తదయుక్తమ్ - ప్రమాణాభావాత్. గుణవిశిష్టదహరోపాసనేన పరజ్యోతిః ప్రాప్తిః, తత్ప్రాప్తస్య నిరజ్ఞువైశ్యవ్యం, చ శ్రుతమ్. సహి పరజ్యోతిఃప్రాప్తే రస్యో మోక్షోఽస్తి. నగుణోపాసనేన నిర్గుణవిద్యో త్పత్త్యా ముక్తిః క్రమముక్తి రితిచేన్న - నగుణోపాసనస్య విపరీతవాసనాజనకత్వేన నిర్గుణవిద్యోత్పాదనప్రత్యసీకత్వాత్. అదృష్టదావీరా నిర్గుణ విద్యోత్పాదకత్వమితి చేన్న - నగుణోపాసనస్యైవ పరబ్రహ్మప్రాప్తిప్రత్యవ్యవహితోపాయత్వప్రతిపాదకప్రమాణవిరోధాత్, ఆనందాదీనాం సర్వ త్రానువృత్తే ర్నిర్గుణవిద్యాయా అభావాచ్చ. అతః పాదోఽయం తత్పక్షానుపయంతో విరుద్ధశ్చ. ఆద్యేతు-శాఖాస్తరీయగుణోపసంహారఫలసమ ర్పకప్రయోజనసూత్రపశాత్ చింతాయా స్పర్శవిద్యాసాధారణతావగతే రత్ర పూర్వపక్షస్య శాఖాస్తరీయసర్వవిద్యాసాధారణతయా తద్ధేతునాపి సాధా రణేన భవతుం యుక్తమ్ - అతోఽవిశేషపునశ్చుతిః ప్రకరణాంతరంచేత్యుభయమపి భాష్యే నిర్దిష్టమ్. సత్యవిఖ్యాతాపదేదాదయః - తేషాం విద్యా విశేషాసాధారణత్వాత్ సాధారణపూర్వపక్షానుపయోగాత్. అతఏవ భేదాదితేదితి సూత్రేపి తాభ్యామేవ భేద శృంజితః - నతు గుణభేదాత్ - గుణ భేదాద్యధీనభేదచింతాయా ఉపరితనాధికరణకార్యత్వాత్. భాష్యే ద్వితీయసూత్రప్రపూర్వపక్షహేతోరాద్యసూత్రే ఉపన్యాసః ప్రతిపత్తిసౌకర్య ర్థః - పూర్వపక్షయుక్తిప్రతిపత్త్యనంతరం సిద్ధాంతయుక్తిప్రతిపత్తిర్హి సుకరా. కించ - తైత్తిరీయకమ్ - వాజసనేయక మిత్యాది రాఖ్యాభేదః పరై ర్భిత్తః - నతు భాష్యే - వైశావసరవిద్యా - దహరవిద్యేతివ తైత్తిరీయకవిద్యా - వాజసనేయకవిద్యేతి తత్తదృషిప్రవచననిమిత్తనామధేయా నాం విద్యానామతేన ప్రసిద్ధ్యభావాత్. ప్రసిద్ధ్యభ్యుపగమేపి ప్రవచననిమిత్తనామధేయానాం విద్యాభేదాభేదయో రప్రయోజకత్వాచ్చ. తిత్తిరి తాణ్డి ప్రవచననిమిత్తే సంజ్ఞాభేదేపి హి దహరోపాసన మభిన్నమ్, తైత్తిరీయకమితి నామ్న ఏకతేనాపి పురుషవిద్యాదహరవిద్యయో ర్భేదశ్చ దృశ్యతే. వేదా న్తానాం బ్రహ్మవిద్యాప్రధానత్వాత్ పాదాద్యే సాధారణే ఽధికరణే వైశావసరాదివిద్యోదాహృతా - నతు ప్రాణవిద్యాదిః. దర్శయతిచేత్తత్ర సర్వ వేదాస్తప్రత్యయత్వే వేద్యబ్రహ్మైకతోవపదేశో హేతుత్వేన వస్తు మయుక్తః - దహరవైశావసరాదిజ్ఞానానా మప్యభిన్నత్వప్రసక్తాత్. కాఃకతై త్తిరీయకయో ర్భయహేతుత్వస్య గుణస్యాపన్యాసశ్చ న విద్యైక్యసాధకః - కాఃకే ఈశ్వరస్య నియంతృత్వప్రతిపాదనాత్, * అథ తస్య భయం భవతీత్యుపాసనవిచ్ఛేదస్య భయహేతుత్వప్రతిపాదనాచ్చ వాక్యయో ర్భిన్నార్థత్వాత్. * భీషాస్తా దిత్యాద్యుక్తే భయహేతుత్వే వివక్షితేపి తై త్తిరీయకకంఠసీవాక్యయో ర్విధ స్యాకాజ్ఞత్వవిరహేణోపజీవ్యాసజీవకభావాభావేన తత్ప్రత్యైక్యజ్ఞాపనస్య విఫలత్వాచ్చ. వైశావసరవిద్యాయాం చ * యస్తేవ్రతమితి న వాజసనేయకోక్తానువాదః - న్యశాఖావాక్య ఏవ పూర్వప్రతిపాదితస్యానువాదేన ఫలసమర్పకత్వసమ్మతాత్తస్య వాక్యస్య. అతః క్వచి దపుష్కలోపదేశ శాఖాస్తరసాకాజ్ఞతయా తదేకవాక్యత్వే లిజ్జమితి సూత్రార్థో యుక్తః. విధిశేషశబ్దస్య న్యశాఖాసమర్పితవేద్యగుణప రత్వం యుక్తమ్ - ఉపకారకత్వమాత్రాదపి తద్విద్యోపకారకత్వే దృష్టాంతస్యాచిత్వాతిరేకాత్.

అన్యేతు - ప్రయోజనసూత్రం పృథగధికరణ మాహుః - శ్రుతిషు కస్యచి దజ్ఞస్యానుక్తే రజ్ఞానమూలత్వాయోగా దుపదేశేనతి కార్య స్యావశ్యంభావేన కార్యాభావాయోగాచ్చ పరిశేషాత్ క్వచిదనుక్తేః స్వరూపాభావనిబంధనత్వాత్, అనన్తానాం ధర్మాణా ముపసంహారయోగ్యత్వా చ్చ, సత్యపి విద్యైకత్వే నాన్యత్ర శ్రుతా ధర్మా అన్యత్రోపసంహార్యా ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - తచ్ఛాఖ్యామ్నతాజ్ఞవ దక్తాంతర మప్యర్థాభేదా దుపసంహార్యమ్ - క్వచి దవచన మన్య శాఖాస్తరీయాజ్ఞోపసంహారస్య వైకల్పికత్వసూచనార్థమ్ - ప్రతికల్పం సమానేపి కర్తవ్యే ప్రయోగభేదరన్య నాత్. తలవకారాదపి తాణ్డికేఽధిక మశిషిమిదిషు దీక్షాదినమ్నదనం పురుషవిద్యాయాం కృతమ్ - తదత్రోదాహరణమితి వర్ణయన్తి. కర్తృకత్వే న్నితే సత్యజ్ఞానా ముపసంహారవ్యత్వం శాఖాస్తరాధికరణమేవ సిద్ధమితి తత్పరణమాత్రస్య కృతత్వాత్, పూర్వపక్షోత్థానహేత్యాధికార్యాభావాచ్చ పృథగధి కరణత్వ మయుక్తమ్. ఆనన్త్యాదికమపిహి తత్రాపి వస్తుం శక్యతే. తత్ర సిద్ధ మప్యత్రోపజీవ్యత్వాత్ సౌకర్యాయ చింతనీయ మితిచేన్న - శ్రుతిలిక్తా దిన్వరూపస్యాపి చింతనీయత్వప్రసక్తాత్. నచ శాఖాస్తరోక్తానాం సర్వేషాం వికల్పః - కింతు తుల్యోపకారాణామేవ. తలవకార తాణ్డికస్థ పురుషవిద్యామాత్ర మిహ సూదాహర్యమ్ - సర్వవిద్యాసాధారణత్వాభాత్, ప్రదర్శనార్థ ముదాహృతమితిచేత్ - ఉదాహరణతామ్ - సంశయా భావాత్తు పృథగ్విచారో నయుక్తఇతి.

౬॥ సూ. అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్. ౧.

† ఏవం చోదనాద్యవిశేషా ద్విద్యైకత్వమ్ - ఏకత్వేచ గుణోపసంహారః కర్తవ్య ఇత్యుక్తమ్. అతఃపరం కాశ్చన విద్యా అధికృత్య ప్రత్యభిజ్ఞా హేతుభూతచోదనాద్యవిశేషోఽస్తి - నేతి నిరూప్య నిర్ణీయతే. † అస్త్వద్విధవిద్యా వాజినాం ఛన్దోగానాం చ. వాజినాం తావత్ * ౧ ద్వయా హ ప్రాజాపత్యా దేవాశ్చాసురాశ్చేత్యారభ్య * ౧ తేహ దేవా ఉచుః హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీధేనాత్యయామేత్యుద్గీధేనాసురవిధ్వంసనం ప్రతిజ్ఞాయోద్గీధే వాగాదిమనఃపర్యస్తదృష్టౌ అనురై రభి

౬॥ సూ. అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్. † అవాన్తరస్థతి మాహ (ఏవమితి) సామాన్యేనాపాసనశాస్త్రేషు సర్వశాఖాప్రత్య యన్యాయస్యావతీర్ణత్వ ముక్తమ్ - తత్ర భేదాభేద హేతువద్భావానద్భావా విద్యావిశేషేషు నిరూప్యేతే ఇతి సజ్జతిః, వైశ్వానరవిద్యాదికాయా శ్చోదనాద్యవిశేషా ద్విద్యైక్య ముక్తమ్ - అత్రాపి తథాస్యా దితి శబ్దాయాన్తరస్థతిః. † (అస్తీత్యాది) * ద్వయాః - ద్వివిధాః. ఉద్గీధేనాత్య

౬॥ సూ. అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్. ౧.

(సా.) పూర్వకాణ్డోక్తం సీవకృత్యాత్ర పక్షవ్యూహా.

(వే-సా.) వాజినాం ఛన్దోగానాభోద్గీధే ప్రాణదృష్టిపాసనం శత్రుపరిభవఫలం హి విహితమ్. తత్రవిద్యైక్యం పూర్వపక్షం హృది నిధాయ రాధాస్తచాయయా చోదయతి. వాజినాం ప్రాణదృష్టిపాసన ముద్గీధకర్తృవిషయ మితరత్ర కర్తృవిషయమితి శబ్దాదేవ ప్రతీయతే, “౨ అథ హేమ మాసన్యం ప్రాణ మూచు స్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య-ఉదగాయత్” ఇత్యాదిసోద్గీధకర్తృవిషయం వాజినామ్; ఛన్దోగా నాస్తు “౩ య ఏవాయ ముఖ్యగి ప్రాణస్త ముద్గీధ ముపాసాశ్చక్రిరే” ఇత్యుద్గీధకర్తృవిషయమితిచేత్. తదిద మాహ అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచే దితి, ఉపక్రమావిశేషాత్ “౧ హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీధేనాత్యయామ” ఇత్యేకత్ర. అన్యత్రాపి “౪ తద్ద దేవా ఉద్గీధ మాజహ్రు రనేనైనానభి హనిష్యామ” ఇతి. ౧.

(వే-దీ) అస్తిహ్యుద్గీధవిద్యావాజినాం ఛన్దోగానాం చ. వాజినాం తావత్ “౧ హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీధేనాత్యయామ” ఇత్యారభ్య, ఉద్గీ థే ప్రాణదృష్టిపాసనం శత్రుపరిభవఫలం విహితమ్. ఛన్దోగానామపి “౪ తద్ద దేవా ఉద్గీధ మాజహ్రు రనేనైనానభిహనిష్యామ” ఇత్యారభ్య, ఉద్గీధే ప్రాణదృష్టిపాసనమేవ శత్రు పరిభవఫల ముక్తమ్. ౩ ముఖ్యత్ర విద్యైక్యమ్ - ఉత విద్యాభేదఇతి సంశయః. చోదనాద్యవిశేషా ద్విద్యై క్యమితి పూర్వపక్షః. రాధాస్తమ - యద్యపుభయత్రోద్గీధే ప్రాణదృష్టిపాసన మవిశిష్ట ముక్తమ్ - తథాపి ఛన్దోగానాం “౫ ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీధ ముపాసీత” ఇతి ప్రకృత్య “౪ ఉద్గీధ మాజహ్రు రనేనైనానభిహనిష్యామ” ఇత్యుద్గీధావయవే ప్రణవే ప్రాణదృష్టిపాసన ము క్తమ్. వాజినాంతు “౧ హన్తాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీధేనాత్యయామ” ఇత్యుపక్రమా దవిశేషేణ కృతోన్మద్గీధే ప్రాణదృష్టిపాసన ముక్తమ్. “౩ అథ హ య ఏవాయ ముఖ్యగి ప్రాణస్త ముద్గీధ ముపాసాశ్చక్రిరే” ఇతి ఛన్దోగానా ముద్గానకర్తృబుద్ధిధావయవే ప్రణవే ప్రాణదృష్టివిధా నాత్, వాజినాంతు “౨ అథ హేమ మాసన్యం ప్రాణ మూచు స్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయత్” ఇతి కృతోన్మద్గీధస్య కర్తరి ప్రాణదృష్టివిధానాచ్ఛోభయత్ర రూపభేదా ద్విద్యాభేదఇతి.

సూత్రార్థస్తు - అన్యథాత్వంశబ్దాదితిచే దితి రాధాస్తచ్చాయయా పరిచోద్య, నావిశేషా దితి పూర్వపక్షే పరిహరతి. “౩ అథ హ య ఏవా యం ముఖ్యగి ప్రాణస్త ముద్గీధ ముపాసాశ్చక్రిరే” “౨ అథ హేమ మాసన్యం ప్రాణ మూచు స్త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగా యత్” ఇత్యేకత్రోద్గీధే ప్రాణదృష్టిశబ్దాత్, ఇతరత్రోద్గీధే ప్రాణదృష్టిశబ్దాచ్చ, రూపాన్యథాత్వ మితిచేత్, నరూపభేదః. కుతః? అవిశేషాత్ ఉపక్రమే హ్యవిశేషేణ “౧ ఉద్గీధేనాత్యయామ” “౪ ఉద్గీధ మాజహ్రు రనేనైనానభిహనిష్యామ” ఇత్యుద్గీధనై ప్రాపాన్యత్యప్రతీతేః “౬ త్వం న ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయత్” ఇతి కర్తృణ్యేపాద్గీధే కర్తృత్వ ముపచర్యత ఇతి యుక్తమ్. అన్యథోపక్రమవి రోధస్యాత్. ౧.

భవముక్త్యా * ౧ అథ హేమ మాసన్యం ప్రాణ మూచు రిత్యాది నా ఉద్గీఢే ప్రాణదృష్ట్యా అనురపరాభవ ముక్త్యా
 * ౧ భవత్యాత్మనా పరాన్య ద్విషన్ భ్రాతృప్ర్యా భవతి య ఏవం వేదేతి శత్రుపరాజయఫలాయోద్గీఢే ప్రాణదృష్టి
 ర్విహితా. ఏవం ఛన్దోగానా మపి * ౨ దేవాఽనురాహవై య త్ర సంయేతిర ఇత్యారభ్య * ౨ తద్దేవా ఉద్గీఢ మా
 జహ్రు రనేనై నానభిహనిష్యామ ఇత్యుద్గీఢేనానురపరాభవం ప్ర తిజ్ఞాయ తద్వదేప్రాద్గీఢే వాగాదిదృష్టే దోష మభిధాయ
 * ౩ అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణ స్త ముద్గీఢ ముపాసాన్చక్రిరే ఇత్యాది నా ఉద్గీఢే ప్రాణదృష్ట్యా అనురపరా
 భవ ముక్త్యా * ౩ యథాఽత్మాన మాఖణ మృత్వా విధ్వంసతే ఏవం హైవ స విధ్వంసతే య ఏవంవిది పాపం కామయత
 ఇతి శత్రుపరాభవాయ ఉద్గీఢే ప్రాణదృష్టి ర్విహితా. † వేదనవిషయవిధిప్రత్యయాశ్రవణేఽపి ఫలసాధనత్వశ్రవణా
 ద్వేదనవిషయో విధిః కల్ప్యతే. † ఉద్గీఢవిద్యాయాః క్రత్వర్థత్వేన క్రతుసాద్గుణ్యఫలత్వేన్యార్థవాదికమపి ఫలం తదవిరు
 ధ్ధం గ్రాహ్యమేవేతి దేవతాధికరణే ప్రతిపాదితమ్. † తత్ర సంశయతే - కి మత్ర విద్యైక్యమ్ - ఉతనేతి. కిం యుక్తమ్. విద్యై
 క్యమితి. కుతః. ఉభయ త్రోద్గీఢస్యైవాభ్యస్తప్రాణభావస్యోపాస్యత్వశ్రవణాచోదనాద్యవిశేషాత్. ఫలసంయోగస్తావ
 చ్ఛత్రుపరిభవరూపో న విశిష్యతే - రూపమప్యభ్యస్తప్రాణభావైర్దీధాభ్యోపాస్యైక్యా దవిశిష్టమ్ - చోదనాచ విదిధాత్వ
 ర్థగతాఽవిశిష్టా, ఆఖ్యాచోద్గీఢవిద్యేత్యవిశిష్టా. † అత్ర రాధా నిఛాయయా పరిచోద్య పరిహరతి అన్యథాత్వంశబ్దాదిచే
 న్నావిశేషాదితి యదుక్తం విద్యైక్యమితి - తన్నోపపద్యతే - రూపభేదాత్. రూపాన్యథాత్వంహి శబ్దాదేవ ప్రతీయతే.

వాజసనేయకేహి * ౧ అథ హేమ మాసన్యం ప్రాణ మూచు స్త్వం స ఉద్గాయేతి తథేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయ
 దిత్యుద్గానన్య కర్తరి ప్రాణదృష్ట్యా అనురపరాభవ ముక్త్యా * ౧ య ఏవం వేదేతి కర్తర్యేవ ప్రాణదృష్టి రేవం
 శబ్దా దవగమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే * ౩ అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణ స్త ముద్గీఢ ముపాసాన్చక్రిర ఇత్యుద్గానన్య
 కర్తృణుద్గీఢే ప్రాణదృష్ట్యా అనురపరాభవ ముక్త్యా * ౩ య ఏవంవిది పాపం కామయత ఇత్యేవం శబ్దా త్కర్తృణ్యైవ
 ద్గీఢే ప్రాణదృష్టి ర్విహితా - అత ఏకత్ర కర్తరి ప్రాణదృష్టి శబ్దాదన్యత్ర కర్తణి ప్రాణదృష్టిశబ్దాచ్చ రూపాన్యథాత్వం
 స్పష్టమ్. రూపాన్యథాత్వేచ విధేయభేదే సతి † కేవలచోదనాద్యవిశేషోఽకించిత్కర ఇతి విద్యాభేద ఇతిచేత్. † తన్న -

యామ-ఉద్గీఢేన జయామేత్సర్థః. ఆసన్యమ్. ఆసన్నమ్ - ముఖ్య మిత్సర్థః. భవత్యాత్మనేతి - అన్య ద్విషన్ భ్రాతృప్ర్యా ఆరాతిః పరాభవతిత్సర్థః * సం
 యేతిరే - యుద్ధం చక్రః, యథాఽనుమిత్యాది - ఆఖన్యత ఇత్యాఖణమ్ - మృత్విణ్ణః. యథా మృత్విణ్ణోఽత్మానం ప్రాప్య విధ్వంసతే ఇత్యర్థః. † నాత్ర
 వేదనవిధి శ్చాయత ఇత్యత్రాహ (వేదనవిషయేతి) † ఫలసాధనత్వశ్రవణే సతిహి విధికల్పనమ్ - ఫలసాధనత్వమేవ నాస్తి - ఉద్గీఢవిద్యాయాః క్రతు
 సాద్గుణ్యమేవ ఫల మిత్సర్థవాదోక్తశత్రుపరాభవాదా తాత్పర్యాభావా దిత్వత్రాహ (ఉద్గీఢవిద్యాయాఇతి) అర్థవాదోహి స్తావకత్వేన రుచిజనకః.
 అనతా గుణేన రుచి ర్నజాయతఇతి తత్రాపి తాత్పర్య మస్త్యేవేతి తదుపర్యసి బాదరాయణ ఇత్యత్ర ప్రతిపాదిత మిత్సర్థః. † ఏవం విషయశుద్ధిఃకృతా -
 అథసంశయమాహ (తత్రేతి) కి ముభయత్ర విద్యైక్యమ్ - ఉత విద్యాభేదః. కి ముభయత్ర విద్యా ప్రత్యభిజ్ఞాయతే - నేతి. కి ముభయత్రోద్గీఢస్యైవ
 ఉపాస్యత్వమ్ - ఉత క్వచి దుద్గీఢావయవః ప్రణవః, క్వచి దుద్గాతాచోపాస్యా. * ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీఢ ముపాసీత * తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉద
 గాయదితి వాక్యవ్యయం కి ముభయత్ర విహితస్యోపాసనస్యాద్గీఢావయవవిషయతా ముద్గాత్పవిషయతాంచ అవగమయతి - నేతి. యదా నావగమ
 యతి - తదోభయత్రోద్గీఢస్యైవోపాస్యత్వేన విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానా ద్విద్యైకత్వం స్యాత్. యదాతు వాక్యవ్యయ ముద్గీఢావయవస్య ప్రణవస్యో
 గ్దాతు శ్చోపాస్యతా మవగమయతి - తదా యాపభేదేన ఛాన్దోగ్యే వాజసనేయకేచ విద్యాప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ విద్యాభేద స్సాన్విదితి. † కూత్ర
 మవతారయతి (అత్రేతి) * త్వం స ఉద్గాయేతి తేభ్య ఏష ప్రాణ ఉదగాయదితి - ఉద్గాతరి ప్రాణదృష్టిం కృతవస్తఇత్యర్థః. * ఏవం వేద * ఏవం
 విదీత్యత్ర ఏవంశబ్దాభ్యాం కర్తరి ప్రాణదృష్టిః, కర్తణి ప్రాణదృష్టిః, శ్చ కర్తృత ఇత్యర్థః. † (కేవలచోదనాద్యవిశేషోఽకించిత్కర ఇతి) చోదనాద్యవిశేష
 నముచ్చయ ఏతైక్యే ప్రమాణమ్ - శబ్దాంతరాదివ్యవృత్తమం భేదక మిత్సర్థః. † పూర్వపక్షీ సిద్ధాన్తిచ్చాయయా కృతం చోద్యం పరిహరతి (తన్నేతి)
 ఉపక్రమావిరోధాయోపసంహరణతః కర్తృవాచిశబ్ద బోధచారికస్సాన్విదిత్యర్థః.

అవిశేషాత్ అవిశేషేణవ్యుభయత్ర ఉద్గీఢసాధనకపరపరిభవ ఉపక్రమే ప్రతీయతే - వాజసనేయకే * ౧ తేహ దేవా ఉచు ర్హంతాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీఢేనాత్యయామేత్సుపక్రమే శ్రూయతే - ఛాన్దోగ్యేపి * ౨ తద్ధదేవా ఉద్గీఢ మా జహ్రు రన్తేనానభిహానివ్యామృతి. అత ఉపక్రమావిరోధాయ * ౩ తేభ్య ఏవ ప్రాణ ఉదగాయ దిత్యధ్యస్త ప్రాణ భావ ఉద్గీఢ ఉద్ధానకర్తృభూత ఏవ పాకాదిహోదనాదివ తౌకర్యాతిశయవివక్షయా కర్తృత్వేనోచ్యతే - అన్యధోపక్ర మగత ఉద్గీఢశబ్దః కర్తరి లాక్షణికః స్యాత్. అతోవిద్యైక్యమ్.

ఇతిప్రాప్తే ప్రచక్షుహే.

2|| సూ. నవాప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్తాద్వివత్. ౨.

నవేతి పక్షం వ్యావర్తయతి. నచైతదస్తి - య ద్విద్యైక్యమితి. కుతః. ప్రకరణభేదాత్ * ౪ ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీఢ ముపాసీతేతి ప్రకృత ముద్గీఢావయవం ప్రణవం ప్రస్తుత్య * ౫ ఏతస్య వా అక్షరస్యోపవ్యాఖ్యానం భవతిదేవా ౭సురాహ వై యత్రసంయేతీర ఇత్యారభ్య * ౬ అథహ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణ స్తముద్గీఢ ముపాసాం చక్రీర ఇత్యుద్గీఢావయవభూత ప్రణవవిషయ ముపాసనం ఛన్దోగా అధీయతే - వాజసన్తు † తాదృశప్రాచీనప్రకరణాభావాత్ * ౧ హంతాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీఢేనాత్యయామేతి కృత్స్న ముద్గీఢం ప్రస్తుత్య * ౭ అథహేమ మాసన్యం ప్రాణ మూచు స్త్వం న ఉద్ధాయేత్యాదికృత్సోన్నద్గీఢవిషయ మధీయతే-† అతః ప్రకరణభేదేన విధేయభేదః† విధేయభేదచ రూపభేదఇతి

2|| సూ. నవాప్రకరణభేదాత్ పరోవరీయస్తాద్వివత్. ఉద్గీఢశబ్దస్య కృత్సోన్నద్గీఢ పరత్వమ్ * ఓమిత్యేతదిత్యనేన వ్యావర్తితమ్. పఞ్చ భాగస్యహి సాన్యా ద్వితీయభాగ ఉద్గీఢః. ప్రస్తావనా, ద్గీఢ ప్రతిహారో, పద్రవ, నిధనాఖ్యాః పఞ్చ భాగాః - తేషు ద్వితీయస్యోద్గీఢస్యావయవభూ తః ప్రణవః. తస్యోద్గీఢశబ్దేనాభిధానం స్వరవిశేషనిర్ధ్యర్థమ్. † (తాదృశప్రాచీనప్రకరణాభావాదితి) ఉద్గీఢావయవభూతప్రణవస్యై ప్రాద్గీఢశబ్దేనాభి ధానం న ప్రకృతం వాజసనేయకే * ఓమిత్యేత దక్షర ముద్గీఢ ముపాసీతేతిదృశవాక్యాశ్రవణాత్. ఉద్గీఢశబ్దస్య స్వతో౭నఙ్కుచితవృత్తిత్వాత్ కృత్సోన్నద్గీఢపరత్వమ్. ఉద్గీఢసమృద్ధితే౭ధ్యస్తప్రాణభావతే౭వ సమానేపి ఉద్గీఢావయవకృత్సోన్నద్గీఢవిషయత్వేభేదాద్విద్యాభేదః. † (అతఃప్రక రణభేదేనేతి) ప్రకరణమ్ - విధేయార్థప్రతిపాదకప్రదేశవిశేషః. తద్భేదేన విధేయభేదః. † (విధేయభేదచ రూపభేద ఇతితి) విధేయభేద రూప

2|| సూ. నవాప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్తాద్వివత్. ౨.

(వే-సా.) నైవం ప్రకరణం వ్యుభయత్ర భిద్యతే “౪ ఓమిత్యేత దక్షర ముద్గీఢ ముపాసీత” ఇత్యుద్గీఢావయవభూతప్రణవవిషయం ఛన్దో గానామ్. “౧ హంతాసురాన్యజ్ఞ ఉద్గీఢేనాత్యయామ” ఇతితు వాజసనాం కృత్సోన్నద్గీఢవిషయమితి రూపభేదా ద్విద్యాభేదః. యథా ఏకస్యామపి కాఖాయా ముద్గీఢోపాసనే హిరణ్యపురుషదృష్టేః పరోవరీయస్తాద్వివిశిష్టదృష్టిభిద్యతే. ౨.

(వే-దీ.) నచైతదస్తి - యద్రూపైక్యాద్విద్యైక్యమితి. కుతః? ప్రకరణభేదాత్ ఛాన్దోగ్యేహి “౪ ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీఢ ముపాసీత” ఇత్యుద్గీఢావయవభూతం ప్రణవ ముపాసన్యం ప్రకృత్య, “౨ ఉద్గీఢ మాజహ్రుః” ఇతివచనా దుద్గీఢావయవభూతః ప్రణవ ఏవైదగ్గీఢశబ్దేనోచ్యత ఇత్యవగమ్యతే. వాజసనేయకేత౭విశేషేణ “౧ ఉద్గీఢేనాత్యయామ” ఇత్యుపక్రమాత్కృత్సోన్నద్గీఢ ఉపాసన్యః ప్రకృతః. అత ఉద్గీఢే ప్రాణా దృష్ట్యవిశేషేపి రూపభేదా ద్విద్యాభేదః. పరోవరీయస్తాద్వివత్ యథైకస్యామపి కాఖాయాం ఉద్గీఢావయవభూతే ప్రణవే పరమాత్మదృష్టివిధా నసామ్యేపి హిరణ్యపురుషదృష్టి విధానా త౭పరోవరీయస్తాద్వివిశిష్టదృష్టివిధాన మథాస్తరమితి రూపభేదః-తదవ్యదత్రాపి. ఏవం ప్రకరణభేదే నోపక్రమ ఏవైకత్రోద్గీఢావయవవిషయతే౭నాన్యత్ర కృత్సోన్నద్గీఢవిషయతే౭నచోపాసనభేదే సిద్ధే నత్యుపసంహరన్తం కర్తృవిషయం కర్తృవిషయం చ ప్రాణదృష్టివిధానం యథాశ్రుత మవతిష్ఠత ఇత్యభిప్రాయః. ౨.

నవి ద్వైక్యమ్. † కిచ - * ౧ అథ హ య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణ స్తముద్గీఢ ముపాసాశ్చక్రిరతి పూర్వప్రకృత ఉద్గీధావయవభూతః ప్రణవ ఏవాధ్యస్తప్రాణభావ శ్చయోగానా ముపాస్యః - నాజనాంతు కృత్స్న స్యాద్గీఢస్య కరో ద్ధాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యతి * ౨ అథ హేమ మాసస్యం ప్రాణమూమ స్త్వం న ఉద్ధాయేతి తథేతి తేభ్యః ఏష ప్రాణ ఉదగాయ దిత్తుద్ధాతరి ప్రాణాధ్యాసం నిర్దిశ్య * ౨ య ఏవం వేదేత్తుద్ధాతైవాధ్యస్త ప్రాణభావ ఉపా స్యా విధీయతే - అతశ్చ రూపభేదః. † నచోద్ధాతర్యుపాస్యే విహితే * ౩ ఉద్గీఢేనాత్యయామేత్యాఖ్యాయికోపక్రమ విరోధ శ్శబ్దనీయః - ఉద్ధాతు రుపాసనే ఉద్గీఢస్యాద్ధానకర్తృభూతస్యావశ్యావేషితత్వా త్తస్యాపి పరపరిభవాఖ్యం ఫలంప్రతి హేతుత్వాత్. అతో రూపభేదా ద్విద్యాభేదాతి చోదనాద్యవిశేషేపి నవి ద్వైక్యమ్. పరోవరీయస్త్వాదివత్ యథై కస్యామపి శాఖాయా ముద్గీధావయవభూతే ప్రణవే పరమాత్మదృష్టివిధానసామ్యేపి హిరణ్యపురుషదృష్టివిధానాత్ పరోవరీయస్త్వాదిగుణవిశిష్టదృష్టివిధాన మథానరభూతమ్.

౨॥ సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తితుతదపి. ౩.

ఉద్గీఢవిద్యేతి సంజ్ఞాక్యాత్ తత్ - విద్యైక్య ముక్తంచేత్ - తత్ - సంజ్ఞైక్యం విధేయభేదేష్యస్త్వేవ - యథా అగ్ని హోత్రసంజ్ఞా నిత్యాగ్ని హోత్రే, కుణ్డపాయినా మయనాగ్ని హోత్రేచ - యథాచోద్గీఢవిద్యేతి ఛాన్దోగ్యే ప్రథమప్రపాఠకోదితాసు బహీష్వపు విద్యాసు.

భేదః ఫలిత ఇత్యర్థః. † నేత్యేతావతా పూర్వపక్షవాప్తవృత్తిసిద్ధాపి వాశబ్దప్రయోగాభిప్రేత మర్థమాహ (కించేతి) యత్తు పూర్వపక్షిణా ఆశ బ్ద్యు పరిహృతమ్ - సోపి సిద్ధాస్త హేతురేవేత్యర్థః. † అధ్యస్తప్రాణభావస్యాద్ధాతు రుపాస్యత్యే ఉపక్రమవిరోధ ఇత్యత్రాహ (నచేతి) సహ్యుపక్ర మాధికరణే ఉపక్రమానవగత ముపసంహారవగతం త్యాజ్య మిత్యుక్తమ్ - అపితు ఉపక్రమావగతస్య సభజ్ఞః కార్యితి - అతతూపక్రమావగతం తదధికంచ స్వీక్రియతే. * ఉద్గీఢేనాత్యయామేత్యస్యాద్ధాతృగీయమానోద్గీఢే తాత్పర్యమితి భావః. పరోవరీయస్త్వాదివదితి సాత్రం పదమ్. ఉపా న్యైకత్యే దృష్టివిశేషజైకత్యేచ నత్యపి దృష్టివిశేషా భూతపరమాత్మనా హిరణ్యపురుషపరోవరీయస్త్వాదిధర్మభేద మాత్రా ద్విద్యాభేదః కృతః - కిం పున రుపాస్యభేదేనతీత్యర్థః. * పరో రజా ఇతివత్ పరోవరీయా - వరీయసాం పరః, తస్య భావః - పరోవరీయస్త్వమ్. ఏవం కర్తృకర్తృవైవమ్య ముక్తమ్.

౨॥ సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్త మస్తితు తదపి. కుణ్డపాయినా మయనాగ్ని హోత్రం మాసమాత్రహోమసమాప్తికమ్. జ్యోతిష్టామేన యజేత * నాజపేయేన యజేతేతివత్ విద్యానామధేయానాం నవవాక్యస్థతావభాషే అవిచ్ఛిన్నసమ్ప్రదాయక్రమవీవ విద్యానాం తత్తన్నామత్యే ప్రమాణమ్.

౨॥ సూ. సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తితుతదపి. ౩.

(వే-సా.) ఉద్గీఢవిద్యేతి సంజ్ఞాక్యా ద్విద్యైక్య ముక్తశ్చేత్, విధేయభేదేపి సంజ్ఞైక్యమస్త్వేవ, యథా నైయమికాగ్ని హోత్రే కుణ్డపాయినా మయనాగ్ని హోత్రేచేత్యేవమాదిషు. ౩.

(దే-దీ.) ఉద్గీఢవిద్యేతి సంజ్ఞాక్యాత్ తత్ - విధేయైక్య ముక్తంచేత్. తత్ - సంజ్ఞైక్యం విధేయభేదేపి అస్తితు - అస్త్వేవేత్యర్థః. యథా నిత్యాగ్ని హోత్రే, కుణ్డపాయినామయనాగ్ని హోత్రేచ; యథాచ ఛాన్దోగ్యప్రథమప్రపాఠకోదితాసు బహీష్వపు విద్యానాద్గీఢవిద్యేతిసంజ్ఞైక్యమ్. ౩.

౯॥ సూ. వ్యాప్తేశ్వసమజ్ఞసమ్. ౪.

ఛాన్దోగ్యే ప్రథమప్రసాతకే † ఉత్తరాస్వపి విద్యాసూక్తిథావయవస్య ప్రణవస్య ప్రథమప్రస్తుతస్యోపాస్య త్వేన వ్యాప్తేశ్వ తన్మధ్యగతస్య * ౧ తద్ధదేవా ఉద్గీధ మాజహ్రు రిత్యుద్గీధశబ్దస్య ప్రణవవిషయత్వమేవ సమజ్ఞసమ్. † అవయవేచ సముదాయశబ్దః † పటోదగ్ధ ఇత్యాదిషు దృశ్యతే. † అత శ్చోద్గీధావయవభూతః ప్రణవ ఏవోద్గీధ శబ్దనిర్దిష్టఇతి స ఏవ ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యశ్చాన్దోగ్యే ప్రతిపత్తవ్యః - వాజసనేయకేతు కృత్సోద్గీధవిషయ ఉద్గీధశబ్దఇతి కృత్సోద్గీధస్య కర్తోదాతా ప్రాణదృష్ట్యోపాస్యఇతి విద్యానానాత్వం సిద్ధమ్. ౧॥ ఛాం - ౧ - ౨ - ౧.

అన్యధాత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

ప్రణవమాత్రస్యోద్గీధశబ్దాభిధానం పూర్వమేవ పర్యవసితమ్ - ఆత్రతూద్గీ
ధశబ్దస్య కృత్సోద్గీధవిషయత్వాత్ విద్యైక్యమితి శక్ష్కాయా మాహ.

౯॥ సూ. వ్యాప్తేశ్వ సమజ్ఞసమ్. † (ఉత్తరాస్వసీతి) * ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీధ ముపాసీతేత్యారభ్యః * తేన విదితోర్వర్ధా ఋచః సా మ్నో యజుష స్వరమేవ ప్రావిశక్యదావా ఋచ మాహ్నీతి ఓమిత్యేవాతీస్వరసీతి, తథా * అసౌ వా ఆదిత్య ఉద్గీధ ఏవ ప్రణవ ఓమితి హేన్యా వస్వరసీతీతి, తథా * అథాధ్యాత్తం య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణ స్త ముద్గీధ ముపాసీత ఓమితి హేన్యావస్వరసీతీత్యాదిషాద్గీధశబ్దస్య ప్రణ వవిషయత్వం స్ఫుటమ్. † అవయవమాత్రే సముదాయవాచిశబ్ద ప్రయోగః కథ మిత్యత్రాహ (అవయవేతి) † (పటోదగ్ధఇతి) ఇద ముదాహరణం వ్యా కరణోక్తమ్. పటేకదేశే దగ్ధపిహి పటో దగ్ధఇతి ప్రయోగః. † హేతుం సంక్షిప్తమితి (అతఇతి).

పరస్తు - పూర్వపక్షే విద్యాయా అభేదం వదన్మిదేవ ఛాన్దోగ్యేప్రసూక్తిధశబ్దేన కర్తృత్వం లక్ష్యమితి రూపభేదః పరిహృతః. సిద్ధాంతేచ కర్తృ పరత్వం లక్షణయా నిరస్తమ్. భాష్యేతు వాజిభి రుక్తం కర్తృత్వం సౌకర్యాభిప్రాయేణాపచారికమితి పూర్వపక్షే రూపైక్య మభిహితమ్. తత్తు సాధ్యమ్ - ఫలనిర్దేశచ దుష్కరమగతానేకోద్గీధశబ్దసావరస్యపరిత్యాగాత్. పరస్య హ్యుద్గీధశబ్దవ్యయ మస్వరసమ్ - తస్మాచ్ఛక్రమస్థమ్. ఉద్గీధ స్య ఫలసాధనత్వనిర్దేశాసావరస్యంచ. అతో భాష్యాత్కః పూర్వపక్షః ఉభయత్ర ఉద్గీధసాధనః ప్రబలః. ప్రబలస్య పూర్వపక్షస్య నిరాసశ్చ సిద్ధాంతద్రుఢిమ్యేస్యాత్ - నతు మన్దస్య - తస్మిన్నిరస్తేపిహి తత్రోక్తదోషరాహిత్యాత్ ప్రబలః పూర్వః పక్షః ఉదేతీతి. వ్యాప్తేశ్వ సమ జ్ఞసమితి సూత్ర మధికరణాంతర మాహుః - * ఓమిత్యేత దక్షర ముద్గీధ ముపాసీతేతి వాక్యం విషయః. అధ్యాసాపవాదైకత్వవిశేషణపక్షేషు అన్య తమనిర్ధారణకారణాభావా దనిర్ధారణమితి పూర్వఃపక్షః. త్రయాణా మాద్యపక్షాణాం సావద్యత్వా ద్విశేషపక్షస్య తదభావా, చ్చ స ఏవోపాదేయఇతి సిద్ధాంతః. అధ్యాసేఽన్యతరబుద్ధ్యా నాన్యతరబుద్ధినివృత్తిః - తదానీ మోక్షార్థ ముద్గీధాధ్యాసవిశిష్ట ముపాసీతేతి వాక్యస్వార్థః. అపవాదేత్వన్యతర బుద్ధ్యాఽన్యతరధీ ర్నివృత్తఇతి భిదా - యథా నర్పం రజ్జుం జానీయాదిత్యుక్తే నర్పధీనివృత్తిః. బ్రాహ్మణో భూమిదేవఇతివ దనతిరిక్తార్థత్వ మేకత్వమ్. విశేషణత్వం నామ సామాన్యరూపేణ ప్రతిపన్నస్వార్థస్య విశేషణావచ్ఛిన్నతయా సమర్పణమ్ - యథోత్పలస్య నీలమితి విశేషణమ్. ఓక్షార్థశ్చ నర్పవేదవ్యాసీ - తస్యోద్గీధశబ్దేన విశేషణం నామ ఉద్గీధావయవభూతస్య తస్యతథాత్వేన లక్షణయా సమర్పణమ్. తత్రాధ్యాసపక్షోఽనుపపన్నః - లక్ష ñాప్రసక్తాత్. ఉద్గీధశబ్దో హ్యోక్షార్థే లాక్షణికః - ఉద్గీధాధ్యాసవిశిష్టతాయా ఉద్గీధశబ్దార్థత్వాభావాత్. ఏవ మోక్షార్థశబ్ద శ్చోద్గీధలాక్ష ñణికః, ఫలం చ కల్ప్యమ్. * ఆపయితా హ వై కామానా మితి ఫలం చాప్త్యాది - దృష్టిఫల మితి నతదత్ర ఫలమ్. అపవాదేపి ఫలాభావ స్తుల్యః. నచ

౯॥ సూ. వ్యాప్తేశ్వసమజ్ఞసమ్. ౪.

(వే-సా.) ప్రథమప్రసాతకే ఉపక్రమవ దుత్తరాస్వపి ప్రణవస్యోపాస్యత్వ వ్యాప్తేః. మధ్యేచ “ ౨ ఉద్గీధ ముపాసాఞ్చక్రితే ” ఇతి ప్రణవ విషయత్వమేవ సమజ్ఞసమ్. ౪. ౨॥ ఛాం - ౧ - ౨ - ౨.

(వే-దీ.) ప్రథమప్రసాతకే ఉపక్రమవ దుత్తరాస్వప్రసూక్తిధవిద్యాసూక్తిథావయవస్య ప్రణవస్యోపాస్యత్వవ్యాప్తేర్ధ్యగతస్య “ ౧ తద్ధ దేవా ఉద్గీధ మాజహ్రుః ” ఇత్యుద్గీధశబ్దస్యాపి ప్రణవవిషయత్వమేవ సమజ్ఞసమ్. ౪.

౧౦|| సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే. ౧.

ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః ప్రాణవిద్యా ఆమ్నాయతే * ౧ యో హ వై జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హవై శ్రేష్ఠశ్చ భవతి ప్రాణో హ వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చేత్యాది. తత్ర జ్యేష్ఠ్య శ్రేష్ఠ్యగుణకం ప్రాణ ముపాస్యం ప్రతిపాద్య - వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనస్సు వసిష్ఠత్వప్రతిష్ఠాత్వసమ్మత్యాయతనత్వాభ్యాగుణాప్రతిపాద్య - వాగాదీనాం

మిథ్యాజ్ఞాననివృత్తిః ఫలమ్ - ఆత్మని భ్రమనివృత్తివత్ పురుషార్థరూపత్వాభాత్. ఆశక్యశ్చాపవాదః - ఓక్ష్కారోద్గీఢబుద్ధ్యో రన్యతరస్యా అనివృత్తిః. అనివృత్తిశ్చ పూర్వ మేతయో రన్యోన్యధ్యాసాభావాత్ - రజ్జుసర్పభ్రాన్తిమతః పురుషహి సర్పం రజ్జుం జానీయా దిత్యుక్తే సర్పభీని వృత్తిః. ఏకత్వపక్షోపి న యుక్తః - ఏకేన శబ్దేన విషక్షితార్థసిద్ధౌ శబ్దానరవైయర్థ్యాత్. సద్దేహాద్యభావాచ్చ పిః కోకిల ఇతివ న్న సప్రయోజనతా. కించ - ఉద్గీఢశబ్దః కృత్స్నదివీతీయభక్తివిషయత్వా దోక్ష్కారాతిరిక్తవృత్తిః - ఓక్ష్కారశబ్దోవ్యుద్గీఢావయవవృత్తిక్రమణవేపి వర్తమానత్వాదుద్గీఢా తిరిక్తవృత్తిరితి నైకత్వపక్షోపి న్యాయ్యః. అతః పారిశేష్యాత్ సారవీత్రిక మోక్ష్కార ముద్గీఢశబ్దోఽవయవలక్షణాయా విశిష్టతీ యుక్తమ్. నచా ధ్యానవిశేషణపక్షయో ర్లక్షణా తుల్యేతి మత్తవ్యా - అర్థానరే ర్థానరబుద్ధిసమర్పణం విప్రకృష్టమ్ - అవయవివాచకశబ్దేనావయవసమర్పణం సన్నికృష్టమితి - యథా పటాదిశబ్దానాం పటాద్యేకదేశసమర్పణమితి వైషమ్యాత్. అతః వ్యాప్తే - ప్రణవస్య సార్వత్రికత్వాద్ధేతో స్తద్విశేషణత్వం సమజ్ఞానమితి భక్త్యవయవై యః ప్రణవః త ముపాసీతేతి విశేషణత్వం యుక్తమితి. ఏతత్సర్వ మపరేషం యోజనాయామపి ప్రాయోగ తుల్యమ్. అత్ర బ్రూమః - వ్యాప్తేశ్చేతి చశబ్దసావరస్యాత్ పూర్వాధికరణశేషత్వం ప్రతీయతే. తచ్చాపేక్షితమ్ - తదా కృత్స్నోద్గీఢతదేకదేశవిషయ త్వలక్షణరూపభేదస్యా నేన సూత్రేణ స్థాపనాసిద్ధేః. కించ - ప్రణవస్యోద్గీఢశబ్దవిశేష్యతాయాం హేతుః ఓక్ష్కారశబ్దసాన్యద్గీఢావయవ వృత్తిరిక్తవృత్తి త్వం వ్యాప్తిశబ్దవివక్షిత మితిద మపి నసాధీయః - ఉత్పలాతిరిక్తవృత్తితేపి నీలశబ్దస్య విశేష్యసమర్పకత్వాప్రసిద్ధేః. ఉత్పలవిశేషణత్వం హి ప్రసిద్ధమ్. తతశ్చోత్పలస్య నీలవిశేష్యత్వవ దుద్గీఢస్య ప్రణవవిశేష్యత్వ మవ్యవర్ధం స్యాత్. అత ఉత్తరవిద్యాప్యసుగమవీప్రాధికశబ్దస్య ప్రణవిషయత్వే సమజ్ఞసో హేతుః. అత సూత్రస్య యథోక్తార్థపరత్వం పూర్వాధికరణశేషత్వంచ యుక్తమ్.

అన్యేషా మైకాధికరణ్యమేవాభిమతమ్. యోజనామాత్రే వైషమ్యమ్ - అన్యథాత్వమ్ - విద్యాభేదః ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్. తదయుక్తమ్ - అన్యత్వ మిత్యనుక్తేః. శబ్దభేదాదితి పాఠభేదం కృత్వా * త్వం న ఉద్గాయస్వ * ఉద్గీఢ ముపాసాంచీకరే ఇతి ప్రథమాదివీతీయావిభక్తిభేదాదితి వ్యాఖ్యాతమ్ - నావిశేషాదితి విభక్తిభేదేవ్యర్థావిశేషా దిత్యుక్తమ్. తచ్చాయుక్తమ్ - రూపభేదా ద్విద్యాభేదస్య శక్త్యానూత్రవివక్షితత్వే సమ్భవతి విభక్తిభేదా దితి శక్త్యానూ అభావా త్తద్విషయవ్యాఖ్యానస్య మన్దత్వాత్, అర్థైకతేపి * త ముపాసీత - న ఉపాస్య ఇతి విభక్తిభేదసమ్భవస్య స్ఫుటత్వాత్, ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నూభయస్థిన్నప్య విరోధాదితి విభక్తిభేదకృతశక్త్యానూః పూర్వమేవ పరిహృతత్వాచ్చ. అతో రూపభేద ప్రతిపాదకవాక్యాదితి వ్యాఖ్యాన ముచితమ్. ప్రకరణభేదాత్ - ప్రకారభేదాత్ ఇతిచాతీవానవీరసమ్ - ప్రకరణశబ్దరూఢిభక్త్యా భేదశబ్దా ధ్యావారాచ్చ.

అన్యథాత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦|| సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే. పూర్వాధికరణే దృష్టివిశేషణతయా ప్రాణః ప్రస్తుతః - తదివయస్వతస్త్వోపాసనం నిరూప్య తఇతి సజ్ఞతిః. ఛాన్దోగ్యత్యాదినా విషయ శోధ్యతే. * ప్రశస్యస్య శ్రఇతి ప్రశస్యశబ్దస్య శ్రాదేశాత్ శ్రేష్ఠ్యమ్ - ప్రశస్యత్వమ్. * జ్యచేతి ప్రశస్యశబ్దస్య జ్యాదేశః * వృధస్యచేతి సూత్రేణ వృధశబ్దస్య జ్యాదేశః - తస్మా దత్ర జ్యేష్ఠ్యమ్ - ప్రవృధత్వమ్, వసిష్ఠప్రతిష్ఠాసమ్మత్యాయతన

౧౦|| సూ. సర్వాభేదాదన్యత్రేమే. ౧.

(వే-సా.) “౧ యో హవై జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ వేద.....ప్రాణో వావ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ” ఇతి వాజినాం ఛన్దోగానాం కాషీతకీనాశ్చ ప్రాణవిద్యార్థం వాగాదికరణ గ్రామస్థితేః తత్కార్యస్యచ ప్రాణహేతుకత్వేన తిస్యవ్యప్యేకరూపేణ ప్రాణజ్యేష్ఠ్య ముపపాదితమ్. వాగాదిగత వసిష్ఠత్వాదినంబుద్ధిత్వమపి ప్రాణస్యోభయత్రోక్తమ్, కాషీతకీనాస్తు తస్మాక్తమ్. తథాఽపి సర్వత్ర జ్యేష్ఠ్యోపపాదనప్రకారస్య సర్వస్యాభేదా ద్విద్యైక్యమితి కాషీతకీప్రాణవిద్యాయామపి వసిష్ఠత్వాదయ ఉపసంహార్యః. ౧.

దేహస్యచ ప్రాణాయత్తస్థిత్యేన తదాయ తతత్తత్కార్యత్వేనచ ప్రాణస్య శ్రైష్ట్యం ప్రతిపాద్య - వాగాదిసమ్బుద్ధి తయా శ్రుతా న్యస్థిత్యాదీగుణాంశ్చ ప్రాణసమ్బుద్ధితయా ప్రతిపాదయతి. ఏవంఛాద్దైగ్యవాజసనేయకయోజ్యైష్ట్య శ్రైష్ట్యగుణకో వసిష్ఠత్వాదిగుణకశ్చ ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాద్యతే. కాషీతకీనాంతు ప్రాణవిద్యాయాం తథేవ జ్యైష్ట్యశ్రైష్ట్యగుణకః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతిపాదితః - స పున ర్వసిష్ఠత్వాదయో వాగాదిసమ్బుద్ధినో గుణాః ప్రాణసమ్బుద్ధి తయా ప్రతిపాదితాః. తత్ర సంశయః. - కిమత్ర విద్యా భిద్యతే - ఉత నేతి. కిం యుక్తమ్. భిద్యత ఇతి. కుతః. రూపభే దాత్. యద్యపుభయత్ర ప్రాణవచ జ్యైష్ట్యశ్రైష్ట్యగుణక ఉపాస్యః - తథాప్యేకత్ర వసిష్ఠత్వాదిభిరపి గుణై ర్యుక్తః ప్రాణ ఉపాస్యః ప్రతీయతే. † ఇతరత్రతు తద్విధుర ఇత్యుపాస్యరూపభేదాద్విద్యాభేదః.

శబ్దైర్వాక్చక్షుశ్శ్రోత్రమనసాం యథాక్రమం తత్తత్కార్యజననసామర్థ్యాని వివక్షితాని. కిం కాషీతకీప్రాణవిద్యా ఛాద్దైగ్యవాజసనేయకోక్తప్రాణ విద్యాతో భిద్యతే - నవేతి. కి ముభయత్ర వేద్యైక్యమ్ - ఉతనేతి. కి ముభయత్ర వసిష్ఠత్వాదిగుణక ముపాసనమ్ - ఉత కాషీతకీనాం తద్విధురమితి. * యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠాసీత్యనువాదాభావేపి వాగాదీనాం ప్రాణాధీనత్వాభిధానం వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తిం ప్రాణస్య గమయతి - నేతి. నచేత్ - కాషీతకీప్రాణవిద్యాయాం వసిష్ఠత్వాద్యప్రాప్తే రుపాసనస్యాతద్విషయత్వాత్తద్విషయాతద్విషయయో ర్విద్యయోచ్ఛేదః. గమయతిచేత్ - కాషీతకీనామపి వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తే రుపాసనస్య తద్విషయత్వేన రూపభేదాభావాదైక్యమితి. † (ఇతరత్రతుతద్విధుర ఇతి) స్వప్రకరణస్థగుణేన నైరాకాక్ష్యాదితిభావః.

పూర్వదిగతి ఛాద్దైగ్యపాఠః. * వివదమానా ఇతి వాజినాం పాఠః. పూర్వదిరే - వివాదం చక్రః. * యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వ సిష్ఠాసీతి - అహం యత్సవికార్యకరణమర్థాస్మి - తస్య త్వదధీనత్వాత్తవైవ తత్కార్యసామర్థ్యమిత్యర్థః.

పరతు - వాగాదిగతగుణా వసిష్ఠత్వాదయః ఇమే వసిష్ఠత్వాదయో గుణాః అన్యత్రాపి భవన్తి - సర్వకాఖ్యాను ప్రాణవిజ్ఞానస్యాభేదాత్ అభేదశ్చ ప్రాణసంవాదాదిసారూప్యాదితి వ్యాచక్షతే. నచ క్రతుహఃని రక్రతుకల్పనావా - స్యదేశే ప్రసిద్ధా దేవదత్తగుణాః దేశాంతరేపి హ్యభియోగ విశేషాత్ ప్రసిద్ధా భవన్తిచ పరిహృతమ్. తత్ర విజ్ఞానస్యాభేద శ్వాబ్ధిచ్ఛేత్ - తదుపపాదకసారూప్యకణ్ఠోక్తి ర్న స్యాత్. అభేదశబ్దేన సారూప్యవివ ఙ్గాయాం సర్వప్రకారసారూప్యం వివక్షితం చేత్ - విజ్ఞానసారూప్యం జ్ఞేయసారూప్యవిభజనమ్ - తత్సారూప్యంచ నవసిష్ఠత్వాద్యనన్యయే సిగ్ధతీతి హేత్వసిద్ధిసాన్యత్ - అత నైత్యరిహారార్థ ముపపాదనప్రకారస్య సర్వస్యాభేదాదితి వ్యాఖ్యానం నిరాకాక్ష్యత్వా నిన్సంశయత్వాచ్చ అత్యంత ముచి తమ్. దేవదత్తగుణప్రసిద్ధిద్వష్టాంతశాచితప్రసక్తా దనాదృతః. - సర్వత్ర ప్రాణవిజ్ఞానస్య జ్యైష్ట్య శ్రైష్ట్యగుణయ్యుక్తస్య ప్రత్యభిజ్ఞానా దిత్యుపరే. తతోపుష్పపాదనసారూప్యాదిత్యుచితమ్ - తత్ర వసిష్ఠత్వాదిప్రాప్తానసాధారణహేతుత్వాత్. * నవైకంప్రతిశిష్యత ఇతి న్యాయాత్ అశ్రుతత్వ మ కించిత్కర మితి చోక్తమ్. తత్సర్వసాధారణత్వాత్ పాదాద్యాధికరణాభివేత మిత్యత్రానుక్తిః. - అన్యేతు - ఫలభేదా ద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వ పక్షం వర్ణయన్తి - ఏకత్ర హి * జ్యేష్ఠశ్చ హవై శ్రేష్ఠశ్చ భవతీతి శ్రుతమ్ - అన్యత్రతు * తద్వైవైవం విద్యాక సర్వేషాం భూతానాం ప్రాణమేవ

. (వే-దీ.) "౧ యో హవై జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచ వేద జ్యేష్ఠశ్చ హవై శ్రేష్ఠశ్చ భవతి ప్రాణో వాచ జ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ" ఇతి ఛన్దోగానాం వాజి నాం కాషీతకీనాంచ ప్రాణవిద్యాఽమ్నూతా. తత్ర ఛాద్దైగ్యవాజసనేయకయో స్సర్వవైక్యకరూప్యాత్పాణివిద్యైకైవ. కాషీతకీప్రాణవిద్యాయాస్త స్యాశ్చ భేదోఽస్తి - ఉత నాస్తితి సంశయః. అస్తిభేద ఇతి పూర్వగోపక్షః. యద్యపి సర్వత్ర జ్యైష్ట్యశ్రైష్ట్యగుణకం ప్రాణ ఏకవైపాప్యః - తథాపి ఛన్దోగానాం వాజసనేయనాంచ జ్యైష్ట్యశ్రైష్ట్యగుణకస్య ప్రాణస్య వాగాదిగతవసిష్ఠత్వాదిగుణసమ్బుద్ధిత్యనుపి శబ్దాదేవ ప్రతీయతే. కాషీతకీనాంతు నతథేతి రూపభేదా ద్విద్యాభేదః. రాధానస్తు-యద్యపి కాషీతకీప్రాణవిద్యాయాం వాగాదిగతవసిష్ఠత్వాదిసమ్బుద్ధిత్యనుపి ప్రాణస్య శబ్దాన్నాభిహితమ్. తథాపి తత్రాపి ప్రాణస్య జ్యైష్ట్యశ్రైష్ట్యోపపాదనం వాగాదీనాం స్థితేః తత్తత్కార్యస్యచ ప్రాణాధీనత్వేనేత్యేతదవిశిష్టమితి వాగాదిగతవసిష్ఠత్వాదేరపి ప్రాణహేతుకత్వానుసంధానేన వినా ప్రాణస్య జ్యైష్ట్య శ్రైష్ట్యోపపాదన మనుపపన్నమితి కాషీతకీప్రాణవిద్యాయామపి వాగాదిగతవసిష్ఠత్వాదిసమ్బు ద్యేన ప్రాణ ఉపాస్య ఇతి రూపాభేదాద్విద్యైక్యమ్.

నూత్రార్థస్తు సర్వాభేదాదన్యత్రేమే అన్యత్ర - కాషీతకీప్రాణవిద్యాయామపి, ఇమే - వసిష్ఠత్వాదయ స్సన్త్యేవ. కుతః; సర్వాభేదాత్-ప్రాణ జ్యైష్ట్యశ్రైష్ట్యోపపాదనప్రకారస్య సర్వస్య తత్రాప్యభేదాత్. వాగాదీనాం స్థితేః కార్యస్యచ ప్రాణహేతుకత్వేన హి ప్రాణస్య జ్యైష్ట్యం శ్రైష్ట్యం చాప్యుపపాదితమ్. అతో వాగాదిగతకార్యసామర్థ్యరూపవసిష్ఠత్వాదిసమ్బుద్ధిత్యం ప్రాణస్యాత్రాప్యక్తమేవేత్యర్థః. ౧.

ఇతిప్రాప్తే బ్రూమః - సర్వాభేదాదన్యత్రేమే నాత్రవిద్యాభేదః - అన్యత్ర - కాషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి
ఇమే - వసిష్ఠత్వాదయో గుణా ఉపాన్యాసన్తి. కుతః. సర్వాభేదాత్ ప్రతిజ్ఞాతప్రాణ జ్యైష్ఠ్యశ్రేష్ఠ్యాపవాదనప్రకా
రస్య సర్వస్య తత్రాన్యభేదాత్. తథాహి - ఛన్దోగవాజసనేయినాం ప్రాణవిద్యాయాం * ౧ ఏతా హ వై దేవతా
అహంశ్రేయసే పూర్వాదిరే * ౨ అహంశ్రేయసే వివదమానా ఇతిచోపక్రమ్య వాగాద్యేకై కాపక్రమణే అన్యేషాం
సప్రాణానా మిద్రియాణాం శరీరస్యచ స్థితిం తత్తత్కార్యం చావికలం ప్రతిపాద్య - ప్రాణోత్క్రిమణే సర్వేషాం విశరణ
మకార్యకరత్వం చాభిధాయ సర్వేషాం ప్రాణాధీనస్థితిత్వతదధీనకార్యత్వాభ్యాం ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్య ముపపాదితమ్. ఏవ
ముపపాదితం వాగాదికార్యస్య ప్రాణాధీనత్వం * 3 అథ హైనం వా గువాచ యదహం వసిష్ఠాస్మి త్వం తద్వసిష్ఠాసీత్యాదినా
వాగాదిభి రనూద్యతే. కాషీతకీనాం ప్రాణవిద్యాయామపి ప్రాణజ్యైష్ఠ్యశ్రేష్ఠ్యప్రతిపాదనాయ వాగాదిషు వసిష్ఠత్వా
దయః ప్రతిపాదితాః. * ౪ అథ పేమా దేవతాః ప్రజాపతిం పితర మేత్యబ్రువన్ తో వై నః శ్రేష్ఠ ఇత్యాదినా
వాగాదిగతా గుణా వాగాదయశ్చ దేహశ్చ ప్రాణాధీనా ఇతి ప్రాణస్య జ్యైష్ఠ్య ముపపాదితమ్ - వాగాదిభిః స్వస్వగుణా
నాం వసిష్ఠత్వాదీనాం ప్రాణాధీనత్వానువాదమాత్రంతు నకృతమ్. నైతావతా రూపభేదః - వాగాదీనాం వసిష్ఠత్వా
దిగుణాన్వితానాం ప్రాణాధీనకార్యతోపపాదనేనైవ ప్రాణస్య వాగాదివసిష్ఠత్వాదిగుణహేతుత్వస్య సిద్ధత్వాత్.
తదేవహి ప్రాణస్య వసిష్ఠత్వాదిగుణయోగిత్వమ్ - యద్వాగాదివసిష్ఠత్వాదిహేతుత్వమ్. అతోఽత్రాపి వసిష్ఠత్వాది
గుణయోగా త్ప్రాణో జ్యేష్ఠః ప్రతిపన్న ఇతి నాస్తి విద్యాభేదః. ౧॥ . ౨॥ బృ-౮-౧-౭.

సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్. 3॥ ఛాం-౫-౧-౧౩. ౪॥

† ప్రాణవిద్యాజ్ఞవిషయ మన్యదపి నిరూపణ మన్తరమేవ కరిష్యతే. † యథా ప్రాణస్య
వసిష్ఠత్వాద్యనుసంధానేన వినా జ్యైష్ఠ్యశ్రేష్ఠ్యానుసంధానానుపపత్తే † రనుక్తానామపి వసి
ష్ఠత్వాదీనాం కాషీతకీ ప్రాణవిద్యాయాం ప్రాప్తిః - తథా బ్రహ్మస్వరూపానుసంధానం

ప్రత్యాత్మన మమృత మభినమ్భాయ సహైతై స్సరైస్స రస్తా ల్లోకా దుత్క్రమితి సవాయుప్రతిష్ఠ ఆకాశాత్తా స్వరేతి స తద్భవతి యత్రైతద్దేవాస్త
త్త్విప్య తదమృతో భవతి య దమృతా దేవా ఇతి శ్రుతమ్. ఉభయత్ర ప్రాణదేవతాసు సాయుజ్యవైష్ణవ ప్రధానఫలత్వాత్ జ్యైష్ఠ్యశ్రేష్ఠ్యగుణ
వృద్ధిఫలస్య ప్రధానఫలేఽన్తర్గతత్వాత్ విద్యైక్యమ్ - అతో గుణా వసిష్ఠత్వాదయ ఉపసంహార్యా ఇతి సిద్ధాస్తయన్తి. ఫలభేదా ద్విద్యాభేదవర్ణనమేవ
యుక్తమ్ - నతు వసిష్ఠత్వాదిగుణానన్వయాత్ - గుణోపసంహారానుపసంహారాహి విద్యాభేదాభేదఫలభూతో - నతు భేదాభేదోపపాదకావీతి. అత్ర
బ్రూమః - అత్ర * స్వరేతి స తద్భవతీతి స్వర్గాధిపతిత్వ ముక్తమ్ - సర్వాప్రి మభవదివత్. స్వర్గాధిపత్యం శ్రేష్ఠ్యాన్తర్గతమ్. అమృతత్వం చిరకా
లస్థితిరూపతయా జ్యైష్ఠ్యాన్తర్గతమ్ - వృద్ధతమత్వంహి జ్యైష్ఠ్యమ్. ఇదంచ ఆదరాదలోపః ఉపస్థితేత్తద్వచనాదిత్యత్ర వత్సమాణన్యాయసిద్ధమ్ -
తత్ర హి జక్షణాదీనాం సత్యసంక్కుల్పత్వరూపఫలాన్తర్భావౌ వత్సృత ఇతి. తేన న్యాయేన ఫలాన్తర్భావనమ్భవేన ఫలభేదావతీతే ర్భాష్యే తదుపన్యా
సాభాషః. ఉపస్థితేత ఇతి సూత్రస్య యోజనాన్తరంతు తత్రైవ నిరసిష్యతే. అతః కృతకరత్వస్యావర్ణనీయత్వాదినా ఫలభేదావర్ణనం తత్పరిహారానుక్తిశ్చ.

సర్వాభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

† మధ్యే నజ్జలివిశేషేణ ప్రస్తుత మధికరణాన్తరం వ్యాచిఖ్యానుః ప్రాణవిద్యాజ్ఞవిషయనిరూపణస్య
పశ్చాత్పరివ్యూహాత్వ మాహ (ప్రాణవిద్యాజ్ఞేతి) † అన్తర్రాధికరణనజ్జలిమాహ (యథాప్రాణస్యేతి).

† (అనుక్తానామపీతి) * త్వం తద్వసిష్ఠ ఇతివా ప్రాణో వసిష్ఠ ఇతి వేద్యశవచనవ్యక్త్యాఽనుక్తానామిత్యర్థః.

యై ర్గుణై ర్వి నా నోపపద్యతే - తే బ్రహ్మవిద్యాను సర్వాస్వప్యనుసంధేయా ఇత్యయ మర్థః ప్రతిపాద్యతే.

౧౦॥ సూ. ఆనందాదయః ప్రధానస్య. ౧.

అత్ర బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం సర్వాను పరవిద్యాసూపసంహారోఽస్తి - నేతి విచార్యతే. † అప్రకరణాధీతానా ముపసంహారే ప్రమాణాభావా త్ప్రకరణశ్రుతానా మేవోపసంహారఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః - ఆనందాదయః ప్రధానస్య † అభేదాదితి వర్తతే. ప్రధానస్య - † గుణినో బ్రహ్మణ స్సర్వేషాపాసనేష్యభేదాత్, † గుణ్యపుధగ్భావా ధ్గుణానాం, సర్వత్రానందాదయ స్తద్గుణా ఉపసంహర్తవ్యాః.

† ఏవంతర్హి గుణ్యపుధగ్భావాదేవానందాదివత్ప్రియ శిరస్తావదయోపి * ౧ తస్య ప్రియ మేవశిర ఇత్యాదా బ్రహ్మగుణత్వేన శ్రుతా సర్వత్ర ప్రసజ్యేరక. నేత్యాహ.

౧౧॥ సూ. ప్రియశిరస్తావద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయాహిభేదే. ౨.

బ్రహ్మస్వరూపగుణానాం ప్రాప్తాపుచ్యమానాయాం ప్రియశిరస్తావదీనా మప్రాప్తిః - తేషా మబ్రహ్మగుణత్వాత్.

౧౧॥ సూ. ఆనందాదయః ప్రధానస్య. స్వరూపగుణానామ్ - స్వరూప ప్రతీత్యనుబద్ధిగుణానామిత్యర్థః. కి మానందాదయో గుణాః. సర్వా ను విద్యాసూపసంహార్యాః - ఉత యత్ర శ్రూయస్తే తత్రైవేతి. కి మానందాదీనా మైశ్వర్యాదివత్ గుణ్యపుధక్స్థితిమాత్రమ్ - ఉత బ్రహ్మస్వరూ పవత్ ప్రతీత్యనుబద్ధిత్యమితి ఫలఫలిభావః స్ఫుటః. † (అప్రకరణేతి) స్వప్రకరణే సమానప్రకరణేచానధీతానా ముపసంహారేఽతిప్రసక్తాదితిభావః.

† (అభేదాదితివర్తతే) సర్వాభేదా దన్యత్రేమితి సూత్రస్థాభేదశబ్దోఽత్రానువర్త ఇత్యర్థః. సర్వాభేదాదితి సమస్తస్వాప్యభేదశబ్ద స్వానువర్తన ముపపద్యతే - బుద్ధ్యా తావతోఽంశస్య నిష్క్రమ్యపరామర్శాత్. యథా * అధశబ్దానుశాసనం కేషం శబ్దానా మిత్యత్రానుశాసన శబ్దస్యేతి భావః. † సూత్రం ప్రధానశబ్దం వ్యాచక్షే (గుణినీతి) అభేదాత్ - ఐక్యాత్. † అభేదాదిత్యనేన ఫలిత మాహ (గుణ్యపుధగీతి) గుణానా మితి సాధారణశబ్దనిర్దేశ ఉత్తరనూత్రశబ్దోక్తానార్థః. ఆనందాదయః - ఆనందత్వాదయః. ‡ ద్వైతికయోరితివత్ భావప్రధానో నిర్దేశః.

† అన్తరనూత్రస్య శక్త్యామాహ (ఏవంతర్హితి).

౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్తావద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయాహిభేదే. అబ్రహ్మగుణత్వాత్ - బ్రహ్మగుణత్వాభావాత్. † తదేవోపపాదయతి

౧౧॥ సూ. ఆనందాదయః ప్రధానస్య. ౧. ౧౨॥ సూ. ప్రియశిరస్తావద్యప్రాప్తి రుపచయాపచయాహిభేదే. ౨.

(నే-సా.) అభేదాదితి వర్తతే. బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణాన్తర్గతాఽమలత్వ జ్ఞానానందాదయో గుణాః సర్వాను పరవిద్యాసూపసంహార్యాః, గుణినో బ్రహ్మణ స్సర్వత్రాభేదాత్. ౧.

(నే-దీ.) జ్ఞానానందామలత్వానన్తత్వరూపాః బ్రహ్మస్వరూపనిరూపకగుణాః సర్వాను పరవిద్యాసూపసంహర్తవ్యాః - ఉతనేతి సంశయః. సూపసంహర్తవ్యాదితి పూర్వగోచరః - అప్రకరణాధీతానా ముపసంహారే ప్రమాణాభావాత్, బ్రహ్మగుణానా మసజ్యేయత్వే సూపసంహారాశక్తేశ్చ. రాధాస్త్రు - జ్ఞానానందాదీనాం బ్రహ్మస్వరూపనిరూపకగుణత్వేన తై ర్వి నా బ్రహ్మస్వరూపానుసంధానానుపపత్తేః సర్వాసూపసంహర్తవ్యాదితి. సూ త్రార్థస్త్రు - సర్వాభేదాదిత్యతోఽభేదాదితి వర్తతే. ఆనందాదయో గుణాః సర్వాసూపసంహర్తవ్యాః, ప్రధానస్య - గుణినో బ్రహ్మణ స్సర్వాను విద్యా స్సభేదాత్. సర్వాను పరవిద్యాను బ్రహ్మైకమేవానుసంధేయంచేత్ - యై ర్గుణై ర్వి నా బ్రహ్మస్వరూపానుసంధాన మశక్యమ్ - తేచ జ్ఞానానందాద యోఽనుసంధేయా ఇత్యర్థః. ౧.

(నే-సా.) “౧ తస్య ప్రియమేవ శిరః” ఇతి ప్రియశిరస్తావదీనా మప్రాప్తిః, బ్రహ్మగుణత్వాభావా త్తేషామ్. శిరగోపితాదిభేదే బ్రహ్మగుణేనతి బ్రహ్మణ ఉపచయాపచయప్రసక్తిః. ౨.

(నే-దీ.) ఆనందాదీనాం ప్రాప్తాపేషి “౧ తస్య ప్రియమేవ శిరః మోదో దక్షిణః పక్షః” ఇతి ప్రియశిరస్తావదీనా మప్రాప్తిః - బ్రహ్మస్వరూప గుణత్వాభావాత్తేషామ్. బ్రహ్మణశిరగోపితాదిభేదే స్వరూపేనతి బ్రహ్మణ ఉపచయాపచయా ప్రసజ్యేయాతామ్. తతశ్చ “౨ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ” “౩ ఆనందోఽజరః” ఇత్యాదిర్విరుద్ధతే. ౨.

† బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రాన్తర్గతత్వాత్ప్రియశిరస్తాద్విదీనామ్. † అన్యథా శిరఃపక్షపుచ్చాద్యనయవభేదే సతి బ్రహ్మణోఽప్యవచయాపచయా ప్రసజ్యేయాతామ్ - † తథాచ సతి * ౧ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేత్యాది విరుద్ధతే

† నన్వేవమేవ బ్రహ్మసమ్బుద్ధినామేవైశ్వర్య గామ్యాభ్యాదార్య కారుణ్యాదీనాం
గుణానా మనన్తానాం గుణ్యపుథక్స్థితత్వమాత్రేణ తత్రాశ్రుతానా మప్యవ
సంహారే సర్వే సర్వత్ర ప్రసజ్యేరన్, ఆనన్త్యా దుపసంహారాశక్తి శ్చ. తత్రాహ.

౧౩॥ సూ. ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్. ౩.

తు శబ్ద శోచ్యం వ్యావర్తయతి. ఇతరే తు - ఆనందాదయః అర్థసామాన్యా త్వర్వత్రానువర్తనే - యే త్వర్థసమా
నాః-† అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబంధినః-తేదర్థస్వరూపవత్త్వత్రానువర్తనే. † తేచ గుణా సత్త్వజ్ఞానానందా
మలత్యానన్తత్వాని- * † ౨ యతో వా ఇమాసీత్యాదినా † జగత్కారణతయోపలక్షితం బ్రహ్మ * ౧ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం

(బ్రహ్మణఇతి). † భేదపదం వ్యాచక్షే (అన్య భేతి) † తతః కిమిత్యత్రాహ (తథాచేతి) ఆదేశద్వాత్ * అఘాల మనణ్యిత్యాదివాక్యాని గృహ్యంతే. నను -
అస్యాం యోజనాయాం విగ్రహవిశేషనిత్యత్వాభ్యుపగమో విరుద్ధతే - శిరఃపక్షాద్యవయవభేదేనత్యుపచయాపచయప్రసజ్యోక్తేః అతో వ్యాఖ్యా
త్రస్తరకృతం యోజనాన్తరమేవ వరమ్. నైవమ్ - యోజనాన్తరానుపపత్తే ర్వత్త్వమాణత్వాత్. అస్యాం యోజనాయాం కన్యచిదపి విరోధస్యాభా
వాచ్ఛ. తథాహి - నాత్రకాలభేదేన వృద్ధిప్రసవరావుపచయాపచయశబ్దా - కింత్వాపేక్షీప్రదితత్వాప్రచితత్వతారతమ్యపరావీతి సర్వవ్యాఖ్యా
త్యసంకుత మిదమ్. అతః కాలభేదానపేక్షా ప్రకోష్టాల్లాభ్యోరివ పీనత్యకృత్యపరావుపచయాపచయా నూత్రేణ ప్రసజ్ఞానీయతయా వివక్షితా.
ప్రకోష్టాల్లాభ్యోదయో హ్యవయవాః పీనాః కృతా శోచ్యమభ్యుపగమో - నచ తేషాం స్థూలత్వకృత్యే కాలభేదాయత్తే. కాలభేదాధీనవృద్ధిప్రసవిన
త్వాయాం హి నిత్యత్వవిరోధః. కించ - సతావ చ్చన్తత్యం సాక్షాదేవ నూత్రే ప్రసజ్ఞానీయతయా వివక్షితమ్ - ఉపచయాపచయశబ్దయో స్తద్వాచిత్యా
భావాత్, శిరఃపక్షాదిమత్త్వస్యాన్తవత్త్వే ప్రయోజకత్వాభావాచ్ఛ. ఈశ్వరసంజీహ్నావిషయత్వాదికం హి తత్ర ప్రయోజకమ్. నాప్యవయవ
ప్రవేశనిర్గమా ప్రసజ్ఞానీయా - నిత్యవిగ్రహేపి తయో రిప్ప్రత్యాత్. పరమప్రాయమనియేహి భగవద్విగ్రహే తదంశభూతప్రాయహవిభవాదివిగ్రహప్ర
వేశ నిర్గమాహి ప్రామాణికా ఏవమపి పరిమాణతారతమ్యప్రసజ్యో విగ్రహస్య దుర్వార ఇతిచేన్న - వికల్పానహత్వాత్. కిం కాలభేదాయత్తం పరి
మాణతారతమ్యం వివక్షితమ్ - ఉత స్వేచ్ఛాయత్తమ్. న ప్రధమః - హిరణ్యగర్భసకనన్తనాదిదే హేమ్యప్రళయాదేకరూపేషు న్యభిచారాత్. ద్వ
తీయేపి కిమిచ్ఛయా పరిమాణతారతమ్యార్హత్వం ప్రసజ్ఞానీయమ్ - తర్హిప్యః ప్రసజ్ఞః స్యాత్ - తదంశభూతేషు విగ్రహేషు బాల్యయావకవామనత్వమ
హీయత్త్వదిదర్శనాత్. యది దేశవిశేషావచ్ఛిన్నస్యేశ్వరవిగ్రహవిశేషస్య తత్తారతమ్యమ్ - తద్వాప్రత్యభావా దనుపపన్నమ్. అతః స్థూలత్వ కృత్య
రూపం ప్రదేశభేదేన యుగవద్భావిపరిమాణతారతమ్య మస్థూలత్వాదిత్రుతివిరుద్ధం న్యరూపే ప్రసజ్ఞానీయతయా వివక్షితమితి నశ్చిన్యోరోధఇతి.

† అన్తరసూత్రస్య శక్త్యామాహ (నన్వీతి) ఏవమేవేత్యేవకారః. ఏవమేవ ప్రసజ్యేర నిత్యత్వత్తరత్రాన్వయాత్ ప్రసజ్ఞస్యావర్జనీయ
త్వపరః. † (బ్రహ్మసమ్బుద్ధినామేవేతి) అత్రైవకారో బ్రహ్మసమ్బుద్ధదాధ్యార్థః. తతశ్చ ఐశ్వర్యాదీనాం వాస్తవత్వసిద్ధిర్వివక్షితా భవతి.

౧౩॥ సూ. ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్. † (అర్థస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబంధినఃఇతి) అర్థస్వరూపశబ్దేన ధర్మస్వరూప ముచ్యతే
* అర్థస్వరూపవద్భూతినమాధి స్సోభిధీయత ఇతిహి శౌనకవచనమ్. అర్థప్రతీతికాలే ప్రతీయమానత్వనియమ స్సామాన్యశబ్దాభిహితం సామ్య మిత్య
ర్థః. † తేషా మనన్త్యా దసమ్భవాశక్త్యాం పరిహరణ శక్యోపసంహారతాం దర్శయతి (తేచేతి). † తేషా మర్థప్రతీత్యనుబంధిత్యం శ్రుత్వా దర్శయతి
(యతోవాఇతి). † (జగత్కారణతయోపలక్షితమితి) కేమచి దుపాసనేషు జగత్కారణత్వ మనుసంధేయమ్ * తజ్జలానితి శాస్త్ర ఉపాసీతేత్యాది వాక్య

౧౩॥ సూ. ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్. ౩.

(నే-సా.) ఆనందాదయః స్వరూపనిరూపణాన్తర్గతతయా బ్రహ్మసమానా ఇత్యుపసంహార్యావవ. ౩.

(నే-దీ.) ప్రియశిరస్తాద్విధ్య ఆనందాదీనాం విశేషమాహ.

ఇతరే - ఆనందాదయః, అర్థసామాన్యాత్ - బ్రహ్మస్వరూపసామాన్యా త్వర్యావస్థనవర్తనే. బ్రహ్మస్వరూపనిరూపణధర్మత్వేన బ్రహ్మస్వరూప
సమానాహీ తే. ౩.

౧॥ తై - ఆనం - ౧౭౫ - ౧. ౨॥ తై - భృగు - ౧౭౫.

బ్రహ్మ * ౧ ఆనందో బ్రహ్మాత్మానందాదిభి ర్హి స్వరూపతో నిరూప్యతే. అత ఉపాస్యబ్రహ్మస్వరూపావగమాయ సర్వాను విద్యాస్వానందాదయోఽనువర్తంతే - యేతు నిరూపితస్వరూపస్య బ్రహ్మణః కారుణ్యాదయో గుణాః ప్రతిపన్నాః - తేషాం గుణ్యపుథక్ స్థితత్వేపి ప్రతీత్యనుబద్ధిత్వాభావాత్ యే యత్ర శ్రుతాః - తే తత్తోపసంహార్యాఇతి నిరవద్యమ్.

† యద్యుపచయాపచయ ప్రసక్తా త్ప్రియశిరస్తాద్విదయో బ్రహ్మణః పురుషవిధత్వరూపణమాత్రాః - నతు బ్రహ్మ గుణాః - తద్వ్యతధారూపస్య బ్రహ్మణ స్తథాత్వేన రూపణం కిమర్థం క్రియతే. అతథాభూతస్యహి తథాత్వరూపణే కేన చిత్ప్రియోజనేన భవితవ్యమ్ - యథా * ౨ ఆత్మానం రధినం విధీత్యాదినోపాసకస్య తదుపకరణానాం చ రధిరథాదిత్వరూపణం ఉపాసనోపకరణభూతశరీరేద్వియాదివశీకరణార్థం క్రియత ఇత్యుక్తమ్. నచేహ తథా విధం కించి త్ప్రియోజనం దృశ్యత ఇతి బలా ద్బ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్తాద్విదీనా మభ్యుపేత్యమ్. తత్రాహ.

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్. ౪.

ప్రయోజనాంతరాభావా దాధ్యానాయాయం రూపణోపదేశః క్రియతే. † ఆధ్యానమ్ - అనుచింతనమ్. ఉపాసనము చ్యతే. * ౩ బ్రహ్మవి దాప్నోతి పర మిత్యత్రోపదిష్టాధ్యానరూపవేదనసిద్ధయేహ్యనందమయ బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థ మానందమయం బ్రహ్మ ప్రియమోదాదిరూపేణ విభజ్య శిరఃపక్షాదిత్వేన రూపయిత్వోపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయః పురుషః - అయం దేహః శిరఃపక్షాదిభిః * ౩ తస్యేద మేవ శిర ఇత్యాదినా బుద్ధావారోప్యతే, యథాచ ప్రాణమయ మనో మయవిజ్ఞానమయాః * ౪ తస్య ప్రాణ ఏవ శిర ఇత్యాదిచా ప్రాణాద్యవయవై ర్బుద్ధావారోప్యంతే, - ఏవమేభ్యోఽర్థా న్తరభూత స్తదంతరాత్తా ఆనందమయోపి † ప్రియమోదాదిభిరేకదేవైః శిరఃప్రభృతిత్వేన రూపితై రాధ్యానాయ బుద్ధా

విహితేషు. కేషుచి న్న. ఏనంచ సతి యత్రానుసంధేయమ్ - తత్ర జ్ఞాప్యాన్తర్గతత్వాత్ జగత్కారణత్వం విశేషణమ్. యత్రతు నానుసంధేయమ్ - తత్రోపలక్షణమ్ - జ్ఞాప్యాన్తర్గతత్వాత్. అతఏవహి జన్మాదిసూత్రభాష్యే ఉపలక్షణత్వం విశేషణత్వమపి కారణత్వస్యాన్వేషితమ్. ప్రకృతిపురుషకాలవి శిష్టస్య లక్షణం జగత్కారణత్వమ్ - తత్ర విశేష్యాంశస్య లక్షణ మానందాదయః. తత్ర విశిష్టానుసంధానే కారణత్వ మనుసంధేయమ్ - నతు విశేష్యాను సన్ధాన ఇత్యభిప్రాయేనోపలక్షితమిత్యుక్తమ్. అనులత్ప్రకృతిః * నిష్కలం నిష్క్రియమ్ * ఆపహతపాప్తేత్యాదిద్విప్రవ్యా. స్వరూపతః - ఆనా ధారణాకారేణ.

† ఆనందరూత్రశక్త్యామాహ (యదీతి) అతథాభూతస్య తథాత్వరూపణే ప్రయోజనం దృష్టమ్ -

అత్రతు ప్రయోజనాభావాత్ ప్రియశిరస్తాద్విదికం న రూపణమాత్రమ్ - అపితు గుణ ఏవేత్యర్థః.

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్. † (ఆధ్యానమనుచింతనమితి) * స్యా చ్చింతా స్మృతి రాధ్యాన వితిహి నైఖణ్డకాః. ఉపా సనోపయోగిశా స్తజన్యజ్ఞానసిద్ధ్యర్థ మిత్యర్థః. పరోక్షార్థస్య బుద్ధావారోపణం శిరఃపక్షాదిరూపణాదేవహి భవతి. † (ప్రియమోదాదిభిరేకదేవైరితి)

౧౪॥ సూ. ఆధ్యానాయ ప్రయోజనాభావాత్. ౪.

(వే-సా.) ప్రియశిరస్తాద్విద్యుపదేశః బ్రహ్మణోఽనుచింతనార్థః, ప్రయోజనాంతరాభావాత్. ౪.

(వే-దీ.) ప్రియశిరస్తాద్విదయో బ్రహ్మస్వరూపగర్తా నభవన్తి చేత్ - తదభిధానం కిమర్థ మిత్యత ఆహ.

అనుచింతనార్థం తదభిధానమ్ - ప్రయోజనాంతరా భావాత్. “ ౩ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్ ” ఇతి వేదతవ్యతయోపదిష్టం బ్రహ్మనందమయం ప్రియమోదాదిరూపేణ విభజ్య శిరఃపక్షాదిత్వేన రూపయిత్వా బుద్ధావారోప్యత ఇత్యర్థః. ౪.

వారోప్యతే. ఏవమానందమయోపలక్షణత్వా త్ప్రియశిరస్తాద్వదీనాం † న సర్వదా ఆనందమయప్రతీతావనువర్తన్తే.

౧౫॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ. ౫.

* ౧ అన్యోన్తర ఆత్మానందమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశా, † దాత్తనశ్చ శిరఃపక్షపుచ్చాసమ్భవా త్ప్రియశిరస్తాద్వదయ స్తస్య సుఖప్రతిపత్త్యర్థం రూపణమాత్రమితి గమ్యతే.

† నను - * ౨ అన్యోన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః * ౩ అన్యోన్తర ఆత్మా మనోమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యానాత్మసప్తి పూర్వం ప్రయుక్తత్వాత్ * ౧ అన్యోన్తర ఆత్మా ఆనందమయ ఇత్యాత్మశబ్దస్యాత్మ విషయత్వం కథం నిశ్చయతే. తత్రాహ

౧౬॥ సూ. ఆత్మగృహీతి రితరవ దుత్తరాత్. ౬.

అన్యోన్తర ఆత్మానందమయ ఇత్యత్రాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం † ఇతరవత్ - యథేతరత్ర * ౪ ఆత్మా వా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇత్యాదిష్వాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణమ్ - తద్వత్. కుతఏతత్. ఉత్తరాత్ * ౫ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయే త్యానందమయవిషయా దుత్తరా ద్వాక్యాత్.

అతిశయితసుఖానామపి బ్రహ్మసుఖైకదేశత్వేన బ్రహ్మోఽపరిభిన్నసుఖత్వ ముక్తం భవతీతి భావః. † (ససర్వదేతి) శాస్త్రేణ ప్రతిపత్తౌ బుద్ధ్యారోహణాయ ప్రియశిరస్తాద్విప్రతిపత్తవ్యమ్ - ఏవ మపరిభిన్నానందే ప్రతిపన్నేన త్యుపాస్తా ప్రియశిరస్తాద్విదకం నానుసంధేయ మిత్యర్థః.

౧౭॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ. † ఆత్మనా నిరవయవత్ప్రసిద్ధి ముపజీవ్య ప్రవృత్త మిదం సూత్ర మిత్యభిప్రాయేణాహ (ఆత్మనశ్చేతి).

† ఆనందసూత్రశక్కామాహ (సన్నితి).

౧౮॥ సూ. ఆత్మగృహీతి రితరవదుత్తరాత్. † (ఇతరవదితి) * ఆత్మావా ఇద మిత్యాదిష్వపి ఉత్తరాత్ * స ఈక్షతేత్యాదివాక్యాత్ పరమాత్మన ఏవ గ్రహణ మిత్యర్థః.

౧౯॥ సూ. ఆత్మశబ్దాచ్చ. ౫.

(వే-సా.) “౧ అన్యోన్తర ఆత్మానందమయః” ఇత్యాత్మశబ్దాచ్చ శిరగిపక్షాదయో న బ్రహ్మగుణాః. ౫.

(వే-దీ.) “౧ అన్యోన్తర ఆత్మానందమయః” ఇత్యాత్మశబ్దాచ్చ ప్రియశిరస్తాద్విదయో న బ్రహ్మస్వరూపధర్మాః. శిరగిపక్షాదయోహి నాత్మధర్మాః. ౫.

౨౦॥ సూ. ఆత్మగృహీతి రితరవదుత్తరాత్. ౬.

(వే-సా.) పరమాత్మన ఏవాత్మశబ్దేన గ్రహణమితి “౫ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ” ఇత్యుత్తరాత్ బహుభవనసంభల్పాభిధాయినో వాక్యా దవగమ్యతే; “౪ ఆత్మా వా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీత్” ఇత్యాత్మశబ్దాదివత్. ౬.

(వే-దీ.) “౧ అన్యోన్తర ఆత్మా” ఇత్యాత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గృహీతి - గ్రహణమ్, ఇతరవత్ “౪ ఆత్మా వా ఇద మేక ఏవాగ్ర ఆసీత్” ఇత్యాత్మశబ్దేన యథా పరమాత్మనా గ్రహణమ్ - తద్వత్. కథ మిద మవగమ్యతే. తదేకార్థా దుత్తరాత్ “౫ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ” ఇత్యాదివాక్యాత్. ౬.

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితిచేత్స్యాదవధారణాత్. ౭.

† పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిష్వనాత్సత్తశబ్దాన్వయదర్శనా న్నోత్తరాన్నిశ్చేతుం శక్యత ఇతి చేత్. † స్యాదవధారణాత్ స్యాదేవ నిశ్చయః. కుతః. అవధారణాత్ - పూర్వత్రాపి * ౧ తస్మాద్వా ఏతస్మాద్దాత్తన ఆకాశ సుమూర్భత ఇతి పరమాత్మన ఏవ బుద్ధ్యాఽవధారితత్వాత్. † అన్నమయా దస్తరే ప్రాణమయే ప్రధమం పరమాత్మబుద్ధి రవతీర్ణా - తదన్తరంచ ప్రాణమయా దస్తరే మనోమయే-తతో విజ్ఞానమయే - తత ఆనందమయే ప్రక్రాంతా పరమాత్మ బుద్ధిస్తదన్తరాభావా దుత్తరాచ్చ * ౨ సోఽకామయతేతి వాక్యా త్ప్రతిష్ఠితేతుపక్రమేష్యపరమాత్మని పరమాత్మబుద్ధ్యా ఆత్మశబ్దాన్వయఇతి నిరవద్యమ్. ౨. తై - ఆనం - ౬ అను - ౨. ౧॥ తై - ఆనం - ౧ అను - ౨.

ఆనందాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. అన్వయాదిచేత్ స్యాదవధారణాత్. † (పూర్వత్రేత్వాది) ఉపక్రమాధికరణన్వాయేన పూర్వానుగుణ ముత్తరం నేయమ్ - తస్మాదుత్తరవాక్యాత్ పూర్వస్యాత్తవిషయత్వం న నిశ్చేయ మిత్యర్థః. † (స్వాదిత్యాది) పరమాత్మనఏవ బుద్ధ్యాఽవధారితత్వాత్ - విషయాకృతత్వాత్ ఏవ ముపక్రమోపక్రమే పరమాత్మన ఏవాత్మబుద్ధిశబ్దవిషయత్వా న్నోత్తరవాక్యస్యోపక్రమబాధ ఇత్యర్థః. † తస్మి మధ్యేతస్య పరమాత్మని పరమాత్మనా చీ శబ్దః కథ మిత్యత్రాహ (అన్నమయాదితి) ప్రాణమయాదిష్వనాత్సత్తశబ్దోఽవధారణబుద్ధ్యోపచారతో న ప్రయుక్తః - అపితు పరమాత్మబుద్ధ్యేన ప్రయుక్తః. * అన్తః ప్రవిష్టి శ్చాస్తా జనానామితి తత్తదన్తః ప్రవేశేన నియన్త్రత్వం హ్యేత్యత్వమ్. తత్ర ప్రాణమయేఽన్నమయా దస్తరత్వమాత్రేణ పరమాత్మబుద్ధి ర్జాతా. తస్యాప్యన్తరదర్శనేన తత్రాపి పరమాత్మబుద్ధిర్జాతా - పూర్వత్రాపి నివృత్తా. ఉత్తరోత్తరే తత్తదన్తరేచాత్మశబ్దః ప్రయుక్తః. యస్యాన్వయదస్తరం నాస్తి, ఈక్షణాదికంచ శ్రుతమ్ - తస్మిన్ పరమాత్మబుద్ధి రాత్మశబ్దశ్చ ప్రతిష్ఠితౌ. ఏవం పూర్వత్రాపి పరమాత్మబుద్ధివిషయసినాత్మశబ్దప్రయోగా దయ మస్యాత్మశబ్దః పరమాత్మవిషయ ఏవేతి నాత్మోపక్రమబాధఇత్యర్థః.

పరేతు-ఆనందరూపత్వ విజ్ఞానఘనత్వ సర్వగతత్వ సత్త్వత్వ సర్వాత్తత్వధర్మాణాం సర్వవిద్యాననుగతత్వం పూర్వపక్షీకృత్య సర్వాభేదాత్ - సర్వత్ర బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్ ఏషాం సార్వత్రికత్వ మాహుః. తత్ర భాష్యేతు సర్వాత్తత్వసర్వగతత్వయోః పృథగనుక్తి రానన్త్యాన్తరాభావత్. సర్వాభేదా దిత్వత్రాభేదశబ్దమాత్రానువృత్తిర్యుక్తా - * అథ శబ్దానుశాసనం కేషాం శబ్దానామితివత్. సర్వస్యాభేదాత్ - సర్వత్రాభేదాది నమానవైరాప్యప్రసజ్ఞాత్ సర్వశబ్దాననువృత్తిః. పూర్వాధికరణేపి స్వప్రమాణమాన ఇతిచేన్న - తదనుపపత్తే యక్తత్వాత్. ప్రియశిరస్త్యేతి - ప్రియం మోదః ప్రమోదఇతి పరస్పరాపేక్షయా భోక్తృన్తరాపేక్షయానోపచయాపచయాన్తః - అత సృజాతీయస్వగతభేదరహితే బ్రహ్మణి నప్రియశిరస్త్యాదయః తే తు కోశధర్మాః - తథాపి బ్రహ్మగుణత్వాభ్యుపగమేన న్యాయః ప్రదర్శితః. సంయద్యమత్యాదీనా మసాగ్ధత్రికత్వాయేత్యాహుః తత్ర కోశధర్మత్వం ప్రాగేవ నిరస్తమ్. బ్రహ్మణో నిర్భేదత్వంచ ప్రమాణవిరుద్ధమితి బహుశ ఉక్తమ్. బ్రహ్మగుణానాం భోక్తృన్తరగతమోదాద్య పేక్షయా నాపచయః. న తేషాం వృద్ధిరూపశ్చోపచయోఽస్తి - కింతు సర్వేభ్యోఽతిశయః నచైకరూపః. నచ పరస్పరాపేక్షయా ప్రకర్షాపకర్షా - సర్వే

౧౭॥ సూ. అన్వయాదితిచేత్స్యాదవధారణాత్. ౭.

(నే-సా.) పూర్వత్ర ప్రాణమయాదిష్వనాత్సత్తశబ్దాన్వయా త్కథ ముత్తరాన్నిర్ణయ ఇతిచేత్. “౧ ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూతః” ఇత్యనగ తస్యాత్మనఏవ ప్రాణమయాదిష్వనధారణాత్ స్యాదేవ పరమాత్మేవేతి నిర్ణయః. ౭.

(నే-దీ.) పూర్వేషు “౩ అస్మోన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః” ఇత్యాదివాక్యేష్వనాత్సత్తశబ్దాన్వయా త్కథ ముత్తరవాక్యాన్నిర్ణయ ఇతిచేత్. “౧ తస్మాద్వా ఏతస్మాద్దాత్తన ఆకాశ సుమూర్భతః” ఇతి ప్రకృతస్యాత్మన ఏవ ప్రాణమయాదిష్వనన్వయపర్యస్తేషు ఆత్మశబ్దే నావధారణాత్ స్యాదేవ నిర్ణయః. అతః ప్రియశిరస్త్యాదీనా మనాత్కథర్తత్వాత్, జ్ఞానానన్దాదీనా మాత్మస్వరూపనిరూపణధర్తత్వాచ్చ, తేషామేవ సర్వత్రోపసంహారః. ౭. ౩॥ తై - ఆనం - ౨ అను - ౨.

సాం స్వరూపతో విషయతత్త్వ నిరతిశయత్వాత్. అతః ఉపచయపచయప్రసక్తా న్ననిషేధః - కింతు శిర ఆదిభేదే సతి స్థూలత్వకృత్యాన్వయప్రసక్తా దేవాబ్రహ్మగుణత్వం ప్రియశిరస్తాన్వి దీనామితి యుక్తమ్. అన్యథా శిరశ్చబ్దవైయర్థ్యం చ స్యాత్ - ప్రియమోదాద్యప్రాప్తి రితి తదా వక్తవ్యమ్, ఇతరేత్వీతి - అర్థస్య - బ్రహ్మణః ఏకత్వా దిత్యుతోఽపి తుల్యత్వాదితి న వ్యవస్థే. ఆనందజ్ఞానాదిశబ్దాః ఆనందత్వాదిసామాన్యముఖేన ప్రవృత్తా స్యాన్విర్థం పరిత్యక్త్యాఖండం వస్తు లక్ష్యయన్తి - అతః ఆనందాదయః సర్వేపి పదార్థా ఉపసంహర్తవ్యా ఇత్యవ్యయక్తమ్ - శబ్దప్రమాణకే వస్తుని యథాశబ్దం గుణాభ్యుపగమస్య యుక్తత్వాత్, గుణావివక్షాయా మేకేతరశబ్దవైయర్థ్యాత్, అతద్వాన్విప్రతిముఖేన ప్రతిపత్తే ర్దుఖ్యాధాపవాదాభావేనాయుక్తత్వాచ్చ. శక్తితా శ్చాపవాదాః ప్రాగేవ పరిహృతాః. ఆధ్యానాయేత్వధికరణాంతరం వర్జితమ్ - * ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా ఇత్యాది ర్విషయః. ఇన్ద్రియాదిభ్యోఽర్థాదీనాం ప్రత్యేకం పరత్వం ప్రతిపాద్యమ్ - తథా ప్రతిపన్నత్వాత్. వాక్యైకత్వాసమ్భవాత్ వాక్యభేదో న దోషఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా వాక్యైకత్వసమ్భవాత్ పురుషస్య సర్వస్య త్వరత్వం ప్రతిపాద్యమ్ - ప్రత్యేకం పరత్వప్రతిపాదనే ప్రయోజనాభావాత్, * దశమస్తవరాణీహ తిష్ఠన్ద్రియచిత్తకాః ఇత్యాదిస్తార్థలహనామిహాశ్రుతత్వాత్, వాక్యైక్యే సమ్భవతి తత్కల్పనేన వాక్యభేదాయోగాత్, పరప్రతిపేదకాష్టాశబ్దాదిభిః పురుషప్రతిపత్త్యర్థతాత్పర్యావగమత్, ఆత్మశబ్దాచ్చ - * గూఢోఽత్మ స ప్రకాశత ఇతి దురవగమతయోక్తస్యాత్మనః ప్రతిపత్త్యర్థత్వాచ్చేతి వర్ణయన్తి. * ఆధ్యానశబ్దశ్చ ధ్యానపూర్వక సమ్యగ్దర్శనపరఇతి. తదయుక్తమ్. కృతకరత్వాత్. అవాన్తరవాక్యభేదో దురవగమత్ - మహావాక్యైకత్వేన పరమపురుషపరత్వం చాధికరణవ్యయేన సమన్వయాధ్యాయే చిన్తితమ్. సచ బహునాం తత్తత్తః పరత్వప్రతిపాదనస్య మహావాక్యభేదకత్వమిహ పరిహర్తవ్యమ్ - బహునాం ప్రాణమయాదీనాం తత్తదంతరత్వప్రతిపాదనవత్తమవ్యగధరావనందాదీనాం పూర్వపూర్వానందాధికత్వప్రతిపాదనవచ్చ మహావాక్యైకత్వావిరోధస్య స్ఫుటతరత్వాత్. ఆత్మగ్రహీతిరిత్యాదిచాధికరణాంతరం వర్జితమ్ - * అత్తే వా ఇద మేక ఏవేత్యాది ర్విషయః. * స ఇమా ల్లోకా నన్యజతేతి లోకసృష్టిశ్రవణాత్తస్యాశ్చ ప్రజాపతికర్తృకత్వప్రసిద్ధేః, పరమాత్మవివక్షాయాం మహాభూతాది సృష్టే ర్యక్తవ్యత్వా దిహ తదశ్రవణాత్, * అత్తేవేద మగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ ఇత్యాదిష్యై త్తశబ్దస్య సశరీరే హిరణ్యగర్భేపి ప్రయోగదర్శనాత్, * తాభ్యో గా మానయత్ * తాభ్యోఽశ్వ మానయ దిత్వాదివ్యాపారాచ్చ పరమాత్మవ్యతిరిక్తః కల్పిదితి పూర్వపక్షీకృత్య * అత్తన ఆకాశ ఇతివ దిహాపి పరమాత్మగ్రహీతిః - అత్తత్వాదే ర్దుఖ్యాత్వాచ్చ - ఉత్తరాత్ - * స ఈక్షతేతి శ్రవణాత్. లోకసృష్టిప్రతిపాదకవాక్యాన్వయదర్శనా న్నపరఇతి చేన్న - స్యాదేవ సః - ఏకత్వానధారణాత్. లోకసృష్టిస్తు మహాభూతసృష్ట్యనంతరభావినీతి వ్యాచక్షతే. వర్ణకాంతరంచ కృతమ్ - వాజసనేయకే * యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇత్యాది, ఛాన్దోగ్యే * సదేవేత్యాదివ విషయః. ఆత్మానవైవమ్యా దతుల్యార్థత్వమ్ - క్వచి దాత్మశబ్దేనాపక్రమః - అన్యత్ర సచ్చబ్రహ్మేతి పూర్వపక్ష ముక్త్యా సద్విద్యాయా మప్యాత్మగ్రహీతిః - యథా వాజసనేయనామ్ - ఉత్తరాత్ - తాదాత్మ్యోపదేశాత్. ఉపక్రమేణాన్వయాత్తత్ర చాత్మశబ్దాశ్రవణాత్, నేతి చేత్. స్యాదేవాత్మగ్రహీతిః - ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానావధారణాత్. అన్యథా సద్విజ్ఞానేన అత్తే న జ్ఞాతస్యాత్. సామాన్యస్య సచ్చబ్రహ్మస్య విశేషాకాజ్ఞస్య విశేషనిష్ఠతయా తుల్యార్థత్వం యుక్తమితి ఉభయధాప్యధికరణం పాదాసజ్జతమ్ - విధ్యాభేదాభేదవిచారాత్మకత్వాభావాత్. అద్యే వర్ణకే సమన్వయాధ్యాయ ఏవాయం విచారః ప్రాప్తః - కారణవిషయత్వాత్. కృతకరత్వం చ - యదా సతోపీక్షణాదీనా పరమాత్మత్వ మిక్షణస్య చాగౌఠ్య మాత్మశబ్దేన సాధితమ్ - తదా ఆత్మవిషయే ఈక్షణాదియుక్తే వాక్యే కస్యంశయః. అతఏవ ద్వితీయవర్ణక మప్యనపేక్షితమ్ - ఈక్షణ్యధికరణే సచ్చబ్రహ్మ ప్రధానవిలక్షణబ్రహ్మపరత్వంహి నిరూపితమ్. యదాఽర్థాన్తరరూఢానా మాకాశాదిశబ్దానామపి కారణవాక్యస్థానాం పరమాత్మవిషయత్వం స్థాపితమ్ - తదా సాధారణస్య సచ్చబ్రహ్మస్య పరమాత్మవిషయత్వే క స్యంశయః. ఉపాహరణ మప్యయుక్తమ్ - * యోఽయం విజ్ఞానమయ ఇతి వాక్యస్య జీవవిషయత్వాత్, ప్రకరణస్థజీవాచి శబ్దానాం క్వచి త్వరమాత్మసామానాధికరణ్యస్య కృతనిర్వాహత్వాచ్చ.

పూర్వమేవ వర్ణక మపరై రాదృ తమ్. అధికరణభేదే నూత్రయోజనాభేదేవ యద్దూషణవాత ముక్తమ్ - తత్సర్వ మపరేషాం పక్షేపి సమానమ్.

అన్యేతు - ఆనందవిజ్ఞానైశ్వర్య తేజశ్చక్త్యాదయో బ్రహ్మన్వరేణ సన్నిధానాపపత్తే స్ఫుర్వతోపసంహార్యాః - సత్యకామత్వాదీనాం తేషు గుణేషు యథాయోగ మస్తర్భావ ఇత్యాహుః. భాష్యేత్వైశ్వర్య శక్త్యాదీనాం పృథగన్తే రాసన్త్యేఽన్తర్భావాత్. తేహి వస్త్యపరిచ్ఛేదాపయికాః. గుణతోపాన్వనస్త్య మనస్తశబ్దేన వివక్షితమితి భాష్యవిదాం స్ఫుటమ్. * ప్రియశిరస్తేతి - ప్రియమోదప్రమోదాదీనా ముపచయాపచయాత్మకత్వా దంశభేదే సతి తే సమ్భవన్తి - న బ్రహ్మమాత్రే - తస్య నిరస్తసమస్తవికల్పత్వాత్. ఆనందజ్ఞానాదయో పురుషచయాపచయరూపతయా ససార్వత్రికాః ఇతి శక్తాయామహ ఇతరేత్వీతి - విశ్వర్యాదయోఽర్థసామాన్యాత్ - శక్తిరూపత్వా న్నూపచయాపచయాత్మకాః - అత సార్వత్రికాః. ఏత దుక్తం భవతి - ఆదిత్యాదిస్థానభేదాత్ అధిష్ఠేయభేదా ద్విషయభేదాచ్చ విశ్వర్యజ్ఞానానందాదీనా ముపచయాపచయాత్మకతయా తదవచ్చిన్నతయా బ్రహ్మణోఽంశభేద స్యాత్, యై రుపచయాపచయాత్మకై ర్గుణై ర్గుణిభేదః - న తే సార్వత్రికాః - యే బ్రహ్మమాత్రసమ్భుద్ధిః శక్తిమాత్రరూపా గుణాస్తే సర్వతోపసంహార్యిణి. తదయుక్తమ్ - అర్థసామాన్యశబ్దస్య శక్తివాచిత్యాభావాత్, బ్రహ్మగుణానాం సర్వదా సర్వత్ర స్వరూపతో విషయత శ్చాపచచ్చిన్వత్వాత్, జ్ఞానైశ్వర్యాదిశబ్దానాం శక్తివాచిత్యాభావాత్, లయేపి తదవస్థప్రకృత్యాదీనాం బ్రహ్మనియామ్యత్యధార్య

త్వాదేః * యస్య మృత్యు శ్చరీర మిత్యాదిశరీరశరీరభావశ్రుతిసిద్ధత్వాచ్చ. అత ఉపచయాపచయరూపత్వాభావా ద్గుణానామ్. అధిష్ఠేయాదిభేదేషి నాంశభేదః. తథా భవద్భిరేవ నష్టానత ఇత్యత్ర * తస్మా న్నాధ్యాత్మైదిస్థానభేదేన భేద ఇతి వదద్భి రుపపాదితమ్. కించ - ఈశ్వరస్యైవ హృది స్థేయభేదాత్ భేదః - తస్య తత్త్వతాంశభేదాభావేఽభిహితే న ఏవ బ్రహ్మేతి స్యాత్ - బ్రహ్మణి నిర్భేదత్వాభ్యుపగమాత్, తస్యచేశ్వరే దృష్ట త్వాత్., తతశ్చ గుణిభేదకగుణప్రాప్త్యనుపపత్తేః శక్తిమాత్రరూపగుణానువృత్తి రిత్యనుపపన్నమ్. ఆధ్యానాయేతి చాధికరణా న్తర మాహుః - కరవ ట్లామ్ * య చ్చేద్యాజ్ఞనసీ ఇత్యాద్యుక్తేన్ద్రియసంయమనం శిరఃపక్షపుచ్చాదికల్పనంచ విషయః. ధ్యానవిధ్యనన్నిధానాత్ తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థమితి పూర్వోపక్షః. * తమేక నేమిత్యాదౌ చక్రత్వపరికల్పనస్య తత్త్వానాం బ్రహ్మయవత్సజ్ఞాపనవత్ ప్రయోజనా న్తరాభావాత్, * జ్ఞాన ఆత్మని * ఆ న్మ్యానర ఆత్మేత్వాత్మవ్యవదేశస్య ధ్యానార్థతయా నజ్ఞతత్వాత్, * బ్రహ్మవి దాహ్మేతి పరమ్ * దృశ్యతే త్వగ్రయేతి ధ్యానవిధే స్సన్నిహితత్వాత్ ఆనన్నిధానే పుష్కలప్రాప్త్యాపాపపత్తేః, ధ్యానార్థమితి సిద్ధా నితమ్. తత్త్వానత్కవల్ల్యా మయక్తమ్ - ఇన్ద్రియసంయమనరూపప్రయోజనస్య విద్య మానత్వాత్. తర్హి ప్రతిసర్గక్రమస్య ప్రతీయమానస్యావిషయాప్రసజ్గ ఇతిచేన్న - ప్రతిసర్గక్రమప్రతీత్యనుపపత్తేః. సాచ ప్రాగేవ దర్శితా. తైత్తిరియ కే చ * యేన్నం బ్రహ్మపాసతే * యే ప్రాణం బ్రహ్మపాసత ఇత్యుపాసే రర్వాచీనఫలానాం చ శ్రుతత్వేన సంశయ ఏవ నాస్తి. శిరఃపక్షాద్యవయ పూపాసనస్య బ్రహ్మపాసనాజ్ఞత్వే ముపపాద్య మితిచేన్న - తస్యాశక్యోపపాదనత్వాత్. తచ్చ తత్త్వప్రతిపత్తిరూపదృష్టఫలే సమ్భవత్సదృష్టకల్పనా నుపపత్తేః. ప్రతిపర్యాయం శ్రుతానా ముపాసనానాం బ్రహ్మధ్యానానజ్ఞత్వే వాక్యభేద ఇతిచేత్. తతః కిమ్. అవా న్తరవాక్యభేదో భవతామపి దుర పహ్నవః. ఆనందమయవ్యతిరిక్తోపాసనానాం త్సద్రఫలత్వేనానందమయోపాసన ఏవ శ్రద్ధాజననార్థతయా మహావాక్యైకత్వం తత్రోపపద్యతే, అతో న బ్రహ్మధ్యానాజ్ఞత్వమితి తత్సమర్థనార్థ మధికరణభేదకల్పన మనుపపన్నమ్. ఆత్మగ్రహీతిరిత్యాదికం చాధికరణా న్తరం వర్ణయన్తి - వితరేయకే * ఆత్మావా ఇదం, వాజసనేయకే * నైవేహ కించనాగ్ర ఆసీ స్తృత్యునైవేద మావృత మాసీదితి చ విషయః. ఏకత్ర * ఉక్త ముక్తమితి వై ప్రజా వదన్తీత్యారభ్య * ప్రజాపతే రేతోదేవః ప్రాణ ఉక్తమిత్యేవ విద్యాదితి మహావ్రతసమ్మధ్యుక్త విషయోపాసనమ్మధ్యఃప్రాణశరీరోఽన్తర్యామి ప్రతీయతే - వాజసనేయకేతు * ఉషా వా ఆప్యస్య మేధ్యస్య శిరో య స్సూర్య ఇత్యశ్వమేధోపాసీ సమ్మన్వితయా పురుషః. ప్రతీయతే. అత ఉభయత్రార్థప్రత్యభిజ్ఞానాభావా దర్థ భేదఇతి పూర్వోపక్షం కృత్వా మృత్యుశబ్దేనాత్మగ్రహీతిః ఇతరవత్ - * ఆత్మావా ఇతివత్ - ఉత్తరాత్ - * త స్తసూఽమరుతేత్వాత్సన్వీస్యామితి వా క్యాత్, * న ఇమా ల్లోకా నస్సృజతేవత్ * సా పృథివ్యభవదితి లోకసృష్టిప్రతీతివాక్యాచ్చ. వాజసనేయకేఽశ్వమేధాన్వయాత్, * అశనాయాహి మృత్యురిత్యశనాయామృత్యుశబ్దాన్వయాచ్చార్థభేదఇతిచేన్న - * ఆత్మావా ఇదమ్ * నైవేహ కించ నేత్యుభయత్రావధారణా దర్శకత్వప్రతీతేః. అశనా యామృత్యుశబ్దా జగత్సంజహీర్షాయుక్తపరమాత్మాపరా. ఉపాసనప్రకరణ ముభయత్ర పరిసమాప్తమ్. ఆసమాప్తావపుష్పాన్మ్యాత్మైకత్వం సిద్ధతి - ఇహ సిద్ధ ఆత్మా పూర్వత్రాపుష్పాస్యతయా సమ్మద్ధ ఇత్యాహుః. వర్ణకా న్తరం చ కృతమ్ - * ఆత్మావా ఇద మిత్యైతరేయకవాక్యమ్, * ఆత్మైవేద మగ్ర ఆసీత్ పురుషవిధ ఇత్యాది బృహదారణ్యకవాక్యం చ విషయః. ఏకత్రాశరీర ఆత్మా ప్రతిపన్నః - అన్యత్రతు పురుషవిధః - సశరీరః * సో బిభేదితి భయారత్యాద్యుపేతశ్చేతి వాక్యయో రర్థభేద ఇతి పూర్వోపక్షం కృత్వా ఏకత్ర * న ఈక్షత లోకాన్ము సృజా ఇత్యాదినాఽన్యత్ర * న ముఖాచ్చ యో నే ర్హస్తాభ్యాం చాగ్ని మసృజతేత్వాదినా చోత్తరవాక్యేనోభయత్ర దేవతాసృష్ట్యామనాత్. శరీరభయాద్యన్వయా దర్థభేద ఇతిచేన్న - * ఆత్మైవేద మిత్యవధారణేన పరత్వావగమాత్. ఆశరీరస్యాపి పరస్య హిరణ్యగర్భరూపేణ శరీరగ్రహణం భయాన్వయశ్చ ఘటతే. ఈశ్వరప్రూహానామేవ బ్రహ్మ దీనాం సృజ్యత్వమ్, యో వై వేదాంశ్చ ప్రహీణోతిత్థివిద్యాధిగమాదిప్రవృత్తిశ్చ లీలా రూపా. సంసారధర్మం శరీరధర్మం శరీరప్రవృత్తి మిశ్యరో నిరో ధ్ధం జ్ఞమః - నాన్యఇతి భిదేతి వర్ణయన్తి. అత్ర బ్రూమః - కి మతోపాసనయోరేకత్వం సిషాధయిషితమ్ - ఉత కారణవాక్యయో రెకార్థత్వమ్. ప్రధ మస్తు భవద్భిరేవ నిరస్తః * నహి వయ ముపాసనయో రేకత్వం బ్రూమ ఇతి వదద్భిః. ఉపపాదితం చ తద్విద్య యో రశ్వమేధమహావ్రతోక్తవిషయ త్వాత్. ద్వితీయేత్వధ్యానానజ్ఞతః. కారణవిచారస్య నమన్వయాధ్యానకృత్యత్వాత్. కృతకరత్వంచ - ఏకత్వావధారణజన్మలూపూర్వకప్రవత్సన గ్రాదిభిః పరమాత్మపరత్వే నిర్ణయస్య పూర్వమేవ కృతత్వా, దధికశక్తాయా ఆభావాచ్చ. ఆశనాయామృత్యుశబ్దాభ్యాం సంశయ ఇతిచేత్. * యస్య బ్రహ్మ చ జ్ఞత్రం చోభే భవత ఓదనఇతి వాక్యతుల్యత్వా దస్య వాక్యస్య, అత్తచరాచరగ్రహణాదిత్యనేనాత్మః పరమాత్మసూ మృత్యుశబ్ద వాచ్యుతోఽపపత్తేశ్చ. ఆకాశప్రాణాదిశబ్దాత్ మృత్యుశబ్దస్య కో విశేషః. కృతకరత్వాదేవ ద్వితీయం వర్ణకమపి నిరస్తమ్. తత్రచ దేవతా సృష్టేయి కత్వావధారణాదినాహి సిద్ధాంతః. సంసారిచేతనాచిద్ధర్మాన్వయస్తు ప్రకృతిపురుషరూపేణావస్థితబ్రహ్మ సమృద్ధవతీతి అవస్థితేతికాశకృత్యన్ని ఇత్యాదిపూపాదితమ్. భవద్భిశ్చ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేత్యత్ర సర్వ మిదం దర్శితమితి కృతకరత్వ మవర్జనీయమ్. హిరణ్యగర్భస్య విద్యాధిగమాదయో లీలా ఇతి తు న యుక్తమ్ - లీలాత్వకల్పకాభావాత్. * త స్తి న్జ్ఞే స్వయం బ్రహ్మేతితు వచనం పరమాత్మనః సర్వశరీరకత్వాన్ముఖ్యమ్. హిరణ్య గర్భస్య క్షేత్రజ్ఞత్వం చాసపాదితసృజ్యత్వే శ్రుత్యాదిభి సిద్ధమ్, మోక్షధర్మప్రవృత్తిఘో చోపబృంహణేషు స్ఫుటతరమితి నాత్ర ప్రవత్స్యతే. అతః ఆనందాదయఇత్యారభ్య సప్తానాం సూత్రాణా మధికరణత్రైధికల్పన మయుక్తమ్.

ఆనందాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. ౧.

పూర్వప్రస్తుతప్రాణవిద్యాశేషభూతమిదానీం చిన్మతే. ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠంచ ప్రాణ ముపాస్య ముక్త్వా ప్రాణస్య వాసస్తేనాపోఽభిధీయన్తే. ఛాన్దోగ్యే తావత్ * ౧ స హేలూవాచ కిం మే వాసో భవిష్యతీ త్యాప ఇతి హేలూచ స్తస్మా ద్వా ఏత దశిష్యన్తః పురస్తా చ్చోపరిష్టాచ్చాచ్ఛిః పరిదధతి లమ్బుకో హ వాసో భవత్యనగ్నో భవతీతి. వాజసనేయకే * ౨ కిం మే వాస ఇతి ప్రాణేన పృష్టా వాగాదయ ఊచుః * ౨ ఆపో వాస ఇతి తద్వి ద్వాంగ్ స శ్శ్రిత్రియా అశిష్యన్త ఆచామన్యశిత్యాచాచామన్త్యేతమేవ తదన మనగ్నం కుర్వన్తా మన్యన్తే * ౩ తస్మా దే వంవి దశిష్య న్నాచామే దశిత్యా చాచామే దేత మేవ తదన మనగ్నం కురుత ఇతి. తత్ర సంశయః - కి మత్రాచమనం విధీ యతే - ఉతాపాం ప్రాణవాసస్తాస్వసుస్థానమితి. * ౨ అశిష్య న్నాచామే దశిత్యా చాచామే దిత్యాచమనే విధిప్రత్యయ శ్రవణాత్, * ౩ ఏత మేవ తదన మనగ్నం కురుత ఇతి వేదనే విధిప్రత్యయాభావా, దనగ్న తానజీ-ర్తనస్య † స్తుత్యర్థ తయాఽన్వయోపపత్తేశ్చ. భోజనాజ్ఞానాచమనస్య స్మృత్యాచారప్రాప్తత్యేన విధిప్రత్యయబలా త్ప్రాణవిద్యాజ్ఞ మాచ మనాన్తరం విధీయతే.

౧॥ ఛాం - ౫ - ౨ - ౨. ౨॥ బృ - ౮ - ౧ - ౧౪. ౩॥

౧౮॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. ఏకాన్తరితపూర్వాధికరణేనాస్య సజ్జతిః. * లమ్బుకో హ వాసో భవతి - వాసోల్బవాన్భవతి. * అనమ్ - ప్రాణమ్. ఆత్ర కిం ప్రాణవిద్యాజ్ఞ మాచమన మన్య ద్విధీయతే - ఉతాచమనీయానా మపాం ప్రాణవాసస్తాస్వసుస్థానమ్. కిం వెదనే విధిప్రత్యయాశ్రవణేపి * కింమేవాసః * ఆపో వాసః ఇత్యాద్యుపక్రమాదిపర్యాలోచనయా వాసో దృష్టిపరత్వం ప్రతీయతే - నేతి. నచేత్ - ఆచ మనాన్తరవిధి స్స్యాత్. ప్రతీయతేచేత్ - ఆచమనీయాస్యపు వాసో దృష్టివిధి స్స్యాత్. † (స్తుత్యర్థతయాన్వయోపపత్తేశ్చేతి) నానుస్థానార్థ తయేత్యర్థః.

౧౮॥ సూ. కార్యాఖ్యానాదపూర్వమ్. ౧.

(వే-సా.) “౪ యో హ వై జ్యేష్ఠః శ్రేష్ఠః వేద” ఇతి ప్రాణవిద్యాం విధాయ, అపాం ప్రాణవాసస్తస్వ ముక్త్వా, “౩ తస్మా దేవంవి ద శిష్యన్నాచామే దశిత్యా చాచామే దేతమేవ తదన మనగ్నం కురుతే” ఇత్యాచమనస్య సదాచారప్రాప్తత్వా దాచమన మనూద్య, ఆచమనీయానా మపాం ప్రాణవాసస్తాస్వసుస్థాన మప్రాప్తం విధీయతే ఇతి యుక్తమ్, అప్రాప్తస్యైవ విధేయతయా ఖ్యాపనాత్. అత్రానువాదసరూపో విధిః కల్ప్యతే ఇత్యర్థః. ౧. ౪॥ బృ - ౮ - ౧ - ౧.

(వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః జ్యేష్ఠం చ శ్రేష్ఠంచ ప్రాణ ముపాస్యం విధాయ, “౧ స హేలూవాచ కింమే వాసో భవిష్యతీత్యాప ఇతి హేలూచః” ఇత్యపాం ప్రాణస్య వాసస్తస్వ ముక్త్వా, “౧ తస్మాద్వా ఏత దశిష్యన్తః పురస్తా చ్చోపరిష్టాచ్చాచ్ఛిః పరిదధతి లమ్బుకో హ వాసో భవత్య నగ్నో భవతి” ఇతి ఛాన్దోగ్యే. వాజసనేయకేచాపాం ప్రాణవాసస్తస్వముక్త్వా, “౩ తస్మాదేవంవి దశిష్య న్నాచామే దశిత్యా చాచామే దేతమేవ తదన మనగ్నం కురుత” ఇతి. ఆచమనేన ప్రాణ మనగ్నం కురుత ఇత్యర్థః. అత్రాశనా త్పురస్తా రుపరిష్టాచ్చ కి మాచమనం ప్రాణవిద్యాజ్ఞం విధీ యతే - ఉతాచమనీయానా మపాం ప్రాణవాసస్తాస్వసుస్థానం విధీయతే ఇతి సంశయః. * ఆచామే దిత్యాచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ స్మృత్యా చారప్రాప్తా దాచమనా దాచమనాన్తరం ప్రాణవిద్యాజ్ఞం విధీయతే ఇతి పూర్వగి పక్షః. రాధాస్తన్తు “౨ అశిష్యదాచామేత్” ఇత్యాచమనం చాత్ర ప్రతీయతే, ఆచమనీయానా మపాం ప్రాణవాసస్తాస్వసుస్థానంచ “౧ ఆపో వాసః” “౧ ఆచ్ఛిః పరిదధతి” “౩ ఏతమేవ తదన మన గ్నం కురుత” ఇతి ప్రతీయతే. తత్రాచమనం తావత్ స్మృత్యాచారప్రాప్తమ్. అపాం ప్రాణవాసస్తాస్వసుస్థానవచన మప్రాప్తమ్ “౨ అనగ్నం కుర్వన్తామన్యన్తే” “౩ అనగ్నం కురుత” ఇత్యనువాదసరూపం ప్రతీయతే. తత్రాచమనాన్తరకల్పనా దాచమన మనూద్యాచమనీయానా మపాం ప్రాణ వాసస్తాస్వసుస్థాన మప్రాప్తం విధీయతే ఇతి యుక్తమ్. “౩ తదన మనగ్నం కురుత” ఇతి “౫ వచనానిత్యపూర్వత్వాత్” “౬ విధిర్యాస్యాదపూ ర్వత్వాత్” ఇతిన్యాయేన విధివచనమేవ భవతి. సూత్రార్థస్తు - అపూర్వమ్ - అప్రాప్త మపాం ప్రాణవాసస్తాస్వసుస్థానం విధేయమ్. న పునః ప్రాప్త మాచమనమ్. కుతః, కార్యాఖ్యానాత్ కార్యస్య - అప్రాప్తార్థస్యాఖ్యానస్వభావత్వాచ్చాస్త్యేత్యర్థః. ౧. ౫॥ ౬॥

† ఇతిప్రాప్తే బ్రూమః - ఆచమనీయానామపాం ప్రాణస్య వాసస్తాస్యసంధానమేవేహ పూర్వ మప్రాప్తం విధీయతే - కార్యాఖ్యానాత్ - అప్రాప్తాఖ్యానాత్. † అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యార్థవత్త్వా దిత్వర్థః. † ఏత దుక్తం భవతి - * ౧ కిం మే వాసః * ౧ ఆపో వాసః * ౨ అద్భిః పరిదధతి * ౩ ఏత మే వ తదన మనగ్నం కురుత ఇత్యుపక్రమోపనంహారయో ర్వాక్యస్యాపాం ప్రాణవాసో దృష్టిపరత్వప్రతీతే, రాచమనస్య స్మృత్యాచారప్రాప్తత్వా, దాచమన మనూద్యాచమనీయాస్వపు ప్రాణవాసస్తాస్యసంధానం విధీయతఇతి. అతఏవ ఛాన్దోగ్యే * ౨ తస్మాద్వా నత దశిష్యంతః పురస్తాచ్యోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతీత్యద్భిః పరిధాన మేవైక్తమ్ - నాచమనమ్.

కార్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

† రాధాస్తమాహ (ఇతిప్రాప్తఇతి) అపూర్వ పదవ్యాఖ్యాన మప్రాప్తపదమ్. ఇహ విధీయతఇతి - ఇహశబ్దః ప్రకరణపరః. దృష్టివిధ్యస్తరోపేతత్వం వివక్షితమ్. * య దిదం కించ ఆశ్వభ్య ఆశకునిభ్యః ఆకీటపతక్లేభ్య స్తత్తేఽన్నమితి - తత్తత్ప్రాణ్యదనీయే వస్తుని ప్రాణాప్యాయకభూతే ప్రాణాన్నత్యదృష్టి ర్విధిత్వితేతి తత్సాహచర్యాదసి వాసస్త్యదృష్టివిధి ర్యుక్తఇతి భావః. † ప్రాణవాసస్తాస్యసంధాన మప్రాప్తం విధీయతే - అప్రాప్తాఖ్యానాదిత్యుక్తే హేతోః సాధ్యావిజ్ఞప్తతైవ స్యాదితి తన్నివృత్త్యర్థమాహ (అప్రాప్తాఖ్యానే శబ్దస్యేతి) నహి జ్ఞాతజ్ఞాపనే ప్రయోజనమ్. † ప్రాణవాసస్తాస్యసంధానస్యాప్రాప్తత్యేసి ఆచమనే విధిప్రత్యయశ్రవణాత్ ద్వితీయాచమనస్యాప్రాప్తత్వాత్ తదేవ విధీయత ఇత్యత్రాహ (ఏత దుక్తమితి) ఏవంవి దాచామేదితి - * స్నాత్వా భుజ్జీతేతివత్. ప్రతిపన్నయైవాప్రాప్తత్వాత్, అప్రతిపన్నాప్రాప్తాధాన్తరకల్పనాయోగా, దుపక్రమోపనంహారతాత్పర్యలిక్తోపేతత్వాచ్చాఖ్యాద్యయానుయాయిత్యాచ్చ ప్రాణవాసస్తాస్యసంధానమేవ విధీయమ్ - స్మృత్యాచారాభ్యాం ప్రాప్తత్వాత్, తాత్పర్యలిక్తోభావా, దప్రాప్తాధాన్తరసమ్భవా, దేకశాఖామాత్రప్రతిపన్నత్వా, చ్చ నాచమనం విధేయమిత్వర్థః.

పరైస్తాస్యచమనం వాసస్తాస్యసంధాన ముభయం కిం విధేయమ్ - ఉతాచమనమ్ - ఉత వాసోదృష్టిరితి త్రిధా విచారః కృతః. భాష్యేతూ భయవిధానపక్షే వాక్యభేదస్య స్ఫుటత్వా దనాదృతః. అపు వాసః కార్యపరిధానాఖ్యానాత్ అపాం వాసస్త్యకల్పనం విధేయమితి చ యోజయన్తి. పరిధానాఖ్యానస్య హేతుత్వాద్యోగాత్తదనాదరః. అప్రాప్తత్వమేవహి హేతుః. — ఆచమనీయాస్వపు వాసోదగ్గనం విధేయమ్ - ఆహరహః కర్తవ్యస్యచాచమనస్య సక్కిర్తనా దిత్వపరేపాం యోజనా. ఏవంనతి వాసోదర్శనస్య విధేయత్వే హేతుః కఙ్ఠోక్తౌ సస్యాత్ - కింత్యాచమనీయాస్వపు కర్తవ్యతాయాహేతు ర్యుక్తస్యాత్. అత స్తదనాదరః, — అస్యేతు - ఆచమనాన్తరం ప్రాణవిద్యార్థం విధేయమ్ - * ఆచామేదితి విధిప్రత్యయశ్రవణాత్. అనగ్నతానక్కిర్తనం స్తుత్యర్థమితి సిద్ధాంతయన్తి. అథవా - * ఆపో వాసఇతి వాసోదృష్టి ర్విహితా. కాన్వపు వాసోదృష్టిరిత్యపేక్షాయాం * ఆచామేదిత్యాచమనాన్తరవిధిః. అర్థా దాచమనీయాస్వపు వాసో దృష్టి ర్నియమ్యతే. * అనగ్నం కురుత ఇత్యర్థవాదశ్చ విహితవాసోదృష్టి మనువదతీతి చ సిద్ధాంతయన్తి తదయుక్తమ్ - * కిం మేవాసః - ఆప ఇతిహూయః * అద్భిః పరిదధతి, * ఆపో వాసః * అనగ్నం కురుత, ఇత్యుభయత్రోపక్రమోపనంహారపర్యాలోచనయా వాసోదృష్టివిధానే తాత్పర్యావగమాత్ ఛాన్దోగ్యేకార్థ్యాచ్చ. నహి తత్రాచామే దితివిధిః. తత్రానుక్త మప్యాచమనం వివక్షితమ్ - అనుక్తస్యాన్వతో గ్రాహ్యత్వాదితి చేత్. అన్యత్రాప్యనుక్తత్వాత్. ననూక్తం * ఆచామేదితీతిచేన్న - * తస్మా దేవంవి దశిష్యన్నాచామేదితివాక్యే * ప్రాజ్ఞుభో భుజ్జీతేతి ప్రాజ్ఞుభుత్వవద్వేదనస్య విధేయత్వప్రతీతేః. యదిహ్యోచమనం విధేయమ్ - తదా * ఏవంవిదిత్యనర్థకంస్యాత్ - * అనగ్నం కురుత ఇత్యర్థవాదశ్రవణాదేవ తదర్థజ్ఞానస్య సిద్ధత్వాత్. సహి విధ్యస్తరేషాన్తరవాదికార్థజ్ఞాన మేవంవిదిత్యుచ్యతే. యతోఽన్య వాక్యస్యాచమనాన్తరవిధిపరత్వ మయుక్తమ్ - అతఏవ వాసోదృష్ట్యనువాదేనాచమనాన్తరవిధి రితి పక్షోప్యనువచన్యః.

కార్యాఖ్యానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. సమానవచనాభేదాత్. ౧.

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే శాణ్డిల్యవిద్యాఽమ్నా తా * ౧ సత్యం బ్రహ్మత్యుపాసీత అథ ఖలు శ్రతుమయో
ఽయం పురుష ఇత్యారభ్య * ౧ స ఆత్మాన ముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసజ్కల్ప మాకాశా
త్మాన మితి. తథా తస్మిన్నేవ బృహదారణ్యకే పునరపి శాణ్డిల్యవిద్యా ఽమ్నాయతే * ౨ మనోమయోఽయం పురుషో
భా సృత్యం తస్మి న్నస్తర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యమ్రావా స ఏష సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన సుర్వస్యాధిపతి సుర్వ
మిదం ప్రశాన్తి యదిదం కించేతి. తత్ర సంశయః - కి మత్ర విద్యా భిద్యతే - ఉత నేతి. సంయోగహోదనాఖ్యానామ
విశేషేషి వశిత్యాద్యుపాస్యగుణభేదేన రూపభేదాద్విద్యాభేదః. ౧॥ . ౨॥ బృ - ౭ - ౬ - ౧.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - సమానవచనమితి యథాఽగ్నిరహస్యే మనోమయ ప్రాణశరీరభారూపసత్యసజ్కల్పత్వగుణ
గణః శ్రుతః - ఏవం బృహదారణ్యకేషి మనోమయత్వాదికే సమానే సత్యధికస్య వశిత్యాదేశ్య సత్యసజ్కల్పత్వగుణా
భేదాన్నరూపభేదః. అతో విద్యైక్యమ్.

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. సమానవచనాభేదాత్. పూర్వాధికరణం ప్రాణవిన్యాశేషత్యేన ప్రసక్తమ్. తత్పూర్వాధికరణే స్వరూపప్రతీత్యస్తర్హృ
తానాం గుణానా ముపసంహార్యత్వ ముక్తమ్ - ఏవం సత్యసజ్కల్పత్వా స్తర్హృతవశిత్యాదిగుణానా ముపసంహార్యత్వ ముచ్యత ఇతి సజ్జతిః. కిమత్ర
విద్యా భిద్యతే - నేతి. కి ముఖ్యత్ర రూపభేదోఽస్తి - నేతి. కి మగ్నిరహస్యే వశిత్యాదిప్రాప్తి రస్తి - నేతి. కిం మనోమయభారూపసత్య
సజ్కల్పత్వామ్నానమేవ గుణిప్రత్యభిజ్ఞయా వశిత్యాదిప్రాప్తిం గమయతి - నేతి. నగమయతిచేత్ - వశిత్యాద్యప్రాప్త్యా రూపభేదా ద్విద్యాభేదః.
గమయతిచేత్ - వశిత్యాదిప్రాప్త్యా రూపభేదా ద్విద్యైక్యమ్.

బృహదారణ్యకే యద్యశిత్యాదిక మధిక ముక్తమ్, యచ్చ వాజసనేయకే సత్యసజ్కల్పత్వ మధిక ముక్తమ్ - తదుభయమపి తుల్యార్థమితి
స రూపభేదః - సత్యసజ్కల్పత్వకార్యత్వాద్యశిత్యాదేః. అధిపతిశబ్దోక్తం శేషిత్వం ససత్యసజ్కల్పత్వా స్తర్హృత మితిచేన్న - శేషిత్వస్య నియమా
సంజ్ఞోచచేతుత్వాత్. అన్యదీయే స్వతంత్రేచ సన్తుని నియమసన్యహి కనాది ద్విహతిశక్త్యా భవతి - అతస్తదభావా దనన్యుచిత మైశ్వర్యం
సత్యసజ్కల్పత్వా స్తర్హృతమ్.

౧౯॥ సూ. సమానవచనాభేదాత్. ౧.

(వే-సా.) అగ్నిరహస్యే, బృహదారణ్యకేచామ్నా తా శాణ్డిల్యవిద్యా. ఏకత్ర “౧ స ఆత్మాన ముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూ
పం సత్యసజ్కల్ప మాకాశాత్మానమ్” ఇతి. ఇతరత్ర “౨ మనోమయోఽయం పురుషో భా సృత్యస్తస్మి న్నస్తర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా య
మ్రావా స ఏష సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన సుర్వస్యాధిపతి సుర్వమిదం ప్రశాన్తి” ఇతి. ఉభయత్ర మనోమయత్వాదికే సమానేఽపి వశిత్యాదే సృత్య
సజ్కల్పత్వవితతిరూపేణాభేదాదైక్యమ్. ౧.

(వే-దీ.) వాజసనేయకే ఽగ్నిరహస్యే బృహదారణ్యకేచ శాణ్డిల్యవిద్యా ఽమ్నా తా. అగ్నిరహస్యే తావత్ “౧ స ఆత్మాన ముపాసీత మనో
మయం ప్రాణశరీరం భారూపం సత్యసజ్కల్ప మాకాశాత్మానమ్” ఇతి. బృహదారణ్యకేచ “౨ మనోమయోఽయం పురుషో భా సృత్యం తస్మిన్నస్త
ర్హృదయే యథా వ్రీహిర్వా యమ్రావా స ఏష సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన సుర్వస్యాధిపతి సుర్వమిదం ప్రశాన్తి” ఇతి. కి మత్ర విద్యాభేదః - ఉత
నేతి సంశయః. ఏకత్ర సత్యసజ్కల్పత్వ మధికం శ్రుతమ్. ఇతరత్ర వశిత్యాదయో ఽధికా ఇతి రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వోపక్షః. రాధాన్తస్తు-
ఉభయత్ర మనోమయత్వాదికే సమానేనపి వశిత్యాదే సృత్యసజ్కల్పత్వవితతిరూపతయా తేనాభేదా న్నరూపభేద ఇతి విద్యైక్యమ్. సూత్రార్థస్తు -
మనోమయత్వాదికే సమానే నపి విద్యైక్యమ్, ఏవంచాభేదాత్ - వశిత్యాదిగుణేనాప్యభేదాత్. వశిత్యాదిర్హి సత్యసజ్కల్పత్వవితతిః. ౧.

౨౦|| సూ. సమ్మన్ధాదేవమన్యత్రాపి. ౧.

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే * ౧ సత్యం బ్రహ్మైత్యుపక్రమ్య * ౨ తద్యత్సత్య మసా స ఆదిత్యో య ఏవ ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషోఽయశ్చాయం దక్షిణేఽక్షిన్ నిత్యుపక్రమ్య ఆదిత్యమణ్డలేఽక్షిణిచ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీర త్వేనోపాస్యత్వ ముక్త్యా * ౩ తస్యోపనిష దహ రిత్యధిదైవతమ్ * ౩ తస్యోపనిష దహ మిత్యధ్యాత్వమితి ద్వే ఉపనిష దా - రహస్యనామనీ ఉపాసనశేషతయాఽమ్నాయేతే. తే కిం యథాశ్రుతస్థానవిశేషనియతత్వేన వ్యవస్థితే - ఉతో

పరత్వేకస్యాం శాఖాయాం పునరుక్తేః ప్రతిపత్తృభేదేన పరిహర్తు మశక్యత్వాత్ పచ్చకృత్వోఽభ్యాసాత్ ప్రయాజభేదవ ద్విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య మసామయత్వాదిగుణకోపాస్యాభేదా దగ్నిరహస్యే విద్యాం విధాయ స ఏవ బృహదారణ్యకే వశిత్వాదిగుణవిధానాయ ప్యత ఇతి గుణవిధానాయ పునశ్చుక్త్యుపపత్తేః, ప్రాగ్విహితమసామయత్వాది గుణోపన్యాసస్య విహితవిద్యాప్రత్యభిజ్ఞానార్థత్వోపపత్తే, ద్వైద్యైక్యం సిద్ధాంతయన్తి. అపరేషా మపీదం తుల్యమ్. అస్యేష్యభ్యాసన్యాయేన విద్యాభేదం పూర్వపక్షీకృత్య పునఃపాఠస్య - సత్యసజ్జల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య సాతిశయత్వసమ్మ వాన్నిరతిశయత్వప్రతిపాదనార్థ మైశ్వర్య విశేషరూపవశిత్వాద్యనేకగుణవిధానాయానువాదరూపత్వోపపత్తే ద్వైద్యైక్య మాహుః. తత్ర * ప్రాప్తే కర్తణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణఇతి న్యాయేనానేకగుణవిధానానుపపత్తి మాశబ్దస్య సత్యసజ్జల్పత్వరూపైశ్వర్యస్య నిరజ్జల్పశత్యసిద్ధ్యర్థం స ఏవైశ్వర్యగుణో నానావిశో విహితఇతి పరిహరన్తి. తత్ర సర్వేషాం పూర్వపక్షోత్థానాసమ్మనః - బృహదారణ్యకే * సర్వస్య వశిత్వాదే శ్చూరి యమాంత్యా దాపాతప్రతిపదకాయామేవ విశేషవగమా దవిశేషపునశ్చుక్తిగణనిమిత్తవిద్యాభేదశబ్దానుపపత్తేః. అతో యావభేదాత్ పూర్వపక్ష ఉచితః. యేషా మగ్నిరహస్యే అనుక్తా గుణా బృహదారణ్యకే విధీయన్తఇతి పక్షః - తేషాం * ప్రాప్తే కర్తణి నానేకో విధాతుం శక్యతే గుణఇతి న్యాయేన ప్రాప్తాయాం విద్యాయా మనేకగుణవిధానే వాక్యభేదః ప్రసజేత్. ఐశ్వర్యగుణ ఏకో విధీయత ఇత్యస్యే పరిహరన్తి. గుణాన్తరత్వే సిద్ధేహి తథా నిర్వాహ ఉపపద్యతే - గుణవిశేషాన్తర్భావసమ్మవాత్తు భాష్యే తదనాదరః.

సమానాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦|| సూ. సమ్మన్ధాదేవమన్యత్రాపి. యథా మసామయత్వాదిగుణకన్యైశ్చాపాస్యత్వేన విద్యైక్యమ్ - ఏవ మత్వాదిత్యసమ్మన్ధిసా వ్యాహృతిశరీరకన్యైశ్చాపాస్యత్వేన విద్యైక్యమితి శబ్దాయా సజ్జతిః. * దక్షిణేఽక్షిన్ - దక్షిణేఽక్షిణి. ఉపనిషదావీతి వ్యాభ్యేయపదమ్ - రహస్యనా మనీ ఇతి వ్యాఖ్యానమ్. కిమేతే నామనీ యథాశ్రుతస్థానస్యవస్థితే - ఉత ఉభయత్రాప్యవస్థయోపసంహార్యే ఇతి. కి మత్ర విద్యైక్యమ్ - ఉత నేతి. కిం వ్యాహృతిశరీరస్యోపాస్యత్వ ముభయత్ర విద్యైక్యం గమయతి - నేతి. కి ముపాస్యగుణైక్యమాత్ర మభేదహేతుః - ఉతస్థానైక్యమపీతి. స్థానం

౨౦|| సూ. సమ్మన్ధాదేవమన్యత్రాపి. ౧.

(వే-సా.) “౨ య ఏవ ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షిన్” ఇత్యుపక్రమ్య, సత్యస్య బ్రహ్మణః ఆదిత్యమణ్డలే అక్షిణిచోపా స్యత్వ ముక్త్యా, “౩ తస్యోపనిష దహ రిత్యధిదైవతమ్” “౩ తస్యోపనిష దహ మిత్యధ్యాత్వమ్” ఇతి ద్వేనామన్యామ్నాయేతే ఉభయత్రైకన్యై శ్చాపాస్యస్య సంబద్ధా ద్వైద్యైక్యమిత్యుభయత్రోభేనామనీ. ౧.

(వే-దీ) బృహదారణ్యకే “౨ య ఏవ ఏతస్మిన్మణ్డలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షిన్” ఇత్యుపక్రమ్య ఆదిత్యమణ్డలే ఽక్షిణిచ సత్యస్య బ్రహ్మణో వ్యాహృతిశరీరత్వేనోపాస్యత్వ ముక్త్యా, “౩ తస్యోపనిష దహ రిత్యధిదైవతమ్” “౩ తస్యోపనిష దహ మిత్యధ్యాత్వమ్” ఇతిద్వే రహ స్యనామనీ ఉపాసనశేషతయాఽమ్నాయేతే. తే కిం యథాశ్రుతస్థాననియతే - ఉతోభయత్రోభేఇతి సఞ్చయః. ఉభయో స్థానయోరేకరూపస్యై శ్చాపాస్యత్వాద్విద్యైక్య మిత్యనియతే నామనీ ఇతి పూర్వోపక్షః. అత్వాదిత్యస్థానసమ్మన్ధిత్వరూపాకారభేదాద్రూపభేదఇతి విద్యాభేదా ద్వే నామనీ నియతే ఇతి రాధాన్తః. సూత్రార్థస్తు - యథా మసామయత్వాదిగుణవిశిష్టన్యైకన్యైశ్చాపాస్యత్వేనోభయత్ర విద్యైక్యమ్ - ఏవ మన్యత్రాత్వాది త్యాధారస్యాప్యేకన్యైక సత్యస్య బ్రహ్మణ స్థానసద్యయసమ్మన్ధా స్వరూపభేదఇతి విద్యైక్యాద్వేనామనీ అనియతే. ౧.

భయత్రోభే అనియమేనేతి సంశయే సత్యస్య వ్యాహృతిశరీరస్యైవైవ్రాపాస్యస్య బ్రహ్మణో ద్వయోః స్థానయో సమ్మన్యా
దుపాస్యైకేన రూపాభేదా త్సంయోగాద్యభేదాచ్చ విద్యైక్యా దనియమేనేతి ప్రాప్తమ్. † తదిద ముచ్యతే సమ్మన్యాదేవ
మన్యత్రాపీతి † యథా మనోమయాత్వాదిగుణవిశిష్టస్యైకత్వా దుపాస్యైకేన రూపాభేదా ద్విద్యైక్యా ద్గుణోపసంహారః
రః - ఏవ మన్యత్రాత్మాదిత్యసమ్మన్యినో బ్రహ్మణః సత్యస్యైకత్వేన విద్యైక్యా దుభయో రుభయత్రోపసంహారః.

ఇత్యేవం ప్రాప్తే ప్రచక్షుహే.

౨౧॥ సూ. నవావిశేషాత్. ౨.

నవైతదస్తి - యద్విద్యైక్యా దుపసంహార ఇతి. కుతః. విశేషాత్ - ఉపాస్యరూపవిశేషాత్. బ్రహ్మణ ఏకత్వేవైక
త్రాదిత్యమణ్డలస్థతయా ఉపాస్యత్వమ్ - ఇతరత్రాత్మాధారతయోపాస్యత్వ మితి స్థానసమ్మన్యైకత్వభేదేన రూపభేదా ద్విద్యా
భేదః. నైవం శాణ్డిల్యవిద్యాయాః ఉపాస్యస్థానం భిద్యదే - ఉభయత్ర హృదయాధారత్వేనోపాస్యత్వాత్. † అతో
వ్యవస్థితే ఇతి.

౨౨॥ సూ. దర్శయతిచ. ౩.

దర్శయతి చాత్మాధారాదిత్యాధారయో గుణానుపసంహారమ్ * ౧ తస్యైతస్య తదేవ రూపం య దముష్య
రూప మిత్యాదినా రూపాద్యతిదేశేన. స్వతోహ్యప్రాప్తావతిదేశేన ప్రాప్త్యపేక్షా.

సమ్మన్యాధికరణం సమాప్తమ్.

కి ముపాస్యాస్తర్గతమ్ - ఉత నేతి నచేత్ - ఉపాస్యగుణాభేదమాత్రమభేద హేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వస్య విద్యైక్యగమకత్వాత్ తదభేదేన నామ్నా
వ్యకతేనోపసంహారః. స్థానస్యాపాస్యాస్తర్భావే స్థానైక్య మప్యభేద హేతురితి వ్యాహృతిశరీరత్వమాత్రేణ విద్యైక్యనవగమేన విద్యాభేదా
నామ్నోర్వ్యవస్థితత్వమితి. † పూర్వపక్షస్యానుత్సాహితత్వమాహ (తదిదమితి) సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (యథేతి).

౨౧॥ సూ. నవావిశేషాత్. † (అతోవ్యవస్థితేఇతి) నామ్ని ఇత్యర్థః.

౨౨॥ సూ. దర్శయతిచ. విద్యైకేన స్వతఃప్రాప్తౌ రూపాదీనాం నాతిదేశాపేక్షా - తస్మా దతిదేశో విద్యాభేదనిబద్ధః - తస్మా గుణా
నుపసంహరణిత్యర్థః.

సమ్మన్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. నవావిశేషాత్. ౨.

(వే-సా.) నైతత్. ఆదిత్యాక్షిప్తానసంబద్ధభేదా దుపాస్యస్య విద్యాభేద ఇతి తత్ర నియతే నామనీ. ౨.

(వే-దీ.) నవైతదస్తి - యద్విద్యైక్యా దుభయత్రోభే నామనీ అనియతే ఇతి. కుతః విశేషాత్ - ఉభయత్రహి రూపం విశిష్యతే. ఏకత్రా
దిత్యస్థానసమ్మన్యై ఇతరత్రాక్షిప్తానసమ్మన్యై బ్రహ్మాతి రూపభేదా ద్విద్యాభేదఇతి నియతే నామనీ. ౨.

౨౨॥ సూ. దర్శయతిచ. ౩.

(వే-సా.) దర్శయతిచ శ్రుతిర్విద్యాభేదమ్ "౪ తస్యైతస్య తదేవ రూపం య దముష్య రూపమ్" ఇతి రూపాతిదేశంబ్రవీతి. ౩.

(వే-దీ.) దర్శయతిచ శ్రుతిర్విద్యాభేదేన గుణానుపసంహారమ్ "౧ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపమ్" ఇత్యాదినా రూపాద్య
తిదేశేన. స్వతోహ్యప్రాప్తావతిదేశేన ప్రాప్త్యపేక్షా. ౩.

౨౩|| సూ. సమ్భృతిద్యువ్యాప్తిపిచాతః. ౧.

తైత్తిరీయకే నారాయణీయానాం ఖిలేషుచ * ౧ బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సమ్భృతాని బ్రహ్మగ్రే జ్యేష్ఠం దివ మా తతాన | బ్రహ్మ భూతానాం ప్రథమోఽత జజ్ఞే తేనార్హతి బ్రహ్మణా స్ఫుర్ధితుం కః ఇతి - బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం సమ్భృతిః ద్యువ్యాప్తిశ్చేత్వాదిగుణజాత మామ్నాతమ్. తేషా † ముపాసనవిశేష మనారభ్యాధీతానాం గుణానాం సర్వా సు విద్యాసూపసంహారే ప్రాప్త ఉచ్యతే. ౧||

సమ్భృతిద్యువ్యాప్తిపీతి - సమ్భృతిద్యువ్యాప్తితి - † సమాహరద్యవ్యవస్థా దేకవద్యావః. సమ్భృత్యాదిక మ నారభ్యాధీత మపి అతవన - స్థానభేదా ద్వ్యవస్థాప్యమ్ - న సర్వత్రోపసంహర్తవ్యమ్. కథ మనారభ్యాధీతానాం స్థాన విశేషనియతత్వమ్. స్వసామర్థ్యాదితి బ్రూమః. ద్యువ్యాప్తిస్తాన ధృదయాద్యల్పస్థానగోచరాసు విద్యాసు సూపసంహ ర్తుం శక్యా - సమ్భృత్యాదయోపి తత్సహచారిణస్తత్తుల్యదేశా ఇత్యల్పస్థానవిషయాసు విద్యాస్వనుపసంహార్యాః. శాణ్డీ ల్యదహరాదివిద్యాస్వల్పస్థానవిషయాసు * ౨ జ్యాయాన్ పృథివ్యాః * ౩ యావా న్వా అయ మాకాశ స్తావానేషోఽస్త ర్హృదయ ఆకాశ ఇత్యాదయ స్తత్ర తత్రాశక్యోపసంహారాః మసౌమయత్వపహతపాప్త త్వదివిశిష్టస్యోపాస్యస్య † మాహత్త్యప్రతిపాదనపరాః. ౨|| ఛాం - ౩ - ౧౪ - ౩. ౩|| ఛాం - ౮ - ౧ - ౩.

సమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩|| సూ. సమ్భృతిద్యువ్యాప్తిపిచాతః. పూర్వాధికరణే నామ్నాః స్థానభేదా ద్వ్యవస్థా కృతా - తథాఽనారభ్యాధీతసమ్భృ త్యాదికస్యాపి స్థానభేదా ద్వ్యవస్థేతి సజ్ఞతిః. † (ఉపాసనవిశేషమనారభ్య) అప్రస్తుత్యేత్యర్థః. కిం సమ్భృత్యాదిగుణాం సర్వాసూపసంహారః - ఉత కాసు చిత్. కి మనారభ్యాధీతానాం కాసుచి ద్వినియోగః - ఉత సర్వాసు. కిం సామర్థ్యం కాసుచిదేవ వినియుక్తే - నేతి. నచేత్ - క్వచి ద్వినియోగాభావాత్ సర్వాసూపసంహారః. సామర్థ్యం క్వచి ద్వినియోజకం చేత్ - వినియోగాభావాత్ కాసుచిదేవోపసంహారః.

† సమ్భృతిద్యువ్యాప్తి ఇతి వక్తవ్య మిత్యాశక్త్యాహ (సమాహరేతి). † హృదయస్థస్థ ద్యువ్యాప్త్యాదిక మనుపపన్నంచేత్ - కథం దహర విద్యాదివ్యర్థకాకసాపి జ్యాయస్తాద్యుక్తి రిత్యత్రాహ (శాణ్డీశ్చేతి). † (మాహత్త్యప్రతిపాదనపరా) స్వతోఽనస్తత్వరూపమాహత్త్యప్రతిపాదన పరాఇత్యర్థః. నత్యేతద్విద్యాయా ఉపాస్యాకారపరా ఇత్యర్థః. అల్పస్థానవిషయదహరవిద్యాదిషు ద్యువ్యాప్త్యాదే రనుపసంహారశ్చేత్ - కథం

౨౩|| సూ. సమ్భృతిద్యువ్యాప్తిపిచాతః. ౧.

(వే-సా.) “౧ బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యాసంభృతాని బ్రహ్మగ్రే జ్యేష్ఠ దివ మాతతాన” ఇత్యాదిజ్యేష్ఠానాం వీర్యాణాం బ్రహ్మణి సంభృతిః ద్యు వ్యాప్తిశ్చ బ్రహ్మణి ఇత్యేత దనారభ్యాధీతమపి నసర్వోపాసనశేషభూతమ్. అతో ద్యువ్యాప్తిసామర్థ్యా దల్పస్థానస్థితిరేక్తమాపాసనేషు ప్రాప్నోతి. సంభృత్యాద్యపి. ద్యువ్యాప్తిసహపరితం తత్రైవ. ౧.

(వే-దీ.) తైత్తిరీయకే నారాయణీయానాం ఖిలేషుచ “౧ బ్రహ్మజ్యేష్ఠా వీర్యా సమ్భృతాని బ్రహ్మగ్రే జ్యేష్ఠం దివ మాతతాన బ్రహ్మభూతా నాం ప్రథమోఽత జజ్ఞే తేనార్హతి బ్రహ్మణా స్ఫుర్ధితుం కః” ఇతి బ్రహ్మణి జ్యేష్ఠానాం గుణానాం సమ్భృతి ర్ద్యువ్యాప్తిశ్చేత్వాదిగుణజాత మామ్నాతమ్. కిమేషాం సర్వాసు విద్యాసూపసంహారః - ఉత స్థానవిశేషోపాసనేషు నియమఇతి సంశయః. అనారభ్యాధీతత్వా దేషాం సర్వాసూపసంహార ఇతి పూర్వగోపక్షః. రాధాస్త్రుయద్యపి సస్థానవిశేష సమ్భృత్యుపాసన మనారభ్యాధీతా ఏతే; తథాపి ద్యువ్యాప్తిసామర్థ్యా తస్య హృదయాద్యల్పస్థానేషూపసం హారయోగాత్, తత్సాహచర్యాచ్యేతరేషా మల్పస్థానవిహితాను విద్యాసు సూపసంహరణితి. సూత్రార్థస్తు సమ్భృతిద్యువ్యాప్తితి - సమాహరద్యవ్యవస్థా దేకవద్యావః, సమ్భృతిప్రభృతిగుణజాతమప్యతవన - స్థానవిశేషసమ్భృత్యనియమా నియతమ్ - న సర్వత్రోపసంహర్యమ్. ద్యువ్యాప్తిస్త్విస్వసామర్థ్యా దల్పస్థానానర్హతయా తదితరస్థాననియతా. సమ్భృత్యాద్యపి తత్సాహచర్యాత్తజ్ఞేవ. ౧.

౨౪|| సూ. పురుషవిద్యాయామపిచేతరేషామనామ్నానాత్. ౧.

తైత్తిరీయకే పురుషవిద్యాఽమ్నాయతే * ౧ తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్తా యజమాన శృద్ధా పత్నీ శరీర మిధ్య మురో వేది ర్లోమాని బహ్నిరిత్యాదికా. ఛాన్దోగ్యేపి పురుషవిద్యాఽమ్నాయతే * ౨ పురుషో వావ యజ్ఞ స్తస్య యాని చతుర్వింశతి వర్ణాణీత్యాదికా. తత్ర సంశయః - కి మత్ర విద్యా భిద్యతే - ఉత నేతి. పురుషవిద్యేతి నామైక్యా,

సర్వవిద్యానుయాయాప్సానన్దాదిప్యన్తర్భూతస్యానన్త్యస్యామసన్ధేయత్వమ్ ఇత్థమ్ - ఔపాధికాల్పత్వవతో బ్రహ్మణస్తస్మిన్నేన స్థాన ఔపాధిక మహత్త్వం విరుద్ధమితి తదనుపసంహర ఉక్తః. ఆనన్దాద్యన్తర్భూత మానన్త్యం స్యాభావికమితి న విరోధః. ఔపాధికాల్పత్వానుసన్ధానం స్యాభావిక మహత్త్వానుసన్ధానం చావిరుద్ధమ్ - స్యతోఽపరిచ్ఛిన్నం బ్రహ్మన్తదనుగ్రహయాపాధికాల్పత్వవత్ స్థితమితి హ్యనుసన్ధాతం శక్యమ్. అల్పత్వమ హత్త్వయో ఔపాధికయో ర్యగపదేకత్రాప్యయో విరుద్ధ ఇత్యర్థః.

ఉభయత్ర సమానమసూమయత్వాదిగుణవత్ సమ్భృత్యాదీనా ముపాస్యప్రత్యభిజ్ఞాపనాత్మమత్వా దాధిదైవిక్య సమృద్ధత్యాయో సా ధ్యాత్వం భవ న్నీతి పరై రుచ్యతే. తద్ధూవిశిష్టతాభేదా దప్రత్యభిజ్ఞాపనంచేత్ - క్వచిదపి గుణోపసంహరో న స్యాత్. అతో విరుద్ధగుణవిష్టబ్రహ్మ విషయవిద్యాను సూపసంహర ఇత్యేవ యుక్తమ్.

సమ్భృత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౪|| సూ. పురుషవిద్యాయామపిచేతరేషా మనామ్నానాత్. ద్యువ్యాప్తిసన్నిధిసమామ్నాతస్య సమ్భృత్యాదే ప్రత్యమానస్థానానుప్రవేశా దేకవిద్యాస్యయ ఉక్తః - ఏవం బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామ్నాతపురుషవిద్యాయా స్తచ్ఛేషత్వమితి నన్యతి. కి ముభయత్ర విద్యైక్యమ్ - ఉత విద్యా భేద ఇతి. కి ముభయత్ర రూపసంయోగాభేదః - ఉత నేతి. కి ముభయత్ర * ప్రమా మోదశం నిర్దేశతం జీవితీయాయోప్రాప్తిరేవ ఫలమ్ - ఉత తైత్తిరీయకవిద్యాయాం బ్రహ్మప్రాప్తిః ఫలమ్. కిం తైత్తిరీయకపురుషవిద్యా ప్రకృతబ్రహ్మవిద్యాజమ్ - ఉత నేతి. కిం. * తస్యైవం విదుష ఇతి నిర్దేశో బ్రహ్మవిద్యాజ్ఞత్వం గమయతి - నేతి. సచేత్ - బ్రహ్మవిద్యాజ్ఞత్వాభావేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వాభావాత్ ఆయోప్రాప్తిరేవ ఫలమితి ఫలాభేదా

౨౪|| సూ. పురుషవిద్యాయామపిచేతరేషా మనామ్నానాత్. ౧.

(వే-సా.) ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయకే చామ్నాతా పురుషవిద్యా భిన్నా, యజమానపత్న్యైదీనాం యజ్ఞావయవానా మితరేషాం సవనత్రయాదీ నాం చైకత్రామ్నాతానా మన్యత్రానామ్నానాత్, ఫలభేదాచ్చ. తైత్తిరీయకే ఆత్మాదీనాం యజమానత్వకల్పనం సాయం ప్రాత ర్నధ్యన్దినానాం సవనత్వ కల్పనం బ్రహ్మహుహిమప్రాప్తిఫలమ్. అత్ర ఫలస్యాశ్రవణాత్ పూర్వప్రస్తుతఫలం బ్రహ్మవిద్యాజమ్. ఛాన్దోగ్యేచాశిషాదీనాం దీక్షాత్వకల్పనం త్రేధా విభక్తపురుషాయుషన్యచ సవనత్రయకల్పనమ్ “౩ శతం జీవతి” ఇతిచ ఫలమ్. ౧.

(వే-వీ) తైత్తిరీయకే పురుషవిద్యామ్నాతా “౧ తస్యైవంవిదుషో యజ్ఞస్యాత్తా యజమాన శృద్ధా పత్నీ శరీరమ్” ఇత్యాదికా. ఛాన్దో గ్యేపి “౨ పురుషో వావ యజ్ఞ స్తస్య యాని చతుర్వింశతివర్ణాణి” ఇత్యాదికా. కి మత్ర విద్యాభేదః - ఉతనేతి సంశయః, పురుషవిద్యేతి సంజ్ఞైక్యాత్, తైత్తిరీయకే ఫలసమ్మన్ధానామ్నానాత్, ఛాన్దోగ్యే “౩ శతం జీవతి” ఇత్యనేనైకఫలత్వాచ్చ, విద్యైక్యమితి పూర్వగోపక్షః. రాధాస్తమ - పురుష విద్యేతి సంజ్ఞైక్యేపి సవనత్రయకల్పనాప్రకారభేదా ద్యజమానపత్న్యైదికల్పనాప్రకారభేదాచ్చ రూపభేదాత్. తైత్తిరీయకే - పూర్వానువాకగతస్య “౧ బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతి” ఇతి బ్రహ్మవిద్యాఫలస్యైవ సన్నిధానాత్ ఆఫలస్యాన్య తదన్యతయా తత్ఫలత్వాత్ ఫలభేదాచ్చ, విద్యాభేదః. నూత్రార్థస్తు - పురుషవిద్యాయామపి ఉభయత్ర రూపభేదా ద్విద్యాభేదః. కుతః ఇతరేషామనామ్నానాత్ - ఇతరశాఖోదితానాం తదితరశాఖాయా మనామ్నానాత్. ఛాన్దోగ్యే తైత్తిరీయకామ్నాతానాం యజమానపత్న్యైదీనాం సవనానాం చానామ్నానాత్, తైత్తిరీయకేచ ఛాన్దోగ్యామ్నా తానాం యజ్ఞావయవానా మనామ్నానా దిత్యర్థః. తైత్తిరీయకేపి “ఆత్మ యజమాన శృద్ధా పత్నీ” ఇతి యజమానాదికల్పనమ్, “యత్సాయం ప్రా త ర్నధ్యన్దినంచ తాని సవనాని” ఇతిచ సవనత్రయకల్పనమ్, ఛాన్దోగ్యేచాశిషాదీనాం దీక్షాత్వాదికల్పనమ్, పురుషాయుషస్త్రేధా విభజ్య సవనత్రయ కల్పనంచేతి యజ్ఞావయవకల్పనప్రకారభేదా ద్యూపభేద స్పష్టః. ఫలమపి తద్దై నేతి. ఇతరేషామితి ఫలస్యాపి గ్రహణమ్. ౧.

పురుషానయవేషు యజ్ఞావయవకల్పనసామ్యేన రూపై క్యాత్ తై త్తిరీయకే † ఫలసంయోగాశ్రవణాత్ * ౧ ప్రహ షోడశం వర్షశతం జీవతీతి ఛాన్దోగ్యే శ్రుతస్యైవ పురుషవిద్యాఫలత్వా త్ఫలసంయోగస్యాప్యవిశేషా, ద్విదై య్యమ్.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - ఉభయత్రామ్నా తయో ర్విద్యయోః పురుషవిద్యా త్వేఽపి విద్యాభేదోఽస్యైవ. కుతః ఇతరేషామనామ్నానాత్ ఏకస్యాం శాఖాయా మామ్నా తానాం గుణానా మన్యత్రానామ్నానాత్. తథాహి - * ౨ య త్సాయం ప్రాతర్భగ్యదైనం చ తాని సవనాసీత్యాదయ సై త్తిరీయకే ఆమ్నా తాః ఛాన్దోగ్యే సవనత్వేన నామ్నాయన్తే. త్రేధా విభక్తం పురుషాయుషం ఛాన్దోగ్యే సవనత్వేన కల్ప్యతే. ఛాన్దోగ్యే శ్రుతానా మశిశిషాదీనాం దీక్షాదిత్వ కల్పనం తై త్తిరీయకే నకృతమ్ - యజమానపత్న్యాదిపరికల్పనం చాన్యథా. అతో రూప ముభయత్ర భిద్యతే. తథా ఫలసంయోగోఽపి భిద్యతే - తై త్తిరీయకే హి పూర్వానువాకే * ౩ బ్రహ్మణో త్వా మహాసః ఓ మిత్యాత్మానం యుజ్జీతేతి బ్రహ్మవిద్యా మభిధాయ తత్ఫలత్వేన * ౨ బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీత్యుక్త్వా * ౨ తస్యైవం విదుష ఇత్యా దినా ఆమ్నా తా పురుషవిద్యాఽస్యైవ బ్రహ్మవిదుషో యజ్ఞత్వకల్పనమితి గమ్యతే.

† అతో బ్రహ్మవిద్యాజ్ఞత్వాద్బ్రహ్మప్రాప్తి రేవాత్ర ఫలమ్. * ౪ † ఫలవత్సన్నిధావఫలం తదజ్ఞమితి న్యాయా తై త్తిరీయకామ్నా తా పురుషవిద్యా బ్రహ్మవిద్యాజ్ఞమితి గమ్యతే. ఛాన్దోగ్యే త్వా యుః ప్రా ప్తిఫలా పురుషవిద్యేత్యుక్తమ్. అతో రూపసంయోగయోగ్యేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యేకత్రామ్నా తానాం గుణానా మితరత్రానుపసంహారః.

పురుషవిద్యాధికరణం సమాప్తమ్.

ద్రూపాభేదాచ్చ విదైర్యక్యం స్యాత్. యదా * తస్యైవ మితి నిర్దేశో బ్రహ్మవిద్యాజ్ఞత్వం గమయతి - తదా తై త్తిరీయకపురుషవిద్యాయాః బ్రహ్మ విద్యాజ్ఞత్వేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకతయా ఫలభేదా ద్రూపభేదాచ్చ విద్యాభేదః. † (ఫలసంయోగాశ్రవణాదితి) విరోధిఫలశ్రవణేనతి సయోగభేద స్యాత్ - విరోధిఫలాశ్రవణే ఆఖ్యారూపయో రభేదేన ప్రత్యభిజ్ఞానా దమక్తమపి ఫల మన్యత్ర స్వీకార్య మిత్యర్థః. కథం ఫలాశ్రవణమ్ - పురుష విద్యాయా ఉపరిష్టాత్ * బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతిహి ఫలం శ్రూయతే. తన్న - కేవలపురుషవిద్యాయాః బ్రహ్మవిద్యాత్వాభావాత్ బ్రహ్మ ప్రాప్తిరూపం ఫల మయోగ్యత్వాత్ పురుషవిద్యాగమ్యన్త మనవాప్య పూర్వానువాకోక్తబ్రహ్మవిద్యయాఽన్వితం భవతీత్యభిప్రాయేణ ఫలసంయోగా శ్రవణా దిత్యుక్తమ్. యథా * దావదకాహీనస్యేతి వాక్యం సత్రప్రకరణేఽధీతమపి తత్ర సంబద్ధ మయోగ్యత్వాత్ తత ఉత్క్రొష్య హీనప్రకరణే సంబధ్యతే తద్వత్. * ప్రహ షోడశం వర్షశతం జీవతీత్యత్ర ప్రజీవతీత్యన్వయః.

† (అత ఇత్యాది) † బ్రహ్మవిద్యాజ్ఞత్వం కథ మిత్యత్రాహ (ఫలవత్సన్నిధావతి) అఫలత్వేన చ పూర్వ ముక్తమ్. పూర్వానువాకేపి * బ్రహ్మ ణో మహిమాన మాప్నోతీతి బ్రహ్మప్రాప్తి స్ఫూయతే - ఉత్తరానువాకేపి * బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతి శ్రూయతే - తత్ర పురుషవిద్యాయా ఆఫలత్వే * బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతి వాక్యద్వయం పునరుక్తమితి చేన్న - పూర్వానువాకే శ్రూయమాణా బ్రహ్మప్రాప్తి స్పష్టర్థ కామపద వ దధికారివేశేషణమ్. బ్రహ్మప్రాప్తికామ ఏవం కుర్యా దిత్యర్థః. ఉత్తరానువాకే తదజ్ఞభూతం పురుషావయవేషు యజ్ఞ పరికల్పనం విధాయ ఏవం సాజ్ఞ మభిహితాయా బ్రహ్మవిద్యాయాః ఫలం బ్రహ్మప్రాప్తితి * బ్రహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతి నిగమయతీతి.

పురుషవిద్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౫॥ సూ. వేదాద్యర్థభేదాత్. ౧.

అథర్వణికా ఉపనిషదారమ్భే * ౧ శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్యేత్వాదీ న్నన్తా సధీయతే. సామగాళ్ళ రహస్యబ్రాహ్మణారమ్భే * ౨ దేవ సవితః ప్రసువ యజ్ఞం ప్రసువేత్వాద్యామనన్తి. కారకాస్తైత్తిరీయకాళ్ళ * ౩ శం నో మిత్ర శ్శం వరుణ ఇత్యాదికమ్. శాట్యాయనిసళ్ళ * ౪ శ్వేతోఽశ్వో హరిసిలోసీత్యాదికమ్. ఐతరేయిణస్తు మహావ్రతబ్రాహ్మణ మధీయతే * ౫ ఇన్ద్రో హ వై వృత్రం హత్వా మహానభపదిత్యాది. కాపీతకినోపి మహావ్రతబ్రాహ్మణమేన * ౬ ప్రజాపతిరైవ సంవత్సర స్సస్యేష ఆత్మా యన్తహావ్రతమితి. వాజసనేయిస స్తు ప్రవర్ణ్య బ్రాహ్మణం * ౭ దేవా హ వై సత్రం నిషేదు రిత్వాది. తత్ర సంశయః - కిముపనిషదారమ్భేష్యధీతాః * ౧ శుక్రం ప్రవిధ్య * ౩ శం నోమిత్ర ఇత్యా దయోమన్తాః † ప్రవర్ణ్యాదీనిచ కర్తాణి విద్యాజ్ఞమ్ - ఉత నేతి. కిం యుక్తమ్. విద్యాజ్ఞమితి. కుతః. సన్నిధిసమామానాత్ విద్యాజ్ఞత్వప్రతీతే. యద్యపి * ౧ శుక్రం ప్రవిధ్యేత్వాదీనాం మన్తాణాం ప్రవర్ణ్య దేశ్చ కర్తాః శ్రుతిలిజ్జవాక్యై ర్వ లవద్భి ర్యథాయథం కర్తసు వినియోగోఽవగమ్యతే-తథాపి * ౩ శం నో మిత్రః * ౪ సహనావవత్విత్వాదే రన్త్రస్యా స్యత్ర వినియోగాభావా ద్విద్యాధికారాచ్చ విద్యాజ్ఞత్వ మవర్జనీయమితి సర్వాసు విద్యాసు ఇమే మన్తాః ఉపసంహర్తవ్యాః.

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్షుహే - † వేదాద్యర్థభేదాత్ * ౧ శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య * ౩ ఋతం వదిష్యామి సత్యం వదిష్యామి * ౯ ఋత మవాదిషం సత్య మవాదిషం * ౧౦ తేజస్వినాఽవధీత మస్తు మావిద్విషావహ ఇత్యాదిభి ర్లిక్తే రభిచారాధ్యయనాదిష్యేషాం వినియోగావగమాన్న విద్యాజ్ఞత్వమ్. † ఏతదుక్తం భవతి - యథా * ౧ హృద

౨౫॥ సూ. వేదాద్యర్థభేదాత్. బ్రహ్మవిద్యాసన్నిధిసమామానతాయాః పురుషవిద్యా యాస్తదజ్ఞత్వ ముక్తమ్-ఏవం సన్నిధిసమామానానాం శం నోమిత్రాదిమన్తాణాం బ్రహ్మవిద్యాజ్ఞత్వం స్యాదితి శబ్దయా సజ్జతిః. † (ప్రవర్ణ్యాదీనిచేతి) ఆదిశబ్దేన మహావ్రతాదికం గృహ్యతే. ప్రవర్ణ్యాదే స్సంశయవిషయత్వాభావేపాతప్రతీత్యనుగుణ స్సంశయ ఉక్తిః. కిం * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్వాదిమన్తాః ప్రవర్ణ్యాదీనిచ కర్తాణి విద్యాజ్ఞాని - నేతి. కిమేషాం యథాయథం శ్రుతిలిజ్జవాక్యై ర్కర్తసు వినియోగః-ఉత బ్రహ్మవిద్యాయాం ప్రకరణా ద్వినియోగః. కి మేషాం ప్రకరణపాతోఽజ్ఞత్వాయ-ఉత దివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యతాయై. యదాఽజ్ఞత్వాయ - తదా ప్రకరణా ద్వినియోగఇతి విద్యాజ్ఞత్వమ్. యదా దివాకీర్త్యారణ్యేఽనువాక్యతాయై-తదా యథాయథం శ్రుత్యాదిభిః కర్తసు వినియోగా న్నవిద్యాజ్ఞత్వమ్. విద్యాధికారాత్ - విద్యాప్రసాదాత్,

† (ఏవంప్రాప్తఇతి) † (వేదాదీతి) ఆదిశబ్దేన ఋతవదనాదికం గృహ్యతే. † బ్రహ్మవిద్యాజ్ఞత్వాభావః * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్వాదీనాం స్పష్టః-తత్కథం నూత్రే వేదస్య కర్తాః కి రిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తం భవతీతి) దృష్టాంతతయేత్యర్థః. మన్తస్రిసామర్థ్యాత్ - మన్తావగతవస్తుసామర్థ్యాత్. లిక్తా

౨౫॥ సూ. వేదాద్యర్థభేదాత్. ౧.

(వే-సా) ఉపనిషదారంభేష్యధీత “౧ శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య” ఇత్యాదిమన్తవత్. మహావ్రతాదిమన్తవచ్చ, “౩ శం నో మిత్రః “౪ సహనావవతు” ఇతి మన్తావపి మన్తస్రిసామర్థ్యేన ప్రయోజనభేదావగమా దధ్యయనశేషభూతావిత సవిద్యాజ్ఞభూతౌ. ౧.

(వే-దీ.) అథర్వణికా స్తైత్తిరీయకా ఐతరేయిణ ఇత్యేవ మాదయః ఉపనిషదారమ్భేషు “శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య” ౩ శం నో మిత్ర శ్శం వరుణః” “౪ సహనావవతు” ఇత్యాదిమన్తాస్తహావ్రతాదీనిచ కర్తాణ్యధీయతే. కిమేషాం విద్యాజ్ఞత్వమ్-ఉత నేతి సంశయః. సన్నిధిస మామానాద్విద్యాజ్ఞత్వమితి పూర్వరిపక్షః. రాధానస్తు “౧ శుక్రం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య” ఇత్యాదిమన్తస్రిసామర్థ్యాత్, మహావ్రతాదీ నాం చ కర్తాణాం శ్రుత్యాదిభిశ్చాభిచారదవాదశాహాదిషు వినియోగవత్ “౩ శం నో మిత్ర శ్శం వరుణః” “౪ సహనావవతు” ఇత్యాదే ర్నన్త్రీకస్యచ “౩ ఋతం వదిష్యామి సత్యం వదిష్యామి” “౧౦ తేజస్వినావధీతమస్తు” ఇతి మన్తస్రిసామర్థ్యాదధ్యయనే వినియోగఇతి స విద్యాజ్ఞత్వమ్. నూత్రా ర్హస్య వేదాద్యర్థభేదా దిత్యస్య వేదాద్యర్థభేదవత్ “౩ సత్యం వదిష్యామి” “౧౦ తేజస్వినావధీతమస్తు” ఇతి * శం నో మిత్రాదే ర్నన్త్రీసామర్థ్య యన సమృద్ధరూపార్థభేదా న్నవిద్యాజ్ఞత్వ మిత్యభిప్రాయః. అతః * శం నో మిత్రాదిమన్తస్రి ఏవాధికరణస్య విషయః. ౧.

యం ప్రవిధ్యేత్యాదిమన్త్రానామధ్యాత్ * ౧ | శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనా మభిచారాదిశేషత్వ మవగమ్యతే - ఏనమేవ
* ౨ ఋతం వదిష్యామి * ౩ తేజస్వినా వధీత మస్త్విత్యాదిమన్త్రానామధ్యాదేన స్వాధ్యాయశేషత్వమ్ * ౨ శం నౌ
పిత్ర ఇత్యాదిమన్త్రాణా మవగమ్యతే - అతో న తేహం విద్యాజ్ఞత్వమితి. * ౧ శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనాం ప్రవర్ణ్యా
దిబ్రాహ్మణానాం చేహ పాతో దివాక్తిర్యత్వారణ్యేన సువాక్యత్వకృతః. ౧|| . ౨|| తై - శీ - ౧లను.

వేదాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩|| తై - భృ - ౧లను.

౨౬|| సూ. హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్తున్యపగానవత్తదుక్తమ్. ౧.

ఛన్దోగా ఆమనన్తి * ౪ అశ్వత్థవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్రో ఇవ రాహూ ర్ముఖా త్సముచ్య | ధూత్వా
శరీర మకృతం కృతాత్కాబ్రహ్మలోక మభిసమ్భవామితి. ఆధర్వణికాశ్చ * ౫ తథా విద్వాక్ పుణ్యపాపే విధూయ నిర
జ్ఞానః పరమం సామ్య ముపైతీతి. శాఖ్యాయనినస్తు * ౬ తస్య పుత్రా దాయ ముపయన్తి సుహృద స్సాధుకృత్యాం ద్విష
న్తః పాపకృత్యామిత్యాది. కాషీతకినస్తు * ౭ తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయ స్సుక్ష్మత ముప
యన్తి అప్రియా దుష్కృతమితి. ఏవం క్వచి త్పుణ్యపాపయో ర్హానిః, క్వచి త్ప్రియాప్రియేషు తత్ప్రాప్తిః, క్వచి దుభ

దిత్యర్థః. † తద్వితేహం కథ ముపనిషద్భి స్సహపాం ఇత్యత్రాహ (శుక్రమితి) అరణ్యేన సువాక్యత్వమ్ - అలక్. నన్విరణ్యేన సువాక్యత్వం రహస్య
త్వాత్ - తచ్చ విద్యానమ్బుధాదితి విద్యాజ్ఞోపి మితిచేన్న - తస్మాద్విధానిధత్వాత్. అనుపనీతస్తాన్విద్యశ్రవణార్థ మస్మప్తార్థంగా తత్సాన్విత్ -
యథా * ఏత దారణ్యకం నన్వం నావ్రతి శ్రోతు మర్హతీతి.

నమ - ప్రకరణాద్విద్యాజ్ఞత్వమ్ ప్రకరణవత్సా స్స రన్విరణ్యకత్వాపిన్యా కస్యా శ్చిద్విద్యాయా ఆభవాత్. సన్నిధిమాత్ర మకించిత్రమ్ -
అన్యథా దర్శిపూర్ణమాసాదీనామప్యన్యశేషత్విప్రసక్తాదితి పూర్వపక్షే పరిచోద్య ఆరణ్యకామ్నా యపరిగ్రహా న వినాకారేణ భవతి. కారణ మర
ణ్యేన సువాక్యత్వ మితిచేత్ - తదపి విద్యానమ్బుధానిబద్ధనా ద్రహస్యత్వా దిత్యన్యే పరిహరన్తి. తిదన్విరణ్యేన సువాక్యత్వస్య పూర్వోక్తాన్యధానిబద్ధత్వ
ప్రతిషీప్తం భవతి.

వేదాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬|| సూ హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్తున్యపగానవత్తదుక్తమ్. సన్నిధిసమామ్నాతానాం - * శుక్రం ప్రవిధ్యేత్యాదీనా

౨౬|| సూ. హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వాత్కుశాచ్ఛన్దస్తున్యపగానవత్తదుక్తమ్. ౧.

(వే సా) విదుషో బ్రహ్మ ప్రాప్నువంతః పుణ్యపాపయో ర్విమోచన మేకన్యాయం కాఖాయాం విదుషస్త చ్చిన్తనార్థ మధీతమ్. విముక్తయోః ప్రవే
శస్థాన మేకన్యాయం కాఖాయాం పుణ్యప్రవేశస్థానం సుహృదః. దుష్కృతస్య శత్రవ ఇతి. ఏకన్యాయం కాఖాయాం విమోచనం ప్రవేశస్థానం చేత్య భయ
మామ్నాతమ్. సర్వం తచ్ఛిన్తనార్థమ్. హానౌతి ప్రదర్శనార్థమ్ హానౌపుపాయనేచేత్యర్థః. హానిః - విమోచనమ్. ఉపాయనం ప్రవేశనమ్. శేష
హానౌవామ్నాతాయాం శేషలేవోపాయనే ఆమ్నాతే ఇతరేతరసముచ్చయో న్యా య్యః. నవికల్పః, ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాత్. తచ్ఛేషత్వేచ్ఛ
త్వక్తయోః ప్రవేశస్థానవాచిత్యేన తదపేక్షత్వాత్. యథా “౧౧ నానన్యత్వాః కుశాః” ఇత్యేతద్వాక్య శేషభూతమ్ “౯ ఔదంబర్యః కుశాః”
ఇతి ప్రదేశాన్తరస్థమ్. యథాచ “౧౦ దేవాసురాణాం ఛన్దోభిః” ఇత్యేతద్వాక్య శేషభూతం “౧౧ దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమ్” ఇతి ప్రదేశాన్తరస్థమ్,
యథాచ “౧౨ హిరణ్యేన పోషశిన్ స్తోత్ర ముపాకరోతి” ఇత్యేతద్వాక్య శేషభూతమ్ “౧౩ సమయా విషితే సూర్యే పోషశిన్ స్తోత్రమ్”
ఇతి. యథాచ “౧౪ ఋత్విజ ఉపగాయన్తి” ఇత్యేతచ్ఛేషభూతం “౧౫ నాధ్యర్యురుపగాయేత్” ఇతి. ఏవ ముపాయనవాక్యస్య హానివాక్య
శేషతయా సంభవన్త్యాం గతో నవికల్పన్యాయ్యః. తదుక్తం “౧౬ అపితు వాక్యశేషస్సాన్య దన్యాయ్యత్వాద్వికల్పస్య” ఇత్యాదినా. ౧.

యం చ శ్రుతమ్. తదుభయ మేకైకవిద్యాయాం శ్రుత మపి † సర్వవిద్యాజ్ఞ మాస్థేయమ్ - సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తు పతః పుణ్యపాపప్రహణస్యానశ్యంభావిత్యాత్, † ప్రహీణవిషయత్వా చ్ఛోపాయనస్య. † తచ్చిన్తనం చ విధేయమానం సర్వవిద్యాజ్ఞం భవతు మర్హతి. † తత్రేదం విచార్యతే - హానిచిన్తన ముపాయనచిన్తన ముభయ చిన్తనం చ వికల్పేరక్ - ఉపసంప్రాయేరన్వా. కిం యుక్తమ్. వికల్పేరన్నితి. కుతః. పృథగామ్నానసామర్థ్యాత్. సముచ్చయేహి సర్వత్రోభయానుసంధానం స్యాత్ - తచ్చ కాషీతకీవాక్యేనైవ సిద్ధ మిత్యన్యత్రామ్నాన మనర్థకమేవ స్యాత్. అతో ౭ నేకత్రామ్నానస్య వికల్ప ఏవ ప్రయోజనమ్. నచాధ్యేతృభేదేన పరిహర్తుం శక్య మనేకత్రామ్నానమ్ - అవిశేషపు నశ్యోవణం హ్యధ్యేతృభేదపరిహార్యమ్ - అత్రతు హానిరేవ ద్వయో శ్శాఖయోః - ఉపాయన మేవ చైకస్యామ్. నచ విద్యాభేదేన వ్యనస్థాపయితుం శక్యమ్ - సర్వశేషభూత మిద మనుసంధాన మిత్యుక్తత్వాత్.

మతదజ్ఞత్వ ముక్తమ్ - తథా సన్నిధినమామ్నాతహాసూపాయనచిన్తానననరం ప్రాప్తేతి సజ్జతిః. † (సర్వవిద్యాజ్ఞ మాస్థేయమితి) అజ్ఞశబ్దేనాపేక్షిత ముచ్చతే † (ప్రహీణవిషయత్వాచ్ఛోపాయనస్యేతి) ప్రహీణవిషయశబ్దేన ప్రహీణసమ్బంధఉచ్చతే. ఉపాయనమ్-అన్యత్ర ప్రవేశః. * సుకృత ముప యన్తీతి శ్రుత్యనుసారా దుపాయన మిత్యుక్తమ్. ప్రహీణసమ్బంధిత్వా దుపాయనస్య - ప్రహీణస్య కర్తణః క్వచిత్ప్రవేశోహ్యవశ్యంభావిత్యర్థః. † (తచ్చిన్తనం చ విధేయమానమితి) తత్క్రితున్యాయాత్ * ఏత మితః ప్రేత్యాభినమ్బవిత్వాస్తీతి యస్య స్వా దధేతీతి కరణశ్రవణాత్ అభినమ్బవామి త్యనుసంధానస్య శ్రుత్యాచ విధేయమానత్వం సిద్ధమ్. సర్వవిద్యాజ్ఞం హాసూపాయనచిన్తనస్య తత్సిద్ధ్యర్థత్వాత్ తచ్చిన్తనం సర్వవిద్యాజ్ఞ మిత్యర్థః. † ఏవం విషయ శోధితః. సంశయ మాహ (తత్రేతి) వికల్పేరక్ - వికల్పేన తిష్ఠేయిరిత్యర్థః. వికల్పేరన్నితిచ పాఠో౭స్తి. హాసే రుపాయనస్య ఉభ యస్య చ చిన్తనాని విహితాని కిం వికల్పేరక్ - ఉత సముచ్చయేరక్. కి ముపాయనం హానిశేషతయా విద్యాజ్ఞమ్ - ఉతి స్వతస్త్రియేతి. కి ముపా యనవాక్యం శాఖాన్తరాధీతమపి హానివాక్యశేషమ్ - ఉత స్వతస్త్రియమ్. కాషీతకీనా ముభయామ్నాన ముపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషతావిరోధి - నేతి. విరోధిత్యే ఉపాయనవాక్యస్య స్వాతన్త్ర్యా దుపాయనం స్వాతన్త్ర్యేణ విద్యాజ్ఞమితి తచ్చిన్తనానాం వికల్పః. ఉభయామ్నానం శేషత్వా విరోధి చేత్ - ఉపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషత్వేన ఉపాయనస్య హానిశేషతయా విద్యాజ్ఞత్వమితి చిన్తనానాం సముచ్చయః.

(వే-దీ.) విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తుపతః పుణ్యపాపయో ర్విమోచనం ద్వయో శ్శాఖయో శ్శృతమ్. విముక్తయోః పుణ్యపాపయో రన్యత్ర ప్రవేశ ఏకస్యాం శాఖాయాం శృతః. విమోచనం ప్రవేశోభయ మేకస్యామ్. “౧ తదా విద్యా న్పుణ్యపాపే విధూయ నిరర్జునః పరమం సా మ్యముపైతి” “౨ అశ్వేష రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్రేష రాహూ ర్నఖా త్ప్రేముచ్యతాధాత్వా శరీర మకృతం కృతాత్తా బ్రహ్మలోక మభి నమ్భవామి” ఇతివ కేవలవిమోచనమ్. “౩ తస్య పుత్రా దాయ ముపయన్తి సుహృద స్సాగుకృత్వాం ద్వివన్తః పాపకృత్వామ్” ఇతి కేవలప్ర వేశః. “౪ తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయ స్సుకృత ముపయన్తి అప్రియా దుష్కృతమ్” ఇత్యుభయమ్. కిం కేవలహాని చిన్తనం కేవలూపాయనచిన్తన ముభయచిన్తనం చ సర్వాసు విద్యాసు వికల్పేనానుష్ఠేయమ్ - ఉత సముచ్చయేనేతి సంశయః. తథా తథా౭మ్నాతస్యా ర్థవత్త్వాన్య వికల్పఇతి పూర్వసిపక్షః. రాధానన్త - పుణ్యపాపప్రవేశస్య విమోచనాపేక్షిత్యేన శాఖాన్తరస్థస్యాపి ప్రవేశవాక్యస్య శాఖాన్తరస్థవిమో చనవాక్యశేషత్వాత్ వాక్యద్వయేనైకార్థవిధానా త్సముచ్చయః. ఏకస్యాం శాఖాయా ముభయవిధానాం ప్రతిపత్తృభేదేన పరిస్రాయతే.

సూత్రార్థస్తు - హానాత్వీతి తు శబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. హానావీతి ప్రదర్శనార్థమ్. కేవలవిమోచనే కేవలేహోపాయనే శ్రూయమాణే తయో రితరేతరసముచ్చయో౭వశ్యమ్భవీ. కుతః? ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్ ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాదిత్యర్థః. త్యక్తయోః పుణ్యపా పయోః ప్రవేశస్థానవాచిత్యా దుపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషత్వే మవగమ్యతే. ప్రదేశాన్తరామ్నాతవాక్యస్య ప్రదేశాన్తరామ్నాతవాక్యశేషత్వే దృష్టాన్తానాహ మశాచ్ఛన్తస్తుత్వసగానవదితి యథా “౫ వానస్పత్యోః కుశాః” ఇతిప్రదేశాన్తరామ్నాతస్య వాక్యస్య “౬ దౌదుమ్భర్యోః కుశాః” ఇతి తద్విశేషవాచిప్రదేశాన్తరస్థమ్. యథాచ “౭ దేవాసురాణాం ఛన్దోభిః” ఇతి సామాన్యతః ప్రదేశాన్తరామ్నాతస్య “౮ దేవచ్ఛన్దాంసి పూ ర్వమ్” ఇతి తత్క్రిమవిశేషవాచి ప్రదేశాన్తరస్థమ్, యథాచ “౯ హిరణ్యేన హాడశిన్ స్తస్మిన్ ముపాకరోతి” ఇతి ప్రదేశాన్తరస్థస్య తత్కాలవిశే షవాచి “౧౦ సమయావిషితే నూర్యే హాడశిన్ స్తస్మిన్ ముపాకరోతి” ఇతిప్రదేశాన్తరస్థమ్, యథాచ “౧౧ ఋత్విజ ఉపగాయన్తి” ఇతిప్రదేశాన్తరస్థస్య “౧౨ నాధ్వర్యురుపగాయేత్” ఇతి తత్సర్వదానరూపం ప్రదేశాన్తరస్థమ్; ఏవముపాయనవాక్యస్య హానివాక్యశేషతయా సమ్భ వన్త్యాంగతో సవికల్పో యుక్తః. తదుక్తం పూర్వస్మిన్ కాణ్డే “౧౩ అపితు వాక్యశేషస్యా దన్యాయ్యత్వా ద్వికల్పస్య” ఇత్యాది. ౧.

౧॥ ౩ముం-౧-౩. ౩॥ . ౫॥ . ౭॥ . ౯॥ . ౧౧॥
 ౨॥ ఛాం-౨-౧౩. ౪॥ కాషీ-౧౨-౪. ౬॥ . ౮॥ . ౧౦॥ ౬కాం-౬ప్ర-౪౩ప. ౧౨॥ ౬కాం-౩ప్ర-౬ప. ౧౩॥

† అత్రేద ముచ్యతే హానాపాయనశబ్దశేషత్వాదితి తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. † హానావితి ప్రదిష్ఠనా
ర్థమ్. కేవలాయాం హానా కేవలేచోపాయనే శ్రూయమాణే తయో రితరేతరసముచ్చయోఽవశ్యంభావీ. కుతః. ఉపా
యనశబ్దశేషత్వాత్ - † ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాత్. † ఉపాయనవాక్యస్యహి హానివాక్యశేషత్వమేవైవాచి
తమ్ - † విదుషా త్యక్తయోః పుణ్యపాపయోః ప్రవేశస్థానవాచిత్యా దుపాయనవాక్యస్య. † ప్రదేశాంతరామ్నాతస్య
వాక్యస్య ప్రదేశాంతరామ్నాతవాక్యశేషత్వే దృష్టాంతా ఉపన్యస్యన్తే కుశాచ్ఛన్దస్సుత్తుపగానవదితి కాలాపినః * ౧ కు
శా వానస్పత్యా ఇత్యామన్తన్తి. శాట్యాయనినాంతు * ౨ ఔదుమ్బర్యః కుశా ఇతి వాక్యమ్ - సామాన్యేన వానస్పత్య
త్వేనావగతాః కుశాః ఔదుమ్బర్యఇతి విశింషత్తద్వాక్యశేషతా మాపద్యతే. † తథా * ౩ దేవాసురాణాం ఛన్దోభి
రిత్యాదినా అవిశేషేణ దేవాసురాణాం ఛన్దసాం ప్రసజ్జే * ౪ దేవచ్ఛన్దాంసి పూర్వమితి వచనం క్రమవిశేషం ప్రతి
పాదయత్తద్వాక్యశేషతాం గచ్ఛతి. తథా * ౫ హిరణ్యేన షోడశినః స్తోత్ర ముపాకరోతీత్యవిశేషేణ ప్రాప్తే * ౬
సమయావిషితే సూర్యే షోడశినః స్తోత్ర ముపాకరోతీతి విశేషవిషయం వాక్యం తద్వాక్యశేషతాం భజతే. † తథా
* ౭ ఋత్విజ ఉపగాయస్తీత్య † విశేషప్రాప్తస్య * ౮ నాధ్వర్య రుపగాయేదితి వాక్య మనధ్వర్యవిషయతా మవగమ
యత్తద్వాక్యశేషత్వ మృచ్ఛతి. † ఏవం సామాన్యేనావగత మర్థం విశేషే వ్యవస్థాపయితుం త్నమస్య వాక్యస్య తచ్ఛే
షత్వ మనభ్యుపగచ్ఛద్భి స్తయో రథయో ర్వికల్ప సుమాశ్రయితవ్యః - † సచ సమ్భవన్త్యాం గతౌ న యజ్యతే. తదుక్తం
† పూర్వస్త్వికాణ్డే * ౧౭ అపితు వాక్యశేషత్వా దన్యాయత్వా ద్వికల్పస్య విధీనా మేకదేశః స్యాదితి. తదేవం కేవల
హానోపాయనవాక్యయో † రేకవాక్యత్వా త్కేవలస్య హానస్య, కేవలస్యచోపాయనస్యా, భావా † ద్వికల్పో నోపప

† (అత్రేదమిత్యాది) † (హానావితిప్రదర్శనార్థమ్) ఉపాయనస్యాపి ప్రదర్శనార్థమిత్యర్థః. † ఉపాయనశబ్దశేషత్వాదిత్యుక్తే ఉపాయన
శబ్దస్య అన్యచ్ఛేషభూతమితి ప్రతిభాతీతి తద్వ్యవృత్త్యర్థం వ్యాచక్షే (ఉపాయనశబ్దస్య హానివాక్యశేషత్వాదితి) హానివాక్యస్యోపాయనశబ్దః
శేషఇత్యర్థః. † విపరీతం కిం న స్యా దిత్యత్రాహ (ఉపాయనవాక్యస్యేతి) † తదుపపాదయతి (విదుషేతి) ప్రధానస్య తదుపయోగిత్వేన ప్రాప్తం
హి శేషభూతమ్ - అత్ర బ్రహ్మవిదుషోఽపేక్షితత్వేన ప్రధానం సుకృతదుష్కృతప్రహాణమ్ - తదేవహి తస్య ప్రయోజనమ్. ప్రహాణోపయోగీ
హ్యన్యత్ర ప్రవేశః - తస్మా ధ్ధానవాక్యం ప్రత్యుపాయనవాక్యం శేషభూత మిత్యర్థః, † హానిప్రవేశనవాక్యయోః ప్రధానశేషభావే దృష్టాన్తౌ మా
భూదితి తద్వ్యవృత్త్యర్థ మాహ (ప్రదేశాంతరేతి) కాలాపినః - కేచన శాఖినః. శాఖాంతరామ్నాతవాక్యం వనస్పతిసామాన్యవాని - తస్య విశేష
కాక్షాయాం తత్సమర్పకత్వేన శేషభూత మిత్యర్థః. † (తథేతి) దేవదైవత్యాన్యసురదైవత్యానిచ ఛన్దాంసి - తత్రానిర్ధారితక్రమవిశేషస్య వాక్యస్య
క్రమవిశేషనిర్ధారణముఖేన శేషభూత మిత్యర్థః. * దేవాసురాణా మితి దేవాసురశబ్దక్రమాదేవ ఛన్దోక్రమో జ్ఞాయత ఇతి న వాక్యాంతరాపేక్షేతి
చేన్న - క్రమావివక్షాయా మవ్యుత్పత్తరత్వా దేవశబ్దస్య పూర్వనిపాతసమ్భవేన వాక్యాంతరాపేక్షణాత్. స్తోత్రమ్ - గానవిశేషవిష్టోచ్చారణమ్.
శస్త్రమ్ - కేవల మేకస్వరోచ్చారణమ్. ఉపాకరణమ్ - ప్రస్తావనః. అతపవ్రాపాకర్తణి చోపాకరణశబ్దప్రయోగః - అధ్యయనారమ్భత్వాత్.
* ఉపాకరోతి - ప్రస్తావిత్యర్థః. * సమయావిషితే సమయా ఉదిత ఇత్యర్థః. అనిర్ధారితకాలవిశేషస్య వాక్యస్య కాలవిశేషం ప్రతిపాదయద్వా
క్యం శేషభూత మిత్యర్థః. † (తథేతి) సామాన్యప్రాప్త ముపగాన మృత్విగ్విశేషే వ్యవస్థాపయ ద్వాక్యం సామాన్యేనోపగానవాచివాక్యస్య శేష
భూతమిత్యర్థః. † (అవిశేషప్రాప్తస్య) ఉపగానస్యేత్యధ్యాహారః. ఇమాన్యుదాహరణాని కర్తవీచారోక్తాని. † అమీషాం వాక్యానాం శాఖాంత
రామ్నాతవాక్యంప్రతి శేషత్వానభ్యుపగమే కిం స్యా దిత్యత్రాహ (ఏవంసామాన్యేనేతి). † (సచేతి) పాక్షికబాధగర్భం వికల్పం వినా సముచ్చయేన
గతౌ సమ్భవన్త్యాం మిత్యర్థః. తదుక్త మితి సూత్రఖండి. † తం పూరయతి (పూర్వస్త్వికాణ్డఇతి) † (ఏకవాక్యత్వాదితి) అన్యోన్యశేషశేషిభావేన
అన్యయా దేకవాక్యత్వమ్. కేవలస్య హానస్యకేవలస్యచోపాయనస్యాభావాత్ - అప్రామాణికత్వాత్. † (వికల్పోనోపపద్యతే) సర్వోపనిషత్సా.

ద్యతే. † కాపీతకీనా ముభయామ్నాన మవిశేషపునశ్శృణుత్యేన ప్రతిపత్తృభేదాదవిరుద్ధమ్.

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

భయ ముక్తం భవతీతి వికల్పా నౌపపద్యత ఇత్యర్థః. † (కాపీతకీనామితి) అన్యథోక్తావప్యన్యతరస్య ప్రాప్త్యాత్ సర్వత్ర హాన ముపాయానం చోక్తం భవతీత్యవిశేషపునశ్శృణుత్యేన - అత స్తస్మితిపత్తృభేదాదితి వత్తుం యుక్త మితిర్థః.

పరేతు - హానౌపాయనచిన్తావికల్పనముచ్ఛయవిషయం విచార మనిచ్ఛన్తౌ వస్తువిషయం విచార మాచక్షతే. ఉభయామ్నానేన సద్దేహః ఉపాయానామ్నానే హాని రాధికీ. కేవలహాన్యామ్నానే విశయః-కిం సుహృద్ద్యుద్భిః ఉపాయనం హాన్యా నన్నిపతేత్ - ఉత నేతి. అశ్రుతత్వా, దన్యకర్తృకే హానేన్యకర్తృకోపాయనస్యావశ్యంభావాభావాత్, విద్యాన్తరశేషతయా శ్రుతస్యాన్యత్ర ప్రతీత్యయోగాచ్చ నౌపాయనం సన్నిపత తీతి పూర్వపక్షం కృత్వా ఉపాయనస్య కాపీతకీ వాక్యే హానశేషతయా సమధికతత్వాత్ సన్నిపతతి. అనుష్ఠేయోపసంహరన్యైవ విద్యైకత్వాపేక్షా- నతు స్తుత్కర్తృయా కీర్తితస్య. తస్యసూపసంహరో విద్యాన్తరేపి యుజ్యతే. అథవాదాన్తరస్యార్థవాదాన్తరాపేక్షా దృష్టా - * ఏకవింశో వా ఇతరో సావాదిత్య ఇత్యర్థవాదః * దాదశమాసాః పశ్చాద్దశ త్రయ ఇమే లోకా ఇత్యర్థవాదసాకాక్ష్యః, * త్రిపుణాభవతస్సేన్ద్రియత్వాయేత్యయమపి * ఇన్ద్రియంవై త్రిపుణిత్యాదిసాపేక్షో దృష్టః, అతో విద్యాన్తుప్రకర్షాయోపాయనం సన్నిపతతి. కాఖాన్తరే శ్రుతస్యాన్యత్రాపేక్షాయాం దృష్టా న్తాః కుశాదయః. గుహోసంహర చిన్తాయాం స్తుత్యుపసంహరచిన్తా ప్రాసక్తికీతి. విచారాన్తరంచ కుర్వతే - విహాననం నామ కిం హానమ్ - ఉతా ర్థాన్తరమ్. అమూర్తద్రవ్యేషు కమ్యనాయోగా చ్చలనవద్యస్త్రుగతం కార్యాన్తరప్రతిబద్ధనం లక్షణయోచ్యత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా లక్షణాయా మపి సన్నిహితోపాయనపదానుసారేణ ప్రహేళిక్షణోచితా. శౌఖాన్తరస్థస్య శాఖాన్తరేపి సన్నిధా దృష్టాన్తాః కుశాదయః. ఉపాయనశేషత్వా దితివక్తవ్యే * శబ్దశేషత్వాదితి నిర్దేశోన్యగతసుకృతదుష్కృతయో రన్యత్ర ప్రవేశానమ్భవేన స్తుతిపరత్వాభిప్రాయ ఇతి చాహుః. అపరేషామపి తుల్యమ్. అన్యేతు - స్తుత్యర్థత్వ మనాదృత్య హానౌపాయనయో ర్యోగాన్తే చిన్త్యత్వ మిచ్ఛన్తః చిన్తావికల్పనముచ్ఛయనిర్ధారణాయ - కేవలహానా నౌపాయనౌపసంహరః - ప్రాప్తస్యావచనే కారణాన్తరాభావాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా అనారభ్యాధీతనర్వవిద్యాసాధారణకాపీతకీవాక్యైకదేశ ప్రతిపన్నౌపాయనస్య సర్వహానవాక్యానాం శేషత్వాత్ కేవలహాన శ్రవణేపునసంహరన్య మిత్యాహుః. అత్ర బ్రూమః - అత్ర సాక్షాత్సన్ధ్య భావః పరేరేవాభ్యుపేతః. తస్యాం సమ్భవన్త్యాం ప్రాసక్తికవిచారపరత్వ మయుక్తమ్. సనూపరితనాధికరణద్వయం తవాపి ప్రాసక్తికమితిచేత్. సత్యమ్ - సోస్తాకం యుజ్యతే - నతు భవతః - అధికరణవిశేషశ్చాద్భావనియమకాభావాత్. ప్రాసక్తికేసహి విచారేణ ప్రసజ్ఞాకానన్తరభావినా భావ్యమ్. గుహోపసంహరఃప్రసజ్ఞకశ్చేత్ - స్తుత్యుపసంహరచిన్తయా ద్వితీయా దనన్తరంవా పాదాన్తేవా భవితవ్యమ్ - నతు మన్యే - విశేషహే త్యభావాత్. అస్తాకంతు హాన్యాదివిచారే సాక్షాత్సన్ధ్యతేసతి హాన్యాదే న్యమయవిశేషాదిచిన్తాయాన్తరన్తరభావిత్యంహి యుజ్యతే. అత స్సన్ధ్యత్యసృథా నుపపత్త్యా హాన్యాదిచిన్తావిషయో విచారో భవతు మర్హతి. కేవలహానాపుపాయనం సన్నిపతేత్ - నవేతి విచారో న ఘటతే - నకలకర్తృప్రహేళిన్య సర్వబ్రహ్మవిద్యాఫలత్వస్య అర్థసామర్థ్యసిద్ధత్వాత్, బ్రహ్మవేదనాన్యభిచారిసగ్ధకర్తృప్రహేళిప్రత్యభిజ్ఞాపనేన విహితత్వా దుపాయనస్య - క్రత్వవ్య భిచారిజుహూప్రత్య భిజ్ఞాపనేన విహితవర్ణతాయాఇవ సర్వాసు విద్యాసు సన్నిపాతోపపత్తే ర్న్యాయాన్తరనిరపేక్షత్వాత్, విద్యాన్తరగోచరాగ్ధ వాదస్యాగ్ధస్యాగ్ధవాదాన్తరేణ సన్నిపాతోపపత్తిపి దుర్వచా-ఏకవింశత్యార్థనాదాదివత్ సాకాక్ష్య త్యాభావాత్. ఏకవింశత్యస్యాపేక్షికత్వాత్ప్రతాపే క్షిణీయప్రతిపత్తి రాకాక్షి తా - నైనం విహాననప్రతే రుపాయన మపేక్షితమ్ - నహి వటుః పటహద్వనిభి ర్విహాతనిద్ర ఇత్యుక్తే నిద్రాయా అన్యై రుపాయన మపేక్షితమ్. తథాపి రక్తపటన్యాయేనూత్థాపితాకాక్ష్యం సన్నిపతతీతి చేన్న-అతిప్రసక్తాత్. పునశ్చ కిం ప్రభావా విద్యేత్యప్యాకాక్షా ముత్థాప్య * భాతిచ తపతిచ కీర్త్యా యశసా బ్రహ్మసృజేన య ఏవం వేద * నాస్యాబ్రహ్మవిత్కులేభవతీత్యాదయోఽర్థవాదాః కస్తాన్నాన్యై రన్. పురుషాన్తరగతసుకృతదుష్కృతయోః పురుషాన్తరసమ్మోమణానుపపత్త్యా స్తుతిమాత్ర మితిచేన్న - క్రియోత్తీర్ణయోః కర్తృవిషయయో రీశ్వ రనిగ్రహానుగ్రహయోః పురుషాన్తరే ఫలదానానుగుణ్యలక్షణసమ్మోమణోపపత్తేః. సనూపాయనస్య సర్వవిద్యా శేషత్వే తచ్చిన్తనస్య సాన్వత్రికత్వం న్యయమేవ సిద్ధతీత్యనారమ్భణీయతా స్యాదితిచేన్న - పృథగామ్నానసామర్థ్యస్య పూర్వపక్షహేతోః స్థితత్వా దారమ్భావపత్తేః.

హాన్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. సామ్యరాయేత్తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే. ౧.

† సుకృతదుష్కృతయో ర్హాన ముపాయనం చ సర్వాను విద్యాను చింతనీయ మిత్యుక్తమ్. తద్ధానం కిం దేహవియోగకాలే, దేహో దుష్కృతస్యాధ్వనిచ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవేతి విశయే ఉభయత్రేతి యుక్తమ్ - ఉభయభా శ్రుతత్వాత్. ఏవంహి కాషీతకిన స్వమామనన్తి * ౧ స ఏతం దేవయానం పద్ధాన మాపద్యాగ్నిలోకం గచ్ఛతీత్యుపక్రమ్య * ౧ స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసాఽత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి. అత్ర వాక్యే అధ్వని సుకృతదుష్కృతహానిః ప్రతీయతే. తాజ్ఞీనస్తు * ౨ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్రో ఇవ రాహూర్ముఖాత్ప్రీముచ్య | ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోక మభినమ్భవామితి. అత్రతు దేహవియోగకాల ఇతి ప్రతీయతే. శాట్యాయనకేఽపి * ౩ తస్య పుత్రా దాయ ముపయన్తి సుహృద సాధుకృత్యాం ద్విషన్తః సాపకృత్యా

౨౭॥ సూ. సామ్యరాయేత్తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే. † సజ్జత్యర్థ మనుజదతి (సుకృతేతి) తాజ్ఞీనః - చంద్రో గా - కిం పిదుషు స్సుకృతదుష్కృతహానం దేహవియోగ కాలే అధ్వనిచ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కి ముఖ్యయత్ర హానిశ్రవణమ్ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ. కిం * సుకృతదుష్కృతే ధూనుతఇతి వాక్యాయవస్య * స ఏతం దేవయాన మిత్యన్తా త్ప్రాగన్వయః - ఉత యథాపాఠ మన్వయః. కి మశరీరస్య సుఖ దుఃఖానసుభవశ్రవణానురోధేన ప్రాగన్వయవర్జనం న్యాయమ్ - ఉత దేవయానగత్త్య సూక్ష్మదేహస్థిత్యర్థం యథాపాఠ మన్వయవర్జనం న్యాయమ్. కిం సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్తవ్యా విమోచపద్యతే - నేతి. సచేత్ - సూక్ష్మదేహస్థితయే యథాపాఠ మన్వయస్య న్యాయత్వా త్తస్మాదన్వయ భిన్నభయత్ర హానిశ్రవణాదేహవియోగకాలేఽధ్వనిచ హానం స్యాత్. సూక్ష్మదేహస్థితిః కర్తవ్యా విమోచపద్యతే చేత్ - ప్రాగన్వయవర్జనస్య న్యాయత్వేన తస్మాదన్వయ ఇత్యుభయత్ర శ్రవణాభావాత్ దేహవియోగ కాల ఏవ సుకృతదుష్కృతహానం స్యాత్. — అత్రేతర సర్వేచ కాషీతకివాక్య

౨౭॥ సూ. సామ్యరాయేత్తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే. ౧.

(వే-సా.) సుకృతదుష్కృతయో ర్హానిః, “౨ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ .. ధూత్వా శరీరమ్” ఇతి దేహవియోగకాలే పుత్రా. శాఖాంతరే “౧ స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే” ఇత్యధ్వనిపి శ్రుతాపి సాంపరాయే సరమదేహవియోగకాలఏవ చింతనీయా, దేహవియోగా దూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణ తరితవ్యభోగాభావాత్. తథాహ్యన్యే శాఖినిః “౪ తస్య తావదేవ చిరం యావ స్సవిమోక్ష్యేఽధనంపశ్యే” ఇతిదేహవియోగసమనంతరం బ్రహ్మప్రాప్తి రభిధీయతే. ౧.

(వే-దీ.) కిమిదం సుకృతదుష్కృతయో ర్హానిచింతనం దేహవియోగకాల ఏకదేశః క్షీయతే, అధ్వని శిష్టవిత్కృత్యుభయత్ర కర్తవ్యమ్ - ఉత దేహవియోగకాల ఏవ సర్వం క్షీయత ఇతి సంశయః. ఉభయత్ర శ్రుతేః, దేవయానేన పథా గమనాన్యథానుపపత్త్యా చోభయత్రేతి పూర్వగత్యుపక్షః. “౨ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్రో ఇవ రాహూర్ముఖాత్ప్రీముచ్య | ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమ్” ఇతి దేహవియోగకాలే, “౧ స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే” ఇత్యధ్వనిపి, హానిశ్రుతేః. దేహవియోగకాలే సర్వకర్తవ్యయేపి దేవయానేన గమనసాధనం కర్తవ్యం నమ్మనతి. రాధాకృష్ణ “౪ తస్య తావదేవ చిరం యావ స్సవిమోక్ష్యే అథ నమ్మశ్యే” ఇతి దేహవియోగా దూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకాణానుభావ్యపుణ్యపాపఫలాభావాత్, “౨ అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపమ్” ఇత్యాదివైకార్థ్యాత్, అభ్యన్యామ్నాత మపి “౧ తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే” ఇతి వాక్యం దేహవియోగకాలే సజ్జమయితవ్యమితి దేహవియోగకాలఏవ హాని చింతనమ్. సర్వకర్తవ్యయేపి విద్యాసామ్యర్యాదేవ దేవయానేన పథా గమనం చోపపన్యతే. విద్యాహి స్వయం సూక్ష్మశరీరస్యానారమ్భకాపి ప్రకృతసుఖదుఃఖోపభోగ సాధనస్థూలశరీరస్య సర్వకర్తవ్యం చ నిరవశేషక్షయేపి స్వఫలధూతబ్రహ్మప్రాప్తి ప్రతిపాదనాయ దేవయానేన పక్షేనం గమయితుం సూక్ష్మశరీరం స్థాపయతి.

సూత్రార్థస్తు సామ్యరాయే దేహవియోగకాల ఏవ చింతనీయమ్. కుత? తర్తవ్యాభావాత్ దేహవియోగాదూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణ తరితవ్యభోగాభావాత్. తథాహ్యన్యేఽదీయతే “౪ తస్య తావదేవ చిరం యావ స్సవిమోక్ష్యే అథ నమ్మశ్యే” ఇతి “౫ అశరీరం వావ సన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశతః” ఇతిచ. ౧.

మితి పుత్రేషు దాయసజ్జాన్తినమకాలం సుకృతదుష్కృతసజ్జాన్తినమణం శ్రూయమాణం దేహవియోగకాల ఇతి గమ్యతే. అత సుకృతదుష్కృతయో రేకదేశో దేహవియోగకాలే హీయతే - శేషస్త్వధ్వని.

† ఇతిప్రాప్త ఉచ్యతే సామ్యరాయే ఇతి సామ్యరాయే - దేహాత్మామణకాల ఏవ విదుష సుకృతదుష్కృతే నిరవశేషం హీయతే. కుతః. † తర్తవ్యాభావాత్ విదుషో దేహవియోగా త్పశ్యా త్సుకృతదుష్కృతాభ్యాం తరితవ్యభో గాభావాత్. విద్యాఫలభూత బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణ హి సుకృతదుష్కృతాభ్యాం భోక్తవ్యే సుఖదుఃఖేన విద్యేతే. తథా హ్యన్యే దేహవియోగా దూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరక్తసుఖదుఃఖోపభోగాభావ మధీయతే * ౧ † అశరీరం వాచ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశతః * ౧ ఏవ సమ్యగిసాదోఽస్మా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన రూపేణా భివిష్పద్యతే * ౨ తస్య తావ దేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యేఽథ సమ్మత్స్య ఇతి. ౧॥ ఛాం-౮-౧౨-౧, ౨.

౨౦॥ సూ. ఛన్దతఉభయావిరోధాత్. ౨.

ఏవ † మర్థస్వాభావ్యా త్సుకృతదుష్కృతహానికాలేఽవధృతేన త్యుభయావిరోధేన - † శ్రుతే రర్థస్వభావస్య చావిరో ధేన † ఛన్దతః - యథేష్టం † పదానా మన్వయో వర్జనీయః. † కాషీతకీవాక్యే * ౩ తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతి చరి మశ్రుతో నాక్యావయవః * ౩ ఏతం దేవయానం పథాన మాపద్యతే ప్రథమశ్రుతావయవాత్పాగనుగమయితవ్య ఇత్యర్థః. ౨॥ ఛాం-౬-౧౮-౨. ౩॥ కాషీ-౧౮-౪, ౩.

మేవోదాహృత్య సామ్యరాయే - ఆధ్వనివేతి సంశయ మాహుః. తదయుక్తమ్ - వాక్యద్వయోత్థత్వాత్సంశయస్య. నహి కాషీతకీవాక్యమాత్రేణ సం శయో జాయతే. — గాయసజ్జాన్తినమకాలత్వమపి దేహవియోగకాలవప ప్రహణస్వార్థాపత్తిః. ఉభయశ్రుత్యవైయర్థ్యం పూర్వపక్ష సేతుః.

† (ఇతిప్రాప్త ఇత్యాది) † (తర్తవ్యాభావాదితి) అత్ర తరతిః ప్రాప్తివచనం. † (అశరీరంవాచ సన్దమితి) శరీరవియోగానన్తరమేవేతిభావః.

౨౦॥ సూ. ఛన్దతఉభయావిరోధాత్. † (అర్థస్వాభావాదితి) శ్రుతివాక్యే సత్యమి తర్తవ్యాభావాదితి సూత్రోక్తత్వా దర్థస్వాభావ్య మేవాత్ర సేతు రుక్తః. † (శ్రుతేరర్థస్వభావస్య చావిరోధేనేతి) శ్రుతేః - దేహవియోగవప ప్రహణవరశ్రుతేః. † (పదానామితి) మహావాక్యాపేక్ష యా పదస్థానీయానాం వాక్యావయవానామిత్యర్థః. † (ఛన్దత ఇతి) † యథేష్టమిత్యుక్తే కుత్ర కేషా మిత్యన్వయస్యాస్ఫుటత్వాత్ అనుపపన్నాన్వయో మాఘాదితి తదర్థ మాహ (కాషీతకీతి) యథా * అగ్ని హోత్రం జు హోతి * యవాగూం పచతీతి వాక్యయో రర్థక్రమేణ పాఠక్రమో బాధ్యతే - తద్విదహాపి. * తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే * స ఏవం దేవయానం పథాన మాద్యతే ఇత్యర్థత క్రమఇత్యర్థః.

౨౦॥ సూ. ఛన్దతఉభయావిరోధాత్. ౨.

(నే-సా.) దేహవియోగకాలే పుణ్యపాపవిమోచనశ్రుతేః, దేహవియోగా దూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేశ్చేత్యుభయశ్రుత్యవిరోధా ధేతోః సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే ఇత్యయం శ్రుతిఖణ్డః ఛన్దతో నేతవ్యః “౩ ఏతం దేవయానం పథాన మాపద్యతే” ఇతి వాక్యఖణ్డాత్ ప్రాగనుగమ యితవ్య ఇత్యర్థః. ౨.

(నే-దీ.) ఏవ మర్థస్వాభావ్యా దేహవియోగకాలవప నిరవశేషక ర్తవ్యయేఽవధృతే నతి “౩ తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే” ఇతి వాక్యఖణ్డః ఉభయావిరోధాత్ ఉభయశ్రుత్యవిరోధా చ్ఛన్దతో నేయః, “౪ అశ్వ ఇవ రోమాణి విభూయ పాపం ధూత్వా శరీర మకృతమ్” “౨ తస్య తావ దేవ చిరమ్” ఇత్యుభయశ్రుత్యవిరోధా చ్ఛరమశ్రుతోపి “౩ తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే” ఇతి వాక్యఖణ్డః “౩ ఏతం దేవయానం పథాన మాపద్యతే” ఇతి ప్రథమశ్రుతఖణ్డాత్ ప్రాగనుగమయితవ్య ఇత్యర్థః. ౨.

౪॥ ఛాం-౮-౧౩.

† అత్ర పూర్వపక్షే ప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨౯॥ సూ. గతేరథవత్త్వముభయధాన్యధాహివిరోధః. ౩.

సుకృతదుష్కృతయోరేకదేశస్య దేహవియోగకాలే హానిః. - శేషస్యచ పశ్చాదితి ఉభయధా కర్తృత్వయేన త్యేవ గతే రథవత్త్వమ్ - దేవయానగతిశ్రుతే రథవత్త్వమిత్యర్థః. అన్యధాహివిరోధః దేహవియోగకాలవచ సర్వకర్తృత్వయే సూక్ష్మశరీరస్యాపి వినాశస్సాన్త - తథాసతి కేవలస్యాత్తమో గమనం నోపపద్యతే. అత ఉత్కా) నిసమయే విదుషో నిశ్చేషకర్తృత్వయో నోపపన్నః.

† అత్రోత్తరమ్.

౧॥ ఛాం-౮-౧౨-౨, ౩.

౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలభ్యేర్లోకవత్. ౪.

ఉపపన్నపశ్చాత్కా) నికాలే సర్వకర్తృత్వయః. కథమ్. తల్లక్షణార్థోపలభ్యేః క్షీణకర్తృణోప్యావిరూభృతస్వరూపస్య దేహసమ్బంధస్తల్లక్షణార్థోపలభ్యేః. * ౧ పరంజ్యోతి రుపసమ్పద్య స్వేన దూపేణాభినిష్పద్యతే * ౧ స తత్ర పర్యేతి జటత్కీ)డన

† అనంతరసూత్ర మవతారయతి (అత్రేతి).

౨౯॥ సూ. గతేరథవత్త్వ ముభయధాన్యధాహి విరోధః. కేవలస్యాత్తమో గమనం నోపపద్యతే ఇతి కథమ్ - అణుత్వా స్థిమనం యజ్యత ఇతిచేన్న - కరణకశేబరరహితస్య ప్రవృత్త్యకత్వాత్, సత్యసజ్జల్బితాదే రనావిరూభృతత్వాచ్చ, ఉపపన్న ఇత్యుత్తరసూత్రాగమ్యత్వాత్ తత్సంఘటనార్థ మనుపపన్న ఇతి పూర్వసూత్రవ్యాఖ్యానం సమాహితమ్.

† ఉత్తరసూత్ర మవతారయతి (అత్రోత్తరమితి)

౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలభ్యేర్లోకవత్. అక్షణశబ్దః స్వరూపవాచీ. అకర్తృహేతుకదేహసమ్బంధరూపప్రమేయోపలభ్యేత్వ్యః. తదుపలభ్యేతి వక్తవ్యే కిమర్థం తల్లక్షణార్థోపలభ్యేతిశబ్దభూయ స్త్వమితిచేత్. ఉచ్యతే - సహ్యవిరూభృతస్య రూపస్య కర్తృకృతప్రాకృతదేహసమ్బంధో

౨౯॥ సూ. గతేరథవత్త్వముభయధాన్యధాహివిరోధః. ౩. ౩౦॥ సూ. ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలభ్యేర్లోకవత్. ౪.

(వే-పా.) చోదయతి. దేవయానగతిశ్రుతే రథవత్త్వ ముభయత్ర చింతాయామేవ అన్యథా దేహవియోగకాలవచ చింతాయాం తస్మిన్నేవ సర్వకర్తృత్వయా దేహభావేన గతి ర్నోపపద్యత ఇతిహి గతిశ్రుతివిరోధః. ౩.

(వే-దీ.) అత్ర చోదయతి. దేవయానేన, గతిశ్రుతే రథవత్త్వం దేహ వియోగకాలేఽద్వని చే త్యుభయధా కర్తృత్వయే సత్యేవ. అన్యథా దేహవియోగకాలే ఏవ సర్వకర్తృత్వయేనతి సూక్ష్మశరీరస్యాప్యారమ్భకనాశేన స్థిత్యనుపపత్తేః దేవయానగతిశ్రుతిర్హి విరుద్ధతే. ౩.

(వే-పా.) పరిహరతి. దేహవియోగకాలే సర్వకర్తృత్వయేపి గతివిధి రుపశన్నః. బ్రహ్మోపాసీనానా మకర్తృభ్యాన్థోపలభ్యేః “౨ స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి” ఇత్యాదౌ. యథా లోకే రాజాన ముపాసీనానా మితరపురుషాసాధారణసర్వాధిపతిః. ౪.

(వే-దీ.) పరిహరతి. భగవంత ముపాసీనానాం దేహవియోగకాలే సర్వకర్తృత్వయేపునపపన్నో దేవయానగి పక్షాః. కుతః. తల్లక్షణార్థోపలభ్యేః తల్లక్షణార్థః - తజ్ఞాతీయార్థః. అకర్తృభ్యాన్థోపలభ్యేత్వ్యర్థః. ఉపలభ్యతేవ్యాకర్తృభ్యాన్థో బ్రహ్మోపాసీనానాం “౨ స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి” ఇత్యాదిషు. లోకవత్ యథా లోకే రాజాన ముపాసీనానాం ప్రాకృతపురుషాసాధారణాతిరమణీయానేకాధిపతిః - తద్వత్ సర్వజ్ఞం సత్యసజ్జల్బం మహేందారం పరం బ్రహ్మోపాసీనానాం సర్వ ముపపన్నమిత్యర్థః. ౪. ౨॥ ఛాం-౨-౨౪-౨.

మమాణః * ౧ స స్వరా డ్యవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కానుచారో భవతి * ౨ స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీత్యాదిషు దేహసమ్యుద్భావోఽగ్లో హ్యుపలభ్యతే. అతః క్షీణకర్తృణోఽపి సూక్ష్మశరీరయుక్తస్య దేవయానేన గమన ముపపద్యతే. † కథం సూక్ష్మశరీర మప్యారమ్భకర్తృవినాశేఽవతిష్ఠత ఇతిచేత్. విద్యామాహాత్మ్యాదితి బ్రూమః. † విద్యాహి స్వయం సూక్ష్మ శరీరస్యానారామ్భికాపి ప్రాకృతసుఖదుఃఖోపభోగసాధనస్థూలశరీరస్య సర్వకర్తృణాం చ నిరవశేషక్షయేఽపి స్వఫలభూత బ్రహ్మప్రాప్తిప్రదానాయ దేవయానేన పద్దైవం గమయితుం సూక్ష్మశరీరం స్థాపయతి లోకవత్ † యథా లోకే సన్యా దిసమృద్ధ్యర్థ మారభ్యే తటాకాదికే తద్ధేతుషు తదిచ్ఛాదిషు వినష్టేష్యపి తదేవ తటాకాదిక మశిధిలం కుర్వస్తస్తత్రపా సీయపానాది కుర్వన్తి - తద్వత్.

౧॥ ఛాం-౨ప్ర-౨౫-౨. ౨॥ ఛాం-౨ప్ర-౨౬-౨.

† అథస్యాత్ - జ్ఞానినాంసాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాం దేహపాతసమయే కర్తృణాం నిరవశేషక్షయాద్దేహ పాతా దూర్ధ్వం సూక్ష్మశరీరమాత్రం గత్యర్థ మనువర్తతే - సుఖదుఃఖానుభవౌ న విద్యతఇతి యదుక్తమ్ - తస్మాదపపద్యతే - వసిష్ఠావాస్తరతపఃప్రభృతీనాం సాక్షాత్కృతపరతత్త్వానాం దేహపాతా దూర్ధ్వం దేహాంతరసంక్రమః, పుత్రజన్మవిపత్త్వాదినిమిత్తసుఖదుఃఖానుభవశ్చ దృశ్యతఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౩౧॥ సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్. ౫.

నాస్తాభి సుర్వేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతయో ర్వివాశ ఉక్తః - అపితు యేషాం జ్ఞాని నాం దేహపాతానంతర మర్చిరాదికా గతిః ప్రాప్తా - తేషాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతహానిరుక్తా. వసిష్ఠాదీనాం త్యాధికారికాణాం న దేహపాతానంతర మర్చిరాదిగతి ప్రాప్తిః - † ప్రారబ్ధస్యాధికారస్యాసమాప్తత్వాత్. † తేషాం కర్త

౭ప్తి - తస్మా చ్ఛరీరత్వాకారేణ సజాతీయదేహసమ్యుద్ధమాత్రమేవ - సత్వయమేవ కర్తృకృతః ప్రాకృతదేహ ఇత్యభిప్రాయేణ తల్లక్షణార్థోపలభ్యేతిక్త్య క్తమ్. † లోకవదితి సాత్ర మంశ మవతారయితు మాహ (కథమితి) † విద్యామహాత్మ్య ముపపాదయతి (విద్యాహీతి) పాపం యథా స్వఫలభూత దుఃఖభోగాయ నిరయప్రాప్తిహేతుం వపు ర్దిశతి. యథా పుణ్యం స్వఫలభూతసుఖభోగాయ స్వర్గప్రాప్తిహేతుం వపు ర్దిశతి - తథా బ్రహ్మవిద్యాపి స్వఫలబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుం శరీరం స్థాపయతీత్యర్థః. † లోకవదితి సూత్రఖండం వ్యాచక్షే (యథేతి) అస్య హేతుకతయోత్పన్నస్య హేత్వభావేపి కా ర్యాంతరార్థం స్థితౌ దృష్టాంత ఉక్తః.

† అనంతరసూత్రశక్త్యామాహ (అథస్యాదితి).

౩౧॥ సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్. † వసిష్ఠాదీనా మర్చిరాదిగత్యనాసత్తి ముపపాదయతి (ప్రారబ్ధస్యేతి) అధికారః - పదమ్. † తతః కిమిత్వత్రాహ (తేషామితి) దేహపాతానంతరప్రాప్తార్చిరాదిగతీనామేవ విదుషాం దేహపాతసమకాలే సుకృతదుష్కృతక్షయః -

౩౧॥ సూ. యావదధికారమవస్థితిరాధికారికాణామ్. ౫.

(నే-సా.) వసిష్ఠాదీనాం జ్ఞానినామపి దేహపాతా దూర్ధ్వం ఫలాంతరానుభవః, ప్రారబ్ధాధికారహేతుకర్తృవినాశాభావాత్. యావదధికార సమాప్తికర్తృకర్తృఫలానుభవాయ. తేషాం తత్రైవ స్థితిః, నార్చిరాదిప్రాప్తిః. జ్ఞానినామపి ప్రారబ్ధకర్తృ అనుభవేనైవ సశ్యతీతి వక్ష్యతే. ౫.

(నే-దీ.) పరం బ్రహ్మోపాసీనానాం దేహపాతసమయే సర్వకర్తృక్షయాత్ దేహపాతా దూర్ధ్వం కర్తృఫలానుభవౌ న విద్యతఇత్యేత స్సనంభ వతి - వసిష్ఠాదీనాం జ్ఞానినామపి కర్తృఫలరూపదేహాంతరసంయోగః, పుత్రజన్మవిపత్త్వాదిషు సుఖదుఃఖానుభవౌఽపి దృశ్యత ఇత్యాశక్త్యాహ.

యేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతా దనంతర మర్చిరాదికా గతిః ప్రాప్తా తేషాం దేహపాతాదూర్ధ్వం తరితస్యకర్తృఫలభోగా భావాద్దేహపాత సమయవన సర్వకర్తృక్షయ ఉక్తః. వసిష్ఠాదీనాస్తు అధికారికాణాం యావదధికారసమాప్తి నార్చిరాదికా గతి రస్తి - అపిత్వధికారేఽవస్థితిరేవ - అధికారహేతుభూతకర్తృణః ఫలదానాయరబ్ధత్వాత్. జ్ఞానినూప్యారబ్ధంహి కర్తృ ఫలానుభవేనైవ క్షీయతే. ౫.

విశేషేణాధికారవిశేషం ప్రాప్తానాం యావదధికారసమాప్తి తదారంభకం కర్తృ నక్షీయతే - ప్రారంభస్యహి కర్తృణో భోగా దేవ త్తయః. అత ఆధికారికాణాం తదారంభకం కర్తృ యావదధికార మవతిష్ఠతే - అత స్తేషాం నదేహపాతా దనన్తరమర్చిరాదిగతిప్రాప్తిః.

సామ్యరాయాధికరణం సమాప్తమ్.

సత్వస్యేషామ్. సన్న్యేషానా మనమాప్తాధికారాణాం తద్ధేతో రనుభవైకవిశాశ్వత్య కి ర్దేహో విద్యమానతయా నార్చిరాదిగతి రాసన్నా - అతో నదే హపాతసమకాలే కర్తృక్షయఇతి నదోషఇత్యర్థః.

అత్రతు - ద్వితీయసూత్రస్య పరై ర్విధృతాన్తరంచ కృతమ్ - కర్తృక్షయహేతో ర్యమనియమాదివిద్యాభ్యసనస్య దేహపాతాత్ పశ్చా దశక్య తయా తద్ధేతుక కర్తృక్షయస్యానుపపత్తేః దేహపాతా త్సూర్యమేవ ఛందః - ఇచ్ఛాతోఽనుస్థానమ్, తత్సూర్యకం సుకృతదుష్కృతహానంచ స్యాత్ - ఏవంచ సతి నిమిత్తవైమిత్తికయో రవిరోధఇతి ఆధ్యాహరభాష్యాత్, కాశీతకీనాం పాపస్య పరిహారస్య వక్తవ్యత్వాచ్చ తదనాదరిః. దేవయా నమధ్యేఽనుస్థానానుపపత్తేః ప్రహణానుపపత్తి రితివా - సాధకావస్థాయామేవ చ్ఛస్తతోఽనుస్థానమ్, తత్సూర్యకంచ సుకృతదుష్కృతహాన, మితి వాఽధ్యాహరః కార్యః. అస్థాకంతు అన్వయః కార్యఇత్యేతావ దధ్యాహర్యమ్, గతేరర్థవత్త్వ మిత్యధికరణాన్తరం కృతమ్ - దేవయానః పథాః క్రమ విశేషేణ సర్వత్ర సన్నిపతేత్ - ఉత విభాగేన క్వచిత్ సన్నిపతేత్ క్వచిన్నేతి విచార్య - హానిసన్నిధౌ శ్రుతత్వాత్ ఉపాయనానువృత్తిచద్యేవయా నాను వృత్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా గతేః - దేవయానస్య పథోఽర్థవత్త్వం ఉభయథా - క్వచి త్సన్నిపతేత్ - క్వచి న్నేతి విభాగేన భవతి - నిరజ్ఞానస్య బ్రహ్మభూయం గతస్య దేశాన్తరగమనవిరోధాత్, పర్యజ్ఞవిద్యాదినసంహోపానసేష్యేవ గతికారణభూతప్రకృష్టాగో హణాద్యుపలభ్యే. లోకవత్ - యథా గ్రామాన్తర ప్రాప్తేర్వార్ధాపేక్షత్యేపి నారోగ్య ప్రాప్తౌ మార్గాపేక్షా - తస్యదితి వర్ణితమ్. తదయుక్తమ్ - నిర్గుణవిద్యాయాపేవ ఆప్రామాణికత్వా, దత్తరాస్వాస్యాచ్చ. అర్థవత్త్వ ముభయధేతుకత్యేవైర్ధవత్త్వం నైవ ప్రకారద్యయయోగిత్వం స్యాత్ - దేవయానస్య క్వచిత్ అసన్నిపాతోనాను తత్ర ప్రయోజనశూన్యత్వమ్ - కథ మర్థవత్త్వస్య ప్రకారోఽర్థశూన్యత్వమ్. బ్రహ్మోఽనస్తత్యేపురపానకస్య నిర్జ్ఞానత్వా విర్భావః కావిశేషమివ దేశవిశేష మపేక్షితఇతి సవిరోధః.

అపరేత్వాహుః - పరక్రియాయానుకృతగుక్కుతయోః కథం పరత్ర శక్క్రియైరిత్యాశక్క్రియాం ఛందః - పరత్ర శుభాశుభసంబ్ధ్యై తస్మాదీయనుకృతదుష్కృతావత్తిః :: శప్యమానస్య యత్వాపం శపమానంతు గచ్ఛతేత్యాదిశాస్త్ర ప్రామాణ్యా న్నయుక్తయః క్రమస్తే - కాశీతకీనా ట్కాయనశ్రుతో రవిరోధాత్. ఏవం పుణ్యమపి నివర్తతేచేత్ - కిమర్థాగతిరిత్యపేక్షాయాం గతేరర్థవత్త్వ మిత్యాది. గతే ర్థవత్త్వ ముభయథా - పూర్వాపాప నివృత్తిరూపప్రకారద్యయేన భవతి - అన్యథా పుణ్యానుస్మత్తానావృత్తిశ్రుతివిరోధః. గతిశ్చ దేశవిశేషప్రాప్తయే యుజ్యతే. తదాహ ఉపపన్న ఇతి ఉపపన్నా గత్యుపదేశః - పర్యజ్ఞవిద్యాయాం లోకఇవ కార్యబ్రహ్మణా సంవాదాద్యుపలభ్యేరితి. తత్ర బ్రూమః - పరత్ర శుభా శుభసంబ్ధ్యై ఇత్యుక్తేపి పరికీయయోః కథమన్యత్ర ప్రవేశఇతి సంశయోఽవతిష్ఠతే - తత్ర శాస్త్రప్రామ ణ్యాదితి వక్తవ్యమ్ - అతః కాశీతకీనా ట్కాయనశ్రుతో రవిరోధాదేత్యేతావతాఽలమ్ - ఛందతత్త్వస్య వైయర్థ్యమ్ ఆనన్తరసూత్రస్యచ - పుణ్యం నివర్తతేచేత్ - కిమర్థాగతిరితి శక్క్రి యపరిహరపరత్వ మయుక్తమ్ - దేశవిశేషప్రాప్తిరూపప్రయోజనస్యాశాబ్దత్వాత్, కష్టోత్తోభయహానస్యానావృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్యచ గతిప్రయోజన త్వేభావాత్. సుకృతదుష్కృతప్రహాణం దేహవియోగసమయవేవ భవద్భిర్నిశ్చితమితి తస్య పశ్చాన్నావిగతిప్రయోజనత్వం హ్యయుక్తమ్. అనా వృత్తిశ్రుత్యవిరోధస్యచ గన్తృ పురుషసమనేతత్వాభావేన గతిఫలత్వాసమ్భవః. గతిప్రతిపాదకాభ్యుపగమఫలంహి తద్గన్తృగతమ్. కార్యబ్రహ్మప్రా ప్తితత్త్వంవాదాదిప్రయోజన మనన్తర సూత్రోక్త మస్తీతిచేత్ - తద్గి తేనైవాలమ్.

అన్యేతు - సామ్యరాయ ఇతి సూత్రం పూర్వపక్షవిషయం కృత్వా ద్వితీయస్య సిద్ధాంతవిషయత్వ మిచ్ఛన్తః శ్రుతిద్యయవిరోధపరిహారపరం ద్వితీయసూత్ర మేవం వ్యాచక్షతే-ఛందః - సబ్ధ్యుతః. చిన్తనాత్. ఉపాసనార్థ మధ్వని సుకృతదుష్కృతహానమ్. కాశీతకీనాక్యస్యానారభ్యాదీ తత్వాత్ సర్వవిద్యాశేషత్యేనానుచిన్తనార్థమ్ - ఇతర దావక్యం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థమ్. ఏవ ముభయో శృతితో రవిరోధ ఇతి. యద్వా - యైః కర్తృ హానమధ్వని చిన్తితమ్ - తేషాం తదధ్వని స్యాత్. యైర్దేహవియోగే తచ్చిన్తితమ్ - తేషాం దేహవియోగే స్యాదితి ఛందత ఉభయత్రావిరోధ ఇత్యా హుః. తత్ర ప్రథమపక్షోఽనుపపన్నః - ముముక్షూణాం తత్త్వవైస్య చిన్తనీయత్యేవ చిన్తనార్థం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థంచేతి విభాగానుపపత్తేః. చిన్తి తప్రకారేణ ఫలసిద్ధిశ్చేత్ - తత్త్వమేవ స్యాత్. నచే చ్చిన్తనవైయర్థ్యమ్. ఛందశబ్దస్య చిన్తనాచిత్వంచ క్లిప్తమ్, ఛందతశ్చేతి చశబ్దాభావాత్తత్త్వ

౩౨॥ సూ. అనియమస్స ర్వేషామవిరోధశ్చబ్దానుమానాభ్యామ్. ౧.

ఉపకోసలాదిషు యేషాపాసనేష్వర్చిరాదిగతిః శ్రూయతే - కిం తన్నిష్ఠానామేవ తయా బ్రహ్మప్రాప్తిః - ఉత

ప్రతిపత్త్యర్థతాయా అశాబ్దత్వంచ. ద్వితీయోఽప్యనుపపన్నః - తుల్యబలత్వాభావా దుపాసకభేదేన వికల్పాశ్రయణానుపపత్తేః. సామ్మరాయప
క్షోహి వాక్యద్వయావగతః - ఇతరస్తేవకేన * పాపం విఘ్నాయ - ఘాత్యా శరీరమితి శ్రౌతక్రమస్తర్వభోగాభావానుగృహీతస్తదననుగృహీతాత్
కాపీతకీనాం పాపక్రమాత్ ప్రబలశ్చ. గతే రర్థవత్త్వ మిత్యధికరణాంతర మాహుః - అర్చిరాదిగతిః కిం తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థ మామ్నాయతే - ఉత
తత్త్వప్రతిపత్త్యర్థ ముపాసనార్థం చేతి సంశయః గతి ముపాసితీతి విధ్యభావాత్ పూర్వపక్షః. ఏకస్యా ఏవార్చిరాదిగతేర్నూనాధికపర్వభావేన
శ్రుతత్వా న్నూనాధికభావవిరోధస్య ఉపాసనార్థతయా పరిహర్తవ్యత్వాత్, ధ్యానస్య ధ్యానవతాం తథా తథా ప్రాప్త్యర్థత్వాచ్చ ఉభయార్థమితి
సిద్ధాంతయన్తి. తత్త్వద్విద్యాను ప్రతిపాదితపర్వమాశ్రయన్తా. గతి శ్రవణరహితాను విద్యానూపనంహృతసర్వపర్వాగతిశ్చిన్త్యా - యథాతత్త్వ ముపా
సనస్య నిసర్గప్రాప్తత్వా దిత్యాహుః. * ఏవంవి త్వాదేనైవాధ్యారోహతీతి వచనాచ్చ తత్త్వవేదన ముపాసనంచ గత్యామ్నానఫల మవగతమ్ - వేదన
శబ్దోహ్యవిశేషా తత్త్వజ్ఞాన ముపాసనంచ వదతీతి. ఉపపన్న ఇతి - గతిశ్రుతే రుభయధాఽర్థ ఉపపన్నః. తత్ప్రమాణతయా మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్ర
మణేన బ్రహ్మప్రాప్త్యుపలభేః. తథా నిష్క్రమణస్యాంతకాలే పురుషేణ కర్త మశక్యత్వాత్ స్వత్యవిభంజనేన తత్సౌకర్యాయానుదినం స్థరణ
కార్యమ్ - లోకే పరిశీలితేనాధ్యనా గచ్ఛన్తి సన్తమసేషి న ప్రమాద్యతీతి వర్ణయన్తి. తదయుక్తమ్. మార్గపర్వవిరోధస్య ఉపాసనార్థత్వేన వినాపి ను
పరిహరత్వస్య గతిపాదే వత్సయూత్యాత్, మార్గపర్వణాం న్యూనాధికభావవిరోధస్థ సర్వకాళాప్రత్యయన్తాయేన నుపరిహరః - పరిహరిష్యతేచ.
క్వచి త్కస్యచి దనామ్నానస్యాజ్ఞాననైరర్థక్యనిబన్ధనత్వాభావాత్, అన్యత్రామ్నాతస్యాసద్భవాద్యోగాత్, నస్తుని వికల్పాయోగాచ్చ, తథా తథో
పాసనార్థమితిచే న్న - ఉపాసనార్థత్వేన వినాప్యసామ్నా మోపపత్తేః. నహి కర్తకాణ్డే క్వచి త్కస్యచి దనామ్నాన ముపాసనార్థమ్, నాప్యజ్ఞానాది
నిబన్ధనమ్, కిం నిబన్ధన మితి చాచోదసీయమ్ - అనాదివేదపాఠస్యాపర్యనుయోజ్యత్వాత్. మస్త్రబ్రాహ్మణభాగాః క్వచి దనక్షీర్ణా ఆమ్నతాః -
క్వచిచ్చ సక్షీర్ణాః - కోత్ర పర్యనుయోగః. అనామ్నానస్య న్యూనతయోపాసనార్థత్వే సర్వకాళాప్రత్యయన్తాయశ్చ భజ్యతే - క్వచి దప్యనుక్తోప
సంహారస్యానవేషితత్వాత్. * ఏవం విత్పర్యజ్ఞం పాదేనైవాధ్యారోహతీతి శ్రుతిశ్చ యథావస్థితమార్గవిషయతయోపపన్నా - తస్యాశ్రుతత్వేన న్యూ
నాధికపర్వవిశిష్టతావిషయత్వే నియామకాభావాత్ నచ ఫలే తులేపి న్యూనాధికానుసంధానం యుక్తమ్. నహి మార్గపర్వసు కస్యచి దప్రాప్తి రుప
పద్యతే - నహి ప్రథమద్వితీయానతిక్రమేణ దశమసోపానప్రాప్తి రుపపద్యతే. ఉపపన్న ఇత్యాదినాత్రాథోప్యనుపపన్నః - మార్గచిన్తనస్య దృష్టో
పాయత్వానుపపత్తేః. నహి చిరానుధ్యాతో రాజమార్గః ఉత్కృష్టేన ప్రాప్తం శక్యతే. అతోయథాభాష్యమేవార్థ ఉపపన్నః.

సామ్మరాయాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౨॥ సూ. అనియమస్స ర్వేషామవిరోధశ్చబ్దానుమానాభ్యామ్. అర్చిరాదిగతేః ప్రస్తుతత్వాత్ తన్నియమానియమచిన్తేత్యవస్తరసజ్జతిః. కిమ

౩౨॥ సూ. అనియమ స్స ర్వేషామవిరోధ శ్చబ్దానుమానాభ్యామ్. ౧.

(వే-సా.) యేషాపకోసలాదిషాపాసనేష్వర్చిరాదిగతి రామ్నాతా, తన్నిష్ఠానామేవ తయా ప్రాప్తిరితి తచ్చిన్తనమపి తేషామేవేతి నియమా
భావః, అపితు సర్వోపాసననిష్ఠానామ్. తథానత్యేవశ్రుతిస్మృతిభ్యా మవిరోధః. శ్రుతిస్తావత్ పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం “ ౧ యేచేమేరణ్యే శ్రద్ధాం
సత్య ముపాసతే తేఽర్చిష మభినంభవన్తి ” ఇత్యవిశేషేణ శ్రుతా. స్మృతిరపి “ ౨ అగ్నిర్జ్యోతి రహ శ్శుక్లః ” ఇత్యాదికా. ౧.

(వే-దీ.) యేషాపాసనేషాపకోసలాదిష్వర్చిరాదికా గతి రామ్నాతా - కిం తన్నిష్ఠానామేవ తయా బ్రహ్మప్రాప్తిః - ఉత సర్వేషాం
బ్రహ్మోపాసననిష్ఠానామితి సంశయః. తన్నిష్ఠానామేవేతి పూర్వగోపక్షః - ఇతరేషాం తయా బ్రహ్మప్రాప్తౌ ప్రమాణాభావాత్. యత్తు పఞ్చా
గ్నివిద్యాయాం సాధారణం పవనమ్ - తదప్రసవకోసలాదివిషయమితి నిశ్చీయతే. అన్యథోపకోసలాదిష్వర్మానానర్థక్యం స్యాత్. రాధాస్తమ్ -
పఞ్చాగ్నివిద్యాయామ్ “ ౧ య ఏవమేత ద్విదుః యేచేమేరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య ముపాసతే తేఽర్చిష మభినంభవన్తి ” ఇతి సామాన్యేన సర్వవిషయం
గతిశ్రవణ ముపకోసలాది ష్వర్మానం న బాధితుం క్షమమ్, సజ్కోచకం చ నభవతి, - విద్యాస్తుత్యర్థతయాఽనువాదేనాప్రసవతే. ఆత స్స
ర్వేషాం తయైవ బ్రహ్మప్రాప్తిః. సూత్రార్థస్థ - అనియమస్స ర్వేషాం - సర్వేషా మవిశేషేణ తయైవ ప్రాప్తిః. కుతః! అవిరోధశ్చబ్దానుమానాభ్యాం
తథానత్యేవ శ్రుతిస్మృతిభ్యామవిరోధః. శ్రుతిశ్చ “ ౧ యేచేమేరణ్యే ” ఇత్యాదికా పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం నిదర్శితా. స్మృతిః “ ౨ అగ్నిర్జ్యోతి
రహ శ్శుక్లః ” ఇత్యాదికా. ౧

౧॥ బృ - ౮ - ౨ - ౧౫. ౨॥ గీ - ౮ - ౨౪

సర్వేషాం బ్రహ్మపాసననిష్ఠానామితి సంశయే - ఇతరేష్వనామ్నాత్, * ౧ † యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాస
తే * ౨ శ్రద్ధాం సత్య ముపాసతే ఇతి తరసకల బ్రహ్మవిద్యోపస్థాపకత్వే † ప్రమాణాభావాచ్చ తన్నిష్ఠానామేన.

† ఇతి ప్రాప్తేభిరీయతే అనియమ ఇతి సర్వేషామ్ - సర్వోపాసననిష్ఠానాం తయైవ గన్తవ్యత్వాత్ తన్నిష్ఠానా
మేవేతి నియమో నాస్తి. సర్వేషాం తయైవ † గమనే హి సతి శబ్దానుమానాభ్యామ్ - శ్రుతి స్మృతిభ్యాః † మవిరోధః.
అన్యథా విరోధ ఏవేత్యర్థః. శ్రుతి స్తావత్ ఛాన్దోగ్య వాజసనేయకయోః పఞ్చాగ్నివిద్యాయా మర్చిరాదిమార్గేణ సర్వ
బ్రహ్మపాసననిష్ఠానాం గమన మాహ * ౨ య ఏవ మేత ద్విదుర్యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య ముపాసతే తేఽర్చి
ష మభినచ్చువనీతి వాజసనేయకే, * ౧ తద్య ఇథం విదు ర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభినవభవనీ
తి † ఛాన్దోగ్యే, య ఇథం విదు రితి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానా, యే చేమ ఇత్యాదినా † శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మపాసనీనాం
శోద్ధిశ్యార్చిరాదికా గతి రుపదిశ్యతే. * ౩ † సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ * ౪ సత్యం త్వేవ విజ్ఞానితవ్యమితి సత్య
శబ్దస్య బ్రహ్మణీ ప్రసిద్ధేః, తపశ్శబ్దస్యాపి తేనైకార్థ్యా తపశ్చబ్దాభ్యాం బ్రహ్మేవాభిధీయతే. † శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మ
పాసనం చాన్యత్ర శ్రుతమ్ * ౪ సత్యం త్వేవ విజ్ఞానితవ్య మిత్యుపక్రమ్య * ౫ శ్రద్ధా త్వేవ విజ్ఞానితవ్యేతి. స్మృతి రపి
* ౬ అగ్ని ర్జ్యోతి రహ శ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్ | తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా ఇతి సర్వేషాం
బ్రహ్మవిదా మనేనైవ మార్గేణ గమన మిత్యాహ. † ఏవం జాతీయకాః శ్రుతి స్మృతయో బహ్వ్య స్సన్తి. † ఏవం సర్వ

ర్చిరాదిగతి స్తస్మిన్నిధిసమామ్నతోపాసననిష్ఠానామేన - ఉత సర్వవిద్యాని స్థా నామ్. కిం ఛాన్దోగ్యవాజసనేయకయోః * ౧ సత్య ఇథం విదుః * ౨ య
ఏవ మేత ద్విదురతి వాక్యయోః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానామేన ఆర్చిరాదిగతిశ్రవణమ్ - ఉత సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామ్. యేచే మేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప
ఇత్యుపాసతే * యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య ముపాసతే ఇతి కిం పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠా నుద్దిశ్య గతి ర్విధీయతే - కి మితిరా నప్రసానకాణా.
కిం శ్రద్ధాసత్యతపశ్శబ్దై రుపాస్యబ్రహ్మోపస్థాపనముఖేన ఉపాసనా స్తరప్రతిపత్తి రస్తి - నేతి. కి ముపకోసలవిద్యానాం * ఆచార్యస్తు తే గతిం
వక్తేతి గత్యనువాదః ఉపాసనా స్తరప్రతిపత్తి ముపోద్బలయతి - నేతి. యదా మోపోద్బలయతి - తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేన ఉపాసనా స్తరా
ప్రతిపత్తేః ఇతరోపాసకానా మనుద్దిష్టత్వాత్ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానేవోద్దిశ్య గతివిధానా చ్ఛాన్దోగ్యాదా పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానిష్ఠిరిక్తానా మర్చిరా
దిగతిశ్రవణాభావాత్ సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానా మితిస్యాత్. యదోపోద్బలయతి - తదా బ్రహ్మోపస్థాపనముఖేనోపాసనా స్తరప్రతిపత్తే రితరాన
పున్దిశ్య విహితత్వేన ఛాన్దోగ్యాదా పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానిష్ఠానిరిక్తానా మప్యర్చిరాదిశ్రవణాత్ సర్వబ్రహ్మనిష్ఠానామప్యర్చిరాదిగతి స్సాన్విదితి.
† సిద్ధాన్త్యభిమతమాకృత్య నిర్వాహ మాహ (యేచేమే ఇతి) † (ప్రమాణాభావాదితి) సత్యతపశ్శబ్దయోః బ్రహ్మవాచకత్వే కారణాభావోఽభిప్రేతః.

† (ఇతి ప్రాప్త ఇతి). † (గమనేహి సతీతి) హి సతి శబ్దః సూత్రయోజనాశ్చేషః. † (అవిరోధ ఇతి) శ్రుతి స్మృతిభ్యా మస్యాస్యావిరోధఇత్యర్థః.
† ఉదాహృతవాక్యై స్సర్వబ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానా మర్చిరాదిగతిమత్ప్రతిపాదనం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్య ఇథం విదురతి) † సర్వశబ్దస్య బ్రహ్మవాచకత్వం
దర్శయతాత్మకేన తపశ్శబ్దస్యాపి తద్వాచిత్యం దర్శయతి (సత్యం జ్ఞానమితి) తపశ్శబ్దస్యాపి * పరమం యో మహత్తప ఇత్యాదిషు ద్రష్టవ్యమ్. పరై
స్తు - విద్యామస్తరేణ కేవలశ్రద్ధాతపోభ్యాం ఆర్చిరాదిగతిలాభానమ్భవస్య * విద్యయా త దారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః | న తత్ర దక్షి
ణా యన్తి నావిద్యాం సస్తపస్విన ఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధత్వాత్ శ్రద్ధాతపోపరాయణానాం విద్యానిష్ఠత్వ మార్థమిత్యుక్తమ్. తదవిరుద్ధమ్. ఆర్థత్వాదపి కా
బ్రత్వేన నమ్భవద్యుక్తమమ్. — * స ఏనా స్మృత్వా గమయతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిఫలత్వాత్, ఫలస్య చ యథోపాసనభావిత్వాత్, తత్రోపాస్యతయా
ప్రతీతం సత్యతపశ్శబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవేతి చ సిద్ధమ్. † శ్రద్ధాపూర్వకం బ్రహ్మోపాసనస్య శ్రుత్యస్తరసిద్ధతాం దర్శయతి (శ్రద్ధాపూర్వకమితి)
స్మృతివచనే * బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా ఇత్యత్ర తాత్పర్యమ్. నవిద్యా విశేషయుక్తః. † (ఏవం జాతీయకా ఇతి) * తయోర్ధ్వ మాయ న్నమృతత్వమేతి
* సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాన్తి * అథోత్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయా వాఽధ్వన మన్విష్యాదిత్యమేవాభియా స్తీత్యా
దయ శ్శృతియః, * సహ్యశ్రమై ర్విజ్ఞాన్య న్నమస్తై రేవ మేవ తు | ద్రష్టవ్యస్తస్మిన్మన్తస్య శ్శృతివ్యక్తౌ ద్వజాతిభిః | య ఏవ మేనం జానన్తి యే
చారణ్యకమాశ్రితాః | ఉపాసతే తప స్యత్యం శ్రద్ధయా పరయా యంతాః | క్రమాత్తే సమ్భవస్యర్చి రహ శ్శుక్లం తథోత్తరమ్ | ఆయనం దేవలోకంచ
సవితారం నవైద్యుతమ్ | తత్ర తత్పురుషాదిప్ర్యా మానప్రొ బ్రహ్మలోకీకాణా | కరోతి పునరావృత్తి స్తేషా మిహ సవిద్యుతఇత్యాదికాః స్మృతయశ్చ వివ
క్షితాః. † సర్వవిద్యానిష్ఠిర్చిరాదిగతిః ప్రాప్తాచేత్ - ఛాన్దోగ్యే ప్రదేశద్వయేఽర్చిరాదిగతేః ద్వయక్షిః కథ మిత్యత్రాహ (ఏవం సర్వేతి) పూర్వపక్షే

విద్యాసాధారణీయం గతిః ప్రాప్తైవైవోపనిషద్విద్యాదావనూద్యతే.

అనియమాధికరణం సమాప్తమ్.

౧॥ బృ - ౫ - ౮ - ౮.

3॥ సూ. అక్షరధియాంత్యవరోధస్సమాన్యతద్భావాభ్యామాపసదవత్తదుక్తమ్. ౧.

బృహదారణ్యకే శ్రూయతే * ౧ ఏత ద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రహ్మణా అభివదన్తి అస్థూల మనన్వప్రాప్త్య మ

* తద్య ఇత్థం విదు రిత్యాదివాక్యస్య సజ్జోచోఽనువాదత్వంచ - సిద్ధాంతేతు సతత్సజ్జోచః - అన్యేషా మనువాదత్వమాత్రమేవ. ఇద మధి కరణ మర్చిరాదిగతిచింతనస్య తత్పిద్యర్థత్వాత్. అర్చిరాదిగతే స్వర్వవిద్యాసు చింతనీయతయా కృతమ్ - తద్వ్యక్తిభవివ్యతి.

ఇతరే సర్వేపి - యావ దధికారమితి నూత్ర మతఃపరస్తాత్ పరిత్యా అధికరణా న్తర మాహుః. తత్ర పరేతు - విదుషస్తద్దేహపాతానన్తరం దేహా న్తర ముత్పద్యతే - నవేతి సంశయ్య బ్రహ్మవిదామపి వసిష్ఠాదీనా మితిహాసపురాణేషు దేహాంతరోత్పత్త్యవగమా ద్విద్యాయాః పాక్షికం మోక్షహేతు త్వమ్ - అహేతుత్వం వేతి పూర్వపక్షం కృత్వా వర్తమానబ్రహ్మవిదాం ప్రారబ్ధభోగక్షయ ఇవాధికారికపురుషాణామపి ప్రారబ్ధాధికారహేతుకర్తృ త్వయే మోక్ష ఇతి న పాక్షికహేతుత్వాహేతుత్వే ఇతి సిద్ధాంతయన్తి. తదయుక్తమ్ - ప్రత్యక్షయా శ్రుత్యా విద్యాయా అపవర్గహేతుత్వే శ్రుతే తద్విరుద్ధేతిహాసపురాణవచనా మప్రమాణతయా విద్యాయా అపవర్గసాధనత్వే సంశయానుత్థానాత్. కించ - యావ దధికార మవస్థితి రిత్యుక్తే కథ మహేతుత్వపరిహారః. యావ దధికార మవస్థానేన వర్తమానదేహానన్తర మప్యపవర్గాభావస్య సిద్ధత్వా దహేతుత్వమేవ సమర్థితం భవతి. నన్వధి కారస్య ప్రారబ్ధకర్తృత్వత్వాత్తదవసానే మోక్షహేతుత్వ మేవ విద్యాయాః మోక్షహేతుత్వమితిచేన్న - ప్రారబ్ధకర్తృభోగేషి స్వప్నార్థనన్తిభ్యాజ్ఞేన నివర్తకజ్ఞానే సతి స్థిత్యనుపపృత్యే. ప్రవత్తఫలస్య కర్తృశయస్య ముక్తేహో ర్వేగక్షయాదివ ఫలక్షయా నివృత్తిరితిచేన్న - స్వాప్నశరవేగస్యేవ మిథ్యాజ్ఞేన బోధా దనన్తరం భోగానుపపత్త్యే. సహిషుమోక్షుక్షణవివ పురుషే ప్రబుద్ధేశరశ్చ వేగశ్చ బాధితో తిష్ఠతః. యది వసిష్ఠాదీనాం న నివర్త కజ్ఞాన ముచితమ్ - తర్హ్య హేతుత్వశక్త్యా అభావాత్ సుతరా మనారమ్భణీయతా.

అపరేతు - వసిష్ఠాదీనాం దేహాంతరోత్పత్తిదర్శనేన విద్యాయా అర్చిరాదినాఽపవర్గ హేతుత్వవ్యభిచారశక్త్యా నివారకం నూత్రం వ్యాచక్షతే. తస్యతే శ్రుతివిరోధే స్మృత్యప్రామాణ్యేన సంశయాభావాత్ అధికరణానారమ్భస్తుల్యః.

అన్యేతు-అర్చిరాదిమార్గస్య ఋజుత్వా, దాదిత్యాదీనాం పరిభ్రమణశీలత్వేన అత్ర నియమేనానవస్థానా దార్జవేన న సదా దేహాచ్ఛిన్తాః - కింతు యదా యత్ర య స్థితి - స తత్ర తదా చిన్త్యఇతి విచార్య - భ్రమతామపి సూర్యాదీనాం శరీరాన్తరేణ మార్గానుగుణస్థిత్యుపపత్తే ర్మార్గానుగుణ్యేన సదా తే దేహాచ్ఛిన్తనీయాఇతి సిద్ధాంతయన్తి. తదయుక్తమ్ - కృతకరత్వాత్. దేవతాధికరణే అనేకప్రతిపత్తై ర్దర్శనాదితి * యుగ పదనేక శ్రవ్యత్తివిరోధో హి శరీరభేదేన పరిహృతః. యతో విచారాన్తరాయుక్తాని - అత ఏవాన్య నూత్రస్య విదుషో దేహాంత్యయే నకలకర్తృక్ష యస్య వ్యభిచారశక్త్యావ్యదానపరత్వమేవ యుక్తమ్. యత స్తదేవ యుక్తమ్ - అతఏవ సామ్యురాయాధికరణశేషత్వమేవ ఘటతఇతి అనియమ నూత్రాత్ ప్రాగేవ పాఠ స్సమీచినః. నను - అనియమనూత్రాత్ పరత్వ ముపపద్యతే - విదుషోఽర్చిరాదినాఽపవర్గప్రాప్త్యదర్శనపరిహారపరత్వేపి నన్వత్వపత్త్యే. నైవమ్ - అర్చిరాదిగతేర్దేహానన్తరభావిత్వచిన్తనపరత్వాభావాత్ అనియమనూత్రస్య. సర్వవిద్యానిష్ఠసాధారణత్వం హి తేన సూత్రేణ నిరూపితమ్. అతో విద్యాఫలవిశేషస్య దేహపాతానన్తరభావిత్వచిన్తనపరస్య యావ దధికారమితి నూత్రస్య సామ్యురాయాధికరణశేషతయా పూ ర్యమేవ పతనం యుక్తమ్.

అనియమాధికరణం సమాప్తమ్.

33॥ సూ. అక్షరధియాంత్యవరోధస్సమాన్యతద్భావాభ్యామాపసదవత్తదుక్తమ్. అర్చిరాదిగతే స్వర్వవిద్యాసాధారణ్య ముక్తమ్ - తథాఽస్థూ

33॥ సూ. అక్షరధియాం త్వవరోధ స్సమాన్యతద్భావాభ్యామాపసదవత్తదుక్తమ్. ౧.

(కే-సా.) “౧ ఏతద్వై తదక్షరమ్” “౨ అథ పరా యయా తదక్షరమ్” ఇత్యారభ్య “౧ అస్థూల మనన్వప్రాప్త్య మదీర్ఘ మలోహితం యత్తద్రదేశ్య మగ్రాహ్యమ్” ఇత్యాద్యస్థూలత్వాద్రేశ్యత్వాది విషయాణా మక్షరబ్రహ్మసంబంధినీనాం ధియాం సర్వాను పరవిద్యాను సజ్జిహాః, గుణి నో బ్రహ్మణః సర్వత్రైకత్వాత్, ఏతై ర్దృశ్యైవ సకలేతరవ్యావృత్త బ్రహ్మనుస్థానానుపపత్తేశ్చ. హేయసంబంధానన్తరానన్తాదయోఽపి ప్రత్యేగా త్తనో బ్రహ్మవ్యావర్తకాః. ప్రధానానువర్తిత్వంహి గుణస్వభావః. యథా జామదగ్న్యచతురాత్రపురోడాత్యుపసద్గుణభూతమస్త్రస్య ప్రధాన భూతోపసదనువర్తిత్వే నూపాంశుగుణకత్వమ్. తదుక్తమ్ “3 గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే” ఇత్యాదినా. ౧. ౨॥ ౧ముం - ౧, ౫. 3॥

దీర్ఘమలోహిత మన్నేహ మచ్ఛాయ మతమోఽవాయ్వనాకాశ మసజ్గ మరస మగ్ధన మచక్షుష్క మశ్రోత్ర మవాగ మనోఽతేజసః మప్రాణ మసుఖ మమాత్ర మనస్తర మబాహ్యం న తదత్సాతి కిం చన ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇతి. తథా ఆధర్వణే * ౧ అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యతే యత్త దద్రేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షుశ్శ్రోత్రం తదపాణిపాదమితి. తత్త సంశయః - కి మిమే అక్షరశబ్దనిర్దిష్ట బ్రహ్మ సమ్భుద్ధితయా శ్రుతాః అస్థూలత్వాదయః † ప్రపంచప్రత్యసీకతాస్వరూపా స్సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాస్వనుసంధే యాః - ఉత యత్ర శ్రుతాస్తే తత్రైవేతి. కిం యుక్తమ్. యత్ర శ్రుతాస్తత్రైవేతి. కుతః. విద్యాస్తరస్య రూపభూ తానాం గుణానాం విద్యాస్తరస్య రూపత్వే ప్రమాణాభావాత్, ప్రతిషేధరూపాణా మేషా మానందాదివ † త్వరూపావ గమోపాయత్వాభావాచ్ఛ. † ఆనందాదిభి రవగతస్వరూపేహి బ్రహ్మణి స్థూలత్వాదయః ప్రపంచధర్మాః ప్రతిషిధ్యంతే - నిరాలమ్బనప్రతిషేధాయోగాత్.

౧॥ ౧ముం - ౧ - ౫.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్షుషే అక్షరధియాం త్వవరోధఇతి అక్షరబ్రహ్మసమ్భుద్ధినా † మస్థూలత్వాదిధియాం సర్వబ్రహ్మ విద్యాస్వవరోధః - సజ్గహిణ మిత్యర్థః. కుతః. సామాన్యతద్భావాభ్యాం సర్వేషాంపాసనేషాంపాస్యస్యాక్షరస్య బ్రహ్మణః సమానత్వా దస్థూలత్వాదీనాం తత్స్వరూపప్రతీతౌ భావాచ్ఛ. † ఏత దుక్తం భవతి - అసాధారణాకారేణ గ్రహణం హి

లత్వాదేరపి సర్వసాధారణ్యం నిరూప్యత ఇతి సజ్గతిః. పూర్వాధికరణే ప్రకరణం పూర్వపక్షపేతుః. ఆత్రాపి తథేతివా సజ్గతిః. † (ప్రపంచప్ర త్యసీకతాస్వరూపాఇతి) ప్రపంచప్రత్యసీకమ్ - బ్రహ్మ. తస్య ప్రపంచప్రత్యసీకత్వరూపస్వభావేన నిరూపకాః అస్థూలత్వాదిధర్మాఇత్యర్థః. కిం మైత్రేయీబ్రాహ్మణే శ్రుత మస్థూలత్వాదికం తత్రైవైవ్రాహ్మణసంహార్యమ్ - ఉత సర్వాసు విద్యాసు. అస్థూలత్వాదీనాం కిం బ్రహ్మసాధారణతయా తత్స్వరూపకనిరూపకత్వమ్ - ఉత కేవలజ్ఞానానందాదీనామితి, కి మస్థూలత్వాదికం విసా శక్తితకృత్స్వదోషవ్యాప్యప్రతీతి రస్తి - నేతి. అ స్తి చేత్ - కేవలజ్ఞానాదీనామేవ నిరూపకత్వేనాస్థూలత్వాదే రనుపసంహార్యత్వమ్. నచేత్ - స్వరూపనిరూపకత్వాత్ సర్వాసూపసంహార్యత్వమ్. ప్రమా ణాభావాత్ - హేత్వభావాత్. † వస్తుసామర్థ్యం ప్రమాణ మాశంఖ్య ప్రతిషేధతి (స్వరూపేతి). † స్వరూపావగమోపాయత్వాభావం విన్యూతోతి (ఆనందాదిభిరీతి) * లబ్ధరూపే క్వచి త్క్రంచితాద్యగేవ నిషిధ్యత ఇత్యభిప్రాయః.

† (అస్థూలత్వాదిధియామవరోధఇతి) సర్వబ్రహ్మవిద్యాస్వస్థూలత్వాదిక మనుసంధేయమిత్యర్థః. సామాన్యతద్భావాభ్యామితి సముచ్చితే త్యకపేతుః. † సర్వవిద్యాసు బ్రహ్మనుగతంచేత్ - కథ మస్థూలత్వాదిగుణానాం తత్స్వరూపప్రతీత్యనుబద్ధిత్యమిత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) † ఆత్ర వివక్షితప్రతీతి

(వేదీ.) బృహదారణ్యకే “ ౨ ఏతదైవ తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభినదన్తస్థూలమన్వహస్యమ్ ” ఇత్యాది శ్రూయతే. తథా ఆధర్వ ణేచ “ ౧ అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యతే యత్త దద్రేశ్య మగ్రాహ్యమ్ ” ఇత్యాది. కిమేషా మస్థూలత్వాదీనాం సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసూ పసంహారః - ఉత యత్ర శ్రుతాః తత్రైవేతి సంశయః. విద్యావిశేషరూపతయా శ్రుతానాం సర్వవిద్యాసాధారణత్వాభావా ద్యత్ర శ్రుతాస్తత్రైవ నియ తా ఇతి పూర్వసిపక్షః. రాధాస్తస్తు - అస్థూలత్వాదీనా మప్యానందాదివ ద్భృష్టాస్వరూపానుసంధానా స్తర్భవా త్వర్యత్రైవ్రాహ్మణసంహారః. సకేవల మాన న్దాదిభి ర్భృష్టాస్వరూపం ప్రత్యగాత్తనూ వ్యాప్యత్వమ్, తస్మాప్సిహి తదేవ స్వరూపమ్. అస్థూలత్వాదివిశేషిత మానందాది బ్రహ్మణః ప్రత్యగాత్తనూ వ్యాప్యత్వకారః. యద్యపి ప్రత్యగాత్తా స్వభావతః స్థూలత్వాద్యచేతనధర్మాసమ్బుద్ధీ - తథాపి తత్సమ్బుద్ధార్హతాస్తేనైవ. తద్వత్తయాపిహి పూర్వం తత్సమ్బుద్ధ స్సంజాతః. అతో బ్రహ్మణ స్తదనర్హ స్వరూపానుసంధానార్థతయాఽస్థూలత్వాదయ స్సర్వత్రానుసంధేయాః. సూత్రార్థస్తు అక్షరధియాం- అక్షరసమ్బుద్ధినా మస్థూలత్వాదిధియాం సర్వవిద్యాస్వవరోధః - సజ్గహిణమ్. కుతః? సామాన్యతద్భావాభ్యాం బ్రహ్మణ స్సర్వత్ర సమానత్వాత్ బ్రహ్మనుసంధానా స్తర్భవాచ్ఛ తాసామ్. గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్వం స్వభావః కౌపనదవత్ యథా జామద గ్న్యచతురాశ్రపురోడాశోప నగ్గుణభూతః * అగ్ని ర్హోత్రం వేత్తితి మస్త్రీః, సామవేదపఠితత్వేన సామవేదస్వరనియతోపి, ప్రధానభూతోపనదనువర్తిత్వాత్, యజుర్హవిదికత్వా చ్చోపనదో, యజుర్హవిదికోపాంశుత్వసమ్బుద్ధీ - తద్వదక్షరవిద్యాసమ్బుద్ధితయాఽధీతత్వేన తద్విద్యా నియతాఅపి ప్రధానానువర్తిత్వస్వాభా వ్యాత్స ర్వవిద్యాసమ్బుద్ధిః. తదుక్తం ప్రథమకాణ్డే “ ౩ గుణముఖ్యవ్యతి క్రమే తదర్థత్వాత్ ” ఇత్యాదినా. ౧. ౨॥ బృ - ౫ - ౮ - ౮. ౩॥

వస్తునోగ్రహణమ్. నచ కేవలనద్వాదిబ్రహ్మణోఽసాధారణః మాకార ముపస్థాపయతి. ప్రత్యగత్తనప్రప్త్యానద్వాదే ర్విద్య మానత్వాత్. హేయప్రత్యసీకోహ్యనద్వాది ర్భృహ్మణోఽసాధారణం రూపమ్. † ప్రత్యగత్తనస్తు స్వతో హేయవిరహి ణోఽపి హేయసమ్బంధయోగ్యతాఽస్తి. † హేయప్రత్యసీకత్వంచ చిదచిదాత్మక ప్రపంచార్థభూతస్థూలత్వాదివిపరీతరూపమ్. అతోఽసాధారణాకారేణ బ్రహ్మసుసద్ధతా ఽస్థూలత్వాదివిశేషితజ్ఞానానద్వాద్యాకారం బ్రహ్మసుసద్ధేయ మితి అస్థూల త్వాదీనా మానద్వాదివ భృహ్మస్వరూపప్రతీత్యన్తర్భావా త్సర్వాను బ్రహ్మవిద్యాను తదైవ బ్రహ్మసుసద్ధేయమితి. † గుణానాం ప్రధానానువర్తిత్యే దృష్టాన్త మాహ జౌపనదవదితి యథా జామదగ్న్యచతురాత్ర పురోడాశాద్యుపసద్గుణభూతః సామ వేదపఠితః * ౧ అగ్ని రైవ హోత్రం వేత్విత్యాదికో మన్తః ప్రధానానువర్తితయా యాజురై వదికేసోపాంశు త్యేన ప్రయుజ్యతే. తదుక్తం ప్రథమే కాణ్డే * ౨ † గుణముఖ్యవ్యతిక్రమే తదర్థత్వా న్మభ్యేన వేదసంయోగఇతి.

† నన్వేపం సర్వాను బ్రహ్మవిద్యాను బ్రహ్మణ ఏవ గుణిత్యా ద్గుణానాం చ ప్రధానానువర్తిత్వాత్, * ౩
సర్వకర్తా సర్వగన్ధ సర్వరస ఇత్యాదే ద్గుణజాతస్య ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితస్యాప్యవ్యవస్థా స్యాత్. తత్రాహ
౩౪॥ సూ. ఇయదామననాత్. ౨.

† ఆమననమ్ - ఆభిముఖ్యేన మననమ్. అనుచింతనమ్ ఆమననాద్ధేతో రియదేవ గుణజాతం సర్వత్రానుసద్ధేయ త్యేన ప్రాప్తమ్ - య దస్థూలత్వాదివిశేషిత మానద్వాదికమ్. † యేన గుణజాతేన వినా బ్రహ్మస్వరూపస్యేతరవ్యావృ త్తస్యా నుసద్ధానం నసమ్భవతి - తదేవ సర్వత్రానువర్తనీయమ్ తచ్ఛేయదేవేత్యర్థః. ఇతరేతు సర్వకర్తత్వాదయః ప్రధానాను వర్తినోఽపి చింతనీయత్యేన ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితాః. ౧॥ ౨॥
అక్షరధ్యధికరణం సమాప్తమ్. ౩॥ ఛాం-౩-౧౪-౪.

ర్న యేన కేవచి దాకారేణ ప్రతీతిః - అపితు వ్యావృత్తాకారేణ ప్రతీతి ర్వివక్షితా - తాదృశప్రతీత్యన్తర్భావోఽస్థూలత్వాదీనా మస్త్యేవత్యాహ (అసాధారణేతి) † (అకారముపస్థాపయతి) స్వరూప ముపస్థాపయతీత్యర్థః. † హేయసమ్బంధభావః ప్రత్యగత్తనోఽప్యస్తి - తత్కథం హేయ ప్రత్యసీకానద్వాది బ్రహ్మణోఽసాధారణ రూప మిత్యత్రాహ (ప్రత్యగత్తనస్త్వీతి) † బ్రహ్మణోహేయప్రత్యసీకత్వ మసాధారణ మస్తు - తత్రాస్థూల త్వాది కథ మసాధారణ మిత్యత్రాహ (హేయప్రత్యసీకత్వంచేతి) విపరీతరూపమ్. విరోధరూపమ్. తత్తద్ధేయశక్త్యావ్యాప ర్తికమిత్యర్థః. అస్థూలత్వాది విశేషితేతి అస్థూలత్వాద్యుపేతత్వముక్తమ్. స్థూలత్వాదివిరోధశబ్దాభిలష్య ఆకాశోఽస్థూలత్వాదిః - భావాన్తరస్యైవాభావశబ్దార్థత్వాత్. అతివీచ హ్య స్థూలత్వం నుసూక్ష్మశబ్దేనో క్తం శ్రుత్యన్తరే. అస్థూలత్వాదిధర్మైర్న ప్రధానయోగ్యం తత్త్వావృత్తి రవగన్తవ్యా. అచక్షుష్వప్రాణత్వాదిభి రింద్రియా ధీనజ్ఞానప్రాణాయ త్తచేష్టితజీవవ్యావృత్తిః. అనణుత్పన్నాత్త్వాదిభి ర్ముక్తస్యాపి వ్యవచ్ఛేదః. అనన్త్యేన సర్వవ్యవచ్ఛేదేషి శక్తితస్థూలత్వాదివ్యవచ్ఛే దస్తు తద్విరోధ్యస్థూలత్వాదిభిరేవ సిద్ధేదిత్యవశ్యానుసద్ధేయత్వమ్. † ఏతదధికరణార్థ ముపజీవ్య పూర్వ మానద్వాదివ్యవస్థితంచ నహపఠితమ్. జౌ పనదవదితి వత్సమాదృష్టాన్తః కర్తవీషయః - దార్ఢానికంతూపాననమ్ - తస్మాద్దృష్టాన్తైరపజీవ్య మంశ మాహ (గుణానాంప్రధానానువర్తిత్యితి) జామదగ్న్యచతురాత్రమ్ - జమదగ్నినా ముహు రనుష్ఠితం చతురాత్రం నామ కర్త. తత్ర పురోడాశద్రవ్యకోపసదజ్ఞభూత స్సామవేదపఠితో మన్తః. * ఉచ్చైస్సామ్నేతివనాత్ సామవేదపఠిత్యేన తస్య మన్తస్సోచ్చైర్నానే ప్రాప్తేషి * ఉపాంశు యజుషేతుపాంశుపఠితవ్యయజుశ్వేదో క్తోపనత్కర్తృశేషత్యేన తదనువర్తిత్వా దుపాంశుప్రయోగః ప్రాప్త ఇత్యర్థః. † (గుణముఖ్యవ్యతిక్రమితి) వ్యతిక్రమః - విరోధః. యథాప్రకరణాన్త రాధీతానామపి ప్రధానానువర్తిత్వం దృశ్యతే - తథా ప్రకరణాన్తరా ధీతానా మప్యస్థూలత్వాదిధర్మార్థాంప్రధానభూతధర్మసువృత్తిరుపసన్నేత్యర్థః. అయం దృష్టాన్త ఆనన్దాదేరపి తుల్య ఇత్యభిప్రేతః.

† అనన్తరసూత్రశక్త్యా మాహ (నన్వేపమితి) అస్థూలత్వాద్య నేకగుణానాం బహుశాఖోక్తానాం సర్వవిద్యానుగత్యే తేషాం బాహుళ్యాత్, ప్రధానానువర్తితయా ప్రాప్తానాం సర్వకర్తత్వాదీనాం చానన్త్యా దుపసంహారశక్తిస్సాన్విదిచాభిప్రాయః.

౩౪॥ సూ. ఇయదామననాత్. † సూత్రవ్యాఖ్యార్థ మాహ (ఆమననమిత్యాదినా). † తాత్పర్యమాహ (యేనేతి) బ్రహ్మణో వ్యావృత్తాకారానుసద్ధా నాయ ప్రాప్తం గుణజాత మియదేవేత్యర్థః.

అత్రపరేతు - సామాన్యవివాదాభ్యామ్ - ప్రతిషేధముఖేన ప్రతిపాదనప్రకారస్య సమానత్వా దక్షరస్య బ్రహ్మభిన్నతయా ప్రత్యభిజ్ఞానా చ్యేతి యోజయన్తి. తతోఽపి సర్వ ముక్తార్థపరత్వమ్ - నిదర్శనానుగుణ్యాత్. అక్షానాం ప్రధానానువర్తిత్యేహి నిదర్శనసామాన్యసః భావాభావరూపధర్మవిశేషత్వాత్ ఆనందాయ ఇత్యనేన పానరుక్త్య మిత్యాహుః. తదయుక్తమ్ - సత్యాదివాక్యానా మతద్వాన్యవృత్తిపరత్వాభ్యుపగమాత్, తత్రాపి స్వరూపాతిరిక్తవాన్యవృత్తిరూపధర్మానభ్యుపగమాత్, సకలేతరవాన్యవృత్తస్వరూపస్య సత్యాదివాక్యప్రతిపన్నస్య నివచ్యద్యవిశేషవాన్యవృత్తిప్రతిపత్తౌ ప్రయోజనాభావాచ్చ. సహి పాఠమురాశే ద్వివిక్తస్య రత్నస్య పునఃపునఃప్రత్యేకపాఠమువ్యతిరేచనే కించిత్ప్రయోజనమ్ * ఋతం పిబన్తా * దావసుపల్లేతి వాక్యయో ద్విద్యాభేదాభేదవిషయం ఇయదామననాదితి సూత్ర మధికరణాంతర మాహుః - ఉభయో ర్భేదృత్వమేకత్ర - ఏకస్యభోక్తృత్వే, మన్యస్యచాభోక్తృత్వే మన్యత్రైతి విద్యాభేద ముక్తావ చ్ఛ్రీన్యాయేనావిరోధా జ్ఞేయపాదానస్య తానాత్మ్యప్రతిపాదనార్థత్వాచ్చ రూపాభేగా ద్విద్యైక్య మిత్యుక్తమ్. తదయుక్తమ్ - చ్ఛ్రీన్యాయాదిభి ర్ధైకత్వస్య * గుహం ప్రవిష్టావాత్తానావిత్వత్ర సిద్ధత్వాత్, సూత్రాక్షరాణాం తదసాధారణత్వాభావాచ్చ. ఇయచ్ఛబ్దోహి దేశకాలస్వరూపసంక్షేప్త్యుత్తాసాధారణః. కించ - యదా వైశిశ్రుత్యనుసారేణ సత్త్వద్వితీయ ప్రత్యగాత్మపరత్వం * దావసుపల్లేతి వాక్యస్యాభిమతమ్ - తదా ద్వయోరపి జీవనద్వితీయపరమాత్మపరత్వం వ్యాపాతమ్. జీవనద్వితీయపరమాత్మపరత్వేపి పానరుక్త్య ముక్తమ్. సను స పానరుక్త్యమ్ - తత్ప్రసంగ్యానారోహ్యాయ మారమ్భ ఇతిచేన్న - అధికరణాంతరనిరూప్యార్థానామిహప్రసంగ్యానాత్, అస్య తేభ్యో వైషమ్యాభావాచ్చ. కించ - ఇయదితి సాత్రపదంచ న ద్విత్వసంఖ్యాన్యవచ్యేద మేకాంతోఽవిగమయతి - శతశ్చ * విశ్వమేవేదం పురుషః * మహా స్పృహరైవ పురుష ఇత్యాదిషు జగదాకారవ్యవచ్ఛేదేన విద్యైక్యపరం సూత్రం కిం నస్యాత్. యది సంఖ్యాన్యవచ్యేదకత్వమేవాభిమతమ్ - తర్హి * త్రివిధం బ్రహ్మ మేతత్ * చతుష్పాత్ బ్రహ్మైత్యాది సంఖ్యాన్తరాలంబిన్న బ్రహ్మపరవాక్యవిషయం కిం నస్యాత్. సర్విత్రభేదాభేదహేతవశ్చ ఉత్పేక్షితం శక్యా. అతో యథాకథంచి నిర్వహణా దపేక్షితార్థపరత్వం సాధిష్టమ్. — సూత్రాక్షరానైకాన్త్యపునరుక్తిభ్యా మేవాపరేషాం పక్షేవ్యధికరణభేదో వ్యుదస్తః.

అన్యేతు - * సమ్భూతించ వినాశంచ యస్తద్వేదోభయం సహ | వినాశేన మృత్యుం తీర్త్వా సమ్భూత్యామృత మశ్ను ఇతి సప్రపంశబ్రహ్మైవాపాసనమ్, ప్రపంశువినాశావస్థసన్తాత్రి బ్రహ్మైవాపాసనంచేతి ద్వివిధయోరపి బ్రహ్మైవాపాసనయో స్సముచ్చయ మాహుః. తత్ర ప్రాణాద్యుపాసనం చ సమ్భూతిరేవ - జగదేకదేశసమ్బుద్ధిత్వాత్. * అస్థూల మిత్యాదివాక్యభిహితం వినాశోపాసనం ప్రాణాదిసమ్భూతిభిరపి కిం సముచ్చీయతే - నేతి. చింతాయా మవిశేషేణ * సమ్భూతించ వినాశంచేతి శ్రుతత్వాత్, వినాశధర్మిణో బ్రహ్మణః ప్రాణాదిసమ్భూతిత్వేభావేపి తత్ర ధర్మిణో బ్రహ్మణః సమాకృప్యోపాసనసమ్భవాత్, సర్వాభి సమ్భూతిభిరపి వినాశ స్సముచ్చీయత ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా గుణి నో గుణానురోధిత్వాభావాత్ గుణానురోధేన గుణి నో బ్రహ్మణ స్సమాకర్షాయోగాత్, గుణానామేవ గుణ్యానురోధిత్వాత్ బ్రహ్మణోఽనదాభివే వినాశస్యావ్యయోగాత్, బ్రహ్మసమ్భూతిభిరేవ వినాశ స్సముచ్చీయత ఇతి వర్ణయన్తి తదయుక్తమ్ - సప్రపంశు నిష్ప్రసంగ బ్రహ్మోపాసనసముచ్చయస్య ప్రమాణవిరుద్ధత్వాత్. అక్షరవిద్యా శాణ్డీల్యవిద్యాదీనాం శ్రుతిస్మారస్యా దస్యాన్య నిరపేక్షోపాయత్వంహి ప్రతీయతే. సముచ్చయశ్రుతిబలా త్తాసా మన్యసాపేక్షత్వం కల్ప్యత ఇతిచేన్న. కల్పకస్యార్థాన్తరవిషయత్వేనాన్యథాసిద్ధత్వాత్, అర్థాన్తరస్య స్మారసికతయా విద్యాన్తరస్మారస్యానుగుణతయాచాప్రకమ్యత్వాత్, సమ్భూతిశబ్దః సమ్భవత్యనేనేతి సమ్భూతిరతి వ్యుత్పత్త్యా మార్గపరః - * ఏత మితః ప్రేత్యాభిసమ్భవితాన్తి * బ్రహ్మలోక మభిసమ్భవాసీచ ప్రయోగాత్, * అభిసమ్భవితాన్తిత్వ త్రమపురుషేణ * ఇతి యస్య స్వా దధ్ధా నవిచిత్తేత్వ నేనచ మార్గచింతాయాః కార్యత్వేన్య నూచితత్వాచ్చ. వినాశశబ్దశ్చ సుకృత దుష్కృతవివాదవిషయః. అతో మార్గస్య కర్తృవివాదస్య చ చింతనం విద్యాజ్ఞత్వేన సముద్భిత్య విధీయతే. సచ సమ్భూతివివాదశబ్దయోః సప్రపంశు నిష్ప్రసంగ బ్రహ్మణి స్మారస్యమ్, నాన్యసన్యథాసిద్ధప్రయోగః, యత స్సముచ్చయో న ప్రాణికః - ఆతఏవ సంశయాభావా దనారమ్భణీయతా. ఇయదామననాదిత్యత్రచ సూత్రాక్షరాణా మనైకాన్త్యం పూర్వపక్షే. * ఋతం పిబన్తా * దావసుపల్లేతి వాక్యవగతయో ర్భేదానశనయో ర్నిధో

౩౪॥ సూ. ఇయదామననాత్. ౨.

(నే-సా.) నైతావతా సర్వత్ర సర్వోపసంహారవాన్తిరిత్యాహ. [౧॥ ఛాం-౩-౧౪-౪.

అమననమ్ - అభిముఖ్యేన మననమ్. ఇయదేవ గుణాతం సర్వత్రోపసంహార్యమ్, యేన గుణజాతేన సకలేతరవాన్యవృత్త బ్రహ్మమననమ్. ౨.

(నే-దీ.) ఏవం తర్హి “౧ సర్వకర్తా సర్వకర్తా” ఇత్యాదీనామపి సర్వేషాం బ్రహ్మగుణత్వా న్న క్వచి ద్వ్యవస్థేత్యత్రాహ.

(ఇయత్) - అస్థూలత్వాదివిశేషితమానందాద్యేన సర్వత్రానుసంధేయమ్. కుతః? అమననా ద్భేదోః అమననమ్ - అభిముఖ్యేన మననమ్. బ్రహ్మసన్ధానమ్. బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానం యేన వివా సూపపద్యతే - తదేవ సర్వత్రానుసంధేయమ్ - అన్యత్తు తత్ర తత్ర వ్యవస్థిత మిత్యర్థః. ౨.

3౫॥ సూ. అన్తరాభూతగ్రామవత్స్విత్తనోన్యధాభేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశవత్. ౧.

బృహదారణ్యకే ఉపస్త ప్రశ్న ఏవ మామ్నాయతే * ౧ య త్సాత్మా దపరోత్మా ద్భిష్టా య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్నే వ్యాచక్ష్యేతి, - తస్య ప్రతివచనమ్ * ౧ యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తరో యోఽపానేనాపానితి స త ఆత్మేత్యాది, అతుష్టేన తేన పునః పుష్ట ఆహ * ౧ న దృష్టే ద్విష్టారం పశ్యే ర్న శ్రుతే శ్శోతారం శృణుయాః నమతే ర్నన్తారం మన్వీధాః నవిజ్ఞాతే ర్విజ్ఞాతారం విజానీయా ఏష త ఆత్మా సర్వాన్తరోఽతోఽన్యదార్తమితి. తథా తదనన్తరం కహూళప్రశ్నేచైవ మామ్నాయతే * ౨ యదేవ సాత్మా దపరోత్మా ద్భిష్టా య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్నే వ్యాచక్ష్యేతి, - ప్రతివచనంచ * ౨ యోఽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యు మత్యేతి ఏవం హైత

విరోధాన్మనమ్భూతిః సముచ్చయ ఇతి చిచార్య భోగస్య హవిర్విషయతయా, అనశనస్య కర్మఫలవిషయతయావాఽన్తర్యామిసరమాత్మవిషయతయావా, విరోధాభావాత్ సముచ్చయ ఇతి సిద్ధాన్తవర్ణనం చ సముచ్చయినాశనముచ్చయ ప్రామాణికత్వాదేవానుపపన్నమ్. భోగానశనయోర్విరోధస్తు ఛత్రియాయేనా ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేనవా ఋతపానస్య విరోధాభావాత్ పూర్వమేవ పరిహృతః. అన్యథా తస్మాపరిహృతస్యే * సహం ప్రవిష్టావిత్వార్థాధికరణసిద్ధాన్తదాస్థ్యప్రసక్త్యాత్. ఆతోఽధికరణభేదోఽనుపపన్న ఇతి.

అన్తరధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

3౫॥ సూ. అన్తరాభూతగ్రామవత్స్విత్తనోన్యధాభేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశవత్. హేయప్రత్యనీకత్వం బ్రహ్మణోఽసాధారణంచేత్ - ఆశనాయాద్యతీతత్వవిశిష్టం బ్రహ్మ స్యాత్. ప్రాణితృత్వాదివిశిష్టస్తు జీవ స్సాన్యదితి శబ్దాయా నజ్ఞతిః. ఉపస్తప్రశ్నశబ్దేన తత్ప్రకరణం వివిక్షితమ్. కి ముపస్త కహూళప్రశ్నప్రతివచనశ్రుత్యో ర్విద్యాభేదః - ఉత విద్యైక్యమ్. కిం పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్యాన్యత్ర పరః - ఉతోభయత్ర

3౫॥ సూ. అన్తరాభూత గ్రామవత్స్విత్తనోన్యధాభేదానుపపత్తిరితిచేన్నోపదేశవత్. ౧.

(వే-సా) “౧ య ఆత్మా” ఇత్యుపస్తిప్రశ్నః భూతగ్రామవత్ప్రత్యగత్తవిషయః. అన్యథా “౧ యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా” ఇతి ప్రతివచనస్య కహూళవిషయా దశనాయాద్యతీతత్వాదేః భేదానుపపత్తిరితిచేత్. స, “౨ య ఆత్మా సర్వాన్తరః” ఇత్యుభయత్ర ప్రవృత్తికరూపాత్ పరమాత్మైవోపాధయత్ర. ప్రతివచనగతప్రాణనాదిహేతుత్వమశనాయాద్యతీతత్వం పరమాత్మస్యేవోపాధయతే. ప్రాణనాదిహేతుత్వంహి పరమాత్మసేవ “3 శో హ్యేవాన్యాత్మిః ప్రాణ్యాత్” ఇత్యాదిశ్రుతేః. సద్విద్యోపదేశవత్, ప్రశ్నప్రతివచనావృత్తిరకవిషయా. ౧.

(వే-దీ.) బృహదారణ్యకే ఉపస్తి ప్రశ్నః ప్రతివచనమ్ “౧ యః ప్రాణేన ప్రాణితి స త ఆత్మా సర్వాన్తరః యోఽపానేనాపానితి స త ఆత్మా” ఇత్యాది “౧ అతోఽన్యదార్తమ్” ఇత్యన్త మామ్నాయతే. తథా తదనన్తరం కహూళప్రశ్న ప్రతివచనం “౨ యోఽశనాయాపిపాసే శోకం మోహం జరాం మృత్యు మత్యేతి ఏతం హైత మాత్మనంచ విదితా” ఇత్యాది “౨ అతోఽన్యదార్తమ్” ఇత్యన్తమ్. కి ముభయత్ర విద్యైక్యమ్. ఉత విద్యాభేద ఇతి సంశయః. పూర్వత్ర ప్రాణనాదిహేతుః ప్రత్యగత్తా, ఉత్తరత్రాశనాయాద్యతీతః పరమాత్మైక్యపాస్యభేదాద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వః పక్షః. రాధాన్తస్తు - “౧ యత్సాత్మా దపరోత్మా ద్భిష్టా య ఆత్మా సర్వాన్తరః తన్నే వ్యాచక్ష్యే” ఇతి ఉభయత్ర ప్రశ్నస్య పరమాత్మవిషయత్వాదేకరూపత్వాచ్చ, సర్వప్రాణిప్రాణనాపాననాదిహేతుత్వస్య ఆశనాయాద్యతీతత్వస్య చ ప్రతివచనద్వయాంగతస్య పరమాత్మస్యేక స్తన్నే ప్రాపాస్యే సమ్యవాన్మ, స విద్యాభేదః. మాత్రార్థస్తు - అన్తరా “౧ య ఆత్మా సర్వాన్తరః” ఇత్యుపస్తిప్రశ్నో భూతగ్రామవత్స్విత్తనః - ప్రత్యగత్తన ఇత్యుపగత్తవ్యః, అన్యథా ప్రతివచనభేదానుపపత్తిరితిచేత్. నాత్ర ప్రత్యగత్తపరమాత్మవిషయం ప్రశ్నద్వయమ్. ప్రతివచనద్వయంచ పరమాత్మస్యేక స్తన్నే ప్రాపాస్యే సమ్యవతీత్యర్థః. ఉపదేశవత్ “౪ స్తభ్యోన్యత త మాదేశ మప్రాత్యః” ఇతి ప్రక్రాన్తాయామేకస్యామేవ సద్విద్యాయామ్ “౫ భగవాన్స్తేవమేతద్భృషీత్వితి” “౬ భూయ ఏవ మాభగవాన్విజ్ఞాపయతు” ఇత్యాదికా ప్రశ్నావృత్తిః ప్రతివచనభేదోపాస్యమాహాత్త్యవిశేషప్రతిపాదనపరత్వేన దృశ్యతే - తద్వత్. ౧

మాత్మానం విదిత్వా బ్రాహ్మణః పుత్రేషణాయాశ్చ విత్రేషణాయాశ్చేత్యాది * ౧ అతోఽన్య దార్త మిత్యన్తమ్, తత్ర సంశయ్యతే - కి మనయో ర్విద్యాభేదోఽస్తి - నేతి. కిం యుక్తమ్. భేదఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. † ప్రతివచనభేదా ద్రూపం భిద్యతే. ప్రశ్నస్యైకరూప్యేఽపి ప్రతివచనప్రకారోహి భేదేనోపలభ్యతే - పూర్వత్ర ప్రాణనాదీనాం కర్తా సర్వాన్తరాత్మత్వే నోచ్యతే - పరత్రాశనాయాపిపాసాదిరహితః. † అతః పూర్వత్ర ప్రాణితా దేహేంద్రియబుద్ధిమనః ప్రాణన్యతిరిక్తః ప్రత్యగాత్మోచ్యతే - పరత్రతు తదతిరిక్తోఽశనాయాపిపాసాదిరహితః పరమాత్మా. అతో రూపం భిద్య తే. † భూతగ్రామవతశ్చ ప్రత్యగాత్మన స్తస్య భూతగ్రామస్య సర్వస్యాన్తరాత్మత్వేన సర్వాఽన్తరత్వ మప్యవపన్నమ్. † యద్యపి ప్రత్యగాత్మనః సర్వాన్తరత్వం భూతగ్రామ మాత్రాపేక్ష త్వేనాపేక్షికమ్ - † తథాపి తదేవ గ్రాహ్యమ్ అన్య ధా ముఖ్యాన్తరాత్మపరిగ్రహలోభా త్వరమాత్మస్వీకారే ప్రతివచనభేదో నోపపద్యతే. ప్రతివచనంహి పూర్వత్ర ప్రత్య గాత్మవిషయమ్ - పరమాత్మనః ప్రాణితృత్వాపానితృత్వాద్యసమ్భవాత్. పరంచ పరమాత్మవిషయమ్ - అశనాయాద్యతీ తత్వాత్. † తదిద మాశంకతే † అన్తరాభూతగ్రామవత్సన్విత్తనోన్యధాభేదానుపపత్తిరితిచేదితి అన్తరా - సర్వాన్తర త్వేన ప్రథమప్రతివచనం భూతగ్రామవత్సన్విత్తనః. భూతగ్రామవా - తదన్తరః స్వాత్మా. ప్రత్యగాత్మా సర్వాన్తరత్వత్వ చ్యత ఇత్యర్థః. అన్యధా * ౨ యః ప్రాణేన ప్రాణితీ * ౧ యోఽశనాయాపిపాసాద్యతీత ఇతి ప్రతివచనభేదానుపపత్తిరితిచేత్.

అత్రోత్తరం నేతి నవిద్యాభేద ఇత్యర్థః - † ఉభయత్ర పరవిషయత్వా త్ప్రీత్యప్రతివచనయోః. † తథాపి - * ౨ యత్సాక్షా దపరోక్షా ద్భిన్నా య ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి ప్రశ్నస్తావ త్వరమాత్మవిషయవ - బ్రహ్మశబ్దస్య పర మాత్మాసాధారణత్వేపి ప్రత్యగాత్మస్యపి కదాచి దుపచరిత ప్రయోగదర్శనా త్తదవ్యవృత్త్యాపరమాత్మప్రతి పత్త్యర్థం య త్సాక్షా ద్భిన్నేతి విశేషణం క్రియతే. † అపరోక్షత్వమపి - సర్వదేశసర్వకాలసమ్బద్ధిత్వమ్ * ౩ సత్యం జ్ఞాన మన్తనం బ్రహ్మేత్యన స్తత్వేనావగతస్య పరమాత్మన ఏవోపపద్యతే. సర్వాన్తరత్వమపి * ౪ యః పృథివ్యాం తిష్ఠా పృథివ్యా అన్త ర ఇత్యారభ్య * ౫ య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనోఽన్తర ఇతి సర్వాన్తర్యామిణః పరమాత్మన ఏవ సమ్భవతి. ప్రతివచనమపి

పరవేతి. కి మత్ర సంస్వన్తరత్వప్రాణితృత్వే దేహాదిగ్రదాద్యనస్థాపేక్షే - శతానవచ్ఛిన్నే. * స దృష్టే ర్ద్రిష్టార వితి దృష్టివ్యతిరక్తత్వనిషేధః - ఉత శ్రవణాదికర్తుః జీవస్య మన్తస్యత్వనిషేధఇతి. యదా దృష్టిరూపతావ్యతిరేకనిషేధః - తదా తథాత్వస్య జీవే సమ్భవాత్ సర్వాన్తరత్వప్రాణితృ త్వయో రప్యాపేక్షికత్వేన పూర్వత్ర జీవ ఉపాస్యఇతి విద్యా భిద్యతే. యదా శ్రవణాదికర్తు రూపాస్యత్వనిషేధః - తదా సర్వాన్తరత్వ ప్రాణితృత్వ యోరప్యనవచ్ఛిన్నతయా పూర్వత్రాపి పరవప్రాపాస్యఇతి విద్యైక్యమితి. † రూపభేదాదితి కథ ముచ్యతే - ప్రశ్నో హ్యేకరూప ఇత్యత్రాహ (ప్రతి వచనభేదాదితి) ప్రతివచనప్రకారేణోప్రశ్నార్థో జ్ఞాయత ఇతి భావః. † తతః కి మిత్యత్రాహ (అత ఇతి) † సర్వాన్తరత్వం కథ మిత్యత్రాహ (భూత గ్రామవతశ్చేతి) ఆత్మశబ్దస్య పరమాత్మవాచిత్యవ్యావృత్త్యర్థం సాన్విత్తన ఇత్యుక్తమ్ స్వమేవాత్మా స్వాత్మా. సర్వాన్తరత్వ మప్యాపేక్షిక మన్య సమ్భవతీతి దర్శయతుం భూతగ్రామవ చ్చబ్ధః ప్రయుక్తః. † (యద్యపిత్వాని) ఆపేక్షికం సమ్భవతు నామ - తథాప్యన్తరసమితిభావః. † పరిహరతి (తథాపీతి) ఆనేకపదవిరోధేనైకపదస్వరస్య మనుపపన్నమిత్యర్థః. † శక్త్యా అనుత్సాన్తరత్వ మాహ (తదిదమితి) † సూత్రఖండం వ్యాచప్తై (అన్త రేత్యాదినా) సర్వాన్తరత్వేన ప్రతివచనం భూతగ్రామవ త్సన్విత్తనవచ్ఛిన్యర్థః.

భూతగ్రామవత్సన్విత్తన ఇతి పూర్వపక్ష ముక్తా * † నేత్యుక్తే పరస్యేత్యర్థా దుక్తం భవతీత్యభిప్రయన్నార్థంహేతు మాహ (ఉభయ త్రేతి) † కథ మిత్యపేక్షాయాం తం వివృణోతి (తథాపీతి) సాక్షా ద్భిన్నాశబ్దవాచ్యత్వ మేవో హేతుః. † హేత్వన్తర మాహ (అపరోక్షత్వమపీతి)

తథేవ పరమాత్మవిషయమ్ - * ౧ యః ప్రాణేన ప్రాణితీతి † నిరుపాధికం ప్రాణనస్య కర్తృత్వం పరమాత్మనవస - † ప్రత్యగాత్మన సుషుప్తౌ ప్రాణన మృతి కర్తృత్వాభావాత్. † ఏవ మజానతోషస్తేన ప్రాణనే కర్తృత్వమాత్ర ముక్తం మన్వానేన ప్రత్యగాత్మనోఽపి సాధారణత్వం ప్రతివచనస్య మత్వా అతుష్టేన పునః పుష్టేన ప్రతి ప్రత్యగాత్మనో వ్యావృత్తం నిరుపాధికత్వేన ప్రాణనస్య కర్తారం పరమాత్మాన మాహ * ౧ న దృష్టే ర్ద్రిష్టారం పశ్యేరిత్యాదినా. † ఇన్ద్రియాధీనానాం దర్శన శ్రవణ మనన విజ్ఞానానాం కర్తారం ప్రత్యగాత్మానం ప్రాణనస్య కర్తృత్వేనోక్త ఇతి నమన్వీధాః - తస్య సుషుప్తిమూర్ఛాదౌ ప్రాణనాదే రకర్తృత్వాత్. * ౨ † కో హ్యేవాన్యా తః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనందో నన్యాదితి సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వం హి పరమాత్మన ఏవాన్యత్ర శ్రుతమ్. అతః పూర్వప్రశ్నప్రతివచనే పరమాత్మవిషయే. ఏవ † ముత్తరే అపి - అశనాయాద్యతీతత్వస్య పరమాత్మాసాధారణత్వాత్. ఉభయత్ర * ౧ అతోఽన్యదార్త మిత్యవసంహారశ్చైకగూఢః. ప్రశ్నప్రతివచనావృత్తిస్తు కృత్స్నప్రాణిప్రాణనహేతోః పరస్య బ్రహ్మణోఽశనాయాద్యతీతత్వప్రతిపాదనాయ. తత్ర దృష్టాంతమాహ ఉపదేశవదితి యథా సద్విద్యాయాం * ౩ ఉత త మాదేశ మప్రాప్యితి ప్రక్రాంతే సదుపదేశే * ౩ భగవాంస్తేవమేత దృవీత్వితి * ౪ భూయ ఏవ మా భగవాన్ విజ్ఞాపయత్వితి ప్రశ్నస్య, * ౫ ఏషోఽణిమా ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యమితి ప్రతివచనస్యచ భూయో భూయ ఆవృత్తి స్సతోబ్రహ్మణ స్తతన్వా హాత్మ్యవిశేషప్రతిపాదనాయ దృశ్యతే - తద్వత్. అత ఏకస్యైవ సర్వాన్తరభూతస్య బ్రహ్మణః కృత్స్న ప్రాణి ప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వ ప్రతిపాదనేన రూపైక్యాద్విద్యైక్యమ్.

అథ స్యాత్ - యద్యపుశ్చ ప్రశ్నప్రతివచనే పరబ్రహ్మవిషయే - తథాపి విద్యాభేదోఽవర్జనీయః - ఏకత్ర సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేనోపాస్యమ్ - ఇతరత్రాశనాయాద్యతీతత్వేనేత్యుపాస్యగుణభేదేన రూపభేదాత్, † ప్రప్రృభేదాచ్చ - పూర్వత్రహ్యుపస్తః ప్రప్టౌ - ఉత్తరత్ర కహూళితి. తత్రాహ.

౩౬॥ సూ. వ్యతిహరోవిశింషన్తిహీతరవత్. ౨.

నాత్ర విద్యాభేదః - ప్రశ్నప్రతివచనాభ్యా మేకరూపార్థవిషయాభ్యా మేకేన చ విధిపదేనైకవాక్యత్వప్రతీతే. † ప్రశ్నద్వయం తావత్పూర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్ట బ్రహ్మవిషయమ్. ద్వితీయే ప్రశ్నే * ౬ యదేవ సాత్మా దవరోత్మా ద్భృష్టాయ ఆత్మా సర్వాన్తర ఇత్యేవకారశ్చ పూర్వత్రోషస్తేన పుష్టగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయత్వం కహూళప్రశ్నస్యావధారయతి. ప్రతివచనం చోభయత్ర * ౬ న త ఆత్మా సర్వాన్తర ఇతి సర్వాన్తరాత్మత్వవిశిష్టబ్రహ్మవిషయ మేకరూపమేవ.

దేశకాలసన్నికర్షోఽహ్యపరోక్ష్యే విద్యతే - తస్మా ద్భృష్టాణోఽపరోక్షత్వంనామ సర్వదేశసర్వకాలసన్నిహితత్వమిత్యర్థః. † (నిరుపాధికంప్రాణనస్య కర్తృత్వమితి) ప్రాణయితృత్వం వివక్షితమ్. నిరుపాధికశబ్దేన జీవవాన్యవృత్తిః. సహి కర్తానుగుణదేహేన్ద్రియాదీనా మధిష్ఠాత్మత్వేన కదాచి త్స్విణయితా. † నిరుపాధికప్రాణయితృత్వం పరమాత్మన ఏవేత్యుపపాదయతి (ప్రత్యగాత్మనఇతి) † పునః ప్రశ్నస్యార్థాన్తరవిషయత్వే శక్త్యాం పరిహరతి (ఏవమితి) † (ఇన్ద్రియాధీనానామితి) * దృష్టే ర్ద్రిష్టారమితి వ్యపదేశః ఓదనపాకం పచతీతివ దితిభావః. † పరమాత్మన స్పర్షదా సర్వప్రాణిప్రాణయితృత్వే శ్రుతి మాహ (కోహ్యేవాన్యాదితి) † (ఉత్తరేఅపి) కహూళప్రశ్నప్రతివచనేఇత్యర్థః.

† (ప్రప్రృభేదాచ్చేతి) అత్ర ప్రప్రృద్వయసద్భావా ద్విద్యాభేద సమృద్ధవతీత్యర్థః

౩౬॥ సూ. వ్యతిహరోవిశింషన్తిహీతరవత్. † ప్రశ్నప్రతివచనైకరూప్యం విధిపద్యైకం చ వివృణోతి (ప్రశ్నద్వయమిత్యాదినా)

† విధిప్రత్యయ శ్చో తరత్రైవ దృశ్యతే * ౧ తస్మా ద్భూత్వాః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠానేదితి. ఏవం సర్వాస్త
రాత్తత్వవిషయ బ్రహ్మైకవిషయత్వే † ద్వయో రవధృతే సత్యేకస్మి న్నేవ సర్వాస్తరాత్తత్వవిశిష్టబ్రహ్మణ్యుపాస్యే ఉపస్త
కహూళయో రితరేతరబుద్ధివ్యతిహారః † కర్తవ్యః. † ఉపస్తస్య యా సర్వాస్తరాత్తనో బ్రహ్మణ సుర్విప్రాణిప్రాణన హే
తుత్వవిషయా బుద్ధిః - సా కహూళేనాపి ప్రప్తా కార్యా, - యాచ కహూళస్య తస్యైవ బ్రహ్మణోఽశనాయా
ద్యతీతత్వవిషయా బుద్ధిః - సా ఉపస్తేనాపి కార్యా, † ఏవం వ్యతిహారే కృతే ఉభాభ్యాం సర్వాస్తరస్య బ్రహ్మణో జీవ
వ్యావృత్తి రవధృతా భవతి. † ఏవం సర్వాస్తరాత్తానం ప్రత్యగ్భూతనో వ్యావృత్త మవగమయితుం సర్వ ప్రాణిప్రాణన
హేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వ ప్రతిపాదనేన విశింషన్తిహి యాజ్ఞవల్క్యస్య ప్రతివచనాని. † అతో బ్రహ్మణ సర్వాస్త
రాత్తత్వమేవోపాస్యగుణః - ప్రాణనహేతుత్వాదయస్తు తస్యోపపాదకాః - నోపాస్యాః. † సనూపాస్యగుణః సర్వాస్త
రాత్తత్వమేవ చేత్ - ప్రాణనహేతుత్వస్య అశనాయాద్యతీతత్వస్యచ ప్రప్తాః వ్యతిహృత్యానుసంధానం కిమర్థమ్. † తదు
చ్యతే. † సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వేన సర్వాస్తరాత్తని జీవా ద్వ్యావృత్తే బ్రహ్మణ్యుపస్తేనావధృతే సతి కహూళేన
జీవస్య సర్వాత్తనా అసమ్భావితేన స్వభావవిశేషేణ సర్వాస్తరాత్తా వ్యావృత్తోఽనుసంధేయ ఇతి కృత్వా పునః ప్రశ్నః
కృతః - యాజ్ఞవల్క్యోపి తదభిప్రాయ మభిజ్ఞాయ ప్రత్యగ్భూతనోఽసమ్భావిత మశనాయాదిప్రత్యసీకత్వ ముక్తవాత్.
అత శ్చోపాస్యస్య † వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థ ముభాభ్యాం పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారః కర్తవ్యః. ఇతరవత్ యథేతరత్ర - సద్వి

† (విధిప్రత్యయ శ్చేతి) అవిశేషపునశ్చ)నం హి భేదహేతుః-అత్ర తదభావా ద్విద్యైక్యమితి భావః. * తిష్ఠానేత్ - బ్రహ్మణి తిష్ఠానేత్. నిష్ఠాం లభేత్.
ఉపాసీతేత్యర్థః. † (ద్వయోరవధృత ఇతి) ద్వయోః - ఉపస్తప్రశ్నప్రతివచన కహూళప్రశ్నప్రతివచన రూపవాక్యయోః. † (కర్తవ్య ఇతి) వ్యతిహారస్య
కర్తవ్యత్వం శ్రుత్యభిప్రేతమితి నూత్రకారాభిప్రాయ ఇత్యర్థః. † వ్యతిహారం విప్రసౌతి (ఉపస్తస్యేతి) † వ్యతిహారస్య ప్రయోజన మాహ (ఏవ
మితి) † వ్యావృత్తిబుద్ధిజననార్థం ప్రతివచన మితి వదన్ విశింషన్తి సౌత్రం పదం వ్యాసస్మై (ఏవం సర్వాస్తరాత్తాన మితి) † (అత ఇత్యాది) సర్వాస్త
రాత్తత్వస్య గుణస్యైకస్యోపాస్యత్వా ద్రూపభేదః పరిహృతం. విద్యైక్యేపి వైశానరపద్యాయా మూపమన్యవాదినత్ ప్రప్తృభేద స్సమ్భవతీతి స్పష్ట
త్వా న్నకఙ్గోక్తమ్. † వ్యావృత్తబుద్ధిజననాయ పరస్పరం బుద్ధివ్యతిహార ఉక్తః. తత్ర సప్రప్రాణిప్రాణనహేతుత్వాశనాయాద్యతీతత్వయో రన్యత
రేణైవ వ్యావృత్తబుద్ధి స్సాన్యదిత్యన్యతరేణ కిన్విత్యభిప్రాయో చోదయతి (నన్వితి) † పరిహరతి (తదుచ్యత ఇతి) కహూళస్య పునఃప్రశ్న స్సమ్భవతి-
సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వజ్ఞానేన వ్యావృత్తబుద్ధ్యనుదయాత్. యథోపస్తస్య సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుత్వవైశద్యాయ పునఃప్రశ్నః - తద్వత్.
† అన్యతరేణ వ్యావృత్తబుద్ధౌ ద్వయో ర్జాతాయాం పరస్పరబుద్ధివ్యతిహారో ద్వయోరపి వ్యావృత్తకర్తృభూయస్త్య హేతుకవ్యావృత్తబుద్ధ్యతిశయజన
నార్థమత్యభిప్రాయేణాహ (సర్వప్రాణితి) అతః - కహూళప్రశ్నస్య వ్యావృత్తివైశద్యార్థత్వదర్శనాత్. † (వ్యావృత్తిప్రతీతిసిద్ధ్యర్థమ్) వ్యావృత్తక
ర్తృభూయస్తయా వ్యావృత్తిబుద్ధ్యతిశయాన్విత్యర్థః. ఏవం కర్తృభేదేన రూపభేదాశ్చాకృతో విద్యాభేదో నిరస్తః.

3౬॥ సూ. వ్యతిహారో విశింషన్తి హేతరవత్. ౨.

(వే-సా.) ప్రప్తృభేదోపి సభేదక ఇత్యాహ.

అర్థేన్య నిశ్చితేనతి ప్రప్తౌ దృఢివ్యతిహారః కార్యః, ఉపస్తేనాఽశనాయాద్యతీతత్వధీః కార్యా, కహూళేనాపి ప్రాణనాదిహేతుత్వధీః
కార్యా. ఉభయత్ర ప్రకరణతవాక్యానిహి పరమాత్మన మేవ విశింషన్తి. యథా ఇతరత్ర సద్విద్యాయామపి. ౨.

(వే-డి) ప్రప్తృభేదపూర్వకప్రతివచనప్రకారభేదా ద్విద్యాభేదోఽవర్జనీయ ఏవేత్యాశ్చాహ్వాహ.

“౧ యదేవ సాక్షా దపరోక్షా ద్భూత్వా య అత్తా సర్వాస్తరః” ఇతి ద్వయోః ప్రప్తౌః ప్రశ్నస్యైకరూపత్వేనైకవిషయత్వే నిశ్చితేనత్వ
షష్టికహూళయోః ప్రతివచనగతబుద్ధివ్యతిహారః కార్యః. ప్రాణనాదిహేతుత్వబుద్ధి స్సర్వాస్తరాత్తవిషయా కహూళేనాపి కార్యా, తథాఽశనా
యాద్యతీతత్వబుద్ధి రుపస్తేనాపి కార్యా. విశింషన్తిహ్యభయత్రాపి యాజ్ఞవల్క్యవచనాన్యేకం సర్వాస్తరమేవోపాస్యమ్. ఇతరవత్ యథేతరత్ర
సద్విద్యాయాం సర్వాణి ప్రతివచనాని పరమకారణపరబ్రహ్మవిషయాణి - తద్వత్. ౨.

ద్యాయాం భూయో భూయః ప్రశ్నేః ప్రతివచనైశ్చ తదేవ సద్భిష్టా వ్యవచ్ఛిద్యతే - నపునః పూర్వప్రతిపన్నా ధ్వణా ధ్వణాంతరవిశిష్టతయోపాస్యం ప్రతిపాద్యతే - తద్వత్.

† తత్రాపి ప్రశ్నప్రతివచనభేదేనతి కథమైక్య మవగమ్యత ఇతిచేత్. తత్రాహ

3౭॥ సూ. సైవహిసత్వాదయః. 3.

సైవహి సచ్ఛబ్దాభిహితా పరమకారణభూతా పరా దేవతైవ * ౧ సేయం దేవతైక్షత * ౨ తేజః పరస్యాం దేవతా యా మితి ప్రకృతా * 3 యథా సోమ్య మధు మధుకృతో నిస్తిష్ఠస్తీత్యాదిషు పర్యాయేషు సర్వేషాః † పాద్యతే - † యతః * ౪ ఐత దాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్త్వం స ఆత్మేతి ప్రథమపర్యాయోదితా సత్త్వాదయ సుర్వేషు పర్యాయే షూపపాద్యోపసంహ్రాయస్తే.

౧॥ ఛాం-౬-౩-౨.

౨॥ ఛాం-౬-౮-౬.

† కేచిత్తు - వ్యతిహారో విశింషన్తిహితరవత్ సైవహిసత్వాదయ ఇతి సూత్రద్వయ మధికరణద్వయం వర్ణయన్తి.

† తత్ర పూర్వేణ * ౫ త్వం వా ౭హ మస్మి భగవ్రా దేవతే అహం వై త్వ మసి భగవ్రా దేవతే తద్యో౭హం సో ౭సాయో౭సో సో౭హ మితి నాక్యే జీవపరయో ర్వ్యతిహారానుసంధానం ప్రతిపాద్యత ఇత్యుచ్యత ఇత్యాహుః. తత్ * . సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ * ౭ ఐత దాత్మ్య మిదం సర్వమ్ * ౭ త త్వ మసీత్యవగతసర్వాత్కభావవిషయత్వా దస్య వా క్యస్య నాత్రప్రతిపాదనీయ మపూర్వ మస్తీత్యనాదరణీయమ్ † తత్తు వక్ష్యతే - ౮ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తి చేతి. † నచ సర్వాత్కత్వానుసంధానాతిరేకేణపరస్మి బ్రహ్మణిజీవత్వానుసంధానమ్, జీవేచపరబ్రహ్మత్వానుసంధానం. † తథ్యంసమ్భవతి.

† ఆధ దృష్టాస్తే విద్యైక్యం ఫాపయ్యన్తూత్ర మవతారయతుం శక్తామాహ (తత్రాపీతి)

3౭॥ సూ. సైవహిసత్వాదయః †. (సైవహీతి) సేతినిర్దేశః * సేయం దేవతైక్షతేతి సద్విద్యావాక్యానురోధాదితి భావః. † (ఉప పాద్యతే) ప్రశ్నప్రతివచనముఖేన ప్రతిపాద్యత ఇత్యర్థః. తత్రాపి కారణభూతాయః పరస్యా దేవతాయా ఏవోపాస్యత్వ ముపపాదయతి (య త ఇతి) పరమకారణత్వవిశిష్టదేవతైవోపాస్యా - కారణత్వోపయోగిగుణానాం సత్యత్వాత్ప్రతిజీవీశేషాస్తర్యామిత్యాదిగుణానాం ప్రతిపర్యాయ మాపుత్రత్వేన తత్ర తాత్పర్యాదిత్యర్థః.

† పరోక్షప్రకార మనూద్య దూషయతి (కేచిత్త్వీతి) † తస్య కథ మర్థం వర్ణయన్తీత్యత్రాహ (తత్రేతి) † సోపి ఐక్యవ్య ఏవేత్యత్రాహ (తత్తువక్ష్యత ఇతి) నను సర్వత్రప్రసిద్ధోపదేశాదితి జగత్తాగాత్మ్యపరవాక్యవిషయమ్ - ఆత్మేతీత్యాదికంతు జీవతాదాత్మ్యసంఘమ్. † నాత్ర సర్వాత్క భావ ఉచ్యతే - అపితు జీవబ్రహ్మణో రన్యోన్యభావారోపణ మితిచేత్తత్రాహ (నచేతి) † (తథ్యం (స) సమ్భవతీతి) గరుడాదిధ్యానన దసదారోపణం చేత్ - స తదపవర్గోపాయః - తత్త్వస్థానం హ్యపవర్గోపాయ ఇతిభావః. * త్వంవా౭హమ స్తీత్యాదేరయమగ్ధః - త్వంవా౭హమ స్తి - త్వంశబ్ద

3౭॥ సూ. సైవహిసత్వాదయః. 3.

(వే-సా.) ప్రశ్నాద్యాభృత్తై కథ మైక్య మిత్యత్రాహ.

“౧ సేయ దేవతైక్షత” ఇతి ప్రస్తుతా దేవతైవ సర్వత్ర ప్రశ్నగతా. ప్రతివచనేషుచ, “౭ తత్సత్త్వం స ఆత్మ” ఇత్యాదయ ఇత్యైక్యమ్. 3.

(వే-రీ.) సద్విద్యాయా మపుపాస్యైక్యం ప్రశ్నప్రతివచనాభృత్తై సత్త్వం కథ మవగమ్యత ఇత్యత్రాహ.

“౧ సేయం దేవతైక్షత” ఇత్యాదిషు సర్వత్ర సైవ పరా దేవతైకా౭నువర్తతే - “౪ ఐత దాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్త్వం స ఆత్మ తత్త్వమసి” ఇతి తదేవ సత్త్వాదయః సర్వేషు ప్రతివచనేషూపసంహ్రాయస్తే. 3.

† ఉత్తరేణచ సూత్రేణ * ౧ స యో హవైత స్వహ ద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మేత్యాదివాక్యప్రతిపాదితస్య సత్యోపాసనస్య * ౨ తద్య త్సత్య మసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏత స్త్రిన్ద్రులే పురుషో య శ్చాయం దక్షిణేక్షి ని త్యాది వాక్యప్రతిపాదితోపాసనస్యచై క్యం ప్రతిపాద్యత ఇతి, † తదప్యయుక్తమ్ - ఉత్తరవాక్యే అత్యుదిత్యస్థానభేదేన విద్యాభేదస్య పూర్వ మేవ ౩ నవావిశేషాదిత్యనేన ప్రతిపాదితత్వాత్. † నచ ద్వయో రనయో ర్వాహిత్యాదిశరీరకత్వేన రూ పవతోః * ౪ హన్తి పాస్తానం జహాతి చ య ఏవం వేదేతి పృథక్సంయోగచోదనావతో ర్వయో రూపాసనయోః * ౧ స యో హవైత స్వహ ద్యక్షం ప్రథమజం వేద సత్యం బ్రహ్మేతి జయతీమాణలోకానితి సంయోగరూపాదిమత్త యా నిరపేక్షేణ పూర్వేణై కేనోపాసనేనాభేద స్సమ్భవతి. † నచ * ౪ హన్తి పాస్తానం జహాతీతి గుణఫలాధికారత్వమ్ - ప్రమాణాభావాత్. పూర్వేణై కవిద్యాత్వం ప్రమాణ మితిచేత్. న - ఇతిరేతరాశ్రయత్వాత్. ఏకవిద్యాత్వే నిశ్చితే పూర్వఫలస్యైవ ప్రధానఫలత్వేనోత్తరయోః ఫలయో గ్గుణఫలత్వమ్ - తయో గ్గుణఫలత్వే నిశ్చితేనతి సంయోగభే దాభావా త్పూర్వేణ విద్యైక్య మితీతరేతరాశ్రయత్వ మిత్యే † వమాదిభి ర్యథోక్తప్రకారమేవ సూత్రద్వయమ్.

అనంతాద్విధిరణం సమాప్తమ్.

బుద్ధివిషయః పరమాత్మైవాహంశబ్దుబుద్ధివిషయః. అహంవైత్వమసి - అహంశబ్దుబుద్ధివిషయవీవ త్వంశబ్దుబుద్ధివిషయః. అస్మి, అస్తతి నిర్దేశానాహం త్వం శబ్దప్రయుక్తా. అహం త్వంశబ్దా ప్రస్తుతినిమిత్తభేదాత్ బ్రహ్మపర్యవై. * తద్యోహమిత్యాదేరప్యయవర్ధః. † అనంతరీకాత్మస్య పరోక్షార్థ మను వదతి (ఉక్తరేణచేతి) † దూషయతి (తదక్షేతి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (నచేతి) * జహాతిచ - శరీర విత్యధ్యాహం. ప్రకృ మం ద్వయో రితిపదం వాక్యపరమ్ ద్వితీయంతూపాసనపరమ్. ద్వయోరపి వాక్యయో ర్మధ్యే ఉత్తరవాక్యప్రతిపాద్యోపాసన యో ద్విద్యాభేదస్య వాధితత్వాత్ పరస్పర భిన్నవిద్యాద్వయేన పూర్వవాక్యోక్తసోపాసనస్యైక్యం నసమ్భవతి. ఏకవిద్యాత్వే సాకాజ్ఞతయాఽన్వయస్సాన్విత - పృథక్పృథక్ సంయోగాదీ నా ముక్తత్వేన నిరాకాజ్ఞత్యాచ్చ వైకవిద్యాత్వం మిత్యర్థః † (నచేతి) గుణఫలమ్ - అర్థఫలమ్. ప్రమాణాభావాత్ - హేత్వభావాత్. ఉత్తర యోః ఫలయోః - పాపహనశరీరప్రహణయోః, సంయోగభేదాభావాత్ - ప్రధానఫలసంయోగభేదాభావాత్. † (ఇత్యేవాదిభిరీతి) ఆదేశద్వేన సోక్తార్థోపపత్తయోఽభిప్రేతాః

ఏవం వ్యతిహారఇత్యాదినూత్రద్వయస్య యోజనాన్తరం నిరస్తమ్. ఆద్యనూత్రస్య యోజనాన్తరం పరః కృతమ్. తేహి అస్తరాభూత గ్రామవత్స్వత్వవతి నూత్రం భిక్షాన్తి సిద్ధాన్తవిషయం వర్ణయన్తి - అత్ర ద్విరామ్నానావిశేషా దిటశేషపుంశ్చ) నాన్యాయేన విద్యానానాత్వం పూర్వపక్షీకృత్య - సాన్వత్తసా విద్యైక్యం స్యాత్ - సహ ద్వా సర్వాన్తరా సమ్భవతః - తదా హ్యేకస్య సర్వాన్తరత్వ మాపేక్షికం స్యాత్ - యథా భూతగ్రామే పృథివ్యాదావబాదీనా మాపేక్షిక మన్తరత్వమితి. వైశద్యాన్తం శబ్దావిశేషనిరాసార్థంచ ద్విరామ్నానసమ్భవవతి సిద్ధాన్తయన్తి. అత్ర వ్యతిహారాన్వయోఽధ్యాపారబాహు శ్యంచ. అన్తన్తతేహి ప్రతిపదనశబ్దమాత్ర మధ్యాహర్యమ్. అన్యథాభేదానుపపత్తిరితిచేదిత్యపి నఘటతే - అన్యథాశబ్దోహి ప్రకృతా దన్యధాత్వం బ్రూతే - సిద్ధాన్తస్య ప్రకృతిత్వేనత్యన్యథాశబ్దః పూర్వపక్షవిషయో భవతు మర్హతి. తతశ్చ అనభ్యుపగ మ్యుచూనే విద్యాభేదే ద్విరామ్నానానుపపత్తిరితి వ్యాఖ్యాన మన్వరసమ్. విద్యైక్యానభ్యుపగమఇతిహి స్వరసార్థః - తదాచామ్నానభేదానుపపత్తేరితి హేతు ర్నఘటతే, తస్మాత్ ఇతిచేదిత్యన్తస్య పూర్వపక్షవిషయత్వమ్, తత వివాఖ్యజ్ఞితత్వంచ యుక్తమ్. భూతగ్రామవిదితిపదస్య * ఏకో దేవ ఇతి శ్రుత్యన్తోక్తసర్వభూతాన్తరాత్మత్వనిదర్శనపరత్వేన యోజనాన్తర మప్యనుపపన్నమ్ - సిద్ధాన్తనూత్రత్వానుపపత్తేరేవ. వ్యతిహార ఇత్యాదినూత్ర యోరధికరణాన్తరద్వయవిషయత్వనిరాసః కణ్ఠోక్తః.

ఆపరేతూభయత్ర ప్రతిపాద్యభేదసమర్థనపర మధికరణ మిచ్చన్తౌ జీవప్రతిపా దనస్య బ్రహ్మోపాసనార్థతయా తత్ర పర్యవసానాత్ విద్యై క్యం ఫలమితి పదన్తి. తదయుక్తమ్ - పూర్వత్రాప్యక్త హేతుభిః పరమాత్మపరత్వనిర్దే ర్జీవస్య ప్రతిపాద్యత్వావయోగాత్. సాన్వత్తసాన్తరా నాన్య

౩౮॥ సూ. కామూదీతరత్రతత్రచాయతనాదిభ్యః. ౧.

ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే * ౧ అథ యదిద మస్మిక్ బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేళ్ళ దహరోఽస్మి న్నస్తర ఆకాశ

స్సమృతమితి - తదా భూతగ్రామవనాపేక్షికత్వం స్యాత్ - అత ఉపదేశ్యభేదానుపపత్తిరితిచేన్న - ఉపదేశ్యభేదవ దుపదేశ్యభేదేన భవితవ్యమ్ - ఉపదేశ్య ద్వయానర్థక్యాదితి యోజనాచ క్లిష్టా - అశ్రుతసభోఽధ్యాహారాత్.

అ న్యేతు-సమ్భూత్యుపాస నేమాభయేషాం ప్రాణితృత్వాదీనా మశనాయాద్యతీతత్వాదీనాంచ సముచ్చయార్థం బ్రహ్మైకత్వవిషయత్యేన విద్యై క్యసమర్థనపర మాహుః. తత్ర సముచ్చయసిద్ధ్యర్థత్వ మయం క్తమ్ - సమ్భూతివినాశసముచ్చయస్యాప్రామాణికత్వాత్. న్యతిహాగిత్యాదిరూత్ర ద్వయస్య తత్కృతయోజనాచ భాష్యేనైవ నిరస్తా. * తద్యోహం సోసౌ యోసౌ సోహమితి సామానాధికరణ్యం చ ఘటశరావశబ్దయోరివాశం ద్వయవాచిత్యా దయం క్తమ్ అతఏవ బ్రహ్మహో జీవత్వేఽహజ్కార్యుద్దేశదిక్కలాదీనాం బ్రహ్మణి ప్రతిపత్తిః - జీవస్య బ్రహ్మత్వేతు జీవస్య జ్ఞానా న్దైశ్వర్యాదీనాం ప్రతిపత్తిః ప్రయోజన మితి చాయం క్తమ్ - ఘటశరావయోరివ పరస్పరాసాధారణగుణానా మన్యత్రానుపపత్తే, స్సాధారణగుణా నాంచ ద్రవ్యత్వాదీనామివ యత్తద్యుష్ట దన్త త్వదసామానాధికరణ్యప్రతిపాద్యత్వాభివాచ్ఛ.

అస్తరత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౮॥ సూ. కామూదీతరత్రతత్రచాయతనాదిభ్యః. ప్రాణితృత్వాదీనా మశనాయాద్యతీతత్వాదీనాంచ ధర్మభేదాభివా ద్యిద్యైక్యం సమర్థి

౩౮॥ సూ. కామూదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః. ౧.

(వే-సా.) “౧ దహరోఽస్మి న్నస్తర ఆకాశ స్తస్మిన్యదస్తస్తదస్యేష్టవ్యమ్” ఇత్యుక్తావ, “౨ ఏష ఆత్మాఽపహతపాచ్ఛా” ఇత్యారభ్య, “౩ సత్యకామ స్సత్యసంకల్పః” ఇతి ఛాన్దోగ్యే. వాజినాచ్చ “౩ య ఏహోఽస్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిన్యదే నర్వస్య వశీ నర్వస్యేశానః” ఇత్యుభయత్రి హృదయాయతనత్వ సత్యసంకల్పత్వ తద్విశేషరూపవశిత్యాదిభి ర్విహరవిద్యావ్రత్యభిజ్ఞానాత్ సత్యసంకల్పత్వసహచారేణ ఆపహత పాచ్ఛత్వాది సత్యసంకల్పత్వ పర్యంతాః ఉభయత్రోపసంహార్యాః ౧

(వే-దీ) ఛాన్దోగ్యే శ్రూయతే “౧ అథ యదిద మస్మి న్నమృతపురే దహరం పుణ్డరీకం వేళ్ళ దహరోఽస్మి న్నస్తర ఆకాశ స్తస్మిన్యదస్తస్త దస్యే ష్టవ్యమ్” ఇత్యాది ప్రక్రమ్య “౪ తద్య ఇహోత్తాన మనువిద్య న్రజన్తేతాంశ్చ సత్యాన్కామాం స్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి” ఇతి. వాజిననేయకేచ “౩ య ఏహోఽస్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిన్యదే నర్వస్య వశీ నర్వస్యేశానః” ఇత్యాది కి ముభయత్ర విద్యైక్యమ్ - ఉత విద్యాభేద ఇతి సంశయః - రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇతి పూర్వగోచరః యద్యపుభయత్ర పరమాత్మైవోపాస్యః - తథాప్యేకత్రాకాశశబ్దాభిధేయః పరమాత్మో పాస్యః, ఇతరత్రాకాశే శయానః పరమాత్మేతిహి, రూపం భిద్యతే. రాధా స్తన్తు-హృదయాయతనత్వ సత్యసంకల్పత్వసత్యకామత్వాదే రభేదాదుభ యత్ర తద్విశిష్టః పరమాత్మైవోపాస్య ఇతి రూపాభేదా ద్విద్యైక్యమ్. ఛాన్దోగ్యేహి “౧ దహరోఽస్మి న్నస్తర ఆకాశ స్తస్మిన్యదస్తస్తదస్యేష్టవ్యమ్” ఇత్యారభ్య, “౫ కిం తదత్ర విద్యతే” ఇత్యాదినా పరిహోద్య, “౧ తస్మిన్కామా స్సమాహితాః ఏష ఆత్మాఽపహతపాచ్ఛా విజహో విమృత్యుః” ఇత్యారభ్య “౨ సత్యకామ స్సత్యసంకల్పః” ఇత్యుక్తావ, “౧ తద్య ఇహోత్తాన మనువిద్య న్రజన్తేతాంశ్చ సత్యాన్కామాన్” ఇత్యాకాశశబ్దని ర్దిష్టః పరమాత్మా, తదస్తర్గతాశ్చ సత్యకామత్వసత్యసంకల్పత్వావిపహతపాచ్ఛత్వాదయోగుణాః, అతః పరమాత్మా హృదయాయతనః సత్యకామత్వాదివి శిష్టః ఉపాస్య ఇతి వాక్యేనైవ నిర్ణీతమ్. వాజిననేయకేచ “౩ య ఏహోఽస్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిన్యదే నర్వస్య వశీ” ఇత్యుక్తేనతి వశిత్యాదేన్న, త్యసంకల్పత్వ విశేషరూపతయా న ఏవ పరమాత్మా హృదయాయతన సత్యసంకల్పత్వ విశిష్ట ఉపాస్య ఇతి ప్రతీయతే. అతో దహరవిద్యా వ్రత్యభి జ్ఞానా త్న ఏవ పరమాత్మా సత్యసంకల్పత్వాదిగుణాబ్జక విశిష్ట ఉపాస్య ఇతి నిశ్చయతే. ఏవం నిశ్చితే సత్యాకాశే శయాన ఇత్యాకాశశబ్దోపి హృద యపుణ్డరీకవర్త్యాకాశవాచీతి రూపాభేదా ద్విద్యైక్యమేవ.

నూత్రార్థస్తు - కామూదీతరత్ర తత్రచ, వాజిననేయకే చ్ఛాన్దోగ్యేచ సత్యకామత్వాద్యేవ రూపమ్. కుతః? ఆయతనాదిభ్యః హృదయాయతన త్యసత్యసంకల్పత్వ విశేషరూపవశిత్యాదిభ్య స్తత్సహచారిణ సత్యకామత్వాదేః వ్రత్యభిజ్ఞానాత్. “౬ పరం జ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభి నిష్పద్యతే” “౭ అభయంవై బ్రహ్మ భవతి” ఇతి బ్రహ్మ ప్రాప్తిరూపం ఫలంచైకమితి విద్యైక్యమ్. ౧.

౧॥ ఛాం-౮-౧-౧.

స్తస్మిన్మదస్తస్తస్వేష్టవ్యమిత్యాది. వాజసనేయకేచ * ౧ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషోఽస్తస్తూదను ఆకాశ స్తస్మిచ్ఛేతే సర్వస్య నశీ సర్వస్యేశాన ఇత్యాది. తత్ర సంశయః - కి మనయో ర్విద్యాభేదః - ఉత నేతి. కిం యుక్తమ్. భేదఇతి, కుతః. రూపభేదాత్. అపహతపాష్టత్వాదిగుణాప్తకవిశిష్ట ఆకాశః ఛాన్దోగ్యే ఉపాస్యః ప్రతీయతే - వాజసనేయకేత్వాకాశే శయానోఽ † వశిత్వాదిగుణవిశిష్ట ఉపాస్యః ప్రతీయతే - అతో రూప భేదా ద్విద్యాభేదః.

† ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్షహే నభేదఇతి. కుతః. రూపభేదాత్. ఇతిరత్ర తత్రచ కామాద్యేపహి రూపమ్ - వాజసనేయకే ఛాన్దోగ్యేచ సత్యకామాదివిశిష్టమేవ బ్రహ్మపాస్యమిత్యర్థః. కుత ఏత దవగమ్యతే. ఆయతినాదిభ్యః హృదయాయతనత్వ సేతుత్వ విధరణత్వాదిభి స్తావ దుభయత్ర సైవ విద్యేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయతే. వశిత్వాదయశ్చ † వాజస నేయకే శ్రుతాః ఛాన్దోగ్యశ్రుతస్య గుణాప్తకాన్యతమభూతస్య సత్యసజ్జ-ల్పత్వస్య విశేషా ఏవేతి సత్యసజ్జ-ల్పత్వసహ చారిణాం సత్యకామత్వాదీనా మపహతపాష్టత్వపర్యంతానాం సద్భావ మవగమయన్తి - అతో రూపం నభిద్యతే. సంయో గోపి * ౨ పరం జ్యోతి రుపసమ్పద్యస్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే * ౩ అభయం వై బ్రహ్మ భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్తిరూపో నభిద్యతే. † ఆకాశశబ్దః ఛాన్దోగ్యే పరమాత్మవిషయ ఇతి, ౪ దహర ఉత్తరేభ్య ఇత్యత్ర నిర్ణీతమ్ - వాజసనేయకేత్వా కాశే శయానస్య వశిత్వాదిశ్రవణా త్తస్య శయానస్య పరమాత్మత్వే సతి తదాధారాభిధాయిన ఆకాశశబ్దస్య * ౫ త స్యాస్తే సుషిరం సూక్ష్మమితి హృదయాన్తర్గతస్య సుషిరశబ్దవాచ్యస్యాకాశస్యాభిధాయకత్వ మవగమ్యతే. అతో విద్యైక్యమ్.

† అథ స్యాత్ - యదుక్తం వాజసనేయకే వశిత్వాదిభి స్సహ సత్యకామత్వాదినద్భాప్తాఽవగమ్యతఇతి - తన్నా పపద్యతే - వశిత్వాదీనామేవ తత్ర పరమార్థత స్సద్భావాభావాత్. తదభావశ్చ * ౬ మనసైవానుద్రప్తవ్యం నేహ నానాస్తికించన। మృత్యో స్సమృత్యు మాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతి। ఏకఙ్ఞైవానుద్రప్తవ్య మేత దప్రమేయం ధ్రువ మితి ప్రకృతేన వాక్యేన * ౬ స ఏష నేతి నేత్యా త్తేత్యుత్తరేణచోపాస్యస్య బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వప్రతీతే రవగమ్యతే. అతో వశిత్వాదయోపి స్థూలత్వాఽత్వసన్ని షేధ్యాఇతి ప్రతీయన్తే. అతఏవ ఛాన్దోగ్యేపి సత్యకా మత్వాదయో న బ్రహ్మణః పారమార్థికా గుణా ఉచ్యన్తే. అతోఽపారమార్థికత్వా దేవంజాతీయకానాం గుణా నాం మోక్షోగ్దేషూ పాసనేషులోపఇతి. తత్రాహ

తమ్ - అత్రతు గుణాప్తకస్య వశిత్వాదిగుణస్యచ ధర్మిభేదశబ్దయా నజ్ఞతః. కి మత్ర విద్యాభేదః - ఉత ఆభేదఇతి. ఛాన్దోగ్యేఽపహతపాష్టత్వాది విశిష్టవిషయ ముపాసనమ్ - వాజసనేయకే వశిత్వాదివిశిష్టవిషయమ్. ఉతోభయత్రాపహతపాష్టత్వాదివిశిష్టవిషయమితి. కిం వాజసనేయకే సత్యసజ్జ-ల్ప త్వసహచారా దపహతపాష్టత్వాదీనాం ప్రతిపత్తి రస్తి - నేతి. యదా నాస్తి ప్రతిపత్తిః - తదా రూపభేదా ద్విద్యాభేదః. యదా త్యస్తి ప్రతిపత్తిః - తదా రూపభేదా ద్విద్యైక్యమ్. అస్తి స్పృధికరణే ప్ర్యాహుతీతనిరాసః ఫలితో భవిష్యతి. ఆకాశాన్తర్వర్తినో గుణత్వేనాకాశస్య పరమాత్మత్వం దహరాధికరణే దర్శితమ్ - ఆకాశాన్తర్వర్తిన స్సవితస్త్రవస్తుత్వేనత్యాకాశస్య ప్రసిద్ధాకాశత్వ మత్రోచ్యత ఇతి భిదా. † (వశిత్వాదీతి) ఆది శబ్దేన * ౭ స వా ఏష మహా నజ ఇత్యుక్తదహరత్వవిరోధిమహత్త్వంచ వివక్షితమ్. గుణాప్తకవిశిష్టః, వశిత్వాదిగుణవిశిష్ట, ఇతి ధర్మభేద ఉక్తః. ఆకాశః. ఆకాశే శయాన, ఇతి ధర్మిభేద ఉక్తః. ఏవం ధర్మతో ధర్మితశ్చ రూపభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యర్థః.

† (ఇతిప్రాప్తఇతి) ఇతరత్రేతి పదవ్యాఖ్యానార్థమ్. † ధర్మమాత్రస్యాపాస్యత్వవ్యాప్తు త్త్వైర్థం చాహ (వాజసనేయకఇతి) † (ఆకాశశబ్ద ఇత్యాది) ఆకాశశబ్దస్య భూతాకాశే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యాత్ తదేవ సర్వత్ర స్వతః ప్రాప్తమ్. తత్ర పరమాత్మపాధారణగుణశ్రవణం ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యస్యా పవాదకమ్ - తచ్చాన్దోగ్యేఽస్తితి తత్రాకాశశబ్దస్య పరమాత్మపరత్వముక్తమ్. వాజసనేయకేతు తదభావాత్ ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యమేవానువిధీయతఇత్యర్థః.

† అనస్తరనూత్రశక్త్యామాహ (అథస్యాదితి) ఛాన్దోగ్యే దహరవిద్యా నగుణవిషయా - ఫలం విశేషార్థగుణప్రతిపాదనపరత్వాత్. ఇయం తు నిర్గుణవిద్యా - అతో న విద్యైక్యమిత్యర్థః.

౩౬॥ సూ. ఆదరాదలోపః. ౨.

బ్రహ్మగుణత్వేన † ప్రమాణాంతరాప్రాప్తానాం గుణానా మేషాం సత్యకామత్వాదీనాం * ౧ తస్మిన్ కాయస్తదన్వేష్టవ్యమ్. * ౨ ఏష ఆత్మాపహతపాత్వా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో విజఘతోఽపిపాస సుత్యకామ సుత్యసజ్జల్పః * ౩ సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః * ౩ ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి రేష భూతపాల ఏష సేతు ర్విధరణ ఏషాం లోకానా మసమ్భదాయేత్యాదిభి రసయోః శ్రుత్యో రన్యాసుచ మోక్షార్థోపాసనోపాస్యబ్రహ్మగుణత్వేన సాదర ముపదేశా దేషా మలోపః - అపితుపసంహారవ వ కార్యః - † ఛాన్దోగ్యే తావత్ * ౪ తద్య ఇహాత్మాన మనువిద్య వ్రజన్వేతాంశ్చ సత్యా కామా తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి సత్యకామత్వాదిగుణవిశిష్టస్య బ్రహ్మణో వేదనం విధాయ * ౪ అథ య ఇహాత్మాన మనువిద్య వ్రజన్వేతాంశ్చ సత్యా న్నామాం స్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్య † వేదననిదా క్రియమాణా గుణవిశిష్టవేదనస్యాదరం దర్శయతి. † తథా వాజసనేయకే * ౩ సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః * ౩ ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి రేష భూతపాల ఇతి భూయో భూయ ఐశ్వర్యోపదేశా ద్గుణేషాద్వదరః ప్రతీయతే. ఏవ మన్యత్రాపి. † నచ మాతాపితృసహస్రేభ్యోఽపి వత్సలతరం శాస్త్రం ప్రతారకవ దపారమార్థికాన్నిరసనీయా కా గుణా కా ప్రమాణాంతరాప్రతిపన్నా నాదరేణోపదిశ్య సంసారచక్రపరివర్తనేన పూర్వమేవ బమ్భిమ్యమాణా న్ముముక్షూ కా

౩౬॥ సూ. ఆదరాదలోపః. † ఆదరం దర్శయతి (ఛాన్దోగ్యఇత్యాదినా) † (ప్రమాణాంతరాప్రాప్తానామితి) అనేన నిషేధార్థ ము వాదత్వం నిరస్తమ్, అపూర్వత్వరూపతాత్పర్యలింగం చోక్తమ్, యథా అపూర్వతా తాద్రూప్యతో విపర్యయతశ్చాపరిచ్ఛిత్తిరూపా - తథా ఫలమపి స్వీకారాస్వీకారయోగసుకూలప్రతికూలరూపమ్. తదుభయమపి కామచారాకామచారాభ్యాముక్తమ్ - భూయోభూయ ఇత్యభ్యాసోదర్శితః. † (అవేద ననిదాక్రియమాణా) గుణవిశిష్టవేదనముక్త్యా తద్విషయావేదననిదా క్రియమాణత్వార్థః. † ఏషం సత్యకామత్వాదీనా మపూర్వత్వమ్, వేదనే ఫలశ్రవణమ్, వేదనఫలకథనావేదననిదార్థ మాన్యత్విః - * ఏష సర్వేశ్వర ఇత్యాద్యావృత్తిశ్చ * తస్మిన్వదస్తదన్వేష్టవ్యమ్ * తస్మి న్నామా స్సమాహితాః ఇత్యు పక్రమోపసంహారా, అర్థవాదః, అపూర్వత్వేన విహితస్య నిషేధాయోగరూపాపవత్తి, రిత్యాదిభి రాదరో దృశ్యత ఇత్యర్థః. † వాజసనేయకేశ్యేవ మాదిక మాదరలింగం ద్రష్టవ్య మిత్యభిప్రాయేణాహ (తథేతి) † (నచమాతాపితృసహస్రేభ్య ఇతి) గుణానాం ప్రమాణాంతరాప్రతిపన్నత్వా నిషేధార్థ మనునాదఇతి సత్త మశక్య మిత్యుక్తమ్. గుణకథనం విప్రలిప్సయా చేత్ - గుణనిషేధోపి తథాస్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్త్యాస్త్రీస్య విప్రలమ్భకత్వ మయుక్తం చేత్ - తద్గుణేష్వపి తుల్యమ్. ఫలవిశేషార్థ మవిద్యమానగుణాలోపణ మితిచేత్ - గుణనిషేధోపి ఫలాయ స్యాదితి గుణాన్వయో వాస్తవ స్సాస్యాత్. నిర్గుణవేదనస్యాపవర్గోపాయరూపత్వాన్నారోపణ మితిచేత్ - సగుణవేదనస్యాప్యపవర్గోపాయరూపత్వాన్నానదారోపణమితి. సగుణ వేదనస్యాపవర్గోపాయత్వకథనం విప్రలిప్సములమితిచేత్ - నైర్గుణ్యకథనమపి తథాస్యాత్. హితోపదేశప్రవృత్తస్య కాస్త్రీస్య విప్రలమ్భకత్వ

౩౬॥ సూ. ఆదరాదలోపః. ౨.

(వే సా.) “౩ నేహ నానాస్తి కిచ్చన” “౩ స ఏష నేతి నేత్యాత్మా” ఇతి నిషేధో న పశిత్యాదిగుణవిషయః “౩ సర్వస్యవశీ సర్వస్యేశానః” ఇతి తేషా మజ్ఞాతానా మాదరణ విధానాత్. అతో నలోపః. సర్వస్య బ్రహ్మకార్యతయైక్యాత్ “౩ నేహ నానాస్తి” ఇత్యబ్రహ్మత్వకనా నాత్వం ప్రతిషిధ్యతే “౩ స ఏష నేతి నేత్యాత్మా” ఇత్యాదిచ ప్రాకృత విశేషవిషయమ్. ౨.

(వే.దీ.) “౩ మననైవానుద్రష్టవ్యం నేహ నానాస్తి కిచ్చన” ఇత్యాదేః పూర్వప్రకృతత్వాత్, “౩ ఏష నేతి నేత్యాత్మా” ఇతిచ వత్స్య మాణత్వాత్, “౩ సర్వస్యవశీ సర్వస్యేశానః” ఇత్యాదివిశేషణాం బ్రహ్మస్వరూపత్వాభావాత్ కథం సత్యకామత్వాదే ర్హ్మక్షాసాధనోపాసన రూపత్వమిత్యత ఆహ.

పశిత్యాదేః ప్రమాణాంతరావిదితరూపస్య శ్రుత్యేకసమధిగమ్యస్యాదరణ ప్రతిపాదనా దలోపః - అప్రతిషేధః. తస్మాపి బ్రహ్మగుణత్వమవశ్యా శ్రయణీయమ్. అవిశేషనిషేధాస్తు సకలేతరప్రాకృతవిశేషవిషయాః. నానాత్వనిషేధస్తు సర్వస్య బ్రహ్మకార్యతయాబ్రహ్మత్వకత్వాభిప్రాయః. ౨.

భూయోఽపి భ్రమయితు మలమ్. * ౧ + నేహ నానాస్తి కించన * ౧ ఏకదైవానుద్రప్తవ్యమితితు - సర్వస్య బ్రహ్మకార్య త్వేన తదాత్మకత్వాదేకధాఽనుదర్శనం విధాయా బ్రహ్మాత్మకత్వేన పూర్వసిద్ధనానాత్వదర్శనం నిషేధతీత్యయ మర్థః ప్రాగేవ ప్రవచ్ఛితః. * ౧ స ఏవ నేతి నేత్యాత్మేత్యత్ర చేతిశబ్దేన ప్రమాణాంతరప్రతిపన్నం ప్రవచ్ఛాకారం పరామృశ్య న తథా విధం బ్రహ్మేతి సర్వాత్మభూతస్య బ్రహ్మణః ప్రవచ్ఛవిలక్షణత్వం ప్రతిపాద్యతే. తదేవ చానంతర ముపపాదయతి * ౧ అగ్రాహ్యో న గృహ్యతే అశీర్యో నహి శీర్యతే అసజ్జో నహి సజ్జతే అవ్యధితో నవ్యథతే నరివ్యతీతి. + ప్రమాణాంతరగ్రహ్యవిసజాతీయత్వా త్ప్రమాణాంతరేణ నగృహ్యతే - విశరణీయవిసజాతీయత్వా న్నవిశీర్యతే - ఏవ ముత్తరత్రాను సన్ధేయమ్. + ఛాన్దోగ్యేపి * ౨ నాస్య జరయైత జ్జీర్యతి న వధేనాస్య హస్యతే ఏత త్సత్త్వం బ్రహ్మపుర మస్మి కామా సమాహితా ఇతి సర్వవిసజాతీయత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య తస్మి సత్యకామత్వాదయో విధీయన్తే.

+ నన్వేవ మపి * ౨ తద్య ఇహోత్తాన మనువిద్య వ్రజన్త్యేతాగ్ శ్చ సత్యాక్ కామాగ్ స్తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామ చారో భవతి స యది పితృలోకకామో భవతి త్యాది నా సత్యకామాదిగుణవిశిష్టవేదనస్య సాంసారికఫలసమ్బంధ శ్రవణా న్ముముక్షోర్బ్రహ్మప్రేపో ర్న సగుణం బ్రహ్మోపాస్యమ్. పరవిద్యాఫలంచ * ౩ పరంజ్యోతి రుపసమ్బుద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యత ఇతీదమేవ. అత సుత్యకామత్వాదయో బ్రహ్మప్రేపో ర్నోపసంహార్యా ఇతి. అత ఉత్తరం పఠతి.

౪౦॥ సూ. ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్. ౩.

ఉపస్థితః - ఉపస్థానమ్. బ్రహ్మోపసమ్మత్తిః. ఉపస్థితే - బ్రహ్మోపసమ్మన్నే సర్వబంధవినిర్మక్తే స్వేన రూపేణాభి నిష్పన్నే ప్రత్యగాత్మని + అతఏవ - ఉపసమ్మత్తేరేవ హేతో సుర్వేషు లోకేషు కామచార ఉచ్యతే * ౩ పరం జ్యోతి మయుక్తమితిచేత్ - తద్గుణప్రతిపాదనేపి తుల్య మిత్యభిప్రాయేణాపారమార్థికానిత్యాదివిశేషణ ముక్తమ్. * + నేహ నానాస్తిత్వాదేః కోఽర్థ ఇత్య పేక్షాయాం ప్రతిబద్ధీత్యేన పూర్వగ్రహ్యభిప్రేతస్య గుణనిషేధస్య పరాభిమత నిర్విశేషపరత్వచ్యవదనార్థం సామాన్యనిషేధస్య విహితవిశేషవ్యతిరిక్త విషయత్వాత్ * నేహ నానాస్తిత్వాదే రబ్రహ్మాత్మకనానాత్వనిషేధపరత్వ మాహ (నేహేత్యాదినా) * ఏకదైవానుద్రప్తవ్యమ్ - కేషాంచి త్కదా చిత్ స్యనిష్కత్వ మన్యపరతన్త్రిత్యం వా నమస్తస్యమ్ - అపితు పరమాత్మపరతన్త్రితయైకరూప్యమేవ ద్రప్తవ్య మిత్యర్థః. * స ఏవ నేతి నేతీత్యస్య వాక్యస్య ప్రకరణానుగుణ్యాత్ ప్రవచ్ఛసాజాత్యనిషేధపరత్వ ముక్తమ్ - * అథాత ఆదేశో నేతి నేతీత్యస్య వాక్యస్యేయత్వానిషేధపరత్వమపి తతప్రి కరణానుగుణ్యాదుక్తమ్. + ఇహోత్తానస్య ప్రకరణానుగుణ్యం దర్శయత్ * అగ్రాహ్య ఇత్యాదికం వ్యాఖ్యే (ప్రమాణాంతరేతి). + ఛాన్దోగ్యే పీతి అస్య జరయా న బ్రహ్మ జీర్యతీత్యర్థః.

+ అనంతరసూత్రశక్త్యా మాహ (నన్వీతి) సర్వలోక కామచారాదికం సాంసారికఫలమ్ - * స్వే న రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి సాక్షాన్తుక్తిఫలం స్యాత్ - తద్విలక్షణత్వస్య శ్రవణా దిత్యర్థః.

౪౦॥ సూ. ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్. + (అతఏవైహోపసమ్మత్తేరేవ హేతోః) ఉపసమ్మత్త్యనంతరం సర్వలోక కామచారకథనాద్ధేతుత్వ

౪౦॥ సూ. ఉపస్థితేఽతస్తద్వచనాత్. ౩.

(నేహ) ఉపస్థితే - బ్రహ్మోపసంపన్నే, అతః - ఉపసంపత్తేరేవ హేతోః. “౧ జక్ష త్క్రిడన్ రమమాణ.” ఇత్యాదినా ఛన్దోగ్య త్యాది ప్రాప్త్యభిధానాత్, సాక్షాన్తుక్షఫలం తత్ సాంసారికఫలమితి పరవిద్యై వైషా సగుణా. ౩.

(నేహే.) సగుణోపాసనస్య “౪ స యది పితృలోకకామో భవతి” ఇతి సాంసారిక ఫలత్వేన న మోక్షఫలత్వ మిత్యాశక్త్యాహ.

ఉపస్థితః - ఉపస్థానమ్ ; బ్రహ్మోపసమ్మత్తిః. ఉపస్థితే - బ్రహ్మోపసమ్మన్నే, అతః - బ్రహ్మోపసమ్మత్తేరేవ హేతోః, తద్వచనాత్ పితృలోకాది ప్రాప్తివచనాత్ న తత్సాంసారికం ఫలమ్ - అపితు సాక్షాన్తుక్తస్యైవ. “౫ అస్తా చ్చరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్బుద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే | స ఉత్తమగీ పురుషః స తత్ర పశ్యేతి జక్షత్క్రిడన్ రమమాణః స్త్రీభిర్వా యావైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా సౌపజనం స్థర నిదం శరీరమ్” ఇతి “౬ స స్వరాడ్భవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి” ఇతిచ నిపుత్రావిద్యస్యహి స్వేన రూపేణాభినిష్పన్నవైస్యప్రా చ్యతే - అతో బ్రహ్మోపసమ్మత్తి హేతుకత్వం క్రిడనాదే రవగమ్యతే. ౩.

కామూద్యధికరణం సమాప్తమ్.

అన్యేతు - దహరవిద్యేతి సంజ్ఞాతదభావాచ భేదహేతు మాహుః. విరోధిసంజ్ఞాన్తరాభావాత్ అన్యపదేశమాత్రం న విద్యాభేదాయాల
మిగ్నాదరః. ఆఖ్యాభేదోహి విద్యాభేదసాధకః. త్రయోష్యేతే ఆదరాదిత్యాద్యనన్తరసూత్రద్వయ మధికరణాన్తరం ప్రాణాగ్నిహేమాత్రవిషయం వర్ణ
యన్తి - * తద్యద్భక్తం ప్రథమ మాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయం స యా మాహుతిం జహుయాత్ ప్రాణాయస్వాహేత్యారభ్యః * య ఏత దేవం విద్యా
సగ్నిహేమాత్రం జహేమాతీతి ప్రతిపాదితం ప్రథమోపసతభక్తద్రవ్యకం ప్రాణాగ్నిహేమాత్రం భోజనలోపేసి నలుప్యతే - కిం త్వబాదినా ప్రతినిధిసాపి
నిర్వర్త్యతే - అతిభిభోజనేన భక్తక్షయే ప్రాణాగ్నిహేమాత్రలోప మాశబ్ద్యతే తత్సరిహారాయహి ప్రాధమ్యవిధిః. జాబాలశ్రుతో * పూర్వోపిభి
భ్యోఽశ్చియా ద్యథావై న్యయ మహుత్వాఽగ్నిహేమాత్రం పరస్య జహుయా దేవం తదిత్యతిభిభోజనప్రాధమ్య నిన్ద సేనాదరదర్శనాచ్చ. సహి ప్రాధమ్య
లోపాసహా శ్రుతిః ప్రాధమ్యవతోఽగ్నిహేమాత్రస్య లోపం సహేత. నచ భుజిప్రయోక్తభక్తసంయోగాత్ భోజనలోపే లోపః - తచ్చ క్షాణ్డపా
యినా మగ్నిహేమాత్ర ఇవాగ్నిహేమాత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహేమాత్రగతపయఃప్రభృత్యతిశేషార్థత్వాత్ పయఃప్రభృతిషు ప్రాప్తేషు ద్రవ్యనియమార్థ
త్వాత్ * తద్యద్భక్తమితి వాక్యస్య. అతో భోజనాభావాత్ గుణభూత ద్రవ్యలోపేఽపి నాగ్నిహేమాత్రలోపః - ఆదరాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా
భోజన ఉపస్థితే హేమామస్య తదర్థభక్తసాధ్యతావ్రతీతే, ర్వాజినస్యామిక్షార్ధదధ్యానయనప్రయోజకత్వాభావపత్ పరార్థద్రవ్యసాధ్యానాం కర్త
ప్రయోజకత్వాభావాత్, క్షాణ్డపాయినా మగ్నిహేమాత్రవిష ప్రాణాగ్నిహేమాత్రేఽగ్నుర్ధరణాదిధర్మాయోగాత్, అగ్నిహేమాత్రశబ్దస్య విధ్యుద్దేశగతత్వా
భావాత్, * ఆస్య మాహవనీయమితి సామ్పదికత్వదర్శనా, చాచ్చగ్నిహేమాత్రశబ్దస్య నైయమికాగ్నిహేమాత్రధర్మాతిశేషార్థత్వాభావేన * తన్యద్భక్తమితి
వాక్యస్య ద్రవ్యవిశేషవిధానార్థత్వాభావాత్ - ఆదరవచనస్యాపి భోజనపక్షే ప్రాధమ్యరూపాన్తవిధానార్థతయా హేమామలోపపరిహారార్థత్వాభా
వాచ్చ భోజనలోపే లోపఇతి నిర్ధాన్తయన్తి. అన్యేతు - ద్రవ్యదేవతాసమ్బుధేనాపూర్వక ర్తత్వానగమాత్ పరార్థద్రవ్యనియమమాత్రవిధిః ప్రాధమ్య
విధానంచాతిభిభోజనేన భక్తవ్యయే ప్రాణాగ్నిహేమాత్రలోపపరిహారార్థమితి పూర్వపక్ష మాహుః. అన్యత్తుల్యమ్. తదిద మనుషషన్నమ్ - ప్రాణా
హుతిమాత్రవిషయత్వే విచారస్య విద్యాతదుపయోగివిషయత్వాభావేన పాదసగ్లత్యభావాత్, ప్రాణాహుతివ్యగ్నిహేమాత్రదృష్టి విషయత్వేఽన సరాధి

౪౧॥ సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్వృష్టేః పృథగ్భూతిప్రతిబద్ధః ఫలమ్. ౧.

* ౧ + ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీధ ముపాసీతేత్యాదీని కర్తాక్షాశ్రయాఽప్యపాసనాని కర్తాజ్ఞభూతోద్గీధాదిముఖేన

కరణాన్యాయే సాద్గీధాద్యుపాసనానామివానియమస్య సిద్ధతయా కృతకరత్వాచ్చ. అమిత్యాయాగే నియతమపి వాజినం దిధ్యానయనాదే రప్రయోజక మిత్యనియతస్యాగ్ని హోత్ర దృష్టిచిన్తనస్య ప్రయోజకత్వంహి దూరోత్సారితమ్. పూర్వపక్షపేత్వభావాచ్చానారమ్భణీయతా. నచాదరవచనం హేతుః - తస్య సాధకత్వాప్రతీతేః. పూర్వపక్షపేతప్రాసిహి యావద్దృష్టానిశ్చయం సాధ్యసాధకతయా ప్రతీయన్తే. కి మతిథిభోజనప్రాధమ్య నిష్ఠనంహేతుః - ఉత ప్రాణాగ్ని హోత్రప్రాధమ్యమ్. న ప్రథమః. నిష్ఠనస్య నిష్ఠవిపరీతార్థవిధేయతావగమకత్వాత్. అపగోరణనిష్ఠాహి తన్ని వృత్తే ర్విధేయతాం గమయతి. అతోఽతిథిభోజనప్రాధమ్యనిష్ఠనం స్యామిభోజనప్రాధమ్యం గమయేత్ - నతు భక్తాలాభేపి నిష్పాద్యతామ్. నద్వి తీయః - ప్రాధమ్యవిధానస్యానుష్ఠానదశాయా మప్రాధమ్యమాత్రనివర్తకత్వాత్. పరార్థద్రవ్యసాధ్యస్యాప్రయోజకత్వంచ వాజినసప్తమపదపాంసు గ్రహణాదిషు పూర్వ కాణ్డసిద్ధమ్ * పదకర్తాప్రయోజకత్వం నయనస్య పరార్థత్వాదితి. అతోఽనారమ్భణీయతా.

కామాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౧॥ సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్వృష్టేః పృథగ్భూతిప్రతిబద్ధః ఫలమ్. సత్యకామత్వాదీనా ముపసంహార్యత్వ ముక్తమ్ - ఏవ ముద్గీధాద్యు పాసనానామపి నియమేసోపసంహార్యత్వమితి ప్రసక్తా తస్యజ్ఞతిః. ఉద్గీధోపాసనాదీని కిం సర్వక్రతుషు ప్రోక్షణావసూతాదివన్నియమే సాపాదే యాని - ఉత గోదోహనాదివ దనియమే సాపసంహార్యజ్ఞితి విచారః. కిమేతాని క్రత్వర్థాని - ఉత గోదోహనాదివత్ పురుషార్థభూతాని. * యశ్చై తదేవం వేద యశ్చ న వేదేత్యనియమదర్శనం కిం పురుషార్థతా మవగమయతి - నేతి. వీర్యవత్తరత్వశుతిః కి మపాపశ్లోకశ్రవణవదర్థవాదః - ఉత ఫల విధితి. అర్థవాదశ్చేత్ - * యశ్చైతదేవ మిత్యాదివాక్యస్య పురుషార్థతావగమకత్వాభావేన క్రత్వర్థత్వాన్నియమే సాపాదేయతా. ఫలవిధిశ్చేత్ - అనియమవాక్యస్య పురుషార్థత్వగమకతయా గోదోహనతుల్యత్వా దుపాదానానియమః. ఉపాసనస్య నిర్ధారణజబ్దవాచ్యత్వే హేతురయమ్ - ఛాన్దో గ్యే * కతమర్కతమత్నామ కతమ ఉద్గీధఇతి విమృశ్య * వాగేవర్కాప్రాసామామిత్యుద్గీధఇతి నిర్ధారణమ్. † (ఓమిత్యేతదిత్యాది) † క్రతుప్రకరణా ధీతే * జుహవీ జుహోతీతి వాక్యే జుహూ ర్హోమసాధనత్వేన విహితా. ప్రకరణాన్తరాధీతమపి * యస్య పర్ణమయీ జుహూ ర్భవతీతి వాక్యం జుహూ మనూద్య తస్యాః పర్ణమయత్వం విదధాతి. తత్ర జుహూవాన్ రా పర్ణమయత్వమజ్ఞమ్. తద్విత్ప్రకరణాన్తరవిహితమప్యపాసన ముద్గీధవాన్ రా క్రత్వ జ్ఞమిత్యర్థః. ఉద్గీధాదివిషయస్యాపాసనస్య ప్రకరణాన్తరాధీతస్యాపి క్రత్వజ్ఞత్వంహి నిరూప్యతే - తత్ర ప్రకరణాన్తరాధీతం క్రత్వజ్ఞవాన్ రా తదజ్ఞ

౪౧॥ సూ. తన్నిర్ధారణానియమస్తద్వృష్టేః పృథగ్భూతిప్రతిబద్ధః ఫలమ్. ౧.

(వే-సా.) ఉద్గీధాద్యుపాసనస్య క్రతుషు గోదోహనాదివ దుపాదానానియమః “౨ తే సాభా కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ నవేద” ఇత్యుద్గీధోపాసనరహితస్యాపి క్రత్వనుష్ఠానదర్శనాత్. “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరమ్” ఇతి వర్తమాననిర్దేశపి క్రతువీర్యవత్తరత్వ సాధనతయోపాసనవిధిః కల్ప్యతే. వీర్యవత్తరత్వన్నామ ప్రబలకర్తాన్తరాప్రతిబద్ధేనావిశంభితఫలత్వమ్. అతః క్రతుఫలా త్వృథకఫల ముద్గీధోపాసన మిత్యనియమః. ౧.

(వే-దీ.) ఛాన్దోగ్యే “౧ ఓమిత్యేత దక్షర ముద్గీధ ముపాసీత” ఇతి కర్తాక్షాశ్రయ ముద్గీధాద్యుపాసనం శూయతే. తత్కిం తస్మిన్కర్తృణి పర్ణతాదినన్నియమే సాపాదేయమ్ - ఉత గోదోహనాదివ దనియమే నేతి సంశయః. కర్తాక్షాశ్రయత్వేన పర్ణతాదినత్తద్వాఙ్మరణ నిరూఢకార్యతయా “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి” ఇతివర్తమాననిర్దేశస్య పృథకఫలప్రతిపాదనాయోగాత్ క్రత్వర్థ తయా నియమే సాపాదేయమితి పూర్వోపక్షః. రాధాన్తస్తు - “౨ తే సాభా కురుతో యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ నవేద” ఇత్యుద్గీధోపాసనర హితస్యాపి క్రత్వనుష్ఠానదర్శనా త్క్రతుఫలా త్వన్విగ్రాదేః పృథగ్భూతవీర్యవత్తరత్వఫల మిద ముపాసనమితి గోదోహనాదివ దనియమః. వర్తమాన నిర్దేశసత్యపద్ధికారాన్తరనిశ్చయేనతి రాత్రినత్రవత్ క్రతోర్వీర్యవత్తరత్వ మస్యోపాసనస్య ఫలమితి కల్పనీయమ్. సూత్రార్థస్తు తన్నిర్ధారణానియమః నిర్ధారణమ్ - నిశ్చయేన చేతసోఽవధారణమ్. ఉపాసనమిత్యర్థః. తస్య ఉద్గీధోపాసనస్యానియమః. కుతః? తద్వృష్టేః - “౨ తే సాభా కురుతః” ఇత్యనియమదృష్టేః. పృథగ్భూతం వ్యవస్థ ఫలమ్. తచ్చాప్రతిబద్ధరూపమ్. వీర్యవత్తరత్వంనామ - ప్రబలకర్తాన్తరఫలనైతస్య కర్తృణః ఫలస్యాప్రతి బద్ధః - అవిశిష్టతత్వమిత్యర్థః. ౧.

జహ్వదిముఖేన పర్ణతాదివత్ † కర్తాజ్ఞత్యేన నిరూఢానుష్ఠానా † నీత్యుద్గీఢాద్యుపాసనసమ్బంధినా * ౧ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి † వర్తమాననిర్దేశస్య పర్ణతాదిసమ్బంధ్యుపాపజ్ఞోకశ్రవణవ త్పుథ క్ఫలత్వకల్పనాఽయోగా త్క్రితుషు నియమేనోపసంహార్యాణీతి.

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్షుహే - తన్నిర్ధారణానియమితి నిర్ధారణమ్ - నిశ్చయేన మనసోఽవస్థాపనమ్ - భ్యానమి త్యర్థః. తన్నిర్ధారణానియమః - కర్తసూద్గీఢాద్యుపాసనానా మనియమః. కుతః. తద్వృత్తేః ఉపలభ్య తేహ్యుపాసనానుష్ఠానా నియమః. * ౧ తేనోభా కురుతో యశ్చైత దేవం వేద యశ్చ నవేదేత్యవిదుషోఽన్యనుష్ఠానవచనాత్. నచాజ్ఞత్యేనత్యుపా సనస్యానుష్ఠానానియమ ఉపపద్యతే. ఏవ ముపాసనస్యానజ్ఞత్యే నిశ్చితేనత్యుపాసనవిధేః ఫలాకాజ్ఞాయాం రాత్రిసత్రన్యాయేన వీర్య వత్తరత్వం కర్తఫలా త్పుథగూఢతమేవ ఫల మిత్యవగమ్యతే. కి మిదం వీర్యవత్తరత్వమ్. కర్తఫలస్యైవాప్రతిబంధః. ప్రతిబంధ్యతేహి కర్తఫలం ప్రబలకర్తాన్తరఫలేన తావంతంకాలమ్ - తదభావోఽప్రతిబంధః కర్తఫలా త్స్వర్గాదిలక్షణా త్పుథ గూఢతమేవ ఫలమ్. తదిద ముచ్యతే - పుథగ్భ్యవప్రతిబంధఃఫలమితి అతః కర్తాజ్ఞాశ్రయాణామపి పుథకఫలత్వా † గ్లోదోహ నాదివత్కర్తసూద్గీఢాద్యుపాసనానా మనియమేనోపసంహారః.

౧॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧౦.

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ ఛాం - ౮ - ౧ - ౬.

౪౨॥ సూ. ప్రదానవదేవతదుక్తమ్. ౧.

† దహరవిద్యాయామ్ * ౨ తద్య ఇహోత్తాన మననువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యా న్కామానితి దహరాకాశస్య

భూతం కించి దృష్టాన్తీక ర్తవ్యమిత్యభిప్రాయేణ ప్రోక్షణాదిషు నత్సవిపి పర్ణతా దృష్టాన్తితా. ఫలసాధనమేవ హ్యనుష్ఠేయమ్ - ఉపాసనస్యవ పుథకఫల సాధనత్యేనత్యుజ్జత్యమనుపవన్నమిత్యత్రాహ (కర్తాజ్ఞత్యేననిరూఢానుష్ఠానానీతి) అఫలస్యాప్యజ్ఞత్యేనానుష్ఠానం నిరూహ్యత ఇత్యర్థః. † పుథకఫలసాధ నత్వం శ్రుతమితి శబ్దాయాం * నన పాపం జ్ఞోకం శృణోతీతి పర్ణతాన్తరవాదవ దిద మప్యర్థవాదఇత్యాహ (ఉద్గీఢాద్యుపాసనసమ్బంధినా) † (వర్తమాననిర్దేశస్యేతి) వర్తమానవినిర్దేశో యస్యేతి బహువ్రీహిః. వీర్యవత్తరత్వస్యేత్యధ్యాహర్యమ్. * గ్లోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదిత్య త్రహి విధిప్రత్యయోఽస్తితి తదవ్యవృత్తిః. పశుకామస్య ప్రణయనసాధనత్వంహి గ్లోదోహనస్య విధేయమ్ - నాన్యస్య - అతః ఫలేపి విధికటాక్షో ఽస్తి - సతు నాత్ర విద్యత ఇత్యర్థః. ఫలస్య వాక్యాన్తరస్థత్వాద్విప్రకర్షోఽన్యభిప్రేతః.

† (ఏవం ప్రాప్తౌతి) అర్థవాదోక్తమపి ఫలం విధ్యపేక్షితం స్వీకార్య మిత్యన్యపగమయితుం రాత్రిసత్రన్యాయేనేత్యుక్తమ్. † (గ్లోదోహ నాదివదితి) నియమేనోపాదేయం హ్యజ్ఞమ్. పశుకామనాఽస్తిచేత్ - గ్లోదోహసోపసంహారః - న త్యన్యదా. అతోఽజ్ఞత్వాభావాత్ గ్లోదోహనస్య సక్రత్పర్థత్వమ్ - ఆపితు పురుషార్థత్వమేవేతి నిర్ణీతం క ర్తకాణ్డే.

అన్యేతు - * యదేవ విద్యయా కరోతీతి క ర్తజి విద్యాయా నియమితత్వాత్ క్రత్వర్థమితి పూర్వపక్షయైక్తి మాహుః. తదయుక్తమ్ - తరపా ఫలాతిశయప్రతీతేః. విద్యావతః క ర్తజో వీర్యవత్తరత్వా ద్విద్యాహీనస్య క ర్తజో వీర్యవత్త్వం హ్యనుష్ఠాయతే. అతో వీర్యవత్తరత్వఫల సత్తా ముపగమ్య తచ్చృణాస్యార్థవాదత్వం పూర్వపక్షేణా వాచ్యమ్. అర్థవాదత్వంచ హేత్వన్తరేణాజ్ఞత్యే నిర్ధే వక్తవ్యమ్ - అతోఽన్యభిచరితక్రతు సమ్బంధిపదార్థ సమ్బంధనవ పూర్వపక్ష హేతుః.

తన్నిర్ధారణానియమాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౨॥ సూ. ప్రదానవదేవతదుక్తమ్. పూర్వాధికరణం ప్రసక్తాన్నిరూపితమ్ - అథ తత్పూర్వదహరవిద్యావిషయనిరూపణం క్రియతేఇతి సజ్ఞతీః. దహరవిద్యాయాం తత్తద్గుణచిన్తనే తత్తద్గుణవిశిష్టతయా దహరచిన్తన మావర్తనీయమ్ - నేతి. కిం దహరమాత్రచిన్తనే గుణవద్దహరచిన్తనమపి కృతమ్ - నేతి. కృతం చేత్ - అనావర్తనీయమ్. నచేత్ - ఆవర్తనీయమ్. † (దహరేత్యాది) కేవలగుణచిన్తనం నామ - ఆనన్దత్వాదివిశిష్టస్వరూప

పరమాత్మన ఉపాసన ముక్త్యా * ౧ ఏతాంశ్చ సత్యానామానితి గుణానామపి పృథగుపాసనం విహితమ్. తత్త్ర సంశయః-గుణచింతనేఽపి తత్తద్గుణవిశిష్టతయా దహరస్యాత్మన శ్చింతన మావర్తనీయమ్ - ఉతనేతి. దహరాకాశస్యైవాపహత పాప్తత్వాదీనాం గుణిత్యా † తస్యచ సకృదేవానుసంధాతుం శక్యత్వా ద్గుణార్థం తచ్చింతనం నావర్తనీయమ్.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే ప్రదానపదేవేతి ప్రదానపదావర్తనీయమేవేత్యర్థః. యద్యపి దహరాకాశ ఏకఏవాపహతపాప్తత్వాదిగుణానాం గుణే. సచ ప్రథమం చింతితః-తథాపి స్వరూపమాత్రా † ద్గుణవిశిష్టాకారస్య భిన్నత్వాత్ * ౧ † అపహత పాప్తా విజర ఇత్యాదినా గుణవిశిష్టతయాచోపాస్యత్వేన విహితత్వాత్పూర్వం స్వరూపేణానుసంహితస్యాపహతపాప్తత్వాది విశిష్టతయాఽనుసంధానార్థ మావృత్తిః కర్తవ్యా - యథా * ౨ ఇద్దాి య గాఙ్ఘే పురోడాశ మేకాదశకపాలం నిర్వపేత్ * ౨ ఇద్దాియాధిరాజాయ * ౨ ఇద్దాియ స్వరాఙ్ఘ ఇతీన్ద్రీస్యైవ రాజత్వాదిగుణవిశిష్టత్వేపి తత్తద్గుణసమ్బంధ్యాకారస్య భిన్నత్వా త్ప్రదానావృత్తిః క్రియతే. తదుక్తం సాఙ్గర్షణే * ౩ నానా వా దేవతా పృథక్త్వాదితి.

[౧॥ ఛాం - ౮ - ౧ - ౬, ౫.]

ప్రదానాధికరణం సమాప్తమ్.

[౨॥ ౨ కాం - ౩ ప్ర - ౬ అను.]

చింతనమ్. గుణాన్తకచింతనం గుణచింతనమ్. † (తస్యచ సకృదేవానుసంధాతుం శక్యత్వాదితి) సకృదేవ - తన్ద్రేణేత్యర్థః. స్వరూపచింతనార్థం గుణచింతనార్థంచ తన్ద్రేణానుసంధాతుం శక్యత్వాదిత్యర్థః.

† (గుణవిశిష్టాకారస్యభిన్నత్వాత్) గుణవిశిష్టాకారః-గుణసమ్బంధిరూపసముగాయ ఇత్యర్థః. తస్యస్వరూపమాత్రాభిన్నత్వాత్. సహి స్వరూపమాత్రం గుణానాం గుణేనశ్చ సమదాయో భవతీత్యర్థః. † (అపహతపాప్తావిజరఇత్యాదినా గుణవిశిష్టతయాచోపాస్యత్వేన విహితత్వాదితి) * అపహతపాప్తా విజర ఇత్యాదిశబ్దానాం గుణిపర్యవర్తనాభిధాయిత్వాత్ * ఏతాంశ్చ సత్యా న్కామానిత్యత్రాపి గుణిపర్యవర్తనామేవ గుణానా ముపాసనం విహితమిత్యర్థః.

పరేచాపరేచ - ఛాన్దోగ్యే వాజసనేయకేచ ఆధ్యాత్మం వాగాదీనాం ప్రాణశ్చేష్ఠోఽవధారితః - అధిదేవ మగ్నాదీనాం వాయురితి తదేత దుదాహృత్య వాయుప్రాణయోస్తత్త్వైక్యా దపునశ్చింతనమితి విమృశ్య పునశ్చింతనం సిద్ధాంతయన్తి. ఆసేతు - వాజసనేయకే * తద్యత్పత్య మసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏత స్తస్మిన్ద్రతే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్షిన్ని త్యేత దుదాహృత్య పూర్వపత్వాగ్విపక్షసిద్ధాంతా ఇదన్తి. తదయుక్తమ్-సమ్బంధాదేవ మన్యత్రాపీత్యత్ర స్థానభేదే విద్యాభేదస్య సమర్థితత్వాత్. తస్య విద్యాభేదపేతుత్వం వేద్యాన్తర్భవాత్ - వేద్యబహిర్భావే విత్తి భేదాపాదకత్వానుపపత్తే. ఆతోఽమావాస్యాయాం దధిపయసోఃప్రదానపత్తన్ద్రేణేతి పూర్వపక్షశఙ్కానుపపన్నా - తన్ద్రేణేన్ద్రీ ఏవ్రాద్దేశ్యఇతి నౌ ద్దేశ్యభేదః - ఆత్రతూపాస్యరూపభేదాత్తన్ద్రేణ చింతనం శఙ్కనీయమ్. స్థానద్వయవిశిష్టమేకమితి చింతా యజ్యత ఇతిచేన్న - విద్యాన్వయోత్తీర్ణత్వేన ద్వయోస్తస్మాన్మహానాసిద్ధే. తస్మా ద్విద్యైకత్వే స్థితే పృథగపునశ్చింతనవిచారో యథోపపద్యతే - తథా విషయః ప్రదర్శనీయః - ఆతో దహర విద్యాయామేవైష చింతా యుక్తా.

ప్రదానాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౨॥ సూ. ప్రదానపదేవతదుక్తమ్. ౧.

(వే-సా.) దహరవిద్యాయామపహతపాప్తత్వాదిగుణ విశిష్టోపాసనే, తత్తద్గుణవిశిష్ట స్వరూపభేదాత్ ప్రతిగుణం గుణ్యావృత్తిః. “౨ ఇద్దాి య రాఙ్ఘే” ఇత్యాదిభు విశిష్టస్వరూపభేదా త్ప్రదానావృత్తివత్. తదుక్తమ్ “౩ నానావా దేవతా పృథక్త్వాత్” ఇతి. ౧.

(వే-దీ.) దహరవిద్యాయాం “౧ తద్య ఇహోత్తాన మనసువిద్య ప్రజన్త్యేతాంశ్చ సత్యాన్కామాన్” ఇత్యపహతపాప్తత్వాదిగుణానామపి పరమాత్మస్వరూపచింతనపత్పృథక్చింతనం విహితమ్. కిం గుణచింతనే తత్తద్గుణవిశిష్టతయా పరమాత్మచింతన మావర్తనీయమ్, ఉతనేతి సంశయః. పరమాత్మన ఏకస్యైవ సర్వేషాం గుణానాం గుణిత్యేన సకృదేవ తచ్చింతనోపపత్తే ర్నావర్తనీయమితి పూర్వనిపక్షః. రాధాన్తస్తు - గుణేన స్వరూపైకేపి తత్తద్గుణవిశిష్టాకారభేదా దావర్తనీయమితి. సూత్రార్థస్తు - ప్రదానప దావర్తనీయమేవ - యథా “౨ ఇద్దాియ రాఙ్ఘే పురోడాశ మేకాదశకపాల మిద్దాియాధిరాజాయేన్ద్రాయ స్వరాఙ్ఘే” ఇతీన్ద్రీస్యైకత్వేపి రాజత్వాదివిశిష్టాకారభేదా దేవతా భేదఇతి ప్రదానావృత్తిః - తద్వదేవ. తదుక్తం సాఙ్గర్షణే “౩ నానావా దేవతా పృథక్త్వాత్” ఇతి. ౧.

౪౩॥ సూ. లిజ్జభూయస్తాద్విత్తద్విబలీయస్తదపి. ౧.

తైత్తిరీయే దహరవిద్యానస్తర మధీయతే * ౧ సహస్రశీర్షం దేవం విశ్వాత్తం విశ్వశమ్భువమ్ । విశ్వం నారాయణం దేవ మక్షరం పరమం ప్రభుమిత్యారభ్య * ౧ సోఽక్షరః పరమ స్వరాశిత్యస్తమ్. తత్ర సంశయః - కిం † పూర్వప్రకృతవిద్యయైకవిద్యాత్వేన తదుపాస్యవిశేషనిర్ధారణ మనేన క్రియతే - ఉత సర్వవేదాంతోదితపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణ మితి. కిం యుక్తమ్. దహరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణమితి. కుతః. ప్రకరణాత్. పూర్వస్థిన్ననువాకే దహరవిద్యాహి ప్రకృతా * ౨ దహ్రం విపాప్తం పరవేశభూతం యత్పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థమ్ । తత్రాపి దహ్రం గగనం విశోకస్తస్మిన్యదస్తస్తదుపాసితవ్యమితి. అస్తింశ్చానువాకే * ౧ పద్మకోశ ప్రతీకాశం హృదయం చాప్యధోముఖం ఇత్యాదినా హృదయపుణ్డరీకాభిధాన మస్య నారాయణానువాకస్య దహరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణత్వ ముపోద్బలయతీతి.

౪౩॥ సూ. లిజ్జభూయస్తాద్విత్తద్విబలీయస్తదపి. పూర్వప్రకృతవిద్యైకవాక్యత్వేన నజ్జతిః. † (కింపూర్వప్రకృతేతి) పరవిద్యేతి దృష్టివిధివాన్వృత్తిః. కిం సర్వాను పరవిద్యాను నారాయణ ఏవోపాస్యః - ఉత దహరవిద్యామాత్రే. కిం నారాయణానువాకే సర్వవిద్యానా ముపాస్యవిశేషో నిర్ధార్యతే - ఉత దహరవిద్యాయేవ. కిమత్ర దహరోద్దేశేన నారాయణత్వం విధీయతే - ఉత సర్వవిద్యోపాస్యాద్దేశేనేతి కిం హృదయాయతనత్వ శ్రవణ మనురోధవ్యమ్. ఉత లిజ్జభూయస్తవ్యమ్. హృదయాయతనశ్రవణానురోధే - దహరోద్దేశేన నారాయణత్వవిధానా న్నారాయణాను వాకస్య దహరవిద్యామాత్రోపాస్యవిషయత్వాత్ తస్మామేవ నారాయణ ఉపాస్యస్యాత్. లిజ్జభూయస్తానురోధే - సర్వోపాస్యాద్దేశేన నారాయణత్వ విధానా న్నారాయణానువాకస్య సర్వవిద్యోపాస్య విశేషనిర్ధారకతయా సర్వాను పరవిద్యాను నారాయణ ఏవోపాస్యఇతి. * ఆత్మా గుహాయాం నిహితోస్య జస్తూరితి పూర్వానువాకే ఆత్మజబ్ద శృతిః. అత్రాపి * ఆత్మా నారాయణః పర ఇత్యాత్మజబ్దశ్రవణాత్ దహరవిద్యామాత్రాన్వయీత్యర్థ సిద్ధమ్.

౪౩॥ సూ. లిజ్జభూయస్తాద్విత్తద్విబలీయస్తదపి. ౧.

(వే-సా.) “౧ సహస్రశీర్షం దేవమ్” ఇత్యత్ర నారాయణశబ్దేన ప్రకృతదహర విద్యోపాస్యమాత్రం నవిశేష్యతే, అపితు సర్వపరవిద్యానా ముపాస్యమ్, తచ్చిహ్నభూత వాక్యభూయస్తాద్విదేవ. అక్షరశివశంభుపరబ్రహ్మశబ్దై సర్వోపాస్యాననూద్య నారాయణత్వం హి విధీయతే ప్రకరణాద్ధి వాక్యం బలీయః. తదపి “౩ శ్రుతిలిజ్జ” ఇత్యాదిసాక్ష్యమ్. ౧.

(వే-దీ.) తైత్తిరీయా అధీయతే “౧ సహస్రశీర్షం దేవం విశ్వాత్తం విశ్వశమ్భువమ్ । విశ్వం నారాయణం దేవమ్” ఇత్యారభ్య “౧ సోఽక్షరః పరమ స్వరాత్” ఇత్యస్తమ్. అస్తిన్ననువాకే సోపాసనం విధీయతే. కి మయం పూర్వానువాకోదిత దహరవిద్యోపాస్య విశేషనిర్ధారణార్థః. ఉత ? సర్వవేదాంతోదిత సర్వపరవిద్యోపాస్య విశేషనిర్ధారణార్థ ఇతి సంశయః. దహరవిద్యాయా ఆనస్తర్యాత్తదుపాస్య విశేషనిర్ధారణార్థ ఇతి పూర్వగోచరః - “౧ సహస్రశీర్షం దేవమ్” ఇతి ద్వితీయానిర్దేశస్యానస్తరోదితోపాసినా సమ్బంధస్యైవ యుక్తత్వాచ్చ. రాధాస్తస్తు - పర బ్రహ్మపరతత్వ పరజ్యోతిః పరమాత్మాక్షరశివశమ్భుశబ్దైస్సర్వ పరవిద్యోపాస్యా ననూద్య వాక్యేనైవ తేషాం నారాయణత్వవిధానా త్తస్యచ ప్రకరణాద్భలీయస్తేన సర్వవిద్యోపాస్య నిర్ధారణార్థ ఇతి నిశ్చయతే. నచ “౧ సహస్రశీర్షమ్” ఇతి ద్వితీయానిర్దేశః పూర్వోపాసినా సమ్బంధ్యతే - “౨ తస్మిన్యదస్తస్తదుపాసితవ్యమ్” ఇతికృత్ప్రత్యయేన కర్మాభిహితమితి తత్ర ద్వితీయానిర్దేశయోగాత్. “౧ నారాయణగోపరః” “౧ వ్యాప్యనారాయణ స్థితః” “౧ పరమాత్మా వ్యవస్థితః” ఇత్యాదిభిరైకార్థ్యా త్ప్రకరణాద్దేవతీయా. సూత్రార్థస్తు - సర్వపరవిద్యోపాస్యనిర్ధారణే లిజ్జభూయస్తావత్ తచ్చిహ్నభూతవాక్యభూయస్తాద్విత్తద్విబలీయః. తద్ధి - వాక్యం ప్రకరణాద్భలీయః. తదపి పూర్వస్థిన్నాజ్ఞై “౩ శ్రుతిలిజ్జవాక్య ప్రకరణస్థాన సమాఖ్యా నాం సమవాయే పర దౌర్బల్య మర్థవిప్రకర్షాత్” ఇత్యాదిసాక్ష్యమ్. ఏవం సర్వోపాస్యనిర్ధారణే నిశ్చితేనతి దహరవిద్యాయామప్యయమేవోపాస్యఇతి “౧ పద్మకోశప్రతీకాశమ్” ఇత్యాదినా హృదయాద్యభిధానంచ యుజ్యత ఇత్యభిప్రాయః. ౧.

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్షహే లిజ్జభూయస్తాద్విధి అస్య నిఖిలపరవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణార్థత్వే భూయాంసి లిజ్జాని దృశ్యంతే. తథాహి - పరవిద్యాస్వత్పరశివశమ్భుపరబ్రహ్మపరజ్యోతిః పరతత్త్వ పరమాత్మాది శబ్దనిర్దిష్ట ముపాస్యం వస్త్విహ తైరేవ శబ్దై రనూద్య తస్య నారాయణత్వం విధీయతే - భూయసీషు విద్యాను శ్రుతాననూద్య నారాయణత్వ విధానభూయస్త్యం నారాయణఏవ సర్వవిద్యాసూపాస్య మస్థూలత్వాదివిశేషితానన్దాదిగుణకం పరం బ్రహ్మేతి విశేష నిర్ణయే భూయః - బహుతరం లిజ్జం భవతి. అత్ర లిజ్జశబ్దః † చ్చిహ్నపర్యాయః. చిహ్న భూతం వాక్యం బహుతర మస్తే త్యర్థః. తద్ధి ప్రకరణా దృలీయః. తదవ్యుక్తిం ప్రథమకాణ్డే * ౧ శ్రుతిలిజ్జవాక్యప్రకరణస్థానసమాఖ్యానాం సమవాయే పరదౌర్బల్య మర్థవిప్రకర్షాదితి. యత్తుక్తమ్ * ౨ † పద్ధతోశ ప్రతీకాశ మిత్యాదివచనం దహరశేషత్వ మస్యోపాద్యుల యతీతి - తన్న - బలీయసా ప్రమాణేన సర్వవిద్యోపాస్యనిర్ధారణార్థత్వేన వధృతేనతి దహరవిద్యాయామపి తస్యైవ నారాయణస్యోపాస్యత్వేన తద్వచనోపపత్తే. † నచ * ౨ సహస్రశీర్ష మిత్యాదిద్వితీయానిర్దేశేన పూర్వానువాకోదితోపా సినా సమ్బంధ శ్శబ్దసీయః - * ౩ తస్మిన్ యదన్తదుపాసితస్య మిత్యుపాసితేన కృత్ప్రత్యయేనోపాస్యస్య కర్తృణోఽభి హితత్వాత్తదుపాస్యే ద్వితీయానుపపత్తే. * ౨ విశ్వమేవేదం పురుషః * ౨ తత్త్వం నారాయణః పరః ఇత్యాదిప్రథమా నిర్దేశాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయా వేదితవ్యా. * ౨ † అన్తర్బహిశ్చ తత్త్వం వ్యాప్య నారాయణస్థితః * ౨ తస్యా శ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః | న బ్రహ్మ స శివ స్సేంద్రః సోఽక్షరః పరమ స్స్వరాడితి నిర్దేశై † సర్వస్తా త్వరో నారాయణఏవ సర్వత్రోపాస్య్యతి నిర్ణీయమానత్వాచ్చ ప్రథమార్థే ద్వితీయేతి నిశ్చీయతే.

లిజ్జభూయస్తాద్విధికరణం సమాప్తమ్.

† (ఏవంప్రాప్తతి) † (చిహ్నపర్యాయతి) నతు శ్రుతిలిజ్జాదిషు లిజ్జమిత్యర్థః. † (పద్ధతోశేత్వాది) యథా * వితదాత్మమిదం సర్వ మితి సామాన్యేనాక్తం బ్రహ్మత్వత్వం * తత్త్వమసీతి జీవశేషే నిగమితమ్ - తథా నారాయణఏవ సర్వవిద్యోపాస్యః - తస్మా దస్తిన్నపి విద్యావి శేషే స ఏనోపాస్య్యతి విశేషే తత్ప్రదర్శన మిత్యర్థః. † (నచసహస్రశీర్ష మిత్యాదీతి) * యేనాపుతం ఖంచ దినం మహిం చేతి వ ద్ద్రష్టవ్యమితిభావః, † విశ్వమేవేదమిత్యాదినా ప్రథమార్థత్వమేవ సన్నికృప్తవాక్యై రుపపాదితమ్. ద్వితీయావిభక్త్యన్తవాక్యానుగుణం ప్రథమాన్తాని వాక్యాని కిం సనేయాసీతి శబ్దాయా ముపరితనవాక్యైశ్చ ప్రథమార్థత్వ ముపపాదయతి (అన్తర్బహిశ్చేతి) ఉపాసీతేతి విధిపదార్థాహారశ్చ స్యాదిత్యర్థసిద్ధమ్. విద్యా రూపాసీతేత్యాదివిధాయకపదరహితానాం భగవత్పరత్వపరాణా మనేకవాక్యానాం పర్యాలోచనయా సర్వవిద్యాసూపాస్యవిశేషనిర్ధారణ పరత్వ మస్యానువాకస్య ప్రతీయతే, పూర్వానువాకో క్తదహరవిద్యా శేషత్వే పూర్వాపరవాక్యానా మర్థస్వభావవిరోధః, విధిపదార్థాహారః, ప్రథమాన్తపదానా మస్వారిస్యంచ - సర్వవిద్యోపాస్యవిశేషనిర్ధారణపరత్వే * యేనాపుతం ఖంచ దినం మహిం చేత్యాదివత్ ద్వితీయాన్తపదమాన్తాస్వారిస్యమ్ - నతు విధిపదార్థాహారః, నాపి పూర్వాపరవాక్యవగతార్థస్వభావవిరోధః, నను - ప్రథమార్థత్వేనతి పూర్వానువాకస్థేన * ఉపాసితవ్యమితి పదేనాన్వయోఽుపపత్తే. నైవమ్ - స్వారిసీకేన సర్వస్తా త్వరత్వప్రతిపాదనేన వాక్యస్య నిరాకాఙ్క్ష్యత్వేనత్యపి పూర్వానువాకస్థపదాకర్షణేనాన్వయ కల్పనాఽయోగాత్. † (సర్వస్తాత్వరోనారాయణవేతి) అస్యాయ మభిప్రాయః - కేచిత్ * నారాయణపరం బ్రహ్మేతి వాక్యే నారాయణపరమితి పదం నారాయణాత్పర మిత్యన్తర్థతనమానం వదన్తి. తదయుక్తమ్ - ప్రాతిపదికేన విభక్త్యర్థలక్షణాహి సమానః - ముఖ్యాశ్చే సమ్భవతి లక్షణాను పపత్తే, సమాసేపి నిషాదస్థపతీన్యాయేన నారాయణ ఏవ పరమితి ప్రథమావిభక్తిస్వీకారోపపత్తే, మహింపనివది * నారాయణఃపరంబ్రహ్మేతి వ్యాసేన సమాసార్థావగమాత్, అస్యథా పూర్వాపరవాక్యవిరోధాత్, * తత్త్వం నారాయణఃపరఇతివిరోధాత్, శ్రుత్యన్తరవిరోధాత్, * సుపాం సుబుగిత్యాదినుత్రేణ విభక్తిలోపేనాసమాసేఽపి నారాయణశబ్దస్య ప్రథమాన్తత్వసాధుత్వాచ్చేతి. అత్తశబ్దశ్చ * అత్తావాఽరే ద్రప్తవ్యః * అత్తా వా ఇద మేక ఏన * ఆత్తనస్తు కామాయ * అత్తానమేవ లోకమ్ * తమేవైకం ధ్యాయథాఽత్తాన మిత్యాత్తశబ్దస్య బహుపనివత్సాన్వోపాత్ తేష్యపి నారాయణస్యైవోపాస్యత్వసాధకః.

వాజసనేయకే అగ్నిరహస్యే మనశ్చితాదయోఽగ్నయః శ్రూయన్తే * ౧ మనశ్చితో వాక్చితః ప్రాణచితః చక్షుశ్చితః శ్రోత్రచితః కర్ణచితోఽగ్నిచిత ఇతి. తత్ర సంశయః - కిమేతే మనశ్చితాదయ స్సామ్యాదికత్వేన విద్యారూపా అగ్నయః క్రియామయక్రత్వసుప్రవేశేన క్రియారూపాః - ఆహూస్వి ద్విద్యామయక్రత్వసుప్రవేశేన విద్యారూపావప. ఇతి విశయే క్రియారూపత్వం తావ దాహ పూర్వవికల్పిత్యాది నా చిత్వాగ్నిత్వేన † సమ్నాదితానా మేషాం మనశ్చితాదీనాం క్రత్వసుప్రవేశసాక్షాణాం స్వదేశే క్రతువిధ్యభావా త్సూర్వత్ర * ౨ అసద్వా ఇద మగ్ర ఆసీ దిత్వాది నేష్టకచితస్యాగ్నేః ప్రకృతత్వాత్ † తస్యచ క్రియామయక్రత్వవ్యభిచారిత్వేన తత్ర క్రతుసన్నిధానా తత్త్వకరణగృహీతా మనశ్చితాదయ స్తేనేష్టకచితేనాగ్నినా † వికల్పమానాః క్రియారూపా వప న్యుః. † విద్యారూపాణామపి క్రియామయక్రత్వసుప్రవేశేన క్రియారూపత్వం మానసగ్రహవ దుపపద్యతే. † యథా ద్వాదశాహే లవివాక్యే దశమేఽహని మానసగ్రహస్య మనోనిష్పాద్యగ్రహణాసాదనస్తోత్రశస్త్రప్రత్యాహరణభక్షణత్వేన విద్యారూపస్యాపి క్రియామయక్రత్వజ్ఞతయా క్రియారూపత్వమ్ - తథేహపి.

౧॥

. ౨॥ - తై - ఆనం - ౨ - అను.

౪౫॥ సూ. అతిదేశాచ్చ. ౨.

ఇతశ్చేష్టకచితేనాగ్నినా మనశ్చితాదీనాం వికల్పః క్రియారూపత్వం చావగమ్యతే. * ౩ తేషామేకైకవ తా వా నా నసా పూర్వఇతి పూర్వస్యేష్టకచితస్యాగ్నేర్విర్యం మనశ్చితాదిష్వతిదిశ్యతే - తేన తుల్యకార్యత్వా ద్వికల్పః. † తతశ్చేష్టకచితవ తత్త్వక్రతునిర్వర్తనేన తదజ్ఞభూతాః మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వసుప్రవేశేన క్రియారూపా వవేతి.

౩॥

రణ్య ముక్తమ్ - ఇహతు ప్రకరణస్య బాధకాభావా న్మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వసుప్రవేశేన ఇతి శబ్దాయా నజ్ఞతిః. సాత్రనిర్దేశానురోధేన క్రియారూపాః, - విద్యారూపా, ఇతి నిర్దిష్టమ్. తద్వివరణమ్ - క్రియామయక్రత్వసుప్రవేశేన, - విద్యామయక్రత్వసుప్రవేశేనేతిచ. మనశ్చితాదీనాం స్వరూపస్య విద్యారూపత్వేహి న విప్రతిపత్తిః - అగ్నిద్యౌరా విద్యారూపత్వేతు విప్రతిపత్తిః. అత స్సూత్రే క్రియాశబ్దో లాక్షణికః. క్రియామయక్రత్వజ్ఞతయా క్రియాః - తత్సమ్బంధిన ఇత్యర్థః. కిం మనశ్చితాదయః క్రియామయక్రత్వస్వయినః - ఉత విద్యామయక్రత్వస్వయినః. కి మిష్టకచితాగ్నిద్యౌరా నన్నిహితక్రియామయక్రతావేషాం వినియోగోఽస్తి - నేతి. కిం శ్రుతిలిజ్జవాక్యైః విద్యామయక్రతా వినియోగోఽవగమ్యతే - ఉత నేతి. కి మనుబద్ధాదిభిః అతిద్విష్టఫలాన్వయాచ్చ విద్యావిధిః కల్ప్యః - ఉత నేతి. అకల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభి ర్వినియోగాయోగాత్ ప్రకరణ వినియోగేన క్రియామయక్రత్వస్వయిన స్స్యుః. విధేః కల్ప్యత్వే - తత్ర శ్రుత్యాదిభి ర్వినియోగాత్, ప్రకరణస్య దుర్బలత్వాచ్చ విద్యామయక్రత్వస్వయినః న్యుః. హేమమస్థానత్వా దగ్నిశబ్దేన నిర్దేశః. సహి హేమమస్థానమాత్రస్య క్రత్వసుప్రవేశఇతి తద్వాప్యవృత్తిర్థం చిత్వాగ్నిత్వేనేత్యుక్తమ్. † ఇష్టకచితాగ్నిః ప్రకృత స్సాన్యత్ - తతః కిం క్రియామయక్రత్వసుప్రవేశస్యేత్యత్రాహ (తస్యచేతి) క్రతుసన్నిధానమ్ - బుద్ధిస్థత్వమ్. † (సమ్నాదితానామ్) తథాత్వేనానుసంహితానామిత్యర్థః. † ఇష్టకచితాగ్నిజ్ఞకత్వేన మనశ్చితాదినిరపేక్షత్వాత్ నైషాం క్రియామయక్రత్వసుప్రవేశ ఇత్యత్రాహ (వికల్పమానాఇతి) † విద్యారూపాణాం క్రియామయక్రత్వసుప్రవేశః కథ మిత్యత్రాహ (విద్యారూపాణామపీతి) గ్రహః - పాత్రవిశేషః. † తస్యవిద్యారూపత్వ ముపపాదయతి (యథేతి) వివాక్యే - విగతవాక్యే. యద్వా - అవివాక్యే - వివిధవాక్యరహితే. మనోనిష్పాద్యోపయోగిత్యేన గ్రహస్య మానసత్వమ్ - సహి స్వరూపేణ విద్యతే.

౪౫॥ సూ. అతిదేశాచ్చ. వీర్యమ్ - కార్యకరత్వసామర్థ్యమ్. † క ముపకారం కుర్వంతా మనశ్చితాదయోఽక్లానీత్యత్రాహ (తతశ్చేతి).

౪౫॥ సూ. అతిదేశాచ్చ. ౨.

(వే-సా.) “౩ తేషా మేకైకవ తావా న్యావా నసాపూర్వః” ఇతిష్టకచితాగ్నికార్యాతిదేశాచ్చ తదజ్ఞత్వమ్. ౨.

(వే-దీ.) “౩ తేషామేకైకవ తావా న్యావా నసా పూర్వః” ఇతి తేషా పూర్వేష్టకచితకార్యాతిదేశాచ్చ తేనైషాం వికల్పః ప్రతీయతే. తేన నవికల్పహి తచ్చేషిభూతక్రత్వజ్ఞత్వేన వినైషాం నౌపపద్యతే. అతశ్చ తదజ్ఞభూతాః. ౨.

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్షుహే.

౪౬॥ సూ. విద్యైవతునిర్ధారణాద్ధర్మనాచ్చ. ౩.

తుశబ్దః పక్షం వ్యావర్తయతి. యదుక్తం మనశ్చిత్తాదయః క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశేన క్రియారూపావవేతి-
నైతదస్తి. విద్యారూపా ఏవైతే. † విద్యారూపక్రత్వన్వయిన ఇత్యర్థః. కుతః. నిర్ధారణాద్ధర్మనాచ్చ - నిర్ధారణం తావత్
* ౧ తే హేతే విద్యాచిత ఏవ విద్యయా హై వైత ఏవం విద శ్చిత్తా భవంతి. వాఙ్మనశ్చక్షురాదివ్యాపారాణా మిష్టకాదీన
చ్చయనానుపపత్తే ర్థసా సమాదితాగ్ని త్వేన విద్యారూపత్వే సిద్ధేఽపి * ౧ విద్యాచితఏవ * ౧ † విద్యయా హేవైత ఇతి
చావధారణం విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపత్వజ్ఞాపనార్థమితి నిశ్చయతే. † దృశ్యతే చాత్రైవైషాం శేషే విద్యా
రూపః క్రతుః * ౨ తే మనసైవాధీయంత మనసై వాచీయంత † మనసైషు గ్రహా అగ్రహ్యంత మనసా స్తువంత మనసా శంసన్
యత్కించ యజ్ఞే కర్త క్రియతే యత్కించ యజ్ఞీయం కర్త మనసేన తేషు మనోమయేషు మనశ్చిత్సు మనోమయ మక్రియ
తేతి. ఇష్టకచితేష్వగ్నిషు య త్క్రియామయం యజ్ఞీయం కర్త క్రియతే - త న్మనోనిర్వర్త్యేషు మనశ్చిత్తాద్యగ్నిషు మనో
మయమేవాక్రియతేతి వచనాత్ క్రతురపి విద్యామయోఽత్ర ప్రతీయతే.

† నన్వత్ర విధిపదాశ్రవణాత్ † ఫలసమ్బంధాప్రతీతే శ్చేష్టకచితాగ్నువస్థాపితక్రియామ
య క్రతుప్రకరణా ద్విద్యామయక్రత్వన్వయేన విద్యారూపత్వేషాం బాధ్యేత. నేత్యాహ.

౪౭॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్తావచ్చనబాధః ౪.

శ్రుతిలింగవాక్యానాం ప్రకరణా ద్బలీయస్తేన శ్రుత్యాద్యవగతః క్రతురేషాం తదన్వయశ్చ దుర్బలేన ప్రకరణేన
బాధితుం నశక్యతే. శ్రుతిస్తావత్ * ౧ తే హేతే విద్యాచిత ఏవేతి. తాం వివృణోతి * ౧ విద్యయా హైవైత ఏవంవిద
శ్చిత్తా భవంతి - † విద్యయా - విద్యామయేన క్రతునా సమ్బంధా మనశ్చిత్తాదయ శ్చిత్తా భవంత్యర్థః. * ౩ తాన్ హై

† (ఏవంప్రాప్త ఇతి).

౪౮॥ సూ. విద్యైవతునిర్ధారణాద్ధర్మనాచ్చ. † (విద్యారూపక్రత్వన్వయిన ఇతి) సూత్రే విద్యాశబ్దో లాక్షణిక ఇత్యర్థః. † విద్యాచిత
ఏవేత్యేతచ్ఛ్రుతికే ప్రాపదయతి (విద్యయా హైవైత ఇతి) † దర్శనాచ్చేతి సూత్రఖండం వ్యాచక్షే (దృశ్యతేచేత్యాదినా) † (మనసైవీతి) * ఏషా-
మనశ్చిత్తాదీషు. యత్కించ యజ్ఞే కర్త క్రియతే - ప్రధానభూతం కర్త క్రియతే. యత్కించ యజ్ఞీయం కర్త - అజ్ఞభూతం కర్తేత్యర్థః.

† అనన్తరసూత్రశక్త్యా మాహ (నన్వీతి). † విధిపదాశ్రవణేఽపి ఫలస
మ్బంధేనతి విధిఃకల్ప్యతే-సాపి నా స్తీత్యాహ (ఫలసమ్బంధాప్రతీతే శ్చేతి).

౪౯॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్తావచ్చనబాధః. † (విద్యయేతి) ప్రయోజనతయా హేతుః. విద్యామయక్రతుసమ్బంధేన తన్నిర్వర్తనార్థమి

౪౯. సూ. విద్యైవతునిర్ధారణాద్ధర్మనాచ్చ. ౩.

(వే-సా.) విద్యైవ ఏతే-విద్యామయక్రత్వజ్ఞానాత్ ఇత్యర్థః. సాంపాదికాగ్ని త్వేనైషాం విద్యామయత్వే సిద్ధేఽపి, “౧ తే హేతే విద్యా
చిత ఏవ” ఇతి నిర్ధారణంహి విద్యామయక్రత్వన్వయే విద్యామయత్వఖ్యాపనాయ. దృశ్యతే చాత్రవిద్యామయః క్రతుః “౨ మనసైషు గ్రహా అగ్ర
హ్యంత” ఇత్యాదౌ. ౩.

౧॥

. ౨॥

. ౩॥

తానేవంవిదే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్మస్త్యపి స్వపత్యతి లిజ్గమ్. వాక్యంచ * ౧ ఏవంవిదే చిన్మస్త్యతి. † సమ భివ్యాహారో వాక్యమ్. ఏవంవిదే - విద్యామయక్రతుమతే సర్వదా సర్వాణి భూతాని చిన్మస్త్యత్వర్థః. † సర్వభూతకర్తృ కం సర్వకాలవ్యాపి చయనం మనసా సమ్పాదితం పరిమితకర్తృకాలక్రియామయేష్టకచితకార్యద్వారేణ క్రత్వనుప్రవేశ సమ్భవ మలభమానం విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిజ్గం భవతి.

† యచ్చేద ముక్తమ్. విధిప్రత్యయాశ్రవణా త్ఫలసమ్బంధాప్రతీతేశ్చ క్రియా మయా త్క్రితో రన్యోఽత్ర విద్యామయః క్రతు ర్న సమ్భవతీతి. తత్రాహ

౪౦॥ సూ. అనుబంధాదిభ్యఃప్రజ్ఞాంతరపుథక్త్వవద్దృష్టశ్చతదుక్తమ్. ౫.

ఇష్టకచితాన్వయినః క్రియామయా త్క్రితో ర్విద్యామయోఽయం క్రతుః పృథక్త్వేన అనుబంధాదిభ్యః పృథ క్త్వహేతుభ్యోఽవగమ్యతే. అనుబంధాః - యజ్ఞానుబంధినో గ్రహస్తోత్రశస్త్రాదయః * ౨ మనసైషు గ్రహా అగ్రహ్యంత మనసా స్తువంత మనసా శంసన్నిత్యాదినా ప్రతిపాదితాః. ఆదిశబ్దేన శ్రుత్యాదయః పూర్వోక్తా గ్రహ్యంతే. శ్రుత్యాదిభి సానుబంధైః విద్యామయక్రతుః పృథగవగమ్యత ఇత్యర్థః. ప్రజ్ఞాంతరపుథక్త్వవత్ యథా ప్రజ్ఞాంతరమ్ - దహరవిద్యాది - క్రియామయా త్క్రితోః పృథగ్భూతం శ్రుత్యాదిభి రవగమ్యతే - ఏవ మయ మపి. ఏవం చానుబంధాదిభిః పృథగ్భూతే విద్యామయే యజ్ఞేఽవగతేనతి విధిః పరికల్ప్యతే. † దృష్టశ్చానువాదసరూపేషు కల్పమానో విధిః. తదుక్తం * ౩ వచ

త్యర్థః. † వాక్య ముపపాదయతి (సమభివ్యాహారాతి) యథోక్తవిద్యామయక్రతుమత్పురుషస్య కృతేహ్యేతా నగ్నిక్ సర్వభూతాని చిన్మస్త్యత్వర్థః. † లిజ్గత్వ ముపపాదయతి (సర్వభూతేతి) సర్వభూతకర్తృక త్వేన సర్వకాలవ్యాపిత్వేనచ మనసాఽనుసంహితస్య చయనస్య పరిమితకాలకర్తృక క్రియా మయేష్టకచితకార్యతయా క్రత్వనుప్రవేశాసమ్భవో విద్యామయక్రత్వనుప్రవేశే లిజ్గమిత్యర్థః. విద్యామయః క్రతు స్సర్వకాలవర్తిత్యేన సర్వభూత కర్తృకత్వేన చానుసంధీయతే. ఆత స్తాదృశం చయనం తాదృశక్రత్వన్వయీతి భావః.

† అనంతరమాత్ర మవతారయతుం పూర్వముక్తం పూర్వపక్షహేతు మనువదతి (యచ్చేదమతీతి)

౪౦॥ సూ. అనుబంధాదిభ్యఃప్రజ్ఞాంతరపుథక్త్వవద్దృష్టశ్చతదుక్తమ్. † (దృష్టశ్చానువాదసరూపేషిన్తి) ఫలసమ్బంధశ్రవణా ద్విధికల్పనం

(వే-దీ.) తు శబ్దః పక్షం వ్యానర్తయతి. మనశ్చిత్తాదిః విదైవ - విద్యామయక్రత్వజ్ఞభూత ఏవేత్యర్థః. మతః! నిర్ధారణాత్ - తేహం విద్యా రూపత్వే సిద్ధేఽపి “౧ తే హైతే విద్యాచితఏవ” ఇతి నిర్ధారణం విద్యామయక్రత్వజ్ఞతయైహం విద్యామయత్వఖ్యాపనార్థమ్. అత్రైవ విద్యా మయక్రతుదృశాచ్చ తదజ్ఞత్వమేవైహమ్. దృశ్యతేచాత్ర విద్యామయః క్రతుః “౨ మనసైషు గ్రహా అగ్రహ్యంత మనసాస్తువంత మనసా శంసన్” ఇత్యాదా.

౪౧॥ సూ. శ్రుత్యాదిబలీయస్త్వాచ్చనబాధః. ౪.

(వే-సా.) “౧ తే హైతే విద్యాచిత ఏవవిద్యయా హైవైతే ఏవం విద శ్చిత్తా భవన్తి” ఇతి శ్రుత్యా వాక్యేన చావగతవిద్యామయక్రత్వన్వ యస్య దుర్బలప్రకరణేన నబాధః. ౪.

(వే-దీ.) అత్ర విద్యామయక్రతో విధిపదాశ్రవణాత్, తత్ఫలసమ్బంధాప్రతీతేశ్చ, ప్రకరణేశేష్ట కచితాగ్ను ర్విస్థాపితక్రత్వజ్ఞతాప్రతీతేశ్చ, విద్యామయక్రత్వన్వయో బాధ్యత ఇత్యాశ్చాహ.

శ్రుత్యాదేః ప్రకరణా ద్బలీయస్త్యేన శ్రుత్యాన్యవగతస్య విద్యామయక్రత్వన్వయస్య ప్రకరణేన న బాధః. శ్రుతిస్తాత్ “౧ తే హైతే విద్యాచిత ఏవ” ఇతి. తాం వివృణోతి “౧ విద్యయా హైవైత ఏవంవిద శ్చిత్తా భవన్తి” ఇతి. లిజ్గవాక్యేచ భాష్యే దర్శితే. ఏవంవిదః - మన శ్చక్షురాదివ్యాపారేష్వగ్నిత్వం సమ్పాదయితుః, ఏతే - మనశ్చిత్తాదయః, విద్యయా - ప్రధానభూతయా చితా భవన్తిత్యర్థః. ౪.

నాని త్వపూర్వత్వాదితి. † ఫలంచ ‡ ౧ తేషా మేకైక ఏవ తావాన్యానా నసా పూర్వ ఇత్యతిదేశాత్ స్వక్రతుద్వారేణ † ఘటకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలమ్ - తదేవ మనశ్చితాదీనామపి స్వక్రతుద్వారేణ ఫల మిత్యవగమ్యతే.

† యత్పునరతిదేశేన తుల్యకార్యత్వావగమాత్క్రియా
మయక్రత్వనుప్రవేశోఽవగమ్యత ఇత్యుక్తమ్ - తత్రాహ

౪౯॥ సూ. నసామాన్యాదప్యవలభ్యేర్భృత్యవన్నహిలోకాపత్తిః. ౬.

నావశ్యమతిదేశా † దవాన్తరన్యాపారస్యాపి తుల్యతయా భవితవ్యమ్ - యేన క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశ ఏషాం స్యాత్. యస్మాత్కస్మాద్భిత్సామాన్యమాత్రా దతిదేశోపలభ్యే. ఉపలభ్యతేహి ‡ ౨ న ఏవ ఏవ మృత్యు ర్య ఏవ

శ్రుతహానప్రసజ్గభయాద్ధి క్రియతే - తదత్రాపి తుల్యమ్. సానుబంధైః శ్రుత్యాదిభి ర్విద్యామయక్రతో రవగతత్వాత్ శ్రుతహానప్రసజ్గపరిహారార్థం విధిః కల్ప్యత ఇతి భావః. † కించ - అధికం ఫలశ్రవణ మప్యస్తీత్యాహ (ఫలంచేతి). † (ఇట్టకచితస్యాగ్నేర్యత్ఫలమితి) ఫలకామనయా కృతం చేత్. తత్ఫలప్రాప్తిః - అన్యథాచేత్ - ముక్తిః ఫలమితి భావః.

† అనన్తరనూత్రశక్త్యామాహ (యత్పునరతి).

౪౯॥ సూ. నసామాన్యాదప్యవలభ్యేర్భృత్యవన్నహిలోకాపత్తిః. † (అవాన్తరన్యాపారస్య) క్రియామయక్రత్వనుప్రవేశస్యేత్యర్థః.

౪౯॥ సూ. అనుబంధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాన్తరపుధక్తవద్దప్రప్తతదుక్తమ్. ౫.

(వే-సా.) “౩ మనసైషు గ్రహా అగృహ్యంత” ఇత్యాదిక్రత్వనుబంధైః, “౪ తే హైతే విద్యాచిత ఏవ” ఇతి శ్రుత్యాదిభిశ్చాత్ర విద్యామయక్రతువిధిః కల్ప్యత ఇతి. దహరవిద్యాదీనాం క్రియామయత్వాత్ పుధక్తవత్, అస్యాపి విద్యామయక్రతో స్సానుబంధైః పుధక్తవ మవగమ్యతే. దృష్టశ్చానువాద సరూపేఽపి విధిః “౪ యదేవ విద్యయా కరోతి” ఇత్యాదా. తదుక్తమ్ “౫ వచనాని త్వపూర్వత్వాత్” ఇతి. ౫.

(వే-దీ.) “౩ మనసైషు గ్రహా అగృహ్యంత” ఇత్యాదా విధిపదాశ్రవణాద్విద్యామయక్రతువిధి ర్నసమ్భవతీతి తదనన్యాయాచ్చ తదన్వయోపి నసమ్భవతీత్యాశక్యతా.

గ్రహస్తోత్రశస్త్రీభ్యో యజ్ఞానుబంధేభ్యః ఇట్టకచితాన్వయినశీ క్రతో రత్రవిధీయమాసేనవిద్యామయ క్రతుపుధక్తవ మవగమ్యతే. ప్రజ్ఞాన్తరపుధక్తవత్ యథా ప్రజ్ఞాన్తరాణామ్ - దహరవిద్యాదీనాం పుధక్తవ హేతుభ్యః పుధక్తవమ్. అదిశబ్దాత్పూర్వోఽక్త స్ఫురిత్యాది గ్రహ్యతే. శ్రుత్యాదినాఽనుబంధైశ్చ విద్యామయక్రతువిధిః కల్ప్యత ఇత్యర్థః. దృష్టశ్చానువాదసరూపేపి కల్ప్యమానా విధిః “౪ యదేవ విద్యయా కరోతి” ఇత్యాదా. తదుక్తమ్ “౫ వచనాని త్వపూర్వత్వాత్” ఇతి. ౫.

౪॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧౦. ౫॥ పూ - మీ - ౩ - ౫ - ౨౧.

౪౯॥ సూ. నసామాన్యాదప్యవలభ్యేర్భృత్యవన్నహిలోకాపత్తిః. ౬.

(వే-సా.) “౧ తేషా మేకైక ఏవ తావాన్యానా నసా” ఇతిష్టకచితాగ్నిఫలసామాన్యేనాతిదేశః, ఇట్టకచితాగ్నేః స్వక్రతుద్వారేణ యత్ఫలమ్, తదేవైషాం విద్యామయ క్రత్వనుప్రవేశేన ఫలమితి; నపున రిష్టకచితాతిదేశత్వ మప్యేషామితి. కేనాపి సామాన్యేనాతిదేశోపలభ్యే. యథా “౨ న ఏవ ఏవ మృత్యు ర్య ఏవ ఏవ తస్మిన్ స్తద్ధితే పురుషః” ఇతి సర్వహరత్వమాత్రేణ సహిత తత్ర మణ్డల పురుషస్య మృత్యుదేశత్వమ్. ౬.

(వే-దీ.) యత్క్రతు మతిదేశా చేష్టకచితశేషిభూత క్రత్వన్వయోగమ్యత ఇతి - తత్రాహ.

నావశ్య మతిదేశేనేష్టకచితాగ్నితుల్యదేశత్వమప్యాశ్రయణీయమ్ - యేన కేన చిత్సామాన్యేనాతిదేశోపలభ్యే. “౨ న ఏవ ఏవ మృత్యు ర్య ఏవ ఏవ తస్మిన్ స్తద్ధితే పురుషః” ఇతివ త్ఫలసామాన్యేన భవిష్యత్వతిదేశః. సహిత త్రమణ్డలపురుషే మృత్యులోకాపత్తి రప్యతిదిశ్యతే - అపితు మృత్యువత్ సర్వసంహర్తృత్వమేవ. ౬.

ఏతస్మిన్మండలే పురుష ఇత్యాదిషు సంహర్తృత్వాదినామాన్యమాత్రా దతిదేశః. సహి తత్ర మణ్డలపుగుచ్ఛస్య మృత్యు వత్స్లోకాపత్తిః - † తద్దేశప్రాప్తిరిపి భవతి - ఏవ మిహాపి మనశ్చితాదీనా మిష్టకచితా † అగ్నివద్భావతిదేశమాత్రేణ † స్థ కచితాగ్నిదేశరూపక్రియామయక్రత్వసుప్రవేశేనాపి న భవితవ్యమ్. అత ఇష్టకచితాగ్నేః స్వక్రతుద్వారేణ యత్ఫలమ్- తదేవ మనశ్చితాదీనామపి విద్యామయక్రతుద్వారేణ ఫల మిత్యతిదేశా దవగమ్యతే.

౫౦॥ సూ. పరేణచ శబ్దస్య తాద్విధ్యంభూయస్తాత్త్వనుబంధః. ౨.

పరేణచ బ్రాహ్మణేనాస్యాపి మనశ్చితాద్యభిధాయినః శబ్దస్య తాద్విధ్యమ్ - తద్విధత్వమ్ - విద్యామయప్రతి పాదిత్వ మవగమ్యతే. పరేణాపి బ్రాహ్మణేన * ౧ అయం వావ లోక ఏహాగ్నిచిత స్తస్యాప ఏవ పరిశ్రితా ఇత్యాదినా * ౨ స యో హైత దేవం వేద లోకం పృణాన మేనం భూతమేత త్పర్వ మభినమ్బద్యతఇతి పృథక్ఫలా విద్యైవ విధీయతే, తథా వైశ్వానరవిద్యాదౌచ విద్యైవ విధీయతే, - అతోఽగ్నిరహస్యస్య క్రియైకవిషయత్వం నాస్తి. ఏనం తస్మి విద్యా మయా మనశ్చితాదయో బృహదారణ్యకేనుబద్ధవ్యాః - కిమర్థ మిహానుబద్ధ్యతే. తత్ప్రత్యతే భూయస్తాత్త్వనుబంధ ఇతి మనశ్చితాదిషు సమ్పాదనీయానా మగ్న్యక్తానాం భూయస్తాత్త్వన్నిధావిహానుబంధకృతః

పూర్వవికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

తస్లోకాపత్తిరితి వ్యాఖ్యేయం పదమ్. తచ్ఛబ్దః పూరకతయాఽధ్యాహృతః. † తాద్విధిచట్టే (తద్దేశప్రాప్తిరితి) † (అగ్నివద్భావతిదేశమాత్రేణ) అగ్నివద్భావః - అగ్నితుల్యత్వమ్. † (ఇష్టకచితాగ్నిదేశరూపేతి) దేశః - ఆశ్రయః - అజ్ఞానాశ్రయోఽగ్నేః. ఇష్టకచితాగ్నిజేరూపేత్యర్థః.

ఏనం ప్రకరణాదపి ప్రబలై శ్చుత్యాదిభి విద్యామయక్రత్వజ్ఞత్వముక్తమ్-అథ ప్రకరణేనాప్యయ మర్థ ఉపపాద్యతే.

౫౦॥ సూ. పరేణచశబ్దస్య తాద్విధ్యంభూయస్తాత్త్వనుబంధః. * ఏహ లోకః - భూః ఆపః సముద్రాః. పరిశ్రితాః - సరిస్తర తాని. ఏతస్లోకం పృణానమ్ - * పూపాలనపూరణయోః పూరయంతే - భువమ్ ఏతదేవంవేద - లిజ్జన్యత్వయః. ఏత మగ్నిం వేదేత్యర్థః.

పూర్వవికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౦॥ సూ. పరేణచశబ్దస్య తాద్విధ్యంభూయస్తాత్త్వనుబంధః. ౨.

(వే-సా.) పరేణచ బ్రాహ్మణేనాస్య మనశ్చితాదివాచిన శబ్దస్య విద్యామయప్రతిపాదిత్వ మవగమ్యతే, “౧ అయం వావ లోక ఏహాగ్నిచిత స్తస్యాప ఏవ” ఇత్యాదినా. పృథక్ఫలా విద్యైవ విధీయతే. క్రియా ప్రకరణే అగ్నిరహస్యే మనశ్చితాదీనా మనుబంధస్తు సంపాదనీయానా మగ్న్యక్తా నాం భూయస్తాత్త్వం.

(వే-దీ.) పరేణచ బ్రాహ్మణేనాస్య మనశ్చితాద్యభిధాయిన శబ్దస్య తాద్విధ్యమ్ - తద్విధత్వమ్; విద్యామయప్రతిపాదితత్వమవగమ్యతే. పరేణాపి బ్రాహ్మణేన “౧ అయం వావ లోక ఏహాగ్నిచిత స్తస్యాప ఏవ” ఇత్యాదినా పృథక్ఫలా విద్యైవ విధీయతే. అగ్నిరహస్యే క్రియామయా ఏవ విధీయంతే ఇతి నాస్తి నియమ ఇత్యర్థః. క్రియాప్రకరణేత్వేషాం మనశ్చితాదీనా మనుబంధః సమ్పాదనీయానా మగ్న్యక్తానా మత్ర భూయస్తాత్త్వ త్ప్రియతే. అతో విద్యామయక్రత్వజ్ఞభూతావేవ మనశ్చితాదయోఽగ్నయః.

౫౧౧॥ సూ. ఏక ఆత్మనశ్వరీరేభావాత్. ౧.

† సర్వాను పరవిద్యాసూపాసోపాసనస్వరూపవదుపాసకస్వరూపస్యాపి జ్ఞాతవ్యత్వ ముక్తమ్ | ౧ త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్న శ్చేతి. † వక్ష్యతి చాస్య ప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మాత్మకత్వేనానుసంధానమ్ | ౨ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తిచేతి. కిమయం ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతా కర్తా భోక్తృహముత్ర సజ్జారక్షమానుసంధేయః - ఉత ప్రజాపతి వాశ్మోదితాపహతపాప్తత్వాదిస్వరూపః. కిం యుక్తమ్. జ్ఞాతృత్వాద్యాకారమాత్ర ఇత్యేకే మన్యంతే. కుతః. అసోపా సకస్యాత్మనః శరీరే భావాత్, ఆత్మన శ్వరీరే వర్తమానస్య తాదృశమేవ గూఢమ్, † తావత్తేవానుసంధానేన తత్ఫలసిద్ధ్య పపత్తేశ్చ. † నహి కర్తవ్యధిక్యతానాం స్వర్గాదిఫలాన్నినాం జ్ఞాతృత్వాద్యతిరేకేణ ఫలానుభవదశాయాం యాదృశం రూపమ్- తాదృశం రూపం సాధనానుష్ఠానదశాయా మనుసంధాతవ్యమ్ - తావత్తేవ సాధనానుష్ఠాన తత్ఫలయో స్పిధ్యే, రతిరిక్తాను సంధానే ప్రయోజనాభావాత్, తదవిశేషా దిహిపి తదైవ. † ననుచాత్ర * ౩ యథాక్రతు రస్మిల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి విశేషవచనా దపహతపాప్తత్వాద్యాకార ఏవానుసంధాతవ్య ఇత్యవగమ్యతే. † నైవమ్ - * ౪ తం యథాయథోపాసత ఇత్యుపాస్యవిషయత్వాత్తస్య ౧॥ బ్ర - ౧ - ౪ - ౬. ౨॥ బ్ర - ౪ - ౧ - ౩.

౫౧౧॥ సూ. ఏక ఆత్మనశ్వరీరేభావాత్. పూర్వాధికరణం ప్రాసక్తికమ్ - ఆత్మస్తత్పూర్వాధికరణేన నజ్ఞతిః. తత్ర నర్వవిద్యాను భగవత్ ఏవోపాస్యత్వ ముక్తమ్ - తథా ప్రత్యగాత్మాప్యనుసంధేయ ఇతి నజ్ఞతిః సర్వాస్మిత్వాదినా సూచితా. † త్రయాణా మిత్వాదినుత్రే త్రయాణామితి పద ముపాయోపేయోపేత్యపరం వ్యాఖ్యాతం భాష్యే - దీపసారయో రుపాస్యోపాసనోపాసనపరం వ్యాఖ్యాతమ్ - ఏతదభిప్రాయేణాహ (సర్వాస్మితి) † సిద్ధాన్తే ప్రత్యగాత్మన ఉపాస్యకోటినిత్యేపస్య వక్ష్యమాణత్వా త్తదుపయోగిత్వేనాహ (వక్ష్యతీచేతి) నూత్రద్యయాథోపశిషసేనేద మధికరణం ప్రవర్తత్యిత్వం పరమాత్మశరీరత్వేనానుసంధేయః ప్రత్యగాత్మా కిం జ్ఞాతృత్వకర్తృత్వభోక్తృత్వమాత్రాకారోఽనుసంధేయః - ఉతాపహతపాప్తత్వాద్యా కారః. కిమ్ * యథాక్రతురితి యథోపాసనప్రాప్తివచనం పరవిషయమ్ - ఉత ప్రత్యగాత్మవిషయ మపి భవతీతి. * తం యథాయథోపాసతఇతి తచ్చ బ్ధిః కిం పరమాత్మమాత్రపరః - ఉత జీవశరీరకపరమాత్మపరఇతి. పరమాత్మమాత్రపరత్వే - యథోపాసనప్రాప్తివచనస్య పరవిషయత్వాత్ జ్ఞాతృత్వాది మాత్రాకారేణ ప్రత్యగాత్మాఽనుసంధేయః. జీవశరీరకపరమాత్మపరత్వే * యథాక్రతురితి శ్రుతే ద్విశేషాభూతజీవాంశవిషయత్వస్యాపి నమ్నవా దపహతపాప్తత్వాద్యాకారోఽనుసంధేయస్సాన్తిత్. † శరీరస్థస్య రూప తాదృగస్తు - తతః కిం తథాఽనుసంధానస్యేత్యత్రాహ (తావత్తేవతి) † ఫల సిద్ధ్యపసత్తిం దర్శయతి (సహితి) † తావతా ఫలసిద్ధ్యనుపపత్తిమథేన చోదయతి (ననుచేతి) విషయవ్యవస్థయా పరిపారతి (నైవమితి).

౫౧౧॥ సూ. ఏక ఆత్మనశ్వరీరేభావాత్. ౧.

(నే-సా.) శరీరే వర్తమానత్వా దుపాసితం, తస్యన కర్తృత్వభోక్తృత్వాదిస్వరూపత్వాత్, తథాఽవస్థితస్యాత్మతయా పరవిద్యాను పర మాత్మోపాస్య ఇత్యేకే మన్యంతే. ౧.

(నే-దీ) ప్రత్యగాత్మన ఆత్మతయాహి పరమాత్మోపాస్యః. ఉపాసకస్యాపి స్వరూ ప ముపాసోపాసనస్వరూపవత్ జ్ఞాతవ్య విత్కుక్తమ్. “౧ త్రయాణామ్” ఇత్యాదినా. వక్ష్యతేచ “౨ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి” ఇతి. తత్ర కిం ప్రత్యగాత్మన శ్వరీరే వర్తమానస్య కర్తృత్వభోక్తృ త్వాది విశిష్టం రూప మనుసంధేయమ్ - ఉత ప్రజాపతివాశ్మోదితాపహతపాప్తత్వాదిగుణకం యథావస్థితం రూపమితి సంశయః. శరీరే వర్తమా నస్య యాదృశం రూపమ్ - తదేవానుసంధేయమితి పూర్వగోపితః - కర్తృవిధిష్టిప్రాపాసనవిధిప్యపి తావత్తేవ సాధనానుష్ఠానఫలానుభవయో న్నమ్న వాత్. “౩ యథా క్రతు రస్మిల్లోకే పురుషో భవతి” ఇతితు “౪ తం యథాయథోపాసతే” ఇత్య నైకాకర్తృత్వరూపత్వవిషయమ్. రాధానస్తు “౫ తత్త్వమసి” “౬ సత ఆత్మాఽస్తర్వామ్యమృతః” ఇతి ప్రత్యగాత్మన ఆత్మతయైవ పరమాత్మోపాస్యఇతి ప్రత్యగాత్మన స్వరూప మపునాస నాన్తర్గతమ్. “౭ పరం జ్యోతి రుపసమ్మద్య స్వేన రూపేణాభివృద్ధతే” ఇతి యథావస్థితాత్మస్వరూపస్యైవ బ్రహ్మసంభవః ఫల మిత్యుతః “౩ యథాక్రతు రస్మిల్లోకే పురుషో భవతి” ఇతి న పరమాత్మమాత్రవిషయమ్ - అపితు ప్రత్యగాత్మాత్మభూతోపాస్యవిషయమితి ప్రజాపతివాశ్మో దితం యథావస్థితస్వరూప మేవానుసంధేయమ్. అన్యథా ప్రాప్యోపాస్యయోః ప్రకారభేదాత్ “౩ యథాక్రతు రస్మిన్” ఇతి విరుద్ధతే. “౮ యజేత స్వర్గకామః” ఇత్యాదికర్తృవిధౌ కర్తృత్వస్వరూపానుసంధానం న సాధనాన్తర్గత మితి విశేషః. నూత్రార్థస్తు - కర్తృత్వాదివిశిష్టమేవాత్మనస్సవి రూప మనుసంధేయమి త్యేకే మన్యంతే. కుతః! శరీరే వర్తమానస్యోపాసితం రాత్మనస్తథా భావాత్. ౧.

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్షుషే.

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్యాన్నతూపలభివత్. ౨.

నత్యేతదస్తి - యత్ జ్ఞాతృత్వాద్యాకార ఏవానుసంధేయ ఇతి. అస్యాత్మన స్సంసారదశాయాః మోక్షదశాయాం యో వ్యతిరేకః - సోఽపహతపాప్తత్వాదికోఽనుసంధేయః - † అస్య మోక్షదశాయాం యాదృశం రూపం తాదృగ్రూప ఏవోపాసనవేశాయా మాత్మాఽనుసంధేయ ఇత్యర్థః. కుతః. † తద్భావభావిత్యా తద్రూపాపత్యేః. * ౧ యథాక్రతుర్నన్తి లోకే పురుషో భవతి తథేతఃప్రేత్య భవతి * ౨ తం యథాయథోపాసతే తద్దైవ భవతీతి యథోపాసన మేవహి ప్రాప్తిః శ్రూయతే. † నచ పరస్వరూపమాత్రవిషయ మేవేద మితి వస్తుం శక్యతే - ప్రత్యగత్తమౌఘ్యపాస్యభూతపరబ్రహ్మశరీర తయోపాస్యకోటినిష్ఠత్వాత్. † అతః ప్రజాపతివాయోదితాపహతపాప్తత్వాదిగుణక ప్రత్యగత్తశరీరపరమాత్మోపాస నస్య తథారూపమేవ ప్రాప్య మిత్యుక్తం భవతి. † అతఏవ * ౩ ఏవం క్రతు ర్హాముం లోకం ప్రేత్యాభినమ్భవితా స్తీత్యుచ్యతే. తస్మాత్ప్రేత్యగత్తా ప్రాప్యకార ఏవానుసంధేయః. ఉపలభివత్ - బ్రహ్మోపలభివత్. యథా బ్రహ్మోప లభి ర్విహితా యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపవిషయా - తథాఽత్మోపలభిరపి యథావస్థితాత్మస్వరూపవిషయేత్యర్థః. కర్త స్వాత్మస్వరూపానుసంధానం కర్తాజ్ఞమ్ - * ౪ యజేత స్వర్గకామఇతి కర్తానుష్ఠానమేవహి ఫలాయచోద్యతే. దేహాతిరిక్త జ్ఞాతృత్వాద్యాకారాత్తావగతిః కాలాంతరభావిఫలసాధనకర్తాధికారాధేతి తావంతాత్రమేవ తత్రాపేక్షిత మితి నకించి దప హీనమ్. ౧॥ ఛాం - ౩ - ౧౪ - ౧. ౨॥ . ౩॥ . ౪॥

శరీరే భావాధికరణం సమాప్తమ్.

† (ఏవంప్రాప్తఇతి)

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్యాన్నతూపలభివత్. † వ్యతిరేకఇత్యుక్తే ధర్మమాత్రస్యాఽనుసంధేయత్వశక్కానిష్ఠత్వీర్థ మాహ (అస్యమోక్షదశాయామితి) † (తద్భావభావిత్యా తద్రూపాపత్యేరీతి) అపహతపాప్తత్వాదిరూపాపత్యేస్తథా ఽనుసంధాననద్భావభావిత్యాదిత్యర్థః. † (నచే త్యాది) యథోపాసనఫలశ్రుతి ర్విశేష్యమాత్రవిషయా - అపితు విశిష్టవిషయేత్యర్థః. † ఫలిత మర్థ మాహ (అతఇతి) తస్మాద్భృష్టగుణానామివ కుద్ధ స్వరూపస్యాపి బ్రహ్మవిశేషణత్వాత్తదనుసంధేయ మిత్యర్థః. తం యథాయథోపాసత ఇత్యత్ర తచ్చబ్దో విశిష్టవిషయ ఇతిభావః. (అతఏవేతి) ప్రాప్య కారస్యానుసంధేయత్వాదేవహి ప్రాప్యచింతన ముచ్యతేఇత్యర్థః.

పరేచాపరేచ - దేహాత్మభేదనమర్థనపర మధికరణం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - పాదసజ్జత్యభావాత్. ఉపాసనే గుణోపసంహారాను పసంహారచింతనం హి పాదకృత్యమ్. ప్రాసజ్జికచింతనమపి శాస్త్రోరషేభ కరణీయమ్ - దేహస్వైరవాత్తత్యే శాస్త్రస్యానారమ్భణీయత్వాత్. యే

౫౨॥ సూ. వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్యాన్నతూపలభివత్. ౨.

(వే-సా.) నైవమ్, యత్ కర్తృత్వాదిస్వరూపస్యైవోపాసితం రాత్తతయా పరమాత్మాఽనుసంధేయఇతి. అపితూపాసితం స్సాంసారికస్వభా వాస్తుక్తస్వరూపస్య యో వ్యతిరేకః - అపహతపాప్తత్వాదిగుణకత్వరూపః, సోఽనుసంధేయః. తథాఽనుసంధాన భావభావిత్యా తత్స్వరూపా పలభ్యే. యథావస్థితస్వరూపబ్రహ్మనుసంధానభావినీహి బ్రహ్మోపలభ్యే, తద్వత్. “౧ యథాక్రతు రన్తి లోకే పురుషః” ఇత్యాదిశ్రుతేః. ౨.

(వే-దీ) నకర్తృత్వాదివిశిష్ట మనుసంధేయమ్ - అపితు సాంసారికస్వరూపా స్తుక్తస్వరూపస్య యో వ్యతిరేకః - సోఽనుసంధేయః. కుతః? తథోపాసనభావభావిత్యా ద్వ్యతిరిక్తస్వరూపప్రాప్తేః. “౧ యథాక్రతు రన్తి లోకే పురుషో భవతి” ఇతివ్యాహ. ఉపలభివత్ యథా బ్రహ్మస్వ రూపాపలభి ర్యథావస్థితబ్రహ్మనుసంధానయుక్తస్యైవ - తథా ఆత్మోపలభిరపి. ౨.

౫౩॥ సూ. అక్షావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదమ్. ౧.

* ౧ ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీధ ముపాసీత * ౨ లోకేషు పశ్చాద్విధం సామోపాసీత * ౩ ఉక్త ముక్తమితి వై ప్రజా వదన్తి తదిద మేవ్రాక్షం ఇయ మేవ పృథివీ * ౪ అయం వావ లోక ఏషోఽగ్నిచిత ఇత్యేవ మాద్యాః క్రత్వ పున స్సాధనచతుష్టయం పూర్వస్మిన్ తం వదన్తి - తేషాం అథాతోబ్రహ్మజ్ఞానేతిన్తా త్సార్వమేవ నివేశనీయమ్ - దేహోత్తీర్ణనిత్యాత్మనివేశస్య నిత్యానిత్యవస్తువివేకాన్తర్గతత్వాత్, ఇహాముత్ర ఫలభోగవిరాగముముత్సత్వేనోత్తమ్యులత్వాచ్చ. ఐకశాస్త్ర్యం నదతామపి ధర్మజ్ఞానాయాః పూర్వమేవ దేహాత్మనివేశః ప్రసజేదితి చేన్న - మాణవకహితైషిః పిత్రాదిభి రభ్యయనే కారితేసత్యాపాత ప్రతిత్వవగతవిలక్షణస్వర్గాదఫలరాగా న్ని త్యానిత్యనన్దేహేపి తదుపపత్త్యనుపపత్తినిరూపణాయ స్వయమేవ శాస్త్రప్రసృత్యుపపత్తేః దేహవ్యతిరేకనిశ్చయానపేక్షత్వాత్. ప్రస్ఫుత్తస్యచ దేహా తిరేకనిశ్చయో భవత్యేవ - * స ఏవ యజ్ఞాయథో యజమానోఽజ్ఞానా స్వర్గం లోక మేతీత్యుత్ర లోకాన్తరప్రాప్తు రాత్తనా దేహాతిరేకస్యాపి నిరూపితత్వాత్. * శారీరకే వత్సామితి వృత్తికారోక్తిస్తు నదేహాతిరేకమాత్రాభిప్రాయా - కింతు జనత్వేజ్ఞానా త్కత్వస్థూలత్వవిభుత్వాణుత్వా ద్యాకారవిషయా మస్తవ్యా.

అన్యేతు - బ్రహ్మ హమ స్తీత్యుపాసనే స్థూలత్వాద్యాకారోఽహం బ్రహ్మేత్యేవ మనుసన్ధేయమ్ - మానసప్రతిపత్తే ర్ధృష్టసజాతీయాకారా వికల్పితవిషయత్వనియమాత్, స్వర్ణమాత్రమిత్యుక్తేపి కుణలత్తికోణచతుర్రాద్యాకారేణ వినా స్వర్ణప్రతిత్వనుపపత్తేః నీరూపం బ్రహ్మేత్యుక్తేపి దీపా దివ స్తీలసీతాద్యవచ్ఛేదేన వినా ప్రతిత్వనుపపత్తేశ్చ స్థూలత్వాద్యాకారేణ వినా ఆత్మప్రతిపత్తే ర్విధాతు మశక్యత్వాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా - దేహా తిరేకః ప్రతిపత్తవ్యః - * తం నాన్వచ్ఛీరా త్సౌమ్యపేన్దుజ్ఞాదివేషీకా మిత్యాదిశాస్త్రప్రవృత్తే శ్శరీరవ్యతిరేకభావభావిత్యాత్. నచ నిరాకారప్రతి పత్త్యనుపపత్తిః - నస్త మనన్తం వా కంచన నీలసీతాద్యాకార మనర్హనీయం మనః స్వయమేవ గృహీష్యతి. నచ మిథ్యాప్రతిపత్తి ర్దోషః - అన్యథా తత్ప్రతిత్వనుపపత్తేః. * అజ్ఞుష్మమాతో రవితుల్యరూప ఇత్యాది రాకారశ్చ శాస్త్రోపనిషత్. పరస్యచ మహారజనాద్యాకారోపదేశా, జ్ఞేవస్యాపి తుల్యస్వభావత్యా, తదాత్మ్యధ్యానసౌకర్యాయ తథాఽనుసన్ధేయ సుమూర్ఖత్యుపాసనేషు. వినాశోపాసనేషుస్తిత్వ ముభయో రాకారః - * ఆస్తీ త్యేవ్రావలభ్యస్తత్త్వభావేన చోభయో రితిశ్రవణాత్. అతో దేహాతిరేక ఆత్మా బ్రహ్మహ మస్తీతి ప్రతిపత్తవ్యమితి సిద్ధాంతయన్తి. తదయుక్తమ్ - స్థూ లత్వాదివిరహేణాపి సుఖాదివిశిష్టాత్పాదభావదర్శనా దశక్యవిధానత్వాప్రసక్తేః. నను - సుఖదుఃఖాదయోప్యాపాధికాః - నిరుపాధికస్వరూపం దురను సన్ధానమితిచేత్. సత్యమ్ - తత్కదేతి నిరూపణీయమ్. శుభాశ్రయధ్యానేన మనఃపరిశోధనా త్సార్వం హి తత్. తదా చాహం బ్రహ్మేత్యుపాసన మవిహితమ్ - అశక్యత్వాదేవ. యదాతు శుభాశ్రయసంశీలనపరిశోధిత ముపదేశనహక్యతంచ మనః - తదా నిరుపాధికస్వరూపానుసన్ధానత్యమవితి నాశక్యవిధిః. అతఏవ సిద్ధాన్తే మిథ్యాభూతస్య యస్య కస్యచి దాకారస్యావలంబునేపి నదోషమితి కల్పన మప్యయుక్తమ్. నీలసీతాద్యాకారేణాత్మా ఽనుసన్ధానం పరిశుద్ధాత్తనాత్మా త్కారస్య నదృష్టోపకారకమ్ - విరుద్ధత్వాత్. అదృష్టోపకారకత్వంతు నిష్ప్రమాణకమ్. రవితుల్యరూపతోక్తిః ప్రకా శస్వరూపతాభిప్రాయా - * యథా ప్రకాశయత్యేక ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్. యది యత్కించి నీలసీతాద్యాకారావలంబునేన చిన్త్యమితి సిద్ధా త్తః - తర్హి పూర్వపక్షసిద్ధాంతయో రవైషమ్యమేవ స్యాత్. మహారజనాద్యాకారేణ తదాత్మ్యానుసన్ధాన మప్యయుక్తమ్ - తస్యేవ రాకారత్వాత్. ఘటశరావయోరివ, తుల్యరూపయో రేవదత్తయజ్ఞదత్తయోరివచ జీవేశ్వరయో స్తదాత్మ్యానుపపత్తేః సమూర్ఖత్యుపాసనే. వినాశోపాసనేచాస్తిత్వ ముభయో రాకార ఇత్యపి దురుక్తమ్ - జీవబ్రహ్మతాదత్త్యజ్ఞానస్య జీవఘటతాదత్త్యానుసన్ధానస్యచ వైషమ్యాభావాత్. అసాధారణాకారాను సన్ధానేహివైషమ్యసిద్ధిః. నత్రచ సర్వసాధారణీ, నదస్తీత్యనుసన్ధానేచ శాస్త్రవైయర్థ్యమ్ - నహ్యనదస్తీతి కల్పితాత్మానం జానాతి అసాధారణా కారానుసన్ధానేచ భేదవివాదుసంహితస్యాత్ - నతు తదాత్మ్యమ్. అసాధారణాకారప్రతిపక్షయో ర్జీవపరయో సాధారణాకారానుసన్ధానమేవ తదాత్మ్యప్రతిపత్తిరితిచేత్ - తర్హి ఖణ్డో ముణ్డో గౌరితివ దేహాతీయత్వమేవానుసంహితం స్యాత్. తతశ్చ తదాత్మ్యవిధానవైయర్థ్యమ్ - సహి సాధారణాకారవిధురం కించి ద్ద్రవ్య మస్తి - * ఆస్తీత్యేవ్రావలభ్యమితి శ్రుతిస్తు జన్మాదిభావవికార రాహిత్యవిషయా - నతు నన్దాత్రం బ్రహ్మేత్యేవం పరా. అతో యథాభావ్యమేవాధికరణం యుక్తమ్.

శరీరే భావాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౩॥ సూ. అక్షావబద్ధాస్తునశాఖాసుహిప్రతివేదమ్. యత్ర యత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వమ్ - తత్ర తత్ర శుద్ధజీవస్యాపాస్యత్వముక్తమ్ - ఏవం యత్ర యత్ర శాఖానుగ్గీధానుప్రవేశః - తత్ర తత్ర సర్వత్రోద్గీధాద్యుపాసనానుప్రవేశోఽస్తి - నవేతి శక్త్యా యా స్సజ్జతిః. ఉద్గీధాద్యుపాసనాని

౫౪॥ సూ. మన్తాదివద్వాఽవిరోధః. ౨.

వాశబ్దశ్చార్థే. ఆదిశబ్దేన జాతిగుణసజ్ఞ్యాసాదృశ్యక్రమద్రవ్యకర్తాణి గృహ్యంతే. యథా మన్తాదీనామేకైకశాఖాస్వామ్యాతానామపి శేషిణః క్రతో సర్వశాఖాస్వేకత్వేన యథాయథం శ్రుత్యాదిభి సుర్వాసు శాఖాసు వినియోగో నవిరుధ్యతే - తద్వదిహాప్యవిరోధః.

అజ్ఞావబద్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౫॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్ఞ్యాయస్తవ్యం తథాహి దర్శయతి. ౧.

* ౧ ప్రాచీనశాల బౌపమస్యవ ఇత్యారభ్య వైశ్వానరవిద్యా ఆమ్నాతా. తత్ర వైశ్వానరః పరమాత్మాత్మైలో క్యశరీర ఉపాస్య శ్శుతః స్వగ్లోకాదిత్యనాయ్యాకాశాపుష్పాభివ్యవయవః. † తత్ర చ ద్యౌర్మార్గా, ఆదిత్యశ్చక్షుః, వాయుః ప్రాణః, ఆకాశస్సందేహః - మధ్యకాయఇత్యర్థః. ఆపో వస్తి, పృథివీ పాదావిత్యవయవవిశేషాః. తత్ర సంశయః - కిమస్య త్రైలోక్యశరీరస్య వ్యస్తస్యాపానసం కర్తవ్యమ్ - ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ - అథ సమస్తస్యైవేతి. కిం యుక్తమ్. వ్యస్త

౫౬॥ సూ. మన్తాదివద్వాఽవిరోధః. వేదాంతరోత్పన్నానాం* అగ్నేర్యై హూత్రం వేత్తిత్యాదిమన్తాణాం వేదాంతరేఽపి పరిగ్రహే దృష్టః. బహ్వృచపతితస్య * యో జాత ఏవ ప్రథమా మనసానితి సూక్తస్య * అధ్వర్యవే నజనీయం శస్యమితి వినియోగో దృష్టః. * అజోఽగ్నిహో మియ ఇత్యుపదిష్టా జాతి స్తదుపదేశరహితే శాఖాభేదే * ఛాగస్య వపాయా మేనసాఽనుబ్రూహీత్యాశ్రియతే. ఏవం గుణాదీనాం వినియోగో ద్రష్టవ్యః. ప్రకరణామ్నానమాత్రేణాన్యత్ర ప్రవేశాభావే మన్తాదీనామపి శాఖాంతరే ప్రవేశో నస్యాదిత్యతిప్రసక్తరూప స్తరోఽభిప్రేతః. అవి రోధః - శాఖావిశేషస్థస్యాన్యత్ర ప్రవేశే విరోధాభావః. మన్తాదీనాం శ్రుత్యాదిభి ర్వినియోగా దవిరోధశ్చేత్ - ఇహాపుష్పగ్రీధపదశ్రుత్యా వినియోగా దవిరోధ ఇత్యభిప్రాయః ఏవం సర్వశాఖాసూక్తిభానువృత్త్యా సర్వశాఖినా ముపాసనేవ్యధికారః ఫలమ్,

అజ్ఞావబద్ధాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౭॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్ఞ్యాయస్తవ్యం తథాహి దర్శయతి. పూర్వాధికరణే ఉద్గీర్ణాదికం ప్రస్తుతమ్ - తత్ర సామావయవభూతో ద్గీర్ణాదే సమస్తస్య వ్యస్తస్యచోపాసనం శ్రుతిసిద్ధమ్ - ఏవం వైశ్వానరవిద్యాయాం కిం సమస్తస్యాపానసం కార్యమ్ - ఉత వ్యస్తస్య - ఉతోభ యస్యేతి శబ్దయా నజ్ఞతిః. † స్వగ్లోకాదిభి కిం కి మవయవభూత మిత్యత్రాహ (తత్రచేతి) కిం వైశ్వానరవిద్యాయాం వ్యస్తాపానసవిధిః - ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్య చ - ఉత సమస్తస్యైవ. కిం ప్రత్యవయవం ఫలప్రవణాత్ * యస్త్యేతమేవ మిత్యుపాసనసముదాయానువాదః - ఉత వ్యస్తే

౫౮॥ సూ. మన్తాదివద్వాఽవిరోధః. ౨.

(వే-సా.) వా శబ్దోఽవధారణే. యథా క్రత్వజ్ఞభూతానాం మన్తాణా మేకైకశాఖాగతానామపి సర్వశాఖాగతక్రత్వస్వయేనావిరోధః. ౨.

(వే-దీ.) వా శబ్దశ్చార్థే. యథా మన్తాదీనాం క్రత్వజ్ఞభూతానామేకైకశాఖాభిహితానాం సర్వశాఖాను క్రతో రేకత్వేన సర్వత్ర సమృద్ధో నవిరుధ్యతే - తద్వచ్చావిరోధః. ౨.

౫౯॥ సూ. భూమ్నః క్రతువజ్ఞ్యాయస్తవ్యం తథాహి దర్శయతి. ౧.

(వే-సా.) వైశ్వానరవిద్యాయాం త్రైలోక్యశరీరతయోపాస్యస్య స్వగ్లోకాదిపుష్పాభివ్యవయవ వైశ్వానరాత్తసా మూర్ధాదిపాదపర్యంతవయవ తవ్య మభిధాయ “౨ యస్త్యేత మేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్తానం వైశ్వానర ముపాస్తే న సర్వేషా లోకేషు” ఇత్యాదినా బ్రహ్మను భవః ఫలంచాభిహితమ్. తత్ర మూర్ధాద్యవయవోపాసనాత్ భూమ్నః సమస్తాపానసస్య జ్ఞాయస్తవ్యం ప్రామాణికత్వ మస్తి; తత్రైవ బ్రహ్మను భవఫలాభిధానాత్. తత్రావయవోపాసనమ్, తత్ర తత్ర ఫలకీర్తనం చ క్రతావవ ద్రష్టవ్యమ్, యథా “౩ వైశ్వానరస్త్వావిదశకపాలం నిర్వపే త్సుతే జాతే” ఇత్యుక్తాన్, “౩ య దష్టాకపాలో భవతి” ఇత్యాదా; తథా. సమస్తాపానసస్యైవ త్రైవ్యన్తర్మయతి శ్రుతిః “౪ దివమేన భగవౌ రాజన్” ఇత్యవయవోపాసనోఽభిహితే “౪ మూర్ధా తే వ్యపతివ్యద్యన్తాన్నాగమిష్య” ఇత్యాదినాఽనర్థం బ్రువంతి. ౧.

స్వేతి. కుతః. ఉపక్రమే వ్యస్తోపాసనోపదేశాత్. తథాహ్యుపదిశ్యతే - ఔపమన్యవాదయః కిలోద్దాలకషష్టాః కేకయ మశ్వపతి ముపసద్య * ౧ ఆత్మాన మేవేమం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నౌ బ్రూహీతి పప్రచ్ఛుః. సచ తేభ్యః ప్రత్యేకం స్వోపాస్యాత్ ద్యుప్రభృతీనుక్తవద్యో మూర్ధాదిషు వ్యస్తేషూపాసనం తత్రతత్ర ఫలంచోక్తవాత్ * ౨ అత్యున్నం పశ్యతి ప్రియం భవత్యస్య బ్రహ్మవర్చసం కులే య ఏత మేవ మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే మూర్ధా త్వేష ఆత్మ న ఇతి ఏష వై సుతేజా ఆత్మా వైశ్వానర ఇత్యాదినా. తేషు తేషూపాసనేషూపాస్యస్య † వైశ్వానరత్వం చాహ. అతో వ్యస్తస్వోపాసనం కర్తవ్యమ్. † పరత్ర * ౩ యస్తేవ మేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్త ఇతి - ద్యుప్రభృతిప్రదేశావచ్ఛిన్నమాత్రే † వైశ్వానరే ఉక్తస్య మూర్ధాద్యుపాసనస్య సమాసేనోపసంహార ఇత్యవగ్తవ్యమ్.— † అపర ఆహ ఏవమేవ సమస్తస్వాప్యూపాసనం కార్యమితి - పృథక్ఫలనిర్దేశాత్. * ౩ యస్తేవ మేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేషామృత్యుస్యన్న మత్తీతి. నచైతావతా వాక్యభేదః - † యథా భూమవిద్యోపక్రమే నామాద్యుపాసనం తత్ఫలంచాభిధాయ * ౪ ఏషతు వా అతివదతి య సృత్యేనాతివదతీత్యాదినా భూమవిద్యా ముపదిశ్య * ౫ స స్వరా ఙ్భునతే తస్య సర్వేషు లోకేషు కామ చారో భవతీతి తత్ఫలంచ వ్యవదిశతి - తత్ర భూమవిద్యాపరత్వేపి వాస్యస్య - నామాద్యవాస్తవోపాసనం తత్ఫలంచ చాక్షీక్రియతే - తథాఇహాపీతి.

సమస్తేచ ఫలశ్రవణా దుభయత్ర విధిః కల్ప్యః-ఉత ప్రత్యేకఫల శ్రవణ మధ్యవాదః. ఆద్యే వ్యస్తోపాసనవిధిః. ద్వితీయే ఉభయవిధిః. తృతీయే సమస్తస్వై వవిధిః. * అత్యున్నమ్ - అన్నమత్తి. ప్రియం శశ్యతి - అస్య కులే బ్రహ్మవర్చసం భవతీత్యవ్యయః. † వైశ్వానరోపాసనం హ్యుపక్రాంతమ్ - తత్కథం మూర్ధమాత్రోపాసనోపదేశ ఇత్యత్రాహ (వైశ్వానరత్వంచాపేతి) * ఏతమేవ మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్త ఇత్యాదివిధిః. † వ్యస్తోపాసనం వివక్షితం చేత్ - కథం సమస్తస్వోపసంహార ఇత్యత్రాహ (పరతేతి) † (వైశ్వానరఉక్తస్య) వైశ్వానరవిషయత్వేనోక్తస్యేత్యర్థః. † (అపరఆపేతి) పృథక్ఫలనిర్దేశాత్ - వ్యస్తోపాసనఫలాత్పృథక్ఫలనిర్దేశాత్. వాక్యభేదః - మహావాక్యభేదః. † అనేకార్థప్రతిపానసేనత్యపి వాక్యైకత్వే దృష్టాస్త మాహ (యథాభూమేతి) సమస్తోపాసనం ప్రధానప్రతిపాద్యమ్ - వ్యస్తోపాసనం ప్రాసక్తికమితి సవిరోధ ఇతిభావః.

(నే.దీ.) వైశ్వానరవిద్యాయాం స్వర్లోకాదిశ్చ వాయ్వాకాశపుణివ్యవయత్రా వైశ్వానరాత్మోపాస్య శ్శ్చుతిః. తత్ర కిం వ్యస్తస్వైత్రాపా సనం కార్యమ్ - ఉత వ్యస్తస్య సమస్తస్యచ - అథ సమస్తస్వైతేతి సంశయః. “౨ ఔపమన్యవ కం తస్య మాత్మాన ముపాస్య ఇతి దివమేవ భగవ్రా రాజన్” ఇత్యాదినా స్వర్లోకాది పుణివ్యస్తానాం వైశ్వానరాత్మనౌ మూర్ధాది పాదాంతావయవత్వ మభిధాయ, తత్ర తత్ర వ్యస్తస్వై త్రాపాసనం ఫలంచ విహితమితి పశ్చాత్ “౩ యస్తేవ మేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే” ఇతిపూర్వోక్తస్య సమాసేనోపసంహారఇతి యుక్తమ్. అతో వ్యస్తస్వైత్రాపాసనం కార్యమితి ప్రథమసంశయః. సమస్తోపాసనస్య “౩ సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేషామృత్యుస్యచాన్నమత్తి” ఇతి వ్యస్తోపాసనఫతేభ్యః ఫలాంతరవిధానా ద్వ్యస్తస్య సమస్తస్యోపాసనం కార్యమితి ద్వితీయసంశయః. రాధాస్త్రమ్ “౧ ఆత్మానం వైశ్వానరం సమ్ప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహి” ఇత్యారభ్య వైశ్వానరాత్మన స్వర్లోకాదిపుణివ్యస్తానాం మూర్ధా దిపాదాంతావయవత్వ మభిధాయ, “౩ యస్తేవ మేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు” ఇత్యుప సంహారా దేకస్యైవ వైశ్వానరాత్మానః త్రైలోక్యశరీరస్య పరస్య బ్రహ్మణః ఉపాసనం విధాయ ఫలంచ “౩ సర్వేషామృత్యుస్యచాన్నమత్తి” ఇతి “౬ తద్యథేషికతూల మగ్నౌ ప్రాతం ప్రదూయేతైవం హాస్య సర్వే పాప్తానః ప్రదూయస్తే” ఇతిచ సర్వేషా మాత్మానా మవిశేషేణ భోగ్యభూతం పరం బ్రహ్మభవతి, తద్విరోధిశ్చ సర్వపాప్తనః దహతీ, త్యుక్తమితి గమ్యతే. అత ఏకవాక్యత్వా త్సమస్తస్వైత్రాపాసనం కార్యమ్. వ్యస్తపాదస్తు స్వర్లోకాదీనాం మూర్ధాద్యవయవత్వప్రసంగాత్. తత్ర తత్రచ ఫలవాదః “వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ త్వతే” జాతే యదష్టాకపాలో భవతి” ఇత్యాదివ ద్దీప్తవ్యః. సూత్రార్థస్తు - భూమ్నాజ్ఞాయ స్తమ్ - సమస్తోపాసనస్యచైవ్యమ్; ప్రామాణికత్వమిత్యర్థః. ఏకవాక్యత్వావగతేః వ్యస్తవాదః క్రతువ ద్దీప్తవ్యః. “వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్ యదష్టాకపాలః” ఇత్యాదిః క్రతావివేత్యర్థః. తథాహి దర్శయతి- సమస్తోపాసనస్య జ్ఞాయ స్తమ్ దర్శయతి శ్రుతిః. “౨ మూర్ధాతే వ్యవతివ్యద్యన్తాం నాగమిష్య” ఇత్యాదినా వ్యస్తోపాసనేనర్థం బ్రువన్తీ. ౧.

† ఏవంప్రాప్తేభిధీయతే భూమ్నాజ్యాయస్త్యమితి, భూమ్నః - విపులస్య - సమస్తస్యైవ - జ్యాయస్త్యమ్ - ప్రామాణికత్వ మిత్యర్థః. ఏకవాక్యత్వావగతేః. తథాహి * ౧ ప్రాచీనశాల ఔపమస్యవ ఇత్యుపక్రమ్య * ౧ ఉద్దాలకో హ వై భగవన్మోఽయ మారుణి స్సమ్మతిమ మాత్మానం వైశ్వానర మధ్యేతి తం హస్తాభ్యాగచ్ఛామేతి వై శ్వానరాత్మ బుభుత్సయకాపమస్యవాదయః పశ్చ మహర్షయః త ముద్దాలక ముపేత్య తత్ర వైశ్వానరాత్మవేదన మలభమానా స్తేనచ సహశ్వపతిం కేకయం వైశ్వానరాత్మవేదిన ముపసంజగమ్య * ౨ ఆత్మాన మేవేమం వై శ్వానరం సమ్మిత్యధ్యేషి తమేవ నౌ బ్రూహీతి పృష్ట్యా తత్సకాశాత్పరమాత్మానం వై శ్వానరం స్వర్లోకాది పృథివ్యంతరీర ముపాస్య మవగమ్య తత్ఫలంచ సర్వలోకసర్వభూతసర్వాత్మాన్న భూతబ్రహ్మనుభవ మవగతవంత ఇత్యుపసంహారతో వాక్యస్యైకత్వ మవగమ్యతే. ఏవ మేకవాక్యత్వేఽవగతేసత్యవయవవిశేషేషూపాస్తివచనం ఫలనిర్దేశశ్చ సమస్తోపాసనైకదేశా † నువాదమాత్ర మితి నిశ్చి యతే. † క్రతువత్ యథా * ౩ వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్పుత్రే జాతఇతి విహితస్యైవ క్రతో రేకదేశాః * ౩ య దష్టాకపాలో భవతీత్వాదిభి రనూద్యస్తే - తథా సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యమ్ - సమస్తోపాసనమ్. తథాహి దర్శయతీయం శ్రుతిః వ్యస్తోపాసనే అనర్థం బ్రువతీ * ౪ మూర్ధా తే వ్యపతివ్యద్యంతాం నాగమివ్యఇతి, * ౫ అగ్ధౌ భవి వ్యసి యంతాం నాగమివ్యఇత్యాదికా. † అత ఇద మప్యపాస్తమ్ - యన్నామాద్యుపాసనసామ్య ముక్తమ్ - తత్రహి నామా ద్యుపాసనేష్వస్థో నశ్రుతః, † నామాద్యుపాసనేభ్యో భూమోపాసనస్యాతిశయితఫలత్వం శ్రుతమ్ * ౬ ఏషతు వా అతివ దతి య సుత్యేనాతివదతీతి, † తత ఏవ తత్ర భూమవిద్యాపరత్వేపి వాక్యస్య - నామాద్యుపాసనానాం సఫలానాం వివక్షి తత్త్వమ్ - † అన్యథాఽతిశయితఫలత్వనిమిత్తాతివాదేన భూమవిద్యాస్తుత్యనుపపత్తేః. అత సమస్తోపాసనమేవ న్యాయ్యమ్.

భూమజ్యాయస్తాస్వాధికరణం సమాప్తమ్.

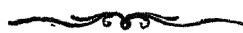

† (ఏవంప్రాప్తఇతి) భూమశబ్దో భర్తృపరః. వైశ్వానరాత్మజ్ఞానాన్పృతి ద్యుపృథివ్యాద్యవయవవిశిష్టవిషయోపాసనతత్ఫలోపదేశాదేక వాక్యత్వమవగతమ్. † (అనువాదమాత్రమితి) సమదాయోపాసనతత్ఫలే వివక్షితే - తదన్తర్గతతదేకదేశోపాసనతదేకదేశఫలకధనమనువాదఇత్యర్థః. సమస్తోపాసనఫలే సర్వదేశసర్వకాలవర్తి సమస్తభోగ్యజాతం హ్యన్తర్గతమితి దర్శయితుం ఫలైకదేశానువాదః కృతః - నతు తథాఽనుష్ఠేయమితి జ్ఞాప యితుమ్ - ఇతరథా వాక్యభేదాత్. వ్యస్తోపాసనే ప్రత్యవాయకధనాచ్చ యథోక్త ఏవార్థః. † (అతఇదమపీత్యాది) అనర్థాశ్రవణ మేకం వైషమ్య మిత్యర్థః, † వైషమ్యస్త ర మాహ (నామాద్యుపాసనేభ్యఇతి) నామాద్యుపాసనానాం భూమవిద్యోపయోగిత్యవస్తి - ఆధిక్యస్య ప్రతియోగిత్యేనా పేక్షితత్వాత్. † అతిశయితఫలశ్రవణమస్తు - తతః కిమిత్యత్రాహ (తతఏవేతి) † వివక్షితత్వ ముపపాదయతి (అన్యదేతి) ఏవమర్థాంతరాణాం ప్రధా నార్థోపయోగిత్యా న్నవాక్యభేదో భూమవిద్యాయామ్ - ఆత్రతూపాసనానా మన్యోన్యోపయోగిత్యాభావా ద్వాక్యభేదస్తిత్యేవేత్యర్థః అతఇతి అధికరణార్థోపసంహారః. జ్యాయస్త్యశబ్దశ్రవణా ద్వ్యస్తోపాసనపక్షోపి సూత్రకారాభిమత ఇతిచేన్న - వాక్యభేదాది ప్రసక్తాత్. జ్యాయస్త్యశబ్దస్తు ప్రామాణికత్వాభిప్రాయేణాఘ్రుపపన్నః.

† క్రతువదితి - దర్శపూర్ణమానప్రభృతిషు సామస్త్యేన సాజ్ఞస్య ప్రధానస్యైకస్య వివక్షితత్వవదితి పరే వ్యాచక్షతే. తతోఽపి భాష్యోక్త దృష్టాస్త ఏవౌచితః - సాదృశ్యప్రకర్షాత్.

క్రతో రక్షోపచయా త్ఫలోపచయవదిత్యేనే - తే వ్యస్తోపాసనస్య సూత్రానుమతిమపి మన్యస్తే. తదయంక్తమ్ - జ్యాయస్త్యశబ్దస్యాస్య థాసిద్ధేః పూర్వోక్తత్వాత్, ఏకైకోపాసననిష్ఠాయా ఇతరప్రళంసార్థత్వాభిప్రాయకల్పనాగౌరవా, త్రిన్యచ గతిశూన్యత్వాభావేఽనుపపత్తేః.

భూమజ్యాయస్తాస్వాధికరణంసమాప్తమ్.

౫౬॥ సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్. ౧.

ఇహ బ్రహ్మవిద్యా సుర్వాః బ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షేకఫలాః - సద్విద్యా, భూమవిద్యా, దహరవిద్యో, పకోసల విద్యా, శాణ్డీల్యవిద్యా, వైశ్వానరవిద్యా, ౭నస్తమయవిద్యా, † అక్షరవిద్యాదికా, ఏకశాఖాగతా శ్వాఖాన్తరగతా శ్చోదా హరణమ్ - అన్యః ప్రాణాద్యేకవిషయఫలాశ్చ. కి మత్ర విద్యైక్యమ్ - ఉత విద్యాభేదఇతి సంశయ్యతే. † అత్రై వాసాం పరస్పరభేదే సమర్థితేన త్యేకస్యా దహరవిద్యాదికాయా సుర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయః. † కిం యుక్తమ్. విద్యై క్యమితి. కుతః. వేద్యస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వాత్. వేద్యంహి విద్యాయా రూప మతో రూపైక్యా ద్విద్యైక్యమితి.

† ఏవంప్రాప్తేభిధీయతే నానేతి నానాభూతా విద్యాః. కుతః. శబ్దాదిభేదాత్. ఆదిశబ్దేనాభ్యాససంఖ్యాగుణ ప్రక్రియానామధేయాని గృహ్యంతే. శబ్దాన్తరాదిభి రత్ర విధేయభేదహేతవ్రూపానుబంధభేదాః దృశ్యంతే. † యద్యపి వేదో పాసీతేత్యాదయః శబ్దాః ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయినః, ప్రత్యయాశ్చ బ్రహ్మైకవిషయాః - † తథాపి తత్తత్ప్రకరణోదిత

౫౬॥ సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్. పూర్వం విద్యావిశేషవిషయచింతా కృతా - ఇదానీం సర్వవిద్యావిషయచింతా క్రియత ఇతి సజ్జతిః. † (అక్షరవిద్యాదికాఇతి) ఆదిశబ్దేన న్యాసో వివక్షితః. సూత్రే౭పి - శబ్దాదిభేదసదృశత్వాత్. ఉదాహరణం విషయ ఇత్యర్థః. కిం సర్వాసాం పరవిద్యా నామైక్యమ్. ఉతభేదః. కిం సర్వాసాం బ్రహ్మకర్తృకత్వముక్తిఫలకత్వావిశేషా దైక్యం న్యాయ్యమ్ - కిం విద్యానాం తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టతయా శ్రుతానాం తావతా నిరాకాంక్షత్వా ద్యేదోన్యాయ్యః. ప్రథమే విద్యైక్యమ్. ద్వితీయే విద్యాభేదః, † పాసదు క్త్యశ్చాక్రం పరిహరతి (అత్రైవాసామిత్యాదినా) అవిశేషపున శ్చృణోనస్య ప్రకరణభేదస్యచ విద్యాభేదహేతుత్వేసిద్ధే సతిహి విద్యావిశేషణాం భేదాభేదవిచారావతారః - తస్మా దత్రోక్త మర్థ ముప జీవ్యపూర్వం సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయో౭వతారతః - తదపేక్షితః పరస్పరభేదో౭త్ర నిరూప్యత ఇత్యర్థః. అవిశేషపునశ్చృణోనస్య ప్రకరణభే దస్యచ భేదహేతుత్వే కర్తృకాణ్డీసిద్ధిపీఠ తదుపపాదన మవిధేయభూతవాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయత్వనిరాసార్థ మితిదం న్యయమేవ వక్ష్యతి. † (కిం యుక్తమితి) రూపైక్యం ఫలైక్యంచ పూర్వపక్షహేతుః.

† (ఏవంప్రాప్తఇతి) విధేయమ్ - సాక్షం ప్రధానం కర్తృ. అనుబంధః - తదేకదేశధాత్వర్థాదయః. శబ్దాదయో౭నుబంధభేదహేతుత్వేన ప్రధానవిధేయభేదహేతవ ఇత్యర్థః. † (యద్యపి త్యాది) విషయైక్యేపి ధాత్వర్థభేదా ద్రూపభేదో మాభూదితి ప్రత్యయావృత్త్యభిధాయిన ఇత్యుక్తమ్. యజతి దదాతి జుహోత్యాదయో భిన్నార్థతయైవ లోకే వ్యుత్పన్నాః - అత శ్చాస్త్రేపి తే సాన్విర్భూతానుబంధభేదజ్ఞాపకాః. ఉపాసనధ్యానాది శబ్దాః ఏకార్థతయైవ వ్యుత్పన్నాః - వేదసూపాసనాదిశబ్దాశ్చ సామాన్యవిశేషభావనైకార్థవిషయాః - తత్కర్తృ మనుబంధభేదజ్ఞాపకత్వ మిత్యర్థః. † (తథాపితి) * అర్థనైవ విశేషాహి నిరాకారతయా ధియా మిత్యభిప్రాయః, న న్యేవంసతి రూపభేదా తో౭విశేషః. ఉచ్యతే - యాగ దాన హో మేఘ ద్రవ్యప్రహణే సమానేపి దేవతోద్దేశపరస్యత్వాపాదనదేశవిశేషవిశిష్టప్రహణోచరతయా యజత్యాదిశబ్దానాం భిన్నార్థత్వవత్తత్తద్రూపవిశేష విశిష్టప్రత్యయావృత్త్యవబోధిత్వ ముపాసనాదిశబ్దానాం తత్తత్ప్రకరణావగతానామ్. తత్రైకైకవిద్యా శ్రవణవేశాయాం తేషా ముపాసనాదిశబ్దానాం

౫౬॥ సూ. నానాశబ్దాదిభేదాత్. ౧.

(వే-సా.) సద్విద్యాభూమవిద్యాదీనాం బ్రహ్మణ ఏకస్యైవైకాపాస్యత్యే తత్త్వాప్తేరేవ ఫలత్యేవ్యుపాస్యత్వప్రకారభేదా ద్విద్యాభేదః. ప్రకా రభేదశ్చ శబ్దాన్తరాద్యనుబంధభేదా దవగమ్యతే. పూర్వకాణ్డోదితముపి జ్ఞానస్యావిధేయత్వం బ్రువతాం నిరసనాయ పున రారంభమ్. ౧.

(వే-దీ.) సద్విద్యా దహరవిద్యా శాణ్డీల్యవిద్యా భూమవిద్యాదికాః బ్రహ్మైకాపాసనరూపాః బ్రహ్మప్రాప్తిఫలాః కిమేకవిద్యా - ఉత నా నేతి సంశయః. ఉపాస్యస్య బ్రహ్మణః ఫలస్యచైకత్వాత్, * వేద * ఉపాసీతేతిచ పర్యాయత్వాదేకవిద్యేతి పూర్వరిపక్షః. బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి జగ దేకకారణత్వాపహతపా ప్తత్వాద్యనుబంధభేదహేతుభిః పూర్వకాణ్డోదితానుబంధభేదహేతుభి శ్చబ్దాన్తరాదిభి రేవానుబంధభేదాన్నానాభూతా ఇతి. రార్థాన్తః. శబ్దాన్తరాదిభిస్త్రోదితై రేవ విద్యాభేదసిద్ధావసీహ పునర్యచనం బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుభూతం వేదాన్తోదితం జ్ఞాన మవిధేయ మితి కుద్య ప్తినిరాసార్థమ్. సూత్రార్థస్తు - సద్విద్యాభూమవిద్యాదికా నానాభూతాః - బ్రహ్మణ ఏకత్వేపి సదృశమాపహతపాప్తాదిశబ్దభేదాత్. ఆదిశబ్దాత్ అభ్యాససంఖ్యాగుణప్రక్రియానామధేయాని గృహ్యంతే. ౧:

జగదేక కారణత్వాపహతపాప్తత్వాది విశేషణవిశిష్ట బ్రహ్మవిషయ ప్రత్యయావృత్త్యవబోధినః ప్రత్యయావృత్తిరూపాః విద్యా భిన్నాః. బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలసంబంధ్యుపాసన విశేషాభిధాయానిచ నిరాకాక్షాణి వాక్యాని ప్రతి ప్రకరణం విలక్షణవిద్యాభిధాయానీతి నిశ్చయతే. † అస్తిన్నర్థే * ౧ శబ్దాంతరే కర్తృభేద ఇత్యాదిభిః పూర్వకాణ్డోద్వితైస్సుతైః సిద్ధేఽపి పున రిహ ప్రతిపాదనం వేదాంతవాక్యాని † అవిధేయజ్ఞానపరాణీతి కుదృష్టినిరసనాయ. అతో విద్యాభేదఇతి నితమ్.

౧॥

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౭॥ సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్. ౧.

† బ్రహ్మప్రాప్తిఫలనాం సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనాం నానాత్వ ముక్తమ్ - ఇదానీ మాసాం విద్యానా మేకస్మిన్ పురుషే ప్రయోజనవత్త్వేన సముచ్చయోఽపి సమ్భవతి - ఉత ప్రయోజనాభావా ద్వికల్పవేతి విశయే - కింయుక్తమ్. సముచ్చయోపి సమ్భవతీతి. కుతః. ఏకఫలనాం భిన్న శాస్త్రార్థానామపి సముచ్చయదర్శనాత్. దృశ్యతేహ్యేకస్యైవ స్వర్గాదే సాధనానా మగ్ని హోత్రసర్వపూర్ణమాసాదీనాం తస్యైవ స్వర్గస్య భూయస్తావేక్షయైకత్రపురుషే సముచ్చయః - ఏవ మిహాపి బ్రహ్మనుభవభూయస్తావేక్షయా సముచ్చయోఽపి సమ్భవతీతి.

విలక్షణప్రత్యయావృత్తి బోధకత్వా జగమో వృత్త్యవృత్తిస్థానీయః - పశ్చాత్తాసాం విద్యానాం భేదాభేదబుభుత్సాయాం విలక్షణార్థతయా బుద్ధిస్థా ఉపాసనాదిశబ్దా శబ్దాంతరస్థానీయా ఇతి తథోక్తి రుపచారాత్. ఏవం గూఢభేద శోచ్యో భవతి. బ్రహ్మేతి ప్రకరణభేద ఉక్తః. † అత్రైతదర్శనపతిపాదనస్య ప్రయోజనమాహ (అస్తిన్నీతి) † (అవిధేయజ్ఞానపరాణీతి) అత్ర నిర్విశేషవిషయజ్ఞానపరత్వమపి నిరసనీయ మనునర్థేయమ్. బహుధికరణేషు బహుభి స్సుతై ర్విస్తరేణాకారస్య సజ్జిహేణ స్థారణం కుదృష్టినిరసనంచ ప్రయోజనమ్.

అశ్వేతు - * ఆత్మానం విద్యాదితి వేదనస్య ద్రవ్యనిష్ఠత్వాదైవశబ్దేన వినిఽతిశయా న్తరాసమ్భవేన ప్రాక్షణావఘాతాదీనామివానాన్తర కార్యభేదాభావేన కర్తృభేదాభావా దాత్తన శ్చైకత్వా ద్విదైక్యక మిత్యుక్తావై - ఆత్మనః కార్యాన్తరాసమ్భవేన సత్తవ దాత్తనా విద్యాదితి విపరిణామస్య న్యాయ్యత్వాత్, భావార్థప్రాధాన్యేనతి సాధ్యానా మపూర్వాణాం భేదేన భిన్నానుబంధానాం శ్రవణాదిప్రత్యయానాం భేదోపపత్తే ర్విద్యాభేద ఇతి వదన్తి, * ఉపాసీత * శ్రోతవ్రాత మన్తవ్యఇతి శబ్దభేదాది నూత్రంచ యోజయన్తి. తదయుక్తమ్ - రాగప్రాప్తతయాఽనూదితయో శృంగారామనయో ర్విధేయేన ధ్యానేనైక్యశక్కానుదయాత్, అతఏవ సిద్ధాంతే సాధ్యాపూర్వభేదాజ్ఞీకారేణ భేదసమర్థసంచాయుక్తమ్. తేషాం విధేయత్వేపి నైక్యశక్కా - శ్రవణాదిస్వరూపభేదస్య లోకసిద్ధత్వాత్, అజ్ఞాతప్రతీతిశ్రుతార్థప్రతిష్ఠాపనవైశద్యరూపకార్యభేదస్య ప్రసిద్ధత్వాచ్చ.

శబ్దాదిభేదాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౭॥ సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్. అస్తిన్నధికరణే న్యాసవిద్యాఽభిప్రేతా. † సజ్జతి మాహ (బ్రహ్మప్రాప్తితి) భేదే సిద్ధేహి సముచ్చయ వికల్పనిరూపః యుక్త మితి భావః. కిం సర్వాసాం సముచ్చయః. ఉత వికల్పః. కిం బ్రహ్మప్రాప్తి రేకరూపా - ఉత స్వర్గప్రాప్తివల్లక్షణేతి. వైలక్షణ్యే - తదవేక్షయా సముచ్చయః. ఐకరూప్యే - వికల్పః.

౫౭॥ సూ. వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్. ౧.

(వే.సా) ఏక స్తిన్నుపాసకే సర్వాసాం పరవిద్యానాం వికల్పః అపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపబ్రహ్మనుభవఫలస్యావిశిష్టత్వాత్. ౧.

(వే.దీ.) సద్విద్యాభూమవిద్యాదికానాం బ్రహ్మప్రాప్తి ఫలకానామేకస్తి స్ఫురుషే సముచ్చయోపి సంభవతి - నేతి సంశయః. అగ్నిహోత్ర దర్శపూర్ణమాన జ్యోతిష్టామాదీనాం స్వర్గైకఫలనాం తత్ర భూయస్తావేక్షయా యజ్ఞైకస్తిస్ఫురుషే సముచ్చయో దృశ్యతే - తథా అత్రాపి బ్రహ్మనుభవభూయస్తావేక్షయై క స్తి స్ఫురుషే సముచ్చయ స్సమ్భవతీతి పూర్వగిపక్షః. దేశతః కాలత స్సన్దరూపత శ్చానవచ్ఛిన్నానన్దస్వరూప బ్రహ్మనుభవ స్సర్వాసాం పరవిద్యానాం ఫలమ్. తచ్చైకయా విద్యయాఽవాప్త మిత్యేక స్తి స్ఫురుషే విద్యాన్తరసముచ్చయః ప్రయోజనాభావా న్ననమ్భవతీతి సర్వాసాం వికల్పఇతి రాధాన్తః. నూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష హే - వికల్పవచ - న సముచ్చయ స్సమ్భవతీతి. కుతః. అవిశిష్టఫలత్వాత్. సర్వాసాంహి బ్రహ్మవిద్యానా మనవధికాతిశయానద్బ్రహ్మనుభవః ఫల మవిశిష్టం శ్రూయతే * ౧ బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్ * ౨ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనందః శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య * ౩ యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కిరార మీశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ | తదా విద్యాకృపుణ్యసాపే విభూయ నిరంజనః † పరమం సామ్య ముపైతీత్యాదిభ్యః. † బ్రహ్మహి స్వస్య పరస్యచ స్వయ మనుభూయమాన మనవధికాతిశయానద్వం భవతి. సచ తాదృశో బ్రహ్మనుభవ ఏకయా విద్యయా2వా ప్యతేచేత్ - కిమన్యయేతి నసముచ్చయసమ్భవః. స్వగ్ధాదేర్హి దేశతః కాలతః స్వరూపతశ్చ పరిమితత్వేన తత్ర దేశాద్యపేక్ష యా భూయస్త్వసమ్భవా త్తదర్థనసముచ్చయ స్సమ్భవతి - ఇహాతు తద్విపరీతస్వరూపే బ్రహ్మణి తన్న సమ్భవతి. † సర్వాశ్చ విద్యాః బ్రహ్మనుభవవిరోధ్యనాది కర్తావిద్యానిరసన ముఖేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలా ఇత్యవిశిష్టఫలత్వా త్సర్వాసాం వికల్పవచ.

† బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్తు విద్యా స్సవిగ్ధాదిఫలకర్తవద్యభేద్యం వికల్పీరక - సముచ్చయేరన్వా - తాసాం పరిమితఫలత్వేన భూయస్తాప్తిపేక్షయా సమ్భవాత్. తదాహ

౨౦॥ సూ. కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చయేరన్ననా పూర్వహేత్వభావాత్. ౨.

† అపరిమితఫలత్వాభావాదిత్యర్థః. ౧॥ తై - ఆనం - ౧౭౧ను. ౨॥ తై - ఆనం - ౧౭౭ను. ౩॥ ౩ముం-౧-౩. వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

† రాధాస్తే - (పరమసామ్యముపైతీతి) ఆనవధికాతిశయానద్వం బ్రహ్మ స్వసదృశానద్వం దగతి - తతో2ధికానద్వన్యాభావా న్నభూయస్త దపేక్షాసమ్భవ ఇతి భావః. † బ్రహ్మనుభవస్య ఫలత్వం దర్శయతి (బ్రహ్మహితి) † కాశ్చిద్విద్యాః విరోధనిరసనోపక్షేణాః - కాశ్చి ద్భిష్టప్రాప్తి ఫలాః - ఆత స్సముచ్చయసమ్భవ ఇత్యత్రాహ (సర్వాశ్చవిద్యాఇతి.)

† అనేన మాత్రేణ నన్తత ముత్తరసూత్రార్థం సంక్షేపేణాహ (బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలాస్త్వీతి).

౨౦॥ సూ. కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చయేరన్ననా పూర్వహేత్వభావాత్. † అత్ర న్యాభ్యేయం నరమపదం వ్యాచక్షే (అపరిమితేతి) * సముచ్చయేరన్న వేత్తుక్తే2పి సముచ్చయవికల్పయోః కిం నియామక మిత్యపేక్షాయాం ఇచ్చా నియామికాన్యాదితి * యథాకామ మితి పదస్యార్థః.

విద్యానా మేకరూపం ఫలం సమాధా సాక్షాత్కరణమితి పరే. తదయుక్తమ్ - సమాధా సాక్షాత్కరస్య విద్యాశరీరావైర్భవాత్, తస్యచ ఫలభావే2పి త త్తద్గుణవిశేషవిశిష్టవిషయతయా భిన్నరూపత్వాచ్చ వికల్పానుపపత్తే. సాక్షాత్కార స్వైకరూపత్వేపి బద్ధనిన్మత్త్వనన్తరభావి బ్రహ్మనుభవవైషమ్యశక్త్యానిరాసేన వినా సముచ్చయనిరాసాయోగాచ్చ బద్ధనిన్మత్త్విపూర్వకబ్రహ్మనుభవఫలైకరూప్యం వక్తవ్యమ్. అన్యేతు సముఖ్యత్వపాసనవిషయం విచార మాహుః. తదయుక్తమ్-సముఖ్యత వివాశ విభాగ విభక్తిపాసనసముచ్చయస్వాప్రామాణికత్వోపపాదనాత్. తేచ - * యేచేమే రణ్యఇత్యత్ర దేవయానపధస్య ఫలత్వేనూపాదానా దేకాధికారపరిగృహీతత్వా దాగ్నేయాదీనామివ సముచ్చయఇతి పూర్వ పక్షం కృత్వా - ఆగ్నేయాదీనామివ ప్రకరణైక్యాధికారవాక్యైక్యాభావాదిభిః ప్రతిప్రకరణం నిరాకర్తాణాం విద్యానాం మిధ స్సమ్భదానుపపత్తేః, * యేచేమే ఇత్యాదివాక్యస్య గతివిధిపరత్వేన బ్రహ్మప్రాప్తే రమాద్యమానతయా2ధికారవాక్యత్వాభావాత్, ఏకస్మిన్దోషే విహితప్రాయశ్చిత్తానా

౨౦॥ సూ. కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చయే రన్ననా పూర్వహేత్వభావాత్. ౨.

(జే-సా.) బ్రహ్మవ్యతిరిక్తవిద్యాఫలస్య పరిమితత్వాత్ భూయస్తాప్తిపేక్షయా సముచ్చయ స్సంభవతీ యథాకామం సముచ్చయేరన్, వికల్పేరన్వా.

(జే-దీ.) బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తఫలా విద్యాః - కామ్యాః తాస్తు యభ్యేయం సముచ్చయేరన్ - వికల్పేరన్వా - పూర్వహేత్వభావాత్. తత్ఫలస్యా పరిమితత్వాభావాత్ భూయస్తాప్తిపేక్షయా సముచ్చయ స్సమ్భవతీత్యర్థః.

౨౯॥ సూ. అజ్ఞేషు యథాశ్రయభావః. ౧.

ఉద్గీధాదిక్రత్వజ్ఞేష్వాశ్రితాః * ౧ ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీధ ముపాసీతేత్యాదికా విద్యాః కి ముద్గీధాదివ త్క్రత్వర్థతయా క్రతుషు నియమేనోపాదేయాః - ఉత గోదోహనాదివ త్పురుషార్థతయా యథాకామ మితి విశయే-

మివ వికల్ప ఇత్యాహుః. తదయుక్తమ్ - * అన య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూరై దత్త మిత్యుపాసతే తే ధూమ మభినమ్భవన్తీతి పితృయాణావసన్య ఫలత్వేనోపాదానేపి ప్రత్యేకం ఫలసాధనత్వేన విహితానా మిష్టాపూర్తదత్తాదీనామివ విద్యాదీనామపి సముచ్చిత్యైకఫలసాధనత్వశక్త్యానుత్థానా దధికారవాక్యభేదాదిభిః ప్రత్యేక మేకరూపఫలసాధనత్వే సిద్ధాంతదృష్ట్యా దర్శితేపి ఫలాతిశయసమ్భవనయా జ్యోతిష్టోమ దర్శ పూర్ణమాన విశ్వజి దాదీనామివ సముచ్చయాశక్త్యా యాః దుర్నివారత్వా, చ్చ. అత సైవావిశిష్టఫలత్వేన నిరాకార్యా సముచ్చిత్య సాధనత్వే పూర్వపక్షితే ప్ర త్యేకం నిరపేక్షసాధనత్వం సిద్ధాంత సాధ్యం స్యాత్ - తత్రచ అవిశిష్టఫలత్వాదితిపేతు ర్నఘటతే - సాధ్యావిశిష్టత్వాత్. అవిశిష్టం ఫలం ప్రతి నిరపేక్షసాధనత్వంహి సాధ్యమ్. తద్ధేతప్రాభిప్రేతా ఇతిచేత్ - ఆనపేక్షితకణ్ఠాక్షి రపేక్షితస్యానచనమ్, సూత్రాస్సారస్యంచ స్యాత్. అతోయథా భాష్యమేవార్థః.

ఇతరేనర్థే - కామ్యాస్త్విత్యాదిసూత్ర మధికగణాన్తర మాహుః. తదయుక్తమ్ - అవిశిష్టఫలత్వాభావస్య న్ఘటత్వాత్. సూత్రప్రయోజ నంతు విద్యాత్వసామాన్యప్రసక్తవికల్పనివారణమ్ - కామ్యాను విద్యాను సూత్రస్సారస్యేన సామాన్యతో నిరూపితాస్వపి ముముక్షోశ్చ భవతి ప్రయోజనమ్ - విద్యాజ్ఞక్రతుసమృద్ధ్యర్థానా ముద్గీధాద్యుపాసనానాం క్రతుఫలప్రతిబద్ధక కర్తృలుఘవభూయస్తావ్యానుగుణ్యేన వికల్పసముచ్చయా ద్యాశ్రయణమ్.

వికల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౯॥ సూ. అజ్ఞేషు యథాశ్రయభావః. యథాకామ మితి పదేన సజ్జతి రభిప్రేతా. యథాకామం వికల్ప సముచ్చయోవా స్యాదితిహ్యుక్తమ్ - తథోద్గీధాదివిద్యా యథాకామ ముపాదేయా - వనేతి సంశయా త్సజ్జతిః. కి ముద్గీధాద్యుపాసనాని క్రతుషు నియమేనోపాదేయాని- ఉతానియమేన. కిం క్రత్వజ్ఞోద్గీధాదిముఖేన పర్ణత్వాదివత్ క్రత్వర్థాని - ఉత ఫలశ్రవణాత్ పురుషార్థభూతాని. కిం గోదోహనాదీనాం పురుషార్థ త్వం స్వవాక్యే ఫలసమ్బంధశ్రవణాత్ - ఉత క్రతుఫలా త్ప్రభకృణలసమ్బంధశ్రవణాత్. స్వవాక్యే ఫలశ్రుత్యా పురుషార్థత్వంచేత్ - తదభావేన పర్ణ

౨౯॥ సూ. అజ్ఞేషు యథాశ్రయభావః. ౧.

(వే-సా.) “౧ ఉద్గీధ ముపాసీత” ఇత్యుద్గీధాద్యజ్ఞేష్వాశ్రితానా ముద్గీధాదివత్ క్రత్వజ్ఞభావపవ. గోదోహనాదివత్ స్వవాక్యే ఫలాన్త రాశ్రవణాత్ ఉద్గీధాదిసంబంధితయా క్రత్వజ్ఞభావో నవిరుద్ధత ఇతి. ౧.

(వే-దీ.) కర్తాజ్ఞాశ్రయాణా ముద్గీధాద్యుపాసనానాం గోదోహనాదివ దధికారాన్తరత్వేనోపాదానానియమః పూర్వోక్త స్సమ్భవతి - నేతి సంశయః. న సమ్భవతీతి పూర్వోపక్షః - “౧ ఉద్గీధ ముపాసీత” ఇత్యుపాసనవిధౌ ఫలాన్తరాశ్రవణాత్ ఉద్గీధసమ్బంధావగతక్రత్వజ్ఞభావా విరోధాత్. ఏవం విధివాక్యేనైవ క్రత్వభావేవగతేనతి “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి.....తేనోఞా కురుతః” ఇతిచ వర్తమాననిర్దేశః “౩ న స పాపం శ్లోకం శృణోతి” ఇతిచ దర్శనాదమాత్రం స్యాత్. రాధాన్తస్తు “యదేవ విద్యయా కరోతి..... తదేవ వీర్యవత్తరమ్” ఇతి విద్యాయాః క్రతువీర్యవత్తరత్వంప్రతి సాక్షాత్సాధనభావోపగమ్యతే, ఏవం ఫలసాధనతయావగతా విద్యా కిమాశ్రిత్య ఫలం కరోతీత్యపేక్షాయామ్ “౧ ఓ మిత్యేత దక్షర ముద్గీధ ముపాసీత” ఇత్యుద్గీధ మాశ్రిత్య కుర్యాదితి క్రత్వజ్ఞభూతోద్గీధాశ్రయత్వమాత్రం ప్రతీయతే. అతః ఫలాన్తర సాధనతయావగతస్య క్రత్వజ్ఞభావో నోపపద్యత ఇతి గోదోహనాదితుల్యతయోపాదానానియమ స్సిద్ధ్యత్యేన. “౩ యస్య పర్ణమయీ జుహూ ర్భవతి న (స) పాపం శ్లోకం శృణోతి” ఇత్యత్రతు పర్ణతాయా జుహూసమ్బంధా త్ప్రగపాపశ్లోకశ్రవణంప్రతి సాక్షాత్సాధన భావో నశ్రూయతే. పర్ణతాసమ్బంధపురుష సమ్బంధమాత్రం శ్రుతమ్. తత్తు “౩ పర్ణమయీ జుహూ” ఇతిశ్రుత్యైవ ప్రసమావగతక్రత్వజ్ఞభావం న నిరుద్ధిత్యర్థవాదమాత్రమితి విశేషః. సూత్రార్థస్తు - అజ్ఞేషు ఉద్గీధాదిష్వాశ్రితానా ముపాసనానాం యథాశ్రయభావః ఉద్గీధాదివ దజ్ఞభావః. గో దోహనాదివత్త్వేన్వాక్యే ఫలసమ్బంధాశ్రవణా దజ్ఞభావో నవిరుద్ధత ఇత్యర్థః. ౧. ౧॥ ఛాం-౧-౧-౧. ౨॥ ఛాం-౧-౧-౧౦. ౩॥ ౩కాం-౧-౧-౨అను.

నియమేనోపాదేయా ఇతి యుక్తమ్. † నను చాసాం పురుషార్థత్వేనానియమః ప్రతిపాదితః ౧ తన్నిర్ధారణానియమ
స్తద్బ్రహ్మే పురుషార్థప్రతిబద్ధః ఫలమిత్యత్ర. † సత్యమ్ - తదేవ దృఢయతుం కైశ్చిన్నిజగదర్శనై ర్యుక్త్యా చాషీష్యతే.
† తత్రహి * ౨ తేనోభా కరుత ఇత్యనియమదర్శనా త్వృధకృత్యముక్తమ్ † ఉపాసనాశ్రయభూతోద్గీధాదివ దుపా
సనానా మప్యజ్ఞతయోపాదాననియమే బహుశా హేతవ ఉపలభ్యంతే - † సహ్యత్ర * ౩ గోదోహనేన పశుకామస్య
ప్రణయేదిత్యాదివ దుపాసనావిధివాక్యే ఫలసమ్మన్దః శ్రూయతే. * ౪ † ఉద్గీధ ముపాసీతేత్యుద్గీధాదిసమ్మన్దితయై శ్రా
పాసనం ప్రతీయతే * ౨ † యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ పీఠ్యవత్తర మితి వర్తమానాప
దేశరూపవాక్యాన్తరాద్ధి ఫలసమ్మన్దౌ జ్ఞాయతే - † స్వవాక్యేనైవాన్యభిచరితక్రతుసమ్మన్ద్యుద్గీధాదిసమ్మన్దేన నిర్దాతక్రత్వ
జ్ఞభావస్య వాక్యాన్తరస్థవర్తమానఫలసమ్మన్దనిర్దేశోఽర్థవాదమాత్రం స్యాత్ - అపాపజ్ఞోకశ్రవణాదివత్. అతో యథో
ద్గీధాదయ ఉపాసనాశ్రయాః క్రత్వజ్ఞతయా ప్రయోగవిధినా నియమేనోపాదేయస్తే - తథాతదాశ్రితాశ్చోపాసనాస్త
న్ముఖేన క్రత్వజ్ఞభూతాఇతి నియమేనోపాదేయా ఏవ.

౬౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ. ౨.

శిష్టిః - శాసనమ్. విధాన మిత్యర్థః. * ౪ ఉద్గీధ ముపాసీతేత్యుద్గీధాజ్ఞతయోపాసనవిధానాచ్ఛోపాదాననియమః.
* ౩ † గోదోహనేన పశుకామస్య ప్రణయేదిత్యాదివ ద్విధివాక్యేఽధికారాన్తరాశ్రవణా దుద్గీధాద్యజ్ఞభావ ఏవహి
విధేయఇతిగమ్యతే.

తావ్దివత్ క్రత్వజ్ఞతయా నియమేనోపాదేయతా. పురుషార్థలసమ్మన్దశ్రవణమాత్రాచ్ఛేత్ - ఉద్గీధాద్యుపాసనానామపి పురుషార్థఫలతయా పురుషార్థత్వా
న్మనియమేనోపాదేయతా. † పాసరక్త్యైవ చోదయతి (నన్వితి) † పరిహరితి (సత్యంతదేవేతి) నన్వితివిశేషా దధికరణాన్తరం మధ్యే ప్రాప్తమ్ - అతో
నతత్ర కృత మిత్యర్థః. † తత్రోక్తాంశమాహ (తత్రహీతి) † అత్ర తద్విపరీతహేతుబహుత్వ మాహ (ఉపాసనేతి) † (సహ్యత్రేతి) గోదోహనస్య స్వవా
క్యే శ్రూయమాణం పురుషార్థసాధనత్వ ముజ్జత్వవిరోధి - అత్రతు వాక్యాన్తరస్థత్వేన ఫలసమ్మన్దస్య విలమ్బితప్రతీతిత్వా దర్థవాదమాత్రమితి సతదజ్ఞత్వ
విరోధీత్యర్థః. † విరోధ్యభావఉక్తః - అనుగులహేతుమాహ (ఉద్గీధమితి) ఉద్గీధగతా ద్వితీయా శ్రుతి రుపాసనస్య తచ్ఛేషత్వే ప్రమాణమ్ - (విహ్య
దిగతా ప్రోక్షణాదేవేత్యర్థః. † ఫలసమ్మన్దస్య వాక్యాన్తరస్థత్వం దర్శయతి (యదేవేతి) వర్తమానాపదేశః - సర్తమానస్య పదేశః. స్వవాక్యస్థే ఫలస
మ్మన్దే తత్రాపి విధికటాక్షస్యాత్ - వాక్యాన్తరస్థత్వే సోపి నాస్తీతిభావః. † ఫలిత మర్థమాహ (స్వవాక్యేనేవేతి) నిర్జ్ఞాతః - నిశ్చితః. ప్రయోగవిధిః -
అనుష్ఠాపకత్వదశాపన్నవిధిః. నతు జ్ఞాపకావస్థః. యథాస్వవాక్యానవగతఫలసమ్మన్దస్య ప్రకరణాన్తరస్థస్యాప్యన్యభిచరితక్రతుసమ్మన్ది జుహూనమ్మన్దేన
జ్ఞాతక్రత్వజ్ఞభావస్య పర్ణత్వస్యాపాపజ్ఞోకశ్రవణఫల మర్థవాదమాత్రం స్యాత్ - అతః పర్ణత్వం నియమేనోపాదేయమ్ - తథే దమిత్యర్థః.

౬౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ. పూర్వం యుక్తి రుక్తా - వ్యాప్తిరూపాహి యుక్తిః. విధివాక్యస్థఫలసమ్మన్దేవ్యజ్ఞత్వాభావః, విధివాక్యస్థఫలవిర
హేఽజ్ఞత్వంచహి దర్శితమ్. అథ లిక్తాని ప్రదర్శ్యంతే. † గోదోహనస్యాప్యజ్ఞత్వప్రసజ్గిత్యత్రాహ (గోదోహనేనేతి).

౬౦॥ సూ. శిష్టేశ్చ. ౨.

(వే.సా.) “౪ ఉద్గీధ ముపాసీత” ఇతివిధేః “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి” ఇత్యత్ర విద్యభావాచ్ఛజ్ఞభావో నవిరుద్ధః. ౨.

(వే.దీ.) శిష్టిః - శాసనమ్. విధానమ్. “౪ ఉద్గీధ ముపాసీత” ఇతి విధానాచ్ఛ వర్తమాననిర్దేశావగత ఫలసమ్మన్దా త్పూర్వోద్గీధసమ్మన్దో
ఽవగతఇతి తదజ్ఞభావో నవిరుద్ధతే. అత ఉపాదాననియమః. ౨.

౬౦॥ సూ. సమాహారాత్. ౩.

* ౧ హేమాత్మపదనా ద్వైవాపి † దురుద్గీధ మనుసమాహరతీత్యుపాసనస్య సమాహరనియమో దృశ్యతే. † దురుద్గీధమ్ - వేదనవిహీన ముద్గీధమ్. వేదనహానావన్యేన సమాధానం బ్రువ త్తస్య నియమేనోపాదానం దర్శయతి.

౬౧॥ సూ. గుణసాధారణ్యశ్చ తేశ్వ. ౪.

ఉపాసనగుణస్య - ఉపాసనాశ్రయస్య ప్రణవస్య సోపాసనస్య * ౨ తేనేయం త్రయీవిద్యా వర్తతే ఓమిత్యా శ్రావయతోమితి శంసతోమిత్యుద్గాయతీతి సాధారణ్యశ్చ తేశ్వోపాసన † సమాహరో గమ్యతే. * ౨ † తేనేతి ప్రకృతపరామర్శా తస్మింపాసనవివ ప్రణవ స్పర్వత్ర సంచరతి - అత ఉపాసనస్య ప్రణవసహభావనియమదర్శనాచోద్గీధాద్యుపాసనానా ముద్గీధాదివ నియమేనోపాదానమ్.

౧॥ ఛాం - ౧ - ౫ - ౫. ౨॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౯

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే.

౬౩॥ సూ. సమా తత్సహభావాశ్చ తే. ౫.

సచైతదస్మి - యదుద్గీధాద్యుపాసనానాం క్రతుషూద్గీధాదివ దుపాదాననియమఇతి. కుతః తత్సహభావాశ్చ తేః † ఉద్గీధాజ్ఞభావాశ్చ తే రిత్యర్థః. † అజ్ఞభావేహి సహభావనియమో భవతి. † యద్యపి * ౩ ఉద్గీధ ముపాసీతేత్వస్మిన్ పదసముదాయేఽధికారాంతరం న ప్రతీయతే - తథాపి తదనంతరమేవ * ౪ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా

౬౦॥ సూ. సమాహారాత్. సమాహారః - సమాధానమ్. † కథం దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (దురుద్గీధమితి).

౬౧॥ సూ. గుణసాధారణ్యశ్చ తేశ్వ. ఉపాసనార్థత్వవివక్షయా తదాశ్రయస్య గుణత్వవ్యవధేశః. † (సమాహరోగమ్యత ఇతి) సమాహరః - అనువృత్తిః. సోపాసనప్రణవానువృత్త్యోపాసనానువృత్తిగమ్యత ఇత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (తేనేతి).

౬౩॥ సూ. సమా తత్సహభావాశ్చ తే. † ఫలిత మర్థ మాహ (ఉద్గీధాజ్ఞభావాశ్చ తేరితి) † కథ మయ మర్థ ఇత్యత్రాహ (అజ్ఞభావేహీతి) సహభావమాత్రస్య పూర్వపక్షీణావ్యక్తీకృతత్వా త్సిహభావనియమ ఇత్యుక్తమ్. సహభావనియమ ఏవాజ్ఞత్వమ్. అజ్ఞత్వవిరోధి పృథక్ ఫలసాధనత్వం సూత్రాభిప్రేతమ్. † గోదోహనవాక్యసామ్యప్రతిపాదనేన తదుపపాదయతి (యద్యపీతి) స్వనాకస్థిత్వం వాక్యాన్తరస్థత్వంచ న ప్రయోజకమ్ - విశమ్భువిశమ్భునేన ప్రయోజకా. పర్ణతావిధివాక్యే విలంబద్యయ మస్తి - పర్ణతాయా అపాపశ్లోకశ్రవణంప్రతి సాధనత్వశ్రవణా, త్ఫలస్య వాక్యా

(వే-సా.) “౧ ఉద్గీధ మనుసమాహరతి” ఇతి వేదనహానావన్యేన సమాధానం బ్రువత్ వేదనస్యాజ్ఞతాం ద్యోతయతి. ౩.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ. “౧ హేమాత్మపదనా ద్వైవాపి దురుద్గీధ మనుసమాహరతి” ఇత్యుద్గీధవేదనహానావన్యేన సమాధానం బ్రువత్ వేదనస్యోపాదాననియమం దర్శయతి, దురుద్గీధమ్ - వేదనహీన ముద్గీధమ్ ౩.

(వే-సా.) ప్రకృతోపాసనవైవ “౨ ఓ మిత్యాశ్రావయతోమితి శంసతోమిత్యుద్గాయతి” ఇతి సర్వత్ర నఞ్చరతః ప్రణవస్య గుణత్వేనోపాసనస్యాపి నఞ్చరాదుపాసనోపాదాననియమో గమ్యతే. అతః పూర్వోక్తోపాదానానియమో నసంభవతి. ౪.

(వే-దీ.) ఇతశ్చోపాదాననియమోఽవగమ్యతే. ప్రణవగుణత్వేనావగతసోపాసనస్య సాధారణ్యంః శ్చాయతే “౨ తేనేయం త్రయీవిద్యా వర్తతే ఓ మిత్యాశ్రావయతోమితి శంసతోమిత్యుద్గాయతి” ఇతి. తేనేతి ప్రకృతపరామర్శాత్సోపాసన ఏవ ప్రణవ స్పర్వత్ర నఞ్చరతి. అతః ప్రణవసహభావనియమదర్శనా దుపాదాననియమో నిశ్చయతే. ౪.

౩॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧. ౪॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧౦.

(వే-సా.) నైతత్. అజ్ఞభావాశ్చ తే. అజ్ఞభావైహి సహభావః. “౪ యదేవ విద్యయా కరోతి.....తదేవ వీర్యవత్తరమ్” ఇతి ఫలాంతరసాధనతయాఽవగతసోపాసనస్యా జ్ఞభావానంభవత్. “౩ ఉద్గీధ ముపాసీతి” ఇత్యుద్గీధాశ్రయతామాత్రప్రతిపాదనాత్. ౫.

(వే-దీ.) నపూపాదాననియమః. తత్సహభావాశ్చ తే క్రత్వజ్ఞభావాశ్చ తేరిత్యర్థః. క్రత్వజ్ఞభావైహి సహ భావః. “౪ యదేవ విద్యయా కరోతి.తదేవ వీర్యవత్తరం ఇతి వీర్యవత్తరత్యసాధనతయాఽవగతాయా విద్యా యః క్రత్వజ్ఞతయా వినియోగానమ్భువాత్ తస్యజ్ఞభావైహి నశ్చయతే. యత్ర సాక్షాత్ఫలసాధనత్వం ప్రతిపాద్యతే - తత్ర ఫలసాధనత్వం ప్రథమం ప్రతీయత ఇతి తస్య క్రత్వజ్ఞతయా వినియోగో నసమ్భవతీత్యభిప్రాయః. ౫.

తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి విద్యాయాః క్రతువీర్యవత్తరత్వం ప్రతి + సాధనభావః ప్రతిపాద్యతే - + తేన + క్రతుఫలా త్పుథగ్భూతఫలసాధనభూతా విద్యా * ౧ ఉద్గీధ ముపాసీతేతి కర్తవ్యతయా విధీయతే. + క్రతుఫలా త్పుథగ్భూతఫల సాధనతయా ౨వగతస్యాపాసనస్య క్రత్వజ్ఞభూతోద్గీధాజ్ఞతయా వినియోగో నౌపపద్యతే. + అత ఉపాసనస్యాశ్రయా పేక్షాయాం సన్నిహిత ఉద్గీధ + ఆశ్రయమాత్రం భవతి. + ఉద్గీధశ్చ క్రత్వజ్ఞభూత ఇతి క్రతుప్రయుక్తోద్గీధాద్యాశ్రయే ఉపాసనే క్రత్వధికారిణివ క్రతో ర్వీర్యవత్తరత్వేచ్ఛానిమిత్త మిద మధికారాంతరమితి స క్రతుషు తిదుసాదాననియమః. + వీర్యవత్తరత్వం చ క్రతుఫలస్య ప్రబలకర్తాంతరఫలేనాప్రతిబంధ ఇత్యుక్తమ్. క్రతో రవిశిష్టితఫలత్వ మిత్యర్థః. + పర్ణ తాదీనాంతు * ౨ యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి విద్యాయాః ఫలసాధనత్వవ దపాపల్లోక శ్రవణా దిఫలంప్రతి సాక్షాత్సాధనభావేన శ్రుతఇతి క్రత్వజ్ఞభూతజుహ్వద్యజ్ఞతయా వినియోగావిరోధాత్త ద్జ్ఞభూతానాం ఫలాంతరసాధనభావకల్పనానుపపత్తే స్తత్ర ఫలశ్రుతి రర్థవాదమాత్రం న్యూత్. ౧॥ ఛాం-౧-౧-౧. ౨॥ ఛాం-౧-౧-౧౦.

౬౪॥ సూ. దర్శనాచ్చ. ౬.

దర్శయతిచ శ్రుతి రుపాసనోపాదానానియమమ్ * ౩ ఏవంపి ధ్వై బ్రహ్మ యజ్ఞం యజమానః సర్వాంశ్చర్దివ జోఽభిరక్షతీతి - బ్రహ్మణో వేదనేన సర్వేషాం రక్షణం బ్రువతీ - + ఉద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనస్యానియమేనత్యేతదు

స్తరస్థత్వా, చ్చ. గోదోహనవాక్యేత్వస్యతరవిశిష్టమీవ - ఫలస్య స్వవాక్యే శ్రవణాత్ పశుపతి గోదోహనస్య నాధనతామాప్రస్య కల్పితత్వాత్. ఏవం పర్ణతావిధివాక్యే విలంబ్యద్యయనద్భావా ద్వాక్యస్వరసాధ్యాత్వేభాదాయోగా త్తత్ఫలశ్రుతి రర్థివాదః - ఏవం గోదోహనవాక్యేత్వస్యతరవిశిష్టమి భావా త్తత్ర ఫలసాధనత్వ మజ్ఞత్యవిరోధి. ఏవ మస్యతరవిశిష్టమిభావసాధర్మాత్ తద్వ దిదిమపి పృథక్ఫలసాధనత్వ మేపూపాసనస్య ప్రతిపాదయతీతి గో దోహనవ దుపాసనమపి సక్రత్వజ్ఞమ్. అతో విశిష్టమిభావవైపర్యాయ త్పర్ణతావాక్యవస్సేదం క్రత్వజ్ఞతాం ప్రతిపాదయతీతిర్థః. జుహ్వః ప్రకృతి ద్రవ్యాకాక్షౌఽస్తి - నైవ ముద్గీధాదీనా ముపాసనాకాక్షౌఽస్తి, - పర్ణతాయా ఆశ్రయాయాంత్యోత్ క్రత్వనుప్రసేషాకాక్షౌఽస్తి - నైవ ముపా సనానామ్ - క్రియాయాంత్యేనాస్యోధానేన పురుషార్థసంస్కర్యాదితిచ పర్ణతావైపర్యయం సిద్ధిమ్. అధికారాంతరమ్ - ఫలాంతరసాధనత్వమ్. + (సాధ నభావఃప్రతిపాద్యతేఇతి) అనేన గోదోహనవాక్యే సాధనభావః కల్ప్య ఇత్యన్యతరవిశిష్ట మ్నాచితిః + ఏవం తత్ప్రాప్త్యేన పృథక్ఫలసాధనతయై పౌద్గీ ధవిద్యా విహితేత్వాహ (తేనేతి) + తతః కిమిత్వపేక్షాయా ముపాసనస్య క్రత్వజ్ఞత్వ మయ్యుక్త మిత్యాహ (క్రతుఫలాదిత) * + ఉద్గీధ ముపాసీతేత్యు పాసనసోద్గీధకేవత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ (అతఉపాసనస్యేతి) + (ఆశ్రయమాత్రంభవతి) నతు కేవలత్వర్థః. యథా గోదోహనం కిం సమృద్ధిపశు సాధన మిత్వపేక్షాయాం ప్రణయనసమృద్ధీతి ప్రణయనం సమృద్ధిమాత్రతయా ప్రతీయతే - తథా కిం విషయ ముపాసనం వీర్యవత్తరత్వసాధనమిత్వ పేక్షాయా ముద్గీధ ఆశ్రయమాత్రం భవతీత్యర్థః. + ఉపాసనస్య పృథక్ఫలసాధనత్వే ౨ధికార్యస్తంనుష్ఠేయతా స్యా దిత్వత్రాహ (ఉద్గీధశ్చేతి) యథా క్రత్వధికారిణివ పశుకామనానిమిత్త మధికారాంతరం భవతి గోదోహనే - తద్వ ద్ద్రతాపీత్యర్థః. + ఉద్గాతృసుష్టితమప్రసాసనం యజమా నస్యైవ ఫలప్రదమ్ వీర్యవత్తరత్వస్య పృథక్ఫలతాం దర్శయతి (పీత్యేతి) + పర్ణతావాక్యవైపర్యయమాహ (పర్ణతాదీనాంత్యేతి) భుక్త్యా వాక్యాంతరస్థ త్వేన విశిష్టః స్వప్రతయా సకణ్ఠోక్తః. ఫలసమృద్ధస్య విశిష్టమిభావపహత్యేనావిరోధత్వా ద్జ్ఞతయా వినియోగాత్, అజ్ఞత్వేతి పృథక్ఫలకల్పనా ౨యోగాత్, తత్ర ఫలశ్రుతి రర్థవాదః - అత్ర పున ర్వీర్యవత్తరవిశిష్టసామ్యాత్ పృథక్ఫలసాధనత్వేనూపాసనస్య పురుషార్థతయా క్రత్వజ్ఞత్వాభావా న్నూపాసననియమఇత్యర్థః.

౬౪॥ సూ. దర్శనాచ్చ. పూర్వసూత్రే పూర్వపక్షయ్యుక్తి ర్నిరాకృతా - అత్ర లిక్తాని ప్రతిపక్ష్యున్తే. + అనియమస్య ప్రదర్శితత్వ ముపపాదయతి (ఉద్గాతృప్రభృతీతి) * యజమానం సర్వాంశ్చర్దివజోఽభిరక్షతీతి యజమానసంరక్షణం క్రతుఫలాప్రతిబంధకరణాదిభిరితి మస్త వ్యమ్ ఉద్గాతృప్రభృతి వేదనఫలంహి క్రతుఫలాప్రతిబంధాది - తస్య బ్రహ్మఖ్యుర్దివగ్వేదనేన సిద్ధానత్యాం హ్యుద్గాతృప్రభృతివేదనానియమసిద్ధిః.

౬౪॥ సూ. దర్శనాచ్చ. ౫.

(వే-సా.) “౩ ఏవంపిధ్వై బ్రహ్మ యజ్ఞం యజమానః సర్వాంశ్చర్దివజోఽభిరక్షతీ” ఇతి బ్రహ్మణో వేదనేన సర్వరక్షణం బ్రువన్తీ శ్రుతి రుద్గాతృప్రభృతీనాం వేదనస్యానజ్ఞతాం దర్శయతీతి ఉపాసనోపాదానానియమసిద్ధిః. ౫.

౩॥ ఛాం - ౪ - ౧౭ - ౧౦.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాంతసారే, తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయపాదః.

పపద్యతే. అనేన లిङ్గేన పూర్వోక్తానాం † సమాహారాదిలిङ్గానాం ప్రాయికత్వ మవగమ్యతే. అతోఽనియమ ఏవేతి స్థితమ్.

యథాశ్రయభావాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే, తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

† (సమాహారాదిలిङ్గానాం ప్రాయికత్వమవగమ్యతేఇతి) ఆదావేవ క్రతుఫలాప్రతిబద్ధాయోద్గీర్ణోపాసనం సంబృన్వితం చేత్ - వేదసవిరహితోద్గీర్ణే సమాధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః. సోపాసనప్రణవసహభావనియమదర్శనమపి తథా సంబృన్వితక్రతావేవ. యద్వా - * తేనేతి సోపాసన ప్రణవపరామర్శః - అపితు ప్రణవమాత్రపరామర్శః. ఉద్గీర్ణసమ్బంధితయోపాసనవిధానమ్ - సతూద్గీర్ణవిశేషణతయేత్యనేన శిష్టిశ్చ పరిహృతా.

పరేతు - కి ముద్గీర్ణాదిప్రత్యయా స్పృశ్యుచ్చయేరక్ - కిం యథాకామం న్యూతి విచారయన్తి. పురుషార్థే యథాకామ మనుష్ఠేయత్వమ్ * కామ్యాస్తు యథాకామ మితి సిద్ధమ్ - ఆతః పురుషార్థప్రతిబద్ధావనియమచారో యుక్తః. తత్సహభావావ్రతేరితి - * గ్రహం వా గృహీత్వా చమనం ప్రాన్నీయ స్తోత్ర ముపాకరోతి స్తుత మనుశంసతి ప్రస్తోతస్సామాని గాయ హోతరేతిద్య జేత్వాది నాస్త్రాదీనాం పరస్పరసహభావః శ్రుతః - ఇహ తథా న శ్రూయత ఇతిచాహుః. లిङ్గాదీనా మవ్యజ్ఞభావే ప్రమాణత్వాత్ సహభావాశ్రవణమాత్రేణ నాజ్ఞత్వనివృత్తిః. సహభావాశ్రుతి ర్వినియోగప్రమాణాభావప్రదర్శనార్థే చేత్ - సహభావశబ్దేన తిన్నియమహం ప మజ్ఞత్వ ముపస్థాప్య వినియోజకప్రమాణాభావేన తద్వ్యవధాన పరత్వం సూత్రస్య తతోఽపి వుమ్.

అన్యేతు శిష్టేశ్చ - యదేవ విద్యయా కరోతీత్యజ్ఞత్వం శిష్యత ఇత్యాహుః. తతోఽపి వరమ్ * ఉద్గీర్ణ ముపాసీతేతి విధానపరత్వమ్ - శిష్టిశబ్దస్య విధానే స్వారస్యాత్, * యదేవ విద్యయేత్యత్ర విధిపరాశ్రవణాచ్చ దర్శనాచ్చ - * తేనాభా కరుత ఇత్యనియమదర్శనాదితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - తద్బృహ్మేతి నేన పునరుక్తత్వాత్.

యథాశ్రయభావాధికరణంసమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితమలతిలకవాగ్విజయనూననా శ్రీరజ్జరాజదివాగ్జ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన

శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన

శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

(వే-దీ.) "౧ ఏవంవి ధ్వై బ్రహ్మ యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్మిజోఽభిరక్షతి" ఇతి బ్రహ్మణో వేదనేన యజ్ఞస్య యజమానస్య ఋత్విజాంచ రక్షణం బ్రువన్త్యన్యేషాం వేదనాభావ దర్శయతి. తస్మాద్గీర్ణోపాసనస్యానర్హత్వే సత్యే ప్రాపద్యతే. ఆతస్మిన్పాదానానియమః.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాంతదీపే, తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

సర్వవేదా, అన్యథాత్వంచ, సర్వా, ఆనందాయస్తథా । కార్యాఖ్యానా, సమానశ్చ, సమ్బంధాత్, సంబృతీత్యపి ॥

పురు, వేదాది, హానాతు, సామ్యరా, అనియమస్తథా । అక్షారా, అస్తర, కామాది, తన్నిర్ధార, ప్రదానవత్ ॥

లిङ్గ, పూర్వవికల్పస్యాన్య. దేకా, అక్షా, భూమ్నఏవచ । నానా, వికల్పశ్చ, అక్షేషు, ఏద్యింశాశ్చ తృతీయగాః ॥

సముదితాధికరణసంఖ్య - ౧౦౮. — సముదితసూత్రసంఖ్య - ౪౦౭.

ధ్యానం నారాయణః పరః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీ మచ్చ త ప్రకాశికా యుక్త శ్రీ భాష్యమ్.

తృతీయా ధ్యాయే — చతుర్థః పాదః.

పురుషార్థాధికరణమ్.

౧॥ సూ. పురుషార్థోఽతశ్చబ్దాదితిబాదరాయణః. ౧.

† గుణోపసంహారానుపసంహారఫలా విద్యైకత్వనానాత్వచింతా కృతా. ఇదానీం విద్యారతః పురుషార్థః - ఉత

౧॥ సూ. పురుషార్థోఽతశ్చబ్దాదితిబాదరాయణః. † పూర్వపాదేనాసౌఖ్యధికరణస్య సజ్జతి మాహ † (గుణేతి) ఉపాసనచింతానస్తర మజ్జచింతనం క్రియత ఇతి పాదసజ్జతి రర్థసిద్ధా. తత్ర విద్యాయా అజ్ఞితేషా సతిహి తదజ్ఞచింతనం కార్యమ్ - తస్మా దజ్ఞచింతనమోపయోగిజ్ఞేన విద్యాయా అజ్ఞిత్యం

౧॥ సూ. పురుషార్థోఽతశ్చబ్దాదితిబాదరాయణః. ౧.

(వే.సా.) విద్యారతః పురుషార్థః ఇతి భగవాన్ బాదరాయణో మేనే, “౧ బ్రహ్మవి దాహ్నితి పరమ్” “యోవేద .. సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ” ఇత్యాదిశబ్దాత్. ౧.

౧॥ తై - ఆనం - ౧ ఆస.

(వే.దీ.) కిం విద్యారతః పురుషార్థః - ఉత కర్తృణ ఇతి సంశయః, కర్తృణఇతి పూర్వగతపక్షః - కర్తృజ్ఞత్వా నిద్యాయాః కర్తృణు కర్తృభూత ప్రత్యగాత్మనా యథాత్మ్యప్రతిపాదనపరాణి వేదాస్తవాక్యాని విద్యాయాః కర్తృజ్ఞత్వం చ “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి...తదేవ వీర్యవత్త రమ్” ఇతి శ్రుత్యైవావగమ్యతే. నచ ప్రకృతోద్గీఢోపాసన విషయత్వ మస్య వస్తుం శక్యతే - “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి” ఇతి శ్రుత్యైవ సర్వ కర్తృణు విద్యాయా వినియుక్తత్వాత్. శ్రుతిశ్చ ప్రకరణాద్భవీయసీ విద్యాయాః కర్తృజ్ఞత్వం కథ మిత్యపేక్షాయాం “౩ తత్త్వమసి” “౪ ఆయ మాత్తా బ్రహ్మ” ఇతి సామానాధికరణ్యేన కర్తృజ్ఞభూతకర్తృయథాత్మ్యనుసంధానవాచికే విద్యాయాః కర్తృజ్ఞత్వ మిత్యవగమ్యతే. అతః కర్తృసం స్కారరూపత్వా ద్భిన్న విద్యాయాః కర్తృణ ఏవ పురుషార్థః. తత్ర తత్ర ఫలశ్రుతి రర్థవాద స్సాన్విత. విద్యాయాః కర్తృజ్ఞత్వే భూయాంసి లిక్తానిచ దృశ్యస్తే సర్వవేదాస్తేషు. రాధాస్తస్తు - కర్తృణు కర్తృః ప్రత్యగాత్మనాఽర్థాస్తైరభూతస్య స్వసంకల్పకృతజగదుదయవిభవలయలీలస్య నిఖిలహేయ ప్రత్యసికకల్యాణైకతానానస్త జ్ఞానానస్తైక స్వరూపస్య సర్వేశ్వరస్య సత్త్వసంకల్పస్య కరణాధిపరూపప్రత్యగాత్మాధిపస్య వేద్యస్య వేదనరూపా యా విద్యాయాః “౧ బ్రహ్మవి దాహ్నితి పరమ్” ఇత్యాదిషు బ్రహ్మప్రాప్తిరూపఫలలోపదేశాత్ విద్యారతఏవ ఫలమ్, “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి” ఇతి శ్రుతిః ప్రసిద్ధపన్నిర్దేశాత్, ప్రసిద్ధిశ్చ ప్రకృతోద్గీఢోపాసనస్యైవేతి, ప్రస్తుతోద్గీఢోపాసనవిశేషనిష్ఠా. “౩ తత్త్వమసి” ఇతి సామానాధిక రణ్యం చ తచ్చద్భిన్నస్య స్వసంకల్పకృతజగజ్జన్మస్థితిభ్యంసాదికస్య పరస్య బ్రహ్మణో నజీవస్య రూపత్వపరమ్, అపితు జగత్కరణస్య బ్రహ్మణో జీవశ రీరకతయా జీవస్యాత్మత్వపరమితి “౪ ఆధికంతుభేదనిర్దేశాత్” ఇత్యాదిమూక్తమ్. “౫ య ఆత్మని తిష్ఠన్ యస్యాత్మాశరీరమ్” ఇతిచ ప్రత్య గాత్మన ఆత్మత్వం పరస్య బ్రహ్మణః శ్రుత్యస్తరే వ్యక్తమ్. సూత్రార్థస్తు - పురుషార్థోఽతః - విద్యారతః. కుతః? “౧ బ్రహ్మవి దాహ్నితి పరమ్” ఇత్యా దిశబ్దాత్. ౧. ౨॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧౦. ౩॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౭. ౪॥ బృ - ౬ - ౪ - ౪. ౫॥ బ్ర - ౨ - ౧ - ౨౨. ౬॥ బృ - ౫ - ౭ - ౨౨.

విద్యాజ్ఞాకాత్మర్థణ ఇతి చిన్త్యతే. కిం యుక్తమ్. అతః - విద్యాతః పురుషార్థ ఇతి భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే. కుతః. శబ్దాత్ దృశ్యతేహ్యాపనిషదః శబ్దో విద్యాతః పురుషార్థం బ్రువన్ * ౧ బ్రహ్మవిదాహ్నోతి పరమ్ * ౨ వేదాహ మేతం పురుషం మహాన్త మాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ | త మేవంవిద్యా నమృతఇహ భవతి | నాన్యః పథా విద్యతే యనాయ * ౩ యథా నద్యః స్యన్తమానా సముద్రే అన్తం గచ్ఛన్తి నామరూపే విహాయ తథా విద్యా న్నామరూపా ద్విముక్తః పరా త్పరం పురుష ముపైతి దివ్యమిత్యాదిః. ౧|| తై-ఆ-౧౭౧. ౨|| పురుషసూక్తమ్. ౩|| ౩ముం-౨-౮.

† అత్ర పూర్వపక్షీ ప్రత్యవతిష్ఠతే.

౨|| సూ. శేషత్వా త్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్యితిజైమినిః. ౨.

† నైతదేవమ్ - యద్విద్యాతః పురుషార్థావాప్తి శ్శబ్దా దవగమ్యత ఇతి. † నహ్యేష * ౧ బ్రహ్మవిదాహ్నోతి పరమి త్యాదిశబ్దో వేదనా త్పురుషార్థావాప్తి మవగమయతి - † కర్తృసు కర్తృభూతస్యాత్మనో యథాత్మ్యవేదనప్రతిపాదనపర త్వాత్. † అతః కర్తు స్సంస్కారద్వారేణ విద్యాయాః క్రతుశేషత్వా తత్ర ఫలశ్రుతి రర్థవాదమాత్రమ్ - యథాన్యేషు

ప్రథమాధికరణే నిరూప్యతే. కిం విద్యాతః పురుషార్థః - ఉత విద్యాజ్ఞాకాత్మర్థణ ఇతి. కిం విద్యా క్రతుకర్తృభూతాత్మసంస్కారద్వారేణ క్రత్వర్థా - ఉతాపునరాపుత్తిఫలసాధనతయా పురుషార్థా. కిమ్ * బ్రహ్మవిదాహ్నోతిత్యాదయః ఫలవిధయః - ఉతార్థవాదాః. పరవిద్యాను కర్తృభూతో జీవః - ఉత తదన్యః పరమాత్మా. కి మచారదర్శనాదిజ్ఞానగుహీతమ్ * తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్య ముపాస్యన్త జీవభావ మవగమయతి - నేతి. కిమిదం లిజ్ఞ ముక్తాన్తికమ్ - నేతి. అన్తేకాన్తికత్వాభావే తదనుగుహీతసామానాధికరణ్యే నాపాస్యన్త జీవభావావగమా త్సరవిద్యానాం స్వకర్తృభూతజీవసంస్కారత్వా దాత్మజ్ఞానఫలశ్రుతే రర్థవాదతయా పృథక్ ఫలసాధనత్వాభావా ద్విద్యా క్రత్వర్థే తదజ్ఞాకాత్మర్థణః పురుషార్థ స్సన్తిత్. లిజ్ఞస్యాన్తేకాన్తికత్వే తదనుగ్రహభావేన సామానాధికరణ్యన్త జీవానతిరేకానవగమకత్వా త్సరవిద్యానాం జీవకర్తృత్వాభా వేన తత్సంస్కారత్వాభావా దాత్మవిద్యాఫలశ్రుతే రర్థవాదత్వాభావేన పృథక్ ఫలసాధనతయా పురుషార్థత్వా ద్విద్యాతః పురుషార్థసిద్ధిస్సన్తిత్. ఇదంచ సిద్ధాంతోపక్రమమ్. విద్యాయాః పూర్వపాదే ప్రస్తుతత్వా దతశ్శబ్దేన సోక్తా. * బ్రహ్మవిదాహ్నోతి వాక్యే విద్యయా ప్రాప్త్యావాప్తి రుక్తా. * వేదాహ మిత్యత్ర విద్యాయాః బ్రహ్మప్రాప్తిహేతుత్వం ప్రతిబన్ధనివృత్తిద్వారక మిత్యర్థః. తత్ర బ్రహ్మణో విగ్రహాదివిష్టత్వ ముపాయా న్తరనిషే ధశ్చ సిద్ధః. ఉభయ మప్యభిహితమ్ * యథా నద్యితి వాక్యే.

† ద్వితీయసూత్రప్రభృతిపూర్వపక్షవిషయమ్. తదాహ (అత్రేతి).

౨|| సూ. శేషత్వా త్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్యితిజైమినిః. † వ్యాచక్షే (నైతితిత్యాదినా) † (నహ్యేతి) * ఆదిత్యో యూప ఇత్యాది ష్వివనతాత్పర్యమిత్యర్థః. † కుతఇత్యత ఆహ (కర్తృత్వేతి) ప్రహ్యదేః ప్రాక్షణాదివిద్యా ఆత్మనశ్శేషత్వేనావగతా * ఆత్మా జ్ఞాతవ్య ఇతి - * ఆదీత్య స్సాన్యన్తితి జ్ఞానమపి కర్తృ శేషత్వేనావగతమ్ - ప్రహ్యదిశేషభూతప్రాక్షణాదేః క్రతుశేషత్వం ద్వారభూతప్రహ్యదేః క్రతుశేషత్వేనైవ యథోపప ద్యతే - తథా ఆత్మశేషభూతజ్ఞానన్త కర్తృశేషత్వ ముత్తనః కర్తృశేషత్వేనోపపద్యతఇతి జ్ఞాతవ్య ఆత్మా క్రతుశేషభూత ఏవ. కర్తృశేషభూతత్వం చ కర్తృ సు కర్తృభూతస్యాత్మనః - న చాత్మా జీవ ఏవేతి తత్స్వరూపప్రతిపాదనపరం వేదాన్తవాక్యజాత మిత్యర్థః. † ఆత్మజ్ఞానన్త పృథక్ ఫలసాధనత్వా న్నక ర్తృజ్ఞాన్త మిత్యత్రాహ (అతఇతి) * ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదిషు * సాన్విధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతివ దాత్మనః కర్తృత్వవగమాత్ జ్ఞానేన

౨|| సూ. శేషత్వా త్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్యితిజైమినిః. ౨.

(వే-సా.) “ర తత్త్వమసి” ఇత్యాదిసామానాధికరణ్యేన కర్తృసు కర్తృరేవ బ్రహ్మత్వావగమాత్, తద్వేదనన్త తత్సంస్కారతయా కర్తృశేష త్వాత్ ద్రవ్యాదిష్వివ ఫలశ్రుతి రర్థవాదః. ౨.

౪|| ఛాం - ౬ - ౮ - ౭.

(వే-దీ.) “ర తత్త్వమసి” ఇత్యాదిసామానాధికరణ్యేన బ్రహ్మణః కర్తృసు కర్తృస్వరూపత్వావగమా ద్విద్యాయాః కర్తృసంస్కారద్వా రేణ కర్తృశేషత్వాత్తత్ర పురుషార్థవాదోఽర్థవాదమాత్రమ్. యథా అన్యేషు ద్రవ్యసంస్కారాదిష్వితి జైమిని రాచార్యో మన్యతే. ౨.

ద్రవ్యాదిష్టితి జైమిని రాచార్యో మన్యతే. † తదుక్తమ్ * ౧ ద్రవ్య గుణ సంస్కార కర్తృను పరార్థత్వా త్ఫలశ్రుతి రర్థవాద స్సాన్విదితి. † ననుచ కర్తృను కర్తు క్షీవా దన్యో ముముక్షుభిః ప్రాప్యతయా వేదాన్తేషు వేద్య ఉపదిశ్యత ఇతి ప్రాగేషాప పాదితమ్ * ౨ నేతరోనుపపత్తేః * ౩ భేదవ్యపదేశాచ్చ * ౪ అనుపపత్తేస్తు నశారీరః * ౫ ఇతరపరామర్శాత్సత్తిచేన్నా సమ్భవా దిత్యేవమాదిభి సున్న్యతే. తదేవ బ్రహ్మ * ౬ తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యేన జీవా దనతిరిక్తమిత్యేతదపి * ౭ అధికంతు భేదనిర్దేశాదిత్యేవ మాదిభి ర్నిరస్తమ్. సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్చ * ౮ ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం * ౯ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి చేతనాచేతనసాధారణః * ౧౦ యః పృథివ్యాం తిష్ఠత్ * ౧౧ య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదినా ౨ వగతతదాత్మతయా ౨ వస్థితినిబద్ధనఇతి * ౧౨ అవస్థితే రితి కాశకృత్సత్తి ఇత్యాదిభి రుపపాదితమ్. తత్కథం కర్తృను కర్తు రాత్మనా యాథాత్మ్యేపదేశపరా వేదాన్తశబ్దా ఇతి విద్యాయాః కర్తృజ్ఞత్వం ప్రతిపాద్యతే. † ఉచ్యతే - † వేదాన్తవాక్యే ష్వేవ విద్యాయాః కర్తృప్రాధాన్యం సూచయద్భి ర్నిజై † స్తమపబృంహితసామానాధికరణ్యనిర్దేశేనచ వేదాన్తశబ్దాద్దేహ తిరిక్తజీవస్వరూపయాథాత్మ్యేపదేశపరా ఇతి బలా దభ్యుపగమనీయమితి పూర్వపక్షిణో ౨భిప్రాయః. † ననుచ కర్తృసం స్కారముఖేన విద్యాయాః క్రత్వనుప్రవేశో నశక్యతే వక్తమ్ - కర్తు క్లాంక వైదికసాధాగణ త్యేనావ్యభిచరితక్రతుసమ్బద్ధిత్వా భావాత్. † నైవమ్ - తాంకికస్య కర్తృణః కర్తు దైహాదవ్యతిరిక్తత్యేవ్యుపపత్తేర్దేహతిరిక్తనిత్యాత్మస్వరూపస్య క్రతావేషాప యోగాత్తత్స్వరూపప్రతిపాదనముఖేన క్రత్వనుప్రవేశో నవిరుధ్యతే. అతో విద్యాయాః క్రతు శేషత్వాన్నాపఃపురుషార్థః.

† కాని పునస్తాని లిక్తాని - యదుపబృంహితసామానాధికరణ్య నిర్దేశేన వేదాన్తశబ్దా జీవస్వరూపపరా ఇతి నిర్ణీయన్తే. తత్రాహ

౩॥ సూ. ఆచారదర్శనాత్. ౩.

బ్రహ్మవిదాం ప్రాధాన్యేన కర్తృస్వేవాచారో దృశ్యతే. అశ్వపతిఃకేకయః కిల ఆత్మవిత్తమ స్తద్విజ్ఞానాయోపగతాన్తా సృష్టిప్రత్యాహ * ౧౩ యక్ష్యమాణో హవై భగవన్తో ౨హమస్తీతి. తథా జనకాదయో బ్రహ్మవిదగ్రేసరాః కర్తృనిష్ఠాః

సంస్కార్యత్వమ్ - అతో యజ్ఞాదే ర్వీర్యాదిద్వారా ప్రోక్షణాదివ ద్వీద్యాపి క్త్యసంస్కారరూపతయా కర్తృశేషభూతా. తస్మా ద్యథా ౨స్యభిచరిత క్రతుసమ్బద్ధిజహూద్వారా క్రతుశేషభూతవర్ణత్వస్యాపాపశ్లోక శ్రవణ మర్థవాదః - తద్వదవ్యభిచరితక్రతుసమ్బద్ధిర్నిర్వాదారా విద్యాయాః క్రతుశేష భూతాయాః ఫలశ్రుతి రర్థవాద ఇత్యర్థః. ప్రకరణాన్తరాధీతాయా విద్యాయాః క్రతుశేషత్వమపి వర్ణిత్వేన దుపపన్నమ్. † ఆదిశబ్దవివరణార్థ మాహ (తదుక్తమితి) † చోదయతి (సన్వితి) అచేతనేనేవ చేతనేనాపి స్వరూపైక్యానుపపత్తి ర్యోతనార్థం * ఐత దాత్మ్యమిదం సర్వం * సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి వాక్యద్వయోపాదానమ్. ఏవం జీవవిలక్షణస్య ప్రతిపాద్యమానత్వేన జీవప్రత్యభిజ్ఞాభావాత్తద్వారా విద్యాయాః కర్తృజ్ఞత్వ మనుప పన్నమిత్యర్థః. † పరిహరతి (ఉచ్యతఇతి) † (వేదాన్తవాక్యేష్యేవేతి) త్వయా జీవవిలక్షణపరత్వేనోక్తేష్యేవేతి భావః. † లిక్తానుగ్రహ తానూనాధి కరణ్యమపి స్వరూపైక్యపర మిత్యాహ (తదుపబృంహితేతి) † చోదయతి (ననుచేతి) సన్యాస్యశేష మన్యశేషం భవతి - తదసాధారణమేవహి తద జ్ఞమ్ - కర్తృచ లోకిక వైదికక ర్తసాధారణః - అతిః కర్తృరవ్యభిచరితక్రతుసమ్బద్ధిత్వాభావా జ్ఞానావ త్ప్రతిభిజ్ఞా నాస్తీతి న తద్వారా కర్తృజ్ఞత్వ మిత్యర్థః. † పరిహరతి (నైవమితి).

† అనస్తరనూత్ర మవతారయతి (కానీతి.)

౩॥ సూ. ఆచారదర్శనాత్. గుణముఖ్యయో ర్విరోధే ముఖ్యానుగుణం గుణో నేయః - నతు గుణానుగుణం ముఖ్యో నేయః. తస్మా త్కర్తృణో విద్యాయాశ్చ ప్రసక్తే కర్తృణో ౨నుస్థానం తస్య ప్రాధాన్యేనై ప్రాపపద్యతే - అతో విద్యా కర్తృజ్ఞమిత్యర్థః.

శ్రుతిమేవ దృశ్యే * ౧ కర్తృణాం హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః * ౨ ఇయాజ సోఽపి సుబహూయాజ్ఞాజ్ఞాన
వ్యపాశ్రయః. అతో బ్రహ్మవిదాం కర్తృప్రధానత్వదర్శనా ద్విద్యాయాః కర్తృస్వరూపవేదనరూపత్వేన కర్తృజ్ఞత్వమేవేతి
న విద్యాతః పురుషార్థః. ౧॥ గీ-౩-౨౦. ౨॥ వి-౬-౬-౧౨.

† లిజ్జ మిదమ్ - ప్రాప్తి రుచ్యతా మిత్యత్రాహ.

౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః. ౪.

శ్రుతిరేవహి విద్యాయాః కర్తృజ్ఞత్వ మాహ * ౩ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్య
వత్తరం భవతీతి. † నేయం శ్రుతిః ప్రకరణా దుద్గీఢమాత్రవిషయేతి వ్యవస్థాపయితుం శక్యా - యతః ప్రకరణా చ్ఛ్రుతి
ర్బలీయసీ - * ౩ † యదేవ విద్యయా కరోతీతి విద్యామాత్రవిషయాహీయం శ్రుతిః. ౩॥ ఛాం-౧-౧-౧౦.

౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్. ౫.

* ౪ తం విద్యాకర్తృణాం సమన్వారభేదే ఇతి విద్యాకర్తృణాం సాహిత్యం చ దృశ్యతే - సాహిత్యం చో † క్తేన న్యాయేన
విద్యాయాః కర్తృజ్ఞత్వే సత్వేవ భవతి. ౪॥ బృ-౬-౪-౨.

† అనన్తరసూత్ర మవతారయతి (లిజ్జమితి) ప్రాప్తిః - ప్రమాణతస్సిద్ధిః. అనుగ్రాహక ముక్తమ్ -

అనుగ్రాహ్య మభిధీయతా మిత్యర్థః. ఆగమప్రమాణస్య శ్రుతిలిక్ఖాదయోఽనుగ్రాహకాః.

౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః. విద్యయేతి తృతీయాశ్రుత్యాఽజ్ఞత్వం గమ్యతే. † (నేయమిత్యాది) † తతః కిమిత్యత్రాహ (యదేనతి).

౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్. అన్వారమ్భణమ్ - స్మర్యః. తేన సమ్మన్తో వివక్షితః. † సాహిత్యం కర్తృణాం విద్యాజ్ఞత్వేభ్యుపపద్యత
ఇత్యత్రాహ (ఉక్తేన న్యాయేనేతి) కర్తృ రాత్తనః కర్తృజ్ఞత్వ మాచారదర్శన మిత్యాదికం న్యాయశబ్దేన వివక్షితమ్.

౩॥ సూ. ఆచారదర్శనాత్. ౩. ౪॥ సూ. తచ్ఛ్రుతేః. ౪. ౫॥ సూ. సమన్వారమ్భణాత్. ౫.

(వే-సా.) అశ్వపతిః కేకయో బ్రహ్మవిత్. “౫ యక్షమాణో హవై భగవన్తోఽహమ్” ఇత్యాదౌ బ్రహ్మవిదః కర్తృప్రధానాచారదర్శనాత్
విద్యా కర్తృజ్ఞమ్. ౩. ౫॥ ఛాం-౫-౧౧-౫.

(వే-దీ.) ఇతశ్చ విద్యా కర్తృజ్ఞమ్. బ్రహ్మవిదా మాచారోహి కర్తృప్రధానా దృశ్యతే - యథాఽశ్వపతిః కేకయో బ్రహ్మవిదగ్రేసరః
“౫ యక్షమాణో హవై భగవన్తోఽహమ్” ఇత్యాహ. “౧ కర్తృణాం హి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః” ఇతిచ స్మర్యతే. ౩.

(వే-సా.) “౩ యదేవ విద్యయా కరోతి” ఇతి శ్రుత్యైవ విద్యాయాః కర్తృణాం వినియోగాత్. య త్కరోతి - తద్విద్యయా ఇతిహి
శ్రుతిః. యద్విద్యయా సాధనభూతయా కర్తృ కరోతి - తత్కర్తృ వీర్యవత్తరమితివా. ౪.

(వే-దీ.) లిజ్జ మిదమ్ - ప్రాప్తి రుచ్యతా మిత్యత్రాహ.

“౩ యదేవ విద్యయా కరోతి” ఇత్యాదికాయా శ్చృతే ర్విద్యాయాః కర్తృజ్ఞత్వ మవగమ్యతే. నచ దుర్బలేన ప్రకరణేన శ్రుతి ర్విద్యావిశేషో
ద్గీఢవిషయోపాసనే వ్యవస్థాప్యతే. ౪.

(వే-సా.) “౪ తం విద్యాకర్తృణాం సమన్వారభేదే” ఇతి విద్యాకర్తృణాం సాహిత్యం చ దృశ్యతే - సాహిత్యదర్శనాచ్చ విద్యా కర్తృజ్ఞమ్. ౫.

(వే-దీ.) “౪ తం విద్యాకర్తృణాం సమన్వారభేదే” ఇతి విద్యాకర్తృణాం సాహిత్యం చ దృశ్యతే - సాహిత్యదర్శనాచ్చ విద్యా కర్తృజ్ఞమ్. ౫.

౬॥ సూ. తద్వతోవిధానాత్. ౬.

విద్యావతః కర్తవిధానా ద్విద్యా కర్తాజ్ఞ మిత్యవగమ్యతే. * ౧ ఆచార్యకులా ద్వేద మధీత్య యథావిధానం గురోః కర్తాతిశేషేణాభినమావృత్య కుటుమ్మే శుచౌ దేశ ఇత్యాదా - * ౧ వేద మధీత్యేత్యధ్యయనవతః కర్తాణి విదధ † దర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవత ఏవ విదధాతి. † అర్థావబోధపర్యన్తం హ్యధ్యయనమితి † స్థాపితమ్. అతో బ్రహ్మవిద్యాపి కర్తసు వినియుక్తేతి న పృథక్ఫలాయావకల్పతే. ౧॥ ఛాం-౮-౧౫-౧.

౭. సూ. నియమాత్. ౭.

ఇతశ్చ న విద్యాతః పురుషార్థః - * ౨ కుర్వన్నేవేహ కర్తాణి జీవీషేచ్ఛతం సమా ఇత్యాత్మవిదః పురుషాయుషస్య సర్వస్య కర్తసు నియమేన వినియోగా త్కర్తణ ఏవ ఫల మిత్యవగమ్యతే - విద్యాతు కర్తాజ్ఞమితి.

† ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్షుషే.

౮॥ సూ. అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్గర్భనాత్. ౮.

తుశబ్దా త్పక్షో వ్యావృత్తః. విద్యాత ఏవ పురుషార్థః. కుతః, అధికోపదేశాత్ కర్తసు కర్తు ర్జీవా ధ్యేయప్రత్యసీ

౬॥ సూ. తద్వతోవిధానాత్. * అతిశేషేణ నిశ్చేషమిత్యర్థః. † అధ్యయనవతః కర్తాణి విదధిత - తతః కిం జ్ఞానస్య కర్తాజ్ఞత్వ ఇత్యత్రాహ (అర్థావబోధపర్యన్తాధ్యయనవతేతి) † అర్థజ్ఞానపర్యన్తత్వం కథ మిత్యత్రాహ (అర్థావబోధేతి) † (స్థాపితం) భాక్త్యైః ప్రాభాకరైశ్చ శ్రుతే రవివక్షితార్థత్వాదిదోషపరిహారార్థమిత్యర్థః. స్నాత్యా జహుయా దిత్సుక్తేహి హూమః స్నానాజ్ఞకస్యాత్ - తథేదమపీతి భావః. నహి క్రతుజ్ఞానస్య తదనుష్ఠాన మజ్ఞమ్ - అపిత్వేనస్థానస్యానుష్ఠేయజ్ఞానమజ్ఞంస్యాత్ - తద్విదిహాపి.

౭॥ సూ. నియమాత్. కృత్స్నస్యాయుషఃక్రతుశేషత్వా న్నధ్యే ప్రాప్త మస్య త్సర్వం తచ్ఛేషభూతమిత్యర్థః. ఇమాని పూర్వపక్ష సూత్రాణి.

† ఉత్తరసూత్ర మవతారయతి (ఏవంప్రాప్తఇతి.)

౮॥ సూ. అధికోపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవంతద్గర్భనాత్. † కథం విద్యాతః ఫలమ్ - విద్యాయాః కర్తాజ్ఞత్వే లిక్తాని దర్శితానిహీత్య

(వే-సా.) “ ౧ ఆచార్యకులా ద్వేద మధీత్య.....అభినమావృత్య కుటుమ్మే ” ఇత్యాదౌ అర్థజ్ఞానపర్యన్తాధ్యయనవతః కర్తవిధానాచ్చ, అధ్యయనం హ్యర్థజ్ఞానపర్యన్తమ్. ౬.

(వే-దీ.) విద్యావతః కర్తవిధానాచ్చ విద్యా కర్తాజ్ఞమ్. “ ౧ ఆచార్యకులాద్వేద మధీత్య యథావిధానం గురోః కర్తాతిశేషేణాభినమావృత్య కుటుమ్మే ” ఇత్యాదిసాధ్యయనవతః కర్తాణి విదధ దర్థావబోధపర్యన్తత్వా దధ్యయనస్య విద్యావతేవేన కర్తాణి విదధాతీత్యవగమ్యతే. ౬.

(వే-సా.) “ ౨ కుర్వన్నేవేహ కర్తాణి జీవీషేచ్ఛతం సమాః ” ఇత్యాత్మవిదో జీవస్య కర్తసు వినియోగాచ్చ. ౭.

(వే-దీ.) “ ౨ కుర్వన్నేవేహ కర్తాణి జీవీషేచ్ఛతం సమాః ” ఇత్యాత్మవిదా మాయుషః కర్తసు నియమదర్శనాచ్చ కర్తణ ఏవ పురుషార్థః - న విద్యాత ఇత్యవగమ్యతే. అతశ్చ విద్యా కర్తాజ్ఞమ్. ౭.

౨॥ ఈశావాస్య-౨.

(వే-సా.) న విద్యా కర్తాజ్ఞమ్, అపితు విద్యాతః పురుషార్థ ఇత్యేవమేవ భగవతో బాదరాయణస్య మతమ్. కర్తుః ప్రత్యగా త్తసూక్తార్థా న్నరభూతస్యైవ వేద్యతయోపదేశాత్. తత్కథమ్. “ ౩ బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి ” “ ౪ నకారణం కరణాధిపాధిపః ” ఇత్యాదివాక్యేషు వేద్యస్యాధికత్వదర్శనాత్. ౮.

౩॥ ఛాం-౬-౨-౩. ౪॥ శ్వే-౬-౯.

(వే-దీ.) తుశబ్దా త్పక్షో వ్యావృత్తః. బాదరాయణస్యైవమ్ - విద్యాతః ఫలమితి మతమ్. కుతః? అధికోపదేశాత్ కర్తసు కర్తుః ప్రత్యగా త్తసూక్తాధికస్య - అర్థాన్తరభూతస్య వేద్యస్య వేదనభూతవిద్యాయాః ఫలసాధనత్వోపదేశాత్. తద్గర్భనాత్ దృశ్యతేహి వేదాన్తవాక్యేఽధికవిషయత్వం విద్యాయాః. ఏవమేవహి “ ౩ తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి ” “ ౪ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయ ” ఇత్యాదిషు బహుభవనన్యూల్లపూర్వకసృష్ట్యాదేః కర్తు సృష్ట్యేవరస్య కరణాధిపాధిపస్యానవధికాతిశయజ్ఞానానన్తైకస్యరూపస్య నిఖిలహేయ ప్రత్యసీకస్య వేద్యస్య విద్యా బ్రహ్మసౌప్తిఫలాయ విధీయతే. ౮.

౫॥ తై-అనం-౬అను.

కానవధికాతిశయానభ్యేయకల్యాణగుణాకరశ్వేనాధికన్యార్థాంతరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో వేద్యతయోపదేశాత్ భగవతో బాదరాయణస్య విద్యాతః ఫలమిత్యేవమేవ మతమ్. | లిక్ష్ణాని తిష్ఠన్తు - వేద్యతయోపదేశన్తు తావ త్కర్తుః ప్రత్య గాత్యనౌఽధికస్యైవ. కథమ్. తద్దర్శనాత్ - ప్రత్యగాత్యన్యశుద్ధే శుద్ధేష్వసమ్భవనీయానన్తగుణాకరస్య వేద్యస్య నిరన్తనిఖిల హేయగర్భస్య స్వసంకల్పకృత జగదుదయ విభవ లయ లీలస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేర్వాఙ్మనసాపరిచ్ఛేద్యానన్తస్య జీవాధిపస్య కృత్స్నప్రశాసితః పరస్య బ్రహ్మణో వేదనోపదేశవాక్యేషు దర్శనాత్. * ౧ + అపహతపాప్తా విజరో విమృత్యు ర్విశో కో విజఘతోఽపిపాన సుత్యకామ సుత్యసంకల్పః * ౨ తదైక్షుత బహున్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽస్పృశత * ౩ య సుర్వజ్ఞ సుర్వవిత్ * ౪ పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియాచ * ౫ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః * ౬ యతో నాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వాన్ నబిభేతి కుతశ్చనేతి * ౭ ఏష సర్వే శ్వర ఏష భూతాధిపతి రైషభూతపాల ఏషనేతు ర్విధరణః * ౮ స కారణం కరణాధినాధిపా నచాస్య కశ్చి జ్ఞనితా నచా ధిపః * ౯ ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి స్మార్యాచన్ద్రమసా విధృతౌ తిష్ఠతః ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపుధివ్యౌ విధృతౌ తిష్ఠతః * ౧౦ భీషాన్తా ద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః | భీషాన్తా దగ్ని శ్చేష్ఠిశ్చ మృ త్యుర్ధావతి పశ్చిమ ఇత్యాదిషు. తస్మా ద్వేదనోపదేశశబ్దేషు కర్తుః ప్రత్యగాత్యః ఖద్యోతకల్పస్యావిద్యాదిహేయసమ్మ థయోగ్యస్య గర్భాపి నాస్తీతి పరమపురుషవిషయాయా విద్యాయా న్తస్మాన్ పిరూప మమృతత్వం తత్ర తత్ర శ్రూయ మాణం ఫలమితి విద్యాతః పురుషార్థాధిపతి సుష్మాక్తమ్.

† లిక్ష్ణాన్యపి నిరన్తన్తే.

౯॥ సూ. తుల్యం తు దర్శనమ్. ౯.

యదుక్తం బ్రహ్మవిదాం కర్తానుష్ఠానదర్శనా ద్విద్యా కర్తాజ్ఞమితి - తన్న - విద్యాయా అనన్తత్వేఽపి తుల్యం దర్శనమ్ - బ్రహ్మవిదాం కర్తానుష్ఠానదర్శన మనైకాన్తిక మిత్యర్థః. అననుష్ఠానస్యాపి దర్శనాత్. దృశ్యతేహి బ్రహ్మవిదాం కర్తత్వాగః * ౧౧ ఋషయః కావషేయాః కిమర్థా వయ మధ్యేష్యామహే కిమర్థా వయం యత్యోమహ ఇత్యాదా.

త్రాహ (లిక్ష్ణానితిష్ఠన్తితి) తద్దర్శనాదితి సూత్రఖండోపాదానమ్. ఉపాసనవాక్యోపయోగిత్యాత్ స్వరూపపరవాక్యానామ్ - వేదనోపదేశవాక్యే ప్పిత్వక్తమ్. స్వరూపపరవాక్యోక్తగుణానా ముపాసనాపేక్షితత్వాదిత్యర్థః. శుద్ధ్యశుద్ధ్యభయావస్థజీవస్యాసమ్భవనీయానన్తకల్యాణగుణా ఉచ్యన్తే పరస్య బ్రహ్మణ ఇత్యన్తేన. † ఉక్తగుణవిశిష్టత్యే ప్రమాణ మాహ (అపహతపాప్తేతి) జాహూవ త్కర్తు రాత్తనః ప్రత్యభిజ్ఞానే నతిహి తద్దావరా విద్యా యాః కర్తాజ్ఞత్వమ్ - వేదనోపదేశవాక్యేషు జీవవిలక్షణస్య ప్రతిపాద్యమానత్వేన జీవప్రత్యభిజ్ఞానాభావా న్నతద్దావరా విద్యాయాః కర్తాజ్ఞత్వమితి శ్రూయమాణం ఫలమపి నార్థ వాదరూపమ్ - తస్మా ద్విద్యాయాః పృథక్ ఫలాభిసంజ్ఞేన స క్రత్వర్థత్వమ్ - కింతు పురుషార్థత్వమేవేత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రాణాం కృత్య మాహ (లిక్ష్ణాన్యపీతి).

౯॥ సూ. తుల్యంతుదర్శనమ్. అనైకాన్తికశబ్దేనానియతత్వ ముచ్యతే. * కిమర్థాః - కిం ప్రయోజనాః. ఆశ్రిత్యేహ్యసనుష్ఠానం సౌప

౯॥ సూ. తుల్యంతుదర్శనమ్. ౯.

(వే-సా.) విద్యాయాః ప్రాధాన్యేహి తుల్య మాచార దర్శనమ్ “ ౧౧ ఋషయః కావషేయాః కిమర్థా వయ మధ్యేష్యామహే ” ఇత్యాదా బ్రహ్మవిదాం కర్తత్వాగోహి దృశ్యతే. అనుష్ఠానస్తు ఫలాభిసంజ్ఞితస్య విద్యాజ్ఞత్వేన. త్యాగస్తు ఫలాభిసంజ్ఞిత్యుక్తస్యేతి న విరోధః. ౯.

౧॥ ఛాం - ౨ - ౭ - ౧. ౨॥ ఛాం - ౭ - ౨ - ౩. ౩॥ గముం - ౧ - ౯. ౪॥ శ్వే - ౭ - ౨. ౫॥ తై - ఆనం - ౨ - ౪. ౬॥ తై - ఆనం - ౪ - ౧.

౭॥ బృ - ౭ - ౪ - ౨౨. ౮॥ శ్వే - ౭ - ౯. ౯॥ బృ - ౫ - ౨ - ౯. ౧౦॥ తై - ఆనం - ౨ - ౧. ౧౧॥

అతో బ్రహ్మవిదాం కర్తవ్యగదర్శనా న్నవిద్యా కర్తాణామ్. † కథ మిద ముపపద్యతే - బ్రహ్మవిదాః కర్తానుస్థాన మన న్నుస్థానంచ. † ఫలాభిసంధిరహితస్య యజ్ఞాదికర్తాణాం బ్రహ్మవిద్యాగత్యాత్మగ్రావిధ్య క్షణోఽనుస్థానస్థాన ముపపద్యతే. వక్ష్యతీచ ౧ సర్వాపేక్షాచ యజ్ఞాదిశ్రుతే రశ్వవదితి. ఫలాభ్యసంధ్యైవ యజ్ఞాదేః క్షణో మోక్షేతఫలబ్రహ్మవిద్యా విరోధిత్యా త్రస్యాననుస్థానదగ్ధన ముపపన్నతేన. † విద్యాయాః కర్తాజ్ఞత్వే కర్తవ్యగః కథంపి నామపద్యతే.

† యదుక్త - శ్రుత్యైవ విద్యాయాః కర్తాజ్ఞత్వే ముగముత్యత్యతే - తత్రాహ.

౧॥ సూ. అసార్వత్రికీ. ౧౦.

న సర్వవిద్యావిషయేయం శ్రుతిః - అపితూద్గీధవిద్యావిషయైచ - * ౨ యదేవ విద్యయా కరోతీతి - యచ్చ బ్ర స్యానిద్ధారితవిశేషస్య * ౩ ఉద్గీధ ముపాసీతేతి ప్రస్తుతోద్గీధవిశేషవిష్మత్వాత్. † సహి యత్కరోతి - తద్విద్యయేతి సమ్యక్త్యతే - యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తమితి - విద్యయా క్రియమాణా యచ్చ త్వేన నిర్దిశ్య తిహి వీర్యవత్తరత్వ ముచ్యతే.

పర్యత ఇతి భావః. † అనుస్థానాననుస్థానే వ్యాహతే ఇత్యభిప్రాయేణాహ (కథమితి) † పరమాతి (ఫలాభిసంధ్యత). † భిన్నానుసంధ్యాయా వ్యాహతి రిత్యాహ (విద్యాయాఇతి) బ్రహ్మవిద్యాఫలానా మర్థవాదత్వేన మోక్షాభ్యుపలాసభ్యుపగమా న్మోక్షాకఫలం కర్తానుస్థేయమ్ - తిన్ద్రఫలంత్యైవ మోక్షేయమితి విభాగానుపపత్త్యా వ్యాహతి స్తవైవేత్యర్థః.

† అనంతరమాత్రశక్త్యామాహ (యదుక్తమితి).

౧౦॥ సూ. అసార్వత్రికీ. † ప్రకరణా చ్యుతి ర్భవీయసీత్యుక్తమితి శక్త్యానాం ఏకపదసామర్థ్యం హి శ్రుతిః - అత్రచ సామర్థ్యం నాస్తీత్యభిప్రాయేణాహ (సహితి) యత్కరోతి తద్విద్యయేత్యుక్తే విద్యాయాః అర్హత్వం విహితం స్యాత్ - నచ తాత్పర్యం - యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తర మిత్యన్వయః. తథా సతి యద్యద్వానూనితస్య విద్యయా క్రియమాణస్య ప్రాపక ప్రమాణాకాక్షాయాం ప్రకరణాన్నిహితో ద్గీధవిద్యా * యదేవ విద్యయేతి విద్యాశబ్దం సజ్జోచయతి - అతోఽనువాదరూపత్వాత్ ప్రమాణాత్సాపేక్షత్వేన. † సితోఽన్ధనిశ్చయ సామర్థ్యాభావాత్ * విద్యయేతి పద మేకపదసామర్థ్యరూపా శ్రుతి ర్నభవతీత్యర్థః.

(వే.దీ.) విద్యాయాః ప్రధానత్వేపి బ్రహ్మవిదా మాచారదగ్ధనం తుల్యమ్. కర్తృణా మనాచార దగ్ధన మన్యస్తీత్యర్థః. “౪ ఋషయః కావ షేయాః కిమర్థా నయ మధ్యేస్యామహే కిమర్థా నయం యత్కామహే” ఇత్యాహ. కర్తానుస్థానదగ్ధనం తు ఫలాభిసంధిరహితస్య కర్తృణాం విద్యాజ్ఞత్వాత్. త్యాగస్తు ఫలాభిసంధియుక్తస్య విద్యావిరోధిత్వాదిత్యభిప్రాయః. ౯.

౧౦॥ సూ. అసార్వత్రికీ. ౧౦.

(వే.సా.) “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి” ఇతి ససార్వత్రికీ విద్యోచ్యతే “౨ యదేవ విద్యయా” ఇతిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. ప్రసిద్ధిశ్చో ద్గీధవిద్యాయాః. “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరం భవతి” ఇతిప్రకృతోద్గీధవిద్యాయుక్తస్య కర్తృణాం వీర్యవత్తరత్వసాధన భావో విధీయతే. ౧౦.

(వే.దీ.) “౨ యదేవ విద్యయా కరోతి” ఇతిశ్రుతిః సర్వవిద్యాయాః కర్తాజ్ఞత్వం విదధాతీత్యేతదన్వయమ్. అత్ర విద్యా శబ్దాభిహితా తు ససార్వత్రికీ - అపితూద్గీధవిద్యా. యత్కరోతి - తద్విద్యయేతి నైవాపదాన్వయః. అపితు యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తరమితి. విద్య యా క్రియమాణస్యాన్యతోఽవగతస్య వీర్యవత్తరత్వప్రతి సాధనభావోఽవగమ్యతే - యదేవేతి ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. అన్యతోఽవగతిర్హి “౩ ఉద్గీధ ముపాసీత” ఇతి సన్నిహితోద్గీధవి ద్యాయాః. ౧౦.

† యచ్చేదముక్తమ్ * ౧ తం విద్యాకర్తణి సమన్వారభేతే ఇతి

విద్యాకర్తణో నృహిత్యదర్శనా ద్విద్యా కర్తాజ్జమితి - త త్రాహ.

౧౧॥ సూ. విభాగశ్చతవత్. ౧౧

* ౧ తం విద్యాకర్తణి సమన్వారభేతే ఇత్యత్ప్రేక్షేన న్యాయేన విద్యాకర్తణో భిన్నఫలత్వా ద్విద్యా స్వస్యై ఫలాయ సమన్వారభేతే - కర్తచ స్వస్యై ఫలాయేతి విభాగో ద్రష్టవ్యః. శతవత్ యథా క్షేత్రరత్నవిక్రయిణా శతద్వయ మస్యే తీత్యుక్తే క్షేత్రార్థం శతమ్ - రత్నార్థం శతమితి విభాగః ప్రతీయతే - తథేహపి. ౧॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨.

౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః. ౧౨.

యమక్తం విద్యావతిః కర్తవిధానా ద్విద్యా కర్తాజ్జమితి - నైతమ్యుక్తమ్ - * ౨ వేద మధీత్యేత్యధ్యయనమాత్రవతో విధానాత్. సచాధ్యయనవిధిచేవార్థబోధే ప్రవర్తయతి - † ఆధానవ దధ్యయనన్యాత్మరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్యవసా నాత్. † గృహీతస్యచ న్యాయస్య ఫలవత్కర్తావబోధిత్వదర్శనా త్తన్నిష్ఠయఫలే తదర్థవిచారే పురుషః స్వయమేన

† అనంతరమాత్రస్య శక్త్యా మాహ (యచ్చేదమితి).

౧౧॥ సూ. విభాగశ్చతవత్. సమన్వారవృత్తాంత్రుతి స్సంసారికఫలవిద్యాకర్తవీరియా. విద్యా స్వఫలప్రదానాయాస్యేతి - కర్తచ స్వఫల ప్రదానాయేత్యర్థః. బ్రహ్మవిద్యా తదజ్జకర్తవీరియావా స్యా దియం శ్రుతిః. విద్యా * నేహభిక్రమనాశోస్తీతి న్యాయాత్ ప్రారబ్ధాపసానే ముక్తి గానాయాస్యేతి - కర్తచ జన్తాస్తలేపి విద్యోత్పాదనాయాస్యేతీత్యర్థః.

౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః. † (ఆధానవదితి) * అగ్నినాదధీతేత్యత్రాధానేనాగ్నేస్సమృద్ధ్యత్య మాత్ర ముక్తమ్ - సతూత్తర క్రతువినియోగః - శబ్దస్య తావన్త్రాతే ప్రసిద్ధిసావరస్యాత్ - తథాఽత్రాపీత్యర్థః. † ఏవం శబ్దసావరస్య ముపపాదితమ్ - అథార్థానుపపత్తిః పరి హాయతే (గృహీతస్యచేతి) ప్రవర్తకాభావా న్నిహంసాయా ఆనారమ్భణీయత్వంహ్యనుపపత్తిః - సాపి రాగతః ప్రవృత్త్యా పరిహృతేత్యర్థః. శ్రుతే రవివక్షితార్థత్వమపి పరిహృతం. భవతి. అధ్యయనవిధేః ప్రయోజనపర్యవసాయిత్వమపి పరమ్యరయోపపద్యతే - అర్థజ్ఞానపర్యస్తత్వపక్షవదితి. కర్తావ

౧౧॥ సూ. విభాగశ్చతవత్. ౧౧. ౧౨॥ సూ. అధ్యయనమాత్రవతః. ౧౨.

(వే-సా) “౧ తం విద్యాకర్తణి సమన్వారభేతే” ఇతి విద్యాకర్తణోభిన్నఫలత్వేన స్వస్యై ఫలాయాస్యేతితి విభాగః. యథా క్షేత్రరత్నవి క్రయిణే శతద్వయ మస్యేతీత్యత్ర క్షేత్రార్థం శతమ్, రత్నార్థం శతమితి. ౧౧.

(వే-దీ.) “౧ తం విద్యాకర్తణి సమన్వారభేతే” ఇత్యత్ర విద్యాచ స్వస్యై ఫలాయ కర్తచ స్వస్యైఫలాయాన్వారభేతి విభాగో ద్రష్టవ్యః - యతో విద్యాకర్తణో భిన్నఫలత్వముక్తమ్ - శతవత్ యథా క్షేత్రరత్నవిక్రయిణా శతద్వయ మస్యేతీత్యుక్తే, క్షేత్రార్థం శతమ్, రత్నార్థం శత, మితి విభాగోఽవగమ్యతే - తద్వత్. ౧౧.

(వే-సా.) “౨ వేద మధీత్య” ఇత్యధ్యయనమాత్రవతః కర్తవిధానాత్ నవిద్యా కర్తాజ్జమ్. అధ్యయనవిధిన్. అక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్య వశ్యతీత్యుక్తమ్. అథావబోధ పర్యస్తత్వేపర్యర్థజ్ఞానా దర్థాస్తర భూతా * విద్యాత్ * ఉపాసీతేతి విహితా విద్యా ప్రత్యయావృత్తిరూపా. ౧౨.

(వే-దీ.) “౨ వేద మధీత్య” ఇత్యధ్యయనమాత్రవతఏవ కర్తవిధానాత్ అనేన విద్యాయా న కర్తాజ్జత్వ మవగతమ్. అధ్యయనవిధిర్వాధా నవన్నియమవ దక్షరరాశిగ్రహణమాత్రే పర్యవశ్యతి. గృహీతస్య సావధ్యాయస్య ఫలవదర్థావబోధిత్వదర్శనా త్తన్నిష్ఠయఫలమీమాంసాశ్రవణే అధీత వేదః పురుష స్వయమేన ప్రవర్తతే. అథావబోధపర్యస్తత్వేపర్యర్థజ్ఞానా దర్థాస్తరభూతా స్తృతిప్రత్యయావృత్తిరూపా * విద్యాత్ * ఉపాసీతేతి శాస్త్రవిహితా విద్యా నకర్తాజ్జమ్. ౧౨.

ప్రస్తుతే - అది కర్తా కర్తజ్ఞానే ప్రస్తుతే - మోక్షార్థే చ బ్రహ్మజ్ఞానాంతరీ న విద్యా కర్తాజ్ఞమ్. † యద్యప్యధ్యయనవిధి వాఙ్మానగోళే ప్రస్తుత్యతి - అధాపి నవిద్యా కర్తాజ్ఞమ్ - † అర్థజ్ఞానా దధాన్తరత్వా ద్విద్యాయాః. యథా జ్యోతిష్టామా దిక్ష్వఃస్విరూపవిజ్ఞానా స్థలనాదనభూతం తత్కర్తానుష్ఠాన సుధాన్తరమ్ - తథాఽర్థజ్ఞానరూపా ద్భృష్టాస్వరూపవిజ్ఞానా కర్తా న్తరమేన ధ్యానోపాసనాదిశబ్దనాచ్యా పురుషార్థనాదనభూతా విద్యేతి సతస్యాః కర్తనవృద్ధగణ్ఠా విద్యతే.

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్. ౧౩.

యచ్ఛక్తిః * ౧ కుర్వన్నేవేహ కర్తాణీత్యాత్మవిదం జ్ఞానా ద్వ్యవర్త్య యావజ్జీవం కర్తానుష్ఠానే నియమయ తీతి - తస్మాదపవ్యతే - అవిశేషాత్ నన్యాయం నియమః ఫలసాధనభూతస్వతంత్రకర్తవిషయఇతి విశేషహేతు రస్తి - విద్యాజ్ఞభూతకర్తవిషయతయాపుష్పవృక్షైః. * ౨ † కర్తజ్ఞానహి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయ ఇతిచ † విదుష స్తావప్ర యాః గుహాసనన్యానువర్తమానత్వాత్. ౧॥ ఈశావాస్య - ౨. ౨॥ గీ ౩ - ౨౦.

బోధిత్యచ్యునాదిత్యాపాతప్రతీతి రుచ్యతే. తత్ర కర్తోపక్రమత్వాత్ ప్రథమం కర్తవిచార ఉపపద్యతే. ఆపాతప్రతీత్యా ప్రస్తుతాఽపి * ఆక్ష యం హవై చామర్తావ్యయాజిన సుకృతం భవతి * విజ్ఞానఘన ఏనైతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువిశ్యతీత్యాదిభి ర్వాన్వికులత యా న కేవలం బ్రహ్మవిచారవేద - కర్తవిచారోఽపి కర్తవ్యవేద. అధ్యయనవిధే రర్థజ్ఞానపర్యంత్యే * వేద ముధిత్య స్నాన్య నిత్యధ్యయనానంతరం నమావర్తనశ్చతే ర్వాధితత్వా న్నిమాంసాశ్రవణావసరః స్వాత్ - రాగతః ప్రాప్తౌ నావసర ఇతిచేన్న - క్షాన్విప్రత్యయ స్సమానర్తకత్వపూర్వ కాంత్యమాత్రపరః - సత్వాన్వర్త్యపరః - అతో నవిరోధః. అనన్తర్యేపి సోపయోగ్యర్థజ్ఞానస్యానంతరప్రదవేద విధిః - యథాక్రతువిధి రర్థార్జనాదేః. నకేవలం స్మృతి సిద్ధా సమాప్నోతి - శ్రుతిసిద్ధాచ - * అధీత్యాభిసమాప్నోత్యేతిహి శ్రూయతే - అతో నాధ్యయనవిధి ర్వాధతే. కించ - శ్రుతి స్మృత్యో ట్విరోధవేద నాస్తి - యేన బాగ్యబాధకభావ స్వాత్ - ఉభయత్రాస్యధ్యయనశబ్దస్యార్థజ్ఞానపర్యంత్యేవా అక్షరగ్రహణపర్యంత్యేవా తుల్యాన్విత్వాన్. సమాప్నోత్తస్యాపి మిమాంసాశ్రవణావసరః త్రాణయితురివి స్వాదేవి. యావ ద్ధర్మజ్ఞానం హిత్రేషివచనా దనుష్ఠాన మపుష్పవద్యతే - యథా బ్రహ్మచర్యే. నచ తావతా మిమాంసా నైరవేక్ష్యమ్ - హిత్రేషిణా మాప్తవ్యనిశ్చయార్థం స్వయం శిష్యాణా ముపపాదనార్థంచ శ్రవణోపపత్తేః. నచాధ్య యనజన్య జ్ఞానసరిపెక్షం హిత్రేషివచనా దనుష్ఠానే ఆపకూద్రాధికరణవిరోధః - హిత్రేషివచనా దనుష్ఠానేపి మస్త్ర బ్రహ్మవిశేషాణాం కృత్స్నవేద స్యచజన్యత్వాత్తస్యచాగ్యయినేనైవ సమ్పాద్యత్వాత్, అధ్యయనస్యచోపనయనాజ్ఞకత్వాత్, ఉపనయనస్య త్రైవిణ్ణికాధికారత్వాచ్చ శూద్రాదే రుపన యనానాధికారా దనుష్ఠానానుపపత్తేః. * స శూద్రాయ మతిం దద్యాత్ * నచాస్యోపదిశే ధర్మ మిత్యాదినిషేధాచ్చ శూద్రాదే ర్నిషేదశస్తి. అతోఽధ్యయనవిధే రర్థజ్ఞానపర్యంత్యేభావా దధ్యయనవతం కర్తవిధానేప్యర్థజ్ఞానస్య కర్తవిధిశేషత్వాభావా న్నవిద్యా కర్తాజ్ఞ విత్యర్థః. † అర్థ జ్ఞానపర్యంత్యేవం విధే రధ్యయనగమ్య పరిహరతి (యద్యపీతి) † (అర్థజ్ఞానాదధాన్తరత్వాత్) అధ్యయనశబ్దవాచ్యవ్యతిరక్తత్వా ద్విద్యాయా ఇత్యర్థః. సహ్యర్థజ్ఞానస్య జ్యోతిష్టామాదికర్త - శేషభూతమ్ - విపరీతంహి తత్ - ఏవం తా స్త్రైజన్యజ్ఞాన ముపాసనాభ్యాయాః విద్యాయాశ్చేషభూతమిత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్. † పూర్వోపక్షోక్తస్య * కర్తజ్ఞైవేత్యాదిచచస్యాపి విద్యాజ్ఞభూతక ర్తవిషయత్వ మభిప్రేత్యాహ (కర్తజ్ఞైవ హీతి). † తస్య యావజ్జీవ మనువృత్తి రన్తేన ఉపాసనన్యానువర్తమానత్వా దుపపన్నేత్యాహ (విదుష స్త్వీతి).

౧౩॥ సూ. నావిశేషాత్. ౧౩.

(వే.సా.) “౧ కుర్వన్నేవేహ కర్తాణి” ఇత్యత్ర స్వతంత్రే కర్తణి విద్యదాయవో వినియోగఇతి విశేషహేత్వభావాత్, “౩ ఈశావాస్య మిదం నర్తవమ్” ఇతిప్రకరణాచ్చ విద్యాజ్ఞభూతమేవ తత్కర్తేతి జ్ఞాయతే. అతో న విద్యా కర్తాజ్ఞమ్. ౧౩.

(వే.చీ) “౧ కుర్వన్నేవేహ కర్తాణి” ఇతి బ్రహ్మవిదా మాయుషః కర్తణి నియమో దృశ్యత ఇత్యేత న్ననంభవతి - అవిశేషాత్. విదుష ఏవేతి విశేషభావా త్కిమిత్యవిదుషో నస్యాత్. విదుషస్తావప్రయాణా దుపాసనానువృత్తిదర్శనా దర్థస్యభావా ద్విదుష ఏవేత్యభిప్రాయః. ౧౩.

† ఏవ మర్త్యానామేన నోయ పరిహృత్య * ౧ కుర్వన్నేహ సర్వాత్మన్య వాన్యన్య మాహ

౧౪॥ సూ. స్తుతయేనుమతిర్వా. ౧౪.

౧॥ ఈశ - ౧, ౨.

నా శబ్దోఽవిధారిణ్యః. * ౧ ఈశా వాన్య మిదం సర్వమితి విద్యాప్రకరణా ద్విద్యాస్తుతయే సర్వదా కర్తాను మానానుమతిరియమ్. విద్యామాహత్వా త్సర్వదాకర్త కుర్వన్నపి నలిప్యతే కర్తృభిరిహి విద్యా స్తుతా భవతి. వాక్యశేషశ్చైవమేవ దర్శయతి * ౧ ఏవం త్వయి నాన్యథేతోఽస్తి న కర్తృణా లిప్యతే నరణి. అతో సర్వాజ్ఞః విద్యా.

౧౫॥ సూ. కామకారేణచైకే. ౧౫.

అపిచైవ మేకే శాఖినః కామకారేణ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠస్య గార్వాణ్యత్యాగ మధీయతే * ౨ కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోయ మాత్మాఽయం లోకణి. విదుషో విరక్తస్య కామకారేణ గార్వాణ్యకర్తృత్వాగం బ్రువ దిదం వచసం బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్తానజత్వం దర్శయతి - † యజ్ఞాదికర్తృజ్ఞత్వేహి విద్యాయాః - విద్యానిష్ఠస్య కామకారేణ గార్వాణ్యత్యాగో నసమ్భవతి. అతో నవిద్యా కర్తృజ్ఞమ్.

౨॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨.

౧౬॥ సూ. ఉపమర్దంచ. ౧౬.

పుణ్యాపుణ్యరూపస్య సమస్తసాంసారికదుఃఖములస్య కర్తృణో బ్రహ్మవిద్యయోపమర్దంచ ప్రతివేదాస్త మధీయతే * ౨ భిద్యతే హృదయగ్రన్థి శ్చిద్యస్తే సర్వసంశయాః । క్షీయస్తే చాస్య కర్తాణి † తస్మిన్దృష్టే పరావరణిత్యాదికమ్. † తద్విద్యాయాః కర్తృజ్ఞత్వే సనజచ్ఛతే.

౩॥ ౨ ముం - ౨ - ౮.

† ఉత్తరనూత్రసజ్జతిమాహ (ఏవమితి) అర్థస్వాభావ్యమ్ - విద్యాయా అర్థజ్ఞానా దర్శనరత్వం కర్తృతికర్తవ్యతాకత్వంచ.

౧౮॥ సూ. స్తుతయేనుమతిర్వా. * ఈశా వాన్యమితి - ఈర్ష్యబద్ధ స్తుతీయాః - ఈశా. తేన వాన్యమ్. యద్వా - ఈశేనావాన్యమ్ - ఈశ్వరపరతప్రతిమిత్వం. * నరే - నరమతః సరః - నిస్సంజః. తస్మిన్ఇతోఽన్యథా నాస్తి - నరే త్వయి న కర్తృ లిప్యతే ఇతితోఽన్యథా నాస్తి - ఇదమేవ తత్త్వమ్ - సస్తుతిమాత్రమిత్వం.

౧౯॥ సూ. కామకారేణచైకే. గార్వాణ్యత్యాగ మధీయత ఇత్యధ్యాహరః. † (యజ్ఞాదీతి) సహజ మవలమ్బ్యజ్ఞేనస్త్యాగ ఉపపద్యతే - తస్మా త్త్యాజ్యస్య కర్తృణోఽజ్ఞేత్వం నాస్తిత్వం.

౨౦॥ సూ. ఉపమర్దంచ. † (తస్మిన్దృష్టే పరావరణిత్యాదికమితి) అర్థప్రధానో నిర్దేశః. ఇత్యాదుక్తార్థరూప ముపమర్ద మిత్వం. † (తద్విద్యాయా ఇతి) సహజేనాజ్ఞేన ఉపమర్ద ఉపపద్యతే - తస్మా దుపమర్దికా విద్యోపమర్దనీయస్య కర్తృణో నాజ్ఞమిత్వం.

(వే-సా.) విద్యాస్తుతయే కర్తానుమతిర్వా. విద్యామాహత్వాత్ సర్వదా కర్తృ కుర్వన్నపి తై ర్నలిప్యతే ఇతిహి విద్యాస్తుతా స్వాత్. “౧ నకర్తృణా లిప్యతే సరః” ఇతిచ వాక్యశేషః. ౧౪.

(వే-దీ.) వాశబ్దోఽపధారణే “౧ ఈశా వాన్య మిదం సర్వమ్” ఇతి విద్యా ప్రకరణాద్విద్యా స్తుతయే కర్తానుమతిరేవ. విద్యామాహత్వాత్ సర్వదా కర్తాణి కుర్వన్నపి తై ర్నలిప్యతే ఇతిహి స్తుతా భవతి విద్యా. వాక్యశేషేచ “౧ నకర్తృణా లిప్యతే సరః” ఇతి స్మృత్యేత ౧౪.

(వే-సా.) “౨ కిం ప్రజయా కరిష్యామః” ఇత్యాదినా కామకారేణ గార్వాణ్యత్యాగ మధీయత ఏకే; అతశ్చ విద్యైవ ప్రధానభూతా. ౧౫.

(వే-దీ.) ఏకే శాఖినః కామకారేణచ విద్యానిష్ఠస్య గార్వాణ్యత్యాగ మధీయతే “౨ కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోయ మాత్మాఽయం లోకః” ఇతి. గార్వాణ్య కర్తృత్వాగం బ్రువ దావక్యం విద్యాప్రధానమితి దర్శయతి. ౧౫.

(వే-సా.) విద్యయా సర్వకర్తృవమర్దనార్హమితి “౩ క్షీయస్తే చాస్య కర్తాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే” ఇత్యాదినా. ౧౬.

(వే-దీ.) విద్యయా సర్వకర్తృవమర్దం చాధీయతే “౩ క్షీయస్తే చాస్య కర్తాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే” ఇతి. తద్విద్యాయాః కర్తృజ్ఞత్వే సనజచ్ఛతే. ౧౬.

౧౭॥ సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి. ౧౭.

ఊర్ధ్వరేతస్సాన్విత్రమేషు బ్రహ్మవిద్యాదర్శనా త్తేష్యగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమానాదికర్తాభావాచ్చ న విద్యా కర్తాజ్ఞమ్. సనూర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా నసన్త్యేవ * ౧ యావ జ్ఞేవ మగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యాదినా యగ్నిహోత్ర దర్శపూర్ణమానాదీనాం యావజ్జీవాధికారశ్రుతేః, † శ్రుతివిరుద్ధానాం స్మృతీనాం చాప్రామాణ్యాత్. అత ఆహ శబ్దేహీతి వైదిక ఏవహి శబ్దే తే దృశ్యస్తే * ౨ త్రయో ధర్మస్కంధాః * ౩ యేచేమేరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే * ౪ ఏత సేవ ప్రవాజినో లోక మిచ్ఛంతః ప్రవ్రజన్తిత్యాదా. యావజ్జీవశ్రుతిస్త్వవిరక్తవిషయా. ౧॥

౧౮॥ సూ. పరామర్శంజైమినిరచోదనాచ్ఛాపవదతిహి. ౧౮.

యదిదమ్ * ౨ త్రయో ధర్మస్కంధా ఇత్యాదా వైదికే శబ్దే ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా దృశ్యస్తే - అతస్తే సన్త్యే వేతి - నైతమపవన్యతే - యతః * ౨ త్రయో ధర్మస్కంధా ఇత్యాదిషు వాక్యేషు తేషా మాశ్రమాణాం పరామర్శ మాత్రః క్రియతే - అనువాదమాత్రమిత్యర్థః. కుతఏతత్. అచోదనాత్ - అవిధానాదిత్యర్థః. సహ్యత్ర విధిశబ్దః శ్రూయతే. * ౨ త్రయో ధర్మస్కంధా ఇత్యాదినాహి ప్రకృతం ప్రణవేన బ్రహ్మోపాసనం స్తూయతే * ౨ బ్రహ్మసం స్థోఽమృతత్వమేతీత్యుపసంహారాత్. అతోఽన్యార్థ మనువాదమాత్ర మత్ర క్రియతే తేషా మాశ్రమాణామ్. * ౩ యేచేమేరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత ఇతిచ దేవయానవిధిపరత్వాత్తత్రాపి నాశ్రమాంతరవిధిసమ్భవః. అపిచాప వదతిహి శ్రుతి రాశ్రమాంతరమ్ * ౫ వీరహావా ఏష దేవానాం యోగ్ని ముద్వాసయత ఇత్యాదికా. అత ఊర్ధ్వరే తస ఆశ్రమా నసన్తి జైమినిరాచార్యో మన్యతే. ౨॥ ఛాం - ౨ - ౨౩ - ౧. ౩॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౧.

౧౭॥ సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి. † స్మృతిహ్యశ్రమాం ప్రతీయంత ఇత్యత్రాహ (శ్రుతివిరుద్ధానామితి) * ధర్మస్కంధాః - ధర్మాశ్రయాః. ఆశ్రమాః.

౧౮॥ సూ. పరామర్శంజైమినిరచోదనాచ్ఛాపవదతిహి. అన్యార్థమ్ - బ్రహ్మోపాసనస్తుత్యర్థమ్.

౧౭॥ సూ. ఊర్ధ్వరేతస్సుచశబ్దేహి. ౧౭. ౧౮॥ సూ. పరామర్శం జై మిని రచోదనాచ్ఛాపవదతిహి. ౧౮.

(వే-సా.) ఊర్ధ్వరేతస్సాన్విత్రమేషు విద్యాదర్శనాత్, తేషు చాగ్నిహోత్రాద్యభావా స్సవిద్యా కర్తాజ్ఞమ్. తేచాశ్రమా స్సన్త్యేవ - “౨ త్రయో ధర్మస్కంధాః” ఇతి వైదికే శబ్దేహి దృశ్యతే. ౧౭.

(వే-చీ.) ఊర్ధ్వరేతస్సాన్విత్రమేషు బ్రహ్మవిద్యాదర్శనాత్, తేషు చాగ్నిహోత్రాదికర్తాభావా, స్సవిద్యా కర్తాజ్ఞమ్. తేచాశ్రమాస్సన్త్యేవ - యతో వైదికే శబ్దే తేపి దృశ్యస్తే “౨ త్రయో ధర్మస్కంధా యజ్ఞోఽధ్యయనం దానమ్” ఇతి “౩ యేచేమేరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే” “౪ ఏత సేవ ప్రవాజినో లోక మిచ్ఛంతః ప్రవ్రజన్తి” ఇత్యాదా. “౧ యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రమ్” ఇత్యాదికాశు శ్రుతివిరక్తవిషయా. ౧౭.

(వే-సా.) “౨ త్రయో ధర్మస్కంధా” ఇత్యత్ర చోదనాభావా దుపాసనస్తుత్యర్థ మనువాదమేవేతి జైమిని క్లేనే. “౫ వీరహావా ఏష దేవా నాం యోగ్ని ముద్వాసయతే” ఇత్యపవదతి చాశ్రమాంతరమ్. ౧౮.

(వే-చీ.) “౨ త్రయో ధర్మస్కంధాః” ఇత్యాదిషు తేషా మాశ్రమాణా మచోదనాత్ - అవిధానా దుపాసనాస్తుత్యర్థం పరామర్శమ్-అను వాదం జైమిని రాచార్యో మన్యతే. అపిచ - అపవదతిహి శ్రుతి రాశ్రమాంతరం “౫ వీరహావా ఏష దేవానాం యోగ్ని ముద్వాసయతే” ఇత్యా దికా. అతస్తే ససన్త్యేవ. ౧౮.

౪॥ బృ - ౭ - ౪ - ౨౨. ౫॥ యజు - ౧౭ - ౫ - ౨౭.

౧౯॥ సూ. అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతే. ౧౯.

గృహస్థశ్రమవదాశ్రమాస్తరమప్యనుష్ఠేయః భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః. సామ్యశ్రుతేః ఉపాదేయ తయాఽభిమతగృహస్థశ్రమనామ్యంహి తేషా మప్యాశ్రమాణాం ప్రాయతే. * ౧ త్రయో ధర్మస్కంధా ఇత్యారభ్య బ్రహ్మసంస్థస్తుత్యర్థతయా సక్ష్మీర్తనం గృహస్థశ్రమస్యేతరేషాంచ సమానమ్. అథ గృహస్థశ్రమస్యానువాదః ప్రాప్తా సత్యామేన భవతీతి తస్య ప్రాప్తి రవశ్యాభ్యుపేత్యేతి మతమ్ - తదితరేషామపి సమానమ్ - అన్యత్రాభినివేశాత్. † సచ గార్హా ధ్యధర్మవ * ౨ యజ్ఞోఽధ్యయనం దానం తపో బ్రహ్మచర్య మితి సర్వైశ్చబ్దై రభిధీయతే - బ్రహ్మచర్యత పసో గృహస్థస్థైవ సమ్భవాదితి యుక్తమ్ - * ౧ † త్రయో ధర్మస్కంధా ఇతి - త్రిత్యేన సంగృహ్య * ౩ ప్రథమో ద్వితీయ స్తృతీయ ఇతి విభాగవచనానుపపత్తేః. † అతః * ౨ యజ్ఞోఽధ్యయనం దాన మితి గృహస్థశ్రమ ఉచ్యతే. అధ్యయనశబ్దో వేదాభ్యాసపరః. తపశ్శబ్దేన వైఖానసపారివ్రాజ్యయో గృహణమ్ - ఉభయోః తపఃప్రధానత్వాత్. తపశ్శబ్దోహి కాయక్లేశే రూఢః - సచ ద్వయోరపి సమానః. బ్రహ్మచారిధర్మవ బ్రహ్మచర్యశబ్దేనాభిధీయతే. * ౧ † బ్రహ్మ సంస్థోఽమృతత్వమేతీతి పరత్ర ప్రాయమాణో బ్రహ్మసంస్థశబ్దో యాగికః సర్వాశ్రమసాధారణః - † సర్వేషా మాశ్ర మిణాం బ్రహ్మసంస్థాసమ్భవాత్. బ్రహ్మణి సంస్థా - సంస్థితః బ్రహ్మసంస్థత్వమ్. తచ్చ సర్వేషాం సమ్భవత్యేవ. † బ్రహ్మనిష్ఠా వికలాః కేవలాశ్రమిణః పుణ్యలోకభాజః - తేషేవ బ్రహ్మనిష్ఠోఽమృతత్వభాగ్యవతి. † తదేత ద్విస్పష్టముక్తం భగవతా పరాశరణే * ౪ ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణానా మిత్వారభ్య * ౫ బ్రాహ్మం సన్యాసినాం స్మృత మిత్యన్తేన వర్ణానా మాశ్ర మాణాంచ కేవలానాం బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యంతం ఫల మభిధాయ * ౬ ఏకాన్తిన స్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినోహి యే । తేషాం తత్పరమం స్థానం యదైవ పశ్యన్తి సూరయ ఇతి తేషేవ బ్రహ్మనిష్ఠానాం బ్రహ్మప్రాప్తి మభిదధతా. అతో గృహస్థశ్రమతుల్యాః ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమా అపి దృశ్యన్త ఇతి తేష్యనుష్ఠేయాః. * ౭ † యేచేమేరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతఇతిచ-అరణ్యఇతి తపఃప్రధానా శ్రమప్రాప్త్యపేక్షత్వా దైవయానవిధానస్య తత్రాపి తత్సాప్తి రక్షీకరణీయా.

౧౯॥ సూ. అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతే. † ఆశ్రమశబ్దో ధర్మపరః. స్తుత్యర్థతయాఽనువాదసామ్యం ప్రమాణా స్తరప్రాప్తి సామ్యం చోభయం సూత్రాభిప్రేతమ్. ఆశ్రమాస్తరకీర్తనేనతిహి సామ్యం వక్తవ్యమ్ - తదేవ నాస్తి - గార్హాస్థ్యధర్మాణామేవకీర్తనాదిత్యా శబ్దతే (సచగార్హాస్థ్యేతి) † పరిహరితి (త్రయఇతి) † వ్యాఖ్యానా స్తరవ్యావృత్త్యర్థం వ్యాచక్షే (అతోయజ్ఞఇతి) † బ్రహ్మసంస్థశబ్ద స్సన్యాసా శ్రమవిషయః పరై ర్వాప్యీఖ్యాతః - తద్వాప్యృత్త్యర్థ మాహ (బ్రహ్మసంస్థఇతి) యాగికః యాగికత్వాత్. † అనేన * క్షోప్తావసువశ శ్చైవేత్యా ద్యుక్తనయా భృహ్మసంస్థశబ్దస్య చతుర్థాశ్రమపరత్వానుపపత్తి రుక్తా - ఆర్థామపపత్త్యాపి సతథాఽర్థో వర్ణనీయ ఇత్యాహ (సర్వేషామితి) † తస్యామేవ శ్రుతో * పుణ్యలోకభాజ ఇత్యుక్తమ్ - తద్వాప్యచక్షే (బ్రహ్మనిష్ఠావికలాఇతి) † (తదేతదిత్యాది) అభిదధతా పరాశరణేత్యన్వయః. † * యేచేమే రణ్య ఇత్యాదివాక్యస్య దేవయానవిధిపరత్వా దాశ్రమవిధిపరత్వాభావ ఉక్తః పూర్వపక్షీణా - తత్పరిహరితి (యేచేమేరణ్యఇతి) దేవయానవిధానార్థం కృతోఽప్యనువాదో వాసప్రథపారివ్రాజ్యయోః ప్రమాణా స్తరప్రాప్తిసాపేక్షఇతి తత్రాపి విధి రస్త్యేవేత్యర్థః.

౧౯॥ సూ. అనుష్ఠేయంబాదరాయణస్సామ్యశ్రుతే. ౧౯.

(వే-సా.) గృహస్థాశ్రమవ దాశ్రమాస్తర మప్యనుష్ఠేయమితి బాదరాయణమతమ్ “౧ త్రయో ధర్మస్కంధా” ఇతి సర్వాశ్రమసామ్యశ్రుతే.

(వే-దీ.) గృహస్థాశ్రమవ దాశ్రమాస్తర మప్యనుష్ఠేయం భగవాన్ బాదరాయణో మన్యతే. కుతః? తస్యాపి తత్సామ్యశ్రుతే. “౧ త్రయో ధర్మస్కంధా” ఇత్యేవమాదాహి సర్వేషా మాశ్రమాణామేకరూపం సక్ష్మీర్తనమ్. ౧౯.

* పరామర్శయే విధానాత్మేన గృహస్థాశ్రమతిల్య మేషా మప్యనుష్ఠేయత్వనిత్యప
వాద్య విధిరేవాయ మాశ్రమాణాం సర్వేషాం నానువాద ఇత్యుపసాదయితు మాహ.

౨౦|| సూ. విధిర్వాధారణవత్. ౨౦.

వాశబ్దోఽవిధానార్థః. విధిరేవాయ మాశ్రమాణామ్. ధారణవత్ యథాదిష్టాగ్నిహోత్రై * ౧ అధస్తా
త్పరిధః ధాతయ స్మనుద్రవే దుపరిహి దేవేభ్యో ధారయతీత్య త్రానువాదసరూపాదపి వాక్యా దుపరిధారణస్య
వ్రాతత్వా ద్విధి రాశ్రియతే. తదుక్తం శేషలక్షణే * ౨ విధిస్తు ధారణేఽపూర్వత్వాదితి. తథాఽత్రాప్యప్రాప్తత్వా ద్విధి రే
వాశ్రయణీయః. * ౩ † బ్రహ్మచర్యం సమాప్య గృహీ భవేత్ గృహం ద్వనీభూత్వా ప్రవ్రజేత్ యదివేతరథా బ్రహ్మచ
ర్యాదేవ ప్రవ్రజేత్ గృహాద్వా వనాద్వా యదహరేవ విరజేత్ తదహరేవ ప్రవ్రజేదితి జాబాలానా మాశ్రమవిధి మస్త
మివత్త్వైతేష్య స్వపరేష్యపి వాక్యేష్యైశ్రమప్రాప్తి రవశ్యాశ్రయణీయేత్యుపపాదితమ్. ఏవ మాశ్రమాంతరవిధానా దృణ
శ్రుతిర్యావజ్ఞవల్క్రుతి రపవాదశ్రుతిశ్చాన్తికవిషయా ఏవేతి వేదితవ్యాః. † అన్యాశ్చ బ్రహ్మవిదః కర్తణా మాప్రయాణా దవ
శ్యక్తస్యతాపిధాయిన్యః శ్రుతయః స్మృతయశ్చ స్వస్వాశ్రమధర్మవిషయాః. † అత ఊర్ధ్వరేతస్సుచ బ్రహ్మవిద్యావిధా
నా ద్విద్యాతః పురుషార్థాధిక్తి సిద్ధమ్.

౧||

. ౨||

. ౩||

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

† ఉత్తరసూత్రసంజ్ఞతి మాహ (పరామర్శపక్షఇతి).

౨౦|| సూ. విధిర్వాధారణవత్. † ఇయ మస్మింత్సూత్రే కృత్వా చిన్తేత్యాహ (బ్రహ్మచర్యం సమాప్యేత్యాదినా) ఋణశ్రుతిః * త్రిభి
ఋణవాక్యాయత ఇత్యాదికా. † ఆపవాదశ్రుతిః * వీరహవా ఏష దేవానాం యోగ్ని ముద్వానయత ఇత్యేషా. * సఖత్వేనం ఐర్తయన్యావదా
యష మిత్యాదికాః ఆశ్రమవిశేషధర్మానువుత్తివరాః శ్రుతయోఽపి తత్తదాశ్రమిణాం తత్తద్ధర్మానువుత్తివరాః - సత్త్వాశ్రమాంతరధర్మాణాం (బ్రహ్మ
విద్యాజ్ఞత్వవిరోధస్య ఇత్యాహ (అన్యాశ్చేతి) † అధికరణార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి) ఊర్ధ్వరేతసాం బ్రహ్మవిద్యావిధానేన విద్యాయా గృహస్థా
శ్రమధర్మప్రత్యక్షత్వాభావేన పృథక్ ఫలసాధనత్వాత్ విద్యాతః పురుషార్థసిద్ధిరత్యర్థః.

ఇతరే త్రయోఽపి - విభాగ శ్మతవదిత్యేత త్పురుషభేదేన విభాగపర మాహుః - ఆభ్యాం శతం దేయ మిత్యుక్తే పశ్చాత్తదేకస్య -
పశ్చాత్తదస్య స్త్రోతి విభాగవదితి. తదయుక్తమ్ - * తం విద్యాకర్తణీ సమన్వాసభేతే ఇత్యేకస్మిన్నేవ పురుషే ద్వయో రన్వారమ్భణప్రతిజ్ఞేస్తద
విరోధేన విభాగస్య దర్శనీయత్వాత్.

పరేచాపరేచ - ఆధ్యయనస్వార్థావబోధపర్యంతతా మిచ్ఛన్తో మాత్రశబ్దస్య వేదాంతసిద్ధ మాత్తజ్ఞానం వ్యవచ్ఛేద్యమితి తస్య సకర్తృశేషతే
త్యాహుః. తచ్చాయుక్తమ్ - సూత్రాస్పారస్యా దర్థావబోధపర్యంతాయః శబ్దాస్పారస్వార్థానుపపత్తివిరహవిధ్యస్తత్వాచ్చ.

త్రయోపి-నావిశేషాదితి సూత్రం విరుష ఏవాయం నియమఇతి విశేషాభావా దవిద్యద్వివయోయమ్ * కుర్వన్నేవేతి నియమఇతి వ్యాచ
క్షతే. తదప్రయోక్తమ్ - బ్రహ్మవిదః ప్రకృతత్వాత్ అత స్సవిత స్త్రోక ర్మవిషయత్యే విశేషాభావాత్ విద్యాజ్ఞక ర్మపరత్వేనాపి నియమోపపత్తిరూప
తయా న్యాఖ్యానం యుక్తమ్.

౨౦|| సూ. విధిర్వాధారణవత్. ౨౦.

(వే-సా.) “౧ ఉపరిహి దేవేభ్యో ధారయతి” ఇత్యప్రాప్తత్యేన యథా విధిః - తద్వత్. ౨౦.

(వే-దీ.) వాశబ్దోఽవధారణే. సర్వేషా మాశ్రమాణాం విధిరేవాయమ్. ధారణవత్ యథా “౧ అధస్తాత్పరిధః ధారయ స్మనుద్రవేత్”
“౧ ఉపరిహి దేవేభ్యో ధారయతి” ఇత్యనువాదసరూపేప్ర్యపరిధారణస్యాప్రాప్తత్యేన విధి రాశ్రియతే; ఏవ మిహాశ్రమాణామపి. అత ఊర్ధ్వ
రేతస్సు ఏవి విద్యావర్ణనా ద్విద్యాతః పురుషార్థాధిక్తి. ౨౦

౨౦॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్. ౧.

ఇద మిదానీం చిన్మతే * ౧ స ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరాధ్యోఽప్యమో య దుద్గీధఇతి ఏవంజాతీయకాని వాక్యాని క్రత్వవయవభూతోద్గీధాదిస్తుతిమాత్రపరాణి - అహూస్వి దుద్గీధాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానార్థానీతి. † అత్ర ప్రతిపాదిత ముపాసనపరత్వ ఘట్టికృత్యోపాసనస్య పురుషార్థత్వేన క్రతుషూపాదానానియమ ఉక్తః.

అన్వేతు - పరామర్శం జై మినిరిత్యాద్యధికరణాంతరం వర్ణయన్తి. తదపి తాదర్శ్యవైరక్షరాభ్యా మయూక్తమ్.

పరేతు-వికాధికరణ్యమిచ్చన్తవ విధిర్వాధారణవిధిత్వత్ర త్రయో ధర్మస్కన్ధా ఇత్యాదా విషయే తపశ్శబ్దో వనస్థమాత్రపరః - బ్రహ్మసంస్థశబ్దః పరివ్రాజ్యాచీ - త్రయాణాం పుణ్యలోకభాక్త్య ముక్తావ బ్రహ్మసంస్థస్యామృతత్వప్రాప్తివచనాత్. యథా దేవధత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞా - అన్యతరో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తే విష్ణుమిత్రో మహాప్రాజ్ఞ ఇత్యుక్తం స్యాత్ - నతు యజ్ఞదత్తః - తద్వదితి. తదనుపపన్నమ్ - తపశ్శబ్దస్య వనస్థమాత్రపరత్వేపి బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య యాగికత్వసమ్భవేన ప్రాక్షణీన్యాయాత్ పరివ్రాజి రూఢికల్పనానుపపత్తేః. ప్రకృతాశ్రమత్రయ మాత్రావలమ్బనత్వేనాన్యవచనస్య పరివ్రాజామృతత్వప్రాప్తౌ ప్రమాణత్వాభావప్రసక్త్యాత్. అతః * తేషాం ఖల్వేషాం భూతానాం శ్రీశ్శైవచీవాన్యజ్ఞజం జీవజ ముద్భిజ్జమిత్యవధారణేనత్యపి స్వేదజోద్భిజ్జయోరివానవధారణస్థలే తపశ్శబ్దే నాశ్రమద్వయస్య తస్మేలోపాదానోపపత్తేః, పుణ్యలోకభాక్త్యామృతత్వయో జ్ఞేష్యేవాశ్రమేషు విద్వదవిద్వద్విషయత్వేనోపపత్తేః, * ప్రాజాపత్యం గృహస్థానా మిత్యాది స్మృత్యైకార్థ్యాచ్చ ఆశ్రమచతుష్టయవిధిః. నచ కర్తావరుద్ధత్వేనాశ్రమాంతరాణా మత్తానుసంధానానవకాశః - కర్తావరుద్ధకాలబాహుళ్యాత్. నహి నర్వస్తిన్త హోరారాత్రే ఉపాసీతేతి విధిః. అన్యథా జనకాదీనా మాత్తవేదనా దపవర్గప్రాప్తివచనానుపపత్తేః. ఉభయభావనానిష్ఠ గోచరశాస్త్రవైయర్థ్యం చ స్యాత్. యత్తు దేవధత్తయజ్ఞదత్తౌ మన్దప్రజ్ఞా - అన్యతరో మహాబుద్ధిరితి నిదర్శనమ్ - తత్రాపి కాలభేదేన యజ్ఞదత్తాదివిషయత్వం యుజ్యతే. దృష్టాన్తవైఖుల్యంచ - తత్ర ధర్మస్తరోపస్థాపకాన్యతరశబ్దసమభివ్యాహారా ద్యాగికస్య మహాబుద్ధిశబ్దస్య ధర్మస్తరనిష్ఠత్వం యుక్తమ్ - ఇహతు బ్రహ్మసంస్థశబ్దాతిరేకేణ విశేష్యసమర్పకపదాభావాత్ ప్రకృతివిషయత్వమేవ స్యాత్.

పురుషార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౧॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్. అనన్తరాధికరణాద్యయం ప్రాసక్తికమ్. బ్రహ్మసంస్థస్తుత్వర్థ మనూదితత్వం పూర్వపక్షీకృత్యాశ్రమద్వయస్య విధాన ముక్తమ్ - ఏవం స్తుతిప్రసక్తాద్రసతమత్వప్రతిపాదకవాక్యాని స్తుతిపరాణి - ఉతనేతి శక్ష్మా జాయత ఇతి ప్రాసక్తికి నష్టతి. పూర్వం నప్రానాం రసానాం ప్రతిపాదితత్వాత్ ఉద్గీధస్యాప్తమరసత్వం * న ఏష రసానా మిత్యాదివాక్యాని కి ముద్గీధాదిస్తుతిమాత్రపరాణి - ఉతోద్గీధాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. కిమేష మర్థవాదత్వేనమాశ్రయణం న్యాయ్యమ్ - ఉత విధిపరత్వమ్. ఆపూర్వత్వం కిం విధిత్వ మవగమయతి - నేతి. నచేత్ - అర్థవాదత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ స్తుతిపరాణి. అవగమయతి చేత్ - విధిపరత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ రసతమత్వాదిదృష్టివిధిపరాణి. † ఉద్గీధాద్యుపాసనానాం పురుషార్థత్వం ప్రాగుక్తమ్ - తత్కర్తృ ముపాసనసంశయఇత్యత్రాహ (అత్రప్రతిపాదితమితి) † ఉద్గీధాద్యు

౨౦॥ సూ. స్తుతిమాత్రముపాదానాదితిచేన్నాపూర్వత్వాత్. ౧. ౨౧॥ సూ. భావశబ్దాచ్చ. ౨.

(వే-పా.) ఉద్గీధాదిషు రసతమత్వాదిదృష్టి విధి ర్ననంభవతి, “౨ ఇయమేవ జుహూ స్వర్గో లోక ఆహవనీయః” ఇతివత్, కర్తాజ్ఞానాతోద్గీధాద్యుపాదాయ తస్య రసతమత్వవచనం తత్తుస్తిమాత్రమితిచేత్. నైతత్, జుహోదివిధివ దుద్గీధాదివిధే రత్రాసన్నిధానాత్, రసతమత్వాదేశ్యాప్రాప్తత్వా ద్రసతమత్వాదిదృష్టివిధిరేవ. ౧. ౧॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౩, ౧.

(వే-పా.) “౧ ఉద్గీధ ముపాసీత” ఇతి విధిప్రత్యయాచ్చ. ౨.

(వే-దీ.) “౧ ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీధ ముపాసీత.....న ఏష రసానాం రసతమః పరమః పరాధ్యోఽప్యమో యదుద్గీధః” ఇత్యేతజ్ఞాతీయకే కిం కర్తాజ్ఞాశ్రయాణాం దృష్టివిశేషాణాం విధి రాధీయః - ఉతోద్గీధాదిస్తుతిమాత్రమితి సంశయః. విధిత్వే సిద్ధేహి గోదోహనాదివ ద్భవతి - విధిత్వమేవ ననమ్భవతీతి పూర్వరేపక్షః “౨ ఇయమేవ జుహూ స్వర్గో లోక ఆహవనీయః” ఇతివత్ కర్తాజ్ఞానాతోద్గీధాదినమ్భనీతయోపాదానాద్రసతమత్వాదేః తత్తుస్తిమాత్రత్వమేవ - న రసతమత్వాదిదృష్టివిధిః. రాధావ్రస్త - జుహోదివిధివ దుద్గీధాదివిధే రత్రాసన్నిధానాత్, రసమత్వాదేశప్రాప్తత్వా చ్చ, * ఉపాసీతేతి విధిప్రత్యయేనచ, నస్తుతిమాత్రమ్. తద్దృష్టివిధిరేవ. సూత్ర ద్వయం వ్యాఖ్యాతమ్. ౧, ౨.

కిం యుక్తమ్. స్తుతిమాత్రపరాణీతి. కుతః. ఉద్గీఢాద్యుపాదానాత్. † క్రత్వజ్ఞభూతాని హ్యుద్గీఢాదీన్యూపాదాయ తేషాం రసతమాదిత్వం ప్రతిపాదితమ్. † యథా జహ్వదీనాం పుధివ్యాదిత్వం ప్రతిపాదయతో వచనస్య * ౧ ఇయమేవ జహూః స్వర్గో లోక ఆహవనీయ ఇత్యాదికస్య తత్తుస్తిమాత్రపరత్వమ్ - తథేహపి. † తదిద మాశఙ్కతే స్తుతి మాత్ర ముపాదానాదిచేదితి † ఉద్గీఢాద్యుపాదానాత్తుస్తిమాత్రమేవైషాం వాక్యానాం వివక్షిత మితి చేత్.

† అత్రోత్తరం నాపూర్వత్వాదితి నస్తుతిమాత్రత్వ ముపపద్యతే. కుతః. అపూర్వత్వాత్ - † అప్రాప్తత్వా త్. † సహ్యుద్గీఢాదయో రసతమాదితయా ప్రమాణాంతరేణ ప్రతిపన్నాః - యేన తత్ప్రాశస్త్యబుద్ధ్యుత్పత్తిర్థం రసత మాదిత్వేనానూద్యేరక. † సచోద్గీఢాదివిధి రత్ర సన్నిహితః - యేన * ౧ ఇయమేవ జహూః స్వర్గో లోక ఆహవ నీయ ఇత్యాదివత్తదేకవాక్యత్వేన † యయా కయాచన విధయా తత్తుస్తిపరత్వ మాశ్రీయేత. † అతః క్రతువీర్యవత్త్వాది ఫలసిద్ధ్యర్థ ముద్గీఢాదిషు రసతమాదిదృష్టివిధానమేవన్యాయమ్. ౧॥

౨౨॥ సూ. భావశబ్దాచ్చ. ౨.

* ౨ ఉపాసీతేత్యాదిభావశబ్దాచ్చ విధిపరత్వమేవ నాయమ్. విధిప్రత్యయయ్యుక్తోహి క్రియాశబ్దో విధేయమేవ స్వాధి మవగమయతి. తస్మా దుపాసనవిధానార్థా ఏతా శ్శ్చుతయః. ౨॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧.

స్తుతిమాత్రాధికరణం సమాప్తమ్.

పాదానాదిత్యేతద్విపుణోతి (క్రత్వశ్లేతి) † తతః కిమిత్యత్రాహ (యథేతి) నను-క్రత్వజ్ఞోపాదానపూర్వకప్రతిపాదనం స్తుతిశ్చేత్ - క్రత్వజ్ఞజహూపా దానపూర్వకపర్వతాప్రతిపాదన మపి స్తుతి స్సాన్యత్. నైవమ్ - క్రత్వజ్ఞోపాదానపూర్వకస్య పురుషేణ సాధయితు మశక్యగుణప్రతిపాదనస్యైవస్తుతి రూపత్వాత్. † శక్నోయా ఆనుత్సాత్రతామహ (తదిదమితి) † ఉక్తమర్థం నూత్రాక్షరేషు దర్శయతి (ఉద్గీఢాదితి)

† (అత్రోత్తరమిత్వాది) † అపూర్వత్వాదిత్యేతద్వాచ్యే † (అప్రాప్తత్వాదితి) † తదుపపాదయతి (సహీతి) † స్తుతిర్హి ప్రమాణా న్తరప్రాప్తగుణానువాదేనవా - అప్రాప్తగుణవిధానేనవా - ముఖ్యవృత్తువృత్తపిఠగుణానన్యువే వృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్వయేన వా - క్రియతే. తత్ర ప్రమాణాన్తరప్రాప్తగుణానువాదరూపస్తుత్యనుపపత్తే హేతు స్సూత్రే కణ్ఠోక్తః. తర్హ్యప్రాప్తగుణవిధానేన స్తుతి రియం స్యాత్ - యద్రసతమత్వాది కథన మితిచేన్న - ఉద్గీఢాదేః రసతమత్వాదికత్వప్రాప్తయోగ్యత్వా దయోగ్యార్థస్యచ విధాతు మశక్యత్వాత్, తద్విధానేన స్తుత్యనుపపత్తేః ఇతి పరి హార స్సూత్రే భాష్యే నాభిప్రేతః. నను-ముఖ్యార్థాయోగ్యత్వేనతి * ఇయమేవ జహూ రిత్యాదావివ వృత్త్యన్తరోపనీతగుణాన్వయేన స్తుతి స్సాన్యత్, యది న్యరూపేణాన్వయాయోగ్యస్యాపి రసతమత్వాదే రాహుషణ్య శక్యత్వా దృష్టివిధిః - తర్హి * ఇయమేవ జహూ రిత్యాదివ్యపి దృష్టివిధి స్సాన్యత్, తత్రాహ (సచోద్గీఢాదివిధిరితి) ఆదిశబ్దేన పఞ్చవిధసామవిధ్యాదికం గృహ్యతే. † (యయాకయాచనవిధయా) అముఖ్యవృత్త్యేత్యర్థః. * ఇయమేవేత్యాదివాక్యస్య కర్తవిధిప్రకరణసన్నిధానాత్. * సమ్యవత్యేకవాక్యత్వే వాక్యభేదస్తు నేవ్యత్యితి న్యాయా దేకవాక్యత్వసిద్ధ్యర్థ మముఖ్యవృత్త్యా స్తుతిత్వమాశ్రితమ్ - అత్రతు తథా సన్నిహితత్వాభావేనైకవాక్యత్వాభావాత్ స్తుతిత్వానుపపత్తిరిత్యర్థః. † నూత్రవ్యాఖ్యాన మధి కరణార్థేన నిగమయతి (అత ఇతి).

పూర్వపక్షయుక్తిః పరిహృతా - న్యపక్షసాధకహేతు రనన్తరసూత్రేణాభిధీయతే.

౨౨॥ సూ. భావశబ్దాచ్చ. ఉద్గీఢాదివిధే రత్రాభావ ఉక్తః పూర్వసూత్రే - అత్రతూపాసనవిధే న్నదాప్య ఉచ్యతే. భావః - క్రియా. విధిప్రత్యయయ్యుక్తో భావశబ్దోఽత్ర వివక్షితః.

స్తుతిమాత్రాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩|| సూ. పారిష్ల వార్థాధికరణేన్న విశేషితత్వాత్. ౧.

* ౧ ప్రతర్దనా హ వై దైవోదాసి రిద్ధిస్య ప్రియం ధామాపజగామ * ౨ శ్వేతకేతు ర్హరుణేయ ఆసేత్యేవ మాదీని వేదాన్తేష్యఖ్యానాని కిం పారిష్లవ ప్రయోగార్థాని - ఉత † విద్యావిశేష ప్రతిపాదనార్థానీతి చిన్తాయామ్ - * ౩ ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యాఖ్యానానాం పారిష్లవే వినియోగార్థాన్న విద్యాప్రధానత్వం న్యాయ్య మితిచేత్.

న - సర్వాఖ్యానాని పారిష్లవప్రయోగేన వినియోగ మర్హాన్తి కుతః. విశేషితత్వా ద్వినియోగస్య. * ౩ ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యుక్త్వా తత్రైవ * ౪ మను రైవస్వతో రాజేత్యాదినా మన్వాదీనా మాఖ్యానాని విశేష్య న్తే - అతస్తేషామేవ తత్ర వినియోగఇతి గమ్యతే. తస్మా న్న సర్వవేదాన్తేష్యఖ్యానశ్రుతయః పారిష్లవప్రయోగార్థాః - అపితు † విద్యావిధ్యర్థాః. ౧|| కౌ-౩-౧, ౨|| ఛాం - ౬ - ౧ - ౧, ౩|| ౪||

౨౪|| సూ. తథాచైకవాక్యోపబద్ధాత్. ౨.

* ౫ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాది విధి నైకవాక్యతయోపబద్ధాచ్ఛాఖ్యానానామ్. విద్యావిధ్యర్థాన్యేవ తానీతి గమ్యతే - † యథా * ౬ సోరోదీదిత్యేవమాదేః కర్తవిధ్యర్థత్వమ్ - న పారిష్లవార్థత్వమ్. ౫|| బృ-౬-౫-౬. పారిష్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్. ౬||

౨౩|| సూ. పారిష్ల వార్థాధికరణేన్న విశేషితత్వాత్. ఇద మపి ప్రాసక్తిక మధికరణమ్. రసతమాదివాక్యానాం స్తుత్యర్థత్వం పూర్వపక్షీ కృత్యోపాసనపరత్వం స్థాపితమ్ - ఏవం ప్రాతర్దనాదీనాఖ్యానాని కిం స్తుత్యర్థాని - ఉత పారిష్లవార్థానీతి శబ్దయా నజ్ఞతః. పారిష్లవాః - ఆఖ్యానాని ఇహ పారిష్లవశబ్దేనాఖ్యానశంసనం వివక్షితమ్. * శ్వేతకేతు ర్హరుణేయ ఇత్యాదివాక్యాని కిం పారిష్లవప్రయోగార్థాని - ఉత విద్యావిధానార్థాని. కిం పారిష్లవే సర్వాఖ్యానానాం వినియోగః - ఉత మన్వాద్యాఖ్యానానామేవేతి. కిం * ఆఖ్యానాని శంసన్తీత్యాఖ్యానశబ్దః సర్వాఖ్యానపరః. ఉత మన్వాద్యాఖ్యానపరః. కి మాఖ్యానవిశేషమైన మాఖ్యానశబ్దస్య విశేషపరతా మవగమయతి - నేతి. నచేత్ - ఆఖ్యా నశబ్దస్య సర్వాఖ్యానపరతయా నర్వేషం తత్ర వినియోగత్వాత్ సర్వాఖ్యానాని పారిష్లవార్థాని న్యుః. విశేషపరతా మవగమయతిచేత్ - ఆఖ్యా నశబ్దస్య మన్వాద్యాఖ్యానవిశేషవిషయతయా తేషామేవ పారిష్లవే వినియోగాత్ శ్వేతకేతుపాఖ్యానాదీని విద్యావిధానార్థాని న్యుః. † (విద్యా విశేషప్రతిపాదనార్థాని) స్తావకత్వేన ప్రతిపాదనార్థానీత్యర్థః.

† (విద్యావిధ్యర్థాని) విద్యావిధేః స్తావకతయా శేషభూతాఇత్యర్థః. ప్రకరణోపాత్తమాత్రాసభ్యుపగమే ఆఖ్యానానన్త్యా దశక్య త్వంచ స్యాత్.

౨౪|| సూ. తథాచైకవాక్యోపబద్ధాత్. ఉపబద్ధః - అన్వయః. † (యథేతి) హిరణ్యదక్షిణత్వ వాక్యేనైకవాక్యతయోపబద్ధాత్ * సోరోదీదిత్యేవమాదేః కర్తవిధ్యర్థత్వమిత్యర్థః. పారిష్లవార్థాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౩|| సూ. పారిష్ల వార్థాధికరణేన్న విశేషితత్వాత్. ౧. ౨౪|| సూ. తథాచైకవాక్యోపబద్ధాత్. ౨.

(వే-సా.) వేదాన్తేషు తత్తద్విద్యారమ్యేఽధీతాః “౧ ప్రతర్దనా హవై” ఇత్యాద్యాఖ్యానైకాః పారిష్లవార్థాః. “౩ ఆఖ్యానాని శంసన్తి” ఇతి తత్ర వినియోగాదితిచేత్. న, తత్రైవ “౪ మను రైవస్వతో రాజేత్యాదినా మన్వాదీనా మాఖ్యానాని విశేషితత్వాత్ తేషామేవ తత్ర వినియోగః. ౧.

(వే-సా.) విద్యావిధి నైకవాక్యత్వాచ్చ “౬ సోరోదీత్” ఇత్యాదివత్ విద్యా స్తుత్యర్థా ఏతాః. ౨.

(వే-దీ.) “౧ ప్రతర్దనా హవై దైవోదాసిః” ఇత్యాదయో వేదాన్తేష్యఖ్యానవిశేషాః కిం పారిష్లవ ప్రయోగార్థాః - ఉత తత్ర తత్ర విద్యా విశేషప్రతిపాదనార్థా ఇతి సంశయః. “౩ ఆఖ్యానాని శంసన్తి” ఇతిపారిష్లవే వినియోగాత్తదత్తా ఇతి పూర్వగోపత్యః. రాధాస్తస్య “౩ ఆఖ్యానాని శంసన్తి” ఇత్యుక్త్వా “౪ మను రైవస్వతో రాజా” ఇతిమన్వాద్యాఖ్యానే వినియోగస్య విశేషితత్వాత్, “౧ తం మా మాయు రమృతమిత్యూపాన్య” “౫ ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః” ఇత్యాదివిధి నైకవాక్యత్వాచ్చ, “౬ సోరోదీత్” ఇత్యాదివ ద్విద్యా విధ్యర్థావేవ. సూత్రద్వయమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౨.

౨౫॥ సూ. అతవచాగ్నిస్థనాద్యనపేక్షా. ౧.

† స్తుతిప్రసక్తా దవాన్తరసజ్జతివిశేషేణార్థద్వయం చిన్తితమ్. † విద్యావస్తాఙ్గార్థవేతస ఆశ్రమిణ స్సన్తిత్యుక్తమ్. ౧ ఊర్ధ్వరేతస్సుచ శబ్దేహిత్యాదిభి స్సూత్రైః - ఇదానీ మూర్ధ్వరేతసో యజ్ఞాద్యభావా త్తదజ్ఞికా విద్యా నసమ్భవతి † త్యాశక్యాహ. ౧॥ బృ - ౩ - ౪ - ౧౭.

అతవచాగ్నిస్థనాద్యనపేక్షేతి † యత ఊర్ధ్వరేతస ఆశ్రమిణో విద్యాసమ్బంధిత్యేన శ్రుత్యా పరిగృహ్యంతే * ౨ బ్రహ్మ సంఖ్యోఽమృతత్వ మేతి * ౩ యేచేమేరణ్యే శ్రద్ధా తవ ఇత్యుపాసతే * ౪ ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛంతః ప్రవ్ర జన్తి * ౫ యదిచ్ఛన్తా బ్రహ్మచర్యం చరన్తి త్యాదికయా - అతవ మూర్ధ్వరేతస్సు విద్యా అగ్నిస్థనాద్యనపేక్షా. అగ్నిస్థనమ్- అగ్నిస్థనాధికరణమ్. ఆధానపూర్వకాగ్ని హోత్రదర్శపూర్ణమా సాదికర్తానపేక్షా తేషు విద్యా. కేవలస్యాశ్రమవిహిత కర్తాపేక్షేత్యర్థః. ౨॥ ఛాం - ౨ - ౨౩ - ౧. ౩॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౧. ౪॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨.

అగ్నిస్థనాద్యధికరణం సమాప్తమ్. ౫॥ కఠ - ౨ - ౧౫.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. ౧.

యది విద్యా యజ్ఞాద్యనపేక్షేవామృతత్వం సాధయతి - తర్హి గృహస్థేష్వపి తదనపేక్షేవ సాధయితు మర్హతి.

౨౫॥ సూ. అతవచాగ్నిస్థనాద్యనపేక్షా. † న్యాఖ్యాతయో రధికరణయోః ప్రాసజ్ఞికత్వ మాహ (స్తుతిప్రసక్తాదితి) † అస్యాధికరణస్య ప్రథమాధికరణేన సజ్జతి మాహ (విద్యావస్తాఙ్గితి) † (ఆశక్త్యాహేతి) సూత్రే చ శబ్ద శృక్వాద్యోతకఇతి భావః. కిం పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధి కారోఽస్తి - నేతి. కిం యజ్ఞాజ్ఞితేవ విద్యా - ఉతాశ్రమప్రయుక్తధర్మాజ్ఞికా. కి మూర్ధ్వరేతసాం విద్యాసమ్బంధప్రతిపాదకవాక్యాని విద్యాయా ఆశ్రమధర్మాజ్ఞికత్వ మవగమయన్తి - నేతి. సచేత్ - యజ్ఞాద్యజ్ఞకత్వా ద్విద్యాయాం పరివ్రాజా మనధికారః. అవగమయన్తిచేత్ - ఆశ్రమధర్మా జ్ఞక తయా పరివ్రాజాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః.

† అతశ్చబ్దార్థమాహ (యతఇతి).

పరేత్పిదం సూత్ర మాద్యాధికరణఫలనిగమనపర మాహుః - అతవచ - విద్యాతః పురుషార్థత్వా ద్విద్యయా ఫలోత్పత్తౌ నకర్తాపేక్షేతి ఇదంచ నిగమన ముత్పత్తావేవ కర్తాపేక్షేత్యనంతరసూత్రే వక్తుమితి. తదిదం మన్దఫలత్వాత్ అనాదరణీయమ్. పూర్వపక్షే యుక్త్యంతరే సమ్భవతి సజ్జతేచ సతి తన్ని రాసపరత్వంహి నప్రయోజనమ్. ఉర్ధ్వరేత ఆశ్రమసదృశః ఆసన్నత్వాత్ అతఇతి పరామర్శయోగ్యశ్చ.

అగ్నిస్థనాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్, సజ్జతిః స్ఫుటా. కిం గృహస్థస్య యజ్ఞాదిక ర్తవతో విద్యాయా మధికారః - ఉత తదహితస్యేతి. యజ్ఞాదిక ర్త విద్యాజ్ఞమ్ - నేతి. * యజ్ఞేనేత్యాది శ్రుతి ర్విద్యాజ్ఞతయా యజ్ఞాదిక ర్త వినియోజ్యే - నేతి. కిం కర్తవ్యోవిద్యోత్పాద

౨౫॥ సూ. అతవచాగ్నిస్థనా ద్యనపేక్షా. ౧.

(వే-సా.) ఊర్ధ్వరేతసాం “౪ ఏత మేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛంతః ప్రవ్రజన్తి” ఇత్యాదిశ్రుతేరేవ తేహం విద్యావస్తావ్యత్ తేషాం నాద్యనపేక్షా విద్యా. ౧.

(వే-చీ.) ఊర్ధ్వరేతసాన్విశ్రమేషు బ్రహ్మవిద్యా సమ్భవతి - నేతి సంశయః. యజ్ఞాద్యభావాత్తేహం తదజ్ఞికా విద్యా నసమ్భవతీతి పూర్వని పక్షః. రాధానస్తు “౫ యదిచ్ఛన్తి బ్రహ్మచర్యం చరన్తి” “౪ ఏతమేవ ప్రవ్రాజినో లోక మిచ్ఛంతః ప్రవ్రజన్తి” ఇత్యాదిశ్రుతేః తేహం విద్యావ స్తావగమా త్వేష్యగ్ని హోత్రాద్యనపేక్షా విద్యేతి నిశ్చయతే. సూత్రార్థస్తు - అతవచ - విద్యావస్తావ్యశ్రుతేరేవ ఆధానాద్యనపేక్షా తేషు విద్యా. అగ్నిస్థనహి - అగ్నిస్థనాధికరణమ్. ౧.

† యజ్ఞాదిశ్రుతిరపి * ౧ వివిదిషన్తి శబ్దా త్కర్తవో వేదనాన్తతాం నప్రతిపాదయతీతి. [౧॥ బృ-౬-౪-౨౨. ౨॥ బృ-౪-౧-౧].

అత ఆహ సర్వాపేక్షేతి యజ్ఞాదిసర్వకర్తాపేక్షేవ విద్యా కర్తవత్సు గృహస్థేషు. కుతః యజ్ఞాదిశ్రుతేః * ౧ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనేత్యాదినా యజ్ఞాదయోహి విద్యాజ్ఞత్వేన శ్రూయన్తే. యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తి - వేదితు మిచ్ఛన్తి. యజ్ఞాదిభి ర్వేదనం ప్రాప్తు మిచ్ఛన్తిత్వర్థః. యజ్ఞాదినాం † జ్ఞానసాధనత్వేనత్యేవ యజ్ఞాదిభిః జ్ఞానం ప్రాప్తు మిచ్ఛన్తితి న్యపదేశ ఉపపద్యతే - యథా అనే ర్హనసాధనత్వేనత్యసినా జిఘాంసన్తితి వ్యపదేశః. అతో యజ్ఞాదినాం జ్ఞానసాధనత్వ మవగమ్యతే. † జ్ఞానంచ నాకార్యజ్ఞానా వర్థానరభూతం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దవాచ్యం విశదతమప్రత్యక్షతాపన్నస్మృతిరూపం నిరతిశయప్రియ మహారహభ్యాసాధేయాతిశయ † మాప్రయాణా దనువర్తమానం మోక్షసాధన మిత్యుక్త మన్తాభిః పూర్వమేవ. వక్ష్యతీచ ౨ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాదిత్యాదినా † ఏవం రూపంచ ధ్యాన మహ రహ రనుష్ఠీయమానై ర్నిత్యనైమిత్తికకర్తృభిః పరమపురుషారాధనరూపైః పరమపురుషప్రసాదద్వారేణ జాయతఇతి యజ్ఞాదినా వివిదిషన్తితి శాస్త్రేణ ప్రతిపాద్యతే. అతః కర్తవత్సు గృహస్థేషు యజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తికసర్వకర్తాపేక్షా విద్యా. అశ్వవత్ - యథా గమనసాధనభూతోఽశ్వః స్వపరికరబద్ధపరికర్తాపేక్షః - ఏవం మో

కత్వం సమ్భవతి - నేతి. ఆసమ్భవే - వినియోగాభావాత్ యజ్ఞాదే ర్విద్యాజ్ఞతవ్యభావాత్ తద్రహితస్య గృహస్థస్య విద్యాధికారి సమ్భవేత్. సమ్భవతిచేత్ - వినియోగాద్యజ్ఞాదేః విద్యాజ్ఞతయా తద్వతో గృహస్థస్య విద్యాధికారిః † (యజ్ఞాదిశ్రుతిరపితి) ఇచ్ఛాసాధనత్వం వదితీతి భావః.

యజ్ఞాదిసర్వకర్తాపేక్షేనేతి సూత్రే ప్రతిజ్ఞాపదానన్తా శ్చశబ్దోఽవధానార్థాంతరభావః. † (జ్ఞానసాధనత్వేనత్యేవేతి) పరమసాధ్యేచ్ఛయా వినానానరసాధ్యేషు ప్రవృత్తి ర్నిపపద్యతే - యథా స్వగ్రేచ్ఛయావినా స్వగౌర్ధయజ్ఞాదా ప్రవృత్త్యనుపపత్తిః. ఏవం జ్ఞానేచ్ఛయావినా తదర్థేచ్ఛాసిద్ధిర్గ్రప్రవృత్త్యనుపపత్తిః, సంహతజ్ఞానేచ్ఛస్వగ్రేచ్ఛాసిద్ధిర్గ్రప్రవృత్తిరైవేత్యేచ్ఛ యజ్ఞాదే రిచ్ఛాసాధనత్వం సూపపద్యత ఇతిభావః. † జ్ఞానస్య స యజ్ఞాద్యపేక్షా - నాకార్యదేవ తదుత్పత్తే రిత్వత్రాహ (జ్ఞానంచేతి) † (అప్రయాణాదనువర్తమానమితి) అగ్నేసూ ౭నువృత్త్యా తదజ్ఞస్య కర్తవోఽనువృత్తి రపేక్షితేతి భావః. † యజ్ఞాదిషు ప్రవృత్తి ర్నసూపధానవిరోధినీ స్యాత్ - ప్రవృత్తిరూపతాన్విదిత్యత్రాహ (ఏవంరూపంచేతి) అదృష్టద్వారోపకారకత్వా న్నదోషఇత్యర్థః.

అశ్వవత్ - రథచర్యాయోగ్యోఽశ్వో న లాఙ్గలాక్షణే యుజ్యతే - తథా ఫలాత్పత్తౌ సకర్తాపేక్షతంతి పరే వ్యాపత్తతే. ఫలాత్పత్తావసపేక్షత్వే ప్రామాణికేప్యత్పత్తావపేక్షేవ సూత్రప్రతిపాద్యా - సర్వాపేక్షేతిప్రతిజ్ఞాతత్వాత్. అతః పరోక్షవ్యాఖ్యానం క్లిప్తమ్. — ఆపరేతు-విద్యాయా, ఫలాత్పత్తావసగ్రాహకత్వేన యజ్ఞాద్యపేక్షాఽస్తి - నేతి విచార్య అస్తితి సిద్ధాంతయన్తి. యజ్ఞాదిసాధ్యే ఫలసిద్ధావపేక్షాప్రతిత్యభా

౨౬॥ సూ. సర్వాపేక్షాచయజ్ఞాదిశ్రుతేరశ్వవత్. ౧.

(వే-సా.) కర్తవత్సు గృహస్థేషు హిత్రాది సర్వకర్తాపేక్షా విద్యా “ ౧ బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన ” ఇత్యాదిశ్రుతేః. యథాచోశ్వో గమనసాధన భూతోపి స్వపరికర బద్ధాపేక్షో గమనే. ఊర్ధ్వరేతస్సుచ స్యాశ్రమకర్తాపేక్షా. ౧.

(వే-దీ.) కర్తవత్సు గృహస్థేషు కిం యజ్ఞాదికర్తాపేక్షా విద్యా - శుత త్రతాపి కేవలైవేతి సంశయః. ఊర్ధ్వరేతస్సు యజ్ఞాద్యసపేక్షేనా మృతత్వం సాధయతిచేత్ - కర్తవీరపేక్షాయా విద్యాయావప సాధనత్వ మభ్యుపగమనీయమ్. తథాసతి గృహస్థేషు తన్నిరపేక్షేవ సాధయతుం సమర్థేతి పూర్వగోచరః. సహి స్వర్గాదిసాధన భూతి మగ్ని హిత్రాదికర్త, పురుషభేదేన నానావిధాన్తకం దృప్తమ్ * వివిదిషన్తితి శబ్దోపి వేదనేచ్ఛాయాం కర్తాణి వినియుక్తే - న విద్యాయామ్. రాధానన్తు - కర్తవత్సు గృహస్థేషు యజ్ఞాదిసర్వకర్తాపేక్షా విద్యా. కుతః! యజ్ఞాదిశ్రుతేః - “ ౧ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన ” ఇతిహి యజ్ఞాదయో విద్యాజ్ఞత్వేన వినియుజ్యన్తే. అతో గృహస్థేషు కర్తాపేక్షా విద్యా. ఇచ్ఛాయా ఇవ్యమాప్రధానత్వాత్ * వివిదిషన్తితివ్యమాణం జ్ఞానమేవేత్యవగమ్యతే. యథా గమనసాధనభూతోఽశ్వః స్వపరికరబద్ధ రూపపరికర్తాపేక్షః. ఏవం మోక్షసాధనభూతా విద్యాపి నిత్యనైమిత్తికపరికర్తాపేక్షా. ఊర్ధ్వరేతస్సుచ స్యాశ్రమవిహితం కర్తవ్య పరికర్త భవతీతి తేష్యపి విద్యాసమ్బంధ శ్వాస్త్రా దవగమ్యతే. శాస్త్రైకసమగమ్యేహి యథాశాస్త్ర మభ్యుపగమనీయమ్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

సేనాధనభూతాని విద్యా నిత్యనైమిత్తికర్తృపరికిరావేత్తా. తదిద మాహ స్వయమేవ భగవాన్ * ౧ యజ్ఞో దానం తపః క్షు సత్కాజ్యం కార్యమేన తత్ | యజ్ఞో దానం తపశ్చైవ చావనాని మనషిణామ్ * ౨ యతః ప్రవృత్తి ర్భూతానాం యేన సర్వ మిదం తతమ్ | స్వకర్తృణా అమభ్యర్చ్య సిద్ధిం విస్తతి మానవ ఇతి. ౧॥ గీ-౧౦-౫. ౨॥ గీ-౧౦-౪౬.

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౭॥ సూ. శమదమాద్యపేతస్సాన్యత్రధాపితు తద్విధేస్తదజ్ఞతయా తేషా మప్యవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. ౧.

గృహస్థస్య శమదమాదీన్యప్యనుష్ఠేయాని - ఉత నేతి చింతాయామ్ - అన్తరబాహ్యకరణవ్యాపారరూపత్వాత్కర్మానుష్ఠానస్య, శమదమాదీనాం తద్విపరీతరూపత్వాచ్ఛాననుష్ఠేయాని.

నాత్ - వేదసాధనస్యమాత్రంహి తాత్రాపిమ్యతే - తేన సవిద్యాయాః ఫలసిద్ధిభావపకారకత్వమ్ - అశాబ్దత్వాత్. యో నిచాయ్య యో తస్మిన్దృష్టే * తమేవంవిద్యానిత్యాదిభి రుత్పన్నస్యవేదసస్య మోక్షసాధనత్వేనైవస్యానపేక్షత్వే ప్రతీతిసావరస్యాచ్చ తదనుపపన్నమ్. - అన్యేతు - విద్యాయా యజ్ఞాద్యపేక్షత్వే పరివ్రాజాం విద్యాసధికారప్రసక్త్యాత్ గృహస్థేష్వపి యజ్ఞాద్యపేక్షేతి పూర్వపక్షం కృత్వా - గృహిణాం పరివ్రాజాం చాచారే సమానేపి సజ్జతినిష్ఠుత్తిరూపపారివ్రాజ్యస్య గార్హస్థ్యస్థానవిష్టత్వాత్. కర్తృత్వనిష్ఠుత్తిరూపయో గౌర్హస్థ్యపారివ్రాజ్యయోః గ్రహణాగ్రహణవ ద్వికల్పాపవత్తే, పరివ్రాజకేషు విద్యాయా మనపేక్షితస్య యజ్ఞాదికర్తృణాః గృహిష్వపేక్షా యజ్యతేఇతి సూత్రద్వయ మేకాధికరణం వర్ణయన్తి. తదయుక్తమ్ - అధికరణభేదస్యైవ యుక్తత్వాత్. తథాపి - కిం భయం సిద్ధాంతసూత్రమ్ - తస్మి యతిష్వనపేక్షాయా, గృహిష్వపేక్షాయాశ్చ పరిస్పరతాదర్శ్యాభావాత్ సాధ్యద్యయం స్యాత్. తదానీ మైకాధికరణ్య మయుక్తమ్. యద్యుచ్ఛేత - ఆద్యం సూత్రం పూర్వపక్షవిషయమ్ - యతి ష్వనపేక్షత్వాత్ గృహిష్వనపేక్షేత్యేవ మర్థపరిమితి. తన్న - యతిషు యజ్ఞనపేక్షావిద్యాధికారసాధికరణాన్తరనాధ్యత్వాత్, తస్యచ తన్మూల పూర్వపక్షస్యచైకసూత్రప్రతిపాద్యత్వే వాక్యభేదప్రసక్త్యాచ్చ ఉద్ధృష్టరేతస్సుచశబ్దేహిత్యత్రైవ తత్ప్రమర్శన మాభిప్రాయకమితిచ నవాచ్యమ్ - విద్యా సజ్జతిసమర్థసూపేక్షాస్య సూత్రస్య విద్యాధికారసమర్థనేపి తాత్పర్యకల్పనే గౌరవప్రసక్త్యాత్. అత ఆద్యసూత్రసాధికరణాన్తరత్వంయుక్తమ్ - తథా చస్యేనైవరాధికరణపూర్వపక్షపేతు గర్హసిద్ధ స్యాన్యత్. అతోఽధికరణభేదః స్వారిసికప్రాప్తః.

సర్వాపేక్షాధికరణం సమాప్తమ్.

౨౮॥ సూ. శమదమాద్యపేతస్సాన్యత్రధాపితు తద్విధేస్తదజ్ఞతయా తేషా మప్యవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. సజ్జతిః పూర్వపక్షోత్థానముఖేన స్ఫుటా. కిం విద్యానిష్ఠగృహస్థస్య శమాదీన్యపాదేయాని - ఉత నేతి. కిం యజ్ఞాదీనాం శమాదీనాంచ విరోధోఽస్తి - నేతి. కిమత్ర విధేయమానా కరణవ్యాపారోపరతిరూపా శాన్తి ర్విజ్ఞాదివ్యతిరక్తవ్యాపారశాన్తిః ఉత సర్వవ్యాపారశాన్తిః. సర్వశాన్తిశ్చేత్ - విరోధా దనుపాదేయాని నచేత్. అవిరోధాద్గృహస్థస్యాప్రపాదేయాని.

౨౯॥ సూ. శమదమాద్యపేతస్సాన్యత్రధాపితు తద్విధేస్తదజ్ఞతయా తేషామప్యవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. ౧.

(నే-సా.) గృహస్థో విహితకర్తవ్యాపురోపి “౩ శాన్తా దాన్తః” ఇత్యాదినా శమదమాదివిధేస్తద్యుక్తసాన్యత్. విద్యానిష్పత్తయే శమదమాదీనా మవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. శాన్త్యుపరతిప్రభృతిభి ర్వి నా విద్యానిష్పత్త్యనుపవత్తే. ౧.

(నే-దీ) కిం విద్యానిర్విత్తయే గృహస్థే శమదమాదయ ఉపాదేయాః - ఉతనేతి సంశయః. గృహస్థానామాన్తరబాహ్యకరణవ్యాపార రూపకర్తృజ్ఞకత్వా ద్విద్యాయాః తద్విపరీతరూపశమదమాద్యుపాదానాసామర్థ్యా దూర్ధ్వరేతస్సు కర్తరహితేషు శమాదినియోగో భవిష్యతి - యథా యజ్ఞాదివినియోగో కర్తృతస్సు గృహస్థేషు. తస్మా దనుపాదేయా శమదయఇతి పూర్వగోపక్షః. రాధాన్తస్తు “౩ తస్మా దేవంవి చ్ఛాన్తో దాన్త ఉప రిత స్తితిషు స్సమాహితో భూత్వాఽత్తస్యేవాత్మానం పశ్యేత్” ఇతి సామాన్యేన విద్యాజ్ఞతయా వినియోగా ద్గృహస్థైరప్రప్రపాదేయాః. నచ కర్తృ వతాం తేషాం శమాద్యుపాదానాసామర్థ్యమ్ - భిన్నవిషయత్వాచ్చమాదేః. విహితేషు హి కర్తృసు కరణవ్యాపారః. అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యే షుచ శమదమాదయః. అతశ్శమాదివినియోగోయజ్ఞాదివినియోగవ స్ససంజ్ఞిత మర్హతీతి. సూత్రార్థస్తు - యద్యపి గృహస్థో యజ్ఞాదికర్తృసు విని యుక్తః - తథాపితు శమదమాద్యుపేతస్సాన్యత్. కుతః! “౩ శాన్తో దాన్తః” ఇత్యాదినా తద్విధేః, తదజ్ఞతయా విద్యాజ్ఞతయా విద్యానిష్పత్తయే తేషా మవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్చ. ఏకాగ్రతానిష్పద్యత్వాచ్చమదమాదిభిరేవ విద్యానిష్పత్తిరీత్యర్థః. యజ్ఞాదికర్తృణాం పాపనిబర్హణదాన్తరేణైకాగ్రతా మాపాదయ స్తితిభిప్రాయః. ౧.

ఇతిప్రాప్త ఉచ్యతే - † యద్యపి గృహస్థః కరణవ్యాపారరూపకర్తసు ప్రవృత్తః - తథాపి స విద్వాక్ శమద
మామ్యపేతస్యాత్. కుతః. తదజ్ఞతమాతద్విధేః - విద్యాజ్ఞతయితేమాం విధేః * ౧ తస్మా దేవంపి చ్ఛాన్తో దాన్త
ఉపరతి స్తితితను స్సమాహితోభూత్వా ౭ త్తన్యేవాత్మానం పశ్యేదితి. ఏద్యోత్సితే శ్చిత్తనమాధానరూపత్వేన దృష్టపరికర
త్వాచ్ఛమాదీనామ్ - విద్యానిర్విప్రత్తయే తేమామ్ - శమాదీనా ముప్యవశ్యానుష్ఠేయత్వాచ్చ తాన్యప్యనుష్ఠేయాని. నచ
కరణవ్యాపారతద్విపర్యయరూపత్వేన కర్తణం శమదమాదీనాంచ పరిస్సరివిరోధః - భిన్నవిషయత్వాత్. విహితేషు
కరణవ్యాపారః - † అవిహితేషు ప్రయోజనశూన్యేషుచ తదుపశమితి. నచ కరణవ్యాపారరూపకర్తసు వ్రతమానస్య వాస
నావశా చ్ఛమాదీనా ముపాదేయత్వాసమ్భవః - విహితానాం కర్తణం పరమిపురుషారాధనతయా తత్ప్రసాదద్వారేణ
నిఖిలవిపరీతవాసనోచ్ఛేదహేతుత్వాత్. అతో గృహస్థస్య శమదమాదయోప్యనుష్ఠేయాః. ౧॥ బృ-౬-౪-౨౩.

శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ బృ-

౨౦॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్. ౧.

వాజినాం ఛన్దోగానాంచ ప్రాణవిద్యాయామ్ * ౨ సహవా అన్యానన్నం జగ్ధం భవతి నానన్నం పరిగృహీతం
భవతి * ౩ సహవా ఏవంవిది కించ నానన్నం భవతీతి ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతిస్సక్తిర్వ్యతే. కి మియం సర్వాన్నా
నుమతిః ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్య సర్వదా - ఉత ప్రాణాత్యయాపత్తాపితివిశయే - విశేషానుపాదానా త్సర్వదా.

† (యద్యపిత్వాది) విహితత్వాత్, దృష్టముక్త సూపకారకత్వాచ్చ శమద్యనుష్ఠేయమిత్యర్థః. † (అవిహితేషుప్రయోజనశూన్యేషుచేతి) శరీర
ధారణార్థమితభోజనాదివ్యాప్తస్త్యర్థం ప్రయోజనశూన్యేష్విత్తుక్తం. యన్వా - అవిహితేషు - అవిహితాప్రతిష్ఠిద్దేషు. ప్రయోజనశూన్యేషు -
ముముక్షోఃప్రయోజనశూన్యాని కామ్యకర్తాణి - తేష్విత్త్యర్థః.

పరేత్విదం సూత్రం పూర్వాధికరణే౭స్తర్భాన్య వ్యాచక్షతే - యజ్ఞేన వివిదిష స్తీతి వ్రతమానాపదేశతయా నయజ్ఞాదివిధిః - కింతు యజ్ఞాది
పరికరవతీ మహాభాగా విద్యేతి విద్యాస్తుతిరిత్యాశ్చక్య - ఏవం యజ్ఞాద్యనపేక్షాయామపి శమాద్యపేతస్యాత్ - శమాదీనాం విధానాత్, విహితా
నామవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్. యజ్ఞాదీనిచానుష్ఠేయాని - వివిదిషానయోగస్యాప్రాప్తత్యేన విహితత్వాత్. తాని బాహ్యతరాణి - శమాదీనితు
ప్రత్యాసన్నసాధనానీతి. శక్త్యాతావ దయాక్తా - యజ్ఞాద్యపేక్షయా శమాదే ర్విరోధాభావాత్. తతశ్చ * తథాపీతి వైయర్థ్యమ్. వివిదిషానం
యోగస్యాప్రాప్తతయా యజ్ఞాదే రప్యనుష్ఠేయత్వ మవివక్షిత మకాబ్దంచ. పూర్వసూత్రవివక్షితస్యాత్రకథనమితిచెన్న - తతోపి వరం పూర్వసూత్ర
స్య స్తుత్యర్థతాపరత్వం విహాయ వివిదిషానయోగసమర్థనపరతయా వాఖ్యానమ్. వివిదిషార్థత్వంచాయుక్తమిత్యుక్తమ్. తదభ్యుపగమేపి యజ్ఞాదీ
నాం శమాదీనాంచ ఉపాదేయతాసమర్థనస్య విధస్తాదర్థ్యాభావాత్ సూత్రద్వయసైక్య కాధికరణ్యమయ్యుక్తమ్.

శమదమాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨౦॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్. బ్రహ్మవిదాం శమాదయో౭నుష్ఠేయా ఇత్యుక్తమ్ - తత్ర భోజననియమ
రూపశ్యమవిశేషో౭స్తి - నవేతి విచార్యతఇతి సజ్జతిః. ప్రాణవిద సర్వాన్నానుమతిః కింసర్వదా - ఉత ప్రాణసంశయాపత్తే. కిం బ్రహ్మవిద ఉప
స్తస్య ప్రాణసంశయే సత్యుచ్ఛిష్టానుమతిదర్శనం ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతేరాపద్విషయత్వమవగమయతి - నేతి. నచేత్ - సర్వదా౭ను మతి

౨౦॥ సూ. సర్వాన్నానుమతిశ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్. ౧.

(వే-సా.) ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్య “౩ సహవా ఏవంవిది కిన్చనానన్నం భవతి” ఇతి సర్వాన్నానుమతి ర్నసర్వాదా, అపితు ప్రాణాత్యయా
పత్తావేవ, అతిశయితశక్తే ర్బ్రహ్మవిదో పుష్కలభక్షణాదిః ప్రాణాత్యయాపత్తావేవేతి దర్శనాత్. ౧. ౩॥ ఛాం - ౫ - ౨ - ౧.

ఇతి బ్రాహ్మ ఉచ్యతే - ప్రాణాత్మయ ఇతి చ శబ్దోఽవధారణే. ప్రాణాత్మయాపత్తావేవేత్యర్థః. కుతః. తద్దర్శనాత్ - దృశ్యతే హ్యన్యత్ర బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణాత్మయాపత్తావేన సర్వాన్నాభ్యనుజ్ఞా - కిం పునః ప్రాణవిదః ఉచ్యంతిః కిల చాక్రాయణో బ్రహ్మవిదగ్రేసోః † మటచీహతేషు కరుషు దుర్భిక్షదూషితేష్వభ్యగ్రామే వసన్తనశనేన ప్రాణసంశయ మాసన్నః బ్రహ్మవిద్యానిష్పత్తయే ప్రాణానా మనవసాద మాకాజ్ఞమాణ ఇభ్యం కుల్తామాః ఖాదన్తం భిక్షమాణస్తే నచ ఉచ్ఛిష్టేభ్యోఽన్యే నవిద్యన్త ఇతి ప్రత్యుక్తః పునరపి * ౧ ఏతేషాం మే దేహీత్యుక్త్వా తేనచేభ్యేనాచ్ఛిష్టేభ్య ఆదాయ దత్తాః కుల్తాః ప్రతిగృహ్యనుపాన ప్రతిగ్రహ మిభ్యేనార్థితః * ౧ ఉచ్ఛిష్టం వై మే పీతగ్ స్వాదితి వదంశ్చాక్రాయణః కి మేతే కుల్తామా అనుచ్ఛిష్టా ఇతి ఇభ్యేన పర్యనుయక్తః * ౧ నవా అజీవిష్య మిమా నఖాదకా కామో మ ఉదరాసమితి - కుల్తామాఖాదనే స్వస్య ప్రాణసంశయాపత్తే స్తావ న్నాత్ర ఖాదనేన భృత ప్రాణస్య స్వస్యోచ్ఛిష్టోదక పానం కామకారితం నిషిద్ధం స్వా దిత్తుక్త్వా స్వఖాదితశేషం జాయాయై దత్త్వా తయాచ రక్షితా నపరేద్యు ర్యాజనే నాస్తిజీవయా జగమిషుః పునరపి ప్రాణసంశయ మాపన్న స్తానేవేభ్యోచ్ఛిష్టభూతాః స్వోచ్ఛిష్టభూతాః పర్యుషితాః చఖాద - అతో బ్రహ్మవిదామపి ప్రాణసంశయవన సర్వాన్నానుమతిదర్శనా దత్రావిశేషేణ కీరితమపి ప్రాణవిద స్సర్వా న్నీనత్వం ప్రాణాత్మయాపత్తావేవేతి నిశ్చయతే.

౧॥ ఛాం-౧-౧౦- 3, ౪.

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ. ౨.

* ౨ ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిరితి బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తావాహారశుద్ధివిధానాబాధాదపి బ్రహ్మవిదాం సర్వాన్నీనత్వ మాపద్విషయ మవగమ్యతే. ఏనం బ్రహ్మవిదా మతిశయితశక్తీనామపి సర్వాన్నీనత్వస్యపద్వి షయత్వా త్స్వానివోఽల్పశక్తే సర్వాన్నానుమతిరాపద్విషయైవ.

౨॥ ఛాం - 2 - ౨౬ - ౨.

స్మృత్. బ్రహ్మవిదోఽపి ప్రాణసంశయైఽనుమతిమవగమయతిచేత్ - కైముత్యనీత్యా ప్రాణవిదః సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణసంశయాపత్తావేన స్మాత్. ప్రాణవిద్యానిష్ఠస్వాపి సర్వాన్నానుమతేః దర్శనా ద్బ్రహ్మవిదః కింపునర్వాన్యసిద్ధా సర్వాన్నానుమతిరితి పూర్వపక్షః సూత్రం ప్రాణవిద్యామాత్ర విషయమ్. తథాపి బ్రహ్మవిదాన్నానుమతిః పూర్వపక్షేఽభిప్రేతా.

† మటచీ - అశ్వపుష్టిః, ఇభి మర్హతీతి ఇభ్యః - హస్తీషః. కుల్తాపః - మాపవిశేషః. బ్రహ్మవిదామపి సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్మయే - కింపున ద్దృష్టప్రాణవిద్యానిష్ఠస్మృతి కైముత్యన్యాయా త్సిద్ధాన్తం.

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ. పూర్వసూత్రే బ్రహ్మవిదనుష్ఠానదర్శనాత్ కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః - అత్ర బ్రహ్మవిద్యిషయవచనేన నవన కైముత్యన్యాయ ఉపపాదితః.

(వే-౩) వాజినాం ఛన్దోగానాంచ ప్రాణవిద్యాయాం “ ౧ సహవా ఏవంవిది కిచ్చనానన్తం భవతి ” ఇతి సర్వాన్నానుమతి స్మృత్యర్థతే కిం ప్రాణవిద స్సర్వాన్నానుమతి స్సర్వదా - ఉత ప్రాణాత్మయాపత్తావేతిసంశయః. ఆవిశేషా త్సర్వదేతి పూర్వరిపక్షః. అతిశయితశక్తే భృహ్మ విదోఽపి హ్యుచ్ఛిష్టపరిగ్రహాభక్షణయోః ప్రాణాత్మయాపత్తావేన దర్శనా దల్పశక్తేః ప్రాణవిదః కిం పునరితి ప్రాణాత్మయాపత్తావేవేతి రాద్ధాన్తః. సూత్రార్థస్తు - చ శబ్దోఽవధారణే. ప్రాణవిద స్సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్మయవన. కుతః? తద్దర్శనాత్ - అతిశయితశక్తే భృహ్మవిదః ప్రాణాత్మ యవన సర్వాన్నానుమతిదర్శనాత్. ౧.

౨౯॥ సూ. అబాధాచ్చ. ౨.

(వే-పా.) “ ౨ ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధిః ” ఇత్యాహారశుద్ధివిధే రబాధాచ్చ ప్రాణసంశయవన ౨.

(వే-దీ.) “ ౨ ఆహారశుద్ధౌ సత్త్వశుద్ధి స్సత్త్వశుద్ధౌ ధ్రువా స్మృతిః ” ఇత్యాహారశుద్ధివిధే రబాధాచ్చ ప్రాణాత్మయవన. ౨.

౩౦॥ సూ. అపి స్మర్యతే. ౩.

అపిచ - ఆపద్విషయమేవ సర్వాన్నీనత్వం బ్రహ్మవిదా మన్యేషాం చ స్మర్యతే * ౧ ప్రాణసంశయ మాపన్నో యోన్న మత్తి యత స్తతః । లిప్యతే న స పాపేన పద్ధపత్ర మివామృశేతి. ॥ ౧

౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చతోకామకారే. ౪.

యతో బ్రహ్మవిదా మన్యేషాంచ సర్వాన్నీనత్వ మాపద్విషయమేవ - అతఏవ సర్వేషా మకామకారే శబ్దః - కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దో వ ర్తతే. అస్తిహి కథానాం సంహితాయాం కామకారస్య ప్రతిషేధకః శబ్దః * ౨ తస్మా ద్బ్రాహ్మణ స్సురాం స పిబతి పాప్సనా నోత్సృజా ఇతీతి. పాప్సనా సంస్పృష్టో న భవానీతి మత్వా బ్రాహ్మణః సురాం సపిబతీత్యర్థః. ౨॥

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

౩౦॥ సూ. అపి స్మర్యతే. సకేవలం సర్వాన్నానుమతే ద్బ్రహ్మవిద ఆపద్విషయత్వాత్ ప్రాణవిద ఆపద్విషయత్వం కల్ప్యమ్ - సర్వేషామపి స్మృతౌ కణోక్త మేవేతి భావః.

౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చతోకామకారే. బ్రాహ్మణశబ్దస్యాసమ్మచితృత్తిత్వాత్ బ్రహ్మవిదా మపీదం వాక్యం సాధారణమ్ - కిం పునః ప్రాణ విద ఇతి భావః.

పరేచాపరేచ - సర్వాన్నానుజ్ఞానం కిం శమాదివత్ విద్యాజ్ఞం విధీయతే - ఉత స్మత్యర్థం సజ్జీర్ణత ఇతి విచార్య - ఉపదేశస్య ప్రవృత్తి కరత్వోపపత్తేః ప్రాణవిద్యాసన్నిధానాత్ అన్యవిధిః - భిక్ష్యాభక్ష్యాశాస్త్రమ్ * సహింస్యాదితివత్ విశేషశాస్త్రబాధ్య మితి పూర్వపక్షం కృత్వా - విధాయకాభావా న్నసర్వాన్నానుజ్ఞావిధిః - కింతు సర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి విజ్ఞానప్రశంసాభోగర్థవాదః - ప్రాణాత్యయేహి సర్వాన్నానుజ్ఞా దృశ్యతే - న సర్వదేతి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - సూత్రేర్థవాదశబ్దాధ్యాహరణ ప్రతిజ్ఞాయా వర్ణనీయత్వాత్. భాష్యోక్తయోజనాయాంహి ప్రాణాత్యయశబ్దేనైవ ప్రతిజ్ఞా పూర్ణా. - అన్యేతు - కిం సర్వాన్నానుమతిః క్రియతే - ఉతార్థవాద ఇత్యుపోద్ఘాతవిచారం కృత్వా - జైన్యస్య శ్రేయ్యగుణకప్రాణవిద్యాజ్ఞభూతస్య సర్వం ప్రాణస్యాన్నమితి జ్ఞానస్య ఫలత్వాత్ తదుక్తి రర్థవాదమాత్ర మితి పూర్వపక్షం కృత్వా * సర్వమిదం ప్రాణస్యాన్న మితి వాక్యసామర్థ్యాత్ విధేః కల్ప్యత్వా, దప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనాఽయోగాత్ యేన కేనచి దన్నేన ప్రాణో రక్షితవ్య ఇతి విధిరితి నిశ్చిత్య - పశ్చాత్సత్కాద్విచార మాహుః - కి మియం సర్వాన్నానుమతి స్మర్యదా - ఉత ప్రాణాత్యయఇతి అవిశేషా త్సర్వదేతి పూర్వపక్షః. అప్రతిషిద్ధాన్నేనాన్యదా రక్షణసిద్ధేః ప్రాణాత్యయ ఇతి సిద్ధాంతకృతః. తత్తోపోద్ఘాతవిస్తాయా మప్రతీతవిజ్ఞానతద్విధికల్పనగౌరవం తదుక్త మయు క్తమ్ - * సహూవాచ కింమేఽన్నం భవిష్యతీత్యుక్తే * యత్కించి దిద మాశ్వభ్య ఆశకునిభ్య స్తత్తేఽన్న మిత్యుక్తావ * నహవా ఏవంవిది కించ నానన్నమితి - ఏవంవిచ్ఛదేన వేదసన్యాభిహితత్వాత్. అతఏవాశ్రుతస్య ప్రాణరక్షణస్య తద్విధేశ్చ కల్పన మవ్యయ్యుక్తమ్.

సర్వాన్నానుమత్యధికరణం సమాప్తమ్:

౩౦॥ సూ. అపి స్మర్యతే. ౩. ౩౧॥ సూ. శబ్దశ్చతోకామకారే. ౪.

(వే-సా.) “౧ ప్రాణసంశయ మాపన్నో యోన్న మత్తి యత స్తతః” ఇత్యాదినా స్మర్యతేచ ప్రాణసంశయ ఏవేతి. ౩.

(వే-దీ.) “౧ ప్రాణసంశయ మాపన్నో యోన్న మత్తి యత స్తతః । లిప్యతే న స పాపేన పద్ధపత్ర మివామృశా” ఇతి ప్రాణసంశయ ఏవ సర్వాన్నానుమతిః స్మర్యతేచ. ౩.

(వే-సా.) “౨ తస్మా ద్బ్రాహ్మణ స్సురాన్నపిబేత్” ఇతి కామకారనివృత్తిశబ్దశ్చాపవస ; యతః ప్రాణసంశయఏవ సర్వాన్నానుమతిః. ౪.

(వే-దీ.) యత స్సర్వాన్నానుమతిః ప్రాణాత్యయే - అతోకామకారే శబ్దశ్చ - కామకారస్య ప్రతిషేధకశబ్దశ్చోపపద్ధత ఇత్యర్థః. అస్తిహి కథానాం కామకార ప్రతిషేధకశబ్దః “౨ తస్మా ద్బ్రాహ్మణ స్సురాం సపిబతి పాప్సనా నోత్సృజా” ఇతి. పాప్సనా సంస్పృష్టో నభ వామితి మత్వా సురాం సపిబతీత్యర్థః. ౪.

౩౨|| సూ. విహితత్వాచ్చశ్రమకర్తాపి. ౧.

† యజ్ఞాదికర్తాజ్ఞాకా బ్రహ్మవిద్యేత్యుక్తమ్ - తానిచ యజ్ఞాదీని కర్తాణ్యముముక్షుణా కేవలాశ్రమిణాః పృథగ్ఘోషాని - ఉత సేతి చింతాయామ్ - విద్యాజ్ఞానాం సతాం కేవలాశ్రమశేషత్వే † నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యత ఇతి యజ్ఞాదీనాం కేవలాశ్రమదర్శత్వం ససమ్భవతి.

ఇతి బ్రాహ్మ ఉచ్యతే - ఆశ్రమకర్తాపీతి ఆశ్రమస్య కర్తాపి భవతి. కేవలాశ్రమిణాపి † అనుష్ఠేయానీత్యర్థః. కుతః. * ౧ యావ జ్ఞేవ మగ్ని హోత్రం జుహోతీత్యాదినా విహితత్వాత్ - జీవననిమిత్తతయా నిత్యవద్విహితత్వాదిత్యర్థః.

† తథాచ విద్యాజ్ఞతయా * ౨ తమేతం వేదానువచనే నేత్యాది
నా విహితత్వా ద్విద్యా శేషతయాప్యనుష్ఠేయానీత్యాహ.

౩౩|| సూ. సహకారిత్వేనచ. ౨.

విద్యోత్పత్తిద్వారేణ విద్యాసహకారితయాప్యనుష్ఠేయాని. † అగ్ని హోత్రాదీనామివ జీవనాధికారస్వరాధికారవత్ † వినియోగపుష్కత్వేనోపాధ్యాత్వత్వం నవిరుద్ధత్యుచ్యతే.

౩౨|| సూ. విహితత్వాచ్చశ్రమకర్తాపి. † అవాన్తరస్థితిమాహ (యజ్ఞాదీతి) పరమప్రకృతేన సజ్జతి రిత్యర్థః. కిం విద్యాజ్ఞభూతాన్యశ్రమకర్తాపి కేవలాశ్రమిణోఽప్యనుష్ఠేయాని - సేతి. కి మేషాం విద్యాజ్ఞత్వే కేవలాశ్రమాజ్ఞత్వం సమ్భవతి - సేతి. కిం కేవలాశ్రమాజ్ఞత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యతే - సేతి. ఆశ్రమాజ్ఞత్వే విద్యాజ్ఞత్వేచ కర్తాన్తరత్వ మస్తి - సేతిచ. కర్తాన్తరత్వేనత్యనేకస్య కర్తృణాం వినియోగపుష్కత్వాదా నేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధప్రసక్తేన కేవలాశ్రమాజ్ఞత్వసమ్భవా దముముక్షో రసనుష్ఠేయాని, కర్తాన్తరత్వం నాస్తిచేత్ - వినియోగపుష్కత్వేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధాభావాత్ కేవలాశ్రమాజ్ఞత్వసమ్భవాత్ కేవలాశ్రమిణోఽప్యనుష్ఠేయాని. † (నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధఇతి) యావజ్జీవ మనుష్ఠానమ్, మాత్రేచ్ఛానుగూ మనుష్ఠానంచ విరుద్ధ త్యుచ్యతే. కేవలాశ్రమధర్మత్వమ్ - ముముక్షోరహితాశ్రమధర్మత్వమ్. ఆశ్రమిణి పాఠో దృష్టశ్చేత్ - కేవలశబ్దోఽముముక్షుపరః.

† (అనుష్ఠేయానీత్యర్థ ఇతి) యజ్ఞాదీని కర్తాణీతిధ్యాహరః.

† అనేన సజ్జత ముత్తరసూత్రార్థమాహ (తథాచేతి).

౩౩|| సూ. సహకారిత్వేనచ. † సముచ్చయవ్యాప్త్యర్థం విద్యోత్పత్తిద్వారేణేత్యుక్తమ్. నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధ మాశక్యాహ (అగ్ని హోత్రాదీనామివేతి) † (వినియోగపుష్కత్వేన) వినియోగః - కేవత్వజ్ఞాపకవిధిః. వినియోగపుష్కత్వదర్శనేన నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధపరిహార స్సూత్రద్వయఫలమ్ - సత్వేకస్య - వినియోగద్వైధివైకేనాదర్శితత్వాత్.

(నే-సా.) యజ్ఞాదికర్త “౧ యావజ్జీవ మగ్ని హోత్రమ్” ఇత్యాదినా విహితత్వాత్ విద్యారహితకేవలాశ్రమిణా మప్యనుష్ఠేయమ్. ౧.

(నే-వీ) కిం యజ్ఞాదయో విద్యాజ్ఞభూతాః కేవలాశ్రమస్యాప్యజ్ఞభూతాః-ఉత సేతి సంశయః. కేవలాశ్రమస్యాప్యజ్ఞత్వే నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః ప్రసజ్యత ఇతి నాజ్ఞభూతాః కేవలాశ్రమస్యేతి పూర్వగోచరః. రాధానస్తు - యదైకేనైవ వినియోగేనోపాధ్యాత్వ మివ్యతే-తదా నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధః. ఇహతు “౧ యావ జ్ఞేవ మగ్ని హోత్రం జుహోతీత” “౨ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిధస్థి యజ్ఞేన దాసేన” ఇతి వినియోగపుష్కత్వేన విరోధః పరిహర్యతే. యథాగ్నిహోత్రాదీనామేవ కర్తృణామ్, జీవనాధికారకామనాధికారివాధికార భేదస్యాస్ఫుటత్వాత్తత్పుష్కటికరణాయ పున రిహ చిన్త్యతే. సూత్రార్థస్తు “౧ యావజ్జీవ మగ్ని హోత్రం జుహోతీత” ఇత్యాదినా కేవలగృహస్థాశ్రమిణో జీవనచనిమిత్తతయా విహితత్వాదేవ యజ్ఞాదికేవలాశ్రమకర్తాపి. ౧.

(నే-సా.) “౨ త మేతం వేదానువచనేన” ఇత్యాదిశ్రుతే ర్విద్యాజ్ఞగతయా విధే ద్విద్యాసహకారిత్వేన విదుషాచానుష్ఠేయమ్. ౨.

(నే-వీ.) “౨ త మేతం వేదానువచనేన” ఇత్యాదినా విద్యాసాధనత్వేన విహితత్వాచ్చ విద్యాసహకారిత్వేన చానుష్ఠేయం యజ్ఞాదికర్త వినియోగపుష్కత్వేన విరోధః పరిహర్యత ఇత్యభిప్రాయః. ౨. ౧|| ౨|| బృ - ౬ - ౪ - ౨౨.

† తద్వదేవ కర్తాన్తరత్వమపి నాస్తీత్యాహ.

౩౪॥ సూ. సర్వధాపి తపప్రాభయలిక్లాత్. ౩.

సర్వధా - విద్యాధ్యత్వే ఆశ్రమార్థత్వేఽపి తపవ యజ్ఞాదయఇతి ప్రతిపత్తవ్యమ్-నకర్తస్వరూపభేద ఇత్యర్థః. కుతః. ఉభయలిక్లాత్ - ఉభయత్ర శ్రుతౌ యజ్ఞాదిశబ్దైః ప్రత్యభిజ్ఞాప్యవినియోగాత్, † కర్తస్వరూపభేదే ప్రమాణాభావాచ్చ.

౩౫॥ సూ. అనభిభవంచదర్శయతి. ౪.

* ౧ ధర్మేణ పాప మపనుదతీత్యాదిభిశ్చ తానేవ యజ్ఞాదిధర్మా నిర్దిశ్య తై ర్విద్యాయా అనభిభవమ్-పాపకర్తభి రుత్పత్తిప్రతిబంధాభావం † దర్శయతి. † అహ రహ రనుష్ఠీయామానై ర్హి యజ్ఞాదిభి ర్విశుద్ధే ౭ స్తకరణే ప్రత్యహం ప్రకృష్యమాణా విద్యోత్పద్యతే. అత స్తే పప్రాభయత్ర యజ్ఞాదయః. ౧॥ తై-నా-౭౯అను.

విహితత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

† ఉత్తరసూత్రకృత్యమాహ (తద్వదితి).

౩౪॥ సూ. సర్వధాపితపప్రాభయలిక్లాత్. † అగ్నిహోత్రశబ్దస్య తుల్యత్వేపి కుష్టపాయినా మయనాగ్నిహోత్రే * మానమగ్ని హోత్రం జుహూతీతి విహితే స్వరూపభేదో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (కర్తస్వరూపభేదే ప్రమాణాభావాచ్చేతి) కర్తాన్తరత్వవ్యవసయ తస్మైశాను స్థానంఘమ్.

౩౫॥ సూ. అనభిభవంచదర్శయతి. ఆదిశబ్దో యజ్ఞానివాక్యపరః అజ్ఞత్వేన వసతా * యజ్ఞేన దానేనేత్యాదినా యజ్ఞాదిధర్మా నిర్దిష్టాః - అజ్ఞత్వేన కించిత్కారం వదద్వాక్యమపి యజ్ఞాదిపర్యాయశబ్దేన నిర్దిశతీత్యర్థః. † (దర్శయతి) శ్రుతి రితిశేషః. † కించిత్కారం వివృణోతి(అహరహరితి)

సర్వాపేక్షేతి విద్యాజ్ఞత్య ముక్తమ్ - సహకారితేవినచేతి ఫలవిరోధినిరసనేన సమసముచ్చయ ఉక్త ఇత్యనేయ. విద్యాయావన ప్రతి బంధకనివర్తనకాస్త్రవశాత్, బ్రహ్మపాపైర్నిత్యతయా సాధ్యత్వానుపపత్తేః, సహభావశ్రవణసాన్యజ్ఞభావవిషయతయాఽన్యథా సిద్ధత్వాచ్చ తథావి భాగ కల్పన మయుక్తమ్. సూత్రభేదస్తు శక్త్యాభేదనిబంధనః, ఉభయలిక్లాదితి- * తమేతంవేదానువచనేన * అనాశ్రితః కర్తఫల మిత్యాది శ్రుతిలిక్లాత్ స్మృతిలిక్లాచ్చ సిద్ధవత్ జ్ఞానరూపాదిత్యాహుః. తతోపి శ్రుతాపేవ వాక్యద్వయే ప్రత్యభిజ్ఞాపనపరత్వం యుక్తమ్ - అనన్యత్వస్య సాధ్యత్వాత్.

విహితత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౪॥ సూ. సర్వధాపితపప్రాభయలిక్లాత్. ౩.

(నే-సా.) ఉభయత్ర వినియోగేపి యజ్ఞాదయస్తపవ, ఉభయత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాఖ్యా లిక్లాత్. కర్తస్వరూపైకేపి వినియోగపృథక్త్వేన సవిరోధః. ౩.

(వే-దీ.) సర్వధాపి - ఉభయత్ర వినియోగేపి తపవ యజ్ఞాదయః. కుతః? ఉభయలిక్లాత్ - ఉభయత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానాఖ్యలిక్లాత్. ౩.

౩౫॥ సూ. అనభిభవంచదర్శయతి. ౪.

(నే-సా.) “౧ ధర్మేణ పాప మపనుదతి” ఇతి విద్యోత్పత్తిప్రతిబంధకపాపనివర్తనేన విద్యాయా అనభిభవం కర్తానుస్థానకార్యచ్చదర్శయతి.

(వే-దీ.) “౧ ధర్మేణ పాప మపనుదతి” ఇత్యాదిభిశ్చ యజ్ఞాదిధర్మానిర్దిశ్య తై ర్విద్యాయాః అనభిభవమ్ - పాపకర్తభి రుత్పత్తిప్రతిబంధా భావం దర్శయతి. అత ఉభయత్ర వినియోగా త్కేవలశ్రమిణాం ముముక్షుణాం చానుష్ఠేయా యజ్ఞాదయః. ౪.

3౬॥ సూ. అస్తరాచాపితు తద్దృష్టేః. ౧.

† చతుర్థా మాశ్రమిణాం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోఽస్తి, విద్యాసహకారిణ ఆశ్రమధర్మా ఇతిచోక్తమ్ - యే పున రాశ్రమా నస్తరా వర్తన్తే విధురాదయః - తేషాం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోఽస్తి - నవేతి విశయే - ఆశ్రమ ధర్మైతి కర్తవ్యతాకత్వా ద్విద్యాయాః అనాశ్రమిణాంచాశ్రమధర్మాభావాన్నాస్త్యధికారః.

ఇతి వ్రాత ఉచ్యతే - అస్తరాచాపిత్వేతి - తుశబ్దః పక్షవ్యాప్త్యర్థః. చశబ్దోఽవధారణే. అస్తరావర్తమా నానామ్ - అనాశ్రమిణామపి విద్యాయా మధికారోఽస్త్యేవ. కుతః. తద్దృష్టేః - దృశ్యతేహి రైక్వభీష్మసంవర్తాదీనా మనాశ్రమిణామపి బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వమ్. † సచాశ్రమధర్మైరేవ విద్యానుగ్రహాఇతి శక్యం వక్తుమ్ - * ౧ యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేనేతి దానాదీనా మాశ్రమేష్వనైకాన్తికానా మప్యనుగ్రహకత్వశ్రవణాత్. యథోర్ధ్వరేతస్సు విద్యానిష్ఠత్వదర్శనా దగ్నిహోత్రాదివ్యతిరిక్తైరేవ విద్యానుగ్రహః క్రియతే - తథాఽనాశ్రమిష్వపి విద్యాదర్శనా దాశ్రమానియతై స్తపోజవాసదానదేవతారాధనాదిభి ర్విద్యానుగ్రహ శ్శక్యతే కర్తుమ్. ౧॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨.

3౭॥ సూ. అపిస్తర్యతే. ౨.

అపిచ - అనాశ్రమిణామపి జపాదిభిరేవ విద్యానుగ్రహః స్తర్యతే * ౨ జపేనాపిచ సంసిద్ధ్యే ద్బాగ్విష్ణో నాత్ర సంశయః | కుర్యా నన్య స్నవా కుర్యాత్ మైత్రో బ్రాహ్మణ ఉచ్యతేఇతి. సంసిద్ధ్యేత్ - † జపాద్యనుగృహీతయా విద్యయా సిద్ధో భవతీత్యర్థః. ౨॥

3౮ సూ. అస్తరాచాపితుతద్దృష్టేః. † అనాస్తరసద్గతిమాహ (చతుర్థావీతి) కిం విధురాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారోఽస్తి - నేతి. కిం తేషాం సాన్తబ్రహ్మవిద్యోపసంహారసామర్థ్యమస్తి - నేతి. కి మాశ్రమాణాం సాధారణధర్మాజ్ఞికా విద్యా భవతి - నేతి. * తపసా బ్రహ్మచర్యేణేత్యా దివినియోగోపబృంహితం రైక్వాదీనాం విద్యానిష్ఠత్వదర్శనం విద్యాయా సాధారణధర్మాజ్ఞకత్వ మవగమయతి - నేతి నచేత్ - సాధారణధర్మాజ్ఞక త్వాసమ్భవాత్ సాన్తవిద్యోపసంహారసామర్థ్యేన విధురాదీనా మధికారః. అవగమయతీచేత్ - సాధారణధర్మాజ్ఞకత్వేన విద్యాయాః - తదుపసం హారసామర్థ్యాత్ విధురాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాధికారః. విధురః - మృతదారః. ఆదిశబ్దోపాత్తోఽకృతదారః.

† (నేవేతి) ఆశ్రమధర్మానుపవత్తౌ విర్లధర్మై రనుగ్రహ ఉపపద్యతేఇత్యర్థః. అనైకాన్తికానామ్ - అనియతానామ్.

3౭॥ సూ. అపిస్తర్యతే. * బ్రాహ్మణః - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠః. † అత్ర జపాదీనా విద్యానుగ్రహః కథం జ్ఞాయత ఇత్యత్రాహ (జపాద్యను గృహీతయేతి).

(నే-సా.) ఆశ్రమా నస్తరా వర్తమానాపి విధురాది రవాశ్రమి, తస్యాపి విద్యాధికారోఽస్తి, రైక్వాదివ్యనాశ్రమిషు బ్రహ్మవిద్యాధికార దిర్భవాత్. ౧.

(నే-దీ.) విధురాదీనా మనాశ్రమిణాం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోఽస్తి - నేతి సంశయః. ఆశ్రమధర్మైతికర్తవ్యతాకత్వా ద్విద్యాయాః, తప భావాత్తేషా, మధికార ఇతి పూర్వగమతః. రాధాస్తస్మ - ఊర్ధ్వరేతస్సుపి రైక్వాదివ్యనాశ్రమిషు విద్యానిష్ఠత్వదర్శనా దాశ్రమానియతైర్లపాపవా సదానాదిభిరేవ తేషాం విద్యానుగ్రహేనా భవతీత్యస్త్యేవాధికారః. సూత్రార్థస్తు - తు శబ్దా త్పక్షో వ్యాప్యతే. చశబ్దోఽవధారణే. అస్తరాపి- ఆశ్రమా నస్తరా వర్తమానానా మనాశ్రమిణా మప్యధికారోఽస్త్యేవ. కుతః? తద్దృష్టేః - రైక్వాదిషు విద్యానిష్ఠత్వదృష్టేః. ౧.

(నే-సా.) అనాశ్రమిణోపి జపాదీనా విద్యానుగ్రహః స్తర్యతే “౨ జపేనాపిచ సంసిద్ధ్యేత్” ఇతి. ౨.

(నే-దీ.) అపిచ - అనాశ్రమిణామపి జపాదిభిరేవ విద్యానుగ్రహః స్తర్యతే “౨ జపేనాపిచ సంసిద్ధ్యే ద్బాగ్విష్ణో నాత్ర సంశయః” ఇత్యాది. ౨.

౩౦॥ సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ. ౩.

సకేవలం న్యాయస్మృతిభ్యా మయ మర్థ సాధనీయః - శ్రూయతేచానాశ్రమనియతైః † ధర్మవిశేషై ర్విద్యానుగ్రహః * ౧ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయాఽతాన మన్విష్యేదితి. ౧॥

౩౧॥ సూ. అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలిక్తాచ్చ. ౪.

తుశబ్దోఽవధారణే. అతః-అనాశ్రమిత్వా దితరత్ - ఆశ్రమిత్వమేవ జ్యాయః. అనాశ్రమిత్వమాపద్విషయమ్-శక్త్యత్వాశ్రమిత్వ మేవోపాదేయమిత్యర్థః. † భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాత్. లిక్తాచ్చ- స్మృతేరేవేత్యర్థః. స్మర్యతేచ శక్తంప్రత్యాశ్రమస్యాపాదేయత్వమ్ * ౨ అనాశ్రమీ సతిశ్చేత్తు దినమేకమపి ద్విజ ఇత్యాదినా. † నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్య మృతభార్యస్యచ † అవైరాగ్యేసతి దారాఽలాభ ఆపత్. ౨॥

విధురాధికరణం సమాప్తమ్.

౩౨॥ సూ. విశేషానుగ్రహశ్చ. † విశేషశబ్దం సమానంచ వ్యాచక్షే (ధర్మవిశేషై ర్విద్యానుగ్రహాదితి).

ఆశ్రమానియతధర్మకేవానుగ్రహ ఉపపద్యతే చత్ - ఆశ్రమప్రాప్తిక్షమైర

పి ఆశ్రమా ఉపేక్ష్యేరక్ - తతశ్చ యజ్ఞాదిశ్రుతివైయర్థ్యం స్యాదిత్యత్రాహ.

౩౩॥ సూ. అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలిక్తాచ్చ. † (భూయోధర్మకాల్పధర్మకయోరతుల్యకార్యత్వాదితి) శక్తంప్రత్యతుల్యకార్యత్వాదిత్యర్థః. శ్రుతే రనుమాపకత్వాత్ స్మృతి ర్విజశబ్దేనాచ్యతే. † అపచ్ఛబ్దార్థమాహ (నివృత్తబ్రహ్మచర్యస్యేతి) † పారివాజ్యవ్యావృత్త్యర్థమాహ (అవైరాగ్యే సతీతి) బ్రహ్మనిష్ఠేష్యనుయాయై వైరాగ్యం నామ - లోకా న్తరజన్తా న్తరభోగ్యునైరపేక్ష్యమ్ - అత ఇద మవైరాగ్య మవిరుద్ధమ్. యదాపి గార్హస్థ్య ధర్మ శ్రద్ధా అవైరాగ్యమ్.

పరేచాపరేచ - అపి స్మర్యత ఇతి సూత్రం సంపరాదీనా మాశ్రమబహిష్కరణచర్యా స్మరణవరం వ్యాచక్షతే - విశేషానుగ్రహశ్చేత్యేతత్ జప్యేనైవతు సంసిద్ధ్యేదిత్యనేన సాధారణధర్మవిశేషైః విద్యానుగ్రహసమ్భవవరమ్, * అనేకజన్మసంసిద్ధ్యేతి పూర్వకృతసుకృతై ర్విద్యానుగ్రహవరంచ, వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - విద్యాయా సాధారణధర్మానుగ్రహ్యాత్వే నగ్నచరణస్య విరుద్ధత్వాత్. సహ నగ్నచర్యానామ సర్వాశ్రమసాధారణో ధర్మః. సతు క్వచి చోఽదితః. అత స్సూత్రద్యయస్య సాధారణధర్మానుగ్రహపరశ్రుతిస్మృతివిషయత్వం యుక్తమ్. ఉత్తతచర్యా స్మరణాశ్రమానపేక్ష్యత్వం సిద్ధ్యతీతిచేన్న - ఉత్తతచర్యాయః * జనేనావమతో యోగీ యోగసిద్ధించ విస్తీతి జనావమానజనితయోగసిద్ధయే స్వప్రకర్ణాచ్చాదనార్థత్వాత్, దృష్టే సమ్భవత్యదృష్టకల్పసాన్యాన్యాయత్వాత్, విధ్యస్తరాదర్శనా, చ్ఛాదనార్థతయాపుష్పపన్నే నోన్తతాచరణేన విద్యాయా ఆశ్రమనైరపేక్ష్యకల్పనాయోగాత్, తత్కల్పనస్య అతస్త్వితరజ్జ్యాయదిత్యనన్తరసూత్రవిరోధా, దనాశ్రమిత్వనిషేధకవచనాన్తరవిరోధాచ్చ లిక్తాచ్చేత్యేతస్య * అగ్నే గృహపతే సుగృహపతిః తేనైతి బ్రహ్మవి త్పణ్యకృ త్తైజసశ్చేతి గార్హస్థ్య ప్రాశస్త్యగమక శ్రౌతలిక్తా, దనాశ్రమనిష్ఠాపరస్మృతిలిక్తా చ్చేత్యర్థ మాహుః. తత్ర జ్యాయస్తవిప్రతీతే రన్ముటత్వా చ్ఛాతలిక్తానాదరః.

విధురాధికరణం సమాప్తమ్.

(వే-సా.) ఆశ్రమానియతధర్మవిశేషేణ విద్యానుగ్రహశ్చ శ్రూయతే “౧ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయా చాత్తానమ్” ఇత్యాదినా. ౩.

(వే-దీ.) ఆశ్రమానియతధర్మవిశేషేణ విద్యానుగ్రహ శ్చూయతే చ “౧ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయా చాత్తాన మన్విష్యేత్ ఇతి. ౩.

(వే-సా.) అనాశ్రమిత్వా దాశ్రమిత్వం జ్యాయః ధర్మభూయస్తావత్. “౨ అనాశ్రమీ సతిశ్చేత్తు” ఇతిస్మృతేశ్చ. ౪.

(వే-దీ.) అతః అనాశ్రమిత్వా దితరత్ - ఆశ్రమిత్వం జ్యాయః - ధర్మభూయస్తావత్. లిక్తాచ్చ - స్మృతేరేవేత్యర్థః. “౨ అనాశ్రమీ సతి శ్చేత్తు దిన మేక మపి ద్విజః” ఇతిహి స్మర్యతే. తస్మా దనాశ్రమిత్వేన విద్యానిష్ఠత్వమాపద్విషయ మిత్యభిప్రాయః. ౪.

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్యతు నాతద్భూతా జైమినేరపి నియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః. ౧.

నైష్ఠిక వైఖానస పరివ్రాజకాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానామపి బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోఽస్తి - నేతి. చిన్తాయామ్ - విధురాదివ దనాశ్రమైకాన్తైర్దానాదిభి ర్విద్యానుగ్రహసమ్భవా దన్యధికారః.

ఇతి బ్రాహ్మ ఉచ్యతే - తద్భూతస్యతునాతద్భూతవృత్తితుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. తద్భూతస్య - నైష్ఠికాద్యాశ్రమ నిష్ఠస్య నాతద్భూతః. అతథాభావః - అనాశ్రమిత్యేనావస్థానం నసమ్భవతి. కుతః. తద్రూపాభావేభ్యో నియమాత్. తద్రూపాణి - తేషామ్ - నైష్ఠికాదీనాం రూపాణి - వేషాః. ధర్మా ఇత్యర్థః. తేషా మభావాః - తద్రూపాభావాః. తేభ్యః శాస్త్రై ర్నియమాత్. నైష్ఠికాద్యాశ్రమప్రవిష్టా స్వాశ్రమధర్మనివృత్తిభ్యో నియచ్ఛన్తిహి శాస్త్రాణి * ౧ బ్రహ్మ చార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయాత్మ్యంత మాత్మాన మాచార్యకులేఽవసాదయన్తితి, * ౨ అరణ్య మియా తతో నపు నరేయాదితి, * ౩ సన్యస్యాగ్నిం నపున రావర్తయేదితిచ. అతో విధురాదివత్ నైష్ఠికాదీనా మనాశ్రమిత్యేనావస్థానాసమ్భవా న్నతా సధికరోతి బ్రహ్మవిద్యా. జైమినేరపిత్వవిగానం దర్శయ న్నక్తం స్వాభిమతం దృఢయతి.

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్యతు నాతద్భూతా జైమినేరపి నియమా త్తద్రూపాభావేభ్యః. విధురాదే ర్విద్యాధికార ఉక్తః - అనాశ్రమిత్యేనా మ్యాత్ ఆశ్రమభ్రష్టానామపి విద్యాధికారఇతి శబ్దాయా నన్వతి. వైఖానసః - వాసప్రస్థః. కిం నైష్ఠికాద్యాశ్రమభ్రష్టానాం బ్రహ్మవిద్యాధికారో ఽస్తి - నేతి. కిమేషం సాక్షవిద్యోపసంహారసామర్థ్య మస్తి - నేతి. కిమేషం ప్రాయశ్చిత్తాత్ కుచిత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిమ్ * యో బ్రహ్మ చారీ స్త్రియ ముపేయాదితి విహితం ప్రాయశ్చిత్తం సర్వబ్రహ్మచారివిషయమ్ - ఉత నైష్ఠికాదివ్యతిరక్తవిషయమ్ * ప్రాయశ్చిత్తం సపశ్యామితి ప్రాయశ్చిత్తాభావస్తరణం కిం ప్రాయశ్చిత్తస్య వ్యతిరక్తబ్రహ్మచారివిషయతా మవగమయతి - నేతి. నచేత్ - ప్రాయశ్చిత్తస్య సర్వవిషయతయా సుప్తసమ్భవేన సామర్థ్యా దధికారః. అవగమయతిచేత్ - ప్రాయశ్చిత్తస్య ఉపకుర్వాణవిషయతయా కుడ్యే రసమ్భవేనాసామర్థ్యాత్ బ్రహ్మవిద్యా సధికారః. * బ్రహ్మచారీత్వాదిత్రుతిరై నైష్ఠికవిషయా.

౪౦॥ సూ. తద్భూతస్యతునాతద్భూతా జైమినేరపినియమాత్తద్రూపాభావేభ్యః. ౧.

(నే-సా.) నైష్ఠికాదినిష్ఠస్య ప్రచ్యుత్య స్థితి ర్నసంభవత్యేన, నియమాత్ తద్రూపనిష్ఠత్విభ్యః. యథా నియచ్ఛన్తిహి “౧ అత్యంత మాత్మాన మాచార్య కులేఽవసాదయన్” ఇతి, “౨ అరణ్యమియా తతో నపునరేయాత్” ఇతిచ, “౩ సన్యస్యాగ్నిం నపునరావర్తయేత్” ఇతిచ, అత లేషాం ప్రచ్యుత్య స్థిత్యభావా ద్విద్యాసధికారః. జైమినేరప్యేవమ్. ౧.

(నే-దీ.) నైష్ఠికవైఖానసపరివ్రాజకానాం స్వాశ్రమేభ్యః ప్రచ్యుతానామపి విద్యాధికారోఽస్తి - నేతి సంశయః. విధురాదివ జ్ఞపాదిభి రనుగ్రహ సమ్భవా దన్యధాధికార ఇతి పూర్వగోపక్షః. రాధావ్రస్తు నైష్ఠికాదీనాం స్వాశ్రమభ్రష్టానాం ప్రాయశ్చిత్తాభావస్తరణాచ్ఛిప్తబహుత్వాచ్చ తేషా మసధికారః. సూత్రార్థస్తు - తద్భూతస్యతు నాతద్భూతః నైష్ఠికాదిభూతస్యాతథాభావౌ నసమ్భవతి. కుతః! తద్రూపాభావేభ్యః శాస్త్రై ర్నియమాత్ తద్రూపాభావాః-నైష్ఠికాద్యాశ్రమధర్మాభావాః. తేభ్యో నియచ్ఛన్తిహి శాస్త్రాణి. “౧ బ్రహ్మచార్యాచార్యకులవాసీ తృతీయాత్మ్యంత మాత్మాన మాచార్య కులేఽవసాదయన్” ఇతి నైష్ఠికస్య తత్రైవ నియమః. “౨ అరణ్య మియా తతో నపునరేయాత్” ఇతిచ వైఖానసస్య. “౩ సన్య స్యాగ్నిం నపునరావర్తయేత్” ఇతిచ పరివ్రాజకస్య. అతఏవ తేషా మనాశ్రమిత్యేనావస్థానాభావా ద్విద్యాధికారో నసమ్భవతి. జైమినే రప్యవి గీతోయమ్. ౧.

† అథ స్యాత్ - నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్య త్ప్రచ్యుతానాం ప్రాయశ్చిత్తాదధికారసమన్వితః. అస్తి చ ప్రాయశ్చిత్త మధికారలక్షణే నిరూపితమ్ * ౧ అవకీర్ణి పశుశ్చ తద్వదితి. అతః ప్రచ్యుతబ్రహ్మచర్య స్య ప్రాయశ్చిత్తసమన్వితా త్కృతప్రాయశ్చిత్తో బ్రహ్మవిద్యాయా మధికరివ్యతీతి. తత్రాహ.

౪౧॥ సూ. నచాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్. ౨.

అధికారలక్షణోక్తమపి ప్రాయశ్చిత్తం నైష్ఠికాదీనాం తద్భిష్టానాం ససమన్వితః. కుతః. పతనానుమానాత్తదయో గాత్ నైష్ఠికాదీనాం ప్రచ్యుతానాం పతనస్య తే సస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాసమన్వితా * ౨ ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే ద్విజః । ప్రాయశ్చిత్తం సపశ్యామి యేన శుభ్యే త్స ఆత్మహేతి. † అతోఽధికారలక్షణోక్తం ప్రాయ శ్చిత్త మితరబ్రహ్మచారివిషమ్.

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపీత్యేకేభావమశనవత్తదుక్తమ్. ౩.

నైష్ఠికాదీనాం బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవన ముపపూర్వమ్ - ఉపపాతకమ్ - మహాపాతకేష్వపరిగణితత్వాదితి తత్ర ప్రాయశ్చిత్తస్య భావమ్ - విద్యమానతామప్యేకే-ఆచార్యా మన్యంతే. అశనవత్ - యథామధ్యశనాదినిషేధస్తత్ప్రాయ శ్చిత్తం చోపకుర్వాణస్య నైష్ఠికాదీనాంచ సమానమ్. తదుక్తం స్మృతికారైః * ౩ ఉత్తరేషాం చైత దవిరోధీతి. గురు కులవాసినో యదుక్తమ్ - తత్సాక్షమావిరోధ్యత్తరేషా మస్యాశ్రమిణాం భవతీత్యర్థః. తద్వదిహాపి బ్రహ్మచర్యప్రచ్య వనే ప్రాయశ్చిత్తసమన్వితా ద్భిష్టవిద్యాయోగ్యతాప్యస్తి.

† అన స్తరనూత్రమపతరయతి (అథస్యాదితి) అధికారలక్షణే - వష్టేఽధ్యాయే * అవకీర్ణిపశుః - గర్దభః * బ్రహ్మచర్య వకీర్ణీ నైర్మతం గర్దభ మాలభేతేత్యుక్తమ్ - బ్రహ్మచర్యభ్రష్టోఽవకీర్ణీ. బ్రహ్మచర్యమ్ - స్త్రీనియతిః. సా గృహస్థవృత్తి రిక్తానాం త్రయాణామపి తుల్యా - తస్మాత్తేషా మవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తం కర్తవ్యమితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.

౪౧॥ సూ. నచాధికారికమపి పతనానుమానాత్తదయోగాత్. † తద్భూతాధికారికప్రాయశ్చిత్తం కిం విషయ మిత్యత్రాహ (అతః ఇతి) య ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారి భ్రష్టః - తద్విషయ మవకీర్ణిప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః.

౪౨॥ సూ. ఉపపూర్వమపీత్యేకేభావమశనవత్తదుక్తమ్. ఇదం చోద్యమాత్రమ్. బ్రహ్మచర్యప్రచ్యవనస్య మహాపాతకేషు అపరిగణిత త్వాత్, ఉపకుర్వాణబ్రహ్మచారిణః స్త్రీనియమాతిక్రమస్యోపపాతకాన్తరతస్య ప్రాయశ్చిత్తకథనాత్తస్యచ నైష్ఠికాదిన్వతిదేశాత్, ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాప్త మిత్యర్థః. * ఉత్తరేషాం చైత దవిరోధీత్యత్రైతచ్ఛబ్దః పూర్వోక్తధర్మాక్ ప్రాయశ్చిత్తంచ పరామృశతి. స్యాశ్రమావిరోధిశ్చబ్దః స్త్రీసంగ్రాది నిమిత్తప్రాయశ్చిత్తాదే ర్గృహస్థాదిష్వనాపాతార్థః.

(నే-సా.) “౧ అవకీర్ణి పశుశ్చ తద్వత్” ఇత్యధికారలక్షణోక్తం ప్రాయశ్చిత్తమపి తస్య నసంభవతి, తస్య ప్రాయశ్చిత్తాదధికారస్తృతే తదసమన్వితాత్. “౨ ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మమ్” ఇత్యారభ్య “౨ ప్రాయశ్చిత్తం సపశ్యామి” ఇత్యాదిస్తృతే. ౨.

(నే-దీ.) అధికారికమ్ - అధికారలక్షణోక్తమ్ “౧ అవకీర్ణిపశుశ్చ తద్వత్” ఇత్యేతత్ప్రాయశ్చిత్తం నైష్ఠికస్య ససమన్వితః. కుతః! పతనా నుమానా నైష్ఠికస్య తదయోగాత్. తస్యహి పతనం స్మర్యతే ప్రాయశ్చిత్తాభావవచనేన “౨ ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే ద్విజః, ప్రాయశ్చిత్తం సపశ్యామి యేన శుభ్యే త్స ఆత్మహే” ఇతి. అత ఉపకుర్వాణ బ్రహ్మచారివిషయ మాధికారికమ్. ౨.

(నే-సా.) ఉపపాతకత్వాత్ ప్రాయశ్చిత్త మేకే, మధ్యశననిషేధ తత్ప్రాయశ్చిత్తవదితి. తదుక్తమ్ “౩ ఉత్తరేషాంచైతదవిరోధి” ఇతి. ౩.

(నే-దీ.) ఏకే ప్రాయశ్చిత్తభావమపి మన్యంతే - యత ఉపపూర్వమ్ - ఉపపాతకమిదమ్. అశనవత్ - మధ్యశనాదినిషేధ తత్ప్రాయశ్చిత్తవ ద్భవతీత్యర్థః. అత ఉపకుర్వాణస్య బ్రహ్మచారిణః ఉక్త మాధికారిక మస్యాపి భవతీతి. తదుక్తం స్మృతికారైః “౩ ఉత్తరేషాంచైతదవిరోధి” ఉపకుర్వాణే బ్రహ్మచారిణ్యుక్తో ధర్మః ఉత్తరేషాంచాశ్రమిణాం స్యాశ్రమావిరోధి భవత్యేవేత్యర్థః. ౩.

౪౩॥ సూ. బహిస్తాభయధాపిస్త్వతేరాచారాచ్చ. ౪.

తు శబ్దో మతానరవ్యావృత్త్యర్థః. † ఉపపాతకత్వే మహాపాతకత్వేవ్యేతే బహిర్భూతా ఏవ బ్రహ్మవిద్యాధికారిభ్యః. బ్రహ్మవిద్యాయా మనధిక్యతా ఇత్యర్థః. కుతః. స్మృతేః - పూర్వోక్తాత్ పతనస్థరణాత్. † యద్యపి కల్మషనిర్హరణాయ కైశ్చి ద్వచనైః ప్రాయశ్చిత్తాధికారో విద్యతే - తథాపి కర్తాధికారానుగుణశుద్ధిహేతుప్రాయశ్చిత్తం నసంభవతి. * ౧ ప్రాయశ్చిత్తం నపశ్యామి యేన శుద్ధ్యే తు ఆత్మహేతి స్మృతేరిత్యర్థః. అచారాచ్చ విశిష్టాహి నైష్ఠికాదీకృతప్రాకృతప్రాయశ్చిత్తానపి వర్జయన్తి - తేభ్యో బ్రహ్మవిద్యాదికం † నూపదిశన్తి. అత స్తేషాం నాస్తి బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారః.

తద్భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

సిద్ధాంతసూత్రమాహ.

౪౩॥ సూ. బహిస్తాభయధాపిస్త్వతేరాచారాచ్చ. † ఉభయధేతిపదం వ్యాచక్షే (ఉపేతి) † అతిదేశవచనేన ప్రాయశ్చిత్తం ప్రాప్తమ్, పతనస్మృతిశ్చైవ - తయోః కథం విరోధః పరిహర్యత ఇత్యత్రాహ (యద్యపితి) కర్తృశక్తిస్తయ - ప్రత్యవాయకరీ, వైదికకర్తాధికార ప్రతిబంధకరీ, సహితీయకర్తృవికరీ, చేతి. తత్ర కానిచి త్పూరియశ్చిత్తాని శక్తిత్రయవినిశకాని - కానిచి దస్యతమశక్తివినిశకాని. అత్రాతిదేశవచనస్మృతివిరోధేఽతిదేశస్మృతిః ప్రత్యవాయకసశక్తివినిశకం ప్రాయశ్చిత్త మాహ - పతనస్మృతిస్తు వైదికకర్తానధికారశక్తివినిశకప్రాయశ్చిత్తాభావమాహ. * యేన శుద్ధ్యేదిత్యుక్తత్వాత్. తస్మా దవిరోధః. అతోఽతిదేశసిద్ధప్రాయశ్చిత్తేన సరకానుభవలాభువేనత్యపి పతనస్మృతివచనా న్న బ్రహ్మవిద్యాధికార ఇత్యర్థః. అచారాచ్చేతి సూత్రఖండోపాదానమ్. † వర్జనఫలమాహ (నూపదిశన్తి) * అనాశ్రమీ సతిష్ఠేదిత్యనాశ్రమిత్యం నిషిద్ధమ్ - ఆశ్రమభ్రంశోపి నిషిద్ధః - ఏవం నిషేధే సమానే కథమేకత్ర విద్యాధికారోఽన్యత్రానధికారః. ఉచ్యతే - అనాశ్రమిణామపి విద్యాధికారః. జ్ఞాన్యుత్పంచ శ్రుతమ్ - ఆశ్రమప్రమ్యతానాంతు సతథేతి విశేషఇతి.

పరేతు - తద్భూతస్యేత్యేకం సూత్రం పృథగధికరణం వదన్తి - తత్తోర్ధ్వరేతసా మాశ్రమప్రత్యవరోహః ప్రామాణికః - ననేతి సంశేరతే బ్రహ్మవిద్యాధికారసిద్ధ్యర్థమ్. పూర్వాశ్రమధర్తస్యస్థానవికీర్ణయా రాగాదినావా సమ్భవతీత్యుక్తాన్ నియమశ్రుత్యా తదప్రామాణికత్వం సిద్ధాంతయన్తి. సచాధికారికమపేత్యధికరణాంతరం నైష్ఠికాదీనా మాశ్రమభ్రష్టానాం ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవాసమ్భవవిషయం వదన్తౌఽసమ్భవఇతి సిద్ధాంతయన్తి. యదా ఆశ్రమభ్రష్టానాం ప్రత్యవాయవచనాని దృశ్యన్తే, ప్రాయశ్చిత్తసమ్భవైసి సంశయాస్పదం భవతి, - తదా కథం భ్రంశస్య సద్భావే ప్రమాణవిరుద్ధత్వేన సందేహః - అత స్సందేహభావా ద్విచారోఽనుపపన్నః. అతః నాతద్భావ ఇతి సూత్రమపి మూలవిచారహేతుగర్భమ్. - వికాధికరణ్యమిచ్చతా మపరేషా మపి ప్రమ్యతి రస్తి - నేతి విచార ఉక్తన్తాయా దనుపపన్నః. - అన్యేషామపి తద్భూతసూత్రస్య పృథగధికరణత్వం సంశయాభావా దయుక్తమ్. * ఆశ్రమా దాశ్రమం గచ్ఛే దిత్వవిశేషవచనాత్, పతనవచనస్యానాశ్రమిత్యేరాపేణ ప్రచ్యవనవిషయత్వసమ్భవాచ్చ విచారఇతి చేన్న - * సన్యస్యాగ్నిం నపునరావర్తయే దిత్వాశ్రమప్రత్యవరోహనిషేధశ్రుతేః స్ఫుటార్థతయా సమ్భావితార్థాంతరస్మృతివచనేన సందేహానుదయాత్.

౪౩॥ సూ. బహిస్తాభయధాపిస్త్వతేరాచారాచ్చ. ౪.

(వే-సా.) ఉపపాతకత్వేసి అన్యథాపి కర్తాధికారబహిర్భూతా ఏతే. తథాస్మృతేః, “౧ ప్రాయశ్చిత్త స్సపశ్యామి యేన శుద్ధ్యే తు ఆత్మహా” ఇతి. శిష్టబహిష్కారాచ్చ. ౪.

(వే-దీ.) ఉభయధాపి ఉపపాతకత్వే మహాపాతకత్వేసి నైష్ఠికా త్పూరియతో బహి ర్భూతః కర్తాధికారాత్ - “౧ ప్రాయశ్చిత్తం నపశ్యామి” ఇతి స్మృతేః, అచారాచ్చ. వర్జయన్త్యేనం శిష్టా విద్యోపదేశాదా. యద్యపి కల్మషనిర్హరణాయ కైశ్చిత్ప్రాయశ్చిత్త ముచ్యతే - తథాపి కర్తాధికారాపాదినీ శుద్ధిస్తేషాం నసమ్భవతీత్యభిప్రాయః. ౪.

౪౪॥ సూ. స్వామిసంఘకరణతీర్థత్యాత్రేయః. ౧.

కర్తాజ్ఞాశ్రయాణ్యుద్దీభాద్యుపాసనాని కిం యజమానకర్తృకాణి - ఉత్తర్విక్కర్తృకాణీతి చింతాయామ్ - యజమానకర్తృకాణీత్యాత్రేయో మన్యతే. కుతః. ఫలశ్రుతేః - వేదాన్తవిహితేషు దహరాద్యుపాసనేషు ఫలోపాసనయోరేకాశ్రయత్వద్వయా, దిహచ క్రతుఫలాప్రతిబంధరూపస్యాద్దీభోపాసనఫలస్య యజమానాశ్రయత్వశ్రవణాదిత్యర్థః. † నచ అవిదితనిషేధవాక్యస్య సందేహాదయ ఇతిచేత్ - అవిదితస్యతివచనస్య సందేహభావాదనారమ్భః స్యాత్. విదితస్యతివచనస్యావిదితనిషేధవాక్యస్య సందేహ ఇతిచేత్ - తర్హి తత్తదేకదేశజ్ఞాననిమిత్తసందేహోపన్యాస దనన్తాధికరణకల్పనప్రసంజ్ఞః. నచాధికారికమితి - ఉద్భవితసా మాశ్రమభ్రష్టానాం ప్రాయశ్చిత్తాభావస్తరణాత్ విద్యానధికారఇతి పూర్వపక్షసూత్రం కృత్వా * వార్ధశికత్వం ప్రతాచ్యుతిరితి వ్రతచ్యుతే రుపపాతకత్వాత్, మధ్యశసూపపాతకప్రాయశ్చిత్తస్యాత్రాపి ప్రాప్తిస్తరణా, చార్హితస్యాస్యవక్త్రీప్రాయశ్చిత్తస్య బ్రహ్మచారిత్వసామాన్యేన నైష్ఠికేపి ప్రాప్తత్వాత్, * వాచస్పతి దీక్షాభేదే కృత్యం దావదశరాత్రం ఐర్ధయే దిత్వాదివచనాత్, ప్రాయశ్చిత్తాభావస్త్రుతేః ప్రాయశ్చిత్తగౌరవాభిప్రాయత్వసమ్భవా, చ్చ - ప్రాయశ్చిత్తాభావస్తరణస్య మూలాదర్శనా, తత్ప్రదానస్తరణస్య బ్రహ్మచారిత్వాదిరూపసామాన్యన్యాయమూలత్వేన శాస్త్రసంస్పర్శసమ్భవాత్, * శాస్త్రస్థావా తన్నిమిత్తత్వాదిత్యాదేన శాస్త్రసంస్పర్శవతః ప్రాబల్యాత్ప్రాయశ్చిత్తేన బ్రహ్మవిద్యాధికారికఇతి ఉపపూర్వమితి స్మారతేన సిద్ధాంతయన్త్యనే. ఉపపూర్వమపీత్యేకబహిస్తాభయధాపీతి సూత్రస్వరస్యవిరోధాత్తదయుక్తమ్. ఏక ఇతి పదేన పూర్వపక్షత్వమ్, తుశ్చేన తద్వ్యవృత్తి, రుభయధాశ్చేన పతనీయత్వే అపతనీయత్వేచ బహిష్కార్యత్వంహి ప్రతీయతే. ప్రాయశ్చిత్తాభావస్తరణస్య న శాస్త్రసంస్పర్శ ఇత్యప్యయుక్తమ్ - బాధకాభావే శ్రుతిమూలత్వసిద్ధేః. శాస్త్రసంస్పృష్టం ప్రాయశ్చిత్తస్తరణం బాధకమితిచేన్న * యేన శుశ్రేడితి ప్రాయశ్చిత్తాభావవచనస్య శుద్ధిహేత్వభావవిషయత్వాత్, ప్రాయశ్చిత్తసద్భావవచనస్య కల్పనవిబర్హణవిషయత్వేనాప్యపపత్తేః, అధికారాపాదకప్రాయశ్చిత్తసద్భావానగమకతయాచ విరోధాభావాత్ బాధకత్వానుపపత్తేః. అన్యథాసిద్ధంహి బాధకమ్. బహిష్కార్యధాపీతి సూత్ర మకృతప్రాయశ్చిత్తానా మాశ్రమభ్రష్టానా మనధికారసమర్థనపర మధికరణాంతరం ఐర్ధయన్తి. తదప్యయుక్తమ్ - సంశయాభావాత్. ప్రాయశ్చిత్తతోపి శుద్ధా సందిగ్ధాయా మకృతప్రాయశ్చిత్తతయా నిర్ణీతా శుద్ధిసాం కథం బ్రహ్మవిద్యాధికారసమ్భవనా. నను - * ఇన్ధనార్థ మశుష్కణాం ద్రుమాణా మపశాతన మిత్వాదే రుపపాతకత్వాత్, తాదృశం కుర్వతా మితరై స్సంవ్యవహారాదిశాస్త్రీయానుష్ఠానాదిదర్శనాత్, ఆశ్రమభ్రంశస్యాప్యపపాతకత్వావిశేషా, తస్యంశయఇతిచేత్. తర్హి అనధికారఇతి సిద్ధాంతోనుపపన్నః - అశుష్కద్రుమశాతనాదికారిషు కర్తానధికారానంభవహారూపహేత్వభావస్య భవద్విరేచాక్రత్వాత్. ఉపపాతకేష్వపి గురుతరపాపకారిషు హేతుసద్భావఇతిచేత్ - తర్హి తేషు పూర్వోక్తన్యాయేన సంశయాభావాదేవానారమ్భణీయతా.

తద్యాతాధికరణం సమాప్తమ్.

౪౪॥ సూ. స్వామిసంఘకరణతీర్థత్యాత్రేయః. ఇద మధికరణం ప్రాసంజ్ఞికమ్. ఉపాసనానుష్ఠాత్రననుష్ఠాత్పరిభాగప్రసంజ్ఞేనాద్దీభోపాసనాదేరనుష్ఠాత్రననుష్ఠాత్పరిభాగచింతా క్రియతేఇతి సజ్ఞతిః. క్రత్యజ్ఞాశ్రయాణ్యుపాసనాని కిం యజమానకర్తృకాణి - ఉత్తర్విక్కర్తృకాణి. కిందహరాద్యుపాసనానా మివ ఫలికర్తృకత్వం న్యాయ్యమ్ - ఉత్త గోదోహనాదేవిర్విక్కర్తృకత్వమ్. కిం గోదోహనాదిషు ఋత్విక్కర్తృకత్వం యజమానేనాశక్యోపాదానతయా - ఉత్త సాజ్ఞప్రధానానుష్ఠానాయ ఋత్విక్పరిక్రయశ్రవణాత్. అశక్యతయాచేత్ - తదభావాత్ఫలికర్తృకత్వోపపత్తేః యజమానకర్తృకత్వమ్. పరిక్రయశ్రవణాచ్ఛేత్ - గోదోహనాదావివర్తికర్తృకత్వస్య న్యాయ్యత్వాత్ ఋత్విక్కర్తృకత్వమ్. ఉద్దీభాద్యుపాసనానీత్యుక్తే ఉపాసనస్య కర్తాజ్ఞత్వం మాఘాదితి కర్తాజ్ఞాశ్రయాణీత్యుక్తమ్. † (నచేత్వాది) ప్రణయనస్యాధ్యయకర్తృకత్వాత్ తదాశ్రయస్య గోదోహనస్యోపాదానం యజమానేన ఫలాశ్రయభూతేనాపి కర్తృ మశక్యమ్ - అత్రతు శక్యత్వాత్ ఫలాశ్రయవీవ కర్తృత్వర్థః.

౪౪॥ సూ. స్వామిసంఘకరణతీర్థత్యాత్రేయః. ౧.

(వే-సా.) ఉద్దీభాద్యుపాసనం యజమానేనానుష్ఠేయమ్, తస్మైవ క్రతు వీర్యవత్తరత్వాదిఫలకరణతీర్థత్యాత్రేయః. ౧.

(వే-దీ.) ఉద్దీభాద్యుపాసనం కిం యజమానేనానుష్ఠేయమ్ - ఉత్తర్విక్కర్తృకే సంశయః. “౧ యదేవ విద్యయా కరోతి.....తదేవ వీర్యవత్తరమ్” ఇతి క్రతువీర్యవత్తరత్వఫలం యజమానస్యేతి దహరోపాసనాదివద్యజమానేనానుష్ఠేయమితి పూర్వగోచరః. కర్తాజ్ఞాశ్రయత్వాదస్యోపాసనస్య, కర్తృణాచ్చర్విజ్యత్యేన, ఏతదపి ఋత్విజ్ఞాననుష్ఠేయం గోదోహనాదివదితి రాధాన్తః. సూత్రార్థస్తు - స్వామిసం - యజమానస్యాద్దీభాద్యుపాసనే కర్తృత్వమ్ కుతః? తస్మైవ ఫలకరణతీర్థత్యాత్రేయో మన్యతే. ౧.

౧॥ శాం - ౧ - ౧ - ౧౦.

గోదోహనాదివ దక్షాశ్రయత్వేన యజమానకర్తృకత్వాసమ్భవః - గోదోహనాదిషు హ్యధ్యర్థకర్తృకప్రణయనాశ్రయ
గోదోహనోపాదాన మన్యేనాశక్యమ్ - ఇహతూద్ధాతృకర్తృకేపుష్టిధే తస్యోద్ధీధాదేః రసతమత్వానుసన్ధానం యజమా
నేనైవ కర్తుం శక్యతే.

ఇతి ప్రాప్తేఽభిధీయతే.

౪౫॥ సూ. ఆర్తిజ్యమిత్యేషులోమిస్తస్మైహిపరిక్రియతే. ౨.

ఆర్తిజ్యమ్ - ఋత్విజః కర్తృద్ధీధామ్యుపాసన మిత్యేషులోమి రాచార్యో మన్యతే. కుతః. తస్మైహి - ప్రయో
జనాయ ఋత్వి క్షరిక్రియతే. ఫలసాధనభూతస్య సాజ్ఞస్య క్రతో రుపాదానాయేత్యర్థః. † కర్తృవిధిషు * ౧ ఋత్విజో
వృణోతే * ౨ ఋత్విగోభ్యో దక్షిణాం దదాతీతి ఋత్విక్కర్తృకత్వశాస్త్రేణ ఫలసాధనభూతం సాజ్ఞం కర్తృ ఋత్విగ్భి రనుష్ఠేయ
మిత్యనగమ్యతే - † తదన్తర్గతాని కాయకాని మానసాని చ కర్తాణి ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేవ. † నచ శక్త్యశక్తి తస్య నిబద్ధ
నమ్. † యవ్యపుష్టిధామ్యుపాసనం పురుషార్థః - † తథాపి † క్రత్వధిక్రతాధికారత్వాత్క్రతోశ్చ సాజ్ఞస్య ఋత్విక్కర్తృ
కత్వాత్, * ౩ † యదేన విద్యయా కరోతి - తదేన వీర్యవత్తర మితి ఋత్విక్కర్తృకక్రియోపయోగిత్యేన విద్యాయా స్తదేక
కర్తృకత్వశ్రవణాత్, ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేతాని. † దహరాదిమూపాసనేషు ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణాత్, * ౪ శాస్త్ర
ఫలః ప్రయోక్తరీతి న్యాయాచ్చ ఫలికర్తృకత్వమేవ. ౧॥ . ౨॥ . ౩॥ ఛాం-౧-౧-౧౦. ౪॥

స్వామ్యధికరణం సమాప్తమ్.

సిద్ధాంతసూత్రమాహ.

౪౫॥ సూ. ఆర్తిజ్యమిత్యేషులోమిస్తస్మైహిపరిక్రియతే. తస్మై ప్రయోజనాయేతి చతుర్థివ్యాఖ్యానమ్. ఫలసాధనేత్వాది న తస్యబ్రాహ్మ

ఖ్యానమ్. † * పరిక్రియతే ఇత్యేత ద్వివృణోతి (కర్తృవిధిషితి) † తతఃకిమిత్యత్రాహ (తదన్తర్గతానీతి) † (నచ శక్త్యశక్తితస్య నిబద్ధనమితి) సహిఋత్వి
జాఽన్యే క్రియమాణ మన్యేన కర్తు మశక్యమ్ - తస్మా ద్విచననిబద్ధనం గోదోహనే ఏకకర్తృకత్వ మిత్యర్థః. † అగ్నే సతిహి ఋత్వికర్తృకత్వమ్-
నేద మజ్ఞ మిత్యాహ (యద్యపీతి) † పరిహరతి (తథాపీతి) † ఋత్విక్కర్తృకకర్తృపయోగిత్యేన బ్రాహ్మణాదివదిద మపి ఋత్విక్కర్తృకమ్-అగ్రప్రా
యన్యాయానిత్యభిప్రేత్యాహ (క్రత్వధిక్రతేతి) † (యదేనవిద్యయేతి) ఋత్విక్కర్తృకకర్తృణా వీర్యవత్తరత్వసాధనభూతాయః విద్యాయః కర్తృపే
షాయా మన్తరజ్ఞబహిష్కన్యాయేనాసన్న ర్విక్కర్తృకత్వం న్యాయమితి న్యాయోపేతాత్ * విద్యయా కరోతీతి వాక్యసావరసాబ్రహ్మోద్ధీధామ్యుపా
సనాని ఋత్విక్కర్తృకాణ్యేత్యర్థః. * ఏవంవి ధ్వజై బ్రహ్మ యజ్ఞం యజమానం సర్వాంశ్చర్తిజోఽభిరక్షతి * తస్మా దుపావైవంవి దుష్టాతా బ్రూ
యా త్కం తే కామ మగాయానీత్యాదివాక్యైః ఋత్విక్కర్తృకనేదనఫలస్య యజమానగామిత్యప్రతిపాదనంతు సేతుతయాఽనుసన్ధేయమ్ - తస్య
న్యాయసిద్ధాంతానువాదరూపత్వాత్తన్మూలయుక్తిమాత్రమేవోక్తం భాష్యే. † దహరాదిషు ఫలికర్తృకత్వే కో విశేష ఇత్యత్రాహ (దహరాదిషితి)
ఋత్విక్కర్తృకత్వాశ్రవణం వైషమ్యమిత్యర్థః. తచ్ఛ్రవణ మన్యత్ర ఫలికర్తృకత్వస్యాపవాదకమ్.

స్వామ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౫॥ సూ. ఆర్తిజ్యమిత్యేషులోమిస్తస్మైహి పరిక్రియతే. ౨.

(నే-సా.) కర్తృవ్యయాపవత్తదక్షాశ్రయ మప్యార్తిజ్యమ్. సాజ్ఞఫలసాధనకర్తానుష్ఠానాయహి ఋత్విక్షరిక్రియతే. ౨.

(నే-దీ.) క్రత్వశ్చాశ్రయత్వేన క్రత్వధిక్రతస్యైవాస్మిన్నుపాసనేఽధికారాత్, క్రతోశ్చార్తిజ్యత్వేన ఏతదప్యార్తిజ్య మిత్యేషులోమిరా
చార్యో మన్యతే. యజమానఫలసాధనత్వేపి క్రతో స్తదనుష్ఠానాయ హి ఋత్విక్షరిక్రియతే. ౨.

౪౬॥ సూ. సహకార్యస్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్. ౧.

* ౧ తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠానేత్ బాల్యంచ పాణ్డిత్యంచ నిర్విద్యాధముని రిత్యత్ర బాల్యపాణ్డిత్యవస్తాన మపి విధీయతే - ఉతానూద్యత ఇతి విశయే - మానపాణ్డిత్యశబ్దయోః జ్ఞానార్థత్వాత్ * ౧ పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేతి విహితమేవ జ్ఞానమ్ * ౧ అథ ముని రిత్యనూద్యతే - విధిశబ్దో నహ్యత్ర శ్రూయత ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రాహ్మణః - సహకార్యస్తరవిధిరితి తద్వతః - విద్యావతః. విధ్యాదివత్ - విధీయతే ఇతి యజ్ఞాది స్మర్యాశ్రమధర్మః శమదమాదిశ్చ విధిశబ్దేనోచ్యతే. ఆదిశబ్దేన శ్రవణమననే గృహ్యతే. సహకార్యస్తరవిధిరిత్యత్రాపి - † విధీయత ఇతి విధిః. సహకార్యస్తరం విధిశ్చేతి సహకార్యస్తరవిధిః. † ఏత దుక్తం భవతి-యథా * ౨ తమేతంవేదాను

౪౬॥ సూ. సహకార్యస్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్. పూర్వం యజ్ఞాది శృమాదిశ్చ విద్యాసహకారీ నిరూపితః - ఇదా నీం సహకార్యస్తరం నిరూప్యత ఇతి సజ్జతిః, అధికరణాంతరాణితు సజ్జతివిశేషప్రాప్తాని. మనసస్య ప్రవృత్తిరూపశ్చేషి ధ్యానాలంబనకుభాశ్రయ గోచరత్వేనాతిర్దోచకేభ్యో యజ్ఞాదిభ్య శృమాదిభ్య చిత్తదోచరత్వేనాధర్మ్యేణ యజ్ఞాదీకశమాదీంశ్చ నిరూప్య పశ్యాన్తననం నిరూ ప్యతే. కుభాశ్రయగోచరత్వవైలక్షణ్యా ద్యజ్ఞాదే శృమాదేశ్చ మధ్యే నిరూపణాభావం, విద్యాసహకారిత్వసామ్యాత్తదుభయ తదనుబద్ధిచిన్తన స్తరం నిరూపణం ప్రాప్తమిత్యుక్తం భవతి. కి మన్దివాక్యే మానం విధీయతే-ఉతానూద్యత ఇతి. కిం పాణ్డిత్యమేవ మానమ్ - ఉతార్థాస్తరం మనసరూపమితి. కిం మనసం విధాతుం యోగ్యమ్ - ఉత నేతి. కిం మనసస్య యజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధోఽస్తి - ఉత నేతి. కిం మనసం కర్తానుష్ఠానప్రతిక్షేపకమ్-ఉత నేతి. స్యప్రకరణే ప్రకరణాంతరేచ కతిపయాశ్రమధర్మానుక్తి ర్ననస్య కర్తానుష్ఠానప్రతిక్షేపకత్వముపాద్భులయతి - ఉత నేతి. కిం కతిపయాక్తి రనుక్తా నాదరమూలైవ స్యాత్ - ఉతానుక్తప్రదర్శనార్థాచ స్యాదితి. యదా కతిపయాక్తి రనుక్తానాదరమూలైవ స్యాత్ - తదానీం తత్తత్ప్రకరణభేదేన సర్వాశ్రమధర్మాణా మనుక్తత్వావిశేషా దనాదరగర్భా తదనుక్తిః మనసస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వ ముపాద్భులయతీతి తత్ప్రతిక్షేపకత్వే మనసస్య యజ్ఞాదిశ్రుతివిరుద్ధత్వేన విధాతు మయోగ్యత్వా నైవశబ్దో మనసరత్వాయోగేన ప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతి మాన మనూద్యత ఇతి ఫలం స్యాత్. యదా కతిపయాక్తి రనుక్తప్రదర్శనార్థాః భవేత్ - తదానీం తత్తత్ప్రకరణభేదేనాశ్రమధర్మాణా మనుక్తత్వావిశేషేష్యమక్తే రనాదరగర్భత్వాభావా త్తదుక్తి ర్ననస్యాశ్రమధర్మప్రతిక్షేపకత్వం నోపాద్భులయతీతి మనసస్య తదప్రతిక్షేపకతయా యజ్ఞాదిశ్రుతివిరోధాభావేన విధాతుం యోగ్యత్వాత్ మానశబ్దో న వాక్యాస్తరప్రాప్తపాణ్డిత్యానువాదీతి మానస్య విధీయత్వం ఫలం స్యాత్. తద్వతః - విద్యావతః తృతీయం మానం సహకార్యస్తర రూపో విధిః - సహకారిత్వేన విధీయమ్. యజ్ఞదానశమదమాదివత్. పక్షేణ - ప్రకృప్తమననశీలే వ్యాసాదా ప్రయోగదర్శనాదితి సూత్రార్థః. † (మానపాణ్డిత్యశబ్దయోః జ్ఞానార్థత్వాదితి) మానశబ్దస్య మననార్థత్వాత్, మనసస్య శ్రవణప్రతిష్ఠారక్షాన విశేషరూపత్వాత్, పణ్డితశబ్దస్య విద్య ద్విషయతాప్రసిద్ధేశ్చ మానపాణ్డిత్యశబ్దయోః జ్ఞానార్థత్వమ్.

తద్వత ఇతి వ్యాఖ్యేయం పదమ్. † విధిశబ్దం వ్యాచక్షే (విధీయత ఇతి) † పదార్థా ఉక్తాః - అథ సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (ఏతదితి).

౪౬॥ సూ. సహకార్యస్తరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్. ౧.

(నే-సా.) “౧ తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్య” ఇత్యారభ్య “౧ అథముని” ఇత్యత్ర విద్యావతో యజ్ఞాదివత్ బాల్యపాణ్డిత్య యోస్తృతీయం సహకార్యస్తరం మానం విధీయతే పక్షేణ ప్రకృప్తమననశీలే మునిశబ్దప్రయోగాత్. విద్యాభ్యానరూపమననమిద మప్రాప్తమేవ. ౧.

(నే-దీ.) “౧ తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యన్నిర్విద్యబాల్యేన తిష్ఠానేత్ బాల్యంచ పాణ్డిత్యంచ నిర్విద్యాధమునిః” ఇత్యత్ర మానం విద్యాజ్ఞతయా విధీయతే - ఉతానూద్యత ఇతి నంశయః. మానస్య మనసరూపత్వాత్, “౩ శ్రోతశ్చా మన్తవ్యః” ఇతిచ ప్రాప్తత్వేనానూద్యత ఇతి పూర్వగిపక్షః. రాధాస్త్రమ్ - మునిశబ్దస్య ప్రకృప్తమననశీలే ప్రసిద్ధే ప్రకృప్తమనన ముపాస్యవిషయాభ్యానరూపం విద్యానిష్పత్తయే విధీయత ఇతి. సూత్రార్థమ్ - తద్వతః - విద్యావతః, సహకార్యస్తరమ్-మానం విధిః. విధీయత ఇతి విధిరితి మానం విధి రిత్యుక్తమ్. విధ్యాదివత్ అత్రాపి విధీయత ఇతి విధిః - యజ్ఞదానప్రభృత్యాశ్రమధర్మః ఆదిశబ్దాచ్చృణవణమననే గృహ్యతే. ఆశ్రమధర్మవచ్చృణవణమననవచ్చ పాణ్డిత్యబాల్యయో స్తృతీయ మిదం సహకార్య స్తరం మాన మపూర్వం విధీయతే. కుత ఇత్యత్ర ఆహ పక్షేణేతి మునిశబ్దస్య ప్రకృప్తమననయ్యక్తే పక్షేణ ప్రసిద్ధే రిత్యర్థః. ౧.

వచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేనేత్యాదినా * ౧ శాన్తో దాన్త ఇత్యాదినాచ సహకారీ యజ్ఞాది శ్శమద
మాదిశ్చ విధీయతే, యథాచ * ౨ శ్రోతవ్యై మనవ్యైశ్చ శ్రవణమననేచార్థప్రాప్తే విద్యాసహకారిత్వేన గృహ్యేతే-
తిథా * ౩ తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్విద్యేత్యాదినా పాణ్డిత్యం బాల్యం మాన మితి త్రితయం విద్యాయా స్సహ
కార్యస్తరం విధీయత ఇతి. మానంచ పాణ్డిత్యా దర్థాస్తర మిత్యాహ పక్షేణేతి మునిశబ్దస్య పక్షేణ ప్రకృష్టమననశీలే వ్యాసా
దౌ ప్రయోగదర్శనాత్ మానం పాణ్డిత్యబాల్యయో ర్వయో స్తృతీయమ్. యద్యపి * ౩ అథ ముని రిత్యత్ర విధిప్రత్య
యో న శూయతే - తథాపి మానస్యాప్రాప్తత్వా ద్విధేయత్వ మక్షీకరణీయం అథ మునిస్సాన్తిదితి. ఇదం చ మానం
శ్రవణప్రతిష్ఠార్థా న్నననా దర్థాస్తరభూత ముపాసనాలక్ష్మనస్య పునః పున స్సంశీలనమ్-తద్భావనాయాపమ్. తదేవం వాక్య
ర్థః - * ౩ బ్రాహ్మణః - విద్యావాక్. పాణ్డిత్యం నిర్విద్య - ఉపాస్యం బ్రహ్మతత్త్వం పరిశుద్ధం పరిపూర్ణం చ విదిత్వా. శ్రవ
ణమననాభ్యాం ప్రాప్తం వేదనం ప్రతిలభ్యేత్యర్థః. తచ్చ భగవద్భక్తికృతసత్త్వవివృద్ధికృతమ్ - యథోక్తమ్ * ౪ నాహం
వేదై రిత్యారభ్య * ౪ భక్త్యా త్వనస్యయా శక్యః - జ్ఞాతుమితి. శ్రుతిశ్చ * ౫ యస్య దేవే పరా భక్తిః * ౬ నాయ
మాత్తా ప్రవచనేనేత్యాదికా. బాల్యేన తిష్ఠానేత్ - బాల్యస్వరూపం చానస్తరమేవ వక్ష్యతే. బాల్యంచ పాణ్డిత్యం చ
నిర్విద్యాథ ముని స్సాన్తి - బాల్యపాణ్డిత్యే యథావ దుపాదాయ పరిశుద్ధే పరిపూర్ణే బ్రహ్మణి మననశీలో భవేత్ నిది
ధ్యాసనరూపవిద్యావాప్తయే. ఏవమేవ త్రితయోపాదానేన లబ్ధవిద్యో భవతీత్యాహ * ౩ అమానం మానంచ నిర్విద్యాథ
బ్రాహ్మణఇతి. అమానమ్ - మానేతరసహకారికలాపః. తంచ మానంచ యథావ దుపాదదానో విద్యాకాష్ఠాం తదేక
నిష్పాద్యాం లభేత్యర్థః * ౩ స బ్రాహ్మణః కేన న్యాదితి - ఉక్తా దుపాయా త్క్రిమన్యోపుపాయోస్తీతి పుష్టే * ౩ యేన
స్యాత్తేనేదృశఏవేతి - యేన మానపర్యస్తేన బ్రాహ్మణస్సాన్తిదిత్యుక్తమ్ - తేనైవేదృశస్సాన్తి - నకేనాప్యన్యేనోపాయే
నేతి పరిహృతమ్. అత స్సర్వేష్వాశ్రమేషు స్థితస్య విదుషో యజ్ఞాదిస్వాశ్రమధర్మవత్పాణ్డిత్యాదికం మానతృతీయం
విద్యాయా స్సహకార్యస్తరం విధీయతే. ౧॥ బృ-౬-౪-౨౩. ౨॥ బృ-౪-౪-౫. ౩॥ బృ-౫-౫-౧. ౪॥ గీ-౧౧-౫౩, ౫౪.

అథస్యాత్ - యది సర్వేష్వాశ్రమేషు స్థితానాం విదుషాం తత్తదాశ్రమధర్మసహకారిణీ మానతృతీయ
సచివా విద్యా బ్రహ్మప్రాప్తిసాధన ముచ్యతే - కథం తస్మిన్చాన్యోగ్యే * ౨ అభినమావృత్య కుటుమ్బే శుచౌ
దేశ ఇత్యారభ్య * ౨ సఖిత్వేన వర్తయ న్యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభినమ్నద్యతే సచ పున రావర్తత
ఇతి యావదాయుషం గార్హస్థ్యధర్మైః స్థితదర్శన ముపపద్యతే. అత ఆహ. ౫॥ శ్వే-౬౭-౨౩. ౬॥ కఠ-౨-౨౩.

౪౭॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తుగృహిణోపసంహారః. ౨. ౭॥ ఛాం-౮-౧౫-౧.

తుశబ్ద శోచ్యం వ్యావృత్యతి. కృత్స్నభావాత్-కృత్స్నేషు భావాత్-కృత్స్నేష్వాశ్రమేషు విద్యాయా స్సద్భా
వాత్ గృహిణోప్యస్తీతితేనోపసంహారః - తస్మాత్సర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థో గృహిణోపసంహార ఇత్యభిప్రాయః.

౪౭॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తుగృహిణోపసంహారః.

౪౭॥ సూ. కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః. ౨.

(నే-సా.) కృత్స్నేష్వాశ్రమిషు విద్యాసద్భావాత్. చాన్యోగ్యే “౨ అభినమావృత్య కుటుమ్బే” ఇత్యారభ్య “౨ స ఖిత్వేన వర్తయ న్యా
వదాయుషమ్” ఇతి గృహిణో పసంహార స్సర్వేషాం ప్రదర్శనార్థః. తుశబ్దోపి గృహిణవేతి శబ్దావ్యావృత్త్యర్థః. ౨.

(నే-దీ.) సర్వాశ్రమిణాం విద్యాసత్త్వేన చాన్యోగ్యే “౨ స ఖిత్వేన వర్తయ న్యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభినమ్నద్యతే” ఇతిగృహ
ధర్మోపసంహారః సర్వాశ్రమధర్మప్రదర్శనార్థః. కుతః! కృత్స్నభావాత్-కృత్స్నేషు భావాత్. కృత్స్నేష్వాశ్రమిషు విద్యాయా స్సద్భావాదిత్యర్థః. ౨

తదైతస్మిన్నపి వాక్యే * ౧ బ్రాహ్మణః పుత్రేషణాయాశ్చ విత్తేషణాయాశ్చ లోకేషణాయాశ్చ పుష్కలా
యాఽథ భిక్షాచర్యం చరతీతి పారివ్రాజ్యైకాస్తథర్కం ప్రతిపాద్య * ౧ తస్మాద్బ్రాహ్మణః పాణ్డిత్యం నిర్వి
ద్యేత్యాదినా పారివ్రాజ్య ధర్మస్థితిహేతుకమాన తృతీయసహకారివిధానం ప్రదర్శనార్థమిత్యాహ.

౪౮॥ సూ. మానవదితరేషామవ్యుపదేశాత్. ౩.

సర్వేషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వకమానోపదేశః సర్వేషా మాశ్రమధర్మాణాం ప్రదర్శనార్థః. కుతః.
† ఏవంవిధమానోపదేశవ దితరేషా మాశ్రమిణామపి * ౨ త్రయో ధర్మసంస్థా ఇత్యారభ్య * ౨ బ్రహ్మసంస్థోఽ
మృతత్వమేతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యుపదేశాత్. ఉపపాదితశ్చ పూర్వమేవ బ్రహ్మసంస్థశబ్దః సర్వాశ్రమసాధారణ ఇతి. అత
స్సుష్మాక్తం యజ్ఞాదినర్వా శ్రమధర్మవ న్నానతృతీయః పాణ్డిత్యాది ద్విద్యాసహకారిత్వేన విధీయతఇతి.

[౧॥ బృ - ౫ - ౫ - ౧.]

సహకార్యస్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

[౨॥ ఛాం - ౨ - ౨౩ - ౧.]

౪౮॥ సూ. మానవదితరేషామవ్యుపదేశాత్ (ఏవంవిధమానోపదేశవత్) సర్వేషణావినిర్ముక్తస్య భిక్షాచరణపూర్వక మానోపదేశవదిత్యర్థః.

పరేతు - విద్యాసహకారిణో మానవ్య బాల్యపాణ్డిత్యవ ద్విధిః. * గార్హస్థ్య మాచార్యకులం మానం వానప్రస్థమితి ప్రయోగా న్నునిశబ్దస్య
చతుర్థాశ్రమపరత్వస్యవచ్చేదాయాహ * తృతీయమితి - తృతీయ మిదం మానమ్ - జ్ఞానాతిశయరూప మిత్యర్థః. విద్యావత్త్వే ప్రాప్తోత్త్యేవాతి
శయః - కిం విధినేత్యత్రాహ పక్షేణేతి - యస్మిన్పక్షే భేదదర్శనప్రాబల్యా ద్విద్యోపక్రమదకాయా మేకత్వజ్ఞానస్య నాతిశయః - తస్మిన్నేష
విధిః - దర్శపూర్ణమానవిధ్యాదావజ్ఞవిధివత్. మోక్షాశ్రమే బాల్యాదిప్రధానేఽపి ఛాన్దోగ్యే గృహీణోపసంహారః కథ మిత్యత్రాహ కృత్స్నభావాత్తు
గృహీణోపసంహరణితి - గృహీణు యజ్ఞాదికర్త్యాహిసేన్ద్రియసంయమనాది, చ యథానమ్భవం విద్యంతే - అతస్తేనోపసంహారః - నతు గార్హస్థ్య
మాత్రపర్యవసానాదితి. మానగార్హస్థ్యాశ్రమవ్యయోపన్యాసా దితరాశ్రమాభావశక్త్యాం వ్యవస్థాతి మానవదితరేషామవ్యుపదేశాదితి - యథా మాన
గార్హస్థ్యాశ్రమా ప్రామాణికా - తథా వానప్రస్థగురుకులవాసాపి - ఉపదేశావిశేషాత్. బహువచనం తత్తదవాస్తవవృత్తిభేదాపేక్షయేతి వర్ణ
యన్తి. తత్ర తావత్ పశ్యీనమాసాదపి సహకార్యస్తరం విధేయమితి యుక్తమ్-విద్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విధేయవాచిత్యాత్, తదైకరూప్యస్యోచితత్వా,
చ్చ. తస్మాపి విధానవాచిత్యే పవ్యన్తాధ్యాహారప్రసజ్ఞః. తృతీయవిధిశబ్దయో స్వామానాధికరణ్యేనత్యేకవాక్యత్వం స్యాత్ - త్వత్పక్షేతు తస్మా
త్తృతీయం మానం విధీయతఇతి వాక్యభేదకల్పనం స్యాత్. తచ్చ నిష్ప్రియోజనమ్. కించ - విద్యాదివదితి విధిశబ్దస్య విద్యాజ్ఞభూతయజ్ఞాదిశమాది
పరత్వం యుక్తమ్ - ఆజ్ఞమాత్రే దృష్టాంతసమర్పణాదపి విద్యాజ్ఞత్యే దృష్టాంతసమర్పణోచిత్యాత్. పక్షేణేత్యత్ర భేదదర్శనప్రాబల్యా దతిశయో
విధేయ ఇత్యధ్యాహారా దపి వ్యాసాదా ప్రయోగా దిత్యధ్యాహారోచిత్యాత్, జ్ఞానార్థస్యమునిశబ్దస్య తస్యేషేషవిషయత్వే హేతో ర్వ్యక్తవ్యత్వాత్.
విద్యావతోఽతిశయప్రాప్తే రవిధేయత్యశక్త్యాచాపాకరణీయేతిచేన్న - అతిశయమాత్రవాచిత్యభావా న్నునిశబ్దస్య. శుభాశ్రయ మననంహి విధే
యమ్ - తత్కారిణు ప్రయోగాత్, మానశబ్దస్య ధ్యానసమాధిపర్యాయత్వాభావాత్, తత్తద్విషయవిశేషసంశీలనం హి మననమ్ - నతు నిరస్తర
స్తృతిః, నచ సమాధిః. తచ్చ విద్యావత సిద్ధ మితిచేన్న - తద్వతఇతి పదస్య ప్రారబ్ధవిద్యవిషయత్వాత్. తచ్చానుక్తసహకారిసాక్షేత్వా దవ
గమ్యతే, బ్రాహ్మణశబ్దశ్చ సజాతివాచీ - * అథ బ్రాహ్మణ ఇత్యుక్తే. జాతిర్హి ప్రాగేవ సిద్ధా. కృత్స్నభావా దిత్యనస్తరనూత్రస్యచేతరాశ్రమ

౪౮॥ సూ. మానవదితరేషామవ్యుపదేశాత్. ౩.

(వే-సా.) “౧ అథ మునిః” ఇత్యత్రాపి “౧ అథ భిక్షాచర్య ఇచ్చరితి” ఇతి పారివ్రాజ్యేనోపసంహారః ప్రదర్శనార్థః. మానభిక్షాచర్యవ.
దితరాశ్రమధర్మాణాం యజ్ఞాదీనామవ్యుపదేశాత్. ౩.

(వే-దీ.) “౧ అథ మునిః” ఇత్యన్త్యావ్యక్తే “౧ అథ భిక్షాచర్యం చరతి” ఇతి పారివ్రాజ్యైకాస్తథర్కేనోపసంహారోపి సర్వాశ్రమధర్మ
ప్రదర్శనార్థః - భిక్షాచర్యమానాదిప దితరేషా మాశ్రమధర్మాణాం యజ్ఞాదీనా మవ్యుపదేశాత్. ౩.

[౧. బృ - ౫ - ౫ - ౧]

౪౯|| సూ. అనావిష్కార్యన్నస్వయాత్. ౧.

* ౧ తస్మా ద్భావ్యణః పాణ్డీత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసే దిత్వత్ర విదుషా బాల్య ముపాదేయతయా శ్రుతమ్. బాలస్య భావః-కర్తవా-బాల్యమ్. బాలభావస్య వయోఽనస్థావిశేషస్యానుపాదేయత్వా త్కర్తృవేహ గృహ్యతే. తత్ర కిం

సవృద్ధివపరత్వ మయ్యుక్తిమ్ - విధిర్యాధారణం దిత్వత్రాశ్రమవిధీనా ముపపాదితత్వాత్. యదా ఆశ్రమాంతరస్య విద్యాజ్ఞప్తే విరోధపరిహారపరం కృత్స్నిభావా దితి సూత్రమ్ - తదా ప్రదర్శనార్థతయా వ్యాఖ్యానే సమీచిన ముత్తరం స్యాత్ - నతు గృహస్థే కృత్స్నిశ్రౌతస్తార్తబ్రహ్మచర్యమా నాదిసవృద్ధివపరత్వేన వ్యాఖ్యానే. ఆతపవ కథం గృహిణః కృత్స్నిమిత్యాశబ్ద్య మానవచ్చమాదీనామపి గృహమేధిని ఉపదేశాదితి - కార్తౌన్వితి పపాదకత్వేన తృతీయసూత్రస్య వ్యాఖ్యాన మప్యయ్యుక్తిమ్ - పూర్వసూత్రస్య గృహస్థే కృత్స్నిధర్మ పరత్వాభావాత్.

అన్యేతు - ఏతమేవ విదిత్వా ముని ర్భవతీతి వాక్యాన్తరైకాధ్యా, త్ఫలార్థవాద స్యాత్ - బ్రాహ్మణ్యసాహచర్యా, చ్చ * అథ ముని రితి విద్యాఫలకీర్తనమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - మానం నామ పారివ్రాజ్యం విధీయతే - * గార్హస్థ్య మాచార్యకులం మానం వానప్రస్థమితి ప్రయో గాత్, భవతిత్యధ్యాహారా దప్యపూర్వతయా భవే దిత్వధ్యాహారస్య య్యుక్తత్వాత్, పూర్వత్ర * పుష్కతాయాధ భిక్షాచర్యం చరతీతి పారివ్రాజ్యప్రస్తా వాత్, స్తుతేశ్చ విధ్యర్థత్వాచ్చ * ముని ర్భవతీత్యత్రాపి ఆయమేవార్థః. బ్రాహ్మణ్యమపి న విద్యాఫలమ్ - కింతు సహకార్యస్తరం విధేయమ్. తచ్చ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగరూపమ్ - దుర్వాసస్సంవర్తదీనాం నగ్నచర్యాదర్శనాత్, * నైతాద్యశం బ్రాహ్మణస్యాస్తి విత్తం యదైకతా సమతా సత్యతాచ. శీలం ధృతి ర్దండనిధాన మార్జవం తతస్తత శ్శీపరమః క్రియాభ్యుత్థి భారతవచనాత్. ఇదం చ న యతీనామేవ - సంవర్తనైవా ర్హివిజ్య కరణదర్శనాదితి సిద్ధాంతయన్తి. బాల్యపాణ్డీత్యాపేక్షయా తృతీయం మానం న నిత్యవదనుష్ఠేయమ్ - కింతు పక్షేణ - ఇచ్ఛయా వికల్పేన. విధ్యాదివత్ - * అథ యద్యజ్ఞ ఇత్యాచక్షత ఇత్యాదివాక్యోక్త్యుజ్జేష్టనత్రాయణానాశకాయనారణ్యాయనాదివత్. తేషు మానస్య పరస్తాత్ గార్హస్థ్యస్యామ రణా చ్ఛ్రిణాత్. ఛాన్దోగ్యే గృహిణోపసంహారః తత్ర విద్యాపరికరసద్భావాత్ - నతు మానబ్రాహ్మణ్యయో రవిహితత్వాదితి చాహుః. మానవ దిత్వధికరణాంతరమ్ - బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయోః సవిద్యాజ్ఞత్వమ్ - అవిధానాదితి పూర్వపక్షం కృత్వా * తమేత మిత్యాదివాక్యే వేదానుచనతపో నాశకశబ్దై ర్యాక్యాన్తరైశ్చ బ్రహ్మచారిణాం వానప్రస్థానా మప్యవదేశా ద్విద్యాజ్ఞత్వమితి సిద్ధాంతయన్తి. అత్ర బ్రూమః - ఫలకీర్తనమితి పూర్వ పక్షోఽనుపపన్నః - జ్ఞానస్యతిరేకేణ ఫలవిశేషవాచిత్యాప్రతీతేః. జ్ఞానమేవ చేత్ ఫలం - తస్మి పాణ్డీత్యానువాదఇతి పూర్వపక్షో య్యుక్తః. పారి వ్రాజ్యవిధిరితి సిద్ధాంతోప్యనుపపన్నః - * పుష్కతాయ భిక్షాచర్యం చరతీతి పూర్వమేవ విహితత్వాత్. లిక్షాద్యశ్రవణ ముభయత్ర తుల్యమ్. విధి కల్పనం తు తత్రోపాచితమ్ - బహుర్థసాధాణాన్తునిశబ్దాదపి తత్ర పారివ్రాజ్యస్ఫుటప్రతీతేః. నచ బ్రాహ్మణ్యం నామ సర్వాశ్రమధర్మపరిత్యాగః - ఆశాబ్దత్వాత్. * తతస్తతశ్శీపరమః క్రియాభ్యుత్థి వచనంతు లౌకికవ్యాపార విషయతయోపపన్నమ్. సంవర్తదీనాం నగ్నచర్యావచనం న సర్వా శ్రమధర్మత్వాగే ప్రమాణమ్ - జనావమానకృతయోగసిద్ధయే స్వప్రకర్షచ్ఛాదనార్థతయాపునఃపన్నత్వాత్, ఆర్హివిజ్యకరణేన గార్హస్థ్యపరిత్యాగా వగమాత్, ఆశ్రమధర్మాణా మాత్తధ్యానస్థేవ చ్ఛ్వాన్నానుష్ఠానసమ్భవాచ్చ. తథాహి స్తరన్తి * యం ననస్తం సచానస్తం నాశ్రుతం నబహుశ్రుతమ్. ననువృత్తం నదుర్వృత్తం వేద కల్పితబ్రాహ్మణః. గూఢధర్మాశ్రితో విద్యా నజ్ఞానచరితం చరేత్. అన్ధవ జ్ఞడవచ్చైవ మూకవచ్చ మహీం చరేదితి. ద్వితీయసూత్రే గృహిణోపసంహారస్య నిర్వాహ్యత్వా దాద్యసూత్రే పక్షేణేతి పారివ్రాజ్యస్య వికల్పేనోపాదేయత్వం చానమర్థనీయమ్ - విద్యా జ్ఞత్వేన గార్హస్థ్యప్రామాణికత్వేబుద్ధౌ సత్యాం పారివ్రాజ్య నియమశబ్దానుపపత్తేః. తద్వత్ ఇత్యస్య విద్యావతఇతి వ్యాఖ్యాన ముచితమ్ - నతు బాల్యపాణ్డీత్యవతఇతి - విద్యాయాః ప్రకృతత్వాత్, పారివ్రాజ్యానియమస్యానమర్థనీయత్వాచ్చ. యతో మానబ్రాహ్మణశబ్దా న పారివ్రాజ్యసర్వా శ్రమధర్మత్వాగవరా - కింతు శుభాశ్రయమననదిధ్యానసలాభపరా - అతపవ తయో రనియతత్వ మప్యనుపపన్నమ్ - సర్వాను విద్యాను శుభా శ్రయమనసస్యాపేక్షితత్వాత్, ఉపాసనస్య నిధిధ్యానసరూపత్వాచ్చ. ద్వితీయసూత్రనిర్వాహేనా దత్తోత్తరః. బ్రహ్మచర్యవానప్రస్థయో ర్విద్యాజ్ఞ త్వనిరూపకతయాఽధికరణాంతరత్వంచ మానవదితి సూత్రస్యాయుక్తిమ్ - సర్వాపేక్షేత్యత్రైవ * తమేత మిత్యాదివాక్యేన విద్యాయా స్సర్వాశ్రమ ధర్మాజ్ఞకత్వస్య సమర్థితత్వాత్.

సహకార్యస్తరవిధ్యధికరణం సమాప్తమ్.

౪౯|| సూ. అనావిష్కార్యన్నస్వయాత్. సద్గతిః స్ఫుటా. బాల్యోపాదానే కిం కామచారాదిక మప్యపాదేయమ్ - ఉత మాహా త్స్యనావిష్కరణమేవ. కిం బాల్యశబ్దః సర్వబాలకర్తవ్యః - ఉత మాహాత్స్యనావిష్కారరూపబాలవృథావవిశేషపరః. * నావిరతఇత్యాదిశ్రుతిః కిం బాల్యశబ్దస్యానావిష్కారపరతా మవగమయతి - నేతి. సచేత్ - సర్వబాలకర్తవ్యతయా బాల్యశబ్దస్య - కామచారాదేః ఉపాదేయత్వమ్. అవగమ

నన్తరమేవ ఉత్పద్యతే - ఉతానన్తరం కాలాన్తరేవేత్యనియమ ఇతి సంశయః. పూర్వకృతైః పుణ్యకర్తృభిర్ని విద్యానా జాయతే - † యథాక్రమం భగవతా * ౧ చతుర్విధా భజన్తే మాం జనా సుకృతిసోఽర్హంతే. సాధనే నిర్వృతై విశమ్భుహేత్వభావా దనన్తరమేవ. [౧॥ గీ - ౭ - ౧౬.]

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - ఐహికమప్రస్తుతప్రతిబద్ధఇతి - ఐహికమ్ - అభ్యుదయఫల ముపాసనమ్ - అప్రస్తుతప్రతి బద్ధే-అప్రస్తుతే ప్రబలకర్తాన్తరప్రతిబద్ధేనన్తరమ్, ప్రతిబద్ధేనతి తదుత్తరకాల మిత్యనియమః కుతః. తద్దర్శనాత్ - దృశ్యతేహి ప్రబలకర్తాన్తరేణ కర్తృఫలప్రతిబద్ధాభ్యుపగమః శ్రుతో - * ౨ యదేవ విద్యయా కరోతి శ్రద్ధయోపనిషదా తదేవ వీర్యవత్తర మిత్యుద్గీఢవిద్యాయుక్తస్య కర్తృణః ఫలాప్రతిబద్ధశ్రవణాత్. [౨॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧౦.]

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతే. ౧.

ముక్తిఫలస్వాప్యపాసనస్య స్వసాధనభూతై రతిశయితకర్తృభి రుత్పత్తావేవమేవ కాలానియమః- తస్యాపి పూర్వ వత్ప్రతిబద్ధాభావప్రతిబద్ధసమాప్తి రూపావస్థావధృతే - అత్రాపి తస్య హేతో స్సమానత్వా దిత్యర్థః.

† సర్వేభ్యః కర్తృభ్యో ముక్తిఫలవిద్యాసాధనస్య కర్తృణః ప్రబలత్వా త్ప్రతిబద్ధాసమ్భవ ఇత్యధికాశంకా.

పాసనం స్వసాధనపుణ్యకర్తానన్తరమేవోత్పద్యతే - ఉతానన్తరం కాలాన్తరేవేత్యనియమః. కిం తదుత్పత్తేః ప్రతిబద్ధ సమ్భవతి - నేతి. నచేత్ - ఆ నన్తరనియమః. సమ్భవేత్యనియమః. ఉద్గీఢాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాదిసమకృతై ర్విద్యానిష్పత్తావయం విచారః. విద్యాయాః పుణ్యహేతుకత్వే నిర్ధేవ్యా యంవిచారఇత్యత్రాహ (యథోక్తమితి).

ఐహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౫౧॥ సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియ మస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతే. సజ్జతిః స్ఫుటా. కిం ముక్తిఫల ముపాసనం స్వసాధనకర్తానన్తరమే వోత్పద్యతే - ఉతానన్తరం కాలాన్తరేవేత్యనియమః. కిం పరవిద్యాసాధనా త్కర్తృణః ప్రబలకర్తాన్తరం సమ్భవతి - నేతి. అసమ్భవే నియమః. సమ్భవేత్యనియమఇతి. ముక్తిఫలకర్తృ బహుప్రమాణః. ఉద్గీఢాద్యుపాసనరహితయజ్ఞాదినిష్పద్య పరవిద్యానిష్పత్తివిషయోఽయంవిచారః తస్య హేతోః- పూర్వోక్తహేతోః.

† అధికాశంకామహ (సర్వేభ్యఇతి) భగవత్ప్రీత్యతిశయహేతుత్వేన ప్రాబల్యా న్నతత్ప్రతిబద్ధకమస్తీతిశంకా.

౫౧॥ సూ. ఏవం ముక్తిఫలానియమస్తదవస్థావధృతేస్తదవస్థావధృతే. ౧.

(వే-నా.) ఏవం ముక్తిఫలాపాసనస్వాపి ప్రతిబద్ధాభావాభావయోరిత్యనియమః. ప్రతిబద్ధాభావ ఏవేతి ఫలోదయవస్థావధృతే. ౧.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తసారే,

తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థోపాదః

(వే-దీ.) కిం ముక్తిఫలాన్యపాసనాని స్వసాధనభూతాతిశయితపుణ్యకర్తానన్తర ముత్పద్యంతే-ఉత పూర్వవ దనియమ ఇతి సంశయః. ముక్తి ఫలాపాసనసాధనభూతకర్తృణాం సర్వకర్తృభ్యో బలవత్తరత్వేన ప్రతిబద్ధాభావా దనన్తర మేవోత్పద్యత ఇతి పూర్వగివక్షః. తత్రాపి బ్రహ్మవిదప చారస్య తతోపి బలవత్తరత్వేన ప్రతిబద్ధసమ్భవా దనియమ ఏవేతి రాధాన్తః. సూత్రార్థస్తు-ముక్తిఫలానా మప్యేవ మనియమః. కుతః! తదవస్థావధృతే- ప్రతిబద్ధాభావేనతిఫలావధృతే. ద్వీరుక్తిరధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి. ౧.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాన్తదీపే,

తృతీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థోపాదః.

తత్రాపి బ్రహ్మవిదపచారాణాం పూర్వకృతానాం ప్రబలానాం సమ్భవా త్ప్రతిబంధసమ్భవఇతి పరిహారః.
ద్విరుక్తి రధ్యానుపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి.

ముక్తిఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే
తృతీయాన్యధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

సమాప్తశ్చాధ్యాయ.

బ్రహ్మవిదపచారాణాం ప్రతిబంధకఇతిపరిహారః.

ఇతరే త్రయోపి - ఇద సాధికరణద్యయం విద్యాసాధనాంతరం విద్యోత్పత్తివిషయమ్, నిష్పన్నాయాం విద్యాయాం తత్ఫలభూతముక్తివిషయంచ వర్ణయన్తి. తత్ర పరేతు - ఐహికమిత్యత్ర విద్యోత్పత్తి రప్రతిబంధే సత్త్వస్థిజన్తని స్యాత్ - అన్యథా అన్యత్రేతి సిద్ధాంతయన్తి. తత్ర విచారస్యేహి కోపాసనవిషయత్వాభావమాత్రే విరోధః. తత్త్వస్వరాధికరణవిచారానుపపత్తే రనుపపన్నమ్. అన్తరాధికరణస్య కో విచారః. ముక్తిరూపే ఫలేవ్యుత్కర్షణికర్షకృతః కల్పి ద్విశేషప్రతినియమః ఫలత్వా త్సమ్భవతీత్యాశంక్య పరిహర్యతే - ముక్తే రకరూపత్వావధృతే రితిచేత్. ఉచ్యతే - ఉత్కర్షణి కర్షకృతవిశేషప్రతినియమ ఇతి కిం స్వరూపగతవిశేషః - ఉత విశమ్భవిశమ్భరూపవిశేషః వివక్షితః. న ప్రభమః - ఇహాసజ్జతత్వాత్. చతుర్థస్య చతుర్థే పాదేహి తస్య నిరూప్యతా. నిరూప్యతేచ సమ్పద్యావిర్భావఇతి. ద్వితీయేపి కిం విద్యాయా మనిష్పన్నాయాం విశమ్భ విశమ్భవిచారః - ఉత నిష్పన్నాయామ్. ప్రథమే నివర్తకానిష్పత్తే నివర్తనివృత్తే ప్రసక్తాభావేన విశమ్భనిశ్చయా దనారమ్భః. ద్వితీయే వసిష్టాదీనా మాధికారికాణాం విద్యా వతామపి విశమ్భస్య పూర్వం సమర్థితత్వా దిదానీంతనానాం బ్రహ్మజ్ఞానవతాం దేహపాతవిశమ్భాచ్చ విశమ్భవిశమ్భరూపవిశేషప్రతినియమనిరాసోఽనుప పన్నః. అత ఉపాసనభేదేనైవాధికరణవర్ణనం యుక్తమ్. — అపరేతు - విద్యాఫల మాత్మాపరోక్ష్యం కి మిహైవ జన్తని - ఉతేహవా ౭న్యత్ర వేత్త్యనియమ ఇతి విచార్య - పూర్వాధికరణేనానియమ ఇతి సిద్ధాంతయన్తి. అన్తరేచ - ఆపరోక్ష్యేనతి తద్దేహపాతే మోక్షః - దర్శనమాత్రే కర్ష త్తయప్రతేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - ఆపరోక్ష్యే తారతమ్యసమ్భవాత్ తత్రవా౭న్యత్రవేత్త్యనియమః. మోక్షస్త్యేకరూపః - పరమాత్మావస్థాహి ముక్తి రవధృతేత్యాహుః. తేహమపి మోక్షేకరూపత్వం సిద్ధాంత్యేత్ - పూర్వప దసజ్జతిః, పునరుక్తిశ్చ. విశమ్భవిశ్చసమ్భవే నిరూప్యే యావదధికార మిత్యనేన గతార్థత్వా దనారమ్భణీయతా. సంశయాభావాచ్చ. ఆపరోక్ష్యమాత్రే ముక్తిః కస్య కేన సమ్భవ్యతే. — అన్యేతు - సాక్షాత్కారసాధ నానీహైవాప్రతిబంధే - సతితు ప్రతిబంధే౭న్యత్ర జన్తని సాక్షాత్కారం జనయన్తీతి పూర్వాధికరణే నిశ్చిత్య చరమాధికరణే బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలస్య ముక్తే స్తద్దేహావసానభావిత్యం న్యతః - సతితు ప్రతిబంధే జన్తాన్తరే - ఆధికారికేషు వసిష్టాదిషు ముక్తవ్యస్థావధృతే. ఆయంచ న్యాయః కర్షకలేషు న్యర్థాదిషుచ. సూత్రకారేణ ప్రసక్తా దిహ ప్రతిపాదిత ఇత్యాహుః. ఏషా మపి చరమాధికరణసిద్ధాంతస్య ప్రాగేవ సిద్ధతయా౭ధికరణద్యయ విభాగానుప పత్తిః పూర్వప దనుసంధేయా. యజ్ఞాదిక ర్షకలలానా మిహ విచారస్తు న నూత్రవివక్షితః - ముక్తిఫలశబ్దోపాదానాత్. సహి ఫలమతఉపపత్తేరివత్సాధా రణశబ్దనిర్దేశః. అసపేక్షితత్వా దభిప్రాయకల్పనంచానుపపన్నమ్. యజ్ఞాదీనాం విద్యాజ్ఞత్వా దపేక్షితమితిచేత్ - తత్పూర్వసూత్రేణ కృత మిత్యనపే క్షితత్వమ్. అత ఉపాసనభేదవిషయతయైవాధికరణద్యయవర్ణనం యుక్తమితి.

ముక్తిఫలాధికరణం సమాప్తమ్.

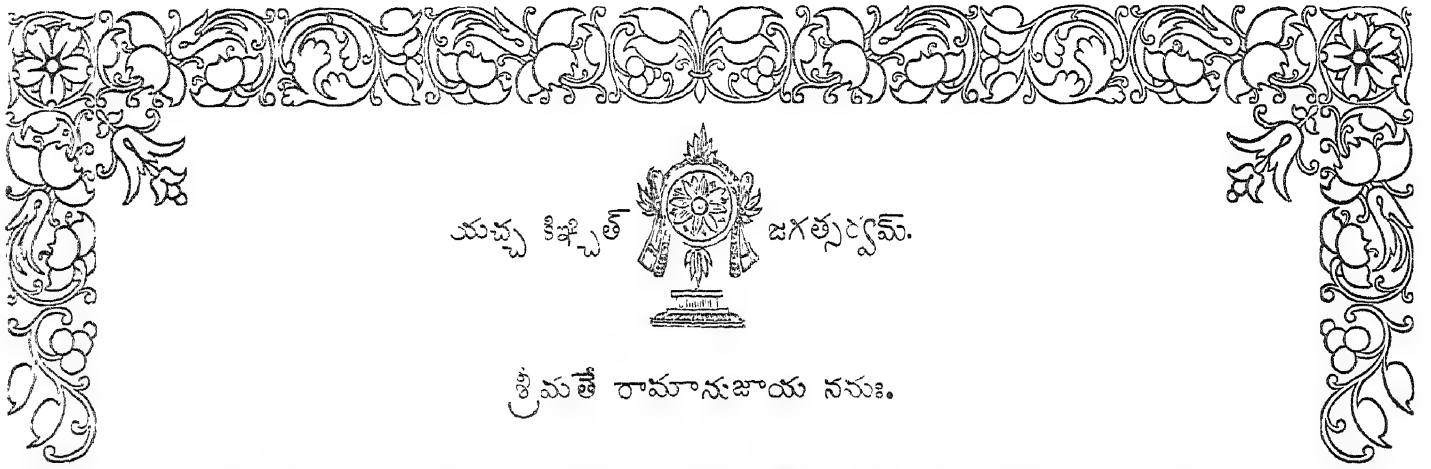
ఇతి శ్రీహరితమలలిలకవాగ్విజయనూననా శ్రీరజ్జరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వీరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసాభాష్యవృద్ధయేన
శ్రీసుదర్శననూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం తృతీయాన్యధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

స మా ప్త శ్చా ధ్యాయః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

పురుష, స్తుతి, పారిష్లవా, ౭తవవేతి చాపరమ్ । సర్వాపేక్షా, శమదమ, సర్వాన్న, విహితేత్యపి ॥
అన్తరాచాపి, తద్భూత, స్వామిన, స్సహకార్యపి । అనావి, రైహికంచైవ, ముక్తిః పంచదశాన్తిమే ॥

సముదితాధికరణసంఖ్య-౧౭౩. — సముదితసూత్రసంఖ్య - ౪౬౮.

శ్రీమచ్చత ప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే — ప్రథమోపాదః.

ఆవృత్త్యధికరణమ్.

౧॥ సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. ౧.

† తృతీయేఽధ్యాయే సాధనే స్పహ విద్యా చిన్తితా. అథేదానిం విద్యాస్వరూపవిశోధనపూర్వకం విద్యాఫలం చిన్త్యతే. † తత్ర * ౧ బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్ * ౨ తమేవంవిదిత్వా ౭తిమృత్యుమేతి * ౩ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ

౧॥ సూ. ఆవృత్తి రసకృదుపదేశాత్. † ఆధ్యాయసంక్షిప్తమాహ (తృతీయఇతి) తృతీయే పాదద్వయేన ప్రథమ ముపాసనాపయోగిభాష్యా విషయవైత్త్యుభగవత్తృప్త్యాజననపేతో ర్నిరూపణీయంహి నిరూపితమ్. తృతీయే విద్యాభేదాభేదచిన్తా. చతుర్థేఽజ్ఞచిన్తేతి తృతీయాధ్యాయే విద్యైవ నిరూపితత్వం. చతుర్థే ఫలమేవ ప్రధానతః ప్రతిపాద్యమ్. విద్యావిషయే పూర్వ మనిరూపితాంశశ్చ నిరూప్యతే - అస్య సాధ్యస్వేదం సాధనమితి నాన్యసాధనభావసంబంధజ్ఞాపనార్థమ్, భక్తిరూపాపన్నజ్ఞాపనస్య ప్రీతిరూపతయా ఫలకోటినివేశజ్ఞాపనార్థంచ. కర్తయోగాపేక్షయాచ సాధ్యత్వ మస్తీత్యుక్త చిన్త్యతే. † (తత్రేత్యాది) కిం వేదాన్తవిహితవేదనం సకృత్క్రౌత శ్వాస్త్యార్థః - ఉతాసకృదావృత్తమితి. కిం * బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యాదిభిర్యే

౧॥ సూ. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్. ౧.

(వే-సా.) “౧ బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్” ఇత్యాదిషు మోక్షసాధనం వేదన మసకృదావృత్తమ్, “విద్యాత్ - ఉపాసీత” ఇతి విద్యు పాపోన్మోక్షకమోపాసనంహారయోర్యతిరేకే జోపదేశాత్. ౧. ‡ పురుషసూ. [౧॥ తై - ఆనం - ౧ - ౧.]

(వే-నీ.) “౧ బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్” “‡ తమేవం విద్యా నమృత ఇహ భవతి” ఇత్యాది వేదాన్తవిహితం వేదనం కిం సకృత్క్రౌత మేవ శాస్త్రార్థః-ఉతాసకృదావృత్త మితి సంశయః. సకృత్క్రౌతమేవేతి పూర్వనిపక్షగి - “౩ న యో హ వైతత్పరం బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతి” ఇత్యాదౌ వేదనస్వేవ ముక్త్యుపాయత్వప్రతిపాదనాత్ సకృత్క్రౌతేపి వేదనే శాస్త్రార్థనిర్వృత్తే, తస్మానసకృదావృత్తై ప్రమాణాభావాత్. రాధ్ధాన్తస్తు “౪ యస్తద్వేద య త్స వేద నమయైతదుక్తః” ఇత్యుపక్రమ్య, “౫ అనుమ ఏతాం భగవౌ దేవతాం శాధియాం దేవతా ముపాసే” ఇత్యేక స్తి న్వాక్యే విద్యుపాపోన్మోక్ష ర్యతిరేకే ప్రయోగదర్శనాత్, సమానార్థేషు “౧ బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్” “౭ ఆత్మైవా అరే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతృప్ర్యా మస్తప్ర్యా నిదిధ్యాసితవ్యః” ఇత్యాదిషు ధ్యానవిద్యోన్మోక్షరదర్శనాచ్చ, ధ్యానోపాసనాది శబ్దవాచ్య మసకృదావృత్తం స్మృతినన్తానరూపం వేద నమేవ శాస్త్రార్థఇతి నిశ్చయతే. సూత్రార్థస్తు-ఆవృత్తిరసకృత్-బ్రహ్మప్రాప్తిసాధనం వేదన మసకృదావృత్తమేవ శాస్త్రార్థః. వేదనం ధ్యానశబ్దవాచ్య మిత్యర్థః. కుతః, ఉపదేశాత్ “౭ ఓ మిత్యేవాత్మానం ధ్యాయధ” “౮ నిచాయ్యతం మృత్యుముఖా త్పృముచ్చతే” “౯ ఆత్మానమేవ లోక ముపా సీత్” “౭ ఆత్మైవా అరే ద్రష్టవ్యః” ఇత్యాదినా ఉపాసనాపయోగోపదేశాత్. ఉపాసనంచావిచ్ఛిన్నస్మృతినన్తానరూపమితి పూర్వమేవోక్తమ్. ౧.

భవతి * ౧ యదా సశ్యః సశ్యతే క్షుణ్ణం మిత్యాది వేదాస్తవాక్యేషు బ్రహ్మప్రాప్తినాధనతయా విహితం వేదనం కిం
సకృత్కృతమేవ శాస్త్రార్థః - ఉతాసకృదావృత్తమితి సంశయః. కిం యుక్తమ్. సకృత్కృతమితి. కుతః * ౨ బ్రహ్మ వేద
బ్రహ్మేవ భవతి వేదనమాత్రస్యేవ విధానాత్, ఆసకృదావృత్తే ప్రమాణాభావాత్. † సచాపభూతాదివద్వేదనస్య
బ్రహ్మోపహేయప్రతి దృష్టోపాయత్వా ద్యావత్కార్యమాన్వత్తిరితి శక్యం వక్తుమ్. వేదనస్య దృష్టోపాయత్వాభావాత్.
† జ్యోతిష్టోమాదికర్తాణి-వేదాస్తవిహితం వేదనం పరమపురుషారాధనరూపమ్, ఆరాధితాచ్చ పరమపురుషా ధర్మాధికారము
మోక్షోఽఖ్యపురుషార్థవాప్తి రితిహి ౩ ఫలమతఉపపత్తేరిత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్. అతో జ్యోతిష్టోమాదివ ద్యభాశబ్దం సకృ
త్కృతమేవ శాస్త్రార్థః. [౧॥ ౩ముం-౧-౩. ౨॥ ౩ముం-౨-౯. ౩॥ బ్ర-౩-౨-౩౭. ౪॥ ఛాం-౩-౧-౮-౧.]

† ఇతి ప్రాప్తే ప్రచక్షుషే-ఆవృత్తిరసకృదితి - అసకృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థః, కుతః ఉపదేశాత్-ధ్యానో
పాసనపర్యాయేణ వేదనశబ్దేనూపదేశాత్. † తత్పర్యాయత్వం చ విద్యుపాస్తిధ్యాయతీనా మేకస్మిన్విషయే వేదనూపదేశ
పరవాక్యేషు ప్రయోగా దవగమ్యతే. తథాహి * ౪ మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యుపాసినూపక్రాంతోఽర్థః * ౫ భాతిచ
తపతి చ కీర్త్యాయశసా బ్రహ్మవర్చసేన య ఏవంవేదేతి విదినూపసంప్రాయతే. తథా * ౬ యస్తద్వేద య త్వవేద సమ
యైతదుక్త ఇత్యుపక్రమే విదినోక్తం రైక్వస్య జ్ఞానమ్ * ౭ అనుమ ఏతాం భగవౌ దేవతాం శాధి యాం దేవతా
ముపాస్సు ఇత్యుపాసినో † పసం ప్రాయతే. † తథా * ౮ బ్రహ్మవి దాప్నోతిపర మిత్యాదివాక్యసమానాధేషు వాక్యేషు
* ౯ ఆత్మానా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మస్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః * ౧౦ తతస్తు తం పశ్యతి నిష్కళం ధ్యాయమాన
ఇత్యాదిషు ధ్యాయతీనా వేదన మభిధీయతే. † ధ్యానంచ చింతనమ్. తచ్చ స్మృతీసంతిరూపమ్. నస్మృతిమాత్రమ్. ఉపాస్తి
రపి తదేకార్థః, ఏకాగ్రచిత్తవృత్తినైరంతర్యే ప్రయోగదర్శనాత్-తదుభయైకార్థ్యాత్. † అసకృదావృత్తసంతస్మృతిరిహ
* ౨ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మేవ భవతి * ౧౧ జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే సర్వపాలై రిత్యాదిషు వేదనాదిశబ్దే రభిధీయతఇతినిశ్చీయతే.

దనమాత్రం విధీయతే - ఉత నిదిధ్యాననమ్. కిమత్ర విదిశబ్దో జ్ఞానమాత్రపరః - ఉతోపాసనపరః. ఉపక్రమోపసంహారభ్యాం వాక్యాస్తరాచ్చ
ఉపాసనపరత్వం విదిశబ్దేఽవగమ్యతే - నేతి. నచేత్-ఉపాసనపరత్వాభావేన వేదనమాత్రం విధీయతఇతి సకృత్కృత శాస్త్రార్థః. అవగమ్యతేచేత్-
విదిశబ్దస్యోపాసనపరత్వా నిదిధ్యాననపరం వేదనం విహిత మిత్యసకృదావృత్తమేవ శాస్త్రార్థః. † ఆవృత్తౌ ప్రమాణాభావేపి దృష్టోపయోగేష్యవృత్తిః
క్రియతఇత్యత్రాహ † (నచేతి) † ఆదృష్టోపాయత్వం సిద్ధాన్తైస్తాత్కమిత్యాహ (జ్యోతిష్టోమాదితి).

† సిద్ధాస్తమాహ (ఇతిప్రాప్తఇతి) † (ధ్యానూపాసనపర్యాయేణవేదనశబ్దేనేతి) † అత్ర నిమిత్తభేదేష్యేకార్థపర్యవయసాయత్వం పర్యా
యత్వం వివక్షితమ్ - పర్యాయత్వం కథమిత్యత్రాహ (తత్పర్యాయత్వంచేతి) * కీర్తిః - పరత్వవిషయప్రథా. యశః-సౌలభ్యప్రథా. తాభ్యాం
భాతి - బ్రహ్మవర్చసేన తపతిత్యర్థః. యథా భక్తిస్నేహచా పరత్వసౌలభ్యవిషయా భిద్యతే - తథా కీర్తియశసీ - * స్నేహో మే పరమా రాజ్ఞా
భక్తిశ్చ నియతా వీరత్యత్రహి తథా దృశ్యతే. రంజనవాచినా రాజ్ఞాజ్ఞేన వీరశబ్దేనచ స్నేహభక్తీ సౌలభ్యపరత్వవిషయే అవగమ్యతే. * నాభ
యోనిసహసేష్యిత్యత్ర * తేషు తేష్యచ్యుతా భక్తిరితి, తత్రైవ ప్రకరణే * యా ప్రీతి రవివేకానామితిచ పశ్యతే. తథా కీర్తియశసో ఛేదః
* యస్తద్వేద - యో వేదితా. యత్వవేద-యచ్చవేద్యమ్-సమయైతదుక్తః. స వేదితా రైక్వః, తద్వేద్యం బ్రహ్మ, చోభయం మయోక్త మిత్యర్థః. పుల్లిష్ఠ
నిర్దేశో రైక్వాభిప్రాయేణ. * అనుమ ఇత్యాది-మే అనుశాధిత్యవ్యయః- * వ్యవహితాశ్చేతి మూత్రాత్. † (ఉపసంప్రాయతే) ఉపక్రమః క్రిః పశ్చా
దనుద్యత ఇత్యర్థః. † ఏకైకత్ర విద్యుపాస్యైకార్థవిషయయోః ప్రయోగో దర్శితః. ఆధానేకత్ర ప్రదేశభేదనైకైకస్య ప్రయోగం దర్శయతి
(తథేతి) అత్ర * ఛాగోవా మస్త్రవర్ణాదితి న్యాయోఽభిప్రేతః. ధ్యాయమానశబ్దోపాదానేన * నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యత్ర సప్రతివ్యయస్యేష్యమాణ
ప్రధానత్వం దర్శితమ్. † ధ్యాయతీనా వేదన ముచ్యతామ్ - తతః కి మసకృదావృత్తే రిత్యత్రాహ (ధ్యానంచచింతనమితి) * ద్వేషచింతాయామితి ధా
తుః. † అసకృదావృత్తత్వం విచ్ఛేదేభ్యుపపద్యతఇతి తదవ్యవృత్త్యర్థమాహ (అసకృదావృత్తసంతస్మృతిరితి).

౨॥ సూ. లిङ్గాచ్చ. ౨.

† లిङ్గమ్-స్మృతిః. స్మృతే శ్చాయ మర్థోఽవగమ్యతే. స్మర్యతేహి మోక్షసాధనభూతం వేదనం స్మృతినస్తతిరూపం
* ౧ తద్రూపప్రత్యయే చైకా నస్తతిశ్చాన్యనిస్పృహః తద్ధ్యానం ప్రథమై ష్టఙ్గి రక్షై ర్నిష్పాద్యతే తథేతి. తస్మా దస
కృదావృత్తమేవ వేదనం శాస్త్రార్థః.

[౧॥ విష్ణు - ౬ - ౭ - ౯౧.]

ఆవృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. లిङ్గాచ్చ. † లిङ్గకబ్జం వ్యాచక్షే (లిङ్గం స్మృతిరితి). పరేచాపరేచ-శ్రవణమనన నిదిధ్యాననానా మావృత్తి రపేక్షితావా, నేతి
విచారయన్తి. తదయుక్తమ్ - శ్రవణమననయోః రాగప్రాప్తత్వేన యావద్ధనిశ్చయం తదావర్తనస్య ప్రాప్తత్వాత్. * అసకృత్పదం హేత్వంశ
విషయ మాహుః - * శ్రోతవ్యా మస్తవ్యా నిదిధ్యాసితవ్య ఇత్యసకృదుపదేశాదితి. తదయుక్తమ్-శ్రోతవ్యాదిశబ్దైరైకస్యావృత్త్యభావాత్. ఉప
దేశక్రియాయా ఆవృత్తి ర్వపేక్షితేతి చేత్. తర్హి సకృచ్ఛ్రిణేన సకృ స్తననేన సకృన్నిదిధ్యాసనేనచ తస్యాపదేశస్య సఫలతయా తేషాం ప్రత్యేకా
వృత్తౌ ప్రమాణత్వాభావాత్. తేషా మాత్మనాత్మా త్కార్యత్వా దైవతుష్యాధావసూతస్యేవ దృష్టార్థత్వాదావృత్తినిర్ధిరితేనైత్. తర్హి అసకృదుపదేశాదితి
హేతు రహేతు స్సాన్తిత్. దృష్టార్థత్వాదిత్యేవ సూత్రయితవ్యమ్. అసకృచ్ఛబ్ధస్యావృత్తివిశేషణత్వంతు సఫలమ్-ఆవృత్తిశబ్దస్య ద్వీప్రీః ప్రత్యయమాత్రే
ణాపి కృతార్థత్వాత్. ఆవృత్తిశ్చాత్మాపరోక్ష్యే దృష్టోపాయః - సకృచ్ఛ్రితా ద్వాక్యా దప్రతితస్యార్థస్యావర్తనేన సమ్యక్ప్రవృత్తిదర్శనాత్, -తదాపరో
క్ష్యంచ బంధనివృత్తౌ దృష్టోపాయః-రజ్జ్వపరోక్ష్యేణ సర్వభృమనివృత్తిదర్శనా, నితిచాయాక్తమ్ - * ధాతుఃప్రసాదా ద్వీతశోకః * మద్భక్త స్సర్వ
దుగ్ధాణి మత్ప్రసాదా త్తరివ్యతీతి శ్రుతి స్మృతివిరోధాత్. జ్ఞానవేదన శబ్దాన్వితవాక్యాన్యేవ విషయః. నతు ధ్యానాదిశబ్దాన్వితాని - ధ్యానాదిపదానా
మావృత్తప్రత్యయవిషయత్వే సంశయాభావాత్. ఆ త్తనూ నిత్యాపరోక్షత్వాభ్యుపగమా న్నతదావృత్తిసాధ్యమ్. బద్ధనివర్తకసాత్మాత్కారస్తు న వాక్యజన్య
ప్రత్యయావృత్త్యా భవతి - జ్యోతిష్టోమాదివాక్యార్థప్రత్యయావృత్తేస్తదర్థాపరోక్ష్య హేతుత్వాభావాత్, ఏక శ్చన్ద్రో ఇతి వాక్యజన్య ప్రత్యయావృత్త్యా
చంద్రైకత్వాపరోక్ష్యాభావాచ్చ, తిమిరావ్య పగమే జాయతి ఇతిచేత్, తత్పచక్షుషా జాయతే. నతు చంద్రైకత్వప్రత్యయావృత్తిమాత్రాత్-తదనుగృహీతా
దేశశ్చన్ద్రోఇతి వాక్యాద్యా. తిమిరాదిస్థానీయదోషా భేదవాసనాచేత్ - తత్ర వక్తవ్యం సర్వం ప్రాగేత్రాక్తమ్. నిర్గుణబ్రహ్మణో నేద్యత్వాభావాత్ *
బ్రహ్మనేదేత్వాదివాక్యానాం క్లిప్తతా. తత్ర కల్పనాపరోహేన సమ్యక్జ్ఞిశ్చయోదయా య శ్రవణాద్యావృత్తిర్విధేయా-తదనుస్థాననా స్తరీయకతయా నిర్గుణ
బ్రహ్మప్రత్యయావృత్తిరితి పక్షోఽప్యయుక్తః - స్రువాను స్మృతివిరోధాత్. విజాతీయప్రత్యయావ్యవహితప్రత్యయసంతానంహి స్రువాను స్మృతిః. భేదో
మిథ్యా-నిస్పృహజ్ఞప్తిమాత్రం సత్యమితి భావనాయాః విజాతీయప్రత్యయసంపర్కా స్స స్రువాను స్మృతినిర్ధిః. సమాధివిధిశ్చానుపపన్నః - సమాధా మనసః
ప్రళయోనామ బహిర్యోపారానర్హత్వమ్-నతు వినాశః - అనుపపన్నత్వాత్. బద్ధనివర్తకం వాక్యార్థజ్ఞానం మనోవినాశరూపసమాధిజన్యంవా-జనం
కంవా సప్రభుః-మనసో నాశే వాక్యస్య జ్ఞానజనకత్వాయోగాత్. శబ్దోహి మనసా గృహ్యమామివార్థజ్ఞానం జనయతి. నద్వితీయః-వాక్యార్థజ్ఞానస్య
కృత్స్నప్రపంచమిథ్యాత్వవిషయస్య దేహాస్థితే మనోమాత్రప్రళయహేతుత్వానుపపత్తే, పునర్దన ఉత్పత్త్యనుపపత్తేశ్చ. సహి జ్ఞాననివృత్తస్య బద్ధస్య
పునరుదయః. పూర్వం జ్ఞాననివృత్తస్యాపి రజ్జుసర్పస్యేవ పశ్చా దుదయోపపత్తి రితిచేత్-తర్హి బద్ధస్యాపి పునరుదయప్రసక్తః. దోషానివృత్త్యా రజ్జుసర్పస్య
పునరుదయ స్సంభవేత్-తదభావా ద్బద్ధస్య పునరుదయాభావ ఇతిచేత్. మనోనివర్తకస్యాపి వాక్యార్థజ్ఞానస్య దోషనివర్తకత్వా త్పున ర్దనస ఉత్పత్త్యనుపప
త్తిః. క్రియావిశేషే మను ప్రళయః-నతు వాక్యార్థజ్ఞానేనేచేతిన్న-ఉత్పాదకక్రియావిశేషాభావేన మన ఉత్పత్త్యనుపపత్తేః. కించ-మనఃప్రళయస్య

౨॥ సూ. లిङ్గాచ్చ. ౨.

(వే-సా.) లిङ్గమ్ - స్మృతిః, “౨ మాం ధ్యాయన్త ఉపాసతే ॥ తేషా మహం సముద్ధర్తా ” “౧ తద్రూపప్రత్యయే చైకా నస్తతిశ్చాన్య
నిస్పృహః తద్ధ్యానమ్” ఇత్యాదిస్తృతేశ్చ.

(వే-దీ.) లిङ్గమ్-స్మృతిః. స్మర్యతేచాయ మర్థః “౨ మాం ధ్యాయన్త ఉపాసతే । తేషా మహం సముద్ధర్తా మృత్యునంసారసాగరాత్ ”
“౩ యేర్వక్షర మనిర్దేశ్య మవ్యక్తం పర్యపాసతే” “౧ తద్రూపప్రత్యయే చైకా నస్తతిశ్చాన్యనిస్పృహః తద్ధ్యానం ప్రథమై ష్టఙ్గి రక్షై ర్నిష్పాద్యతే
తథా” ఇతి.

[౨॥ గీ - ౧౨ - ౬, ౭. ౩॥ గీ - ౧౨ - ౩.]

3|| సూ. ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తిచ. ౧.

ఇద మిదానీం చిన్మతే-కి ముపాస్యం బ్రహ్మపాసితు రన్యత్వేనోపాస్యమ్-† ఉతోపాసితు రాత్తజ్యేనేతి. కింయుక్తం అన్యత్వేనేతి. కుతః. ఉపాసితుః ప్రత్యగాత్తనోఽర్థాన్తరత్వాత్ బ్రహ్మణః. అర్థాన్తరత్వంచ ౧ అధికంతుభేదనిర్దేశాత్, ౨ అధికోపదేశాత్, ౩ నెతరోనుపపత్తే రిత్యాదిఘాపపాదితమ్. యథావస్థితంచ బ్రహ్మపాస్యమ్. అయథోపాసనేహి బ్రహ్మప్రాప్తి † రవ్యయథాభూతాస్యాత్ - * ర యథాక్రతు రస్మి- లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతిన్యాయాత్, అతోఽన్యత్వేనోపాస్యమితి. [౧|| బ్ర-౨-౧-౨౨. ౨|| బ్ర-౩-౪-౮. ౩|| బ్ర-౧-౧-౧౭. ౪|| ఛాం-౩-౧౪-౧.]

వాక్యార్థజ్ఞానోత్పత్తినిరోధిత్యాన్ముముక్షో స్సమాధిరక ర్తవ్యస్యాత్. ముక్తస్య నర్వజ్ఞత్వే ప్రాక్తనభగవదలాభానుసంధానేనానందదుఃఖిత్యమితిచెన్న- స్వసంసరణస్య భగవద్గీతాత్వానుసంధానస్య సుఖరూపత్వాత్. నను-ముక్తస్యానన్తాధిక్యే సార్వజ్ఞం హియేత - ఆతిశయితానన్తస్య మోహనత్వదర్శనాదితి చెన్న - తమాగుణసంమిశ్రణప్రయుక్తత్వాన్మోహనత్వస్య. మనోహి గుణాత్రయాత్తకమ్.——ఇతరేత్రయోపి - లిక్ష్ణాచ్చేతిసూత్రమేవం వ్యాచక్షతే - * రక్షిబహుత్వం పర్యావర్తయేదితి - బహుపుత్రతాయై రక్షిబహుత్వోపాసనపరే వాక్యే ఆవృత్తిశబ్దేనోపాసనానువాదశ్చావృత్తై లిజ్జమితి. ఏకస్థినినే నకృచ్చిన్తనేపిదినభేదేనావృత్తిమాత్రేణాప్యావృత్తి శబ్దవ్యవదేశోపపత్తే ర్నిరస్తరావృత్తై లిజ్జత్వానోగాత్తదనాదరః.——అన్యేత్విమం విచార మహంగ హూపాసనవ్యతిరక్తవిషయ మాహుః-తస్య ధ్యానఫలసాక్షాత్కారపర్యస్తత్వా దావృత్తిసిద్ధిరితి, తదయుక్తం - తస్య సాక్షాత్కారపర్యస్తత్వే- అన్యేషా మతత్పర్యస్తత్వేచ నియామకాభావాత్. ద్రష్టవ్యతాశుత్విన్ సర్వోపాసనసాధారణీ. కించ - అహమర్థ మాత్రసాక్షాత్కారో నిత్యసిద్ధి ఇతి నోపాస్తిసాధ్యతా. ఈశ్వరతాదాత్మ్యం ఘటస్య శరావత్సవ దతాత్మికమితి శబ్దప్రతీతిమాత్రసిద్ధస్య తస్య సాక్షాత్కార ఉపపద్యతే.

[౫|| బృ - ౩ - ౪ - ౧౦].

ఆవృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

[౬||] . [౭||] .

3|| సూ. ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తిచ. ఉక్తస్యానకృదావృత్తసోపాసనస్యాపాస్యం బ్రహ్మ కిముపాసితు రన్యత్. ఉత తస్మై వాత్తేతి శక్త్యాం వ్యతికరోపదేశజ్ఞాపనాయ పూర్వప్రకృతవాక్యస్థాత్తశబ్దాభో నిరూప్యత ఇతి నజ్జతిః. † (ఆత్మత్వేనేతి) ఆత్మశబ్దఃస్వవాచీ. ఆత్మత్వేన - అహమర్థసామానాధికరణ్యేన. ఆన్యత్వేన-వైయధికరణ్యేనేత్యర్థః. అథవా - ఆత్మశబ్ద శృరీరప్రతినంబనిపరః. ఆత్మత్వేన-జీవంప్రతిశరీరత్వేన. ఆన్యత్వేన-శరీరశరీరభావసంబద్ధకూన్యత్వేనేత్యర్థః. ఏవంసతి బ్రహ్మోపాసనవిధిః కిం దృష్టివిధిః - ఉత నేతి ఫలఫలిభావః. ముముక్షోః కిం బ్రహ్మ వైయధికరణ్యేనోపాస్యమ్-ఉత సామానాధికరణ్యేన. కిముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితు రన్యత్వే నోపాస్యమ్-ఉతాతత్వేన. కిమాత్మత్వేనోపాసనే * పృథ గాత్తానమితి విహితపృథక్త్వానుసంధానవిరోధః ప్రసజ్యతే-నేతి. ప్రసజ్యతేచేత్-ఆన్యత్వే నోపాసనం నచేత్ - ఆత్మత్వేనోపాసనమితి. నను-అంతో నానావ్యవదేశాదిత్యాదిఘ జీవపరయోశ్చరీరశరీరభావః; శరీరవాచికత్వానాం శరీరపర్యవ్తాభిధానే, చ నిర్ధే యథావస్తూపాసనేచ క ర్తవ్యే కథం సం శయోత్థానమ్. ఉచ్యతే - అహమర్థసామానాధికరణ్యేన వైయధికరణ్యేనచ బ్రహ్మోపాసనాని విహితాని. శాంఢిల్విద్వాదిఘ సమానాధికరణోపాసనేషు వ్యధికరణోపాసనేవ్యవ్యయం విచారోఽనుపయుక్త స్యాత్. యత్ర సామానాధికరణ్యోపాసనే దృష్టివిధిత్వశక్త్యా సంభవతి - * యేఽన్నం బ్రహ్మోపాసనే * యే ప్రాణం బ్రహ్మోపాసనే * విజ్ఞానం బ్రహ్మచేద్యేదేత్యాదిఘ జీవే బ్రహ్మదృష్టివిధిదర్శనాత్, * ఆత్మేత్వేనేతి వాక్యే ఇతి కరణదర్శనాచ్చ తస్య దృష్టివిధిత్వశక్త్యావ్యవసార్థ మారంభణీయత్వమితి. † (అయథాభూతాస్యాత్) సంసారత్వప్రాప్తిస్యాదిత్యర్థః.

3|| సూ. ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తిచ. ౧.

(నే-సా.) యద్యపి “౧ అధికస్తుభేదనిర్దేశాత్” “౨ అధికోపదేశాత్” ఇత్యాదిఘ ప్రత్యగాత్తనోఽర్థాన్తరత్వం బ్రహ్మణః ప్రతిపాదితమ్, తథావ్యుపాసితా “౫ అహం బ్రహ్మస్మి” ఇత్యేవోపాసితః; యతః పూర్వే ఉపాసితారః “౭ త్వంవా అహ మస్మి భగవ్రా దేవతే అహం వై త్వమసి భగవ్రా దేవతే” ఇత్యాత్మేత్యేవోపాసితా. ఉపాసితు రర్థాన్తరమపి బ్రహ్మ, తానుపాసిత్వాన్ స్వాత్మభూతం గ్రాహయన్తి శాస్త్రాణి “య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనోఽస్తోయ మాత్మ నవేద యస్యాత్మా శరీరం య మాత్మన మస్తోయమయతి నత ఆత్మా” ఇత్యాదీని యథా మనుష్యోపాసమితి మనుష్యశరీరస్య స్వాత్మప్రకారత్వేనవ్యభావతయా ప్రకారణి స్వాత్మని అహంశబ్దస్య తద్భుద్ధేషు పర్యవసానమ్; తథా స్వాత్మనోపి పరమాత్మశరీరత యా తత్ప్రకారస్యభావత్వేన అహంశబ్దతద్భుద్ధ్యోః పరమాత్మని పర్యవసానమితి “౫ అహం బ్రహ్మ” ఇత్యేవోపాస్యమితి. ౧.

† ఏవం ప్రాప్తేభిధీయతే-ఆత్మేతిత్వతి - తుశబోధవధారణే. ఉపాసితౌ రాత్తే త్యేవ్రాపాస్యమ్. ఉపాసితా ప్రత్యగాత్మా
 † స్వశరీరస్య స్వయం యథా ఆత్మా-తథా స్వాత్మనోపి పరం బ్రహ్మ త్యేవ్రాపాసీతే త్యర్థః. కుతః-ఏవం హ్యుక్తః † పగచ్ఛన్తి
 పూర్వోఉపాసితారః * ౧ త్వంవా అహమస్మి భగవ్రా దేవతే అహంవై త్వమసితి. ఉపాసితౌరథాన్తరభూతం బ్రహ్మోపాసితా
 రోఽహమితి కథ మభ్యుపగచ్ఛన్తి త్యత్రాహ గ్రాహయన్తిచేతి-ఇమ మర్థ మవిరుద్ధ ముపాసితౌ గ్రాహయన్తిశాస్త్రాణి. తాన్
 ప్రత్యుపపాదయన్తిత్యర్థః * ౨ † య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనోఽన్తరోయ మాత్మా నవేద యస్యాఽత్మాశరీరంయ ఆత్మానమన్త
 రోయమయతి స త ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతఇతి, తథా * ౩ సన్తూలా సోమ్యేమా సుర్యాః ప్రజా సుదాయతనా సుత్పి
 తిష్ఠాః ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్ * ౪ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి, చ-† సర్వస్య చిదచిద్వస్తునస్త జ్ఞత్వా తల్లత్వా
 త్తదనత్వాత్మన్నియామ్యత్వాత్తచ్ఛరీరత్వాచ్చ సర్వస్యాం మాత్మా-అత సుత ఆత్మా. అతో యథా ప్రత్యగాత్మన స్వశరీ
 రంప్రత్యాత్మత్వాద్దేవ్రాహం మనుష్యేహ మిత్యనుసన్ధానమ్-తథా ప్రత్యగాత్మనోఽప్యాత్మత్వా త్వరమాత్మనస్తస్యాప్యహ
 మిత్యేవానుసన్ధానం యుక్త మితి. ఏవం శాస్త్రే రుపపాదితం సర్వబుద్ధీనాం బ్రహ్మైకనిష్ఠత్వేన సర్వశబ్దానాం బ్రహ్మైకనిష్ఠత్వ
 మభ్యుపగచ్ఛన్తః * ౧ త్వంవా అహమస్మి భగవ్రా దేవతే అహంవై త్వమసి భగవ్రా దేవతే ఇతి వ్యతికరేణోక్తవన్తః. ఏవంచ
 * ౫ అథ యోఽన్యాం దేవతా ముపాస్తే అన్యోసావన్యోహ మస్తీతి న సవేద * ౫ అకృతోస్మి హ్యేష ఆత్మేత్యేవ్రాపా
 సీత * ౬ సర్వం తం పరా దాద్యోఽన్యత్రాత్మన సర్వం వేదేత్యాత్మత్వాననుసన్ధాననిషేధః * ౭ పుథగాత్మానం ప్రేరితారంచ

† రాధాస్తమాహ (ఏవంప్రా ప్రఇతి) † సామానాధికరణ్యఫలితమర్థమాహ (స్వశరీరస్యస్వయమితి)† (ఉపగచ్ఛన్తి) గత్యర్థాః-బుద్ధ్యర్థాః. ఉపా
 సతేఇత్యర్థః. * త్వంవా అహమస్మి - అహంబుద్ధి రహంశబ్దశ్చ త్వత్పర్యవసాయినౌ. అహంశబ్దయోగా దుత్తమపురుషః. అహంవైత్వమసి - అహం
 బుద్ధిశబ్దపర్యవసానభూమిచ్ఛవమ్. త్వంశబ్దయోగా ద్విధ్యమపురుషః ఉభయస్త్విన్వాక్యే అహం త్వం శబ్దప్రయోగే సత్యపి అహంశబ్దార్థతాత్పర్యవి
 విక్షయోత్తమపురుషః. త్వంశబ్దార్థతాత్పర్యేణ మధ్యమపురుషః. అహం త్వం-త్వమహమితి సామానాధికరణ్యేనాథే లభ్యే కిమర్థ మస్యసీతి పదప్రయో
 గఇతిచేత్. ఉచ్యతే - అస్తిధాతో స్సత్తాహ్యర్థః-తే నేదం తాదాత్మ్యం యుక్తమితి దర్శితం భవతీతి. † ఉపపాదకశాస్త్రాణి దర్శయతి (య ఆత్మనీతి)
 సన్తూలా ఇత్యాదావపి నదాయతనత్వ తదనత్వాభ్యా మాత్మత్వసిద్ధిః. * † సన్తూలా ఇత్యాదివాక్యోపేతస్య * య ఆత్మనీత్యాదివాక్యస్యార్థమాహ
 (స్వసీతి) కార్యకారణభావః కార్యకారణభూతజగద్బ్రహ్మ సామానాధికరణ్యోపయోగీ - ఆత్రతు తుద్ధన్వరూపజీవసామానాధికరణ్యోపయోగీ శరీర

(వే - దీ.) కి ముపాస్యం బ్రహ్మోపాసితౌ రన్యత్యేనానుసన్ధేయమ్ - ఉతాత్మత్వేనేతిసంశయః. “అధికంతు భేదనిర్దేశాత్” “అధి
 ణోపదేశాత్” ఇత్యాదిషూపాసితౌ రుపాస్యస్యార్థాన్తరత్వేనైవ్రాపపాదనాత్, యథావస్థితస్యైవ్రాపాస్యత్వాచ్చాన్యత్యేనోపాస్యమితి పూర్వగో
 పక్షః. రాధాస్తను “౧ త్వం వా అహమస్మి భగవ్రా దేవతే అహం వై త్వమసి భగవ్రా దేవతే” ఇతి పూర్వే ఉపాసితారః ఉపాస్య మాత్మత్వే
 నోపగచ్ఛన్తి. అత ఆత్మేత్యేవ్రాపాస్యమ్. తానుపాసితౌ స్పృత్యర్థాన్తరభూతస్యాపి బ్రహ్మణః ఉపాసితౌ రాత్మత్వం గ్రాహయన్తి శాస్త్రాణి “౨ య
 ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనోఽన్తరో య మాత్మా నవేద యస్యాత్మా శరీరంయ ఆత్మాన మన్తరో యమయతి సత ఆత్మాఽన్తర్యామ్యమృతః” ఇత్యాదభ్యో
 పాసితా పరమాత్మన శృరీరమ్, పరమాత్మాచోపాసితౌ రాత్మేతి ప్రతిపాదనేన, తథా “౪ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలాన్” ఇతి “౩ సన్తూలా
 సోమ్యేమా సుర్యాః ప్రజా సుదాయతనా సుత్పితిష్ఠాః.....ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వమ్” ఇతిచ తదాయత్తస్వరూపస్థితిప్రవృత్తితాప్రతిపాదనేనచ.
 ఏవ ముపాసితౌ స్సాన్వత్తనోపాత్మత్వాద్దేవ్రాహం, యథావస్థితస్వాత్మశరీరకబ్రహ్మనుసన్ధానేఽహమిత్యేవానుసన్ధేయమ్. యథా మనుష్యోఽహమ
 స్తీతి స్వశరీరస్య స్వప్రకారతైకస్వభావతయా ప్రకారేణి స్వాత్మని పర్యవసానమ్: - తథా స్వాత్మనోఽహంప్రత్యయోఽహంశబ్దశ్చ నకేవలస్వాత్మ
 విషయా - పరమాత్మశరీరతయా తద్విశేషణత్వేనైవ స్వాత్మనోఽవస్థానాత్. నూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

మత్వేతి పృథక్త్వానుసంధానవిధానంచావిరుద్ధమ్. † అహ మితి స్వాత్మతయానుసంధానా దన్యత్వానుసంధాననిషేధో రక్షితః, న్యశశీరాత్స్వాత్మనోఽధికత్వానుసంధానవత్స్వాత్మనోఽపి పరమాత్మనోఽధికత్వానుసంధానా త్పృథక్త్వానుసంధానవిధానంచ రక్షితమ్. † అధికస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యగాత్మన ఆత్మత్వా, తస్యచ బ్రహ్మశరీరత్వాన్నిషేధవాక్యే * ౧ † అకృతస్మిన్ హ్యేష ఇత్యుక్తమ్. † అత ఉపాసితౌ రాత్మత్వేన బ్రహ్మోపాస్యమితి స్థితమ్. [౧: బృ-౩-౪-౨.]

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం సమాప్తమ్.

శరీరభావవష. నియామ్యత్వంహి శరీరలక్షణత్వేనోక్తమ్. యుక్త మిత్యపపాదయ స్తీత్యన్వయః. † ఏవంచత్వాదినా ఏకత్వపుథ క్త్వశ్రుత్వోరవిరోధమాహ - తద్విచిచ్య దగ్భయతి (అహమితి) గుణగుణియాపార్థవ్యయనద్భవాభిప్రాయాః భేదశ్రుతయః-తత్ర ద్వయోరపి స్వనిష్ఠత్వం నాస్తీత్యన్వతరస్య ప్రకారినిష్ఠత్వా ద్గుణభూతవస్తున స్వనిష్ఠత్వనిషేధపరాః అభేదశ్రుతయఇతి విభాగఇత్యర్థః. † తదపపాదయతి (అధికస్యేతి) * అకృతస్మిన్-ఆపూర్ణః. గుణమాత్రపరత్వేనచ సమూర్తిః, విశిష్టవీచ పూర్ణః. ఈదృశాపూర్తివచనం గుణగుణిభేదేనత్యేవ్రావద్యత ఇత్యర్థః. ఏవం శరీరాత్మభావగోచరస్య సామానాధికరణ్యస్యాప్రామాణికత్వానుపపన్నత్వయో రభావా న్నోక్షిఫలశ్రవణాచ్చ నదృష్టివిధిత్వ మిత్యుక్తం భవతి. † అధికరణార్థ ముపసంహరతి (అతఇతి).

పరేతు - జీవపరయోచైక్యం సిద్ధాంతయన్తి. తత్ర విరుద్ధధర్మయోగా దైక్యానుపపత్తిః, ఈశ్వరస్య జీవత్వే ఈశ్వరాభావప్రసక్తిః, జీవస్యేశ్వరత్వే కాస్త్రస్యాధికారివిరహః, అహంబుద్ధిత్యాదిప్రత్యక్షవిరోధ, శ్రేణి పరిచోద్య - ఈశ్వరాభావం తస్య ప్రామాణికత్వా త్పరిహరన్తి. తదయుక్తమ్ - ప్రామాణికపరిత్యాగప్రసక్తిఇతి చోదితే ప్రామాణికత్వాదితి పరిహారయోగాత్. సహి ప్రసక్తినియవివర్యయప్రతిజ్ఞాసేన ప్రసంజకధర్మః పరిహరయితే - సర్వతరోచ్చేదప్రసక్త్యాత్, ప్రసజ్జకప్రసజ్జనీయవాస్తవే రభగ్నత్వాచ్చ. తత్త్వావబోధా త్స్విగధికారిలాభ ఇత్యధికారివిరహం పరిహరన్తి. తదన్వయయుక్తమ్ - ఈశ్వరస్య సర్వజ్ఞత్వా, నిర్విశేషచిన్తాత్రస్య జ్ఞాతృత్వాభావాత్, జ్ఞాతుశ్చ స్వనాశస్యాపురుషార్థత్వాత్ కాస్త్ర ప్రద్యేషవత్త్వేన, చ త్రయాణా మప్యధికారానుపపత్తేః శ్రవణా త్సూర్యం స్వనాశాసభిజ్ఞత్వా ద్దన్యధూయిష్టమాగ్నే మార్గానభిజ్ఞవ దవతరతీతి చేన్న - అశ్రుతేషి కాస్త్రే సాగతానాం సర్వక్షణికత్వవన్తాయావాదినాం ముక్తేః జ్ఞాతృనాశత్వస్య ప్రసిద్ధిప్రామద్యేణ కాస్త్ర భీరుత్వా ల్లోకస్య. ప్రత్యక్షాదీనాం సంసార్యాత్పరిమయత్వా దవిరోధ ఇతిచాయుక్తమ్ - నియమేన హేయానర్హతదర్హయో ర్నియమేన శృక్లానర్హతదర్హయో శృశమహిషయోరైక్యవిరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. దుఃఖయోగస్య మిథ్యాత్వా, దవిరోధ ఇతిచాయుక్తమ్ - మిథ్యాభూత హేయానర్హతదర్హయో ర్విరోధస్యావర్జనీయత్వాత్. మహిషవిషాణమపి త్వన్తతే మిథ్యా-తథాపి శశమహిషయో స్వరూపవిరోధోఽభ్యుపగతః. నను - స్వాన్న శశమహిషయో స్వపన్నానామేవ విరోధః - సప్రబోధే - విషాణస్య నివృత్తత్వాత్. ఏవ మవిద్యానివృత్తౌ దుఃఖనివృత్తే ర్జీవపరయో ర్నన్యభావవిరోధఇతిచేత్. తన్ని స్వాన్న శశమహిషయోరపి జీవేశ్వరయో రుభయోరపి వినాశవినాశవిరోధనిర్వాహః స్సన్తిత్. తతశ్చేశ్వరనిత్యత్వశ్రుతివిరోధః. స్వభావవిరోధశ్చాపరిహృతః - యావత్సత్తాకం విరోధస్యావస్థితత్వాత్. యది ప్రబోధేపి పరస్య హేయానర్హత్వం తిష్ఠత్వేన - జీవస్య హేయార్హత్వమేవ నివర్తత ఇత్యుచ్యేత-తథాపి గాగ్రదనుభూతశశస్వాన్న మహిషయోరపి న తయోరేకత్వసంభవః - స త్రయా హేయానర్హతః-వినాశా త్తదనర్హో జీవ ఇతి విద్యమానదయాం హేయార్హత్వతదనర్హత్వయో, ర్వినాశిత్వావినాశిత్వయోశ్చ, విరోధస్యావస్థితత్వాత్. ఈశ్వరత్వం పరమార్థశ్రేణి - నిర్విశేషత్వహానిః, నచేత్ - ఈశ్వరాభావః. ఇశ్వర్యాదిగుణాభావేపి స్వరూప మవతిష్ఠతఇతిచేత్. రజతత్వనివృత్తావప్యధిష్ఠాన మవతిష్ఠత ఇతి శుక్తిరూప్యేశ్వరయో రవైషమ్యమేవ స్యాత్. జీవేశ్వరైకత్వవిధీనాం దృష్టివిధిత్వం పూర్వపక్ష ఆశంక్య - భేదనిషేధా త్తదయుక్తమితి పరిహృతమ్. తదన్వయయుక్తమ్-దృష్ట్యపాసననిష్ఠస్య భేదానుసంధానే ప్రత్యవాయపరతయాపి భేదనిషేధశ్రుత్యుపపత్తే ర్భేదతాత్త్వికత్వాబాధకత్వాత్. సహి గరుడాత్తనూర్భేదదృష్టే విషం న నశ్యతీతి గరుడనరం ద్రౌకత్వం తాత్త్వికం స్యాత్. — హేయానర్హత్వతదర్హత్వ రూపస్వభావవిరోధస్యావర్జనీయత్వా దవరేషాం పక్షోఽప్యనుపపన్నః. అన్యేషాంతు - గరుడోహమితివ దీశ్వరోహమితి జ్ఞానస్యాత్తత్త్వికవిషయత్వా దతత్త్వజ్ఞానా మ్నాక్షస్సన్తిత్, యథోపాసనం ఘటమితి ముక్తావపి భ్రాన్త్యనుగమ సన్తిత్, యది సదహమితి నైకత్వోపాస్తి ర్విధీయతే - తదయుక్తమ్-ఆత్మనత్త్వస్య లోకసిద్ధత్వా త్ననైక్యానుసంధానస్యావిధేయత్వాత్, నియన్త్రంశేన భోక్త్రంశస్య సదాకారేణైకత్వ మనునర్థేయ మితిచేత్. ఘటేనాపి తాదృశైక్యం సమానమితి జీవస్య పరమాత్మాత్మకత్వం ఘటాత్మకత్వశ్రుత్యం స్యాత్, జగతోబ్రహ్మజైకత్వంనామ జాత్యైక్యం స్యాత్.

ఆత్మత్వోపాసనాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ నూ. న ప్రతీకే నహి సః. ౧.

* ౧ మనూ బ్రహ్మేత్యుపాసీత * ౨ స యో నామ బ్రహ్మేత్యుపాస్త ఇత్యాది ప్రతీకోపాసనేష్వప్యాత్తత్వానుసంధానం కార్యమ్ - ఉత నేతి చింతాయాం * ౧ † మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి † బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యా, ద్భ్రూహ్మణ, శ్చోపాసితౌ రాత్తత్వాదాత్తేత్యేవోపాసీతేతి. [౧॥ ఛాం-౩-౧౮-౧. ౨॥ ఛాం-౨-౧-౫.]

† ఏవం ప్రాప్తే భిధీయతే - న ప్రతీక ఇతి ప్రతీకే నాత్తత్వానుసంధానం కార్యం నహి సః - న హ్యుపాసితౌ రాత్తా ప్రతీకః. † ప్రతీకోపాసనేషు ప్రతీకవ్యూహాసయః. న బ్రహ్మ - † బ్రహ్మతు తత్ర దృష్టివిశేషణమాత్రమ్. ప్రతీకోపాసనం హినామ - అ బ్రహ్మణి బ్రహ్మ దృష్ట్యానుసంధానమ్. తత్రోపాసయస్య ప్రతీకస్యోపాసితౌ రాత్తత్వాభావా న్న తథానుసంధేయమ్.

† నన్వత్రాపి బ్రహ్మోపాసయమ్ - బ్రహ్మణ ఉపాసయత్వ సంభవే మనఃకదీనా మచేతనానా మల్ప శక్తీనాం చోపాసయత్వాశ్రయణస్యాన్యాయ్యత్వాత్. అతో మనఃకదిదృష్ట్యా బ్రహ్మోపాసయమితి. తత్రాహ.

౫॥ నూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. ౨.

మనఃకదిషు బ్రహ్మదృష్టిరేవ యుక్తా - న బ్రహ్మణి మనఃకది దృష్టిః - బ్రహ్మణో మనఃకదిభ్య ఉత్కర్షాత్, తేషాంచ విచర్యయాత్, ఉత్కర్షేహి రాజని భృత్యదృష్టిః ప్రత్యవాయకరీ - భృత్యేతు రాజదృష్టి రభ్యుదయాయ.

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ నూ. న ప్రతీకే నహి సః. ఆత్మత్యేనోపాసన ముక్తమ్ - తత్ప్రతీకోపాసనేస్తు - నేతి శబ్దాయా నష్టతి. కిం * మనూ బ్రహ్మేత్యాది ప్రతీకోపాసనేష్వత్తేనానుసంధానం కర్తవ్యమ్ - ఉత నేతి. తేషాంపాసయం కి ముపాసితౌ రాత్తా - నేతి. కిం బ్రహ్మణః ప్రతీకో దృష్టివిశేషణమ్ - ఉత ప్రతీకస్య బ్రహ్మ - దృష్టివిశేషణమితి. ప్రతీకస్య దృష్టివిశేషణత్వే - బ్రహ్మణ ఉపాసయత్వాత్ తస్యచాత్మత్వాత్ తత్రాప్యాత్తత్వేనానుసంధానం కార్యం స్యాత్. బ్రహ్మణః ప్రతీకే దృష్టివిశేషణత్వే - ప్రతీకస్యేవోపాసయత్వాత్ తస్యచోపాసనకంప్రత్యాత్తత్వాభావా దాత్తద్భీర్నకార్యా స్యాత్. † (మనఃకది) † (బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యాదితి) బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశా ద్భ్రూహ్మోపాసయమ్ - అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యమిత్యర్థః.

† (ఏవం ప్రాప్త ఇతి) † ప్రతీకోపాసనేషుపాసయం బ్రహ్మ - తచోపాసితౌ రాత్తా. అతో బ్రహ్మోపాసనత్వసామ్యా దాత్తేత్యుపాసయ మిత్యత్రాహ (ప్రతీకోపాసనేస్వీతి) † తస్మి బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశః కథమిత్యత్రాహ (బ్రహ్మత్వీతి).

† అనన్తరమాత్రశక్త్యామాహ (నన్వీతి)

౫॥ నూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. అచేతనమనఃప్రభృతే రుపాసయత్వానంభవోపాసయత్వేన పరిహృత ఇతి భావః.

౪॥ నూ. న ప్రతీకే నహి సః. ౧. ౫॥ నూ. బ్రహ్మదృష్టిరుత్కర్షాత్. ౨.

(నే-సా.) “౧ మనూ బ్రహ్మ” ఇత్యాది ప్రతీకేతు నాత్తేతి గ్రహణమ్. నహి తత్ర న పరమాత్మోపాసయః, పరమాత్మదృష్ట్యాహి మనః ప్రభృతీతి. ౧.

(నే-సా.) బ్రహ్మణ ఉత్కర్షేష్టత్వాత్తదృష్ట్యా మనఃకదిపాసనం హ్యభ్యుదయాయ భవతీతి. ౨.

(నే-దీ.) “౧ మనూ బ్రహ్మేత్యుపాసీత” ఇత్యాదిషు ప్రతీకోపాసనేష్వప్యాత్తత్వేనానుసంధానం కర్తవ్యమ్ - ఉత నేతి సంశయః. “౧ మనూ బ్రహ్మేత్యుపాసీత” ఇతి బ్రహ్మోపాసనత్వావిశేషా దాత్తేత్యేనానుసంధాన మితి పూర్వగోచరః. రాధానన్తు - న ప్రతీకే ఆత్మత్వానుసంధానం కార్యమ్. కుతః! నహి మనఃకది రుపాసితౌ రాత్తా, నచ తత్ర బ్రహ్మోపాసయమ్, - బ్రహ్మదృష్ట్యా మనఃకది రుపాసయః, అపకృష్టేహ్యుత్కర్షేష్టదృష్టి రభ్యుదయాయ భవతి, - యథా భృత్యాదౌ రాజదృష్టిః. నూత్రద్వయంచ వ్యాఖ్యాతమ్. ౩.

౬॥ సూ. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాజ్ఞఉపపత్తేః. ౧.

* ౧ య ఏవాసౌ తపతి త ముద్గీధ ముపాసీతేత్యాదిషు కర్తాజ్ఞశ్రయేషాపాసనేషు సంశయః - కి ముద్గీధాదా కర్తాజ్ఞే ఆదిత్యాదిదృష్టిః కర్తవ్యా - ఉతాదిత్యాదిషూద్గీధాదిదృష్టిరితి. ఉత్కృష్టదృష్టి ర్నికృష్టే కర్తవ్యేతి న్యాయాత్, ఉద్గీధాదీనాం చ ఫలసాధనభూతకర్తాజ్ఞత్వేనాఫలేభ్య ఆదిత్యాదిభ్యః ఉత్కృష్టత్వా, దాదిత్యాదిషూద్గీధాదిదృష్టిః.

ఇతి ప్రాప్తే ౭భిధీయతే - ఆదిత్యాదిమతయశ్చాజ్ఞఇతి - చశబ్దో ౭వధారణే. క్రత్వజ్ఞే ఉద్గీధాదావాదిత్యాది దృష్టయ ఏవ కార్యాః కుతః. ఉపపత్తేః-ఆదిత్యాదీనా మేవైతత్కృష్టత్వోపపత్తేః.†ఆదిత్యాది దేవతారాధనద్వారేణహి కర్తాజ్ఞామపి ఫలసాధనత్వమ్ - అత స్తద్దృష్టిరుద్గీధాద్యజ్ఞే.

[౧॥ ఛాం - ౧ - ౩ - ౧.]

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతరేత్రయోపి - బ్రహ్మదృష్టిరితి సూత్ర మధికరణా స్తరమాహు-నియామకాభావా త్పూర్వపక్ష ముత్కర్ణా త్సిద్ధాస్తమాహుః. తదయుక్తమ్- తాదర్శ్యనైస్తర్యాభ్యా మైకాధికరణ్యసిద్ధేః. పరేతు - సప్రతీక ఇత్యుక్త సిద్ధాంతయుక్తిమేవ మాహుః - ప్రతీకానాం బ్రహ్మభిన్నత్వాత్తస్యాప్యాత్మ త్వమితిచేత్ - వికారస్వరూపాపమదైన బ్రహ్మత్వం స్యాత్. యథాజీవస్య జీవభావప్రవిలయేన బ్రహ్మత్వమ్, స్వస్తికస్య తదాకారోపమదైన స్వర్ణా త్తకత్వమ్, ఏవం స్వరూపాపమదైనతి ప్రతీకస్యైవాభావా త్తస్యాత్మత్వమేవ నస్యాదితి. తదప్యయుక్తమ్ - జీవస్య బ్రహ్మశరీరతయా తత్పూర్వత్వత్వేన జీవభావప్రవిలయేన వినా బ్రహ్మతాదాత్మ్యసిద్ధివ త్ప్రీతికానామపి బ్రహ్మశరీరత్వోపపత్తే స్తదభావప్రసక్తాభావాత్. అపరేతు - * వాసోదదాతి * అసౌ దదాతీత్యుక్త తన్తుకాస్థాదీనామివ మన ఆద్యుపాసనే బ్రహ్మణోచ్చిదితత్వాభావా దనుపాస్యత్వమితి. తదయుక్తమ్ - తత్ర తన్తుకాస్థాదినిర్దేశా భావా, దిహతు బ్రహ్మసామానాధికరణ్యాచ్చ దృష్టాస్తవైషమ్యూత్. అతో ౭నాదరః. నను - దృష్టివిధిత్వే సిద్ధేహి బ్రహ్మ వా - మనోవా దృష్టివిశేషణ మితి విశయః - ప్రతీకస్యాపి బ్రహ్మశరీరతయా తత్త్వోపాసనపరత్వే సంభవతి కథ మతత్త్వోపాసనపరత్వాజ్ఞీకారేణ బ్రహ్మణో దృష్టివిశేషణత్వపరం ద్వితీయసూత్రం ఘటతే. ఉచ్యతే - ఇతి కరణవైయర్థ్యమ్, హేతుః - ఉద్దేశ్యశ్చక్షాపకేన ప్రథమనిర్దేశేన విశేష్యతావగమశ్చ క్వచి త్ప్రీతికగత ద్వితీయావిభక్తి రపి హేతుః.

ప్రతీకాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాజ్ఞఉపపత్తేః. దేవతాయా ఉత్కర్ణా దృష్టివిశేషణత్వ ముక్తమ్ - తదుత్కర్ణాజ్ఞేపేణ కర్తాజ్ఞ ఏవైతత్కర్తృజ్ఞానాస్తరసజ్ఞతీః. క్రత్వజ్ఞాశ్రయోపాసనేషు కిమాదిత్యాదాపుద్గీధదృష్టిః - ఉతోద్గీధాదావాదిత్యాదిదృష్టిః. ఫలసాధనతయోత్కర్ణః కి మాదిత్యా దేః-ఉతోద్గీధాదేః. ఉద్గీధాదేచ్ఛేత్ - ఆదిత్యాదాపుద్గీధాదిదృష్టిః - ఆదిత్యాదేచ్ఛేత్ - ఉద్గీధాదావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యా స్యాత్. నను ఫలసాధ నత్వం దేవతాయాఇతి పూర్వమేవ సిద్ధమ్ * న ఏవైనం భూతిం గమయతీతి-తత్కర్తృ ముద్గీధాదేః ఫలసాధనత్వజ్ఞాయా పూర్వపక్షోత్థానమ్. సత్యమ్- ఫలసాధనతయా విహితత్వా త్ప్రధానస్య కర్తాజ్ఞా కాస్థానాం జ్వాలావ ద్దేవతాప్రీతి రవా స్తరవ్యాపారమాత్ర మిత్యప్రాధాన్య మాశ్చ్యుతే. బ్రహ్మ మతివ దాదిత్యాదిమతయో ౭సీతి చ శబ్దార్థః. * మనో బ్రహ్మైత్యుపాసీతేత్యుక్తోపాస్యం ప్రథమనిర్దిష్టమ్ - దృష్టివిశేషణం చరమనిర్దిష్టమ్ - ఏవ మత్రాపి * య ఏవాసౌ తపతి త ముద్గీధ మితుద్గీధస్య చరమనిర్దేశా త్నదృష్టివిశేషణమ్ - దేవతాయాం యద్వైత్తయోగా త్పాప్రమాణ్యోచ్చిద్దేశ్య త్వ మిత్యపి పూర్వపక్షయుక్తి రభిప్రేతా. అఫలేభ్యః - అఫలసాధనేభ్యః.

రాధాస్తే - † (ఆదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణేతి) * అర్యజ్ఞే చరునిర్వపేదిత్యాదిద్రష్టవ్యమ్. దేవతాయాః స్థిరత్వేనావ్యవహితసాధన తయా, లోకదృష్టసేవ్య సేవాన్యాయేనారాధనస్యారాధ్య దేవతాప్రధానత్వాచ్చ దేవతోత్కర్ణసిద్ధే ర్యద్యుత్తా ద్యసావరన్యం సోధవ్య మితి భావః.

౬॥ సూ. ఆదిత్యాదిమతయశ్చాజ్ఞఉపపత్తేః. ౧.

(వే-సా.) “౧ య ఏవాసౌ తపతి త ముద్గీధ ముపాసీత ” ఇత్యాదావప్యాదిత్యాదే రేవైతత్కృష్టత్వాత్ ఉద్గీధాదా తద్దృష్టయః కార్యాః.

(వే-దీ.) “౧ య ఏవాసౌ తపతి త ముద్గీధ ముపాసీత ” ఇత్యాదిషు కర్తాజ్ఞాశ్రయోపాసనేషు కి ముద్గీధాదావాదిత్యాదిదృష్టిః కార్యా ఉతాదిత్యాదాపుద్గీధదృష్టి రితి సంశయః. కర్తాజ్ఞ ఫలసాధనతయోత్కర్ణాత్, ఆదిత్యాదేర్దేవతాత్వేన తద్గుణత్వాచ్చాదిత్యాదాపుద్గీధాదిదృష్టిః కార్యేతి పూర్వరిపక్షః. రాధాస్తను - కర్తాజ్ఞో ౭పి ఫలసాధనత్వ మాదిత్యాదిదేవతారాధనద్వారేణేతి ఆదిత్యాదేరేవైతత్కర్ణోపపత్తేః ఆదిత్యాదిమతయ ఏవ కర్తాజ్ఞోద్గీధాదా కార్యాః. సూత్రంచ వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

పరేతాద్విధాదిత్యాదీనాం దృష్టివిశేషణత్వ మనియమేన స్యాత్ - నియామకాభావాదిత్య పూర్వపక్ష మాహుః. నియామకనద్భావాత్త దనాదరః. ఏవంచ పూర్వపక్షా నైరమాహుః - ఉద్గీతాదీనాం కర్తనమనాయితయా క్రియాపాపాణాం ఫలసాధనతయోత్కర్షః * ఇయమేవగ్ని స్సామే త్యత్ర * తదేత దస్యామ్యుచ్యన్యూథం సామేతి ఋక్సామకదేన పృథివ్యగ్న యభిధానంచ ఋక్సామాధ్యాననిబంధనమ్ - ఉత్తరి హి రాజాధ్యాసా ద్రాజ శ్చైఃసరాజ్ఞే శ్చత్త్రశబ్దఃతత్ర ఉత్తరీధ్యాసాభావాత్ * లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీతేతి లోకానా మధికరణత్వప్రవణా త్తత్ర క్రత్యజ్ఞాధ్యా నః. * పృథివీ హి జ్ఞాత ఇతి ప్రశమనిర్దేశాచ్చ పృథివ్యాద్యుద్దేశేన హి జ్ఞాతౌత్వాదిదృష్టివిధిరితి పూర్వపక్ష హేతవ ఉపన్యస్తాః. * య దేవ విద్యయా కఠోతి - తదేవ వీర్యవత్తరమితి విద్యయా కర్తవ్యో వీర్యవత్తరత్వం శ్రుతమ్ - నసిద్ధమాపదవ్యస్య - అత ఆదిత్యాదిమతిభి రుద్గీతాదికర్తవ్యతిశయ ఉపపద్య తే-సతూద్గీతాదిమతిభి రాదిత్యాదీనామ్. కర్తవ్యోహ్యపూర్వసన్నికర్షః-సత్యాదిత్యాదీనామ్-అసాధితస్య కరణత్వాయోగాత్. అతః కర్తవ్యతిశయావహ త్యాదాదిత్యాదిప్రధానకర్తఫలస్వాదిత్యాదిప్రాప్తిలక్షణత్వాత్ఫలాత్తకతయాచాదిత్యాదీనాం ప్రాధాన్యమ్. * ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీధ ముపాసీతేత్యుపక్ర మే ద్వితీయాశ్రుతోద్గీతాది రుపాన్య త్వేనావగతః * ఇయమేవగ్నిత్యేవకఠోపక్షేషా దృచి పృథివీత్వం విధేయ మవగతమ్ * య ఏవంవిద్యాంతస్సమ గాయతీత్యజ్ఞాశ్రయవిజ్ఞాన ముపసంహృతమ్. అత ఆదిత్యాదేర్దృష్టివిశేషణత్వమ్, పృథివ్యా మృకృద్బో లాక్షణికః సంబంధమాత్రమపేక్షతే-సతూత్కర్ష మితి నతన్నిబంధనః. సామా త్తనా లోక ముపాసీతేతి విభక్తిద్వయవిపరీణామాదపి లోకాత్తనా సామోపాసీతేతి సప్రమీమాత్ర విపరీణామో వరమ్. * పృథివీ హి జ్ఞాత ఇత్యాదిక్రమా బహువచత్వ్యనురోధేన నేయః. అతో-౭ శ్లేషాదిత్యాదిదృష్టివిధిరితి సిద్ధాంతయన్తి. ఉపపత్తేరితి-కస్యోపపత్తిరిత్య పేక్షాయా ముత్కర్షస్య పూర్వసూత్రప్రకృతత్వాత్తస్యాపపత్తేరితి వ్యాఖ్యాన ముచితమ్. నత్వర్థాంతరస్య. ఉత్కర్షశ్చ ప్రాగు క్తలక్షణః. కర్తవ్యతిశయాధాయక త్వేన ఫలాత్తకత్వేనచ ప్రాధాన్య ముత్కర్షాంతరగతమ్. ఉద్గీతేనాపక్రమః, సామోపసంహరశ్చ నత్వేషు దేవతాదృష్టివిధివ్యవసంగతావీతి వ్యాపకవీచ హేతు ర్భాష్యే-౭భిహితః * లోకేషు పఞ్చవిధం సామ * సప్రవిధం సామేత్యాదిషు విభక్తిద్వయవిపరీణామాభావాదేవ లోకస్య దృష్టివిశేషణ త్యోపపాదనం మన్దమ్. నహి ద్వితీయావిభక్త్యర్థో-౭నన్వితః. లోకాదిశబ్దానాం దేవతాపరత్వే ప్రామాణికే నత్యుత్కర్షాదేవ దేవతాయా దృష్టివిశే షాత్వమ్ - నచేద్యభావప్రతిపన్నస్వీకారేవ్యవరోధః. * పృథివీ హి జ్ఞాత ఇత్యాదిరస్యేతేన వ్యాఖ్యాతః. అతో భాష్యోక్తప్రకారేణ సారతరయో క్త్యభిప్రాయం నూత్రమ్. —అన్యేషు-ఫలసాధనతయోత్కర్షాదేవ పూర్వపక్షం క్వత్వా ఏవం సిద్ధాంత మాహుః - ఉద్గీతాదిష్యాదిత్యాదిదృష్టిః- కర్తనమృద్ధ్యర్థేషూపాసనేవ్యధిక్యతాధికారోపపత్తేః. ఆదిత్యాదీనాం కర్తాదృష్ట్యోపాన్యత్వేహి క్రత్యధిక్యతేనైవ కర్తవ్యత్వనియమా నస్యాత్. తన్నియమశ్చ * య దేవ విద్యయా కఠోతితి శ్రుత్యా-౭నగమ్యతే. * య ఏవాసౌ తపతి త ముద్గీధ ముపాసీత * య ఏవాయం ముఖ్యః ప్రాణ స్త ముద్గీధ ముపాసాన్యక్రిర ఇత్యాదిషు యచ్చబ్రహ్మోగప్రాధమ్యాభ్యా ముద్దేశ్యత్వావగమా దాదిత్యాదీనా ముపాన్యత్వ మితిచేన్న - ఓమిత్యేత దక్షర ముద్గీధ ముపాసీతేత్యుద్గీతోపాన్యతాయా ఉపక్రమసిద్ధత్వా, త్కృత్యధిక్యతాధికారోపపత్తేశ్చ. కర్తనమృద్ధ్యతిరిక్తఫలత్వేన్యోగాశ్రితేషూపాస నేషు * లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు క్రత్యధిక్యతాధికారసంబంధే ప్రమాణాభావా న్నక్రత్యంగేషు దేవతాదృష్టిరితి నియమః. తత్రైవం నిర్వాహః - త్రివిధ ముపాసనమ్-భూతార్థ, మధ్యాన, స్సంపదితి. భూతార్థమ్ - యథార్థవిషయమ్. నతత్ర కించిన్నిగూప్యమ్. అధ్యానః- అన్యశ్చి స్తన్యకర్తాధ్యానః. యథా-ఉద్గీతే-౭సురపాప్రవిధ్యంసనాదయః ప్రాణధర్మాః, భయతమోపహత్యాదయః ఆదిత్యధర్మాః. అన్యసాదృశ్యాను సన్ధానం సంపత్, యథా - పఞ్చవిధత్వన ప్రవిధత్వాద్యనుసన్ధానమ్. తచ్చ వాక్యేనైవోపపాదనా దవగమ్యతే. అధ్యానసంపత్తిచ నికృష్టగతధర్మతత్సాదృ శ్యవిషయే చేత్ - ఉపాన్యం నికృష్టం కృతం స్యాత్ - ఉత్కృష్టగతధర్మతత్సాదృశ్యవిషయేచేత్-ఉపాన్య ముత్కృష్టం కృతం స్యాత్. తతో మహత్కృతమేవోపాన్యమ్. తత్ర దృష్టివిశేషణనిర్ణయస్తాప్రకమోపసంహరవాక్యశేషప్రాధమ్యయచ్చబ్రహ్మోగ మహత్త్వాద్యనురోధేన వర్ణనీయః. * లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీతేత్యాదిషు సామప్రతియోగికంసాదృశ్యం లోకేషు విధీయతే-ప్రథమనిర్దిష్టత్వాత్ సప్రమాన్యంచ స్యాచ్చ. సామ శబ్ద స్సామసాదృశ్యసరః. లోకసామశబ్దయో రన్యతరస్య లక్షణాయా అవర్జనీయత్వేపి సాన్ని లోకసాదృశ్యే విధిత్వితే సప్రమీ నమటతే * ఇయ మేవగ్నిత్యతాపి పృథివ్యా ఋగాత్తకత్వం విధిత్వితమ్ - నిర్దేశప్రాధమ్యాత్, ఏవకారాన్యాయస్య * ఉత్తరవీచ వేది రత్యత్ర వ్యభిచారాత్., పృథి వ్యేవ సాన్యగ్దస్తీతి వాక్యశేషశ్చేత్ - పృథివ్యా ఋగాత్తకత్వం విధేయం స్యాత్ - ఋక్పృథివ్యేన న పృథివ్యా అన్యేతి వాక్యశేషశ్చేత్ - ఋచగి పృథివీత్వవిధానం స్యాత్. కర్తనమృద్ధ్యర్థోపాసనవ్యతిరక్తేషు - నకర్తాంగేషు దేవతాదృష్టినియమః. కర్తనమృద్ధ్యర్థేషూపాసనేషు - క్రత్యంగేషు దేవతాదృష్టిరితి నితిరితి. అత్రాపి క్రత్యంగవిషయిక్తేషు దేవతాదృష్టినియమాభావో-౭నుపపన్నః-అధ్యానసంపత్తోర్నికృష్టధర్మసాదృశ్య విషయత్వా నుపపత్తేః స్వయమేవ ప్రతిపాదితత్వాత్. అతః క్రత్యంగవిషయేష్యతద్విషయేషు చోపాసనేషు దేవతావిషయా న్సువ్యక్తత్వే దేవతాయా ఉత్క ర్షాదేవ దృష్టివిశేషణత్వమ్ - వివక్షావిరహే యథాశ్రుతాశ్చీకారశ్చ యుక్తఇతి ఉత్కర్ష ఏవోపపత్తిశబ్దవివక్షితో హేతు ర్భవతు మర్హతి - అర్థస్య భావా త్సికృతత్వాచ్చ. అత సుర్యత్రోత్కర్షస్తేన దృష్టివిశేషణత్వే ప్రయోజకత్వాత్ క్రత్యధిక్యతానష్టేయత్వమప్రయోజకమిత్యుపపత్తిశబ్ద స్యాత్కృష్టత్వోపపత్తివరత్వ ముక్తం భాష్యే. క్రత్యంగవిషయేషు క్రత్యధిక్యతానష్టేయత్వ మప్యభ్యుచ్చయహేతు స్యాత్ - సర్వత్రాపుష్కర్షానుసూమేవ దృష్టివిశేషణత్వనిర్ణయో యుక్తః.

ఆదిత్యాదిమత్యధికరణం నమాత్తమ్.

౭॥ సూ. ఆసీనస్సమ్భవాత్. ౧.

మోక్షసాధనతయా వేదాంతశాస్త్రే ర్విహితం జ్ఞానం ధ్యానోపాసనాదిశబ్దాచ్య మసక్తదావృత్తం సత్తత్త్వతిరూప మిత్యుక్తమ్. తదనుతిష్ఠ న్నాసీన శ్చయాన స్తిష్ఠకగచ్ఛంశ్చ విశేషాభావా దనియమేనానుతిష్ఠేత్.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - ఆసీనఇతి - ఆసీన ఉపాసన మనుతిష్ఠేత్. కుతః. సమ్భవాత్ - ఆసీనస్యైవ ప్యేకాగ్ర చిత్తతాసమ్భవః. స్థితిగత్యోః ప్రయత్ననాపేక్ష త్వాత్, శయానేచ నిద్రాసమ్భవాత్, పశ్చార్థధారణప్రయత్న నివృత్తయే సాపాశ్రయే ఆసీనః కుర్యాత్.

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ. ౨.

* ౧ నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి ధ్యానరూపత్వా దుపాసనస్య - ఏకాగ్రచిత్తతావశ్యంభావినీ. ధ్యానంహి విజాతీయ ప్రత్యయాంతరావ్యవహిత మేకచిత్తన మిత్యుక్తమ్. [౧॥ బృ - ౬ - ౫ - ౬.]

౯॥ సూ. అచలత్వంచాపేక్ష్య. ౩.

నిశ్చలత్వం చాపేక్ష్య పృథివ్యస్తరితాదిషు ధ్యానవాచోయ్యక్తి ర్దృశ్యతే * ౨ ధ్యాయతీవ పృథివీ, ధ్యాయతీవా స్తరితం, ధ్యాయతీవ ద్యౌః, ధ్యాయనీవాహా, ధ్యాయనీవ పర్వతాఇతి. అతః పృథివీపర్వతాదివదేకాగ్రచిత్తతయా నిశ్చ లత్వ ముపాసకస్యాసీనస్యైవ సమ్భవేత్. [౨॥ ఛాం - ౭ - ౬ - ౧.]

౭॥ సూ. ఆసీనస్సంభవాత్. † అవాస్తరసంగతిమాహ (మోక్షేతి) అనంతరాధికరణయోః ప్రాసంగికత్వాత్ పరమప్రత్యుత్తేన ప్రధానభూ తేన బ్రహ్మోపాసనేన సజ్జతి రుక్తా. యద్వా - దృష్ట్యుపాసనానా మప్యూసనసాపేక్షత్వేప్యాసనసమర్థన హేతో రైకాగ్రస్యాధ్యాధికరణసమర్థిత త్వాత్తేన సజ్జతి రుక్తా. ‡ మాసీన శ్చిస్తయేత్ - ఉతాసీన శ్చయాన స్తిష్ఠ స్తచ్ఛస్యేతి. కిం గమనాదిషు ధ్యానం సంభవతి - నేతి. సంభవతిచేత్ - ఆననాని యమః. నసంభవతిచేత్ - తన్నియమః. — ఉపాసనసంభవాదిత్యేకాగ్రతాసంభవా దిత్యుచితమ్ - ఉపాసనసంభవా దిత్యుక్తేపి కథమిత్యపి శక్యాయ ఏకాగ్రతాభిప్రాయేణ శమయితవ్యత్వాత్, * యత్రైకాగ్రతేత్యేకాగ్రతాయా స్సన్నిహితత్వా, ద్యౌగ్రత్యాచ్చ. — * ఉపవిశ్యాసనే యంజ్యాదితి స్మృతివచనస్య మసానుకూలతాభిప్రాయతాం మత్వా పూర్వపక్షీ ప్రత్యనితిష్ఠతే.

తదవశ్యంభావా తత్త్వరిహరః.

౮॥ సూ. ధ్యానాచ్చ. ధ్యానాదితి భావప్రధాననిర్దేశ ఇత్యభిప్రాయేణోక్తం ధ్యానరూపత్వాదితి. స్థితిగత్యో ర్విజాతీయప్రత్యయసంభ వా తత్తైకాగ్రవిరోధిగత్యాదికమిత్యర్థః.

౯॥ సూ. అచలత్వంచాపేక్ష్య. * అపఘ్ని-స్థిరం తటాకాదిజలం వివక్షితమ్. నిశ్చలత్వనూత్రసామ్యం వివక్షితమ్. నిశ్చలత్వమైకాగ్రాన్య ద్భవతి - తచ్చాసీనస్యైవ - గత్యాదా విజాతీయప్రత్యయేన చలనసంభవాదిత్యర్థః.

(వే-సా.) ఆసీన ఉపాసనం కుర్యాత్, తస్యైవైకాగ్రసమ్భవాత్. ౧.

(వే-దీ.) కిమిదం బ్రహ్మోపాసన మాసీనః కుర్యాత్ - ఉతాసీన శ్చయాన స్తిష్ఠ స్తచ్ఛస్యేత్యనియమేనేతి సంశయః. విశేషాశ్రవణా దని యమేనేతి పూర్వసిపక్షః. రాధానస్తు - ఆసీనస్యైవైకాగ్రతాసమ్భవాత్, ఏకాగ్రతామూలత్వాచ్చోపాసనస్య, ఆసీనః కుర్యాత్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

(వే-సా.) "౧ నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇత్యుపాసనస్య ధ్యానరూపత్వాచ్చాసీనః. ౨.

(వే-దీ.) "౧ నిదిధ్యాసితవ్యః" ఇత్యుపాసనస్య ధ్యానరూపత్వాచ్చైకాగ్రచిత్తతావశ్యమ్భావినీ. ధ్యానంహి - విజాతీయప్రత్యయాన్త రావ్యవహితం తైలధారావదవిచ్ఛిన్నస్మృతినస్తతిరూపమ్. ౨.

(వే-సా.) పృథివ్యాదే రచలత్వేచ్ఛాపేక్ష్య "౨ ధ్యాయతీవ పృథివీ" ఇతి ప్రయోగాత్ మనసా నిశ్చలత్వ మాసీనస్యైవ. ౩.

(వే-దీ.) నిశ్చలత్వం చాపేక్ష్య ధ్యానవాచో య్యక్తిః పృథివ్యాదిషు దృశ్యతే "౨ ధ్యాయతీవ పృథివీ, ధ్యాయతీవాస్తరితం, ధ్యాయతీవ ద్యౌః" ఇత్యాదికా. అతో ధ్యానతః పృథివ్యాదివ దచలత్వ మాసీనస్యైవ సమ్భవతి. ౩.

౧౦॥ సూ. స్మరన్తిచ. ౪.

స్మరన్తి చాసీనస్త్వైవ ధ్యానమ్ * ౧ శుచా దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిర మాసన మాత్మనః । నాత్యుచ్చితం నాతినీచం
చేలాజనకుశోత్తరమ్ ॥ తత్రైకాగ్రం మనః కృత్వా యతచిత్తేన్ద్రియక్రియః । ఉపవిశ్యాసనే యజ్ఞ్యా ద్యోగ మాత్మవి
శుద్ధయ ఇతి. [౧॥ గీ - ౬ - ౧౧, ౧౨.]

౧౧॥ సూ. యత్రైకాగ్రతా తత్రావిశేషాత్. ౫.

ఏకాగ్రతాతిరిక్తదేశకాలవిశేషాశ్రవణా దేకాగ్రతానుకూలో యో దేశః కాలశ్చ - † స ఏవోపాసనస్య దేశః
కాలశ్చ. * ౨ సమే శుచా దేశే శర్కరావహ్నివాలుకావివర్జితఇతి వచన మేకాగ్రతైకాంతదేశమాహ - నతు దేశం
నియచ్ఛతి - * ౨ మనోఽనుకూలఇతి వాక్యశేషాత్. [౨॥ .]

ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టమ్. ౧.

తదిద మపవర్గసాధన ముక్తలక్షణ ముపాసన మేకాహవీవ సంపాద్యమ్ - ఉతాప్రయాణా త్ప్రత్యహ మనువర్తనీయ
మితి విశయే - ఏకస్తిన్నేవాహని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వా త్వావతైవ పరిసమాపనీయమ్.

౧౦॥ సూ. స్మరన్తిచ. సకేవల మర్థసామర్థ్యాత్, వచనాదపి తత్ప్రదిర్భిత్వం.

౧౧. సూ. యత్రైకాగ్రతాతత్రావిశేషాత్. † (సఏవోపాసనస్యదేశకాలశ్చేతి) తిథినక్షత్రాది నియమో నాస్తీత్యర్థః - వర్ణాశ్రమధర్మా
విరుద్ధకాలవిశేషసంభవాత్. ఆననసహపతితో దేశాదిరవ్యైకాగ్రసిద్ధ్యర్థమపేక్ష్యతే - కింపున రాసనమితి సూత్రాభిప్రాయః.

ఇతరే త్రయోపి-యత్రైకాగ్రతేతి సూత్ర మధికరణాన్తర మాహుః - వైదికకర్తసు దేశకాలాదినియమదర్శనా దుదగయనాదిపరిగ్రహ
ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా సనియమితి సిద్ధాంతయన్తి. ఉక్తప్రకారేణ పూర్వాధికరణశేషత్వోపపత్తే ర్వాధికరణాన్తరత్వం యుక్తమ్.

ఆసీనాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౨॥ సూ. ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహిదృష్టమ్. సద్భత్యాదిస్ఫుటమ్. ఉక్తలక్షణ ముపాసనం కిమేక స్తిన్నహని కర్తవ్యమ్ - ఉతాప్రయాణా
దితి. కిమేకాదినానుష్ఠానేన శాస్త్రార్థస్య కృతత్వమ్ - నేతి. కృతత్వం చేత్ - ఏక స్తిన్నహని కర్తవ్యమ్. నచేత్ - ఆప్రయాణాత్కర్తవ్యమితి.

(వే-సా.) "౧ ఉపవిశ్యాసనే యజ్ఞ్యాత్" ఇత్యాదినా. ౪.

(వే-దీ.) స్మరన్తిచాసీనస్త్వైవ ధ్యానమ్ "౧ ఉపవిశ్యాసనే యజ్ఞ్యా ద్యోగ మాత్మవిశుద్ధయే" ఇతి. ౪.

(వే-సా.) యత్రైకాగ్రతా - తత్ర దేశే తత్ర కాలే ఉపాసిత ఇతిదేశకాలవిశేషాశ్రవణాత్. ౫.

(వే-దీ.) యస్మిన్దేశే యస్మిన్శ్చ కాలే మనస ఏకాగ్రతా - తత్ర దేశే కాలేవోపాసనం కార్యమ్, "౨ శర్కరాదిరహితే మనోఽనుకూలే
శుచా దేశే" ఇత్యేత దతిరిక్తవిశేషాగ్రహణాత్. యథా దేశకాలయోరేకాగ్రతాయాం విశేషః - స తథా స్థితిగత్యాదా. ఆసీనస్యతు విశేషాస్తీత్య
భిప్రాయః. ౫.

(వే-సా.) ఆప్రయాణా దహరహరుపాసనం కార్యమ్ "౩ స ఖలేవ్యవంవర్తయన్యావదాయువమ్" ఇతి దర్శనాత్. ౧.

(వే-దీ.) తదిద మపవర్గసాధన ముపాసన మేకస్తి న్నహని కార్యమ్ - ఉత ప్రత్యహ మాప్రయాణా దనువర్తనీయమితి సంశయః. ఏకస్తిన్నేవా
హని శాస్త్రార్థస్య కృతత్వా త్వావతైవ పరిసమాపనీయమ్. "౩ యావదాయువమ్" ఇతితు వచనం విధిశబ్దస్యాభావా ద్విద్యాయాః ఫలేనోపసంహార
పరమితి పూర్వగోపక్షః. రాధాన్తస్తు - ఆప్రయాణాత్ అనువర్తనీయమ్. కుతః! తత్రాపిహిదృష్టమ్ "౩ సఖలేవ్యవంవర్తయన్యావదాయువం బ్రహ్మలోక
మభినమ్నద్యతే" ఇతి. అప్రాప్తత్వేనానువాదత్వానమ్మనా ద్విధికరణమితి. ౧.

[3॥ ఛాం - ౮ - ౧౫ - ౧.]

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - ఆప్రయాణాదితి - ఆమరణా దనువర్తనీయమ్. కుతః. తత్రాపిహిదృష్టమ్ - ఉపాసనాద్యో గప్రభృత్యాప్రయాణా న్తథ్యేయః కాలః - తత్ర సర్వత్రాపి దృష్ట ముపాసనమ్ * ౧ స ఖల్వేవం వర్తయ న్యావదాయు షం బ్రహ్మలోకమభిసంపద్యతే ఇతి.

[౧॥ ఛాం-౮-౧౫-౧.]

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినిశౌ తద్వ్యవదేశాత్. ౧.

† ఏవం విద్యాస్వరూపం విశోధ్య విద్యాఫలం చింతయితు మారభతే. † బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తి పురుషస్యోత్తర

పరేతు - నాత్మాత్మైతా తత్తత్త్వస్యానియోజ్యత్వా దనువర్తయేదితి కానన మశక్యమ్ - అతోఽభ్యుదయభూపాసనవిషయేయం చింతే తి. తదయుక్తమ్ * యావ దాయుషమేవం వర్తయ స్పృహలోక మభిసంపద్యతే నచపునరావర్తతే * ప్రాయణాన్త మోక్షార్థ మభిధ్యాయితే త్యత్రాపునరావృత్తి లక్షణమోక్షసాధనవిద్యాసేవాప్రయాణాదనువృత్తే శ్చుతత్వాత్. యావద్భవీరపాతం కాస్త్యవశ్యత్వా దనియోజ్యఇతి చాయు క్తమ్. అన్నిమప్రత్యయస్య మోక్షహేతుత్వదర్శనాత్, తదాపయికాహరశుద్ధ్యాదిసాపేక్షత్వాత్, చ్చ కాస్త్యవశ్యత్వ మనర్హనీయమ్. సచాన్నిమప్ర త్యయకాస్త్య ముముక్షుత్వవిషయమ్ - ముముక్షుత్వవిషయతయైవ ప్రతిపాదితత్వాత్. * ప్రయాణకాలే మనసేత్యారభ్య * సతం పరం పురుష ముపైతి దివ్యమితి హ్యుచ్యతే. సచ సాత్మాత్మైతత్త్వస్య భేదదర్శనాభావా న్నాన్నిమప్రత్యయాపేక్షేతి వాచ్యమ్ - దేహపోషణాదిషు ప్రవృత్తిదర్శనాత్ తేషు నిధ్యాత్మజ్ఞాన మస్తీతిచేత్. తథాప్యన్నిమప్రత్యయః కార్యవేద - తద్వైకత్యేన హ్యదిభరతస్య మృగత్వప్రాప్తిః. సచ తస్య దేహాదిషు నిధ్యాత్మసాధి ర్నాస్తీతి వాచ్యమ్ - విప్రజన్తని పూర్వాన్తిత్వజ్ఞానాతిరి క్తజ్ఞానాభావాత్. అత కాస్త్యవశ్యత్వ మస్త్యేవ, కించ - కి మిద మకాస్త్యవ శ్యత్వంనామ. కి ముచ్చార్జమాణ మపి కాస్త్యం భేదదృష్ట్యాభావా న్నశ్చోతి - ఉత శృణ్వన్నపి సార్థం ప్రత్యేతి - ఉత సత్యామప్యర్థపత్తితా బ్రాహ్మణ్యాద్యుపాధేః కర్తృత్వాదేశ్చాభావా న్నాహం కర్తవ్య ఇతి జానాతి - అథే ప్రతీతేపి కిం నానుతిష్ఠతి - ఉతానుతిష్ఠతో న ప్రత్యవాయః - ఉతేష్టానిష్ఠప్రాప్తినిష్ఠాస్తీ నేచ్ఛతీతి. నప్రథమద్వితీయా - ప్రతిబుద్ధతత్వానాం వనిష్ఠాదీనా మపుక్తిప్రత్యుక్తిదర్శనాత్. న తృతీయః - ఆత్మని బ్రాహ్మణ్యా ద్యభావేప్రసాధే రనిష్ఠత్వత్వాత్, తదభావజ్ఞానవతాం వనిష్ఠజనకభీష్మాదీనా మనుష్ఠానదర్శనాచ్ఛ. న చతుర్థః - అజ్ఞాన్యాననుతిష్ఠతో వ్యకాస్త్యవశ్యత్వప్రసక్తాత్. న పంచమః - అదిభరతాదీనాం ప్రత్యవాయదర్శనాత్, విప్రజన్తని * సతాం మార్గ మదూషయన్ని తివచనాచ్ఛ. న షష్ఠః - అముముక్షుత్వప్రసక్తాత్. బన్ధనిష్ఠత్వీచ్ఛాహి ముముక్షా. ముక్తస్య నముముక్షేతిచేన్న - తుదాద్యుపశమాయ ప్రవృత్తిదర్శనాత్. అతోఽనువృత్తివిధివశ్యత్వా దాప్రయాణా త్వరవిద్యానువర్తనీయా — అన్యేతు - సాత్మాత్మరణఫలత్వా దుపాసనస్య తత్సర్వస్తత్వమితి పూర్వపక్ష యన్తి. తదయుక్తమ్ - పరమపురుషప్రీతిఫలకత్వా దుపాసనస్య, ప్రీతేశ్చ యథాకాస్త్య మనుష్ఠానజన్యత్వాత్. అత కాస్త్యార్థస్య కృతత్వా దిత్యేవ పూర్వపక్షయాక్తి ర్యుక్తా. అతఏవ సిద్ధాంతేపి సాత్మాత్మరమాశ్రఫలకత్వాభ్యుపగమేనాన్నిమప్రత్యయసిద్ధ్యర్థ మనువర్తనీయతోక్తి రపి నయుక్తా - కింతు యథాకాస్త్య మనుష్ఠానసిద్ధయైనువర్తనీయత్వమేవ వక్తవ్యమ్.

ఆప్రయాణాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౩॥ సూ. తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినిశౌ తద్వ్యవదేశాత్. † పేటికానన్తతిమాహ (ఏవమితి) ఉపాయభూతోపాసనస్య పాస్యనిరతిశయప్రియత్వేన స్వయమపి ప్రియరూపత్వా దుపేయరూపత్వ మప్యస్తీత్యత్ర తన్నిరూపణం కృతమ్. * దశ్యమానా మహారక్షః । న వివేదాత్తనా గాత్రం తత్త్వస్యాహ్లాదనంస్థితః * తచ్చిత్తవిమలాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయస్తదేత్యాదిభిః ప్రీతిరూపత్వం హ్యవగమ్యతే. † (బ్రహ్మవి ద్యాప్రాప్తావీతి) బ్రహ్మవిద్యాప్రాప్తిః - సాత్మాత్మరావస్థోపాసనలబ్ధి ర్వివక్షితా. * తస్మిన్కృష్టే క్షీయస్తఇతిహి విషయవాక్యమ్. (ప్రాప్తిః -

(వే-సా). ఉపాసనే ప్రారబ్ధే తత్సమర్థ్యాదేవ పూర్వకృతాఘనాశః, ఉత్తరాఘాన్లేషశ్చభవతి, “౨ ఏవంహ౨స్య సర్వే పాప్తానః ప్రమా యన్తే” “౩ ఏవమేవంవిది పాపం కర్త సన్తివ్యతే” ఇతిశ్రుతే. ౧.

౨॥ ఛాం - ౫ - ౨౮ - ౩.

(వే-దీ). విదుష ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినిశౌ కిం నమ్భవతః? - ఉత నేతి సంశయః. “౪ నాభుక్తం క్షీయతే కర్త కల్మషోటిశతైరపి” ఇతి భోగాదేవ కర్తవ్యయ శ్రవణా దశ్లేషవినిశృతః కథంచి ద్విద్యాస్తత్సర్వతయా నేయేతి పూర్వకిపక్షః. రాధాస్తన్త - ద్వయో కాస్త్యయో భిన్న విషయత్వేన విరోధాభావా త్సమ్భవత ఏవ. కర్తాణాం ఫలజననసామర్థ్యం దృఢయతి “౪ నాభుక్తం క్షీయతే” ఇతి. “౩ ఏవమేవంవిది పాపం కర్త సన్తివ్యతే” “౨ ఏవంహ౨స్య సర్వే పాప్తానః ప్రమాయన్తే” ఇతివ శ్రుతి ర్విద్యాయాస్తత్సమర్థ్యనివారణశక్తివిషయేతి. యథా అప్తేజసా శ్శీత జననతన్నివారణశక్తివిషయే ప్రమాణే నవిరుద్ధ్యేతేఇతి. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౩॥ ఛాం - ౪ - ౧౮ - ౩.

౪॥

పూర్వానుయో రణ్లేషవినాశౌశ్రూయేతే. * ౧ తద్యథా పుష్కరపలాశ ఆపో నల్లిష్యంతే ఏవ మేవంవిది పాపం కర్త
 నల్లిష్యతే. * ౨ తస్యేవాత్తా పదవి త్తం విదిత్వా నర్తకా లిప్యతే పాపకేనేత్యుత్తరాఘాన్లేషః. * ౩ తద్యథేషీకతూల
 మగ్నో ప్రోతం ప్రదూయేతేవంహాస్య సర్వే పాప్తానః ప్రదూయంతే * ౪ క్షీయంతే చాస్య కర్తాణి తస్మిన్ దృష్టే పరా
 వరఇతి పూర్వానువినాశః. ఏతావణ్లేషవినాశౌ విద్యాఫలభూతాపుపపద్యేతే - నేతిసంశయః. కిం యుక్తమ్. నోపపద్యేతే
 ఇతి. కుతః. * ౫ నాభుక్తం క్షీయతే కర్త కల్ప కోటిశ్చైత్రపీత్యాదిశాస్త్రవిరోధాత్. అణ్లేషవినాశవ్యపదేశస్తు మోక్ష
 సాధనభూత విద్యావిధాయివాక్యశేషగతః కథంచిద్విద్యాస్తుప్రతిపాదనేనాపుష్పపద్యతే. † నచ విద్యా పూర్వోత్తరా
 ఘయోః ప్రాయశ్చిత్తతయా విధీయతే. యేన ప్రాయశ్చిత్తేనానువినాశ ఉచ్యతే. విద్యాహి * ౬ బ్రహ్మవి దాప్నోతి
 పరమ్ * ౭ బ్రహ్మ వేద బ్రహ్మైవ భవతీతి బ్రహ్మప్రాప్త్యపాయతయా విధీయతే - అతో విద్యార్థవాదోఽయ మఘవి
 నాశాన్లేషవ్యపదేశఇతి.

† ఏవం ప్రాప్తేభిధీయతే - తదధిగమితి విద్యాప్రాప్తే పురుషస్య విద్యామాహాత్మ్యా దుత్తరపూర్వానుయో
 రణ్లేషవినాశాపుపపద్యతే. కుతః. ఏవం విధంహి విద్యామాహాత్మ్య మవగమ్యతే - * ౧ ఏవంవిది పాపం కర్త నల్లిష్యతే
 * ౩ ఏవం హాస్య సర్వే పాప్తానః ప్రదూయంత ఇత్యాదివ్యపదేశాత్. † నచ * ౫ నాభుక్తం క్షీయతే కర్తేత్యనేన
 శాస్త్రేణాస్య విరోధః - భిన్నవిషయత్వాత్. తద్ధి కర్తాణాం ఫలజననసామర్థ్యద్రుఢిమవిషయమ్ - ఏతత్ప్రాప్తన్నాయా
 విద్యాయాః ప్రాకృతానాం పాప్తనాం ఫలజననశక్తివినాశసామర్థ్య ముత్పత్త్యమానానాంచ ఫలజననశక్త్యుత్పత్తిప్రతి
 బద్ధకరణసామర్థ్యంచ ప్రతిపాదయతీతి ద్వయో ర్విషయో భిద్యతే. † యథా అగ్నిజలయోరౌష్ణ్యతన్నివారణ సామర్థ్య
 విషయయో ద్వయోః ప్రమాణయోరపి విషయభేదా త్పిమాణ్యమ్ - ఏవ మత్రాపీతి న కశ్చి ద్విరోధః - † అఘస్యా
 న్లేషకరణమ్ - వైదికకర్తాయోగ్యతానాసనాప్రత్యవాయహేతుశక్త్యుత్పత్తిప్రతిబద్ధకరణమ్. అఘానిహి కృతాని పురు
 షస్య వైదికకర్తాయోగ్యతామ్, సజాతీయకర్తాన్తరారమ్భరుచిమ్, ప్రత్యవాయంచ కుర్వన్తి. అఘస్య వినాశకరణమ్ - ఉత్ప
 న్నాయా స్తచ్చక్తే ర్వినిశకరణమ్. † శక్తిరపి పరమపురుషాప్రీతిరేవ. † తదేవం విద్యా వేదితు ర్వేద్యాత్మ్యర్థప్రియ
 త్వేన స్వయమపి నిరతిశయప్రియా సతీ వేద్యభూతపరమపురుషారాధనస్వరూపా పూర్వకృతాఘనంచయ జనితపరమ
 పురుషాప్రీతిం వినాశయతి, నైవ విద్యా సోత్పత్త్యుత్తరకాలభావ్యఘనిమిత్తపరమపురుషాప్రీత్యుత్పత్తిం చ ప్రతిబద్ధాతి.

ఉపక్రమః. విద్యాప్రాప్తిశబ్ద స్సాధారణ్యాత్ ప్రపదనవిషయత్వేరపి ద్యోతకః. సంజ్ఞిప్తస్య పూర్వానుయోరణ్లేషవినాశా ద్వినిశ ఏవ - ఉత్తరాఘస్య
 త్వణ్లేషవేతి యోగ్యతావశా ద్విభాగః. అణ్లేషవినాశప్రతీతిసంశయాభావాత్తయో రుపపత్త్యనుపపత్తివిషయ స్సంశయ ఉక్తః. కిం విషయ ఉత్తరపూ
 ర్వానుయో రణ్లేషవినాశౌ సమ్భవతః - నేతి. కి మణ్లేషవినాశశాస్త్రే యథాశ్రుతాధిపరే - ఉత * నాభుక్తం క్షీయత ఇత్యనేన విరోధాత్ విద్యా
 పుత్త్యర్థతయానేయే. కి మణ్లేషవినాశశాస్త్రేయో, రభుక్తకర్తాపరిక్షయాశ్రయస్యచ, విరోధవ - ఉతావిరోధ సమ్భవతి. విరోధవచేత - విద్యా
 పుత్త్యర్థత్వా దణ్లేషవినాశాసమ్భవః. అవిరోధసమ్భవే శాస్త్రస్య యథాశ్రుతార్థపరత్వా దణ్లేషవినాశసమ్భవఇతి. నాభుక్తమిత్యాది పూర్వపక్షోపన్యా
 సః. † ఆననుభవేఽనపి కర్తాణాం ప్రాయశ్చిత్తేన వినాశో దృశ్యత ఇత్యత్రాహ (నచేతి).

† (ఏవంప్రాప్తఇతి) * † నాభుక్తమిత్యాదివచనవిరోధం పరిహరితి (నచేతి) అత్ర శక్తిశబ్దః కర్తానుష్ఠానజనితభగవద్విగ్రహపరః. † భిన్న
 విషయత్వేన వచసో రవిరోధే దృష్టాంతమాహ (యథేతి) † అణ్లేషవినాశౌ విప్రచోతి (అఘస్యేతి) ఉత్పత్త్యనునాయాః ఉత్పత్త్యనునాసస్య కర్తా
 స్సవికార్యకరణశక్తేః ప్రతిబద్ధాన్లేషః. ఉత్పత్త్య కర్తాః ఉత్పన్నాయాః కార్యకరణశక్తే ర్వినిశకరణం వినాశఇత్యర్థః. † శక్తిశబ్దార్థమా
 హ (శక్తిరపీతి) † ఏతదుపపన్నమిత్యాహ (తదేవమితి) బ్రహ్మసభవస్య స్వతఃప్రాప్తత్వేనాసాధ్యత్వాత్ ప్రతిబద్ధనిపుత్తిరూపసాధ్యే ప్రాయశ్చిత్త
 తుల్యేవ బ్రహ్మవిద్యా. స్వగ్ధాదే స్సాధ్యత్వాత్ తత్సాధనస్య కర్తాణాం ప్రతిబద్ధనివ ర్తకత్వమ్ - అత్రతు ప్రతిబద్ధనిపుత్తేరేవ సాధ్యత్వాత్ వినాయా

† తదది మన్లేషవచనం ప్రామాదికవిషయం మస్తవ్యమ్ - * ౧ నావిరతో దుశ్చరితా దిత్వాదిభి శ్చాస్తే రాప్రయాణా దహరహ రుత్పద్యమానాయా ఉత్తరోత్తరాతిశయభాగిన్యాః విద్యాయాః దుశ్చరితవిరతినిష్పాద్యత్వావగమాత్.

తదధిగమాధికరణం సమాప్తమ్.

[౧॥ కఠ - ౨ - ౨౪.]

స్తద్భేతుత్వం యుక్తమిత్యర్థః. † తస్మి బ్రహ్మవిదో నిషేధాస్త్యవశ్యత్వం నస్యాదిత్యత్రాహ (తదదమితి) నను-బ్రహ్మవిద్యాయాఅపి సాపప్రాయశ్చిత్తత్వ విచనాత్ కృత్రాదీనామివ బుద్ధిపూర్వపాపనివర్తకత్వమపి స్యాత్. నైవమ్ - ప్రామాదికాఘప్రాయశ్చిత్తత్వేనైవ తద్విధానాత్. * అపిచేత్వాతకం కించిద్యోగీ కుర్యా త్ప్రమాదతః । యోగమేవ నిషేవేత నాన్యం యజ్ఞం సమాచరేదితి హ్యుచ్యతే. నను - పూర్వం శరీరపాతాన స్తరం కర్తవ్య ఉక్తః - ఆత్రతూపాననారమ్భే కర్తవ్యహింసా ముక్తమ్ - కథ మిద ముపపద్యతే. ఉచ్యతే - ఉపాసనారమ్భసమాప్త్యర్థగవత్ప్రీతివిశేషాభిప్రాయ త్వా దధికరణద్వయావిరోధః. ఉపాసనారమ్భప్రీతిః పరమాత్మా తత్సమాప్తావ్రపాసకస్యాఘం క్షమిష్యామితి నబ్జల్పయతి - సమాప్తాతు క్షాస్తమితి నబ్జల్పయతి. అతోఽధికరణద్వయార్థ ఉపపన్నః.

పరేతు - జ్ఞానస్యావిధేయత్వేన కర్తవ్యయోగైశ్చేన విద్యాయాః పాయశ్చిత్తకర్త వద్విధానాభావాత్తియా కథం కర్తవ్య ఉక్త ఇత్యాశ బ్ధ్య - సగుణవిద్యాయాం తావద్విధాన మస్తి - నిర్గుణవిద్యాయామపి వస్తుసామర్థ్యా త్కర్తవ్యతః - కాలత్రయేపి నాహం కర్తా భోక్తృత్వవగమా దితి పరిహరన్తి. తదయోక్తమ్ - నాహం కర్తా నాహం భోక్తృతి జ్ఞానేనత్యపి చిద్దనేన కట్టకేన న్యదేహం లిమ్మత స్తుదతశ్చ పురుషన్య లేప తోద కర్తృత్వ సుఖదుఃఖాన్వయదర్శనాత్. సాక్షాత్కారవతో న సుఖాద్యన్వయ ఇతిచేన్న - * వ్యుత్థానకాలే రాజేన్ద్రీ అస్తే హేయతిరోహితఇతి యోగవ్యుత్థానే దేహసుఖదుఃఖాద్యన్వయస్య ప్రామాణికత్వాత్, నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాచ్చ వద్ధ్యానుతస్య వ్యాధిపరిహారవిద్యర్థః ప్రయాసః. కర్తృఫలభోగానవశ్యంభావేపి దేశకాలనిమిత్తాపేక్షో మాక్షిఇతి పూర్వపక్షిణోక్తే - తథాచేత్కర్తృఫలపదనిత్యత్వప్రసజ్జఇతి సిద్ధాన్తినా పరిహరశ్చానుపపన్నః. నివర్తకజ్ఞానోదయాన స్తరభావిన్యా ఆవిద్యానివృత్తే రనిత్యత్వప్రసజ్జాత్. ప్రాగవ్యవిద్యానివృత్తి రస్తిచేత్ - శాస్త్రీవైయ ర్థస్య. — అపరేతు - * నాభుక్తమితి స్తరణ మవిద్యద్విషయ మిత్యాచూః. తద్భావ్యోక్తవిషయవ్యవస్థాఫలమ్ - విద్యాయాః కర్తృణాం ఫలీత్వా దనశక్తివిశాళసామర్థ్యహ్యుక్తే కర్తృణాం ఫలజననసామర్థ్యం విద్యారహితేషు భవతీతి జ్ఞాయతే. అవిద్యద్విషయత్వమూలేఽభిహితే తద్విషయత్వం సిద్ధృతితి భాష్యే మూలయుక్తిరుక్తా. — అన్యేత్వాచూః - అనుఫలం ద్వివిధమ్ - లేహ, విపాకశ్చేతి. తత్ర లేహః - అప్రాయత్వమ్. స్నానా ద్యవసేయమ్. విపాకః - సరకపాతాదిః. సుకృతస్యాపిలేహః - మహత్త్వపజ్జిపావనత్వకాపానుగ్రహసామర్థ్యకామ్యకర్తరుచిరూపః. విపాకః - స్వర్గాదిః. తత్ర మహత్త్వంనామ * సవనగతౌ క్షత్రియవైశ్యౌ హత్యా బ్రహ్మహోభవతి * అగ్నిరైవ దీక్షితస్తస్మాదేవం సోపస్సృశే దిత్యవగమ్యతే. తత్ర లేహః - స్వసామర్థ్యప్రసూతం ఫలమ్. విపాకః - నైయోగికఫలమ్. ఏవం జ్ఞానస్యాపి స్వసామర్థ్యప్రభావితమ్, నైయోగికంచేతి ఫలం ద్వివి ధమ్. తత్ర పురుషబుద్ధిలక్షణేన మాహత్త్యశబ్దవాచ్యేన కల్పవిరోధినా పూర్వకల్పవినిశాః. ఉత్తరాఘానా మప్రాయత్వకరణ రూపసంశ్లేషవిఘాత శ్చ. జ్ఞానస్య నైయోగికఫలంతు దేహపాతేఽన్తిమప్రత్యయసాపేక్షం సుకృతదుష్క్రృతప్రహణమ్, బ్రహ్మభావావిష్కరణంచ. ఉత్తరేషా మఘానా మశ్లేషవ - నవినాశః. అతఏవ * సుకృతదుష్క్రృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయ సుకృత ముపయస్త్యప్రియా దుష్క్రృతమితి ధూనసవచన, మప్రియజ్ఞాత్యుపాయనవచనంచ ఉత్తరాఘనియమితి. అత్రోచ్యతే - యద్యపి కర్తృణా మధికారానధికారానజాతీయకర్తాస్తరుచిన్వర్తనరకాదిఫల విభాగోఽస్తి - తథాపి సామర్థ్యప్రభావితనైయోగికఫలవిభాగో సోపపన్నః - భగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ సామర్థ్యాభావా నియోగాభావాచ్చ. తద్వ్యతిరేకేణ సామర్థ్యనియోగాభ్యుపగమేవ్యశ్లేషవచనస్య లేపవిఘాతమాత్రవిషయత్వమ్, ధూనసోపాయనవచనయోరుత్తరాఘమాత్రవిషయత్వం చానుపపన్నమ్. తథాహ - ఉత్తరాఘస్య విపాకహేతుశక్తి రుత్పన్నా - నవా. నచేత్ - లేపవిఘాతోఽశ్లేషఇతి విశేషోపాదానవైయర్థ్యం స్యాత్ అస్తద్వియపక్షఃపరిగృహీతశ్చ భవేత్. ఉత్పత్తిపక్షే - క్రియోత్తీర్ణా కర్తృశక్తి రాత్తదర్తభూతా - పరమాత్మప్రీత్యప్రీతిరూపావా స్యాత్. ఉభయధా వ్యుశ్లేషవచన మనుపపన్నం స్యాత్ - ఆత్మదర్తత్వే తత్సమవేతత్వా, త్పరమాత్మప్రీత్యప్రీతోశ్చేతనవిషయత్వాచ్చ. విపాకశక్తేః శ్లేషస్తీప్తిః - లేపవి ఘాత ఏవాశ్లేషరూపతయాఽభిమత ఇతి చేత్ - తర్హ్యశ్లేషవచనసజ్జోచసన్యాత్. * సుకృతదుష్క్రృతే ధూనుతఇతి ధూననశ్రవణబలా దవర్జనీ య సృజోచ ఇతిచేత్. తర్హ్యనుత్పన్నస్య ధూననాయోగా ద్విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవంచ స్యాత్. నచానుత్పన్నస్య ధూననాయోగాత్తదు త్పత్తిః కల్పనీయా భవేత్ - ఉత్పన్నస్యావ్యవస్థస్య పాంసుభసితకరిషాదిఫత్ సంయోగవిభాగార్హద్రవ్యత్వాభావాత్ ధూననానుపపత్తే స్తత్కల్ప నవైయర్థ్యాత్, ధూననశబ్దేన వినాశో లక్ష్యత ఇతిచేన్న - వినష్టస్య ప్రియాప్రియజ్ఞాతిపరిగ్రహయోగాత్. పురుషగతాదృష్టవినాశేపి ప్రియాప్రియేషు నష్టనజాతీయాదృష్టాస్తోత్పత్తిరేఫ తత్సబ్దముణ నిలిచేత్. కర్తృగతాదృష్టవినిశాస్య, పురుషాస్తరగతాదృష్టాస్తోత్పత్తేశ్చ కిం కర్తవ్యభావ ఏవ కారణమ్ - తస్మి నర్వేషం సర్వాణి కర్తాణి నశ్యేయః, పురుషాస్తరేవదృష్టం జనయేయశ్చ. తతశ్చ కర్తృణాం భోగాభావా, అన్యేషాం భో

౧౮॥ సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఃపాతేతు. ౧.

గనియమశ్చ, స్యాత్. అభ్యుక్తఫలస్యాకృతప్రాయశ్చిత్తస్య కర్తవ్యోఽయం స్వభావ ఇతిచేత్. తద్వి ద్వాదశవార్షికాదిషు కేనచి దససంఖ్యేతేషు తద్వి పతాం బ్రహ్మహత్యాదిదోషాన్వయేన సంవ్యవహారాదిషు బహిష్కార్యతా స్యాత్. యద్యుచ్ఛేత - నాత్ర కర్తవ్యభావః కారణమ్ - అపితు పరివిద్యా మాహాత్మ్యమేవ. తత్తు విద్యదంతం పూర్వాశుం వినాశ్య తదప్రియేషు తాదృశ మఖం జనయతీతి. తద్వ్యుత్తరాఖు ప్రతిబద్ధమ్, ప్రియాప్రియేషు తాదృశాదృష్టంచ విద్యా కరోతిత్యభ్యుపగమో వరమ్ - తథాసత్యత్వత్తికల్పనగౌరవాభావాత్. ఏవంచ ధూననూపాయనయో రుత్తరాఖుమాత్రవి పయత్వనిష్పన్నా నిర్విబద్ధసన్యాత్ - విదుషః పూర్వాశువినాశనే, జ్ఞాతిషు తాదృశాఖుజననేచ విద్యాసామర్థ్యస్యోపపన్నత్వాత్. ఏవంచసతి * సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇత్యత్ర సుకృతదుష్కృతశబ్దయో రసంజోచ్య సన్యాత్ - అన్యథా సజ్జోచ్యో నిర్విబద్ధసన్యాత్ - నప్తస్య కర్తవ్యోఽన్యత్ర నజ్జ్యోమణాయోగరూపస్య సజ్జోచ్యపేతోః పరిహృతత్వాత్. పురుషాన్తరే తాదృగదృష్టాన్తరోత్పత్తి రుపాయనమితి త్వయైవ హ్యుక్తమ్. ఇయా ని్యకేషః - ఏక స్తినృతేఽశ్లేషవచనస్య ధూననూపాయనవచనయోశ్చ సజ్జోచ్యో, విపాకశక్త్యుత్పత్తికల్పనగౌరవంచ - పక్షాన్తరేతు సర్వ శ్రుత్యసజ్జోచ్యో లాఘవంచేతి.

అత్రాయ మర్థోఽనుసంధేయః - విదుషః కర్తవ్యం చతస్రోఽవస్థాశ్చుతాః - వినాశో, ఽశ్లేషా, ధూనన, ముపాయనంచేతి. క్రియామా త్రవినాశస్య లోకనిర్ధత్వాత్, క్రియాయా అశ్లేషధూననసజ్జ్యోమణానా మయోగ్యత్వా చ్చావస్థాచతుష్టయం క్రియోత్తీర్ణశక్తివిషయం నిర్ణీతమ్. సాచ శక్తి రిష్టానిష్టఫలదిత్సలక్షణపరమా త్మప్రీత్యప్రీతిరూపా - అన్యథా శ్రుతమానాశ్రుతకల్పనప్రకల్పాదితి ప్రాగేవాపపాదితమ్. తత్ర వినాశాశ్లేషవ చనయోః పూర్వోత్తరాఖువిషయత్వవత్ ఉపాయనవచనస్య పురుషాన్తరే తత్సమానాదృష్టోత్పత్తివిషయత్వంచార్థసామర్థ్యా త్సరైవరఖ్యుపగన్తవ్యమ్. అశ్లేషవచనంచ కృతోన్మత్తరాఖువిషయమ్ - అసజ్జోచ్యస్య స్వతః ప్రాప్తత్వాత్. అశ్లేషశ్చ - ప్రతిబద్ధోదయత్వమ్. ఉత్పత్తికల్పనగౌరవాభా వాత్, తత్కల్పనేపి ధూననసజ్జ్యోమణాయోగాత్, ఏవంచ విద్యాయాః పూర్వాశువినాశనే, ఉత్తరాఖుప్రతిబద్ధే, ప్రియాప్రియేషు సజాతీయాదృష్టజ ననే, సామర్థ్యంచ నిర్ధమ్. ఏవంచ విద్యాయాః వినష్ట ప్రతిబద్ధాదృష్టసజాతీయాదృష్టజనసామర్థ్యాత్ ఉపాయనశ్రుతిశ్చ నూత్తరాఖుమాత్రవిషయా - అపితు పూర్వోత్తరాఖువిషయా స్యాత్. తథాచోపాయనవాక్యస్థసుకృతదుష్కృతశబ్దాసంజోచ్యశ్చ భవేత్, తత్రవినాశః - భగవతః పూర్వోత్పన్న కర్తవ్యలదిత్సానిష్పత్తిః. అశ్లేషశ్చ - ఉత్తరకర్తవ్యలదిత్సాప్రతిబద్ధః. తోచ యద్యర్థోపహితో - యస్యయం ప్రకాన్త ముపాసనం సమాపయేత్ - పూర్వోత్తరయోః కర్తవ్యోః ఫలం నదాస్యామితి నజ్జల్పరూపాహితౌ. సమాప్తేతు కర్తవ్యలం నైవ దాస్యామితి నజ్జల్పా విధూననశ్రుత్యభిప్రే తః - లోకే సేవారమ్భసమాపనయోః ప్రీతితారతమ్యదర్శనాత్, కాన్తేషు తీర్థసేవాద్యుపక్రమసమాపనయోః ఫలతారతమ్యదర్శనాచ్చ. లోకే రాజా దీనామివ పరమాత్మనూపి స్వసేవకవిషయప్రీత్యతిశయేన తత్ప్రియాప్రియజనేషు తదనురూపేష్టానిష్టఫలదిత్సాచ భవతి. ఏవంచ పూర్వోత్తరాఖువినాశ ప్రతిబద్ధధూననూపాయనపేతుర్విద్యామాహాత్మ్యమితి.

తదధికమాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఃపాతేతు. అవాన్తరసంశ్లేషఃస్ఫుటా. ఇతరస్యాప్యసంశ్లేష ఇతి ప్రతిజ్ఞానిర్దేశః - ఏవ మితి న్యాయా తిదేశః. ఉత్తరపూర్వాశుకృతయో రశ్లేషవినాశౌ కిం సమ్భవతః - నేతి. కిం * పాపం కర్తవ్యస్థితే * సర్వే పాప్తానః ప్రదూయన్తఇతి వాక్య ద్వయం సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశవరమ్ - ఉత దుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశవరమ్. కి మత్ర పాపకర్తృభ్యో నిషిద్ధపరః - ఉత విద్యావిరోధిఫలక ర్తవరః. * సర్వే పాప్తాన ఇతి వాక్యం కిం పాపశబ్దస్య విద్యావిరోధిఫలక ర్తవరతా మవగమయతి-నేతి. * న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పా

౧౮. సూ. ఇతరస్యాప్యేవమసంశ్లేషఃపాతేతు. ౧.

(వే-సా). విదుషః పుణ్యస్యాపి మోక్షవిరోధిత్యేనానిష్టఫలత్వసామ్యా దేవ మశ్లేష వినాశౌ. వృష్టిన్నాయురారోగ్యాదివిద్యానుగుణఫలస్య కర్తవ్యః శరీరపాతా దూర్ధ్వ మఫలత్వమ్. ౧.

(వే-దీ). కి మసంశ్లేషవినాశౌ పుణ్యకర్తవ్యోఽపి సమానా? ఉతనేతి సంశయః. పుణ్యకర్తవ్యస్య సుఖరూపత్వేన విదుషోఽనిష్టత్వాభావాన్నన మానామితి పూర్వగోచరః. రాధాన్తస్తు - ముముక్షో ర్మోక్షవిరోధిత్యేనానిష్టత్వసామ్యా దశ్లేషవినాశౌ సమానావేవ. నూత్రార్థస్తు - ఇతరస్య పుణ్య స్యాప్యనిష్టఫలత్వాసామ్యా దేవమ్ - అశ్లేషవినాశౌ. విద్యానుగుణస్యతు వృష్టిన్నారోగ్యాది ఫలస్య శరీరపాతా దూర్ధ్వ మనిష్టత్వా దశ్లేషః. ౧.

ఉత్తరపూర్వాసుయో ర్విద్యయా ఆశ్లేషవినాశాపుక్తా - ఇతరస్య - పుణ్యస్యాపి ఏవమ్ - † ఉక్తేన న్యాయేనా శ్లేషవినాశో విద్యయా స్యాతామ్ - † విద్యాఫలవిరోధిత్యసామాన్య ద్వ్యపదేశాచ్చ. † భవతి చ వ్యపదేశః † ఉభే సుకృతదుష్కృతే నిర్దిశ్య * ౧ సర్వే పాప్తానోఽతో నివర్తంత ఇతి, * ౨ † తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత ఇతిచ. ముముక్షో రనిష్టఫలత్వా త్సుకృతస్యాపి పాప్తశబ్దేన వ్యపదేశః. [౧॥ ఛాం-౮-౪-౧. ౨॥ కాషీ-౧-౪.]

† సుకృతస్యాపి శాస్త్రీయత్వా, తత్ఫలస్యకేహంచ దిష్టత్వదర్శనాచ్చ విద్యయా అవిరోధశక్త్యాం నివర్తయితు మతిదేశః.

† నను విదుషోపి నేతికర్తవ్యతాకోపాసననిర్వృత్తయే పుష్ట్యాదిఫలానీష్టాన్యేవ కథం తేహం విరోధా ద్విनाశ ఉచ్యతే. తత్రాహ పాతేత్వీతి - శరీరపాతేతుతేహం వినాశః. శరీరపాతా దూర్ధ్వంతు విద్యానుగుణదృష్టఫలాని సుకృతాని నశ్యంత్యర్థః.

ఇతరాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అనారబ్ధకార్యే ఏవతు పూర్వే తదవధే. ౧.

† బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేః పూర్వోత్తరభావినో సుకృతదుష్కృతయో రశ్లేషవినాశాపుక్తా. † తతః పూర్వభావినోః

ప్తానూఽతో నివర్తంత ఇతిహి శూయతే సచేత్ - పాపశబ్దస్య నిషిద్ధమాత్రపరతయా వాక్యయోః దుష్కృతమాత్రాశ్లేషవినాశపరత్వా న్న సుకృతాశ్లేషవినాశసమ్భవః, అపగమయితేచ్ - పాపశబ్దస్య విద్యావిరోధిఫలక ర్తపరత్వేన వాక్యయో సుకృతదుష్కృతాశ్లేషవినాశపరత్వాత్ పూర్వోత్తరసుకృతయో రశ్లేషవినాశసమ్భవఇతి. * † ఏవంశబ్దం వ్యాచక్షే (ఉక్తేనేతి) † ఉక్తం న్యాయం వివృణోతి (విద్యాఫలతి) † ఏవంశబ్దేన పూర్వ సూత్రానుకృప్తవ్యపదేశశబ్దార్థముపపాదయతి (భవతిచేతి) † పుణ్యస్యాపి పాప్తశబ్దవాచ్యత్వే శ్రుతిం దర్శయతి (ఉభేఇతి) ఉభయోః పృథగభిధానే శ్రుతి మాహ (తత్సుకృతేతి).

† అతిదేశస్యాధికాశక్త్యామాహ (సుకృతస్యేతి).

† సూత్రఖణ్డాంతరస్య శక్త్యామాహ (నన్వీతి) విద్యానుగుణదృష్టఫలాని తిష్ఠన్తిచేత్ - తాని శరీరపాతాదూర్ధ్వం నశ్యంత్యర్థః.

పరేచాపరేచ - పాతేత్వీతి సూత్రఖణ్డ మేవం వ్యాచక్షతే - ఆశ్లేషవినాశనిర్దేహపాతే ముక్తి రవశ్యంభావినీ - తుశబ్దోఽవధారణఇతి

తన్నిష్ప్రియోజనమ్ - సర్వబద్ధకవిరహే మాత్రస్య వత్సయమాప్రకారేణ నిస్సంశయత్వాత్, సర్వప్రారబ్ధకర్తృనపక్షయేనతి దేహపాతే మాత్రస్యోప రితనాధికరణవిరుద్ధత్వాచ్చ. — అన్యేత్వనేనాధికరణేనాశ్లేషమాత్రాతిదేశః - న వినాశాతిదేశ ఇతి యదన్తి. తదయుక్తమ్ - వినాశాశ్రవణరూప హేతో రనిర్ధత్వాత్, పాప్తశబ్దస్యైవైవాభయవాచిత్యోపపాదనాచ్చ. దేహస్తే జ్ఞాతిభిః పరిగ్రహా దవినాశ ఇతిచేన్న - ద్విషడ్భిః పరిగ్రహేణ దుష్కృతస్యాప్యవినాశప్రసక్త్యాత్. సుకృతస్యాశ్లేషో నామ - కామ్యక ర్తృచ్యుతత్వేతి. పక్షిపావనత్వాదిలక్షణమాహ త్యస్యతు విద్యయా విరోధాభావా న్నాశ్లేషః. ఏవం స్వసామర్థ్యప్రభావితం జ్ఞానఫలం నిరూపితమ్ - కదా తర్హి నైయోగికఫలం సుకృతదుష్కృతప్రహాణ మిత్యపేక్షాయా మాహ పాతేత్వీతి - దేహపాతపవేత్యర్థ ఇత్యాచూః. పాతఇత్యస్య వ్యాఖ్యాన మనుపపన్నమ్ - నిష్ఫలత్వాదేవ. తచ్చ సామ్యురాయ ఇత్యత్ర ప్రాగుక్తత్వాత్. అపేక్షితాకథనంచ - భాష్యోక్తశక్త్యాః పరిహరణీయత్వాత్. అతో యథాభాష్యమేవార్థః

ఇతరాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అనారబ్ధకార్యే ఏవతు పూర్వే తదవధే. † అనాంతరసంజ్ఞితమాహ (బ్రహ్మవిద్యోత్పత్తేరితి) † (తతఃపూర్వభావినోః) బ్రహ్మ

(వే-సా). విద్యాధిగతేః పూర్వకృతే పుణ్యపాపే ఫలదానాయాప్రవృత్తే ఏవ విసశ్యతః, “తస్య తావ దేవ చిరమ్” ఇతి శరీరపాతావధిశ్రుతే.

(వే-దీ). విద్యోత్పత్తేః పూర్వకృతయోః పుణ్యపాపయో రవిశేషేణ వినాశః. ఉతానారబ్ధకార్యయోరేవేతి సంశయః. “సర్వే పాప్తానః ప్రదూయన్తే” ఇతి విశేషభావా దవిశేషేణేతి పూర్వోపేక్షః. రాధాస్తనూ “తస్య తావదేవ చిరం యావన్నవిమాక్ష్యే అథ నమ్మత్యే” ఇత్యు త్పన్నవిద్యస్యాపి శరీరమాత్రావధిత్వశ్రుతే, సర్వవినాశే శరీరనిత్యనుపపత్తే, శ్చానారబ్ధకార్యయోరేవ వినాశః. సూత్రం చ వ్యాఖ్యాతమ్. ౧

సుకృతదుష్కృతయోః కి మవిశేషేణ వినాశః - ఉతానారబ్ధకార్యయోరేవేతి విశయే - * ౧ సర్వే పాప్తానః ప్రదూయంత ఇతి విద్యాఫలస్యావిశేషశ్రవణా, ద్విద్యోత్పత్త్యుత్తరకాలభావిన్యాశ్చ శరీరస్థితేః కులాలచక్రభ్రమణాదివత్సంస్కారవశా దప్యవపత్తే రవిశేషేణ. [౧॥ - ఛాం - ౫ - ౨౪ - ౩.]

ఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే - అనారబ్ధకార్యేవవతుపూర్వే ఇతి - విద్యోత్పత్తేః పూర్వే సుకృతదుష్కృతే అనారబ్ధకార్యే - అప్రవృత్తఫలే ఏవ విద్యయా నశ్యతః. కుతః. అదవధేః - * ౧ తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సమ్మత్స్య ఇతి శరీరపాతవిశమ్యావధిశ్రుతేః. నచ పుణ్యాపుణ్యకర్మజన్యభగవత్ప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ శరీరస్థి హేతుభూతసంస్కారసద్భావే ప్రమాణమస్తి. [ఛాం - ౬ - ౧౪ - ౨.]

అనారబ్ధకార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యయైవతద్దర్శనాత్. ౧.

† ఇతరస్యాప్యేవ మసంశ్లేష ఇతి విద్యాబలా తుకృతస్యాప్యసంశ్లేష ఉక్తః. అగ్నిహోత్రాదీనాం నిత్యనైమిత్తికానాం

విద్యోత్పత్తిపూర్వభావినా రిత్యర్థః. కిం పూర్వే సుకృతదుష్కృతే ఆవిశేషేణ నశ్యతః - ఉతానారబ్ధఫలే. కిం * సర్వే పాప్తానః ఇతి సర్వశబ్దస్య రస్యానురోధో న్యాయః - ఉత * తస్య తావదితి విశమ్మశ్రుత్యనురోధః. కిం కులాలచక్రభ్రమణవత్ కర్మవినిశే సంస్కారేణ శరీరధారణ ముపపద్యతే - నేతి. కి మిశ్వరప్రీత్యప్రీతివ్యతిరేకేణ సంస్కారకల్పనాయాం ప్రమాణ మస్తి - నేతి. అస్తిచేత్ - తేన శరీరధారణోపపత్తేః సర్వశబ్దస్య రస్యానురోధస్య న్యాయత్వా దవిశేషేణ నశ్యతః. సచేత్ - సంస్కారేణ శరీరధారణాయోగాత్ విశమ్మశ్రుత్యనురోధేనానారబ్ధఫలే ఏవ నశ్యత ఇతి సిద్ధ్యతి.

సర్వమిథ్యాత్వవాదినా మిద మధికరణం విరుద్ధమ్ - ప్రారబ్ధకర్మణోఽపి మిథ్యాత్వేన బాధాత్ స్థిత్యనుపపత్తేః. ద్విచన్ద్రజ్ఞానవైషమ్యం ప్రాగేతాత్తమ్. ప్రవృత్తఫలస్య కర్మణః కులాలచక్రవేగవిదస్తరాశే ప్రతిబద్ధానమ్భవ ఇత్యపి దురుక్తమ్ - స్వాప్నకులాలచక్రభ్రమణవత్ - ద్వితీయక్షణే ప్రబోధేనతి తద్వేగస్య బాధితత్వదర్శనాత్. సంస్కారా ద్వేహధారణం చేత్ - తీణాయుషా మవిదుషామపి దేహధారణం స్యాత్.

అనారబ్ధకార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. అగ్నిహోత్రాదితుతత్కార్యయైవతద్దర్శనాత్. † ఆవాస్తరసగ్గతిమాహ (ఇతరస్యాపీతి) ఉర్ధ్వరేతస్సగ్ని హోత్రాదివైరపేక్ష్యదర్శనాత్ అనూర్ధ్వరేతసామపి తన్నైరపేక్ష్యశక్త్యాం సర్వాపేక్షేతినూత్రమ్. యజ్ఞాదే రాశ్రమధర్మత్వే విద్యాగ్గత్వేచ నిత్యా నిత్యసంయోగవిరోధపరిహారార్థం సహకారీత్వేనచేతి నూత్రమ్. సుకృతఫలాల్లేషా దసనుష్ఠేయత్వశక్త్యాపరిహారార్థం అగ్నిహోత్రాదీతి నూత్రమ్. ఏవం నూత్రాణా మపానరుక్త్యావహేషు శక్త్యావిశేషేషు నూత్రాణా ముత్థానా త్నముచ్చయవాదో నిరవకాశః. కి మగ్నిహోత్రాద్యా శ్రమధర్మో విదుషః కార్యాల్లేషా దసనుష్ఠేయః - ఉతానుష్ఠేయః. కి మశ్లేషవచనం సర్వసుకృతవిషయమ్ - ఉత విద్యాగ్గ శ్రమధర్మవ్యతిరక్తసుకృతవిషయమ్. కిం విద్యత్సమ్మన్ద్యాశ్రమధర్మస్యాపి ఫలం విద్యావ్యతిరక్తమ్ - ఉత విద్యైవేతి. వ్యతిరక్తంచేత్ - అశ్లేషవచనస్య సర్వసుకృతవిషయతయా కార్యాల్లేషా దసనుష్ఠేయతా. విద్యైవ ఫలంచేత్ - అశ్లేషవచనస్య విద్యత్సమ్మన్ద్యాశ్రమధర్మవ్యతిరక్తవిషయత్వేన కార్యాల్లేషాభావా దనుష్ఠేయతా. † పూర్వపక్షమాహ (ఇతరస్యేత్యాదినా).

౧౬॥ సూ. అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యయైవ తద్దర్శనాత్. ౧.

(వే-సా). అగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమకర్మ, విద్యోత్పత్త్యాఖ్యకార్యయైవ ఆప్రయాణా దనుష్ఠేయమ్ “తమేతం వేదానువచనేన” ఇత్యాదినా విద్యోత్పత్తికార్యత్వం హ్యశ్రమధర్మస్య వృప్తమ్. ౧.

(వే-దీ). అగ్నిహోత్రాద్యాశ్రమధర్మః కిం విదుషోఽనుష్ఠేయః. - ఉత నేతి సంశయః. సుకృతదుష్కృతయో రశ్లేషవినిశాభిధానా దాశ్రమధర్మస్యాపి సుకృతత్వసామ్యేన కార్యాల్లేషా, దసనుష్ఠేయ ఇతి పూర్వని పక్షః. రాధాస్తన్తు - ఆశ్రమధర్మస్యతు విద్యోత్పత్తిరేవ కార్యమితి తత్కార్యయైవానుష్ఠేయః. దృశ్యతేహి “తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి” ఇత్యాదినా విద్యోత్పత్తికార్యత్వమ్. విద్యాచాప్రయాణా దహరహరభ్యాసాధేయాతిశయోత్పాద్యైవ. నూత్రంచ వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

స్వాశ్రమ ధర్మాణామపి సుకృతత్వసామాన్యేన తత్ఫలస్వాగ్నేహ దనిచ్ఛతోఽననుష్ఠానే ప్రాప్త ఉచ్యతే.

† అగ్ని హోత్రాదిత్వేతి - తుశబ్దస్సుకృతానరేభ్యో విశేషణార్థః. అగ్ని హోత్రాద్యాశ్రమధర్మాః ఫలాగ్నేహ సమ్భవా దనుష్ఠేయా ఏవ. తదసమ్భవశ్చ తతాః కార్యార్థత్వాత్తేషామ్. విద్యాఖ్యకార్యాయైవహి విదుషోఽగ్ని హోత్రా ద్యనుష్ఠానమ్. కథ మిద మవగమ్యతే - తద్వర్ణనాత్ - దృశ్యతేహి * ౧ తమేతం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేనేత్యాదినాఽగ్ని హోత్రాదీనాం విద్యాసాధనత్వమ్. † విద్యాయాశ్చాప్రయాణా దభ్యా సాధేయాతిశయానాం అహరహరుత్పాద్యత్వా త్తదుత్పత్త్యర్థ మాశ్రమకర్తాప్యహరహరనుష్ఠేయమేవ-అన్యథాఽశ్రమ కర్తలోపే దూషితాంతఃకరణస్య విద్యోత్పత్తిరేవ స స్యాత్. [౧॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨౨.]

† యది అగ్ని హోత్రాదిసాధుకృత్యా విద్యోత్పత్త్యర్థాః, విద్యోత్పత్తేః ప్రాచీనంచ సుకృతమ్.

* ౨ యావ త్సమాంత ముపిత్వా * ౩ ప్రాప్త్యాంతం కర్తవ్య ఇత్యనుభవేన వినష్టమ్, భుక్త శిష్టంచ ప్రార్థనఫలమ్ - * † సుహృదస్సాధుకృత్యా మిత్యన్య కో విషయః. తత్రాహ.

౧౭॥ సూ. అతోన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః. ౨.

అతః అగ్ని హోత్రాదిసాధుకృత్యానాం విద్యోత్పత్త్యర్థానాం అన్యాపి - విద్యాధిగమా త్పూర్వోత్తరయో రుభయోరపి పుణ్యకర్తవ్యోః ప్రబలకర్త ప్రతిబద్ధఫలాసాధుకృత్యాఽనన్తా సమ్భవత్యేవ - తద్విషయ మిద మేకేషాం శాఖ నాం వచనమ్ * ౪ తస్య పుత్రా దాయ ముపయన్తి సుహృద స్సాధుకృత్యామితి. విద్యయాఽగ్నేషవినాశశ్రుతిశ్చ తద్విషయా. [౨॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౫. ౩॥ బృ - ౬ - ౪ - ౬ - ౪॥]

† రాధాస్తస్తు (అగ్ని హోత్రాదిత్వేతి) † తర్హి సకృదనుష్ఠేయ మిత్యత్రాహ (విద్యాయాశ్చేతి).

† ఉత్తరసూత్రస్య శక్కామాహ (యస్యగ్ని హోత్రాదీతి). † (సుహృదస్సాధుకృత్యామిత్యన్యకోవిషయఇతి) ఉత్త రసాపకృత్యానాం ప్రాగభుక్తఫలత్వాత్, ప్రార్థనఫలత్వేభావాత్, విద్యార్థత్వాభావాచ్చ, * ద్విషన్తః సాప కృత్యా మిత్యస్యోత్తరాశుం విషయ స్సాదితి మత్వా సుహృద స్సాధుకృత్యా మిత్యన్య కో విషయ ఇత్యుక్తమ్.

౧౭॥ సూ. అతోన్యాపిహ్యేకేషాముభయోః. భుక్తమ్, భుజ్యమానమ్, భోజ్యమాణమ్, ప్రతిబద్ధఫలం చేతి వివిధం కర్త. తత్ర పూర్వ కృతమ్, పశ్చాచ్చ పుష్ట్యన్నాదిహేతోః కృతమ్, ప్రతిబద్ధఫలం కర్తాస్తి-తద్విషయా * సుహృద స్సాధుకృత్యామితి శ్రుతిరగ్నేషవినాశశ్రుతిశ్చేత్యర్థః

౧౭॥ సూ. అతోన్యాపిహ్యేకేషా ముభయోః. ౨.

(వే-సా). “౪ తస్య పుత్రా దాయ ముపయన్తి” “౪ ద్విషన్తః సాపకృత్యాం సుహృద స్సాధుకృత్యామ్” ఇత్యాదివచనస్యగ్ని హో త్రాదే రన్యాప్యనాదికాల ప్రవృత్తా సాధుకృత్యా ప్రబలకర్తప్రతిబద్ధఫలా, ఉత్తరా పుష్ట్యన్నాదివిద్యానుగుణఫలా ప్రతిబద్ధాచేతి పూర్వోత్తరకృత యో రుభయో రప్యస్త్యేవ విషయః. ౨.

(వే-దీ). యద్యగ్ని హోత్రాది సాధుకృత్యా విద్యోత్పత్త్యర్థా, పూర్వకృతాచ సాధుకృత్యా ఆనుభూత

ఫలా ప్రార్థనఫలాచ, “సుహృదస్సాధుకృత్యామ్” ఇత్యన్య విషయః క ఇత్యాశక్కామాహ.

అతః-అగ్ని హోత్రాదిసాధు కృత్యానాం అన్యాపి విద్యాధిగమాత్ పూర్వోత్తరయోః పుణ్యకర్తవ్యో రుభయో శ్చ కారీర్యాదికాపుష్ట్యన్నా ద్యర్థతయా విదుషాఽనుష్ఠితా, విద్యోత్పత్తేఃపూర్వం కృతాఽఅనాదికాలప్రవృత్తాచ, ప్రబలకర్తాన్తరప్రతిబద్ధఫలా సాధుకృత్యాన్తిహి! అత ఏకేషాం శాఖినాం “౪ సుహృద స్సాధుకృత్యామ్” ఇతి వచనం తద్విషయమ్. విద్యయాఽగ్నేషవినాశశ్రుతిశ్చ తద్విషయా.

† అనుష్ఠితస్యాపి కర్తవ్యః ఫలప్రతిబంధసమ్భవం † పూర్వోక్తం స్మరయతి.

౧౦॥ సూ. † యదేవ విద్యయేతిహి. 3.

* ౧ యదేవ విద్యయా కరోతి - తదేవ వీర్యవత్తర మిత్యుద్గీధవిద్యాయాః క్రతుఫలాప్రతిబంధ ఫలత్వవచనేనానుష్ఠితస్యాపి కర్తవ్యః ఫలప్రతిబంధ సుచ్యతేహి. అతో విదుషోఽనుష్ఠితప్రతిబంధఫలవిషయమ్ * ౨ సుహృద సాధుకృత్యామితి శాట్యాయనికమ్.
[౧॥ ఛాం - ౧ - ౧ - ౧౦. ౨॥]

అగ్ని హోమ త్రాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

† అనంతరసూత్రసంజ్ఞామాహ (అనుష్ఠితస్యాపితి). † (పూర్వోక్తం స్మరయతి) పృథక్స్వప్రతిబంధఃఫలమితి సూత్రేణ కథోక్త మత్ర స్మరయతీత్యర్థః.

౧౦॥ సూ. † యదేవవిద్యయేతిహి. (సూచ్యతేహితి) అయం హిశబ్దః పృథక్స్వప్రతిబంధఃఫల మిత్యత్ర హిశబ్దసంస్కృతపపత్తిప్రసిద్ధిద్యోతకః - కింతూపపాదితప్రసిద్ధిద్యోతకః.

పరేతు - తత్కార్యయేతి - జ్ఞానస్య యత్కార్యమ్ - మోక్షః - తదర్థమితి వ్యాఖ్యానం - జ్ఞానకార్యస్య మోక్షస్య కర్తృకార్యత్వం విద్యోత్పత్తిద్వా రేణేత్యాపచారికమితి వదన్తి. తతో వగం జ్ఞానాఖ్యకార్యయేతి వ్యాఖ్యానమ్. ఉత్పన్నే సమ్యగ్దర్శనే విదుషా శ్చాస్త్రవిశ్వత్వా భావా ద్విద్యాయాః ప్రాగనుష్ఠితకర్తవ్యమయం తత్కార్యార్థత్వానిభిధానమ్. యదాప్య - సగుణవిద్యాను కర్తృత్వానతిపుత్రే ర్విద్యోత్పత్తావపి తస్యాగ్ని హోమత్రాదినమ్భవాత్ తద్విషయ మితిచాహుః. తదపి - సమ్యగ్దర్శనవతామపి ప్రత్యహ మన్తకరణశుద్ధ్యర్థ మగ్ని హోమత్రాదే రనువర్తనీయతాయాః * సఖలేవం వర్తయ న్యావదాయుష మితి ప్రతినిధిత్వాత్, సగుణవిద్యవిద్యావిభాగస్యాప్రామాణికత్వాచ్చానుపపన్నమ్. అతోఽన్యాపీతి - సాధుకృత్యావాక్యం కామ్యవిషయ మిత్యాహుః. యదేవ విద్యయేతి సూత్ర మధికరణాంతర మాహుః - * తేనోభావరుతః యశ్చైతదేవం వేద యశ్చ నవేదేత్యుద్గీధావిద్యాసంయుక్త మనంయుక్తంచ కర్త. తత్ర విద్యాసంయుక్తం కర్త ప్రకృప్తమ్. * బ్రాహ్మణాయ దద్యా దిత్యుక్తత్వేపి * విద్యాం ప్రతవతే దద్యా న్నమూర్ధాయేతి విశిష్టవిషయత్వసిద్ధివత్ * యజ్ఞే నేత్యవిశేషేణోక్తేపి విద్యాసంయుక్తవిశిష్టకర్తవ్యమయత్వసిద్ధే ర్విద్యాసంయుక్తకర్తవ్యమేవ జ్ఞానార్థత్వమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - * తదేవ వీర్యవత్తరమితి శ్రవణా ద్విద్యావిధురస్య కిర్యవత్త్వమాత్రం గమ్యత ఇతి తావదుపకారపేతుత్వా దవిశేషేణాసంయుక్తమపి కర్త జ్ఞానార్థ మనుష్ఠేయమితి సిద్ధాంతం. తదయుక్తమ్ - * యజ్ఞే నేత్యవిశేషశ్రవణా ద్వేదానువచనదానాదీనామివ విద్యావిధురస్య యజ్ఞస్య జ్ఞానార్థత్వప్రతీతే. యజ్ఞనైవ హ్యక్తోశ్రయోపాసనమ్ - నదానాదేః. * బ్రాహ్మణాయేత్యుక్తేపి విలక్షణపాత్రసిద్ధివదిత్యవ్యయుక్తమ్ - * దాన మశ్రోత్రియే యథా * ఆశ్రోత్రియే శ్రాద్ధ మధీత మత్ర మిత్యాదినిషేధవచనాంతరవాసితమనన్యతరైకార్థ్యాద్విశేషవిషయత్వప్రతీతిః - నతువచనాంతరనిరపేక్షా. ఇహతువాక్యాంతరేణవిద్యావిధురయజ్ఞస్య జ్ఞానార్థత్వప్రతీషేధాదర్శనాత్ యజ్ఞవిశేషవిషయప్రతీత్యభావవీన - యథా * స్వర్గకామో యజేత * యజ్ఞేన దేవేభ్యః ఇత్యాదిషు విద్యాసంయుక్తయజ్ఞప్రతీతిః అతః పూర్వపక్షానుత్థానాదనారమ్భణీయత్వేన. — అపరేతు - తత్కార్యయ - ఆపవర్గాయేతి సమచ్ఛయపర మాహుః. తదయుక్తమ్ - జ్ఞానకర్తృసమచ్ఛయస్యాప్రామాణికత్వాత్. తేవ యదేవవిద్యయేతి సూత్ర ముపైషీషత, తదయుక్తమ్ - యదా పరోక్తయోజనైవ న్యాత్ తదా హ్యనర్థక్యమ్ - ప్రతిబంధకర్తృ ద్యోతనరూపప్రయోజనసన్ధానా దపరేషాం మతిమాన్ద్యమేవ తేన ద్యోతితమ్. — సమచ్ఛయాప్రామాణికత్వదోషాన్యేషామపి తుల్యః. అన్యేతు - విద్యా

౧౦॥ సూ. యదేవవిద్యయేతిహి. 3.

(వే-సా). “౧ యదేవ విద్యయా” ఇత్యత్ర ఫలప్రతిబంధాన్తీ తిహ్యుక్తమ్. 3.

(వే-దీ). అనుష్ఠితస్య కర్తవ్యః ప్రబలకర్తృప్రతిబంధసమ్భవం పూర్వోక్తం స్మరయతి.

ఉక్తం హ్యుద్గీధవిద్యాయాః క్రతోః కర్తాంతర ప్రతిబంధాభావః ఫలమితి. అతః ప్రతిబంధఫలసాధుకృత్యనైవ సుహృత్సంక్రమణమ్. 3.

౧౯॥ సూ. భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వాఽథ సమ్పద్యతే. ౧.

యయోః పుణ్యపాపయో రక్షేషనినాశావృక్తై - తాభ్యా మితరే ఆరభ్యకార్యే పుణ్యపాపే కిం విద్యాయోనిశరీరావసానే - ఉత తచ్చరీరావసానే శరీరాంతరావసానేవేత్సనియమితి సంశయే - * ౧ తస్య తావదేవ చిరం యావన్నవిమోక్ష్య ఇతి తచ్చరీరవిమోక్షావసానత్వ శ్రవణా త్తదవసానే. [౧॥ ఛాం - ౬ - ౧౪ - ౨.]

సహకారణం కర్తణం విద్యయా ప్రహణసమ్భవనాయావినాభావాత్ విద్యాధిగమా త్పా గ్జన్తానరేచానుష్ఠితకామ్యవ్యతిరిక్తనిత్యవైమిత్తికకర్తృషు మయ మిద మధికరణం వ్యాచక్షతే. రాజనియోగానుస్థాయినాం సమ్మానప్రాప్తివత్సాధికారార్థానా మప్యగ్నిహూత్రాదీనా మపవర్గోఽవాస్తరి ఫలం భవేత్ప్రహణమితి సిద్ధాంతయన్తి. * య ఆత్మానమేవ లోక ముపాస్తే సహస్య కర్తృ జ్ఞీయత ఇతి వచన మత్ర ప్రమాణయన్తి - * యస్యతు ఖలు సంస్కారాణా మేకదేశోవ్యష్టావాత్సగుణా అథ స బ్రహ్మణ స్సాయజ్యం సాలోక్యం చ గచ్ఛతీతి గర్భసంస్కారాదే రపవర్గార్థత్వవిషయస్య త్వప్రబంధహితత్వా త్పా గ్ని నుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వసిద్ధిరితి. తదయంక్రమ్ - ఉదాహృతవచనస్య విద్యాధిగమాత్పా గ్ని నుష్ఠితకర్తృవిషయత్వే స్వరసతః ప్రామాణ్యాభావాత్, కథంచి దాపాద్యమానస్యానుపపన్నత్వాచ్చ. కర్తృత్వమమతాఫలవిషయత్రివిధత్యా గాభావే కర్తృణోఽపవర్గార్థత్వాద్యోగా, ద్వేదాస్తజ్ఞానా త్పూర్వం త్రివిధపరిత్యాగానుబంధేత్త తదాఽనుష్ఠితస్యాపవర్గార్థత్వాద్యోగాత్. విద్యాసహకారణం కథంవిద్యయా ప్రహణాశక్త్యేతి చేన్న-అక్షేషనినాశ ప్రతిబలేన విద్యాసహకారిత్వనిశ్చయస్య ప్రతిబద్ధత్వా త్తద్విషయశ్రుతే రర్థవాదత్వాశ్రయణోపపత్తే. పరవిద్యాకార్యమపి జనయన్తి యజ్ఞాదయః - కింపున స్వర్గమితిహి స్తోతుం శక్యమ్, అతః ప్రాగనుష్ఠితవిషయత్వ మనాదృత్య విద్యత్సమ్బద్ధ్యాశ్రయధర్త విషయత్వాశ్రయణం యంక్రమ్. అతోఽన్యాపీతీనూత్రేణ ప్రహణవచనం వినియోగవచనంచ కామ్యవిషయ మిత్యుక్తే - మోక్షార్థం కర్తృతు స ప్రహీయతే - కిం త్వా బ్రహ్మలూతా త్తమనుగచ్ఛతి - ఏవం కామ్యాని విజ్ఞానానిచ దేహస్తే ప్రహీయన్తే - నిత్యాని విజ్ఞానాని విద్యాంస మనుగచ్ఛన్తీతి కర్తృను జ్ఞానేషు చ విభాగ ముక్తావ - నిత్యాని విజ్ఞానాని సనన్తీతి శక్త్యా మాపాద్య - తత్పరిహరపరం యదేవ విద్యయేతి సూత్రం వ్యాచక్షతే - కర్తృసమ్పద్యర్థం విజ్ఞానం హి విహితమ్ తత్ర కామ్యకర్తృసమ్పద్యర్థం విజ్ఞానం ప్రహీయతే - మోక్షార్థకర్తృసమ్పద్యర్థం విజ్ఞాన మనుగచ్ఛతీతి. అత్ర బ్రూమః - మోక్షార్థం కర్తృ విద్యాంస మనుగచ్ఛతీత్యేత స్తముత్తో శ్చరమదేహపాతే - ఉత తద్వ్యతిరిక్తదేహపాతే. ప్రథమే కల్పే నాయం విభాగః - జ్ఞానకర్తృ సముచ్చయస్య నిరస్తతయా విద్యోత్పాదనమాత్రిచరితార్థస్య కర్తృణో మోక్షార్థ మనుగత్యనుపపత్తే. ద్వితీయేతు - కృత్సమకృతదుష్కృతప్రహణా భావాత్ కామ్యం కర్తృ ప్రహీయతే - మోక్షార్థ మనుగచ్ఛతీతి విభాగోఽనుపపన్నః. యతః కర్తృణాం విద్యాజ్ఞత్వమేవ - సమోక్షార్థత్వమ్ - అతఏవ మోక్షార్థకర్తృసమ్పద్యర్థం విజ్ఞాన మనుగచ్ఛతి - కామ్యకర్తృసమ్పద్యర్థం విజ్ఞానం ప్రహీయత ఇతిచ విభాగోఽనుపపన్నః. సను-ముముత్తో శ్చరమేతర దేహపాతేఽపి విద్యాజ్ఞ కర్తృసమ్పద్యర్థం విజ్ఞాన మనుగచ్ఛతి - ఇతర త్వహీయత ఇతి విభాగపరం సూత్రం స్యాదితి చేత్. చరమదేహపాతా త్పూర్వ మశేషసుకృతదుష్కృత ప్రహణాభావేన సుకృతసమ్పద్యర్థజ్ఞానస్యాపి ప్రహణాయోగాత్. ఉపకార్యాను గమాననుగమానుగుణౌ హ్యుపకారకాను గమాననుగమా. అతఏవహి మోక్షార్థకర్తృసమ్పద్యర్థం విజ్ఞానానుగమ స్త్వయోత్ప్రేక్ష్యతే. అతః ప్రతిబద్ధఫలసాధుకృత్యోపపాదన మాకాక్షీ తమితి తత్ప రత్వమేవ సూత్రస్య యంక్రమ్.

అగ్ని హూత్రాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౯॥ సూ. భోగేన త్వితరేక్షపయిత్వాఽథ సమ్పద్యతే. సద్గతిః స్ఫుటా. ఆరభ్యకార్యే పుణ్యపాపే కిం విద్యాయోనిశరీరావసానే - ఉత తచ్చరీరావసానే దేహాంతరావసానేవేత్సనియమః. కిం * తస్య తావదితి వాక్యం విద్యాయోనిశరీరావసాన మవగమయతి - ఉత శరీర మతన్త్రీకృత్య ఫలభోగావసాన మవగమయతీతి. ప్రథమే - విద్యాయోనిశరీరావసానత్వమ్. ద్వితీయేత్సనియమః.

(వే సా). ఆరభ్యకార్యయోః పుణ్యపాపయో ర్మత్ఫలమ్, తత్ ఏకశరీరావసాన మనేక శరీరావసానంవా భుక్త్యైవ తదంతరం బ్రహ్మప్రాప్నోతి.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే వేదాంతసారే, చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

(వే-ది). ఇతరే - ఆరభ్యకార్యే పుణ్యపాపే, కిం విద్యాయోని శరీరావసాన ఏవ వినశ్యేతే. ఉత తచ్చరీరావసానే శరీరాంతరావసానేవేత్స నియమితి సంశయః. “౧ యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సమ్పన్నే” ఇతి సమ్పన్నే శరీరవిమోక్షవిశిష్టమాత్రశ్రుతే తచ్చరీరావసాన ఇతిపూర్వగిసత్తః, రాధాస్తన్తు - ప్రారబ్ధఫలయోః కర్తృణో భోగేనైవ క్షపయితవ్యత్వాభిప్రాయేణ “౧ యావ న్నవిమోక్ష్యే అథ సమ్పన్నే” ఇత్యుచ్యతే-నశరీర మాత్రమ్. కర్తృవిషయాహి బద్ధమోక్షౌ. అతః ప్రారబ్ధఫలే పుణ్య పాపే యావతా శరీరేణ సమాపనీయే తావతా క్షపయిత్వా అథ సమ్పన్నే ఇత్య నియమ ఏవ. సూత్రం చ వ్యాఖ్యాతమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే శ్రీవేదాంతసారే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే-భోగేనత్వీతి తుశబ్దః పక్షవ్యావృత్త్యర్థః. ఇతరే - ఆరబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే స్వారబ్ధఫల భోగేన క్షపయిత్వా తత్ఫలభోగసమాప్త్యనంతరం బ్రహ్మ సమ్పద్యతే. తేచ పుణ్యపాపే ఏకశరీరభోగ్యఫలేచేత్ - తచ్చ రీరావసానే సమ్పద్యతే - అనేకశరీరభోగ్యఫలేచేత్ - తదవసానే సమ్పద్యతే - భోగేనైవ క్షపయితవ్యత్వా దారబ్ధఫల యోః కర్తవ్యః. * ౧ + తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యే ఇతిచ భోగేన తయోః కర్తవ్యః విమోక్ష ఉచ్యతే- దేహావధినియమాశ్రవణాత్. + తదేవం బ్రహ్మవిద్యాయాః ప్రాగనుష్ఠిత మభ్యుక్తఫల మనారబ్ధఫలం పుణ్యపాపరూపం కర్తానాదికాలసంచిత మనంత విద్యామాహత్త్యా ద్విసశ్యతి - విద్యారమ్భాత్తరకాల మనుష్ఠితం చ నశ్చివ్యతి. తత్ర పుణ్యరూపం సర్వం విదుష స్సుహృదో గృహ్లాన్తి - పాపంచ ద్విచన్తఇతి నిరవద్యమ్. [౧॥ ఛాం - ౬ - ౧౪ - ౨.]

ఇతరక్షపణాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః.

† పూర్వపక్షపేతుం పరిహరతి (తస్యతావదితి) * యావ న్నవిమోక్ష్యే ఇత్యత్ర దేహస్తదవధిశ్చ న శ్రుతౌ. * ఛాత్యా శరీర మకృతం కృతాత్మేత్యత్ర శరీరం శ్రుతమ్. అవధిస్తు నశ్రుతః. శరీర మిత్యేకపదమపి జాతివిషయమ్ - * అశ్వఇవ రోమాణి విభూయ పాపమితి పూర్వఖణ్డ స్థపాపశబ్దైకపదనవదిత్యభి ప్రాయోణ దేహావధినియమాశ్రవణాదిత్యుక్తమ్. † అ స్తిన్నాదే బహువిధికరణోక్తార్థస్య సుగ్రహత్వాయాహ (తదేవమితి)

పరేతు - అనారబ్ధకార్యే ఇత్యత్ర యదాప్యవర్తితమ్ - తస్య కర్తవ్యః క్షయప్రకారం దర్శయతీదం నూత్ర మిత్యాహుః. తత్ప్రియోజన తాస్యత్వా దనాదరణీయమ్ - అనారబ్ధకార్యయోః జ్ఞానదాహ్యత్వేఽభిహితే తదితరయోర్హి భోగేన క్షయః స్ఫుటః. - అపరేతు - కర్తృత్వ స్వావిద్యామూలత్వా, ద్విదుష్కాన్తవిద్యానివృత్తే భోక్తృత్వసమ్భవా, ద్విహుశరీరప్రదైకకర్తవ్యో దేహస్తరోపాధా * తస్య తావదేతి శ్రుతివశేన భోగాసమ్భవా, చ్చప్రారబ్ధస్యాపి జ్ఞానేనైవ క్షయఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - * తస్య తావ దిత్యవశేషితస్య కర్తవ్యో జ్ఞానదాహ్యత్వాయోగా, ద్విదుష్కాన్త సుఖదుఃఖానుభవదర్శనేన ప్రారబ్ధభోగానుగుణావిద్యారేకానువృత్తే రభ్యుపగన్తవ్యత్వాత్, * తస్యతావదితి శ్రుతేః ప్రారబ్ధసర్వకర్తవ్యయా వధిపరత్వోపపత్తే, అతఏవ ప్రారబ్ధస్య దేహస్తరోపాధాజ్ఞానదాహ్యత్వాశ్రయణాయోగా, చ్చ భోగేనైవ క్షయఇతి సిద్ధాంతయన్తి. తదయుక్తమ్ అనారబ్ధకార్యేవేత్యత్ర సమర్థితత్వాత్. ఏవకారాధోహి ప్రారబ్ధస్య జ్ఞానదాహ్యత్వమ్. తచ్చ * తస్య తావదిత్యవధిశ్రవణేన సమర్థితమ్. అవిద్యా పూర్వకత్వా త్కర్తృత్వస్య - తదభావా ద్భోగానుపపత్తిః పరిహరణీయేతిచేత్. యది సా పరిహర్యా - తర్హి తత్రైవ పరిహర్తవ్యా-ఇహ నూత్రే పి తత్పరిహరస్యాభిప్రాయకత్వం ఏక్తవ్యమ్ - తత్రైవ వత్తుం యుక్తమ్ - సాధ్యసిద్ధ్యుపయోగస్యావిశిష్టతయా తదాపయిక్తార్థానాం తత్రైవ ఏక్తవ్యత్వాత్. యుక్తిరిపి నిర్మూలా- * జక్ష త్క్రియ నమనూత్ర ఇతి ముక్తా పరంబ్రహ్మోపసమ్పన్నస్యాపి కర్తృత్వశ్రవణేన తస్యావిద్యాపూర్వకత్వా భావాత్. కర్తృఫలభోగాదికర్తృత్వంచాపాధికమితి పూర్వపక్షయుక్తే నిర్మూలతయానారబ్ధసమ్భవీయతా. అతః అనారబ్ధకార్యే ఇత్యత్ర ప్రారబ్ధస్య భోగవిశిష్టత్వే సిద్ధే తదవధేరేవ చిన్తనీయత్వం యుక్తమ్. - అన్యేతు - ఏకస్యాపి కర్తవ్యో బహుశరీరప్రదత్వసమ్భవాత్, * తస్య తావ దిత్య స్య కర్తవ్యయావధిపరత్వోపపత్తేః చ్యాసాదీనాం పునర్లన్తదర్శనాచ్చ, విద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావం పూర్వపక్షీకృత్య - విద్యాయోని శరీరావసానే ప్రారబ్ధస్యాపి కర్తవ్యో విరతవ్యాపారత్వా, ద్విరతవ్యాపారస్యానారబ్ధతుల్యత్వేన విద్యావిశిష్టత్వాత్, * తస్య తావదితి వాక్యస్య తద్దేహావధివిషయత్వోపపత్తే, ర్వాసాదీనా మాధికారికత్వా దవిరతవ్యాపారేణ పూర్వకర్తవ్యేన బహుశరీరగ్రహణోపపత్తేశ్చ విద్యాయోనిశరీరా వసానత్వం సిద్ధాంతయన్తి. తదయుక్తమ్ - విద్యాయోనిశరీరపాతే ప్రారబ్ధకర్తవ్యో విరతవ్యాపారత్వే ప్రమాణాభావాత్. ప్రత్యుత్పత్త్యాసాదీనాం బహుదేహపరిగ్రహ స్తద్విరుద్ధ ఉపలభ్యతే. తేషాం కర్తవ్యోఽవిరతవ్యాపారత్వే సమ్ప్రీతిపన్నే తదితరేషా మేకస్మి న్విద్యాయోనిదేహస్తపేవ విరతవ్యాపార త్వే కింప్రమాణమ్. * తస్య తావ దితిశ్రుతే స్తవేధివిశేషాశ్రవణా త్తద్దేహపాతావధిపరత్వ మనుపపన్నమ్. సహి విద్యాయోనే శ్చరీరాద్యావన్న విమోక్ష్యఇతి శ్రూయతే. తస్మా ద్విద్యాయోనిశరీరావసానత్వనియమాభావపేన సిద్ధాంతీకర్తవ్యః.

ఇతరక్షపణాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితమలతిలకవాగ్విజయసూననా శ్రీరజరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవా సమధిగతశ్రీమద్భగవ ద్రామానుజవిరచిత శారీరకమీమాంసా భాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమఃపాదః. శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

అవృత్తి, రథచాత్తేతి, నప్రతీకేనహేత్యపి, అదిత్యాద్యధ, చాసీనా, ౭ప్రయాణాదధేతిచ, ॥ తదధ్యధేతరస్యాపిచ, ౭నారబ్ధా, ౭గ్నిరిత్యపి । భోగేనైకంచ దశచ తురీయ ప్రథమం శ్రితాః॥ .

సముదితాధికరణసంఖ్య - ౧౩౪. సముదితసూత్రసంఖ్య - ౪౦౭.

శ్రీమచ్చత ప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే — ద్వితీయపాదః.

వాగధికరణమ్.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసిదర్శనాచ్చబ్దాచ్చ. ౧.

ఇదానీం విదుషో గతిప్రకారం చింతయితు మారభతే. ప్రథమంతావ దుత్కాన్తి శ్చిన్త్యతే. తత్రేద మా మ్నాయతే * ౧ అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనఃప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజఃపరస్యాం దేవ తాయామితి. అత్ర * ౧ వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇతి వాచో మనసి సంపద్యతిశ్రుతిః కిం వాగ్వృత్తిమాత్రవిషయా - ఉత వాగ్విషయేతి విశయే - వృత్తిమాత్రవిషయేతి యుక్తమ్. † కుతః. మనసో వాక్పృథ్విత్వాభావా తత్ర వాక్స్వరూపస మ్పత్త్యసమ్భవాత్. వాగాదివృత్తీనాం మనోధీనత్వేన వృత్తిసమ్పత్తిశ్రుతిః కథంచి దుపపద్యతఇతి.

౧॥ సూ. వాఙ్మనసిదర్శనాచ్చబ్దాచ్చ. శరీరస్థితిసమయేయద్విద్యాఫలమ్ - తదుక్తమ్ - అథ గత్యుపక్రమశ్చిన్త్యతఇతి పాదసజ్జతిః. గతేరుప క్రమః. ఉత్కాన్తిః. సా చిన్త్యతే. కి మియం సంపద్యతి రాగ్వృత్తివిషయా - ఉత వాక్స్వరూపవిషయేతి. కిం వాక్పబ్దస్య ముఖ్యార్థపరిగ్రహ ఉపపన్నః - నేతి. కి మియం సంపద్యతి ర్థయరూపా - ఉత వ్యాపారనివృత్తిపూర్వకసంయోగరూపేతి. ఇన్ద్రియాస్తరసమ్పత్తివచనం కిం లయపరత్వే పుష్పపద్యతే - ఉత సంయోగపరత్వేపవేతి. యదా లయపరత్వేపుష్పపద్యతే - తదా సంపద్యతే ర్థయరూపతయా వాక్పబ్దస్య ముఖ్యార్థపరిగ్రహాయో గా త్సమ్పత్తివృత్తివిషయా స్యాత్. యదా సంయోగపరత్వేనాపవత్తి - తదా సంపద్యతే సంయోగరూపత్వేన వాక్పబ్దస్య ముఖ్యార్థత్వా త్సమ్పత్తి స్వరూపవిషయా స్యాత్. † (కుతఇత్యాది) కారణేహి లయః-న వాచో మనఃకారణమ్ - తత్ప్రవృత్తైరేవ కారణం మనఇతి వృత్తివిషయా సంపద్య

౧॥ సూ. వాఙ్మనసిదర్శనాచ్చబ్దాచ్చ. ౧.

(వే-సా). “౧ అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే” ఇతి శబ్దాత్, ఉత్కాన్తై మనసః ప్రాగేవ వాచ ఉపరతి దర్శనాచ్చ వాఙ్మనసి సంపద్యతే - యుజ్యతఇతి. ౧.

(వే-దీ). “౧ అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనఃప్రాణే” ఇత్యాదికోత్కాన్తి విషయామ్నాయతే. తత్ర కిం వాగ్నియం మనసి సంపద్యతే ఉత వాగ్వృత్తిమాత్ర మితి సంశయః. వాచో మనఃప్రకృతిత్వాభావా త్స్వరూపలయస్తత్ర ససమ్భవతీతి వాగ్వృ త్తిమాత్రాభిప్రాయమితి పూర్వగిపక్షః. రాధాస్త్రస్తు - ఆకారణే సంపత్త్యభావస్య వాగ్వృత్తావపి తుల్యత్వే దర్శనాత్ “౧ వాఙ్మనసి” ఇతి వాక్స్వ రూపస్థైవ సంపద్యతి. శబ్దాచ్చ స్వరూపమేవ సంపద్యతే “౧ వాఙ్మనసి సంపద్యతే” ఇతి వాక్స్వరూపసమ్పత్తావేవహి శబ్దః - సవృత్తిమాత్రస మ్పత్తే. ఆకారణే లయాభావా త్సమ్పత్తిశబ్ద స్సంయోగాభిప్రాయః. మాత్రంచ వ్యాఖ్యాతమ్. ౧. [౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬.]

ఏవం ప్రాప్తే లభిధీయతే - † వాఙ్మనసీతి వాక్స్వరూపమేవ మనసి సమ్పద్యతే. కుతః. దర్శనాత్ - † దృశ్య తేహి వాగ్నియ ఉపరతేపి మనఃప్రవృత్తిః. † వృత్తిమాత్రసమ్పత్త్యాపి తదుపపద్యత ఇతిచేత్. తత్రాహ శబ్దాచ్చేతి * ౧ వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇతి వాక్స్వరూపసమ్పత్తావేవ హి శబ్దః - న వృత్తిమాత్రసమ్పత్తౌ. నహి తదానీం వృత్త్యుపరమేవా గ్నియం ప్రమాణాంతరేణోపలభ్యతే - యేన వృత్తిమాత్రమేవ సమ్పద్యత ఇత్యుచ్యేత. యమక్తం మనసోవాక్పృథిత్వా భావా ద్వాచోమనసి సమ్పత్తి ర్నోపపద్యత ఇతి - తత్ * ౧ వాఙ్మనసి సమ్పద్యత ఇతి వచనా న్మనసా వాక్సంయుజ్యతే - నతు తత్ర లీయత ఇతి పరిహర్తవ్యమ్.

[౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬.]

౨॥ సూ. అతఏవసర్వాణ్యను. ౨.

యతో వాచో మనసా సంయోగమాత్రం సమ్పత్తిః - నతు లయః - అతఏవ † వాచ మను సర్వేషా మిద్రియా ణాం మనసి సమ్పత్తిశ్చుతి రుపపద్యతే * ౨ తస్మా దుపశాంతతేజా అపునర్భవ మిద్రియై ర్మనసి సమ్పద్యమానైరితి.

వాగధికరణం సమాప్తమ్.

విశ్లేషః. వాగ్విత్తేర్హివాగశ్రయభూతా - నమనః - అతస్తద్వృత్తిహేతుత్వరూపవ్యాపారస్య మనసి లయ ఇత్యస్వరస్యాభిప్రాయేణ కథంచి దిత్తుక్తమ్.

† (వాఙ్మనసీతి) వాక్సమ్పద్యత వృత్తిపరత్వే లక్షణా స్వాత్ - స్వరూపపరత్వేతు నలక్షణా. సమ్పత్తి శబ్దో లయవాచీ, సంయోగవాచీచ. లయవాచిత్యే ప్రసిద్ధిప్రాచుర్యా త్వంయోగవాచిత్య మస్వరస మితిచేత్. పూర్వపక్షేణోపి లయవాచిత్య మయూక్తమ్ - ఉపాదానేహి లయః వాగ్విత్తే ర్వాగేపాపాదానమ్ - మనస్త నిమిత్తమ్. ఏవం వాక్సమ్పద్యత ఇతి శబ్దయో రుభయారపి లాక్షణికత్వాస్వరస్యప్రసక్తః పూర్వపక్షే. అస్మా కంతు సమ్పత్తిశబ్దాస్వరస్యమేవ - నవాక్సమ్పద్యత ఇతి విశేషఇత్యర్థః. † (దృశ్యతేహితి) ప్రవృత్తవ్యాపారం మనః - నివృత్తవ్యాపారం వాగ్నియమ్, తత్ర ప్రవృత్తస్యకార్యే మనసి నివృత్తస్యకార్యం వాగ్నియమ్ మన్తగతం భవతు మర్హతి - యథా ప్రవృత్తస్యకార్యే గారుణి నివృత్తస్య కార్యోఽగ్నిరస్తర్భుతఇతిభావః. † (వృత్తిమాత్రేతి) యద్యన్నివృత్తస్యకార్యమ్ - తత్తత్ప్రవృత్తస్యకార్యేఽన్తగతం భవతీతి నవ్యాప్తి రస్తి - అతో వృత్తిమాత్రసంపత్త్యాపి వాగ్నియోపరమే మనఃప్రవృత్తిదర్శన ముపపద్యత ఇత్యర్థః. దర్శనాచ్చబ్దాచ్చేతిద్వయమప్యేవ హేతుః.

౨॥ సూ. అతఏవసర్వాణ్యను. † (వాచమను) వాచఃపశ్చాదిత్యర్థః.

వాగధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. అతఏవసర్వాణ్యను. ౨.

(వే-సా). అతః “౩ సర్వేద్రియై ర్మనసి సంపద్యమానైః” ఇతిశబ్దాత్, ఉపరతిదర్శనాచ్చ, వాచ మనుసర్వాణీన్ద్రియాణి మనసిచ సంయుజ్యంతే.

(వే-దీ). యతో వాచో మనసి సంయోగమాత్ర ముచ్యతే నతు లయః - అతఏవ తదానీం “౪ సర్వాణీన్ద్రియాణి వాచ మను మనసి సమ్పద్యంతే” ఇతి వచనమ్ “౧ వాఙ్మనసి సమ్పద్యతే” ఇతి వచనవ దుపపన్నమ్ “౨ తస్మా దుపశాంతతేజా అపునర్భవ మిద్రియై ర్మనసి సమ్పద్యమానైః” ఇతి. ౨.

౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬. ౨॥

, ౩॥

. ౪॥

౪॥ సూ. సోధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః. ౧.

† యథా * ౧ వా జ్ఞనసి సమృద్ధ్యతే, మనః ప్రాణ, ఇతి వచనానురోధేన మనః ప్రాణయోరేవ వాఙ్మనసయోస్స మృత్తి - తథా * ౧ ప్రాణస్తేజసీతి వచనా త్తేజస్యేవ ప్రాణ సమృద్ధ్యతే. [౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬.]

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - సోధ్యక్షఇతి - సః - ప్రాణః. అధ్యక్షే - కరణాధిపే జీవే సమృద్ధ్యతే. కుతః. తదుపగమా

శ్రయః. అమృసోక్షితే దహనే సత్యమృసా శామ్యతీతి హ్యుచ్యతే - స త్వమృసి శామ్యతీతి. బహుజలప్రక్షీప్తేష్యగ్నో తచ్చాన్తిహేతురేవ జలమ్ - సత్యభిజ్వలనాభావాధికరణమ్. బహుసలిలస్యాఽగ్నోరాధికరణతయా వివేకాభావా నిర్నిర్ణయోఽపున శామ్యతీతి వ్యవహరః. అత స్ఫురితస్వారస్యభక్త్యాధిక్యమ్. అస్తాకంతు సమృత్తిశబ్దాసావరస్యమాత్రమేవేత్యస్తత్పక్షవిత్రాపపన్నః. తస్యనః ప్రాణ ఇత్యనన్తరాధికరణస్యాపి మనోవృత్తిలయపరత్వ ముక్తవోపగ్రస్తమ్. — అసరేష్యస్తి స్పృధికరణే తుల్యాభిప్రాయా స్తుల్యప్రతిక్షేపాశ్చ. హేతువైషమ్యమేవ - బ్రహ్మణి లయశ్రుతివిరోధా, దవిదుహాపి దేహాన్తరప్రతిపత్తౌ కరణానువృత్త్యనుపపత్తే, శ్చ వాగ్యవృత్తిలయఇతి. తత్రాద్యోహేతు రయ్యుక్తః. తథాపి - మనసి వాగ్యవృత్తిలయశ్చేత్ - బ్రహ్మణి సర్వవస్తులయశ్రుతివిరోధః. మనసా బ్రహ్మభిన్నత్వా దవిరోధశ్చేత్ - స్వరూపలయేఽపి తుల్యమ్. ద్వితీయస్తు - స్వరూపలయాభావ హేతుత్వా దస్తత్పక్షానుగుణః. — అన్యేతు — వాగాదిభాష్యాన్వియాణాం మనస్యేవ లయః - ఉతాస్యత్రేతి విచార్య మనశ్శబ్దలక్షితేఽహంకారే లయ ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - సమృత్తిశబ్దేన వృత్తివిలోపాయ సంయోగస్య వివక్షితత్వా న్ననస్యేవ సమృత్తిరితి సిద్ధాంతయన్తి. తస్యనః - ప్రాణ శబ్దలక్షితేఽహంకారే మనసో లయ ఇత్యాశబ్ద్య-పూర్వపక్షసిద్ధాంతయన్తి. ముఖ్యప్రాణే మనస్సంక్షేపశ్చేత్ - సహజాత్కృన్తి రావచ్యా - నతు పశ్యాత్. * సర్వే ప్రాణానూత్కృన్తిమస్తీతి పశ్చాదుత్కృన్తిశ్రవణాత్సర్వేన్ద్రియసంయుక్తస్య మనసోనప్రాణసంయోగ ఇత్యధికాశక్త్యా ముక్త్యా - అనుర్వపశ్చాద్భావపరః - కిన్తు తృతీయార్థే కర్తృప్రపచనీయః. తస్మా త్సహజాత్కృన్తిమతీత్యధికం పరిహార మాహుః. తత్ర విచారస్య సమృత్తిస్థాన విషయత్వాదపి సమృద్ధమానవస్తు విషయత్వే ముచితమ్ - * ఆకాశా ద్వాయాః, వాయో రగ్నిః, అగ్నేరాప, ఇత్యుత్పత్తివచన ఇవ సమృత్తివాక్యేఽపి * వా జ్ఞనసి - మనఃప్రాణే ప్రాణస్తేజసీతి శృంఖలితనిర్దేశే పూర్వాపరయో ర్ననశ్శబ్దయోః ప్రాణశబ్దయో శ్చార్థైకస్య స్వతః ప్రాప్తత్వేన ఆహంకారవాచిత్యే మనోవాచిత్యహంకారవాచిత్యే ప్రాణవాచిత్యే శ్రయణాయోగా దేకస్తిన్నర్థే గ్రాహ్యే - తత్రాపి ముఖ్యార్థస్య స్వతః ప్రాప్తత్వా, న్ననఃప్రాణశబ్దయో రముఖ్యైకరూపార్థస్వీకారే సత్యహంకారపరత్వా త్తయో రుత్తరవాక్యాన్వయాయోగా, స్తుఖ్యార్థ స్వతఃప్రాప్త ఇతి - యథా ప్రసిద్ధ్యర్థే స్వీకృతేనతి క్రియమాణో విచార సమృద్ధ్యమానవస్తువిషయవ భవతు మర్హతీతి. పశ్చాదుత్కృన్తిశ్రవణ మిన్ద్రియాణాం ప్రాణసంక్షేపబాధక మిత్యధికాశక్త్యాచానుపపన్నా. ప్రాణశబ్దస్యాహంకారపరత్వం పూర్వపక్షయతా మనభిమతమ్ - పూర్వపక్షవిరుద్ధత్వాచ్చ హ్యాయాః. పూర్వపక్షసాధకయుక్త్యాధిక్య మూలాహ్యధికాశక్త్యా - మనసోఽహంకారలీనత్వే ముఖ్యప్రాణా త్వేదగిన్ద్రియాత్కృన్తిమణిహి విరుద్ధతే. తస్మా ద్విచారాధికశక్తే యథాభావ్యమేత్రాపపన్నే.

మనోధికరణం నమాప్తమ్.

౪॥ సూ. సోధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః. సజ్జతిః స్ఫుటా. కిం ప్రాణస్తేజసి సమృద్ధ్యతే - ఉత జీవే. కిం * ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యం జీవ సమృత్తిపూర్వకతేజస్సమృత్తిపరమ్ - ఉత కేవలతేజస్సమృత్తిపరమ్. జీవసమృత్తిపూర్వకతేజస్సమృత్తిపరత్వే * ప్రాణస్తేజసీతి వాక్యస్వారస్యం హీయతే - నేతి. హీయతేచేత్ - వాక్యస్య కేవలతేజస్సమృత్తిపరత్వా న్నజీవే సమృత్తిః. సహీయతేచేత్ - జీవసమృత్తిపూర్వకతేజస్సమృత్తిపరత్వా దావ్యక్యస్య ప్రాణస్య జీవే సమృత్తిః. † (యథేత్యాది).

(నే-సా). సః - ప్రాణః, ఆనన్తరం జీవేన సంయుజ్యతే “ ౨ ఏవ మేవేమ మాత్సాన మన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తి” ఇతి ప్రాణస్య జీవోపగమాదిశ్రుతేః. ౧.

[౨॥ బృ - ౬ - ౩ - ౩౮. ౩॥ బృ - ౬ - ౪ - ౨.]

(నే-దీ). సః - ప్రాణః. కిం తేజసి సంయుజ్యతే - ఉత జీవఇతి సంశయః. “ ౧ ప్రాణస్తేజసి” ఇతి వచనాత్తేజస్యేవేతి పూర్వగిపక్షః. రాధాస్తస్తు - ఉత్కృన్తి ప్రాణస్య జీవోపగమాదిశ్రుతేః ప్రాణః కరణాధ్యక్షే జీవే సంయుజ్యతే. ఏతదవిరోధాయ జీవే సంయుజ్య పశ్చాత్తేజస్సంయోగమ్ “ ౧ ప్రాణస్తేజసి” ఇతి వదతి. త్రూయస్తేహి ప్రాణస్య జీవోపగమాదయః “ ౨ ఏవ మేవేమ మాత్సాన మన్తకాలే సర్వే ప్రాణా అభిసమాయన్తి” “ ౩ త ముత్కృన్తిమన్తం ప్రాణోఽనూత్కృన్తిమతి” “ ౪ కన్తి నాప్ ప్రతిష్ఠితే ప్రతిష్ఠాస్యామి ఇత్యాదిభ్యః. ౧. [౪॥ ప్రశ్న - ౬ - ౩.]

† నను తేజఃప్రభృతిష్యేకైకస్త్రిక్రమేణ సమ్మత్తావపి *

౧ పృథివీమయ ఇత్యాదికా శ్రుతి రుపపద్యతే. అత ఆహ

౬॥ సూ. నైకస్త్రిక్రదర్శయతోహి. ౨.

నైకస్త్రిక్ర - ఏకైకస్య కార్యాక్షమత్వాత్. దర్శయతో హ్యక్షమత్వం శ్రుతి స్మృతీ. * ౨ అనేన జీవేనాత్మనాను ప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకాం కరవాణీతి నామరూపవ్యాకరణయోగ్యత్వాయ త్రివృత్కరణ ముపదిశ్యతే, * ౩ నానా వీర్యాః పృథగ్భూతాః తతస్తే సంహతిం వినా । నాశక్నువక్ ప్రజా సృష్టు మస మాగమ్య కృత్స్నశః । సమేత్యాన్యోన్యసంయోగం పరస్పరసమాశ్రయాః । మహదాద్యా విశేషాన్తా హ్యణ్ణ ముత్పాదయంతి ఇతి, అతః * ౪ ప్రాణస్తేజసీతి తేజశ్చబ్దేన భూతాంతరసంస్పృష్టమేవ తేజోఽభిధీయతే. అతో భూతేష్యేవ సమ్మత్తిః. భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

† అనంతరనూత్రశక్త్యామాహ (నన్వీతి).

౬॥ సూ. నైకస్త్రిక్రదర్శయతోహి. పఞ్చీకృతేషు త్రివృత్కృతేషువా భూతేష్యేకైకమేవ కార్యసమర్థమ్ - న తస్య త్రివృత్కృతమేకైకం కార్యసమర్థమ్ - * ఆపః పురుషవచసో భవ స్తీత్యత్ర త్రివృత్కృతానా మేవాపాం కార్యకరత్వదర్శనాత్, అజహల్లక్షణయా తేజశ్చబ్దత్రివృత్కృతా న్భూతసూక్ష్మాంశానాహ.

అత్ర పరేచాపరేచ - నైకస్త్రిన్వీతినూత్రాంత మేక మధికరణం వర్ణయంతి - కథం తర్హి * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతిరిత్యపేక్షాయాం తన్ని ర్వాహార్థం భూతేషు తచ్చుితేరితి సూత్రమ్ - నః ప్రాణసమ్మృక్తోఽధ్యక్ష స్తేజస్సచివభూతేషు వర్తత ఇత్యవగన్తవ్యమ్ - తచ్చుితేః * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాఖ్యాన - తావతా ప్రాణస్య సాక్షాత్తేజఃప్రాప్తిశ్రుతివిరోధస్యాపరిహృతత్వాత్ సృష్టుపాటలీపుత్రదృష్టాన్తేన విరోధం శమయంతి. ఏకమేవ తేజఃసూయతే - సభూతాంతర మిత్యపేక్షాయాం నైకస్త్రిన్వీతి సూత్ర మవతారయంతి. * దర్శయతః - ప్రశ్నప్రతివచనే * ఆపఃపురుష వచనఇతి వ్యాఖ్యాతం త్ర్యాత్మకత్వాదితి. * పృథివీమయ ఆహమయః * అహోవ్య మాత్రావినాశిన్యో దశార్థానాంతు యః స్తృతాః । తాభి సాస్పర్శ మిదం నర్వం నమ్భవత్యసపూర్వశఇతి శ్రుతి స్మృతీ దర్శయత ఇతివేతి. భూతేష్యీతి సూత్రే దృష్టాన్తస్య కణ్ఠోక్త్యభావాత్ అభిప్రాయకల్పనాయాం సాక్షాత్తేజస్సమ్మృత్తిశ్రుతివిరోధపరిహారో దృష్టాన్తాభిప్రాయకల్పనంచ సోధ్యత్ ఇతి సూత్రపీఠ కర్తం యుక్తమ్ - తత్ర జీవనమ్మత్తిపరతాయాః స్ఫుటత్వాత్, భూతేష్యీతి సూత్రే జీవనహితప్రాణనిర్దేశాభావాత్, భూతశబ్దతద్రథబహువచనసావిరస్యేన నర్వభూతసంసర్గపరత్వస్య స్ఫుటత్వాత్, తత్ర చ వృద్ధసనీయశక్త్యాభేదనద్భావా దధికరణభేదస్య వ్యాయత్యాత్, నను - నైకస్త్రిన్వీత్య నేన పునరుక్తిరిచ్ఛేన్న - తస్యచ వృద్ధసనీయశక్త్యాన్తరస్యోపస్యన్తత్వాత్. — అన్యేత్యధికరణభేదం వర్ణయన్తవీచ - తచ్చుితేరితి - * ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతేరితి వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - తత్ర తేజోమాత్రశ్రవణేన పూర్వపక్షబీజతయా తన్ని వారణక్షమత్వాభావాత్. అతః * పృథివీమయ ఇత్యాదిశ్రుతిరేవ తత్రోదాహర్యా. అతః - నైకస్త్రిన్వీత్య త్ర త్రివృత్కరణపఞ్చీకరణవాక్యే ఏవైదాహర్తవ్యే. పఞ్చాగ్నివిద్యావాక్యస్య * దశార్థానామితి స్తృతేచ్చ పున సృష్టవచివయతయా విన్వద విదుషో న్సమానత్వాభావాత్ భాష్యే తదనాదరః.

భూతాధికరణం సమాప్తమ్.

(వే-సా). “౪ తేజసి” ఇతి సతేజోమాత్రే, త్రివృత్కరణశ్రుతి స్మృతిభ్యాం కేవలస్య తేజసోఽసవస్థానాత్. ౨.

(వే-దీ). “౪ ప్రాణస్తేజసి” ఇతి - కిం తేజోమాత్రే ప్రాణ స్సంయుజ్యతే - ఉత భూతాంతరసంస్పృష్ట ఇతి సంశయః. * తేజసీతివచనా త్తేజోమాత్రఇతి పూర్వ నిపక్షః * పృథివీమయ ఇత్యాదినా నచ్చురతో జీవస్య నర్వభూతమయత్వశ్రుతేః, త్రివృత్కరణశ్రుతి స్మృతిభ్యాంచ, తేజస ఏకస్య కార్యాక్షమత్వా, ద్భూతాంతరసంస్పృష్ట ఇతి రాధాన్తః. సూత్రద్యయం వ్యాఖ్యాతమ్. ౨.

౭|| సూ. సమానాచాసృత్యపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య. ౧.

ఇయ ముత్కాన్తిః కిం విద్వదవిదుషో స్సమానా - ఉతావిదుష ఏవేతి చింతాయామ్ - అవిదుష ఏవేతి ప్రాప్తమ్. కుతః. విదుషోఽత్రైవామృతత్వవచనా, దుత్కాన్తివ్యభావాత్, † విదుషోఽప్యత్రైవామృతత్వం శ్రావ్యతే * ౧ యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామా యేఽస్య హృది స్థితాః । అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్చ తత్ ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే - సమానాచాసృత్యపక్రమాదితి విదుషోఽప్యసృత్యపక్రమా దుత్కాన్తి స్సమానా. ఆసృత్యపక్రమాత్ - ఆగత్యపక్రమాత్. నాఽప్రవేశనా త్పాగిత్యర్థః. విదుషోఽపిహి నాఽవిశేషేణోత్కాన్తిమ్య గతిః శ్రూయతే * ౨ శతం చైకాచ హృదయస్య నాఽఽస్తా సాం మూర్ధాన మభినిస్సృతేకా । తయోర్ధ్వమాయ న్నమృత త్వమేతి † విష్యజ్జన్యా ఉత్కాన్తిమణే భవంతి. ఏవం నాఽవిశేషేణ గతిశ్రవణా ద్విదుషోఽమృతత్వాన్ని రవర్జనీయా. సాచ నాఽప్రవేశా త్పాగిశేషాశ్రవణా త్సమానా. తత్ప్రవేశదశాయాంచ విశేషః శ్రూయతే * ౩ తేన ప్రద్యోతే నైష ఆత్మా నిష్కాన్తి చక్షుషో వా మూర్ధ్నోవా అన్యేభ్యోవా శరీరదేశేభ్యః ఇతి. * ౨ శతం చైకాచ హృదయస్య

౭|| సూ. సమానాచాసృత్యపక్రమాదమృతత్వంచానుపోష్య. సజ్గతిః స్ఫుటా. కి మియ ముత్కాన్తి ర్విద్వదవిదుషో స్సమానా - ఉతా విదుష ఏవేతి. * తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతీతి శ్రుతిః కిం విదుష ఉత్కాన్తి మవగమయతి - నేతి. కి మేషాశ్రుతి రిహామృతత్వశ్రుత్యత్కాన్తి నినిషేధశ్రుతిభ్యాం వ్యాహస్యతే - నేతి. ఇహామృతత్వం కి మఘాన్లేషవిహాశరూపమ్ - ఉత సర్వబంధ మోక్షరూపమ్, నిషిద్ధమానాచోత్కాన్తిః కిం శరీరాపాదానా - ఉత శరీరాపాదానేతి, చ. యదేహామృతత్వం సర్వబంధ నిర్మోక్షరూపమ్, ఉత్కాన్తిశ్చ శరీరాపాదానా, - తదా తద్విషయ శ్రుతిభ్యామ్ * తయోర్ధ్వమాయ న్నితిశ్రుతే ర్వాన్విఘాతా దవిదుష ఏవైవాత్కాన్తిః. యదేహామృతత్వ మఘాన్లేషవిహాశరూపమ్, నిషిద్ధోత్కాన్తిశ్చ శరీరాపాదానా, - తదా తద్విషయశ్రుతిభ్యామ్ * ఉత్కాన్తి మాయ న్నితి శ్రుతే రవిరోధా ద్విదుషోఽమృతత్వాన్ని సాఽవగమయతీతి ఉత్కాన్తి ర్విద్వదవిదుషో స్సమానా స్యాత్. † పూర్వపక్ష పేతుమాహ (విదుష ఇతి).

† రాధాన్తే (విష్యగితి) * అన్యః నాఽద్యో విష్యగితతాః - తాత్పర్యముముఖాణా ముత్కాన్తిమణార్థా ఇత్యర్థః. * తేన ప్రద్యోతేన -

౭. సూ. సమానాచాసృత్యపక్రమాదమృతత్వం చానుపోష్య. ౧.

(వే-సా). అర్చిరాదిగత్యపక్రమాత్పాగిత్యాన్తిః విద్వదవిదుషో స్సమానా - విదుషోఽర్చిరాదిగత్యా బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతేః “౧ యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామాయేఽస్య హృది స్థితాః । అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్చ తే” ఇతి అత్రైవ ఆమృతత్వబ్రహ్మప్రాప్తివచనం శరీరే ద్వియాదిసంబంధ మదర్శ్యవైపాసనారంభాభిప్రాయ మిత్యపగస్తవ్య మిత్యర్థః. ౧.

(వే-దీ). ఇయ ముత్కాన్తిః కిం విద్వదవిదుషో స్సమానా - ఉతావిదుష ఏవేతి సంశయః. విదుషోఽత్రైవామృతత్వప్రాప్తిశ్రుతే రవిదుష ఏవేతి పూర్వః పక్షః, - శ్రూయతేహి విదుషోఽత్రైవ బ్రహ్మప్రాప్తిః “౧ యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామాయేఽస్య హృది స్థితాః । అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్చ తే” ఇతి. రాధాన్తస్తు - విదుషోఽర్చిరాదికయైవ బ్రహ్మప్రాప్తిః. అర్చిరాదిగత్యపక్రమా త్పాగియ ముత్కాన్తి స్సమానా. గతిశ్చ మూర్ధన్యనాద్యా-“౨ శతం చైకాచ హృదయస్య నాఽఽస్తా సాం మూర్ధాన మభినిస్సృతేకా । తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతి” ఇతిశ్రుతేః. “౧ యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే” ఇత్యనేన గతిశ్రుత్యవిరోధాయామృతత్వసాధనభూతోపాసననిష్పత్తి రుచ్యతే - హృది స్థితాః కామాయదా ప్రముచ్యంతే - తదైవాపాసనారంభాన్త్యోఽమృతో భవతీతి ఆత్ర - కామవిమోకపూర్వకోపాసనే స్థితోఽర్చిరాదికయా గత్యా బ్రహ్మ సమశ్చ తత్ ఇత్యర్థః. సూత్రార్థస్తు - సృతిః - గతిః. ఆగత్యపక్రమా దుత్కాన్తి ర్విదుషోఽవిదుషోఽపి సమానా. విదుషోఽర్చిరాదిగతిశ్రుతేః. “౧ అథ మర్త్యోఽమృతో భవతి” ఇత్యవ్యమాన మమృతత్వ మనుపోష్యచ-అదర్శ్యవశరీరేద్వియాదిసంబంధమ్. ఉపాసనారంభపరికరరూపమిత్యర్థః. ౧.

త్యనయా శ్రుతైకాథ్యా న్నాథోనిష్కామణం విద్యద్విషయమ్ - ఇతర దవిద్యద్విషయమ్. యదుక్తం విదుషోఽతై
వామృతత్వం శ్రావ్యత ఇతి - తత్రోచ్యతే - అమృతత్వంచానుపోష్యేతి - చ శబ్దోఽవధారణే. † అనుపోష్య-శరీరేద్వియా
దిసమ్బద్ధ మదధ్యేవ యదమృతత్వమ్ - ఉత్తరపూర్వాభయో రన్లేషవినిశయాపం ప్రాప్యతే - తదుచ్యతే * ౧ యదా
సర్వే ప్రముచ్యంత ఇత్యాదికయా శ్రుత్యైత్యర్థః. * ౧ అత్ర బ్రహ్మ సమశ్చ త ఇతి చ - ఉపాసనవేశాయాం యోబ్రహ్మను
భవః - తద్విషయమిత్యభిప్రాయః. [౧॥ కఠ - ౨ - ౬ - ౧౪.]

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్. ౨.

అవశ్యంచ తత్ - అమృతత్వ మదగ్ధదేహసమ్బద్ధస్యైవేతి విజ్ఞేయమ్. కుతః. ఆపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్ - ఆపీ
తిః - అప్యయః. బ్రహ్మప్రాప్తిః. † సాచార్యిరాదినా మార్గేణ దేశవిశేషం గత్వేతి వక్ష్యతే. ఆతదవస్థా ప్రాప్తేః సంసారః-
దేహసమ్బద్ధలక్షణోహి వ్యపదిశ్యతే * ౨ తస్య తావదేవ చిరం యావన్నవిమోక్ష్యేఽథ సమ్పత్స్య ఇతి, * ౩ అశ్వత్థవ
రోమాణి విధూయ పాపం చన్ద్రిణవ రాహూర్ముఖా త్పీముచ్య | ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభి
సమ్భవాసీతిచ. [౨॥ ఛాం - ౬ - ౧౪ - ౨. ౩॥ ఛాం - ౮ - ౧౩ - ౧.]

౯॥ సూ. సూక్ష్మప్రమాణతశ్చతథోపలభ్యే. ౩.

ఇతశ్చ విదుషోఽపి బద్ధో నాత్ర విదగ్ధః - యత స్సూక్ష్మం శరీర మనువర్తతే. కుత ఇద మవగమ్యతే. ప్రమాణ
తత్తథోపలభ్యే - ఉపలభ్యతేహి దేవయానేన పథా గచ్ఛతో విదుషః * ౪ తం ప్రతిబ్రూయాత్ సత్యం బ్రూయాదితి
చన్ద్రీమసా సంవాదవచనేన శరీరసద్భావః-అత స్సూక్ష్మశరీర మనువర్తతే. అతశ్చ బద్ధో నదగ్ధః. [౪॥ .]

ప్రకాశేన. * తస్య హైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేనైష ఆత్మా నిష్కామతీతి పూర్వోక్తతేః మూర్ధ్నో నిష్కామతీతి ఊర్ధ్వయా
నాడ్యా ప్రకాశితద్వారయా నిష్కామణ మిత్యర్థః - వస్తుసామర్థ్యాత్. † (అనుపోష్య) * ఉపదాహ ఇతిధాతుః.

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్. ఉత్కృష్టస్త్వాపి గచ్ఛత స్సూక్ష్మశరీరసమ్బద్ధాదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్. † బ్రహ్మణ స్సర్వ
గతత్వాదతైవహి బ్రహ్మప్రాప్తమితి శక్త్యావ్యాప్తిత్యర్థ మాహ (సాచార్యిరాదినేతి),

౯॥ సూ. సూక్ష్మప్రమాణతశ్చతథోపలభ్యే. పూర్వసూత్రాభిప్రేతసూక్ష్మశరీరసమ్బద్ధే ప్రమాణ మిహేవాచ్యతే.

౮॥ సూ. తదాపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్. ౨.

(వే-సా). అర్చిరాదిగమనేన బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాక్ శరీరగంబభవ్యపదేశా త్తదమృతత్వాదివచన ముక్తప్రకారమేవ. ౨.

(వే-దీ). తత్ - అమృతత్వ ముక్తప్రకారమేవ. కుతః! ఆపీతేస్సంసారవ్యపదేశాత్, ఆపీతిః - బ్రహ్మప్రాప్తిః. అర్చిరాదికయా గత్యా దేశ
విశేషం గత్వా యావద్భ్రీష్ట ప్రాప్యతే - తావత్సంసారః - శరీరసమ్బద్ధోహి వ్యపదిశ్యతే. ౨.

౯॥ సూ. సూక్ష్మప్రమాణతశ్చతథోపలభ్యే. ౩.

(వే-సా). శరీరా దుత్కృష్టస్త్వాపి సూక్ష్మశరీర మనువర్తతే అన్యథా గత్యనుపపత్తేః. నకేవలం గత్యనుపపత్తిమాత్రం సూక్ష్మశరీరవత్ప్రమా
ణమ్, చన్ద్రీమసా సంవాదాదిప్రమాణాన్తరతశ్చ సూక్ష్మశరీరవత్ప్రమాణే “౪ తం ప్రతి బ్రూయాత్ సత్యం బ్రూయాత్” ఇతి. ౩.

(వే-దీ). గతివ్యపదేశాదేవ శరీరా దుత్కృష్టస్త్వ కథం శరీర సమ్బద్ధ ఇత్యత్రాహ.

సూక్ష్మశరీర మనువర్తతే - గతివ్యపదేశాత్. నకేవలం గతివ్యపదేశాదేవ - ప్రమాణాన్తరతశ్చ తథా - సూక్ష్మశరీరవత్ప్రమాణేషు.
విదుషోఽర్చిరాదికయా గత్యా గచ్ఛత చ్చన్ద్రీమసా సంవాదోఽయ ముపదిశ్యతే “౪ తం ప్రతి బ్రూయాత్ సత్యం బ్రూయాత్” ఇత్యాదినా. ౩.

౧౦|| సూ. సోపమద్వేనాతః. ౪.

అతః * ౧ యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామాయోఽస్య హృదిస్థితాః | అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్చ తద్భి వచనం స బద్ధోపమద్వేనామృతత్వం వదతి. [౧|| కర - ౨ - ౬ - ౧౪]

౧౧|| సూ. అస్మైవచోపపత్తేరూప్తా. ౫.

అస్య - సూక్ష్మశరీరస్య క్వచి ద్విద్యమానత్వోపపత్తే ర్విదుషః ప్రక్రాంతమరణస్య మరణా త్ప్రాగూప్తా స్థూలే శరీరే క్వచిత్క ఉపలభ్యతే. నచ స్థూలస్థైర్యవ శరీరస్థాయ మూప్తా - అన్యత్రానుపలభ్యే. తత శ్చోష్ణః క్వచి దుప లభి ర్విదుష సూక్ష్మశరీరస్థితాగ్నినిబద్ధనేతి గమ్యతే. తస్మా ద్విదుషోఽస్య సృత్యుపక్రమా త్సమానోత్కాగ్నినిరితి సుష్మాకమ్.

† పునరపి విదుష ఉత్కాగ్ని ర్న సమృద్ధిత్యాశంక్య పరిహ్రీయతే.

౧౨|| సూ ప్రతిషేధాదిత్యేన్న శారీరాత్స్పృష్టోఽప్యేకేషామ్. ౬.

† యదుక్తం విదుషోఽమృతాగ్ని ని సమానేతి - తస్మాదపద్యతే - విదుష ఉత్కాగ్నినిప్రతిషేధాత్. తథా హి - * ౨ స ఏతా స్తేజోమాత్రా సమభ్యాదదానో హృదయమేవాన్యపక్రామతీత్యుపక్రమ్య * ౨ తేన ప్రద్యో తే నైవ ఆత్మా నిష్కాగ్నిమతి త ముత్కాగ్నిమంతం ప్రాణోఽనూత్కాగ్నిమతీత్యవిదుష ఉత్కాగ్నిని ప్రకార మభిధాయ * ౩ అన్య న్నవతరం కల్యాణతరం రూపం కురుత ఇతి దేహోన్తరపరిగ్రహం చాభిధాయ * ౪ ప్రాప్యంతం కర్తణ స్తస్య

౧౦|| సూ. సోపమద్వేనాతః. జీవన్ముక్తినిరాచిక్షీర్వాతిశయా దిదం సూత్రం ముక్తమ్. ఉపాసనవిధానా త్తస్మాదప్రయాణా దమృత్ప్రశుతే, రుత్కాగ్నిశ్రుతే, రర్పిరాదిమార్గశ్రుతే, ద్వేషవిశేషప్రాప్త్యా నర్వబద్ధవిమోక్షశ్రుతే, రీదృశానేకశ్రుతీనాం బాధప్రసక్త్యాత్ ప్రత్యక్షవిరోధాచ్చ జీవన్ముక్తి రనుపపన్నేతి భావః. తదుక్తం భగవతా ఆపస్తమ్బేన * వేదానిమం లోక మమంచ పరిత్యజ్యాత్తాన మన్విచ్ఛే ద్బుద్ధే జేమ ప్రాపణం తచ్ఛా స్త్రైర్విప్రతిషద్ధం బుద్ధేచేత్ జేమప్రాపణ మిహేవ న దుఃఖ ముపలభ్యతేతి. శాస్త్రైరితి బహుబచ నేనానేకశాస్త్రవిరోధో విపక్షితః. విప్రతిషద్ధమ్-విశే షప్రతిషద్ధమ్. ప్రకరణసమవ స్సనమవలేన ప్రతిరోధః - కాలాత్మయాపదిష్టవ దధికబలేన విరోధః. అనేకశాస్త్రవిరోధాదితి భావః.

౧౧|| సూ. అస్మైవచోపపత్తేరూప్తా. స్థూలశరీరస్థైర్య సార్వత్రికః - * సంతాపయతి స్వం దేహ మాపాదతల మస్తకమితి శ్రుతే. అత ఉత్కాగ్నిస్తా క్వచిత్క ఉప్తా సూక్ష్మశరీరస్య క్వచిత్క త్వేన - తత్త్రైవ నర్వదేహవ్యాప్తాగ్నిశిఖాయాః క్రమేణోపసంహ్రీయమాణత్వాదిత్యర్థః.

† (పునరపి) పూర్వమిహామృతత్వశ్రుతినిబద్ధనఉత్కాగ్నిస్త్యనమ్భనఃపరిహృ

తః - అథోత్కాగ్నినిప్రతిషేధశ్రుతినిబద్ధనస్తదనమ్భనః పరిహ్రీయత ఇత్యర్థః.

౧౨|| సూ. ప్రతిషేధాదిత్యేన్న శారీరాత్స్పృష్టోఽప్యేకేషామ్. † (యదుక్తమిత్వాది) * తేజోమాత్రాః - భూతసూక్ష్మాంశాః. హృదయ మేవాన్యపక్రామతి - హృదయాన్నిష్కాగ్నిమతీత్యర్థః. * తేన ప్రద్యో తేనేత్యాదివాక్యస్య కథ మవిద్యదుత్కాగ్నినిపరిత్యమితిచేత్. ఉచ్యతే-చతుర్ద ఖలోకగన్తు రుపాసకస్యార్పిరాదికాం గతిం పూర్వపక్షీ మన్యతే - నతు ముక్తస్య. తస్మా దవిదుష ఇత్యుక్తం పూర్వపక్షే. సిద్ధాంతేతు విద్యద్విషయ

(వే-సా). అతః - ఉక్తాద్యేతో, “౧ అథ మర్త్యోఽమృతో భవతి” ఇత్యాద్యమృతత్వవచనం స దేహ సంబంధోపమద్వేన. ౪.

(వే-దీ). అతః - ఉక్తాద్యేతుకలాపాత్, “౧ అథ మర్త్యోఽమృతో భవతి” ఇతివచనం స దేహసమ్బంధోపమద్వేనామృతత్వం వదతి - అపి తూక్తమేపూపాసనారమ్భరూపం వదతీత్యర్థః. ౪. [౨|| బృ - ౬ - ౪ - ౧, ౨. ౩|| బృ - ౬ - ౪ - ౪. ౪|| బృ - ౬ - ౪ - ౬.

(వే-సా.) అన్య - సూక్ష్మశరీరస్య విద్యమానత్వోపపత్తేశ్చ న తదుపమద్వేన. ఉపలభ్యతే హ్యుత్కాగ్నిమతో విదుష సూక్ష్మదేహగుణ ఉప్తాః; అన్యత్రానుపలభ్యా న్నస్థూలగుణః. ౫.

(వే-దీ.) అన్య - సూక్ష్మశరీరస్య విద్యమానత్వోపపత్తేశ్చ న దేహసమ్బంధోపమద్వేన. ఉపలభ్యతే హ్యుత్కాగ్నిమతీత్యవిదుషః క్వచి దూప్తా సూక్ష్మదేహగుణః. నచాయం స్థూలదేహగుణః - అన్యత్రానుపలభ్యే. అతో విద్యాన్ సూక్ష్మశరీరేణోత్కాగ్నిమతి. ౫.

యత్కించేహ కరోత్యయమ్ । తస్మాల్లోకా త్పున రేత్యస్తై లోకాయ కర్తణ ఇతి తు కామయమాన ఇత్యవిద్యద్విషయం
పరిసమాప్య * ౧ అథాకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్తకామః స తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి
బ్రహ్మేవసన్ బ్రహ్మప్యేతీతి విదుష ఉత్క్రామన్తిః ప్రతిషిధ్యతే. తథా పూర్వత్ర ఆర్థభాగప్రశ్నేపి విదుష ఉత్క్రామన్తి
ప్రతిషేధో దృశ్యతే * ౨ అపపున ర్భృత్యం జయతీతి విద్వాంసం ప్రస్తుత్య * ౨ యాజ్ఞవల్క్యేతి హేమావాచ యత్రా
యం పురుషో మ్రియతే ఉదస్తా త్పాణాః క్రామన్త్యా హేమా నేతి పుష్టః * ౨ నేతి హేమావాచ యాజ్ఞవల్క్యేఽత్రైవ
సమవలీయన్తే స ఉచ్ఛవ్యయత్యాధాతో మృతః శేతి ఇతి. అతో విద్వానిహేవామృతత్వం ప్రాప్నోతీతి చేత్. † తన్న-
శారీరాత్ - ప్రత్యగాత్తనః ప్రాణానా ముత్క్రామన్తి హ్యత్ర ప్రతిషిధ్యతే - స శరీరాత్. * ౧ స తస్య ప్రాణా
ఉత్క్రామన్తిత్యత్ర తచ్ఛబ్దేన * ౧ అథాకామయమాన ఇతి ప్రకృత శ్శారీరవప పరామృశ్యతే - నాశ్రుతం శరీరమ్.
* ౧ † తస్యేతి షష్ఠ్యా ప్రాణానాం సమృద్ధిత్వేన శారీరో నిర్దిష్టః - సతూత్క్రాన్త్యపాదానత్వేన - ఉత్క్రాన్త్యపాదా
నంతం శరీరమేవేతి చేత్. † స - అపాదానాచేత్యాయా మశ్రుతా చ్చరీరా త్సమృద్ధితయా శ్రుతస్యాత్తన ఏవ సన్నిహిత
త్వేనాపాదానతయాపి గ్రాహ్యత్వాత్. † కిచ్చ - ప్రాణానాం జీవసమృద్ధితయైవ ప్రజ్ఞాతానాం తత్సమృద్ధికథనే ప్రయో
జనాభావా త్సమృద్ధమాత్రవాచిన్యా షష్ఠ్యా అపాదానమేవ విశేషఇతి నిశ్చీయతే - యథా నటస్య శృణోతీతి. † సచాత్ర
వివదితవ్యమ్ - † స్పష్టో హ్యేకేషాం † మాధ్యన్దినానా మామ్నాయే శారీరో జీవ ఏవాపాదానమితి * ౧ యోఽకామో

మేవేదం వాక్యమ్. * ఆకామయమానో యోఽకామో నిష్కామ ఇత్యత్ర పుత్రవిత్తవిషయేషణాత్రయరాహిత్యం వివక్షితమ్. * ఉదస్తా త్పా
ణాః క్రామన్తి - ఉత్క్రామన్తిత్యన్వయః. సమవలీయన్తే - అత్రైవ - శరీరే లీయన్త ఇత్యర్థః. స ఉచ్ఛవ్యయత్యాధాతః - వాయునా పూరితః
ఉచ్ఛానా భవతీత్యర్థః † (తస్మైత్యాది) ప్రకృతపరామర్శిన స్తచ్ఛబ్దస్య శారీరపరత్వాత్ తస్మాత్పాణానుత్క్రామన్తి రుచ్యత ఇత్యర్థః. † చోదయతి
(తస్యేతి) † షష్ఠ్యన్తచ్ఛబ్దనిర్దిష్టశ్శారీరోఽస్తు-తత్సమృద్ధినాం ప్రాణానా ముత్క్రాన్త్యపాదానం శరీరమేవేత్యర్థః. † షష్ఠ్యా ఉపకరణోపకరణీత్యలక్ష
ణసమృద్ధమిత్వ మభ్యుపగమ్య పరిహరితి (నేతి) అశ్రుతస్య ధర్మిణ, స్తస్యాపాదానత్వస్య, చోదయోః కల్పిత్యాదపి సిద్ధయావస్త్వైవ ధర్మిణ అపాదానత్వ
మాత్రకల్పనం యుక్తమిత్యర్థః. † షష్ఠ్యా ఏవాపాదానత్వ పరతామాహ (కించేతి) ప్రాణానాం జీవసమృద్ధికథననైరర్థాత్, షష్ఠ్యా అపాదానవాచకత్వా,
చ్చ శారీరవపాదానమిత్యర్థః. † నాయ మర్థః కథంచి దర్థానుగుణ్యావగమ్యః - అపితు కణ్ఠోక్తశ్చేత్యాహ (సచాత్రేతి) † (స్పష్టో హ్యేకేషామితి)
† వ్యాఖ్యేయం పదద్వయం వ్యాచక్షే (మాధ్యన్దినానామితి) యథా * యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్తిత్యత్ర విజ్ఞానశబ్ద స్సమానప్రకరణస్థేన * య ఆత్మని

౧౨॥ సూ. ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరా త్స్పష్టో హ్యేకేషామ్. ౬.

(వే-సా.) “౧ అథాకామయమానో స తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి” ఇతి విదుష ఉత్క్రామన్తి ప్రతిషేధా దత్రైవ సాక్షా ద్భూప్రప్రాప్తి
రితిచేత్ నైతత్, విదుష ఉత్క్రామన్తిమాణస్యార్థిరాదికయా గమనాయ ప్రాణా స విజ్ఞేవ్యస్తే ఇతివ్యుచ్యతే “౧ స తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి”
ఇతి. ఆయ మర్థో మాధ్యన్దినానాం పాతే స్పష్టోఽభిధీయతే “౧ యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్తకామః స తస్మా త్పాణా ఉత్క్రా
మన్తి” ఇతి. ౬.

(వే-దీ.) “౩ స ఏతా స్తేజోమాత్రాః” ఇత్యారభ్య “ఇతితు కామయమానః” ఇత్యన్తేనావిదుష ఉత్క్రామన్తి ప్రకారం లోకాంతర
గమనం పునరావృత్తిం చాభిధాయ, “౧ అథాకామయమానః” ఇత్యాదినా “౧ స తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి బ్రహ్మేవసన్ బ్రహ్మప్యేతి” ఇతి
విదుష ఉత్క్రామన్తి ప్రతిషేధా దుక్రప్రకారో నోపపద్యత ఇతి చేత్. తన్న - శారీరా త్పాణానా మవిజ్ఞేహోఽనేనోచ్యతే. తస్య - ఆకామయ
మానస్య విదుష శ్శారీరస్య, ప్రాణా స్సవస్తాస్మిన్ త్క్రామన్తి - దేవయానేన గమనాయ నహౌవ తిష్ఠన్తి. ఆయ మర్థ స్పష్టో హ్యేకేషామ్ -
మాధ్యసనశాఖినాం పాతే “౩ యోఽకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్తకామో స తస్మా త్పాణా ఉత్క్రామన్తి” ఇతి. ౬.

నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్మా త్ప్రాణా ఉత్క్రామస్తీతి. † శారీరా త్ప్రాణానా ముత్క్రాన్తిప్రసక్తాభావాత్త
న్నిషేధో నోపపద్యత ఇతి చేత్ † న - * ౧ తస్య తావదేవ చిర మితి విదుష † శ్వరీరవియోగకాలే బ్రహ్మసమ్మత్తివచ
నేన ప్రాణానామపి తస్మాకాలే శారీరా ద్విదుష్టో వియోగః ప్రసజ్యతే - † తతశ్చ దేవయానేన పథా బ్రహ్మసమ్మత్తి
ర్నోపపద్యత ఇతి * ౨ † న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామన్తి - దేవయానేన పథా బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాప్తీవా ద్విదుష్టోఽపి ప్రాణా
న విశ్లిష్య స్తిత్యుచ్యతే. † ఆర్తభాగప్రశ్నోపి యదా విద్వద్విషయః - తదా అయమేవ పరిహారః - సత్వవిద్వద్విషయః -
తత్ర ప్రశ్నప్రతివచనయోః బ్రహ్మవిద్యాప్రసక్తాదర్శనాత్. తత్ర హి † గ్రహతిగ్రహరూపేణ్వియేన్ద్రియార్థస్వభా
వై, ౭ పా మగ్న్యన్నత్వమ్, మ్రియమాణస్య జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగో, మృతస్య నామవాచ్యకీర్త్యనువృత్తి, స్తస్య చ
పుణ్యపాపానుగుణగతిప్రాప్తిరిత్యేతేఽర్థాః ప్రశ్నపూర్వకం ప్రత్యుక్తాః. తత్రచ * ౩ అపపున ర్భృత్యం జయతీతి -
అపా మగ్న్యన్నత్వజ్ఞానా దగ్నిజయవవ మృత్యుజయ ఉచ్యతే. అతో నాత్ర విదుషఃప్రసక్తః. † అవిదుషస్తు ప్రాణా
నుత్క్రాన్తివచనమ్ - స్థూలదేహవ త్ప్రాణా న ముచ్చన్తి - అపితు భూతసూక్ష్మజీవం పరివ్యజ్య గచ్ఛన్తీతి ప్రతిపాద
యతీతి నిరవద్యమ్.

[౧॥ ఛాం - ౬ - ౧౪ - ౨. ౨॥ బృ - ౬ - ౪ - ౬. ౩॥ బృ - ౫ - ౨ - ౧౦.]

౧౩॥ సూ. స్వర్యతేచ. ౨.

స్వర్యతేచ విదుషోఽపి మూర్ధన్యనాడ్యోత్క్రాన్తిః * ౪ ఊర్ధ్వమేకః స్థిత స్తేషాం యో భిత్వా సూర్యమణ్డలమ్ ।
బ్రహ్మలోక మతిక్రమ్య తేన యాతి పరాం గతిమితి. [౪॥ యాజ్ఞవల్క్యః.]

ఆస్మత్పుష్కరమాధికరణం సమాప్తమ్.

తిష్ఠన్తిత్వాత్తజజ్ఞేనాత్తపరో నిర్ణీయతే - తథా * తస్యేతి షష్ఠ్యంతపదమ్ * తస్మాదితి పంచమ్యంతపదేన షష్ఠ్యర్థం నిర్ణీయత ఇత్యర్థః. †
చోదయతి (శారీరాదితి) ప్రసక్తస్యహి ప్రతిషేధః - అత్ర తదభావా న్ననిషేధోపపత్తిర్యర్థః. † పరిహారతి (నేతి) † (శ్వరీరవియోగకాలే) ప్రార
భకర్తపేతుకచరమశరీరవియోగకాల ఇత్యర్థః. † తదానీం శారీరా త్ప్రాణానాం వియోగస్యానిష్ఠత్వే నతిహి తన్నిషేధః కార్య ఇత్యత్రాహ (తతశ్చ
దేవయానేనేతి) * † న తస్య ప్రాణా ఇత్యన్యార్థ మాహ (నతస్యేతి) † (ఆర్తభాగేత్యాది) † (గ్రహతిగ్రహరూపేణ) గ్రహః - పాత్రవిశేషః. తత్త్వ
ద్రవ్య మతిగ్రహః. తద్రూపేణ ఆకర్షకరజ్జుతత్సమాకృత్యరూపేణావా. అపా మగ్న్యన్నత్వమ్-అగ్నే రపాం భక్షకత్వానుసన్ధానం విహితం ఫలవిశే
షాయ. * ఉదస్తా త్ప్రాణాః క్రామన్తిత్యాదినా జీవస్య ప్రాణాపరిత్యాగకథనమ్. * అపపున ర్భృత్యం జయతి - మృత్యుశబ్దవాచ్య మగ్ని
మపజయతి. * † ఉదస్తా దిత్వాద్యవిద్వద్విషయంచేత్ - కథం ప్రాణానుత్క్రాన్తివచన మిత్యత్రాహ (అవిదుషస్తీతి).

౧౩॥ సూ. స్వర్యతేచ. * ఊర్ధ్వమేకఇత్యాదివచనం యాజ్ఞవల్క్యస్సృతం. లేషామ్ - నాడివిశేషాణామ్.

పరేతు - సమానాచేత్వాదిసూత్ర మేకం పృథగధికరణమున్తి - నిర్గుణబ్రహ్మవిద ఇవ సగుణోపాసకస్యాప్యమృతత్వప్రాప్తిశ్రవణేన పునర్భ
వాభావాత్ పునర్భవపేతుభూతభూతాశ్రయవిశిష్టోత్క్రాన్తి స్సగుణనిష్ఠస్యాపి ననమ్భవతి - విద్యాప్రకరణేషాత్క్రాన్తికథనం స్వాపాదివ త్వర్య

౧౩॥ సూ. స్వర్యతేచ. ౨.

(వే-సా.) విదుషోఽపి మూర్ధన్య నాడ్యా గమనం స్వర్యతేచ "౪ ఊర్ధ్వ మేకః స్థిత స్తేషాం యో భిత్వా సూర్యమణ్డలమ్ । బ్రహ్మలోక మతి
క్రమ్య తేన యాతి పరాం గతిమ్" ఇతి. ౨.

(వే-దీ.) స్వర్యతేచ విదుషోఽపి మూర్ధన్య నాడ్యోత్క్రాన్తిః "౪ ఊర్ధ్వమేక స్థిత స్తేషాం యో భిత్వా సూర్యమణ్డలమ్ । బ్రహ్మలోక మతి
క్రమ్య తేన యాతి పరాం గతిమ్" ఇతి. ౨.

ప్రాణిసాధారణోత్పాద్యనువాదస్తేజస్సుమితిస్థానభూతపరదేవతాతాదాత్మ్యప్రతిపాదనార్థమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - అవిదుష స్సగుణవిదుషశ్చ సమానోత్పాద్యనిర్వాణీప్రవేశాత్పూర్వమితి సిద్ధాంతయన్తి. నిర్గుణవిద్యాయా అప్రామాణికత్వాదేవ తదయుక్తమ్. తదాపీతేరిత్యాదిక మధికరణాంతర మాహుః - * తేజః పునాన్యం దేవతాయామితి సాధ్యత్వస్య సప్రాణస్య సకరణాగామస్య తేజః ఆత్యంతిప్రళయ ఉచ్యతే - బ్రహ్మణ స్సప్రప్రకృతిత్వాన్ త్రిత్ర లయోపపత్తేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - జ్యోతిష్తోమాదివిధానవిద్యాశాస్త్రవైయర్థ్యాదిభి స్సుఖప్తిప్రళయవ స్మాత్యంతిక్రమితి సిద్ధాంతయన్తి. తదప్రయోగముక్తమ్ - కృతకరత్వాత్. స ఏవతు కర్తాను స్మృతిశబ్దవిధిభ్య ఇత్యత్ర సుఖప్తా నిరూపితోహ్యయ మర్థః. సచ శక్త్యాంతరమస్తి. అత ఏకాధికరణ్యమేవ యుక్తమ్. ఇయంచ తేహం సూత్రయోజనా - తచ్చుతేజోభూతాంతరసంస్పృష్టం సూక్ష్మమ్ - నాడీనిష్క్రమణశ్చుతిరూప ప్రమాణా తస్మాత్త్య ముపలభ్యతే - అతఏవ పార్శ్వస్థై రనుపలంబా మూర్తాంతరావతీభూతశ్చేతి. * అతఏవ - సూక్ష్మత్వాత్ స్థూలదేహాపమ ద్వేన సూపసృగ్యత ఇతి. ఇద మధికరణ మవిదుష ఆత్యంతిక్రమయాభావనమర్థనార్థం చేత్ - సూక్ష్మచిత్వాదిసూత్రత్రయ మనపేక్షితమ్. సూక్ష్మదేహన మర్థనస్యానుపయోగాత్, భూతసూక్ష్మసంస్పృగ్య పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం నిరూపితత్వాచ్చ. సస్యవిదుష ఆత్యంతిక్రమయాభావే తస్య సూక్ష్మదేహనతో నిస్సరిత ఉపలంబాదిప్రసక్తః పరిహర్తవ్య ఇతిచేన్న - వేతాశాదిస్థూలశరీరస్యావ్యదృశ్యత్యే స్థితే కథం దృశ్యత్వశక్త్యా భవేత్. యద్యపి కన్యచి త్సా స్యాత్ - ఆతిమందతయా నపరిహర్తవ్యా. యద్యపి పరిహర్తవ్యా - తదంతరప్రతిపత్తావిత్యత్రైవ పరిహర్తవ్యా. కృతకరత్వస్యాక్తత్వాదేవ నస్యమిద మసంభవమ్. ప్రతిపేదాదిచేన్నశారీరాదితి పూర్వపక్షసూత్రం కృత్వా, స్వప్తోహ్యేకేమితి సిద్ధాంతసూత్రం యోజయన్తి. తత్తావ దక్ష రాననుగుణమ్ - హిశబ్దేన పూర్వోక్తోపపాదకత్వప్రవీణేః. స్వప్తోహ్యేకేమితి - ఆర్తభాగప్రశ్నప్రతిపచనవాక్య ముదాహరన్తి. అత్ర ప్రాణా సుత్కాన్తై రిమృతత్వాభావశక్త్యాం శమయితుమ్ * అత్రైవ సమవలీయస్త ఇతి ప్రాణవిలయ ఉక్తః. * అస్మాదితి సశారీరోఽపధి రుచ్యతే - * న ఉచ్చ్యయితీత్యుచ్చయినాదిధర్మోక్తేః. తదైకార్థ్యాత్ * న తస్మా త్స్పృణా ఉత్కామ స్తీత్యత్రాపి శరీరాదుత్కాన్తై ర్విషిధ్యతే. * తస్మాదిత్యస్య ప్రకృతపరామర్శిత్యేవ్యభేదోపచారా దుచ్చ్యయినాదిమతో దేహస్వైవ సర్వేశః - ఆర్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యాత్, అప్రాప్తస్య నిషేధాయోగాచ్చ. సచ శారీరా దుత్కాన్తైః ప్రాప్తి రస్తి - అత సా స నిషేధా. వాక్యసామన్వయంచ స స్యాత్ - కామయమానస్యోత్కాన్తై ర్ముక్తాః * అథాకామయమాన ఇత్యకామయమానం పుంజ్విర్దిశ్య తస్యావ్యుత్క్రమణోపదేశేహి పుంజ్యవ్యవదేశోపక్రమా భ్రాంతజల్పవ త్సాన్తి. * సతస్య ప్రాణాదితి వస్యనగతసమ్మందమాత్రస్య కరణత్వకరణిత్యాదిలక్షణవిశేషపర్యవసానసిద్ధేః * న తస్మా త్స్పృణా ఇతి వాక్యాంతరావగతవిశేషపర్యవసానా కాక్షాన నాస్తి. తత్రచ తచ్చుబ్ధ శరీరపర ఇత్యుక్తమ్. స్వప్తేచేతిసూత్రే * సర్వభూతాత్తభూతస్య సమ్యగ్భూతాని పశ్యతః | దేహపి మాగ్నే ముహ్యన్తి హ్యవదస్య పదైవిణి ఇతి నిషేధస్తృతి రభిప్రేతేత్యాహుః. శుకవ్యాదిత్యమణ్డలప్రాప్తి ర్విశిష్టదేశే దేహత్వాగాయ - సతు ముక్తే ర్దాగమ నాపేక్షయేతి చాహుః. అత్ర బ్రూమః - నిర్గుణవిద్యాయా అభావా నిర్గుణప్రాప్త్యాభావాచ్చ సగుణనిష్ఠఏవ పరివిద్యానిష్ఠః. సద్విద్యాదివ్యపాన్యన ద్దావ్యమగమాత్, * అథ పరా యయా తదక్షర మధిగమ్యత ఇత్యుపక్రమ్య * య సర్వజ్ఞ సర్వవి దిత్యామననాత్, పరంజ్యోతి రుపసమ్మన్నస్య జక్షణాద్యామననాత్, * సత్యం జ్ఞాన మిత్యత్ర సర్వ కామవిశిష్టబ్రహ్మభవదర్శనాచ్చ. పరివిద్యానిష్ఠస్వైవ సర్వే కేదాంతాః గతి మామనన్తి * అస్మా చ్చరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్మద్య * తయోర్ధ్వ మాయ స్సమృతత్వమేతి * తేన ప్రద్యోతేనైవ ఆత్మా నిష్క్రమితి చక్షుషో వా మూర్ధోవా * యత్రాసా కేశాన్తో విపర్తతే వ్యపాహ్య శీర్షకపాలే ఇతి - * స ఏత మేవ సీమానం విదారైవతయా ద్వారా ప్రాపద్యత నైషా విదృతి ర్వామేత్యుపక్రమ్య * స య ఏవంవిద్యా సస్మా చ్చరీరభేదా దూర్ధ్వ ముత్క్రమ్యామస్మిన్సర్వే లోకే సర్వా న్కామా నాప్తాఽమృత స్సమ భవత్ * ఆపునర్భవా యి శోశం భిన్తి శోశం భిత్వా శీర్షకపాలం భిన్తి శీర్షకపాలం భిత్వా పృథివీం భిన్తిత్యారభ్య * ఆకాశం భిత్వాఽవ్యక్తం భిన్తి - అక్షరం భిన్తి - మృత్యుం భిన్తి మృత్యురైవ పరే దేవ ఏకీభవతీతి. యదుక్త మార్తభాగప్రశ్నైకార్థ్యోచ్చయినామూనవాక్యా సామన్వసాప్రాప్తనిషేధాయోగవిశేష పర్యవసాననైరాకాక్ష్యై ర్మోత్కాన్తై ర్విరుప ఇతి - తదయుక్తమ్. తథాహి - ఆర్తభాగప్రశ్నస్య విద్యద్విషయత్వాభావతదైకార్థ్య మనపేక్షితమ్. తత్ర స సర్వప్రాణిసాధారణః. తత్రచ * అస్మా త్స్పృణాఃక్రామన్త్యతనేతిప్రశ్నో న శరీరా దుత్కాన్తై ర్వివిషయః - కిన్తు శారీరాత్ - శరీరే ప్రాణస్థిత్యభావేన తత ఉత్కాన్తై రసన్దిగత్వాత్. అతః ప్రతిపచనమపి శారీరా దనుత్కాన్తై ర్వివిషయమ్. * అత్రైవ - జీవే సమవలీయస్తే - సంస్పృజ్యస్తే. * న ఉచ్చ్యయితీత్యభేదోపచారా దహమభిమానవిషయదేహనిర్దేశః - యథాపరపక్షే * యోకామో నిష్క్రమ ఆప్తకామ ఆత్మకామః స తస్మా త్స్పృణా ఉత్కామ స్తీత తచ్చుబ్ధిర్దేశః. అతో విద్యత్ప్రకరణస్య సతదైకార్థ్యాపేక్షా. ఆర్తభాగప్రశ్నస్య విద్యద్విషయత్వేపి శారీరవిషయత్వం దర్శితమ్. వాక్యసామన్వయంచ నాస్తి - కామయమానాకామయమానయో స్సమానాయా మప్యత్యుత్కాన్తై బ్రహ్మప్రాప్త్యభావతత్పదభావరూప వైషమ్యకృతత్వా ద్వైక్యభేదస్య. సకామనిష్క్రమవిషయతయా ప్రకరణభేదః - సూత్కాన్తై ర్వివిషయతయా - * కామ మయ ఏవం పురుష ఇత్యుపక్రమ్య * ఇతి తు కామయమాన ఇత్యుపసంహృత్య * అథాకామయమాన ఇతి ప్రస్తావనాత్. తయోశ్చ వైషమ్యం బ్రహ్మప్రాప్తితదభావాభ్యామ్ - సూత్కాన్తై ర్వితదభావాభ్యామితి వాక్యసామన్వయసిద్ధిః. అప్రాప్తనిషేధోఽపి నాస్తి - ఆర్థప్రాప్తవిషయత్వా నిషేధస్య. సర్వకాళాప్రత్యయన్త్యాదేన సర్వాను విద్యాను దేహపాతనమయే నుకృతమన్మృతప్రవహం ముక్తం భవతి -

౧౮॥ సూ. తాని పరే తథాహ్యహ. ౧.

† సకరణగ్రామః సప్రాణః కరణాధ్యక్షః ప్రత్యగత్వా ఉత్క్రాంతివేశాయాం తేజఃప్రభృతి భూతనూత్నేషు సమృద్ధత ఇత్యుక్తమ్. † సైమా సమృత్తి ర్విదుషో నవిద్యత ఇత్యాశంక్య పరిహృతమ్, తాని పున ర్జీవపరిష్కృతాని

అతో భోక్తవ్యాభావేన లోకాంతరగమనాభావాత్ విదుషో లోకాంతరగత్యైవయికప్రాణాదివిచ్ఛేష శ్చారీరస్యార్థవశాత్పాప్తః. అత శ్చారీరా దుత్క్రాంతి రర్థప్రాప్తాప్రతిషేధ్యా స్యా దర్పిరాదిగత్యుపపత్త్యర్థమ్. పుష్ట్యవగతస్య సమృద్ధస్యాపకరణోపకరణీత్వాదిలక్షణసమృద్ధవిశేషపర్యవసానే సమృద్ధత్యపి ఉత్క్రాంతిమణస్యాపాదానాపేక్షాయాం సన్నిహితస్యైవాపాదానత్వకల్పసూపపత్తే ర్విశేషసాకాక్షస్య సమృద్ధమాత్రస్యాకాక్షీతాపాదా నత్వవిశేషపర్యవసానం న్యాయ్యమ్ - సత్త్వసాకాక్షీతే కరణత్వకరణీత్వాదిరూపే. అపాదానస్యాకాక్షీతత్వాదేవ చ్చాగపశున్యాయా ద్వ్యాన్యస్తరా వగతాపాదానవిశేషపర్యవసాయిత్వంచ న్యాయ్యమ్. యత ఉత్క్రాంతినిషేధః శ్రుతో నాస్తి - అతఏవ సర్వతేచేత్వత్రాపి ఉత్క్రాంతివిషయస్త్య తివచనమేవ్రాదాహర్తవ్యమ్. * దేహాశి మార్గే ముహ్యంతీతి వచనం త్వతిద్విషయత్వా దనుదాహర్యమ్. తచ్చ న గతినిషేధపరమ్ - కిన్తు గతే ద్దురవ గమత్వపరమ్ - తథాచ పరపక్షానాపయికత్వాచ్చ సూదాహర్యమ్. తస్యచ గతినిషేధపరిత్యాభావో మోక్షధర్మవ గతివిధానా దవగమ్యతే * తే తీర్త్వా దుస్తరం జన్త విశన్తి విమలం నభః | తత స్తాంత్యకృతీంత్రస్వాన్మర్యో వహతి రక్షిభిః | పద్మతన్తవ దావిశ్య ప్రవహ నివిషయా స్సలవ | తత్ర తా స్సవహన్వాయః ప్రతిగృహ్యంతి భారత | పితరాగాన్సతీంత్యిద్ధాధియాయుక్తాంస్తపోధనాక్ | సూక్ష్మ శ్శీత స్సుగన్ధిశ్చ సుఖన్నర్యశ్చ భారత | సప్తానాం మరుతాం శ్రేష్ఠో లోకాన్తచ్ఛ్రుతి యశ్శుభాక్ | సతా న్వహతి కాన్తేయ తమనః పరమాం గతిం | తమా వహతి లోకేశ రజనః పరమాం గతిమ్ | రథో వహతి రాజేన్ద్రో సత్త్వస్య పరమాం గతిమ్ | సత్త్వం వహతి శుద్ధాత్మా పరం నారాయణం ప్రభుమ్ | ప్రభు ర్వహతి శుద్ధాత్మా పరమా త్తాన మాత్తనా | పరమాత్తాన మాసాద్య తద్భూతా యతమానసాః | అమృతత్వాయ కల్పన్తే న నివర్తన్తి చాభిభో | పరమా సా గతిః పార్థ నిర్ద్య ద్వాన్వానాం మహత్తనామ్ | అత్తా కేవలతాం ప్రాప్తో యత్ర గత్వా న శోచతి | ఈదృశం పరమం స్థానం నిరయా స్తే చ తాదృశా ఇతి. యత్తు శుశో త్వతనం విజిప్తదేశే దేహత్యాగాయ నతు ముక్తా మార్గాపేక్షయేతి - తదప్యయుక్తమ్ - * దృష్టో మార్గః ప్రవృత్తోస్తీతి గతిచిన్తాయాం మార్గస్య దృష్ట త్యాభిధానాత్, * భూతై స్సమతిహవ్యత ఇత్యాదిహాపికై రతిహవానస్యోక్తత్వాచ్చ. స్థూలశరీరేణానూర్యమణ్డలా ద్దమనం యోగప్రభావజ్ఞాన నార్థ మిత్యుక్తమ్ * దర్శయిత్వా ప్రభావం స్వమితి. * సర్వభూతగతోభవ దితిచ జ్ఞానేన సర్వభూతవ్యాప్తి రుక్తా - * సర్వంహ వశ్యః పశ్యతి సర్వ మాప్నోతి సర్వశ ఇత్యాదిశ్రుతేః. - అన్యేత్వప్రాప్తాయా శ్చారీరా దుత్క్రాంతిః కథం ప్రతిషేధ ఇత్యేతదేవం పరిహరన్తి - నాత్ర శారీరా దుత్క్రాంతిః ప్రతిషిధ్యతే - కిన్తు * అత్ర బ్రహ్మ నమశ్శుత ఇతి వత్త మనువాదః. శంజాతవిద్యః పురుషః ప్రారబ్ధవశా దనుత్క్రాన్తప్రాణో జీవదశాయామేవ బ్రహ్మనుభవతీత్యర్థఇతి. తదవిరుద్ధమ్. తథాపి తదినాదరే కారణ మస్తి - శారీరా దనుత్క్రాన్త్యనువాదేనాత్ర బ్రహ్మసరోత్పాదాభి ధానేపి గతిప్రతిషేధశక్త్యాపరిహర సిద్ధ్యేత్ - తథాపి సశారీరాత్ స్వప్తోపేయకేమమితివ దత సూత్రకారస్య-శారీరా దుత్క్రాన్తి ర్భోక్తవ్యాభా వప్రాప్తా ప్రతిషిధ్యతఇత్యేవాభిప్రాయఇతి.

ఆసృత్యుపక్రమాధికరణం నమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. తాని పరే తథాహ్యహ. † అవాన్తరసజ్జతి మాహ (సకరణేతి) † (నైషేతి) పూర్వం సమానాచాసృత్యుపక్రమాదితి నాడీప్ర

(వే-సా). “౧ తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్” ఇతి శ్రుతేః పరదేవతాసంపత్తి రుత్తమమాణస్య విశ్రమస్థానమితి, తాని భూతాని, జీవనం యుక్తాని పరదేవతాయాం సంపద్యన్తే ౧.

(వే-దీ). “౧ ప్రాణస్తేజసి” ఇతి తేజశ్శబ్దనిర్దిష్టాని భూతాని జీవపరిష్కృతాని కిం పరస్యాం దేవతాయాం సమృద్ధ్యన్తే - ఉత యథాకర్త యథావిద్యంచ గచ్ఛన్తీతి సంశయః. తదానీం సుఖదుఃఖోపభోగాద్యభావేన పరసమృత్తై ప్రయోజనాభావాద్యథాకర్త యథావిద్యమితి పూర్వగోపక్షః. సర్వస్య పరదేవతాకార్యత్వేన తదాత్మకత్వా ద్దస్తవ్యస్థాన మిదమ్ “౧ పరస్యాం దేవతాయామ్” ఇత్యుచ్యతే. రాధాస్తవ - తాని పరే - పరస్మిన్సృ జ్చాణి సమృద్ధ్యన్తే - “౧ తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్” ఇతి హ్యహ శ్రుతిః. యథాశ్రుతి విశ్రమస్థానత్వేన కార్యం పరికల్ప్య మిత్యర్థః, నూత్రంచ వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

భూతసూక్ష్మాణి కిం యథాకర్తృ యథావిద్యంచ స్వకార్యాయ గచ్ఛన్తి - ఉత పరమాత్మని సమృద్ధ్యంత ఇతి విశయే -
† మధ్యే పరమాత్మసమృత్తై సుఖదుఃఖోపభోగరూపకార్యాదర్శనాత్తదుపభోగానుగుణ్యేన యథా కర్తృ యథావిద్యంచగచ్ఛన్తి.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - తాని పరస్మి తాని పరస్మి న్నాత్మని సమృద్ధ్యంతే. కుతః. † తథాహ్యహ శ్రుతిః * ౧ తేజః
పరస్యాం దేవతాయామితి. యథాహ శ్రుతిస్తదనుగుణం కార్యం కల్ప్యమిత్యర్థః. సుమప్తిప్రళయయోర్యథా పరమాత్మ
సమృత్త్యా సుఖదుఃఖోపభోగాయానవిశ్రమః - తద్వదిహాపి.

పరసమృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగో వచనాత్. ౧.

† సేయం పరమాత్మని సమృత్తిః కిం ప్రాకృతలయవత్కారణాపత్తిరూపా - ఉత * ౧ వాఙ్మనసీత్యాదివ దవిభా
గరూపేతి చింతాయామ్ - పరమాత్మన స్సర్వేషాం యోనిభూతత్వా త్కారణాపత్తిరూపా. [౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬.]

నేనా త్వార్థం ముముక్షుసంసారిణో ర్గతే స్సమానత్వ ముక్తమ్-తత్ర వక్ష్యమాణాధికరణద్వయప్రతిపాద్యాయాం పరమాత్మ సమృత్తౌ ముక్తస్యాస్తీత్వే
నాస్తీత్వవిగానం నాస్తి. యతః పూర్వాధికరణప్రతిపాదితార్థవేద విప్రతిపత్తిః - అతః. తదోక్తోగ్రజ్వలనమిత్యేతన్నా త్వార్వాధికరణప్రతిపాద్యేర్థే
విద్యదవిదుషాస్సమానేపి తాని పర ఇత్యధికరణా త్వార్వత్ప్రేవ విద్యదవిదుషా స్సమానత్వవిప్రతిపత్తిరితి హృది కృత్వా నూత్ర కారే స్సమానత్వ
ముక్తమిత్యభిప్రాయేణాత్ర సైష సమృత్తి ర్విదుషా న విద్యత ఇత్యాశంకా పరిహృత మిత్యుక్తం భాష్యే. కిం తేజశ్శబ్దనిర్దిష్టాని భూతాని జీవపరి
ష్కృతాని యథాకర్తృ యథావిద్యం గచ్ఛన్తి - ఉత పరమాత్మని సమృద్ధ్యంతే. కి మత్ర పరదేవతాశబ్దో గ న్తస్యస్థానావస్థపరమాత్మపరః - ఉతాతదవస్థప
రమాత్మపరఇతి. కి మత్ర సమృత్తౌ ప్రయోజనం సమ్భవతి - నేతి. అనమ్భవే - పరమాత్మశబ్దస్య గ న్తస్యప్రదేశవిశేషావస్థపరమాత్మపరత్వేన యథా
కర్తృవిద్యం గచ్ఛేయః. సమ్భవేతు - అతదవస్థపరమాత్మపరత్వేన తస్మి సమృద్ధ్యంతే. † పూర్వపక్షమాహ (మధ్యఇతి) * తేజఃపరస్యామితి శ్రుతిః
పరస్యాత్మన స్సర్వదా సర్వాధారత్వమాత్రపరేతి పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః.

రాధాక్షే - † (తథాహ్యహ శ్రుతిరితి) * వాఙ్మనసి సమృద్ధ్యత ఇత్యాది నిర్దేశో న సర్వసమస్తాధారణధారకత్వాభిప్రాయః. అత సమృత్తి
రేవాగ్ధి భావః.

పరసమృత్త్యధికరణం సమాప్తమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగో వచనాత్. † సజ్జతిపూర్వపక్షాశ్చ్యతే (సేయమిత్యాదినా) కి మియం - సమృత్తి ర్లయరూపా - ఉతావిభాగరూ
పా. కిం * తేజః పరస్యామితి వచనస్య కారాణాపత్తిపరత్వం న్యాయమ్ - ఉతావిభాగమాత్రపరత్వమితి. ప్రథమే లయరూపత్వమ్. ద్వితీయే
త్వవిభాగరూపత్వమ్.

౧౫॥ సూ. అవిభాగోవచనాత్. ౧.

(వే-సా). పరదేవతాసంపత్తివచన మవిభాగమాత్రపరమ్, “౧ వాఙ్మనసి సంపద్యతే” ఇతి సంపత్తిపదస్యైవాత్రానుషక్తస్యాధ్ధాన్తరపరత్వే
ప్రమాణాభావాత్. మనః ప్రభృతిషు హి ప్రళయాసంభవా దవిభాగమాత్రపరమ్. ౧.

(వే-దీ). సేయం పరమాత్మని సమృత్తిః కిం ప్రాకృతప్రళయవత్కారణాపత్తిరూపా-ఉత మనఃప్రభృతీసమృత్తివ దవిశ్లేషమాత్రమితి సంశయః.
పరమాత్మనః కారణత్వాత్, తత్సమృత్తివచనాచ్చ కారణాపత్తిరేవేతి పూర్వః పక్షః. రాధాక్షే “౧ వాఙ్మనసి సమృద్ధ్యతే” ఇతి శ్రుతస్యైవ సమృ
త్తివచనస్య సర్వత్రానుషక్తౌ దత్రానుషక్తస్య చాభిధానవైరూప్యాసమ్భవా దత్రాప్యవిభాగః అవిశ్లేష ఏవైచ్చ్యతే. నూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - † అవిభాగ ఇతి-అపృథ గృహః. పృథగ్వ్యవహారానర్హ సంసర్గత్యర్థః. కుతః. వచనాత్
 * ౧ తేజః పరస్యాం దేవతాయా మిత్యత్రాపి * ౧ వాఙ్మనసి సమృద్ధ్యత ఇత్యత సమృద్ధ్యత ఇతి వచనస్యానువక్షా,
 తస్యచ సంసర్గవిశేషవాచిత్యాత్, † అనుషక్తస్యాభిధానవైరూప్యే ప్రమాణాభావాత్, † ఉత్కా) నివేళాయాం కారణా
 పత్తిప్రయోజనాభావాత్, † పున స్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్ఛి.
 [౧॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬.]

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

† (అవిభాగ ఇతి) † అనుషక్తమపి పద మత్రకారణాపత్తివాచిత్యత్రాహ (అనుషక్త స్తేతి) † (ఉత్కా) నివేళాయాం కారణాపత్తిప్రయో
 జనాభావాదితి భారవాహకస్య దేహిన స్సభారవైరివ యవ్యవప్తవేచ్ఛన విశ్రమతుల్య స్సుషుప్తా విశ్రమః - అవనీతభారస్య విశ్రమతుల్యో మహాప్ర
 శయే. యథాచ కల్పకొష్ఠీవవత స్తద్రహితస్యచ విశ్రమః-తద్వత్కారణే లీనస్య కరణకేబరరహితస్య ద్విపరాధికారే విశ్రమఇతి ప్రయోజనవిభాగ
 స్సుషుప్తి ప్రశయయో శ్చరీరాస్యవివేకకాభ్యా మవగతః. తదభావాదిత్యర్థః. † అవ్యక్తాదేః పునస్సృష్టి రుక్తా చేత్ - కారణాపత్తిప్రయోజనంచ
 కల్పయిమ్ - సాచ నాస్తీత్యాహ (పునస్తత్రావ్యక్తాదిసృష్ట్యవచనాచ్ఛి) సుషుప్తా జీవమాత్రస్యావిభాగాపత్తిః - ప్రశయవన విశిష్టస్య లయాపత్తిః -
 ఉత్కా)నైతు భూతనూత్నవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా సంయోగమాత్రమేవ. విశేష్యాంశస్య ప్రశయఇతిచేత్. తేజశ్శబ్దస్య విశేషభూతజీవమాత్ర
 వాచిత్యాభావా, దనుషక్తపదార్థవైరూప్యాపాద్యాగాదిభిశ్చ. ఏవం విభాగానర్హభూతనూత్నవిశిష్టస్య లయానుపపత్త్యా, ప్రయోజనాభావావ్యక్తాదిసృ
 ష్ట్యవచనాభ్యాంచ సమృత్తి స్సంయోగః. నిత్యాస్త రవస్థితేఽపి పరమాత్మని తదానీం సంసర్గవిశేషశ్చాస్తైరికనమధిగమ్యః.

పరేతు - ఇద మధికరణద్వయం అవిభాగనిష్ఠవిషయం వ్యాపకతే - తత్ర * గతాః కలాః పఞ్చదశప్రతిష్ఠాఇతి ప్రతిష్ఠాశబ్దవాచ్యోన్య
 రణేషు కలానాం లయం పూర్వపక్షీకృత్య * హుష కలాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి శ్రుత్యా బ్రహ్మణి లయః. ఇయం విద్యద్వైష్ణి-స్య కారణేషు
 లయోక్తిస్తవ్యవిద్యద్వైష్ణి స్యాత్. స్య కారణేషు లయేఽపి తైః పృథివ్యాదిభిస్సహ బ్రహ్మణి లయ శ్చోపపన్న ఇతి సిద్ధాంతయ ని ప్రథమే. సచ బ్రహ్మ
 విదః పరమాత్మని కలాప్రశయ స్సావశేషః - ఉత్కా)న్త్యాదావవేతి పూర్వపక్షం కృత్వా * భిద్యేతేచాసాం నామరూపే పురుషఇతి వచనా, దవి
 ద్యాకల్పితానాం విద్యానిమిత్తప్రశయే సావశేషత్వనుపపత్తేశ్చ నిరవశేషః ప్రశయఇతి ద్వితీయే సిద్ధాంతయ ని. తత్రాద్యే బ్రహ్మణ్యేవ లయనమర్థనం
 ప్రత్యక్షవిరుద్ధం శ్రుతివిరుద్ధంచ - భిద్యద్యవస్థోహ దేహః పృథివ్యాదిషు లీయమానా దృష్టః, * పృథివ్యపు స్రవీయతే ఆపస్తే జసి లీయస్తఇతిచ
 శ్రుతిః, నాయ మవిద్యద్వైష్ణి లయ ఉచ్యతే - * ఇద్వి)యాణి తన్నాత్రేషు, తన్నాత్రాణి భూతాదా లీయస్తే, భూతాది ర్భూతి లీయతే, ఇత్యాది
 సోక్తస్య స్థితియాణాం తన్నాత్రాదీనాం భూతాదిప్రభృతిషు లయస్యావిద్యద్వైష్ణిప్రసంగతత్వాత్. సాఙ్ఖ్యద్వైష్ణి రీయ మితి చేత్. తతః కిమ్.
 యత శ్చూత్యవిరోధః - తత్ర సాఙ్ఖ్యపుష్టే శ్రుతిమూలత్వా న్నిరీకరణీయతా. * తద్దైక ఆహుః-మతస్తు ఖలు సామైశ్వర్యం స్యాదితి త్వరమతత్యే
 సోపన్యస్య శ్రుత్యేవ నిరాకృతత్వాభావాచ్ఛ సోపేక్ష్యతా. పరాశరాదు్యపబృంహణానుగృహీతాచేయం శ్రుతిః. సర్వస్య తల్లత్వశ్రుతివిరోధా
 త్వరమతత్వమితి చేన్న - సర్వస్య తల్లత్వశ్రుతివిరోధేన * ఆకాశా ద్వాయం రిత్యాదు్యక్తనర్గస్యాపి పరమతత్వప్రసక్తాత్. తత్తదవ స్థబ్రహ్మణః కార
 ణత్వా దవిరోధచ్ఛేత్ - లయేఽపి తుల్యిమ్. అతఏవ * పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తీతి చోపపన్నమ్. ఏవ మదావరకలయస్య శ్రుతిప్రత్యక్షవిరోధా
 త్వదావరకలయస్య సర్వసాధారణతయా శ్రుతిప్రత్యక్షసిద్ధతయా బ్రహ్మవిదో విశేషాభావాన్పా ద్యాధికరణవర్ణన మయ్యుక్తమ్. ఇతరత్రచ నిరవశేషలయో
 నామ కిం నిరవయవవినాశః - ఉత పృథివీత్వాదిప్రహణిమ్ - ఉత ముక్తస్య పునర్దేహరమ్భయోగ్యత్వమ్ - ఉత చేతనాస్తరయ్యుక్తస్యాపి దేహర
 మ్భయోగ్యత్వమ్. నప్రథమః - * తదేత దక్షయం నిత్యం జగన్తునివరాఖిలమ్ । ఆవిర్భావతిరోభావజన్తనాశవికల్పవదితి నిత్యత్వవచనాత్. నద్వితీ
 యః - బ్రహ్మవిదేహస్యాపి భిద్యేతాదేహానాం పృథివీత్వానువృత్తిదర్శనాత్, పృథివీత్వాదిప్రహణస్య సమస్తేతత్వలయదశాభావిత్యాత్, తస్యచ
 ప్రాకృతప్రశయభావిత్యాత్, నైమిత్తికాదిప్రశయేషు పృథివీత్వాదిప్రహణస్య ప్రమాణాభావాత్, * భిద్యేతేచాసాం నామరూపేఇతి శ్రుతేర్దేవమను
 ష్యాదినామరూపవిషయతయా ప్రాకృతప్రశయవిషయ తయావార్థవత్త్వాచ్ఛ. సత్పతీయః - ముక్తస్యాపునరావృత్తే ర్యక్ష్యమాణతయా తం ప్రతి
 దేహరమ్భకత్వశ్చక్యా ఆనమ్భవేనావిచార్యత్వాత్. సవతుర్థః - నియామకాభావాత్. సహి దేవదత్తస్యాజ్ఞులీయతయా పరిణతః కనకాంశో
 యజ్ఞదత్తంప్రతి సతథా పరిణమతీతి నియంతం శక్యమ్. అతోఽనుపపన్నమ్. — అపరేతు - తానిపర ఇతి సూత్రం న పృథగధికరణయ ని -
 తైశ్చ సూత్రార్థః పరైరివ వర్ణితః. తత్రానుపపత్తిశ్చ పూర్వవత్. అవిభాగమాత్రనిర్వాహోఽపి పూర్వోక్తయైవ దిశా నిరస్తః. — అన్యేతు -
 వాగాదిలయస్యానుభూత్యా దన్వయోనా లయనమ్భవేపీహ లయస్య ముఖ్యత్వా త్తేజఃప్రభృతిభూతానాం స్వయోనిష్ఠితి పూర్వపక్షం కృత్వా -
 తన్నాదీనాం భిద్యద్యవస్థానా మన్వయోనా వినాశదర్శనానుగృహీతాత్ * తేజః పరస్యామితి వచనా ధృదిస్తే పరమాత్మని లయ ఇత్యాద్యే సిద్ధా

౧౬॥ సూ. తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యా
త్తచ్చేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చహార్దానుగృహీత శ్శతాధికయా. ౧.

† ఏవం గత్యుపక్రమావధి విద్వదవిదుషో స్సమానాకార ఉత్క్రాంతిప్రకార ఉక్తః - ఇదానీం విదుషో విశేష ఉచ్యతే. † తత్రేద మామూయతే * ౧ శతం వైకాచ హృదయస్య నాడ్య స్తాసాం మూర్ధాన మభినిస్సృతైకా ।

దయన్తి. అనంతరేచ స ఏష ముణే భూతలయః కిం స్థూలభేదే స్థితే వస్త్యస్తరసంశ్లేషమాత్రమ్ - ఉత జీవానామివ స్థూలభేదనివృత్త్యా నూత్నశక్తి భేదయోగేనైవ నీర్జీర్ణానాం దవిభాగప్రాప్తిలక్షణియః సంశయః - పూర్వవాక్యత్రయానుపక్తస్య సమ్మత్తిశబ్దస్యాత్రానువృత్త్యా సంశ్లేషమాత్ర మితి పూర్వపక్షం కృత్వా - మరణే * భూతేభ్య స్సమాత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యంతి జీవినాశదర్శనాత్తద్విదవిభాగావత్తిరితి సిద్ధాంతయన్తి. భూతానాం కారణానాంచ మహాప్రళయే నూత్నశక్తిభేదోఽపి నావశ్యతే - మరణేతు సోఽవశ్యతే - శరీరాంతరార్థం తేషాం గమనోపపత్తేరితి చాహుః. తత్ర తావ ద్భుదయస్థః పరదేవతాప్రాజ్ఞాత్తశబ్దవాచ్యః పరమాత్మా నామేశ్వరీవ. తత్ర లయో ముఖ్య ఇత్యనుపపన్నమ్ - ఈశ్వరాంశస్య నిమిత్తకారణత్వాత్. అస్యయోనావపి లయో దృష్ట ఇతిచేన్న - భస్తా ద్యవస్థతన్వాదీన్ప్రతి సాక్షా దనుపాదానత్వేపి ప్రణాద్యోపాదానత్వా త్పృథి వ్యాః - తత్ర లయ ఉపపన్నః - ఈశ్వరః ప్రణాద్యాపి సభూతకరణగ్రామోపాదానమితి స తత్ర ముఖ్యలయసమ్భవః. సన్తాత్రే లయ ఇతిచేన్న - తస్య పరదేవతాప్రాజ్ఞాత్తశబ్దవాచ్యత్వాభావా, దంశత్రయస్యతిరేకేణ సన్తాత్రస్య కస్యచి ద్భుతశరావాద్యవస్థమృద్య దవస్థానానభ్యుపగమాచ్చ. తస్మా ల్లయ ఇతి సిద్ధాంతస్తస్యచ ముఖ్యత్వేఽభ్యుపగతేనత్యవసయోనా పరమాత్మని లయ ఇత్యవ్యనుపపన్నం ఎచనన్తు * వాఙ్మనసీతవ దన్యథాసిద్ధత్వా దస్యయో నా లయే ప్రమాణం నస్యాత్. అనంతరేచాధికరణే స్థూలభేదనివృత్త్యా జీవవిభాగఇతి యత్ - తన్నిరూపణీయమ్. భూతకరణానాం మహాప్రళ యువ ద్వి నాశ స్తావ దనభ్యుపగతః - లోకాంతరగమనశ్రవణాత్. నూత్నశక్తిభేదావశేషస్థూలభేదవిశేషనివృత్తిర్నామ కిం మనుష్యాదిసన్ని వేశప్రహా రణమ్ - ఉత పృథివీత్వాదిప్రహారణమ్. స ప్రళయః - సంస్థానావగమస్య ప్రత్యక్షతయా నిరూపణీయత్వాభావాత్. నద్వితీయః - లోకాంతరగమ నానుపపత్తేః. యది నివృత్తస్థూలాకారాణాం పరమాత్మని సమ్మత్తి ర్నిరూప్యా - సాతు తాని పర ఇత్యత్ర నిరూపితేతి నిరూపణీయాభావా దవిభాగాధికరణానారమ్భవ స్యాత్.

అవిభాగాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౬॥ సూ. తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్తచ్చేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ హార్దానుగృహీతశ్శతాధికయా.
† అవాంతరజ్వలిమాహ (ఏవమితి) ఉత్క్రాంతా బ్రహ్మణి సమ్మతే ర్విద్వదవిదుషో న్దుల్యత్వాత్ సమానాచేత్వాదినూత్ర మత్ర వక్తవ్యమ్ - తథా నకృ తమ్. తత్ర హేతు ర్విదుషో బ్రహ్మసమ్మత్తావవివాదః. † (తత్రేత్వాది) కిం విదుషో మూర్ధన్యనాడ్యైవగమననియమ స్సమ్భవతి - నేతి. కిం * తయో

(నే-సా). హర్దపరమపురుషారాధనరూప విద్యాసామర్థ్యాత్, తదజ్జగతిచిన్తనేనచ, ప్రీతపరమపురుషానుగృహీతః, తదనుగ్రహతః ప్రకాశిత తద్వారో జీవః శతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యా గచ్ఛతి. తదనుగ్రహదేవ జీవస్థాన మగ్రే ప్రకాశవ ద్భవతి. హర్దః - పరమాత్మా పరమపురుషః, “౨ తస్యా శ్చిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః” “౩ సర్వస్యచాహం హృది సన్నివిష్టః” ఇతిహి శ్రుతిస్తృతి. ౧.

(వే-దీ). “౧ శతం వైకాచ హృదయస్య నాడ్యస్తాసాం మూర్ధాన మభినిస్సృతైకా । తయోర్ధ్వ మాయ స్సమృతత్వమేతి వివృజ్ఞన్యా ఉత్క్రాంతిమణే భవన్తి” ఇతి శతాధికయా మూర్ధన్యయా నాడ్యా విదుషో గమనమితి నియమ స్సమ్భవతి - నేతి సంశయః. నాడీనా మతిసాత్త్వత్వేన దుర్వివేచత్వాన్నియమో ససమ్భవతీతి యాదృచ్ఛకీం తయా గతి మనువదతీదం వచనమితి పూర్వగీషత్వః. రాధాస్తస్తు - పరమపురుషారాధనభూతయా విద్యయా తదజ్జగతగతిచిన్తనేనచ ప్రీతేన పరమపురుషేణానుగృహీతో జీవస్తత్ప్రసాద ప్రకాశితద్వారస్త యైవ మూర్ధన్యయా నాడ్యా గచ్ఛతీతి.

సూత్రార్థస్తు - హర్దపరమపురుషారాధనరూప విద్యాసామర్థ్యాత్, తచ్చేష గత్యనుస్మృతియోగాచ్చ ప్రీత హార్దానుగృహీతో భవతి జీవః. తతః తదోకః జీవస్య స్థానం హృదయ మగ్రజ్వలనమ్ - ప్రకాశితాగ్రం భవతి. ఏవం పరమపురుషప్రకాశితద్వారః శతాధికయా గచ్ఛతి. “౨ తస్యా శ్చిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః” “౩ సర్వస్యచాహం హృది సన్నివిష్టః” ఇతి హర్దః - పరమాత్మా. ౧.

తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతి విష్వజ్జన్యా ఉత్క్రిమణే భవంతి. అనయా నాడీనాం శతాధికయా మూర్ధన్యనా ధ్యైవ విదుషో గమనమ్ - అన్యభి రేవచావిదుషో గమన మిత్యయం నియమ ఉపపద్యతే - నేతి సంశయః. కిం యుక్తమ్. నియమో నోపపద్యతఇతి. కుతః. నాడీనాం భూయస్త్వా దతిసూక్ష్మత్వాచ్చ దుర్వివేచతయా పురుషేణో పాదాతు మశక్యత్వాత్. * ౧ తయోర్ధ్వ మాయ న్నమృతత్వమేతి విష్వజ్జన్యా ఉత్క్రిమణే భవంతి యాదృచ్ఛికే ముత్కాన్తి మనువదంతి యుక్తమితి. [౧॥ కత - ౨ - ౬ - ౧౬.]

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్షుహే - శతాధికయేతి-విద్వాశతాధికయా మూర్ధన్యమైవ నాడ్యోత్క్రిమతి. నచాస్యాః విదుషో దుర్వివేచత్వమ్ - విద్వాశి పరమపురుషారాధనభూతాత్మర్థప్రియవిద్యాసామర్థ్యా, ద్విద్వాశేషభూతతయా ౨ త్వనా ౨త్మర్థప్రియగత్యనుస్థరణయోగాచ్చ ప్రసన్నేన హృద్దేన పరమపురుషేణానుగృహీతో భవతి. తతశ్చ తదోక్తః - తస్య - జీవస్య స్థానమ్ - హృదయ మగ్రజ్వలనం భవతి. అగ్రే జ్వలనం ప్రకాశనం యస్య-తదిద మగ్రజ్వలనమ్. పర మపురుషప్రసాదా త్ప్రకాశితద్వారో విద్వాశతాం నాడీం విజానాతీతి తయా విదుషో గతి రుపపద్యతే.

తదోక్తోధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. రత్నసుసారి. ౧.

విదుషో హృదయా చ్ఛతాధికయా మూర్ధన్యనాడ్యా నిర్లతస్యాదిత్య రత్నే ననుసృత్యాదిత్యమణ్డలగతిః శ్రూయతే * ౨ అథ యత్రైత దన్తా చ్ఛరీరా దుత్క్రిమత్యగైతై రేవ రత్తిభి రూర్ధ్వ మాక్రమత ఇతి. తత్ర రత్నసుసారేణైవ ర్ధ్వ మాయన్నితి యాదృచ్ఛికగమనానువాదః - ఉత నాడీవిశేషేణ గమననియమవిధిః. కిం నాడ్యో దుర్వివేచాః - ఉత నువివేచాః, దుర్వివేచత్వే- యాదృచ్ఛికగత్యనువాదపక్షస్య న్యాయత్వా నియమాసమ్భవః. నువివేచత్వే - నియమవిధిపరత్వోపపత్తే ర్గతినియమసమ్భవః. — పరేత్వ పరవిద్యావిషయ మిమం విచారమాహుః. తత్సూర్యవదయుక్తమ్.

తస్యవైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేనైవ ఆత్మా నిష్క్రిమతీతీదం వాక్య మత్రాశ్చేతీతమ్ - పూర్వత్రోపాత్త త్వన్నాత్రోదాహృతమ్.

తదోక్తోధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭॥ సూ. రత్నసుసారి. అవాస్తరసజ్జతిః స్ఫుటా. కిం రత్నసుసారేణ గమననియమో విదుష స్సమ్భవతి - నేతి. కిం * రత్తిభి రూర్ధ్వ మాక్రమత ఇతి వాక్యం పాక్షికగమనానువాదకమ్ - ఉత నియమవిధిపరమ్. కిం నిశి ప్రేతస్య రత్నసుసారేణ గమనం సమ్భవతి - నేతి. కిం నిశి రత్న య స్సమ్భవన్తి - నేతి. నచేత్ - నిశి రత్నసుసారసమ్భవా చ్ఛ్రుతేః పాక్షికగత్యనువాదకతయా నియమాసమ్భవః. నన్తిచేత్ - నిశి రత్నసుసార సమ్భవా చ్ఛ్రుతే ర్నియమవిధిపరతయా రత్తిభిరేవ గతినియమసమ్భవః.

౧౭॥ సూ. రత్నసుసారి. ౧.

(నే-సా). “౨ అథైతైరేవ రత్తిభి రూర్ధ్వ మాక్రమతే” ఇతి శ్రుతేః విద్వాన్ రత్నసుసారేవ గచ్ఛతి. నిశ్యపి రత్తయ స్సమ్భవస్త్యైవ నిదాఘదాపూర్వపలభేః. హేమస్తేనపలభిస్తు హిమాభిభవకృతా. ౧.

(నే-ది). “౨ అథ యత్రైత దన్తా చ్ఛరీరా దుత్క్రిమత్యగైతై రేవ రత్తిభి రూర్ధ్వ మాక్రమతే” ఇతి. విద్వాన్ రత్నసుసారి గచ్ఛతీతి నియ మస్సమ్భవతి - నేతి సంశయః. నిశి మృతస్య విదుషః ఆదిత్యరత్నసుసారాసమ్భవా దనియమ ఇతి పూర్వసిపక్షః. వచనంతు పక్షప్రాప్త మనువదతి. రాధాస్తస్తు - వచనస్య పక్షప్రాప్త్యనువాదిత్యే * అథైతై రేవేత్యవధారణవిరోధః. నచ నిశి రత్నయో ననన్తీతి - నిశ్యపి నిదాఘనమయే ఉష్ణోఽప లభేః. నూత్నా స్సస్త్యైవేతి రత్నసుసారేవ గచ్ఛతి. హేమస్తేనపలభిః దుర్దినఇవ హిమాభిభవాత్. ౧. [౨॥ ఛాం - ౨ - ౬ - ౫.]

త్యయం గతినియమ స్సమ్భవతి - నేతి చింతాయామ్ - నిశి మృతస్య విదుషో రత్నమసారాసమ్భవా దనియమః. వచనన్తు పక్షప్రాప్తవిషయమ్.

ఇతి ప్రాప్త † ఉచ్యతే - రత్నమసారీతి - రత్నమసార్యేవ విద్వాన్సార్థం గచ్ఛతి. కుతః * ౧ అథైతే రేవ రత్న భి రిత్యవధారణాత్. పాక్షికత్వే హ్యేవకారో ౭నర్థకస్యైత్. యదుక్తం నిశి మృతస్య రత్నసమ్భవా ద్రత్నీ ననుసృత్య గమనం నౌపపద్యత ఇతి - తన్న - నిశ్యపి నూర్యరత్నమసార స్సమ్భవతి - లక్ష్యతేహి నిశ్యపి నిదాఘనమయే ఊహ్యో పలభ్యై రత్నసదృశః. హేమంతాదాతు హిమాభిభవా ద్దుర్ది నశ్చైవైవ్రాహ్మణ్యపలమ్భః. శ్రూయతేచ నాడీరత్నీనాం సర్వదా౭ న్యోన్యాన్వయః * ౨ తద్యథా మహాపథ ఆతత ఉభౌగ్రాహా గచ్ఛతీమం చాముంచ ఏవమేవైత ఆదిత్యస్య రత్నయ ఉభౌ లోకౌ గచ్ఛతీమం చాముంచ అముష్మా దాదిత్యా త్ప్రతాయస్తేత ఆసు నాడీఘ సృప్తాః ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయస్తే తే౭ముష్మి న్నాదిత్యే సృప్తా ఇతి. తస్మా న్నిశ్యపి రత్నసమ్భవా న్నిశి మృతానామపి విదుషాం రత్నమసారేణైవ బ్రహ్మ ప్రాప్తిరస్త్యేవ.

[౧॥ ఛాం - ౮ - ౬ - ౫. ౨॥ ఛాం - ౮ - ౬ - ౨.]

రత్నమసారాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. నిశినేతిచేన్న సమ్భవస్య యావద్దేహభావిత్వాద్దర్శయతిచ. ౧.

ఇద మిదాసీం చిన్త్యతే - విదుషో నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి రస్తి - నేతి. యద్యపి నిశాయాం సూర్యరత్నసమ్భ వా ద్రత్నమసారేణ గతి ర్నిశాయామపి సమ్భవతి-తథాపి నిశామరణస్య శాస్త్రేఘ గర్హితత్వా త్పరమపురుషార్థలక్షణ

† పూర్వపక్ష ముక్త్యా రాధాన్త మాహ (ఉచ్యత ఇతి) ఊహ్యోపలమ్భయోగ్యరత్నసదృశ వేనత్యవ్యర్థకారణితి రుపపద్యతే - రత్నీనా మల్పత్వా త్. మధోర్ధ్వతాగ్నౌ ప్రదేశే నూత్యైగ్మ్య వియవనమ్పరా ద్వాన్యోపలభావసి నూత్యైగ్మ్యవయవై ర్న తిమిరం నిరస్యతే - తద్యదితి. * నాడీఘ సృప్తాః - సంబద్ధా ఇత్యర్థః.

రత్నమసారాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౮॥ సూ. నిశినేతిచేన్న సమ్భవస్య యావద్దేహభావిత్వా ద్దర్శయతిచ. సజ్జతిః స్ఫుటా. కిం నిశి మృతస్య విదుషో బ్రహ్మ ప్రాప్తి స్సమ్భ వతి - నేతి. కిం నిశామరణస్యాధోగతి హేతుత్వం నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావం జ్ఞాపయతి - నేతి. నిశామరణనిద్రావచనం కి మవిద్యద్విద్య త్సాధారణమ్ - ఉతావిద్యద్వివయమితి. సాధారణత్వే - నిశి మరణస్యాధోగతి హేతుత్వేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమా న్నిశి మృతస్య న బ్రహ్మప్రా ప్తిః. అవిద్యద్వివయత్వే - నిశామరణస్యాధోగతి హేతుతయా బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమా న్నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిస్సాన్యత్.

౧౮॥ సూ. నిశినేతిచేన్న సమ్భవస్య యా వద్దేహభావిత్వా ద్దర్శయతిచ. ౧.

(వే-సా.) “౩ దివాచ శుక్లవక్షశ్చ” ఇత్యారభ్య “౩ విపరీతన్తు గర్హితమ్” ఇతి నిశామరణనిద్రనాత్, నిశి మృతస్య న బ్రహ్మప్రాప్తిరితిచేత్. న, కర్తనంబన్ధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్, ప్రారబ్ధస్య యావచ్ఛరమదేహవసానభావిత్వాచ్చ, బ్రహ్మప్రాప్తి విఘ్న హేత్వభావాత్. దర్శయతిచ, “రతస్య తాదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అధనంఽత్యే” ఇతి. నిశానిద్రా ఇతరపురుషార్థవిషయా. ౧. [౩॥ . ౪॥ ఛాం - ౬ - ౧౪ - ౨.]

(వే-దీ.) విదుషో నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి రస్తి - నేతి సంశయః. “౩ దివాచ శుక్లవక్షశ్చ ఉత్తరాయణమేవచ | ముమూర్షతాం ప్రశ స్తాని విపరీతం తు గర్హితమ్” ఇతి. నిశామరణస్య గర్హితత్వేన అధోగతి హేతుత్వా న్న బ్రహ్మప్రాప్తి స్సమ్భవతీతి పూర్వగోపితః. రాధాన్తన్తు - విద్యామాహత్వా దుత్తరపూర్వాఘయోః రక్షేషవినాశశ్రుతే రక్షిప్తవిసప్తత్వాత్, ప్రారబ్ధస్యాపి కర్తణః చరమదేహవధిత్వాచ్చ, బన్ధహేత్వభావా న్నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తి రస్త్యేవేతి. అవిద్యద్వివయా నిశామరణనిద్రా.

సూత్రార్థన్తు - నిశామరణనిద్రయా నిశి మృతస్య న బ్రహ్మప్రాప్తిరితి చేత్. తన్న, సమ్భవస్య యావద్దేహభావిత్వాత్ - అనారబ్ధకార్యకర్తనమ్భ వస్య విద్యయా విసప్తత్వాత్, ప్రారబ్ధకార్యకర్తనమ్భనస్యాపి యావచ్ఛరమదేహభావిత్వా, భృష్ట హేత్వభావేన బ్రహ్మప్రాప్తి రస్త్యేవేత్యర్థః. తదే తచ్చుతిశ్చ దర్శయతి “ర తస్య తాదేవ చిరం యావ న్న విమోక్ష్యే అధ నమ్పత్యే” ఇతి. ౧.

బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నిశామృతస్య న సమ్భవతి. శాస్త్రేషు దివామరణం ప్రశస్తమ్ - విపరీతం విశామరణమ్. ధి - నివాచ శుక్లపక్షశ్చ ఉత్తరాయణమేవచముమూర్ఖతాం ప్రశస్తాని విపరీతం తు గర్హితమితి. దివామరణనిశామరణయోః ప్రశస్తత్వ విపరీతత్వేచోత్తమాధమగతిహేతుత్వేన స్యాత్తామ్ - అతోనిశిమరణ సుఖోగతిహేతుత్వా న్నబ్రహ్మప్రాప్తిసాగురితీచేత్.

† తన్న - విదుషః కర్తవ్యమృతస్య యావద్దేహభావిత్వాత్. † ఏత దుక్తం భవతి - అనారబ్ధకార్యాణా సుఖోగతి హేతుభూతానాం కర్తవ్యం విద్యాసమ్బంధేనైవ వివాశా, దుత్తరేషాం చాన్యేషా, త్పారబ్ధకార్యస్యచ చరమదేహావధిత్వా, దృఢహేత్వభావా ద్విదుషో నిశామృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తి స్సిద్ధేః. దర్శయతిచ శ్రుతిః * తస్య తావదేవ చిరం యావ న్నవిమోక్ష్యేఽథసమ్మత్సృతి. * ౧ దివాచ శుక్లపక్షశ్చేత్యాదివచన మవివృద్ధిపయమ్.

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. అతశ్చాయనేఽపిదక్షిణే. ౧.

నిశి మృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తా యోహేతు రుక్తః-తతఏవ హేతోర్దక్షిణేష్యయనేమృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధా.

† పూర్వపక్షముక్త్యా రాధాస్త మాహ (తన్నేతి) † ప్రారబ్ధకర్తవ్యోఽనేకదేహహేతుత్వసమ్భవా త్కథం కర్తవ్యమృతస్య యావద్దేహభావి త్వమ్, - ప్రారబ్ధసమాప్తిరస్తు - అభుక్తపూర్వాణ్యపి కర్తవ్యే నన్తి, - కర్తవ్యో యావద్దేహభావిత్వేన కథం నిశామరణస్యాధోగతిహేతుత్వం పరిహృ తమ్, - తథాచనతి నిశామరణనిర్దావచనస్య కాగతి రిత్యత్రాహ (ఏతదుక్త మితి) దివానిశావిభాగనిరపేక్షం ప్రారబ్ధకర్తవ్యసానే మోక్షశ్రవణాత్ * తస్య తావదేవ చిరమితి వాక్య ముపాత్తమ్. నన్వప్రశస్తకాలే నిశిమృతం శరీరం న చరమం స్యాత్ - చారమ్యే సిద్ధేహి బ్రహ్మప్రాప్తిస్సిద్ధిః, నైవమ్. * అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వేత్యారభ్య * తస్మా ద్భృహ్మణో మహిమాన మాహ్నీతీతి దక్షిణాయనాద్యప్రశస్త కాలమృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణా దప్రశస్తకాలమరణేనహేతునా చరమదేహత్వం న బాధ్యమ్. అతో యథోక్త ఏవార్థాంతి.

ఇతరే త్రయోపీదం సూత్రద్వయమపి రత్నస్యసారనియమవిషయ మేక మధికరణ మాహుః - నిశి రవిరత్నయో ననస్తీతిచేన్న - నాడీరవిరత్న సమ్మతస్య యావద్దేహభావిత్వాత్. తథా * అముష్మా దాదిత్యా త్పీతాయస్త ఇతి శ్రుతి ర్దర్శయతీతి యోజయన్తి. న యది నిశి రవిరత్నయః న్యుః - తర్హి నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నస్యాత్. తస్య రవిరత్నసపేక్షత్వే - దివాపి తేర్యినా గమనసమ్భవా ద్రత్నస్యసారకాస్తవైయర్థ్యమ్ - రాతౌ మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిర్యా న స్యాత్. మాధూదితి న వాచ్యమ్ - విద్యాయాః - పాక్షికఫలతయా తత్ర ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. యావ దుదయం ప్రతి త్కుణకల్పన మప్యయుక్తమ్ - * స యావ త్క్షిపే న్ననస్తావ దాదిత్వం గచ్ఛేదితి వైఖ్యూవగమా దిత్వపపాదయన్తి. నిశి మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నస్యా దితి ప్రసక్తో నిశామరణనిర్దావచన మవలంబ్యమానానాం నానిష్టస్యాత్. విద్యాయాః పాక్షికఫలత్వంచ నిశామరణస్య విద్యానిష్పత్త్యభావనిబధన త్యాశ్రయణేన పరిహృతం స్యాత్. అతోఽపేక్షితం నిశి మృతస్య మోక్షసమర్థన మితి తదర్థ మధికరణభేదో న్యాయ్యః. నాడీరవిరత్నసమ్మతస్యనియమా భిధాన మపేక్షిత మితిచేత్, సత్యమ్ - తస్యతు ప్రతిక్షాయా మపేక్షితత్వా గాభిప్రాయకత్వే వర్ణన ముచితమ్ - అన్యథాఽపేక్షితార్థాస్తరప్రతి క్షాయా ఉపపత్తేశ్చానభిహితత్వప్రసక్తో. ప్రతిక్షాహేతోన్ రుభయో రస్యాభిప్రాయకత్వకల్పనాదపి పూర్వప్రతిక్షోపపత్తిమాత్రస్యాభిప్రాయక త్వకల్పనం న్యాయ్యమితి.

నిశాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౧॥ సూ. అతశ్చాయనేపిదక్షిణే. అవాస్తరసంజ్ఞః స్ఫుటా కిం దక్షిణాయనమృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తి స్సమ్భవతి - నేతి. కిం * అథ యో దక్షిణ ఇతి దక్షిణాయనమృతస్య చంద్రప్రాప్తివచనం బ్రహ్మప్రాప్త్యభావం గమయతి - నేతి. చంద్రప్రాప్తానా మావృత్తివచనం కిం విద్యదవిద్యత్సాధారణమ్ - ఉతావిద్యద్విషయమితి. కిం భీష్మాదీనాం కాలప్రతిక్షా కాలవిధాన స్తరణసహకృతసామాన్యశ్రుత్యనురోధేన సాధారణత్వసమా శ్రయణం న్యాయ్యమ్ - ఉత * బ్రహ్మణో మహిమానమితి వాక్యశేషానురోధేనావిద్యద్విషయత్వేనమాశ్రయణం న్యాయ్యమితి. సాధారణ్యాశ్రయ ñే న్యాయ్యేనతి - ఆవృత్తివచనస్య సాధారణ్యేన బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమకతయా న బ్రహ్మప్రాప్తిః. అవిద్యద్విషయత్వాశ్రయణే న్యాయ్యేనతి - ఆవృత్తివచనస్యావిద్యద్విషయతయా * అథ యో దక్షిణఇతి వాక్యస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యభావావగమకత్వాత్ దక్షిణాయనమృతస్య విదుషోపి బ్రహ్మ ప్రాప్తిస్స్యాత్.

అధికా శబ్దాతు - * ౧ అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహిమానం గత్వా చంద్రమసస్సా
యుజ్యః గచ్ఛతీతి † దక్షిణాయనే మృతస్య చంద్రప్రాప్తిశ్రవణా, చుంద్రం ప్రాప్తానాంచ * ౨ తేషాం యదా తత్పర్యవైత్యధే
తమేవాధ్యానం పున ర్నివర్తంత్యతి పునరావృత్తిశ్రవణాత్, భీష్మాదీనాం చ బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానా ముత్తరాయణ ప్రతీతాదర్శ
నాద్దక్షిణాయనే మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్న సమ్భవతీతి. [౧॥ తై - నా - ౮౦ అను. ౨॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౫.]

పరిహారస్తు - అవిదుషాం పితౄయాణేన పథా చంద్రం ప్రాప్తానామేవ పునరావృత్తిః - విదుషస్తు చంద్రం ప్రాప్త
స్యాపి * ౧ తన్నా ద్భిహ్మణో మహిమాన మాప్నోతీతి వాక్య శేషా తస్య దక్షిణాయనమృతస్య చంద్రప్రాప్తిః బ్రహ్మ పశితౄతో
విశ్రమ హేతుమాత్రమితి గమ్యతే. వాక్య శేషాభావే ౭పి పూర్వోక్తాదేవ బద్ధహేత్వభావాత్ విదుష శ్చంద్రం ప్రాప్త
స్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తి రనివార్యా. భీష్మాదీనాం యోగప్రభావాత్ స్వచ్ఛందమరణానాం ధర్మప్రవర్తనాయోత్తరాయణప్రాశ
స్త్యప్రదర్శనార్థస్తథావిధాచారః. [3॥ గీ - ౮ - ౨౩, ౨౪, ౨౫, ౨౬, ౨౭.]

† ననుచ విదుషో ముమూక్షాః ప్రతి పునరావృత్త్యపునరావృత్తిహేతుత్వేన కాలవిశేషవిధి ర్దృశ్యతే * 3
యత్రకాలే త్వనావృత్తి మావృత్తిం చైవ యోగినః | ప్రయాతా యాన్తి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభ ||
అగ్ని ర్జ్యోతి రహశ్శుక్లః షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్ | తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః ||
ధూమో రాత్రి స్తథా కృష్ణః షణ్మాసా దక్షిణాయనమ్ | తత్ర చాంద్రమసం జ్యోతి ర్యోగీ ప్రాప్య నివర్తతే ||
శుక్లకృష్ణే గతి హ్యేతే జగత శ్శాశ్వతే మతే | ఏకయా యాన్త్యనావృత్తి మన్యయా ౭వర్తతే పున రితి తత్ప్రమా.

౨౦॥ సూ. యోగినః ప్రతి స్తర్యేతే స్మారేచైతే. ౨.

నాత్ర ముమూక్షాః ప్రతి మరణకాలవిశేషోపాదానం స్తర్యతే - అపితు యోగినః - యోగనిష్ఠాః ప్రతి స్మారే-
† స్మృతివిషయభూతే - స్మరవ్యే దేవయానపితౄయాణాభ్యే గతి స్తర్యేతే - యోగాజ్ఞతయా ౭ సుదినం స్మర్తుమ్. తథా
వ్యూహసంహారః * 3 నైతే సృతి పార్థి జాన న్యోగీ ముహ్యతి కశ్చన | తస్మా త్సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్హనేతి
* 3 అగ్నిర్జ్యోతిః * 3 ధూమో రాత్రి రితిచ దేవయానపితౄయాణే ప్రత్యభిజ్ఞాయేతే. ఉపక్రమేచ * 3 † యత్ర కాలేత్వీతి

మనన్ధానరూపయోగయుక్తో భవేత్సర్వః. అన్యథా సజ్జత్యభావప్రసక్తాత్. † (యత్రకాలేత్వీతి) మధ్యే ఉపసంహారేచ మార్గవిధానపరత్వదర్శనా

† (దక్షిణాయనమృతస్యేతి) * ఉదగయనే ప్రమీయతే * దక్షిణే ప్రమీయత ఇత్యత్ర ఘామాదిమార్గలిక్తాభావాత్, బ్రహ్మప్రాప్తి
వివనా, చాచుర్విరాదిగతస్యైవ మరణకాలవిశేషేణ మార్గే సమ్మనవిశేష ఉచ్యతే ఇత్యర్థః.

† ఉత్తరమాత్రశక్తామహ (సన్వితి).

౨౦॥ సూ. యోగినః ప్రతి స్తర్యేతే స్మారేచైతే. † స్మారే ఇతి సాత్రం పదమ్. తద్వ్యాచప్తే (స్మృతీతి) * యోగయుక్తో భవ - మార్గా

౧౧॥ సూ. అతశ్చాయనే ౭పిదక్షిణే. ౧.

(నే-సా.) అతః - బద్ధ హేత్వభావాదేవ, దక్షిణాయనమృతస్యాపి విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తి రస్త్యేవ. ౧.

(నే-దీ.) దక్షిణాయనే మృతస్య విదుషో బ్రహ్మప్రాప్తి రస్తి - నేతి సంశయః. “౧ అథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితౄణామేవ మహి
మానం గత్వా చంద్రమసస్సాయుజ్యం గచ్ఛతి” ఇతి విదుషో దక్షిణాయనే మృతస్య చంద్రసాయుజ్యశ్రవణాత్, చంద్రం ప్రాప్తానామ్ “౨ అథేత
మేవాధ్యానం పున ర్నివర్తంత్యే” ఇతి వచనా చు, దక్షిణాయనమృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తి ర్న సమ్భవతీతి పూర్వగోపితః. రాధాస్తస్తు - పూర్వోక్తా ద్భుద్ధ
హేత్వభావా ద్విదుష శ్చంద్రం ప్రాప్తస్యాపి పునరావృత్తి ర్న సమ్భవతి. చంద్రసాయుజ్యవచనం విదుషో బ్రహ్మప్రేప్సో ర్విశ్రమస్థానమాత్రవిషయమ్.
అవృత్తివచనం త్వవిదుషామేవ. నూతార్థస్తు - యతో హేతో ర్నిశి మృతస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తిః - తతపేవ బద్ధ హేత్వభావా ద్దక్షిణాయనే మృతస్యాపి
బ్రహ్మప్రాప్తి రస్త్యేవ. ౧.

కాలశబ్దః కాలాభిమానిదేవతాతివాహికపరః - అగ్న్యదేః కాలత్వాసమ్భవాత్. అతః * ౧ తేఽర్చిష మభిసమ్భవంతి
పితృదేవయానానుస్మృతి రత్ర విద్యానిష్ఠాకప్రతి విధీయతే - † స ముమూక్షూప్రతి మరణకాలవిశేషః.

దక్షిణాయనాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

స్తహానాక్యస్వాంస్త్యే సూపత్రమో బాధ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ * అగ్నిష్టోత్తి విత్పాదివచన ముక్తమ్. యోగినఇతి శాస్త్రయోగిశ్చ శ్రుతుస్త్వభిగవ
దుపాసకపాధారణః - భక్తియోగస్య తేజం సాధారణత్వాత్. తత్ర ముముక్షో దేవయానానుసంధానమ్, ఇత్యర్హస్థియోగినః పితృయాచానుసంధాన
మితి విధీయతఇతి. శ్రుతౌ గతివ్యయం విహితమ్ - తదనుసంధాన మత్ర విధీయత ఇత్యర్థః. † (స ముమూక్షూన్) తిమరణకాలవిశేషఇతి) విధీయతఇత్య
న్వయః.

అత్ర సకలపాదేన - యోగినః ప్రతీతికూత్ర మేవం వ్యాచక్షతే - యోగినః ప్రతి స్మారోపాసనార్థోయం స్మార్తః కాలవినియోగః - ప్రత్యా
సన్నత్వాత్. అతః శ్వాతేషాపాసనేషు నానతిరతి. యది రత్రాపి కాలవాచిశబ్దః కాలాభిమానిదేవతాపరః - తదా సక్రతివిరోధఇతి. అగ్న్యదిశ
బ్దానాం కాలవాచిత్యాభాసేన, * నైతే సృతీ ఇతి నిగమనాచ్చ, కాలవిధిపరత్వాద్యోగాత్ విషయస్య నిస్థయా నిర్వాహేనా భాష్యేనాదృతః.
అన్యేత్విదం సూత్రమేవం వ్యాచక్షతే - యోగినః - ప్రాణాయామేన వాయువిషయపరాః. యోగినః ప్రత్యేతావయవరూపకాలా స్మర్యతే - తేహి
శక్నువస్త్యేవ సృచ్చస్తేన మర్త మమర్తంచేతి. తదయుక్తిమ్ - ప్రశస్తకాలే మర్తస్యమితి విధిక్షేత్ - అగ్న్యదిశీర్తనస్య విఫలత్వాత్ * నైతే
సృతీ ఇత్యుక్తత్వాచ్చుత్తిసిద్ధమార్గప్రత్యభిజ్ఞాభజ్జప్రసక్తాచ్చ.

దక్షిణాయనాధికరణం సమాప్తమ్,

ఇతి శ్రీహరితమలతిలకవాగ్విజయసూనునా శ్రీరజరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవాసమధిగత శ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీసుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసంఖ్య-౧౮౫. — సముదితసూత్రసంఖ్య-౫౦౭.

వాక్చుపి, తత్తనఃప్రాణే, సోధ్య, భూతేషు తచ్చుతేః, । సమానాచరణా, తానిహ్య, విభాగ, స్తదోపచ, ॥

రత్నవస్తరం క్షేయో, నిశ్య, తచ్చుతపవచ । ఏకాదశ తురీయస్య ద్వితీయే చరణే మతాః ॥

౨౦॥ సూ. యోగినః ప్రతి స్మర్యతే స్మార్యతే. ౨.

(వే-సా.) “౨ యత్ర కాలేత్వనాపుత్తి మాపుత్తిం చైవ యోగినః” ఇతి. సమరణకాల స్మర్యతే, ఆపితు యోగిసూ విద్యానిష్ఠాస్మృతి.
అర్చిరాదికా తద్విపరీతాచేతి. ఏతే - స్మారే - స్మృతివిషయభూతే. స్మర్యతే “౨ నైతే సృతీ పార్థ జానసౌగ్ధి ముహ్యతి కల్పన” ఇతివచనాత్. ౨

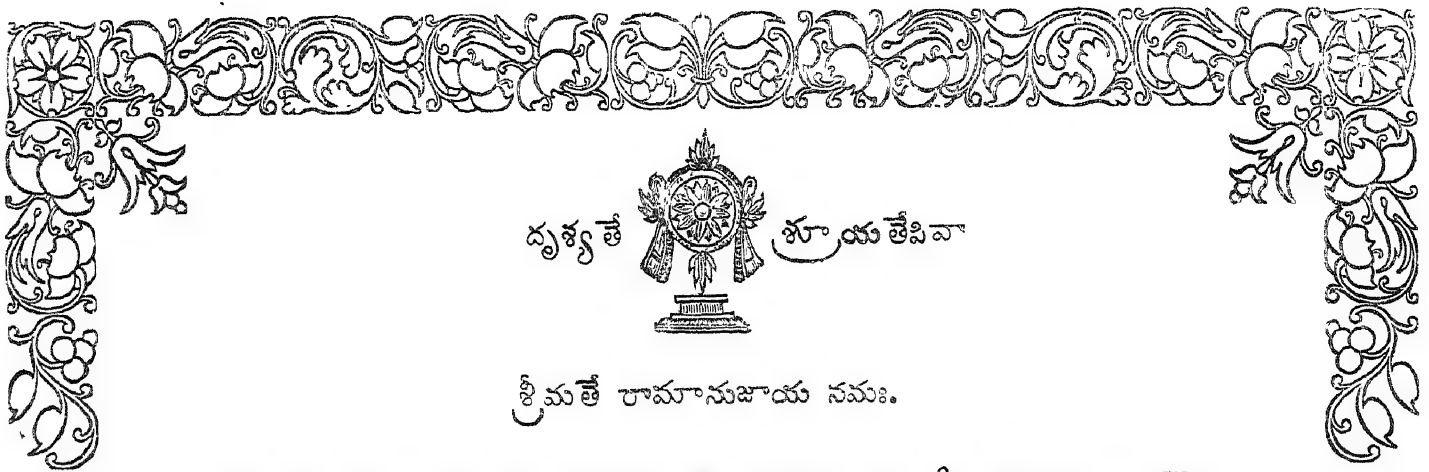
ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే వేదాంతసారే. చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

(వే-దీ.) “౨ యత్రకాలే త్వనాపుత్తి మాపుత్తిం చైవ యోగినః” ఇతి మరణకాలవిశేషః స్మర్యత ఇతిచేత్. తత్రాహ.

యోగినః - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠాస్మృతి. ఏతే - దేవయానపితృయాచాగతి, స్మారే స్మర్యతే - స్మారే - స్మృతివిషయభూతే. ఆహరహ స్మర్యతే
స్మర్యతే ఇత్యర్థః. “౨ యత్ర కాలేత్వనాపుత్తి మాపుత్తిం చైవ యోగినః” ఇత్యాదినా “౨ నైతే సృతీ పార్థ జానసౌగ్ధి ముహ్యతి కల్పన. తస్మా
త్స్మర్యత కాలేషు యోగయంతో భవార్జన” ఇత్యజ్ఞేన ముమూక్షూన్ ప్రతి కాలవిశేషపాదానం స్మర్యతే. ఆతివాహికగణస్య కాలాభిమానిదేవతా
విశేషభూయస్తేన “౨ యత్ర కాల” ఇత్యవ్యతే. ౨.

[౧॥ బృ - ౮ - ౨ - ౧౫. ౨॥ గీ - ౮ - ౨౩, ౨౪.]

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజ విరచితే శ్రీవేదాంతదీపే. చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

దృశ్యతే శ్రూయతేపివా

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్చత ప్రకాశికాయ క్త శ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే — తృతీయకపాదః.

అర్చిరాద్యధికరణమ్.

౧॥ నూ. అర్చిరాదినాతత్పరిధితే. ౧.

† విదుష ఉత్తాగ్రస్తస్య నాడివిశేషేణ హృద్దానుగ్రహోద్ధత్తుపక్రమ ఉక్తః - తస్య గచ్ఛతో మార్గ ఇదానీం నిర్ణీయతే. తత్ర శ్రుతిషు మార్గప్రకారాః బహుధా ఆమ్నాయంతే - ఛాన్దోగ్యే తావత్ * ౧ యథా పుష్కరపలాశ ఆపో నల్లిష్యంతే ఏవమేవంవిది పాపం కర్త నల్లిష్యతే ఇత్యుపక్రమ్య బ్రహ్మవిద్యా ముపదిశ్యామ్నాయతే * ౨ అథ యదు చాస్తిం చ్చవ్యం కుర్వంతి యదిచ నార్చిష మేవాభినమ్భవంతి అర్చిషోఽహ రహ్న ఆపూర్యమాణపక్ష మాపూర్యమాణపక్షౌ ద్యా౯ షడుదజ్జేతి మాసాంస్తా౯మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్య మాదిత్యా చ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏనా౯బ్రహ్మ గమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథః ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇహం మానవ మావర్తం నావర్తంతే నావర్తనశ్చితి, తథాఽత్రైవాప్తమే * ౩ అదైతై రేవ రశ్మిభి రూర్ధ్వ మాక్రమతశ్చితి. కౌషీతకీనశ్చ దేవయానమార్గ మన్యథాఽధీయతే * ౪ స ఏతం దేవయానం పథాన మాపద్యాగ్నిలోక మాగచ్ఛతి స వాయులోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం స బ్రహ్మలోకమితి. తథా బృహదారణ్యకే * ౫ య ఏవమేత ద్విదు ర్యేచేమేరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య ముపాసతే తేఽర్చిష మభినమ్భవంతి అర్చిషోఽహ రహ్న ఆపూర్యమాణపక్ష మాపూర్యమాణపక్షౌ ద్యా౯ షణ్ణాసా నుదజ్జేదిత్య ఏతి మాసా న్తాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకా దాదిత్య మాదిత్యా ద్వైమ్యుతం వైమ్యుతా త్పురుషోఽమానవ స్స ఏత్య బ్రహ్మలోకా౯ గమయతీతి, తత్రైవ పున రన్యథా * ౬ య దావై పురుషోఽస్తా ల్లోకాత్ప్రేతి స వాయు మాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహీర్షతే యథా రథచక్రస్య ఖం తేన స ఊర్ధ్వ

౧॥ నూ. అర్చిరాదినాతత్పరిధితే. † పాదసజ్జతి మాహ (విదుష ఇతి) బ్రహ్మవిదో మార్గ ఇతి దర్శయితుం * యథా పుష్కరపలాశ ఇత్యాద్యుదాహృతమ్. * శన్యమ్ - శవయోగ్యం సంస్కారమ్. యత్ - యది. శవసంస్కారం యది కుర్వంతి - యదిచ నకుర్వంతి - అర్చిషమే వ తే అభినమ్భవంతి - ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః. ఉదజ్ - ఆదిత్య ఇత్యధ్యాహర్యమ్. ఛాన్దోగ్యేఽర్చిరాదికా గతిశ్చూయతే - కౌషీతకీ వాక్యేఽగ్నిలోకా

౨॥ సూ. వాయుమబ్జాదవిశేషవిశేషాభ్యామ్. ౧.

† అర్చిరాదివైవ గచ్ఛన్తి విద్వాంస ఇత్యుక్తమ్. తత్తార్చిరాదికే మార్గే ఛన్దోగాః మాసాదిత్యయో రస్తరాళే సంవత్సర మధీయతే * ౧ మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్యమితి. వాజసనేయినస్తు తయోరేవాస్తరాళే దేవ లోకమ్ * ౨ మాసేభ్యో దేవలోకం, దేవలోకా దాదిత్యమితి. ఉభయత్రాపి మార్గస్యైకత్వా దుభావుభయత్రోప సంహా క్యా. తత్ర మాసా దూర్ధ్వ మభిహితయో సంవత్సరదేవలోకయోః పశ్చిమ్యాభిహితస్య శ్రౌత క్రమస్య తుల్యత్వేపి * ౧ అర్చిహోఽహ. రహ్న ఆపూర్యమాణపక్ష, మాపూర్యమాణపక్షౌ ద్యాకౌ పక్షుదజ్జేతి మాసాన్తానిత్యధిక కాలానాం న్యూనకాలే

స్త్య దుపసంహారో నశక్యత ఇతి విద్యైక్యానమ్మనః - మార్గాప్యసాం పదార్థానాం దావదశసంఖ్యాన్తరూపితత్వాచ్చిన్తాయోగ్యతయాఽగ్నా వీది ప్రత్యభిజ్ఞానుగుణ్యేన మార్గైక్యమితి భిదా.

అత్ర పతేతు - భిన్నవిద్యాశేషత్వాచ్చ, భిన్నత్వమ్ - * అధైతైరేవ రత్తిభి రిత్వపధారణాత్, * యావ త్త్రి పేన్తన స్తావ దాదిత్యం గచ్ఛే దితి త్రైస్త్రువచనా, చేతి పూర్వపక్షయైక్తీ రాహుః, భిన్నవిద్యాశేషత్వేపి సుకృతదుష్కృతప్రహాణే భిన్నత్వాదర్శనాన్తంతయా తదుపేక్షా, * రత్తిభిరేవేత్యయోగ్యవచ్ఛేదే ఏవకారమాత్రస్య ప్రమాణసిద్ధబాధకత్వాయోగా దర్శిరాదీనాం దేవతాత్వేన మార్గదైర్ఘ్యపేతుత్వాభావేన త్రైస్త్రువి రోధ ఇతి, తదసాధా. - అన్వేయ - * యే చత్వారిః పథయో దేవయానా ఇతి మన్తవిర్ణాత్ బహుత్వాపగమాచ్చ పూర్వపక్షమాహుః. అర్చిరా దికా, వాయాదికా, * సూర్యదావరేణేతి సూర్యాదికా రత్తిమతీ, దేవలోకపతీ, వరుణలోకాదిమతీ, చేతి చతుష్టయాధిక్యా దముముక్షువిషయత్వాచ్చ తదనుపన్యాసః. మన్తవిర్ణస్తు చాతురాశ్రమ్యాభిప్రాయోవా - ఐష్టిక, పాశుక, సౌమిక, దార్షిహామికగత్యభిప్రాయోవా.

అర్చిరాద్యధికరణం సమాప్తమ్.

౨॥ సూ. వాయుమబ్జా దవిశేషవిశేషాభ్యామ్. సజ్జతిః స్ఫుటా. సంవత్సరాదిత్యయో ర్ధ్వప్రాప్తా వాయుదేవలోకా కి మనియతక్రమేణ నివేశయితవ్యో - ఉత నేతి. కిం వాయుదేవలోకశబ్దావర్థాన్తరపరా - ఉత నేతి. కిం దేవలోకశబ్దస్య దేవావాసపరత్వం న్యాయ్యమ్ - ఉత వాయో ర్ధ్వగృహాత్పశ్రవణానుభవేన వాయుపరత్వం న్యాయ్యమ్. దేవావాసపరత్వేన్యాయ్యో - తయో శబ్దయో ర్ధ్వాన్తరపరత్వా దనియతక్రమేణ నివేశః. వాయుపరత్వేనతి - అర్ధాన్తరపరత్వాభావా దనియతక్రమేణ నివేశాభావసాన్న్యత్. † (అర్చిరాదినైవేత్వాది) † సంశయం వస్తుం విషయం శోధయతి (తత్రేత్వాదినా) శ్రుత్యర్థపాతప్రవృత్తిముఖ్యకాణ్డఃక్రమప్రమాణాని. తత్ర ప్రాతిపదికాభిహితో విధక్త్యభిహితశ్చ శ్రౌత ఏవేత్యత్ర పఞ్చమ్యభి

(నే-సా). “౧ మాసేభ్య సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్యమ్” ఇత్యబ్దాదిత్యయో ర్ధ్వే ద్యయోః ప్రకరణాన్తరయోః ఏకత్ర దేవలోక శ్రుతిః ఇతరత్ర వాయుశబ్దః. తత్ర దేవలోకశబ్దోపి దేవానాం లోకఇతి వాయో రవిశేషేణ వాచకః. వాయుశబ్దశ్చ తస్మైవ విశేషేణ వాచకఇతి అవిశేషవిశేషాభ్యాం దేవలోకవాయుశబ్దాభ్యాం వాయురేకవేష విహిత ఇత్యబ్దాదూర్ధ్వ మాదిత్యాత్పూర్వం వాయుమేవ నివేశయేత్. ౧.

(నే-దీ). “౧ తేర్చిష మభినమ్భనస్త్యర్చిహోఽహ రహ్న” ఇత్యారభ్య, “౧ మాసేభ్య సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్యమ్” ఇతి ఛాన్దోగ్యే శ్రుతమ్. తత్ర సంవత్సరాదిత్యయో ర్ధ్వే దేవలోకో వాయుశ్చ శ్రుతౌ శ్రుత్యన్తరే. ద్యయోః ప్రకరణయోః కిం దేవలోకో వాయుశ్చ ర్ధ్వాన్తరభూతో ! ఉత వాయురేకవేషేతి సంశయః. శబ్దభేదా దర్ధాన్తరభూతావితి పూర్వగోపితః. అర్ధాన్తరత్వేనతి “౨ దేవలోకా దాదిత్యమ్” ఇతిదే లోకస్య, తేన న ఊర్ధ్వమాక్రమతే న ఆదిత్యమ్” ఇతి వాయో శ్చాదిత్యా త్పూర్వత్వేన శ్రౌతక్రమనిర్దిష్టత్వా దేవలోకవాయూ యథేష్ట క్రమేణ నివేశయితవ్యో. ర్ధ్వాన్తస్తు - వాయురేవ దేవలోకశబ్దేన నిర్దిష్ట ఇతి తస్మా దసన్యః. దేవానాం లోకఇతిహి - దేవలోకః. దేవానాం వాస స్థాన మిత్యవిశేషేణ నిర్దిష్టమ్. “౩ యోఽయం పవత ఏష ఏష దేవానాం గృహః” ఇతి వాయో ర్విశేషేణ దేవానాం వాసస్థానత్వేన శ్రుతత్వాదవి శేషనిర్దిష్టో దేవలోకో వాయు రేవేతి నిశ్చయత ఇతి. సంవత్సరా దూర్ధ్వం వాయు ర్వాయో రాదిత్య ఇతి క్రమశ్చ స్వాత్. [౧॥ ఛా-౪-౧౫-౫.]

సూత్రార్థస్తు - అబ్దాత్ - సంవత్సరా దూర్ధ్వం ఆదిత్యా త్పూర్వం వాయు మేకమేవ నివేశయేత్ - దేవలోకవాయుశబ్దాభ్యాం అవిశేషవిశే షాభ్యాం వాయోరేకత్వేన నిర్దిష్టత్వాత్. దేవానాం వాసస్థాన మిత్యవిశేషేణి దేవలోకశబ్దః వాయుం దేవానా మావాసస్థానభూత మభిదధాతి, - వాయుశబ్దస్తమేవ విశేషేణేతి ద్యయోః ప్రకరణద్వయవిహితయోరేకత్వాదిత్యర్థః. ౧. [౨॥ బృ-౨-౨-౧౫. ౩॥

భ్య ఉత్తరోత్తరత్వేన నివేశదర్శనా త్సంవత్సరస్త్వేన మావాసస్తరం బుద్ధౌ వివరిస్తుతేః సంవత్సర ఏష మానా దూర్ధ్వం నివేశయితవ్య ఇతి తతః ఊర్ధ్వం దేవలోక ఇతి నిశ్చయతే. అన్యత్ర వాజసనేయినః * ౧ యదావై పురుషోఽస్తాల్లోకాత్ప్రేతి స వాయు మాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర పిజహీర్షతే యథా రథచక్రస్య ఖం ఠేన స ఊర్ధ్వ మాక్రమతే స ఆదిత్య మాగచ్ఛతీత్యాదిత్యా త్సూర్యం వాయు మధీయతే. కాపీతకిన్తు * ౨ స ఏతం దేవయానం పథాన మాపద్యాగ్నిలోక మాగచ్ఛతి స వాయులోక మిత్యగ్నిలోకశబ్దనిర్దిష్టా దర్శిషః పరం వాయు మధీయతే. తత్ర కాపీతకినాం పాతక్రమేణార్చిషః పరత్వేన ప్రాప్తస్య వాయో ర్వాజసనేయినామ్ * ౧ ఠేన స ఊర్ధ్వ మాక్రమతే స ఆదిత్య మాగచ్ఛతీత్యాద్యశబ్దనిర్దిష్ట శ్రోతక్రమేణ పాతక్రమాద్భవేయసా ఆదిత్యా త్సూర్యం ప్రవేశో నిశ్చయతే. అత ఆదిత్యా త్సూర్యం సంవత్సరా దూర్ధ్వం దేవలోకో వాయుశ్చ ప్రాప్తా. తత్రేదం చిన్త్యతే - కిం దేవలోకో వాయుశ్చార్ధాస్తరభూతో యథేష్టక్రమేణ విద్వా నభిగచ్ఛేత్ - ఉతానర్ధాస్తరత్వేన సంవత్సరా దూర్ధ్వం దేవలోకం సన్తం వాయు మభిగచ్ఛేదితి. కిం యుక్తమ్. భిన్నార్ధ త్వమ్ - ప్రసిద్ధేః, భిన్నార్ధత్వేచోర్ధ్వశబ్దేన పఞ్చమ్యా చోభయో సంవత్సరాదిత్యాస్తరాశే శ్రుతిక్రమేణ ప్రాప్త త్వాత్ † విశేషాభావాచ్చ యథేష్టమ్.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - వాయుమబ్ధాదితి - † వాయుం సంవత్సరా దూర్ధ్వ మభిగచ్ఛేత్. కుతః. అవిశేషవిశేషా భ్యాం వాయోరేవ నిర్దిష్టత్వాత్. దేవలోకశబ్దోవ్యావిశేషేణ - సామాన్యేన దేవానాం లోక ఇత్యనేన రూపేణ వాయు మభిధత్తే - * ౧ స వాయు మభిగచ్ఛతి తస్మై స తత్రేతి వాయుశబ్దో విశేషేణ వాయు మభిధత్తే. అతో దేవలోక వాయుశబ్దాభ్యాం అవిశేషవిశేషాభ్యాం వాయురేవాభిధీయత ఇతి సంవత్సరా దూర్ధ్వం వాయుమేవాభిగచ్ఛేత్. కాపీతకి నాం వాయులోకశబ్దశ్చాగ్నిలోకశబ్దవత్ † వాయుశ్చసా లోకశ్చేతి వ్యుత్పత్త్యా వాయుమేవాభిధత్తే. † వాయుశ్చ దేవానా మావాసభూత ఇత్యన్యత్ర శ్రూయతే * ౩ యోఽయం పవత ఏష దేవానాం గృహోఇతి.

వాయ్విధికరణం సమాప్తమ్.

హితం సంవత్సరదేవలోకయో ర్వాసా దూర్ధ్వత్వ మవిశిష్టమ్. తత్ర సంవత్సరస్య మాసాదూర్ధ్వభావిత్యే అధికకాలానాం న్యూనకాలా త్తరనివేశరూ పార్థస్యభావూఽధిక హేతురస్తి - అతో మాసానస్తరం సంవత్సరః ప్రాప్తః, తతః ఊర్ధ్వ మదిత్యా త్సూర్యం దేవలోక, ఇతిస్థితమ్. బృహదారణ్యకేఽన్యత్రాదిత్యాత్సూర్యం వాయుః శ్రుతః - కాపీతకివాక్యేఽగ్నేః పరత్వేన పరుణా త్సూర్యత్వేన వాయుః పాతక్రమసిద్ధః. తత్ర పాతక్రమాద్భవేయసా వాజసనేయకోక్తశ్రోతక్రమేణ పాతక్రమప్రాప్తస్యాగ్నినస్తరత్వస్య బాధితత్వా దాదిత్యా త్సూర్యమేవ వాయుః ప్రాప్తః, దేవలోకశ్చ ప్రాప్తః, - తత్ర సంశయఇత్యర్థః. * మాసేభ్యో దేవలోకం దేవలోకా దాదిత్యమితి దేవలోకస్య ఆదిత్యా త్సూర్యత్వం పఞ్చమ్యభిహితమ్ - * స ఊర్ధ్వ మాక్రమత ఇతి వాయో రాదిత్యా త్సూర్యత్వం ప్రాతిపదికాభిహితమ్. † (విశేషాభావాచ్చేతి) యథా-పూర్వం సంవత్సరస్య మాసానస్తరత్వే పఞ్చ మీమాత్రా దధికో ఽధికకాలానాం న్యూనకాలా త్తరనివేశో హేతు రుక్తః - తథాఽత్ర శ్రుతిప్రమాణా దధికం ప్రమాణం నాస్తీత్యర్థః.

† సిద్ధాంతమాహ (వాయుమితి) అవిశేషవిశేషాభ్యామ్ - సామాన్యవిశేషాభ్యామ్, దేవలోకశబ్దః సామాన్యశబ్దః - వాయుశబ్దో విశేషః. † లోకపరత్వవ్యాప్తుత్వైర్ధమాహ (వాయుశ్చసాదితి) † ఉక్తస్యావయవార్థస్య ప్రామాణికత్వం దర్శయతి (వాయుశ్చదేవానామితి) నను * సంవ త్సరః ఖలు వై దేవానాం పూరితి శ్రుత్యనురోధేన దేవలోకశబ్దస్య సంవత్సరవిషయత్వం కిం సస్యాత్. నైవమ్ - సంవత్సరస్య దేవపురతోవ్యక్తేః స్తుతి మాత్రత్వాత్, వాయోర్దేవగృహత్వస్య వాస్తవత్వే, దవాస్తవప్రమాణేన వాస్తవసీకారస్య న్యాయ్యతావచ్చ. జ్యోతి ర్మయకృత్సన్త్రైమానికదేవతా గణస్య వాయుపాశఢ్యత్వాత్. వాయో ర్దేవగృహత్వంహి యథార్థః.

తోఽధీతి విశయే-అర్చిః ప్రభృతిషు సర్వేషు * ౧ అర్చిపోఽహరిత్యాదిశ్రుతిక్రమోపరోధా, ద్విద్యుతః సరస్వాచ్చ * ౧ తత్పురుషోఽమానవ సు ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి విద్యుత్పురుషస్య బ్రహ్మగమయితృత్వశ్రవణాచ్చ సర్వత్రానకాశాభావేనాప్రాప్తాచ † ఉపదేశావైయథ్యాయావశ్యం కస్యచి ద్వాధ్యత్వే - పాతక్రమానురోధేన వాయో రనస్తరం వరుణో నివేశయితవ్యః - వాయోదిత్యయోః క్రమస్య బాధితత్వేన † స్త్రోప్రజాపతీ అపి హ్యత్రైవ నివేశయితవ్యః.

† ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - తటితోఽధీవరుణ ఇతి†వరుణస్తావ ద్విద్యుత ఉపరిష్టా ని వేశయితవ్యః. కుతః. సమ్బద్ధాత్ మేఘోదరస్తర్విత్వా ద్విద్యుతో వరుణేన సమ్బద్ధౌ లోకవేదయోః ప్రసిద్ధః. † ఏత దుక్తం భవతి - వరుణాదీనా † ముపదేశావైయథ్యాయ క్వచి ని వేశయితవ్యత్వేనతి పాతక్రమా దర్థక్రమస్య బలీయస్తా ద్విద్యుతోఽధీవరుణో నివేశయితవ్యః. తతశ్చమానవస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహ మిత్యవగమ్యతే. తస్యచ వ్యవధానసహత్వాద్విద్యోదేశోపదిష్టస్యావశ్యనివేశయితవ్యస్య వరుణా దుపర్యుపదిష్టత్వా దాగన్తూనా మస్తే నివేశయితవ్యత్వాచ్చ వరుణా దుపరీంద్రాది ర్నివేశయితవ్యఇతి.

వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ఆతివాహికాస్తల్లిక్లాత్. ౧.

ఇద మిదానీం చిన్త్యతే - కి మర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - ఉత భోగభూమయః - అథవా విదుషాం

తకివాక్యే. † (ఉపదేశావైయథ్యాయేతి) కమిబాధాదపి కమబాధో న్యాయ్య ఇతి భావః. † (ఇంద్రోప్రజాపతీఅపిహ్యత్రైవనివేశయితవ్యావీతి) వరుణో వాయునస్తరేనతి ఇంద్రోప్రజాపత్యో రన్యత్ర నివేశే క్రమద్వయభజ్జస్సాన్విత - తస్మా దేకక్రమమాత్రభజ్జేన తయారపి కమిణా స్సావకాశత్వం యుక్తమితిభావః.

† (వరుణస్తావదిత్యాది) విద్యుః, చ్చ వరుణాభిమానవిషయమ్, జలం చ మేఘోదరస్థమ్ - తత్ర విద్యుతః స్ఫుటతరదృశ్యత్వాత్, సలిలస్య తథా దృశ్యత్వాభావాచ్చ సలిలస్య విద్యుత ఉపరిస్థితి ర్దమ్యతే. ఏవ మభిమానవిషయయో సమ్బద్ధానురూప మభిమానిదేవతయో రపి సమ్బద్ధౌ న్యాయ్యఇతి తటిదభిమానిన ఉద్ధృవం జలాభిమానీ వరుణ ఇతి భావః. కించ - ద్యుతపర్జన్యపుణిక్రమేణ పర్జన్యః స్వర్గా దనస్తరస్థః - తటిత్తతోఽప్యధస్తాత్ - తటిత్పురుషస్యాపరి - వరుణో మేఘోదరే. † తటిత్సమ్బద్ధోఽస్తు - తేన పాతక్రమం బాధిత్యా కథం తటిదుపరి వరుణనివేశః, కథం వేంద్రోప్రజాపత్యో స్త్రావకాశః, ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) అర్థక్రమస్య పాతక్రమా ద్భలీయస్తేన వరుణస్య తటిదుపరి నివేశః - కాషీతకిపాతక్రమానురోధాత్, అగన్తూనా మస్తే నివేశయితవ్యత్వరూపా స్తీమాంసాసిద్ధన్యాయా చేంద్రోప్రజాపత్యో ర్వరుణోపరి నివేశః. తటితో గమయితృత్వవ్యవధానాయ వరుణస్తటితః పూర్వం నివేశ్యః - తథానతి మేఘోదరసమ్బద్ధరూపార్థక్రమాపి స్యా దితిచేన్న - తథానతింద్రోప్రజాపత్యో ర్యథాపాతం వరుణతటి స్తధ్యనివేశేఽర్థక్రమభక్త్యాత్. తటిదానస్తర్యే వరుణేంద్రోప్రజాపతీనాం పాతక్రమభజ్జప్రసజ్ఞః - తస్మా త్పాతక్రమానురోధేనార్థక్రమానువిధానే నమ్నసతి న పాతక్రమభజ్జో యుక్తః. తటితో గమయితృత్వ మవ్యవహిత మితి సశ్రుతమ్ - తస్మా త్రస్య గమయితృత్వం వ్యవధానసహ మిత్యయ మేవ క్రమ ఇత్యర్థః. అత్రాస్తదాచార్యాణాం పరదమిక్రాణా మయం ఖ్లోకః - అర్చి రహ స్సితపక్షా నుదగయనాబ్ద మరు దర్శేన్ద్రాత్. అపి వైద్యుత వరుణేంద్రోప్రజాపతీనాతివాహికానాచురితి.

వరుణాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. ఆతివాహికాస్తల్లిక్లాత్. అనాస్తరస్థతః స్ఫుటా. కి మర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతాః - ఉత భోగభూమయః - ఉతాతి

(వే-సా). అర్చిరాద్యభిమానిదేవతావిశేషాః విదుషా మాతివాహికత్వేన పరమపురుషనియుక్తా ఇతి విజ్ఞాయతే, “౧ న ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయ” ఇతి. తేష్యేకత్ర గమయితృత్వదర్శనాత్ లిక్లాత్, ౧.

[౨॥ కాషీ - ౧౭ - ౩.] [౧॥ ఛాం - ౪ - ౧౪ - ౫.]

(వే-దీ). కి మర్చిరాదయో విదుషా బ్రహ్మప్రేషో ర్గార్గచిహ్నభూతాః - ఉత గమయితార ఇతి సంశయః. “అముకం వృక్ష మముకాం నదీ మముకం పర్వతపార్శ్వం గత్వా ఽముకం గ్రామం గచ్ఛ” ఇత్యాదిదేశికోపదేశప్రకారదర్శనా న్నార్గచిహ్నభూతాఇతి పూర్వగి పక్షః. రాధాస్తమ “౧ న ఏనా స్ఫిప్తా గమయతి” ఇతి వైద్యుతపురుషస్య గమయితృత్వదర్శనాత్ ఇతరేషాం చావిశేషనిర్దిష్టానాం న ఏవ సమ్బద్ధ ఇతి నిశ్చయతే. “౨ అగ్నిలోకమ్” ఇత్యాదిలోకభజ్జోపి మధ్యే భోగాభావా ద్దమయితృత్వ ఏవౌపపద్యతే. నూత్రార్థస్తు - ఆతివాహికాః - విదుషా మతివాహే పరమపురుషేణ నియుక్తాః అర్చిరాద్యభిమానిదేవతావిశేషాః గమయితార ఇత్యర్థః. “౧ న ఏనా స్ఫిప్తా గమయతి” ఇతి లిక్లాత్. ౧.

బ్రహ్మప్రేక్షతా మతివ్రాధారణి. కిం తావ ద్యుక్తమ్. మార్గచిహ్నభూతా ఇతి. కుతః. ఉపదేశస్య తథావిధత్వాత్. దృశ్య తేహి లోకే గ్రామాదీనామైవ గన్తాణామేవంవిధో (దై) దే శిక్తై రుపదేశః-ఇతో నిష్క్రమ్యాముకం వృక్ష మముకాం నదీ మముకంచ పర్వతపార్శ్వం గత్వాఽముకం గ్రామం గచ్ఛేతి.—† అథవా - భోగభూమయ ఏతాస్సుః - కాలవిశేషతయా ప్రసిద్ధానా మహారాదీనాం మార్గచిహ్నత్వానుపపత్తే. రస్యస్యచ మార్గచిహ్నభూతస్యైతేషా మనభిధాయకత్వాత్. భోగభూమిత్వంచ * ౧ † ఏత ఏవ లోకా యదహారాత్రాణ్యర్థమాసా మాసా ఋతవ స్సంవత్సరా ఇత్యహారాదీనాం లోకత్వచననా దుపపద్యతే. † అతఏవ చ కాపీతకినః * ౨ అగ్నిలోక మాగచ్ఛతీత్యాది నా లోకశబ్దానువిధానేనార్చిరాదీక పఠనీతి. [౧॥ తై - నా - ౪౦ - అను. ౨॥ కా - ౧౨ - ౩.]

† ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః-ఆతివాహికా ఇతి విదుషా మతివాహికా పరమపురుషేణ నియుక్తాః ఆతివాహికాః దేవతా విశేషా ఏతేర్చిరాదయః. కుతః. తల్లిక్లాత్ - అతివహనలిక్లాత్. అతివహనంహి - గన్తాణాం గమయితృత్వమ్. తచ్చ * ౩ తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి వైద్యుతస్యేవ పురుషస్య బ్రహ్మ గమయితృత్వశ్చ తే ద్విద్యుతః పరేషాం వరుణాదీనాం కథ మాతివాహికత్వేనాన్వయ ఇత్యత ఆహ. పృథివ్యబ్రవీదితివత్. [౪॥ .]

† యద్యేవమ్ * ౩ తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి వైద్యుతస్యేవ పురుషస్య బ్రహ్మ గమయితృత్వశ్చ తే ద్విద్యుతః పరేషాం వరుణాదీనాం కథ మాతివాహికత్వేనాన్వయ ఇత్యత ఆహ.

౫॥ సూ. వైద్యుతేనైవతత్తచ్చుతే. ౨.

† తతః - విద్యుత ఉపరి. వైద్యుతేన - అమానవేనైవాతివాహికేన విదుషా మాబ్రహ్మప్రాప్తే ర్గమనమ్. కుతః. తచ్చుతే - * ౩ స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీతి తస్యేవ గమయితృత్వశ్చ తే. † వరుణాదయస్తస్య గ్రాహకా ఇతి తేషా మప్యాతివాహికత్వేనాన్వయో విద్యుతఏవ.

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్.

వ్రాధారణి. కిం తాకోపదేశప్రకమానురోధో న్యాయ్యః - కిం * ఏత ఏవ లోకా యదహారాత్రాణ్యర్థమాసా మాసా ఋతవ స్సంవత్సర ఇతి వాక్యానురోధో యుక్తః - ఉత గమయితృత్వలిక్లానురోధ ఉచితః. ఆద్యే మార్గచిహ్నత్వమ్. ద్వితీయే భోగభూమిత్వమ్. తృతీయేత్వాతివాహికత్వమ్. † (అథవేత్యాది) † భోగభూమిత్వస్యాప్యవాచకా శబ్దా ఇత్యత్రాహ (ఏతఏవలోకా ఇతి) లోకా ఆహారాదిశబ్దవాచ్యా ఇత్యన్య వాక్యస్యాన్యర్థ ఇతి పూర్వపక్షిణో హృదయమ్. † అత్రాహారాదికాలవిశేషణం లోకశబ్దవాచ్యత్వే యుక్తం స్యాత్ - స భోగభూమినా మహారాదిశబ్దవాచ్యత్వ మిత్యత్రాహ (అతఏవచకాపీతకిన ఇతి) లోకశబ్దానువిధానమ్ - అనువృత్తిః. * తస్యైవ తత్ర విజిహ్నతే ఇత్యపి లోకత్వసాధకమేతు రర్థసిద్ధః.

† రాధాన్త మాహ (ఏవమితి) † తర్హ్యర్చిరాదిశబ్దాః కథం దేవతావాచిన ఇత్యత్రాహ (వదన్తిచేతి) * తం పృథివ్యబ్రవీత్ * ఆపావా అకామయన్త * అగ్ని రవ్యగృభ్భత్వా ముఖం ప్రావిశత్ - ఆదిత్య శ్చక్షురుభృత్వాఽక్షిణీ ప్రావిశదితివదితిభావః.

† ఉత్తరసూత్రశక్కామాహ (యద్యేవమితి)

౫॥ సూ. వైద్యుతేనైవతత్తచ్చుతే ౧. * † తత శ్చబ్రహ్మ పశ్చా ద్భవవరత్వవ్యావృత్తిర్థం వ్యాచక్షే (తతోవిద్యుత ఇతి) † తర్హ్యర్చి నాహికేషు వరుణాదీనా మన్వయః కథ మిత్యత్రాహ (వరుణాదయస్తీతి).

(వే-సా). “౩ చన్ద్రీమసో విద్యుత స్తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి” ఇతిశ్రుతేః వైద్యుతపురుషా త్వరంతా త్వవీవ బ్రహ్మ గమయతా. వరుణేన్ద్రప్రజావతీనాం తదనుగ్రాహకత్వమేవ. ౨.

(వే-దీ). తతః - విద్యుత ఉపరి, వైద్యుతేన విదుషో గమనమ్, తచ్చుతే - “౩ స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి” ఇతి తస్యేవ శ్రుతేః. వరుణాదీనాం తదనుగ్రాహకత్వేన గమయితృత్వమితి నిశ్చియత ఇత్యర్థః. ౨.

౬॥ సూ. కార్యంబాదరిరస్యగత్యుపపత్తే. ౧.

† అర్చిరాదివైవ గచ్ఛతి విద్యాకా, అర్చిరాది రమానవాస్తవ్య గణ ఆతివాహికో విద్వాంసం బ్రహ్మ గమయతీ త్యుక్తమ్. ఇద మిదానీం చిన్త్యతే - కి మయ మర్చిరాదికో గణః † కార్యం హిరణ్యగర్భ ముపాసీనా న్నయతి - ఉత పర

పరేషాం పక్షే - నాతీవ విరోధః - సగుణోపాసకవిషయ మిత్యేతావత్తు పూర్వమేవ ప్రత్యుక్తమ్. తేషా మపరేషాం చ పక్షే ఉపపాదన ప్రకారవైవమ్యమేవ - సతూపపాద్యవైవమ్యమ్. * స ఏనాకా బ్రహ్మ గమయతీతి గమయితు రమానవత్వం దర్శయతి - ఇదంచ విశేషణం మానవ గమయిత్వవ్యవచ్ఛేదకత్వాత్ పూర్వేషాం మానవత్వేన గమయిత్వే లిజ్జమ్. అమానవత్వంనామ - మసూర్దేశాతిగత్వమ్. అచేతనానా మగ్నాని దీనాం గమయిత్వత్వయాగాత్, స పిణ్డీతకరణగ్రామస్యాత్కాస్తస్యాపి న్వాతస్త్రోగ్ని గమనాయోగా, దర్శిరాద్యభిమానినా దేవా ఆత్మనా గమ యితారోఽభ్యుపగస్తవ్యాఇతి. అమానవశబ్దస్య యాగికత్వేపి వ్యవచ్ఛేద్యవ్య మానవత్వం గమయేత్ - సతు గమయిత్వత్వమ్. విశేషణం హి స్వప్రత్య నీకాకారయోగం వ్యవచ్ఛేద్యవ్య దర్శయతి - సత్వాకారా న్తరసామ్యమ్. చన్ద్రమసా సంవాదాదిదర్శనా దత్త్యన్తాపటుకరణత్వమపి దుర్వచమ్. అత స్తదనాదరః. — అస్యేతు - వరుణస్య తటిత్సమ్బుధ్నా వర్షదానరకః - స తస్య వాయువిద్యాభ్యా మపి తుల్యః - * వాయురైవ వృష్ట్యా ఈశే తస్మా ద్వాన్యప్రమ్యతా దిమౌ వృష్టిరితి, * యాభి ర దిత్వ స్తపతి రభిస్తాభిః పర్జన్యో వర్షతీతి, చ తయో ర్వృష్టి హేతుత్వశ్రవణాత్. తతశ్చ కేవలార్థక్రమేణ విద్యుత ఉపరి నివేశనాదపి పాతక్రమసహకృతార్థక్రమపశా దాదిత్యస్యాధస్తా ద్వయం నివేశనీయఇతి సిద్ధాన్తయన్తి. తటితోధీతి సూత్రం విద్యుత ఉపరి వరుణనివేశపరం వ్యాఖ్యాతమ్. తత్ర వాయువిద్యుతటిద్ధి న్నమ్బుధ్య సమానతయాఽతిప్రసజ్గ పరిహారార్థం శక్తాన్తరమేవ ముపన్యస్తమ్ - * స ఏనాకా బ్రహ్మగమయతీతి శ్రవణా ద్విదుషా మన్వేన నేతవ్యత్వం ప్రతీయతే - సతు స్వయం గస్త్యత్వమ్. తత్ర ప్రజాపతి రిన్ద్రోశ్చ చేతనత్వా త్వస్వలోకావధినేతారా - విద్యుత స్తచేతనత్వా దిన్ద్రోలోకావధినేతృత్వానుపపత్తే ర్నేతృవిశేషాకాక్షాయాన్వరుణస్య విద్యు త్సమ్బుధ్యచ్చస్త్రీత్యాకాక్షానసహకృతా త్వమ్బుధ్నా ద్విద్యుత ఉపరి ముణో నివేశనీయ ఇత్యుక్తైః - తర్హ్యభిరాదీనా మప్యచేతనత్వేన నేతృత్వాను పపత్తే స్తత్రాపి నేతృభి రన్వై ర్భువితవ్యమితి శక్తాపరిహారార్థ మర్చిరాదీనాం చేతనత్వేన నేత్రన్తరవైరాకాక్ష్యప్రతిపాదకమ్ - ఆతివాహికా ఇత్యాదిసూత్రం వ్యాఖ్యాతమ్. అస్తికసూత్రే మార్గపర్యవ్యం భోగభూమిత్వం చార్చిరాదీనాం పూర్వపక్షీకృత్య దేవతాత్వం సమర్థితమ్. తలప కారిణాం * గుహాని దేవ్రాసీత్యాదిక్రూతా * త మగ్ని రభిప్రపహతి తం వాయు రభిప్రపహతీత్యాదినా పృథివ్యగ్నిరాయం రన్తరక్షలోకో దిశో ఽహోరాత్రేఽర్థమానా మానా ఋతవ స్సంవత్సరో దివ్యగర్భవాస్సరసా ద్యా దేవా ఆదిత్య శ్చన్ద్రమా ఇత్యాదివాహికా ఉచ్యంతే - త ఏవైతేఽ ర్చిరాదయః - తత్తన్నామధేయక్రమప్రత్యభిజ్ఞానలిక్ష్ణాత్. * దేవానామేవ మహిమానం గత్వా ఆదిత్యస్య సాయుజ్యం గచ్ఛతీతి విదుషా తత్ర సాయుజ్యప్రాప్తి రర్చిరాదీనాం దేవతాత్వే లిజ్జమ్. అతో స తత్ర నేత్రన్తరాపేక్షా - విద్యుత స్తచేతనతయా తదపేక్షాఽస్తితి తస్యా ఉపరి వరుణో నేతేతి పూర్వపక్షం పరిసమాప్య సిద్ధాన్త ఉచ్యతే వైద్యుతేనైవేతి సూత్రేణ * ఆదిత్యాదైవిద్యుతం వైద్యుతా త్సురుషాఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకా న్గమయతీత్యమానవస్య పురుషస్య బ్రహ్మలోకగమయిత్వత్వం వైద్యుతస్యాపాదానత్వం చావగమ్యతే - అతో విద్యుదభిమానీ పురుషా వైద్యుతః - సచ బ్రహ్మలోకా దర్వాచీనేషు లోకేషు నేతేతి ప్రతీతమ్ - అతో నేత్రన్తరరాకాక్ష్యత్వా ద్వయణో యథాశ్రుతివాయో రుపర్యేవ వర్తతే - సతు తస్యాస్తి నేతృత్వమితి సిద్ధాన్తసూత్రం వర్ణయన్తి. అతోచ్యతే - ఆదిత్యా దధస్తా ద్వయణనివేశనస్య సిద్ధాన్తత్వం తావ దయక్తమ్ - పాతక్రమార్థక్రమయో రుభయారపి శ్రౌతక్రమబాధ్యత్వాత్. * స వాయు మాగచ్ఛతి తస్మై స తత్ర విజిహ్నతే యథా రధచక్రస్య ఖం తేసూర్ధ్వ మాక్రమతే స ఆదిత్య మాగచ్ఛతి, * దేవలోకా దాదిత్యమితి, చ వాయో రన్తర మాదిత్యస్య శ్రౌతక్రమప్రాప్తత్వాత్ తయో ర్దధ్యే * స వాయు లోకం స వరుణ లోకం స ఆదిత్యలోకమితి పాతక్రమానురోధేన వరుణనివేశనం హి శ్రౌతక్రమబాధితం న్నాత్. ఏతదుక్తం భవతి - వాయువిద్యుయో ర్దధ్యే తటిత ఉపరి, చ వరుణనివేశన మర్థక్రమప్రాప్తమ్ - తత్ర వాయువిద్యుయో రర్థక్రమస్య శ్రౌతక్రమబాధితత్వా దబాధితార్థక్రమేణ తటిత ఉపరి వరుణని వేశనమేవ యక్తమితి. కించ - అర్థక్రమానుగృహీతపాతక్రమేణ క్రమనిర్ణయే కర్తవ్యే వృష్టి హేతుత్వలక్షణార్థక్రమసచివేన * స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రోలోకం స ప్రజాపతిలోకమితి పాతక్రమేణాదిత్యా దుపరి ఇన్ద్రనివేశనప్రసజ్గః. * ఆదిత్యాచ్చన్ద్రమమితి శ్రౌతక్రమవిరోధాత్తదయక్తమితి చేత్ - పూర్వదర్శితశ్రౌతక్రమవిరోధా ద్వాన్యో రూర్ధ్వం వరుణనివేశన మప్యయక్తమ్. యత శ్శృతిక్రమావిరోధా ద్విద్యుతః పరం వరుణనివేశన మేవ యక్తమ్ - అతఏవ తటితోధీతిసిద్ధాన్తసూత్రం సతు పూర్వపక్షవిషయమ్. అతఏవ ఆతివాహికా ఇత్యాదిసూత్రద్వయ మధికరణా న్తరం భవతు మర్హతీతి తస్య పరోక్తయోజనాఽనుపపన్నా.

ఆతివాహికాధికరణం సమాప్తమ్.

౬॥ సూ. కార్యంబాదరిరస్యగత్యుపపత్తే. † అనాన్తరసజ్గతిమాహ (అర్చిరాదినైవేతి) † (కార్యంహిరణ్యగర్భముపాసీనానితి) కార్యో

బ్రహ్మోపాసీనానేవ - అథ పరబ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మత్వతయోపాసీనాం శ్చేతి విశయే - † కార్యముపాసీనానేవ గమయతీతి బాదరి రాచార్యో మన్యతే. కుతః. అస్య - హిరణ్యగర్భ ముపాసీన సైవ గతు్యపపత్తే. సహి పరిపూర్ణం సర్వజ్ఞం సర్వగతం సర్వాత్మభూతం పరంబ్రహ్మోపాసీనస్య తత్ప్రాప్తయే దేశాంతరగతి రుపపద్యతే - ప్రాప్తత్వాదేవ. † నిత్యప్రాప్తపరబ్రహ్మవిషయావిద్యానివృత్తిమాత్రమేవహి పరవిద్యాకార్యమ్. కార్యం తు హిరణ్యగర్భ రూపం బ్రహ్మోపాసీనస్య పరిచ్ఛిన్న దేశవర్తిప్రాప్త్యప్రాప్త్యర్థం గమన ముపపద్యతే. అతోఽర్చిరాది రాతివాహికగణస్త మేవ నయతి.

2|| సూ. విశేషితత్వాచ్చ. ౨.

* ౧ పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకా న్గమయతీతి లోకశబ్దేన బహువచనేనచ లోకవిశేషవర్తనం హిరణ్యగర్భ ముపాసీనమేవామానవో గమయతీతి విశేష్యతే. కించ- * ౨ ప్రజాపతే స్సభాం వేళ్ల ప్రపద్యతి కార్యస్య హిరణ్యగర్భస్య సమీపగమన మర్చిరాదినా గతోఽభినన్ధతే.

[౧|| బృ-౮-౨-౧౫. ౨|| ఛాం-౮-౧౮-౧.]

పానకస్య కార్యప్రాప్తిః, పరోపానకస్య పరప్రాప్తిః, శ్చ తత్క్రితున్యాయసిద్ధా - అత ఉపానిత్యవిశేషే నిశ్చితే ప్రాప్తిసద్దేశాభావాత్, సంశయస్య ఉపానిత్యభేదమూలత్వాత్, * స ఏనా నిత్యుపానిత్యాణాం ప్రతిపన్నత్వా, శ్చ ఉపాసీనానిత్యధ్యాపౌతమ్. నయతిపదం సిద్ధాంతసూత్రాదాకృష్టమ్. కి మర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భ ముపాసీనానేవ నయతి - ఉత పరంబ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మత్వతయోపాసీనాం, శ్చేతి. కిం పరబ్రహ్మణి ప్రాప్తే గతిబ్రహ్మలోకశబ్దాపుపపద్యతే - నేతి. బ్రహ్మోపాసీనానామేవ గమయిత్వత్వే * తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమే ఇత్యాదివాక్యసామన్వయ మస్తి - నేతి. యదా సామపద్యతే - తదా కార్య ముపాసీనానేవ నయేత్. యదా గతిబ్రహ్మలోకశబ్దా పుపపద్యతే, యదాచ * తద్య ఇత్థ మిత్యాదివాక్యసామన్వయ మస్తి, - తదా బ్రహ్మోపాసీనానేవ నయేత్. యదా సామన్వయం నాస్తి - తదా పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మత్వతయోపాసీనాం, శ్చ నయేత్. ఉపాస్తిసయతోర్వయో రపి కర్త హిరణ్యగర్భః. † (కార్యముపాసీనానిత్యాది) సర్వగత్వా ధృప్త్యాణో ముక్తేన తత్ప్రాప్త్యర్థం న క్వచి ద్గత్యవ్యవస్థా. సర్వగతత్వేఽపి దేశవిశేషప్రాప్తానేవ జానాతి - నాన్యమితి న నియ మోస్తి - యేన క్వచిద్గత్యవ్యవస్థా - సర్వజ్ఞత్వాత్. క్వచిత్సత్త్వాణుగుణపూర్తిః - క్వచి దపూర్తిరితి న తదర్థం గత్యవ్యవస్థా - సర్వతః పరిపూర్ణత్వాత్. † సమ్మన్ధవిశేషసమ్పాదనాయ నాన్యత్ర గత్యవ్యవస్థా - సర్వాత్మత్వాది విశేషణానాం తాత్పర్యమ్. నిత్యప్రాప్తిశ్చేత్ - ఉపాసనావైయర్థ్యమిత్య త్రాహ (నిత్యప్రాప్తేతి.)

2|| సూ. విశేషితత్వాచ్చ. ఏతం బ్రహ్మలోకం న విస్త్రీత్యాదిభు కర్తధారయ స్సీవీకృతః - తద్వ్యవృత్త్యర్థం బహువచనేనచేత్సుక్తమ్. బహువచనాన్తలోకశబ్దే తాత్పర్యమ్.

(వే-సా), కార్యమ్ - హిరణ్యగర్భముపాసీనానర్చిరాది ర్నయతి, అసైవ గతు్యపపత్తే. సహి సర్వగతం పరం బ్రహ్మోపాసీనానాం గతి రస్తీతి బాదరిః మేనే. ౧.

(వే-దీ). కి మర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భ ముపాసీనా న్నయతి - ఉత పరం బ్రహ్మోపాసీనాన్, అథ పరంబ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మత్వతయోపాసీనాం శ్చేతి సంశయః. కార్యం హిరణ్యగర్భ ముపాసీనానితి పూర్వగతః - తేషామేవ గతు్యపపత్తే. సహి పరిపూర్ణం సర్వగతం పరం బ్రహ్మోపాసీనానాం తత్ప్రాప్తయే గతి రుపపద్యతే - నిత్యప్రాప్తత్వాత్. అవిద్యానివృత్తిరేవహి కార్యా. పర మేవాపాసీనానిత్యపరః పక్షః - “ ౩ స ఏనా నృప్తా గమయతి ” ఇతి బ్రహ్మజ్ఞస్య తత్త్వేన ముఖ్యత్వాత్. అవిద్యానివృత్తేః ఫలాభిసంధిరహిత యజ్ఞాద్యపేక్షావత్, శ్రవణాద్యపేక్షావచ్చ గతిశ్రుత్యా దేశవిశేషపేక్షావ విద్యుత ఇతి నిశ్చయతే. రాధాస్తన్తు - పర ముపాసీనానన్యానపి నయతి - “ ౩ తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభినమ్భవన్తి ” ఇతి పశ్చాన్నివిదాం పరంబ్రహ్మోపాసీనానాంచార్చి రాదిగతిశ్రుతే. పశ్చాన్నివిదోహి - ప్రకృతివిముక్తబ్రహ్మత్వకాత్మన్యరూపవిదః. తేచ తత్ప్రాప్త్య పున ర్ననివర్తన్తే. పరంబ్రహ్మోపాసీనాన్తు యథాఽవస్థితం పరిపూర్ణం పరంబ్రహ్మైవ ప్రాప్త్య పున ర్ననివర్తన్తే - “ ౩ తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభి నమ్భవన్తి ” ఇత్యుభయవిధా శ్ఛేదేనూపాదాయార్చిరాదిగతిశ్రుతే రపునరాపృత్తిశ్రుతేఽన్వయమితి నిశ్చయతే.

సూత్రార్థస్తు - కార్యమ్ - హిరణ్యగర్భ ముపాసీన మతివాహికో గణో నయతీతి బాదరి రాచార్యో మన్యతే అసైవ గతు్యపపత్తే. పర ముపాసీనస్యహి న తత్ప్రాప్తయే గతి రుపపద్యతే సర్వగతత్వా త్పరస్య బ్రహ్మణః. ౧.

[3|| ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౨, ౧.]

† నన్వేషమ్ * ౧ తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీత్యయం నిర్దేశో నోపప
ద్యతే - హిరణ్యగర్భనయనే హి స ఏనాన్ బ్రహ్మణం గమయతీతి నిర్దేష్టవ్యం స్యాత్. అత ఆహ.

౮॥ సూ. సామిప్యాత్తుతద్వ్యవదేశః. ౩.

* ౨ యో బ్రహ్మణం విదధాతీతి హిరణ్యగర్భస్య ప్రథమజత్వేన బ్రహ్మసామిప్యా తస్య బ్రహ్మశబ్దేన వ్యవదేశ
ఇతి † గత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభి ర్హక్తై ర్దేతుభి ర్నిశ్చీయత ఇత్యర్థః. [౩॥ ఛాం - ౪ - ౧౫ - ౬.]

† అథ స్యాత్ - అర్చిరాదినా హిరణ్యగర్భప్రాప్తౌ * ౩ ఏష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్య
మానా ఇమం మానవ మావర్తం నావర్తన్తే * ౪ తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీత్యమృతత్వప్రా
ప్త్యపునరావృత్తివ్యవదేశో నోపపద్యతే - హిరణ్యగర్భస్య కార్యభూతస్య ద్విపరార్థకాలావసానే
వినాశశాస్త్రాత్, * ౫ ఆ బ్రహ్మభవనాల్లోకాః పునరావర్తనోఽర్హ నేతి వచనా ద్దిరణ్యగర్భం ప్రాప్తస్య
పునరావృత్తే రవర్జనీయత్వాత్, ఇత్యత్రాహ. [౪॥ కఠ - ౨ - ౬ - ౧౬.] [౫॥ గీ - ౮ - ౧౬.]

౯॥ సూ. కార్యాత్వయే తదధ్యక్షేణ సహతఃపరమభిధానాత్. ౪.

కార్యస్య - బ్రహ్మలోకస్యాత్వయే తదధ్యక్షేణ - హిరణ్యగర్భేణాధికారికేణావసితాధికారేణ విదుషాసహ స్వయ
మపి తత్రాధిగతవిద్యః, అతః - కార్యా ద్బ్రహ్మలోకా త్వరం బ్రహ్మ ప్రాప్తోతీత్యర్చిరాదినా గతస్యామృతత్వప్రాప్త్య
పునరావృత్త్యభిధానాత్, * ౬ † తే బ్రహ్మలోకే తు పరాంతకాలే పరామృతా త్పరిముచ్యన్తి సర్వే ఇతివచనాచ్ఛావగమ్యతే.

† ఉత్తరనూత్రశక్కామాహ (సన్వితీ).

౮॥ సూ. సామిప్యాత్తుతద్వ్యవదేశః. † (గత్యనుపపత్తివిశేషణాదిభిరితి) ఆదిశబ్దేన బ్రహ్మేతి నిర్దేశోపపత్తి ర్థమనోపపత్తిశ్చ వివ
క్షితా. కార్యే కారణోపచారఇత్యర్థః.

† ఉత్తరనూత్రశక్కామాహ (అథస్యాదితి).

౯॥ సూ. కార్యాత్వయే తదధ్యక్షేణ సహతఃపరమభిధానాత్. † ఆయ మర్థః కథ మవగత ఇత్యత్రాహ (తేబ్రహ్మలోకఇతి) * పరా
మృతాత్ - పరామృతం ప్రాప్య. ల్యబ్ధోపేషచ్ఛమితి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.

౭॥ సూ. విశేషితత్వాచ్చ. ౮॥ సూ. సామిప్యాత్తుతద్వ్యవదేశః. ౯॥ సూ. కార్యాత్వయే తదధ్యక్షేణ సహతఃపరమభిధానాత్.

(వే-సా). “౭ తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి” “౮ ప్రజాపతే స్సభాం వేత్త ప్రపద్యే” ఇతిచ విశేషితత్వాత్
హిరణ్యగర్భమేవ. ౨.

(వే-దీ). “౭ పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకా న్గమయతి” ఇతి. “౮ ప్రజాపతే స్సభాం వేత్త ప్రపద్యే” ఇతిచ ప్రాప్యస్థానస్య
విశేషితత్వాచ్చ హిరణ్యగర్భ ముపాసీనమేవ నయతి. ౨. [౭॥ బృ - ౮ - ౨ - ౧౫. ౮॥ ఛాం - ౮ - ౧౪ - ౧.]

(వే-సా). “౧ బ్రహ్మ గమయతి” ఇతి బ్రహ్మవ్యవదేశస్తత్సామిప్యాత్. అన్య “౨ యో బ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వమ్” ఇతి సామి
ప్యమస్తిహి. ౩. [౧॥ ఛాం - ౫ - ౧౦ - ౨.] [౨॥ శ్వే - ౬ - ౧౮.]

(వే-దీ). ఏవం నిశ్చితేనతి “౧ స ఏనా న్బ్రహ్మ గమయతి” ఇతి హిరణ్యగర్భస్య బ్రహ్మశబ్దవ్యవదేశో బ్రహ్మసామిప్యాత్, “౨ యో
బ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వమ్” ఇతి ప్రథమజత్వేన బ్రహ్మసామిప్యంహి విద్యతే. ౩.

(వే-సా). హిరణ్యగర్భప్రాప్తావప్యపునరావృత్తి శ్రుత్యవిరోధః; హిరణ్యగర్భలోకాత్వయే తదధ్యక్షేణ సహతఃపరం గచ్ఛతి, “౬ తే బ్రహ్మ
లోకేతు పరాంతకాలే పరామృతా త్పరిముచ్యన్తి సర్వే” ఇతి శ్రుతేః. ౪. [౬॥ తై - నా - ౧౨ఆన.]

(వే-దీ). హిరణ్యగర్భప్రాప్తావప్యపునరావృత్తి రుపపద్యతే - కార్యస్య - హిరణ్యగర్భలోకస్యాత్వయే, తదధ్యక్షేణ - హిరణ్యగర్భేణాధి
కారికపురుషేణ విదుషా సహ పరప్రాప్త్యభిధానాత్ “౬ తే బ్రహ్మలోకేతు పరాంతకాలే పరామృతా త్పరిముచ్యన్తి సర్వే” ఇతి. ౪.

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ. ౫.

స్మృతేశ్చాయ మథోఽవగమ్యతే * ౧ బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే । పరస్యాస్తే కృతా త్తానః ప్రవిశన్తి పరం పదమితి. అతః కార్య ముపాసీన మేవాద్ధిరాదికో గణో నయతీతి బాదరే ర్మతమ్.

† అత్ర జైమినిః పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ ప్రత్యవతిష్ఠతే.

౧౧॥ సూ. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. ౬.

పరం బ్రహ్మోపాసీనా నద్ధిరాది ర్నయతీతి జైమిని రాచార్యో మన్యతే కుతః. ముఖ్యత్వాత్ - * ౨ తత్పురు షోఽమానవ స్స ఏనాఽబ్రహ్మ గమయతీతి బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ముఖ్యత్వాత్. ప్రమాణాన్తరేణ కార్యత్వ నిశ్చయే సత్యేవహి లాక్షణికత్వం యుక్తమ్. నచ గమనానుపపత్తిః ప్రమాణమ్ - పరస్య బ్రహ్మణ సుర్వగతత్వేపి విదుషో విశిష్టదేశగతస్యైవావిద్యానివృత్తిశాస్త్రాత్. యథాహి విద్యోత్పత్తి ర్వర్ణాశ్రమధర్మశౌచాచారదేశకాలాద్యపేక్షా * ౩ త మేతం వేదానుపచనేనేత్యాదిశాస్త్రా దవగమ్యతే - తథా నిశ్చేషావిద్యానివర్తనరూప † విద్యానిష్పత్తిర పివిశిష్టదేశగ తిసాపేక్షేతి గతిశాస్త్రా దవగమ్యతే. † విదుష ఉత్క్రాంతిప్రతిషేధాది తు పూర్వమేవ పరిహృతమ్. † యత్తు * ౪ బ్రహ్మలోకానితి లోకశబ్దబహువచనాభ్యాం విశేషణ త్కార్యభూతహిరణ్యగర్భప్రతీతిరితి - తదయుక్తమ్ - నిషాదస్థవతి న్యాయేన బ్రహ్మేవ లోకోబ్రహ్మలోకఇతి కర్తృధారయస్యైవ యుక్తత్వాత్, అర్థస్యచైకత్వే నిశ్చితే బహువచనస్య * ౫ అదితిః పాశానితవ దుపపత్తేః, పరస్య బ్రహ్మణః పరిపూర్ణస్య సర్వగతస్య సత్యసజ్జల్పస్య స్వేచ్ఛాపరికల్పితాః స్వాసాధా రణా అప్రాకృతాశ్చ లోకా † నాత్యంతాయ న సన్తి - శ్రుతిస్మృతీహిసపురాణప్రామాణ్యాత్.

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ. * పరస్య - బ్రహ్మాయుషః.

† (అత్రేతి) పక్షాన్తరపరిగ్రహేణ - పూర్వపక్షాత్పక్షాన్తరేణ. నతు కృత్స్నసిద్ధాస్తేనేత్యర్థః.

౧౧. సూ. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. † (విద్యానిష్పత్తిః) విద్యాహి స్వమాహత్వాత్సత్త్వశరీరస్థితి హేతు రనువర్తతే. తస్మాః - నిష్ప త్తిః - కార్యకరత్వావసాధపత్తిః. యద్వా - నిష్పత్తిః - నితరాం వికాసః. సా గతిసాపేక్షేత్యర్థః నిత్యత్వేపి. కాలవిశేషాపేక్షావ త్సర్వగతత్వేఽపి దేశవిశేషాపేక్షా యుక్తేతి భావః. నిత్యముక్తతయా కాలవిశేషాపేక్షా నచేత్ - శాస్త్రవైయర్థ్యం ప్రత్యక్షవిరోధశ్చ. † ఉత్క్రాంత్యనుపపత్త్యా నగతిరితేత్. తత్రాహ (విదుషఇతి) † (యత్ప్రతిష్ఠాది) † (నాత్యంతాయ న సన్తి) న సన్తి - నిషేధప్రసక్తో నాస్తి సన్తే వ. అత్యర్థం సన్తేవేత్య ర్థః. పరమశ్రావ్యమశబ్దాదీనాం హృదయగుహాదిస్థానపరత్వాపాదనేన లోకవిశేషావలూపా న యుక్తః - * త్తయం తమన్యరజసఃపరాకే * హిర్ణ్య యే పరే కౌశే విరజం బ్రహ్మ నిష్కళమ్ । తచ్చుద్రం జ్యోతిసాం జ్యోతి స్తద్య ఆత్మవిదో విదురితి * తదత్తరే పరమే ప్రాణమ౯ ఇత్యాదిభి ర్దురప హ్నవత్వాదితి ప్రమాణదార్ఢ్యం వివక్షితమ్.

౧౦॥ సూ. స్మృతేశ్చ. ౫. ౧౧॥ సూ. పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్. ౬.

(నే-సా). “౧ బ్రహ్మణాసహ తే సర్వే” ఇత్యారభ్య “ప్రవిశన్తి పరం పదమ్” ఇతి స్మృతేశ్చ. ౫.

(నే-దీ). “౧ బ్రహ్మణాసహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే । పరస్యాస్తే కృతా త్తానః ప్రవిశన్తి పరం పదమ్” ఇతి స్మృతేశ్చావగమ్యతే. ౫.

(నే-సా.) పర ముపాసీనానితి జైమినిః, “౨ బ్రహ్మ గమయతి” ఇతి తత్రైవ ముఖ్యత్వాత్. ౬.

(నే-దీ). పరం బ్రహ్మోపాసీనమేవ నయత్యాదివాహికో గణఇతి జైమిని రాచార్యో మన్యతే “౨ బ్రహ్మ గమయతి” ఇతి బ్రహ్మశబ్దస్య తత్రైవ ముఖ్యత్వాత్. “౪ బ్రహ్మ లోకాన్” ఇతిశబ్దశ్చ బ్రహ్మేవ లోకో బ్రహ్మలోక ఇతి కర్తృధారయ పరిగ్రహస్యైవ న్యాయ్యత్వా దుపపద్యతే. ఏవం నిశ్చితేనతి బహువచనం చ “౫ అదితిః పాశాన్” ఇతివ దుపపన్నమ్. ౬.

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ. ౭.

దర్శయతిచ శ్రుతిః మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్కృమ్య దేవయానేన గతస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిమ్. * ౧ ఏష సంప్ర సాదోఽస్తాచ్చరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్మద్యస్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి.

† యదుక్తం * ౨ ప్రజాపతే స్సభాం వేత్త ప్రపద్యత్యర్చిరాది నా గతస్యకార్యే ప్రత్యభిసన్ధిర్దృశ్యత ఇతి - తత్త్రోత్తరమ్.

౧౩॥ సూ. నచకార్యేప్రత్యభిసన్ధిః. ౮.

న చాయం ప్రత్యభిసన్ధిః కార్యే హిరణ్యగర్భే - అపితు పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి - వాక్యశేషే * ౨ యశోహం భవామి బ్రాహ్మణానామితి తస్యాభిసన్ధాతు స్సర్వావిద్యావిమోకపూర్వకసర్వాత్మభావాభిసన్ధానాత్, * ౩ అశ్వత్థ వరోమాణి విధూయ పాపం చంద్రీకవ రాహూ ర్ముఖా త్ప్రముచ్య | ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోక మభిసమ్భవామిత్యభిసమ్భావ్యస్య బ్రహ్మలోకస్యాకృతత్వశ్రవణాత్, సర్వబద్ధవినిర్మోకస్యచ సాక్షా చ్ఛ్చివణాత్. అతః ప రమేవ బ్రహ్మోపాసీన మర్చిరాది రాతివాహిణో గణో నయతీతి జైమినేర్థతమ్. [౩॥ ఛాం - ౮ - ౧౩ - ౧.

ఇదానీం బాదరాయణస్తు భగవాన్స్వమతేన సిద్ధాంత మాహ

౧౪॥ సూ. అప్రతీకాలమ్బనా న్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయధాచ దోషా త్తత్కృతుశ్చ. ౯.

అప్రతీకాలమ్బనాన్ - ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరక్తా నయత్యర్చిరాది రాతివాహిణో గణ ఇతి భగవాన్బాదరాయ ణో మన్యతే. † ఏత దుక్తం భవతి - † కార్య ముపాసీనా న్నయతీతి నాయం పక్ష స్సమ్భవతి, పరమేవోపాసీనానిత్యయమపి నియమో నాస్తి. † నచ ప్రతీకాలమ్బనానపి నయతి, అపితు యే పరంబ్రహ్మోపాసతే, యేచాత్మానం ప్రకృతివియుక్తం

౧౨॥ సూ. దర్శనాచ్చ. ఉత్థాయోపసమ్మత్తివచనేన దేవయానేన ప్రాప్తిసిద్ధిః.

† ఉత్తరసూత్రశక్త్యామాహ (యదుక్తమితి).

[౬॥

.]

౧౩॥ సూ. నచకార్యేప్రత్యభిసన్ధిః ఉపపాదకవాక్యవశాత్ పరస్మిన్నేవేత్యుక్తమ్.

[౭॥ బ్ర - ౧ - ౩ - ౨౫.]

౧౪॥ సూ. అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతిబాదరాయణ ఉభయధాచదోషా త్తత్కృతుశ్చ. † ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరక్తవహి పరంబ్రహ్మోపా సీనః - తం నయతీతిదృశాత్ జైమినిమతాత్ సిద్ధాంతిమతస్య కోవిశేష ఇత్యత్రాహ (ఏతదుక్తమితి) కార్య ముపాసీనోపి ప్రతీకాలమ్బనః - నామా దిషు బ్రహ్మదృష్ట్యోపాసీనశ్చ ప్రతీకాలమ్బనః. † (నచప్రతీకాలమ్బనానితి) అత్ర ప్రతీకాలమ్బనశబ్దో దృష్ట్యోపాసనపరమాహ - గోబలీవర్దన్యాయాత్ ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరక్తేషు కేసాంచి దర్శిరాదిగతిఃజైమినిసూక్తా - ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరక్తత్వోపాధిర్యేషు తాన్సర్వా న్నయతీతి సిద్ధాంతిమత మితి విశేషః. † (కార్యముపాసీనా న్నయతీతి నాయం పక్షఇతి) హిరణ్యగర్భోపాసీనానా మర్చిరాదిగతి రనుపపన్నా - అర్చిరాదినా గతస్య పరబ్రహ్మ

(వే-సా.) “౧ అస్తాచ్చరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య” ఇతిశ్రుతేశ్చ. ౭.

[౧॥ ఛాం - ౮ - ౩ - ౪.]

(వే-దీ.) “౧ అస్తాచ్చరీరా త్సముత్థాయ పరం జ్యోతి రుపసమ్మద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే” ఇత్యర్చిరాదినా గతస్యపరబ్రహ్మప్రాప్తిం దర్శయతిచ. ౭.

[౨॥ ఛాం - ౮ - ౧౪ - ౧. ౪॥ తై - నా - ౧౩అను. ౫॥ తై - నా - ౧౨అను.]

(వే-సా.) “౨ ప్రజాపతేస్సభామ్” ఇతి ప్రత్యభిసన్ధిశ్చ నకార్యే, ప్రజాపతిశబ్దస్య “౪ పతిం విశ్వస్య” ఇత్యాదిశ్రుతేః పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వాత్, బ్రహ్మలోకశబ్దశ్చ కర్తృధారయ వృత్త్యా తత్రైవేత్యభిప్రాయః. “౫ తే బ్రహ్మలోకే” ఇతి తు శ్రుతిః బ్రహ్మైవ లోక ఇతి పరబ్రహ్మ విషయేవ. “౬ బ్రహ్మణానహ తే నర్వే” ఇతిస్మృతిశ్చ “౭ తదుపర్యసి” ఇతిన్యాయేన చశుర్ముఖలోకస్థోపాసనవిషయా. ౮.

(వే-దీ.) “౨ ప్రజాపతే స్సభాం వేత్త ప్రపద్యే” ఇతి ప్రత్యభిసన్ధిశ్చ నకార్యే - “౩ ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోక మభి సమ్భవామి” ఇత్యకృతం బ్రహ్మలోకమితి తత్రైవ విశేషితత్వాత్, “౨ యశోహం భవామి బ్రాహ్మణానామ్” ఇతి సర్వాత్మభావాభిసన్ధానాచ్చ. ౮

బ్రహ్మత్వక ముపాసతే, - తా నుభయవిధా న్నయతి - యేతు బ్రహ్మకార్యానర్హతనామాదికం వస్తు దేవదత్తాదిషు
సిహ్వాదిదృష్టివత్ బ్రహ్మదృష్ట్యా - కేవలం వా తత్తద్వస్తూపాసతే - నతా న్నయతి. అతః పరంబ్రహ్మపాసనీనా నాత్మా
నంచ ప్రకృతివియక్తం బ్రహ్మత్వక ముపాసనీనా న్నయతీతి. కుతః ఉభయధాచదోషాత్. కార్య ముపాసనీనా న్నయతీతి
పక్షే * ౧ అస్తా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్మద్యే త్యాదికాః శ్రుతయః ప్రకుప్యేయః - పరమేపూపాసీ
నానితి నియమే * ౨ తద్య ఇథం విదుర్యేచేమేరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిష మభిసమ్భవన్తి † పఞ్చాగ్నివి
దోఽర్చిరాది గ్గణో నయతీతి శ్రుతిః ప్రకుప్యేత్ - అతః ఉభయస్తిన్నపి పక్షే దోషస్యాత్. తస్మా దుభయవిధా
న్నయతీతి. తదేత దాహ తత్క్రతుశ్చేతి - తత్క్రతుః - తథోపాసన స్తదేవ ప్రాప్నోతీత్యర్థః. * ౩ యథాక్రతు రస్తిక్
లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి * ౪ తం యథా యథోపాసత ఇతి న్యాయాత్, పఞ్చాగ్నివిదోఽర్చిరాదినా
గతిశ్రవణాత్, అర్చిరాదినా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాచ్చ. అతపవ తత్క్రతున్యాయా త్ప్రకృతివిని

ప్రాప్తేః. నహి హిరణ్యగర్భోపాసకస్య పరబ్రహ్మప్రాప్తిః - యథోపాసనంహి ఫలమ్. తస్మా దర్చిరాదినా పరబ్రహ్మోపాసకపవ గచ్ఛతి - నకా
ర్యోపాసక ఇత్యర్థః. † ఉదాహృతశ్రుతివాక్యప్రతిపన్నయో రన్యతరస్య ప్రతీకాలమ్బనత్వాత్ అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి ప్రతిజ్ఞానం వ్యాహత
మిత్యత్రాహ (పఞ్చాగ్నితి) తత్ర ప్రతిపన్నయో రుభయారపి అప్రతీకాలమ్బనత్వం సాధయతుం సూత్రకారః. తత్క్రతుశ్చేత్కుక్తవానిత్యర్థః.
* తద్య ఇథం విదుర్యేచేమేరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత ఇత్యత్ర పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠసార్వర్చిరాదిగతిశ్రవణా, త్తయా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృ
త్తిశ్రవణాత్, ఫలస్యచ యథోపాసనభావిత్యా దర్చిరాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిఫలోపాసననిష్ఠః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠో బ్రహ్మోపాసకపవ. తత్ర * తద్య

౧౮. అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయధాచదోషాత్తత్క్రతుశ్చ. ౯.

(వే-సా). ప్రతీకాలమ్బనాహి, నామాదిప్రాణశబ్ద నిర్దిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపపర్యవృత్తం నర్వం చిదచిద్యస్తుజాతం బ్రహ్మదృష్ట్యా స్వరూపేణవా
యే ఉపాసతే, తే అప్రతీకాలమ్బనాః. తద్వ్యతిరిక్తాః, యే పఞ్చాగ్నివిదః, యేచ పరం బ్రహ్మపాసతే, తాన్నయత్యర్చిరాదిరితి భగవాన్ బాదరా
యణో మన్యతే. కార్య మితిపక్షే, పరమేవేతిచ పక్షే సకలోపనిషద్విరోధ రూపదోషః ప్రసజ్యతే. కార్యపక్షే “౨ బ్రహ్మ గమయతి” “౧ పరం
జ్యోతిరుపసంపద్య” ఇత్యాద్యాః ప్రకుప్యేయః. పరమేవేతి పక్షే “౫ య ఏవ మేత ద్విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాం నత్య ముపాసతే తేఽర్చి
ష మభిసమ్భవన్తి” ఇతి శ్రుతిః ప్రకుప్యేత్. కార్యపక్షే - తత్క్రతున్యాయశ్చ విరుద్ధ్యతే. అర్చిరాదినా గతానాంహి బ్రహ్మప్రాప్తి రపునరావృత్తిశ్చ
శ్రూయతే. పఞ్చాగ్ని విదస్తు, ప్రకృతివియక్తాత్మస్వరూపమ్ “౬ య ఆత్మని తిష్ఠన్” ఇత్యాదినాఽవగత బ్రహ్మత్వకత్వ ముపాసత ఇతిహ్య
ప్రతీకాలమ్బనత్వమ్, తత్క్రతున్యాయావిరోధశ్చ. ఉభయేఽపిహి పరిపూర్ణం బ్రహ్మపాసతే ముఖభేదేన. స్వాత్మశరీరకం బ్రహ్మ కేచన. బ్రహ్మత్వ
కస్వాత్మన మితరే ఇతి. ౯.

(వే-దీ). కార్య ముపాసనీనా నేవేతి నాయం నియమః, పరమేపూపాసనీనా నిత్యయమపి నియమో న సమ్భవతి. కుతః ? ఉభయధాచదోషాత్.
కార్య ముపాసనీనా నేవేతి నియమే “౧ అస్తా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్మద్యే త్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే” ఇత్యాదికాశ్రుతయః,
“౨ యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తపః” ఇతిచ ప్రకుప్యేయః. పరమేవేతి నియమే “౨ తద్య ఇథం విదుః” ఇతి ప్రకుప్యేత్. తస్మా దప్రతీకాలమ్బనాన్న
యతీతి భగవా న్బాదరాయణో మన్యతే. ప్రతీకాలమ్బనాస్తు - అచిన్నిశ్రమ్, కేవల మచిద్యస్తుచ, సింహా దేవదత్త ఇతివత్ బ్రహ్మదృష్ట్యా - స్వరూ
పేణవా తద్యస్తు య ఉపాసతే-తే. అప్రతీకాలమ్బనాః తద్వ్యతిరిక్తాః. సర్వజ్ఞం సర్వకారణం నత్యనబ్జల్పం నిఖిలమేయప్రత్యసీకానవధికాతి
శయానస్వరూపం బ్రహ్మపాసతే యే, యేచ ప్రత్యగాత్మానం భూతనూత్నై స్సమ్మరివ్యక్తం సర్వత్ర వర్తమానం భూతనూత్నవ్యతిరిక్తం జ్ఞానైక
స్వరూపం నిత్యం నిర్వికారమ్ “౫ య ఆత్మని తిష్ఠన్” ఇత్యాదినాఽవగతబ్రహ్మత్వభావం పఞ్చాగ్నివిద్యోదిత ముపాసతే, - తా నుభయవిధా న్న
యతి - “౨ తద్య ఇథం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే” ఇత్యుభయవిషయశ్రుతేః. తత్క్రతుశ్చ “౩ యథాక్రతు రస్తిల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య
భవతి” ఇత్యుభయేషామేనాపునరావృత్తి స్సమ్భవతి. అచిన్నిశ్రం కేవల మచిద్యస్తు చోపాసనీనానాం తత్క్రతున్యాయాదేవ పునరావృత్తి రవర్జనీయా. ౯.

ర్న కృత్కాత్మానుసంధానం సిద్ధమ్. † నామాదిప్రాణపర్యస్తప్రతీకాలమ్మనానాం తూభయవిధ శ్రుతిసిద్ధోపాసనా భావా దచిన్నిశ్రీపాసనే తత్క్రితన్యాయాచ్ఛార్పిరాదినా గతి ర్భిష్టప్రాప్తిశ్చ నవిద్యతే.

త మిమం విశేషం శ్రుతిశేవ దర్శయతీత్యాహ.

౧౫॥ సూ. విశేషంచదర్శయతి. ౧౦.

* ౧ యావన్నామ్నాగతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతీత్యాదికా శ్రుతి ర్నామాదిప్రాణపర్యస్తప్ర తీక ముపాసీనానాం గత్యనవేక్షం పరిమితఫలవిశేషం చ దర్శయతి. † తస్మా దచిన్నిశ్రం కేవలంవాచిద్యస్తు బ్రహ్మదృ

ఇథం విదుః, యేచేమేరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతఇతి విభాగాన్యథానుపపత్త్వా స్యాత్తవిజ్ఞప్రసక్తాపాసనమ్, బ్రహ్మత్వస్యాత్మోపాసనంచేతి కల్పన్తమ్ - బ్రహ్మప్రాప్త్యానుగుణ్యాత్, పృథగ్విదేశావైయర్థ్యాచ్చేత్యర్థః. † కేవలం రత్ర ప్రతీకాలమ్మనా ఇత్యత్రాహ (నామాదితి).

౧౫॥ సూ. విశేషంచ దర్శయతి. యావన్నామ్నాగతమ్ - దేవాదినామ్నా గోచర ఇత్యర్థః. * బ్రహ్మణా నహ తే నర్వ ఇత్యాదివచనం నార్చిరాదిగతపురుషవిషయమ్ - అపితు చతుర్భులోకస్థయోగివిషయమ్. * తే బ్రహ్మలోక ఇతి - బ్రహ్మైవ లోకో బ్రహ్మలోకః. తత్ర వర్తమానాః - బ్రహ్మనిష్ఠాః పరాస్తకాలే - * అస్తకాలేచ మామేవేత్యుక్తచరమదేహావసానసమయే పరామృతాత్ - ప్రసన్నా భృహ్మణో హేతో స్సర్వే పరిము చ్యంత ఇత్యర్థః. బ్రహ్మలోకశబ్దస్య కర్తృధారయ స్వీతిః ప్రాప్తః, వర్తమానశబ్దాధ్యాహర స్తుల్యః, అస్తకాలశబ్దస్య చరమదేహావసానపరత్వం స్మృతి ప్రసిద్ధమ్ - అతోఽస్మిన్నేవ పక్షే స్వారస్యమ్. † అధికరణార్థముపసంహరితి (తస్మాదితి).

౧౫॥ సూ. విశేషచ్చదర్శయతి. ౧౦.

(వే-సా). కార్య ముపాసీనానాం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్తపరిమితదేశకాలఫలవిశేషచ్చ దర్శయతి శ్రుతిః “౧ యావన్నామ్నాగతమ్” ఇత్యాదికా. ౧౦.

ఇతి శ్రీభగవద్గ్రామానుజవిరచితే వేదాంతసారే,

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

(వే-దీ). ప్రతీకాద్యుక్తలక్షణ మచిన్నిశ్రమ్. కేవల మచిద్యస్తుపాసీనానాం నర్వేషం గత్యనవేక్షం పరిమితఫలవిశేషంచ దర్శయతి శ్రుతిః “౧ యావన్నామ్నా గతం తత్రాస్య యథాకామచారో భవతి” ఇత్యాదికా. అతః “౨ బ్రహ్మణా నహ తే నర్వే” ఇతి వచనం నార్చిరాదినా గతానాం గతిప్రకారవిషయమ్ - అర్చిరాదినా గతానాం దేహేవసానసమయవ సుకృతదుష్కృతయో ర్వానా ధిరణ్యగర్భలోకావస్థితత్వాన తత్రస్థభోగానుభవహేత్వభావాత్, తత్క్రితన్యాయవిరోధాత్, తదానీమేవ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతివిరోధాచ్చ. “౨ బ్రహ్మణా నహ తే నర్వే” ఇతి వచనం తు పుణ్యకర్తృవిశేషేణ హిరణ్యగర్భలోకం ప్రాప్తానాం “౩ తదుపర్యపి బాదరాయణః” ఇతి న్యాయేన తత్రైవ నిష్పన్నవిద్యానాం గతి ప్రకారవిషయమ్. “౪ తే బ్రహ్మలోకే” ఇతితు బ్రహ్మలోక శబ్దస్య కర్తృధారయవృత్త్యా బ్రహ్మవిషయత్వాత్, బ్రహ్మణ్యుపాస్యే వర్తమానాః పరాస్త కాళే - చరమదేహావసానసమయే, పరామృతాత్ - పరస్మా భృహ్మణా ఉపాసనప్రీతా జ్ఞేతోః, పరిముచ్యంతి నర్వే - నర్వస్తా భృహ్మ ధ్యముచ్యంత ఇతి. “౪ వేదాంతవిజ్ఞానసునిశ్చితార్థాః” ఇతి ప్రకరణా దవగమ్యతే. “౫ తద్య ఇథం విదుః” ఇతి పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరాపుత్తి శ్రవణాత్తత్క్రితన్యాయేనాచిద్యయుక్త బ్రహ్మత్వకాత్మస్వరూపాపాసనం వివక్షితమితి నిశ్చీయతే. తథైవ తత్ర శ్రుతిరపి “౬ ఇతితు పఞ్చమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతి” ఇతి. “౭ రమణీయచరణాః” ఇతిచ. కర్తృహేతుక మనుష్యాదిభావైపామేవ భూతాంతరసంస్పృష్టా నామితి చిదచిద్యవేకం ప్రతిపాద్య, “౮ తద్య ఇథం విదుః” ఇతి భూతనూత్నవ్యతిరిక్తాత్మస్వరూపాపాసనమేవ విదధాతి. ౧౦.

ఇతి శ్రీభగవద్గ్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాంతదీపే,

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

ప్రత్యే తద్వియోగేనచ య ఉపాసతే - న తాన్ నయతి - అపితు పరంబ్రహ్మపాసీనా నాత్మానం చ ప్రకృతివియక్తం బ్రహ్మ తక్ ముపాసీనా నాతివాహికో గణో నయతీతి సిద్ధమ్.

కార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే.

చతుర్థస్వాధ్యాయస్య తృతీయఃపాదః.

అత్ర పరేషాం పూర్వపక్షసూత్రాణ్యేవ సిద్ధాంతసూత్రాణి. పరంజైమినిరిత్యాదిసూత్రత్రయం పూర్వపక్షవిషయమ్. తత్తు సర్వాధికరణానీతివి రోధాత్సూత్రకారాభిప్రాయవిరుద్ధమ్. సత్యసి సిద్ధాంతోపక్రమేఽధికరణే సిద్ధాంతావసానత్వం సర్వత్ర దృష్టమ్ - సత్య పూర్వపక్షావసానత్వమ్. పరవి ద్యాప్రకరణే గతికీర్తనం స్తుత్యర్థ మిత్యనుపపన్నమ్. అన్యథలతయాఽవగమ్యమానేనాన్యస్తుత్యనుపపత్తేః. గతిర్హి సగుణవిద్యాఫలత్వేన మతా. య త్తాక్తమ్ * ప్రజాపతే స్సభా మిత్వత్ర కార్యే ప్రత్యభిసద్ధి రుపపద్యతే - * తే యదన్తరేతి పూర్వవాక్యవిచ్ఛేదాత్. ప్రకరణాద్ధి శ్రుతివాక్యే బలీ యసీ ఇతి - తదయుక్తమ్ - * యశోఽహం భవామి బ్రాహ్మణానామితి సర్వాత్తత్వకీర్తనాత్, సగుణబ్రహ్మణ స్సర్వాత్తత్వకీర్తనానుపపత్త్యాచ పరప్రకరణావిచ్ఛేదఇతి యతః. సచ వాచ్యం సగుణేఽపి బ్రహ్మణి సర్వకామత్వాదివ దుపాసనార్థం ప్రశంసార్థంవా తదితి. తత్ర పూర్వాపరవాక్య యోః పరవిషయత్వేఽవగమ్యమానే మధ్యగతవాక్యస్య పదశ్రుతేర్వా అగ్ని నా సిద్ధేఽదితివ దయోగ్యాధ్యక్షేన దుర్బలత్వాత్, ప్రజాపతిశబ్దస్య పర విషయత్వేఽపి * ప్రజాపతి శ్చరతి గర్భే అన్తరిమి త్ప్రియాగోపపత్తేః, పరవిషయత్వకార్యవిషయత్వయో రేకవాక్యత్వానుపపత్త్యా వాక్యభేదకల్ప సప్రసక్త్యాత్, ఏకవాక్యత్వే సమ్మవతి వాక్యభేదాయోగాచ్చ, ప్రత్యభిసద్ధిరనుపపన్నః. పరబ్రహ్మణ ఏవ నిరవధికకల్యాణగుణకస్య సర్వాన్తరాత్తత్వా త్సర్వాత్తత్వకీర్తనస్య ప్రశంసార్థత్వ మిత్యయుక్తమ్. యత్తాక్తమ్ - విభో ర్గస్తవ్యత్వానుపపత్తిః, భూగతేన ప్రదేశాన్తరగమనవ త్వయసో దధ్యాద్యవ స్థాపత్తివచ్చాంశభేదేనావస్థాభేదేనచ గస్తవ్యభావోఽనుపపన్నః - నిరంశత్వా దవస్థాభేదకూన్యత్వాచ్చ బ్రహ్మణః, గన్తుశ్చ జీవస్య బ్రహ్మవయవత్వే తద్వి కారత్వేన తత్ప్రమాణేన స్థిత్యభావా ద్యమన మయుక్తమ్, మధ్యమపరిమాణత్వేఽనిత్యత్వా దణుత్వే కృత్స్నశరీరవేదనానుపపత్తేః వ్యాపిత్వే గత్యను పపత్తేశ్చ సమార్గమనమ్, సంసారాత్తనః పారమార్థ్యే బద్ధా దనిర్దోక్షః మోక్షే స్వరూపనాశ ఇత్యాదితర్కబలాత్ పరంజైమినిరిత్యాదిసూత్రాణాం పూర్వపక్షవిషయతేతి. తదప్రయోక్తమ్ - గ్రామాదిగతేరివ బ్రహ్మసంయోగార్థత్వాభావా దర్చిరాదిగతేః. నిశ్చేషప్రతిబంధనివృత్త్యర్థాహి సా. తస్యా శ్చ కాలాపేక్షావద్దేశాపేక్షా యుజ్యతే. * యావ న్నవిమోక్ష్య ఇతి కాలాపేక్షాహ్యుపలభ్యతే. పరిమాణవికల్పేన గమనానుపపత్తి రపరవిద్యాఫల త్వేపి ప్రసజేదితి స్వవ్యాఘాతః. సచ గతే ర్నిత్యత్వేన తత్రోపపత్తిః - విభుత్వస్య గతిమాత్రవిరోధిత్వాత్. సత్యగమనమేవ విభుత్వవిరోధితిచేన్న - దృష్టాంతాభావా దాన్యైప్రసిద్ధేః. విభుత్వగతో ర్విరోధో నామ నియమేన భిన్నాధారత్వలక్షణః. తతశ్చ యత్ర విభుత్వాభావః - తత్రైవ సత్య గతిదర్శనా ద్విరోధో నిశ్చయేత. సచ విభుత్వానాశ్రయఘటాదినిష్ఠం గమనం త్వన్తతే సత్యమ్ - తస్మా ద్దతిమాత్రం విభుత్వవిరోధితి స్వవ్యాఘాతో దుస్తరః. అణుత్వే కృత్స్నదేహవేదనానుపపత్తావపి తుల్యో వ్యాఘాతః. తత్రాపి వాస్తవకృత్స్నవేదనస్యైవాణుత్వవిరోధ ఇతిచేత్. పూర్వప ద్దృష్టాంతాభావా దాన్యైప్రసిద్ధేః. ప్రభాప్రభావన్నాన్యయేనానుపపత్తిరపి నాస్తీతి ప్రాగేవాక్తమ్. సంసారిత్వస్య పారమార్థ్యేఽపి స్వరూపత్వా భావా దనిర్దోక్షస్వరూపనాశో న స్యాతామ్. యత్తు సంసారస్య కర్తనమిత్తత్వే - సూక్ష్మాపరాధసమ్భవా, త్కిర్త్యైవ శక్తిసద్భావాచ్చ నిశ్చేషకర్తృ యానుపపత్త్యాది జప్తితమ్ - తత్ * జ్ఞానాగ్ని స్సర్వకర్తాణి భస్తసాత్కరుతఇతి శాస్త్రబలా దీశ్వరప్రసాదద్వారా నివర్తనీయత్వా, స్మృతప ప్నమ్. యాతు స్వపక్షే మోక్షోపపత్తిః - సాచ ప్రాగేవ ధ్వస్తా. అప్రతీకాలమ్భనానితి పృథగధికరణయన్తి - సగుణబ్రహ్మస్యతిరిక్తవికారాలమ్భ నాః ప్రతీకాలమ్భనాః. తేషాం సిత్యయాణత్వతీయస్థానసమ్మన్దాభావాత్, ప్రతీకవిశేషణత్వేన బ్రహ్మణోఽప్యపాసితత్వాత్ * యేచేమేరణ్య ఇత్యత్ర తేషా మప్యపాదానాత్, సర్వా న్వికారాలమ్భనా నమానమై బ్రహ్మలోకం నయతీతి పూర్వపక్షం కృత్వా - ప్రతీకాలమ్భనా స్వర్జయతి, తద్వ్యతి రిక్తా న్వికారాలమ్భనా న్నయతీత్యధయధాఽభ్యుపగమేఽపి దోషాభావాదితి యోజయన్తి. తత్ర తావ దధికరణభేదోఽనుపపన్నః. త్రిశిరస్కేవచారే జైమివిషత్వస్య సిద్ధాంతైకదేశమతత్వాత్ అప్రతీకాలమ్భనానిత్యస్య సాక్షా త్సిద్ధాంతపరత్వాచ్చాధికరణభేదానుపపత్తిః. ఉభయధాచదోషాదితి సత్య

మానత్వా దదోషాదితి పద మనుపపన్నమ్. ఉభయధాఽదోషాదిత్యర్థానాచిత్త్యంచ-స్వపక్షే దోషాభావమాత్రాపి పరపక్షే దోషోష్ణాటనంహి స్వపక్షదార్థ్యపేతుః. - అపరేతు-సామిప్యాత్తుతద్వ్యపదేశితత్వం పూర్వపక్ష ముక్తాన్ నిధానం వస్తు మన్తరా చిన్తాన్తరపరం కార్యాత్వయ ఇత్యేత ద్వ్యచక్షతే - కార్యబ్రహ్మప్రాప్తానాం పునరావృత్తి రస్తి - * తేషా మిహ నపునరావృత్తిరితి వాజననేయకే ఇహశబ్దశ్రవణాత్తస్య కల్పవిషయత్వా త్కల్పాంతరే చావృత్తి రితి పూర్వపక్షం కృత్వా * శోభితే నిర్వచేదితి శోభితావస్థేన నర్వకల్పానామిహ శబ్దార్థత్వావిశేషా, ద్వ్యధాఽనావృత్తి స్సాన్తిత్-ఇహ స్యాదితి వాక్యభేదప్రసక్తాత్, * ఏకయా యా న్యనావృత్తి మన్వయాఽనంతతేపున రిత్వం వైషమ్యాభావప్రసక్తాచ్చ కార్యబ్రహ్మప్రాప్తా నామపి నావృత్తిరితి - అతస్తత్సమర్థ్యా త్కార్యాత్వయే తదధ్యక్షేణ సహ పరబ్రహ్మప్రాప్తి రిత్యేవం నిర్ణయ - పరంజైమినిరితి పూర్వోక్తస్య పూర్వపక్షస్య నిధాన మాహుః. తత్ర చాప్రతీకాలమ్బనాక - ప్రతీకాలమ్బనవ్యతిరక్తాక కార్యబ్రహ్మోపాసకాక, పరబ్రహ్మోపాసకాంశ్చ నయతి. హిరణ్యగర్భోఽహం భవిష్యామితి ప్రవృత్తాః కార్యబ్రహ్మోపాసకాః. ఉభయేషా మప్యర్చిరాదిమాన్తేణ గతిః - * తయోర్ద్వయాయ నిత్యాదిశ్రుతేః, పర్యజ్ఞవిద్యాపఞ్చగ్నివిద్యయోః కార్యబ్రహ్మోపాసకస్యాఽర్చిరాదిశ్రవణాత్, కార్యబ్రహ్మవిదః క్రమముక్తిః - అతోఽనావృత్తిః. పరబ్రహ్మవిదస్తు నదోన్య ముక్తిః. అర్చిరాదినా నత్యలోక మతిక్రమ్య కారేణే బ్రహ్మణి నూత్నదేహస్య కరణానాంచ ప్రవిలయఇతి పరంజైమినిరిత్యనేన న విరోధః. బ్రహ్మణో విభుత్వేపి కార్యమణ్డలాతిక్రమరూపా గతిః. జీవత్వస్యాపాధిః త్వ నిర్జగమనమేవ గతిరితి సిద్ధాంతయన్తి. తత్ర హిరణ్యగర్భం ప్రాప్తానాం నర్వేషా మపునరావృత్తిశ్చే దయక్తా - బ్రహ్మలూకగతానాం శ్వేత మహాభీషాదీనాం పునరావృత్తి స్సరణాత్. తత్రత్యజ్ఞానినా మపునరావృత్తిశ్చేత్-అభిమతా. యత్తు హిరణ్యగర్భోఽహం భవిష్యామితి కార్యబ్రహ్మోపాసీనానా మర్చిరాదిగత్యా తత్ప్రాప్తి రితి - తదయముక్తమ్ - హిరణ్యగర్భస్య తేత్రజ్ఞతయా తదుపాసకానా మమృతత్వప్రాప్త్యభావాదేవ అర్చిరాదిగత్యనుపపత్తేః, తస్యచ కార్యత్వకర్తవ్యత్వానుపాస్యత్వాదిచ ముహు రుపపాదితమ్ - అతస్తదుపాసకానా మప్రతీకాలమ్బనత్వ మయముక్తమ్. జాపకోపాఖ్యానే బ్రహ్మకాయం ప్రవిశతో జాపకస్య జీవాయా నిష్క్రాన్తస్య మూర్ధస్యనాడ్యా నిష్క్రిమణాభావా దర్చిరాదిగత్యభావః స్ఫుటతరః. * అథవా నేచ్ఛతే తత్ర బ్రహ్మకాయనిషేవణమ్ । ఉత్క్రామతి చ మార్గస్థ శ్రీతీభూతో నిరామయ ఇతి బ్రహ్మకాయనిషేవణ మనిచ్ఛతో ముక్తిమార్గస్థతయోత్క్రమణవచనాచ్చ హిరణ్యగర్భం ప్రాప్నువతో నార్చిరాదిగతిః. అర్చిరాదినా ప్రాప్యత్వంచ న చతుర్ముఖలోకస్యోపపద్యతే-నారదాదీనా మాదిత్యమణ్డల మభిత్వా బ్రహ్మలోకగమన దర్శనాత్, * అపునర్భవాయ కోశం భినత్తి కోశం భిత్వా శీర్షకపాలం భినత్తిత్వపక్రమ్య * పృథివీభినత్తి, అహో భినత్తి ఇత్యార్ధభ్య * అవ్యక్తం భినత్తిత్వక్షరం భినత్తి మృత్యుం భినత్తిత్వభిధానాత్, బ్రహ్మజ్ఞతవావరణా ద్భహిర్భూతత్వా దవ్యక్తక్షరతమసాంచ. న శరీరానుప్రవిష్టపృథివాదీనాం భేదనం తత్రోచ్యతే - * కోశం భినత్తి - శీర్షకపాలం భినత్తిత్వభిధాయ పృథివాదిభేదనప్రతిపాదనస్య పార్థివాణ్డకటాహతదావరణవిషయతాయా అవర్జనీయత్వాత్. జాపకోపాఖ్యానే * ద్వ్యాభ్యాం ముక్తం త్రిభి ర్ముక్తమితి ముక్తప్రాప్యస్య పరమస్థానస్య గుణత్రయో త్త్రిర్ణత్వాభిధానాత్, * న కాలస్తత్రవై ప్రభు రిత్వత్రాకాలకాల్యత్వప్రతిపాదనాత్, బ్రహ్మలోకస్యచ ప్రాకృతత్వేన గుణత్రయో త్త్రిర్ణత్వానయోగాత్, ద్వీపరాధావసానత్వేనాకాలకాల్యత్వానయోగాత్, అతఏవ * అక్షరే పరమే ప్ర్యామన్నిత్యక్షరత్వశ్రవణవిరోధాచ్చ తమనః పరత్వాద్యయోగాచ్చ న చతుర్ముఖలోకోఽర్చిరాదిప్రాప్యః. కార్యబ్రహ్మోపాసకాక పరబ్రహ్మోపాసకాంశ్చ నయతీత్యుభయధాశబ్దవ్యాఖ్యాన మనుపపన్నమ్-ఏవముభయధాభావేన దోషాత్. న నకారణమ్. కారణంతు ద్వ్యయఇతి కార్యోపాసనంహి ప్రతిషిధ్యతే. క్రమముక్త్యభ్యుపగమా దవిరోధ ఇతిచేన్న - అర్చిరాదిగతస్య క్రమముక్తే శ్శుచివిరుద్ధత్వాత్. * న ఏనాకబ్రహ్మ గమయతీతిహి శ్రుతిః - నతు క్రమేణ గమయతీతి. హిరణ్యగర్భాదీనాం మోక్షప్రదత్వాభావాదేవ తదుపాసకానా మర్చిరాదిగత్యయోగావైషం వ్యాఖ్యాతు మయముక్తమ్. కార్యోపాసకస్యాప్యర్చిరాద్యన్వయే పర్యజ్ఞవిద్యాదికం ప్రమాణమితి చేన్న - కారణత్వబలా దాకాకాదిశబ్దానాం ప్రసిద్ధార్థపరత్వాభావన దర్చిరాద్యన్వయబలేన తస్యాప్యపాస్యనమర్పకశబ్దస్య కార్యపరత్వానిర్ధేః. విగ్రహాద్యన్వయా త్కార్యత్వమితిచేత్. విలక్షణవిగ్రహయోగస్యైవ కారణత్వసాధకత్వాత్.

అన్యేత్యావహుః-కార్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భలోకః - * పరం చాపరంచేత్వపక్రమ్య * న సామభిరున్నీయతే బ్రహ్మలోకమితి ప్రయోగదర్శనాత్, నర్వగతస్య పరబ్రహ్మణో గస్తవ్యత్వానయోగాత్, పర్యజ్ఞవిద్యాయాం ప్రాదసదీపుతాదివిశేషవత్త్వదర్శనా, ధిరణ్యగర్భసామిప్యేన లోకస్య బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్యోపపత్తే, శ్చ లోకప్రాప్తిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - బ్రహ్మశబ్దముఖ్యత్వా, ల్లోకస్థస్య హిరణ్యగర్భస్య సతః పరమాత్మనః ప్రాప్యత్వేఽపి పూర్వపక్షయాక్తీనాం నమ్బనా, న్ముక్తానాం చతుర్ముఖలయావధిబ్రహ్మలోకే భోగాభ్యుపగమా, ధిరణ్యగర్భాకారం 'పరం బ్రహ్మోపనయతీతి సిద్ధాంతయన్తి. అత్ర చతుర్ముఖలోకప్రాప్తిరేవ విద్యాఫలమ్ - తత్రాప్రళయా దోష్ఠిగః - తల్లోకనాశే సృజ్యతాపేతుకర్తాభావా న్నోక్షఇతి జాదతిమతమ్. బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యనన్తరమేవ బ్రహ్మణి లయః - తేన లిఙ్గాశః - తతశ్చ గుణాస్త్రకావిర్భావాత్ నమానభోగతా - బ్రహ్మలోకే లీనే పరాకాశప్రాప్తిః-తత్ర చ భోగఇతి జైమినే రభిప్రాయ ఇతి పక్షద్వయవైషమ్యం దర్శితం భవతి. అప్రతీకాలమ్బనానితి - కిం నర్వేపునానకా దేవయానేన బ్రహ్మలోకం యన్తి - ఉత శేతి చిన్తా, తత్ర దేవయానేన గతాకా నర్వా నమానః పరం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాభ్యం నయతి -

ఉత నేతి. * ద్వే సృతీ ఆశ్మణమం పితౄణామహం దేవానా ముత మర్త్యానా మితి మార్గద్విత్యం ప్రతిజ్ఞాయ * అథ యే యజ్ఞేన దానేన తపసా లోకం జయన్తి తే ధూమ మభినందిత స్తీతిష్ఠాదికారిణాం ధూమాదిప్రాప్తిశ్రవణాత్తద్వ్యతిరిక్తసర్వోపాసకానా ముత్తరమార్గస్యప్రాప్తత్వా, దబ్రహ్మ విదాం పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతీనా మప్యర్చిరాదిశ్రవణాత్, * ఏష పథా బ్రహ్మణో భానువిత్త నేనైతి బ్రహ్మవి త్పుణ్యకృ త్తైజసశ్చేతి తైజసాఖ్య పఞ్చాగ్నివి త్ప్రభృతిపుణ్యకృతాం బ్రహ్మవిద్యార్గమనదర్శనాత్, * ఆయం వాచ ఏహాగ్నిశ్చిత ఇత్యాదిచిత్వాగ్నృపాసనేవపి దేవయానశ్రవణాత్, * విద్యయైవ తదారోహన్తి యత్ర కామాః పరాగతాః ఇత్యుక్తే బ్రహ్మలోకప్రాప్తిశ్రవణా, చ్చ సర్వోపాసకానాం దేవయానప్రాప్తా సిద్ధాయామ్ - * స ఏనానితి విశేషేణోక్తా దేవయానేన గతానర్వా నమానమ్రా బ్రహ్మ గమయతీతి పూర్వపక్షం కృత్యా - * యావ న్నా మ్నా గత మిత్యాది ఫలప్రాప్తా బ్రహ్మలోకస్య దేవయానాపేక్షాయాం ప్రమాణాభావా న్ననర్వేషం దేవయానప్రాప్తిరితి సిద్ధేః పఞ్చాగ్నివిత్ప్రభృతీనా మబ్రహ్మవిదామపిబ్ర హ్మలోకప్రాప్తతయా ప్రమాణసిద్ధానాం లోకవాసమాత్రమేవ - న తత్రత్యచతుర్ముఖప్రాప్తిః. బ్రహ్మవిదామేవ చతుర్ముఖప్రాప్తిః - ఏవ ముఖయథాభావే దోషాభావాత్, నర్వేషం బ్రహ్మప్రాప్తా బ్రహ్మశబ్దస్య కార్యవచనత్వే పరవచనత్వేచోభయధాపి బ్రహ్మవిదా మితరతుల్యఫలత్వే మితరేషాం బ్రహ్మ విత్తుల్యఫలత్వం, చేతి దోషప్రసక్తాత్, తతశ్చ తత్కృతున్యాయవిరోధాత్. అతో దేవయానేన బ్రహ్మలోకగతేవ బ్రహ్మవిదో న బ్రహ్మ గమయతి - బ్రహ్మవిదస్తు గమయతి. అబ్రహ్మవిదోఽపి తత్ర లబ్ధజ్ఞానాశ్చేత్ - క్రమేణ ముచ్యంతే - యథా పఞ్చాగ్నివిదః, యథాచ చిత్వా గ్నివిద, ఇతి సిద్ధాంతయన్తి. అత్ర బ్రూమః - కార్యంబ్రహ్మ బ్రహ్మలోకః - చతుర్ముఖః పరం బ్రహ్మేత్యయుక్తమ్ - తస్మాపి సృజ్యత్వశ్రవణేనానపోదితేన కార్యబ్రహ్మైవరాభివాచకమాత్. నచ తత్ర బ్రహ్మగుణానాం జ్ఞానానైశ్వర్యాదీనాం నిత్యావిర్భూతత్వా త్వరమాత్తత్వమ్ - వేదా పహారాదిషు జ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యాదీనాం పరిమితత్వదర్శనాత్, యోగాధీనభగవత్సత్త్వాత్కార్యతత్వతదాహితసర్వశక్తిత్వదర్శనా దుభయభావనాన్వ యేనానుపాస్యత్వావగమాచ్ఛ. * బ్రహ్మ విశ్వోకతమ స్వయిమూఢః ప్రజాపతి స్సంవత్సరఇతి, * సంవత్సరోపావాదిత్యో య ఏష ఆదిత్యే పురష స్సపరమేష్ఠీ బ్రహ్మతేత్యాదిశ్రుతయస్తు బ్రహ్మణోదరవ ర్జిత తద్విభూతివిశేషనిర్వాహకత్వాభిప్రాయతయా న నిరఙ్కుశైశ్వర్యే ప్రమాణమ్. * హిరణ్య గర్భ స్సమవర్తతేత్యాద్యష్టర్చం త్వేకాశప్రాణాదివాక్యతుల్యన్యాయత్వా దుపపత్త్య నైరైశ్చ పరమపురుషపర మితి సమర్థిత్వమ్. అపరేషాం ప్రతిజ్ఞేపే దర్శితై ర్వాసన్యాయైర్దేవయానమార్గస్య చతుర్ముఖలోకప్రాప్తిహేతుత్వ మయుక్తమితి త న్నసిద్ధాంతేఽనుమ న్తవ్యమ్. ప్రాదనదీపృక్షసంస్థానాదియోగో నచతుర్ముఖలోకత్వే ప్రమాణమ్ - తలవకారసామ్ని * నప్రమా బ్రహ్మలోక ఇత్యుపక్రమ్య * ఉత పరస్మా దుతాపరస్మా త్వరస్తృతీయా దధవా చతుర్థాత్. సహస్రస్థాణే విధృతే దృఢ ఉగ్రే యత్ర దేవానా మధిదేవ అస్త ఇతి చతుర్ముఖలోకా త్వరతః పరత్ర సహస్రస్థాణావిశిష్టస్థానవిశేషావగ మాత్. అత సృత్యలోకచతుర్ముఖయో దేవయానప్రాప్త్యవరబ్రహ్మత్వాభావాత్ చతుర్ముఖలోకే గుణాప్తకావిర్భావ, అప్రళయా న్నక్తానాం తత్రా వస్థానమ్, తతః పరమాకాశప్రాప్తిరిత్యనుపపన్నమ్. అనన్తరంచాబ్రహ్మవిదోపి దేవయానేన గచ్ఛన్తీతి నయుక్తమ్ - * స ఏనా బ్రహ్మ గమయతీతి దేవయానగతానా మవిశేషేణ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాత్. న పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణమ్ * స ఏనా నితి వాక్యసంక్షోచకమ్ - తేషా మబ్ర హ్మవిత్వే ప్రమాణాన్తరాభావాత్, దేవయానగతిశ్రవణేనైవ తత్రాపి బ్రహ్మవేదనస్య కల్ప్యత్వాత్. చిత్వాగ్నివిదాం ప్రకరణే దేవయాన శ్రవణం ప్రాసక్తిక మహీననయా త్వరవిద్యాప్రకరణాన్వయి స్యాత్, * తేనైతి బ్రహ్మవి త్పుణ్యకృ త్తైజసశ్చేత్యత్ర బ్రహ్మవిద ఏవ పదాన్తరవిశేష్యత్వసమ్భ వాత్ తదపి నాబ్రహ్మవిదాం దేవయానగతా ప్రమాణమ్. * ద్వే సృతీ ఆశ్మణమ మిత్యత్ర ద్విత్యావధారణ మపి నాస్తిన్నర్థే ప్రమాణమ్ - * అథ యే యజ్ఞేన దానేనైతి వాక్యస్య పరవిద్యావ్యతిరిక్తశ్రేయఃప్రదర్శనార్థత్వసమ్భవాత్. ఏవం నర్వత్ర బ్రహ్మవేదనకల్పనప్రకరణోక్తర్ష, సామానాధికరణ్య ప్రదర్శనార్థత్వాదిభిః నిర్వాహసమ్భవా న్నకాచి దపి శ్రుతి రబ్రహ్మవిదాం దేవయానగమనే ప్రమాణమ్. అతఏవ దేవయానగతా స్సర్వా న్యా - నవేతి చిన్తా నిరవకాశా. హిరణ్యగర్భమేవ పరంబ్రహ్మ మన్వానస్య - నాబ్రహ్మవిదాం పరబ్రహ్మప్రాప్తిస్త్రగుణాప్తకావిర్భావా ద్భృష్టసమానభోగః, తత్ర పరబ్రహ్మప్రాప్తానా మపునరావృత్తి, రితి నర్వమిద మనుపపన్నమ్ - అబ్రహ్మవిదాం శ్వేత మహాభీష రైవత ప్రభృతీనాం బ్రహ్మసభాయా మాసికా ప్రతిపాదనాత్, త్సృత్విపాసాకామాద్యభిభవపునర్జన్తప్రతిపాదనా, చ్చ. శ్వేతాదీనా మబ్రహ్మవిత్వంచ పునరావృత్త్యైవ సిద్ధమ్. నన్వబ్రహ్మవి దాం దేవయానేన పరబ్రహ్మప్రాప్తిరేవ నివార్యతే, నతు పరబ్రహ్మప్రాప్తిమాత్రమ్. అమానవేన నయనం దేవయానగత బ్రహ్మవిదామేవ - నాన్యేషామ్. అమానవసీతానామేవ అపునరావృత్తిః - నాన్యేషాం బ్రహ్మప్రాప్తానామ్. అత స్సర్వ ముపపన్నమితి. నైషమ్ - * నాన్యః పథా అయనాయ విద్యత ఇతి బ్రహ్మవిద్యైతిరిక్తానాం బ్రహ్మప్రాప్తినిషేధాత్. తత్రాప్యబ్రహ్మవిదాం దేవయానేన బ్రహ్మప్రాప్తి ర్నిషిధ్యతే - న బ్రహ్మప్రాప్తి మాత్రమితి చేత్. తర్హ్యబ్రహ్మవిత్తయా అభిమతానాం పఞ్చాగ్నివిదాం దేవయానగతి ర్నస్యాత్. యద్యుచ్ఛేత - విశిష్ట మహ నిషేధ్యమ్ - అబ్రహ్మవిదాం దేవయానవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తి ర్నాస్తి. తస్మా దబ్రహ్మవిదాం బ్రహ్మప్రాప్తివిధురదేవయానగతి, దేవయానగతివిధురబ్రహ్మప్రాప్తి, శోచ్యపద్యత ఇతి. తద యుక్తమ్ - * అయనాయేత్యేతావత్తాత్రస్య శ్రుతత్వాత్, దేవయానేన బ్రహ్మణ ఇత్యధ్యాహారప్రసక్తా, చ్చ. నను నాధ్యాహారాపేక్షా - అయనం చేత్ - దేవయానపూర్వకం బ్రహ్మకర్తకంచ విదితమితి చేన్న - త్వయా దేవయానవిధురబ్రహ్మప్రాప్తే, భృష్టప్రాప్తివిధురదేవయానగతే, శ్చాభ్యుపగతత్వాత్. కించ - అయనశబ్దస్య కన్యతోచః - యేన విశిష్టాయనవివక్షా క్రియేత. అబ్రహ్మవిదాం దేవయానగమనశాస్త్రమ్, బ్రహ్మప్రాప్తానాం కేషాం చి త్పునరావృత్తిశాస్త్రంచేతి చేన్న - తయో న్నద్విషయత్వేఽయనశబ్దసంక్షోచః - తత్సంక్షోచే తయో న్నద్విషయత్వ మిత్యన్యాయాశ్ర

యప్రసక్తో. తస్మా ద్యస్తిన్నతే శ్రుత్యసంక్షోభః, శాస్త్రస్వయాధ్యక్షత్వంచ తదేవోపసన్నమితి తావకః పరిపూర్ణః. కించ - సర్వై రితరై రధికరణభేదో వర్జితః. తదయుక్తమ్ - మాత్రకారణైశ్చివోధాత్. అస్తిచ్ఛాస్త్రే సర్వత్ర బాదరాయణకీర్తనస్య ఋష్యస్తరమతన్యాస్య త్రివిక్షా మూలత్వం తావ ద్భృశ్యతే - * తదుపర్యపిబాదరాయణస్సమృద్ధాదిత్యత్ర కర్తృకాణ్డ దేవతాధికరణప్రసిద్ధజైమినిమరా ద్వైషమ్యవినక్షయా బాసరాయణకీర్తనం దృష్టమ్, * మహాదివ్యసమృద్ధా దనధికారం జైమినిః * భావంతు బాదరాయణోఽస్తిహి, * ధర్మంజైమినిః * పూర్వంతు బాదరాయణః * శేషత్వాత్పురుషార్థవాదోయథా న్యేష్యితిజైమినిః * అధికౌపదేశాత్తుబాదరాయణస్యైవతద్దర్శనాత్, * పరామన్యంజైమినిః * ఆనుష్ఠేయం బాదరాయణ, స్సామ్య శ్రుతే, రిత్యధికరణేషు పూర్వమాత్మోపచ్యస్త ఋష్యస్తర మతన్యాస్య త్యక్త్యర్థత్వం బాదరాయణకీర్తనస్య దృష్టమ్. యత్ర ఋష్యస్తరమత మగ్నేకృతమ్ - తత్ర న బాదరాయణకీర్తనం దృష్టమ్ - యథా * ఆచ స్మృతేర్బాగరిః, * సమ్మతేరితిజైమినిః, * సుకృతదుష్కృతే ఏవేతితుబాదరిః, * అవస్థితేరితికాశకృత్స్య, * తద్భూతస్యతు నాతద్భూతా జైమినేపి, * ఆర్తివిజయమిత్యాదుః, రిత్యాదిషు. ఋష్యస్తరాణాం మిథో విరుద్ధేషు మతేషు చరమస్యాగ్నేకారాత్ బాదరాయణమతస్య పునఃకీర్తనాభావశ్చదృష్టః - * ప్రతిజ్ఞాసిద్ధేర్నిజమాత్మరక్ష్యః * అవస్థితేరితి కాశకృత్స్య, * తదుపలక్షణార్థేతితు కార్ణాజనిః * సుకృతదుష్కృతే ఏవేతితు బాదరిః, * సామినిఃఫలశ్రుతేరిత్యాత్రేయః * ఆత్మి, జ్యమిత్యాదులూమిః, ఇత్యాదిషు నూత్రేషు. అతో బాదరాయణకీర్తనం ఋష్యస్తరమతవైషమ్యప్రదర్శనార్థమ్. ఉభయశబ్దశ్చోపన్యస్తాకాద్యయ పరో దృష్టః - * ఉపపూర్వమపీత్యేకే * బహిస్తుభయధాపి, * అభావం బాదరిః * భావం జైమినిః * దావదశాహవదుభయవిధ, మితిచ. ఏవ ముభయశబ్దస్య కీర్తితమతద్వయవ్యాప్యత్యర్థత్వేనర్హనా, దావదరాయణకీర్తనస్య ఋష్యస్తరమతవైషమ్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్, ఆతపవ దోవశబ్దస్య నష్టావృకత్వాయోగాచ్చ త్రిశిరస్కవినారాస్తదైకార్థవియత్వం * కార్యం బాదరి రిత్యాదిమాత్రసముదాయస్య స్వరసతః ప్రతిపన్నమితి యుక్త మైకాధికరణ్యమ్. * దర్శనాచ్చేతిమాత్రే * తయోర్ధ్వమాక * తస్య తావ దేవేతి వాక్యమితరై రుదాహృతమ్. తతోపి * పరం జ్యోతి రుపసమ్మద్యేతి వాక్యోదాహరణం సఫలమ్ - ఆస్య వాక్యస్య సాక్షాన్మోక్షపరత్వసమ్ప్రతిపత్త్యా క్రమముక్తివిషయత్వేన నిర్వాహస్యానుప పన్నత్వా, దత్రచ శరీరా దుత్థానశ్రవణేనార్పిరాదిగతవిషయత్వస్య దురపహ్నవత్వాచ్చి.

కార్యాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితమలకవాగ్విజయనూననా శ్రీరజ్జరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేదవ్యాసాపరనామధేయేన
శ్రీమద్వరదాచార్యపాదసేవానమధిగతశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితశారీరక మీమాంసాభాష్యహృదయేన
శ్రీనుదర్శనసూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్థానానామ తృతీయఃపాదః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసంఖ్య - ౧౫౦. - సముదితసూత్రసంఖ్య - ౫౨౩.

అర్చిరాది, ర్వాయుమబ్దా, త్తటితో, ధ్యాతివాహికాః । కార్యంబాదరిపక్షైచ్చతే తృతీయచరణే మతాః॥

అనర్బహిశ్చ తత్సర్వం

వ్యాప్యనారాయణస్థితః.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

శ్రీమచ్చత ప్రకాశికాయుక్త శ్రీభాష్యమ్.

చతుర్థాధ్యాయే—చతుర్థః పాదః.

సమ్యద్భావిర్భావాధికరణమ్.

౧॥ సూ. సమ్యద్భావిర్భావస్వేనశబ్దాత్. ౧.

† పరంబ్రహ్మపాసీనానా, మాత్మానం చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మత్వక ముపాసీనానా, మర్చిరాదినా మార్గేణా వునరావృత్తిలక్షణా గతి రుక్తా - ఇదానీం ముక్తానా మైశ్వర్యప్రకారం చింతయితు మారభతే. ఇద మామ్నాయతే -

౧॥ సూ. సమ్యద్భావిర్భావస్వేనశబ్దాత్. † పాదసజ్జతిమాహ (పరంబ్రహ్మేత్వాదినా) విషయవాక్యే * సచ వునరావృత్తి ఇతి శ్రవణాత్ ఆవునరావృత్తిలక్షణేత్వక్తమ్. కిం * అస్మా చ్చరీరా దిత్వాదివాక్యే ముక్తస్య సాధ్యేన రూపేణ సమబ్ధః ప్రతిపాద్యతే - ఉతి స్వాభావికస్వరూ

౧॥ సూ. సమ్యద్భావిర్భావస్వేనశబ్దాత్. ౧.

(వే-సా.) “౧ ఏవ మేవైష సంప్రసాదోఽస్మా చ్చరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే” ఇతి సిద్ధవైషవ ప్రత్యగా త్వస్వరూపస్య అనాదిక ర్తణా తిరోహితస్య పరం జ్యోతి రుపసంపద్యావిర్భావ ఉచ్యతే. “౧ స్వేన రూపేణ” ఇతి విశిష్టాభిధానాత్. ౧.

(వే-దీ.) “౧ ఏవమేవైష సమ్ప్రసాదోఽస్మా చ్చరీరా త్సముత్థాయ పరం జ్యోతి రుపసమ్యద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే” ఇతి కిం పరం జ్యోతి రుపసమ్యద్య ప్రత్యగా త్వన స్వరూపావిర్భావః ప్రతిపాద్యతే - ఉతాస్వేన సాధ్యేన రూపేణ సమబ్ధః ఇతి సంశయః. స్వస్వరూపస్య సుఖప్ర్యాదా నిరానందత్వదర్శనాత్, స్వరూపమాత్రస్య నిత్యావిర్భూతత్వా చ్చ, సాధ్యేన సుఖైకాదేన రూపేణ సమబ్ధః ఇతి సంశయః. ఏవంచ * అభినిష్ప ద్యతే ఇతి వచనం సజ్జచ్ఛతే. పరం జ్యోతి రుపసమ్యద్య హ్యనన్దిత్వం శ్రూయతే “౨ రసం హ్యేవానం లభ్యావేనన్ది భవతి” “౩ స ఏవో బ్రహ్మణ ఆనందః శ్రోత్రీయస్య చాకామహతస్య” ఇత్యాదిభిః. అత స్సాధ్యేన రూపేణేతి పూర్వః పక్షః. రాధానన్దు - “౧ స్వేన రూపేణాభినిష్ప ద్యతే” ఇతి విశేషణా త్వస్వరూపావిర్భావ ఏవ. స్వరూపస్య చాపహత పాస్తత్వాదిగుణకతయా ప్రజాపతివాక్యోద్దితస్య కర్తృత్వదేహసమబ్ధతత్కృ తతిరోధానస్య పరంజ్యోతిరుపసమ్యత్వా నూత్నదేహవినిర్దుక్తస్యానన్దుచితజ్ఞానాదిగుణకస్వరూపావిర్భావాత్ స్వయాభాత్వానుభవపూర్వ కాఽనవధికారికతయానన్దుబ్రహ్మనుభవ స్సమ్యత్సృత ఇత్యభినిష్పద్యతే ఇతిచోపపన్నతరమ్. సూత్రార్థస్తు - పరంజ్యోతి రుపసమ్యద్య స్వస్వరూపా విర్భావః ప్రతిపాద్యతే. కుతః? స్వేనశబ్దాత్ సాధ్యస్యాపి రూపస్య స్వాసాధారణత్వేన స్వేనేతి విశేషణం హ్యనర్థకమ్. ౧.

* ౧ ఏవ మేనైష సంప్రసాదోఽస్తాచ్ఛరీరా తస్ముక్థాయ పరం జ్యోతి రుపసమ్మద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి. కి మస్తా చ్ఛరీరా తస్ముక్థాయ పరం జ్యోతి రుపసమ్మద్య దేవాదిరూపవ త్సాధ్యేన రూపేణ సమ్మద్యోఽనేన వాక్యేన ప్రతిపాద్యతే - ఉత స్వాభావికస్య స్వరూపస్యావిర్భావ ఇతి సంశయే - సాధ్యేన రూపేణ సమ్మద్య ఇతి యుక్తిమ్. అన్యథా హ్య పురుషార్థావబోధిత్వం మోక్షశాస్త్రస్య స్యాత్ - స్వరూపస్య స్వతోఽపురుషార్థత్వదర్శనాత్. నహి సంక్షుప్తా దేహేంద్రియవ్యాపారేషూపరతేషు కేవలస్యాత్మస్వరూపస్య పురుషార్థసమ్మద్యో దృశ్యతే. † నచ దుఃఖనివృత్తిమాత్రం పరం జ్యోతి రుపసమ్మద్య పురుషార్థః - యేన స్వరూపావిర్భావ ఏవ మోక్ష ఇత్యుచ్యేతి - * ౨ స ఏవో బ్రహ్మణ ఆనందః శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య * ౩ రసం హ్యేవాాయం లభ్యాననస్తి భవతీత్యాదిభ్యో ముక్తస్య సంఖానన్యత్రవశాత్. † నచాపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపచైతన్యమేవాస్య స్వరూపమ్ - తచ్చ సంసారిదశాయా మనద్యయా తిరోహితం పరంజ్యోతి రుపసమ్మద్యస్యావిర్భవతీతి శక్యం వక్తుమ్ - † జ్ఞానస్వరూపస్య తిరోధానాసమ్భవాత్. ప్రకాశపర్యాయస్య జ్ఞానస్య తిరోధానం తద్విनाశ ఏవేతిహి పూర్వ మేప్రాక్తమ్. † నచ ప్రకాశమాత్రస్యానన్దతా సమ్భవతి - సుఖస్వరూపతాహ్యనన్దస్వరూపతా. సుఖస్వరూపత్వం చాత్మనోఽనుకూలత్వమ్ - ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః † కస్య ప్రకాశోఽనుకూలవేదనీయో భవే దితి ప్రకాశమాత్రాత్మవాదినః కథంచి దప్యానన్దస్వరూపతా దురుపపాదా. † స్వరూపావృత్తిమాత్రేచ సాధ్యే - స్వరూపస్య నిత్యనిష్పన్నత్వాదుపసమ్మద్యస్య * ౧ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి వచన † మనర్థకం స్యాత్. అతోఽపూర్వేణ సాధ్యేన రూపేణ సమ్మద్యతే. † ఏవంచ * ౧ అభినిష్పద్యత ఇతి వచనం ముఖ్యార్థమేవ భవతి. * ౧ స్వేన రూపేణేత్యప్యానన్దకానేన స్వాసాధారణేనాభినిష్పద్యత ఇతి సజ్జచ్ఛత ఇతి. [౧॥ ఛాం-౮-౧౨-౨. ౨॥ తై-ఆనం-౮అను-౪. ౩॥ తై-ఆనం-౭-౧.]

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్షుహే - † సమ్మద్యావిర్భావఇతి అయం ప్రత్యగాత్మాఽర్చిరాదినా పరంజ్యోతి రుపసమ్మద్య † యం దశావిశేష మాపద్యతే - స స్వరూపావిర్భావరూపః - నాపూర్వాకారోత్పత్తిరూపః. కుతః. స్వేనశబ్దాత్ -

పావిర్భావః. కిం స్వరూపావిర్భావపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్య పురుషార్థావబోధిత్వం సమ్భవతి - నేతి. కిం స్వరూపస్య స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వం సమ్భవతి. నేతి. కి మనన్దస్వరూపస్య తిరోధానం సమ్భవతి - నేతి. కి మవిర్భావపరత్వేఽభినిష్పత్తిశబ్దవైయర్థ్యమస్తి - నేతి, చ, యదా వైయర్థ్యమ్, యదాచ తిరోధానాసమ్భవేన స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దాయోగాత్ శాస్త్రస్య న పురుషార్థపర్యవసానమ్, - తదా సాధ్యేన రూపేణ సమ్మద్యః ప్రతిపాద్యస్యాత్. యదా నాభినిష్పత్తివ్యవదేశవైయర్థ్యమ్, యదాచ తిరోధానసమ్భవేన స్వతోఽపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వోపపత్తేః మోక్షశాస్త్రస్య పురుషార్థపర్యవసానమ్, - తదా స్వాభావికరూపావిర్భావః ప్రతిపాద్య స్యాత్. రూపేణ - ఆకారేణ. † (నచదుఃఖనివృత్తిమాత్రం పరంజ్యోతి రుపసమ్మద్య పురుషార్థఇతి) అత్రాయం భావః - దుఃఖనివృత్తిమాత్రం మోక్షశ్రేత్ - సంసారనిర్వేష స్యాత్ - పురుషార్థాపురుషార్థమిశ్రత్వాత్. దుఃఖనివృత్తి సుఖప్రాప్తిశ్రేష్టే దృష్టే, సుఖనివృత్తిర్దుఃఖప్రాప్తిశ్రేష్టే దృష్టే, - తత్ర దుఃఖనివృత్తే రిష్టత్వాత్, సుఖనివృత్తే రనిష్టత్వాత్, దిష్టానిష్టమిశ్రో మోక్ష స్సంసార తుల్యఇతి - తస్మా త్పురుషార్థా పురుషార్థమిశ్రో న మోక్ష ఏవేతి. † స్వరూపభూతవైయోవాపరిచ్ఛిన్నస్యానన్దస్య తిరోధాననివృత్తౌ తథాత్వం ప్రకాశతఇతి శ్రుత్యర్థ ఇత్యత్రాహ (నచేతి) † తదుపపాదయతి (జ్ఞానస్వరూపస్యేతి) తిరోధానతన్నివృత్తిస్య సమ్మవేఽపి పురుషార్థరూపత్వం స్వరూపస్య ప్రతిక్షిపతి (నచప్రకాశేతి) † (కస్యేతి) అనుకూలత్వంనామ సప్రతియోగికో ధర్మవిశేషః - ప్రకాశవదత్వర్థః. అన్యథాఽనుకూలత్వమేవ నస్యాదితి భావః. † నకేవలం తర్కనిరోధః - శ్రుతినిరోధశ్చేత్వాహ (స్వరూపావృత్తితి) † (అనర్థకంస్యాత్) అభినిష్పత్తిశబ్దానర్థకమిత్యర్థః. † స్వేన శబ్దః కథ మిత్యత్రాహ (స్వేనేతి) స్వశబ్దోఽసాధారణ్యపరః - సత్వసాధ్యత్వపరః - అభినిష్పత్తివచనాత్. స్వరూపేణాభినిష్పద్యతే - రూపవిశిష్టతయా సాధ్యత ఇతి - రూపం సాధ్య మిత్యర్థః. † (ఏవంచేతి) స్వశబ్దాభినిష్పత్తిశబ్దాపుభావమి ముఖ్యావిత్యర్థః.

† రాధాస్తం వక్తుం సూత్ర ముపాదత్తే (సమ్మద్యేతి) † (యందశావిశేషమితి) దశా - అవస్థా. జ్ఞానవికాసస్య కాలవిశేషేఽభావా దవ

† స్వేన రూపేణేతి విశేషణోపాదానాదిత్యర్థః. ఆగస్త్యకవివేషపరిగ్రహేహి స్వేన రూపేణేతి విశేషణ మనర్థకం స్యాత్ - † అవి శేషణేఽపి తస్య స్వకీయరూపత్వసిద్ధేః.

† యత్కూక్తం స్వరూపస్య నిత్యప్రాప్తత్వాత్ * ౧ ఉపస మృద్ధ్యాభినిష్పద్యత ఇతి వచన మనర్థకమితి - తత్తోత్తరమ్.

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. ౨.

† కర్తృసంబంధతత్కృతదేహాదివినిర్ముక్తః స్వాభావికరూపేణావస్థితోఽత్ర * ౧ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యు చ్యతే. † అతో నిత్యప్రాప్తస్యాపి స్వరూపస్య కర్తృరూపావిద్యాతిరోహితస్య తిరోధాననివృత్తి రత్రాభినిష్పత్తి రుచ్యతే. కుతః. ప్రతిజ్ఞానాత్ - † సాహి ప్రతిపాద్యతయా ప్రజ్ఞాతా. † కుత ఇద మవగమ్యతే. * ౨ † య ఆత్మేతి ప్రకృతం ప్రత్యగాత్మానం జాగరితాద్యవస్థాత్రితయవినిర్ముక్తమ్, ప్రియాప్రియ హేతుభూతకర్తారబ్ధశరీరవినిర్ముక్తం చ ప్రతిపాద యితుమ్ * ౩ ఏతం త్వేవతే భూయోఽనువ్యాఖ్యాన్యామితి పునఃపునరుక్త్వా * ౧ ఏవ మేవైషసంప్రసాదోఽస్మా చ్చరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంబంధ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యభిధానాత్. † అతః కర్తృణా సమృద్ధస్య పరంజ్యోతి రుపసంబంధ బంధనివృత్తిరూపా ముక్తిః స్వేన రూపేణాభినిష్పత్తి రుచ్యతే. † స్వరూపావిర్భావేష్యభినిష్పత్తిశబ్దో దృశ్యతే - యుక్త్యాఽయమర్థో † నిష్పద్యత ఇత్యాదిషు. [౧॥ ఛాం-౮-౧౨-౨. ౨॥ ఛాం-౮-౨-౧. ౩॥ ఛాం-౮-౯-౩.]

స్థాప్తమ్, జ్ఞానస్య వికాసార్హత్వాత్స్వాభావికత్వమ్. † (స్వేన రూపేణేతి విశేషణ మనర్థకం స్యాదితి) † కథ మనర్థక్యమ్ - స్వాసాధారణ్యం హ్యుక్త మిత్యత్రాహ (అవిశేషణేపీతి) * పరంజ్యోతి రుపసంబంధ్యాభినిష్పద్యత ఇత్యేత త్సమృద్ధాదేవ తదసాధారణత్వం సిద్ధమ్ - నహ్యస్యస్య రూపేణాస్యా నిష్పద్యతే. అత స్తత్సమృద్ధాదేవ తదసాధారణ్యం సిద్ధమితి స్వేన పద మనర్థకం స్యాదిత్యర్థః.

† ఉత్తరసూత్రశక్త్యామాహ (యత్కూక్తమితి).

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. † ముక్తఇతి ప్రతిజ్ఞాఖండం వ్యాచక్షే (కర్తేతి) † తతః కి మిత్యత్రాహ (అతఇతి) పూర్వ మసిద్ధాయాసి రోధాననివృత్తే ర్వాచకత్వా దభినిష్పత్తిశబ్దో నానర్థక ఇత్యర్థః. † ప్రతిజ్ఞానాదితి హేతుం వ్యాచక్షే (సాహితీ) సా - తిరోధాననివృత్తిః, నివృత్త తిరోధానం స్వరూపం ప్రతిజ్ఞాత మితి భావః. † తథా ప్రతిజ్ఞాత మితి కథ మవగత మిత్యాహ (కుతఇదమితి) † (యఆత్మేత్యాది) జాగ్రదాద్యవస్థా నూచ్యమానాను ప్రత్యవస్థమ్ * ఏతం త్వేవతే భూయోఽనువ్యాఖ్యాన్యామిత్యుక్తమ్. తత్ర * ఏతం త్వేవతేఽనువ్యాఖ్యాన్యామితి ప్రతిపర్యా య ముక్తనైశ్చబ్దస్య ప్రకృతవరామర్శిత్యాత్, * య ఆత్మేత్యాదినా ప్రకృతస్యాపహతపాప్తత్వాదిగుణకత్వా దపహతపాప్తత్వాదీనాంచ జాగ్ర దాద్యవస్థస్యాసమ్భవాత్, శుణాప్తకయుక్తస్వాభావికరూపకథనమేవ ప్రతిజ్ఞాతమ్ - శ్రోతు రాశయపరిక్షార్థం జాగరాదికథనమ్. తస్మాత్ * వ్యాఖ్యాన్యామిత్యుక్తం వ్యాఖ్యాతవ్యరూపం స్వాభావికమేవేత్యర్థః. † తతః కిమిత్యత్రాహ (అతఃకర్తృణేతి) † అభినిష్పత్తిశబ్దః కథం వాచక ఇత్య త్రాహ (స్వరూపావిర్భావేపీతి) † (నిష్పద్యతఇత్యాదిపీతి) ఆదిశబ్దేన * విచార్యచ పునఃపునః ఇద మేకం సునిష్పన్న మిత్యాదిప్రయోగో వివక్షితః. ఏవ మయ మర్థ స్సార్వధ్యత ఇతి సిద్ధిపర్యాయత్వేన ప్రయుజ్యమానోఽభినిష్పత్తిశబ్ద ఆవిర్భావస్యాపి వాచక ఇత్యర్థః.

౨॥ సూ. ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్. ౨.

(వే-సా.) ఆ త్తస్వరూపమాత్రస్య ప్రాగేవ సిద్ధత్వేఽపి కర్తృబంధవినిర్ముక్తాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానాదిస్వరూపస్య హ్యత్రావిర్భావ ఉచ్యతే, “౩ ఏతన్వేయ తేభూయోఽనువ్యాఖ్యాన్యామి” ఇతి జాగరితాద్యవస్థాతిరోధానవినిర్ముక్తనైవ వక్తవ్యతయా ప్రతిజ్ఞానాత్. ౨.

(వే-దీ.) స్వస్వరూపమాత్రస్యాహంజానామితి నిత్యావిర్భూతత్వేన “౧ పరం జ్యోతి రుపసంబంధ” ఇత్యనర్థక మిత్యాశక్త్యాహ. కర్తృసంబంధతత్కృతదేహాదేర్ముక్తస్వరూపమాత్ర “౧ స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే” ఇత్యుచ్యతే. కథ మిద మవగమ్యతే! “౩ ఏతం త్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాన్యామి” ఇతి కర్తృహేతుకదేహసంబంధ తత్కృతజాగరితాద్యవస్థావినిర్ముక్తస్వరూపస్యాత్ర వక్తవ్యతయా ప్రతిజ్ఞానాత్. ౨.

† యచ్ఛక్త మాత్మస్వరూపస్య సుఖప్రావపురుషార్థత్వదర్శనా త్వరూపా
విర్భావే మోక్షశాస్త్రస్యాపురుషార్థావబోధిత్వం స్యాదితి కృత్వా దేవాద్య
పథావ త్సుఖసమ్మన్వయస్థానరప్రాప్తిరభినిష్పత్తి రితి - తత్త్రోత్తరమ్.

3॥ సూ. ఆత్మాప్రకరణాత్. 3.

స్వరూపేణైవాయ మాత్మా అపహతపాప్తత్వాది సత్యసజ్జల్పత్వపర్యవృత్తగుణకః ప్రకరణా దవగమ్యతే - * ౧ య
ఆత్మా అపహతపాప్తా విజరో విమృత్యు ద్వితోకో విజఘతోఽపిపాస సృత్యకామ సృత్యసజ్జల్ప ఇతిహి ప్రజాపతివాక్య
ప్రక్రమః. † ఇదం చ ప్రకరణం ప్రత్యగాత్మవిషయ మితి ౨ ఉత్తరాచ్ఛే దావిర్భూతస్వరూప స్వీత్యత్ర ప్రతిపాదితమ్.
† అతోఽపహతపాప్తత్వాదిస్వరూప ఏవాయ మాత్మా సంసారదశాయాం కర్తృఖ్యావిద్యయా తిరోహితస్వరూపః పరం
జ్యోతి రుపసమ్మద్యావిర్భూతస్వరూపో భవతి. అతః ప్రత్యగాత్మనోఽపహతపాప్తత్వాదయ స్వాభావికా గుణాః పరం
జ్యోతి రుపసమ్మన్న స్యావిర్భవన్తి - నోత్పద్యన్తే. యథోక్తం భగవతా శౌనకేనాపి * 3 యథా న క్రియతే జ్యోతస్మి

† ఉత్తరమాత్రశక్త్యామాహ (యచ్ఛక్తమితి).

3॥ సూ. ఆత్మాప్రకరణాత్. † పరమాత్మవిషయం హీదం వాక్య మిత్యత్రాహ (ఇదంచేతి) † స్వాభావికత్వే సర్వదోషలక్ష్మేర నిమే గుణా
ఇత్యత్రాహ (అత ఇతి) ఆనందశ్చేత్ - బౌపాధికాకారసమ్మన్వయబద్ధసో న భవతి. సంసారదశాయాం స్వాభావికానందస్య తిరోహితత్వా దాపాధిక
రూపసమ్మన్వసాపేక్ష ఆనందయోగో భవతి. అత ఏవ సుఖప్రా చానందాయోగః - నత్వానందస్యాపాధికాకార హేతుత్వస్వాభావాత్. తిరోధానని
వృత్తా స్వాభావిక ఏవానంద ఆవిర్భవతీతి - స్వరూపావిర్భవపరత్వే మోక్షశాస్త్రస్య నాపురుషార్థావబోధిత్వమిత్యర్థః.

పరేచాపరేచ - * పరం జ్యోతి రితి జ్యోతిశ్శబ్దస్య భౌతికపరత్వశక్త్యా మాత్మవిషయత్వప్రతిపాదకం ఆత్మాప్రకరణాదితి సూత్రం
వ్యాచక్షతే. తదయక్తమ్ - అస్తాభి ర్దహరాధికరణే నిర్ణీతత్వాత్, తైశ్చ జ్యోతిర్దర్శనా దిత్యత్ర సమర్థితత్వాచ్చ భౌతికవిషయత్వశక్త్యానుదయా
దధికశక్త్యా హేత్వభావాచ్చ. అతోఽపురుషార్థత్వపరిహారపరత్వం యక్తమ్. అనిధ్యాహారే సూత్రవైయర్థ్యా తత్పరిహారార్థోఽధ్యాహారో న దో
షాయ - అపితు గుణాయైవ. తస్మింశ్చ న్యాయ్యే సత్త్వాత్సనమ్మన్వితయా శ్రుతగుణాచివదాధ్యాహారో న్యాయ్యః. కః పున ద్వితేషః పూర్వాపథాత
ఇతి శక్త్యాయాం ద్వితీయసూత్ర మవతారయన్తి. తత్ర పరే ప్రప్తవ్యాః - కిం కాల్పనికాకారనివృత్తి స్ఫవరూపం వా - తదితిరిక్తం వేతి. ఆద్యే-
మోక్షోపాయవైయర్థ్యమ్. ద్వితీయే - * నివృత్తి ర్బాధ్యావా - నవా. బాధ్యా చేత్ - అపునరావృత్తిఃశ్రుతివిరోధః. అబాధ్యా చేత్ - పరమార్థవిశేష
వత్త్వమ్. నివృత్తి ర్జడావా - నవా. జడా చేత్ - అజడస్య జడధర్మత్వం స్యాత్. తతశ్చ భవద్భి రుక్తా ఏవ దోషా స్ఫుటః, విజాతీయనానాత్వం
చ స్యాత్, అజడా చేత్ - సజాతీయనానాత్వం స్యాత్. సాచ నివృత్తిః కస్తే ప్రకాశతే. యది బ్రహ్మణే - తదయక్తమ్ - స్వానుభవస్వభావ
స్వావిద్యయా వినాప్యన్యానుభవరూపత్వ విరోధాత్. యది స్వస్మై - తదా ప్రత్యగర్థద్యయప్రసజ్జః. — ఆస్మేతు - పరంజ్యోతి రుపసమ్మన్నస్య

3॥ సూ. ఆత్మాప్రకరణాత్. 3.

(నే-సా.) “ర భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి” ఇతి ప్రకృతాపహతపాప్తత్వాదిగుణక ఆత్మేతి ప్రకరణా దవగమ్యతే, “౧ య ఆత్మా అప
హతపాప్తా” ఇత్యారభ్య, “౧ సత్యకామ సృత్యసజ్జల్ప సస్సేషేష్టవ్యః” ఇతి ప్రకృత్య “ర ఏతన్నేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి”
ఇత్యుక్తమ్. 3.

(నే-దీ.) ఏవ మపి స్వరూమాత్రావిర్భావస్య పురుషార్థత్వం న సిద్ధ్యతీత్యాశక్త్యాహ.

దేహాదినిర్దుక్తః స్వరూపేణావస్థిత ఆత్మా అపహతపాప్తత్వాది సత్యసజ్జల్పత్వ పర్యవృత్తగుణకః - తస్య హ్యేవిర్భావ ఉచ్యతే. మతః! ప్రకర
ణాత్. “౧ య ఆత్మా అపహతపాప్తా” ఇతి ప్రకృత్యహి “ర ఏతం తేషవతే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి” ఇత్యాది నూచ్యతే. అతోఽపహత
పాప్తత్వాది గుణకస్వరూపస్య కర్తృఖ్యావిద్యాతిరోహితస్య పరంజ్యోతిరుపసమ్మత్వా నివృత్తిరోధానస్యావిర్భావః ప్రతిపాద్యతే. 3.

మలప్రత్యక్షానాన్తః । దోషప్రహణాన్మజ్జాన మాత్తనః క్రియతే తథా । యథోదపానకరణా క్రియతే న జలా
 మ్భరమ్ । నచేవ నీయతే వ్యక్తి మసత స్సమృద్ధిః కుతః । తథా హేయగుణధ్వంసా దవబోధాదయో గుణాః । ప్రకాశ్యంతే
 నజన్యంతే నిత్యా ఏవాత్మనోహి తథితి. అతో జ్ఞానానందాదిగుణానాం కర్తృణా ఆత్మని సజుచితానాం పరం జ్యోతిరుప
 సమ్బుద్య కర్తృరూపబద్ధతయే వికాసరూపవిర్భావౌ నానుపపన్న ఇతి సుష్మాక్తం సమ్బుద్యావిర్భావ ఇతి.

సమ్బుద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. అవిభాగేనదృష్టత్వాత్. ౧.

కి మయం పరంజ్యోతి రుపసమ్బున్నః సర్వబద్ధవినిర్ముక్తః ప్రత్యగాత్మా స్వాత్మానం పరమాత్మనః పృథగ్భూత మను
 భవతి - ఉత తత్ప్రకారతయా తదవిభక్త మితి విశయే - * ౧ సోఽశ్నుతే సర్వాకామాః † సహబ్రహ్మణా విపశ్చితా
 జక్షణాదిశ్రవణా ద్విలక్షణసాంసారికఫలప్రాప్తోఽయం ముక్త ఇతి పూర్వపక్షం కృత్వా - ముక్తాత్మప్రతిపాదనప్రతిజ్ఞానాత్, జక్షణాదే సాన్మజ్జల్పి
 కత్వోపపత్తేశ్చ సిద్ధాంతపర మధికరణాంతరం ద్వితీయనూత్రం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - సజ్జల్పాదేవ తచ్చుితే రిక్త్య త పితౄలోకాదిసృష్టే నృత్య
 సజ్జల్పమాలతాయా ఉపపాదయ్యమాణత్వాత్ ఆత్ర వక్తవ్యాభావా దస్తిప్త వినష్టోత్తరపూర్వాశుత్వా త్సమ్మరాయే నిశ్చేపవిధూతక ర్తవ్యాచ్చ పరం
 జ్యోతిరుపసమ్బున్నస్య సంసారిత్యశఙ్కానదయాత్. ఆభినిష్పన్నం రూపం కి మపహతపాప్తత్వాదివిజ్ఞప్తస్వరూపమ్ - ఉత జక్షణాదినిష్పాదనశ క్తిరితి
 విచారే - పూర్వం కర్తృసమ్బుద్ధభావః పాప్తప్రాగభావ ప్రస్థంసాత్యస్తాభావరూపాపహతపాప్తత్వాద్యయోగా త్తదావిర్భావానుపపత్తే ర్జక్షణాదిశక్తి
 రితి పూర్వపక్షం కృత్వా - పుణ్యపాపహేతుభూతవ్యాపారచిరదృఢచేహేన్ద్రియశోకాదిహేతుభు సత్సృషి పాపజరాద్యుత్పత్తిప్రతిబద్ధశక్తే
 ర్నిత్యాయాః ప్రాక్తిరోభూతాయా ఆవిర్భావౌపపత్తే, ర్జక్షణాదిశక్తేరపి సత్యసజ్జల్పత్వాన్తర్భావా చ్చాపహతపాప్తత్వాదిలక్షణం స్వరూపమితి
 సిద్ధాంతపర మధికరణాంతరం తృతీయం నూత్రం వ్యాచక్షతే. తదయుక్తమ్ - ఆపహతపాప్తత్వాదిలక్షణం స్వరూపమితి వ్యవస్థాపితే నతి బ్రాహ్మణ
 జైమినిరిత్యధికరణస్యానుత్థానప్రసక్త్యాత్. అతోఽపురుషార్థత్వాభినిష్పత్తివచనవైయర్థ్యశఙ్కాపరిహారపరత్వమేవ సూత్రద్వయస్య న్యాయమ్.

సమ్బుద్యావిర్భావాధికరణం సమాప్తమ్.

౪॥ సూ. అవిభాగేనదృష్టత్వాత్. † అవాన్తరసజ్జతిః స్వప్నా. ముక్తః కి మాత్మానం పరమాత్మనః పృథగ్భూత మనుభవతి - ఉత తత్ప్ర
 కారతయా తదవిభక్తమ్, కిం సాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యవచనాన్యవిభాగేనానుభవే విరుద్ధ్యంతే - నేతి. కిం ప్రకారభూతస్యైవ సాహిత్యాదిక ముప
 పన్నమ్ - నేతి. నచేత్ - తద్వచనవిరోధాత్ పృథ గ్భావేనానుభవః, ఉపపన్నం చేత్ - తద్వచనావిరోధా దవిభాగేనానుభవః. యథావస్థితస్య
 పాస్యశ్వే, యథోపాసనభావిత్వేచ ఫలస్య, స్థితే కథం పూర్వపక్షోత్థాన వితి శఙ్కాయాం సహశ్రుతిసామ్యశ్రుతిసాధర్మ్యస్తృతిసాం బలా తత్ప్ర
 తున్యాయోఽపోదిత ఇత్యభిప్రాయేణ పూర్వపక్ష మాహ (సహబ్రహ్మణేతి) శ్రుతే ర్భక్తృ సాహిత్యపరత్వం పూర్వపక్షిణో మతమ్. సామ్యసాధర్మ్య

౪॥ సూ. అవిభాగేనదృష్టత్వాత్. ౧.

(నే-సా). ఆవిర్భూతస్వరూపోఽయ మ్ముక్తాత్మా స్వాత్మశరీరకం పరంబ్రహ్మ స్వాత్మసూ ఽప్యాత్మతయా అహం బ్రహ్మాస్తీత్యవిభాగేనైవాను
 భవతి. “౨ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి గ్రాహయన్తిచ” ఇతి తథాహిపాపాసనేన తథావిధన్వరూపస్య దృష్టత్వాత్. “౩ య ఆత్మని తిష్ఠన్ యస్యా
 త్తా శరీరమ్ సత ఆత్మా” “౪ తత్త్వమసి” ఇత్యాది శాస్త్రసిద్ధమేవహ్యుపాసితమ్. ౧. [౧॥ తై - ఆనం - ౧ - ౨. ౨॥ బ్ర - ౪ - ౧ - ౩.]

(నే-దీ.) కి మయం ముక్త ఆవిర్భూతస్వరూపః ప్రత్యగాత్మా పరంబ్రహ్మ స్వాత్మసూ విభక్త మనుభవతి, - ఉత స్వాత్మసూప్యాత్మతయా
 ఽవిభాగేనాహం బ్రహ్మాస్తీతి సంశయః. “౫ నిరంజనః పరమం సామ్య ముచైతి” “౧ సోఽశ్నుతే సర్వా న్కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి”
 “౭ ఇదం జ్ఞాన మపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః” ఇతి శ్రుతిస్తృతిభ్యో విభక్త మనుభవతీతి పూర్వగోచరః. రాధాస్తమ్ “౭ సర్వం ఖల్వి
 దం బ్రహ్మ” “౪ ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్.....తత్త్వ మసి” ఇత్యాదినా సా మానాధికరణ్యేన “౫ యని పృథివ్యాం తిష్ఠన్ యస్య పృథివీ శరీ
 రమ్” “౩ య ఆత్మని తిష్ఠన్ యస్యాత్తా శరీరమ్” ఇత్యాదిభు సర్వస్య చిదవిద్యస్తుసూ బ్రహ్మశరీరతయా బ్రహ్మప్రకారత్వాత్ తత్త్వస్తుబుద్ధిశబ్దాస్త
 త్వర్యస్తవిషయా ఇత్యవగమ్య, “౨ ఆత్మేతితూపగచ్ఛన్తి” ఇత్యాదయేన స్వాత్మసూప్యాత్మతయాఽహం బ్రహ్మాస్తీత్యుపాసనేన యథావస్థితపర
 మాత్మాత్మకస్వాత్మసూ దృష్టత్వాత్ ముక్తః స్వాత్మసూప్యాత్మభూతం బ్రహ్మహం బ్రహ్మాస్తీత్యవిభాగేనైవానుభవతి.

* ౧ యదా పశ్యః పశ్యతే దుక్ష్వర్ణం కర్తార మిశం పురుషం బ్రహ్మయోనిమ్ । తదా విద్వాన్ పుణ్యపావే విధూయ
నిరజ్జనః పరమం సామ్య ముపైతి * ౨ ఇదం జ్ఞాన మపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః । సర్వేఽపి నోపజాయంతే
ప్రళయే నవ్యధన్విచ ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభ్యాం ముక్తస్య పరేణ సాహిత్యసామ్యసాధర్మ్యవగమాత్ పృథగ్భూతి మనుభవతి.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - అవిభాగేనేతి పరస్మా ద్భృష్టాణః స్వాత్తన మవిభాగేనానుభవతి ముక్తః. కుతః. దృష్టత్వాత్ -
 పరబ్రహ్మోపసమ్పత్త్యా నివృత్తావిద్యాతిరోధానస్య యాథాతథ్యేన స్వాత్తనో దృష్టత్వాత్. † స్వాత్తనః స్వరూపంహి
 * 3 తత్త్వమసి * ౪ అయ మాత్మా బ్రహ్మ * 3 ఐత దాత్మ్య మిదం సర్వమ్ * ౫ సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్వాది
 సామానాధికరణ్యనిర్దేశైః, * ౬ † య ఆత్మని తిష్ఠ న్నాత్మనో ౭ స్తరో య మాత్మా నవేద యస్యాత్మా శరీరం
 య ఆత్మాన మస్తరో యమయతి స త ఆత్మా ౭ స్తర్యామ్యమృతః * ౮ అన్తఃప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మేత్వా
 దిభిశ్చ పరమాత్మాత్మకం తచ్చరీరతయా తత్ప్రకారభూత మితి ప్రతిపాదితం ౯ అవస్థితే రితి కాశకృత్సూ ఇత్యేత్ర.
 అతోఽవిభాగేనా † హం బ్రహ్మస్తీ త్యేవానుభవతి. సామ్యసాధర్మ్యవ్యవదేశో బ్రహ్మప్రకారభూతస్యైవ ప్రత్యగాత్తనః
 స్వరూపం తత్సమ మితి - దేవాదిప్రాకృతరూపప్రహణేన బ్రహ్మసమానశుద్ధిం ప్రతిపాదయతి. సహశ్రుతి స్వేవంభూతస్య
 ప్రత్యగాత్తనః ప్రకారిణా బ్రహ్మణా సహ తద్గుణానుభవం ప్రతిపాదయతీతి † నకల్పి ద్వ్యరోధః. † బ్రహ్మప్రకారతయా తద
 విభాగోక్తేర్హి ౯ సజ్జుల్పాదేవ తచ్చుితే రిత్యాది, నవిరుద్ధ్యతే - ౧౦ అధికస్తుభేదనిర్దేశాత్ ౧౧ అధిగోపదేశాదిత్వాది,చ.

అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

శబ్దా నార్థభేదవివక్షయా ప్రయత్నా - అపితూదాహృతప్రతిస్పృతివచనస్థిత్యా త్ప్రియత్వా - సామ్యస్య పారమ్యేనతి ప్రకారప్రకారిభావాదిలక్షణ
వైవచ్యం బద్ధావస్థాయామేవేతి పూర్వపక్షిణోఽభిప్రాయః.

† (అవిభాగేనతీతి) † యాథాతథ్యేన స్వరూపం దృష్ట మస్తు - తతః కి మిత్యత్రాహ (నావత్తనఃస్వరూపంహీతి) † స్వరూపైక్యవ్యా
 పృత్యర్థ మాహ (యతత్తవీతి) † (అహంబ్రహ్మజీవ్యేవానుభవతీతి) అహమధ్యస్య తత్పర్యుపలేపేన తద్బుద్ధిజబ్దయోశ్చ తత్పర్యుపలేపితథాత్వేనానుభవ
 తీత్యర్థః. † (నకచ్చిద్విరోధః) సహస్రం త ర్భగ్యసాహిత్యపరత్వా ద్భగ్యసాహిత్యస్య బ్రహ్మపర్యుపలేపేఽపి సమ్భవాత్తత్పర్యుపలేపానానుభవేన విరోధ
 ఇత్యర్థః. † ఉక్తప్రకార ఏవావిభాగః - సతు స్వరూపైక్యమవిభాగః - తథానతి పూర్వాపరవైఖల్యా దిత్యాహ (బ్రహ్మప్రకారతయేతి).

పరేత్వత్ర - * స తత్ర పర్యేత్యధిఃకణాధికరవ్యభావేనాపసమ్మత్తై కర్షకర్తృభావేనచ భేదం పూర్వపక్షీకృత్య - * తత్త్వమసీ
త్యాదివాక్యైః పరమాత్మనా దృష్టత్వా దృఢాదర్శనం ఫలత్వా, స్మదీనముద్రవిదర్శనాధిభి శ్చావిభాగం సిద్ధాంతయన్తి. * స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠిత ఇతి
చత్ * స తత్ర పర్యేత్యాదీనా మర్థః. అస్తి స్పష్టే పరవిద్యార్థకరణస్థానాం ముక్తా భేదశ్రుతీనాం గుణానుభవశ్రుతీనాం చాముఖ్యార్థత్వమితి-తానా
మభేదశ్రుతీనాం చ ముఖ్యార్థత్వానుగుణః పక్షవిప ప్రబలః ————— భేదశ్రుత్యముఖ్యార్థత్వదోషోఽపరేషామపి సమానః. ఔపాధికనామయాపప్ర
మాణేన సంక్షేపే దృష్టాన్తో నదీ సముద్ర ఘట కరకాకాశాదిరితి సర్వ ముపపన్నమ్. ————— అన్యేతు- * సమాబ్రహ్మణా * యథోదకం శుద్ధే శుద్ధ
మాసిక్తం తాదృగేవేత్యత్ర తాదృక్త్వ ముక్తమ్ - సతు తద్భావః, * సర్వేషామేత్యస్యన్న మతీత్యాదిభేదవ్యవదేశాన్ముక్తస్య స్వపరవిజ్ఞానవత్తయా
స్వాప్రప్రళయయోరివ విభాగశక్తిమత్తయా నిర్వాహాయోగాత్, * శుక స్పర్శగతో భూత్వా సర్వాత్తా సర్వతో ముఖః । ప్రత్యభాషత ధర్మాత్తా
భోశబ్దేనానునాదయన్నితి సర్వాత్తభూతస్యాపి సమ్భవణాదిదర్శనా ద్వేదాన్తేషు * య ఏవం వేదాహం బ్రహ్మస్థీతి స ఇదం సర్వం భవతీత్యా
మృతో ము కస్య సర్వాత్తభావస్సంక్షేప మాత్రమితి పూర్వపక్షం కృత్వా - భోక్తృభోగ్యత్వరే ర్జ్జలే జలచత్, ఊరే నీరవ దవిభాగం గచ్ఛతి -

నూత్రాధిస్తు - అహం బ్రహ్మస్మిత్వవిభాగేనైవ బ్రహ్మనుభవతి ముక్తః - సాప్త సోపాప్యత్త తయోపాసనేన యథా వస్థిత పరమాత్మాత్మకస్వరూపస్య దృష్టత్వాత్. సాధర్మ్యశ్రుతిస్తు పరమాత్మశరీరభూతస్య ప్రత్యేగాత్మనాఽపహతపాపత్వాది గుణైస్తత్సాధర్మ్యం ప్రతిపాదయతి. “౧౨ సోఽశ్ను తేనర్వా న్కామనో నహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా” ఇతి బ్రహ్మశరీరతయా బ్రహ్మప్రకారభూతత్వా త్సాప్తత్వభూతేన బ్రహ్మణానహ తద్గుణా ననుభవతితి వదతి. కామ్యర్థ ఇతి కామాః - కల్యాణగుణాః. కల్యాణగుణవిజ్ఞప్తం బ్రహ్మనుభవతిత్వార్థః. ౧.

౫॥ సూ. బ్రాహ్మణజైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః. ౧.

† ప్రత్యగాత్తనః పరం జ్యోతి రుపసమ్మద్య నివృత్తిరోధానస్య స్వరూపావిర్భావ ఏవేత్యుక్తమ్ - తత్ర యేన స్వరూపేణాయ మావిర్భవతి - తత్స్వరూపం శ్రుతివైవిధ్యా ద్విచార్యతే. కిం మపహతపాప్తత్వాదికమేవాస్య స్వరూప మితి తేన రూపేణాయ మావిర్భవతి ఉత - † విజ్ఞానమాత్రమేవేతి తేన రూపేణ - అథోభయో రవిరోధ ఇత్యుభయరూపేణేతి.

నామరూపప్రవిలయప్రతిపాదనసామానాధికరణ్యాభ్యామ్, ‡ పరేఽవ్యయే సర్వ ఏకీభవనీత్యాదిశ్రుతేశ్చ. శక్తిభేదస్య విద్యమానత్వాత్ భేద వాదా ఆవిరుద్ధాః. అవిభాగాపత్తావపి స్వపరసమ్బాధ ఉపపన్నః - సుఖప్రావివ కరణాధీనజ్ఞానత్వేనత్యుపరతకరణత్వాభావాత్. అతః స్థితవ సర్వాత్తభావే శరీరభేదేన విహర్తు మిచ్ఛతి చేత్ - విహరతీతి సిద్ధాంతయన్తి. అన్తికపక్షే పూర్వపక్షా త్సిద్ధాంతస్య శబ్దమాత్రేణ భేదః - స త్వర్గతః - స్వపరసమ్బాధవిభాగశ క్త్యనవగమాత్, తత్కార్యసమ్బాధస్య పృథగవ్యవహారణాం చ విద్యమానత్వాత్, కదాచి దసమ్బాధేనాపి తిష్ఠతీతి చేత్. తదయుక్తమ్ - కరణానపేక్షజ్ఞానస్య సహోచకాభావాత్. యద్యప్యసమ్బాధః - తథాపి సుఖప్రాప్త్యానం పరస్పరైక్యాభావాత్తద్వన్నావిభాగః. దేహాద్యసాధినమ్బుద్ధా న్నపరస్పరైక్య మితిచేత్ - తస్మి నూత్నాచిత్తత్వాదివ భేదో దురవహ్నః. అచిత్ శక్తి మాత్రశేషత్వాభావా న్నానావస్థ త్వత్తస్మా ద్భేద ఇతిచేత్. తస్మి నిస్సమ్బాధేఽపి తస్మిన్నీశ్వరా త్వవ్యజ్ఞా ద్భేద స్సాన్విదేవ - అన్యతరశిరిసి భేదకధర్తస్య విద్యమానత్వాదేవ. కించ- యద్యయతనిద్ధి రవిభాగః - అన్తస్సిద్ధాంతాభ్యుపగమ స్సాన్విత్. సహ్యధ్యస్తభేదనివృత్తిః - బ్రహ్మజ్ఞానపక్షప్రసక్తాత్, నాస్మాపాధి భేదనివృత్తిః - భాస్కరమతా దవిశేషపాతాత్. నాశ్యేకసముదాయాన్తర్భావః - దేవదత్తస్య పరిమత్సామానాధికరణ్యవత్ * స ఇదం సర్వ మితి సామానాధిక రణ్యస్య ముఖ్యత్వాద్యోగాత్. నాపి సర్వథా భేదనివృత్తిః - శక్తితో భేదస్యాభ్యుపగమాత్. విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావ ఇతిచేత్. కిం తదా వి భాగో నాస్తి - కింతు విభాగశక్తిరేవేతి మతమ్. తన్న - అణుత్వస్య స్థితత్వాత్. అణుత్వం త్యక్తమ్ - సవా. త్వక్తంచేత్ - సర్వపగులుమహి ధరాదీనామివ స్వరూపగతపరిమాణవిరహేణ లయాభ్యుపగమే స్వరూపానిత్యత్వమేవ స్యాత్. సచేత్ - విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదస్య స్థితా నావి భాగః కించ - విభాగశక్తివ్యతిరిక్తనిత్యభేదానభ్యుపగమే - విభాగశక్త్యా కదాచి దాత్వానం విభజ్య విహరన్తుకః కిం పూర్వముక్త ఏ వాత్సావా - రామకృష్ణాదివత్సరమాత్మకదేశోవేతి విశయే నేతి - ఇనానీ ముచ్యంతేతికరస్య పూర్వప్రతీనశీకరాంశానస్యత్వ నిశ్చయస్యేవ దేవదత్తాత్మానస్యత్వనిశ్చ యస్య దుష్కరత్వా న్నక్షైశ్వరాంశసంకరస్యాత్. తతశ్చ కదాచి న్నక్తస్యాపి జగదవ్యిపారసమ్భవ స్సాన్విత్. ఈశ్వర సర్వ జ్ఞత్వా చ్చక్తిమాత్రావ శేష మపి ముక్త మనజ్జీర్ణం జానాతీతి సజగ-వ్యిపారప్రసజ్గ ఇతిచేత్. తస్యైవజ్జీర్ణతయా జ్ఞానం భేదకాకారేణ వివా స్వరూపభేదేనవా వివా అనుప పన్నమితి విభాగశక్తివ్యతిరిక్తభేదాభావరూపావిభాగోఽనుపపన్నః. భోక్తృభోగ్యేశ్వరాణాం విరుద్ధస్వభావత్వాచ్చ ముక్తస్య తై రవిభాగోఽప్య సుపపన్నః. అతః పూర్వపక్షా ద్ద్విశేషసిద్ధి ర్దురుపపాదా.

అవిభాగేన దృష్టత్వాధికరణం సమాప్తమ్.

౫॥ సూ. బ్రాహ్మణజైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః. † అవాన్తరసజ్జతి మాహా (ప్రత్యగాత్తనఇతి) ప్రథమాధికరణేన సజ్జతి రితిర్ధికః. † (అపహత పాప్తత్వాదికమేవేతి) ఏవకారేణ స్వప్రకాశత్వవ్యాప్తిః. (విజ్ఞానమాత్రమేవేతి) మాత్రశబ్దేన అంశతో జాడ్యవృద్ధానః. ఏవకారేణ గుణాప్తకవృద్ధానః.

౫॥ సూ. బ్రాహ్మణజైమినిరుపన్యాసాదిభ్యః. ౧.

(నే-సా.) అన్యస్వరూపావిర్భావః బ్రాహ్మణ - అపహతపాప్తత్వాది గుణకస్వరూపేణ తేహి బ్రహ్మగుణాః ప్రత్యగాత్తసూఽపి స్వాభావికా గుణా ఇతి “౧ య ఆత్మాఽపహతపాప్తా” ఇత్యోరభ్య ఉపన్యాసాదిభ్యః అవగమ్యతే. తపన “౨ జక్షత్క్రిడన్ రమమాణః” ఇత్యాది సూచ్యస్తే ఇతి శైమినే ర్గతమ్. ౧.

[౧॥ ఛాం-౮-౨-౧. ౨॥ ఛాం-౮-౧౨-౩. ౩॥ బృ-౬-౫-౧౩]

(నే-దీ.) కిం జీవస్య స్వాభావికం రూప మపహతపాప్తత్వాదిగుణకమ్ ? ఉత చైతన్యమాత్రమ్ ? ఉతోభయమితి సంశయః. అపహతపాప్తత్వా దిగుణకమితి ప్రథమశేషతః - “౧ య ఆత్మాఽపహతపాప్తా” ఇతిప్రతిపాదనాత్. చైతన్యమాత్రమితి ద్వితీయశి పక్షః - “౩ ఏనం వా అరేఽ య మాత్మాఽన్తరోఽవాస్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ” “౪ విజ్ఞానఘన ఏవ” ఇత్యవధారణాత్. రాధాస్తన్తు - జ్ఞానస్వరూపస్యైవాపహత పాప్తత్వాదిగుణకత్వప్రతిపాదనా దవిరోధా చోభయం న్యరూపమ్. సచ * విజ్ఞానఘనఏవేత్యవధారణం గుణాన్తరాసహమ్, యథా సైన్ధవఘనస్య * రసఘనఏవేత్యవధారణేఽపి రసాశ్రయద్రవ్యం రూపస్సర్వాదిగుణాన్తరం చ సహజే. * రసఘన ఏవేత్యవధారణం తు రసవ ద్ద్రవ్యాన్తరస్వభావవ్యా వృత్తిపరమ్. ద్రవ్యాన్తరాణాంహి నైకదేశే రసవత్త్వమ్, - సైన్ధవఘనస్యతు సర్వత్ర. ఏవ మత్రాపి జడవస్తువ్యావృత్త్యా స్వస్వభావస్య సగుణ స్యాత్తనః స్వప్రకాశతావధారణమ్ * విజ్ఞానఘన ఏవేతి క్రియతే.

[౪॥ బృ - ౪ - ౪ - ౧౨.]

కిం తావ త్స్పృష్టమ్. బ్రాహ్మణేతి జైమిని రాచార్యో మన్యతే. బ్రాహ్మణ - అపహతపాప్తత్వాదినేత్యర్థః. † అపహతపాప్తత్వాదయోహి దహరవాక్యే బ్రహ్మసమ్బుద్ధితయా శ్రుతాః. బ్రాహ్మణేతి కుతోఽవగమ్యతే. ఉపన్యాసాదిభ్యః - ఉపన్యస్యంతేహి బ్రహ్మగుణాః అపహతపాప్తత్వాదయః ప్రత్యగత్తనోఽపి ప్రజాపతివాక్యే * ౧ య ఆత్మాఽపహతపాప్తేత్వాదినా * ౧ సత్యసంకల్ప ఇత్యనేన. ఆదిశబ్దేన సత్యసంకల్పత్వాదిగుణాయత్తా జక్షణాదయః * ౨ జక్ష త్క్రిడ నమమాణ ఇత్యాదివాక్యవగతా న్యవహారా గృహ్యంతే. అత ఏభ్య ఉపన్యాసాదిభ్యః ప్రత్యగత్తనో విజ్ఞానమాత్రస్య రూపత్వం † న సమ్భవతీతి జైమినే ర్థతమ్.

౨॥ సూ. చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాది త్యైడులోమిః. ౨.

చైతన్యమాత్రమేవాత్మనః స్వరూప మితి † తేన రూపేణావిర్భవతీత్యైడులోమి రాచార్యో మన్యతే. కుతః తదాత్మకత్వాత్ - తావన్మాత్రాత్మకత్వాదన్య ప్రత్యగత్తనః * 3 స యథా సైన్ధవఘనోఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ ఏవం వా అరేఽయ మాత్మాఽనన్తరోఽబాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవ * ౪ విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణాత్ విజ్ఞానమాత్రమేవాన్య స్వరూప మిత్యవగమ్యతే. అతోఽన్య గుణాన్తరాభావాత్ * ౧ అపహతపాప్తేత్వాదయః శబ్దాః † వికారసుఖదుఃఖాద్యవిద్యాత్మకధర్మవ్యావృత్తిపరా ఇతి చితి తన్మాత్రరూపేణావిర్భావ ఇత్యైడులోమే ర్థతమ్.

కిం గుణాప్తకవిశిష్టమేవాన్య స్వరూపమ్-ఉత విజ్ఞానమాత్రమేవ-ఉతోభయం స్వరూపమ్. కిం గుణాప్తకవైశిష్ట్యవిజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వవిషయశ్రుతోః బ్రాబల్యదార్బల్యవిభాగో యజ్యతే - నేతి. తయోః కి మవిరోధ స్సమ్భవతి - నేతి. * విజ్ఞానఘనఏవేత్యవధారణం కిం గుణాన్తరం వ్యావర్తయతుం శక్నోతి - నేతి. యదాఽవధారణం గుణాన్తరవ్యావర్తనక్షమమ్ - తదానీ మవిరోధాసమ్భవేన ప్రాబల్యదార్బల్యవిభాగాశ్రయణస్య న్యాయస్య త్వాదృపిద్యవిషయాపేక్షయా ఆన్యతరస్వరూపత్వసిద్ధిః. యదా న వ్యావర్తనక్షమమ్ - తదా విరోధాభావేన ప్రాబల్యదార్బల్యవిభాగాశ్రయణస్యా యుక్తత్వా దుభయస్వరూపత్వమ్. † అపహతపాప్తత్వాదేః కథం బ్రాహ్మత్య మిత్యత్రాహ (అపహతపాప్తత్వాదయోహీతి) న్యవహారాః - ప్రవృత్తయః. † (న సమ్భవతీతి) స్వరూపం జడమ్ - జ్ఞానశ్చే జ్ఞానాద్యాశ్రయత్వాదయోగాదితి భావః.

౨॥ సూ. చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యైడులోమిః. † (తేనేతి) సూత్రే భాష్యేచ తృతీయాన్తనిర్దేశ జౌపచారికః † (వికారసుఖదుఃఖాదీతి) ఆదిశబ్దా దుశ్చేత్కాగ్రహణమ్. * విజర ఇత్యాదిపదాని నిర్వికారత్వపరాణి. విరోకః - నిర్దుఃఖః. సత్యకామః - సత్యమ్ - ఆకాదాచిత్కం సుఖ మస్యేతి సత్యకామపదం కాదాచిత్కసుఖరాహిత్యపరమ్ - నతు నిత్యసుఖత్వపరమ్. సత్యసంకల్పః - ఉపేక్షారహితః. సహ్యుతేక్షక సత్యసంకల్పః. మోక్షేన సంకల్పేన రహిత ఇతివా పూర్వపక్షార్థః.

సూత్రార్థస్తు - బ్రాహ్మణ అపహతపాప్తత్వాదినా స్వరూపావిర్భావః. అపహతపాప్తత్వాదయో దహరవాక్యే బ్రహ్మగుణా శ్శ్రుతాః. ఉపన్యాసాదిభ్యః తేషాం బ్రహ్మగుణానాం ప్రత్యగత్తనస్య “౧ య ఆత్మాఽపహతపాప్తా” ఇత్యాదిసూపన్యాసాత్. ఆదిశబ్దాత్ “౨ జక్ష త్క్రిడ నమమాణ” ఇత్యాదిభ్యోఽపి సత్యసంకల్పత్వాదయోఽవగమ్యంత ఇతి జైమిని రాచార్యో మన్యతే. ౧.

౨॥ సూ. చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వాదిత్యైడులోమిః. ౨.

(వే-సా.) “౪ విజ్ఞానఘనఏవ” ఇత్యవధారణాత్ విజ్ఞానమాత్ర స్వరూప ఇత్యైడులోమిః. ౨.

(వే-దీ.) చైతన్యమాత్రేణ స్వరూపావిర్భావః “౪ విజ్ఞానఘన ఏవేతి” తదాత్మకత్వావధారణా దిత్యైడులోమి రాచార్యో మన్యతే. ౨.

సమ్మతి భగవాన్ బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాంతమాహ.

2|| సూ. ఏవమప్యపన్యాసాత్పూర్వభావా దవిరోధం బాదరాయణః. 3.

† ఏవ మపి - విజ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వ ప్రతిపాదనే సత్యపి సత్యకామత్వాదీనాం పూర్వోక్తానాం గుణానా మవిరోధం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే. కుతః. ఉపన్యాసాత్పూర్వభావాత్ - బౌపనిషదాత్ * ౧ య ఆత్మా ౭పహతపాప్తేత్యాద్యపన్యాసా త్ప్రమాణాత్ పూర్వేషామ్ - అపహతపాప్తత్వసత్యకామత్వాదీనామపి భావాత్ - విద్య మానత్వాత్. † తుల్యప్రమాణకానా మితరేతరబాధో న యజ్యత ఇత్యర్థః. † సచ వస్తువిరోధా దపహతపాప్తత్వాదీనా మవిద్యాపరికల్పితత్వం న్యాయమ్ - † విశేషభావా ద్విపరీతం కస్తా న్నభవతీతి న్యాయాత్. తుల్యబలత్వేహ్యశక్యస్యా వధారణస్యాస్యపరత్వమేవ న్యాయమ్. † ఏవ మప్యవిరోధ ఇత్యభ్యుపగమ్య వదన్ - జ్ఞానమాత్రమేవాస్య స్వరూపం నాన్యత్కంచి దస్తీత్యయ మర్థః * ౨ విజ్ఞానఘన ఏవేత్యాదిభి ర్నప్రతిపాద్యత ఇతి మన్యతే. † కస్తర్హి * ౨ విజ్ఞానఘన ఏవేత్యవధారణార్థః. కృతోన్నిష్ఠాత్వా జడవ్యాప్తత్వప్రకాశః - నాన్యాయత్త ప్రకాశః స్వల్పౌఽపి ప్రదేశోఽస్తీత్యయ మర్థో వాక్యాదేవ సున్యక్తః * ౩ † స యథా సైన్ధవఘనౌ ౭నన్తరో ౭బాహ్యః కృతోన్ని రసఘనసవ | ఏవంవా అరే ౭య మాత్మా ౭నన్తరో ౭బాహ్యః కృతోన్నిః ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి. † నచైవం ప్రత్యగాత్తనౌ ధర్మిస్వరూపస్య కృతోన్నిస్య

2|| సూ. ఏవమప్యపన్యాసాత్పూర్వభావా దవిరోధం బాదరాయణః. † విజ్ఞానమాత్రప్రతిపాదనపరత్వాపాతప్రతీతిం * విజ్ఞానఘనసవే త్యాదివాక్యస్యాభ్యుపగమ్య పరిహరతి (ఏవమపీత్యాదినా) * † అపహతపాప్తేత్యాదికే వాక్యే సత్యపి తత్పూర్వపక్షీకృత్య హక్యాదులోమిమత ముదీరిత మితి శక్త్యాం నూత్రతాత్పర్యమాహ (తుల్యప్రమాణకానామితి) ఏవకారః కన్యచి ద్యాకన్యస్య కేవలభూతతయా న స్వతన్త్రార్థప్రతిపాదకః. అపధారణీయసాపేక్షత్వా దపధారణస్య. అతశ్చేషభూతైవకారస్వరస్యాం న కేవలభూతపదజాతభజ్జః కార్యః - అపితు కేషిణ మభజ్త్వా కేవలభూ తభజ్జవ కార్యః. తస్మా దేవకారస్వరస్యాం వాక్యాన్తరగతా గుణా న భజ్జనీయా ఇతి విజ్ఞానరూపత్వ మపహతపాప్తత్వాదికంచ తుల్యప్రమాణకత్వా దేవకారభజ్జేనాపి స్వీకర్తవ్య మిత్యర్థః † (సచవస్తువిరోధాదితి) వస్తువిరోధః - జ్ఞానస్య జ్ఞానాన్తరాశ్రయత్వానమ్భవః. స కిం న్యాప్త్యా ౭భిధీయ తే - ఉత శ్రుతిబలాత్. వ్యాప్త్యా చేత్ - జ్ఞానం కన్యచి ద్గుణభూతం దృష్టమితి బ్రవ్త్వ తథా న్యాత్. శ్రుతిప్రతిపన్నత్వా న్నగుణభూత మితిచేత్ - తత ఏవ శ్రుతిబలా ద్గుణాశ్రయత్వే మప్యస్త్రీక్రియతామ్. యత్తు న జ్ఞానం జ్ఞానాన్తరాశ్రయ మితి - తన్నజ్ఞానత్వప్రయుక్తమ్ - అపితు గుణభూతజ్ఞానత్వ ప్రయుక్తమ్. ఆత్మనస్తు గుణత్వాభావాత్ జ్ఞానస్వరూపస్యాపి జ్ఞానాశ్రయత్వే వ్యాప్తివిరోధోఽపి నాస్తీత్యమనన్దేయమ్. † (విశేషభావాదితి) ఉభయ మపి శ్రుతిసిద్ధత్వావిశేషా న్నాన్యోన్యబాధకమ్ - బాధకంచేత్ - విపర్యయో న్యాదిత్యర్థః. అశక్యస్య - గుణాన్తరాబాధేన నిర్వోధు మశక్యస్య. అన్యపరత్వమ్ - అవిరుద్ధార్థాన్తరపరత్వమ్. † అభ్యుపగమ్య వనత స్తాత్పర్య మాహ (ఏవమపీతి) అపహతపాప్తత్వాదివిరుద్ధార్థప్రతీత్యభావం మన్యత ఇత్యర్థః. † తమేవ చోద్యపూర్వక ముపపాదయతి (కస్తర్హిత్యాదినా) † వాక్యాదేవ సున్యక్తత్వం వాక్యైకదేశభూతదృష్టాన్తవాక్యే సౌపపాదయతి (నయథేతి) † ఆత్మన స్పర్వత్ర విజ్ఞానఘనత్వం న్యాత్ - తతః కిం గుణాశ్రయత్వస్యేత్యత ఆహ (నచైవమితి) * † స యథేతి దృష్టాన్తవాక్యేష్యవి

2|| సూ. ఏవమప్యపన్యాసాత్పూర్వభావా దవిరోధం బాదరాయణః. 3.

(వే-సా). “౨ విజ్ఞానఘనసవేతి” స్వప్రకాశస్వాత్స్వరూప ఇత్యవగతేఽపి “౧ య ఆత్మా ౭పహతపాప్తా” ఇత్యుపన్యాసాదినా పూర్వేషా మపహతపాప్తత్వాదీనా మపి సన్భావావగమా దుభయశ్రుత్యవగతోభయస్వరూపస్య పరస్పరవిరోధాభావా ద్రూపద్వయం నాన్యోన్యపరిహరీత్యభ యరూపసముచ్చయం భగవాన్ బాదరాయణో మేనే. ౩.

(వే-దీ). ఏవమ్ - విజ్ఞాన స్వరూపస్వైవ. స్వప్రకాశస్వరూపస్వైవ పూర్వేషా మపహతపాప్తత్వాదినత్యవజ్జల్పత్వపర్యంతానా మపి “౧ య ఆత్మా ౭పహతపాప్తా” ఇత్యుపన్యాసా త్పద్యావావగమా దుభయో స్వరూపయో రవిరోధం భగవా న్బాదరాయణో మన్యతే. ఉభయశ్రు త్యవగతస్యేతరవిరోధాభావా న్నన్యతరబాధే ప్రమాణ మస్తీత్యభిప్రాయః. ౩.

విజ్ఞానఘనత్వేష్యపమాతపాప్తత్వసత్యసజ్జల్పత్వాది ధర్మసమ్బంధో వాక్యస్తరావగతో విరుధ్యతే - † యథా సైన్ధవఘనస్య కృత్స్నస్య రసఘనత్వే రసనేన్ద్రియావగతే చక్షురాద్యవగతాః రూపకాఠిన్యాదయో న విరుధ్యతే. † ఇద మత్ర వాక్య తాత్పర్యమ్ - యథా రసవత్సామ్యప్రలాదిషు త్వగాదిప్రదేశభేదేన రసభేదే సత్యపి సైన్ధవఘనస్య సర్వత్రైకరసత్వమ్-తథాఽత్మనోఽపి సర్వత్ర విజ్ఞానస్వరూపత్వమ్ - † స్వప్రకాశస్వరూపత్వమిత్యర్థః.

బ్రాహ్మధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. సజ్జ-ల్పాదేవతచ్ఛ్రితే. ౧.

† ముక్తః పరంబ్రహ్మార్థపసమ్మద్యజ్ఞానస్వరూపోఽపమాతపాప్తత్వాదినత్యసజ్జల్పత్వపర్యస్తగుణకావిర్భవతీత్యుక్తం.

కోధః కథ మవగత ఇత్యత్రాహ (యథేతి) † దృష్టాంతవాక్యగతావధారణస్య కోఽర్థః. తతోపజీవాంశశ్చ క, ఇత్యత్రాహ (ఇదమత్రవాక్యతాత్పర్యమితి) ప్రదేశభేదే జడత్వం వ్యావర్త్య మిత్యర్థః. † విజ్ఞానస్వరూపత్వ మిత్యేతద్వాన్వితప్తే (స్వప్రకాశస్వరూపత్వమితి).

పరేతు - తృతీయం సూత్రమేవం వర్ణయన్తి - జ్ఞానమాత్రస్వరూపత్వేఽపి సత్యసజ్జల్పత్వాదీనాం వ్యావహారికత్వా దవిరోధం బాదరా యణో మన్యత ఇతి. తదయుక్తమ్ - వ్యావహారికత్వాశ్రయణస్య విరోధఫలత్వేన అవిరోధమాత్రప్రణయణస్య నిష్పియోజనత్వాత్, సమ్మనత్వవి రోధా దుభయపారమార్థ్యే విరోధఫలభూతవ్యావహారికత్వాశ్రయణాయోగాత్, సత్యకామత్వాదీనాం దుఃఖాద్యభావపరత్వేన నిర్వాపేఽభిమతే తేషాం పనానా మముఖ్యత్వాచ్చ. — అపరై రవిరోధః. — అన్యేషాం పక్షే - సన్యాతరూపేణ సర్వాత్తభావేన స్థితపవాన్యేన విభక్తేన రూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహరతీతి యదుక్తమ్ - తన్నిరూప్యమ్. కిం స్వరూపం సర్వాత్తభావేన తిష్ఠతి - వినర్పతా జ్ఞానేనాధిష్ఠితకరీరో విహరతీత్యభి ప్రాయః - తత్ర స్వరూపస్య సర్వాత్తభావోఽనుపపన్నః - అనుత్వాత్. తత్ప్రహేన సన్యాత్రబ్రహ్మతాపత్తిః జలబిన్దో ద్విన్దత్వప్రహేన సముద్ర తాపత్తితుల్యా - తతశ్చ జృమ్భమాణస్య తరజస్య పూర్వప్రవీనబిన్దవిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణం ద్విసర్పతో జ్ఞానస్య ముక్తాత్వవిశేషాశ్రయత్వనిర్ధారణా యోగా న్నముక్తో విహరతీతి వక్తుం యుక్తమ్. నను ముక్తస్యాత్తభావో నామ జలబిన్దో స్సముద్రఇవ నభేదకాకారప్రహేన లయః - కింతు క్షీర నీరన్యేన భేదకాకారాప్రహేన సంసర్గః. తస్యచ స్వరూపస్య వినర్పణసంక్షోచవిభాగావిభాగవిషయా శ్చక్తయ స్సన్తి. అతో విభాగశక్త్యా విభక్త ఏకదేశో విహరతీతి చేత్. విభక్తాంశః కి మిదస్తయా భాతి - ఉతాహమితి. ఆద్యేచ సోఽంశోఽనాదిశ్చేత్ - ధర్మభూతనిత్యజ్ఞానవికాసా ద్యభ్యుపగమా దస్తదియవన పక్షస్యాత్. సాదిశ్చేత్ - ప్రత్యగర్థైకదేశస్య పరాక్తయా పరిణామాత్ నిర్వికారరత్వక్రూతిభజ్ఞః. అహమితి భాతితీ చేత్ - తస్యాహమితి భాసమానస్య విభక్తస్యాంశస్య అంశాంతరం కి మిదస్తయా భాతి-ఉతాహస్తయా. ఆద్యే - తయో రాత్నాంతరత్వమ్, విభక్తస్యాం శస్యాదిమత్త్వమ్, ద్రువస్యైకస్య పరిణామిత్వంచ స్యాత్. ద్వితీయేచ - పరస్పరాపేక్షయాఽహమితి భాసమానావంశో కి మహం చాహంచేతి సముచ్చ యార్హా భవతః - కి మహ మేవేతి. ఆద్యే మిథో భేదభర్తృగ్రహణేన వినా సముచ్చయావభాసాయోగాత్ వ్యావర్తకధర్మగ్రహణం స్యాత్, జీవాన్త రవ్యవచ్ఛేదాయైక్యగ్రహణంచ స్యాత్, తత్రేదస్తయా వ్యాపుత్తి, రహస్తయైకత్వంచ వక్తవ్యమ్ - అత ఏకం ప్రత్యేకస్యాహస్తయా ఇదస్తయాచ భాసం విరుధ్యేత. సముచ్చయాన్తర మహమేవేతి భాతీతి చేత్ - తర్హి భేదకధర్మభావా ద్విభక్తత్వవాదోఽర్థశాస్య స్యాత్. అధిష్ఠేయదేహభేద సమ్బంధవన భేదకాకార ఇతిచేన్న - ధర్మభూతజ్ఞానసమ్బంధేనాపి కరచరణాదీనా మివాధిష్ఠేయత్వోపపత్తేః. అత స్సన్యాతరూపేణ సర్వాత్తభావేనా వస్థాన మన్యేన విభక్తరూపేణ నానాశరీరవర్తినా విహరణం చానుపపన్నమ్.

బ్రాహ్మధికరణం సమాప్తమ్.

౮॥ సూ. సజ్జల్పాదేవ తచ్ఛ్రితే. † అవాన్తరసజ్జతిమహ (ముక్తఇతి) * విజ్ఞానఘనవేతివత్ * సజ్జల్పాదేవేత్యవధారణస్య సమ్క్షోచ

౮॥ సూ. సజ్జల్పాదేవతచ్ఛ్రితే. ౧.

(నే-సా). “౧ స యది పితృలోకకామః” ఇత్యాదిసాఽవగతాః పిత్రాదయః “౧ సజ్జల్పాదేవాస్య” ఇతి శ్రుతే సజ్జల్పాదేవ భవన్తి. యథా పరమపురుషస్య లీలాప్రవృత్తస్య దశరథ వసుదేవాదయ స్సజ్జల్పాదేవ భవన్తి; ఏవమేవ పరమపురుషలీలాన్తర్గతస్య ముక్తస్యాపి తదుపశరణభూతాః పిత్రాదయ స్సజ్జల్పాదేవ భవన్తీత్యర్థః. ౧. [౧॥ ఛాం - ౮ - ౨ - ౧.]

త మధిక్వత్వ తస్య సత్యసజ్జల్పత్వప్రయుక్తా వ్యవహారాః శ్రూయన్తే * ౧ స తత్ర పర్యేతి జక్ష త్క్రిడ నమమాణః
స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్యేతి. కి మన్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా - ఉత పరమపురుషస్యేవ సజ్జల్ప
మాత్రాదేవ భవతీతి విశయే - లోకే రాజాదీనాం సత్యసజ్జల్పత్వేన వ్యవ హ్రయమాణానాం కార్యనిష్పాదనే † ప్రయ
త్నాన్తరసాపేక్షత్వదర్శనా † దస్యాపి తత్సాపేక్షా.

ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే - సజ్జల్పాదేవేతి. కుతః. తచ్చుితే - * ౨ స యది పితృలోకకామో భవతి సజ్జల్పాదే
వాన్య పితర స్సముత్తిష్ఠన్తీతిహి సజ్జల్పాదేవ పిత్రాదీనాం సముష్ఠానం శ్రూయతే. నచ ప్రయత్నాన్తరసవ్యపేక్షత్వా
భిధాయితృత్వన్తరం దృశ్యతే - యేనాన్య సజ్జల్పాదేవేత్యవధారణస్య ౩ † విజ్ఞానఘన ఏవేతివ ద్వ్యవస్థాపనం క్రియతే.

౯॥ సూ. అతఏవచానన్యాధిపతిః. ౨.

† యతో ముక్తస్సత్యసజ్జల్పః - అతఏవచానన్యాధిపతిశ్చ. అన్యాధిపతిత్వం హి † విధినిషేధయోగ్యత్వమ్. † విధి

శబ్దాయాచ సజ్జతి రభిప్రేతా. † (ప్రయత్నాన్తరేతి) ప్రయత్నశబ్దసజ్జల్పవ్యతిరిక్తవ్యాపారపరః. సత్యసజ్జల్పత్వం కిం ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షమ్ -
ఉత నేతి విశయ ఇత్యర్థః. ముక్తస్య కిం జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా - ఉత సజ్జల్పమాత్రమాలా. కి మన్య సత్యసజ్జల్పత్వం రాజాదీ
నామివ భవతి - ఉత పరమపురుషస్యేవ. కిం * సజ్జల్పాదేవేత్యవధారణం రాజాదితుల్యతాం నివర్తయితుం ప్రభవతి - నేతి. కి మీశ్వరసజ్జల్ప
త్వవ స్తుక్తత్వసజ్జల్పస్యామోఘత్వం సమ్భవతి - నేతి. కి మన్య జక్షణాదయో వ్యాపారాః పుణ్యపాపరూపతయా బంధకా భవన్తి - నేతి. బంధకా
శ్చేత్ - తత్సజ్జల్పస్య కర్మాధీనప్రతిఘాతసమ్భవేనేశ్వరపత్రత్వసజ్జల్పస్యామోఘత్వాభావేనావధారణస్య రాజాదితుల్యతానివర్తనాత్మమత్వా స్తుక్త
స్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షా స్యాత్. యదా బంధకా న భవన్తి - తదా ముక్తత్వః కర్మాధీనప్రతిఘాతసమ్భవేన ఈశ్వరపదమోఘ
సజ్జల్పత్వసమ్భవేనావధారణస్య రాజతుల్యత్వనివర్తనాత్మమత్వా స్తుక్తస్య జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తి సజ్జల్పమాత్రమాలా స్యాత్. † (అస్యాపి తత్సాపేక్షేతి)
జ్ఞాత్యాదిప్రాప్తిః ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షేత్యర్థః. * సజ్జల్పాదేవేత్యవకారస్తు * విజ్ఞానఘన ఏవేతివ దయోగ్యవ్యవచ్ఛేదపరః - సత్యన్యయోగ్యవ్యవచ్ఛే
దపర ఇత్యభిప్రాయః. † రాధాన్తే - (విజ్ఞానఘనఏవేతివదితి) అనేన సజ్జతివిశేషోపన్యసభిప్రేతః.

౯॥ సూ. అతఏవచానన్యాధిపతిః. సత్యసజ్జల్పత్వోపపాదక మిదం సూత్రమ్ - జక్షణాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వేన సజ్జల్ప
ప్రతిఘాతసమ్భవా న్నిఘనసజ్జల్పత్వశబ్దావ్యుదాసేనావధారణస్య సహోచినిరాసకం హేదమ్. † అత్ర రాధమాహ (యత ఇతి) † అన్యాధిపతిత్వం
వివృణోతి (విధినిషేధేతి) అనన్యాధిపతిత్వసత్యసజ్జల్పత్వయో రుపపాద్యోపపాదకభావం వ్యతిరేకేణ దర్శయతి (విధినిషేధయోగ్యత్వేహేతి) † సను సత్య

(వే-దీ.) “౧ పరంజ్యోతిరుపనమ్నద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషః స తత్ర పర్యేతి జక్షత్క్రిడ నమమాణస్త్రీభిర్వా
యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా” ఇత్యాది రామ్నాయతే. కి మేతే జ్ఞాత్యాదయో ముక్తస్యసజ్జల్పాదేవ భవన్తి. ఉత ప్రయత్నాన్తరసవ్యపేక్షా త్సజ్జల్ప
దితిసంశయః. లోకే రాజాదీనాం సత్యసజ్జల్పత్వేన వ్యవహ్రయమాణానామపి కాశ్యే ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షత్వదర్శనాస్తుక్తస్యాపి తద్దేవ సాపేక్షా
దితి పూర్వసిపక్షః. * సజ్జల్పాదే వేత్యవధారణమ్ “౩ విజ్ఞానఘన ఏవేతివ ద్భవిష్యతి.” రాధాన్తస్తు - “౨ సజ్జల్పాదేవాన్య పితర స్సముత్తిష్ఠన్తి” ఇత్య
వధారణాన్నాన్యాపేక్షత్వమ్. నచేహ సత్యకామత్వోపన్యాసవత్ ముక్తస్యాన్యాపేక్షత్వే ప్రమాణ మస్తి. లోకే సత్యసజ్జల్పత్వాభావాదేవ
ప్రయత్నాన్తరసాపేక్షత్వమ్. సహి పరమపురుషవ్యతిరిక్తః కశ్చి త్సత్యసజ్జల్పాన్పిన్తి. ముక్తశ్చ తత్ప్రసాదా తత్సామ్య ముపగత స్తద్దేవ. సూత్రమపి
వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౯॥ సూ. అతఏవచానన్యాధిపతిః. ౨.

(వే-సా). అతఏవ “౪ అపహతపాప్తా సత్యసజ్జల్పః” ఇత్యాదిశ్రుతే, న కదాచిదపి కర్మాధీనోఽయమ్. ౨.

(వే-దీ). అతః - శ్రుతేరేవ. మక్తో ౭నన్యాధిపతిశ్చ. అన్యాధిపతిత్వమ్ - కర్మాధీనత్వమ్. “౪ అపహతపాప్తా సత్యసజ్జల్పః” ఇతి
శ్రూయతే; అతో ౭నన్యాధిపతిః. ౨.

నిషేధయోగ్యత్వేహి ప్రతిహతసజ్జల్పత్వం భవేత్ - † అత స్సత్యసజ్జల్పత్వశ్రుత్యైవానన్యాధిపతిత్వంచ సిద్ధమ్. † అత ఏవ * ౧ సస్వరాడ్భవతీత్యుక్తమ్.

[ఛాం - ౭ - ౨౫ - ౨.]

సజ్జల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

సజ్జల్పత్వా ద్విధినిషేధయోగ్యత్వమ్-తదయోగ్యత్వా త్సత్యసజ్జల్పత్వ మిత్యసాన్యాశ్రయిత్యత్రాహ (అతస్సత్యసజ్జల్పత్వశ్రుత్యైవేతి) * సజ్జల్పాదేవేత్యవధారణానజ్ఞోచః స్వతః ప్రాప్తః. ముక్తస్య జక్షణాదివ్యాపారాణాం పుణ్యపాపరూపత్వ మశ్రుతమ్. నచ తత్సజ్జల్పత్వమ్ - స్వస్థిణాం కర్తృఫలభూతేషు తిరశ్చాం వ్యాపారేషుచ వ్యభిచారాత్. అత స్సజ్ఞోచకాభావా దనజ్జుచితేనావధారణేన సత్యసజ్జల్పత్వం సిద్ధ మితి తయైవ శ్రుత్యా విధినిషేధాగోచరత్వంచ జ్ఞాపిత మిత్యర్థః. † ఉక్తతర్కానుగుహితం శ్రుత్యంతరంచ విధినిషేధయోగ్యత్వే ప్రమాణ మిత్యాహ (అతఏవేతి) అనేన నూత్రస్థ చశబ్దార్థో వ్యాఖ్యాతో భవతి. ఏవ మనేన నూత్రేణ ముక్తానా మిశ్వరవ ద్భాష్టాగుణాన్వయః ప్రతిష్ఠాపితో భవతి-అపహతపాప్తత్వం నామ నపాపప్రధ్వంసవైశిష్ట్యమ్-అపితు పుణ్యపాప సజాతీయవ్యాపారేషు సత్సవిపి తత్సలసమ్మన్దానర్హత్వ మిత్యత్రైవహి స్పష్టం దర్శితమ్. అత్రాసధి పతిరితి నూక్తమ్ - కింతు అనన్యాధిపతిరితి. అత్రాయ మభిప్రాయః - సాన్యాధిపతిశేషిణః పరమపురుషా దస్యా నాధిపతి ర్ముక్తస్యేతి. అన్యథావ్యా నధిపతిరిత్యేతావతాలమ్. అన్యశబ్దో బహుప్రహిసూచనార్థ ఇతిచేన్న - అనన్యాధిపతిరిత్యుక్తేప్యస్యేషామితి సమాసద్భావాత్. అతోఽన్యశబ్ద సోక్తవవార్థితి సమ్ప్రదాయః.

పరేతు - సజ్జల్పాదేవ పిత్రాది నృజన్మపి ముక్తోఽనన్యాధిపతిః-న స్యామినం సజ్జల్పయతీత్యేతదర్థపర మనన్యాధిపతిశబ్ద మాహుః. తత్ర ణో హేతుః. స్యామిపారతన్త్ర్యస్యాపురుషార్థత్వాదితిచేత్-పిత్రాదిపారతన్త్ర్యేపి తుల్యమ్. పిత్రాదయః ప్రియంకరాశ్చ స్యుః - అతస్తత్సజ్జల్ప ఇతిచేత్-తత్సాన్యామిసూఽపి తుల్యమ్. అతో నాయ మర్థ ఉపపన్నః. అపరేషామపి తుల్యేయ మనుపపత్తిః. అన్యేతు-అతఏవేతి నూత్ర మధికరణాంతరమాహుః - సర్వేశ్వరత్వపరవాక్యై ర్ముక్తస్యావీశ్వరోఽధిపతిరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - ముక్తస్య సత్యసజ్జల్పాదేవ నాన్యాధిపతి రిత్యాహుః. కథమ్. దుఃఖహేతువిరహేణ ముక్తే తదాపాదనాయోగాత్. దుఃఖానదృశ్యాదేవ తన్నివర్తనాయోగాత్, స్వతస్సిద్ధానంతయా తదా పాదన తన్నివర్తనాయోగాత్, ప్రవృత్తస్య విఘాతే, నివృత్తస్య ప్రవర్తనేచ ప్రవృత్తినివృత్తివిషయసజ్జల్పయోః మోఘత్వప్రసక్త్యాశ్చ. * అథ యేఽన్యథా విదు రన్యరాజానస్తేక్షయ్యలోకా భవస్తీత్యన్యరాజవతః క్షయ్యలోకతాం దర్శయ న్నాత్మవిదోఽన్యరాజత్వం దర్శయతి. * స స్వరా డ్భవతీత్యాదే శ్చాయమేవార్థితి. అత్ర బ్రూమః - అధిపతిశబ్దస్య శేషివాచిత్య మభిమతం చేత్-తదప్రతిషేధ్యమ్ - శేవలక్షణస్య ముక్తాత్సవి విరో ధానమ్భనాత్. యది నియన్త్రత్వం వివక్షితమ్ - తచ్చ ముక్తంప్రతి సమ్భవత్యేవ. తథాహి - నియమనశబ్దేన యది నియమనసామాన్యం వివక్షితమ్- తదా ధారణమపి తదన్తర్గత్యేన వివక్షితం స్యాత్. తత్రావదప్రతిషేధ్యమ్ - * సగుణాకనమతీత్యైతాక్ బ్రహ్మభూతాయ కల్పతే. బ్రహ్మణో హి ప్రతిష్ఠాహమితి వచనాత్. స్వేచ్ఛయా పరప్రవృత్తినివృత్తో రుత్వాదనరూపనియమనవిశేషో యది వివక్షితః-తత్ప్రతిషేధస్తావ త్సవక్ష్యాన్యాఘాతకః- జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర-ఈశ్వరాధీనం ముక్తస్య సజ్జల్పాది ప్రవర్తతే-అన్య జగద్వ్యాపారవర్జితేషు స్వభోగార్థేషు నిత్యం సజ్జల్పా భూయాత్, మాభూత్తత్సజ్జల్పవిరుద్ధేషు జగద్వ్యాపారేషు, త్యపవర్గప్రదానసమయ ఏవేశ్వర సజ్జల్పయతీత్యభ్యుపగమాత్, అపవర్గప్రదానాత్తరకాలేతు న తాదధీన్యమితిచేన్న - జగద్వ్యాపారవిషయసజ్జల్పాత్ప్రతిప్రతిబద్ధే తత్ప్రతిబద్ధకేశ్వరసజ్జల్పస్య నిత్యస్య వా తదా సంజాతస్యవా విద్యమానత్వ స్యాపేక్షితత్వాత్. సహి ప్రతిబద్ధకానన్నిధౌ కార్యప్రతిబద్ధసమ్భవః. అథ మతమ్ - ప్రాథమికసజ్జల్పజన్యః కల్పి దతిశయో ముక్తాత్తగత స్పర్వదా జగద్వ్యాపారం ప్రతిబద్ధాతి - స తదేశ్వరనియామ్యత్వమ్-నహ్యతిశయాధాయకానాం నియన్త్రత్వమ్ - ఆధాయకవినాశేస్యాహితాతిశయస్యకార్య కరత్వదర్శనాదితి. తన్న - కల్పనాగౌరవప్రసక్త్యాత్. ఈశ్వరసజ్జల్పజన్యాతిశయస్య స్థాయితావ్యభ్యుపగమాదపి పరంహీశ్వరసజ్జల్పస్యైవ స్థా యితోపగమః. అత స్సవివచనవ్యాఘాతః. సర్వేశ్వరత్వవాచిశ్రుతిసాన్వరస్యభగ్నశ్చ స్యాత్. * యస్యాత్తా శరీరమితి శ్రుతివిరోధశ్చ-కాష్ఠాప్రాప్తం నియామ్యంహి శరీరమ్. నచాత్మశబ్దో బద్ధమాత్రపరః - సర్వదేవసర్వభూతానాం బద్ధానాం తన్నియామ్యత్వస్యోక్తత్వాత్. నాన్యస్తఃకరణవిషయః- అముఖ్యత్వా దాత్మశబ్దస్య, * యో మనసి తిష్ఠ న్నిత్యనేన పునరుక్తత్వాశ్చ. * యేన యేన ధాతా గచ్ఛతి తేన తేనసహ గచ్ఛతి ముక్తస్య పర మాత్మానువిధానశ్రుతివిరోధశ్చ. నిత్యస్య పరసాపేక్షత్వ మిశ్వరప్రమితినిత్యపదార్థగతపరిమాణాదిషు సర్వసమ్ప్రతిపన్నత్వాత్సమ్భవతి.

సజ్జల్పాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౦|| సూ. అభావంబాదరిరాహప్యేవమ్. ౧.

కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి ననన్తి - ఉత నన్తి - అథవా † యథాసజ్జల్పం నన్తి ననన్తిచేతి విశయే - † శరీరేన్ద్రియాణా మభావం బాదరి రాచార్యో మన్యతే. కుతః. ఆహప్యేవం * ౧ నహవై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రన్తి | అశరీరంవా వ సన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి-† శరీరసమ్బంధే దుఃఖస్యావర్జనీయత్వ మభిధాయ * ౧ అన్తా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసమ్బద్ధ్యన్వేన రూపేణాభినిష్పద్వత ఇతి ముక్తస్యాశరీరత్వంహ్యహ శ్రుతిః.

౧౧|| సూ. భావంజైమినిర్వికల్పామననాత్. ౨.

ముక్తస్య శరీరేన్ద్రియాభావం జైమిని రాచార్యో మన్యతే. కుతః. వికల్పామననాత్ - వివిధః కల్పో వికల్పః. వైవిధ్యమిత్యర్థః. * ౨ స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి, పంచధా సప్తధేత్యాదిశ్రుతేః. † ఆత్మన ఏకస్యాచ్ఛేద్యస్యానేకధా

౧౦|| సూ. అభావంబాదరిరాహప్యేవమ్. † (యథాసజ్జల్పమితి) అనేన సజ్జతి ర్దర్శితా. కిం ముక్తస్య దేహేన్ద్రియాణి ననన్తి - ఉత నన్తి - ఉత యథాసజ్జల్పం నన్తి ననన్తిచేతి తదర్థం * స ఏకధా భవతిత్వాదిశ్రుతి రశరీరత్వశ్రుతిం సజ్జోచయతుం శక్నోతి - నేతి. కిం * స ఏకధా భవతిత్వాదిశ్రుతి ర్ముక్తస్య సశరీరత్వం ప్రతిపాదయతుం ప్రభవతి-ఉతన. ప్రతిపాదనేఽపి కిం సశరీరత్వమాత్రం ప్రతిపాదయతి-ఉత తస్యైచ్ఛ త్వమవ్యవగమయతి. తదర్థం * ఏకధాభవనత్రిధాభవనాదికం ముక్తస్య శరీరేణవినాసమ్భవతి-ఉతన. ఆసమ్భవేచ ముక్తస్య బ్రహ్మనుభవైకభోగస్య తద్వ్యతిరిక్తదేహసర్గాదావిచ్ఛాదకం సమ్భవతి - నేతి. ఆలోచ్యేనస్యానేకశరీరపరిగ్రహ స్సమ్భవతి, నేతిచ, యదాఽనేకశరీరపరిగ్రహా నసమ్భవతి, యదాచ శరీరేణ వినాసి త్రిధా భవనాదిక ముపపద్యతే, -తదా * స ఏకధేత్యాదివాక్యస్య శరీరప్రతిపాదకత్వాభావేనాశరీరత్వశ్రుతిసజ్జోచనాసామర్థ్యా న్ముక్తోఽశరీరవీవ స్యాత్. యదాఽఞో రస్యనేశరీరయోగ స్సమ్భవతి, యదాచ శరీరేణ వినా త్రిధాభవనాదికమనుపపన్నమ్, బ్రహ్మనుభవైకభోగస్య దేహసర్గాదీచ్ఛాచ నస్యాత్, - తదా శరీరస్యావశ్యాపేక్షితత్వాదిచ్ఛాధీనాన్వయవ్యతిరేకత్వాభావాచ్చ తత్ప్రతిపాదకవాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతిసజ్జోచనే నతి ముక్త స్సశరీర ఏవ స్యాత్. యదాఽనేకశరీరపరిగ్రహాపవత్తి, అనేకధా భవనంచ శరీరసాపేక్షమ్, బ్రహ్మనుభవైకభోగస్య దేహసర్గాదావిచ్ఛాచ సమ్భవతి, - తదానీ మైచ్ఛశరీరప్రతిపాదనక్షమేణ * స ఏకధా భవతిత్వాదివాక్యేనాశరీరత్వశ్రుతేః సజ్జోచనే నతి ముక్తో యథేచ్ఛం సశరీరోఽశరీరశ్చ స్వాదితి. † (శరీరేన్ద్రియాణామభావమితి) అభావప్రతినమ్నన్తి కిమిత్యపేక్షాయాం తస్యభావఇతి సూత్రస్థితమశబ్దేన ప్రతియోగివిశేషావగమ ఇతిభావః. † (శరీరసమ్బంధఇతి) శరీరత్వప్రయోగం దుఃఖహేతుత్వమితి భావః, ఏవ మశరీర ఏవేత్యేకఃపక్షః.

౧౧|| సూ. భావంజైమినిర్వికల్పామననాత్. † ఆత్మ శరీరవాచిశబ్దో స శ్రుతఇత్యత్రాహ (ఆత్మసేకస్యేతి) ద్వీధాశబ్దాదీనాం ధర్మభేదవీవ

౧౦|| సూ. అభావంబాదరిరాహప్యేవమ్. ౧.

(వే-సా). తస్య దేహేన్ద్రియాద్యుపకరణాభావం బాదరి ర్నేనే “౧ నహవై స శరీరస్య” ఇత్యాదిర్ని తదభావ మాహ. ౧.

(వే-దీ). కిం ముక్తస్య శరీరేన్ద్రియాద్యస్తి? ఉత న! అథ యథా సజ్జల్పమన్తిచ నేతిచ సంశయః. “౧ నహవై సశరీరస్య సతరిప్రియాప్రియయో రపహతి రన్తి అశరీరం వావ సన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశతః” ఇతి ముక్తస్యాశరీరత్వశ్రవణాన్నాస్త్యేవేత్యేకః పక్షః. “౨ స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి” ఇతి సశరీరత్వశ్రుతేః అశరీరత్వశ్రుతిః కర్తవ్యహితశరీరవిషయేతి శరీరేన్ద్రియాద్యస్త్యేవేతి ద్వితీయః పక్షః. రాధానన్త - “౫ మనసైతా న్గామా స్పృశ్య నమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక” ఇత్యశరీరపైత్వం భోగశ్రుతేః, “౨ స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి” ఇతిశ్రుతేశ్చ యథా సజ్జల్ప మన్తిచ నచేతి. సూత్రార్థన్త - శరీరాభావం బాదరి ర్నేనే, ఏవ మాహమి శ్రుతిః “౧ అశరీరం వావ సన్తమ్” ఇతి. ౧.

౧౧|| సూ. భావంజైమినిర్వికల్పామననాత్. ౨.

(వే-సా). “౨ ఏకధా భవతి” ఇత్యాదినా దేహేన్ద్రియాదిభి ర్వివిధతా శ్రుతేః, దేహాద్యుపకరణసద్భావం జైమిని ర్నేనే. ౨.

(వే-దీ). శరీరాదిభావం జైమిని ర్నేనే. కుతః? వికల్పామననాత్ వివిధః కల్పః - వికల్పః “౨ స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతి” ఇత్యాదినా ముక్తస్యహి వివిధకల్పన మామ్నయతే. ఆత్మన ఏకరూపస్యాచ్ఛేద్యస్య వైవిధ్యాసమ్మవాచ్ఛరీరద్వారేణైవహి విజ్ఞాయతే వైవిధ్యమ్. ౨.

భావాసమ్మవాత్ త్రిధా భావాదయః శరీరనిబద్ధనా ఇత్యవగమ్యతే. † అశరీరత్వవచనం తు కర్తృనిమిత్తశరీరాభావపరమ్ - † తదేవహి శరీరం ప్రియాప్రియహేతుః.

† భగవాంస్తు బాదరాయణః స్వమతేన సిద్ధాంత మాహ.

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధంబాదరాయణోతః. ౩.

† సజ్జ-ల్పాదేవేత్యేత దతశ్చబ్దేన పరామృశ్యతే. † అతఏవ - సజ్జ-ల్పా దుభయవిధమ్ - సశరీర మశరీరం చ ముక్తం భగవాన్బాదరాయణో మన్యతే - ఏవంచోభయీ శ్రుతి రుపపద్యతే. ద్వాదశాహవత్ - యథా * ౧ ద్వాదశాహ మృద్ధికామా ఉపేయుః * ౨ ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయే దిత్వృపైతి యజతి చోదనాభ్యాం † సజ్జ-ల్పభేదేన సత్ర మహీనంచ భవతి

† యదా శరీరాద్యుపకరణవత్త్వమ్ - తదా తాని శరీరాద్యు

పకరణాని స్వేనైవ సృష్టానీతి నాస్తి నియమ ఇత్యాహ.

౧౩॥ సూ. తస్యభావేనన్ద్యవదుపపత్తేః. ౪.

స్వేనైవ సృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణభావే † పరమపురుషసృష్టే రుపకరణై † రోగోపపత్తేః సత్యసజ్జ-ల్పా ౭పి

స్వీరస్యమ్ - * తదణ్డ మకరో ద్విధేత్యాదిప్రయోగాత్, ద్రవ్యత్వపుణిపీత్వాదిజాతినయోగాదిగుణపరిస్పందరూపక్రియాసహస్రాన్నితే ౭పి ఘటే ద్విధా త్రిధా సహస్రధా ౭భూదితి ప్రయోగాభావాచ్చ. తథాప్యాత్తని స్వరూపభేదాసమ్మవాత్ శరీరద్వారకమిత్యర్థః. † తర్హ్యశరీరత్వశ్రుతిః కథ మిత్య త్రాహ (అశరీరత్వవచనంత్వీతి) † స్వవాక్యేనైవ తదుపపాదయతి (తదేవహీతి) ప్రియాప్రియహేతుతయా శరీరస్య నిషేధాత్. ప్రియాప్రియయాశ్చ కర్తృఫలత్వాత్, కర్తృకృతశరీరవిషయో నిషేధ ఇత్యర్థః. అత సృశరీరత్వశ్రుతే ర్నివారకాభావాత్, కాదాచిత్కహేత్వస్తరానుక్తేచ్చ సర్వదా సశరీరత్వం ఫలితమితి సూత్రాభిప్రాయః.

† సిద్ధాంతసూత్ర మవతారయతి (భగవాంస్త్వీతి).

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధంబాదరాయణోతః. † అతఃపదంవ్యాచక్షే (సజ్జ-ల్పాదేవేతి) త్రిధాభవనాదేర్హేత్వాకాక్షాయం సత్యసజ్జ-ల్పత్వశ్రుతిరేవ పూరయతి - వ్యాపారాంతరేషుపి తస్యైవ హేతుత్వశ్రవణేనాచిత్వాదితి భావః. † సూత్రస్య వాక్యార్థమాహ (అతఏవేతి) ఉభయీ శ్రుతిరితి సశరీరత్వాశరీరత్వశ్రుతి వివక్షితే. అశరీరత్వశ్రుతేః కర్తృకృతశరీరపరత్వముక్తమ్ - కర్తృకృతశరీరాభావశ్చ సర్వదా ౭స్తి - తత్కథం కదాచి దశరీరత్వే సా ప్రమాణమ్. నైవమ్ - ప్రమాణతయా వివక్షితత్వాభావాత్. సత్యసజ్జ-ల్పాదివాక్యనుగృహీతయా సశరీరత్వశ్రుత్యా యధేచ్చ శరీరత్వేచాభ్యుపగతేనత్యశరీరత్వశ్రుతి రప్యర్థవతీ, సశరీరత్వశ్రుతి రప్యభాధితా, స్వాదితి భాష్యార్థః. † (సజ్జ-ల్పభేదేన) సత్రత్వే ౭హీనత్వేచ ప్రామాణికేనతి తత్తత్ప్రియోగవిశేషేషు సజ్జ-ల్పభేదో నియామకఇత్యర్థః. బహుయజమానసజ్జ-ల్పా త్సత్రమ్. ఏకస్య సజ్జ-ల్పా దహీనమ్.

† పూర్వసూత్రసజ్జత ముత్తరసూత్రార్థం సంక్షిప్తసూత్ర మవతారయతి (యదేతి).

౧౩॥ సూ. తస్యభావేనన్ద్యవదుపపత్తేః. † (పరమపురుషసృష్టేః) అద్వారకసృష్టేరిత్యర్థః. † (రోగోపపత్తేరితి) దేహాదిసృష్టేర్భిన్నాను

౧౨॥ సూ. ద్వాదశాహవదుభయవిధం బాదరాయణోతః. ౩.

(వే-సా). ఉభయశ్రుతే సృశరీరత్వ మశరీరత్వఞ్చైచ్ఛాతః. యథా, ద్వాదశాహే ఉభయశ్రుతే సృత్ర మహీనఞ్చ భవతి. ౩.

(వే-దీ). అతః ఉభయశ్రుతేర్నిచ్ఛాతః, ఉభయవిధమ్ - శరీరవత్త్వ మశరీరత్వంచ భగవాన్బాదరాయణో మేనే. ద్వాదశాహవత్ యథా ద్వాదశాహ ఉభయశ్రుతే సృత్ర మహీనంచ. “౧ ద్వాదశాహ మృద్ధికామా ఉపేయుః” ఇతి సత్రం భవతి. “౨ ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయేత్” ఇత్యహీనమ్. ౩.

స్వయం న సృజతి. † యథా స్వప్నే * ౧ అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథ స్సృజతే ఇత్యారభ్య * ౧ అథ వేశన్తాః పుషక-
రిణ్యః స్రవన్త్యః సృజతే సహి కర్తేతి * ౨ య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్దిమాణః | తదేవ శుక్రం
తద్భిష్త్వా తదేవామృత ముచ్యతే | తస్మిన్లోకా శ్శ్చితా సుర్వే తదు నా త్యేతి కశ్చనేతి ఈశ్వరస్సృష్టేః రథాద్యుపకరణై
ర్జీవై భుజ్కే - తథా ముక్తోఽపి లీలాప్రవృత్తేనేశ్వరేణ సృష్టేః పితౄలోకాదిభి ర్గీలారసం భుజ్కే.

౧౪॥ సూ. భావేజాగ్రద్వత్. ౫.

† స్వసజ్జల్పాదేవ సృష్టతనుప్రభృతి పితౄలోకాద్యుపకరణభావే జాగ్రత్పురుషభోగవ స్తుక్తో లీలారసం భుజ్కే.
† పరమపురుషోఽపి లీలార్థం దశరథవసుదేవాదిపితౄలోకాదిక మాత్మనః సృష్ట్యా తై ర్మనుష్యధర్మలీలారసం † యథా భుజ్కే-
తథా ముక్తానా మపి స్వలీలాయై పితౄలోకాదికం స్వయమేవ సృజతి కదాచిత్, కదాచిచ్ఛ ముక్తాః సత్యసజ్జల్పత్వా
త్పరమపురుషలీలాస్తగతస్వపితౄలోకాదికం స్వయమేవ సృజన్తితి సర్వ ముపపన్నమ్.

భవానస్తగతత్వే, తతఏవ తదిచ్ఛాద్యనమ్భవే, ౭భ్యవగమ్యమానేపి ఏకధాభవనాదిశ్రవణబలాత్తదనుగుణప్రకారపరికల్పనేన నిర్వాహా న్యాయ్య ఇతి
భావః. † (యథేతి) అన్య నిర్వాహస్యచిత్త్యచదర్శనార్థం సూత్రే సన్ధ్యదృష్టాంతాపాదాన మిత్యభిప్రయక్త సార్థత్వమాహ.

౧౪॥ సూ. భావేజాగ్రద్వత్. † సూత్రం యోజయతి (స్వసజ్జల్పాదేవేతి) † నను ముక్తస్య పిత్రాదినర్గసాపేక్షత్వే బ్రహ్మనుభవా దన్య
పరత్వమ్, బ్రహ్మణి భోగ్యతావైకల్యమ్, పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్తృకృతత్వంచ సన్యాదితి శక్త్యామామాహ (పరమపురుషోఽపితి) పితౄలోకాదిసృష్టే ర్భగ
వల్లీలాస్తగతత్వే నివృత్తం దశరథాదిసృష్టిః. తదస్తగతత్వాదేవ పిత్రాదిసృష్టావపి ముక్తస్య సబ్రహ్మనుభవా దన్యపరత్వమ్. బ్రహ్మసమ్మన్ధిలీలావిశేషస్యాను
కూలత్వం బ్రహ్మణః ప్రియతమత్వాతిశయినిబద్ధనమ్, అతఏవ సబ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వవైగుణ్యమ్. ముక్తాత్తనాం పిత్రాదీచ్ఛాయా అకర్తృకృతత్వం భగ
వతో వసుదేవాదికల్పనేచ్ఛాయా ఇవ్రాపపన్నమిత్యర్థః.

౧౩॥ సూ. తస్యభావేసన్ధ్యవదుపపత్తే. ౪.

(వే-సా). స్వేనైవ సృష్టతన్వాద్యభావే, స్వప్నే “౧ అథ రథాన్ రథయోగాన్ పథ స్సృజతే” ఇతి పరమపురుషస్సృష్టై ర్భోగవత్, ముక్తోపి
పరమపురుషస్సృష్టేరేవ లీలారసం భుజ్కే. ౪. [౧॥ బృ - ౬ - ౩ - ౧౦. ౨॥ కళ - ౨ - ౫ - ౨.]

(వే-దీ). స్వేనైవ సృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణాభావే పరమపురుషస్సృష్టై రుపకరణై ర్భోగోపపత్తే సృత్యసజ్జల్పాపి స్వయం న సృజతి.
సన్ధ్యవత్ యథా స్వప్నే “౧ అథ రథాన్” ఇత్యారభ్య “సహి కర్తా” ఇతి “౨ య ఏషు సుప్తేషు” ఇత్యారభ్య “౨ తదు నా త్యేతికశ్చన”
ఇతిచేశ్వరస్సృష్టై రుపకరణై ర్జీవై భుజ్కే ; - తథా ముక్తోఽపి లీలాప్రవృత్తేశ్వరస్సృష్టేః పితౄలోకాదిభి ర్గీలారసం భుజ్కే. ౪.

౧౪॥ సూ. భావేజాగ్రద్వత్. ౫.

(వే-సా). స్వేనైవ సృష్టోపకరణభావే జాగ్రత్పురుషవత్ భుజ్కే. ౫.

(వే-దీ). స్వసజ్జల్పసృష్టతనుప్రభృత్యుపకరణనమ్భా జాగ్రత్పురుషభోగవ స్తుక్తో లీలారసం భుజ్కే. పరమపురుషోఽపి దశరథవసుదేవాది
పితౄలోకాదిక మాత్మనః సృష్ట్యా తై ర్మనుష్యధర్మలీలారసం భుజ్కే. తథా ముక్తశ్చ సత్యసజ్జల్పత్వాత్ పరమపురుషలీలాస్తగతస్వపితౄలోకాదికం
స్వయమేవ సృష్ట్యా తై ర్గీలారస మనుభవతి. ౫.

† నన్వాత్తాఽణుపరిమాణ ఇత్యుక్తమ్. కథ మనేకశరీరేష్వేకస్యాణో రాత్తాభిమానసమ్భవఇత్యత్రాహ.

౧౫॥ సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథాహిదర్శయతి. ౬.

యథా ప్రదీపస్యైకస్యైకస్థిదేశే వర్తమానస్య స్వప్రభయా దేశాంతరావేశః - తథాత్మనోష్వేకదేహస్థితస్యైవ స్వప్రభారూపేణ చైతన్యేన సర్వశరీరావేశో నానుపపన్నః. యథాచైకస్థిన్నపి దేహే హృదయాద్యేకప్రదేశవర్తినోఽపి చైతన్యవ్యాప్త్యా సర్వస్థిదేహ ఆత్మాభిమానః - తద్వత్. † ఇయా నివేశేషః - అముక్తస్య కర్తృణా సజ్జుచితజ్ఞానస్య దేహాంతరేషు † ఆత్మాభిమానానుగుణా వ్యాప్తి ర్నసమ్భవతి - ముక్తస్య త్వసజ్జుచితజ్ఞానస్య యథాసజ్జుల్ప మాత్మాభిమానానుగుణా, వ్యాప్తి రిద మితి గ్రహణానుగుణా చ నానుపపన్నా. † తథాహి దర్శయతి *౧ వాలాగ్రశతభాగస్య శతథా కల్పితస్యచ | భాగో జీవ స్స విజ్ఞేయ స్స చానన్తాయ కల్పిత ఇతి. † అముక్తస్య కర్తృనియామకమ్-ముక్తస్యతుస్వేచ్ఛేతి విశేషః.

† నను పరంబ్రహ్మ ప్రాప్తస్యాంతరబాహ్యజ్ఞానలోపం దర్శయతి శ్రుతిః * ౨ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సమ్మరిష్యక్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతరమితి. తత్కథం ముక్తస్య సార్వజ్ఞ్య ముచ్యతే. తత్ప్రేతరమ్.

౧౬॥ సూ. స్వాప్యయసమ్మత్ప్రేరస్యతరాపేక్షమావిష్కృతంహి. ౭.

నేదం వచనం ముక్తవిషయమ్ - అపితు స్వాప్యయసమ్మత్ప్రేరస్యతరాపేక్షమ్. స్వాప్యయః-సుషుప్తి రిత్యుక్తమ్. సమ్మత్తిశ్చ - మరణమ్ * ౩ వా జ్ఞససి సమ్మద్యత ఇత్యారభ్య * ౩ † తేజః పరస్యాం దేవతాయా మితి వచనాత్

† ఉత్తరసూత్రశక్త్యామాహ (నన్వితి).

౧౭॥ సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథాహిదర్శయతి. † అత్ర వక్తవ్యం సర్వం గుణాద్వాలోకవదిత్యత్రాపేక్షితత్వా దుక్తమ్. † స్వరూపస్యైకదేశస్థత్యేపి ధర్మస్య ప్రదేశాంతరే కార్యకరత్వమాత్రం దృష్టానోపజీవ్యమ్. తస్మిన్ స్వస్వంతరాణ్యపి జ్ఞానేనాధితిష్ఠే దిత్యత్రాహ (ఇయానితి) † (ఆత్మాభిమానానుగుణేతి) ప్రవర్తకత్వశక్తివిజ్ఞేత్యర్థః. ఆత్మాభిమానోహి శరీరత్వాభిమానః - తదేకప్రవర్త్యంహి శరీరమ్ - తత్ప్రేరకత్వం శరీరత్వమితి. ఇద మితి గ్రహణానుగుణేతి - ప్రకాశకత్వశక్తిరుక్తా. † (తథాహిదర్శయతి) స్వరూపాణుత్వే, జ్ఞానేనానేకశరీరత్వోపపత్తౌచ శ్రుతి రస్తీత్యర్థః. † అముక్తేష్యపి సాధర్యాదిష్య నేకశరీరపరిగ్రహేనా దృశ్యతే - ముక్తస్య ణో భేదః, ముక్తోఽనేకశరీరపరిగ్రహముచ్ఛేత్ - పూర్వావస్థాయామపి కరోత్సిత్యత్రాహ (అముక్తస్య కర్తేతి).

† ఉత్తరసూత్రశక్త్యామాహ (నన్వితి).

౧౮॥ సూ. స్వాప్యయసమ్మత్ప్రేరస్యతరాపేక్షమావిష్కృతంహి. * † సతా సోమ్య తదా నమ్మన్నా భవతీత్యాదిభిః స్వాపే బ్రహ్మన మ్మత్తిః ప్రసిద్ధేతి వృత్తా బ్రహ్మసమ్మత్తివిషయం ప్రమాణ మాహ (తేజఃపరస్యామితి) † ఆస్య వాక్యస్య మరణవిషయత్వద్వోత్థనాయ * వా జ్ఞససీత్యా

౧౫॥ సూ. ప్రదీపవదావేశస్తథాహిదర్శయతి. ౬.

(వే-సా.) ఏకదేశస్థితస్యాపి స్వప్రభారూపజ్ఞానవ్యాప్త్యా సర్వానుభవ సిద్ధ్యతి “౧ వాలాగ్రశతభాగస్య” ఇత్యారభ్య, “౧ సచానన్తాయ కల్పతే” ఇతిహి దర్శయతి. ౬.

[౧॥ శ్లో - ౫౭ - ౯. ౨॥ బృ - ౬ - ౩ - ౨౧.]

(వే-తీ). నన్వాత్తాఽణుపరిమాణఇత్యుక్తమ్ - కథమనేకశరీరేష్వేకస్యాణో రాత్తాభిమాన సమ్భవ ఇత్యత్రాహ.

యథా, ప్రదీపస్యైకస్థిదేశవర్తిన స్వయా ప్రభయాఽనేకదేశప్రవేశః - తద్వదాత్మనోష్వేకదేశస్థస్య స్వప్రభారూపేణ జ్ఞానేన సర్వదేహేషు యథాసజ్జుల్ప మాత్మాభిమానానుగుణా వ్యాప్తి సృష్టువతి. యథైకస్థిదేహే హృదయాదిదేశే వర్తమానస్యాణోరపి సర్వస్థిదేహేఽహమిత్యభిమానానుగుణవ్యాప్తి స్వప్రభారూపచైతన్యేన - తద్వత్. తథా దర్శయతిశ్రుతిః “౧ వాలాగ్రశతభాగస్య శతథా కల్పితస్యచ | భాగో జీవస్స విజ్ఞేయస్స చానన్తాయ కల్పతే” ఇతి. ప్రత్యగాత్మనా హ్యణుత్వమేవ స్వరూప మితి సూత్రకారమతమ్, “౪ నాణురతచ్చురేరిచే శ్చేతరాధికారాత్” ఇతి పరస్మైవ మహత్త్వపదనాత్. ౬.

[౩॥ ఛాం - ౬ - ౮ - ౬. ౪॥ బ్ర - ౨ - ౩ - ౨౨.]

† తయోశ్చావధయోః ప్రాజ్ఞప్రాప్తి ర్ని ససమ్బాధత్వంచ విద్యేతే. అత స్తయో రన్యతరాపేక్ష మిదం వచనమ్. † సుమప్తిమ రణయో ర్ని ససమ్బాధత్వమ్, ముక్తస్యచ సర్వజ్ఞత్వ, మావిష్కృతం హి శ్రుత్యా - * ౧ నాహ ఖల్వయమేవం సమ్ప్రీత్యా త్తానం జానాత్యయ మహ మస్తీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవాపీతో భవతి నాహ మత్ర భోగ్యం పశ్యామితి- సుమప్తివేళాయాం నిసమ్బాధత్వ ముక్త్వా తస్మిన్నేవ వాక్యే ముక్త మధిక్యత్వ * ౨ స వా ఏష దివ్యేన చక్షుషా మనసై తాకాకామాకాపశ్యకారమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి సర్వజ్ఞత్వ ముచ్యతే, తథా * ౩ సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వ మాప్నోతి సర్వశ ఇతిచ స్పష్టమేవ సర్వజ్ఞత్వ ముచ్యతే, తథా మరణేచ నిసమ్బాధత్వమ్ * ౪ ఏతేభ్యో భూతేభ్య స్సము త్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతీత్యుక్తమ్., సపశ్యతీత్యర్థః. అతః ప్రాజ్ఞేనాత్మనేతి వచనం స్వాప్యయసమ్ప్రత్యో రన్యతరాపేక్షమ్. అభివాధికరణం సమాప్తమ్.

దికముక్తమ్. బ్రహ్మసమ్ప్రతినిర్బోధత్వయోస్తదా సమ్భవే సతి హ్యన్య వాక్యన్య తయో రన్యతరపరత్వమితి శబ్దావ్యావృత్త నిర్ధ మాహ (తయోశ్చావ థ్యయో ర్ని) ఇతివచనా ద్విద్యేతే ఇత్యన్వయః. † సూత్రఖణ్డాంతరం వ్యాచక్షే (సుఖ స్తీతి) సతా సోమ్య * తేజః పరస్యాం దేవతాయామితిచ సుఖ స్తి మరణయో ర్నిహ్మసమ్ప్రతిశ్రుతిశ్చానుసంధేయా.

సజ్కల్పాదేవేత్య నేన మనసిన్ధే శ్శరీరేంద్రియవిషయోఽయం విచార ఇతి పరై రుక్తమ్. శరీరాభావపక్షేఽపి స భోగానుపపత్తిః - అత్ర దృష్టాంతః సన్ధ్యవదితి - తత్ర శరీరావస్థానం మనోవస్థానాయ - స భోగాయ - శరీరస్థితే రన్యథాసిద్ధత్వాదితి తన్వభావ ఇత్యస్యార్థ మాహుః. తత్ర మనస్సుప్తావీశ్వరస్యేవ తత్సామ్యపన్నస్య ముక్తస్య మనోనపేక్షసజ్కల్పాల్పపత్యే సజ్కల్పా న్నసన్ధి రనుపపన్నా. స్వప్నేచేశ్వరస్సుప్తదేహాదినద్యా వన్య ప్రామాణికత్వాన్నమోమాత్రేణ భోగోపపత్తౌ స స్వప్నో దృష్టాంతస్సాన్వితే.

అపరేతు - స్వప్నే మానసభోగన్య భ్రాన్తికృతత్వాచ్చరీరభోగన్య కర్తృకృతత్వా, స్తృక్తన్య భ్రాన్తికర్తృణో రభావా, దోష్గానమ్భవం పూర్వపక్షీకృత్య * మనసైతాకాకామాకా * స ఏకధా భవతీత్యాదిశ్రుతేః, స్వప్నేకేవమనసా భోగదర్శనాచ్చ భ్రాన్తికర్తృణో రభావేపి భోగసమ్భ వం రాధాన్తయన్తః తన్వభావ ఇత్యధికరణాన్తర మాహుః. తత్ర తాదర్థ్యనైరన్తర్యాభ్యా మధికరణాన్తరత్వే మయుక్తమ్. ఈశ్వరస్సుప్తదేహాభావేన మనసైవ భోగేఽపి స దృష్టాంతః.

అన్యేవైకాధికరణ్యం వసన్తః - స్వప్నే మనసైవ రూపరసాద్యనుభవో దృష్టాంతః - స్వప్నధీశ్చ నస్తృతిః - కిం త్వనుభవః - దోషనని వత్వాద్భ్రాన్తిః-ముక్తస్యతు యోగసచివత్వా ద్యధార్థ ఇత్యాహుః. తదపి పూర్వప ద్ధత్వోత్తరమ్. అత ఈశ్వరస్సుప్తదేహావత్తేన ప్రామాణికేనతి స్వప్న జాగరా దృష్టాన్తా కేవలేశ్వరప్రయత్నస్సుప్తజీవన్యాపారద్యవరేశ్వరప్రయత్నస్సుప్తత్వా, భిప్రాయావితి యుక్తమ్. తదుపన్యాసశ్చ దేహానుష్ఠా జీవ పరయో రభిప్రాయావిరోధజ్ఞాపనార్థ ఇతి యుక్తమ్.

౧౬॥ సూ. స్వాప్యయసమ్ప్రత్యో రన్యతరాపేక్షమావిష్కృతంహి. ౧౬.

(వే-సా). “౫ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరివృక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమ్” ఇతి వేదనాభావవచనం సుఖ స్తిమరణయో రన్యతరాపేక్ష మిత్యుక్తమ్. “౧ నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్తానం జానాత్యయ మహ మస్మి” ఇత్యాదినా సుఖప్రార్థనావ కిఞ్చిత్ జ్ఞత్వ మావిష్కృతం హి. ౭.

(వే-దీ.) నను పరంబ్రహ్మ ప్రాప్తస్యాన్తరబాహ్యజ్ఞానలోపం దర్శయతి శ్రుతిః “౫ ప్రాజ్ఞేనాత్మనానమ్మరి వృక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేదనాన్తరమ్” ఇతి. తత్కథం ముక్తస్య జ్ఞానానన్త్య ముచ్యత ఇత్యత్రాహ.

నేదం ముక్తవిషయమ్. సుఖ స్తిమరణయో రన్యతరాపేక్షమ్. ఆవిష్కృతంహి శ్రుత్యా సుఖ స్తిమరణయో ర్ని ససమ్బాధత్వమ్, మోక్షదశాయాం సర్వజ్ఞత్వం చ. సుఖస్తా తావత్ “౧ నాహ ఖల్వయమేవం సమ్ప్రీత్యాత్తానం జానాత్యయ మహ మస్తీతి నో ఏవేమాని భూతాని వినాశమేవా పీతో భవతి” ఇతి. వినాశమ్. అదర్శన మిత్యర్థః. మరణేచ “౪ ఏతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవానువినశ్యతి” ఇతి. వినశ్యతి - సపశ్య తీత్యర్థః. మోక్షేతు “౨ సవా ఏష దివ్యేన చక్షుషా మనసైతా న్గామా న్మశ్య న్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోకే” ఇతి “౩ సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వ మాప్నోతి సర్వశః” ఇతిచ. ౭.

౧౭|| సూ. జగద్వ్యాపారవర్ణం ప్రకరణా దసన్నిహితత్వాచ్చ. ౧.

కిం ముక్తస్యైశ్వర్యమ్ - † జగత్సృష్ట్యాది - పరమపురుషాసాధారణం † సర్వేశ్వరత్వమపి - ఉత తద్రహితం కేవలం † పరమపురుషానుభవవిషయ మితి సంశయః. కిం యుక్తమ్. జగదీశ్వరత్వమపీతి. కుతః. * ౧ నిరజ్జనః పరమం సామ్య ముపైతీతి పరమపురుషేణ పరమసామ్యాపత్తిశ్చ తేః, సత్యసజ్జ-ల్పత్వశ్చ తేశ్చ. సహి పరమసామ్యసత్యసజ్జ-ల్పత్వే సర్వేశ్వరాసాధారణజగన్నియమనేన వినోపపద్యే తే-అతస్తుత్యసజ్జ-ల్పత్వపరమసామ్యాపత్తయే సమస్తజగన్నియమన రూపమపి ముక్తస్యైశ్వర్యమితి. [౧|| ౩ముం - ౧ - ౩.]

ప్రదీపవదావేశిత్యాదిసూత్రద్వయ మధికరణాంతర వితరే త్రయోపి వర్ణయన్తి. * స ఏకధా భవతి త్రిధా భవతీతి ముక్తస్థాని శరీరాణి సాలభజ్జికావ నిరాత్మకాని నిర్జనస్కాని - ఆత్మసా మననశ్చ భేదానుపపాతేరితి పూర్వపక్షం కృత్వా - మనన ఏకత్వేశ్వరకమనానువర్తీని సమ నస్కాన్యపరాణి సత్యసజ్జ-ల్పత్వా త్సృష్టోపాధిభేదేన భిన్నస్సన్నాత్వా తాన్యూపాధిభూతాన్యధితిత్యతి. తత్కేన కం విజానీయా దిత్వాదిభి ర్ముక్తస్య ద్వితీయదర్శనాభావా దనేకశరీరాధిష్ఠానలక్షణైశ్చైశ్వర్యానుపపత్తిపరిహారవరం స్యాన్యాయనమన్త్యో రితి సూత్రమ్. నుమప్తా కైవల్యేన ద్వితీయదర్శ నాభావః. తదధికారవశాత్తదావిష్కృతంహి. సగుణవిద్యావిపాక స్వర్గరాదివ దవస్థాంతరమితి తత్త్రైశ్వర్యోపపత్తిరితి పరే వ్యాపక్షతే. తత్ర తాదర్శ్య నైరస్తర్యాభ్యా మధికరణభేదానుపపత్తిః. మనస్సుప్తావేశ్వరస్వేన మనానపేక్షసజ్జ-ల్పత్వపపత్తేః, ఆత్మభేదస్యాన్తఃకరణోపాధికత్వాభావాచైక మనామూలత్వనిర్భర్తో-త్వనానుపపత్త్యః. సగుణవిద్యాయావేన పరవిద్యాత్వాత్, సాక్షా న్నోక్షస్త్వేన పరవిద్యాఫలత్వా, ద్విజ్ఞానప్రతిషేధస్య స్యాప్య యకైవల్యవిషయత్వమైశ్వర్యస్య సగుణవిద్యావిపాకత్వవచనంచానుపపన్నమ్.

అపరేతు-నుమపుత్యత్క్రిందివిషయో విజ్ఞానప్రతిషేధఇతి వదన్తి. తత్పక్షేపి విరుద్ధాంశః ప్రాగేవ ప్రత్యుక్తః-ఆత్మభేదస్య నిరుపాధికత్వాత్.

అన్యేతు-అణోరనేకశరీరవృత్తయోగా న్నమాత్మేపి భృత్యాదిశరీరవృత్తే రపురుషార్థత్వా స్తుక్తానాం ముక్తాంతరానుపసర్జనత్వా, దముక్తానాం మోక్షస్థానాఠోహణాయోగాచ్చ జీవాంతరావేశాయోగా స్తుక్తస్త్వశరీరాణి నిరాత్మకానీతి పూర్వపక్షం కృత్వా-విభాగశక్తియోగా స్తుక్తా దణుపరి మాణా దాత్మనహస్రోత్పత్తేః, * ఆత్మనాంతు సహస్రాణి బహూని భరతర్షభ. యోగీ కుర్యా ద్భులం ప్రాప్య తైశ్చ సర్వై ర్హిం చరేదితి స్మృత్యా నజ్జోచవిభాగాదిశక్తే ర్దర్శితత్వాత్సేవ సరీరేష్యహజ్జ-రకరణాత్, స్త్ర్యాదిశరీరేష్యహజ్జ-రకరణాకరణయో ద్విరోధాభావాత్, భృత్యాదిశరీ రేష్య వైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహజ్జ-రాకరణాత్తథా కూటస్థపురుషస్య జీవనమప్తే ర్వ్యప్తిజీవత్వేనానుపయుక్తా దంశా ద్విభజ్య తత్తచ్ఛరీరేష్యత్వప్ర వేశసానుపపత్తేశ్చ సాత్మకానీతి సిద్ధాంతయన్తి. తత్ర ముక్తానాం పరస్పరగుణభావాభావేష్యరానుసంచరణాయ సంసారమణ్డలే పిత్రాదినజ్జ-ల్పనం భవ తీత్యముక్తానాం మోక్షస్థానాఠోహణానుపపత్తి ర్నవక్తవ్య. అతఏవ భృత్యాదిశరీరేష్యనుప్రవేశస్యాపురుషార్థత్వాదితి న వక్తవ్యమ్. అవిభక్తనామ రూపజీవనమూహవ్యతిరేకేణ కూటస్థపురుషోనాను సకచ్చి త్పామిణికః - జీవనమూహవిషయతయా వచనోపపత్తేః. యత్వేకస్మా జీవా దాత్మనహస్ర సజ్జ-ల్పనం విభాగశక్తిమత్వాదితి - తత్సూర్యమేవ నిరస్తమ్. * ఆత్మనాంతు సహస్రాణిత్వత్రాత్మశబ్దో దేవావచనఇతి న తద్వచనం విభా గశక్తా ప్రమాణమ్. స్త్ర్యాదిశరీరేష్యహజ్జ-రకరణాకరణే-భృత్యాదిశరీరేష్య వైతన్యప్రభాసంసర్గేణాహజ్జ-రం న కరోతీతి విభాగకల్పనాచ నిర్మలా. భృత్యాదిభావస్యానిష్ఠత్వాత్సేవ మేవాహజ్జ-రకరణాభావశ్చేత్ - శరీరసమ్మన్దస్యైవ దుఃఖహేతుత్వదర్శనా చ్ఛరీరసృష్టిరపి న స్యాత్. స్వేచ్ఛా యత్తతయా శరీరస్య దుఃఖహేతుత్వంచేత్ - భృత్యాదిభావేనాధిష్ఠ్యే-పి తుల్యమ్.

అభావాధికరణం సమాప్తమ్.

౧౭|| సూ. జగద్వ్యాపారవర్ణం ప్రకరణా దసన్నిహితత్వాచ్చ. సత్యసజ్జ-ల్పతావిచారరూపత్వాత్సజ్జతి రర్థసిద్ధా. † (జగత్సృష్ట్యాదినర్వేశ్వ రత్వం) సర్వేశ్వరత్వప్రకారోహి సృష్ట్యాదిః. † (పరమపురుషానుభవవిషయమ్) తదనుభవాంతర్గతశరీరసర్గాదివిషయమ్. కిం ముక్తస్య జగద్వ్యాపా రవిషయ మైశ్వర్య మస్తి - నేతి. పరమసామ్యసత్యసజ్జ-ల్పత్వశ్రవణం కిం ముక్తైశ్వర్యస్య జగద్వ్యాపారవిషయత్వ మవగమయితం శకోతి - నేతి. కిం జగన్నియమనస్య ముక్తైశ్వర్యాస్తర్భావే * యతోవా ఇమానీత్యాది బ్రహ్మలక్షణవాక్యం విరుద్ధతే - నేతి. కిం ముక్తస్య సృష్టిప్రకరణాన నిర్ధానేన జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణం న్యాయ్యమ్ - ఉత ముక్తస్య వికారలోకానుసంచరణశ్రవణేన జగన్నియమనస్య బ్రహ్మలక్షణ త్వాశ్రయణం న న్యాయ్యమ్. కిం ముక్తస్య వికారలోకానుసంచరణం నియమనార్థమ్ - ఉత కేవలభోగార్థమ్. కేవలభోగార్థత్వే కిం ముక్తస్యాపరిచ్ఛిన్నానస్తత్వవిరోధస్యాత్ - ఉత నేతి. అత్ర తదర్థో విచార స్త్రివిధః - కిం వికారలోకానాం భోగానిత్యత్వేనానన్దానిత్యతా స్యాత్ - ఉత నేతి. కిం వికారలోకానాం భోగ్యత్వం వికారాత్మకత్వాత్ - ఉత బ్రహ్మవిభూతిత్వాత్, కించ - కిం ముక్తస్యాస్యాతస్త్ర్య మానన్దవైకల్య మాపాదయతి - ఉత నేతి. స్యాతస్త్ర్యం స్యాతస్త్ర్యరూపత్వా దానన్దావహమ్ - ఉతాత్మాభిమానానురూపత్వాత్. కించ - అన్యతస్త్ర్యానాపుత్తి న్నమ్భతి - నేతి

ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్షుహే - జగద్వ్యాపారవర్ణమితి - † జగద్వ్యాపారః - నిఖలచేతనాచేతనస్వరూపస్థితి ప్రవృత్తి భేదనియమనమ్. తద్వర్ణం నిరస్తనిఖలతిరోధానస్య † నిర్వాజబ్రహ్మనుభవరూపం ముక్తస్యైశ్వర్యమ్. కుతః. ప్రకరణాత్ - నిఖలజగన్నియమనంహి పరంబ్రహ్మప్రకృత్యాఽమ్నాయతే * ౧ యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతే యేన జాతాని జీవంతి యత్ప్రియస్త్యభిసంవిశంతి తద్విజ్ఞానస్వతద్భిప్లాతి. యద్యేత నిఖలజగన్నియమనం ముక్తానామపి సాధారణం స్యాత్ - తత ఇదం జగదీశ్వరత్వరూపం బ్రహ్మలక్షణం నసంశ్చతే - అసాధారణస్యహి లక్షణత్వమ్. తథా * ౨ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమేవాద్వితీయం తద్దైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజత * ౩ బ్రహ్మవా ఇద మేక మేవాగ్ర ఆసీత్ తదేకం సన్నవ్యభవత్ తచ్ఛేయోరూప మత్యసృజత క్షత్రం యాన్యేతాని దేవక్షత్రాణి ఇన్ద్రో వరుణ సోమో రుద్రః పర్జన్యో యమో మృత్యు రీశాన ఇతి * ౪ ఆత్మా వా ఇదమేకఏవాగ్ర ఆసీత్ నాన్య త్కించన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాలోకా నసృజత * ౫ ఏకో హవే నారాయణ ఆసీ న్నబ్రహ్మ నేశా నో నేమే ద్యావాపుధివీ న నక్షత్రాణి నాపో నాగ్ని ర్నసోమో న సూర్యః స ఏకాకీ నరమేత తస్య ధ్యానానన్తస్యైకాక న్యా దశేంద్రియాణీత్యాదిషు, * ౬ యః పృథివ్యాం తిష్ఠాపృథివ్యా అన్తర ఇత్యారభ్య * ౭ య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాది షుచ నిఖలజగన్నియమనం పరమపురుషం ప్రకృత్యైవ శ్రూయతే. అసన్నిహితత్వాచ్చ-సచైతేషు నిఖలజగన్నియమ నప్రసజ్జేషు ముక్తస్య సన్నిధాన మస్తి - యేన జగద్వ్యాపార స్తస్యాపి స్యాత్.

కి మనావృత్తిశ్రుతిశ్చాత్మర్తాస్యాక్షయ్యఫలత్వప్రతిపచ్చిరాభిప్రాయ - ఉత ముఖ్యార్థా. కిం ముక్తత్వేనావ ర్తనవిషయ స్సజ్జల్ప ఈశ్వరస్య స నమ్మ వతి - ఉత నమ్మవతీతి. యదా స నమ్మవతి - తదాఽనావృత్తిశ్రుతే శ్చిరాభిప్రాయత్వేనావృత్తిసమ్మవా దానన్దః పరిచ్ఛిద్యతే. స్యాతస్త్ర్యం స్యాత స్త్ర్యయాపత్వా త్సుఖరూపం చేత్ - తద్వైకల్యా దానన్దవైకల్యమ్, వికారలోకానాం వికారా త్తకతయా భోగ్యత్వే - తదనిత్యత్వా దానన్దానిత్య త్వమ్, - అతఃకేవలభోగార్థత్వాభావేన వికారలోకానుసంచరణస్య నియమనార్థత్వా జ్జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణ మన్యాయ్య మితి తస్య లక్షణత్వాభావేన తదవిరోధాత్ పరమసామ్యదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగద్వ్యాపారాన్తర్భావవగమకత్వా జ్జగద్వ్యాపారవిషయమైశ్వ ర్యం ముక్తస్య నమ్మవేత్. యదా ముక్తానావ ర్తనవిషయ స్సజ్జల్ప ఈశ్వరస్య నమ్మవతి - తదాఽనావృత్తిశ్రుతే ర్ముఖ్యత్వేనానావృత్తిసమ్మవాన్నా నన్దానిత్యత్వమ్, యదాచ స్యాతస్త్ర్య మాత్మాభిమానానురూప్యా త్సుఖరూపమ్-తదా ముక్తేషు త్వత్వాభిమానానురూపత్వా త్సాన్వితస్త్ర్యస్య-తద్వై కల్యా న్నానన్దవైకల్యమ్, యదాచ వికారలోకానాం ముక్తభోగ్యత్వం బ్రహ్మవిభూతితయా-తదా వికారరూపస్యానిత్యత్వేపి సర్వావస్థాను జగతో బ్రహ్మవిభూతిత్వస్యానపాయిత్యేన నానన్దవిచ్ఛేదః, - ఏవం వికారలోకానుసంచరణస్య నియమనార్థత్వాభావేపి అపరిచ్ఛిన్నానన్దత్వావిరోధాత్కేవల భోగార్థతయా తదవిరోధేన జగద్వ్యాపారస్య బ్రహ్మలక్షణత్వాశ్రయణస్య న్యాయ్యత్వాత్పరమసామ్యదిశ్రవణస్య ముక్తైశ్వర్యే జగన్నియమనాన్తర్భా వానవగమకత్వా జ్జగద్వ్యాపారవర్ణమేవ ముక్తైశ్వర్యం స్యాత్. యది అనావృత్తిశ్చబ్దా దిత్యధికరణాన్తరమ్ - తదాఽనావృత్త్యనుబంధినీ విచారపర మ్పరా పృథగనుసంస్థేయా. తాదర్థ్యసమ్మవస్తు నజ్జతిమాత్రోపయోగీతిద్రష్టవ్యః.

† పూర్వపక్ష ముక్త్యా రాధాన్త మాహ (జగదితి). † (నిర్వాజబ్రహ్మనుభవరూపమ్) యథావస్థితబ్రహ్మనుభవరూప మిత్యర్థః. సృష్ట్యా చేరపి నియమనవిశేషరూపత్వా జ్జగద్వ్యాపారశబ్దోక్తిః. * కన్యా - మనఃప్రకాశకత్వాత్. * కనదీప్తావతి ధాతుః.

౧౦౩॥ సూ. జగద్వ్యాపారవర్ణం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ. ౧.

(వే-సా). అపహతపాప్తత్వాదినత్యసజ్జల్పత్వేపర్యన్తం ముక్తస్య జగజ్జన్మాదికారణత్వపర్జమ్. “౧ యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతే” ఇత్యారభ్య “౧ తద్భిప్లా” ఇత్యాది జగత్సృష్ట్యాది పరస్యైవేతి ప్రకరణా దవగమ్యతే. సృష్ట్యాది ప్రకరణేషు ముక్తస్యానన్నిహితత్వాచ్చ, ముక్త స్యాతిరోహిస్తమాహత్వస్యానవధికాతిశయానన్దపరిపూర్ణబ్రహ్మనుభవవ. బ్రహ్మాణోఽపి జగద్వ్యాపారో లీలామాత్రమితి “౮ లోకవత్తు లీలా కైవల్యమ్” ఇత్యుక్తమ్. ౧.

౧౦॥ సూ. ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతిచేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః. ౨.

* ౧ స స్వరా డ్యవతి తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి * ౨ ఇమాన్ లోకాన్ కామా న్నీ కామరూ ప్యనుసంచరన్నితి ప్రత్యక్షేణ - † శ్రుత్యా ముక్తస్య జగద్వ్యాపార ఉపదిశ్యతే-అతో నజగద్వ్యాపారవర్ణమితిచేత్. తన్న- ఆధికారికమణ్డలస్థోక్తేః - ఆధికారికాః - అధికారేషు నియుక్తా హిరణ్యగర్భాదయః. మణ్డలాని-తేషాం లోకాః. తత్థానః- భోగాః ముక్తస్యా † కర్తవశ్యస్య భవంత్యయ మర్థః * ౧ తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాదిసూచ్యతే. † అకర్తప్రతిహతజ్ఞానో ముక్తో వికారలోకాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతా ననుభూయ యథాకామం తృప్యతీత్యర్థః. † తదేవం వికారాస్తర్వర్తినః ఆధికారికమణ్డలస్థాన్ సర్వాభోగాన్ బ్రహ్మవిభూతిభూతాననుభవతీత్యనేన వాక్యేనూచ్యతే - న జ గద్వ్యాపారః. [౧॥ ఛాం-౨-౨౫-౨. ౨॥ తై-భృగు-౧౦-౫.]

౧౦॥ సూ. ప్రత్యక్షోపదేశాన్నేతిచేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః. కామాన్నిత్వ కామరూపిత్వ సర్వలోకసంచారశ్రవణాజ్ఞగత స్తదధీనత్వం సిద్ధ మితి ముక్తశ్యేవరత్వమపి స్యా దితి పూర్వపక్షోత్థానమ్. ప్రత్యక్షేణేతి - వ్యాఖ్యేయస్య వ్యాసేనూపాదానమ్. † తద్వ్యాచక్షే (శ్రుత్యేతి) వికారలోకాన్ - కార్యభూతలోకాన్. వికారశబ్దో ధర్మిపరః. † హేయాతీతస్య ముక్తస్య హేయాన్వదవికారలోకభోగావేక్షా కథ మిత్యత్రాపా (అకర్తేతి) భగవద్విభూతిత్యేనాత్యస్తభోగ్యతా స్యాదిత్యర్థః. ఏవమ్ * కామాన్నిత్యాదిశ్రుతివాక్యం వ్యాఖ్యాతమ్. † ఉక్తశ్రుతివాక్యార్థప్రతిపాద కస్య సూత్రస్యార్థం నిగమయతి (తదేవమితి).

(వే-దీ). కిం ముక్తస్య భోగః, నిఖిల హేయప్రత్యసీకకల్యాణైకతాననకలేతరవిలక్షణానవధికాతిశయానందమహావిభూతిరూప పరబ్రహ్మేన భవవ! ఉత జగత్సృష్ట్యాదిజగన్నియమనరూపలీలాపీఠిసంశయః. “౩ నిరంజనః పరమం సామ్య ముపైతి” ఇత్యాదిశ్రుతే ర్జగన్నియమనరూప లీలాపీఠి పూర్వగిపక్షః. రాధాస్తమ్భ “౪ యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతే” “౫ సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్” “౬ బ్రహ్మవా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్” “౭ అత్తవా ఇద మేకేవాగ్ర ఆసీత్” “౮ ఏకోహవై నారాయణ ఆసీత్” ఇత్యాదిషు పరంబ్రహ్మ ప్రకృత్యైవ జగద్వ్యా పార శ్చూయతే. తత్ర తత్ర ప్రకరణే నముక్తస్య సన్నిధి రవస్తి. అతో జగన్నియమనరూపధురావర్జం “౯ సోఽశ్నుతే సర్వా న్కామాన్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా” “౧౦ స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనందః శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య” ఇత్యనవధికాతిశయానందబ్రహ్మసభవే ముక్తస్య సామ్యమ్. బ్రహ్మహి స్వస్య పరస్యచానుభూయమాన మవిశేషేణానవధికాతిశయానందం భవతి, ఆనందస్వరూపత్వావిశేషాత్. సూత్రమపి వ్యాఖ్యాతమ్. ౧.

౧౦॥ సూ. ప్రత్యక్షోపదేశాదితిచేన్నాధికారికమణ్డలస్థోక్తేః. ౨.

(వే-సా). “౨ ఇమా ల్లోకాన్ కామాన్నీ కామరూప్యమనఞ్చరన్” ఇత్యుపదేశా జ్జగద్వ్యాపారోఽస్తీతిచేత్. న, హిరణ్యగర్భాద్వ్యాధికారిక మణ్డలస్థభోగోక్తేః. సహి తత్ర నియమనం శ్రుతమ్. ౨.

(వే-దీ). ప్రత్యక్షమ్ - శ్రుతిః. “౧ తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి” “౨ ఇమా ల్లోకా న్కామాన్నీ కామరూప్యమ నఞ్చరన్” ఇత్యాదిశ్రుత్యా ముక్తస్య జగద్వ్యాపారోపదేశా త్సీతిచేత్. తన్న ఆధికారికమణ్డలస్థోక్తేః; ఆధికారికాః - పరమపురుషేణ లోక నియమనాధికారే నియుక్తాః హిరణ్యగర్భాదయః. మణ్డలాని - తేషాం లోకాః. తత్థానభోగేషు ముక్తస్య యదీచ్ఛా వర్తతే-తత్ర తత్ర యథాకామం పరమపురుషేణ గ్రహేణ వర్తమాన స్తత్రస్థా న్మౌగ్ధా శ్చ ఇతి తయా శ్రుతోక్తేః. * కామాన్నీ * కామచారో భవతీతిహి శ్రూయతే న నియుక్తా ఇతి. ౨.

[౩॥ ౩ము-౧-౩. ౪॥ తై-భృగు-౧. ౫॥ ఛాం-౬-౨-౧.]

† యది సంసారివస్తుకోఽపి వికారాస్తర్వర్తినో భోగాభ్యుజ్జే - తస్మి
బద్ధస్యేవ ముక్తస్యాప్యన్తవదేవ భోగ్యజాత మల్పం చ స్యాత్. తత్రాహ.

౧౯॥ సూ. వికారావరిచతథాహిస్థితిమాహ. ౩.

వికారే-జన్మాదికే నవర్తత ఇతి వికారావర్తి. నిర్ధూతనిఖలవికారం నిఖలహేయప్రత్యనికల్యాణైకతానం నిరతిశయా
నన్దం పరం బ్రహ్మ సవిభూతికం సకలకల్యాణగుణ మనుభవతి ముక్తః - తద్విభూత్యన్తర్గతత్వేన వికారవర్తినాం లోకానా
మపి ముక్తభోగ్యత్వమ్. తథాహి పరస్మిన్ బ్రహ్మణి నిర్వికారేనవధికాతిశయానన్దే ముక్తస్యానుభవితృత్వేన స్థితి మాహ
శ్రుతిః * ౧ యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేనాత్మ్యేననిరుక్తేనలయనేభయం ప్రతిష్ఠాం విస్తతే అథ సోభయం
గతో భవతి * ౧ రసోవై సః రసంహ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీత్యాదికా. తద్విభూతిభూతం చ జగత్తత్రైవివర్తతే-
* ౨ తస్మిన్లోకాశ్శ్చింతా సుర్వే తదునాత్మ్యేతి కశ్చనేతి శ్రుతేః. అత స్సవిభూతికం బ్రహ్మానుభవ నిష్కారాస్తర్వర్తిన ఆధి
కారికమణ్డలస్థానపి భోగాభ్యుజ్జత్యితి. * ౩ సర్వేషు లోకేషు కామచార ఇత్యాదినోచ్యతే-సముక్తస్య జగద్వ్యాపారః.

౨౦॥ సూ. దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే. ౪.

అస్య ప్రత్యగాత్తనో ముక్తస్య నియామ్యభూతస్య నియన్తృభూతపరమపురుషాసాధారణం జగద్వ్యాపారరూపం
నియమనం నసమ్భవతీత్యుక్తమ్-నిఖలజగన్నియమనరూపో వ్యాపారః పరమపురుషాసాధారణ ఇతి దర్శయతః శ్రుతిస్తృతీ.
* ౪ భీషాన్తాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః | భీషాన్తా దగ్ని శ్చేష్టాశ్చ మృత్యుర్ధావతి పఞ్చమితి, * ౫ ఏతస్యవా అక్ష
రస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాది, తథా - * ౬ ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి, రేష
భూతపాల, ఏష సేతు ర్విధరణ ఏషాం లోకానా మసంభేదాయేతిచ శ్రుతిః. స్మృతిరపి * ౭ మయాఽధ్యక్షేణ ప్రకృతి
స్సూయతే సచరాచరమ్ | హేతునానేన కౌన్తేయ జగద్ధి పరివర్తత ఇతి, * ౮ విష్ణుభ్యాహ మిదం కృత్స్నమేకాంశేన
స్థితో జగదితి చ. తథా ముక్తస్య సత్యసజ్జల్పత్వాదిపూర్వకస్యాప్యానన్దస్య పరమపురుషవ హేతు రితి శ్రుతిస్తృతీ దర్శ
యతః * ౧ ఏష హ్యేవానన్దయాతి * ౯ మాంచ యోఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే | స గుణానమతీత్యైతాన్
బ్రహ్మభూతాయ కల్పతే | బ్రహ్మణోహి ప్రతిష్ఠాహ మమృతస్యావ్యయస్యచ | శాశ్వతస్యచ ధర్మస్య సుఖస్యైకాన్తి
కస్యచేతి. † యద్యప్యపహతపాప్తత్వాది సుత్యసజ్జల్పత్వపర్యంతౌ గుణగణః ప్రత్యగాత్తనః స్వాభావిక ఏవావిర్భూతః -
తథాఽపి తస్య తథావిధత్వమేవ పరమపురుషాయత్తమ్, తస్య నిత్యస్థితిశ్చ తదాయతా, † పరమపురుషస్యైతన్నిత్య
తాయానిత్యేష్టత్వాన్నిత్యతయా వర్తత ఇతి నకశ్చి ద్విరోధః. † ఏవమేవ పరమపురుషభోగోపకరణస్య లీలోపకరణస్యచ

† ఉత్తరసూత్రశక్కామాహ (యదీతి).

౧౯॥ సూ. వికారావర్తిచతథాహిస్థితిమాహ. ముక్తస్య సవిభూతికబ్రహ్మానుభవితృత్వేన స్థితివచనా త్సర్వత్ర కామచారాదయో భవన్తి-
ననియన్తృత్వాదికమిత్యర్థః.

౨౦॥ సూ. దర్శయతశ్చైవంప్రత్యక్షానుమానే. * బ్రహ్మణోహి ప్రతిష్ఠాహమితి - బ్రహ్మ - జీవః. అమృతమ్ - మోక్షః. శాశ్వతధర్మః-
జ్ఞానమ్. సుఖమ్ - ఆనన్దః. † అన్యాధీనత్వనిత్యత్వయో ర్విరోధ మాశంక్య పరిహరతి (యద్యపీత్యాదినా) తస్య - అపహతపాప్తత్వాదిగుణస్య.
తథావిధత్వమ్. - స్వాభావికత్వమ్. తస్య - ప్రత్యగాత్తనరూపస్య నిత్యస్థితిస్తదాయతేత్యర్థః. † తదుపపాదయతి (పరమపురుషస్యేతి) † ముక్తస్య
రూపతద్గుణనిత్యత్వం పరసజ్జల్పయత్త మిత్యుక్తమ్ - అన్యదపి నిత్యం వస్తు తదధీనస్థిత్యాదిక మిత్యాహ (ఏవమితి) ముక్తస్య నియన్తృత్వాభావా

నిత్యతయా శాస్త్రావగతస్య పరమపురుషస్య నిత్యేష్టత్వాదేవ తథాఽవస్థాన మసీతి శాస్త్రా దవగమ్యతే. అతోముక్తస్య సత్యసజ్కల్పత్వం పరమపురుషామ్యంచ జగద్వ్యాపారవర్ణమ్.

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిక్ష్ణాచ్చ. ౫.

† బ్రహ్మయాధాత్మ్యానుభవరూపభోగమాత్రే ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యప్రతిపాదనాచ్చ లిక్ష్ణా జ్జగద్వ్యాపారవర్ణ

న్నానందవైకల్యమ్ - ప్రత్యుత తత్త్వస్కల్పమేవ - సర్వేషాంహి సావత్తాభిమానానుగుణా భోగ్యవ్యవస్థా తద్విపర్యయవ్యవస్థాచ-తథా పురుషపశ్యా దిషా దృశ్యతే. తస్మా దాత్తన ఆవిర్భూతయథావస్థితస్వరూపస్య శేషత్వమేవ సావిభావికం రూప మపరోక్షయత స్పృశేషిపరమపురుషపరిచరణమేవ ప్రియతమం స్యాత్ - తద్విపర్యయేణేశితృత్వ మత్యస్తానిష్టమేవ. తస్మా న్నానందవైకల్యమ్ - అపితు తత్త్వస్కల్పమేవ.

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిక్ష్ణాచ్చ. † (బ్రహ్మేత్వాది) * న ఏవంవి త్వర్వేషాం భూతానాం మతో భవతి యద్దేహ దేవతైవం

౧౯॥ సూ. వికారవర్తిచతథాహిస్థితిమాహ. ౩. ౨౦॥ సూ. దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే. ౪.

(వే-సా). వికారాసంస్పృష్టపరిపూర్ణపరబ్రహ్మనుభవవేవ తస్య సుఖమ్. తథాఽస్య స్థితిః. “౧ రసోవైసః రసంహ్యేవాయం లభ్యావేనస్తీ భవతి” ఇత్యాహ. ౩.

(వే-దీ). ఉత్పత్త్యాదివికారవర్తి హేయమిశ్రో లక్ష్యం కథం ముక్తస్య భోగో భవతి, య దిచ్ఛాత స్పర్శేషు లోకేషు కామచార ఉచ్యత ఇత్యత్రాహ.

(వే-దీ). చశబ్దోఽవధారణే. ఉత్పత్త్యాది వికారేషు న వర్తత ఇతి వికారావర్తి-పరంబ్రహ్మైవ. నిర్భూతనిఖిలవికారం నిఖిలహేయప్రత్యక్షీక కల్యాణైకతానం నిరతిశయానందం పరబ్రహ్మ నవిభూతి సకలకల్యాణగుణం ముక్తస్య భోగ్యమ్. తద్విభూత్యవర్తతేన వికారవర్తినాం లోకానామపి ముక్తభోగ్యత్వమ్. తథాహి పరస్మి స్పృష్టాణి ముక్తసామ్యంనుభవితృత్వేన స్థితి మాహ శ్రుతిః. “౧ యదాహ్యేవైవ ఏతస్మిన్నదృశ్యే లనిరుక్తేఽ నిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విస్తతే అథ సా లభయంగతో భవతి” “౧ రసోవైసః రసంహ్యేవాయం లభ్యావేనస్తీ భవతి” బ్రహ్మనిష్ఠో బ్రహ్మైవ లభ్యావేనస్తీ భవతీత్యర్థః. బ్రహ్మహి నిరతిశయాఽనందస్వరూపం నిరతిశయకల్యాణానందగుణక మనంతమహావిభూతిచ. తత్ర నవిభూతికబ్రహ్మనుభ వాయ విభూత్యేకదేశభూతలోకేషు సచ్చరతస్తత్ర తత్ర కామచారో భవతీత్యుచ్యతే. ౩.

(వే-సా). ఉక్త మర్థం శ్రుతి స్మృతీచ దర్శయతః “౨ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్తన ఆకాశ స్సంభూతః” “౩ ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రకా శసే” ఇత్యాదికా శ్రుతిః. స్మృతిరపి “౪ ఆహం సర్వస్య ప్రభవః మత్త స్సర్వం ప్రవర్తతే” ఇతి. ౪.

(వే-దీ). ఉత్పత్త్యాదిజగన్నియమనం పరస్మైవ; ముక్తస్యతు పరబ్రహ్మనుభవవేవ భోగ ఇత్యుక్తమేవార్థం ప్రత్యక్షానుమానే - శ్రుతి స్మృతీ దర్శయతః “౨ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్తన ఆకాశ స్సమ్భూతః” “౫ భీషాఽస్తాద్వాతః పవతే” “౩ ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రకాశసే గార్ధి నూర్యా చస్త్రమసా విధృతా తిష్ఠతః” ఇత్యాదికా శ్రుతిః. స్మృతిరపి “౪ ఆహం సర్వస్య ప్రభవః” “౬ ఆహం కృత్స్నస్య జగతః ప్రభవః ప్రళయస్తథా” “౭ విష్ణుభ్యాహ మిదం కృత్స్న మేకాంశేన స్థితో జగత్” “౪ మత్త స్సర్వం ప్రవర్తతే” “౮ సోఽభిధ్యాయ శరీరా త్స్వి త్సిస్థు త్వివిధాః ప్రజాః” “౯ ప్రశానితారం సర్వేషామ్” ఇత్యాదికా పరవిషయా. “౧౦ అథాకామయమానో యోకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామః” ఇత్యాదికా శ్రుతిః. స్మృతిరపి “౧౧ ప్రియోహి జ్ఞానిసూఽత్యర్థ మహమ్. ఆస్థి స్సహి యుక్తాత్మా మామేవాను త్తమాం గతిమ్. వానుదేవ స్సర్వమితి సమహత్వా సుదుర్లభః” “౧౨ మాం చ యోఽవ్యభిచారేణ భక్తియోగేన సేవతే. న గుణా స్సమతీత్యైతా స్ప్రిహ్మభూయాయ కల్పతే || బ్రహ్మణోహి ప్రతిష్ఠాహ మమృతస్యావ్యయస్యచ | కాశ్యపతస్యచ ధర్మస్య సుఖస్యైకా నికస్యచ” ఇత్యాదికా ముక్తవిషయా. ౪.

౨౧॥ సూ. భోగమాత్రసామ్యలిక్ష్ణాచ్చ. ౫.

(వే-సా.) “౧౩ సోఽక్షుతే సర్వాన్ కామాన్ సహబ్రహ్మణా విపశ్చితా” ఇతి బ్రహ్మనుభవరూప భోగమాత్రసామ్యలిక్ష్ణాచ్చ. ౫.

(వే-దీ). “౧౩ సోఽక్షుతే సర్వా స్కామా స్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా” ఇతి ముక్తస్య బ్రహ్మనుభవభోగమాత్రబ్రహ్మసామ్య వచనా లిక్ష్ణాచ్చ జగద్వ్యాపారవర్ణమితి నిశ్చయతే. ౫.

[౧॥ తై - ఆనం - ౭ - ౧, ౨. ౨॥ తై - ఆనం - ౧ - ౨.]

౩॥ బృ - ౫ - ౮ - ౯. ౪॥ గీ - ౧౦ - ౮. ౫॥ తై - ఆనం - ౮ - ౧. ౬॥ గీ - ౭ - ౬. ౭॥ గీ - ౧౦ - ౪౨. ౮॥ మను - ౧౨ - ౮.

౯॥ మను - ౧౨౨ - ౧౨౨. ౧౦॥ బృ - ౬ - ౪ - ౬. ౧౧॥ గీ - ౭ - ౧౭. ౧౨॥ గీ - ౧౪ - ౨౬. ౧౩॥ తై - ఆనం - ౧ - ౨.

మిత్యవగమ్యతే * ౧ సోఽశ్నుతే సర్వాకామానహబ్రహ్మణా వివశ్చితేతి. † అతో ముక్తస్య పరమపురుషసామ్యం సత్యసజ్జల్పత్వం చ పరమపురుషసాధారణనిఖలజగన్నియమనశ్రుత్యానుగుణ్యేన వర్తనీయమితి జగద్వ్యాపారవర్ణమేవ ముక్తేశ్వర్యమ్.

† యది పరమపురుషాయతంత ముక్తేశ్వర్యమ్ - తస్మి తస్య స్వతంత్ర్యేన తత్సజ్జల్పా స్తుక్తస్య పునరావృత్తినమ్భవాశజ్జేత్యత్రాహ.

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్చబ్దాదనావృత్తిశ్చబ్దాత్. ౬.

† యథా నిఖలహేయప్రత్యనీకకల్యాణైకతానా జగజ్జన్మాదికారణం సమస్తవస్తువిలక్షణ స్పర్శజ్ఞ సృత్యసజ్జల్పః ఆశ్రితవాత్సల్యైకజలధిః పరమకారుణికో నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావనః పరబ్రహ్మభిధానః పరమపురుషోఽస్తీతి శబ్దా దవ

(స) యదైతాం దేవతాం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి నహ్యేవ మేవంవిదం సర్వాణి భూతాన్యవన్తి తే నా ఏతస్యై దేవతాయై సాయుజ్యం సలూకతాం తు యస్తీత్యాదివాక్యాన్యప్యభిప్రేతాని. * ఛాగో వా మస్త్రీవర్ణాదితి న్యాయా త్సమాన్యేనావగతం సామ్యం భోగసామ్యే దృష్టే తాదృశసామ్య విశేషే పర్యవస్యతీతి భావః. † పరమాత్మనియామ్యత్వాదిశ్రుత్యానుగుణ్యాచ్యాయ మథ్యతి వద న్నధికరణార్థ ముపసంహరతి (అతఃఇతి).

† అనస్తరసూత్రశక్త్యా ముఖేనావతారయతి (యదీతి) అపునరావృత్తిశ్రుతిః పాక్షికవిషయా - ఈశ్వరసాన్వితస్త్వైత్ కస్యచి దనావృత్తినమ్భవాదితచ పూర్వపక్ష్యభిప్రాయః.

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్చబ్దాదనావృత్తిశ్చబ్దాత్. † (యదేత్యాది) భగవతా ముక్తస్యాపరిత్యాజ్యత్వోపపాదనార్థమ్, ముక్తస్య బ్రహ్మసంభవజహసానుదయజ్ఞాపనార్థమ్, ప్రామాణికత్వే దృష్టాన్తసిద్ధ్యర్థంచ నిఖలహేయప్రత్యకనీత్యాదిగుణా ఉక్తాః. అన్యేన నివృత్తిశక్త్యావ్యాప్య త్వ్యర్థం నిరస్తసమాభ్యధికసమ్భావన ఇతి పదమ్. * స యది పితౄలోకకామ ఇత్యాద్యుక్తభగవత్పరిచరణార్థవిగ్రహవ్యాప్యత్వ్యర్థమ్. * పున ర్జన్త

౨౨॥ సూ. అనావృత్తిశ్చబ్దాదనావృత్తిశ్చబ్దాత్. ౬.

(వే-సా.) “౨ సఖిత్వేనం వర్తయన్ యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభినంపద్యతే నచపునరావర్తతే” ఇతిశబ్దాత్ నివృత్తనమస్తతిరోధానః ఆవిరూపతాపహతపాప్తత్వాదిగుణగణః, అనపదికాతిశయానందం పరం బ్రహ్మసంభవతి నచ పునరావర్తతే ఇతి నిశ్చయత ఇతి సర్వం సమజ్ఞానమ్. ౬.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాంతసారే,
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.

(వే-దీ.) యది నియస్తృత్వం పరస్యైవ - ఏవం తస్మి స్వతంత్ర్యేన ముక్తం పరః కదాచి త్సున రావర్తయిష్యతీత్యాశక్త్యాహ.

అస్య ముక్తస్యానావృత్తిశ్చబ్దా దవగమ్యతే. యథా “౩ యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతే” “౪ సోఽకామయత బహుస్యాం ప్రజా యేయేతి” “౫ యగీ పృథివీ మస్తరోయమయతి” “౬ య ఆత్మాన మస్తరో యమయతి” ఇతిశబ్దా త్పరమపురుషస్య స్రష్టృత్వం నియస్తృత్వం చావగమ్యతే; - తథా “౭ ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమం మానవ మావర్తం నావర్తంతే” “౮ సఖిత్వేనం వర్తయన్యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభి నమ్మద్యతే నచ పునరావర్తతే” “౯ మా ముపేత్య పున ర్జన్త దుగీఖాలయ మశాశ్వతమ్ । నాప్నువన్తి మహాత్మాన స్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః ॥ ఆబ్రహ్మభవనా ల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున । మా ముపేత్యతు కాస్తేయ పున ర్జన్త నవిద్యతే” “౧౦ ఇదం జ్ఞాన మపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్య మాగతాః । నర్తేఽపి సోపజాయంతే ప్రళయే నవ్యధన్తిచ” ఇతిశబ్దా దేవైనం కదాచిదపి నావర్తయతీత్యవగమ్యతే. సూత్రావృత్తిస్తు శాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతీతి సర్వం సమజ్ఞానమ్. ౬.

ఇతిశ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శ్రీవేదాంతసారే,
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థఃపాదః.
శాస్త్రంచపరిసమాప్తమ్.

గమ్యతే - ఏవ మహా రహ రనుష్ఠీయమానవర్ణాశ్రమధర్మానుగృహీతతదుపాసనరూపతత్సమారాధనశ్రీతః ఉపాసీనాన నాదికాలప్రవృత్తానస్తదుస్తరక్రమంచయరూపవిద్యాం వినివర్త్య స్వయాథాత్మ్యానుభవరూపానవధికాతిశయానందం ప్రాప్య పున రావర్తయతీత్యపి శబ్దాదేవావగమ్యతే. శబ్దశ్చ * ౧ స ఖల్వేవం వర్తయ న్యావదాయుషం బ్రహ్మలోక మభి సమ్పద్యతే † నచ పున రావర్తత ఇత్యాదికః. తథాచ భగవతా స్వయమేవైక్తమ్ * ౨ మా ముపేత్య పున ర్జన్త మఃఖా లయ మశాశ్వతమ్ | నాఘ్నువన్తి మహాత్మాన సుంసిద్ధిం పరమాం గతాః || ఆ బ్రహ్మభవనా ల్లోకాః పున రావర్తనోఽర్జున! మా ముపేత్యతు కౌన్తేయ పున ర్జన్త నవిద్యత ఇతి. † నచోచ్చిన్నకర్తృబన్ధస్యాసజ్కుచితజ్ఞానస్య పరబ్రహ్మనుభవైకస్వభా వస్య తదేకప్రియస్యానవధికాతిశయానందం బ్రహ్మనుభవతోఽన్యాపేక్షా † తదధారమాభ్యుద్యసమ్భవా త్పున రావృత్తి శఙ్కా. † నచ పరమపురుష సుత్యసజ్కులోపేఽత్యర్థప్రియం జ్ఞానినం లబ్ధ్వా కదాచి దావర్తయిష్యతి-†య ఏవ మాహ

దుఃఖాలయ మశాశ్వత మితి వచన ముపాత్తమ్. దుఃఖాలయత్వాదివిశేషణాభావేష్యేతదైకార్థ్యం స్యాదిత్యభిప్రాయేణ * పున ర్జన్త నవిద్యతఇతి వచన ముదాహృతమ్. అనేన ఆవృత్తిః కర్తృకృతా న భవతి - * ఇమాం లోకా నిత్యుక్తకామనంచారా దితిచ ఫలితమ్. † పునరావృత్తిహేతుత్వేన సమ్భవితాని శిరాంస్యాశక్య పరిహరతి (నచేత్యాదినా) † ప్రమాణస్యానుగ్రాహకతర్కకృతార్థతాం చార్థా దర్శయతి. స్వేచ్ఛానా - కర్తృవా- భగవత్సజ్కులోపేవా - త్రయమేవ పునరావృత్తిహేతుతయా సమ్భవితమ్. తత్ర స్వేచ్ఛాకర్తృభ్యా మావృత్తిశఙ్కాం పరిహరతి (నచేతి) † (తదధార మాభ్యుద్యసమ్భవాదితి) కర్తృ విద్యమానం చేత్ - సజాతీయకర్తాస్తరారమ్భరుచిరూపాం వాసనా ముపజనయ్య తద్వారా కర్తాస్తరం కారయతి - కర్తృణా స్సవాసనస్య విసప్తత్వా త్కర్తాస్తరాసమ్భవా న్నకర్తృ పునరావృత్తిహేతుః, అనవధికాతిశయానందభగవదనుభవైకతానస్య నాస్యాపేక్షేతి న స్వయం స్వస్య పునరావృత్తిహేతు, రిత్యర్థః. † భగవత్సజ్కులస్య పునరావృత్తిహేతుత్వం పరిహరతి (నచేతి) ముక్తా మ్మన రావర్తయిష్యామితి సజ్కులోపే నాన్యథాస్యా దిత్యభిప్రాయేణ సత్యసజ్కుల్ప ఇత్యుక్తమ్. జ్ఞానినోఽత్యర్థప్రియత్వాచ్చ తథా సజ్కుల్పః. † ఆత్యర్థప్రియత్వే ప్రమాణం దర్శయతి (యఏవమాపేతి) ఏవం నచోచ్చిన్నేత్యాదినా అపునరావృత్తిహేతే రనుగ్రాహక స్తర్క ఉక్తో భవతి.

పరేతు-ప్రత్యక్షోపదేశాదిత్యత్ర * ఆపోతి స్వా రాజ్య మిత్యదాహృత్య సవిత్తుమణ్డలాదిస్థానేషు భోగోక్తేః న జగద్వ్యాపార ఇత్యా హుః. స్వా రాజ్యశబ్దస్య పరమాకాశావస్థానే పుష్పపత్రేస్తస్యానుపాదానమ్. నర్యలోకక్రమణశఙ్కాబీజత్వా దిమాం లోకా నిత్యాద్యుపాదాన ముచి తమ్ - తేన హి నిరజ్కులైశ్వర్యం దర్శితం భవతి. వికారరూపమ్, వికారోత్తీర్ణంచ నిత్యముక్తమ్, పరం బ్రహ్మ - ద్విధాహి స్థితి మాహ * పాదో స్త్యేతి. * న తత్ర సూర్యో భాతి * న తద్భానయతే సూర్యఇతి ప్రత్యక్షానుమానేవ వికారావర్తిత్వం దర్శయత ఇతి వ్యాచక్షతే. కి మధం సూత్రద్వ య మితిచేత్ - వికారాలమ్బనానాం నిర్వికారపరరూపప్రాప్తి రనుపపన్నా-ఆతత్కృతుత్వా దిత్యభిప్రాయ ఇతిచాహుః. ఇద మపి వికారాలమ్బ నా నప్రాప్తువ న్నిత్యధ్యాహరసాపేక్షత్వా దనుపపన్నమ్. ఆధ్యాహారేఽపి జగద్వ్యాపారవర్ణనస్యానుపయోగిసూత్రద్యయమ్. పరం నాఘ్నువన్తి. నగు ణేఽపి న నిరవగ్రహమేశ్వర్య, మితి జ్ఞాపనార్థమితిచేత్ - అతిదూరాభిప్రాయకల్పనమేవ దోషః. తథాహి స్థితి మాపేత్యత్రైవ నిర్వికారస్వరూ పవిషయశ్రుతీనామపి వివక్షితేష్యే పునఃప్రత్యక్షశబ్దేన పరస్వరూపవిషయశ్రుత్యుపాదానవైయర్థ్యం చ. ఐశ్వర్యం చేత్-అస్తవత్ - తస్మా దావృత్తి రితి శఙ్కాప్రదాసార్థం అనావృత్తిశబ్దాదితి సూత్రమితి - నిర్గుణప్రాప్తావావృత్తిశఙ్కాయా అభావా దిత్యాహుః. తదయుక్తమ్ - ఆకర్తృకృత సహజైశ్వర్యే ఐశ్వర్యత్వా దావృత్తిశఙ్కాయా మన్దతరత్వాత్. అతః పారాధీన్యకృతావృత్తిశఙ్కాప్రదానపరత్వమేవ యుక్తం సూత్రస్య. సగుణ నిష్ఠవిషయత్వంచాయుక్తమ్-నిర్గుణప్రాప్తే రప్రామాణికత్వా ద్విశేషణవైయర్థ్యమ్. నిర్గుణప్రాప్త్యభావాదేవాత్రావృత్తిశఙ్కానుదయశ్చనుపపన్నః.

అపరేతు - వేదాస్తవ ముక్తస్య భేదేనావస్థానం మన్యమానానాం మత మభ్యుపగమ్య తత్ర సావధికమైశ్వర్యమితి ప్రతిపాదనార్థ మిద మధికరణ మిత్యాహుః. తత్ర పరేషామివ సూత్రయోజనా. అస్తిన్నక్షే వికారప్రళయే తదాశ్రితైశ్వర్యప్రళయా దావృత్తి స్సాన్విదేవ - అవిభాగపక్ష ఏవాసావృత్తి రిత్యాహ అనావృత్తిశబ్దాదితీత్యాహుః. తత్రాప దయుక్తమ్ - అప్రామాణికపక్షస్య నిరసనమేవహి కర్తవ్యమ్ - నతు తదభ్యుపగమేన నిర్వాహః. సావధికైశ్వర్యప్రతిపాదనమేవ తన్నిరసనమితిచేన్న - ప్రతీకాలమ్బనోపాసనానాం సావధికైశ్వర్యే కథితేఽపి తేషాం నిరస్తత్వాభావాత్. అప్రామాణికత్వసమర్థనంహి నిరసనమ్. సావధికైశ్వర్యం ప్రామాణికంచేత్ - కథం తస్య నిరాసః. అనావృత్తిసూత్ర మవిభాగపక్షవేత్యశాబ్దమ్- అవిభాగశబ్దస్యాప్రకృతత్వాత్. అర్థస్వభావా దవిభాగపక్షవిషయత్వ మితిచేన్న - ఆక్షరపరమప్ర్యామగతానాం ముక్తానా మైశ్వర్యప్రచ్యుత్యసమ్మ

* ౧ ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థ మహం స చ మమ ప్రియః । ఉదారా స్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వత్ప్రేమ మే మతమ్ ॥ ఆస్థిత స్సహి యుక్తాత్మా మామేవానుత్తమాం గతిమ్ । బహూనాం జన్మనా మస్తే జ్ఞానవాక్మామాం ప్రపద్యతే ॥

వాదేవార్థస్యభావాసిద్ధిః. వికారలోకాశ్రిత మేవ్వర్థం ప్రధన్త మితిచేత్. తతః కిమ్-ఈశ్వరస్యేవ తదానీ మప్రచ్యుతగుణాప్తకత్వా దపరిచ్ఛిన్నా నన్దతోపపత్తేః. సహి జగత్ప్రళయా దీశ్వర్యవైశ్వర్యభజ్ఞః. తథా తదవస్థతదనుభవరూప మైశ్వర్యం ముక్తానామపి స భ్రశ్యేత. అతః సూత్రా సజ్జతిః. నను విభాగపక్షే సావధివైశ్వర్యప్రసక్తో వివక్షితః - నతు తత్పక్షనిర్వాహ ఇతిచేన్న - జగద్వ్యాపారవర్జత్వప్రసక్తఇతి సూత్రితత్వాభా వాత్. యథా నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధిప్రసక్తః, కృత్స్నప్రసక్తిరితిచ. తస్మా త్సూత్రస్వారస్యవిరోధః. వికారావర్తిత్యాదిసూత్రధ్వయవైయర్థ్యాదిమార లక్షణాదోషః పూర్వవత్. అవిభాగపక్షేవాకథం * జక్ష త్క్రిడప్రమమాణః * సజ్కల్పాదేవాన్య పితర సుముత్తిష్ఠన్తీత్యాదైశ్వర్య ముపపద్యతే. కిమిశ్వరవ్యాపారావీవ తదభిన్నస్య ముక్తస్య క్రీడాత్యే సోచ్యస్తే - ఉత వ్యాపారాస్తరాణి. ప్రథమే బద్ధస్యాపి తదభిన్నత్వా దీశ్వరవ్యాపారావీవ క్రీడాః కిం సన్యుః. ఉపాధితో భిన్నత్వా దితిచేత్. తస్మిన్శ్వరస్యాపి తే వ్యాపారా లీలా సన్యుః - తస్యాపి నవిభుమణ్డలాద్యుపాదిభి ర్భిన్నత్వాత్. భిన్నత్యేపి సర్వజ్ఞః స్వలీలాత్యేవ సర్వత్ర ప్రత్యభిసన్త త్తదితేత్ - తస్మి బద్ధవ్యాపారేషుపి ప్రత్యభిసన్తానాత్ దుఃఖిత్యేన లీలాత్వం తద్వ్యాపారాణాం సన్యాత్. ఏవం ముక్తానా మశ్వరా దభిన్నత్వా త్ప్రత్యభిసన్తానాచ్చ దుఃఖిత్య మితి తేషా మవిభాగపక్షవవాప్యతి. యదీశ్వరవ్యాపారా ద్వ్యాపారాస్తరాణి ముక్తానాం లీలా - తస్మిన్ వ్యాపారాస్తరత్వ మాశ్రయభేదా త్స్యాత్ - అన్యథేశ్వరవ్యాపారాసతికేణ ప్రాగుక్తవోషప్రస క్తాత్. ఆశ్రయభేదేన వ్యాపారాస్తరత్వే ముక్తేశ్వరవిభాగపక్ష ఏవాన్వీకృతస్యాత్.

[౧॥ గీ-౭-౧౭, ౧౮, ౧౯.]

అన్యేతు - వర్ణయన్తి - ప్రకరణాదితి - * య ఆత్మేత్యాది ముక్తప్రకరణస్య భోగగోచరత్వా న్నజగద్వ్యాపారఇతి. * అనన్విహిత త్వాత్ - సృష్టిప్రకరణేషునన్విహితత్వాత్. పరమాకాశస్థస్య ముక్తస్య వికారస్థానేషునన్విహితత్వాదితి. ప్రత్యక్షోపదేశాదితి - * ఆహ్నోతి స్వారాజ్య మిత్యుపదేశా న్ననిరవగ్రహం ముక్తవైశ్వర్య మితిచేత్ - అధికారికపదావచ్ఛేదకదేశవిశేషేషు హిరణ్యగర్భసాయజ్యతస్య తదధీనభోగో త్యేః. నతు పరమాకాశస్థస్యేతి. వికారావర్తితి-ః పరమే ప్రాణమన్సోఽశ్నుత ఇతి ముక్తేశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థస్య వికారస్థానావర్తితయా పర మాత్మన ఏవ జగదనుప్రవేశాదిరితి. దర్శయత్యైవమితి - * యత్పురాణ మాకాశం తత్ర మే స్థానం వర్వతః పునర్భవాద్యేత్యాదిశ్రుతిస్తృతిశ్చ పర మాకాశస్థితిం దర్శయతఇతి. ః సోఽశ్నుతఇతి భోగమాత్రసామ్యలిక్ష్ణాచ్చ స జగద్వ్యాపారః. * ఇమం మానవ మావర్తమ్ ః తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరావతో వసన్తి తేషా మిహ నపునరావృత్తిరితి ఇమం శబ్దేహశబ్దవిశేషితత్వా ద్భృష్టలోకగతానా మన్యస్తి న్నానవ అవర్తే పున రావృత్తిశఙ్కాం వ్యుదస్యతి ఆనాపుత్రిశ్శబ్దాదితి - ఇమంశబ్దేహశబ్దా సన్నిహితత్వమాత్రావలంబనా - నతు వ్యక్తివిశేషపరా. శ్రుతే రనిత్యాధ్యప్రసక్తాత్. అతో నావర్తావర్తే పునరావృత్తిః. మానవ అవర్తే జన్మాభావోఽనాపుత్రిశబ్దే సోచ్యతే - గమనమాత్రం సప్రతిషిధ్యతే - అతః ః సర్వేషు లోకేషు కామ చాలో భవతీత్యదోషః. బ్రహ్మలోకగతానాం మానవావర్తగమనం స్వదేశా త్వరదేశగమనవ దుపపన్నమ్. తస్మా న్నబ్రహ్మలోకగతానా మిహ పునర్జన్తే త్యనాపుత్తిరుపపన్నా. తదేవం ముక్తవైశ్వర్యం నిరవగ్రహమితి. తత్ర బ్రూమః - ముక్తప్రకరణే భోగప్రతిపాదనస్య హేతుతయోక్తిర్విఫలా - తావతా జగద్వ్యాపారాప్రతిషేధాత్. వికారస్థానేషునన్విధానా దితి చాయుక్తం-అన్తిమసూత్రే ముక్తస్య వ్యదేశా త్వరదేశగమనవత్సర్వలోకసంచరణ స్యాభ్యుపగమాత్, ః ఇమాన్లోకానితి శ్రుతత్వాచ్చ, అదిత్యేత్రజ్ఞస్య హిరణ్యగర్భస్యోభయభావనానితస్య ముక్తప్రాప్యత్వాయోగా, స్తుక్త స్య తత్పారతన్త్రాయోగాచ్చ, ద్వితీయసూత్రాగ్లోఽనుపపన్నః. వికారస్థానే సంచరణాభ్యుపగమాదేవ అనన్తరసూత్రధ్వయాగ్లోఽనుపపన్నః. తథాహి స్థితి మామేత్యస్య, ప్రత్యక్షానుమానేఇతి ప్రత్యక్షశబ్దేన పునరుక్తిశ్చ. శ్రుత్యన్తరవిషయః ప్రత్యక్షశబ్ద ఇతిచేన్న - ఏకార్థవిషయానేక శ్రుత్యుపాదానస్య సూత్రభేదసాపేక్షత్వాభావాత్, తద్భావేన సూత్రాస్తరాణా మపి కరణప్రసక్తా, చ్చ. యది తత్సూత్రధ్వయం ముక్తేశ్వర్యస్య పరమాకాశస్థిమాత్రపరమ్ - తస్మిన్పరగ్రహేవైశ్వర్యవిరుద్ధమ్. యది తత్ప్రేవావస్థానపరమ్ - తదా వికారస్థానసంచరణతదభ్యుపగమవిరోధః. అన్తిమ సూత్రస్యచేపదిశబ్దానాం సన్నిహితార్థమాత్రపరతయాఽన్యస్తి న్నావర్తే పునరావృత్తిశఙ్కావ్యుదాసపరత్వం చానుపపన్నమ్-వైదికశబ్దానా మనిత్య వ్యక్తివిశేషవాచిత్యశఙ్కాయాః సమాననామరూపత్వాదిత్యత్రేవ నిరస్తత్వేనాత్ర తచ్చఙ్కాయా ఏవానుత్థానాత్. అత ఈశ్వరపారాధీన్యప్రయో

వాసుదేవ స్వర్ణమితి స మహాత్మా సుదుర్లభః ఇతి. సూత్రాభ్యాస శ్వాస్త్రపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి † తి సర్వం సమజ్ఞానమ్.

జగద్వ్యాపారవర్ణాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

సమాప్తశ్వాధ్యాయః — శాస్త్రంచ పరిసమాప్తమ్.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

అవిస్తృతా సుగమీభారా రామానుజమునే ర్గిరః । దర్శయన్తు ప్రసాదేన స్వం భావ మఖిలం దృఢమ్ ॥

క్షణక్షణవాత పరిహర్తవ్యా. సాచ సుపరిహృతా. అతో యథాభాష్యమేవాధికరణవర్ణనం యుక్తమ్. — † (ఇతిసర్వంసమజ్ఞానమితి) సర్వశబ్దేన భేదశ్రుత్యభేదశ్రుతిఘటకశ్రుతిగుణాదివిధి నిషేధ శ్రుతిభగవత్ప్రసానావత్ప్రాప్తిదిపరవాక్యప్రత్యక్షాదీన్యభిప్రేత్య తేషాం సామజ్ఞాన్య ముక్తమ్. ఇతి శబ్దోఽఖిలభువనేత్యాది భాష్యోక్తాశేషార్థపరామర్శి. సర్వశబ్దేనానుదాహృత శ్రుతి స్మృతీహాసపురాణవచాంసి తదనుగ్రాహకతర్కజాతంచ వివక్షితమ్. తేషా మనయా దిశా సామజ్ఞాన్యం ద్రష్టవ్యమ్. ఉక్తార్థబాధకత్వేనయే ప్రమాణతర్కాః పరై ప్రయుక్తాః - తేషాం సర్వేషాం పరిహారోఽత్రాప్త్యేన - ఏతదనన్తర్భూతాఙ్గో నాస్తి. తస్మా దుక్తప్రకారేణ బాధకప్రమాణతర్కపరిహారశ్చానుసంధేయ ఇత్యభిప్రాయేణ ఇతి సర్వం సమజ్ఞాన మిత్యుక్తమ్.

జగద్వ్యాపారవర్ణాధికరణం సమాప్తమ్.

ఇతి శ్రీహరితమలతిలకవాగ్విజయనూననా శ్రీరజరాజది వ్యాజ్ఞాలబ్ధ నేదవ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదాచార్యసాదసేవాసమధిగత శ్రీభగవద్రామానుజవిరచితశారీరకమీమాంసాభాష్యహృదయేన శ్రీసుదర్శననూరిణా విలిఖితాయాం శ్రుతప్రకాశికాయాం చతుర్థస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః. సమాప్తశ్వాధ్యాయః — శాస్త్రంచ పరిసమాప్తమ్.

శ్రీమతే రామానుజాయ నమః.

సముదితాధికరణసంఖ్య - ౧౫౬. — సముదితసూత్రసంఖ్య - ౫౮౫.

సమృద్ధ్య, చావిభాగేన, బ్రాహ్మేణాపి, తథేవచ । సజ్జల్పదేవ, చాభావం, జగద్వ్యాపారమన్తిమే ॥

గురవే వరదార్యాయ కుర్వీమహి నమస్కరియామ్ । యత్పదామౌజ్ఞాజనేవా న స్సూతే వేదాన్తసమృదమ్ ॥ శ్రీమతే వ్యాసవిదుషే యతీద్ద్రాగ్భిరజోజుషే । నమః కారుణ్యవపుషే మాయావాదతమోముషే ॥ వ్యాసార్యచరణామౌజ్ఞాజయుగళం శరణం భజే । యద్గిరాం పరిణామస్య ఫలం నౌ భాష్యవేదనమ్ ॥

శ్రీ భాష్యదాహృతోపనిషదాది ప్రమాణవాక్యానా మకారాద్యనుక్రమాకర చన్ద్రికా.

ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.
అ					
అకృతోన్మేష్యః.	బృ - 3 - ర - 2.	(౪౯, ౯౫౦, ౯౫౯.)	అజోఽన్యః అజో ఘోకః అజో రణీయా న్నహతో మహీయాన్.	శ్వే-ర-౫. తై-నా-౧ అను-౫. కళ-౧-౨-౨౦. శ్వే-3 - ౨౦. తై-నా-౧౨అను-౧.	(౫౧౫) (౫౦2, ౫౧౨.)
అగ్నయే పథిక్యతే,	యజుః-౨-౨-౨.	(3౦౯)	అణీయా స్వీ పేర్వా.	ఛాం-3-౧౪-3.	(32౨.)
అగ్నిమగ్న ఆసహ.	యజుః-అప్య-3-౫-3. యజుః-౨-౫-౯.	(౪౬౨)	అణ్ణజం జీవజ ముద్భిజ్జమ్.	ఛాం-౬-3-౧.	(2౮౮.)
అగ్ని ర్హారా.	ముం-౨-౧-౪.	(౪౦౨, ౪౦౫.)	అతః ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్. ఆత్మసిద్ధిగ్రంథః.		(౧౧౧.)
అగ్ని ర్వాగ్భుత్వా.	ఐత-౧-౨-౪.	(౫౯౦.)	ముద్రితపుస్తక-పుట ౫.		
అగ్ని ర్జ్యోతి రహః.	గీ-౨-౨౪.	(౨౭౪, ౯౯౪)	అతో వైఖలుదుర్నిష్ఠ -		
అగ్నిరై వ హూత్రమ్	సామ వేదపఠితః.	(౨౭2.)	పతరమ్.	ఛాం-౫-౧౦-౬	(2౯౧.)
అగ్ని లోకమ్	కాషీ-౧-3.	(౧౦౦౧, ౧౦౦౨)	అతోఽన్యదార్తమ్.	బృ-౫-౪-౨.	(౨౮౦.)
అగ్నిం వాగ్యేతి.	బృ-౫-౨-౧3	(22౬)	అతోఽన్యదార్తమ్.	బృ-౫-౫-౧.	(౨౮౧.)
అగ్నే రావః.	తై-ఆ-౧-౨.	(2౧౦, 2౧౧.)	అత్యన్తం పశ్యతి ప్రియమ్	ఛాం-౫-౧౨-౨.	(౯౦౬.)
అగ్నే రూర్ధ్వజ్వలనమ్.	వైశేషిక. } కాణాద }	(౬౫౯.)	అత్యన్త మాత్మానమ్.	ఛాం-౨-౨3-౧.	(౯౪౨.)
అగ్రా హేల్యానహి.	బృ-౬-౪-౨౨.	(౨౮౮.)	ఆత్ర బ్రహ్మ సమశ్చ తే.	కళ-౨-౬-౧౪.	(౯౮౨.)
అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో			ఆత్రాయం పురుష		
మధ్య.	కళ-౨-౪-౧౨.	(౪౫౫, ౪౮౪.)	స్వీయమ్.	బృ-౬-3-౯.	(౯౯౬)
అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో			అథ ఖలు క్రతుమయః.	ఛాం-3-౧౪-౧.	(3౬3, 3౭3.)
జ్యోతిః.	కళ-౨-౪-౧3.	(౪౫౫.)	అథ ఖలు ప్రాణసీవ.	కాషీ-3-౨-3.	(3౫౮, 3౬౫.)
అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుషో			అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేతి.	ఛాం-3-౧౧-౧.	(౪23, ౪2౪, ౫౧౪.)
ఽన్తరాత్మా.	కళ-౨-౬-౧2.	(౪౫౫, ౪౮౪.)	అథ తన్య భయం భవతి	తై-ఆ-2-౨.	(2౯౯.)
అచేతనాప రార్థాచ.	పరమసంహితా.	(౬౯౨.)	అథ నామధేయమ్.	బృ-౪-3-౬.	(౨౧౯.)
అజాయమా నోబహుధా.	తై-ఆరణ్య-బ్రహ్మ- పురుషనూక్తమ్.	(33౨, ౪౧2, ౬౯౨)	అథ పరా యయా,	ముం-౧-౧-౫.	(౪౫, ౧౨౧, 3౯౫, 3౯౮, ౨౭౬)
అజా మేకాం లోహిత- శుక్ల కృష్ణాం బహ్వీః.	శ్వే-ర-౫.	(౫౧౦.)	అథ మర్త్యోఽమృతః.	కళ-౨-౬-౧౪.	(౯౮3).
అజామేకాం లోహితశుక్ల కృష్ణాం బహ్వీమ్	తై-నా-౧౨-౫.	(౨౧౦, ౫౧౨.)	అథ మునిః.	బృ-౫-౫-౧.	(౯౪2, ౯౪౮.)
అజామేకామ్.	శ్వే-ర-తై-నా.	(౫౧౪, ౫౧౫, ౫౫౦.)	అథ య ఆత్మా స సేతుః	ఛాం-౨-౪-౧.	(౪౪2, ౨౨౬.)
అజో నిత్య శ్శాశ్వతః.	కళ-౧-౨-౧౮.	(2౧౯.)	అథ య ఇహాత్మానమ్.	ఛాం-౨-౧-౬.	(౪౪౦, ౪౪౪, ౨౮2.)
అజోఽపిసన్నవ్యయాత్మా.	గీ-౪-౬.	(33౨, ౪౧2)	అథ య ఏవ సప్రసాదః.	ఛాం-౨-3-౪.	(౪౪౮, ౪౫౧.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.
అథ య ఏహోస్తరక్షిణి.	ఛాం-౧-౭-౫.	(౩౨౭.)	అధైతైరేవ రక్షిభిః.	ఛాం-౧-౭-౫.	(౯౯౨, ౯౯౩.)
అథ (హ) య ఏవాయుం.	ఛాం-౧-౨౭.	(౭౭౦, ౮౪౧,	అదృష్టో ద్రష్టా.	బృ-౫-౭-౨౩.	(౩౯౨, ౩౯౫, ౪౪౭.)
ముఖ్యః.		౮౪౨, ౮౪౩.)	అదితిః పాశాక్.		(౧౦౦౬.)
అథ య దతః పరః.	ఛాం-౩-౧౩-౭.	(౩౩౯, ౩౪౩,	అద్భిః పరిదధతి.	ఛాం-౫-౨-౨.	(౮౫౫, ౮౫౬.)
		౪౮౭, ౫౧౧.)	అద్భ్యః పృథివీ.	తై-ఆ-౧-౨.	(౭౧౦.)
అథ యదా నుషుప్తః.	బృ-౪-౧-౧౯.	(౮౦౨.)	అద్భ్యస్సంభూతః.	తై-నా-౧౭.	(౮౨౯.)
అథ యదిద మస్తీక్.	ఛాం-౧-౧-౧.	(౪౩౯, ౪౪౧,	అధర్వాక్కిరసఃపుచ్చమ్.	తై-ఆ-౩౨.	(౨౯౬.)
		౮౮౫.)	అధస్తాత్సమిధంధారయక్.		(౯౨౮.)
అథ యదుచా స్తిచ్చస్యం.	ఛాం-౪-౧౫-౫.	(౯౯౬.)	అధ్యాత్మయోగాధిగమేన.	కఠ-౧-౨-౧౨.	(౫౦౫.)
అథ యో ౭న్యామ్.	బృ-౩-౪-౧౦.	(౪౯౯, ౫౦౦.)	అధిష్ఠానం తథా కర్తా.	గీ-౧౮-౧౪.	(౪౯౯, ౪౯౮.)
అథ య త్రైతనాకాశం.	ఛాం-౧-౧౨-౪.	(౪౫౧.)	అధీతా భగవన్వేదాః.	పరమసంహితా.	(౬౯౩.)
అథ య త్రైతదస్తాత్.	ఛాం-౧-౬-౫.	(౯౯౧)	అనగ్నం కుగ్విన్తో మన్యస్తే.	బృ-౧-౧-౧౪.	(౮౫౫.)
అథ య త్రైత్సుప్తః.	ఛాం-౧-౬-౩.	(౮౦౨.)	అనగ్నం కురుత.	“కుర్వన్తోమన్యస్తే” ఇత్యత్ర	
అథ యో దక్షిణే			కురుత ఇతి వాచసనేయినాం పాఠః.		
ప్రమాయతే.	తై-నా-౧౦౭.	(౯౯౪.)	అనశ్చన్న మ్యా౭భి	ముం-౩-౧-౧.	(౫౯౨.)
అథ యో వేదేదమ్.	ఛాం-౧-౧౨౫.	(౯౬, ౭౨౩.)	అనాదిమాయయా.	మాం-౨-౫౦-౨౧.	(౪౮, ౧౯౦.)
అథ యో ౭యుం ముఖ్యః.	ఛాం-౧-౫-౩.	(౭౫౯, ౭౬౦.)	అనాదినిధనాహేయః.	శాన్తి-మోక్ష-౨౩౧-౫౬.	(౪౬౫)
అథ యో హేతాక్.	బృ-౩-౫౧౩.	(౭౫౭.)	అనాశీపరమార్థశ్చ.	వి-౨-౧౪-౨౪.	(౧౯౭)
అథ రథానధయోగాక్	బృ-౬-౩-౧౦.	(౭౯౮, ౧౦౨౮.)	అనాశ్రమినతిష్ఠేత్తు.	దక్ష-౧౭-౧౦.	(౯౪౧.)
అథ వేకాన్తాక్.			అన్నమయః పురుషః.	తై-ఆనం-౧౭.	(౨౯౫.)
అథ సోఽభయం గతః.	తై-ఆ-౭-౨.	(౭౯౯.)	అన్నమయంహి సోమ్య.	ఛాం-౬-౫-౪.	(౭౭౦, ౯౭౭)
అథ స్యష్టే పురుషమ్.		(౮౦౦.)	అన్నమశితం త్రేధా.	ఛాం-౬-౫-౧.	(౭౬౯, ౭౭౦, ౭౭౧.)
అథ హ శౌనకంచ కా.	ఛాం-౪-౩-౫.	(౪౭౯, ౪౮౦.)	అన్నం బ్రహ్మేతివ్యజ్ఞాత్.	తై-భృగు-౨-౭.	(౩౭౪.)
అథ హస్య వేద ముప.	గౌతమధర్మ-౨ప్ర-		అన్నస్యాన్నమ్-	బృ-౬-౪-౧౮.	(౫౧౯.)
	౧౨౭-౩నూ,	(౪౮౨.)	ఇతి మాధ్యస్థినాః.		
అథ హేమ మానస్యమ్.	బృ-౩-౩-౭.	(౮౪౧, ౮౪౨,	అన్నాదోపమదానః.	బృ-౬-౪-౨౪.	(౮౩౨.)
		౮౪౩.)	అన్నాదైవ ప్రజాః.	తై-ఆ-౨-౧.	(౩౦౦)
అథ హేమా దేవతాః.	కాషీ-౯౭.	(౮౪౭)	అన్యత్ర ధర్మాత్.	కఠ-౧-౨-౧౪.	(౨౬౧-౫౦౬.)
అథ హైనం గార్హపత్యః.	ఛాం-౪-౧౧-౧.	(౩౮౩, ౩౮౪.)	అన్యదేవ తద్విదితాత్.	కేన-౧-౩.	(౨౬౩.)
అథ హైనం వాగువాచ.	ఛాం-౫-౧-౧౩.	(౮౪౭.)	అన్యస్తపతరమ్.	బృ-౬-౪-౪.	(౯౮౩.)
అథాకామయమానః.	బృ-౬-౪-౬.	(౯౮౪.)	అనీశయా శోచతి.	ముం-౩-౧-౨.	(౫౯౨, ౬౩౧.)
అథాత అహక్కారాదేశః.	ఛాం. ౭-౨౫-౧, ౨.	(౪౩౦.)	అనీశచ్ఛాత్తా.	శ్వే-౧-౮.	(౫౮౮, ౫౯౨,
అథాత ఆత్మాదేశః.					౪౪౧.)
అథాత ఆదేశో నేతి.	బృ-౪-౩-౬.	(౮౧౪, ౮౧౯.)	అనుప్రవిశ్య నామ.	ఛాం-౬-౩-౨.	(౭౬౬.)
అథాతో ధర్మజ్ఞానా.	పూర్వ-౧-౧-౧.	(౧౪.)	అనుమ ఏతాం భగవః.	ఛాం-౪-౨-౨.	(౩౧, ౪౭౮, ౫౫౫.)
అథాస్తిక్ ప్రాణః.	కాషీ-౪-౧౯.	(౫౨౭, ౫౨౯,	అనువిద్య విజ్ఞానాతి.	ఛాం-౧-౧౨-౬.	(౩౦.)
		౫౩౦.)	అనేన జీవేనాత్మనా.	ఛాం-౬-౩-౨.	(౧౯౦, ౨౦౨,
అధైతమేవాధ్యానమ్.	ఛాం-౫-౧౦-౫.	(౭౯౦, ౯౯౪.)	౨౧౨, ౨౯౦, ౨౯౪, ౩౦౦, ౩౦౧, ౩౫౭, ౪౫౮, ౪౮౯, ౫౨౫,		
అధైతయోః పథోః.	ఛాం-౫-౧౦-౮.	(౭౮౭)	౫౪౧, ౬౦౮, ౬౧౯, ౭౬౭, ౭౬౮, ౭౭౦, ౮౧౦, ౯౮౦.)		

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.
అస్యోస్తర ఆత్మనంద.	తై-ఆ-౧-౨.	(౨౯౫, ౨౯౬, ౨౯౭.)	అయం లోకో నాస్తి.	కర-౧-౨-౬.	(౭౦౫.)
అస్యోస్తర ఆత్మవిజ్ఞాన.	తై-ఆ-౨-౧.	(౩౦౦.)	అయం వావ లోకః.	బృ-అగ్నిరహస్యే.	(౯౦౦, ౯౦౩.)
అస్యోస్తర ఆత్మప్రాణ.	తై-ఆ-౨-౨.	(౨౯౭.)	అయం సోఽగ్నిరితి.	యజుః-౫-౨-౩.	(౪౬౬.)
అస్యోస్తర ఆత్మమనః.	తై-ఆ-౩-౨.	(౨౯౭.)	అరణ్య మియాత్.		(౯౪౨.)
అన్య తేనహి ప్రత్యాధాః.	ఛాం-౨-౩-౨.	(౪౭, ౧౬౫, ౧౭౨.)	అరాధిత రథనాథౌ.	ముం-౨-౨-౬.	(౪౧౬.)
అన్య ప్రవిష్టశ్చాస్తా.	యజుః-అరణ్య-౩-ప్ర-౧౧౯.	(౧౫౯, ౨౦౧, ౨౦౨, ౨౦౩, ౨౦౪, ౨౦౫, ౨౦౬, ౨౦౭, ౨౦౮, ౨౦౯.)	అరావగ్నిలక్ష్మమనః.	బృ-౨-౨-౩.	(౫౧౧.)
అన్య హి శ్చ తత్సర్వమ్.	తై-నా-౧౩-అను.	(౨౩౦, ౨౯౪)	అరుణైకహాయన్య.	యజుః-౬-౧-౬.	(౩౦౭, ౩౦౮, ౩౦౯.)
అన్య రాత్న.	శతపథ-౧-౬-౩.	(౩౭౧.)	అరూపమనామయమ్.	శ్వే-౩-౧౦.	(౨౨౯.)
అన్య దేవాన్యతద్భవతి.	బృ-౫-౨-౧౦.	(౨౧, ౨౫.)	అర్చిషోఽహః.	ఛాం-౪-౧౫-౫.	(౯౯౨, ౧౦౦౧.)
అన్య రీరే నిహితః.	నుబాల-౭ఖం-౧.	(౩౯౧.)	అర్థేభ్యశ్చ పరం మనః.	కర-౧-౩-౧౦.	(౪౯౯.)
అన్యోభవిష్యసి.	ఛాం-౫-౧౩-౨.	(౯౦౭.)	అర్థైక త్వే ద్రవ్యగుణయోః.	పూర్వ-౩-౧-౧౨.	(౩౦౭)
అప పునఃమృత్యుమ్.	బృ-౫-౨-౧౦.	(౯౦౪, ౯౦౫.)	అవక్రిష్టిగుణశ్చ తద్వత్.	పూర్వ-౬-౨-౨౨.	(౯౪౩.)
అపః ప్రాణతి.	అష్ట-౩-౨-౪.	(౭౭౭.)	అవాస్తరతపా నామ.	భారత శాన్తి-మోక్ష.	(౬౯౫.)
అపరేయమిత స్తవన్యం.	గీ-౭-౫.	(౨౧౧, ౫౦౩)		౩౫౦౭-౬౫. శ్లో.	
అపహతేపాస్తా.	ఛాం-౨-౭-౧.	(౨౦౦, ౨౦౩, ౩౧౯, ౩౩౧, ౫౫౪, ౫౯౨, ౬౩౨, ౬౩౪, ౮౦౮, ౮౯౨, ౯౨౧, ౧౦౨౧.)	అవాతమ్. (ఋగ్వేద.)	౨-౭-౧౦-౧౧.	(౭౫౮.)
అపహతేపాపకృత్యామ్.	ఛాం-౪-౧౧-౨.	(౩౮౪.)	అన్య క్తమక్షరే లీయతే.	నుబాల-౭ఖం.	(౧౮౯, ౨౧౧, ౪౩౨, ౫౫౬.)
అపక్షయవినాశాభ్యామ్.	వి-౧-౨-౧౧.	(౧౪౦.)	అన్య క్తంపురుషే బ్రహ్మ.	మోక్ష-౨౭-౧౪.	(౫౫౧, ౫౮౩.)
అపాణిపాదో జవనః.	శ్వే-౩-౧౯.	(౫౯౨, ౫౯౩.)	అన్య క్తాత్పురుషగిపరః.	కర-౧-౩-౧౧.	(౫౦౨.)
అప్రాణోహ్యమనాః.	ముం-౨-౧-౨.	(౨౬౧, ౩౬౪, ౩౬౬, ౫౯౨)	అన్య క్తాదివిశేషాస్తమ్.	భారత.	(౫౫౭.)
అపితుమాక్యశేషత్వాత్.	పూర్వ-౧౦-౨-౪.	(౨౬౬.)	అవిజ్ఞాతం విజానతామ్.	కేన-౨-౩.	(౧౨౯.)
అభయం వైబ్రహ్మ భవతి.	బృ-౬-౪-౨౫.	(౨౨౬)	అవిద్యాకర్తృసంజ్ఞాన్య.	వి-౬-౭-౬౧.	(౧౫౯, ౧౬౪.)
అభినిష్పద్యతే.	ఛాం-౨-౧౨-౨.	(౧౦౧౫.)	అశరీరం శరీరేషు.	కర-౧-౨-౨౨.	(౨౬౧, ౫౯౩, ౫౯౫.)
అభిసమావృత్య.	ఛాం-౨-౧౫-౧.	(౯౪౨.)	అశరీరంవాపనస్తమ్.	ఛాం-౨-౧౨-౧.	(౨౯౪, ౨౬౮, ౨౬౯, ౧౦౨౬.)
అమృతస్యైవ సేతుః.	ముం-౨-౨-౫.	(౪౧౬, ౨౨౬, ౨౨౭.)	అశబ్ద మన్వర్త్యమ్.	కర-౧-౩-౧౫.	(౩౬౯, ౫౦౩, ౫౦౭.)
అమృతత్వస్యతునాశాస్తి.	బృ-౬-౫-౩.	(౫౩౫-౫౩౭.)	అశ్వేష రోమాణి.	ఛాం-౨-౧౩-౧.	(౪౮౮, ౨౬౪, ౨౬౫, ౯౮౨, ౧౦౦౭.)
అమృతత్వం భజస్తే.	కర-౧-౧-౧౩.	(౫౦౫.)	అశివ్యన్నాచామేత్.	బృ-౨-౧-౧౪.	(౨౫౫)
అమృతస్యపరం సేతుమ్.	శ్వే-౬-౧౯.	(౨౨౬.)	అశిత్వాచాచామేత్.	ఏవంవాజననేయనః.	
అమానం మానంచ.	బృ-౫-౫-౧.	(౯౪౨.)	అసద్యేషదమగ్ర ఆసీత్.	తై-ఆ-౭-౧.	(౫౨౨, ౫౨౪, ౫౨౫, ౬౨౬, ౭౫౧, ౭౫౨, ౮౯౫, ౮౯౬.)
అమృత్యుపారే.	తై-నా-౧౨-అను-౧.	(౨౨౯.)	అసదేవేదమగ్ర ఆసీత్.	ఛాం-౩-౧౯-౧.	(౫౨౨, ౫౨౫, ౬౨౬, ౬౨౭.)
అయమగ్నిరైవోన్మాసరిః.	బృ-౭-౯-౧.	(౪౦౪.)	అసన్నేవ స భవతి.	తై-ఆ-౬-౧.	(౧౨౯, ౨౯౬.)
అయ మత్తై బ్రహ్మ.	బృ-౬-౪-౫.	(౨౬, ౨౬౩, ౨౬౪, ౬౨౯, ౭౪౨, ౭౪౫, ౧౦౧౯.)	అసత్యమప్రతిష్ఠస్తే.	గీ-౧౬-౨.	(౭౩౯.)
			అసన్గోహ్యయమ్.	బృ-౬-౩-౧౫.	(౨౬౧.)
			అస్యలోకస్యకాగతిః.	ఛాం-౧-౯-౧.	(౩౩౪.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.
అన్యసోమ్యపురుషస్య.	ఛాం-౬-౫-౬.	(౯౭౫.)	అక్షరాత్పరతఃపరః.	ముం-౨-౧-౨.	(౩౯౫, ౩౯౭, ౪౩౧, ౫౨౫, ౫౩౦.)
అన్యాలనుభవప్రహస్యమ్.	బృ-౫-౫-౫.	(౫౨, ౩౨౫.)	అక్షరాత్పరంభవతీహ.	ముం-౧-౧-౭.	(౩౯౬.)
అసావై లోకోఽగ్నిః.	బృ-౫-౨-౯.	(౪౦౫.)	అప్తవర్షం బ్రాహ్మణ మున		
అసావా ఆదిత్యః.	ఛాం-౩-౧-౧.	(౪౭౨, ౪౭౩, ౫౧౪.)	నయూత.	శతపథ.	(౧౫.)
అస్తిక్ ప్రాణః.	కాషీ-౪-౧౯.	(౫౨౭)	అప్తప్రకృతయష్టాశ.	గర్భాపనిషత్.	(౫౧౦.)
అస్తిక్ కామాస్యచూహితాః.	ఛాం-౫-౧-౫.	(౪౪౩)	అప్తప్రహః.	బృ-౫-౨-౯.	(౭౫౫.)
అస్తా చ్ఛరీరాత్.	ఛాం-౫-౩-౪.	(౫౪౧, ౫౫౫, ౧౦౭, ౧౦౦౫, ౧౦౨౬.)			
అస్తా న్తాయా సృజతే.	శ్వే-౪-౯.	(౧౫౯, ౨౧౦, ౫౧౨, ౫౧౩, ౫౪౫, ౫౫౧, ౫౫౭, ౬౩౧)			
అస్తి భగవౌ నామ్నః.	ఛాం-౭-౧-౫.	(౪౨౩.)	ఆకాశమేకంహి యజ్ఞ-ప్రాయ-ఆత్మ-౧౪౪.(౫౧౨, ౫౧౩.)		
అస్తి భగవౌ వాచః.	ఛాం-౭-౨-౨.	(౪౨౩.)	ఆకాశా ద్వయః.	తై-ఆ-౧-౨.	(౭౦౯)
అస్తి హి మధ్యాదిభ్యః.	బోధాయనః.	(౪౭౪.)	ఆకాశోహవై నామరూ-పయోః.	ఛాం-౫-౧౪-౧	(౩౩౬, ౪౫౫, ౪౫౯, ౫౧౦)
అసమాత్మా గుడాకేశ.	గీ-౧౦-౨౦.	(౪౬, ౧౧౦, ౧౬౫)	ఆఖ్యానాని శంసన్తి		(౯౩౧.)
అహ మిమా స్త్రీనః.	ఛాం-౬-౩-౨.	(౨౧౨.)	ఆచారహీనంనపునన్తి.	వసిష్ఠస్త్రుతి-౬౨-౩శ్లో	(౭౫౩.)
అహమేవచ వర్తామి.	అధర్వశిరఉపనిషత్ -౧	(౧౧౦.)	ఆచార్యకులాద్వేదమధీత్య.	ఛాం-౫-౧౫-౧.	(౯౨౦.)
అహమేవేదం వర్త్యమ్.	} ఛాం-౭-౨౫-౧.	(౪౨౪, ౪౨౯)	ఆచార్యస్తుతేగతింవక్తా.	ఛాం-౪-౧౪-౧.	(౩౫౪.)
అహమేవాధస్తాత్. ...			ఆచార్యాద్దైవహివిద్యా	ఛాం-౪-౯-౩.	(౩౪౪)
అహరహర్గచ్ఛన్త్యః.	ఛాం-౫-౩-౨.	(౪౪౬)	ఆజహరేమాశూద్రా.	ఛాం-౪-౨-౫	(౪౭౬, ౪౭౯.)
అహహరేత్వోహద్ర.	ఛాం-౪-౨-౩.	(౪౭౯)	ఆత్మన ఆకాశః.	తై-ఆ-౧-౨.	(౩౩౬, ౩౩౭.)
అహం కక్షీనానృషీః.	బృ-౩-౪-౧౦.	(౫౧౭.)	ఆత్మనస్తుకామాయు.	బృ-౬-౫-౬.	(౫౩౬, ౫౩౭, ౫౩౮)
అహంకారఇతీయమ్.	గీ-౭-౪.	(౨౧౧, ౫౦౩.)	ఆత్మనఃప్రాణః.	ఛాం-౭-౨౬-౧.	(౪౨౭, ౪౨౯.)
అహంకారవిమూఢాత్మా.	గీ-౩-౨౭	(౭౩౩.)	ఆత్మనోబ్రహ్మణోభేదం.	వి-౬-౭-౯౬.	(౧౬౪.)
అహం కృత్స్నస్య.	గీ-౭-౬.	(౧౧౦, ౧౩౬, ౫౩౩.)	ఆత్మనోవా అరే దర్శనేన.	బృ-౪-౪-౫.	(౫౩౬)
అహం తుతే తద్వత్త్వామి.	ఛాం-౪-౧౪-౩.	(౩౫౫.)	ఆత్మనిఖల్వరే దృష్టే.	బృ-౬-౫-౬.	(౫౪౨, ౬౨౨.)
అహం బ్రహ్మాస్మి.	బృ-౩-౪-౧౦.	(౯౫౭.)	ఆత్మనమేవ లోకం.	బృ-౩-౪-౧౫.	(౩౦, ౨౬౦, ౨౭౩)
అహం బీజప్రదఃషితా.	గీ-౧౪-౪.	(౧౧౦.)	ఆత్మనమేవమంవైశ్వానరం.	ఛాం-౫-౧౧-౬.	(౪౦౩, ౪౦౬, ౯౦౬, ౯౦౭.)
అహం మనురభవమ్.	బృ-౩-౪-౧౦.	(౫౧౭.)	ఆత్మా నారాయణః.	తై-నా-౧౧అను.	(౨౧౪)
అహం వైశ్వానరః.	గీ-౧౫-౧౪.	(౩౪౩, ౪౦౫.)	ఆత్మానం రథినం విద్ధి.	కఠ-౧-౩-౩.	(౩౭౯, ౪౯౭, ౪౯౯, ౫౦౭.)
అహం సర్వస్యప్రభవః.	గీ-౧౦-౫.	(౧౧౦, ౫౩౩, ౭౩౯)	ఆత్మేత్యేత్రాపానీత.	బృ-౩-౪-౭	(౪౯౩, ౨౬౦.)
అహంహి సర్వయజ్ఞానామ్.	గీ-౯-౨౪.	(౫౩౪.)	ఆత్మేత్యేతమగుక్తియాత్.	బోధాయనః,	(౪౯౯, ౨౦౫.)
అహంక్రేయసేవివదమానాః	బృ-౫-౧-౭.	(౫౪౭)	ఆత్మభావం నయత్యేనం.	వి-౬-౭-౩౦.	(౧౬౦.)
అక్షయంహవైచాతు	ఆపస్తంబ-శ్రౌత-౫ప్ర-		ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః.	బృ-౪-౪-౫.	(౩౦, ౩౨, ౨౨౩, ౨౬౦, ౨౫౯, ౫౩౫, ౫౩౬, ౫౩౭, ౫౩౮, ౫౪౨, ౫౪౩, ౫౪౪, ౫౪౫, ౫౪౬, ౫౪౭, ౫౪౮, ౫౪౯, ౫౫౦, ౫౫౧, ౫౫౨, ౫౫౩, ౫౫౪, ౫౫౫, ౫౫౬, ౫౫౭, ౫౫౮, ౫౫౯, ౫౬౦, ౫౬౧, ౫౬౨, ౫౬౩, ౫౬౪, ౫౬౫, ౫౬౬, ౫౬౭, ౫౬౮, ౫౬౯, ౫౭౦, ౫౭౧, ౫౭౨, ౫౭౩, ౫౭౪, ౫౭౫, ౫౭౬, ౫౭౭, ౫౭౮, ౫౭౯, ౫౮౦, ౫౮౧, ౫౮౨, ౫౮౩, ౫౮౪, ౫౮౫, ౫౮౬, ౫౮౭, ౫౮౮, ౫౮౯, ౫౯౦, ౫౯౧, ౫౯౨, ౫౯౩, ౫౯౪, ౫౯౫, ౫౯౬, ౫౯౭, ౫౯౮, ౫౯౯, ౬౦౦, ౬౦౧, ౬౦౨, ౬౦౩, ౬౦౪, ౬౦౫, ౬౦౬, ౬౦౭, ౬౦౮, ౬౦౯, ౬౧౦, ౬౧౧, ౬౧౨, ౬౧౩, ౬౧౪, ౬౧౫, ౬౧౬, ౬౧౭, ౬౧౮, ౬౧౯, ౬౨౦, ౬౨౧, ౬౨౨, ౬౨౩, ౬౨౪, ౬౨౫, ౬౨౬, ౬౨౭, ౬౨౮, ౬౨౯, ౬౩౦, ౬౩౧, ౬౩౨, ౬౩౩, ౬౩౪, ౬౩౫, ౬౩౬, ౬౩౭, ౬౩౮, ౬౩౯, ౬౪౦, ౬౪౧, ౬౪౨, ౬౪౩, ౬౪౪, ౬౪౫, ౬౪౬, ౬౪౭, ౬౪౮, ౬౪౯, ౬౫౦, ౬౫౧, ౬౫౨, ౬౫౩, ౬౫౪, ౬౫౫, ౬౫౬, ౬౫౭, ౬౫౮, ౬౫౯, ౬౬౦, ౬౬౧, ౬౬౨, ౬౬౩, ౬౬౪, ౬౬౫, ౬౬౬, ౬౬౭, ౬౬౮, ౬౬౯, ౬౭౦, ౬౭౧, ౬౭౨, ౬౭౩, ౬౭౪, ౬౭౫, ౬౭౬, ౬౭౭, ౬౭౮, ౬౭౯, ౬౮౦, ౬౮౧, ౬౮౨, ౬౮౩, ౬౮౪, ౬౮౫, ౬౮౬, ౬౮౭, ౬౮౮, ౬౮౯, ౬౯౦, ౬౯౧, ౬౯౨, ౬౯౩, ౬౯౪, ౬౯౫, ౬౯౬, ౬౯౭, ౬౯౮, ౬౯౯, ౭౦౦, ౭౦౧, ౭౦౨, ౭౦౩, ౭౦౪, ౭౦౫, ౭౦౬, ౭౦౭, ౭౦౮, ౭౦౯, ౭౧౦, ౭౧౧, ౭౧౨, ౭౧౩, ౭౧౪, ౭౧౫, ౭౧౬, ౭౧౭, ౭౧౮, ౭౧౯, ౭౨౦, ౭౨౧, ౭౨౨, ౭౨౩, ౭౨౪, ౭౨౫, ౭౨౬, ౭౨౭, ౭౨౮, ౭౨౯, ౭౩౦, ౭౩౧, ౭౩౨, ౭౩౩, ౭౩౪, ౭౩౫, ౭౩౬, ౭౩౭, ౭౩౮, ౭౩౯, ౭౪౦, ౭౪౧, ౭౪౨, ౭౪౩, ౭౪౪, ౭౪౫, ౭౪౬, ౭౪౭, ౭౪౮, ౭౪౯, ౭౫౦, ౭౫౧, ౭౫౨, ౭౫౩, ౭౫౪, ౭౫౫, ౭౫౬, ౭౫౭, ౭౫౮, ౭౫౯, ౭౬౦, ౭౬౧, ౭౬౨, ౭౬౩, ౭౬౪, ౭౬౫, ౭౬౬, ౭౬౭, ౭౬౮, ౭౬౯, ౭౭౦, ౭౭౧, ౭౭౨, ౭౭౩, ౭౭౪, ౭౭౫, ౭౭౬, ౭౭౭, ౭౭౮, ౭౭౯, ౭౮౦, ౭౮౧, ౭౮౨, ౭౮౩, ౭౮౪, ౭౮౫, ౭౮౬, ౭౮౭, ౭౮౮, ౭౮౯, ౭౯౦, ౭౯౧, ౭౯౨, ౭౯౩, ౭౯౪, ౭౯౫, ౭౯౬, ౭౯౭, ౭౯౮, ౭౯౯, ౮౦౦, ౮౦౧, ౮౦౨, ౮౦౩, ౮౦౪, ౮౦౫, ౮౦౬, ౮౦౭, ౮౦౮, ౮౦౯, ౮౧౦, ౮౧౧, ౮౧౨, ౮౧౩, ౮౧౪, ౮౧౫, ౮౧౬, ౮౧౭, ౮౧౮, ౮౧౯, ౮౨౦, ౮౨౧, ౮౨౨, ౮౨౩, ౮౨౪, ౮౨౫, ౮౨౬, ౮౨౭, ౮౨౮, ౮౨౯, ౮౩౦, ౮౩౧, ౮౩౨, ౮౩౩, ౮౩౪, ౮౩౫, ౮౩౬, ౮౩౭, ౮౩౮, ౮౩౯, ౮౪౦, ౮౪౧, ౮౪౨, ౮౪౩, ౮౪౪, ౮౪౫, ౮౪౬, ౮౪౭, ౮౪౮, ౮౪౯, ౮౫౦, ౮౫౧, ౮౫౨, ౮౫౩, ౮౫౪, ౮౫౫, ౮౫౬, ౮౫౭, ౮౫౮, ౮౫౯, ౮౬౦, ౮౬౧, ౮౬౨, ౮౬౩, ౮౬౪, ౮౬౫, ౮౬౬, ౮౬౭, ౮౬౮, ౮౬౯, ౮౭౦, ౮౭౧, ౮౭౨, ౮౭౩, ౮౭౪, ౮౭౫, ౮౭౬, ౮౭౭, ౮౭౮, ౮౭౯, ౮౮౦, ౮౮౧, ౮౮౨, ౮౮౩, ౮౮౪, ౮౮౫, ౮౮౬, ౮౮౭, ౮౮౮, ౮౮౯, ౮౯౦, ౮౯౧, ౮౯౨, ౮౯౩, ౮౯౪, ౮౯౫, ౮౯౬, ౮౯౭, ౮౯౮, ౮౯౯, ౯౦౦, ౯౦౧, ౯౦౨, ౯౦౩, ౯౦౪, ౯౦౫, ౯౦౬, ౯౦౭, ౯౦౮, ౯౦౯, ౯౧౦, ౯౧౧, ౯౧౨, ౯౧౩, ౯౧౪, ౯౧౫, ౯౧౬, ౯౧౭, ౯౧౮, ౯౧౯, ౯౨౦, ౯౨౧, ౯౨౨, ౯౨౩, ౯౨౪, ౯౨౫, ౯౨౬, ౯౨౭, ౯౨౮, ౯౨౯, ౯౩౦, ౯౩౧, ౯౩౨, ౯౩౩, ౯౩౪, ౯౩౫, ౯౩౬, ౯౩౭, ౯౩౮, ౯౩౯, ౯౪౦, ౯౪౧, ౯౪౨, ౯౪౩, ౯౪౪, ౯౪౫, ౯౪౬, ౯౪౭, ౯౪౮, ౯౪౯, ౯౫౦, ౯౫౧, ౯౫౨, ౯౫౩, ౯౫౪, ౯౫౫, ౯౫౬, ౯౫౭, ౯౫౮, ౯౫౯, ౯౬౦, ౯౬౧, ౯౬౨, ౯౬౩, ౯౬౪, ౯౬౫, ౯౬౬, ౯౬౭, ౯౬౮, ౯౬౯, ౯౭౦, ౯౭౧, ౯౭౨, ౯౭౩, ౯౭౪, ౯౭౫, ౯౭౬, ౯౭౭, ౯౭౮, ౯౭౯, ౯౮౦, ౯౮౧, ౯౮౨, ౯౮౩, ౯౮౪, ౯౮౫, ౯౮౬, ౯౮౭, ౯౮౮, ౯౮౯, ౯౯౦, ౯౯౧, ౯౯౨, ౯౯౩, ౯౯౪, ౯౯౫, ౯౯౬, ౯౯౭, ౯౯౮, ౯౯౯, ౧౦౦, ౧౦౧, ౧౦౨, ౧౦౩, ౧౦౪, ౧౦౫, ౧౦౬, ౧౦౭, ౧౦౮, ౧౦౯, ౧౧౦, ౧౧౧, ౧౧౨, ౧౧౩, ౧౧౪, ౧౧౫, ౧౧౬, ౧౧౭, ౧౧౮, ౧౧౯, ౧౨౦, ౧౨౧, ౧౨౨, ౧౨౩, ౧౨౪, ౧౨౫, ౧౨౬, ౧౨౭, ౧౨౮, ౧౨౯, ౧౩౦, ౧౩౧, ౧౩౨, ౧౩౩, ౧౩౪, ౧౩౫, ౧౩౬, ౧౩౭, ౧౩౮, ౧౩౯, ౧౪౦, ౧౪౧, ౧౪౨, ౧౪౩, ౧౪౪, ౧౪౫, ౧౪౬, ౧౪౭, ౧౪౮, ౧౪౯, ౧౫౦, ౧౫౧, ౧౫౨, ౧౫౩, ౧౫౪, ౧౫౫, ౧౫౬, ౧౫౭, ౧౫౮, ౧౫౯, ౧౬౦, ౧౬౧, ౧౬౨, ౧౬౩, ౧౬౪, ౧౬౫, ౧౬౬, ౧౬౭, ౧౬౮, ౧౬౯, ౧౭౦, ౧౭౧, ౧౭౨, ౧౭౩, ౧౭౪, ౧౭౫, ౧౭౬, ౧౭౭, ౧౭౮, ౧౭౯, ౧౮౦, ౧౮౧, ౧౮౨, ౧౮౩, ౧౮౪, ౧౮౫, ౧౮౬, ౧౮౭, ౧౮౮, ౧౮౯, ౧౯౦, ౧౯౧, ౧౯౨, ౧౯౩, ౧౯౪, ౧౯౫, ౧౯౬, ౧౯౭, ౧౯౮, ౧౯౯, ౨౦౦, ౨౦౧, ౨౦౨, ౨౦౩, ౨౦౪, ౨౦౫, ౨౦౬, ౨౦౭, ౨౦౮, ౨౦౯, ౨౧౦, ౨౧౧, ౨౧౨, ౨౧౩, ౨౧౪, ౨౧౫, ౨౧౬, ౨౧౭, ౨౧౮, ౨౧౯, ౨౨౦, ౨౨౧, ౨౨౨, ౨౨౩, ౨౨౪, ౨౨౫, ౨౨౬, ౨౨౭, ౨౨౮, ౨౨౯, ౨౩౦, ౨౩౧, ౨౩౨, ౨౩౩, ౨౩౪, ౨౩౫, ౨౩౬, ౨౩౭, ౨౩౮, ౨౩౯, ౨౪౦, ౨౪౧, ౨౪౨, ౨౪౩, ౨౪౪, ౨౪౫, ౨౪౬, ౨౪౭, ౨౪౮, ౨౪౯, ౨౫౦, ౨౫౧, ౨౫౨, ౨౫౩, ౨౫౪, ౨౫౫, ౨౫౬, ౨౫౭, ౨౫౮, ౨౫౯, ౨౬౦, ౨౬౧, ౨౬౨, ౨౬౩, ౨౬౪, ౨౬౫, ౨౬౬, ౨౬౭, ౨౬౮, ౨౬౯, ౨౭౦, ౨౭౧, ౨౭౨, ౨౭౩, ౨౭౪, ౨౭౫, ౨౭౬, ౨౭౭, ౨౭౮, ౨౭౯, ౨౮౦, ౨౮౧, ౨౮౨, ౨౮౩, ౨౮౪, ౨౮౫, ౨౮౬, ౨౮౭, ౨౮౮, ౨౮౯, ౨౯౦, ౨౯౧, ౨౯౨, ౨౯౩, ౨౯౪, ౨౯౫, ౨౯౬, ౨౯౭, ౨౯౮, ౨౯౯, ౩౦౦, ౩౦౧, ౩౦౨, ౩౦౩, ౩౦౪, ౩౦౫, ౩౦౬, ౩౦౭, ౩౦౮, ౩౦౯, ౩౧౦, ౩౧౧, ౩౧౨, ౩౧౩, ౩౧౪, ౩౧౫, ౩౧౬, ౩౧౭, ౩౧౮, ౩౧౯, ౩౨౦, ౩౨౧, ౩౨౨, ౩౨౩, ౩౨౪, ౩౨౫, ౩౨౬, ౩౨౭, ౩౨౮, ౩౨౯, ౩౩౦, ౩౩౧, ౩౩౨, ౩౩౩, ౩౩౪, ౩౩౫, ౩౩౬, ౩౩౭, ౩౩౮, ౩౩౯, ౩౪౦, ౩౪౧, ౩౪౨, ౩౪౩, ౩౪౪, ౩౪౫, ౩౪౬, ౩౪౭, ౩౪౮, ౩౪౯, ౩౫౦, ౩౫౧, ౩౫౨, ౩౫౩, ౩౫౪, ౩౫౫, ౩౫౬, ౩౫౭, ౩౫౮, ౩౫౯, ౩౬౦, ౩౬౧, ౩౬౨, ౩౬౩, ౩౬౪, ౩౬౫, ౩౬౬, ౩౬౭, ౩౬౮, ౩౬౯, ౩౭౦, ౩౭౧, ౩౭౨, ౩౭౩, ౩౭౪, ౩౭౫, ౩౭౬, ౩౭౭, ౩౭౮, ౩౭౯, ౩౮౦, ౩౮౧, ౩౮౨, ౩౮౩, ౩౮౪, ౩౮౫, ౩౮౬, ౩౮౭, ౩౮౮, ౩౮౯, ౩౯౦, ౩౯౧, ౩౯౨, ౩౯౩, ౩౯౪, ౩౯౫, ౩౯౬, ౩౯౭, ౩౯౮, ౩౯౯, ౪౦౦, ౪౦౧, ౪౦౨, ౪౦౩, ౪౦౪, ౪౦౫, ౪౦౬, ౪౦౭, ౪౦౮, ౪౦౯, ౪౧౦, ౪౧౧, ౪౧౨, ౪౧౩, ౪౧౪, ౪౧౫, ౪౧౬, ౪౧౭, ౪౧౮, ౪౧౯, ౪౨౦, ౪౨౧, ౪౨౨, ౪౨౩, ౪౨౪, ౪౨౫, ౪౨౬, ౪౨౭, ౪౨౮, ౪౨౯, ౪౩౦, ౪౩౧, ౪౩౨, ౪౩౩, ౪౩౪, ౪౩౫, ౪౩౬, ౪౩౭, ౪౩౮, ౪౩౯, ౪౪౦, ౪౪౧, ౪౪౨, ౪౪౩, ౪౪౪, ౪౪౫, ౪౪౬, ౪౪౭, ౪౪౮, ౪౪౯, ౪౫౦, ౪౫౧, ౪౫౨, ౪౫౩, ౪౫౪, ౪౫౫, ౪౫౬, ౪౫౭, ౪౫౮, ౪౫౯, ౪౬౦, ౪౬౧, ౪౬౨, ౪౬౩, ౪౬౪, ౪౬౫, ౪౬౬, ౪౬౭, ౪౬౮, ౪౬౯, ౪౭౦, ౪౭౧, ౪౭౨, ౪౭౩, ౪౭౪, ౪౭౫, ౪౭౬, ౪౭౭, ౪౭౮, ౪౭౯, ౪౮౦, ౪౮౧, ౪౮౨, ౪౮౩, ౪౮౪, ౪౮౫, ౪౮౬, ౪౮౭, ౪౮౮, ౪౮౯, ౪౯౦, ౪౯౧, ౪౯౨, ౪౯౩, ౪౯౪, ౪౯౫, ౪౯౬, ౪౯౭, ౪౯౮, ౪౯౯, ౫౦౦, ౫౦౧, ౫౦౨, ౫౦౩, ౫౦౪, ౫౦౫, ౫౦౬, ౫౦౭, ౫౦౮, ౫౦౯, ౫౧౦, ౫౧౧, ౫౧౨, ౫౧౩, ౫౧౪, ౫౧౫, ౫౧౬, ౫౧౭, ౫౧౮, ౫౧౯, ౫౨౦, ౫౨౧, ౫౨౨, ౫౨౩, ౫౨౪, ౫౨౫, ౫౨౬, ౫౨౭, ౫౨౮, ౫౨౯, ౫౩౦, ౫౩౧, ౫౩౨, ౫౩౩, ౫౩౪, ౫౩౫, ౫౩౬, ౫౩౭, ౫౩౮, ౫౩౯, ౫౪౦, ౫౪౧, ౫౪౨, ౫౪౩, ౫౪౪, ౫౪౫, ౫౪౬, ౫౪౭, ౫౪౮, ౫౪౯, ౫౫౦, ౫౫౧, ౫౫౨, ౫౫౩, ౫౫౪, ౫౫౫, ౫౫౬, ౫౫౭, ౫౫౮, ౫౫౯, ౫౬౦, ౫౬౧, ౫౬౨, ౫౬౩, ౫౬౪, ౫౬౫, ౫౬౬, ౫౬౭, ౫౬౮, ౫౬౯, ౫౭౦, ౫౭౧, ౫౭౨, ౫౭౩, ౫౭౪, ౫౭౫, ౫౭౬, ౫౭౭, ౫౭౮, ౫౭౯, ౫౮౦, ౫౮౧, ౫౮౨, ౫౮౩, ౫౮౪, ౫౮౫, ౫౮౬, ౫౮౭, ౫౮౮, ౫౮౯, ౫౯౦, ౫౯౧, ౫౯౨, ౫౯౩, ౫౯౪, ౫౯౫, ౫౯౬, ౫౯౭, ౫౯౮, ౫౯౯, ౬౦౦, ౬౦౧, ౬౦౨, ౬౦౩, ౬౦౪, ౬౦౫, ౬౦౬, ౬౦౭, ౬౦౮, ౬౦౯, ౬౧౦, ౬౧౧, ౬౧౨, ౬౧౩, ౬౧౪, ౬౧౫, ౬౧౬, ౬౧౭, ౬౧౮, ౬౧౯, ౬౨౦, ౬౨౧, ౬౨౨, ౬౨౩, ౬౨౪, ౬౨౫, ౬౨౬, ౬౨౭, ౬౨౮, ౬౨౯, ౬౩౦, ౬౩౧, ౬౩౨, ౬౩౩, ౬౩౪, ౬౩౫, ౬౩౬, ౬౩౭, ౬౩౮, ౬౩౯, ౬౪౦, ౬౪౧, ౬౪౨, ౬౪౩, ౬౪౪, ౬౪౫, ౬౪౬, ౬౪౭, ౬౪౮, ౬౪౯, ౬౫౦, ౬౫౧, ౬౫౨, ౬౫౩, ౬౫౪, ౬౫౫, ౬౫౬, ౬౫౭, ౬౫౮, ౬౫౯, ౬౬౦, ౬౬౧, ౬౬౨, ౬౬౩, ౬౬౪, ౬౬౫, ౬౬౬, ౬౬౭, ౬౬౮, ౬౬౯, ౬౭౦, ౬౭౧, ౬౭౨, ౬౭౩, ౬౭౪, ౬౭౫, ౬౭౬, ౬౭౭, ౬౭౮, ౬౭౯, ౬౮౦, ౬౮౧, ౬౮౨, ౬౮౩, ౬౮౪, ౬౮౫, ౬౮౬, ౬౮౭, ౬౮౮, ౬౮౯, ౬౯౦, ౬౯౧, ౬౯౨, ౬౯౩, ౬౯౪, ౬౯౫, ౬౯౬, ౬౯౭, ౬౯౮, ౬౯౯, ౭౦౦, ౭౦౧, ౭౦౨, ౭౦౩, ౭౦౪, ౭౦౫, ౭౦౬, ౭౦౭, ౭౦౮, ౭౦౯, ౭౧౦, ౭౧౧, ౭౧౨, ౭౧౩, ౭౧౪, ౭౧౫, ౭౧౬, ౭౧౭, ౭౧౮, ౭౧౯, ౭౨౦, ౭౨౧, ౭౨౨, ౭౨౩, ౭౨౪, ౭౨౫, ౭౨౬, ౭౨౭, ౭౨౮, ౭౨౯, ౭౩౦, ౭౩౧, ౭౩౨, ౭౩౩, ౭౩౪, ౭౩౫, ౭౩౬, ౭౩౭, ౭౩౮, ౭౩

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.
ఆత్మవా ఇదమేకవేదాగ్ర- ఆసీత్.	ఐతరేయ-౧-౧-౧. (౫౬, ౨౫౩, ౩౩౧, ౩౩౪, ౩౩౫, ౩౩౬, ౫౩౯, ౫౯౨, ౬౨౩, ౬౩౫, ౭౫౨, ౮౫౧, ౧౦౩౨)		ఇదం జ్ఞాన ముపాశ్రిత్య.	గీ-౧౪-౨. (౧౬౦, ౮౫౩, ౧౦౧౯.)	
ఆత్మేన్ద్రియమనోయుక్తం.	కఠ-౧-౩-౪. (౨౬౨)		ఇదం పుచ్చం ప్రతిష్ఠ.	తై-ఆ-౧-౩. (౨౯౬.)	
ఆత్మేనేదం సర్వమ్.	ఛాం-౨-౨౫-౨. (౪౨౩, ౪౩౦, ౬౨౨, ౮౧౯, ౮౩౦.)		ఇదం బ్రహ్మేదం త్పత్రం.	బృ-౬-౫-౨. (౫౩౬)	
ఆదిసర్గ మహం వత్సే.	వారాహ-౨౮-౫శ్లో. (౪౬౯.)		ఇదం మహేవానివదం.	భార-శాన్తి-మో-౩౪౦౮-౧౧౧. (౬౯౪.)	
ఆనన్దోబ్రహ్మేతివ్యభా- నాత్.	తై-భృగు-౬-౧. (౪౫, ౧౩౦, ౨౫౬, ౩౨౪, ౩౫౯, ౩౬౭, ౫౫౪, ౭౨౭, ౮౫౦.)		ఇద మపి తే వేదప్రతేన.	సమాచారాఖ్య. (౮౩౭.)	
ఆనన్దా ఆజహ్ ఆమృతః.	కాషీ-౩-౯. (౩౫౩, ౩౫౪)		ఇదం వా ఆగ్రే నైవ.	అష్ట-౨-౯౪సు (౬౨౬, ౬౨౭, ౬౩౫.)	
ఆనన్దమయ మాత్మానముప- సంక్రమాతి.	తై-ఆ-౮-౫. (౩౨౪)		ఇదం శతసహస్రాద్ధి.	భార-శాన్తి-మో-౩౪౦౮-౧౧౧. (౬౯౪)	
ఆనన్దమయ మాత్మాన ముప- సంక్రమ్య.	తై-భృగు-౧౦-౫. (౩౨౪.)		ఇదం శ్రేయ ఇదం బ్రహ్మ.	భా-శాన్తి-మో-౩౩౬-౩౨. (౬౯౪.)	
ఆనన్దంబ్రహ్మోవిద్వాత్.	తై-ఆ-౯-౧. (౧౩౦, ౩౨౨, ౩౨౪, ౭౨౭.)		ఇదం సర్వం యదయమాత్మ.	బృ-౬-౫-౨. (౪౫, ౨౭౨, ౫౩౫, ౫౩౬, ౬౨౨.)	
ఆనీదవాతమ్.	ఋగ్వే-౮-౭-౧౦-౧౧-౨. (౭౫౮.)		ఇదం సర్వ మన్మజత.	తై-ఆ-౬-౨. (౩౧౩, ౩౨౩, ౫౨౫.)	
ఆపః పీతాస్త్రీధా.	ఛాం-౬-౫-౨. (౭౬౯, ౭౭౦)		ఇన్ద్రో శృచీపతి ర్వతేన.		(౩౪౪)
ఆపఃపురుషవచనః	ఛాం-౫-౯-౧. (౭౭౫)		ఇన్ద్రాగచ్ఛ హరిష ఆగచ్ఛ.	యజుః-ఆరణ-౧౮-౧౨-ఆసు. (౪౬౨.)	
ఆపోమయఃప్రాణః.	ఛాం-౬-౬-౫. (౯౫౪, ౯౭౭.)		ఇన్ద్రాయ రాక్షేపురో	} యజుః-కాం-౨-౩ ౬. (౪౬౨.)	
ఆపోవాఽకామయన్త.	యజుః-అష్ట-౩-౧-౫ఆసు.	(౫౯౦.)	ఇన్ద్రాయ ఆధిరాజాయ		
			ఇన్ద్రాయ స్వ రాక్షే.		
ఆపో వాన ఇతి.	బృ-౮-౧-౧౪ (౮౫౫, ౮౫౬.)		ఇన్ద్రాయాణి దక్షైకంచ	గీ-౧౩-౫. (౭౫౬, ౭౫౭.)	
ఆబ్రహ్మభవనాత్.	గీ-౮-౧౬. (౧౦౦౫.)		ఇన్ద్రాయేభ్యః పరాహ్యధాః.	కఠ-౧-౩-౧౦. (౪౯౬, ౪౯౭, ౪౯౯.)	
ఆబ్రహ్మస్తమృపర్యన్తాః.	విష్ణుభ ర్ష-౧౦౪౪-౨౩, (౧౪౪.) ౨౪, ౨౫, ౨౬.శ్లో.		ఇన్ద్రో మయాభిః.	బృ-౪-౫-౧౯ (౪౮, ౧౯౦, ౨౦౭)	
ఆరాగ్రమాత్రోహ్యవరోపి.	శ్వే-౫-౮. (౭౨౫.)		ఇన్ద్రోహవైపుత్రం హతేవ.	ఐతరేయః. (౮౬౩.)	
ఆరూఢోనైష్ఠికం ధర్మం.	ఆగ్నేయ-౧౬౫-౨౩. (౯౪౩.)		ఇమాల్లోకాకామాన్నీ.	తై-భృగు-౧౦-౫. (౧౦౩౩.)	
ఆరమ్భణం సంశీలనమ్.	బోధాయన. (౩౭)		ఇమాస్మిన్లో దేవతాః.	ఛాం-౬-౩-౭. (౫౧౪.)	
ఆర్షంధర్మోపదేశంచ.	మను-౧౨-౧౦౬. (౫౯౭.)		ఇయమేవజాహుస్సర్వలోలోకః.	(౯౩౦.)	
ఆవిస్సన్నిహితమ్.	ముం-౨-౨-౧. (౪౦౦)		ఇయాజ సోపి సుబహుకా.	వి-౬-౬-౧౨. (౩౯, ౯౧౯.)	
ఆసీదిదం తమోభూతం.	మను-౧-౨౫. (౪౬౯, ౫౫౧.)		ఇష్టాపూర్తం బహుధా.	తై నా-౧౪సు. (౬౫౦-౮౩౪.)	
ఆను తదానాడీషునుప్తః.	ఛాం-౮-౬-౩. (౮౦౨.)		ఇష్టాపూర్తే దత్త మిత్యు-	ఛాం-౫-౧౦-౩. (౭౮౬.)	
ఆచారకుర్ధా సర్వకుర్ధిః.	ఛాం-౭-౨౬-౨. (౩౭, ౯౩౬, ౯౫౧.)		పానతే.		
—o—o—o—			—o—o—o—		
ఇ			ఈ		
ఇతి తు పశ్చాత్త్యమ్.	ఛాం-౫-౯-౧. (౭౭౫, ౭౭౭.)		ఈశ్వరస్సర్వభూతానాం.	గీ-౧౮-౬౧. (౧౬౫, ౩౭౨, ౪౯౯, ౭౩౮.)	
ఇతి యస్యస్యాదధా.	ఛాం-౩-౧౪-౪. (౩౭౫)		ఈశానోభూతభవ్యస్య.	కఠ-౨-౪-౧౩. (౪౫౬.)	
ఇతిహసపురాణాభ్యామ్.	భా-ఆది-౧-౨౩. (౧౪౬)		ఈశానాస్య మిదం సర్వం.	ఈశా-౧-౨. (౯౨౫.)	

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.
ఉ			ఋషిం ప్రసూతం.		
ఉక్కుమితివైప్రజాః.		(౯౦౩)	ఋషయఃకావషేయాః.		(౫౦౧, ౫౦౪.)
ఉచ్చిష్టంవై మే పీతంస్యాత్.	ఛాం-౧-౧౦-౩.	(౯౩౬)	—ॐॐ—		
ఉత్తమాదేశమప్రాత్యః.	ఛాం-౬-౧-౩.	(౫౪౯, ౫౫౦.)	ఏ		
ఉత్తమఃపురుషస్త్వన్యః.	గీ-౧౫-౧౭.	(౧౩౬, ౧౬౫, ౨౧౫, ౨౧౬)	ఏక ఏవహి భూతాత్తా.	ఆమృతచి-౧౨.	(౨౧౨)
ఉత్తరేషాం చైతదవిరోధి.	కాత-౧౨-౩౭-౪౫.	(౯౪౩)	ఏకదేశస్థితస్యాగ్నేః.	వి-౧-౨౨-౫౬.	(౪౪౫)
ఉద్దాలోహవై.	ఛాం-౫-౧౧-౨.	(౪౦౪, ౯౦౬.)	ఏకదైవానుద్రష్టవ్యం.	బృ ౬-౧౪-౧౯.	(౨౫౫.)
ఉద్గీఢేనాత్యయామ.	బృ-౩-౩-౧.	(౨౪౩.)	ఏక స్వవీరూపభేదస్తు.	వి-౨-౧౪-౩౩.	(౧౬౪.)
ఉద్గీఢముపాసాంచక్రితే.	ఛాం-౧-౨-౭.	(౨౪౩.)	ఏకాన్తిన స్వదాబ్రహ్మ.	వి-౧-౬-౩౯.	(౯౨౭.)
ఉద్గీఢ ముపాసీత.	ఛాం-౧-౧-౧.	(౯౦౪, ౯౧౨, ౯౧౩, ౯౧౪, ౯౧౫.)	ఏకోదేవస్సర్వభూతేషు.	శ్వే-౬-౧౧.	(౨౬౨, ౬౦౪)
ఉద్గీఢ మనునమాహరతి.	ఛాం-౧-౫-౫.	(౯౧౩.)	ఏకోదేవప్రాబహుధానివిష్టః.	యజుః-ఆరణ్య-౩-౧౧-౧	(౬౦౪.)
ఉపత్యానేష్యే.	ఛాం-౪-౪-౫.	(౪౫౦.)	ఏకోహవై నారాయణః.	మ హూపనిషత్-౧౭-౧	(౨౫౪, ౩౩౧, ౬౨౩, ౬౩౪, ౬౪౪, ౧౦౩౨.)
ఉపవయస్తమ్.	ఛాం-౪-౧౧-౧.	(౩౫౪.)	ఏకం వా సంయోగరూప.	పూర్వ-౨-౪-౯.	(౨౩౬.)
ఉపసంపద్య.	ఛాం-౨-౧౨-౨.	(౧౦౧౬.)	ఏకమేవాద్వితీయమ్.	ఛాం-౬-౨-౧.	(౨౬౦)
ఉపాననంస్యాద్ధృవాను	} బోధాయన.	(౩౪.)	ఏతఏవ లోకాయదహేనా.	తై-నా-౨౦౭౫.	(౧౦౦౨.)
స్తృతిః.			ఏతమానస్తమయమాత్తా	} తై-భృగు-౧౦-౫.	(౧౬౦.)
ఉపాసీత.	ఛాం-౧-౧-౧.	(౭౩౩, ౯౩౦.)	నముపసంక్రమ్య.		
ఉభే ఆ స్తికద్యావా.	ఛాం-౨-౧-౨.	(౪౪౨.)	ఏతత్తు యత్.	వి-౨-౧౨-౪౫.	(౧౯౬.)
ఉర ఏవ వేదిః.	ఛాం-౫-౧౫-౨.	(౪౧౩.)	ఏతద్భృహ్మ.	ఛాం-౩-౧౪-౩.	(౩౬౫)
—ॐॐ—			ఏతదమృతమ్.	ఛాం-౪-౧౫-౧.	(౩౫౩, ౪౨౯, ౪౩౭.)
ఊ			ఏతద్వైసత్యకామ.	ప్రశ్న-౫-౨.	(౪౩౫.)
ఊర్ధ్వమేకః.	యాజ్ఞ్య-ప్రాయశ్చి-	(౯౦౫.)	ఏతద్వైసతదక్షరంగార్థి.	బృ-౫-౨-౨.	(౨౭౫)
	అధ్యాత్మప్ర-౧౬౭-శ్లో.		ఏతద్ద్యోనీని.	గీ-౭-౫.	(౫౦౩.)
—ॐॐ—			ఏతమితః ప్రేత్య.	ఛాం-౩-౧౪-౪.	(౩౭౧, ౩౭౪.)
ఋ			ఏతమేవ తదనమనగ్నం.	బృ-౨-౧-౧౪.	(౨౫౫, ౨౫౬.)
ఋగ్యజుస్సామభిః.	భార-కాన్తి-మో-౩౩౬-(౬౯౪.)	౪౧.	ఏతమేవ లోకమ్.	బృ ౬-౪-౨౨.	(౬౨౪.)
ఋగ్వేదం భగవోధ్యేమి.	ఛాం-౭-౧-౨.	(౬౯౩.)	ఏతమేవ ప్రవాజినః.	బృ ౬-౪-౨౨.	(౯౨౬, ౯౩౨.)
ఋత్విగోభ్యోదక్షిణం.		(౯౪౬.)	ఏతస్యవా ఆత్మరస్య.	బృ-౫-౨-౯.	(౪౩౩, ౪౩౫, ౪౪౭, ౪౫౫, ౫౪౯, ౭౬౩, ౮౪౨, ౯౨౧, ౧౦౩౪.)
ఋత్విజ ఉపగాయన్తి.		(౨౬౬.)	ఏతస్సాద్వా ఆత్మనఃప్రాణాః.	కాషీ-౪-౧౯-	(౨౨౭.)
ఋత్విజో వృణోతే.	యజుః-౬-౩-౭౭౫.	(౯౪౬.)	ఏతస్సాజ్జేవసునాత్.	ప్రశ్న-౫-౫.	(౪౩౭)
ఋతం పిబంతౌ.	కఠ-౧-౩-౧.	(౧౨౫, ౩౭౭, ౩౭౮, ౫౦౭.)	ఏతస్సాజ్ఞాయతే ప్రాణః.	ముం-౨-౧-౩.	(౬౯౧, ౭౦౩, ౭౧౧, ౭౧౨, ౭౧౩, ౭౫౨, ౭౫౫, ౭౫౬, ౭౫౭.)
ఋత మవాదిషమ్.	తై-శీ-౧౨౭౫.	(౨౬౩.)	ఏతావానస్య మహీమా	పురుషనూక్తమ్.	(౩౫౧.)
ఋతం వదిష్యామి.	తై-శీ-౧౨౭౫.	(౨౬౩, ౨౬౪.)	ఏతా హవై దేవతా అహం.	ఛన్దోగాః.	(౨౪౭.)
			ఏతాంశ్చసత్యాన్కామాన్.	ఛాం-౨-౧-౬.	(౨౯౨)
			ఏతేన వైత్రరథమ్.	తాం-౨-౧౨-౫.	(౪౫౦.)

[illegible]

ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.
కథంను భగవన్సతిదేశః.	ఛాం-౬-౧-౩.	(౬౧౯)	౫ గాయత్రీవా ఇదం సర్వం. ఛాం-౩-౧౨-౧. (౩౪౩) గుణమఖ్యవ్యతిక్రమే. పూర్వ-౩-౩-౯. (౮౭౭.) గోదోహనేన పశుకామస్య. (౯౧౭.) గౌరనాద్యస్తవతీ. మన్త్రికోపనిషత్. (౫౦౯, ౫౪౮, ౫౫౦, ౫౫౧) గృహస్థో బ్రహ్మచారీచ. భారత-శాన్తి-మో-౩౫-౧. (౬౯౪.)		
కపూయచరణాః.	ఛాం-౫-౧౦-౭.	(౭౮౨, ౭౯౨)			
కన్దురవనమేతత్సస్తమ్.	ఛాం-౪-౧-౩.	(౪౭౮.)			
కరణానామభూమిత్యాత్.	ఆత్మసిద్ధి-పుట౨౯.	(౩౦౩.)			
కర్తవ్యేషా నంసిద్ధిం.	గీ-౩-౨౦.	(౯౧౯, ౯౨౪.)	౬ చతుర్విధోఽపి భేదోయం. విష్ణుధర్మ-౧౦౦౮-౨౧ (౧౬౪.) చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతిః. గౌత-౧౦౮-౯నూ. (౪౮౧.) చతుర్వింశతి. మన్త్రికోపనిషత్. (౫౦౯) చతుర్షు వేదేషు. పాంచరాత్ర పరమ సంహితా. (౬౯౦) చతుర్విధా భజస్తేమాం. గీ-౭-౧౬. (౯౫౨) చతుష్పత్ బ్రహ్మ. ఛాం-౩-౧౮-౨. (౮౨౬, ౮౨౭.) చత్వారింశద్భువనశరాతాః. (౩౧౪.) చంద్రమసో విద్యుతమ్. ఛాం-౪-౧౫-౫. (౩౮౭, ౧౦౦౨.) చక్షుర్విశ్వరూపః. ఛాం-౫-౧౮-౨. (౪౧౩) 		
కర్తవ్యేషా నంసిద్ధిం.	గీ-౩-౨౦.	(౯౧౯, ౯౨౪.)			
కర్తార మీశం పురుషమ్.	ముం-౩-౧-౩.	(౫౫౮.)			
కర్తవ్యత్వేన వైయత్ర.	పామ్మరసంహితా.	(౬౯౧)			
కర్తృకర్తృణాం కృతి	పాణిని-౨-౩-౬౫.	(౮.)	౭ చంద్రాంతముపకారాయ. వి-౬-౭-౭౨ (౧౩౯.) చంద్రార్థం శరీరంతే. రా-యూ-౧౨౦-౨౬. (౫౯౪) చంద్రావ్యపారవర్జనమానః బోధాయన. (౧౬౦.) చనకస్య కులే జాతా. రా-బా-౧-౨౭. (౭౯౮.) చంద్రేనాపిచ సంసిద్ధ్యేత్. మను-౨-౮౭- (౯౪౦.) చలాధారేష్వివాంతుమాన్. యాజ్ఞవల్క్య ప్రాయశ్చిత్త-ఆధ్యాత్మిక-౧౪౪. (౮౧౩.) చంద్రేనాంభుక్తభోగాం. శ్వే-౪-౫. (౫౧౫.) చక్షుస్త్రిక్షణ. ఛాం-౮-౧౨-౩. (౧౦౨౧.) చేవభూతాం మహాబాహూ. గీ-౭-౫. (౫౦౩.)		
కన్తిన్నుత్కృష్టే	ప్రశ్న-౬-౩.	(౯౭౯.)			
కన్తిన్నుఖిల్యాకాశదీతశ్చ.	బృ-౫-౮-౭.	(౪౩౧, ౪౩౨.)			
కన్తి మాం దాస్యసి.	కత-౧-౧-౪.	(౩౮౦.)			
కన్యవాహదేవాయజ్ఞం.	యజుః-౧-౬-౭	(౪౬౩)			
కామస్సబ్బలోపిచిత్తా.	బృ-౩-౫-౩.	(౭౬౧.)	౮ జగత్సర్వం మిదం సర్వమ్. భార-శాన్తి-మో-౮౭-౧. (౫౮౩) కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి. ఈశా-౨. (౯౨౦, ౯౨౪, ౯౨౫) కుశావానన్దత్యాః. కాలాపిని. (౮౬౬.) కం బ్రహ్మ ఖమ్. ఛాం-౪-౧౦-౫. (౩౮౩, ౩౮౫, ౩౮౬.) కంచతుఖం చన. ఛాం-౪-౧౦-౫. (౩౮౬) కిం కారణం బ్రహ్మ. శ్వే-౧-౧. (౫౧౨.) కింత్ర విద్యతే. ఛాం-౮-౧-౨. (౮౩౮.) కిం ప్రజయా శరీర్యామః. బృ-౬-౪-౨౨. (౯౨౫) కిం మే వాసః. బృ-౮-౧-౧౪. (౮౫౫.) కింస్విద్యనం కడుసవృక్షః. అతిష్ట - అప్ర - ౮ } (౫౫౩, ౬౩౭) అను కాం-౪-౬-౨. } కిమేతాన్యేకని. భార-శాన్తి-మో-౩౫౦ అ-౨. (౬౯౫.) కృత్యుల్యుతో బహుళమ్. పాణిని-౩-౩-౧౦౩. (౨౯౯, ౩౧౯.) కృతి స్తేవ విజ్ఞానితవ్యా. ఛాం-౭-౨౧౫౦. (౪౨౭.) కృద్యోగాచ పశ్చి. పరరుచి-౨-౩-వార్తిక. (౮.) క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చ. శ్వే-౫-౧౨. (౨౬౮.) క్రియావానేషబ్రహ్మవిదాం. ముం-౩-౧-౪. (౩౭.) క్రీడతో బాలకస్యేవ. వి-౧-౨-౨౦. (౫౫౭.) క్వేవపతద్బాలాకే. కాశీ-౪-౧౮. (౫౨౭, ౫౩౧.)		
కర్తవ్యేషా నంసిద్ధిం.	గీ-౩-౨౦.	(౯౧౯, ౯౨౪.)			
కర్తార మీశం పురుషమ్.	ముం-౩-౧-౩.	(౫౫౮.)			
కర్తవ్యత్వేన వైయత్ర.	పామ్మరసంహితా.	(౬౯౧)			
కర్తృకర్తృణాం కృతి	పాణిని-౨-౩-౬౫.	(౮.)			
కన్తిన్నుత్కృష్టే	ప్రశ్న-౬-౩.	(౯౭౯.)			
కన్తిన్నుఖిల్యాకాశదీతశ్చ.	బృ-౫-౮-౭.	(౪౩౧, ౪౩౨.)			
కన్తి మాం దాస్యసి.	కత-౧-౧-౪.	(౩౮౦.)			
కన్యవాహదేవాయజ్ఞం.	యజుః-౧-౬-౭	(౪౬౩)			
కామస్సబ్బలోపిచిత్తా.	బృ-౩-౫-౩.	(౭౬౧.)			
కామం కామం పురుషః.	కత-౨-౫-౮.	(౭౯౮.)			
కారణం గుణసంక్షోభ్య.	గీ-౧౩-౨౧.	(౭౩౪)			
కార్యకారణకర్తృత్వే.	గీ-౧౩-౨౦.	(౭౩౩.)			
కో స ఆత్మ కిం బ్రహ్మ.	ఛాం-౫-౧౧-౧.	(౪౦౪, ౪౦౫)			
కో హ్యేవాన్యాత్మః.	తై-ఆనం-౭౭ను.	(౩౧౯, ౪౪౭, ౪౮౧.)			
కుతస్తఖిలుసో మ్యేవంస్యాత్.	ఛాం-౬-౨-౨.	(౬౨౭.)			
కుతస్సృష్ట మిదం సర్వమ్.	భార-శాన్తి-మో-౮౭-౧. (౫౮౩)				
కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి.	ఈశా-౨.	(౯౨౦, ౯౨౪, ౯౨౫)			
కుశావానన్దత్యాః.	కాలాపిని.	(౮౬౬.)			
కం బ్రహ్మ ఖమ్.	ఛాం-౪-౧౦-౫.	(౩౮౩, ౩౮౫, ౩౮౬.)			
కంచతుఖం చన.	ఛాం-౪-౧౦-౫.	(౩౮౬)			
కిం కారణం బ్రహ్మ.	శ్వే-౧-౧.	(౫౧౨.)			
కింత్ర విద్యతే.	ఛాం-౮-౧-౨.	(౮౩౮.)			
కిం ప్రజయా శరీర్యామః.	బృ-౬-౪-౨౨.	(౯౨౫)			
కిం మే వాసః.	బృ-౮-౧-౧౪.	(౮౫౫.)			
కింస్విద్యనం కడుసవృక్షః.	అతిష్ట - అప్ర - ౮ } (౫౫౩, ౬౩౭) అను కాం-౪-౬-౨. }				
కిమేతాన్యేకని.	భార-శాన్తి-మో-౩౫౦ అ-౨. (౬౯౫.)				
కృత్యుల్యుతో బహుళమ్.	పాణిని-౩-౩-౧౦౩.	(౨౯౯, ౩౧౯.)			
కృతి స్తేవ విజ్ఞానితవ్యా.	ఛాం-౭-౨౧౫౦.	(౪౨౭.)			
కృద్యోగాచ పశ్చి.	పరరుచి-౨-౩-వార్తిక.	(౮.)			
క్రియాగుణైరాత్మగుణైశ్చ.	శ్వే-౫-౧౨.	(౨౬౮.)			
క్రియావానేషబ్రహ్మవిదాం.	ముం-౩-౧-౪.	(౩౭.)			
క్రీడతో బాలకస్యేవ.	వి-౧-౨-౨౦.	(౫౫౭.)			
క్వేవపతద్బాలాకే.	కాశీ-౪-౧౮.	(౫౨౭, ౫౩౧.)			

ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.
జాత్యాశ్రయదుష్టాత్.	బోధాయన	(32)	తత్సత్వం పశ్యతి.	ముం-3-౧-౮.	(౯౯౫.)
జానాత్యేనా మంపురుషః.		(223, 22౬.)	తత్త్వంనారాయణః.	తై-నా-౧౩౮.	(౮౯౪.)
జాయస్తే.	ఛాం-౫-౧౦-౬.	(2౯౨)	తత్ప్రకృతవచనే.	పాణి-౫-౪-౨౧.	(౧౫౦, 3౧2)
జ్యాయాన్ పృథివ్యాః.	ఛాం-3-౧౪-3.	(223, ౪౪౧, ౮౬౦)	తత్త్వాప్తి హేతుః జ్ఞానం చ.	వి-౬-౫-౬౦.	(3౯౮.)
జ్యోగీవతి.	ఛాం-౪-౧౧-౨.	(3౮౪)	తత్త్వమోఽమానవః.	చాం-౪-౧౫-౫.	(౯౯౯, ౧౦౦౧, ౧౦౦౨, ౧౦౦౫, ౧౦౦౬.)
జ్యోతిష్టామేన స్వర్గ.		(౫౧.)	తత్సత్త్వం స ఆత్మా.	ఛాం-౬-౮-౨.	(౨౬౦)
జ్యోతీంషి విష్ణుః.	వి-౨-౧౨-3౮.	(౧౯౦, ౧౯౨, ౧౯౩.)	తత్సప్తధాతుత్రిమలమ్.		(2౨౮.)
జ్ఞాజ్ఞాన్వపజా.	శ్వే-౧-౯.	(౧౨౫, ౨౧౦, ౨౬౮, ౫౧౦, ౬3౩, ౭౧౯, ౭౪౨, ౭౪౬.)	తత్సకృతదుష్కృతే.	కాషీ-౧-౪.	(౮౬౪, ౮౮౯, ౯౬౯.)
జ్ఞాత్వా దేవం ముచ్యతే.	శ్వే-౧-౮.	(౯౫౫.)	తత్సృష్టే తదేవా.	తై-౪-౬-౨.	(౨౦౨, ౨౧౨, 3౫౯, 3౯౧, ౫౨౫, ౬౨౧, ౭౬౪.)
జ్ఞానస్వరూప మత్యస్త.	వి-౧-౨-౬.	(౪౬, 2౨౨, 2౨౭.)	తత్సర్వం వైహతేస్తనుః.	వి-౧-౨౨-3౮.	(౧౯౨, ౫౯౪.)
జ్ఞానస్వరూపమఖిలమ్.	వి-౧-౪-౪౦.	(౪౬, ౧౫౪)	తత్తేజోఽన్యజత.	ఛాం-౬-౨-3.	(౧౨౪, 33౪, ౫౨౪, ౭౦౪, ౭౦౬-౭౧౧.)
జ్ఞానస్వరూపాభివృద్ధి.	వి-౨-౧౨-3౯.	(౪౮, ౧౯౦, ౧౯3.)	తత్తేజ విక్షత.	ఛాం-౬-౨-3.	(౨౮3, ౨౮౪, ౭౧౧, ౭౬౮.)
జ్ఞానం విశుద్ధం విమలమ్.	వి-౨-౧౨-౪౪.	(౪౮, ౧౯౧, ౧౯౫.)	తతో న్న మభిజాయత.	ముం-౧-౧-౮.	(3౯౮.)
జ్ఞానశక్తిబలైశ్చర్యవీర్య.	వి-౬-౫-౭౯.	(౧3౮.)	తతో యదుత్తతరమ్.	శ్వే-3-౧౦.	(౮౨౬, ౮౨౮, ౮౨౯.)
జ్ఞానరూపం పరం బ్రహ్మ.	నాథమునికారికా.	(౧౬౬.)	తత్యాజ భేదమ్.	వి-౨-౧౬-౨౪.	(౧౫౭)
జ్ఞానం బ్రహ్మాతిచేత్.			తత్ర సుప్తస్య.	నారసింహ-3౪-౧.	(౪౬౯.)
జ్ఞానం బ్రహ్మాతివిజ్ఞానం.			తత్ర పూజ్య పదార్థోక్తిః.	వి-౬-౫-22.	(౧3౯)
జ్ఞాన మాత్మని మహతి.	కళ-౧-3-౧3.	(౫౦౦.)	తత్రాపి ద్దహం గగనమ్.	తై-నా-౧౨౮.	(౨౨3, ౮౩౮.)
జ్ఞానయోగేన సాక్ష్యానాం.	గీ-3-3.	(౬౯౪.)	తత్రాపరా ఋగ్వేదః.	ముం-౧-౧-౫.	(3౯౮.)
జ్ఞానప్రసాదేన విశుద్ధనత్వః.	ముం-3-౧-౮.	(౮౧౭)	తత్రైవంసతి కర్తారమ్.	గీ-౧౮-౧౬.	(23౪.)
జ్ఞానాన్యేతాని రాజస్తే.	భార-కాన్తి-మోక్షధర్మ-3౫౦౮-౬3.	(౬౯౫.)	తథావిద్యాన్వన్యపాశే.	ముం-3-౧-3.	(౧౬౧, ౮౬౪.)
త			తదప్యేష స్తోకః.	తై-౪-౬౪.	(౫౨౫.)
తదిహ వ్యాఘ్రానా.	ఛాం-౬-౯-3.	(౨౨౭, ౮౦౪.)	తదనుప్రవిశ్య.	తై-౪-౬౪.	(౨౧౨)
త ఏతే సర్వదేవ.	బృ-3-౫-౧3.	(2౫2.)	తదన్యేష్టవ్యమ్.	ఛాం-౮-౧-౧.	(౪౪౧, ౪౪౨.)
త ఏతస్యైవ సర్వ.		(2౬౫.)	తదన్త మభివత్.	మను-౧-౯.	(౪౬౯.)
తజ్జలానితి కాస్తః.	ఛాం-3-౧౪-౧.	(3౬౭.)	తదహోఽన్యజత.	ఛాం-౬-౨-3.	(2౧౦.)
తత ఏవైత తృత్యమ్.	ఛాం-౮-౧-౫.	(౪౪3.)	తదసదేవ స న్న నోమరుత.	అతిష్ట-౨ప్ర-౯౪.	(౬౨౭.)
తతః పరివృత్త.	అపస్తంబ-౨ప్ర-౧౪౮.		తదా త్తేన్యేన హృదయే.	3౪ష్ట-౧౧ప్ర-౮౪.	(౪౦౪.)
	అఖండితమా.	(2౮౨.)	తదాత్మానం స్వయమమరుత.	తై-౪-2౪.	(౫౫3, ౫౫౮, ౬౮౪.)
తతస్వయంభూః.	మను-౧-౬.	(౫౮౧, ౬౨3.)	తదేతదక్ష(యర)ం నిత్యమ్.	వి-౧-౨౨-౬౦.	(౧౪౨)
తత్త్వమసి.	ఛాం-౬-౮-2.	(౨౬, ౪౯, ౧౯౦, ౧౯౮, ౨౦౦, ౨౬3, ౨౬౫, ౨౬౮, ౨౮౪, ౨౮౫, ౨౯౪, 3౦౦, 3౦౧, 3౦౨, 3౧౫, ౪౮౨, ౪౮3, ౬౨౨, ౬౨౯, ౭౧౮, ౭౪౨, ౭౪౫, ౮౮3, ౯౧౮, ౧౦౧౯.)	తదేతద్వచాభ్యనూక్తమ్.	తై-౪-౧౪.	(3౨౦)
			తదేత తృత్యం మస్తేషు.	ముం-౧-౨-౧.	(33౯.)

ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.
తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞాన మయాత్.	తై-ఆ-నం-౧౭౮ను.	(౨౯౩, ౨౯౯, ౩౨౩, ౩౨౪, ౩౨౫౬.)	తస్యోపనిషదహరిత్యధివైవ తమ్.	[తైమ్.] బృ-౨-౫-౩.	(౨౫౫౬.)
తస్మాదేవంవి దశివ్యక్.	బృ-౨-౧-౧౮.	(౨౫౫౬.)	తస్యోపనిష దహరిత్య ధ్యా		
తస్మాన్నవిజ్ఞానమృతేన్ది.	వి-౨-౧౨-౮౩.	(౪౨౫, ౧౯౧, ౧౯౫.)	తస్యపుత్రాదాయముపయన్తి.		(౨౬౪, ౨౬౫, ౨౬౬.)
తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మ సా మయాత్.	తై-ఆ-౪౮ను.	(౯౬)	తస్మాన్మేనుషిరంసూత్త్యం.	తై-నా-౧౩౮ను.	(౨౫౬.)
తస్మాద్వా ఏతస్మాదా త్తన లకాశః.	తై-ఆ-౧౮ను	(౨౫౪, ౨౯౯.)	తస్యైవంవిదుషాయజ్ఞస్య.	తై-నా-౨౦౮ను.	(౨౬౧, ౨౬౨.)
	౨౯౬, ౩౧౬, ౩౨౦, ౩౨౩, ౩౩౪, ౫౨౪, ౨౦౩, ౨౦౪, ౨౧౧, ౨౨౨, ౨౫౨.)		తస్యైవాత్పాపదవిత్తమ్.	బృ-౬-౪-౨౩.	(౯౬౬.)
తస్మాద్వాప్రహణఃపాణ్డిత్యం.	బృ-౫-౫-౧.	(౨౨౨, ౯౪౨, ౯౪౫, ౯౫౦.)	తస్యా భృఖాయాః.	తై-నా-౧౩౮ను.	(౪౧౬, ౨౯౪.)
తస్మాదుపశా చ్చతేజాః.		(౯౬౬.)	తస్యైవ ఏవ శారీర ఆత్మా.	తై-ఆ-౫౮ను.	(౨౯౩, ౩౧౬.)
తస్మా ద్వా ఏతదశివ్య స్తః.	ఛాం-౫-౨-౨.	(౨౫౬.)	తస్య సర్వేషు ణాకేషు.	ఛాం-౨-౨౫-౨.	(౧౦౩౩.)
తస్మాదవ్యక్తముత్పన్నమ్.	భార-శాన్తి-మో-౨౮-౧౩.	(౫౫౦, ౫౫౩.)	తస్య హవా ఏతస్య (ఆస్య) మహతో భూతస్య	మహా-౨౫౦-౧- బృ-౬-౫-౧౧.	(౨౧౪, ౨౯౯, ౫౩, ౫౫౩౬)
తస్మాన్న బధ్యతేనాపి.	సాంఖ్య-౬౨-కారి.	(౬౫౫.)	తస్య హవా ఏతస్యా త్తనః.	ఛాం-౫-౨-౧.	(౪౧౩.)
తస్మాత్తత్సంయోగాదచేతనం.	సాంఖ్య-౨౦, ౨౧కారి.	(౬౫౫)	తస్య హవా ఏతస్యైవమ్.	ఛాం-౨-౨౬-౧.	(౪౩౦.)
తస్మాదేతద్భ్రహ్మనామ.	ముం-౧-౧-౯.	(౨౦౫, ౨౧౧.)	తస్య హవా ఏతస్యపురుషస్య.	బృ-౪-౩-౬.	(౨౧౪.)
తస్మాల్లోకాత్.	బృ-౬-౪-౬.	(౨౨౩.)	తస్యా హుతేస్సోమోరాజా.	ఛాం-౫-౪-౨.	(౨౨౫.)
తస్మాదేవంవిచ్ఛాన్తోదాన్తః.	బృ-౬-౪-౨౩.	(౯౩౫.)	తా ఆన్నమశృజన్త.	ఛాం-౬-౨-౪.	(౨౧౦, ౯౨౬.)
తస్మై మృదితకపాయాయ.	ఛాం-౨-౨౬-౨.	(౨౬౨.)	తా ఆప విక్షన్త.	ఛాం-౬-౨-౪.	(౨౨౩, ౨౨౪, ౨౨౫, ౨౬౫.)
తస్మై సహూవాచద్యేవిద్యే.	ముం-౧-౧-౪.	(౩౯౨.)	తాన్తైతావేవంవిదే.		(౨౯౫.)
తస్మిన్న ష్టే౭ భవన్భ్రహ్మ.	వారాహ.	(౨౬౫.)	తాన్తోవాచ ఆశ్వపతిః.	ఛాం-౫-౧౧-౪.	(౪౦౪)
తస్మిన్వర్తన్తద స్వేప్రవృత్తమ్.	ఛాం-౨-౧-౧.	(౧౨౨, ౪౪౦, ౪౪౨, ౪౪౫, ౨౩౨౨౨౨.)	తానహం ద్విషతః కూరాణ్ గీ-౧౬-౧౯.		(౬౫౦, ౨౩౯.)
తస్మిన్వర్తన్తదుపాసితస్యం.	తై-నా-౧౨౮ను.	(౨౯౪.)	తాని సర్వాణి తద్వపుః.	వి-౧-౨౨-౨౬.	(౧౯౨, ౫౯౪.)
తస్మిన్నే తస్మిన్న గ్నాదేవాః.	ఛాం-౫-౪-౨.	(౨౨౨౪, ౨౨.)	తానాన్యముహిమా.	ఛాం-౩-౧౨-౬.	(౩౪౩.)
తస్మిల్లోకా శ్రితాస్సర్వే.	కళ-౨-౫-౨.	(౧౨౬, ౨౯౯, ౧౦౩౪.)	తాసాం త్రిపుతం త్రిపుతమ్.	ఛాం-౬-౩-౩.	(౫౧౪.)
తస్మిన్ శాన్తి స్యామాయయా.	శ్వే-౪-౯.	(౧౯౦.)	తస్మాదేవతాః.	ఛాం-౬-౩-౨.	(౬౨౧.)
తస్యైతస్య యదేవరూపం తదమువ్యయాపమ్.		(౨౫౯.)	తేజఃపరస్యాం దేవతయామ్.	ఛాం-౬-౪-౬.	(౨౨౩, ౯౨౫, ౯౨౯, ౧౦౨౯.)
తస్యా త్తపరద హేషు.	వి-౨-౧౪-౩౧.	(౪౬, ౧౫౫, ౧౫౬.)	తేజో బలైశ్వర్య.	వి-౬-౫-౨౫.	(౧౩౬, ౨౦౫.)
తస్య తాపదేవ చిరమ్.	ఛాం-౫-౨౪-౩.	(౨౬౫, ౨౨౪, ౨౫౫, ౩౫౩, ౨౯౨, ౯౨౨, ౯౨౫, ౯౯౩.)	తేజస్వి నాపదీత మస్తు.	తై-భృగు-౧౮ను.	(౨౬౩, ౨౬౪.)
తస్యేదమేవ శిరః.	తై-ఆ-౧౮ను.	(౨౯౫, ౨౫౦.)	తేజో౭ శితమ్.	ఛాం-౬-౫-౩.	(౨౨౦, ౨౨౧.)
తస్య ప్రియమేవ శిరః.	తై-ఆ-౫-౨.	(౨౪౨.)	తేదేవాప్రాణై నిశ్చేయనం.	కాషీ-౨-౯.	(౨౯౦.)
తస్య ప్రాణమేవ శిరః.	తై-ఆ-౨-౩.	(౨౫౦.)	తే ధ్యానయోగానుగతాః.	శ్వే-౧-౩.	(౨౧౨.)
			తే ధూమనుభిసంభవన్తి.	ఛాం-౫-౧౦-౩.	(౨౨౨.)
			తే నేన్ద్రోపజముదయచ్చత్.	యజు-౨కాం-౪ప్ర-౧౨౨ను.	(౪౫౫.)
			తేన మాయానహస్రంతు.	వి-౧-౧౯-౨౦.	(౧౨౯.)
			తేన ప్రద్యోతేనైవః.	బృ-౬-౪-౨.	(౨౨౩, ౯౨౧, ౯౨౩.)

ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.
తేన స ఉర్ధ్వమాక్రమతే.	బృ-౨-౧౦-౧.	(౧౧౧.)	తం మడ్వింశ మిత్యాహుః.	మ నిన్రితోపనిషత్.	(౫౧౦, ౫౧౨.)
తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ.	త్వే-౩-౧.	(౨౨౬, ౨౩౦.)	తం హేమాపనిష్యే.		(౪౮౦)
తేసోఽథా కురుతః.	ఛాం-౧-౧-౧౦.	(౨౧౧, ౧౧౨)	త్వమేవమే వరం వృణీష్య.	కాషీ-౩-౧.	(౩౫౨, ౩౫౬.)
తేనేయం త్రయీవిద్యా.	ఛాం-౧-౧-౧.	(౧౧౩.)	త్వం హి సః పితౄ.	ప్రశ్న-౬-౨.	(౨౬౨.)
తే బ్రహ్మలోకేషు పరావ్రతాతే.	తై-నా-౧౨౨౮.	(౧౦౦౫, ౧౦౦౭.)	త్వం నాహనుస్థిభగవ్రాదే	ఇత్యంతంజాతాలాఇతి	} (౪౧, ౨౨౩, ౧౫౨.)
తేభ్య ఏష ప్రాణకదగాయత్.	బృ-౩-౩-౩.	(౨౪౨.)	వ్రతే ఆహంవైత్వమసి	శంకరభాష్యే.	
తే మనసైవాధీయన్త.		(౨౪౭.)	భగవ్రాదేవతే.	౩-౩-౩౬	
తే యదన్తరా.	ఛాం-౨-౧౪-౧.	(౪౨౧)	తయో ధర్మస్కంధాః.	ఛాం-౨-౨౩-౧.	(౧౨౬, ౧౨౭, ౧౨౮.)
తే యే శతమ్.	తై-౮-౧౮౮.	(౧౨౭.)	త్రిణాచితౌత్రిభిరత్య.	కళ-౧-౧-౧౭.	(౫౦౫)
తే ల్లిపిమేవాభినంభవన్తి.	ఛాం-౪-౧౫-౫.	(౩౨౭, ౧౧౫, ౧౧౬.)	త్రిపాదస్యామృతం దివి.	పురుషసూక్తం.	(౩౫౧.)
తే ల్లిపి మభినంభవన్తి.	ఛాం-౫-౧౦-౧.	(౨౨౭)	త్రిశీర్షాణంతాన్త్యమహానమ్.	కాషీ-౩-౧.	(౩౫౪, ౩౫౫.)
తే వా ఏతే.	ఛాం-౪-౩-౨.	(౩౪౪.)	—o—o—o—		
తేహం భిల్వేహం భూతా.	ఛాం-౬-౩-౧.	(౨౨౨.)	ద		
తేహమైవేష.	ప్రశ్న-౧-౧౫.	(౩౭.)	దర్శమయీ రకానా.	౩౮౮-౨-౨౮౮.	(౩౧౭.)
తేహ మహం సముద్ధర్తా.	గీ-౧౨-౭.	(౧౧౦.)	దర్శపూర్ణమాసాభ్యామ్.	కాత్యాయన-శ్రౌత-	
తేహమైవైక ఏవ తావాక్.		(౨౪౬, ౨౪౭.)		౪-౩-౪౭.	(౨౧౪)
తేహమైవైతాం బ్రహ్మ	} మం-౩-౨-౧౦.	(౨౩౬, ౨౩౭.)	దశేమేపురుషే.	బృ-౫-౧-౪.	(౭౫౬)
విద్యాం వదేత.			దహరోఽస్తిన్నన్తర.	ఛాం-౨-౧-౧.	(౨౨౩, ౪౪౧, ౪౫౨)
తేహం యదా తత్త్యక్య.	ఛాం-౫-౧౦-౫.	(౧౧౪.)	} తై-నా-౧౨౨౮.		
తేహం సతతయుక్తానామ్.	గీ-౧౦-౧౦, ౧౧.	(౩౪, ౬౫౧, ౭౩౧.)	దప్రాం విపాప్తం వర		
తేహం సత్యానాం సతామ్.	ఛాం-౨-౩-౧.	(౪౭.)	వేళభూతమ్.		(౨౪౩.)
తేహం సత్వేషు లోకేషు.	ఛాం-౨-౧-౬.	(౪౪౪.)	దిక్ సంఖ్యేనంజ్ఞాయాం.	పాణిని-౨-౧-౫౦.	(౫౧౨.)
తేహ దేవా ఊహుః.	బృ-౩-౩-౧.	(౨౪౦, ౨౪౨.)	దివమేవ భగవ్రాదాజ్.	ఛాం-౫-౧౨-౧.	(౪౦౬.)
తేహమైవ ప్రాణాంతాం	} బృ-౨-౧-౭.	(౫౧౦.)	దివాచ శుక్లపక్షశ్చ.		(౧౧౨, ౧౧౩.)
శ్రేయసే.			దివ్యాహ్యమూర్తః.	మం-౨-౧-౨.	(౪౦౧)
తేహైవై విద్యాచిత ఏవ.		(౨౪౭.)	దీక్షాప్రవేశమాత్రేణ.	వైవాగమ.	(౬౨౩.)
తైజసానీన్ద్రియాణి.	వి-౧-౨-౪౭.	(౭౫౬.)	దుర్గం వధన్తత్యవయః.	కళ-౧-౩-౧౪.	(౫౦౭.)
తాహనుప్తంపురుషమాజన్యః.	కాషీ-౪-౧౨.	(౫౨౭, ౫౩౧.)	దేవలోకాదాదిత్యమ్.	బృ-౨-౨-౧౫.	(౧౧౨, ౧౧౩.)
తం దేవా జ్యోతిషమ్.	బృ-౬-౪-౧౬.	(౪౭౩, ౪౭౪, ౪౭౫, ౫౧౧, ౫౨౦.)	దేవసవితః ప్రసువ	యజు-౧-కాం-౭-౨౮౮.	(౨౬౩.)
తం దుర్దర్శం గూఢమను.	కళ-౧-౨-౧౨.	(౩౭౨, ౩౭౩, ౫౦౫.)	దేవచన్దాంసి పూర్వమ్.	పైంగ్రుతి.	(౨౬౬.)
తం దేవా భక్షయన్తి.	ఛాం-౫-౧౦-౬.	(౭౭౨.)	దేవతాసాయజ్యాత్.	ద్రవిడభాష్యకారః.	(౧౬౦.)
తం పృథివ్యబ్రహ్మ.	యజు-౫-౫-౨౮౮.	(౫౧౦, ౧౦౦౨.)	దేవాసురాణాం ఛన్దోభిః.		(౨౬౬.)
తం ప్రతిబ్రూయాత్	} కాషీ-౧౮-౨.	(౧౨౨.)	దేవాన్దేవయజి.	గీ-౭-౨౩.	(౭౭౧, ౨౭౪.)
సత్యం బ్రూయాత్.			దేవాసురాహవై.	ఛాం-౧-౨-౧.	(౨౪౧.)
తం యథా యథా ఉపా	} ముద్గలోపనిషత్-౩౫౦.	(౧౦౧, ౧౦౨.)	దేవాహవైసత్రంనిషేదుః.		(౨౬౩.)
సతే తద్దేవ భవతి.			దేవం మత్వా.	కళ-౧-౨-౧౨.	(౫౦౫.)
తం విద్యాకర్తవీ.	బృ-౬-౪-౨.	(౧౧౧, ౧౧౩.)	దేశకాలవైగుణ్యాత్.	బోధాయన.	(౩౭.)
తం వావితం దేవాతత్సామ్.	ఛాం-౨-౧౨-౬.	(౪౫౧.)	దేహాన్ద్రియమనఃప్రాణధీభ్యః.	ఆత్మసిద్ధిపుట-౩౩.	(౧౧౧.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.
జ్యేష్ఠాపై బ్రహ్మసంస్కారము.	వి-౧-౨౨-౫౫.	(౧౪౧.)	సతత్రివిధానానామోగా.	బృ-౬-౩-౧౧.	(౧౧౫, ౧౧౬, ౧౧౭.)
జ్యేష్ఠాపై బ్రహ్మసంస్కారము.	బృ-౪-౩-౧.	(౧౧౪, ౧౧౫, ౧౧౬.)	సతతస్య ప్రాణాది.	బృ-౬-౪-౬.	(౧౧౪, ౧౧౫.)
ద్రవ్యగుణసంస్కారము.	పూర్వ-౪-౩-౧	(౧౧౪)	సతతస్య మహాభక్తికి శక్తి.	శ్వే-౬-౪.	(౬౬౪)
మృత్యుతే	ఛాం-౪-౧౫-౧.	(౩౧౨, ౩౧౩)	సత్యేవాహం నామ.	గీ-౨-౧౨.	(౧౧౪)
ద్రవ్యమృత్యుశ్చేదనము.	బృ-౬-౫-౬.	(౫౩౬)	సర్వమైవ ద్రవ్యమే.	బృ-౫-౩-౬.	(౧౧౫, ౧౧౬, ౧౧౭, ౧౧౮.)
ద్రవ్య శ్రోతా.	బృ-౫-౨-౨౩.	(౨౯౦)	సమశ్చేద్య మృత్యుం పశ్యతి.	ఛాం-౨-౨౬-౨.	(౨౯౦, ౨౯౧, ౨౯౨.)
స్వయాహ ప్రాణాపత్య.	బృ-౩-౩-౧	(౨౪౦)	సప్రేక్ష్య సంస్థాపి.	బృ-౪-౪-౧౨.	(౩౧౦, ౩౧౧, ౩౧౨.)
గ్యాం మూర్ధానం యస్య.		(౪౦౬)	సమశ్చేద్య మృత్యుం పశ్యతి.		(౨౯౦, ౨౯౧.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	స భూతానామ సంస్థాపి.	భారతి	(౩౩౨, ౩౩౩.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	సమ బుద్ధిశ్చేద్య మృత్యుం.	యజు-ఆరణ్యక-౧౪-౧.	(౪౬౬.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	కృష్ణశ్చేద్య.	యజు-ఆరణ్యక-౧౪-౧.	(౪౬౬.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	సమే ప్రేక్షా జనపదే.	ఛాం-౫-౧౧-౫.	(౪౦౫.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	సరకస్య సంస్థాపి.	వి-౨-౬-౪౬, ౪౭, ౪౮, ౪౯.	(౨౦౯.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	సవా అరే పశ్యతి కామా.		
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	సవా అరే సర్వస్య కా.	బృ-౬-౫-౬.	(౫౩౬, ౫౩౭.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	మామ.		
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	సవాచం విజ్ఞానీత.	కాశీ-౩-౪.	(౩౫౪.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	సవా అజీవిష్య మిమాంస.	ఛాం-౧-౧౦-౪.	(౯౩౬.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	సవా ఉవే తస్యయనే.	యజు-ఆరణ్యక-౧౪-౧.	(౪౬౬.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	స (హి) విజ్ఞానం విజ్ఞాతే.	బృ-౬-౩-౧౦.	(౯౬౬, ౯౬౭.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	స మాద్రే పాతకం కించత్.	మను-౧౦౨-౧౨౬.	(౪౦౦.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	స సజేద అకృత్యో హ్యేవ.	బృ-౩-౪-౨.	(౩౧౪, ౩౧౫)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	స సంస్కృతే తిష్ఠతి యామః.	తై-నా-౧౪-౧౩.	(౧౦౧౬.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	స మావా అస్తా ఉదేతి.	ఛాం-౩-౧౧-౩.	(౪౭౪.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	స మావై సశరీరస్య.	ఛాం-౪-౧౨-౧.	(౨౬౧, ౨౬౨, ౨౬౩.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	సమాప్తమే ప్రాప్యతే.	కః-౧-౨-౧౦.	(౨౧౪, ౨౧౫.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	స హింసాత్.		(౨౯౩)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	స మావా అస్మాదస్మం.		(౯౩౫)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	జ్ఞం భవతి.		(౯౩౫)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	స మావా ఏనం విది కించ.	ఛాం-౫-౨-౧.	(౯౩౫.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	స మావై దేవా అశ్వన్తి.		(౨౨౯.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	స మావా అస్మాదస్మం.	బృ-౪-౩-౬.	(౧౦౫, ౧౦౬, ౧౦౭.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	సాధ్యర్యురుపగాయేత్.	యజు-౬-౩-౧౪-౧.	(౨౬౬.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	సానావిధైరుపగాయేత్.	సాంఖ్య-౫౯-౬౦-౨౦౩.	(౬౫౫.)
దావదశాహేన ప్రజాకామః.		(౧౦౨౨)	సానావిధైరుపగాయేత్.	వి-౧-౨-౫౨.	(౧౦౩, ౧౦౪, ౧౦౫.)

ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.
పరః పరాణాం సకలా	వి-౬-౧-౧౫.	(౧౫౯)	ప్రకృతిం పురుషం	గీ-౧౩-౧౯.	(౩౦, ౨౧, ౩౩, ౩౧౧, ౨౧౧౨, ౩౪౩.)
పరమకారణాత్ పర.	పరమసంహితా	(౬౯౦.)	ప్రకృతిం స్వామిసృష్టి.	గీ-౯-౧౦.	(౨౧౧.)
పర్ణమయీ జాహుః.	యజుస్-౩-౫-౭	(౩౧౭.)	ప్రకృతే క్రియమాణాని.	గీ-౩-౨౭.	(౭౩౩, ౭౩౪.)
పరమార్థస్య మేవైకః.	వి-౬-౪-౩౮.	(౪౬, ౧౫౩.)	ప్రకాశతే సృభామ్.	ఛాం-౧౦-౧౪-౧.	(౧౦౦౪, ౧౦౦౫, ౧౦౦౬)
పరమాత్మచ సర్వేషామ్.	వి-౬-౪-౪౦.	(౧౪౧.)	ప్రకాశతి దైవసప్తత్వం.	కాశీ-౩-౧౩.	(౮౬౩)
పరమాత్మాత్మసూర్యోగః	వి-౧-౧౪-౨౭.	(౧౫౯.)	ప్రకాశతి ప్రకాశస్యభుత	యజు-౧౨-౧-౨.	(౭౧౦, ౭౨౦.)
పరస్య బ్రహ్మణ శృక్తిః.	వి-౧-౨౨-౫౬.	(౧౪౧)	సతర్థసూచనై.	కాశీ-౩-౧.	(౩౪౩, ౪౩౧)
పరంజ్యోతి రుపసమృద్ధ్య.	ఛాం-౧-౧౨-౨.	(౧౬౩, ౪౮౭, ౮౦౪, ౮౦౫, ౮౦౬, ౮౦౭.)	ప్రతిపదవిధానాచ పక్ష.	నరయచి-వా-౩-౩.	(౮)
పరం పురుషమ్.	ప్రశ్న-౫-౫.	(౪౩౬, ౪౩౭)	ప్రతిప్రతి గుణాశ్రయవిశే.	సామ్య-౧౬-కా.	(౬౫౩)
పరాత్పరం పురుషమ్.	ముం-౩-౨-౮.	(౮౨౬, ౮౨౮, ౮౩౦.)	ప్రత్యక్షస్య తత్త్వేనమ్	వి-౬-౭-౫౩.	(౪౬)
పరాత్పరం యస్తహతః.	తై-నా-౧-౧.	(౮౨౬.)	ప్రసమో ద్యుతీయః.	ఛాం-౨-౨౩-౧	(౯౨౭)
పరాస్య శక్తి ర్వివిధైవ.	త్యే-౬-౮.	(౫౨, ౨౦౦, ౨౧౩, ౨౧౪, ౨౨౪, ౨౩౩, ౨౩౪, ౨౩౫, ౨౩౬, ౨౩౭, ౨౩౮, ౨౩౯.)	ప్రధానం ప్రమాంబైవ	వి-౨-౩-౨౯.	(౧౪౨.)
ప్రవాప్యేతే అన్యథాః.	ముం-౧-౨-౭.	(౨౧, ౩౯౯.)	ప్రధానత్వే త్రైవిధ్యే	త్యే-౬-౧౬.	(౨౧౩, ౨౬౮, ౫౧౦, ౬౩౧)
పశో నారాయణో దేవః.	వారాహ-౯౦౮-౩.	(౪౬౯)	ప్రమాదం వై మృత్యుమ్.	ఛాం-౬-౧౦-౪-౧౮.	(౪౯౯.)
పరిణామత స్సలిఖత్.	సామ్య-౯-౧౦౬.	(౬౪౯.)	ప్రవిశ్య నామమాజే.	ఛాం-౬-౩-౩.	(౭౬౮.)
పరీక్ష్య యోకాత్.	ముం-౧-౨-౧౨.	(౨౧, ౩౯౯)	ప్రస్తోతిర్యా దేవతా.	ఛాం-౧-౧౧-౪.	(౩౩౮.)
పశ్యత్యవక్షుః.	త్యే-౩-౧౯.	(౩౯౨, ౬౩౮.)	ప్రహాహదశం వర్షశతం	హం-౩-౧౬-౭.	(౮౬౨)
పశ్చాదుమ్భతబోధాశ్చ.	విష్ణుధర్మ-౧౦౪౨-౨౫	(౧౪౪.)	ప్రాచీనకాల ఔపమస్యవ.	ఛాం-౫-౧౧-౧	(౯౦౫, ౯౦౭)
పాదోస్య సర్వాభూతాని.	ఛాం-౩-౧౨-౬.	(౩౪౧, ౩౪౪, ౮౨౭.)	ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణా.	వి-౧-౬-౩౪.	(౯౨౭)
పాదోస్య విశ్వాభూతాని.	పురుషసూక్తమ్.	(౭౪౩, ౮౨౭.)	ప్రాజ్ఞేనాత్తనా సంపద.	బృ-౬-౩-౨౧.	(౧౫౯, ౨౬౯, ౨౭౨, ౨౮౮, ౨౮౯, ౪౯౧, ౫౩౨, ౬౩౧, ౧౦౨౯)
పాణ్డీత్యం నిర్విద్య	బృ-౫-౫-౧.	(౯౪౭.)	ప్రాజ్ఞేనాత్తనా అన్య.	బృ-౬-౩-౩౫.	(౧౫౯, ౨౬౯, ౪౯౧)
పిండఃపు సగృతః	వి-౨-౧౩-౮౯.	(౧౫౭.)	ప్రాణంచ హస్తే.	ఛాం-౪-౧౦-౫.	(౩౮౬.)
పితృహ మాతృహ	ఛాం-౭-౧౫-౨.	(౪౨౩.)	ప్రాణః పృథగ్వర్తా.	ఛాం-౫-౧౮-౨.	(౪౧౩.)
పితృలోకా దాకాశమ్.	ఛాం-౫-౧౦-౪.	(౭౭౮)	ప్రాణమయః.	తై-ఆనం-౨౭౪	(౨౯౫.)
పుణ్యో పుణ్యేన కర్తృణా.	బృ-౬-౪-౫.	(౬౪౧.)	ప్రాణమనూత్కమస్తమ్.	బృ-౬-౪-౨.	(౭౫౭.)
పురుషా న్నపరం కిచ్చత్.	కా-౧-౩-౧౧.	(౪౯౭, ౪౯౮.)	ప్రాణస్య ప్రాణః.	కేన-౧-౨	(౩౬౫.)
పురుష ఏవేదం గోసర్వమ్.	పురుషసూక్తమ్.	(౪౦౮.)	ప్రాణస్య ప్రాణమ్.	బృ-౬-౪-౧౭.	(౧౧౮, ౧౧౯, ౫౨౦)
పురుషస్య దర్శనార్థమ్.	సామ్య-౨౧౯.	(౬౫౩, ౬౫౪.)	ప్రాణసంశయ మాపన్నః		(౯౩౭)
పురుష స్స పరః పార్థ.	గీ-౮-౨౨.	(౩౫.)	ప్రాణస్తేజసి.	ఛాం-౬-౮-౬.	(౯౭౮, ౯౭౯, ౯౮౦.)
పురుష విమోక్షనిమిత్తమ్.	సామ్య-౫౭౯.	(౬౫౫.)	ప్రాణాధిపః.	త్యే-౫-౮.	(౪౫౫.)
పురుషోస్తి భోక్తృభావాత్.	సామ్య-౨౭౯.	(౭౫.)	ప్రాణావై సత్యమ్.	బృ-౪-౩-౬.	(౮౧౬.)
పురుషోఽచూనః.	బృ-౮-౨-౧౫.	(౧౦౦౪, ౧౦౦౫.)	ప్రాణావాచ ఋషయః.	శతపథ-౬-౧-౬.	(౭౫౨)
పురుషో హిరణ్మయః.	శతపథ.	(౩౭౧)	ప్రాణో బ్రహ్మేతి.	తై-శృగు-౨౭౪.	(౩౨౪.)
పురుషో నావ యజ్ఞః.	ఛాం-౩-౧౬-౧.	(౮౬౧.)	ప్రాణోఽస్తి ప్రజ్ఞాత్త.	కాశీ-౩-౧.	(౩౫౪.)
ప్రాణాని సర్వవీచ.	ఆపస్తంబ-౨౩౪౦-౧.	(౫౮౩.)			
ప్రకృతిర్యా మయా.	వి-౬-౪-౩౯.	(౧౪౦, ౫౦౩.)			

ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.
భాతిచ తపతిచ కీర్త్యా.	ఛాం-౩-౧౦-౬.	(౯౫౫)	మసౌ బ్రహ్మ.	ఛాం-౨-౩-౨.	(౩౦౫.)
భిద్యతే హృదయగ్రన్థి.	ముం-౨-౨-౯.	(౩౨,౪౯, ౯౨౫.)	మసౌవావ వాచః.	ఛాం-౨-౩-౧.	(౪౨౩.)
భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానం.	కైయట-వృద్ధ్యాహ్నిక.	(౩౦౯,౧౨౩,౩౦౪.)	మమ మాయా దురత్యయా.	గీ-౨-౧౪.	(౪౮,౧౯౦)
భీషాస్తాద్వాతఃపవతే.	తై-ఆనం-౨-ఆను	(౧౨౭,౪౦౫, ౫౨౫, ౭౬౩, ౭౯౮, ౮౧౨, ౯౨౧, ౧౦౩౪.)	మమ యోని ర్దహద్భృహ్మ.	గీ-౧౪-౩.	(౨౧౧.)
భూమాత్యేవ.	ఛాం-౨-౨౩-౧.	(౪౨౪,౪౨౫,	మమైవాంశో జీవలోకః.	గీ-౧౫-౭.	(౭౪౩.)
భూమాత్యే వేతిభూమా.	భోధాయన.	(౪౨౮.)	మయజ్వేతయోః.	పాణిని-౪-౩-౧౪౩.	(౩౧౭.)
భూమి రాహో ౭నలః.	గీ-౨-౪,౫, ౬, ౭.	(౫౦౩)	మయాధ్యక్షేణ ప్రకృతిః.	గీ-౯-౧౦	(౨౧౧, ౫౧౦, ౫౪౮, ౮౧౨, ౧౦౩౪.)
భూయోఽనువ్యాఖ్యా.	ఛాం-౨-౯-౩.	(౧౦౧౭)	మహతః పర మవ్యక్తమ్.	కళ-౧-౩-౧౧.	(౪౯౬, ౫౦౪.)
భూయవీవ మాభగవాన్.	ఛాం-౬-౧-౭.	(౮౮౧.)	మహద్భూతమనన్తమపారమ్.	బృ-౪-౪-౧౨.	(౫౩౬.)
భూరిత్యప్తేన రాజతి.		(౧౯౦)	మహద్భయం వజ్రమ్.	కళ-౨-౬-౨.	(౪౮౫.)
భేదానాం పరిమాణాత్.	సాంఖ్య-౧౫-౧౬కారి.	(౬౪౭.)	మహానవ్యక్తే లీయతే	సుబా-౨ఖం.	(౫౫౦.)
భోక్తా భోగ్యం ప్రైతితారం.	శ్వే-౧-౧౨.	(౨౧౦.)	మహాస్తవిభుమాత్మానమ్.	కళ-౧-౨-౨౨.	(౩౭౭.)
భో భోయి భట్లాక్ష.	ఛాం-౪-౨-౧.	(౪౭౮.)	మహాపుచ్చం ప్రతిష్ఠ.	తై-ఆనం-౪ఆను.	(౨౯౬.)
భృగుర్వై వారుణిః.	తై-భృగు-౧ఆను.	(౨౩౫)	మహాభూతాన్యహంకారః.	గీ-౧౩-౫.	(౧౧౦.)
భ్రామయన్సర్వభూతాని.	గీ-౧౮-౬౧.	(౧౬౫, ౩౭౨.)	మహీఘటత్వమ్.	వి-౨-౧౨-౪౨.	(౧౯౦, ౧౯౪, ౧౯౬.)
—•••—			మామా త్తపరదేహేషు.	గీ-౧౬-౧౮.	(౭౩౯.)
మ			మా ముచేత్య పునర్జన్మ.	గీ-౮-౧౬.	(౧౦౩౭.)
			మా ముపాస్సవ్య.	కాషీ-౩౭-౧.	(౩౫౩, ౩౫౬, ౩౫౭.)
మఘవన్తర్వం వా ఇదమ్	ఛాం-౨-౧౨-౧.	(౪౪౯.)	మామేవ విజానీహి.	కాషీ-౩౭-౧.	(౩౫౪, ౩౫౭.)
మత్స్థాని సర్వభూతాని.	గీ-౯-౪.	(౧౩౫.)	మాయాస్తు ప్రకృతిమ్.	శ్వే-౪ఆ-౧౦.	(౪౮, ౧౮౯, ౨౧౦, ౫౪౮.)
మత్వా ధీరో హర్షతోకా.	కళ-౧-౨-౧౨.	(౫౦౫.)	మాయా, వయునమ్.	వేదనిఘ్ణః-ధర్మవర్గః-౨౨.	(౩౩౨.)
మత్తిప్రేవ విజిజ్ఞాసితవ్యా.	ఛాం-౭-౧౮.	(౪౨౭.)	మాసేభ్య స్సవృత్సరమ్.	ఛాం-౪-౧౫-౫.	(౯౯౮.)
మనశ్చితోవాక్చితః.		(౮౯౬)	మాసేభ్యో దేవలోకమ్.	బృ-౮-౨-౧౫.	(౯౯౮.)
మనష్ఠస్థానీన్ద్రియాణి.	గీ-౧౫-౭.	(౭౬౫, ౭౭౬.)	మితైర్వృతదన్యద్ద్రవ్యం హి.	వి-౨-౧౪-౨౭.	(౨౧౫.)
మనస స్తుపరా బుద్ధిః.	కళ-౧-౩-౧౦.	(౪౯౬.)	ముద్రికామట్కృతత్వజ్ఞః.	కైవాగమ.	(౬౮౩.)
మనసాతు విశుద్ధేన.		(౨౬౭, ౩౬౫.)	ముముక్షుః బ్రహ్మోపాసీత.		(౭౭౩.)
మనసైవానుద్రప్తవ్యమ్.	బృ-౬-౪-౧౯.	(౮౮౬)	మూర్ధా తే వ్యపతివ్యక్త.	ఛాం-౫-౧౨-౨.	(౯౦౭.)
మనసైవైతాన్మామాన్.	ఛాం-౨-౧౨-౫.	(౭౨౩, ౭౨౮.)	మూర్ధైవ సుతేజాః.	ఛాం-౫-౧౮-౧.	(౪౧౩.)
మనసైషుగ్రహతిగృహ్యంత.		(౮౯౮.)	మూలప్రకృతి రవికృతి.	సాఙ్ఖ్య-౩కారికా.	(౫౧౭, ౬౪౬.)
మనః ప్రాణే.	ఛాం-౬-౮-౬.	(౯౭౭.)	మేఘోభూత్వాప్రవర్షతి.	ఛాం-౫-౧౦-౬.	(౭౯౨.)
మనురైవసర్వతోరాజా.		(౯౩౧)	మృత్యురస్యో వసేచనమ్.	కళ-౧-౨-౨౫.	(౩౭౬.)
మసౌఽనుకూలే.	శ్వే-౨-౧౦.	(౯౬౪.)	మృతోస్య స్సమృత్యమ్.	కళ-౨-౪-౧౦.	(౨౧౪.)
మసౌబ్రహ్మైత్యుపాసీత.	ఛాం-౩-౧౮-౧.	(౩౧, ౩౦౫.)	మృషావై ఖలు.	కాషీ-౪-౧౮.	(౫౨౮.)
మసౌబ్రహ్మైత్యజ్ఞానాత్.	తై-భృగు-౪ఆను.	(౩౨౪.)	మస్త్రీకృతో వృణీతే.		(౪౬౬.)
మసౌమయః ప్రాణశరీ	ముం-౨-౨-౭.	(౩౬౪, ౩౬౫, ౩౬౮, ౩౭౪, ౬౩౮.)	మస్త్రీషు కర్మాణి.	ముం-౧-౨-౧.	(౩౯౯.)
మసౌమయోయమ్.	బృ-౭-౬-౧.	(౮౫౭)	మాంచయోఽవ్యభిచారేణ.	గీ-౧౪-౨౬.	(౧౦౩౪.)
మసౌమయః.	తై-ఆనం-౩ఆను.	(౨౯౫.)	మాం ధ్యాయన్త ఉపాసతే.	గీ-౧౨-౬.	(౯౫౬.)

ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.
య			యతో వాచో నివర్తంతే. తై-అనం-అను. (౧౨౭, ౧౨౯, ౨౯౮, ౩౨౧, ౩౨౨, ౮౧౨, ౯౨౧.)		
య ఆత్మ అపహతపాష్టా. ఛాం-౮-౭ గి. (౨౬౦, ౪౪౯, ౧౦౧౬, ౧౦౧౭, ౧౦౨౧, ౧౦౧౭.)			యతో వా ఇమాని భూతాని. తై-భృగు-౧అను. (౫౬, ౧౪౫, ౨౩౫, ౨౩౯, ౨౪౩, ౨౫౨, ౨౫౩, ౨౭౫, ౨౭౯, ౩౩౧, ౩౩౪, ౩౩౫, ౩౬౭, ౪౧౮, ౮౪౯.)		
య ఆ త్తని తిష్ఠత్. బృ-౫-౭-౨౨. (౧౫౯, ౨౦౨, ౨౧౧, ౨౬౯, ౩౦౦, ౩౧౩, ౩౩౩, ౩౫౭, ౩౯౦, ౩౯౩, ౪౪౩, ౪౯౯, ౫౪౧, ౫౫౦, ౫౯౪, ౬౩౧, ౭౨౨, ౭౩౭, ౭౬౩, ౮౦౮, ౮౧౩, ౮౮౦, ౯౧౫, ౯౫౮, ౧౦౧౯, ౧౦౩౨.)			యత్తు కాలా న్తరేణాపి. వి-౨-౧౩-౧౦౦. (౧౯౭)		
య ఆదిత్యే తిష్ఠత్. బృ-౫-౭-౯. (౩౩౩, ౭౬౩, ౮౩౪.)			య త్తచ్ఛాస్త్ర మజరమ్. } ప్రశ్న-౫-౭. (౪౩౮.)		
య ఆకాశే తిష్ఠత్. బృ-౫-౭-౧౨. (౭౧౧)			య త్త ద్దేశ్యమగ్రాహ్యం. ముం-౧-౧-౬. (౩౯౮, ౫౦౪)		
య ఇహతాన మనువిద్య. ఛాం-౮-౧-౬. (౧౬౦.)			య త్కించిత్ సృజ్యతే. వి-౧-౨౨-౩౮. (౪౪౫.)		
య ఇమంచ లోకంచ. బృ-౫-౬-౧. (౩౯౧.)			య త్స్వయం ప్రాతః. తై-నా-౮౦అను. (౮౬౨)		
య ఏనం విదు రమృతాస్తే. తై-నా-౧అను ౩. (౧౯౭.)			య త్సాక్షాత్. బృ-౫-౪-౧. (౮౭౯, ౮౮౦.)		
య ఏవమేతద్విదుర్యే. బృ-౮-౨-౧౫. (౮౭౪, ౯౯౬.)			య త్కించేహ కరోత్యయం. బృ-౯-౪-౬. (౭౮౨)		
య ఏనం జేద. బృ-౩-౩-౭. (౮౪౧, ౮౪౩.)			య త్ర హి దైవతమివ. బృ-౪-౪-౧ (౪౫, ౧౩౦, ౨౧౪, ౫౩౫, ౫౪౪, ౬౦౭, ౬౧౧, ౬౨౨.)		
య ఏనం విదిపాపమ్. ఛాం-౧-౨-౮. (౮౪౧.)			య త్ర కాలే త్వనామృత్తిమ్ గీ-౮-౨౩. (౯౯౪, ౯౯౫.)		
య ఏవాసౌ తపతి. ఛాం-౧-౩ గి. (౯౬౧.)			య త్ర నాన్యత్పశ్యతి. ఛాం-౭-౨౪-౧. (౪౨౨-౪౨౮.)		
య ఏషు సుప్తేషు జాగర్తి. కత-౨-౫-౮. (౧౮౬, ౭౯౭, ౭౯౮, ౮౯౭, ౧౦౨౮.)			య త్ర త్వస్య సర్వమ్. బృ-౪-౪-౧౪. (౧౩౦, ౨౧౪, ౨౬౯, ౫౫౦, ౬౧౧)		
య ఏషోఽక్షిణి. ఛాం-౪-౧౫-౧. (౩౮౨, ౩౮౩.)			య త్రాస్య పురుషస్య. బృ-౫-౨-౧౩. (౭౭౬)		
య ఏష విజ్ఞానమయః. బృ-౪-౧-౧౬. (౫౩౩)			య త్రైవ ఏతత్సుప్తః. బృ-౪-౧-౧౭. (౫౩౩.)		
య ఏషోఽస్తరాదిత్యే. ఛాం-౧-౬-౬. (౩౨౬.)			య త్రైతత్పురుషస్సవీతి. ఛాం-౬-౮-౧. (౮౦౩.)		
యచ్చకించిజ్జగత్సృజ్తే. తై-నా-౧౦అను. (౨౯౦, ౮౩౦.)			యధర్తువ్యృతులిక్లాని. వి-౧-౫-౬౫. (౫౫౭.)		
యచ్చాస్యేహస్తీ యచ్చ. ఛాం-౮-౧-౩. (౨౯౦, ౪౪౩.)			యథా నద్యస్య న్దమానాః. ముం-౩-౨-౮. (౧౬౦, ౪౧౭, ౫౩౯, ౯౧౭)		
యచ్చాన్యథాత్వమ్. వి-౨-౧౨-౪౧ (౧౯౪.)			యథాగమమ్. } భార-శాస్త్ర-మోక్ష. } (౬౯౫, ౬౯౬.)		
యచ్చైతత్. వి-౨-౧౨-౪౭. (౧౯౬.)			యథాన్యాయమ్. } ౩౫౦అ-౬౮. }		
యచ్చేత్ వాఙ్మనసీ. కత-౧-౩-౧౩. (౫౦౦.)			యథాపశురేవంసదేవానాం బృ-౩-౪-౧౦. (౭౭౯.)		
య శ్చక్షుషే తిష్ఠత్. బృ-౫-౭-౧౮. (౩౮౩, ౩౮౯, ౭౬౩, ౮౦౮.)			యథా సుదీప్తాత్పవకాత్. ముం-౨-౧-౧. (౫౩౯.)		
యజ దేవపూజాయామ్. ధాతుపాఠ-భాష్యది. (౮౩౩.)			యథా పాదోదరస్తవీచా. ప్రశ్న-౫-౫. (౪౩౮.)		
యజేత స్వర్గకామః. యజ-౨-౫-౫. (౭౩౩, ౮౩౩, ౯౦౨.)			యథా హ్యేవేహ ప్రజాః. ఛాం-౮-౧-౫. (౪౪౪.)		
యజ్ఞః పశు ర్వహ్నిః. వి-౨-౧౨-౪౬. (౧౯౬.)			యథాసోమ్యేకేన } ఛాం-౬-౧-౪. (౨౮౧, ౩౦౨, ౫౪౯, ౬౧౯, ౭౨౦.)		
యజ్ఞోఽగ్న్యయనం దానం. ఛాం-౨-౨౩-౧. (౯౨౭.)			యథా సోమ్యేకేన లోహా } ఛాం-౬-౧-౫-౬. (౫౪౯.)		
యజ్ఞో దానం తపః. కర్త-గీ-౧౮-౫. (౯౩౪.)			యథా సోమ్యేకేన నఖని } ఛాం-౬-౧-౫-౬. (౫౪౯.)		
యజ్ఞేన దానేన తపసా. బృ-౬-౪-౨౨. (౯౪౦)			యథా సోమ్యేకేన కృత్తనేన. } ఛాం-౬-౧-౫-౬. (౫౪౯.)		
యజ్ఞైస్తవ మిజ్యసే నిత్యం. వి-౫-౨౦-౯౭. (౫౪౪.)			యథా లోకే రాజా } ద్రమిడభాష్యకారః. (౬౦౨.)		
యత స్తతో న రే. విష్ణుధర్మ-౧౦౪అ-౨౪. (౧౪౪.)					
యతః ప్రనూతా జగతః. తై-నా-౧అను. (౭౬౮.)					
యతః ప్రవృత్తి రుచ్ఛతా. గీ-౧౮-౪౬. (౫౪౪, ౬౫౦, ౯౩౪.)					

ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.
యథాతు ఖలు సోమ్య.	ఛాం-౧-౪-౭.	(౭౬౯.)	యదేతద్దృశ్యతే మూర్తమ్.	వి-౧-౪-౩౯.	(౪౬,౧౫౪.)
యథా సక్రియతే జ్యోతిః.	విష్ణుధర్మ-౧౦౪౮-౭.	(౧౦౦౭)	యదేష ఆకాశ ఆనందః.	తై-ఆనం-౭౭౫.	(౩౨౪,౩౩౬,౭౭౯)
యథాక్రతు రస్తిక్.	ఛాం-౩-౧౪-౧.	(౧౨౫,౨౫౫.)	యద్యన్యోఽస్తి పరః.	వి-౨-౧౩-౯౦.	(౪౬,౧౫౬.)
లోకే పురుషో భవతి.	౪౩౬,౯౦౧,౯౦౨,౯౫౭,౬౦౦౮.)		యద్యన్విభూతిమత్సత్త్వమ్.	గీ-౧౦-౪౧.	(౧౬౫.)
యథా సత్తం సతే వాతః.	వి-౨-౭-౩౧.	(౬౪౨)	యద్యస్తి సచ్చిత్తః.	ద్రవిభాష్యకారః.	(౧౬౨.)
యథా పుష్కరపలాశే.	ఛాం-౪-౧౪-౩.	(౯౯౬)	యదైవ కించ మనురవదత్.	యజు-౨-౨-౧౦.	(౫౫౫.)
యథాఽత్మాన మాఖణమ్.	ఛాం-౧-౭-౫.	(౫౪౧.)	యన్తయంచ జగద్భూష్మాక్ వి-౧-౧-౫.		(౧౪౯.)
యథాసోమ్య మగు.	ఛాం-౬-౯-౧.	(౫౫౩.)	యన్మహూర్తంత్రణంవాపి.	గారుడ పూర్వఖండ-౨౨౨-౭-౨౨.	(౧౩౪.)
యథోర్జనాభి స్పృజతే.	ముం-౧-౧-౭.	(౩౯౬,౩౯౮,౫౫౮.)	య మాత్తా నవేద.	బృ-౫-౭-౨౨.	(౩౯౨)
యథేదం తచ్చిరః.	బృ-౪-౨-౩.	(౫౧౧.)	యమైవైష వృణుతే.	ముం-౩-౨-౩.	(౩౯౮.)
యదనేన హవిషా శాస్తే.	౩-ఆప్ట-౫౪-౧౦౭౫.	(౫౬౦.)	యయా తదక్షర మధి.	ముం-౧-౧-౫.	(౩౯౬,౪౩౧)
యదమ్బు వైష్ణవః కాయః.	వి-౨-౧౨-౩౭.	(౧౯౨,౫౯౪.)	యశోఽహం భవామి.	ఛాం-౫-౧౪-౧.	(౧౦౦౭)
యదస్తి యన్మాస్తిచ.	వి-౨-౧౨-౩౮.	(౧౯౫.)	యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిత్.	ముం-౨-౨-౭.	(౪౧౬)
యదగ్నేః రోహితమ్.	ఛాం-౬-౪-౧.	(౭౬౯,౭౧౧.)	యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిద్యస్య.	ముం-౧-౧-౯.	(౫౨,౧౨౫,౨౧౩,౨౭౧,౨౮౨,౩౯౬,౩౯౯,౪౪౯,౬౨౪,౭౨౭,౮౧౨,౯౨౧.)
యదన్యైకపాలో భవతి.	యజుస్-౨-౨-౫.	(౯౦౭)	యస్సర్వేషు లోకేషు.		
యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్న దృశ్యేఽవాత్మ్యే.	తై-ఆనం-౭౭౫.	{ (౪౫,౧౩౪,౭౯౮, ౧౦౩౪.)	యస్సర్వేషు యజ్ఞేషు.	చూడ్యన్వినపాః.	(౩౯౦.)
యదా పఖ్యావతిష్ఠన్తే.	కఠ-౨-౬-౧౦.	(౭౫౫)	యస్సర్వేషు వేదేషు.		
యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్న తై-ఆనం-౭౭౫.		(౪౫,౧౩౪.)	యస్సర్వేషాతివదతి.	ఛాం-౭-౧౬-౧.	(౪౨౪.)
యదా తు శుద్ధమ్.	వి-౨-౧౨-౪౦.	(౪౫,౧౯౦,౧౯౩.)	యస్సేతురీజానానామ్.	కఠ ౧-౩-౨.	(౩౭౯.)
యదా పశ్యః పశ్యతే రక్షవర్ణమ్.	ముం-౩-౧-౩.	{ (౪౧౭,౪౫౩,౯౧౦, ౯౫౫,౧౦౧౯.)	యస్యాపశ్యరీరమిత్యారభ్య.	బృ-౫-౭.	(౫౫౫.)
యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే.	కఠ-౨-౬-౧౪.	(౯౫౧,౯౫౨, ౯౫౩)	యస్య రేత శ్శరీరమిత్యన్తం.		
యదా వై పురుషః.	బృ-౭-౧౦-౧.	(౯౯౬,౯౯౯.)	యస్య బుద్ధిశ్శరీరమిత్యారభ్య.	సుబా-౭ఖం.	(౫౫౫.)
యదా వై సుప్తస్యప్నమ్.	కాషీ-౪-౧౯.	(౨౫౭,౫౩౧.)	యస్య మృత్యుశ్శరీరమిత్యన్తం.	సుబా-౭ఖం.	(౭౧౧.)
యదా వై విజానాత్యథ.	ఛాం-౭-౧౭-౧.	(౪౨౪.)	యస్య పృథివీ శరీరమిత్యారభ్య.	సుబా-౭ఖం.	(౭౧౧.)
యదా తమ స్తన్నదివా.	శ్వే-౪-౧౫.	(౫౫౧.)	యస్యావ్యక్తంశరీర మిత్యన్తం.		
యదా కర్తను కామ్యేషు.	ఛాం-౫-౨-౯.	(౫౦౦.)	యస్య విజ్ఞానం శరీరమ్.	బృ-౫-౭-౨౨.	(౫౯౪.)
యద్యావకం తదేవ ఖమ్.	ఛాం-౪-౧౦-౫.	(౩౫౬.)	యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్.	సుబా-౭ఖం.	(౨౦౨-౩౯౧.)
యదిద మస్తిక్ బ్రహ్మపురే.	ఛాం-౫-౧-౧.	(౪౪౨.)	యస్య పృథివీ శరీరమ్.	బృ-౫-౭-౩.	(౨౧౪,౩౧౬, ౫౦౨,౫౯౪.)
యదిదం కించ జగత్సర్వమ్.	కఠ ౨-౬-౨.	(౪౪౪.)	యస్య బ్రహ్మచ త్త్రమ్.	కఠ-౧-౨-౨౫.	(౩౭౫.)
యదిచ్చన్తా బ్రహ్మచర్యమ్.	కఠ-౧-౨-౧౫.	(౯౩౨.)	యస్య వైతత్కర్త.	కాషీ-౪-౧౫.	(౫౨౬,౫౨౮, ౫౨౯,౫౩౦.)
యమార్ధస్యం గార్గి దివః.	బృ-౫-౫-౭.	(౪౩౧.)	యస్య జ్ఞానమయం తపః.	ముం-౧-౧-౯.	(౩౯౮,౫౫౬.)
యద్భూతయోనింపరి.	ముం-౧-౧-౬.	(౫౫౫.)	యస్య దేవే పరాభక్తిః.	శ్వే-౬-౨౩.	(౯౪౮.)
యదేవ సాక్షా దపరోక్షాత్.	బృ-౫-౫-౧.	(౫౭౯,౫౮౧.)	యస్యాత్మా శరీరమ్.	బృ-౫-౭-౨౨.	(౨౧౪,౫౫౫, ౫౯౪,౬౩౨,౭౪౫.)
యదేవ విద్యయా కరోతి.	ఛాం-౧-౧-౧౦.	(౫౯౧,౯౧౨, ౯౧౩,౯౧౪,౯౧౫,౯౧౬,౯౧౭,౯౧౮,౯౧౯,౯౨౦,౯౨౧,౯౨౨.)	యస్యానువిత్తగి ప్రతిబుద్ధ.	బృ-౬-౪-౧౩.	(౭౨౪.)

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.	
యస్యావ్యక్తం శరీరమ్.	సుబా-౨౪౦.	(౨౧౮,౨౮౨, ౪౩౨)	యేనాశ్రుతం శ్రుతంభవతి.	ఛాం-౬-౧-౩.	(౨౮౨,౩౦౧,౩౦౨, ౩౦౫,౩౨౦)	
యస్యాస్మిరాస్యమ్.	{ భార-కాన్తి-రాజధర్మ- ౪౩౭-౩౦. }	(౪౦౬)	యేనేదం సర్వం విజానాతి.	బృ-౪-౪-౧౪.	(౨౬౩,౪౪౪)	
యస్యామతం తస్యమతమ్.	కేన-౨-౩.	(౪౫౧,౧౨౯.)	యేష్యవ్యదేవతాభక్తాః.	గీ-౯-౨౩.	(౪౪౪)	
యస్తద్వేద యత్సవేద.	ఛాం-౪-౧-౪.	(౩౧౯,౫౫.)	యేయం ప్రేతే విచికిత్సా.	కఠ-౧-౧-౨౦.	(౩౭౯,౩౮౦,౫౦౫)	
యస్తర్కణానునస్తతే.	మను-౧౨౭-౧౦౬.	(౫౮౯.)	యేవైకే చాస్తాల్లోకాత్.	కాషీ-౧-౨.	(౩౨౩,౩౮౫,౩౮౬.)	
యస్తేజసి తిష్ఠత్.	బృ-౫-౨-౧౪.	(౩౧౧)	యోఽగ్నోతిష్ఠత్.	బృ-౫-౨-౫.	(౩౬౩,౪౩౪.)	
యస్త్యైతమేవం ప్రాదేశ చాత్రమ్.	{ ఛాం-౫-౧౮-౧. }	{ (౪౦౩,౪౧౦,౪౧౧, ౪౧౩,౪౦౬.) }	యోఽపు తిష్ఠత్.	బృ-౫-౨-౪.	(౬౪౯,౭౧౧,౮౧౩)	
యస్తాత్సమ్యక్పరమ్.	పామ్నరసం.	(౬౯౨)	యో బ్రహ్మణం విదధాతి.	శ్వే-౬-౧౮.	(౪౩౭,౪౬౯,౧౦౦౫.)	
యస్తాత్సరమతీతోఽహమ్.	గీ-౧౫-౧౮.	(౧౧౦.)	యో మామేవమసంయూధః.	గీ-౧౫-౧౯.	(౩౭౨)	
యస్తా త్సరం నాపరమస్తి.	శ్వే-౩-౧౦.	(౮౨౮,౮౨౯.)	యో మా మజమనాదించ.	గీ-౧౦-౩.	(౧౩౫,౮౧౨.)	
యస్మిన్కద్యః పృథివీ చాస్తరిక్ష మోతమ్.	{ ముం-౨-౨-౫. }	(౪౧౫.)	యోఽయం మధ్యమః.	బృ-౪-౨-౧.	(౩౬౦.)	
యస్మిన్మత్క్రొస్తే ఇదమ్.	బృ-౮-౨-౧.	(౩౬౦.)	యో యోనిర్మోనిమ్.	శ్వే-౪-౧౦.	(౫౧౨)	
యస్మిన్కపిష్ఠ పిష్ఠజనాః.	బృ-౬-౪-౧౭.	(౫౧౬,౫౧౭, ౫౧౯,౫౨౦,౫౨౧.)	యో యం పవతే.		(౯౯౮,౯౯౯.)	
యత్కృమాణో హవై.	ఛాం-౫-౧౧-౫.	(౪౦౫,౯౧౮.)	యోరేతసి తిష్ఠత్.	బృ-౫-౨-౨౩.	(౮౦౮.)	
యాజ్ఞ్యవల్క్యేతి హేమా.	బృ-౫-౨-౧౦.	(౯౮౪)	యోఽయం విజ్ఞానమయః.	బృ-౬-౩-౭.	(౩౨౩,౩౨౪.)	
యాన్తి మద్యాజిహూఽపి	గీ-౯-౨౫.	(౮౩౪)	యోయోయాంయాంతసుమ్	గీ-౭-౨౧.	(౨౨.)	
యాన్యనవద్యాని కర్తాణి.	{ తై-౩-౧౧౭. }	(౭౮౩.)	యోయోహ్యన్నమత్తి.	ఛాం-౫-౧౦-౬.	(౭౭౮,౭౯౪.)	
యాన్యస్తాకం మచరితాని.			యో వా ఏతదత్తరమ్.	బృ-౫-౮-౧౦.	(౪౩౫.)	
యాప్రాణేన సంభవత్పదితిః.	కఠ-౨-౪-౭.	(౩౭౮.)	యో వాయా తిష్ఠత్.	బృ-౫-౨-౭.	(౭౧౧,౭౬౩,౮౩౪.)	
యావదేతైక స్తై.	ఛాం-౫-౧౧-౫.	(౪౦౫.)	యో విజ్ఞానే తిష్ఠత్.	బృ-౫-౨-౨౨.	(౩౦౦,౩౯౦,౩౯౩, ౪౯౪,౭౨౨,౭౨౩.)	
యావదాయుషమ్.	ఛాం-౮-౧౫-౧.	(౯౬౪.)	యోఽవ్యక్త మస్తరే.	సుబా-౨౪౦.	(౬౩౧.)	
యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణః.	కాషీ-౩-౧.	(౩౫౮.)	యోవై బాలాక ఏతేషామ్.	కాషీ-౪-౧౮.	(౫౨౬,౫౨౯.)	
యావత్సంపాతమ్.	ఛాం-౫-౧౦-౫.	(౭౮౧,౭౮౨,౯౭౧.)	యోఽక్షనాయాః సిపాసే.	బృ-౫-౫-౧.	(౮౭౯,౮౮౦)	
యావత్సవిమోక్ష్యే.	ఛాం-౬-౧౪-౨.	(౯౭౩.)	యోహవైజ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచ.	ఛాం-౫-౧-౧.	(౮౪౫.)	
యావన్నా మ్నోగతమ్.	ఛాం-౭-౧-౫.	(౧౦౦౯.)	యోఽత్తరమస్తరేసంచరత్.	సుబా-౨౪౦.	(౨౧౧,౩౩౩,౪౪౧.)	
యావాన్వాయమాకాశః.	ఛాం-౮-౧-౩.	(౪౪౧,౪౪౨,౮౬౦.)	యైస్సన్విక ర్తృపరైర్వాధ.	వి-౫-౩౦-౧౬.	(౫౮౪.)	
యావజ్జీవమగ్ని హోత్రం జ హోతి.	{ ఆప్తనమ్న-శ్రౌత-౩- ౧౪-౮. బహ్వృచ ఇతి కాబరః. }	(౯౨౬-౯౩౮.)	యం పృథివీ నవేద.	బృ-౫-౨-౩.	(౩౯౨.)	
యేచేమేరణ్య.	ఛాం-౫-౧౦-౧.	(౮౭౪,౯౨౬, ౯౨౭,౯౩౨.)	యః పునరేతం త్రిమాత్రేణ.	ప్రశ్న-౫-౫.	(౪౩౬.)	
యేతు జ్ఞానవిదః.	వి-౧-౪-౪౧.	(౪౬,౧౫౫.)	యః పృథివీ మస్తరే సంచరత్.	సుబా-౨౪౦.	(౨౦౨, ౨౧౧, ౩౧౪, ౫౫౦, ౫౯౪)	
యేన స్యాత్తేన.	బృ-౫-౫-౧.	(౯౪౮.)	యః ప్రాణ స్సవాయుః.	యో ౭యం ప్రాణ స్సవాయుః. }	బృ-౫-౧-౫.	(౭౫౯,౭౫౮.)
యేనాహం నామృతాస్యామ్.	బృ-౬-౫-౩.	(౫౩౫.)	యః పృథివ్యాం తిష్ఠత్.	బృ-౫-౭-౩.	(౨౦౧,౨౧౧,౩౧౩, ౩౯౧,౩౯౨,౪౯౫, ౫౫౦, ౫౫౫, ౫౯౪, ౭౧౧,౮౦౮,౮౧౨, ౮౮౦,౯౧౮.)	
			యః ప్రాణేన ప్రాణితి.	బృ-౫-౪-౧.	(౮౭౯,౮౮౦, ౮౮౧.)	

ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.
ర					
రజస్య దర్శయిత్వా.	సాంఖ్య-౫-కారికా. (౬౫౫.)		వాయోరగ్ని రగ్నే రాషః.	తై-ఆనం-౧౮ను.	(౭౦౫, ౭౦౯.)
రమణీయ చరణాః.	ఛాం-౫-౧౦-౭. (౭౦౨, ౭౦౩, ౧౦౦౯.)		వాలాగ్రశతభాగస్య.	శ్వే-౫-౯.	(౭౨౫, ౧౦౨౯.)
రశ్మిభిరేహోఽస్తిక్.	బృ-౭-౫-౧. (౩౦౨, ౩౦౮.)		వికారజననీ మజ్జామ్.	మన్త్రికోపనిషత్.	(౫౦౯, ౫౪౮, ౫౫౦.)
రసో వై సః.	తై-ఆ-౭-౧. (౩౨౪, ౧౦౧౫, ౧౦౩౪.)		విజానాన్యూహమ్.	ఛాం-౪-౧౦-౫.	(౩౦౫, ౩౦౬.)
రసం హ్యేవాయమ్.	తై-ఆ-౭-౧. (౧౦౧౫.)		విజ్ఞాత మవిజానతామ్.	కేన-౨ఖం-౩.	(౧౨౯.)
రుద్రాక్షకజ్జణం హస్తే.	శైవాగమ.	(౬౦౩)	విజ్ఞాతార మరే.	బృ-౪-౪-౧౪.	(౯౬, ౧౩౦, ౨౧౩, ౫౩౫, ౫౪౫, ౭౨౩.)
రూపవర్ణాదినిర్దేశవిశేష.	వి-౧-౨-౧౦.	(౧౪౦.)	విజ్ఞానంచావిజ్ఞానంచ.	తై-ఆనం-౬ఆను-౩. (౨౧౨, ౩౦౦, ౫౦౮.)	
—o—o—o—			విజ్ఞాన మానస్తం బ్రహ్మ.	బృ-౫-౯-౨౦.	(౪౯, ౧౩౦, ౩౨౪, ౩౩౧, ౬౧౬.)
ల			విజ్ఞానఘన ఏవ.	బృ-౪-౪-౧౨.	(౯౬, ౫౩౫, ౫౪౩, ౧౦౨౧, ౧౦౨౨, ౧౦౨౪.)
లోకీభవతి.	ఛాం-౪-౧౧-౨. (౩౪౪.)		విజ్ఞానం ప్రాపకమ్.	వి-౬-౭-౯౩.	(౧౬౩.)
లోకేషు పశ్యాన్విధం సామ.	ఛాం-౨-౨-౧. (౯౦౩.)		విజ్ఞానమేకమ్.	వి-౨-౧౨-౪౩.	(౧౯౦.)
లోహితశుక్లకృష్ణమ్.	శ్వే-౪-౫. తై-నా-౧౨ఆను. (౫౧౪.)		విజ్ఞానమయః.	తై-ఆనం-౪ఆను.	(౨౯౫.)
—o—o—o—			విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే.	తై-ఆనం-౫ఆను.	(౨౯౯, ౭౨౨, ౭౨౭, ౭౩౪)
వ			విజ్ఞానసారధిర్వస్తు.	కళ-౧-౩-౯.	(౩౭౯, ౫౦౩.)
వచనానిత్వపూర్వత్వాత్.	పూర్వ-౩-౫-౨౧ (౮౯౮.)		విజ్ఞానం బ్రహ్మేతిస్య.	తై-భృగు-౫ఆను-౧.	(౩౨౪.)
వజ్రహస్తః పురస్తరః.	౨ఆప్ట-౬ప్ర-౭ఆను-౩౪వం. (౪౫౮.)		విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం మర్శిత.	బృ-౬-౪-౨౧.	(౩౦, ౨౨౩)
వయస్సమ్.	వేదనిఘ్ణిణి-ధర్మవర్గః-౨౨.(౩౩౨.)		విద్యయా హైవైతే	ఆగ్నిరహస్య.	(౮౯౭.)
వరం వృణోష్యి.	కాపీ-౩-౧. (౩౫౨.)		విద్యావిత్ ఏవ.	ఆగ్నిరహస్య.	(౮౯౭.)
వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ.	గౌతమ-౨ప్ర-౧౧ఆ-౧౦, ౧౧నూ. } (౭౮౨.)		విద్యాం చావిద్యాంచ.	ఈశ-౧౧.	(౩౮.)
వర్షేణ బీజమ్.	రా-నుం-౨౯-౬. (౨౮౩.)		విధిర్వాస్యాదపూర్వత్వాత్.	పూర్వ-౩-౪-౧౨	(౮౫౫.)
వసన్తి తత్ర భూతాని.	వి-౬-౫-౭౫. (౧౩౮.)		విధిస్తుధారణేఽపూర్వత్వాత్.	పూర్వ-౩-౪-౧౫.	(౯౨౮.)
వస్త్యస్తి కిమ్.	వి-౨-౧౨-౪౧. (౧౯౦, ౧౯౪, ౧౯౬.)		విధూయ పాపమ్.	ఛాం-౮-౧౩-౧. (౪౮౯)	
వస్తీరేవ రయః	ఛాం-౫-౧౮-౨. (౪౧౩.)		విపరీతంతు గర్హితమ్.		(౯౯౨.)
వస్త్యైకమేవ దుఃఖాయ.	వి-౨-౬-౪౭. (౮౦౯.)		విభేదజనకే జ్ఞానే.	వి-౬-౭-౯౬. (౪౬, ౧౫౮, ౧౬౪.)	
వాక్వాదః ప్రాణః పాదః.	ఛాం-౩-౧౮-౨. (౮౨౭)		విమోక్ష కామానభివృద్ధిః.	బోధాయన.	(౩౭.)
వాగ్వ నామ్నో భూయః.	ఛాం-౭-౨-౧. (౪౨౩.)		విరోధత్వినపేక్షం స్యాత్.	పూర్వ-౧-౩ ౩.	(౫౮౦, ౬౮౫.)
వాఙ్మనసి నమ్నద్యతే.	ఛాం-౬-౮-౬. (౯౭౫, ౯౭౬, ౯౭౮, ౯౮౮.)		వివిదిషన్తి యజ్ఞేన.	బృ-౬-౪-౨౨.	(౨౬౬, ౯౩౩.)
వాచారమ్భణం వికారః.	ఛాం-౬-౧-౪. (౪౫, ౬౧౯.)		విశ్వమేవేదం పురుషః.	తై-నా-౧౩ఆను.	(౮౯౪)
వాసన్వత్యః కుళాః.	కాపిలశ్రుతిః. (౮౬౫.)		విశ్వస్త్వా ఆగ్నిం భువనాయ.		(౪౦౪)
వాయవ్యగ్ం శ్వేత మాలభేత్.	యజుః-౨-కాం-౧౨౦, ౧౨౩, ౧౨౪.)		విశ్వం నారాయణః.	తై-నా-౧౩ఆను.	(౬౯౫.)
వాయురైవ తేపిష్ఠా దేవతా.	గప్ర-౧౮ను. } (౮౩౪.)		విశ్వాత్త్వం పరాయణమ్.	తై-నా-౧౩ఆను.	(౨౯౦.)
వాయుశ్చాన్తరిక్షం చైత	బృ-౪-౩-౩. { (౨౨౯, ౭౦౪, ౭౦౬, ౭౫౨.)		విశ్వాభూతాని.	పురుషనూక్తమ్.	(౭౪౩.)
దమృతమ్.			విష్టభ్యాహ మిదమ్.	గీ-౧౦-౪౨.	(౧౩౬, ౧౬౫, ౭౬౪, ౮౧౨, ౧౦౩౪.)
			విష్టాధారమ్.	వి-౨-౧౩-౨.	(౧౯౭)

ప్రమాణాని.	ఆకర నామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	ఆకర నామ.	పుటసంఖ్య.
స ఏకధాభవతి తిధాభవతి. ఛాం-౭-౨౬-౨.		(౧౯౫, ౬౦౨, ౮౭౧, ౧౦౨౬.)	స తత్ర పర్యేతి.	ఛాం-౮-౧౨-౩.	(౧౬౦, ౪౫౬, ౬౦౨, ౮౦౫, ౮౭౦, ౧౦౨౪.)
స ఏకాకీ సరమేత.	మహాపనిషత్ -౧౮. (౬౮౪.)		సతాసోమ్య తదాసంపన్నః.	ఛాం-౬-౮-౧.	(౨౮౭, ౨౮౯, ౫౩౨)
స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్దః.	తై-ఆనం-౮౮౮ను. (౧౩౦, ౭౨౭, ౮౧౨, ౯౧౦, ౯౨౧, ౧౦౧౫.)		సత్యంత్యేవవిజిజ్ఞాసితవ్యమ్.	ఛాం-౭-౧౬-౧.	(౪౨౬, ౪౨౭, ౮౭౪.)
స ఏకో మానుష ఆనన్దః.	తై-ఆనం-౮౮౮ను. (౩౧౯.)		సత్యం చా నృతంచ.	తై-ఆనం-౬౮౮ను. (౩౧౩, ౫౫౭.)	
స ఏతం దేవయానమ్.	కాషీ-౧-౩. (౮౬౮, ౯౯౬, ౯౯౯.)		సత్యం జ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మ.	తై-ఆనం-౧౮౮ను. (౨౬, ౪౫, ౪౯, ౫౨, ౫౬, ౧౨౧, ౨౧౩, ౨౩౭, ౨౩౯, ౨౪౧, ౨౫౬, ౨౬౦, ౨౬౩, ౨౭౨, ౨౯౪, ౨౯౫, ౨౯౬, ౩౩౦, ౩౩౧, ౩౫౯, ౪౨౬, ౫౨౪, ౫౫౪, ౫౫౬, ౬౧౨, ౬౧౮, ౭౨౭, ౮౧౧, ౮౨౭, ౮౪౯, ౮౭౪, ౮౮౦.)	
స ఏవ సర్వభూతాత్మా.	వి-౧-౨-౬౯. (౧౯౨)		సత్యం బ్రహ్మైత్యుపాసీత. { వాజసనేయకే అగ్ని రహస్యే. }		(౮౫౭)
స ఏవేదం సర్వమ్.	} ఛాం-౭-౨౫-౧. (౪౨౯.)		సత్యం బ్రహ్మ.	బృ-౭-౪-౧.	(౮౫౮.)
స ఏవాధస్తాత్.			సత్యం బ్రూయాత్.	కాషీ-౧-౬. (౯౮౨)	
స ఏవ సర్వేభ్యః పాప్త.	ఛాం-౧-౬-౭. (౩౨౮.)		సత్యకామ సృత్యసంజ్ఞత్వః.	ఛాం-౮-౧-౫. (౫౨, ౨౦౦, ౨౧౩, ౬౩౮, ౭౨౩.)	
స ఏవ సేతిసేతి.	బృ-౬-౫-౧౫. (౫౪౪, ౮౮౬, ౮౮౮.)		సత్యసంజ్ఞత్వః.	ఛాం-౮-౭-౧ (౧౦౨౧)	
స ఏవ ఇహ ప్రవిప్లః.	బృ-౩-౪-౭. (౫౨౫.)		సత్యార్జునదయాదాన.	బోధాయన. (౩౭.)	
స ఏవ వైశానరః.	ప్రశ్న-౧-౭. (౪౦౪.)		సత్యేన లభ్యః.	ముం-౩-౧-౫. (౩౭.)	
స ఏవ ప్రాణవీవ ప్రజ్ఞాత్మా.	కాషీ-౩-౨. (౩౫౩, ౩౫౬.)		స త్వమగ్నిం స్వర్గమగ్నిషి.	కళ-౧-౧-౧౩. (౧౦౪.)	
స ఏవ ఏవ మృత్యుః.	(౮౯౯.)		సత్వం రజస్తమ ఇతి.	గీ-౧౪-౫. (౫౧౦.)	
స ఏవ రసానాం రసతమః.	ఛాం-౧-౧-౩. (౯౨౯.)		సత్త్వాత్సం జాయతే.	గీ-౧౪-౧౭. (౪౦.)	
స ఏహేనైస్తృరతే.	ముం-౨-౨-౬. (౪౧౬.)		సదా తద్భావభావితః.	గీ-౮-౬. (౩౭.)	
స ఏహేనైస్తృరతే.	ముం-౨-౨-౬. (౪౧౬.)		సద్భావ ఏవం భవతః.	వి-౨-౧౨-౪౫. (౪౮, ౧౯౧, ౧౯౫.)	
స ఏహేనైస్తృరతే.	ముం-౨-౨-౬. (౪౧౬.)		సదేవ సోమ్యేద మగ్ర.	ఛాం-౬-౨-౧. (౨౬, ౪౫, ౫౬, ౧౨౪, ౨౧౨, ౨౧౫, ౨౩౭, ౨౫౩, ౨౬౦, ౨౭౯, ౨౮౦, ౨౮౧, ౩౦౧, ౩౦౨, ౩౩౧, ౩౩౪, ౩౩౫, ౩౩౭, ౩౩౮, ౪౫౮, ౫౨౨, ౫౪౯, ౫౯౨, ౬౧౯, ౬౨౧, ౬౨౨, ౬౨౩, ౬౨౬, ౬౨౭, ౬౩౨, ౬౩౪, ౬౩౫, ౬౩౬, ౬౪౨, ౬౪౪, ౭౦౫, ౭౫౨, ౧౦౩౨.)	
స (య) ఏహేనైస్తృరతే.	} తై-శీ-౬౮౮ను. (౩౬౫.)		స సాధునా కర్తవ్య.	బృ-౬-౪-౨౨. (౪౯౧.)	
స (య) ఏహేనైస్తృరతే.			సన్యస్తాగ్నిం సపునః.	యాజుషిక తోపనిషత్. (౯౪౨.)	
స కారణం కరణాధిపాధిపః.	శ్వే-౬-౯. (౨౧౦, ౨౬౯, ౩౩౧, ౩౬౭, ౬౨౩, ౬౩౧, ౯౨౧.)		సన్మూలాసోస్మ్యమాః.	ఛాం-౬-౮-౬. (౨౦౧, ౨౧౨, ౨౯౦, ౩౦౨, ౬౧౯, ౭౧౮, ౯౫౮.)	
స క్రతుం కుర్వీత.	ఛాం-౩-౧౪-౧. (౩౬౪, ౩౬౫, ౩౬౬, ౩౭౪.)		స పర్యగామ్యక్ర మకాయ మప్రణమ్.	} ఈశా-౮. (౨౬౨.)	
స కృత్సృత్యయం కుర్యాత్.	బోధాయన. (౩౩.)		సప్త వై శీర్షణ్యః.		(౭౫౫.)
స ఖల్వేవం వర్తయత్.	ఛాం-౮-౧౫-౧౦. (౯౪౮, ౯౬౫, ౧౦౩౭.)				
స చానన్తాయ కల్పతే.	శ్వే-౫-౯. (౩౬౭.)				
స త ఆత్మైస్తృరతే.	} బృ-౫-౭-౨౨. (౩౯౨, ౮౦౮.)				
స త ఆత్మైస్తృరతే.					
స త ఆత్మైస్తృరతే.	బృ-౫-౪-౨. (౮౮౧.)				
స త ఆగమ్య సవిదుః.	ఛాం-౬-౧౦-౨. (౮౦౩.)				

ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	అకరనామ.	పుటసంఖ్య.
సప్త ప్రాణాః ప్రభవన్తి తస్మాత్.	తై-నా-౧౨అను.	(౧౧౦.)	సర్వత్రాసౌనమస్తంచ.	వి-౧-౨-౧౨.	(౧౪౦.)
సప్త ఇమే లోకాః.	ముం-౨-౧-౨.	(౧౧౪.)	సర్వస్య చాహం హృది.	గీ-౧౫-౧౫.	(౧౧౫, ౩౩౧, ౪౪౪, ౭౩౫, ౯౯౦.)
స బ్రహ్మ విద్యాం సర్వవి చ్యాప్రతిష్ఠామ్.	ముం-౧-౧-౧.	(౩౯౭.)	సర్వభూతాని కాస్తేయ.	గీ-౯-౭.	(౨౧౧, ౫౧౦.)
స బ్రాహ్మణః కెన స్యాత్.	బృ-౫-౫-౧.	(౯౪౨.)	సర్వవర్ణానాం స్వధర్మాను.	ఆపస్తంబ-౨ప్ర-౧పటల-౨ఖండ్-౨నూ.	
స భూరితి వ్యాపారత్.	యజుః-౨ఆప్ట-౨ప్ర-౪ఆను.	(౪౭౫)	సర్వజ్ఞస్సర్వకృత్.	వి-౫-౧-౪౭.	(౨౧౨.)
సమస్తహేయరహితమ్.	వి-౧-౨౨-౫౩.	(౨౦౨.)	సర్వస్యాధిపతిస్సర్వస్యవశీ.	బృ-౭-౪-౨౨.	(౪౯౧.)
సమయా విషితే సూర్యే.	యజుస్-౭కాం-౭ప్ర-౧౧౦అను.	(౨౭౭.)	సర్వస్య వశీ.	బృ-౭-౪-౨౨.	(౨౨౭.)
సమస్తాశ్చ క్తయ త్వైతాః.	వి-౭-౭-౨౦, ౭౧, ౭౨.	(౧౩౯, ౧౪౪.)	సర్వం హీదం ప్రాణే.		(౭౭౨.)
సమస్తకల్యాణగుణా త్తకః.	వి-౭-౫-౨౪.	(౧౩౭, ౧౫౯, ౨౦౨.)	సర్వం ఖల్వీదం బ్రహ్మ.	ఛాం-౩-౧౪-౧.	(౧౩౪, ౨౦౧, ౨౧౫, ౩౭౪, ౩౭౭, ౩౭౭-౩౭౭, ౩౭౩-౪౯౨, ౫౫౦, ౭౨౨, ౭౯౫, ౭౧౨, ౨౨౩, ౯౫౨, ౧౦౧౯.)
సమస్తశక్తిరూపాణి.	వి ౭-౭-౭౧.	(౧౩౯.)	సర్వం తం పరాదాద్యో.	బృ-౪-౪-౭.	(౨౧౪, ౫౩౫, ౫౩౭, ౫౫౦, ౭౨౨, ౯౫౨.)
సమ ఏభి స్త్రిభిః.	బృ-౩-౩-౨౨.	(౭౭౨.)	సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి.	ఛాం-౭-౨౭-౨	(౨౦౫, ౧౦౩౦)
సమానే వృక్షే పురుషః.	శ్వే-౪-౭.	(౨౧౧, ౪౧౨, ౫౨౨.)	సర్వాణి రూపాణి విచిత్ర్యపురుషసూక్తమ్.		(౨౯౦, ౩౩౧, ౪౪౪.)
సమేత్వాన్యోన్యసం యోగమ్.	వి-౧-౨-౫౩.	(౧౨౩.)	సర్వాణి హవా ఇమాని.	ఛాం-౧-౧౧-౫.	(౩౩౯, ౩౭౫, ౭౫౨.)
సమే శుచా దేశే.	శ్వే-౨-౧౦.	(౯౭౪.)	సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యకాశేదేవ.	ఛాం-౧-౯-౧.	(౩౩౫, ౩౩౭, ౩౩౭, ౩౩౮, ౪౪౭.)
స యథా ఆర్తైర్భాగ్నేః.	బృ-౪-౪-౧౦, ౧౧.	(౫౪౩.)	సర్వాంశ్చ లోకాన్.	ఛాం-౨-౧౨-౭.	(౪౫౧, ౪౫౨.)
స యథా సర్వాసామ్.	బృ-౪-౪-౧౦, ౧౧.	(౫౪౩.)	సర్వాన్ పాప్తనః.	కాషీ-౪-౨౦.	(౫౩౦.)
స యథా మహారాజః.	బృ-౪-౧-౧౨.	(౭౩౪.)	సర్వాహవై దేవతాః.	కాషీ-౨-౯.	(౫౯౦.)
స యథా సైన్ధవఘనో ౭నస్తరః.	బృ-౭-౫-౧౩.	(౯౭౫, ౫౪౩, ౧౦౨౧, ౧౦౨౨.)	సర్వా న్నామాన్ ఛందతః.	కళ-౧-౧-౨౨.	(౭౯౭.)
స యథా ప్రయోగ్య ఆచరణే.	ఛాం-౨-౧౨-౩.	(౪౫౧.)	సర్వేచైతే వశం యాన్తి.	వి-౩-౭-౫.	(౭౨౫)
స యది పితౄలోకకామః.	ఛాం ౨-౨ ౧.	(౭౦౨, ౧౦౨౪.)	సర్వేషాంచ స నామాని.	మను-౧౨-౨౧.	(౪౭౫.)
స య ఇద మవిద్యా నగ్ని ఛోత్రమ్.	ఛాం-౫-౨౪-౧.	(౪౧౨.)	సర్వే వేదా యత్పదమ్.	కళ-౧-౨-౧౫.	(౫౦౭.)
స య ఏత దేవ మమృతమ్.	ఛాం-౩-౭-౩	(౪౭౨.)	సర్వేషుచ నృపశేష్.	భార-శాన్తి-మోక్ష-౩౫౦౨-౭౭.	(౭౯౫.)
స యో హవై తద్భగవత్.	ప్రశ్న-౫-౧.	(౪౩౭.)	సర్వే నిమేషా జజ్ఞి రే.	తై-నా-౧౨అను.	(౧౯౭, ౩౩౨, ౨౨౯.)
స యో హైత దేవం వేద.		(౯౦౦)	సర్వేపాప్తానో ౭తః.	ఛాం-౨-౪-౧.	(౯౭౯.)
స యో హవై తద్దహద్యక్షమ్.	బృ-౭-౪-౧.	(౨౨౪)	సర్వే పాప్తానః ప్రదూయ.	ఛాం-౫-౨౪-౩.	(౯౭౦.)
స యో హైత మేవ మగ్నిమ్.		(౪౦౭.)	సర్వేషు లోకేషు కామ.	ఛాం-౭-౨౫-౨.	(౧౦౩౪.)
స యో హ వై తద్భృహ్మవేద.	ముం-౩-౨-౯.	(౯౫౪.)	స వా ఏష పురుషో ౭న్నరసమయః.	తై-ఆనం-౧౨అను.	(౨౯౩, ౩౦౦.)
స యో నామ బ్రహ్మేత్యు.	ఛాం-౭-౧-౫.	(౯౭౦)	స వా ఏష ఏతేన దివ్యేన చక్షుషా.	ఛాం-౨-౧౨-౫.	(౪౫౧, ౧౦౩౦.)
సర్వ మాయారేతి.	ఛాం-౪-౧౧-౨.	(౩౨౪.)	స వా ఏష ఏవం పశ్యన్తేషాం మన్వానః.	ఛాం-౭-౧౫-౪.	(౪౨౫, ౪౨౭, ౪౨౯.)
సర్వకర్తా సర్వగర్భః.	ఛాం-౩-౧౪-౪.	(౨౭౭.)			
సర్వగతం సుసూక్ష్మమ్.	ముం-౧-౧ ౭.	(౩౭౩.)			
సర్వగత్వా దనస్తస్య.	వి-౧-౧౯-౨౫.	(౩౫౭.)			

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.
న నా ఏవ మహానజ ఆత్మా	బృ-౬-౪-౨౨.	(౫౪౮, ౫౪౯, ౬౨౦, ౬౨౪, ౬౨౫, ౬౨౬, ౬౨౭.)	సోఽకామయత.	తై-ఆనం-౬౬ను	(౨౧౨, ౨౧౪, ౩౨౧, ౩౨౨, ౩౨౩, ౩౩౦, ౩౩౨, ౫౨౫, ౫౫౨, ౫౫౩, ౫౫౬, ౬౮౨, ౮౨౨, ౮౫౧, ౮౫౨.)
న నాయులోకమ్.	బృ-౭-౧౦-౧.	(౯౯౯, ౧౦౦౦.)	సోఽధ్వనః వార మాప్నోతి క	౧-౩-౯.	(౩౭౬, ౩౮౦, ౪౯౭)
న వై వేదితస్యః.	కాషీ-౪-౧౮.	(౫౨౬.)	సోఽస్వేష్టస్యః.	ఛాం-౮-౭-౧.	(౩౦, ౨౨౩)
న సర్వభూతప్రకతిమ్.	వి-౬-౫-౮౩.	(౧౩౬, ౧౫౯.)	సోఽభిధ్యాయ శరీరాత్.	మను-౧౮-౮.	(౪౬౯, ౫౫౮, ౫౮౧, ౫౯౪, ౬౨౩.)
న సర్వేషు లోకేషు.	ఛాం-౫-౧౮-౧౦.	(౪౦౫, ౪౧౩)	సోఽఛోదీత్.	యజుః-౧-౫-౧.	(౯౩౧.)
న స్వరా ధ్వవతి.	ఛాం-౭-౨౫-౨.	(౨౧, ౮౦౫, ౮౭౧, ౯౦౬, ౧౦౨౫, ౧౦౩౩.)	సోఽవిద్యాగ్రన్ధిమ్.	ముం-౨-౧-౧	(౩౯౯)
న నేతు ద్విధృతిః.	ఛాం-౮-౪-౧.	(౪౪౭.)	సోఽశ్నుతే సర్వాక్.	తై-ఆనం-౧౮ను.	(౧౨౮, ౧౬౦, ౨౬౯, ౫౨౪, ౧౦౧౮, ౧౦౩౬.)
న హసంజిహానవ.	ఛాం-౪-౧-౫.	(౪౭౯.)	సోఽక్షరః పరమస్స్వరాట్.	తై-నా-౧౩అను.	(౮౯౩)
న హాసశీర్షా పురుషః.	పురుషసూక్తమ్.	(౪౦౮.)	సంకల్పణా త్ప్రద్యుమ్న	} పాఞ్చరాత్రి.	(౯౬౧.)
న హాసశీర్షందేవమ్.	తై-నా-౧౩అను.	(౮౯౩, ౮౯౪.)	సంజ్ఞమ్.		
న హాబ్రహ్మణా వివస్వితా	తై-ఆనం-౧౮ను.	(౭౨౭.)	సంఘాతపరార్థత్వాత్.	సాంఖ్య-౧౭కారికా.	(౬౫౫.)
న హానావపతు న హానా.	తై ఆనం-౧౮ను.	(౮౬౩)	సంజ్ఞాయతే యేన తిదస్త	} వి-౬-౫-౮౭.	(౧౩౭.)
న హేవాపలమ్బనియమాత్.		(౬౭౩.)	దోషమ్.		
న హేవావాచైతద్యైతత్.	బృ-౫-౮-౮.	(౪౩౦.)	సంతతం సిరాభిస్తు.	తై-నా-౧౮ను.	(౪౧౬.)
న హేవావాచ ప్రాణో స్తి.	కాషీ-౩౮-౧	(౩౫౨.)	సందేహా హుళుళః.	ఛాం-౫-౧౮-౨.	(౪౧౩.)
న హేవావాచ కింమేవానః.	ఛాం-౫-౨-౨.	(౮౫౫.)	సంధ్యాహీనోఽశుచిర్న త్యమ్.	దక్షస్త్వ-౨౮-౨౨	(౭౮౩)
సాధుకారీ సాధుర్భవతి.	బృ-౬-౪-౬.	(౬౪౧)	సంధ్యం తృతీయం స్వప్న	} బృ-౬-౩-౯.	(౭౫౨, ౭౯౭.)
సాక్షాద్దృష్టః.	పాణిని-౫-౨-౯౧.	(౧౦౮.)	స్థానమ్		
సిద్ధంతూపాసన శబ్దాత్.	భోధాయన.	(౩౪.)	సంభరైతీ తనా భర్తా.	వి-౬-౫-౭౩.	(౧౩౮.)
సుఖంత్యేవ విజ్ఞానీతిస్యం.	ఛాం-౭-౨౨	(౪౨౭.)	సంయుక్త మేతత్.	శ్వే-౧౮-౮.	(౫౧౦)
సుపాం సుబుగితి లుక్.	పాణిని-౭-౧-౩౯.	(౫౦౦.)	సంహితమేతచ్ఛాసరకమ్.	భోధాయన.	(౧౨)
సుహృదస్సాను కృత్యామ్.		(౯౭౧, ౯౭౨, ౯౯౭.)	సాంఖ్యం యోగః పాఞ్చ	} భారత-శాన్తి-మోక్ష-రాత్రమ్.	} (౬౯౫, ౬౯౬)
సూర్యాదస్త్రమసాధాతా.	తై-నా-౧౮ను-౧౩.	(౫౧౩, ౫౫౬, ౬౪౨)	సాంగేషు వేదేషు		
సేయం దేవతైక్షత్.	ఛాం-౬-౩-౨.	(౧౨౫, ౬౨౧, ౭౬౮, ౭౬౯, ౮౮౩.)	త్తబ్ధోన్మృత తమాదేశమ్.	ఛాం-౬-౧-౩.	(౫౪౯, ౬౧౯.)
సేయం దేవతేమాస్తిసః.	ఛాం-౬-౩-౩.	(౭౬౯)	స్వప్నా వ్రం మె సోమ్య	} ఛాం-౬-౮-౧.	(౨౮౬.)
సైవాఽనన్దస్య.	తై-ఆనం-౮౮ను.	(౨౯౮.)	విజానీహీతి.		
సైవా విరాహన్నాత్.	ఛాం-౪-౩-౮.	(౩౪౪.)	స్వ మహితో భవతి.	ఛాం-౬-౮-౧.	(౨౮౭.)
సైవానన్దమితా.	బృ-౩-౫-౨౨.	(౭౫౨.)	స్వర్గకామా యజేత.	యజుః-౨-౫-౫.	(౭౯౩.)
సైవా చతుష్పదేతి.	ఛాం-౩-౧౨-౫.	(౩౪౫.)	స్వాధ్యాయో ఽధ్యేతస్యః.	తై-ఆరణ్య-౨౪-౧౫అను.	(౧౬, ౧౭.)
సోఽహం భగవౌ మస్త్ర	} ఛాం-౭-౧-౩.	(౬౯౩)	స్వేన రూపేణ.	ఛాం-౮-౧౨-౨.	(౧౦౧౫, ౧౦౧౬.)
విదేవా స్తి.			స్వే మహిమి.	ఛాం-౭-౨౪-౧.	(౪౨౯.)
సోఽహం భగవన్సత్యేన.	ఛాం-౭-౧౬-౧.	(౪౨౬, ౪౨౭)	స్వజతే సహి కర్తా.	బృ-౬-౩-౧౦.	(౭౯౭.)
సోఽహం సచ త్యమ్.	వి-౨-౧౬-౨౩.	(౪౬, ౧౫౭.)	సృష్ట్యా నారమ్.	వారాహ-౨౮-౧౨.	(౪౬౯.)
సోఽహమిచ్ఛామి ధర్మజ్ఞ.	వి-౧-౧-౪.	(౧౪౯.)			

ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.	ప్రమాణాని.	ఆకరనామ.	పుటసంఖ్య.
హ			క్ష		
హస్తాహ మిమా స్త్రీసః.	ఛాం-౬-౩-౨.	(౧౧౦,౨౦౪,౩౦౨)	హృదయం గార్హపత్యః.	హం-౧-౧౦-౨	(౪౦౭)
హస్తాచేన్ద్రన్యతే హస్తమ్.	కా-౧-౨-౧౦.	(౭౩౩,౭౩౪.)	హృదయం ప్రవిధ్య.		(౮౬౩.)
హస్తాసురాన్.	బృ-౩-౩-౧.	(౮౪౨.)	హృది హ్యయ మాత్తా.	ప్రశ్న-౩-౬.	(౭౨౫.)
హస్తి పాష్టానిం జహోతి.	బృ-౭-౫-౨.	(౮౮౪.)	—ॐ॥—		
హితానామ నాద్యః.	కాషీ-౪-౧౦.	(౫౭౭)	క్ష		
హిరణ్యేన షోడశిసః.	ఛస్తాగాః.	(౮౬౬.)	క్షర స్సర్వాణి భూతాని.	గీ ౧౫-౧౬.	(౧౬౫,౪౩౨)
హిరణ్యశరీరః శర్ధ్వః			క్షరంప్రధానమమృతాక్షరం	శ్వే-౧-౧౦	(౨౧౦,౨౧౪,
స్వర్గం లోకమేతి.		(౭౯౪)			౫౧౦.)
హేమాత్మపదనాద్దేవాపి.	ఛాం-౧-౫-౫.	(౯౧౩.)	క్షీయస్తే చాన్య కర్మాణి.	ముం-౨-౨-౮.	(౯౬౬.)
హృదా మనీషా మనసాశ్చ	కప-౨-౬-౯.		క్షేత్రజ్ఞః కగణీ జ్ఞానమ్.	వి-౬-౭-౯౪.	(౧౬౩.)
కౌన్తిప్తః.	తై-నా-౧౦౨.	(౩౬౫.)	క్షేత్రజ్ఞం చాపి మామ్.	గీ-౧౦-౩.	(౪౬,౧౬౫)
	శ్వే-౪-౧౭.		—ॐ॥—		

గార్గ్య శ్రీపరవస్తు రామానుజవిదుషా మహతా ప్రయాసేన సజ్కలితేయ మాకరచన్ద్రికా.

శ్రీ భాష్యోదాహృతోపనిషదాది నామాని.

౧ ఈశావాస్యోపనిషత్.	౨౪. తాన్డ్యాయన బ్రాహ్మణమ్.	౪౭. వారాహపురాణమ్.
౨. కేనోపనిషత్.	౨౫. శతపథ బ్రాహ్మణమ్.	౪౮. నారసింహపురాణమ్.
౩ కఠోపనిషత్.	౨౬. ఐతరేయ బ్రాహ్మణమ్	౪౯. బ్రహ్మ వైవర్తపురాణమ్.
౪. ప్రశ్నోపనిషత్.	౨౭. యజుర్వేదవాక్యాని.	౫౦. భవిష్యత్పురాణమ్.
౫ ముణ్డకోపనిషత్.	౨౮. సామనేన వాక్యాని.	౫౧. వైశ్ణవశ్రుతిః.
౬. మాండూక్యోపనిషత్.	౨౯. ఋగ్వేద వాక్యాని.	౫౨. బోధాయనవృత్తిః.
౭. తైత్తిరీయోపనిషత్.	౩౦. శ్రీభగవద్గీతా.	౫౩. ఆ త్తసిద్ధిః.
౮. ఐతరేయోపనిషత్.	౩౧. శ్రీవిష్ణుధర్మః.	౫౪. పాణినిసూత్రాణి.
౯. ఛాన్దోగ్యోపనిషత్.	౩౨. కార్త్యాయనధర్మః.	౫౫. పూర్వమీమాంసాసూత్రాణి.
౧౦. బృహదారణ్యకోపనిషత్.	౩౩. ఆపస్తంబ ధర్మః.	౫౬. ద్రమిడభాష్యకారవాక్యాని.
౧౧. శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్.	౩౪. శాతమ ధర్మః	౫౭. సాంఖ్యతత్వకాముదీకారికా.
౧౨. కాషీతన్యూపనిషత్.	౩౫. సజ్కర్షణకాండః	౫౮. కాపిలశ్రుతిః.
౧౩. ముఖలోపనిషత్.	౩౬. మను స్మృతిః.	౫౯. శైవాగమః.
౧౪. అధర్వణిరణుపనిషత్.	౩౭. దక్ష స్మృతిః.	౬౦. పాశ్చరాత్రాగమః.
౧౫. గర్భోపనిషత్.	౩౮. యజ్ఞవల్క్యస్మృతిః.	౬౧. వరరుచివృత్తిః.
౧౬. ఆపృతబిన్దూపనిషత్.	౩౯. వాసిష్ఠస్మృతిః.	౬౨. కాణాదవైశేషికకారికా.
౧౭. మన్మథోపనిషత్.	౪౦. శ్రీభారతమ్.	౬౩. సమాచారాఖ్యగ్రంథః.
౧౮. ముద్గలోపనిషత్.	౪౧. శ్రీరామాయణమ్.	౬౪. వృధ్యాహ్నికమ్.
౧౯. జాబాలోపనిషత్.	౪౨. శ్రీవిష్ణుపురాణమ్.	౬౫. వేదనిఘంటుః.
౨౦. సంహితోపనిషత్.	౪౩. వాయుపురాణమ్.	౬౬. ధాతుపాఠః.
౨౧. మహాలాపనిషత్.	౪౪. ఆగ్నేయపురాణమ్.	౬౭. అగ్నిరహస్యమ్.
౨౨. యాజుషికఠోపనిషత్.	౪౫. కూర్మపురాణమ్.	౬౮. యజుర్వేదాష్టకాని.
౨౩. ఆత్మోపనిషత్.	౪౬. గారుడపురాణమ్.	

౧ ఈశావాస్యవిద్యా.

ఈశావాస్యోపనిషత్ సమగ్ర.

{ సమన్వయాధికరణసేతి
విషయవాక్య దీపికాయామ్.

౨ సద్విద్యా

ఛాన్దోగ్యోపనిషత్ - ౬ ప్ర - సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౧ - ౫.

౩ అనన్దమయవిద్యా.

తైత్తిరీయోపనిషత్ - అనన్దవల్లీ - సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౧ - ౧౩.

౪ అన్తరాచిత్తవిద్యా.

ఛాం - ౧ ప్ర - ౬ ఖం - ౬, ౭, ౮వాక్య.

బ్ర - ౧ - ౧ - ౨౧.

౫ ఆకాశవిద్యా.

ఛాం - ౧ ప్ర - ౯ ఖం సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౧ - ౨౩.

౬ ప్రాణవిద్యా.

ఛాం - ౧ ప్ర - ౧౦, ౧౧ ఖం సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౧ - ౨౪.

౭ పరంజ్యోతిర్విద్యా.

ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౨, ౧౩ ఖం సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౧ - ౨౫.

౮ ప్రతర్దనవిద్యా.

కాశీతమ్యుపనిషత్ - ౩ ఆ - సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౧ - ౨౯.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయ ప్రథమపాదస్థ విద్యానామాని.

౯ శాణ్డీల్యవిద్యా.

ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౪ ఖం సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౨ - ౧.

౧౦ నాచికేతవిద్యా.

కఠోపనిషత్ సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౨ - ౯.

౧౧ ఉపకోసలవిద్యా.

ఛాం - ౪ ప్ర - ౧౦ ఖ మారభ్య ౧౫ ఖ పర్యంతం.

బ్ర - ౧ - ౨ - ౧౩.

౧౨ ఉద్దాలకాన్తర్యామివిద్యా

బృహదారణ్యకోపనిషత్ - ౫ ఆ - ౭ బ్రా సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౨ - ౧౯.

౧౩ అక్షరపరవిద్యా.

ముణ్డకోపనిషత్ - ౧ ము - ఆరభ్య - ౨ ము - పర్యంతం.

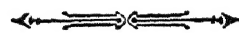
బ్ర - ౧ - ౨ - ౨౨

౧౪ వైశ్వానరవిద్యా.

ఛాం - ౫ ప్ర - ౧౧ ఖ మారభ్య - ౨౪ ఖ పర్యంతం.

బ్ర - ౧ - ౨ - ౨౫.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయ ద్వితీయపాదస్థ విద్యానామాని.

౧౫ భూమవిద్యా.

ఛాం - ౭ ప్ర సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౩ - ౭.

౧౬ గార్గ్యక్షరవిద్యా.

బృ - ౫ ఆ - ౮ బ్రా సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౩ - ౯.

౧౭ సత్యకామవిద్యా.

ప్రశ్నోపనిషత్ - ౫ ప్రశ్న సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౩ - ౧౨.

౧౮ దహరవిద్యా

ఛాం - ౮ ప్ర - సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౩ - ౧౩.

౧౯ అఙ్గుష్ఠప్రమితవిద్యా.

కఠ - ౨ ఆ - ౪, ౬ షల్లాం - ౧౨ - ౧౩ - ౧౭.

బ్ర - ౧ - ౩ - ౨౩.

౨౦ మధువిద్యా.

ఛాం - ౩ ప్ర - ౧ ఖమారభ్య ౧౧ ఖపర్యంతం.

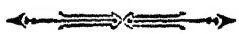
బ్ర - ౧ - ౩ - ౩౦.

౨౧ సంవర్గవిద్యా.

ఛాం - ౪ ప్ర - ౧ ఖమారభ్య - ౩ ఖపర్యంతం.

బ్ర - ౧ - ౩ - ౩౩.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయ తృతీయపాదస్థ విద్యానామాని.

౨౨ అహవిద్యా.

శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్ - ౪ ఆ - ౫. తై - నా - ౧౨ అను - ౫.

బ్ర - ౧ - ౪ - ౮.

౨౩ జ్యోతిషం జ్యోతిర్విద్యా.

బృ - ౬ ఆ - ౪ బ్రా - ౧౬, ౧౭, ౧౮.

బ్ర - ౧ - ౪ - ౧౧.

౨౪ బాలాకి విద్యా.

కాశీ ౪ ఆ - సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౪ - ౧౬.

౨౫ మైత్రేయీవిద్యా.

బృ - ౬ ఆ - ౫ బ్రా సమగ్ర.

బ్ర - ౧ - ౪ - ౧౯.

ఇతి ప్రథమాధ్యాయ చతుర్థపాదస్థ విద్యానామాని.

బ్రహ్మవిద్యానామాని.

తత్త్వతిపాదక విషయవాక్యాని.

తద్విషయక బ్రహ్మసూత్రాణి.

౨౬ యద్రవిద్యా.

౨౭ చతుర్ముఖవిద్యా.

౨౮ పంచాక్షరీ విద్యా.

౨౯ ఆదిత్యమణ్డలస్థనత్య బ్రహ్మవిద్యా. }
 ౩౦ ఆషీస్థనత్య బ్రహ్మవిద్యా. }

౩౧ పురుషవిద్యా.

౩౨ ఉపస్థి కహాలనిద్యా.

ఛాం - ౫ ప్ర - ౩ ఖమారభ్య ౧౦ ఖపర్యంత.

బ్ర - ౩ - ౧ - ౧౦.

బృ - ౭ ఆ - ౪, ౫ బ్రా సమగ్ర.

బ్ర - ౩ - ౩ - ౨౦.

. తై - నా - ౮౦ అను. ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౬, ౧౭ ఖసమగ్ర.

బ్ర - ౩ - ౩ - ౨౪.

బృ - ౫ ఆ - ౪, ౫ బ్రా సమగ్ర.

బ్ర - ౩ - ౩ - ౩౫.

కామ్యవిద్యానామాని.

తత్త్వతిపాదక విషయవాక్యాని.

తద్విషయక బ్రహ్మసూత్రాణి.

౧ ఉద్గీర్ణోవిఘన ప్రణవ విద్యా.

ఛాం - ౧ ప్ర - ౧ ఖమారభ్య ౨ ఖపర్యంతమ్.

బ్ర - ౩ - ౩ - ౬.

౨ కృత్స్నోద్గీర్ణవిద్యా.

బృ - ౩ ఆ - ౩ బ్రా - ౧, ౨, ౩, ౪, ౫, ౬, ౭.

బ్ర - ౩ - ౩ - ౬.

౩ ప్రణవే పరోవరీయస్తావది దృష్టివిద్యా.

ఛాం - ౧ - ౯ ఖం.

బ్ర - ౩ - ౩ - ౬.

౪ ప్రణవే హిరణ్మయ విశిష్టభగవద్దృష్టి విద్యా. }
 అస్తరాదిత్య విద్యాస్తర్భూతా. }

ఛాం - ౧ ప్ర - ౬ ఖం.

బ్ర - ౩ - ౩ - ౬.

౫ జైర్ఘ్నైర్ఘ్న ప్రాణవిద్యా.

ఛాం - ౫ ప్ర - ౧ ఖం. బృ - ౮ - ౧ బ్రా.

బ్ర - ౩ - ౩ - ౧౦.

౬ ప్రాణవానస్తవ దృష్టివిద్యా.

ఛాం - ౫ ప్ర - ౨ ఖం. బృ - ౮ - ౧ - ౧౪.

బ్ర - ౩ - ౩ - ౧౮.

౭ ఛాన్దోగ్యే పురుష విద్యా.

ఛాం - ౩ ప్ర - ౧౫, ౧౭ ఖం.

బ్ర - ౩ - ౩ - ౨౪.

౮ తైత్తిరీయే పురుషవిద్యా.

. తై - నా - ౮౦ అను.

{ ఛాం - ౮ - ౧౩ - ౧ - ముం - ౩ - ౨ - ౮ -
 కాషీ - ౧ ఆ - ౪ - శాట్యాయన. }

బ్ర - ౩ - ౩ - ౨౬.

౧౦ మనశ్చితవాక్కిచ్చతాది విద్యా.

బృహదారణ్యకె అగ్నిరహస్యే.

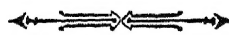
బ్ర - ౩ - ౩ - ౪౪.

౧౧ ప్రణవే రసతత్త్వాది దృష్టివిద్యా.

ఛాం - ౧ ప్ర - ౧ ఖం.

బ్ర - ౩ - ౪ - ౨౧.

ఇతి తృతీయాధ్యాయ తృతీయపాదస్థ విద్యానామాని.

౧౨ జీవే బ్రహ్మదృష్టివిద్యా.

త్వంవాహమస్మి ఇత్యాదివాక్యాని. బృ - ౩ - ౪ - ౭.

బ్ర - ౪ - ౧ - ౩.

౧౩ నామప్రభృతిషు బ్రహ్మదృష్టివిద్యా.

ఛాం - ౭ ప్ర - ఖమారభ్య ౧౫ ఖపర్యంతం.

బ్ర - ౪ - ౧ - ౪.

౧౪ ఉద్గీర్ణాదా వాదిత్యదృష్టివిద్యా.

ఛాం - ౧ ప్ర - ౩ ఖ - ౧.

బ్ర - ౪ - ౧ - ౬.

ఇతి చతుర్థాధ్యాయ ప్రథమపాదస్థ విద్యానామాని.

